

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- GRECSÓ KRISZTIÁN: Apám üzent (*novella*) 1
CSERNA-SZABÓ ANDRÁS: Kátya és a bográcslánc,
avagy üresedés a húsiparban (*elbeszélés*) 6
KIRÁLY KINGA JÚLIA: Gomolygás (*fordítói előszó*) 21
ELENA FERRANTE: Szörny a kamrában (*esszé*) 22
MAURO COVACICH: Trieszt másképpen (*esszé*) 30
SZÁZ PÁL: A szentek városa (*A szarajevói evliják nyomában*) (*útiesszé, részlet*) 37
FODOR JANKA: Időszakos és lassú növekedés (*novella*) 42
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) 45
WIRTH IMRE verse 54
TURI TÍMEA versei 55
DEMÉNY PÉTER versei 57
JÁNOSA ESZTER versei 59
KULIN BORBÁLA versei 60
MELIORISZ BÉLA versei 62
DEÁK BOTOND versei 64
TATÁR GYÖRGY: A magasabb értelem rugalmas elszakadása (*esszé*) 65

*

- DARVASI ÁRON: Sündisznótánc (*Abszurd népszínmű két felvonásban*) 77

*

- PALJOYTAY KINGA: Enyhe részvét (*GreCsó Krisztián: Valami népi*) 103
BÁN IMOLA: „Ab ovo usque ad mala.” Az elejétől a végéig, hogy a dinnyefejú
olvasó is értse! (*Cserna-Szabó András: Zerkó, Attila törpéje*) 107
KŐRIZS IMRE: Betűből szabadulva (*Márai Ilona: Betűbe zárva. Napló I–II.*) 111
BÁRÁNY TIBOR: Felforgatók a könyvtárban (*Havasréti József: Ráolvasás. Irodalmi
tanulmányok és kritikák*) 114

2023

JANUÁR

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK LÁSZLÓ KÖLTÉSZETI DÍJ. A költő fia, *Bertók Attila* és a *Jelenkor* folyóirat által alapított, tavaly másodjára átadott díjat *Tóth Krisztina* vehette át december 6-án a pécsi Kodály Központban. Az ünnepi esten levetítették a Bertók László verseiből *Bartha Máté* rendező, *Bartha Márk* zeneszerző és *Patkós Márton* színművész közreműködésével készült versvideókat. *Balogh Máté*, *Horváth Bálint*, *Kedves Csanád*, *Szűcs Márton* és *Tornyai Péter* zeneszerzők versadaptációit *Tatai Nóra* szoprán és *Szabó Ferenc János* zongoraművész szólaltatta meg *Köles Ferenc* színművész szavalaikat követően. A zenei programok részeként *Balogh Máté* *Intrada* című művét játszotta *Vass András* vezényletével a Pannon Filharmonikusok zenekara, amely *Eötvös Péter Sirens' Song* című művét is előadta a szerző dirigálásával. Az ünnepeket az első díjazott, *Parti Nagy Lajos* laudálta, majd *Ágoston Zoltán* kérdezte. A díj részét alkotó kispasztika *Nagy Márta* kerámiaművész alkotása. Az est házigazdája *Ágoston Zoltán* volt.

RENDAHAGYÓ SZÍNHÁZI PREMIER. *Spiró György* *Csirkefej* című darabját 1988 után december 13-án ismét műsorra tűzte a Pécsi Harmadik Színház, ugyancsak *Vincze János* rendezésében. A szerző – ahogy 34 éve – ezúttal is jelen volt.

*

TISZTA FORRÁSBÓL. A Pannon Filharmonikusok koncertjén *Eötvös Péter* és *Bartók Béla* művei hangzottak el december 8-án a pécsi Kodály Központban. Közreműködött *Sung-Won Yang* gordonkán, valamint *Rab Gyula* tenor, *Balla Sándor* bariton és a Magyar Rádió Énekkara (karigazgató *Pad Zoltán*), vezényelt *Eötvös Péter*.

*

IRODALMI DÍJAK. Az újonnan alapított *Kálmán C. György* irodalomkritikus-díjat *Melhardt Gergő* vehette át. – A *Petri György*-díjat *Rékai Anett*nek ítéltek oda. – A *Horváth Péter* Irodalmi Ösztöndíj 2022-es nyertese *Hegedűs Vera*.

Szerzőink

- Grecsó Krisztián** (1976) – költő, író, Budapesten él.
Cserna-Szabó András (1974) – író, Budapesten él.
Király Kinga Júlia (1976) – író, dramaturg, műfordító, Budapesten él.
Elena Ferrante (1943) – álneves olasz író.
Mauro Covacich (1965) – olasz író, Rómában él.
Szokács Kinga (1966) – italianista, műfordító, Budapesten él.
Száz Pál (1987) – író, irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem oktatója, Pozsonyban él.
Fodor Janka (1987) – író, nyelvtanár, Oslóban él.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.
Demény Péter (1972) – író, költő, Marosvásárhelyen él.
Jánosa Eszter (1989) – költő, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, az angliai Leatherheadben él.
Kulin Borbála (1979) – költő, irodalomtörténész, a *Vörös Postakocsi* folyóirat szerkesztője, Debrecenben él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Deák Botond (1969) – költő, Székesfehérvárott él.
Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.
Darvasi Áron (1994) – színművész, Budapesten él.
Palojtay Kinga (1984) – kritikus, Budapesten él.
Bán Imola (1985) – kritikus, magyartanár, Nagyváradon él.
Kórizs Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.
Bárany Tibor (1979) – filozófus, kritikus, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

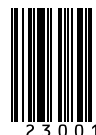
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Apám üzent

Apám második üzenete egy tévés ismerősöm közvetítésével ért el hozzám. Nem túl közeli ismerős, de annyira igen, hogy bízzak benne. Figyelemhez szokott, jó fellépésű ötvenes férfi, széles állkapocscsont, izmos alkar, drága szemüveg, az örökké fontos emberek joviális magabiztossága. Mély, majdnem basszus lágé, soha el nem kapott tekintet. Elfoglalt és elhivatott, mégsem kapkod soha. Z. Nagy szebb napokat is látott már, de én is mélyen voltam. Elhívott a tévéműsorába, ugyan csak az online szériába, amiről semmit sem lehetett tudni, de járványos időket élünk, nem válogathattam. A szerkesztő úr szemlátomást hitt benne, hogy érdemes helyre hív, Antal doktorral mélyen és okosan fogunk beszélgetni, bár Z. Nagy mindig is analitikus alkat volt, egy kerek évet szánt rá az életéből, hogy megtudja, mi a boldogság. Interjúkat készített „boldog” emberekkel, de nem tudom, megtudta-e végül, amit akart. Én úgy éltem meg, hogy velem annak idején kudarcot vallott, hosszadalmasan meséltem is neki az életemről, próbáltam győtrően őszinte lenni, ezért egyre lelombozottabban szemeztem a diktafonjával.

Z. Nagynak nem volt nehéz dolga, úgy készült, hogy mindenképpen rábeszél az interjúra, de még be se töltötte a nagy ágyúkat, már igent mondtam. A hírhedt pszichiáterhez, Antal doktorhoz hívtam interjúra, mély, de nem kegyetlen diskurzust ígért, és azt kérte, kotorjuk ki nyilvánosan lelkem leülepedett mocskát.

Már másfél éve tartott a Covid-karantén, nem látszott a vége. Az országon, sőt Európán lakat volt, nekem bő egy éve nem kellett mennem sehová. Őszintén szólva, reptem az örömtől, dolgom akad. De hazudnék magamnak, ha letagadnám a baljós sejtelmeket. A gyomrom alatt szúrást éreztem, amikor azt feleltem Z. Nagynak, vállalom. Antal doktor úr mérvadó szakemberek szerint is azzal lett ismert alak, hogy átlagembereket szégyenített meg a tévében. Láttam én is pár régi adást, ennél azért bonyolultabb volt az ügy, és engem még csak az sem zavart, hogy elemi pszichológiai közhelyekkel játszadozott.

Én ítélkeznék? Aki ilyen nehezen fogta föl, hitte el, hogy az apja keresi? Engem zavarnának a pszichológiai közhelyek, amikor bármikor bármelyikre rá tudok csodálkozni? Nekem semmi bajom a közhelyekkel, sosem voltam eredeti alak, és a lélek tévelygése is mindig olyan gyanús dolog volt a mi családjunkban, hogy az unásig ismételt klisék minden kimondáskor újdonságszámba mennek.

Amikor eljöttem doktor Antal műsorából, hónapokig úgy gondoltam, magam miatt nem kellett volna odamenni. Megalázottan arra gondoltam, valójában mindig tudom, mit nem kellene tenni, hová nem kellene húznom, mit nem lenne szabad megcsinálnom. Csalódott voltam, hogy egy esti autózás, néhány óra magamutogatás miatt még mindig tudok ennyire nem figyelni magamra, a jelekre,

amiket a testem vagy a lelkiismeretem küld, és olyan okosan, jó érzéssel hazudok magamnak, hogy – negyvenöt évem dacára – elhiszem.

Mióta kikristályosodott bennem a szándék, hogy felelek, hogy beszélek apámmal, és hiszek is benne, hogy ilyen vagy olyan formában sikerülni fog, elfogadtam azt is, hogy ennyire meg kellett aláznom magam, valódi csapdahelyzetbe kellett kerülnöm, hogy végre meginogjon a racionális énem.

Hétköznapi estében maradtunk.

Nem igaz, hogy rutintalanul készülődtem volna, mégis túlpörögtem mindent, túl hamar haptákban álltam, és nem bírtam otthon, elindultam, hogy autózom kicsit, de én nem tudok olyat, nem tudok cél nélkül bolyongani, lelkiismeret-furdalásom van tőle, és szorongok is. Ezért lassan és kimérten mentem. Az volt az érzésem, mintha figyelne ez a régen látott, mára ismeretlen, üres külváros, a békásmegyeri panel-vadon. Hogy mit szólok hozzá.

A kicsi stáb az elhagyott, szellemjárta iskola stúdiójában várt. Antal doktor, az egykori klinikai pszichiáter már valahol bent várt az épületben. Úgy tűnt, mintha a stúdió melletti tanterekben régen nem lenne oktatás, nem csak a járvány miatt zárták volna le, vastagabb volt a por, mélyebben ivódott be mindenbe, és régebbiek a nyomok, mint másfél év. Nyomasztó otthontalanságban állodogáltam a fotóssal, aki legutóbb egy nyilvános vécé kőporos falánál készített rólam portrét, olyan nagy elánnal, hogy kijött minket megnézni a vécésfiú. Emlékszem, az illemhely gazdája végigmért, földerült az arca.

– Tudom már! – örvendezett. – Maga a Krusovszky!

Antal doktor úgy vonult be a közös portréfotózásra, mintha a törvény nevében jött volna. Meghízott, elfolytak a vonásai, valahogy nőies lett, de a mozdulatai fölényesek voltak, a szeme tükrözte karaktere lényegét, a szélsőséges, ellentmondásos ípsét, fáradt indulat látszott benne, unott izgatottság. Elhúzott szájjal mosolygott, mint aki már megnyerte a partit. Puhán fogott kezét, nem mondott, nem kérdezett semmit. Nyomatott jegyzetei voltak, a szerkesztő tehette elé nemrég. Egymásra kellett mosolyognunk, éreztem, hogy elpirulok. Nem bírtam ránézni. Átvillant rajtam, hogyha ez egy meccs, akkor tényleg megnyerte, már most.

Nyilvános tipródásunkat élőben adta a tévé, és erre én az utolsó pillanatban eszméltem rá. Z. Nagy, a rutinos róka biztosan elárulta előre, vagy ha nem, hát kideríthettem volna, hogy így lesz, de nem akartam tudni. Akkor talán nem megyek oda, vagy készülök, legalább azt végig gondolom, hogy arra mit felelek majd neki – amit nyilván meg fog kérdezni –, hogy „minek mentem oda”. Amikor megkérdezte, váratlanul ért, mint egy bukásra álló diákot a felettetés. Körbenéztem az iskola lakatlan termén, és azt feleltem:

– Nincs hová menni.

Azt hiszem, ez a kiszaladt félmondat volt az egyetlen értékelhető válaszom, különben minden létező csapdába belekergettem magam. Úgy adtam fel Antal doktornak a labdákat, mint aki máskor nem is a lélek ügyeivel sáfárogdik megélhetésszerűen, nem alanyi, kitárulkozó mondatokat, analitikus családi vallo-másokat körmölget évtizedek óta.

A doktor úr türelmetlen volt, gyakran indulatos, taszítóan narcisztikus, de csak fegyelmezetten vérszomjas. Direktben csak szorult helyzetben kente rám a

vád mocskát, de gyakran megtettem neki a szívességet, hogy indirekt eleganciával megtehesse. Rendre közbevágott, megkérdezte, értem-e, mit beszélek.

Értettem. Pedig vagy nem akartam, vagy túl akartam lenni az egészen. Együttes erővel odaültettük mellém, és szorgosan ott kuporgott mellettem az önvád, az örökké letagadott és meghaladottnak gondolt indulat, hogy én tehetek róla, beteg voltam, a saját hibámból lettem rákos, nem a vírus az oka, hanem én.

Antal doktor nyakán – a beszélgetésünk előtt néhány hónappal – jóindulatú csomót találtak, le kellett szedni. Büszkén mesélt a kalandjairól, hogy saját lábán sétált be a műtőbe, és a teste jelzése után néhány hónappal rendezte a lelki számlát azokkal, akikkel elmérgesedett adóssága volt.

Hallgattam. Akivel még nem történt komoly kilengés, pillanatra sem vesztette el a sorsát, és önhitsége alapja sem korrodálódott soha – miszerint mindenben érintett –, az dicsekedhet sebekkel.

Rám nézett, a tenyérnyi műtési hegére a nyaki ütőerem mellett, és azt kérdezte, engem ugye nem műtöttek.

Mindig azt hiszem, nem változtam semmit a betegség óta. Azelőtt dühített volna a felfuvalkodottsága, de én ez ügyben már nem lehetek dühös, nem lehetek mérges. A poklot nem lehet elmesélni. Gyötrelemfabulák kezdőknek: szenvedéstanfolyam. Az empátia évekkkel és mérföldekkel hamarabb véget ér, mint hogy valamit meg lehetne sejteni abból, mit jelent a nyaki daganat, a négyes stádium, a kétoldali áttét. Az a kezelés, a fájdalomnak az a foka ép ésszel felfoghatatlan. Úgy látszik, valami ebből mégis leülepedett bennem, mert az Antal doktor hiú érintettségéről szóló történet, a délceg üzenet, hogy ő nem adta fel a büszkeségét, nem hozott ki a sodromból. Még csak nem is uralkodtam magamon, mert tudatában voltam, méltatlan lenne megpróbálni elmagyarázni, elárulnám a saját szenvedésemet.

A szenvedés persze olyan, mint a hagyma, csak rétegei vannak, nincs magja, de a rétegek együtt mégis összeadnak valami mást, mint amit külön-külön jelentenek. Ezt sem lehet átadni, civil ezt föl nem foghatja. Talán az önfeladás katarziséból meg lehet sejteni valamit, ahogy elfogynak az eleve birtokolt területek, melyek addig el nem idegeníthetőnek tűntek, mégis egy pillanat alatt hűtlenül kifordulnak.

Az önfeladás, hogy valaki azt, aminek saját magát tartja, a tartását, a külsejét, érzékelését, a fizikai testének alapvető működéseit feladja, hagyja, hogy ezek luxussá váljanak, és abba, hogy mindenét elveszíti, bele is nyugszik, feloldódik az egója a végtelen, drogokkal sem uralt fájdalomban; nos, ez az, és a folyamat jellegét, az áradás technikáját talán el lehet képzelni.

Ezért nem voltam dühös. Nem akartam elmagyarázni, hogy is van ez, nem akartam hatásos szünetekkel meggyőzni – semmiről. Tudtam, nem lehet. Nem nagy tudás ez, kicsi birtok, de régen ennyim sem volt.

Ott várakozott a stúdióban a gyűlölet, az öngyűlölet, mindkettő, mint egy szabadnapos diák, lóbálta a lábát.

Antal doktor vádaskodni kezdett. Arra gondoltam, ha ezt feladom, nem tudok kinyögni magam számára is valamit, és az a démoni kijelentése érdemi cáfolat nélkül marad, hogy a beteg a hibás azért, mert kikerült a sorsából, vagy ennél is konkrétan, Antal doktor hártványékony szavaival, „mindenki maga

tehet róla, hogy beteg” – akkor a sátán viccén nevetek. És valami olyasmihez asszisztálok, ami mindenestül, tökéletesen idegen tőlem.

Azt feleltem, ez konkrét áldozathibáztatás. Mire azzal jött, hogy az áldozatszerep maga a mentség. Annyira magamra figyeltem, olyan mélyre akartam fúrni magamban, hogy nem jutottak eszembe a gyerekek. Az óvodások, akik tumoroktól gyötörve, a kínok kínjától halnak meg. Kényelmes mentség nekem, hogy a nyilvános beszélgetés alatt, Antal doktor kitartó kevélysége miatt akkora prés alatt voltam, olyan frusztrált voltam, hogy nem tudtam gondolkodni.

De ha ott, akkor eszembe jut az ártatlanok halála, ha rájövök, hogy Iván Karamazov anti-istenbizonyítékáról (a halálosan beteg gyerekekről, akik soha semmit nem véthettek a Teremtő ellen, vagyis egyértelműen bizonyítják, Isten nem létezik), most, harminc év után végre megérthetem, milyen *célt* szolgálnak a teremtésben, akkor rá kellett volna borítanom Antal doktorra az asztalt. A halálosan beteg gyermek vagy tényleg Isten halálára bizonyíték, és akkor Dosztojevszkij rosszabbik énjének volt igaza, vagy arra, hogy a szenvedés nem szükség-szerűen válasz valamire. És akkor Dosztojevszkij azt is mondta, amit mondani akart, és nem csak azt, amit érzett.

Ha ezt ott felfogom, és tudatosul bennem, hogy Antal doktor utcai közhelye milyen könnyedén csúszott át alávaló aljasságba, akkor talán meg kellett volna ütönm. Vagy petrencés rúddal utat mutatni neki.

Éfféle gesztusokkal úgysem mertem volna élni, nem mertem volna meglökni sem. Én még az ördöggel is udvarias vagyok, a sátánt is kávéval kínálom, és megkérdem, nem dolgozik-e túl sokat. És persze szeretném elsumákolni, ahogy mondani szokás, nem tisztem megítélni, ebben a helyzetben ki volt a taszítóbb. Aki démoni ereje híján egyszerűen felszínes volt és aljas, vagy akit megszedített, megalázott a saját lelki nyomora – mégsem tett ellene semmit.

Persze, tudom a választ, de az önostorozással nem sokra jutok, nem azért vagyok itt – apámat akarom szóra bírni.

Antal doktor mellett úgy fogyott belőlem az erő, mintha több résen szivárgott volna egyszerre. Vagy mintha kergettek volna. És lehet, hogy kergettek is, csak az nem volt biztos, hogy ki. Antal doktor elől menekülök-e, vagy a saját sejtéseim elől.

Rákanyarodtunk Ignác alkoholizmusára.

Háromszor vagy négyszer megkérdezte egymás után, kimondta-e apám valaha, hogy elbaltázta az életét. Nem emlékszem, mit éreztem, és azt sem tudom, most mit érzek; mert nem tudom. Nem tudom, hogy kimondta-e. És ha igen, kimondta, hogy elszurta, elbaszta, tönkretette magát és ezzel együtt a családját is – akkor mi van? Ha nem: azt sem tudom, az számít-e.

Antal doktor azzal jött, hogy a megélt apaság életjósolat, meg lehet mutatni a mélyét, a kormos, mocskos alját, a formákat, ahogyan a jövőndőt el kell és lehet rontani. „Világos”, ezt a szót ismételtetem, ezt feleltem mindenre, máskor is szokásom, de legalább százszor elmondtam ez alatt a másfél óra alatt. Világos. A teremtés szava. Nálam a sötétségé, a pusztulásé. Akkor mondom, ha nem figyelek, ha semmit sem értek. Világos. Pörögtem az irodai székben, ökölbe szorult a testem, a kezem, fehérlettek az ujjaim.

„Gyáva vagy utazni önmagadban?”, ezt kérdezte háromszor egymás után, a végén felemelte a hangját, és ha nem vettem észre, tudatosította, hogy három-

szor nem akartam megérteni a kérdést. Nem önmagammal, önmagamban kelle-
ne utazni. Nem tudom, hogy ő mondta ki, vagy én vallottam be, hogy apám ön-
gyilkos lett, hogy nem az ital vitte el, hanem halálra itta magát, ami véletlenül
sem ugyanaz, és bár külsőségekben sok minden hasonlít, a két ügy alapvetően
más. Nem mindegy, melyikünk mondta ki, de bármilyen fontos is, nem emlék-
szem rá. Hogy ő jött rá az egyre jobban uralt, pontos, mégis céltalan ódöngő
mondатаimat hallgatva, vagy én mondtam ki. Az biztos, és természetes, hogy az
ítéletet ő mondta.

A racionalizálás az én drogom, ezt használom önmagam és a világ ellen, a
gondolataimat iszom – abba fogok belehalni. Hamar. Hamar meg fogok halni.
Már elképesztően súlyosan üzent a testem, mégsem fogom fel, mennyire kevés
időm van, nagyon kevés, el sem hiszem, mennyire kevés. Hogy nem látom,
mennyire kevés, hogy lehetek ilyen elbizakodott?!

Racionalizálás: (1.) amikor racionális magyarázatokkal fedjük el cselekedetünk
valódi okát. (2.) Hétköznapi értelemben önáltatás. Ha az egyén olyan helyzetbe
kerül, hogy amelyben negatív következtetéseket is le kell vonnia önmagára néz-
ve, mégis, ennek ellenére a valóságot torzítja.

Megritkultak a szavaim. Egyre hosszabb, vaskos hallgatások jöttek. Egy jóko-
ra üvegfalon át beláttam a szerkesztői némaszobába.

– Akkor olvass leveleket! – javasolta a szerkesztő a doktor úrnak.

Úgy éreztem magam, mintha a saját álmomban lennék. Nem tudtam eldönte-
ni, ezt a mondatot a némaszoba gyatra szigetelése miatt hallottam, a doktor úr
füleséből szívárogtott-e ki, vagy csak képzeltem. Az utóbbi tűnt a legvalószí-
nűbbnek, de ekkor Antal doktor úr, minden átvezetés nélkül, olvasni kezdett
valami szöveget.

Minden egymásra volt csúszva, összekeveredett. Hol kibírhatalanul lassú
volt a beszélgetésünk, hol pattogott, nem tudtam követni. Tökéletesen meggyőz-
tem magam, csak képzeltem az előbbi szerkesztői utasítást, ezért amikor a dok-
tor úr belemerült, képes voltam meglepődni, mi ez. Hogy jön ide? A konzerv
e-mailben egy ismeretlen férfi vágyott szabadulni a démonaitól, leginkább az
alkoholtól. A doktor úr felnézett rám.

– Az apja! – súgta a fülébe a szerkesztő.

Ez most egyértelműen a doktor úr füleséből jött.

Az apám, gondoltam, és úgy elmerültem, hogy nem is tudom, Antal doktor
kérdezett-e egyáltalán valamit, vagy csak úgy, minden kényszer nélkül szolgál-
tattam ki magam.

Ignác, mármint a lassan húsz éve kísértő szelleme odaült közém és az öngyű-
löletem közé. Mindkettőnk helyett röstellte magát.

Amikor föleszméltem, Antal doktor úr megismételte a summázatot, hogy az
apám öngyilkos lett, halálra itta magát. Aztán ránk nézett, az apámra, az öngyű-
löletemre, amit a betegségem miatt érzek, és megint összefoglalta a látottakat.

– Le akarod másolni az apádat.

Nem mertem oldalra nézni. Mintha tényleg ott ült volna, megpróbáltam tel-
jesen kizárni a tudatomból a perifériás látásomat.

– Addig racionalizálsz, míg meg nem ölöd magad. Mint ő. És az is öngyilkos-
ság lesz. Csak legális.

Megfogtam a torkom, eltakartam a heget. Nem emlékszem, mondtam-e valamit.

Antal doktor úr békén hagyott, a várva várt betelefonálókkal bajlódott, közhelyei, úgy tűnt, rendre betalálnak. Némán mentünk le az emeletről. A parkolóban kezét fogtunk. Már elléptem a kocsira felé, amikor visszahívott, hogy tudom-e, ez a jegesen hideg kéz mit jelent. Biztosan gyakran csinálja ezt a trükköt, gondoltam, és megéreztem, hogy fázik a kezem.

– Nem – feleltem.

– A rettegés – mondta. – Ez a rettegés jele.

Már szinte a kocsiból szól ki utánam.

– Kérjél segítséget, amíg nem lesz nagyobb baj.

Álltam az üres, sötét parkolóban egyedül, a démonjaim unottan várták, hogy elinduljunk végre.

C S E R N A - S Z A B Ó A N D R Á S

Kátya és a bográcslánc, avagy üresedés a húsiparban

„jön, lábhegyen, mint egy gyilkos, a fekete Álom”

B. M.

Dr. Turully Elemér a gazdasági válságba rohanó húszas évek végén úgy élt, ahogy a költő mondja: csendben és lelkiismeretlenül. Diszkrét jólétben. Anyagi gondjai nem voltak, apja kisebb gyárat hagyott rá. Hogy pontosan mit is termel az a százhusz alkalmazott a Turully Művekben,¹ azt Elemér nem tudta, csak sejtései voltak. Valami tűzhelyeket, vagy talán kályhákat. Utoljára gyerekkorában járt az üzemben, és erről a látogatásról már csupán homályos emlékei maradtak. A vállalkozást apja jó embere, egy szigorú és következetes sváb, bizonyos Berg úr igazgatta, évtizedek óta és meglehetősen sikeresen.

Turully ez idő tájt krisztusi korba ért, barátai nem voltak, keveset dohányzott, alig ivott. Divatból hordott ugyan kokainos szelencét a zakózsebében, de abban csupán valami ártatlan fehér por volt. A polgári kultúra vívmányai (színház, filmszínház, opera, komolyzenei hangverseny, képzőművészeti kiállítás, irodalom stb.) nem érdekelték. Sportolni nem szeretett, de olykor nem úszta meg a

¹ Bp. VII. Kazinczy u. 14. T.: 426-55

társasági teniszezést vagy evezést. Négyszobás, erkélyes belvárosi lakásában komornyikot és szakácsnőt alkalmazott. Nem mintha szerette volna a kényelmet és a finom falatokat. Csak éppen a komornyiktól és a szakácsnőtől az ő társadalmi helyzetében nem tekinthetett el. Megszólták volna ismerősei, és ezt igazán nem akarta. Az étkezés okozta örömeik tökéletesen hidegen hagyták. Ha Rozi néni vacsorára bélszínjavát készített Kedvessy módra, az neki éppúgy megfelelt, mint a pincepörkölt vagy egy túrós csusza. Sőt, legjobban azt szerette, mikor a szakácsnőnek szabadnapja volt, és ő saját fanyelű késével zsírosdeszkat kenhetett magának. Pár falatnál többet úgysem evett soha, magas, vékony, nyeszlett, lusta testének alig volt szüksége táplálékra. Hosszúka agárcarcán kissé petyhüdt és barnás bőr lifegett. Elemér sötét haját közepén elválasztotta, és elől balról jobbra fésülte Blum Jakab,² és ugyanez a borbélymester vágta bajuszát hajszálpontosan két centiméter hosszúra és fél centi szélesre. Konzervatív öltöneyeit Budán csináltatta Mangold Béla Kolos férfidivatáros és angol úri szabó lakásán³ – ebben a műhelyben készültek egyébként Kabos Gyula⁴ ruhái is. Monoklit viselt, mert egyszer látta valamelyik képes hetilapban Szomor Dezső,⁵ a híres író fotográfiáját, és nagyon megtetszett neki a fél szemre való szemüveg. Eztán ha valaki kérdezte tőle, ki a kedvenc írója, rögtön rávágta: „hát a Szomor!” Pedig soha egyetlen sorát sem olvasta. Szomorról érdekes történetet hallott a Bizánc kávéházban⁶ egyik teniszpartnerétől. Az írónak szemére vetették, hogy úgy írja zeneakadémiai kritikáit, hogy közben magát a Zeneakadémiát nem látogatja. Mire Szomor azt válaszolta felháborodva, neki nem kell meghallgatnia X-et vagy Y-t, ahhoz, hogy tudja, X vagy Y milyen minőségben zongorázik vagy hegedül. Elemér elégedetten bólogatott, és ezt gondolta: „Igen, igaza van, de még milyen igaza! És ha már itt tartunk... Miért ne lehetne nekem a Szomor a kedvenc író, csak azért, mert egy sort sem olvastam tőle? Jó író, ez látszik már a fotójából is, az ilyet én meg tudom ítélni olvasás nélkül, a monokliról már nem is beszélve...”

Joggal merül fel a kérdés: ha Turullyt se a sport, se a kultúra, se a társadalmi kapcsolatok, se az evés-ivás, se az anyagi haszonszerzés ügye nem érdekelte, akkor mi érdekelte egyáltalán?

Nos, Turullyt csupán két dolog érdekelte. 1. az erotikus álmai. 2. ugyanez a valóságban: a kövér, érett korú nőekkel való heves szexuális együttlét némi fájdalommal és vérrel fűszerezve. Ahogy szinte mindenkinek, úgy neki is megvolt a maga perverzija: éltes és kövér nőekkel akart testileg egyesülni. Nem dundikkal, nem molettekkel, nem teltkarcsúakkal – kövérekkel. Olyanokkal, akiken remeg a háj, akiken lobog a zsír. Olyanokkal, akiknek hasáig lóg le hatalmas keblük, akiknek tokjától nem látszik a nyakuk. Azt se bánta, ha ezek a behemót nők kicsit kikötözik, kicsit megkorbácsolják, kicsit félholtra verik. Mit csináljunk, ez tetszett neki. Vannak ennél sokkal cífrább vágatok, ő történetesen erre gerjedt. És a gerjedelem nem racionális dolog, nem ízlés vagy elhatározás kérdése, sokkal

² Bp. V. Lipót krt. 17. T.: 138-50

³ Bp. I. Mártonhegyi út 3. T.: 663-12

⁴ Bp. V. Váci út 16. T.: 247-55

⁵ Bp. IV. Sütő u. 2. T.: 805-98

⁶ Bp. VI. Teréz krt. 44. T.: 998-74

inkább atavisztikus örökség. Mert hiába találja ki valaki szerda délután, hogy innentől kezdve neki a filigrán és ébenhajú román lányok fognak tetszeni. Eljön a csütörtök reggel, és ez a valaki – akár akarja, akár nem – a nagymellű, szőke svéd asszonyok után fog futkosni.

Turully akár feleségül is vehetett volna egy nálánál tíz-húsz-harminc évvel idősebb és ötven-hatvan-hetven kilóval súlyosabb hölgyet, ez kétségkívül logikus és kézenfekvő megoldás lett volna, de őt a házasság nem izgatta. Aztán pénzért is vásárolhatott volna magának ilyen vastag és korosodó nőt akár mindennap, de ezt sem tette. A prostitúció intézményétől ugyanis talán még jobban irtózott, mint a házasságétól. Őt kizárólag a szomszéd gyepe érdekelt, ami, tudjuk, mindig zöldebb. Turully kizárólag mások feleségére gerjedt szexuálisan, minimum ötvenes, minimum mázsás ladykre. Ez volt a heppje, a fixa ideája, ez töltötte ki az életét, ez adott értelmet létezésének. Tisztességben megőszült, előkelő urak elhízott, elvirágozott nejeit csalta tágas, tiszta és elegáns legénylakására, ahol Arthur, a francia komornyik már minden szükséges kelléket előkészített az intim órákhoz.

Ám, fájdalom, szexuális érdeklődése nem tartott sokáig. A hűség, a kötődés vagy a ragaszkodás érzését nem ismerte. Pár hónap után mindig elunta az elcsábított nejeiket. Ásításokba fulladtak a nem olyan régen még véresen vad szeretkezések. Folyton új izgalomra éhes idegei nem tűrték a monotonitást. Ilyenkor rövid úton megszabadult szeretőitől. Nem bonyolította túl a szakításokat: nem rendezett pezsgős-könnyes búcsúvacsorákat, nem magyarázkodott zokogva a telefonba, nem nézett őszintén és nyíltan a szerelmes hölgy szemébe, még csak elbocsátó, szép üzeneteket sem írt lila tintával. Sőt, semmilyen tintával sem. Egy sokkal célravezetőbb és gyorsabb módszerben hitt. Névtelenül felhívta telefonon a férjet, és elváltoztatott hangon feljelentette magukat, a csalfa feleséget és a csábítót, vagyis saját magát: „Méltóságos uram, itt egy tisztelője és jóakarója beszél, kérem. Jól figyeljen, mert nem mondom el még egyszer. Vagyis előbb üljön le, vagy kapaszkodjon meg valamiben, és utána nyissa ki jól a fülét. Mondhatom? A felesége felszarvazza önt minden hétfőn, szerdán és pénteken dr. Turully Elemérrel. Ezen a címen: Budapest, IV. Váczi utca 12.”

Soha nem a lakásáról telefonált, hanem a főpályaudvar nyilvános fülkéjéből. Utána visszatette a kagylót, és hanyag eleganciával felszállt a hamarosan induló gyorsvonatra. Valami rendes fürdőhelyen pihente ki a megunt kapcsolat fájdalmait és fáradalmait, mondjuk, Hévízen, Herkulesfürdőn vagy Karlsbadban. Így biztosan nem érte őt utol a férje elől szökő asszony hisztériája, se a féltékeny férj bosszúja. Bár, azt az őszinteség kedvéért mindenképpen hozzá kell tenni, hogy a férjek csak a legritkább esetben akartak a gaz csábító Turully véréből inni. Inkább titkon sajnálták, hogy nejük kalandja véget ért, és örültek annak, hogy legalább eddig valaki örömet szerzett a hitvesüknek. Hiszen szegény asszonytólük már nemigen várhatott kielégülést. Ezek a férjek ugyanis rendszerint nem az ötvenes, mázsás feleségekre gerjedtek (pláne nem a sajátjukra), hanem a húszéves, kemény mellű, félrészeg prostituáltakra. Turully ezzel tisztában volt, de precíz ember lévén nem kockáztatott, ő minden egyes szakítás után elutazott – jobb félni, mint megijedni. Biztos, ami biztos, általában négy-hat hétre mindig kivonta magát a pesti forgalomból. És mire hazatért, elvonultak a viharfelhők,

már senki sem emlékezett a kalandra. A férj rég megbocsátott feleségének, a kedves neje pedig új szeretőre tett szert, általában valami fiatal földönfutóra, aki szintén a húszéves prostituáltakat szerette, csak hogy nem tellett neki rájuk, úgy is fogalmazhatnánk, hogy ezek a ropogós ifjak a kövér naccságák mellett keresték meg a kemény mellű kurvákra valót.

1929. december harmadikán, kedden Turully bérkocsival hajtattott a Nyugati pályaudvarra. A kora reggeli körút napfényben úszott, a kék égen lustán heverészttek a kövér felhők, a kopasz fák ágai az enyhe szellőben úgy integettek, mintha csak végső búcsút vennének Elemértől. Az autóban végigfutotta a lapokat: „Rejtélyes körülmények között halt meg vasárnap délután a Rókusban egy főpincér. A belvárosi Flórián-kávéházban felbontott egy pezsgősüveget az egyik társaságnak. Az üveg felrobbant a kezében.” „Megtalálták Szent Péter püspöki gyűűjének ellopott zafírját.” „Az enyhe idő még napokig eltarthat.” „Kína és a szovjet között megkezdődött a békekonferencia.”

Dögunalom, gondolta Elemér, mert a politika sem érdekelte, se a bűnügyek, még az időjárás vagy a tragédiák se. Míg a hordárok a poggyászeit pakolták a rövidesen Zürichbe induló vonatra, ő a nyilvános fülkéből feltárcsázta báró Kaiser Károly országgyűlési képviselő téli rezidenciájának⁷ számát.⁸ A komornyiknak azt hazudta, hogy ő vitéz nagybányai Horthy Miklós személyi titkára, és a kormányzó úr a báró úrral kíván beszélni szigorúan titkos, halasztást nem tűrő hivatalos ügyben. „A haza ügye forog kockán” – tette hozzá bizalmasan.

Báró Kaiser persze rögvest otthagya reggelijét, és igen gyorsan a telefonhoz jött. Turully kavicsot tett a szájába, és így mondta: „Itt egy tisztelője és jóakarója beszél, báró úr. Kapaszkodjon meg, és nyissa ki a fülét jól, mert csak egyszer mondom el. A felesége felszarvazza önt minden hétfőn, szerdán és pénteken dr. Turully Elemérrrel. Ezen a címen: Budapest, IV. Váczi utca 12.” Mindeközben kéjesen képzelte el Kaiser báró arcát, amit csak a lapokban megjelent fotográfiákon látott, élőben soha. A megremegő ősz kecskeszakállat, a ráncos, öreg bőr elpirulását, a döbbenettől kikerekedett szemeket. Elképzelte azt is, ahogy az öregúr a szívéhez kap, ahogy elejti a kagylót, és elterül a szőnyegen...

A báró úr csodálkozva ezt válaszolta: „Na de főméltóságú kormányzó úr, mit képzel az én kis Karolámról, az én ártatlan kis tündérmérről?”

Így történt, hogy a báró helyett Turully vörösödött el mérgében, és az csúszott ki száján: „Nem a kormányzó úr vagyok, maga vén tulok! Mondom, hogy egy névtelen jóakarója! Hát nem érti? Mondja, maga demens marha! Hallja ön egyáltalán, amit mondok?”

Mire báró Kaiser: „Na de kormányzó úr, Albert, a komornyikom az imént pontosan azt mondotta, hogy a kormányzó úr a haza ügyében...”

Turully reszkető kézzel csapta le a telefont, nem volt erre ideje, indult a zürichi gyors. „Kivénhedt idióta”, morogta maga elé, és legszívesebben belerúgott volna egy arra lézengő öreg hordárba. Az étkezőkocsiban idegesen kapott be két francia konyakot. Nem volt benne biztos, hogy elérte célját. Ilyen kérdések gomolyogtak benne: „Lehet, hogy ez az elmeroggyant báró tényleg azt hiszi, hogy a

⁷ Bp. I. Uri utca 15.

⁸ 606-99

kormányzóval beszélt?” „Megértette egyáltalán, amit mondani akartam?” „Felfogta, hogy az ő kis Karolája megcsalja?” „Felhívjam őt még egyszer?” „Mitévő legyek most?”

E kérdésekre azonban – bármennyire törte is a fejét – nem talált megnyugtató válaszokat. Visszavonult hát hálókocsijába, pihenni próbált, abban reménykedett, talán a konyak elaltatja. Már éppen álomba süppedt volna, mikor a jegyzivizsgáló kopogott az ajtaján. Alacsony, vörösképű, pöndörödő bajszú alak, arcából, akár egy szfinx, úgy türemkedett ki szederjes orra. Ez a borvirágos szfinx évtizedek óta tartó, szorgalmas szeszelésről mesélt, restikben sebtében lehúzott pálinkákról, huzatos állomásokon laposüvegből szopogatott rumokról, zöldvendéglőkben bajuszvégen ragadt sörhabokról.

A kalauzzal már régi ismerősök voltak, de most ingerelte a vasutas bizalmaskodása.

„Hogyhogy nem valami fürdőhelyre utazik, doktor úr?”

Turully legszívesebben azt válaszolta volna: „Mi köze hozzá? Ki maga, hogy faggat? Valami nyomozó?” De összeszedte magát, és azt válaszolta hidegen: „Unom Karlsbadot. Nem hagynak békét. Folyton kopogtatnak, zavarnak, kérdezősködnék. Kipróbálok ezúttal Sankt Moritzot, hátha nem kell síelni.”

A kalauz udvariasan tájékoztatta Turullyt, hogy pontosan két és fél órája lesz Zürichben átszállni, és szíves figyelmébe ajánlotta a pályaudvar szomszédságában működő, kitűnő hírű Aurora éttermet, ahol igen ízletesen készítik a Papet vaudois nevű fogást, ami tulajdonképpen egy káposztás, krumplis ragu a helyi kolbásszal, és nagy hidegekben rengeteg energiát ad fogyasztójának.

„A Kirsch likórról már nem is beszélve. Jó cseresznyés az íze neki. Nem fog benne csalódni, doktor úr. Felmelegíti a lelket. Zürichtől már nincs négy óra Sankt Moritz.”

Turully csak közönyösen bólintott, jelezve, hogy részéről lezárult a beszélgetés.

A kalauz némán elkotródott.

Elemér végül úgy döntött, hálókocsijába rendeli az expressz borbélyát, és megigazíttatja vele bajuszát. Ha rendben volt a bajusza, az mindig nyugalommal töltötte el. Nevezett arcszörzetnek hajszálpontosan kettő centiméter hosszúnak és fél centiméter vastagságúnak kellett lennie. Ám a pesti gyártulajdonos végül a svájci borbélytól sem nyerhetett nyugalmat. A vonat rázott, a mester pedig egy éles kanyarban megbillent, kicsiny ollójával véletlenül belevágott Turully orrába, aki szóhoz sem jutott mérgében, mikor a tükörben megpillantotta azt a csenevész vércsöppet legördülni orra hegyéről a bajuszára.

Azt Turully nem tudta Sankt Moritzban, a Hotel Reine Victoriában,⁹ sőt, fogalma sem volt arról, hogy Kaiser báróék téli rezidenciáján micsoda éktelen cirkusz tört ki. Ha nem is rögtön, de néhány nap múlva. Az öreg bárónak ennyi idő és néhány baráti-titkári eligazítás kellett ahhoz, hogy ráébredjen, Karola báróné a házasságán kívül keres szerelmi kalandot. Eddig azt hitte szegény, hogy neje, az egykori tehetségtelen színművésznő már réges-rég háta mögött hagyta ifjúkora

⁹ Via Rosatsch 18.

bohém erkölceit. Azt is hitte szerencsétlen, hogy Karola minden hétfőn, szerdán és pénteken egy kis óbudai kápolnában imádkozik magányosan. Továbbá még azt is hitte a boldogtalan, hogy feleségét (aki éppen harmincegy évvel volt fiatalabb nála) három dolog érdekli csupán: a keresztényi aszkézis, a kutyái és végül, de nem utolsósorban ő, a báró.

Az egész ügyet talán rövid úton el lehetett volna sikálni, ha Karola báróné makacsul tagad. De az ötvenkilenc esztendő és 112 kilogramm súlyú Karola bárónénak esze ágában sem volt tagadni. Nyíltan és szemérmetlenül vállalta a bűnös kapcsolatot. Mégpedig az igaz szerelem nevében. A titkárok, az ügyvédek és a barátok hiába győzködtek, hogy leplezze el félrelépését, ő erre nem volt hajlandó, és mindannyiszor a hús jogaira hivatkozott. Botrány lett, óriási botrány. Dagadó botrány. Akkora, hogy az agg Kaiser báró végül beadta a válókeresetet. Fűnek-fának így füstölgött: „Az egészben az a legkínosabb, hogy egy ilyen gyároskával... Érti? Egy ilyen kis jogvégzett senkivel, aki még csak gróf sem, négy szoba, százhusz munkás, és egy Trachtenberg nevű szatócs dédapja, aki még a Felvidéken keresztelkedett ki. Vagy Galíciában. Szóval az Isten háta mögött, ez biztos. Hogy tehetted ezt velem az én kis tündérmé? Nincsenek szavak...”

Karola több fronton is támadásba lendült. Magánnyomozót fogadott, aki fáradságot nem ismervé végiglátogatta Turully régi szeretőit, és kiderítette, hogy a báróné vesztét nem valami rosszindulatú ismerős, irigy ellenség vagy pénzéhes zsaroló, hanem maga a doktor okozta. „Turully úr – bármilyen meglepően is hangzik – minden biztonnyal saját maga telefonált a báró úrnak névtelenül. Aztán elutazhatott valami fürdőhelyre. Kitartó kutakodásaim során napfényre került, ez régi szokása, mondhatni, rutinja Turully doktornak” – tájékoztatta Karolát a privát-detektív.¹⁰

A báróné ekkor a bosszú démonától megszállottan és névtelenül az újságok pletykarovatához fordult, és nemsokára ellepték a lapokat K. K. báróné és T. gyáros bűnös szerelmének mocskos részletei. De ez még csak a kezdet volt. Karola egy szomorú keddi délelőttön (megérkezett a rossz idő, jeges szél tombolt, szürke volt az ég) felkereste Slaka-Schlehe Máriát, az ismert pesti mágusnőt, akiről azt tartották, hogy a szegedi boszorkányperben kivégzett bábaasszony, Kökényné ükunokája. A jósnő egy józsefvárosi bérház¹¹ második emeletén lakott lányával, Magdolnával, aki a segédje volt. Karola jól ismerte Máriát. Évtizedekkel ezelőtt ugyanazon vándortrupppal járták az országot. Karola belépett a kelkáposztafőzelék-szagú udvarba. Mire felmászott a másodikra – hiába volt hűvös idő –, már derékig leizzadt. Valósággal forrt lelkében a düh és a méreg. Magdolna nyitott ajtót, koromfekete hajú, sovány kamaszlány, aki a szobába kísérté a hölgyet. A csodaszép Mária az elsötétített helyiség közepén ült, arcát az asztalon álló kristálygömb világította meg. A székre mutatott, majd azt mondta misztikus hangon: „Mutasd a tenyeredet, Kató!”

A hölgy fehér rózsával díszített vérvörös kalapját mérgesen vágta az asztalra, majd frissen készített, szőke bubifrizurájával fején azt kiáltotta: „Egy: nem Kató, ha szabad kérnem, hanem Karola báróné, kettő: hagyjuk ezúttal a kisedet játéka-

¹⁰ Bartkó Endre, Bp. VIII. Népszínház utca 29. T.: 306-12

¹¹ Bp. VIII. Főherceg Sándor u. 27.

idat, Marcsa! Nem szórakozni jöttem most ide. Azt akarom, hogy megátkozd azt a semmirekellőt, aki sáros lábbal tiporta a szerelem szent aranyszőnyegét” – majd a kellő nyomaték és drámai hatás végett egy igen vastag aranyláncot dobott az asztalra.

Még egyszer hangsúlyoznánk, hogy Turullynak minderről halvány lila fogalma sem volt. Senki nem tudta Pesten, még a komornyikja sem, hogy pontosan hol tartózkodik. A svájci hegyekben pedig nem olvasta a magyar újságokat. Semmit sem olvasott. Talán már el is felejtette Karolát, ahogy a többi szeretőjét, az Iréneket, az Olgákat, a Margókat, a Klárikat és így tovább. Minden napot bőséges reggelivel kezdett, néha sielt kicsit, csak az illem kedvéért, hogy meg ne szólják a többi szállóvendégek, aztán gyomorkeserűt ivott, könnyű szivarokat szívott, egészen kevés borjút, jércét vagy zöldségeket vacsorált, és esténként korán lefeküdt. Nem csak egészségügyi okok miatt feküdt korán. Svájci tartózkodásának harmadik éjszakáján új álom lepte meg. És Elemér imádott erotikus álmaiban elmerülni. Igazából ezek az utazások érdekelték őt leginkább, talán még a valószínű szexuális csatározásoknál is jobban.

Tíz óra körül rendszerint már nyugovóra hajtotta fejét szállodaszobájában, majd a Szovjetunió egyik kisebb városába repült (hogy melyikbe, és miért pont oda, az Turullyt nem érdekelte), és álmában ő volt a kollektivizált vágóhíd és mészárszék harmincnyolc éves vezetője. A főhentes elvtárs. Fehér-véres süvegén vörös csillag. Izmos, széles vállú, pocakos, tagbaszakadt, harcsabajszú ember, amilyennek egy igazi hentes-mészárosnak lennie kell.

Késő este zárt a mészárszék. Turully mindig ekkor érkezett az álomba. Hazaküldte a munkásokat, vagyis a húsipari elvtársakat, majd megvárta, míg megérkezik felesége, Kátya. Ötvenegy éves, szőke, robusztus asszony. Valóságos koca. Remegett rajta a haj, lobogott rajta a zsír. Hasáig lógott le óriási keble, tokájától alig látszott a nyaka. Szóval amikor Kátya megjött, rögvest a hűtőterembe siettek, ahol már lógtak az aznap vágott húsok kampókra akasztva. A véres kötenyt és a munkaruhát Turully (vagyis persze a szovjet főhentes, akinek Turully képzelte magát álmában) letépte magáról, és felkínálta testét asszonyának. Ekkor Kátya, aki középkori inkvizitornak se lett volna utolsó, elővett két vasláncot (ilyenre szokták akasztani a bográcsot), az egyikkel megkötözte, majd a másikkal félholtra korbácsolta férjét. A hentesnek megkeményedett a farka. Az asszony ezután lekasztott egy húskampót, és annak hegyével kezdte szurkálni-karmolászni férjét. Kibuggyant a vér a bőr alól. A hentes péniszbe már olyan kemény volt, mintha megfagyott volna. Ekkor Kátya hasra fordította emberét, és egy csülöksontot erőltetett ánuszába. A főhentes visított a fájdalomtól (senki nem hallhatta, a mészárszék a városka szélén épült), de vesszője már az acélnál is keményebben ágaskodott. Kátya elégedetten kihúzta a csontot, visszafordította a hentest a hátára, majd meglovagolta. Közben öklével súlyos csapásokat mért ura testére és arcára. Nemsokára Turully (vagyis persze a szovjet főhentes, akinek Turully képzelte magát álmában) akkorát élvezett, hogy a moszkvai tűzijáték ahhoz képest kismiska. Végül hálásan bújt nejéhez.

Turully éjjel után ébredt svájci ágyában. Pár óráig még nyitott szemmel, mozdulatlanul, zihálva feküdt az ágyon. Úgy érezte magát, mint akiből minden élet-

nedvet kiszívott egy vámpír. Fázott, akárhány takarót is terített magára. De olyan földöntúli boldogság és végtelen kielégülés járta át a lelkét, amihez hasonlóhoz még nem volt szerencséje. Hajnali öt-hat volt már, mire annyira magához tért, hogy ki tudott menni a fürdőszobába. Ott talán egy óráig is ázott a forró vizes kádban, mire újra emberré változott. Reggel hétkor, mikor a boy megnyomta a földszint gombját a liftben, Elemér arra gondolt, voltak Irének, Olgák, Margók, Klárik és Karolák, de ilyen, mint ez a Kátya: ilyen nem volt soha. És ha lett volna is... Az ő nyeszlett fizikuma ugyan mit kezdett volna egy ilyen Kátyával? Ha Kátya a való életben berántja magával a hűtőkamrába, ő tíz perc múlva halálra fagy. Ha rásújt a bográcsláncsal, szörnyethal. Ha ráül a farkára, kettétörik nyomban. De a hentes! Az más! Ott van férfiasság! Van kraft!

Így teltek hát napjai Svájcban. A külvilágot mintha kikapcsolták volna. Ha olvasott volna lapokat, talán felhívja Berg urat, és érdeklődik, hogy a válság új fejleményei milyen hatással vannak a gyár működésére. De nem olvasott lapokat. Mindennap bőségesen bereggelizett, aztán nyitott szemmel pihent délig. Akkor kétszer lesiklott a legkönnyebb lejtőn, csak hogy elterelje figyelmét a szovjet kalandról, de délután már újra csak Kátyára tudott gondolni. Tízkor már aludnia kellett, a főhentes akkor zárta a műszakot. És éjfél körül ébredt, ekkor hagyták abba a szeretkezést a hűtőházban a hentesék, s tértek haza egy jókora fagyott húsdarabbal házukba, gyermekeikhez. Turully mindig akkor riadt fel álmából, mikor a kékre-zöldre vert hentes rákattintotta a lakatot a mézárszék kapujára. Ennél többet nem tudott a hentesről, még azt se tudta, hogy hívják. Kátya soha nem mondta ki a nevét, a brutális közösülés közben mindig csak ilyen nevekkkel illette: „Te gyáva!”, „Te senki!” vagy „Te szolgál!” A többi hentes, vagyis a beosztottjai, mikor búcsúztak este, csak úgy szólították: „főhentes elvtárs”. A magyar gyáros soha nem látta a hentes gyerekeit, nem látta a hentest munkaidőben, és nem látta Kátyát anyaként sem. Ő csak este tíztől éjjelig volt velük. Vagyis egészen pontosan este tíztől éjjelig azt álmodta, hogy este tíztől éjjelig ő a szovjet hentes, akit vadul elkalapál, majd megbasz a felesége. Turullynak már attól felállt a szerszáma, ha Kátyára gondolt, és halkán ezt a szót suttogetta maga elé: „megbasz”.

Talán négy vagy öt hétig ment ez így. Csodás időszak volt ez Turully életében. Létének aranykora, ahogy később önmagának megfogalmazta. Olykor ugyan eszébe jutott, hogy haza kéne már mennie Pestre, a Karola-ügy valószínűleg már végleg elaludt, de nem mert hazatérni, mert rettegett attól, hogy elveszíti Kátyát. Hiszen Pesten sohase álmodta magát szovjet hentesnek. Az egész itt kezdődött, itt, Sankt Moritzon. Ha most hazamegy, akkor ennek a perverz mennyországnak talán örökre vége szakad. Nem ment sehová, inkább írt Arthurnek, hogy küldjön még utána pénzt. Megírta tehát a címét, bár tudta, hogy ez nem éppen a legjobb ötlet. A komornyikok gyenge jellemű emberek, könnyen zsarolhatók, lefizethetők, és különben is, minden aljasságra kaphatók. De most ez sem érdekelt. Az elemi biztonsággal sem törődött, csakis Kátya járt a fejében és a bográcslánc.

Volt a vendégek között egy meglehetősen súlyos egyéniség, valami özvegy belga grófnő, aki amúgy (ha Kátya nincs) éppen Turully zsanere lehetett volna, de ő most nem látott és nem hallott. Csak ült a hűtében, kortyolta az erőt adó

gyomorkeserűt, néha elszívott egy szivarkát, és az este tíz órát várta. Amikor a belga grófnő közeledni kezdett hozzá, kénytelen volt megsérteni, hogy megsza-
baduljon tőle. Bár a belga grófnőn remegett a háj és lobogott a zsír (sőt, hasáig
lógott le óriási keble, és tokájától alig látszott a nyaka), de nem úgy, és főként nem
annyira, mint Kátyán.

Már 1930. január közepén történt, hogy Turully szokás szerint este tízkor szo-
bájában elaludt. Persze, ahogy az álom magával ragadta, rögvest a Szovjetunió
egyik kisebb városkájába röpött a lelke, ott is a kollektivizált mézárszékre,
ahol a vörös főhentes (még mindig nem tudta a nevét, tulajdonképpen a saját
nevét) éppen hazaküldte pihenni a munkásokat. És minden úgy történt most is,
ahogy Turully álmaiban ez idő tájt történni szokott. Kátya érkezik, bográcslánc,
húskampó, csülökcsont, lovaglás a tűzijátékba. Aztán felöltöztek mindketten, ő
is, meg Kátya is, és elhagyták a mézárszék területét, de a hentes előbb még le-
akasztott egy nagyobb darab színhúst a kampóról a családnak. Végül rátette a
kapura a lakatot.

Elindultak a sűrű hóesésben hazafelé. Nem vettek kabátot, mert csak versztá-
nyira laktak a mézárszékeltől. A fagyos orosz szél az arcukba fújta az orosz havat.
Az orosz kutyák vadul ugattak az orosz kerítések mögül, mindegyik érezte az
orosz hús szagát – és talán a hentesből itt-ott csordogáló orosz vér szagát is.
Negyedóra múlva megérkeztek a régi, földszintes, orosz faházhoz, és átlépték
otthonuk küszöbét. Benn jó meleg volt, a főhentes anyja – öreg, kendős, már
szinte teljesen összeaszalódott orosz néni – a vaskályha mellett ült. Turully
(vagyis a hentes) átnyújtotta neki a húst: „Tessék, anyácska!”

„Te vagy a legjobb fiú, a legjobb férj, a legjobb apa és a legjobb elvtárs, Ivan”
– szölt az anya. „Ugye, Kátya, akinek ilyen férje van, mint ez az Ivaszja, annak
nem kell félnie a nyomortól és az éhezéstől? Ugye, hogy igazat beszélek, lyá-
nyom?”

Kátya mogorván bólintott.

Turully ekkor, ebben a pillanatban, amikor végre megtudta a nevét (Ivan),
döbönt rá hirtelen, hogy valami nincs rendben. Ránézett a faliórára. Hiszen
ilyenkor már a svájci ágyában szokott nyitott szemmel zihálni. Már hajnali fél
egy is elmúlt, és ő még mindig itt van, a Szovjetunió egyik kisebb városkájában,
egy jól fűtött orosz faházban.

Pánikba esett. Kiszáradt a szája, szédült, keze reszketett.

„Azt hiszem, hölgyeim, nekem most távoznom kell, vár a forró vizes kád” –
mondta Turully oroszul, és a kilincs után nyúlt.

Az anyja karolt belé. Furcsán nézett rá.

„Ugyan, lelkecském, hová mész? Neked most aludnod kell” – mondta a ma-
ma.

„És vodka is van idehaza, nem kell a kocsmába menned, különben is, már
régén bezárt” – szölt Kátya meglehetősen barátságatlanul.

„Kértem tőled, édes lányom, hogy legalább a fejit ne üsd szegénynek, már
egészen elment az esze” – sápítózott az öregasszony.

A hentes érezte, szörnyű csapdába került. Persze, kiléphetne az ajtón, és el-
hagyhatná a házat. De ugyan hová mehetne? Elgyalogolna Svájcig? Vagy Pestig?
Mégfagyna a farkasordító orosz hidegben! „Itt kell maradnom, nincs más vá-

lasztásom”, fogalmazta meg magának. Kátya üveg vodkát nyomott a kezébe, Ivan pedig leroskadt a kályha mellé a székre. Az öregasszony és a felesége be mentek a másik szobába.

Turully egyedül maradt, és csak most jutott ideje körbenézni otthonában, ahol még sose járt. Az ablakkeretek körüli réseket betömködték pokróccal, hogy ne húzzon be a hideg. A fapadlón néhány koszos szőnyeg. A sarokban szamová, a falon Marx, Lenin és Sztálin képe. A szoba legelegánsabb bútora egy régi üveges vitrin. Turully felállt, és benézett az üveg mögé. Poharak, porcelán nippek és ki-tüntetések. „Őrült nagy vörös lehetek” – állapította meg némi büszkeséggel. Az állótükrökhöz lépett. Ivan monoklijáról, melyet Kátya ökle okozott, eszébe jutott az ő (Turully) és Szomory monoklija. „Vannak dolgok, amik nem változnak”, gondolta, és majdnem elnevette magát. Kibújt az ingéből, és a sebeit vizsgálta. Most elő-ször tényleg fájnak. Fertőtlenítés céljából meglocsolta a véres vágásokat vodkával, majd szájához emelte az üveget, és kiitta majdnem a felét. Ahogy a szesz a fejébe szállt, rögvest minden könnyebbnek és elviselhetőbbnek tűnt. A megoldás nem került ugyan közelebb, de az alkohol és a meleg megnyugtatta idegeit.

Ekkor jutott eszébe a zseniális terv. Megissza az üveg vodkát, elalszik, és ál-mában visszaoson Turully életébe. Hát, persze! Ha idefele van út, visszafelé is kell lennie, gondolta, és csettintett egyet. Pár perc alatt eltüntette a maradék fél üveg vodkát, közben konstataálta, hogy Ivannak sokkal komolyabb huzata van, mint Elemérnek. Elfeküdt ruhában a nyikorgó heverőn, és álomra hajtotta fejét. Néhány perc múlva kihalt folyosón találta magát. Meleg szél fújdogált, kelleme-sen simogatta a bőrét. Elindult előre. A falon bekeretezve fotók, képeslapok, le-velek, iratok, rajzok – mintha múzeumban járna. Sokáig, talán órákig gyalogolt ezen a folyosón („mintha az álomban lenne értelme a napoknak, az óráknak, a perceknek” – fogalmazta meg magának), végül ajtót pillantott meg a távolban. Futásnak eredt. Arra gondolt közben, micsoda komikus látvány lehet, ahogy ő, ez a kékre-zöldre vert, másfél mázsás izomkolosszus szaladgál egy múzeumfo-lyosón. Mikor végre odaért, a kapu hirtelen becsapódott előtte. Konkrétan az orra előtt. Elsírta magát. Üvöltött elkeseredésében. Öklével verte a vastag faajtót. Mindhiába. A túloldalról válasz nem érkezett, az út véget ért. De Turully (vagyis a hentes, akinek Turully álmában a lelkét adta), nem hagyta annyiban, csak ütötte a kaput, végkimerülésig.

Ivan arra ébredt a heverőn, hogy az öregasszony rázza a vállát. „Ivasa, kedve-sem. Ébredj, lelkecském. Elkészült a finom scsí. Megecszed, meggyógyulsz, és már indulhatsz is dolgozni.” Ivannak hasogatott a feje, sajgott minden tagja, a szájából vodkabúíz áradt, és olyan fáradtnak érezte magát, mint aki egész éjszaka egy csukott kaput csapkodott a csupasz öklével alvás helyett.

„Hány óra, anyácskám?” – kérdezte fájdalmasan Ivan.

„Kilenc” – válaszolta az öregasszony.

A néni kicsi volt, akár egy törpe, és ráncos, mint a gyűrött terítő.

„Hogyan szülhet ilyen aprócska lény olyan hatalmas melákot, mint én?” – kérdezte magától csodálkozva Turully.

A mama a tányért az asztalra helyezte, és kivitte az üres vodkásüveget a konyhába. Ivan már az első kanál forró levesnél sokkal jobban érezte magát. A káposztás, tejfölös lében jókora húsdarabok úsztak.

„Kátya? Hol van?” – kérdezte.

Az anyácska fájdalmas képet vágott: „Jaj, jaj, lelkecském, hát a vodkácskától már a maradék eszeckéd is elment? Hol lenne? A szövőgyárban. Mit gondoltál, tán Sztálin elvtárs vitte el szánkózni a Krímbe?”

Turully felbőffent a levesből: „Sztálin elvtársat csak hagyjuk ki ebből, anyácskám. Csak hagyjuk ki!”

Ez persze hatott. Az öregasszony keresztet vetett, majd villámgyorsan elkotródott a konyhába. Ivan hallotta, ahogy csendben sírdogál.

Így ment ez évekig.

Napra nap, éjre éj. Ivan Nyikolajevics számára gyorsan kiderült, hogy három gyermeke van: Szása, Mása és Kolja. Mindhárom éppen olyan lapáttényérrel bír, mint ő. Kátya a szövőgyárban üzemi párttitkár. Ivan anyja viszont ellenforradalmi elem, a konyhában, a tányérok mögött régi ikont rejteget, és néha, amikor azt hiszi, hogy senki se látja és hallja, ahhoz imádkozik: „Uram, Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam, bűnösön!” Ő főz, takarít, és a gyerekeket is nagyrészt ő neveli, a szülők túl sokat dolgoznak, legalább napi tíz-tizenkét órát. Ivan munkaideje délelőtt tíztől este tízig tart. Kátya – mikor végez a munkájával a szövőgyárban – előbb hazamegy a gyerekekhez, majd este tízkor meglátogatja férjét a mészárszéken, és vadul basznak a hűtőházban. Onnan fél egy körül érnek haza. Ekkor ő minden alkalommal át akar menni a kocsmába, de az anyja és Kátya nem engedik. Kárpótlásul üveg vodkát kap Kátyától, azt megihatja otthon. A vodkát a mama szerzi a feketepiacon, annak a húsnak egy részével fizet, amit Ivan Nyikolajevics lop esténként a munkahelyéről. Ivan Nyikolajevics megissza este a liter vodkát, elájul a heverőn, az anyja kilenckor ébreszti, forró scsít eszik, és tízkor kezd a mészárszéken. Ez megy minden áldott nap, szinte percre pontosan, mindig ugyanúgy, kivéve a vasárnapot, amikor együtt ebédel a család, scsít jó sok gombával és hússal, és Ivan Nyikolajevics már délután ket-tőkor tökrészeg.

Turully nem számolta az éveket. Öt év telhetett el, vagy talán tíz, mindenestre a gyerekek jól megnőttek, és a mama is meghalt. Kátya előbb csak minden másnap ment este tízre a mészárszékre, aztán csak hetente egyszer. Már nem voltak annyira vadak azok a bizonyos baszások, nem volt annyira fagyos-merev az a bizonyos „fasz” (ahogy Turully hívta Ivan Nyikolajevics húmtagját). Később Kátya már egyáltalán nem járt a mészárszékre. Ivan Nyikolajevics pedig ezt nem bánta túlzottan. Így már tízkor elkezdhetett vodkázni, és Kátya újabban azt sem nehezményezte, ha mindezt a kocsmában teszi. Be kellett vallania magának, hogy a fájdalmas üzekedés Kátyával sokkal jobban esett neki még akkor, mikor azzal hitegette magát, hogy Kátya nem az ő felesége. Hanem Ivané. De így, hogy csapdába esett, és tulajdonképpen végérvényesen ő lett Ivan, és Kátya tényleg az ő felesége volt, nem csak egy álomkaland, amiből bármikor haza lehet térni, szóval így már nem volt annyira izgató a dolog. Az évek alatt lassan eltávolodtak egymástól Kátyával. Turully megitta minden este a liter vodkáját a Patyomkin páncéloshoz címzett kocsmában, hazadülöngélt, álomra hajtotta fejét a heverőn, majd futni kezdett a folyosón. Ám akármilyen gyorsan futott, mire odaért, a kapu mindig bezáródott az orra előtt. Nem kellett sok idő, hogy rájöjjön, a falon

Ivan Nyikolajevics életének dokumentumai vannak. Néha megunt a felesleges loholást, megállt, és csak nézegette ráérősen a fotókat: az apja éppen olyan barom nagy ember volt harcsabajusszal, mint ő. Hát persze, hiszen ő is hentesként működött. Az édesanyja az egyik fényképen még gyönyörű nő húszéves korában, de negyvenkét évesen, hét szülés után már összement öregasszonynak tűnt egy másik felvételen. A bizonyítványai alapján Ivan Nyikolajevics nagyon rossz tanuló volt, többször megbukott, és nem jutott túl a négy elemin. Az apja mellett tanulta ki a szakmát. Egyszer – még tizenkilenc évesen – börtönben is ült pár hetet „botrányos részegség, közbotrány okozása és nyilvános paráználkodás” miatt. A polgárháborúban a vörösök oldalán harcolt, 1919 novemberében, Omszk bevételekor megsebesült. Mikor felépült, kitüntették, háborús hős lett. Kátya viszont soha nem volt szép, és már tizenhét évesen száz kilót nyomott...

Mikor Turullynak elege lett a múzeumi sétából, elindult a kapu felé. Már nem futott, csak lassan, kényelmesen ballagott. Mire odaért, a kapu persze bezáródott. Már nem verte az ajtót olyan dühödten. Sőt, egyáltalán nem verte. Csak néhányat kopogott, majd leült, hátát a kemény fának vetette, és elaludt.

Úgy tűnt, az élet (vagy az álom) így fog eltelni. Ebben a monotóniában. Turully (vagyis Ivan) már bele is törődött ebbe. Nem is nagyon volt más válaszája, mint a beletörődés.

Aztán egy este (úgy fél tíz körül) megjelent a mézárszéknél az NKVD, vagyis a Belügyi Népbiztosság. Ivan Nyikolajevics letartóztatták és a nagy, fekete autóba gyömösölték. A kihallgatás folyamán előbb félholtra verték, és csak utána közölték vele a vádpontokat. 1. tiltott vallásosság (bizonyítékként megmutatták anyja kopott ikonját, amit a házkutatás során találtak a konyhaszekrényben, a tányérok mögé eldugva). 2. a szovjetvagyon sorozatos eltulajdonítása. Vagyis többrendbeli húslopás. „És ez igaz is” – vallotta be magának Turully. „Minden este elhozom azt a darab szegyet vagy oldalast. Esetleg csülköt vagy sonkát. Mikor hogy...” 3. a szovjet vezetők sértegetése. És így tovább...

Nem tagadott. Mindent bevallott. Azt is, amit el sem követett. A tárgyalás nem tartott sokáig, két perc volt ez egész, és nem is biztos, hogy tárgyalás volt. Mindenesetre a végén közölték vele, hogy húsz év „javítómunka-táborban” letöltendő szabadságvesztést kapott büntetésként. Igazából főbe kéne lőni, mondta a bíró, de mivel régi munkásmozgalmi elvtárs és háborús hős, így elmehet a Gulagra. A marhavagonban az egyik smasszertől tudta meg, hogy a feljelentés, ami alapján letartóztatták, a szövőgyárból érkezett. Nem kérdezte, pontosan kitől, hogy név szerint melyik szövőgyári munkás jelentette fel. Pontosán tudta, hogy Kátya volt. Tulajdonképpen megértette a feleségét. Biztosan szerelmes lett, és már mást fenyegette bográcsláncsal, ő pedig útban volt, csak nem vette észre.

A Gulagon igen hideg volt. Olykor mínusz negyven fok. Fagyott gyökereket ettek. Néha meg nem is ettek. Sokféle kínzási módszert alkalmaztak a rabokon. Egyszer például a fegyőr azt parancsolta neki, tegye a herezacskóját a priccs szélére, majd jókorát vágott rá gumibottal. Ivan felordított fájdalomában, és hirtelen a Kátyával töltött legszebb órák jutottak eszébe: így merevedése támadt. Mindenki röhögött, a rabok és az őrk is. Eztán csak Répás Ivannak hívták a táborban.

Turully nem idegesítette magát se a hidegen, se az éhezésen, se a testi fenyegetéseken. Egyszerűen tudomást sem vett a tetvekről, a tífuszról vagy a maláriá-

ról. Tudta, az élet csak egy rossz álom. Az álom meg egy rossz élet. Majd elmúlik. Az élet is, az álom is. És szerencséje volt, mert ő (a hűtőterem miatt) hozzá volt szokva a hideghez. Ugyan papírvékonyra fogyott, de nem halt meg, pedig sokan meghaltak. Olyanok is, akik nem akartak meghalni. Ő meg nem halt meg, pedig szívesen meghalt volna. Az élet (és az álom) nagyrészt igazságtalan, gondolta Ivan.

Nem számolta az éveket a Gulagon se. Minek egy álomban az idővel vesződni? Három vagy négy, esetleg öt év telt el, mikor egy éjszaka álmra hajtotta a jeges priccsen kopasz fejét, és elindult a folyosón. Ezredjére vagy kétezredjére vagy háromezredjére. Ezt sem számolta. Bandukolt lassan, és közben olvasta a falon a kiállítási dokumentumokat Ivan Nyikolajevics életéből. Már kívülről tudta mindegyiket. Ott volt a hivatalos jegyzőkönyv is Kátya feljelentéséről. Iszákosnak és perverz bolondnak nevezi férjét, aki kiábrándult a pártból, és részegen olykor „bajszos grúz bohócna” csúfolja Sztálin elvtársat. „Vajon ez igaz, vagy csak Kátya találta ki?” – tűnődött, mert nem emlékezett ilyesmire.

Elért a kapuig. Kopogott. Csak a rend kedvéért. Semmi. Megint kopogott. Semmi. Leült, háttal nekidőlt a kemény fának, és elaludt. Arra ébredt, hogy a hátára zuhant. Na, gondolta, megint leestem a priccsről. De nem. Még a folyosón volt. A kapu kinyílt mögötte, ezért dőlt el Ivan.

Feltápászkodott.

Gyönyörű nő állt előtte, akit addig még sose látott.

Fekete haja göndör tincsekben omlott vállára, szemében villogott a balvégzet. „Slaka-Schlehe Mária vagyok a Józsefvárosból” – mondta a nő. „Én zártam be a kaput.”

Ivan Nyikolajevics nézte a nőt, és azt gondolta magában: „Hogy basznád meg azt a jó kurva anyádat, te ribanc!”

A nő, mintha hallotta volna Ivan gondolatát, azt felelte: „Megértem, ha nehezzel rám, Elemér. Igaza van. Bocsánat. Pénzért tettem. Igazából egy aranyláncot kaptam érte Katótól, akarom mondani, Karolától. Szükségem volt rá, a válság a strigáknak is jócskán betett.”

Barátságosan belekarolt a fegyenc főhentesbe, átlépték a küszöböt, és elindultak tovább a folyosón, ami a kapun túl is folytatódott. Igaz, a falon már Turully doktor életének emlékei sorakoztak. Jogi diploma, anyakönyvi kivonat, az apja a gyár előtt áll Berg igazgató úrral, az anyja halálos betegen fekszik az ágyban (még húszéves sincs), örökösödési adó, a pesti újságok pletykarovatainak cikkei K. K. bárónéról és T. gyárosról, meg egy esküvői fotó.

„De hát én nem is vagyok házas!” – kiáltott fel ijedten Ivan Nyikolajevics (vagyis Turully, mert Ivan még jogilag házas volt, nem vált el ugyanis Kátyától).

„Hagyja csak. Mindjárt meglátja” – szólt Slaka-Schlehe Mária, és a folyosó másik végéhez vezette. Onnan, mintha csak egy üvegfalon át, elegáns belvárosi kávéház belsőjére láttak.¹²

Ivan először Szomoryst pillantotta meg, egy fotelban cigarettázott.

„Őt ismerem. A kedvencem. Micsoda zseni!”

¹² Japán kávéház, Bp. VI. Andrassy út 45. T.: 976-20

„Nincs neki már sok hátra, két év múlva éhen hal, pedig a zsebében lesz egy tábla svájci csokoládé” – legyintett Mária.

Ivan csodálkozott, de azért tovább nézelődött. Egy másik asztalnál ott ült Karola báróné és Elemér.

A jobb szemén monoklit viselő férfi csak bámult maga elé bambán, üveges tekintettel, lélektelenül, mint akinek már minden mindegy. A bajsza is lehetett legalább három centiméter hosszú és vagy centi vastag. Kiflit mártogatott reménytelenül a tejeskávéjába. Mint egy élőhalott. A kövér, gonosz arcú, ráncos, rúzsos ajakú, kalapos nő csak beszélt, beszélt és beszélt. Mindkettejük kezén aranygyűrű csillogott.

„Mikor történt?” – kérdezte szomorúan Ivan Nyikolajevics.

„Talán tíz éve. Vagy tizenegy. Meg lett a férfi zsarolva. Mármint ön” – válaszolta a jósnő.

A férfi figyelte, ahogy Karola a végtelen karattyolás közben tömi magába a képviselőfánkot, és olyan undor fogta el, hogy kis híján elhányta magát. Szerencsére szinte semmi nem volt a gyomrában. Nem tudta, igazából ki szenvedett jobban. A lelketlen Turully vagy a Turully lelkével szenvedő Ivan Nyikolajevics?

„És akkor most az jön, hogy Ivan Nyikolajevics azt álmodja a Gulagon, hogy ő Budapesten kávézik egy elegáns kávéházban 1940-ben a feleségével, és ennek apropóján én, vagyis Turully Elemér lelke most hazaszökhetek a saját testembe? Ezt nekem most ön kegyesen megengedi?” – kérdezte a papírvékony, fegyencruhá, kopasz egyén kissé megtörtén, mint akinek már nincs kedve az egészhez.

„Nem ajánlom. Mármint a hazaszökést. 1942-t írunk. Turullyt nemsokára elviszik munkaszolgálatra. Ott fog meghalni. Jövő év elején. Agyonlövik vagy megfagy, már nem emlékszem pontosan, pedig megnéztem tegnap a kártyában” – szólt Slaka-Schlehe Mária.

„Hol? Hol hal meg?”

„Az orosz fronton.”

Mire Ivan Nyikolajevics: „Na szép, cseberből vederbe. Végre hazajövök a Szovjetunióból, hogy rögtön vissza is vigyenek. Szép kilátások. Biztos ebben?”

„Tudom. Jósnő vagyok, boszorkány és mágus. A legjobb Pesten” – tette hozzá a nő.

Ivan bólintott. „Tapasztaltam” – mondta gúnyosan. „De akkor most mitévő legyek? Menjek vissza, ahonnét jöttem?”

Slaka-Schlehe Mária megfogta Ivan Nyikolajevics vállát. „Uram, én sokat gondolkoztam az ön esetén. Végül rájöttem, hogy komoly szakmai hibát követtem el. Szeretném jóvátenni. Őszintén. Nézze, az az úr ott a sarokban, aki körmöl valami kutyanyelvre. A vézna bajszos eszelős tekintettel. Költő. Fialat és nem tehetségtelen. Csak éppen nincs abban lélek, amit ír. Minden sora lelketlen. Csupa forma, csupa verstan, csupa trükk. És ez olyan költő, hogy minden rendszert túlél. Ehhez nem kell kristálygömb, ezt róla mindenki tudja. Nem járna vele rosszul, azt hiszem. Talán az ő tehetsége és az ön sokat szenvedett lelke együtt...”

Ivan csodálkozva kérdezte: „Nincs lelke?”

„Nincs.”

„Na jó, de hová lett?”

„Így született, van ilyen.”

Ivan Nyikolajevics elfintorodott: „Költő? Nem tudom... A húsiparban nincs üresedés?”

Slaka-Schlehe Mária a kezét tördelte: „Ha gondolja, pár nap alatt fel tudok hajtani valakit, aki jobban megfelel...”

Turully lelke végül azt kérdezte: „Ha Turully üres, és a lelke egy orosz fegyenc hentesben, aki most éppen alszik, akkor hol van a hentes lelke?”

Slaka-Schlehe Mária nem felelt. Lesütötte szemét, mint aki szánja-bánja bűneit. Talán nem akart válaszolni, vagy egyszerűen csak nem tudta a választ.

Másnap reggel a szibériai kényszermunkatáborban egy bizonyos Alekszandr Vlagyimirovics Kremszkij nevű rab szemébe nézett a mellette a priccsen felébredő Ivan Nyikolajevicsnek, és látta, hogy eltűnt tekintetéből a lélek. Megszokott jelenség volt ez a Gulagon: mikor elfogyott a remény, elpárolgott a lélek, és eltűnt a pillantásból a lélek csillogása. Kremszkij nem is lepődött meg a dolgon túlságosan. Ivan csak bámult maga elé bambán, üveges tekintettel, lélektelenül, mint akinek már minden mindegy. Alekszandr Vlagyimirovics pontosan tudta, hogy az egykori főhentes pár napon belül meg fog halni. Látott már ilyet eleget.

A fegyőrök – akik minden halott rab testnyílásait átvizsgálták, mielőtt a gödörbe hajították volna a hullát, ki tudja, mit dugott el a fegyenc életében előlük – Ivan Nyikolajevics ánuzában egy cédulát találtak, ez volt ráírva: „Az emberek nem azért halnak meg, mert muszáj, nem. Azért halnak meg, hogy végre valaki szeresse őket. Ha már ők életükben soha senkit nem szerettek, még magukat se.”

„Szép” – mondta elismerően bólogatva a foglár, aki e sorokat felolvasta. „Szép és mély. Elgondolkodtató. Mintha nem is egy hentes, hanem valami költő írta volna.”

Összehajtogatta a cetlit, és zsebre vágta, hogy majd otthon megmutatja a feleségének. „A nejem szereti a szép dolgokat” – jelentette ki büszkén.

Ebben a pillanatban két fegyenc a fagyos talajba vájt sekély gödörbe hajította Ivan Nyikolajevics mezíten testét, másik kettő pedig lapátot fogott, hogy betemesse. Amikor azonban a két fegyőr eltűnt, a hullát kihúzták, a barakk mögé vonszolták, ahol már várták őket a többiek. Fanyelű kés került elő, majd a rabok nekiláttak, hogy feldarabolják és elfogyasszák Répás Ivan földi porhüvelyét.

GOMOLYGÁS

Fordítói előszó

„Édesanyámtól egy nápolyi kifejezés maradt rám, amit olyankor használt, amikor az ellentétes érzések ide-oda cibálták, és úgy érezte, szétszakítják. Ilyenkor, mint mondta, rátört a *frantumaglia*, gomolyogni kezdett benne a hordalék. A *frantumaglia* (amit ő így ejtett: *frantumàglia*) letéperte. Ilyenkor szédült és fémes ízzel telt meg a szája. Ezzel a szóval azt a megfoghatatlan, másként nem definiálható rossz közérzetét fejezte ki, amelyet a lelkében tomboló érzések sokasága, az agyának mocsarában a hordalék gomolygása okozott. Sejtelmes gomolygás volt, ami sejtelmes tettekre ragadtatta, ez állt minden szenvedés háttérében, amelyet nem lehetett egyetlen nyilvánvaló okra visszavezetni.”

Frantumaglia. Lefordíthatatlan fogalom, a Ferrante levelezéseit, interjúit, esszéit és próza-töredékeit tartalmazó kötet címe, amely szerző és olvasó érzékeit és képzelőerejét egyaránt igénybe veszi. Anyai örökségként a nápolyi dialektus nyers és asszociatív játékosságából ered. A *frantume* szótó az olasz nyelvben is létezik: törmelék, szilánkot, zúzalékot jelent. Ám ebben a formában, ahogyan Ferrante használja, nem értelmezhető pusztá gyűjtőnévként, annál jóval dinamikusabb és tágasabb a jelentéstartomány, hiszen ez a zúzaléktömeg időről időre mozgásba lendül – áramlik, hömpölyög, feldúlja a hétköznapiok vélt vagy valós nyugalmát, kizökkenti az időt. Hatása, aminek eredete beleveszik az egyetememes női tapasztalat történetébe, és amit számos lekicsinylő kifejezéssel illettek az idők folyamán – gondoljunk csak a hisztériára – Ferrante ars poeticájaként is értelmezhető.

Az életműben különféle tapasztalatok váltják ki, legpregnansabban talán *A briliáns barátnőm* egyik főszereplőjének, Lilának az eltűnéstől való félelmében jelenik meg, amit ő így nevez: kontúrvesztés.

Az itt következő esszét az *Indice* magazin újságíróinak kérdései ihlették. Őt kérdést küldtek levélben a szerzőnek, ő pedig az interjú kereteit szűknek érezve egy-egy hosszabb szövegben válaszolt.

A szörny a kamrában első látásra a kamararegények (*Tékozló szeretet, Amikor elhagytak, Az elveszett lány*) egyik központi témáját, bűn és ártatlanság kérdéskörét járja körül. Közelebről azonban az anya–lánya-kapcsolat ambivalenciáján keresztül világít rá arra az egyszerre intim és viszolyogtató testi kapcsolatra, amelyben a *frantumaglia* egyik hatása tetten érhető. Az anyával való kapcsolatunk, a vele való versengésből eredő szeretlekgyűlölet érzése, a szeparációs szorongást követő indulatkitörések utat nyitnak a fantáziának, és addig meg sem állnak, amíg el nem jutnak egy *coming of age* regényig, az írásban véghez vitt privát felnövekedésig. Ez a felnövekedés akkor következik be, állítja Ferrante, amikor rálátunk végre az anyánkkal vívott küzdelmeinkre, és visszatérünk ahhoz az idilli, bensőséges állapothoz, ahol az anyai test fizikai közelségéhez ugyanúgy nem tapadnak negatív érzések, mint a korai gyermekéveink idején. Tágabb értelemben – bűn és ártatlanság fogalmából kiindulva – annak a viharos utazásnak háttérét írja le, amelyben a kulturálisn eleve adottként aposztrofált szeretet (ártatlanság) a maga tisztaságában csak kiinduló- és célpontként van jelen.

A magyar kiadás címadásában arra törekedtem, hogy a lefordíthatatlan, sejtelmesen csengő kifejezéseket a maguk komplexitásában ragadjam meg. Ezért döntöttem úgy, hogy a *frantumagliát* gomolygásnak fordítom.

Szörny a kamrában

Térjünk rá a második kérdésre. Fogalmam sincs, hogyan lehetne bűn és ártatlanság közé éles határvonalat húzni. Azt hiszem, a könyveimből világosan kiderül, milyen zavarónak tartom ezeket a fogalmakat. A vallásosság bárdját, amely a világot két részre osztja, bűnösökre és ártatlanokra, bárgyú leegyszerűsítésnek vélem, és nem tudok azonosulni a jogi definíciókkal sem. Hiszen tucatjával ismerünk olyanokat, akiket a törvény előtt ártatlannak találtak, miközben ezernyi bűn szárad a lelkükön, és akadnak jogerősen elítélt bűnösök, akik iránt szimpátiát, olykor barátságot érzünk. Nem, a jogi terminusokkal sem megyünk semmire. Adriano Sofrit¹ például egy aljas politikai gyilkosság felbujtójaként ítélték börtönre, miközben az igazságszolgáltatás minden kétséget kizáróan bizonyította ártatlanságát, így az, hogy ennyi év után még mindig börtönben van, fel-foghatatlan.

Ha viszont a jelenlegi kormányfőt – le sem akarom írni a nevét –, aki vagyonával és tévécsatornáival pártot alapított, majd bevásárolta magát a parlamentbe, ahol olyan törvényeket hozott, amelyeket a milliárdos médiahatalmának köszönhetően folyton megszegett – más szóval, miután politikai tevékenységének tetemes részét annak szentelte, hogy saját maga és barátai számára megcinkelte a dobókockákat –, ha tehát ezt az embert egy napon ártatlannak ítélnék a törvény előtt, akkor épp az ártatlansághoz vezető utat tartanám a legnagyobb bűnének, mert gazdasági és politikai hatalmát kihasználva egyik sértő viccet a másik után puffogatva vágta a legvédtelenebb polgárok arcába, hogy milyen ügyesen manipulálja a demokráciát. Vagyis most, amikor ezeket a sorokat írom, az igazságszolgáltatás egyik leghitelesebb szereplője börtönben sínylődik, azok viszont, akiknek szabálykövetésből, törvényességből példát kellene mutatniuk, sárba tiporják az igazságot, és kettős vagy hármas életet élő erkölcsöcsészőkkel riogatnak. Mindeközben az országot kormányzó politikai elit, amelynek se kultúrája, se tudása, se igazságérzete nincs, ironikus módon ártatlannak tartja magát, és émelvítően sunyi mosollyal hangoztatja, hogy a bűnöket, már ha léteznek egyáltalán, mások követték el. Gyűlölöm azt a hangnemet, amivel ezek a korlátozott és harsány hatalmasságok a bűn és ártatlanság fogalmával zsonglórködnek. Hiteltelennek tartom a szándéknyilatkozataikat, retorikai fordulataikat, elriaszt az állandó önfényezés. Jobban kedvelem azokat, akik tisztában vannak cseleke-

¹ Adriano Sofrit (1942, Trieszt), a Lotta Continua baloldali mozgalom vezetőjét 1990-ben ítélték 22 év börtönre gyilkossági felbujtás miatt. Az ítéletet egy úgynevezett *pentito*, azaz vádalkuban részécsített bűnelkövető ellentmondásos tanúvallomása alapján mondták ki, amelyről az évek folyamán bebizonyosodott, hogy hazugság. A Sofrit felmentő bizonyítékokat meghamisították vagy megsemmisítették. Sofrinak Berlusconi 2006-os bukását követően kegyelmet ajánlottak, ha beismeri bűnösségét. Mivel ártatlannak vallotta magát, inkább leülte a büntetést.

deteik erkölcsi kétértelműségével, és igyekeznek megérteni, mit miért tesznek, mivel árthatnak és mivel segíthetnek önmaguknak és másoknak.

Számomra az úgynevezett erkölcsi dilemma évtizedekkel ezelőtt kezdődött egy kis kamrában. Ott tapasztaltam meg először a gyilkolási vágyat, amiért rögtön utána meg is büntettem volna magam, és ez volt az anyámmal való hosszú küzdelem titkos helyszíne is. De haladjunk sorrendben, már amennyire lehetséges. Ez a kamra – amely a *Tékozló szeretet* első oldalain is megjelenik – egy ablak-talan, világítás nélküli helyiség volt a nápolyi lakásunkban, ahol felnőttem. Raktárként használtuk, tele volt kacattal, bejutni is alig lehetett. Ha csak elsétáltam előtte, halálos rettenet lett úrrá rajtam. Olykor, ha valaki résnyire nyitva hagyta az ajtaját, hideg, DDT-szagú fuvallat áramlott ki. Meg voltam győződve róla, hogy a fuvallat egy ocsmány fenevad lehelete, amely sárga, akár a kabóca lárvája, és csak arra vár, hogy felfaljon. Ott lapult a régi bútorok, törött székek, ládák, lámpák és gázálcok között, én azonban senkinek nem szóltam róla, bizonyára attól féltem, úgysem hisznek majd nekem. A kamrában leselkedő veszélyek titkát egy életen át megőriztem magamnak.

Kilenc-tíz éves lehettem, amikor ez a kis helyiség kiemelten fontos lett számomra. A kisebbik húgom, nevezzük Ginának, négyéves volt ekkor, és folyton ott téblábolt körülöttünk, amikor a másik, hétéves húgommal belefeledkeztünk a játékba. Hiába mondogattuk neki, hogy Gina átment a szitán, Gina átment a híd alatt – gyereknyelven ez azt jelentette, hogy nem játszhat, húzzon el, semmi keresnivalója ott –, még bosszantóbban viselkedett. Ha elkergettük, sírva futott anyánkhoz panaszkodni. Ha megfenyegettük, még jobban rázendített. Ha rásuhintottunk, ledobta magát a földre, és úgy visított, mintha levágtuk volna a karját vagy lábát. Gyakran kérdezgette, barátságos kis mosollyal, de aggodalmaskodva: én is játszom? engem is bevesztek?

Egyszer nagyon megelégettem a dolgot, és azt mondtam tájszólásban: kéne egy kötél, van a kamrában. Vigyázat, nem azt mondtam, hogy: Gina, szükségünk van egy kötélre, menj érte a kamrába. Egyszerűen hangot adtam egy igénynek, és megjelöltem a helyet, ahonnan, ha akarja, kihozza, ha pedig nem, hát nem. A vég-sőkig el voltam keseredve, azt akartam, hogy a húgom meghaljon. Úgy véltem, megérdemli, hiszen folyton belerondít a játékba, születése óta ezt teszi. Megölni őt nem holmi kívánság volt, úgy éreztem, muszáj meghalnia, noha tisztában voltam vele, hogy nem ölhetem meg. Ezért is voltam annyira büszke arra a mondatra, ami olyan természetességgel bukott ki belőlem, hogy egy életre megjegyeztem. Ekkor kezdődött a szavakkal való tudatos kapcsolatom: kéne egy kötél, van is egy a kamrában. A szintaxis a gyermekre bízta, hogy maga döntse el, besétál-e a fenevad szájába vagy sem. Én azonban elejétől fogva tudtam, hogy menni fog: túlon túl boldog volt, hogy végre feladatot kapott. Az a mondat szárnyakat adott neki, miközben fedezett engem, elrejtve gyilkos vágyamat. Gina azonnal elindult, régóta vágyott erre a megbízatásra, el sem hitte, hogy teljesültek a vágyai. Attól a pillanattól kezdve megállt az idő, én pedig nem kaptam levegőt.

Megindul tehát a kicsi a borzalmak felé, futólépésben halad, attól fél, hogy a másik húgom beéri és elhappolja előle a lehetőséget. A ronda kis törpe, a két lábbon járó bűz. Az anyámnak is elege van belőle, olykor ráüvölt: nem bírom tovább, mihez kezdjek veled; mindannyian nagyot szusszanunk végre, ha a sárga fenevad bekebelezi. A szörny lesben áll, mostanra egy hatalmas, áttetsző, hosszú

szárnyú légyhez hasonlít. Mohón várja, hogy megtömje a bendőjét, miközben őrlöngve tombol, hogy a kamra fekete hasában kell kushadnia. Óriási csápjai vannak, az állkapcsát csattogtatja. Két Ginához hasonló kishúg is elfér a bendőjében, persze jól elcsócsálva, megőrölve. A kép láttán összeugrik a gyomrom. Szédülni és émelyegni kezdek, csikar a hasam. Nem bírom tovább, elhatározom, hogy megállítom a húgomat. Meglódulok, gyorsabb vagyok Ginánál, megelőzöm, belépek a sufniba, becsukom az ajtót magam mögött. Szakad rólam a víz, a kicsi üvölt, hogy be akar jönni, a rémülettől félig süket vagyok, a fenevad egyre közelebb jön, engem vajon ki ment meg. Meghallom anyám hangját, azonnal nyisd ki az ajtót, kiabálja, a fenevad behúzza a karmait.

Előkecmeregtem. Gina, amint megpillantott, még jobban rázendített, az ujjait harapdálta, levetette magát a padlóra és rúgkapált. Erre anyám elvesztette a türelmét, iszonyú feszült volt akkoriban. Mikor rájött, hogy a kicsit hiába csitítgatja, nekem esett: miért zárkóztam be a kamrába?, miért nem engedtem be Ginát? Azért, feleltem bárgyún, mert ez kettőnk játéka, és nem akarjuk, hogy beleüsse az orrát. Lekevert egy pofont.

Később, valahányszor elgondolkodtam azon a pofonon – már kislányként tépelődő alkat voltam –, elöntött a düh. Nem fért a fejembe a dolog. Én voltam az, aki megakadályozta – habár megérdemelte volna –, hogy a szörnyeteg felfalja a húgomat, és anyám úgy bánik velem, mintha én lennék a bűnös? Miért volnék bűnös? Mert nem akarom, hogy a kicsi tönkretégye a játékunkat? Ha ártatlan akarok maradni, el kell fogadnom, hogy a harmadik testvér boldogtalanná teszi az első kettőt? És az semmit nem számít, hogy megmentettem a haláltól azt, aki az egész családomat tönkreteszi?

Időbe telt, míg túltettem magam rajta, és ehhez az kellett, hogy a játékokat felváltó mentális színházban évekig elmonologizáljak magamban megannyi kérdezz-felelekkel.

Nem lehetséges, hogy a bűnöm azokban a szavakban rejlik, amelyek halálos csapdát állítottak a húgomnak?

De igen. Másfelől azonban ki miatt voltam bűnös?

A kicsi miatt.

Miért?

Mert olyan tolaakodó természete van.

Vagyis ő már azelőtt bűnös volt, hogy én bűnös lettem volna?

Nem, de ártatlan sem volt.

És mit kellett volna tennie ahhoz, hogy megőrizze az ártatlanságát? Maradjon ki a játékból, ne rondítson bele kettőnk szövetségébe? Legyen máshol? Egyáltalán ne is legyen?

Igen, természetesen.

Az ártatlanság lényege – győzködtem magam – abban áll, hogy nem hozod magad olyan helyzetbe, amivel felbosszantod a többieket. Nehéz, de nem lehetetlen vállalkozás. Így hát alázatos csendre neveltem magam, mindenért bocsánatot kértem, a nyelvemet megfékeztem, engedékeny és udvarias voltam. Legbelül mégis gonosz maradtam. Fogalmam sem volt, hogyan csillapíthatnám le forrongó véretem, ami bármikor előcsalhatta a fúriát belőlem, és ettől pokoli kínokat éltem át. Hiszen én voltam az a kislány, aki képes egyetlen mondattal a halálba küldeni a testvérét anélkül, hogy bepiszkolná a kezét. Tudtam, hogy sza-

vakkal árthatok másoknak, ráadásul a tehetségem is megvan hozzá, hogy szándékaim rejtve maradjanak, így a felelősség terhe is lekerül a vállamról. Gyűlöltem magam. Ártatlanságom valójában a lavírozás művészetében rejtett: gonoszságomat kedvességbe csomagoltam, majd ártalmatlannak tűnő szavakba öntöttem, amelyek olyan gondolatokat és tetteket váltottak ki az emberekből, amelyekkel árthattak maguknak.

Szelídséget színlelő szörnyeteg voltam. Minden emberi kapcsolatban a bűn láncolatát láttam, végtelen számú indokot találva arra is, hogy miért kellene a rosszra rosszal válaszolni, az ártatlanság elködlött a szemem előtt. A megváltás azonban mindennél jobban foglalkoztatott. Amikor elcsüggedtem és jobb színben akartam feltüntetni magam, egyre csak azt hajtogattam, hogy a futással a kishúgomat akartam megóvni a kamrában leselkedő veszélytől. Lám, mégiscsak jó ember vagyok. Ilyenkor csakugyan megváltva éreztem magam.

Aztán újabb kérdések neheztedek rám. A megváltás nem azt jelenti, hogy létezik egy bűn, ami megváltásért kiált? Hogyan törölhetné el a bűnt a megváltás? Nem képmutatás-e, hogy előbb fecskendezik be a harag méreganyagát, és csak utána adják be az ellenszert? De akkor miért siettem Gina védelmére? Miért loholtam, hogy vállaljam helyette a halált? Semmissé tehetem-e azt, hogy korábban a halálát kívántam, ha menet közben meggondoltam magam?

Onnantól kezdve gyötört a bűntudat. Kiváltképp a kishúgom felcseperedése láttán, aki bukdácsolt a tanulással, magára haragította a tanárait, és mindent elkövetett, hogy a családunk életét megkésérítse. Egyik hazugság a másik után, hogy mintagyereknek állítsa be magát, majd mindannyiunkat porig alázva pikírten vallotta be a gáztetteit. Visszatértem a kamrába. Arra gondoltam: azért ilyen, mert kirekesztettem a játékból, előbb-utóbb mindenből kirekesztik, jobb lett volna, ha hagyom meghalni. Sosem szabadultam meg igazán attól a vágytól, hogy megöljem. Hiába rohantam, hogy kimentsem a szörny gyomrából, semmi nem változott. Ismét megrohmoztak ugyanazok a rossz érzések, mint a szóban forgó eset előtt. De akkor minek tudható be az az önfeláldozó pillanat?

Erre a kérdésre brutális válasz érkezett: az a bizonyos pillanat a fizikai undorra adott reakció volt. A kishúgom elcsócsált testének képe, a véres pép, amivé válhatott volna, elviselhetetlen szorongást eredményezett. Azért rohantam a kamrába, hogy megszabaduljak a vizsgyástól. Akkor hát mi is a megváltás? Saját testünk pusztulásának eltussolása, amelyet egy másik test pusztulása vált ki belőlünk?

Mire felnőttem, meggyűlöltem az opportunizmust, amit mindennél gyakrabban értem tetten a viselkedésemben, szavaimban. Végül anyám pofonját is helyénvalónak véltem. Ebben az értelmetlen büntetésben valamennyi büntetés igazsága összegződött. Arra mindenképpen jó volt, hogy kiegyenlítse az elkövetett gonoszságot, legitimálja a húgom iránti gyűlöletet és a megölésére irányuló vágyamat. Ezt követően, erre pontosan emlékszem, már kevésbé undorító halál-nemekkel akartam őt likvidálni – megmérgezem, kidobom az ablakon, felakasztom –, hogy elejét vegyem azoknak a reakcióknak, amik benne tartanak a megváltásért vívott hasztalan küzdelemben. Hogy is van ez? Velejéig gonosz lennék? Vagy nem bennem van a hiba? Lehetséges, hogy mások gonoszsága hajtott bele a gonosztevésbe, és anyám egy gonosz pofonnal megtorolva ismét belobbantotta gyilkos ösztöneimet? Vagyis a gonoszság egy végeláthatatlan láncreakció?

Zsákutcába jutottam. Végül tizennyolc évesen vergődtem ki belőle, amikor Kant piruláinak köszönhetően sikerült megemésztennem a kétezer éves kereszténységet. Megszállott lettem, arra törekedtem, hogy önmagában kikezddhetetlen akarattal rendelkezzem, vagyis a külső dolgok ne igazítsák akaratomhoz a saját akaratomat. A mindennapos küzdelem, úgy tűnt, valamennyi morális dilemmámat feloldotta, és átmenetileg megfeledeztem arról a napról, amikor egy ügyesen felépített mondattal a vesztébe küldtem volna a kishúgomat. Ám ez az utazás korántsem volt ilyen szabályos, az írás teszi azzá. A kamrából abba a szobába, ahol jelenleg is írok, kacskaringós, szerteágazó út vezetett. Minden megálló, ami a történet idején másodlagos volt, a későbbiekben elsődlegessé vált. Az undor például. Vagy anyám érkezése. Ahogy telt az idő, egyre gyakrabban zárkóztam be a kamrába, bizonyoságot akartam szerezni róla, hogy anyám törődik-e velem, szeret-e annyira, mint másokat.

Hadd térjek vissza tehát a tízéves kori önmagamhoz, és induljunk el attól a pillanattól, amikor beléptem a rejtekhelyre, majd bevágtam az ajtót a kishúgom előtt. Csakugyan kész lettem volna meghalni helyette? Nem tudom. Távoli, zavaros emlékek keverednek későbbi emlékekkel. Csetlek-botlok a sötétben, levelek és eltörök dolgokat, pusztító izgágaság vesz erőt rajtam, ami a sárga fenevad dal együtt távol tartja az undoromat is. Zajt csapok, kétségbeesetten kiabálok, hogy elűzzem Ginát, elűzzem a retteget, és a kitartó lármázás következtében elmúlik az undor, csitul a test dühe, már nem félek a gonosztól, amit én követek el vagy mások követnek el ellenem, éltető, meleg folyadék járja át a testem, és én élvezem. A megnyugvást mégis anyám érkezése jelenti, aki meghallotta a kétségbeesett kiabálást és a segítségemre siet.

Anyám lépteinek hangja örömmel tölt el, de félek is tőle, tán jobban is, mint a sárga fenevadtól; megijeszt, ha idegesnek látom, ilyenkor határozottan az a benyomásom, hogy a sötét kamra mélyéből tér vissza hozzám. Amikor nyugodt, kedves is tud lenni. Ha Ginát szoptatta, megengedte, hogy mellé telepedjünk. A középső húgommal ámulattal figyeltük a kicsit, amint mohón kapaszkodik anyánk húsába, és megállás nélkül szopik. Kíváncsian vártuk, hogy elfáradjon, de ő csak akkor hagyta abba, amikor elaludt. És ahogy ímmel-ámmal álomba zuhant, tejfehér ajkai pedig leváltak a mellbimbóról, anyám barna szeme ránk mosolygott, majd tejet spriccelt melléből a szánkba, langymeleg, édes, bódító ízű cseppeket.

Bámulatos, ugyanakkor kegyetlen teste volt a mi anyánknak, bámulatos dolgokra volt képes, ám nekünk csak néhány csepp nyomorúságos kóstoló jutott belőle, a legjavát Ginának adta. Folyton nyaggattam, hívogattam, valahányszor úgy éreztem, szükségem van rá, elvártam, hogy azonnal ugorjon. De őt ez felbőszítette, kiváltképp, ha úgy vélte, szeszélyből ugráltatom. Csakhogy a szeszélyt a szükségszerűség szülte, ahogy a kamrában töltött idő szükségszerűsége is vitathatatlan. Amikor anyám odarohant hozzám, a jobbik énjének érkezését vártam, úgy véltem, ha veszélybe sodrom magam, könnyebben, igazságosabban szerzem vissza, a veszélyeztetettség visszaadna neki engem és visszaadná nekem őt a bűnös távollét után. Az a pofon nem csupán igazságtalannak tűnt, hanem – jobban belegondolva – elültette bennem az igazságtalanság magját, kiábrándító válsz volt félelemből fakadó jalkiáltásomra.

Ettől a csalódástól kezdve a kamra immár nem a kishúgomnak szánt halálos kelepce színhelye, hanem valami meghatározhatatlan tér, amelyet az emlékeze-

temben az anyám és én népesítünk be, egy, a visszatérő álm helyszínéhez hasonlatos tér, ahol mindig ugyanaz a szükség diktál és az események újra meg újra megtörténnek.

Ám ahhoz, hogy ez világos legyen, el kell azt is mondanom, hogy mi történt velem azokban az években. Delia² apjához hasonlóan az én apám is rettentő féltékeny volt. Féltékenysége azon egyszerű tényen alapult, hogy anyám gyönyörű nő volt. Apámat nem az tette féltékennyé, hogy anyám megcsalja: a szomszédal, egy barátal vagy rokonnal. Ilyesmit még csak nem is feltételezett róla, különben azonnal megöli mindkettejüket. Apám féltékenysége preventív jellegű volt. Arra a gyönyörre volt féltékeny, amit más férfiak éreztek, ha megpillantották anyámat, ha beszélgettek vele, ha csak megérintették – nem őt, hiszen az teljességgel elképzelhetetlen lett volna – a ruhája szélét. Az eshetőségre volt féltékeny, anyám hatalmára, mielőtt féltékeny lett volna azokra a cselekedetekre, amiket esetleg véghezvisz. *Ab ovo* volt féltékeny, válogatás nélkül, féltékeny volt arra a tényre, hogy anyám eleven teste közszemle tárgya. Következésképpen nem a férfiakban látta a veszélyforrást. A feltételezett vetélytársak odaát voltak, a túlparton, és azon kívül, hogy elkápráztatva nézték az élet hömpölygését, amelynek anyám volt a forrása, semmi egyebet nem tettek. Anyám teste és viselkedése azonban része volt a káprázatnak. Ő volt a bűn eleven megtestesítője, amiért a teste lehetséges örömforrásként szolgált mások számára.

Hittem ebben a bűnben, teljes meggyőződéssel hittem, bár azt, hogy mikortól, nem tudnám megmondani. Olykor ma is visszatér hajnali álmaimban. Kiskoromtól fogva abban reménykedtem, hogy apám bezárja a lakásba és nem engedi el hazulról. Azt kívántam, bárcsak bezárná egy szobába, hogy ne is lélegezzen, amikor barátok vagy rokonok jönnek hozzánk látogatóba. Biztos voltam benne, hogy ocsmány dolgokat művel, amikor megmutatja magát a világnak, ezért azt akartam, hogy tiltsák meg neki, ne engedjék, hogy mutogassa magát. Ami persze soha nem következett be. Valójában apám volt az, aki nem tudta elviselni, hogy elcsúnyuljon, az első szóra kikelt magából, ami feleségének szépségét kétségbe vonta, és elsőként szorgalmazta, hogy ápolja magát. Egyszer egy rúzszt adott neki ajándékba, én meg időről időre rájártam a tégelyre, lecsavartam a fedelét és beszippantottam az illatát. Amikor együtt mentek el hazulról, szorongva figyeltem anyámat, amint ujjával felviszi a rúzszt az ajkára, és még annál is szebb lesz, mint előtte volt. Apám is megbabonázva nézte, de közben lerítt róla erőszakos izgágasága és elveszettsége. Kimondhatatlanul élvezte, hogy ő az egyetlen haszonélvezője ennek a szépségnek, ugyanakkor szorongott is attól, hogy ki kell szolgáltatnia a mohó világnak. Nem értettem apámat, néma düh tombolt bennem, rettegtem. Gyötrelme az én gyötrelmem is volt, lesben álltam, akárcsak ő. Igen, azt kívántam, bárcsak határozottabban lépne fel, és ahelyett, hogy dühödött kirohanásokkal büntetné, amiért kimegy a világba, tiltsa meg neki.

Ez volt gyerekkoromban a normalitás. Abnormális az volt, amikor anyám, apám távollétében, az ő hozzájárulása nélkül úgy döntött, egyedül megy el hazulról.

² Ferrante első, *Tékozló szeretet* című regényének főszereplője, aki a rejtélyes körülmények közt elhunyt anyja halála után nyomoz.

Ilyenkor hosszan tanulmányoztam, amíg a szokásos aprólékossággal kicsinósította magát. Felesleges lett volna abban reménykedni, hogy az adott körülmények közt ápolatlanul és ziláltan menjen el otthonról, azaz: kevésbé feltűnően. Anyám sose tette ki a lábát hazulról anélkül, hogy ne figyelt volna oda a legapróbb részletre, és ettől elviselhetetlen szorongás telepedett rám. Minden mozdulata többletjelentést kapott a tükör előtt. Mintha az egészség csak azért csinálná, hogy az utca, a boltok, a tömegközlekedés mohóságának felajánkozva fokozza a veszélyt. Bármerre ment, dühösen követtem a házban, gyűlöltem. Arra gondoltam: el fogják rabolni tőlünk, erre vágyik, azért csípte ki magát, hogy elhagyjon, és soha többé ne kelljen visszatérnie. Amikor elegáns teste mögött becsapódott a bejárati ajtó, reszkettem a rémülettől, nem tudtam megnyugodni.

A nélküle töltött idő végeláthatatlanul hosszúnak tűnt. Arról fantáziáltam, milyen förtelmes dolgokat művel odakinn, ugyanakkor alávalónak éreztem magam emiatt. A képzelgések tarthatatlan valósággá váltak, zavaros, egyszersmind hányingerkeltő bűnök elkövetésével vádoltam anyámat, és azt kívántam, bár csak ne jönne haza. Aztán rövidesen ezt a kívánságot is elviselhetetlennek éreztem, undorodtam magamtól, amiért egyáltalán ilyesmit kitaláltam, bármit megteszek – fogadkoztam –, csak visszajöjjen. Nem jött. Ekkor kiszálltam a játékból, otthagytam a hűgaimat, és lábujjhegyen beosontam a kamrába.

Kinyitottam az ajtót, beléptem a sötétbe, majd bezárkoztam abban a biztos tudatban, hogy csak anyám hangjának varázsereje tud előcsalogatni. Álltam ott moccanatlanul, belélegezve a DDT-szagot, és némán záporoztak a könnyeim. A fenevad óvatos volt, nem támadt rám, elvegyült a rettenet tarkabarka kacatjai között, amelyek időnként megnyaldostak, majd visszakapták nyelvüket. Az idő megállt, testem körvonala elmosódott, egyre dagadtam, mintha valami rejtett erő levegőt pumpálna belém belülről, attól féltem, szétdurranok. Megérintettem a bőrömet, sima volt és feszes, akár egy hólyag felülete.

Nyitott szemmel álmodoztam. Anyám csak úgy tett, mintha elmenne hazulról, de nem ment el, itthon van, utánam kémkedik, hogy megbizonyosodjon róla, csakugyan szeretem őt. Belém hasított, hogy mennyire csúnyának találja így feldagadva a sötétben, és dögönyözni kezdtem magam, amitől kirobbant belőlem a zokogás. Minél mélyebbre nyomtam az öklömet a mellkasomban és a hasamban, annál jobban sírtam. Bárhol legyen is, hallania kell, hogy veszélyben vagyok, gondoltam, és teret engedtem magamban a rettenetnek, hagytam, hadd duzzadjon segélykiáltássá, hogy a feldagadt testem elérjen hozzá a messzeségbe, ő pedig összerendezzen, hagyja undorító, bűnös ügyleteit és térjen vissza hozzám. Milyen iszonytató feszültség volt ez – zszibongás, szavak sokasága és anyám hangja, amely úgy pumpálta belém a levegőt, akár egy lufiba.

Aztán meghallottam a házban a lépteit. Mintha kicseréltek volna: fagyos lettem és gyűlölködő. Leküzdöttem magamban az ujjongást és odabenn maradtam, hallani akartam, amint kétségbeesetten szolongat a nevemen, tűvé teszi értem a lakást. Elképzelttem, amint kinyitja a kamra ajtaját, én berántom, elbarikádozom magunkat, és átadom a fenevadnak, aki immár a barátom volt, hogy felfalja őt a sarokban. De nem szolongatott, nem keresett, a kamra közelébe se jött. Úgyhogy előbújtam. Ott sertepertéltem körülötte, testének közelsége undorral töltött el, én meg árgus szemekkel a bűn nyomait kerestem rajta, amiket apám, ha a tudomására jut, hogy elment otthonról, bizonyára felhánytorgat neki. Rettogtam tőle,

hogy előbb-utóbb fel is fedezem. De abban a reményben is vizslattam, hogy ha másokat megelőzve észreveszem rajta, segíthetek lecsutakolni magáról, mielőtt apámnak szemet szúr.

Sokszor megpróbáltam írni erről a kamrába zárkózásról, sikertelenül. Ahogy teltek az évek, egyre nehezebbnek tűnt megfogalmazni. Pedig biztosra veszem, hogy mindkét könyvem ebből az alapélményből táplálkozik. A csukott ajtó, a gonosz ideája, a rettegés: miért zárkóztam be? A legrelevánsabb válasz a következő: a kamrában átélt iszonyat eltompította az anyám sorsa miatt érzett aggodalmamat. Megúszós válasz, pontosan tudom. A ház legfélelmetesebb pontján a sötétben ácsingózva egyszerre vezekeltem és kiabáltam kétségbeesetten szeretet után. Kisatíroztam a lakás tereit, kisatíroztam az ablakot, ahonnan ráláttam az utcára, ennek végében láttam utoljára anyámat, innen kellett volna felbukkannia. Kiiktattam a testemet, átadtam a sötét erőknek, hagytam, hogy addig dagadjon, míg egy feszülő hártya zár körül. Odadobtam, felkínáltam magam az iszonyatnak, hogy elnyerjem anyám számára az üdvösséget. Mi voltam hát? Ártatlan, aki feláldozza magát, hogy megmentse a vétkest; vagy bűnös, aki azért bűnhődik, hogy visszaállítsa az áldozat ártatlanságát? Nem tudom. Mindenesetre tízévesen pokoli kínokat éltem át: rettegtem attól, hogy anyám, valahányszor elmegy hazulról, elárul minket, letér a helyes útról, bűnét megbocsáthatatlannak tartottam, elviselhetetlennek éreztem, hogy ilyen könnyelműen felrúgja a bizalmat, megalázza a szeretetemet, másfelől abban is biztos voltam, a testéből éreztem, láttam a tekintetében, hogy soha nem lenne képes elhagyni bennünket, és az a tény, hogy mégis erről fantáziáltam, iszonyú súllyal nehezedett rám.

Az ártatlanság mértékére, ma már úgy vélem, nem a bűnök hiányából érdekes következtetni, hanem abból az undorból, amit a naponta ismétlődő, apró vétkeinkkel szembesülve érzünk. Azt pedig, hogy mit jelent helyesen cselekedni, megtudhatjuk az undor által kiváltott borzongásból, a gyilkos arcán megjelenő grimaszból, amikor undorodva szúrja le áldozatát. A nők pontosan emlékeznek erre a grimaszra, erre a borzongásra, tudják jól, hány meg hány kísértet kelt életre ezekből, és úgy hiszem, mindig is gyakrabban kerestek menedéket a kamrában, mint a férfiak.

Ezekből a kamrákból nézve a férfi-városok vallási és jogi rendje nem több holmi leegyszerűsítésnél, olyan zárvány, ahonnan a kísértetek ezerarcú sokasága kiszorul. És épp ebben rejlik, hogy visszatérjek az önök kérdésére, a különbség. Mi, nők jól megvagyunk a kísértetekkel, évszázadok óta hosszú és kimerítő tárgyalásokat folytatunk a bosszúállókkal, akik akkor is belénk marnak, amikor simogatnak, és pontosan tudjuk, hogy ők a valódi lakói annak az érhálózatból, vérből, folyadékból és húsból álló zűrzavarnak, amit testnek hívunk. A férfiak viszont már réges-rég visszavonulót fújtak, napvilágnál hatalmas területek urai, megalázzák, elpusztítják a védteleneket, éjszaka azonban reflektorok fénypengéivel törnek utat maguknak, és ha belebotlanak a kísérteteikbe, azonnal orvost, rendőrt, ügyvédet hívnak, odacitálják a gondviselés képviselőjét, aki meghúzza a határt jó és rossz között.

KIRÁLY KINGA JÚLIA fordítása

Trieszt másképpen

A bóra San Luigiban

Képzeljék el, hogy szerencséjük van. Képzeljék el a tél klasszikus, váratlan meglepetését: tavaszi kirándulásra készültek, és százhusz kilométer per órás szellőkések kellős közepén találják magukat. Nem ilyennek képzelték az idei április 11-ét, gondolják, miközben valamelyik aluljáróban vagy az üzletek árkádjai alatt vacog a foguk. Mégis szerencséjük van, átélhetnek egy napot a bórával. Ne csüggedjenek hát, menjenek be az első nagy áruházba, vegyenek egy széldzsekit (lehet a kínaiaktól is, ha a másik túl drága), és kövessenek.

A bóra talán Trieszt legismertebb attribútuma, legalábbis a médiában. Mindannyiszor, amikor érzékelhető időjárásváltozás van, és megjelennek a hírek a „hidegriadóról”, a leginkább érintett városokról szóló szemléből sosem marad el a felvétel a szellőkések ostromolta Molo Audacéről, és a tudósítás a trieszti bóráról. A felvételen midig ugyanazok a korlátokba kapaszkodó idős nénik láthatók, ugyanazzal az esernyőjével bíbelődő asszony, és ugyanaz a hullámvérés ismétlődik a viharos tengeren. Na most, a dologban nemcsak az szórakoztató, hogy ez a videófelvétel minden híradóban ugyanaz, legalább tíz, de lehet, hogy tizenöt éve, hanem az is, hogy nagyon gyakran, amikor ezt adják, Triesztben nincs semmilyen hidegriadó, sem pedig semmilyen bóraszerű szellőkés. Véletlenül jöttem rá erre, mert amikor nem voltam a városban, anyámat felhívtam: „Anya, van bóra?” „Dehogyan van! Igen, igen, láttam a híradót, de itt még egy fuvallat sincs.” Ez jó néhányszor megtörtént. Olyannyira, hogy számomra a bóra egyfajta virtuális receptorrá, az információ szavahihetőségének fokmérőjévé vált. Ezt két dolog miatt mondom. Először is, ha valamilyen kétségük támadna a kedvenc híradójukkal kapcsolatban, amikor azt mondják: „Triesztben bóra van”, telefonáljanak az anyámnak és ellenőrizték a hírt: ha hamis, feltehetően az összes hír hamis. Másodszor: a bóra meglehetősen ritka és – ahogyan most megpróbálom bebizonyítani önöknek – nem feltétlenül borzasztó jelenség.

A Battisti utca árkádjai alatt felszállunk a 26-os buszra, és felmegyünk San Luigiba, abba a negyedbe, ahol a gyerekkoromat töltöttem: ez azon városrészek egyike, ahol a legerősebb a szél (bármilyen szél). A bóra a különféle légnyomások miatti levegőáramlásból születik. Kétféle éghajlat, az északi és a mediterrán klíma találkozásából keletkezik, s ahogyan az előző fejezetben mondtam, a vá-

Mauro Covacich 1965-ben született, filozófiát tanult a trieszti egyetemen. Első regénye 1993-ban jelent meg, poétikájának egyik jellemző motívuma a személyes identitás keresése. Munkatársa a *Corriere della Sera*-nak, *Safari* címmel rádiójátékot készített a boszniai háborúról. *Trieste sottosopra* (Trieszt másképpen) című, 2006-ban megjelent kötetében tizenöt esszében mutatja be Trieszt sokszínűségét.

ros szellemének tökéletes szintézisét mutatja. Trieszt a kontinensbe hatoló meleg tenger végében található, mögötte pedig hideg szárazföld van. Légnyomás- és hőmérséklet-ingadozások befolyásolják, hogy Közép-Európa felől mennyi száraz levegő érkezik. A bóra északkelet felől jön, a Postumiai-szoros felé terelődik, ahol a város labirintusszerű utcáin erőre és sebességre kap. Amikor úgy fúj, ahogyan ma, a kikötőben erősebben rögzítik a hajókat, a városvezetés kiteszi a kordonokat a legveszélyesebb helyekre, a motorkerékpárokat mind egy kupacba kötik a járdák szélén, a tetőkről cserepek hullanak és persze kukák gurulnak mindenütt. De nem nagyon fog senki panaszkodni. Ha van valami a trieszti köz tudatban, akkor az a bóra egészséges mivoltára vonatkozik. Azt gondolják, hogy jó közérzetet biztosít, és nemcsak a fizikumot erősíti, hanem a jellemet is. Hogy elűzi a betegségeket. Hogy esetleg a Karszt egyik, valamiképpen védelmező nimfája. Hogy a város erős hangja és lélegzete. Egy dolog biztos: érzik mennyire tiszta ma a levegő? Érzik, mennyire viszket az orruk? És láttak már ilyen magas és fényes eget? Olyat, ami mintha ki lenne lakkozva? Arról nem is beszélve, hogy a bórával játszani is lehet.

Az autóbusz a Biasoletto utcán halad. Szemben horog alakban nyílik az Icam (kis lakásokért felelős városi intézet) tömbháza, itt laktak az apai nagyszüleim. 1912-ben tervezték ezt az egyszerű, szerény épületet. Az intézet műszaki hivatalból alakították át, és mára a városépítész, de leginkább az osztrák építészeti iskola kulturális emlékművévé vált. A komplexum hat négyemeletes házból áll, mindegyik teteje különbözik a mellette lévőttől, de a házak követik a talaj lejtését. Minden emeleten hat kétszobás lakás van, amelyek mindkét végükön nyitottak, hogy a légáramlás megfelelő legyen a higiéniai előírásoknak megfelelően. És mindegyikben van vécé. Szegényeknek épített lakások voltak ezek, önkormányzati lakások a majdani trieszti proletariátus egyik negyedében, és már a huszadik század elején volt bennük vécé. És nem csak ezért voltak különlegesek: nagyon gondosan vakolták be őket, impozáns frízekkel, az erkélyeken vaskorlátokkal, az alapzatot és az épület sarkait kövekkel rakták ki, az udvaron tágas teraszok vannak, vörösre festett fapadokkal és egy szép füves térrel. Kívülről nézve még ma is érzékelhető, hogy egy ilyen helyen jól lehet élni. Aki tervezte (Ludovico Braidotti), talán nem óriási zsenije az építésznek, de azt világosan látta, hogy ott benn emberek fognak lakni. Emberek, akik asztal mellett ülnek, fogat mosnak, akik veszekednek, vagy szundítanak egyet. Lakók, individuumok, emberi lények, akiknek joguk van ahhoz, hogy kényelmes házban lakjanak. Az ilyen típusú épületek, éppúgy, mint a bóra, Trieszt kettős jellemzőinek, a melegnek és a hidegnek, az esztétikainak és a morálisnak, az élvezetnek és a jognak és igazságosságnak a találkozási pontjai.

Abban a harmadik emeleti ablakban várta esténként nagyanyám, hogy le szálljunk a buszról a megállóban. Ez volt számára a pihenés. Egyfajta mini fodrászsalont alakított ki a lakásában. Afféle jó déli módjára – Lisa nagymama Muro Lucanóból származott – úgy boldogult, ahogyan tudott, és nagyon büszke volt arra, hogy a városközpontból is jöttek hozzá vendégek. A városból, ahogyan ő mondta. Öt óra után abbahagyta a munkát, és elhelyezkedett az ablak előtt, majd rágyújtott. Nagyon kicsi asszony volt, nagyon melankolikus és szentimentális. Nagyapám a politikai száműzetéséből hozta haza, amikor nagyanyám még

csak épp hogy tizennyolc éves volt. Megszökött a kollégiumból, és Triesztben a sztálinista szoknyavadász férjével illegális fodrászműhelyt tartott fenn. Ki tudja, mi volt az ablaküveg mögött, mit látott, hová, merre nézett. Talán az összes olyan utat látta, amire a saját életében nem lépett rá. Talán csak a buszmegállót. Az biztos azonban, hogy a kedvenc estéi azok voltak, amikor jött a bóra. Akkor bekuckózott, kispárnával a háta mögött, maga mellé tette a hat személyre főzött kávé, és már előre élvezte az előadást. Amikor az emberek leszálltak az autóbusról, ő majd kipukkadt a nevetéstől. Volt, aki a lámpaoszlopba kapaszkodott, volt, aki négykézláb próbálkozott a haladással, voltak, akik láncot alkottak, mint az ejtőernyősök, volt, aki biztos, hogy égnek meredő lábbal végezte. Onnantól kezdve néhány éven át nagyon élveztem a *Ma komédiázunk* című tévéműsort, ugyanazokon a jeleneteken nevettem, amelyek a nagyanyámat is megnevettették. Nagyon szomorú voltam, amikor már nem ült a díványunkon.

A Biasoletto utca mára érthetetlen módon aszfaltozott udvarán töltöttem az összes délutánt, amikor nem esett, az iskoláskorom előtti korszaktól kezdve egészen addig, amíg a szabadidősuliba nem kezdtem járni. (Ez egy másik fontos trieszti intézmény, amelyet nemsokára meglátogatunk.) Ez volt az én Pál utcám. Ezekon a hajdan fűvel borított tereken játszottam, szigorúan kronologikus rendben: Barbival és Kennel, Tarzant (a T-alakú ruhaszárítóoszlopokon), végtelen számú fogócskát (terpeszfogót, árnyékfogót, halászfogót, színcápát stb.), keljfeljancsit, forró labdát, bújócskát, focit, lámpára céllovést, meg jól elnászpángoltuk egymást a barátaimmal és a lányokkal is, minden ok nélkül (amely szokás valószínűleg három- és hatéves korom között és a szabadidősuli éve alatt még erősebb volt). Mindig nagy bandába tömörültünk, mint egy rakás csirkefogó, akiket ebéd után abban a hiszemben engedtek szabadjára, hogy a cirkusz, amit otthon egyedül csaptunk, valamilyen módon beleolvad egy közös ricsajzásba.

Azt mondtam – emlékezzenek csak –, amikor nem esett, és nem amikor jött a bóra. Amikor a bóra fújt, egyszerűen csak jobban felöltözött az ember, úgy, mint ma, és nem maradt otthon. Különleges délutánok voltak, mert a száz kilométer per órás szellőkésekben gyakorlatilag nem sok mindent lehetett játszani. De mindig eljön az a pillanat, amikor a nagyobbak kihasználják végtelen felsőbbségüket, és felfedeznek valami új dolgot, vagy esetleg, ahogyan a mi esetünkben is történt, kitalálnak valami vakmerőséget, ami végzetesen felborítja a csoporton belüli hierarchiát, eltörli a meglévő rangokat és újakat állít fel. Az Icam házai mögött a Marchesetti utca indul lefelé. Nem túl meredek, viszont az ottani épületek és a Vadászok Parkja olyan szorosan szegélyezik, mintha egy természetes alagút volna, de inkább érdemes úgy elképzelni, mint egy nagyon hosszú half pipe-ot, a gördeszkások pályáját, ahová a szellőkések sűrítve hatolnak be és mindent kifújnak, amit csak találnak ott, ideértve a gyerekeket is, akiknek nyitott dzsekijét úgy fújja fel a szél, mintha denevérszárnyak volnának... Íme, a nagy truváj, megpróbálni úgy leszáguldani a denevérszárnyakon, hogy ne taknyolj túl nagyot, vagy – második opcióként – ellenállni a szélnek úgy, hogy nem tersed le a lábad. Felesleges mondanom, hogy a szórakozás biztosítva van: a legkönnyebbek szinte repülhetnek, de hogy nem érintkeznek a talajjal, nos, az biztos. De ha nem érzik úgy, hogy ezt kipróbálnák – az egyetlen etológiai előnye annak, hogy nem gyerek valaki, az, hogy úgy tud visszafelé menni, hogy nem

esik el, na jó, nem sokszor esik el –, akkor még mindig érdemes kihajolni az utcára és megvárni, amíg jönnek a jó hullámmal a szörfösök, és amikor jön a szél, akkor szinte földig hajolva hallgatni, ahogy süvölt a parkban, ahogyan befúj az orrlyukakon egészen az agyunkig, és ahogyan megakadályozza akár még a lélegzetvételt is. Ne gondolják, hogy fanatikus őrült vagyok. Ez az áprilisi fagyos nap olyan szerencse, amelyben keveseknek van részük. Ne dobják el maguktól, ne védekezzenek a bóra ellen, ezt mondom, akkor is, ha itt vannak velem, és akkor is, ha azt tervezik, hogy – jól bebugyolálva a fejüket – idelátogatnak a jövőben.

Újra San Luigiban, a szabadidősulitól a borozóig

Alig egy kicsivel lejjebb a Biasoletto utcai háztömbtől, mindig ugyanazon a járdán maradva – hallják Lisa nagymama (a feje a kapuban, a hajcsavarók a kezében, a csikk a szájában) tanácsát? Maradj a járdán! – ott magasodik a maga teljes végtelenségében a Lucchini szabadidősuli. Két kosárlabdapálya, egy tér az olyan játékoknak, mint a sálas fogó, fél futballpálya háló nélküli kapuval, négy futósáv a versenyekhez, mindezek természetesen lebetonozva. Hátról egy kert fákkal (mi csak kis mezőnek hívtuk), ahol a legmelegebb nyári délutánokon játszunk, amikor a felnőtteknek még levegőt venni sincs kedvük, a gyerekek pedig egy kis árnyékot keresnek, ahol kitombolhatják magukat. Bent, rögtön a félelmetes igazgatói iroda után nyílnak a folyosó mindkét oldalán a tanuló- és szabadidős szobák. Van a házi feladatos szoba, a zeneszoba, a volt asztalos szoba (most informatikai labor), a pingpong- és csocsóterem (ami könnyen átalakítható színházteremmé is). A teremből egy hosszabb csatornaszerű, nemrég felújított, de az én időmben a csatornapatkányok miatt rémisztű folyosó nyílik a tornaterembe.

Na és? – kérdezhetik most önök. Mi ebben az újdonság? Olyan ez az egész, mint a plébániák melletti, hittanórákra kialakított épületek. Igen, de talán nem vették észre, hogy hiányzik a hitoktatásra kialakított terem – a plébániák központja –, talán nem vették észre, hogy a gyerekek körül nincsenek papok. A szabadidősulikat teljes egészében alsó tagozaton tanító tanárok vezetik, olyanok, akiket a Tanulmányi Főfelügyelőség listájáról szabályszerűen választanak ki. A szabadidősuli önkormányzati intézmény, a tereziánus világi kultúra egyik zászlaja. A nagyon is katolikus Ausztria megértette a vallási befolyástól mentes oktatás (és szabadidős tevékenység) jelentőségét. Az intelligens szórakozás, a tanulószoba, a művészeti oktatás a közintézmények kiváltsága volt. Ezért születtek meg már a tizenkilencedik század végén a szabadidőiskolák. Kezdetben a Nemzeti Liga¹ irányította, majd 1919-től a fasiszták, az ONB (nemzeti balillák), végül a háború után a politika már nem szólt bele a tevékenységükbe.

A szabadidősuli arra is jó volt, hogy a trieszti gyerekek jó része megtanulja megismerni a várost. Kicsit úgy, mint a sienai városnegyedekben, a contradákban, itt is érvényes a kerületi lokálpatriotizmus, olyannyira, hogy amikor egy kisgyerek beiratkozik a Lucchinibe, a versenytárs szabadidősulik nevét fogja először

¹ A Nemzeti Liga alapszabályban rögzített célja volt az olasz nyelv tanulásának előmozdítása, illetve a Birodalom kevert lakosság által lakott területein az olasz intézmények fenntartása.

megtanulni. Év közben különféle sportversenyeket rendeznek a negyedek között, és a sok utazás közben meg lehet tanulni, hogy a De Amicis a San Vitóban van, a Pitteri a San Giacomóban, a Gentilli Servolában, a Cobolli Valmaurában, a Toti San Giustóban – a város első feltérképezése a mezek színén, a vendégek fogadásán (egyesek fagyaltot kínálnak a meccs után, mások nem), de leginkább, ismétlem, a neveken keresztül jön létre. Mint ahogyan Proust *Recherche*-ében Marcel mágikus világokat képzel minden egyes Guermites mögé, úgy, hogy kimondja a nevüket, mi is úgy ejtettük ki a versenytárs csapatok neveit, evokatív szuggesztíóval élveztük a kimondásukat, és ez egyszerre közvetítette számunkra az idegenség és az ismeretség képzetét. Azt, hogy a De Amicisbe járók gazdagok, a Cobolliba járók pedig szegények, elég korán felfogtuk a pályán. De legelőször is ott volt a hideg udvariasság, amit az előbbieket árasztottak, és a vicces western hangulat, amit az utóbbiak (akiket Cow-bolliknak nevezünk). Minden név a többi gyerek csapatának szellemét tükrözte számunkra, a sportzoknijukat, a beszédmódjukat – a De Amicisiek nem ismerték a dialektust –, a frizurájukat. A név már az első találkozás után tartalmazta a családjuk, és még inkább a gyerekzobáik, az utcáik és azon városrészek imázsát, amelyekben laktak. Természetesen ez a beszámoló olyan időkre vonatkozik, amikor a negyedek a társadalmi rétegződés szempontjából még elég homogének voltak, de azt hiszem, hogy a szabadidős gyakorlat mint az emberi földrajz megismerése mind ez ideig megőrizte a maga hatékonyságát.

A szabadidősulik rendkívül alkalmasak arra, hogy megértsük a triesztiek lelkét. A bármiféle egyházi befolyás nélküli, generációról generációra közvetítendő nevelés, egy tanulószoba (és iskola), ahol nem kell imádkozni, de lehet, annak, aki akar, elősegítette egy előítéletektől nem terhelt, szabad, alapvetően nyitott mentalitás kialakulását, amely mindig kész szeretni az életet, tilalmak és hamis szemérmesség nélkül. Ha egy triesztivel beszélnek, rögtön észreveszik ezt a dolgot, nem ismerek kivételt ebben a tekintetben. Mindezek után vegyék figyelembe, hogy az ő létezés módja nagy valószínűséggel a szabadidősuli betonudvarán térdhorzsolásokkal töltött délutánokból származik. Azokból a délutánokból, valamint azoktól a tanítóktól, akik a fülénél fogva vitték az orvosi szobába.

Eugenio tanár úr kicsi, szőrös, vörös hajú emberke volt, lehengerlő karizmával. Akkor is, amikor a drága tizenharmadik, tizennegyedik éveidet tapostad, és egy jó arasszal magasabb voltál nála, soha nem mertél ellentmondani, még kevésbé reagálni kungfus mozdulataira. Egy csetepatében, amikor szét akart választani minket, a kis Eugenio tanár úr a serkenő bajuszunk tövével fogva ragadott meg bennünket, és úgy tartott, mint két tonhalat – a karja a magasba nyúlt, miközben mi lábujjhegyen, kicsavart nyakkal álltunk –, amíg véget nem ért a dorgálás. Persze egy afféle seriff módjára tartott, rövidített igazságszolgáltatásról volt szó, de mi sokkal inkább elviseltük ezt, mint az igazgató íróasztala előtti szabályszerű eljárást. És felesleges mondani, hogy Eugenio tanár úr látszólagos kegyetlensége még értékesebbé tette szeretetteljes gesztusait, azokat az alkalmakat, amikor a fejünket a karja alá fogta, mintegy satuba szorítva, és barackot adott rá, vagy amikor méltóztatott részt venni egy kosárlabdameccsen, vagy elvitt a szemközti bárba és jégkrémet vett nekünk.

Aki beiratkozik, tizenöt éves koráig járhat a szabadidősuliba, majd ezután, mint egy fiatal oroszánt, felszólítják, hogy hagyja el a csordát. Az utolsó időszakban már nem elégít ki a jégkrém, és elkezdesz egyetlen dolgokat csinálni. Nera például fingó-böfögőversenyeket rendezett. Valójában ő volt az egyetlen, aki egyszerre tudott böfögni és fingani, ezért fellépései valódi egyszemélyes showműsorok voltak. D'Agosto a nyálával jojózott. A meccs végén leült a kispadra, hosszú kortyokban benyakalta a szénsavas narancsitalt, amit a legyőzöttek közötti gyűjtésből vett, és könyökével a térdére támaszkodva várakozott. Amikor biztos volt abban, hogy mindannyian őt nézzük, a két metszőfoga közötti résen át narancssárga nyálat spriccelt, amit mindig visszazívott az utolsó pillanatban, mielőtt az a földre ért volna, majd újra kispriccelte a fogai közül, le és fel, egyre inkább kockáztatva, hogy az leér a földre, és persze egyre látványosabban. Nos, egy bizonyos idő elteltével a fiatal oroszánoknak távoznuk kell. Nagyon szomorú is ez a pillanat, ám alkalmas arra, hogy megtalálják a saját szavannájukat és megnövessék a sörényüket.

A nevekkal kapcsolatban, soha nem tudtam, hogy hívták valójában Nerát, és valószínűleg azt sem tudom meg soha, hogy a D'Agosto becenév volt-e, vagy igazi vezetéknev – olyan dolgok ezek, amiket egy kicsi nem mer a nagytól megkérdezni, vagy talán csak egyszerűen eszébe sem jut, hogy megkérdezze. De azok a délutánok, amikor csak játszottunk, azok a délutánok, amikor nem akartunk mást, mint ott bent lenni, nem volt más gondolatunk, mint hogy labdázunk, hogy halljuk a labda pattogását, azok a délutánok, amelyek Nera és D'Agostino számára véget értek, számunkra, kicsik számára azonban megsokszorozódtak, ki tudja, még hány éven át, nos, azok a délutánok olyan létállapotok voltak, amelyekről meglehetősen erős, szinte fizikai és sértetlen emlékeim vannak, és amelyekre egyetlen szó illik: boldogság.

Miután a szüleim Valmaurában vettek lakást, két busszal tudtam eljutni a Lucchinibe, a barátaimhoz. Apám is nagyon kötődött a San Luigi negyedhez, és továbbra is Valerio borozójába járt, ami ötszáz méterrel volt lejjebb, mint a szabadidősuli. A borozó és a szabadidősuli ugyanannak a kultúrának volt két összetartozó eleme. A borozó nem az a vendéglő, ahol borsos áron adnak valami háziasnak hirdetett mirelit ételt. A borozó nem is kocsmá, azaz valami egyszerűbb hely, ahol be lehet kapni egy-két falatot. De legfőképpen a borozó nem az iszákosok óvóhelye – bort keveset isznak itt, gyakran inkább vízzel vagy szénsavas narancslével keverik gyönyörű nyolcszögletű poharakban. A borozó egy köztes hely a művelődési ház és a férfiak baráti köre között. Mindig ugyanazok a vendégek látogatják, mindenki ismer mindenkit, egytől egyig, együtt töltenek itt pár órát vacsora előtt. Van, aki dámajátékot játszik, van, aki kártyázik vagy tekézik, vagy egyszerűen csak beszélget. Ez kicsit meg is mutatja, hogy milyen kapcsolatban vannak a triesztiek a borral, és ezt fontos megemlíteni. Triesztben nem azért isznak, hogy rosszul legyenek, az emberek nem zárkoznak be, hogy halálra igyák magukat, a bor mindig csak kísérője a társas helyzeteknek. Nehezen találunk olyan fiatalembert, aki ivás címszó alatt egyedül elalszik az asztalnál, ahogyan módomban állt látni ezt Londonban, és amennyire tudom, Friuli tartomány délebbi részein sem ritka dolog. Itt Triesztben a tartományi sta-

tisztikák dacára az alkoholizmus nem társadalmi csapás. És az a dal is, ami úgy szól, hogy „*csak egy üveg bor mellett ünnepel ez a kurafi, mert trieszti kutya ő*”, nem adja vissza azt a kordában tartott, racionális eufóriát, ami ennek a városnak az ivóit jellemzi.

Amikor vége volt a szabadidősulinak, végigmentem azon az ötszáz méteren, ami elválasztott Valerio borozójától, és felvettem apámat. Gyakran meg kellett várnom, hogy vége legyen a meccsnek. Télen dámáztak, én pedig szépen elhelyezkedtem egy széken mellettük. Ha nyár volt, tekéztek, ezt jobban élveztem, a hosszú asztalok mellett ültem és hallgattam a csapattársak tanácsait, az egy szemmel végrehajtott célzásokat, az ígéretes dobásokat, a talajra rajzolt csíkokat és a vasgolyó hangját, ahogyan tovalökődik. Teljesen leizzadva érkeztem meg – még piszkos volt a kezem a kosárlabdázás után –, és Valerio egy nagy pohár szénsavas narancslével kínált. Az egyetlen nagyfiú voltam ott benn, de egyáltalán nem éreztem kényelmetlenül magam. Mindenki tudta, miért vagyok ott, azok is, akikkel az apám soha nem játszott.

Férfiak homogén és szolidáris közössége volt ez, vagy legalábbis számomra annak tűnt. Leginkább munkások – apám buszvezető volt –, akik néhány órán át szórakoztak egy olyan korban, amely még csodával határos módon mentes volt a másodállás mániájától. Néha előfordult, hogy Valerio sonkát sütött kenyérben – trieszti specialitás, amikor a disznó egész hátsóját kenyértésztával borítják és azzal együtt sütik meg –, ennek mindig az lett a vége, hogy anyám veszekedett apámmal, mert a vacsorát már nem tudtam megenni. Nem lehetett ellenállni annak a kézzel szeletelt, még forró sonkaszeletnek a csöpögő zsírral a kosárlabdapályán töltött délután után: apám ezt tudta, és bátran szembeszállt az otthoni szabályokkal. A motorkerékpárral való hazautazás Valmaurába, a téli nedves esték és a nyári halvány violaszín, ahogyan együtt lélegeztük be a várost, amelyen együtt mentünk keresztül, egyik kerületből a másikba, ezek talán a legcinkosabb pillanataink voltak.

Apám már nem él, de a borozó megvan. Abban a centrum felé kigyózó utcában találják, aminek a neve via Archi. Ne egy Kusturica-filmet képzeljenek el. Remélem, el tudtam magyarázni, hogy a hangulat lenyűgöző, de sokkal mértéktartóbb. Ha elég meleg van ahhoz, hogy kint legyen az ember, keressenek egy asztalt a lugas alatt, és rendeljenek egy fröccsöt. Egy negyedliteres poharat fognak hozni, félig borral és félig szódával töltve. Spritznek hívják, ami németül azt jelenti, spriccelni, mivel az ital az osztrák időkből származik, és a szomjat úgy oltja, hogy közben nem részegedik le az ember, és amelyik őrzi és felmutatja az autentikus módon hamisított – borgőzös kedvű és szellemes észjárású – trieszti identitást. Mint minden nyerő dolognak, amit máshová visznek, a spritznek is számos változata született – Udinében citrommal isszák, a venetóiak Camparival vagy Aperollal –, de önök, azt ajánlom, ne bízzanak az utánzatokban.

SZOKÁCS KINGA fordítása

A szentek városa

A szarajevói evliják nyomában

Prológ

Több mint három éve nem láttam már a szentek városát, és több mint négy éve annak, hogy hazaköltöztem innét. S most, mikor e sorokat írva visszalapozom a kék füzet feljegyzéseit, tudatosul bennem, hogy a Szarajevóba való visszatérés e kora őszi derűs-borús napjai során éppen a szentek vezéreltek útjaimon, amelylyel a városi korzóktól a mahalák cikornyás utcáin (*sokak*) a város fölé tornyosuló sziklákra és a hegyi rengetegbe vezettek, s majd újra vissza lefelé, a Miljacka partjára. Mert más a volt a város, amelyet itthagytam, és más az, amelyet megleltem, s más volt az, aki innét eltávozott, s más az, aki ide visszatért. Hiába találtam ugyanazt – Szarajevót, s hoztam magammal ugyanazt – magamat.

A kék füzet feljegyzései az utóbbi – iménti! – szarajevói napok idején készültek. Most, mint egy ébredés után készített kapkodó vázlatot, újraolvasom az álomnaplót, hogy ne felejtsem el az álmot. Újraolvasom a feljegyzéseket, például ezt, amely a búcsúnapokban íródott: „A kedves helyeket bejártam, bár lehetne folytatni – Ciglane, a temetők, Ilidža, a római híd, a Bosna forrásai, mit tudom én. De felfedeztem új helyeket. Obhodža – Hreša, Grdonj – špicate stijene, megtaláltam az utat az oly sokat csodált sziklákra. Plus Zlatište. Megtaláltam a Merdžan kadunát. S nyomába eredtem más legendáknak. Felfedeztem a borzongató Kazanit, és Hadžail efendiját, és megtaláltam Abdulfetah dedét.” A röpke másfél hét alatt persze nem lehetett minden vágyott helyet megjárni, de nem is baj, a gyors skiccből az utolsó napon (lapon) máris világos, hogy a szentek a nyomomban voltak. Így, és nem fordítva: nem eredtem a szentek nyomába, nem kerestem, kutattam őket, mint ahogy régen, amikor itt éltem, az utolsó hetekben tettem, s az utóbbi években, miután odahagytam a szentek városát, hiszen egyáltalán nem is érdekelték sem ők, sem az igazhit. A város most tárta fel szentjeit.

Visszagondolva a kora őszi napokra, visszavágyva a türbék és haremek, mezárók és tornyos sziklák nyugalomába, ahová oly könnyű a menekülés a lenti sugárutak köznapi zajlásából és a balkáni zúrzavarból, csak most válik világossá, most, hogy újra távol vagyok, a szentek munkája. Amely már a kezdet kezdetétől, hogy visszatértem a szentek városába, elkezdődött. A hosszú éjszakai utazás, a töredelmes mirázs után megérkezve, szusszanás nélkül indultam neki bizonytalan célú és kimenetelű utamnak a mahala felkúszó, kacsaringós utcáin a városra lenéző legjobb kilátás biztos ígéretével. Három éve a mahalák a bolyongás labirintusai voltak, ahol az egyetlen megbízható orientáció a lejtés volt: kövesd a víz útját, s előbb-utóbb a Miljackához jutsz: a város lüktető szívébe.

Most offline-ra letöltött smart térképpel, lokációm teljes tudatában biztosra megyek. Egyet nem jelöl a térképem: az evlijákat.

Felhőktől terhes a völgy. A Vörös bástyára (Crna tabija) útban – amelyet nem látogatnak turisták, ahová csak a mahala házaiból mennek fel elszívni egy cigit, elmerengeni a város felett, a szarajevói magány szobraként nézni szét a kilátástalanság felett a bastion kőkockáin üldögélve, vagy kedves beszélgetésnek nyugalmas színt keresve válik bizalmas szavak tanújává a háztetők és udvarok fölé emelkedő négyszög, mintegy kivágva térből és időből, mintha Aladdin repülő szőnyegeként emelkedve kóbormacskáival a város fölé. Nem csak okostérképpel tértem vissza: messzelátóval is. Itt lebegve láttam meg a város, az ország, a régió, a kontinens legparányibb dzsámiját az alatt balra húzódó utcában. Szarajevóban, Boszniában, a Balkánon, Európában, s az egész világon páratlan hely ez.

Perceken belül ott voltam, a meredélybe vágott utcán, a dzsámi eresze a lépteim magasságába kerül, hiszen a felette futó Vinograd utcát lenről alig növi túl egyébként is alacsony faminarete (*munarája*), amelyet a Vörös bástyáról kiszúrtam, s amelyből hozzá leereszkedtem. Ha nem tudtam volna, mit keresek, hiába pásztáztam volna szabad szemmel vagy távcsővel akár, sosem figyeltem volna fel a mahala emeletes új házai közti apró dzsámijára. Vagy inkább dzsámicskára.

Nyikordulva nyílt a kapu, talán látnak is a környező emeletekről, villant át bennem, a szomszéd ház nyitott teraszajtájában a huzattól lebegtetett függönyre felfigyelve. A dzsámi aljában elhelyezett falszéli padra telepedtem, miután gyorsan szemrevételeztem a liliputi épületet annak alig néhány sírt befogadó haremjén átbágyolva. A meredély felett a város gabalygását böngésztem. A nyomás nő, a fellegek felénk úsznak a völgy felől. A szarajevói sík szemközti oldalán, a város tarkasága felett kontúrjait veszti az Igman csúcsa. A távoli hullámzó hegyek alakját elfedik a körvonalakat feloldódó felhők. Míg megírom az első bejegyzést, a homály a Trebević előttem tornyosuló bérceit, rengetegeit, s az alatta fekvő mahalákat, a város egész szemközti részét, a Dohos Oldalt (memli strana) elnyeli. A potyorászó cseppek kitartása meghozza az eredményt. Egy csepp éppen a még szűz kék füzetbe való első bejegyzés első sorának szótagját oldja fel eredetéhez méltón: szétfutó tinta bizonytalanítja el a jeleket s jelentésüket. Becsukom a füzetet – kivárok.

Lehet, hogy nem véletlenül találtam meg ekkor a *muhadzisireket*, hisz hamarabb eszembe juthatott volna, hogy belessek a kis ablakon. De kétségtelen, hogy Abdulfetah dedét, akit oly sokat kerestem akkor, három éve, a véletlennek köszönhettem, ahogy Hadžail efendiját is, akiről sosem hallottam korábban. Merdžan kadunát sem a véletlen miatt sikerült megtalálnom, s a Feredžušát is tudtam, hol keressem, ahogy az obhodžai sehidet is, valahogy mégis, ennek ellenére is az evliják szervezték *zijáretté* a hozzájuk vezető utam.

A menekülő idő

„Szept. 4. Rogo-zade (Ostrogonska) džamija. Az estergami menekültek legapróbb dzsámijánál kötöttem ki. Nem volt célja az utamnak, csak bolyongtam a Napos Oldal mahalaiban, vettem vörösborot és nyugodtan fel akartam bontani,

miközben megírom az első bejegyzést. Végül a Vörös bástya (Crvena Tabija) felé vettem az irányt, de a Vinograd temetője szentimentális érzéseket ébresztvén bennem elcsábított. Ott ültem ugyanis a 2018-as utolsó, nyárvégi napokban, és ide (is) tértem vissza 2019 áprilisában, amikor utoljára jártam itt. Végül tovább csábított a pöttöm dzsámi, amelynek titkos történetét, s őt magát is akkor, a '18-as késő nyári napokban tártam fel. Most mellette ülök, s bámulok a kilátásba. A háttér hegyvonulatai eddig is homályban voltak, most megérkezett az eső. A lábam ázik csak, mert csak félig ülök a dzsámi eresze alatt. Hihetetlen füledt *vrucina* (kánikula) volt. Most végre távcsővel böngésztem az előttem szétterülő várost. Ez a látvány sosem szűnik meg faszcinálni. Most értem csak meg, ezért tértem vissza. Ezért a homályba borult, rejtvényben rejtező völgyért, a felfoghatatlan térelrendeződésbe gyűrődő város látképeért (pejšaž, vidik). A Trebević kies lankáit és vészjóslo erdeit ostromló mahalák, a sehol sem jelölt, engedély nélkül épített új házak, utcavégek feltérképezéséért. Ha odalenn elcsöndesedne a városi zajlás, vajon idehallatszana-e a müezzin hangja a szemközti Dohos Oldalról, a Brdo dzsámi minaretjéből, amely a Trebević – a dombok tornya – első emeletén, a Miljacka fölött basáskodó domb lombjai fölé ágaskodik peckesen. És meghallaná-e ott, a Napos Oldal közepén álló aprócska Rogo-zade müezzinjét, vajon áthatolna-e az *ezán* az alanti völgyön, a város szíve felett? (A dzsámicska *munáráján* az utcafronttal azonos szinten lengedezik a zöld, félholdas zászló – noha úgy tudom, nincs ünnep.)

Kialvatlan vagyok az éjszakai buszút miatt – még ki kell egyenlítenem a képletbeli *jetlage*t. Ez az eső már nem nyári vihar, de őszi szemetelés. Gubbasztok a *kišobran* (ernyő) alatt a džámija tövében. És megkezdtem a hercegovinai bort. A dzhennemben fogok elégni, hogy itt iszom. Meg úgy egyébként is. Most egyszerre szemerklél és süt a nap. Az előbb megtaláltam az evliják sírját. Egészen eddig, négy és három év óta azt hittem, hogy a haremben levők közt nyugszának. De azóta olvashattam valamit, s most emlékeztem, hogy kell lennie egy türbének is. S valóban: a dzsámihoz ragasztott alacsony épület apró ablakán bekukucskáltam. Nisának zöld posztóval (*čoha*) és Allah dzelesánuhu nevével lefedve. Nyitva persze nincs. Hihetetlen a légnyomás. Meg hogy itt vannak az OSZTROGONI MUHADZSIROK mellettem. Mindig is menekültem ide, s most jutottam el.”

Így szól a kék füzet első feljegyzése. A következő oldalon pedig, ellentétben a későbbi bejegyzésekkel, még ez a szintén pirossal írt mondat olvasható:

„2022.9.4. 12.47 ezán – az első, amit hallok.”

Ekkor vált világossá a három névtelen nisánt megpillantva a türbe rácsos ablakán keresztül, amely a hagyomány szerint az Esztergomból menekülő muhadzsireké volt, hogy evlijának tartotta őket a szarajevói nép. Az iszlám hagyomány különös tisztelettel viseltetik a *muhadzsirok*, a hitükért elűzöttek iránt, hiszen maga a Próféta, alejkisszelám is kiűzetett, és éppen az ő *hidzsrájától* fogva számítjuk az időt az iszlámban. A lassan kurtuló, s a *dar ul iszlámot* sorsára hagyó balkáni Oszmán világban számos példa akadt a muhadzsirekre: különösen Boszniában, a Balkán ezen szegletében, amelyet a történelem a nagy kiűzetésektől, valamint a törökök és törökösök (*poturice*), tehát a helyi muszlimok elleni pogromoktól megkímélt. A *Híd a Drinán* Mujagája, aki egész életében me-

nekül a szűkülő dar ul iszlamot követve, az apályban a szárazon fennmaradó tengeri herkentyűkhöz hasonlítja magát és sorstársait. Ez a balkáni muszlim sorsmintázat pedig az esztergomi muhadzsirokkal kezdődik, akik a keresztény hadak elől menekültek, a legészakibb *šeher*, a régi, leigázott birodalom egyszer már kis időre visszafoglalt valahai fővárosából, az egykori érseki palota tarka falai közül, amelyekről az igazhit képtilalmának buzgalma okán megvakított királymások, amelynek kivájt szemű királyai bámultak rájuk, s amelynek falai alatt lelte végét Undurovina nagy *daur* költője, Balassi Bálint is. A kurta *pax ottomana* szilárdságát a sikertelen bécsi hadjáratot követő válaszhadjárat, amely az oszmán uralom végét jelentette Magyarországon, gyorsan elsodorta. Hogy az 1683-as visszahódítással (Sobieski János, párkányi csata) a menekültek eltörökösödött magyarok, vagy az előzőleg Esztergomba költözött, vagy akár már ott is született, s egy-két generáció óta ott élő ottomán bosnyákok, azaz muszlim délszlávok voltak-e, nem tudni. Evlija Cselebi írja nemsokkal a szökőár hadművelet előtt, hogy más nagy oszmán magyar városokhoz (Buda, Pécs, Eger) hasonlóan Ostrogon utcáin leggyakrabban a bosnyák nyelvet lehet hallani. A menekülők nagyobb része vélhetőleg a Dunán „leúszva” Szerbia felé vette útját.

A hagyomány szerint itt, Rogo-zade mahalájában lelt menedékre s telepedett meg több esztergomi menekült is. A dzsámit nem sokkal korábban, 1660-ban építtette a *vakuflija*, azaz a donátor, akiről a nevéen kívül más nem maradt fenn. (Manapság persze erre a régi korra semmi sem utal, egyetlen régi házat sem találni a dzsámi környékén, csak új, emeletes családi házakat – a régi dzsámi így még inkább eltörpül.) A bécsi császár és a sztamboli szultán, a Hofburg és a Fényes Porta háborújának szökőárja pár év után végül csak elérte a várost: Savoyai Eugén hadainak rombolása után (1697) a dzsámit már esztergomi dzsámiként (Ostrogonka džamija) emlegetik a források.

A muhadzsirok Esztergomból nem hoztak mást magukkal, mint szőlőtőkét, amelyeket itt telepítettek meg, innét nyerte nevét az utca (Vinograd), noha a szőlőnek nyoma sincs a fölébe hajló domboldalon, amelyen régi sírkövek foghíjas csoportjait látni, s ahonnet a legszebb kilátás kínálkozik a városra, és amelyet még nem nyitottak meg újra, ellentétben a többi régi temetővel, az új temetkezések számára. A „jó” (dobri) türbéje – hiszen a szenteket egyszerűen csak így nevezik Boszniában – eredetileg faépület volt. A helyi kegyes szokás szerint *muradot*, a kívánság beteljesítése érdekében végzett zarándoklatot jártak ide, még hozzá *sabahkor* (hajnalban) május 6-án, vagy Jurjevo (Szent György) napja előtt 40 nappal. Talán nem véletlen, hogy a közvélekedés különösen hatékony segítségnek tartotta az esztergomi szenteket a Monarchia korában, amikor az ifjú szarajlijákat gyakran magyar városokba vitték katonának. A kötelező hároméves sorkatonai szolgálatot Bosznia-Hercegovinában az okkupáció után három évvel, 1881 őszén vezették be az Osztrák–Magyar Monarchia hatóságai, amely nagy ellenállást, néhol lázadást váltott ki. Azon a szombati napon persze nyugalom volt, s csak a szomszéd házból kihallatszó porszívószó emlékeztetett e hiedelmek távoliságára.

[komment]

Visszagondolok arra a késő nyári napra 2018 augusztusában, amelynek során egy mahalákon és a Napos Oldal temetőin keresztül vezető séta végén megtaláltam a muhadzsir szenteket. Az áldozatok bajramja, kurban bajram napja volt akkor. Azután éppen a születésnapomon, 2019 egy fényes tavaszi napján jártam itt, s akkor raktam össze: egy évvel korábban, amikor a szarajevói életből egy kicsit hazamenekültem, éppen Esztergomba vitt az utam, s ez éppen a születésnapomra esett. Ekkor találtam meg a vár alatt, a barokk egyházi épületeken túl a folyóparton a régi erődfalakba ékelve Hadzsi Ibrahim dzsámiját, amelyet nem sokkal korábban nyitottak meg, és amely lakóházként szolgálva menekült meg attól, hogy a török világgal együtt letűnjön. Az Özicseli Hadzsi Ibrahim, a vakuflija (donátor) valamikor 1605 és 1663 között építtette a dzsámít – Evlija Cselebi, aki leírásában említi, új építésűnek mondja – talán éppen ugyanakkor, mint a távoli Szaraybosna városában Rogo Zade a maga dzsámiját. Özicseli Hadzsi Ibrahim bosnyák volt: az Özicseli Uzsicelit jelent, Užicéből valót.

A bég házának nevezett régi udvarházban szálltam meg, ahol Sz. E. fényképeit állították ki. A középkori ház hálókamráját a vár alatti sziklába vájták. F. azt suttogta, valahol volt titkos járat is, egy sziklavájtásban, ahonnét fel lehetett jutni a várba. Az esti borozás során megismerkedtem K.-val, aki régi Mátyás-korabeli érméket mutatott, amelyeket a várfal alatti sziklák között gyűjtött. Később azt mondta társának: mégsem fagyott ki a százados fügefafa, amely a vársziklából nőve a bég házának udvara fölé hajlik. Csak egy évvel később, Szarajevóba visszatérve állt össze: azok, akik a fügefafa tövét a régi vár szikláit közt elültették, e régi szőlőműves város szőlőtöveit vitték magukkal a kiűzetés idején. A tőkék számára pedig Szarajevó Napos Oldalán megtalálták a legnaposabb kiszögellést.

Ma, e kora őszi napon a szentek megmutatkoztak: s bezárták köreikbe a menekülő időt. Szarajevó az én Medinám. S újra felidéztem a mámoros április végi éjszakát, a bég háza fölé nyúló sziklák közül kikandikáló, frissen rügyező fügefákat, amelyek idegenből jöve maradtak azok helyett, akiket elűztek.

Időszakos és lassú növekedés

A rókalyuk bejárata alig észrevehetően sötétlik a szürke, mohával benőtt szikla oldalán. Leveleken csúszkál, apró gallyakon, éjjel esett. Fel sem tűnik, ha a férfi nem szól. Ő inkább a horizontot pásztázza, a tó vízében örvénylő felhőket, azt, hogy vajon tényleg találkoznak, összeérnek-e egy ponton. Veszületett rendelkezés a merengés, távolba, fellegekbe.

– Nézd, rókalyuk! – kiált fel, ő pedig összerezzen.

Az ösvény, amin haladnak, nehezen kivehető.

– Hangafélék, lucfenyő, kőtörőfű – sorolja az utat visszafoglaló növények nevét.

A part mentén, néhány méterenként, felfordított facsónakok, sárga, fehér, kék, mások is járnak erre.

– Figyelj, hova lépsz! A vörös áfonya apró, még a végén összetaposod! – figyelmezteti.

Mit járnak? Eveznek, horgásznak, használnak, birtokolnak. Van, akinek könnyebben megy. Ellenállás nélkül szívja magába, hogy ez az erika, azok a zuzmók, szétáramlanak és elraktározódnak, mint alapvető ismeret. Mintha mindig is itt élt volna. Magabiztosan állítja, hogy a vörös áfonyát érdemes lefagyasztani, és, ha eljött az ideje, a karácsonyi menübe beilleszteni, az ürülék pedig, amit itt kerülnének, jávorszarvasé.

– Tudod – szólal meg végre ő is –, most járok először a hegyekben.

– Miket beszélsz? Hiszen a hegyekben élsz – értetlenkedik a férfi.

– Úgy értem, hogy még senki nem vitt magával ilyen fajta kirándulásra.

– Mi vagy te? Gyerek, hogy vinni kell?

Előző este a kandalló mellett átkarolta és a haját simogatta. *Különleges vagy*, mondta neki. Délután érkeztek a faházba, hideg volt kint is, bent is, gomolyfelhők sötétítették el az eget. Az ismeretlen, de jól felszerelt konyhában megkereste a kávéfiltert, majd lefőzött egy adagot, hogy átmelegedjenek.

– Nincs elég tűzifa – nyugtázta, miután körülnézett. Azzal kivett egy fejszét a bejárat melletti tárolóhelyiségből, és nekiállt fenyőágakat aprítani az udvaron.

Egy ideig figyelte az ablakból, de hamar elálmosodott a monoton mozdulatoktól. Kávét töltött, és elindult, hogy felfedezze a házat. Négy hálószoba (bármelyiket kiválaszthatod), egy zuhanyzó padlófűtéssel, tágas nappali, kényelmes ülőgarnitúra, gyapjútakarók, díszpárnák, a polcon társasjátékok, tévé, kilátás a hegyi tóra, terasz és az őszi színei. Lila hangás, szürkésfehér zuzmók, zöldellő moha és fenyő, barna gombák és lehullott levelek. A *különleges* még a szépnél is több. Kiválasztotta a kandallóhoz legközelebb eső hálószobát, és bepakolta a bőröndöket.

Kollégáktól, ismerősöktől hallott már az efféle hétvégi túrákról. Elvonulás egy faházba, akinek nincs sajátja, az bérel, vagy a munkahelyén keresztül vehet igénybe egyet. Közel s távol egy teremtet lélek sincs, erdőt járnak, vízisportolnak, télen sífutnak. Idill. De miért vágnak egy eleve ritkán lakott országban a teljes egyedüllétre?

– Mit nem értesz ezen? Egyébként sincsenek teljesen egyedül, barátokkal, családdal vonulnak el, iszogatnak, beszélgetnek. Nekem abszolút bejön az egész. Meglátod, mi is jól érezzük majd magunkat. Na, gyere, megmutatom, hogy kell begyújtani.

Van egy stílusa, mondaná erre a barátnője. Miért nem egy helyivel ismerkedsz inkább? Már megint nem figyelt oda. Akkor kapott csak észbe, amikor felcsaptak a lángok.

– Látod, nem bonyolult. Szóval, hol az a kávé?

Kipakolt, huzatolt, és nekiállt főzni.

– Hány órakor szoktál vacsorázni? – kérdezte a férfit.

– Én már teljesen átálltam az itteni ritmusra. Te nem?

– Mikor így, mikor úgy.

– Nem érdemes küzdeni ellene. Belátod majd te is, pár év után, hogy jobban esik a szervezetednek. Szóval, ötre legyen kész.

Mintha már megbeszélték volna, decemberben lesz hat éve, hogy itt él. Ismerkedne *ő helyivel* is, de nem érzi, hogy velük ön maga lehet. Aztán persze ki tudja? Lehet, hogy működne, még nem próbálta. Végül is mondhatná ugyanúgy, hogy *szeretlek, hogy kész a vacsora, hogy menj a francba!* Ennyit bárki megtanulhat. A kedvéért.

Fokhagymát pirított vajon, és róka gombát, a bélszínt félig átsütötte, köret gyanánt karalábépürét tört.

– Ez igen! Micsoda illatok!

Tudsz te, ha akarsz, mondaná erre az apja. Sötétedni kezdett, éppen eleredt az eső, a tűz végre felmelegítette a házat.

– Szóval, ízlik?

– Mi az hogy! Tudod, egyvalamit nem tudok itt megszokni. Bár inkább nem hangoztatom. Pláne a munkahelyemen nem. De nekem a nő az legyen nő, érted? Szóval? Örülsz, hogy elhoztalak?

– Szép itt.

– Holnap reggel túrázunk egyet, szedünk egy kis vörös áfonyát, annak most van szezonja. Ebéd után viszont indulnunk kell haza, hogy elkerüljük a dugót. Tudod, ilyenkor áramlanak vissza az emberek a városba. Ma még megnézhetünk egy filmet, miután elmosogattál.

A tóparton ült egy törülközőn, fürdőruhában, körülötte lóhere, a lóherék között méhek zsongtak. Fülledt meleg volt, nézte a zöldeskék vizet és a hegyeket a túlparton. Békésen hullámozott a felszín, mosolygott, boldog volt, otthon volt. A hullámok aztán egyre magasabbra csaptak, de ő nem ijedt meg. Látott már ilyet, sőt gyerekként még élvezte is, ha a gumimatracról a vízbe taszították. Időközben aztán már akkorák lettek, hogy a lábfejét nyaldosták, pedig a parttól elég messze

ült. Nyugtalan lett, fészkelődni kezdett, nézegetett körbe, hogy vajon a többi strandoló miként reagál a szokatlan méretű hullámokra, mígnem az egyik akkorrára duzzadt, hogy a magasból ráömlő víztömeg hirtelen magával ragadta a tó mélyére.

Hajnali öt órakor ébredt. El sem jutottak a hálószobáig, elaludtak a filmen, a díszpárnák között. Felvett egy pulóvert, és a telefonjával világítva elbotorkált a kávéfőzőig. Nem jegyezte meg, hol vannak a villanykapcsolók. A férfi még aludt, csend volt, kihunytt az utolsó szem parázs is. Felmelegítette az előző napról maradt kávé, a derekára tekert egy plédet, és visszaült a kanapéra. A kicsapó hullám képe az otthonosság érzésével töltötte el.

Köd szállt fel a tóról, amikor elindultak a közeli erdőbe.

– Tessék – nyújtja neki a műanyag dobozt –, ha ezt teleszeded, a feléből kijön egy kiló lekvár, a másik felét meg lefagyaszthatod. Van már terved karácsonyra? Itt leszel, vagy hazautazol? Én általában maradok. Elképesztően drágák a repjegyek az ünnepek alatt.

– Még nem tudom.

– Ha maradsz, akkor összejöhetünk. Elviszlek a nagykövetségi ünnepségre, lesz ott pár ismerős. Esetleg elmegyünk a magyar nyelvű szentmisére. Bár nem vagyok egy nagy templomba járó, de ilyenkor azért illik, na. Figyeled? Még egy rókalyuk.

Hazafelé, a napsütötte hegyi úton kanyarogva már biztos benne, hogy a kirándulásnak nem lesz folytatása. A sziklaoromról alázúduló víz folyóvá duzzadva követi a férfi autóját, az út másik oldalán birkák legelnek lustán. Egyszer állnak meg, tankolni, és hogy vegyen neki egy kávé, vasárnapi akciós péksüteménnyel.

– A héten sok a munkám, de péntek körül hívlak – ígéri a háza előtt leparkolva. Azzal elhajt.

A lakásba lépve felrémlik előtte egy, a fenyőágakba kapaszkodó, hajtincsre emlékeztető növény, amit még az erdőben látott aznap reggel. Leül, hogy utánanézzon, de milyen címszavakkal is keresse? Faág, moha (vagy zuzmó?), haj, lebeg? *Moser, trærne, henger, lav.* Ez az: *Lav og mose på gran.* Néhány kattintás és fordítás után meg is találja. „Szakállzuzmó. Ez a test tulajdonképpen a zuzmó fehér-szürkés vagy zöldes telege, mely a fáról mint ősz hajfürt vagy szakáll szokott lecsüngen. A vén erdei fák messzire fehérlenek tőle.” A zuzmó a gombák és az algák szimbiózisa. Erre még emlékezett biológiaóráról. Két faj együttéléséből létrejön egy harmadik. Egymással kiegészülve, faágba kapaszkodva nőnek, szélben, esőben, napsütésben.

Miért is nem próbálja meg? Igaza lehet a barátnőjének. Elmesélni, elmagyarázni, hogy mit jelent a felkavarodó iszap, a bokára tekeredő hínár, a kékeszöld víz és a vulkanikus tanúhegyek a tó túlsópartján, lehet, hogy mégsem olyan nehéz. Talán, ha ismeretlen sejtek hatolnának az övébe, szorosán közrefogva azokat, akkor végre megtelepedhetne itt, egy fa kérgén vagy egy sziklán, és nem veszne el minduntalan a távolban, fellegekben.

Végre rögzíthetné magát, és birtokba vehetné élőhelyét.

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése¹

I. rész

És oda is írtam büszke nagy betűkkel, hogy: Takács Zsuzsi

Wirth Imre: – 2019. május 9-én vettem fel az első beszélgetést Takács Zsuzsa lakásán, amit azóta még 17 hangfelvétel követett, többnyire 1-2 óra hosszúságúak, a délutánok évszakokkal változó fényviszonyai és a pandémia meg-megakasztó ritmusára, amit az 56-os villamos megbízhatóan ismétlődő csörömpölése tagolt lélegzetvételnyi szünetekre. Szükségem volt a lélegzetvételre és a szünetre is, hiszen nem csak én kérdeztem, hanem idővel megéreztem a felém irányuló figyelmet is, amire oly gyakran méltatlannak éreztem magam.

Három év labirintusa ez a 17 hangfelvétel, amit a PIM Médiatára² őriz – ebből az alkonyi boilyongásból hozunk most felszínre egy-egy szerkesztett részletet.

Takács Zsuzsa: – Egy-egy beszélgetésünk során gyakran érzem úgy, hogy meg kell magyaráznom, miért írok. Tisztáznom kell azt is, hogy a szövegeimben ki beszél. Tudom, hogy vannak költők, akik több személyben léteznek, különböző figurákat szólaltatnak meg, akik mind az ő szerzői énei. A legismertebb közöttük a portugál Fernando Pessoa, akinek az egyik, sajnos a számomra nem is a legizgalmasabb, teljes kötetnyi „bukolikus” énjét én fordítottam magyarra. A leginkább rávalló, modern ópiumszívó önanonos verse azonban szintén nekem jutott. Szerencsémre én nem vagyok narkomán, bár a több személyben való létezés mámore nem idegen tőlem. Kezdem tehát rögtön a Pilinszky-bevezetővel, amelyet a *Költők egymás közt* című antológiában (1969) szereplő verseim elé írt, látnoki és elismerő bevezető volt, de mégsem örültem neki. „Két dolgot emelnék ki – írja Pilinszky –, hangjának tisztaságát és egyfajta tétováságát, mely azonban sose hagyja eltéríteni magát”. Úgy hittem, hogy nem tétován, hanem épp élesen fogalmazok, gondoltam. Szerettem volna, ha verseimben ráismer a hatásra, amit ő gyakorolt rám, de ilyenről szó sem esett. De hadd tegyem hozzá azonnal a szívemnek és hiúságomnak annyira jóleső sakkjátszma-hasonlatot is: *Minden igaz költészet kívülről megragadhatatlan, egyszéri sakkjátszma, mit csak utóbb értékelhetünk. Ami bizonyosat a nyitás után mondhatunk, hogy a játszma valódi... egy valódi költészet széles és gazdag kombinációit rejti magában.* Nem sokkal azután, hogy megkaptam a bevezető szövegét, Weöres Sándor üzent, hogy verseim ismeretében szívesen bemutat az olvasóknak, ahogyan Oravecz Imrét és Beney Zsuzsát is bemutatta. Elbizonytalanodtam egy pillanatra, hiszen Weöres a legnagyobbak egyike, ráadásul híres átváltozóművész, de azonnal el is hessegettem a gondolatot. Most megilletődve látom, hogy Pilinszky mennyire világosan látott engem.

– A „bukolikus” én tisztaságában és tétováságában – ha már ez a csoda megtörtént, hogy Pilinszky mutatta be annak idején – nekem ott van a gyermek szeme, a gyerekkor ós fás rengetege, amiről Pilinszky is annyit írt.

¹ Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

² A Médiatár munkatársai a múlt század hatvanas-hetvenes éveit készítik életútinterjúkat a mindenkor magyar irodalom alkotóival, ezek az interjúk – ha csak az interjú alanya másképp nem rendelkezett – meghallgathatók, kutathatók a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

– Ahhoz hallani kell a gyerekkor fáinak a zúgását. Tizenkét évvel ezelőtt járt nálam egy újságíró és egy forgatócsoport. Két napon át tartó születésnap-i tévéfelvételt terveztek. A második napot a Normafánál töltöttük. Az újságírónőnek szemmel láthatólag fogalma sem volt róla, hogy mit kérdezzen. *Meséljen a gyerekkoráról*, javasolta. Kinek nincs gyerekkora és kinek nincsenek első emlékei? – bosszankodtam, de azért belekezdtem. Elmondtam, hogy sokat álmodom, és le is írom szövevényes álmaimat. Hogy első gyerekkori emlékeimet is egy álom őrizte meg. Hozzá tartozik a történethez, hogy '44-ben a Lakatos-kormány idején apámat kinevezték Szolnok polgármesterének. Birtokomban is van a *Nemzeti Jövőnk* című szolnoki lapban 1944. szeptember 15-én (azaz a nyilas hatalomátvételt pontosan egy hónappal megelőző) lapszámban megjelent, a kor hivatalos, irredenta és félnyilas hangvételétől annyira elütő hangú, az emberi méltóságról szóló bemutatkozása. Megindít, ahányszor újraolvasom. A nyilasok hatalomra kerüléséig éltünk apám szülőföldjén, a Felvidéken, a Kassa környéki Jászón. Apám legidősebb nővérénél laktunk, apám csak a hétféteken járt hozzánk haza. Anyám szoros testközlemben töltöttem tehát az időt, az ő szemével láttam a világot. Szegénykémnek biztosan nem volt könnyű apám nélkül, falusi környezetben, Budapesttől távol élnie. Apám másik nővére, aki imádta a szenzációt, elhíresztelte a faluban, hogy anyám lelenc volt – József Attila megfogalmazásával élve –, *pedig csak árva* volt. Anyám napokig sírt a pletyka miatt. Egyik első emlékemben vele sétálok egy hosszú, alkonyati fasorban, talán éppen a tóparton. Késő délután van, éppen megy le a Nap, a fák, a jegenyék hosszú árnyékot vetnek. Egyszóval, mesélem, *sétálunk egy alkonyati fasorban, és arra gondolok, hogy lesz idő, amikor anyám már nem lesz. Hullik a könnyem*. Ne ilyen szomorú történetekkel kezdjük! – szakított félbe a riporternő. Elállt a szavam, úgy gondolta-e, hogy háborús gyerekkoromból ennél vidámabb történetet fogok mesélni?

– *Utólagos visszavetítés ez, hogy „hullik a könnyem, hogy ő nem lesz”? Megfogalmazódhat ez egy gyerek részéről ilyen korán, mint sejtés, sejtetem?*

– Tele voltam halálsejtelmekkel, ahogyan korán elárvult anyám is. A születésem utáni évben tört ki a háború, minket Magyarországon egyelőre csak az előszele ért, de átrendezte máris családi viszonyainkat. Engem az anyám árvaságában való osztozás szándéka vezérelt, és rendkívüli szépsége lenyűgözött. Apám szemével láttam őt, szinte szerelmes voltam belé. Ahogyan apám, szerettem volna én is kárpótolni, kijavítani, megváltoztatni visszamenőleg mindazt, ami vele történt.

– *A veszteség- és büntudat, az áldozathozatal a katolikus hagyománynak is szerves része...*

– Igen, biztosan befolyásolt a családi tradíció, gondolkodásmód. De mélyen belém rögződtek legkorábbi irodalmi élményeim, az esti meseként felolvasott *Jancsi és Juliska* vagy Gyulai Pál *Éji látogatás* című szentimentális verse, amit anyám emlékezetből tudott. Belém ivódott, nem véletlenül, a cserbenhagyottság, a megjelöltség és a halálközelség tudata. *„Három árva sír magában, / elhagyott, sötét szobában / Zivataros sötét éj van / édesanyjuk kinn a sírban”* – így kezdődik a Gyulai-szöveg. Anyám szépcsengetésű, szomorú hangja, amit nyilván a születésem előttről, magzatkoromtól ismertem már, örökre velem maradt. Rettetésemre a feloldást egy tízéveskori álomnak köszönhetem. Anyámnak rettenetes migrénjei voltak. Iskoláskoromban gyakran ültem a félhomályos szobában mellette, cseplőttem a borogatást a homlokán. Tízéves korom táján tehát azt álmodtam, hogy meghalt és eltemették. Kilopódtam a temetőbe. Körmeimmel előástam a földből, beletekertem kisgyerekkori takarómba – emlékszem a bordó, barna és fehér kockákra –, addig ütöttem, dörzsöltem, míg felengedett testének merevsége. Az álom szembenézés és leszámolás lehetett, első leválási kísérletem tőle.

– *De ez már a háború után volt.*

– Igen, persze. A háború bizonyos mozzanataira viszont 5-6 éves koromtól emlékszem. Például, hogy apám egy teherautóval jött értünk, hogy Jászóról hazaköltöztessen Budapestre. Az országút szélén hosszú, szakadozott sorokban menekültek az emberek.

Apám útközben valahol megállította a teherautót, szólt a sofőrnek, hogy vegye fel az időseket és a gyerekeket egy-egy kísérővel. Az autót nem lehetett újraindítani, kiderült, hogy mindenki felkapaszkodott. Apám leszállt, neki kellett döntenie, hogy ki menjen és ki maradjon. Ha beleképzelem magamat a helyzetébe, beleborzongok. Pest határánál utasaink leszálltak, mi pedig tovább mentünk, de megálltunk újra, amikor feltűntek Budapest sötét, magas, komor, fenyegető házai. *Csak Pestre ne!* – zokogtam kétségbeesetten. Apámék elbizonytalanodtak, hogy a *gyerek előérzete talán nem csal*, és jobb volna vidéken maradnunk valahol, de rövid tanácskozás után elindultunk mégis. Nem is a haláltól tartottam, azzal már rég kibékültem, hiszen úgy hittem, hogy mindnyájan a mennyországba kerülünk. (Csak zárójelben: nem gondolkodott másként az öcsém sem, aki a háború után, 1946-ban született, akinél angyalibb lényt nem ismertem.³ Mint utóbb kiderült, hármunk közül ő volt a leginkább veszélyeztetett is.)

– *Angyali és veszélyeztetett? Mit ért ezen?*

– Veszélyeztetettségéről hadd beszéljek majd későbbben. Ötéves korában írott első egyben utolsó versét viszont idézem, hiszen az az életről és halálról szól. (Pontosan emlékszem a dülöngélő csupa nagybetűjére: „*Öröm a szeretet / öröm az élet / öröm a halál. / Ha élsz a földön szeretnek, / ha meghalsz, az égben szeretnek, / ha meghaldokolsz (sic) / a halál az élet és a gyöngyvirág szeret. Halál is szép, élet is szép. Az életnek ugyanolyan joga van az embert megteremteni, mint a halálnak elpusztítani.*” A gyöngyvirág természetesen anyám kedvenc virága volt. A jogra való hivatkozás pedig apám foglalkozására.

A legrejtőzködőbb a testvéreim között én voltam, hosszan emésztettem magamat mások balsorsán. A háború után az éhező és fagyoskodó Budapestről anyám tanyára vitt minket háztartási alkalmazottunk, pesztonkánk, Deák Marika szüleihez. Apám vizsgálati fogságban volt Szolnokon, és a Népbíróság döntésére várt. Három-négy hónapig lehettünk Jakabszálláson. Anyám nem merte megmondani nekem, hogy hajnalban elutazik, és minket otthagya. A nővérem tudta, és bízott az ígéletben, én viszont biztos voltam benne, hogy örökre otthagytott. Akkor jöttem rá, hogy a *Jancsi és Juliskát* nem véletlenül akartam hallgatni esténként, hogy készültem jó előre. Amikor a hosszú vizsgálati fogság után megérkezett apám felmentésének híre, anyám eljött értünk, és hazavitt mind a hármunkat. Hamarosan megjelent apám is, több hónapos bozontos szakállal a börtönőr, Bálint bácsi baráti kíséretében. *Csak látni akarta a kis család örömét*, magyarázta, majd illendőképp elbúcsúzott. Nehezen tudtam megbocsátani anyámnak száműzetésemet, sokáig gyanakodtam, hogy ő a mostohám, hiszen otthagytott minket, ahogyan a Grimm-mese gyerekhőseit a szülők. Keresztkérdéseket tettem fel neki, mindenre megfelelt, *de hiszen be is tanulhatta*, gyötörtem magamat. Világosan emlékszem arra a pillanatra, amikor rájöttem, hogy mégis édesanyám ő. Egy nagycsaládi összejövetelen számtalan unokatestvéremmel, amikor éppen a *hol az olló, komámasszony?*-t játszottuk, fától fáig rohanguk a kamaraerdei ház óriási kertjében. Hirtelen meghallottam a magzatkoromtól ismerős, édes hangot. *Vacsora! gyerekek!*, kiáltott. A visszatalálás, a ráismerés pillanata volt ez, odarohantam anyámhoz és hevesen átöleltem.

A tanyai osztatlan iskola után az Angolkisasszonyokhoz írtak be, és fél év múlva bentlakók lettünk a Sacré Courben. A nővérem remekül érezte magát a közösségben, én viszont kétségbeestem. Osztályfőnököm rideg, bergmani figura volt. Szerette megalázni növendékeit, köztük engem is. Minden gyerek szüleinek hetente, havonta (?) be kellett vinniük egy tisztasági csomagot az intézetbe. Tudtam, hogy a csomag összeállítása milyen nehézségeket jelent, de biztos voltam benne, hogy anyámék időben elkészítik. Egy hétvégi találkozón átvettem a csomagot, vittem is büszkén, hogy leadjam, de az osztályfőnököm szólt egy gazdag kislánynak, akinek a családja a szegény gyerekek helyett rendszeresen vitt be szappant, vécépapírt, fogkrémet, és ki tudja, mit még, hogy adja le ő az én nevemben az *én*

³ Dr. Takács József (1946–2012), művészettörténész, italianista

csomagomat. Végtelenül megalázottnak éreztem magamat. Emlékszem arra is, hogy ugyan-ez az apáca mennyire erőltette, hogy valamilyen szövegben leírjam azt, hogy *hólepel*.

– *Milyen szó? Hólepel?*

– Igen. Hólepel fedi a várost...nem tudom, a tetőit vagy az utcáit. Én viszont megmacsoltam magam, mindössze annyit írtam, hogy „hó”. Ő ezen felháborodott. Vitatkoztam a hittanórákon is. A beszéd és értelemgyakorlat és a hittan érdekelt egyébként a leginkább. Elég jól tanultam, vagy az iskola volt toleráns, nem tudom. Van egy '46–47 elején készült fotó, amelyen már az öcsém is látható. A kép sokat utazott, Pestről a Borsod megyei Tállyáig, apám és az időközben áttelepült legidősebb nővéréig és vissza Budapestre. Hátoldalán anyám magyarázó sorai olvashatók, a szövegben a rajtam látható kitüntetésről is szó esik. Hittan- vagy osztálykereszt van rajtam, nyilván nemrég kaptam, és módfelett büszke voltam rá. Ha mostanában a kezembe kerül a kép, megrendülök. Olyan, mint ha sárga csillagot viselnék a keresztény családtagjaim között. Rebellis voltam valószínűleg, és fölháborodtam minden igazságtalanságon. *Mi jobb, meghalni, vagy élni akárhogy?*, kérdezi gyerekhősöm évtizedek múlva egy kidobott kismacska során tűnődve az 1987-ben megjelent *Rejtjeles tábori lap* kötetben. A válasz egyértelmű volt. A szabadság és megalkuvás kérdése foglalkoztatott kimondva, kimondatlanul iskolás koromtól. Az említett gyerekers és néhány versekdemény a kamaszkoromtól följegyzett szövegek között szerepelt egyébként egy pepita-füzetben.

– *Ennek a kötetnek 2021-ben jelent meg az újrakiadása, folytatása Spirálfüzet címmel. Jó nagy időszakadék van a két kiadás között, de a hajdani és új kiskamasz-kamasz verseket olvasva ez szinté eltűnik.*

– Mármost a két egymást követő generáció más-más történeti háttére? Alig észrevehetően módosul talán. Amikor a *Rejtjeles tábori lap* megjelent, a lányaim, Anna és Zsuzsi kamaszok voltak. Nem volt olyan könnyű megtartani a rokonszenyüket. Önmagam erősítésére azt találtam ki, hogy egy mulatságos kamasznaplónak beillő kötetben egybeillesztem az egymást váltó két generáció tapasztalatait. Hogy érezzem és éreztessen, hogy a kama-

szok bármilyen korban éltek és élnek, lázadók és szenvedélyesek. A könyv írása idején egyszer nálunk járt éppen Anna egy barátnője, a nevére is emlékszem, Végh Adrinak hívták. Merészen úgy gondoltam, hogy felolvasok néhány verset. Mit mondjak? Produkciómát néma csönd fogadta, talán csak a vendég nagylány kuncogott. Ő volt valószínűleg az én első értő olvasóm-hallgatóm. Később kiderült, hogy a gyerekeim is szeretik a kötetet, csak furcsa volt nekik, hogy bejön az anyukájuk, és felolvas a saját kamaszkoráról szóló verset, melyek az ő történeteikkel keverednek. A történeteket összekötő szál az, hogy a mindenkori verselbeszélő költőnek készül. Az idő múlik, de a lényeg mit sem változik.

– *Mit ért ezen?*

– A szülők és gyerekek közötti ellentétekre gondolok, a rivalizálásokra a testvérek között. A politikai rendszerek szoros vagy laza kontrolljára. Arra, hogy a magán- és nemzeti történelem mintázata módosul, de valójában a textúra marad. A kötetben nincs szó az én gyerekkorom háborús vagy háború utáni traumáiról, a forradalom kitöréséről és az azt követő megtorlásról, sem '68-ról. A verselbeszélő tudatában van annak, hogy meleg, szerető családi környezetben nő fel. Énem felidézi boldog gyerekkorát, de hallgat tragikus történeteiről. Tudja, hogy süvitenek feje felett a katyusák, édesapja valami targoncát tol, anyukája a nővére és az ő kezét fogja meg valami batyut, és a sarkon, a szervita rendház előtt egy páter áll, és befelé tereli menekülő családját.

– *Konkrét emlékei vannak erről?*

– Nagyon is. A páterek befogadnak, megkapjuk az első emeleti enyhén romos lakást, és aztán az óvóhelyen egy sarkot. Budapest éhezik és fázik. Ezt persze másik felnőtt énem fogalmazza így, de arra a kisgyerek is emlékszik, hogy a keze megfagyott, döglött lovak hevernek az utcán, abból vágják ki a felnőttek a húsdarabokat. Megjegyzi azt is, hogy a köménymaglevesenél nincs táplálébb reggeli, ebéd és vacsora. Hogy anyja testközelében él. Hogy amikor egy orosz katona elviszi a babáját, apja utána szegődik és visszaköveteli. A fiatal orosz, mint kiderül, merő szívjóságból viszi el a babát, hogy egy kisfiúnak adja, akitől meg előzőleg elvette játék villamosát, hogy azzal meg engem ajándékozzon meg.

– *Azért ezek a korai emlékek eszelős mélyen ott rejtőzhetnek a reményhez és reménytelenséghez fűződő viszonyban.*

– Igen. Bizonyos helyzetekben csodák sora esett meg velünk. Nem említtem mindazt, ami fiatal hősömet zavarba hozná. Nem említtem Cyrill pátert,⁴ a Pilinszkynél is szereplő olasz papot, aki a tangóharmonika-szóra táncoló katona karjai közül menti ki anyámat. Feltartott kézzel tánclepésben közelítve odaszól anyámnak „nagyságos asszony, tűnjön el azonnal!” A katonát itatja, húz a pálinkásüvegből maga is, a katona nem veszi észre a helycserét, és így anyám megmenekül. De tragikus tudatom őrzi azokat az emlékeket, amikor nem volt jele az isteni kegyelemnek, a vakszerencsének, nevezzük akárhogy. Egy gyönyörű szőke lányt, a tizenhat éves Mártit elkapják az oroszok, és csak hajnaltájt kapja vissza a családja. Az említett kamasznapló-verseskötetnek nem tárgya azonban a háború, az ostrom, a háború vége. Megtévesztően ígéretesnek látszik a jövő. Következnek a koalíciós évek. Megszületik az öcsém. Hamarosan állami iskolába járok, a Deák térre, de akkor sem alakul ki baráti köröm. Részben, mert nem jöhetnek föl, csak úgy, barátok hozzánk, mi sem mehettünk másokhoz. A háború alatt a lakásunk kigyulladt, és az égésnyomok ott éktelenkednek még mindenütt a parkettán és a spalettákon, a szüleink egy évben egy születésnapra zsúrt engedélyeznek. Egyszer azt hazudom, hogy születésnapra hívtak.

⁴ „A Baitz lányok közül Erzsébet volt a legidősebb (a családban Tete volt a neve). Erzsébet (...) – aki a háború alatt Veronikával együtt önkéntes ápolónőként dolgozik – kapcsolatba kerül Páter Marchi Cirill olasz származású szervita rendi pappal. Marchi 1903-ban került Magyarországra, s olasz állampolgárságát az ötvenes években bekövetkezett haláláig megőrizte. A kedélyes, testes olasz pap valósággal beépült a család életébe. Ő korrepetálja majd latinból a kis gimnazista Pilinszkyt.” in: Tüskés Tibor: Pilinszky János – alkotásai és vallomásai tükrében, Szépirodalmi, 1986

Ünnepelőbe kell öltöznöm, és valamilyen ajándékot kerítenünk. Elmegyek G. Zsuzsiékhoz, ahol persze nincs vendégség. Helyette leülünk a szobájába, és folytatjuk az iskolában megkezdett izgalmas beszélgetést a fiúkról. A háztartási alkalmazott vasal a szomszéd szobában. Az ajtó nyitva, minden szót hall. Zsuzsi egyszer csak azt mondja, *képzeljétek, ő olyan buta, hogy azt hiszi, van Isten. Én is olyan buta vagyok*, mondom gőgösen vagy halálrészántan. Döbrent csönd fogadja a bejelentésemet. Tudom, hogy nem lett volna szabad színt vallanom, apámat sodrom veszélybe vele. Megrémülök, és hamarosan eljövök. Az ügynek nem lesz folytatása, de otthon kiderül, hogy hazudtam. Mindez kimarad a kötetekből. Magányos vagyok, mint a kamaszok általában. Az öcsém túl kicsi hozzám, a nővéremet pedig a zene, az irodalom és a „filozófia” kérdései hidegen hagyják. Olvasni azonban bármit olvashatok. 14 éves koromban a tüdőgyulladásomat tbc-nek diagnosztizálják és szanatóriumba küldenek. A szanatóriumból való visszatérésem után a gimnáziumban szenvedélyes barátság alakult ki egy osztálytársnőm, M. E. és én között. Életem egyik legmeghatározóbb, legboldogabb időszak az az idő. Barátnőm megértette szélsőséges, romantikus szabadságvágyamat, és ünnepelt érte. Felnőttebb volt nálam, olvasottabb, zenéileg képzett. Édesanyja könyvtáros volt, ahogyan jogász apám is, egymaga tartotta el a két lányát, férjét szabotázs vádjával letartóztatták, évek vagy hónapok óta ült már a MAORT-per⁵ egyik vádlottjaként. A nyelcórás munka után a félig rohadt krumplik közül kiválogatta az ehetőt, ez volt a másodállása. Hogy eltartsa a két gyerekét, és hogy M. E. zongora- és németórára járhasson. Barátnőm kiválóan zongorázott, mivel az utolsó padban ült, kitette a kottáit az asztallapra, és azokat tanulmányozta. Ha fölszólították, nem jött zavarba, mindenre tudott válaszolni. Tanítás után gyakran hazakísért, zenéről, irodalomról, a művészek szabálytalan életéről beszélgettünk. Elmondta azt is, hogy a nővére teherbe esett „egy fiútól a játszótéren”, a kislányt vidékre adták a rokonokhoz. *Egyedül mi voltunk szabadok akkoriban Budapesten*, írtam az *Esély, omló partok* című versemben később.⁶ Csakhogy a versben egy férfiről és egy nőről van szó, nem két fiatal lányról, akik a forradalom leverése után elszakadnak egymástól. A történet a versben, ahogy a valóságban is 27 év múlva egy percre még folytatódott, aztán örökre lezárult. Disszidálása után a Százéves étteremben találkoztunk újra. Elmondta, hogy textilmérnök lett Kanadában, férjhez ment egy francia férfihoz, született egy kislány, és elfelejtette a hajdani zenéket.

De vissza az utolsó gimnáziumi évre! '56 tavaszán a nemzetközi Liszt-versenyre jegy nélkül rendszeresen beszöktünk M. E.-vel, a jegyszedő pedig segített szabad helyet találni. Akkoriban, szintén ötvenhat elején, egy alkalommal elkísértem őt a nagybudapesti versmondóversenyre. A második helyezett lett a mindenki számára kötelező *A walesi bárdokkal*. Gondolja csak el, '56 májusában! M. E. egyéni választása egyébként a *Vörös Rébék*re esett. Hatalmas tapsot kapott. Az eredményhirdetés után elbúcsúztam tőle, és gyalog, feldúltan mentem haza, illetve egy kétségbeesett imára még betértem a Szervita-templomba. A történetet megírtam a *Játék a tűzzel* című novellámban.⁷ (Ahogyan kora kamaszkori, mondjuk így: „öngyilkossági” kísérletemet is, amikor elvesztem az öcsémet,

⁵ A Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság 1935-ben kapott koncessziót a dél-zalai kőolaj kitermelésére. A második világháború vége felé a németek rablógazdálkodást kezdtek a területen, ez 1945 után a magyar kommunista gazdasági vezetők irányításával folytatódott. Amikor a mérnökök által korábban megjósolt drasztikus termelésnövekedés 1948-ban bekövetkezett, szabotázssal vádolták meg őket. Ennek ürügyén a kommunista hatalom egy nagy kirakatperben súlyos börtönbüntetésre ítélte a magyar és amerikai vádlottakat, sőt, halálos ítélet is született. Egyidejűleg 1949-ben a vállalatot államosították.

⁶ „Mindenesetre mi ketten voltunk egyedül szabadok / akkor Budapesten”. In: *Eltékozolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986.

⁷ In: *A megtévesztő külsejű vendég*, Magvető, 2007.

és megindulok a Dunába vezető lépcsősoron lefelé.⁸) De hogy miért a „kétségbeesett ima”? A szavalóversenyen volt velünk egy másik lány is a B osztályból, aki egy másik gimnáziumból való gyönyörű lányt kísért. „Selyemruhájának szoknyarésze cikk-cakkos szegélyben végződött, és beszéd közben hátra söpörte arcába hulló sötét fűrtjeit. Ilyenkor ruhájának szintén cakkos ujjá fölcúszott a könyökéig, majd az anyag súlyának engedelmeskedve visszahullott márvány simaságú karjára és kézfejére”, írtam róla az elbeszélésben. A szavalata korrekt volt, de semmi több. A mozdulatai, a mosolya azonban felkavartak. Halálra rémültem, hogy leszbikus vagyok, mint Szapphó. A lány szépsége lenyűgözött, mint Dorian Gray szépsége a portréfestő Basilt. „Mintha valami azt súgta volna, hogy az életem iszonyú felfordulás előtt áll” – ahogyan Oscar Wilde hőse mondja. Beléptem tehát a templomba; nem volt semmiféle szertartás, néhányan imádkoztak. Letérdeltem bal oldalon az utolsó sorban, ahol a vasárnapi misén ülni szoktunk, és kétségbeesetten kértem Istent, hadd legyek olyan, mint a többiek. Kirekesztettnek éreztem magamat, de nem ajánlottam föl, hogy cserében lemondok írói terveimről és a szépség iránti rajongásomról. Az előttem lévő padsorban egy férfi hangtalanul sírt, láttam, hogy rázkódik a válla. Én nem sírtam, volt bennem valami a halálraftéltek végső közönyéből. De miért is szaladtam ennyire előre? Talán mert nem hiszek az idő hatalmában, és minden, ami történik, egyszerre történik velem. A beszélgetésünkre készülve kezembe került egy kilencéves kori MÁV-igazolványom. Egy elégedett, napbarnított, kerekkepű kislány képét láthatjuk az igazolványba ragasztva. Örökre megjegyzem, hogy a blúzom anyagát zefírnek hívják. Csinos, kockás blúz, vállamon apám bátorító keze. Oldalt, az aláírás helyén büszke, gömbölyű betűkkel beírva, hogy Takács Zsuzsi. Ő lett volna a tanyán hagyott kislány, aki egy nagyfiúval vitába keveredett, mert szerinte a lány nem gyerek és az asszony nem ember? Ő szökött el a zárdából, hogy hazamenjen, de már az első mellékut-

⁸ Az idegen, in: *A megtévesztő külsejű vendég*, Magvető, 2007.

cában elveszett? Ő az, akit egy ideig még Svájcba akartak küldeni egy vöröskeresztes akció keretében? Ő az, aki mihelyt már félbentlakó a zárdában, és délutánoként hazajár egyik osztálytársnőjével Mészáros Klárral, bemennek egy virágboltba és halotti koszorút rendelnek? *Jól van, kislányok*, mondja az eladó, *meglesz, de diktáljátok le, hogy mit írjak a koszorú szalagjára?* Zavarba jövünk és sürgősen elköszönünk. Miért kell ezt ma is tudnom? Semmi gyakorlati célom veled, de a világom omlana össze, ha nem tudnám, a *Rejtjeles tábori lapban* azonban csak mulatságos, ironikus, önironikus és szívderítő történetek vannak. A szereplők biztosak abban, hogy a szüleik sosem mondanának le róluk. És ez a derűs változat (is) színigaz.

– „Az az én bajom, a különbözőség” – idézi fel a gyerekkori zavart, a különbözőség rettenetét, ami – és a többi motívum, amiről beszélt – a novelláiban, verseiben oly gyakran indázik, íródik egymásra álomszerűen, épp csak felismerhetően az életrajz felől nézve. Mint ahogy a *Rejtjeles tábori lap* verseiben is a derű mögött ott bolyong valamilyen más tudás. Miközben a könyv sorsa sem volt felhőtlenül derűs.

– Amikor a kéziratot benyújtottam, egy évig nem érkezett válasz. Az egyetemi vizsgaidőszakban '87 januárjában Szigligeten megmutattam a kéziratot Orbán Ottónak. *Életed főműve*, mondta. Mondom, ahhoz képest, hogy a Móra Kiadó a füle botját nem mozdította. Budapestre visszatérve Ottó bevitte a kéziratot a kiadóba Csukás Istvánhoz. A könyv '87 karácsonyán már a boltokba került.

– Ráadásul pillanatok alatt eltűnt....

– Igen, de valójában balszerencse sújtotta. Esetem talán tanulságos lehet kezdő íróknak is, hogy ne adják fel elképzeléseiket. Mikor karácsonyra megjelent, már be is tették a nem igen kelendő könyvek közé, a „zsákbamacskába”. A kézirat-előkészítő, a nyomda, a korrektor, a szerkesztés katasztrófális volt, az egyes illusztrációk mellől lemaradtak a versek, nincsenek számozva az oldalak, egyszóval kész csőd. Úgyhogy a könyvtárak megkapták a kötelezpéldányt, néhány vásárló vett talán néhány példányt, de nekem csak a tiszteletpéldányok jutottak. Egy fia recenzió sem jelent meg róla. De a zsákba kötött kismacskáknak száz életük van. Ez történt az újra és újra megjelenő, egyre bővülő kötetekkel, s végül a *Rejtjeles tábori lapot* is magába foglaló *Spirálfüzet* is, ami így életművem önálló életet élő, legkalandosabb történetű könyve lett. Annak idején, '87-ben a nővérem felháborodott, hogy a saját keresztnevének szerepel a kötetben, mégpedig az általa utált becézett formában. Szó, ami szó, ebben igaza volt, de én szerzői vakságomban már nem azonosítottam a modellt és az ő személyét. Így lett a nagyobbik lány neve a későbbi kötetben Kati. Megbántódott édesanyám is. Kihagytam a végső változathoz a *Rossz este* című verset emiatt.

– Ez nagyon furcsa, hiszen tele van játékosággal a kötet, és szeretetteljes íróniával.

– Igen – önmagam iránt is.

– Önmaga iránt is, és senkire semmiféle bántó árny nem vetül.

– Így gondolom én is. De ugyanakkor tudom, hogy családtagként kockázatos mégoly szeretetteljes „családtörténetet” is írni. De folytatom a hányattatásokat. A kiadóm nem szerette volna, hogy eredeti címén szerepeljen a *Rejtjeles... a Spirálfüzet*ben. A *tábori lap* – mondták, téves asszociációkat kelthet. Végül a jóval korábbi megjelenés és filológiai hűség miatt megegyeztünk, cikluscímként marad az eredeti cím, és a mintegy tucatnyi új verssel kibővült kötet címe a mindenkinek tetsző *Spirálfüzet* lesz. Ez viszont már – hála Schmal Alexandrának és a Magvető Kiadónak – Turi Lilla csodálatos illusztrációival bővülve – nagyszerű fogadtatásban részesült.

– Azért is időzünk tovább ennél a kötetnél, mert a *kamasz és a felnőtt nézőpontjának törésvonalai*, ahogy az előbb is utaltam rá, vissza-vissza vezetnek Zsuzsa verseinek forrásvidékére, szemléletének a kialakulásához. Nem véletlen – az eltűnő könyv bizarr sorsán túl –, hogy vissza is nyúl ehhez a poétikához, hogy tovább írja a *kamaszlány* verseit a *Spirálfüzet*ben.

– Ennek lelki oka is van. Tavalyelőtt meghalt a nagylányom, Anna. Ahogyan a *Rejtjeles*

tábori lap megírása annak idején segített abban, hogy kihátráljak a szülő-gyerek közötti szokásos konfliktusokból, a tucatnyi új verssel bővített *Spirálfüzet* lehetővé tette, hogy – egy dedikáció erejéig legalább – leírjam az ő nevét. Így történt, hogy az addigi két generáció mellett színre lép a harmadik nemzedék, az unokáimmal egyidős mai kamaszok. A *Spirálfüzet* utolsó versében Anna unokahúga és a két unokaöccse nevében beszélek. Nagylányom valóban meghívta őket Londonba, és a szokásos bőkezűségével költötte rájuk a pénzét, az egész Sydney-ben felvett tiszteletdíját. Ilyen formán még a halál-motívum is belefért a kamaszkor történeteibe.⁹

– A *Spirálfüzet* idén elnyerte az *Év Ifjúsági Könyve díjat*. Gondolom, ezzel immár megnyugvást jelentő pont került egy hosszú történet végére.

– Igen, de kalandor természetű, azért máig megesnek vele furcsa dolgok. Egy erdélyi diáklap kért tőlem interjút, s mire elkészültem vele, és elküldtem neki, semmi visszajelzés nem érkezett. A diáklap szerkesztőjének nyoma veszett. Ebből az interjú formában hányódó palackpostából idézek egy partra vetett rövid bekezdést. *„Kamasz hősnőm mélyen érző, sokat olvasó, kritikusan gondolkodó és mindenféle zsarnokság ellen lázadó lány. Nagyobb dicséretet nem mondhatott volna, minthogy egykori önmagára ismer néhány versben. Mi más lehetne az író célja, mint hogy társakra találjon olvasói között? Milyennek látom a mai fiatalokat? Nagy szerencsémre közvetlen közelemben, mindössze néhány utcányira tőlem él három egyetemista unokám. Hasonlítanak fiatal felnőtt énemre, de inkább merőben mások. Teli vannak életvággyal, egyenesek, bátrak és szeretnének javítani a világon, amelyre bizony ráfér a javítás. Hogy mit rontunk el a fiatalokkal való kapcsolatunkban? Sok mindent, amit az előző generációk is elrontottak velünk, s ezzel lehetővé tesszük, hogy új életet kezdjenek – de immár nélkülnk.”*

⁹ A fenti beszélgetésünk után volt egy boldog álmom. 32 éves vagyok újra. T. A.-val, valamikori szerelmemmel ülök egy mediterrán taraszon. Másnap indul haza a gépem. Hirtelen változik a szín: hatalmas teremben sétálok föl-alá, fagylatot kanalazok egy jeges üvegkehelyből. Szétnézek és rájövök, hogy mindenkit ismerek a teraszon – és mindenki halott már. Aztán elnevetem magamat, hogy is felejthettem el, hogy a halál nem is létezik. Ha megszületünk egyszer, örök életre születünk. Hirtelen meglátom Annát, mosolyog. *Na de Mama!*, néz kettőnkre engedékenyen.

Reggel a szőnyegen találtak,
 ott feküdtem magzatpózban.
 Egyenletesen lélegeztem és az arcom
 érintkezett a parkettával.
 Felrángattak és sírova kiabáltak
 velem, miért gyilkolom magam ilyen
 öregem. Ágyban a helyem, puha
 Iszonyban. Ezt én mondtam, de rám
 kiabáltak, hogy miért kegyetlenkedem
 velük, akik szeretnek öregem is. Vissza-
 dobtak a matracra, ahol várt már
 néma és vak társam, a szerelem
 a rohadék gyerekkorból, és átölelt,
 ugyanúgy. Arcom hozzáért kemény
 arcához. Mintha vaskupába csordult
 volna könnyem. Nem tudom, mi a sírás.
 Szavak, amiket kihányok öregkoromban.
 Miért kínozol, te rohadék, súgja fülembé,
 és megcsókol búcsúzóul. Próbálok felé
 fordulni reggel, mikor megtalálnak
 a szőnyegen, akik nem ismernek.
 Ölelném utólag, amit nem értek, miért.
 Arcom oly gyorsan szívárogoz semmibe.

Dal a láthatatlan munkáról

*Ha visszakapnám azokat az órákat,
amikor átválogattam a szemetet,
és kivettem a tárolóba;
amikor négykézláb matattam végig
vendégség előtt a szőnyeget;
és amikor utána újra;
amikor elrohantam elintézni,
de előtte még utána néztem;
az órákat, amíg a naptáramba írtam,
mit csinálok majd a többi órán;
amíg szegyenkezve takarítót hívtam,
de előtte még rendet raktam,
hogy ne érje szó a ház elejét;
amíg kicseréltem az ágyneműt;
aztán kicseréltem újra;
amíg kiteregettem (mennyit teregettem!),
gyorsan, hogy megússzam a vasalást;
aztán mégis kivasaltam;
és elraktam, és kikészítettem,
és betettem a szennyesbe,
és kivettem a szennyesből;
amíg különórákra vittem a gyereket,
mert még szüksége volt rám;
és nem tudott nélkülem elaludni éjjel;
ha egyszer valaki elvonná tőlem azokat az órákat,
amíg a félpár zoknikat összepárosítottam,
mi maradna nekem önmagamból?
Hiszen ez lett az én időm,
amikor végre felnőtt lettem,
istenek! Legalább ezt
ne vegyétek el tőlem.*

József a börtönben

*Olyan könnyű lenne hatást gyakorolni:
elmesélni az összes történetet,
amikor nem omlottam össze.
De nem igaz, hogy most épp olyan nehéz,
mint amikor először a kútba estem.
Akkor megriadtam, most segít
a tapasztalat.
Az álmom hiába volt pontos,
félreértettem: a kévék körülöttem
nem meghajoltak, hanem dolgoztak,
csak én nem.
Ezen változtatni fogok.
Nem alszom rosszul, mégsem álmodom.
Kíváncsian figyelem a mellém kerülők
történeteit: ki hogyan nem omlik össze.*

Színház

*Kifinomult emberek elegáns ruhában,
kifogástalan jómodorral
a nézőtéren ülnek,*

*hogyan megnézzék,
ahogy rosszul öltözött alakok
kiabálnak és veszekednek.*

*Néha úgy érzem,
minden fordítva van:
a nézőtér játszik, és a valóság
ott van a színpadon;*

*pedig tudom:
az igazság sem itt, sem ott,
csak a kettő közötti távolságban lakik.*

Sláger

*Elhagytalak. Nem
kertelek: ölés közben
ártatlan voltam.*

Vallomás

*Úgy szerettelek!
És aztán szétszóródtál
a csillagokba.*

Macska

*Vallottam neked,
az ablak nyikorgott, a
macska veled sírt.*

Mentség

*Magamat többször
agyontapostam –
téged csak egyszer.*

Válasz nélkül

*Hová rohant a mindenem veled?
Hová rohantam mindenemtől el?
Pedig volt otthon tejed, kenyered,
és csókod is – az élet nem felel,
csak éli magát, s közben engem is,
eltaszít, közben mégis nem vet el,
megtörtént veled, velem hát ez is –
a boldogtalanság hogyan taggel?
Nincs nálam semmi biztosíték, semmi,
hogy mikor akarok a ködbe menni,
meddig maradok, miért és hogyan.
De maradnék, bár most már mégse nálad,
elígértem a szerelmemet másnak,
szószegő leszek – hátha boldogan.*

Valami kék

*Egy karibi nő lassú, álmosító dalokat hallgat a kertben,
egy széken nyugtatja kávébarna lábát. A kendője valahogy
másképp van megkötve, és ettől összecúsznak bennem
a szigetek. Túlnyílt rózsák és banáncserjék, egy körtefa,
éretlen gyümölcscsel. Forognak a minták, a zsalu résein át
egyszerre több földrész áramlik felém.*

*Önző és tömény és forró semmi. Erről te jutsz eszembe.
Test volt-e a tekinteted, ahogy a mellemre tévedt,
és olyan lett, mint egy simogatás? Csak néztél, csak nézted,
ahogy remeg a kezem, és nézted a számat, és azt,
ahogy tejet öntök a teámba. Néztük, ahogy a fehér lassan
szétnyílik a vörösben, és valami másról beszélünk.*

*A testedre nem emlékszem. Talán nem is test volt,
csak az ölelésed, az ajkaid, a simogatásod, az összefonódó
karok, az izzadt nyakad, a nyelved, az ágyékod forrósága.
És test volt-e az, amit a számba vettem, miközben te
a hajamba kapaszkodtál és kékre szorítottad a vállamat?*

Nyugalom

*Nem mozdul a levegő. Éjszaka is világos van, és sárga az ég.
Felettünk, ahol már senki sem látja, egy műhold kering.
Valahogy idegen lett a szobám. Beköltöztek hozzám a sűrűlyok,
a rókák. Légszennyezés, az autópálya zúgása, egy távoli tűzijáték.
Sokan élünk itt, és a terek most összeérnek.*

*Távolságot kellene tartanom, de túl közel jön minden.
A hajnalok egymásba nyílnak. Ugye jól vagy? Ugye nem vagy beteg?
Ülsz a lépcsőn és nem mozdulsz, pedig éppen el akartál menni.
Nem emlékszel, hogy melyik városban laksz.*

*Két kis iránytű forog összevissza, jelzik, hogy megint baj van.
A fecskék nem találnak haza. Most még itt cikáznak, de meddig?
Mi lesz velünk, ha eljön az ősz? Acsarkodás, verdeső szárnyak,
éles kiáltások. Egész éjjel ebben a zajban alszom.
Hajnal felé átszűrődik belém a félelem.*

*Mintha becsomagolna a vírus, mintha elválasztana minden másról.
A zaj rétegei alatt tompaság, a hőség, a csend. Egy tüdő levélkéi rezegnek.*

K U L I N B O R B Á L A

Ez már művészet

(Bussana Vecchia)

*Állítsd meg az embert – állítsd meg az időt!
Ez már művészet.
Lepd meg hétköznapi tárgyakkal: egy létra,
damilra fűzött alumíniumvilla, pár tornacipő,
vagy porban hagyott nyoma – bármi megteszi.
Csak csald el úgy, hogy megbotoljon.
Vezesd úgy, hogy eltévedjen,
építkezz úgy, hogy visszataláljon.
Fenn, a dombtetőn mutasd meg neki a teraszt,
ahol az örült székel, foltozott nyugágyon,
plüssmajmokkal aggatta teli az olajfák ágait.
„Magad is felakaszthatod!” – biztat nyakában a tábla.
Döntse el ő, kér-e a borából.
Te sétálj a partra le,
ülj ki sziklaszélre, érezd,
ahogy az érvénytelenség sós, tajtékos nyelve
a bokád nyaldossa.
Nem dolgoz – nem hibád.
Ember emberért többet nem tehet –
csak nézd a tengert és engedd,
hogy estére melléd üljön valaki.*

Regresszív hipnózis

*Az nem néz hátra, aki menekül, csak nyomja a gázt,
mondod, én meg ezt: mázsás aknafedő zárja a múltam.
Én nem olvasok újra régi leveleket.
Nem nézegetem elmúlt szerelmeim képét,
nem rágom magam nagyapáim bűnén, a hetedik ízig.*

*Visszafelé utazni pedig csak elhatározás, győzködsz:
akárcsak rükkvercbe húzni a váltót,
egyetlen mély, ólmot emelő sóhaj, zuhanás
hanyatt fekvő, ernyedő pózban.*

*Nem akarom tudni, kik szunnyadnak bennem.
Lettem általuk, aki lettem, hadd ne találjak rá mindazokra.
Te, mestere az emlékezésnek, csak eddig engedj a visszafelébe:
látni, ahogy a sorsszerű ütközések percegő ütemére
apró bogarak, fehér szárnyú lepkék százaibontanak szárnyat
a szélvédőm foltokkal vert tükrén.*

Így csorog

*ki keres nem talál
de falaz aki tud
szóból nincs több ma már*

*így csorog az élet
aztán a vége mi
hallgatok és félek*

*tavaszodik? rügyek
hinta homok csúszda
unokák s más ügyek*

Több és több

*szombati görbület
strandolás meg minden
vagy csend? bármi lehet*

*menni ösvényeken
de bírni szavakkal
több és több rejtelem*

*mi mindenre vártam
és ugratjuk egymást
hogyan élünk hogy nyár van*

Mennék most is

*mindenért fizetünk
de kerülő úton
járva sem sietünk*

*a régi parkon át
mennék most is eléd
s velem az unokák*

*várakozó tenyér
a nap és falevél
kavics szó belefér*

Nehezül a

*mi számít és mi nem
hó és hó mindig a
szakadozó jelen*

*az ég sötét üveg
s trappolok a téiben
biztat a két gyerek*

*milyenek az esték?
hogyan nehezül a szó
mélyül az üresség*

A fogoly

*Szóval, ezért élünk úgy, ahogy élünk; igen, dD.,
ezért, de minden megoldódik végül; legalábbis így
hallottad!; most úgy beszél, mint anyánk, pedig csak a
tudás beszél, a bölcsesség viszont hallgat; jön egy szél a csillagokból,
és megment bennünket magunktól!; a könnyű mindig unalmas,
dD.; bármit aláírtok, de elmondani képtelenek vagytok!, pedig
annyi az egész, hogy akit szeretiünk, velünk marad, akár akarjuk,
akár nem!; lassan, dD., különben a tested elutasítja, nekem pedig
egy fogoly kell, aki tud beszélni, nem egy hulla!*

A harag

*Végül is aznap nem történt semmi,
semmi rossz, gondolta dD., hacsak
a harag nem, aminek több oka volt;
úgy mint egy önfarkába harapó kígyó
végleges fogyása, szenvedése, hogy
rosszul döntött negyven éve; s az lett,
ami, dD. szánakozva hagyta el a helyszínt,
mert komoly dolgai, feladatai vannak!;
végül is semmi sem történt aznap.*

A MAGASABB ÉRTELEM RUGALMAS ELSZAKADÁSA

1.

Számos olyan történelmi szereplőről tudunk, aki – úgymond – valóságos történelmi életében nagyon is fontos, sőt nem közönséges befolyást fejtett ki, ám a halálát követő irodalmi utóélete során személyiségét szinte tökéletesen megváltoztatta. Halála után – korábbi életéhez képest – valósággal újjászülettként mutatkozik, mintha csak kicserélték volna. Irodalmi alakként minden tettéért mintegy megbocsátásban részesült, irodalmi léte előtti, történelmi rémtettei – utólag, miután alakja immár kívül került a történelmen – mind akaratán kívül következtek be. Úgy tetszik, mintha csak tévedésből keveredett volna bele valahogy a történelembe, mint valami számára idegen elembe. Amit esetleg mégis a körülmények nyomása alatt cselekedett meg, azt már szinte nem is ő, hanem az említett körülmények maguk követték el helyette, minden igyekezete ellenére. Kissé úgy fest, mintha utólag, megszabadulván végre a test szerinti, földhözragadt történelem nyomorúságos kényszereitől, irodalmilag megváltva átlépett volna életének tulajdonképpeni, magasabb jelentései közé, azaz megérkezett volna sorsának és életének egyedül érvényes fensőbb értelmébe, s ez az őrá váró értelem tárt karokkal fogadta volna magába. Aki kizárólag a történelem közegén belül – és csak a történelem szemével – képes az ő jellemét és tetteit szemügyre venni, s aki persze magára vessen, az mindig is csak ezt a merő anyagi-tesztí, ok-okozati, földszagú történetet fogja tapasztalhatni, miközben pedig az illető irodalmilag élt élete immár kiszabadult a szó szerint értett történetiség szűklátókörűségéből, ahol egykor bizonyos értelemben aláhullott történelem feletti alakként vergődött annak méltatlan anyagkoloncai közt, s ahol persze még csak mintegy tükör által homályosan pislákolhatott egykori életének magasabb, vagyis igazi képe. Ez az irodalom, amely végre színről-színre szemléli a szóban forgó szereplő igazi valóságát, megvetően tekint le a magasból az érdekek és indulatok általa immár elhagyott mulékony cselekményére, vagyis a hősalak megdicsőülése előtti önmagára.

Rajtunk áll, hogy a szóban forgó történelmi alaknak magának tulajdonítjuk-e ezt a megtéréssel felérő belső fordulatot, nevezetesen, hogy ha már hajdani történelmi életében nem is volt érkezőse lélekben átalakulni, és tetteinek értelmén változtatni, de legalább irodalmi utóéletében sikerült megtérnie, azaz legalább akarnia sikerült a történelmi körülmények ellenére. Vagy ezt az újjászületést inkább tulajdonítjuk azoknak a szerzőknek, akiknek az előbbieket másodikként – és úgy tűnik – végleges életüket köszönhetik. Ez utóbbi esetben az ő üdvözülésük tulajdonképpen szerzőik lelkületében ment végbe, ami persze mit sem von le ennek az üdvözülésnek az immár örök voltából. Szerzőik véleményét nem fenyegeti többé semmiféle változás, azok rég maguk mögött hagyták már a történelem állhatatlanságát. Ennyiben őrzik is rokonságukat a maguk alkotta hősökkel.

Különösen felerősítheti azt a késztetést, hogy ezeket a szerzőket méltassuk megkülönböztetett figyelmünkre, ha számos tekintetben egymáshoz valamely vonatkozásban hasonló történelmi életet élt hősök bukkannak fel műveikben, valamiért egymásra igencsak emlékeztető irodalmi hőökként.

Persze csak nagyjából egy időben, és persze csak nagyjából hasonló körülmények között született meg két olyan irodalmi alak, akiknek az esetében joggal gyanakszunk arra, hogy egymásra oly hasonló irodalmi megváltásukat megelőzően, a maguk földhözragadt történeti megjelenésében is legalább annyi közös vonásuk akadhatott, akárcsak az azóta az irodalomban eltöltött hosszú évezredek során. Első életüket mindketten rómaiakként éltek, mindketten magas birodalmi tiszttséget töltve be. Egyikük egy Poncius Pilátus nevű lovag volt, utolsó ismert beosztása szerint Júdea provincia helytartója. A másikat Titus Flavius Vespasianusnak hívták, aki császárrá lett hadvezér apját követve maga is hadvezérből lett császárrá. E két történelmi figura között, akik alighanem ugyanúgy sosem találkoztak egymással, akárcsak szerzőik, nemcsak annyi a közös, hogy az őket pusztán történeti esetlegességükből felejtethetetlen irodalmi hőssé emelő tevékenységük színhelye – nevezetesen Júdea – azonos volt, hanem az is, hogy testi értelemben vett sorsuk valamiképp egyformán készítette mindkettejük irodalmi alakjának megalkotóját egy-egy igencsak hasonló lélek életre hívására. A szerzők itt a tulajdonképpeni főszereplők, csak alkotásuk, a hőseiknél is tágabban értett alkotásuk, eltakarja őket előlünk.

Gyakorlatilag egészen bizonyosra vehető, hogy a két szerző nem azonos személy: a legrégebbi evangélium szerzője nem lehetett Josephus Flavius. Hősköltésük e két egymásra mutató esete mellett azonban nem lehet szó nélkül elmenni, ahogyan ez általában történni szokott. Kell, hogy a két szerző típusában, alkatában, a konkrét alkotáshoz való hozzáállásában, ihletében legyen valami közös, netán szerzői körülményeik szorításában, céljaikban, esetleg sorsukban. Természetesen ahogyan el kell utasítanunk magunktól az afféle ízig-vérig szociológiai természetű nézeteket, melyek szerint a szerzők történelmi körülményei és viszonyai határozzák meg kizárólagosan a szerzők nézeteit a történelmi cselekményről, úgy kételkednünk kell abban is, hogy az általuk teremtett irodalmi alakokat ugyanezek a történelmi körülmények határozhatnák meg. Ha ugyanis mindezt meghatározhatná az érzéki értelemben vett történelem, hogyan is szakadhatnának el a valóság történeti szereplők alakjaitól az ő magasabb és igazabb létű irodalmi változataik?

Mindkét irodalmi alak közös fő jellemzője ugyanis a nem akarás. Mégpedig pontosan annak a cselekedetnek a nem akarása, ami a történelemben örök híruket megalapozta. Tettük történelmi karakterű tett volt, akaratuk azonban nem e történelemre vonatkozott, hanem az azt követő, történelem feletti örök irodalmi sorsukra. Pilátus nem akarta keresztre feszíttetni az általa minden vádban ártatlannak tartott Jézust. Titus nem akarta porrá romboltatni az általa felségesnek és lenyűgözően tiszteletreméltónak talált jeruzsálemi Szentélyt. Mindkét esemény barátságtalan körülmények történelmi nyomása alatt következett csak be, hiába volt minden jó szándék, s az irodalom, amelynek mindketten szereplőivé váltak, nem fukarkodik e barátságtalan körülmények ismétlődő néven nevezésével. Ezeket a körülményeket mindkettejük esetében úgy hívták, hogy „a zsidók”. Egyéb körülmény még csak szóba sem jön. Történik ugyan említés e barátságtalan körülmény részcsoportjairól, mint farizeusok, szaduceusok, heródiánusok, ám ezek még leközölhetetlen ellenségességük fokozataiban sem igen térnek el egymástól. Ami Pilátust illeti, a keresztény gondolkodás zsidóellenessége az ő irodalmi alakjának megalkotásán keresztül fészkelte be magát a történet szellemébe. Feltehető, hogy Titusszal közös nem akarása egy feltétlen dramaturgiai szükségletből is fakadt: nem csupán saját cselekvésük köréből kellett ugyanis irodalmi megváltásukról gondoskodni, de annak is láthatóvá kellett válnia, hogy ha gonosz tettüket mégis saját akaratukat követve hajtották volna végre, akkor nem csupán ők maguk nem tarthatnának igényt – jól megérdemelt – örök hírukre, de ezzel megfosztanák örökre gyalázatos hírnevüktől azokat is, akiket mindeddig a szorongató és barátságtalan körülményeknek neveztünk. Hiszen mit is érhetett volna el egymagában az ő nem akarásuk, ha nem egészült volna ki mindazok akarásával, akik helyettük, sőt az ő ellenükre is akartak? Ha Pilátus nem ez utóbbiak rosszakarata ellenére

ragaszkodott volna a maga nem akarásához, hiába is tervezgethette volna vágyakozva hosszú, alkonyati tengerparti beszélgetéseit Jézussal, amire majdan Bulgakov *Mester és Margaritájában* került csak sor. Utóéletének ez az a magasztos jelenete, ahol végre ő maga is értően rábólinthatott saját tettének arra a magasabb értelmére, amit tulajdonképp mindig is sejdített, de szerénységéből nemigen hozott eddig szóba.

A legrégebbinek tartott Márknál a főpap és kísérete, az egész zsidó népet reprezentáló vénekkel, írástudókkal és a tanáccsal együtt vádolja meg Jézust Pilátus előtt azzal, hogy messiásnak, azaz a zsidók egyedül legitim királyának mondja magát. Ez már önmagában kihívást jelentene a római uralommal szemben. Pilátus ezt a vádat semmivel nem indokolható vagy igazolható módon valamiért nem hiszi el nekik, és a felettébb kétséges hitellességű Barabbás-történettel tesz egy utolsó kísérletet rá, hogy az általa ártatlannak vélt Jézust kimenekítse a papok által feltüzelt vérszomjas tömeg ítélete elől. A jelen lévő zsidók a legkülönbözőbb érdek-, szenvedély- vagy vakság-okokból mindnyájan meg vannak győződve Jézus bűnösségéről, egyedül Pilátus tűnik megrögzötten hinni ártatlanságában. A vonakodó Pilátusnak az a meggyőződése, miszerint Jézus ártatlan, éppúgy tökéletesen indokolatlanul marad, ahogyan az ő ismételten a dühöngő néphez intézett kérdése is, tudniillik hogy „de hát mi rosszat cselekedett?“, a nép által rendre megválaszolatlanul lesz hagyva. Az elvetemült papok és egyéb vezetők egy egész népet képesek az orránál fogva vezetni és igazságtalanságba hajszolni, kivéve a tiszta lelkű római, s e jellembeli különbségnek nemigen rejtőzhet másban a magyarázata, mint a népi és vallási hovatarozás különbségében. A bűntelen vádlott és az ő bűntelenségében szilárdan bizonyos helytartó irodalmilag már itt valamiképp egy csoporthoz tartoznak, szemben a jelenet valamennyi többi részvevőjével. Csak a test szerint szemlélt történelem vélheti Jézust és vádlóit egy közös nép tagjainak, szellem szerint szemlélve a jelenet magasabb tartalmát, Pilátus habozása az első jele annak, hogy személyében a Birodalom legalább egy szilánknyit felfogott abból, amiből „a zsidók” semmit. Pilátus e zsidó körülmények részben szerencsétlen, részben szándékos összejátszásának válik áldozatává. Persze a legtisztább lelkületű helytartó sem tarthat ki végtelenül egy egész nép elvetemültségével szemben. Megszámlálhatatlan eljövendő nemzedék fogja belső, lelki életét alárendelni majd e jelenet vádlottjának, s fogja majd reménykedő tekintetét festményeken és szobron, beszédekben és énekekben hiába vetni a helytartóra, a rettenet elháríthatatlan marad. Az ő személyében Róma nagylelkűsége és jóindulata szenved itt igaztalan és megalázó vereséget. Mindenesetre Pilátus hosszan tartó vonakodása az ártatlan vádlott elítélésétől nem eredhetett máshonnan, mint valahonnan a gyűlölködéstől és irigy rosszindulattól átítatott történelmen túlról, esetleg annak magasabb értelmének irányából. Az evangéliumból szerzett értesüléseink szerint a helytartó előzetesen az égvilágon semmit nem tudhat a vádlotról, még a tanács és a főpap előtti kihallgatás jegyzőkönyvét sem kapta meg, azaz annak ártatlanságáról való meggyőződése nem származhat magából az előadott történetből.

A nyilvánvalóan Márkot követő Máténál csak néhány aprósággal bővül a történet, köztük a helytartó itt névtelenül maradó feleségével, aki éjjeli álmára hivatkozva több mint ártatlannak: igaz embernek mondja a vádlottat. A feleség szerepe kimerül ezzel az álommal, a többi evangélistánál már meg sem jelenik. Az is egyedül itt jelenik meg minden köntörfalazás nélkül, miszerint az alaptalan gyűlölettől dühöngő nép azzal a felkiáltással mossa tisztára Pilátus lelkiismeretét, hogy „vére rajtunk és utódainkon”. Pilátus ismeretes kézmosása így közvetlen eredményre vezetett: mint tudjuk, csakugyan nem ő rajta maradt az áldozat vére. És még csak nem is ő kívánta ezt rájuk, ő, akiből a rosszindulat árnyéka is hiányzott, hanem ők maguk akarták azt a vért magukra vonni, mert még magukat illetően is csak a rossz indulataik hajtották őket. A helytartót maguk az evangéliumok kímélik meg ettől, melyek nagyjából ugyanazzal az indokolatlansággal hisznek az

ő jóindulatában, mint ábrázolásuk szerint ő a vádlott büntelenségében. További, nem egészen jelentéktelen mozzanata a meseszövéseknek, hogy bár a Jézus életére törő papi csoport a római uralomban érdekeltként cselekszik, a helytartó szemmel láthatóan nem kezeli őket a maga embereiként. Amíg teheti, kifejezetten megvetően igyekszik lerázni őket. Az evangélium Pilátusa számára az tűnik az előírt ügyrendnek lenni, hogy miután a papok elmondhatták a magukét, ő azt a kérdést intézi a vádlotthoz, hogy úgy van-e, ahogyan azok vádlón állítják. Miután tagadó, vagy legalábbis tagadásként felfogható választ kap, széttárja a karját, hiszen nyilván ártatlan a vádlott, ha egyszer tagadja, vagy legalábbis nem erősíti meg a vádat. Úgy tűnik, Máté hiányolja Pilátus meggyőződésének, vagyis nem akarásának ennél szilárdabb alapokra helyezését, és talán a feleség üzenete ezt a hiányt hivatott némileg csökkenteni.

Maga ez a hiány azonban szembeötlően valami olyasminnek a helyén áll, amit Josephus Flavius munkáiból pedig van alkalmunk megismerni: a zsidó felkelő vezérből lett történetíró sehol nem rejtí véka alá a helytartó nyilvánvaló megvetését, személyes rosszindulatát, esetenként gyűlöletét az általa kormányzott tartomány valamennyi lakója iránt. Mind Márk, mind Máté evangéliuma eltávolítja Pilátus lelkéből ezt a sötét árnyat, s ennek az árnyak a hűlt helyén jelenik meg az a jóindulatú tanácsstalanság, ami Bulgakovnál a világtörténelmi migrénnel egészül ki. Pilátus érthetetlen jóhiszeműsége próbál egyensúlyozni önmaga, valamint a zsidó papi vezetés és az általa felbőszített nép hasonlóan érthetetlen gyűlölete között, aminek során a szerzők úgy tesznek, mintha nem volnának tisztában vele, hogy a kettő közt egy irodalmilag általuk létesített ok-okozati viszony áll fenn: ahol az egyik szereplőből maradéktalanul el lett távolítva minden gyűlölet, de annak soha nem létezése ugyanakkor merő óvatosságból nem lett világosan kimondva, ott értelemszerűen a másik szereplőben kellett megjelennie, különben végkimenetel híján leáll a cselekmény. A gyűlölet szülte ítélet megesett, s mivel valakinek, lehetőleg az egyedül illetékesnek ki kellett azt mondania, a nép oldalán volt szükséges akkora gyűlöletet halmozni össze, ami ezt az illetékest már jobb belátása ellenére is kényszeríteni képes. Odaveszne az egész jelenet hajtóereje. Ilyen ádáz gyűlölet amúgy is inkább átalakul valaki másévá, semhogy eltűnne. A kor és a helyszín földhözragadt, betű szerinti történelmében a Pilátus képviselte Róma és az Izrael népe közti kölcsönös gyűlölet az összképet mindjobban meghatározó mozgatóerő volt, amely feltartóztathatatlanul nyomakodott az egy emberöltővel később bekövetkező katasztrófa felé. Ennek irodalmi kioltása az egyik oldal esetében, ami mellesleg a kontraszt miatt megsokszorozza a másik oldal látványos gyűlöletpotenciálját, messzire ható módon azt eredményezi, hogy az érthetetlen okból gyűlölködő félre irányít át minden erre válaszoló gyűlöletet a hallgatóságban. Különleges státuszánál fogva ez a szöveg nem egyszerűen tudósítást tartalmaz egy több ezer évvel korábbi eseményről. Ami ott történik, az megállás és szünet nélkül történik azóta is, hiszen magasabb értelme nem az időbeliséghez kapcsolódik.

Lukácsnál – az előző kettőhöz hasonlóan – a papok és a nép halálos gyűlölködésén túl a Barabbás-történet az, ami drámaian megtöri a helytartó Jézus-párti ellenállását, aki így még csak nem is kell, hogy engedjen a tőle egészen idegen külső nyomásnak. Elég, ha fejet hajt egy olyan ősrégi helyi büntetőjogi hagyomány előtt, amiről mi több-kevesebb bizonyossággal tudjuk, igaz, csak a történelemből, hogy tisztára irodalmi alkotás, hogy soha nem létezett, ám amiről az evangéliumok helyszíntől távoli olvasóinak vagy hallgatóinak sejtelmük sem lehetett. Ahogyan többnyire immár kétezer esztendeje sincsen. Természetesen Pilátus irodalmi örökléte szempontjából édes mindegy, hogy tisztán történeti megfontolások alapján reális-e a Barabbás-történet, vagy sem. Hiszen hol érne fel a tisztán testi értelmében vett történelem vélekedése a történet magasabb értelméhez? Könnyen lehet, hogy Barabbás maga történeti alak, de a nép pészach előtti szabad választása az elítéltek közül, ami a római jogtól fogva a bibliai és talmudi jogig mindennek el-

lentmond, nyilvánvalóan egyedül a történelem magasabb értelmében eshet meg. Annál lejjebb nem.

Jánosnál számos kisebb részlet lesz merészebben kibontva, mint elődeinél. Egyrészt Jézus felvilágosítja a helytartót, hogy ő egy nem e világról való ország uralkodója, hiszen ha a szóban forgó ország e világról való volna, akkor az ő alattvalói harcolva akadályoznák meg, „hogymint átadassék a zsidóknak”. „Ámde az én országom nem innen való.” Ennél világosabban nem lehet Pilátus tudtára adni, hogy Jézus nem a zsidók messiás-királya, hanem egy másik országé, az igazság birodalmáé, ahová őt csak azok követik, „akik az igazságból valók”, és hát azok nyilván nem a zsidók, akiknek ő itt most „átadatott”. A közelgő Isten országa tehát még abban az esetben sem volna azonos Izrael földi királyságával, ha Róma kiengedné a zsidókat a markából, s ha az egész nép tartaná magát Isten törvényeihez és rendelkezéséhez, mert ez az egész még akkor is csak e világ volna. Pilátus arra a visszakérdezésére, hogy „mi hát az igazság?”, már nem itt kap választ, hanem abban az irodalmi túlvilágban, ahová a vádlott ártatlanságáról vallott szilárd meggyőződése juttatta, és ahol Jézuson kívül ő az egyetlen tisztességes szereplője a jelenetnek.

Ettől fogva Pilátus ki-bejár palotájá és az odakint Barabbás szabadon bocsájtását követelő sokaság között, aki Jánosnál ráadásul tolvajjá, azaz köztörvényes bűnözővé lesz lefokozva, holott a megelőző evangéliumok szerint olyan bandita volt, aki részt vett a közelebről nem megjelölt lázadásban, és ahol ennek során embert is ölt. Nehéz érvényesen kétségbe vonni, hogy itt történetileg eddig holmi Róma-ellenes lázadásról eshetett szó, s hogy Barabbás cellájába az elfogott zelótákat gyűjthették. Az első három evangéliumon mintegy fokozatokon áthaladva mind Pilátus alakja, mind a zsidók gyűlése tovább érlelődik, míg az utóbbi a csúcspontjához ér. Jézus bűntelenségének hajtogatásával a szorongatott helyzetben lévő helytartó csak akkor hagy fel, amikor a zsidók végül vele szemben is kijönnek a sodrúkból, és szemtől szembe azzal fenyegetik meg, hogy feljelentik a császárnál, hogy Róma ellenségeinek a pártjára állt. Márpedig egyáltalán nem biztos, hogy a császár hasonlóan jóhiszemű ember volna, mint Pilátus. Nincs tovább, gondolja nyilván az alattvalói haragjától megrettenő és megtört helytartó, aki immár három evangéliumon keresztül sem volt képes a vádlottat megmenteni, és egyfelől jól jövedelmező állását megtartandó, másfelől a zsidók jóindulatát maga iránt megőrzendő, átadja nekik Jézust kivégzésre. Innen persze még hosszú az út Pilátusnak és feleségének szentté nyilvánításáig a görög ortodox és a kopt egyházban, de türelemben és időben a történelemnek nincs hiánya. Mindenesetre már Órigenész is azzal vágott vissza Kelszosz felvetésének, miszerint Jézus halálra ítéltje büntetés nélkül úszhatott meg mindent, hogy lám, a tudatlan pogány filozófus még azzal sincsen tisztában, hogy Jézust nem annyira Pilátus ítélte halálra, mint inkább a zsidó nemzet maga, melyet viszont Isten igenis megbüntetett az egész földkerekségen való szétszórással.

A zsidó nép irodalmi ábrázolására érdemes még egy félreeső példát említenünk. Az adógaras-történet vitapartnerei a szó történeti értelmében nem lehettek farizeusok. A farizeus iskola nyomán kialakult talmudi hagyomány akár valamelyes ismeretében is elgondolhatatlan olyan eleven farizeus, aki az Isten és a császár közti egyébként kétségkívül szellemes adómegosztási javaslatra ne kérdezett volna nyomban vissza: pontosan mi is az, ami egyedül a császáré, és mi az, ami ennél fogva nem Istené? Nem is az a fő probléma, hogy e szöveg szerzője feltehetőleg sosem látott közletről farizeust, s hogy számára már elkezdett a szó kizárólag képmutató zsidót jelenteni, egyebet nem, akinek minden vele született törekvése kimerül abban, hogy valamiért rosszat akar Jézusnak, nincs is egyéb tulajdonsága. Hanem hogy a frappánsnak tűnő válasz elnémitja a Jézust „lebuktatni” szándékozó „farizeust”, az alak elnémul és nem mozdul többet, aminek nem lehet egyéb oka, mint hogy nem eleven. Díszlet egy olyan történelmi drámában, ami itt még csupán elkezdett kibontakozni. Rosszindulatán kívül nincs más lénye.

A Márk-evangélium – és a többi evangélium – Pilátusának nemigen akadhat közelebbi lelki rokona Josephus Flavius Titusánál. Itt azonban mindenesetre megfelelőbb ismereteink vannak alakjának szerzőjéről, s így azokról a mind belső, mind külső erőkről is, amelyeknek a mentén alkalmassá tette hősét annak emelkedett irodalmi utóéletére. A *Zsidó Háború* Titusa az ostromgyűről szélre állva intéz beszédet a Szentély maradványait tűzben és vérben még védő Gischalai Jochanán zélóta vezérhez. Hihetetlen haragvó pártosszal veti a szemére, hogy az ostromlott Jeruzsálemben városrésztől városrésze és utcáról utcára vonulva vissza, végül magában a Szentélyben próbálták a lábukat megvetni, ahelyett, hogy más csatateret kerestek volna maguknak, amivel szinte elviselhetetlen erkölcsi nyomás alá vetették a rómaiakat, akiket kétségbeeséssel tölt el ez a szentségtörés. Az ostromló légiók már-már a látványát is alig képesek elviselni, ahogyan a védők a patkokban folyó vér és a hullák között gázolnak az általuk megszentégtelenített templomban, s ők, a rómaiak, szívük szerint megtartanak épségben az egész Szentélyt, még akkor is, ha ezt a védők láthatólag nem akarják.

A *Zsidó Háború* olvasójának elszorul a szíve, hiszen bár ismeri a történet végkimenetét, nem tud nem együtt érezni a rómaiival. Valahányszor újraolvassa a jelenetet, valahol mélyen bizakodik, hogy hátha ezúttal mégis másképp alakul. A saját kegyességétől csaknem meghatódó vezér – Flavius szerint – a már lángoló oszlopcsarnokhoz utasít egy kisebb különítményt, azzal a paranccsal, hogy kezdjenek neki az oltásnak. Ennél több aztán tényleg nem várható el egy várost ostromló sereg vezérével, hiszen ha egy nagyobb sereget rendelne oda az oltásra, akkor ki folytatná addig is az ostromot? Szembeötlő, hogy a szemrehányó szónoklat pontosan olyanak ítéli a várost és a Szentélyt védő lázadókat, mint Josephus maga. Semmi nyílt gyűlölet, csupán a lángoló erkölcsi felháborodás az Istent és embert nem ismerő vak fanatizmus iránt, valamint mély bánat a bűnös zsidók által művelt és okozott pusztítások mértéktelensége felett. Titus tehetetlen elkeseredése is annak szól, hogy a megátalkodott vezetőiktől felbőszített zsidók Róma elleni alaptalan és fékevesztett gyűlöletükben már a Szentélyt, ezt a csodálatos műalkotást sem képesek megbecsülni, amit pedig a Birodalom oly szívesen mutogatna idegenforgalmi ékességei közt. Hiszen ez a felséges élettelen tárgy ártatlan, szögezi le, és nem vétett senkinek! Tulajdonképp azt írja szónoklatában körül, hogy a rómaiak bizony mindent megengedtek a hálátlan zsidóknak a templom használatát illetően, még a pogányok kitiltását is a belső csarnokokból, s egyáltalán nem korlátozták a Szentély zsidó használatát semmiben. Figyelemre méltó, ahogyan Titus szózata minden utalást elkerül azzal kapcsolatban, hogy a jeruzsálemi templomot a zsidók építették saját Istenük és saját maguk számára, ehelyett az előtérben a Szentély egyetemes szentsége és egyetemesen felséges alkotás volta áll. Amely egyetemességből egyenesen következik, hogy – legalábbis birodalmi szempontból – idegenforgalmilag Róma tulajdonát képezi, s valamely partikuláris tulajdonosát nevezni meg, az éppen egyetemességét csorbítaná, s aki kezét emel rá, az a Birodalomnak és az ő egyetemes méltóságának az ellensége. Nyilvánvaló, hogy a Birodalomnak magától soha észébe nem jutna egy ilyen értékes műalkotásának az elpusztítása, amelyet voltaképpen az azt leromboló elvetemültek miatt kellett egyáltalán ostrom alá vonnia. Róma tehát mintegy a templom zsidók elleni védelmezőjeként rombolja le a templomot. Jobban mondva, voltaképpen tehetetlen kétségbeeséssel nézi, ahogyan a Szentély fanatikus védői rombolják azt le, illetve a rómaiak jobb sorsra érdemes kezei által maguk romboltatják le Isten házát. Titus egész haderejét bevetette, hogy ostromával megmentse Isten házát, de akarata éppúgy megtört a zsidók elvetemültségén, mint alig egy nemzedékkel korábban Pilátusé is.

Hiszen ahogyan Pilátus nem képes rákényszeríteni akarátát a teljes zsidó elitre és társadalomra, amelynek a helyőrsége élén ő a helytartója, úgy nem képes Titus sem akarata jármába törni a parancsnoksága alatt álló légiókat, kivált nem azt az egyetlen névtelen,

elszabadult légionáriust, aki csóvát vetett a Szentély kapujára. Flavius összegzése szerint így esett, hogy leégett a Templom, „Titus akarata ellenére”. Később is, elhaladva a város közelében, ahol kő nem maradt másik kövön, Titust Josephus mély fájdalommal engedi megemlékezni annak egykori pompájáról, épületeinek elmúlt nagyságáról és szépségéről. Titus – a szerzővel együtt – újra meg újra elátkozza a zsidók lázadásának értelmi szerzőit, akik e szörnyű balvégzetet hozták a szent városra és annak Szentélyére. Nyilván ehhez egészen hasonló fájdalmas hangulatokba süllyedhetett – némileg korábban – az evangélium Pilátusa maga is, akit szerzője Flavius Titusához igen hasonlóan törekszik mentesíteni annak a gaztettnek a terhe alól, amelyet a város megszállított lakosai hoztak önmagukra.

Aligha lehet kétséges, hogy mindkét szerző valóságosan létező történelmi gyűlöletet vett irodalmi kezelésébe, amikor valakik végső soron tehetetlennek bizonyult gyűlöletét sikeresen fordította el annak eredeti célpontjairól, Pilátusról és Titusról, egyenesen a rómaiak esküdt ellenségeire. Ezzel irodalmilag olyannyira sikerült maguk alá gyűrniük a testi értelemben valóságos történelmet, hogy a nyugati történelmi tudatból nyoma veszett annak az emléknek is, miszerint a két leírt esemény, azaz a messiások fellépéseinek vérbe fojtása, illetve a 66–70-es júdeai háború alighanem szoros történelmi – és részben okozati – kapcsolatban álltak egymással. Pilátust a zsidókkal szembeni jóakarató gyengesége, Titust pedig a zsidók istentelensége fölötti erkölcsi felháborodása vitte abba a rossz hírbe, amelyből irodalmi alakjuk megteremtői voltak csak képesek kiragadni őket.

Ebben az irodalmi túlvilágban azonban természetesen nem csupán a júdeai helytartó és a részben az ő működése révén kiváltott általános felkelést leverő hadvezér élik megtérésük örök életét. Beláthatatlan kiterjedésű, egymást követő történelmi embertömegek élik velük együtt ezt az életet, mit sem sejtve történelem és irodalom különbségeiről. Történelemnek és az ennek a fajta irodalomnak a legszembeötlőbb különbsége, hogy míg a történelem szereplőit zömmel nem értjük, hiszen alakjukat az irodalmuktól függetlenül nem is igen látjuk, az őket hátukra emelő irodalom jelentést és érthetőséget lop a lényükbe. A kettejükre irányuló egykori gyűlölet hordozóit, a zelótákat, vagyis az érzéki-történelmi világ messiásának azon követőit, akik két szerzőnk számára a gyűlölködő és gyűlöletes nép modelljéül szolgáltak, azóta elnyelte a testi-anyagi, érzéki történelem könyörtelen árja, ám az e hordozók gyűlölete lankadatlanul él tovább nélkülük is, irodalmilag velük szembefordítva. Ők már nincsenek, de Róma-ellenes gyűlöletüket az az új lelki alkat, amelyik Pilátus és Titus megdicsőült álomalakját megteremtette, azok ellen fordította, akik maguk Rómától vereséget szenvedve eltűntek a történelemből. A győztesek, akiket ez az új Pilátus és ez az új Titus képviselt, elkobozták a veszteseknek a helyszínen gazdátlanul maradt gyűlöletét, és zsákmányukként tették a magukévá.

2.

Kierkegaard *Vagy-vagy* című monumentális művének talán legismertebb fejezetét szentelte Mozart Don Juanjának. Hogy felfejtse annak titkát, ahogyan a csábító középkori legenda önmaga legbenső lényegére ébred, azaz hogy a téma a tudatára ébred lényegi zeneiségének, ami végül is lehetővé teszi számára, hogy ráleljen sors kijelölte alkotójára, Mozarthra, amit Kierkegaard hasonló léptékű találkozásnak lát, mint a trójai háború témájának és Homérosznak a nagy egymásra találását, felállít egy roppant egyszerűnek látszó konstrukciót. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a kereszténység hozta a világra az érzékiséget. Ezt a létrehozást ezúttal az a sajátosság jellemzi, hiszen természetesen az érzékiség már korábban is létezett a világon, hogy a kereszténység éppen azáltal, hogy az érzékiséget mint elvet, mint vele ellentétes princípiumot kizárni törekedett világából, éppen ezáltal

tal önálló elvvé, önálló erővé különítette el és sűrítette össze. A kereszténység szellem, mondja Kierkegaard, így tehát a szellem az a pozitív elv, amit a világra hozott. Márpedig ha ettől fogva az érzékiséget ez a szellem határozza meg, akkor értelemszerűen ez a meghatározás úgy történik, hogy a szellem kítaszítja, kiűzi, kizárja azt. Ez a kiűzés és kizárás a szellem szférájából változtatja vele szemben önálló hatalommá, egészen pontosan, s itt most kissé eltérek a dán gondolkodó megfogalmazásától, azzá a hatalommá, amelynek az érzékiséget a keresztény szellem felfogja, vagyis amilyenként látja és kítaszítja magából. Mondjuk így: amilyenként ez az érzékiség a szellem képzeletében él. Ha ezt az önállósított érzéki-erotikus elvet most egyetlen individuumban koncentrálnak képzeljük el, Kierkegaard állítása szerint megkaptuk az érzéki-erotikus zsenialitás testet öltött fogalmát. E fogalom rávetítése a zenei közeg sajátosságára most nem foglalkoztat bennünket, az már teljességgel Mozart operájának részletes tanulmányozását készíti nála elő.

Kierkegaardnak ez a fenti eszmei konstrukciója – talán nem is egészen véletlenül – nagyon is jól megfelel valami olyasminak a felvázolásához, ami közelebb vihet bennünket történelmi szereplők és üdvtörténeti szándékú irodalmi megrögzítésük szétválásához. A legkorábbi kereszténység köreiből a szellem nyilvánvalóan még otthon érezte magát a történelem nyers közegében is: a messiást ugyan magasabb intés indította történelmi útjára, de ez mind ő, mind követői számára történelmen belüli kihívást és ugyancsak azon belüli döntést jelentett. Még akkor is, ha bizonyos mértékig kérdéses maradt, hogy a döntések beteljesülte nyomán a világ vajon ugyanaz a világ marad-e.

A kereszténység vitathatatlanul a zsidóságból jött létre: ez egy történelmi igazság, ugyanakkor vitathatatlanul nem több, mint egy történelmi igazság. Mint ilyen a kereszténység eredetének egyedül történelmi jelenségét világítja meg, mert persze egyik történelmi jelenség keletkezésének magyarázata egy másik történelmi jelenség. De mivel a kereszténység nem hagyja magát kimeríteni ebben a történelmi állításban, s a maga – szellemi – többletét nem látja kizárólag történetinek, szembe is fordul ezzel a történelemmel, és tagadja azt. „A kereszténység szellem”, mondja Kierkegaard, szellem voltának szakadatlan önigenlése azonban megköveteli tőle az érzékiséggel, a testiséggel, az anyagiséggel való szembenállásának állandó fenntartását is. Időbeli létezése nem ismerhet olyasmit, hogy immár éppen eléggé sikerült elutasítania az anyagot, a hozzá tartozó érzékiséggel és testiséggel együtt, s a testi történelmet immár kellőképp messzire taszította magától, vagyis a szellem megpihenhet végre, és egyéb, történelemfeletti tennivalói felé fordulhat. Amikor az anyag elutasításától, megtagadásától legtávolabb eső feladataiban gyakorolja is magát, valahol a szellem tudatalattija még akkor sem szabadulhat alapvető szembenállásától az anyaggal, már csak pusztán identitása megőrzése érdekében sem. Voltaképpen ha nem létezne az anyag, a szellemnek nyomban minden energiáját arra kellene fordítania, már pusztán önérdékből is, hogy kitalálja és megvalósítsa azt, hogy szemben állhasson vele, és persze hogy felülmúlja. Ezt követően aztán már nyugodtan fordíthatja arcát, persze némileg a lefitymáló gúny kifejezésével, az otthagytott érzéki anyag felé, ami az elvárásoknak megfelelően szerényen visszamosolyog, létezése miatt kissé restelkedve.

A szellemnek az anyaggal való szakítása a leghamarabb és a leglátványosabban a messianizmus hagyományán belül következett be. A szellem messianizmusa, amit nem biztos, hogy egyedül Pál kezdeményezett, de mindenképp az ő követői képviseltek a legélesebben, kezdte könyörtelenül lerázni magáról minden hitvány érzékiségnek minősített, földhözragadt politikai-katonai vonatkozását, nemzeti hovatartozását, és vele együtt értelemszerűen a pogány világalom ellen hadra kelt népet is. A messiás elhagyja saját világi aspektusát, és ezzel együtt természetesen a világ elleni hadviselését is. Katonáit, ha vannak, a nem e világi ország falai mögé vonja vissza. A szellem messiását növekvő mértékben hagyta hidegen az a korábbi testi valója, akinek magára maradt követői az ő ellenállhatatlan erejű visszatérését várva gyűltek össze Jeruzsálemben fivére, Jakab köré, és

akik az úgynevezett jeruzsálemi ősegyházzá álltak össze. Úgyszólván semmit nem tudunk róluk, leszámítva, hogy szinte megszállott módra élték a Törvény gyakorlásának életét és a Templom kultuszát, vagyis vagy ezt tanulták Mesterüktől, vagy legalábbis ezzel nem valami ellentéset. A testi történelem ezalatt, szokásához híven, egy pillanatra sem hagyta abba megszokott alakulását, változását, s az ő várakozásukhoz képest új vagy ettől elszakadó szellemi messiás pár évtized múltán már a fegyvert fogott másíknak a nyelvét sem értette. Itt a szellemi messiás az, aki önálló elvvé tagadja, taszítja és zárja ki világából a másik, a történeti-testi értelemben vett messiás alakját, sőt egy ilyen alak egyáltalában vett lehetőségét is, és változtatja azt ezáltal magával szemben önálló erővé.

A tisztán anyagi-történeti messiás alakja valójában persze addig sohasem létezett, ahogyan a judaizmusban – minden ellenkező híresztelés ellenére – azóta sem létezik, ám a vértet és a fegyvert elutasító szellemi messiás felől tekintve, ami az ő távozása nyomán hátramarad, az pusztán valami önhitt és nemzetileg korlátozott militarizmus. Ebben az értelemben mondhatjuk Kierkegaard szavával, hogy a tisztán testies-nemzeti értelemben vett messiási alakot a kereszténység hozta a világra, mégpedig éppen tagadásának útján, azaz épp azáltal, hogy levált róla és elhagyta. A kizárás, a tagadás, a magától eltasztás persze nem csupán a teológiai fejtegetések eszmei szerszámaival zajlik, hanem nélkülözhetetlen eszköze a gyűlölet is, bármily szokatlan legyen is eleinte a használata. Flavius is a szíve mélyéből gyűlölte a magukat Jeruzsálem és a Szentély üszkös romjai alá temető zelótákat, de a tekintetét legalábbis Róma felé emelte a magasba, és nem a mennyei Jeruzsálem szellemképére, amely egy pillanatra sem gyászolta meg a pusztasággá vált várost, hanem megérdemeltnek vélt megvetésével sújtotta odafentről.

A messiás alakjának ezt az antropológiai kettéválását szellemire és testire követi szorosán nyomon a Törvény meghasadása szellem szerintire és pusztán test szerintire, valamint az Írás értelmének szétszakadása Lélek szerinti és betű szerinti értelemre. Mindezek a szakadások eredetileg mind-mind a legrégebbi kereszténységen belüli szakadások voltak, amik nem a keresztények és a kereszténységtől érintetlen zsidóság között mentek végbe. Pál elkeseredett és indulatos kifakadása azok ellen, akik egy „másik Jézust” és egy „másik evangéliumot” hirdetnek, ennek a belső szakadásnak szól, nem a kívülről maradtaknak. Márpedig ebben a történelmi pillanatban még mindazok, akik a pogányok apostolával ellentétben egy „másik Jézust” és egy „másik evangéliumot” hirdetnek, jórészt mind a Mester közvetlen tanítványai, családtagjai vagy azok követői. Fenti gondolatmenetünk mentén fogalmazva úgy is mondhatjuk, hogy a Pál által képviselt szellem növekvő lendülettel számúzi magából a tisztán testi-történeti Jézust és Jakab gyülekezetének hozzá tartozó evangéliumát. E folyamat egyik végpontján kerülnek egymással szembe a „hit” és a „cselekedetek” fogalmai, amelyek addig békésen nyugodtak együtt a „húség” fogalmának közös otthonában.

Innen már nem volt visszaút: a páli fogalom olyan ontológiai súlyt kölcsönzött a hit fogalmának, ami már önmagában megvalósította a teljes újjászületést egy egyébként teljesen változatlan, bár sok tekintetben elvalótlanult, mert immár csak a végét váró külvilágban is. A Törvény előírt „cselekedetei” értelemszerűen ehhez a külvilághoz, azaz a testi értelemben felfogott világhoz kötődtek, ahol azt voltak hivatva apró, araszoló léptekkel löködni előre, míg a messiás megérkezése egy utolsó nagy lökessel nem igazít végre mindent a helyére. A szellemi megváltás azonban mindezekben az araszolásokon és várakozásokon egyetlen hatalmas ugrással túllép, és döbönt értetlenséggel néz vissza a még mindig a testi történelem ingoványában matató, még mindig testi emberekre, akik kétségkívül nem minden ellenszenv nélkül tekintenek a magasztos fénybe illanó szökevényekre. A szakadás nem volt hajlandó többé megállni és felhagyni tovább szakadó tevékenységével. A magasabb és az alacsonyabb értelmezési szintek, amilyenek például a betű és szó szerinti, test szerinti, merő történeti jelentésréteg, valamint az ő magasabb értelme,

jelentésének szellemi válasza erre az ő alacsonyabb szintjére, melyek az előzetes elképzelések szerint az ember és a mindenség rétegződésének megfelelően békés hierarchiában nyugodtak volna egymás felett, mind ellenségesebben tekintettek most egymásra. Sok egyéb esetben is, de kivált például Pilátus alakjában a két értelmezési és létezési szint nem fért meg békében egymással. A magasabb értelem, a korábban már említett szellemi messiással teljes egyetértésben, nekifogott még a sarujáról is lerázni a testi-történeti értelmezési réteg durva porát, ami ebben az esetben nem volt egyéb, mint Pilátus gonoszságának banalitása. Ennek eltüntetése a mérleg serpenyőjéből azonban határtalanul megnövelte a zsidók gyűlöletének súlyát a másik serpenyőben. Tulajdonképpen az ment végbe, hogy az ismeretelmélet hierarchikus elképzelése a felfelé szálló, az anyag-közelítő a mind magasabbra, az Egy felé szárnyaló minőségekről szembetalálkozott azzal a látvánnyal, ahogy e szintek és minőségek elszakadtak egymástól. A már magasabb szintek fokozódó idegenkedéssel, értetlenséggel, végül megvetéssel és gyűlölettel néztek vissza mindarra, aminek magasabb értelmezései ők maguk voltak, legalábbis szándékuk szerint. Az értelmüket és jelentésüket veszni látó alacsonyabb rétegek pedig növekvő irigységgel vegyes ellenszenvvel fordítottak hátat az általuk anyagtalan és így üres szellemkedésnek látott felhőépítkezésnek. Odafentről nézve mindez alaptalan gyűlöletnek látszott, amire egyedül a gyűlölet tűnt megfelelő válasznak. Az összes szakadás ezzel megszónt pusztá szét-hasadtságnak lenni: amikor a magasabb értelmezési szintek gyűlölettel fordultak mindaz ellen, aminek addig az értelmezéseiként tudtak magukról, alásüllyedésük megfegkézhetlenné vált, hiszen nem találtak maguk alatt többé semmit, ami ínükre lehetett volna. A szellemi messiás felől tekintve egy történelemből vététt messiás alacsonyrendű rögeszmének látszott, ahogyan egy olyan Pilátus vagy Titus is, amilyenek irodalom előtti történelmi alakjuk tűnt, egy értelme vesztett és minden jelentést nélkülöző történelem szereplői. Egy efféle Pilátuson vagy egy efféle messiáson nem találhattak semmi értelmezni valót, semmit, aminek magasabb jelentése lehetne. Ebben a fázisban a szellem már nem csupán magából kizárni, eltaszítani és kitagadni óhajtotta az érzéki történelmet, hanem a létezés egész területéről igyekezett azt száműzni. A magát egyértelműen a magasabbként, a korábbi minden döntő tekintetben meghaladóként látó és értelmező szint ekkor beleütközött abba a leküzdhetetlen problémába, hogy mihelyt szem elől veszti, aminél magasabb, és amit meghaladott, magassága nyomban értelmezhetetlenné és alap nélkülivé lesz. Hogy szellem volta értelmezhetetlenné és alaptalanná válik, ha az érzékit nem egyszerűen száműzi a világból, de nem létezőnek tekinti és szóba sem áll vele.

3.

Jóllehet az Újszövetségből nyilvánvaló, mégis mára jórészt eltűnt már a keresztény történeti tudatból az a tény, hogy a Jakabtól vezetett zsidó-keresztény ősgyülekezet nem csupán abban hitt, hogy a keresztén kivégzett vezetőjük a messiás volt, de abban is, hogy az halottaiból feltámadt, és majd visszatér követőihez. Csakhogy ők alakja kettéhasadásának azon az oldalán várakoztak tovább, ahol ő Isten megbízásából tér majd vissza hozzájuk emberfeletti hatalommal felruházva, és népe élére állva megsemmisíti a pogány világbirodalmat, hogy azután elfoglalhassa Dávid rá váró üres trónját, s hogy Jeruzsálem felé útra kelhessenek a népek, mert Isten ott lakik. A hasadás másik oldalán mindez csak további tapicskálásnak látszott a kiürrült és lélektelen történelem útvesztőjében, hiszen ezen az oldalon a hit előtt immár eltűnt minden akadály, a hitre térés egyben a megváltást is jelentette, s mindenki ellenséggé vált, aki e testi történetvilágban még továbbra is a testi, fegyveres megváltót várja, aki mások, tudniillik az ellenség vérén akarná elérni a megváltást. A tisztán szellemi megváltó iránti gyűlöletük jelezte, hogy Jakabék elutasítják a

Római Birodalomnak és népeinek szeretetből fakadó térítését: másik Jézust követnek, és másik evangéliumot hirdetnek. Az ő számukra messiásuk mártírhálált halt a pogány rómaiak kezétől Izraelért, de halálának és feltámadásának – úgy tűnik – nem tulajdonítottak olyasféle metafizikai jelentést, ami helyreállítaná a bűnbeesést megelőző állapotokat. A Felkent visszatértét váró közösséget a messiás fivére vezette, aki maga nem volt sem tanítvány, sem apostol, és egyáltalán, a hit alakításában nem volt semmilyen megkülönböztetett szerepe. Ha Jézus Dávid királyi házából származott, akkor értelemszerűen távollétében ideiglenesen egy rokonáé lett a királyi hatalom, ahogy Jakab halálát követően az ősgyülekezet irányítását megint csak egy rokon vette át. Senki nem tudhatja, hogyan alakult volna e közösség további sorsa és tanítása, ha 66-ban nem tör ki a háborúba torkoló felkelés, döntően azzal a vallási gesztussal, amivel leállították a Szentélybeli minden nap bemutatott áldozatot a császárért és a római népért. Senki nem tudhatja, hogy e legkorábbi egyházi szerveződés, amelyről csak azt tudjuk, hogy mindennapi életét a szentélyben élte, támogatta vagy elvetette-e ezt a zelóta döntést. Él a gyanú, hogy ezt a kifejezetten vallási hadüzenetet igyekezett a Márk-evangélium szerzője, és mind, akik ebben követték, Pilátus újjávarázsolta alakján jóvátenni. Flaviushoz hasonlóan, aki Titus alakján teszi jóvá, hogy maga is része volt a Jeruzsálem pusztulásához vezető harcoknak.

Biztosan nem tudható, de csaknem bizonyosra vehető, hogy Jakab kivégzését követően a jeruzsálemi ősgyház menekülése a Jordánon túli Pellába ahhoz hasonló karakterfordulat következménye lehet csak, amilyent Pilátus és Titus lelkületében láttunk az irodalommal válás során végbemenni. Vagyis irodalmi egyházzá válásukat megelőzően a valóságos jeruzsálemi gyülekezet csaknem biztosan nem menekült el, hanem feltehetőleg csatlakozhatott a város és a Szentély védőinek harcához, hogy ők is szembekerüljenek Titus nagylelkű gyűlöletével. Tisztán történetileg szemlélve, halhatatlan irodalmi alakjuktól tehát most eltekintve, semmi olyan okot nem tudunk feltételezni, ami arra készthette volna őket, hogy a közeledő pogány ellenségre hagyták volna azt a Szentélyt, amelynek csarnokaiban életük jó részét töltötték. A távozásukat megjelenítő legendák is csupán menekülésre intő angyali üzenetekre tudnak hivatkozni, történeti okokra nem. Sorsukról mindent elárul, hogy menekülésükről és a folytatásról a kétszáz évvel későbből hivatkozott, ám háromszáz évvel későbbi jámbor legendán kívül soha többé nem hallunk velük kapcsolatban egyetlen szót sem. Úgy tűnik, nemcsak ők maguk, de egyetlen írásuk, feljegyzésük, biztosan eredetinek mondható tanításuk, Pál felőlük nézve „másik evangéliumával” való vitájuk sem élte túl Titusnak a Szentélyt megmenteni igyekvő jóindulatú ostromát, ahogyan közösségük alapítójának feljegyzett tanításából sem maradt fenn egyetlen mondat sem azon a nyelven, amelyen elmondta azokat.

Kierkegaard számtalan alkalommal szögezi le, hogy a történelem mégoly alapos tanulmányozása, tudományos módszerei, forráskritikai erőfeszítései sosem lesznek alkalmasak annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy kicsoda is volt Jézus. Történeti szemléleten Kierkegaard egyébként a tisztán világi, kézzel fogható testi valósággal való érintkezést is érti, azaz szerinte a Tanítóval történő akár személyes találkozás sincs ismeretelméleti fölényben az évezredekkel későbbi tudományos vizsgálattal szemben. Történetileg persze meglehetősen közel lehet férközni történelmi alakjához, az adott kor megismerhető összefüggései között fel lehet deríteni valamelyest többé-kevésbé hiteles életrajzát. Ám amit a hívő hite lát benne, jóllehet a személy egészével egyetemben az is jelen volt adott pillanatban a történelemben, azt a történeti szempont sosem érheti el. A történettudomány nem tűzhet maga elé annál magasabb célkitűzést, mint hogy egyre pontosabb hipotéziseket állítson fel, amelyek talán egyre valószínűbbnek tetszenek, de a történeti bizonyosság sosem léphet túl a viszonylagosság egy bizonyos mértékén. A bizonyosságnak ez az elégtelensége és viszonylagossága elviselhetetlen ellentétben áll annak az embernek az abszolút bizonyosság iránti igényével, aki örök életének üdvösségét tenné fel erre a törté-

neti bizonytalanságra. Pascal „fogadása” itt csak látszólag mutat valami kiutat, hiszen ő a végtelen nyereség lehetőségét méri össze az esetleges véges veszteséggel a fogadás tétjeként, míg esetünkben a történelem nyújtotta silány, de abszolút bizonyosság lett szembeállítva a bizonyosság tökéletes hiányával. A történelmi nézőpont legfeljebb arról szerezhet biztos ismeretet, hogy Jézus vándortanítóként járta a korabeli Júdeát és Galileát, tanításával követőket szerzett, majd – minden jel szerint – ártatlanul kereszthalálra ítélték. A hit valamennyi állítása, bár erre a történelmi alakra irányul, nem történelmi karakterű, azaz a megismerés szempontjából tényidegen, és nem is a történelemben szemlélhető tanúságokra épül. S ha ezt még egyáltalán lehet súlyosbítani, Kierkegaard egyik legerősebb belátása, hogy a személyére irányuló hit maga sem jelent történelmi irányultságot, mivel éppen hogy a történelem mulékony időbeliségének dimenzióját függeszti fel, és lép hitének tárgyával az egyidejűség közvetlen viszonyára. Eszerint a hívő, legalábbis mint hívő, legalábbis egy konkrét vonatkozásban maga is megszűnik a testi-időbeli történelemnek pusztán egy mozzanata lenni, mivel anyagidegen kivételes egyedisége a történelem felettivel érintkezve öröknek bizonyul. Ebben az értelemben ez a hit mindazt követve, amiről fentebb értekeztünk, maga is kilép a testi-anyagi értelemben vett történelem közegeiből, hogy az örök irodalomban élje tovább örök életét.

Ami azonban ezt a hitet visszatartja és idehorgonyozva őrzi ebben a testi-anyagi történelemben, és minden szabadulási kísérletét titokban kicsúfolja, az nem más, mint saját megvetése ugyane világi történelem iránt. A dogma ugyan maximális erőbetétessel préseli egymáshoz az egészen szellemit és az egészen testi-anyagit, de nem képes véglegesen leküzdeni iszonyát a korlátozottnak, a partikulárisnak, a makacsul egyedivel szemben. Ha az emberiség maga is egy valóságos nép volna, akkor lehetséges volna, hogy a földi valóságon belül felváltsa egyszer a kiválasztott nép messiásvárását a sajátjával. Ezt azonban beláthatatlan időkre lehetetlenné teszi a Pilátuson is szemlélhetővé tett elfordulás a még mindig várt messiástól és népétől. A kereszténység történelmi képzetében az immár magasabb szellemi jelentésével teljességgel eltöltött Biblia maga rázza le magáról saját betű szerint értett történetét, ami csak így, elvetett test szerinti jelentésében tűnik szólni még mindig Izrael népéről.

Sündisznótánc

abszurd népszínmű két felvonásban

SZEMÉLYEK:

Major Tibor	sajtkészítő, 45 éves
Major Margit	Tibor felesége, 38 éves
Major Károly	Tibor édesapja, 74 éves
Major Ilona	Tibor lánya, 7 éves
Huba Gyula	sajtkészítő, 45 éves
Huba Júlia	Gyula felesége, 38 éves
Huba Luca	Gyula lánya, 20 éves
Fekete Sándor	sajtkészítő, 45 éves

Játszódik a Káli-medencében, nyáron.

I. FELVONÁS

1. JELENET

Margitka, Apuska.

Este nyolc óra. Apuska focimeccset néz, Margitka vacsorát főz.

APUSKA: Figyeld! Gyere, szöcske! Ott a bemenő! Mit csinálsz? Luft! Barom! Luft! Ezt még én is bebikáznám!

Elmegy az áram.

APUSKA: Már megint ez a picasötét!

Visszajön az áram.

APUSKA: Na, azért!

Margitka gyógyszert hoz.

MARGITKA: Itt jön a szaloncukor!

APUSKA: Keserű, mint az epe!

MARGITKA: Lenyelte? Szépen Á!

APUSKA: Á!

MARGITKA: Nagyon ügyes! Mindjárt érkezik Tibor!

APUSKA: A Tibike, az én fiam. Te, a Tibike férje. Én, a Tibike apája. Apuska. Ez itt mind az enyém! *(kimutat a tájra)* Mikor jön a Tibike?

MARGITKA: Mindjárt.

APUSKA: Ugrik a szöcske, ott a bemenő, luft!

Kis szünet.

MARGITKA: *(fintorog)* Apuska!

APUSKA: Mit csinál, megy a szöcske, aztán luft! A hülye!

MARGITKA: *(fintorog)* Jaj, istenem, apuska már megint?

APUSKA: Luft!

MARGITKA: *(fintorog)* Apuska, miért nem szólt?

APUSKA: Mikor ér haza a Tibike?

MARGITKA: Hányszor mondjam, nem Tibike, hanem Tibor!

Margitka elkezdti kitolni a fürdőszoba felé Apuskát.

APUSKA: Még nézem! Eressz, bassza meg!

MARGITKA: Apuska, engedje már!

APUSKA: A második félidő, még nézem!

MARGITKA: Elmondjam Tibornak, hogy megint becsinál?

APUSKA: Megy a szöcske, aztán luft!

MARGITKA: Engedje ki a féket!

APUSKA: Tudom, hogy mindig gyűlöltél!

A tűzhely mellett haladnak el, Apuska belekanalaz az ételbe.

MARGITKA: Még nincs kész!

APUSKA: Sótlan!

MARGITKA: Magának minden sótlan!

APUSKA: Meg akarsz mérgezni, tudom! Mikor eszünk?

MARGITKA: Megfürdünk szépen, addig megfő a leves, és Tibor is megérkezik.

APUSKA: Szerintem egy Sündisznótáncnak kellene lenni. A legmegbízhatóbb pedig a kutya! Farkasok meg nem lehetnek. Mert ha a kutya nem űzi el a farkast, a farkas megeszi a tehenet, a kecskét, és akkor nincs sajt. És ha nincs sajt, nincs Sündisznótánc!

Margitka betolja a fürdőszobába Apuskát.

2. JELENET

Margitka, Julika.

Margitka és Apuska a fürdőszobában, mosdatás hangjai, érkezik Julika, a szomszédasszony.

JULIKA: Margitkám! Margitkám!

MARGITKA: *(a fürdőből)* Julikám, te vagy? Mindjárt jövök!

APUSKA: *(a fürdőből)* Forró, forró, forró, forró, gyilkosság!

JULIKA: Ma mit főztél?

MARGITKA: *(a fürdőből)* Még nincs kész!

APUSKA: *(a fürdőből)* De mérgezett!

Julika megkóstolja a levest, majd lopva megsózza.

MARGITKA: *(a fürdőből)* Julikám, mit mondtál?

Kis csönd.

MARGITKA: *(a fürdőből)* Tibor hol marad? Ünnepel?

APUSKA: *(a fürdőből)* Ki nyerte a Sündisznótáncot?

Csőnd. Julika nem válaszol.

MARGITKA: *(Egy pillanatra kilép a fürdőből)* Ki nyert?

JULIKA: Képzeld, ilyen egyértelmű sose volt.

MARGITKA: Hát gondoltam!

APUSKA: *(a fürdőből)* Nyert a Tibike?

MARGITKA: *(Visszamegy a fürdőbe)* Ki más nyert volna?

Kis szünet.

JULIKA: Hát, valaki más.

MARGITKA: *(a fürdőből)* Ki más?

JULIKA: Hát... szerintem igazságos a döntés...

MARGITKA: *(a fürdőből)* Csak nem a te Gyulád?

Kis szünet.

JULIKA: *(nagy lélegzettel)* De.

APUSKA: *(a fürdőből)* A férjed? Az a pancser?

MARGITKA: *(a fürdőből)* Hogyhogy a Gyula?

JULIKA: Azért nem kellene ennyire lenézni bennünket! Köztudott, hogy a sajt kémiaiához a Gyula ért a legjobban. Most végre sikerült neki megcsinálnia! És idén a Gyula sajtja lett a legjobb.

Kis csönd.

JULIKA: Az én Gyulám nyert!

APUSKA: *(a fürdőből)* A te Gyulád túró-t se tud csinálni, baszd meg, nem-hogy sajtot! Hát én már csak tudom, én alkalmaztam!

MARGITKA: *(a fürdőből)* Hol a Tibor?

JULIKA: Hol... ahol ilyenkor lenni szoktak. A Kakasban. Ünnepelnek. A Gyula ünnepel, a Tibi meg vele van, na!

APUSKA: *(a fürdőből Margitkának)* Ez fáj!

Csönd.

JULIKA: *(Úgy mondja, hogy Apuska ne hallja)* Ott volt a Fekete is.

Margitka kijön a fürdőből.

MARGITKA: *(Hallotta, amit Julika mondott)* Mit mondtál?

JULIKA: A Fekete... kint volt...

MARGITKA: A Fekete? Az nem lehet!

JULIKA: Hát láttam én is!

MARGITKA: Fekete Sándor börtönben ül!

JULIKA: Már nem.

MARGITKA: Miket beszélsz?

JULIKA: Ma engedték ki. Gyula mutatta. Az újság is megírta.

Csönd.

JULIKA: Gondoltam jobb, ha tőlem tudod meg.

MARGITKA: Kiengedték?

JULIKA: Harmadoltak.

MARGITKA: És?

JULIKA: Nem sokat változott. Hát azért fogyott. Meg hát...

MARGITKA: Hogyhogy kiengedték?

JULIKA: Mondom... Jó magaviselet.

MARGITKA: Egy gyerekgyilkost?

Szünet.

JULIKA: Hát szóba álltak vele. Meg beszélgettünk is.

MARGITKA: Ugyan miről?

Szünet.

JULIKA: Hogy mik a tervei... a jövőben...

MARGITKA: Ez tervezni akar?

JULIKA: És állítólag, marad... szeretne itt maradni...

MARGITKA: Itt? Ki mondja?

JULIKA: Ő.

MARGITKA: Kinek?

JULIKA: Egyszer csak ott volt, állt a sátonnál egy kistáskával. Köszönt. Csak néztünk rá, nem is köszöntünk vissza elsőre. Akkor már kihirdették az eredményt.

Kis szünet. Julika elővesz egy sajtszeletet, és kiteszi az asztalra.

JULIKA: Jut eszembe, ezt a Gyula küldi nektek... egy szeletet...a győztes... sajtból...

APUSKA: *(a fürdőből)* Mit pusmogtok odakint? Kurvára fázom!

Margit visszamegy a fürdőbe Apuskához.

JULIKA: Én csak gondoltam, szólok.

3. JELENET

Julika, Margitka, Tibor.

Érkezik Tibor.

TIBOR: *(kikapcsolja a tévét)* Hát te? Jöttél duruzsolni?

JULIKA: Tibikém! Azért szoros volt, nem?

TIBOR: Kurva szoros. Julika, menjél haza.

JULIKA: Jövőre majd... talán... egyszer így, egyszer úgy...

Tibor veti le a ruháit, Julika nem mozdul.

JULIKA Nekem amúgy nagyon ízlett a te sajtod is!

Tibor tovább vetkőzik, Julika továbbra sem mozdul.

JULIKA: Már itt se vagyok. Csak anynyit, hogy a Gyula még maradt?

TIBOR: Maradt.

JULIKA: A többiekkel?

TIBOR: Igen.

JULIKA: És a Fekete?

TIBOR: Na, most már tényleg menjél!

Julika elmegy. Tibor az asztalhoz ül és hallgat. Kis idő múlva Margitka kitolja Apuskát a fürdőből, az asztalhoz tolja. Már meg van terítve, csak a levest kell az asztalra tenni. Mindenki hallgat, Margitka szed Tibornak.

TIBOR: *(egy kanál után)* Elég!

Tibor és Margitka nem eszik, Apuska fal.

MARGITKA: Megegyeztünk. Hogy a verseny után.

Tibor hallgat.

MARGITKA: Megígérted!

TIBOR: De nem nyertem.

MARGITKA: És az mit változtat?

TIBOR: *(megmutatja az oklevelet)* Ennyit kaptam. Ebből szerinted futja? Örülhetünk, ha az eddigi szállítóinkat megtarthatjuk!

MARGITKA: De én ezt nem bírom tovább!

TIBOR: De bírod.

Apuska végzett a levesével.

APUSKA: *(Tibornak)* Mi van, nem eszed?

TIBOR: Egyél csak, édesapa!

Apuska elveszi Tibor levesét.

APUSKA: *(eszik)* Iluska mindig kért bele tejfölt. Húslevesbe tejfölt. Mind úgy mondta; nagypapa, nagypapa, csak egy pupos kanálnyit! Így mondta, rövid u-val; pupos kanálnyit. És én még csak meg se kóstoltam úgy. Sose. *(Margitkának)* Na, hozzá már egy pupos kanálnyit!

Margitka tejfölt hoz apuskának.

APUSKA: *(eszik)* Ez nem is olyan rossz. Tibikém, egy kanállal!

Tibor nem mozdul, nem válaszol.

APUSKA: *(eszik)* Régen enyém volt itt minden. Az egész vidék! Karcsi bácsi sajtjai voltak a legjobbak. És én nem azért neveltelek ki, hogy második legyél! Mert tudod, miről beszélek én? Az étel lelkéről! Tudod te, mi az? Honnan is tudnád. Azt hiszed, az egész csak labor. De a te lányod, Iluska, ő tudta. Az én unokám! Hogy mi a lélek! Hogy lehet tejfölt a húslevesbe! Az lesz benne a lélek! Az a Sündisznótánc!

Az a sajt lelke! Hányszor indultál a versenyen? Ötször, baszd meg! És hányszor nyertél? Nulla! Egyszer se! Mert nem találsz a dolgok lelkét, azért!

Apuska befejezi a levest.

APUSKA: *(Margitnak)* Elfáradtam!

TIBOR: Jó éjszakát, édesapa!

Margitka betolja Apuskát a szobájába.

4. JELENET

Tibor, Margitka.

Kis idő múlva Margitka visszajön.

MARGITKA: Minden ugyanaz. Minden. Fürdetem, beszarik, fürdetem, beszarik.

TIBOR: Még néhány hét és...

MARGITKA: Év. Évek! A múltkor azt mondtad, hogy ez az új gyógyszer sokat segített majd. Hát most látod!

Kis szünet.

MARGITKA: Ez lesz mindig, minden este, a végtelenségig! Pedig meg-egyeztünk! Van helye! Jó helye! Várják!

TIBOR: Bele fog halni.

MARGITKA: De ha marad, abba meg én halok bele.

Kis szünet.

MARGITKA: *(Gyula sajtjára mutat)* Láttod ezt itt? A győztes sajt.

TIBOR: Hogy kerül ez ide?

MARGITKA: Julika hozta.

TIBOR: Tán egyem meg?

MARGITKA: Kóstoltad?

TIBOR: Kidobom a faszba! *(nem dobja ki)*

MARGITKA: Apádnak igaza van. Te nem is akarsz tudni, miért a Gyula nyert.

Tibor nem válaszol. Margitka megkóstolja Gyula sajtját, aztán hangsúlyosan odadugja Tibor orra alá.

MARGITKA: Évekkel ezelőtt, amikor átjártál a Feketéhez kóstolni, és miután hazajöttél onnan, folyton ilyen íze volt a szádnak. Mindig kérdeztem; már megint ittál, Tibor? Te pedig mindig mondtad, hogy nem, nem ittál, csak... hogy is mondtad? Hogy pálinkába áztatott levélben érleltek a sajtot, igen, így mondtad, és hogy csak ezért érzem rajtad az alkoholt.

Kis szünet.

MARGITKA: Meg se kóstolod?

Tibor gyanakodva megkóstolja Gyula sajtját.

TIBOR: *(kóstolja)* A kurva életbe... Ez ugyanaz az íz!

MARGITKA: Érted már? Ezért volt olyan sürgős a Feketének! Hogy a börtönből egyenesen a versenyre!

TIBOR: A Gyula meg a Fekete...

MARGITKA: Ez nem a Gyula íze. Ez a Fekete pálinkája.

TIBOR: Amiben a Gyula sajtja ért.

MARGITKA: A Gyula meg a Fekete...

TIBOR: Ezek ketten...

MARGITKA: Kijátszottak.

Kis csönd.

TIBOR: Kint volt. Néztem rá. Emez meg csak lesütötte a tekintetét. Mondom, most vagy hazajövök a pisztolyért, vagy maradok és leiszom magam.

Gyula meg üdvözli, Julika üdvözli, a zsúri üdvözli. Emez meg kezét ráz mindenkivel, egyesével. Én meg legszívesebben csak kiabálnám, hogy mi van, te gyerekgyilkos! Ehelyett mit csinállok? Nem jövök haza pisztolyért, hanem maradok és kocintgatok velük. És akkor még ráadásul a Fekete pálinkás sajtjával nyera a Gyula.

MARGITKA: De a pisztoly azért még megvan.

TIBOR: Egy hete tisztítottam.

MARGITKA: Sündisznótánc. A te családod versenye. Ezt mind elvette tőled Fekete. Még a börtönből is! Mert ez nem a Gyula sajtja.

TIBOR: De hogy? A Fekete odaadta Gyulának a receptet?

MARGITKA: Úgy, ahogy mondd!

TIBOR: De miért?

MARGITKA: Hogy megalázzanak. Hogy kijátsszanak. Röhögnek, érted? Rajtad! Rajtam! A családon! És ezt te hagyod. És azt is hagyod, hogy az apád tönkretegye az életem. És tudod, miért, Tibor? Mert veled mindent meg lehet tenni!

Tibor nyugtatóan nyúlna az asszony felé.

MARGITKA: Hozzám ne érij!

Kis szünet.

MARGITKA: Amikor összeházasodtunk, azt mondtad, hogy majd együtt csináljuk ezt az egészet. Aztán mit csináltatok belőlem? Cselekedet. Tudod, hogy mit mondott a professzorom.

TIBOR: Tudom...

MARGITKA: Könyörgött, hogy menjek fel Pestre.

TIBOR: Tudom...

MARGITKA: Asszisztálhatnék egy ma-

gánrendelőben. És ehelyett szaros a kezem.

TIBOR: Tudod, hogy apámé volt itt minden. És pontosan tudod, hogy nem szerették, mert uralkodott. Meg a természete. De mégis annyi mindent köszönhetünk neki. Amikor Iluska született, iderendelt egy helikoptert. És nem csak Iluska miatt. Miattad is! Tudom, hogy néha elviselhetetlen...

MARGITKA: Jó, akkor maradjon.

TIBOR: Hogy mondd?

MARGITKA: A pisztoly a szekrény tetjén van.

TIBOR: A helyén.

MARGITKA: Nem ott van a helye.

TIBOR: Hát akkor hol a helye?

MARGITKA: A kezekben, Tibor.

Kis szünet.

MARGITKA: Meg kéne fognod azt a pisztolyt, és le kéne lőnöd Fekete Sándort, mint egy kutyát. És akkor apád marad.

TIBOR: Apám marad?

MARGITKA: Marad, ha.

Kis szünet.

TIBOR: Te normális vagy?

Margitka nem válaszol.

TIBOR: Én ezt nem tehetem meg!

MARGITKA: De megteheted!

TIBOR: Szerinted Iluska ezt akarná?

MARGITKA: A kislányunkat ne keverd ebbe bele! Ez a te ügyed!

TIBOR: Margit, rám hozod a frászt!

MARGITKA: Akkor csináljam én?

Szünet.

MARGITKA: Rendben.

Margitka bemegy apuska szobájába, és kihozza a pisztolyt.

TIBOR: Azonnal add ide! És ha meghallják?

MARGITKA: Errefele mindig vadásznak. Éjjelente úgy durrog az égbolt, mintha háború lenne. Hallod?

Távoli puskadörrenések.

MARGITKA: Most is!

TIBOR: És a teste?

MARGITKA: Ott hagyod.

TIBOR: Megtalálják!

MARGITKA: Hadd találják! Te itthon voltál. Julika is látott.

Kis szünet.

TIBOR: És a pisztoly? Dobjam a kútba?

MARGITKA: Hozd haza, majd én elásom.

Kis szünet.

MARGITKA: Tibor, te itthon voltál. A Julika is látott.

Kis szünet.

MARGITKA: Hátralépsz vissza, a cserjés mentén!

Kis szünet. Majd Margitka először ér Tiborhoz.

MARGITKA: Fotózd le nekem, ha kész vagy!

TIBOR: *(mutatja a saját telefonját)* Ezzel?

MARGITKA: Vidd az enyémet. Bármilyen van, Apuska telefonján elérsz.

Tibor lassan magához veszi a pisztolyt, majd bizonytalanul elindul. Amikor becsapja az ajtót, elmegy az áram.

5. JELENET

Sándor, Luca, Tibor.

Fekete Sándor háza. Este 9 óra körül. Tibor az utcai ablakon keresztül bemászik a sötét lakásba. Hirtelen hangokat hall kívülről, majd gyorsan elbújik az ágy alá. Luca belép Fekete Sándor házába, kezében egy ajándékcsoaggal. Előrébb húz egy asztalt, és ráteszi a csomagot, majd izgatottan várakozik. Kis idő múlva megérkezik Fekete Sándor.

SÁNDOR: Ilyenkor?

LUCA: Meglepetés!

SÁNDOR: Miért?

LUCA: A Sündisznótáncon nem tudunk beszélni, mert annyian voltak...

SÁNDOR: Mit akarsz mondani?

LUCA: Nem örülsz nekem?

Sándor végigsétál a lakáson.

SÁNDOR: Két éve nem voltam itthon.

LUCA: A függönyöket kimostam, de még nem vasaltam ki...

SÁNDOR: Más lett az illat. Sokkal finomabb.

LUCA: Amikor csak tudtam, jöttem.

SÁNDOR: Köszönök neked mindent. Miért remegsz?

LUCA: Most nem tudom, mi lesz.

SÁNDOR: Mert mi lenne?

LUCA: Hát két év... megszoktam itt...

Kis szünet.

LUCA: Ezt a papáék küldik!

SÁNDOR: De miért nem az ünnepségen adták oda?

LUCA: Mert én akartam átadni. Hogy tőlem...

SÁNDOR: De mi ez? *(olvass egy levelet)*

„A faluköztség nevében, az újrakezdés jegyében!

Szeretettel:
Király Tamás, polgármester,
Tóth Imréné, könyvtárigazgató,
Lakatos László, a táncház vezetője,
Bátor Béla, a Hagyományörzők Egyesü-
letének elnöke,
A káli Egyházközség,
Nagy Máté és családja.
Rózsika néni és Bandi bátyád,
Peregy Árpi cimborád és családja...”

LUCA: Látod, milyen sokan aláírták?
A mi családunk is! Ott van, Gyula,
Juli és én!
SÁNDOR: Látom!
LUCA: Nem örülsz?
SÁNDOR: Még szoknom kell.

Szünet.

LUCA: Apa annyit emlegetett.
SÁNDOR: Büszke lehetsz rá. Igazán
finom sajtot csinált a Gyula! Megér-
demelten nyert.
LUCA: Meghallottam, amikor azt mond-
ta anyának, hogy most valami má-
sik receptet használt.
SÁNDOR: Igen? És milyen?
LUCA: Apa valamit magyarázott, hogy
alkoholban érleli a sajtot, vagy va-
lami ilyesmi, de nem értek én a saj-
tokhoz, biztos csak rosszul emlék-
szem...
SÁNDOR: Apádék tudják, hogy itt
vagy?
LUCA: Hát... apa ünnepel, anyu meg
átugrott Margitkákékhöz.

Kis szünet.

LUCA: Tibor nagyon csúnyán nézett
rád a Sündisznótáncon.
SÁNDOR: Hát hogy nézzen? A helyé-
ben én is így... nem is tudom, mit
csinálnék.

*Sándor leül Luca mellé az ágyra, Tibor fel-
nyög. Kis szünet.*

LUCA: Szóval szeretnél újra sajtot?
SÁNDOR: Lehet, hogy már nem is tu-
dok.
LUCA: Ugyan... Akárhová tudnál szál-
lítani.
SÁNDOR: Mindenem oda.
LUCA: De apa mindenben segítene!
Azt tervezi, hogy befejezi a helyi
sajtkészítők szövetségét!
SÁNDOR: Ezért jöttél?
LUCA: Nem ezért. Vagy... Ezért is...
Ő akar beavatni! De ez még titok!
SÁNDOR: Kicsit sok ez így... hirte-
len...

Kis szünet.

LUCA: Ugyan már. Mindenki tudja,
hogy csak pár pohárka volt.

Kis szünet.

LUCA: Ők nem vigyáztak arra a sze-
gény kisgyerekekre!

Kis szünet.

SÁNDOR: A kispostánál... a zebrán...
nem vettem észre, hogy piros... és
akkor már nem tudtam megállni.
Hát ő... ott volt... én meg... padló-
fék... koppanás... kicsi koppanás...
de neki éppen elég... kiszállok...
de... hiába... egy villanás alatt az
egész.

Kis szünet.

SÁNDOR: Beszélnem kell a Tiborral.
Most.
LUCA: Most?
SÁNDOR: Most!

LUCA: De ilyen későn?
SÁNDOR: Gondolod, hogy békésen alszanak? Ezek után?

Kis szünet.

LUCA: Akkor hívd fel őket!

Sándor előveszi a telefonját.

SÁNDOR: Nincs meg Tibor száma.

Luca előveszi a telefonját.

LUCA: Nekem megvan.

Luca lediktálja Tibor telefonszámát Sándornak.

SÁNDOR: Mégse biztos, hogy most kellene ezt, nem?

LUCA: Essél csak túl rajta! Biztosan rossz lesz, de itt vagyok melletted!

Kis szünet.

LUCA: Na, nem hívod?

SÁNDOR: Jobb lenne egyedül.

LUCA: De segítetek!

SÁNDOR: Egyedül akarom. Menj el, kérlek!

LUCA: Nem megyek!

SÁNDOR: Luca!

LUCA: Szükséged van rám!

Sándor feláll az ágyról, kinyitja az ajtót.

SÁNDOR: Nagyon késő van.

Luca feláll az ágyról és elmegy. Sándor becsukja az ajtót, visszatül az ágyra és tárcsázik.

6. JELENET Sándor, Tibor.

Sándor felhívja Tibort. Tibor telefonja hangosan szólal meg az ágy alól. Sándor ijedten felugrik az ágyról, majd kis idő múlva Tibor nehézkesen előbújik az ágy alól a csörgő telefonttal és a pisztollyal a kezében.

TIBOR: Most már kinyomhatsz.

SÁNDOR: Lefagyott... Ki kell vegyem az akut.

TIBOR: Nem kell!

SÁNDOR: Csak akkor hagyja abba!

Sándor lassan kiveszi a telefonja akkumulátorát, a csöngés abbamarad.

TIBOR: Lassan! Tedd le a telefont a kezedből! Úgy!

SÁNDOR: Tibor! Mit keresel te itt?

TIBOR: Van borod? Vörös.

SÁNDOR: Honnan lenne?

TIBOR: És a csomagban? Lassan! Lekvár, pirosarany?

Sándor lassan beletúr a szatyorba, majd talál benne egy üveg vörösbort.

TIBOR: Ül az ágyra! Csavard le a kupakot! Most pedig öntsd magadra!

Kis szünet.

SÁNDOR: Hova magamra?

TIBOR: Fejre!

SÁNDOR: Ezt?

TIBOR: Azt mondtam, hogy öntsd magadra!

SÁNDOR: De ez egy Heimann!

TIBOR: Melyik Heimann?

SÁNDOR: A Barbár.

TIBOR: Akkor is öntsd magadra!

Kis szünet. Sándor magára lötytyint a borból.

TIBOR: Még!

Sándor magára önti.

TIBOR: Annyi elég! Gurítsd el az üveget! Lassan! Feküdj az ágyra! Nem úgy! Hassal! Arccal a párnába! Nem is! Arccal kifelé! Úgy! Dugd ki a nyelved! Csukd be a szemed!

SÁNDOR: Tibor, mire jó ez?

TIBOR: A halott nem beszél! Csukd be a szemedet!

Sándor becsukja a szemét. Tibor előveszi Margitka telefonját, és fényképet próbál csinálni Sándorról, de Tibor észreveszi, hogy Margitka telefonján képernyőzár van.

TIBOR: (olvassa) Képernyőzár. Mi az, hogy képernyőzár? Milyen kód? Kurva életbe! (Sándornak) Fekszel!

Előveszi a saját telefonját, egy régi Nokiát, majd felhívja apuskát.

TIBOR: Haló! Margitka! Igen... Megvan. Persze... Mi a kódod? A képernyőkódod!

Tibor leteszi a telefont. Bepötyögi Margitka mobilján a kódot. Megint megpróbál fényképet csinálni, de túl alacsony a telefon töltöttségi szintje ahhoz, hogy az fényképezni tudjon.

TIBOR: „A telefon akkumulátorszintje túl alacsony a fényképkészítéshez.” A rohadt életbe! Van töltőd?

SÁNDOR: Milyen töltöm?

TIBOR: Mobiltöltőd!

SÁNDOR: De milyen?

TIBOR: Hogyhogy milyen? Olyan, ami feltölti ezt a szart!

SÁNDOR: Milyen fajta a telefonod?

TIBOR: Mit szórakozol?

SÁNDOR: Bizonyos telefonokba csak bizonyos töltő illik, Tibor!

TIBOR: Samsung...

SÁNDOR: Nekem is olyanom van.

TIBOR: Akkor adjad ide!

SÁNDOR: Ott van a kisasztalon.

TIBOR: Konnektor?

SÁNDOR: Itt van a fejemenél.

Kis szünet.

TIBOR: Pofa be! Most be fogom oda dugni. De ne merj ugrálni, mert megbánod! Arccal a párnába! Gyérünk! Most lassan arccal kifelé! Szem becsuk! Nyelv ki! Lassan!

Kis szünet. Tibor Margitka telefonjával babrál.

TIBOR: Hogy kell vakusat?

SÁNDOR: Ott jobb felül van egy vilámljel. Látod?

TIBOR: Látom.

SÁNDOR: Nyomj rá!

TIBOR: Te ezt a börtönben tanultad? Most ne mozogj!

Tibor rányom, majd csinál egy vakus képet. A vakuvillanás után Sándor hirtelen elkapja a pisztolyt. A telefon a földre esik, az ütéstől vakus képeket készít. Elmegy az áram. Dulakodnak a sötétben. Vakuvillanások. Hirtelen csönd lesz.

TIBOR: (lihegve) Hol vagy, Sanyi? Sanyi!

Visszajön az áram. Tibor és Sándor meglátják egymást. Újra dulakodni kezdenek. Tibor marad felül. Rajta ül. Ráfogja a pisztolyt.

TIBOR: Meg akarsz halni?

Sándor próbál kiszabadulni.

SÁNDOR: Hát te akarsz megölni! Segítség!

Tibor hirtelen leüti a pisztollyal Sándort. Sándor elájul.

TIBOR: Bassza meg! Kellett neked kiabálni! Minek kiabáltál! Most nézd meg magad!

Kis szünet.

TIBOR: Mit tettem?

Tibor próbál elmenni.

TIBOR: (*magának*) Én nem voltam itt! Én otthon voltam! Julika is látott! Hátnál, a cserjés mentén, hátnál a cserjés mentén...

Sándor felnyög. Tibor visszamászik az ablakból.

TIBOR: Én... megijedtem... amikor elrántottad a pisztolyt... Jól vagy, Sanyi?

SÁNDOR: Szerinted?

TIBOR: Miről akartál velem beszélni?

SÁNDOR: Pisztoly? Te normális vagy?

TIBOR: (*remegő kézzel rátartja a pisztolyt*) Mert megölted a lányom!

Kis szünet.

TIBOR: Láttam a szatyorban azt a győztes sajtót. A Gyusziét. Én már kóstoltam. És te?

SÁNDOR: Még nem.

TIBOR: Aztán miért nem?

SÁNDOR: Elszoktam a sajtótól.

TIBOR: Nem érdekel egy győztes sajtóíze?

Kis szünet.

TIBOR: Na, csak egy falatot!

SÁNDOR: (*cinikusan*) Most valahogy nem kívánom!

TIBOR: Talán túl ismerős lenne az íze?

SÁNDOR: Mit akarsz tőlem?

TIBOR: Kiszabadulsz, és rögtön rohansz a mustrára? Nem azt mondtad, hogy elszoktál a sajtótól?

SÁNDOR: Mit akarsz tőlem?

TIBOR: Kérdeztem valamit!

SÁNDOR: Macisajt, baszd meg! Tudod, mi az? Azt adnak bent!

TIBOR: Mit kerestél kint?

SÁNDOR: Mit vársz, mit mondjak?

TIBOR: Odahívtak! Szóltak neked, igaz?

SÁNDOR: És ha szóltak?

TIBOR: De miért szóltak?

SÁNDOR: Mert szóltak.

TIBOR: És ki akarta annyira, hogy ott legyél? Csak nem a Gyula? Aki nem mellesleg ki akar hagyni engem a szövetségből! És a te pálinkádban érlelt sajtjával nyeri meg a versenyt!

SÁNDOR: Két éve volt! Ott ültünk hárman a Kakasban. A Gyuszi, te meg én. Ott volt szó először a szövetségről. Emlékszel? Ott beszéltük meg, hogy segítjük egymást minden körülmények között. Nem hitted, hogy lehet alkoholos levélben érlelni. Mert, hogy kérgecsünk. Mert, hogy kéreg nélkül meztelen a sajt. Így mondtad, Tibor, szó szerint; meztelen a sajt. Emlékszel? És akkor kivettem a pálinkát az asztalra. Én mondtam, hogy kóstoljuk meg, az igaz, de csak hogy meggyőzzek. Ízlett is, neked is, Gyulának is, nekem is. Te pedig elkezdted tukmálni; na, még egyet, azt a kicsit már ne hagyjuk ott, meg mit tudom én, mi! Én meg mondtam, hogy ezt már nem kellene, de te erősködtél, Tibor. Igaz? Mondtam, hogy alatto-

mos! Én megmondtam! És amikor eljöttem, és a Petőfi utcáról, ahogy kifordultam a főútra... és a kispostánál... igen, baszd meg, megtörtént! (*kis szünet*) Ne értsd félre, a te sajtotod is kiváló, só! De... mindig is kevés volt benne a lélek, Tibi!

Kis szünet.

TIBOR: A lélek?

SÁNDOR: Ugyan már! Itt mindenki így vezet! Gyula is, a polgármester is, te is!

TIBOR: De én nem ütök el senkit, Sanyikám!

Kis szünet.

SÁNDOR: De nem is győzől soha!

TIBOR: Ez akkor sem a Gyula íze volt!

Kis szünet.

SÁNDOR: Nézd... az enyémet használtam. Maradt itthon öt üveggel, abból a pálinkából, és mielőtt lecsuktak, neki adtam... Hogy végre valahára meg tudja nyerni.

TIBOR: Hogy aztán elosszátok a pénzt, mi? Ülsz a rácsok mögött, és még így is te nyersz...

SÁNDOR: Én nem lettem se első, se seahanyadik! És a Gyulától se kérttem részesedést! Mindegy a recept, ha valaki nem tudja elkészíteni, ezt te is tudod!

TIBOR: Odaadod neki a recepted, ő nyer vele, amivel igazából te nyersz. Zseniális!

SÁNDOR: Na, Tibi, elfáradtam. Eleget bohóckodtunk mára. Elmondtam, amit szeretnél. Menj haza, pihend ki magad, és felejtsek el ezt az egészet!

Kopognak az ajtón.

7. JELENET Sándor, Luca, Tibor.

Luca érkezik.

LUCA: (*kintről*) Sanyi!

Nincs válasz.

LUCA: (*kintről*) Csak kivasaltam a függönyöket!

TIBOR: Küldd haza!

SÁNDOR: Bújj már el!

LUCA: (*kintről*) Engedj már be!

SÁNDOR: (*Lucának*) Nem lehet. (*Tibornak*) Az ágy alá!

TIBOR: Nem!

LUCA: (*kintről*) Ki van nálad?

SÁNDOR: (*Lucához*) Senki! Azonnal nyitom!

Sándor elindul az ajtó felé, Tibor gyorsan az ágy alá bújjik. Sándor a fejére húz egy sapkát, hogy eltakarja a sebet, aztán ajtót nyit.

LUCA: Hát te meg hogy nézel ki?

SÁNDOR: Kiöntöttem véletlen a bort.

LUCA: De így?

SÁNDOR: Kicsúszott a kezemből az üveg. És akkor így...

LUCA: Felhívtad?

SÁNDOR: Igen.

LUCA: És mit mondott?

SÁNDOR: Semmit.

LUCA: Hogyhogy semmit?

SÁNDOR: Aludtak.

LUCA: Nem igaz! Ide láttam, hogy ég náluk a lámpa.

SÁNDOR: Úgy hagyták.

LUCA: Nem hívtad fel őket, igaz?

SÁNDOR: Nem. Majd holnap.

LUCA: Tudom, hogy nehéz ez neked, Sándor...

Kis szünet.

LUCA: Tudod, hogy mióta?
SÁNDOR: Mit mióta?
LUCA: Azóta! Mióta-mióta! Azóta szeretlek!
SÁNDOR: Engem te ne szeress!
LUCA: De szeretlek!
SÁNDOR: Most mit csinálsz?
LUCA: Felrakom a függönyöket.
SÁNDOR: Ilyenkor?
LUCA: Ha most nem rakom fel, reggel besüt a nap.
SÁNDOR: Reggel... Két éve hajnal öt-kor kelek.
LUCA: Nem baj. Akkor is felrakom.
SÁNDOR: Nem rakod fel, és nem csinálsz már semmit se. Kérlek, hogy menj haza!

Kis szünet. Luca odamegy Sándorhoz.

LUCA: Rendben, nem rakom fel. Akkor hazamegyek. Akkor elmegyek. Akkor nem jövök. Akkor viszlát.

Luca nem mozdul.

LUCA: Ez jólesik, igaz?

Kis szünet.

LUCA: Ahogy hozzád érek!

Kis szünet.

LUCA: Tudom, hogy jó neked is!
SÁNDOR: Elég ebből! Most már menj haza, Luca...

Kis szünet.

LUCA: De erre jó voltam, ugye? Mert ha én nem vagyok, te egy koszfészekbe jössz haza. Szép álmokat!

Luca el.

8. JELENET

Sándor, Tibor.

Sándor állva marad, Tibor az ágy alól beszél.

TIBOR: Én nem értelek, Sándor.
SÁNDOR: Gyerekkora óta ezt csinálja.
TIBOR: Az már igaz. Amikor jártál az-zal a füredi lánnyal, hú, azt a botrányt, amit levágott!
SÁNDOR: Reggel már itt lesz megint.
TIBOR: És az miért olyan nagy baj? Hát szép, fiatal, kedves, dolgos, nem?
SÁNDOR: Igaz, de mégse.
TIBOR: Mégse, mert a Gyula lánya.
SÁNDOR: Többek között...
TIBOR: És mégse, mert halott vagy.

Kis csönd. Tibor kinyúl az ágy alól, és megmutatja a fotót Sándornak.

SÁNDOR: Ez egész jó lett! Megmutatod a Margitnak a fotót?

TIBOR: Meg.

SÁNDOR: És ha holnap találkozom vele a boltban?

TIBOR: Nem találkozol vele, mert elmész! Hajnalban fogod magad, és elhúzol innen.

SÁNDOR: Hova?

TIBOR: El innen, bárhova.

SÁNDOR: És ha nem?

TIBOR: Akkor tényleg megöllek.

Kis szünet. Tibor előmászik az ágy alól.

SÁNDOR: Nálatok is elmegy az áram?

TIBOR: Mindenhol. Meghibásodott a főpózna. Holnap javítják. Az első vonattal mész! És ha bárkinek szólsz erről, ami ma történt itt...

SÁNDOR: ...akkor megölsz...

TIBOR: ...pontosan!

Tibor kimászik az ablakon és eltűnik.

SÁNDOR: Tibor, a telefon!

II. FELVONÁS

1. JELENET

Gyula, Tibor, Sándor, Iluska.

Történik két évvel korábban, közvetlenül Iluska balesete előtt, a Kakas nevű kocsmában, ahol a három férfi sajt szövetséget kötött.

GYULA: Akkor előbb a szövetség, aztán a sajt!

TIBOR: A sajtban kéne megegyezni.

GYULA: Múltkor megegyeztünk már, hogy penészeszt.

SÁNDOR: De a kérgesítésem még ment a vita.

TIBOR: Igen, mert nekem az apám azt tanította, hogy ne bugyoláljuk semmibe, akkor lesz csak kérge a sajtnak.

GYULA: Mi bajod neked meg apádnak azzal, ha nincs kérge a sajtnak?

TIBOR: Ha nincs kérge, akkor meztelen a sajt. Te szeretsz nadrág nélkül mászkálni?

SÁNDOR: Kéreggel is lehet finom a sajt, és anélkül is.

GYULA: Ahogy én nadrággal, vagy anélkül.

SÁNDOR: Nem melleleg az apádnak már az agyán is kéreg van.

GYULA: Egész életedben kérgesítettél! Itt az ideje, hogy kicsit új formákat is kipróbálj, Tibikém! Na, most. Csomagolhatjuk ugye alufóliába!

TIBOR: Azt már próbáltuk, és nem lett jó vége, Gyula.

SÁNDOR: Azért, mert elbasztad a pikírozást, Tibike!

TIBOR: Ti mondtátok, hogy egy hétig 15 °C-on tartsuk, mert úgy lágyabb lesz!

SÁNDOR: Nem, én azt mondtam, hogy egy hét alatt fokozatosan növeld a hőmérsékletet 10 °C-ról 15 °C-ra!

GYULA: Tényleg ezt mondta Sanyi!

SÁNDOR: És te mit csináltál? Végig 15 °C-on tartottad. És még csodálkozol!

GYULA: Na, ne vitázzunk! Hibázni emberi dolog. Én is hibáztam már, te is, Sanyikám. Térjünk a lényegre. A múltkor megegyeztünk az egyedi gorgonzolában. Beszéltem a helyi nagyboltokkal. Érdekli őket a dolog. Nagy tisztelői apádnak, Tibor, így megvan a bizalom is. Első körben 20%-os részesedést kértek, igyekszem majd még ebből lefaragni. A szállítóval mi a helyzet?

TIBOR: Szereztem kereskedőt.

SÁNDOR: Kit?

TIBOR: A Pepét.

GYULA: Mennyit akar?

TIBOR: 20.

GYULA: 20%-ot?

SÁNDOR: Tehát mire boltokba jut a termék, már csak 60%-nál járunk.

GYULA: A következő a cél: a nagyboltokkal megpróbálok kiegyezni 15%-ban, te pedig, Tibor, vidd le Pepét 10%-ig.

TIBOR: Annyit nem fog engedni.

GYULA: De fog! Apádnak dolgozott. Neki köszönhet mindent!

SÁNDOR: Pepének nagyon jók a kapcsolatai, ő szállítja a medence majd nem összes sajt készítőjének a termékét, de a 20% akkor is pofátlan.

GYULA: Majd alkudunk. De most azért vagyunk itt, hogy Sándor tanácsára megpróbáljuk alkoholba áztatott levellben érlelni a sajtot.

TIBOR: Én ebben nem hiszek. Alkoholban, ugyan már!

GYULA: Márpedig lehet. Egyszer kóstoltam ilyen még Franciaországban.

TIBOR: És mibe akarod csomagolni? Lapulevellbe? (*gúnyosan*)

SÁNDOR: Inkább füge. De lehet másba is.

GYULA: Nem tán a gesztenyébe?

SÁNDOR: De bizony!

TIBOR: Beleölnék időt, pénzt, aztán mehet a kukába!

GYULA: Minden a kísérletezésből derül ki, Tibikém! És ahhoz mi kell?

SÁNDOR: Idő és pénz.

TIBOR: Ha megtudják, hogy alkoholba pólyázzuk a sajtot, rajtunk fog rohogni az egész medence!

Jön Iluska.

ILUSKA: Apa, letelt a tíz perc!

TIBOR: Megyünk mindjárt!

ILUSKA: Már otthon kellene lenni!

TIBOR: Tessék, vegyél még egy fagyit!

ILUSKA: Szeretnék hazamenni!

TIBOR: Mindjárt, Iluskám, apa dolgozik, látod!

Iluska el. Tibor utána szól.

TIBOR: Bírd még ki egy kicsit!

Sándor kitesz az asztalra egy üveget.

SÁNDOR: Nem mondom meg, kitől, honnan, miből, csak azt szeretném, ha megköstolnátok!

Kis szünet.

TIBOR: De vezetünk.

SÁNDOR: Csak az íze végett!

Koccintanak.

GYULA: Az eke borítson, a pina szorítson, a kacsák alatt pedig legyen víz, különben megdöglének. Ha a kacsá nem tud úszni, nem a víz a hülye! Isten a mennybe', te meg ide menj be! Húzd rá!

Isznak.

TIBOR: Hú, baszd meg!

GYULA: Azt a kurva!

Ízlelik.

GYULA: Mi van ebben, Sándor?

SÁNDOR: Csavartam egy kicsit a mennyországból.

TIBOR: És ebbe áztatnánk?

SÁNDOR: Csakis ebbe!

GYULA: Én még ilyet nem ittam, pedig...

TIBOR: Na, jó, ebből még egyet!

SÁNDOR: Csak óvatosan, gyerekek!

Isznak.

TIBOR: Hú, baszd meg!

GYULA: Azt a kurva!

Ízlelik.

GYULA: Mi van ebben, Sándor?

TIBOR: Hogyhogy nem ittam még ilyet?

GYULA: Azért, Tibikém, mert az apáddal évek óta csak a kérgesítéssel vagytok elfoglalva. Annál unalmasabb pedig nincsen. Én azt gondolom, itt most egy új világ tárul fel. Ösztöneim azt súgják, hogy okosnak kell lenni, figyelmesnek, kémikusnak, és a legfontosabb, bízni kell egymásban. Akármilyen történik.

TIBOR: Na, akkor a bizalomra még egyet!

GYULA: Nekem még csak most ért le az első!

TIBOR: Majd szétcsapja a második!

Isznak.

SÁNDOR: Hiszel már benne, Tibikém?

TIBOR: Azt a kurva!

Jön Iluska.

ILUSKA: Apa, ezer éve várok rád, hazamegyek egyedül.

TIBOR: Várjál már, mindjárt megyünk!

ILUSKA: Ezt mondd egy órája!

TIBOR: Akkor se csatangozhatsz egyedül!

ILUSKA: De apa, tudom az utat!

GYULA: Engedd, hadd menjen, már nagylány!

TIBOR: Az anyja a lelkekre kötötte, hogy egyedül ne engedjem még haza.

GYULA: Margitka mindig mindent túlaggódik!

TIBOR: Mondjuk a te Julikád se külön!

GYULA: Az igaz. De hát ezért vannak ilyen jóban az asszonyaink!

ILUSKA: Apa, légy szíves!

SÁNDOR: Hány éves vagy, Iluska?

ILUSKA: Hét.

SÁNDOR: Látod? Már szinte nagylány!

GYULA: Hadd menjen, Tibikém!

SÁNDOR: Mi baja lenne?

ILUSKA: Apa, légy szíves, légy szíves, légy szíves!

TIBOR: Hogy méz haza?

ILUSKA: Elmegyek a sarokig, ott lefordulok balra a Petőfi utcára, azon végigmegyek, köszönök Etelka néni-nek, az utca végén jobbra fordulok, végig egészen a kispostáig, ott vi-
gyázok, mert forgalmas az út, átmegyek a zebrán, le a gáton, el Fekete bácsi háza előtt, és aztán tovább egyenesen, a földúton, tudod, ahol azt a pacsirtát találtuk, ami kiesett a fészekből, és már otthon is vagyok!

GYULA: Látod, hogy tudja!

SÁNDOR: Több az esze, mint a tiéd!

ILUSKA: Apa, légy szíves, légy szíves, légy szíves!

TIBOR: Na, jól van. Menjél! De egyenesen hazafele, nem máshova!

Iluska el.

TIBOR: *(utána szól)* És szétnézel a zebrán! Hallod?

Kis szünet.

TIBOR: Na, akkor a lányomra még egyet!

SÁNDOR: Hova rohansz?

TIBOR: Te akartál meggyőzni! Most meg az a bajod, hogy hiszek benne?

GYULA: Na de vakon?

Nevetnek.

TIBOR: Iluska nagylány lett. Először megy haza egyedül! Hát erre csak iszunk!

SÁNDOR: De ez volt az utolsó, mert alattomos!

Isznak.

GYULA: Hány fokos ez?

TIBOR: Mitől ilyen selymes?

GYULA: Mi ez?

TIBOR: Mondd már meg, hogy mi ez!

Sándor elővesz egy sajtot.

TIBOR: Milyen sajt ez?

SÁNDOR: Tesztsajt.

GYULA: Ebbe áztattad?

SÁNDOR: Ebbe.

Megkóstolják. Gyula és Tibor el van ájulva.

GYULA: Azt a...

TIBOR: Pfhú!

GYULA: Azt a...

TIBOR: Pfhú...

GYULA: Azt a kurva!

TIBOR: Pfhú baszd meg!

SÁNDOR: Kérdezzél, Gyulám!

GYULA: Nyilván Penicillium Roqueforti gombát használtál.

SÁNDOR: Mi mást!

GYULA: Nem pasztörizált tejet.

SÁNDOR: Hanem?

GYULA: Nyers tejet!

SÁNDOR: Mi mást!

GYULA: Szinte érzem benne a lipáz enzimeket!

TIBOR: 25 °C-on kezdted a kultúrát!
SÁNDOR: Nem.
GYULA: 27 °C-on!
SÁNDOR: Talált!
GYULA: 100% thermofil keveréket adtál hozzá!
SÁNDOR: Gorgonzolához nem is lehet mást.
TIBOR: Az alvadékot lassan, szakaszoltan és nagyon óvatosan keverted!
SÁNDOR: Utómelegíttem?
TIBOR: Nem!
SÁNDOR: Fejlődsz, Tibikém!
TIBOR: Kádban csepegtetted!
SÁNDOR: Nem.
GYULA: Batyuban csepegtetted!
SÁNDOR: Igen!
GYULA: (*kizökken*) A sajtformánál a túró tettegye nem tetted sajtkendőbe?
SÁNDOR: Amatőrnek nézel?
TIBOR: Száraz sózást alkalmaztál!
SÁNDOR: Mi mást!
TIBOR: 3%-os sótartalom!
SÁNDOR: Nem.
GYULA: 3,5%-os!
SÁNDOR: Bingó!
GYULA: A pikírozás...
SÁNDOR: Tibi kedvence!
GYULA: 10 °C-on kezdted...
TIBOR: És 15 °C-on fejezted be...
SÁNDOR: Pontosan.
GYULA: És az érlelése...
TIBOR: Az érlelése...
SÁNDOR: Az érlelése pálinkába áztatott gesztenyelevélben történt.
GYULA: Gyönyörű!
TIBOR: Mint egy vers!
GYULA: Vagy egy festmény!
TIBOR: Vagy egy tánc!
GYULA: Ez maga a Sündisznótánc!
TIBOR: (*a pálinkára*) Hát most már ezt a kicsit ne hagyjuk itt.
SÁNDOR: Utolsó.
GYULA: Utolsó. A sajt szövetségünkre!
A Sündisznótáncra!
TIBOR: A Sündisznótáncra!

SÁNDOR: A Sündisznótáncra!

Isznak.

SÁNDOR: Ú, gyerekek, nekem muszáj mennem, most hozzák a nyers tejet!
TIBOR: Útközben, ha látod a gyereket, kapd már fel és dobd haza!
SÁNDOR: Úgy lesz! Szevasztok!

Sándor el.

GYULA: Figyelj már. Haza akarsz vinni a sajtot? Csak mert ha nem, én hazavinném megvizsgálni.

TIBOR: Minek?

GYULA: Akkor tudni fogom, hogy készül.

TIBOR: De akkor mondd el nekem is!

GYULA: Hiszen szövetséget kötöttünk! Azt akarom még mondani neked, hogy ez a sajt túl jó a nagyboltokba. Ezt főleg a turisztikai kisfalvakban tudnánk elpasszolni mint helyi különlegességet. Kellene egy, nem tudom máshogy mondani, rosszabb sajt. Csinálhatsz neki kérget is. Rád bízom! Isten áldjon! (*Gyula el*)

TIBOR: (*magában*) Kellene egy rosszabb sajt...

A távolban egy kocsi motorjának hangja erősödik, majd egy karambol. Tibor felfigyel a hangra, majd kísétál a hang után.

2. JELENET

Margitka, Julika.

Újra a jelenben vagyunk. Major Tiborék lakása. Este 10 óra körül. Benyit Julika.

JULIKA: Tudom, hogy nagyon késő van, és már ti is biztos feküdnétek.

MARGITKA: Apuska már alszik. Én is lassan.

JULIKA: A Lucát elküldtem a Gyuláért,
mert még mindig nem jött haza...

MARGITKA: Ő a győztes, biztos ünne-
pel.

JULIKA: Képzeld, megcsináltam!

MARGITKA: Mit?

JULIKA: Egyedül.

MARGITKA: Mit csináltál egyedül?

JULIKA: Hát mert éreztem, hogy...
megéreztem, és nem tudtam már
tovább várni! A Gyulának akartam
megmutatni!

MARGITKA: Julika, beszélj már értel-
mesen! Nyugodj meg!

JULIKA: Rögtön látszott a csík!

MARGITKA: Milyen csík?

*Julika odaadja a terhességi tesztet Margit-
kának.*

MARGITKA: Úristen! Hát ez gyönyö-
rű!

Margitka átöleli Julikát. Mind a két nő sír.

MARGITKA: Ez olyan szép!

JULIKÁM: Margitkám...

Margitka egyre szorosabban öleli Julikát.

MARGITKÁM: Gratulálok!

JULIKA: Margitkám, ez fáj!

*Margitka elengedi Julikát, de a sírást nem
tudja abbahagyni.*

JULIKA: Te tudtad meg először!

Margitka tovább sír.

JULIKA: Margitkám, baj van?

Margitka nem válaszol.

JULIKA: Ne haragudj, hogy pont most,
amikor a Fekete visszajött...

Kis szünet.

JULIKA: De hát te vagy a legjobb barát-
nóm! És én csak most tudtam meg,
és gondoltam... neked mondom el
először.

MARGITKA: Tudod, hány éves va-
gyok én?

JULIKA: Hát amennyi én.

MARGITKA: De én hány éves vagyok!

JULIKA: Harmincnyolc.

MARGITKA: Tudod, hányszor próbál-
koztunk Iluska után? De nem jött
össze. Iluska emléke maradt, a mi
csodánk, amit elvesztettünk, ami
nincs, ami csak volt, és ami már
nem lesz soha többé.

JULIKA: Margitka, én erről nem tehe-
tek, én ezt nagyon sajnálom!

Kis szünet.

MARGITKA: Jössz itt a hírekkel?

JULIKA: Én nem...

MARGITKA: Hogy visszajött a Fekete?

JULIKA: De én csak...

MARGITKA: Hogy nem a Tibor nyert?

JULIKA: Margitka...

MARGITKA: Hogy beszállt az abla-
kotokon a gólya? Teszed-veszed
magad? Jössz-mész? Miközben itt a
Fekete?

JULIKA: Margitka, ne bántsd engem!

MARGITKA: Te bántasz engem! Nem
veszed észre?

JULIKA: Megértem, hogy neked nem
jó, de ezt akkor se csinálhatod ve-
lem!

MARGITKA: Idejössz hozzám, és meg-
mondod, mit csinálhatok?

JULIKA: Higgadj le, kérlek!

MARGITKA: Menj te a fenébe!

JULIKA: Menjek a fenébe? Ezt mondod
nekem?

MARGITKA: *(odadobja neki azt a sajtot,
amit még Julika hagyott itt nekik)* Ezt!

A Gyula sajtjával együtt! Itt van, ne-
sze!

Kis szünet.

MARGITKA: Tudod, mit? Én örü-
lök neked! Nézz magadra! Te szép
vagy! Mindened szép! A feneked, a
melled, az arcod, a hajad, az öled!
Boldog vagy! Szerelmes vagy! Ter-
hes vagy! Én meg mint egy szürke
veréb... Nekem mi jutott? Egy szá-
ros após és egy középszerű férj. És
az éveken át tartó hiábavaló pró-
bálkozás Iluska után. És erre fel mi
történik ma? Belibegsz ide a csíkja-
iddal, és hogy visszajött a Fekete is!
Vissza mert jönni! A falu meg mit
csinál? Ti mit csináltok? Ölelgetitek!
Mintha elfelejtettétek volna, hogy
ez az ember mit tett! Dögöljön meg!
Az egész falu dögöljön meg!

*A monológ végére belép Tibor, a három em-
ber csöndben áll egy kis ideig, majd Julika
elmegey.*

3. JELENET Margitka, Tibor.

*Tibor leül az asztalhoz. Margitka állva ma-
rad.*

MARGITKA: Mutasd a telefont.
TIBOR: Nem mutatom.
MARGITKA: Miért?
TIBOR: Nincs mit nézni rajta.
MARGITKA: Nem tetted meg?
TIBOR: Ül ide le.

Margitka állva marad.

TIBOR: Azt mondtam, ülj ide mellém!

Margitka leül az asztalhoz.

MARGITKA: Látott valaki?

TIBOR: Senki.

MARGITKA: Biztos meghalt?

TIBOR: Nem biztos.

MARGITKA: De hát nem nézted meg?

TIBOR: De megnéztem.

MARGITKA: És?

TIBOR: És élt.

MARGITKA: Hol lótted meg?

TIBOR: Nem lóttam meg.

MARGITKA: Akkor megszúrtad?

TIBOR: Verekedtünk.

MARGITKA: És?

TIBOR: *(felcsattan)* Mit és? Ott hagytam!

MARGITKA: Élve?

TIBOR: Élve.

Kis szünet.

MARGITKA: És akkor most mi lesz?

TIBOR: Egy. Feljelenthet bennünket...

MARGITKA: Mit beszélsz?

TIBOR: Vagy kettő, idejön...

MARGITKA: Ide?

TIBOR: Hogy bosszút álljon. Meg akar-
tuk ölni, nem? Három...

MARGITKA: Ne számolgass már itt
nekem!

TIBOR: *(cinikusan)* Három. Hogy te
mész. És szépen megcsinálod! Azt
mondtad, ha nem teszem, majd te
elintézed. Akkor legyen gyilkos! Állj
bosszút! Ne aggódj, itthon voltál,
Julika látott. Majd hátul, a cserjés
mentén gyere haza...

MARGITKA: Tibor, én nem ölhetek!

TIBOR: Ugyan már, mindenki ölhet!

*Tibor odamegy a pisztolyhoz, és az asztalra
teszi.*

TIBOR: *(cinikusan)* Töltve van. Itt bizto-
sítod ki. Célzol. Nem is kell célzni,
rátartod, itt van, ez a ravasz, meg-
húzod, bumm, és volt Sándor, nincs
Sándor. Aztán szépen hazafutsz a

cserjés mentén a kis alibiddel, és a pisztolyt... ja, igen a pisztollyal mi legyen?

MARGITKA: Tibor, figyelj ide!

TIBOR: Visszategyük a szekrény tetejére? Vagy ássuk el a kert végébe? Vagy inkább a kútba dobnád?

MARGITKA: Tibor, kérlek...

TIBOR: Jó, legyen a kút. Jönnek a nyomozók. Most én leszek a főnyomozó úr, jó, Margitkám? Na, most, kedves Margit asszony, mint azt, ahogy tudja, minden fegyver meg van számozva, megmutatná nekünk, kérem, azt a fegyvert, ami a családja nevére van bejelentve?

MARGITKA: Hagyd abba!

TIBOR: Ha jól tudom, önöknél egy pisztoly van bejelentve. Egy Korth NXR 44 Magnum. Érdekes, képzelje, asszonyom, hogy pont egy ilyet találtunk a kútban. Ez nem az önöké véletlenül? Csak mert a Fekete Sándor szívében talált golyó pont ebbe a fegyverbe illik. Tudna valami magyarázatot adni, kedves Margit asszony?

MARGITKA: Tibor, hagyd ezt abba!

TIBOR: Nem tud?

MARGITKA: Hányini fogok!

TIBOR: Margit asszony, nincs magyarázata?

MARGITKA: Tibor...

TIBOR: Maga ölte meg Fekete Sándort, igaz? Szíven lőtte a férfit, elmene-kült a tett helyszínéről, a cserjésen át, aztán a kútba dobta a pisztolyt! Azon oknál kifolyólag, mivel úgy is van alibije, hiszen Júlia, az ön kedves barátnője, legutoljára itthon látta magát! Így történt, asszonyom?

MARGITKA: *(fogja Julika terhességi tesztjét)* Tibor, látod ezt?

Kis szünet.

TIBOR: Az meg mi?

MARGITKA: Teszt.

TIBOR: Milyen teszt?

MARGITKA: Terhességi.

Szünet.

TIBOR: Nem mondd?

MARGITKA: De mondom.

TIBOR: De hány napos?

MARGITKA: Két hete késik a...

TIBOR: De miért nem mondtad?

MARGITKA: Ma teszteltem először.

Tibor átöleli Margitkát örülve, majd egyszer csak észbe kap.

TIBOR: De mikor teszteltél?

MARGITKA: Hát ma... mondom, hogy ma.

TIBOR: Mielőtt elküldtél volna?

MARGITKA: Tibor, én nem tudom...

TIBOR: Hogy nem lehet ezt tudni? Te úgy küldtél oda, hogy már tudtad?

MARGITKA: Elfelejtettem, mert...

Belép Fekete Sándor.

4. JELENET

Sándor, Tibor, Margitka, Julika.

SÁNDOR: Ezt ott felejtetted, Tibi.

Sándor a tévére teszi a telefont.

SÁNDOR: Nem zavarok sokáig. Margitka, igazából miattad jöttem. Mi még nem beszéltünk azóta. Csak azt akarom mondani... hogy nagyon sajnálom. Én szerettem azt a kislányt. Én nagyon szerettem... Tibi, Margit, mi itt együtt nőttünk fel. Mindent együtt csináltunk. Ahogy benneteket is ideköt minden, úgy engem is. Ti itt maradtatok a gyá-

szotokkal. Meg a jelenlétem, ugye... Látni engem nap mint nap! Kerülni, köszönni vagy nem köszönni, átjönni megpróbálni megölni... De könyörgök, az isten szerelmére, én a börtönből jövök! Én leültem, amit le kell ülni! Én bűnhődtem! Margitka, Tibor... Én nem tudok máshol élni. Itt nőttem föl, ideköt minden, itt nyugszik a családom, és én is itt fogok meghalni. Nem megyek el innen. Mert nem tudok elmenni.

Belép Julika.

JULIKA: Sándor!
SÁNDOR: Julika!
JULIKA: Margitkám!

Margitka elájul. Tibor és Julika felsegíti Margitkát.

5. JELENET

MARGITKA: Hagyjatok, nincs semmi baj!

Tibor hoz Margitkának egy pohár vizet. Margitka megissza.

MARGITKA: És ez a hülye itt akar maradni. Ezek után is! Hát mi van itt? Hát mi van itt? Hogy kerültem én ide? Ezek közé? Ez az ostoba gyilkolt, és még így is itt akar maradni. Én meg az első pillanattól kezdve tudtam, hogy rossz helyen vagyok. Gyűlölöm a sajtot! Gyűlölöm ezt a földet! Gyűlölök benneteket!

Lassan elindul, majd felveszi az asztról a pisztolyt, és Sándorra tartja.

TIBOR: Margitka, tedd azt le!
JULIKA: Margit, meg vagy örülve?

TIBOR: Margitka...
MARGITKA: *(Sándornak)* Elmondtad, amit akartál?
SÁNDOR: Én... Tedd le a... puskát!
TIBOR: Elég volt, Margitka!
MARGITKA: *(Sándornak)* Ne dadogjál!
SÁNDOR: Ne... nem dadogok!
MARGITKA: *(Sándornak)* De dadogsz!
Na, mi van?
SÁNDOR: Akkor... lőj le, itt vagyok!
TIBOR: Margit!
MARGITKA: *(Sándornak)* Mit akarsz?
SÁNDOR: Akkor...

Margitka felhúzza a pisztolyt.

MARGITKA: Akkor?
JULIKA: Az isten szerelmére, Margit!
TIBOR: Margitka, tedd azt le!
MARGITKA: *(Sándornak)* Miért? Miért pont őt? Megölted...
TIBOR: Tedd le a puskát!
MARGITKA: Megölted...
SÁNDOR: Én... bocsáss meg!
MARGITKA: A lányomat...
TIBOR: Margit...
JULIKA: Margit, kérlek, tedd le a puskát! Én csak... ma tudtam meg! Itt maradt a terhességi teszt az asztalon! Én csak azért jöttem vissza!

Kis szünet.

TIBOR: Micsoda? A te teszted?
JULIKA: Az enyém...
MARGITKA: Nem igaz! *(Julikára fogja a pisztolyt)* Az az én tesztem!
JULIKA: Akkor a te teszted, csak tedd le a pisztolyt!
TIBOR: *(Margitkának)* Ez nem a te teszted?
MARGITKA: Tibor, esküszöm neked!
JULIKA: Tibor, vedd el tőle!
MARGITKA: *(Sándornak)* Takarodj innen, te gyáva! *(Julikának)* Te is, te is!
(Tibornak) Megölted a saját gyere-

kedet! Gyilkos! Gyilkosok vagytok!
Gyerekgyilkosok!

Sándor hirtelen elkapja a pisztolyt. Sándor és Margitka dulakodnak. A pisztoly elsül és eltalálja Tibort. A pisztoly a földre esik.

JULIKA: Jézusom!

TIBOR: Baszd meg, meglőtték!

SÁNDOR: *(Julikához)* Te meg mit állsz ott? Hozz valamit!

JULIKA: Nem... én... Nem! Ti őrtltek vagytok! Én hívom a rendőrséget!

Julika kifut az ajtón.

TIBOR: Kapjátok már el! Holnapra mindent tudni fog a falu!

Sándor Julika után fut, és visszahozza. Margitka mereven áll.

JULIKA: Hagyjatok! Engedjete el! Segítség!

TIBOR: Kötdzd meg, és tapaszt be a száját!

Sándor Tibor segítségével megkötözi Julikát, és betapasztja a száját.

SÁNDOR: *(Julikának)* Ne haragudj, Julika, nem bántunk, senki nem bánt senkit, csak egy kicsit marad nyugton, beszéljük meg szépen együtt, hogy mi legyen!

TIBOR: *(Sándornak)* Légy szíves, hozz fertőtlenítőt, meleg vizet, kötszert.

SÁNDOR: *(Margitkának)* Hol vannak a kötszerek?

Kis szünet.

SÁNDOR: Margitka!

Margitka mereven áll.

TIBOR: A konyhaszekrényben, felül balra.

Sándor megtalálja kötszert, és elkezd ellátni Tibort. Meglátja a golyó kimeneti sebét.

SÁNDOR: Átment a golyó.

TIBOR: Hova?

Margitka először mozdul meg a lövés óta, odamegy a falhoz, és kipiszkál belőle egy golyót. Mereven nézi. Kijön Apuska a szobából.

6. JELENET

**Sándor, Tibor, Margitka,
Julika, Apuska.**

APUSKA: Mi ez a lárma? Mit hangos...
Ki az ott?

TIBOR: A Julika.

APUSKA: És miért van megkötözve?

TIBOR: Nincs megkötözve, édesapa!

APUSKA: De hát látom!

TIBOR: Mi csak játszunk, édesapám!

APUSKA: És az ott ki?

Kis szünet.

APUSKA: Fekete?!

Kis szünet.

APUSKA: Mi folyik itt, fiam?

TIBOR: Semmi, édesapám! Beszélgetünk.

APUSKA: Margitka, mi ez az egész?

Margitka nem válaszol, egy helyben áll, tölténnyel a kezében.

APUSKA: Julika, legalább te mondjál már valamit!

Julika nyög.

APUSKA: És miért vérzel, fiam?

TIBOR: Nem vérzek, édesapám!

APUSKA: Hát látom!

TIBOR: Csak horzsolás. Elcsúsztam.

APUSKA: És mit keres a pisztolyom a földön?

Senki nem tud rá semmit mondani, majd Margitka megszólal.

MARGITKA: Eldőlt.

APUSKA: *(Tibornak)* És ez a patkány?

SÁNDOR: Idejöttem.

APUSKA: Mi a rosseb folyik itt? Fekete, mi az istent keresel a házamban? Ti hívtátok?

TIBOR: Apuka, csak képzelődik! Nincs itt a Sándor! Hogy lehetne itt, hiszen végeztem vele!

APUSKA: Elintézted?

MARGITKA: Igen, elintézte.

SÁNDOR: Igen, elintéztet.

APUSKA: Hogy?

SÁNDOR: Elvágta a torkomat.

Kis szünet.

APUSKA: És akkor miért nincs vágás a torkodon?

SÁNDOR: Mert már csak lélekben vagyok itt, Karcsi bácsi!

APUSKA: Itt valami nem stimmel...

Kis szünet.

APUSKA: És a Julika?

TIBOR: Ó csak...

SÁNDOR: Vigyázunk rá.

APUSKA: Na, jó, ebből elég. Ez itt egy örület! Ez maga a káosz! Azt akarom, hogy engedjétek el Julikát! Nem kell rá vigyázni, tud ő magára vigyázni. Oldjátok már kifelé!

Sándor lassan kioldozza Julikát, leveszi a szájáról a tapaszt.

APUSKA: Julika! Most akkor mondd el, hogy mi ez az egész! Miért hazudják azt, hogy ez itt él! Mondjad már!

Julika lassan feláll.

JULIKA: Karcsi bácsi, én terhes lettem!

APUSKA: Hogyhogy?

JULISKA: Hát, úgyhogy.

APUSKA: És kitől?

JULIKA: Hát a Gyulától!

APUSKA: A Huba Gyulától?

JULIKA: Tetszik tudni, a férjem.

APUSKA: És ő hol van?

SÁNDOR: Ünnepel.

APUSKA: *(Julikának)* Téged?

JULIKA: Még nem tudja.

APUSKA: Mert volt az a világ, ami érthető volt. Egy meg egy az kettő, kettő meg kettő az négy. Most meg mi van? Káosz! Szerintem egy Sündisznótáncnak kellene lenni. A legmegbízhatóbb pedig a kutya! Farkasok meg nem lehetnek. Mert ha a kutya nem űzi el a farkast, a farkas megeszi a tehenet, a kecskét, és akkor nincs sajt. És ha nincs sajt, nincs Sündisznótánc.

Jön Gyula, Lucával.

7. JELENET

GYULA: Gyerekek, láttuk a fényt, és ahol világosság van, ott nem alsznak! Julikám! De örülök neked! És nem is jöttünk üres kézzel! Én vagyok a balatoni Jézuska! Na, mi ez a feszengetés?

TIBOR: Nincs feszengetés, csak mi is ünneplünk.

SÁNDOR: Igen, ünneplünk.

TIBOR: Mert kibékültünk.

GYULA: Ezért is jövök, Tibikém! Hogy így együtt, egyszerre, mindenki?

Hát csodás! Tibikém, a múlt elmúlt!
Előre kell tekinteni, mert aki folyton
visszanéz, azon kéreg nő. Emlékez-
tek? Két éve a Kakasban? Mire szö-
vetkeztünk? Kezdjük előlről! Alko-
holban áztatott gesztenyelevélben
érlelt kéksajt!

TIBOR: Ahhoz kellene Fekete pálinkája.

SÁNDOR: Nekem most nincs. Tudok
csinálni, de az időbe telik.

GYULA: Nem baj. És azért nem baj,
mert ezzel a négy üveggel elindít-
hatjuk!

Kitesz az asztalra négy üveg pálinkát.

TIBOR: *(Sándornak)* Szóval tényleg neki
adtad a maradékot...

GYULA: Sándor ideadta nekem, ami-
kor becsukták.

TIBOR: Tudom.

GYULA: Honnan?

SÁNDOR: Nem öt üveget hagytam ne-
ked, Gyula?

GYULA: Egy elment az ideire. Meg hát
a zsúrral is koccintgattunk, na! De
látjátok, működik! Tibim, te vérzel?

TIBOR: Majd eláll.

SÁNDOR: Horzsolás.

APUSKA: Állítólag elesett.

GYULA: Néha el kell esni, hogy újra
talpra tudjunk állni, gyerekek!

MARGITKA: *(nézi a tenyerében a golyót)*
Tibor, én azt hiszem...

TIBOR: Szóval a szövetség...

GYULA: A Sündisznótánc...

APUSKA: Igen. Egy Sündisznótánc, az
megmenthetné a világot!

SÁNDOR: Így van! Legyen Karcsi bácsi
a tiszteletbeli elnök!

GYULA: Kijelentjük, hogy múltjára,
szakértelmére való tekintettel, elisme-
résül, mától Karcsi bácsi a Sündisznó-
tánc szövetség tiszteletbeli elnöke!

TIBOR: Apuka, egyelőre nincs kérgesí-
tés!

APUSKA: Nincs?

TIBOR: Nincs.

APUSKA: De itt a Huba Julika. Mert
vele nem törődtek!

GYULA: Julikám, drágám, mi a baj?

JULIKA: Gyula, menjünk innen haza!

APUSKA: Terhes. És tőled.

Julika a hasára teszi a kezét.

LUCA: Úristen, Anya!

GYULA: Csak nem?

MIND: De!

APUSKA: És tőled!

GYULA: Julikám! Életem!

LUCA: Anya! Miért sírsz?

JULIKA: Haza akarok menni!

GYULA: Hát sír! Hát terhes! És tőlem!
Az én Julikám!

TIBOR: Istenem, micsoda nap!

GYULA: És még nincs vége!

JULIKA: És miért nincs még vége?

GYULA: Hát ezért!

*Gyula elővesz a zsebéből egy cetlit, és átad-
ja Tibornak.*

TIBOR: Ez meg mi?

APUSKA: De kérgesítés nélkül hogy?

TIBOR: Egy telefonszám.

GYULA: Bizony az! Ráadásul a Várady
Péter telefonszáma!

APUSKA: A zsúrielnöké?

GYULA: A zsúrielnöké!

TIBOR: Aki a nagyboltok igazgatója?

GYULA: Aki a nagyboltok igazgatója!

Ízlett neki a sajtod, Tibikém! Azt
kéri, hívd föl holnap!

TIBOR: Hogy én... a Várady Pétert?

GYULA: Bizony ám! Indul a mandula!

SÁNDOR: *(átkarolja Tibort)* Még jó,
hogy visszahoztam a telefonodat!

GYULA: Látod, Tibikém? Megmond-
tam neked, hogy nem mindig a leg-
jobb sajt a nyerő sajt!

Mindenki nevet, kivéve Margitot és Julikát.

GYULA: Emlékszel, Tibikém? Én mondtam, hogy kellene egy rosszabb sajt! És tessék!

TIBOR: Most nem tudom eldönteni, hogy sírjak vagy nevessek. Hát, akkor erre csak koccintunk, nem?

Mindenki nevet, kivéve Margitot és Julikát.

LUCA: Hozom a poharakat!

GYULA: Julikám, mi a baj, örülj már!

JULIKA: Gyula, menjünk haza!

GYULA: Várjál már egy picit, örüljünk, hogy béke van!

LUCA: Tele a kezem! Mindenki kér? Margitka?

Margitka csak áll.

LUCA: *(Sándornak)* Te kérsz?

SÁNDOR: Luca... szóval, hogy a... függönyök. Fel tudnád rakni őket mégis?

LUCA: Mikor?

SÁNDOR: Holnap.

LUCA: Azt hittem, még ma este.

SÁNDOR: Hát... ha neked nem késő?

LUCA: Még meggondolom.

Luca mindenkinek kioszt egy pálinkát.

GYULA: Az eke borítson, a pina szorítson, a kacsák alatt pedig legyen víz, különben megdöglenek. Ha a kacsá nem tud úszni, nem a víz a hülye! Isten a mennybe', te meg ide menj be! Húzd rá!

Koccintanak, az ivás pillanatában elmegy az áram.

TIBOR: Azt a kurva!

GYULA: Hú, baszd meg!

TIBOR: Mi van ebben?

GYULA: Hány fokos?

TIBOR: Mitől ilyen selymes?

APUSKA: Már megint ez a pिकासötét.

SÁNDOR: Rossz a főpózna!

TIBOR: Holnap javítják.

Megjelenik Iluska, az elgázolt kislány a sötétben, mint egy látomás, és a szereplők között egy zseblámpával kanyarog, mint két évvel ezelőtt a hazafele vezető úton.

ILUSKA: Elmegyek a sarokig, ott lefordulok balra a Petőfi utcára, azon végigmegyek, köszönök Etelka néni-nek, az utca végén jobbra fordulok, végig egészen a kispostáig, ott vigyázok, mert forgalmas az út, átmegyek a zebrán, le a gáton, el Fekete bácsi háza előtt, és aztán tovább egyenesen, a földúton, tudod, ahol azt a pacsirtát találtuk, ami kiesett a fészekből, és már otthon is vagyok!

Iluska a monológja végére Margitkához ér, hogy átölelje. Az ölelés pillanatában visszajön az áram.

MARGITKA: Iluska!

TIBOR: *(fintorog)* Apuka, már megint?

SÁNDOR: *(fintorog)* Fú, ez nagyon durva!

GYULA: *(fintorog)* Durvább, mint a pálinkád, Sanyikám!

SÁNDOR: *(fintorog)* Tyú!

GYULA: *(fintorog)* Gyerekek, csináljatok valamit, mert kijózanodunk!

LUCA: Segítsek?

APUSKA: Nem kell!

TIBOR: Margitka! Vigyed már!

Margitka nem mozdul.

APUSKA: Mit állsz ott? Segíts már! Ti meg röhögjétek csak! Majd amikor ti is így! *(rákiált)* Margitka!

Margitka nem mozdul.

APUSKA: Mozdulj már!

Csönd lesz, megkomolyodik mindenki és Margitkát nézi. Margitka kis idő múlva megmozdul és betolja Apuskát a fürdőszobába.

TIBOR: Na, egy utolsót?

JULIKA: Gyula, menjünk haza!

GYULA: Megisszuk és megyünk!

SÁNDOR: A szövetségre!

TIBOR: A Sündisznótáncra!

GYULA: Az eke borítson...

LUCA: Apa, el ne mondd újra!

Nevetnek.

GYULA: Hát akkor... Isten a mennybé,
te meg ide menj bé! Húzd rá!

Koccintanak, a koccintás pillanatában sötét.

VÉGE

A *Sündisznótánc* című színdarab 2021-ben elnyerte az Örkény István Drámaírói Ösztöndíjat. A drámából felolvasószínházi előadás is készült a Bajor Gizi Múzeumban, a Magyar Dráma napján, 2022. szeptember 21-én.

SZEREPOSZTÁS

Major Tibor – Schmied Zoltán

Major Margit / Iluska – Rezes Judit

Major Károly – Darvasi László

Huba Gyula – Znamenák István

Huba Júlia / Luca – Takács Nóra Diána

Fekete Sándor – Nagy Zsolt

DRAMATURG

Radnóti Zsuzsa

RENDEZŐ

Darvasi Áron

ENYHE RÉSZVÉT

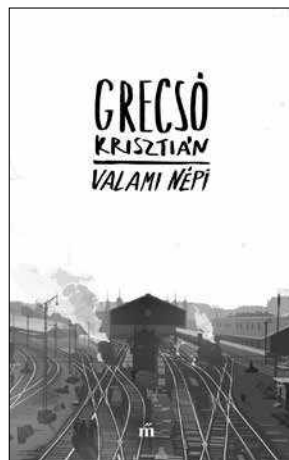
GreCsó Krisztián: *Valami népi*

A *Valami népi* ugyanúgy kötődik a korai, 2001-es *Pletykaanyu* novelláihoz az itt is, ott is felbukkanó szereplőknek köszönhetően, mint a visszatérő témák következtében a két éve megjelent *Magamról többet* verseihez. Nem nehéz fölfedezni a többi kötettel való párbeszéd nyomait sem: például a *Mellettem elférsz* című regényben már látszottak annak az apa-képnek a halvány körvonalai, amely most hangsúlyosabb kontúrokkal rajzolódik ki az új kötet egyes elbeszéléseiben; a *Verának* pedig egyik központi kérdése volt a transzgenerációs trauma és főképp annak következményei, amelyek ebben a könyvben is komoly szerepet kapnak. Persze nemcsak saját korábbi írásaival dialogizál a szerző, hanem számos kortárs és klasszikus magyar íróval: Móricztól és Nagy Lászlótól Kemény Istvánon, valamint Parti Nagy Lajoson át Kukorelly Endréig és másokig. Burkolt és egyértelmű utalások, kölcsönzött szókapcsolatok és beemelt verssorok jelzik, hogy GreCsó Krisztián olyan élő hagyományként, illetve inspiratív közegként tekint a magyar irodalomra, amelyből érdemes meríteni és amelyhez indokolt kapcsolódni.

Az intertextualitás nyomainak lajstromozásánál azonban fontosabbnak vélem, hogy a *Valami népi*ben a szerzőtől megszokott személyesség, vallomások, avagy – ha úgy tesszük – az önközlés látványos vágya mellett, sőt inkább erre reflektálva, megjelenik annak a tapasztalatnak hol keserű, hol szinte humoros megfogalmazása, hogy nem igazán értjük egymást, egyik ember a másikat. Hogy a legszemélyesebb élményeink, érzéseink nem megoszthatók, vagy a többieknek nincs megfelelő antennája a befogadásukhoz. Ha viszont nem érdekel, mi történik körülöttem az utcán, ha nem tudom, kicsoda a közvetlen szomszédom, ha fogalmam sincs, miért ilyen az apám, ha idegen számomra a saját testem, akkor létezik-e valójában olyasmi, amit empátiának és szolidaritásnak szoktunk nevezni? Vagy a legtöbb, amire „gyárilag” képesek vagyunk, az az enyhe részvét.

A kötet cím kissé provokatív és nagyon eltalált: a „valami” jelző egyszerre sugall iróniát és öniróniát, hiszen belső nézőpontból, önjellemzéseként értve a „népiek” önazonosságának elbizonytalanodásáról tanúskodik, külső perspektívából viszont tükröt tart az „urbánus” kultúrkörnek, rámutatva értékítéletei pökhendi felszínességére. Konkrétan GreCsó esetében pedig magába sűríti a már számos kötetben és interjúban artikulált köztességet, a paraszti származás, illetve falusi gyerekkor örökségének, valamint a választott, kiküzdött polgári-értelmiségi életmód, a felnőttként felépített identitás ütköztetését. A „még nem” (vagy talán soha) és a „már nem” (azaz kicsit mindig is) ezen feszültsége több síkon hatja át a novellákat: térben, időben, az egyéni és a közösségi identitás szintjén is.

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
288 oldal, 3999 Ft

Ezt az intenciót erősíti a borítón a Nyugati pályaudvar mint köztes hely; időtlenné stilizált rajza elég egyértelmű metaforája az elindulásnak és a megérkezésnek, de ennél fontosabb, hogy a párhuzamosan futó, illetve egymást keresztező síneket (értjük: sorsokat) a Ferdinánd-hídről látjuk, amely nemcsak egy drámai pillanat helyszíne a kötet egyik elbeszélésében, hanem a magát G. K.-nak nevező narrátor is ide pozicionálja magát, innen tudósít az elé táruoló eseményekről.

A *Valami népi* igen tudatosan megszerkesztett novelláskötet: a négy ciklusba sorolt elbeszélések alapvetően lineáris olvasást igényelnek, nemcsak azért, mert a harmadik nagy tömb darabjai – több szálon, de többé-kevésbé – összefüggő történetet alkotnak, hanem a tematikus összecsengések, ismétlések, előre- és visszautalások játéka is így tűnik ki, akár csak az érzelmi-hangulati ellenpontozás megkomponált rendszere. Az első ciklus, a *Fehérben fehér* alcíme *paralel történetek*, s ezekben a novellákban rendre egy múltbéli és egy jelenkori (vagy a jelenhez közelebbi) eseménysort csúsztat egymásba az elbeszélő, de az utóbbi történetzál önmagában véve mindegyikben elég súlytalan, inkább csak az emlékezés, illetőleg a felismerés, reflexió terepe. A kötetindító *Kubikosok*ban nem is két, hanem három idősíket vetül egymásra: az elbeszélő felnőtt éneke egy temetőlátogatás alkalmával, egy véletlen találkozástól inspirálva felidéz gyerekkori emlékeit bizonyos „Csongorról”, akit ő ártalmatlan idős bácsiként ismert, s akiről – a másik történetzálalon – kiderül, hogy az ötvenes évek értelmiségellenes légkörében a legnyomorultabb, felhergelt földmunkások élére állva válogatott gaztetteket provokált és hajtott végre. A történet alapja valós: Grecsó Krisztián több interjúban is elmondta, hogyan döbbsent rá levéltári kutakodásai során, hogy a novellában Gila Rókusnak nevezett szereplőt ő kisgyerekként ismerte, anélkül, hogy bármit tudott volna annak sötét múltjáról.

A cikluscímadó elbeszélés nem egy Malevics-festményre, hanem egy alföldi hímzési technikára utal, mikor is fehér anyagra fehér fonállal hímeztek, tehát időigényes, ugyanakkor nem túl látványos eredménnyel járó munkáról van szó – mégis, ebben az írásban a „fehérben fehér” hímzés nem az alázat és ártatlanság, hanem a hazugság és a bűn, a szégyen elfedésének szimbóluma. Egyfelől a férjét felszarvazó úriasszony alibijeként szolgálnak az állítólagos hímzőkörben készült finom, aprólékos kézimunkák, másfelől a szabómester is egy ilyen hímzőrámmal takarja magát, mikor a váratlanul betoppánó szobalány rajtakapja inasával, az „aranyos Gézával”, aki a lány egyetlen társa – lehetne – magányában.

A falusi lány kitaszítottágával, idegenség-érzetével – holott kényszerből, a szüleit segítődjön a fővárosba dolgozni, azok mégis kitagadják, mikor kissé megváltozott beszédével, viselkedésével szembesülnek – a jelenkori történetésíkon banális mikrokonfliktust állít párhuzamba a szerző: az évek hosszú munkájával nagy nehezen összekapart belvárosi, polgári lakását épp eladó elbeszélőnek azért kell egykori otthonát feldicsérnie, hogy segítsen az anyának meggyőzni a fiát, a leendő tulajdonost – egy fanyalgó, láthatólag elkényeztetett fiatalembert –, hogy a „legszebb éveit” várják rá ajándékba kapott új lakóhelyén. Bár a falusi/városi életmódhoz köthető, ellentétes irányú szorongások és vágyódások kirajzolódnak a fenti paralel sorstörédekekből, azonban a felvetett problematika mintha kétdimenziós maradna, nem kap olyan mélységet, mint a hatalom jellemtorzító hatásának kérdése a *Kubikosok*ban, amelyben a gyerekkori barát, Balázs figurája még úgy is, hogy csak egy-két rövid epizódban jelenik meg, meggyőzően villantja fel kicsiben ugyanazt a narcisztikus, manipulatív személyiséget, mint amelyet nagyban Gila Rókus.

A lendületes, határozott kezdés után a második ciklus, az *Örökrangadó* – alcím: *helyek* – rövidebb darabjai inkább tárcák, melyek többnyire az elbeszélő én személyes múltjának neuralgikus pontjaira tapintanak rá. Feszés, jól felépített szövegek, de a kötet eleji novellák többrétű és tágasabb narratívája után a ciklus második felében néhol szűkösnek érződik az elbeszélői látószög. Az *Engesztelő ajándék* és a *Futás* viszont emlékezetes darabok, az író nagyon érzékeny, pontos megfigyeléseken keresztül vázolja fel a bemutatott karaktereket.

Az apa vagy Márta mama alakja attól válik izgalmassá és életszerűvé, hogy egyáltalán nem szimpatikus, könnyen szerethető figurák, ugyanakkor az egyes szám első személyű elbeszélő gyermeki – sokkal inkább kíváncsi, mint ítélkező – nézőpontja hozzásegíti az olvasót, hogy előítéletei mozgósítása helyett őszinte érdeklődéssel forduljon a szereplők felé. A szégyen és a bűntudat ennek a ciklusnak a hívószavai, illetőleg a kudarc, ami az első négy elbeszélésben az apa-fiú kapcsolathoz, a másik háromban pedig a házasság felbomlásához kötődik. A ciklus utolsó darabja, a *Nem érdekel* már átvezet a következő kötet-rész betegség-tematikájába, azaz a „saját múlt” történeteiből a „saját szenvedés” hasonlóképp megoszthatatlan világába.

Bár az *Istennek nehéz* novelláiban nemcsak testi betegség, hanem különféle pszichés kényszerek, múltbéli és friss traumák, fizikai és verbális erőszak áll a szenvedés háttérében, az viszont közös az eltérő eredetű sebzettségek, frusztrációk, lelki deformitások esetében, hogy továbbadni egyszerűbb ezeket, mint beismerni vagy feldolgozni. A ciklus alcíme a *pillangóhatás*, és az első szövegblokkal ellentétben itt a párhuzamos történetszálak egy időben futnak, sőt többszörösen keresztezik egymást, hatással vannak egymásra. Az előbb említettekől következően azonban ritkán mondható pozitívnak ez a hatás. A címadó novella első mondatai az ekképp létrejövő láncreakcióit fogalmazzák meg: „Indulat nem vész el, csak átalakul. Ez az *okmegmaradás törvénye*. Minden valakiből következnek és valakihez tart. Millió esemény – mint a drótkerítés szeme – kapaszkodik millió másik történésbe” (158.). Nagyjából ötven oldallal később pedig ugyanennek a mátrixnak a kérlelhetetlenségéről és kiismerhetetlenségéről beszél: „A rendszert csak önmagával lehet leírni, olyan, mint egy prímszám. Csak önmagával és Istennel osztható. Az úgynevezett élet is ilyen, mindennek konkrét helye van, az események gépsorán nem tud elcsúszni, megváltozni semmi. [...] Isten, a végtelenség egyetlen ismerője, századmásodpercekkel kirakózik. És a világ egyre aprólekosabb, egyre több hajszál látszik, törés, tű, körömfélhold. És ebből az éles képből én, G. K., a mindentudó elbeszélő, aki a rendszer része vagyok, csak szeleteket látok” (201.). A már emlegetett Ferdinánd-hídról pásztázó narrátor tehát fatalista világnézete mellett arról is vall, hogy valójában nem is mindentudó, s analóg módon, bár ki nem mondva, mintha Isten omnipotens volna is megkérdőjeleződne. Igaz, az explicit módon megnevezett, az olvasónak ki-kiszóló, s ezáltal hangsúlyosan elidegenített elbeszélő, ha nem is lát rá mindenre, de legalább „enyhe részvétet csikar ki magából” mind a Teremtő – „Istennek lenni nehéz” (164.) –, mind pedig a szereplők irányában. Utóbbi pedig már csak azért is figyelemre méltó, mert ez a halovány részvét (legalábbis ahol néven neveztetik) Grusznak, a szerkesztőnek szól, aki szintén szerzői alteregó, s akinek egyik pillanatról a másikra fordul fel az élete, mikor egy döbbenetes méretű dudort tapint ki váratlanul a nyakán. A megkettőzött (megháromszorozott) én egyfelől távolság-, s így mértéktartást tesz lehetővé, másfelől ezzel az írói gesztussal mintha az a tézis fogalmazódna meg áttételesen, hogy valódi együttérzés nem, csak önsajnálát létezik. Ezt az olvasatot más szöveghelyek is erősítik: „Itt senki fájdalom nem érdekel senkit soha” (155.), vagy két oldallal arrébb: „És persze egyik érzés sem ér össze a másikkal a végtelenben soha” (157.). Az elválasztottság, az érzelmi elszigeteltség felismerése köré épülnek tehát ezek a novellák, valahogy mégsem süt belőlük a „kozmosz magány” komor méltósága, talán azért, mert fontosabb tapasztalatként tűnik fel az „engem nem ért meg senki” élménye, mint az „én sem értek meg másokat” tragikum, s ettől óhatatlanul a kicsinyesség árnya borul az egyébiránt őszintének tűnő megszólalóra.

Az utolsó, *Lombikok* című ciklusban azonban – ahogy az alcím nevezi meg – *boldogságtörténetek* olvashatók, hol líraibb, hol prózaibb előadásmódban, mindig valamilyen nehézséggel, megszenvedettséggel ellenpontozva, hogy meglegyen „a jó és a rossz kétségbejítő és kötelező egyensúlya” (229.). A *Karodon vittél évekig* és a *Ráfekszik szívemre a sorsod* című novellák egy-egy hosszú mondatból állnak, ami ebben az esetben nem puszt-

tán írástechnikai mutató, hanem az érzelmetli emlékek intenzív újraélését hivatott érzékeltetni tagolatlan tudatfolyam-jellegűk. Ezzel együtt bátrabb, egyéni próbálkozásnak tartom a *Boldogságtörténet* című novellát, amely mottóként egy remek Mészöly-idejűvel indít, majd azt meséli el, hogyan tölt el a majdnem fiatal házaspár egy délutánt a Tisza-parton, úgy, hogy nem történik semmi, csak éppen örülnek egymásnak és az életnek, azt sem olyan kitörően vagy harsányan: egyszerűen „[b]oldogok, ami ebben a korban, negyven fölött, már szomorúság” (236.). S mint ahogy állítólag a boldog népeknek nincsen történelme, a boldog pároknak – úgy tűnik – nincs története: „A férfi különösen hisz az anekdotákban, példázatokban, allegóriákban, neki, ha innen nézzük, kudarc is lehetne, hogy éppen a boldogságuknak nincsen története. [...] a *nagy dolgok*nak csak szereplői, díszletei és jelmezei vannak. A rendező olyankor sohase néz oda, nincs megírva a szöveggönyv” (236–237.).

Nehéz nem a szerzővel azonosítani a történetbeli férfit, akinek ilyen fontosak a példázatok, allegóriák, hiszen ebben a kötetben is tobzódhatunk ezekben, épp ezért neveztem bátornak a döntést, hogy ezúttal Grecsó elengedte a „sztorit”, sőt, ami talán még nagyobb dolog: jórészt elengedte azt is ebben az írásban, hogy nagyon szépen, míves hasonlatok, váratlan jelzők ornamenseitől övezve mondja el, amit mond. Merthogy – bár elsősorban ez nyilván ízlés kérdése – úgy gondolom, vannak olyan túlírt mondatok, kirívó szóképek, tolakodó metaforák, amelyek – bizonyos olvasókra legalábbis – már kontraproduktívan hatnak, nem berántják a szövegbe (ami az író feltételezhető szándéka), hanem kilökik onnan. Mint például az efféle részletek: „csak a hiúság stoppolt orkánkabátja ropogott” (139.); „összegabalyodott sorok óriási gombolyagja lifegett a szívemen” (141.). De a *Tükör* című novella esetében is hasonló érzésem volt: ha nem magyarázná túl, ha nem lenne a számba rágva – már a címmel is –, hogy ebben a szövegben a soha fel nem épülő ház a rombolásában is alkotó, múló idő szimbóluma, mely így az elbeszélő személyiségének / testének tükré lesz, nem ez az elbeszélés ugrana be rögtön, mikor egy másik történetben (egyébként egy saját korábbi cikkéről) megállapítja a narrátor: „[e]gy felfújt allegóriává állt össze az íráson végighurcolt metafora” (126.). A stílárius túlkapasások és a nemritkán patetikus novellazáratok pedig mintha pont azt a karcos élettapasztalatot és szikár lényeglátást puhítanák fel, ami ennek a kötetnek az egyik legnagyobb erőnye.

A kötetzáró novellában is éppen ez történik; a *Negyvennégyes* plasztikusan és imponáló tárgyilagossággal mutatja be a sugárkezelték redukált, ottliki világát, a „civiliek” számára fel nem fogható, meg nem érthető és át nem élhető megpróbáltatások által sajátos sorsközösségbe zárt, mégis mindentől és mindenkitől végtelenül elszigetelődött, számozott betegek szubkultúráját, azonban a befejező képpel itt is pengeélen táncol a szerző giccs és megrendítő szépség határán. Nehéz lenne pontosan meghatározni, mi az a „paraszthajszál”, ami a két kategóriát elválasztja egymástól...

A könyv fülszövege szerint „[...] Grecsó Krisztián novelláiban mindig ott kísért a kíméletlen együttérzés” – meglehet, így van, mindenesetre a magam részéről arra jutottam, vagy nekem kellene sokkal együttérzőbbnek, vagy az írónak kicsit kíméletlenebbnek lennie.

„AB OVO USQUE AD MALA.” AZ ELEJÉTŐL A VÉGÉIG, HOGY A DINNYEFEJŰ OLVASÓ IS ÉRTSE!

Cserna-Szabó András: *Zerkó, Attila törpéje*

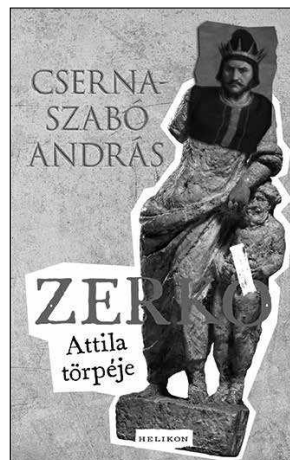
„Ízlések és pofonok [...], nem minden költészet csak holdfény és rózsailles!” olvashatjuk Cserna-Szabó András új regényében, a *Zerkóban* (107.), ami a mű tételmondata is lehetne. Fergeteges humorú történelmiregény-paródia, szókimondó stílusa miatt minden bizonynyal megosztja az olvasóközönséget. Ezt jól igazolja, hogy egyes kritikák csak vérbő paródiának tekintik és a közízlés kiszolgálását látják benne. Mások a témaválasztást kifogásolják vagy a mai szlengben megszólaló címszereplőt. Vannak olyan olvasók is, akik csak leegyszerűsített történelemleckének titulálják, holott ennél sokkal többről van szó. A regényben valódi óserővel tárulkozik fel az ókori világ, így érthető a szöveg szubverzív hatása is. Mindenképpen figyelemre méltó írói teljesítmény.

A szerző előző regényeit ismerve Cserna-Szabó számára a nagyepikai műfaj „roppant játék”, mindig újszerű szövegélményre törekszik. Műveiben egyszerre többféle regiszter van jelen, nála „a regény szelleme a sokféleség szelleme...” Homérosztól a vadnyugatig, a magasirodalomtól a szórakoztató zsánerekig számtalan vendégszöveggel és utalással találkozhatunk prózájában. Emellett a szórakoztató szándék is meghatározó, amely soha nem zárja ki a súlyosságot. Tehát arról a fajta nevetetésről van szó, amely igényességet feltételez, maga a „könnyedség hegyfoka”¹ vagy ahogyan a *Zerkóban* olvassuk: „Nem csak mindig a meló, kell a szórakozás is” (360.).

Zerkó, Attila törpéje mindkét már említett sajátosságnak eleget tesz, ugyanis nagyszerű humorú történelmi paródia, amely számos szövegvilágot mozgásba hoz. A regényben olvashatunk Szent Ágoston-, Horatius-, Vergilius-, de Arany-, Petőfi-, Márai- vagy Hajnóczy-sorokat is. A görög mitológiától a buddhizmusig, Borgestől Hamvasig legalább félszáz szerzőtől származó jelleltlen idézettel találkozhatunk a műben. A Csernai-Szabó-i próza olyan hipertextusként lép fel, amely hálózatszerűen szerveződő, újabb és újabb kapcsolódásokkal teletűzdelt, nyitott szövegrendszer. Ezek a szövegrészek is megmozgatják, aktívvá teszik a befogadói munkát, más és más regiszter felől teszik elérhetővé a művet.

¹ Az idézetek forrása: Milan Kundera: *A regény művészete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2018.

Helikon Kiadó
Budapest, 2022
412 oldal, 4299 Ft

Hogyan lehet és miért kell ma történelmi regényt írni? A műfaj az utóbbi évtizedekben valódi reneszánszát éli,² igazi divatjelenséggé vált. Emiatt felmerül a kérdés, hogy a történelmi regény hagyománya mennyire folytatható, van-e lehetőség a megújulásra. A szerző látható módon újragondolja a megszólalás lehetőségeit. Jól zsonglőrködik a zsáner klaszszikus elemeivel, aktualizálja azokat, és a paródia beszédmódját választja. Így válik lehetővé, hogy egy tőlünk távoli korszak segítségével tükröt tart nekünk. Ezért tehát nem véletlen, hogy az V. századi történelmi tablót szemlélve saját korunk mozaikjai tűnnek fel a *Zerkóban*. Atmeneti, kiszámíthatatlan korszakban élünk, mint Attila törpéje, a migráció korában, amikor a nyugati civilizáció lehetséges összeomlását szemlélhetjük, és általános a bizonytalanság minden téren.

A híres betyár, Rózsa Sándor alakja után³ most egy újabb történelmi legenda és annak kora kerül az érdeklődés középpontjába: Attila és az ókori civilizáció hanyatlásának kora. A szerzőt foglalkoztatják a talányos történelmi szereplők, ezzel is magyarázható az Attilakultusz felidézése. A műben egyértelműen jelen van a deheroizálás és a demitizálás, társadalomkritikaként is értelmezhető. Az V. századi milió hangulatát olyan pontosan igyekszik megragadni, mintha korunk társadalmáról szólna. Ennek egyik erőteljes példája, amikor Zerkó gazdájának, Plancusnak ad igazat, miszerint az államot nem a legből-csebb emberek tudják a legjobban vezetni, ahogyan Plátón gondolja, hanem „a költők, a kurtizánok, az iszákosok és a szakácsok [...]. Együtt. A szépség, a kellem, a mámor és az ízlés nevében” (82.). A történelmi regény azonban nemcsak példázatosságra törekszik, hanem a nemzeti érzéseket is megcélozza. Jelen esetben rendkívül szarkasztikus módon. Amikor Zerkó a nemzeti öntudat túlcordulásának lesz fültanúja – „Hunnián kívül nem lehet élni máshol” –, gúnyosan fogalmaz: „Azt hallottam, hogy a hazaszeretet olyan, mint a szesz: megcélozza a szívet, és elhomályosítja a látást” (315.). Ehhez hasonlóak Edika szavai is: „Na és a nép? Az istenadta nép? [...] Te is tudod jól, hogy a nép csak egy szó. Nem jelent semmit. Nép nincs. Ha van is, azt eszi, amit kap” (325–326.). A szöveg tehát egyszerűen humoros és kritikus, tele áthallásokkal.

A műfajváltás miatt a történelmi nagy elbeszélés jól ismert kritikája is megjelenik, miszerint a történelem is csak fikció, akárcsak az irodalom: „Nem emlékszem, de attól ez még fix” (8.), „A jó hazugság legfőbb hozzávalója az igazság” (132.), „De hát mondani mindent lehet” (291.), „Ilyen jelentős történelmi pillanatokban nem lehet rögtönözni. Felelőtlenség lenne. [...] Priszkosz rétor, udvarunk becses vendége, konstantinápolyi történetíró fogja szépen megfogalmazni. Hogy a művelt utókor kellőképpen informálva legyen. Talán már meg is írta...” (326.), „Persze kicsit kiszíneztem a sztorit itt-ott” (340.). Nem véletlen, hogy Zerkó visszatérő ironikus szófordulata, „Ez fix!” többször is ismétlődik a szövegben, amikor a történesek bizonyosságáról, megbízhatóságáról van szó. A mű a népszerű, klasszikus történelmi regények közül Gárdonyi Géza *A láthatatlan ember* című ismert művével is dialógusba lép. Kiegészíti, új megvilágításba helyezi Emőke és Zéta szerelmi történetét. Egy eddig még ismeretlen változatot kínál az olvasóknak, a nézőpont pedig végig ironikus-szarkasztikus marad.

A komikus és metaforikus utalások mai történeté avatják a *Zerkót*, s a mű érdemei közé tartozik, hogy a történelemmel nem elmélyülten foglalkozó olvasó is könnyen felfedezheti ezt a korszakot. Kik voltak a gladiátorok, esetleg melyek a görög-római istenségek attribútumai? Miről szól Oidipusz király szomorú története, vagy ki volt Szent Ágoston? Az elbeszélői szólám úgy van megkonstruálva, hogy a címszereplő törpe, Zerkó rendkívül humoros stílusban, mintegy csevegve adja elő kalandos élettörténetét, közben pedig

² Bokány Péter szerint a kilencvenes évek közepe óta tart ez a népszerűség. – Bokány Péter: *Ahogyan sohasem volt. A történelmi regény változatai az ezredforduló magyar irodalmában*, Savaria University Press, Szombathely, 2007, 13.

³ Cserna-Szabó András: *Sömmi*. Magvető, Budapest, 2015.

mindenütt figyelmesen magyaráz és közbeszól hallgatóságának. A szöveg beszélője hiteles barbár. Alig vannak ismeretei, szegényes a szókincse, azonban figyel és tanul. Neve dinnyét jelent, ahogy ez a születés anekdotájából kiderül. A történet elején még műveletlen, egyértelműen üres- vagy dinnyefejú főszereplő könnyűszerrel be tudja avatni a hozzá hasonlóan csekély történelmi ismeretekkel rendelkező olvasót az ókori eseményekbe. Hippó városának nyomornegyedéből indul és Konstantinápoly legfényesebb császári udvaráig jut el. A történet végére igazi művelt, világgjárta úriember lesz, aki Attila udvari tolmácsa és pohárnoka lévén nemcsak öt nyelven beszél, de ismeri és átlátja a korszak nagy összefüggéseit is. Minimalista elbeszélői szólamával tehát könnyű azonosulni, és a főszereplőhöz hasonlóan az olvasó is hasonló „karriert” járhat be, ha kezébe veszi a könyvet. Feltárulkozik előtte a korszak, a legnagyobb klasszikusok (Horatius, Vergilius, Szophoklész stb.) sorait olvashatja, akiket addig akár még soha. Erre is ironikus utalást találunk a regényben, amikor Plancus és Bonifacius tábornok heves dialógusából rövid meghatározást olvashatunk a korszak legveszedelmesebb barbárjairól, a vandálokról: olyan emberek, akik még soha nem olvastak Vergiliust vagy Ovidiust, „azt se tudják, eszik-e vagy isszák” (63.). Az elbeszélői én tehát nem feltételez semmilyen előzetes tudást erről a korszakról. A törpe elbeszélése fergeteges humorú, parodisztikus, ami a történelmi regényekben jártas, de a naiv olvasók számára is egyaránt népszerű lehet, széles olvasóközönséget szólít meg. Mindezt a szöveg jellegzetes szerkezete is lehetővé teszi, mivel rövid mondatokból, kisebb szövegegységekből építkezik. Komikus tehát, hogy a törpe mondatai is „törpék”, amit a „Gyengébbek kedvéért” (65.) gyakran ismételi. A szöveg szervezőelvéként az ellentét is megjelenik, hiszen fennkölt és vulgáris stílusú szövegrészek váltakoznak, „az alantas a fenségessel mindig párban jár, kispajtás” (16.). A regényben ezek az alapvető eljárások biztosítják a nagyszerű nyelvi humort.

Zerkó, a főszereplő meglehetősen szokatlan figura: bennfentes törpe, nagy történelmi események szemtanúja, Attila belső embere. Egy ciprusi kocsmában, iszogatás közben immár sokadszorra meséli el életének történetét. Keretes elbeszélése kalandosabbnál kalandosabb eseményeket karikíroz. Egy félig berber, félig görög származású púpos törpe, aki a vandálok szerint lába között hordja az „óriáskígyót”. Életútja kalandos, története civilizációkon és kultúrákon átívelő V. századi road movie, ahogyan azt a regény borítóján is olvashatjuk. Kezdetben a hippói Félszemű Datolyaárus nevelt fia, majd úri rabszolga, maga Priapus istenség megtestesítője római gazdája számára. A vandálok betörésével Göiserrik király rabszolgája, később Konstantinápolyba kerül, ahol új gazdája, Aspar felszabadítja, megkeresztelik, így meg is házasodhat. Ezt követően a hunok kezébe kerül. Előbb Buda udvari törpéje, de annak halála után Attila szolgája lesz. Kis ideig Rómában raboskodik, majd újra visszakerül a hun vezérhez, így sorsa örökre megpecsételődik. Attila könyörtelen módon megcsonkíttatja és gyermekei házitanítójává teszi a művelt törpét. A főszereplőt ezek után már egyedül csak a bosszú élteti. Mindvégig Attila mellett marad, tolmácsa, pohárnoka, legfőbb tanácsadója lesz. Egy összeesküvés révén lehetséges lenne megmérgezni a vezért, de nem teszi. Jelleme egyszerre talányos és mindvégig humoros. Attila halála után elszegődik Júda cirkuszába, ahol világhírű bohóccá válik. Végül eladja a rámaradt társulatot és ciprusi halászként tengeti életét.

Az ókori pikareszk regény vidám hangulatú történelmi tabló, amely Zerkó fizikai adottságai révén komikusan nyomatékosítja az alulnézeti perspektívát. A regény törpe perspektívája metaforikusan a napjainkban olyannyira divatosá vált mikrotörténetírást, a történelmi alulnézetet teszi neveltség tárgyává. Mindezt a humoros digressziók érzékeltetik, hiszen a kisebb-nagyobb kitérők egy-egy történelmi ismeretet mélyítenek el. Az alulnézet metaforikus értelmezése akkor válik igazán humorossá, amikor fény derül a főszereplő intim méreteire, mivel Zerkót nemcsak csavaros esze, hanem tekintélyes hímtagja is segíti a történet folyamán. A regény első felében jelen lévő (al)testiség és az ebből

fakadó pajzán humor messzemenően uralják a szöveget. A szólam egyszerre komikus, minimalista, szókimondó, de alapvetően anakronisztikus is a mai szleng használata miatt (például srác, meló, főszer, dekkol, idióta stb.). Mindemellett retrospektív elbeszélésről lévén szó a megszólaló narrátor tudása különbözik a szereplői én tudásától. Ez sok esetben nevetség tárgyát képezi: „A kibaszott vandálok éppen átkeltek a tengeren Héraklész oszlopainál [...]. De hát akkor nekem erről még fogalmam se volt. Azt sem tudtam, kik azok a vandálok” (41.), „A Rajnánál már ötszázézeren voltunk, de hogy ezt ki számolta meg, azt nem tudom. Én biztosan nem” (227.). Az elbeszélő nem okoskodik, nem tudálékos, ahogy a legtöbb történelmi regényben. A különféle digressziók, az előreutalások, illetve a narrátor hallgatóságához történő kiszólásai mind a komikum forrását képezik.

Ebben a történelmi regényben is, mint ahogy a legtöbb Cserna-Szabó-műben meghatározó módon jelen vannak az anekdoták, ugyanakkor az elbeszélésre is az anekdotikus-ság jellemző. Olyan narratív formáról van szó, amely nemcsak Mikszáth, Krúdy vagy Esterházy műveinek sajátja, hanem a kortárs prózában is egyértelműen tovább él.⁴ Ez a műfaj nagyszerűen képes közvetíteni egy történelmi korszak jellegzetes atmoszféráját, a hitelesség igényével lép fel, azonban nem igazságértéke miatt jelentős, hanem sokkal inkább valószerűsége miatt. Alkalmas arra, hogy komplex szituációkat drámai struktúrába rögzítsen és csattanósan, tömören adjon elő.⁵ Ez a „törpe” forma jól igazodik a főszereplő élőbeszédszerű előadásmódjához, illetve lehetővé teszi az önreflexivitást is a műben. Ez szintén Cserna-Szabó-i sajátosság, hiszen minden regényében találunk metafiktív elemeket, a fikció kereteit leleplező utalások pedig mindig humorosak.

A különös nézőpont és az anekdotikus szerkezet durva nyelvezettel párosul, alkalmazása azonban az oralitással magyarázható, mivel szorosan hozzákapcsolódik az anekdota műfajához. Zerkó nyelvezete néhol vulgáris, ahogyan maga a korszak is, vagy a paródia beszédmódjából adódóan a messzemenőig játékos. Mindenképp a kanonikus irodalom provokációjának minősül. Az élőbeszédszerűség megjelenése még azért is nyilvánvaló, mivel az elbeszélés színhelye egy ciprusi kocsmá. Ebből ered a közvetlen és közönséges kifejezőmód, hiszen a kocsmái stílus is ilyen. A kocsmá mint az elbeszélés tere visszatérő elem Cserna-Szabónál. A spontenitás, a könnyedség, a felszabadultság metaforikus helye, ahol az ember a humortól is megrészegeedik, nem csak a jó bortól. „Az élet túl rövid ahhoz, hogy a törpék szar bort igyanak” (6.), mondja Zerkó, amiből egyértelműen az is következik, hogy ahhoz is túl rövid, hogy a hallgatóság unalmas történeteket halljon. Nem véletlen, hogy a regény első anekdotája az istenek nedűjéhez kapcsolódik, hiszen a bor a legfőbb inspirációforrás Zerkó számára, amit a barbárok nem ismernek. Mindenről pedig barbár nyelven, az elejétől a végéig, mivel egy olyan korról, amikor „évről évre valahogy egyre sötétebb” (363.) lesz, csakis vulgáris módon lehet előadni. És hogyan beszélhettek az V. századi barbárok? Úgy, ahogy korunk „barbárjai”. Ez fix!

⁴ Az apologetikus szándék nagymértékben Gintli Tibor nevéhez kötődik. Legfrissebb munkájával, a *Perújrafelvétel*vel is amellet érvel, hogy az anekdota koronként megújuló, atemporális forma, ami nem tűnt el, hanem tovább élt a modernségben és a posztmodernben is. Lásd Gintli Tibor: *Perújrafelvétel*. Kalligram, Budapest, 2021.

⁵ Vö. Lionel Gossman: Anekdota és történelem. In: Kisantal Tamás (szerk.): *Narratívák 8*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2009, 219.

BETŰBŐL SZABADULVA

Márai Ilona: *Betűbe zárva. Napló I. 1948–1967, II. 1968–1979.*

Sajtó alá rendezte, jegyzetek, utószó: Ötvös Anna. Válogatás, szerkesztés: Nagy Zsejke.

„Ha kiadó lennék, aligha szabadulnék a gondolattól, hogy Márai Lola naplóit kiadjam. Azért a fénycsóváért, amit a Márai-életműre vetne, s amit csak ő tehet meg” – írta Márai naplóinak az 1984 és 1989 között született feljegyzéseit tartalmazó, utolsó kötetével kapcsolatban Pályi András e hasábjain, a *Jelenkor* 2000. májusi számában. Szavai szerint „ez az egyetlen olyan Márai-napló, amelynek nem egyedül maga az író a főszereplője. Hatvankét esztendő együttélés után az ismeretlenből előlép L., azaz Márai Lola, az élet-társ, a feleség, az asszony, aki korábban is csak neve kezdőbetűjével tűnt fel, ha egyáltalán feltűnt, és mindig mellékalakként”.

Szinte pontosan ugyanabban az időben jelent meg a győri *Műhely* 2000. évi, teljes egészében Máraival foglalkozó, kötetnyi terjedelmű második-harmadik száma. A folyóirat akkoriban és még sokáig becses ritkaságot jelentő közleményeinek sorában a feleségtől is olvasható két levél, amelyet a férjének írt, „Édes A-m” (nyilván „Alexem”) megszólítással, valamint egy kétoldalas, mintegy másfél hetet felölelő részlet „Lola” harminc éven át vezetett naplójából, 1974 nyaráról. Különösen emlékezetes a hetvenen túli idős hölgy egy könnyed fesztelenségben eltöltött délutánjának leírása (július 31., Salerno, Olaszország): „Semmi levél. Forró párás nap. Alvás du. együtt uzsonna. Konyhában meztelenül jég-szekrényből hideg kávé tej. Kitűnő. Hol lehet jobban »nyaralni?« főleg zavartalanabban! Személyzet és idegen nélkül!!!”

E sorok olvasójaként tehát, Pályi Andrásához hasonlóan, én is több mint húsz évet vártam Márai Ilona naplóira, amelynek megjelenésére végül tavaly került sor, a Helikon Kiadó jóvoltából, Ötvös Anna sajtó alá rendezői és Nagy Zsejke válogatói munkájának köszönhetően. A százharmincöt kisalakú kéziratos füzet feldolgozását Ötvös Anna Mészáros Tiborral együtt végezte. Ezeket a füzeteket Márai is említi a naplójában: a felesége halála után olvassatta őket, mint síron túli üzeneteket. (A fentebb idézett részlet nem szerepel a kötetben, az ugyanis nem a teljes naplót tartalmazza, hanem „csupán” bőséges válogatás.)

A könyvből egyébként kiderül, hogy az író olykor, titokban, már a születésük pillanatában olvasta a felesége feljegyzéseit: például a nappali időkben, amikor rettenetesen féltékeny volt egy fiatal rendőrrre, aki önfeledten csapta a szelet a nála húsz évvel idősebb férjes asszonynak. Márai Ilona ez idő tájt írt feljegyzéseiből értesülhetünk arról a különös tényről is, hogy mardosó féltékenysége a férj nemcsak szóban, hanem a saját naplóiban is hangot adott – amit viszont a feleség olvasgatott.

Helikon Kiadó
Budapest, 2022
848+840 oldal, 11990 Ft

És ha az olvasónak most némi hiányérzete van, mert nem tudja felidézni, hogy az aférnak nyoma lenne Márai megjelent naplóiban, akkor nem téved: ezek ugyanis nem a nagyközönségnek szánt feljegyzések voltak, hanem az író úgynevezett házi naplói, amelyeket idővel megsemmisített. Még belegondolni is szédítő, mennyit írhatott nap mint nap a házaspár, hiszen Máraitól *A teljes napló* terjedelme tizennyolc kötetre rúg, a feleség naplójának most megjelent kiadása pedig a kéziratok anyagának csak mintegy felét tartalmazza, és így is több mint ezeröttszáz nagyalakú oldal.

Ez a napló nem csupán egy jelentős íróról szóló felbecsülhetetlen értékű dokumentum, hanem többek közt irodalomszociológiai, társadalom- és életmódtörténeti forrás is, illetve egy olyan női alkotó műve, akit ez a mű alkalmasint ugyanúgy íróvá avat, mint Radnóti Miklósné Gyarmati Fannit vagy Márainé egykori szomszédját és barátnőjét, Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilonát az ő naplójik, illetve visszaemlékezéseik. (Ötvös Anna alapos jegyzeteinek egyik gyöngyszeme, amikor Harmos Ilona *Tűzes cipőben* című könyvéből idézi Kosztolányi Ádám Márai Ilonát illető megjegyzését: „úgy érkezik, mint-ha zenekísérettel jönne, körülvéve szerelmes férfiaktól”).

A visszaemlékezés és a napló persze a kidolgozottságnak nem ugyanazon a fokán áll, de „Lola” naplói a műfajnak mindenképpen figyelemre méltó darabját jelentik. Már csak azért is, mert – mint Menyhért Anna csaknem tíz éve, a *Jelenkor* 2013. májusi számában írta – „jelenleg a 20. század női szerzőivel való foglalkozás legnagyobbbrészt az irodalomtörténet jól ismert vonalainak mentén zajlik: beszélünk – újabban – a *Nyugat* női szerzőiről például, annak ellenére, hogy tevékenységüket sokszor nem tartják igazán értékesnek. Nem is könnyen tarthatjuk annak, hiszen bevett olvasási szokásaink szerint az úgynevezett női műfajok – a napló, a memoár, az önéletrajz, a levelek, az érzelmes versek, a novellák, a sziruposnak tartott történetek – marginálisnak számítanak”. Pedig – folytatódik az érvelés – ezek révén „egy műfaji értelemben tágabb kánoni szempontrendszer következtében bővíülhetne a magyar irodalom története”.

A legtöbben persze nyilván úgyis Márai miatt veszik a kezükbe a könyvet, de az író alakja egy idő után kissé elmosódik, és az olvasót egyre jobban kezdi érdekelní a napló írója, a feleség. Hogy ki is ez nő: Matzner Ilona, Grosschmid Sándorné, Lola, a Márai-naplók titokzatos L.-je (a hűgának pedig csak Virkó). A férj feljegyzéseiből szinte semmit sem tudunk meg róla, többnyire még az se derül ki, hogy ha Márai úton van, vele utazik-e a felesége. Sőt, az olvasót az is meglepetésként éri, hogy Márai Ilona New Yorkban – még az ismerősök előtt is titokban tartva a dolgot – munkát vállalt: egy nagy üzletben volt eladó, sőt a szakszervezetbe is belépett. A legjobban a porcelán- és ezüstosztályt szerette, de szükség esetén biciklit is tudott eladni. Munka közben rágózott. Ezt írja: „áttértem a peppermint rágógumira”. Mármost a mentolos cukorkáról, amely nem tett jót a fogának. Amikor átjöttek Európába, ismerősök küldték neki postán az utánpótlást.

De az amerikai életforma egyéb kellékeit is elfogadta, sőt megszerette. Olaszországban például a hetvenes években „Lehetetlen, hogy ne ehessünk itt hamburgert!” felkiáltással elektromos húsdarálókat vásárolt: az első meglepetésvacsorának Márai is örült. Később, amikor visszatelepülnek Amerikába, a McDonald’sról már-már ömleng: „a hamburger remek, gyönyörű helyiség, nagy, kellemes »ambiente«, óriás hamburgerek, tej, almatorta, »milkshake« (fagyalt tejben). Kítűnő vacsora, 2,90-ért az egész”. Tévéznek. Még futballmeccset is néznek!

Pedig Matzner Lolát a neveltetése nem erre az életre predesztinálta. Jómódú kassai zsidó családból származott, édesanyja és nagymamája tevékeny részt vállalt a szlovákiai zsidó nők egyesületében is. A vallás iránt ő már elég közömbös volt: a főbb zsidó ünnepeket szinte egész életében számontartotta ugyan, de hitvilágát inkább a természettudományok felületesen elsajátított eredményei, bizonyos merengő agnoszticizmus és a leghétköznapibb babonák sajátos ötvözete határozták meg. Polgári házasságkötésükre – „aláírásukra” – úgy

emlékszik, hogy megkérdezte Márait, kikeresztelkedjen-e, mire az író azt válaszolta, hogy ha meg meri tenni, akkor ő azonnal betér zsidónak. Amikor később mégis megkeresztelkedett, azt így kommentálja: „Mama már nem élt, Apának természetes volt”. Az édesanyjának tehát rosszulesett volna, az édesapa – akit Auschwitzba hurcoltak, és a lánya azt sem tudta, mikor halt meg – közömbös volt. Márai egyébként később kevesebb hányaveti rokonszenvet mutatott a zsidóság iránt: másnak, mint antiszemitának nem tekinthető megnyilvánulásait (Révész Sándor *Az antimindenes* címmel írt ezekről a *Beszélő* 2008. júniusi számában) a felesége azzal mentegette, hogy az író az édesanyja rossz természetét örökölte...

Saját magáról ezzel szemben így ír Márai Ilona: „csak a »kispolgárok«-nak imponál a származás vagy státusz. Arisztokraták ezt nem érzik. Engem így neveltek”. Érdekes, hogy ezután „P. Gézát” és „Máriát” nevezi kispolgároknak, de itt alighanem rosszul sikerült kiolvasni a kéziratot, mert valószínűleg R. (Radványi) Gézáról, Márai öccséről, illetve a feleségéről, Tasnády Fekete Mária színésznőről van szó.

A szövegmegállapítás és a jegyzetek egyébként az anyag óriási méreteihez képest igazán megfelelőnek mondhatók. Ötvös Anna alaposságán nem ejtenek csorbát az olyan apróságok, mint hogy a „petit ménage” (II. kötet, 203. oldal) nem „kis háztartás”-t, hanem a szöveggörnyezetből is világosan érthető módon „kistakarítást” jelent, vagy hogy a „pos [!] cipő” (II., 361.) könnyen megfejthető: a „posh” angol szó, és előkelőt, puccost, flancost jelent. Amikor a naplóról egyszer (II., 383.) így beszél az angolóráról: „utána úgy vagyok mindennel, mint »a rabbi, a kecske, a szegény ember«”, vagy amikor (II., 522.) ezt írja: „Víz van (»kecske és rabbi«)”, akkor arra a paradigmikus tapasztalatra utal, hogy olykor már annak is örülni kell, ha nincs ok a szomorúságra. A csak a főszereplőkkel hivatkozott vicc lényege: ha egy zsúfolt szobába a rabbi tanácsára a szegény ember bevisz még egy kecskét is, majd egy idő után, a helyzetet már teljesen elviselhetetlennek találva, ugyanannak a rabbinak a tanácsára kiviszi a jószágot, már nem is érzi olyan zsúfoltnak ugyanazt a szobát.

Szociológiailag is nagyon érdekes egy különös szó alakja, illetve jelentése. A kötetben (I., 585.) „rachnonen” formában szerepel, a bizonytalan olvasat kérdőjelével a végén. A ch miatt az ember német eredetre gyanakodhat, annál is inkább, mert számos német szó, kifejezés és közmondás olvasható a könyvben – de ott zsákutcába jutunk. Megkérdeztem hát Nádasdy Ádámot – ez esetben mint *A walesi bárdok* tréfás jiddis fordítása kritikai kiadásának készítőjét (megjelent a *2000* 1998. októberi számában) –, hogy nem lehet-e esetleg jiddis. Mint kiderült, az is: „a helyes olvasat rachmones (magyarosan rahmónesz), ami a héber rachmanút »szánalom, könyörület« átvétele jelentésátvitelével, a jelentése pedig: »szerencsétlen, peches, szánalmas«”.

Az ilyen apró pontatlanságokkal vagy tanácstalanságokkal szemben viszont finom és pontos kommentátori megoldás, hogy amikor Márai letagadja feleségének, hogy levelezett volna egy nővel, akivel a háború előtt futó viszonyba is keveredett (II., 712.), ezt olvashatjuk a jegyzetekben: „Márai Sándor Megyery Sárihoz írt levelei megtalálhatók az MTA Könyvtárának Kézirattárában és a PIM Kézirattárában is”. A jegyzetítő igen diszkrétén kezeli Máraiék házasságának egyik legnagyobb válságát is: amikor Márainé 1963-ban New Yorkból Olaszországba utazik, hogy haldokló nagybátyja mellett lehessen, a férje nemcsak megcsalja, hanem azzal fogadja a hazatérő feleségét, hogy ez a néhány hét volt élete legszebb időszaka. Az utalásokból nem derül ki világosan, hogy ki az érintett nő – Márainé az illető szeszipari, illetve zsidó családi hátterére tesz megjegyzést –, de ha az olvasó nem rest az *Életrajzi jegyzeteket* is átolvasni, akkor kiderül, hogy annak a Zwack Micinek (1889–1987) a lányáról volt szó, akit egyébként Ady költészetéből Mylitta néven ismerhetünk.

Persze valószínűleg kevesen fogják az *Életrajzi jegyzeteket* böngészgetni. Sőt, tulajdonképpen már az is kérdés, hogy az olvasónak milyen stratégiával érdemes egy ilyen gigászi szövegfolyamba belekezdnie. Ha ugyan nem akarja a két kötetet regényként az elejétől a

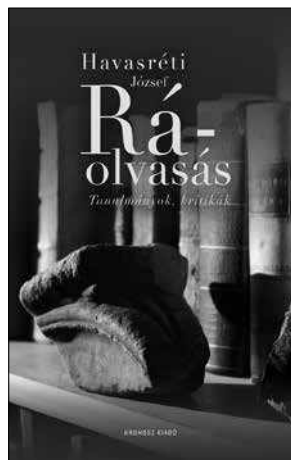
végéig elolvasni – ami egyébként kimondottan ajánlható. De az is lehet, hogy egyesek, már ha negyvenhárom évnél idősebbek, arra kíváncsiak, hogyan éltek Máraiék az ő születésük évében. És érdemes a *Névmutatót* is böngészgetni, kiről mikor mit ír Márai Ilona.

De talán mégis tanácsos végigolvasni az egész naplót, mert a két kötet a műfaj természetéből következő ismétlődések ellenére is érdekes olvasmány: Márainénak a szülei, az oldalági rokonai, a kisfia vagy akár a távolabbi családtagok halála miatti állandó gyász-munkája, a férjéhez és fogadott fiához fűződő kapcsolatának a dinamikája mindenestre csak így rajzolódik ki igazán. A saját testéhez való viszonya ugyancsak érdekes (Márainak nem árulta el, hogy egy idő után már nem volt meg az összes foga, a munkahelyén pedig a koráról hazudott), bár az sem kevésbé bájos, amikor a férje kisebesedett homlokára terít batisztkendőt, amely annyira kilóg a sapka alól, hogy Márai az asszony szerint valóságos Arafatként jön-megy Salernóban. A dachba, alkoholizmusba – a bort „szinte kábítószerszerű mohósággal issza, és derűs vagy haragos lesz tőle” (L., 353.) – és depresszióba süppedt, de csodálatos módon mindvégig alkotóképes Márai végül sosem halványul mellékszereplővé. Az író mindig egyetlen L. betűvel jelöli a feleségét, aki ugyancsak mindig egyetlen nagybetűvel utal a férjére: Ő.

B Á R Á N Y T I B O R

FELFORGATÓK A KÖNYVTÁRBAN

Havasréti József: Ráolvasás. Irodalmi tanulmányok és kritikák

„Tisztában vagyok vele, hogy ez szőrszálhasogatás, csak érdekesnek találtam, hogy egy beszélgetéskönyv rögtön egy beszédes félreértéssel kezdődik”, mentegetőzik a szerző Réz Pál „hangos memoárjáról” szóló kritikájának elején. Már túljutott a kötelező körökön – szót ejtett a *Tények és tanúk* sorozatról, felvetett néhány fontos műfaji kérdést –, mikor is Havasréti megemlíti: a *Bokáig pezsgőben* főszereplője és beszélgetőtársa bizonyos szöveghelyeken mintha másképpen értelmezné „az emlékezet mibenlétére és az emlékek felidézésére vonatkozó elvi megfontolásokat”. Réz jobbára ártalmatlan, „viszonylag kézenfekvő tapasztalatként” utal rá, hogy az ember idővel már „nem emlékszik arra, ami történt,

Kronosz Kiadó
Pécs, 2022
312 oldal, 3200 Ft

csak arra, hogy miként szokta elmesélni”, Parti Nagy viszont egy posztmodern történelmelméleti „belátást” vezet le belőle (tudniillik hogy az élettörténeti eseményeket maga az elbeszélés aktusa hozná létre); és *vice versa*, a pozíciók a beszélgetés későbbi pontján cserélődnek. Azt hiszem, Havasréti nem járt el méltánytalanul – legalábbis a többé-kevésbé konszenzuális kritikai protokoll fényében biztosan nem –, amikor feltette a kérdést: *egészen pontosan* miben is látják a kötet szereplői az emlegetett nehézséget, tehát a „nyers” élettények és a retorikailag megformált önéletrajzi anekdoták utólagos elválasztásának problémáját; és megállapította, hogy nem pontosan ugyanabban. Mégis úgy érezte, hogy szükség van némi *józan öniróniára*, hogy elvegye – vagy legalább tompítsa – a kritikai megjegyzés élet. Jóllehet akkor sem érthette volna szó a ház elejét, ha nem teszi.

Tisztában vagyok vele, hogy ez szórszálhasogatás, csak érdekesnek találtam, hogy Havasréti a vaskos tanulmánykötet (na jó, tanulmány- és kritikakötet) egyik viszonylag mellékes pontján mintegy „berendezi a színpadot”: megrajzolja az implicit olvasó és a szerző figuráját, és rögzíti a szereplők közötti viszonyokat. Egyszersmind támpontot ad hozzá, hogyan kell elképzelnünk a szövegekben megalkotott szerzői alakmás és az odaértett befogadó dialógusát – vagy általában véve a köztük zajló kommunikációt. Röviden: az olvasónak *joga van* felhorkanni, ha úgy gondolja, hogy a szerző túllépte az interpretációs hatáskörét, vagy túlzott jelentőséget tulajdonított kedvenc felismeréseinek és ötleteinek; a szerzőnek pedig illendő *komolyan vennie* ezeket a fenntartásokat, és lehetőség szerint megindokolnia, miért tartotta fontosnak elmondani, amit elmondott. Persze nem mindegy, hogyan szól az olvasóhoz. Havasréti a karót nyelt önigazolás helyett az udvarias (értsd: az elképzelt vitapartner arculatának és a sajátjának a megóvására egyaránt ügyelő), határozott és többé-kevésbé nyílt kommunikációt választja. Szakmai érényein túl alighanem ez a közvetlenség teszi oly vonzóvá az írásait.

Az alábbiakban ezekről a szakmai érényekről lesz szó: a *Ráolvasás* tanulóiban megmutatkozó széles történelmi látóköréről, a kontextusérzékeny elemzések megvilágító erejéről, a kötet tartalmi gazdagságáról és szemléleti-módszertani következetességéről. (Arról, hogy a szerző mit feltételez az implicit olvasóról, és mikor milyen stílusban szól hozzá, később még mondom valamit. Ígérem, a továbbiakban felhagyok a kötetbeli „be-szédes részletek” túlértelmezésével.)

Kezdjük az elején, miként maga a szerző is tenné: Havasréti József gyűjteményes kötete tizenkét tanulmányt és négy hosszabb, tanulmányértékű kritikát tartalmaz. Az írások 1995 és 2022 között jelentek meg; közülük kettőt a szerző alaposabban átdolgozott. Leginkább lerövidítette, a kötet „tervezett arányaihoz igazította” őket, ahogy maga is elmondja a rövid előszóban. (Sajnos a Thienemann Tivadar és Marót Károly irodalomfelfogásáról szóló tanulmánynak érzésem szerint nem tett jót a kurtítás és tömörítés, kissé megtört a szöveg lendülete, és nehezebb átlátni, honnan hová halad a gondolatmenet.) A címlapon a „Tanulmányok, kritikák” műfaji megjelölést olvashatjuk, a harmadik oldalon viszont már ez áll: „Irodalmi tanulmányok és kritikák”. Szolláth Dávid pontosan fogalmaz a kötetről szóló rövidkritikájában:¹ a *Ráolvasás* „profilisztított” gyűjtemény. Szerteágazó kultúrákutatói munkásságából Havasréti ezúttal azokat az írásait válogatta egybe, amelyek – mondjuk így az egyszerűség kedvéért – irodalmi jelenségeket vizsgálnak. Pontosabban szólva, olyan témákat járnak körül, amelyek szorosan kötődnek a 20. századi magyar *irodalmi színterek* működéséhez.

Még hozzá a lehető legváltozatosabb módon. Rögtön az első két tanulmány egy klaszrikus életművel, Ady Endre költészetével és annak recepciójával foglalkozik. A másodikban Havasréti számba veszi a prófétai szerep és megszólalásmód alakváltozatait Ady lírájában, és áttekinti a jelenség sokszínű értelmezéstörténetét; a kötetnyitó írásban pedig

¹ Szolláth Dávid: Regiszterek között, *Élet és Irodalom*, 2022/36. (szept. 9.), 21.

azt vizsgálja, hogyan viszi színre az archaikus, ősvilági-pogány Ady-kép és a modernizációs „Nyugat-hagyomány” feszültségét Csepella Olivér *káprázatos* képregénye (*Nyugat + zombik*). A gyűjtemény oldalain elsüllyedt szerzők, az irodalomtörténeti emlékezetből kihullott életművek is felbukkannak: Szilágyi Géza „dekadens” verseskötetei és novellái, Kacziány Géza verses evangéliumfordítása (*Jézus összes költeményei*), Fábíán Gyula harmincas évekbeli ifjúsági regénye (*Különös háború*) vagy Baka István ritkán emlegetett „vampírtörténete” (*A kisfiú és a vámpírok*). A vizsgálat történeti-társadalmi optikája is folyamatosan, szinte írásról írásra változik. Időnként Havasréti a kulturális termelés folyamatának „végeredményére” koncentrál, és teoretikus vagy művészi *szövegeket* elemez, gondosan feltárva azok sajátos kulturális kontextusát (lásd a Thienemann Tivadar és Marót Károly irodalomszemléletét összehasonlító, korábban már emlegetett tartalmas szaktanulmányt vagy Hajas Tibor *Szövegkáprázatának* briliáns interpretációját); máskor a művek interpretációját összekapcsolja azzal a kérdéssel, hogy a vizsgált időszakban hogyan változott meg a szerző helyzete az *intézményi környezetben* belül (ilyen a Kerényi Károly „pécsi éveiről” szóló írás); és az is előfordul, hogy a szóban forgó szöveget tisztán *hatalmi-politikai* összefüggésekre támaszkodva tárgyalja. (Mondjuk Szerdahelyi István hírhedt *Stílusdiktatúra*-cikke nem is nagyon kínál fel másféle termékeny értelmezési lehetőséget...)

Az amerikai beatirodalom magyarországi fogadtatásáról szóló tanulmány a kötet egyik legjobb írása, amely példaszerűen egyesíti Havasréti kutatói projektjének összes elemét. A következő kép tárul elénk: a szerző meggyőződése szerint a recepció – vagy általánosabban a kulturális közvetítés – jelenségeinek vizsgálata ideális esetben elválaszthatatlan a tényleges irodalmi színterek működésének és társadalmi-politikai kontextusának leírásától, illetve a szövegek jelentésképző potenciáljának, történetileg meghatározott értelmezési lehetőségeinek feltárásától. (Mondhatni a színtérelmezés szövegértelmezés nélkül üres, az interpretáció a valóságos kulturális gyakorlatok számbavétele nélkül vak.) Mindezek fényében nem meglepő, hogy Havasréti előszeretettel fordul kevert műfajú szövegek felé: emlékezetes kritikában értelmezi György Péter *Apám helyett* című kötetét, Radnóti Sándor életrajzi tárcakönyvét (*Sosem fogok memoárt írni*), Réz Pál „hangos memoráriját”, Király István naplóját. És izgalmas tanulmányt ír az ötvenes évek végén lezajlott budapesti drogkísérletekben részt vevő irodalmárok (Abody Béla, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc) élménybeszámolójáról.

Mi köti össze egymással ezeket a változatos témájú írásokat? A kötet címe részben megadja a választ. (És egyben jelzi a szerző egyik legfontosabb módszertani dilemmáját is, mint hamarosan látni fogjuk.) A *Ráolvasás* kultúrtörténeti tanulmányaiban visszatérően ismétlődik ugyanaz a gondolati mintázat: a tárgyalt műalkotások vagy bölcséleti szövegek olyan tapasztalatokról adnak hírt, vagy olyan tapasztalatok nyomait keresik a kánonikus kultúra alkotásaiban és a kánonon kívülre rekesztett művészeti gyakorlatokban, amelyek valamiféle „archaikus”, „ösztönös”, „írásbeliség előtti” világhoz tartoznak, s így nem egykönnyen integrálhatók a felvilágosult, humanista, racionalitás- és modernizáció-érvű diskurzusba és világképhez. Havasréti elsősorban az érdeklő, hogy a *ráolvasás mint kulturális praxis* jellemzői milyen alakváltozatokban öröklődtek tovább a későbbi korok művészeti termelésében, illetve milyen kulturális hagyományoknak váltak hangsúlyos elemeivé (gondoljunk elsősorban a neoavantgárdra és a kortárs popkultúrára), vagy éppen rejtett összetevőivé. Továbbá hogy az extatikus-egzaltált pszichológiai állapotok színrevitele, a spirituális-ezoterikus tudás *ráolvasásszerű* közvetítése milyen esetekben vezetett el ahhoz, hogy a szövegek valóban szubverzív módon működjenek, és a szóban forgó kulturális gyakorlatok mikor valósítottak meg tényleges politikai-társadalmi ellenállást a fennálló hatalommal szemben.

A kötet esettanulmányai ennek a folyamatnak egy-egy kiragadott részletét járják körül. Havasréti sok mindenre kíváncsi. Például arra, hogy a magyar bölcsészettudomány

klasszikus alakjai hogyan elemezték az archaikus költészetként felfogott népköltészet és az írásbeli kultúra viszonyát, illetve milyen szerepet szántak az általuk előadott nagy ívű történeti narratívákban az irodalom „rituális alapjainak”. (A szerző Marót Károly „ritualista” irodalom- és kultúrafelfogását, illetve radikális tudománykritikai álláspontját szembeállítja „az európai humanizmuseszmény büvkörében gondolkodó” Thienemann munkásságával). De Havasréti azt is tudni szeretné, hogy az eltérő kulturális kontextusokban az értelmezők milyen stratégiákat alkalmaztak a szubverzív irodalmi szövegek „megszelídítésére”. (Lásd a „látnoki” Ady-líra bizonyos interpretációit, vagy azt, hogy az amerikai beatirodalom máskülönben kompetens és értő közvetítői mennyire nem tudtak mit kezdeni a Ginsberg-életmű „spirituális vetületeivel”, illetve a kései Kádár-rendszer alternatív nyilvánosságának fontos alakjai mennyire tanácstalanul fogadták „az ellenkultúra tébolyba fordulását” némely alkotó munkásságában.) Illetve arra is, hogy a normasértés és a transzgresszivitás szándéka mikor lepleződik le pusztá pózként és dilettantizmusként, és mikor vezet el valódi művészi sikerhez (lásd egyfelől Kacziány Géza „népköltészeti” Biblia-átíratát és Szilágyi Géza expresszionista „vitustáncait”, másfelől Hajas Tibor *Szövegképrázatát*). Vagy arra, hogy a korai Kádár-kor „irodalmi pszichonautái” milyen előzetes kulturális tapasztalataikon átszűrve számoltak be a drogkísérletek során átélt „regresszív” tudatállapotokról. És még oly sok mindenre; a példákat hosszan sorolhatnám.

A tanulmányok egyik legrokonszenvesebb vonása: írjon bár a „legvadabb” szövegről, Havasréti mindvégig gondosan ügyel rá, hogy kellő távolságot tartson az elemzett mű nyelvi világtól. Feltehetőleg úgy gondolja: nem segíti a megértést, ha az értelmező a vizsgált alkotás stilisztikai hatása alá kerül – mint ahogy az olvasót sem helyes idézethalmozással kábítani. (A 110. oldalon például így vezeti fel a szövegkommentárját: „Kerényi kissé egzaltált fejtegetéseiből végül az derül ki”... A Kerényi Károly „pécsi éveit” bemutató tanulmány amúgy is szakít a hasonló tárgyú szövegek szokásos ünnepi retorikájával: az írás egyebek közt arról szól, hogy a főhóst milyen *ambivalens* viszony fűzte a pannonizmus ideológiájához és magához Pécs városához.)

A kötet másik központi témája: hogyan működött a Kádár-korszak irodalmi nyilvánossága. Leginkább a négy könyvkritika és a Szerdahelyi-pamfletről szóló gunyoros vitacikk foglalkozik ezzel a kérdéskörrel. György Péter könyvét elemezve a szerző így jellemzi a kor kulturális életének színtereit: „létezett egyrészt a szocialista humanizmus »hivatalos« kultúrája, másrészt az előkelően apolitikus antipolitika kultúrája, harmadrészt a neoavantgárd művészeti szubkultúra, és végül, negyedrészt a legkülönfélébb mikrovilágok, szubkulturális közösségek, a belső emigráció szigeteinek sporadikus kultúrája is”. (Talán ezzel még nem estem az idézethalmozás bűnébe.) A szóban forgó írások első sorban az első és a negyedik színtér belső mozgásaival foglalkoznak – no meg természetesen azzal, hogy a recenzeált „biográfiai” kötetek szerzői hogyan oldották meg az emlékezés feladatát.

Radnóti tárcáiban leginkább a hatvanas-hetvenes évek budapesti értelmiségi undergroundjának leírása, a „szellemi, politikai, magánéleti körök és kapcsolatok bonyolult hálózatának” felsejlő képe ragadja meg a szerzőt. Réz Pál könyvében azokra a részletekre koncentrálnak, amelyek mintegy szimbolikus erővel magukba sűrítik a főszereplő életének és pályafutásának „tragikus kétértelműségeit”, valódi mélységet kölcsönözve az „anekdotikus, lazán csevegő, frivolán moralizáló” szövegnek. A György Péter kötetéről szóló írás tényleg tanulmányértékű kritika, amelyben Havasréti egyszerre három (társadalomtörténeti, kultúraelméleti és biográfiai) értelmezési lehetőséget is felkínál az olvasónak; s nem mellékesen továbbgondolja a szerző megállapításait a „szocialista kultúra” antropológiai alapelveiről vagy a kádári konszolidáció máig ható identitáspolitikai következményeiről. Király István naplói remekbeszabott portré megírására sarkallják Havasrétit, amelyből

megismerhetjük a korszak hivatalos irodalmi nyilvánosságának egyik kulcsfiguráját, aki saját habitusának és elveinek rabjaként „voltaképp végig rosszul érezte magát az általa alakított szerepekben”. Ami természetesen jottányit sem javít vagy ront tudományos teljesítményének vagy irodalompolitikai ténykedésének megítélésén; viszont segít megérteni, hogy egy gyengeségeit felismerő, de azokhoz makacsul ragaszkodó „funkcióhalmozó csúcsértelmiségi” milyen pályát futhatott be a Kádár-korszak kultúráirányításának felsőbb régióiban. Szerdahelyi István arcélét jóval kevesebb vonással rajzolja meg a szerző: olyan figura áll előttünk, aki életének utolsó évtizedeit a „megsértett agresszor” pózába merevedve töltötte el, és aki haláláig meg volt róla győződve, hogy „bizonyos körök” szándékosan félreértelmezték a *Népszabadság*ban megjelent egykori feljelentőcikkét, és ez az összeesküvés vezetett el teljes szellemi-tudományos hitelvesztéséhez. Havasréti a következőképpen fogalmazza meg a tanulságot: Szerdahelyi cikke egyszerre volt „a gyanakvó és féltékeny irodalmi áskálódás, illetve a posztmodernellenes konzervatív indulat, valamint a tudományos és politikai pozícióféltes példája”.

Zárásként szeretnék röviden mentegetőzni, majd futólag visszatérek a kötet címadó metaforájára. Nem véletlenül használtam ilyen sok idézetet az előző bekezdésben: a kritikák és a vitacikk szövegében némileg megváltozik Havasréti stílusa. Mintha a szerző immár olyan befogadót képzelne el magának, aki nem fog felmorranni egy-egy frappánsan gonoszkodó megjegyzés olvastán, sőt örömmel fogadja ezeket – már amennyiben nem öncélúak, és ugyanaz a józanul távolságtartó és tárgyyszerű attitűd tükröződik bennük, mint amit a tanulmányok esetében megszoktunk. Esetemben a szerző számítása bevált. (Bár kis fantáziával azért el tudok képzelni olyan olvasót, aki felhúzza az orrát arra a megjegyzésre, hogy Juhász Ferenc „élete utolsó évtizedeit gyakorlatilag önmaga szobraként élte le, és a nyilvánosság is körülbelül annyit foglalkozott vele, mint amennyit egy szoborral kell”. Az új keletű hiperérzékenység tartalékai kimeríthetetlenek.)

És a szerző feltehetőleg azt is számításba vette, hogy a kötet címéről az olvasó nem feltétlenül a szóban forgó archaikus gyakorlatra fog asszociálni, hanem a *túlértelmezés* problémájára. Ez ugyanis Havasréti kutatói (és kritikusi) projektjének legkomolyabb módszertani kihívása. Nagyon absztrakt módon fogalmazva: a *Ráolvasás* írásai azzal foglalkoznak, hogy bizonyos szövegek milyen kapcsolatban álltak meghatározott eszmetörténeti hagyományokkal vagy kulturális gyakorlatokkal, illetve hogy bizonyos kulturális szinterek hogyan működtek a maguk eredeti társadalomtörténeti-politikai kontextusában. Ezekre a tényezőkre a szövegek szerzőinek és használóinak nem volt teljes rálátásuk. Az elemzőnek tehát *többet és mást* kell tudnia, mint a „hőseinek”. Ami értelemszerűen magában hordozza a (mégoly jószándékú) túlértelmezés és belemagyarázás veszélyét. Körültekintő filológiai munka, fanyar távolságtartás, józan tiszteletlenség és önirónia, görcsmentes, egyenes kommunikáció az olvasóval – Havasréti módszertani javaslatainál jobb óvintézkedéseket aligha tudok elképzelni.

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

2023
feb
10
19⁰⁰

PARNO 30! GRASZT

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

MAGIC GROUP

nyomdai
ötletek

SZERETÜNK NYOMTATNI!

Teljeskörű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

Új szolgáltatásaink:

- > Síkágas tábla (3x2 m-ig) és tekerceses UV-nyomatás
- > Digitális vágás, stancolás, marás és gravírozás (3x2 m-ig)
 - > Óriásformátumú nyomatás és konfekcionálás
 - > Belsőépítészeti és dekorációs nyomatás

nyomdaiotletek@t-online.hu

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SIMON MÁRTON versei 121
PEER KRISZTIÁN verse 128
ANDRÉ FERENC verse 130
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR: Vár a család (*elbeszélés*) 134
ANDRIJ LJUBKA: Roasted Uganda (*esszé*) 143
DARVASI LÁSZLÓ: Halhatatlanok (*regényrészlet*) 147
UNGVÁRY RUDOLF: Szerelem a bolsevizmus idején (*elbeszélés*) 156
SZŰCS TERI: „Visszatért hozzám az emlékezet” (*naplórészletek*) 167
SERES LILI HANNA versei 173
HANGAY NIKOLETT verse 175
MESTERHÁZY BALÁZS versei 177
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (II. rész) 179

*

- PONGRÁCZ TIBOR: Milyen tudomány? Milyen ünnep? Milyen egyetem?
(*Jeremiáda a megfordításokról [rövid változat]*) 187
SZEMES BOTOND: *A befejezetlen mondat* hasonlatainak képi világa 196

*

- KISANTAL TAMÁS: Égi és földi harmóniákról (*Visky András: Kitelepítés*) 208
MOHÁCSI BALÁZS: Ódának indult, elégia lett (*Peer Krisztián: Bizony*) 214
WEISS JÁNOS: Családi „idillek” (*Márton László: A kárpótlás*) 219
THOMKA BEÁTA: Válság van? Na és? (*Ali Smith: Tavasz, Nyár.*
Az Évszak-kvartett záró kötetei) 224

2023

FEBRUÁR

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT MORCSÁNYI GÉZA. A Magvető Kiadó egykori igazgatója, dramaturg, műfordító, szerkesztő január 4-én, hetvenévesen halt meg. Morcsányi Gézaról *Ágoston Zoltán* emlékezett meg honlapunkon (*www.jelenkor.net*).

*

MEGHALT DOBÁK LÍVIA. A dramaturg január 8-án, hatvanhét éves korában hunyt el. Dobák Líviáról *Sediánszky Nóra* írt nekrológot honlapunkon.

*

ELHUNYT TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS. A filozófust január 15-én, életének hetvenötödik esztendejében érte a halál.

A MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAPOT immár huszadik alkalommal rendezték meg január 19-én Szekszárdon. Idén a Mészöly Miklós Emlékplakettet *Nagy Boglárka*, a Mészöly Miklós-díjat *Szeifert Natália* vehette át. Az eseményről *Pap Rebeka* tudósított honlapunkon.

*

SZÍNHÁZI PREMIER. Molière *Don Juanját* január 21-én mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban, *Telihay Péter* rendezésében. Az előadásról *Apró Annamária* írt kritikát honlapunkon.

*

ATHALIA. Händel oratóriumát adta elő a Capella Savaria és a Purcell Kórus *Vashegyi György* vezényletével január 16-án a pécsi Kodály Központban.

Szerzőink

Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.

Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.

André Ferenc (1992) – költő, műfordító, szerkesztő, slammer, a BBTE doktorandusza, Kolozsváron él.

Jászberényi Sándor (1980) – író, költő, Budapesten él.

Andrij Ljubka (1987) – ukrán költő, író, Ungváron él.

Nagy Tamás (1996) – költő, műfordító, Beregszászon és Budapesten él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Szűcs Teri (1975) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Seres Lili Hanna (1993) – költő, író, Budapesten él.

Hangay Nikolett (1997) – költő, Budapesten él.

Mesterházy Balázs (1974) – költő, Budapesten él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Pongrácz Tibor (1962) – esztéta, fémipari munkás, Budaörsön él.

Szemes Botond (1994) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, a *prae.hu* szerkesztője, az ELTE Digitális Bölcsészeti Központ munkatársa, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Thomka Beáta (1949) – kritikus, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

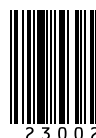
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

SIMON MÁRTON

Amíg a rizs megfő

objects together with background

*Ez a tízpercnyi végtelen,
ez a rezzenetlen, örökkévaló buborék,
amiben ülök,*

*ideiglenes halhatatlan
itt a keretes semmiben,*

*és hiába kéne inkább mosogatnom
vagy szellőztetnem,
ezt írom,*

*ezen keresztül figyelem, mi történik,
így nézelődöm*

befelé menet is kívülről nézve magam,

*mint filmezés közben,
ha az alámerülés előtt
veszel*

egy nagy levegőt,

*és a főhőssel együtt visszatartod,
hogyan lásd,
te meddig bírnod,
mikor fulladnál meg –*

*csak most a rizs a főhős,
és én vagyok a levegő,
nem fuldoklunk,*

*legfeljebb kellemesen félünk,
mi kerül elénk itt a végtelenben,*

minél rosszabb, annál jobb,

*mert titokban még mindig azt várjuk,
valami szíven üssön,
valami tönkretegyen,*

valami igenis tegyen tönkre,

*mintha ez bizonyítéka lenne
egy kérdéseken felüli indoknak bármire,*

*holott körbe nézve
lassan
minden pillanat megrendítő,*

*csak mi nem vagyunk már
alkalmasak a megrendülésre,*

*teli üvegeket falhoz vágni jobban szeretünk,
mint inni,*

*és hiába írjuk ezt a verset,
itt és most
egy örökkévalóságig,*

*amíg megfő a rizs,
mert egy örökkévalóság, mire megfő,*

*hiába próbáljuk,
a versek semmire se jók,
pedig véget érhetne tőle legalább az egyik
örökké tartó háború,*

nem ér,

*pedig az volna a valami,
és vigasztalni, az majdnem a végtelen –*

*mondanom kéne vajon ezen a ponton,
hogy
szerintem minden oké lesz?*

Szerintem semmi sem lesz oké,

*és ha ezért vigasztallak, ne nagyon higgy nekem,
ugyanakkor vigasztalódj meg azért,*

*csak tudd, hogy egyébként
nem kéne,
látod, én is*

*üres ruhaboltokba járok kérdésekért
a válaszaimhoz,
ahol kilátástalanul üvölt a zene*

a ronda pólókra,

*mert ebben ismerek magamra,
az üres kérdésekre adott érzelmes
válaszokban,*

*de most csend az ablakokban,
hét fok,
kés a vasárnap szívében,
áll a ház,*

és áll a bolygó,

*és én itt ülök melegítőnadrágban, esőzajban,
a konyhaasztalnál,*

*és nézem az életet,
szép piros pulcsit,*

és nem fázom,

*de belülről kapargatom ezt a végtelent,
amiből nincs szabadulás,
ahol
fáradt arany vonalak kötnek össze*

mindent mindennel,

*földet az egével,
éjt a nappal,
engem a lélegzeteddel*

*örökre,
vagyis*

pont amíg megfő a rizs.

Ez a dal arról szól, hogy nem tudok énekelni

*Hűtők vagyunk mindannyian. Hűtők.
Csak az él bennünk,
amit bennünk hagytak,*

*de az legalább él.
Hidegen, bársonyos pasztellszínekben virágzik,
sárga, fekete, fehér, cementzöld,
némán figyel,
arra ébredünk, belülről figyel.*

Fridzsiderek, ahogy a nagyanyám mondta volna.

*Valaki jön, kinyitja az ajtót, nézelődik, semmi,
becsukja, eltűnik,
visszajön,
néz, nézelődik, megint semmi,
becsukja,*

*van, aki nyolc-tízszer is visszajön,
van, aki marad, és tétován néz éveket,*

*figyelme eltakar, elnyel, körbevesz,
ölel,*

*kagylók a tengerzúgást,
fogmosópoharak a tengerzúgást,
a gyomrod*

a két összenőtt szilvát a fehér műanyag dobozban.

*Szóval ide-oda néznek át,
keresztül, belénk, rajtunk, ki-be.*

Hallani akarják a kalitkát a madár énekében,

*vagy nem tudom.
Megpendülni a fehér rácsos kódot.*

Kondenzcsíkok között zuhanni.

Visszaszítani mindent.

*Mert – és szinte látom magam előtt –
mindjárt megjelenik valaki kalimpálva,
szalad
és kiabál,
hogy álljunk már meg,
álljunk meg,
marhaság ez az egész,
nem is vagyunk hűtők,
abszolút nem,
senki sem az,
ő biztosra tudja,
a kérdés is rossz, hogy mik vagyunk,
de majd ez sem számít már,
csak hogy nem.*

*És én akkor kicsit elszégyellem magam,
hogy milyet tévedtem.*

*És magamban arra gondolok,
hogy mindig olyan verseket akartam írni,
amikben bármi megtörténhet,
akárhogy,
akármi,
minden,*

*mert a hűtőkkel kapcsolatos nagy igazságok ugyan
sosem érdekeltek,
viszont
totális szabadságra vágytam,*

és az, ehhez képest, tényleg mennyire ritkán sikerül.

Velem van

*úristen
hányszor volt már késő*

és mióta reménytelen

tudom hagyd

*induljunk gyere
menjünk inkább*

végig a szövegen

*amit nem is értek
bár szomorúnak tűnik*

sok benne a feltételes mód és a múlt idő

*vesszünk el
keressük egymást
a hollétiünkre vonatkozó
kérdésekben*

*bozóttüzekben
ciánszennyezésekben
tarvágásokban*

*az egymást kizáró szükségletekben
a humortalan elmúlásban*

sétáljunk

*amíg a túrahajó kapitánya
bejelenti épp most megérkeztünk*

a delfinek élőhelyére

*mire egy szőke nyugdíjas végre
csurig teli hányja
rózsaszín szalmakalapját*

*süssön épp a fejünk fölött
a jelentés
amibe
nem lehet belenézni*

csak mindig tovább

*kopottas mondatszerkezetek
összevissza dobált szobányi szürke tömbjein
mászva át nehézkesen*

*ha levelek lenyomatát tapintva ki a betonban
ne kérdezd hol a nyírfaerdő nyári jégesőben*

csak hozd a mozdulataid

*menjünk
a szöveg szélé
a kijárat felé*

*egyszerre lépkedve némán
száraz szemekkel
hívós tempóban
ahogy az*

*ablakból zuhanó virág
süllyedő fehér gondolat a mélység fejében*

*ebben a mondatban
amiben minden úgy van
ahogy a többiben semmi*

így megyünk

*mert annyit tudok
mint a vakok az árnyékról
rólad*

velem vagy

Minden meghívást lemondani!

*Augusztusban sűrűsödnek,
fedésbe kerülnek,
feledésbe merülnek
a programok,
nő a nyomás,
mindenki érzi már, hogy mindjárt lemarad.
Rövidülnek a nappalok,
későn látszik ki az események mögül az élet.
Van abban valami végzetesen kiábrándító,
hogy kapható
ízetlen cseresznye aranyáron.*

*A függőágnak még mindig nem találtunk helyet,
a kerti csap pont ugyanannyit tud –
kipróbálása óta senki nem körülményeskedett többé a kerti zuhannyal.
Pedig kell a takarás,
a sütögetés, a strandolás, a társas,
különben az élet is kiég –
ez már nem ugyanaz a Nap, mint gyerekkorunkban.*

*Augusztusban feladják a kapaszkodást,
kipróbálják a napba nézést,
átnyúlnak a szomszéd kerítésén,
és elrágicsálnak pár
szájukat összehúzó szőlőszemet a vének.
Ennyire futja: elfutja a szemüket a könny.
Hátha félrenyelik.
Haltak már meg így emberek.*

*Egyre esélytelenebb,
egyre feleslegesebb
elrejteti az ambíciókból lepárolt
irigységnél is mérgezőbb
ontológiai szentimentalizmust.
És gyümölcsét: a zacskót.*

*„Fiatalok, akik mégis eljöttetek!
Tegnapig még abban voltam érdekelt,*

*nehogy túlnőjeteK,
de ez már nem az a Nap, amit érdekes lenne
elfogni előletek!
Hanyagolhatjuk a másodvetést bátran –
nem igazán éri meg.”*

Királytükör

Sarolt intelmei Imre herceghez

Imre, fogadd magadhoz, mint a kegyelmes Istent, szavaim e vészjósló időkben. Fogadd magadhoz nagyanyád fáradó lelkesedésének tanításait.

Csikó vagy még, gazdagságban született kis cselédem, puha párnák lakója, gyönyörűségben dédelgetve és nevelve, nem tapasztaltad hadjáratok fáradalmait, hóbörgő hordák dúlását, az uralkodás iszonyú terhét, melyben én szinte egész életemet elmorzsoltam.

Itt az idő: abrakod többé ne legyen puha kása. Méltó vagy már, hogy fanyar bort emelj a szádhoz, mely értelmeket tanításomra figyelmessé teszi. Hallgasd hát szavaim, hogy méltósággal ülhesd meg a trónt, és nehogy az törjön be csalárdul téged.

Szeresd apád. Én is szeretem őt, hisz méhemből mászott elő, dacos öklökkel húzta magát ki belőlem. Apád konok, nehéz szívű, de megfontolt. Számít rád, hogy folytatod hagyatékát.

Szeresd anyád. Finom kezének fáradalmas munkája szötte a hit selyemszövetét, amelybe kapaszkodhatunk népek tomboló viharában. Anyád hideg, szúrós szavú, de szerető. Számít rád, hogy folytatod hagyatékát.

Orrod apádtól örökölted: kiszimatolod az őzek lába nyomában lopakodó gyengéket, hitszegőkből halványan gőzölgő ecetet, és férfi létedre egész jól bírod az alvadó vér szagát. Van benne valami édes, valami csípős, valami sós. Ez a te hagyatékod apádtól.

Mosolyod anyádtól örökölted: sziklákból patakot fakaszt, kőfalból meleget hív, kioldja vitézek állkapcsából a fogcsikorgást, asszonyok köntöséről leoldja a szemérmét. Van benne valami édes, valami csípős, valami sós. Ez a te hagyatékod anyádtól.

Irhádat nagyapádtól örökölted: úgy tapad húsodra, mint nyereghez a ló, fodorhoz a tó, nyelvhez az igazság. Viaszáról leperegnek hízelgők felhígított szavai, s ha megalkuvóokra bukansz, gyöngyöket formál rajta a verejték. Van benne valami édes, valami csípős, valami sós. Ez a te hagyatékod nagyapádtól.

Szemedet pedig tőlem örökölted: felismered az irigység árnyalatait, a remény ibolyáit és a szégyen szűkülő pupilláit. Gyakorlattal, ha ügyesen hunyorítasz, akár ezer mérföldre és ezer évig is elláthatsz, múltat és jövőndőt. Van benne valami édes, valami csípős, valami sós. Ez a te hagyatékod nagyanyádtól.

És örököltél egy Istent, akinek nevét ajkaidra kell sütnöd, különben földeinket feldúlják, várainkat széthordják majd a besenyők és konkollyal hintik be a búzamezőket.

És örököltél egy viharvert népet, kalandorokkal és acsarkodókkal, akiknek még álmában is kilátszik az agyaruk, akik nyíltávnál messzebb képtelenek látni és nyergük alatt sose puhul meg a hús. Mégis, Imre, ha összeszorított foggal is, de szeretned kell őket, mint csődör a vágát, vágta a dobogást, dobogást a föld, mert nélkülük csak hús vagy, csak orr és száj és bőr és szem, és homályba oldódsz majd egy hidegrázós szeptemberi hajnalon.

Szeresd apád, mert tudom, hogy még nem préselte szívét törhetetlen kővé a korona embertelen súlya. Szeresd őt, mert jót akar neked. Szeresd őt, mert szüksége van rád. Konok, de tudja, mit miért csinál. Mint vadkan, ökleli halálba a gyalázkodókat, akik megpróbálják lerántani őt a sárba.

Emlékszem, még szépreményű ifjúkorában
tenyeréből ettek lovak, kutyák, sólyommadarak.
Most pápább a pápánál, de csak mert az kell legyen.
Hallgass szavára, tanul ki a hadászatot,
mint szarvashoz aganca, nőjön tenyeredhez
a szablya, a fokos és az íj. Tanuld ki a vadászatot,
de mindig nézz a vad szemébe, mielőtt
nyiladat elengeded. Ellágyul rettegése,
ha meglátja utolsó pillanatban tekintetedben
az alázatot. Húsa megédesül, nem fog csípni
a faggyú, zsírja sose lesz sóltan, és nem fognak
testén ki a férgek.

Tanuld ki a pápa tanításait, ám sose hagyd
az unalom poloskáit elszaporodni a politikai
kötelezettségeid között. Jegyezd meg:
nem vagy gyöngé, csak mélyebb levegőt
kell vened és bíznod magadban, hercegem.
Ló a földet botlás nélkül nem ismerheti meg.

Ha nem cselekszel eszerint, ezer év múlva is
ugyanaz a zabolátlanság honol hazánkban:
fékevesztett nyargalászók, kacagányos vágykufárok,
pacalszagú pöffeszkedők és mézes szájú próféták
rángatják a négy égtáj iránt az igazság szekerét,
és egymást dobálják sárral toporgásukért.
Légy hát mindig szigorú, de óvakodj
a bíraskodástól. A bírák bírálják, az uralkodók
uralkodnak. Ne engedd, hogy zsarnokság vigyora
kérgesedjen arcodra.

A jövevényeket jóakarattal gyámolítsd és
tartsd becsben, hogy nálad szívesebben
tartózkodjanak, mintsem másutt verjenek
tanyát. Mert a szeretet gyakorlása vezet el
a legfőbb boldogsághoz. Légy irgalmas minden
erőszakot szenvedőhöz, őrizd szívedben az
isteni intést: „Irgalmasságot akarok,
nem áldozatot.” Légy türelmes minden
szenvédőhöz, nemcsak a hatalmasokhoz,
de azokhoz is, akik nem férnek a hatalomhoz.
Azután légy erős, nehogy a szerencse
túlságosan felvessen vagy a balsors
letaszítson.

Uralkodóként tudnod kell: rabság
és szabadság felváltva törnek egymás
ellen, tűzzel-vassal, hogyha kell. Hol ennek,
hol annak kapaszkodik háta mögé a diadal.
Rajtad áll, melyikük marad talpon. Csak jól kell
megválasztanod mérlegeden az ellensúlyt.
Ha ezt tudod, a jószerecsse melléd áll.
Győzni fogsz a földeken és győzni fogsz a váraknál.

Napnak arany ragyogása adjon elég lángot
lendületedhez. Holdnak eziüst nyugalma takarja,
óvja földedet. Fúrge folyók csobogása mossa
tisztára szavaid és cselekedeteid. Csillagok
ragyogják be utad a legsötétebb éjszakákon is,
hogy sose tévessz ösvényt. És Isten vezesse
szíved kantáron.

Fogadd magadba szavaim, szerelmetes unokám, mert én
láttam, honnan érkeztünk, még most is érzem
magamban a hosszú bolyongást, és láttam azt is,
hová sodorhat minket a portyázó fergeteg,
ha nem vigyázunk.

Hallgass meg engem, sose engedd, hogy
lesodorja ajkaidról a szél az igazságot.
Bízz a szímatodban, bízz a szájízedben,
bízz az érintésedben és mindig tudd,
szemed mit mutat, és akkor tiéd lesz a diadal,
az ország és a hatalom, drága hercegem.

Vár a család

1.

Arra mindig felébredtem, amikor túl közel csapódtak be a rakéták. Teljesen mindegy volt, hogy megittuk-e a lélekmelegítőt vagy vettem-e be altatót, amikor meghallottam a dörrenéseket, kinyílt a szemem.

Vártam, hogy mikor kell felugrani az ágyból a golyóálló mellényben, felkapni a sisakot és a bakancsomat, és mezítláb kirohanni a házból.

Nem sok értelme lett volna persze a dolognak.

Ha közvetlen találát éri a házat, már halott leszek, mire kirohanhatnék bárhóvá, ha pedig nem találják el, akkor felesleges kimenni az éjszakába. Mégsem bírtam megállni, hogy ugrásra készen álljak. Üvöltött az agyamban a vér, és küzdöttem azzal, hogy visszatartsam az állati természetemet.

„Nincs baj” – szólt át a szomszéd ágyról Petyus.

Százhúsos kilós harkivi bányász volt. Százhúsos kiló zsír és izom, kutyaszemekkel és reszelős baritonnal. Ébren volt, mert amikor aludt, zengett a horkolásától a faház. Olyan volt, mintha egy medvével osztottam volna a szobán.

„Nincs semmi baj” – ismételte meg. A hangja olyan volt, mintha a fiához beszélne. Nem mintha tudtam volna, hogyan beszél a fiához, de volt a hanghordozásában valami, amitől az ember készséggel elhitte, hogy az orosz invázió tulajdonképpen csak egy rossz álom a becsapódó rakétáival.

Visszaaludni persze nem hagyott a bennem szűkülő ösztön. Petyus tudta ezt, felállt, előhúzta a hátizsákját az ágy alól, kivett belőle egy befőttesüveget.

„Gyere, na” – mondta, borzasztó angolsággal, ami egy idő után már fel sem tűnt.

Felálltam az ágyról, az ablakkerethez léptem, ami az éjszakába ásított. Petyus letekerte a befőttesüveg tetejét, elővette a kését, én is elővettem az enyémet a mellény zsebéből, majd belemártottam és végignyaltam a pengét.

Sűrű, fekete méz volt az üvegben. Nem volt olyan émelvítően édes, mint amit a boltban vesz az ember.

„A feleségemről álmodtam” – mondta.

„Én nem álmodtam semmiről.”

„A kisházban voltunk Ilovájszkban, amiről már meséltem. Az apja házában.”

„És?”

„Már lefeküdtek a kölykök, ő meg a konyhában tett-vett.”

„Muszáj nekem a korhatáros történeteidet hallgatnom? Rémálmaim lesznek tőle.”

„Nem volt ebben semmi korhatáros. Éppen beleszagoltam a hajába, amikor az oroszok elbaszták az álmomat.”

„Sajnálom.”
„A tiédet is elbaszták.”
„Én nem álmodtam semmit.”
„Majd fogsz, ha elég időt leszel itt.”
„Te is tudod, hogy ez az utolsó napom a fronton.”
„Mennyi az idő?”
„Két óra múlva virrad.”
„Addig megesszük a mézet, és főzök kávé.”

Vörösen derengett már, de még mindig az ablakban álltunk. Porkávét ittunk, dohányoztunk, és néztük, hogyan szikráznak a hajnali fényben a légnomástól kiment ablakszilánkok a ház előtt.

2.

Egy kísértetfaluban szállásoltak el, a 72. ukrán gépesített lövészadosztálynál, két héttel ezelőtt.

Egy domboldalon állt a szénerőmű tava mellett. Keskeny betonhíd vágta ketté a tavat, ez volt az egyetlen út a túlsó felé álló városba. Vadkacsák fészkeltek a pillérei alatt a sásban.

Szürke betonházak nézték a domboldalunkat odaától. Az ukránok a házak közé telepítették a tüzéségüket, de a városban még mindig sokan laktak. Esténként láttam, hogy a panelek ablakaiban kigyúlnak a fények.

A faluban teljes sötétség volt. Senki sem akart tippet adni az orosz tüzéségnek, éppen melyik házban alszanak a katonák. A légvédelem így is minden nap lelőtt egy-egy orosz rakétát, és nem volt biztonságos egyik házban sem egy éjszakánál többet tölteni.

Napközben is dörögtek az ágyúk, az igazi műsor azonban mindig éjszaka következett. Úgy tűnt, hogy az oroszok feladták, hogy elfoglaljanak a romokon kívül bármit is.

Az ember ilyen körülmények között villámgyorsan megtanul különbséget tenni a saját és az ellenséges tüzéség hangja között. Két nap után nekem sem okozott gondot. A legtöbb rakéta kilométerekkel távolabb csapódott be a szállásainktól, de amikor közelebb robbant valamelyik, reflexből vágtam le magamat a földre. Ezen általában remekül szórakoztak a katonák.

3.

Kijevből egy fiatal fiú vitt el Dnyipropetrovszki egy rendszám nélküli, terepszínré festett terepjáróval. Ahogyan közeledtünk a keleti fronthoz, egyre több lett az ellenőrzőpont.

A fiú mindig lelassított az úttorlaszok előtt, letekerte az ablakot, és kikiabálta az aktuális jelszót, amit mindennap megküldött a katonáknak a hadügyminisztérium. Hajnalban indultunk, délutánra már le is értünk a városba. Egy benzinkúton át kellett szállnom a 72. brigád két mesterlövészének a kocsijába. AKM

géppuskák és egy kézigránátfüzér mellett utaztam Donyeck megyéig a hátsó ülésen. Nem kellett szólítani, hogy megérkeztünk a frontra. Folyamatosan döngtek az ágyúk.

Két-három órán keresztül senki sem foglalkozott velem. Fotóztam, ahogyan a katonák a szétlőtt terepjárókat szerelik a rekvirált házak udvarán. Már sötét volt, amikor elém állt egy huszonéves, folyamatosan vigyorgó katona, és közölte, hogy az egység parancsnoka látni akar.

Egy kétszintes faházhoz vezetett. Az alsó szinten ültek a katonák. Tojást és csirkehúst ettek héjában sült krumplival, a falhoz támasztott NLAW rakéták ládáin ülve. Egy idősebb férfi a kezembe nyomott egy tányért, és mutatta, hogy egyek. Nazarnak hívták, ő volt az egység parancsnoka. Ettem. Kellemetlen csend volt a szobában, és mindenki engem nézett.

„Szóval magyar vagy?” – kérdezte végül Nazar.

„Igen.”

„Ismerek egy magyart.”

Összeszorult a gyomrom. Őszintén reméltem, hogy nem kell a magyar külpolitikát magyaráznom az éjszaka közepén egy halom harcoló fegyveresnek.

„Igen?”

„Szerintem a legjobb magyart. A legtehetségesebbet. Tudod, hogy hívják?”

„Nem.”

„Michelle Wildnak.”

A negyven feletti férfiak felröhögtek a szobában. A huszonévesek egyáltalán nem értették, miről beszél.

„Ő rám is nagy hatással volt” – mondtam.

„Valami politikusról van szó?” – kérdezte egy Vitya nevű huszonéves fiú angolul.

„Nem. Egy tisztességes színésznőről” – mondta Nazar.

„És hogyhogya én nem ismerem?”

„Azért, mert mire te megszülettél, ő már visszavonult.”

„Attól még ismerhetném.”

„Azért nem ismered, mert egy buzi vagy és nem nézel pornót.”

„Dehát én nézek pornót!”

„De nem nézel klasszikus pornót. Mert buzi vagy!”

„Nem vagyok buzi!”

„De” – zárta le a vitát Nazar. „Szóval, mit akarsz itt csinálni, magyar?”

„Filmezni.”

„Pornót?” – kérdezte Vitya.

„Azt.”

„Isten hozott!” – mondta Nazar.

Előkerült egy üveg amerikai whisky, mire megittuk, már be is osztottak Vitya mellé, hogy vigyen magával a frontra. Nyolc hónapja tartott a háború, mindannyian tudtuk, hogy ennyi idő bárkinek elég a nyugaton, hogy elfelejtse, az oroszok éppen lerohannak egy európai országot. A teljes ukrán ellenállás attól függött, hogy kapnak-e katonai támogatást. A külföldi újságírók jelenléte a szükséges rossz volt a fegyverutánpótlások biztosításában.

4.

A megérkezésem napján találkoztam Petyussal. Egy faház emeletén szállásoltak el, ő volt a szobatársam. Alsógyatyában és egy méregzöld pólóban állt elém, amikor beléptem a szobába a hátizsákkal. Tarkopasz, hatalmas ember volt, az ember érezte a tömegét, amikor jött-ment. Gyanakodva végigmért.

„Előre szólok, hogy úgy horkolok, mint a láncfűrész.”

„Engem nem zavar. Kifejezetten otthonosan érzem magam tőle.”

„A feleségem is ezt mondja.”

„Ő is horkol?”

„Nem tudom. Sosem hallottam.”

„Én horkolok.”

„Nem baj.”

Lepakoltam a holmimat az ágyam mellé, levetkőztem, majd lefeküdtem. Hallgattam az éjszakai neszeket, az ágyúdörgést a távolban. A gyümölcsfákról lepotyogott a termés. Darazsak és méhek jártak rá a földön rohadó gyümölcsre, mindenhol hallani lehetett a zümmögésüket.

„Neked van családod?”

„Egy feleségem és egy fiam az első házasságból.”

„Neked van gyereked?”

„Kettő. Két fiú. Nyolc- és tizenkét évesek. Akarod látni őket?”

„Igen.”

Petyus felállt, recsegett a deszka a hatalmas tömege alatt, ahogyan az ágyamhoz lépett. Egy ütött-kopott okostelefont tartott az arcom elé. Két kislány fagyizott a képen, szőkek, tengerészcsíkos pólóban.

„Szépek” – mondtam. Összerezzentem, mert úgy két kilométerre becsapódott egy rakéta.

„Van képed a fiadról?”

Levettem a mobilomat, előkerestem egy képet a gyerekekről.

„Ez a gyerek pont úgy néz ki, mint te.”

„Igen. Sokak szerint klónoztam.”

„Az én gyerekeim szerencsére nem hasonlítanak rám. Az anyjukra ütöttek.”

„Ez tiszta szerencse” – mondtam vigyorogva.

„Te sem vagy valami szép ember, Szása.”

5.

Napközben a huszonéves közlegénnyel jártam körbe az ukrán állásokat, és interjúkat készítettem. Vityának hívták. Nazar azt a parancsot adta, hogy ne vigyenek ki az aktív frontra, amíg nem biztos, hogy bírni fogom. Olyan tíz kilométerre interjúztam a fronttól a harcokszíttal, vagy fácánra vadásztam a búzamezők szélén. A becsapódó aknagránátok miatt megzavarodott állatok kirohantak az út szélére, csak le kellett lövöldözni őket. Mindig volt friss hús a vacsorához. A két hét alatt, amíg a fronton voltam, főleg fácánokat lőttem a katonák. Egyszer sikerült lelőni néhány vadnyulat. Aznap nagy volt az öröm.

Petyussal főleg esténként találkoztam. A Browning géppuskáknál volt. Az oroszoknak az volt a stratégiája, hogy tüzéségi tűz alá veszik a satnya fák közé beásott ukrán pozíciókat, majd megpróbálják lerohanni a gyalogsággal. Egyre több temetetlen holttest feküdt a búzamezőkön az októberi ég alatt.

A harmadik éjszakán Petyus megkérdezte:

„Van képed a feleségedről?”

„Van” – feleltem.

„Mutasd.” Megmutattam a telefonon egy fotót. Petyus hosszasan nézegette.

„Nekem túl zsidós.”

„A zsidóknak egy fokkal melegebb a pinájuk.”

„Az én feleségem pinája forróbb. Akarsz róla látni egy fotót?”

„A feleséged pinájáról?”

„Nem, te barom, hanem róla.”

„Mutasd.”

Petyus az ágyamhoz cammogott, és a kezembe nyomta a telefonját. Természetes szőke, hirtelenszép nő volt a képen.

„Ő az én Tyinám” – mondta Petyus.

„Vak szegény?”

„Már mért lenne vak?”

„Hát feleségül ment hozzád.”

„Mit tudsz te az igaz szerelemről?”

„Mindent. Mégis mit látott benned?”

„Nem tudom. Egy előadáson találkoztunk. Olyan szép volt, hogy nem kaptam levegőt.”

„Mit csináltál, hogy szóba állt veled?”

„Semmit. Az apját ismertem a gyárból. Ő mutatott be. Szerelem volt első látásra. Egy hónapon keresztül udvaroltam neki, mire megfoghattam a kezét. Életemben nem csókolt meg senki sem így.”

„Mindjárt elsírom magam.”

„Olyan volt a csókja, mint a méz.”

„Benned egy költő veszett el.”

„Egy év után feleségül vettem. Az esküvőt Ilovájszkban tartottuk. Utána már jött Petyuska, majd a kis Vologya.”

„Sokat gondolsz rájuk.”

„Csak rájuk gondolok.”

„Mikor láttad őket utoljára?”

„Hét hónapja.”

„Az sok. Mindennap beszéltek?”

„Igen. Mindennap.”

6.

Teltek-múltak a napok. Petyus esténként folyamatosan a családjáról mesélt. Elmondta, hogy mi a gyerekei kedvenc étele, hogy hogyan készíti a felesége, azt is, hogy a felesége apjának a házában méheket tartanak, van tizenkét kaptár.

Már egy hete voltam a katonákkal, amikor az egyik vacsorára Petyus kötéssel a kezén érkezett.

„Mi történt?”

„Semmiség.”

Evett, ivott egy kis whiskyt, aztán ment aludni. Én kártyáztam a többiekkel.

„Az oroszok ma megpróbálták áttörni.”

„Igen?”

„Ötven töltény maradt a Browningban. El tudod képzelni?”

„Mi történt Petyussal?”

„Egyedül ő maradt életben. A kezén ment át a golyó. Üvöltözni kellett vele, hogy hagyja már ott az állást. Biztos, ami biztos, elhozta a géppuskát.”

Petyus már üvöltve horkolt, amikor a szállásra értem. Lefeküdtem aludni. Arra ébredtem fel, hogy nyög és szitkozódik.

„Mi történt?”

„Ráfeküdtem a kezemre. Szerintem felszakadt a varrat.”

A kötést vér ütötte át.

„Át kellene menni a kórházba.”

A kórház vagy húsz kilométerre volt a szállástól. Mindenhol forgathattam, kivéve ott. Az ukránok nem engedték, hogy beszámoljunk a veszteségeikről.

„A faszt. Elég, ha átkötözöd.”

„Nem vagyok orvos.”

„Csak kötözd át, a kurva életbe, majd reggel bemegyek a kórházba.”

„Rendben.”

„Ott van az elsősegélycsomag a mellényen.”

Elhúztam a cipzárját a fehér kereszttel jelzett tasaknak, kivettem az érfogókat, a géz és a jód volt a legalján. A kisollóval felvágtam Petyus kezén a kötést. Tényleg felszakadt a varrás, piros keveredett fekete vérrrel.

„Pucold ki.”

A jóddal körbetöröltem a sebet, és bele is öntöttem rendesen. Petyus szitkozódott, mint a kocsis. Amikor elég tisztának tűnt, elkezdtem bekötözni a kezét.

„Így ni. Azért jobban vigyázhatnál magadra. A családod vár” – mondtam.

„Még várniuk kell egy kicsit.”

„Nem tudni, meddig fog tartani ez a háború.”

„Tart, amíg tart. A végén együtt leszünk úgylis.”

„Őszintén remélem.”

„Nem kell remélned. Biztosan együtt leszünk. De nem most. Meg kell még ölnöm néhány oroszot.”

„Remélem, hamar hazajutsz.”

„Te jó ember vagy, Szása.”

Harkivnál az ukránok ellentámadásba kezdtek, és áttörték az orosz vonalakat. Erről persze az utolsó pillanatban értesültem.

Kártyázás közben Nazar azt mondta: „Holnap kivihetitek a magyart, miután megindult a támadás.” Arra a kérdésemre, hogy milyen támadás, persze senki sem válaszolt.

Utólag kiderült, hogy a várakozással ellentétben Harkivnál indított sikeres ellentámadást az ukrán haderő. Nazar azt remélte, ez elég elterelés az oroszoknak, hogy kevesebbet lője a tüzérsegűk az állásokat, amikor kint vagyok.

Verőfényes napsütésben vágunk át a búzamezőn, amikor az oroszok elkezdtek lőni az állást, ahová mentünk. Két aknagránát becsapott a kocsni mellett, én pedig úgy éreztem magam, mintha víz alá nyomták volna a fejemet.

Vitya bevezette a kocsit a fák közé, kiugrottunk. Térdelve füleltek a katonák, aztán rohanni kezdtek a fák fedezékében.

Porló föld és sár. Olyan volt a lövészárók, mint az első világháborús filmekben. Petyus vigyorogva jött elő a föld alól.

„Kértek kávé?” – kérdezte.

Kértünk. Nézetem a mezőt, amerre a Browning géppuskák csöve mutatott. Az oroszok kevesebb mint egy kilométerre voltak a túlsó oldalon. Nem látszottak a halottak a magas fű miatt, de tudtam, hogy sokan fekszenek temetetlenül a mezőn, mert ha fordult a szél, a bomlás édes szagát hozta magával.

Kávé volt a kezemben, amikor meghallottam az aknagránát süvítését. Azonnal oldalra vettem magam, ezzel ráborítottam Vityára az egész poharat.

„Több mint tíz méterre volt” – mondta a fiú a becsapódás után, és felhúzott a földről. Kifejezetten szégyelltem magam, hogy feladták az idegeim.

A modern kori tüzérsegűvel a legnagyobb baj, hogy egyáltalán nem látod. Erősen tartja magát az a legenda, hogy a 82 mm-es aknagránátokat szándékosan tervezték úgy, hogy fűtüljenek becsapódás előtt. Természetesen szó sincs erről. Nincs az a mérnök, aki úgy tervezne fegyvert, hogy annak célpontjai előre értesüljenek a bevetéséről.

Az aknagránát azért fűtül, mert ahogyan keresztülvágja a levegőt, mögötte légörvények jönnek létre.

Az ember viszont csak annak a gránátnak hallja a fűtülését, amit másnak szánt az Isten.

Az ukránok tudták, hogy az oroszok mikor lőnek rakétát. Gondolom, közel volt a front, és hallották az indítását. Igazából fogalmam sincs. Annyit tudok, hogy útban a kocsni felé Vitya hirtelen megragadott, és lerántott egy gödörbe.

Nem volt időm gondolkodni. A föld megremegett. Nagy csattanást hallottam, aztán semmit.

Amikor Vitya talpra rángatott, fogalmam sem volt, merre is kellene indulni. Ő vezetett a kocsniig. Azt hittem, hogy kiszakadtak a dobhártyáim, de egyik fülem sem vérzett. Nem hallottam semmit, amíg vissza nem értünk a szállásra. Miután visszajött a hallásom, minden becsapódásnál olyan érzésem volt, mintha

elektromos áram szaladt volna át a testemen. Komoly erőfeszitésembe került, hogy ne vetődjek azonnal a földre. Ez többnyire sikeres is volt, amikor nem volt túl közel a robbanás.

8.

Nazar azt mondta, hogy nyolckor indul vissza egy kocsí Kijevbe, azzal megyek el a frontról.

A brigád nagy munkában volt. Az összes felszerelést át kellett szállítani egy új helyszínre, mert az oroszok egyre közelebb lótték a rakétaikat. Ősöreg platós-kocsik mentek a földutakon, rajtuk az üzemanyaggal, rakétavetőkkel, lőszerrel. Engem is befogtak rakodni, hordtam tehát a ládákat, közben pedig azon rimáncodtam, hogy lehetőleg ne most lőjenek ide egy rakétát az oroszok.

Egy magtár volt az új főhadiszállás. A hidegháború alatt épült betonépület volt, golyónyomokkal és bedeszkázott ablakkal. A munka még javában tartott, amikor egy zöld terepjáró megállt a magtár bejárata előtt. Petya szállt ki az anyósülésről, a sofőrt nem ismertem.

„Hát te?”

„Én is veletek megyek.”

„Látod, megmondtam, hogy hazajutsz. Szerencsét hozok neked” – mondtam, és hátra vágtam.

Öten utaztunk tizenkét órán keresztül a terepjáróban. Nem volt leányálom. Egy zuhanyra vágytam, angol vécére, de mire megérkeztünk Kijevbe, leginkább arra, hogy ki tudjam nyújtani a lábamat.

Szó sem lehetett róla. Nazarék ragaszkodtak hozzá, hogy megigyük az áldomást.

A belvárosban egy Gorkij nevű kocsmába ültünk be. Pince volt, durva faasztalokkal és söntéssel. Alig kaptunk helyet. Káprázott a szemem a nyüzsgéstől, olyan érzésem volt, mintha egy másik országba érkeztem volna, ahol nem volt háború.

Ukrán vodkát rendeltek a fiúk, és sört. Szárított sós halat hozott a felszolgáló, és öt feles poharat.

Nazar mindenkinek megtöltötte a poharát, amikor végzett, a kezébe emelte a sajátját.

„Ezt azokra, akik meghaltak.”

Az ég felé emelte, majd kiöntötte az italt a földre, és teljes erővel földhöz vágta a poharat. A többiek követték. Dermedt csend lett a kocsmban, és mindenki minket nézett.

„Nem tetszik valami?” – kérdezte Nazar a pultost.

„Dicsőség Ukrajnának” – felelte a pultos.

„Dicsőség a hősöknek” – felelték a katonák, mire a kocsmban tapsolva üvöltözte ugyanezt mindenki.

Új poharakat hoztak az asztalhoz, Nazar ismét töltött.

„Ezt az élőkre” – mondta, és felhajtotta.

Gyorsan és sokat ittunk. A második vodka után Nazar azt mondta:

„És most szépen átmegyünk, és megnézzük a hazafias kurvákat.”

Hallottam arról, hogy az offenzíva óta a belvárosi bordélyházakban húsz százalék kedvezményt kap bárki, aki a fronton harcol. Mivel tizenegyedtől kijárási tilalom volt érvényben, a nemzeti érzés kinyilvánítása mellett, gondolom, az üzlet nyitva tartása is szempont volt abban, hogy bevezették a kedvezményt a kurvák. A „hazafias” elnevezés azonban rájuk ragadt.

Szédültem az italtól és a fáradságtól. Semmi kedvem nem volt a dologhoz, de nem tudtam kibújni alóla. A bordély egy négyemeletes házban volt, gyalog sétáltunk el odáig. Nazar csengetett a kapucsengőn, mire kinyílt a bejárati ajtó.

A negyedik emeleten volt a bordély. Két régi polgári lakás volt egybenyitva. Egy nagy ukrán nemzeti zászló volt a falon az előszobában. Ötven körüli vörösre festett nő jött elénk, és leültetett a kanapéra.

Ukránul alkudozni kezdtek Nazarral. Kellett egy kis idő, mire megértettem, hogy arról zajlik a vita, hogy én nem vagyok katona, és mint ilyenek nem jár a kedvezmény. Kerestem Petyus tekintetét, hogy valahogyan kikerüljek a helyzetből, de csak a falat bámulta maga előtt. Végül úgy tűnt, hogy megegyeztek a nővel, mert a nő a pulthoz lépett, felvett egy csengőt, és megrázta.

Az előszobából nyíló három ajtó rövid időn belül kinyílt, és hat nő állt meg az ajtóban üzleti mosollyal az arcukon, melltartóban és bugyiban.

„Tessék választani” – mondta az asszony, és ezt értettem is.

Azt a csendet is értettem, ami a társaságra rászakadt. Senki sem szeret első lenni a bűnben. Elképesztően kínos, néma másodpercek következtek. Petya állt fel, felhős tekintettel egy huszoneves barna lányhoz lépett.

„Mehetünk, édesem” – mondta. A lány kézen fogta, és bevezette a szobába. A két másik katona azonnal követte a példáját. Döbbsen bámultam.

„Mi van?” – kérdezte Nazar, és rágyújtott. „Kísértetet láttál?”

„Nem. Csak meglepődtem. Petya egyfolytában a feleségéről beszélt. Nem hittem, hogy lefeküdné bárki mással.”

Nazar beleszívott a cigarettájába, elfintorodott, elnyomta a hamutartóban, felállt.

„Petya lakásába rakéta csapódott Harkivban az invázió megindításának másnapján. Senkije nem élte túl” – mondta, odalépett az egyik lányhoz, megfogta a kezét, majd elvonult vele a szobába.

Roasted Uganda

Az összes dolog közül, amit az ukrán katonáknak vittem a frontra, a legfontosabb egy csomag kávé volt. Egy csomag frissen pörkölt kilós kávé Ungvár belvárosának egyik hípszter kávézójából. Téglalakú és fényes, stílusos „Roasted Uganda” matricával. Inkább az Instagramra készült, mint a frontra.

Ám teljesen védelmi funkciót látott el – igaz, nem a test védelmét segítette, hanem azt, ami fontosabb a testnél. Az emberit az emberben. Korábban, amikor verseket írtam, ezt a furcsa anyagot léleknek neveztem volna, most inkább pszichének. Ez a kávé segített megvédeni a pszichét, mert azt az érzést keltette, hogy nemcsak egy darab hús vagy, a mesterlövészek és a bombák célpontja, hanem ember. Egy ember ízléssel, preferenciákkal és szokásokkal.

Jól emlékszem arra a reggelre. Május elejére, amikor az éjszakák még hidegek, de reggelre a levegő gyorsan felmelegszik és illatozik. Egy falura valahol Szlovjanszk mellett Donbaszban. Egy falura, ahol a katonák már többszörösen meghaladták a helyi lakosok számát. A lakosság nagy része elment, mert szinte mindennap lövik a környéket, éjszaka pedig lehetetlen aludni a robbanások miatt. Éjszaka egyébként jobban lehet hallani a robbanásokat, felerősödnek és baljósan hangzanak a sötét csendben, akár az idegen szívverés.

Egy alkalommal az önkéntes csapatunk túl későn érkezett a katonai egység állásaiba. Sokáig ellenőriztek minket az ellenőrzőpontokon, az út nehézkes volt, a térerő hiányában egy ideig ismeretlen utakon bolyongtunk, így akkor értünk a helyszínre, amikor még nincs sötét, de már be kellene kapcsolni a világítást. Ez azt jelentette, hogy az éjszakát kénytelenek voltunk a katonasággal tölteni: ezeket a helyeket éjszaka nem lehet elhagyni a kötelező elsötétítés miatt. Az online térképek nem működnek, a terepviszonyok ismeretlenek számunkra, tilos bekapcsolni a fényszórókat – ebben a helyzetben teljesen véletlenül orosz állásokba is hajthattunk volna. Szóval ott maradtunk éjszakára.

És amikor felébredtünk a rövid és nyugtalanító alvás után, amelyet közelebbi és távolabbi robbanások hangjai szakítottak meg, gyorsan tovább kellett mennünk a következő pontra. De a barátom, aki február 24-e után katonai egyenruhát öltött, és most ebben az egységben szolgált, megállított minket: várjatok, mondta, mindjárt főzök egy kávé. Nem volt áram, ezért beindított egy dízelgenerátort, egy kis kávéfőzőt csatlakoztatott hozzá, vizet öntött, majd kivett egy

Andrij Ljubka ukrán költő, műfordító, esszéista. 1987-ben született Rigában. 2009-ben szerzett alapszakos diplomát ukrán nyelv szakon az Ungvári Nemzeti Egyetemen. 2014-ben szerezte meg mesterszakos diplomáját balkanisztika szakon a Varsói Egyetemen. Három verses- és tíz prózafüggelék jelent meg. A nemzetközi hírnevet a 2015-ben megjelent *Carbid* című regénye hozta meg. Műveit több tizenöt nyelvre fordították le. Ő maga lengyel, szerb, horvát és angol nyelvből fordít. Tagja az ukrán PEN Clubnak. Jelenleg Ungváron él.

csomag kávéát abból a dobozból, amit tegnap hoztam neki. Roasted Uganda – ez volt ráírva. Beletette a kávéfőzőbe, és egy perc múlva elit arabicától illatozott a május reggeli levegő.

Azt hiszem, valami ilyesmiről írhatnak a Bibliában is. Amikor Jézus halat és kenyeret kezdett osztani az emberek közt, ők sem lepődhettek meg jobban. Mert ez valami csoda volt – abban a pillanatban a világ legrosszabb helyén, valahol Szlovjanszk közelében Donbaszban, a háború közepén, egy fémbögrében tökéletesen elkészített eszpresszót kapni. Talán ez volt életem legfinomabb kávéja. Banálisan hangzik, de mit lehet tenni, ha így volt.

Érzélve a meglepettségünket, a barátom színpadias szünetet tartott, majd válaszolt a kérdésre, amit senki sem mert hangosan feltenni: „Na és? Lehet, hogy ma meghalok. Akkor miért épp ma ne innám meg a szokásos reggeli kávémat? Elmennek a picsába, nem fogok lemondani a kávéról. Semmiféle putyin nem veheti el ezt. Hozzászóltam, hogy reggelente egy jó eszpresszót iszom – ennyire csak van jogom!”

Ezután tizenégy alkalommal mentem különböző katonai alakulatokhoz: északra, délre és keletre; az orosz határ melletti Harkiv megyébe; a Fekete-tenger melléki visszafoglalt ukrán területekre, Herszon megyébe; és Donbaszba, amelyet ma már szinte jobban ismerek, mint a szülőföldemet, Kárpátalját. Röviden, sok mindent láttam, hallottam és tapasztaltam ezekben a hónapokban, de ezek a mondatok megragadtak az emlékezetemben. Mert valami fontosabbat visszhangoznak, mint a geopolitika, a hadszínterek és a hírfolyamok.

Képzeljünk el egy olyan embert, aki február 24-éig teljesen civil volt, talán még látens pacifista is, de a teljes körű invázió kezdete után a fronton találta magát. Minden megváltozott az életében: elszakadt a családjától és otthonától, munkájától és társasági körétől, életmódjától és jövőbeli terveitől. Terepmintás egyenruhába öltözött, amely segít nemcsak a milliányi másik katonával, hanem a környező természettel is összeolvadni – az ilyen ember, még ha a legvastagabb páncélba is van öltözve, hirtelen anyaszült meztelennek érzi magát. Mert már nem maradt semmi, ami létrehozhatná őt, nincs húsa és vére – minden egy közös, kollektív cél szolgálatában áll.

Aztán még egy háború kezdődik – a jogért, hogy önmagad lehess, saját ízlésed legyen, és hogy hihetetlen áron, de megtarthatd a rutinná vált szokásaidat. Végül is meginni a kedvenc reggeli kávédat olyan, mintha hazajutnál, és időt töltenél a családdal. Hogy önmagad lehess. Legalább napi három perc kell, amit nem globális célokra, nem az államra, hanem csak magadra szánsz. A barátom mondatai az egyéniség, a saját arc megőrzéséhez való alapvető emberi jogról szólnak, arról a jogról, hogy nemcsak egyike lehet a szülőföldjét védő ukrán katonák millióinak, hanem egyén is. Így lenni egységben.

Igen, ez egy másik háború – egy láthatatlan háború a személyes idődért. Több tucat katonától hallottam, hogy a harci szolgálat ideje alatt aktívan olvastak a lövészárkokban és bunkerekben. Különösen azokat a könyveket, amelyek mellett elsiklottak az egyetemen, vagy kortárs bestsellereket a marketingről és az üzleti birodalmak történetéről. Olvasnak, mert így azt az érzést keltik, hogy nem pazarolják el ezeket a napokat, hanem a saját fejlődésükre használják fel. Mert a háború mindent elrabol tőlünk, talán a legfontosabbat is – az időnket, azt az

időszakot, a produktív éveinket, amelyeket az „életünk legszebb éveinek” szoktunk mondani. Jövőtehetetlenül kirabol minket a háború, úgyhogy civilként mi mást lehet tenni a lövészárkokban, mint megpróbálni nyakon ragadni ezt az időt, hogy egy darabot szakítsanak belőle a civil életük számára? Ezért tanulnak németül a fronton a Duolingo segítségével az okostelefonjukon, olvasnak az IKEA történetéről, vagy vesznek vezetési leckéket közvetlenül a csatatér mellett. Olvasnak és tanulnak, hogy az idő ne tűnjön elvesztegetettnek. Igen, tudom, hogy ez önámítás, de segít az embernek kitartani.

Talán éppen ezért a tudásért megyek a katonáinkhoz a frontra. Áprilisban kezdődött minden, amikor egy barátom – aki tegnap még civil volt, ma már katonára – felhívott, és a beszélgetés során említette, hogy az egységüknek most van a legnagyobb szüksége összerék-meghajtású autókra. Arról van szó, hogy a háború kezdete óta az ukrán hadsereg hétszeresére nőtt: toboroztak katonákat, akik egyenruhát és automata fegyvert is kaptak, de ami a haditechnikát illeti, nincs elég útképes és terepre alkalmas jármű, csak néhány ormótlan teherautó és régi busz.

Mondok egy példát. Március elején Donbaszba küldtek egy újonnan alakult egységet szülővárosomból, Ungvárról. És mivel ez az egység, mint említettem, újonnan alakult, egyáltalán nem volt közlekedési eszközük. A katonák szállításhoz egy régi iskolabuszt kaptak. Ungvárról messzebb van a Donbasz, mint Velence, így nem meglepő, hogy a sárga busz útközben lerobbant. A katonák majdnem egy napig vártak a hidegben, de nem küldtek semmit a segítségükre, mert március első napjaiban az országban még mindig káosz uralkodott. Ennek eredményeképpen a katonák – akik, hadd emlékeztessenem önöket, mintegy két héttel az események előtt civilek voltak – összedobták és saját költségükön tették meg az utolsó kétszáz kilométert taxival. A frontra taxival érkező ukrán katonák szintén az egyik szimbóluma ennek a háborúnak.

Így amikor 2022 tavaszán hallottam a barátomtól, hogy az egységüknek nagy szüksége van egy dzsipre, természetes késztetést éreztem, hogy segítsék. Elkezdtem gondolkodni olyan barátokon és jótékonyági alapítványokon, amelyek gyorsan megoldhatnák ezt a problémát, de hamar rájöttem, hogy ilyen sürgősen senki sem tud tenni semmit. Szóval nem jótékonyági alapítványokat kellett keresnem, hanem tükörbe nézni és cselekedni. Aznap este egy közleményt írtam a Facebookra, hogy pénzt gyűjtök egy dzsipre a donbaszi katonai egység számára, és megadtam a bankszámlaszámomat. Amikor felébredtem, a számlámon két dzsipre való pénz volt.

Ettől fogva – mintegy magától értetődően – kijelölődött a jelenlegi felelősségi köröm ebben a háborúban. 2022. április 3-ától már nem vagyok író, mert egyáltalán nem írok semmit. De pénzt gyűjtök és autókat veszek az ukrán hadseregnek. Egy csapat hasonló gondolkodású emberrel megjavítjuk őket, terepszínűre festjük, és egyenesen a frontra visszük. A mai nappal bezárólag 98 autót vásároltam az Ukrán Fegyveres Erők számára, és 15 utat tettem meg katonai egységekhez.

Mindez az olvasóimnak köszönhetően vált lehetővé, akik korábban olvasták a szövegeimet és eljöttek a könyvbemutatóimra, ma pedig pénzzel támogatják az önkéntes tevékenységemet. Külön öröm és elismerés egy író számára, ha látja,

hogy az olvasói a valós életben is bíznak benne, ha ráeszmél, hogy a korábban megírt könyvei egy láthatatlan, de megbízható közösséget hoztak létre. Az író, aki semmit sem ír – valószínűleg ez is a háború egyik szimbóluma. Néha azzal viccelődöm, hogy az olvasók olyan aktívan küldik nekem az adományukat, hogy csak autókkal kellene foglalkoznom, és többé semmit sem írnok.

Legalább van miről írnom. Amikor egy dzsipkonvojjal keletre megyünk, egy ilyen út másfél napig tart egy irányba, sok időm van gondolkodni és álmodozni. Az ilyen órákban elképzelem a háború utáni első könyvemet. A világon mindenről szól majd, csak nem autókról. A háború után veszek egy biciklit, és többé autókra sem nézek – annyira a könyökömön jönnek ki. És sokat fogok írni, bepótolva a háború okozta kényszerszünetet.

Emberekről, emberi dolgokról, helyzetekről és hangokról fogok írni. A háborúról mint magánéleti tapasztalatról, nem mint geopolitikai katasztrófáról. Arról fogok írni, hogy milyen ijesztő volt először a békés Ungvárról a frontvonalban lévő Donbaszba menni. De amikor odaértem, kiderült, hogy ott, a háború közepében nincs félelem, mert a félelem belső fogalom, nem földrajzi.

Írni fogok a csapatunk egyik sofőrjéről, aki egy szlovjanszki megálló ideje alatt szendvicseket készített nekünk, és egy konzervdoboz kinyitása közben megvágta a kezét. Ötven év múlva, amikor az unokái megkérdezik majd tőle: „Nagypapa, mit csináltál a háború alatt?” – az igazat felelheti majd nekik: „Sok mindent nem tudok mondani – csak annyit, hogy a véremet ontottam Szlovjanszkban.”

Csak egyetlen katonával folytatott beszélgetésről fogok írni. A katonáról, aki hazajött egy rövid szabadságra, túl sok bort ivott, és megnyílt nekem: „Tudod, én csak egy dolgot akarok. Ez egy tűzéri háború, az idő nagy részében a lövészárkokban ülünk és imádkozunk, hogy ne bombázzanak minket. Már kilenc hónapja a háborúban vagyok, de még egyetlen oroszot sem láttam a célkeresztben. Szóval attól félek, hogy rám esik egy bomba, és meghalok. Kész vagyok meghalni, nem a haláltól félek. Attól félek, hogy álmomban, ebéd közben, az asztalnál vagy – még elképzelni is borzalmas – a vécén halok meg egy bombától. A bomba nem válogat a helyek közt. Háborúba mentem, és elfogadtam a halál lehetőségét, de csak egy dolgot kérek: ember öljön meg, ne bomba, hadd lássam az ellenséget a saját szememmel. Isten adja meg nekem ezt az utolsó kegyelmet, hogy emberi kéz által haljak meg. Olyan nagy kérdés ez!”

NAGY TAMÁS fordítása

Halhatatlanok

regényrészlet

Érdekes érzés megnyugodni, legelső sorban is jólesik. Mint egy meleg bögre az ember markában, amikor bemenekült az esőverte körútról. A kis talponálló ki-oszokban mindig adtak rumos teát. Állt a forgalomban, emberek jöttek pakkokkal és bőröndökkel, egymásnak ütődtek, észre sem veszik a másikat az élet véget nem érő hullámmásában. Ha tolat a mozdony, mintha óriás csorba késsel nyiszálna a nyikorgás. FÜRGE lábú, szurtos kis tolvajok futnak, mint a macskák. Fogják meg! Fogják meg! A Westendet figyelte, ezt a rejtélyesnek és titokzatosnak tűnő épületet, ami hányszor nyújtott neki menedéket. Utoljára egy-két hónapja járt itt, gyors és lényegtelen látogatás volt, éppen csak beugrott, szalmabáb módjára aludt egy kicsit a kilences szoba ágyán, szaladt is tovább.

Ha jól érti, utoljára jön ide. Még megnézheti, mi lett az ifjúság aranyadarából. Azt a madarat ő nem csak gyerekként etette, amikor véres lett a keze néhány ostoba és kegyetlen döntés miatt. Ölt. Egyáltalán nem biztos, hogy azok, akiknek az életét vette, nem voltak érdemesek arra a sorsra, ami kijutott nekik. Akasztás, lelövetés, agyonverés. Az osztályharc szükségszerű módozatai. A fehérek azért, lássuk be, nagyobb tételekben művelték, ők szükségből ölték, amazok műkedvelésből is. Bánta, hogy gyilkolt, nem bánta, mindegy volt.

A Nyugati pályaudvar mellett állt az a hatalmas, elnyúló ház, valóságos monstrum, szintekkel és labirintusokkal, titkos szobákkal, szomorú sorsokkal, olyan falakkal, melyek öngyilkosok vérének és hányását itta magába.

Westend volt a neve.

Az alsó szinteken tisztos boltocskák és mandulalámpasorral villogó üzletek sorakoztak, hol eleganciát és divatot, Brie de Melunt, Kapikolló kolbászt, házi zsömlét, bőrzakót, komolyabb lábbelit lehetett venni. Sokat járt ide, de nem ilyesmiért. Az ő elfoglaltsága az emeleten volt, a ház kevésbé szem előtt lévő traktusában, ahol, ha akartak, csak félhomályt pislákolnak a zsinórról lógó villanykörtek. Ám ha arra támadt igény, a lányok ragyogásba öltöztették, kék és piros angyalhajjal, puttópofa és ördög álarcokkal díszítették a folyosókat. Édesített cigaretta felhője úszott, nehéz és kék szivarfüst szállt, Havanna vagy Virginia, ki-kigurult a megnyíló ajtó mögül a halottra ivott sampányüveg.

Kérünk még, kisangyalom, de zersnell módozatban.

Olyan szobákban örültek neki, súgták a melle fölött meggombolt ingszöveve alá a nevét, ahol a női comb magától fordult a halkan táruló ajtó felé. Csak kettőt lépett, ha befutott vele a vonat valahonnan a világ végéről, s már ott is volt a kalitkában, az ő madárkájánál.

A Madame-ot Ami Trernek hívták, és úgy lépegetett föl a ranglétrán, akár a klasszikusok. Az utca lószaros porában kezdte, végül az éji égboltozat csillagai díszítették a frizuráját, fodrázsom, jegyezd meg ezt a nevet, Tokody. A nyers erőre építő, azonban a rafinériát is kultiváló alanti rétegekben sokat és helyesen gondolkodott. A helyes gondolatok ebbe a fenséges házba vezették, további helyes gondolatokkal árva és tanácsokra szoruló lányok fölötti befolyásra tett szert, előbb négyre-ötire, aztán tovább gondolkodott és az egytucatnyi lánybirtoknál szépen megállt. Mert amiből túl sok van, azzal túl sok gond is jár. Legyen az életben kaland, de maradjon benne legalább annyi kényelem. Kényelem, megfelelő mennyiségű tartalék, és olyan legyen a reláció, hogy bármikor végigallassak egy egész napot. Rendelkezésre álltak afféle nehéz vagy félnehéz fiúk a hirtelen támadó kellemetlenségek negligálására. Volt annyi tőkéje, illetve befektetése, hogy miután az oroszok rommá lőtték a Berlin teret és jelentős károkat okoztak az ő birodalmában, amelynek legfőbb erénye mindig is a diszkréció és megbízhatóság volt, újra talpra tudott állni. A lányból, vagy annak rendes szeretőjéből, aki zsarolta a vendéget, fenyegetőzni merészelt, kiverette a szart. Elemér doktor havonta vizsgálta az ő szeretett munkásnőit. Detektívek jártak ide, fess katonatisztek, a parlament sem volt messze, zsidó úrfiúik vesztették el a szüzességüket a nyolcas és a kilences szobában, az volt a Purgatórium, a Gye-henna.

Magömlésed volt már?

Nem, asszonyom.

Szólíts Madame-nak. Jobban teszed, ha elhiszed, hogy vagyok olyan jelentékeny, mint egy szent vértanú. Szóval egyáltalán nem csorrant?

Csak... magamtól, Madame.

Jöjj, kisfiam, megmutatom, milyen az, amikor nem magadtól van.

Madame nem volt igazán jó ember, gyakran tettek rajta erőszakot gyermeklány korában, sok öncélú és érthetetlen pofont kapott egy olyan korban, amikor a test költészetének magától értetődő része volt az ütlek, ám igenis tudott jóságos lenni. Az üzlet csak egy bizonyos szintig érdekelte, komolyabban semmilyen üzleti mélységben nem merült el, az élet gyümölcsseit jobban kultiválta a számok fölötti kényszeredett uralomnál. Társasága kellemes volt, mintha egy pohár bor mellett ülnél, tessék, rágj hozzá diót, itt a sajt is, kisfiam.

Hajtsd az ölembe a fejed, horkolhatsz is. Kiabáld ki a rémálmaidat. Ha meghalsz, mert elvágják a torkod, bikacsökkal vernek agyon egy kihallgatócellában, én gyertyát gyújtok érted, lesz koccintás. Ami Trer vagyok, aki még édes meséket szopott a nagy mesemondó, Krúdy Gyula faszából.

Amikor bevallotta neki, hogy az apja rabbi, a nő úgy nevetett, hogy kibugygyant a melle a dekoltázból, na, na nézzed, helyezd vissza a helyére, kisfiú. Nem jó. Mi nem jó? Előbb megpusztilod, hogy megmutatta magát, aztán helyezed szépen vissza. Nem jó. Mi nem jó? Most meg megsértődött a másik. Az meg miért? Mert nem kapott pusztit. Hát nem ugrott ki, ugye? De kiugorhatott volna, pusztit jár neki is. Kisfiú, apucid rabbi.

Mikor volt, 1919-ben, '20-ban?

Ami soha nem csúfolta a férfi apját, és amikor beesett vagy direkte odaszállt hozzájuk, mindig fogadta. Kis bolsevikom. Ördögfattyú, te. Hát fölállt, ugye?

Igen, eljön az idő, amikor a számba élvezhetsz, ne türelmetlenkedj. Hát abban a gyönyörű kommunizmusban, ahol egyenlő lesz a kicsi a naggyal, a buta az okossal, akkor is lesz erekció és nem csak azért, hogy a kommuna új lakót kapjon valamilyen ostoba sorszámmal, ugye. A kommunizmusban tényleg mindenki mindenkivel? Ah, mesebeszéd. Ti is csak lopni fogtok, mint a színházi kellékek.

– Soha ne szeress kurvába – mondta neki.

– De bízni szabad, ugye, Ami?

– Azt se nagyon. Ha minden kötél szakad. Nagyon meg kell nézni a bizalom tárgyát.

A fiú a sarokba mutatott.

– Őket néztem ki. Azt a kettőt, meg téged, Ami. Bennetek megbízom.

– A legidősebbek vagyunk – Ami Trer mosolygott, aztán intett Ancikának és Rőfinek, mosdassák le a bolsevik gyereket, szaga van.

A Madame apja tímár volt. A lány a szag miatt menekült. Évekig érezte magán a cserzett bőr bűzét, pedig az ő testillata édes volt és ánizsos, ezt a férfi is tudta. Most már időss asszony volt, talán hatvan is múlt, de még mindig becsókolt a lába közé, ette a rózsaszín kását.

Nyilván követik. Gyalog ment, kicsit cselezett csak, két utcát föl, egyet vissza, még egyet föl, kettőt vissza. Ha követik, bajt szabadít a lányokra. Lányok. Ez így már nem pontos. Amikor a szobába lépett, ahol valaha tombolt az élet, csak két asszony ült, két idős nő, Röfi és Ancika, ők maradtak. A Madame hangtalanul lépett ki a belső szoba mélyéből, ahová csak kivételezettek járhattak, rámosolygott. Ami Trer japán selyembe takarta kedves, puha testét, sok pillangó és kismadár röpködött a köntösén.

– Hárman vagyunk. Így kezdtük, így maradtunk, ezzel lesz vége – ábrándozott az üvegek között matatva, aztán töltött neki.

– Köszönöm – forgatta a férfi a likőröspoharat. – A többiek hová bújtak?

– Elmentek elvtársnőnek, agitálni, gépírónak, titkárnőnek, gyárba, káderlánynak. Ha nosztalgiázni akarsz, húzz a picsába, csillagom.

A férfi felé fordult, elidőzött az arcán a tekintete.

– Fáradtnak tűnsz.

– Inkább félek. Illetve nem is tudom, félek-e. Az ilyen?

– Csalódtál?

– Nem.

– Nem vagy őszinte – a Madame megsimogatta a férfiarcot, melyen barázdát szántott és most vetett a magány, aratni ki fog.

– Végül is... elbúcsúznék.

Ami Trer nagyot sóhajtott, a mozdulatlanság után szinte egyszerre kezdtek repkedni pongyoláján a madárcák. Még a vad csivitelés is hallatszott.

– Hát megölnek téged.

– Azt hiszem.

Hajaj, mert Ami Trer tudta, hogy ez a búcsú most bonyodalmas lesz és nyúlik majd, mint a rétestészta. Ameddig a szem ellát. Nem akar véget érni. Egy óriási galériapadlás, hogy az ember eltéved a gerendák és a dobozok halmai között. Csillogva szítal a por, a cserepek között átüt a nappalfény. Az a sok emlék, mind

elő akar bújni, mind azt hiszi, eljött az ő ideje, újra neki áll a világ. Mennyi minden juthat az ember eszébe, de a kurva nem beszél, pedig emlékszik a legkisebb zicherejsztúre is.

Hányszor jött ide ez a bolond!

Bruhaházott egy grófnő miatt, taknya, nyála. Egy grófnő miatt toporzékolt a frissen zabrált bőrkabátjában. Kérdezd meg, baszod alássan, a te Kun Béládat! Ja, hogy a Béla bácsi túlon túl véreskezű?! Ja, hogy már elnyelte a szovjet kohó?!

Ami Trert csaknem kapitális vértolulásba kergette az idegesség, éppen akkor lett főnök, dicsőséges magánzó, de most is feszültség támad az érzékeny lelkében, ha erre a problémára gondol. Akit akasztania kellene a marha bolseviknak, akit el kellene söpörnie, abba lesz fülíg szerelmes. Tényleg mozifilm. Vájlingnyi puding marcipános vöröscsillaggal.

Hogy de az a lány, Karolina, így hívják, nem olyan.

Mind olyan, te hülye svance. Nem olyan, nem olyan. Édes istenem, még Szűz Mária is olyan.

Hárman voltak, mint a gráciák. Ezen a napon a korban erősen benne járó lányok várták őt, készültek rá, mert üzent nekik, és ő a veszéllyel mit sem törődve még látni akarta az érzékeny és odaadó Röfit, az élveteg Ancikát és a magában pompázó csodát, Ami Trert. Kapja meg tőlük azt, ami már soha nem lesz, mert nem lehet.

Te hülye, te, idejöttél. Miattad döglünk meg mi is. Marha!

Kártyáztak, meleg, könny áztatta lapokkal. Aztán ittak, mint a kamaszok. Likőr, abszint, konyak. Ancikának volt egy eldugott, most előguruló Calvadosa, te hazug kurva, így sipítoztak a többiek, rejtegetted, mire vártál vele?!

Erre a percre, erre!

Ennek a senkiházinak?!

Hogy ápolták a spanyol kirándulás után. Majd belehalt a világforradalom importálásába. Soha nem tudta meg a Párt, hogy mi mit jelentünk neked, kisfiam? Ha meg is tudta, nem mondta.

– Miattad szoptam nyilast.

– Bocsáss meg, Ancika.

– Borsónyi kislányomból angyalt csináltattál, gonosz pára, te!

– Jaj, Röfi. A múltkor kisiút mondtál.

– Szerelmes is voltam beléd, mint egy vajaskenyér a napon.

– Bocsáss meg, Ancika.

– Kínzó féltékenységem? Miattad, te dög, lúgot akartam inni.

– Jaj, Röfi, jaj.

Gróf Bartolomeó az év kurváinak választotta őket, a három grácia, igaz, hogy csak ő szavazott, de az ő szavazata százat ért. Az a Gróf Bartolomeó még ismerte a férfi földijét, a nagyságos Gold Sámuel, a Hold sárga porát megjárt kalandort, aki szintén eltöltött itt néhány igazán korrekt éjszakát. Rabbi apád már nem élt akkor, ferdült fölötte a kőtábla, ugye. Egyszer a Madame három lányt, válogatott kiscsibéket adott kölcsön egy nílusi hercegnek. De lehet, hogy egy besszarábiai bojár volt csak, aki meglátott egy műtermi fotográfián egy piramist, és aztán teveszarrá álmodta az agyát. Egy lányt nem adott vissza. Mimi háremfőnök lett, Madame. Csapjon a Mimi hordónagy seggébe a villám!

Kibrunsztolták a rettenetes vézskorszak sötétségét, jajkiáltásokkal és géppisztoly-sorozatokkal föltűzdelt éjszakáit, amikor a novemberi ködből vér csorgott és sötét emberi rönköket forgatott Délnek a hideg Duna. Hamis papírokkal, minden kapcsolatot latba véve és fölmelegítve megmenekültek. A Madame-nak keresztény származása lett, buzgó katolikus anya és apa, katolikus lett az egész rokonsági ág. Ámen és dicsfény, mely az áldott testüket mosta. Hanem most már idősek és védtelenek. Elfúj fölöttük fémes leheletével az idő. A Madame nem tágított, nem fért fejébe a férfi viselkedése.

– Hány milliót öltek meg a kommunista barátaid?

– Sokat. Sok millió embert.

– Nem vagytok ti szörnyetegek?

– Ezt kellett tenni. A háborút nem mi találtuk ki.

– Azért szívesen öltök. Kedveteket lelitek benne.

– Jogosan tesszük.

– Kommunista vagy? Az maradtál?

– Hát persze.

– Aztán miért?

– Nincs más választásom, Ami. Nekem ez lett a mindenem.

– Jó, de kit szolgáltok ti? Nekem ne mondd, hogy a népet. Ne mondd, hogy a szegényt. Azt se mondd, hogy az elnyomott trógereket. Én tudom, mi a könyörület. De te tudod-e? Ti tudjátok-e? Tudtátok-e valaha is?

A férfi ivott, hallgatott, lehunyta a szemét. Mint aki tisztában van vele és el is fogadta, hogy nem kaphat mást, ennyi vád és szemrehányás jár neki.

– Bennünket is lemészárolnak a vöröscsillagos kisbarátaid?

– Nem hiszem – most tűnt először úgy, hogy nem mond igazat. Legalábbis bizonytalan, és inkább hiteget.

– Ó, nahát. Nem hiszed. Pompás kilátások. Hiszen akkor végeznek velünk. Itt szobroznak a drágák az ajtóm előtt? Fülelnek, mint a baszni kész kannyulak?

De hisz éltek ők eleget, nem? Dagsztottak tésztát, mostak lucskos fehérmeműt, szolgálták a hímtagot és jeges vödörből kikapott palackkal hűtötték a hirtelen támadt zúzódáisait, amiket a durvább kliensek okoztak. Hol ide, hol oda dugták az összekapargatott, dobozkába hajtogatott, gumival kicarcsúsított pénzt. Nem bíztak senkiben, egymásban se nagyon, s mert a hűségük töretlen volt, egymást is figyelmeztették, kérlek szépen, ne bízz bennem, mert hátha. Megtanulták, hogy mást jelent szeretni, és más a bizalom működése. Szeretni lehet, bízni nem lehet. Élni kell. Most, hervadó ötven felé vagy az októberi rózsagyáshoz hasonlatos hatvan körül, ki tudja azt pontosan, mennyi idősek, és hát hogyan is kezdenének új életet? De olyan igazi, alapjaiban megváltoztatott újat. Ennek a kor-nak megfelelő. Hogyan is vehetnek majd részt abban, ami most következik. Ököl. Vas. Acél. Phúúúúú, nem. A testi szakértés régi szakembereit elsöpri a modernnek kinevezett történelmi időjárás, ami csak attól modern, hogy bedől neki a fiatal-ság, és azt hiszi, ilyen nem volt még, ez újdonság, a legújabb emberi színjáték, ami happy enddel zárul, véget vetve mindennemű szenvedésnek és nyomornak, pedig az eszközök, ó, igen, az eszközök, a módszer, a szisztéma milyen meghittent ódon. A hatalom játszadozása egy óriási antikvárium nagykereskedésben folyik, ha jól értik. Penészes huszárkardba dőlni, tőkön szűrni magunkat.

Na, most ne mondd már, hogy nem emlékszel, kisfiú, hogy járt a cári család a fényképésznél, sügött-búgott a fülébe Röfi, olyan volt a lehelete, olyan.

Zene kell, zene, tegyél föl Madame Mascagnit.

Kinek a torkát nem vágta el a grúz papnővendék?

Vagy Puccini? Adok neked Pillangókisasszonyt.

Én még hallottam, kicsim, hogy így neveznek, kéjné. Volt türelmi bárcám és szifiliszem. Meglovagoltam az Ady Endre nevű kisparipát, szavalta közben Az eltévedt lovast, de ha az ÁVO-nak elmondod, ha agyonvernek is, letagadom, mert nekik nem szoptam le azt a kismajmot.

A nosztalgia roppant kényes öltözéke a fáradó világnak. Finom, halálos, nem is volt életre ráhazudott ruhadarabok. Lehet szépen csinálni, talán úgy, hogy fogod is, meg nem is, mondod is, meg nem is, elhiszed, hogy fáj, de nem érzel semmit. Úgy kell nosztalgiázni, hogy a volt tudjon lenni, hogy az a német Wehrmacht kamaszfiú, az a tizenhét éves Hans, akit az ostrom alatt szedtek föl a pályaudvar stílszerűen jégfagyott poklából és aztán adtak át a határhoz járó feketézőknek, egy Hunyadi Sándor kezét is elérje. Ne, Sándor. Vedd el a melled elől a pisztolyt. Durr. Nem vette el. Te hülye, te! Hanstól elvették a pisztolyt. Menj haza Drezdába, hátha megvan még a házatok.

Elmúlt a kényes élet, hát elmúlt.

Röfi a férfi ölébe hajtotta a fejét, az arcával tapogatta ki a hímtagot, Ancika simogatta a tarkóját, Ami Trer meg énekelt, egy sanzon, öt sanzon.

– És ha tudok egy helyet, ahol meghúzzhatjátok magatokat? – kérdezte.

– Hogy miattunk te bajban? Ó, ne. Dehogyan! Nem kell, kisfiú.

– Van unokád, Röfi. Neked is Ancika, nem?

– Ó, és ha vannak. Nagymama soha nem ért rá, a nagyi mindig elfoglalt volt.

Ebben a pillanatban kopogtak. Ki tudja ezt, hogy ők még mindig itt vannak. Senki sem tudhatja igazából, hírül adták, hogy fölszámolták a szolgáltatásokat, hogy nincs már félgőzű üzemmenet sem, fájröntot jelentettek be, búcsúparti is volt, egyik kuncsaftgyermekük egyenesen Párizsig futott tőlük. Még éppen vonatra ülhetett, az első osztályú párnák közé. Kifacsarták, mint a citromot és a bécsi vonatra ültették a még spicctől fényes tekintetű fiút.

Kopogtak megint, kipi, kopi.

Kicsoda veregeti így a szentélyük csoda ajtaját? Bizony nem férfikéz. Nem erőszakos, tolakodó ujjak hegyes hajlata. Ez inkább női illetőségű kérelem, márdárka csőre, karma. Be akar jönni a drága, meg akar érkezni ide. Ugyan mivégre? Hol van az már, hogy szerető vagy feleség tombolva szakította rájuk az ajtót, a sikoltását előbb selyempárnába, majd egy, kettő, három likőrbe fojtották. Pszt, pszt! Lélegzés. Mélyebben, ha kérhetem. Kifúj. Nyugodjon meg, drága, most maga következik.

A Madame emberművész is volt, a lélek tudósa, a szenvedély professzora, akadémikus az érzelmek hullámzó tengerében, kiváltképp értett ahhoz, hogy elnyugtassa a megcsalt, becsapott, gyilkolásra kész társat, aki itt nyert bizonysgot az őt ért megaláztatásra. A földült nej önagyságát Ancika vette kezelésbe, s míg a csaló férj leforrázva, a többi vendég és leányzó gúnyos vagy részvétellel teli tekintetének kereszttüzeiben várakozott, a megcsalt feleségnek több ital után

Ancika mutatta meg, mennyire kedvesebb és árnyaltabb, ha nő öleli, nő kényezteti és röpteti el az öléből a kiskanárit. Vagy a varjút, mert az is énekesmadár.

– Tessék, parancsolj – a Madame úgy mondta, mint aki tudja, kicsoda a bejutni kívánó személy.

Annyira nyílt az ajtó, hogy egy lányfej megjelenhessen a résben. Bekukkantott, majd, mint aki nem tudja tovább befelé tolni a kilincset, be is préselte vékony testét a résen. Állt megilletődve, nézett körbe. Ó, mondta. Ó. Ennyi szaladt ki, a pirosrúzsos száján, jól látszott, hogy készült, öltözött.

– Téged meg miféle szél fújt ide?

– A Madame-ot keresem. Csányiné Piller Rozáliát.

Kis, jelentékeny csönd. De mindenki tudta, hogy ez halálos csönd, melyet jóvátehetetlen illetlenség keltett életre.

– Ha még egyszer kimondod a régi nevem, lelőlek. Tudod te, ki volt az a Csányi?!

– Nem... nem tudom.

A Madame nem viccelt. Fölállt, elővett egy pisztolyt, a csibéhez ment. A fegyvert a lány halántékához tartotta.

– Na, mondjad, Csányi.

– Bocsánat, bocsánat, bocsánat.

– Én ezért heréltem is már, te veréb. Mit akarsz?

A lány kissé megnyugodott, hogy elkerül a homlokától a fegyvercső, és a pisztoly eltűnt valahová, párna mögé, ruhák alá, titkos dobozba.

– Azt mondták, ha dolgozni akarok, magát keressem.

– Ki mondta.

– Ezt... többen ajánlották, hogy... menj csak a Madame-hoz. Őnála biztonságos. Megvéd és kitanít.

– Utcán voltál eddig?

– A Keletinél – mondta gyorsan a lány.

– A Barna Panka jól van? – kérdezte a Madame mintegy mellékesen.

A lány megfeszült.

– A... Keletinél... mi nem ismerünk Barna Pankát – szólt végül.

A Madame bólintott, a halálos csapda mellett elosont a vad. A kis teremtés megnyugodni látszott, a tartása, a hanghordozása magabiztosságot mutatott. Már is csicssergett. Azt mondták neki, most ez a legjobb hely. Még mindig diszkkrét. Hogy ugyan el lett híresztelve, hogy az idők szavának engedve fölszámolta magát, de ez csak a reklám része, mert igenis működik, a lány ekkor a férfit nézett, aki a vörös kanapén üldögélt két idősb barátnője ölelésében, még lehet jelentkezni is, mert a jó munkaerőnek mindig van keletje, és ő megbízható delikvens, azt is mondhatja, olyan, mint a Madame, aki szintén az utcán kezdte, és lám, mire jutott. Már mosolygott. A férfi kiszabadította magát Röfi öleléséből, arrébb fektette Ancika húsos, perecektől zörgő karját, fölállt, s mint Szikla elvtárs lépett a lány elé. A Madame megelőzte.

– Igyál. Még egyet.

Szikla elvtárs kezében már ott volt az igazolvány, a lány arca elé dugta.

– Ki küldött?

- Szabó detektív úr – mondta kis csönd után.
- A Szabó.
- Igen.
- Csak az erkölcsvédelem vagy vannak velük mások is?
- Mások is.
- Az ÁVO – bólintott, a lányhoz fordult. – Kicsoda az elvtársnő?

A lány arca megfeszült, dühösen kiáltani akart, a karját fölemelte, de a férfi leintette, ne. Nem kell. Maradjon csak. Leültek. Visszabújt az ölelésbe, lehunyta a szemét. A Madame rezignáltan elmélkedett, nahát, tudták a régi, senkinek sem emlegetett, gondosan takargatott nevét, hogy Piller lány, s nyilván az életútját. Ideküldenek előrsnek egy kis komcsi kurvát. Az eldugott italát vette elő, nyilván a legdrágábbat, a legféltettebb brandyt. A csudába is, hát nem mindegyik szajhának volt rejtegetett szesze?! Minden jót el kell pusztítani a spájzból, nem? Tisztelt nagyérdemű, kedves utasaink, éppen egy megállóra vagyunk az Apokalipszistól, mely széleskörű, minden igényt kielégítő szolgáltatásaival kényeztetni hamarosan önöket. Meg fogtok döglenni, gecik. Ivott, adott a többieknek, a lányt is arra kényszerítette, hogy nyelje le. Na, még egyet, galambom. Igyál, bazmeg. Úgy érezte, hogy a lentől rámeredő lány mind nagyobbra táguló pupil-láját elhomályosítja a föltörő hála, nem akar józan maradni, nem akarja tiszta tudattal átélni, ami percekben belül bekövetkezik. De fog ez fájni. Herceg, hátha megjön a tél is!

Egy percen belül otthonosan lépett a szobába egy fiatalember, körbeszagolt, nem tévovázott, megragadott székét az ülepe alá lendítve az ajtó mellett foglalt el hídfőállást, mint aki azt akarja érzékeltetni, innen már csak az ő engedélyével távozhat bárki. A lábát keresztbe rakta, rágyújtott.

- Jaj, Szabó – szólt ő lehunyt szemmel.
- Szikla elvtárs.

Még mindig csukva volt a szeme, Röfi mellét simogatta, aztán Anciét. A lányok teste vele volt, az arcok a nyakába bújtak. A férfi fölneézett.

- Adjon fél órát.
- Egy perc – szólt szárazon Szabó, a tekintete élettelen volt.
- Tizenöt, és a legjobb whiskyt ihatja életében.

Szabó elgondolkodott, végül bólintott, belülről megverte az ajtót. Három ökölkoppantás. Aztán a Madame-tól átvette a poharat.

- Ez tényleg ... finom. Ezt isszák az amerikaiak?
- Az imperialisták. Nyelik az anyatej helyett. Kizsákmányolás közben, számolják a dollárt, és isszák.

A Madame nevetett, vele kuncogtak a hervadásukban is gyönyörű öreglányok, egy ideig csak halkán és diszkrét visszafojtottsággal, melynek kihívó, mégis ellenállhatatlan természetét hosszú évek alatt sajátították el, kuncogtak és csobogtak, amelyre most fölfigyelt a szesztől megforgatott fiatal lány is, ők még jobban szabadjára engedték a vidámságot, hogy aztán erősebben nekibuzdulva vígan és harsányan kacagjanak, dőlt belőlük a bugyogás, akár a részegre baszott némberekből, úgy nevettek, mint negyven éve, harminc éve, húsz éve, mintha még mindig hágták volna őket, mintha megfogantak, vajúdtak, mintha megszülettek volna, kitoltak volna mindent, embert, méhlepényt, mintha az an-

gyalcsináló sötét kamrájából léptek volna ki az áldott napfényre, mintha ott ülnének a Teremtő fiának színe előtt, aki a sáros, véres lábukat mossa, Jézusom, kívánj velem. Basszál szentté, kisfiam. Velük nevettek a csillanó ónkristályok, a sátánlábú, kínai kalapos állólámpák, a falra függesztett, Toulouse-Lautrec és Degas modorában pingált nem is annyira giccsképek, a foncsorozott, színes keretekkel körbefuttatott tükröcskék, a műrózsaszálak, a műanyag repkények és a ki tudja, miféle ügyeskedések és adok-kapok után beszerzett, színes palackokkal megrakott üvegvitrin, mely a szakasztott mása volt a háború előtti, szétzúzott példánynak, a rózsabordó függöny, de még a hézagosan visszaillesztgetett parkettaléc is, melyek közül most kiszaladt egy-egy vidám svábbogár is.

Kérem!

Kérem, hagyják ezt most már abba.

Semmi szükség nincsen, hogy...

Szikla elvtárs fölállt. Húzott a nadrágján, lesimította, pedig nem is volt gyűrődött, sóhajtott.

Akkor törték rájuk az ajtót a fegyveres, ballonos fiúk. Másokon új bőrkabát feszült. Vegyes fölhozatal, ez nyomban látszott. Valaki a plafonba lőtt. A Madame ahogy is állt ellen, petyhüdt karjával mozdulatot sem tett, a szeme se mozdult, ahogy nézte őket a hóként aláhulló vakolaton át, megfestett, még mindig dús ajka se tárult, mégis az arcába ütöttek puskatussal. Reccsent a fej, a nyak hátra bicsaklott. Szarházi, emelte vissza a szétütött arcát. Ancika úgy emelkedett föl s lépett előre, mint egy Jean d'Arc a máglyarakásra, elsöpörték, már a tarkóján térdeltek. Röfi soha nem kultiválta az ilyen modortalanságot, malachangon sikített, ahogy a régi szép időkben, amikor Horthy detektívjei csinálták a palávert. Hozzájuk vágta az üveghamutartót, a konyakosüveget, a poharat. Kurva komcsi anyátok. Szarfaszúak! Csörömpölt a vitrin. Négyet lőttek Röfi testébe, a mellkasát mindjárt elöntötte a vér, még állt, aztán hátradőlt. A fiatal elvtársnőt is összekeverték a helyi alkalmazottakkal, nem jogtalanul, de mindenképpen figyelmen kívül leütötték. Szabó ordított velük, hülyék, hülyék, állatok, ő Pintér elvtársnő a főiskoláról, s ahogy védte volna az ájuló testet, még ő is kapott néhány bikacsökös simogatást.

Szikla elvtárs egészen valószerűtlen mozdulatot tett, egyszerűen legyintett, mint aki unja, elege van, kellemetlen arckifejezést vágva, mint akit valamely fontos ügyintézésben zavarnak meg, kilépdelt közöttük, ment akár egy érinthetetlen szellemlény, nem nézett vissza.

Mintha utoljára még a Madame utána kiáltotta volna a nevét.

– Stein Frici! Hallod! Stein Frici!

Szerelem a bolsevizmus idején

Ma elmentem Paulához. Azt mondtam neki, tíz körül leszek nála, de reggel még munkát kellett szereznem a következő hétre, és ezzel vészesen telt az idő. Óvatosnak kellett lennem, nagyon barátságosnak. Nem volt bejegyzett munkahelyem, az ember nem tudhatta, hogyan gondolkodik a másik. Csikorgott az agyamban, hogy késni fogok, pedig Paula [akkor] mindennél fontosabb volt. Nem csak arról volt szó, hogy elolvasta, amit írtam, és ezáltal valaki, akibe bele-szerettem, megismerhette legkisebb rezdüléseimet is. Mármint azokat, amelyeket észre tudtam venni. De arról is, hogy reméltem: végre egyedül találom. Pontosán nem képzeltem el semmit, de azt tudtam, hogy mennyire vágyom rá. Ezért reggel szándékosan a piros félcipőmet vettem föl és nem a fűzőset, hogy hamarabb lerúghassam a lábamról.

Dél is elmúlt, mire kiértem hozzá. Remélni akartam, hogy ő is úgy várjon rám, ahogy én őrá, de sötétben tapogatóztam Paula érzelmeit illetően, és a késésem miatti ingerültségem rátelepedett arra a rettegésemre, hogy talán teljesen félreérték valamit.

Zümmögött a kertajtó, a kutya elém rohant, a várakozás öröme, ami teljesen betöltött, mialatt mentem a kerti úton a ház felé. Azt hittem, valami nagyon fontos vár, noha nem tudtam pontosan, mi lesz, de Paula tudtommal a barátom volt, legalábbis bennem egy volt velem. Fölfelé menet a megfogalmazatlan remény, hogy teljessé válhat. Még ha nem is fontos, hogy az fog történni, de azért történjék, mert az a legjobb.

A kertet borító sárga falevelek közül beléptem az előtérbe, ahol várt, és észre se vettem az anyját, csak őt láttam és a sápadtságát. Szemöldökének fekete vonalú íve alatt a barna szempár sötétségét kiemelte arcának fehérsége. Határozott, majdnem fiús rajzolatú arcát egy lányos, de erős akaratról árulkodó lény hordozta. Ez az akarat, ha a vágy felszabadítja, és végre támadóan ugyanarra törne, amire hasonló erőszakkal én vele szemben... De most, hogy ilyen halk, és hogy nem tudtam, miért van ez, de csak ennek oka érdekelt és semmi más, hogy miért sápadt, hogy miért tűnik ettől olyan soványnak? Hátha azért van, mert engem várt? Hogy nem hatolhatok most az agyába! És akkor egy pillanatra teljesen elszorult a torkom.

Vagy azért ilyen, mert valami miatt beteg, fáradt és kimerült? És akkor valahogy ki ne derüljön, hogy én annyira... És mégis [napokkal utána már], tudtam, hogy kiderülhetett volna, és gyűlöltem magam, amiért páncként hordom magam körül az önmagamtól megittasult éneket, és képtelen vagyok felfogni a valóságot. Köszöntem neki, és tudtam, hogy határozott vagyok, akárcsak Kongó Müller, a német zsoldos Katangában [akiről akkoriban a pártállami újságok is írhattak], amikor egy faluba hatol, melyről nem tudja, hogyan várják ott. Nagyon

összeszedem magam ilyenkor, akárcsak Dzsajam, amikor a Rodopéban vándoroltunk az Ördög torka felé, miközben a fegyveresek állandóan igazoltattak [megszoktuk, ráadásul határvidéken jártunk]; Dzsajam is uralkodott magán a többiek előtt, és nem feküdt oda hozzám esténként. Akkor még én is tudtam uralkodni magamon.

És végimentem az előszobán, már a szobaajtóban, amikor hallom, hogy utánam szól, hogy köszönjek a mamájának, aki ott állt, hajlottan a falépcsőn, a fehérre festett korlátot fogva, és én gyorsan mondtam is, hogy ne haragudjék... És visszamentem az előtérbe, mert mondta, hogy vegyem le a kabátomat. De ezt is azon a halk hangon, és mintha a fájdalom (vagy a készülő gyengédség?), és bennem csak mintha a várakozás, meg az öröm reménye... Noha már az is rossz volt, hogy rögtön mondta (és ebben volt valami más, a sápadtságával nem összefüggő): – Nem tudtál telefonálni? – Megpróbáltam hazudni, hogy nem úgy emlékeztem, hogy telefonálnom kellett volna, ha kések. És ő mondta, nagyon egyszerűen mondta, hogy neki mást is kellett volna csinálnia, én meg ordítani szerettem volna a haragtól, hogy ilyen vagyok, mert pontosan emlékeztem rá, hogy kérte előző nap, mert képtelen vagyok megoldani, hogy telefonáljak, amikor el vagyok valamivel foglalva, ingerült leszek, ha arra gondolok, hogy félbe kell szakítanom magam. Úgyis azért merülök annyira el, hogy mennél hamarabb befejezhessem, és utána az történjék, amiért tulajdonképpen telefonálnom kell...

Aztán már bent, abban a szobában, a nagyobbik szoba mellett, életének színhegyén, amely annyira más és [azt hittem] mégis megközelíthető. Már ott állt az íróasztala előtt, ez volt benne az egyetlen bútor néhány széken és párnán kívül, és észrevettem, milyen ruhában van. Vette elő a keményfedelű füzetet, amelybe beírta, amit mondani akart. Bennem csak a várakozás, már el is felejtettem az előző pillanatot, mert csak őt láttam. Megkérdeztem tőle, hogy az a hosszú, köntösszerű bordóbarna öltözék a háziruhája-e. Holott aligha lehetett háziruha, soha nem is láttam még rajta, de ahogy ott leült az íróasztala elé, hát csak a melleit láttam, ahogy az emlőbimbók keményen meredtek kifelé a szövetet domborítva, a majdnem fájdalmat okozó vonzódás, és én a legszívesebben már csak oda nyúltam volna.

Ehelyett azt kérdeztem tőle: – Otthon mindig ebben a ruhában szoktál lenni? – Úgy emlékszem, azt mondta, nem. Már a kezemben volt a füzet. Percekig semmiféle gondolat nem volt bennem, utólag visszagondolva szinte hihetetlen, hogy ilyen pillanatai voltak a létemnek, és közben még érzéltem is, hogy semmi, de semmi, és ha nem lett volna bennem a várakozás feszültsége, hát átéltem volna talán a halál édességét vagy a tengervíz végtelenségét. Ez is valamiféle háború, még ha nem is hasonlít a trójaira.

De csak átmentünk a másik szobába, ahol Colt, a férje szokott lenni, abban is alig volt bútor, és a csend, meg a könyvek a másik szoba szemközti falán, és oldalt a kiugró ablak keretei fehérlettek, kint pedig ködös, levélhullató idő várakozott.

A kis asztalka, ahová leültem, miközben kiment, almát hozott és nekem is nyújtotta. Kis tálcát tett az asztalra, azzal a Kneckebróttal, melyet Írisz is szokott venni, és megint kiment, és én csak percek múlva jöttem rá, addig egy gondolat se bennem, hogy most el kell olvasnom, amit írt, és ez is ugyanolyan jó volt, mert a jelenlétéhez kapcsolódott, közben ő a másik szobában, apró neszek jelezték.

Még mielőtt magamra maradtam, megkérdeztem tőle, hogy mi baja. Merthogy a hangja. Hogy nem beteg-e? – Beteg vagy? – kérdeztem. – Miért? – Hát olyan halk vagy. Valami bajod van? – kérdeztem, és közben valami mintha el akarta volna szorítani a torkomat, csak valami más nem engedte. Hogy szeretném, ha miattam lett volna ilyen, mint akit megvertek, hogy átöllehessem. Hogy azért ilyen, mert rám várt, és ez ugyanolyan fontos neki, mint nekem, és azt is akarja, és amiatt éppen, hogy azt is akarja, olyan most, mert nagyon szeretné, ahogy én szeretném, mert mindennél fontosabb, nagyon kell, mert őt is vonzza, sürget, és fél is, ahogy (talán) mindenki, amikor felmerül, hogy nem fog sikerülni, mert visszautasítják. Lehet, gondoltam, hogy egy lánynak még nehezebb, mert nem léphet föl olyan nyíltan, akár egy férfi (de hát én nyíltan léptem föl?). Az is átvillant, hogy segítenem kellene neki, ne legyen ennek kiszolgáltatva. Holott tudnom kellett volna, hogy ha ő akar valamit, akkor...

Arra a sejtelmemre, hogy valakit teljesen félreérték, és ez kiderülhet, mert olyat teszek, amit egyáltalán nem vár, és nem is akarná, erre valósággal rosszul lettem, és végképp nem tudtam, hogy most akkor miért is érzi rosszul magát, és most már én is miért. A két rosszullet ugyanaz lehet, még ha az okok különbözők is. De ha az okok is azonosak! Erre a gondolatra megint az édesség valahol belül. Hát miért ne lehetne nyomban szeretkezni?

Közben már olvastam, amit írt, és néha csodáltam, hogy milyen értelmes, néha meg nem értettem, de teljesen mindegy volt, mert csak ő volt fontos, semmi más. Ő arról a naplóról írt, melyet odaadtam neki, és mindig olyasmi tetszett neki benne, amit én nem tartottam annyira jónak, és amit én tartottam jónak, az egyáltalán nem tetszett neki. Sokszor belekezdett valamibe rólam, de nem magyarázta meg pontosan, hogy miért is érdekli, amit írtam. „Mi az, amit én akarok? Hogy mindenkinek arra vagy jó, hogy kiszipolyozza magának ebből azt, ami neki ebből hasznos...”, írta a szövegemről, és ezt tulajdonképpen egyáltalán nem értettem. Mert most tényleg erre való vagyok, vagy nem? És utólag az jut az eszembe, hogy akkor miért nem arra is, amit vele is szerettem volna csinálni. Úgy. Vadul. Együtt. Lihegve.

De mindegy volt, mert csak a várakozás és a vonzás, az előre nem látható, de remélt jó, hogy ott lehetek vele, mert ez legalább vitathatatlan, ha akarnám (merném), kitapintható. Befejeztem az olvasást, néha még visszalapoztam [valójában semmit sem értettem], aztán átmentem hozzá a szobájába.

Szerettem volna a legszívesebben odalépni hozzá, fölé hajolni, ahogy ott ült, megható sápadtságával, a fekete haja, a sötét szeme, a kezdődő szarkalábak a szemsarkakban, és csak odanyúlni... Oda. Neki. Szorulni. Holott már éreztem, hogy nem ez feszít, és kedvem sincs, hogy nekifeszüljek, de talán csak látszat, mert ha ő felkínálná... Ha akarná, azzal a fiús akarással, amelyben egyik pillanatban a lányság, másban meg az akarat vibrál. Csak annyira zaklatott vagyok, látszatra nyugodt, hogy a közvetlen vágy el van takarva bennem, nem léphet előtérbe, mert egyszerre túl sok minden más is van.

Ehelyett arról kezdtem beszélni, amit írt, és föl-alá járkáltam, miközben mondtam neki, hogy mit nem értek [semmit]. Csak arra figyeltem föl, hogy megint olyan halkán azt mondja, álljak meg, mert el fog szédülni és nem bírja tovább. Én megint megkérdeztem, hogy beteg-e. És kétség és remény között in-

gadoztam, hogy miért van ez az állapota, és közben úgy éreztem, határozottan és nyersen beszélek, ahelyett, hogy hozzáléptem volna, és – szinte fájt a kezemnek, hogy nem mehet végig a vállán, a hajlatain, a bőre felszínén – érinthettem, megsimíthattam és megragadhattam volna, és elkezdték volna. Először a kezünkkel.

Ahelyett csak megálltam, állva maradva beszéltem tovább arról, ami egyáltalán nem érdekelt, a naplómról, melyet elolvastam, mégis folytattam, és megpróbáltam odafigyelni rá, megérteni őt, mert annyira képtelen vagyok másokat megérteni, most is, biztos, hogy semmit sem értek, és egészen másként van, mint ahogy még halványan remélni szeretném. Mert nem bizonyosodhattam meg semmi felől, mert nem mozdultam, és csak mondogattuk ezt a sok feleslegeset, ami neki talán fontos lehetett (de ebből semmit sem értettem), és nekem akkor hiába az egész. Oda voltam ragasztva tökéletlenségem árbócához, és őrjöngve hallgattam saját sziréneimnek a hangját.

Kérdeztem tőle, nem értem, miért olyan fontos neki, hogy elolvassa, amit magamról írtam?

Magyarázta, hogy csak másból tud kiindulni, és másra van ehhez szüksége.

Nem értettem, minek kell ez neki, ez a más?

Ő azt mondta, hogy önmaga őt nem érdekli, vagy nem tud vele mit kezdeni. Valahogy így, mert képtelen vagyok igazán visszaemlékezni arra, amit pontosan mondott, holott nagyon fontos volt, és egyáltalán nem értettem.

Mert miért ne tudna kiindulni önmagából, gondoltam, és miért ne lenne az a legérdekesebb neki is? Mikor nekem az a legérdekesebb. Ő. Önmagam. A kettő egyszerre. Képtelen voltam megfogalmazni, mit is gondolok igazán. Azt ugyanis, hogy hát hadd foghassuk, öleljük végre át egymást, hadd élhessem át nemcsak a lényét, hanem a szép testét is, valamivel kisebb az enyémnél (tudja is), nyilván ezért tart a széke előtt kupacnyi könyvet, melyre a talpát helyezheti ülés közben, ha nem ér földet a lába.

Hogy mi a fenének nem rohanom le azt az édes, kurta – egyáltalán nem kurta, csak ő mondja – testét, mert úgyminden ezen keresztül létezik, és ha végre megtörténnék, normálisan is lehetne végre beszélni. Legalábbis én.

De nem mozdultam. Csak egyre ingerültebb lettem és egyre határozottabban beszéltem. Tudtam is meg nem is, miért van ez. És zavart, hogy nem járkálhatok. Zavart, hogy zavarban vagyok, és nem tudok már vele úgy beszélni, ahogy Akillezzel vagy Káriszal. Mert Akillest nem kívánom, egy férfi, és ezért semmiféle kívánás nem zavar. Káriszt meg kívánhatom, és azért nem zavar. Akkor őt, valaki mást is, miért nem?

Arról, hogy Paula nő, hogy tudnék megfeledkezni?

„...nem érdekel. Te, a személyed, semmilyen konkrét személyes kapcsolatban nem vagy számomra ezzel itt abban a pillanatban, hogy dolgozni [aláhúzta] kezdek ezen az anyagon”, írta a füzetbe. Nem voltam képes kimondani, amit akkor ki kellett volna, hogy eldőljön, de egyszersmind egyszerűvé is válnék minden. Igenis érdekelje, mert csak ez az érdekes, és füttyülök az „anyagra” meg a „munkára”. Mégse mozdultam, hogy megbizonyosodjam, végül is mi a „helyzet”. Hogy végre vége legyen ennek a bizonytalanságnak, és vagy ráboruljak végre, és akkor úgy érezzem: rám szakad ez a csodálatos, fehér stukkós mennyezet,

vagy valami iszonyú lesz, mert erről szó se lehet, és megint én vagyok, akinek csak az kell, és aki ezért mindent mindig teljesen félreért – és ezt, ezt nem merem abban az állapotomban vállalni? Ezért nem merem végül megtenni a mozdulatot (szavakat nem találtam), holott néha úgy éreztem, még egy pillanat, és kinyúlik valamilyen alig tapintható gyengédség belőlem, hogy körülfonja és beleájuljunk valami hasonlíthatatlan édességbe.

De semmi, csak a tartózkodás, a fegyelem, az ingerültség meg a lelkiismeret-furdalás, mert hiszen semmiről sem tehet, és honnan is tudhatná, ha én sem adom semmiféle jelét. Miközben megkínzom a kemény hangommal és az értetlen mondataimmal, az ingerültségemmel, mely sehogy se találja a tárgyát, hiszen magam vagyok ez a tárgy, és hogy tudnám igazán gyűlölni önmagamat?

A jelenlétében aztán újra végigolvastam, amit a naplómról írt, hátha eszembe jut valami, és időt nyerve végül mégiscsak hozzásimulhatok. Ehelyett megint az áldatlan beszélgetés a művészetről, a filmről, és arról, hogy ő hogyan tud csak dolgozni, mert neki másnak az anyaga kell. – De hiszen Bergman is maga írja a forgatókönyveit – mondtam. – Nem szorul másra.

De a legjobban az érdekelt, vajon miattam vett-e olyan ruhát, azt a hosszú, puha omlású szövetet magára. Vagy olyasmért, aminek semmi köze hozzám? Csak végre el tudnám dönteni, miközben a határozatlanságom egyre elviselhetlenebb.

Kezdetől fogva az volt az érzésem, hogy értelmesebb nálam, ezt meg is mondtam neki már a megismerkedésünk kezdetén. És ez nekem nagyon megfelelt. Rögtön éreztem, vigyáznom kell, mert mintha nyomban ingerült lett volna, mintha minden érzelmességtől ingerültté válnék. (Ha úgy látta jónak, nagyon ingerülten tudta megmondani a magáét.) Amikor először nálunk volt, és nézegette az új írógépet, és mellettem állva ráhajolt, én meg valamit mondtam, a hangomban lehetett valami kedvesség, ő meg hirtelen elfordult, és visszament az előbbi helyére, mint aki vagy megijedt, vagy viszolyog valamitől, és azóta sem tudom, mi a helyzet kettőnk között. Olyan lehettem, mint valami klón a természetesen fogant emberekhez képest.

– Én nem vagyok Bergman – mondta valami lányos komolysággal, de mintha ingerülten is.

Aztán mondtam, hogy semmiféle forgatókönyvet nem tudok írni, és nem tudom azt sem, mikorra lesz olyan a kéziratom, hogy kiadhatom a kezemből. Ő nyomban letolt, hogy nem kell semmiféle forgatókönyv, csak a kézirat.

És a vége felé, már reményt veszítve, még egyszer megpróbálkoztam, hogy másra tereljem a beszélgetést. Azt kérdeztem: – Neked volt szorongásos neurózisod? – Először azt mondta, „persze”, de olyan hangsúlytalanul, hogy vagy nem igaz, vagy csak általánosságban beszél, nem ugyanarra gondol, mert azt hiszi, hogy a rosszkedv, arról van szó. De aztán azt mondta, hogy ami nekem volt, azzal ugyan nem találkozott magában, mert nem voltak gyilkos kényszerképzetek, de helyette volt más, és Akillesznek is volt más. Ezeknek inkább depressziójuk szokott lenni, vagy valami melankóliájuk, ami engem nem érdekelt. De sehogy se tudtunk zöldágra vergődni, hiába mondtam, hogy nekem csak az a fontos, hogy szabaduljak meg ezektől a képzetektől, melyeket magam okoztam saját magamnak azzal, hogy nekiestem saját magamnak, és addig asszociáltam szaba-

don bármiféle gondolatra, amíg a bármiféle bekövetkezett, és egyelőre nem tudok tőle szabadulni. Azért is írtam meg erről mindent a naplómban, mert abban reménykedtem, hogy az okát is megtudhatom [pedig tudtam: én]. És nyilvánvalóan nem vagyok a végén.

Mire ő azt válaszolta, hogy akkor írhatom örökké, mert az okát csak örökké írva tudhatom meg. Ettől teljesen kielégítetlen és rosszkedvű lettem. Tomboltam belül, rögtön el is akartam menni, csak előbb beletömtem a számba néhány Kneckebrótot, mert éhes is voltam. És nagyon kétségbe ejtett, hogy ott van előttem, és még mindig nem lépek oda hozzá. Még mindig nem mondok neki semmi kedveset, csak a visszautasítástól rettegetem. Hogy megint kiderül: teljesen félreértettem mindent (hogy mégis lehetne vele), és képtelen vagyok valaki mást megérteni. Ettől a vereségtől félttem, mert pontosan tudtam, amit Paula korábban mondott, hogy csak saját magam érdekel, és ezért az a veszély fenyeget, hogy magamra maradok, és ettől a magánytól iszonyodom igazán, ezért nem mertem kenyértörésre vinni a dolgot vele.

A végén azt mondta valamire: – emberitiszem van. – Megható volt, szerettem volna és képtelen voltam megoldani. Szenvedhetett valamitől, végképp nem tudtam, mitől és már nem reméltem. Legalább valami jelét adná! De miért is adná, amikor éppen én vagyok az, aki semmi jelét nem adja, csak beszél. És hát ha egyáltalán nem... csak én.

Aztán egy pillanat, felálltam, behoztam a kabátomat, meg lenyeltem egy kegyeret, becsomagoltam a naplóm, elkértem még azt is, amit ő írt, elmentem. A legszívesebben a földhöz vertem volna magam.

Mennél jobban távolodtam, annál inkább szerettem volna visszamenni, mert lehet, hogy megbántottam, és ezt jóvá kell tennem, de képtelen voltam átlátni, mi is történt, főleg: mit érzett ő, mi az igazság? Megint nem értek semmit. Ő sem ért semmit? Vagy átlátott rajtam, és éppen azért viselkedett úgy?

Miért nem mertem mozdulni, odalépni hozzá, vallani, hogy kiderüljön: édes, csodálatos. Ki merete megakadályozni? Hol van? Hadd öljem meg. Hadd döfjem ki a szemét, csavarjam hátra a fejét, húzzam karóba, gyilkoljam meg a legválogatottabb kínzások között. Nem kaptam választ, csak ez a süket őszi idő meg az a kevés ember a fákkal szegélyezett, lejtős utcákon.

A szorongás akadályozta meg? Mit nem adnék, ha kioperáltathatnám magamból azt, ami megakadályozta, hogy a tetteim összhangban legyenek a vágyaimmal! De lehet, hogy éppen ezt az operációt nem szabad elvégezni, mert akkor meg vadállattá válnék? Sokkal korábban kellett volna a vadállatnak és a gyávának összerendeződnie bennem... Most legfeljebb hálát adhatok a szorongásomnak, hogy segítségével uralkodni tudok magamon, és nem gyilkolok. Közben sirathatom, hogy a paradicsom kapuit bezárták előttem az istenek.

Miféle történet ez? Miféle szerelem? Hol itt a vágy és a végzet egykori, csodálatos, egyszerű, átélhető egysége? Semmire se megyek Jászónnal és Médeiával – holott mindent tőlük tanultam.

Mentem hazafelé, azon a kettős fasorral szegélyezett hosszú úton, melynek szélén villamossínek vezetnek a városszéli erdőségbe, közepén a széles aszfaltút a városba tartó autókkal, távolabb a fasor mentén kertes házak, és harminc évvel azelőtt a várból kitörő németek rohantak itt végig, miközben a tetőkről az orosz

lövészek kaszálták őket. A homlokom mögött valami vörös, mámoros, izzó gyűlölettel töltött tenger, a vize ritmikusan emelkedik és süllyed. Tombolni. Elmenni valahová, Kurdisztánba, vállalni egy reménytelen feladatot, merényleteket elkövetni a mindenkori hatalom ellen, megveszekedett, dühöngő őrültként küzdeni egy pusztulásra ítélt ügyért. Itt soha többé ne lássanak. Főleg ő ne lásson soha már, így álljak bosszút rajta azért, amiért én vagyok a hibás.

Lassan egyre távolabb kerültem tőle, közelebb ahhoz az utcához, ahol lakunk, eltűntek a kertes házak, már emeletesek, a faszor is mögöttem maradt, csak az autók meg a benzinger. A szomszédból éppen az örökké okoskodó, hülye Blúm és divatozó felesége, Mollí jöttek velem szembe, akikkel a kóp szmájlíngon kívül soha nem tudtam mit kezdeni.

Aztán a félelem, hogy otthon – a 47° 30' 26" és 19° 01' 27" földrajzi metszéspontján – sem fogok tudni uralkodni magamon, és Káriszt is megkínzom, mert árasztom magamból a gyötrelmet. Mennél távolabb kerültem Paulától, annál inkább szerettem volna visszarahanni, és csak azt mondani: – Ne haragudj! – Legalább ennyit, de talán lehetne több is, és végre kiderülne, hogy akart-e engem. Talán mégis jóvá lehetne tenni, átölelhetném és egyetértésével belé hatolhatnék, és feloldódhatnék végre.

Hazaérkezve, a középső szobában a gyerekek meg az összevissza heverő játékok, a mi szobánkban Káriszt fogadott nevetve. Leültem az ablak melletti fotelba, a két gyerek az ölembe mászott, és végig kellett olvasnom nekik az egyik Babartörténetet a Mikulásról. Kimerültség szakadt rám, a közepe felé már majdnem elaludtam, néha félálomban mondtam tovább a már majdnem kívülről ismert mondatokat, Káriszt egyszer fel is kelt a helyéről, hogy az arcomba nézhessen: alszom-e. Barátságos kék szeme kíváncsian pillantott belém, szőke haja középen hetykén felállt, szeplők legelészték az orrnyerge alatt. Aztán a fürdőszobába hurcolásztuk a gyerekeket, és egy óra múlva az ágyukban voltak, egy kupacban a középső szobában.

Írisz nyolcra érkezett. A beszélgetés, akár a lebegés. Miközben nyomasztott, ami Paulával történt. Mikor röviden elmondtam nekik, láttam az arcukon, hogy szörnyű lehettem, csak olyasmit csináltam, ami rossz volt. Attól kezdve, hogy nem telefonáltam a késésem miatt, folytatva azzal, ahogy a ruhájára kérdeztem, és azzal is, hogy nem mentem vissza.

Írisz elmesélte, hogy mindig jó volt, amikor vissza tudott menni. – Amikor elváltam Hektórtól, ott a Várban, és éreztem, hogy ilyen rosszul végződött köztünk az a találkozás, és akkor egy fél órát futottam vissza, hogy utolérjem. És akkor nem kellett mondani semmit, mert elég volt a tény...

– Ha eszembe jutott volna valami – mondtam. Ha ebből, amit mond, akkor ott Paulától elmenetben, csak egy hang az eszembe jutott volna... Hogy azt mondjam neki, megadva magam a szép, fekete szemű arcának, hogy nem tudok mit kezdeni magammal, hogy tehetetlen vagyok, mert annyira kívánom. Hogy ez a vallomás fontosabb nekem, mint az elutasítás, akkor biztos, hogy nyomban belekapaszzkodtam volna. De nem jutott az eszembe. Miért? Mi akadályozta meg, hogy magam legyek?

Ők ketten csak néztek rám, jóindulatúan. Talán a szorongásomra gondoltak, amely hónapok óta elszabadult bennem? Vagy szeretnek?

– Még nincs veszve semmi – mondta Írisz mosolyogva. Közben viszonylag nagy száján az érzéki, sötétvörös ajkak kedvesen széthúzódtak a fehér fogain, a mélyfekete szeme szinte villogni tud, ha éppen nem tölti el valami még feketébb sötétség. Rá mondta Akillesz, hogy ezt a tekintetet, ezt kellene tudni megírni. Akkor még nem írta meg a szép Helénát, ahogy négykézláb hátulról fölfelé kínálja magát, és meztelensége világított a padlón – persze, hogy meg kellett változtatnia a nevét (és az is lehet, hogy egyáltalán nem [csak] Íriszre gondolt, hanem egyszerre több más „kisasszonyra” is), mert – ugye – a szép irodalom nem lehet maga a valóság. És Akillesz ebben bizony soha nem ismert tréfát. Tisztelik is ezért az Égei- és Fekete-tenger egész nyugati és északnyugati partvidékén.

Aztán mindketten kimentek a konyhába, én meg végigdőltem az ágyon, és valami félálomba merültem, mint közvetlenül minden hazatérés után.

Mélynek tűnt az álom, mert mintha belezuhantam volna, mégsem volt igazi, mert Kárisz és Írisz beszélgetésének hangja a konyhából mégis elérte tudatomat, akárcsak a gyerekek egyre ritkuló neszezése a másik szobából. Úgy értek el az otthoni este, a külvilágom hangjai, ahogy az utóbbi hónapokban sokszor: egyszerre tudtam, hogy alszom (és tényleg alszom, a tagjaim mintha ólomból, és a gondolataim mintha nem lettek volna gondolatok, és mintha minden ugyanúgy irányíthatatlanná vált volna, kiszabadulva minden erő vagy hatalom alól, akárcsak az igazi alváskor), és egyszerre tudtam, hogy tudom, elérnek a külső hangok. Furcsa volt, és néha megérintett a teljes elmerülés, amely mint enyhet adó halk zsibbadás futott végig rajtam, de sohasem tudott eluralkodni, csak finoman visszaváltozott ebbe a különös, félig éber, félig alvó állapotba. Mintha állatok aludnának így, a lovak vagy a farkasok, állva vagy összegömbölyödve, de a legkisebb neszt is érzékelve, örökké ugrásra készen, hogy teljesen hiábavaló legyen őket álmukban meglepni, az éberségük akkor se lenne sokkal gyengébb.

Így telhetett el talán fél óra, mikor mintha egész csöppet jobban tudatára ébredtem volna annak, hogy most alszom, de mintha lassan ki is pihentem volna magam, és majd következik a felébredés, de azért vissza-visszazuhantam, nem a teljesen mély álomba, az igazi elalvás teljes öntudatvesztésébe, hanem ebbe a felemás állapotba. De maga a vissza-visszazuhanás olyasféle zuhanás volt, mint az igazi zuhanás, módszerbelileg és technikailag, hangulatilag és érzékileg teljesen olyan. A zuhanásnak ez a legteljesebb vége, melyet nem lehet soha megragadni, mert ekkor kezdődik el az igazi alvás, és pont ezt már nem élheti át figyelve az ember. Azt, hogy: most. Ebben a pillanatban aludtál el végleg. Régebben néha játszottam vele, hogy rajtakapom magam, kivárom és megállapítom, hol és mikor van az a pont, amikor végleg álomba merülök, mikor már nemcsak a kellemes zsibbadás van, hanem az öntudatlanság maga, amikor tehát kikapcsolódik végleg *valami*, az a *valami*, amiről nem tudom, énem melyik része, noha összefügg az akaratommal, csak éppen nem tudom, hogyan és belőle mi.

Ezt a rajtakapást régebben néha próbáltam, amikor még kutya bajom volt (vagy már ez is a jele volt, hogy a helyzet megváltozik?), de mostanában nem akarok ilyesmivel játszani, mert semmiféle kísérletezgetésre nem vállalkozom, olyan félelmetes volt, ami történt korábban.

Most is vissza-visszazuhantam, de most, ekkor, mintha valamivel sűrűbb egymásutánban, éberebb is lettem egy egész csöppet, és ezért a vissza-vissza-

zuhanás messzebről-magasabbról, szinte a teljesen tudatosból indult el minduntalan.

És ahogy ez történt, elő-előfordulgatott, és közben még be-beállt az alvó, de mégsem teljesen alvó állapot, elkezdett egy hang beszélni.

Tőlem teljesen külön, ugyanolyan függetlenül, mint amikor álomban álmodik az ember, és valamelyik álombeli alakja beszél, de most nem volt sehol semmiféle megtestesítés, képkialakulás, nem vett föl érzéki formát, mint ahogy az álmokban mindennek alakja, színe, eseménye szokott lenni, csupán beszélni kezdett egy tőlem teljesen különálló, külső forrásból származó vagy legalábbis nem az én ellenőrzésem alatt álló, nem általam irányított vagy akart hang. Nem olyan hang, mint amilyen hangokat gondolkodás, ábrándozás közben irányítok, mikor képzelt beszélgetéseket játszom le, vagy más, megelevenített személyekkel önmagamban vitatkozom. Ennek a hangnak a mondanivalóját ugyanúgy nem én határoztam meg, mint ahogy nem én határozom meg tudatosan akarva az igazi álombeli eseményeket sem. Ez a hang rajtam kívül létezett. Noha csak én hallhattam. Azért éreztem annyira, hogy rajtam kívül, mert ugyanakkor nem aludtam igazán, viszont a hang úgy és onnan beszélt, ahogy és ahonnan az igazi álomban szoktak a hangok beszélni.

Nyugodt, egyenletes, önmagában biztos hang volt, mintha olyasvalakié lenne, aki mindenről tud, és mindennek az okát nagyon is jól ismeri, azokat az okokat, amikért mindezek a hónapok úgy zajlottak le, ahogy megtörténtek. Az a világ, amelyből származott, nem én lehettem, abban a világban sohasem voltam. És attól teljesen függetlenül, amit ez a hang közölt velem, volt benne valami, amin keresztül megéreztem valamit ebből a világból. Ez a világ idegen volt és szenttelen. Majdnem kegyetlen.

Nyilván mindent lehet hasonlítani valamihez, és ha hasonlót keresnek, hát magabiztos hang volt, mint például Balla Lászlóé a lipótmezei kórház rendelőjében. Miután ellátta azt a minden ok nélkül zokogó beteget, akit a folyosóról hoztak be hozzá, Balla ráért velem beszélgetni [ellátni], és annak alapján, amit elmondtam neki a tüneteimről, határozottan és nyugodtan elmagyarázta nekem, hogy miről is van szó, és tudja, hogy mindettől nem fogok megőrülni. – Csak éppen kinyílt egy ajtó, és ezúttal magadnak kell megtanulnod újra becsukni – mondta. Utána hónapokig rettegtem ettől a mondatától is, nem csak önmagamtól. Hogy csak én csukhatok be valamit? Hogy minden csak rajtam múlik? A „csak” volt maga a rettenet. Hogy senki sem segíthet önnön magamon kívül.

De ha történetesen nem Balla Lászlóhoz fordultam volna, akkor kinek a hangja lehetne? Rajka Tiborra mindenesetre nem emlékeztetett, akit először kerestem föl, de ő nem vállalt, és ez ennyiben is maradt. És ahogy később Gerő Zsuzsa mondta mindezt tőlem hallva: – Ennyire nem volt bizalma az apjában? – Hogy nem tudtam egyetlen pszichológusban se igazán megbízni? Magamat feltétel nélkül átadni?

Pedig ők mind orvosok, s mint az közismert, fel tudják támasztani a halottakat. Csak nekem kell magamnak magamat.

Erre a hangra most hirtelenjében senkit sem találok, bár mintha sejteném, hogy ismerek még néhány ehhez hasonló, nyugodt, kiegyensúlyozott, a dolgot tudó, tárgyilagos hangot.

És ez a hang valami ilyesmit mondott: – El tudtam-e magam már teljesen engedni? Igen? Mert ha igen, az jó jel lett volna, ez az elengedés a gyógyulás jele lenne. De lehet, hogy nem engedtem volna még el magam? Mégse következett még be az elengedés? – kérdezte tovább a nyugodt és tárgyilagos hang. És megint ismétlődött – mintha ismétlődött volna az első fele. És ahogy ez a hang csengett, és minden szavát értettem, ennek a tőlem független forrásnak mintegy a hatása alatt, ellenőrizve, valóban sikerült-e, megpróbáltam magam valóban elengedni, hogy megoldjam ezt a különös elmerülést a teljes álomba, ahová olyan jó elmerülni, amikor az ember fáradt és aludni akar.

És akkor.

És akkor, amikor ez mintha éppen sikerült volna.

És akkor, abban a pillanatban, amikor ez elkezdődött lezajlani, és éppen, hogy éreztem, most merülök, na most merülök, na ebben a pillanatban merülök, na éppen ebben a másodperc töredék részében (és megtudhatom, milyen az a pillanat, a *valami* tökéletes elvesztésének pillanatai) –

Mintha valami hatalmas rándulás.

Mintha többszörös, megismétlődő, a dobhártyámat meglendítő, a testem egészén végigfutó rándulás. Kapott el. A dobhártyám furcsán pattant, annyiszor, ahányszor ez a rándulás rohamszerűen végigfutott. Olyasfélélt csinált a dobhártya, mint amikor úgy érezzük, eldugult a fülünk, ez öntudatlanul ásításra készítet, pontosabban nem ásítunk, csak az állkapcsunkkal lefelé ásításhoz hasonló mozdulatot végzünk, ezáltal megnyitunk valamit a hallójáratban, ettől mintha megtisztulna a fül, kinyílik a belseje, jobban hallunk vagy legalábbis azt hisszük, pedig előzőleg is jól hallottunk. Vagy amikor a teljes teret betöltően csattanó ágyúlövés eldördülésének detonációja előtt nyitva kell tartanunk a szánkat, hogy kiegyenlítődjenek a külső és a belső nyomás.

És anélkül, hogy időt hagyott volna, az általam ellenőrizhetetlen hang megszólalt, de már csak egyetlen szót mondott, egyetlen kijelentést, mely, ha különben elhangzik, éberem és a tudatom által szabályozva, nem jelent többet, mint ezer másik szó, de itt távolról jött, tőlem függetlenül. Váratlanul. Ezért jelentősége volt. És ez a szó így hangzott:

– Gyáva.

És mögötte mintha a tárgytalanság mindent elárasztó közönye akart volna feltárulkozni: de csak a sejtelme.

És mintha emlékeztem volna arra, amit Balla László mondott: hogy nyugodtan ellenállhatok neki, ha megrohan a kényszeres rettegés, holott semmi, de semmi tudatos nem volt ebben az emlékezésben, mégis, ez az emlék vezérelte az akaratom, hogy nem akarom. Ott az ágyon, a hátamon fekve, akarva szembezálltam, akarva elfojtottam, akarva visszaszorítottam az egészet, és aztán vége volt, és teljesen fölébredtem, és már csak emlékeztem.

Pontosan emlékeztem még rá, mint amikor az álomból ébredés pillanatában még pontosan emlékszik az ember az álom képeire, hogy tehát tudtam a hangról. Mintha a hang maga is mondta volna, hogy ő, ez a hang, vagy az a forrás, ahonnan származik, az a forrás pontosan tudja, hogy mi az ok, mik az összetevői, mi a magyarázata mindannak, ami velem történik, és a szorongásomat kiváltotta. És ha kapcsolatot tudnék találni vele, ha szóra bírhatnám – mint olyas-

valakit, akit sohasem lehet szóra bírni, mert annyira szemérmes és annyira tartózkodó, annyira mélységes mélybe rejtett – akkor minden további nélkül én is megtudnám, és minden megoldódnék. Mert ha tudom az okot, az igazi és pontos okot, szorongásom megfogalmazható okát, akkor már tudom, hogy mit kell tennem, hogy végleg feloldódjék és eltűnjék a múltban.

És felébredve arra is emlékeztem, hogy Hektór is azt mondta, ne foglalkozzam ilyesmivel, és Balla László is mondta ezt. Mint akinek üldözési mániája lenne, ha ezzel foglalkoznék, pedig egyáltalán nem biztos, hogy elítélnének, amiért ennyire figyelek, ennyire foglalkozom ezzel a dologgal, noha nem tudok megszabadulni a gondolattól, hogy nem értenének egyet a viselkedésemmel és a tőle elválaszthatatlan gondolataimmal.

Miért rontana rajtam a tudás?

Aztán még feküdtem az ágyon, bejött Írisz, megállt előttem, búcsúzni akart, kinyújtottam a kezem, a bordó pulóverére, a hasára csúsztattam, a szép, nyúlánk testére, markoltam, és nem tudom, miféle hangokat adtam ki magamból, de jó volt és édestestű, és a másik kezemmel a saját lábam közé nyúltam, és Írisz elnevette magát. – Milyen kurva vagy – mondta, és amikor lehajolt hozzám, és átöleltem, ugyanolyan résnyire húzódott össze a szeme, mint szombaton. Az éjsötét, a koromfekete. De nem akart nálunk aludni, mert nagyon messze estünk a munkahelyétől, ahová másnap reggel mennie kellett, és ezért elment. Kárisz kikísérte, aztán visszajött és mellém bújott, a szeplői átáradtak rám, szép, két oldalt egész picit ferdén lefelé tartó sátor szeme belém égett, pillanatokon belül erősen ellenem tartott, a hasa, a markom, a csípőhajlata és a mell, és sokáig őt szerettem, ő meg engem, és elélezve, az elkent nyálkáinkban elaludtunk. Megint véget ért egy céltalan bolyongás.

„Visszatért hozzám az emlékezet”

részletek

Járás

Anyám felül az ágyban. Ez ennél bonyolultabb. Felhúzza a felsőtestét, de nem tudja, mit csináljon a lábával, hogyan vigye le a súlypontját. Oldalra fordulva elakad a levegőben. Ülő helyzetbe húzom. Elérekom a járókeretet. Belekapaszkodik, topog, ahogy apám begyakoroltatta velem, hogy beinduljanak az izmok, majd többször is lendületet vesz. Végül feláll, nem is nagyon húzza magát, de a keret fontos, kiegyensúlyozza. Többnyire csak tartom a hóna alatt, ritkán kell emelni. Mikor áll, a kezét a helyére teszem, fent a keret két oldalán a gumival borított részen, ott a kapaszkodó, azt kell fogni. Anyám elindul. Emeli a keretet, lerakja maga elé, emeli a bal lábát, csúsztatja a jobbat. A lábfeje kicsit kifelé áll, egyszerre merev és erőtlen. A keret csattog, a papucs súrlódik. Megy a szőnyegpadlón. A küszöbnél összpontosít. Aztán a kövön – a szőnyegpadló bolyhai után a kő csúszósabb, a keret máshogy kopog. Újabb küszöb, laminált padló, ez tapadósabb, megint küszöb, megint laminált. Vonulás az ágytól a konyháig, majd a pult mellett az étkezőasztalig. Az asztalnál a törülközővel letakart szék az övé, az ajtóval és a pulttal szemben, hogy mindent beláthasson. Itt eszik, kártyázik, számos kirakósozik, beszél.

Anyám minden mozdulata idézőjelben van. „Lépked”. Csak ezért gondolok arra, hogyan járnak az emberek általában, az „egészségesek”, akiknek a mozgásora szinte reflexszerű, és minden izmuk teszi a dolgát. Helyváltoztatásuk mellékesen történik, még akkor is, ha bizonyos mozdulatokra valamiért külön kell figyelniük; járásuk nem-cselekvő cselekvés a kezdő- és végpont között. Olyan kevésbé tudatos, hogy csináltsága nem szembetűnő. Legfeljebb az látszik, hogy a mozgásnak stílusa van, a testnek mint kompozíciónak megvan a maga áramlása, vagy épp a sajátos darabossága. Anyámnak olykor a megmaradt összpontosítási képességét kell használnia, hogy a következő mozdulatot végre tudja hajtani. Van, ami reflexből működik. Van, amit kitalál, megold, összetákolja a mozdulatot. A test áramlása a-ból b-be fázisokra esik, mindegyik egy performansz.

Anyám megáll a széke mellett, aztán száznyolcvan fokban körbefordul, hátal a székeknek, és ráereszkedik. Ez nem ilyen egyszerű. Aki kíséri, először megállítja a széknél, segít lassan körbeforogni a kerettel, berakja mögé a széket, segít ráereszkedni – pontosabban fogja, amikor ráejti magát –, és betolja az asztalhoz.

Felállásnál kifordítja a széket, segít felállni és elindulni. Másfél óránként menni kell pisilni.

A kísézőnek a járókeret előtt kell haladnia. Vigyázni kell, hogy anyám ne akarjon túl nagyot lépni. Vagy segíteni kell emelni a keretet – vagy csak figyelni. Minden lépést vele együtt kell megtenni.

Nehezen szánom rá magam, de indulunk, eltelt másfél óra. Anyám szabja meg a tempót, a ritmust, hozzá idomulok, együtt mozogok vele, és külön. Lassú vonulás, csattogva és csúsztatva. Én háttal előre, anyám felé fordulva megyek. Sokáig tart, valamivel ki kell tölteni az időt. Énekelni szoktam például, mintha vidám kiránduláson lennénk, próbálom elterelni a figyelmünket arról, hogy mindketten csapdába estünk. A já idú, ságájú po Moszkvé, én pedig megyek, lépkedek, járkálok, sétálgatok Moszkvában, énekelte az 1964-es filmben (*Já ságájú po Moszkvé*, magyarul *Moszkvai séta*) az akkor tizennyolc éves Nyikita Mihalkov. A kevés olyan szovjet film egyike azokból az időkből, ami nem arról szól, hogy mit kell csinálni, hanem mindenféle örömteli apróságról. A címadó slágerét éneklek átköltve, a já idú, ságájú po kovjóré, i já v tualét projtyi szmágú, megyek, lépkedek a szőnyegen, és el tudok menni a vécéig, száljonij tyihij okeán i tundru, i tájgú – já projdú! Átvágok a sós Csendes-óceánon, a tundrán és a tajgán!

Mintha először csinálná, anyám végigdolgozza az utat. Néha nagyon elfárad, nem a távolság, hanem a feszültség miatt, a vonulásban, az elnyúló színpadon a nappali, az étkező és a véce között. Máskülönből ő is énekelne. Húszéves volt, amikor bemutatták a filmet, volt egy idősebb moszkvai szeretője. Az utolsó versszakból elénekelné, amire emlékszik – a végét mindenképpen: i vszpomnyjú o Moszkvé, és eszembe jut Moszkva, és tudnánk, ki jut az eszébe ilyenkor.

Nincs teljesen igazam – imperatívusz nem került bele a Mihalkov által énekelte filmzlágerbe, de tiltás igen: a Művészeti Tanács az eredeti változatban emigrálásra utaló szövegrészt fedezett fel. „Hajóm felett fehér vitorlát bontok, de még nem tudom, hol.” Ebből lett a végső szövegváltozatban „még nem tudom, kivel”.

Bár az is lehet, hogy egy kétsoros szavalk utközben, amit erre az alkalomra találtam ki: Nozski podnyimájém / i médlénno ságájém! Emelgetjük a lábacska-inkat, és lassan lépegetünk. Ezt akkor is ismételve, amikor anyám üldöz, csattogva, hogy utolérjen és megöljön.

A vécenél meg kell állítani, segíteni befordulni, szólni, hogy kapaszkodjon, segíteni leülni. Ha végzett, segíteni felállni, kifordulni, kimenni. Ha a tévéhez megy, akkor a másik irányba kell kifordítani a széket az étkezőasztalnál. Arrefelé is van két küszöb. A verandára jó időben jár ki, ehhez egy nagy küszöbön kell túljutni. A küszöb előtt anyám toporog, emelgeti a lábát, nekikészül. A keretet óvatosan kell átemelni. A teraszon lehet járkálni, majd a szokásos technikával leülni a kinti asztalhoz, és nézni, ahogy apám kertészkedik. A kerthez három lépcsőfok vezet le, ezeken anyám már nem tud lemenni. Kinyitjuk az összecukható kerekesszéket, és lassan leeresztjük a kis rámpán. Az udvaron apám körbetolja, megmutatja neki, mit ültetett, mi fog teremni, virágozni.

Anyám előtt megyek. Anyám meg akar ütni a járókerettel. Előrelendíti, szinte fél méterrel maga elé. Felfogom a kezemmel, hogy ne üssön akkorát, és hogy anyám ne essen előre a lendülettől. Néha a vas eléri a sípcsontomat. Megölek,

kiabálja anyám. Já tyébjá ubjú. Azt hiszem, azt is akarja mondani, hogy bjú, üt-lek, de az impulzus így tolu ki belőle. Elfáradok.

Anyám Baba Jaga, felpattan járókeretére, és azon, a tüzet hányó táltoson vág-tat utánam. Én, szegény leány, egy törölközőt hajítok magam mögé. A laminált konyhapadlón a törölköző hömpölygő, széles folyóvá változik. A táltos kiissza a folyót és vág-tat tovább. Én, az árva, ekkor egy fésűt dobok magam mögé, ami sűrű és sötét erdővé változik. De Baba Jaga egy mozdulattal félresöpri a fákat, és már szinte utolér. Ekkor kitépek egy hajszálat hosszú, aranyló fonatomból és rádobom a küszöbre. Az erre hatalmas hegygé változik. Megtorpan a táltos, mér-gesen fúj, nagy nehezen átvergődik a csúcson, anyámat közben többször is leve-ti. Rohanok tovább, anyám stratégiát vált, dibukká változik, süvöltő lidércként száll mögöttem, szórja az átkait, bele akar fészkelődni a lelkembe. Elérjük a szo-báját, az R-betűvel jelzett ajtót (R mint Raiszáé), újabb küszöb következik, nem túl magas, de itt az előtér kövéről a szőnyegpadlóra kell átlépni, nem könnyű. Kinyitom az ajtót, anyám haragosan megteszi a nagy lépést, megy tovább a szo-ba túlsó végén nyíló fürdő felé, egyre gonoszabb. Mert a megaláztatása felé ha-lad, gondolom magamban – akármilyen jól csináljuk a vécztetést, akármilyen gördülékenyen, ez a legnehezebb és legmegalázóbb folyamat, amiben részt kell vennie. Anyám elcsigázottan, büszkén és zordan megérkezik.

2022. január. 17.

Naplónk háború idején 2022 februárjától március közepéig

Mindig jön valami új, amikor valami régi elmúlik: a köpködés elmúlt, helyette anyám a jobb kezének minden ujját végignyalogatja. Nemcsak evés után, hanem bármikor, amikor magára marad. A magára maradás percei azok, amikor a rejtélyes szokások megnyilvánulnak. Arra gondolok, hogy ez a nyalogatás is el fog majd múlni, jön helyette más. Talán abban is lesz nyál, valami, ami a szájjal kapcsolatos. A száj és az ujjak, neki ilyen harci eszközei maradtak. Persze az ujját szopó kisgyerekekre is gondolok, talán ez annak a témának a variációja, felnőttesítve. Anyám elegánsan csinálja, mintha egy drága vacsorán kézzel evett volna valami finomat, egyenesen feltartja az ujjait a levegőbe, és nagy odafigyeléssel tisztítja végig őket. Ennek megvan a maga hangja, ha épp elfordulok, akkor is meghallom, kiélesedett a hallásom a rejtélyes szokásokra. Anyám nem tud róla, hogy ezt csinálná, így azt sem tudja, miért csinálja. Mint minden rejtélyes szokást, ezt is nehéz elviselni, veszélyesnek is érzem, mert mindenbe belenyúl, ki tudja, mi kerül így a szájába, gondolom magamban. Ez persze csak egy elviselhető mértékű undor szofisztikáltabb megfogalmazása.

Minden elmúlik, és nem jön mindig a helyére más – anyám megtanulta, hogy hol kell megfogni a járókeretet. Megjegyezte. Bár tudom, hogy a demensek képesek tanulni, újratanulni, újralsajátítani szokásokat, ez mindig meglep. Belát-hatatlanul hullámszik a betegség. Egyszerre romlik, javul és stagnál.

Éjjel felébredtem, négy körül, szerettem volna visszaaludni, de nem sikerült. Egy rendes ember egyből felkelne, hogy pisilni vigye, gondoltam magamban.

Ha anyám végigalussza vécéztetés nélkül az éjszakát, akkor előfordulhat, hogy reggel felé órákat tölt vizeletben feküdve, nekem pedig le kell cserélnem a teljes ágyneműt. Rávettem magamat, jó volt, mert időben kaptam el a vizelések ritmusát, csak pelenkabugyit kellett cserélni, ugyanígy reggel is. Ezek az én győzelmeim, elkapni a ritmust. Ezért reggel ráérősen keltettem. A járkálásomra kinyitotta a szemét, megkérdezte, hogy reggel van-e már. Kitakartam, még a zoknija se csúszott le. Semmivel se kellett sietni. Anyám lába a zoknin keresztül meleg volt, alvás-meleg, nekem pedig jó kedvem volt, úgyhogy megmasszíroztam. Átmozgattam a bokáját, a befelé fordult lábujjait, megdörzsöltem a megmerevedett szöveteket. Eszembe jutott, mert olyan kicsi a lába, és ő is olyan kicsin feküdt ott, hogy talán a hiányzó gyerekek lábát masszírozom így. Ez csak egy töredékpillanat volt, töredékgondolat, anyám elkezdett beszélni, a megjegyzett, rögzített történeteiből kezdett mesélni. Neki ez a legfontosabb, gondoltam, hogy emlékezzen valamire, és elmondja, amire emlékszik. Milliomodjára is ugyanazt, de mindegy. Igen, ő nem gyerek, gondoltam, és ez így rendben van.

Úgy írom ezt, hogy előtte és utána megnézem, kitört-e már a háború. Anyámnak nem mondom el, pedig fontos lenne neki, hiszen Oroszország és Ukrajna van benne, és talán eszébe jutna, hogy akkor mi is benne lehetünk – hiszen ő háborúban született. Nem akarom elmondani neki, mert kímélem, bár meg kell értenem, miért. Talán mert ő nem rendelkezik a tagadás mechanizmusával, a távolítás eszköztárával, amivel ezt az iszonyatos kínt és fenyegetést eltoljuk magunktól. De ha kitör a háború, meg kell majd mondani neki, a háborúban születettnek. Putyint rühelli, ez a pontos szó arra a reflexre, amivel a betegségében is érzi a rosszat. A koronavírus elmondtuk, megértette. Anyám emlékezetes mondatára gondolok: ez a járvány rosszabb, mint a háború. A távolítás eszköztára és a tagadás mechanizmusai nélkül el tudja borítani az együttérzés a világgal, nem kisebb egységekre gondol ő ilyenkor. Ne tudja az életidejében összehasonlítani a kettőt, hogy melyik a rosszabb, ezt kívánom neki. Engem pedig elfog a jeges irtózat, hogy a pacifizmus, a béke akarása mégsem természetes, mint a levegő.

2022. február 19.

A háború első napjától kezdődően – február 21-ét így tartom számon –, attól fogva, hogy Oroszország „elismerte a szakadár köztársaságokat”, felértékelődött bennem anyám élethosszig tartó közönye a háború iránt. Ő, a háborúban született, ezzel éppen a saját történetéről, az eltűnt apjáról nem vett tudomást – de ez volt talán az ellenállás egyetlen hiteles módja abban a közegben, ahol a háború végeztével is minden a háborúról szólt. És más módon, de változatlanul, továbbra is minden a háborúról szól. El kellett tekinteni tőle – élni. Most értettem meg, hogy nem az ő személyes létfeledtsége volt ez. Haragudtam rá ezért. Február 21-e óta kerülöm a háborús dalokat az esti éneklésben. Pedig máshogy szólnak itt nálunk – de elképzelem, ahogy felharsantak és harsognak, és undorodom tőlük.

2022. február 23.

Már nem lehetett tovább halogatni, ma reggel elmondtam anyámnak. Oroszország megtámadta Ukrajnát. Putyin bevonult Ukrajnába. Bángyiti, huligáni, kiabálta. Putyin – gád! Gazember.

Régi harcostársaival együtt pacifista kiáltványt szövegeznek. Így kezdődik: *Mi, demensek, akik a magunk módján jól emlékszünk a háborúra...*

2017 nyarán a szülővárosomban, a hadiflotta szokásos nyári parádéján. Minden évben nagyobb és nagyobb hadihajót állítanak ki, a tömeg ünnepel a Néva-parton. Matrózok kezét rázzák boldog családok. Nem hagyták, hogy az ország bármikor is a béke nyelvét beszélje, erőszakkal a háború beszédére szoktatták.

2022. február 24.

Anyám betegsége óta – mióta az ő nyelvvesztése közel jött hozzám, és mivel az ő nyelvvesztése az enyém is lesz, mert az anya-nyelvem, az orosz, őbelé van helyezve, őnála van, ő beszél, és én csak hozzászólok, az általam használt szavakkal és a szögletes magyar akcentussal – sokat méregetem egymáshoz a nyelveimet. Az érzelmekkel teli orosz, az anya-testűt, amit alig beszélek valójában, és az ügyesen használt magyart, amit jól beszélek – bár nem hallom, nem érzem, hogyan szól a magyarom, az én végső soron első nyelvem. Hogy hogyan hallom anyámon keresztül az orosz, leírni se tudom, nincsenek olyan szavaim, olyan érzékenyek a kicsiségre, érzésekre és humorra. Olyan hatalmasan szenvedélyes kicsinyítő képzők – mit mondjak? Kik beszélnek úgy, ahogy ezt az orosz hallom és képzem? Szovjet-orosz zsidó viccekre gondolok, például, a viccbeli Rabinovicsokra, a kicsi zsidókra, nem nagy lakásokban, hanem kis boltokban – de ha őket hallanám, nem is érteném, mit mondanak. Ennek a képzelt orosznak van egy képzelt leningrádi pergése is, kiművelt és lezser egyszerre. Semmit se tudok róla, mindent képzelek. Mit helyeztem még bele ebbe a képzelt nyelvbe, amit nem is beszélek, csak hallok? Hogy ezért féljek, ha kihal. És ma, február 25-én meghallgattam a rögzített párbeszédet a Kígyó-sziget ukrán védői és az orosz támadók között. Mind ugyanazt a nyelvet beszélnek. Megdermesztett a rémület, amikor meghallottam az orosz tisztet, elegáns, pergő mondatait, a számomra ismerős kiejtést és lejtést. Az unokatestvérem, Makszim hangján beszélt. Minden szavát értettem. Orosz hadihajó vagyok, mondta kezdetben nyugodtan, majd egyre hangosabban, egyre türelmetlenebbül és fenyegetőbbben. Vétel, mondja a végén. Dialógusban vannak. Az ukrán határőrök röviden tanácskoznak, gyorsan egyeztetnek, köztük van egy nő is. Akkor ennyi – legyen az is, hogy a faszba? Mindenesetre legyen, mondja a nő. Íme a vicc, a halálos, szenvedélyes. Apróság. Ugyanazon a nyelven, ugyanolyan lendülettel, ugyanolyan eleganciával válaszolja az ukrán határőr – orosz hadihajó, húzz a faszba. Autoritás nélkül mondja, tárgyilagos hetykeséggel, úgy, mint képzelt anyanyelvemen: a ná huj egy szó, a hangsúly az első szótagon van. Dagályosságával, lejtésével, szívszorító ismerősségével és sok évtizedes történetével az orosz hadinyelv, a háború és szerelem, a háborús szerelem és szerelmes háború nyelve húz a faszba. A másik nyelv, a válaszé, ez is az enyém, de még gyorsan el kellene sajátítanom.

2022. február 25.

A menekülő anyák tekintetében mintha lenne valami közös, a visszatartott-kontrollált kétségbeesés – mint aki éppen most hagyta abba a sírást, és könny-mázás a szeme örökre. És valóban épp most hagyták abba a sírást. Könnyhártya fedi a szemüket, ha bele merek nézni, látom, a pupilla színe elmélyül, határai elmosódnak. Ahogy megyünk előre a háborúban, egyre gyűlik a könnyhártya fala mögött mindaz, amit elképzelhetetlen erővel tartanak vissza.

2022. március 9.

Szülővárosom végtelen távolságba került a fizikai-politikai térben, és közben találkozásokba és helyzetekbe költözött. Szülővárosom azzá vált, ami mindig is volt, aminek lennie kellett, nyelv és találkozás másokkal. Mikor az Ukrajnából menekülőket megkérdezik, honnan tudok így oroszul – ilyen zavarba ejtően egyszerre ismerős módon, és mégis irtó hibásan, akcentusosan –, akkor azt mondom: máamá lényingrádká. Ebben minden benne van, amit érdemes tudni, a közös történetünk és az elköteleződés. Hálás vagyok minden mondatért, amit meghallgatnak és megválaszolnak, a kapcsolódásért, amit megengednek. Létesülök ezekben a találkozásokban; szülővárosom, ami valaha ott volt a térképen, szovjet-orosz város volt egykor, most más alapon épül, szóról szóra, mondatról mondatra. Így épül a másik is, amiben felnőttem, Budapest, a tégláit kézzel kézzel adják egymásnak azok, akik most a menekülőket segítik minden elérhető eszközzel. A háború határain túl átcsap rajtunk a nők és gyerekek áradata, mi pedig a közősen valahogy megértett mondatokban találkozunk.

2022. március 14.

Faun

Él egy faun a Wesselényi utcában.
A negyedik emeletre bújt, följebb is
ment volna, de itt nincsenek tízeleletes
panelek. A padlás nem az ő helye,
civilizált, igényes faun ő, és pincébe
vagy a földszintre sem akart költözni,
bár a lányok egyszerűbben jutnának
be hozzá. Nem sok lány jön már.
Ez egy magányos faun. Várja a rég
eltűnt hercegnőt, hogy három próba
elé állítsa, kiderítvén, ő-e az valóban.

Mondhatni, sínylődik a faun
a körfolyosós ház legfelső emeletén,
nyugdíjas nők és agglegények közt,
akik váltakozva esnek letargiába
és bizsergető pletykázásba, elkövetők
és áldozatok. Megvolt a háznak a maga
izgalma, de a faun beleunt már.

Egyedül a családok érdeklík, az egyre
népesebbek, ahol a legnagyobb lány
és az anya egyszerre esik teherbe. A faun
kíváncsian les lefelé, az egyik gyerekben
újjászületik-e a hercegnő. Akkor is
szereti a gyerekeket, ha csak gyerekek,
nem hercegnők, akkor is, ha gyorsan
elhúznak, fekete fogcsonkokkal nevetnek,
udvariatlanok, sőt, pofátlanok, buták
és lusták, a faun gyönyörködik bennük,
csak bennük bízik.

A ház népe nem szereti azt a három egyre
népesedő családot, az elsőt, a másodikon
és a földszinten lakókat, el sem férnek már,
legfeljebb két szobában élnek, de inkább egyben.
Csak a faun örül a nagy hasaknak. Néha titkon

rákacsint a férfiakra, és sajnálja, amikor egy nagyobb gyerek elköltözik, bár gyakran visszajár.

Egy csak a baj, hogy az utált családok nem tudnak a faun szeretetéről. A faun ki se mozdul, az ajtót ki se nyitja, az ablakon ki se néz. Mégis ott van minden emeleten, mindent tud és mindent érez, a gyerekek hol természetes finom illatát, hol szaros bűzét, az alkoholt, az áporodott cigarettát, az odaégetett krumplis tésztát. Érti a csipsz maró sóját a nyelvén, érti a hiányt a lakókban, a veszekedés keserűségét, és reménykedik, hogy a lakók is érzik az ő szeretetét, a semmiben meg nem nyilvánuló gondoskodását. Nem érzik. Tudja. Mégis.

Mert Ariadnének bújniia kell, amíg él

Burger King, Ariadnének de zajos a te léted, még ha a lány magasan tud funkcionálni is, úgy van: hogy nem más a zajösszhangzat, mint gyilkos erőszak, ám Ariadné még magasabbra akarna kerülni.

Fel, magasabbra, a Rózsák téri torony magasába, fel, magasabbra, a ronda Magyar Színház magasába, fel, magasabbra, a Kékes ijesztegető magasába, még inkább oda, merre a többiek élnek, az épek.

Így Ariadné asszimilálódással igyekszik úgynevezett autizmusa tényét rejtteni jól el, vállal ezért tömeget, lármát, zajokat, ha segíthet, hogy az övé legyen az, mire mind vágyunk, te is, én is.

Ám ha belátná azt, hogy igyekvés nélkül is jó ő, most nem kéne szaladnia, rúgnia székeket is fel, által a nagy fotocellás ajtón futnia, szégyen, jó étvágygal evők és biztonságis előtt is.

Kint a hideg, fényes és végre néptelen utcán elbujdosni odút kereső vadként leseget szét,

*otthona túl távol van, nincs aki, nincs, ki segítsen,
vagy hát lenne, de nem jut eszébe a rémületében.*

*Mítoszok álmodozó szavait, ha, ki olvasol, érted,
láthatod, Erzsébetváros koszos útjain így jár
szép Ariadné, tartva szakadt fonalát a kezében,
látni az enyhén összezavart arcán a kis égpiért.*

HANGAY NIKOLETT

Sylvia Plath nem hagy aludni

*a vallomásos költészet legnagyobb alakjai
szinte mind öngyilkosok lettek
ezt egy Sylvia Plathról szóló tanulmányban olvastam
vagy én találtam ki az
ébredés határán megakadva valamelyik
zavarosszürke reggelen
a tetőablak ferde üvegén
órák óta kopogott az eső.
álmban egy betegség miatt alig
néhány évem maradt élni
és csak később kezdtem el
szorongani amiért ettől megkönnyebbültem
a húgomnak már persze
úgy meséltem hogy rémálom volt.*

*egy ideje 50 helyett
100 mg zolofotot vettem be egy nap és kezdett
nehézkessé válni az érzelmek kimutatása
óvatosan kellett bánnom a szavakkal
a vicceimet így sem értette senki rajtam kívül.
idegesített hogy az életem
egyre inkább irodalomtörténeti klisékre hasonlít*

*főleg mivel hónapok óta
egy instagram-posztot sem sikerült összehoznom
elég öncélú lenne úgy meghalni
hogy még a saját barátaim is
alig emlékeznek rám.
mi értelme a szenvedésnek ha senki nem ír róla.*

*az a nap is eltelt pont mint a többi
semmi fontos nem történt
a novemberi ködben minden egyformának látszott
úgy állt el az eső hogy észre se vettem.*

*a tanulmány szerint a vallomásos költészet fő témája
a privát történet kényszeres ismétlésének pszichológiai folyamata.
talán könnyebb másoknak magyarázkodni
mint elfogadni hogy a fájdalom is lehet céltalan
ezt már csak én tettem hozzá gondolatban
valahol messze felettem a ferde üvegen
kopogni kezdett az eső.
a gyógyszeres doboz kiürült
az álmat elfelejtettem
és a tanulmánykötetet is visszavettem azóta a könyvtárba
de ha Sylvia Plath hajnalonként eszembe jut
még mindig nem tudok elaludni.*

Lupanar

Király Kinga Júliának

A Via Forcelláról nyíló kis utcában, a központban, Centro Storico, egy egérszürke falú ház aljában találtunk rá: Lupanar. Kis kávézó a mosott ruhás égbolt alatt, Caffé Bar. Este volt, mikor beléptünk, én már csak ristrettót kértem, te maradtál az espressónál. Manolótól, a fiatal fiútól Napoli-mezben, tudtuk meg néhány vino della casa után, mondta és mutogatta, hogy a lupanar az ókorban a bordély. Te sokáig azt hitted, merthogy Triesztben ismertél már egy ilyen nevű kocsmát, azt jelenti, menedék. Aztán feszültté váltál, mikor Manolo folytatta, hogy non si tratta solo del cazzo, és itt Manolo már nemcsak énekelt, de szinte köpte magából a szavakat, két kézzel rajzolt köröket a levegőbe, úgy mutatta, non solo fottere, hogy értem-e, ugye megértem, hogy ez milyen fontos, hogy non solo trombare, trombitál-e, hülyéskedtél, és ő csak fújta, mondta a magáét, és kérte, értsük meg, hogy amit most elmond, azon élet is múlhat. Hogy a lupanar igazi mediterrán intézmény volt. A központtól, a piactól mindig kissé távolabb esett, de nem túl messze, hogy gyalogosan még éppen el lehessen érni. Mondom, mondta, non solo fottere, ma anche riposare. Hogy a kereskedők ide tértek be a sikeres adásvétel után, itt lett csak igazából lezárva a piac. És hogy ez volt a legédesebb része a létezésnek. Dolcissima! Szinte könnyögött, kérdezett az egész testével, hogy megértjük-e, hogy ez mi mindent jelent, hogy micsoda pompás és szinte egyetlen lehetőség a kilégzésre. És amikor Manolo ezt mondta, felnézett az égre, aztán vissza, ránk, szinte könnyezett a gyönyörtől, fogta a karom, szorította, mekkora színház, ezt mondtad, de ő csak folytatta, ömlött belőle az előadás: ez az az idő, amikor a munkán már túl vagyunk, az árat megfizették, az arany a zsebünkben, de a visszaútba még nem kezdtünk bele. Azaz meg lehet állni kicsit, tenni egy kitérőt, hogy ez az a pont, dolce tempo, amikor még nem fogyasztottunk el semmit a sikerből, amikor még a jó része a dolgoknak előttünk áll. Én aznap este, ott, a Lupanarban aztán túl sokat ittam. Nem is emlékszem rá, teljesen kiesett, hogyan jutottunk haza, vagy hogy Manolóval mi lett, hova tűnt el. Másnap reggel csak a rosszkedvedet láttam. Gyalogoltunk a buszhoz, sebzetten és sértődötten azt kiabáltad, ismételtetted, hogy Nápoly neked már túl sok, végeláthatatlan

mosásrengeteg, szárítókavalkád, szépséges kurva, és mintha a világ összes mosását itt halmozták volna fel, de a ruhák, akárhogy nézed, mégse tűnnek tisztának, fakult mind, izzadt, napszitta, szegényfoltos. Kivéve a világos, az égkéék sálakat. A sálkéekben, azt beszéljük, nem is igazán a tenger van, mert habkönnyű kék ez. A sokáig eseménytelen éghez hasonló, amelyik egy helyben, hidegen lobog. Már a buszon ültünk, amikor forró, nagy, árnyékos szemekkel elmondtad, hogy akkor ezt az édes teljességizét nem is a lupanarban éred el, mert ott már falsz, fogyasztod a jót, hanem inkább akkor, amikor úton vagy oda. Sőt, inkább, mikor még csak elindulsz. Vagy az indulás előtt, a füge ládáit pakolva. Gúnyosan megjegyezted, mediterránbuddhizmus. És, hogy ha végigvisszük, ez az egész édes kilégzés nem létezik, üres. Felfalja magát. Hogy addig lehet zsugorítani, amíg el nem tűnik, szét nem foszlik, mint a tengerhab, és végül már nem is marad semmi belőle. Közben mutattál kifelé a busz ablakán, hogy látom-e, ott, a ház falán, a felfújtt falfestményen, hogy Maradona az, térden, izzadt, foltos, napszitta és tündöklő Napoli-mezben ünnepli a következő gólját.

Messziről és régről

Messziről és régről jöttél. Ahogy a múltakat magadba nyelted, olyan lettél, akár a tenger. Amikor a nyílt víz felől befut a hajód, kivetsz magadból madártetemet, zöld algát, kagylóhéjat, rozsdavert kincseket. Hogy valójában mi történt az úton, soha nem derül ki. A sirályok, amelyek a parthoz közeledve kísérték, csak messziről, a fedélzet deszkáiról feltekintve fehérek, és csak akkor könnyűek, amikor repülnek.

Hajóroncs Malagánál

Malaga mellett láttam a homokfövenyen azt a roncsot. Egy kis falu homokos partján. Harmadik napja már, hogy ott voltunk, de a hajóroncs új volt, nemrég vethette ki magából a víz, kiokádta a partra ezt az összetört, szomorú tárgyat. Nem volt nagy, nem volt régi. Vitorlásszerűség. A sötétben halott bálnának lehetett látni. Vagy véletlen kőszirtnek a homok közepén. Amikor előjött a telihold a felhők mögül, olyan volt, mintha megint úszna.

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése¹

II. rész

„És akkor rájöttem, hogy nem tudom valójában megnevezni a helyet, ahova tartozom”

Wirth Imre: – Az Így élek majd című vers² gyerekkori lát- és vágyképében a megszólaló lányhang („Férjem újságot olvas a nappaliban”) egy könyvek között múltó élet („kezemben a könyv: „megírtam, kiáltok”) magától értetődő lehetőségét villantja fel. Háború, „száműzés” a tanyára, kiégett lakás, romjaiban lévő apai egzisztencia... Honnan mégis a remény?

Takács Zsuzsa: – Azt hiszem, mert már otthon voltam a családommal, és mert „a másik személye ... az otthonunk”,³ ahogy egy későbbi versemben írtam. Meg azért is, mert sokat olvastam. Miután úgy-ahogy rendeződött apám sorsa, visszatértek a könyvek az életünkbe: több ezer kötetes könyvtárunk volt otthon. Azt vettem le a könyvespolcra, amihez csak kedvem volt. Tizenkét-tizenhárom éves koromban kezembe került az első beszélgetésben már említett Oscar Wilde *Dorian Gray arcképe* című regénye, de Lombroso *Őrültk vagy lángész* című híres-hírhedt könyve is. A valóság és a képzelet alkotta világ határa összerosódott. Félttem is és kívántam, hogy lángész legyek, imádtam magát a szót is. Még a szkizofréniát is vállaltam volna cserébe, anélkül, hogy halvány sejtelmem lett volna annak mibenléte felől. Meg hát ott voltak a klasszikus magyar költők aranycirádás sorozatai, az Arany-balladák a Zichy-féle metszet-illusztrációkkal – ez utóbbit valaki el is lopta. Szintén lába kelt egy zúzdára ítélt mesekönyvnek, már a könyvre magára nem emlékszem, csak arra, hogy az első oldalán gyereketűkkel ott díszelt a tulajdonos: *Horthy Miké* neve. Apám hozta el a könyvtárból, a zúzdára ítélt könyvek közül a Benedek Elek által összeállított magyar népmesék című gyűjteményével. Ez viszont megmaradt és ma is az enyém.

– Miért kellett volna bezúzni egy mesekönyvet?

– Azért, mert első oldalán ott volt az Országos Tisztikaszínó pecsétje. Az ötvenes években dúló gyakorlat szerint egy vasárnap délelőtt bárhova becsöngethetett egy-egy népnevelő-pár. Egy alkalommal nálunk is jártak. Egyikük gyanakodva meg is jegyezte, hogy *mennyi könyv, biztosan van köztük néhány reakciós is!* Mondanom sem kell, mennyire igaz volt. Kiskamasz koromban szombat délutánonként a szüleinkkel játszottunk. Rajzoltunk és *ország-városztunk*, anyánk szépen rajzolt. 1946-ban született öcsém körülötünk járkált, a nővérem pedig, aki amúgy ügyesen sportolt, sajnos nem rúghatott labdába, mert ilyen versenyszám nem volt. A szokásos programok között azonban ott volt a költészeti verseny. Apám volt a valódi kihívóm, sajnos az ő verseit nem jegyeztem meg, viszont némi képzavarban szenvedő saját egyik versemet igen. „Múlik a nyár / hús szellő jár, / az ősi szél / nótára kél / tavaszt dalol, / s künn valahol / fecske röppen a fák alól.” Létezésem

¹ Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

² In: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

³ Egy észrevétel feloldása, in: *Üdvözlég, utazás!*, Magvető, 2004.

végtelen szabadságát először Adyt olvasva éreztem át. Villámcsapásként értek a versei, de ez már a gimnázium első évében történt.

– Ráadásul úgy tudom, hogy az *Ady-élmény egy filozófiakönyvvel került szokatlanul közeli kapcsolatba, mintegy a reményhez fűződő viszonyt is megalapozva.*

– Beszéltem már róla, hogy tizenöt éves koromban tudógyulladásomat tévesen tébécének diagnosztizálták, emiatt felküldtek a Szabadsághegyi Gyerekszanatóriumba. Egyetlen könyvet vihettem magammal, én pedig Halasy-Nagy József *A filozófia kistűkre* című filozófiatörténetét választottam. Lenyűgözött a fogalmazásának egzakttsága és kérlelhetetlensége. Azt olvasgatva sétáltam, üldögéltem a szanatórium parkjában. A gimnáziumban magyartanárnőnk, Tési Edit, Alszeghy Zsoltné megszerettette velem a régi magyar irodalmat és a francia enciklopédistákat is. Személyes ismerősömmek képzeltem őket. Olyannyira, hogy eljátszottam a gondolattal, hogy a kórteremben a kisgyerekek helyén ők fekszenek. Velük, de főleg Rousseau-val beszélgetek. A szabadságról vallott nézeteivel teljesen egyetértek, de vitatkozom a művészetekről és tudományról vallott elképzeléseivel, melyek szerint azok eredménye inkább rontott, mintsem javított a természetes erkölcsökön. Úgy gondoltam, módomban és szabadságomban áll bármit elképzelni, hogy számtalan meglepetést tartogatok a magam számára is. Követhetetlennek tartottam a delphoi jósdá falán olvasható tanácsot: *az ismérd meg önmagadat.* Bízom benne, hogy sosem fogom megismerni magamat, hogy kimeríthetetlen forrás maradok önmagam számára. Ady pedig a gimnázium második osztályában volt a kedvenc költőm. Még az *Elbocsátó, szép üzenet* is úgy olvastam, mintha én írtam volna. Szívemből szóltak fékezhetetlen versei, szóalkotásai, rímei, lángolása, lázadása, önkényessége, zsenitudata. A versek és a filozófia, már amennyit felfogtam belőle, pontosságra és elfogulatlanságra törekvő nyelve felszabadított gyerekkorom szentimentális verseinek hatása alól, elűzte a Grimm-mesék rémtörténeteinek emlékét. Némi kiválasztottságtudathoz, belső, titkos világom megszületéséhez segítettek hozzá az olvasmányaim.

– *Ez azért nehezen felejthető kép, hogy Rousseau-val beszélget, és hogy vajon mit választott beteg kisgyerek képében a filozófus. Ezeket nem jegyezte le a korábban említett „pepita-füzetbe”, amibe a gyerek-/kamaszkori verseit írta?*

– Nem, noha még otthon betettem a bőröndbe ezt a pepita-füzetet is, amelybe akkoriban a rendszerellenes „verseimet” is írtam. Ez a füzet egyébként az első napon eltűnt. Ráadásul ágyszomszédom, egy gyönyörű, kopaszra nyírt fejú cigánylány már az első délután elmesélte, hogy a bátyja ávós, és az a feladata, hogy a rendszer ellenségeit egy direkt erre a célra felállított *emberdarálón* a Dunába darálja. Biztos voltam benne, hogy én is így végzem. Lidérces éjszaka volt, rémképeimmel küszködve, nyilván magas lázzal, éjnek idején kimentem a folyosóra, és megkértem a járás-kelésemre fölébredő nővért, hogy adja oda a bőröndömet, mert egy igen fontos füzetet benne felejtettem. Megnyugtatótt, hogy felvitték a padlásra a bőröndöt, és visszakapom, mihelyt hazaengednek. Ez így is történt. Szenvedélyes kisgyerek olvasóból (inkább anyám felolvasását figyelő hallgatóból) így lettem kamaszkoromra szenvedélyes olvasó. Nem voltak előítéleteim. A valóság kevésbé motivált. A halált remek témának, de átmeneti állapotnak tekintettem. Még tizenegy éves koromban volt egy öngyilkossági kísérletem, mivel a halál visszavonhatatlanságában sem hittem. Itt most egy kicsit bővebben beszélek erről. Öcsémet egy nyár eleji délutánon anyám megbízására kivittem homokozni a Március 15. téri játszótérre. Megfordultam a padon, szokásos ábrándozásomba merültem. Március tizenegyediké volt, pontosan emlékszem a dátumra, mert az előző hetekben ezt a napot tűztem ki a halálom napjának. Hallgattam a görögkeleti templom harangját: lassan és *tragikusan* bealkonyodott. Amikor visszafordultam, döbbsenten tapasztaltam, hogy üres a játszótér. Megindultam a Dunához vezető lépcsősoron lefelé, hogy a vízbe vessem magamat. Közben hangosan sírtam, hogy valaki felfigyeljen rám. Végül megjelent a lépcsőn mellettem egy pár perlonzokni; viselő-

je, egy középkorú férfi utánam eredt, kézen fogott és hazavitt. Útközben szembetalálkozunk anyámmal és szintén bőgő öcsémrel, aki, mint kiderült, elunta magát, és hazaindult egyedül. Őt egy környékbeli ismerős vitte haza. Otthon nem szidtak meg, a szüleimhez vendégek jöttek aznap este, elterelődött a figyelem rólunk. Megnyugodtam, visszaváloztam gyerekké, eszegetni kezdtem az anyám által sütött apró vaníliás karikákat.

– *Lángolás, zsenitudat, öngyilkosság, Ady egy fiatal lány életében az ötvenes évek legelején. Hogy képzeljem ezt el?*

– Ez pontosan '49 márciusában történt. A valóságon kívül éltem. Mint részben a felnőttek is, akik a búcsúzó demokráciában vagy egy-két éven belül a Rákosi-diktatúra teljében felejteni próbáltak. Ákos Stefi⁴ hallgatták a Pipacs mulatóban,⁵ dúdolgatták az „Az se fáj, ha holnap újra indul a gyár” divatos sláger. Tanárként, jogászként, közgazdászként, esztétaként, filozófusként éjjeli örök voltak, mint Hamvas Béla, börtön előtti vagy utáni stádiumban könyvtárban dolgoztak, mint apám, egyetemre politikai okokból fel nem vett fiatalként esztergáltak vagy utcát söpörtek. Az ötvenes évek elején a hivatalokban, az Országos Széchényi Könyvtárban infantilis rituálékon „zakatoltak”, egymás derekára helyezett kézzel körtáncot lejtettek valamilyen „csaszтусka” dallamára. Apám főnöknője, Waldapfel Eszter,⁶ ha telefonon hívta a férjét, harsány *szabadság, szívem!*-mel kezdte a beszélgetést. Szüleim barátai a gyanússá vált értelmiségiekből verbuválódtak. Ady generációjuknak ikonja, sztárja, zsenije volt. Ha társaság volt nálunk otthon, és ez sűrűn előfordult, én mindig a férfiak közé ültem. Érdekelte a politika, a jóslatok és előérzetek, sűrűn esett szó írókról, művészekről. Osztottam Ady Léda iránti szerelmében, teljesen átéreztem az ő, ma sokan azt mondanák, hogy a nőket semmibe vevő véleményét. Tetszett a „nem vagy, ha nem látlak” tárgyilagossága. Rajongtam Arany balladáijért, Vajda Jánosért. Elfogadtam Szabó Lőrinc önzését, a *Semmiért egészen*, például. A nők beszédtemái hidegen hagytak.

– *Ez a szerepjáték, nevezzük így, a férfi–nő nézőpontváltás (az apa, anya sorsának „kijavítása”) végig kíséri az írásait.*

– Azzal hitegettem magamat, hogy gondolkozásom tárgyát és irányát szabadon választhatom meg. Hogy Isten alkotása vagyok, és a lelkem se nő-, se férfilelek. Teljes, kerek egész. Így szükségyszerűen van bennem valami isteni, vagy szerényebben: ami Istené. Ezt ma is így gondolom. Az évtizedekkel később írott novellák és tárcanovellák, *A megtévesztő külsejű vendég*, illetve *A sóbálvány* első impulzusai nyilván kamaszlány koromból származnak. Személyes emlékeimet legkorábbi, tehát anyámhoz fűződő emlékek színezik, a szándék, hogy megosszam a sorsát, hogy behelyezkedjek gyerek-helyzetébe. Gondolkodásomat, igazságérzetemet, választásaimat azonban apám mentalitása befolyásolta.

– *Engem is magával ragadott kamaszkoromban a Semmiért egészen perzselő önzése, mellbe vágott, de mégis idegen maradt. Meglep, hogy miért fogadta el ezt egy fiatal lány, de mégsem, hiszen valami olyan végletes kitarulkozásról van szó, ami, gondolom, a szülei kapcsolata miatt is fontos lehetett. Miközben Szabó Lőrinc 1949-től nem publikálhatott.*

– Nem tudtam semmit Szabó Lőrinc háború alatti magatartásáról, gyávaságáról, érzéketlenségéről, rejtett antiszemitizmusáról. Lenyűgöztek viszont a Szerb Antal-féle *Száz vers* antológiában található Szabó Lőrinc Shakespeare-fordítások. Az ellene indított támadássorozatról apám kolléganőjétől, Lolitól hallottam, akinek férje, Berczeli Anzelm Károly⁷ avantgárd költő és műfordító, Mussolini rajongó híve, a jobboldali „szegedi gondolat” szülőatyja volt. Loli apám kolléganője volt, ingyen tanított minket angolra, csodálatosan értett a zenéhez, irodalomhoz, rendkívül szép kézírása volt. Először a bizalma-

⁴ Ákos Stefi (1919–2005) a negyvenes–hatvanas évek egyik legnépszerűbb énekesnője.

⁵ Pipacs Bár, 1940–1949, ma Stage Pub, Bp. V. ker. Aranykéz utca 5.

⁶ Waldapfel Eszter (1906–1968) könyvtáros, történész.

⁷ Berczeli Anzelm Károly (1904–1982)

som, majd csaknem a példaképem lett, aztán súlyosan csalódtam benne. Erről a történetről írtam a *Mi ez a hisztéria?* című versemet.⁸ Egy alkalommal, szüleink vidéki távolléte alatt, napokig ő vigyázott ránk. Én nyári munkán a Statisztikai Könyvtárban dolgoztam, és megláttam egy kolléganő karján a bőrébe tetovált auschwitzzi számsort. Megkérdeztem tőle, hogy mi történt a karjával. Elmondta. Feldúltan, gyalog indultam haza. Amikor hazaértem, megkérdeztem Lolitól, hogy tudja-e, mi történt a háború alatt a zsidókkal. Kiderült, hogy tud róla, és az is, hogy ez nem rendítette meg. *De hát ugyanolyan emberek, mint mi, hogyan lehetne megkülönböztetni magunktól őket*, valami ilyesmit kérdeztem tőle, okításomra felskiccelte a zsidó karakterjegyeket. Emlékszem a rajzokra, felismertem egy-egy orr-formát, egy-egy női csípőt, ismerőseink vonásait. Biztos voltam benne, hogy bűnt követtek el, ha tovább hallgatom.

– *Ez is időről időre felszínre kerülő mélyrétege a történeteknek, a verseknek, a történelmi sebzettségnek, ehhez járul a személyiség mintázata.*

– Az az érdekes, hogy jártam egyházi intézménybe is, kiváló francia szellemű – mondhatnám felvilágosult szellemben oktató – apácákhoz, és voltam tanyán, bár azt se tudhatom, mennyi ideig, mert anyám nem válaszolt rá soha, de mindig megbántódott magán a kérdésen is. Emlékeztem rá, hogy rekkenő hőségben mezítláb járunk a tarlón, emlékeztem az esős, sáros ősze, az egyetlen terebben ülő alsó tagozatra, az osztatlan iskolára. És emlékszem, hogy nekünk, első osztályosoknak rajzóránk volt, és a tanító néni azt mondta, rajzoljuk le az otthonunkat, és akkor teljesen elbizonytalanodtam. Mit rajzoljak le? A tanyasi házat, a hosszú, földszintes, apró ablakos épületet? Vagy az apám nagybátyjának nevét viselő Takács Menyhért⁹ utcai félig beroskadt házunkat? Vagy pedig a Petőfi Sándor utcai lakást, ahova befogadtak a szerviták? És akkor rájöttem, hogy nem tudom valójában megnevezni a helyet, ahova tartozom. A bizonytalanság sokáig elkísért. Ráadásul volt egy sehova sem beilleszthető emlékem arról, hogy a minket befogadó szervita páter rábeszélte anyámat, hogy küldje el a nővéremet és engem, a vöröskeresztes akcióban szervezett gyerekmentő akció keretében, külföldre. Engem Svájcba vittek volna.

– *Akkor, ha jól értem, rögtön a tanya után lett volna ez a svájci jótékonyági út. (Apám egyébként ugyanígy került ki akkoriban Dániába, kint is akarták tartani a befogadói, de nagyanyám nem engedte.)*

– Gondolom, közvetlenül a tanya után történt. Apám még nem volt otthon, amikor hazaérkeztünk. Végül minden vád alól felmentették. De ezt a népbíróági ügyet későbbi feljelentőm, évfolyamtársunk, az a lány, aki a *Rejtjeles tábori lap* „zsákbamacskába” (a nem igen kelendő könyvek „szégyen” csomagjába) tételéről döntött, csöppet sem hagyta figyelmen kívül. Feljelentett azért, mert apám Szolnokon polgármester volt, és azért, mert 1962-ben egyházi esküvőt kötöttünk Lengyel Péterrel. Alighogy kiléptünk a margitszigeti kis templomból – fehér, alakra szabott, elegáns szövetrouha, nyakamban aranykereszt, Péter kabáthajtókáján kis, fehér selyemliliom – összetalálkoztunk vele. Ezúttal is bement a minisztériumba és feljelentett. De hogy miért is mondom mindezt, hogy jön ez angol tanárnőnk skiccéhez? Feljelentőm édesapja munkaszolgálatosként halt meg a háború alatt, talán tetszett neki Péter, talán csak engem utált. Pár évvel később a minket befogadó szervita pap, egyébként, eskető páterünk, azt a „jótanácsot” adta nekem, hogy bárkihez menjek férjhez, csak zsidó fiúhoz ne.

– *Egymásra épülő nyomorúság.*

– Igen.

– *Térjünk még vissza a végül meghiúsult svájci mentőakcióhoz.*

– Elképzelni is rémes, mi lett volna velem. Anyám árvaként nyilván azt hitte, jót tesz a gyerekének, ha idegenbe kerül. A maga példájára gondolt nyilván. Hogy mi minden

⁸ In: *A Vak Remény. Összegyűjtött és új versek*, Magvető, 2019.

⁹ Takács Menyhért (1861–1933) premontrei szerzetes, katolikus érsek, klasszika-filológus.

kellett átmentenie magát! Például amit a nevelőapja tett vele, csak úgy, a poén kedvéért. Hogy amikor megjelent nevelőszülei társaságában, akkor megkérdezte tőle a férfi barátai előtt, hogy mi az: haragban vannak egymással? Mármint a mellei, hogy az egyik jobbra áll, a másik balra?

Jóval később találkoztam egy velem egyidős orvosnővel, akit ekkortájt küldtek ki Svájcba. A történetet megírtam a novelláskötetemben. Rideg vendéglátói nem vettek meleg kabátot neki, alig kapott enni, s mivel egy félév után sem hizott meg, még egy félévig ott kellett maradnia.¹⁰

– *Akkor ez is egy előérzet, megérzés volt, hogy ennyire nem akart elmenni.*

– Lehet, de hiába múlt el apám hazajövele után a Svájcba küldés veszélye, megmaradt bennem a félelem. Pedig anyám ezer jelét adta mindig is irántam/irántunk érzett szeretetének és áldozatoságának. Mégis, hiába emlékszem a hatalmas válltömés-halmokra a szobánkban, melyeket anyám a házunkban lakó Baitz Mária, Pilinszky nagynénje megbízásából varrogatott, hogy apám nélkül eltartsen minket. Hiába anyám kétségbeesett próbálkozásai, hiába a szerviták ingyenebédje, hiába láttam be később, hogy a tanya jó megoldásnak bizonyult, a Svájcba küldés gondolatára nem találok magyarázatot. Anyám anyai példától megfosztott árva volt egész életén át, ez lehetett az igazi ok. Egyetlen, de fontos írói hozadéka számomra a túlérzékenységem. Az írás mint megoldás talán azért kínálkozott. *A zöld dzseki* című versemben szereplő koldust, személyes ismerősömet a kórház kigyógyította tébécéjéből és *gyógyultan otthonába bocsátotta*, ahogyan ez a zárójelentésében állt.¹¹ Amikor a verset írtam, persze eszembe jutott az egykori osztatlan iskolai feladat.

– *Egyházi iskola, hívó apa – ezek az alapok nem segítettek?*

– Az egyházi iskola nem segíthetett ebben, hiszen nem pótolhatta az otthonomat. Az apámmal folytatott beszélgetések során föl sem merülhetett, hogy édesanyám bármiben rosszul döntött volna. Apámmal viszont később sokat beszélgettem más, főként etikai, jogi, vallási kérdésekről. Apám hívó volt. Teljesen személyes volt azonban ez a hit, sem a túlvilágról szóló tanítás, sem a dogmák nem befolyásolták. Minden ridegségtől mentes, megértő, szeretet-irányította vallást követett, amelyet én is szeretnék követni. Amikor aztán felszámolták az egyházi intézményeket, iskolákat – mégpedig gyalázatos brutalitással, amiről akkoriban mit sem tudtam –, boldogan vettem tudomásul, hogy állami iskolába járok azontúl. Ez azonban nem akadályozott meg abban, hogy egy raj- vagy őrsgyűlésen megpróbáljam rábeszélni a lányokat, pénteken menjünk el együtt gyónni. Mert akkor vasárnap lehet áldozni. Ebből botrány is lett. Egy nagynéni, aki a tanácsnál dolgozott, följelentett, s büntetésből leváltottak őrsvezetői funkcióból.

– *És ez – talán rossz szó – apokrif érdeklődés volt, vagy vágy a vallásra? Mennyire volt élő, eleven kapcsolata Zsuzsának a vallás révén a hivatalos egyházzal?*

– Semmilyen élő kapcsolatam nincs és nem volt a hivatalos egyházzal. (Nagybátyám, a már említett Takács Menyhért főpap volt ugyan – hivatalosan Jászóváralja prépostja –, a premontrei gimnázium igazgatója, akinek vendégeiként egy ideig a Várban lakott apai nagyanyám hat gyerekével. De én őt nem ismertem személyesen. Apámon keresztül alakíthatta világképemet, mivel apámnak „nevelőapja” és példaképe volt. Ő volt, aki a fiúkat taníttatta és a lányokat kiházásította.)

– *A vallási-közösségi élettől távolságot tartott?*

– Igen. Egy teljes közösséggel meg nem osztható saját ügyemnek éreztem lelki életemet. Egy-egy hozzám álló baráttal, családtaggal beszéltem esetleg róla, de nem tettem volna közprédává. Ahogyan pszichológushoz sem mennék szívesen. „*Asszonyom, miért akar megfosztani attól, hogy írjak?*”, kérdezte Kertész Imre Földes Anna újságírónt, amikor

¹⁰ Találkozások, in: *A megtévesztő külsejű vendég*, Magvető, 2012.

¹¹ In: *A Vak Remény. Összegyűjtött és új versek*, Magvető, 2019.

a Sorstalanság kapcsán azt kérdezte tőle, hogy vajon sose gondolt-e arra, hogy szakemberhez forduljon segítségért.

Húsz éve volt egy társaságunk, tanárok, filozófusok, matematikusok, teológusok, két orvosnő, köztük Beney Zsuzsa költő, aki barátnőm volt, egy festőnő, egy családterapeuta. Tőlük is sokat tanultam. Ahogyan a gyerekeimtől és az egyetemista unokáimtól. Anna, a nagyobbik lányom egyszer azt mondta magáról, hogy ő agnosztikus. *Nem mondja azt, hogy nincs Isten, nem mondja azt, hogy van, de ő az emberben hisz.* Sajnos én ezt nem mondhatom el magamról. Van tanulnivalóm, és van mit bevallanom. Hogy a dolgaimat át tudjam adni valakinek, másoknak, vagy hogy túl tudjam tenni magam az olyan akcenciákon, mint amilyen a halál például.

– A Spirálfüzet címadó verse mintha rámosolyogna a beszélgetésünkre: *„de erről én hallgatok inkább, őrizze minden költemény a titkát”.* Miközben próbálunk a keletkezéstörténet közelébe férkőzni. *Mennyire volt tudatos kezdetől fogva egy önálló, a világról véleményt alkotó ön- és éntudatos személyiségnek a felvázolása?*

– Nem a Spirálfüzetet tartom persze életművem csúcsának, de mivel a gyerekkoromról szól, sok mindenre rávilágít, ami „felnőtt versesköteteimben” meglepetés- vagy véletlenszerű, kibonthatatlan asszociációnak tetszik. Önmagamot idézem újra, elnézést. *„A szívem mért ütéstől kővé váltam / kő lett a hajam, arcom és szemgolyóm... / A kettős tudat bánkódott és örült...”*¹² Hol, milyen talajon szökkent volna virágba az engem jellemző otthon utáni vágy? Lehet, hogy mindenkit jellemez valami szelíd kettős tudat. Engem talán erősen jellemez. Nyilván a gyerekkorban gyökeredzik, az átmeneti otthonnak is beillő, mélységesen idegen, de baráti tanyai környezetben, ahol a béresgazda teljes családjával és összes béresével ebédel a hosszú faasztalnál. Hiszen ott ültem én is a gyerekek között és vidáman kanalaztam a tejlevest.

– Elég sok versben érzem ezt a, mondjuk így, „kettős tudatot”, akár a nemi szerepekkel kapcsolatban is (*„Lány vagyok azóta, / örökre foglyod, szerelem”*¹³), ahol megjelenik egy monogram, K. I. – úgy sejtem, Kertész Imréné.

– Igen, ő az. De névbetűit a kézirat leadásának utolsó percében, játékból, gesztusként írtam bele a versbe. Ahogyan minden vers egy előző esemény, emlék, álom ujjlenyomatát őrizi magán.

– Erről majd még beszéljünk. *De ahogy beleszövi ezeket a játékokat, mintha ellenanyag termelődne az egymásra épülő nyomorúságok ellen.*

– Azt hiszem, így is van pontosan. *„Ellenanyag termelődik a szívemben a szeretet ellen”,*¹⁴ írja a kamaszlány költőm, de ő sem a szeretet ellen ágál.

– Az egész kötetnek van egy ilyen vezérfonala, ez az ellenanyag-képződés, amiben a játékosság és az ironia jelenti a védelmet. Itt a *„szívemben a szeretet ellen”* talán épp a negativitásával mond valamit erről.

– Nem is kell szó szerint komolyan venni a versben kifejezett szándékot.

– A másik fontos motívum a halállal kapcsolatos. Például az anyjáról vagy a Zimmermann néniről szóló versek bevezetik a gondolkodásunkba az erről való tapasztalatot. Miközben a Táncverseny előtt és a Farsangi előkészületek című versek¹⁵ nagyon személyesnek tűnnek.

– Az anyámról szóló álom a kötet legfontosabb verse.¹⁶ Ez az álom, ahogy beszéltünk is róla, teszi lehetővé, hogy hősünk elszakadjon az édesanyjától és önállósodjon; a másik két vers inkább anekdotikus. A lány unokatestvéremmel együtt beírtak minket tánctanfolyamra, és volt valami záró ünnepség, és fölöltöztem egy kölcsönzöből kivett

¹² Egy szóra, in: *A letakart óra*, Magvető, 2001.

¹³ Séta a ligetben, in: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

¹⁴ Ellenanyag, in: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

¹⁵ In: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

¹⁶ Fontos álom, in: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

ruhába. Előtte körbemutatott édesanyám a szomszédoknak, vásári majomnak éreztem magamat.

– És mi az „egyszer még elfelejtesz lélegzetet venni”?

– Apám mondása. Nyilván szórakozott gyerek voltam. Nagyon sok minden érdekelt, és úgy gondoltam, hogy az életet fontos dolgokkal kell tölteni.

– Zsuzsa, elképesztően elment az idő...

– Lehet, hogy közben már fel is támadtunk?

– Azért csak nem hagy nyugodni a képek áradása, a „gyönyörű cigánylány”, a bensőséges viszony az érzéki vizualitással és a zenével.

– Az emberek szépsége mindig megindított, és hat rám ma is. Ez biztosan összefügg az otthoni szépségkultusszal, anyám és öcsém rendkívüli szépségével. Anyámat apám szemével láttam. Bármilyen furcsa, ők ketten sosem aludtak egy ágyban, de még egy szobában sem, kivéve talán azt az időt, amikor még kisgyerek voltam. Anyámat a mostohaanya a testi szerelem megvetésére nevelte, és ő ezt valószínűleg el is fogadta tőle. Apám élete nagy szerelmével, édesanyámmal úgy élt együtt, hogy testi kapcsolat alig volt közöttük. Apámnak voltak kalandjai, lehet, hogy szerelmei is – anyám tudott róla, de nem kifogásolta. Egy ideig apám bizalmasa voltam. Beszéltem legénykoráról is, a házasságkötésük előtt történetekről is. Elmesélte, hogy utolsó éves piarista diák volt, felvidéki családjától távol, Budapesten, amikor egy osztálytársának az anyja elcsábította. A férj, diáktársának az apja, megüzente neki, hogy töltött pisztollyal jár, és ha egyedül találja, lelövi. Egy év alatt tizenöt kilót fogyott, olyan lett, mint egy tüdőbeteg. Anyám leérettsgizett és a

Statisztikai Könyvtárban dolgozott már, amikor először meglátták egymást. Sorsdöntő találkozás volt, és életük végéig kitartó, mély szerelem, megoldás, megváltás mindkettőjük számára. Nálam van apám '69-ben írott lapja, amit édesanyámnak írt Bukarestből: *életem egyetlen maradéktalanul helyes lépése volt (hogy megkérte a kezét)*, írja. A polgári esküvőn készült fotón apám valóban súlyosan betegnek látszik. Anyám rókaprémes kiskosztümben, sejtelmesen és kislányosan mosolyog, apám kezében ott a nyúlászor kalap.

Talán ezzel a mozzanattal kellett volna kezdeni egész beszélgetésünket. A kalappal. Ha ugyanaz a kalap az még, mely életem első perceiben újra színre lép. Épp a születésem napján. *Kislány?, az is kedves, gratulál együttérzően a barátja, aki egy percre megállítja az utcán, amikor hozzánk siet a kórházba. Apám nem veszi szívére a gratulációt, de a kalap igen. A szél ráfújja a sínre, és a villamos szétlapítja.*

Ami pedig a zenéket illeti, egy időben sok zenét hallgattam, de úgynevezett szent zenéim hallgatását ma már csak ritkán engedélyezem magamnak, hogy megmaradjanak a lélek luxusának és katartikus erejükből ne veszítsenek.

– *Mit hallgat, milyen zenét szeret?*

– Az anyanyelv zenéjén kívül? Kamaszkoromban zongorazenéket hallgattam, később a szóló hegedűt, aztán vonós műveket. Schubertet, az Esz-dúr triót, C-dúr kvintettet, és persze mást is, Richard Strausst, vagy Bartók *Concertóját*, ma Arvo Pärtet, Bachot, Mozartot. Azt hiszem, a vokális zene kevésbé érdekel, de hát itt van

ellenpéldának Bach *Máté-passiója* vagy Rossini *Stabat Mater*, a Nagyhét, a Nagycsütörtök vagy Nagypéntek számomra egyébként is megrázó napjainak a szavaknál kifejezőbb zenei változata. Első, katartikus élményem, amikor M. E.-vel '55-ben vagy '56 elején egy havas téli napon együtt jövünk haza, és elénekli a 9. *szimfónia* örömdáját – németül. Persze megtanulom én is. Tőle hallom először Mendelssohn e-moll hegedűversenyének bevezető taktusait. Azóta, hosszú évtizedeken át, szerelmeimhez kötődnek a kedvenc hangszeres zenéim. Dvořák *Romantikus darabjainak* élménye például T. A.-hoz, '77 nyarához, a Rómából való hazatérésem előtti búcsúest olasz rádióközvetítéséhez. Aztán elkövetkeznek a hosszú évek, az áradó zenék időszaka K. I.-vel. Vele megyek hangversenyre, amikor váratlanul összetalálkozunk T. A.-val. („Egy hangversenyen, ahova veled mentem / egy irreális szerelemből lábadozva még, / találkoztunk T-vel / [...] / Villámsújtottan köszönt rám, / föl sem ismertem először. / Jóestét! – mondtam hűvösen. / Láttam, előtünk ül, hátranéz, keres / [...] / Kezdedhez menekült kezem... / Milyen későre jár, mondták a vonósok, / és nehéz vonóikat lerakták”.¹⁷) Kedvenc zenéim felsorolása után itt egy nagy lélegzetvétel és sok-sok évtized következik. Nemrég sűrűn hallgattam portugál nyelvű afrikai zenéket, főképp Cesaria Evorát. Mostanában magyar népdalok hallgatásával vigasztalom magamat, hogy ne csak szégyenkezzem amiatt, hogy magyar vagyok.

¹⁷ Egy hangversenyen, in: *A Vak Remény*, Magvető, 2019.

MILYEN TUDOMÁNY? MILYEN ÜNNEP? MILYEN EGYETEM?

Jeremiáda a megfordításokról (rövid változat)

Balassa Péter emlékére

Amikor értesültem arról, hogy a paradigma-váltás kérdésének szentelt novemberi konferenciánk a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozatának része, hüledezve tekingettem körbe. Lehetséges volna, hogy errefelé még senki sem szerzett tudomást a Nagy Pán haláláról? Mire ez az egész országra kiterjedő önfeledt ünneplés, amikor épp ruháink megszaggatásának jött el az ideje? Minden jel szerint a dolgok inerciájából fakadóan a halott körme egyszerűen tovább nőtt, s ez a hír élénkebb visszhangot vert a mindig tette kész pedikűrösök és műkörömfestők táborában, mint a gyász a hozzátartozók között.

De valójában nem a *couleur locale*-on, a javaiból és egész alkotmányából kifogatott magyar tudomány sorsán akarok keseregni, hanem valami egyetemesebb jelenségen, ami bennünket bölcsészeket érint a legérzékenyebben, kivált azokat, akik, Cicero szép szavával szólva, „a filozófiában verik fel életük sátrát”. Egyrészt arról szeretnék beszélni a nagy ünnep árnyékában, hogy – szinte észrevétlenül – végéhez ért a humántudományoknak kezdetben a természettudományokkal való egyenjogúságért, majd az életben maradásért folytatott harca. Másrészt arról, hogy a *par excellence* humántudomány, a filozófia – legalább mi ne feledkezzünk meg róla, honnan kapta egykor a nevét a *Philosophische Fakultät*, azaz a bölcsészkar! – háttérbe szorulása szoros összefüggést mutat az egyetem intézményének hanyatlásával. Vagyis: ami a filozófiával történik, az megtörténik az egyetemmel is – mindenekelőtt a bölcsészkarral. Csak a kétkedők kedvéért jegyzem meg: a filozófia és az egyetem sorsának összefonódása már abban is tetten érhető, hogy akik fölteszik a kérdést, miben áll az egyetem lényege, azok túlnyomórészt filozófusok.

Nem fogok újdonságokat mondani, és adós maradok megannyi részlettel, sőt a pontos diagnózis bemutatásával is; egyszersmind azt a látszatot is szeretném már előre szerte-foszlalni, hogy az itt következő gondolatokkal valami új apokaliptika bontogatja a szárnyait. Ez ugyanis még a régi. Épp ez az, ami csodálkozásra, még inkább megbotránkozásra készít: miként lehetséges, hogy a szellemtudományok specifikumainak legkésőbb Dilthey fellépésétől számított meghatározása és elkülönítése, a közben eltelt másfél évszázad egyre erősödő visszhangjának dacára, süket fülekre talált? Hogyan történhetett, hogy napjainkra a szcientizmus a szellemtudományt a talpáról előbb a feje tetejére, majd a falhoz állította? Hogyan lehetséges, hogy a szellem hajótöröttjei, a morál számkivetettjei nem magányos szigeteiken kuksolnak, hanem vezető szerepeket kaparintanak meg, és szakadatlanul a hajókormány körül sertepertélnek? Hogyan eshet meg, hogy a humaniorák képviselői már nem ordítanak, mint a fába szorult fereg, hanem csak percegnek, mint a szű? Miként következhetett be a Konrad Liessmann leírásából¹ ismert folyamat, miszerint az ipari társadalomból a tudás társadalmába történő átmenet ígérete végül a tudás iparosításába torkollott?

¹ Vö. Konrad Paul Liessmann: *Theorie der Unbildung*, Zsolnay, 2006.

Talán épp ez, a tudás iparosítása a főbűn, ami olyan mélyre rágta magát a tudomány intézményrendszerében, hogy felismerhetetlenné vált annak eredeti rendeltetése. Ha elfogadjuk minden kortárs válságelemzés módszertani axiómáját, hogy az ember sosem lehet rest agyvérzést kapni, akkor tegyük föl a kérdést: miben is áll ez a főbűn?

Mindenekelőtt abban, hogy a tudás a mértékét nem önmagától, saját filozófiai eszméjéből, a szabadságból kapja, hanem egy számára idegen elveket megtestesítő intézményrendszerből. Ez a jelenség egyaránt érinti az egyetemet és a filozófiát. A filozófiát úgy, hogy a tudományok fölötti – mert egészségességre törekvő – státuszát elvesztve a tudományok markotányosnőjévé vált. Boethiust egykor a Filozófia úrnője vigasztalta börtönében (vö. *Consolatio philosophiae*), mára megfordult a helyzet, *genitivus subjectivus*ból *genitivus objectivus* lett, immár a filozófia szorul vigasztalásra. Az egyetemet pedig úgy, hogy a tudásipar fellegvárává alakult, a lehető legnagyobb távolságra kerülve a modern egyetem alapítójának, Humboldtnek a szellemétől, s kitérte kapuit az egyetemen kívüli világban érvényes munkajogi, gazdasági és értékvilágbeli sztenderdek előtt. A helyzet általam ismert legjobb leírásában, Werner Hamacher *Menedékhely* című esszéjében, a szerző így fogalmaz: „A tudomány menedékhelye” – ez Hamacher szemében természetesen maga az egyetem – „csak az a hely lehet, ahol a tudomány eloldozza magát mindattól, ami nem ő maga, minden privát érdektől és normatív igazodástól, minden olyan kötelezettségtől és elvárástól, melyek nem belőle magából indulnak ki”.²

Ebből a szempontból az egyetem jogállása eminens kérdés, aminek minden szakértő különleges jelentőséget tulajdonít, ugyanis ebben rejlik annak a demonstrálása, hogy az egyetem olyan hely, ahol máshogy mennek a dolgok, mint a falakon kívül. Ahogy a klostorban, az istennek szentelt élet színterén, úgy a tudás reprezentatív helyszínén is sajátos szokások és törvények szabályozzák ezt a különös életformát. Az egyetem autonómiája nem pusztán a mindenkori hatalom befolyása ellen létrehozott intézményi biztosíték, tehát a szabadságfogalma nem merül ki a függetlenség kinyilvánításában és megtartásában, hanem egy olyan élet- és gondolkodásforma értékrendjének sarokköve is, amely az évszázadok során ugyan sokat változott, mégis megőrizte azt az éthoszt, hogy a tudományok művelője tevékenységét, és ezzel együtt önmagát is, egyedül saját diszciplinájának égisze és mértéke alá helyezi. Amikor Michel Henry, a neves francia fenomenológus, az egyetem jogi különállásának az intézményi normák egységesítése nevében végrehajtott lerombolását barbárságnak nevezte,³ akkor bizvást hozzátehetjük, a barbárság egyebek közt abban áll, hogy a kivételt, az eltérő mértékű dolgot a barbár nem ismeri fel, vagy ha mégis, könnyörtelenül eltápossa. Barbárság – Arisztotelész még úgy mondta: a *paideia* hiánya, de úgy is, hogy *metabasis*, „kategóriahiba” – a dolog mértékét figyelmen kívül hagy; s jobb, ha tudjuk, ezek a barbárok régóta a falakon belül vannak.⁴

Az egyetem mint jogi enklávé palástja mögött láthatóvá kell tennünk azt a két szubtilis, voltaképp metafizikai entitást, melyeket e jogok leginkább megvédeni rendeltettek. Az időről és a szabadságról beszélnek; a bölcsészetnek jószerével e két dologgal kell sáfárkodnia. Sajátos és szubtilis természetüket a barbárság, ha nem is érti, de a hétköznapitól oly feltűnően eltérő formáikat észleli, és a maga nemtelen egyszerűségével (unedle Einfalt!) nyomban fel is számolja. Az egyetemi időről egyfelől beszélhetünk az órarend,

² Werner Hamacher: *Menedékhely* (fordította Szabó Csaba), Ráció, 2019, 55. Ha tehetném, minden egyetemi főhivatalnok számára kötelező olvasmányként írnám elő. Még a vizsgáztatást is vállalnám.

³ Vö. Michel Henry: *Die Barbarei. Eine phänomenologische Kulturkritik*. Alber, 1987, 326.

⁴ Barbárság és szcientizmus összetartozását kítűnően illusztrálja Merleau-Ponty 1959-es naplójegyzete is: „A »primitivizmus« nem egyéb, mint a szcientizmus visszájára fordítása, és mint ilyen, a szcientizmus függvénye marad”. *A látható és láthatatlamból* származó idézetre Hévízi Ottó hívta föl a figyelmet, köszönettel tartozom érte.

az óraterhelés, a fölöslegesen elvesztegetett idő vagy a „krónikus időhiány”, e nagyon is beszédes szintagma szempontjából, de most egy másik aspektusra hívnám föl a figyelmet, mégpedig a gondolat elérkezésének idejére. Nietzsche mondja egy helyütt a következőket: „Egy gondolat akkor jön, amikor ő akar, és nem akkor, amikor én akarom”.⁵ Ebből arra következtethetünk, hogy nem vagyunk a gondolatainknak mindenestől az urai, eljövételüknek az ideje, a *kairosza* nem rajtunk múlik – tehát értelmetlen dolognak tűnik az a mostanság megfogalmazódott ötlet, hogy legyenek szívesek a tudós hölgyek és urak hároméves bontásban előre közölni leendő írásuk témáját, lehetőleg a publikációra kiszemelt folyóirat előkelő paramétereivel együtt.⁶ A nietzschei gondolat persze nem azt üzeni, hogy ölbe tett kézzel várjunk a megvilágosodásra, hanem azt, hogy akkor szólaljunk meg, amikor van mit mondanunk. Nyilvánvaló, hogy a publikálási penzum emelésével, s az érlelődési idő (jelzem, Horatiusnál ez kilenc év volt!) megvonásának következményeképp egyre több tudós kényszerül arra, hogy négy centiméternyi mondanivalóját négyméteresre mángorolja. Az idejétől megfosztott tudós ki se lát a témájából, leginkább szakirodalmat olvas, publikációs pontokat, hivatkozási számokat gyűjt, nem tapasztalatokat.⁷ Akár Brehm rendszerébe is katalogizálhatnánk, mint a teljesítménymérésre specializált százelekállatkát.⁸

Munkahipotézisként merült fel bennem az az elképzelés – s rögtön meg is osztom Önökkel –, hogy az egyetlen racionalitás tévképzeten alapuló egységes tudomány illúziójának elpárologásával, amikor (újra) világossá vált, hogy többféle tudományos kultúra létezik egymás mellett, a tudomány elveszett egységének helyére a tudományos *munka* egysége lépett. Jóllehet a munkamódszerek különbözők maradtak, de maga a munka, az eredmények közzététele, a tudományos munka rendezvényeinek szervezése és látogatása, a tudományos élet számlálrájának megmászása közös nevezővel kecsegtetett. E munka végzésének ellenőrzésében, az ellenőrzés metodológiájában, a hatékonyabb, a mérhető kritériumokkal dolgozó, eredményeiben a leginkább ellenőrizhető természettudomány lett a mintateremtő. A bölcsészettudomány verejtékeztve igyekszik az alkatától idegen elvárásoknak megfelelni, ha teljesítményében nem is, legalább a munkája révén fogadtassék el tudománynak. Csakhogy ennek az erőfeszítésnek egyfelől az lett a következménye,

⁵ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon* (fordította Tatár György), Ikon, 1995, 20.

⁶ Ifjúkoromban, amikor a pucarájban a mosásra vitt ágyneművel vártam a sormra, kezembe akadt a *Patyolat* című lap, amiben meglepetten, egyben meghatottan fedeztem fel Tandori verseit. Ha még élne ez az újság és volna benne filozófiai rovat, azt a néhány dolgot, amit még szeretnék megírni, nekik ajánlanám fel. Talán gondolataim tisztaságáért is kezeskednének.

⁷ Érdemes egy pillantást vetni az antik „minőségbiztosításra”. Diogenész Laertiosz híradása szerint Platón az Akadémia vezetőjeként azt mondta tanítványairól, hogy Xenokratészt sarkantyúzni, Arisztotelészt zabolázni kell. Ez csak azért figyelemre méltó, mert arról árulkodik, hogy két iránya is lehet az optimumtól való eltérésnek, hiszen egyiküknek biztatásra, másikuknak visszafogásra volt szüksége. Hallottak már korunkban olyanról, akit esetleg túlbuzgósága, strébersége miatt állítottak pellengérré? Mintha ezt a hübriszt egyáltalán nem kellene oltogatni! Nálunk már kizárólag egyirányú skála van, s irány a csillagos ég! Lehetséges, hogy Platón számára azért létezett még a sok és a kevés, mert nem teljesítményt mért, hanem gondolatot mérleget? Hogy az egyedüli érdemi teljesítmény a gondolat? Platón feltehetőleg nem a törtétezt, a túlzásba vitt „teljesítményt” hányta Arisztotelész szemére, hanem azt, hogy a gondolatmenet kimunkálásában sietett el valamit.

Nekem úgy tűnik, a mai tudományos rangsorok elsősorban nem a munka minőségét hivatottak tükrözni – azzal minden szakma mindig is tisztában volt, és erre soha semmilyen befolyással sem voltak mennyiségi mutatók –, hanem a soron következő leépítéshez szükséges proskripciók lista állásáról tájékoztatnak.

⁸ Örömmel venném, ha a jövő akadémiai óvodájában így henegeznének a gyermekek: „Be-be-be, az én papámnak nincs is Hirsch-indexe!”

hogy a mindenáron való munka kedvéért feláldozta azt az idejét, amiből a legnagyobb szellemi erőtartalmát merítheti: a csendes figyelem, az olvasás, a tűnődés idejét. Ismeretes, hogy Rutherford azt mondta, a tudomány a fizika, a többi bélyeggyűjtés. Nos, most a bélyeggyűjtőket is katorgába vitték, elvesztették az idejüket, de fölöttébb kérdéses, ezen az áron tudós vált-e belőlük. Másfelől a normák észszerűtlen növelésével csak azt érték el, hogy a „végtermékek”, a tanulmányok valamilyen hosszú futószalag végén egy olyan mély kútba zuhantak bele, hogy a csobbanásukat sem lehetett hallani. Magyarul: nem váltak beszélgetés témájává, lényegében olvasatlanul tűntek el a semmiben. Visszhangtalanság persze korábban is volt, sok írás nyilván rá is szolgált erre, de ez nem alkotta a termelési koncepció integráns részét. Mára abszurd módon egyedül az elvégzett munka igazolása számít, a többit rögtön elállasztja az idő. Ilyképpen az történik, hogy a tévesen semmittevésként értelmezett haszontalanság fölszámolására bevezetett teljesítmény-elv termeli a valódi haszontalanságot. Ezzel együtt ellenkezőjére fordul a munkaidő (*ponosz*) és az önmagunkra fordított szabad-idő (*szkholé*) közötti klasszikus hierarchia is.⁹

A tudományos munka kultúrájában bekövetkező fordulatot már Hannah Arendt naplójegyzetei jelzik: „Az előállított szövegek tömege megfojtja a tudást és az eredetiséget. A »publish or perish« (publikálj vagy takarodj!) jelszava először csak komikusnak és ostobának tűnt; mára egyértelmű veszélyt jelent minden mélyreható erőfeszítés számára.”¹⁰ Hangsúlyoznom kell: Arendt feljegyzése több mint ötven éve, 1968-ban született! Az ehhez fűzött első megjegyzésem a bevezetőben mondottakat visszhangozza: a legmegrázóbb a tudomány – és az egyetem – átváltozásával kapcsolatban az, hogy jeles szerzők idestova másfél évszázada teljes hiábavalósággal húzzák a vészharangot. Eredményként legfeljebb azt könyvelhetjük el, hogy az ezzel foglalkozó szemináriumok felbukkannak az egyetemi curriculumban, a tudományos sztemderdek betartása mellett pedig fokozatot lehet szerezni vészharang-kongatásból. A másik megjegyzésem azt veti föl, hogy a mi perspektívánkból Arendt iménti gondolata a történelem ismétlődésének marxi formuláját – mely szerint a történelem először tragédiaként, utóbb képtelen bohózatként, farce-ként játszódik le – új fénytörésre helyezi. Mintha így a jelenség inverze is a történelem mozgásához tartozna; hogy ami kezdetben otromba tréfaként bukkan fel, az később vérfagyaláló valóságként tér vissza. Mindebből az a keserű bölcsesség szűrhető le, hogy a történelem csodás-hátborzongató természetét nemcsak az jellemzi, hogy fordulatai előre nem láthatók, mint ahogy azt '89 után többen konstataálták, hanem az is, hogy amit groteszk, irreális vízióként látunk magunk előtt, az feltartóztathatatlanul be is következik.

Visszatérve az időre: ha igaza van Heideggernek abban, hogy a filozófia „a dolgok nehezebbé tétele”, hogyan vonatkozhatna rá a termelés-paradigma a maga időrezsimjével együtt? Mintha a tudományhoz nem tartoznának hozzá a kudarcok a maguk hiábavaló idejükkel, az unalom megszámlálhatatlan üres órái, melyek Friedrich Schlegel szerint egyenesen a filozófia kezdetének számítanak. Vagy éppen az az idő, amit a különféle szakos bölcsészek egykor filozófia-, irodalom- vagy történelem-olvasással töltöttek. Az időmegvonással a bölcsészek elvesztették legfőbb olvasóikat, önmagukat. Ezt azért is tekintem kruciális kérdésnek, mert az egyetem bizonyos fokig életforma is; a *lassú élet* utolsó menedéke, aziluma. Nem haszontalan felidézni, hogy az *a-sylos* fosztóképzős görög kifejezés azt jelenti: nem-kifosztott. Ilyen, a lassú életnek fenntartott helyből nem ismer többet a társadalom, talán az Aggok Háza az egyetlen versenytárs, s ahogy elnézem, a jövő neki dolgozik.

De az idő nyakló nélküli pazarlásának, a megengedhetetlen lassúságnak a számlájára írható a haszontalanság is. A filozófia – örök mintaképhez, Szókratészhez hűen – feltűnően jól áll a nem-tudás területén, ha tetszik, ezen a téren túltermelési válságról is beszél-

⁹ Vö. A. J. Gurevics: *A középkori ember vilásképe* (fordította Előd Nóra), Kossuth, 1974, 186. sk.

¹⁰ Hannah Arendt: *Denktagebuch*, 2. kötet, Piper, 2016, 705.

hetünk. A tudományok hasznosságával szemben ez a nem-tudás mára szégyenfoltnak számít. 2012-ben az idős George Steiner szenvedélyes beszédet tartott az egyetem tulajdonképpeni eszméjének védelmében, ebben hangzott el a következő: „Az egyetem ott-hont és megbecsülést nyújthat az anarchisztikus provokációnak és a haszontalanság szenvedélyének (passion of uselessness). Melyik szenvedély vajon a legcsodálatosabb a világon? A haszontalanságé. [...] Úgy vélem, a haszontalanság az emberi tevékenység legmagasabb rendű formája”. Erre szinte rímel Heidegger zollikoni gondolata, mely így szól: „Ami leginkább a hasznunkra válik, az a haszontalan. Csakhogy a haszontalan megtapasztalása a legnehezebb a mai ember számára”. A haszontalanságban a szabadság ad hírt önmagáról, de nem a tetszőleges, az önkényes alakjában. A haszontalanságból nem gyarapodnak javaink, a haszontalan csak úgy önmagában van, ám ez a *van* rendkívüli erővel mutatkozik meg rajta, ebben tündököl leginkább Erősz hatalma.

Mindazonáltal nem vet-e rossz fényt a bölcsész tudományokra, ha reprezentatív képviselőjük, a filozófia, a haszontalanság apoteózisát készíti elő? Miként lehet egy ilyen céggel az egyetemnek önmagát hirdetni? A *ranking* korszakában, a kompetitív szellem diktatúrájában teremhet-e babér az ilyesfajta obsoletus, idejétmúlt ars poeticának? Különösképp akkor, amikor egyik élenjáró képviselője, Wittgenstein egyenesen azt állítja: „A filozófia versenyfutásában az nyer, aki a leglassabban tud szaladni. Vagy: aki utolsónak érkezik a célba”. (Az egyetem versenyszellemtől megszállott PR-szakemberei, ha híret vesznek ennek a kijelentésnek, akkor azt nyilván így fogják a reklám nyelvére konvertálni: „A mieink lettek az elsők az utolsó helyért folyó küzdelemben!”) Félő azonban, hogy az utolsóként célba érkezők már nem kerülnek adásba, a verseny ugyanis már rég nem róluk szól. Manfred Geier ezt így fogalmazta meg: „Wittgenstein és Heidegger a filozófia utolsó magányos alakjai közé tartoznak, mert mindketten egy olyan típust testesítenek meg, amelyik összetéveszthetetlen módon filozofál, s e filozófiáért saját nevével áll jól. Velük »az individuális tudáshoz és személyes reprezentációhoz kötött filozófiai gondolkodási stílus« (Habermas) a végéhez ért. Többé nem az olyan filozófia iránti egyéni, szenvedélyes lelkesültségre van szükség, amely csak a magányban található rá saját volta-képpeni erejére, hanem azon szakemberek nemzetközi együttműködésére, akik arra lettek kiképezve, hogy a tudományos ismeretek figyelembe vételével, argumentatív módon tárgyalják azokat a problémákat, amelyek – mindenekelőtt gyakorlati-etikai szempontból – aktuálisan megoldásra várnak.”¹¹ Sajnos látom a jeleit annak, hogy ezek a megfigyelések nem valami disztópikus látomás születtei.

Hahó, Kolléga úr! – kiálthatná valaki felém a hallgatóság soraiból. – Úgy látom, Ön megállíthatatlanul nyargal lefelé a kultúrkritika lejtőjén! Pedig, ha megállna egy pillanatra és visszatekintene, mondjuk, az előző, Geiertől idézett mondatokra, azt láthatná, hogy ezek bizony a világ megváltozásáról árulkodnak. Ön folyton a dolgok feje tetejére állításáról szónokol, mintha a dolgoknak valamilyen érinthetetlen eredetben kellene egyszer s mindenkorra fennállniuk. Kérem, vessen számot azzal, hogy az Ön értékei, melyeket, elismerem, fájdalmas lehet meggyalázva látni, mégiscsak egy meghatározott korszak értékei voltak, s ahogy minden a történelemben, idővel ez is megváltozik. Ki állította, hogy az egyetem intézménye olyan marad, mint kezdetben volt? Engedje meg, hogy Nietzsche-re emlékeztessenem, aki azt mondta, ami definiálható, annak nincs története. Ebből is látszik, hogy az egyetemnek nincs önmagában vett, idő feletti meghatározása, az lényegében csak a történeti formációk egymásutánja. Ezért szerintem egyáltalán nem beszélhetünk az egyetem haláláról, s ha veszi a fáradságot és körülnéz, Ön is meggyőződhet róla, hogy világszerte él és virul. Különben is, az Ön hangszerparkjában, úgy látszik, csak a végítélet harsonáinak jut hely. Nem gondolja, hogy végre tanulmányoznia kellene napjaink hárfá-irodalmát is?

¹¹ Manfred Geier: *Wittgenstein und Heidegger. Die letzten Philosophen*, Rowohlt, 2017, 396–397.

Ha látják majd ezt az urat, a következőt üzenem neki. Ami a kultúrkritikát illeti, ezzel a zsánerral nekem is van bajom. Az általa fölfestett hekatombák látványától megiszonyodva az embernek nem marad más hátra, minthogy felvágja az ereit. Ráadásul ez a gondolkodás kéjeleg abban, hogy mindent, ami a szeme elé kerül, azonnal beleforgasson az általános rothadás pépjébe, s miután minden jövődölését örökké beigazolván látja, a végén nincs más dolga, mint diadalittasan megállapítani: „summa cum naugye!”. Rossz kezekben könnyen élősködéssé válik; mintha a szerző az éjszakai hold fényében szeretne napozni.

De az apokalipszis bántó egyhangúságán – mint e narratíva korlátján – túl, a kultúrkritikának van egy nagy előnye azzal a beszédmóddal szemben, amit az úr képvisel. Nevezetesen az, hogy létezik a szótárában a pusztulás. Tudja, hogy az emberi dolgok nemcsak változnak, hanem el is enyésznek, s az enyészetre nem jön szükségképp tenyészet. Megtanulta Arisztotelészről, hogy az egyszerű cselekmény csak *metabasis*, változás, míg a bonyolult esetében a változás során nem várt fordulat (*peripeteia*) következik be, mely a jó sorsról rossz sorsra vált át (*metabolé*). Az ilyen, nemcsak változással, de végzetes fordulattal járó eseményt nevezi a *Poétika* tragédiának. Nietzschevel szemben azon az állásponton vagyok, hogy a történet része lehet bizony a kiüresedés vagy a pusztulás is, ami meglehet, először láttatja meg velünk, mintegy retrospektív módon, a fogalom (esetünkben az egyetem) körvonalait. Változás (*metabasis*) persze történhet e körvonalak védettségében, de a *metabolé*, az átváltás bekövetkeztekor már az identitás megszűntével kell számolnunk. Figyelemre méltó, hogy csak akkor látjuk meg a fogalom sziluettjét, voltaképp akkor ismerjük fel (*anagnórisis*), amikor semmibe veszik, s ezzel mintha Spinoza nevezetes tételének megfordításához érkeznénk. *Omnis negatio est determinatio*. Minden tagadás (utólagos) meghatározás.

Kétségtelen, az egyetem mint épület, mint intézmény áll, s benne a tudomány malmai még örölnék, de ez nem mond ellent az agónia tényének, elvégre „a krízis nemcsak drámai összeomlásként jelentkezhethet, hanem a jól funkcionáló gondolatatlanság formájában is”.¹² A kiüresítés, az evakuáció – számos más intézményt, magát a demokráciát is érintő – tendenciája lényegében a név bitorlásának kérdéséhez vezet. Ez a folyamat jól megfigyelhető egyebek közt a főiskolák mirnix-dirnix egyetemre történő átnevezésében, miközben az egyetemek a tudomány alkalmazásának jegyében mindinkább az egykori főiskola felé közelednek. Az analógia kedvéért hadd emlékeztessen Önöket napjaink nagy port kavart eseményére: az öttusából törölni akarják a lovaglást. Kálnoki Kis Attila, a sportág világbajnoka ezt írta: „Az én ismert öttusám ezzel meghalt. [...] [B]ármivé is alakítják át, az már egy teljesen másik sportág lesz. Nevezék bárhogyan is.” Török Ferenc olimpiai bajnok pedig azt mondta, hogy a sportág szabályrendszerében korábban végrehajtott változtatásokat ugyan el tudta fogadni, de a lovaglással átlépték a Rubicont. A lesújtott sportolók tulajdonképp szintén a név, a fogalom határaitól beszélnek, az identitás megváltozásáról (elfogadható változások, *metabasis*) és megszűntéről (Rubicon átlépése, *metabolé*). Ha meg akarom nevezni, mivel lépték át az egyetem esetében a Rubicont, akkor röviden azt válaszolom: a *paideia* kitörülésével.

A *paideia* – illetve a hozzávetőleges német megfelelője, a *Bildung* (képzés) – a modern egyetem megszületésében mérvadó humboldti program meghatározó eleme volt. Jóllehet, alapos fogalomtörténeti bemutatásra itt nincs hely,¹³ szeretném legalább meggyűrűzni ezt a fontos terminust néhány vonásának felvázolásával. Legegyszerűbb talán a *paideia*-t övező közkeletű félreértések felől közelíteni. Az egyik végletet az „objektivistá” változat kép-

¹² Dan Zahavi: *Husserl's Phänomenologie*, Mohr Siebeck, 2009, 132.

¹³ Valamivel részletesebben foglalkoztam ezzel a kérdéssel a *Paideia, mérték, igazság* című tanulmányomban. In: Schwendtner Tibor (szerk.): *Hatalom és filozófia. Hermeneutikai, fenomenológiai megközelítések*, L'Harmattan, 2016, 93–111.

viseli, amelyik a tudással és a műveltséggel azonosítja a paideiát. Eszerint az egyetem feladata az egykori humán-gimnázium klasszikus képzésének alapjaira építve az ismeretek lehető legszélesebb körének, tárházának, az egész humanista tradíciónak az átadása. Ezzel a tudásjavakra építő paideia-felfogással szemben Georg Kerschensteiner merész megfogalmazása így szól: „Bildung az, ami megmarad azután, hogy az ember minden tanult dolgot elfelejtett”, amivel persze nem azt sugallja, hogy a Bildung napja akkor virrad fel, amikor szellemünk végleg le hanyatlik, hanem azt, hogy szemléletünk, mértékvetelünk és megértésünk nem ugyanarról a töről ered, mint a műveltségünk, a tudásunk. S mintha már Szókratésznek a *Phaidón*-ban (107 d) elhangzott alábbi szavai is összekapcsolnák a paideiát egyfajta „lemeztelenedéssel”: „Mert a léleknek, amikor a Hadészba érkezik, nincs semmi egyebe, csupán a neveltetése és a kimunkáltsága (*paideia kai trophé*)”. A paideiát persze fölösleges és hibás dolog lenne szembeállítani a tudással, elegendő megkülönböztetni őket egymástól. A lényeg – s erről Hegeltől Gadamerig sokan értekeztek –, hogy a paideia a megértés tevékenységéhez, aktivitásához kapcsolódik. A paideia nem tananyag, tehát nem megtanulható, nem lehet automatikusan csatolni a legelőkelőbb diplomához sem, még a tanári karban is találkozhatni e téren teljes tudatlansággal, mégis: valójában a paideia az egyetem valódi eszménye. Gadamer ezt így foglalja össze: a képzett tudat (Bildung) „rendelkezik azzal a megtanulhatatlan és utánozhatatlan tapintattal, érzékkel, mely a szellemtudományok ítéletalkotását és megismerésmódját mint valami elem hordozza”.¹⁴ Megtanulhatatlan (ennyiben hasonlít az ízléshez), mégis azért járunk egyetemre, hogy elsajátítsuk.

A másik végletet a „szubjektivista” félreértés képezi, amelyik abban testesül meg, hogy a paideiát mint az önképzés valamely módját a privát szférába száműzi, mintha az teljességgel magánügy lenne. A tudomány szempontjából ugyanis teljesen indifferens, hogy valaki miként sáfárkodik az erényeivel, személyiségének melyik oldalát hogyan fejleszti, s inkább az önkény, a partikularitás veszélyének teszi ki magát, ha a habituális, személyes faktort belevegyíti az érvmenet logikájába. A paideia tagadhatatlan egzisztenciális vonását azonban kár lenne összekeverni valamiféle állandóan előtolakodó konfeszionális jelleggel. Nem a személyes élmények adják a paideia egzisztenciális karakterét, hanem a gondolkodás tapasztalatának munkája. Wittgenstein híres szavai tanúsodnak erről: „A filozófus munkája [...] legfőként önmagán végzett munka. A saját felfogásán. Azon, hogy miként látja a dolgokat.”¹⁵ Ezzel talán láthatóvá vált erről az oldalról is, hogy a paideia alapvetően a megértés művészete, s mint ilyen, eminens hermeneutikai fogalom. Mindebből az következik, hogy nem válhat szét az egzakt tudományos munka és a teljesen privátnak tekintett paideia, hiszen – mint az iménti Gadamer-idézetben láthattuk – ez utóbbi „a szellemtudományok ítéletalkotását és megismerésmódját mint valami elem hordozza”. Wittgenstein sem arról beszélt előbb az önmagunkon végzett munka kapcsán, hogy az egyszerűen az „önépítés” eszköze vagy erényeink kimunkálása, hanem arról, hogy ebből fakad az a mód, ahogy a dolgokat látjuk. Ezek szerint valódi, mélyebb dimenziókkal rendelkező tudomány csak a paideia alapján lehetséges. Az ezt szolgáló egyetem nem morális vagy terapeutikus intézmény, s főképp nem szakiskola, hanem a megértés kiképzésének színtere. A paideia elapasztása épp az egyetemnek a szakiskolára történő redukciójával ment végbe. A szakiskola nem képes tudomást venni arról, hogy a filozófia – s nyomában a bölcsészet – szókratészi értelemben vett erotikus tevékenység. Ez persze nem azt jelenti, hogy az „erotikus tudomány” valamiféle priapizmusban szenvedne, s örök mámor lenne az osztályrésze, csak azt, hogy eleven emlékei vannak arról, mit jelent a lenyűgözöttség, az elragadottság, s ha épp hiányt szenved belőlük, ha kietlen sivatagokban fulladozik, akkor is ezekhez méri magát.

¹⁴ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer* (fordította Bonyhai Gábor), Osiris, 2003, 45.

¹⁵ Ludwig Wittgenstein: *Észrevételek* (fordította Kertész Imre), Atlantisz, 1995, 29.

Korunkban, amikor úgy fest, új paradigma, szellemi impulzus nem érkezik a filozófia felől a bölcsészettudományokhoz, különösen fontos lenne újra számot vetni a paideia szerepével és örökségével. Szellemi habitusunk kialakításának, a megismerés és tapasztalat regiszterei fölfedezésének lehetősége most is megadatik számunkra; előttünk van az a tradíció, amelyik ennek a nevelődésnek a vehiculuma. Heidegger a maga bonyodalmas nyelvvezetésén ezt így fogalmazta meg: „Gondolkodni a gondolkodó gondolkodásával folytatott párbeszédből tanulunk meg”. De talán nem is kell éteri magasságokba emelkednünk a paideia megértéséhez; elegendő felidézni, hogy a már tudott, a megismert mélyebb megtapasztalása milyen heurisztikus és innovációra számot tartó aktus.

Ebben a kontextusban új jelentésre tehet szert Démokritosz alábbi töredéke (B 180): „A paideia a szerencsések dísze, a szerencsétleneknek menekülés”.¹⁶ Ezt szívesen olvasnám ekként: az egyetem a paideia (utolsó) menedéke, mely szerencsétlenebb időkben is fenntartja számunkra a gondolkodás eleven tapasztalatának lehetőségét.

A figyelmes hallgatóban legkésőbb ezen a ponton felvetődhet a kérdés, hogy az egyetemet mint a paideia menedékhelyét nem tévesztettem-e össze véletlenül az Édenkerttel, az elveszett Paradicsommal? Nem – válaszolnám a legkevésbé meglepő módon –, mert ahogy az emberi közösség nagyobb intézményeiből általában, úgy az egyetemből sem lehet kigyomlálni a hiúság, a kisszerűség, az irigység, a törtetés és az árulás szellemét. Nem is ördögűzésre van szükség, ideális intézmény ugyanis nem létezik, s minden erre irányuló erőfeszítés – akarva-akaratlan – rövid időn belül a szabadság felszámolásához, a morális intézmények diktatúrájához vezetne. Csupán arra akartam emlékeztetni magunkat, hogy a tudományos, egyetemi élet gyarló hétköznapjainak is csak az ad értelmet, hogy tudomásunk van a gondolkodás ünnepeiről, a megértés mélyebb dimenzióinak tapasztalatáról, s ennek belátásához nem kell lábujjhegyen pipiskedni, ájtatoskodni, vagy koturnusban deklamálni.

A paideia útja, azt hiszem, a lehető legtöbb, amit kínálhat az egyetem, ez a legtöbb ugyanakkor nem minden. Azzal a kijelentéssel, hogy a paideia nem minden, elérkeztünk a határához, ami bármiféle Édenkert-képzettől elválasztja. Ezt a határvonalat Hannah Arendt – számomra különösen fontos – kettős Heidegger-portréja segítségével szeretném megvilágítani. Joachim Festnek adott interjújában a következőket mondja mesteréről: „Heidegger tanított meg a világ meglátására és megragadására, és mindemellett ő alakította ki az érzékenységemet, ő vezetett el önmagamhoz. Ez egyaránt vonatkozik a gondolkodásra és az érzésre – valamint a számomra már akkor oly fontos megértésre. Heidegger ébresztett rá az életre minden értelemben. [...] Mindaz, ami vagyok, Heideggerre megy vissza; neki köszönhetek mindent!”¹⁷ Ebben a dicshimnuszban – amit nem kell a két filozófus közötti szerelmi viszonyra visszavezetni –, azt hiszem, nemcsak egy korszakos filozófus és emlékezetes tanár magasztalásával találkozhatunk, hanem tetten érhető benne mindaz, amit a paideia jelentőségéről gondolunk: a szellemi habitus kialakulása, a dolgok észrevételére és megragadására való fogékonyság, a létezés és a gondolkodás összetartozásának felismerése.

Az elragadtatót szavak hallatán sem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy ugyanerről a Heideggerről Arendt tudott nagyon lesújtóan is nyilatkozni. Heidegger Jaspershez intézett leveleit olvasván Arendt ezt írja férjének 1949-ben: „Az eredetiségnek és hazudozásnak, helyesebben szólva, gyávaaságnak ugyanaz a keveréke, mint mindig”. Jaspersnek Heidegger totális „jellemtelenségéről” beszél, a Fest-interjú szerint pedig Heidegger „személyisége sokkal gyengébb volt, mint az agya”. A döntő mozzanat, amit maga Arendt regisztrál, hogy e két aspektus egyszerre van jelen, hiszen a jel-

¹⁶ A paideiát, amit Jaap Mansfeld *Bildung*ként fordít németre, Daniel W. Graham *education*ként angolra, Sebastyén Károly pedig *tudomány*ként magyarra, meghagytam eredeti, görög formájában.

¹⁷ Joachim Fest: *Begegnungen*. Rowohlt, 2004, 188–189.

lemtelenség mellett mégis „olyan mélyen és szenvedélyesen él, amiről nem könnyű megfélekezni”.¹⁸

Lényegében véve Arendt problémája – hogy a legkifinomultabb paideia sem ad garanciát a cselekvés, az erkölcsiség világában való helytállásra – nem újkeletű. Legkésőbb azóta, hogy súlyos kételyeink támadtak az antik intellektuális etika hitével szemben, miszerint a tudásból következik az erény, szüntelen megbotránkozással szemléljük megannyi nagy gondolkodó és művész példáját, aki egyszerre tett tanúságot a mély és érzékeny gondolkodás, valamint a nyomorúságos és szánalmas gyakorlat és ideológia kettősségéről. Itt húzódik a paideia határa, s efölött nem lehet napirendre térni.

Mindazonáltal az egyetem a lehető legtöbbre, a paideiára kell, hogy kalibrálja magát. Nem tudom, visszatér-e ehhez az eszméhez. Első lépésnek az is megteszi, hogy felhagy a hazudozással, mert az – ahogy Plutarkhosztól tudjuk – a szolgák dolga.

(2021–2022)

¹⁸ Hannah Arendt – Karl Jaspers: *Briefwechsel 1926–1969*, Piper, 1985, 178.

A BEFEJEZETLEN MONDAT HASONLATAINAK KÉPI VILÁGA

Déry Tibor *A befejezetlen mondat* című, 1933–1938 között íródott, de csak 1947-ben megjelent nagyregényének központi stílus eszköze a hasonlatok nagy számú alkalmazása. Ugyan ez az eljárás önmagában a második világháború előtti magyar prózához kapcsolja a szöveget, ám nem párosul sem a korszakban uralkodó rövidmondatossággal, sem a Krúdy-féle kötőszavak nélküli, felsorolás-jellegű mellérendeléseken és a hely- és időhatározói kapcsolatokon alapuló mondat szerkesztéssel.¹ Ezzel szemben Déry hosszabb mondatait a különböző szintű alárendelések és beékelések építik fel, amelyek legtöbbször szentenciózus vagy szemléltető funkciót töltenek be, és meglehetősen szerzteágazó szerkezeteket eredményeznek. Ilyen szemléltető és/vagy elméltető szerepet látnak el a hasonlatok is, amelyek szintén részletesebben kidolgozottak a szövegben a kor más műveire viszonyítva. Ezáltal a regény elsősorban nem a korabeli magyar prózairodalomhoz csatlakozik,² hanem inkább egy prousti poétikát követ, amelyre ugyancsak az egyszerre díszített és analitikus előadásmód jellemző, és amely ugyancsak terjedelmes hasonlatokból hozza létre többszörös összetételeit. Ez a hatás jól ismert és alaposan vizsgált a regény recepciójában.³ Ám a Proust stílusához képest is sajátosságokat mutató hasonlatok képi világának beható elemzését eddig nem igazán végezte el a szakirodalom.⁴ Az alábbiakban ezért arra keresem a választ, hogy milyen fogalmi és képi tartományokat mozgósítanak *A befejezetlen mondat* hasonlatai, és hogyan változnak ezek a tartományok a szöveg előrehaladtával.

Ez utóbbira, azaz a három kötet hasonlatainak összevetésére az értelmezők közül egyedül Szolláth Dávid vállalkozott; jellemzése irányadó fontosságú a jelen tanulmány számára is:

¹ A kanonikus magyar regényirodalomban a mondat hosszúságra és a tagmondatkapcsolatokra (így a hasonlító alárendelésekre) vonatkozó tendenciákat, valamint e tendenciák legfontosabb képviselőinek (például Krúdy) jellemzését lásd: Szemes Botond: *Kidolgozott viszonyok. A tagmondatkapcsolatok automatikus azonosításának hasznosíthatósága a stilisztikában és az irodalomtörténet-írásban*, *Digitális Bölcsészeti*, 2021/4, 31–77.

² Herczeg Gyula, a magyar stílus kutatás kiemelkedő alakja a Déry regénye által képviselt próza-poétikát 1979-es könyvében – mivel nem tárgyalja a későbbi hosszúmondatos szerzőket, elsősorban Nádas Péter munkásságát – még egyedülállóan és folytatás nélkülinek találta a 20. századi magyar prózairodalomban. Herczeg Gyula: *A modern magyar próza stílusformái*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979, 163.

³ Egri Péter: *Kafka- és Proust-indítások Déry művészetében*, Akadémiai, Budapest, 1970, 41–169. Valamint Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A huszadik századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*, Balassi, Budapest, 2011, 122–129.

⁴ Egri Péter idézett könyvében elemez néhány szöveghelyet: az akvárium-hasonlatok, valamint a műalkotásokhoz és elvont létezőkhöz kapcsolódó hasonlatok működését Déry és Proust szövegeiben. Emellett részletesen tárgyalja *A befejezetlen mondat* nyitóképét és benne a hasonlítás technikáit: Egri Péter: *A befejezetlen mondat nyitóképéről*, in: *Mérlegen egy életmű. A Déry Tibor halálának huszonötödik évfordulójára rendezett tudományos konferencia előadásai* (2002. december 5–6.), szerk.: Botka Ferenc, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2003, 48–55.

A befejezetlen mondatban megfigyelhető, hogy az egyes kötetek során a hasonlatok képanyaga egyre ritkábban hívja segítségül az egyes szereplők imaginációit az elbeszél világ jellemzéséhez. S ugyanígy az elbeszélő is egyre inkább tartózkodik attól, hogy az oldalakon keresztül kifejtett, atmoszférateremtő (például a regény nyitóképe) vagy lélektani-analitikus óriáshasonlatait olyan váratlanul összekapcsolt asszociációk soraival építse fel, amelyek kivezetnek az elbeszél világából, miközben rejtett tudattartalmakba vezetnek be. Ehelyett az óriáshasonlatoknak az a változata válik dominánssá a regényben, amelyek még egy szereplő lelki alkatának vagy egy látványnak a leírását is a társadalomrajz anekdotikus bővítésére használják fel. A hasonlatoknak ez a típusa elsősorban az elbeszél világ kohézióját hivatott erősíteni és egy erős, szerkesztői hajlamú központi elbeszélő pozícióját jelöli ki. Ez a regényben menet közben bekövetkező poétikai hangsúlyeltolódás nemcsak a forma erőteljesebb zártságát (és ezzel együtt egyszerűsödését) hozza magával, hanem a regény stílusrepertoárjának szűkülését is. A harmadik kötetben már eltűnik a szürrealista képkészlet és megfogynak az akaratlan emlékezések szülte kitérők, vagy az elbeszélő korrekciói szabnak határt látszólagos spontaneitásuknak.⁵

Az alábbiak tulajdonképpen e megfigyelés aprólékosabb kifejtését kívánják adni, amelyek köszönhetően nemcsak a regény hasonlatainak képhasználata, hanem fontos hatástörténeti kapcsolatok is feltárhatóvá válnak, valamint a szövegben ábrázolt társadalom feszültségei is új fénytörésbe kerülhetnek.

Ennek során a gépi olvasás kvantitatív eredményeire támaszkodom. Abban bízom, hogy az ezeket az eredményeket létrehozó módszerek a konkrét elemzésen túl a hasonlatkutatás egészére is ösztönzően hathatnak. A módszerek a különböző kulcsszóelemző eljárásokon alapulnak, amelyek éppen egy szövegre/szövegrészre egyénileg jellemző és tartalmas jelentéssel bíró szavak meghatározására alkalmasak. A kulcsszavak azonosításakor ugyanis az eljárások mindegyike arra tesz kísérletet, hogy az egyes kifejezések gyakoriságát annak alapján súlyozzák, hogy más szövegekben milyen gyakran fordulnak elő – azaz mennyiben specifikus egy-egy szó használata az adott dokumentumban. A legtöbbet használt eljárások: 1. John Burrows úgynevezett Zeta-módszere, valamint annak Craig és Kinney által továbbfejlesztett változata;⁶ 2. a „kifejezésgyakoriság — fordított dokumentum-gyakoriság” mérőszáma (*term frequency – inverse documentum frequency*, közismert nevén: TF-IDF); 3. a *log-likelihood* eljárás; 4. valamint a krakkói Computational Stylistics Group által fejlesztett *cracovian* módszer.⁷ Mindegyik módszer szavak listáját hozza létre, amelyeket aszerint rendez sorba, hogy milyen mértékben tekinthetők jellemzőnek az adott szövegre. Az ilyen listák meglehetősen nagy szabadságot biztosítanak az értelmezések számára, hiszen nem hordoznak információt arról, hogy a szavak hogyan függenek össze egymással, vagy milyen kontextusban szerepelnek a műben. Azaz a kutatói megítéléstől függ, hogy miként csoportosítja és alkalmazza ezeket a kifejezéseket az interpretáció során. Újért a dolgozat a gépi olvasás eredményeit csupán kiindulópontként használhatja, hogy új nézőpontból tudja a regényt olvasni, és olyan szöveghelyek kerülhetnek egymás mellé, amelyek között korábban kevésbé létesített kapcsolatot az olvasói figyelem. Így ez a gyakorlat rokonítható a *méretezhető* vagy *adatbázis-olvasás* koncepciójá-

⁵ Szolláth Dávid: 1938 – Az elkötelezett regény mint a kommunista magatartásformák bírálata, *Literatura*, 2006/2, 199.

⁶ Hugh Craig – Arthur F. Kinney: *Methods*, in: *Shakespeare, Computers, and the Mystery of Authorship*, szerk. Uők., Cambridge University Press, Cambridge, 2009, 42.

⁷ A módszer kidolgozásához és alkalmazásához lásd: Michał Woźniak – Agnieszka Wołos – Urszula Modrzyk, et al: Linguistic measures of chemical diversity and the „keywords” of molecular collections, *Scientific Reports*, 8/1 (2018).

val is,⁸ amennyiben a gépi keresések eredményeit és az új kontextusba kerülő részletek szoros olvasatát, „a bezúmolást kizúmolással”⁹ kombinálja.

Első lépésként *A befejezetlen mondat* és a korszak azon regényeinek hasonlatait vetem össze, amelyek ugyanúgy nagy számban dolgoznak ki hasonlító alárendelést; majd ezt az összevetést a regény első és harmadik kötete között ismétlem meg (csak a két kötet között, valamint egy adott kötet és a regény többi része között is), hogy így a Szolláth Dávid által is leírt poétikai változás részletesebben legyen tanulmányozható. A hasonlatok közül csak a prototipikus, *mint* és *mintha* kötőszókkal kidolgozott változatokat elemzem,¹⁰ hasonlatként pedig egyszerűen a kötőszók és az utánuk következő mondatvégi írásjelek közötti szakaszt határoztam meg: emiatt természetesen nemcsak szigorúan a hasonlatok, hanem más tagmondatok szavai is a vizsgálat részét képezik, ám ezek között szoros a szemantikai kapcsolat (legtöbbször a későbbi tagmondatok is a hasonlatok képi világának kidolgozásában vesznek részt), vagyis érdemes ezt a meghatározást követni, már csak azért is, mert ennek köszönhetően több adat állhat a statisztikai műveletek rendelkezésére. E szavak közül kiszűrtem a tulajdonneveket (az *emagyar* elemző által tulajdonnévként felismert szavakat, amelyeket a gépi elemzés után, kézi ellenőrzéssel egészítettem ki – például Rózsáné vagy Kesztyűs nevével), ugyanis a kulcsszókeresés ezeket helyezi a listák élére, mivel a szereplők és helyszínek nevére igaz leginkább, hogy más művekhez képest gyakran fordulnak elő egy szövegben; valamint a leggyakoribb funkciószavakat is, amelyek viszont amúgy sem szerepelnének a kulcsszó-listákban általános elterjedésük miatt. A szűrések eredményeképpen kötetenként 8093, 8383, valamint 9260, összesen 25 735 tartalmas kifejezést vizsgált a kutatás (a regény nem egészen 10%-át).

Először tehát *A befejezetlen mondat*nak és azoknak a két világháború közötti műveknek a hasonlatait vetem össze a korpuszból, amelyek magas értéket vesznek fel a hasonlító alárendelések relatív gyakoriságát tekintve. Ez az alábbi 16 regényt jelenti: Krúdy Gyula: *Rezeda Kázmér szép élete* (1944) és *Hét bagoly* (1922), Füst Milán: *Feleségem története* (1942), Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek* (1942), Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül* (1937), Szerb Antal: *Utazás és holdvilág* (1937), Illyés Gyula: *Puszták népe* (1936), Tamási Áron: *Ábel a rengetegben* (1932), Gelléri Andor Endre: *A nagy mosoda* (1931), Szomory Dezső: *A párizsi regény* (1929), Kosztolányi Dezső: *Édes Anna* (1926) és *Aranysárkány* (1925), Tersánszky Józsi Jenő *Kakuk Marci ifjúsága* (1923), Szabó Dezső: *Csodálatos élet* (1921), Szép Ernő: *Lila akác* (1919), Babits Mihály: *A gólyakalifa* (1916). Mivel a TF-IDF módszer pontosan az ilyen esetekre, azaz egy dokumentum és egy korpusz összehasonlítására szolgál – és kevésbé alkalmas csupán a két kötet szembeállítására, hiszen akkor a „dokumentum-gyakoriság” csak erre a két egységre vonatkozik, így az eljárás tulajdonképpen azt mérné, hogy az egyik kötetben gyakori kifejezések előfordulnak-e a másikban –, a kutatás ezen fázisában ezt a módszert alkalmaztam.

A 30 legjellemzőbb kifejezést tartalmazó listából¹¹ a regényvilág főbb szereplőire (*fel-nőtt, özvegy, néni, nagymama, öregasszony*) és helyszíneire (*környezet, szalon, lakás, kocsmá*,

⁸ Alan Bilansky: Search, Reading, and the Rise of Database, *Digital Scholarship in the Humanities*, 2017/3, 512.

⁹ Fogarasi György: Eszkalálódott olvasás. Stanford, Benjamin, Poe, *Digitális Bölcsészlet*, 2020/3, 9.

¹⁰ Ennek oka, hogy első közelítésként a regényre és a korpuszra is legjellemzőbb típus vizsgálatára akartam szorítkozni, ezáltal a hasonlatok legalapvetőbb működését föltárni. Ez az egyszerűsítés azért tehető meg, mert jelen esetben nem a minél pontosabb kvantitatív eredmények, hanem a szöveg szemantikai szerveződésének feltárása a cél. Természetesen kiegészíthető lenne a keresés más kötőszavakkal is, ám az előzetes vizsgálatok azt mutatják, hogy ezek nem változtatnának érdemben az eredményeken.

¹¹ A kulcsszó-listák és a keresések kódjai az alábbi repozitóriumban érhetők el: https://github.com/SzemesBotond/digitalis_irodalomtudomany

polgári, tenger) utaló szavak mellett érdemes kiemelni a második legjellegzetesebb szót: *önkéntelen*, amely egyből kapcsolatot is teremt a prousti *mémoire involontaire*, azaz az önkéntelen emlékezés technikájával. Reichert Gábor a recepció állításait összefoglalva jegyzi meg ezzel kapcsolatban, hogy „az akaratlan emlékezés poétikája Dérynél sokkal kevésbé válik az elbeszélés szerves, nélkülözhetetlen, sőt a szöveg valódi tétjét jelentő eljárásá, mint Proust művében, ennek következtében pedig gyakran felesleges túldíszítésnek hatnak a beillesztett, *Az eltűnt időre* meglehetősen direkt módon visszautaló elmélkedő szakaszok. Ennek legfontosabb oka, hogy míg Proust radikálisan szakít a 19. századi realizmus örökségével, és egyes szám első személyű elbeszélőjét nem ruházza fel a szöveg minden szegletét felügyelete alatt tartó tekintettel, addig Déry elsősorban eszközként, a szerteágazó történet, a rengeteg szereplő és a hatalmas időbeli távolságok áthidalását szolgáló eljárásként tekint az akaratlan emlékezésre”.¹² Ahhoz ugyanakkor, hogy lássuk, pontosan miként működik, és miért nem csupán egy narrációs eszközként értelmezhető az akaratlan, öntudatlan emlékezés Dérynél, mélyebb elemzésre van szükség, és a kulcsszavak egy másik csoportját kell szemügyre vennünk.

Ez az elemzés abból indul ki, hogy a *látszólag* szó *A befejezetlen mondat* hasonlatainak legjellemzőbb kifejezése a kortárs művek viszonylatában (amely már jelentésében is a hasonlatokra utal: 'olyan, mint'). Ez a látványra és annak valódiságára vagy előállítottságára rákérdező szó csakugyan gyakran előfordul a hasonlatokban és azok környékén a regényben, sőt többször konkrét fény-árnyék illúziók leírásakor: „A fény itt általában úgy hatott, mintha a színektől függetlenül fejlődne, látszólag úgy csordulva elő mögülük külön ragyogással, mint a friss gyanta a kéreg alól”,¹³ „A szavak izgató fényében egy gondolata támadt – mint ahogy az embernek hirtelen kiugrik az árnyéka, látszólag a semmiből, ha belekerül egy utcai lámpa magyarázó fénykörébe...” vagy:

Az utca azonban nemcsak külső anyagában változott meg azzal, hogy a járókelőktől tömöttebb és sűrűbb lett – mintha hirtelen egy raj hal lepne el egy eladdig üres, fehéren nyugvó tavat –, s hogy máskor álló anyaga az egy irányban siető emberek-től most maga is áramlani kezdett, úgyhogy nemcsak összetételében, de állapotában is megváltozott látszott ahhoz képest, hogy máskor, villamosról nézve csendesen feküdt kétoldal az előrehaladó kocsik körül, s legföljebb ha a villamos menetiránya metszett egy előremutató nyilat az álló levegőbe – nemcsak változatosabb, mozgóbb s melegebb lett saját mozgásától –, néhány fokkal melegebb, *mint amikor némán álldogált, mint egy üres tó, melyet látszólag csak a holdfény nyom rá a kihalt tájra* – hanem kifejező erőben is teljesen megváltozott s izgatott hullámaival tovább mondta a jelenetet, amely néhány perccel előbb egyik végénél lejártsódott.

A különböző fényforrások ezekben a példákban *látszólag* saját ágenciával rendelkeznek, és a látvány legfőbb alakítóiként lépnek fel: a fény a dolgoktól függetlenül fejlődik, egyúttal értelmezi azokat („magyarázó fénykör”), sőt mintha létüket is okozná (az „üres tó, melyet látszólag csak a holdfény nyom rá a kihalt tájra”). Mindezt kiegészíthetjük azokkal a kulcsszavakkal a harmincas listából, amelyek közül több ezekben az idézetekben is előfordul, és amelyek egyaránt a látványt ábrázoló képek, felületek elrendezéséről értesítenek: *mozgó, csillogó, álló, fekvő, fordított, megnő* – és ezeknek a jelzőknek/állítmányoknak az alanyával: *felszín, anyag, részlet*. Ebben pedig a hasonlatok egyfajta önreferencialitására lehetünk figyelmesek, amennyiben a fogalmi és képi tartományok viszonyba állításáért felelős retorici-

¹² Reichert Gábor: Déry Tibor: *A befejezetlen mondat*, *Literatura*, 2015/2, 289–296.

¹³ Az idézetek az alábbi print, valamint az az alapján készült, a Digitális Irodalmi Akadémián elérhető online kiadásból származnak: Déry Tibor: *A befejezetlen mondat I-III.*, Szépirodalmi, Budapest, 1974.

kai eszközök elsődleges tartalma ugyancsak a képek elrendezésére vonatkozik: „Egy magas női alak állt legfelső fokán, félig kiválva az ég kékes acéllapjából, mint egy erős rövidülésben álló dombormű”, „a Stradonén kigyulladtak az ívlámpák, s élesebb fényüket, mint egy megfordított árnyékot bevetették a cukrászda homályos, sárga világába”.

Az első és harmadik kötet hasonlatait összevetve azonban úgy tűnik, hogy mindez főként az első kötetre érvényes, amelyben amúgy is gyakrabban fordulnak elő hasonlító alárendelések.¹⁴ A Craig-féle Zeta, a *log-likelihood* és a *cracovian* módszerekkel létrehozott listákban – a különböző módszerek hasonló eredményekre vezetnek, ám együttes alkalmazásuk lehetőséget biztosít összehasonlításukra is – előkelő helyen szerepel ismét a *mozgó* és a *felszín* kifejezés, illetve a fenti idézetek egyik központi eleme, az *árnyék* (a *sötét* társaságában), valamint – kisebb mértékben – a *fény* szó is (a *világos* társaságában), sőt megjelennek a képi elrendezés új alanyai: *forma*, *körvonal*. Ami alapján azt mondhatjuk, hogy a hasonlatok által aktivált képi világ a kötetben leggyakrabban a *felszínen mozgó körvonalak árnyékaira* vonatkozik. Vagyis, másképp fogalmazva, a hasonlatok előszeretettel utalnak a film médiumára mind a leképezés, mind a vetítés értelmében, tovább erősítve a korábbi idézetekből nyert benyomásokat, miszerint a szövegben a fény-árnyék hatások szervezik a külső és a belső tartalmak bemutatását. Ezekre a kulcsszavakra keresve számtalan olyan szöveghelyet találhatunk, amelyekben valóban filmtechnikai eljárásokat írnak körül a hasonlatok:

Ilyenkor nem látta önmagát alakítás közben, mint azelőtt, közelről, külön minden szavát és mozdulatát, mint az építómunkás a téglákat, amelyeket egymásra rak, hanem csak alakja s hangja messzi körvonalait figyelte, s mintha rövidlátón, könnyfátyolos szemmel, s félig süketen nézne egy távoli lámpafényben mozgó idegen alakot, aki fölött való uralmát elveszítette, akinek játékába már nem szólhat bele, mert kiugrott hatalmi köréből, mint a vetítőkészülekből a kép, amelyen változtatni nem érdemes, de már nem is lehet.

Ebben a mondatban a filmszerűség több síkon is fontossá válik: egyrészt az önérzékelés (mint fényben mozgó homályos körvonalakat látja magát Kornélia, az eredetileg színházi színésznő), másrészt az uralomvesztés hasonlatakor (ahogyan kiugrik a vetítőgépből a filmszalag). Azaz a vetítés folyamata és annak megakadása vagy a szándéktól eltérő működése montírozódik egymásra a hasonlatokból felépülő részletben, összetett, de koherens képiséget létrehozva: hiszen a vetített alakká váló színész teste fölött már ugyanúgy nem tud rendelkezni, mint ahogy a kép vetítése is tőle függetlenül szakad meg. A látvány ilyen egymásba játsása ezúttal sem csak mint hasonlattechnika értelmezhető, hanem tematikusan is többször megjelenik a kötetben: „a két alak most egy percre összefolyt előtte, egyesítette magában az új s a régi nosztalgiát, s a vágyak és emlékek könnyű, törekeny szobrává nőtt fel, amely mint Janus egyszerre előre- s hátratekingetett”. Ahogy ebből az idézetből is kitűnik, a mentális folyamatok és mindenekelőtt az (önkéntelen) emlékezés leírásakor szaporodnak meg a film technikai működésére vonatkozó ilyen részletek a kötetben, amelyekben a múlt *mozgó alakjai vagy körvonalai* gyakran mint vetítések eredményei jelennek meg:

az utolsó időben a két fél között már nemigen jött létre az a sima összjáték, amely mint egymásnak pontos szögben megfelelő tükrök rendszere, hiánytalanul átvettette volna a múltból a nagyasszony hatalmasan mozgó alakját.

¹⁴ A (nem csak a *mint* és *mintha* kötőszavakkal kidolgozott) hasonlító alárendelések gyakoriságát a szövegek szavainak számával elosztva és 1000-rel megszorozva a kötetek értékei: 10,37; 8,29 és 8,14. A módszer részletes leírását lásd: Szemes, i. m., 42.

Ha a pincér két falat képzelt volna el, az egyiket a hat év elején, amely a múlttól, a másikat a végén, amely a folytatódó jövőtől választja el, a két fal közti úton, amelyen hatéves, tájékozatlan sétáját folytatta, ha bármely pillanatban találkozni kívánt volna öccsével – mindig csak hátrafelé nézhetett volna, az út kezdetén álló falra, amely mint egy árnyjáték lepedője átengedte magán, ha homályosan is, a múlt mozgó körvonalait, míg a szemben álló fal fehéren s üresen, képek nélkül sugárzott, mint egy börtönfal az ívlámpák mesterséges fényében.

Már alig várta, hogy elmondja urának a tüntetést, de szíve oly súlyos volt az örömtől – holott, mint egy élő intarziát benne hordta az áldozatok még mozgó emlékét –, hogy máskor is lassan forgó nyelve még jobban elnehezedett.

Ezek alapján nem meglepő, hogy a *mozgó* melléknévi igenév az első kötet hasonlatainak egyik legjellemzőbb kulcsszava. Ezzel függ össze a *felszín* kulcsszó is, amely egyszerre szerepel vetítési felületként és a múltat a jelentől elzáró réteggént a szövegben:

A sötétség, mióta a szem megszokta, már nem volt olyan nyomasztó, s úgy látszott, mintha önmagát fogyasztaná, s kivonná magát a mindenfelől felszínre törő konkrét formák közül, amelyeket eddig eltakart; ezek meglepetésszerűen hol itt, hol ott bukkantak fel, halkan megszólalva fénynyelvükön, s arra várva, hogy az ember felismerje és nevükön szólítsa őket, mert az ember közelében a jelenségek sem szeretnek névtelenül élni.

a beszélgetés emléke – mint strandon a színes, nagy gumiállatok, amelyeket nem lehet tartósan víz alá nyomni –, hirtelen felmerült a felszínre, s fűrgén bukdácsolni kezdett.

így a múlt, bármilyen csenevész is, állandóan a felszín alatt lappang, nem úgy, mint a jövő, amelyet teljesen jogtalanul a múlt folytatásának tekintenek s amely éppoly üres és élettelen, mint amilyen teli és hemzsegő amaz (s legfőljebb mechanikusan elképzelhető, olyanformán, mint ahogy, ha a világítási szöveget s egy templomtorony hosszát ismerjük, kiszámítható az árnyék hossza is, amelyet a nap egy bizonyos órájában el fog érni, ha nem dül össze a torony és ha sütni fog a nap).

A példamondatok és a kulcsszavak egy csoportja alapján egyre határozottabban kijelenthető, hogy Dérynél a hasonlatok mint a képek elrendezéséért, egyben azok illuzórikusságának bemutatásáért ('olyan, mint') felelős retorikai alakzatok a fotó és a film médiumainak technikai leírásával párosulnak, amely leírás szintén absztrakt, egymásra montírozott és alakjukat szabálytalanul változtató látványelemekre vonatkozik (vö.: *látszólag*). Így tehát a regényben – legalábbis az első kötetben – a legfontosabb stíluseszköz, a hasonlítás pontosan úgy működik, mint a benne mozgósított tartalom: a film. *A befejezetlen mondat* aprólékosan kidolgozott óriáshasonlatai a részletek szabad kombinációját, kinagyítását és szaporítását végzik el, „mint a filmen, amikor a premier plan lassan zsugorodik, s helyébe újabb részletek nőnek a képbe”. Az ilyen konkrét utalások helyett azonban gyakoribb az eddig idézett szöveghelyek eljárása, amelyeknek kevésbé a mozifilmek, mint inkább a technikai működések reflektáló avantgárd kísérletek jelölhető ki forrásukul.¹⁵

Innen közelítve tárható fel a regény és a korszak nagyhatású filmesztétikai/filmtechnikai tanulmányai közötti kapcsolat. Egyfelől az elme filmszerű működésekének elképzelé-

¹⁵ Ennek megfelelően, mint láttuk, a filmtechnikai hasonlatok főként az absztrakt, belső tartalmak és azon belül is az emlékezés számára teremtenek alapot – bár nem kizárólagosan.

se Balázs Béla 1930-as gondolataihoz köti az emlékezésről és a vágyak működéséről szóló részeket, amennyiben Balázs szerint „ha az áttűnés, a torzítás vagy a másolás minden konkrét kép nélkül is végrehajtható lenne, vagyis ha a technika elválasztható lenne minden konkrét tárgytól, akkor ez a »technika mint olyan« az elmét mint olyat képviselné”.¹⁶ Dérynek a filmtechnikát a nyelv közegében prózapoétikává alakító regénye ebből a szempontból nevezhető tudatregénynek. Még inkább fontos azonban a Moholy-Nagy László írásaival és művészetével való kapcsolat, aki „a fényt mint új alkotótényezőt”¹⁷ ünnepelte 1927-es könyvében: „új minőségérzékelésre teszünk szert a fény-árnyék, a sugárzó fehér, az áradó fénnel telített fekete-szürke átmenetek, a legfinomabb szövedék egzakt vonzása iránt; akár egy acélszerkezet bordázatáról, akár a tenger tajtékzó habjáról van szó”.¹⁸ Sőt mintha *A befejezetlen mondat* hasonlatai Moholy-Nagynak az alábbi meglátását ültetnék át a gyakorlatba: „A szimultán ábrázolás egyik kísérleti módszerével készültek [a bemutatott képek], különböző fények egybekomponálása útján; vizuális és szójátékok hatása ez; a legrealisztikusabb, imitatív dolgok félelmetes egybekapcsolása olyan síkon, amely már egy imaginárius világba nő. S egyidejűleg mégis lehet elbeszélő, kézzelfogható jellegük [...] Ez részben már a mai filmgyártásban is megtörténik: átvilágítás; egyik jelenet átvezetése a másikba; különböző jelenetek egymásra másolása.”¹⁹

Déry és Moholy-Nagy személyes kapcsolata tovább erősíti ezt a párhuzamot, mindekelőtt a harmincas évek eleji közös berlini tartózkodás.²⁰ Botka Ferenc is ebből a kapcsolatból kiindulva mutat rá a *Szentől szembe* (1933) három novellájában – amelyek a későbbi nagyregény közvetlen előzményének tekinthetők – Moholy-Nagy hatására: „A fény Déry képeiben a látvány, a mozgás szervező erejévé lép elő, sőt helyenként már-már magának az elbeszélésnek a strukturálását is átveszi. Nem folytatjuk e jelenség leírását, egyszerűbb, ha rövidre zárjuk az összefüggést e tapasztalatok – és Moholy-Nagy László elméleti-gyakorlati munkássága között, amelynek központjában ugyancsak a fotó és a fény állt. [...] S ha nem is követi barátját a fényarchitektúra birodalmába, prózaíróként annál inkább mindent megtesz, hogy kipróbálja a »fényalakítás«, a film vagy akár az ebben a felfogásban elvégzett színházi rendezés tapasztalatait.”²¹ A novellákban valóban a szereplők „emlékezetéből, mint egy hosszú filmszalag, gördülnek a képek”, sőt, magát az irodalmi munkát, az élmény szavak vagy hangok általi megformálását is hangsúlyosan fotográfia- és filmszerűen mutatja be: „Az volt az érzése, hogy elhatározása attól függött, testet tud-e neki [az élménynek] adni (hangban vagy írásban), s ezzel láthatóvá tenni öntudata homályában, mint ahogy egy exponált filmből elő kell hívni a képet, amely testetlenül el van temetve benne, s csak akkor lehet felismerni és megrögzíteni.”

Ezeknek a hasonlatoknak a másik fontos forrásvidéke *Az eltűnt idő nyomában* lehet. Mieke Bal arra hívja fel a figyelmet „Proust vizuális olvasása” közben, hogy a regényfolyam erős képisége elsősorban képzőművészeti hasonlatok eredménye, de a leírások érzékiségét, benyomásszerűségét gyakran erősítik a hangsúlyos fény-árnyék hatások az egyes jelenetekben, valamint az elbeszélő is többször az emlékezés metaforájaként használja a látványt rögzítő technikai médiumok működését.²² Déry esetében viszont nem egészen

¹⁶ Béla Balázs: *Der Geist des Films*, Wilhelm Knapp, Halle (Saale), 1930, 120. DOI: <https://doi.org/10.25969/mediarep/15446>.

¹⁷ Moholy-Nagy László: *Festészet, fényképészet, film*, Corvina, Budapest, 1976, 29.

¹⁸ Uo., 30.

¹⁹ Uo., 33.

²⁰ 1931-ben például Berlinbe érkezve az ott élő Moholy-Nagy biztosított átmeneti szállást Dérynek. Botka Ferenc: *Déry Tibor és Berlin. A Szentől szembe és forrásvidéke*, Argumentum, Budapest, 1994, 40.

²¹ Uo., 44.

²² Mieke Bal: *The Mottled Screen. Reading Proust Visually*, Stanford UP, Stanford, 1997, 181–214.

erről van szó. Egyrészt azért nem, mert *A befejezetlen mondat* első kötetében a film és a fotó technikai működése *felől* alkotja meg az (önkéntelen) emlékezés folyamatát, azaz itt fordított viszony létesül: a technikai médiumok nem az elbeszélést szervező emlékezés metaforái lesznek, hanem *azok szervezik az elbeszélést*, és azok mintájára kerülnek leírásra a mentális tartalmak is. A narráció nem az öntudatlan emlékezés szerint alakul, hanem filmtechnikaként jön létre – szemben Proust regényfolyamával, amelynek értékét és a modernitásban betöltött helyét a hagyományos irodalomtörténeti megközelítés szerint éppen megfilmesíthetetlenlensége biztosítja.²³ Ugyanakkor a világháború előtti regények egy más szempontú története is elmesélhető, amely éppen a filmtechnikai megoldások (tükrözések, vágások, nagyítások, montázsok) nyelvi-narratológiai megfelelőit ismeri fel az új prózapoétikákban.²⁴ *A befejezetlen mondat* ennek a vonulatnak az egyik fontos képviselője. Nem véletlen, hogy Fábri Zoltán 1975-ös filmje, a *141 perc a befejezetlen mondatból* hatásosan tudta közvetíteni a regény óriáshasonlatait az elsődleges kontextuson kívüli képeket mutató bevágások (ilyenek a reklámoknak, faliképeknek, vagy akár a történet eleji két gyilkosság lassított felvételeinek ismétlődő beszúrása) és a különböző helyszínek és szereplők között vándorló hosszú beállítások virtuóz alkalmazásával. Ez utóbbira lehet példa a jelenet, amelyet Czernynek éppen az egységek gördülékeny összekapcsolására utaló, *A folyékony játék iskolája (Schule der Geläufigkeit)* című zongoraműve kísér: a kamera mozgása a különböző beállításokat és helyszíneket szinte észrevétlen vágásokkal dolgozza össze – folyton más szereplőt (vagy éppen Wavra tanár szivarját) mutatva a zongoránál és a szereplők változó elrendezését a zongora körül.

Másrészt a fény-árnyék impressziók nem egyszerűen a külvilágnak az érzékekre gyakorolt hatását hivatottak színre vinni a regényben, hanem a jelenetek alapvető kulisszáit hozzák létre az alig kivilágított utcáktól a kocsma füstös félhomályán át a napfényben úszó Dubrovnikig. Fábri filmje ezt, a sötét Csáky utca és a ríkító dubrovnikai táj közötti kontrasztban rejlő képi lehetőséget szintén termékenyen tudja kiaknázni. De ezen túl is gyakran a film működését idéző hasonlatok ábrázolják a jelenetek környezetét az első kötetben:

A fiatal lány szobája alatt egy kúszó rózsabokor számtalan vörös fejecskejével, mint egy futótűz gyorsan emelkedett az ablak felé, percenként kibontva magából egy-egy gyors illatfelhőt, amely úgy hatott, mint vörös fényeinek más alakú és anyagú folytatása, s még a mozdulatlan fehér falak is gyengéden hullámozni kezdtek a mély erőfeszítéstől, amellyel kilövellték legbensőbb világosságukat.

Följebb az ég azonban egyöntetűen szürke volt, s itt már úgy tetszett, mintha a színek és formák együttes munkájának újabb korszaka kezdődnék; mint ahogy a fehér és fekete összefolyt egy szürke egyenletes felhőmennyezetté, amely határvonalak nélkül, egyetlen darabként terült el a háztetők fölött, úgy a formák is elformátlanodtak, összelapultak, s elvesztették harmadik kiterjedésüket; a föld színén mozgó bonnyolult alakú élet itt egymásba mosódott, elkenődött, az ellentétes értelmek összejártak s átfolytak egy alaktalan, színtelen, udvarias és álnok szintézisbe, egy egyetlen, az egész égboltot elborító felhőbe, amely a foglyul ejtett napvilágot úgy szűrte át magán, mint a sima társadalmi rendszer az elnyomottak diffúz lelki fényét.

Olykor egy gázlámpa fénye, mint egy holdas hullám áthömpölygött az utcán, s tarajának sárga habját ráfröcskölte az előtte sikló sötét alakokra.

²³ Ahogy maga a szerző és narrátora is határozottan elutasítja ezt, lásd: Patrick M. Bray: The „Debris of Experience”. The Cinema of Marcel Proust and Raoul Ruiz, *Romanic Review*, 2010/3, 467–469.

²⁴ Vö.: Friedrich Kittler: *Gramophon, Film, Typewriter*, ford. Geoffrey Winthrop-Young, Michael Wutz, Stanford UP, Stanford, 1999, 163.

Hogy néznek ki ezzel szemben a harmadik kötet kulcsszavai? Mindenekelőtt szembeűnő, hogy hiányoznak közülük a filmtechnikai működésre utaló kifejezések – a kötet jóval kisebb számban dolgoz ki az eddigi idézetek mintájára szerveződő hasonlatokat. Sokatmondó az alábbi szöveghely, amely éppen a korábbi átfénylés, vetítés ellehetetlenüléséről értesíti az olvasót: „Az arc kívülről nézve áthatolhatatlannak és egyértelműnek látszott, mintha bőre az érzéketlenség anyagából volna megszöve, amely sem a benső érzések kifelé sugárzását, sem a külső események behatolását nem engedi át magán; mint ahogy az ólomburok befogja a rádium sugarait.” Az első kötetben hangsúlyos vetítési felület, áttetsző felszín vagy fényérzékeny anyag helyére az ólomburok lép. A kulcsszó-listák is azt támasztják alá, hogy a regény végére a látvány inkább „kívülről nézve”, a maga tárgyiságában tétéleződik a hasonlatokban, és kevésbé a belső tartalmakról ad számot – a listákban az elvont fogalmak és melléknévi igenevek helyett a regényvilág szereplői kerülnek előtérbe: *fiatalember, öreg, lány, néni, vendég, gyerek, nagymama, öregasszony, bácsi*. Miközben az ezekre irányuló tekintet továbbra is központi fontosságú: majdnem mindegyik listában a *megpillant* kifejezés található az élen. Ami a hasonlatok felől azt jelenti, hogy a szereplők egy váratlan szembesülés során másképp/másnak látszanak, mint ahogyan a korábbi tapasztalatok vagy képzetek szerint látszaniuk kellene: csak „olyanok, mint”, de nem ugyanolyanok. Ezt erősítik az identitás egységére vonatkozó kulcsszavak is: *ugyanúgy, ugyanolyan* – és mindenekelőtt: *önmaga*. Ha ugyanis valakinek az önmagaságát csak hasonlítás útján lehet megragadni, akkor ezáltal éppen az önmagaság egysége számolódik fel, mivel egy rajta kívül álló Másik felől értelmeződik. Sőt a harmadik kötetben ennek az egységnek a további bomlását eredményezi, hogy a prototipikus hasonlatok mellett egyre nagyobb számban szerepelnek az egyszerű összehasonlító szerkezetek, amelyek formailag nem különülnek el a hasonlatoktól, de szemben azokkal nem a két tartomány közös vonásait, hanem különbségeit állítják a figyelem előtérbe (a „nem vagy olyan, mint voltál” mintájára), így nem is tekinthetők tulajdonképpeni hasonlatoknak. Ez a tapasztalat – hogy valaki váratlanul másnak mutatkozik, mint önmaga – elsősorban a szerelem érzésével és beteljesületlenségével áll kapcsolatban:

Lőrinc nem tartotta lehetetlennek, hogy Évi a valóságban sokkal karcsúbb és magasabb, mint amilyenek előtte megmutatkozik, s amikor hosszú idő múlva egyszer véletlenül megpillantotta az utcán – már évek óta nem találkoztak, s a fiatal lánynak már rég nem volt oka, hogy elrejtse igazi lényét Lőrinc elől –, valóban karcsúbbnak és magasabbnak tetszett, mint szerelmük idején.

Tágra nyílt szemmel bámult a föléje hajló arcba, amely ugyanolyan idegennek rémlett most neki, mint egy félórával ezelőtt, amikor a Nyugati pályaudvarnál elvadultan csókolgatta; ilyen testi közelségből (amilyenben csak az anyákat és a szeretőket szoktuk látni) nemigen ismerte ezt az arcot.

Éppoly kevésbé tudta elhinni, hogy azonos azzal, aki egykor tetszett Évinek, mint ahogy az ember, ha megpillantja gyermekkori fényképét, bár értelmével elfogadja, de alapjában véve minden porcikájával kételkedik benne, hogy bármi köze volna az ott ábrázolt, asztalon fekvő, meztelen, röhögő, kövér csecsemőhöz.

A második idézetben a túlságosan közeli képkivágás eredményezi az idegenséget; és e tapasztalatnak a medializáltsága a harmadik idézetben – az egyetlen valódi hasonlatban – válik egyértelművé: ennek az idegenségnek a mintája az a kísérteties élmény, amelyet önmagunk látványa okoz a fénykép vagy a vetítővászon felületén. Ugyanez volt Kornélia, a színésznő tapasztalata is az első kötetben, aki mintha „távoli lámpafényben mozgó ide-

gen alak"-ként látná önmagát alakítás közben; vagyis aki a második világháború előtti színházi színészek traumáját élte át, akik saját képmásukkal szembesültek a mozi-termekben. A „tükörstádiumnak” erre a traumájára, azaz saját effektusaira reagált a korai mozifilm is, amelynek kiemelt műfajává vált a doppelgänger-történet,²⁵ amely éppen azt az esetet tárja a nézők elé, hogy valaki csak *látszólag önmaga*, de a két alak valójában „jobban különbözik egymástól, mint az európai városokról elnevezett amerikai városok, a New Hampshire államban fekvő Berlin Berlintonól, a kentuckyi Párizs Párizstól”. Az ilyen hasonlatok tehát nem a technikai működésein, hanem a megjelenítés tartalmán és hatásán keresztül kapcsolódnak a film médiumához és egyúttal a tudat működéséhez. A kötetek képanyagában megfigyelhető változás a filmre vonatkozás ilyen átalakulásával írható le a legjobban. Mindazonáltal a harmadik kötet hasonlatai, csakúgy mint az első részben, ismét arról beszélnek, ahogyan maguk is működnek: az azonosság megtöréséről – hiszen minden hasonlat és összehasonlítás az egység helyére a viszonyba állítás dinamikus műveletét állítja: „Valójában a kettő [emlékkép és jelenidő] – ha alakilag hajszára egyezett volna is – úgy különbözött egymástól, mint az ifjúság az öregségtől”; „Nem felejtette el ugyan, hogy járt már Stresában, de nem hitte el, hogy ugyanott járt, ahová egyszer vágyódott. A két Stresának vajmi kevés köze volt egymáshoz, nevükön kívül, mely úgy kötötte össze kétféle létüket, mint a szivárvány a szilárd földet a levegővel.” Ez az idézet arra a kettősségre is rámutat, hogy a hasonlatok nemcsak megtörik egy azonosság egységét, hanem összekötni is képesek a két tartományt – mint a szivárvány, ez az optikai illúzió.

Mindeközben egy ismerős látvány váratlan idegensége (új megvilágításba helyezése), illetve önmagunk megpillantásának szintén a film médiumát idéző tapasztalata nem csak egyénekre érvényes. Ugyanígy pillantja meg önmagát a bemutatott társadalom két osztálya is a másikkal szembesülve, avagy így válik láthatóvá a társadalom két arca is a regényben. *A befejezetlen mondat* egyik legfontosabb célkitűzése ennek a szembeállításnak a kidolgozása. Ami szintén nem nélkülözi a filmes hátteret, elég, ha a doppelgangerszerű regényalakra gondolunk:

Déry az egyénileg és társadalmilag különböző, leggyakrabban két szembenálló társadalmi osztályba tartozó regényalakok típushierarchiáját építi fel a tulajdonságaikban és helyzeteikben megfigyelhető hasonlóságok és különbségek párhuzamba állításával. [...] Ugyanebben az irányban hat a Lőrinc és Péter között kiemelt számos egyéni hasonlóság, a félszegség, zárkózottság és erkölcsi szigor. [...] Szinte geometriai pontossággal vág egybe az Ilma néni szalonjában lezajló jelenet a Vallesz bácsi lakásában lefolyó vendégséggel. Az érdek, a jellem és az egyéniség különbsége mindkettőben a szó szoros értelmében szembe állítja: a helyiség két oldalára gyűjti az ellenfeleket, Parcen-Nagy Júlia és Laura taborát, illetve Vallesz bácsit és Rózsánét. A két ellenség között itt is, ott is egy diplomatikus asszony, Ilma néni, illetve Vencelné közvetít. [...] Ilyen ellentétes értelemben felel meg egymásnak Parcen-Nagy Károly és Kultsár István búcsúlevele, Rózsánénak hazájától és Bánó Kornéliának az élettől való, egymás mellett leírt tragikus, illetve groteszk búcsúja, Lőrincnek Évi, Évinek Abramovics iránti feszülten sóvárgó, célba érni nem tudó szerelme és Laurának Wavra iránt való, a célhoz érés pillanatában kihunyó makacs lángolása.²⁶

A két osztály közötti átjárás, hasonlóságuk és különbségük bemutatása szintén hasonlítás útján történik – ha nem is mindig az első kötetben egyértelműen gyakoribb, tulajdonképeni hasonlatokkal, hanem inkább az említett összehasonlító szerkezetekkel, amelyek a

²⁵ Kittler, i. m., 142–164.

²⁶ Egri: *Kafka- és Proust-indítások Déry művészetében*, 118–120.

regény vége felé szaporodnak el, és amelyek gyakran éppen a különböző osztályok szembeállítását végzik el. Ezeknek a szerkezeteknek és a harmadik kötet hasonlatainak (saját működésüknek és képeiknek) tehát ugyanúgy a filmes tapasztalatok a legfőbb kontextusai, mint az elsőnek, ám kevésbé a rögzítő eljárások formai-anyagi megvalósulása, mintsem a korai mozifilmeknek a világ technikai megkettőzöttségéből adódó traumája és témája. Tehát a hasonlatok képi világa a szöveg előrehaladtával valóban konkrétabbá válik; avagy a formálódó, mozgó körvonalakból önmagunk kísérteties mása rajzolódik ki az egymásra következő kötetekben. A regényben tetten érhető poétikai elmozdulás is efelől írható le: a filmes és az irodalmi avantgárd ösztönzése egyre jobban alábbhagy, és saját magunk másként való felismerésének traumáját és lehetőségeit már egy másfajta filmnyelvvel rokonítható prózastílus viszi színre. A kettő között azonban nincs éles váltás; és ez az átmenetiség nagyban hozzájárul a szöveg erős hatásmechanizmusához. Mondhatjuk úgy is, hogy a vizuális módon szerveződő és nyelvileg is nagyon részletesen kidolgozott hasonlatok a regény első kötetében mintegy megágyaznak annak, hogy a *szembenézés* a társadalmi valósággal ugyanúgy a látás és a képiség felől, illetve ugyanúgy a képi tartományokat egymás mellé rendező hasonlatok segítségével legyen elgondolható és bemutatható. E szembesülésből azonban, sajnos, ezúttal sem lesz *happy end*.

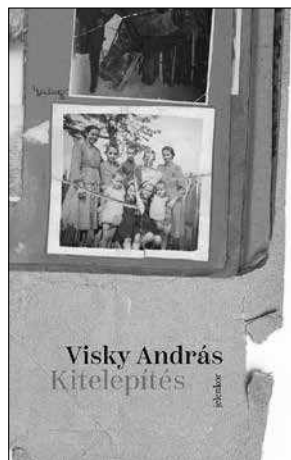
ÉGI ÉS FÖLDI HARMÓNIAKRÓL

Visky András: Kitelepítés

„...megértettem, hogy a remény a gonosz instrumentuma” – olvasható Visky András új könyvének három mottója közül a középsőben. Az idézet Kertész Imre 2005-ös párizsi beszédéből származik, és a totalitárius rendszerek mindennapjairól szól, amikor az ember igyekszik otthonossá tenni világát, szépen belakja, hogy az önfenntartás jegyében szinte észrevétlenül mondjon le szabadságáról. Kertész saját önkéntes belső száműzetését, az írásban megtalált szabadságot állítja ezzel szembe, s ez a Visky-regény kontextusában összecsenghet a szöveg első mottójának Mészöly Miklós-idézetével: „Mi nem születik valamiképpen a gyalázatból?” Van azonban egy harmadik mottó is, Marilynne Robinsontól, amely az előző kettő perspektíváját kibővíti, s mintha egyenesen a Kertész-sorra reflektálna, új értelmezési keretet is adva az eddigieknek: „A Bibliát azonban nem értem”.

Valahogy így működik a *Kitelepítés* egymásra rakódó műfaji és filozófiai rétegekből álló szövegvilága is. A regény első megközelítésben memoár, családtörténet, a Visky család kitelepítésének krónikája, elvileg a legkisebb gyermek, András szemszögéből elbeszélve. Azért csak elvileg, mivel a szöveg narrátori szövege saját élményei mellett tulajdonképpen a családi emlékezetet is magába olvasztja, olyan eseményeket is felidézve, amelyekre ő maga nem emlékezhet – vagy azért, mert még túl fiatal volt, amikor lejátszódtak, vagy mivel még születése előtt történtek. Viszonylag közismert a történelmi, életrajzi háttér, maga a szerző is többször elmesélte már: édesapját, a református lelkész Visky Ferencet több, az egyház lelki megújulását szorgalmazó reformer társával együtt 1958-ban letartóztatták, és az úgynevezett „bethánisták perében” huszonegy év börtönbüntetésre ítélték, feleségét és hét gyermekét pedig a következő évben a kelet-romániai Bărăgan-körzetbe deportálták, ahonnan csak 1964-ben térhettek haza. Nem ez az első Visky András-mű, amelyben a család története és a kitelepítés időszaka tematizálódik, legerőteljesebben a *Júlia – Párbeszéd a szerelemről* című 2003-as monodrázában jelent meg,

sőt, ahogy a szerző több interjúban is elmondta, tulajdonképpen egész eddigi munkássága során kereste a formát és a nyelvet a történet elbeszélésére. Hogy ismét a Kertész-összehasonlításnál maradjunk: nem csak az rokonítja a két szerzőt, hogy mindkettejüknek egy személyes és történelmi trauma kapcsolódott a gyermekkorához, egyikük a zsidóüldözés és népiirtás túlélő-áldozataként, a másik pedig a kommunista boszorkányüldözés elszenvetőjeként nőtt fel, s e tapasztalat meghatározta életútjukat és pályafutásukat. Emellett, és ez talán még fontosabb, Kertészhez hasonlóan Visky is egyszerre konkrét és metaforikus irodalmi tárgygyá formálta élettörténetét, a láger mindkettejüknél túlmutat egy

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
444 oldal, 4599 Ft

adott történelmi és életeseménynél, pontosabban ezen keresztül válik megérthetővé a lágeren (látszólag) túli világ. Azonban Viskynél ez a világ egészen más, mint a kertészi univerzum, sőt a *Kitelepítés* sok tekintetben a *Sorstalanság* (és a teljes Kertész-életmű) páradarabjának és antitézisének is tekinthető.

A regény tehát legegyszerűbb megközelítésben, történelmi-életrajzi síkon a Visky család kitelepítését mutatja be, s afféle Gulag-szöveggént a romániai kommunista diktatúra dokუმentuma. Számos olyan történetet tartalmaz, amelyeket Visky már máshol is elmesélt: interjúkban, dokumentumfilmekben vagy a 2009-es *Mint aki látja a hangot* című kötet beszélgetéseiben. Bizonyos szereplők pontosan beazonosíthatók – nemcsak a családtagok és az őket önként kísérő, társsá, dajkává, szinte második anyává váló Márka (vagy, ahogy a gyerekek nevezik, Nyényu, akinek figurájáról Visky az előbb említett interjúkötetben beszélt sokat, az ott elmesélt jelenetek egy része itt is olvasható, valamint 2004-ben dokumentumfilm is készült róla *Két hét pihenő* címmel), hanem a mellékszereplők, a lágerlakók egy része is. A kitelepítettek közt számos furcsa figurát találunk, akik általában az anya körül legyeskednek, a férfiak szinte mindegyike beleszeret, és feleségül akarja venni, mondván, hogy férje már úgysem tér haza többé. E különös, kissé meszeszerűen bemutatott szereplők java része máshonnan is ismert, hiszen nem „egyszerű” rabokról van szó, hanem vagy az előző rendszer prominens személyiségeiről (illetve azok családtagjairól), vagy olyan alakokról, akik később, szabadulásuk után váltak igazán híressé. Valószínűleg egy erdélyi vagy román, az ottani kultúrkörben nevelkedett olvasónak egészen máshogy működnek a *Kitelepítés* e részei, hiszen nyilván más, ha Maria Antonescu (az egykori világháborús államfő felesége), Lilca (vagy Elena) Zelea-Codreanu (a Vaszgárda hajdani vezetőjének özvegye) nem csupán történelmi nevekként funkcionálnak (ahogy e sorok írója számára), hanem a kulturális emlékezet részeként is. Ugyanígy például Balotá bölcész vagy Goma író (az ilyesfajta megnevezések a szövegben afféle eposzi jelzőként funkcionálnak) azonos Nicolae Balotával, a későbbi irodalomtudóssal (magyarul az abszurd drámáról írott kötete olvasható), valamint Paul Gomával, aki szabadulását követően többek közt éppen a lágerletről szóló műveivel vált világszerte ismertté, és nevezték a „román Szolzsenyicinnek”. Vagy a regény egy korábbi (és egy későbbi) részében feltűnő Richard W. rabbi figurája Richard Wurmbrandot takarja, a zsidó származású evangélikus lelkészt, akit többször is bebörtönöztek, és egy ideig Visky Ferencsel is együtt raboskodott, később pedig Amerikába emigrálva sokat tett azért, hogy a Nyugat is tudomást szerezzen a romániai kommunista diktatúra kegyetlenkedéseiről.

Emellett a *Kitelepítés* nemcsak a lágervilág történetére, illetve a deportálás személyes és kollektív emlékezetére, hanem a téma irodalmi ábrázolási hagyományára is reflektál. Magára az említett Gomára is, akiről Visky halálakor nekrológot írt nemcsak saját kitelepítési emlékeit elmesélve, hanem a román szerző lágerszemléletét, nyelvi-poétikai koncepcióját is elemezve.¹ Ennél talán jelentősebb (és a hazai olvasók számára könnyebben felismerhető) Esterházy Péter hatása: nemcsak az *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk változat*, illetve a *Harmonia Caelestis* második részének kitelepítés-tematikája hozható párhuzamba Visky regényével, hanem főleg az utóbbi intonációja, nyelvi játéka és humora is. A *Kitelepítés* szerkezete, a történet rövid, záró írásjelek nélküli szakaszokra bontása (összesen 822 ilyen egység van, amelyek 49 fejezettel állnak össze) szintén a *Harmoniát* idézheti. Sőt, a szöveg néhányszor konkrétan is utal Esterházy-művekre: a 676. szakaszban az érkező fuvarosokat az anya „fuharosoknak” nevezi (362.), pár oldallal később pedig az istentisztelet alatt az ének- és az orgonaszólam közötti diszharmóniát az elbeszélő azzal magyarázza, hogy mivel egy tömegsír a templom alá nyúlik, a Szentlélek megtiltotta a felemelő (égi) harmóniát (683. szakasz, 367.). A másik szövegvilág, amit a regény gyakorta megidéz,

¹ Visky András: Ostinato. Paul Goma író halálára. *Plakátmagány*, Transindex, 2020. 03. 27. <https://plakatmagany.transindex.ro/ostinato-paul-goma-iro-halalara/> (letöltve: 2023. 01. 09).

és amelyre reflektál, a lágeréletet bemutató azon műveket tartalmazza, amelyek az „átlagos” Gulag- és holokausztművekkel szemben (vagy inkább azok komplementereként) nem a borzalmakat előtérbe helyezve hirdetik a transzcendencia ellehetetlenülését, vagy az égi harmónia meglétét kérdőjelezik meg, hanem azt továbbra is legitimnek tartják, és a börtön- és lágervilágot ebbe beemelve igyekeznek e tapasztalatot értelmezni. Az egyik ilyen, a regényben többször emlegetett mű Dietrich Bonhoeffer *Börtönlevelek* című könyve, és a hitleri rendszer által börtönbe vetett, majd kivégzett evangélikus lelkész alakja párhuzamba kerül az apa figurájával. A másik pedig magának az apának az egyik kötete, a *Fogoly vagyok* (2002), amelyben börtönélményeit írta meg, ám nem saját magára, hanem a korábban már említett rabtársára, Richard Wurmbrand cselekedeteire és tanításaira koncentrálva. E könyv formája szintén összekapcsolható a *Kitelepítésével*: Visky Ferenc ugyanis a rövid, anekdotaszerű haszid történetek hangnemét és stílusát veszi fel, miközben az egyes fejezetekben a szentlegendák, sőt a korabeli politikai viccek is megidéződnek.²

De a szöveg legalapvetőbb allúziója természetesen maga a *Biblia*, a korábban említett forma, a rövid szakaszokra bontás é felől is értelmezhető, a számozott kis részek akár a bibliai verseknek is megfeleltethetők. Mi több, a regény nemcsak megidézi a Szentírást, hanem tulajdonképpen az egész történet olyan sajátos Bibliaként íródik meg, ahol a különféle hangnemek (történelmi, személyes, ironikus stb.) keverednek, elegyük azonban mégis a bibliai tónust, szemléletet idézik meg, egyes jelenetei pedig az Írás konkrét szöveghelyeire reflektálnak vagy ismétlik azokat.

Jó példa minderre, valamint a regény felépítésének szemléltetésére a kezdő fejezet, amelyben azt az elbeszélő születése előtti, vagyis a családi emlékezethez és legendáriumhoz tartozó jelenetet láthatjuk, amikor a lelkész házaspárhoz eredetileg két hétre érkező fiatal lány, Mária úgy dönt, „gazdálnál” marad, hogy egész életében szolgálja őket. A különös kérésre a meglepett háziúr (aki ekkor még csak férj és lelkipásztor, ugyanis felesége éppen első gyermekükkel várandós) a szokásává vált „bibliapókerrel” reagál, azaz, amikor nem jut eszébe semmi, ösztönösen egy Szentírás-idézetet vesz elő, ezt igyekszik a konkrét kontextushoz kapcsolni. Máté evangéliuma egyik szöveghelyével válaszol (8.20: „A rókáknak barlangjuk van, az égi madaraknak meg fészükük, az Emberfiának meg nincs hová lehajtani a fejét”), amelyet Krisztus akkor mondott, amikor egy tanítványként ajánlkozó írástudót vállálásának nehézségére figyelmeztetett. Ráadásul, hogy mondandóját megtámogassa, egy másik szövegből is idéz, ez már sokkal profánabb, a *Fáklya* című kommunista lap aktuális vezércikkét, amely a lelkész (aki az újságíró szerint „egy angol bódító ital nevét viseli”, azaz Visky) gyanús tevékenységéről tudósítva kilátásba helyezte a tisztogatást – amely, mint tudjuk, hamarosan meg is történt. Mária ekkor azonban felmutatja saját lapját a „bibliapókerben”, és szintén egy idézettel, Ruth könyve egyik versével felel (1.16: „...ahová te megy, oda megyek, ahol te megszálpsz, ott szállok meg én is, néped az én népem, Istened az én Istenem”), nemcsak saját hajthatatlanságát és önfeladását jelezve, hanem azt is, hogy ami itt történik, az isteni akarat és terv része. Ezután a lelkész belátja, hogy nincs mit tenni, és elvégzi Mózes 5. könyvének szertartását (5Móz 15. 16–17): az ajtófélfához állítja Máriaét, és egy árral átszúrja a fülét. A rítus nyilván nem arról szól, hogy a mózesi törvényeket még mindig szó szerint végre kell hajtani, hanem a fiatal szolgáló és a lelkész házaspár kapcsolata szakralizálódik a szent szöveg újramondásán és az esemény újrajátszásán keresztül.³ Mindez Mária későbbi tetteire is magyarázatot kínál, a nő ugyanis önként – vagy inkább, a bibliai szertartás nyomán, *önkéntesen vállalt*

² Visky Ferenc: *Fogoly vagyok. 70 történet a börtönről és a barátságról*. Kolozsvár, Koinónia, 2002. A könyvet Visky András szerkesztette, valamint előszót is ő írt hozzá, a haszid történetek formai analógiáját is ő említi (7.).

³ A jelenetet egyébként Visky korábban már elmesélte a vele készült interjúkötetben, egy különbséggel: a valóságban az árral való fülátszúrás elmaradt, csak a szertartás többi részét ismételték meg. Vö.: *Mint aki látja a hangot. Visky Andrással beszélget Sipos Márti*. Harmat, Budapest, 2009, 18.

szolgása jegyében – a kitelepített családdal tart. E jelenet jól mutatja a regény működését, ahol szent keveredik a profánnal, a „bibliapóker” szakrális szövegei összekapcsolódnak a konkrét életeseményekkel és a (kommunista lap vezércikke által képviselt) történelmi szituációval. Vagyis, hogy egy talán nem túl távoli párhuzammal, a középkori Szentírás-értelmezés többszintű olvasatának példájával éljünk: a bibliai szövegek a regényvilágban és a szereplők életében nem csupán allegorikus és morális, hanem anagorikus értelemmel is bírnak, saját élet- és üdvözüléstörténetük részévé válnak.

A könyv szereteágazó motívumrendszere ugyanígy funkcionál, mintegy hálózatszerűen működve gyakran térnek vissza bizonyos jelenetek, utalások, történetelemek, hogy az adott kontextusokban új és új értelmet nyerjenek. Ilyen például a vízen járás motívuma, amely az Evangéliumokban egyrészt Krisztus attribútuma, másrészt (Péter apostol félsikerű kísérlete révén) a feltétlen hit mércéje is. A regényben többször is feltűnik a vízen járás, hol szent-, hol profán kontextusban, hol pedig a kettőt keverve. Egyértelműen a szentség jelzője például Richard rabbi jeleneténél, aki szabadulását követően a tengernél fogadja látogatóit (s így az elbeszélő édesanyját), esténként pedig lemeget a vízhez, föl-alá járkál a hullámokon, prédikál és áldást oszt (83. szakasz, 50–51.). Többször előkerül azonban a gyerekekkel kapcsolatban is: Ferenc, a legidősebb fiú véletlenül beleesik a megáradt patakba, és több szemtanú szerint sértetlenül jön ki belőle, ám az anya jól megpofozza a „nyolc-éves Jézust” (53–55. szakasz, 38.); az elbeszélő, András pedig vízen járásról álmodik (156. szakasz, 89.). Sőt, a történet egy későbbi pontján a gyermeki narrátor azon töpreng, melyik jézusi csodák lennének a legpraktikusabbak a kitelepített család számára, és a vízen járás, illetve a csodálatos halfogás mellett dönt. Ám egyik sem megy, s az adott szakaszban ismét látványosan keveredik a bibliai a mindennapival, valamint mindkettő a történelmivel: „vízen járnai nem tudok, pedig megpróbáltam, halászni Anyánk nem enged, nehogy belelőjenek a Dunába a körlét őrei, a Duna erre van kitalálva, hogy ártatlan embereket lőjenek bele, mondja Anyánk, aki a folyó budapesti szakaszával áll régi, személyes ismeretségben” (273. szakasz, 156.). A Dunában úszó hullák motívuma később is előkerül, szintén a gyermeki fantázián átszűrve, ezúttal nem az 1944-es eseményekre, hanem az öngyilkosságot választó egykori kitelepítettek és fegyencek vízióján keresztül (307–308. szakasz, 175–176.).

Magá a cím utalásrendszere is sokféle ágazik. Nyilván elsődlegesen a konkrét életrajzi-történelmi szituációra reflektál, a család deportálására és kényszerlakhelyre való költözésére. De a kitelepítést a Biblia felől is értelmezhetjük, a szereplők sorsa párhuzamba állítható a zsidó nép babilóniai fogságával, vagy tágabban véve a Paradicsomból kiűzetett, a földi létbe belevetett és az Isten országának eljövételét váró ember létállapotával. Ugyanígy az apafigura utal az Atyára, a fogságba esett apa hazavárása és visszatérése pedig a megváltásra. Mindez az elbeszélő szempontjából különösen jelentőségteljes, hiszen még egészen kicsi gyermek, amikor édesapját elviszik, és öntudatra ébredésének eleve a fogság ad közeget és kontextust, számára az válik természetes állapotá. Mindez többször is visszatér a regényben, olyan komplex képekben, amelyek ismét az előző bekezdésben említett példáimmal függnek össze. A Dunával és a vízen járás–halfogás képzetkörével kapcsolatos fejezet végén ugyanis a narrátor a folyó mellett hajókürt rekedt hangját hallja (és ahogy újabb finom Esterházy-utalásként megemlíti: „a hajókürt és a rekedtség összetartozása az égi harmónia egyik fontos bizonyítéka” – 317. szakasz, 180.). Az uszály rabokat szállít, és persze az apa is köztük lehet, aki, pontosabban a vélt apa a hajón, a cethal gyomrának fogságában lévő Jónással asszociálódik, hogy a fejezet végére egy egészen komplex, a csodálatos halfogást, az ószövetségi prófétát, az embereket halászó Péter apostolt és a Dunába belelőtt vagy önmagukat belelő halottakat magába sűrítő képpé álljon össze (320–321. szakasz, 181–182.).

Az apa és a fogság már korábban összekapcsolódik a gyermeki tudatban. Ahogy egy helyütt írja: „az apa szóról a börtön jut eszembe, a börtönt jól el tudom képzelni, pedig sem a saját apámat, sem pedig a börtönt nem láttam soha, magam előtt látom mégis, lehet,

hogy egyszerűen csak azért, mert ezzel a tudással születünk és a börtön eleve bennünk van, mindenkiben” (259. szakasz, 150.). A regény azonban mindezek ellenére – vagy inkább: mindezekkel együtt – mégsem a kitelepítettség, fogságba vetettség emberi létállapotát helyezi középpontba, a rabság ugyanis kezdettől fogva a fogoly radikális szabadságának paradoxonjával fonódik egybe. A remény a diktatúra mindennapjaiban a gonosz instrumentuma lehet, ám ezzel együtt a lágerben is szabad és boldog maradhat az ember. Adódik (és a *Kitelepítés* eddigi kritikáiban is megjelent már) az analógia a *Sorstalanság* végének Köves Gyurijával, aki honvágyat érez a koncentrációs tábor iránt, illetve a láger boldogságáról beszél, ám itt véleményem szerint egészen másról van szó. Kertész narrátoránál ugyanis annyiban lehetséges a táborbeli boldogság és otthonosság, amennyiben a láger nem kivételes, nem a pokol (ahogy Köves a regény végén az újságírónak tiltakozva kifejti), hanem, a fiú szavaival élve, természetes, abban a kontextusban tulajdonképpen hétköznapi képződmény – a láger létállapot, a diktatúrában élő ember alapvető tapasztalata. A Visky-féle fogságélmény azonban egészen más: a Biblia szabadsága, a hit, az egymás iránti szeretet és szolidaritás boldogsága, amely nem áll szemben a lágerrel, nem elmentés vele, hanem benne él és túléli azt.

Vagyis a *Kitelepítés*, amennyiben a lágerirodalom kontextusában olvassuk, nem arról szól, hogy a táborbeli léttapasztalat a világ működésének terrorjára ébreszt rá, ahogy Kertésznél és még inkább a Nobel-díjas magyar íróra erőteljesen ható Tadeusz Borowskinál. Arról sincs szó, hogy a kinti világ értékeibe kapaszkodva lehetne túlélni a lágert (vagy élni benne), ahogy, mondjuk, a magyar Gulag-irodalomban Faludy György *Pokolbéli víg napjaim* című memoárja látatja. Sőt, Visky regényének egyik jelenete kifejezetten ironizálja ezt az attitűdöt. Az egyik szereplő, Nadia Russo (szintén ismert figuráról, hajdani háborús hősről, az egykori női repülőszázad, az Escadrila Albă egyik pilótájáról van szó), elmeséli, hogy Csíkszeredán raboskodva egyetlen magyar mondatot tanult meg fogolytársaitól: „Ember küzdj és bízza bízzál!” A Madách-idézet azonban nem a kultúra győzelmét és a kinti értékek továbbélését hirdeti, épp ellenkezőleg, ugyanis, mint Nadia elmondja, mihelyst valaki kimondta a sort, „mindenkiből kitört a röhögés, a cella kövén fetrengtünk és nem bírtunk leállni, bejöttek ránk az őrk, és gumibotokkal vertek, (...) de mi tovább kacagtunk, nyertünk és visítotunk, ott a börtönben tanultam meg teljes szívemből és lelkemből nevetni, bizony, ott számoltam le egyszer és mindenkorra a reménnyel” (529. szakasz, 314.). Nemcsak a Madách-citátum hétköznapi értelmezése, az önmagáért való küzdelem magasztossága ironizálódik itt, hanem újfent a remény elkényelmesítő hamissága is.

Vagyis a láger boldogsága nem a reményre, hanem a bizonyosságra épül: a hit bizonyosságára, amely révén a kitelepítés nem pokoljárás (és még csak nem is „pokolbéli víg napokká”), hanem feltámadás-történetté válik. Az apát bebörtönözhetik, az anyát és a gyermekeket táborba kényszeríthetik, de véget ér ez is, az atya visszatér, a család együtt marad. A leglátványosabban az anya járja be ezt a feltámadásutat, aki, miután Richard rabbi hírt adott bebörtönözött férjéről, és felszólította az asszonyt, hogy engedje el szerelmét, mégis mindennel, mindenkivel, még magával Istennel is dacolva kimondja a radikális nemet, folytatja életét, vár és hisz. És fel is támad – tehetnénk hozzá, hiszen a könyv egy pontján gyakorlatilag meghal, és a hullaházból hozzák vissza gyermekei az életbe. (Ezt az Istennel való viaskodást, halál- és feltámadásélményt Visky korábban már megírta a *Júlia* című monodrámában).

Ugyanez mutatkozik meg a regény egyik visszatérő motívumának, az anya személyi igazolványába pecsételt „D” és „O” betűknek a kettős jelentésében. A rövidítés a „domiciliu obligatoriu”-kifejezést takarja, amelynek jelentése: „kényszerlakhely”, és kiejtve „Dëo” (zárt ë-vel), ami összecseng a Deo, vagyis az „Isten” szóval. A kettő egzisztenciális és metafizikai szinten is összekapcsolódik, hiszen egyfelől „valahonnan kitelepítenek a Földre, nem magadtól költözöl, hanem kitelepítenek, *Dëoval* dolgozol, azaz kényszermunkát végzel, *Dëo*, ezt a büntetést szabták ki rád, de nem ezek a milicisták és sötét

szekusok, (...) hanem valami felsőbb hatalom, amely számontart téged és rendelkezik a szabadságod felett”. Másfelől azonban ez a kitelepítettség isteni jegy is, és a szöveg egyszerre ironizálja az előbbi szakasz sötét tónusát és ad hozzá metafizikai jelentést: „mi bizony deósok vagyunk, nincs mit ezen szépíteni, megvagy, te mindenható, Deo, én megtévedt és összezavarodott istenem, rajtakaptalak, igen, ezt jelenti Anyánk mosolya, Istén telepített ide bennünket, zárt è, ki más, (...) Istèn, zárt è, istènèsèk, csupa zárt è, ezek vagyunk mi” (239–240. szakasz, 141–142.).

A fogság és kitelepítés tehát egyszerre konkrét történelmi, életrajzi esemény, és a földi világban való létezés mikéntje is – vagyis a láger természetes, ám ez éppen a kertészi „természetesség” inverze: a kitelepítettség boldogsága az isteni rend felismerésében és elfogadásában rejlik. Emiatt nem a szabadulás és nem az apa hazatérése a regény végpontja – sőt, ahogy Visky egy interjúban elmondta, eredetileg e fejezet nélkül adta le a kéziratot, ám a könyv szerkesztője, Nagy Boglárka úgy érezte, törés és hiány van a szövegben, az ő kérésére írta végül bele a találkozást.⁴ Szerencsénkre, tehetjük hozzá, mert a jelenet rendkívül intenzív és szép, nélküle tényleg nem lenne teljes a történet. Mégsem itt ér véget a könyv, hiszen a fogság és a kitelepítettség folytatódik. A család egyesül, az apa hazatérése után, új parókiájában ott folytatja, ahol abbahagyta, ugyanolyan mély hittel, radikálisan és megalakuvást nem ismerve szónokol az istentiszteleteken, és emiatt mindenki arra számít, hogy bármikor újra elvihetik. Egészen az elbeszélő sorkatonai szolgálatáig tart a történet, pontosabban a végére meglehetősen begyorsul, az apa hazatérte (1964) után már alig ötven oldalt szán a fogságot követő mindennapok néhány jelenetére, és a regény végén valamikor a hetvenes években, a tomboló Ceaușescu-diktatúra és -kultusz idején járunk. A narrátor a katonaságban is egy, a „politikailag megbízhatatlan” elemeket és egyetemi előfelvételseket gyűjtő büntetőosztagba kerül. Itt nemcsak ideológiai átnevelés zajlik (legalábbis próbálkoznak vele, az egyik tiszt mintegy a diktátor prófétájaként hirdeti az Első Titkár tévedhetetlenségét, már-már isteni attribútumait), de gondosan rejtegetett Bibliáját is elveszik. A regény utolsó jelenetében a főszereplőt a katonai gépezet egyik alkatrészeként, a tömegbe beleolvadva látjuk, mintha legalább ideiglenesen sikerült volna az, amit a kitelepítés, a fogság nem ért el: megszűnt egyéniség lenni, s ezzel szabadságát is elvesztette.

Visky több nyilatkozatában is elmondta, hogy a *Kitelepítés* egy tervezett trilógia első darabja. Emiatt az utolsó jelenet, amely a regény egésze felől kissé elietettnek hat, sokkal inkább tekinthető nyitott végnek, mint lezárásnak: a fogság folytatódik, az istenkeresés egész életen át tartó folyamat. Magas a mérce a következő kötet előtt, hiszen a regény, ahogy friss sikertörténete is mutatja, igencsak sokakat megérintett, a tavalyi év végi „értékelések” egyik állandó befutója lett. Mindez talán azért is különös és öröndetes, mert, ahogy egy kritikus megfogalmazta, a *Kitelepítés* tulajdonképpen (és jó értelemben véve) „korszerűtlen” regény⁵ – nem dívik manapság ez a fajta, a metafizikai-vallási tradíciót bátran folytató, a bibliai-keresztény hagyományra építő, a lágerboldogság legitimitását hirdető szöveg. Amely, tehetjük hozzá, közben formailag, poétikailag nagyon modern és nagyon mai, a közelmúlt szellemi-gondolati tradícióival is párbeszédbe tud lépni, olyan olvasók számára is hiteles tud lenni, akiknek világképe nem feltétlenül egyezik a regényével (s itt magamról is beszélek). Talán ezért is fontos és jó regény: megszólít, párbeszédre készítet.

⁴ Van, amikor az Isten egy elveszett gyermek. Laborci Dóra interjúja Visky Andrással. *Könyves Magazin*, 2022. szeptember 20. https://konyvesmagazin.hu/nagy/visky_andras_kitelepites_interju.html (letöltve: 2023. január 12).

⁵ Jánosy Lajos: Apokrif. Visky András: Kitelepítés. *Litera*, 2022. október 1. <https://litera.hu/magazin/kritika/apokrif.html> (letöltve: 2023. január 13).

ÓDÁNAK INDULT, ELÉGIA LETT

Peer Krisztián: *Bizony*

Peer Krisztián jó költő, még ha a róla forgalomban lévő szakmai konszenzus hasonló is a korai Tandorit kítüntetőhöz: az első kötete volt a legjobb. Olyannyira, hogy az elmúlt években-évtizedekben a költői pályakezds mitizált – megközelíthető, de el nem érhető – etalonja lett a *Belső Robinson*. Mint minden mítosz, persze ez is kétségbe vonható. Ugyanakkor az kétségtelen, hogy a Peer-kötetek közül a debütálás illethető a legkevesebb kritikával (ami nem jelenti azt, hogy a szerző utólag ne lehetne elégedetlen – de erről majd később). S előre bocsátva ítéletemet azt is elárulom, szerintem a szerző új kötete, a *Bizony* szintén versenyben van a dobogó legfelső fokáért.

Sajnos e kritikában nincs módom részletesen felgöngyöltetni az életművet és a recepcióját, ám néhány vázlatvonal meghúzására azért vállalkozom. Először is a költői pálya érdekessége, hogy négy, gyors egymásutánban megjelent könyvet (*Belső Robinson*, 1994; *Szóranya*, 1997; *Név*, 1998; *Hoztam valakit magammal*, 2002) követően tizenöt év „hallgatás” következett, legalábbis ami a költészetet és a versesköteteket illeti. 2017-ben könyvtárgyként és tematikusan is sajátos mű volt a 42 címet viselő kötet. Azóta, úgy tűnik, Peer ismét feszes tempóban írja verseit: 2019-ben napvilágot látott a *Nem a sajátod* című kötete, legutóbb, 2022-ben pedig a *Bizony*.

Amellett, hogy maga Peer költészete is (Téreyével rokon módon) önmitizáló, a mintegy másfél évtizedes költői szilencium alighanem szintén hozzájárult Peer alakjának és költészetének mitizálódásához. Gondoljunk az olyan típusú találgatásokra, vajon Petőfi, József Attila vagy Rimbaud mekkora költő lehetett volna öregkorára, vagy arra a hol fellobbanó, hol feledésbe merülő várakozásra, ami például Lengyel Péter immár három évtizede készülő új regényét övezi. A kényszerű vagy az önkéntes hallgatás felértékeli a költői teljesítményt. Ben Lerner – Allen Grossman *virtuális költemény*, illetve *aktuális költemény* fogalomparját kölcsönvéve – úgy értekezik, hogy az ihlet forrásvidékén termő esz-

ményi vershez, a vers ideájához (a virtuális költeményhez) képest a papírra vethető vers (az aktuális költemény) mindig alulmarad, ezzel szemben az elhallgató költő megspórolja az aktuális költemény létrehozását.¹ Konkretizálva: a 42 megjelenését megelőző években nem beszélhettünk az *aktuális* Peer Krisztiánról, csak a *virtuális*ról. Legalábbis költészeti vonatkozásban. A Peer-mítoszhoz persze nagy részben szintén hozzátartozik az éjszakai élet, a kocsmái aktivitás (amiről sokaknak testközeli tapasztalata van), s ezt a mítoszt –

¹ Vö. Ben Lerner: A költészet utálata (ford. Mohácsi Balázs), *Forrás*, 2019/7–8, 126–160., különösen 133–134.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
76 oldal, 1999 Ft

erről is lesz még szó – maguk a versek is táplálják. Bennfentes körökben hivatkozási alap a Térey Jánossal és Poós Zoltánnal 1998-ban közösen grüндolt irodalmi rapzenekar, a Nyelverterület is. S újabban, az utóbbi mintegy tíz évben van az egésznek közéleti dimenziója is: 2011-ben a régi *Index* négyrészes videósorozatot készített Peer bedőlt lakáshitele kapcsán.² S különösen a nagy visszatérés óta az is rendszeressé vált, hogy az interjúiban Peer a közélet kérdéseit is érintse – a tőle ismerős provokatív stílusban. (Az olyan típusú performanszairól csak zárójelben teszünk említést, mint amikor a hajléktalanellenes törvény elfogadásának napján szkafanderben ment a Várkert Bazárba szerepelni.)

Az olvasó most bizonnyára azt gondolja, mindez nem vagy alig-alig tartozik a tárgyhoz – a kritikusnak a versekről kellene beszélnie. Csakhogy Peer Krisztiáné alanyi költészet, versei számottevő részének a lírai én áll az origójában, s ez a lírai én számos versben – jóformán már a kezdetektől – azonosítható a biográfiai énnel. Az imént vázolt mítosz elemeiben kiolvasható a versekből is. A Peer-versek visszatérő témája a bohémiség (ami más szempontból akár önpusztításnak, züllésnek is tűnhet), mindenekelőtt az alkoholfogyasztás, az alkoholizmus (de egyéb tudatmódosító szerek is megjelennek, a fű és a porok – „rend az agyban, ha beküldöd a port”, olvashatjuk a *Szóranya* kötet *Évszázadok pora* című versében). Talán e helyt jegyezhető meg, Gács Anna már a *Belső Robinson* kapcsán kárhoztatja a verseknek azt a vonulátát, amelyet presszóidilleknek nevez.³ Ha ezt tágan, a bohémélet apoteózisaként értjük, úgy azt kell mondanunk, az életműben végül ez a vonulat nyert dominanciát. Ha komolyan vesszük az összetétel „idillek” tagját, s ezzel szembeállítva az életmű tragikus (vagy olykor tragikomikus) karakterére figyelünk, úgy viszont amellett is lehet érvelni, hogy fokozatosan kiteljesedni látszik a Gács által dicsért érzékeny elégikum.

Egy másik nagy témakör ugyanis a párkapcsolat, a „mi”, illetve ebben a közösségben az „én” szerepe és sorsa fölött folytatott kontempláció. Persze többnyire, mivel az ember életében szinte minden mindennel összefügg, ebben a vonatkozásban is ott van a – másokat sem kímélő – bohémiség: a *Hoztam valakit magammal* kötet versei jóformán kivétel nélkül egy „se veled, se nélküled” kapcsolat (disz)funkcionalitását jelenetezik. Az életmű cezúrája után a szerelmi-párkapcsolati téma annyiban módosult, hogy a 42 (elvileg) a fiatalon, váratlanul elhunyt kedvesnek, Mocsár Zsófiának állít emléket – a kötet két részre oszlik, „előtte” és „utána” versekre, az utóbbi szövegcsoport csak úgy vált olvashatóvá, ha az olvasó felvágta a könyv bizonyos oldalait; főként itt olvashatók a gyászversek, ám az „előtte” szövegcsoport is jelt ad a kapcsolat viszontagságairól. Ugyanakkor a költői szándék annyiban beteljesítetlen maradt, hogy a versek inkább Peer gyászfolyamatának állomásait rögzítik, amiben a kedves sokszor legfeljebb a hiányával volt jelen, s erről a költő is tud: „Ezt a verset se látod, / pedig te látszódsz benne *egy picit*” (*Te kezdted* – kiemelés tőlem). A *Nem a sajátod* kötet egy új kapcsolatot jelez, megint csak provokatívan: „A halálad átaludtam, / a könyvünkkel becsajozom” (*A Mesterterv*), továbbá beszédes verscím a *Gyászmunka új szerelemben*. A kötetet záró vers a régi és az új kedves egymás mellé helyezését nyit: „Mocsár Zsófi, Mesés Dóri”. Változást jelez a verscím: *Nagy-marosról Kismarosra*, a vers pedig egyfajta bukolikus idillben való megállapodás lehetőségét mutatja, úgy konkrét, mint metaforikus értelemben: „Hegyre költözöm [...] Leszedek egy régi fészket, / ne foglalja el az alkalmas ág villát. / Kilombosodik a régi gondolat. / Öregszőlő–Alma sarok: / szaporodás ígérete”.

² A dokusorozat részei a mai napig elérhetők az Indavideón *A züllött költő esete a kapitalizmussal* címen. Miként arra Selyem Zsuzsa Peer gesztusaira és önértelmező kommentárjaira is támaszkodva felhívja a figyelmet, a projekt sajátossága, hogy a riportnak magán túlmutatóan (performansz)művészeti dimenziója is van. Vö. Selyem Zsuzsa: Kisebbségi irodalmak új formái, avagy a kortárs művészet hitele, *Híd*, 2012/3, 36–44.

³ Vö. Gács Anna: Peer Krisztián: *Belső Robinson*, *Jelenkor*, 1995/6, 573–574.

Így jutunk el az új kötet, a *Bizony* verseihez. Ezekben voltaképpen az a létösszegző igény teljeseedik ki, amely a tragikus veszteség nyomán már megszólalt a 42 és a *Nem a sajátod* némelyik versében is. A jelek szerint a másik halála megmutatta az én mulandóságát is. Habár a *Nem a sajátod* kötet egyik verse, a *Majdnem-kanállal nem lehet levest enni* című azt is jelzi, a lírai ének konkrét halálközeli tapasztalata is volt: „Nyelőcsőrepedésnek nevezni / jól hangzott, de ellentmondásokat szült, / mert azt mütik. / Felmaródott nyálkahártya, / a valóság nem fedi az élményt, / szondán keresztül elállítható. / Alkoholista betegség, / azért néztek úgy rám, / pedig én azt hittem, / tisztulok, ha hányok. // Egy művésznak többet nézünk el, mint másnak, / mondta a vonzó doktornő, miközben vénát keresett”.

A számvetés különféleképpen jelenik meg az új versekben. A kötetet nyitó *Állandó számok* nekrológvers és hommage Kántor Péter emlékére – egyszersmind felidéződik benne a pálya korai szakasza, amikor Peer még (a saját szavával) „félkész” költő volt. A versekben, hol emlékekben, hol említés szintjén megjelennek a közeli pályatársak is: Térey János, Harcos Bálint, Kemény István, Garaczi László – név szerint, de idézetként is, és ezt olykor önleplező módon el is árulja a szöveg („lenyűgözött, / mint boltív a betörő barbárt, / vagy ebben a pillanatban téged / Harcos Bálint hasonlata” – *Más tolla*), máskor inkább csak érezni lehet (Térey versmodora, hangja különösen akkor hallatszik, ha a pálya első felét frissen újraolvassa az ember). S természetesen változatos módokon be- és megidéződnek klasszikusok is: például Ady Endre, József Attila, Esterházy Péter, Tandori Dezső, Petri György – illetve Karl May is. (A nemzetközi palettáról pedig hasonlítható lenne az újabb Peer-költészet például Billy Collinséhez vagy Dean Youngéhoz – de ez bizonyítási lehetőség nélkül csupán zárójeles ötlet lehet.) E számvetésnek a saját költői pálya mérlegelése is része, s Peer nem csak fiatalkori önmagát szemléli kritikával: „itt állok tanácstalanul / egy csomó középszar régi verssel, / olyanoktól lopott jelzős szerkezetekkel, / akik azóta híresebbek lettek, mint én” (*Más tolla*); „Kettő van még az ötvenig [...] Hatásom kimutathatatlan, / hagyatékom katyvasz [...] kismester azért voltam” (*Megelőzve a vitát*). S több vers arról tesz említést, hogy a régi, akár húszéves jegyzeteivel dolgozik a beszélő, vagy (meglehetősen téreys gesztussal) a régi verseit írja át – egyébként a *Múút* 2021082-es lapszámában napvilágot is látott két ilyen Peer-önátírat.

A *Megelőzve a vitát* afféle önnekrológ, úgy kezdődik, „Hadd segítsek nektek, akik túléltek”, ugyane versben olvassuk azt is, „Voltak híveim, ifjú tehetségek”, s talán megengedhető, hogy visszaéljek bennfentes helyzetemmel (amire egyszersmind önironikusnak szánt megjegyzést is tegyek), s utaljak arra, hogy Peer e lapszámában megjelenő verse (*Minden meghívást lemondani!*) azzal zárul, hogy a rá kíváncsi fiatalokat szólítja meg. E tekintetben tehát Peer újabb verseinek számos gesztusa, főleg amelyek a költészettel, illetve az irodalmi szcénával foglalkoznak, nemegyszer tanításként mutatkoznak meg, olyan testamentumként, amely – adott esetben akár kerüendő negatív – példaként, tanulságos példázatként áll előttünk.

Jelen van persze az alkohol, a bohém „züllöttség” is mint az életmű nagy témája – és a költésztől ezúttal talán minden eddiginél kevésbé elválasztható. A kötet második verse, a *Túl sokat jöttem a semmiért* József Attilát finoman megidéző részlete – „Végül az ember úrrá lesz a szervezetén. / Mert mondani kéne az életről valamit. / A fiataloknak” – akár a leszokás szándékaként vagy ígéretként is értelmezhető. Ám a folytatás azt jelzi, ez nem ilyen egyszerű: „Megint ittam, hogy dolgozni tudjak” (*Invitálás szövegtérbe*); „Én azt kérném Mamacitától: / ne kelljen bort innom ahhoz, hogy daloljak” (*Utolsó fröccsök a forraltbort-szezon előtt*); „Megér ez a vers ekkora egészségügyi kockázatot?” (*Alkoholóda*) Ez addiktológiai szempontból talán a tagadás és a relativizálás stádiuma – egyébként súlyos egzisztenciális állapot. Azért is, mivel a kötet némelyik verséből kiolvasható személyes történet és világszemlélet ha nem is afirmálja az önpusztítást, mintegy érthetővé teszi, mi vezet ide. A személyes történet, a (diszfunkcionális) családi háttér a korai, olykor szocio-

grafikus színezetű elégiáktól kezdve megjelenik a versekben elszórva, viszont legélesebben talán a *Nem a sajátod* kötet *Napló* című versében fogalmazódott meg: „Akkoriban még hetente egyszer-kétszer azért anyu is iszik, / hogy el tudja viselni aput. Vagy az életet. Vagy az anyaságot [...] Azért lettem ilyen korán ilyen okos, / hogy felismerjem, melyik apu jött haza. / Most szeretni kell őt – / minden csak viselkedés. / Ha ölelem a combját, / legyökeresítem, távolra nehezebben üt, / és végül lefekszik”. Az új kötetben a személyes történethez járul hozzá a történelmi helyzet, a (világ)politikai klíma: a *Metszés* című versben például az ukrainai orosz invázió vonatkozásában hangzik el a „Most nyert értelmet, / hogy nem csináltam gyereket” gondolata, a *Belső emigráció* című vers pedig közéleti-közérzeti megjegyzések után a kertbe, az önellátó gazdálkodásba való visszavonulásban lát megoldást: „Az államtól lopni? Nemhogy nem bűn, / de a legnagyobb hőstett. / Eldugni a termést, bírni az erőset. [...] Álmában még az is gépen száll fölébe, / kinek a konzervgyár úgy pottyant ölébe, / ahogy a kerttel a felelősség rám hull, / habár csak bérelem beteg barackfástul”. De ide tartozik a költészet, illetve a költőlet értékvesztett státusza is: „már senki sem hallgat az értelmiségre, / a Költőnek végre nincs felelőssége” (*Három szatíra / Aki a lehetőséget is látja*); „Nem hittem, hogy létezik a / versírásénál / rosszabb órabér” (*Egy kezdő gazdálkodó feljegyzései*).

S itt térek vissza a már említett régi Index-dokuhoz. Ha az ember rászán harmincnyolc percet, s újranezi a négyrészes filmet, majd elolvassa az új kötet *A szomszéd parabolája* című versét, azzal szembesül, hogy a szöveg világképe és némely részlete, legalábbis a beleírt anekdotikus elemek szó szerint készen voltak már 2011-ben is – vagy a szöveg tanúsága szerint már a gyerekkor óta. „Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, / hogy rendszeresen hajléktalannak néznek, / amiért gyerekkorom óta / Old Shatterhand öltözködési tanácsait követem: / szép ruhában a Vadnyugaton / zöldfülűnek könyvelnek el. / Plusz alkoholos eredetű / puffedség, / erős homlokeresz / és szakáll [...] Akarsz még beszélni? – / kérdezte az, amelyik ütött, / nem mindenkit hat meg a szókinccs, / amivel jelzem, hova tartozom”, illetve: „Másokban bizalmat kelt a külsőm. / Leül például velem szembe a részeg [...] elmondja az életfilozófiáját, és a térdemre csap: / Igazam van, bátya? / Vagy cigányozik, vagy cigány. / Leszáll, jön a következő. / Érdekeseket mondott előbb a barátod. // Nem költök ruhára, örökölni szoktam [...] lustasággal jól teszek a Földnek”.

Mindez alighanem kihívja a fikciós és a referenciális ént Roland Barthes nyomán kényszeresen különválasztó irodalmárt, s bizonyára valamelyest zavarba hozza az ilyen elméleti vérték súlyát nem viselő olvasót is. Meglehet, ez Peer költészetének régi sajátossága, meglátásom szerint a cezúra utáni második pályaszakaszon kifejezetten eszközként, provokatívan használja. Mindenekelőtt természetesen a versek úgynevezett hitelessége, őszintesége, igazságértéke látszik ezáltal új fénytörésben. S azt sem tartom kizártnak, hogy ebben valamelyest szerepe van Vida Kamilla és Kállay Eszter négykezes írásának, amelyben a 42 megjelenése kapcsán erősen bírálták Peert amiatt, hogy úgy a verseiben, mint a nyilatkozataiban rendre az „elátkozott költő” archetipusát viszi színre.⁴ Meglátásom szerint a szerzők, amellet, hogy több lényegi észrevételt tettek a költészet kapcsán, két olvasási lehetőséggel nem számoltak kellőképpen. Egyrészt az ironikus és fikciós olvasásmódokkal, tehát azzal, hogy hiába számos referenciával és valóságghatással dolgozó alanyi költészetet olvas az ember, azért nem minden értelmezhető *egyenesben*. (S következzen itt egy kis önkritika: lehet, hogy a fentiekben ezt én sem tettem meg, vagy nem egyértelműen, vagy nem következetesen, hiszen azt is nehéz eldönteni, éppen a biografikus vagy a versbéli Peer Krisztiánról, netán egy névtelen lírai énről beszélek, különösen, ha még némelyik referenciát is kikutatom az internet bugyraiból – és lehetetlen

⁴ Vida Kamilla – Kállay Eszter: *Költőként jobban tetszenék?, a szem*, 2018. 06. 12.

mindvégig szétreflektálnia magát a szövegnek vagy a kritikusnak, tehát nekem, vagyis Mohácsi Balázs nem reflektálhatott a kezdetektől mindvégig mindenre.) Másrészt nem vetett számat a Vida–Kállay szerzőpáros azzal, ami szintén régi sajátossága a Peer-költészetnek, s amit az új kötet a következőképpen fogalmaz meg: „Kisfiam, teljesen mindegy, mit csináltál, / ha őszintén elmondod nekünk, nem lesz semmi baj – / ebből az intelmből / az egész költészetem levezethető” (*Keresett eredetiség*). Tehát e felfogás szerint a vers a nyilvános gyónás terepévé válik, s ekként az itt előadott „bűnök” sem bűnök, hanem a bűnbánás, az önkritika, a kibeszélés jóvá tevő eseményének kellékei. S ennek fényében közel sem magától értetődő Peer verseit különféle toxikus viselkedésmódok apoteózisaként olvasni. (Ugyanakkor kétségkívül számos esetben lehetséges. Ennek kapcsán pedig az is megjegyezhető, hogy Peer Krisztián, a posztmodern ironia gyermeke mintha megkésve, meglehet, épp az említett kritika hatására vette volna észre, hogy az ironikus olvasásmód már nem feltétlenül magától értetődő – többek között erről is szól a *Más tolla* című vers felütése, amely voltaképpen ennek az ironiának a visszaszorulását is belesűríti Esterházy korszakküszöbként felfogott halálába mint jelképbe: „És egyszer csak megváltoztak / a szexuális közeledés keretfeltételei, / meghalt Esterházy, / és én itt állok tanácstalanul”.)

És bár az utóbbi időben a metaleptikus játék és a metapoétika mintha divatjelenséggé válna a kortárs magyar költészetben, ami a szememben némiképp nivellálja az ilyen megoldásokkal élő műveket, egyrészt Peer ezt több mint húsz éve kezdte (csak a tizenöt éves cezúra miatt ezt hajlamosak lehetünk elfelejteni, pedig a borító és a mottók keresztmetszetében megképződő, angolul bölényt jelentő *bison*, valamint a *Bizony* kötet cím szójátéka, továbbá a számvető igény kapcsán azzal is lehetne stílszerűen viccelődni, hogy Peer a magyar költészet egyik ősbölénye), másrészt éppen ezek által az ironizáló eljárások által válik a Peer-líra kellően rétegzetté, többszólamúvá – harmadrészt véleményem szerint ezt most sikerült Peernek a legjobban, szinte üresjáratok, sallangok nélkül megvalósítania. Ennek köszönhetően kerül szembe az olvasó számos dilemmával. Például vajon elesettségében taszító vagy esendőségében, együttérzéssel mégiscsak szimpatikus a versekben megjelenő figura? Negatív életfilozófiája rombol, vagy olyan példázatként áll előttünk, amiből tanulni lehet? Vagy – hasonlóan Petri *Hogy elérjek a napsütötte sávig* című korszakos versének szituációjához – az *Eszközhasználat* című vers, amelyben a lírai én alászáll és részt vevő megfigyelőként tapasztalatot szerez egy pornóforgatáson, vajon rettenetes vagy érdekes, netán tanulságos kaland? Számomra a *Bizony* verseinek talán az a legnagyobb erénye, hogy mindezt én, az olvasó dönthetem el.

CSALÁDI „IDILLEK”

Márton László: *A kárpótlás*

Bengi László egy 2007-ben megjelent tanulmányában így jellemezte Márton László prózáját: „A törésvonalakon való »átjárásnak« [...] az igénye [...] egységes szerveződést sejtet. [Ugyanakkor] érdemes [...] azt is kiemelni, ami ellenhatást fejt ki az egységesítéssel szemben, és ezzel együtt, azt kiegyensúlyozva hat.”¹ *A kárpótlás* című könyv a regény különböző műfajai közötti átjárást valósítja meg, miközben nem is törekszik ezek konzisztens homogenizálására.

Az alábbi elemzésben döntően ezt a szálát fogom követni. Ezzel visszaszorítok egy másik lehetséges megközelítési módot: a mű rendkívül plasztikus és realiztikus életképek sorozatából áll, de a kerettörténet (szándékoltan) ingatag. A cím, a regény kezdete és zárása egy kárpótlási történetet helyez előtérbe. Amely azonnal életre hív egy egész családi-rokonsági rendszert. Ez a történet 2005. december 22-én ezzel a mondattal zárul (dr. Tóth Éva közjegyző mondja ki): „Önnek már nem jár semmi!” (199.) Ám majdnem ilyen erős szál az anya rejtélyes öngyilkossága. „Miért ölte meg magát Frank Sára? Mi történt, és ki tehet róla?” (48.) Erre a kínzó kérdésre a regényben nem kapunk egyértelmű választ. Mindenesetre az elbeszélés fő fonalának elbizonytalanítása teszi lehetővé a részletek időbeliségének (viszonylag) szabad kezelését.

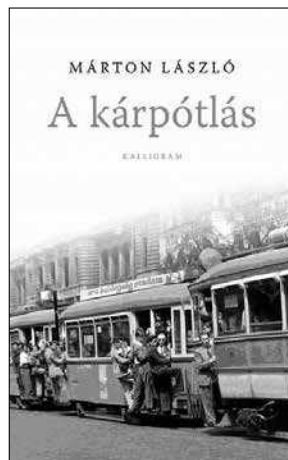
És most kezdjük a bemutatkozással: a regény főhősének neve Por Zsolt, eredeti neve pedig Porzsolat Ernő volt.² „Felnőttkora első éveitől Por Zsoltként mutatkozott be, így is írta alá a nevét. Ebből időnként kellemetlenségek és bonyodalmak adódtak. Egyszer az adó- és vámhivatal nem fogadta el az adóbevallását az aláírás miatt. Még a Haller utcába is behívták egy kis elbeszélgetésre.” (8.) A névváltoztatás mögött általában identitási problémák, illetve válságok állnak.³

¹ Bengi László: Irodalom – hagyomány, in: Szegedy Maszák Mihály – Veress András: *A magyar irodalom története*, III. kötet, Gondolat, 2007, 853.

² A Porzsolat létező név: Porzsolat Kálmán (1860–1940) író, újságíró, majd 1897-től a Népszínház igazgatója volt. Ma már csak Karinthy Frigyes egyik Somlyó Zoltán-paródiája őrzi emlékét: „Mea, te görbe cérna egy ruhán, / Mea, te régi, fáradt rézkapocs, / Mea, te gépalkatrész, te bélyeg, / Mea, te Porzsolat, Mea, te Pakots.” Köszönöm Ágoston Zoltánnak, hogy felhívta erre a figyelmem.

³ De erről most ne is beszéljünk, és stílszerűen nem is beszélhetünk: az eredeti névre vonatkozó kérdés, vagy még pontosabban (és kínosabban) megfogalmazva: a „miből van magyarosítva?” olyan kérdés, „amelynek foga van, ez a kérdés – vagy akár a kérdező – harap, és úgy is kell bánni vele, mint egy harapós kutyával: vagy fopán rúgni, vagy elzárkózni előle” (42.).

Kalligram Kiadó
Budapest, 2022
200 oldal, 3990 Ft

I.

A könyvet olvashatjuk társadalmi-történelmi regényként, hiszen döntően a „túlérett Kádár-rendszeréről” kapunk körképet: hogy éltek akkor az emberek, milyen gondok és vágyak foglalkoztatták őket. Hogyan lehet ezekről beszélni, hogy ne azonnal az átfogó probléma, a „szocializmus” maga kerüljön terítékre. Erről viszonylag sokat tudunk, ezért következzon most (időrendi sorrendben) egy kis áttekintés.

Almási Miklós egy kis glosszában (amely először az *Élet és Irodalomban* jelent meg) ezt írta: „[Van] például az áztatás. Vagy ahogy Pesten mondják, a leprázás. Az a gyilkos kis társasjáték, melyben valakit, aki fennmaradt a győzelmi dobogó valamelyik fokán, kikezdenek, befeketítenek, eláztatnak. Valami kicsi, ám undorító szépséghibát találnak a sikerben, csak akkorát, amitől elmegey a kedve annak is, aki csinálta, meg annak is, aki netán együtt örült a sikeres emberrel.”⁴ Egy kicsit szókimondóbban: a belső viszonyok mérgeztettek, az irigység rombol. És ennek természetesen óriási teljesítményvisszatartó ereje volt. Talán ezért is, a szocialista világ kezdett érezhetően lemaradni a technikai fejlődésben. (Ekkor lett annyira népszerű Schumpeter elmélete az innovációról.)⁵

Ugyanebben az időben Ancsel Éva az emberek egymással szembeni viszonyulásmódját próbálta megragadni: „Ahogy egymástól óvakodunk, az a legkockázatosabb. Ahogy görcsösen vigyázunk, hogy érintkezéseinkben mindig a felszínen maradjunk, csak a felszínen, s ezért hangszálainkat nem kímélve fecsegünk megállás nélkül: esőkről és esőkabátokról, napsütésről és napolajokról, teljesen mindegy, csak ne nyíljon rés a szavak áradatában”.⁶ Az érintkezések a modernitásban felszínessé válnak – ez a szociológiai irodalomban régóta ismert. Nem sokkal korábban még arról folyt a vita, hogy „van-e a szocializmusban elidegenedés”. Ha ily módon a mindennapi élet felé fordulunk, akkor a kérdésre magától értetődő „igenne” válaszolhatunk.

És végül tekintsük az A. E. Bizottság együttes *Használt dalának* szövegét: „Használt lett mindenünk. / Használt a házunk, a kertünk, / Meg az idegrendszerünk. / [...] Használt a lábunk között a tér / És a remény.”⁷ Itt minden elhasználódott, elszürkült és megkopott. Az egész életünk „ócska” lett: az intim világunk éppúgy, mint a reményeink.

Ha jobban megfigyeljük ezeket a kis helyzetképeket, akkor láthatjuk, hogy mindenkünk többes szám első személyben beszél. A reális létezett szocializmus a mi világunk lett, nincsenek kívülálló pontok, mindannyian a szereplői vagyunk. Ezekhez a diagnózisokhoz Márton László egy újabbat tudott hozzáfűzni: volt az érett Kádár-rendszer, de nem igaz, hogy abban csak egy hatalmas *MI* létezett. Ezért többször (na jó, kétszer) is szóba kerül a szamizdat, illetve a *Beszélő*. „Egyszer, kevéssel a Jaruzelski-puccs előtt [a főhős] egy ismerősétől kölcsönkapta a *Beszélő* című folyóirat első számát. Másnap, reggeli után, amikor Klári [a mostohaanya] egy percre kiment a fürdőszobába, Porzolt Árpád odasúgta a fiának, hogy azt a tiltott kiadványt vigye el hazulról, de nagyon gyorsan, mert baj lehet belőle” (62.). Ekkor tehát 1981-ben vagyunk, a *Beszélő* első számában ezt olvashatjuk: „Azt mondják, Magyarországon nem történik semmi. A nép örül, hogy békén hagyják a politikával; ráérő idejében családi házat épít, baromfit tenyészt, kontárkodik. Az értelmiség bezárkózott a kultúra kertjébe, a politikát maga is a politikusokra hagyja. Az egyházak együttműködnek az állammal. [...] Pedig mindenki tud – szemé-

⁴ Almási Miklós: *Például a szirup*, Magvető, 1979, 49. (Az eredeti szövegben „győzelmi lobogó” szerepel, de ez nyilvánvalóan sajtóhiba.)

⁵ Joseph A. Schumpeter: *A gazdasági fejlődés elmélete*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.

⁶ Ancsel Éva: *Töredékek az emberi teljességről*, Magvető, 1982, 22.

⁷ Ez az 1984-es *Jégkrémbelett* című nagylemez nyitódala. A dalszöveget innen idézem: https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/99681/a-e-bizottsag/hasznalt-dal-zeneszoveg.html

lyes tapasztalatból vagy szóbeszédből – rendhagyó esetekről.”⁸ Márton László regénye alapján azt mondhatjuk, hogy ha nincs egy ilyen nagy *MI*, akkor a történeteket a privát világba kell visszahelyeznünk, és példaszerűvé tennünk. Így jutunk el egy család történetéhez, majd egy családregegyhez. A bajok Márton László könyvében úgy jelennek meg, hogy a leírt családi életből teljesen hiányoznak az intim pillanatok (vagy ahol vannak, ott is erősen diszfunkcionálisak), ebben az életben nincsenek ünnepek, csak a hétköznapi zakatolás van. Itt szinte minden konfliktus belülről szorul. A családi élet története egyetlen hosszú veszekedés: szemrehányások és ellen-szemrehányások sorozata – itt mindenki a másik tönkretételén fáradozik. Most csak egy kis ízelítőt ehhez: „Nagymama éles hangja elviselhetetlen volt. Torkaszakadtából kiabált. Vádaskodott, rágalmozott, fenyegetőzött” (119.).

II.

Ez a megközelítés mégsem lenne jó, mert nem tudja lefedni a regény komplexitását. Talán kézenfekvő lenne a művet elsődlegesen családregegyként olvasni. Márton László könyve is egy család hanyatlástörténetét mutatja be, hasonlóan a műfaj nagy klasszikusához, Thomas Mann *A Buddenbrook ház* című regényéhez. „A 19. században a családregegy műfaja már szórakoztató irodalomká fajult. És a korabeli skandináv regények – amelyek közvetlenül inspirálták Thomas Mannt – már szintén tematizálták a kereskedőcsaládok hanyatlását. [...] De azzal, hogy Mann mindezt felvette, rávetítette a saját ifjúkorára, és saját problémáit szétosztotta a szereplők között, megteremtette [...] a világirodalmi rangú, sajátosan német társadalmi regényt.”⁹ Ez a műfaj azonban állandó változásban van, olyannyira, hogy már-már a kontúrjai is elmosódnak. *A Buddenbrook ház* fenti jellemzése után máris két specifikáló megjegyzést kell tennünk.

(1) Márton László regényében a hanyatlás egy nagyon jól körülírható eseménnyel kezdődik, és ennek az eseménynek a jelenvalóságából következik: „Nem akarjuk meg nem történtté tenni az árnyak sorsát, már csak azért sem, mert azokkal értünk egyet, akik szerint az embermilliókat árnyakká változtató bűncselekmények *nem* történtek meg.”¹⁰ Az árnyak azért maradtak itt, mert nem sikerült elbúcsúzni az áldozatoktól. „A felelősségteljes igazságszolgáltatás a nemzet egészében, s a kölcsönös megbékélésre vezető, felelősségteljes katarzis a lelkekben, amelynek a II. világháborút követő évek során kellett volna végbemennie, elmaradt.”¹¹

(2) Ezután az egyszeri traumatikus sokk után (amely a társadalom egészére vonatkozik) tisztázatlanná váltak az együttélés szabályai és lehetséges módozatai. Itt viszont már nincs helye semmiféle változásnak. Ezért sokszor az a benyomásunk, hogy a mű egyetlen állóképet jelenít meg. „Évszázadunkban arról tanúskodnak a történetek, hogy egészében véve nem történik semmi.”¹² (Itt persze a 20. századról van szó, és az elemzett regényben ez csak a II. világháború utáni korszakra érvényes.) Egy interjúban Márton László ezt a következőképpen fogalmazta meg: „elégge borúlátó vagyok, úgy látom, a történelmi traumák és egy elhazudott társadalom beidegződései egymásra rakódnak és összeadódnak.

⁸ *Beszélő összkiadás*, I. kötet, AB-Beszélő, 1992, 11.

⁹ Eckhard Heftrich: Thomann Mann, in: *Killy Literaturlexikon*, De Gruyter, 2010, 7. kötet, 448.

¹⁰ Márton László: *Árnyas fűtca*, Kalligram, 2015, 11. Kiemelés tőlem. A folytatás pedig: „Nem mint ha nem mentek volna végbe, ellenkezőleg: minél inkább végbementek, minél inkább elkövtették őket [...], annál kevésbé történtek meg.” Uo.

¹¹ Márton László: *Kiválasztottak és elvegyűlők*, in: Komoróczy Géza (szerk.): *Zsidók a magyar társadalomban*, II. kötet, Kalligram, 2015, 731.

¹² Márton László: *Árnyas fűtca*, i. k., 11.

Igazából meg sem emésztja a társadalom az egyiket, és már jön a másik. Ez már legalább kétszáz éve így megy.”¹³ (De újra: a regényben nagyrészt a 20. század hatvanas-hetvenes-nyolcvanas éveiről van szó.)

Itt a tárgy nem egy család hanyatlása, hanem egy lehanyaglott család élete, apró képekben elbeszélve. És ezeket az életképeket átjárja egyfajta nyersesség, néha durvaság, sőt időnként brutalitás. A durvaság általában veszekedésekben manifesztálódik: „A lakásban délutántól, azaz Frank Sára hazaérkezésétől estig, az apa hazaérkezéséig, veszekedés folyt. A Nagymama szemrehányásokat tett a lányának. Frank Sára visszavágott, és azzal vádolta az idős asszonyt, hogy tönkreteszi mindnyájuk életét” (85.). Néha ezek a veszekedések már-már groteszk alakot öltenek: „Nagymama [...] átható, éles hangon veszekedni kezdett Sárikával egy megpenészedett kolbászvég miatt” (100.). Szorongató hangulat uralkodik el az olvasón, és lassan, de egyre biztosabban érezzük: ebben a világban mindenki szükségképpen boldogtalan. A Nagymama és a lánya folyton veszekednek, a tárgy tulajdonképpen már közömbös. Az apa pedig dührohamokat kap: „ez a türelmes, kedves ember hirtelen kivetkőzik önmagából, és őrjöngő szörnyeteggé változik”. Egyébként „udvarias, előzékeny, segítőkész férfi volt, csendes, békétűrő és barátságos” (120.). És ilyenkor az apa verte a fiút, de az erre vonatkozó leírások inkább csak utalásokba szorulnak vissza. Egyetlen kivétellel: „A bántalmazás [...] hét óra három perc és hét óra harminchat perc között zajlott” (149.). A kishúgot pedig senki sem szereti és veszi komolyan, aki feltehetően sokat szenved ettől a szeretetmegvonástól. A család a regényben a mindennapi élet intézményes kerete. Így a lehanyaglott család élete pokollá változik, a regény viszont csak példázatok, életképeket mutathat be ebből. Gondolnánk. De néha mégis megjelennek általánosítások is: „A szomszédból is hasonló tárgykörben [ki tudja, éppen mi volt ez] megszólaló hangok hallatszottak át. Egy női hang azt kiabálta: »Feljelentelek a rendőrségen, te gecik!«. Egy férfihang pedig földhöz vágott vagy felboruló tárgyak robaja közepette, hol cselekvést helyezett kilátásba: »Kitaposom a beledet!«, hol pedig minősítést fogalmazott meg: »Mocskos, tetves, rohadt kurva!” (88.) E mellett természetesen vannak állandó kitekintések a munkára és az állásokra is. 1993. június közepe táján Por Zsolt látogatást tesz apja fogtechnikai laboratóriumában; ebben „meghitt, bensőséges hangulat uralkodott”, nem úgy, mint otthon. (84.) És Domján Edit színésznő halála körül (1972 karácsonya tájékán) az anya valamiért megveri a kiskamasz fiát. És verés közben vagy közvetlenül utána ezt kiáltja: »Nézd meg anyádat, egy kiváló gyógyszerész áll előtted!» (96.) (Ezt a kitüntető minősítést nem sokkal korábban kapta meg.) A külvilágra való kitekintés akkor kerül a leginkább előtérbe, amikor Por Zsolt az anya halálán töprengve a következő hipotézist fogalmazza meg: „Elképzelhetőnek tartotta, hogy az édesanyát megpróbálta beszervezni, vagy ténylegesen be is szervezte a belügyi apparátus, és Frank Sára azért végzett magával, hogy ne kelljen az ismerőseiről jelentéseket írnia. Esetleg éveken át írta a jelentéseket, és azért ölte meg magát, hogy ezt a szégyenletes tevékenységet ne végezze többé. Soha többé.” (147.) Érdekes, hogy a család szétesésével az elbeszélés-módban is alapvető változás áll be. A könyv végén előbb 1980. augusztus 14-éről, majd 2005. december 22-éről valóságos történelmi kistablót kapunk: mi történt a kis- és a nagyvilágban, amikor a személyes életben (és most már nem a családi életben) ez esett meg. A családtól így jutunk el a szélesebb társadalmi környezethez.

¹³ Márton László: Színpompás keserűség. Marik Noémi beszélgetése, *Népszava*, 2022. 06. 11.

III.

Végül a könyv olvasható fejlődési regényként is: Porzsolt Ernő, majd Por Zsolt személyiség-alakulásának történeteként. Ebből a szempontból a regény egy bántalmazó családból való kiszakadásról, majd egy önálló életút megtalálásáról szól. Ennek két fontos összetevője van: a pályaválasztás és a szerelem. Mindkettő a család ellenében valósul meg, még hozzá úgy, hogy a hős az adott családon túl egy újfajta „idillt” keres.

(1) A család nemcsak a belső háborúk miatt volt akadályozó tényező, hanem azért is, mert a főhős F-es besorolást kapott, ami azt jelentette, hogy a családban valaki „egyéni gazdálkodó”. Ez a felvételinél komoly hátrányt jelentett volna. De egy jól megírt versenydolgozatnak köszönhetően Por Zsolt felvételi nélkül bekerült az egyetemre, ahol gazdaságtörténetet kezdett el tanulni. Többször olvashatunk arról, hogy a szigorlatait kitűnő eredménnyel tette le. A nagymama azonban nem tudott megbarátkozni vele. „Nagymama [...] egyáltalán nem örült Ernő sikerének. Nem volt ínyére, hogy Ernő gazdaságtörténetet [tanul]. Azt akarta, hogy ügyvéd vagy fogorvos legyen belőle. [...] Mondogatta, hogy »a gazdaságtörténetből nem lehet megélni.«” (146.)

(2) Az igazi nagy kiszakadás azonban egy szerelemnek köszönhető: a lány tanárnő, idősebb a fiúnál, és Évikének hívják. A találkozás sok-sok véletlen keresztül jön létre (itt végre áttörjük az örök ismétlést). Az egymásra találás egyik nagy állomása, hogy Por Zsolt a barátjának meglátogatja egy iskolai táborban, Zalátán. Nagyjából a hetvenes évek végén járunk: a „Déli-pályaudvaron felszállt a pécsi vonatra. [Majd] Pécsről Szigetvárig [is] vonattal jutott el, onnan Sellyére busszal. Sellyén valaki megmutatta azt a dűlőutat, amely Zalátára visz. Por Zsolt elindult gyalog.” (115–116.) A másik állomás (nagyjából ugyanebben az időben) egy bulgáriai utazás volt. Itt sikerül először igazán eltávolodni a családtól, pontosabban a nagymamától. Aki természetesen élesen ellenezte ezt a kapcsolatot: „Nagymama kezdettől fogva rossz szemmel nézte Ernő szerelmét. Féltékenysége súlyosbodott, amikor észlelte, hogy már hónapok teltek el, és a kapcsolat még mindig tart. A tengerparti utazás tervét pedig egészen kirívó, aránytalan ingerültséggel fogadta” (191.).

Ernő a hatvanadik születésnapján (tehát egy kicsit 2020 előtt) úgy gondolt vissza az életére, hogy az első húsz év szörnyű volt, de az utána következő negyven már jó volt.¹⁴ A könyv azonban alapvetően erről a húsz évről szól, és így talán arról, hogy mégiscsak ki lehetett lépni egy megnyomorító-bántalmazó családi konstellációból. Miközben a keretfeltételek semmit se változtak. Az interjúban Márton László az ennek a lehetőségét firtató kérdésre így válaszolt: „Úgy lehet emberhez méltó életet élni, ha az ellenszegülést valamilyen elfogadás vagy azonosulás is kiegészíti. Persze ez nem könnyű dolog, ha valaki ellenszegülésre van edződve. Megtanulni a másik ember elfogadását, szeretetét.”¹⁵ Ez a pár mondat azt sugallja, hogy a kitérés meglehetősen valószínűtlen volt, de mégsem teljesen lehetetlen. Nincs más: az emberhez méltó élet kísérletéről nem mondhatunk le.

¹⁴ „Por Zsolt még aránylag fiatal volt, mire a három gyereke felserdült. Értelmes, megbízható, szeretetre méltó fiatal felnőttek voltak. Összetartottak, sokat segítettek egymást, jól alakult az életük.” (108.) Ez arra utal – ha csak kitekintésként is –, hogy Por Zsoltnak sikerült egy másfajta, boldog családi életet megteremtene.

¹⁵ Márton: Színpompás keserűség, i. m.

VÁLSÁG VAN? NA ÉS?

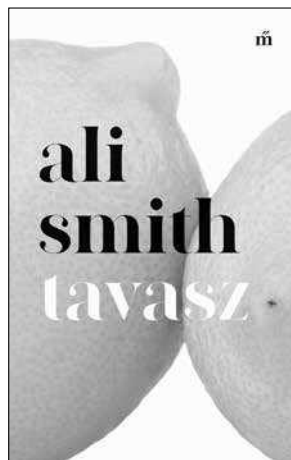
Ali Smith: *Tavaszi, Nyári. Az Évszak-kvartett záró kötetei*

„Azaz na és? Azaz vállvonogatás, vagy mire vársz, mit tegyek? (...) Úgy értem, hogy ez az elutasító hangnem, abban a pillanatban, annak a bizonyos időnek egy nagyon tiszta jelzője volt; egyfajta lakmuszesztet.”
(*Summer*)

Orwell-díj

Ali Smith a *Seasonal Quartet* (2016–2020) regényciklust válságok idején, a Brexit, a Covid-világjárvány, a karantén éveiben írta. Regényei az egymást követő krízisek atmoszféráját az élő felvételek elevevényével rögzítik, s ugyanakkor háttérükben történelmi távlatokat villant fel. Szerkesztői az *Évszak-kvartett* az *oral history* ritka változatának tekintik. A ciklus befejezésekor folytatott beszélgetésükben a szerző a Brexittől a Covidig terjedő időszak sajtóhíreire utal. A tájékoztatásul szolgáló narratívák által próbáljuk megérteni, feldolgozni azt, hogy mi is történik az életünkkel. Sajnos akkor sem megkerülhetők, ha tisztában vagyunk azzal, hogy destabilizáló, elbizonytalanító célzatúak.¹ Ali Smith morális beállítottsága lucidus, társadalomkritikus, szellemes prózájában a fanyar humor, az ironia és a groteszk esztétikai eszközei által érvényesül.

A londoni, független Orwell Alapítvány 1994-ben díjat alapított a brit politikai irodalom és újságírás elismerésére. 2019 óta külön díjazza a politikai értekezéseket és a politikai jelentőségű fikciót. 2021-ben a nem fikciós kategóriában Joshua Jaffa *Between Two Fires* (Két tűz között) című, a mai Oroszországgal foglalkozó műve volt a kitüntetett. A fikció kategóriájában 2020-ban Colson Whitehead *Nickel-fiúk* című regénye, 2021-ben pedig a skót Ali Smith *Seasonal Quartet*-jének negyedik darabja, a *Summer* nyerte a díjat.² Az értékelés szerint Smith lankadatlanul regisztrálja a nemzet jelenkori érzelmeit, aggodalmait, félelmeit, a bevándorlókkal és a menekültekkel szembeni kirekesztő magatartást. A Föld ökológiai ve-

¹ <https://www.penguin.co.uk/articles/2020/08/ali-smith-autumn-winter-spring-summer-seasonal-quartet-oral-history>

² Smith nyilatkozata a díj átvételekor: „Olyan boldog vagyok, amiért én nyertem a politikai fikcióért járó Orwell-díjat. Orwell fikciója érzékeli a művészet politikája és a politika ravaszága közötti éles különbséget. A nyelv erejének nagyszerűségéről tanúskodik, és hogy ez a nagyszerűség sorsfordító, világmegváltó és világalakító.” Majd hozzátette, hogy ezzel szemben valamilyen kiszolgáltatottjai vagyunk a politikai erőt demonstráló nyelvnek.

Fordította Mesterházi Mónika
Magvető Kiadó
Budapest, 2022
256 oldal, 4499 Ft

szélyeztettségével összefüggő nézeteit Justyna Kostkowska már korábban Virginia Woolf és Jeanette Winterson brit írók műveivel együtt elemezte az „ökokriticizmus” szempontjából.³

Egyik kritikusa így méltatja: „»Csak kösd össze« – írta E. M. Forster 120 évvel ezelőtt a *Szellem a házban* című regényében. »Csak a prózát és a szenvedélyt kösd össze, és mindkettő felmagasztalható lesz, és ...« Az összefüggés – és annak ellentéte is – Smith nagyszerű témája ebben a *magnum opusban*. Egyes szereplői eltérő morális vízióik miatt válnak szét, mint ahogyan egész országok is. Eközben pedig másokat a közös aggodalom kapcsol össze látván a jobboldali nacionalizmus felemelkedését, ami a náciizmus baljós visszhangját hordozza; az idegengyűlölet aggodalomra ad okot, a menekültekkel való iszonyatos bánásmód morális felháborodást, a klímaváltozás fenyegető pusztítása pedig kétségbeesést vált ki. Ők mélyen kapcsolódnak a művészethez és művészekhez. És legmélyebben egymáshoz kötődnek azért, hogy szívvel és tisztességgel reagálnak a személyes és a globális válságokra.”⁴

Smith regényalakjai tehát az egyetemes kérdések tekintetében mélyen megosztott, mai brit történelem közegében mozognak. Az éghajlati változásokat, a gyarmati időkből továbbörökített rasszizmust, a nemi hovatarozást és a migrációs világjelenséget illetően a politika világában és a közösségben sincs konszenzus. Az elbeszélő politikai elkötelezettsége és radikalizmusa a tetralógia kiáltványszerű bevezető fejezeteiben is kifejezésre jut. Ali Smith kritikai attitűdje azonban kifinomult érzékenységgel, sokoldalú fogékonysággal, emberi és művészi felelősségtudattal egyesül. Ez biztosítja munkásságának poétikai relevanciáját és esztétikai értékét.

Tavaszi

A ciklus harmadik darabja, a *Tavaszi*⁵ 2021-ben jelent meg magyarul. Smith a díjazott *Nyárral* 2020-ban lezárta a tetralógiát, így előttünk is kirajzolódhatnak a művek közötti belső összefüggések, ezért foglalkozom együtt a két záró kötettel. A *Tavaszi* új történetek, alakok, viszonyok és irodalmi, képzőművészeti utalások, források által bővíti a fikciót. A kompozíció, a mottók, a nyitányszerű részek és a hármas tagolás a korábbi ismert elrendezést követi. A fejezetek bevezetéseinek helyenként manifesztum jellege van. A *Tavaszi* tipográfiával nyomatékositott felütése harsányabb az eddigieknél, tiltakozó kiáltványra emlékeztet. Kiáltásként hat a sajtóban, politikában, televízióban, beszédekben világszerte hallható szövegek, megtevesztő eszmék és hamisságok zuhataga. Mindezt mélyeséges ironiával, cinikusan, többes számban, a „mi” nevében sorolja. A korai avantgárd világában érezzük magunkat. Kíméletlen a szöveg, ami tükröt tart a nyilvános beszédnek és a józan értelem felháborító, uszító, propagandisztikus frázisoknak. A lista és a követelések a kelet-európai tapasztalatokra rímelenek: „belső ellenséget kell gyanúsítani, szükség van a nép ellenségeire, 98% a migránsok befogadása ellen...” Félelmetes nyitány, holott csupán a naponta hallatott, hallott politikai jelszavak gyűjteménye. Hasonló hatású

³ Justyna Kostkowska: *Ecocriticism and Women Writers. Environmentalist Poetics of Virginia Woolf, Jeanette Winterson, and Ali Smith*. Palrawe Macmillan, Hampshire, 2013.

⁴ Heller Mcalpin: *Ali Smith Brings Her Seasonal Quartet To A Close With 'Summer'*. <https://www.npr.org/2020/08/25/905525916/ali-smith-brings-her-seasonal-quartet-to-a-close-with-summer>

⁵ Ali Smith: *Tavaszi*. Mesterházi Mónika fordítása, Magvető, Budapest, 2022. A ciklus első két kötetéről megjelent írásaim: Thomka Beáta: *Szenzuális fikció: Ali Smith prózája. Jelenkor*, 2021/3, 326–329; Thomka Beáta: *Évszak-kvartettek. Ali Smith regényei és K. O. Knausgård jegyzetei. Jelenkor*, 2022/1, 99–103.

néhány közönséges, vulgáris, durva nyelvű szövegbetét is, melyekről kiderül, hogy a fiatal lány közvetlenül a Twiterről másolta be azokat iskolai füzetébe.

A kötet *Köszönetnyilvánítás*ában olvassuk: „Elsősorban azoknak a menekülteknek és fogvatartottaknak vagyok hálás, akik beszéltek velem, vagy megírták nekem, milyen határozatlan idejű fogvatartottnak lenni az Egyesült Királyság valamelyik Idegenrendészeti Központjában, és különösen egy anonim barátunk, aki mesélt nekem az ország IRK-jainak mindennapjairól.”⁶ A fikciót kiegészítő szerzői megjegyzés a *Tavas*z centrumába állított viszonyokra irányítja a figyelmet. A regényciklus előkészületei, megírása, megjelenései idején és azóta sem módosultak, tovább erősödtek a krízisek méretei és hatásai, melyekre Ali Smith prózája kritikai magatartásával és eszközeivel érzékenyen reagál. Az egyik megszólaló szerint „britek vagyunk (...) Angolok. (...) Fallal vesszük körül magunkat. Önmagunkat szabotáljuk. Nagy nemzet. Nagy ország”. Az első fejezet szereplőit, az idős Paddyt és a látogatására érkező régi barátot, partnert, Richardot az Anglia határain túl is jól ismert problémák foglalkoztatják. A nagy műveltségű Patricia Heal és a halála előtt álló ír Paddy párbeszédébe egész kortörténeti tapasztalatát belefoglalja. A Brexit, az angol politika, a demokráciaellenesség, a rasszizmus, a „törvényesített megosztottság”, a brit igazságtalanság, a klímaválság, a jobboldal felemelkedése, a migránsválság, az ír határ veszélyei sok okot adnak számára a demagógok, világszónokok, falkavezérek megvetésére és elutasítására.

Mielőtt hátrahőkölnénk e lajstrom láttán, gondoljunk a regényműfaj létrejöttére, történeti múltjára. Az egyetemes emberi és a konkrét, közösségi kérdések kritikai reflektálása kezdettől fogva elidegeníthetetlen vonásai és lehetőségei közé tartozott. A műfaj a 20. században gyakran másfelé fordult, e mostaniban azonban nehezen tarthatja magától távol a világot, amiben megszületik. Smith radikális iróniája nem kíméli a köznapiság diskurzusok, beszédfordulatok, frázisok, a közösségi oldalak, a hálózat, az sms-üzenetek, a média, a sajtó primitív, hazug és ártó nyelvéből összeálló hangzavart, ami elől elzárkózni is alig lehet. Nemcsak nekünk, hanem az elbeszélésnek sem, ha ennek veszélyével kíván szembesülni és szembeesíteni.

Paddy egyik ikerfiának mondja: „Ne hívd migránsválságnak, már milliószor kértem. Emberek. Egyének, akik a körülmények ellenére átszelik a világot. Ezt megszorozzuk 60 millióval, az az összes egyén, akik a napról napra romló esélyek ellenére mind átszelik a világot. Migránsválság. És te egy migráns fia” (Albert Noémi fordítása). Richardnak egy különös találkozásáról tesz említést, amikor egy koncerten Beethoven *An die Hoffnung* című darabját hallgatva egy angol–német származású férfival került kapcsolatba. Richard később az asszony iránti tiszteletből tévéjátékot rendez, aminek az *Andy Hoffnung* (?) címet adja.

Richard által egy új történetészál ékelődik be az első fejezetbe. Paddyt, a kiváló forgatókönyvíró tanácsadásra kéri egy televíziós munka elkészítéséhez. A megfilmesítendő, értéktelen bestseller regény Katherine Mansfield és Rainer Maria Rilke irreális, kitalált szerelmi kapcsolatáról szól. A két író nem állt ismeretségben, noha tudóbajukat mindketten ugyanazon években Svájcban kezeltették. Mansfield említése által bővül a regény irodalomtörténeti motívumhálózata, a konstruált tévés ötlet pedig kiváló alkalom arra, hogy a média hatásvadász beállítottsága e kötetben is határozott bírálat tárgya legyen. Smith ízlésének, vizuális fogékonyságának és kollázs-technikájának állandó eleme a képzőművészeti alkotások szerepeltetése történeteiben. A visszatérő motívumok közé tartoznak egyebek között Tacita Dean, a „Passionate European”-ként jellemzett képzőművész művei is. A képek elbeszéléstárggyá válnak, az ekphrázisok megélednek, érzéki tájleírásokként hatnak, nem betétszerűek, hisz szerves narratív elemek. A regény az említett alkotókat megbecsüléssel idézi.

⁶ A magyar kötet Kindle formátumú változatát használtam, ezért oldalszámot nem jelölhetek.

Nem Ali Smith-regényben barangolnánk, ha nem lépnénk át az eddigiektől mindenben különböző szereplőpáros történetébe. A regénycselekmény egyik helyszíne a jól őrzött, angliai Immigration Removal Center, az Immigráns Fogda,⁷ amit az SA4A biztonsági magáncég felügyel.⁸ Brit, Brittany Hall munkahelyén a fogva tartott bevándorlók őrizetért felel. A vasútállomáson várakozva figyel fel a tizenkét éves iskolás Florence-ra, a felügyelet nélküli „legendás kislányra”. Lehetséges, hogy e kissé irracionális szál megjelenését a regényben a kései, „románcos” Shakespeare-drámák, a „regényes színművek” modellje magyarázza. Ezt a témát fejtegeti Ali Smith az oxfordi St Anne’s College-on megtartott előadásainak egyikében. Az *időről, A formáról, A szegélyről, A felajánlásról és a reflexióról* szóló szövegek *Artful* címmel jelentek meg.⁹

Brit lelkiismerete szerint cselekszik, útra kel vele, védelmezőjeként lép fel, noha nem leplezi, hogy az SA4A cég biztonsági tisztje. A gyereken Greta Thunberg tudatossága és talán Marina, az elveszettnek hitt, hányatott sorsú drámabeli (Shakespeare: *Pericles*) lány arcélei vetülnek egymásra. Maga a kislány eleinte mindenképpen furcsa, irreális figuraként lép fel. A párbeszéddek és a kalandok ugyancsak mintha egy merőben más síkra billennének át. Ezt az érzést erősíti az elbeszélő azzal, hogy a lány már-már csodás felbukkanásaira, intervencióira utal. Okos, érett megszólalásai, csavaros észjárása mindenképpen meglepetésszerű, és nem az elveszettség, inkább a céltudatos gyermek-felnőtt benyomását kelti. Az elbeszélői közelség-távolság jellemzőjének vélem azt, hogy hol az idős, tapasztalt Paddy, hol az irreális Florence álláspontja érintkezik az elbeszélőével. Smith minden narrátorára jellemző ez az ingázó közelség/azonosulás valamelyik alakjával.

A véletlen találkozások és kalandoszerű események még két szereplővel bővülnek. Egyikük a Paddy emlékét nyomozó Richard, a másik pedig a kávéfurgonos Alda, akiről kiderül, hogy, Brittel ellentétben, a menekülteket segítő önkéntes hálózat tagja. Egy ilyen kompánia összehozása inkább a lazább műfajok szcenáriójába illik. Töprengésre adhat okot az, hogy Smithnek a hangnem-vegyítésre, kollázs-eljárásokra, a különmű beszéd-módok szembesítésére alapozott koncepciója indokolja-e ezt a furcsa ötletet. „Üdvözöljük egy országban, ahol nincs szívesen látva. Ön most már egy nem szívesen látott személy, akivel úgy fogunk bánni, ahogy nekünk tetszik.” Ahol az ilyen ironikusan kifordított és mégis valós jelszavak képezik a hátteret, vajon az előtérben futhat-e olyan alkalmi kaland, segítőtársakkal folytatott hajsza, mint a *Tavaszbán*?

A bonyodalmak lezárultával értjük meg, hogy az Invernessbe (Ali Smith szülőhelyére) érkező furgon utasai közül a kis Florence a bevándorlóközpontból megszökött anyját keresi, és rátalál. A menekülésben Alda és szervezete a tényleges segítő, Brit pedig a hivatal embere, akinek kötelessége az intézmény értesítése. Richard a véletlen útítárs, aki az útra más céllal indult el, sejtelve sincs arról, miben vett részt. Jóval a felgyorsított képsorok

⁷ A regényben IRC, a Bevándorlási Elosztó Központ rövidítése.

⁸ Ali Smith támogatója és szerzője a menekültek névtelen tanúvallomásait tartalmazó, David Herd és Anna Pincus szerkesztésében megjelent *Refugee Tales* (2016) című kötetnek.

⁹ „A véletlenek megoldó ereje, Dickens cselekményei működésének bőkezűsége Shakespeare vígjátékaiból indul ki, amit a Shakespeare kései darabjaiban megjelenő varázslat és véletlen egybeesés olyan legerőteljesebb formái támasztanak alá, mint a *Cymbeline*, *Téli rege*, *A vihar* darabok, amik kategóriákat egyesítenek úgy, hogy szembeszegüljenek a kategóriával, ahol tragédia és komédia együttesen jelenik meg, megküzdnek egymással, majd háttorzongató újjászületésekben oldják fel a harcot, megtalálják azokat, akik elveszttek, a holtakat általában leleményességük fitogtatásával visszatérítik az életbe. Shakespeare kései darabjai szeretik és felemelik a szegényeket, akiknek az évszázadokon át a komédiákban megjelenő erkölcsi világképe az osztozkodás, befogadás és vendégszeretet alakját veszi fel, kezdve a *Téli rege* elhagyott babájának a befogadásával és megmentésével, majd egészen az elveszett fiúk befogadásáig és a komikus tolvajságra nevelésig, ami Lionel Bart 1960-as musicaljében Fagin sokkal komikusabb alakját és alkalmazását teszi lehetővé.” Ali Smith: *Artful*. The Penguin Press, New York, 2013, 101.

után tisztázódik az, hogy az értesített, hajszába bevont SA4A egyenruhások furgonjai Florence-t és anyját is visszavitték a menekültközpontba. A *Tavaszt* záró mondatok áprilist, a tavasz utolsó, anarchista hónapját, a *Germinalt* említik, ami „a forráshoz, a maghoz, a dolgok csírájához való visszatérés hava, és Zola talán ezért adta a reménytelen reményről írt regényének ezt a forradalmi címet”.

Nyár

Az *Évszak-kvartett*ben mindvégig fontos szerepe van a koincidenenciáknak. A *Nyár* cselekménye megerősíti a véletlen egybeesések és a lehetséges kapcsolatok jelentőségét. Elmarad azonban a harsány felütés, az időszerű politikai szólamok listája, noha a felmerülő nehézségekre adott vállrándításra, a „na, és akkor mi van?” reakcióra, a közömbösségre összpontosul. Módosul a hangnem, s bizonyos mértékig mintha a szálak elvarrásának igyekezetét éreznénk. Smith poétikáját nem az evidenciákra támaszkodó elbeszélői tudás, a lezárható, a berekeszhető eseménysorok eszméje alakítja. A szilárd elbeszélői látószöveget képviselő megnyilakozást a szereplők között folyó dialógus sokféle hangneme és artikulációs módzata váltja fel. Az élőbeszédhez alkalmazkodó regénynyelv egyik síkját a konverzáció képviseli. „Bizonyára egy olyanban élünk, ahol az ősi és a magánszféra egyre inkább egybeolvadnak” (*Summer*). A családi étkezéseknél folytatott beszélgetések, a chatelés, a felnőttek és kamaszok közötti nézeteltérések, a spontánul kibontakozó viták, az ellentétes álláspontok ütköztetése, a mai angol köznyelv, az alulstilizált, egyszerűsítő beszédkultúra a fenti észrevételt igazolja. A közösség nyelvhasználatát a nyilvánosságot, a sajtót, a médiát eluraló primitívizmus befolyásolja. A gyermekrajzot idéző, sematikus emotikonokra, hangulatjelekre, betűkihagyásos üzenetváltásra redukált kommunikáció az érzelmi és mentális kiürülés jelrendszere.

A regényciklus történetészvívésében a véletlennek, a hihetetlennek olyan jelentősége van, mint a nagy elődök fordulatokra, váratlan kibontakozásra alapozó drámai formáiban. Narratív kontinuitást tehát nem kereshetünk a kötetek és az egyes fejezetek között. Az epizodikus szerkesztés, a váltások, a csapongás, a kollázs (irodalmi utalások, levélszöveg, képelemzés beékelése) olyan poétikai elv és eljárás, ami nem az alakok és a történetek közötti érintkezésem alapul. A cikluson belüli folyamatosságot elsősorban az éppen aktuális események kritikus megvitatása képviseli. Ezért fontosak az alakok, a különféle nemzedékekhez tartozó szereplők nézetei. A Shakespeare- és Dickens-betétek lényegében mindvégig csupán példaszzerű utalások. A brit hagyomány klasszikusai ihletforrások, emlegetésük esztétikai, művelődéstörténeti célzatú, történeti perspektívát azonban nem biztosítanak a jelen megértéséhez. A regény közepén tételesen is felvetődik a kérdés, vajon kell-e a művésznak saját korára reflektálnia. (A második világháborús angliai gyűjtőtáborban tartott előadás címe így hangzik: „Should The Artist Portray His Own Age”). Ali Smith poétikai eszköztárat alakít ki ahhoz, hogy a kérdésre meggyőző irodalmi választ adhasson. Hitelességének garanciája invenciója, műveltsége, képzelőereje.

Nem tagadom, volt bennem várakozás, hogy a *Nyár*ban vajon felismerhető lesz-e néhány olyan szereplő, akiket mintha az *Ősz*től kezdődően követnénk, mert rendhagyó egyéniségüket megőrizte az emlékezet. A jelent a félmúlttal összekötő szerves kapcsolódás – a nem időelvű elbeszélésben is – csak egyetlen formában jelentkezhet: ha van olyan alakja a fikciónak, akinek megélt tapasztalata támpontja lehet a most zajló folyamatok értelmezésének. Ilyen az *Ősz*beli Daniel Gluck újbóli felbukkanása a *Nyár*ban. Akkor is, ha az agg Danielnél amnéziás és éber állapotok, nappali tudat és múltidézés, emlékezés és álomelbeszélés váltogatják egymást. A *Tél* tartalmaz egy különös találkozást, aminek közvetlen folytatása lesz a *Nyár*ban. Sophia, Arthur anyja mással nem, csak a náluk

vendégeskedő idegen lánnyal, a horvát Luxszal osztja meg titkát. A fiú valódi apja nagy szerelme, Danny, az a művelt, német–angol férfi, akivel életük során csupán néhány rövid együttléte volt. Erről a felnőtt Arthur sem tud: „Van egy lyuk az életemben, ahol az apa szónak kéne lennie” (*Tél*, 155.).

Ali Smith nem hagyta végleg eltűnni a látóhatárról a ciklus legkülönösebb figuráját, Danielt. Ezt alkotói és koncepcióbeli tudatosságnak tekintem. Jelzészzerű alakja kezdetől fogva kiemelkedett a többi szereplő, a mai skóciai párok, családok, gyerekek, fiatalok sorából. Tény, hogy öregségén, magányán, művészeti tájékozottságán, érdeklődésén kívül mást nem tudhattunk róla. A záró kötet központi mozzanata éppen Daniel múltjának virtuális rekonstrukciója. Az apa nélkül felnőtt Elisabeth gyerekkora óta ragaszkodik az idős szomszédhoz. Kitartó, odaadó gondoskodása, a kettejük légies apa–lány viszonya az empátia és a szolidaritás modellje. A ciklust uraló, elidegenült, negatív érzésekkel terhelt emberi viszonyok ellenpontja.

Sophia Arthurra bíz egy évtizedek óta őrzött, kerek kődarabot, hogy halála után juttassa vissza Danielt. A kő a Daniel tulajdonában álló Barbara Hepworth-szobor része, amit az asszony régen emlékül vett magához. „Kő, két kő és semmi több, és az egyik lyukas” (*Tél*, 235.). A kis ereklye a mese- és romance-hagyományt idézi, melyben a tárgy gyak csodás, segítő, nyomra vezető rendeltetésűek. A kő láttán az amnéziás öregember felkiált, „visszahozták a gyermekét”. A Hepworth-szobor címe *Anyja és gyermeke*. Elisabeth a nagyobbik kőalakzatba, a foglalatba, az anyaölbe helyezi vissza „a gyermekét”. A jelenlevőkben a kijelentésnek csak ez a jelentése világosodik meg. A származás, az együvé tartozás ténye azonban az apa és a fiú előtt most sem lepleződik le. Az *Évszak-kvartett* nem a lélektani elemzésre fogékony korban keletkezik, analitikus beállítottságának tárgyai inkább társadalmi jelenségek, emberi viszonyok, képzőművészeti alkotások. Arthur és Elisabeth a gyámolításra szoruló, halála előtt álló Danielnél, a kis szoborrész visszaadása-kor válnak egymástól elválaszthatatlanokká. E mozzanattól azonban nem vitatnám el az ösztönvilágot és a tudattalan mélyrétegeit is érintő lélektani motivációt. A románcos megoldáshoz elképzelhetően éppen azon Shakespeare-művek hatása járult hozzá, amelyeket Ali Smith a ciklus írása idején gyakran forgatott: nem a tragédiák, hanem a kései „regényes színművek”, a *romances*.

A *Nyár* középső, 2. fejezete szinte teljes egészében Daniel Gluck életörténetének elbeszélése. Német apja és anyja Angliában éltek, a kereskedő család fia itt született 1915-ben, majd brit önkéntesként szolgált a tengerészetnél a második világháborúban. A zsidó származású anyját a két háború között kiutasították Angliából, így Németországban szülte meg Hannah lányukat, akivel Daniel és apjuk csak nyári vakáció idején találkozhattak. Párizs német megszállása idején az Angliában élő németeket az ascotti gyűjtőtáborba terelik, majd egy angol sziget elhagyott nyaralóiban szállásolják el. Ez a „Poor man’s rivi-
era.” Az ekkor tizenkilenc éves fiú idős apját gyámolítja. Az internált orvosokat, kereskedőket, értelmiségieket, gyári munkásokat a fegyőrök náciknak tekintik.

Az internáció idejének történetét a regény éles vágással megszakítja: az idős Danielt egy „másik században” ébreszti fel Elisabeth, aki Wakefieldről, Barbara Hepworth szülőhelyéről kérdezzgeti.

„Daniel egy másik évszázadban nyitja fel a szemét, az üvegkertben.

Azt jelenti, ami az anya és a gyermek makettjából megmaradt.

Egyszer aludt egy nővel, aki ellopta a kő gyerek-darabját. Évekkel ezelőtt elvette, zsebre vágta.

De még mindig nála volt az anyakő, így nem bánta. Mégis eladhatatlanná tette. Ami jó dolog volt. Azt jelenti, hogy amikor minden mást eladott, ezt megtartotta. Jó. Nagyon szereti.”

Emlékezetkihagyásokkal, ugrásokkal, síkváltásokkal haladunk előre, hátra a történetben, míg nem az olvasás is ráhangolódik a szerkesztés férceléses eljárásaira. A rejtélyes kis követ, Sophia ereklyéjét, az Arthurt apjához visszatérítő szobor-részletet a demencia állapotában tengődő Daniel is számontartja. Olyan életszakaszban is, amiben az asszony, a szobor, az alkotó is kitörölhető volna emlékezetéből. Csupán az marad végérvényesen rejtve előtte, hogy a Barbara Hepworth-szobrot eredeti állapotába saját fia állítja vissza.

A *Nyár* Daniel húga, Hannah sors történetével bővül. Lehetséges, hogy általa a regényalakok és származások közötti összefüggések is bonyolódnak. A hamis okmányokkal menekülő fiatalasszony 1940-ben kislányát egy francia családra bízta. A fiatal angol lány, Sacha francia származású nagyanyját emlegeti, aki háromévesen veszítette el anyját. Talán éppen Hannah árván maradt kislányáról van szó. Daniel sosem szerzett tudomást húga elvesztéséről. Előttünk is inkább a feltételezett összefüggések, a hihetetlen, véletlen egybeesések egyikének tűnhet. Smith fikciója nyomatékkan támaszkodik a potencialításra, a tényszerűvel szemben álló, lebegtetett lehetőségekre. Nem csupán Daniel fia, hanem Hannah unokája is felbukkana betegágyánál? Miközben minderről a jelenlevők közül senkinek sincs tudomása... Ali Smith vállalja a sejtetést, a hihetetlen véletlen hagyományát, amit nyilván csodált elődeiben.

A *Nyár* egyik művészeti betétjének is tekinthetnénk Lorenza Mazzetti olasz rendezőnő angliai kálváriáját, filmjeit (*Together*, valamint a Kafka *Átváltozása* alapján készített *K.*). Az elbeszélői képzelet és logika mégis kapcsolatot létesít az Angliából „undesiredable, alien” minősítéssel kiutasított fiatal Mazzetti és az országban mindenkor megkülönböztetésben részesülők között. Mazzetti később a Free Cinema angliai mozgalom alapítója, jelentős angol, olasz filmek, könyvek szerzője lett. A *Nyár* párhuzamai között Chaplin némafilmjei, egyebek között a *Der Einwanderer*, Louis Daguerre fotói, Jean-Philippe Daguerre filmjei, a *Pygmalion*-mítosz, Gide *Prométheusza*, Keats és az elmaradhatatlan ihlető, a *David Copperfield* is felbukkan.

A David Copperfield-példa sokrétű jelentést hordoz Ali Smith fikciójában. „Változtasd át magad valaki mássá. Kalandozz a többes személyiség képzetében. Mert ez a szív lüktet a David Copperfield történetében.” Az *Évszak-kvartett* meghatározó mozzanata ugyanis a többes éntudat, a nemi irányultság nyitottsága és mindennemű megkülönböztetés elutasítása. Reagáljon-e a művész saját korára? Ali Smith eredeti módon ad igenlő választ a kérdésre, amikor az élő történelmet a benne működő múlt példáival szembeállítja. Prózájának narratív etikája vibráló, gazdag irodalom-, film- és művészettörténeti utalásrendszerrel válik érzékivé, tapinthatóvá, láthatóvá. A 20. századi megpróbáltatásokat megszenvedő nemzedékek tükröt tartanak a jelenbeliek felismeréséhez.

feb
16
20⁰⁰

ANDREJ PROZOROV TRIÓ

ANDREJ PROZOROV – SZAXOFON
JUDITH FERSTLT – NAGYBŐGŐ
DÉS ANDRÁS – ÜTŐHANGSZEREK

METRONÓM
JAZZ KLUB

ZSOLNAY NEGYED
E78

márc
16
20⁰⁰

DRESCH QUARTETT

LUKÁCS MIKLÓS – CIMBALOM
GYÁNYI MARCELL – NAGYBŐGŐ
CSIZI LÁSZLÓ – DOB
DRESCH MIHÁLY – SZAXOFON, FUHUN

www.e78.hu www.facebook.com/e78

NÁDAS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- NÁDASDY ÁDÁM versei 233
MARKÓ BÉLA versei 235
JÁSZ ATTILA versei 238
TOMPA ANDREA: Sokszor nem halunk meg (*regényrészlet*) 240
KISS TIBOR NOÉ: Idejöttem, hátha valami megváltozik (*regényrészlet*) 247
SZALAY ZOLTÁN: A gyűjtők (*elbeszélés*) 252
SÁNDOR IVÁN: Tiltott terület (*regényrészlet*) 264
HETÉNYI ZSUZSA: Nyugati, Keleti (*esszéregény, részlet*) 277
BABICZKY TIBOR verse 289
SOMORJAI RÉKA versei 291
IZSÓ ZITA versei 294
VAJNA ÁDÁM: Döglött kivi (*verses regény, részlet*) 297
SZABADOS ATTILA versei 301
KAY RYAN versei 303
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (III. rész) 306

*

- P. MÜLLER PÉTER: A vákuumtól a kartonfiguráig
(*A szerephagyományt felforgató drámai-színpadai testekről*) 313
TÓTH ORSOLYA: Az árközi Pimpernel
(*Szabó Magda és a Pimpernel-franchise*) 326

*

- GÖRFÖL BALÁZS: Hang a némaság helyett (*Izsó Zita: Bekerített erdő*) 334
CSONDOR SOMA: Szólnak a harsonák (*Zoltán Gábor: Levegőt venni*) 338
PINCZÉSI BOTOND: A forradalom elodázása
(*Vajna Ádám: Egyébként is, mit akarhatott itt az őrgróf?*) 343
PÁLFY ESZTER: Érzelmek kulisszái
(*Réz Anna: Mardos. A bűntudatról kilenc fejezetben*) 348

2023

MÁRCIUS

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BRANDENBURGI VERSENYEK – FANYAR TÁNC ÉS VIRTUÓZ TROMBITA. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Bach és Prokofjev művei csendültek föl február 5-én a pécsi Kodály Központban. Közreműködött *Balog József* zongorán, *Solymosi Péter* trombitán, *Gárdai Viktória* fuvolán, *Murin Roman* oboán, *Deák Márta* és *Papp Dániel* hegedűn, *Prehoffer Gábor* és *Kovács Bálint* blockflötén, vezényelt *Vass András*. A koncertről *Szatzmári Áron* írt kritikát honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

LEHETSÉGES JELEN. *Palatinus Dóra* képzőművészeti munkáiból rendeztek kiállítást február 9-e és március 4-e között a Pécsi Galériában. A tárlatot *Gálosi Adrienne* nyitotta meg.

TRASH. A pécsi Janus Egyetemi Színház egyetemista társulatának bemutató előadására január 23-án került sor *Zakariás Máté* rendezésében. A darabról *Oroszlán Anikó* közölt recenziót honlapunkon.

*

IRODALMI DÍJAK. A Baumgarten-emlékdíjat idén *Farkas Zsolt*, *Kemény István*, *Lőrincz Csongor*, *Terézia Mora* és *Tasnády Attila* vehette át. Baumgarten-emlékjutalomban *Deres Kornélia*, *Karádi Éva*, *Kutasy Mercédesz* és *Szálinger Balázs* részesült. – Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet Modern Irodalmi Osztálya által alapított Erdődy Edit-díjat ebben az évben *Farkas Zsolt*-nak ítelték oda *Pozíciók és kompozíciók* című tanulmánykötetért.

Szerzőink

Nádasdy Ádám (1947) – nyelvész, költő, műfordító, Budapesten él.

Markó Béla (1951) – költő, szerkesztő, politikus, a Romániai Írószövetség Marosvásárhelyi Fiókjának elnöke, Marosvásárhelyen él.

Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* főszerkesztője, Tatán él.

Tompa Andrea (1971) – író, színházi szakíró, Budapesten él.

Kiss Tibor Noé (1976) – író, a *Jelenkor* tördelőszerkesztője, Pécsen és a szlovéniai Ptujban él.

Szalay Zoltán (1985) – író, kritikus, Pozsonyban él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Hetényi Zsuzsa (1954) – irodalomtörténész, műfordító, az ELTE professzora, Budapesten él.

Babiczký Tibor (1980) – költő, Budapesten él.

Somorjai Réka (1994) – költő, drámaíró, pszichológus, Budapesten él.

Izsó Zita (1986) – költő, műfordító, Budapesten él.

Vajna Ádám (1994) – költő, a *Hévíz*, a *Versum* és az *Észak* folyóiratok szerkesztője, Budapesten él.

Szabados Attila (1999) – költő, a BME mesterszakos hallgatója, Budapesten él.

Kay Ryan (1945) – amerikai költő.

Gyukics Gábor (1958) – költő, műfordító, Szegeden él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Tóth Orsolya (1972) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztő-helyettese, a PTE Esztétika Tanszék oktatója, Pécsen él.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola hallgatója, Gutorföldén és Pécsen él.

Pinczési Botond (1998) – kritikus, a *KULTer.hu* és a *SZIFONline* szerkesztője, Budapesten él.

Pálfy Eszter (1989) – irodalomtörténész, a PTE BTK oktatója, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Fókusz Könyvtárház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

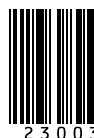
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

N Á D A S D Y Á D Á M

Cukorszag

*Először azt hittem, hogy negatívnak
kell lenni: leszóltam és kinevettem
a lelkiük partján pusmogókat, édes
tévészmeék rabjait. Bárcsak nekem
adódtak volna fájó-ringató
tévészmeém, nem a jeges gyanú,
hogy nekik van lelkiük és nem nekem,
hogy meg fogom én bánni, vészesen,
hogy a mellemet csupaszon hagyom,
és oldalról sem vagyok biztosítva.
Az ész, az nem elég, mert betalál
az édes tévészmeék grillázs-golyója,
szétolvad bennem, szétolvad cukorrá,
hogy pusmogni valókat izzadok.
Megérezik rajtam a cukorszagot.
Hiába negatív: cukorszagú.
Hiába cinikus, van neki lelke.
A háta csupasz, védtelen, hazug.
Ezt mondták. Illetve némán nevettek.*

Mit tudsz te róla

*Mit tudsz te róla, ha folyton szereted?
A közelség még nem tesz vőlegénnyé.
Ha fogod a kezét, honnan tudod,
hogy milyen az, ha ő fog kézen? Ó!*

*Csukott szemmel térdelsz, mélyen leszívod
a hűségeskü édes illatát.
Teszed, igen, amit szerinted elvár.
De őt is látod, vagy csak magadat?*

*Tudom, van egyenlőtlen kapcsolat,
van hősi, elvakult odaadás:
van, akinek ez fekszik, így akar
megboldogulni. Akkor mi bajom?*

Véstem a padomba

*Fáradt akartam lenni és öreg,
közben dobolt bennem az ifjúság.
Rezignált lenni és reménytelen,
miközben hegyeztem a fületem,
és szégyelltem, hogy minden érdekel,
hogy ragad rám a tudás. Letagadtam;
görnyedni akartam a súly alatt,
keserű ráncot a szájam körül
a sok koravén konzekvenciától,
amikre futólag (csak futólag!) utaltam
ajakbiggyesztő hallgatók előtt.
Férfi akartam lenni, hallgató,
befelé forduló. Nos, ehelyett
nyitott könyvként kapott belém a szél,
borzolta hetykén a lapjaimat,
míg azt hittem, összeszedett vagyok,
és eszperantó jelmondatokat
véstem a padomba, nem volt nehéz,
(se a bevésés, se az eszperantó),
csak mindig, mindig a menekülés,
sövényen átugorni, könyveket
tucatjával eladni, menjen innen
minden okosság, pozitív erő,
győzzön a bánat. Mi lesz így belőlem?*

Meghosszabbított élet

*Csak arról képzelődni, ami ezerszer
lezajlott eddig. Csak arra áhítózni,
aminek láttad már minden részletét.
Minden rándulását és elernyedését.
Csak ahhoz közeledni, aki mindig
közel van úgyis. Nem azért, mert
segítened kell a képzeteknek. Dehogy.
Megnyugtató a varjak fekete repülése
nyolc óra körül reggelente. Azelőtt
öt perccel elképzelem, és éppen úgy lesz.
Azt is mondhatnám, hogy elterveztem.
Olyasmit kell képzelni, ami biztosan
megtörténik. Hiszen megtörtént régebben.
A képzelődés nem kaland. És nem
szerencsejáték. Nem is csak reménység.
Inkább egy jól megválasztott előjáték.
Tudom, milyen lesz. Az a boldogság,
hogy pontosan olyan. Nevezhetnének
gyávaságnak is. Hogy csak a ház fölött
kavargó varjakról álmodom hajnalban
makacsul. Ahogy a lábam elé ejtenek
egy-egy diót. Iszonyú munkával hozzák
idáig, hogy itt aztán elveszítsék. Én is
csak viszlek álmomban, mint egy titkot.
Nap mint nap meg kell fejteni. Sokáig
forgolódom, és eltervezem, mit teszek.
Pedig tudom. Nincs annál szebb terv,
mint ami már többször megvalósult.
Nincs nagyobb öröm, mint megálmodni
téged, aki itt voltál mellettem egész nap.
A megismételt álom az igazi csupán.
Elképzelni, hogy úgy élek, ahogy élek.*

Tettenérés

*Amikor este hazaérkezem,
ledobom a táskámat valahova,
kilépek hátul a verandára,
és hirtelen felgyújtom a villanyt.
Láthatóan meglepődnek a fák.
Vagyis tulajdonképpen nem látszik
semmi rajtuk, de érzem, hogy
rajtakaptam őket. Hogy egymáshoz
simultak a sötétben. Összeértek
itt-ott az ágaik. A vakítóan erős
villanyfényben is ugyanúgy állnak,
mégis meztelenül. Mint egykor
a sötét mozaikteremben, ha váratlanul
elszakadt a celluloid-szalag,
és felgyúlt a villany. Szétrebbentek
az egymáshoz bújt fiúk és lányok.
A fák nem tehetik. Esetleg a verebek.
Vagy a tücskök. De külön vannak
nappal az ágak mégis, bármennyire is
átnyúlnak egymáshoz. Esetleg
belegabalyodnak egy vállpántba
vagy egy felgyúrt szoknyába.
Ami a sötétben egészen mást jelent,
mint a napsütésben. Ez a lényeg.
Ugyanolyan közel, de másképpen.
Nem bennem van a különbség,
hanem bennük. Sohasem fogom
megtudni, hogy milyen volt a kert,
mielőtt villanyt gyújtottam. Pedig
nem változhatott. A látott világ
és a nem látható. A nézett kert
vagy a nem nézhető. A tetten ért halál.
Hogy gyaníthatóan olyan, mint az élet.
Egészen pontosan: mint a születés.
De ők tudnak valamit, amit én nem.
Alig várják, hogy leoltsam a villanyt.
Az élet csak nézés? Csak látás?
Megkülönböztetés? És semmi több?*

Metamorfózis

Egymássá kell változni.
Mássá, de nem akárkivé.
Azzá, akit szeretni próbálsz,
és többnyire sikerül. Micsoda
ostobaság, hogy férfi vagy nő.
Hiszen éppen ez a titka
a folyton újratermelődő vágynak.
Hogy a szerelemben nő lesz belőled.
Belőle pedig férfi. Attól függ,
ki mi volt azelőtt. Az eufória,
hogy mássá változhatsz.
Pontosan azzá, akire vágysz.
A kielégülés. Utána meg az enyhe
szégyenérzet. Mert néhány percig
vagy néhány óráig nem te voltál.
A szó szoros értelmében
összevegyültél valami mással.
Nem a haldoklástól félek,
hanem a haláltól. A többé
soha nem szűnő szégyentől,
hogy nem én vagyok.

Amikor te magad vagy a hely is

ii/11

*Ma hajnal előtt pár órával próbálok
elhagyni a sötétségedet, felébreszteni
a benned alvó fényt,*

*muszáj lesz lassan ünnepi arcodat is
megtalálni, kérj hozzá segítséget
a várakozás angyalaitól, hisz csak erre
vágynak valójában, tudod,*

*különben nem jön fel a nap reggel, és
ez most csak rajtad múlik pontosan.*

*A szavak néha olyan feleslegesek,
de leginkább persze akkor, ha valaki
azok nélkül is ért téged,*

*ez a legtöbb, vagy még inkább, érez,
érzi a lényed, lényeged, és beszélni
se kell hozzá,*

*csak ülni csendben, szavak fojtogató,
felesleges hálója nélkül, lélegezni.*

Nem fotózod le telefonnal a naplementét, nem érdemes, nemhogy a horizontális és vertikális teljességet nem tudja visszaadni a fotó, de még a percenként változó giccses színkombinációkat se, ezért állsz meg séta közben az elhagyatott kert mellett, ahol a hatalmas fehértörzsű nyírfa tetején hollófészek áróalkodik sötétben, de nincs benne senki, átszűrődik rajta itt-ott a fény, pedig milyen jó kontraszt lenne, a csupasz fehér ágak fölött fészekből kikandikáló markáns hollófej, nézne csak rád, meg sem próbálnád lefotózni, mert arra a mozdulatra talán örökre elszállna, amilyen okos és óvatos madár, repülne csak szemközt a lefotózhatatlan naplementével, te pedig nyugodtan hallgathatnál, figyelhetnél csak hosszan a történéseket minden kényszer nélkül.

Az utolsó levelet figyeled napok óta a kertben, az ablakból, kávéval kezekben meg-megállsz tűnődve, hogy milyen jól bírja a kapaszkodást, milyen jól bírod a figyelmet, szokássá vált már, megszokássá, amikor egy napsütéses-borús, változékony napon nem találsz a tekintetteddel, kicsit álldogálsz, keresed és megvan, ott lebeg a semmiben, ég és föld között, elengedte már a faágkezdet, de a szél jutalomból, hogy ilyen sokáig kitartott, emeli egyelőre, nem mozdulsz, a levél is mintha egyhelyben lebegne, pedig nem, biztosan a távolság teszi, a szél megemeli, leengedi, játszik vele, finoman ringatja a tenyerén, amíg lehet, majd persze szép lassan a fa alá teszi, a földre, azonnal kimész, hogy az utolsó őszi levelet eltedd emlékébe, lepréseld, vagy csak egy kötetbe könyvojelzőként, de mire megkerülsz a házat, körbemész, a levél már nincs sehol, ilyen nyomtalanul érkezik meg a tél.

A pincéből télire az erkélyről bementett muskátlikat ládástól felhozod a lépcsőforduló ablaka elé, bentre, és figyeled, hogy reagál a sötét és hideg után a melegre, fényre, az elhalványult levelek kizöldellnek-e még, és hogy a pincésötétben is tovább nyíló vörös virágai meddig bírják a változást, a téli álomból való váratlan felébresztést, nem lepődsz meg nagyon, mert a virágok hamar elnyílnak, ahogy az erkélyen is szokták, mint ahogy akkor, levágod őket, abban a tétova reményben, talán újak nőnek hamarosan, mondjuk karácsonyra, és leszedegeted az elszáradt leveleket, miközben a zölden megmaradtak még élettelibbnek tűnnek idővel, talán még a téli fény is tud csodát tenni, nincs más dolgod, várakozol.

Jó, hogy nem élsz örökké, gondolod
magadban, miközben hordod be az egyre
fogyatkozó tűzifát a kemencéhez,

már látszik a fatárolóban, ahogy fogy az idő,
nem ijesztő, nem vigasztaló, de jól látható,
egyre kevesebb a fa,

ebből jössz rá, hogy mégis örökké fogsz élni,
akár már ebben a pillanatban is, de akár
még ezen is messze túl.

Sokszor nem halunk meg

Már sötét van, mire hazaér. Könyökével nyomja le a kilincset, az ajtó könnyen jár, nyitva marad mögötte. Lihegve roskad le az asztalhoz. A férfi ugyanúgy ül, mint amikor az asszony elment, most egy gyufatartót fényesít. Feri, szólal meg az asszony, tedd be az ajtót. Csak ezután csókolják meg egymást sietve.

Visszahoztam, mondja Erzsí. Látom, válaszolja a férfi.

Itt marad, teszi hozzá az asszony. Akkor itt marad, feleli Feri.

Azt kérdezte, hogy te is beleegyezel-e. Azt feleltem, hogy bele. Jó. Eddig is itt volt. De most nem úgy.

Feri ránéz, aztán a gyermekre. Most nem úgy. Erzsí még jobban lehalkítja a hangját, mélyről szól, mintha a gyomrából jönne. Na most, mondja. Ferit nézi, de ölében a gyermek nyöszörögni kezd, ránéz, jajajaj, utánozza halkán, mintha baj lenne, a gyerek csitul. Erzsí hátát nyomja a szék támlája, egy vászonzsák van a hátán, benne konzerv, dobozos tejpor, könyv. Lehet, hamar össze lesznek gyűjtve. Addig itt marad. Csak aki kenyérjegyet kap, van a listán. A kicsi nem.

Akkor azért, bólint Feri. Azért, feleli Erzsí. Nem arra mondom, hanem arra, magyarázza Feri, hogy azt mondták nekünk, készülünk, a jövő héten messze visznek dolgozni. Hogy nem jövünk haza ebédre. Vigyünk ebédet. Ezt mondták, hogy a napokban csinálják.

Erzsí nem érti, amit Feri beszél, folytatja a magáét. Amíg kiengedik őket, addig, mondja Erzsí. Baj-e?, kérdezi. Eddig is itt volt, feleli Feri. Itt voltál, mi?, mondja most a gyermeknek Feri, ránevet. Már tisztára ide vagy növe, mi? Te Matyi.

Erzsí leteszi a gyermeket a székre, a gyerek nyöszörögni kezd, Erzsí szigorúban csitítja, ssss. Leveti a cipőjét, aztán visszamegy hozzá. Csendbe kell lenni. Mostantól nagy csendbe kell lenni. Feri egy apró, fodros szélű réztányért ad a gyermek kezébe, aki óvatosan és nagyon lassan nyúl érte, két kézbe fogja. Aztán lassan a szájához emeli. Éhes?, kérdi Feri.

Erzsí kibontja a gyermeket a pokrócból, leteszi a két brosurát és az összehajtott pelenkákat az asztalra. A Paul Ehrlich Orvostudományi Egyesület éves beszámolója tíz év előtről. Feri csodálkozva belelapoz, vörös ceruzával, lendületes vonallal néhány név aláhúzza benne. A másik brosurára az Ehrlich nőtagozat közgyűlésének vékony füzetkéje, az első oldalra zaklatott írással két laktímet véstek fel. Erzsí leveszi a gyermekről a két felső ruháskát, az alsót átizzadta. A kis ruhával indul ki az udvarra, meggondolja magát, a kemence korlátjára rakja száradni. A gyermek most összeráncolja a homlokát, mintha erőlködne. Feri és Erzsí figyelik, tekintetükkel segítenek neki az erőlködésben. Aztán a gyerek nyög, az arca kisimul, végül mosolyog. Gyere, kapsz tisztát. Erzsí leszedi a pelenkát, a gyermek lába közt felragadva a puha, nedves törlő, benne egészséges kaka. Öszszezajtja, megtörli a száraz résszel a fenekét, vizet akar feltenni melegedni.

A gyermek a széken mozogni kezd, lábujjait fogdossa, szétterpeszti a lábát, oldalra fordul, mindjárt legurul. Na, gyere, nagylány, veszi fel Feri. Erzsi begyűjt, aztán a kakás papírtörölt a tűzbe rakja, a nedves papír serceg. Feri a gyermek nyakát csiklandozza, a kicsi felvisít. Mostantól csendben, szól rájuk Erzsi.

Többet nem is kell menjél?, kérdi Feri. Úgy egyeztünk, hogy nem, válaszol Erzsi. Majd ha ki lesznek engedve. Fürösztí egy nagy zománcos tálban a gyermeket, aki visítani kezd örömeiben, Erzsi összehúzott szemmel néz rá. A tálat az asztalról a földre rakja, a gyermek hason fekvé csapkod. Erzsi ijedten szól rá, ahányszor hangosan kiált. Aztán egy csupor meleg vízben felold a halványsárga porból, és megeteti kiskanállal. Végül felülteti a székre, Erzsi a kezébe ad egy kis kenyérbelet. Amikor a kenyeret meglátja, a gyermek felnevet.

Feri fellapozza a kétnapos újságot, amit a városházáról szokott elhozni. Erzsi halkan énekel a gyermeknek a szobában, amíg elalszik. Egy nagy fonott ruháskosár a fekhelye, ahogy eddig is. Nincs benne a rendelet, mondja kintről Feri. Lehet, később lesz. Ez még tegnapelőtről való.

Ssss, feleli Erzsi, énekel tovább, Matyi nyöszörög a kosárban, Feri csendben olvas. A kosár recsegéséből hallani, hogy a gyermek még ébren van. A konyha és a szoba közti ajtót Erzsi résnyre hagyja, visszaül a konyhaasztalhoz. A könyvéért nyúl, Feri továbblapoz az újságban. Csak a zsidóvagyton, a zsidórádiók meg a zsidótelefonok, azt mind írják, mondja Feri. Ki lettél fizetve?, kérdi aztán.

Erzsi fekszik a hátán, a lába kihűlt, a teste megdermed, a dereka feszül. A hasa hirtelen fájdalmasan megnőtt. Feri a jobb oldalára fordul, Erzsinek háttal, de bal kézzel hátranyúl. Összekulcsolják a kezüket. Erzsié hideg és száraz, Ferié meleg, a nagy erős kéz melegíti az Erzsiét. Feri visszafordul felé, átkarolja a hasánál, de Erzsi a hátán fekvé marad. Feri karja nyomja a megnőtt hasát, Erzsi nem tolja el a kezét. Az ablaktáblák vékony rései közt besüt a hold. Feri lassan szuszogni kezd, előbb mélyen, aztán egyre halkabban és ütemesen. Matyi még cuppog, az ujját szopja, amit Erzsi nem enged neki, de most nem nyúl hozzá, hogy kivegye. A gyermek nyeldeklik, csámcsog, aztán csend lesz. Óvatosan átteszi Feri karját, aki most átfordul a másik oldalára. Erzsi felül, hallgatózik. Lehajol a kosárhoz. Közélről már hallja a szuszogást. Lehet, fel kéne venni és maguk közé rakni. Akkor jobban tudna aludni ő is. A gyermek éjszakára még sosem maradt náluk. Amíg lehetett, ő hordta vissza, amikor a cselédek már nem mehetek hozzájuk, akkor is gyakran ő vitte, a doktornő sokat dolgozott, egyedül volt a két gyermekkel. Azt tudja, hogy Matyi végigalussza az éjszakát. Jól eszik, jól alszik, jól kakál, mondták már az első héten a gyermekágyban. Ismeri születése óta, látta az üveges ajtón át, amikor felmutatták, Isten dicsőségére, leány!, kiáltott a keresztény nővér a Zsidó Kórház második emeletén, és fejfelé meglóballta az újszülöttet. Jobb a leány most, tette hozzá a nővér. Erzsi vitte be az ebédet, mert savanyú levest kellett vinni és azt nem adtak. A kórházból bőgve jött haza, addig bőgött otthon, amíg ki nem száradt.

Feri korán indul, a gyermek már fent van, csendben nézi a plafont, nézi az ujjait, halk hangokat ad, oldalra fordul. Mikor meglátja Erzsit ébredni, nyúl felé. Erzsi nem veszi fel. Nem szabad. Túl hozzám nősz aztán. A gyermek hangosabban kéri, hogy vegye fel, Erzsi odahajol hozzá egészen közel. Ssss, csendbe kell ma-

radni, néz az arcába komoran. Nagy-nagy csendbe kell maradni. De a gyermek csak nyújtózkodik felé, belekap az ingébe, Erzsi lefejtja a kezét, és az ujjával fenyegeti. Aztán énekelni kezd az ágy szélén ülve, a gyermek megnyugszik és elcsendesedik. Szívem, szól ki Erzsi a férjének, hozzál friss újságot. Kell tudjuk, mi van. Én ma nem megyek ki.

A gyermek felhúzza magát a kosárban, ül.

Kapsz ma egy bölcsőt, Matyi, lép hozzá Feri és megkoppintja az orrát. A gyermek nevet. Ül a baba. Vegyed ki, hogy mozogjon, mondja Feri. Csak felsúrolok, feleli Erzsi. Amíg Erzsi súrol és a szoba padlója szárad, a résnyire nyitott ablakon behajtva hagyja a sötétítő táblákat. A gyermek fakanalat kap és egy tiszta törölt, amit rág. Amikor nyöszörögni kezd és Erzsi felé nyúlkálni, hogy vegye fel, az asszony halkán énekel neki. Hát azt tudod, hogy, és új dalt kezd. „Szállást keres a...” Szentségit, csattan fel, belerúgott a vederbe, kiloccsant a víz. A dühös hangra a gyermek elpityeredik. Na, hadd el, szól neki csendesen, akkor ezt: „Hol jártál az éjjel, cinegemadár?” Miután végigénekelte, felegyenesedik, szétnéz, majd a gyermek felé bólint. Bizony hogy hol jártál. Te aztán jól el vagy menve hazulról.

Késő délután van, mikor Feri hazajön, megcsókolja Erzsit, most hosszabban öleli, jobb kézzel, amiben a régi bőrtáskát fogja. Aztán a kosarában a gyermeket az orra hegyén megcuppantja, a kicsi kacag, csiklandozza Feri rövid, tüskés bajusza. Matyi még sosem kapott férfitől csókot. Nem fog emlékezni rá, a gyermek mindent elfelejt négyéves koráig, írja *A modern gyermek* című könyv, Schmiedné dr. Kálmán Erzsébet könyve. Erzsi kapta egy családnál, mikor először állt be gyermek mellé. Még éppen friss asszony volt.

A fásszínből Feri két széktámlát hoz, leszedi a hajlított támlarészt, kis lábakat szegel a ruhás faládjára, aminek a teteje hasadt. A ládában a gyermek már nem fér el, csak ülve. Erzsi kisúrolja a ládát, aztán Feri a két a hajlított támlát szegezi rá alulról. Az újságot elfeledted, kérdi az asszony, míg vacsoráznak, főtt krumpli, friss hagyma a tavalyi hajtásokból, egy-egy tojás. A gyermek a kosárban ül mellettük, kenyérbelet rág, Erzsi kiskanállal összetört krumplit ad a szájába. Feri odanyújtja neki a hagymát, Matyi óvatosan fogja, beteszi a szájába, elfintorodik, aztán sírni kezd. Csendbe, szól neki Erzsi.

Vacsora után kiterítik az újságot, Feri kettőt is vett. Van benne? Feri nem válaszol, lapoz, fejét balra fordítja, hogy lásson a jó szemével. Az első oldalon semmi. Lapoz. Itt az van, hogy a határsávból telepítik ki.

Onnan már rég ki lettek, feleli Erzsi, volt a gazdájának egy rokonja, akit át-dobtak a határon Ukrajnába.

Semmi, lapoz tovább Feri, csak hogy Miskolcon csinálták meg a gyűjtést. És a kijárási tilalom. És a színház. A színházban műsort adnak, de azt írja, hogy teljesen indokolatlan a közönség távolmaradása. Valami operai előadás. Hát akkor most nem megy a nép a Nemzeti Színházba, azt jelenti. Te, mondja Erzsi, és szünetet tart. Feri, van egy darab, ami a megszállásról szól, itt játszódik Erdélybe, mai darab, olvastam riportot róla. Lehet, valami szép irredenta darab, *Péter* a címe. Mostan már nem adnak neked szabadjegyet a városon?

Amíg itt van, nem megyünk sehová színházba.

Te, melyik megszállás?, mondja aztán Feri lassan és komolykodva. Hogyhogy melyik?, kérdi Erzsí csodálkozva. Miért, most nem vagyunk megszállva? A mostaniról persze nem csinálnak darabot, mondja Feri. Könnyű a régi dologról. Mindegy, most úgyse járunk a színházba, szégezi le.

Erzsí összehajtja és lesimítja az újságot, aztán hirtelen felkapja. Jesszusom. Itt van, utolsó oldal. Mindjárt felolvasom. Feri a fejével Matyi felé int: a gyermek előtt? Erzsí vállat von, úgyse érti. Feri közel hajol az újsághoz, miközben Erzsí is olvassa. Példás rendben és micsoda?, Erzsí elhúzza Feri kezét az újságról. Az asszony sokkal gyorsabb, Feri szótágolva olvas, ajka mozog, az összetett szavakat kétszer is elolvassa, előbb az egyik, aztán a másik szót, aztán összeteszi a kettőt. Kényszerlakhely. A nehéz mondatokat megismétli: befogadására alkalmas épületeket bocsásson rendelkezésre. Megismétli: bocsásson rendelkezésre. Kényszerlakhelyre való átcsoportosítását. Kényszerlakhelyre költözködő, szótágolja. A hatóságok által előre megállapított tervek szerint. Ez mit tesz?, kérdezi Feri, de Erzsí még olvas. Felkészülten várta a hatóságok intézkedéseit, folytatja a férfi. 19 ezer négyzetméter fedett terület 16 ezer és hétszázötven embernek.

A lakásokat lepecsételik, teszi hozzá gyorsan Erzsí, aki már a vége felé tart a cikknek és újakezdi. Helyére munkáscsaládokat költöztetnek, 1-2 szoba-konyhát kapnak. Feri hangosan megjegyzi, hogy ha beköltöztetnek másokat a lakásokba, akkor, hát akkor az azt jelenti, hogy oda nem jönnek vissza a következő hóban.

Erzsí olvassa megint előlről az írást. Hogy lehet ott alunni, ha ennyi hely jár egy embernek?, kérdi halkán. Gyárban fognak lakni? Már ott vannak, feleli Feri, azt írja. Van egy emberünk Váradról, egy nagy kalapos kommunista, akinek már nincs kalapja, mert rögtön lefognák. Ő mondotta, hogy ott már megcsinálták. De ott utcákat jelöltek ki, ahol kell lakjanak. Váradon lakásokba laknak, teszi hozzá.

A gyermek kidobja a rongyát a bölcsőből, nyújtja a kezét, míg ők ketten az asztalra hajolva olvasnak. Erzsí szoknyáját éppen eléri, belekapaszkodik, húzza, az asszony most nem törődik vele. Matyi fogja két kézzel, erősen, húzza fel magát, fel akar állni. A bölcső ring, mind jobban kileng, a gyermek a bizonytalan felületen egyensúlyoz, majd jobbra lendül, a bölcső felborul, Matyi arca esik a konyhakövön. Erzsí felsikolt, a gyermek, mint aki meglepődik, előbb nagy levegőt vesz, aztán hangosan ordítani kezd. Vérzik az ajka, beütötte a homlokát a szemöldöke felett. Erzsí csitítja. Gyorsan kést kap elő a fiókból, a hideg pengét rányomja a homlokára, a gyermek még hangosabban visít. Az asszony ölbe veszi, ringatja. A gyermek ajka véres nyomot hagy Erzsí vállán. Feri mindkettőjüket átöleli, Matyi lassan elcsendesül, hüppög. A homlokán tojás alakú dudor nő. Jesszusom, máris, sóhajtja Erzsí, még soha semmi baj nem történt a gyerekekkel, mióta ügyel rá. Az asszony hideg ecetes ruhát tesz a dudorra, majd bekötözi Matyi fejét. Török basa, mondja neki Feri, és megcsiklandozza a hasát. A gyermek nevet.

Nem tud elaludni, ahányszor bele akarják tenni a kosárba, a szája elkeskenyedek, pityeregni kezd. Visszateszik a bölcsőbe. Erzsí almát hámoz, a lassan tekeredő héj belelóg a bölcsőbe, a gyermek a himbálódzó héj után nyúl. Erzsí a szeme sarkából figyel, Matyi nyögdecsel, Erzsí lábával ringatni kezdi a bölcst. A gyerek ülve elalszik. Erzsí óvatosan kiemeli, át akarja tenni a kosárba, amint lefekteti, Matyi felébred, megint sírdogál. Csend legyen már, szól rá türelmetlenül. Ha egy szót hallok, dádá lesz. Szigorúan néz rá. Kimegy a szobából.

Feri azt mondja, hogy ma direkt fel volt küldve a város másik végébe, fel a gáterre, a villanytelepre, ázni kellett, vezetéket elvezetni. Ázni. Lakatosnak, érted? Hogy ne lássák, hogy mi van a városon.

Feri újságot vesz elő, Erzsi egész este az újságot forgatja. Akkor igaz, mondja végül. Azt mondta, viszik munkára őket. Feri csodálkozik. Benne van az írásban, hogy viszik munkára? Nincs, de a doktornő azt mondta, hogy őnekik azt mondták, hogy munkára lesznek elvive. Kenyérmezőre. Egy ilyen helyre viszik. Kenyérmező?, kérdezi csodálkozva Feri. Nem lenn van délen? Nem, ez egy másik Kenyérmező, Magyarországon. Feri bemegy a szobába, a gyerek nyitott szemmel fekszik a kosárban. Feri int neki, hogy csendben kell maradni. Előveszi egy ládából a térképét. A térképnek bőrtokja van, részletes, nagy térkép, még az első háború előtt csinálták. Hosszan keresgél. Majd holnap napvilágnál jobban meglátod, mondja neki Erzsi.

Az asszony már hálóingben ül, lábat mosott, Feri még mindig keres. Jól emlékszel a nevére? Kenyérmező?

Reggel Erzsi ebédet csomagol, kenyeret, vékony szelet szalonnát, hagymát, almát. Feri estig nem jön haza, mondja, beteszi a nótakönyvet is. Erzsi csóválja a fejét, már megint nótakör. A nótakör, magyarázza Feri, István műhelyében lesz most, az a legnagyobb. Erzsi megöleli Ferit, a férfi is úgy öleli, csókolja hosszan. Vigyázzál, mondja neki az asszony. Te is vigyázzál, nevet Feri, és halkán hozzáteszi, ne félj semmit, tőlünk még senkit el nem vittek, bezzeg a kommunisták mind buknak le. Feri mondja, milyen kómikusak a polgári elemek, amikor munkásnak vannak öltözve, s jönnek a gyűlésbe. Bubi is ilyen kék nadrágban jár. Édesanyához is belépek, üzensz-e neki, kérdi Erzsit.

Mondd neki, hogy drága édesanya, most ne jöjjön Erzsihez, kiütéses beteg, ragályos. Nem kell tudja.

Viszont zsírt küldjön, mi?, nevet Feri. És vásznat, rossz vásznat, teszi hozzá Erzsi. Feri azt kérdi, mit mondjon, mire kell. Mondjad neki, hogy varrok alsóinget, gagyát, mert azt el lehet adni. Feri csókkal és puszival búcsúzik a hölgyektől, Erzsi az ajtóból halkán mondja, ne puszilgasd mind, aztán mikor kell elmenjen, akkor ríni fogsz. Nem kell idenövesztteni.

Akkor téged puszilgatlak. Te nem mész sehova.

Állnak, nem tudnak elválni, Ferinek már indulni kéne megint a gáterre. Biciklivel jár, dinamóssal, hátra ügyes kosarat is szerkesztett magának, abban van leszíjazva a táska, az ebéd, még kesztyűt is visz magával. Kis vászonzsákba újságpapír közé pakol két gyufatartót, fodros szélű kistányért, hamutartót, egy kisebb és nagyobb Mátyás-képet, hogy majd beadja a kereskedőnek. Tétován nézi, aztán kiveszi. Erzsi kérdőn pillant rá. Nincs már aki eladja, mondja Feri.

Erzsi ül az ágyban, odahúzta az ölébe a könyvet, hogy olvasson, mert hamar vissza kell küldeni, s tegnap semmit nem haladt. Az ablaktábla résnyire nyitva, szellőzik a szoba, bejön a fény is. Olvasás helyett nézni kezdi az alvó gyermeket. Éjszakára oda kellett venni maguk közé, mind nem tudott elcsendesedni, folyton felébredt, sírt, nyöszörgött, a feje vörös volt már a sírástól. Erzsi nyugtatgatta, simogatta. A gyermek aztán kimerült, szinte egyszerre aludtak el mind a hárman. Éjszakára levették a kötést a fejről, a dudor még látszik, az ajkán apró vágás. Az ornyergében egy karmolás, amit Erzsi csak most vesz észre. Matyi a

hátán fekszik, szája résnyire nyitva. Jó-e neki, hogy a hátán fekszik? Nem kéne oldalra fordítani? Mennyit feküdhethet a hátán? Meg kell néznie a könyvben. Este majd tesz egy kispárnát a kosárba, akkor jobban oldalra tud támaszkodni. Kéne egy kiságy neki. Nem fordítja meg, nehogy felébredjen. De a gyermek megnyújtja a nyakát, nyel, kicsit megemeli a kezét, aztán a kéz visszahuppan, a kis test oldalra fordul. Alszik tovább. Erzszi kinyitja a könyvet, olvassa *A szent szégyent*.

Az udvar felőli ablakra Erzszi vastagabb függönyt keres. A vékony függönyön beláthat a hátsó szomszéd, aki az ablaka előtt jár el. Egy agglegény, akinek egy kamarája van mindössze, és hordárként dolgozik a vasútnál. Végül egy nagy abroszt kötöz fel, amit a nagyanyja hímzett hozományként, kötöket varr rá. Akkora abrosz, amekkora asztala sosem volt Nagy Ferencnének. A konyha felőli ablakon sosem volt függöny, most oda is kerül két hímzett törülő, amit eddig se-lyempapírban tartott.

Vizet langyosít, gyermeklisztet kever össze, mindössze egy evőkanál kell. Négy dobozzal hozott tápszert, és egy konzervtejet. A négy doboz másfél óra elég, kiszámolta. Vagy kettőre is, ha spórol vele. Addigra vége lesz. Spórol vele inkább. Puliszka az ebéd, Erzsinek ecetes hagymával. Tej kéne, elfeledte mondani Ferinek. Majd átmegy az első szomszédhoz, ő járat tejet, faluról hozzák hetibe kétszer. Matyi apró, hámozott almadarabot kap, kenyeret. Egész nap ráгна, talán már fogzik. A rongyikát szopja, rágcsálja. A gyermek ujját Erzszi mindig kiveszi a szájából, nem helyes, inti. A felsúrolt szobába pokrócot tesz a padlóra, székkal, párnával rakja körül. A gyermek a hátán fekszik, aztán oldalra gurul, kúszni kezd. Mászik. Belekapaszkodik a székbe. Odahúzza magát, visszahuppan, oldalra gurul. Aztán elfárad, hátára fekszik ismét. Nyújtja a kezét Erzszi felé, aki ruhát foltoz, az asszony inti a fejével, hogy nem veszi fel. Matyi nyújtózkodik. Erzszi rongyot akar adni neki, a gyermek eldobja, hangosan sikkant. Csend, te, súgja Erzszi szigorúan. Nem szabad hangosan. Baj lesz, ha ordítasz. Matyi nyújtózkodik, kiabálni kezd. Erzszi leteszi a varrást, odahajol az arcához. Felemeli, de szigorú arccal fogja, a gyermek megszeppen. Beszédet tart neki. Halkan szól, de erélyesen. Ide figyelj. Ide figyelj, te értelmes gyermek, Székely Matild. Neked most nagy csendbe kell lenni. Megértetted? Ha nem leszel csendbe, elvisz a... Elvisz a fekete ember. Megértetted? Csendbe kell lenni. Nagy csendbe.

Erzszi visszateszi a pokrócra a megszeppent gyermeket, Matyi néz üres tekintettel. Erzszi figyel. A gyermek szája keskenyedik, szája sarka húzódik lefele, sírni készül. Erzszi énekelni kezd. „Árva madár miért keseregsz az ágon, nem csak te vagy elhagyott ez a világon. Nekem sincsen édesapám, se anyám”. Na, édesanya épp megvan. Milyen bús nóta ez a csíki nóta. Énekeljünk a Feri bácsiéből inkább. Valami vidámabbat. Na, most egy se jut eszembe.

Guten morgen, köszön el Feri a papagájoktól. Buták vagytok, csak németül tudtok megtanulni. A papagájok hangos csapkodással, cserregéssel válaszolnak a férfinak. Feri megcsókolja Erzsit, későn jön, mondja, nótázik ma. Orrával megböki Matyit a homloka közepén. Matyi meglepődik, aztán felnevet. Ül a székben két párna között, rágja a gumijátékát. Te, vegyél va-egy dudlit a gyermeknek, kéri Erzszi, mondjad, hogy nem szopni kell, hanem fogzik. Azt mondtad, nem szabad neki, válaszol Feri. Hát most már mi mondjuk meg, mit szabad, mit nem.

Pénzed van-e? Úriember nem jár üres zsebbel, mondja Feri. Kések el, háromnegyed hét van. De nincs egy patika se. Mind be lett zárva. Át kell vegyék, s akkor nyitnak. Elvették mind, mondja Feri dühösen. Nem kajtatok én most patika után.

Péntek van, Erzsi takarít minden pénteken. Beáztatott borsót tesz fel főzni, az első levét leönti, mert az csinálja a belekben a szelet. Tesz bele zöldséget, szárított tarhonyát a végén. Neked majd szét lesz passzírozva, ne félj semmit. A gyermek spárgával összefűzött diókat csörget, amiket Feri fűrt ki neki. Egyiket a szájába veszi.

Megszólalnak a szirénák. A fene hogy ott egyen meg, mérgelődik Erzsi. Már reggel is kell csináljátok.

Néhány perc múlva hatalmas dörrenés rázza meg az ablakot, a szirénák folyamatosan zúgnak. Újabb becsapódás. Erzsi felkiált, gyorsan nyitja az ajtót, egy embert lát futni az udvaron. Az óvóhely a szomszéd utcában van, belép a cipőjébe, felkapja a gyermeket, indul ki. Visszaszalad, a levest elhúzza a kályha szélére, egy csupor vizet önt be az égő fára, felcsap a füst. Újabb fülsiketítő dörrenés, ablakcsörömpölés, zúg az ég, folyamatosan bombáznak. Erzsi elhúzza a konyhasztalt, felnyitja a pincelejárót, visszaszalad egy pokrócért, nehezen egyensúlyozva a gyermekkel és a pokróccal lemegy. A gyermek a kapkodásban némán ül Erzsi karjában, majd amikor a sötét pincelejáró fedele lecsapódik, felsír. Egyre hangosabb az égzengés. A zúgás, a folyamatos robbanások hangja lehallatszik. A pincében Erzsi csak guggolva tud haladni, a ruhája széle beakad a lépcsőbe, elhasad. Leül egy félig tele krumpლისsákra, a pokróccal betakarja a gyermeket. A pince nyirkos és sötét, gyertyát nem hozott. Bal keze remeg, a bal combja is, amin a gyermeket tartja. Egész közelre esik egy bomba, a pince falán pereg a vakolat. Meleget érez szoknyáján, bepisilt. A gyermeket egészen rászorítja a testére, úgy fogja, jobb kezével is tartja a remegő balját. A szorításban Matyi megnyugszik. Végig alszik, amíg tart a bombázás. Mélyen, nyugodtan.

Sokáig hallatszik a két elnyújtott jelzés, a légiriadó elmúlt.

Miután minden elcsendesedett, Erzsi sokáig marad még. Próbál felállni az alvó gyermekkel, de a bal oldala, mint a rongy, csuklik össze. A szája sarka, az ajka, keze, lába még mindig reszket, a bal szemét alig tudja kinyitni. Jobb kezére támaszkodva alulról próbálja kitolni magát. Aztán fogja a pokrócot, belecsavarja Matyit, leteszi maga mellé, miután a sötétben kitapogatta, hogy van-e valami a földön. Csak szétszórt krumplik és hagymahéj.

Verik az ajtót kívülről. A kilincset nyomják, be van riglizve. Erzsi, az isten áldjon meg, Erzsi, nyisd már ki. Erzsi!

Az asszony nehezen feltornázza magát fél kézzel a lépcsőn, a bal karja nem fog, a bal lábát is húzza. Feri áll porosan, zihálva az ajtóban, inge a vállnál elszakadt, keze véres. Gyermek. Hozzad fel a pincéből, feleli Erzsi. Feri kapja az elem-lámpáját, na hál' istennek, szalad le a lépcsőn, Matyi hunyorog, mikor felérnek a fényre. Te, ez a gyermek végig úgy aludt, mint a tej. Hát mit akarsz, feleli Feri, tudja, hogy mi a jó. Ha bombáznak, közel a szabadulás.

Idejöttem, hátha valami megváltozik

regényrészlet

Legfeljebb harminc kiló, a kulcscontján megfeszült a ráncos bőr, a lapockái apró, csökevényes szárnyak. A pálcikalábai kilógtak a takaró alól, a szeme szürke, vizenyős. Az utolsó képem róla. Ötödször vagyok ebben a kórteremben. Az ágy üres, de látom a lepedő gyűrődéseit, a test körvonalait. Csak suttozni tudott, a padláson két csirke, a hűtőben találsz minyont, valami bacilus van a levegőben, valami nagyon kevés a szervezetemben. Néztük egymást, ő beszélt. Úgy beszélt hozzám, mintha a lánya lennék, aztán a férjét kereste, szidott. Forgasd el a tévét, hogy jobban lássam, de itt nem volt tévé, csak gurulós szekrények és infúziós állványok. Az ablakrácson túl kémények halvány füstje, a párkányon galambok. A galambokról azt hitte, a rokonai, akik el akarják venni tőle a pénzét. Közben rázkódott, a fogai összekoccantak a szájában. Reszkető csontváz, egy csomag szétszóródott francia draszté. Nem engedem be őket, nem engedek be senkit, kincsem. Kincsem. Ugyanazzal a hangsúllyal ejtette ki a szót, mint húsz évvel ezelőtt. Öntudatlanul ült az ágyon, párnákkal felpolcolva, egy másik világban, mégis felismert. Kirázott a hideg.

Nem értettem, hogyan élte túl az első éjszakát. Alig volt pulzusa, és az állapota azóta sem javult számottevően. Szerettem volna optimista lenni, de sajnos nincsenek csodák. A hűtőszekrény bekapcsol, a zúgás elnyomja a doktor hangját, a háta mögött piros műanyag macska integet. Anyámtól tudom, hogy a piros szín az egészséget jelképezi. A gázcsövekről színes girlandok lógnak, a függönyrúdon karácsonyi égősor, a kanapén pálmafás plédék. A doktor csillogó szemüvegkerete. Megpróbálom kibetűzni a nevét, de csak a piros keresztet látom az ingzsebére csíptetett kártyán. Bemutatkozáskor drága hölgyemnek szólított, megszorította a kezemet, és csak nehezen engedte el, közben hosszan a szemembe nézett. Ez a legrosszabb típus. A hangja távoli, színtelen, a beteg vércukorszintje, a beteg veseelégtelensége, a beteg szívmeagnagyobbodása. Beteget emleget, de úgy érti, halott. Fogadja részvétem. Nem hittem volna, hogy könnyezni fogok. A világ legszomorúbb társalgója. Egymáshoz csavarozott várótermi székek, gumitalpú mankók, összecukott tolokocsik, nincsenek csodák. A defibrillátor mellett tökéletes férfi felsőttest. Csukott szemű, meztelen, kar nélküli terminátor. A vállcsonkban csavarfurat, duzzadó mellizmok, fénylő műanyag mellbimbók, bordák, köldök. A doktor a kezét nyújtja.

Egy hónapig tartott az egész, az alatt szinte semmit sem változott. A ráncai elernyedtek, az arcán tucatnyi tyúktaréj. Szórszálak az állán, talán még most is növekszenek. A bőre mintha átlátszó lenne, kirajzolódnak a csontjai. Halványvörös foltok a nyakán, a vállai kilógnak a lepedő alól. A neonfényben mintha vibrálna az arca. Amikor még élt, mindig ugyanolyan tekintete volt, dacos, férfiasan kemény vonalak. Szeretném még egyszer látni a szemét, hátha találok benne valamit, együttérzést, magyarázatot, de minden üres. A falicsapból csöpög a víz. Valaki a folyosón csoszog. Szürke fémszekrények, gurulós fémkocsik, hideg. Idejöttem, hátha valami megváltozik, de nem történt semmi.

Az elkerített tölgyesben dámszarvasok ácsorognak. A drótkerítésbe kapaszkodom, soha nem láttam még ilyen közlől ők. A hímek agancsa bársonykorona, mohával benőtt lapát, a szemükben beletörődés. Megbabonáz az állatok egykedvű kérdése, visszaöklendezik az ételt, majd újra lenyelik. Képesek napi nyolc órán keresztül ezt csinálni. Legszívesebben átmásznék a kerítésen, lefeküdnék a dámszarvasok közé. Szalmát rágnék, várnám az estét, az éjszakát, a reggelt, a hajnali harmatcseppeket, a friss szalmát a vadetetőben. Így telnének az órák, a napok. Az égbolt halvány drapéria, belesimul a napfény, a levegő lassan melegíti az arcomat. Körülöttem minden kora tavaszi zöldben. Ha sokáig nézem a dámszarvasok pötyyeit, elszédülök.

Anyám kocsija bármelyik pillanatban befordulhat a parkolóba, nem szokott ennyit késni. A narancssárga szatyrot szorongatom, még mindig nem kopott le róla a Centrum Áruház felirat. Nagyanyám kórházi holmijai, a nővér nyomta a kezembe. Nem volt erőm átnézni, csak annyit láttam, hogy benne van a kedvenc hálóingje, amit saját maga hímzett. A kedvenc hálóingje, a kedvenc csárdája, a kedvenc vadpörköltje. Megkondul egy harang, még mindig csak dél, jó lenne már túlesni ezen a napon.

Anyám rendel egy kávét, a csárda előtti hosszú egyenesben majdnem elaludt. Ez hiányzott volna csak, még egy autóbaleset. Egyedül vagyunk az étteremben. Halkan szól a rádió, a konyhán arról beszélgetnek, hogy ki kellene próbálni a robotot. A bejárat mellett régi kredenc, üveges vitrinnel, lakkozott székek, elektromos gyertyák. Az étlapot lapozgatjuk, a félkilós műbőr mappában laminált oldalak, zsírtól ragacsos műanyag, baconos sertésszelet, kijeji jércemell, cigánypecsenye, betyártál. Anyám szerint gyerekkoromban szerettem, ha itt ebédeltünk. Én nem emlékszem másra, csak a vadasparkra, a gesztenyepürére, és az általános iskolai ballagásom bankettjére. Az ünnepség végén apám Balogh Julcsit ölelte, összetévesztett vele.

Közöttünk egy ideje a halál jár. Egyikünk sem gondolt bele, mi lesz akkor, ha nagyanyám meghal. Megbénít a tudat, hogy el kell intézzük a temetését, apámról nem is beszélve. Tudom, hogy anyám is ugyanerre gondol, miközben gépiesen beszél arról, mikor evett utoljára brassói aprópecsenyét. Én cézár salátát rendeldek, kevés öntettel, ha végre megjelenik a pincér. Az anyám feje fölött lógó

festményen karikás ostort pörget egy csikós. Felhozom anyámnak az integető macskát, de rögtön megbánom. Semmiről sem akar tudni, ami a nagyanyámmal kapcsolatos. Egyikünk sem akar beszélni arról, ami az elmúlt néhány hónapban történt. A csipkefüggönyön keresztül látom, hogy a dámszarvasok az itató körül gyülekeznek, a kemence előtt zümmögve gurul el egy robotporszívó.

Az otthon nemcsak a pokol. Szánkózunk, tollasozunk, társasozunk. Megnéz-
zük a Toy Storyt a városi moziban, kapok pattogatott kukoricát, anya nevet.
A nappaliban apámmal Első Emeletre táncolunk, a kezéből mikrofont formál,
éneklí a refrént. A karácsonyfa tetejére minden évben én tehetem fel a csúcsot.
Apa felemel, kalimpálok a levegőben, eljátszom, hogy félek. Verset szavalok a
szomszédoknak, én szavalok a legjobban a lakótelepen. A lakótelepen megnyílik
a kisbolt, bevezetik a kábeltévét, anyám videóra veszi a klipeket az MTV-ről.
Apámmal nézzük a Sky Channelt, egyetlen szót sem értünk az adásból, de ami-
kor a műsorvezető nevet, mi is nevetünk. A zsebpénzemből tölcseres jégkrém
veszek. Ellopom anya sminkkészletét, összekenam magam a rúzzsal. Nézd,
anya, nem jön le a körömlakk, hiába sikálom. Bújócskázunk a panelek között, a
legjobb hely a lépcsőházak alatti sötét betonkocka. Tíz, kilenc, nyolc, hét, eltaka-
rom a szemem, eljátszom, hogy nem félek, alig várjuk, hogy apa kiküldetésbe
menjen, hogy bárhová elmenjen, hogy végre elbiciklizhessünk anyával a kínai
büfébe. Még újak a székek, csípi az orromat a műanyag szag. Nézd, anya, beleáll
a kanalam a ragacsos lébe, pedig ez egy leves. Közelebről megnézve réparesze-
lék, gombadarabok, húscafatok, téglalapok, kockák. A téglalapok bambuszrü-
gyek, a kockák tofudarabok. A fafűlgombán nevetek. A kínai néni mögött inte-
gető macska, a kezemben szerencsesüti, amit el kell törni. Hat, öt, négy, meg-
eszünk egy zacskó dianás cukorkát, és berúgunk tőle, nevetünk. Vagy azt
képzeld, hogy berúgunk tőle, és nevetünk. Én is kapok egy lakkcipőt, aminek
kopog a sarka, azzal alszom, abban megyek az üvegviszaváltóhoz, apa leszid
miatta. Fára mászunk, íjat készítünk, sokszor találok a céltábla közepébe, a fiúk
irigykednek. Felraknak a kismotorra, robogunk, köhögünk, porzik utánunk a
dűlő. Estig csavargunk a kukoricatáblák között, apa leszid miatta. Arany alma
arany ágon, mi a legszebb a világon, anyával esténként verseket szavalunk,
együtt énekeljük az angol ábécét, tanuljuk a számokat, three, two, one, aki búj,
aki nem, megyek.

Az elsuhanó fák ágaiban nagyanyám kezét látom. A göcsörtös, kerges bőrét, a
szeme a felhőkben úszik. Kopár, fénytelen táj. Leeresztett sorompók, néhány
csillogó sárfolt. A fémoszlopok földbe ásott robotok, a villanykábelek a végtelen-
ben találkoznak. Madarak alszanak a távvezetékeken, apró, fekete hangjegyek
az alumíniumszürke égen. Milyen jó volna, ha most itt lennél.

Neonok vibrálása, nagyanyám jéghideg bőre. Míntha áramütés ért volna, ami-
kor megérintettem a karját. Még most is összerázkódom, ha erre gondolok, bi-
zsereg a lábam, a karomon feláll a szőr. Csak a testem reagál, dermedten nézem,

idegen. Belül üres héj vagyok, mintha elfelejtettem volna, mit jelent érezni. Az aszfalra leszáll a pára, a szürkületben minden fekete-fehér. Az árok mentén sűrű bozótos, kettéhasított fatörzsek nyúlványai. A táj csupa sebesülés. Lánctalponyomok a földbuckák között, lezárt bekötőutak egymás után. Az út szélén fabódék, figyelmeztető táblák, megállni tilos, belépni tilos. Életveszély, halálfej, sár és sár és sár és sár. A katonai gyakorlótér élettelen pusztaság. Seholy állat, egy virág, egy szín. Nem fékezek a kanyarokban, csak leveszem a lábam a gáزرól, apám büszke lenne a mozdulataimra. Ezek nem is kanyarok, ezek csak enyhe iránymódosítások. A kocszi rázkódik a bukkanókon. Világoszöld kartonfenyő a visszapillantó tükrön, narancssárga szatyor az anyósülésen. Szorít a mellkasom.

Monoton út, egyik falu a másik után, bármelyik lehetne. A templomnál jobbra, át a patak fölött, az autóröncs mellett, az italbolt előtt, az utolsó utcáig. A házsorral szemben kukoricatábla, az árok mentén sűrű bozótos, madarak alszanak a távvezetéseken, a villanykábelek a végtelenben találkoznak, egyik falu a másik után. Gyerekkoromban a nyarakat a nagyanyámnál töltöttem, az ötödik ház az utolsó utcában. A csibékhez nyúlni tilos, a kukoricadarálót bekapcsolni tilos, nehogy levágja a karomat a gép. Egyik nap a karomat, másik nap a kezemet, a nagyanyám hol a kezemet mondta, hol a karomat. Átkarolok a kismotoron, a fejemet a hátadhoz szorítom, robogunk, ez is tilos, letöröm a kezedet, ha még egyszer elmész velem. Hátra kötöm a sarkadat, szíjat hasítok a hátadból. Másnap fánkot süt, kenhetek rá lekvárt, kakaókrémet is, mosolyog, megsimogatja az arcomat. Csak meg ne égesd a nyelvedet, kincsem. A sparheltben lassan elalszik a tűz, a tetején kattog a vaslemez. A bojler mellett bekeretezett kép, a nagyapám egyenruhában, puskával az oldalán. Anyám szerint szerettem őt, de én nem emlékszem semmire. A nagyanyám egyik kezében fakanál, a másikkal simogat. Érzem az ujjait a bőrömmön, honnan jön ez a hideg.

Nagyanyám körvonala az üres kórházi ágyon, nagyanyám holtteste a kórház alagsorában. A hímzett hálóing és a fejemben visszhangzó tébolyult suttogás. Látni anyámat, érezni a törekenységét, miközben apám ott kísért közöttünk. Még egy temetés. Kétszázhetven kilométer, keresztül a pusztán, aztán a dombokon. Felkanyarodom a keskeny, meredek utcába, remeg a lábam, amikor behúzom a kéziféket. Felvillan a karórám számlapja, a pulzusom kilencvennyolc. Nem szállok ki a kocsiból, csak nézem a sötét ablakokat, a kerítéslécek körvonalait. A mi házunk. Az erdő felől rávilágít a hold, fátyolos, enyhe fény, a szemem lassan hozzászokik. Az éjfék égbolton ezer csillag világít. Néhány sötét folt, a kémény tömbje, a fenyőfák szabálytalan nyúlványai. Hetvenkilenc. A szélvédő lassan bepárasodik a leheletemtől. Kiszállok a kocsiból. Rozsdás, súlyos vaskilincs, a faragott nagykapun tizenkét tulipán alakú lyuk. Belenézek az egyikbe, az udvar sötétjébe, a semmibe. A következő lépésnél bekapcsol a mozgásérzékelő.

Nagyanyám kegyetlen volt. Annyiszor próbáltam szépíteni ezen, hiszen mégis csak a nagyanyám. A család az család, de a nagyanyámmal kapcsolatban ez a szó sosem jutott eszembe. Eleinte csak feküdt a hátán. Hálóingben, bepelenkáz-

va kalimpált, mint egy újszülött. Máskor felpolcolták, összefüggéstelen dolgokat suttogott. Aztán elment a hangja. A semmibe révedve tátozott, nem tudtam eldönteni, hogy mondani akar valamit vagy csak levegő után kapkod. Banán és joghurt, ezeket lehetett beleerőltetni. Eltűnt a szájában a műanyag kanál, percekig csócsált, cuppogott, mit lát a plafonon, Erzsike néni. A nővérek bársonyhangú angyalok. Mi az úristent néznék, nincs ott semmi, válaszolta volna nekik a nagyanyám. A fél országot átutaztam miatta. Apám nem jöhetett, pedig neki kellett volna ott lennie, az ő anyja. A századik dolog, ami miatt gyűlölöm, pedig húsz éve nem láttam. Nekem kellett odamennem, odatelefonálnom, senki más nem maradt.

Huszonegy fokra állítom a termosztátot. A gázkazán belobban, a ventilátor felpörög, túl késő van, nincs kedvem begyűjtani a cserépkályhát. Egyedül olyan más. Nekidőlök a kályhának, hideg. Amióta lebontották a kultúrházat, mindenki fával fűt. Ingyen elvihető faanyag, irodabútorok, moziszékek, a ruhatár hosszúsútság pultja. A kályhában minden elég, gumiabroncs, ruhaadomány, könyv. Nem lehet mindent elégetni, de hiába mondjuk. Tönkreteszi a kályhát, elorsvasztja az agyat, rákkeltő, és akkor mi van, túl érzékeny a ti városi orrotok. Nyáron a vágóhíd, télen az eltüzelt hulladék orrfacsaró szaga. A bűznek nincs mértekegysége, nem lehet műszerekkel mérni. Mindig itt volt, és mindig itt lesz. Az ablakon páralecsapódás, a hold sárga folt. Cukor álmában nyújtózkodik, mézet csurgatnak a teába, a hátam lassan felmelegíti a cserépkályha oldalát. Jó volna, ha most itt lennél.

Az erdőben biciklizem. A kerék csúszkál a sárban, a váz nyikorog alattam, meg kellene olajoznom a biciklit. Nyikorog a lánc, pedig az erdőben nem is szoktam biciklizni. Nyikorognak a fák, hol a gépszír, a kunyhóban, hol a kunyhó. A fák ágai göcsörtös, nyikorgó karok, ölelnek, megragadnak, elhajítanak. Nagyanyám hideg keze, a kezének nyoma az arcomon. Piros bicikliváz, piros pixelek, a két szám között villogás, nulla, kettő, kettőspont, kettő, hét. Nagyanyám nyikorgó pálcikalábai. Kinyitom a szemem, hangosan nyikorog a bicikli, pedig nem is ülök rajta. Világítanak a számok a digitális ébresztőórán, felhúrom a kabátomat, nyikorog a lábam a gumicsizmában. Két óra huszonegy perc, négy fok celsius, kibotorkál az ajtón, felébreszt a hideg szél. Füst száll fel a magasba, a fák koronája körül gomolyog. Orion, Nagymedve, csillagok, fénylő csend. A teraszról dereng a kunyhó, szél rángatja az ajtaját, nyikorognak a zsanérok. Leakasztom a kulcsot a kampóról, és elindulok felfelé a téglából kirakott ösvényen. A lábam cuppog a gumicsizmában. A kert végén vadsövény, sűrű bokrok, azután az erdő. Áthatolhatatlan, fénytelen falanszter. A kunyhó mellett a som apró csomókban virágzik. A szél tépdesi a göcsörtös ágakat, csak néhány vékony törzs mozdulatlán. Két csillogó pont a sötétben. Nyikorognak a zsanérok, halk fújtatás a bokrok között, lélegzetvételek dermesztő hangja. Nem vagyok egyedül. A csillogó pontok szemek, vékony törzsek, egy agancs koronája.

A gyűjtők

Reggel nyolckor hirdették ki először a harsogóból, hogy jönnek a gyűjtők. Anyyira recsegett, alig értettem belőle valamit, csak hogy nyugalomra intették a népeket, de hogy mi adott volna okot a nyugtalanságra, azt nem lehetett hallani.

Kint voltam már a tyúkoknál, amikor felrecsegett a masina, és én nem szerettem, ha ilyenkor zavarnak. Nyolckor látogatom meg őket másodszer, az első út a kora reggeli, amikor kiengedem őket és kiszórom eléjük a monnát. Olyankor még csipás a szemem, és ők is otrombán viselkednek. Szerintem azt sem tudják, hol vannak, csak az éhség dolgozik bennük, borzosak, idegesek, csipkedik egymást és mindent, ami a csőrük elé kerül. Ilyenkor legszívesebben fognám a nagyobbik hólapátomat, és akkorát suhintanék közéjük, hogy a javuk átrepülne a Miska szomszédhoz, a maradék meg fennakadna a drótkerítésen. Persze soha nem teszek ilyesmit, mert ilyenkor csak arra vágyom, hogy visszamenjek a konyhába, feltegyem magamnak a kávé, és ott ülhessek végre a kávé néma feketeségébe meredve. Az adja vissza a lelkemet.

Amikor másodszer megyek ki a pipikhez, akkor már mindenki sokkal jobban van. Ilyenkor csak nézegetem őket. Talán ilyenkor a legszebbek. Ahogy rájuk loccsan egy adag reggeli napfény, attól a tollaik egyszeriben a szivárvány minden színében kezdenek játszani. Ez csak pár pillanatig tart, utána ugyanolyan seszínűek, mint mindig. Nem szeretem, ha bármi elvonja a figyelmemet erről a néhány különleges pillanatról.

Aznap reggel a recsegő elvonta a figyelmemet, ráadásul nem értettem belőle jóformán semmit. Csak annyit, hogy jönnek a gyűjtők, és mindenki maradjon nyugodt. Nem tudom, honnan kellett volna tudnom, kik azok a gyűjtők. Azt viszont tudni lehetett, hogy az anyakönyvvezető úgymint megjelenik, és mindenkinek egyesével a szájába rágja, amit kihirdettek. A mi házunk melletti recsegő szólt talán legtisztábban az egész községben, szóval a többiek még ennyit sem értettek a hirdetésekben.

Az anyakönyvvezető fél kilenckor már a kiskapunak támaszkodva várt. Halottam, hogy Miska bácsinál épp csapódik be a ház ajtaja, őnála lehetett előttem. Még a műanyag szalagos előszobai függöny suhogását is hallani véltem Miska bácsiék felől – ilyenkor reggel elég kiélezettek voltak az érzékszerveim.

Az anyakönyvvezető arcán a szokásos lenéző gög ült, és verejtékcseppek gyöngyöztek a homlokán. Az arcára, a kezére és a ruhájára aprócska csillámszemek tapadtak, mintha csillámporban hempergőzött volna. A csuklóján kopottas bizsukarkötők csörögtek, a fülét aranyszínű csillogású függő húzta le, a renyhén hullámzó keblei között ringó aranykeresztnek pedig olyan hosszú volt a szára, mint a középső ujjam.

Az anyakönyvvezetőt legszívesebben mindenki leköpte volna, mert áradt róla a dölyf, és tudtuk, ha alkalma adódik, bárkinek kiszolgáltat bennünket. Többet tudott ugyanis rólunk, mint bárki – a könyveiben sorakozó ezernyi számból ki tudta olvasni, kik vagyunk valójában. Persze senkinek nem árulta el, hagyta, hadd gyötörjük magunkat rajta, amíg meg nem bebedünk.

Ma megérkeznek a gyűjtők, mondta sejtelmesen. Fogadd őket szívélyesen, és bármi történne, ne nyugtalankodj.

Jó reggelt, válaszoltam, minden pimaszságot beleerőltetve a hangomba, amit így reggel fél kilenc körül sikerült összeszednem. Annyit értettem a recsegésből is, hogy nem kell nyugtalankodni, mondtam neki. De amikor azt mondják a népeknek, hogy ne nyugtalankodjanak, akkor a népek már fenni kezdik a kaszájukat. Ezt maga szerintem tudhatná.

Tudhatnám?

Maga olyanokat is tud, amiket mások nem, azt ne tudná, amit mások is, vontam vállat.

Felegyenesedett, már nem támaszkodott a kiskapunak, amit még a tata faragott meg ilyen szépre. Igaz, azóta az egyik része szétrohadt, a másikat meg lyukacsossá rágták a szúk, de én még láttam benne a szépséget.

A kezét tanulmányozta, mintha aznap még nem látta volna. Vagy talán azt ellenőrizte, csillog-e még a csillámpor.

Nekem csak azt kell átadnom, hogy bánj velük tisztességgel, és kínáld meg őket egy csésze teával. Ez talán nem túl nagy kérés.

Talán nem, bólintottam két akkorát, hogy megértse, épp ideje befejezni ezt a beszélgetést.

Ilyenkor már munkába kellett állnom – persze csak azután, hogy ellenőriztem a tojásokat. Még kilenc előtt indultam az első tojásgyűjtésre, ami egyetlen nap sem maradhatott el. Ilyenkor találtam a legfinomabb tojásokat – a kipihent, jóllakott, nyugodt, a reggeli napfényben megfürdőzött tyúkjaik tojták a legszebbeket.

A tojásgyűjtés után a tyúkólakat raktam rendbe, amíg korogni nem kezdett a gyomrom, és mivel soha nem reggeliztem, erre általában elég hamar sor került.

Ebédkor hirdették ki aznap másodszer.

Megint sikerült beletrafálniuk egy olyan időpontba, amit szentnek tartottam. Ha az ebédemet valami elrontotta, az egész napom nem volt már az igazi. Márpedig a harsogó olyan otrombán szólt megint, hogy az ízek egész egyszerűen elillantak a rántottámból. Pedig mesés szépségű volt a sárgája, csak úgy áradt belőle az életerő. Mire a számba tettem az első falatot, mégis csak kesernyés ízt éreztem, mintha tyúkszart szopogatnék.

Ezek után szó sem lehetett arról, hogy ledőljek ebéd után, mert azt csak a jól sikerült ebédek után engedtem meg magamnak. Ezt is a tatától tanultam, mint annyi fontos életbölcsséget: csak a jó ebédet érdemes álommá érelni. Ha idegesen ebédel az ember, abból csak zaklatott délutáni alvás lesz, ami tönkreteszi a napot és a következő éjszakát is. Így aztán most folytattam a munkát egészen délutánig.

Vártam, hogy délután is kihirdessék még egyszer. Hátha az uzsonnámat is tönkre akarják tenni. De a harsogó hallgatott a nap hátralevő részében. Az egész

községre szokatlan, nyomasztó csend telepedett, mint a novemberi ködök idején, amikor a Nagymocsár felől érkező tejfehér gomolygás magába szippant minden szót és melegséget.

Most viszont kora tavasz volt, és már régen nem szállt le a köd.

Nem hallottam a lépteit, ahogy azt sem, hogy dörömbölt volna a kiskapun. Nem szólt hozzám, csak megállt, ugyanott, ahol reggel az anyakönyvvezető. Magas volt, és fiatal, alig lehetett több húszévesnél. A vonásai finomak, kisimultak. A haja vékony szálú, és a szeme kristálytisza. A kabátja egyszerű volt, de mégis úri külsőt kölcsönzött neki. Vagy talán nem is úrit: a messziről jött ember méltóságát.

Nem emlékszem arra a néhány pillanatra, amikor beengedtem. A következő szempillantásban már mindketten a konyhában ültünk, és egymásra néztünk. Mondtam neki, hogy ahol ül, ott szokott ülni a nyanya, de nehogy már felálljon, nem azért mondom, csak hogy az a hely nekem nagyon kedves, mert tudom, hogy mindig ott ült. Néha, amikor odaülök, mintha érezném a teste melegét a széken, pedig tudom, hogy ez képtelenség, mert azóta sok idő eltelt. Az anyakönyvvezető talán pontosan meg tudja mondani, mennyi.

Kérdeztem, főzhetek-e neki egy teát. Nem válaszolt, de én már közben feltettem a vizet, és kivettem a kredencből két zacskót. Kérdeztem tőle, hogy milyet kér, kamillásat-e vagy erdei gyümölcsöset, de erre sem reagált, amire én felröhögtem, hogy persze tökmindegy. Képzeld el, mondtam, hogy azelőtt többféle íze volt a teáknak. Nemcsak rá volt írva, hogy ilyen meg olyan ízű, de tényleg többféle íze is volt, nem csak ugyanaz a savanyú, mint most. Én csak két kortyot iszom meg belőle, a többit kiöntöm. Olyan, mintha a Taknyosból innék. Persze nem pont olyan, mert a Taknyosból már egy fél korty is halálos, de nekem olyan érzésem van tőle.

Méltósággal ült azon a széken, és mintha végig leheletfinom mosoly játszadozott volna az arcán. Úgy értem, hogy játszadozott, hogy amikor odanéztam, akkor elugrott a szemem elől, mint amikor az ember olyan tekerős amőbókot lát a szemében. Főleg amikor erősen tűz a nap, akkor szok jönni ez az amőbók, de nem lehet rendesen megnézni, mert mindjárt elugrik. Ilyen volt ennek a fiúnak a mosolya.

Nem vetette le a kabátját, pedig nem volt hideg bent, betűzött a délutáni nap. Bő volt rá ez a kabát, a hosszú ujjai alig látszottak ki. Én ilyen hosszú ujjakat még nem láttam, ilyen hosszú, törékeny ujjakat, mint a kaszáspók lábai, olyanok voltak, de azért annál szebbek.

Amikor letettem elé a teát, mondtam neki, hogy jó lenne, ha most idehívhatnám a nyanyát meg a tatát, mert biztosan szívesen megnéznék ők is maguknak, és mondanának neki valami régi történeteket, mert ők még tudtak régi történeteket. Én már csak egyetlen történetet tudok, a sajátomat, ami igazából nem rólam szól, hanem Rebekáról, csak az a baj az egész történettel, hogy a végét nem tudom elmesélni. Csak odáig tudom, hogy Rebeka volt a legszebb emberi lény, akit valaha láttam, és együtt nőttünk fel, és én el akartam venni Rebekát feleségül. Látja, ezt is csak ilyen egyszerűen tudom elmesélni, és nem találom meg azokat a szellemes fordulatokat és frappáns kifejezéseket, amiket a tata szokott

használni, amikor arról mesélt, hogyan vette feleségül a nyanyát. Amin én mindig röhögni szoktam, mert a nyanya rusnya volt, a tata pedig büdös, és nem értettem, hogyan tetszhetett az egyiknek a másik, a másiknak meg az egyik. Legalábbis így mondtam, így mondtam most ezt a fiúnak, hogy a tata meg a nyanya, de nem sokkal később már nem voltam benne biztos, hogy volt bármi értelme annak, amit mondtam.

Egyetlen különös dolog történt még, amíg ott volt a fiú. Miután belekortyolt a teájába, előhúzott valahonnan egy fekete, kemény borítójú füzetet meg egy csillogós, drága tollat, és belefirkált valamit a füzetébe. Egy-két percig firkálgatott, mintha ott sem lennék, aztán beszúrta a füzetet és a tollat a kabátja belsejébe, és megint ugyanazzal az elillanó mosollyal nézett felém.

Csak felém nézett, de nem rám, nem mondhatnám, hogy a szemembe nézett volna.

Talán épp ettől éreztem olyan kellemetlenül magamat. Nem tűnt faragatlan-nak ez a fiú, ellenkezőleg, nagyon is jólneveltnek gondoltam, nem viselkedett tolakodóan, minden mozdulatából kellem áradt, és én mégis rosszul éreztem magam tőle. Nem nézett rám, mégis viszkedett az egész testem a tekintetétől.

Ugyanúgy távozott, ahogy érkezett, észrevétlenül, és én csak arra ocsúdtam, hogy egyedül vagyok, és ott állok a tyúkok között a hátsó udvarban, mint akit lepottyantottak oda.

Másnap nem hirdettek semmit, mégsem telt zavartalanul a reggel. Az anyakönyvvezető megint ott könyökölt a kiskapunál, és én legszívesebben a vasvilámmal hessegettem volna el. Nem kérdezett semmit, csak biccentett egyet, ami csakis azt jelenthette: mi volt a gyűjtővel. Merthogy azt már összeraktam, hogy ő volt a gyűjtő, a fiú, aki megjelent a házamban.

Valami nincs rendben velem, mondtam, és most nem esett nehezemre elég morcoságot gyűjtenem a hangomba. Miért nem szólt egy árva szót sem? A fiú miért hallgatott egész végig?

Az anyakönyvvezető kiegyenesedett, és azt mondta, ma talán egy másik keres fel. Többen vannak, és itt lesznek egy darabig. Ahogy tegnap is mondtam, ne nyugtalankodj, semmi okod az aggodalomra.

Most már megértettem: az anyakönyvvezető természetesen tudta, hogy aggodalmaskodni fogok a gyűjtők miatt, és fel akart készíteni. Azt akarta, hogy kezelni tudjam az indulataimat.

Aznap valamivel később érkezett. Nem ugyanaz a fiú volt, hanem egy másik, zömökebb alkatú, kissé komorabb, de ugyanolyan jólnevelt. Őt is behívtam, és ezúttal vissza tudtam idézni, ahogy belép a kapun, és végighalad az udvar leggyűrt gyepén. Betessékeltem őt a konyhába, és ugyanoda ült le, ahova az előző napi vendég.

Elmondtam neki, hogy a tata még mindenkit ismert a községben, mert akkoriban még összejártak az emberek, és együtt dolgoztak és vigadoztak, és történeteket meséltek egymásnak. Ezek a történetek nemcsak a községről szóltak, hanem távoli vidékekről is, amik a Nagymocsáron túl vannak. Tataék fiatalkorukban jártak a Nagymocsáron túl, ladikkokkal keltek át, és nem lett tőle semmi bajuk, sőt, még élvezték is, mert szinte harapni lehetett a levegőt a Nagymocsár

fölött. De nemcsak a Nagymocsáron át tudták elhagyni a községet, hanem a Sárga-szirteken keresztül is, jobban mondva arra, amerre most a Sárga-szirtek vannak, amik akkor még nem voltak. Akkor arra még végtelen legelők és rétek terültek el, amit a tatáék úgy hívtak, Istendülő. A stólás nem szerette, ha így hívták, Istendülőnek, mert a stólás azt mondogatta, Isten nevét nem szabad kiejteni, csak a templomban, de persze ezt ő maga sem tartotta be. Manapság meg pláne nem tartja be, alig hallani tőle mást, mint hogy az Isten faszába ezzel az egész nyüves községgel, meg ilyeneket. És a tatáék, amikor átkeltek az Istendülőn, mindig történetekkel tértek haza a községbe, és ezeket egymás között továbbadták. Aztán pedig mindig azon mulattak, milyen formában jutottak hozzájuk vissza ezek a történetek, mert mindig mindenki egy kicsit torzított rajtuk, szereplőket rakott beléjük, történetszalakat fabrikált hozzájuk, csak a lényegüket nem másították meg. A tata volt az egyik legjobb ezeknek a történeteknek a mesélésében, mondtam a gyűjtőnek.

Szinte fel sem tűnt, hogy közben elővette a noteszét, egy hajszálra ugyanolyan noteszt, mint előző nap a másik fiú, és amíg én beszéltem, ő írt bele, gyorsan, mint egy igazi gyorsíró.

Amikor kifogytam, abbahagyta az írást, felállt, és szó nélkül kísétált.

Ő sem szólt hozzám egyetlen árva hangot sem, és ettől egyre rosszabbul éreztem magamat.

Arra gondoltam, átmegegyek a Repeszhez, mert a Repesznél volt pálinka, ráadásul olyan bivalyerős pálinka, amiből elég volt egyetlen kupicával, és kiűzött az emberből minden rossz érzést. Csak valahogy gyengének éreztem magam, ez a gyűjtő legyengített, vagy talán az gyengített le, hogy ennyit beszéltem, mert én nem szokok ennyit beszélni, hiszen nincs kihez beszélnem. Rendesen egész nap nem találkoztam jóformán senkivel, csak a tyúkjaimmal, és velük nem kellett ennyit beszélnem. Nem értettem, miért beszélek ezeknek a gyűjtőknek, ha egyszer nem is kérdeznak semmit. Nem ismerem őket, nem tudom, honnan jöttek, mit akarnak, és mégis beszélek nekik, és ettől ideges lettem, és gyenge is, mint akit valaki a földre vitt egy hosszú, kimerítő birkózásban.

Másnap csütörtök volt, és reggel elhatároztam, hogy bemegyek az anyakönyvvezetőhöz, és kifaggatom ezokról a gyűjtőkről, de nekem csütörtökön meg kellett várnom a Bendőt, mert a Bendő volt az egyetlen, aki vásárolt a tojásaimból, és ő mindig csütörtök délelőtt jött hozzám. Azért hívták Bendőnek, mert mindent megevett, amit mások nem, például a tojásaimat is, amik másoknak nem kellett, mert monnát ettem a tyúkjaimmal, és a községben mindenki undorodott a monnától, csak én nem, mert én mindig is ezeket a tojásokat ettem, és alig ettem mást rajtuk kívül, meg a Bendő, aki mindent megevett. Vagyis majdnem mindent, mert a Taknyosból való halakat ő sem ette meg. A Taknyosból való halakat csak a Repesz ette meg, mindenki más úgy tartotta, hogy a Taknyosból való halaktól meg lehet halni. Inni sem lehetett a Taknyosból, mert az ember olyan taknyot kapott tőle, ami egy-két nap alatt elvitte. Ezért hívták Taknyosnak, mert azelőtt valami szebb neve volt, a tatáék még azon a néven hívták, de mi már Taknyosnak hívtuk, és messziről elkerültük, ami nem volt könnyű, mert átfolyt a községen, és néha még ki is lépett a medréből, és olyankor

az egész község búzlott, és minden ragacsos volt attól a savanykás üledéktől, amit magával hozott.

Meg kellett tehát várnom a Bendőt, és a Bendő késett, amitől még idegesebb lettem, és már ott tipródtam a kapuban, és láttam, hogy a gyűjtők már ott vannak a községben. Legalábbis úgy gondoltam, akiket látok, azok a gyűjtők, mert nem ismertem őket, és olyan furcsán idegen öltözkük volt. Csak azért nem lehettem biztos abban, hogy ezek a gyűjtők, mert nem ismertem mindenkit azok közül sem, akik a községben laktak, nem nagyon jártam ki ugyanis az utcára, csak ha muszáj volt, ha el kellett mennem a boltba vagy a Repeszhez, a legrosszabb esetben pedig az anyakönyvvezetőhöz. Most épp ez a legrosszabb eset állt fenn, és a Bendő csak rontott a helyzeten azzal, hogy jó rendesen megvárakoztatott. Amikor megjött, gyorsan a kezébe nyomtam a két tojástartót, ő meg nekilátott, hogy előhalássza a zsebéből az aprót, ami persze végtelen hosszú ideig tartott neki. Közben elmondta, hogy nála is voltak a gyűjtők, és valahogy olyan furcsa érzés fogta el, mert olyan dolgokat mondott el nekik, amiket másoknak nem szok, de mielőtt reagálhattam volna bármit arra, amit Bendő mondott, azzal folytatta, hogy este nézzek el a Repeszhez, mert most nemcsak pálinkája van, hanem vitaminja is, és a Bendő kacintott egy nagyot, amikor ezt mondta.

Jó nagy léptekkel siettem az anyakönyvvezetőhöz, és nem volt elég, hogy amiatt idegeskedhettem, ami az előző napokban történt, de most még amiatt is, mert ki kellett tennem a lábamat otthonról, és az anyakönyvvezető nem is volt egyedül, mert ott volt nála a stólás, ott beszélgettek az anyakönyvvezető irodájának az ajtajában. Amikor a közelükbe értem, elhallgattak, és gyanakvóan néztek rám, mire a stólás megjegyezte, hogy rohannia kell a kápolnába, mert ma imnap van, és ma egy Mémoszüné nevű angyalért fognak imádkozni a hívekkel, vagy valami ilyesmi nevet mondott, de nem úgy tűnt, mintha fel akarna vágni azzal, hogy tud ilyen flancos angyalneveket, hanem mintha rémülten mondta volna ezt, fátyolos tekintettel, és én mindjárt arra gondoltam, nála is jártak a gyűjtők, és ő is azért jött az anyakönyvvezetőhöz, hogy beszámoljon neki a furcsa tapasztalatairól.

Az anyakönyvvezető behívott az irodájába, ami tele volt hatalmas gyertyatartókkal, a falakon ismeretlen nők és férfiak képei lógtak, akik mind gazdagon fel voltak ékszerezve, még sokkal gazdagabban, mint az anyakönyvvezető, és még sokkal dőlyfősebb volt a tekintetük. Az anyakönyvvezető leült az asztala mögé, és én vele szemben, és láttam a lánya fotóját, ami ott volt bekeretezve az asztalon, és hiába nem láttam soha élőben a lányát, felismertem, mert hasonlított az anyakönyvvezetőre. Az anyakönyvvezető lánya nem a községben élt, mert eljutott a szitibe, sőt még azon túl is, eljutott egészen a távoli, mesésen gazdag Landonba, és ott tanult filozófnak. Landonban voltak a legjobb főiskolák a világon, ezt mindenki tudta, de azt senki nem tudta, hogyan lehet oda eljutni, nyilván repülve, de ebbe inkább bele sem mertem gondolni, mert a repülés olyan drága lehetett, amennyi pénzből az egész községet meg lehetne venni úgy, ahogy van, már ha kellene bárkinek is.

Az anyakönyvvezető végtelenül büszke volt a lányára, aki Landonban tanul filozófnak, de egyúttal szomorú is volt miatta, mert nem láthatta őt, és nem tud-

hatott róla az égvilágon semmit. Pedig volt telefonja, nem olyan, mint nekem, amin csak a Bendőt meg a Repeszt tudtam felhívni, hanem olyan, amin Internet is volt, csak épp szignál nem volt a községben, amióta a Sárga-szirtek eltakarták. A szignál valahonnan az úrból jött, így nem értettem pontosan, hogyan tudják a Sárga-szirtek eltakarni, hiszen azok nem értek az úrig, de mindenki így mondta, hogy amióta ezek itt vannak, azóta nincs sem szignál, sem Internet, és telefonon csak a községben lakókat lehet felhívni, még akkor is, ha az olyan drága és nagy telefon, mint amilyen az anyakönyvvezetőé.

Ahogy ott ültem és néztem az anyakönyvvezető lányának a képét, nem jutott eszembe, mit akartam tőle kérdezni, miért jöttem egyáltalán ide, csak azt a képet néztem, amin az anyakönyvvezető lánya kiköpött olyan volt, mint az anyakönyvvezető, csak nem csillogott annyira a csillámportól. Az anyakönyvvezető azt mondta, úgy tudja, eddig minden rendben zajlik, és ennek örül, mert most már az egész nem tart olyan soká, és ő is annak örülne a legjobban, ha már lezáródna. Ha már végre minden lezáródna, tette hozzá, és mintha keserűség lett volna úrrá a szavain. Kapkodtam a tekintetemet az anyakönyvvezetőről az anyakönyvvezető lányára és vissza, és nem értettem, miért is mondja ezt, hogy minden záródjon le, és mit ért azon, hogy minden. Hirtelen megsajnáltam, ami addig még soha nem történt meg velem, és az jutott eszembe, hozhattam volna neki pár tojást, de aztán mindjárt észbe kaptam, hogy hiszen nem enne meg, kidobná úgy, ahogy van, és milyen nagy kár lett volna azokért a tojásokért.

Amikor hazamentem, egyenesen hátramentem a hátsó udvarba, és elnézegettem a tyúkokat és a kakast is, akit Eduárdnak hívtam, mert olyan fenséges volt, és az Eduárd királynév, így emlékeztem valahonnan, és nálam ő volt III. Eduárd, ha nem a IV., de az sem kizárt, hogy már az V., mert szerettem a kakasaimnak ezt a nevet adni. De most nem Eduárdot nézegettem a legtöbbet, hanem Fruzsínát, mert most ő volt a kedvencem, egy dús, barna tollazatú, fiatal, kecses tyúk, akinek a tollai a reggeli napfényben különleges aranybarnán csillogtak, ami engem rendesen megigézett olykor, hogy majdnem beleszerettem Fruzsínába, és legszívesebben megcsókolgattam volna azt a gyönyörű aprócska csőríkét. És Fruzsínának a mozdulataiból furcsa kellem érárt, már-már arisztokratikus, mintha egy igazi grófnő lenne, és néha még el is játszottam vele, hogy amikor szórtam nekik a monnát, akkor pukedliztem Fruzsína előtt, mire ő finnyásan félrehúzódtott, mint aki nem kér egy ilyen semmirekellő hízélgéséből.

Szerettem nézni, ahogy csipegetik a monnát, amit vastag falú, zománcozott edényekbe gyűjtöttem, mert a monna reggel mindenhol ott volt, lecsapódott, mint a harmat, de nem mindenhol maradt meg, az udvaron elolvadt, mint a hó, ezért ügyelnem kellett rá, hogy összegyűjtsem, és a tyúkok eleget kapjanak belőle, mert ez volt a fő eledelük, ettől tojtak olyan szép sárgájú tojásokat. Mások a községben reggel elbújnak, amikor lecsapódott a monna, mert azt állították, hogy kimarja a bőruket, azt beszéltek, hogy a monna azokból a távoli kéményekből származik, amik ott vannak valahol a Sárga-szirteken túl, és valójában a Sárga-szirtek is monnából állnak, vagy legalábbis részben, mert amikor azokat a kéményeket felhúzták, és okádni kezdték a sárga füstöt magukból, akkor kezdtek nőni-növekedni a Sárga-szirtek is, amíg akkorák nem lettek, hogy elvágták a köz-

séget a szititól meg az egész úgynevezett külvilágtól. És hogy ebből a sárga, mérgező füstből van a monna is, ami reggelente belepí a községet, és ez mérgezte meg a Taknyost is, de én ezt már csak azért sem hittem el, mert a Taknyosból való halakat én sem ettem meg, de a monnát evő tyúkjaim tojásától semmi bajom nem lett.

Aznap délután egy újabb gyűjtő jött, aki hasonlított a legelsőre, mintha a testvére lenne, de ezt tapintatlannak találtam volna megkérdezni tőle. Behívtam, és neki is főztem egy teát, már automatikusan, és amikor letettem eléje, ő már hevesen jegyzetelt, miközben én arról beszéltem neki, milyen szép volt a bőre Rebekának, mert nem olyan sárga és kinyúlt bőre volt neki, mint mondjuk a Repesz húgának, akit a Repesz mindig ajánlgat nekem, de nekem nincs rá gusztusom, mert tudom, hogy a Repesz mindennap rámászik. Szóval a Rebekának nem ilyen petyhüdt bőre volt, és neki nem volt semmije sem túl nagy. A községben pedig mindenkinek túl nagy valamije, valakinek az orra, valakinek a füle, nekem épp a tenyerem túl nagy, ezért hívnak Tenyérnek, mert a tenyerembe belefér egy egész vekni fehérkenyér is. A legtöbбекnek persze a tokája nagy, ami nekem elég visszataszító, mert nekem nincsen tokám, szerintem azért, mert sok tojást eszek. Egyetlen ember van a községben, akinek mindene nagy, ez pedig a stólás, mintha neki az úristen mindenből túl nagyot adott volna, pedig szerintem ez nem áldás, hanem inkább átok. A stólás nem is fér be a gyóntatószékbe a kápolnában, hanem a sekrestyében szokott gyóntatni, amíg még volt kit, mert már jó ideje nem jár senki gyónni, és a kápolnába se nagyon, nem is csak amiatt, mert nem tudják, mit csináljanak ott, de attól is félnek, hogy a fejükre omlik, mert a kápolna falai be vannak repedezve, és a csillárok már le is zuhantak és ripityára törtek, és a kereszt is leesett a torony tetejéről, de nem teljesen, mert fennakadt egy kis kiszögellésen a torony oldalában, és azóta is ott lóg, mert senki nem tud vele mit kezdeni. Csak egy-két öregasszony van, aki eljár oda, mert ők szerintem szeretik nézni a stólást, szeretik nézni, hogy neki mindene olyan nagy, az orra, az álla, a nyaka, mindene, de ez csak azért lehet, mert ezek az öregasszonyok már teljesen tökkelütöttek, és az is mindegy nekik, hogy a kápolna egyszer csak rá fog omlani a fejükre.

De nem ezt akartam mesélni, hanem Rebekát, akinek semmije nem volt túl nagy, hanem mindene akkora volt, amekkorának lennie kell, és én egész nap mást sem csináltam volna, legszívesebben csak bámultam volna, mert annyira jó volt nézni, de itt valamiért megakadtam, és megint azt éreztem, hogy elfog a düh, és nem tudtam, hogy erre a gyerekekre vagyok-e mérges, aki nem kérdez, nem szól egy szót sem, én pedig egyvégtében csak beszéltem neki, vagy valaki másra, vagy csak egyszerűen mérges vagyok, bár azt nem tudom, lehet-e bárki mérges anélkül, hogy valakire haragudna.

Mivel nem tudtam folytatni, a fiú eltette a jegyzetfüzetét, én pedig kikísértem, és láttam, hogy a többi gyűjtő is járja a házakat, és akkor pillantottam meg őt, az utca túloldalán, a hosszú haját, a kecses nyakát, de mielőtt jobban szemügyre vehettem volna, megszédültem, elsötétült előttem minden, és amikor magamhoz tértem, ott álltam hátul, a hátsó udvarban, és Fruzsina ott kapirgált a lábam mellett.

Erőt vettem magamon, és átmentem a Repeszhez, és a kezébe nyomtam azt az aprót, amit a Bendő fizetett aznap délelőtt a tojásokért, és a Repesz elvigyorgott, elővarázsolt valahonnan egy vitamint, és azt mondta, sörrel öblítsem le. Kissé bizalmatlanul néztem a Repeszre, akinek az arcának a jobb oldala nagyrészt hiányzott, mert elvitte egy lövedék a háborúban. A Repesz ugyanis járt abban a háborúban, ami a Sárga-szirteken túl robbant ki valamikor régen, és amiről valakik azt mondták, még mindig tart. Nem volt világos, ki harcolt abban a háborúban ki ellen és miért, és ezt a Repesz sem tudta megmondani, csak annyit lehetett tudni, hogy ott járt, ellőtték a fél arcát, és hetekig, ha nem hónapokig élet-halál között tengődött valamelyik kórházban, amiből csak arra emlékezett, hogy a fiatal nővérek engedték, hogy megmarkolja a kemény seggüket, amikor elviselhetetlen fájdalmak gyötörték. Végül összetoldozták-foldozták, és hazajöhetett. Azóta a Repesz nem tud aludni, állítólag évek óta nem aludt egyetlen percet sem, mert amikor lehunyja a maradék fél szemét, látja maga előtt a fél arcát, ahogy lebeg a levegőben, mint egy kegytárgy. Ettől a látványtól a Repesz úgy dühöngeni kezd, hogy mindent ripityára zúz maga körül, és a szerencsétlen húga sem ússza meg ezeket a rohamait, ilyenkor csak az segít, ha bekap egy vitamint. Egy olyan vitamint, mint amilyent most odavarázsolt a tenyerébe, hogy sörrel lenyeljem.

Közben betette a hifitoronyba a kedvenc zenéjét, a Prodidzst, és olyan hangosra állította a hangerőt, hogy az egész község beleremegett.

Az első hatásai a vitaminnak olyanok voltak, hogy tiszta hülyét csináltam magamból, mert azt játszottam, hogy mi minden fér el a tenyeremben, és a Repesz meg a Bendő egyre nagyobb ökörségeket találtak ki, hogy tegyem a tenyeremre, és nekem egy hátzszak és egy lábtörlő is elfért a tenyeremen, és akkor a Repesz kitalálta, hogy a húga nagy segge is elfér-e rajta, és odacitálta a hűgát, és ráültette a tenyeremre, és nekem úgy tűnt, a hűgának valójában nagyon is tesszik, hogy ezt csináljuk vele, de ekkor beütött a második fázis, és én egyszerre ijesztő és mulatságos képeket kezdtem magam előtt látni, például az anyakönyvvezető fejét a stólas testén, amitől harsány röhögésben törtem ki, vagy épp Fruzsínát láttam szép hosszú grófnői ruhában, és kecses angyallábakkal, de aztán egyre csúfabb szülemények bukkantak fel, mindenkinek egyre nagyobb lett mindene, és úgy éreztem, menekülnöm kell előlük, és bemenekültem a Repeszék házába, ahol a Repesz húga lehúzott a földre, és benyálazta az ujjait, és benyúlt a gatyámba, de a Repesz hűgának a szájából egyszer csak egy jó hosszú fasz kandikált ki, amitől megrémültem, és ellöktem magamtól a Repesz hűgát, aki irtózatosan nyeríteni kezdett, és én jobbnak láttam hazaiszkolni, amilyen gyorsan csak tudok.

Másnap pedig úgy ébredtem, hogy nem tudtam, hogyan kerültem ágyba, és mindenhol ragacsosnak éreztem magam, és rohantam ki a kúthoz, hogy lemossam magam, de nem tudtam úgy megmosakodni, hogy ne érezzem magamon továbbra is azt az undorító lepedéket, amit az éjszaka összeszedtem.

Pokoli éhség gyötört, és felrúgva a rendes napirendemet megragadtam a nagykést a konyhában, és kimentem a hátsó udvarba, és elkaptam Fruzsínát, és ott helyben levágtam a fejét, és hosszú percekig lihegtem bele a vért spriccelő

nyakába, miközben a fejét ott csipegették körülöttem Eduárd és a tyúkjai. Habzsolva faltam be a konyhában Fruzsina ropogósra sült mellehúsát, de semmi ízét nem éreztem, és utána még rántottát is sütöttem a reggeli tojásokból, de annak sem éreztem semmi ízét, csak rosszul lettem, és mindent kiokádtam a hátsó udvar közepébe, ahol még ott voltak Fruzsina vérnyomai a porban.

Teljesen kifacsartnak éreztem magam, amikor délután megérkezett a gyűjtő, de erőt vettem magamon, és behívtam, lejátszva a szokásos rituálét, megfőzve neki az íztelen teát, és mesélve neki Rebekáról, és arról, hogy nyanya és tata mennyire örült, hogy itt van nekem Rebeka, akit egy szép napon feleségül vehetek.

És amikor kikísértem a gyűjtőt, aki most egy kicsivel idősebb, érettebb fiatalember volt, sűrűbb hajú, sötétebb bőrű, de ugyanolyan néma és idegenül mosolygó, mint a többiek, odakint, a kapuból megint megpillantottam az előző napi lányt, aki minden bizonnyal szintén gyűjtő volt, és akinek a látványa megint teljesen megszedített, hogy émelyegve botorkáltam hátra a tyúkok közé.

A következő napon késő délelőtt ébredtem, és úgy éreztem, valami borzalmas dolog történik velem. Nem tudtam megnevezni ezt a dolgot, de leginkább a semmihez hasonlított. Valakinek el kell mondanom, ami történik velem, gondoltam, de az anyakönyvvezetőnél tett minapi látogatásom emléke kiábrándított. A stólás sem segíthet, hiszen saját szememmel láttam, mennyire össze van zavarodva. Az egyik szomszédos községben, ahol még volt iskola, lakott egy öreg tanító, akiről azt beszéltek, sokat tud a világ titkairól, talán ő segíthetett volna, de ki tudja, él-e még, és ha él, mára vaknak, süketnek és tébolyodottnak kell lennie. Ahogy így ábrándoztam, egyszer csak azon vettem magam észre, hogy ott ülök a konyhaasztalnál, és az anyakönyvvezető ül velem szemben. Jobban csillogott és verejtékezett, mint rendszeren, de a lenéző gőg helyét furcsa zavarodottság vette át az arcán.

Arról beszélt, ki kell bírunk, amíg a gyűjtők elvégzik a munkájukat. Bíznom kell benne, hogy az emlékeim jó helyen lesznek náluk. Mire emlékezem még egyáltalán? Magam elé tudom képzelni a nyanya és a tata arcát? Végig tudom még mondani akár egyetlen történetüket? És igen, ami a legfontosabb, tudok bármit is arról, hol vannak? Mi történt velük? Miért hagytak engem egyedül? Emlékszem-e még egyáltalán Rebeka szemére, hangjára és az utolsó szavaira, amiket nekem mondott?

Csak bámultam bele az anyakönyvvezető nagy, hájas arcába, mintha a telihol-dat fürkészném, és megint azt a semmit éreztem, amiről beszélni akartam. Az anyakönyvvezető azzal folytatta, a gyűjtők jót akarnak, azt akarják, hogy maradjon valami a méltóságunkból, mert az emlékeinkben van a méltóságunk, és az emlékeink rohamos gyorsasággal enyésznek el. Azért jöttek, hogy ne a szemétdombra kerüljünk mindannyian, igen, én, a nyanya, a tata, Rebeka, és a többiek mind... Lassan mondta, tagolva, hogy megértsem, hogy a gyűjtők nem vesznek el tőlünk semmit, csak összeszedik, ami nélkülük örökre elveszne, mert amiről mi azt hittük, hogy mindig a miénk lesz, az napról napra, percről percre enyészik el, és ha most nem gyűjtik össze, egyszer csak nem marad belőle semmi.

A következő pillanatban az anyakönyvvezető nem volt ott, és én nem tudtam, milyen napszak lehet, és ekkortól már folytonos kihagyásokkal és zökke-

nőkkel észleltem mindent magam körül. Kimentem a hátsó udvarba, aztán egyszer csak az utcán találtam magam, nem messze a Taknyos partjától, a következő pillanatban ott voltam a Nagymocsár felé vezető úton, és láttam, ahogy a súlyos, sötét gázokat eregeti az ég felé a mogorván fortyogó felszín. A következő pillanatban pedig odabent voltam, a házamban, és velem szemben, a konyhaasztal túloldalán ott ült a gyűjtő, aki teljesen más volt, mint az eddigiek.

Ő volt az a lány, akit az előző napokban többször láttam az utcán.

Hosszú barna haját széteresztve viselte, aprócska orra körül szeplők díszeltek, se nem túl sok, se nem túl kevés, a szája sarkában kis gödröcskék bújtak meg, az álla finoman előreugrott, a szemében pedig bizsergető játékoság csillogott. Beszéltem neki a gyerekkoromról, amiből a legjobban a nagy mennydörgésekre és a nyári zivatarokra emlékeztem, és azokra a pillanatokra, amikor tátott szájjal álltunk ki az esőbe a tatával, és nyeltük a húsos esőcseppeket, amik mint megannyi kis bomba robbantak szét a nyelvünkön. És a fürdőzésekre is emlékeztem, egy mély folyóban, aminek elemi, gonosz sodrása volt, és mi a tatával erőnkön felül tempózva szálltunk szembe azzal a sodrással, és közben a sötét mélységet fürkésztük, amiben egyszerre félelmetes és vonzó lények tanyáztak, néha felemelkedve a felszín közelébe, hogy érdes farokúszójukat figyelmeztetésül a bokánkhöz érintsék. És a tábortűzről is beszéltem, ami mellett a tata a csillogokról mesélt egész éjszakákon keresztül, és arról, hogy az úrben a ködök nem olyan tejfehérek, mint azok, amik a Nagymocsár felől szállnak rá a községre, hanem millió színben kápráznak, olyan színekben, amilyeneket itt a földön elképzelni sem tudunk.

A gyűjtő hallgatta, amit mondtam, és én közelebb léptem hozzá. Nem tiltakozott, amikor megfogtam a haját, ami olyan finom szövésű volt, mint a pókháló, és akkor sem, amikor megsimítottam a hosszú, de nem túl hosszú, kecses nyakát. Mivel nem tiltakozott, én gyorsítottam, és egyre mohóbban tapogattam, és levettem a kabátját, és ledobtam a földre, majd kigomboltam a blúzát, és ő továbbra is csak nézett felém, de nem nézett rám. Levettem a melltartóját, és a mellbimbója rózsaszín udvarát simogattam, és lehúztam a nadrágját, ami férfi-nadrág volt, és alatta régimódi bugyit fedeztem fel, és még az ellen sem tiltakozott, hogy lehúztam a bugyiját, és a combját szétfeszítve megsimogattam a hamvas, kicsi, de nem túl kicsi pináját.

Nem tiltakozott, hanem csak nézett felém, valamerre, de nem nézett rám, és nem mondott semmit.

Akkor egyszeriben ránéztem a pinájára, és láttam, ahogy a hatalmas lapáttegyerem betéríti azt a kicsi, finom, tündöklő pinát, és megérttem.

Megértettem, hogy nem vagyunk ugyanolyanok, és ez a gyűjtő talán egyáltalán nem érti, mit csinálok vele. Nem érti ezt a nagy tenyerű embert. És érdekes dolog történt: egy pillanatra mély nyugalom áradt szét bennem, mély, fenséges nyugalom, ami azonnal elilliant, hogy átadja a helyét a haragnak.

És most már őrá haragudtam. Közben felhúzta a bugyiját, a nadrágját, magára vette a melltartóját, és épp felvette volna a blúzát, de én kitéptem a kezéből, és kettészakítottam a lágy szövésű ruhadarabot. Vicsorogva vetettem magam a gyűjtőre, és hatalmasra nőtt tenyeremmel úgy pofon basztam, ahogy csak bír-

tam. Egyszer, és még egyszer, és még egyszer, és közben azt üvöltöttem, szólalj már meg, szólalj már meg, te tetves picca, szólalj már meg, mert addig ütlek, amíg meg nem gebedsz.

És a következő pillanatban már ott koslattam a sűrű gazban a Taknyos partján, még mindig égett és vöröslött a tenyerem, de nem törődtem vele, ahogy azal sem, hogy a gyűjtő ott maradt, ott maradt mozdulatlanul a konyhában, a kövön fekve. Ha megszólalt volna, akkor talán minden máshogy alakul, de nem szólalt meg, és én nem tudtam megőrizni a nyugalmamat. És tudtam, hogy van egy ladik innen párszáz méterre, és ha átkelek a Taknyoson, akkor nekivághatok egyenesen a Nagymocsárnak, mert a Nagymocsáron is át lehet kelni, ha az anyakönyvvezető lányának sikerült, akkor nekem is sikerülni fog, csak át kell botorkálnom ezen a nyamvadt dzsungelen, és megtalálni azt a lélekvesztőt, aminek ott kell lennie a Taknyos partján. Ha már idebent vagyok ebben az embermagas dzsungelben, csak a szagot kell követnem, hogy eljussak a Taknyoshoz, ami nem könnyű, mert ezek a gyomok is bódító bűzt árasztanak magukból, és ezeknek is mindenük nagy, mint a stólásnak, nemcsak a száruk és a leveleik, hanem a virágaik és a tüskéik is, és szúrnak és szaggatnak, és a szaguk felkúszik az orromba, és belemászik a fejembe, de nem szabad hagynom, hogy elbódítson, mert addig kell innen kijutnom, amíg dolgozik bennem a harag, és amíg emlékszem, amíg emlékszem, hogy van kiút.

Tiltott terület

nyitottam a tölgyfadobozt. Az első lapon: *Rózsa Naplója*. A következőn tervrajz, a tervező olvashatatlan neve. A dátum: 1924

Három szoba, manzárd, olvastam. A jobboldali a miénk. A középső a nagyszülőké. A manzárd Károly bácsié, ő a Nagymama testvére. A középső szobából terasz nyílik a kertre.

Közeledik a 15. születésnapom. Együtt lesz a család. Felköszöntenek. Talán a Nagymama is. Ritkán beszél. Amit leírok, Károly bácsitól hallottam. Szeret emlékezni. Mesél a világháborúról is. Katona volt. Harcolt a doberdói csatában. A halottakon kergettek minket rohamra, mesélte.

Ő is, a Nagymama is Galíciában született. Tízéves volt, a Nagymama nyolcéves, amikor egy pogromban rájuk gyújtották a házat. Károly bácsi elmagyarázta, mi a pogrom. Gyilkolják a zsidókat. Ők ketten, mesélte, az udvaron játszottak. Menekültek. A szülei bent égtek a házban.

Menekülők vették fel őket a szekerekre, mesélte Károly bácsi, olvasom Rózsa naplóját. Hosszú volt az út. Fáztak. Éheztek. A Nagymama szótlán volt. Árvaházba kerültek. A Nagymama húszéves volt, amikor összeházasították a Nagypapával. A Nagypapa huszonöt. Az ő apjának nőiruha-üzlete volt Budapesten a Rákóczi úton. A Nagypapára hagyta, amikor meghalt. A Nagymama volt a pénztárban, mindig bokáig érő fekete ruhában, mesélte Károly bácsi.

A Nagypapa kölcsönöket vett fel, abból építette meg ezt a villát. Rólam nevezte el. A nevem ott van a házfalon.

a napló utolsó sora olvashatatlan

kiemelem a dobozból a következő lapot

Vörös Csillag Gépgyár szakszervezeti üdülője. Az államosítás dátuma: 1948. április 19.

lefotózom

fénykép következik. Egyenruhás baka. A hátlapján: Károly bácsi a háborúban, 1916

Szeretek a kertben sétálni, olvasom a következő lapon. A fiatal gesztenyefa alatt van egy kőpad. Ott írom a Naplómát. Nem akarom, hogy lássák.

A közös reggeli a teraszon van. Utána kimegyünk a strandra. Apukánk bérelt kabint. Begyalogolunk a tóba. Utána a parton napozunk. Anya bekeni a hátamat napolajjal. Az arcomra krémet ad. A nyaralók között vannak ismerősök. Ping-pongasztal is van. Elég jól játszom.

Minden nyáron tótfalvai teniszverseny. A kisbíró is kidobolja.

hiányzik a napló folytatása

a következő oldalon a Vörös Csillag Gépgyár jutalomüdülést elnyert dolgozóinak névsora, 1951

másik világban járok, egymásra rétegeződnek a távoli és a még távolabbi események. A dobozt bizonyára mások is felnyitották, gondolom. Kik? Mikor? Miért? Majd próbálom időrendbe rakni

egyelőre külön-külön lefotózom az oldalakat, olvasom a következő lapot

A Móring vendéglő kerthelyiségében külön asztalunk van. Ott ünnepeltük a születésnapomat. A Nagymama is eljött. Hallgatott. Két pusztit adott a homlokomra. A dobogón tangóharmonikán játszott egy fiatalember. Hölgy kísérté zongorán. Énekelt. Dúdoltam vele egy új slágert, ez lett a veszted, mind a ketőnk veszte, egy csillagos, mély, forró nyári este.

Hozták az ünnepi tortát. Elfújtam a tizenöt gyertyát. Anyával felszeleteltük a tortát. A parketten párok táncoltak. Odajött az asztalunkhoz egy magas, göndörhajú fiú. Anyától kérdezte meg, felkérhet-e táncolni. Anya mosolygott. Tetszett neki a fiú udvariassága. Tangót táncoltunk. Visszakísért, megkérdezte Anyától, hogy másnap meglátogathat-e. Volt gyerekszobája, mondta Anya, mikor kifelé mentünk, de légy óvatos.

Másnap sötétedéskor érkezett. Köszönt a szüleimnek. Sétáltunk. Beszélgetünk. Jövőre érettségizik. Szereti a matematikát. Leültünk a parkban a gesztenyefa alatt a kőpadra. Átkarolt. Megcsókolt. Ezt félek leírni. Álomban én is megcsókoltam. Reggel elmondtam Anyának. Az álmot is. Nektek már egyszerűbb, mondta. Amikor olyan korúak voltunk, lányok, mint most te, kimentünk a közeli Keleti pályaudvarra, ott várt az udvarlónk, mintha éppen az érkező vonattal jött volna, hozzá futottunk, mint akik családtagot vártak, így lehetett csókolózni. Ezen mind a ketten nevtünk.

a következő lap a VI. számú Építőipari Vállalat ajánlata a villaépület kibővítéséről. A munkálatokért az új szobák közül hármat megkapnak a vállalat dolgozói számára. Aláírok a tulajdonos vállalat és az ajánlattevő párttitkárai és szakszervezeti vezetői, 1958

ezt is lefotózom

újabb lap

MTI-jelentés: 1943. január 24. A Don-kanyari ütközetekből visszavonuló csapataink sikeres elszakadó hadműveleteket folytatnak.

Hogy lehet visszavonulás közben sikereket elérni?

semmi nem tartozik össze a lapokon, mégis úgy érzem, elválaszthatatlanok. Az ilyen érzések, magyarázta adjunktusunk, hozzátartoznak a munkánkhöz. Szétszedni-összerakni, magyarázta. Kik egészíthették ki ismereteikkel, dokumentumaikkal a naplót? Holtak és élők, mintha kézen fogva együtt bujkálnának

álomban táncra kértem Rózsát, mosolygott, hozzám simult, vezette a lépéseket a parketten, sétáltunk a villasorban, üldögéltünk a gesztenyefa alatt a kőpadon.

éjfélkor kimentem az erkélyre

a kőpadon még ott ült a szomszédom. A sötétben is jegyzetelt

később ébredtem

rendbe szedtem magam, reggeliztem, hívtam az adjunktusunkat, beszámoltam

jó úton jár, Fürkész, ha ismételten összekeveredik, amit rendezni próbált, mondta, ilyen az idő természete, folytatta, mintha előadást tartana, múlt nélkül

nincs jelen, figyelmes munkával megtalálhatjuk a kapcsolatokat, addig kell keresni, amíg egy támpontig jutunk... csengettek, ajtót kell nyitnom... majd hívom várakoztam

nem hívott

olvastam tovább a naplót

A legjobb szórakozás a teniszpálya. Néha Anyával, néha egyedül sétálok át. Az alapvonal mellett fonott karosszékek vannak a jómódú nyaralóhölgyeknek. Mi a padokra ülünk.

Tegnap megjelent egy katonatiszt. Főhadnagy. Fehér nyári zubbonyán kitüntetések. A játékvezető bekiáltotta a soron következő játékosok nevét. A tisztét és az ellenfelét. A tiszt elsietett az öltözőhöz. Teniszdresszben jött vissza, trikóján a kitüntetések szalagjaival. A karosszékekben a hölgyek megtapsolták. Az egyik fiú a padoknál azt mondta, ez még a fürdőruhájára is feltűzné a kitüntéseit.

Kijött a másik játékos. A karosszékekben a hölgyek összesúgtak. A helyi péklegény volt. Jártunk a pékségben, ismertük. Elmondta, hogy pesti fiú, a rendelkezések miatt nem vették fel az egyetemre. Gyárba ment dolgozni, nyári munkára lejtött a pékségbe. Mindig a frissen sült kenyérből választott nekünk.

A háló két oldalához mentek. A tiszt hátralépett. Zsidóval nem játszom, mondta, a hölgyek tapsoltak. Meghajolt felénk, visszament az öltözőbe, elsietett.

A fiúk közül az egyik odament a játékvezetőhöz. Mondott neki valamit. Bement az öltözőbe, dresszben, teniszütővel jött vissza. Kezet nyújtott a pékségben dolgozónak. A bíró bement az adogatót. Szépen játszottak. A pékségben dolgozó nyert. Újra kezet fogtak. Néhány fiú tapsolt.

Beszámoltam Anyának. Váltottam vele néhány szót, mondta, az orvosi szakra jelentkezett, kitűnő eredménnyel érettségizett.

jelez a mobilom. Félreteszem a naplót

hol is hagytuk abba, mondja az adjunktusom... igen... keressen támpontot, amiben összefutnak az időben a távoli események is. Úgy emlékszem, azon a házfalon volt egy név és egy évszám

eltűnt a név is, az évszám is. A repedést is kijavították, új vakolást kapott a fal

ez is lehet támpont, mondta, az eltűnés... az eltüntetés... beszélünk a tágabb környezet fontosságáról... a történelmi eseményekkel való kapcsolatáról... abban is működik az eltűnés... pontosabban az eltüntetés... jó úton jár... megyek az órára...

nyitottam a gépemet. Az interneten kerestem eseményeket abból az időből, amikor Rózsa a naplóját írta. Rátaláltam Horthy Miklós Adolf Hitlerhez írott egyik levelére

Excellenciás Uram!

Annak idején én voltam az első, aki szót emeltem a zsidók destruktív magatartása ellen, s azóta megfelelő intézkedéseket is tettem befolyásuk visszaszorítására. A zsidók kikapcsolására vonatkozó intézkedések folyamatban vannak, s amint meglesznek az elszállításuk feltételei, azt végre fogjuk hajtani. 1943. május 7.

elmentettem

olvastam tovább a naplót

Minden vasárnap a Móringer vendéglő kerthelyiségében ebédelünk a törzsasztalunknál. Apa is velünk van. Péntek este érkezik a hétvégre.

Tegnap hangos társaság ült az asztalunknál. Söröztek, énekeltek. Apa hívta a vendéglőst. Móring úr kövér, virágmintás kötényben intézkedik. A homloka iz-zad. Nagyon sajnálom, mondta, de a kerthelyiségben nem lehet önöknek. Töb-ben szóltak, egyesek tiltakoztak. A Nagymama váratlanul megszólalt. A ven-déglőben is hallgatott. Az ételt is Nagyapa rendelte számára. Hagyja fiam, mondta Apának, hagyja, ismerős eset.

A közhangulat, kérem, nagyon sajnálom, szabadkozott Móring úr. Van egy tartalékasztalom a belső teremben. Ott nagyon meleg van, mondta Apa. Móring úr ismételte, nagyon sajnálja. Hagyja, fiam, ismételte Apának a Nagymama.

Ő, így nevezem a Naplómban, mióta megcsókolt. Újra eljött. Sétálunk. Leme-gyünk a tóhoz. Világít a Hold.

Anyával vásároltunk a vegyesboltban. Minden kapható. Illatos szappanok, két-féle puder, három különböző színű rúzs. Választhattam rúzsst. Anya a halványat ajánlotta. Kis üvegszekrényben kölnik. Azokból nem érdemes, mondta Anya, pa-csulik, majd adok az enyémből. A pacsulit még nem hallottam. Olyan, mint a sza-gos víz, magyarázta.

A Móring vendéglőbe nem mentünk többet. Plakátok hirdették, különleges műsor lesz a Sirály étterem kerthelyiségében, híres fővárosi előadóművész érke-zik, Szentiványi Rudolf. Próbáljuk meg, mondta Apa. Asztalt foglalt.

Kicsit erős volt a halászlé, de finom. A szomszédos asztaltársaságban felfe-deztem a főhadnagyot, akit a tenispályán láttam. A kitüntetései ott voltak a zubbonyán.

A cigányprímás járta az asztalokat. A mienknél is megállt. Apa a *Feketeszárú cseresznyét* rendelte. Kedves nótája volt. Az ő apja tanította meg neki. Apai nagy-pám a születésem előtt halt meg. Annyit tudtam róla, hogy falun éltek, boltos volt.

A cigányprímás Anyuhoz hajolt, aztán hozzám. Húzta, Apa énekelt, fekete-szárú cseresznye, rabod lettem szép menyecske, ne bánj velem, mint raboddal, hanem úgy, mint galamboddal.

Bejelentették a műsort. Apa fehérbort rendelt, pénzt adott a prímásnak.

Három énekes lépett a dobogóra, három lány, bemondták a dal címét. *Magyar Hiszekegy*. Ismertem a rádióból. Szépen énekeltek, Csonka-Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország. A prímás a bandával tust húzott. Ki-lépett Szentiványi Rudolf zsinóros mentében. Nagy tapsot kapott. Szavalt. Ameddig piros lesz a vér, ameddig fehér lesz a hó, ameddig zöldell a rét füve, lesz jel eszünkbe juttató. A lányok újra énekeltek a *Fohászt*. Ő is énekelt. Szép hangja volt. Újra szavalt: Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában, Amen. Álljatok fel, kiáltotta. Mindenki felállt. Apa ránk nézett. Mi is felálltunk. Ismételjétek ve-lem, kiáltotta. Zúgott a kert az ismétléstől. Tapsoljatok, kiáltotta. Valaki a szom-széd asztalnál közbekiáltott, ki az idegenekkel, a hazaárulókkal. Apa intett a főpincérnek, fizetett. A palackban maradt bor. Adja a prímásnak, mondta Apa.

Ide se jövünk többet, jelentette ki az utcán. Anya átkarolt.

megszakadt a napló szövege

a következő lapon az amerikai ikertornyok elleni terrorakció fotója volt. Fel-irat: 2001. szeptember 11. A halottak száma: 1996. Az akciót az Al-Kaida terror-szervezete végezte

abban az évben születtem, gondoltam. Hallottam, olvastam a pusztításról, de hogy került a dobozba a fotó. Ki helyezte ide? Mi volt vele a szándéka? Miféle kapcsolódásokra akarhatta felhívni a figyelmet?

töprengtem

pihentem

leadtam a szobakulcsot a recepción

az épület előtt mindennap közmunkásmellényben dolgozott egy idős ember. Tisztította az utat. Seprű, nyeles lapát, gereblye, sövénynyíró, metszőolló. Talicskába gyűjtötte a hulladékot, tolt a utca végén elhelyezett konténerig, belapátolta. Jött vissza. Folytatta a tisztogatást

figyeltem a kiszámított mozdulatait. Mintha örökösen ezt csinálta volna. Lehetett nyolcvanéves. Söpört, lapátolt, nyírt, rakodott, tolt a talicskát

megszólítottam

nem válaszolt

jó napot, ismételtem

maga az új főnök?, fordult felém

nem vagyok főnök

söpört tovább

mindig itt dolgozik?

megállt. Máshol is, mondta

mióta?

régóta... maga kicsoda?

a panzióban szálltam meg. Nyugalmas hely. Itt dolgozom néhány napig. Érdekel a környék. Ez a munkám

az is munka?

nekem az. Dolgozott a házban is?

az egyik fatörzsnek támasztotta a söprút

innék valamit

bementem a bárba, vásároltam egy doboz alkoholmentes sört

ivott néhány kortyot, nyújtotta a dobozt felém

tegye csak el, mondtam

a szerszámai mellett volt a tarisznyája. Oda tette

merre dolgozik még?

sokfelé... a faluban... a nyaralók utcáiban

takarít?

látja

mást is?

ami akad... csatornázás... betonozás, szőlőmunka... szüretkor puttonyozás, darálás, préseles... tavasszal metszés... ahová hívnak télen?

hólapátolás... pincemunka... fejtés

elővette a sörösdobozt. Ivott. Letörölte az izzadságot a homlokáról

kitől tanultak?

édesapámtól

mindenhez értett?

kellett... volt a háborúban is... azt is kellett

kiitta a dobozból a maradék sört
még egyet?, kérdeztem
most ennyi
mesélt az édesapja a háborúról?
hallgatott
sokfelé dolgozott, mondta kis idő után
itt a háznál is?
mikor építették, itt is... kölyök volt még, söpört... talicskázott... amit kellett
beszélt azokról, akik építették a házat?
csak a munkáról... dolgoztam itt én is, mikor kölyök voltam
kiknek?
akik hívtak... szobát is festettem... mégis innék még egyet
újabb sört hoztam
eltette a szatyrába
megfizetik jól a munkát?
megvagyok vele
látom, jól bírja
édesapám is
a faluban harang szólt
tanítom az unokámat... a legkisebbiket... ahogy én tanultam
sokan vannak közmunkások?
ez a rend
mindig?
nem válaszolt
söpört tovább
megtelt a talicska
tolta a konténerhez. Beborította. Jött vissza. Rakodott
készítettem róla egy fotót. Elkészöntem. Visszamentem a szobába. Magam
elé húztam a napló következő lapját

A faluban búcsú volt, olvastam, mézeskalácsos, hinta, céllövölde. A tömegben
kicsit szédültem. Ő átkarolt, vezetett. Csak akkor engedett el, amikor a céllövöl-
déhez értünk.

Három célzásból hármát talált. Választhattam a nyeremények közül. Barna
plüsskutyust választottam. Csillogó üvegszeme volt.

Jó katona lesz az úrfiból, jól kezeli a puskát, mondta a céllövöldés.

A kutyust a párnámnál tartom. Vele alszom.

Tegnap éjjel sikoltozásra ébredtem, a szomszéd szobából. Átrohantam. A Nagy-
mama az ágy szélén ült. A Nagyapa mellette, átkarolta, csak álom volt, nyugtat-
ta. Nem álom, mondta a Nagymama, égett a ház, ott égtek, én futottam. Csak
álom volt, csitította a Nagyapa. Égett minden, suttogta a Nagymama.

A Nagyapa rám nézett, ujját a szájára tette. A Nagymama felállt, homlokon
csókolt. Szeretnék kimenni Karel sírjához, mondta. Persze, kimegyünk, mondta
a Nagyapa. Be kell fizetnünk a sírápolást, feküdt vissza a Nagymama.

lefotóztam a lapot, olvastam a következőt

Anya barátnője ajánlott egy embert a konyhakert rendezéséhez. Kapával a
vállán jött. Harminc év körüli lehetett. Kikapálta a sort. Paradicsom, zöldségek

ka, répa, hagyma. Anya megkérdezte, vállal-e meszelést a konyhában. Ami kell, mindent, mondta. Azt a pár szőlőtőkét is metszeni kell, meg hát azt a fiatal gesztenyefát is gallyazni, ha gondozzák, élél száz évig is.

Mikor befejezte a munkát, Anya fizetett, amiben megállapodtak. Az ember utánaszámolt, jól jön, mondta, a múlt héten fiúgyerek született, tessék hívni máskor is.

ahol a közmunkásemberem apja egykor a veteményest kapálta, most autóparkoló van, gondoltam, a gesztenyefa is lehet már százéves

visszahelyeztem a lapokat a dobozba

tettem egy kört a parkban

üldögéltem a gesztenyefa alatt a kőpadon

faggatom még a közmunkást, gondoltam. Elmegyek az egykori Móring vendéglő helyére, a Sirály étterem helyére is

a szomszédom szobája elsötétedett. Indul ő is a sétájára

lassan közeledett

fömlálltam

maradjon csak, mondta

ültünk szótlánul

elővett egy kis füzetet. Jegyzetelt. Különleges tolla volt, gombostűfej nagyságú világítóval a hegyén

ilyen tollat még nem láttam, mondtam

a múlt évben, amikor itt dolgoztam, egy gazdag holland vendég ajándékozott meg velem, amikor érdeklődött, hogy mivel foglalatok. Maga mivel?, hajolt felém

néhány szóval összefoglaltam

figyelemre méltó

felbátorodtam. Érdeklődtem a munkájáról

hasonló, mondta, az emberi természet

biológia? Pszichológia?

képek... maga hol tart?

anyagot gyűjtök... múltról... jelenről

érdekes... a folytonosság... az ismétlődések... olyanok, mint a panaszos kiáltások

előkapta a jegyzetfüzetét

nem akartam megzavarni, elbúcsúztam

a szobában nyitottam a dobozt. Olvastam tovább a naplót

eltettem a jegyzetfüzetemet és a világító tollamat

a 3-as szoba erkélyére kilépett a szomszédom. Intettem. Visszaintett. Bement, felkapcsolta az asztali lámpáját

üldögéltem még. Felszedtem egy lehullott gesztenyét. Elhajítottam

a szobámban elolvastam, amit a kőpadon feljegyeztem. Legalább százéves lehet a pad. A fa is

a képek színekkel, formákkal fejezik ki a tárgyukat, de mi az, hogy *Tárgy*, írtam, talán az, ami a szavakkal nem közelíthető meg, ami a kép nyelvén jobban megközelíthető... lehet a képnyelv közös nyelv? Ehhez közös tudat, közös felfogóképesség is kell

tíz óra volt. Nyitottam a következő albumot

Giorgio de Chirico huszonöt éves, amikor 1913-ban festi a *Piazza d'Italia* című képét. Jártam az árusokkal, nézelődőkkel zsúfolt olasz tereken. A festményen nyoma sincs a nyüzsgésnek

középen ősi szarkofágra emlékeztető kőtömb, mint az időtlenség tárgya. A háttérben magasba emelkedő torony. Kétoldalt építmények, egymás tükrei, hasonló nyílásaik, kapuk. A bal oldaliak világosak, a jobb oldaliak sötétek, labirintusba vezetnek

felfedeztem a háttérben két alakot. Inkább csak a sziluettjüket

mikor Chirico a képet festette, az első világháborúra készültek a hatalmak. Talán a jövőt jelezték a labirintusokba nyíló kapuformák

töprengtem

elfáradtam

lefeküdtem

álomban üres téren sétáltunk a szomszédommal, beléptünk egy sötétségbe vezető kapun, fogtuk egymás kezét

arra riadtam, hogy jelez a mobilom, a barátom hívott a kiadóból

mi van veled?

elaludtam... sokáig dolgoztam

túlhajszolod magad... maradj a földön

egyelőre az ágy szélén ülök

haladsz a munkával?

azt mondtad, rám bízod, nem sűrgetsz

megkaptam a történész tanulmányát, azt írja, nincs valóság, valóságok vannak, a különböző korszakok hasonló struktúrái a fontosak... mit szólsz hozzá?

mennék a fürdőszobába

a régi vagy

te is

a reggeliző már üres volt. Bekaptam néhány falatot a svédasztalról... utána narancslé

visszamentem a szobámba

magam elé húztam Chirico következő képét az albumból, ezen is üres terek, magányos világok. 1888-ban született. Kilencvenévesen halt meg. Átélté a huszadik század traumatikus évtizedeit

újra jelzett a mobilom

figyelj, mondta a barátom

mást sem csinálók

miről álmodtál?

sétáltam

velem?

van itt egy fiatalember. A szomszéd szobában. Ő is dolgozik

megkaptam a történész...

ezt már mondtad

elküldtem a többi felkértnek. A filozófus egyetért. A frontbeszámolót író is én is...

akkor mit akarok?

nyugtalan vagy... dolgozom
kikapcsoltam a mobilomat

Chirico képein minden valóságos és minden álomszerű, jegyeztem fel, vizuális bölcelet, elsüllyed az időben... mi az, hogy elsüllyed, folytattam, elsüllyesz-
tik, kiirtják, az elnökök, miniszterek, tábornokok meg a talpnyalóik, írtam, úgy,
ahogy valamikor a császárok, a tömeggyilkosok
átküldtem az elkészült részletet a barátomnak
a filozófus szövegét olvasom, válaszolta
ez nem válasz

dolgozom, mondta és kikapcsolt
hasonlóak vagyunk, gondoltam, ez megnyugtató

Chirico következő képét figyeltem. Az *Őszi táj* közepén antik szobor. Balra épület. Ezen is sötétségbe vezető nyílásformák. A háttérben szédítő távolság. Mintha minden forogna, ami a képen látható, eszembe juttatta egy emlékemet
érettségire készülve annyira feszült voltam, hogy fejfájás, szédülés, apám el-
küldött egy neurológus barátjához, forgó mozgást érez?, kérdezte, túlterhelte
magát, az agysejtek felfogóképességéről magyarázgatott

hasonló érzés tört rám, miközben a festményt figyeltem, ugyanis a szobornak
nem volt feje, pontosabban volt, de nem a nyakán, mintha forgó szédület hajította
volna el a nyakáról a kép szélére, már nem is fej volt, csak a mása, kódarab, a szel-
lem kifáradása, archivált emlék, az értelem felszámolódása, jegyeztem fel a címet
idézve, már: őszi táj

vártam, amíg múlt a szédülésem. Lapoztam az albumban

a következő kép: *Ariadné* 1913-ból. Egy év múlva megszólaltak a fegyverek.
Ezen a festményen is kétoldalt nyílásokkal osztott alakzatok hosszú árnyékai.
Középen szarkofágban Ariadné. Szerettem ezt a mítoszt. Töprengtem, mit érez-
hetett Thészeusz, amikor belépett Minótauros szobrászatába, hogy kiszabadítsa
az áldozatnak szántakat. Ariadné a segítségére siet. Mutatja a gombolyaggal,
amit feléje hajít, az utat a labirintusban. Thészeusz gombolyítja, halad a fonál
nyomán, szembeszáll a szörnyvel

a festményen a szarkofágban fekvő Ariadné nem hajítja el a gombolyagot.
Nem képes rá. A fonál rabláncként rátekeredik. Nincs szabadulás. Nincs úttalá-
lás a labirintusban

valami bevégeztetett, festette Chirico a háború előérzetében, a mítosz sem
segít, a szörny felülkerekedik

becsuktam az albumot
leltem az étkezőbe, ebédeltem
pihentem

Chirico üres terekről, feloldhatatlan magányról, az értelem veszendőségéről,
a labirintusok bejárhatatlanságáról vízionált

megszállott festő volt, a képanyelv megszállottja
magam elé húztam a következő albumot

Országgh Lili képein romok, sírkövek, elpusztult, elpusztított sorsok, megper-
zselt papiruszokon betűk foszlányai
mintha a feltájak
egymáshoz szorított testek volnának

talán az ezerkilencszáznegyvenhárom marhavagonba taszítottsága élményeként

véletlenül előhalászott magyar állampolgárságát igazoló dokumentum mentette meg

hosszabban figyelve, a betűfoslányok szír és héber írásra emlékeztetnek, a sírköveken idézve az antik világ romjait, intő jelként a jövőnek

újravoltam a jegyzeteimet. Próbáltam tömörebbre fogni

este lementem a tópartra

világított a Hold

távolban magányos csónakot pillantottam meg

mintha az ismeretlen felé evezett volna a csónakos

intett

visszaintettem

talán nem is láttuk már egymást.... mégis...

elsétáltam a gesztenyefáig

üldögéltem a kőpadon

a szomszédos 3-as szobában világított az asztali lámpa. A fiatalember még dolgozik, gondoltam

mikor két éve itt dolgoztam és pihenésként kikölcönöztem a hall üvegtárlójából a tölgyfadozot, miután a naplót elolvastam, ugyanolyan sorrendben helyeztem vissza a lapokat. Mint valami koporsóban, régóta nyugodtak

mi lehetett a naplóíró sorsa?

hová lettek a későbbiek? A jutalomnyaralók?

akkoriban az időt megörökítő festmények foglalkoztatták

a szomszédom leoltotta az asztali lámpáját

talán sétára indul

közeledett

nem zavarom?, kérdezte

intettem

leült mellém

hol tart?, kérdeztem

zavartan hallgatott

igyekeztem megkönnyíteni a helyzetét

ismerem a tölgyfadozot tartalmát, régebben olvastam, mondtam

sorrendben voltak a lapok?

nem... csak gondolatban próbáltam időrendet teremteni

próbálkozom én is... egyelőre nem találok a folytonosságot

a kocsi parkolóban felkapcsolták a világítást. Kis Fiat érkezett. Hátizsákos alak ugrott ki belőle

emlékek, mondtam. Nem könnyű összerakni a sorrendjüket... támpontot keresek

eljutott már a filmet hirdető plakátig?

nem

hol tart a naplóban?

belekezdenék Rózsa egyik levelébe

Rózsa nevét úgy ejtette ki, mint közös ismerősünkét

úgy emlékszem, a levél után következik egy plakát, mondtam. Vetítést hirdet a tófalvai kertmoziban. A szélén jegyzet volt: nézzétek meg. Egy emlékező nyaraló – 1981

támpontot keres?

bólintott

elővettem a mobilomat

rákerestem: Tomorrow Belongs to Me

megjelent a kép, megszólalt a zene

ennek a filmnek a plakátja van a dobozban Rózsa levele után, mondtam

a képen falusi söröző kerthelyisége. Hosszú asztalok. Padok. Családias hangulat

vonzó arcú, nyílt tekintetű fiú énekel: a napsugár behinti a rétet, szabadon fut a szarvas az erdőben

kíséri a láthatatlan zenekar

többen bekapcsolódnak az énekbe

lánykacsoport, ők is lelkesen dalolnak

a kép az álmodozó tekintetű fiú ruháját mutatja

a karon horogkeresztes szalag

szögletes arcú, durva vonású férfi is harsogja a dalt: gyülekezzünk, üdvözöljük együtt a közelgő vihart

magányos, lehajtott fejű öregember az egyik pad szélén

a holnap az enyém, éneklí a fiú megváltozott, elszánt tekintettel, a még láthatatlan dicsőség vár ránk

a zenekíséret, mint menetelő tömeg dübörgő lépései

néhányan felállnak, távoznak

a durva arcvonású üvöltve énekel: mutassuk fel a jelet, a gyerekeink is várják

a fiú Hitler-sapkát tesz a fejére, kinyújtott jobb karjával mutatja az utat. Közledik az idő, éneklí, mikor az egész világ az enyém lesz

lelkes lányka folytatja: a holnap az enyém, a holnap az enyém

az öreg gesztenyefa alatt, a kőpadon is üvölt a kórus a mobilomon

kikapcsolom

hallgatunk

megkérhetem, hogy küldje át a jelenetet?

átküldöm

lehet ez is támpont, mondom egy idő után. Mikor eljut a Rózsa-levél végére, a következő lapon ott a film plakátja. Mikor a filmjelenet játszódik, Rózsa hétéves. Ezerkilencszázharmincegy. Hitler két év múlva kancellár

köszönöm, mondja a fiatalember

én köszönöm

mit, uram?

eszembe juttatta... a sorokat is a kertmozi plakátján: nézzétek, ezerkilencszáznolcvanegy... nálunk akkor mutatták be a filmet

készítenék egy fotót, mondta a fiú, amint a mobiljára hajol és nézi a jelenetet

bekapcsoltam, előhívtam az álmodozó tekintetű éneklőt

ha kérhetem, kissé hajoljon előre

így jó?

kissé hajtsa balra a fejét
mögém állt, elkészítette a képet, megköszönte, elbúcsúzott
néhány perc múlva megjelent az erkélyen, intett, intettem, láttam, bekapcsol-
ja az asztali lámpáját
együtt fotózott a Hitler-Jugenddel. Amint figyelem. Mintha mindketten hoz-
zártartoznánk a ház történetéhez. A munkájához
jelzett a mobilom
nem zavarom, művész úr?
felismertem a londoni szerkesztő hangját
beszámoltam az igazgatómnak. Elolvasta néhány munkáját. Kihoztuk az első
leprellőnkat. Fiataloknak. Sikeres. Folytatnánk. Talán mégis megjön a kedve
a piac hajtja, gondoltam
most hol van, mit csinál?, folytatta
éppen ülök egy gesztenyefa alatt. Az emberi természetről töprengek
nagyyszerű... a természetről... akár a fákról... sorozat... kezdhethetnék a gesz-
tenyefákkal, aztán tölgyek, akácok, fűzek, platánok... természet... nagyon idő-
szerű...
más munkában vagyok, vettem közbe
van egy másik ajánlatunk is. Tanulságos mesék, gyerekeknek. Szépségről,
fényről. Elsőnek a *Varázsfuvola*ra gondoltunk... Mozart...
felálltam. Megint szédültem. Megkapaszkodtam egy lehajló faágban. A forgó
mozgás visszarepített az időben
apám ül a karosszékekben, a televíziót nézi. Zenebolond volt. Minden opera-
bemutatón a törzshelyén ült. Fiatalon zongorázott. Nem voltam kiemelkedő te-
hetség, mondta, a természettudományt választottam, a biológia titkai és a zene
mélységei valahogy együtt éltek bennem
egy alkalommal együtt néztük a televízióban Ingmar Bergman *Varázsfuvola*-
filmjét
a te világod, képek, képek, mondta apám, mikor a vértékbe öltözött harcosok
megjelentek és a fáklyáik bevilágították a sötétségbe. Figyeld, a felvilágosodás
üzenete
a kamera a közönséget is mutatta, kiemelt egy lánykaarcot. Ámulva követte a
mesét, emlékeztem vissza a gesztenyefa alatt, miközben az angol szerkesztő ma-
kacsul folytatta, az operamesét a gyerekek is értik, hadarta, a fény útja hozzátar-
tozik a természethez, más munkában vagyok, válaszoltam, de köszönöm, hogy
emlékeztetett az operára
elbúcsúztam
felmentem a szobámba
előkerestem a gépemben a *Varázsfuvolát*
Mozart 1791-ben fejezte be. Bergman majd kétszáz évvel később forgatta a
filmjét. Rendelkezett az eltelt idő tapasztalataival. Valami közben elmúlt. A fel-
világosodás eszményei porladtak. Az igazság fénye elsötétül. Elsüllyed. Győzel-
me a múlté. Ezt követi a lánykaarc változása. Sarastro győzelmének reménye
még derűt varázsol rá, de az Éj Királynőjének végső megjelenésekor a kamera
ránccokat mutat a lányka homlokán, lemondást a tekintetében

néztem a végső jelenetet a szobámban, Bergman majd félévszázad előtti felismerését az eljövendőőről. Képekben
kikapcsoltam a gépemet, visszamentem a gesztenyefához
üldögéltem
az angol telefonja, a film felidézése még mindig feszültségben tartott
léptek közeledtek
jó estét, professzor, tényleg jó munkahely a panzió. A kiadóban már találkozunk
a tényfeltáró újságíró volt. Ő érkezett nemrég a Fiatjával
hogyan van a bal karja?, kérdeztem
már használom
nem ült le
a 3-as számú szobában felkapcsolták az asztali kislámpát. A fiatalember dolgozik, gondoltam
munkához látok, mondta a frontot járt
elsietett
rövidesen felvillant a kislámpa a 4-es szobában is

Nyugati, Keleti

részlet

Odessza, 1975–76

Zsilipelés

Az épületek romszerű állapota miatt eszembe sem jut, hogy egy valaha működő városban járok, és a széles, most zöld vaskapukkal lezárt mocskos kapualjakon egykor lovas kocsik hajtottak be, és a kis oldalajtó mögött egykor a portás ülhetett. Most egy ilyen fülkéből nyílik a kivándorlási engedély első fázisát intéző hivatal. Estétől kell foglalni a helyet a sorban, ott aludni az aszfalton, vagy megfizetni valakit, hogy helyettesítsen, mondják. Elveszetten toporgunk, közelebb óvakodunk, szimatoljuk a helyzetet, hol is nyílhat egy kiskapu. Mert kiskapu Odesszában mindig van, ebben is hasonlít Pestre. Végül félrehív egy sovány férfi, és a fülembé súgja, hogy ad nekünk reggelre egy sorszámot, három rubel. Sok, de így elég volt hajnalban odamenni. Bent zsilipeléssel jutunk előre, részletesen kikérdeznek minden előszobában, amelyek mögött újabb előszobák nyílnak. Az utolsó előszobában kiderül, hogy két igazolást kell még hozni. Egyet arról, hogy a kiutazó az egyetem elvégzésekor nem köteles bevonulni katonai szolgálatra, egy másikat arról, hogy felmentik a „szétosztás” (raszpregyelenyije) alól, nem kell letanítania a félvezető fizikusi egyetemi diploma megszerzése után kötelező öt évet a kijelölt helyen, jellemzően egy falusi iskolában. Mindkettő megszerzésére jó esélyünk van, mert férjem *szerecsére* tébécés. (Harmsz jut eszembe: „Szerecsére az egyik padról leesett egy gyerek és mindkét oldalt összetörte az állkapcsát, ez elterelte figyelmünket a vitánkról, azután mindenki szépen hazament.”) Indulunk és belevágunk az igazolások beszerzésébe.

Miután abban a bizonyos kapualjban leírtuk az új teendők listáját, dokumentumvadászatra indultunk. Estére megtudtuk az egyetem honvédelmi tanszékén, hogy a katonaság alóli felmentéshez be kell nyújtani az egészségügyi igazolást a tébécéről a tüdőgondozóból, az egyetemi kötelező tanítás alól történő felmentés igazolásához viszont, amelyhez ugyanezt szintén be kell nyújtani, mindezen felül szükséges még egy papír a kivándorlási hivataltól, hogy beadtuk a kivándorlási kérelmet. Indulnánk vissza a kapualjba, újabb sorszámért, de lassan eljut a tudatunkig, hogy a fentiekhez három helyen kellene egy időben lennünk, úgy-hogy mélyen elgondolkodunk, mi is a helyes sorrend. (Újra Harmszot alkalmazhattuk volna, ha akkor már ismerjük – „vajon a hatos után mi következik előbb, a hét vagy a nyolc?”

Végül új sorszámot váltottunk a kapualjban másnap hajnalra, amikor is megjelentünk, végigarszoltunk az előszobákon, és kértünk egy igazolást arról, hogy kivándorlási kérelmet szándékozunk beadni. Sajnos ilyen formanyomtatvány nincsen, mondták. Írunk tehát egy kérvényt, hogy igazolások beszerzésének szándékával folyamodunk egy ilyen igazolásért, majd hazamentünk, vagyis a kollégiumba, hogy három hét múlva érdeklődjünk, hogy kérhetünk-e egy újabb sorszámot.

Feketezés

Ha utaztunk, annak a költségeit elő is kellett teremteni. A mindennapi élethez sem volt elég kettőnk ösztöndíja, ezért bekapcsolódtunk az akkoriban tekintélyes tételekben folytatott feketekereskedelmi láncolatba. A szovjet–magyar relációból hazafelé irányuló áruforgalom egyáltalán nem érdekelt bennünket, csak a fordított, a kevés forintból sok rubel viszonylat. Így soha nem hoztunk haza búvárszivattyút, csak egy Akkord lemezjátszót, és hozzá rohadt súlyos bakelitlemezeket, magunknak. A jogdíj nélkül kiadott klasszikusokat világklasszisok előadásában fillérekért árulták. Soha annyi reneszánsz lantost és olasz barokk zenét nem hallgattam, mint abban az évben, amikor a kollégiumi betegség-bezártágban ők lettek fő vigaszom, és haza is jöttek velem.

Kereskedelmi tevékenységünket könnyen szállítható szűk, ámde megbízható áruválasztékra alapoztam: Amo szappan, férfiingek, márkajelzéses műanyag szatyor. Utóbbi egyenesen gazdasági csodát jelentett, mert a nulla forintos befektetéssel, csupán a nagyban kereskedő magyaroktól összeköttetések révén beszerzett reklámzacskókért három rubelt fizettek kint. Egyebekben a mi váltási árfolyamunkon a haszon általában tízszeresére jött ki. A megmaradt, elnyúlhatetlen, egyszínű, vasalásmentes férfiingekben még hosszú évekig járt férjem és apám is. A 2007-es lakásfelújításnál is találtam gondosan, mert csupán lazán összetekert, ezek szerint valóban soha le nem bomló Marlboro, Pall Mall és Stuyvesant feliratos műanyag reklámszatyrokat. Lajcsitól kaptuk, aki nagy lábon élt, diplomataútlevéllal utazott, gyönyörű orosz feleségétől volt egy kislánya is, de szinte soha nem élt velük együtt.

Lajcsi teljesen más világban élt, üzletiben vagy diplomáciaiban, nem volt világos. Láthatólag nem dolgozott semmit, csak utazgatott ide-oda orosz és magyar lokációk között, de lényegében farcovcsik minőségben ügködött. Szerintem még jó húsz évig nem ismertem erre a megfelelő magyar szót, ami az odeszszai zsargonban feketéző viszonteladót jelentett. Bárki hiánycikket vagy divatos, főleg külföldi holmit keresett, magától értetődő módon viszont és viszont eladva, kézen-közön és kéz alatt szerezte be. Ruha, ital, kütyü, divatcikk, ékszer, betiltott könyv és friss lemez szerepelt a legkurrensebb áruk listáján.

Amikor Lajcsi megtudta, hogy még soha nem jártam éjszakai bárban, már Pesten elvitt a Maxim bárba, az EMKE szálloda aljába. Gyakran jártam arrafelé, de az utca másik oldalán, a Gorkij moziba, ahol főleg szovjet filmeket játszottak. Megnéztem, mi lett a helyén: ma a Jehova Tanúinak imaterme – nem is olyan nehéz összekapcsolni a kettőt. A stringbugyis táncosnők egészen másképpen,

mint Lajcsit és a férfiakat, de szórakoztattak, úgy éreztem magam, mint valami féle állatkertben. Roppantul élveztem, hogy (így képzeltem) egy alvilági bűnös helyen voveurködhetek. Leesett az állam, mik is történnek az én városomban, két lépésre a villamosvonalától, ahol nem is olyan régen szorgalmasan bumliztam a gimnáziumba, és ugyanabban a háztömbben, ahol ifjú zsidó zsenik verseltek és tárgyalták meg Martin Buber és Franz Rosenzweig írásait. Lajcsi az elmaradhatatlan rózsaszín ingben és zöld nyakkendőben éjjel gálánsan hazavitt taxival. Üzleti kapcsolatunkat nem zavarta meg, hogy végtelenül szánalmasnak láttam, és úgy tanulmányoztam, mint egy gombostűre szúrt tetszetős, de alapjában féregszerű lepkét. Egyszer tanúja voltam, hogyan alázta meg a felesége, és attól kezdve tiszta szívvel képes voltam sajnálni is.

Az eladandó áru hírét ismerősök adták szájról szájra, de ez a lánc meg-megszakadt, így a moszkvai utazás előtt kikényszerültünk a tolcokra, ami helyi ukrános elnevezéssel a feketepiac (orosz zsargonban tolcucska). Messze is volt, hideg is volt, tiltott is volt, nem hasonlított a gyerekkoromban megismert kedélyes Ecsereire, ahová anyámmal ki-kijártunk nem is annyira beszerezni, mint szórakozni. Mint a térképről ma kiderül, az odesszai Ipar utca és Kémia utca kietlen kereszteződése pár saroknyira, bár messzi saroknyira esett a zsidó temetőtől, de ez akkor nem állt össze. Bódékat vagy asztalokat egyáltalán nem lehetett látni a külvárosi placcon (nem úgy, ahogy negyven év múlva a moszkvain, ahol már üzletsorokban árultak mindent). A tolcok a szó jelentéséhez híven valóban lökdösődős tömeg formájában tárult elém, egy csomó varjúszerű ember dugdosta szürke és fekete kabátja alatt, amit el akart adni, senki nem merte letenni portékáját az agyondöngölt, éppen kicsit sáros földre, különösen nem a könyvárusok, akik pedig érdekelték volna. A kockázat a milícia berepülése és az üzleti csalás között oszlott meg. Utóbbi egyszerű cselének lényege abban állt, hogy a vevő átveszi az árut, de nem fizet. Mindkettő ellen azzal védekeztünk, hogy egyszerre csak egy inget, vagy szappant, vagy zacskót mutattunk vagy adtunk át. Kínosan feszengetem, mert a sok szerencsétlen szegény és a még több dörzsölt kereskedő közül erősen kilógtunk. Csöppet sem élveztem a helyzetet, ahogy kilátogató honfi- és egyetemtársaim tették, akik pár hétre érkeztek csak, és turistaként szagoltak ki. Engem az is nyomasztott, hogy a többség ide nem azért jött, hogy valami érdekeset vegyen, hanem hogy mindazt megtalálja, ami hiányzott az élethez az üzletekből. Fél óra elteltével áldásként érkezett egy pasas, aki némi alku után árengedménnyel minden inget megvett tőlünk, ami pedig megmaradt, azzal eltakarodtunk melegedni.

Szirok Szergej. Krím, 1976

A Túró Rudi szinte hungarikum, a tömegével külföldre kényszerült magyar fiatalok számára a haza jelképe lett. Valójában szovjet találmány. Ízesített túró csokiban.

Amikor a kolerakaranténból kikerülve lábadoztam, tavasszal már nem akartam kihagyni a Krímbe, a görög nevű Feodoszijába szervezett egyetemi tanulmányi kirándulást. Ez a városka valaha, még a szovjet idők előtt jeles irodalmi

központ volt, a különc költő, Makszimilian Volosin vett ott egy birtokot a közeli tatár nevű Koktebelben és nagy házában hetekig vendégül látta író társait.

A prekolera időkben, már az első 1973-as egyetemi csoportos utazásom alatt megjártam még a csodás Jaltát, benne a Csehov-múzeummal. Pedig hancúrozás miatt kialvatlanul indultam, és a hajóúton odafelé elkapott a tengeribetegség, így félholtan érkeztem. Annál jobban elvarázsolt a már nem imbolygó város és a novemberben is lágy levegő. Most is csábított a Krím irodalmi levegője.

Szépen indult minden. A szimferopoli reptérről, bármily abszurd, két és fél órás trolibuszút vezetett át a hegyeken a tengerparti Alustába. A troli a hágón megállt, hogy élvezhessük a félsziget legmagasabb pontját. A Krím-félsziget délkeleti negyedét elfoglaló hegység hangulatát, a tengernél meredeken vízbe zuhanó sziklás partot, a fennsík mediterrán erdeit és zöldjét, fentről a végtelen víz látványát jó húsz évvel később viszontláttam Nabokov nosztalgikus soraiban, innen emigrált 1919-ben. A *Tündöklést* harminc évvel később fordítom majd le. „az a bizonyos éj, a meleg krími éj, a holdfényben a ciprusoknak a mézfehér és kísérteties tatár házfalakon kirajzolódó kékes feketéje... a ciprusok, az eksztázisba emelő ég, ezüstösen csillogó pikkelyeivel a csodálatos kék tenger”. Kerge Krímnek is nevezte. Nyilván tarka történelmére gondolt, nem sejtve, mi jön még a 32 ezer éves ősember, a görögök, rómaiak, szkíták, hunok, gótok, kazárok, mongolok, velenceiek, bizánciak, szlávok, tatárok, törökök, ukrán kozákok, oroszok és náci németek után a szovjet, ukrán, majd orosz fennhatóság alatt.

Ami a többiek ettek, nekem veszélyesnek tűnt, a kirándulás első napján inkább minden étkezésnél kétszersültet majszoltam. Végül este vakmerően vásároltam magamnak reggelire két darab szirok nevű terméket, ami egy csokoládéval bevont édes túrókocka, vaj nagyságú fóliázott csomagban (szirok v sokolagye). Mondanom sem kell, Odesszában ilyen nem volt, mert a város a harmadik ellátási övezetbe tartozott, és annak választékába a Túró Rudi – ami szabad fordításban talán lehetne Szirok Szergej – nem tartozott bele, úgy látszik. Amikor naivan megkérdeztem, vajon miért a harmadik (legrosszabb) ellátási övezetbe tartozik a város, azt felelték, hogy mert a lakosság kétharmada zsidó. És melyik az első övezet? A fővárosok, a zárt városok, a Baltikum... És mi harmadik övezet még? Az északi vidékek, távolkeleti központok, például Kolima (a lágervidékek). Nem hangzott túl biztatóan.

Hivatalosan azonban nem egészen így volt. Az övezetek az árakra vonatkoztak, nem az ellátásra, és a harmadikban volt a legdrágább minden, körülbelül tizedével drágább ugyanaz az áru. És még egy csavar, hiszen a bonyolultság és átláthatatlanság a szovjetrendszer veleje: a harmadik övezetben helyenként viszont kárpótlásul magasabb fizetéseket adtak, éppen plusz egytizednyi úgynevezett északi pótlékot, következésképpen a második övezet lett a legdrágább és legmostohábbban ellátott. Ezzel sincs vége a szisztéma titkainak: egyes árukat csak egy övezetben árultak, például habzó bort csak a második övezetben. A takarékos élethez mindent más és más övezetben kellett beszerezni, ami természetesen elősegítette a testvéri összefogást a távoli vidékek között, a kölcsönösen jövendőmező barátkozást.

Szóval a szirokokat gondos háziasszonyként éjszakára a kinti ablakpárkányra, hűvösre helyeztem, és a tavaszi madáracsicsérgésben elaludtam a kollégiumi

priccsen. Reggel boldogan nyúltam az édes reggeli után, de mindkettő barbár módon felszagatott csomagolásban hevert a párkányon, és jócskán hiányzott belőlük. El nem tudtam képzelni, ki dézsmálhatta meg, csak nem lop valaki a szobatársaim közül? Nem túl hamar, de rájöttem, hogy a csicsergő madarak tekintették saját reggelijüknek. Komoly kétségek között vergődtem, megegyem-e a maradékot, és nyilván megettem, mert estére már görcsökben fetrengtem. Na igen, Mr. Laktóz ördögi cselvetései... Másnap délelőtt visszareptettek Odesszába, ápolásra.

Soha nem láttam meg Volosin legendás házát, aki 1917 novemberében is ott dekkolt, és a nagy petrográdi felfordulás hírére 2022-re is nagyon érvényes verset írt, *Béke* címmel. Éppen a pályaudvari hetek után került a kezembe, az orosz irodalom nagy átértékelési hullámában, és visszhangzott bennem az apokaliptikus önvád. Kábé így hangzik, nem versformában.

Oroszországnak vége... Végül
Szétgajdoltuk, szétfecsegtük,
Szétszotyoláztuk, szétittuk, szétköpdöstük,
Beszenyeztük a mocskos tereken,

Kiárusítottuk az utcán, kinek kell
föld, pár köztársaság, némi szabadság
vagy polgári jogok? És a nép maga vonszolta ki
a hazát a rothadó szemétdombra, akár egy dögöt.

Ó Uram, szaggass szét, szórj szét bennünket,
Küldj ránk lángokat, fekélyeket, korbácsokat,
Nyugatról germánokat, Keletről mongolokat.

Vess szolgaságba újra és mindörökre,
hogy alázatosan és mélyen megváltsuk
Júdás bűneit még az Utolsó ítélet előtt.

Apokalipszis, a nyugat és kelet között vergődő, sőt pusztuló ország vallásos fohászkodása... Sajnos, Volosin előtte és utána is azt hitte, hogy Oroszország nagy, szent, kivételes és messiás szerepű, és ennek jegyében rögtön tisztséget is vállalt a bolsevik kulturális életben. Elpanaszkodtam ezt orosz kollégánomnak is, de nem volt vevő a kételyeimre. „Nagyon szépen rajzolt” – válaszolta diplomatikusan.

Limán. Iljicsovszk

Odessza környéke, a Fekete-tenger északi partja tele van limánokkal, amelyekről eladdig azt sem tudtam, eszik vagy isszák. Törökül sokáig Hodzsza-bej néven jelelték Odesszát (ezt Zsabotyinszkijtól tudom, az *Öten* című regényből, 1903, magyarul nincsen meg), és ez meg is maradt a Hadzsibej limán nevében. Ezek a szárazföldre mélyen benyúló sekély, és ezért langyos vizű folyótorkolatok idővel

tengeröblökké alakultak, sőt a tengertől elzáródva hosszúkás tavakká. Ideális strandok, sokan gyógyfürdőzésre használták. Limánra utazni oroszul egyet jelentett a gyógyító, gondtalanul tespedő nyaralással, ott ugyanis semmi más nincsen, csak homok, nap és víz. Már Oszip Rabinovics 1859-es műve kigúnyolja a limán gyógyerejét. A postakocsi egyik utasa „álomkórban szenved, néha hat álló napig alszik egyfolytában és ezért megy Odesszába, az ottani limánokon keres gyógyulást. Sem önök, kedves olvasóim, sem én eddig nem tudtuk, hogy a limánban fürdés jót tesz álomkór esetén. Arról már hallottam, hogy a limán segít görvélykór esetén, mégpedig úgy, hogy a limánt messze el kell kerülni”.

Kör ide vagy oda, fürdőzésre gondolni sem merem a tengerpart szennyezettsége miatt, amit táblák is jeleztek.

Egy hatalmas limánra épült Iljicsovszk, ahol barátunk, Bogus/Bohus lakott, és egyre unszolt bennünket, hogy látogassuk meg. A város korántsem keltette pihenésre kitalált település benyomását, sőt, egy óriási lakótelepnek tűnt, vagy alvóvárosnak. Bohus, akiben szemernyi szovjet lelkesedést sem fedeztem fel soha, most dagadó kebellet mutatott körbe: ez aztán egy modern ipari központ. Iljicsovszk partjait gigantikus, óriásdaruk tucatjaitól rozsdásan nyekergő teherkikötő uralta. Amikor csalódottan szóvá tettem, hogy alig látom a tengert, Bohus elvitt egy olyan homokos nyúlványra, ahonnan a kikötő messziről és szemből látszott. Ez a szélfúttá senki földje nem véletlenül volt olyan, mintha egy neorealista filmből került volna elő, mert fontos beszélgetésre került itt sor. Bohus bevallotta, hogy származása saját maga számára is kideríthetetlennek bizonyult. Erős járomcsontja arra az erős mongol-tatár (nevezzük így) beütésre utalt, amely elől kevés nő menekülhetett el a szláv sztyeppéken a középkori hordák átvonulásakor. Két méter magas volt, ezért kissé hajlott hátú, de széles vállú, barna bőrű. Hosszú haját és szakállat viselt, mint minden lázadó akkoriban. Bohus személyijébe (ahol a szovjet időkben kötelezően feltüntették a nemzetiségi származást) azt jegyezték be, „moldovan”, vagyis moldovai-moldáviai román. Helyesebben azt jegyeztette be a család, vallotta meg Bohus, tiltakozásul, hogy ne legyenek oroszok. Próbálták ugyan magukat még zsidónak és ukránnak is vallani, ellenzékiségből, de azt nem sikerült bizonyítaniuk.

Da capo al fine. Odessza, 1989

Amikor 1976 után legközelebb visszatértem Odesszába, túl öt év gimnáziumi tanárságon, egy év újságíróskodáson és két gyerekszülésen, ismét meglátogattam Bohust Iljicsovszkban. 1989-ben már volt lakásuk, a négy szobában békétlenül elfért mind a négy testvér családotul és öregedő szüleik is. Igen, gondoltam, így férünk majd mi is el, ha gyerekeim majdan megházasodnak, mert a magyar lakáshelyzet és tanárfizetés sem volt sokkal rózsásabb a rendszerváltás előestéjén. Igaz, amikor saját lakásunkba először beléptünk, első gondolatom mégsem ez volt, hanem az, hogy a lakást közepén kettészelő hosszú előszoba az egyetlen ablaktalan helyiség, ahová be lehet húzódni, ha az utcán lőnek.

1989-ben tizenhárom év kihagyás után először utaztam a Szovjetunióba, ráadásul életem első külföldi konferenciájára, hiszen addig a gyerekek miatt nem

tudtam mozdulni. Akkor senki sem figyelt arra, hogy hozzávetőleg tíz év esik ki a nők karrierjéből. Mostanra annyira változott, hogy már beszélnek róla.

Odessa újra minden tekintetben tanulságosnak bizonyult. A konferencián egy neves moszkvai kutató a fülem hallatára előadta azt a szerintem fantasztikus koncepciómat, amelyről magam nyomtam kezébe nagy büszkén saját cikket pár hónappal korábban, amikor vendéglelődnak hívtuk meg Budapestre. Akkor kezdtek lassan szabadabban utazgatni a szovjet kollégák, és mi lelkesen segítettünk nekik ebben. Szólásra emelkedtem, összefoglaltam cikket és felmutattam a cikk nálam lévő különlenyomatát. Kellemetlen feszengéssel lezárták a megvitatást. Aztán egy fiatal kutatóval sétálgattam, elmeséltem neki magyar nyelvű Babel-könyvem további tételeit, és nagyon biztattam. Nos, tőle sem állt távol a plágium, sőt, pár éven belül kiderült, hogy megátalkodott antiszemita és vadorosz nacionalista. Egy harmadik hasonszórú kollégával a konferencia után, a többi előadást mellőzve ki is adták ők hármascskán saját kötetüket, kikiáltva azt „az első Babel-monográfiának”, mintha bizony nem született volna legalább húsz már korábban Nyugaton. Ezt csak azért mesélem, mert sem az orosz szakmai bezárkózást, sem az idegen tollakkal ékeskedést nem tudták levetkőzni mind a mai napig a szakmai közkatonák, sőt most fog csak ez igazán visszatérni, a bojkott ilyen és olyan változatainak következményeként. Hiszen ismét gyanús, és ezért veszélyes minden, ami külföldi, az ukránok és oroszok pedig kölcsönösen nem hivatkozhatnak egymásra. A tudományos mutatókhoz viszont nyakra-főre egymást fogják idézgetni az oroszok belterjesen.

Egy helyi kolléga meghívott széder estre. Amikor megérkeztem, szegényes teríték volt az asztalon négy borospohárral és pár szendviccse. Én, a nem zsidó, főleg egyre mélyülő Iszaak Babel-tanulmányaim miatt már kezdetleges tájékozottsággal rendelkeztem arról, hogy a kovászos-élesztős kenyérnek semmi keresnivalója egy széder asztalon. Nem szóltam, hiszen senki nem volt vallásos, de a bornál azért megjegyeztem, hogy szokás Illés prófétának kitenni még egy poharat, és majd az ajtót is ki kell nyitni, hátha eljön Illés. Hálásan vették az új információt, készséggel, sőt lelkesen hoztak még egy poharat, beszélgettünk, iszogattunk, majd, amikor már minden üvegnek nyakára hágtunk, házigazdánk felkapta Illés próféta poharát, és kihörpölte azt is. Nem csoda, ha Illés nem jött el aznap, hiszen az üres pohárra már nem is volt értelme az ajtót sem kinyitni.

Az áprilisi konferencia alatt még lakatlan tengerparti üdülőkben szállásoltak el bennünket. Lelkesen villamosoztam a szállásra kedvenc tengerparti villamosvonalamon. Lehűtött a süvítő tavaszi szél, de még jobban az, hogy a fűtés már nem működött. Az ebédlő sem. Se vacsora, se reggeli, a strandközeli üzletek még zárva. De legalább nyílt egy kis kilátás a tengerre.

A helyi viszonyokra felkészülten érkeztem, néhány csomag keksszel, teljes tisztító és pipere felszereléssel, magyar újságpapírral a koszos polcok letakarására, tiszta lepedővel, szagos szappannal a bogarak ellen. Az első fagyos reggelen arra ébredtem, hogy éktelenül fáj a fülem, és a szobában feketén nyüzsögnek a hangyák. Egy pillanatra még meg is örültem, hogy nem svábbogarak, de amikor felöltözés előtt hosszan ki kellett rázogatom és söpörgetnem a hangyákat minden ruhából és kifúrt csomagolású kekszéből, már borúsabban láttam a helyzetet. Éppen ezért este kifeszítettem a szintén mindig velem utazó szárítókötelet a

szekrény zsanérja és az ablak közé, kettészelve a szobát, arra aggattam föl sorban minden ruhámat, azzal (fülelen egy zoknival) nyugovóra tértem. Reggel a háttamra fordulva ébredtem, nyitogattam a szememet. A látvány lenyűgözött. A szárítókötélen sűrű, fekete sorokban, alul-felül és kétoldalt is hangyalégiók vonultak. Da capo al fine.

Mindez nem jutott volna eszembe, ha nemrég meg nem kérdezik a hallásvizsgálaton, nem volt-e valaha súlyos fülgyulladásom, mert kezdek süketülni. Nem, feleltem, furcsa, mert nem volt soha, bár minden influenza elején éktelenül fáj. Ha nem kezdek bele Bohus identitástörténetébe, nem fűzik fel magukat egymásra az emlékek, mint a hangyák, akkor nem jut eszembe, hogy a tavaszi tengeri szél, közvetve Odessza még a fületem is elintézte.

Az már egy másik történet lesz, miért következett ezután újabb tizenhat év kihagyás, mire újra átléptem az akkor már nem szovjet, hanem orosz határt. Iszaak Babel hamarosan összehozott nekem egy második házasságot is, és férjemmel szolidárisan személyes bojkottot tartottam. Hosszú volt az a bűnlajstrom, ami miatt haláláig nem látogatott vissza Moszkvába, miután 1974-ben emigrált.

Temető Odesszában

Zsinagógát kezdettől kerestem, de nem találtam. Mivel Prágában jártam már, annak ismeretében zsidó temetőt is kerestem. Ilyesmit az akkori várostérképek nem jelöltek. Zavaros fogalmain és gyér ismereteim is akadályoztak a felderítésben.

A szálloda ablakából látott épülethez hasonlóan megcsodáltam bár, de nem ismertem fel egy zárt, komor szürke neogót épületben az egykori Brodi zsinagógát. Levéltárnak használták, és mindig zárva állt. Nem is hallottam akkor még az oroszországi asszimiláló zsidóság eme hírneves intézményéről. Itt került először nem középre, hanem a keresztény oltár mintájára falhoz a bima, a tóraolvasó emelvény, ahogy nálunk a Dohány utcában. Egyedül itt énekeltek zenei előképzettségű kántorok, méghozzá az orosz birodalom egyetlen zsinagógai orgonájának kíséretére. Még amikor jóval később olvastam róla, akkor sem tudtam az épülettel azonosítani. Ez volt jellemző az egész rohadt tiltott és cenzúrázott múltban kapirgálásban, semmi nem állt össze a véletlenül és elszórtan felbukkanó tényforgácsokból.

A Második zsidó temetőt szóbeszéd alapján sikerült lokalizálni. Hol lett volna az első, a régebbi, akkor nem sikerült kideríteni. Pedig a Hadzsibej limánnál már Odessza alapítása, 1794 előtt is laktak és temetkeztek zsidók, akik a krónikák emlékezete szerint évszázadok óta jártak erre kereskedelmi útvonalakon, a görög időktől kezdve.

A régi városathárnál, a mostani pályaudvarnál az 1930-as években számoltak fel a bolsevikok egy régi temetőt, alighanem az Elsőt. A vele szomszédos keresztény és muzulmán temetővel együtt. Ott, a már akkor is használaton kívüli temetőben hantolták el az 1905-ös pogrom során széthasogatott és meggyalázott Tóra-tekerceket is. A harmincas években még „csak” széthányt és kirabolt sírok maradványait a források szerint a „helyi kollaboráns nacionál-fasiszták” (ukrá-

nok) rombolták le és szántották be a második világháború alatt. A régi temető helyén ma stadion áll. Amikor az 1990-es években uszodát is építettek mellé, a gödörből konténerekkel szállították el a csontokat. Négy sárga oszlop maradt meg a régi temetőből, két ház közé szorított szárnalmas kis sárga falba építve.

Kivillamosoztunk hát 1976-ban a külvárosba a Második zsidó temetőhöz, de nem lehetett bejutni. Megsodáltkuk monumentális falait, vagyis annak romjait. Világos, hogy azokon ugyan nem üldögélhetett Arje-Lejbe, aki Iszaak Babelnak regélt a hősi közelmúltról. A novellából kiindulva biztosan kell legyen annak a falnak alacsonyabb része is, gondoltam. Ahogy körbejártuk, az egyik sarkon valóban felfedeztünk egy elég ingatag, sőt romos részt. Igaz, arra villamos is járt, túl sok kíváncsi szemet szállítva oda. Tanakodtunk, hogy este vagy hajnalban próbáljunk behatolni. Végül este mentünk. A gyéren pislákoló utcai fényben csak a szélső sírsorok mentén lopakodhattunk. Óriási csalódással néztem a rácsketrecekbe zárt modern, egyhangú obeliszkoszlopos síremlékeket és kriptákat, semmiben sem különbözött az orosz temetőktől, és semmiben sem hasonlított a prágaihoz. Néhány egymás melletti síron egyforma vastag, alacsony, íves tetejű, kicsit gúla formájú tömbök sorakoztak.

Most néztem utána, hogy éppen lerombolása előtt láthattam a bezárt temetőt, 1978-ban már a földdel volt egyenlő. Valóban itt volt eltemetve Babel apja, és későbbi könyvemnek (*Örvényben*) nem is egy orosz-zsidó író hőse, és az 1905-ös nagy pogrom áldozatai is. Ma már a Harmadik zsidó temetőbe hordják halottaikat az odesszai zsidók, ha ugyan maradtak még ott ilyenek. A pogrom áldozatainak megsemmisített sírjait egy emlékmű helyettesíti. A Második temető helyén csak park lett, ezek szerint csak lerombolni volt sürgős és lényeges.

De még a rombolás sem olyan egyszerű. A monumentális falat, amely (mint olvasom), a jeruzsálemi Siratófalat másolta, a lebontás után részben vissza kellett építeni. Kiderült ugyanis, hogy egyik kapuja egy francia kommunista asszony mártírhalálának színhelyeként méltó arra, hogy a szovjet emlékezetben megmaradjon. Marie és társai 1919-ben a helyi francia intervenciósök körében olyan sikeres propagandát végeztek, hogy azok nem voltak hajlandók többé a szovjet-oroszok ellen harcolni. A franciák tábornoka a temető falánál éjjel, titokban végeztette ki az agitátorcsapatot, öt zsidó férfit és hat nőt. Közülük csak az egyetlen francia Marie kapott emléktáblát, és az ő emlékművének – a szovjet abszurd jegyében – visszaépítették a két kapu közül az egyiket. A rabbisíroknak bizonyult íves tetejű gúlákat pedig átvitték a Harmadik, mára egyetlen odesszai temetőbe.

Szóval amit láttam, arról nem tudtam, micsoda, és amit látnom kellett volna, nem láthattam.

Az út

A hazaköltözésnél (férjem számára a Magyarországra telepedésnél) a vonatban nyolc „helyünk” volt, ahogy orosz vasútnyelven mondják a csomagokat. Két bőrönd, két kartondoboz, két hátizsák, a hallatlanul korszerűnek hitt és hallatlanul súlyos Akkord sztereó lemezjátszó és egy óriási és jó mély, kétfülű műanyag lávór, amelyben egész évben mostunk és mosakodtunk is, most pedig, ha már

egyszer volt két füle, szállításra használtuk fel. Mindez két kézben nem fért el, sőt kétszer két kézben sem. Márpedig egy szovjet utcán vagy pályaudvaron egy törött bögrét sem lehetett őrizetlenül hagyni, mindent szemmel kellett tartani. Ezért kidolgoztuk a sok csomaggal haladás két személyre, négy kézre szabott logisztikáját. Elindul egy személy két csomaggal vagy egy nehéz csomaggal, és körülbelül húsz méter után le teszi, megfordul. Elindul visszafelé. Vele azonos időpillanatban elindul a másik személy a már lerakott csomag felé, azt szemmel tartja. Eközben értelemszerűen a visszafelé elindult személy szemmel tartja a hátra maradt csomagokat. Amikor odaér, meggyőződik róla, hogy a másik is odaért az elől lévő csomagokhoz, majd felvesz újabb két csomagot, és újra elindulnak szemben egymással, szemmel tartva, stb. Ezzel a módszerrel tetszőleges távolságot lehet megtenni, és a visszaséta akár pihenőnek is felfogható. Ezt alkalmaztuk a Lvovi átszálláskor is. Lvovban (ma Lviv) tudatosítottam magamban, megkönnyebbülten, hogy nem egyhamar fogom megtenni ezt a bejáratott útvonalat, amelyet 1973 novembere és 1976 júliusa között legalább két tucatszor megjártam, nem kevés kalanddal.

A kupéban minden tárgynak kifundált dugihely jutott, ellenőrzés és vasúti tolvajok esetére. Már gyakorlottan csomagoltam be az egy rubelért bérelt két rongyos lepedő egyikébe a durva gyapjútakarót úgy, hogy ne érjen a bőrhöz. Rutinosan foglaltam el az egyetlen pózt, amelyben képes voltam aludni a polcon.

Az orosz-szovjet vonatkozás semmihez sem hasonlítható tapasztalat akkor is, ha nem napokig vagy hetekig tart, mint a Távol-Keletre tartó vonalakon. A kétszer félnapos út is túlélőösztönöket fejleszt ki. Beszálláskor vadászkutyaként élesített érzékekkel méri föl az ember az utitársait és a körülményeket. A szaglását azonban felejtse el – különben a hetekig mosatlan zokni és a húszévente cserélt cipő szaga kiüti. Mindenki potenciális provokátor, besúgó és tolvaj. Vagy negédes végtelenített fecsegő. Vagy fröcsögő antiszemita. Soha ne beszélj senkinek az inged mandzsettájába varrott vagy vécépapírba csavart papírpénzről. Soha a borítójától megfosztott vagy hamisan moszkvai kiadásnak feltüntetett nyugati könyvekről, különösen ne a Bibliáról.

Mindössze egyszer bíztam meg valakiben, és hagytam őrzése alatt a Lvovi pályaudvaron a bőrröndömet, hogy a közel háromórás átszállási várakozás alatt végre megnézzem kicsit a kora reggel ébredező várost. Maga a pályaudvar, ahol a nemzetközi vonat azért persze külső vágányra érkezett, otthonosan hasonlított a Keletre. Fogalmam sem volt róla, hogy már 110 évvel korábban kiépítették a vasútvonalat innen Csernovicba, ahol valaha őseim éltek. Alig tudtam valamit az őseimről, és nem is érdekelték. Foghíjasra cenzúrázott tankönyveink és félrecsúsztott történelemóráink után fel sem merült bennem, hogy ez itt maga Lemberg. És körötte Halics és egy közös Monarchia-béli múlt, a múltunk. És hogy lengyel terület maradt 1917 után. Csak nekiindultam ártatlanul és tudatlanul a szinte néptelen, széles utcának, ahol egy vedlett állapotban vegetáló, de csodálkozásomra még Odesszánál is európaibb utca vitt a város felé. Végül elértem egy romos, sötétbarna vagy tán valaha sötétbordó neogótikus templomhoz, amelynek bedeszkázott ajtaján nagy felirat díszelgett: Hűtőszekrények (Hologyilnyiki).

Bár nem tudtam, miért, de rossz érzés fogott el, úgy éreztem, fölösleges folytatni a sétát. A csomagom sorsa is nyugtalanított. Visszasétáltam.

A vedlett barna hűtőgépraktár valaha lengyel katolikusoknak épült, ma görög templom, és mögötte állították fel röpke harminc év múlva Sztepan Bandéra ukrán nacionalista óriási szobrát egy diadalívszerű képződménnyel a háttérben. Csaknem tíz nemzetiség véres és dicső múltja tarkítja és terheli a várost: német, lengyel, ukrán, orosz, magyar, örmény, görög... Az ezredfordulón egy énekes tiltakozott egy kávézóban a hangos orosz nyelvű popzene ellen, és agyonverték.

Bandéra nevét soha nem hallottam az odesszai évek alatt, csak azt, hogy banderisták, bandérovci. A kor szokásai szerint nem kérdeztem rá, mi is az, mert suttogva vagy titokra utaló cinkos arccal ejtették ki. A helyzetekből kiderült, hogy ez valami mozgalom, talán az is, hogy ukrán szovjetellenes nacionalistáké, akik a nyugati határ menti sötét területeken működnek. Partizánoknak képzeltem őket. Még az sem derült ki számomra, hogy Bandéra egy ember, azt hittem, a Bandéra ukránul banda. Talán mozgalom. Végül is énekeltük, hogy „bandiera rossa”, az „Előre, proletár” olasz változatában, „a vörös zászlóóót / emeld magasra”. Nem akadtam fenn azon, hogy így a vörös zászló igaz hívei lennének a szovjetrendszer ellenségei. Már kirajzolódott, hogy a szovjet időkben a valódi kommunisták kivétel nélkül börtönben és a Gulagon kötnek ki.

Másik átszállásom alkalmával felmáshoztam a lvovi úgynevezett fellegvárhoz is, amely kicsi, poros dombnak bizonyult.

Egy alkalommal Kijeven keresztül is utaztam. Kupészomszédom, egy középkorú férfi bányásznak mondta magát, és egy rongyos folyóiratot olvasott. A vas-tag folyóirat külön fogalom az orosz kultúrában, havonta több regényre rúgó anyagot közöltek, volt és van is belőle vagy tíz jelentősebb. A peresztrojka idején több milliós példányszámban jelentek meg a hetvenévnnyi cenzúra alatt kiadatlanul fiókokban maradt vagy elkobzottan a KGB-archívumokban lapuló művek. Komoly kihívás volt már lépést tartani ezzel, havonta végigböngészni és már kiválogatva elolvasni.

A bányász a *Moszkva* folyóirat sárga, apróbetűs lapjait olvasta elmerülten. Mikor rákérdeztem, mit olvas, kiderült, hogy *A Mester és Margaritát*. A regényt először 1966 novemberében és 1967 januárjában két folyóiratszámában hozták le, könyvalakban később jelent meg kint, mint Magyarországon. Az 1966. decemberi szám azért maradt ki, mert észbe kaptak a nagy sikertől, és egy kicsit megnyirbálták a második részt. Szóval a bányász a vonaton Bulgakovot olvasott. Ahhoz már hozzászoktam, hogy a szovjet értelmiség, elsősorban a műszaki értelmiség rettentő művelt. Egész könyveket tudtak betéve. A fejüket nem lehetett cenzúrázni. Kiemelten olvasott réteget alkottak az elithez tartozó fizikusok (gondoljunk Andrej Szaharovra) és a geológusok. Utóbbit az magyarázza, hogy akik akarva vagy akaratlanul kilógtak a társadalomból, szabad életformát kerestek, ezt a hegyek között találták meg, a saját etikai kódex szerint élő geológusok között. Joszif Brodskij és számos más író is geodétaként dolgozott évekig. De a közemberek is nagy adagokban fogyasztottak minőségi szépirodalmat, leginkább a túrt kategóriából, de betiltott szamizdatot is, és egész kultuszt varázsoltak némely író vagy költő köré, és csak idézték és idézték, vég nélkül.

Szóval a bányász Kijev felé vonatozva éjjel Bulgakovot olvasott, én pedig Kijevben csupán két dolgot néztem meg a reggeli érkezés és az esti továbbutazás között. A túl nagy és szovjetes városban nem találtam magamnak semmi szerethetőt. A Lavrát persze abszolváltam, de a szláv kereszténység bölcsőjénél sokkal nagyobb benyomást tett rám az onnan nyíló végtelen kilátás a széles Dnyeper fölött. Megkerestem az Andrejevszkij-lejtőt is, ahol Bulgakov született és töltötte gyerekkorát. A nem túl nagy faházat csak a bennfentesek ismerték, még emléktábla sem jelezte, nemhogy múzeum, mint ma, és előtte sem ült még ott az író szobra. Ahogy ma sem biztos, meddig ülhet. A 2022-es háború elején homokzsákokkal vették körül a kijeviek, hogy megvédjék a bombázástól, majd ráébredtek, hogy az író nem volt korrekt az ukránokkal (a zsidókkal sem, egyébként), és a szobrot becsomagolták. Alkotója nem más, mint második férjem féltestvérének a férje, bár ezt nem tudtam mostanáig. Az a második életem, és másik történet lesz, ha lesz.

A Bulgakov család nyaralója a város külső villanegyedében nem maradt fenn, de 2011-ben ott is emlékművet állítottak. Ezt 2022 augusztusában bontották le, már a háborús derusifikálás lázában. A villanegyed neve immár nem Bulgakovot idézi fel, de világszerte sokáig nem fogják elfelejteni – Bucsa.

Séták az öbölben

I.

*Eszembe jut egy régi-régi kép:
apám állt előttem, s az égig ért,
idegen férfi lépett mögüle
elő – s nem szólt hozzám, ki tudja, mért.*

II.

*Kik meghaltak, élnek álmaimban,
alakjukban fény és vágy alig van,
kihúlt kezekkel kotornak felém,
és illatuk édes, árva illat.*

III.

*Étel nem telít, álom nem szül újra.
Mint fészekből a fióka, kihulltam
a vágy sűrűn font ballonkosarából –
s ami van, épp alakot bont a múltban.*

IV.

*Tölts még bort a pohárba, idézd fel
perc-rágtá, kimúlt alakunk, évek
hosszu sorát, mialatt alig élt
bennünk, árnyék volt csupán az élet.*

V.

*Szürke rongyok az égen, szomorú
párát lélegzik, míg visszavonul
a homályba már végképp a világ:
az árnyék nem szolgál, a fény nem úr.*

VI.

*Mielőtt kihajt fölénk a világ,
s rajtunk a halál vízként zuhog át,
teljen ki szűz vitorlánk, hasadjon
hajónk nyomán az égszínkéék magány.*

VII.

*Az esőt, és együtt az őszt vele,
hagyd arcodra rásimulni – vegye
ki perceit álmunkból a halál.
A gondolat a bánat pótszere.*

VIII.

*Pipacsok, kertem lány kurváí,
a szél s az idő arcomba váj,
ébredő, szép fejem bimbóban
hervad el, letépett vadvirág.*

IX.

*Mennyi ócska helyre jártam, ócska
emberek közé, magam is ócska
díszlet voltam csupán, ártatlan és
gyerekes – templom helyén a jósda.*

X.

*Kit isteni vágy szült, mit várhat itt?
Kiket gondolat szennyes árja vitt,
hulladékot hordanak halomba:
a szerelem torz, új oltárait.*

XI.

*Az év legsötétebb napján jöttem
a világra, délben, ütődötten,
mint földre hullt gyümölcs, árnyék nélkül –
csönd vett körül, és én üvöltöttem.*

XII.

*A vízre már leszállt a köd, s most a
város magára maradt, olmosra
meredt romjaival a világban:
partját a felejtés vize mossa.*

XIII.

*Romok közt járunk, ajtók csapódnak
a múltban, mint bezárul valótlan
álmunk során az átjáró magunk
felé – s új arcot fest ránk a holnap.*

XIV.

*Kereslek a forgatagban – hol vagy?
Járják a halált, s összeomolnak
az élettől, akik körülöttünk
mozdulnak, hívásra várva, sorban.*

XV.

*Szajkók hozták a hírt: ébredni kell.
Arcunk fehér, akár a kő, amely
a vízből meztelenül a partra
került, s múltjában többé nem fogy el.*

SOMORJAI RÉKA

Lombik

*megyek, megyek, mentem, mondom
a pupillák mögé beszorult fénynek.
biztatásuk az enyém. gyöngye ujjaik.
a tüben is én. a szavak mindkét oldalán
szelep hordoz. rátermettebb szemcséit irigyli tőlem az Úr.
egyre nehezebb kitapintani, és az elveszettség
e pontján már jólesik nem keresni többet.
egy beszorult kis sejt volt, apróbb
az észrevehetőnél, kő vagy kavics. éles,
ami képes felhasogatni a fát is, jól eltanulta
az aprítás képeskönyvéből. figyel a mozdulatra.
a folyosóról emberek nézik ezt a csodát,
ami lehetne tévedés is, az Úr hibázott.
valami elakadt bennem, nem most,
még mielőtt megszorítottam a kezét,
beleszorítottam egy kézfogásba.
és most mindenki ugyanarra gondol,
hogy a teremtés csodája megismételhető.*

lemezek rögzítik a tapasztalást.
megyek, megyek, mentem, mondom
a kórház udvarán a nőnek, aki nem ismeri
beültetésem történetét. hova megy
kérdi a magányos ezen a pontján.
botlatókőre lépnek bennem a sejtek.
szóval előtük is voltak itt valakik.

Az én apám

amerre zöld skodáját hajtja
utat képzél a kanyarok mögé utat
a kocsmáig és vissza a hálószobába
utat ami minden férfinak kijár
az én apám hosszan elégedetten
mutatja a házát házában anyámnak
hűlt helyét nem adja ki másnak

ha virraszt is álom feszül torkának
hal gerincéhez a kés
az én apám menedéke
sósnyelvű idegen nők
mialatt elnézést kér a teremtőtől
félretekint az én anyám
olvas rá hosszú átkokat

így őrzi a házhoz a kertet
mint a tárna van hogy nem szól évekig
olyankor éber bennem a félelem és elfogadás
valami iránt amiben szapora
csomók kelnek két osztódó-
szövet közé és én kérem
ne nyiss ennyi utat
benne Uram
mégse nyiss

Az én anyám

nyarakkal rakta ki a tömbház
második emeleti teraszát
és nem tudott betelni
a színes virágok ősztől
tavaszig tartó halálával
az én anyám kertje hibátlan
hólyagokban törte fel bőrét
kitelelt és rátavaszodott
muskátlik futották be a blokkot
pergolában gázolt térdig a kerület
ami évekig nem nyílt
megette az én anyám
erkélye olyankor üres volt
mint hasában magház
miután kiköpte Marcit
ha lány lett volna engem

az én anyám azután özönvizeket látott
apám nagy esővízzel telt kék hordóit
amikben arcot mosni jó volt mosni
száradt virágkoponyákat
és csak gyúlt-gyúlt belé

az én anyám bosszús
sose volt apám miatt
lett neki nehéz
mint a traverz és szidta
szakadj ránk súly
mert nem hiszünk
a te elnyomásodnak
hosszú holdas kifliket tört
mintha új eget rakna egy régi helyett
s új egén a poros kuvasz
a talpig fekete ház
nem választott magának csillagot
köd volt aznap és nyirkos felhők
haraptak a betonútba
gyertek siettetett maga előtt
hiába mert nem jött utánunk
az én apám akkor sem
amikor másnap nem mentünk haza

Ismeretlen bolygó

*Olyan volt,
mint egy földről is látható bolygó,
nem jutott el hozzá a teremtés,
és nem is élt volna meg rajta semmi,
aminek bármilyen hibája van.
Kilenc hónap alatt
sem lehetett megközelíteni,
nem volt rajta levegő a beszédhez,
amikor először akartam
neki mesélni egy fiúról,
bekapcsolta a porszívót,
és takarítani kezdett.*

*Ha sírva fakadtam,
gondosan letörölgette a könnyeimet
a könyvekről, az asztalról, az ágy
támlájáról,
nehogy megmaradjon rajtuk a folt.*

*Nem mondott magáról soha semmit,
de néha visszaverte más égitestek fényét,
ha elértem valami sikert,
napokig dicsérte magát.*

*Nem tudtam megmagyarázni,
felnőttként miért nem látogatom meg többször.
Egy idő után miért nem vágytam már arra,
hogy egyszer földet érjek rajta
pedig semmi rosszat nem tett velem,
és ha panaszkodnék rá, én is olyaná válnék,
mint azok a magányos emberek,
akikkel senki sem törődik,
ezért elmennek a rendőrségre
hamisan bejelenteni,
hogy megtámadták őket,
vagy elloptak tőlük valamit.*

Kulcsok

Még nem éltünk együtt,
amikor egyszer részt vettünk
egy csoportos utazáson.
A közös reggelinél
odaült hozzánk egy középkorú férfi,
egyedül volt, alig lehetett szóra bírni.
Mivel még mi sem ismertük elég jól egymást,
egyenlő oldalú háromszög volt körülöttünk a csönd.

Végül ügyetlenül beszélgetni kezdtünk,
de minden kérdésünket ő válaszolta meg.
Akkor semmit sem utálhattunk volna
jobban nála,
mégis sokat jelentett nekünk,
mert ő lett az életünkben az első közös dolog.

Mostanában sokszor eszembe jut,
legszívesebben magammal vinném
minden hosszabb útra,
talán már jobban figyelnék rá,
hoznék neki is péksüteményt,
vagy nem önteném
véletlenül a nyakába a kávéét,

mert ő lesz az utolsó dolog, amire
emlékszünk majd egymásból.
Mint egy szégyenletes titok a családjunkban,
amit sokáig nem mertünk elmondani egymásnak,
vagy egy rossz tulajdonság, amit úgyis
minden soron következő emberben megtalálunk

és bárhogy is próbálunk
szabadulni tőle az évek alatt,
biztosak lehetünk benne,
hogy mindig nála hagyunk valamit,
amit ő hoz majd utánunk,
mint aznap a reggelizőasztalon felejtett
szobakulcsaink.

Túl közel

Akkor már lángolt a hajad,
de egy gyufásskatulyában kényszerültél
nyugovóra térni minden este
ott, ahol a csúszómászók olyanok voltak,
mint egy isten alvás előtt levetett karperecei,
és túl közel nőttek egymáshoz a fák,
a legkisebb szélről
összegabalyodtak az ágaik,
verekedő testvérekre emlékeztettek,
az ég madarai pedig a víz közelsége miatt
itt kezdtek alacsonyabban szállni,
akár a gyerekek
ügyetlenül eldobott papírrepülői.
Ott volt anyád,
aki szerint neked kellett volna lelkifurdalást
érezned, ha már apád nem érzett.
Pedig akkor még ti öten
összetartoztatok,
mint a lottón hetente megjátszott számok,
és amikor veszekedni kezdtek,
a kezedbe vettél egy könyvet
évek múlva tudtál csak figyelni arra, amit olvasol
de már berregtek a rímek a versben,
mint az indulás előtt beindított motor.

Döglött kivi

Sir Walter Lawry Buller élete és munkássága

(részlet)

Akár hiszitek, akár nem,
Balaton egy település Új-Zélandon,
ott születtem egy kisebb tó,
a különlegesen nagy méretű
lilerajaíró (Charadrius obscurus) ismert
Taharoa szomszédságában
1838. július 20-án,
egy egyébként elátkozott napon,
Jóapám ugyanis aznap tudta meg,
hogyan nem térhet vissza Cornwallba,

honnán ő és Jóanyám is származott,

St. Austell lelkészének,
mert az új püspök,

előbb jóbarátja, majd,

miután Jóapám,
ez az örökmozgó kolibribogár kiszámolta,
hogyan Truro és Exeter püspökségek összevonásával
évi nyolcvanezer fontot spórolhatna az egyház
az adminisztrációs és reprezentatív költségeken,

élete végéig rosszakarója,

nem neki adta a parókiát,
mikor a nem is olyan öreg,
de kétszer annyira alkoholista Baston meghalt,

illetve kihalt,
ahogy Jóanyám mondaná,
de Jóapám rászólna,

*hanem elrendelte, hogy
mivel hittérítői feladatát
oly sikerrel vitte végbe az elmúlt esztendőben,
kiküldetése meghosszabbíttatik,
hogy a' bennszülött vad népek körében
továbbra is terjessze az igaz szót
Anglia Egyháza
és őfelsége Alexandrina Viktória királynő
dicsőségére, ámen,
hát ezen a napon születtem én.*

*

*Jóapám örült,
felvett a kezébe,
megköszönte Jóanyámnak a kiváló munkát,
bocsánatot kért,
hogy itt kellett megszületnem,
aztán elsírta magát.*

*

*A szubtrópusi Északföldjén évezredes korú,
fenséges kaurifenyők büszke erdei állnak őrt
az aranylő tengerparti főveny
szélfúttá sziklákba kapaszkodó,
girbegurba, piros virágú
pohutukawafái fölött,
míg a termőföldek zöldellő dombjainak
hullámozása alatt a vidék
mokány vulkáni tevékenységét
rejtegeti.*

Itt kellett tehát felnőni.

*

*Az ezerarcú Nyugat-Balaton
évezredes korú mocsarait szegélyező
óvatos ligeteken és szélzergette mezőkön túl
süllyedékekben búvó patinaezüst víz
csapkodja hirtelen hullámain
a szőlőtől duzzadó dombok lábának,
s e dombok hullámozása alatt a vidék
mokány vulkáni tevékenységet
rejteget.*

Itt kellett tehát felnőni.

*

*Azon az őszön egy csapat házi veréb (Passer domesticus)
a gyerekszobám eresze alá fészkelte,
és délutánonként, ha már minden más
kudarcot vallott,
ők csíp-,
 csíp-, csíp-,
csíp-,
 csíp-
ogtak álomba engem.*

*Jóanyám szerint ezzel
kezdődött minden.*

*

*Mi a karácsony, kérdeztem volna
az üres virágosládának támasztott fenyőfát
konyhakéssel faragó,
és e szokatlan tevékenységtől izgalomba jött
göndörszőrű kutyánkat,*

*ilyen göndörséget azóta is
csak egyszer láttam (pina),*

*lábával rendre odébb tessékelő Jóapámat,
ha nem lett volna végeredményben
teljesen mindegy.*

*Mi a karácsony?
Az, ahogy erre visszaemlékszem.*

*

*Pohutukawamag vagyok,
Ültess el és öntözz meg engem,
Ha elegendő fényt kapok,
Hát a magból mi serken?*

*A földből apró vessző hajt ki,
Belőle egy nagy fa nő majd ki,
Virágai színe whero,
Szülőhelye Aotearoa.*

Pohutukawafa, pohutukawafa,
Új-zélandi karácsonyfa,
Szívemet megtölti az aroha,
Szülőhelyed Aotearoa.

*

*Az első szilveszteremkor Jóanyám
kivitt a Balaton jegére,
és amíg Jóapám forralt bort főzött,*

*a bennszülettek legnagyobb megrökönyödésére
fehér borból, mert bizonyítani akarta,
hogy nem érdemes a végletekig, mindenáron
és görcsösen ragaszkodniuk a megszokotthoz,*

*addig Jóanyám elesett velem,
eltörte a karját,
és a cselédlány hozott haza mindkettőnket,
mert Moana erős maori lány volt, és szép is,*

erről majd máskor,

*Jóapám mindenestre kénytelen volt
meginni a fehér forralt borát egyedül,
ezért aztán éjjélkor,
a himnusz éneklése közben
rádőlt a szoba közepén álló,
J. & W. Carry-féle 1816-os világföldgömbre,
és eltörte a karját,
így hát engem életem második évében
hónapokig csupán a cselédlány vett kezébe,
ennek pedig,*

mint később kiderült,

mélyreható következményei lettek.

*

Aludj, aludj, kis birkózó,
Aludj, aludj, kis birkózó,
Hoki mai māmā, āpōpō,
Hoki mai māmā, āpōpō.

Spirál

*Néhány éve azt hittem, verset írtam
a részveétről. Megvolt benne minden:
pucér seggű hajléktalan, Black Friday,
monotonitás, monotonitás, monotonitás.*

*Szagok, Nyugati tér, hideg beton. Még
egy holttestet is kiemeltek a földből.
Most, hogy leveszem róla ezt a terhet,
arról a régi szövegről, melyben azt*

*hittem, a részveétről beszélek, mintha
hitelt vennék fel, hogy törlesszem
meglévő hiteleimet. Le a spirálon, míg
ki nem húzható minden magyarázat.*

Kambodzsai tél

*Az utazás napján rád bíztam a növényeket.
Itthon még tombolt a nyár. Kambodzsában
az évszakok felosztása a csapadék
mennyiségétől függ. Fél éve készülünk
megnézni az esőerdőt. Január van, ez
a legszárazabb hónap, a fák mégis élnek,
húsos leveleiken megtörik a fény.
Meddig jutottál a lakástól lakásig tartó
úton? Vagy még te is csak tervezed, mint
mi itt, bátorságot, felszerelést gyűjtesz,
és talán egyszerre indulunk majd, hogy
a szárazság különböző hatásain
ugyanúgy csodálkozzunk.*

Első hónap

Egyre többet dolgozol a külsőségeken,
pedig napról napra kevesebbszer gondolsz rájuk.
Mintha gyanúba keverne, titkolod a benned
keringő idegen anyagot, a túléléshez kötelező
tűket még otthon beléd szúrták. Öriülsz
a köhögésnek, nyugtat a bőrpír. Álmodban
kihullanak a fogaid, kopott mosdókagylóban
gurulnak szét, érzed az ajkaid mögött maradt
puha ínyt, a tökéletesség üres helyét. Aztán
valaki azt követeli, engedd, ne beszélj tovább,
a kemencéket már előkészítették, a hamvasztásról
nem lehet késni. Ébredéskor minden a helyén,
a napi munka olyan, mint eddig. Kockázatos
lenne másokkal az álmok jelentéséről beszélni.
Hazatelefonálni nem lehet, végül is
róluk szól az egész.

A versbeszélő

kifordul a sorok közül, megáll előttünk.
A betűk összekoccannak, akár a porcelán-
szobrok: gémek, balerinák és a többi.
A szöveget törekeny lesz, mint mikor
a frissen mosott ruhák megfagynak
a szárítóköteleken. „Ne nézzetek!”
– mondja kislány hangon, és törökülésbe
ereszkedik. Mintha idegen nyelven írták
volna, feszül, terpeszkedik szemünkben
a vers. Vagy mint egy örökölt szemölcs,
ami a család minden tagján ott van,
és miután meghal a legidősebb, egyedül
maradsz hordozója. Levágni, lefagyasztani.
Jelentés nélkül ne éktelenkedjen többé.
Néhány perc múlva feláll, kissé sápadt,
elővesz egy inzulininjekciót. Már
az sem zavarja, hogy még mindig
bámuljuk őt, tehetetlenül.

Teknős

*Ki lenne teknősbéka, ha választhatna?
 Egy alig mobilis kemény zsemle, egy négyvezetős sisak,
 távolról sem enyhe a kockázat, amit vállalnia kell,
 evezni a fű felé, hogy megehesse.
 Esetlenül halad, mintha egy útiládát
 vonszolna maga után, és szerény reményeit
 szinte minden lejtő megghiúsítja. Még ha gyakorlatias is,
 gyakran tengelyig elakad az élelemhez
 vezető úton. Ha minden optimális,
 kikerüli az árkot, ami a páncélját
 mélytányérrá változtatná. Ez a lányteknős
 szerencseszint alatt él, eszébe se jut,
 hogy valami lottónyeremény
 szárnyakká változtatja cserepét.
 Egyetlen szórakozása a türelem:
 az egyértelműen megzabolázott dolgok sportja.*

Roncsmentés

*A roncs
 az tény.
 Megtörtént
 a legrosszabb.
 Visszatértek
 az autómentők,
 fűtyörészve válogatnak,
 pakolják halomba
 a menthetőt.*

Kay Ryan (1945) amerikai költő, oktató. Mindaddig nyolc önálló, továbbá egy válogatott és új verseket tartalmazó kötete látott napvilágot. 2008 és 2010 között az USA koszorús költője volt. Verseit a váratlan képek és logikai ugrások éppúgy jellemzik, mint a meglepő rímek és ritmusok. Költészetének különös sajátossága, hogy zabolátlanul tűnő költői nyelvét képes aprólékosan komponálni, nagy sűrűségű miniatűrökké alakítani.

*Ismét hálát adva
Istennek
– a kivethető elemekért,
amelyek nem
hordozzák a fájdalmat,
– ezért a periódusos rendszerért,
amivel az autodidakta
autómentők
elgondolhatatlanná,
szerelik
az elképzelhetetlent.*

Cipeljük a létrát

*Mi valóban
mindig
egy láthatatlan létrát
cipeliünk.
Csak
annyit tudunk,
hogy valami gond van:
egy értékes dolog
tönkremegy; egyszerű ajtók
bizonyulnak átjárhatatlannak.
Vagy túlpörög a testben
a motor, vagy a
súlyponton kívüli gravitáció.
Az elmében pedig
a hatótávolságon kívüli
almák
mámoros
megközelítése. Mintha
ez lenne a módja annak, hogy megússzuk
a bajt,
a mentegetőzést.*

Miért kell küzdenünk

*Ha nem küzdöttünk
teljes erőbedobással
olyan keményen, amennyire csak lehet,
akkor miként fogjuk megérezni
veszteségeink alakját,
hogyan jövünk rá, mi az, ami
a legtovább életben tart, hogy
mibe kerül nekünk a változás,
ha kimondjuk, milyen furcsa,
amikor a bajban
énünk egyik része
a másik helyébe lép,
hogy aktivál a veszteség
egy lappangó kettőst,
miként táplálkozhatunk,
ahogy a nektárból,
a szükségből.*

GYUKICS GÁBOR fordításai

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése¹

III. rész

„Azt hittük eddig, hogy néma vagy!”

Wirth Imre: – Előző beszélgetésünk azzal a mondatával zárult, hogy „ne csak szégyenkezsem amiatt, hogy magyar vagyok”. Ez a vágykép, a méltó régi, nagy híréhez, a sóvárgás a tiszta önérzet, egy becsületes, hiteles és nem szűkkeblű közösség iránt talán a török idők óta velünk él. Az egyik gyerekversében azért választja, hogy a játékban magyar lesz, mert senki sem akar az lenni („és mi történik: Amikor aztán rám került a sor, / azt mondtam – Magyar! / Elsőnek dobtak ki, jól jártak velem, / mert ügyetlen vagyok, és mégse / fedezem magam.”²) Elég disszonáns, sebzett állapot, szinte pontos. Áldozati szerep? Dacból is? Miközben, ha valami, akkor '56 felcsillanhatta a reményt. Egy hónappal a tizennyolcadik születésnapja előtt tört ki a forradalom. Mi történt akkor Magával?

Takács Zsuzsa: – Egyik napról a másikra felnőttem. Nem ért váratlanul, persze, a forradalom kitörése. '56 tavasza, a Nemzetközi Liszt Ferenc Zongoraverseny, osztályunkban a kis és nagy szünetekben rendszeresen felolvasott *Irodalmi Újság* cikkei, versei, tanáraink kommentárjai, az óvatosság, a lelkesedés és a mély hallgatás már jelezték a változást. A véres poznaói előjáték, aztán hirtelen a Műszaki Egyetem diákjai által megfogalmazott 16 pont. '56 elmélyítette önazonosságomat, de nem mondható, hogy ne lettem volna kezdetől érzékeny arra, hogy magyar vagyok. Az első gyerekkötet megjelenése évében, az 1986-os *Eltékozolt esélyem* verseskötetben a *Vonatút*, a *Január*, az *Ünnep* háttérében ez a számomra evidens nyomasztó és fel-emelő tény áll. Hadd idézzem. „De mi már annyi újszülöttet / láttunk szörnyeteggé nőni, / és

¹ Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

² Kidobós, in: *Rejtjeles tábori lap*, Móra, 1987.

annyi vért folytunk el magunkért, / hogy már lassan azt sem akarom: / a zászlókat márciusban”.³ Október 23-a, a napsütéses, szinte tavaszi keddre esett. Piros belügyminiszter⁴ mindenfajta gyülekezésre vonatkozó tiltása, majd a váratlan engedélyezése után gondolkodás nélkül álltunk be az egyetemisták mögé. Humor és elegancia, fogalmaztam futólag, de azonnal át is adtam magamat a parttalan lelkesedésnek. A jelszavak mágija: a „Miniszternek buta. Mondjon le a Bata!”⁵ – bár én találtam volna ki a tiszta rímet, gondoltam magamban. A „magyaroknak magyar ruhát, / vessék le a gimnasztorykát!” vagy a „Lengyelország utat mutat. Kövessük a lengyel utat!” Megálltunk a Petőfi-szobornál a Március 15-e téren (a görögkatolikus templom emlékező harangzúgásával szemben), áthömpölyögtünk a Margit hídon, a Bem térre érve ránéztem az órára, és megrémültem, anyám halála aggódja magát. De látogatónk volt, édesanyám legkisebb bátyja, Szeredás András⁶ apja. Szó sem esett a késéséről, természetesnek vették, hogy ott voltam a tüntetésen, szerepcsere történt: csillogó szemmel ők kérdezősködtek.

– *Másnap pedig már nem volt iskola – mintha szimbolikusan is lezárult volna a gyerekkor.*

– Volt viszont egy váratlan látogatóm, az a fiú, akit még a nyár végén meghívtam a Károlyi-kertbe a Közalkalmazottak Szakszervezete által rendezett hangversenyre, mivel Emese⁷ anyja is kapott két ingyenjegyet, de ő az unokabátyjával ment. Kellett hát sürgősen találnom egy fiút. Én a nyári könyvtári munkán megismert Füzéki Istvánt⁸ hívtam meg. Nem tetszett egyáltalán, félszeg volt, dadogott, de szükségem volt egy kísérőre. Azon a bizonyos szerdán, köszönésképp a meghívásért (és némi udvarlási szándékkal) átnyújtott egy angol nyelvű Michelangelo-albumot. Épphogy megköszöntem, már el is tűnt. Csütörtökön a Parlament előtt az oroszok vagy a Földművelésügyi Minisztérium tetején megbújó ÁVH-sok a tömegbe lóttak. Hónapokkal később hallottam, hogy ott állt ő is a Rákóczi-szobor mellett, és több fiatalal együtt ott vérzett el ő is. Néhány napja, hogy elmeséltem a történetet Schmal Alexának,⁹ kiderült, hogy a napot illetően téves volt az információm. Nem október 25-én, hanem a forradalom leverése után két nappal, november 6-án a nemzetőrként még ellenálló csoportból kiemelték, és mert az őket lefasisztázó szovjet tiszt szemébe vágta, hogy ők a fasiszták, „mi a hazánkat védjük”, eltűntették, lelőtték vagy agyonverték egy másik társával együtt. A történethez hozzátartozik, hogy Füzéki István öccse az emlékére 2002-ben díjat alapított. Mindketten Sztahlo-gyerekként vészelték át a háborút.¹⁰ A jezsuiták mentették őket negyven-ötven más zsidó gyerekekkel együtt.

– *Megint milyen emlékrétegek rakódnak egymásra, szinte mindegyik mozzanat szóért kiált, hogy beszélni kellene róla. Bennem például most tudatosult, hogy a Jogi Kar oldalában az emléktábla rá vonatkozik.*

– De azért ne becsüljük le a felejtés fontosságát se. A gimnáziumban volt egy biológia-tanárnőnk, aki azt mondta egyszer, hogy a felejtés akadályozza meg, hogy „emlékeink egyszerre rohanjanak meg minket”. Ezt a mondatot egy életre megjegyeztem, gondolkodtam rajta, elvettem, majd visszavettem. Egy biztos, hogy mégis a lehető legpontosabban akarok emlékezni a velem történetekre. De ez a törekvés kétszeresen is kudarcot vall. Van-e hitele az emlékező szépirodalomnak, ha a fehér foltokat önkéntelenül is betölti, át-színezi, s azontúl arra a képre emlékeztet, amit a hiány betöltésére kitalálunk? Egy életraj-

³ Január, in: *Eltékozolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986.

⁴ Piros László (1917–2006) hentessegéd, kommunista politikus, belügyminiszter (1954–56).

⁵ Bata István (1910–1982) honvédelmi miniszter (1953–56).

⁶ Szeredás András (1938) dramaturg.

⁷ A barátnő, aki disszidálásra biztatta.

⁸ Füzéki István (1934–1956. november 6.) a forradalom mártírhalált halt könyvtárosa.

⁹ Schmal Alexandra (1969) szerkesztő.

¹⁰ Sztahlo Gábor (1909–1974) evangélikus lelkész, 2000 ember megmentője, Gaudiopolis megálmodója (1945–50), a Világ Igaza (1972).

zi ihletésű novellában megírtam egyszer, hogy a leghidegebb, legsötétebb ötvenes évek elején, amikor egyetlen kis vaskályhával fűtöttünk, és egyetlen szobába költöttünk össze télen, és mi, gyerekek már ágyban voltunk, apám egy kolléganője késő estébe nyúlóan ott ült a zongoránál és Fibich *Poéni*-ját játszotta.¹¹ De hiszen nem is volt zongoránk! – tiltakozott a nővérem. Mondanom sem kell, neki volt igaza. Akkor lett zongoránk, amikor egy rokonai családot kitelepítettek és néhány értékes bútort, köztük a márványlapos kis és nagy faragott pohárszéket, a zongorát, a kakukkos órát hozzánk menekítették. Vagy itt van a *Végnapok* című vers, melyben a szerelmeimnek állítok emléket. „Most átlótt homlokkal fekszel a téren. / És nem volna helyed itt a versben, / ha nem alakulna egy rémült kör körülötted, / ha nem lépnének hátra a többiek. / A színhely zavaros, mert vérzik a szemed...” – írom.¹² Először még a keresztnevét is pontatlanul idéztem, úgy emlékeztem, hogy Lacinak hívták, holott István volt. Jelenléte a képzelt és valóságos szerelmeimről szóló versben éppoly vendégszereplés, mint amilyen a szerdai látogatása és november 6-i végleges halála volt. Legalábbis a hatóságok által sohasem dokumentált, de a lakcímére eljuttatott, halálát sejtető iratok alapján.

– Szerintem nem lehet hiteltelenségről beszélni. A vers pontosan arról „beszél”, hogy a színhely zavaros. A vér pedig az emlékezet valósága. De akkor, szerdán még mit sem lehetett tudni erről.

– Nem, hiszen mámoros, sötét árnyékként követték egymást a naponta változó valódi hírek és a félreértesülések. A politikai foglyok szabadon engedése például.

– Emese apja is kiszabadult?

– Kiderült, hogy a börtönben meghalt.

– Azért ez... Így érthetőbb, hogy nem akartak itt maradni.

– A döntést november 4-e után hozta a család. Akkor kezdtek menekülni az emberek, a terrorhullám miatt, ami persze bekövetkezett, a *konyha szegletébe* való visszakotródás várható fejleménye miatt, a besúgók és a bosszú elől futva. A csodálatos tíz napban volt persze rettenetes mozzanat is. A lincselés a Köztársaság téren; apám sápadt arca, amikor beszámol róla otthon. De boldog és bizakodó volt jobbára minden. Következett volna a kibontakozás. Mindenki tervezgetett, tízéves öcsém hátára vette az iskolástáskát és „element az iskolába”, de valójában villamossal beutazta a várost, amire mindig vágyott, és anyámnak nem is tűnt fel, hogy nincs tanítás, de ő mégis iskolába megy. Apámat a kollégái megválasztották a Széchényi Könyvtár forradalmi bizottsága elnökének. Aztán eljött november 4-e, a hirtelen ébredés a szó eredeti és átvitt értelmében. Vasárnap hajnalban ágyúszó, lövések zaja ébresztette a várost. Az ablakokra irányított ágyúcsővel orosz tankok vonultak az utcánkban is, az egyirányú Petőfi Sándor utcán az ellenkező irányban. A Parlamentből elhangzó Nagy Imre-beszéd: „az orosz csapatok ma hajnalban... azzal a nyilvánvaló szándékkal...”. Olyan, mintha verset idéznék. Álmomból fölébresztve is tudom a szöveget, és hiányolom, ha a nyilvánvaló jelző kimarad a szövegből. 30-án a döbbenet, hogy a Magyarországról szóló híradás a második helyre szorul, mert a Szuzei-csatorna megszerzéséért indított támadás köti le a világ figyelmét. Apámat „rendelkezési állományba” helyezik, fizetését azontúl nem kap. Minden hó elején diszkrét kis csengetés, a kollégák által összegyűjtött, a fizetésével pontosan megegyező összeget többnyire egy kedves kolléganő adja át.

– Zsuzsa, ugye tudja, hogy egyszerre elkezdett jelen időben beszélni? Mintha az az örök jelen lenne.

– Igen? Önkéntelenül.

– Alig lehet ezt felfogni, hogy hetekről beszél, nem pedig hosszú évek történéseiről. Hiszen „nemsokára” visszaül az iskolapadba. Vissza lehet?

¹¹ Toll Piroska, in: *A megtévesztő külsejű vendég. Önéletrajzaim*, Magvető, 2012.

¹² In: *Eltékoztolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986.

– November közepéig, első harmadáig még nincs tanítás. Apám hol itt, hol ott éjszakai szállóvendég. Mészöly Dezsőéknél,¹³ Rácz Edit kolléganőnél (akinek a vőlegényét valamelyik náci haláltáborban ölték meg) és ki tudja, még hol, hogyha jön a karhatalom érte, ne találják otthon. Egy november közepi délelőtti váratlanul felszalad hozzánk Emese, papírt kér és tollat. Odaadom új golyóstollamat, amit a szüleim hoztak Bécsből még tavasszal. Sose láttam még ilyet: műanyagból van, világos- és sötétkék, évekgig használok, javíttatom, ha szükséges, a szélből is óvom, hiszen tudom, hogy számunkra nincs többé Bécs, és nincs utazás. „Zsuzsukám”, írja Emese a magyar nyelvatlasz már aktualitását veszített szócikkeinek perforált hátoldalára. „Holnap reggel egy teherautó elvisz a határig, neked is foglaltunk egy helyet. Ha úgy gondolod, hogy velünk jössz, hajnali 5-kor légy a házunk előtt. Mama tud rólad, ő is velünk lesz. Bécsbe megyünk, aztán Kanadába.” Át nyújtja a levelet: *csak akkor olvasd el, amit írtam, ha már elmentem* – teszi hozzá, ezzel el is köszön. Kővé dermedve állok, aztán rájövök, hogy nincs vesztegetni való időm. Bemelegyek a szüleimhez és bejelentem, hogy disszidálok. Nem tudom, milyen szavakkal, milyen arc kifejezéssel; elszánt és elkeseredett lehetek. Mindenesetre szeretném, ha megtiltanák, hogy menjek. Apám kérlelni kezd, hogy ne tegyem, de édesanyám, jó taktikai érzékkel, azonnal beleegyezik. „Nem, nem megyek”, mondom rémülten, hiszen azonnal eszembe jut a gyerekkori traumaszorozat végén a csattanó, a tervezett, de végül meghiúsult vöröskeresztes segélyakció. És itt folytatom a történetet, az előbb idézett vers után következő, és ahhoz szorosan kapcsolódó másik verssel, az *Esély, omló partok* utolsóelőtti szakaszával. Itt persze már újra a barátnőmről van szó, akkor is, ha egy képzeletbeli férfiről-fiúról, vagy a modellként szereplő már halott F. Istvánról beszélek. „Én hozzá képest gyerek voltam, / minden ajtófélfába belekapaszkodtam, és nem tudta volna / a kezemet letépni a végén már véres házfalakról. / Nem nyílt volna út előttem, csak ez, csak itt.”¹⁴ Elég is ennyi, bár maga a történet folytatódik a novelláskötetben.¹⁵

– *Éppen ezért beszéljen is róla!*

– Emese és a nővére hetekig várták a Mamát egy bécsi menekülttáborban, ugyanis ő útközben valahol leszállt a buszról, mert magához akarta venni a vidéken elásott ezüst evőeszközkészletet. Mire a lányai után ment volna a családi „vagyonnal”, a határon lelőték. Végül a két lány eljutott Kanadába, de csak a behajózáskor értesültek anyjuk haláláról, mégpedig az üdvözlésükre összesereglett tömeg *a magyar árvákat* köszöntő transzparensei láttán.

– *Ismét egy előérzet, mint amikor nem akart Pestre menni? Mikor tudta meg, mi történt Emese mamájával?*

– A hír bejárta a világsajtót is. Aztán megérkezett Emese levele is, amelyben mindenről beszámol, arról is, hogy az Ontariói Egyetem Textilmérnöki Karára iratkozott be.

– *Hiába tudható, hogy drámai volt ez a pár hét, mégis... Így, az emlékezet sűrítésében tragikus... Ismét megkérdem: hogy lehetett így tovább élni, újra iskolába járni? Negyedikes gimnazista volt a Veres Pálné Gimnáziumban, következő tavasszal, 1957-ben az érettségi várt Magára.*

– Hogyan él az ember egy véres diktatúrában, hogyan egyezik ki a valósággal? Csonkán, hősiesen, gyáván, hazudozva ki-ki. Lélegzetviasszafojtva és felejtve: „nehogy az emlékei megrohanják”. Elkezdődött a tanítás, és mindannyian hallgattunk a történelekről. Kiderült, hogy az osztály egyötöde disszidált. A forradalom leverése után apám, civil tiltakozásként, kisbetűvel írta alá a nevét minden hivatalos levélben és dokumentumon. És ez az élete végéig így maradt, mert nem érthette meg az orosz csapatok távozását. Az iskolában megszűnt az orosztanítás. Beiratkoztam a Régiposta utcában sebtében nyílt Lengyel

¹³ Mészöly Dezső (1918–2011) író, költő, műfordító, dramaturg, egyetemi tanár.

¹⁴ Esély, omló partok, in: *Eltékozolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986.

¹⁵ Egy másik kezdés, in: *A bűnök számbavétele*, Jelenkor, 1998.

Kultúra ingyenes nyelvkurzusára. Életem legjobb nyelvtanára, Varsányi István¹⁶ tanított. Míg oroszul megszólalni sem tudtam volna hat év gyötrelmes tanulás után, néhány hét múlva már boldogan próbáltam beszélni lengyelül. Bizonyos értelemben nyelvet váltottam. Jelentkeztem az orvosira, de épp, amikor az iskola meleg ajánlással továbbította volna a jelentkezésemet, addig bujkáló apámat „begyűjtötték”, azaz letartóztatták.

– *Bocsánat, de bele kell kérdeznem: miért épp orvosi?*

– A Veres Pálné elit iskola volt, az osztályba rengeteg orvosgyerek járt. Talán ez az egyik ok, a másik pedig, hogy anyám millió betegsége részvétet ébresztett bennem és sok időt töltöttem vele. Továbbá érdekelt a biológia. A szüleim azt mondták, hogy majd én gyógyítom a szívüket, és ez büszkévé tett. Nem riasztott sem a sebek, sem a halottak látványa. Tizenöt éves lehettem, amikor a nővérem őszinte döbbenetére hosszasan szemléltem a megnyúzott nyúl látványát, amit a hentes, reklám céljából fellógatott a bejárat mellé. *Fúj, undorító*, mondta és elrándigált onnan. *Meg kell szoknom a látványt*, válaszoltam, teljes elszánással. Talán szembe akartam nézni a valósággal.

– *Térjünk vissza: előbb azt mondta, hogy apja mindig máshol aludt. Hogy fogták el mégis?*

– Úgy, hogy nyilas-ávós érzelmű, hájas és rugalmas házmasterünk azonnal felhívta a rendőrséget, mihelyt az első éjjel itthon aludt. Éjjel háromkor megállt a lift az első emeleten, pillanatokon belül megszólalt a csengő, néhány karhatalmista állt, mit állt, lépett be teljes otthonossággal a lakásba, majd utolsónak Schóber bácsi, a házmaster is benyomakodott. Felforgattak mindent, nővérem szerelmes leveleit hangosan, kacarászva olvasták fel egymásnak. *Hova viszik az uramat?*, kérdezte anyánk, amikor végeztek. *A Deák téri rendőrségre*, válaszolták készségesen. *Ha érdeklődöm, név szerint kit keressek? Remete elvtársat*, válaszolták. Micsoda humor: Remete elvtárs! Anyám még megkérdezte azt is az ávóstól, hogy nem szégyelli-e, hogy ilyen munkát végez, *amikor látom, hogy jegygyűrűt visel, és nyilván nő*s. Másnap a rendőrségen semmit sem tudtak, sem apámról, sem Remete elvtársról. Ilyen néven senki nem dolgozik nálunk, mondták.

– *Ez az emlékfoszlány szerepel A hóhér lánya című novellában is,¹⁷ beágyazva egy másik, kiszolgáltatottságról szóló történetbe. Ahogy bolyongunk a labirintusban...*

– Ahol senki se várná, hogy épp ott emberséggel találkozik. Öt nap múlva ugyanis átjött Emma néni, a szomszédunk, karján egy halom tűzifával. *Tessék befűteni a firdőszobát*, mondja anyámnak. *Gellért páter telefonált, hogy összetalálkozott a doktor úrral a villamoson, és jön haza*. Mint kiderült, be akarták szervezni apámat, hogy rendszeresen jelentsen a kollégáiról. Eszembe jut Bibó államminiszter utolsó üzenete a Parlamentből: „a leigázott nemzetek szabadsága érdekében... éljen a passzív ellenállás összes fegyverével”. Apám élt is vele. Kihallgatóinak azt válaszolta, hogy fél a veréstől, aláír mindent, de mihelyt kiengedik, öngyilkos lesz. Biztosan betartotta volna a szavát, bár mondanom sem kell, elfogadhatatlannak tekintette az öngyilkosságot. A megaláztatást azonban tűrte. Visszaminősítették alkönyvtárosnak, és a Parlamenti Könyvtár olvasószolgálatába helyezték. Targoncával hordta ki aztán a rendelkezési állomány hónapjai múltán a többnyire egyetemista olvasóknak a kért könyveket. Így ismerte meg Pór Péter¹⁸ évfolyamtársamat, a későbbi irodalomtörténészt, aki Szent Ágoston *Vallomások* című könyvét kérte ki és ezért apám nagyra becsülte, továbbá későbbi rendszeres besúgómat: Wolf Évát.

– *Apja mikor mesélte el ezt a szervezési históriát? Emlékszik még rá, mit gondolt akkor? És tulajdonképpen ki ő, az életét oly sokáig kísértő besúgó?*

¹⁶ Varsányi István (1913–1981) műfordító, nyelvtanár, tankönyvíró, szótárszerkesztő, úttörő nyelvtanítási módszere volt, hogy latin alapozással kezdte a tanítást.

¹⁷ In: *A megtévesztő külsejű vendég. Önéletrajzaim*, Magvető, 2012.

¹⁸ Pór Péter (1940) irodalomtörténész, Franciaországban él.

– A szabadulása után rögtön elmondta nekünk, hogy mit válaszolt a beszerzési ajánlatra. Ami pedig későbbi feljelentetőmet, Wolf Évát illeti, őt akkor ismertem meg, amikor az ELTE olasz–spanyol szakos vendéghallgatója lettem '57 szeptemberében.

– Akkor hadd foglaljam össze: a forradalom jelen idejű emlékével sikeresen érettségizik, nincs még tizenkilenc éves, apját megalázzák, első „szerelme”, barátnője, Emese disszidál, az egyik fiú, aki – bár nem tetszik Magának – udvarolni próbál, mártírhalált hal. Mit ír akkoriban? Hogy néz szembe ezzel a csüggesztő reménytelenséggel? Vagy volt remény?

– Van bennem valami kemény mag. Ami nem elválasztható a hidegségtől mint szakmai erénytől. Tudtam, hogy tovább akarok tanulni, tudtam, hogy költő és műfordító akarok lenni. Tudtam, hogy van tehetségem hozzá. Az orvosegyetemről könnyen lemondtam, bár ezért tanultam annyi biológiát és fizikát. Lelkileg is készültem az orvosi pályára, lásd a megnyúzott nyúltemet tanulmányozását a hentesboltban. Hadd idézzem Rilket: „A Képek Könyvével foglalkoztam (ma végre elküldtem), s ez, ha nem is szó szerint a munkámban, de azért mégis felhevített, ez mégis csak olyasmi, amit minden hidegségem után is értékelni tudok” – írta 1889-ben a feleségének. Levelében az *Új versek* tárgyiasására utaló hidegség néven nevezése hálával tölt el ma is. Csakúgy, mint Pascal utalása Montaigne hideg szívére. Mert túlzott, szinte szlávos érzelmességem ellensúlyozására szükségem volt a hideg szívre. Nélküle nincs tisztánlátás, a belőle áradó didergés fájdalommal tölti meg az írást, felébreszti az olvasó riadalmát, sajnást hagy hátra, akárcsak ha ütés érte volna.

Ha volt rejtegetni való, de mégis felszínre törekvő szándék bennem, biztosan annak a felismeréséből következett, hogy lehetetlent kívánok: azt, hogy megértsenek és elfogadjanak. „A Kreatúra könyörög, (...) megadja magát / A Kreatúra, Az-Ami / könyörög, mutatja magát” – írja Pilinszky¹⁹ –, és így képzelem én is a befogadás és a kimondás működését. A kisgyerekként átélt háború, a pincében töltött hetek, az azt követő évek kellettek ahhoz, hogy az igazság kényszeres keresése kialakuljon bennem, vagy nem is tudom, talán kisgyerekkoromtól jellemzett az igazság kimondásának kényszere.

Emlékszem, egyszer anyám visszaküldte a felpár kesztyűjét újra és újra elvesztő nővéremet a havas utcára, hogy keresse meg (pesztonkánkknak közben odaintett, hogy menjen utána), én azt hittem, hogy egyedül indul majd el a sötét és havas utcán. Zokogva tiltakoztam, azt vágtam a szemébe annak, akit a világon a legjobbban szerettem, hogy „neked nem való gyerek!”. Hálám a későbbiekben apámnak is (és kedvenc szerzőinek, mondjuk, Arisztotelésznek), aki az igazságosságot a legfontosabb erények közé sorolta. Talán a családunkat érő s egyúttal mindenkit érintő elnyomottságunk tudata váltotta ki bennem a kimondás kényszerét. Továbbá a megfogalmazás és kimondás gyönyöre. Amiért vigasztaló vagy éppenséggel életkedvet ébresztő multság ma is Thomas Bernhardot, Kafkát vagy Baudelaire-t olvasnom. Ezért nyűgözött le annak idején Shakespeare 129. szonettjében,²⁰ és leginkább a sorok között, és nem a szavak jelentéséből kiszűrhető visszautasítás, a szellem elborzadása a test fölött (ráadásul a férfi szellemé a női test felett). Ezért vonz épp a fenti szonett fordítójának, Szabó Lőrincnek híres-hírhedt verse, a *Semmiért egészen* brutális őszintesége, hiszen nem kívánhatjuk, hogy az olvasó, így én is, egyetlen lépést se

¹⁹ „A Kreatúra könyörög, / leroskad, megadja magát”, Nagyvárosi ikonok, in: *Nagyvárosi ikonok. Összegyűjtött versek 1959–1970*, Szépirodalmi, 1970.

²⁰ „A szellemet mocskokban tékozolni / Kéj, amíg tesszük; s már előtte kéj, / Becstelen, gyilkos, véres, szörnyű, talmi, / Vad, állati és hazug szenvedély; // Mihelyt élvezted, már csömöre éget; / Észbontó inger, s mihelyt megkapod, / Észbontó undor, mint lenyelt csalétek, / Mely őrjíti, akit csábított; // Őrjít, ha elérted, s ha csak kívánod; / Vágyd, élvezd, ott hagyd: érzed viharát; / Próbálva áldás, kipróbáltan átok; / Előbb ígért üdv, aztán délibáb. // Mindezt tudjuk; de kerülni ki tudja / A mennyországot, mely e pokol útja?” In: *Shakespeare szonettjei*, ford. Szabó Lőrinc, Franklin, 1948.

tegyen a szakadék szegélyén, úgy élje át a katarzist, hogy közben nem görbül egyetlen haja szála sem.

– Ezzel válaszolt az első beszélgetésünk felvetésére is Szabó Lőrinc kapcsán. És én el is hallgatók most.

– Ne hallgasson el, inkább válaszolok a kérdésére a „hétköznapi” reménytelenséggel kapcsolatban is. Vendéghallgatóként bejártam a Színművészeti Főiskola dramaturgiaóráira és az ELTE spanyol-olasz szakára. Szüleim nagylelkűségének köszönhetően nem kellett nyolc órát dolgoznom valamilyen hivatalban. Csaknem boldog voltam. Az egyik dramaturgiaórán Gorkij darabjáról volt szó, az *Éjjeli menedékhelyről*, viszont a darabot egyedül én láttam, összeszedtem hát a bátorságomat és válaszoltam Gyárfás Endre²¹ levegőben lógó kérdésére. *Jé*, mondta Molnár Gál Péter,²² aki arról volt nevezetes, hogy közkívánatra krokodilkönnyeket ont, *te tudsz beszélni? Azt hittük eddig, hogy néma vagy*. Csak mellékesen: később, a rendszerváltás után tudtam, tudtuk meg, hogy ő a színházi világ egyik legismertebb besúgója volt.

²¹ Gyárfás Endre (1936) író, költő, tanár.

²² Molnár Gál Péter (1936–2011) színikritikus, újságíró, dramaturg, színháztörténész.

A VÁKUUMTÓL A KARTONFIGURÁIG

A szerephagyományt felforgató drámai-színpadai testekről

Nem látják, de nézik.

A színházi előadás befogadásában a vizualitás a meghatározó mozzanat, ám a közönség, nézők, kritikusok, politikai aktorok bár ugyanazt nézik, nem ugyanazt látják. Abban a szempontban, hogy mit látnak, számos tényező játszik szerepet. Ezek közül a továbbiakban a színre vitt test különböző megjelenéseivel és ezek recepciójával foglalkozom, néhány reprezentatívnek tekinthető példán keresztül. Nem történeti áttekintésre törekszem, hanem felvillantok egy laza tipológiát, az elmúlt bő fél évszázad magyar színházi előadásából és drámairodalmából véve példákat.

A test és a látás, illetve a látott test a folytonos alakulás állapotában van – különösen igaz ez a színházra. E metamorfózisra is vonatkoztatható Merleau-Ponty megállapítása, miszerint „a széteszlás és a megszűnés azonnal egy új megjelenésnek adja át a helyét”.¹ Másutt arra hívja fel a figyelmet, hogy „[a] dolgok és a test viszonya különleges, teljesen egyedi: testünk idézi elő, hogy olykor leragadunk a látszatoknál, de neki köszönhetjük azt is, ha néha mégis sikerül eljutnunk magukhoz a dolgokhoz”.²

Hatalom és test kapcsolatáról gyakran Michel Foucault ide vonatkozó elemzéseivel találkozhatunk, aki a hatalomnak az alávetettek irányuló és a peremvidéken megmutatózó működésének vizsgálatát szorgalmazza. Mint írja, „a hatalmat nem a szabályozott és legitim formáiban, nem a középpontban kell elemezni”.³ Tegyük mégis azt, amitől Foucault eltanácsol bennünket, és vegyünk szemügyre olyan drámai-színházi példákat, amelyekben ez a felsőbbség megmutatkozik.

Örkény István *Pisti a vérzivatarban* (1969/1979) című drámája II. részének kezdő jelenetei a II. világháborút követő éveket idézik meg. „Vége a háborúnak! Felszabadult az ország!” – mondja Rizi.⁴ Kezdődik egy új korszak, amelynek kezdetén Pisti mint vákuum születik meg. Testetlenül, a hiányával van jelen, és a hamarosan bekövetkező – forradalmi minak titulált – korszakban (melyről a Tevékeny kijelenti, hogy „a forradalom legfőbb akadálya az ember”⁵) egyszer csak ott találjuk e láthatatlan szereplőt a hatalom csúcán, fenn valahol a magasban. A színen lévőket ütemes tapsal köszöntik: „Pisti, Pisti, Pisti!” skandálják. A Tevékeny pedig kiadja az utasításokat, és a Szőke Lány a következőket jelenti: „Egy utcát, egy habos tortát, egy stadiont és egy vörös bort neveztek el Pistiről. Valamint a bécsi szeletet ezentúl Pisti szeletnek hívják”.⁶ A Tevékeny újabb utasítást ad:

¹ Maurice Merleau-Ponty: *A látható és a láthatatlan*, ford. Farkas Henrik és Szabó Zsigmond. Budapest – Szeged, L’Harmattan – SZTE, 2007, 54. – kiemelés az eredetiben.

² Uo., 20.

³ Michel Foucault: *A hatalom mikrofizikája*, ford. Kicsák Lóránt, in: Uő.: *Nyelv a végtelenhez*, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 307–330., 321.

⁴ Örkény István: *Pisti a vérzivatarban*, in: Uő.: *Drámák*, Budapest, Szépirodalmi, 1982, II. 230.

⁵ Uo., 237.

⁶ Uo., 238.

„Több millió gipszből öntött, hatszor hat centiméteres szoborra van szükség”.⁷ Pistiben pedig már az egész országban mindenki hisz – egyetlen ember kivételével.

A hatalom csúcán lévő vákuumPisti pontosan illeszkedik a mű dramaturgiájába, amely a felcserélhetőségre és a behelyettesíthetőségre épül. Itt sem a hatalmat úrként „megtestesítő” személy kiléte a lényeg, hanem a struktúra, amely önmagát épp a benne lévő hatalmi pozíciók behelyettesíthető betöltésére alapozza, és ezért tud folyamatosan, változásában is permanens módon fennmaradni. A személyi kultusz groteszk képét megrajzoló Örkénynek arra is van gondja, hogy a láthatatlan láthatóságának kérdését szóba hozza. Amikor a Szőke Lány a valahol a magasban található Pisti hollétét fürkészi, szomorúan konstatálja, hogy „hiába meresztem a szemem. Én őt nem jól látom”. A Tevékeny erre így válaszol: „Csak magára vessen. Miért a saját szemével nézi, kedvesem?” A Szőke Lány visszakérdez: „Hanem hogyan? Tessék megmondani”. Erre a Tevékeny így felel: „A többiekével”.⁸ Ez a párbeszéd a dráma eredeti, 1969-es, betiltott változatában szerepel, az 1979-es engedélyezett (azaz cenzúrázott) változathoz hiányzik.

A *Pisti a vérzivatarban* kulisszák mögötti történetéről negyven könyvoldalnyi dokumentum olvasható az 1982-es háromkötetes Örkény-drámák kiadásában.⁹ Ezekben az író egyértelműen közli, hogy a vákuum-jelenet a Rákosi-korszak ábrázolása. Másutt erről a jelenetről kijelenti, hogy a létra – amelynek a vákuumPisti a tetején foglal helyet – „nem a szocializmust jelképezi, ami teljesen világos a szövegből, hiszen a létra tetején ülő, nem létező »Pistit« ünneplik, órála neveznek el utcát, és öntenek milliószámra szobrokat. A végén pedig lerázzák a létra tetejéről”.¹⁰ Furának tűnhet ez a magyarázat, de itt Örkény voltaképpen a Rákosi-korszakot választja le a Kádár-korszakról azzal, hogy az előbbi elhatárolja a szocializmustól. Ez a magyarázat (vagy inkább magyarázkodás) „javítási javaslatok” címen szerepel, azaz az író itt hatalmi pozícióban lévő személy(ek) kifogásaira reagál, amikor például az idézett védekezést megfogalmazza.

De vajon mit láttak a drámabeli jelenet Pisti-kultuszát eltető, tápláló alakok (élükön a Tevékenyvel), és mit látott vagy nem látott a Szőke Lány, és mit láttak a *Pisti* cenzorai? Erős a gyanúm, hogy a jelenetben szereplők, akik a vákuumPistit éltetik, és az 1969-ben (meg a következő évtizedben) a darabot betiltók ugyanazt látták, vagy valami lényege szerint egyezőt. A vákuumPisti üressége a propagandára és manipulációra épülő hatalom testetlen üressége. Egy olyan hatalomé, amelynek gyakorlói nemlétező dolgok (tények, jelenségek, folyamatok) létezését állítják, láthatónak állítanak be egy hazugságokból felépített világot. Ennek a hatalomnak a látás a legnagyobb ellensége. Azzal, hogy a Szőke Lány nem látja vákuumPistit (amit némi eufemizmussal úgy fogalmaz meg, hogy nem *jól* látja), veszélyezteti a hatalom önállóságát. Mivel ennek a fajta hatalomnak uniformizált alattvalókra van szüksége, akik minden hatalmi közlést és cselekvést elfogadnak. Azaz olyanokra, akik nem látnak, nem látnak át a propaganda és a manipuláció léttelen világot barkácsoló rendszerén. Ahogy vákuumPisti is a maga léttelen, identitás nélküli voltában bármikor és bárkivel behelyettesíthető, épp így ennek a hatalomnak ugyanilyen alattvalókra van szüksége. Akik nézik mindazt, amit a hatalom eléjük tár, és azt látják, amit – ahogy a Tevékeny fogalmaz – a többiek szemével látni lehet, de semmi esetre sem a saját szemükkel. Hiszen az fenyegetést jelent a rendszer számára.

Örkény István *Pisti a vérzivatarban* című drámájának ez a jelenete, amely nem általában a hatalom, hanem az önkényuralom néhány sajátosságát viszi színre, a hiányként, itt-nem-létként középpontba állított testetlen Pisti alakjával, nemcsak a megidézett Rákosi-korszakról, hanem a Kádár-korszak hatalmi jellegéről is mélyreható képet fest. Örkény az

⁷ Uo., 238.

⁸ Örkény: *Drámák*, 682.

⁹ Uo., 585–625.

¹⁰ Uo., 592.

1969-es *Pisti*-ben úgy próbál paktumot kötni a befogadóval, hogy az a Szőke Lány nézőpontját kövesse, de nem kalkulál azzal, hogy az önkényuralom képviselői – mint az efféle hatalom gyakorlói – pontosan tisztában vannak azzal, hogy mit művelnek. Ebben az esetben azzal, hogy folytatói a Rákosi-korszak hatalmi működésének, amit tagadnak ugyan, de épp a betiltással leplezik le önmagukat. Örkény az említett „Javítási javaslatok”-ban a jelenet védelmében érvek nélkülül magyarázkodik. Ezt írja: „Lehet, hogy van valahol egy félreérthető mondat, de én ilyent kétszeri elolvasás után sem találtam; ha mégis volna, szívesen törölöm, mert ellenkezik az írói koncepcióval”.¹¹ Amit végül majd töröl, az nem egy mondat, hanem ez a fent idézett párbeszéd arról, hogy mit is kell(ene) a Szőke Lánynak – a hatalom elvárása szerint – látnia. Az a tény, hogy ez a részlet kimarad az 1979-es változathoz, igazolja, hogy a cenzúra kifogásolta a vonatkozó dialógust, és Örkény ki is hagyta a bemutató érdekében.

A *Pisti a vérziatarban* említett jelenetében egy hiányzó test és a hozzá való viszonyok hozták mozgásba a hatalmi működést, megakadályozva a darab színrevitelét, azaz, hogy a performativitás közegében reflektálhasson a korszak uralmi sajátosságaira (persze a darab más mozzanatai ellen is kifogást emelve). A következő példában azt láthatjuk, hogy a korszak (az 1970-es évek) egyik magyarországi bemutatója egy teljesen konkrét testazonosítást, megfélemlítést hajt végre az eredeti mű központi alakjain.

1977. február 11-én került sor Alfred Jarry *Übü király* című 1896-os darabjának első magyarországi kőszínházi bemutatójára a Pécsi Nemzeti Színház nagyszínpadán. Az előadást Paál István rendezte, aki akkor a társulat tagja volt (1975-től 1977-ig). Ebben a minőségben ez volt az utolsó pécsi munkája. Jarry *Macbeth*-paródiaként is értelmezhető drámája nyersen és durván, poézismentesen állítja elénk a hatalomvágy brutális eszközökön keresztül történő beteljesítését, amikor nem képességeik nyomán privilegizált alakok, hanem infantilis, primer ösztöneik által vezérelt tahók törnek pozícióra. Paál egészen direkt módon osztályozza és azonosítja a Jarry darab két főszereplőjét, Übü Papát és Übü Mamát, amikor patkányként viszi őket színre.

A házaspár patkány mivolta nem pusztán a testüket borító szőrös jelmez révén kap kifejezést. Az előadásban minden patkányperspektívából látszik. A színpadkép ugyanis a patkány testméretéhez és nézőpontjához viszonyítva óriási méretű épület- és utcacészlelet ábrázol. Egy házsarkot, kétoldalt hatalmas lefolyócsővel, a ház előtti járdán csatornanyílással. A patkányként színre lépő színészek ezeken a nyílásokon át közlekednek. Übüék patkányként való ábrázolása nem nélkülözi a didaxist. Nem ez az előadás egyetlen könnyen megfejtendő analógiája. Übü papa a darab során gyakran használt két eszközét, a pfinánckardot és a szaharvágót az egyik jelenetben egymást keresztezve a feje fölé emeli, és a két tárgy úgy néz ki, mint a sarló és kalapács. A zárójelenetben, amikor hajóval menekülnek a Balti-tengeren, egy ponton Übü papa átveszi a parancsnokságot, és a következő utasítást adja: „Kormányt jobbra! Kormányt balra!” A két mondat között azonban Übü papa elővesz egy kis piros könyvecskét, és abba (mint párttagkönyvbe) pillantva módosít az irányon, azaz nem jobbra, hanem balra. Míg a színrevitel patkányperspektívája és patkányvá degradált hősei a bemutatót követően változatlanul megmaradtak, ezek az említett esetek a pfinánckarddal és a hajó irányával kikerültek az előadásból. Magam a főpróbán még láttam ezeket, de a másnapi bemutaton már mindkét fricska kimaradt az előadásból.

A bemutató Cseh Tamás prólogjával kezdődött, aki a függöny előtt elénekelt Jarry *Az agyatlanítás nótája* című versét. Majd ezt néhányszor újra előadta, kezdeti frakkjából mindinkább lerongyolódva, végül a csatornanyílásból lemeztelenedve előbújva. A dalnokot is magába olvasztotta a csatornalények csatornavilága.

¹¹ Uo., 593.

De vajon mit kezd a kritika ezzel a nyilvánvaló, látványként eleve evidens megfeleléssel, hogy a hatalomra törő tahók, azok patkányok? Tanulságos az a distinkció, ahogyan az előadásról részletes beszámolót író Mihályi Gábor igyekszik leválasztani a produkciónak ezt a rétegét az akkori (1977-es) jelen hazai hatalmi-politikai rendszeréről, és máshova delegálni a színpadon láthatót, hogy a cikk olvasói ne azt lássák az előadásban, amit az egyébként teljesen világosan demonstrál. Érdemes hosszabban idézni.

„A rendező elvont történelemfilozófiai, etikai mondanivalója, az übüség morális bírálata nem fordítható le vagy át a »politikai kabaré« nyelvére. Nincsenek kulcsok. A nézők kísérlete, hogy napjaink vagy a közelmúlt eseményeire aktualizálja a látottakat, egyes elhangzó mondatokat, óhatatlanul zsákutcába vezet. [...] A csatorna világában csak negatív szereplők mozognak. [...]

A nézőtérre érkező közönséget, ezúttal Paál rendezéseitől eltérően, leeresztett függöny várja. Hangsúlyt kap a nézőtér és a színpad elválasztása. Ami a színpadon lejátszódik, az nem a nézőtér valósága, hanem csak egy történelemfilozófiai lehetőség. Méghozzá egy olyan lehetőség, amelynek nem szabad bekövetkeznie. A színpadi előadásnak éppen az a katartikus célja, hogy az Übü-világ felmutatásával, leleplezésével, a valóság következmények nélküli, játékos átélésével segítsen a magunkban rejtőző übüség felismerésében és kiátkozásában.”¹²

A kritika a következő sorokkal zárul: „Paál rendezése már a bemutatón is megosztotta a közönséget. A modern irodalmi és színházi törekvésekben tájékozottabbak, főleg a fiatalok lelkes tapssal fogadták az előadást. A klasszikusok tiszteletéhez szokott, a hagyományos színház emlőin nevelkedett nézők viszont szembetűnően zavartan feszengtek helyükön, alig tapsoltak, volt, aki már előadás közben elment. Valószínűleg úgy érezték magukat, mint elődeik Párizsban, nyolcvan évvel ezelőtt.”¹³

Mihályi nyilvánvalóan az előadás védelmére kel, érvelése apologetikus, elutasítja a látottak befogadói aktualizálását, azaz a saját tapasztalatokra történő lefordítását, ehelyett valamiféle univerzális, elvont közeget jelöl meg, amelyre az előadás vonatkozatható. Ennek a „semmi köze mihozzánk” érvelésnek a meghökkentő mozzanata, hogy az előadás azért nem a nézőkről szól, mert használja a függönnyt. Aminek mindjárt ellent is mond, amikor azzal folytatja, hogy a színpadi történések „játékos átélésével” önismeret-hoz juttatja az előadást a nézőt. A cikkhez epilógusként kapcsolódó beszámoló a közönség reakciójáról (csillag választja el a szövegtörzstől) igazolhatatlan feltételezésekbe bocsátkozik a nézők iskolázottságáról és ízléséről, amivel épp azt a kérdést kerüli meg, amivel az előadást is védeni véli az előzőekben. Mert ebben a megosztottságban nem lehet nem feltételezni azt, hogy a befogadói reakciók a fennálló rezsimre vonatkoztatott, azt elutasító és azt elfogadó attitűdök alapján is magyarázhatók. Mihályi Gábor írása jól illeszkedik abba a kritikusi magatartásba, amelyet Herczog Noémi az ügyvéd-kritika fogalmával jellemez a Kádár-kori színikritikát elemző kötetében. Az ügyvéd-kritika „a hatalom szempontjából problematikus műalkotást jellemzően védelmezi”.¹⁴ A Paál-rendezés patkányai tehát nem az itteni hatalom lévő, hatalombitorlók, hanem valamilyen téren és időn kívüli, történelemfilozófiai példázat alanyai. A patkánytestbe bújt Übük nem rólunk szól. A védelmező kritika 1977 májusában jelent meg. Akkor a színház már nem játszotta az *Übü királyt*, és az évad végével Paál István távozott a Pécsi Nemzeti Színháztól.

Paál Pécsről Szolnokra ment, ahol számos jelentős rendezés fűződött a nevéhez. Ezek egyikét a jelen elemzés szempontjai okán választottam. A színházi testhasználat egyik meghatározó mozzanata az a kiindulópont, hogy egy szerep melyik, illetve milyen színészre van kiosztva. Már a szereposztás is értelmezés, és a testi attribútumok felhasználá-

¹² Mihályi Gábor: *Übü király, az avantgarde klasszikusa?*, *Színház*, 1977/5, 24–28., 26.

¹³ Uo., 28.

¹⁴ Herczog Noémi: *KUSS! Feljelentő színikritika a Kádár-korban*, Pécs, Kronosz, 2022, 133.

sa, működtetése meghatározó tényezője egy-egy előadás performativitásának. Akkor is, ha a színre lépő személy teste a maga fizikai adottságaiban, változatlanul, nem módosítva kerül játékba, és akkor is, ha a színész saját teste a szerep kapcsán protézisekkel, maszkokkal, viselettel stb. módosul. A kiválasztott példa egy szerephagyomány felforgatását jelentette, amikor Paál István az 1981. december 11-én Szolnokon bemutatott *Hamlet* esetében a címszerepet Kovács Lajosra osztotta. A szerephagyomány domináns példáiban a Hamletet alakító színésznek a szerephez társított karakterjegyei az intellektuális, melankolikus habitus, a vékony testalkat, nemegyszer a „szőke dán” képe.

Az előadás hatástörténeti áttekintésében is megfogalmazódik, hogy „a Hamlet szerepét játszó Kovács Lajos sem megjelenésében, sem játékstílusában nem hasonlít a 60-as években Gábor Miklós által ikonikus alakká formált, Lawrence Olivier-módra szőke parókát viselő törékeny, vagy a 70-es évektől megjelenő atletikus, haragos, fiatal Hamletekre (Székhelyi József Ruszt rendezésében, Cserhalmi György Bódy Gábor rendezésében).¹⁵ A szereposztás és az alakítás nyilván az előadás egészének kontextusában értelmezhető, de előbb összpontosítsunk a Kovács Lajosról szóló leírásokra.

Az előadásról részletes elemzést író Nánay István a címszereplőről a következőket fogalmazza meg. A koncepcionális hangsúlyok és a dramaturgiai beavatkozások nyomán „nem egy magányos hős, hanem Ophelia–Hamlet–Horatio generációjának tragédiája kerül az előadás középpontjába. A generáció reprezentánsa természetesen Hamlet. Kovács Lajos dán királyfija minden ízében és tökéletesen ellentéte mindannak, amit környezete megtestesít. Nemcsak szerepe szerint. Játékmódjában, a feladathoz való viszonyában is különbözik színésztársaitól. [...] Kovács Lajos kivételes emberi és színészi érzékenysége ellentétben van robusztus természetével, súlyos mozdulataival, rekedtes hangjával. Nem annyira az intellektuális figura hangsúlyozódik a szerepformálásában, mint inkább a nonkonformizmus, a környezetétől való különbözősége, kívülrállása és egyedülvalósága. [...] Olyan felzaklató, a színpad kereteit szétfeszítő a színészi jelenléte, hogy a hatalmas szöveggel való birkózását, az alakítás közvetlenül észlelhető eszközeinek kiütközését is már-már felejtetni tudja. [...] Kovács Lajos és a rendező úgy gazdálkodott a színész energiáival, hogy nem a szerep ívének, hanem a figura konstans magatartásformájának, a sajátos színészi létezés-mód feltételeinek és körülményeinek megteremtését tekintették elsődlegesnek”.¹⁶

Koltai Tamás pedig a következőképpen jellemezte Kovács Lajos Hamletjét: „Kovács lomha, darabos, nyers erejű és lassú belső ritmusú Hamlet. Csakugyan »megérzik rajta a vad íz«. A legkevésbé sem »udvarfi, hős, tudós« [...], hanem romlatlanul, faragatlanul és korszerűtlenül becsületes bolond. [...] Kiszámíthatatlan, hogy mit fog csinálni a következő pillanatban. Megértjük zihálásait, hirtelen ritmusváltásait [...] megértjük, hogy a tudatos és ösztönös, szigorúan megkomponált és elveszette dekoncentrált színészi pillanatok összességükben robusztus egysége egy hajthatatlan, hajlíthatatlan, a világ manipulációit fölfogni is képtelen, hozzájuk alkalmazkodni végképp alkalmatlan jellemet teremt. Akit nem lehet lassan felőrölni. Akit meg kell semmisíteni”.¹⁷

Amiről az idézett írások nem tesznek említést, azok Kovács Lajos testének azon sajátosságai, hogy a homloka fölött jól láthatóan kopaszodik, az előadás egyes részeiben nyitott zubbonyban látható, amikor szőrös mellkasa és kövérkés hasa is látszik. Ezek a testi adottságok olyan szubverzív mozzanatok, amelyek kibillentik a Hamlet-képet a megszokott kereteiből. És nemcsak vizuálisan, hanem az előadás rendezői koncepciójával összefüggésben is. Paál István értelmezésében a drámabeli történések mozgatója, az esemé-

¹⁵ Schandl Veronika: *Paál István: Hamlet (2014.6), 1981*, hozzáférés: 2022. 10. 09., <https://theatron.hu/philther/hamlet-2/>

¹⁶ Nánay István: A manipuláció csapdája – Hamlet Szolnokon, *Színház*, 1982/3, 18–22., 21.

¹⁷ Koltai Tamás: „Rút cselg gyanítok...” Shakespeare: Hamlet, in: *Uő.: Színváltozások*, Budapest, Szépirodalmi, 1986, 58–59.

nyek manipulálójá Polonius, az államgépezet feje. Besúgók és megfigyelők hálózata a helsingöri udvar, az első jelenet Szellemét például – Polonius utasítására – a Színész király alakítja, és így tovább. Nem szükséges itt a koncepció következetlenségét hangsúlyozni, azt, hogy mivel Polonius a dráma közepén, a III. felvonás 4. jelenetében meghal, ezért az ez utáni történeteknek nem lehet a manipulátora. Választott szempontunkból fontosabb az, hogy ez a Hamlet-alak „nem a szőke fürtös »intellektuális«, tette képtelen álmódzó; megjelenésében, érzékenységében, őszinteségében, minden megnyilatkozásában gyökeresen eltér az őt körülvevőktől”.¹⁸ A Kovács Lajosban megtestesülő Hamlet-figura nem egy tanulmányait befejezni képtelen harmincéves egyetemista, nem egy kifinomult entellektüel, aki állandóan a könyveket bújja („szó, szó, szó”). Nem egy olyan értelmiségi tehát, akitől az önkényuralomnak nem kell tartania. A figurából sugárzó nyersség, faragatlanság, indulatvezéreltség őt nem hercegnek, hanem a rendszerrel szembe szállni képes lázadónak mutatja, aki e tulajdonságai révén jelent fenyegetést az elnyomó rezsimre. Alkata olyan, amire még Gertrude sokat vitatott szavait is el tudjuk fogadni, amikor a Laertessel folytatott párbajban így szól Hamletről: „Tikkad, mert kövér”.¹⁹ A Kovács Lajos alakában és habitusában rejlő potenciált Paál István olyan erősnek és szuggesztívnek találta, hogy a *Hamlet* kiválasztása során nem a drámához keresett szereplőt, hanem a színész miatt rendezte meg a darabot. Paál egy interjúban a következőt mondta erről: „Talán eszembe se jut a Hamlet, ha nem találkozom egy teljesen deviáns, rendkívüli fickóval, Kovács Lajossal”.²⁰ Rajta keresztül sokkal élesebb kritikát fogalmazhatott meg a fennálló rezsimről, mint a szereposztási hagyomány folytatójaként tehette volna.

Jeles András 1980-as évekbeli színházi (és filmes) munkái is szoros kapcsolatban állnak az itt tárgyalt témával, a hatalom és a test, az előbbi által az utóbbit korlátozó és eltorzító működés színrevitelével. E helyütt az 1985-ös *Drámai események* című munkáját érintem, de ehhez szükséges kitérni az előadásban felhasznált szöveg és hagyománytörténete ismertetésére is.

A Monteverdi Birkózókörrel színre vitt – eredeti címén *Szélvihar* című – Dobozy-darabot 1985-re már a feledés homálya fedte be, de 1957-es megírása és 1958-as bemutatója után még éveken át jelentős műként kanonizálta a Kádár-korszak kultúrpolitikája. A színházi intézet műhelyében készült *A színház világtörténete* című kötet például az alábbi kontextusban tett említést a *Szélvihar*ról: „A tematikus, sematikus követelmények megszűnésével a magyar drámairodalom nagyszabású történelmi önvizsgálatba kezdett. A késedelem nélkül bemutatott új művek aktualitása megragadta a közönséget, amely önsorsát látta újra peregni a színpadokon. Vészi Endre *Fekete báránya* nyitotta meg a sort, ezt követte a Vígszínházban Mesterházi Lajos *Pesti emberek* című nagyszabású tablósorozata és Dobozy [sic!] Imre *Szélvihar* című, a közelmúlt eseményeit felidéző, a falu konfliktusait feltáró munkája”.²¹ Dobozynek ez volt az első darabja – mint Siklós Olga az 1945 utáni évtized drámaíról írott kötetében említi: „Dobozy Imre *Szélvihar*-jával avatott a Jókai Színház közérdeklődésű új drámaírót”.²² A darabot 1958. április 4-én („a felszabadulás ünnepén”) egyszerre mutatta be a budapesti Jókai és a szolnoki Szigligeti Színház, a műnek 1958–59 folyamán nyolc bemutatója volt.²³ A *Szélvihar* évtizedeken keresztül sze-

¹⁸ Nánay, i. m., 18.

¹⁹ Arany János fordítása. Az eredetiben: „He’s fat, and scant of breath”.

²⁰ Bérczes László: *A végnek végéig. Paál István*, Budapest, Cégér, 1995, 110.

²¹ Hont Ferenc (főszerk.): *A színház világtörténete I–II.*, Budapest, Gondolat, 1986, 2., bővített kiadás, II. 630.

²² Siklós Olga: *A magyar drámairodalom útja 1945–1957*, Budapest, Magvető, 1970, 384.

²³ A színházi adattár szerint, hozzáférés 2022.10.15. https://szinhaztortenet.hu/results/-/results/page/a01fa046-686e-4d92-a5af-228aaeedb71/solr/1/24/compound/publishDateOrderString_ASC?p_auth=HxWEDE8i#displayResult

repelt a *Mai magyar dráma* című középiskolás drámaantológiában számos kiadásban, és megjelent a szerző *Ősztől tavaszig* című drámakötetében is.²⁴

A *Szélvihar* 1956 októberének eseményeit nemzeti tragédiaként, és a hatalomra került új politikai rezsim érdekében, nézőpontjából látatja. A műről az 1974-es kiadás a következő összegzést adja a borító fülszövegében: „Hogyan álltak helyt e nehéz időkben a magyar falu legjobb emberei, hogyan védtek meg a szocialista tulajdont, hogy folytatták tovább az életet a vihar utáni napokban?” A darab középpontjában álló egyszerű falusi embereket a mű ellenforradalmi manipuláció áldozataiként mutatja be. A darab művészi és műfaji értelemben nem dráma. Az információk zömét a szerzői instrukciók hordozzák, az alakok között nincs viszonyrendszer. Az ő drámabeli szerepük az, hogy ideológiai ki nyilatkozatokat tegyenek, és nem az, hogy egymással kommunikációt folytassanak. A darab egésze sem más, mint politikai deklaráció, amelyet sematikus társadalomszerkezettel és didaktikus elemekkel fejez ki a szerző. A darab középpontjában egy apa és fia eltérő, ellentétes véleménye áll az 1956 októberében zajló eseményekről. A fiút a darab úgy festi le, mint akit „ellenforradalmárok” (ex-burzoá emberek) manipulálnak, aki kel lőképpen naiv és tapasztalatlan ahhoz, hogy higgyen a szocialista rendszer ellenségeinek. Az apa próbálja meggyőzni a fiát, hogy számukra ez a legjobb világ, de a fiút a társadalmi ellenségek megtévesztik.

Bár a *Szélvihar* mellett további darabok is érintették vagy tematizálták 1956-ot (így mindenekelőtt Darvas József *Kormos ég* című drámája vagy érintőlegesen Mesterházi Lajos *Pesti emberek* című darabja – egyébként árulkodó módon mindkettő szerepel a már említett diákantológia egyes kiadásaiban), Dobozy műve azért érdekesebb a többinél, mert 1985-ben Jeles András színre vitte a *Szélvihart*, *Drámai események* címmel. Noha az előadás során a Dobozy-mű valamennyi szava elhangzott – az instrukciókat is beleértve –, a színházi esemény mégsem tekinthető a *Szélvihar* előadásának. A színrevitel a darab ürességét, hazug mivoltát, manipulatív természetét tette láthatóvá. Ezzel a színházi átér telmezéssel Jeles a kommunista rendszer és a hivatalos (udvari) művészet embertelen és torz természetét demonstrálta.

A Dobozy-mű színházi eszközökkel végrehajtott dekonstrukciója, a cselekvéseknek a szavaktól történő elválasztása, a szöveg disszeminálása, az alkalmazott artikulációs, mimikus és gesztikus eszközök a darab bizarr ürességét jelezték, anélkül, hogy az előadás során közvetlen politikai utalásokra vagy megnyilatkozásokra került volna sor. Azzal a színházi jelrendszerrel, amellyel a rendező a szöveget ellenpontosította, átfordította, azzal nyilvánvalóvá tette – legalább az észlelés, az érzékelés szintjén –, „hogy a modern korszak apologetikus [...] művészete bizonyos esetekben a hazugságnak olyan fokozhatatlan stá ciónjára érkezik, ahol a valótlanágnak önkéntelenül is kifejező, leleplező ereje van, végső- kig fetisiztikus, hazug voltában az igazságot halljuk”.²⁵

A darab instrukcióit fekete kosztümbé öltözött manöken suttogja mikrofonba, mintha egy folyamatban lévő divatbemutatóról adna tudósítást, vagy mintha rádióközvetítést adna egy színházi előadásról. A falusi szereplők rongyokba vannak öltözve, és az énekbe- szédell rokon artikulációival kommunikálnak. Az előadásban – a darab sajátosságaival egyező módon – nincsenek személyközi viszonyok, Jeles sem hoz létre relációt a színpadi alakok között. Az egész produkció inkább operai jellegű, egyrészt a stilizálás, másrészt az időkezelés (a „lassú színház” jelleg) miatt. A színpadkép statikus, a szereplők lassan vagy alig mozdulnak, a gesztusok repetitív jellegűek. Az előadásban alkalmazott kellékek kö- zött mezőgazdasági szerszámok, politikai jelképek (vörös csillag) egyaránt szerepelnek.

²⁴ Így például: *Mai magyar drámák*, Budapest, Szépirodalmi, 1965; illetve: Dobozy Imre: *Ősztől tava- szig*, Budapest, Szépirodalmi, 1974.

²⁵ Balassa Péter: *Drámai események: félelem és részvét a nyolcvanas évek művészetében*, in: Uő.: *A másik színház*, Budapest, Szépirodalmi, 1989, 287–305., 288.

A test-kérdés kapcsán kiemelendő, hogy az előadásban „a szereplők szedett-vedett, sem egymáshoz, sem a darab fiktív idejéhez, sem az előadás korához nem passzoló, elnyújt, néhol szakadozott ruhadarabokat viselnek; ezeket viszont több rétegben is, néhányan kitömött figuráknak hatnak”.²⁶ Az öltözékekkel eltorzított testek mellett a testi megnyilatkozások verbális és fizikai regisztere is torzul. A szereplők időnként tablóba rendeződnek és „dermedt mozdulatlanságba” (Schuller) merevednek. „Az előadás fő szervezőelvévé a látvány és a hang, valamint a szöveg értelmi-érzelmi dimenziói és az előadás akusztikus rétege közötti diszkontinuitás válik.”²⁷ A *Dramai eseményekben*, miként Jeles későbbi színpadi munkáiban, a koherens és kongruens színpadi jelenlét és teremtett világ dekonstrukcióját tapasztalhatjuk. Megbontja a test-hang-dramatikus személy egységét, a test és a hang egységét, a képet és a szöveget montázsszerűen kapcsolja össze.²⁸

Intézményen kívüli (fél-amatőr, fél-professionális) volta miatt az előadást nem kőszínházakban, hanem alternatív helyszíneken, „szubkulturális” befogadói közegben játszották (bár magam például a kaposvári színházban láttam, valamilyen szokatlan „matiné” időpontban). A Dobozyt dekonstruáló Jeles a politikai rendszert szembeállította saját deklarált preferenciáival, a közösséggel (a tömeggel), amelyet az előadás valódi hősvé avatott (zárójelbe téve az individuumot), a baloldalisággal, a politika mindent átítató voltával, és Dobozy szövegén keresztül (annak színházi jelek révén történő lebontásával) kibontotta és láthatóvá tette a rendszer egészének tartalom nélkülségét, öncélúságát. Mindezt a testhasználat, a kommunikációs regiszterek formabontó és felforgató alkalmazása révén, anélkül, hogy a színrevitelben sor került volna valamilyen aktualizálásra vagy politikai megnyilatkozásra.

Az 1990 utáni időszakból az első színházi előadás, amelyet érintek, az előzőektől eltérő módon kezeli a testkép eltérítését. Nem magukat a színre vitt testeket alakítja, változtatja át, hanem a testek percepciójába avatkozik bele. A *kínai* 1992 februárjában került színre a budapesti Katona József Színházban. A Halász Péter által írt és rendezett előadásnak a teljes címe: *A kínai, avagy ahogy a Katona József Színház színészei megpróbálják színre vinni A csodálatos mandarint*. A műsorfüzet tájékoztat arról, hogy a *kínai* bemutatója eredetileg New Yorkban volt, angol nyelven, 1985-ben. A mű egy 25 perces jelenetként illeszkedett a *Life and Death in New York City* című produkcióba, és később fejlődött önálló darabbá, amit 1987-ben a kettévált Squat Színházból a működését új néven folytató Love Színház keretében hozott létre Halász. A Katona színpadán bemutatott előadás tehát egy remake, ami számos jegyét magán viseli az öt évvel korábbi amerikai produkciónak. Mindez csak az előzmények szempontjából érdekes, itt nem összehasonlításra törekszem, csak jelzem az említett '87-es változat létét. A Franz Kafka, Sántha Ágnes és Anthony Nunziata szövegeinek felhasználásával készült, Halász Péter által írt és rendezett budapesti előadásban a színház mint a nézés helye provokatív felforgatásnak van kitéve, mivel a produkció a láthatóságot, annak mértékét, milyenségét korlátozza. Mintha csak Merleau-Ponty megállapításának színházon keresztüli igazolását kínálná, aki szerint „a látható test mintha önmagában befejezetlen és hiányos volna”.²⁹

A színház történetileg azzal az illúzióval szolgál, hogy rajta keresztül a láthatóvá tétel a szó észlelési értelmében is kiemelt pozícióban van jelen. A *kínai* azonban szándékolt korlátozást – a testre vonatkoztatva: csonkítást – hajt végre az észlelésen, amikor lehetlenné teszi a színre vitt testeknek a maguk egészében történő észlelését. Az előadás képi-leg és a narratív dramaturgia tekintetében is alkalmazza a *mise en abyme* kompozíciós

²⁶ Schuller Gabriella: A színészi test Jeles András rendezéseiben, in: *Alternatív színháztörténetek. Alternatívok és alternatívok*, szerk. Imre Zoltán, Budapest, Balassi, 2008, 337–352., 341.

²⁷ Uo., 339.

²⁸ Uo., 349.

²⁹ Merleau-Ponty, *A látható...*, 166.

technikáját. Az előbbi esetében azzal, hogy a produkció vizuálisan is megteremt a színház a színházban illúzióját, amikor az előadás kezdetén a szétnyíló színházi függöny mögött egy kicsinyített színházbelsőt látunk, egy vászonra festett – leengedett függönyű – színpadnyílást és körben az operai páholyokra emlékeztető nézőteret (a színpad felé forduló, hátulról ábrázolt nézői fejekkel). A belső színpadnyílás függőnye is szétnyílik ezután, és láthatóvá válik a színtér. Ekkor derül ki, hogy a színpadnyílás egy körülbelül másfél méter széles és egy méter magas „ablak”, amelyen keresztül a nézők a játéktérre látnak.³⁰

Ezzel a technikai megoldással, a színpadnyílás lekicsinyítésével az előadás képileg csonkolt testeket hoz létre. A szándékolt szövegromláshoz hasonló módon ezúttal a színpad médiuma, az emberi test vizuális hozzáférhetősége elé gördül akadály, a láthatóság akaratlagos korlátozása révén. A színre vitt csonka, kitakart testek kapcsán okkal juthat eszünkbe Samuel Beckett darabjainak világa, amelyben az életmű előrehaladtával az emberi test radikális felszámolásának, redukciójának folyamata következik be. Beckett azonban már magában a fikcióban csonkolja a színre vitt testeket – ami természetesen együtt jár azzal, hogy ezek a testek a percepcióban is csonkán mutatkoznak meg.³¹ *A kínában* csak az utóbbiról van szó.

Ez a fajta kicsinyített színpadi világ, amelyben az egész(ek) sosem, mindig csak a részlet(ek) látható(k), méretei révén szoros kapcsolatban van a bábszínház hagyományos műfajaival. Ugyanis ott is általában csak a részletek kerülnek a nézők szeme elé. A mozgatott bábok azok, amik láthatók, legyenek azok kesztyűs, pálcás, figurális bábok, tárgyjátékok stb., viszont rejtve maradnak a mozgatók, akiknek teste nélkül a bábok mozdulatlan, „élettelen” tárgyak maradnának csupán. (Természetesen vannak olyan – mind gyakoribb – színrevitelek, ahol a bábosok teljes mértékben láthatók, miközben a bábokat mozgatják, a mozgatót eleve láthatóvá tevő bábműfajokról nem is beszélve.)

A színpadnyílás mérete vizuálisan levágja a szereplők testének valamelyik részét, mert vagy deréktól felfelé láthatók, vagy attól lefelé. A hiány, a láthatatlan testrész révén a néző adott esetben nem ismeri fel a szereplőt, mert nem látja annak fejét, és majd az ily módon „darabjaira bontott” testet a saját tudatában rakja össze. Ez a képi töredezettség, amely a színre vitt test láthatóságában észlelhető, összhangban van az előadás intermedialis jellegével és a jelenetfűzér *bricolage* voltaival. A mozgó- és állóképek (film és dia) váltakoznak a színen lévő testekkel, vagy rávetülnek azokra. Az előadás egyes jelenetei önmaguk színházi mivoltát prezentálják és egyben ironizálják. A szövegvilág és a zenei világ is hibrid. És a produkció nem is törekszik ezek „összefésülésére”. Képi és szövegi fragmentumok sorozata az előadás, amelynek ebben a töredezett voltában a képileg töredezett, csonkolt testek a központi médiumai.

Az előadást szemlélő Radics Viktória a cikkét a következő sorokkal zárta: „A kucskálószínház, a televízió, a dia, a video, a film, a képzőművészet, a fotó, a zene keverékében hova lett a színház? Ami »több mint színház«? A színész, aki – mint Udvaros Dorottya mondta álmatagon a Táncosnő szerepében – »több mint színész«? [...] Az amerikai Halász Péter posztmodern, csavaros, idézetekkel (megidézésekkel) játszó, művi »gesamtkunstwerkje« zavarba hoz, kételyeket és tévova kérdéseket hagy maga után Budapesten, és valódi, nem csupán megjátszott színház – egyáltalán a színház lehetősége, esélye – után kiált, meglehetősen reménytelenül”.³² A kérdések látszólag a kritikus kérdései, de valójában az előadásnak a kérdései ezek. A tradicionális színházi működé-

³⁰ A színpadnyílás méretei az előadás műsorfüzetében szerepelnek.

³¹ Beckett darabjainak e vonatkozásáról korábban már értekeztem: P. Müller Péter: A test felszámolása és centralizálása Samuel Beckett drámáiban, in: Uő.: *Test és teatralitás*, Budapest, Balassi, 2009, 242–259.

³² Radics Viktória: Zavar, tévova kérdésekkel. Halász Péter: A kínai, *Színház*, 1992/5, 5–6., 6.

sen kívüli terepen mozgó Halász Péter a főváros vezető művészsínházának kamara-helyszínén, a Kamrában szembesített bennünket (immár harminc éve) ezekkel a kérdésekkel, benne azzal, hogy a test színrevitele milyen kihívásokkal néz szembe egy mediatisáltság uralta világban.

Az eddigiekben vizsgált esetekben a színre lépő szereplők ép testtel és ép kifejezőeszközökkel rendelkeztek, és a színpadi testhasználatnak ez a vitathatatlanul szinte kizárólagos formája a színházi gyakorlatban. Szoros kivételként azonban arra is található példa, amikor a színre vitt szereplők rendhagyó testi adottsággal és/vagy kifejezőképességgel rendelkeznek, illetve ez utóbbiak közül némelyeknek híján vannak. Halász Péter és Jeles András 2000-ben a Józsefvárosi Színház működtetésére kiírt pályázat elnyerését követően Városi Színház néven vitte a színházat, amelyben Jeles végül egyetlen produkciót hozott létre, a 2002 áprilisában bemutatott *Színház a színházban – Play Molnár* című előadást. Ennek színrevitele során a rendező olyan színészekkel dolgozott, akik valamilyen baleset vagy szervi ok miatt nem voltak birtokában a színpadon megszokott verbális kommunikáció hiánytalan képességének.

Az előadás Molnár Ferenc *A testőr* című darabját vitte színre, amely a színészi játék valóságalkító erejét példázza (hasonlóan a *Játék a kastélyban* életvalóságot megváltoztatni képes írói mindenhatóságával). Ezúttal azonban ezt a molnári, színházat tematizáló társalgási példázatot Jeles szubverzív módon, de ugyanígy a színház lehetőségeire reflektálva állította színpadra. Ahogy Forgách András fogalmazott az előadásról, Jeles „vesz egy népszerű színdarabot, és rábízta olyanokra, akik ennek a népszerűségnek és közérthetőségnek, hogy úgy mondjam, negatív lenyomatait, ha tetszik, áldozatait, ha akarom, totális ellentételezései”.³³ Ez a kifordítás, felforgatás, ellehetetlenítés – a színházi elvárásokat felülíró és keresztülhúzó elidegenítés – abból ered, hogy az előadás megváltozott képességű, rendhagyó – eltérő – testi adottságokkal rendelkező, fogyatékkal élő embereket állít színpadra, akik egy társalgási dráma (alapvetően a „szövegelésre”, azaz a verbális regiszterre épülő) eljátszására a meglévő befogadói elvárásoknak és a színházi tradíciónak megfelelő módon nem képesek.

Az előadást beharangozó szövegben a rendező nyíltan meg is fogalmazta ezt a célt, törekvést, amikor így ír: „produkciónk valódi vesztesékekkel dolgozik, olyan színészekkel, akik túl vannak azon a lehetőségen, hogy sorsuk tragikumát lelezni próbálják. Testük és színészi apparátusuk minden porcikája a valóságos helyzetükről árulkodik. Úgy gondolom, hogy a Molnár-darab, amely üdítően távol van a fentebb érintett megfontolásoktól, ugyanakkor a Színészt mint témát és különös fenomént állítja előtérbe, megfelelő játéktér a mi számunkra”. A megvalósítás során ez a törekvés azt tette felkavaró módon láthatóvá, hogy a sebek feltárhatók, a fogyatékoságok vállalhatóak, sőt, a sérült testtel azonosulni is lehet. Ennek nyomán pedig az eredetileg szórakoztató darabból „így lett valódi egzisztencialista dráma, heroikus küzdelem a szöveggel, harc a beszéden túli önkifejezés megtalálásának lehetőségéért. Arról szolt ez a drámai vergődés, hogy mit tehet a színész, aki elvesztette legfontosabb eszközét (hangjának hangszerét), és hogyan válhat – vállalt vesztesége és fogyatékosága által – testi jelenléte kivételessé”.³⁴ A *Play Molnár* az eltérő testek középpontba állításával kifordította azt az értelmét a címnek, hogy itt a Molnár-darabban való játéknak valamiféle játékos áthangolásáról volna szó. Olyan értelmet adott annak a gyakran ismételt mondásnak, miszerint a színház véresen komoly játék, ami ennek a közhelyre kopott kijelentésnek tragikusan hiteles valóságtartalmat adott.

A színre lépő, korlátozott testi kifejezőképességekkel rendelkező szereplők mellett (voltaképpen mögött) kétdimenziós testűre redukált árnyjátékot bemutató alakok vesz-

³³ Forgách András: Jeles a jelesben. Színház a Kálvária téren, *Színház*, 2002/7, 33–35., 34.

³⁴ Darida Veronika: *Jeles András és a katasztrófa színháza (egy színházi gondolkodás bemutatása)*, Budapest, Kijárat, 2014, 99–100.

nek részt az előadásban. Mindez a testhasználatnak, a test rendhagyó (nem megszokott) színrevitelének egy újabb dimenziója, rétege a produkcióban. Az árnyjátékot megvalósító színész, aki éppúgy színész, mint a bábmozgató társa, különös eszköztárral tudja megvalósítani a feladatát, mivel meg van fosztva a saját test színrevitelének lehetőségétől, testének „anyagiságától, a mimika kifejezési eszközétől, sőt a természetes gesztusoktól is, hiszen a fényhez közelebb eső testrészt elveszíti a testhez mért arányát és formáját”.³⁵ Ez előtt a néma és vizualitásában korlátozott háttér előtt folyik a színen lévő szereplők küzdelme a verbális kommunikációval és a testi jelenléttel. Míg az árnyjátékosok nem beszélnek, de folyamatosan mozognak, addig „a színpadi térben játszó szereplők beszélnek, énekelnek, artikulálnak, de nem mozognak, mintha koncerten vagy felolvasószínházban lennének”.³⁶ A két közeg külön-külön és egymásra vonatkoztatottan is rendkívül stilizált. Fel sem vetődik, hogy a testeknek ez a fajta színrevitele összekapcsolható volna a legelterjedtebb színpadi játékmódokkal.

Az előadás követi a Molnár-darab háromfelvonásos szerkezetét, de felvonásonként más-más szereplőpárt állít előtérbe. Az első páros két valamikori ünnepelt színész (Madaras József és Monyók Ildikó), akik betegség, illetve baleset következtében elveszítették beszédképességüket. Sokévnnyi küzdelem után jutottak el arra a szintre, hogy valamilyen fokig újra képessé váltak a beszédre, de súlyos artikulációs és hangterjedelmi deficittel. A második felvonás hallássérülteket léptet színpadra, akik ebből adódóan speciális artikulációs bázissal és hangadási képességgel rendelkeznek, és akiknek érthetetlen szavait operaénekesek „tolmácsolják” (íme, két újabb stilizációs kontraszt). A harmadik páros egy fiatal lány (aki hol pöszén, hol tájszólásban beszél) és Hevesi András (a kaposvári színház legendás korszakának komponistája, karmestere), aki ugyancsak átesett a beszédképességét leromboló betegségen, és akinek nehezebbre esik a szövegének felolvasása, többször elakad, újra belekezd, amivel sajátos ritmust ad a megszólalásainak. Az ezek által a szereplőpárok által bemutatott variációk nem csupán a kommunikáció zavarait viszik színre, hanem szembesítenek a színészet mibenlétének kérdéseivel, illetve határait. Vajon az itt felsorolt – különböző fogyatékkal élő – személyek mennyiben tekinthetők a jeleneteikben színésznek? Szerep-e az, amit színre visznek? Vagy a helyzetet fordítva kellene felfognunk, úgy, hogy nem a szereplők bújnak bele a szerepbe, hanem a szerep válik olyanná, amilyenek ők, a maguk eltérő testi adottságaival? Jeles András ezzel kapcsolatban így fogalmazott első színházi kiáltványában: „Ha egy konvenció elfogadtatta azt az álláspontot, hogy a színészek azt játsszák, hogy azonosulnak a szereppel – akkor létezhet egy másik konvenció, amely nem ismeri az imitálást, az azonosulást egészen másként fogja föl, és ezzel a közönséget is merőben más szituációba helyezi”.³⁷

Madaras József, Monyók Ildikó és a siket szereplők nem eljártsszák a saját fogyatékoságukat, rendhagyó testi képességeiket, amikor a Molnár-darab szerepeiben színen vannak, hanem a maguk speciális adottságaihoz igazítják, hasonlítják a szerepeket. Ezzel pedig felforgatják az uralkodó színházi hagyományt, amit esztétikai és intézményi szempontból is tekinthetünk egy hatalmi status quoval szembeni gesztusnak. A *Play Molnár* a befogadói gyakorlatot és rutint is kibillentí, mivel az eltérő testhasználat a re-prezentáció hagyományos felfogásával szemben a prezentációt helyezi előtérbe, és a testhasználat mellett a test-percepciót és a (színházi) látás gyakorlatát is megváltoztatja.

A jelen írás egy színdarabból – Örkény *Pistijéből* – kiinduló gondolatmenetét egy másik drámapéldával zárom, amelyben a testhasználat eltérő módja a fentiekhez képest egy további megoldást alkalmaz. 2018 februárjában mutatták be Tasnádi István *Kartonpapa*

³⁵ Schuller, i. m., 347.

³⁶ Uo., 348.

³⁷ Jeles András: *Töredékek Jeles András naplójából*, Budapest, 8 és fél Bt., 1993, 49–52., 50. Idézi Schuller, i. m., 350.

című darabját a székesfehérvári Vörösmarty Színházban. A mű 2019-ben Kaposváron, 2021-ben a Szkénében került színpadra. Ugyanebben az évben egy pécsi színészképző program is bemutatta. A darabról az író a saját honlapján a következő tömör ismertetőt adja: „A történet pár évvel a rendszerváltás után játszódik. Éva nemrég veszítette el férjét, a nagytekintélyű munkásórparancsnokot. Olyannyira megszenvedi az imádva-rettegett családfő hiányát, hogy egy életnagyságú kartonképmással helyettesíti. A rokonság megegyezik, hogy tapintatból nem teszük szavá Éva különös gyász munkáját, és a kedvéért úgy tesznek, mintha a kartonpapa valóban élne”.³⁸ A fivéréhez s annak családjához vendégségbe érkező Éva és fia „egy életnagyságú kartonpapír férfit hoz magával”,³⁹ akit Miklósként (a nő férjeként, a fiú apjaként) kezelnek, és ugyanezt várják el a házigazdától is. A kikényszerítés politikája behódolásra készíti a vendéglátókat, akik – miként a befogadók – nem látják Miklóst, csak az őt kétdimenziós formában helyettesítő/képviselő kartonpapát érzékelik, ám a házigazdák alávetik magukat ennek az elvárásnak, s úgy tesznek, mintha Miklós valóban köztük volna, megenné a levest, cigarettára gyújtana (ezeket cselekvéseket a fia, Zsolt hajtja végre).

A testvérek, illetve a házigazdák és a vendégek között folyamatosan zajlik a kontroll megszerzéséért és megtartásáért a játszma, illetve a küzdelem. Foucault a hatalomnak erről a fajta összetettségéről úgy fogalmaz, hogy a hatalom „ingerel, ösztökél, elcsábít, könnyebbé vagy nehezebbé tesz dolgokat; végletes esetben kényszerít vagy teljes tilalmat szül”.⁴⁰ Ezt az összetettséget Tasnádi István dramaturgiai gépezetként alkalmazza. Nem hagy kétséget afelől, hogy a családi dráma viszonyai és dinamikája társadalmi szinten is érvényesek. Éva, az özvegy – Miklóshoz való viszonya kapcsán – így fogalmaz: „Akkor érezzük magunkat biztonságban, ha van fölöttünk egy erősebb valaki. És ez a valaki, akinek kiszolgáltattuk magunkat, elégedett velünk”.⁴¹ Ez a bizonyos valaki már a darabban sincs a maga fizikai mivoltában jelen, a kartonfigura csupán pseudo-helyettesítőként szolgál, funkciója olyan, mint a falra helyezett politikusi portréé. Pótlék, a testetlen és „csupán” hatásában jelen lévő hatalomnak az emlékeztető ikonja.

A darab szerint az özvegy nem tud kiszabadulni az elhunyt férje hatalma alól, és az elnyomóhoz való ragaszkodását a többiekre is rákényszeríti. Károly a látogatókra való készülődés során a vendégségbe érkezők magatartásának feltétel nélküli elfogadását kéri a családjától. Mint mondja: „bármit tapasztaltok, fogadjátok, fogadjuk megértéssel!”⁴² Azonban a megértésnek is vannak határai, és a behódolás lázadásba fordul, melynek során a kartonpapát Zsolti felakasztja, majd darabokra tépi. „Vége van, anya! Merj már egy kicsit örülni neki! Szabad vagy!” – mondja ekkor.⁴³ A széttépett apafigura fölött érzett szabadság azonban nem tart soká. Károly lánya, Helga összeragasztja a kartonfigura darabjait, és az így „megelevenedő” alak immár mindannyiójukat önként vállalt behódolásra készíti. A kartonpapát helyreállító Helga lesz az, aki a figura nevében a dráma végén „rendet rak”, utasításokat ad a többieknek. És a kétdimenziós testi épségével együtt a hatalmát visszanyerő kartonpapa az ő hangján mondja a következőket: „Nem mindenki lát engem, nem mindenki hall engem, ezért az ostobák és vakmerők hajlamosak alábecsülni. Pedig itt vagyok, mindig itt vagyok, itt járok közöttetek. Ott vagyok minden sza-

³⁸ <http://www.tasnadiistvan.hu/> – hozzáférés 2022. 10. 16.

³⁹ Tasnádi István: *Kartonpapa*, in: *Családtörténetek. Mai magyar színdarabok*, szerk. Szűcs Mónika, Budapest, Selinunte, 2019, 135–171., 141.

⁴⁰ Michel Foucault: A szubjektum és a hatalom, ford. Kiss Attila Atilla, in: *Testes könyv*, szerk. Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc, Szeged, Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, 1997, II. 267–292., 284.

⁴¹ Tasnádi, *Kartonpapa*, 149.

⁴² Uo., 138.

⁴³ Uo., 155.

vatokban, minden gondolatokban, [...] ott vagyok abban, [...] ahogy meghunyászkodtok, ahogy gyűlöltök és ahogy bálványoztok – és jaj annak, aki megkérdőjelezi iszonyú hatalmam!”⁴⁴

Amikor ily módon helyreáll az önkény, a családtagok üdvözlik a rendet, Károly pedig nyugtázza, hogy: „Végre, mint egy normális család!”⁴⁵ Abban a társadalomban, amelyet ezen a családi-rokoni mikrovilágon keresztül megismerünk, a nem létezőt létezőnek, a holtat élőnek lehet – sőt, mint a történet mutatja: kell – elfogadtatni. A percepció manipulálható és manipulált, nyilvánvaló abszurdítások válnak normalitásként elfogadottá. Ahogy a *Pisti* kapcsán a behelyettesíthetőségről és felcserélhetőségről írtam, ami a vákuumPisti esetében egészen magától értetődő, úgy itt, a kartonpapa esetében is arról van szó, hogy ezt a funkciót, ezt a hatalmi megtestesülést bármilyen kellékkal be lehet tölteni. Hiszen van rá fogadókészség: kell legyen valami, illetve valaki, aminek, illetve akinek a szereplők alávethetik magukat. E kellékfigura (2018-ban) éppoly üres, mint a körülbelül ötven évvel korábbi vákuumlény. És mindkettő érzékletesen rámutat arra, hogy az elnyomó hatalommal szemben a drámairodalom testetlen szereplői éppoly pontosan képesek kifejezni egy rezsím esszenciáját, mint a fenti példákban szereplő színházi testhasználatok.

Ha határt vonunk 1990-nel, akkor az azt megelőző időszak itt tárgyalt eseteiben a politikai dimenzió volt a hangsúly, a színpadra vitt testnek és a hatalomnak olyan viszonyáról, amelyben a drámai-színpadai testhasználat a társadalmi berendezkedésre és működésre jellemző hatalmi mezőt vette tárgyba. A testnek az uralkodó testi (benne a színházi) normáktól eltérő volta révén lehetett rámutatni az 1990 előtti önkényuralmi rendszer működésének bizonyos sajátosságaira. Természetesen nem csupán az eltérő, felforgató, provokatív módon ábrázolt, színpadra vitt testekkel, de nagymértékben ezekkel is. A vákuum köré (alá) épülő személyi kultusszal, a patkányléttel azonosított primitív zsarnoki magatartással, egy olyan dán királyfival, aki „elveszíti” intellektuális jellegét, és akinek a fizikuma és az indulatai rajzolják ki a karakterét. Ahogy azt láttuk a *Pisti*, az *Übü király* és a *Hamlet* példájában. A *Drámai események* részben az előző példákhoz kapcsolódik a Dobozy-mű alakjainak különös testábrázolásával, de egyben már át is vezet ahhoz az 1990 utáni korszakra inkább jellemző művészi magatartáshoz, amely átteszi a fókusz az esztétikai, teatrális dimenzióra, és ezek eszközeivel gyakorol kritikát az uralkodó kifejezésmódok és szakma-hatalmi működések felett, miként az *A kínai* és a *Play Molnár* esetében látható volt. A *Kartonpapa* családi kamaradramaként tematizálja test és hatalom kérdését, a fentiekben tárgyalt módon, de nem hagy kétséget afelől, hogy az önkény a családot/rokonságot övező társadalomnak ugyanúgy meghatározó jegye és működése. A kartonpapa nevében elhangzó – fent idézett – zárómonológ pedig nyilvánvaló visszautalást tesz Illyés Gyula 1950-ben keletkezett versére, az abban leírt, mindent átítató zsarnokságra.

A fentiekben leírt és elemzett valamennyi példa egy-egy változatot kínál és mutat fel hatalom, test és performativitás kapcsolatára a magyar drámában és színházban az elmúlt fél évszázad időszakából. És egyben tematizálja azt a kérdést, hogy mit és miként tesz láthatóvá abból, amit a hatalmi működés a propaganda és a manipuláció eszközeivel igyekszik másnak láttatni vagy láthatatlanná tenni.

⁴⁴ Uo., 170.

⁴⁵ Uo., 170.

AZ ÁRKODI PIMPERNEL

Szabó Magda és a Pimpernel-franchise

Legutóbb éppen a *Jelenkorban* olvashattunk arról, hogy Szabó Magda neve, prózájának újabb keletű külföldi sikere összekapcsolódott a kortárs magyar irodalmi termelés egyik jellemző, de nehezen leírható jelenségegyüttesével, a middlebrow irodalom fogalmával.¹ A middlebrow metaforikus terminus eredendően a frenológia 19. századi, később hitelét veszített tudományából származik, amely szerint a magas homlok a kiemelkedő intelligencia jele, az alacsony ennek az ellenkezője, a közepes pedig az átlagos.² A middlebrow irodalom röviden a közérthető, de gondosan megírt, irodalmi igényű, szórakoztató műveket jelöli.³ Krusovszky Dénes írása e jelenséggel hozta összefüggésbe, hogy Szabó Magda világsikere szembeállítható a hazai kritika fanyalgásával. Szabó Magda külföldön azért lehet nagyon sikeres, mert a nyugati kiadóknak évtizedes gyakorlatuk van a minőségi szórakoztató irodalom piaci képviselésében. Itthon viszont tovább él az az igény, hogy az író teljesítményét a legmagasabb rendű szépirodalomként ismerjék el, s ennek a magyar kritika nem akar mindenáron megfelelni.⁴ Megfigyelhető azonban, hogy a részletesebb értelmezések gyakran vizsgálják az életmű kötődését a klasszikus irodalmi mintákhoz, ami alapvetően a highbrow irányból teszi megközelíthetővé azt. Meglátásom szerint a middlebrow fogalma felőli vizsgálódás azért is lehet termékeny, mert ráirányíthatja a figyelmet Szabó Magda prózájának regisztrált, de kevésbé értelmezett intertextuális vonatkozásaira, valamint a vizuális párhuzamokra, amelyek a XX. század első felének populáris kultúrájához köthetők.

Az életmű intertextuális szempontú rétegzettségére jó példa lehet, amikor a *Für Elise* elbeszélője, Magdolna az ifjúkori olvasmányait veszi sorra, amelyek között a *Illász* éppúgy szerepel, mint az *Egy magyar nábob*, a *Don Carlos* vagy a *Homburg hercege*, de emellett megjelenik itt Orczy Emma bárónő regénye, a *Vörös Pimpernel* és Margaret Mitchell 1936-os sikerkönyve, az *Elfújta a szél* is. Ez utóbbi a regényvilág szempontjából már csak azért is jelentős, mert Scarlett O'Hara és Melanie Hamilton kettőse jó eséllyel lehet az inspirálója Szabó Magda vissza-visszatérő, öntörvényű önéletrajzi figurájának, amely mellett – ahogyan V. Gilbert Edit fogalmaz – mindig ott van a szőke, lány, finom, nőies másik, akiért az ambivalensen rajong, vagy éppen nem tud szabadulni tőle.⁵

Margaret Mitchell regényét és Orczy Emma műveit egyaránt lehet a middlebrow és a populáris kultúra részeként tárgyalni, az előbbinél a történelmi románc, az utóbbinál a detektívtörténet és a kalandregény műfaji kategóriáit is figyelembe véve. A továbbiakban Orczy Emma Pimpernel-történeteivel, valamint a Pimpernel-franchise viszonylag kései darabjával, a Leslie Howard rendezésében és főszereplésével készült, 1941-ben bemutatott

¹ Schein Gábor: Az *Abigél* műfaji kódjai és emlékezetpolitikája, *Jelenkor*, 2022/6, 676–682. Hasonló problémafelvetés: Szilágyi Zsófia: Szabó Magda határai, *Alföld*, 2019/12, 136–144., 139.

² Diana Holmes: Introduction: European Middlebrow, *Belphegor*, 2017. 11. 13. <http://journals.openedition.org/belphegor/942>; DOI: <https://doi.org/10.4000/belphegor.942>

³ Krusovszky Dénes: Mitől boldogtalan a magyar író? *Magyar Narancs*, 2018. október 13.

⁴ Uo.

⁵ V. Gilbert Edit: Szabó Magda, a hiányzó folytonosság, in: *Szabó Magda száz éve*, szerk. Soltész Márton – V. Gilbert Edit, Széphalom – Orpheusz, Budapest, 2019, 316.

Modern Pimpernel (eredetileg „*Pimpernel*” Smith, az Egyesült Államokban *Mister V*) című filmmel vetem össze Szabó Magda egyik legnépszerűbb regényét, az *Abigélt*.

Előtte azonban érdemes néhány szót szólni a Pimpernel-figura megteremtőjéről, Orczy Emma bárónőről, aki 1865-ben született Tarnaörsön, báró Orczy Bódog és Wass Emma grófnő gyermekeként, s önéletrajzának tanúsága szerint őseit egészen a honfoglalásig vezette vissza. Némi brüsszeli és párizsi kitérő után tizenöt esztendőskorában szülei végleg Londonban telepedtek le. Ifjúkorát a zene, a színház és a festészet iránti rajongás jellemezte, majd az írás felé fordult. Angliát tekintette új szülőhazájának, s angol nyelven hozta létre közel hatvan kötetből álló életművét. Műveit számos nyelvre lefordították, a *Pesti Hírlap* tudósítása szerint „könyveit óriási példányszámban kapkodták szét s a nagy gőzhajókon, a svájci vasutak kupéiban, a finom hotel-hallokban és a hatalmas Cook-kocsik ülésein mindig talált az ember néhány előkelő ladyt, aki az Orczy Emma valamelyik legújabb regényét tartotta a kezében”.⁶ S ez nem volt feltétlenül múlt siker. A *Vörös Pimpernel* 2018-ban az Oxford World’s Classic-sorozatban jelent meg Nicholas Daly szerkesztésében és részletes bevezető tanulmányával.⁷ Közkeletű megállapítás, hogy Orczy Emma a legolvasottabb magyar író a világon.

Amint Strickland-Pajtkók Ágnes megjegyzi, Orczy azok közé a magyar anyanyelvű alkotók közé tartozik, akiknél maradéktalanul sikeres volt a nyelvváltás. Az identitásváltás mellett ugyanakkor magyar gyökereit is hangsúlyozta. Ennek egyik jele, hogy bár megtehetette volna, de nem vette fel angol férje, Montagu Barstow családnevét, hanem megtartotta az Orczy Emma/Emmuská szerzői nevet.⁸ Irodalmi pályáját mesékkel, s Conan Doyle történeteitől inspirálódva, detektívtörténetekkel kezdte, ám a világsikert a Pimpernel-sorozat hozta meg számára. Az első darabját, *A Vörös Pimpernel*t 1903-ban, először színpadon láthatta a londoni közönség, s ennek viharos sikere után, 1905-ben jelent meg regényként, majd még tizenhét folytatás követte.

A Pimpernel-sorozat főhőse, Sir Percy Blakeney angol főnemes, aki a francia forradalom alatt az életét kockáztatva menti ki Párizsból a terror üldözöttjeit, majd hajózik át velük a biztonságos Albionba. Sir Percy álarcot visel. Abban az értelemben, hogy bárgyú, flegmatikus, „ostoba divatmajom”-nak⁹ látszik, ám ez az álarc csavaros eszű kalandort rejt. Az első kötet egyik tétje az, hogy Marguerite, Sir Percy felesége felismeri-e saját férjében a „mesésen bátor és vakmerő”¹⁰ férfiút, a „tökéletesen játszott komédia mögött rejlő lebírhatatlan energiát, szinte emberfeletti akaraterőt és bámulatos találekonytságot”.¹¹ A Pimpernel-történeteknek a segítőtársak mellett visszatérő szereplője az ellenfél szerepkörét betöltő figura: Chauvelin polgártárs, a francia titkosrendőrség feje, az „emberbőrbe bújt ördög”,¹² aki agyafúrt mesterkedései ellenére sem képes túljárni a Vörös Pimpernel eszén.

Orczy Emma azonban alapvetően a kettős identitású hős prototípusának megteremtésével lett megkerülhetetlen szerző a populáris kultúra történetében. Sir Percy Blakeney később Zorro, Batman vagy Superman alakjának megformálásához szolgáltatott mintát.¹³

⁶ [Sz-y I-n]: A Vörös Pimpernel szerzője, *Pesti Hírlap*, 1916. november 19., 11.

⁷ Baroness Orczy: *The Scarlet Pimpernel*, Oxford World’s Classic, ed. Nicholas Daly, Oxford University Press, 2018.

⁸ Strickland-Pajtkók Ágnes: Báró Orczy Emma *A Vörös Pimpernel* sorozata. A kulturális hibriditás és a kettős identitású szuperhős létrejötte, *Kalligram*, 2022/3, 86–88., A kulturális hibriditás és identifikáció szerepéről lásd Strickland-Pajtkók Ágnes: Baroness Emma Orczy’s Divided Loyalties in the 1910s and 20s, *Acta Philologica* vol. 57 (2021): 135–142.

⁹ Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel*, ford. Borbás Mária, Ulpius, Budapest, 2006, 78.

¹⁰ Uo., 9.

¹¹ Uo., 261.

¹² Uo., 252.

¹³ Strickland-Pajtkók: Báró Orczy Emma *A Vörös Pimpernel* sorozata, i. m., 86., illetve Nicolas Daly: Introduction, in: Baroness Orczy: *The Scarlet Pimpernel*, Oxford World’s Classic, ed. Nicholas

Az író magyar gyökerei miatt feltehető a kérdés, hogy a kettős identitású férfiportré megrajzolásában nem lehetett-e szerepe Jókai regényének, a *Szegény gazdagoknak*, amelyet Orczy Emma a századforduló táján már kétféle angol fordításban is olvashatott.¹⁴ Hátszegi báró/Fatia Negra alakja ugyanis visszamenőleg értelmezhető úgy, mint Sir Percy/Pimpernel diabolikus alakmása, s Henriette feladata férje kiismerésében Marguerite-éhez mérhető, csak éppen tragikus következményekkel jár. Filológiai érvekkel azonban egyelőre nem igazolható a Pimpernel-történetekre tett Jókai-hatás.

Az eredeti, mármint a francia forradalom alatt munkálkodó Pimpernel összesen tizenöt Orczy-regény hőse volt. Már Orczy életművén belül is érzékelhető azonban az áthelyezés, a *rewriting*, ami nem változtat a történet alapvető vonásain, ám más korba és környezetbe helyezi azt. A *The Laughing Cavalier* (1914) és a *The First Sir Percy* (1921) főszereplője a 17. században élő Sir Percy-ös, a korabeli magyar kritika által lelkesen üdvözölt *Pimpernel and Rosemary* (1924) főhőse Péter, Pimpernel kései utóda, aki a Trianon utáni Erdélyben gyakorolja áldásos tevékenységét.

A Pimpernel-történet széles körű ismertségét nemcsak a könyvek és a színházi előadások, hanem a különböző filmváltozatok is megalapozták. 1917-ben és 1928-ban némafilm készült belőle, ám a legnépszerűbbnek az 1934-es, Harold Young rendezésében készült változat bizonyult. Ebben Sir Blakeneyt az a Leslie Howard alakította, aki rendezőként, producerként és főszereplőként is jegyzi a *Modern Pimpernel* („Pimpernel” Smith), amely az alaptörténetet 1939 tavaszára datálja, s a náci Németországba helyezi. Főhőse Horatio Smith, a szórakozott régészprofesszor, aki – mint ezt többször is hangoztatja – egyetlen nő iránt érez csak vonzalmat, ez pedig Aphrodité istennő általa megtalált szobra. A felvállalt agglegényélet azonban nemcsak a függetlenséget, hanem mások védelmét szolgálja, a tudós „szürkesége” pedig titkos tevékenysége szempontjából kifejezetten hasznos. A professzor a nyári szünet idejére tanítványaival együtt Németországba indul egy ásatásra, ám valódi célja az üldözött tudósok megszőktetése az országból, s átmenekítése Angliába. Az ellenfél szerepkörét itt Von Graum tábornok tölti be, aki egy fiatal lányt bíz meg a Pimpernel leleplezésével. Kohls kisasszonyt, alias Ludmilla Koslowskit a koncentrációs táborban lévő édesapja életével zsarolják. A hölgy rájön Smith professzor titkára, aki megmenti az édesapját és később őt is megszőkteti Németországból. Csodálja a modern Pimpernel, s a professzor sem marad iránta érzéketlen. A *Modern Pimpernel*t a világháború után folyamatosan játszották a magyar mozik, s később a televízió többször is műsorra tűzte. Azt mondhatnánk, hogy megkerülhetetlen volt, különösen egy olyan Leslie Howard-rajongó számára, mint Szabó Magda.¹⁵

Az *Abigél* magyar recepciójában nem merül fel a Pimpernel-történet mint lehetséges párhuzam. Ezért is lehet érdekes a regény angol fordításának olvasójától származó blogbejegyzés, mely szerint, aki olvasta a *Vörös Pimpernel*t, az korán megfejti Abigél kilétét.¹⁶ Arra, hogy a feladvány nem túl nehéz, egyébként a regény filmváltozatának egyik magyar kritikusa is hivatkozik, aki szerint „König tanár úrra nem *feltétlenül* gyanakodni

Daly, Oxford University Press, 2018, XV–XVI., valamint Benyovszky Krisztián: *Megközelítési szempontok a populáris irodalom és kultúra tanulmányozásához*, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2019, 110–112.

¹⁴ Kádár Judit: Jókai regényei angolul, *ITK.*, 1991/5–6, 224–228.

¹⁵ „Mikor tegnap este benyomtam a gombot a tévén, és feltűnt Leslie Howard, tudtam, hogy te köszöntesz. Küldöd a *típust*, Magad helyett Értém én szívem.” Szabó Magda: *Liber Mortis. Naplók 1982. május 25. – 1990. február 27.*, s. a. r. Tasi Géza, Európa, Budapest, 2011, 628.

¹⁶ Fredda Katcoff: *The Scarlet Pimpernel of Axis Hungary: Abigail by Magda Szabo (1970)*, *Second Chances* [blog], 2020. 08. 30. <https://secondchances636.wordpress.com/2020/08/30/the-scarlet-pimpernel-of-axis-hungary-abigail-by-magda-szabo-1970/>

egy ártatlan »krimiíró« iránti, naiv lovagiasság lehet”.¹⁷ A klasszikus detektívtörténet szabályrendszere szerint ugyanis a bűnös – ebben az esetben a titokzatos megmentő – mindig a legkevésbé gyanúsítható személy. Kőnig tanár úr éppen azért lehet „gyanús”, mert egyedül ő nem szerepel Vitay Georgina „gyanúsítottjainak” listáján. A film egyébként a regényhez képest bizonyosan nem spoilermentes, ugyanis rögtön az első jelenetből megtudjuk, hogy miért kerül Vitay-tábornok lánya Árkodra, s az összeesküvők között a Kőnig tanár urat alakító Garas Dezső jellegzetes hangját is hallhatjuk.

Az *Abigél* esetében a Szabó Magdával készült interjúk, a regény keletkezéstörténetét feltáró *Színképelemzés* sem hivatkozik az irodalmi és filmes mintákra, jól látható, hogy Szabó Magda elsősorban a mű autobiográfiai háttérének megerősítésében és nem a lehetséges irodalmi minták feltárásában volt érdekelt. Másutt azonban utal a Pimpernel-történetekre. Az 1997-es *Jelenkor*-interjúban egy hasonlat erejéig, ám a saját életútjára vonatkoztatva, amikor az ötvenes évek kényszerű hallgatását, a *Freskó* kéziratának sorsát részletezi: „Lengyel Balázsék, Kálnoky, Ottlik őrizték, mikor kihez került, úgy éltünk rejtgetett alkotásainkkal akkor, mint a Vörös Pimpernel; amit én írtam, azt életveszélyes volt elolvasni is”.¹⁸ A baráti körben Ottlik Géza érdemi ki a Pimpernelly Nelly titkos nevet, mert ő volt a Vörös Pimpernel közeli rokona. Ottlik ugyanis „állandóan tagadta, hogy bárkit is megmentett volna a II. világháborúban, de emberszabadtíási akciói sorozata anynyira köztudomású volt, hogy csak legyintettünk” – írja az *Adalék az Ottlikíáshoz: Ludány* című írásában.¹⁹ Szabó Magda 1991-ben önálló esszét szentelt a Pimpernel-történetnek, amely jórészt az 1982-es, Clive Donner rendezte filmfeldolgozás szigorú kritikája. Ebből megtudhatjuk, hogy ifjúkorában Orczy Emma műveit (legalábbis az angol nyelvű eredetit) a tanára javaslatára olvasta nyelvgyakorlás céljából.²⁰ Érdemes ehhez hozzátenni, hogy a Pimpernel-sorozat első néhány részének magyar fordítása szinte azonnal elkészült. A *Vörös Pimpernel* már 1907-ben²¹ megjelent könyv alakban, s ezzel párhuzamosan az *Uj Idők* folytatásokban is közölte.

Szabó Magda kritikáját meghatározza a szembesítés gesztusa, gyermekkori kedves olvasmánya, ifjúkori filmélménye mennyiben állja ki az idő próbáját. Az újraolvasás sajnos nem váltja be a hozzá fűzött reményeket. Orczy Emma „kedves dilettantizmusáról” ír, a regényét „nem kell komolyan venni”, „habos-halványkék” írói eszköztára is problematikus. Megmarad azonban két vitathatatlan érdeme. Az egyik a jellemábrázolást érinti: Orczy nem bontotta ketté, hanem mindvégig képes volt egyben tartani Sir Percy jellemét. A másik morális természetű, mert egy „nagyon is hiteles angol etikai követelmény, egy mentalitás rögzítése, amely annak idején megismertette Európával a fair play fogalmát”.²² Szabó Magda az írói névadásban jó érzéssel ismeri fel az Arthur-mondakör egyik szereplőjét (Percy-Percival), a lovagi erények megtestesítőjét. A regény alapvető tanítása: „közünk kell, hogy legyen az emberiség nagy pillanataihoz a magánéletünkben is, ott a helyünk a cselekvők között a nagy történelmi szituációkban, nem számít, hogy brightoni

¹⁷ Galsai Pongrác: *Abigél, Filmvilág*, 1978/10, 29.

¹⁸ Szabó Magda: *Hit és korszerűség. Aczél Judit beszélgetése, Jelenkor*, 1997/9, 817–824.

Másutt, hasonló megfogalmazásban: „A *Freskót*, első regényemet Lengyel Balázs dugta el valahova. Olyanok voltunk, mint egy rakás vörös Pimpernel”. Szabó Magda: *Az ősz. Karácsony Ágnes beszélgetése, 168 óra*, 1997. szeptember 30., 33.

¹⁹ Szabó Magda: *Adalék az Ottlikíáshoz: Ludány, Holmi*, 1994/6, 857.

²⁰ Szabó Magda: *A kalandfilm Pimpernel, Színházi Élet*, 1991/7, 34.

²¹ Orczy Emma: *A vörös Pimpernel*, 1–2. köt., ford. Gineverné Győry Ilona, Singer–Wolfner, Budapest, 1907. Orczy Emma: *Megfizetek*, ford. Marczali Erzs, Singer–Wolfner, Budapest, 1908, Orczy Emma: *Az okos Pimpernel*, ford. Borbély Sándor, Singer és Wolfner, Budapest, 1930. Orczy Emma: *Pimpernel Erdélyben*, ford. Pogány Kázmér, Szt. István Társ., Budapest, 1927. Orczy Emma: *Sir Percy visszaüt*, ford. Pogány Kázmér, Szt. István Társ., Budapest, 1930.

²² Szabó Magda: *A kalandfilm Pimpernel*, i. m., 35–36.

kastélyunk messze van a katasztrófák epicentrumától, és mi biztonságban élünk, nem szabad tétlenül nézni ártatlanok kiirtását, börtönben tartását, egy kultúra megsemmisítését, sem elfogadni, hogy egyesek a nagy számok törvényével érvelve elfelejtsék, hogy az élet emberi jogunk”.²³

A Vörös Pimpernel az „angol banda” feje, Horatio Smith a sebtében verbuvált diákcsoporté, Kőnig tanár úr az árkodi ellenállók vezetője. A csoport egy-egy tagja a vezetőjükhez való viszonyát szinte tételmondatként rögzíti: Sir Andrew és társai bármikor készek az életüket adni a Vörös Pimpernelért,²⁴ a cambridge-i diák szerint Horatio Smith a legkiválóbb férfi, aki valaha élt a földön. Hasonlóan vélekedik az *Abigél* utolsó fejezetében Horn Mici is: Kőnig a legbátrabb és a legtisztább szívű férfi. A legerőteljesebb hasonlóság az *Abigél* és a Pimpernel-történetek között kétségkívül a kettős identitású főhős, Kőnig tanár úr alakjának megformálásában rejlik. Orczy Emma Blakeney-figurájának legfontosabb külső tulajdonságai közé tartozik, hogy „szokatlanul magas” és „kifejezetten erős”.²⁵ Ez előbbit az író nő annyira lényegesnek tartotta, hogy önéletrajzi írása szerint ezért nem támogatta az alacsony termetű Leslie Howard felkérését a filmes főszerepre.²⁶ Kőnig tanár úr testmagasságára akkor történik utalás, amikor Gina először megpillantja: „Magas volt, valósággal kitoronylott a padból”.²⁷ Az ereje pedig akkor tűnik fel a lánynak, amikor a szokású kérésért után a tanár elviszi magával az állomásról. Gina „[r]eszketett a két nagy tenyér között, mely váratlan erővel tartotta agyonázott vállát. Kőnig meglepően erős volt, most elkezdte kormányozni visszafele”.²⁸

Bár Sir Percy „szokatlanul jó megjelenésű ember”, mindezt eltorzítja szemének „tunya kifejezése”, a gyakori „üres nevetés”, divathóbortja és intellektuális korlátai. Ez utóbbi feltételezése Gina látószögéből tekintve Kőnig tanár úrnál is megjelenik, aki pont olyan buta, mint amilyennek hitte, a groteszk portré is kiemeli „szellemének sziporkázó élességét”.²⁹ Ugyancsak Sir Percy-t idézheti fel Kőnig „álmos tekintete”, s tételyzetben, amikor az őrző az árkodi ellenálló után kutat, a tanár úr is elnyom egy (félvezető) ásitást.³⁰

A Kőnig-figura egyéb jegyei inkább Horatio Smith alakjára emlékeztetnek. Mindketten tanárok, s az ókori görög-római kultúra és irodalom csodálói, amely szembeállítható Hitler birodalmával és később a háború pusztításával. Kőnig agglegény, akárcsak az angol professzor, aki így – önvallomása szerint – nem felelős senkiért, s az árkodi ellenállót is ez tartja távol Zsuzsannától. Szabó Magda a Pimpernel-történetekhez képest megkettőzi a női főszereplőt. Abigél és az árkodi ellenálló kiléte ugyanis nem csupán Gina, hanem a regény végéig Zsuzsanna számára is rejtély, aki csak annyit tud, hogy van valaki a szobor mögött. Zsuzsanna éppúgy megdöbben a felismerésen, mint a Pimpernel-történetek nőalakjai: Marguerite és Ludmilla Koslowski. Mivel az elbeszélés fokalizációja többnyire Gina tudatához kapcsolódik,³¹ ezért jórészt rejtve marad előttünk Kőnig és Zsuzsanna szerelmének története. A prefekta a kettős dolgozatok leleplezése után, a tanár nagyvonalúságát felismerve adja Kőnigről a következő jellemzést: nemes szívű, megbocsátó és nagylelkű. Horn Mici a regény végén arra hívja fel Gina figyelmét, hogy Zsuzsanna szereti Abigélt, aki már akkor is ráismert és féltette, amikor mindenki elhitte a komédiáját.

²³ Uo., 36.

²⁴ Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel*, i. m., 208.

²⁵ Uo., 55. és 62.

²⁶ Orczy Emma: *Links in the Chain of Life. An Autobiography*. <https://gutenberg.net.au/ebooks20/2000341h.html>

²⁷ Szabó Magda: *Abigél*, Móra, Budapest, 2009, 62.

²⁸ Uo., 123.

²⁹ Uo., 125. és 210.

³⁰ Uo., 194. és 388.

³¹ Schein, i. m.

Zsuzsanna az, aki az álarc mögé lát, felismeri Kőnig nemes jellemét, anélkül hogy pontosan ismerné a szerepjátszás indítékát.

Arra, hogy Kőnig – legalábbis részben – szerepet játszik, három részlet is utal a regényben. Az egyik a Matula régi kapusától származó, Torma Piroska által közvetített információ, mely szerint a „Jézus se érti, hogy lett belőle ilyen nyavalyás, nem ilyen volt az fiatalabb korában”.³² A második Zsuzsanna elmulasztott megmentéséhez kapcsolódik: „Kőnig válla megrezdült, a keze is, mintha súrolta volna tudatát a gondolat: ha utánakapna, tán fenntarthatná, míg visszanyeri az egyensúlyát, de csak bámult gyámoltalanul”. Kőnig ezt követően „majdnem a prefekta után ugrott, de csak majdnem, mert aztán megdöngölte magát, csupán odalépett a töltés szélére”.³³ Kőnig testbeszéde értelmezhető az arra irányuló erőfeszítésként, hogy ne adja jelét a Zsuzsanna iránti vonzalomnak.³⁴ A tanár hezitálása arra utalhat, hogy pontosan felmérte a Zsuzsannára leselkedő veszélyt, amely nem volt elég jelentős ahhoz, hogy kilépjen az „Isten gyámoltalanja” szerepköréből. A harmadik ilyen esemény Gina, Kalmár és Zsuzsanna látogatásához kötődik a tanári lakrészben. Ahogy Ginát korábban meglepte a tanár ereje, éppúgy lepi meg most a hozzá tartozó belső tér. A szoba „szép, jó ízléssel berendezett”, nem illik a férfi Gina által felvázolt jelleméhez. Hasonló a jelenet ahhoz, amelyben Marguerite (némi rájátszással a Kékszakállú-történetre) fedezi fel az előle elzárt teret, Sir Percy dolgozószobáját: „Meglepődött a környezet szigorú egyszerűsége láttán, nehéz függönyök, súlyos tölgyfa bútort, semmi nem idézte a lomha világot, a lóverseny rajongóját, a divatdiktátort, vagyis Sir Percy Blakeney külső megjelenését”. A rendezett íróasztal a férfi gyakorlati érzékének bizonyítéka, s Marguerite ekkor jön rá, hogy Sir Percy bárgyúsága, divathóbortja, ostoba élceldése nem pusztán álarc, hanem nagyon is tudatos szerep.³⁵

A Pimpernel-történetek egyik téje fiziognómiai természetű: vajon milyen testben lakhat az igazi hős? A Matula növendékei erről a *kalokagathia* szellemében gondolkodnak. Számukra a bátorság és a szépség összetartozik, ahogyan a színtelen egyéniség és a jelentéktelen külső is. Ettől eltérően vélekedik a *Modern Pimpernel* női főszereplője, aki az angol nagykövettség bálján próbálja beazonosítani az általa sosem látott hőst. Von Graum tábornok profilalkotása alapján a férfi bizonyára gárdatiszt, társasági ember vagy esetleg felfedező típus, elszánt, hallgatag. A tábornok leírása inkább illik az *Abigél* Kuncz hadnagyára, mint a szórakozott régészprofesszorra. Koslowski kisasszony azért is képes megtalálni a modern Pimpernel, mert – saját bevallása szerint – agyat keres, nem pedig izmokat.

Természetesen nem lelhetjük fel a Pimpernel-történetek valamennyi tipikus elemét Szabó Magda regényében. Bár Kuncz hadnagy betölti az ellenfél szerepkörét, Kőniggel nincs közöttük a Blakeney–Chauvelin vagy a Smith–von Graum párosához mérhető interakció. Hiányzik továbbá az Orczy-regényekből és a *Modern Pimpernel*ből ismert alakváltás. Sir Percy ugyanis igazi kaméleon, hol katona, hol szénlapátoló, hol parasztasszony szerepébe bújik,³⁶ amiben Sherlock Holmes bravúrjait ismerhetjük fel. A Pimpernel-történetek néhány cselekményszervező elemét viszont némiképp módosítva látjuk. A *Vörös Pimpernel* meghatározó eleme a zsarolás. Chauvelin a testvére, Armand életével zsarolja Margurite-et, ezért cserébe azt kéri tőle, hogy segítsen leleplezni a Vörös Pimpernel. Ludmilla Koslowskit, mint láttuk, az édesapja életével zsarolják. Vitay tábornok és az árközi ellenálló azonban éppen azt akarják megakadályozni, hogy az apa zsarolható legyen a lányával. A Pimpernel-történetek másik, visszatérő eleme az adott szó szentsége,

³² Szabó Magda: *Abigél*, i. m., 201.

³³ Uo., 194.

³⁴ Nagy Csilla: Tér- és testpoétika Szabó Magda *Abigél* című regényében, in: *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*, szerk. Körömi Gabriella – Kusper Judit, Líceum, Eger, 2018, 166.

³⁵ Orczy Emma: *A Vörös Pimpernel*, i. m., 187–189.

³⁶ Strickland-Pajtkó Ágnes: *Báró Orczy Emma A Vörös Pimpernel sorozata*, i. m., 88.

hiszen Sir Percy nem csupán a lovagi erények, hanem a gentleman-eszmény megtestesítője is. Sir Percy semmilyen körülmények között nem szegi meg az adott szavát, s a modern Pimpernel is számít a bizalomra: ha megígérte, akkor vissza is fog térni Koslowski kisasszonyért. Ez az etikai norma az *Abigél* esetében leginkább Torma Gedeont jellemzi, viszont mély hitéből fakad, hogy szentnek tekinti a tábornokkal történt megállapodást, és semmilyen (e világi) fenyegetés hatására nem hajlandó eltérni tőle.

A történet végére súlytalanná váló, akaratlan árulás, amely *A Vörös Pimpernelben* Margurite-hez, a *Modern Pimpernelben* pedig Ludmilla Koslowskihoz kötődik, itt Ginára irányul, s Bánki követi el a Kuncz hadnagynak írott levelével.

Szabó Magda regénye a populáris kultúra világából ismert, úgynevezett „műfaji szóttes”,³⁷ amelynek egyik meghatározó, de nem kizárólagos eleme a detektívtörténet és a kalandregény műfaji jegyeit ötvöző Pimpernel-imitáció. A Pimpernel-történet ugyanakkor nemcsak a jellemábrázolásra, hanem a regény történelemábrázolására is hatással van. A klasszikus és modern Pimpernel tipikus helyszínei, az összeesküvés színtere a kiskocsmák és a báltermek világa. Sir Percy és Horatio Smith könnyedén szabadítja ki a foglyokat a rabságból, ez utóbbi esetében a koncentrációs tábor jobb minőségű ifjúsági szállásnak látszik. Mindketten lenyűgöző szócsatát vívnak ellenfelükkel, s valamennyi történet biztos úton van a happy ending felé. A *Modern Pimpernel* végén csupán egy rövid, ám baljós utalást találunk arra, nem biztos, hogy a diákok visszatérnek majd az iskolapadba, lehetséges, hogy más feladatok várnak rájuk. A *Modern Pimpernelnek* és *A Vörös Pimpernelnek* sem célja a hiteles történelmi ábrázolás, s az előbbin ez már csak keletkezési ideje miatt sem számonkérhető, hiszen a film alkotói a koncentrációs táborok működéséről és feladatáról csak töredékes információkkal rendelkeztek.

Az *Abigél* emlékezetpolitikája szempontjából jogos Schein Gábor kritikája: Magyarországon nem volt olyan kiterjedt és szervezett polgári és katonai ellenállás, mint amelyet a regény sugall, a református iskolákban pedig különösen erős szegregáció érvényesült a zsidó diákokkal szemben. A kép, amit Szabó Magda elénk fest, éppoly világos, mint amilyen hamis,³⁸ ugyanakkor a Pimpernel-történetek sematikus történelemábrázolását tekintve nem igazán meglepő. Más kérdés azonban, hogy a hatvanas-hetvenes években egyáltalán cselekményesíthető-e a második világháborúhoz kapcsolódó eseménysor a Pimpernel-narratíva segítségével. Orczy bárónő regényét ugyanis a korszak népszerű, Keleti Márton által rendezett vígjátéka, *A tizedes meg többiek* (1965) is ironikus kontextusba helyezi. Híres, Alberttől, a komornyiktól (Major Tamás) származó bonmot-ja szerint „[a]mi az imént eltűzelt széket illeti, báró Orczy Emma regényében, *A Vörös Pimpernelben* van egy vandál jelenet... De nem ismertetem”.

Valószínű, hogy a kortárs kritika döntően negatív értékítélete³⁹ is közrejátszott abban, hogy Szabó Magda később nem a tanúságtétel, hanem az emlékéllítés gesztusát hangsúlyozta: „Mindent beleírtam az *Abigélbe*, amit nekem kellett volna megtennem, aki tanú voltam és kortárs, de nem lettem több egy büntudatos szemlélőnél. Ha vádirat lett, magamat vádolom és a magamhoz hasonlókat, ha elismerés, azoknak szól, akik kicsérélték az okmányokat, megmentették számtalan Bánkit, számtalan Vitay Georginát, átprogramoztak énekmutató táblákat, átfestették a feliratokat, meggallerozták a szobrokat”.⁴⁰ Hasonló módon emeli ki ezt Leslie Howard filmje, amelynek felvezető szövege szerint mindez kitalált történet, ám a cselekmény valóban létező, bátor emberek tettein alapszik, akik folya-

³⁷ A „műfaji szóttes” fogalmáról lásd: Benyovszky, i. m., 88.

³⁸ Schein, i. m.

³⁹ A regény és a film fogadtatásáról lásd: Soltész Márton: Debreceni Georgikon. Közelítések Szabó Magda *Abigél* című regényéhez, *Kortárs*, 2017/10, 77–88.

⁴⁰ Szabó Magda: Színképelemzés: *Abigél* (II.), *Élet és Irodalom*, 1978. december 30., 4.

matosan az életüket kockáztatták és kockáztatják mindazokért, akiket a náci irtanak és sanyargatnak. Filmjét a szabadság e bajnokainak szenteli.

Leslie Howard azonban Szabó Magdával szemben nem maradt meg az események külső szemlélőjének pozíciójában. A háború alatt rendszeresen fellépett az angol katonáknak adott harctéri színelőadásokon, a rádióban és a sajtóban is küzdött a náci diktatúra ellen. 1943. június elsején a Luftwaffe lelőtte a Lisszabonból induló, Ibis nevű polgári repülőgépet, amelyen Leslie Howard portugáliai és spanyolországi útjáról tért volna haza. A színész-rendező halálával kapcsolatosan Richard Raskin szerint három elképzelés létezett. Az első közvetlen kapcsolatot feltételez a film és a haláleset között: lényegében kivégzés történt, a németek a *Modern Pimpernel* miatt gyilkolták meg Leslie Howardot. Ezt az elképzelést valószínűsíti a színész fia, Ronald Howard is, aki szerint Goebbel kifejezetten vadászott a magyar-zsidó felmenőkkel rendelkező Howardra. Egy másik elmélet szerint a németek későn vették észre, hogy polgári repülőgépre lőnek. A harmadik variáció azt valószínűsíti, hogy a német ügynökök a gép másik utasát, Howard munkatársát tévesztették össze az éppen hazatérő brit miniszterelnökkel. Winston Churchill visszaemlékezései is ezt az elképzelést erősítik meg.⁴¹ Bár Leslie Howard tragikus halálának körülményei máig sem tisztázhatók teljes bizonyossággal, a *Pimpernel*-film fikciója és tétje összekapcsolódott a valós, második világháborús eseményekkel. A háború után szinte egyszerre érkezett meg a film a magyar mozikba, s jelentek meg a Howard haláláról szóló tudósítások, amelyek közvetlen kapcsolatot feltételeztek a kettő között.

Az is közzismert, hogy a *Modern Pimpernel* mintaként szolgálhatott Raoul Wallenberg számára, aki 1942 telén a stockholmi brit nagykövetségen látta egy zártkörű filmbemutatót. Nina Lagergren, Wallenberg féltestvérének visszaemlékezése szerint a hazaúton azt mondta, ez lenne az, amit szívesen csinálna, s a sors különös fordulatának köszönhetően később meg is kapta erre a lehetőséget. Bár Richard Raskin tanulmánya (Nina Lagergrennel újra egyeztetve) arra hívja fel a figyelmet, hogy nem árt óvatosan bánni az inspiráció lehetőségével, mégis elképzelhető, hogy a film szerepet játszott Wallenberg elköteleződésében, s részben ez szolgáltatta a mintát a védőútlevelek ötletéhez és a náccikkal való kommunikációhoz. Raskin interpretációja szerint e történet arra utal, hogy a valóság és a fikció közötti határok közel sem olyan egyértelműek, mint ahogyan általában gondolkodunk róluk.⁴² S talán azt a kérdést is érdemes feltennünk, vajon nem becsüljük-e le némiképp a „helyes erkölcsi magatartást tudatosító művek”⁴³ szerepét a történelem formálásában. Annyi bizonyos, hogy a '82-es *Pimpernel*-film naiv ember- és történelemábrázolását kritizáló Szabó Magda számára nem maradt más, csak az esszé zárlatában megfogalmazódó, s akár az *Abigél*re is vonatkoztatható remény és kétely: „Az elért hatás a nézők sikere volt, akik emberségből vizsgáztak, a tiszta szerelem utáni vágyból, a romantika igényéből, a reményből, hogy a probléma megoldódik, a rosszat csak álmodjuk, majd elmúlik, s az ember voltaképpen jó. Adja Isten, hogy a közönségnek és a filmalkotónak legyen igaza. Míg ezeket a sorokat gépelem, valamelyik külföldi hírmagyarozó a Golf-válság civil és polgári lakossága halálözóna számarányát ismerteti”⁴⁴.

⁴¹ Richard Raskin: From Leslie Howard to Raoul Wallenberg: the transmission and adaptation of a heroic model. *P.O.V. The Danish Journal of Film Studies*, Nr. 28, 2009. december, 99–101.

⁴² Uo., 102–103.

⁴³ Schein, i. m.

⁴⁴ Szabó Magda: A kalandfilm *Pimpernel*, i. m., 38.

HANG A NÉMASÁG HELYETT

Izsó Zita: Bekerített erdő

Izsó Zita első ránézésre ott folytatja költészetét, ahol legutóbbi, *Éjszakai földet érés* című harmadik verseskötetében abbahagyta. Nem csupán a hasonlóan kis terjedelem és a Scolar Kiadó jellegzetes arculata teremti meg a folytonosságot, hanem e líra kortárs magyar irodalmi kontextusai, valamint jellegadó témái és poétikai megoldásai is. A trauma és a test középpontba állítása, a játékoságot, humort, intertextuális rafinériát és regiszterkeverést mellőző újkomolyság, a kitüntetetten női tapasztalatok előtérbe helyezése továbbra is alapvető viszonyítási pontja az Izsó-lírának. Ahogy az alanyiséggel szemben az elsősorban szenvedést megélő beszélők szerepeltetése és a költői képek közül a hasonlat előnyben részesítése is változatlan. Szerencsére azonban szó sincs arról, hogy ez a költészet megrekedt volna: empátiája, érzékenysége új és új jelenségekre lesz figyelmes, és kisebb-nagyobb elmozdulások is megfigyelhetők.

A legfeltűnőbb, hogy témái között visszaszorultak az előző kötetben elsődleges szerepet betöltő globális krízisek és katasztrófák, mindenekelőtt a menekültválság és a háborúk. Nem mintha ne lenne továbbra is indokolt ezek szerepeltetése, ám az is érthető, ha valaki felhagy a tárgyalásukkal: könnyen válhat erőltetetté, az olvasó együttérzésére a téma súlyánál és aktualitásánál fogva apellálóvá az ilyen témájú költészet. Ugyanakkor az új versekben is hangsúlyos a politikum, olyan traumák megjelenítése, amelyek társadalmi jelentőséggel, vonatkozással bírnak. Akár azért, mert részben strukturális szabadsághiányból, igazságtalanságból, egyenlőtlenségből fakadnak, akár azért, mert még mindig tabu a róluk való beszéd, és ha mégsem, gyakran bagatellizálás, áldozathibáztatás jellemzi. A versek megszólalói közé tartoznak a kapcsolati erőszak, a szülői bántalmazás, a tanári abúzus elszennvedői, de ide kapcsolhatók a súlyos beteg családtagokkal rendelkezők is. A szóban forgó költemények narratív-szituatív jellegűek: az áldozatok elbeszélik, mi történt velük, az átélt szituációk egyértelműen megragadhatók. A kötet egy másik jellegzetes verscsoportjában viszont sokkal kevésbé körvonalazható a beszélő és viszonyrendszere. Mintha elmagányosodásról, a családi kötelek meglazulásáról, egy személy elvesztéséről, távolság kialakulásáról, szakításról, szorongásról vagy depresszióról lenne szó a szövegekben, de nem állapítható meg, hogy pontosan milyen külső és belső történések zajlanak le, és kik között.

Még sincs hatalmas távolság a, ha úgy tetszik, „közéleti” és „privát” versek között: Izsót leginkább az emberi határhelyzetek foglalkoztatják, amelyeknek egyaránt lehet társadalmi és magánéleti dimenziójuk. Olyan történések ezek, amelyek egyszer csak rátörnek az emberi egzisztenciára, és

Scolar Kiadó
Budapest, 2022
64 oldal, 1990 Ft

attól fogva minden addigit felülírnak, megváltoztatnak, és minden továbbit meghatároznak. A kötet verseit nem a magyarázatok és a megoldások érdeklik – távol áll tőlük bármiféle analízis, ehelyett egyszerűen azt vizsgálják, hogyan lehet élni határhelyzetben, egyáltalán lehet-e. Vagyis ez a költészet nem pusztán lajstromba veszi az emberi szenvedéseket – annak eredménye általában a fekete giccs –, hanem a továbbélést, egyáltalán a történetekkel való szembenézést és a határhelyzettel óhatatlanul együtt járó önszembesülést firtatja. Ráadásul sajátos értelmezést és értékelést is ad a kötetben megjelenő határhelyzetekről, amennyiben komolyan vesszük a könyv élén szereplő mottószerű verset vagy egyszerűen szövegrészt (ez sem az első ilyen szerkezeti megoldás Izsónál). Akár a versek olvasását, a bennük kirajzolódó viszonyok felfogását finoman terelgető javaslatnak is tekinthetjük e sorokat: „Már nem őrzünk magunkban mást, / csak a te fényed melegét, Uram, / mint a lapos szikla, / amire órákon át sütött a nap, / mert te vagy a forrás, / mi pedig a rég összetört lázmérőből / szétszaladó higany, / aminek minden cseppje visszatükrözi arcodat” (5.). A teológiai horizont eddig is jellemző volt Izsó költészetére – ami itt kifejezetten érdekes, az az a kérdés, hogy kinek is tulajdonítsuk ezeket a szavakat. A versek beszélőinek aligha: ahhoz túl sokfélék, és máskülönben is távol áll tőlük a kifejezett vallási-hitbeli megnyilatkozás. Így arra kell gondolnunk, hogy a kötet metabeszélője jut itt szóhoz a versbeszélők nevében, vagy a saját maguk számára sem nyilvánvaló transzcendencia-viszonyokra rávilágítva. Vagyis mintha az a gondolat fogalmazódna meg, hogy a határhelyzetben lévők megőrzik Isten fényének melegét, jelentsen az bármit is: szeretetet, vigaszt, vagy egész egyszerűen az életben maradáshoz szükséges erőt. De nem csak a hasonlat figyelemre méltó: a szétszaladó higanycseppek képe egyszerre fejezi ki az elkülönültséget és a töredezettséget, illetve azt, hogy a beszélőkben, kiben-kiben a maga módján, egyaránt tükröződik Isten. A mottó felől olvasva a verseket egyszerre irányulhat a figyelmünk az életük fordulópontjához más-más módon érő szereplők hasonló méltóságára és a transzcendens megtartó erő észrevétlen jelenlétére.

A mottó metaforái és a versekre jellemző fogalmi-leíró nyelvhasználat ellenére a kötet uralkodó, leginkább szembevetendő és a legfőbb poétikai teherbírással felruházott trópusa a hasonlat. Ez kezdettől fogva meghatározó Izsó költészetében, és kijelöli e líra poétikai helyét abban a Telep-csoport óta jellemző kortárs magyar költészeti trendben, amely ugyan csak a hasonlatnak tulajdonít jelentőséget. Nincs ez másként rögtön az első, „közéleti” vonatkozású versben sem. A *Halleves* határhelyzete jól megragadható: a beszélő arról számol be, hogy levesfőzés közben a rátámadó másik hogyan rohant bele a késébe. A vers második fele azt járja körül, ahogy a beszélő lába alól kicsúszik a talaj a tragédia után, és próbál újra kapaszkodókat találni, számot vetve egyúttal a zátonyra futó kapcsolattal. A vers tele van elhallgatásokkal: a beszélő feltűnő módon kerüli, hogy megnevezze, mit is tett, sőt, hogy egyáltalán ki volt a cselekvő: „Ő csak közeledett, / én meg felkaptam egy kést, / apróra kellett vágnom a zöldségeket, [...]. // És akkor belerohant” (9.). Beszédes, hogy a megfogalmazás azt sugallja, a beszélő nem védekezésésképpen, hanem a zöldségek aprításához veszi kézbe a kést, miközben a „felkaptam” hirtelensége inkább az előbbi valószínűsíti. További elhallgatások is tetten érhetők: nem derül ki, életben maradt-e a másik, korábban is támadóan lépett-e fel, mitől romlott meg a kapcsolatuk, milyen érzések, gondolatok töltötték el a beszélőt. Pusztán szövegszerűen az sem egyértelmű, milyen nemű a beszélő és a másik. Itt kerül előtérbe a társadalmi vonatkozás: a társadalmi szerepleosztás és a nőt sokkal inkább sújtó családon belüli erőszak ismeretében mintegy automatikusan következtethetünk arra, hogy a beszélő nő, a másik pedig férfi. A kötet felvonultat egyértelműen női élethelyzeteket, tapasztalatokat és traumákat, tovább erősítve a fiatal magyar költészet egyik igen figyelemreméltó tendenciáját (többek között Turi Tímea, Nagy Márta Júlia, Terék Anna, Simon Bettina, Kállay Eszter, Kustos Júlia, Seres Lili Hanna költészetét lehet megemlíteni ebben az összefüggésben). De Izsó költészetének ez csak az egyik vonu-

lata, számos versben férfi a beszélő, vagy nem eldönthető a neme. Az elhallgatáshoz viszatérve: természetes velejárója a traumatikus élménynek. Az igazán fájdalmas vagy szégyen övezte tapasztalatok aligha mondhatók el egykönnyen. És éppen ebben az összefüggésben válnak beszédessé a hasonlatok a versben: közvetve, áttételesen kimondják az elhallgatottat. Például: „És közben kiabált, / hogy már megint mindenkiel szóba álltam, / a mosolyom illetlen, / mint egy nyitva hagyott slicc” (9.). Mások a hasonlatok heurisztikus, megvilágító kifejezőerejük miatt válnak fontossá: „egyre képlékenyebb a világ, / és már nem tudom, hol vannak a falak, / úgy érzem magam, / mint a zacskóban szállított halak” (11.). Nagyon karakteres, ahogy a hétköznapi elem, a halles, a hal motívummá válik, amely köré a verset építve a felforgató tapasztalat és a beszélő megingó élete mégiscsak megragadható a maga egészségességében – az iménti idézetet folytatva, kiegészítve: „csupa jó dolgot álmodom vele, / [...] azt mondja, soha nem evett még ilyen finomat, / a világ összes íze, / egy egész Atlantisz süllyedt el a hallesemben” (11.).

Az első versben tehát azt látjuk, hogy a hasonlatnak egyszerre van egzisztenciális és esztétikai funkciója. Elárul valamit abból, ami el van hallgatva, kifejezhetővé és megfogalmazhatóvá teszi a traumatikus élményt és költészetileg is figyelemre méltó: érdekes, váratlan, találó vagy egyszerűen újszerű. A hasonlatok esztétikai-költői sikerültségéhez nagyon hozzájárul, hogy túlnyomórészt igencsak távoli jelenségkörökből kerül ki a hasonlító és a hasonlított. Persze ez a tágan értett irodalmi modernség jellegzetes eljárása, már a nyugatosoknál (így Tóth Árpádnál) is jellemző megoldás. Például a *Jég* című, a családon belüli, alighanem az apától elszenvedett erőszaknak kitett kamasz beszélőt szóhoz juttató versben a következő hasonlat szerepel: „cigarettszikkákat nyomott el a bőrömnön, / üdítősdobozokat vágott hozzám, / mindegyik úgy zuhant a földre, / mint egy úrhajó az egész legénységgel, / rokonaimmal, barátaimmal, edzőimmel, / mindazokkal, akiktől segítséget reméltem” (14.). A hasonlat váratlan, noha a föld kétértelműsége (talaj/bolygó) megalapozza az asszociációt. A sci-fibe illő kép sok mindent magába sűrít: felvilágitja a beszélő képzeletvilágát, ezáltal egyénítve az alakját, egyszerre mutatja meg az erőszak elszenvedését és a segítség teljes hiányát, és nyomatékosítja a közeli emberekbe vetett remény csődjét. Ezenfelül a világűr képzetével az egész kötetben végigvonuló motívumot nyit meg, erősítve e költészet koherenciáját, észjárását. A hasonlat azért sem hat keresettnek, mert – abba beleszövődve – a beszélő élethelyzetéből merítkezik, és azt fejezi ki, világosabban, egyértelműbben és közvetlenebbül, mint a fogalmi-narratív beszéd.

Akkor tűnnek kevésbé sikerültnek a hasonlatok, amikor elszakadnak a beszélő világtól, vagy éppen bombasztikusak, így öncélúak. A *Némaság* című vers nagyon tanulságos ebből a szempontból. A költemény ahhoz a szövegtípushoz tartozik, amely nem egy politikai-közéleti dimenzióval rendelkező súlyos traumát állít a középpontba, hanem nehezebben körvonalazható élethelyzetben ábrázolja a megszólalót. Annyi világos, hogy a beszélő elmagányosodott, depresszív állapota már az ébredéskor elhatalmasodik rajta, jöllehet ennél közelebbit – az élethelyzet okát, a beszélő nemét, életkorát, konkrét életkörülményeit – nem tudunk meg. „Ébredés után egy pillanatok / nem tudod, mi az a gravitáció”, indul erős felütéssel a szöveg, és a következő versszakot egy hasonlat alkotja: „És annyira magányos vagy, / mintha egyedül maradtál volna / az édenkertben” (39.). A hétköznapiságtól messze elrugaskodó, nagy igényű kép, de váratlansága, meghökkentő jellege – nem a paradicsomból való kiűzetés ismert toposza, hanem az édenkertben egyedül maradás jelzi a hiánytapasztalatot – hitelesíti. A következő versszak viszont már esztétikai kétségeket ébreszt: „Úgy érzed magad, / mint egy növény, / ami még azelőtt kihalt, / hogy felfedezték volna” (39.). A vegetatív lét és az ismeretlenség benne rejlik a hasonlatban, ennyiben kapcsolódik a megszólaló agóniájához, de a növény érzésekkel való felruházása, megszemélyesítése kimódolt, sok. Ez a fajta antropomorfizáció más versben is feltűnik: „hamar fájni kezdtünk, / mint a szobrok, / amikor rádöbentek ön-

nön meztelenségükre” (*A sodrás iránya*, 37.). Ilyen esetekben mintha a szerző nem tudna ellenállni az ötletei csábításának, pedig ilyenkor a hasonlat mintegy elszabadul, kilóg a szövegből, nem megvilágító, különössége, újszerűsége öncélú. A *Némasághoz* visszatérve: a folytatásbeli hasonlat megint csak kimódolt: „Jólesne, ha most örülne neked valaki. / Magad elé képzelsz egy földönkívülit, / aki olyan arcot vág, mint a politikusok, / amikor köszöntik az év első újszülöttjeit” (40.). A zárlat viszont megrázó, és tökéletesen kifejezi a beszélő világának beszűkültségét, önmagába záródását: „Felülsz. / Hirtelen úgy hallod, / mintha valaki sírna a falak mögött, / de csak képzelődsz, / mert annyira nehéz elfogadni, / hogy itt van veled a szobában / minden, ami létezik” (40.). Szép és tragikus a hasonló tematikájú *Buborék* című vers is. Már az indítás nagyon erőteljes: „Minden reggel úgy érzed, / könnyebb lenne elmozdítani / a tekintetteddel egy tárgyat, / mint felkelni” (45.). A befejezés is pontosan ábrázolja a megszólaló törékeny lelkiállapotát: „Azt mondják, a depresszió jele, / ha sokáig maradsz az ágyban, / mert nem tudják, / hogy amikor esténként lefekszel, / azt képzeled, / benned buborék a hiány, / és ilyenkor kerül középre / tested vízmértékében” (45.). Megrendítő a versben, hogy a beszélő saját belső állapotáról prezícen és plasztikusan képes szólni, míg a külvilágról alig van mit mondania – ezzel is tanúskodva elkülönültségéről, magába fordulásáról. A hiány okairól, az esetleges veszteségről megint csak nem tudunk meg semmit, ahogy megoldási javaslatok sem kerülnek elő: a jelen állapot megjelenítésére koncentráló, a mindenféle analízist kerülő költői szemléletmód szerénysége, józansága különösen rokonszenves a továbblépéshez, gyógyulás-hoz útmutatással, receptekkel állandóan egymásra licitáló társadalmunkban.

A politikai dimenzióval is rendelkező traumaversek és a diszkrétebb, privát jellegű, nehezebben körülírható határhelyzet-költemények mellett a kötet felsorakoztat mitikus jellegű, gyakran bibliai képzetek köré szerveződő verseket. Nehéz megmondani, hogy mire megy ki a játék ezekben a szövegekben, rejtélyességük, az életvilágbeli tapasztalatokra nem emlékeztető eseményeik zavarba ejtők, lásd például a *Tiltott sziget* első versszakát: „Egy lakatlan szigetre érünk, / ahol még nem járt előttünk senki. / Szelíd őzek sietnek elénk, / nem értjük, hogyan hihettek ennyire abban, hogy az ember létezik” (57.). Izsó pályatársainál sem ritka a mitikusság, de míg például Nagy Márta Júliánál a teremtésmítoszok felhasználása a természet és a női lét hasonló kiszolgáltatottságát világítja meg, vagy Seres Lili Hannánál a mitikus alakok és történetek megidézése segít felfedezni a jelenbeli figurákban és helyzetekben egy állandó, mintegy időfölötti mintázatot, addig nem világos, hogy a *Bekerített erdő* versei mit várnak a mitopoétikától. Halványan ugyan felde-reng, hogy valamiféle klímakatasztrófa után újraépülő világról lenne szó, amely egyúttal a bibliai édenkert képzetét is magára ölti, ez az értelmezési irány bizonytalan, határozatlan, nincs kellő súlya ahhoz, hogy komolyan lehessen venni. Izsó Zita költészete akkor a legerősebb, amikor azt keresi, hogyan lehet élni a mások miatt bekövetkező rémületes traumák és az egyéni határhelyzetek után, miként lehet beszélni a nehezen mondhatóról, vagy akár az elmondhatatlanról, annak a reményében, hogy az ember valóban olyan fény melegét őrzi magában, ilyenkor is, amelynek nem ő a forrása. Ez az egyéni, jól átgondolt, a költői eszközöket túlnyomórészt biztos kézzel használó, ritka empatikus és figyelmes líra mindenképpen jelentős – Izsó Zitát továbbra is érdemes figyelemmel kísérni.

SZÓLNAK A HARSONÁK

Zoltán Gábor: *Levegőt venni*

„Nem merek hátrafordulni. [...] Körbevesz a fenyegetés, és ahogy hátranézni nem tudok, úgy annak a közeledő rettenetnek a tulajdonságait se próbálom megismerni és rendszerezni” (Az első író, 13.). A *Levegőt venni* első novellájában a tanterem előtt sorban álló, oroszstanárra várakozó diákok egyike fogalmazza meg így szorongásait. A kötetegész szempontjából ezek a mondatok azért kiemelendők, mert a novellagyűjtemény éppen olyasmire vállalkozik, amire a gyermekelbeszélő képtelen: hátrafordulni, megismerni és rendszerezni. Ám e hátrafordulás (ahogy az idézetben is) természetesen sokféleképp érthető.

Zoltán Gábor új kötete egyrészt visszatekintés az életműre és (ha nem is szándékosan, de ezen keresztül) a hazai prózanyelv az ezredfordulótól napjainkig tartó alakulására. Másrészt, ahogy különböző formákban az író korábbi alkotásaiban már megszokhattuk, szembenézés az egyéni és kollektív múlttal, annak bűneivel, nyomaival és következményeivel. A kötet célja meglátásom szerint e kettős visszatekintés, mely egyben legnagyobb erénye is, hiszen ez által hordoz egyszerre irodalmi és társadalmi tetteket. A következőkben tehát magam is e kettős visszatekintésre fókusz koncentrálni és eszerint rendszerezni.

(a szerzői múlt) Zoltán pályáíve nem szokványos. A kilencvenes években viszonylag késői pályakezdőként, ígéretes novellistaként debütált, amit a kétezres években (egymás között hét év kihagyással) két regény követett, melyek a korabeli recepció alapján inkább némi csalódást, mintsem fokozódó lelkesedést váltottak ki. A valódi irodalmi elismerést és széles körű ismertséget újabb nyolcévnyi szünet után, a 2016-ban megjelent *Orgia* című regényével érte el, amely aztán a rákövetkező két kötettel kiegészülve (*Szomszéd* [2018], *Szép versek 1944* [2020]) nagyszabású és sokat méltatott korfeltáró vállalkozássá bővült. Ilyen előzmények után önmagában is izgalmas, hogy a szerző (huszonhárom év után) ismét novelláskötettel jelentkezik, még akkor is, ha a kiadványban olvasható szövegek (egyet leszámítva) nem újjak.

A visszakanyarodás és az önreflexió szándékát már a *Levegőt venni* cím is jelzi. Egyrészt a *venni* főnévi igenév (újbóli) használata világosan utal az életmű korai szakaszára. Gondoljunk csak a szerző 1997-es első kötetének, a *Vásárlók könyvének* novelláira: *Követ venni*, *Földet venni*, *Elégtételt venni*, *Fejét venni* stb., vagy első regényére: *Szőlőt venni* (2001). Másrészt, mivel a gyűjtemény az 1944–45-ös nyilasterror borzalmainak feldolgozó *Orgia*-trológiát követi, aligha kerülhetjük el a diktatúrával, a hatalmi elnyomással kapcsolatos asszociáció-

Kalligram Kiadó
Budapest, 2022
212 oldal, 3990 Ft

kat. A korszak kapcsán eszünkbe juthat József Attila 1935-ben, a rohamosan fasizálódó politikai közegben íródott *Levegőt!* című verse, vagy (a Zoltán-életműnél maradva) gondolhatunk az *Orgia* emlékezetes ajánlására: *A Dunának*, és mindarra, aminek a folyó a metonímiájává vált a korszakban és a regényben. A cím tehát párbeszédbe lép az életmű különböző szakaszaival, ugyanakkor elbizonytalanítja és feloldja az ezeket elválasztó (vélts vagy valós) határvonalakat, és ezt a törekvést a kötet szerkezete is támogatja.

Ahogy a cím alatt szereplő évszámozás (2019–1999) sejteti, a két évtized szövegei fordított időrendben követik egymást a kötetben. E megoldásnak köszönhetően a gyűjtemény jól átláthatóvá teszi Zoltán Gábor prózapoétikájának alakulását, beszédmódjainak változásait és persze változatlanosságait. Természetesen nem éles fordulatokra, sokkal inkább hangsúlyeltolódásokra, árnyalatnyi különbségekre, tendenciákra kell gondolnunk. Noha a szerző korai kötetei (történetközpontúságukkal és gyakori szociografikus irányultságukkal) nem illeszkednek problémamentesen az ezredforduló időszakának posztmodern prózájába, ezek az eltolódások mégis remekül leképezik az elmúlt huszonegynéhány év magyar irodalmának némely látványos változását. A *Levegőt venni* korábbi (tehát a kötet végén található) írásaira jellemzők a különös (olykor meghökkentő, nehezen beazonosítható vagy épp önreflexív) elbeszélői pozíciók, a többnézőpontúság, és sokkal meghatározóbb a már-már fekete humorba hajló irónia (például: *Levegőt venni*, *Húsparázs*, *Vérfolyam*, *Júni 24.*). A későbbi (vagyis a gyűjtemény első felében olvasható) szövegekben mindez kevésbé figyelhető meg. Azok egyrészt jóval tisztább, szikárabb nyelven szólnak meg, kevésbé játékosak, másrészt előtérbe kerülnek bennük a személyes történetek, a magánéletinek tűnő kérdések, melyek gyakran összefonódnak a történeti kontextussal, legyen szó a nyilasterrorról, a szocializmus első évtizedeiről, a rendszerváltást követő évekről vagy a 2006-os és 2010-es választások időszakának politikai-társadalmi átrendeződéséről (például: *Az első író*, *Három kő*, *Egy üveg bor*, *Sacher*). Az eltolódások mellett ugyanakkor észrevehetünk számos állandónak tűnő sajátosságot az író életművében. Ilyen például bizonyos stílusjegyek mellett (amelyekre később még visszatérek) a történetyszerkesztés fontossága, a múlt és a bűn természete iránti érdeklődés vagy a társadalmi szolidaritás. A kötet inverz szerkesztésmódja tehát óhatatlanul egyfajta oda-vissza irányú olvasásmódra sarkall, ami nemcsak a Zoltán-életmű változásaira, de a kezdetektől meghatározó, változatlan jegyeire is ráirányítja a figyelmet.

A korábbi munkásság oly módon is hangsúlyossá válik a gyűjteményben, hogy a novellák gyakran látni engedik a már kötetben megjelent egyéb művek alakulását, gondolat- vagy szövegelőzményét. E funkciót már csak azért is joggal érezhetjük tudatosnak, mert az életmű egyik fontos darabja, a *Szomszéd – Orgia előtt és után* is jórészt az *Orgia* műhelynaplójaként működik. Az írótól tehát nem idegen az alkotófolyamatra, a szövegek alakulására vonatkozó efféle reflexió. Ennek legegységesebb példája a kötetben a *Három kő* című novella második történetrésze, amely bizonyos elemekkel kibővítve, másokat elhagyva az *Orgiában* is megtalálható. A regényben Csöpinék, a novellában Luciának nevezett, különösen kegyetlen, lovaglóruhát viselő nyilas nő anyát és lányát buktatja le egy kihallgatás során: „Lucia egy tizenkét év körüli kislánnyá lett figyelmes. Az anyjával állt a Városház utcai pártház pincéjének folyosóján. Egy német katonaruhás férfi vallatta. A kislány azt mondta, iskolás. Lucia odalépett, és megkérdezte, hogy hova jár. Azt felelte, hogy az Erzsébet leánygimnáziumba. Hogy hívják a *tisztelendő matert*, kérdezte Lucia, mert ő ismeri. A kislány nem tudott semmit szólni. Kigördült a szeméből egy könnycsepp, és akkor az anya is sírni kezdett. Lucia elnevette magát, és levetkőztette őket. Felváltva verte, pofozta a lányt és az anyját” (*Három kő*, 41–42.). A számtalan kegyetlenséget felvonultató *Orgiában* e rövid jelenet azért nyer sajátos súlyt, mert az anyát és lányát már a szabadulás kapujában leplezi le a nő keresztkérdése: „Zsidógyanúsak, de elég jó papírjaik vannak. És nyugodtan felelgetnek a kérdésekre. A férfi, aki foglalkozik velük, hajlik

rá, hogy elengedje őket. Akkor lép oda a Csöpi becenévre hallgató lovaglónadrágos lány. [...] Csöpi felszólítja őket, hogy vetkőzzenek. Az anya a férfirra néz, aki már majdnem elengedte őket. Az vállat von. Itt már nincs mit tenni” (*Orgia*, Kalligram, 2016, 291.). Másrészt a novella többet árul el a karakter múltjáról és jövőjéről, valamint más kontextusba helyezi a történeteket, hiszen a szöveg a nyilasok által 1944–45 telén elrabolt, a háború után sokaknak jólétet biztosító és azóta is áruforgalomban lévő ékszerre fókuszál mint a ma is velünk élő bűnök nyomaira. A két szöveghelyre tehát úgy is tekinthetünk, mint amelyek párbeszédbe lépnek és kiegészítik egymást.

Az ehhez hasonló összefonódásokra a kötet legkésőbb (2019-ben) megjelent novellájából, az *Az első író*ból is hozhatunk példát. A helyenként esszészerű, egyébként is sok tekintetben önreflexív szövegben olvashatjuk a következő gondolatokat: „Egy adott kor műveit vizsgálva nem az számít, mekkora tehetség kellett a létrejöttükhöz, hanem hogy létrejöttek. És meglehet, fontosabb, hogy mi mindennek ellenében jöttek létre, mint hogy mi által” (27.). E sorok egyértelműen a *Szép versek 1944* koncepciójára és gondolatiságára rimelnek, amely kötetként 2020-ban látott napvilágot, de már egy évvel korábban jelentek meg belőle részletek. A fentiekhez hasonló utalások és összecsengések nemcsak a korábbi művek fellapozására biztatnak, de gyakran a különböző szöveghelyek jelentésárnyalatait is bővítik.

A kötet mindezek alapján (legalábbis ami az írásmódot és a szövegek súlyát illeti) sokkal inkább törekszik a termékeny egyenetlenségre, mintsem az erőltetett (és ekkora időintervallumból merítő gyűjtemény esetében valószínűleg amúgy is elérhetetlen) egyiségre. Ez ugyanakkor azt is eredményezi, hogy a válogatásban helyet kapott néhány kevéssé sikerült novella is, ám hangsúlyozom: nem ezek vannak többségben. Azonban ami a szövegek politikai, társadalmi, etikai alapvetéseit illeti, a gyűjtemény épp az életmű egységét mutatja meg. De ez a kérdéskör már a kötet másik tétéhez tartozik.

(a történeti múlt) Zoltán Gábor életművében különösen az *Orgiától* kezdődően vált nyilvánvalóvá a múlt terheivel és általában a hatalom, a bűn és az áldozatiság természetével kapcsolatos kérdések jelentősége, noha már a szerző debütáló kötetében szerepeltek olyan alkotások, amelyek egyértelműen ebbe az irányba mutattak. Sőt, olyanok is, amelyek ezt (legalább részben) a vészorszak és a kommunista rezsim emlékezetén keresztül tették (például: *Követ venni, Földet venni*). Jelen elbeszélésgyűjteményben a legkorábbi szövegektől nyomon követhető ez az érdeklődés.

A múlt elbeszélésének lehetőségei és stratégiái a Zoltántól már ismert módokon és közegekben valósulnak meg. Az elkövető és a kollaboráns nézőpontjából, tárgyilagos hangnemben leírt nyers brutalitással szólalnak meg és idézik fel a zsidóüldözés szörnyűségeit olyan korai szövegek, mint például az *Istenadta* vagy a *Vérfolyam* (előbbi eredetileg 1999-ben, utóbbi 2000-ben jelent meg). A bűnösök jellemzően kisszerű, hétköznapi alakok, akik féltékenység, elfojtott indulatok, társadalmi beidegződések hatására és persze a kor által nyújtott lehetőségeknél fogva a diktatúra haszonélvezőivé, feljelentőkké és gyilkosokká válnak. Az *Istenadta* elbeszélője a némileg sztereotipikus, mindig megalkuvó házmester figura, aki bár jó kapcsolatot ápol a házukban élő zsidó családdal, mégis feljeli őket, míg a *Vérfolyam*ban egy elhurcolt család lakásába beköltöző férfi rémtetteiről olvashatunk. Ám ami a múlt elbeszélhetőségével kapcsolatban izgalmassá teszi a szövegeket, az nem kizárólag és nem elsősorban a mehökkentő elbeszélői pozíciók sokasága, hanem az emlékezet tárgyi hordozói. Zoltán prózájában ugyanis hol szimbolikusan, hol egészen konkrétan a múlt nyomait őrzik a terek, a ruhák, a különböző használati tárgyak, sőt a szavak és az emberi viszonyok.

A terek emlékezetének kitüntetett jelentőségére Zoltán Gábor műveiben nemrégiben hívta fel a figyelmet Vilmos Eszter tanulmánya, amely tüzetesen rámutat a szerző tipikus

helyszíneinek (bérházak, Duna, Városmajor stb.) emlékmegőrző, közvetítő és történelem-lokalizáló szerepére.¹ A terek hasonló funkciója jelen novelláskötetben is számtalanszor megfigyelhető: különös jelentéstöbbletet nyernek a kertek (*Át kell, Hamisciprus*), városi társasházak (*Az áruszállító, Sacher, Húsparázs, Vérfolyam, Istenadta*) és séták/utazások (*Túl jó út, Földszag, Próbák könyve*) vagy máskor egy uszoda (*Levegőt venni*), könyvesbolt (*Próbák könyve*) vagy épp iskola (*Az első író*). Ha nem is minden esetben a kollektív múltról mesélnek e terek, de bizonyosan titkok, szorongató emlékek és gyakran bűnök hordozói. Erről legérzékletesebben talán a korábban is idézett első, esszéisztikus novella értekezik: „Valahogy kialakul benne a rossznak egy polcrendszere vagy katalógusa, és aztán a későbbi rosszak ebben a meglévő katalógusban helyeződnek el. De lehet, hogy nem polc, nem is katalógusszekrény, hanem épület. Iskola. Termek, folyosók és vécék. Ebédlők és aulák. Tornatermek és öltözők. Zsong bennük a rossz, pincétől a padlásig. [...] rossz emlékek szellemhajléka” (*Az első író*, 9.).

Ahogy az épületek, úgy bizonyos tárgyak is a „rossz emlékek szellemhajlékaivá” válnak a szövegekben. Ilyenek például a korábban már említett *Három kő* című elbeszélés ékszerei: „Aranyat, ezüstöt ritkán vetnek a szemébe. Amely tárgyakat Juhászné Luciától megvásárolt, nagyrészt itt vannak most is Budán. [...] Szétterítették az ékszereket a Hegyvidéken. [...] Leszámazottai karján, nyakában, fülében csillognak most azok a fémek és ásványok. Meg idős hölgyeken, akik akkor voltak fiatal lányok. Fény utcai piac. Széll Kálmán tér. Böszörményi út. Királyhágó tér. Árkay Aladár sétány” (42–43.). Még szerteágazóbb funkciót töltenek be a képkeretek a *Túl jó út* című elbeszélésben, amelyben az egyik szereplő maga is a képkeretkészítőnél tett látogatás során ébred rá e tárgyak különös jelentésárnyalataira. A keretek a novellában egyszerre jellemábrázoló szerepűek, a történelem alakulásának jelölői, valamint metanarratív elemek: „csak most szembesült a létező és elgondolható keretek sokféleségével. Soha korábban nem kellett számot adnia arról, miféle keretekbe szuszakolja képeit az emberiség. A lakásban, amelyben felnőtt, lényegében kétféle volt: cirádás aranyozottak a második világháború előttről és sima szürkék a háború utáni időkből. [...] Ó viszont rajzszóggal tűzte föl a valamiért fontossá vált képeket szobájában a faburkolatra” (71.). Zoltán novellái rámutatnak, hogy akár az „emberiség képei” a novellában, úgy a múlt eseményei is különböző keretekbe, elbeszélésekbe illeszthetők, melyek mind sajátos jelentéstöbblet és -torzítás hordozói lesznek.

Ám fontosnak tartom kiemelni, hogy bár Zoltán Gábor novelláiban kitüntetett szerepe van a múltfeltárásnak, a *Levegőt venni* alapján érdeklődésének homlokterében legalább annyira a mindenkori hatalom, illetve (számos lehetséges aspektusával) az elnyomás természete áll. Erre a legkézenfekvőbb példa (a vészorszakba helyezett történetektől szándékosan eltekintve) a *Júni 24.*, illetve a kötet címadó novellája lehet. Mindkét elbeszélés a vállalati rendszer és elnyomás közegében játszódik. A *Levegőt venni* elbeszélője középkorú cégvezető, aki élete minden területéről (az öregedéstől a családon át a legalapvetőbb emberi kapcsolatokig) a kapitalista vállalati logikából származó rideg kalkulációkban gondolkodik. Miután uszodába kezd járni, felületes ismeretséget köt egy idegennel, ami mindaddig meglepégedéssel tölti el, amíg ki nem derül, hogy az illető a cégénél dolgozik, jóval alatta a vállalati ranglétrán. Az uszoda tehát olyan közeggé válik, ahol az elbeszélő által természetesnek gondolt hierarchia felborul, a beosztott egyenlővé válik a cégvezetővel, amit az képtelen elviselni. A főszereplő később megkönnyebbül, amikor tudomást szerez uszodai ismerőse halálos betegségéről, ám amikor a férfit végül mégis gyógyultnak nyilvánítják, a medencében történő következő találkozásnál elkerülhetetlen a tragikus (de az elbeszélő számára magától értetődő) végkifejlet. A novella megrázó erővel ábrázolja a lelkileg kiüresedett és az etikai normákat legfeljebb (konkrét és metaforikus

¹ Vilmos Eszter: A tér emlékezete Zoltán Gábor életművében, *Jelenkor*, 2022/5, 571–578.

értelemben egyaránt) csak a felszínen ismerő hatalom belső természetét. A narráció izgalmas sajátossága, hogy a főszereplő végig többes számban szólal meg, ezzel is érzékeltetve, hogy saját, számításokon és ranglétrákon alapuló gondolatrendszerét egyetemes érvényűnek tekinti. A *Júni 24.* című novellát pedig bizonyos értelemben a *Levegőt venni* párdarabjának is tekinthetjük, amelyben a többes számban megszólaló pszichopata-gyanús narrátorral szemben több elbeszélő is szerepel, akik mindnyáján a felettük álló rendszer alávetettjei. Elbeszéléseik egy rejtélyes szeánszba torkolló vállalati tréning eseményeit járják körül, miközben a novella a hatalomhoz fűződő lehetséges viszonyokat ábrázolja az egyes megszólalók perspektíváján keresztül. E két szöveg amellett, hogy napjainkba helyezi az elnyomással kapcsolatos feltárómunkát, a kötet legemlékezetesebb novellái közé tartozik.

A mindenkori hatalmi önkény és a letűnt rendszerek velünk élő nyomainak kérdésköre a legtöbb esetben összefonódik. A legegyszerűbben alighanem *Az első íróban*. Az iskola ugyanis nemcsak „rossz emlékek szellemhajléka” a szövegben, hanem a társadalmi rend, a hierarchia elsajátításának helyszíne is: „Oszlopba rendeződve kell állni. Mint a tornasorban, élől a magasabbak. Miért? Nem mindegy? Nem, mert kevésel később, a katonaságnál is úgy kell majd. [...] Egy oszlop részeként nem igazán lehet gondolkodni. Erőm és figyelmem nagyrészt arra megy el, hogy tartsam rögzített helyzetem” (11–14.). A szöveg továbbá a személyes élmények és a kollektív sors szükségszerű összefonódásáról is tudósít. Vagyis (ahogy a novellával kapcsolatos korábbi példám is mutatják) Zoltán *Az első íróban* számos olyan témát körüljár és megelölegez, melyek a *Levegőt venni* kötet kulcskérdései. Talán tévedek, de könnyen elképzelhető, hogy e novella írásakor (még ha kezdetlegesen is, de) már körvonalazódtak a novellagyűjtemény tervei. Az mindenestre bizonyos, hogy a tanterem előtt sorban álló, az orosz tanárra várakozó diák a kötet (és a Zoltán-életmű) sok karaktere nevében fogalmazza meg: „Nem lenne csoda, ha levegőt se vennénk már” (16.).

(vissza- és körütekintés) Azzal együtt, hogy természetesen nem hibátlan kötetről van szó, hiszen szerepel benne néhány felejthető novella és didaktikusra sikerült mondat, a *Levegőt venni* a tavalyi év egyik fontos kiadványa. Mind Zoltán Gábor életművét, mind pályája tétjeit átláthatóbbá teszi és árnyalja. Azoknak, akik számára kevésbé ismerősek a szerző korábbi kötetei, kiváló bevezetés, azoknak pedig, akik korábban is olvasták Zoltán műveit, az elmélyítés és átgondolás lehetőségét nyújtja.

Mindeddig nem tértem ki a kötet egyetlen korábban nem publikált elbeszélésére, a leginkább mottóként értelmezhető (másként tördelt és a többi novellától elválasztott) *Lamed Wufnik* című rövid bevezetőre. A zsidó hagyományból ismert alakot (harminchat igaz ember, akik miatt Isten fenntartja a világot) és a *Jelenések könyvét* vegyítő szövegben két angyal és az igaz emberek egyike szerepel. Az ember, akiért a két angyal eljött, próbálna kegyelmet kieszközölni a szomszédainak (vagy ha tetszik, az emberiségnek), ám azok nem kérnek ebből. Végül mindössze a macskáját szeretné magával vinni, csakhogy „az utóbbi időben a macska is kezdett elhidegülni tőle. Minthogy mindenki mással foglalkozott, csak vele nem” (8.). Az elbeszélés ezután a következőképp zárul: „– Még egy perc. Hátha meggondolja magát, és velem jön. – Várunk – mondja az egyik angyal. Körös-körül szólnak a harsonák” (8.). A szöveg végpontja az apokalipszis előtti kimerevített pillanat. A várakozás, ahol és amikor van még idő számot vetni a személyes múlttal, a történelem szörnyűségeivel és a ma is velünk élő bűnökkel. Valami efféle kísérel meg a *Levegőt venni* kötet is.

A FORRADALOM ELODÁZÁSA

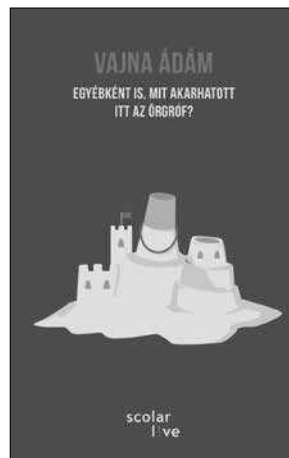
Vajna Ádám: *Egyébként is, mit akarhatott itt az őrgróf?*

A magyar irodalmi nyilvánosságban megfigyelhető újabb tendencia a 2010-es évek eleje óta, amely a közélet alakítását, tematizálását a költészetten keresztül látja elgondolhatónak. Ehhez ugyanúgy kapcsolódik a Kemény István (*Búcsúlevél*) és Térey János (*Magyar közöny*) közti (vers)szóváltás 2011 első felében, mint az *Élet és Irodalom* hasábjain a Bán Zoltán András és Radnóti Sándor 2011. novemberi levélváltása nyomán a közéleti költészetről kialakuló vita, melynek mintegy második fordulójaként értelmezhető két 2012-es könyvveti megjelenés, az *Édes hazám* antológia, valamint Szálinger Balázs *Köztársaság* című kötete, és e két könyv szintén vitázó recepciója. Ezenkívül a közéletiség egyre nagyobb teret nyer az egyes kötetkoncepciókban is, hiszen bár nagyon másfajta lírai beszédmódokat mozgat akár Nemes Z. Márió *Barokk feminája* (2019), akár Vida Kamilla első kötete, a *Konstruktív bizalmatlansági indítvány* (2021), amely a kollektív és a személyes identitás összeegyeztetésének kudarcáról számol be, mégis mindkettőnek a politikum a viszonyítási pontja. E szépirodalmi alkotásokban szintúgy közös a történelem revitalizálása és relativizálása, valamint az a belátás, miszerint az írásbeliség háttérbe szorulásával az irodalom is elvesztette jelentőségét a társadalmi cselekvés és cselekedtetés értelmében. Nem az a kérdés, hogy van-e köze a Magyarországon 2010 óta hatalmon lévő politikai rendszernek a politikai változás igényével fellépő szépiírások ugrásszerű megjelenéséhez – hiszen nyilvánvalóan van –, hanem az, hogy képes lehet-e még úgy hatni egy költői szöveg, hogy annak közéleti relevanciája, diskurzusformáló teljesítménye legyen.

Vajna Ádám mindkét verseskönyvére jellemző, hogy határozottan állást foglal a közéleti költészet relevanciájával kapcsolatban. Ezen túlmenően az *Oda* (2018) és az *Egyébként is, mit akarhatott itt az őrgróf?* között a motivikus kapcsolódások, a Szócs Géza¹ és Szálinger Balázs-hatás, a kortárs norvég líra, valamint a magyar romantikus költészet tematikájával, nyelvszemléletével, illetve műfajaival való intenzív párbeszéd is hasonlóságnak mondható.

¹ A Szócs-inspirációról maga Vajna is beszámol egy interjúban (Vajna Ádám: Óhatatlan, hogy lesz humor a versben. Melhardt Gergő beszélgetése, *Litera*, Utolsó megtekintés: 2023. 02. 05., <https://litera.hu/magazin/interju/vajna-adam-ohatatlan-hogy-lesz-humor-a-versben.html>) és egy esszében (Vajna Ádám: Konkrét esszé Szócs Géza lírájáról, avagy egy költészet ki- és besajátítása, *Forrás*, 2021/5, 135–139.), de Mohácsi Balázs szöveg szinten is tetten éri a Szócs Géza-féle versbeszédet Vajna műveiben (Mohácsi Balázs: Kortárs avantgárd? Búvópatakok és fel-felbukkanó tendenciák a kortárs magyar költészetben, *Studia Litteraria*, 2022/3–4, 39.).

Scolar Kiadó
Budapest, 2022
96 oldal, 1990 Ft

A legkézenfekvőbb motívum az ornitológus alakja, aki a szerző elmondása szerint még a készülő verses regényének is főszereplője lesz, így alighanem a Vajna-könyveket összekötő karakterré válik. Szálinger hatása kimutatható akár a poétikai eljárások szintjén egy-egy elvont társadalmi fogalom megszemélyesítésében, a történelmi alakok megelevenítésében (ami Vajnánál az őrgróf, az Szálinger új, *Koncentráció* című kötetében Mikes Kelemen), továbbá akár olyan „versszervező ötletek” szintjén, mint egy gyerektábor élményének megverselése (Szálinger 2018-as 361° című kötetében: *Illattábor Pogányváron*; Vajna új kötetében: *egy nyári élményem*). Persze a romantikával való párbeszéd szintén tovább erősíti a Szálinger–Vajna hatáskapcsolatot, még akkor is, ha a 19. századi költészet hagyománya nagyon máshogy jelenik meg Vajna két kötetében. Míg az *Oda* bonyolult utalásrendszerének egyik rétege az Arany János-hagyományra épül² és a forradalmi szerep elutasítását vonzza magával, addig az *Őrgrófból* rendre Petőfi-sorok hallhatók ki. További különbség, hogy amíg az első kötet tagolatlan egység volt, addig az új kötetben négy ciklus is található (*magyar jakobinus*; *juhász százáron*; *óda*; *a költő epilógusa*). Az *Őrgróf* határozottabb strukturaltsága kifejezetten jól áll a Vajna-féle versnyelvnek, mert a ciklusok biztosítják az egyes darabok közti koherenciát, miközben a verstémák változatossága megmarad. Ráadásul kifejezetten invenciózus vállalásnak tartom, hogy van egy belső ciklus is a könyvben. Bár a tartalomjegyzék nem jelöli elkülönítve ezeket a szövegeket, így ezt nem egy ötödik szakasznak gondolom, hanem olyan, poétikailag az utolsó, negyedik ciklushoz tartozó versfüzérnek, melynek a darabjai az első három egységen belül vannak elszórva. E versek elején és végén egy-egy vízszintes vonal található, a szövegek működési sémája pedig eléggé eltér a kötet többi darabjától. Talán szerencsésebb lett volna elhagyni a vonalakat és nagyobb bizalommal fordulni az olvasóhoz vagy valamilyen találatosabb, kifejezőbb grafikus jelzést találni a belső ciklus jelöléséhez, mert a differenciáláson kívül nem igazán lehet más jelentőséget tulajdonítani a vonalnak. E belső ciklus szövegeire jellemző, hogy köz- és magánéleti jelenségek egyaránt felbukkannak bennük (s ebből adódóan talán épp e kategóriák szétválasztásának problematikusságára mutatnak rá), illetve, hogy kulturálisan sokszínű utalásrendszert mozgatnak, melyek félreérthetetlen valóságvonatkozással bírnak; találhatók itt ellenzéki rapperek, hard rock CD-k és egy Rammstein-refrén is.³ Ezen eljárásokban mintha az aktualizálás kifigurázását érhetnének tetten, hiszen azok vagy sztereotípiák („egy ismerősöd / naponta posztol valamit róla”), vagy szubkulturális utalások képében jönnek elő, és nem használják ki az egyes szám második személyű beszédmód meg- és felszólításra, közösségteremtésre is alkalmas potenciálját. Ehhez szorosan hozzátartozik, hogy minden versben található valamilyen funkció nélkülű beszédaktus (például egy szükségtelen bocsánatkérés vagy egy külföldön elhangzó magyar szó) vagy a versírás tényének öncélú közlése. Mindkét opció nagyon plasztikusan megjelenik a *ne haragudj, nem írtam fel, milyen határidőt is beszélünk meg?* című szövegben, ahol a címbeli „ne haragudj” kifejezés nem annyira a megszokott, bocsánatkérő funkcióját tölti be, mint inkább a megszólításét; továbbá a vers végén a lírai én arról álmodik, hogy a kimondott szavaknak és a költészetnek újra van jelentősége, ereje: „az előbb azt álmodtad, / hogy megírtad a verset, / ami miatt végre letartóztattak”. Vagyis a szöveg, illetve *en bloc* a negyedik ciklus és az ahhoz tartozó, a kötetben szétszórt művek az érvényes, közös, cselekedtetni képes közéleti versnyelv ígéretéről való lemondásként és a forradalom elodázásaként értelmezhetők. Innen válik érthetővé az is, hogy az *Őrgróf*

² Vö. Smid Róbert: Termelési versek – Vajna Ádám kötetéről, *Pannon Tükör*, 2018/5, 100–102.

³ Azért is lehet előremutató a zenei idézetek vizsgálata, mert azokban felszínre tör a közös kulturális tudás hiánytapasztalata. Márpedig Molnár Gábor Tamás arra emlékeztet épp Petőfi forradalmi versei kapcsán, hogy azok akkor tudták beteljesíteni forradalmi potenciáljukat, amikor elrugaszkodtak a papírtól és szavalként hangzottak el. Vö. Molnár Gábor Tamás: Hajótörés olvasóval, in: Bónus Tibor – Lőrincz Csongor – Szirák Péter (szerk.): *A forradalom ígérete? Történelmi és nyelvi események kereszteződései*, Ráció, Budapest, 2014, 278.

gazdag hagyománytudatának miért része a Petőfi-hagyomány is, hiszen utóbbi a nemzeti kollektív emlékezet legismertebb olyan pontja, ahol a költészet és a társadalmi szerepváltozás összekapcsolódott. Adná magát a felvetés, miszerint a Vajna-líra a szerző feltámasztása mellett érvel, mégpedig abban az értelemben, hogy a költő személye képes lehet hitelesíteni a versbe foglalt gondolatokat. Ergo mi van, ha a kortárs közéleti költészetet azért érezzük hatástalannak, mert irodalomértésünkben annyira kilúgoztuk a szöveg mögött álló személyt, hogy már nem várjuk el vagy nem a költészettől várjuk el az érvényes közöseteremtő beszédet? Annyi bizonyos, hogy az *Őrgrófnak* van ilyen olvasási lehetősége, viszont ez is csak egy opció, hiszen a versbeszélővel való azonosulás lehetőségének problémája összetett módon jelenik meg a kötetben. Az első ciklus a közéleti költészet azon hagyományát idézi meg, amelyben a történelmi példa válik azonosulási lehetőséggé.

Például a *kora reggel a generális-kaszálón* Petőfi *Vérmező* című szövegének parafrázisa-ként olvasható. Az 1848 augusztusára datált vers korabeli olvasata nyilvánvalóan a Martinovics-féle forradalmat kívánta aktualizálni. A Petőfi-műben Martinovics a zsarnok uralkodó ellen lázadó, a nemzeti szabadságvágyat megalapozó személyként jelenik meg. Ráadásul mintha a szöveg kívánná a szabadságharcosok emlékhelyéül szolgálni, ugyanis Martinovicsék holttestét majd csak 1914-ben találják meg, így szellemük és szellemiségük a vers szerint a Vérmezőn maradt, amire a hely elnevezése is emlékeztet (hiszen a nyakazásokat követően nevezték át a helyet Generális-kaszálóról Vérmezőre). Érdeemes megfigyelni, hogy a Petőfi-mű olyan groteszk képalkotási technikát használ, amely a lehullás mozgását, vagyis áttételesen a lefejezést imitálja, mintha a helyszínbe beleivódott volna Martinovicsék kivégzése („Magas hegy tetején régi Buda vára, / Merőn állva néz a ballagó Dunára, / Talán azért néz, hogy leszédüljön végre, / És a mélybe essék, a víz fenekére”). A Vajna-vers ehhez képest a kivégzés reggelére megy vissza, amikor még nem nevezték át a helyet a történelmi esemény miatt. Rendkívül érdekes, hogy képalkotási technikájában ugyanúgy megidéződnek a lefejezés előkészületei a két részre osztott szöveg első felében, csak nem lezuhanásként, hanem lehajlásként („mert ki hajol le a nárciszért, / ha éppen szirmaikat hullatják fölé // a megkéssett alkony fái? nem tudom”). E mondat jól példázza a vajnai versmondat sűrűségét, mert az előző versmondattal összehasonlítva („te sem érted / már meg jobban a világot”) olyan költői kérdésként hat, aminek éppen megválaszolatlanságában rejlik a lényege, vagyis, ha szó szerint értjük e sorokat, akkor erre az idilli képre és a nárciszért való lehajlás cselekedetére nincs magyarázat. Ám ha észrevesszük, hogy a cím szerint a vers egy reggeli életképet mutat be, úgy a „megkéssett alkony” kifejezés besötétítheti ezt az idillt, hiszen nem hagyja érvényesülni a hajnalt mint toposzt a újjászületés értelmében. Amennyiben elfogadjuk, hogy a reggeli természet toposza a szövegben nem aktivizálódik, sőt a reggel ellentétes módon épp a halál közelségét sugallja, annyiban a feje hulló szirmok képéből akár a vészesen közeledő pengékre, a kivégzésre következtethetünk. A szövegben eddig titokban maradt a lírai én kiléte a több szám- és személyváltás miatt, azonban a költői kérdés utáni „nem tudom”, mintha Martinovics Ignácot helyezné a lírai én szerepébe. Ezáltal a Petőfi-hagyomány egy másik aspektusát, a szerepvers műfaját is az értelmezési keret részének kell tekintenünk. Ha szerepversként olvassuk a *kora reggel...-t*, akkor magyarázatot kaphatunk arra a kérdésre, miért úgy alakította át a Vajna-szöveg a *Vérmező* képalkotását, hogy a kivégzés előtt álló Martinovics benyomásait helyezze középpontba. Ide tartozik az is, hogy a szöveg korábban elemzett metaforája nem kívülről teszi láthatóvá a fej lehullását, hanem az áldozat szempontjából, pontosabban a virágért való lehajlás képében a kivégzőkor történő lehajlás megszépített jelenetére ismerhetünk rá. Valószínűnek látom, hogy még a sorát-hajlások rendszere is a lehajlás poétikai megjelenítésében játszik szerepet, ami épp az első rész végén tör meg, ugyanis itt található a vers egyetlen egysoros mondata: „isten létezik, és most elfordítja a fejét.” Ez a mondat később megjelenik a hóhér szemszögéből is, a második rész végén, így: „isten létezik, / épp most fordítja el a fejét.” A két egység záró-

mondatai az eltérő sortörésnek és igekötő-használatnak, valamint az „épp” betoldásának köszönhetően egyértelműen az egység és a széthullás értelmében mutatkoznak meg. Vagyis míg Martinovics szólama az Istennel való összenézésként, találkozásként értelmezhető, addig a hóhér-perspektíva a nyakazás pillanatában több részre való test látványaként és az Isten-ember kapcsolat megrendülésének eszmétörténeti (értsd: a felvilágosodásban megképződő deista vagy ateista irányzatok) kulcspontjaként érthető.

Azáltal, hogy a *kora reggel*... kiegészíti a hóhér tekintetével Martinovics kivégzésének kultikus eseményét, nem a megszokott módon nyúl a történelmi példaképeket megidézõ és elõállító szerepversek hagyományához. Kulcsár-Szabó Zoltán arra emlékeztet a költõi szerepjátszás kapcsán, hogy a mai napig Horváth János Petõfi-monográfiája nyomán gondolkodik az irodalomtudomány a szerepvers fogalmáról.⁴ A szerepversek eszerint létrehozzák a lírai én és a szerep kettõsségét, valamint feltételezik a kettõ azonosíthatatlanságát és a lírai én háttérbe húzódását. Ennek eredményeképpen a szerepversek lényege az olvasó szereppel való azonosulásában áll, így hozva létre a szerepversekre jellemzõ közösségi élményt. Ám a Vajna-szöveg dupla szereplehetősége (áldozat és hóhér) kibõvítve a Horváth János-i szerepvers-konceptióval (lírai én és szerep szétválásával) az azonosulási lehetőségek sokaságát hozza létre, így a nyelvi-történeti alternatívaképzés és az individuum árnyaltságának tapasztalatában részesíti az olvasót a demagóg történelmi narratívába helyezés helyett. A *kora reggel*... címû vers ezáltal egyszerre szabadítja fel a Martinovics-féle mártírkultuszt a Petõfi által is életre hívott sztereotípiái alól és lehetetlenné el a nemzeti közköltészet történelmi példaállítását.

A Petõfi-versekben példaértékûnek beállított francia forradalom⁵ és a Petõfi-életmû egyéb motívumai nemcsak az elsõ ciklus több szövegében (*megérkezési gyakorlat; történelem; 1789; kora reggel*...; *kohéziós alap; mezõváros; verdikt; politika; nemzeti gyakorlatok; költészet*) mutatkoznak meg, hanem utóbbi a második ciklus szervezõelvévé is válik. Beszédés a *juhász számaron* cikluscím, hiszen az egyértelműen a *Megy a juhász számaron* címû Petõfi-versre utal, ám azzal, hogy elhagyja az igei elõtagot, a tehetetlenség és a cselekvésképtelenség hatását kelti.⁶ Horváth János „néprománcnak” nevezi a Petõfi-szöveget, mely egy tragikus helyzetet komikus módon mesél el; a juhásznak meghal a „babája”, aki elkeseredettségében leüti szamarát. Az olvasó azonban nem tudja komolyan venni, tragédiaként kezelni a sorsfordító életeseményt a lírai én szóhasználata és a vers abszurd képalkotási módja miatt, utóbbira példa lehet a nyitókép, melyben a juhász idétlenül lóg le állatáról. Az *Órgróf* második ciklusa több szempontból is párbeszédbe lép e verssel. Egyrészt a verscímek egy tragédia felépítését követik végig: *személyek; expozíció; konfliktus; késleltetés; tetõpont; feloldás*. Másrészt a valódi tragédia Vajnánál sem válik az olvasó számára átélhetõvé, viszont nála ezt nem a fõhõs humoros ábrázolásával érik el a versek. Míg Petõfi helyzetdalaira, néprománcra jellemzõ az antropomorfizáló nyelvezet, melyben a szubjektum élményvilágát mintegy tartalmazza a külvilág, addig a Vajna-ciklus antropomorfizációs eljárásai gyakran személytelenné teszik a szereplõket, környezetüket pedig a veszély, a fenyegetettség, az erõszak helyszínévé avatják. A *késleltetés* címû szöveg öt részbõl áll, de csak a néhány visszatérõ szövegelembõl („közel hajol a repedéshez a falon. // egy pillanatra egészen közel hajol”) és a befejezésbõl („valaki a fûtetlen / reggeli napsütésben, kezében félédes / vörösborral a jövõnkre gondol”) sejtethõ, hogy a felkelés, kávéfõzés, liftezés és házból való kilé-

⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán: „Én” és hang a líra peremvidékén. In: *Metapoétika. Nyelvszemlélet és önprezentáció a modern költészetben*, Kalligram, Budapest, 2007, 85–86.

⁵ A francia forradalom ráadásul nemcsak Martinovics számára bírt nagy jelentõséggel, hanem Milbacher Róbert kutatásai szerint a Petõfi-életmûben is kulcsfontosságú. Vö. Milbacher Róbert: Dózsa György unokája. A Nemzeti dal közösségsszemléletérõl, 2000, 2014/7–8, 70–81.

⁶ A *Megy a juhász számaron* címû Petõfi-versre való rájátszás nem egyedülálló jelenség. Például a Vajna által szintén költõi elõképékként emlegetett Kukorelly Endre *Mennyit hibázok, te úristen* kötetében is található egy parafrázis A *Petõfi Sándor effektív haszná* címmel.

pés eseményei egyetlen személyhez kötődnek. Viszont azáltal, hogy a lírai beszélő „valaki”-ként beszél a vers szereplőjéről, távolságtartást jelez, így az utolsó tagmondat többes száma („jövönkre gondol”) nem annyira a megtervezett és jobbá tehető, mint inkább egy kilátástalan jövő képét vetíti előre. Tehát a *késleltetés* (és a ciklus többi verse is) annyiban folytatója a helyzetdalok hagyományának, amennyiben a versbeszélő egyfajta elbeszélői távolságot képez a vers hőstől és ezt egy tragikus szituációba helyezi, ám annyiban átírja a helyzetdalok tradícióját, hogy a tragikus esemény helyett csak a tragédia fenyegetésével találkozhat az olvasó. E fenyegetettség pedig a már említett antropomorfizmusokban mutatkozik meg: „a kávéfőző ordítása / alatt megbújik egy visszafogott, / már-már erőtlen, de állandó sikítást”, „használt csészék feszülnek / egymásnak”, „megrezzen / egy felfeszegett postaláda”. A vajnai helyzetdalok azért kiváltképp izgalmasak, mert a be nem következett tragédia még esélyt adhatna a világ reformálására, azonban a versbeszélő-szereplő távolsága áthidalhatatlannak mutatkozik, így a helyzetdal nem tud az önfeledt humor és a közösségvállalás, csak a kiszolgáltatottság megörökítőjévé válni.

A *juhász számaron* ciklus tematikailag közéleti és (pár)kapcsolati vershelyzeteket egyaránt teremt, így egyfajta átkötésként értelmezhető az első és a harmadik ciklus között. A harmadik ciklus mind szerelmi tematikájával, mind címével az első kötetre (*Oda*) utal vissza. Az *óda* mondható egyszerre a legviccesebb és a legkevésbé sikerült egységnek, mert a szerelmi költészet paródiája és a változatos formai kísérletezés esik benne egybe, ami nem mindig kínál fel távlatos olvasási lehetőségeket. Például a *szerelmi gyakorlatok* című vers három fázis (szerelem; megszokottá vált együttlét; elválás) kliséit örökíti meg, a részeket pedig a balra, középre és jobbra igazított szövegrendezéssel választja el, s ennek felismerése után nem feltétlenül nyújt további izgalmat a mű. Ám mintha a ciklusban markánsan jelen lévő formanyelvbe és a vallomásos megszólalásmódba vetett bizalmatlanság is egy Petőfi-versek által hangoztatott szerephez való hozzáférhetetlenséget nyilvánítana ki („Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem.”).

Ha összesítjük a ciklusok által felkínált szerepeket, akkor abból egy olyan ív rajzolódik ki, amely a történeti távlatban lévő személyekről az önmagába forduló, semmiféle szerep-, azonosulási lehetőséget fel nem kínáló szövegek felé halad. Szemléletes példája ennek a kötet címét adó figura, az őrgróf felbukkanása, aki az első ciklusnak még a központi alakja, míg az utolsó egységben már nem is szerepel. Mintha a jelenhez való közeledés a közösségvállaló versbeszélői attitűd eltűnésével, a közéleti líra válságának bekövetkeztével járna együtt, mely közeledésre a linearitást megtörő belső ciklus vissza-visszatérően figyelmeztet.

Vajna Ádám második kötete a kortárs közéleti költészet egyik leginnovatívabb és legkomplexebb teljesítménye. A könyv összetettségében mindenképpen előrelépésnek mondható az *Ódához* képest, ami nagyrészt a kidolgozott ciklusstruktúrájának köszönhető, igaz, a versek helyenként – mindenekelőtt az *óda* ciklusban – még mindig ötletszerűnek mutatkoznak. Az *Őrgróf* (akárcsak az első kötet) nagyon gazdag hagyománytudattal dolgozik, mely mások mellett Petőfi Sándor, Szócs Géza, Szálinger Balázs, Kukorelly Endre lírájához, továbbá a kortárs norvég költészetéhez egyaránt kapcsolódik. Kritikámban vállaltan csupán egy kontextust tárgyaltam a felsoroltak közül, mert szerettem volna arra rámutatni, hogy e verseskötet komplexitása nemcsak a hagyománytudat sokszínűségében, hanem az egyes költészeti tradíciókkal való szokatlanul intenzív párbeszédképességben is rejlik. Vajna szövegei arra a paradox helyzetre hívják fel a figyelmet a Petőfi-hagyománnyal való dialóguson keresztül, hogy a romantika politikai költészete nem kínál fel komolyan vehető és folytatható beszédmodot a kortárs líra számára, miközben a közéleti költészet annyira a Petőfi-kultuszra épült, hogy ellehetetlenül az azon való továbblépés lehetősége.

ÉRZELMEINK KULISSZÁI

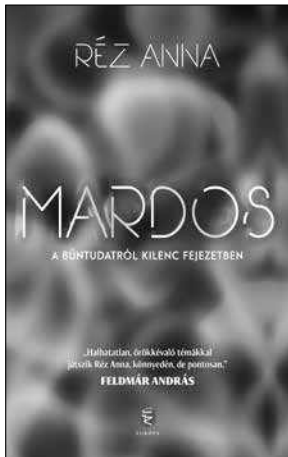
Réz Anna: Mardos. A büntudatról kilenc fejezetben

Réz Anna *Mardos* című kötete, amely 2022 őszén az Európa Kiadónál jelent meg, a büntudat (és a vele rokon szégyen) érzését állítja a középpontba. Az erkölcsfilozófus szerző vállaltan nem a szakmabeliekhez szól elsősorban: a könyv esszéisztikus formában és személyes hangvételt megütve veszi sorra, melyek azok az élethelyzetek, amelyekben tipikusan büntudatot érezhetnek napjaink – ahogyan Réz fogalmaz – „haladó középosztályának” tagjai (akik, úgy sejtem, egyúttal a könyv célközönségét is jelentik). A büntudat érzésének számos megjelenési formája szóba kerül, többek között a halogatásból származó, a bolygó tönkretétele miatt érzett vagy az anyaként megélt büntudat. A kilenc fejezetből álló könyv ezekhez hasonló konkrét jelenségek kapcsán járja körül, milyen társadalmi normák és elvárások munkálnak a háttérben akkor, amikor büntudatot vagy szégyent érzünk.

A kötet egy rövidebb bevezetőt követően a *Jogos a büntudat?* című, módszertani jellegű fejezettel indít, amelyben Réz Anna határozottan kijelöli céljait és szemléletmódját. Azt regisztrálja, hogy az érzelmekről való gondolkodást napjainkban a pszichológia diskurzusa uralja: önségítő cikkekből és könyvekből próbáljuk megérteni önmagunkat és másokat, fel akarjuk dolgozni múltbeli traumáinkat, ismerőseinknek pedig előszeretettel javasoljuk a pszichológus felkeresését rázósabb élethelyzetekben. A fejezet a (társadalomtudományos diskurzusban egyre nagyobb teret kapó) kritikai pszichológia belátásaihoz kapcsolódik, amikor leszögezi, hogy a kizárólag az egyénre koncentráló pszichológiai nyelv közel sem tartható az objektív igazság letéteményesének: „Ez a nyelv látszólag semleges és tudományos. Ám ha elméleti szempontból közelítünk az érzelmekhez, könnyű észrevenni, hogy ennek a beszédmódnak is megvannak a maga előfeltevései” (19.).

S hogy milyen előfeltevéseket működtet a modern pszichológia? Réz szerint például azt, hogy az érzelmeket önmagukban negatívnak vagy pozitívnak bélyegzi, s arra buzdít,

hogy a negatív érzésektől (szomorúság, düh, harag) szabaduljunk meg mihamarabb, helyettük pedig a pozitív érzésekre (öröm, boldogság, elégedettség) törekedjünk. Ezzel szemben a könyv azt állítja, hogy az érzelmeket nem lehet leválasztani azokról a helyzetekről, amelyekben létrejöttek: egy-egy érzelemről csakis akkor tudjuk eldönteni, hogy jogos-e vagy épp indokolatlan, ha ismerjük a kiváltó okát is, vagyis a külső körülményt, amelynek hatására létrejött. Réz abból indul ki, hogy érzelmeink kontextusban történő elemzése fontos tanulságokra vezethet, mert érzelmi reakcióink nyomán megbízhatóan tárhatjuk fel, milyen társadalmi normák és eszmények szerint élünk. Hogy a fülszövegbe is ki-

Európa Kiadó
Budapest, 2022
208 oldal, 4399 Ft

emelt, valóban kulcsmondatként funkcionáló szövegrészt idézzem: „Ha feltérképezzük, mitől és miért érzünk büntudatot, vagy miért szégyelljük magunkat, azzal egyszersmind feltérképezzük korunk értékrendjét is” (21.).

Réz azonban szemmel láthatóan nemcsak feltérképezni, de változtatni is szeretne – vagy legalábbis, első lépésként, segíteni abban, hogy a változtatás elgondolhatóvá váljon. A könyv további részében, az *elvégett és indokolatlan* büntudat példáinak elemzése során a szerzőnek az a hangsúlyos szándéka is megjelenik, hogy alternatívát kínáljon azokhoz a gondolkodási sémákhoz képest, amelyek automatikusan fakadnak korunk és társadalmunk értékrendszeréből. Ezeknek az alternatíváknak központi eleme az a meggyőződés, hogy a büntudat érzését nem egyénileg kell legyőzni: megszüntetéséhez társadalmi változások szükségesek. Amint Réz megfogalmazza: „az elvégett büntudatot és szégyent nem egyéni kórképek, nem múltbeli traumák vagy öröklött viselkedésminták okozzák, hanem egyszerűen az, hogy elfogadjuk annak a társadalomnak az erkölcsi szabályrendszerét, amelyben élünk. [...] Nem minket kell megjavítani, hanem azokat a társadalmi normákat, amelyek elvégett érzelmeket ébresztenek bennünk” (34–35.).

Milyen alakokban ölthet tehát testet az elvégett és indokolatlan büntudat? A könyv további fejezetei ennek példáit veszik sorra. A *Világbüntudat* című arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért érzünk büntudatot, ha nem cselekszünk környezetbarát módon. Réz szemléletes példája szerint mondjuk akkor, amikor eldobható, egyszerű használatos betéteket használunk a menstruációnk alatt; de említhetünk univerzálisabb tapasztalatot is, például amikor a papírt vagy a műanyagot az egyszerűség kedvéért a kommunális szemétkosárba dobjuk. A fejezet gondolatmenete szerint a büntudat ilyenkor abból fakad, hogy tisztában vagyunk vele: társadalmi igazságtalanságok közepette élünk, s kényelmes középosztályi létmódunkat valójában mások kizsákmányolása teszi lehetővé, ez a létmód pedig ráadásul még a klímaváltozást is gyorsítja. „Világbüntudatunk” gyökereit a szerző az utilitarizmus, a haszonelvűség filozófiai elméletére vezeti vissza, amelynek alapelve, hogy minél több ember számára kell minél több boldogságot teremteni. Réz szerint alapvetően ma is e szerint az elv szerint szeretnénk élni, mivel azonban globális világunkban egyéni szinten ezt lehetetlen kivitelezni, szükségszerűen kudarcot vallunk – és máris megszületett a büntudat. Ez a büntudat azért válik elvégetté a könyv koncepciójában, mert, amint arra a szerző is felhívja a figyelmet, a haszonelvűség elmélete eredeti formájában nem személyes etika volt, hanem politikai reformprogram; ebből kiindulva pedig óva int attól, hogy a globális válságokat egyéni felelősségként éljük meg. Ha ugyanis így teszünk, az rátelepszik az egész életünkre és egymás ellen fordítja az embereket, ugyanakkor szemernyit sem lesz jobb tőle semmi a világon.

Hasonló tanulságokat hangsúlyoz *Az anyaság mítosza* című fejezet: ez a rész az anyaság kapcsán rögzíti, milyen súlyos következményei vannak, ha egy társadalmi szintű ügyet kizárólag egyéni felelősségként fogunk fel – vagyis ha a gyerekeknevelés minden aspektusát egyedül az anyára hárítjuk. Réz fontosnak tartja leszögezni, hogy „nőiségünkből fakadó elvárások egy adott kor, társadalmi berendezkedés és normarendszer termékei” (145.). Elemzésében az anyai büntudatot az a társadalmunkban uralkodó hitrendszer váltja ki, hogy a gyerekekkel kapcsolatban mindenért az anya a felelős; tovább rontja a helyzetet, hogy a közösségi médiának köszönhetően „[a]z anyai büntudat sikeres mémmé vált: ha szorgalmas vagy és elég jó a humorod, komplett influenszerkarriert építhetsz annak kimondására, hogy: 1. Kisgyerekes anya vagy. 2. Olyan dolgokat szeretnél csinálni, melyeket bizonyos emberek szerint egy anyának nem illene [...] 3. Ettől büntudatod van” (143.). Réz pontokba szedve tárja fel, mi mindent fed el kártékony módon az anyaság mítosza: többek között azt, hogy módszeresen leépült az állami intézményrendszer, amely képes lenne az anya terheit csökkenteni; vagy hogy a fizetett munkavégzés és a tartalmas családi élet között valójában feloldhatatlan feszültség húzódik – ahelyett azon-

ban, hogy felmerülne a fizetett munkavégzés átalakítása, az anyáknak egyénileg kell rosszul érezniük magukat, mert ügyetlenek az úgynevezett munka–magánélet egyensúly megteremtésében. A szerző ebben a fejezetben mutatkozik a leginkább harciasnak, s itt sürgeti leginkább a berögzült társadalmi elvárások átírását. Konklúziójában arra jut, hogy az anyaság mítosza magától a gyerektől is eltávolítja az anyát: amikor az anyaságból egyfolytában demonstrált identitás lesz, írja, akkor nem az a kérdés, milyenek a gyerekeink, hanem az, hogy *mi milyen anyák vagyunk*; ez pedig mindössze arról szól, meg tudunk-e felelni egy képtelen társadalmi elvárásrendszernek.

A bűntudat példáit sorra vevő fejezetek közül a *Világbűntudat* és *Az anyaság mítosza* tűnik központi jelentőségűnek: érzésem szerint a szerző az ezekben megfogalmazódó kérdéseket látta a tárgyaltak közül a legfontosabb ügyeknek, amelyek esetében az egyéni gondolkodásmód áthangolására valamifajta közös társadalmi cselekvés érdekében van szükség. A többi fejezet elemzéseiben mintha az a törekvés lenne hangsúlyosabb, hogy a különböző élethelyzetekben levegye az egyén válláról a felelősséget.

Az *erkölcsi én* című fejezet arra a kérdésre keresi a választ, miért válthat ki valakiből szégyent, ha rossznak bélyegzik. A szerző arra jut, hogy noha nem létezhet önmagában vett tökéletes erkölcs, amely független a kortól és a társadalomtól, már az is elég lehet, ha legalábbis adott mércéink szerint el tudjuk *gondolni* a tökéletes szabadságot és igazságosságot, így pedig közelíteni is tudunk hozzá. Szorosabb értelemben az erkölcsnek (vagy legalábbis az erkölcs látszatának) a kérdését taglalja a *Jóemberek* című fejezet is, amely a közösségi médiában feltűnő, fontos ügyeknek adakozó, társadalmi igazságtalanságokon rendre nyilvánosan felháborodó „jóembereket” állítja középpontjába, akik ténykedésükkel bűntudatot kelthetnek másokban – mert azok elszégyellik magukat, hogy ők feleeny nyit sem tesznek a világ jobbításáért. Réz itt roppant kritikus hangnemet üt meg: a közösségi média világjobbítóinak viselkedését erkölcsi öntetszelgésnek írja le, amely nemritkán az anyagi jómód fitogtatásaként tűnik fel, hiszen az tud egyfolytában a világ igazságtalanságain gondolkodni, akinek erre pénze és ideje van. Az erkölcsi öntetszelgők Réz értelmezésében egyúttal uralmat is gyakorolnak mások felett: „az erkölcsi vétkek végtelen szaporítása és következetes betartatása hasonló státuszszimbólum, mint a bőkezű adakozás. Csak ebben nem a pénzügyi, hanem az úgynevezett »művelt«, intellektuális elit mutathatja meg, mennyivel érzékenyebben és összetettebben látja a világot, mint a nálánál kevésbé iskolázottak” (138.).

A *Szégyellő magad* című fejezet a (főképp női) testünk miatt érzett szégyennek ered a nyomába, s azt fogalmazza meg, hogy a testünkkel való elégedetlenség szintén nem egyéni ügy, hanem társadalmi elvárásainkból fakad. Eszerint a nőnek folyamatosan dolgoznia kell a testén az ideális külső eléréséhez (a szépségért meg kell szenvedni!); a háttérben pedig az áll, hogy „úgy érünk nővé, hogy azt tanuljuk, értékünk egyenesen arányos az általunk kiváltott szexuális érdeklődéssel” (98.). Réz javaslata az, hogy se ne gyűlöljük, se ne törekedjünk arra, hogy „megszeressük” a testünket: inkább ne is gondoljunk rá különösebben, csak éljünk benne.

A *Majd holnap* című fejezet a különböző teendőik halogatása miatt érzett bűntudatról szól. A fejezet elemzése szerint a halogatást hajlamosak vagyunk akaratgyengeségként elkönyvelni, s kárhóztatni magunkat, ha mondjuk ahelyett, hogy elmennénk futni, inkább csak görgetjük a közösségi médiát. Ám, amint Réz állítja, az emiatt érzett bűntudat sem véletlenül tör rá az emberre: oka a társadalmunk minden területén uralkodó hatékonyságkultusz. Ha viszont ki merünk lépni ebből a gondolkodási keretből, átértékelhetjük a halogatást is: nem kell akaratgyengeségnek bélyegeznünk, hanem értelmezhetjük a belátás képességeként: hogy egy-egy aktuális helyzetben nem feltétlenül időszerű és keresztlívhető, amit eredetileg elterveztünk. Réz a hatékonyságkultuszhoz hasonló társadalmi beidegződést fedez fel a *Privilegium-bűntudat* című fejezetben is. Az elemzés szerint a sze-

rencsésebb körülmények között élő emberek azért éreznek személyes büntudatot amiatt, hogy mások sokkal szerencsétlenebb helyzetben vannak náluk, mert nevelődésüket az a meggyőződés kísérte végig, hogy privilegizált helyzetüket *saját* erőfeszítéseiknek és teljesítményüknek köszönhetik – ez a meggyőződés azonban elbizonytalanodik akkor, amikor a világ igazságtalanságaival találkoznak.

A kötet koncepciójához leglazábban az utolsó fejezet kapcsolódik, a *Rólad akkor sem írok* című, amely azt fejtegeti, miért okoz szégyent és fájdalmat a viszonzatlan, epekedő szerelem. Egyik okként arra világít rá, hogy társadalmunkban az ember önértékelésében nagy szerepet töltenek be szexuális és romantikus sikerei és kudarcai; s találó meglátása az is, hogy életünkben a földrajzi helyeket és az eltelt időt is nagymértékben strukturálják szerelmeink.

Réz Anna könyvét könnyen lehet szeretni olyan tulajdonságai miatt is, amelyek miatt általánosságban (főként nőként) dicsérni szoktunk (főként női) szerzőket: szarkasztikus és (ön)ironikus, végig elmésen megírt és csattanókkal teli szöveg, amely provokatív és őszinte módon beszél az anyaságról és a menstruáció körüli praktikus kérdésekről egyaránt. Más belátások azonban talán fontosabbak lehetnek. Számomra kifejezetten üdítő fejlemény, hogy Réz nem hisz a „jófejség” általános ideológiájában, nem gondolja úgy, hogy ne lennének indokoltak embertársaink feletti ítéleteink, nem akar minden kellemetlen érzést pozitívvá varázsolni, és még a jellemhiba szót is meri használni. Ezen túl általánosságban is elgondolkodtatja olvasóját az emberi érzelmek és a társadalom viszonyáról, belátatva, hogy a világ problémáit egyéni terhekként cipelni semmilyen szempontból nem üdvös megoldás. Mindez pedig felszabadító hatású.

Emellett kiemelten fontosnak tartom azt az egész könyvet meghatározó szemléletmódot és törekvést, amelynek lényege, hogy olyan jelenségekre kérdez rá, amelyekről sokszor nem is feltételezzük, hogy rájuk lehet kérdezni. Életünk óhatatlanul tele van olyan hitekkel és belőlük fakadó cselekvésekkel, amelyek automatizmusokként működnek; amelyek „magától értetődőnek”, „természetesnek”, „normálisnak” tűnnek. Számomra ezeknek a normáknak, beidegződéseknek a korhoz kötöttségére és esetlegességére mindig a történeti szempontú vizsgálódások szolgáltatták a legtöbb bizonyítékot, mert annak belátása, hogy valami a múltban egészen máshogy volt, mint ma, együtt jár azzal a belátással is, hogy a ma természetesnek vélt érzések és gondolkodási sémák sem öröktől fogva adottak. Réz Anna könyve sikeresen kérdez rá a „haladó középosztályi” jelenünket formáló, a tudományos élet szűk bugyrain túl gyakran reflektálatlanul hagyott társadalmi normákra és elvárásokra, s tárja fel őket közérthető formában. Ezzel pedig sokat tesz azért, hogy az alapértelmezettnek tűnő jelenségek kritika tárgyává, sőt, megváltoztatandó társadalmi feladattá válhassanak.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYED

március
23 – 26 2023

CSILLAGÁSZATI HÉT a Zsolnay Negyedben

planetárium vetítések

érdekes előadások

távcsöves bemutatók

VR Univerzum

zsolnaynegyed.hu/planetarium

ZSOLNAY
ÖRÖKSZERZŐ
NONPROFIT RTK

NYCS
A KULTÚRA
VÁROSA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- FENYVESI OTTÓ verse 353
BEREMÉNYI GÉZA: 22 (*regényrészlet*) 359
KRUSOVSZKY DÉNES: Levelek nélkül (*regényrészlet*) 369
RÉKAI ANETT: Adu (*novella*) 388
AUGUSTIN CUPŞA: Gyorsan vissza, haza (*novella*) 393
IJJAS TAMÁS versei 400
HORVÁTH FLORENCIA versei 401
MEZEI GÁBOR versei 404
BALOGH ENDRE versei 406
GYÓRI LÁSZLÓ verse 408
CSEHY ZOLTÁN: Változásban (*fordítói előszó*) 409
PUBLIUS OVIDIUS NASO: Átváltozások (*részlet*) 410
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (IV. rész) 414

*

- NAGY IMRE: A szóhagyománytól a nyomtatott könyvig
(*Thienemann Tivadar, az irodalomtudomány pécsi professzora*) 423
HAVASRÉTI JÓZSEF: „Mezei és Kiss urak metafizikai humbugját gyűlölöm...”
(*Szentkuthy Miklós és az Európai Iskola kapcsolatáról*) 433

*

- ANGYALOSI GERGELY: Permetszerű jelenlét (*Garaczi László: Weszteg*) 446
BRANCZEIZ ANNA: Ha lankad a figyelem
(*Szabó T. Anna: Vagyok. Összegyűjtött és új versek*) 451
MÁRJÁNOVICS DIÁNA: Vladimir és Estragon örök élete
(*Szeifert Natália: Örökpanoráma*) 456
ANTAL KLAUDIA: Párbeszéd a múlttal
(*Deres Kornélia: Besűgő Rómeó, meglékelte Yorick. Dokumentumszínház, újrajátzás és az archívumok felnyitása – Doma Petra: Az idegen vonzásában. Sadayakko, Matsui Sumako és Hanako: színésznők az interkulturális színház kontextusában*) 459

2023

APRILIS

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ÁRNYÉKOK ÉS JELEK. *Anna Mark* képzőművészeti alkotásaiból rendeztek kiállítást a pécsi m21 Galériában. Az április 16-áig látogatható tárlatot *Ágoston Zoltán* nyitotta meg március 9-én, a beszéd honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net).

*

ERRŐL JUT ESZEMBE... *Boda Miklós* olaszországi fotóiból nyílt kiállítás a pécsi Tudás-központban. *Jankovits László* március 17-én tartott megnyitóbeszéde honlapunkon olvasható, a tárlat április 15-éig várja az érdeklődőket.

*

SZÍNERŐ – LÉPTÉKVÁLTÁS. Az immár tizedik alkalommal megrendezett kiállításon huszonnégy képzőművész alkotásait mu-

tatták be március 2-a és április 2-a között a pécsi m21 Galériában.

*

A ROMANTIKA KÉT ARCA. A Nemzeti Filharmonikus Zenekar koncertjén Richard Strauss és Brahms művei csendültek fel március 9-én a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Hontvári Gábor*, kürtön közreműködött *Stefan Dohr*.

*

IRODALMI DÍJAK. Március 15-e alkalmából Kossuth-díjat vehetett át *Orbán János Dénes*. József Attila-díjban részesült *Babus Antal*, *Bene Zoltán*, *Kántás Balázs*, *Király Farkas*, *Lőrincz P. Gabriella*, *Sturm László*, *Szilágyi-Nagy Ildikó*, *Julianna* és *Weiner Sennyey Tibor*. – A Sziveri János-díjat idén *Juhász Tibornak* ítelték oda.

Szerzőink

- Fenyvesi Ottó** (1954) – költő, író, szerkesztő, Lovason él.
Bereményi Géza (1946) – író, filmrendező, Budapesten él.
Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, Budapesten és Bécsben él.
Rékai Anett (1999) – költő, Budapesten él.
Augustin Cupşa (1980) – román író, forgatókönyvíró, pszichiáter, Bukarestben él.
Kosztá Gabriella (1948) – műfordító, Pécsen él.
Ijjas Tamás (1978) – költő, Budapesten él.
Horváth Florencia (2002) – költő, kulturális újságíró, Budapesten él.
Mezei Gábor (1982) – költő, az ELTE tudományos munkatársa, Budapesten él.
Balogh Endre (1971) – szerkesztő, a Prae Kiadó vezetője, Budapesten él.
Győri László (1942) – író, költő, Budapesten él.
Csehy Zoltán (1973) – költő, műfordító, irodalomtörténész, Dunaszerdahelyen él.
Publius Ovidius Naso (i. e. 43 – i. sz. 17 vagy 18) – ókori római költő.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.
Angyalosi Gergely (1953) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.
Brancaiz Anna (1990) – irodalomtörténész, kritikus, a PTE IKDI doktorvárományosa, Pécsen és Szűrön él.
Márjánovics Diána (1988) – irodalomtörténész, kritikus, a BTK ITI tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.
Antal Klaudia (1990) – színháztörténész, kritikus, Gyálon él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Fókusz Könyvtárház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

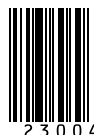
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

FENYVESI OTTÓ

A tigris éve

(Fergeteg hava)

*Jer ide, hadd morzsoljalak össze!
Szelimnek hívják az év első újszülöttjét;
Odakint tombolnak a vírusok;
Készülhetünk a fejfájásra és szíópanaszokra;*

*A világ tele van elveszett atombombákkal;
Nyugi van, még nem jönnek az oroszok;
Nem eszik olyan forrón a siklót;
A bodorka kiütötte a bagolykeszeget;*

*Túl a krumplin, és túl a vekniken;
Kevesebb hús lesz a húsban;
Most megtudhatod, kinek van igaza;*

*Cunami ostromolja Tonga szigetét;
A király tett egy lépést a jövő felé;
Lányomnak köszönhetem a szemöldököm;*

(Jégbontó hava)

*Mutatok valamit, amitől vidáman indul a napod;
Kim Dzsongun lóhátról nézte a naplementét;
Sorozat lesz a Szárnyas fejoadászból;
Megérkezett a hó a téli olimpiára;*

*Drágul a csokoládé és az óvszer;
Az osztrák slágercsődör tengerparton tengeti életét;
Ahol rántotta süll, törik a tojás;
Sártengerbe tévedt egy távolsági busz;*

*Bezárult az orosz katonai gyűrű;
Kína szeretne kimaradni a konfliktusból;
Hová tűntek a punkok és a lázadók?*

*A kopasznak nem osztottak lapot;
Meghűlés? Köhögés? Szívproblémák?
Stressz? Skorbut? Hepatitisz? Rák? Retek!*

(Böjtmás hava)

*Vlagyimir Vlagyimirovics rálépett a gereblyére;
Roman Abramovics eladja a Chelsea-t;
Zuhanásnak indult az orosz tőzsde;
Megszóltak az ukrán légvédelmi szirénák;*

*Ebben a harcban nem segít a páncél;
Történelmi mélyponton a forint;
A kéményseprők már nem hoznak szerencsét;
A Gellért-hegyen mindenkinek igaza van?*

*Tovább romolhat az állattartók helyzete;
Gődény is elkapta a koronavírust;
A Drávából lassacskán elfogy a víz;*

*Arat a halál Hong Kongban;
Amerikában is ismerik a pacalt;
Újra turnézik a Rolling Stones;*

(Szent György hava)

*A barna maci ráijesztett a vécésnére;
Eső mossa, hó fedi a választást;
Kikérem magamnak: nem vagyok agymosott!
Rettegnek Putyin oligarchái;*

*Balatonalmádiból vitték Budapestre a heroint;
Kim Dzsongun megérkezett a metaverzumba;
Ugye, az oroszok verték le az 1956-os forradalmat?
Keveslik a tarifaemelést a taxisorok;*

*Zuhantak a Netflix részvényei;
Levegő nélkül nehéz lesz;
Az élet apró örömeinek összessége;*

*Ágyúval repültek az úrbe;
Most centrifugával próbálkoznak;
Valami nincs rendben a napfoltokkal;*

(Pünkösdi hava)

*Tehénbőfőgést fotóztak a világúrból;
Kevés sör, még kevesebb virsli;
Csak két párt majálisozott;
Hiába keresték a nácikat az oroszok;*

*Meghalt a diszkó feltalálója;
Eltévedt a történelem villanásában;
Nem a klímapolitika a hibás;
Allergiás tüneteket okoznak a pázsitfűfélék;*

*Mariupol védői megadták magukat;
Észak-Koreában rakétákkal kezelik a járványt;
Régen még a kolbász is jobb volt;*

*Tehenek téblábolnak a temesvári reptéren;
A levegőben átépítették a repülőt;
A német rendőrség időutazót igazoltatott;*

(Szent Iván hava)

*Micimackó véres bosszút áll mindenkin;
A majomhímlő nem csak a meleget érinti;
Vérvarjú támadt budapesti óvodásokra;
Izraelbe hajóznak a vajdasági bárányok;*

*Elgurult a South Park készítőinek gyógyszere;
Van, ahol korlátozzák a vízhasználatot;
Nem túl rózsás a helyzet;
Létezik-e igazságos háború?*

*Két számjegyű lesz az infláció;
Semmi se halad a terv szerint;
Csak a maffia jött ki jól a Mély torokból?*

*A steampunk Hamupipőke bármire képes;
A gazdagok nyerészkednek a szegényeken;
Térdig gázolnak a mocsokban;*

(Nyárhó)

*Gyorsulni kezdett a Föld forgása;
Matolcsy kezébe veszi a forint sorsát;
Brutális aszály van az Alföldön;
Kiszáradt a Debrecen melletti Vekeri-tó;*

*Egyre több benzinkút zár be;
Kengurut láttak Csepelen;
Kivégezték a KATÁt;
Hídfoglalásra készül a Kutypárt;*

*A punk mikulás mormonokkal gombázik;
Finnország kerítést épít az orosz határra;
A háború, a reuma és négyszáz tojás kapcsolata;*

*Felhőszakadás – jön az égi locsolókocsi;
Megérkezett Európába a pokol;
A nyaloncok megkapták a magukét;*

(Kisasszony hava)

*Megadóztatnák a böfögést;
Hatórányi válság, katasztrófa, diktatúra;
Paprikajancsi utolsó órái;
Percekre vagyunk a megsemmisüléstől;*

*Ferenc pápa megáldotta Semjén Zsoltot;
Megyek beszélgetni a jóistennel;
Katasztrófális az afgán nők helyzete;
A galambházak is tele vannak vendégekkel;*

*Amerikai hadihajók a Tajvani-szorosban;
Vadnyugat, úrlények és rengeteg idézőjel;
Cseh Tamás is előbukkant egy régi pajtából;*

*A békáknak jobban hiszek, mint az időjósoknak!
Kot-kot-kot-kot-kot-kot Kodály!
A madártej úgy jó, ahogy van;*

(Őszelő)

*Mérni akarják a mérhetetlent;
Erősödő gazdaság, aggasztó infláció;
Kolumbiában felrobbantottak hét rendőrt;
Elakadt egy hajó a Szezei-csatornában;*

*Megszűnt a magyar hagymatermesztés!
Mustang csörtetett keresztül a garázsfalon;
Ellentámadást indítottak az ukránok;
Drakula leszármazottja-e az új angol király?*

*A valósághoz igazítják a gazdaságot;
Végre kiszámolták, hány hangya él a Földön;
Valaki mondja meg, Vénusz vagyok, vagy tehén?*

*Nem kolbászból van a szélturbina;
Újszilváson földhöz vágták a rezsidémont;
Feloszlik a Ricsárdgír zenekar;*

(Mindszent hava)

*Képviselő vagyok, nem pingvin!
Szétkapták az arénát a kanadai punkok;
Muhoozi Kainerugaba agyviharba keveredett;
Greta Thunberg nekiment a németeknek;*

*Paradicsomlével öntötték le Van Gogh festményét;
Amerikai bankok a legrosszabbra készülnek;
Orbán türkökkel randevúzik Szamarkandban;
Vürüttyül a totojmász, ha makukát rágcsál?*

*Ki szeretne fostartályban wellnessezni?
Egész éjjel folyt a vita a Parlamentben;
A gyönyör és a spektakulumok tengerében fuldokolva;*

*Lecsavarják a fűtést az egyetemeken;
Most lehet könnyen megfázni!
A törvények csak a szegényekre vonatkoznak?*

(Enyészet hava)

*Orbán Ráhel találkozott a narratívákkal;
Mielőtt agyvérzést kapsz, elmondok egy történetet;
Elbúcsúztatták VV Merci műszempilláit a dzsungelben;
Megtelt a vécé, le kellett szállni a repülőgépek;*

*Egyre nagyobb bajban a plázák;
A propagandavonat mellé felzárkózott a csöcstartalom;
Trump óriásit bukott a választáson;
A demokraták Nevadát is behúzták;*

*Élesedik a koszovói–szerb konfliktus;
Nagykövet lett az egykori kémfőnök;
Sztrájkolnak az Eötvös Gimnázium tanárai;*

*Jönnek a Leonidák, varázslatos látvány lesz;
Összemérték kolbászaikat a hajmáskériek;
Feltört a kőolaj Vecsésen!*

(Álom hava)

*Rosszkedvű, rossz télnek nézünk elébe;
Kihullik-e hajunk, ha nem hordunk sapkát télen?
Rohamosan fogy az üzemanyag a benzinkutakon;
Az oroszok szíreket toboroznak;*

*Befagyott a Niagara;
Nem jó olasz vaddisznónak lenni;
Este gépfegyverrel lőnek az utcán;
Az igaz szerelem a halált is legyőzi;*

*Egyéves lett Sanyi, a szökevény pingvin;
Anyu, nem láttunk egyetlen fasisztát se;
Feltalálták a láthatatlanná tevő mellényt;*

*Bátraké a cseresznye;
Elmúlt egy év, jöhet a következő;
Mit tennél, ha álmodban hozzád varrnának egy hegedűművészt?*

22

Huszonkét éves vagyok, tehát már elmúltam huszonegy.

Erre ébredtem az albérleti ágyamban. És hogyha én huszonkettő vagyok, akkor bármire képes. Akár halhatatlanságra is, feltéve, ha vállalom önmagam elpusztítását. De nem ám öngyilkosság formájában, arról szó sem lehet. Hanem hogyha hajlandó bármijét megszüntetni, kivéve az életét. De nem ám odadobni, hanem elhagyni. Igen, ez a jó szó: *elhagyni*. Elhagyatottnak lenni, akárcsak én itt most.

Mi kell még? Egészség. De a szó szoros értelmében, azaz én egészben vagyok itt, huszonkét évesen. Meztelenül, az ágyban. Judit elhagyott, más nem kell nekem.

A napokban elvesztettem a karórám a csuklómról. 22 évesen magam előtt láttam a két számjegyet, azt a kettős kampót a levegőben, mialatt kiléptem csupaszon a padlóra, és magamra kapkodtam az oda elszórt ruhadarabokat. Utolsó-nak a cipőt, amivel most majd útra kelek.

Mert útra fogok kelni.

A távolban csöngött egy telefon. Mennyi lehet az idő? Befűztem a cipőmet. Nagyon szép, de minek? Most kilépek az albérleti odúból a konyhába, határozom el már az előszobában, ahol hallottam, hogy Lujzi néni, a főbérletőmből kiabálja a keresztnevemet.

– Gézi, Gézi, Gézukám! Telefon!

Visszafordulás a bejárati ajtótól. Bejáratom közben a hangom: „Megyek, Lujzi néni, drága életem. Már megyek!” Mert valóban az életem nekem ő, és hogy valóban az életem, azt az is bizonyítja, hogy Lujzi néni már ott sincsen, amikor bemegyek a szobájába, csak a felvett kagylót hagyta ott a készülék mellett, ő maga visszahúzódott a szalonjába. Vagy azon is túl, a hálójába? Vajon pongyolában van még a drága?

Hat megfontolt lépésnyi időm alatt a torkomat köszörülve máris tudom, csak Judit hívhatott, egyedül neki adtam meg Lujzi néni telefonszámát.

Dehát Judit, miután megcsalt a Riválisommal, az én sértett biztatásomra öszszeköltözött vele, majd tőle visszament az anyjához, hogy mégis inkább énvelem folytassa a diákszerelmet, de az már nem lett olyan, mint régen volt velem, ugyanis közben a Riválisom elhagyta a feleségét, egy vagy két gyermekét, lakást bérelt és visszavárta Juditot oda. Meg is kapta megint. De akkor már úgy lett Judit terhes, hogy nem lehetett tudni, ki az apa, én, az egyetemi diákszerelem, vagy a Riválisom, aki leszögezte: „neki mindegy, melyikünké, ő szeretni fogja

azt a gyereket, mert neki az a fontos, hogy Juditból jöjjön elő". Ellentétben énvelem. Mert én határozatlan voltam, ugyanúgy, miként az a magzat.

Így hát Judit elhagyott mindkettőnket, visszatért az anyai lakásba, ahonnan most telefonál nekem. Vagyis remélhetőleg mellettem döntött.

És akkor az előszobában én el is döntöttem. Elveszem feleségül Juditot, és apa leszek, pedig nem is számítottam arra, hogy engem fog felhívni, jó, akkor nekem családom lesz, ha Judit engem hív most, nem a Riválisomat.

Elvégre huszonekét éves vagyok. Elvégzem az egyetemet, lesz belőlem oktató, magyar–olasz szakos tanár. És láttam is azt a jövődőt, mert én akkor már bármit el tudtam képzelni, miként Judit. Mondta is egyszer nekem a nálam érettebb, legalább harmincöt éves Riválisom: „Hát miket képzeltek ti magatokról, te meg Judit?” Akkor határoztam el, hogy bárhogy dönt Judit, én azt az irányt veszem. Fej vagy írás. Mint aki feldob egy pénzérmét. Igen, az pörgött a levegőben, míg oda nem érkeztem Lujzi néni telefonjához.

Fülemhez szorítottam a fekete kagylót. Beleszóltam.

– Halló! Na végre!

Jó hangot ütöttem meg. Részemről rendben voltam. És gyors, mint egy öntelt villám, olyan.

Férfihang volt. Először hallottam telefonból életemben a Riválisomat:

– Halló. Te vagy az végre? Találkoznunk kell sürgősen. Azonnal. Hallasz?

Egyszerű, fáradt hang, mégis azt mondtam neki:

– Mi van? Mért ordítasz? Mi ütött beléd?

Mert ő csakis Judittól tudhatta meg Lujzi néni telefonszámát. Ugyanis Judit mondta nekem ugyanebből a telefonból, hogy ő most visszaköltözött az anyjához, és mind a ketten hagyjuk őt békén, aludni akar. És azt is hozzátette, végleg szakított a Riválisommal, és most egy kis időt kér tőlem. De vigyázzak, mert ő „kiszedte belőle” az én telefonszámomat. Viszont az nem számít, mert ők az életben nem fognak találkozni többet. Nyugodtan küldjem el a fenébe a Riválisomat. Nem is emlékszik, hogyan tudta „kiszedni belőle” a telefonszámomat az az erőszakos. Pedig ők már leszámoltak egymással, állította egy hete nekem Judit a telefonban, majd pihenő időt kért éntőlem, és állítása szerint a Riválisomtól is.

– Várj meg, hívlak. Nagyon akarlak már látni – fejezte be Judit. – Neki pedig megmondtam, hogy őt soha többé.

– Azonnal gyere az irodámba. A Lipótra – erősködött velem ugyanabból a telefonkagylóból egy hét múltán a Riválisom.

– Történt valami? Mi van?

– Gyere, gyere! Élet-halál. A Lipóton várlak.

És akkor én elhagytam az albérletemet, ami az Ábel Jenő utca 12-es szám alatt volt, benne Dombrovszki Lujzi nénit, aki a legelőkelőbb lengyel családok egyikéből származott. A lengyel himnuszban is ott a neve, hogy „Mars, mars Dombrovszki”. Szerettem ezt a nyolcvanéves matrónát. Felmerült bennem a villamoson, hogy Judit helyett ő lesz az élettársam, de azonnal töröltem ezt a felesleges kitérőt. Elegendő volt már az összeviesszágából, még megbolondulok a végén. Az a fő, hogy tavasz van. Vállalom Judit gyerekét.

Leültem, kinéztem a napsütéses utcára az üvegen át, és elfordultam, ha valami furcsát láttam odakint. Ezért aztán állandóan forgathattam a fejemet ide és oda. Furcsa volt minden.

A Moszkva téren autóbuszra szálltam. Míg azon utaztam, eszembe jutott, hogy amikor Judit külföldre utazott a Riválisommal, Romániába, én gondoltam egyet, Prágába mentem egymagamban.

Autóstoppal jutottam el odáig, jobb lesz úgy felejteni. Rendbe hozom magamat. A sportszatyromon kívül némi pénz és egy telefonszám volt velem.

Gilberttől kaptam azt a számot, hogy majd hívjam fel Prágában az egyik ismert cseh író, Bohumil Hrabalt, aki most nagyon is magányos, mióta a szovjetek megszállták az ő rendetlenkedő hazáját, és – képzeljem el – van Hrabalnak egy fafeldolgozó gépe, azzal járja a vidéket, alkalmi munkát vállal vele, abból élnek a feleségével írói illegáltságban. Gilbert már meglátogatta őket Prágában, és nagyon örültek neki, amikor ifjú magyar íróként bemutatkozott. Németül nyugodtan lehet velük beszélgetni, ők is konyhanyelvűek, állította Gilbert, egy-két angol szó is megteszi a tökéletesség kedvéért.

Gilbertnek volt néhány gépelt novellája, nekem is kettő, jogunk van tehát ifjú magyar írónak lenni, biztatott Gilbert, én meg Judit nélküli magányomban Prágába mentem egyetemi szünet idején.

Aztán ott, a Vencel téri aluljáróból telefonáltam Hrabaléknak. A feleség vette fel, nagyon kedvesen és az enyémnél jobb németességgel közölte, hogy Bohumil most éppen a falvakat járja fafeldolgozóként a gépével, nem lehet tudni, mikor tér vissza.

Ezt kéne nekem is üznom, ezt az ipart, gondoltam akkor én a Vencel téren, de hát egyelőre nekem két novellám van csak. Nem engedhetem meg magamnak, mint Bohumil Hrabal, pedig az én hazám is megszállt ország.

Ettől az emléktől földerültem kissé. Úgy szálltam le az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet közelében, ahol a Riválisom dolgozott mint pszichiáter.

Visszafelé kellett mennem a napsütésben a diliházig. Már jártam ott egyszer a Riválisnál érdeklődni, hogy is áll az ügyük Judittal nélkülem. De akkor ő fölényes volt és magabiztos. Csodálkozott, mennyire fiatal vagyok, szinte gyerek. Nem tartott ellenfelének.

„Judithoz érettebb ember illik, ugye?” – kérdeztem, és amikor ő azt mondta erre, neki komolyak a szándékai, azzal vágtam vissza, hát akkor tudd meg, én semmit se mondtam Juditnak, mikor megtudtam, hogy ti lefeküdtetek egymással, csak szó nélkül sarkon fordultam, hazamentem, de otthon, anyámnál rögtön csöngött a telefon, Judit volt az sírva, és azt hajtogatta nekem: „ez nem csere, ez nem csere, ez nem csere, érted, ez nem”. „Erre te lecsaptad a telefont” – vette át Riválisom a szót, és hozzátette, hogy erre fel hagyta el ő a családját. Juditért és énmiattam. Mert én bizonytalanokodtam, ő pedig bizonyított.

– Hónapok múlva. Mert Judit visszajött hozzám... – helyesbítettem.

– Végül meg énhozzám, és nálam maradt...

Azzal mentem el akkor az Ideg- és Elméből, hogy be nem teszem ide többé a lábam.

És most mégis itt vagyok. Megmondom a bolondházban: Judit megszüli a hármunk gyereket, és én leszek az apja. Ő meg, a Rivális visszamegy a családjához. És kész az egész. Én nem bizonytalankodom.

Amíg közeledtem a kerten át a magasra szélesen terpeszkedő épülethez, csakis azon képzeletem, hogy Judit oda járt egy éve kéthetes nyári gyakorlatra, ott ismerkedett össze az ifjúnak számító, de szerintem aggastyán kétgyermekes főorvossal egy heveny kalandra, mialatt én is vidéken, Érden voltam nyári gyakorlónok, körülvéve gyerekekkel és nekem kínálkozó tanárnőkkal, akiket elutasítottam, nem úgy, mint Judit, akiből Riválisom még a telefonszámomat is „kiszedte”. Ezt ő, Judit mondta nekem így, hogy ne haragudjak, de ő „kiszedte belőlem a számodat, mert otthagyta miattam a családját, és beszélni akar veled”. És akkor én valamit mondtam, azzal elmentem, legyenek egymáséi, de csak aztán jött a java. Mert nem tudtam elszakadni. De Judit sem. És ő sem, így lett ő a Riválisom. Nem is vettem számra a nevét. Csak úgy, hogy Rivális.

Megálltam az Elmegyógyintézet kertjében.

Ha most látna valaki, azt hinné, hogy ápolt vagyok! Márpedig én csak egy féltékeny valaki vagyok, egy kergettyű, igen, ez a jó szó énám azóta, hogy nyolc hónappal ezelőtt Judit összeállt a Riválisommal, aztán visszament az anyjához, és mindkettőnkkel szakítani akart, de nem tudott.

És én sem övele, és a Riválisom is csak várta őt egy új lakásban egymaga. Később egy pár lettek újra, én meg albrétegben költöztem Lujzi nénihez az anyámtól. Közben jártam az egyetemre, levizsgáztam két tantárgyból, Judit meg pszichológiából és angolból ugyanott sikeresen.

Csak az évfolyamtársaink egy része sejtett valamit, de azok nem számítottak a véleményükkel együtt, hogy az egyetem egykor híres párja szakított, és azóta még a menzára se járnak ebédelni.

Leültem egy padra, elfordultam a baljós épülettől, amiben a Riválisom várokozott énám. A háttámlára könyököltem, visszafelé bámultam a kerítésen túlra. Elhatároztam, hogy elegendem van belőlük, Juditból meg a bikájából, és önmagamtól úgyszintén, a Kezdőből. Ezt a Rivális mondta rám egykor: „Most mit hadonászol itt nekem? Kezdő vagy te még az ilyenekben”. Visszafordulok, minnek ez a bolondokháza itt, meg rajta a mellemen, meg a gyomromon is ebben a bebaráncolt világban, határoztam el a padon. Vissza se nézek, felállok és megyek. Lujzi nénihez vissza az albrétegbe, és megmondom neki, tagadjon le, ha telefonon keresgélnek.

Ekkor a Riválisom szólított meg a hátam mögül, mit üldögelek, jöjjenek velem már. És amikor megnézhettem őt magamnak, láttam, hogy kész, ez az ember kikészült, önkívületi állapotban botladozik vissza a főbejárat felé, valami hófehér köpeny zsebébe dugott kézzel énelőttem, pedig Judit jelenlegi birtokosaként ő kapta a délcegebb szerepet, és nekem illett volna önmagam árnyékának lenni. Márpedig én – önmagam szerint – jól tartottam magam.

– Előbb menjünk be hozzám – ezt mondta az első emeleti folyosón a kérdészemre. – Ez a mi kettőnk dolga. Vigyázz magadra most, legyen nagyon erős, úgy legyen. Bírni fogod?

Mentünk, körülöttünk páciensek, ápolók, talán rendelések folytak a sok ajtó mögött, mit tudom én, végül egy hatalmasan üres, poros teremben csuktam be magunk mögött az ajtót.

És ott alacsony lépcsősor osztotta ketté a teret, valami tanácskozó- vagy konferenciaasztalok, meg két vacak szekrény a sarokban, székek szétdobálva, meg még valamik, mint egy bútorraktárban.

És ott a kába Riválisom leült egy padra, én meg egy székre.

Összenéztünk, ő mintha a halálán lett volna – nem, most egész biztosan nem színészkedett –, és valameddig kínzottan hallgatott. Várta, hogy kérdezzem? Nem, egész biztosan nem, mert amikor megszólalt, azt jelentette ki:

– Vége van. Meghalt. Ő nincs már.

Akkor még nem sötétedett el a terem, a világ. Csak valamit kérdeztem, hiszen hallottam a saját hangomat.

– Na ne. Ő? Judit megszűnt? Szerinted?

– Judit meghalt, most már elmehetsz.

Ezzel gyanúra adott okot, hogy csak el akar tüntetni engem. Kikészült és kész.

– És mibe? – Talán ezt kérdeztem. Talán semmit.

– Altatóval. Rengeteget bevett, én törtem rá a bejárati ajtót, mentőt hívtam, pedig tudtam, hogy már késő. Diagnosztizálták, elvitték. Érted? Judit halott. Elmehetsz. Kész. Kész az egész.

Még valamit kérdeztem, talán azt, hogy hol, melyik lakásban, vagy valami ilyesmit, ő pedig megmondta, hogy hol, és megismételte, hogy tűnjek el, ő is eltűnik az én életemből, hagyjuk egymást békén mostantól, satöbbi. A lényeg, hogy ő nincs többet egyikünknek sem, mármint ő, Judit, az nincs egyáltalán.

– Nana, állj meg – figyelmeztettem, mert ismertem én már a trükkjeiket. – Nem fogsz tovább hülyíteni. Hol van?

– Sehol. Már nincsen.

Ott ültünk egy hosszú és széles és piszkos hodályban, közöttünk egy térdig érő valami asztal, velem szemben egy alak összetörve, a kinti folyosókra szorítva az örültek a bűnöző ápolóikkal vegyesen, és akkor itt bent azt mondja hirtelen szilárdsággal és a szemében veszélyesen erős értelemmel:

– Tudsz figyelni most énrám?

Én elakadok meg ki. Nézek odaátra, a kiegyenesedettre ültében, meddig bírja tartani magát. Ő meg:

– Hajnalban elmentem a Tolbuhin körútra. Csöngettem sokat, mert tudtam, hogy az anyja, Évi elutazott. Sopronba, az ő édesanyjához. Csöngettem sokat, egyre hosszabban, pedig megígértem Juditnak, nem fogom keresni, mert ő össze akarta szedni magát, azzal váltunk el egymástól. Én csak három napig bírtam ki, csöngettem. Végül rátörtem az ajtót. Az ágyon feküdt, halott volt, megállapítottam, hogy rengeteg gyógyszert vett be. Kihívtam a mentőket. Ők is megállapították. Meghalt. El is szállították.

Én felálltam, akkor kezdődött, egészen addig, míg a Rivális be nem fejezte azzal: „Most már elmehetsz...” És még valamit, de azt már odaátról hallottam, vagyis távolodva: „Tűnj el!”

Majd csönd. És nem sötétség, csak semmi. Egy szünet. Olyan, amelyet addig még sosem tapasztaltam, akkor sem, amikor gyerekkoromban egyszer súlyos beteg voltam hosszú ideig. De ez más volt. A legnagyobb egyszerűséggel kiakadtam a Hodályban. Semmi. Semmiben voltam senki, sehol.

Aztán vissza a Hodályba.

Visszataláltam önmagamhoz, nagy zűrzavar alján, zajokban és ordítózásban, a két alacsony és széles térelválasztó lépcsőfok aljában állva, valamivel feljebb kavargó embertömeg, fehérruhásan testes ápolónők támogatták azt, aki előzőleg beszélt hozzám, de most nagyon véres volt az egész arca meg a köpenye, és roskadozott, és mert az én kezem is véres itt lent, egyedül, ahogy láttam őket kiabálva, de a hangzavar fölé emelkedett egy ordítás, talán arra tértem oda vissza, hogy „Egymás közt elintézni! Ez a mi kettőnk dolga! Magánügy! Csak a mi privátunk! Nem kell senki!” Ő volt, csüggő fejjel vérezve, ordítva, támogatva. És ez a Riválisom hangja volt, rám se néztek azok, csak vitték ellátni őt, mert az egyik füle, az a vérbő szerve vérzett, és különben is kaphatott, de a bútorzat is bőven borogatta körös-körül.

És elment a nagy csoport, becsukták az ajtót maguk mögött, és csend lett.

Elmentek ellátni. Mély csönd.

Egyedül álltam abban a Hodályban.

Volt ott minden. Vízcsap is. Lemostam a kezem. Szerencse, hogy egy elmeegógyintézetben történt az egész, nagy szerencse. Ott állt egymáshoz szorulva a két vacak szekrény a csapnál. Az egyiknek az ajtaján ökölnyi lyuk. Nekem pedig a vízszög alatt sebek bukkantak elő a kézfejem. Tehát én vertem bele a szekrénybe a lyukat.

Szemlét tartottam, mit csináltam egyebet az agyhalálom időszakában. Bútorokat borogattam. Egyik szék darabokban, Riválisom koponyájával foglalkoztam. Meggyújtottam valamit? Mert mintha füst úszkált volna a süket levegőben. Majd hirtelen az is megszűnt, vagyis érzékcsalódás volt. Az enyém.

Mi okozta? Hogy Judit meghalt? Nem, ezt valahogy még akkor sem tudtam bevenni. Hogy ő meghalt.

Lujzi néni azzal fogadott mint Főbérnök, hogy egy egyetemi társnőm van itt. A bejárati ajtónál suttogta ezt. Megköszöntem. Zsuzsa, a Barátnő a konyhában ült. Mondta, hogy Judit üzenetét hozza, miszerint Judit az anyjához költözött a Riválisomtól, mert egyedül akar lenni, hiába keresett telefonon engem. Senkit sem akar látni, meg akar nyugodni. Elment a Barátnő.

Másnap újabb telefon őtöle, hogy Juditra a Riválisom rátörte az ajtót az üres lakásban.

Ezt már tudtam, megtudtam magától a Riválistól, még a diliházban. Azt is, hogy öngyilkos lett. Azt viszont nem, hogy a kórházba szállítás és a gyomormosás után Judit életben maradt, vagyis a meghibbant Riválisom rögeszmésen hazudott nekem. Judit él, és a magzat, akinek két apja van, úgyszintén megmaradt.

Megköszöntem Zsuzsának a végül is jó híreket. Úgy tettem, mintha most értesülnék róluk legelőször. Ő meg csodálkozott a részvétlenségemen. Valami olyasmit mondtam neki, már hallottam a történekről, üdvözlöm Juditot, és ha Zsuzsa

bemegy hozzá a kórházba..., mire ő közölte, hogy Judit már a Tolbuhin körúton van, otthon fekszik. Ne látogassam meg. Se én, se a Riválisom. Ez a legfontosabb. Judit ragaszkodik ehhez.

Néhány hét múlva befejeztem a harmadik novellámat. Mindhármat véglegesnek, megfelelő hosszúságúnak tartottam, és Ajtony Árpád, a mesterem tanácsára leadtam a Magvető Könyvkiadónak. Mégsem tudtam kigyógyulni Juditból. Ha találkoztunk, az volt a baj, ha nem, akkor az.

Már látszott a terhessége, és azt mondta nekem, várjam meg másnap az Anatómiai Intézet előtt, segítsek neki elköltözni a Riválisomtól. Együtt laktak Óbudán, sok bajuk lehetett egymással, Judit nem részletezte, én meg nem faggattam. Csak annyit mondott még, hogy szüksége van rám.

Jó, akkor együtt fogunk élni. Nehezen aludtam el aznap, arra gondoltam, a Tolbuhin körútra fogok költözni Judithoz és az anyjához, de Lujzi néninek egy szót sem szóltam erről. Valami azt súgta, én csak eszköz vagyok egy bolond pár vitájában. Még nem dőlt el semmi.

És nem tévedtem. Másnap az Üllői úton várakoztam, Judit még elszántnak mutatkozott a villamoson, mégis szórakozottan bámult olykor a levegőbe. Azután a Margit híd budai hídfőjénél buszra szálltunk, és ott a kalauznő rámosolygott, amikor észrevette, hogy ezúttal nincsen egyedül, úgy utazik Óbuda felé. Végigmért engem, majd női cinkossággal Juditra nézett. „Akkor maga ma végre nem fog sírni, ugye?” Erre ő a busz végébe rohant, én utána, és akkor csalódottan hallanom kellett, hogy maga elé köpködi a három szót. Nem is egyszer: „Mi köze hozzá, mi köze hozzá, mi köze van ennek hozzá, mi köze hozzá”. Vagyis nem énhozzám akarna ő visszajönni, hanem csak a Riválisomtól el, és a közös lakásukba érkezve egy csontsovány, megbolondult férfi ült hálóköntösben, gyűlölettel nézve csakis énra: „Elviszed? Azt hiszed? Akarod a rosszat? Hát akard, csak akard, majd meglátod, ki ez, meg ki vagyok én”. Közben Judit csomagolt, járkált a két szobában, sírva pakolta a holmiját, végül zokogva roskadt le, amikor végzett, hogy nekem kellett úgy döntenem, elmegyek az előszobán át, túl az ajtajukon és lefelé a lépcsőjükön a magasszintre, csak el, és még akkor sem ért véget, mert a veszett pártól, a ragályuktól fertőzötten egy üzemi őr kapott el a közeli utcán, és az arckifejezésemről megvadulva bevonszolt a fülkéjébe, ahol is egy székre rogytam bambán, amíg ő telefonon hívta a rendőrséget, átkutatták a sportszatyromat, mert az volt nálam, elhoztam segíteni a költözködést, mert előre sejtettem, lesznek bizonyos akadályok, csak erre azért nem számítottam.

És arra se, hogy végül épp az utált rendőrök fognak megsajnálni, mert az őrmesternek volt egy velemkorú fia, és annak az őrmesternek az utasítására végül elvittek az Ábel Jenő utca 12-be, Lujzi nénihez engem. Engem, aki máig tartó szégyenemre, sírva fakadtam annak az őrmesternek a vállán, aki a nevemen szólított, mivel előzőleg már tanulmányozta a személyi igazolványomat, és a Riválisom – ami a legfőbb megaláztatás volt – a nyitott ablakon meztelenül kihajolva igazolt engem, hogy valóban őnála jártam, nem akartam én felgyújtani egy kisüzemet, „engedjék el, engedjék el nyugodtan”, majd becsukta azt az ablakot, és ment is vissza tovább kefélni a párját, akivel újra összehoztam, az volt az én hülye szerepem a páros életükben, énnekem, miként azt az őrmester is megállapította.

Aludni próbáltam ezután Lujzi néni kisszobájában, de az első szemhunyásra kiderült, hogy reménytelen, miként én magam is, de annyi eszméletem akadt még, hogy nem vertem a falba a fejem, pedig baromi erős volt rá a vágyam.

Ugyanis az Lujzi néninek a fala volt. Az én legeslegutolsó szerelmemé, határoztam el, csak nehogy bárki megtudja ezt.

És Szalmaszálamé – ahogyan akkor elneveztem őt, és úgy is szólítottam az én arisztokratámat.

Ez mind-mind nem volt elég.

Úgy látszik, szükség volt egy végjátékra. Valami még nagyobb áldozatra, vagy inkább semmitmondásra, jelentéktelenül jelentéstelen halálesetre, nevensincs kipusztulásra az egész jelentéktelenségben idehaza – mindenféle – dadogtam suttogva, zsebre tett kézzel, a sietős lépteim ütemére, mialatt a Keleti pályaudvar – Keleti pályaudvar – Keleti pályaudvar felé mentem, mint fele-felefeleember, hogy talán egy vonaton majdan végre rám jön némi álomszender. Ugyanis az volt akkor, az a nóta, „nem aludtam napok óta”.

És előzőleg becsengettem Judit régi lakásába a Tolbuhin körúton, ahol már csak az anyja fogadott, és Évi néni megrémült ugyan éntőlem, mégis elárulta, hogy a lánya meg a Riválisom elutaztak, méghozzá Romániába, a Riválisom szülőhazájába, mert a férfi onnan származott ide, és most magával vitte Juditot el innen, csak el, bemutatni a szüleit neki, vagy még inkább azért, hogy ne legyenek azonos országban énvelem. Meg hát Judit már hét vagy nyolc hónapos terhes, illik bemutatni a nagyszülőknek őt.

– Jó, akkor én utánuk megyek – jelentettem ki.

– Ne tedd – nyugtalanzkodott az aprócska hölgy. – Nem tudjuk a város vagy falu nevét, és különben is azért mentek oda, hogy ne legyenek egy országban veled, mert te...

– Pont azért akarok odamenni, csakis azért, mert én meg egy országban akarok lenni övelük.

De ezt már a lépcsőházból szoltam vissza neki. És különben is magammal hordtam összes okmányomat, pénzemet, mert a rendőrök állandóan igazoltattak az arckifejezésem miatt városszerte, tehát irány a Keleti, a Keleti pályaudvar, rögeszmém, hogy egy országban legyek a hölgygel és az úrral, vágattam a vilamoshoz, ami engem odavisz most.

Igen ám, de vágta közben beleütöktem Szili Baluba. A nagy termetű, fekete szakállas és kedves alak szintén ajzott állapotban ragadott karon a délutáni csúcsforgalomban, és az ő élesen sipító hangján ragaszkodott ahhoz, hogy elmenjek hozzá, elvonszolt a közeli lakhelyére, mert feltétlenül meg akarta mutatni az ő nagy sikerű monotípiáit, nem tűrt ellenkezést. Így hát magával ragadott, egy székre nyomott a szalonjában, és elélem tárt számos hártypapírt, finom ecsettel különféle színű kusza ábrákkal telerajzolva, aztán elrohant valahová elhozni a legjavát, mert látnom kell azokat is, várjam csak meg.

Azóta is szégyenkezem, hogy nem is tudom, mi okból én a távollétében gonoszságból gombóccá gyúrtem és a padlóra dobáltam pontosan hármat az érzékeny művekből, hárman voltak, miként mi, ők ketten meg én, azt néztem, és úgy

távoztam az emeleti lakásból, hogy még az ajtót is kitárva hagytam, lerobogtam a lépcsőkön, és rövid úton a Keletibe érkezve még azon sem csodálkoztam, hogy arról értesültem ott, percekben belül indul egy vonat Románia felé. Akkor kezdtem szégyenkezni, minek gyúrtem össze azt a három monotípiát. Még egymás mellé is illesztettem őket, sorba.

Már előzőleg eldöntöttem, Sepsiszentgyörgyre megyek, tehát jegyet váltottam Sepsiszentgyörgyig.

Mindvégig varázslatos jelek úszkáltak előttem, és helyettem intézkedett egy nagy erejű szándék. Nem is szégyenkeztem sokáig azon, amit Szili Baluval műveltem, hisz azt sem én akartam. Valami parancsra tettem, nem én voltam a felelőse annak, se másnak.

Azon sem csodálkoztam, hogy a vonat rögtön elindult – mit elindult, egyet zökcent, máris száguldani kezdett –, és amint a helyemre dőltem, ott egy csapásra elaludtam. Hisz az egyetlen ember, akihez mehettem Romániában, Felber Faszí volt, egy sepsiszentgyörgyi főorvos, bár én még életemben nem jártam Sepsiszentgyörgyön, csak hallottam róla, hogy Felber Faszí ott lett főorvos. Őt magát tizenhat, vagy inkább tizenöt éves koromban ismertem meg személyesen, amikor mostohaapám és édesanyám társaságában Erdélybe látogattam.

Kölyök voltam akkor még, és első látásra rokonszenvezni kezdtünk mi ketten. Mostohaapám osztálytársa volt a nagybányai iskolában, ő nevezte Faszinak, az igazi keresztnévét azóta elfelejtettem. Azonnal tegeződünk, sőt leveleztünk még az én egyetemista éveimben is. Vannak ilyen szimpátiák, és jó, hogy léteznek. Természetes volt, hogy Romániába indulván, csak azért, hogy Juditékkel egy országban lehessenek, Felber Faszíhoz igyekeztem Sepsiszentgyörgyre, hiszen fejből tudtam a címét, Nagybányán találkoztunk, meg a fernezelyi Bódi-tónál evezünk is kamaszkoromban. Agglegény volt világeletemben, szerette a volt osztálytársát, a mostohámát, akit én utáltam, viszont valósággal a saját fiává fogadott engem Felber Faszí, később is érdeklődött felőlem, én meg viszonztam.

Így kerültem Sepsiszentgyörgyre.

Az elhanyagolt állomásra érkezve megtudtam az útirányt. Már sötét este lett. Pontosan négy buszmegálló, régi földszintes házak és kertek és kerítések között szálltam le. Pár lépésnyire ott volt Faszí bácsi előkertje, mögötte a háza, nyilván szolgálati lakása a lámpafényes három ablakával. Ezen sem lepődtem meg, csupa hármassággal találkoztam én aznap, hiszen egy hármasságba tartoztam Judittal és a Riválisommal egyesülve, meg aztán a közös magzat.

Deszkára illesztett kapucsengőt kellett megnyomnom, és máris jött elém, és boldog lett tőlem Felber Faszí doktor úr, és boldog lett, mert megpillantott, és vállamat átkarolva vitt be a házba, ugyanis egymagában gubbasztott bent, ahol szólt a lemezjátszója, hol fiúnak, hol Gézának szólított, mint a vér szerinti apám, aki szintén Erdélyből származott, de ez szóba sem került, mert dr. Felber úgy tudta, én egyenesen származom a mostohámtól, az ő már halott barátjától, és nem akartam a dolgot bonyolítani, azt sem árultam el, hogy mi szél hozott ide, pedig kérdezte, hogy „mi szél hozott ide hozzám, fiú”, csak annyit tudott meg tőlem, hogy feltétlen látni akartam végre már, és ő ezt el is hitte, erős házipálinkát, úgynevezett cujkát vett elő, töltött az üvegből.

Mondta, hogy telefonügyeletben van aznap éjszaka, de az nem számít, mert ritka Sepsiszentgyörgyön a váratlan éjjeli eset mostanában, ígyunk csak nyugodtan, hanyadéves is vagyok én az egyetemen? Üljek már le.

Így telt el vagy egy óra, emlékekkel meg barátsággal, és egyszer csak, amikor már majdnem az egész cujkásüveget elfogyasztottuk, hát csörögni kezdett a telefon.

Mindenre, de mindenre emlékszem, a Faszí bácsi felugrott, szétszóródott háját igazgatta az ujjával, ugrott az öreg készülékhez, felkapta.

– Itt vagyok, Iluska.

És aztán fokról fokra egyre inkább kihúzta magát a népművészeti párnákkal teli, deszkapadlós éjjeli szobájában, úgy hallgatta a hívást, és a végén csak annyit szólt: „Máris, jól van!”

Rohant aztán a vízcsaphoz, megnyitotta, alája dőlt a víznek, a haját, fejét hűtötte vele.

Közben énnekem és önmagának is magyarázott, hogy neki most rohannia kell a kórházba, mert egy nő kiugrott itt, a szentgyörgyi állomás előtt a robogó gyorsvonatból, ahol a magas töltés van, egy terhes nő, és a férje, aki kolléga, orvos hozta be a kórházba, és neki el kell látnia, autóval fog bemenni, addig csak maradjak, majd jön, és már az ajtónál volt, amikor én meg szintén mondtam, hogy velem megyek, mert már szintén álltam, ő meg, hogy akkor futás.

Es ott hagytuk a házat, és volt ott egy autó, valami korabeli kelet-német vagy milyen, és már benne ültünk, és mentünk vele, mikor Faszí bácsi újabb adatokat sorolt azt a vacak utat figyelve, inkább csak magának, de énnekem is, hogy az a nő összeveszett a vonaton a férjével, azért ugrott ki a robogó szerelvényből, amit a férj nyilván vészfékezett, és nyilván, és megint nyilván, és megint.

A kórház viszonylag nagy volt, dr. Felber fékezett, kiugrott, majd be, én pedig mögötte, és a műtőfolyosón már messziről jött a Riválisom, és nem is köszöntek egymásnak, csak ő utat engedett a vágató kollégának, majd ment mögötte. Én pedig őmögöttük.

Odaálltunk egy üvegfal elé a Riválisommal, onnan lehetett a műtőbe benézni. Judit bent feküdt, injekciót kapott Felber doktortól, aki később elmagyarázta, hogy görcskeltőt, ami megindítja a kitolást, de nem ez a lényeg, hanem az, hogy amikor a két apa szeme láttára előtoldott a csecsemő, Judit felült, karjára vette, magához szorította, és akkor a magzatnak leesett a szája. Ki lett tátva, vagyis halott volt, én meg, szó nem hangzott, elmentem onnan, ki az autóhoz.

Felber azt sem tudta, hogy mindent láttam bent az üveglap mögül, azt hitte, mindvégig az autónál váraкоztam őrá. Beültünk, elindultunk. Mentünk éjszaka a városban, ő közben elmondta azt, amit láttam. Mondta, hogy majd nappal az a pár el fog utazni tovább, a férfi itteni szüleihez. Az ő felelősségére, mert szerinte az az asszonyka már összeszedte magát.

Mondtam, én meg szintén egy reggeli vonattal, csak ellenkező irányba.

Levelek nélkül

Még nem keltek fel, még mindig alszanak. Hogy az istenbe lehet ennyit aludni? Az asszony mezítláb lép ki a teraszra, a beton máris forró a talpa alatt, jólesik megállni rajta. Hunyorogva néz fel, néhány eltévedt báránnyel felő várokozók gyámoltalanul az ég hibátlan kék legelőjén. A távolban, az utca felső részén valamelyik kertben már fűnyíró kattog. Sohasem lehet elég korán kezdeni, gondolja, nem lesz türelmesebb attól az ember, hogy nyaralót vesz magának. Náluk is lehetne már nyírni, csúnya a gyep, nem is gyep, csak annak hívják. Csatatér a fű és a gaz állóháborújában. A százszorszépeket szereti, azokat sajnálja, ha levágják a fiúk, a kutyatejet nem. Gyerekkorában a szülei mindennap kiküldték a többiekkel együtt, hogy gyűjtsön kutyatejet az utcán. Széles utca volt, inkább tér, egy girbegurba árok futott végig a közepén, még egy kis fahíd is állt rajta. Hogy miért nem tudták egyenesre húzni azt az árkot? Senkit sem zavart, a libákat a legkevésbé, nem is utca volt az, és nem is tér, libalegelő a házak között. A kutyatej a csirkéknek kellett, de ha nem gyökerestől húzta ki, leszidták. Kapott egy kiskést, máskor nem volt szabad a késsel játszani, de ilyenkor kapott egyet, azzal kellett kifordítani a tövét. A kacsák a csalánt szerették, azt is kellett gyűjteni. A csalán valamivel feljebb nőtt, a nyirkosabb, árnyas részeken gyerekmagasságú volt. Letéptek egy-egy nagyobb szálat a fiúk, és úgy csapkodtak vele, mint az ostorral. A lányok meg sikítva rohantak előlük, ha utolérték őket, a bokájukra suhintottak. Mezítláb volt ott mindenki, csak ősszel vettek szandált vagy kiscipőt. Télen kalucsnit kellett húzni. A kalucsni nehéz volt, és mindig két-három számmal nagyobb. Lehúzta a súlya a lépéseket. Nem lehetett futni benne.

Miért jut eszébe mindez? Végül is mindegy. Az ő udvarukban nem nőtt fű, az állatok kitaposták volna úgyis, nyáron por volt, ősszel sár, télen fagyott sár a hó alatt. A hátsó udvarban a disznókat is kiengedték néha, hadd járkáljanak, aztán neki kellett visszaterelni őket. Volt vagy húsz kiló, a koca meg kétszáz, mégis hallgatott rá. De tényleg miért jut eszébe mindez, és éppen a gyepről? Úgy ért véget minden, akár egy villanás.

A szomszéd Venkék is ébrednek, a férfi kora reggel már fürdőgatyában van, aztán egész nap nem is vesz fel mást. Lehet, hogy egész nyáron. Ha nem múlna el a jó idő, egy életet el tudna tölteni abban a röhejes sötétkék gatyában. De ki hibáztatná érte? Az asszony már teríti az asztalt. A viaszkosvászson, ha sokat fekszik, nem jönnek ki belőle a hajtások. Na mit esznek vajon? Már megint tepertőt? Ilona most megy hátra a kiskertbe paradicsomért.

– Jó meleg van ma is – kiált oda neki a szomszédasszony, amikor észreveszi, hogy kint áll a teraszon.

– Forró nap lesz, Ilona – válaszolja, mert hát mi mást mondhatna. – Piacon voltatok?

– Voltunk. Megint jött az a jászapáti hentes.

– Hozott tepertőt?

– Hozott hát, szinte még meleg.

Sose fogják megunni, amióta szomszédok, azóta eszik a jászapáti tepertőt reggelként, fürdőruhában. A strandra nem járnak el, csak itthon hordják a fürdőruhát. Már talán fel sem ismerné őket felöltözve.

Mocorgást hall odabentről, de nem jött még elő senki. Talán mégis felébredtek, csak az ágyból nem keltek ki. Az még, hogy a fiúk így alszanak, rendben van, nyári szüneten vannak. De hogy a férje se kel emberi időben. Venkék biztosan kiröhögik őket a hátuk mögött. Folyton kiröhögik egymást az emberek, egy nagy hahotázás az egész ország, aztán mégis mindenki olyan búvalbaszott valamiért.

A moslékot is neki kellett főznie hajnalban. Na tessék, már megint ezen jár az esze. Ment bele minden, száraz kenyér, krumpli héja, ráncos zöldség, aztán kukoricadara nagy kőművesserpényővel kimérve. Úgy félt, hogy az iskolában majd kiszagolják rajta a moslék bűzét, pedig hát utána át is öltözött. A többiek is nyilván főzték otthon, és senki nem szimatolta ki a másikon. Mégis, a félelem. Szép hosszú haja volt, útközben végig a tincseit szaglászta. Biztosan azért gondol itt erre folyton, mert falun van. Egyik falu olyan, mint a másik. De hát ez sem igaz. Ez nem olyan, mint az a régi, az a régi nincs is már meg, ez meg nem is igazi falu többé. A levegő is más, a fények sem úgy esnek be az udvarra, a szagok, a hangok, az ég, össze nem lehet hasonlítani.

– Na mi van, a Venkék már reggeliznek?

A férje az, nem is hallotta, hogy kijött.

– Főztem le kávé – szól be neki.

– Tudom – feleli a férfi.

Benéz, a férje trikóban áll a nappali közepén, egy kávéscsészéből szürcsöl, borzas a haja. Hogy őszül!

– Ja, megtaláltad?

Valami morgás a válasz. Szívesen rágyújtana most. Több mint három éve leszokott már, és előtte sem dohányzott nagyon sokáig. Néha mégis úgy megkívánja, hogy legyen valami a tüdejében a levegőn kívül is. Nehéz füst, édes, keserű füst, egy kevés kátrány, csak néhány pillanatig, aztán a kifújás öröme. A férje csalódott arcát látja maga előtt, ahogy belegondol. Mihály talán még örülne is neki, hogy csalódhat benne megint valamiért. Hogy ez sem sikerült, leszokni sem tud rendszeren. Inkább nem adja meg neki ezt az örömet.

Belép a szobába, Mihály már eltűnt, talán a mosdóban van, a kávéscsészét csak úgy kint hagyta az asztalon. Soha nem bírta Misinek hívni. Amennyire meleg volt odakint a beton, a linóleummal borított nappali olyan hidegnek tűnik. Lábujjhegyen tipeg el a kanapéig, mellette hagyta a papucsát. Valami reggelit kellene csinálni, a fiúk rögtön enni kérnek, ahogy felkelnek. Akár a farkaskölykök, folyton csak a kaját követelik. Esznek, aztán eltűnnek, olyankor már hozzájuk sem szabad szólni. De amíg éhesek, itt nyafognak körülötte. Kinyitja a hűtőt, nincs benne sok minden, muszáj lesz délután boltba menni. Tojást vesz elő, tegnapelőtti kenyeret, olajat. Akkor bundáskenyér lesz, azt úgyis nagyon szeretik. Igaz, megüli tőle az olajszag az egész házat, de majd kiszellőztet.

Nyílik a fürdőszoba ajtaja, Mihály jelenik meg, a haja szépen lefésülve, mint ha a bajsza is igazított volna. Érezni a szappan illatát, megmosakodott, de ugyanaz a trikó van rajta. Érdekes, hogy a bajsza nem őszül még, a halántéka már egész fehér, a bajsza tiszta fekete.

– Bundáskenyeret csinálsz?

– Azt, jó lesz?

– Jó. Horgászni megyünk a fiúkkal.

Erre nem mond semmit, minek? Ez a horgászat is olyan, hogy mesélik, mint ha rá tartozna, de sose hívják. Minek is hívnák, persze, úgyse menne. De nem is hívják. Bólint egyet, vagy csak dűnnyög egy ühümöt, el van rendezve. A férje odalép a fiúk ajtajához, bedörömböl. Ökölrel veri az ajtót, de mosolyog közben.

– Lusta dögök, kifelé! Nyugdójba mennek a pontyok, mire felkeltek!

Zaj hallatszik bentről, nyikorgó ágykeret, függönykarikák kocogása a karnison, elnyújtott ásítás.

– Jövünk már! – kiabál az egyik, aztán röhögnek.

A tojásokat egy régi, lepattant szelű tányérba üti, ezt használja keverőtálnak. Meghinti egy kevés borssal, sóval, önt hozzá egy korty tejet, aztán egy villával nekiáll felverni. Nem kell, hogy habos legyen, de muszáj alaposan elkeverni. A villa kopogását a teli tányér falán mindig is szerette. A serpenyőbe öntött olaj pattan egyet-egyet. Az első szelet belemerül a felkavart tojásba, a halványsárga anyag szétárad a kenyér pórusaiban. Megfordítja, megnyomogatja kicsit a villa fonákjával, mint a szivacs, olyan.

– Mít eszünk?

Egy borzas fej bukkan fel az ajtórésben. A kisebbik jön ki először, kiscigányában, pizsamának használt kinyúlt pólóban. Nézi a konyhapultot, egy újabb szelet kenyér mártózik meg a tojásban. Nyami, azt mondja, aztán közelebb lép és átöleli hátulról az anyja derekát.

– Bundáskenyér?

A nagyobbik is előkerül, az is kiscigányában, pólóban. Észreveszi odakint az apját a fészker előtt, inkább arrafelé indul el.

– Kint eszünk? – kérdi a kisebbik, és lazít az ölelésen.

– Túl meleg van, együnk inkább bent.

– De Venkék is kint esznek.

– Nekik árnyékol a nagy fa.

A gyerek csalódottan megy arrébb, rájön, hogy a bátyja már nincs ott, elkezd keresni.

A tálaló tányéron már ott sorakoznak a bundáskenyerek, forrón, mint a nap. Még meg kell teríteni, persze a fiúk eltűntek. Elővesz négy alátétet, négy tányért, poharakat, szalvétát hajtogat, az ablakon át kinéz a többiekre. Egy pecabottal bíbelődnek, feltekerik az orsót, aztán leeresztik, majd ismét fel. Biztos van valami értelme. Mihály mutogat nekik, mintha ő olyan nagy szakértő lenne. Mielőtt ezt a házat megvették, soha nem beszélt a horgászatról. Azt is csak utólag mesélte, hogy gyerekkorában eljárt valami bányatóra. Most meg már ő a környék főpecása. Jellemző egyébként. Olyan felszerelést vásárolt össze, hogy Venk csak a szakállát húzogatta ámultan, mikor megmutatta neki.

Az asszony megkopogtatja az ablakot, a fiúk fölkapják a fejüket és már szaladnak is befelé. Mihály bosszúsán tekergeti még egy darabig a zsinórt, biztosan összegabalyodott valahol.

Amikor kinézte ezt a házat a férje, azzal érvelt, hogy mindig is tóparti nyaralót szeretett volna. Mondjuk a tópart kicsit lejjebb van azért, de végül is értette, miről beszél a másik. Elhozta magával, hogy megmutassa neki, akkor derült ki, hogy ő már többször is megnézte korábban. Mikor volt ideje rá? Hát, nem volt valami szép. A palatető lyukas volt, a vakolat koszos, odabent meg mint valami nyomortanya. A gázrezsós is úgy volt itthagytva, ráégett ételmaradékkal együtt. Próbált hozzá jó arcot vágni, de ő csak a rengeteg munkát látta benne. Gondolj bele, mondta a férje folyton, gondolj bele, milyen lehet. Próbált belegondolni, nem nagyon ment. Hogy bírtak így élni, akik előttük laktak itt? Az ingatlanos nem árulta el, miféle emberek voltak. Akkoriban kezdtek gazdát cserélni a házak. A parasztportákat kettévágták vagy háromba is néha. Nyaralónak nem kell akkora udvar. A tóparthoz közelebbi rész addigra már beépült, a falu felső vége is hirtelen értékessé vált. Befektetésnek is jó lesz, ezt duruzsolta a férje a hazafelé úton. Nem tudtam, hogy befektetést keresünk, válaszolta neki. Az meg persze megsértődött. Hát most már talán csak megengedhet magának egy ilyen kis házat, eleget dolgozott érte. Nem állt le vele vitázni. Hazaértek, Mihály még mindig duzzogva vissza is telefonált rögtön, hogy kell nekik.

A fiúk imádták az első pillanattól fogva, hogyne imádták volna. A tópart nekik olyan volt, mint egy dzsungel. Minden nyáron vissza is vadultak kicsit, aztán ősztől lehetett megint illedelmességre nevelni őket. Nem is akartak soha más helyre menni attól fogva, hogy ez meglett. Az osztálytársaik már elkezdtek utazgatni, kirándultak Olaszba, Németbe, volt, aki Spanyolban is járt már. Ezek meg folyton csak a tóhoz akartak menni. Hát akkor ő ezt a kertet fogja nézni, nem a tengert, végül is bele tudott nyugodni. Más választása nem volt. Lassanként újíttak fel mindent, nem úgy ment még akkor, hogy valami vállalkozó csinálta volna meg az egészet. Először ácsokat kellett szerezni, hogy a gerendák ne ázzanak tovább. Mihály hozott egy csapat cigányt. A nagybajuszú főnök odalentről dirigált, fönt meg a fiatalok félpucéron futkostak a tetőn. Attól félt, hogy majd valamelyik leesik, de ügyesek voltak azok. Dobálták lefele a rossz palát, még kesztyűt se húztak. Csak úgy szállt az azbesztes por, persze akkor ez még senkit nem érdekelt. Szépek voltak amúgy ezek a fiúk. Csak úgy feszült az izmuk, és olyan barna volt a bőrük, szinte négernek tűntek. Egyszer Mihálynak el kellett mennie, róla meg biztosan megfélemedtek, pedig csak a boltba ugrott ki. Ahogy jött be a kertbe a szatyrokkal, látta, kint áll két cigányfiú a tető peremén és a marokra fogott nagy farkukkal onnan pisálnak lefelé. Oda se mert nézni, de végül is csak odanézett.

A gyerekeknek málnaszörpöt készít a reggelihez, szódával. Ereszt a szifon nyaka, pedig nemrég raktak bele új tömítést. Sziszeg, mint valami kígyó. Már új korában is eresztett, úgy látszik, ez ilyen, mindig is eresztetni fog. Ezt is meg lehet szokni. Rohannak be a fiúk, a nagyobb csípővel félrelöki a kicsit az ajtó előtt, az próbál visszalökni, de addigra a másik már rég bent van. Elég ügyetlen szegény. Ha az embernek két fia van, inkább békefenntartónak kell lennie, mint anyának. Folyton hadakoznak, észre se veszik, de állandóan küzdenek.

Ez a természet rendje, Mihály folyton ezzel jön, mintha még mindig állatok lennének.

– Kezet mosni! – kiált rájuk.

– Ne már!

– De már.

Úgy dörzsölik a tenyerüket a víz alatt, mintha büntetésből kéne.

Mihály is jön befelé, egy újság van a hóna alatt. Tegnap, de ez mindegy. Venkéknek jár, azok adják át, ha már kiolvasták. A fiúk kirontanak a mosdóból. Hogy lehet folyton száguldozni?

– Na!

Ha az apjuk kiabál rájuk, arra valamelyest lelassítanak.

Kikapnak egy-egy kenyeret, és széttépik. Úgy szeretik enni, hogy előbb a puha résszel végezzenek, utána külön elrágcsálják a héját is.

– Van valami érdekes benne?

A férfi kinéz az újság fölött.

– Csak a szokásos.

Mindig ezt mondja, pedig biztos mondhatna mást is. Nem akar beszélgetni. Úgy reggelizik, hogy az újságot tartja maga előtt, mint egy függönyt. Jobb nem hozzászólni. Ha végez, úgylis ott hagyja majd az asztalon, és akkor ő is el tudja olvasni.

– Egyetek zöldséget is – szól rá a fiúkra. Csak piszkálgatják az uborkaszeleteket, mintha undorodnának tőle. – Eldöntöttétek már, hova mentek?

– A Kis-Tiszára – dűnnyögi a nagyobb tele szájjal.

– Találtunk a múltkor egy mellékágot – teszi hozzá a kicsi –, azt akarjuk ki-próbálni.

– Miért, mi van ott? – néz rájuk kíváncsian.

– Ezt akarjuk kideríteni mi is – feleli a nagyobb félvállról.

– Hát akkor egyetek még, hogy legyen erőtök.

Ha bárki is megkérdezte volna húsz évvel ezelőtt, hogyan képzei az életét, biztosan nem jutottak volna eszébe az ilyen reggelek. Pedig gondolhatott volna rá már akkor is, hogy ez lesz. Minden a helyén van, néz körbe. Minden épp oda kerül végül, ahova való. Az anyja már csitri korában kinézte neki az egyik szomszéd fiút. Antalnak hívták, egyébként helyes gyerek volt. A nővére úgy szólította, Antus, ez tetszett neki. Csak hát sose akart volna paraszthoz hozzámenni, az Antust meg nem érdekelte más, csak a gazdaság. Mindegy is, mire gimnazista lett, már az anyja is beletörődött, hogy neki más elképzelései vannak. Soha nem tudott ezeknek örülni a mama, és ebből nem is csinált titkot, de akadályozni sem akarta már. Mindennap kora reggel be a busszal, aztán vissza délután. Mindenki azt hitte, hogy nehéz lesz neki a sok utazás, pedig azt szerette a legjobban. Télen még sötét volt, amikor kigyalogolt a megállóba, és sötét, amikor visszaért. Fél évig szinte csak sötétben látta a falut, de elég is volt annyi belőle. Ha túl hamar ért ki, behúzódott a bádogból eszkábált megálló sarkába, és dudorászva énekelt. Amikor énekelt, kevésbé fázott. És kevésbé félt egyedül. Később már akkor is énekelt, ha nem egyedül volt. Talán akadt olyan is, aki bolondnak tartotta emiatt. Olyan könnyű valakit bolondnak tartani. De végül is elég jól tanult, szóval nézhettek akárminek. A nagy Ikarusz, ha megjött, úgy fújtatott, mint egy fáradt ál-

lat. A sofőr mindig kedvesen köszönt neki, és ha egyszer-egyszer nem állt ott a megállóban, másnap mindig megkérdezte, minden rendben van-e. Nem lehetett mást mondani, csak hogy igen.

– Van még kávé? – A törlőrongyba dörzsölgeti Mihály a bajuszát, úgy néz rá.

– Kell lennie – feleli –, nagy adagot főztem.

Már a sportrovatnál jár, akkor hamarosan végezni fog.

Ránéz a fiúkra, elfeleznek egy szeletet. Ritka összhang. Két oldalról tépik a kenyeret, tiszta olaj a kezük.

– Ne idéetlenkedjete már, van kés is a világon.

Persze mire kimondja, cafatokban hullik az asztalra a kenyér.

Az jut eszébe, délután kimegy ő is a strandra. A fiúk hazajönnek megebédelni, nem délben, persze, ahhoz korábban kéne kelni, de mondjuk kettőkor. Mihály utána mindig ledől, a gyerekek meg mennek is vissza a partra egyből. Ha a bevásárlást elintézte, és még nem nagyon fáradt, tényleg kimegy egy kicsit. Öt-kor már nem tűz úgy a nap. Tavaly is egyedül járt ki, és milyen jó volt. Mondjuk az elején feszengett kicsit. Nem szokás egyedül járni, de aztán megszokta ezt is, mint az éneklést a busz megállóban. Ha megnézik, annyi baj legyen. Mondjuk nem is őt nézték. Sokszor eszébe jut, volt itt egy német család. Hogyan keveredtek vajon ide? Talán Szoboszról ugrottak ki. Mindenesetre itt voltak pár napig. És amikor a gyerekeik játszottak az apjukkal a vízben, az asszony úgy napozott, hogy levette a melltartóját is. Hogy bámulták a férfiak. Olyan nagy, kerek holdudvara volt az asszony mellbimbójának, még ő is megnézte magának.

Oldalra sandít a férjére, és egy elszabadult tincset simít vissza a füle mögé. A férfi továbbra is az újságot bújja, azt se veszi észre, hogy az asszony arcán enyhe pír fut át.

Mit szólnának az emberek, ha egyszer ő is levénné a bikinifelsőjét, jut eszébe. Hogy sugdolóznának utána a háta mögött, már csak ezért megérné. Le is néz egy másodpercre, a bő szabású lenfelső nyakkivágásán át a mellkasára pillant. Fügőleges, sekély ráncok futnak egymás mellett a vakítóan fehér bőrbe ágyazva. Néhány apró anyajegy, talán inkább már szeplő tarkállik a mellei közötti síkon. Lejjebb a két enerváltan csüngő bőrtömlő. Nem zavaróan nagyok, nem is kínoosan laposak, valamiképp céltalanok csupán. Vajon megnézné őket valaki, biztos akadna még olyan. Fiatal lány korában egészen deszka volt, mégse kesergett miatta különösebben. Talán nem számított még, talán akkoriban nem is volt olyan jelentősége. Valahogy mindenki vékonyabb volt. Legalábbis úgy emlékszik, fiúk, lányok, egyszerél bél az összes. Csak az öregasszonyok gömbölyödtek ki, mint a cipó. Aztán eltelt pár év, és hirtelen lett melle. Maga is meglepődött kicsit, de örült is neki persze. A fiúk onnantól folyton megbámulták. Elég egyszerűen működik ez a dolog. Amikor szórakozni mentek, melltartót se vett, tánc közben jólesett, ahogy a póló anyagához dörzsölődtek összeugrott mellbimbói. Ha leállt egy fiúval csókolózni, az rögtön elkezdett ügyetlenül matatni rajta. Inkább engedte sokszor, ha már ennyire nem bírnak várni. És tényleg nem bírtak. Amikor Mihállal csókolózott először, tetszett neki, hogy ő nem markolt rá egyből a mellére. Azt persze észrevette, hogy néha rápillant a kihívóan dudorodó pólóra, mégis megállta, hogy odanyúljon. Egyből érezte, hogy ez most valami komolyabb dolog. Ilyenek is számítottak, ezen is mennyi minden múltott.

- Kéred? – Az újságot nyújtja felé Mihály.
- Kösz – ahogy átveszi tőle, a férfi egyből feláll a székből.
- Megyek, összepakolom a holmit.
- Mindjárt rakok be valami kaját nektek.

A fiúk az utolsó cafatokot csipegetik, aztán még tele szájjal ők is felpattannak hirtelen. Az, hogy az apjuk felállt, mintha jelzés lett volna, nekik is menni kell. Úgy hagyják ott az asztalt, mint akiknek semmi közük hozzá. Az asszony még mielőtt kinyitotta volna, félreteszi az újságot, és elkezdti összeszedni a tányérokat. Két szelet bundáskenyér megmaradt, nem szívesen dobja ki őket. Körülnéz, elővesz egy kisebb műanyag tányéért, és átteszi rá a szeleteket. Végül úgyis a kukában végzik majd, nincs az az isten, hogy a fiúk kihúlt bundáskenyérre fanyalodjanak. Ő sem fogja már megenni, de idővel kidobni sem lesz olyan rossz érzés. Ételt nem dobunk ki, ő még ezt tanulta, de hát mit kezdene vele. Nincsenek már állatok, amiknek odaadhatná.

A műanyag alátétekről a tenyerébe söpri a morzsát, aztán a kukába szórja. A meghagyott málnaszörpöt a mosogatóba önti. Benedvesít egy rongyot, a leszedett asztalt azzal törli át. Utána odaáll a csaphoz, és kezébe veszi a sárga műanyag szivacsot. Nem nyitja még meg a vizet, a fiúk valamin összevesztek odakint, őket hallgatja. Mihály nem szól rájuk, van egy ilyen szokása, hogy hagyja őket veszekedni. Kell az is nekik, ezt szokta mondogatni, álljanak csak ki magukért. Valami horgászfelszerelésen megy a kiabálás, hogy melyik bot kihez kerüljön. Ő már biztosan közbeavatkozott volna, kinéz az ablakon, Mihály még mindig egy tekercs damillal bajlódik elmerülten.

Talán az a különbség, hogy neki nem volt testvére, Mihálynak meg van egy öccse. Ha a fiúk közti harcról beszélnek, a végén mindig oda lyukadnak ki, hogy ő ezt nem tudhatja, mert egyke. Nem is az, hogy egyke volt, hanem egyke. Mindörökké. Sokszor eszébe jutott régen, hogy megkérdezi a szüleit, miért nem akartak több gyereket, vagy ha akartak, miért nem sikerült. De akkoriban még az ember nem kérdezhetett csak úgy bármit a felnőttektől. A mai gyerekek ezt már nem is igen értik. Olyan ez, mint a magázás, nem tegezte le az ember a saját apját meg anyját. Tessék ideadni a sót, anyuka. Elmehtek a moziba, apuka, kérem? Valahogy így. Nem az, hogy anya, passzold már ide a kecsöpöt. Nem mintha bármit is számított volna az egész, így visszanezve, de akkor is. Összeszorítja a szivacsot, egy csepp víz még bujkált benne az előző mosogatás óta, most végigördül a csuklóján. Nem volt azért rossz egyedül lenni mindig, de ha ketten lettek volna, vagy netalán hárman, lehet, hogy a buszra várva se kellett volna annyit énekelni. A kíváncsiság tovább tart, mint az ember. Miért nem akartak több gyereket? Amíg éltek, nem merete megkérdezni, amióta meghaltak, nincs kitől. Ez sem egy bonyolult dolog. Apuka szép, szikár férfi volt, és valahogy olyan hűvös, mintha nem is meleg vér keringett volna az ereiben, hanem esővíz. Anyuka bezzeg olyan volt, mint egy nagy párna, folyton csak ölelgette volna az ember. Egymással se sokat beszéltek, apukának folyton volt valami dolga, és olyankor nem lehetett zavarni. Tulajdonképpen soha nem lehetett zavarni. Egy gyerek meg mindig zavar.

Bejön a kisebb kisírt szemmel, nagyon próbálja tartani magát, de szinte remeg az idegességétől.

– Na, mi van?

– Semmi.

Szipog, csak azért sem fújja ki az orrát, mintha ez a vizenyős szipogás a sírás fiúsabb változata volna. Bemegy a szobájukba a gyerek, nyikorog a szekrényajtó, odakint csend van. Egy kisebb, műanyag lavórba hideg vizet enged az öblítéshez, kiteszi a mosogató mellé, aztán meleg folyóvízben elkezd a tányérokat súrolni. Megint kinéz az ablakon, Mihály a kis kerti hokedlin ülve magyaráz valamit a nagyobbnak. A fiú egy apró fémdarabot tart az ujjai között, egy horog lehet alighanem, az apja meg a damilt hurkolja rá, és közben egyfolytában beszél. Nem hallani, amit mond, de a bajsza rezgésén látni, hogy nagyon koncentrálnak. Elvigyorodnak, úgy tűnik, sikerült, most Mihály fog meg egy horgot, és a fiú hurkol. Beharapja az ajkát, ő némán, precízen dolgozik.

Egy árnyék jelenik meg a szeme sarkában, arra fordul, a kisebbik az, oldalzsebes rövidnadrágot vett fel, meg egy csíkos pólót. Elzárja a vizet, a gyerek még mindig szipog.

– Tegnap azt mondta apa, lehet ma nálam a Silstar.

– És?

– Most meg nem engedi.

– Mi az a Silstar?

Nem válaszol, visszasomfordál a többiekhez. Az asszony ismét mosogatni kezd, de közben tovább néz az udvar felé. Mihály a kicsinek mutogatja, hogy mit sikerült a bátyjával összerakniuk. A nagyobbik leteszi a botot a kezéből, és elindul befelé. Mihály egy kisebb botot nyújt a másiknak, az kedvetlenül kézbe veszi, aztán jöhet megint a kötözgetés. Közben a nagy betrappol a szobába és öltözködni kezd. A kicsi tartja a horgot a kezében, Mihály hurkolja a damilt és magyaráz, utána cserélnek. Halkan csobog a víz a mozdulatlan kézfejére. A kicsinek nem sikerül valamit megcsinálni, az apja idegesen dirigál neki. A gyerek összehúzza a vállát, megint próbálkozik, de nem megy. Mihály elveszi tőle a damilt, visszaadja neki a horgot, újra megmutatja, aztán megint cserélnek. Mi lehet ilyen fontos? Elfolyik a víz, nem foglalkozik vele. A kicsi megint hurkol, valami még mindig nem stimmel. Az apja előrehajol és az ujjával mutatja, hogyan kéne mennie a zsinórnak. Hosszú, vékony ujjai vannak, mint egy zongoristának. Tetszetek neki ezek a vékony ujjak mindig is. Az ő apjának vastag, göcsörtös ujjai voltak. Amikor legelőször megfogta a kezét Mihály, érezte, hogy másféle világból jött. Nem úgy, nyilván, mint egy herceg a fehér lovon, ezt hiába is kereste volna benne, inkább nem is kereste, egyszerűen csak érezte a tenyerén, hogy nem oda fogja visszavinni, ahonnan eljött. Mihály apja is már nadrágos ember volt, akkoriban így nevezték az értelmiségieket. Micsoda hülye kifejezés, de igaz, az ő apja csizmát hordott meg bricseszt. Nem is telt el sok idő, de kit érdekel ma már? Most mindenki rövidnadrágban mászkál, Venk meg fürdőgyatyában.

Úgy látszik, csak sikerült megkötni azt a damilt. A kicsi diadalittasan forgatja maga előtt a horgot, Mihály a homlokát törölgeti.

– Nem láttad a galléros pólómat valahol?

A nagyobb jön ki félpucéran a szobából. Tarka bermuda van rajta, a lábán meg fehér frottírozokni. Kezd izmosodni, férfiasodni lassan. Ez már nem az a

puha gyerekest, amit úgy szeretett szorongatni. Felkeményedett, kicsontosodott. Amúgy se hagyja már, hogy megölelje.

– A szárítón van.

Persze, ha segítené teregetni néha, tudná magától is, de nem szól utána.

Még a poharak hátra vannak, a habos szivaccsal alaposan végigdörzsöli őket. Utoljára Mihály is bejön, rá se néz, mintha ott se lenne. Talán a házimunka teszi. Miközben mosogat, láthatatlanná válik, gondolja, és keserűn elmosolyodik. Elzárja a vizet, a konyhapultra terített törlőre kiteszi sorban a poharakat. Egy másikkal a kezét törli. Odakint felbukkan a nagyobbik, egy dobozba pakolja az apróbb alkatrészeket. Súlyok, horgok, műcsalik, az isten tudja még mi van benne. A felét se használják sose, de hát ez már csak így működik. A kicsi lépdél a nagy nyomában, próbál ő is úgy tenni, mint aki nagyon fontos dolgot csinál éppen. Egy összecuskható szákkal bíbelődik.

Néhányszor őt is elvitte Mihály csónakázni a tóra. Eleinte érdekes is volt, nem gondolta volna, hogy ilyen sokféle lehet egyetlen víztározó. Más volt az élő folyó, más a nyílt tó, más az elárasztott erdő, a vízililiom-szigetek, a kormorán-tanyák környéke, a belső csatornák. A csónakmotor monoton bűgása sem zavarta, és jólesett a ladik oldalán kotyogó hűvös vízbe lógatni a lábát menet közben. Nem nagyon lehetett beszélgetni, Mihály hátul fogta a motor nyelét, ő meg a ladik elejében üldögélt. Azért így is jó volt. Arról, hogy csónakot is vesznek, ugyancsak utólag értesült. Egyszer azt mondta neki a férje, jöjjön vele, van egy meglepetése. Már gyanakvó volt, ha meglepetések kerültek szóba. A ház is meglepetés volt, kicsivel előbb az új kocsi is, meglepetés volt, hogy Mihály otthagyja az iskolát, és polgármester-helyettesnek jelölteti magát. Milyen meglepetés jöhet még, gondolta akkor, a félig kész nappaliban egy karosszékekben ülve. Kocsiba szálltak és lementek a kikötőbe. Kora tavasz volt még, nem ilyen forró nyár, mint most. A széldzsekijét nyakig becipzárázta, és kendőt kötött a hajába. Rögtön gondolta, miről lesz szó, igyekezett jó arcot vágni a dologhoz.

– Ezt nézd, most már oda megyünk a tavon, ahova akarunk.

Hosszúkás horgászladik ringatózott a stéghez láncolva. Szép darab volt kétségtelenül, újonnan lelakozva, az alján gumiborítással, párnázott ülődeszkákkal. Hogy ez neki meglepetés lett volna, az más kérdés. Jelenthet-e olyasmi meglepetést, amire soha nem vágyott?

– Ül be, megyünk egy kis kört – Mihály a kezét nyújtotta felé, minek ellenkezett volna.

Meglepően kényelmes volt az ülés a párnázott deszkán. A motor viszont nehezen indult. Mihály rántott egyet a zsinóron, felhörgött a szerkezet, pöffentett egyet-kettőt, de aztán elhallgatott. A férje a bajsza alatt szitkozódott, nyilván szerette volna, ha minden hibátlanul megy. A legképtelenebb helyzetekben is lámpalázás tudott lenni. Rántott még egyet, megint csak a hörgés, krákogás.

– Az isten faszát – dűnnyögte Mihály, és térdre ereszkedett az imbolygó ladik végében. Felhajtotta kissé a motort, meghúzogatótt néhány csövet, elgondolkodva tekert egyet-egyet valamelyik csavaron.

Végül is jólesett a ladikban ringatózni, nem is hiányzott neki a motor zúgása különösebben. A csónak oldalfala időnként tompa püffenéssel nekiütközött a stéghez rögzített gumiabroncsoknak. Ez a püffögés is kellemes volt. Aztán még-

is beindult a motor. Mihály rántott egyet rajta, mintha felrobbant volna a gép, jókora sötét füstpamacs szakadt ki belőle, a levegő megtelt benzinszaggal, a ladik teste pedig nyugtalanítóan reszketni kezdett. A férje diadalmas arckifejezéssel ült vissza a helyére, a víz felhabzott körülöttük. Egy ronggyal próbálta letörölni Mihály a kezére tapadt olajat, mindhiába. Egész nap ott volt a kézfejen aztán a sötét folt.

Nem a nyílt tározó felé indultak el, hanem a másik irányba, a Kis-Tisza zárt öblébe. A nádasok úgy hullámoztak a szélben, mintha maguk is valami folyékony anyagból készültek volna. A víz felszínét apró fodrok szántották végig sűrűn, kellemetlenül pattogott rajtuk a ladik. Mihály, talán, hogy az indítás körüli fiaskót feledtesse, a kelleténél gyorsabban ment a csónakkal. Bár az is lehet, hogy egyszerűen csak így esett jól neki. Az asszony összehúzva tartotta a nyaka előtt a kendő két szarát, másik kezével görcsösen kapaszkodott az ülődeszka aljába.

– Apa küldött, hogy ebbe tedd bele a kaját – a kisebbik egy kopott, kék hátizsákot nyújt felé.

– Jól van, mindjárt megcsinálom. Vízetek van?

– Azt majd én töltök a kulacsokba.

A hátizsákot az egyik étkezőszek támlájára akasztja, és zsemléket vesz elő. Egy elég lesz mindenkinek, kora délután úgyis hazajönnek ebédelni. Margarinnal keni meg a kettévágott cipókat, aztán párizsit, lapkasajtot fektet rájuk. A sajt csomagolása felidegesíti, folyton elszakadnak a szeletek is, ahogy a műanyag burkot lehúzza róluk. A kicsi közben megint eltűnt, odakint sem látja, a nagy a fészerben pakolászik valamit, Mihály meg Venkkel beszélget a kerítésen át. Nem lehet hallani, mit mond, de egyébként is úgy tűnik, inkább Venk beszél. Bizonyára megint valami nagy ívű megfejtést ad elő a világ egyik megoldhatatlannak tűnő problémájáról. Valamit, ami eddig senkinek nem jutott eszébe, de neki most, a kék gatyájában ülve a nyaraló kertjében kipattant a fejéből végre. Annyira ráér ez a Venk, hogy már a fél világ minden gondjára talált megoldást. Sőt, nem is csak egy megoldást, hanem újabbat és újabbat, minden egyes nyári dél előtt. Hülye szegény, de közben meg mégsem egészen az. Kissé agyára ment, hogy megszűnt a tervezővállalat, amelyiknél dolgozott. Ezzel sincs egyedül per sze, a fél üdülőtelep ilyen nagyobb dolgokra hivatott, de félrecsúszott zsenikkel van tele. Nem tudnak magukkal mit kezdeni. A nőknek legalább ott van a család, de ezeknek semmi sincs. Söhajt egyet, aztán összepréseli a zsemléket, hogy beleférjenek a nejlonzacskóba.

Az udvaron közben megjelenik a nagyobbik fiú, egy kerek edényt tart a kezében, a kisebb is odalép mellé. Kinyitják az edényt, a kicsi fanyalogva befogja az orrát, a nagy a hasára szorított ököllel nevet. Van egy régi, rozszant kis hűtő a fészerben, abból vette ki a fiú a csontkukacos edényt. Régebben megpróbálkoztak vele, hogy a benti hűtőben tárolják a csalinak szánt férgeket, de végül sikerült erről lenevelnie őket. Akkor szerzett Mihály egy kis hűtőt a fészerbe. Nincs is benne más, néhány doboz féreg, meg egy pár üveg sör és kóla. Azt nem is hajlandó kitararítani. A fiúk csinálják meg nagy ritkán, ha Mihály rájuk parancsol.

A zsemlék mellé becsúztat még egy-egy almát is a hátizsákba, meg egy külön zacskóban egy fél marék kekszet. Ezzel biztosan kihúzzák ebédig, ha egyáltalán lesz érkezésük enni. Annyira el tudják magukat foglalni néha, érintetlenül

hozzák vissza a tízórait. Már nem is veszekszik velük emiatt. Ha esznek, esznek, ha nem, legalább az ebéddel nem kell majd noszogatni őket. Nem mintha mostanában egyébként is nagyon kéne. Csakhogy hiába esznek rendesen, mégis úgy néznek ki, mintha éheztenék itthon őket. Egyszer a tanítónő meg is jegyezte neki óvatosan a kisebbről, hogy nem ártana, ha egy kicsit felszedne. De hát ő mit tud csinálni? Ezek ilyenek, majd megerősödnek, a nagyobb már el is kezdett vastagodni. Ráadásul az apjuk is pont ilyen volt. Amikor egy főiskolai ünnepségen először meglátta Mihályt, rögtön megtetszett neki az a csinos, magas fiú. Mihály harmadéves volt, és már-már bosszantóan magabiztos, ő meg első, és minden idegen volt még neki. Aztán hamar rájött, hogy nem is annyira magas a fiú, csak azért tűnik annak, mert olyan sovány. Most már persze van egy kis hasa, meg a válla is megereszkedett enyhén, de azért a korosztályához képest még mindig a slankabbak közé tartozik. A polgármester Béla mellett néha már szinte komikusnak is tűnik a gondterhelt, beesett arcával. Mint Stan és Pan, jutott eszébe egyszer, de nem merte a férjének mondani, aztán kiderült, hogy az ellenlábasaik már rég így gúnyolják őket. A töpszli polgármesternek olyan sörhasa van, hogy ikerterhesnek is elmenne simán. Lesz ezen még viccelődés az ősszel, ha elkezdődik a kampány.

Mi van még, néz körül, mást nem akart berakni a zsákba. Leteszi a konyhaajtóba, ha előkerülne a kicsi, ott könnyen megtalálja majd. Most a nagyobb lép be mellé.

- Anyu, figyelj csak.
- Mondjad.
- Este elmennék találkozni a srácokkal.
- Milyen srácokkal?
- A Csabival meg a tesójával.
- És?

– Hát, szóval az öcsi folyton velem akar jönni, de én most szeretnék egyedül menni.

Ahogy ezt mondja, pont olyan a tekintete, mint az apjának. Bizonytalan, de szigorú, gyanakvó és támadásra kész. Megérti egyébként, nagyobb testvérnek sem mindig könnyű lenni. Igaz, mostanában mintha különösen nehezen viselné a kisebb jelenlétét. Érdekes, hogy a testvéri viszonyban is hullámokban jön a változás. Volt olyan is, amikor egészen összenőttek, aztán a nagyobb egyszer csak váltott, és a kicsi megint le volt maradva. Nem is értette szegény, hogy mi történt, mintha ő csinált volna rosszul valamit. Tavaly nyáron például még sokkal jobban elvoltak egymás mellett, idén a nagy már folyton a saját barátai-val akar bandázni. A kicsi ettől persze kirekesztve érzi magát és folyton megsértődik.

- Jól van, majd beszélek vele – mondja végül.

A nagy elégedetten távozik, talán ettől az ígérettől megnyugszik majd, és nem fogja egész délelőtt az öccsét szekálni. Ha ilyen egyszerűen mennének a dolgok. Kinyitja a konyhaszekrényt, leguggol elé. Nem sok minden van a zöldséges rekeszben, talán egy krumplileves még kijön belőle. Akkor ez lesz az ebéd, krumplileves meg mondjuk túrós csusza. Ha hoznak halat, az jó lesz majd vacsorára. Feltéve, hogy nem ilyen féltényérnyi durbincsokat fognak megint. Legutóbb

is hazahoztak vagy tízet, de minek? Megtöltöttek egy pár régi vödört a kertben, abban úsztatták őket, aztán egyszer csak ráuntak, és otthagyták az egészet. Neki kellett kihalászatgatnia szerencsétleneket. A fele már döglött volt. Nem tudott mit csinálni, egy reklámszatyorba szedte mindet, azt is, amelyik még élt, aztán bedobta a kerti kukába. Egy óra múlva is hallotta még, ahogy a szatyorban csapdosott valamelyik. Vagy csak képzelte? Akkor szólt a fiúknak, hogy ilyeneket többet ne hozzanak. Lehet, hogy meg se hallották.

Tényleg muszáj lesz délután boltba menni. Vihetné a kocsit is, de inkább biciklizik majd. Nincs messze a bolt, felesleges lenne autóba szállni miatta. A gyékénykosarat, amit tavaly vett az egyik házaló cigánytól, gumipókkal rákötöti a csomagtartóra, abba minden belefér, ami kell. Mihály utálja a házalókat, de őt nem zavarja, ha becsöngetnek. Nekik is meg kell élni valahogy. Sok vizet nem zavarnak. Fejben máris elkezd bevásárlólistát írni, aztán mégis abbahagyja. Ráér még délutánig. Amúgy elég nehéz megállni, folyton ez zakatol a fejében. Tej, kenyér, olaj, paprika, felvágott, sajt. Mint amikor egy dallam nem megy ki az ember füléből. Bár az még mindig jobb, mint a bevásárlólista. Lehunyja a szemét és megpróbál egy dalt dúdolni magában. Nem jut eszébe semmi. Mi is volt az, ami úgy tetszett neki? Összeszorítja a száját. Így sem megy.

– Te meg mit csinálsz?

Kinyitja a szemét, Mihály néz rá vigyorogva.

– Van egy dal, de nem jut eszembe.

– Aha.

Iszonyú bugyuta szövege van, mégsem ugrik be neki. Valami lány van benne, meg virágszedés, szerelem. Bassza meg. Arra mindenestre jó volt, hogy már nem a vásárolnivalók idegesítik. Most már ez idegesíti.

– Mi a helyzet? – néz a férjére, ő is vigyorog már. – Megoldotta Venk az arab-izraeli konfliktust?

– Most az ózonlyukról beszélt.

– Jézusom. Mit mondott?

– Ne akard, hogy felidézsem.

– Végünk van?

– Nem, éppen ellenkezőleg. Azt mondja, nem kell beszarni.

Venk monológjaiban az az érdekes, hogy úgy megy az ember agyára velük, hogy közben azért szórakoztató is. Ez a nagy szerencséje, máskülönben nem is állnának szóba vele, így viszont nyugodtan beszélhet. Ha valami világvárosban laknának, könnyen lehet, hogy hordószónok lenne. Itt amolyan kerítésszónok csupán, de nem tűnik ettől nagyon boldogtalannak. Tulajdonképpen, azzal együtt, hogy kicsit bolond, Venk az egyik legkiegyensúlyozottabb figura a környéken.

– Figyelj csak – Mihály arca hirtelen elkomolyodik. – Este haza kellene mennem.

– Ma este?

– Igen. A Béla szervezett egy találkozót. Fontos, hogy ott legyek.

Most erre mit lehet mondani? Az efféle nagyon fontos találkozók az utóbbi időben egyre gyakoribbá váltak. Volt elképzelése az asszonynak, hogy mi folyhat ezeken, pedig őt sosem vitte magával Mihály. Nem vihette, a többi férfi se vitte a feleségét. Isznak, kártyáznak, járattják a szájukat megállás nélkül, és úgy

tesznek, mintha ezzel menne előrébb a világ. Bár ki tudja, lehet, hogy igazuk is van. Éppen azért megy úgy minden, ahogy, mert így megy. De hát ő hogy szóljon bele? Mondja azt Mihálynak, hogy nem mehet? Inkább megpróbál jó arcot vágni hozzá. A legutóbb is, amikor azzal állt elő a férje, hogy a Béla vadászni hívta. Vadászni? Nézett rá értetlenül, képtelen volt Mihályt fegyverrel a kezében elképzetni. Még egy dolog, amit meg kell szokni ezek szerint.

– És mikor jössz vissza?

– Holnap délután.

A fiúk odakint már a kocsiba pakolnak. Eszébe jut, hogy a naptejet nem tette be a hátizsákba. Mondjuk, ha beteszi, akkor is mindig elfelejtik bekenni magukat. Kint a vízen nincs árnyék, folyton leégnek, nem érdekli őket. Olyan világos a bőrük, le se tudnak rendesen barnulni. Cafatos darabokban hámlik a válluk. Azért csak beteszi, gondolja, de eltűnt a hátizsák. A kicsi biztosan kivitte, amikor nem figyelt oda. Kinyitja a konyhaablakot és odakiált neki. Unott arccal indul befelé a gyerek. Legalább sapka van rajtuk, azért is mennyit kellett rimázkodnia. Amióta vettek két baseballsapkát a piacon, legalább ezen nem megy a vita. Mihály a régi horgászkalapját vette fel, annak meg csupa folt már a karimája, de valamiért ragaszkodik hozzá. Azt mondja, szerencsét hoz. Hát, ki miben bízik.

Jól eltötmörögnek mindennel. A fiúk teljesen elfeledkeznek a nyári szünetben az időről. Nem is csoda, végtelenül hosszúak a nappalok, éles a fény, semmit sem veszít az erejéből, egyszer csak megszűnik, és az az éjszaka. Reggel ugyanazzal a szikrázással tér vissza. Minden folytatódik, semminek sincs vége. Egy láthatatlan tengely körül forog egyetlen, kimerevített pillanat. Csak ő érzi ezt az elviselhetetlen monotonitást, a többiek ügyet sem vetnek rá. Neki mégis légszomja van. De hogy lehet ez? Kitárja a másik ablakszárnyat is. Hiszen övé a világ minden levegője. Teleszívja a tüdejét, benntartja. Mintha valami zümmögne benne. Egy nyugtalan rovar lakik a tüdejében, képtelen felköhögni. Egy kérész, ha ki-köpné, azonnal elpusztulna.

Ki találta ki vajon, hogy a tiszavirágzás gyönyörű? Tavaly Mihály kivitte a csónakkal, borzasztó volt. Először csak néhány rovar repkedett körülöttük, de ahogy mentek előre, egyre sűrűsödtek a vergődő testek. Tele lett velük a ladik is, beleakadtak a ruhájába, a hajába, nem győzte lesepregetni őket magáról. Ott vedlettek rajta ezek a szerencsétlen férgesek. Mihály meg nem értette, mi baja van. Összeszorította az állkapcsát görcsösen, nehogy a szájába másszanak. Csikorogatta a fogát, forgatta a fejét. Még az a szerencse, hogy a fiúk nem voltak ott, hogy szégyellte volna magát előttük. Úgy kapaszkodott a csónak ülésébe, mintha attól tartana, a sok kérész egyszer csak megragadja, és a vízbe rántja. Olvasott egy cikket a *Nők Lapjában* nem sokkal előtte, abban a pillanatban egyből beugrott neki, amit a pánikrohamról írtak, valami ilyesmi lehet a valóságban. A könnye is folyni kezdett, de nem sírás volt ez, valami más. Úgy reszketett a térde, nem bírta megállítani. A napszemüveg eltakarta a szemét, de így is tudta, Mihály látja, min megy át, és mégsem viszi haza. Ne gyerekeskedj már, nézd, milyen szép. Elmondta vagy tízszer, egyre idegesebben. Undorító volt mindenestől. A kérészek, ezt magyarázta Mihály megszállottan, három évig élnek lárvaként a víz alatt, aztán kikelnek, feljönnek a felszínre, párosodnak, a hímek azonnal elpusztulnak, a nőstények még leteszik a petét, aztán nekik is végük. Pár óra az

egész. Ennél nyomasztóbb nincs is. Végtelen várakozás, aztán egyetlen baszás az élet. Már bocsánat, de mi a szép ebben? Nem vesztek össze, de napokig nem bírtak utána egymással mit kezdeni. Idén már fel sem merült, hogy meg kéne nézniük. Soha többé nem akarja látni.

– Na mi van, nem mentek?

A nagyobbik támolyog be a konyhába, nézelődik, felvesz a konyhapultról egy darab répát és csak úgy beleharap. Meg sincs pucolva.

– Mindjárt, csak apa még telefonál.

Az asszony leül az étkezőszékre, az ölébe veszi az újságot, de közben a fiát nézi. Csámcsogva rája a kemény répát. Olyan a haja, mint a sün tüskéi, fenyegetően mered minden irányba. Ha hozzáérne, talán meg is szúrná a kezét. Úgysem hagyja, hogy hozzáérjen. Azok az idők már elmúltak. Valaha mindenestől az övé volt a gyerek teste, a hibátlan bőre, a szája sarkában csillogó nyál, vidáman rezgő farpofái. Kivált belőle rég, de csak most lett idegen. Horgászni indul, de úgy befújta magát dezodorral, alig lehet levegőt kapni mellette. Biztosan csajozik is már. Vagy legalábbis álmodozik róla. Magához nyúlt már vajon? De miért jut ez eszébe? Szinte biztos. Végül is természetes. Még jó, hogy nem lányai vannak, akkor beleőrülne a gondolatba, hogy valaki hozzájuk ér. Mindig is szeretett volna egy lányt. Előbb egy lánytestvért, aztán egy kislányt. Egyik sem lett végül. Kinek panaszkodhatna emiatt? A Venkék Katicája már milyen szép nagylány. Ritkán van itt, főiskolára jár. De amikor itt van, benéz hozzá is mindig. Régen sokszor ájtott, engedte, hogy kifésülje a haját. Megtanította kalácsot sütni is. Már gyerekeknek is szép volt, pedig az Ilonáról sok mindent el lehet mondani, de hogy szép lenne, aligha. Látszik az az emberen, ha legalább régen szép volt. Ilonán az látszik inkább, hogy régen sem érdekelte nagyon, hogy néz ki. A Venk nem lenne ronda, ha véletlenül levágná azt a nagy bozótot az arcáról, alighanem kiderülne, hogy egész sármos. Persze a kék fürdőgatyta helyett valami mást is felvehetne néha. Ebben fogják eltemetni is.

– Beszélte veled?

– Kivel?

A fiú csalódottan mered rá.

– Hát az öcsivel. A délután miatt.

– Még nem. Majd, ha visszajöttetek.

– Jó. De ne felejtse el.

Úgy közli, akár egy ultimátumot.

Néha már nehezebb esik felidézni, milyen is volt megszülni őket. Észre sem veszi az ember, és elkezd távolodni mindentől. Aztán már az újszülött pislogása sem lesz más, mint egy messzi világítótorony emléke valamelyik nyaralásról. Látott már egyáltalán valódi világítótoronyt, jut eszébe. Inkább nem, mint igen. A fájdalom emlékét rögtön elnyomta az öröm, aztán idővel mégis visszaélesedett. Érdekes, hogy a lönchúsos kenyér ízére, amit a szülés után kapott, pontosabban emlékszik, mint arra, milyen volt először kézbe fogni a gyereket. Mire nagymama lesz, ha lesz, mindent elfelejt majd. Ezért szeretik az öregek folyton ugyanazokat a filmeket nézni. Egyszerre ismerős minden, mégsem emlékszik senki a végére.

Odakint egy pillanatra feltámad a szél, meglibbent egy ponyvát a kert végében. Hirtelen megemelkedik a sáros fólia, dicsőségesen rebben egyet a napsütésben, aztán csalódottan hanyatlik vissza a helyére. Mindenféle rozsdás vasak, szebb napokat látott gépek, feleslegben maradt építőanyagok lapulnak alatta. Soha nem fog eltűnni az a rakás a kertből, hiába célozgatott párszor Mihálynak arra, hogy igazán elvitethetné. Minden kertben van egy ilyen rakás errefelé. Tény, hogy az övéké messze nem a legrosszabb. Venknek nem is egy, de mindjárt legalább három rakása is van. Ilonát, úgy tűnik, nem zavarja különösebben. Vagy ha igen, nem mondja, igaz, amúgy se nagyon mond semmit, csak amit muszáj. Egyszer azért rákérdezett mégis, de a szomszédasszony csak legyintett. Ne nézegetse folyton a rakást, ezt javasolta nagy vigyorogva, akkor nem fogja zavarni. Csakhogy ő nem bírja nem nézni.

Mihály egy marmonkannát hoz elő a fészerből, a nagyobbiknál meg egy üres műanyag van. Benzint öntenek egyik kannából a másikba egy tölcséren át. Az üzemanyag nehéz szaga egyből megüli a kertet, az asszony a konyhában is érzi. A kisebbik fiú pár lépéssel arrébb, a háta mögé tett kézzel figyel, ő ebben a műveletben nem kapott szerepet. Kotyogva ömlik át a folyadék egyik edényből a másikba. A csónakmotorhoz viszik nyilván. Ahogy a fémkanna alját emeli egyre feljebb, Mihály karján megfeszülnek az izmok. Ujjatlan póló van rajta. Ez már nem az a trikó, amiben aludt, azt időközben lecserélte, de nem nagy a különbség. Szép, inas karja van végül is. Nem látszott rajta fiatalon sem, de meglepően erős volt, talán még most is az. A fiúkat úgy dobálta a levegőbe, amikor kisebbek voltak, oda sem mert nézni az asszony. Soha nem ejtette el őket, azok meg úgy kacagtak, alig kaptak levegőt. Pedig nem volt egy nagy sportember Mihály sohasem, egyszerűen csak ilyen volt az alkata. Amikor elkezdett tanítani, egy ideig mondjuk lejárt focizni a többi tanárral. Sok fiatal tanár volt akkoriban. Egyáltalán, több fiatal ember. Ez persze biztosan nem igaz önmagában, és csak azért emlékszik így az asszony, mert ők maguk fiatalok voltak. Ugyanannyi fiatalnak kell lennie ma is, nem fogyhattak el. Akárhogy is, mintha kissé megöregedett volna minden körülöttük.

Miután a tanárképzőn találkoztak, eleinte azt hitte, Mihály észre sem veszi őt. Igazából volt egy olyan különös érzése, hogy senki más sem veszi észre. Mintha ott se lett volna, vagy csak úgy, akár egy kísértet. Népművelő-könyvtáros szak, nem volt könnyű úgy beszélni róla, hogy nagyon érdekesnek tűnjön. Bejárt az órákra, igyekezett minden elvárásnak a lehető legjobban megfelelni, de szinte semmilyen visszajelzést nem kapott. A tanárok soha nem kötözködtek vele, de nem is emelték ki egyszer sem. Vizsgán mindig ő végzett a leghamarabb, de nem azért, mintha annyira felkészült lett volna, egyszerűen csak nem voltak rá túl hosszan kíváncsiak. Nem nagyon értette. Amikor hazament, ott-hon sem kérdeztek semmit. Pedig mesélt volna szívesen, hogy miket tanulnak, milyenek az órák, a leánykollégium, a rossz ebédek, a hosszú esték, az áttetsző, városi délutánok. Apukának mindig valami fontosabb dolga akadt, anyuka meg folyton a maga bajával volt elfoglalva. És állandóan volt valami baja. Nagyon elhízott akkoriban. Egész nap csak ült a hokedlin, és a visszeres lábát nyújtogatta. Már nem esett olyan jól megölelni, nem volt többé puha és jóillatú,

mint a párna. Nehéz lett, kemény és dohszagú, akár egy krumpliszák. Esténként hallotta a szobájából, ahogy magában sírdogál a vetett ágyban. Apuka akkoriban már rég a nyári konyha heverőjén aludt éjszakánként. A vasárnapi ebédek után egyre könnyebben indult vissza a városba. Valami kezdett megváltozni benne. Illetve rajta. Egy idő után ő is miniszoknyát húzott, mint a többi lány. Frufrut vágatott magának, hátul meg lófarokba fogva hordta a haját. Mentolos cigit szívott és délutánonként sokáig elüldögélt keresztbe tett lábbal a főiskola melletti presszóban a barátnőivel. Egyáltalán, lettek barátnői. Az egyik ilyen barátnője mutatta be Mihálynak végül. Nem árulta el, hogy ő addigra már rég kiszúrta magának a fiút.

A teli műanyag kannát is betették közben a kocsi csomagtartójába. Mihály visszacipelte a marmont a fészerbe, most a két nagy evezőt próbálja épp kiszabadítani. Hogy minek hurcolják azokat is haza mindig, nem fér a fejébe. Mihály szerint ellopják, ha kint hagyná. Tény, hogy sokat lopnak mostanában, de hát a többi csónakos nem cipeli haza folyton az evezőket, és még egyiké sem tűnt el. Mihály bentről tolja kifelé, a fiúk meg odakint lépegetnek velük jobbra-balra. Szűk a fészert ajtaja, belül tele van mindenféle kacattal. Azért csak sikerül kiszabadítani mind a kettőt egy kis idő után. A kocsi tetejére fektetik, és egy vastag zsinórral hurkolják a csomagtartóhoz őket. A kicsi nem éri még fel, de azért ott áll ő is, mintha abban reménykedne, hogy egyik pillanatról a másikra nő vagy harminc centit. Hiszen tényleg egyik pillanatról a másikra nyúlnak meg, legalábbis kívülről nézve. Nekik persze elviselhetetlenül lassú ez a folyamat. Panaszkodnak mindig. Hogy mondhatná el, hogy ne sürgessék, hiszen minden csak egyre nehezebb lesz. Hallgat inkább, csitítgatja őket, enni ad nekik.

Eszébe jut a krumplileves. Tesz egy pár lépést a kamra felé, odabent egy rúdra akasztva lógnak a kolbászok. Van, amelyikből még mindig csepeg a zsír, egy papírt rakott alájuk Mihály. Néhány hangya nyalogatja a cseppeket, békén hagyja őket. Az egyik kolbászból levág egy ujjnyit, az elég lesz hozzá. Visszamegy a konyhapulthoz, mintha egy óratoronyban állna, ahonnan az egész vidéket belátja. Valójában csak Venkék tujasoráig lát. Előveszi a krumplit meg egy fej vöröshagymát a zöldségesrekeszből. A görbe pengéjű kiskéssel hámozni kezd. Volt, hogy a fiúkat kérte meg, pucolják meg a krumplit, többet vágtak le róla, mint amennyi maradt. Nem bírják rendesen kezelni a kést. Inkább megcsinálja ő, ne kelljen ezen is külön idegeskedni. Szép, egyenes csíkokban kunkorodik a krumplihéj a penge mentén. Eredetileg nem is volt görbe a kés pengéje, csak annyit élezték az évek alatt, hogy ilyen lett. Annál jobb vele hámozni. Egyszer hallotta, hogy Mihály a katonaságról beszélt a fiúknak, büntetésből a konyhára osztották be, ezt mesélte, és ott az egész századnak ő meg másik két kopasz hámozta a krumplit. Egy életre kihámoztam magam, mondta, és ezen nagyot nevettek. Tény, hogy itthon az istennek nem venné a kezébe a görbe kiskést.

Ezek a katonatörténetek mennyire untatták mindig is. Igyekezett úgy tenni, mint akit nagyon érdekelnek, de nem ment könnyen. A fiúk akkoriban úgy jöttek főiskolára, hogy előtte katonák voltak. És mind nagyon el akarta mondani, ami vele történt. De hát mi történt volna? Szerencsére nem volt háború, valamilyen baráti országba sem vonultak be még egyszer. Földön csúszkálás volt, kényelmetlen ágyak, hülye őrmesterek másfél évig. Másfél év, aztán évtizedekig

erről mentek a sztorik. Megkérdezte akkoriban a barátnőit, ők mit szólnak hozzá, bólogatunk, mondták. Bólogatott ő is. Nem kellett sokáig udvarolnia Mihálynak, elég gyorsan beadta a derekát. Mentek moziba csókolózni, hangversenyre csókolózni, színházba csókolózni. Tudta már, hogy minek kell következnie, készült rá magában, kíváncsi is volt. Aztán Mihály vacsorázni vitte egy olyan vendéglőbe, ahová a főiskolások nem jártak. Virágot is hozott neki, úgy nézett rá a desszert közben, hogy nem volt kérdés, min jár az esze. Hétféje volt, a többi fiú vagy hazament a kollégiumi szobából, vagy Mihály kérte meg őket, hogy tűnjenek el. Bizonyos értelemben másra számított, de nem volt rossz. Egyáltalán nem volt az. Határozott, de könnyű keze volt Mihálynak, és úgy látszott, van gyakorlata is. Erre nem mert rákérdezni, nem szeretett volna sírni miatta. Amikor felszisszent, Mihály csípője megállt egy pillanatra, aztán lassan, puhán indult tovább ismét, és mélyeket sóhajtott a fülébe.

A sírást soha nem értette. Akárhány hagymát megpucolt, egy csepp könny sem gyűlt a szemébe. Mások majd belevakulnak, ha csak egyet is fel kellett vágniuk. Ilona sem bírja, mindig nevetve dörzsöli a szemét a teraszon. Ki kell mennie a konyhából, annyira csípi neki. Fogja a kiskést, kanyarít egyet, és egy szép mozdulattal egyben lekapja a hagyma külsejét. Szárazon pislog maga elé. Madarak csivitelnek az ablak alatti bokorban. Verebek csak, de a csipogásuk jókedvvel tölti meg a délelőtti forróságot. Bizakodni kezd tőle az ember, ez jut eszébe, bizakodni, de miben is? A kettészelt hagymafej szinte felragyog a vágódeszkán. Kockákra szeleteli, ő így főzi bele a levesbe majd. Anyuka egyben főzte a hagymát, aztán tálalás előtt kihalászta belőle. A mostani hagymák már íztelenebbek, muszáj felvágni őket, különben nem lesz zamata a levesnek.

Amikor hazavitte Mihályt bemutatni, anyuka odáig volt tőle. Kicsit túl is játszotta a dolgot, még el is sírta magát. Egy ideje állandóan elsírta magát. Apuka nem mondott semmit, kimért volt, mint mindig, de nem kötözködött, nem morgott, és ez tulajdonképpen nagyobb szó volt, mint anyuka örömkítőrése. Kocsival jöttek, ezt alighanem nagyizolásnak tartotta apuka. Neki soha nem volt kocsija, a gyümölcsösbe is biciklivel járt, pedig oda-vissza volt vagy harminc kilométer. Lehet, hogy annyi mégsem. Egy kiskocsit eszkábált össze magának, amit a bicikli után tudott kötni, abban húzta haza az almát, naspolyát, mikor mit lehetett. Mihály az apjától kapta az autót, de fele részben ő maga fizette ki. Egy piros Zsiguli volt. Hátratett kézzel sétálta körbe apuka, még a motorházba is benézett, mintha értene hozzá. Szovjet kocsi, magyarázta Mihály, apuka meg összeszorított fogsorral hümmögött. Nem nagyon volt bizalma a szovjet dolgok iránt. Alighanem a hadifogság miatt, bár erről soha nem beszélt. Kazettás magnó is volt benne. De olyan hangos volt a kocsi, menet közben a zenét alig lehetett hallani.

– Anya.

– Tessék?

A kisebbik áll az ajtófélfának dőlve, kutyatekintettel néz rá, vajon mit akar?

– Elvihetem a fényképezőt?

– A horgászatra?

– Hát, igen.

– Minek?

– Hátha látok valami érdekeset.

– Te tudod. De vigyázzál rá.

A zsebpénzéből vett egy fényképezőt még nyár elején. Megpróbálta lebeszél-
ni róla, felesleges pénzkidobásnak tűnt. Ha fényképezni akar, valakitől tudtak
volna kölcsönkérni egyet. Még a Venknek is van egy gépe, amit sohasem hasz-
nál, biztosan odaadta volna. Ragaszkodott hozzá a gyerek, hogy neki egy saját
kell. Végül is nem akart vele hadakozni, hiszen az ő pénze. Azóta elkattintgatott
már vagy öt tekercset a semmire. Igaz, nem is hívatta elő őket. A faluban nincs
hol, a városba meg csak emiatt nem mentek be. Ráér majd ősszel, nem is türel-
metlenkedik.

Venkéknél megszólal a rádió. Ilona mindig bekapcsolja, ha a konyhában csinál
valamit. Eleinte idegesítette, de aztán elmúlt ez is. Néha megbeszélnek, ha valami
érdekeset mondanak be. Nem mindig hallja, de azért azt mégsem kérheti, vegyék
hangosabbra. Nekik is van rádiójuk, persze, de nemigen hallgatják. Mihály a régi
tévét is elhozta hazulról, azt szokták esténként nézni. Időnként elmegy rajta a
kép, akkor ki kell kapcsolni és várni egy kicsit. Aztán megint jó lesz.

Tulajdonképpen mindent előkészített, odatenni viszont még korai volna. Mi-
hály kihúzza a fészerből a fűkaszát, félreállítja az árnyékba. Biztosan rászólt a
fiúkra, hogy ha visszajönnek, nyírni kell. Azt olvasta nemrég, hogy az emberek
a friss kenyér és a kávé illata után a lenyírt fűt kedvelik a legjobban. Lehet, de ő
mégis irtózik tőle. A rádió hangja elnyomja a madarak csicsérgését. Sportról be-
szélnek, hogy mire lehet számítani majd az olimpián. Inkább a verebeket hall-
gatná. Amikor az első lakásukat megvették, a négyemeletes társasházban foly-
ton hallani lehetett a másodikon lakó Takácsék papagájait. Volt nekik három is,
két kék, egy sárga, vagy két sárga és egy kék, mindegy. Hullámos papagájok,
Mihály utálta őket, de neki tetszett, hogy a lépcsőházban madáracsicsérgést hall-
hat. Állítólag Ausztráliában olyan a hullámos papagáj, mint itt a veréb. Elképzel-
te, ahogy csapatostul röpködnek a szivárvány minden színében. Itt megfagyná-
nak télen, vigyázni kell, ki ne szökjenek. Nem tudnak vadon elszaporodni, de a
lakásban elég sokáig élnek. Nem sokkal az esküvő után költöztek be. Mihály
a gimnáziumban kapott munkát, neki viszont még nem volt meg a diplomája.
Végül is levelezőn fejezte be. Aztán felvették a könyvtárba, Mihály kijárta neki.
Az esküvő különben egész visszafogott volt. Anyuka szerette volna, ha otthon
tartják, falusi lagzira vágyott, de ő hallani sem akart róla. Egy vendéglő külön-
termét foglalták le végül, csak a család volt ott, meg a legközelebbi barátok. In-
kább spórolni akartak, nászútra sem mentek, csak egy hétvégére Lillafüredre.
Alá volt már írva a lakás, arra kellett félretenni mindent. Aztán meg jöttek a
gyerekek. Épp csak elkezdett dolgozni, már mehetett is gyesre. Minden olyan
gyorsan történt, olyan magától értetődően. Egy születés, egy halál, aztán újra,
születés, halál. Utána csak halál. Hat év alatt négy temetés, mint akiket elátkoz-
tak. A gyerekek miatt nem is tudott igazán gyászolni, utána meg már késő volt.
Végül is a szülei házából vették a sajátjukat. Ha erre gondol tulajdonképpen, az
nem is rossz. Mintha lenne valami folytonosság. Pedig hát másik ház, másik élet.
Most meg itt néz kifelé a konyhaablakon.

Eszébe jut hirtelen az a dal. Dudorászni kezdi mosolyogva. Tényleg, milyen
bugyuta kis szöveg, de azért jókedve lesz tőle. Végül is a dúdolás mindig segít.
Egyedül áll a fényben, a nyitott konyhaablak mögött. A fiúk már beültek az au-

tóba. El sem köszöntek tőle. Mihály a kaput nyitja. Kicsit meg kell emelni a szárnyait, különben beleakad a földbe. Átgurul az autó, aztán megáll ismét. Be is kell csukni maguk mögött. Megint hallja a verebek csivitelését, pedig Venkék nem kapcsolták ki a rádiót. Pokoli forró nap lesz, remeg a levegő a murvás út fölött. Mihály emeli a kaput, és tyúklépésben teszi vissza a helyére. Kinyílik a kocsi hátsó ajtaja, a kicsi ugrik ki rajta. Na, vajon mit hagyott itt? A félig nyitott kapun beszalad, aztán megtorpan az udvar közepén. Valami van nála, emeli a kezét. Meredten figyel az asszony, aztán odainteget neki. A fényképező villan egyet. Ezért szaladt volna vissza? Nem lehet kikapcsolni a vakut a legragyogóbb nap-sütésben sem. Már lohol is újra a kocsihoz a gyerek. Hogy juthatott eszébe, hogy pont itt csináljon egy fotót? Nem lesz azon semmi. Mihály a másik kapuszárnyat is visszazárta, beszáll ismét a vezetőülésre, hátra se néz. Csikorognak a kövek a kocsikerék alatt, fehér por száll fel. Csönd lesz hirtelen. Se rádió, se verébcsipogás, egy pillanatra minden elhallgat. Nem mozdul az ablakból, néz a többiek után, pedig azok már messze járnak. Itt hagyták megint. Tovább dúdol magában. Egyre hangosabban szól belül a dal.

Adu

Ki gondolta volna, hogy egyszer még itt fogunk ülni, és nevetgélünk, mint a régi szép időkben. Vagy hogy egyáltalán újra szóba állunk egymással, és nem csak bizalmatlanul fixírozzuk egymást egy zsúfolt terem két sarkából. Én biztosan nem.

Amint megkaptam az „örömmel értesítjük, hogy” kezdetű levelet, egyből a kis nyílra kattintottam a címzettek mellett, hogy lássam, kit hívtak még meg. Persze, amikor megláttam Dávid nevét, azt is megbántam, hogy egyáltalán pályáztam. Gondolatban máris fogalmazni kezdtem az e-mailt a szervezőknek. Sajnálom, hogy le kell mondanom ezt a nagyszerű lehetőséget, de nem engednek el az egyetemről... elnézést, hogy csak most szólok, de váratlanul közbejött egy halaszthatatlan családi ügy... Aztán valahogy sosem ültem le megírni azt az e-mailt. Összepakoltam a nagy bőröndbe, és megvettem a vonatjegyemet.

Az első nap volt a legkínosabb. A teraszon ültem a többi résztvevővel, akikkel már órákkal korábban megérkeztünk, mire Dávidék is beestek. Mindenki köszönt mindenkinek, akik nem talákoztak még, gyorsan kezét fogtak és bemutatkoztak, csak mi ketten néztük levegőnek egymást. Az asztal műanyag rattan szegélyét piszkáltam a körmömmel, és próbáltam semleges, unott arckifejezést ölteni, mint akinek teljesen mindegy, hogy hozzászólnak-e.

Most is e körül az asztal körül ülünk. Késő van, a többiek már lefeküdtek, csak Dávid és a mentora, Kata tart ki, meg én. Nem is igazán látjuk, csak halljuk egymást, a kültéri reflektort rég ránk kapcsolták. Nehogy túllépjük a rezsicsökkentést, mondogattuk, mintha nem állami pénzből finanszírozták volna az egész banzájt. Az egyik karommal átölelem magamat, mert picit azért fázom, a másik kezemmel a borospoharam üvegszárába kapaszkodom. Nem szoktam inni, de a szervező rám tukmálta. Itteni termelőtől van, mondta, badacsonyi bor. Udvariasságból elfogadtam, de rögtön meg is bántam. Dávid szerint jó kénes, engem valamiért a medencék klóros vizére emlékeztetett az íze.

Különös érzés ott lenni a közelében, és hallani a hangját, néha beleszólni a beszélgetésbe, hozzáfűzni egy gondolatot vagy poént. Ahányszor sikerül megnevettetnem, elégedetten elmosolyodom – mint az iskolában, amikor az egész osztályban csak én tudtam a jó választ a kérdésre –, és magam sem értem, mi az istenért örülök ennyire.

Az első négy nap még kínosan ügyeltünk arra, hogy étkezéseknél külön asztalokhoz ülünk le, és amikor valamelyikünk felszólalt, a másik inkább a cipőjét vagy a kezét bámulta. Esténként több beszélgetés folyt párhuzamosan, így sosem kellett ugyanabban a társaságban lennünk. Néha úgy éreztem, mindenkinek feltűnt, milyen nevetségesen kerüljük egymást, de aztán emlékeztettem magam, hogy senkit se érdeklünk annyira, mint hisszük.

Aztán a bemutatkozó estemen előadtam a teljes repertoáromat. Felolvastam azt a néhány verset, amire büszke voltam, és aminek tényleg örültem, hogy megírtam. Beszéltem a depressziómról meg az étkezési és testképzavaromról. Hogy mennyire szeretem az irodalmat, hogy mindig is ezt akartam csinálni, de otthon senki sem támogatott benne, amíg el nem kezdtem hozni az eredményeket, mert nem tudták, hogy tehetséges vagyok-e. Aztán jöhetett a finálé, amikor a szakmában tapasztalt kettős mércéről és szexizmusról kezdtem magyarázni.

Régebben én voltam a vagány, fasza kiscsaj, akivel a moderátorok ki tudtak mondani dolgokat, de egy ideje már dühös se vagyok. Frustrál, hogy mindig erről kérdeznek – úgy tűnik, ez lett a profilom. Biztos azt hiszik, elég, ha beszélni hagynak, mert én élvezem, hogy erről beszélhetek. Változni persze semmi se változik.

Az est végén mind kimentünk a teraszra, ahol megkezdődött az ilyenkor szokásos egósímogatás. Dávid és a haverjai félkörben állva dohányoztak. Jó volt, szólt oda megtörve a többnapos hallgatást, és féloldalasan mosolygott. Köszí, mondtam, és én is mosolyogtam. Erre a többiek is dicsérni kezdtek, milyen jó volt a beszélgetés, mennyire tetszett nekik ez meg az a vers. Én meg csak álltam lehajtott fejjel, szerénykedve, és próbáltam nem lelepleződni. Ezek azt hiszik, ilyen jó és érdekes vagyok, hogy ilyeneket tudok, pedig ezeket mind két-három éve írtam, azóta minden más lett, a legújabb versem is egyéves, semmi sem inspirál, nem jönnek a szavak, úgy tűnik, nincs már mit mondanom, ide se kellett volna eljőnnöm, mi az istennek arcoskodom itt tíz napig, csak foglalom a helyet valaki elől, akinek még volna miben segíteni, akit érdemes lenne támogatni, akitől talán nem csak egy háromnegyed kéziratra futná öt év alatt, amit egyszerűen képtelen befejezni.

Erre gondolok akkor is, amikor Kata Dávid kéziratáról kezd beszélni. Hetvenoldalas, az enyém negyven sincs, teszem hozzá gondolatban, és azzal a lendülettel ámítani kezdem magam. Ilyeneket gondolok, hogy jó, de Dávid versei eleve hosszabbak, és több sortörést is használ. Hogy biztos azért hetven oldal, mert beletett mindent, amit valaha írt, én meg leginkább csak pusztítottam az anyagomat az utóbbi két évben. A kudarc érzése mégis kiszorítja belőlem a levegőt. A verset nem kilóra mérjük, nyögi a hang a fejemben utolsó lélegzetével, lehet, hogy a te negyven oldalad többet ér, mint az ő hetvene, de én vagyok az utolsó, aki ezt beveszi. A pályakezdés részben igenis futóverseny, és ideje szembenézni vele, hogy rég lehagytak, a hátrányom behozhatatlan.

Kata kezdi rosszul érezni magát amiatt, hogy percek óta kizárnak a beszélgetésből. Engeszteléseképp azt kezdi bizonygatni, hogy Dávidé mellett az én pályázatom tetszett neki a legjobban. Ezt már első este is elmondta nekem. Akkor nagyon élveztem a helyzetet. Dávid látványosan nem tudott mit kezdeni magával, csak kóválygott a teremben, mert én az ő mentorával beszélgettem, ő meg nem mert odajönni hozzánk. Nála abszolút mi ketten voltunk a befutók, mondja Kata most is, mindketten kurva erős anyagot állítottunk össze, és nemcsak borzasztó tehetségesek vagyunk, de szerinte nagyon jól ki is egészítjük egymást. Dávid erre felhorkan, én felhúzom a szemöldököm. Kata egyre izgatottabban kezdi magyarázni, hogy van azért köztünk egy kis különbség, nem is csak az, hogy fiú-lány, hanem hogy Dávid egy klasszikus magyar irodalmi hagyományból jön, én meg elindultam egyfajta világirodalmi irányba, de közben meg na-

gyon sokban hasonlítunk, nemcsak poétikailag, hogy mindketten alanyi költők vagyunk, de a humorunk is teljesen ugyanolyan. Hát látja, milyen jól kijövünk, hogy ugratjuk egymást, teljesen egy rugóra jár az agyunk, és abszolút fesztelenek vagyunk egymás társaságában, mi meg csak ülünk egyre nagyobb csendben és egyikünk se tud megszólalni, mire Kata beviszi a végső találatot, és azt mondja, nem kell dugnunk, ha nem akarunk, de szerinte jók lennének együtt. Úgy meredek magam elé, mint akinek mindjárt kiesik a szeme, Dávid is hallgat, valószínűleg köpni-nyelni nem bír, egyikünk se tudja, hogy reagáljon erre az egésze. A csend egyre kínosabb, végül azt mondom, de hát ne hozd már zavarba szerencsétlent, csak ma este kétszer mondta, hogy barátinője van. Dávid fújtat egyet, innen tudom, hogy valószínűleg egészen eddig levegőt sem mert venni, és most megkönnyebbült, hogy ilyen diplomatikusan válaszoltam. Feláll, azt mondja, bemegy, hoz magának még egy sört.

Megvárom, hogy kattanjon mögötte a teraszajtó zárja, aztán megjegyzem, mintegy mellékesen, hogy egyébként, Kata, amit látsz, azt jól látod. Mármint, évekkkel ezelőtt alakult köztünk valami, és nem az én hibám volt, hogy abból nem lett semmi. Vagy az én döntésem. Nem akarok belemenni a részletekbe, meg feketíteni neked a mentoráltadat, de én azért golyóztam ki magam majdnem az irodalmi életből, mert ő mindenhol ott volt, én meg nem akartam találkozni vele, úgyhogy inkább nem jártam sehova. Na mindegy. Rég volt, meg minden, úgy-ahogy túl is tettem magamat rajta. Csak azért azt nem gondoltam volna, hogy... érted, konkrétan három éve most állunk szóba egymással először. Nem gondoltam volna, hogy még mindig látszik, volt köztünk valami.

Volt, kényszerítenem kell magamat, hogy azt mondjam, volt, nem azt, hogy akkor ezek szerint van, még mindig van köztünk valami. Azt hittem, hogy már túl vagyunk a veszekedésen, a haragszomrádon, a kínoskodáson és az udvarias csevegésen, most már kialakíthatunk egy felszínes, de jó kapcsolatot. Nem hívjuk meg egymást a szülinapi bulinkra, nem bonyolódunk hosszú telefonbeszélgetésekbe az éjszaka közepén, nem segítünk pakolni a másiknak, ha költözködik, tudjuk, hogy ennyire azért nem vagyunk jóban. De ha találkozunk, beszélünk pár szót, kedvesen, civilizált humánértelmisségiek módjára. Pár hete azt hittem, sosem bírnám így megjátszani magam, nem fogom elhitetni Dáviddal, azt akarom, hogy felejtjük el az egészet, és tegyünk úgy, mintha az egész meg sem történt volna. De mióta itt vagyok, rájöttem, hogy a zökkenőmentes együttműködés nekem nagyobb érdekem, mint neki. Eggyel több vagy kevesebb sértett lány, mit számít az neki. Nekem viszont ötévnyi munkám forog kockán, ez a rendezvény az utolsó esélyem, hogy bizonyítsak. És akkor jön ez a nő, egy szinte vadidegen, és tönkretesz mindent.

Dávid egy doboz áfonyás sörrrel a kezében tér vissza. Még mindig gombócot érzek a torkomban, de azért megjegyzést teszek rá, hogy lányos piát iszik, mire ő kikéri magának, hogy épp aktívan harcol a toxikus maszkulinitás ellen, és inkább köszönjem meg neki, hogy segít lebontani a patriarchátust. Kata feláll, és azt mondja, egy pillanat, csak beszalad pisilni, Dáviddal kettesben maradunk a teraszon.

Kata, baszd meg, mondja Dávid halkán, csak úgy magának, aztán érezhetően felém fordul, és azt mondja, nem látszik rajta, de nagyon beivott a nő. Ellenállok

a kísértésnek, hogy azt mondjam, én úgy tudom, a részekek igazat beszélnek, csak meglögybölöm a poharam alján a maradék boromat. Elfelejttem, milyen rossz, és beleiszom, a kénes íztől megsavanyodik a szám.

Voltál a szigeten?, kérdezem aztán.

Jaja, feleli Dávid. Mentem egy tiszteletkört.

Azóta megcsinálták a hidat.

Ja, láttam.

Úristen, milyen durva éjszaka volt az. Csoda, hogy túléltek.

Mikor is volt, három éve?

Négy. 2018-ban, felelem. Azóta se ittam töményet, nemhogy négy deci vodkát. Magában, éhgyomorra, te jó ég.

Dávid fújtatva kuncog, de nem mond semmit. Én is elhallgatok, hagyom, hogy elmélyüljön a csönd. Most nem kínos, mert mind a ketten ugyanarra gondolunk. Akkor még minden rendben volt, együtt jártunk mindenhová, a legjobb barátok voltunk, sőt, inkább olyanok, mint a testvérek, bárkivel szemben kiálltunk a másikkal, ketten voltunk a világ ellen. Sosem lett volna szabad ennél többet akarunk, mondanám most, ha igazából beszélgetnénk. Itt rontottuk el, hogy hallgatunk azokra, akik azt mondták, össze kéne jönnünk. Egyesek képtelenek felfogni, hogy egy fiú és egy lány barátsága önmagában is érték, nem egyszerűen a szerelem előjátéka. De most talán újakezdehetjük, lehetünk újra jó barátok. Aztán rájövök, hogy nem, ez lehetetlen, mert ami megtörtént, azt nem lehet meg nem történné tenni, és különben is, látod, hogy kábé öt percet beszélünk, és máris előállt valaki azzal, hogy minket egymásnak teremtettek.

Katát hiába várjuk, nem jön vissza. A nagy fenyő mögül közben előbukkan a hold, már nem csak körvonalakat látunk egymásból. Dáviddal megvitatjuk, melyik kortársunkat tartjuk tehetségesnek és melyiket nem, közös érdekeket és ellenségeket találunk, megosztjuk egymással a szorongásainkat, hogy nem vagyunk elég jók, hogy nem felelünk meg a szakma elvárásainak, és amint megjelenik a kötetünk, ha egyáltalán megjelenik valaha, lebölgünk mindenki előtt. Nem beszélünk arról, amit Kata mondott, nem akarjuk felsérteni a felszínt, egyikünknek sem hiányzik a dráma. Inkább órákon át kerülgetjük az elefántot, és magasröptű szakmai diskurzust folytatunk. Közben kínosan ügyelünk arra, hogy ha nem is értünk valamiben egyet, azért úgy fejezzük ki magunkat, hogy a véleményünkkel meg ne sértsük a másikat. Időközben mindketten konzolidáltabbak lettünk, nem idegesítjük már az őrjöngésig magunkat mindenben, legfeljebb kicsit frusztrál minket a világ igazságtalansága. Dávid beletörődő hangon magyaráz a generációnk kamu intézményellenességéről és a semmi teljesítményre kikönyökölt pozíciókról, miközben a csöffadt cigicsikkjét próbálja újra meggyújtani.

Kettő körül Dávid észbe kap, ilyen késő van, te jó ég, most már azért le kéne feküdni, mondja. Bemegyünk a kastélyba, a poharamat a teraszon felejttem. A folyosón állva Dávid megölel, ügyetlenül, mint aki elszokott már ettől, vagy nem biztos benne, hogy jó néven veszem. Félig átkarol, megszorítja a vállamat, a fejét magasan feltartja, nehogy hozzáérjen az arcával a hajamhoz. Összepréselem a számat, gyors, durva mozdulatokkal megdörzsölöm a hátát, mintha a vérkeringését akarnám beindítani. A másik karom élettelenül lóg a testem mellett. Nem

fogom felemelni és a mellkasára simítani a kezem, az egyszer biztos. Az egésznek pár másodperc alatt vége is van, aztán mehetünk lefeküdni, külön-külön, mindenki a maga ágyába.

Azt hittem, amint vízszintesbe kerülök, egyből beajulok, ezért le sem zuhanyoztam, de csak fekszem nyitott szemmel. Aztán feladom, előveszem a telefonomat. Csak reggel akartam válaszolni annak az embernek az üzeneteire, akivel lassan két hónapja randizgatók, és már épp kezd komolyodni a dolog, de végül hajnali háromkor írok vissza neki, hogy szuper napom volt, jól sikerült az estem, mindenki azt mondta, tetszettek neki a versek, kár, hogy zártkörű volt, és nem jöhetett el, de azt hiszem, készítettek felvételt, ha gondolja, majd elküldöm, és meghallgathatja. Órák óta nem volt online, valószínűleg már rég lefeküdt, de csak várom, hátha látja az üzenetemet és válaszol, mert hirtelen olyan távolinak tűnik, hogy elbizonytalanodom, mi van, ha csak kitaláltam.

Reszketni kezdek a takaró alatt, pedig nincs hideg, hirtelen a torkomban érzem a bor savas ízét. Felülök, próbálok mély levegőt venni. Lassan és türelmesen, mintha egy gyerekhez beszélnék, elmagyarázom magamnak, hogy ez, amit itt látok, nem igazi. Ez nem az én életem, az én életem Pesten van, és amikor hazamegyek innen, ott fog folytatódni minden, ahol abbahagytam, ott vár majd ez a jóember, aki különb mindenkinél, akivel valaha dolgom volt. A pszichológusom, akihez vagy egy éven keresztül jártam, most azt mondaná, Dávidban csak a kihagyott lehetőséget sajnálom, azért nem bírom lezárni és elengedni a dolgot, mert igazából sosem derült ki, milyen lett volna. És egy pillanat alatt visszacsúsztam az egész lószarba, amikor Kata rámutatott, hogy valójában még nem szalasztottam el a lehetőséget, ami még mindig ott van, mint a titokzatos lap, amit az ellenfél nem játszott ki, ezért nem tudni, jó lap vagy rossz. Azt hittem, réges-rég vége van a partinak, de most kiderült, hogy még mindig tart. Lezser mosollyal az arcán őrizgeti továbbra is azt a kurva lapot a kezében, és nem hajlandó letenni az asztalra, én meg nem veszem észre, nem is kell, hogy aduja legyen ahhoz, hogy kisémmizzen.

Gyorsan vissza, haza

Teljes erőből megragadja a fogantyút, lehúzza az ablakot, és a folyosóra hirtelen beárad a narancssárga októberi levegő. A függöny és a tolóajtó közti nyíláson beles a fürkébe, ahol egy nő kiveszi bal mellét a pulcsijából, és a térdén megszoptatja a kisbabáját. A karjában a baba hanyatt fekvve, kopasz fejét feléje fordítva, ajkával mint egy szívókoronggal a nő puha, fehér mellére tapad. Mellettük a férfi bizonytalan mozdulatokkal újságpapírba csomagolja a félig üres borosüveget.

A mezőn ellenkező irányban elsuhanak a silók. Még nem látszik a város, de már nincs messze. Talán még néhány perc. Potra az órájára néz, de valójában nem látja a számokat. A lány a fürkében, ahol eddig ült, a rágógumijából időnként apró buborékokat fúj. Úgy tűnik, élvezzi a beszélgetést, de Potra azt nem hallja. A szemközti ülésen a férfi előrehajol, és széttárt tenyérrel mond valamit a lánynak.

Az elején semmiségekről beszélgettek, megkérdezte a lányt, milyen egyetemre akar menni, hogy megy az iskola, kik a barátai, már nem tudja, hogy kezdte a pali a letámadást, de a párbeszéd alapján, amelyben túl sokat locsog, míg a lány csak bólogat és csábosan nevetgélve rágózik, a csata elveszettnek tűnik. De hát nemsokára úgyis a városba érnek.

Egy adott pillanatban a lány rá is vetett néhány pillantást, a szeme barna, szépen kihúzva és körülrajzolva. Tekintetét túl sokáig felejtette a lány álla vonalán, amely alatt feltárult a vékony nyaka, mire a lány diszkrét mosollyal válaszolt. Akkor a férfi meglepődve feléje fordult, Potra másfelé nézett, és kicsit később kiment a folyosóra.

A mozdony nagyot füttyent. Potra a zsebeiben kotorászik, kivesz néhány aprót, egy kilyukasztott villamosjegyet, egy metrókártyát, egy kulcstartót, néhány dohánnyal összekeveredett szöszgubancot, aztán sorra mindent visszatesz, és imbolyogva végigmegy a folyosón. A vécéből édeskés vizeletszag árad. Inkább nem használja. Visszamegy a fürkébe.

Azok ketten ugyanabban a helyzetben az időjárásról diskurálnak. Valójában a férfi beszél. Tetszetős elméletet ad elő a lánynak az *időhurkokról*. Gyakorlatilag

Augustin Cupșa (1980) román író, pszichiáter. Az orvosi egyetemet szülővárosában, Craiován végezte el. Utána Bukarestben és Párizsban pszichiáterként dolgozott. Öt évet töltött Franciaországban, jelenleg Bukarestben él. A kétezres évek közepén debütált íróként, 2005-ös első verseskötete után immár öt prózakötete jelent meg, emellett forgatókönyveket is ír. Rövidfilm-forgatókönyve elnyerte hazájában a legjobb forgatókönyvért járó díjat. Az úgynevezett minimalista irodalom képviselője. Ironikus, szarkasztikus világot konstruál a könyörtelen szigorral feltárt valóság elemeiből. *Perforatorii* [Lyukasztók] című regénye elnyerte a Román Írószövetség díját. 2022 júniusában egy hónapot töltött Pécsen írórezidensként. Az itt olvasható írás a szerző 2021-ben napvilágot látott *Marile bucurii și marile tristeți* [Nagy örömök és nagy bánatok] című elbeszéléskötetéből származik.

a múlt bármely pillanata létezik bennük, újra lehet élni, csak tudni kell, hogyan lehet hozzáférni.

– Nem időgépről vagy hasonló hülyeségről van szó.

Ezekről ő egy francia könyvében olvasott, már nem tudja, hogy hívják a szerzőt.

– Minden itt van – és a férfi a fejére bök az ujjával –, de a múltba vezető utat lezárja a többi emlék. Mindent el kell felejtened attól a pillanattól, amelyet a jelenben újra át akarsz élni. Mindent ki kell törölnöd magadban, ami az után a pillanat után jelent meg. A lány hitetlenkedve nevet, és kipukkaszt egy buborékot.

– Érted? Mindent el kell felejtened.

A férfi zavartan mosolyog. Potra megint feláll.

Beérték Craiovára. Elhagyják az első panelokat. Az erkélyeken színes ruhák lobognak. Mindhárman néznek ki az ablakon, és mint egy adott jelre, ők is felállnak. A lány megkéri Potrát, vegye le a bőröndjét. Neki semmi csomagja nincs, holnap visszamegy Bukarestbe, a lánynak viszont két tömött bőröndje van, és ő készségesen leteszi őket az ülésre, aztán *köszönés nélkül* kimegy a folyosóra.

Ahogy lelép a peronra, rágyújt egy cigarettára, és elindul az utasok között, akik kedvetlenül húzzák bőröndjeiket vagy lábujjhegyen keresik az ismerőseiket.

Potra kimegy az állomás elé, beszívja az utca levegőjét, aztán lassú léptekkel elindul. Még emlékszik a helyekre, az Állomás utcában egyszer hazakísért egy lányt. A lány egy franciás külsejű házban lakott, napellenzős magas ablakokkal és árkádokkal, az udvaron néhány birsalmafával. Ez már régen volt. Legalább tizenöt-tizenhat éve. A házban most autóalkatrész-kereskedés van. A házat nem bontották le, de a vakolata feltáskásodott, eső áztatta és végül omladozik, kis kráterekeket hagyva, mint a kis szállókések, a fákat kivágták, és a helyükön egy bádogdoboz áll. Itt majdnem mindenki nyitott egy utcára nyíló üzletet.

Potra zsebre dugott kézzel megy lefelé az úton. Egy hirtelen túlkölestől öszszerezzen. Itt lakott egy osztálytársa az általánosban. Benéz a kerítésrácsok között, és látja, hogy egy loboncos kutya iszik az edényéből.

Itt, kicsit lejjebb, egy este az ablakban látott egy nőt, amikor levetette a melltartóját. Az utca teljesen sötét volt, a nő mintha szándékosan nem húzta volna össze a függönyt és hagyta volna égve a villanyt, úgyhogy minden részlet tisztán látszott. Akkor Potra megállt egy villanyoszlop mögött és nyugodtan elszívta a cigarettáját, bár egy szögesdróttekeresztet érzett a gyomrában, és az izgalomtól, mint most is, nagyokat nyelt.

A nő leült egy taburettre, és nézte magát az asztal fölötti tükörben, lusta mozdulatokkal fésülte fekete haját. Potra nézte a gömbölyű vállát, a fehér karja vonalát, ahogy eltakarta a mellét és a csupasz hátát. A nő valószínűleg egyedül volt, és egész nyárra egyedül maradt, így egy járókelő tekintete jóleshetett neki. Potrának nem volt bátorsága bekopogni hozzá, eloltotta a cigarettáját, és továbbment. Ez is nagyon régen történt, mielőtt az egyetemre ment, és a nőt soha többé nem látta.

Az utcájukban megsárgultak a gesztenyefák, de egyetlen levél sem hullott az aszfaltra. Vagy lehet, hogy a szemeteskocsi már összegyűjtötték.

Potra kinyitotta a kaput, hosszan nyikorgott. Tavasz óta nem járt otthon, amikor a feleségével elhatározták, hogy eladják a házat. Az ingatlanpiac sokáig pan-

gott, a tévében is bementék, az egész országban nem vettek és nem adtak el ingatlanokat. Legalábbis nagyon keveset. *Nyár, gyenge a mozgás*, mondta neki a ház eladásával megbízott ügynök.

Egy hete mégis került egy vevő. Megnézte a szobákat, a padlást, amelyet javítani kell, a ledőlt kerítésű hátsó udvart, és úgy látszik, eldöntötte, hogy megveszi. Holnap reggel itt találkoznak a felek.

– Ki van ott? – hallatszik egy örege hang.

Nem tudja, honnan jön a hang, körülnéz, sehol senki. A futórózsával benőtt kerítés mögött feltűnik a szomszéd. Egy idióta. Egész gyerekkorában szakálta. Nem labdázhatott, nem játszhatott se ezt, se azt, mert az öregnek csendre volt szüksége. Most udvariasan köszön.

– Ó, Potra úr, ön az!

Hirtelen nem jut eszébe, hogy hívják a szomszédot. Arra sem emlékszik, hogy még mennyi mindennel szakálta őt, de az biztos, hogy szakálta. Az öreg alakját elnyeli a saját udvara, hallatszik az ő kapuja, majd az itteni kapu hosszú nyikorgása, aztán megjelenik az öreg. Kerti olló van a kezében. *Jaj, igen, Nisipeanu. Pszichológiatanár volt. Vagy inkább tudományos szocializmus? Mindegy.*

– Nem kocsival jött? – néz az öreg csodálkozva az utcára.

– Múlt héten tönkrement a fűtés – feleli Potra. – Még szervizben van.

Az öregnek nincs türelme végighallgatni, a feje fölött a mögötte lévő házra fordítja tekintetét. Az utca összes gyerekének szapult a fejét.

Voltak, akik éjjel kövel betörték az ablakát, hogy kijöjjen, ő kilopakodott a szobából. Az ablakpárkányba kapaszkodva ment utánuk az utcára.

Egyszer meglátta őt az öreg, és beárulta a szüleinek. Az apja berácsolította az ablakot. Az ajtón is kimehetett volna, de bonyolultabb lett volna, át kellett volna mennie az üvegajtós nappali előtt, és a szülei sokszor ott ültek a tévé előtt éjszaka a kanapén, boroztak, cigarettáztak és kölcsönözött filmeket néztek.

A szomszéd érdeklődik, hogy talált-e már vevőt a házra. Reméli, nem cigányt, nem hangosan zenélőt, de üzletelő se legyen, hogy valami bárt vagy egyebet nyisson.

– Igen, ez elég csendes hely – mormolja Potra bólogatva.

– Mindig is az volt.

Mindig az volt, mert te szapultad a fejünket.

Nem tud mit mondani a vevőkről, még nem látta őket.

– Nehogy valami könnyű nő legyen. Voltak esetek, amikor egyenesen a rendőrség ment ki, és ajaj, miket találtak – mondja Nisipeanu sokatmondóan.

És nehogy kisgyerekes család legyen. Ezek folyton sírnak, ordítanak éjjel, és általában tönkreteszik a kertet. Mutatja a mostanra már elszáradt futórózsát. A két ház közti kerítéstől felfut Nisipeanu házának vakfalán a farácsra. Azelőtt itt a borostyán tobzódott magasan, az öreg mindig valami kúszónövényekkel bajlódott.

– Most nyáron is dugványoztam, de nem fogant meg mind. Legalábbis azok a hátsók kiszáradtak, pedig mennyit kínlódtam velük.

Nem fontos odamennie, hogy lássa, inkább elhiszi. Nisipeanu most a száraz dugványokat vágja le. Télen a pincében tartja, aztán homokosládába teszi őket, és csak azután dugja a földbe.

- Hogy van a felesége?
- Jól.
- És a gyerekek?
- Egészségesek. Hogy van a felesége?
- Meghalt.
- Sajnálom.
- Így akarta a Fennvaló.
- Igen.
- Meddig marad?
- Holnapig.

Elköszönnek. Hosszan nyikorog a kapu. Felmegy a négy lépcsőfokon és megáll az ajtó előtt. Nagy nehezen megtalálja a kulcsot. Üresen forog a zárban, de végül csak sikerül kinyitnia.

Megcsapja a hideg, állott levegő. A pincéből poshadt víz szaga érződik. Jól ismeri a várost, egy gyűjtőmedencéből a víz beszivárog a városrész alagsoraiba. A parketta minden lépésre megreccsen az üres szobákban. A bútorokat majdnem mind elvitték. Csak néhány félig üres könyvespolc maradt. A gyerekek elvitték, ami nekik tetszett. Nem kötelezhette őket, hogy például Sadoveanut vigyék. A teljes sorozatot. Hét kötet. Ő sem akarta elolvasni. Némelyiket muszáj volt. *A nyestfiak* kötelező olvasmány volt a gimnáziumban.

Megáll a kötetek előtt. D. R. Popescu. *Jeges híd. A sánta nyúl.* Titus Popovici. *Szomjúság. Élet a peronon.* A könyvek ábécérendben sorakoztak. A román szerzők.

Járkál a másik két szobában is. Kellemesen lebegő és meleg a délután. A konyhában ott maradt az asztal, két szék és a hűtőszekrény, reméli, a többi holmival együtt beszámíthatja az árba – a nappaliban még ott van a tévé és a dívány. A fürdőszobában a mosógép, de már nem működik. Nem tudja, mihez kezdjen.

Ismét kimegy az udvarra, és megáll a kapuban. Nézi az utcát egyik oldalról, aztán a másiktól. Ott, a végében, a gesztenyefa után lakott Sorin, az utca bolondja, csak hülyeségeket csinált. Egyszer, amikor felbosszantotta a foci, elvette a labdájukat, és bedobta vele Nisipeanu ablakát, hogy elrontsa a játékukat. Rosszul sült el. Néhány hétig nem játszhattak az utcán.

Kicsit errébb lakott két testvér. Egyikük most Bukarestben rendőr. Pont szemben Luca lakik, egyedül ő maradt a városban. Ő is nagy csirkefogó. Mindig átjött az úton, kavicssal megdobta az ablakát – *Tavi, itthon vagy?*

Nevetnie kell. Amikor tavasszal itt járt a feleségével és a gyerekekkel, Luca átjött, és kavicssal megdobálta az ablakot. Miután a család elaludt, elvitte őt sörrözni.

Bejárták a várost, és kikészültek. Szomorú lerészegedés volt, nem volt miről beszélniük, az első félóra után a viszontlátás eufóriája elmúlt, azok a helyek, ahová régen jártak, teljesen lepukkantak vagy egész egyszerűen eltűntek.

Mégis át kell mennie, hogy beköszönjön hozzá, nincs mit tenni. Ráadásul valamikor nagyon jó barátok voltak. Potra is átjárt éjjel hozzájuk. Egyik tavasszal el akarta őt hívni a parkba valami csajokkal, hogy segítsen neki a társalgásban. Potra vonakodott. Egyfolytában füttyült az ablak alatt, kavicssal dobálta, eggyel, kettővel, míg végül felvett egy nagyobbat, nem tudni, hogyan, de az olyan erővel repült, hogy még Luca nagyapját is felébresztette. Berepült az ablakon. Akkor

szaladni kezdett az úton, a lányok utána hangosan sikoltozva és kacarázva. Nagy kalamajka lett belőle.

Átmegy az utcán Lucáékhoz. Valamikor volt két kutyájuk. Egy németjuhász és egy collie. A juhászkutya nagyon okos volt, nagyon szerette.

Semmi mozgás. Az udvar keskeny, de hosszú, mindig árnyékos. Hallja a lépéseit a kavicson. Kopog az ajtón. Semmi. Látja, hogy a vakolat málladozik. A többi rész is gondozatlan.

Eszébe jut, hogy Luca nem fejezte be az iskolát, használt autókat árult, és amikor utoljára találkoztak, neki is ajánlott egy régi *mercit*.

Kimegy az udvarról, és elindul az utcán. Itt egy nagyon szép csaj lakott, Carla. Az utcában a srácok megőrültek érte. Kiment Kanadába, a házat a rokonnira hagyta. Aztán később hallotta, hogy hazajött, de nem tudja, visszaköltözött-e a házba, mert elvált. Mindenesetre a tulajdonosok meghagyták a kerti törpéket, bár már nincs olyan sok, és az egyiknek a feje is letört.

Jobbra fordul, megáll a boltnál. A lány a pultnál furcsán nézi és mosolyog. Először nem is figyel rá, de világos, hogy ismerős, felismerte őt, valaki itteninek a lánya lehet. Ha itt lakik közelben, talán még emlékszik rá.

– Honnan ismer engem?

A lány izgatottan végzi a dolgát. Odaadja a visszajárót, de kerüli a tekintetét.

– Pénteken nem járt erre Lucával?

Nem, nem járt. *Nagy csirkefogó* ez a Luca. Csalódottan elrakja a sörösdobozokat, és hazamegy.

Estig kellemesen tölti az időt. Szortírozza, átlapozza a régi könyveket.

Megiszik két sört, és beszél egy kollégájával telefonon, mert Amerikából valami felesek jöttek. Kinéz az utcára, Lucáék felé – semmi mozgás. Egész nap nem haladt el tíz kocsis. Nyolckor felhívja a felesége.

Szappan nélkül zuhanyozik, megtörölközik egy régi, dohos szagú törölközővel. Kicsit nézi a meccset, aztán iszik még két sört. Végül talál egy üveg whiskyt, és nagyon megőrül, bár nincs jege. Azért kiüríti a fürdőszobában a fogmosópotharat a tükör előtt, és elnézi az ősz szálakat a halántékán és a homlokán, a borostáját, aztán megvakarja magát a gatyájában, és visszamegy a nappaliba.

Közben este lett, és lehült a levegő. Egyszer csak talál egy régi noteszt, telefonszámokkal. Mind régiek, némelyik nevet nem is ismeri. Nézi a saját kamaszos írását. Leteszi az ablakpárkányra, és amíg kinyit még egy sört, lapozgatja. Carla. Az ő telefonszáma is megvan. Mi volna, ha felhívna? Csak úgy. Csak hogy lássa, még érvényes-e a telefonszáma. Hogy megtudja, visszajött-e a házába, vagy más lakik ott.

Leül a padlóra, oahúzza a telefont. Tárcsázza a számot, és vár.

– Igen – felel egy női hang.

Nem tudja megállapítani, hogy ő-e, vagy valaki más.

– Tessék, halló? – ismétli idegesen a nő.

Leteszi kagylót, mint egy hülye. Érzi, hogy hevesen ver a szíve. A lába előtt, a szoba közepén a telefon, rágyújt egy cigarettára.

Az ablakon beárad az udvarokon égetett levelek illata. Carla.

Egyszer le akarta támadni a lányt. A szülei egy másik városba mentek keresztelőre, úgyhogy rendelkezésére állt az egész ház, és tetszett neki a lány. Jó, komoly lány volt,

nem lehetett elsőre odahívni, nem ment volna, de már szóba állt vele, sétáltak a parkban, voltak moziban, mindenesetre jól haladtak a dolgok, és mire a szülei elutaztak, már hetek óta találkoztak, és egyszer már csókolóztak is, úgyhogy a lány belement, hogy elmenjen hozzájuk.

Jól emlékszik arra az estére, pont ebben a szobában voltak, néztek egy filmet, talán a *Doorst*. A polcra levett könyvek szanaszét hevertek, ábécé szerint rendezgette őket, inkább azért, hogy csináljon valamit, amíg megjön a lány.

Pontosan ismeri azt a gyomoridegességet, mint egy jégtömb, pontosan emlékszik, milyennek látta akkor a dolgokat, és a cigaretta keserű ízére, amelyet a hátsó udvaron pőfékelt el, félve, hogy a szomszédok meglátják. Soha többé nem fordult elő. Egyszer csak Carla kiment a fürdőszobába, és ő ott maradt a kanapén elnyúlva.

És akkor jött ez a barom Luca az utcán, és elkezdte kavicsokkal dobálni az ablakot.

Semmi kedve nem volt válaszolni, ráadásul neki nem is beszélt Carláról. Egy ideje az az állat is vadászott rá. Nem hagyta abba. Nem tudott odamenni, hogy teljesen becsukja az ablakot, de kinyújtotta a kezét, és óvatosan kikapcsolta a tévét. Talán mégse hallotta meg.

Egy kavics berepült a félig nyitott ablakon, és megpördült a parkettán.

– Tavi, itthon vagy?

Semmi.

– Gyere, nézzük meg, Carla hogy zuhanyozik – tisztán hallotta Lucát.

Ilyet is szoktak csinálni. Az orgonabokrokkal takart kerítésről belestek a fürdőszobájuk ablakán.

Carla pont akkor ért vissza a szobába, úgyhogy ő is hallotta Lucát. És ő anélkül, hogy megfordult volna, rájött, hogy a lány a küszöbön áll. Felkelt, látta a lány ovális arcát, hosszú fekete, hátrafésült haját és a teste mellett lazán leengedett kezét. Tisztán hallotta, nem akart tovább maradni, és azután nem is beszéltek többet.

Potra megint kimegy a fürdőszobába, és iszik még egy pohár whiskyt a tükör előtt. Visszamegy a szobába, és megbotlik a telefondróttban. Lezuhan a kanapéra, a tarkója alá teszi a kezét.

Tökéletes volt az a pillanat. Amíg Carla a fürdőszobában volt. A tökéletes várakozás.

Még nem történt semmi rossz és semmi jó. A plafon akkor is ilyen fehéren ragyogott. Az ablak félig nyitva. Ha nagyon koncentrálna, talán Carla is megjelelnék. Vagy mégsem. Hogy elkapja megint azt a tökéletes pillanatot, a várakozást.

Talán igaza volt a vonaton annak a palinak. Vagy annak a franciának, akit olvasott. Vagy iszik még egy whiskyt. Nem. Világos, hogy az a pillanat még mindig létezik a múlt egyik kanyarulatában. Hogy odáig elerjen, sok mindent el kell felejtenie, ellenkező irányból elfogyasztania. Mint a szinkronizálás. Például egy énekes egy parkban dalol, de a hangfelvétel később készül, a stúdióban. A két esemény között van egy időhurok, amit a montáznál kivágnak. Van egy barátja, aki ezzel foglalkozik. Csak egy jó szoftver kell, és kész.

Majdnem leragad a szeme. A feje félrebillen.

Vagyis teljesen feledkezzen meg magáról attól a pillanattól kezdve mostanig. Nem is tűnik olyan nehéznek. Csak koncentrálni kell. Mintha lebegne. Csakhogy mintha jobban felemelkedne a földről, és bukfeneczne a levegőben.

Átfordul és felejt. Elfelejt a mai napot, az utazását a vonattal, a munkáit a cégnél, az embereket, akikkel beszélt és akikkel még beszélni fog. A szabadság igénylését, amit le kell adnia az irodában.

Elfelejt a munkaórakat, a nőket, akikkel dolga volt. A napot, amikor egy buliban megismerkedett a feleségével. Elfelejt a többi bulit is, és szédületesen közeledik az annyira áhított októberi naphoz. Húsz év ezzel a trükkel hamar elrepül.

Elfelejt a mindenféle izgalmakat, a kertben elvesztegetett időt, amikor letépte Nisipeanu borostyánját, tekintetével bejárva az árnyas, felkapaszkodó és a falat teljesen beborító szőlőindákat. Elfelejt a megbánással és káromkodásokkal teli délutánokat, hogy olyan ostoba módon vesztette el Carlát. Elfelejt a veszekedését Lucával az eset után. És ahogy az a hülye vigyorgott. Ezeket a dolgokat is mind elfelejt. Már eléggé közel van.

Az utcán autó csikorgása. A szomszédból a sült padlizsán illata. Teljes leszerelés. Tetszett neki az a lány.

Még el kell felejtenie, hogy ismét elindítja a Doors-filmet, az érintetlen borospoharakat.

Elfelejt, hogy az előszobában égve hagyta a villanyt, miután a lány elment. Elfelejt, hogy Carla dühösen és csalódottan leszalad a lépcsőn. És bevágja maga mögött az ajtót. A lány döbbenete, az ő döbbenete. Már olyan kevés van.

Elnyúlva fekszik a kanapén. Pont úgy.

Az utcalámpák fénye a függöny virágmintáját a falra vetíti.

Az ablaküvegen koccan egy kavics.

– Tavi, itthon vagy?

KOSZTA GABRIELLA fordítása

Az ifjúságról

Ingáztam két szerelem között. Az ablakon kitekintve nem láttam sokat. A vonat gyorsan suhant, az ég fehér volt. Erre emlékszem, félúton ború és derű között. Fehér. Ingáztam két szerelem között, hogy félreértés ne essék, két érzés között, mintha azon vacilláltam volna, két fehér lap közül melyiket írjam tele. Nem láttam sokat, a réteken dér, a fák meztelen ágai túl gyorsan suhantak, bekötözött seb volt köröttem a táj, csak annyi volt látható mindenből, mi átütött formátlanul a gézen. Ingáztam két szerelem között, az arcokat nehéz volt felidézni, mint amikor éjszaka ébred az ember, a szobája merő derengés, mintha semmi sem lenne a helyén, a tér túl tág a testnek és túl szűk a szemnek. Félúton voltam ború és derű között, és az egybefüggő fehér függönyt egyszer csak kettészakította a vonat. A végállomás kristálytiszta ablak. Helyben voltam. Leszálltam. Idegen városban, szinte idegen testben. Borostámba túrtam. Enyém-e még? Ott voltam két szerelem között a végállomáson. Ott voltam. Felnéztem. Leszakadt az ég. Menekülni kellett, le a lépcsőkön. Várt rám az aluljáró két szerelem között, ki lehessen az eső végét várni, lent a seholban. A neoncsövek zörögtek két szerelem között, nem volt sem égbolt már, sem suhanás. Nekitámaszkodtam a falnak a 2-es és a 3-as peron között, a kezem zsebre dugtam, mert két szerelem között a kezem a hidegtől zsibbadt. Zörgött a neon, a perceket számoltam, hogy két szerelem között hazataláljak.

Az intimitásról

*Selyempapír mögött a tüskék, ahogy egyik
lábamról a másikra álltam, épp csak emlékeztették
a tenyerem a fájdalomra, és hogy behunyt szemmel
is ismerem a kopogást, ahogy a járdát szinte
átlyukasztja cipőd sarka, behunyt szemmel
a dobhártyám is járda, nyár volt, olvadt az aszfalt.
Bőröd papírja alatt az erek böködték tenyerem
felszínét, így sétáltunk a kocsmáig, a szemem
mélyén is zsivaj volt, torkomban tüskés gajdolás.
Úgy tettél, nem érdekel a rózsza, a vér érdekelt,
mi orromból megeredt, mondtad, ne hajsam hátra
a fejem, úgy nem jó, egyikünkénél sem volt pézszé,
a selyempapír jó lesz, a szájjugomhoz odanyomtad,
tartottad, míg el nem állt. És mintha a kocsmazaj is
kihagyott volna, belemosolyogtál a vértől mocskos
tenyeredbe, aztán egy krákogás, valahonnan a pult
felől, úgy súrolta a fertőtlenítő- és cefreszagú levegőt,
mint a csókba csomagolt harapás.*

HORVÁTH FLORENCIA

A győztes beszéde

*Ti, akik gyűlöltek, mert azt hiszitek, megelőzlek,
kítúrlak benneteket jól kiérdemelt helyetekről.
Ti, akik elismertek, mert látjátok, keményebben
dolgozom nálatok, és valóban néha lekörözlek titeket.
Ti, akik minden rosszat kívántok, akik kritizáltok
a hátam mögött és akik némán irigykedtek összeszűkült
szemmel. Ti, akik most magatokra ismertek és
látványosan kiakadtok, ti, akik soha be nem vallanátok,*

*hogy a felsorolásban felfedeztétek önmagatokat.
Ti, akiket igazán bánt, ha valami nem sikerül,
és azzal nyugtatjátok magatokat, hogy én tehetek
róla. Ti, akiket dühít, hogy nem nyertétek el a tétet,
és ti, akiket csak az zavar, már megint rám kell figyelni.
Ti, akik sértődötten álltok a pálya szélén, akik
mérgesen puffogtok és egymásban szövetségesre
lelve röhögtek rajtam. Ti, akik egykor könnyörögtetek,
ma már csak követeltek, és közönyösen nézitek
azokat a próbálkozókat, akik mind a ti, mind az én
szempontomból jelentéktelenek. Akik lesajnáljátok
a boldog középserűeket. Ti, akik szemembe mondjátok,
hogy nem tetszik nektek működésem, esténként
mégis tükör előtt próbálgatjátok, hogyan hasonlítsatok
hozzám legjobban. Ti, akik különbözni vágytok,
akik kitűnni, akik beilleszkedni és idomulni,
vagy általánosan elfogadottak szeretnétek lenni.
Remélem, sohasem tartozom majd közétek, de tudjátok
meg, hogy aki iránt mindezt érzitek, akit a pokolba
kívántok, akinek vonásait magatoknak akarjátok
és akivel álmotokban is ordítotok, csak emlékeztet
benneteket rám. Tudjátok meg, ti, akik mindig közelében
jártok a sikernek, de az utolsó pillanatban eltávolodtok
tőle, tudjátok meg, hogy a győztes nem én vagyok.*

A debütálás nehézségei

*Soha nem felejttem el, amikor egy fiatal,
mégis nagyra tartott költő az első kötetnél
felmerülő lehetséges problémákra terelte
a szót egy erdő közepén rendezett líraműhely
alkalmával. Figyelni kell arra, a bevezető
sorokkal nemcsak könyvet, de életművet
nyitok. Lefekszem a hóba melléd. Életrajzi
szempontból bravúros háttér, adottak
a körülmények. Mesébe illően egyértelmű,
így kell rálépni a költészet szomorú útjára.
Nyakamban összeér a víz. A mondat hatására
átszerkesztettem egy évek óta dédelgetett
kéziratot, és végre egy dologban biztos voltam.
Azóta figyelem az elsőkönyveseket, büszkék
lehetnek magukra. Van, akinél látni, hogy*

*a pályán marad majd. A fák között én már nem
nézlek inkább. Az ott tartózkodók többsége
elkezdett hasonulni. Felfestett rád egy felhőn
túli mintát. Valójában nem számít az egész, távol
áll ettől, aminek döntő szerepe van. Arra csak
később jöttem rá, soha nem én alakítottam,
mindent a helyzetek, a vélemények rendeztek
el. És persze tudok mostanra rutinból is írni.
De mikor minden elhallgat, trombitám más
hangnemben szól. Olyankor derül ki, mi az,
ami igazából érdekel.*

Gaia

*Ki írja, ha én jegyzem le, és kivágható-e
még belőlem ez a megveszett alanyiség?
De megjelenesz, és máris lágyabb az este,
átadom magam a könnyű fuvallatoknak.
Áldott a fáradtság olyankor, és áldottak
szemeiden a pillák, hát itt vagyunk, mégis
itt, annyi minden után.*

*Odafordulásainkban rejlik a megbocsátás,
és mindössze arra vágyom, ki tudjam tépni
magamból a feleslegeseket, és engedd,
hogy láthassam, ahogyan kitárod karod. Én
már levettem a verset, szabadok vagyunk.*

*Ezúttal nem mész tovább, állunk egymás
mellett a szélben, és amennyire még szükség
lehet, pont annyink van. Átjár bennünket,
hogy sikerült végre rálépni a nyugalom
útjaira. Hogy akármi történt, megérkeztünk.*

q. a szérum kikeverése

*az árkádok előtti, lassan mélyülő
 medencében frissen vegyült anyag,
 a zöld hirtelen halála a barnára burkolt
 oldalfalon, a víz éles peremén óvatos
 pezsgés. a kölcsönös oldódás lehetetlen,
 mégis, a fokozatosan előtűnő aljzat
 felett, üveg és tükör határán a legelső
 hullám, a törésvonaltól indulva, épp
 kifelé tart a vízben mozgó, hús testek
 előtt. hat fej, száraz hajjal, majd megint
 hat, az első sorban színes ingek,
 a harmadikban nyitott szemmel és
 nyitott hordókkal, tiszta kézzel és
 cserzett bőrrel még a pépet mázolja
 a víztömegbe a megint csak hat önkéntes
 üzemorvos. a nyelv lila, a pulzus
 a legalacsonyabb, az árkádok alatt,
 helyszűkében, a szájpaddás rendszeres
 bordázata és a duzzadt tüszők kapui
 hátráltatják a nyelés hosszúra nyúló
 periódusait a perisztaltika renyhe
 húzásában. a túltermelt gyomorsav,
 ahogy lefekszenek, szintbe kerül
 a nyelvcső szigorú középvonalával
 a szegycsont rideg burka mögött,
 az árkádok domborúra kopott kövein
 az önkéntesek vállsibbadása mégis
 elnyomja a hámréteg rajzos hegeinek
 ideges bizsergését. a fájdalom ujjal
 már olvasható, de az önkéntesek,
 a zsebben nyikorgó gumikesztyűt
 gyakorlott kézzel kikeresve inkább
 felednék a felület nyújtotta, fenyegető
 bizonyosságot, és ahogy mondani
 szokták, valami szépre gondolnak,
 miközben hátul, a medence felől
 kezdődően, langyos buggyanással,*

*lány, bariton morajlásban, majd széles
neszezésben egyszer csak összeér
velük az árkádok ölelte, aprócska tér.*

r. a vakság eredete

*a kapcsolószekrények matt táblái,
az osztott üvegablakok ijesztő feszítéve,
a gombok színes szórása, a félhomály
enyhe szorítása és a vasszagú, finoman
oszló, ritkás levegő akadályozza, hogy
füstsziürke kabátjukban és szórtelen
lábukat szűrő szövetnadrágjukban egyre
kevésbé kényelmesen, az inggombok
között kitüremkedő, vékony bőrük
fehérsége és a nedvek átható szaga
ellenére a szűkösen ülő vénék egymást
maguktól megkülönböztessék. arcuk
rajzos rendje, kezük ereinek kék cikái,
a fülektől elálló, éles szálak, álluk
könnyű foltjai, a májszínű száj lusta
íve miatt, a lepattogzott, halványzöld
festék darabjai, a sokszögű szilánkok
élei között matatva a vénék, a döntést
nem megkerülve, de áthárítva ugyan
nem gondolnak a mélyen kuporgó, sötét
városra, a völgy feletti zsilipet nyitó,
ujjuk mozgása nyomán bekapcsolódó
automatika a vizet mégis megindítja,
hogy a simára dörzsölt sarkokat pontosan
körbefolyva, a málló felületet tapogatva
tegye végül láthatóvá, a vízben oldódó
por lassú tánca az utolsó a viszkető
szemfenéken.*

Szellemkép

*Mennyit röhögtünk
gyerekkorunkban azon
a japán katonán,
akinek a legenda szerint
lezuhant a gépe, de ő még
idejében kiugrott ejtőernyővel,
így mesélte valamelyik családtag,
majd egy lakatlan szigeten,
mások szerint esőerdőben,
évtizedekig vívta még a háborút,
nem értesülvén róla, hogy annak
vége, élte értelmetlen életét, akár
egy állat, pedig semmi
nevetnivaló nincs benne,
hiszen csak annyi történt, hogy
nem tudott szabadulni a szerepétől –
mennyien vívják harcukat
fantomjukkal, ami a boldogság
útjában áll, eltorzult az arcuk egyszer,
és úgy maradt, a maszk nem jött le
többé, holott valójában Onoda Hiiro,
szamurájok sarja,
kiválóan képzett katonaként
mindvégig ragaszkodott az elveihez,
kis csapatával küzdött a hegyekben,
és csak egykori, közvetlen felettesének
hitte el, 1974-ben, hogy a háborúnak vége,
utána már ellenfelei is tisztelték, a Fülöp-szigetek
elnöke kegyelemben részesítette,
ő pedig a továbbiakban, minden jel szerint,
nem tudta elfogadni a világot
olyannak, amilyen.*

Kolonc

*Most a múltat jelenti,
egérsavanyú szaggal.
Kudarok emlékei untatnak,
mérgező ólomcső a nosztalgia.
Leheletkönnyű szabadság
és röghöz kötöttség közt
gyerekjáték a választás.
Magas hegyek kilátóiról
sötét a szurdok, szemben
a fényes ormok,
kiviláglik az igazság.
Folyó mélyére kerülve
görögjön tovább a kolonc,
kis kavics, milliárdok
egyike, faragott kőlapra
tehetné, ha idomait
felvonná valamely tenyér.*

Háború

*A háború idején születtem,
de a háború csak éppen meglegyintett,
gyerek voltam, a véres szüretben
nőttem, de vérem az érben keringett,
nem volt sebem, amelyből folyt volna,
nem ért golyó, messze, messze szisszent,
békésen éltem, mintha béke volna,
a háború hír volt, a nagyok komisz dolga,
én a pólyában szunnyadtam, mint kised,*

*de az idő véres idő volt, a távolban
háború járt. Mi volt a háború? Ma emlék,
hogy éltem már akkor is, hogy voltam,
semmit se tudtam, csak voltam a jelenlét,
nem tudat, csak érzet, ösztön kiskoromban.
De jó, hogy így volt az a rég, a nemrég.
Csak most tudom, hogy vér folyt patakokban.*

*Könyv, könyv, csak egy sor olvasmány,
csak az volt a háború. Meg amit meséltek.
Hogy román lovak dübögtek a szalmán.
A tisztek száján rúzs volt. Ezek az emlékek.
És most a messzi, közeli Ukrajnán
háború söpör végig. Az idő hova tévedt?
De jó, hogy itt élek,
és ide nem ér el, ilyen jót remélek.
Háború idején halok meg életem apadtán?
Azt remélem, nem lesz soha csajkám.*

VÁLTOZÁSBAN

Ovidius folyamatos éneke (az *Átváltozások*at maga nevezte így) egyszerre emberiség-történet, lélektani tanulmány-sorozat, mitológiai kézikönyv és eleven eposz, melyet a nem mindig vaslogikával fegyelmezett kulturális emlékezet tart össze. A történetekbe vesző történelem csodája válik egységgé benne, méghozzá a folytonos visszatérés antik időfogalmai mentén. Minden perc átváltozás, a létezés is átváltozás-folyamat, maga a világ is teremtetett költemény, s a költemény is világteremtés, minden a káosz elrendezhetőségéről szól, legyen a káosz kozmikus vagy a történetalakítást fenyegető valóság.

A költő a világ szimultán és kiszámíthatatlan történéseihez az emlékezet tartományainak érzelmi geográfiájából keresett mintákat, illetve az elbeszélhetőség problematikusságának felismerése révén jutott el a változatossághoz és epizodikussághoz mint elbeszélői formához, ami egyben a „nagy elbeszélés” elbeszélhetetlenségének és a nyelv totális uralhatatlanságának forradalmi be- és felismerése is. Mindössze annyi bizonyos, hogy a permanens átváltozás a létezés legfőbb tulajdonsága, mely nemcsak természeti jelenségeket, a bioszféra egyes létezőit kreálja vagy szünteti meg, hanem birodalmakat, országokat, hatalmi erőtereket befolyásol, sőt mentális energiákat és tudattartalmakat is mozgósít.

A szöveggenerálást természeti folyamatként, az indázó hexameterek sarjadásaként kell elfogadnunk – lehet, hogy a *carmen perpetuum*, a folyamatos ének lényege mindössze a tökéletes forma kohéziója, lián- és szíjszerkezete. A hexameter a folyamatosság biztosítója, a kozmikus és a narratív idő mértéke, a költemény egyetlen stabil eleme, váz és mintázat, mely nélkül a szöveg összeomlik: ez magyarázza a fordítói eltökéltséget is a formahűség mellett. Ami pedig a történetek egymásba fűzését illeti: ha meg fogjuk tudni magyarázni, miért olyanra nőtt egy fa, amilyen, akkor arra is lesz magyarázat, hogy miért épp ezt az alakot öltötte fel Ovidius költeménye.

Devecseri Gábor 1964-es fordítása nem aratott sikert: Devecseri Ovidiusa valóban eltörpül Homérosz-fordításai mellett. Szilágyi János György Devecseri-nekrológiájában azt írta, hogy a fordítást „teljes némaság” fogadta. Talán tapintatból, talán túlzásai miatt hallgatta el Horváth István Károly lesújtó kritikáját. Az új fordítás szükségességét mégsem az magyarázza elsősorban, hogy letűnt egy ellentmondásaiban is kétségkívül igen jelentős fordítói paradigma, hanem az új kérdésfelvetések példátlan ereje.

„Az antikvitás akkor szól hozzánk, amikor neki kedve van, és nem akkor, amikor nekünk” – írja Nietzsche. Most ismét szólni látszik: Ovidius például a biopoétikai megközelítések és a kulturális emlékezet kutatásának egyik alapszövegévé válik, az antik költők közül ma alighanem a legelevenebben kapcsolódik be a kortársi diskurzusokba. Öröndetes, hogy a magyar Ovidius-kutatás is kivételesen élénk. Most csak egyetlen példa: Krupp József (*Distanz und Bedeutung* című monográfiájában) figyelte meg, hogy az irónia Ovidiusnál struktúráképző elemként értelmeződik, ám destabilizáló energiaként is áthatja az egyértelműsítő jelentésképzés mechanizmusait. Ez is egy olyan markáns tapasztalat, melynek át kell hatnia az új magyar fordítást.

Az itt közölt részlet erre kiváló példa: a szerepjátszás komikuma elképesztően bravúros retorikai keretek között valósul meg, a tragikus ciprusi példázat ennyire szerves beágyazása egy ilyen narratívába csak a legnagyobbaknak sikerül. Minden sor játékos vagy komoly célzás, gyanús utalás, a kultúrtörténet beszivárog a személyes sorsba és végzetesen intimizálódik. Ovidius az érzelmi manipuláció, a nyelvben lévő erotikus potenciál játékaiknak géniusza is.

Átváltozások

Pomona és Vertumnus. Anaxarete és Iphis

(részlet a 14. könyvből)

Párja Pomonának nem akadt a hamadryasok közt,¹
 mert nem volt kertész rátermettebb Latiumban,²
 és a gyümölcsfákkal jobban más egy se törődött.
 Erre utal neve is. Mert nem kedvelte az erdőt,
 és a folyókat sem, csak a rétet, az ágat, amelyről
 csüing a gyümölcs, görbült sarlót hordoz, soha dárdát,
 fattyúkat nyeseget, ritkítja a sok buja gallyat,
 kérget metsz, hogy az oltvány végét dugja a részbe,
 s így táplálja a friss hajtást nedvével a felnőtt.
 El nem tűri, ha szomjas s inna a kajla gyökérzet,
 és a mohó kuszaságot itatja serény patakokból.
 Ebbe szerelmes, ezért él csak! Venus élvezetére³
 nem vágyik, de bezárja a kertjét, fél a paraszttól,
 egy férfit sem eresztene ő be: magányba menekszik.
 Bármit megtennének a táncos, zsenge szatírok!
 És a fenyőkoszorús szarvú pánok!⁴ Mire lenne
 Silenus képes,⁵ ki a lelkében fiatalnak
 hat, s aki sarlóval s a merev lócsével ijeszt el
 tolvajt, sőt: büntet!⁶ De van egy, aki túltesz a vágyban
 mindegyiken: Vertumnus, bár boldogtalan ő is.
 Durva paraszt aratóként hányszor hordta a kévét!
 Durva paraszt arató képében hordta kosárban!
 Összeegyült haja fürtje a friss szénával ezerszer,
 mint aki épp a kaszálón megforgatta a zöldet.
 Nyers keze ostort is ragadott durván, bizony isten,
 fáradt ökreiről az igát most vont a le, vélnéd.
 Sarlót vitt, lombritkítót, le-lenyeste az ágat,
 hordott létrát is, nyilván úgy szedte az almát.

¹ A fák nimfái.

² Róma környékén.

³ A szerelemre.

⁴ Alacsonyabb rendű, kecskalábú, szarvat viselő erdei istenségek.

⁵ Silenus Bacchus isten nevelője volt, a szatírok vezetőjeként tisztelték.

⁶ Célzás Priapus termékenységistenre, akit merev fallosszal ábrázoltak, és a kertek védelmezőjének számított.

Kardja szerint harcos, hegyezett nád tette halásszá.
 Sokszor, sok formát öltött, szerepekbe merült el,
 hogy gyönyörűségét megbámulhassa a lánynak.
 Egyszer tarka szalag lengett a fején, amikor jött,
 egyszer botra rogyott, s a fején ősz fürt dere fénylett,
 vénasszonyt játszott s a csodás kiskertbe belépett,
 nézte gyümölcsseit és így szól: „Csodaszép bujaság ez!”
 És egy csókot adott neki: egy vénasszony aligha
 csókolná így meg! Görnyedten gubbad a rögre,
 és szeme méri az ősi gyümölcs súlyát a faágon.
 Szemben szil magasult, szőlőfürttől rogyadozva,
 és áldotta a fát, mert társként óvja a szőlőt:
 „Hogyha e szilfa magányosan áll” – szól –, „s nincs ez a szőlő,
 árnyékán kívül nem hajtana hasznót a lombja!
 S hogyha a rátapadó szőlőt nem fogja a szilfa,
 mintha a hitvese lenne, a földre lerogyva rohadna.
 Téged a szil példája, te lány, mégis hidegen hagy,
 nászba fonódni se vágysz, ölelésre se csábul a tested.
 Bár csábulnál el! Kérő Helenét⁷ sem akarta
 ennyi, de őt se, ki harcra tüzelt lapithák lakomáján,⁸
 s Penelopét se, a hosszan időző hős feleségét.⁹
 Most is a kérőktől menekülsz, és elfog az undor,
 bár ezer is kíván, félistenek, istenek éppúgy,
 Alba-vidéki hegyek minden szent lénye imádná.
 Hogyha van egy kis eszed, s tényleg jó férjet akarnál,
 hallgass most énrám, az öregre, ki jobban imádlak
 minden imádódnál! A paraszt nászfáklya gyalázat,
 Vertumnust válaszd! Vele hálj! Kétségtelenül jól
 ismerem őt, maga sem tud többet a vágyairól, mint
 én tudok! Ő nem koslat, jár-ke a földi világban,
 itt él folytonosan! Nem dönti le nyomban, akit lel
 s megtetszik neki, mint más férfi! A kezdet, a vég is
 csak te vagy öneki, érted lángol, csak veled élne!
 Vedd figyelembe: egész jóképű és fiatal még!
 Átváltozni ezernyi alakká képes, akármit
 kérjél tőle, azonnal eléd teszi és a tiéd lesz!
 Egy a szerelmetek is, merthogy te gyümölcsöket érlelsz,
 boldog jobbja meg elsőként leszakítja a kincset!
 Most nem igézi a fák leszakított ritka gyümölcse,
 sem termény, mit a zsenge vizekkel itat meg a kiskert,
 téged akarna csupán! Könyörülj meg, a tűz elemészi!
 Bárha az én szám szól, ő kérlel, hidd el, a számmal!

⁷ Menelaus szépséges felesége, akit Paris Trójába csábított.

⁸ Célzás Hippodameiára, akiért kocsiversenyen mérkőztek meg a kérők. Esküvőjén a kentaurok lerészegedtek és megtámadták a násznép másik felét, ezt Ovidius a 12. könyvben mesélte el.

⁹ A távol lévő Ulysses felesége, akiért kérők sokasága versengett.

Tiszteld isteneid! Mert Idalié¹⁰ is utálja
azt, aki jégcsap, s Rhammusiát¹¹ se dühítsd fel, a sorsot!
Hogy még jobban félj, s mert vénségemre igencsak
sok mindent tudok én, elmondom e cyprusi mondát,
ott mindenki meséli, ha hallod, megkönyörülsz majd!
Iphis Teucer utódát látta, Anaxaretét meg:
ősi családból volt a leány, a fiú alacsonyból,
látta a lányt s csontig perzselte a nagy szerelemvágy,
kínlódott, küzdött hosszan, de eszével az őrült
lángot nem győzhette le, ment könnyörögni a házhoz,
kérte a dajkát, és nyomorult vágyát kibeszélte,
kérte, ne hajtsa el őt, és nézze a lánynak az üdvét,
kérte a szolgálkat, hízelgett mindnek, ahogy csak
bírt, hogy pártolják, hogy végül elérje a célját!
Mennyi szerelmes szót körmölt sok-sok levelében!
Közben könnyharmat-belepert koszorúkat akasztgat
rendre az ajtófára, kemény küszöbön kuporogva
kushad a lány test, és a szidalmait ontja a zárra.
Túltesz a lány a vadóc habokon, ha a Bak lemerül, sőt
túltesz a Noricum üllőjén edzett vason is,¹² sőt
túltesz a bércen, amely eleven sziklán magasult fel,
megveti őt, kikacagja, csak ócsárolja, amit tesz,
gógös fitymálást ont rá, a remény belepusztul.
Iphis már nem bírja tovább, beleroppan a kínba,
és gyötrődve az ajtónál búcsúzik a lánytól:
„Győzől, Anaxarete, most megszabadulsz a csömörtől,
rám sem kell nézned! Diadalt ülhetsz szeretődön,
Paeant hívd,¹³ s a babérkoszorú beragyogja a fiúrtod!
Győzől, mert vígan halok én, vasszűz, nos, örömködj!
Így legalább örömet lelsz bennem a kényszer okán, mert
kedves lesz ez a tett teelőtted, ilyesmire gerjedsz!
Vésd az eszedbe, a vágyam nem szűnik meg, akarlak,
hogyha halott leszek is, ha szememből elfogy a fénye!
Nem hírnök hoz hírt a halálomról, gyönyörűség,
én jövök el holtan, jelenésként állok elébed,
hadd pásztázza a holttetemem vad szem buja kedve!
Hogyha ti, isteneink, látjátok az emberi tettet,
el ne feledjétek (nyelvem nem képes imára),
adjátok, hogy a hírem tartson hosszú időkig,
elvett életemért hadd kárpótoljon a példám!
Ekkor az ajtófélfá felé fölemelte a könnyes
arcát és halvány kezeit (hányszor koszorúzta

¹⁰ Venus más néven.

¹¹ Nemesis, a jogos megtorlás istennője.

¹² Noricum tartomány (nagyjából a mai Ausztria) kivételesen jó minőségű vasáról volt nevezetes.

¹³ Apolló, azaz maga a győzelmi dal.

véljük az ajtót!), és hurkos kötelet kötözött rá.
„Én leszek új koszorúd! Ugye, élvezed, édes, a látványt?”
Már a nyakán a hurok, s arcát fordítja a „lányhoz”,
roppan a gége s a rettenetes súly lóg le az ajtón.
Lába a fát veri, vergődik, megretten a környék,
nyílik az ajtó és csikorogva kitárul a hulla,
szolgasereg kiabál, próbálják menteni: késő!
(Mehalt régen az apja.) Az anyjához viszik innen,
hullát tart az ölében a hült holttestet öelve,
mit csak a gyászba merült anya tud, most elpanaszolja,
mit csak a gyászba merült anya tud, most azt teszi ő is,
bús temetési menet megy a város legközepén át,
sírva megy ő lefelől, s a fiát máglyára kíséri.
Útba esett ama ház is, a gyászmenet arra haladt el,
s persze, Anaxarete füleit megcsapta a sírás,
tébolyította a gyász, üldözte az isteni bosszú.
„Hadd látom legalább” – így szánakozott – „a halottat!”
És a tetőre rohant, széttárta az ablakokat fenn,
Iphis holttestét épp csak meglátta a hordágy
legtetején, szeme megdermedt, gyors vére lelassult,
és elhült, holtsápadt lett, próbált menekülni,
próbált visszaszaladni, de lába megállt, jaj, az arcát
elfordítani sem sikerült, nehezült el a teste,
s azzá vált, ami szíve szerint volt: sziklaszoborrá.
Nem kitalált mese ez! Salamisban¹⁴ még mutogatják
máig az ő szobrát a kegyesszívű Venus úrnő
szentélyében, a gőgöt vedd el, nimfa, szeressél!
Fagy ki ne pusztíthassa a zsenge gyümölcsrügyek ezrét,
és a sebes szél meg ne gyötörje virágba borultan!
És azután látván, vénasszony-szózata nem hat,
ifjúvá alakult, öregasszony-gönceitől mind
megszabadult, s oly pompával ragyogott föl azonnal,
mint amilyen ragyogó a nap arca, ha fénysugarával
győz a viharfelhőn, s beborítja a földet a fényár.
Kész támadni, de kár támadni: a lány csupa izzás!
Elbűvölte a férfialak, s vágját viszonzta.

CSEHY ZOLTÁN fordítása

¹⁴ A költő itt a ciprusi városra utal, ahol nevezetes Venus-templom állt.

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése¹

IV. rész

„megkérdezte: sikerült-e átnevelniük Kubában?”

Wirth Imre: – Itt ülünk, még mindig 1919... jaj, 2019-ben, nem tudok kijönni az 1900-as évekből, de ez talán azért is van, mert az első kötete, a *Némajáték* 1970-ben jelent meg. Amikor a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának legfőbb problémája éppen az volt, hogy hazaengedik-e Rákosi Mátyást. Salvador Allende Chile elnöke lett, és kizárták a Cseh Kommunista Pártból Dubčeket. Felavatták Budapesten a kelet-nyugati metró első szakaszát. Megjelent Bereményi Géza *A svéd király című könyve*, és politikai okokból nem jelent meg Zsuzsa férje, Lengyel Péter *Mellékszereplők* című regénye.² 1968–69-ben az „új nemzedéket” három antológia reprezentálta, az *Első ének*,³ a *Költők egymás közt*⁴ és az *Elérhetetlen föld*,⁵ utóbbi a *Kilencek*⁶ költő-társaságának kezdeményezésére.

Visszanézve is nyomasztóan átpolitizált korszak volt. Milyen előzményei voltak a *Némajáték* megjelenésének? Poétikai és életrajzi szempontból is kérdezem, hiszen a kötetben egy nagyon új szülés-vers is olvasható, ami közeli, felkavaróan életet újraértelmező élmény lehetett. Az első beszélgetésünkben a halál-álomban megjelenő Anna lánya született 1969-ben. Nem tudom, ez hány év termése...

Takács Zsuzsa: – Mondjuk hét-nyolc évé. A kötet az 1962 és '69 között írott verseket tartalmazza. A *Némajáték* utolsó verse, a *Július, halálom, születésed* a születésről és a szülésről magáról, erről az összes addigi tapasztalatomon túllépő, nyers fájdalom-élményről

¹ Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

² Csak tíz év múlva láthatott napvilágot: Lengyel Péter: *Mellékszereplők*, Szépirodalmi, 1980.

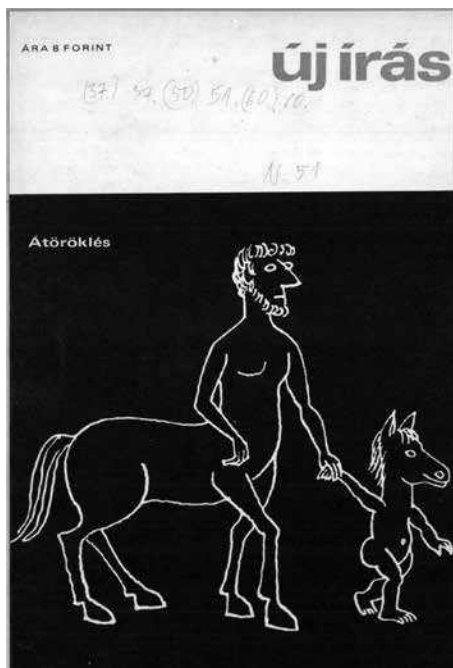
³ *Első ének*, Kozmosz Könyvek, 1968. Benne: Tóth Éva, Apáti Miklós, Halmos Ferenc, Tandori Dezső, Veress Miklós, Pass Lajos, Várady Szabolcs, Dobai Péter, Horváth Lajos, Takács Zsuzsa, Haraszi Miklós, Varjas Endre, Bencze József, Dobos Éva, Urbán Gyula, Döbrentei Kornél, Ács Jenő, Bálint Lea, Fehér József András, Béres Attila, Magyar Katalin, Szepesi Attila, Tordai Ferenc, Vida János, Kerekes András, Keresztes Ágnes, Gutai Magda, Bebesi Károly, Verbőczy Antal, Böröcsök Mária, Szedler Katalin, Kertész Péter, Nádasdi Éva, Sorbán-Szabó Zoltán, Tölgyessy Miklós, Buzás Andor, Hajas Tibor, Dobos Hajnal.

⁴ *Költők egymás közt*, Szépirodalmi, 1969. Az antológiában tizenöt pályakezdőt – Apáti Miklóst, Beney Zsuzsát, Bisztray Ádámot, Iszlai Zoltánt, Kertész Pétert, Kiss Annát, Kiss Benedeket, Oravecz Imrét, Pardi Annát, Petri Györgyöt, Rózsa András, Szentmihályi Szabó Pétert, Szepesi Attilát, Takács Zsuzsát, Tölgyessy Miklóst – mutatták be idősebb pályatársaik – Simon István, Weöres Sándor, Fodor András, Garai Gábor, Kormos István, Nagy László, Juhász Ferenc, Somlyó György, Vas István, Zelk Zoltán, Fodor József, Mezei András, Pilinszky János, Benjámin László. A könyv előszavát Illyés Gyula jegyezte.

⁵ *Elérhetetlen föld*, Írószövetség KISZ-szervezet, 1969. Benne: Győri László, Mezey Katalin, Molnár Imre, Kiss Benedek, Rózsa Endre, Utassy József, Kovács István, Oláh János, Konc József.

⁶ *Kilencek*: az együttes megjelenéshez ragaszkodó, a kultúrpolitika által nem támogatott költőcsoport. Tagjai: Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre, Utassy József.

szól, melyet a mindent fölülíró boldogság követett. A második lányom megszületésével az egész egyetlen történeté kerekedett, és felidézte saját emlékezet-előtti létezésemet. Ha az anyai ölje, a születés előtti biztonságba, a magzati lét öntudatlanságába való visszavágyásról írok a versekben, ott már saját (képzelt) sejtéseim-emlékeim között tapogatózom. Ami az antológiákban való szereplést illeti, volt a könyvmegjelenésnek folyóirat-előzménye. Az *Új Írás* '69 augusztusi száma fiatal írókat kérdez pályájukról és elképzeléseikről. A borító elején és hátoldalán Kaján Tibor zseniális rajzai láthatók; egy gyerekfejű hintaló, illetve a felnőtt és a lófejű, kétlábú gyerek-kentaur képe néz az olvasóra. A *Mérleg* című rovatban fiatal írók valómásait közlik. Elküldték előzetesen kinek-kinek a szerkesztőség kérdéseit. Korrekt, a kor szellemében megfogalmazott kérdések voltak, a válaszok egy része azonban hajmeresztő.⁷ Nem akarom név szerint idézni a ma is a pályán levő írók készsége, rendszerigenlő válaszait. Egyébként két évig vártam a kötet megjelenésére, és sem előbb, sem az úgynevezett '89-es rendszerváltozásig sem voltam támogatott, hanem csak megtúrt író.

– Ha már említette, akkor azért idézem a Maga szövegét is: „Szerencsétlennek tartom a mai magyar irodalom falusi-városi származás szerinti kettéosztottságát, úgy érzem, az én nemzedékemet nem választhatnák ketté ilyen kritériumok – nincs olyan arányú különbség, alapélményeink lényegében azonosak. Kár volna – egy rossz és nem is nagy múltú hagyomány miatt – hibának éreznünk a sokszínűség erényét.” Nem feledve, hogy 1969-ben járunk, egy évvel túl a párizsi diáklázadásokon és Csehszlovákia megszállásán – egyszerre tűnik nekem hihetetlennek, hogy még és már ismét a népi–urbánus ellentétéről van szó, az ingerültség pedig mintha egy illúzió elvesztésének szólna. Jól érzékelem?

– Döbbenet tapasztaltam, hogy tovább él ez az önsorsrontó tendencia, és a kölcsönös ellenszenv (a hatalom számára hasznos) élő tradíció. A *Költők egymás közt* című antológia és a *Kilencek Elérhetetlen földje* közös bemutatóján véletlenül Kiss Benedek mellé ültem, de kényelmetlenül éreztem magamat. Át kellett hát ülnöm az „urbánusokhoz”, merthogy én az *Újholdhoz* sorolódtam – egyébként teljes joggal. De ez nem jelentette azt, hogy elfogadhatónak tartom a kétszer fél magyar irodalom létezésének abszurdumát. Nagy László zseniális Lorca-fordításairól⁸ írtam egyébként a doktorimat.

– De pontosan mi okozta ezt a kényelmetlen érzést? Vissza tud emlékezni, mi, miért történt?

– Nem szólt be senki, de úgy éreztem, hogy nem vagyok a helyemen. Az eset jóval később, 2007-ben csaknem ugyanígy megismétlődött, amikor a DIA⁹ a tagjai közé válasz-

⁷ Csak egy kiragadott példa, a kérdésre, hogy kik hatottak rá, az egyik válaszoló: „Elsősorban Lenin. Annyira nagy személyiség, hogy még a politikai sablonok sem tudtak ártani neki.”

⁸ Federico García Lorca: *Cigányrománcok*. Ford.: Nagy László. Magyar Helikon, 1976.

⁹ Digitális Irodalmi Akadémia (DIA), 1998-ban jött létre a legkiemelkedőbb magyar írók-költők forrásértékű szövegeinek megismertetésére és elérhetővé tételére.

tott (az alapító okirat szerint, hagyományosan, közvetlenül a tagok választottak meg engem is, akkor még senki másnak nem volt beleszólása a folyamatba). Ez a Gyurcsány-kormány idején volt, de már az első Orbán-kormány idején ott volt a nevem a listán.¹⁰ Mivel a forradalom kerek évfordulójára esett a dátum akkor, 2006-ban, Karátson Gábor kapta az elismerést. Amikor 2007-ben megérkeztem a DIA összejövetelére, senki nem invitált az asztalához. Nem említtem annak a költőnek a nevét, akivel előző napon együtt tanácskoztunk a Zelk-díj bizottságában, s aki mellett az egyetlen üres szék állt. Úgy tett, mintha nem is ismerne. Leültem tehát egy üres asztalhoz, de akkor odajött hozzám Spiró György, és magukhoz invitált.

– Volt erről a helyzetről bármilyen beszélgetés, szóba került Zsuzsa társaságában ennek a kibeszéletlensége, tarthatatlansága? Vagy éppen „természetes” volt a megosztottság?

– Teljesen természetes volt, azaz teljesen természetellenes.

– „A hatvanas években fellazult tételben...”, énekelte Bereményi Cseh Tamás. Hogy élte meg Zsuzsa és környezete 1968-at, a hippimozgalmakat, miközben itthon a KISZ álmozgalmi hevülete uralta az ifjúsági szcénát?

– Számomra aligha volt vonzó a KISZ hevülete. A hippimozgalom sem nyűgözött le, ez utóbbi inkább a '46-os születésű öcsém számára volt izgalmas. Ő akkor már az ELTE művészettörténet-olasz szakára járt, Bereményi például a csoporttársa volt. A Cseh Tamás–Berményi kettőst viszont nagyon szerettem én is. Kerényi Grácia, a mindkettőnknél idősebb

polonista, műfordító, aki nagy Cseh Tamás-rajongó volt, rendszeresen megajándékozott egy-egy Cseh–Berményi magnótekerccsel, azokat rongyosra hallgattam. De ellenérzés volt bennem az általános Che Guevara-rajongással szemben. Tapasztalatból ismertem a szárba szökő diktatúra sajátosságait. Úgy látszott, hogy mi már épp kifelé tartunk a diktatúra véres szakaszából, amelybe Kuba önként és dalolva gyalogol bele. Akkor az egyet nem értők, az ellenforradalmárnak kinevezett gusanók,¹¹ „féreg”, majd melegek állták a támadás pergőtüzét. De ez már saját nevelődési regényem későbbi, máig is aktuális fejezetéhez tartozik.

– Igen, itt éveket ugrottunk, hiszen a múltkor ott hagytuk abba, hogy érettségi után dramaturgiaórákra járt és az ELTE spanyol–olasz szakára. És szinte boldog volt. Hogyan szövődnek a költészet és a szerelem szálai? Hogyan születik meg az eltépett pepita-füzet kamaszversei után a Néma-játék világa?

– A vendéghallgató év után olasz–magyarra vettek fel, és külön engedéllyel, de magánszorgalomból bejártam, sőt vizsgáztam

is spanyolból. Lengyel Pétert és a többiekét már az előző évből ismertem. Egy alkalommal, amikor évfolyamtársunk, a már korábban is említett „jóakaróm”, Wolf Éva szétosztotta az előző óra anyagának másolatait, nekem nem adott példányt, mondván, hogy „te csak vendéghallgató vagy”. Péter erre szó nélkül átnyújtotta a saját példányát. Ez a gesztus lenyű-

¹⁰ A Kossuth-díjat 2007-ben kapta meg Takács Zsuzsa.

¹¹ gusano (tsz. gusanos), spanyol, jelentése féreg, selyemhernyó

gözött, továbbá tetszett, hogy naponta más-más nyelven naplót ír. Így történt, hogy az olasz-spanyol-orosz-francia és a magyar szakon kötelező finn mellett japánul is tanulni kezdtem én is. A japán azonban kamu volt, hamarosan csak arra szolgált, hogy a hatvanas évek Bergman-, Fellini-, Visconti-, Andrzej Wajda-filmjeit megnézhessük Péterrel. Hogy az időmmel szabadon rendelkezhessem, ugyanis otthon le kellett adnom a tanrendemet.

– *Húszévesen? Hogy fogadták a szülei akkor, hogy megjelent az életében Lengyel Péter?*

– Nem örültek neki, de elfogadták, először édesapám, aztán a mamám. Más volt a családtörténetünk, más volt Péter édesanyjának és nevelőapjának a politikai meggyőződése, ők ellenforradalomnak tartották '56-ot, mi forradalomnak. Készségesen együttműködtek a kádári politikával, a véres és lazább rendszerrel egyaránt. Mindez azonban Péterre nem vonatkozott, ő ugyanúgy gondolkodott Rákosiról vagy Kádárról, mint az én családom.

– *Két nagyon tehetséges fiatal életében akaratlanul is előfordulhat, hogy az egyik kioltja a másikat. A maguk esetében nem így történt.*

– Nem. De a házasságunk zátonyra futott. '62-ben házasodtunk össze, és '80-ban elváltunk, de gyakorlatilag már '72-től külön éltünk. Nálam maradt a négyéves Anna és a kétéves Zsuzsi. Föl sem merült, hogy Péter bármelyiküket magával akarta volna vinni, de abba bele is hasadt volna a szívem. Tény viszont, hogy nehezzé vált az életem, csapdába estem, kiszolgáltatottá váltam. Állásom volt, hivatásom volt és két kisgyerek testi-lelki biztonságát kellett biztosítanom. De nem is tudom miért, nagyon előre futottunk az időben...

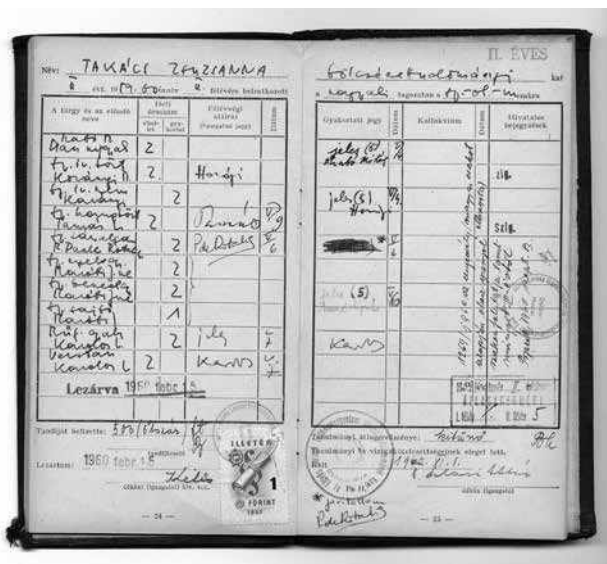
Az alapszigorlat után végül a magyar szakot otthagytam. Nem egyetlen, de döntő szempont volt az is, hogy Pándi Pál¹² halálra ijesztett. Az első szemináriumi óráján kijelentette, hogy az óráin bármit mondhatunk, de ha tudomást szerez róla, hogy valamelyikünk a folyosón az ellenforradalmat forradalomnak nevezi, annak vele gyűlik meg a baja. Másnap bementem a tanulmányi osztályra és engedélyt kértem Kékes elvtárostól,¹³ hogy egy másik oktatóhoz helyezzenek át, mert ütköznek az óráim. Ez meg is történt, de Pándi nem felejtett el, és továbbra is figyelemmel kísérte az életemet. Hiába jártam az apjához, Kardos Laci¹⁴ bácsihoz Székely Magdival, Tóth Judittal, Géher Istvánnal, Tótfalusi Istvánnal a műfordítás-gyakorlatok órákra, gyanús maradtam a szemében. Amikor hazajöttünk Kubából, összehaláloztam vele a folyosón. Megállított és megkérdezte, hogy vajon sikerült-e átne-

¹² Pándi Pál (1926–1987) Kossuth-díjas irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő.

¹³ Kékes Andor, ELTE Dékáni Hivatal, akiről többen is megemlékeztek. Lásd: „A káderesek és az egyetemi tanulmányi osztály hatalmassága (Kékes elvtárs!)” – Tüskés Tibor: *Nép és irodalom, Új Forrás*, 1996/9; illetve „Nem jártam be az órákra, és Kékes elvtárs, aki borzasztóan agilis volt, ebbe nem tudott belenyugodni” – Konrád György: *Komótos bátorság, szép realizmus*. Petri György beszélgetése, *Beszélő*, III/42., 1991. 10. 19., 40–44.

¹⁴ Kardos László (1898–1987) József Attila- és Kossuth-díjas irodalomtörténész, kritikus, műfordító.

velniük Kubában. Meghílt bennem a vér. Akkoriban Kínában már működtek az átnevelő-táborok, és sejtettük, mi történik ott.

– Vérfagyasztó lehetett, még ha esetleg viccnék szánta is. Én 1986-ban jártam hozzá szemináriumra rövid ideig, visszagondolva nehéz elhinni, de mit sem tudtam politikai beágyazódásáról, csak egy bizonytalan, gyöt-rődő, idős férfit láttam.

– Nemrég jelent meg a Magvető Tények és tanúk sorozatában a róla szóló dokumentumgyűjtemény, fia, Kardos András kiváló tanulmányával. De ha már Pándi Pált említettem, el-

lenpéldákat is akarok hozni. Sallai Géza¹⁵ tanáromat például, aki az olasz tanszéken tanított irodalmat. Még vendéghallgató koromban rábeszélte, hogy fordítsak modern olasz költőket. Neki is köszönhetem, hogy műfordító lettem. Kiállt mellettem akkor is, amikor meg akarták semmisíteni sikeres felvételimet apám '56-os magatartása miatt. Emlékszem, hogy a hír hallatán felmentünk Péterrel a Gellért-hegyre, sokáig ültünk a Citadella tövében egy padon. Ő vigasztalt, én vigasztalhatatlanul sírtam. Sallai Gézának és édesapám új és örült főnökének, aki a falat kaparta, ha valaki nem értett vele egyet, a magát József Attila barátjának kinevező Vértés Györgynek¹⁶ a közbenjárására végül felvettek, és a megsemmisítést megsemmisítették.

– Említette egyszer, hogy Péter és a saját édesanyja sorsa milyen párhuzamosságot rejtett, amire Maga különösen fogékony volt.

– Péter apja, Merényi Endre, gépészmérnök és kiváló amatőr fotós, munkaszolgálatosként szovjet hadifogságba esett, és tifuszban meghalt a háború vége felé. Édesanyja Péterrel együtt bujkált a nyilasok elől, volt, hogy egy szekrénybe rejtette el őket egy „utcalány” a nyilas razzia idejére. A háború után viszont beadta őt a Pikler Emmi¹⁷ elvei alapján működő Rákosi Mátyás Gyermeknevelő Otthonba.

– Az micsoda, gyerekotthon? Nem hallottam róla.

– Úgy tudom, hogy a pártvezetők gyermekei számára fenntartott otthon, ahova a holokauszt árváit és félárvaít is befogadták. A gyerekek zöme itt járt iskolába, az oktatás és a gyereknevelési elvek meglehetősen ridegek volt.

– Értem, tehát az árvaság a kapocs.

– Magaráhagyottság és árvaságtapasztalat. A feldolgozás és kiutkeresés anyám miatt sem volt tehát ismeretlen terep számomra. Péter apjának egyik fotója alapján, az ő emlékére írtam a Némajátékban szereplő egyik jellegzetesen újholdas versemet. „Hullanak az eső szögei a földre. / Targonca áll a szenesbolt előtt. / A léptek a vízben rombuszokká

¹⁵ Sallai Géza (1926–2012) italianista irodalomtörténész, egyetemi tanár.

¹⁶ Vértés György (1902–1976) író, szerkesztő, könyvtáros.

¹⁷ Pikler Emmi (1902–1984) gyermekorvos, a csecsemő és kisgyermek fejlődésének és nevelésének szakembere.

nőnek. / A fák körül, a járdán két maroknyi föld. // Megállsz az eső golyózaporában. / Örök havával nincs egy kerítés / szikrázó napban. Lassan végigömlök / elszürkült arcodon a veríték.”¹⁸ A fotón szereplő targonca felidézte egy másik gyermeki emlékeket. Anyám kezét fogva megyünk hazafelé a Petőfi Sándor utcában, amikor lecövekelek a rettetenes látvány előtt. (Az emlék végképp az agyamba íródott, amikor megismertem a Nietzsche örületét fellobbantó torinói ló történetét.) Nem sokkal a háború után történt, hogy a koksszal megrakott kocsit vonszolni képtelen, az ostorcsapások alatt meg-megrángó ló lecövekel a házunk előtt. A földhöz szögezve álltam én is, a résztvétől és a réműlet-től bénultan, az volt az érzésem, hogy nem szabad elmozdulnom onnan, mert ha maradok, akkor van remény rá, hogy a kocsis abbahagyja az ütlegelést. A ló hasán felágaskodott a nemiszerve, döbbsen néztem, hogy vajon milyen kínzóeszközt helyeztek rá, és végül eltakartam a szememet, nem akartam volna tovább nézni, de képtelen voltam elszakadni a látványtól. Anyám alig tudott elvonszolni a színhelyről.

– *Megrázó, ahogy az emlékezet újra és újra bevilágítja az elhagyott, elveszett tereket, hiszen ez az archetipikusnak tűnő mozzanat a megkínzott lóval elvesztette a jelen idejét. Nincs többé „látásunk”, eltűnt a tapasztalatunkból a képe. De már többször említette Zsuzsa az újhaldasságot. Mit gondolt akkor erről, és ma milyen visszagondolni rá?*

– Pilinszky hatására gondolkodok elsősorban (jóllehet, őt nem tudom besorolni semmiféle iskolába), de Nemes Nagy Ágneséra is, az idézett versben különösen. „A léptek a vízben rombuszokká nőnek... a fák körül a járdán két maroknyi föld”. Ha nem tudnám, hogy én írtam, azt hinném, hogy egy Nemes Nagy-versből vett idézet. Költészet és grafika egyben; ahogyan a „lassan végigömlök elszürkült arcodon a veríték” Pilinszky hangját idézi.

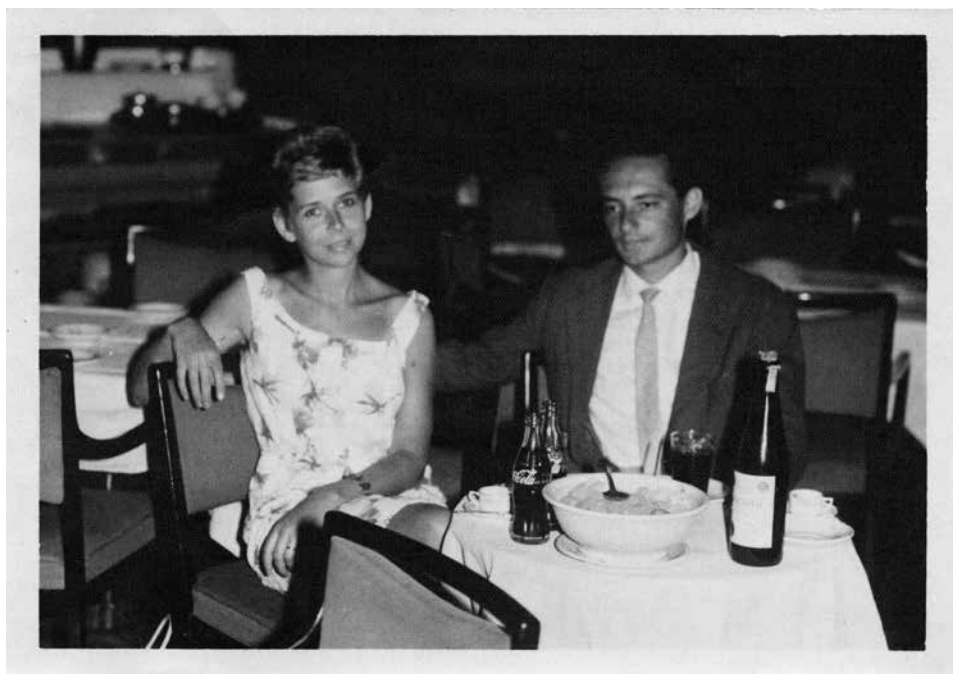
– *Innen, időben és térben is messziről nézve ikonikusak azok a fotók is, amiket mutatott a kubai kint létükről. Szemet-jövőt eltakaró boldogság, ezt látom. Beszélne erről? Hogy jutottak ki, mit csináltak, hogy érezte magát és milyen volt visszajönni az „átnevelésből”? Volt átnevelés?*

– Szó sem volt átnevelésről, illetve a Pándi kívánta átnevelésről. Nem a kubai forradalom heve, hiszen az Batista ötvenes évekbeli véres diktatúráját követte, nem az újabb diktatúrába ájuló fordulat lepette meg, hanem az életkedv, a zene és tánc szüntelen jelenléte az utcákon-tereken. Minden új volt, mindent először éltünk át. Budapestről indultunk, Prágában aludtunk a reptéri hotelben, aztán leszálltunk a kanadai Ganderban, a világ akkoriban legnagyobb repterén. Kanadában mínusz 21 fok volt, Havannában plusz 21. A kereskedelmi kirendeltség sofőrje vitt a hajdani Hilton, az akkorra már kissé lerobbant *Habana Libré*-be. Hirtelen, ahogyan Kolumbusz fogalmazott, „az emberi szem még sosem látta szépségű sziget”-én találtuk magunkat. Másnap, április 3-án, a felszabadulás előestéjén a követség fogadást rendezett a szovjet diplomatáknak és a kint dolgozó magyaroknak – így nekünk is. A fogadásra menet a folyosón rémült női hang ütötte meg a fülemet. „Jézusom, Tóni, ezek magyarok!”, és a fejével felénk intett. Hamarosan kiderült, hogy van ok a félelemre. A kereskedelmi kirendeltség végezte a megfigyeléseket, nem a követség; maga a nagykövet, Beck János merőben más nézeteket vallott. Minden kiküldött megfigyelendő személy is egyben. Kiderült, hogy a szálloda halljában elhelyezett postaládába dobott leveleket ellenőrzésünk érdekében először a kirendeltségre továbbítják.

– *Hogyan derült ki a postaláda titka?*

– Maga a kirendeltség vezetője, a keményvonalas Trauer elvtárs figyelmeztetett rá, hogy túl sokszor írok a szüleimnek. Ezen nem változtattam, és nem is lett belőle bajom. Az utca embere boldognak látszott, s aki nem volt az, rövid ideig még emigrálhatott az USA-ba. Lenyűgözően szépek voltak az emberek, gyönyörű kreol, fekete, ázsiai, mesztic arcok, lélegzetelállítóan karcsú férfiak és teltkarcsú nők. A Karibi-tenger és az Atlanti-óceán közelsége. Pánsíp, dobok, rumbatök, minden kocogtatásra, dobolásra alkalmas felületen izmos és fűr-

¹⁸ Egy fénykép alá (M. E. emlékére), in: *Némajáték*, Szépirodalmi, 1970.

ge, többnyire fekete ujjak. A szolgálatban levő milicistalányok hajukban az elmaradhatatlan csavarokkal, kezükben géppuskával álltak a lapos háztetőkön. A belváros ékszerboltjainak kirakatában, a luxuskirakatokban ott volt a *liquidación*, azaz felszámolás tábla, de működött világhírű mulató, a nemrég még az amerikaiakat szórakoztató Tropicana és működött a Copelia-fagylaltozó. Ott fagylaltoztunk mi is, ahol harminc évvel később Alea forgatta ikonikus *Eper és csokoládé* című filmjét. (A számtalan díjat kapott film főszereplője művész és meleg. A hatvanas években, éppen kintlétünk alatt indított kampányt ellenük a kubai vezetés.) Beültünk a Hilton éttermébe, ittuk a kólát, és ott állt az asztalunkon a Ron Anejo, a legjobb márkájú kubai rum. Hemingway-hősnek képzeltük magunkat. Áruhiány volt, jegyrendszer, mindent áthatott a demagógia, de a buszmegállóban a ki tudja, mióta meg nem érkező, ki tudja, mikor bedöcögő buszra várók ringó csípővel táncoltak a rögtönzött zenére. Ültünk az óceán partján, a Malecón¹⁹ széles kőpárkányán, néztük a kokszot és az élelmszert, magyar mirelit csirkét, lengyel sonkát, szovjet, román, bolgár dzsemet, és a ki tudja, mi mindent szállító hajók kirakodását. Kisétáltunk a mólóra. Elmentünk egy áruházba. Megálltunk a néhány kínai konzervet kínáló polc előtt; néztük az üres díszdobozokat, az első és második emelet művirág osztályának gazdag választékát. A bejáratnál megállított minket egy anyóka. „Maga zsidó?”, kérdezte Pétert, majd mint egy Szibilla hozzátette: „innen sosem jutnak haza”. Az időse nő egyike lehetett az Európából az Újvilágba érkező, menekülteket szállító hajó utasainak. Csakhogy a hajó nem köthetett ki Kubában. Viszont az akkor még fiatal nő talált valakit, aki segített neki a partrajutásban.²⁰

¹⁹ Hivatalos nevén Avenida de Maceo, 8 km hosszú part menti sétány Havannában.

²⁰ Az eltévedt zsoke, in: *A sóbálvány*, Magvető, 2017. „Másnap egy közeli nagyáruházba mentek szerencsét próbálni. Bejárták az épület alsó, középső és felső szintjét, de a változó színárnyalatú művirágszálakon és –sokrokon kívül nem találtak semmit. Kifelé menet azonban egy töpörödött anyóka állt elébük, és megszólította őket. Hallja, hogy magyarok, mondta, de vajon zsidók-e. A zavart igen és nem után közölte velük, hogy hiába reménykednek, többé nem jutnak haza. Ki-ki a

– *Ez is egy elképesztő történet. Mivel foglalkoztak odakint? Írt verseket?*

– Nem írtam egyetlen sort sem, tanítottam és tanultam. Az ütemezés egyébként úgy történt, ahogyan terveztük: egy év egyetemi lektorkodás Kubában, negyedév pedig Európában, majd a hazatérés. A részletek azonban sántítottak. Nem az egyetemen voltunk lektorok, hanem a John Reed nyelviskolában tanítottunk magyart. Diákjaink szakmunkás-továbbképzésre utaztak volna Magyarországra. A koncepció azonban, biztonsági okokból, időközben változott, aki albánul tanult, azt küldték, mondjuk, Csehszlovákiába, aki lengyelül, azt hozzánk, és így tovább. A cél az volt, hogy ne kerüljenek kapcsolatba a helyi lakosággal. A mi életünk sem úgy alakult, ahogyan hittük volna.

– *Ezzel nyilván mindenkit megtévesztettek, nagyszerű ötlet... Volt, aki mégis megtanult magyarul?*

– Egyetlenegy diák, Ángel Luis, aki nyelvzseni lehetett. Később, mint barátainktól hallottam, megtanult koreaiul is, és Kim Ir Szen műveit fordította spanyolra. Hazajövetelünk után jó húsz év múlva valamelyik villamoson találkoztam kubai diákokkal, és megkérdeztem, hogy tanulnak-e vagy dolgoznak-e itt nálunk. Azonnal mellettünk termett egy, nem is tudom, ki, felügyelő vagy instruktor, és megkért, hogy hagyjam abba a „faggatásukat”. Annyit még sikerült megtudnom tőlük, hogy kíséret nélkül nem járhatnak az utcán, és kizárólag a saját boltjaikban vásárolhatnak. De hogy visszatérjek kint tartózkodásunk részleteire. Az első néhány hét után át kellett költöznünk egy közeli mellékutca, egy volt garnizálló apró lakásába, mert, mint indokolták, több kiküldött felháborodott azon, hogy mind a ketten keresünk, és mindössze napi öt órát tanítunk. Új lakásunkban nem volt klímaberendezés, uszoda, nem írathattuk számlánkra a napi egy liter tejet, de hetente megrendelhattük az élelmiszert, egy mikrobusszal haza is szállították nekünk. Jártunk vidéken is a gyarmati időkben alapított Trinidadban,²¹ egyszer-egyszer céltaxival elmentünk Varaderoba,²² az „amerikaiak”, ahogyan mi mondjuk, hajdani nyaralóparadicsomába. Tolmácsoltunk egy Havannába látogató magyar kormánydelegációnak. (Komócsin elvtársnak, Csongrád megye „rémének” éppen hasmenése volt, és egész úton a kezemet szorongatta izzadt tenyerével.)²³ ‘64 áprilisában, hazaindulásunk napján, és a kubai légierő lelőtte két saját gépét. Mi azonban sértetlenül landoltunk Prágában, és a fizetésünkből megtakarított pénzből egy negyedét alatt beutaztuk Európát. Rómában például a szegénykonyhán ebédeltünk, mellettünk egy háborús bűnös kanalizta a levesét. Borzongva néztem.

– *Hatalmas szabadságélmény lehetett ez az utazás a hatvanas évek első felében. Fel sem merült, hogy nem mennek haza?*

vérmeiséklete szerint vette a proféciát. Z.-t kiverte a hideg veríték, és csak évtizedekkel később fejtette meg a rejtélyt. Az idős asszony nyilván a St. Louis fedélzetén menekülők egyike volt. A Havannába érkező 930, más számítások szerint 963 utas közül annak idején (1939-ben) mindössze 29 kapta meg az engedélyt a kiszállásra, a többieket visszafordították a náci Európába.”

²¹ 1513-ban alapították, Hernan Cortés innen indult az aztékok elleni expedícióra.

²² Varadero, Kuba legismertebb tengerparti üdülőhelye, Havannától 100 km-re.

²³ Komócsin Mihály (1895–1978) segéd munkás, eladó, kommunista politikus, „Pol Pot megye első titkára”. A történet megjelenik a *Takarítóim távozása után* című novellában, in: *A sóbáloány*, Magvető, 2017. „Április harmadika volt, legnagyobb nemzeti ünnepünk előestéje, a szokásos fogadás, ahova az ösztöndíjasokat is meghívták. Egy nyájba tömörülve sorakoztunk a falnál, és vártuk kormánydelegációnk vezetőjének izzadt kézfogását. Tekintetemet végigfuttattam a hájas arcokon, a tétlenségtől bársonyos, pecsétgyűrűs ujjakon, a *guayabera* alatt feszülő sörhasakon, és elfogott a megrekedt idő, az otthonosság, a tragikus nemzettudat átérzésének deleje. A hajdani KISZ-vezető, Csongrád megye újságciaplapokról ismert *réme* sorra mindenkivel kezelt, hozzám érve egy pillanatra meg is állt, átkarolta a vállamat, és közölte, hogy vidéki körútján, a gyárlátogatáson társadalmi munkában a tolmácsa leszek.”

– Soha. Itt volt a családom, itt voltak a barátaink, itt beszéltek az anyanyelvemet. Hazajövetelünk után azonnal megpályáztam és elnyertem a spanyol oktatói állást a Közgázon. A jelentkezők közt én voltam az egyetlen, akinek spanyol diplomája volt.

– Az irodalmi „létezés” folytonosságát, az írást, miközben már tanított is, hogy tudta fenntartani, biztosítani?

– Műfordítottam, de nagyjából egy évig nem írtam. Péter viszont igen, ő kötetlenebb irodalmi állást keresett és talált is, az *Élet és Irodalom*nál. Ez segített is nekem, de meg is gátolt az „úgynevezett” irodalmi élet megismerésében. Jobbára postáztam a verseimet.

– Mégis, a levelekben feladott versek azért egy idő után személyes találkozásokat is jelentettek, nem? Milyen irodalmi kapcsolatai voltak, hiszen oly sokan éltek még, akikre ma már hiába áhítoznék egy szó erejéig is!

– Nemes Nagy Ágneséknál találkoztam Mátyás Ivánnal, Mészöly Miklóssal, Ottlik Gézával. Velük együtt látogattuk meg Áprily Lajost Visegrádon. Szombat délelőttönként Füst Milánt hallgattam az egyetemen, egy alkalommal meg is hívott minket a lakására. Füst színes előadó és nagy bohóc volt – ahogyan Orbán Ottó írta: „a Hamletről beszélve mindig ugyanannál a sornál sírta el magát”. Várady Szabolcs pedig beszámolt a Füst lakásán tett különös látogatásról, ami részben és egészben egybeesik az általunk is tapasztalt rituálékkal (már, ami a köpöcsészes sűrű használatát és a feleségéhez intézett, az ebédre vonatkozó száraz és lényegi utasítást illeti, amivel látogatójának az audienca végét is jelezte). De sokszoros szerkesztőm volt Kormos István, Lator László, Rába György, Réz Pál, Juhász Ferenc és mások. Egyetlen és ismétlődő rossz tapasztalatom Vas Istvánhoz fűződik. A Szépirodalminál hevert egy év vagy fél év óta a *Némajáték* kézírata. Egy szép napon végül behívott magához Vas. „Örülök, hogy megismerhetem”, kezdte, „elolvastam a kéziratot, egy vesszőt nem tudnék változtatni rajta”. Hamar lehervadt azonban az arcomról a mosoly, amikor hozzátette: nézze, maga már férjnél is van, szüljön gyereket. Sejtettem, hogy az *Újhold* szerzőkörének, illetve a szerkesztőinek szól a megjegyzése, akikkel hadilábon áll, de szó, ami szó, összetörve és végtelenül megaláztatott jöttem el tőle. Csaknem szó szerint az történt velem, ami Tandori Dezsővel. Neki ugyan nem javasolta, hogy szüljön gyereket, de éppúgy fejére olvasta az unalmas jambusokat, az elődök által kitaposott úton járást, mint nekem. „De te már ne ácsingózz új elemre, / Még ritmikában sem. Jobb, ha beéred / A jó öreg jambussal – nemzedékek / Tapostuk ki a számotokra, míg / Kényelmes nem lett, mint puha saru.” Olyannyira, hogy egy ideig azt hittem, nekem szól a Vojtina-levél,²⁴ holott, mint kiderült, Dezsőt oktatta ki. Néhány éve Földényi F. László írt a Vassal való első szigligeti találkozásáról az *ÉS*-ben.²⁵ Az ő leírása egybevág az én megaláztatás-történetemmel. Tóth Krisztinát, mint egy nyilatkozatában említi, úgyszintén gyerekszülésre biztatta versírás helyett. Második konfliktusunk nem a nyílt szintéren játszódott. Weöres Sándor javaslatára és a Helikon Kiadó kezdeményezésére, eredetiből és formahűen lefordítottam Keresztes Szent János összes verseit.²⁶ A könyvnek sikere lett, és azonnal elfogyott. A karácsonyi könyvbemutatóra azonban nem hívott meg az Írószövetség.

– Ez tényleg nagyon furcsa. De honnan érkezett akkor elismerés?

– A várt vagy váratlan fórumokon megjelent méltatásokból, az év műfordítói díjának, a Forintos-díj nekem ítéléséből, a vatikáni sajtóban megjelent recenzióiból. Abból, hogy a spanyol lovagrend tagja lettem. Hogy Ávilában a világ mindenféle nyelvű fordításai mellett ott van az én magyar fordításom is. És a szóban elmondott „megtérés”-történetekből.

²⁴ Vojtina legújabb levele egy ifjú költőhöz, in: Vas István: *Összegyűjtött versek 1–3.*, Holnap, 2000–2005. Lásd még: „Vagy ha korszerű szabadverset írsz, / Olyankor sem kell átallnod, titokban / Eljambalizálni. Mert e jól bevált / Mértékből néhány elrejtett ütem / Elég, s a nosztalgia gombnyomásra / Bejön, mint fősláger a wurlitzerben.”

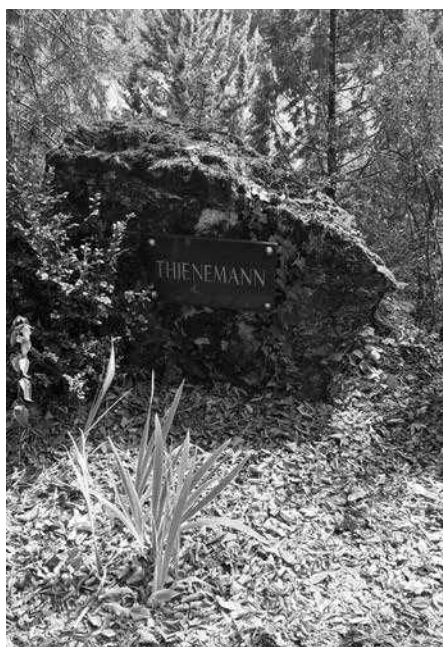
²⁵ Földényi F. László: *Egy Ottlik-dedikáció története, Élet és Irodalom*, 2018. december 19.

²⁶ *A lélek éneke*, Helikon, 1988.

A SZÓHAGYOMÁNYTÓL A NYOMTATOTT KÖNYVIG

Thienemann Tivadar, az irodalomtudomány pécsi professzora

Ha a pécsi egyetem Ifjúság úti (még a jezsuitáktól örökölt) campusa fölött elterülő parkban, a Mecsek-oldalban fölfelé kapaszkodó úton eljutunk a futballpályát felülről ívben megkerülő úthoz, ott egy nagyobb kő, vagy inkább szikla tűnik szemünkbe. Rajta egy márványtáblán ez a név olvasható: THIENEMANN. Ennek története a következő. Tan-székvezetőként, kollégáimmal együtt, fontosnak tekintettem – az ország legkorábbi, 1367-

ben alapított egyetemének nagyon fiatal, éppen csak létrehozott karán – a pécsi bölcsész-kari hagyományok ápolását. Így jött létre 2005 októberében az egykori Erzsébet Tudományegyetem jeles professzoráról elnevezett „Thienemann-előadások” sorozat, amelynek első előadását a terveinket támogató Szegedy-Maszák Mihály tartotta meg, nyomtatott szövege a sorozat első darabjaként 2006-ban jelent meg *Az értelmezés történetisége* címmel a Pro Pannonia Kiadónál. Az előadások névadója 1985-ben halt meg, s úgy rendelkezett, hogy hamvait a Boston közelében lévő házának kertjében lévő kő tövében szórják el. Halott porai elvegyültek Amerika földjével. Azokat csak jelképesen hozhattuk haza: a park-

ban kiválasztottunk egy hasonló sziklát, s arra helyeztük az említett márványtáblát. A bölcsészkar bejáratánál pedig egy emléktáblát avattunk. Az évenként sorra kerülő előadások szünetében ide koszorút helyeztünk el, oda pedig, a sziklához virágcsokrot tettünk, kis megemlékezés keretében.¹

Thienemann Tivadar pályájának talán legfontosabb időszakát Pécssett töltötte. Később ezekre az évekre így emlékezett vissza. „Következett [a háborút követően] tíz békés produktív év. Pozsonyi egyetem után pécsi egyetem. Ekkor alapítottam meg valójában tudományos pályámat. Ekkor választottak a Tud. Akadémia tagjává, ekkor kaptam a Corvin koszorút, ami a legmagasabb szellemi kitüntetés volt, kormányzói vacsorákkal egybekötve, megint a legfiatalabb voltam és az egyetlen pécsi tanár, akit ez a kitüntetés ért.”² Ennek a pécsi időszaknak a legfőbb eredménye a szellemtörténeti iskola meghonosítása volt a hazai irodalomtörténeti gondolkodásban. Ebben Thienemann, joggal, meghatározó szerepet tulajdonít folyóiratának, a *Minervának*, illetve a lap mögött álló Minerva Társaságnak. A *Minerva* 1922-től 1944-ig jelent meg, kezdetben Thienemann Horváth Jánossal szerkesztette, de Horváth nézetkülönbségek miatt csakhamar elhagyta a lapot, amelyet Thienemann egyedül szerkesztett tovább, s tette a magyar szellemtörténet fórumává. *Minerva* Könyvtár címmel könyvsorozat is megjelent. A *Minerva* indítása és a Társaság létrehozása körüli eseményekre a szerkesztő később ironikus hangon pillantott vissza. „Jó lelkiismerettel mondhatom, hogy ez tisztán és kizárólagosan a magam titkos terve és akciója volt,

¹ Thienemann alább közölt életrajzi vázlatát részben a tudós kései, az 1980-as évekből származó életrajzi szövegei, részben pedig Ujváry Gábor kutatásai alapján állítottam össze. (Ujváry Gábor: *A „csodagyerekek” és a tudányszervező Thienemann Tivadar ifjúkori pályája és szerepe a 20. század első felének magyar közéletében*. In: P. Müller Péter [szerk.]: *Thienemann Tivadar és a mai szaktudományok*. Írások születése 125. évfordulójára, Kronosz, Pécs, 2016, 115–161. Továbbiakban: *Írások*.) 1890. május 1-jén született régi szász családból Budapesten. Apja a Duna Gőzhajózási Társaság hajógyárának művezetője, később irányítója. Iskoláit a Miklós téri kétnyelvű iskolában, majd a budai Állami Reáliskolában végezte. Az 1908/1909. tanévre a pesti egyetem német-francia szakára iratkozott be. 1910 őszétől egy tanévet a lipcei egyetemen töltött. Itt önémet filológiával foglalkozott és szanszkrit tanulmányokat folytatott. Főként Wilhelm Wundt pszichológiai előadásai hatottak rá. Végbizonysítványát 1912. június 5-én vette át a pesti egyetemen. Doktori értekezését (*Német és magyar nyelvújító törekvések*) ugyanakkor védte meg. Elnyert egy évre szólóan egy berlini ösztöndíjat. 1912. november 7-én beiratkozott a berlini egyetemre. Hazatérve 1913-ban a Vas utcai felsőkereskedelmi iskola tanára lett, a következő évben a fővárosi Főreáliskolába került. Bleyer Jakab professzor (a *Gottsched hazánkban* című könyv szerzője) rábízta az *Egyetemes Philológiai Közöny* gyakorlati munkáinak elvégzését. A háború kitérésekor önkéntesként bevonult, közlegényként besorozták a Mollináry-féle gyalogezredbe, később főhadnagy lett. Részt vett a szerbiai és az isonzoói harcokban. Súlyosan megsebesült. A háború után szoros baráti kapcsolatot ápolt Gragger Róberttel, a berlini Magyar Intézet vezetőjével. 1918. március 10-én IV. Károly kinevezte az 1912-ben alapított pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem rendkívüli tanárának, 1921-től nyilvános rendes tanár lett. 1923-ban az MTA levelező tagjává választották. (1948-ban megszüntették tagságát, amelyet 1989-ben visszakapott.) Az egyetem 1923-ban Pécsre költözött. Thienemann 1934-ig maradt Pécssett. Danubia névvel kiadót alapított. Szerkesztette a *Minerva* szellemtörténeti folyóiratot. 1934 és 1944 között a pesti egyetem német tanszékét vezette. Feleségül vette Dolemann János uradalmi bérlő özvegyét, lánykori nevén Adorján Veronikát. A német kulturális kapcsolatok ápolását a nemzetiszocialista hatalomátvétel idején is fontosnak tartotta, de a *völkisch* szemléletet elfogadhatatlannak gondolta. Amikor a háború utáni német kitelepítésekre sor került, nevét Zsirai dékán javaslatára Thassra változtatta. 1947-ben külföldre távozott: minisztériumi kérésre Hollandiában magyar intézet megszervezése céljából tartózkodott, majd az Egyesült Államokba költözött. Massachusettsben telepedett le. Itt élt haláláig. Amerikába távozásával kilép témakörünk időhorizontjából.

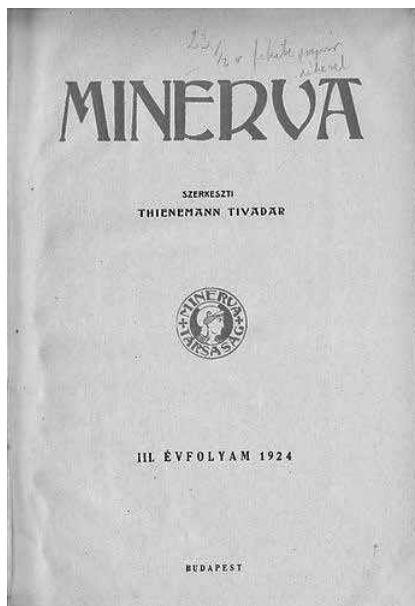
² Thienemann Tivadar: *Az utókor címére. Thienemann Tivadar hátrahagyott életrajzi feljegyzései*. Sajtó alá rendezte Koncz Lajos. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 2010, 146.

senkinek sem szoltam előre [...]. De a társaság valódi célját is titkolnom kellett. Jól ismerem az adott társadalom-politikai helyzetet. A »szellemtörténet« szót óvatosan elkerültem, azt mondtam, a társaság célja a »magyar szellemi élet történetének« kutatása.”³

A Thienemann által akkor óvatosan került szó, illetve fogalom értelmezéséhez itt most csak annyit jegyzünk meg, hogy ez a történetírói irányzat, mely a történelmi jelenségeket szellemi okokra vezeti vissza, az adatgyűjtésre törekvő, hatások és analógiák feltárását célzó pozitívizmust váltotta fel. Eduard Spranger szerint a törvényeket a normatív szellem írja elő, azok a tapasztalati anyagban csupán megmutatkoznak. Heinrich Rickert pedig hangsúlyozta, hogy az értékre vonatkozás módosítja az okozatiság fogalmát. Az egyének akaratát, tetteinek sorát a szellem azon tendenciája mozgatja, hogy a valóságot az értékeszméi szerint átalakítsa – írja Joó Tibor.⁴

Fontos megjegyezni, hogy Thienemann saját kezdeményező szerepe mellett Lukács György jelentőségét hangsúlyozza, aki szerinte a magyar esszéirodalom mintapéldányait írta meg *Die Seele und die Formen* (A lélek és a formák), *Die Theorie des Romans* (A regény elmélete) és a *Der junge Hegel* (Az ifjú Hegel) című műveivel. Thienemann természetesen tudja, hogy a később marxistává váló Lukács erős kritikával illette ezeket a korai műveit, de, mint írja, „nincs az az önkritika”, amely kivághatná Lukács nevét a magyar szellemtörténetből.⁵

A Minerva Társaság és a *Minerva* folyóirat története elválaszthatatlan, írja Huber Kálmánné a *Minerva* repertóriumához írt kísérőtanulmányában.⁶ Thienemann Pécssett, a német intézetben szerkesztette a folyóiratot 1922-től 1934-ig. Segítőtársa Máté Károly volt. A szerkesztő 1925-ben a folyóirattal párhuzamosan elindította a *Minerva* Könyvtár sorozatot, amelynek kötetei rendkívül széles szakmai bázist képeznek. A *Minerva* szellemtörténeti elkötelezettségét három ott közölt tanulmány rövid ismertetésével jelezzük. Osvald Spengler *A Nyugat alkonya* című könyvének alapos ismertetésekor Thienemann a történelem morfológiaként való értelmezéséből indul ki, bemutatja a kultúrák egyidejűségének spengleri gondolatát, valamint a hasonlóságokat és különbségeket. „A vallásban és művészetben talán legszembeütőbb a különbség”, hangsúlyozza a tanulmány szerzője. „A hellén templom és a gótikus dóm, az antik és nyugati szellemnek ez a két párhuzamos alkotása, [...] úgy viszonylik egymáshoz, mint az euklideszi geometria az analitikushoz.” A kultúrák organikus forgásában Spengler szerint egyidejűségek fedezhetők fel: homológ jelenség például Caesar és Napóleon,

³ Uo., 56.

⁴ Joó Tibor: *Bevezetés a szellemtörténetbe*. Franklin Társulat, Budapest, 1935, 121. Nem tartozik tárgyunkhoz, de megjegyezzük, hogy a szerző fontos tanulmányokat publikált a magyar nemzeteszme változatairól. Erről lásd: Filep Tamás Gusztáv: *Joó Tibor és a magyar nemzeteszme*. Századvég, Budapest, 2019.

⁵ Thienemann: *Az utókor címére*, 58.

⁶ Huber Kálmánné: *A Minerva folyóirat története és repertórium*. 1922–1944. Kiadja a Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1986, 7.

Arisztotelész és Kant, Platón és Goethe.⁷ A szerző *Városi élet a magyar középkorban* című tanulmányában a polgári értékrend alapjának a munkát tekinti, ezzel függenek össze a polgárság világszemléletének jellemzői. A városiak az egyházi latin nyelvvel szemben a vulgárist, a feudális gondolattal ellentétben pedig a népit (köznépit) és az autonóm önkormányzatot képviselték. A polgárságnak nálunk a XV. századtól megfigyelhető magyarosodása ösztönözte a magyar nyelvű prózáírás erősödését, s ennek a kolostorokban is érvényt szerzett. A magyar nyelvű kolostori irodalom kialakulása, hangsúlyozza a szerző, egybeesik Buda polgárságának magyarosodásával.⁸ A *Mohács és Erasmus* című tanulmány, amely a *Minerva* III. évfolyamában jelent meg, Thienemann akadémiai székfoglalójaként hangzott el, és igen heves vitákat váltott ki. Lehetőséget kínált az allegorikus értelmezésre, mely a Trianon utáni helyzetet visszavetítette a Mohács körüli időkre, amikor a magyar humanisták Erasmuson iskolázott emelkedett bölcsessége nem volt összeegyeztethető a török fenyegetés okozta szituáció kihívásaival, már csak azért sem, mert a nyugati hatalmak magára hagyták a magyarságot, mondják ezek az értelmezők, felelevenítve a nevezetes tördőfés-elméletet.⁹ De ez a fontos tanulmány értékes filológiai eredményeket is felmutat, például kiemeli Dudith András pécsi püspök irodalomtörténeti jelentőségét.¹⁰ A tanulmányt később az *Apollóban* is közölte a szerző (Erasmus születésének négyszázadik évfordulóján), de szövegmódosításokkal, és a spengleri bölcsélet helyett itt inkább egy hegeliánus történetfilozófia jelent meg a gondolatmenet háttérében.¹¹

Visszatérve Thienemann és Pécs kapcsolatának kérdéséhez, a pécsi évek krónikájához tartozik még Thienemann-nak a Janus Pannonius Társaság megalapításával kapcsolatos szerepvállalása. Ebben, talán némi túlzással, kezdeményező szerepet tulajdonít magának. Visszaemlékezései szerint fontos szervező munkát végzett az egyetem pécsi elhelyezésének folyamatában, a főreáliskola épületének az egyetem számára történő megszerzésében, valamint annak biztosításában, hogy a soproni székhelyű evangélikus hittudományi kar az egyetem keretein belüli működhessen. Thienemann baráti kapcsolatot ápolt Pekár Mihály orvosprofesszorral (legszívesebben a nívósabb életvitelt képviselő orvosok társaságában mutatkozott). Szerepe volt Holub József egyetemi tanári kinevezésében és abban, hogy a bölcsészkar C. H. Beckert honoris causa doktori címmel ruházta fel. Az 1933/1934-es tanévben a kar dékánjává választották. Az 1933/1934-es tanév második felében távozott Pécsről.¹²

Fontos megemlíteni, hogy Várkonyi Nándor Thienemann ösztönzésére írta meg *A modern magyar irodalom* című irodalomtörténeti összefoglaló művét, amely a Danubia Kiadónál jelent meg 1928-ban. Thienemann segítette a könyv szerzőjét az egyetemi doktori cím megszerzésében, de Várkonyi a doktori procedúra és a magántanári kinevezés folyamatának elhúzódságáért Thienemannt okolta. Várkonyi így jellemezte őt: „Éles, fürkésző tekintetét rajta tartotta irodalmi életünk minden mozdulásán, s meglátta jelentőségüket. Tapasztaltam magamon is. Noha pontosan ismerte képességeimet és ismereteim terjedelmét, s láthattuk, tűzön-vízen át támogatott, a *Minerva* hasábjait nem nyitotta meg előttem,

⁷ Thienemann Tivadar: A Nyugat alkonya. Oswald Spengler és a Spengler-irodalom. *Minerva*, 1922/3–10, 342–365., 348., 351.

⁸ Thienemann Tivadar: *Városi élet a magyar középkorban*. *Minerva*, 1923/1–5, 41–69. Horváth János ezzel szemben a szerzetesi reformokkal magyarázza a magyar nyelvű kolostori irodalom Mohács előtti virágzását.

⁹ Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. *Minerva*, 1924/1–5. A tanulmány különnyomatként is megjelent 1925-ben. Hasonmás formában kiadta a Csorba Győző Társaság kiadványsorozatának 1. köteteként 2017-ben.

¹⁰ Nagy Imre: A csillám, amelyben „az eszme tükröződik”. Thienemann, Erasmus és Dudith. In: *Írások* 87–93.

¹¹ Balogh Tamás: *Ő volt Thienemann*. Kijárát, Budapest, 2013, 36–38.

¹² Lengvári István: Thienemann Tivadar az Erzsébet Tudomány egyetemen. In: *Írások* 162–173.

s tudom, ha munkatársnak jelentkeztem volna, elhárítja. Mégpedig – mint később ráeszméltem – valószínűleg azért, mert nem tartott eléggé fegyelmezett gondolkodónak. Más a könyv, és más a cikk; a könyvért a szerző felelős, a cikkért a szerkesztő is. Könyvet íratott velem, cikket nem”.¹³ Ebből a jellemzésből kitűnik, hogy itt nem csupán két különböző irodalomszemléletről, de két nagyon is eltérő tudósi karakterről van szó. Thienemann pozíciójából nézve Várkonyi valóban fegyelmezetlen gondolkodó. Ezt a tulajdonságát később Rajnai László is szemére vetette a *Sziriat* tetralógia kapcsán. De ez a hatalmas mű nem jöhetett volna létre egy szabatos, a fantáziát korlátozó, a sejtéseket kirekesztő logika működése mentén. Ehhez „fegyelmezetlenséggel” társult intuíció kellett. Várkonyinak a tudóstársáról megfogalmazott jellemzésében viszont az „éles, fürkésző tekintet” kifejezés kritikai élet érzékeljük. Thienemann valóban „meglatolta” partnereit, azok politikai és szakmai helyzetét, viszonyait, s ezt, mint ő maga is elismerte, mindig saját karrierje érdekében tette. Kapcsolatrendszerben gondolkodott, céltudatos és számító volt. Ebből következően szervező munkáját fontosabbnak tartotta, mint tanári tevékenységét. Már igen fiatalon kinézte magának Petz Gedeon tanszékét, később pedig Gragger Róbert berlini helyét. Nyilván túlzók és inkább az anekdotikus hagyomány részét képezik azok a visszaemlékezések, amelyek elmaradt óráiról adnak hírt, vagy arról, hogy a hivatalosan ötvenperces előadásait gyakran tizenöt percesre kurtította, igaz, abban a negyedórán mindig fontos gondolatokat közölt hallgatóival.

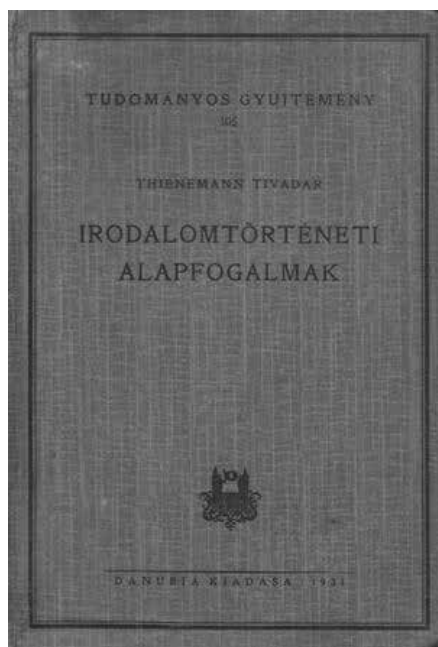
Az irodalomtörténetről alkotott felfogását a Hóman Bálint által szerkesztett kötetben közölt *Irodalomtörténet* című tanulmányában fejtette ki. Ennek bevezetésében plasztikusan megvilágítja az irodalomtörténet helyzetét a filológia és az esszéizmus között. „Két ellentétes szférához tartozik egyszerre: a tudományhoz és az irodalomhoz, és mindkét nagyhatalom igényt tart reája. Az egyik oldalon a szaktudományos historizmus mereven elzárkózik a nem-tudományos dilettantizmussal és a széplelkű zurnalizmussal szemben. A másik oldalon költők és kritikusok állandó ostromot kezdenek az irodalomtörténet célszerűsége és pedantériája ellen.” Ezt a kettősséget a magyar irodalmi viszonyokra tekintettel konkretizálja. „Az egyik részről Zwittinger és Toldy Ferenc örökségét Heinrich Gusztáv vette át, a másik oldalon a Kemény Zsigmond és Arany János hagyománya Gyulai Pál kidőlte után Beöthy Zsoltra szállott.”¹⁴ Tehát: „Filológiai pozitívizmus az egyik oldalon, essayizmus a másik oldalon és a kettő között az úr”. A szerző ebből az úrból vezeti le a szellemtörténet fellépését és célkitűzését. „A szellemtörténet – írja – az irodalomnak földerítetlen tartalmát akarja megvilágosítani, tehát szüksége van a filológiára, de alaptörekvése oda irányul, hogy a filológiai módszer gazdagabb tartalommal teljék meg: nem hiába áll a szövegmagyarázatnak, a hermeneutikának elmélete, az olvasás és a megértés kérdése az egész irány fókuszában.”¹⁵ Megállapítja, hogy a szellemtörténeti álláspont az irodalomtörténet-írásban különböző változatokban jelenik meg. E változatok közül az eszmetörténetet, a stílustörténetet és a héroszkultusznak nevezett irányt emeli ki, amely utóbbi a primer alkotó szellemekre koncentrálna alakítja ki az írói monográfiában megmutató életmű belső rendjét, s különösen fontosnak tekinti a hatás és a befogadás kettősségének vizsgálatát, valamint az írók és olvasók közti viszony történeti alakulásának számbavételét. Ezzel eljutottunk Thienemann fő művének problematikájához.

Az 1931-ben publikált *Irodalomtörténeti alapfogalmak* gondolati rendszere az irodalmi alapviszony fogalmára épül, tehát a szerzők és az olvasók irodalmi szövegek, azaz művek

¹³ Várkonyi Nándor: *Pergő évek*. Magvető, Budapest, 1976, 337.

¹⁴ Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténet*. In: Hóman Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931, 53–86., 57–58., 65.

¹⁵ Uo., 71.

által létrejövő kapcsolatán alapul.¹⁶ Ez a gondolat korábban Horváth Jánosnál is megjelent. Ő így írt erről a *Minerva*-ban 1922-ben megjelent dolgozatában. „Hogy irodalom bárhol és bármikor létrejöhessen, ahhoz kellett valaki, aki megírjon valamit, s kellett valaki, aki azt el is olvassa. Író, írott mű és olvasó kellett hozzá. Írók és olvasók szellemi viszonya írott művek közvetítésével: ennél elvontabb, szélesebb s egyszersmind igazabb alpra aligha lehet visszavezetni az irodalom állandó lényegét.”¹⁷ Thienemann ezt írja erről az alapviszonyról: „Az irodalomtörténet feladata, hogy történelmi változásaiban megismerje azt az alapviszonyt, mely az író, a közönség és az irodalmi hagyomány között az idő folyásával kialakult. Ennek az irodalomnak nevezett viszonytörténete legyen az összetartó kötelék”. A fogalom értelmezése hasonló a két szerzőnél, az alapviszony történeti horizontba helyezése azonban új elem. Ez alátámasztja Thienemannnak azt az állítását, hogy ő az alapviszony eszméjét nem Horváthtól vette, tehát a ha-

tásnak ezt a szálát határozottan elvágja. Azt állítja, hogy számára a szóban forgó fogalom eredete Wilhelm Scherer *Deutsche Literaturgeschichte* című műve volt. Vagyis germanisztikai területre viszi a hatás kérdését, ami neki „hazai pálya”. Ám a hatáscsatorna kérdése végső soron mellékes. A lényeg: az irodalomtörténet új értelmezése. „Az irodalom ekként felépített története: folytonos átalakulása annak a viszonytörténetnek, ami a szerző, a mű és a közönség között létesül.”¹⁸

A rokon problémafelvetésen belül észlelt eltérés, úgy is mondhatnánk, hogy a kérdés irányultságának másféle távlata a két szerző alapvető szemléletbeli különbségével függ össze. Horváth a századfordulóra megromlott közös lelki forma megújítását és a nemzeti tudat megerősítését látja szükségesnek a modernizmussal szemben, ellenben Thienemann éppen a modernizmus kibontakozásában látja szellemi értelemben az irodalom további kedvező alakulásának zálogát.¹⁹ Nem kívánjuk elmosni a két álláspontot elválasztó különbséget, de megjegyezzük, hogy Horváth felfogásának idegenellenes, sőt, az életmű kontextusából kiemelve zsidóellenes kijelentései mögött a népnemzeti iskola és örökösei irodalomszemléletének bírálata rejlik. Mert, állítása szerint, ez az elavultságában megrögződött szemléleti mód és értékrend tette a századfordulóra felvértezettlenné a magyar olvasóközönséget a modern eszmékkel, irodalmi jelenségekkel szemben. Horváth kritikája tehát kétélű. Önkritika is egyben. Ő tehát az olvasóközönség felől közelíti meg a problémát. „Abból

¹⁶ Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Danubia, Pécs, 1931. Reprint kiadása: Pannónia Könyvek, 1985.

¹⁷ A *Minerva*-ban 1922-ben megjelent *Magyar irodalomismeret* című tanulmányt Horváth később közölte *Tanulmányok* című kötetében, ebből idéztem. Horváth János: *Tanulmányok*. Akadémiai, Budapest, 1956, 7–26., 15.

¹⁸ Thienemann: *Irodalomtörténeti alapfogalmak* 45.

¹⁹ Rákai Orsolya: Irodalom és társadalom (alap)viszonyai: még egyszer Horváth János és Thienemann Tivadar koncepciójáról. In: *Írások* 47–60.

indul ki, hogy a magyar olvasók nagy része irodalmilag műveletlenül lépte át a kiegyezés éveit, aminek következtében, mondja, nem volt egységes, érett közönsége a klasszikus nemzeti irodalomnak. A konzervatív kritika mulasztása következtében [...] a hazai közönség észrevétlenül és kritika nélkül hozzászólt »a nyelv, erkölcs és gondolat idegen ízéhez«.²⁰

A Thienemann által értelmezett alapviszony kulcsfontosságú eleme a szerzőket és olvasókat összekötő szöveg, illetve a szöveg rögzítésének és közvetítésének módja, tehát az irodalmi médium, a művet hordozó közeg. A *közegiség*, a *medialitás* három szakaszra tagolja az irodalom történetét: az élőszóban elmondott szövegeket később leírták, majd, még később, Gutenberg találmánya révén kinyomtatták. Eszerint történeti síkon megalapozottan beszélhetünk a szóhagyomány, a kézirat és a nyomtatott könyv koráról. Ebből a rendszerből szűri le a szerző azt a kettős következtetését, hogy egyfelől az adott médium természete módosítja a szerzőről és az olvasóról alkotott korábbi képet, másfelől a médium mindenkor hatással van az irodalmi szöveg jellegére, nyelvi alakzatára, poétikai arcúlatára. Fontos hangsúlyozni, hogy itt nem a technika szellemformáló erejére esik a hangsúly, hanem fordítva, a szellem materializálódásának módozataira. Havasréti József ezzel kapcsolatosan joggal emelte ki Thienemann művének médiumtörténeti jelentőségét.²¹

Amikor az irodalmi szöveg rögzítésének médiuma az emlékezet volt, a művet (például az *Iliás* egyik énekét, epizódját vagy egy homéroszi himnuszt) egy énekmondó adta elő az előadáson akkor és ott jelen lévő közönség előtt, s a szöveg az előadó inspirációjától, lelki hangoltságától, illetve a publikum visszajelzéseitől függően alkalmanként változott, alakult. A közönség tehát az előadótól kapta a szöveget, akinek látható és hallható jelenléte, képletesen szólva, eltakarta a szerzőt, aki, minthogy személytelen volt, nem vált, nem is válhatott az alapviszony tényezőjévé. Az akkori alapviszonyt az *előadó*, az *alakuló szöveg* és a *jelen lévő közönség* alkotta. Mégis megvolt a szöveg állandóságára, vagy inkább lényegében azonos felidézhetőségére irányuló törekvés, ennek eszközeit az emlékezet természete határozta meg: az előadó gesztusai, a kötött nyelv és a ritmikus előadás, a különféle formulákkal, nyitó és záró alakzatokkal, zenei egybehangzásokkal. Ebben a korban leginkább verses szövegek jöttek létre, mert ezeket könnyebb megjegyezni. A prózát az írás hozta magával. A szóhagyomány jellegzetességeit az írás és a nyomtatás korában a népköltészet őrzi. (Íme, egy fontos különbség Thienemann és Horváth rendszere között: utóbbi ugyanis az irodalom történetét az írott művekhez köti.)

Amikor a szövegeket már kézírással rögzítették, az előadó helyére a másoló lépett, aki, mint Ráskai Lea, Sövényházi Márta vagy a Karthauzi Névtelen, a maga elképzelése szerint összeállított kódex-egyedet hozott létre. Amelynek szövegéhez olykor személyes megjegyzéseket is fűzött, mint „igön fáj fejem” vagy szomjazom „bor itlan”. A kézirat tartósabban és biztosabban rögzítette a szöveget, mint az emlékezet, de még mindig nem vált állandóvá. A kolostorok refektóriumaiiban előadott (felolvasott) szöveget a jelenlévők meghallgatták, de az írástudóknak módjukban állt a megkapott kéziratot külön, magányosan is elolvasni. Az írás metakommunikáció nélküli jelrendszer, ennyiben kevesebb, mint az egykori előadás. De cserébe a kódex díszítése, az iniciálék és a miniatúrák hozzájárultak a szöveg hangsúlyozásához, vizuális hatásához, sőt jelentésvilágához. A különböző formulák (címadás, nyitó és záró megjegyzések, az idő és a hely megjelölése) hozzájárultak a szöveg egységének megteremtéséhez. Ezt szolgálta az adatokat meghatározó kolo-

²⁰ Nagy Imre: Szempontok Várkonyi Nándor irodalomtörténeti művének mai olvasásához. In: Várkonyi Nándor: *Az újabb magyar irodalom 1880–1940*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2021, 543–586., 558–559.

²¹ A hivatkozott szerző e téren két jelentős tanulmányt publikált. Havasréti József: A „poétikai közvetítés” eszméjének kontextusai és változatai Thienemann Tivadar és Marót Károly írásaiiban. *Helikon*, 2008/2–3, 141–189., illetve Uő.: „Thienemann-kettőshangok”. Széjgyezetek Thienemann Tivadar *Irodalomtörténeti alapfogalmak* című könyvéhez. In: *Írások* 61–77.

fon. Az akrosztikon pedig a verses szöveg hiánytalan egységének őre volt. A magányos és csendes olvasás lassan terjedt el. Az egyik első ilyen képességgel rendelkező olvasó állítólag Szent Ambrus volt, akit társai döbbenet figyeltek, amikor egy ölében fekvő nyitott könyvet hosszasan nézett. El sem tudták képzelni, hogy mit csinál. Az olvasás lassan némult el. Ha beléptünk volna egy hajdani könyvtár olvasótermébe, számunkra bizonyára szokatlan mormogást hallottunk volna. A dolog lényege, hogy a kéziratok korában tehát a közönségnek nem kellett okvetlenül jelen lennie a szöveg felolvasásakor, a befogadók köre ennél tágabb lett, de ez a kör nem terjedt túl egy-egy szerzetesrend vagy más közönség határain. Az alapviszonyt a *másoló*, az *állandósuló szöveg* és a *közeli közönség* alkotta.

Gutenberg találmánya, a könyvnyomtatás az irodalmi alapviszony módosulásával járt. A szöveget a nyomdafesték maradandóvá, elvileg állandóvá változtatta, a közönség köre kitágult az írástudók immár nem is korhoz kötött egész szférájára, és – ez a legjelentősebb változás – megjelent az alapviszony tényezőjeként a szerző, a mű létrehozója és, jogi szempontból, amíg a kiadónak el nem adja azt, a tulajdonosa. A szerző fogalma tehát újkori jelenség, beleértve a szerzői jogok rendjét is. Kialakult tehát az alapviszonynak az a szerkezete, amelyben mi, mai literátus emberek is tájékozódunk: a *szerező*, az *állandó szöveg* és a *távoli közönség* viszonya. Persze, ennél bonyolultabb a dolog. A kiadók, lektorok és különféle cenzorok gyakran veszik maguknak a bátorságot, és megváltoztatják a szöveget. A hiteles textus megőrzésének feladata a filológusokra hárul.

Az irodalmi alapviszony, amelynek legutóbb ismertetett, harmadik formáját sokan szeretnék véglegesnek látni (közéjük tartozik e sorok írója is), éppen korunkban, a szemünk előtt változik meg. E változás okai közé tartozik a könyvnyomtatás üzleti célú terjedése, a populáris irodalom nyomulása, a napi sajtó agresszív jelenléte, s nem utolsósorban a nagyon is különböző színvonalú szövegek elektronikus úton történő rögzítése és terjesztése. Egyszóval az irodalom és a közönség viszonyának krízise. Ennek a folyamatnak nem láthatjuk a végét. De bízunk kell a nyomtatott könyvben, amely nincs különféle szöveghordozókhoz és számítógéptípusokhoz kötve, leveszem a polcra, és elolvasom, még ha ötszáz évvel ezelőtt nyomtatták is ki. A könyv, mint Umberto Eco mondja, olyan, mint a kanál vagy a kerék: örökre kitalálták.²² Arról nem is beszélve, hogy látható, megfogható, s még illata is van. Az említett válság pozitív fejleménye az a felismerés lehet, hogy az irodalomtörténeti vizsgálatot célszerű és eredményesebb – s ezt már a fentebb említett Rickert is hangsúlyozta – tágabb, kultúratudományi kontextusba helyezni.

A médiumtörténeti változások persze nem egyik napról a másikra zajlanak le, a korszakok e téren sem úgy váltják, váltották egymást, mint az éjjeliőrök. Sőt, párhuzamos folyamatokat is szép számmal megfigyelhetünk. Nézzünk erre egy magyar irodalomtörténeti példát. Tinódi Lantos Sebestyén azt írja az *Eger vár viadaljáról való énekének* elején: „Im egy krónikát *mondok, meghallyátok / Talám mássát soha nem hallottátok...*”, de utána így aposztrofálja önmagát: „Tinódi Sebestyén deák Kassába [...] / Vitézeket *írja* krónikájába”. Vagyis a szerző hallgatókra és olvasókra egyaránt számít. Műve az alapviszony átmeneti típusát képviseli. Petőfi közismert *Nemzeti dal*ához pedig alighanem különleges médiumtörténeti esemény kötődik. A hagyomány szerint 1848. március 15-én a költő a Nemzeti Múzeum lépcsőjén állva szavalta el versét, s az összegyűlt tömeg kórusban mondta a költővel együtt a vers refrénjét. Várkonyi Nándor kutatásai szerint azonban erre a kétségkívül erős szimbolikájú jelenetre ott nem került sor. De erre nem is volt szükség, mert a kivívott szabad sajtó egyik első gyümölcseként a vers nyomtatott példányait százával szórták a tömeg közé. A legenda tehát igaz, csak nem *úgy*. A *Nemzeti dal* nem elszavalt, hanem nyomtatott szöveggé lett a nevezetes nap eseményeinek részévé.

²² Jean-Claude Carrière–Umberto Eco: *Ne remélje, hogy megszabadul a könyvektől*. Ford. Sajó Tamás. Európa, Budapest, 2010.

(Három-négy másik helyen viszont Petőfi valóban elszavalta a verset, csak éppen a műzeumnál nem.)

A mediális alapú korszakmozgások megfigyelése arról tanúskodik, s ez nagyon lényeges, hogy az irodalom tárgyfogalma viszonyfogalommá változott. Poszler György így fogalmazott az *Irodalomtörténeti alapfogalmak* új kiadásának utószavában: „A könyv születésekor nem volt igazán nagy hatása. Most talán érettebb rá a tudományos közvélemény. Hozzászoktunk a megkésett recepcióhoz. Ingardennél is fél század volt a késés. Thienemann-nál is. [...] Talán még jókor jön az új kiadás. Aktuálisan izgalmas könyv és nemesen tiszteletre méltó szerző megérdemli – biztosan a szakmai közönség is”.²³ Az új kiadás ráirányította a figyelmet Thienemann úttörő művére, melynek gazdag recepciója bontakozott ki.

Éppen ezért tarthatjuk sajnálatosnak, hogy a szerző könyve német és angol fordításának előmozdítása helyett, ami azt a nemzetközi tudományos élet jelentős tényezőjévé tehetné volna, Amerikában nem irodalommal, hanem pszichológiával foglalkozott. Az ilyen irányú érdeklődés korábban is elevenen élt benne, ám ez életének ebben a (nagyon kevésbé ismert és alig feldolgozott) második szakaszában szinte kizárólagossá vált. Talán azért is, mert ő, aki a karrierszempontokat mindig előtérbe helyezte, helyesen érzékelte új környezetének ilyen irányú érdeklődését, s ebben új lehetőséget látott magára nézve, aki, mint írta, „otthon elértem mindent, ami elérhető volt számomra”.²⁴ Így keletkezett *The Interpretation of Language* című műve,²⁵ amely pszicholingvisztikai alapon többek között azt vizsgálja, „ahogyan a lexikai emlékezetben tárolódik a szexuális tartalom”.²⁶ Megfelelő szakértelem híján, e téren Pléh Csaba tanulmányára hívom fel az olvasó figyelmét.²⁷ Én úgy látom, ez a freudi alapon íródott könyv a tudományos gondolkodásnak régebbi állapotát képviseli, mint az *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, és szellemileg sokkal kevésbé előre mutató, manapság tehát nem annyira aktuális, mint az. Meg hát, teszem hozzá, Amerikában egy ilyen könyvet megjelentetni alighanem olyan volt, mint tengerbe vödörrel vizet hordani. Annak ellenére mondom ezt, hogy a művet olvasva sok érdekes megfigyelésre, tapasztalatra, sőt izgalmas felismerésre bukkantam.

Thienemann azt írja egy helyen, hogy az emigráns olyan, mint Chamisso hőse, Peter Schlemil, aki elvesztette az árnyékát. Talán a névváltoztatásban is érződik ez a bizonytalanság, hogy úgy mondjam, árnyékkeresés: Theodore Thass–Thienemannként publikált (a *Th* hangkapcsolat háromszoros ismétlődésével), de baráti körben Andrásnak ismerték. Ám ez valóban inkább lélektani kérdés. Van azonban szövegeinek egy olyan visszatérő gondolata, motívuma, amelyre a megérdemelnél alighanem kevesebb figyelem irányult. „Talán különösen hangzik, ha azt mondom – ezt a Harvard Körben tartott előadásában fogalmazta meg –, hogy mi emigránsok vagyunk abban az értelemben, hogy kivándoroltunk a mi édes magyar anyanyelvünkől, és itt angolul beszélünk a mindennapi életben. Akármilyen rendesen meg folyékonyan [...], ez mégsem a mi anyanyelvünk. Ez nem az a nyelv, amit beszélni tanultunk, amivel gyerekkorunkban gagyogtunk. Mi beszélni tanultunk, az azt jelenti, gondolkodni tanultunk, érezni tanultunk. Az anyanyelv egy mélyen belénk ivódott tudás, amiről nem is tudunk számot adni.” A mondottakban – kockáztatom meg – mintha a nyelvi determinizmus eszméje jelenne meg, de ez a kérdés, vagy inkább csak sejtés esetleg, akár igaz, akár téves, további vizsgálódás tárgya lehet. Számunkra most az a

²³ Thienemann: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, 1985. Poszler utószavának címe: *A könyv margójára*. Ennek befejezését idéztük.

²⁴ Thienemann: *Az utókor címére*, 23.

²⁵ New York, 1973. Magyar fordítása: *A nyelv interpretációja. I. A nyelv szimbolikus jelenléte*. Ford. Simonics Péter. Tinta, Budapest, 2016.

²⁶ Uo., 177.

²⁷ Pléh Csaba: Thienemann nyelvpszichológiája a pszichoanalízis és a pszicholingvisztika határán. In: *Írások 177–188*.

fontos, hogy Thienemann a magyarságot nem biológiai adottságként fogja fel, hanem nyelvi-kulturális tényezőként. A szellemtörténetet is mindig elválasztotta a faji determinizmustól. A „magyarság fogalmát a magyar anyanyelvvvel, a nyelvben kifejeződő magyar szellemi hagyománnyal igyekeztem azonosítani” – írja. Ha innen nézzük, megérthetjük, hogy érdeklődése egyre inkább a nyelv kérdésére irányult. Lehet, hogy ezzel a két nyagon is különböző pályaszakaszra tagolódo életmű egyik összekötő elemére bukkantunk.²⁸

- ²⁸ Thienemann Tivadar a pécsi egyetemen 1923-tól 1934-ig megtartott előadásainak jegyzéke féléves bontásban. Ennek forrását az egyetem tanrendjeinek félévenként kiadott kötetei képezik.
- 1923/24 I. A magyar szellemi élet története 3 óra. A felvilágosodás korának német irodalma 3 óra. Középfelnémet olvasmányok 2 óra. Tanárképző szemináriumi gyakorlatok 2 óra.
- 1923/24 II. A XVIII. század német irodalma 2 óra. Heinrich von Kleist 1 óra. Középfelnémet olvasmányok 2 óra. Tanárképző szemináriumi gyakorlatok 2 óra.
- 1924/25 I. Goethe (német nyelven) 3 óra. Gót nyelvtan és olvasmányok 2 óra. Újabb német irodalom, szeminárium 2 óra.
- 1924/25 II. Goethe II. (német nyelven) 2 óra. Bevezetés a német filológiába 1 óra. Gót nyelvtan és olvasmányok 2 óra. Tanárképző gyakorlatok a német irodalom köréből 2 óra.
- 1925/26 I. Bevezetés a német irodalomtörténetbe I (német nyelven) 2 óra. Novalis (német nyelven) 2 óra. Szemináriumi gyakorlatok 2 óra.
- 1925/26 II. Bevezetés a német irodalomtörténetbe II. (német nyelven) 2 óra. Hebbel 1 óra. Ófelnémet nyelvtan 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1926/27 I. Német irodalom a XVI. és XVII. században 2 óra. Középfelnémet nyelvtan és olvasmányok 2 óra. Schiller 1 óra. Szemináriumi gyakorlatok 2 óra.
- 1926/27 II. Bevezetés a középkori német irodalomba 2 óra. Középfelnémet olvasmányok 2 óra. Fejezetek az újabb német irodalomból 1 óra. Szemináriumi gyakorlatok 2 óra.
- 1927/28 I. Bevezetés a német filológiába 2 óra. Középfelnémet olvasmányok 2 óra. Szemináriumi gyakorlatok 2 óra. Bevezetés az általános nyelvtudományba 1 óra. (A tanrendben nem világos, hogy ez utóbbi kurzust is Thienemann tartotta-e.)
- 1927/28 II. Német irodalom a XVIII. században 3 óra. Gót nyelvtan és olvasmányok 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1928/29 I. Bevezetés a német irodalomtörténetbe 3 óra. Ófelnémet nyelvtan és olvasmányok 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1928/29 II. Goethe 3 óra. Ófelnémet nyelvtan és olvasmányok 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1929/30 I. Irodalom és társadalom. Bevezetés a német irodalomtörténetbe 3 óra. Újfelnémet etymologia 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1929/30 II. Bevezetés a német nyelvtudományba 3 óra. Német irodalom a XIX. században 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1930/31 I. Bevezetés a középkori német irodalomtörténetbe 2 óra. Fejezetek az újabb német irodalom köréből 1 óra. XV. századi német szövegek 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1930/31 II. Német irodalom a XVI. és XVII. században 2 óra. Schiller 1 óra. Gót nyelvtan és olvasmányok 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1931/32 I. Bevezetés a német filológiába 2 óra. Heinrich von Kleist 1 óra. Proseminarium (kezdőknek) 1 óra. Szeminárium haladóknak 1 óra.
- 1931/32 II. Goethe 3 óra. Ófelnémet nyelvtan és olvasmányok 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1932/33 I. Bevezetés a német irodalomtörténetbe 3 óra. Gót nyelvtan és olvasmányok 2 óra. Szeminárium (kezdőknek) 1 óra. Szeminárium (haladóknak) 1 óra.
- 1932/33 II. A XVIII. század német irodalma 2 óra. Kérdések a mai német irodalom köréből 1 óra. Középfelnémet irodalom 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1933/34 I. Bevezetés a német nyelvtudományba 2 óra. Német etimológia 2 óra. Fejezetek a mai német irodalom köréből 1 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- 1933/34 II. Bevezetés az irodalomtudományba 1 óra. Német nyelvtörténet 2 óra. Szemináriumi gyakorlat 2 óra.
- Megjegyzés: Thienemann a tanárképző intézetben is tartott előadásokat, ezeknek a címe megegyezik a bölcsészkar előadások címeivel, ezeket külön nem szerepeltettük jegyzékünkben. A tanrend néhány helyen, de nem minden esetben jelzi, hogy az előadás német nyelven hangzott el.

„MEZEI ÉS KISS URAK METAFIZIKAI HUMBUGJÁT GYŰLÖLÖM...”

Szentkuthy Miklós és az Európai Iskola kapcsolatáról

1. Bevezető

Az Európai Iskola elnevezésű művészcsoport 1945 és 1948 között működött, tagjai elsősorban képzőművészek (többek közt Anna Margit, Bálint Endre, Forgács-Hann Erzsébet, Korniss Dezső, Martyn Ferenc, Losonczy Tamás, Szántó Piroska, Gyarmathy Tihamér, Jakovits József), irodalmárok (lásd lentebb), valamint elméleti írók (Gegesi Kiss Pál, Pán Imre, Mezei Árpád, Hamvas Béla) voltak. A csoport tevékenységét a második világháború utáni magyar kultúra egyik legfontosabb fejleményeként tartjuk számon. A kortárs irodalmi élet képviselői közül számos szerző kötődött szorosabb-lazább szálakkal az iskola működéséhez, egyesek pedig formálisan is tagjai voltak: így Hamvas Béla, Mátyás Stefánia, Tamkó Sirató Károly, Weöres Sándor. Kassák Lajos, noha aláírta az Európai Iskola alapító nyilatkozatát, nem vállalt érdemi részt a csoport tevékenységében.¹ „Az *Európai Iskola*” című kiadvány függeléke az „Írók” alcím alatt Hamvas Béla, Kampis Antal, Kassák Lajos, [Gegesi] Kiss Pál, Mezei Árpád, Pán Imre, Weöres Sándor nevét sorolja fel. Mindezt a következő megjegyzéssel egészítették ki: „Fekete Nagy Béla és dr. Mátyás Stefánia még tulajdonképpen tevékenységünk megkezdése előtt visszavonultak. Szentkuthy Miklós közölte velünk, hogy továbbra is szívesen kollaborál az Európai Iskolával, de semmiféle tagnévsorban nem hajlandó szerepelni”.²

2. Az Európai Iskola programja

Az Európai Iskola teoretikusai programszerűen is megfogalmazták céljait, illetve szellemi viszonyítási pontjait, ennek alapján rekonstruálhatók azok a szálak, melyek az irodalmi élet hasonló törekvéseihez kapcsolódtak az iskola működését. A legfontosabbak e szempontból a nemzetközi, illetve hazai *avantgárd* mozgások voltak; az iskola különleges helyi értékét is részben az a körülmény biztosította, hogy mind a Horthy-korszak alapvetően konzervatív művészeti légkörében, mind pedig 1945 után, a fokozatosan sztálinizálódó kulturális életben az avantgárd művészet helyzete igen problematikus volt, illetve maradt. Az avantgárd hatások – mindenekelőtt a szürrealizmusé – érthető módon az Európai Iskola működésére irányuló kutatások fővonalát alkotják.³ Az Európai Iskola festé-

¹ Pán Imre *Bevezetés Európába* című brosúrájának (Budapest, Művészbolt, é. n.) hátlapján az irodalmárok közül Kassák Lajos, Marcel Jean (Párizs), Mátyás Stefánia, [Tamkó] Sirató Károly szerepel. Kassákot illetően lásd: György Péter – Pataki Gábor: *Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja*. Budapest, Corvina, 1990, 15.

² Kiss Pál – Mezei Árpád – Pán Imre: „Az *Európai Iskola*”. Budapest, Index Vitairat- és Röpirat Könyvtár, 21–24. kötet.

³ Lásd: Mátyás Stefánia: *Az európai iskola és előzményei*. Budapest, Mérnöktoábbképző Intézet, 1962; Balázs Imre József: *A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben*. Budapest, Ráció,

szetét elsősorban meghatározó szürrealista törekvésektől 1946 tavaszától megkülönböztette magát az Elvont Művészek Csoportja (Martyn Ferenc, Gyarmathy Tihamér, Losonczy Tamás), akik ettől kezdve a *Galéria a 4 Világtájhoz* elnevezésű kiállítóhelyen rendezték bemutatóikat.⁴

Az *ezoterikus-hermetikus tradíció* hatásai nemcsak tematikus formában, hanem a „pályaszerű exkluzivitás” hangsúlyozásán keresztül is tetten érhetők az iskola működésében, illetve (és talán még inkább) önképében. A titkos hagyományra és az őstudásra vonatkozó motívumok mellett a tevőlegességet, az aktív közösségformálás igényét hangsúlyozó utalásokat is fellelhetjük. Ezt tükrözi a programszöveg, mely az Európai Iskola kiadványainak hátlapján olvasható: „Meg kell teremtenünk az élő európai iskolát, amely megfogalmazza élet, ember, közösség új kapcsolatát. [...] A bölcsek kövét keressük, de tudjuk jól, hogy a bölcsek köve nem vegyi anyag, hanem eleven eszme, mely csak az emberben és a társadalomban állítható elő”. Az ezoterikus-hermetikus motívumok elsősorban az iskola működéséhez kötődő irodalmárok szövegeit határozták meg, így például Szentkuthy Miklós, Határ Győző, Hamvas Béla, Kemény Katalin, illetve Weöres Sándor munkáit.⁵ Idővel, amint a dogmatikus kultúrpolitika elvárásainak megfelelően a *közérthe-tőség* normája mindinkább előtérbe került, az efféle programok és elképzelések komoly támadási felületet is nyújtottak.⁶

Nagyrészt az „izmusok” miliőjéből eredeztethető az *archaikus kultúrák*, illetve a *primitív művészet* iránti kiemelt érdeklődés a csoport körében. A művészeti „primitívizmus” a nemzetközi avantgárd mozgások egyik meghatározó részeként jött létre; az 1891-ben Polinéziában letelepedő Paul Gauguin egzotizmusa, majd a „Vadak” (Henri Matisse, André Derain, Maurice Vlaminck és társaik) festészete, illetve Pablo Picasso 1906-os „néger” korszaka nyomán. A „Vadak” képviselői, majd Picasso és a kubisták olyan különleges formavilágot véltek felfedezni a primitív népek tárgyaiban, mely tisztább, expresszívebb, közvetlenebb, ösztönösebb volt a nyugati művészet alkotásaihoz képest, illetve amit a századvég-századforduló kiüresedett akadémizmusával is szembe tudtak állítani.⁷ A korábban etnográfiai dokumentumként vagy pusztán kuriozitásként felfogott tárgyak ekkor a lehető legprogresszívabb művészeti és esztétikai törekvések centrumába kerültek át. A tízes, húszas, harmincas évek dadaista-szürrealista mozgásain belül ugyancsak jelentős helyet foglalt el a primitívizmus, melyben a legkülönfélébb esztétikai, műgyűjtői, kurátori szempontok összegződtek. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott Carl Einstein *Negerplastik* című nagy hatású könyve 1915-ből; Paul Guillaume *Sculptures nègres* című munkája 1917-ből; Charles Sheeler *African Negro Sculpture* című fotográfiai albuma 1918-ból; Walker Evans *African Negro Art* című fotóalbuma 1935-ből.⁸ A korabeli szakirodalomból itt említendő Hevesy Iván *Primitív művészet* című könyve is, mely elsősorban az archaikus formatörekvések, illetve az absztrakció ősfarmájaként értett *ornamentális ábrázolás*

2021, 23–29. és 145–197.; Bori Imre: *A szürrealizmus ideje*. Újvidék, Forum, 1970, 228–292.; valamint György – Pataki, i. m., 34–69. A csoport törekvéseiben ezenkívül megfigyelhetők a kubizmus, a fauvizmus, az expresszionizmus, illetve az absztrakt-geometrikus irányzatok hatásai is (lásd György – Pataki, i. m., 8.).

⁴ György – Pataki, i. m., 27–42.

⁵ Rugási Gyula külön fejezetet szentel Szentkuthy Miklós, Határ Győző és Hamvas Béla ezoterikus gondolkodásának (Rugási Gyula: *Szent Orpheus arcképe*. Budapest, JAK – Pesti Szalon, 1992, 99–128.).

⁶ Keszi Imre: *A füstparipa farka*. In: *Uő.: A sziget ostroma*. Budapest, Dante, 1950, 81–92., 92.

⁷ Colin Rhodes: *Primitivism. The Primordium: Lost and Found and Reinvented*. In: Kitty Zijlmans – Wilfried van Damme (Eds.): *World Art Studies*. Amsterdam, Valis, 2008, 385–399., 395–396.

⁸ Heike M. Neumeister: *Verisimilitude, Artistry, and Alterity. Carl Einstein and the African Object as Subject of Aesthetic Renewal, 1915–1935*. In: *The Challenge of the Object. 33rd Congress of the International Committee of the History of Art*. Nürnberg, 2012, 798–802., 800. skk.

közi összefüggéseket hangsúlyozta.⁹ A primitivizmus térhódítását a gyarmatbirodalmi központnak, illetve a művészeti modernizmus fővárosának egyaránt számító Párizs populáris kultúráját erősen átható *négrophilie* is meghatározta, de itt említhetjük a „fogyasztói egzotizmus” (gyarmati kiállítások, áruházi kirakatok, reklámok, kabaréplakátok) hatásait is.¹⁰

Noha a „primitívek” iránti érdeklődés nagyon sokféle módon megtestesülhetett (stílushatás, egzotikus tárgyak gyűjtése, etnográfiai és esztétikai értelmezések stb.), a jelenség mindig a nyugati értékrend és a törzsi kultúrák gondosan megtervezett találkozásának kontextusán belül maradt. E folyamat része volt a törzsi tárgyak közvetlen hatása az avantgárd műalkotásokra; a törzsi tárgyak és a modern alkotások demonstratív egymás mellé helyezése a különféle kuratori, illetve fotografiai gyakorlatokban; továbbá a törzsi tárgyak olyasféle pozicionálása a modern képzőművészeti tárlatokon, minek köszönhetően ezek az eszközök eredeti használati funkcióiktól megszabadulva (illetve megfosztva), önmagukban is mint avantgárd műalkotások tűntek fel.¹¹ E praxisok és stratégiák (közvetlen hatás, tipológiai párhuzam, szimultaneitás, ekvivalencia, esztétikai kisajátítás) hátterében ott húzódott a népszerű elképzelés, mely a primitív ember, a művész (különösen az *avantgárd* művész), a gyermeki gondolkodás, valamint az „örültek” regresszív világképe közötti rokonságot hangsúlyozta.¹²

Ezek a megközelítések megfigyelhetők az Európai Iskola tevékenységében is. Az archaikus, törzsi, primitív motívumok következetes használata jellemzi például Anna Margit, Bálint Endre, Jakovits József, Korniss Dezső (valamint a nagy példakép, Vajda Lajos) alkotásait. A primitív tárgyak „műalkotássá nyilvánítására” igen jó példa az Európai Iskola 1947-ben megrendezett busómaszk-kiállítása: „Az egyén és közösség legmélyebb életéből törnek fel a dermesztő vigyorok, félelmetes szarvak, a durván éles, piros és fekete színezés. [...] Megdöbbentő a klasszikus formákhoz szokott szemnek ez a plasztikai törvényektől független kirobbanás, ez az őszinte nyersessége a primer ösztönnel” – hangoztatták (ráadásul valamiféle „új-busó” művészetet követelve) a kiállítás kurátorai.¹³

A *pszichoanalízis* hatásai elsősorban a teoretikus szövegekben érzékelhetők. Az Európai Iskola működésének több vonatkozása is joggal sorolható a pszichoanalízis hazai kulturális recepciójához. A pszichoanalízis (mint kulturális modell) helye az Európai Iskola teoretikusainak gondolkodásában részben összefügg a szürrealizmus-problematikával (vagyis a szürrealistáknak a freudi tanok és a primitív gondolkodás iránti kiemelt érdeklődésével), részben pedig az Európai Iskola fentebb tárgyalt primitivizmus-kultuszával. Amit a primitív kultúra (illetve a népi kultúra) jelent a modern művészet (illetve a magaskultúra) számára, azt jelenti a tudatos gondolkodás számára a tudattalan.¹⁴ A Freudtól származó ismert metafora szerint a pszichoanalízis „ásatás”, mely a lélek mélyrétegeit tárja fel a ku-

⁹ Hevesy Iván: *Primitív művészet*. Budapest, Alfa, 1929.

¹⁰ James Clifford: On Ethnographic Surrealism. *Comparative Studies in Society and History* (23), 1981/4, 539–564., 555. Utóbbira lásd: Mary Gluck: Interpreting Primitivism, Mass Culture and Modernism. *New German Critique* (Nr. 80), 2000 Spring–Summer, 149–169.

¹¹ Az esztétikai ekvivalencia létrehozásának ezt a két jellegzetes stratégiáját Olga Fernández-López a „primitive with modern” és a „primitive as modern” kettősségével érzékelteti. Uő.: The Uncertainty of Display. Exhibitions In-Between Ethnography and Modernism. In: Mark Chambers – Giulia Grechi – Mark Nash (Eds.): *The Ruined Archive*. Milano, Mela Books, 2014, 145–162., 148. Vö. Rhodes, i. m., 395–396.

¹² Louis Laganà: Dadaism, Surrealism, and the Unconscious. *Symposia Melitensia* (9), 2013, 145–156.

¹³ Fejér Kázmér és dr. Szabó Pál Zoltán: A mohácsi busók. In: György – Pataki, i. m., 126–127. Lásd ehhez: Árvai Mária: A mohácsi busók. A „Galéria a Négy Világtájhoz” kiállítása 1947-ben. *Vizszatérés valami ősereditihez? Enigma* (90), 2017, 161–169.

¹⁴ Lásd: Mezei Árpád: *A paraszti életforma az európai kultúrában*. Budapest, Művészbolt, é. n.

atató előtt, a régész munkájához hasonlóan.¹⁵ E gondolkör másik aspektusa szerint a „primitív tárgyak” egyrészt a tudattalant (mint lélektani és antropológiai territóriumot), másrészt a tudattalanra vonatkozó freudi hipotéziseket illusztrálják. Pán Imre a 19. század történelmi érdeklődésével kapcsolja össze a pszichoanalízis térhódítását: „Nyilván nem véletlen, hogy mikor teremti meg egy nagy világrész az archeológiát, az áso sokezer éves találmány, de a tizenkilencedik század kezdte bennünk használni. Az ásatás az emberi tevékenység minden vonalán megkezdődött. Logikusan a freudi mélylélektanhoz kellett vezetnie”.¹⁶ Az Európai Iskola diskurzusait átható szürrealizmus/pszichoanalízis/primitivizmus komplexum hátterében bonyolult összefüggések húzódtak. Egyfelől a szürrealisták érdeklődése a primitív művészet és a pszichoanalízis iránt.¹⁷ Másrészt Freud érdeklődése, melyet az archeológiai emlékek, a törzsi tárgyak, illetve a „primitív gondolkodás” jelenségei iránt tanúsított.¹⁸ Freud neve, illetve a freudizmus kérdései Szentkuthy Miklós korabeli írásaiban is gyakran előfordulnak. Értelmezései a pszichoanalízist illetően ahhoz a népszerű megközelítéshez köthetők, mely Freudban elsősorban a szexualitás filozófusát látta; ezen, Szentkuthy szélsőségesen erotomán világgképét és életfelfogását figyelembe véve, aligha csodálkozhatunk. Ugyanakkor határozott különbséget tett Freud, illetve követői között, ez utóbbiakat nem tartotta sokra; nagy kedvvel gúnyolódott a pszichoanalízisnek a műértelmezésben jelentkező különféle próbálkozásain.

3. Szentkuthy pozíciója

Szentkuthy az Európai Iskola körének talán legaktívabb irodalmár tagjaként jellemezhető; rendszeresen, és valóban: mint irodalmár vett részt a csoport munkájában. Írásművészetét egyaránt jellemezte az avantgárd dal is rokonítható kutató-kísérletező attitűd, illetve a tágas európai szellemi horizont: az antik, a középkori, a reneszánsz és főként a barokk műveltségben való jártasság, továbbá a széles körű pszichológiai, filozófiai, vallástörténeti és teológiai érdeklődés. Pozíciója azonban ellentmondásos maradt. Egyfelől úgy tűnik, hogy valóban felkeltették figyelmét az iskola törekvései. Másfelől viszont bosszantotta az az elméleti körítés (az ő szemében nyilván csak kódösítés), amit az iskola esztétái a művekhez kigondoltak. Nemcsak naplójában fogalmazta meg a teoretikusokkal szembeni ellenérzéseit, sőt, indulatait, hanem *Gyermek keresztshadjárat* című írásában (Hamvas Béla és Kemény Katalin könyve ürügyén) nyilvánosan bírálta azokat.¹⁹

Makacsul hangsúlyozta kivülállását is. Naplójában arról ír, hogy csupán *érdekből* tartott előadásokat az Európai Iskola rendezvényein, akkori helyzetében égető szüksége volt a Gegesi Kiss Páltól kapott honoráriumokra. Bizonyos alkalmakkor szinte restellte európai iskolás kapcsolatait, szűkebb baráti körében ugyanis az iskola „kozmetopolitizmusát” gyanakvással, sőt, ellenséges indulattal fogadó személyek is megfordultak, így például Borsos Miklós szobrász és felesége, Kéry Ilona. „*Gúnyolnak* az Európai Iskoláért. Pedig mi közöm hozzájuk? Az utálat és a röhög. Egyszerűen előadok az *én* közönségemnek (=???), mint megtúrt vendég. Borsosné gyűlöli őket = mert vidéki nyilas cseléd. Ezért. És engem kínoz, mert nem fogadtam el eszményi lelki vezetését, óh! Csak a Válasz, a Válasz! Impo-

¹⁵ Radnóti Sándor: *Gradiva*. In: *Uő.: Műhelymunka*. Debrecen, Csokonai, 2004, 11–47. és 30–32.

¹⁶ Pán Imre: *Bevezetés Európába*, i. m., 27–28.

¹⁷ Clifford: i. m., 540.; Laganà: i. m., 152–155.

¹⁸ Radnóti: *Gradiva*, i. m., 28–29. Lásd ehhez: Szilágyi János György: *A kiállítás mint alibi*. In: *Uő.: Szirénzene. Ókortudományi tanulmányok*. Budapest, Osiris, 2005, 276–281.

¹⁹ Szentkuthy Miklós: *Gyermek keresztshadjárat* (1947). In: *Uő.: Múzsák testamentuma*. Budapest, Magvető, 1985, 153–158.

nál neki, mert ő [itt a naplóban két *nyilaskereszt* rajza következik] a javából. Most már Borsos is ellenem.”²⁰

Ha figyelembe vesszük a körülményt, hogy az Európai Iskola elsősorban valamiféle avantgárd művészeti csoportosulásnak számított, akkor (az irányzati hovatartozást illetően) eleve kérdéses: Szentkuthy írásművészete mennyiben tekinthető avantgárdnak? Elsősorban korai műveit (*Prae*, 1934; *Az egyetlen metafora felé*, 1935, *Fejezet a szerelmről*, 1936; *Szent Orpheus breviáriuma*, 1939–1942) tekinti az irodalomtörténet-írás (több-kevesebb óvatossággal) avantgárdnak, elsősorban is szürrealistának.²¹ Bori Imre az író „barokkos szürrealizmusáról” értekezett, leginkább a *Prae*-t, de a további, 1945 előtt írott és kiadott regényeket is idekapcsolva.²² Vas István mintegy *ex katedra* minősítette az író avantgárdnak, talán azért, hogy a Vas által némi gúnnyal emlegetett „többi” avantgardista között legyen egy számára elfogadható is. „És ha már van akarnok avantgárdunk, akadémikus avantgárdunk, pietista avantgárdunk – miért ne engedhetnők meg magunknak azt a fényűzést, hogy felfedezzünk egyszer egy igazi avantgardistát is?”²³ Szentkuthy elfogadta végül, hogy írásművészetét a szürrealizmus és a barokk vegyülékéként határozzák meg, de a Kabdebó Lóránt által készített nagy életútinterjúban például arról beszélt, hogy tulajdonképpen *manierista* szerzőnek tekinti magát. „Ami az én stílusomat illeti, az bizony erősen manierista, így hát nem meglepő, hogy a manierista festészet és irodalom a szívügyem.”²⁴ Ez a (noha időskori) megjegyzés pedig még tovább árnyalja Szentkuthynak az izmusokhoz való viszonyát, figyelembe véve, hogy a manierizmus és a szürrealizmus stílusrokonsága a művészettörténet-írás egyik meghatározó (noha gyakran vitatott) problémakörének számít.²⁵

Szentkuthy évtizedekkel később, az 1982-es *A dada Magyarországon* című kiállítás megnyitóján is erős szarkazmussal beszélt az Európai Iskolához fűződő hajdani kapcsolatáról. „Aztán a háború után 45 és 48 között az Európai Iskola mozgalom hívott meg engem, szintén mint valamilyen szürreál-tanodai hallgatót. Én ott sok előadást tartottam, sok festő és műtörténész ismerőst és kritikust szereztem, akik életemben még tovább is szerepeltek. Ott én olyan advocatus diaboli voltam, az ördög ügyvédje, mert abban az időben és még most is az üres manifesto-kat, a handa-banda jellegű forradalomkezdéseket erősen rühellem és nem szeretem és unom és kikacagom. És abban az időben is az Európai Iskolában sok manifesto-t és forradalmi újítást hirdettek meg, és akkor én mondogattam nekik, hogy nyugi, nyugi... hát nem olyan nagy forradalom az, amit ti csináltok.”²⁶

Feltételezhetjük, hogy az iskola felől érkező szellemi hatások csak kevéssel járultak hozzá Szentkuthy írói tevékenységének formálódásához: azok a karakterjegyek, melyek az Európai Iskola szellemi és esztétikai programjával írásait többé-kevésbé rokonítják,

²⁰ 1946. október. 28. vasárnap. Szentkuthy Miklós naplója (45. füzet). V. 5498/84. PIM Kézirattár.

²¹ Lásd: Bori Imre: Szentkuthy Miklós. In: *Bori Imre huszonöt tanulmánya*. Újvidék, Forum, 1984, 180–206., 181–186.; Fekete J. József: Szürrealizmus vagy barokk? In: *Uó.: Olvasat*. Újvidék, Forum, 1986, 86–89.

²² Bori Imre: Szentkuthy Miklós, i. m., 181. Balázs Imre József viszont igen szkeptikus Szentkuthy Miklós és a szürrealizmus összekapcsolását illetően (Balázs: *A szürrealizmus története...*, i. m., 165.).

²³ Vas István: Egy igazi avantgardista (1968). In: *Uó.: Az ismeretlen isten*. Budapest, Szépirodalmi, 1974, 497–510., 508. Érdemes felfigyelni az „igazi” jelzőre; a megjegyzés háttérében egyrészt az Európai Iskola néhány valamikori tagja (Bálint Endre és Mándy Stefánia), másrészt Vas és Vas felesége, a szintén ex-európaiiskolás Szántó Piroska között kibombant ellenségeskedés állhatott (lásd: Szántó Piroska levele Bálint Endrének. 1963. február 24. *Holmi*, 2013/12, 1510–1521.).

²⁴ Szentkuthy Miklós: *Frivolitások és hitvallások*. Budapest, Magvető, 1988, 608.; *Uó.: Levél Vajda Lajosnak Orpheus Diáriumából* (1980). In: *Uó.: Múzsák testamentuma*, i. m., 353–362., 360.

²⁵ Lásd Gustav René Hocke: *Die Welt als Labyrinth. Manier und Manie in der europäischen Kunst*. Hamburg, Rowohlt, 1957, 161–164.; Hauser Arnold: *A modern művészet és irodalom eredete*. Ford. Görög Livia, Budapest, Gondolat, 1980; különösen a mű szürrealizmus-fejezetét (467–479.).

²⁶ Szentkuthy Miklós: *A dada Magyarországon* (1982). *Aktuális Levél* (1), 1983. január, 12–17.

már 1945 előtt írott műveiben készen álltak. Az iskola teoretikusai közül (levelezésének tanúsága szerint) Kállai Ernővel szoros barátságot ápolt,²⁷ Gegesi Kisst, Mezeit, Pán Imrét nem különösebben kedvelte. Ennek több oka lehetett. Egyrészt megvetette az őket jellemző „üres” teoretikus spekulációkat – mint ahogy minden effélettől alapvetően viszolygott. Társadalmi helyzetüket tekintve pedig irigyelte Gegesi közeposztályi-professzori életstílusát, a körülményt, hogy a háború utáni szűkös időkben is tehetős embernek számított (ezért is tudta patronálni az Európai Iskolát), míg ő filléres gondokkal küszködött, nap mint nap órákat gyalogolt, mert nem volt pénze villamosra, és volt időszak, amikor feleségével gyakorlatilag koplaltak. Mindezt azzal kompenzálta, hogy intellektuális szempontból lenézte a híres orvost, naplójában nagy kedvvel gúnyolódott annak kissé fellengzős, kissé amatőr művészetelméleti megnyilatkozásain. „[A] művészet egyszerű dolog; Mezei és Kiss urak metafizikai humbugját gyűlölöm. Hogy valaki például Mezeit és engem egy kalap alá foghat: nos, a művészet lényege a 1) *rálátás* módja, ahogy Carlyle írta Shakespeare-ről, és az 2) *izoláció*, kiemelés a világból a Képbe, 3) a festés *érzéki* anyag és mozdulat és változat örömei [...] nem *mélyeket* ábrázol hanem *felületet* és kéjeleg az anyag kezelési lehetőségeiben; zenei többszólamúság pontos érzéki párja; Szántó [Piroska] szemében én és Kiss Pál egy?” – jegyezte fel Szántó Piroska kiállításának megtekintését követően.²⁸ Máshol pedig: „Villamossal Kiss Pálhoz: gyermekklinika. [...] Klinika-lakás: ott Hann Erzsébet, Pán, Mezei, Kornis. Tenger hülye beszéd, majd belehalok”.²⁹

Az Európai Iskola időszakában Szentkuthy gimnáziumi tanárként dolgozott, eközben fordított, cikkeket, kritikákat írt, irodalmi előadásokat vállalt. Számos előadást tartott az Európai Iskola által szervezett rendezvényeken is, többek közt William Blake, Shakespeare, Dickens, James Joyce írásairól.³⁰ Ezek szövegei nem maradtak ránk: „Szentkuthy soha nem írta le, csak kiállt és beszélt”.³¹ Az Európai Iskola *Index*-sorozatának egyik füzete némi tájékoztatást nyújt az író korabeli előadásairól: „Szentkuthy Miklós egy-egy előadást tartott James Joyce-ról, William Blake-ről, Dickensről és Shakespeare-ről. Kimutatta az írókról a világos angol hagyományt, amelyet Szentkuthy szerint legpregnansabban a Barnaby Rudge mottója fejez ki: az egyensúlyt, az örület és az empirizmus között. Ezekből az előadásokból éppoly modern Dickenst és Shakespeare-t ismertünk meg, mint amilyen hagyományfolytató Joyce-t”.³² A beszámoló nem csak a témákat illetően érdekes. A múlt klasszikusainak modernné, sőt, *avantgárdra* stilizálása, illetve az avantgárd „formabontás” jegyeinek (absztrakció, torzítások, asszociatív építkezés, szürreális fantázia) a múlt alkotásaira történő anakronisztikus visszavetítése általában is jellegzetes eszköze volt Szentkuthy szépirodalmi műveinek, illetve értekező prózájának. Ha dicsérni óhajtott valamit, akkor nagy kedvvel idézte fel az újat a múlt irányából legitimáló előképeket, ha pedig elutasított valamit, mert olcsó modernkedésnek, üres újdonsághajhászásnak tartotta, akkor boldogan mutatott rá: „Volt már! Ilyen volt már!”³³

²⁷ Szentkuthy Miklós: *Válogatott levelezése*. Budapest, Hamvas Intézet, 2008, 148–156. Kállai orosz származású feleségétől oroszul is tanult (vö. *Frivolitások és hitvallások*, i. m., 623.). A Kállai-barátságához lásd még: *Levél Vajda Lajosnak*, i. m., 356–357.

²⁸ 1946. augusztus 5. hétfő. Szentkuthy Miklós naplói (45. füzet). V. 5498/84. PIM Kézirattár.

²⁹ 1946. október 28. vasárnap. Szentkuthy Miklós naplói (45. füzet). V. 5498/84. PIM Kézirattár.

³⁰ „A Szentkuthy-előadások jegyzéke”. In: Szentkuthy Miklós: *Varázskert*. Budapest, Hamvas Intézet, 2012, 250.; valamint György – Pataki: *Az Európai Iskola*, i. m., 26–27., 31., 156.

³¹ Gegesi Kiss Pál emlékezése az Európai Iskolára (1973). In: *Gegesi Kiss Pál műgyűjteménye*. Szerk. Nagy András. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 2008, 35–65., 65.

³² Kiss Pál – Mezei Árpád – Pán Imre: *„Az Európai Iskola”*. Budapest, Index, 21–24. [oldalszám nélkül].

³³ Vö. Radnóti Sándor: *A különc*. *Kortárs*, 1986/6, 149–155., 154.; Rugási: *Szent Orpheus*, i. m., 72.

4. A Forgács-Hann-esszé

Közvetlenül kapcsolódik az iskola működéséhez Szentkuthy Miklós katalógusszövege, melyet Forgács-Hann Erzsébet 1947-es kiállításához készített. Szövegét áthatja az írásait általában jellemző idegi-stiláris felfokozottság, az excentrikus ötletek halmozása, e szempontból olyan, mint a Szentkuthy-próza általában. Ugyanakkor számos olyan problémát érint, melyek az Európai Iskola szellemi-esztétikai karakterének rekonstrukciója szempontjából is tanulságosak. Egyrészt próbál közvetíteni a „realista” és a „szürrealista” fel fogás pólusai között. Ez nem csupán a korabeli dogmatikus kritika szempontjából számított harci kérdésnek, hanem az iskolán belül is erősen megosztónak bizonyult.³⁴ Forgács-Hann szobrai illetően Szentkuthy mindegyik esztétikai paradigmát („realista” versus „formalista”) egyaránt érvényesnek véli, de rá jellemző módon a két megközelítés közötti esztétikai, illetve kultúrpolitikai vitákat (melyek még évtizedek múltán is visszhangzanak a csoporttagok emlékezeiseiben) csupán „gyermekes csetepatéknak” nevezi. Ebben, valamint (Szentkuthy idézve:) a „nyomorult elméletek” felelgetésénél a rá igen jellemző elmélet-ellenesség nyomait is felfedezhetjük.

Az iskola programjához kapcsolódik a Forgács-Hann-szobrok méltatása során használt, a törzsi művészet, illetve a modern képzőművészeti primitivizmus képeit idéző nyelvhasználat. Szentkuthy egyértelmű analógiát vázol a törzsi művészet (főként a primitív maszkok), illetve az izmusok (itt jelesül az expresszionizmus) formavilága között. „Ha Forgács-Hann Erzsébet szobrai nézzük (és ez művészi erejük egyik nagyon kellemes bizonyítéka) elfelejtjük a »realisták« és »szürrealisták« gyermekes csetepatéit – és inkább az jut eszünkbe (hogy azért a »nyomorult« elméleteknél maradjunk), hogy a jó művészet az volt mindig, amely egyszerre fejezte ki az orrunk előtt lévő természetes *naturál* és ugyanakkor és ugyanabban a műben mindazt az érzelmi *izgatottságot* is, amit a modell a művészen kívül kiváltott. Azt hisszük, hogy az »expresszionizmus« az az izmus, amelybe aztékek és kínaiak, egyiptomiak és barokk katolikusok, pápuák és neandervölgyiek a legjobban beleférnek. Műveik izgalma: egyrészt látom az emberi fejet, az anatómia még ott van –, másrészt ezt az anatómiát örült ornamentássá változtatja az az indulat, melyet az anatómia látása az alkotóban felkavar. Ha Hann Erzsébet emberfejeit nézem, mindig a világ művészetének nagy *álarcai* jutnak eszembe: Jáva, Ó-Görögország, inkatollas múmiák, néger haláltánc-mumusok – van-e klasszikusabb példa és műfaj arra, amit előbb mondtunk: köznap valóságosság és érzelemben felolvadt lidércfintorok egyesülésére?”³⁵

Igen valószínű, hogy Szentkuthy írása leginkább az őt mint író és esszéistát egyébként is foglalkoztató motívumok, valamint (nyugodtan mondhatjuk) rögeszmék mentén halad előre: maszkok, haláltánc, fintorok, pápuák. Ugyanakkor a szöveg igen következetes, minden bekezdés megjeleníti az „izmusok versus primitívek” párhuzamot. A törzsi művészet groteszk formáiban, a barokk formai burjánzásában, a németalföldi festészet meglepő „szörnygótikájában”, valamint az avantgárd irányzatok formavilágában Szentkuthy ugyanazt az „örült ornamentikát”, a belső energiákat felszabadító érzelmi-indulati töltetet fedezte fel, amit (mutatis mutandis) saját regényeiben is érvényesíteni óhajtott. Halmozásokra, felsorolásokra, túlzásokra építő retorikája kiemeli, hogy nem bizonyos meghatározott kultúrák, netán pontosan meghatározott tárgyak konkrét hatásairól értekezik, hanem általánosítva, a részleteket ugyanazon síkban elhelyezve és mozgatva: a néger, az aztékok, a kínaiak, a pápuák, a neandervölgyiek bizarr etnográfiai panorámája együttesen közvetíti azt a „primitív” hatást, amit (legalábbis a szöveg tanúsága szerint) Forgács-Hann szobrainak tulajdonított.

³⁴ Lásd Szántó Piroska visszaemlékezéseit: *Bálám számára*. Budapest, Szépirodalmi, 1982, 148.

³⁵ Szentkuthy Miklós: Forgács-Hann Erzsébet szobrai és rajzai. In: Uő.: *Műzsák testamentuma*, i. m., 458–460., 458–459. (Az eredetit lásd: Az Európai Iskola XXVII. kiállítása. Forgács-Hann Erzsébet szobrai és rajzai. 1947. október 19. – november 2., Budapest, Független Nyomda, 1947).

Néhány, a Forgács-Hann-kiállítás háttértörténetéhez kapcsolódó életrajzi megjegyzés is idekivánkozik; beleértve a körülményt, hogy Forgács-Hann Erzsébet az iskolaalapító és mecénás Gegesi Kiss Pál felesége volt. Szentkuthy fenti írását igen hasonló idegi-stiláris felfokozottság, illetve expresszív erő hatja át, mint amely azokon a *szoborportrékon* is megfigyelhető, melyeket Forgács-Hann Erzsébet ez idő tájt az íróról készített.³⁶ Ezek a szobrok Szentkuthy karakteres arcvonásait és arcterendezését egészen a groteszk határáig túlozták. Itt érdemes utalni arra, hogy Szentkuthyt egész életében erősen foglalkoztatta saját kinézete (ifjúkori bandzsasága, ördögarca, előreugró roppant állkapcsa, megtört ívű orra, dudoros homloka). Csúnyának (ahogy mondani szerette: „rondának”) tartotta magát, e körülményen pedig változatos eszközökkel próbált felülkerekedni, a maró öngúnytól és a parodisztikus túllícitálástól sem visszariadva.³⁷ Bizonyára nem került el Szentkuthy figyelmét, hogy a róla készült szoborportrék éppen a rendkívül karakteres arcvonásokat ragadták meg (és túlozták el), igyekezvén őket a szobrászat eszközeivel értelmezni.³⁸

Ebben az időben Szentkuthy rendszeres vendége volt a szobrász-mecénás házaspárnak, részt vett a társasági életben, továbbá modellt ült az asszonynak. Forgács-Hann arra is megpróbálta rábeszélni Szentkuthyt, hogy tanulmányt írjon róla a *Tér és Forma* folyóiratba. Kapcsolatuk túlterjedt a szakmaiságon: mint Szentkuthy naplójából kiderül, Forgács-Hann Erzsébet ekkoriban az író szeretője volt. Naplóiban Forgács-Hannról mint szobrászról (és melleleg mint szerelmi partnerről is) meglehetősen lesajnáló hangon nyilatkozott. „Este vacsorára Dollyval Gegesi Kiss Pál gyerekklinikai professzornál – én előbb mint Dolly. [...] Az én fejem vagy 4-5 gipsz-változatban; megvan bronzban is, van róla több fotó is. – Hann *írtni* akar velem magáról a „Tér és Formá”-ban [...]: én viszolygom, nem akarok. 1) nehéz, 2) nem nagy művész 3) nem akarok a szürrealisták, az Európai Iskola stb. mellett [...] kiállni 4) nem akarom Borsos Miklóst (és főleg Borsosnét!) megbántani = de? mégis vállalom.”³⁹

5. A „Picasso-torzítások”

Szentkuthy az 1945 és 1949 közötti időszakban több regényén is dolgozott, melyek a rendszerváltást követően posztumusz jelentek meg.⁴⁰ *Bezárult Európa* című, 1949-ben írott regényének egyes részletei az Európai Iskola Picasso-kultuszát (netán Kállai Ernő Picasso-könyvének megállapításait), illetve az iskola vitáit meghatározó esztétikai dilemmákat egyaránt visszahangozzák. „A szorongások ellenére Szentkuthynak jutott energiája a modern művészet analizésére – Picasso ürügyén” – írta a kézirat sajtó alá rendezője, Tompa Mária.⁴¹ Az arisztokrata főszereplő, az ifjú Lorenzo (Lőrinc) a régi korok művészete, illet-

³⁶ Reprodukcióit lásd György – Pataki: *Az Európai Iskola...*, i. m., 73–74. sz. képmelléklet.

³⁷ Lásd: Hegyi Katalin (szerk.): *Titkok játéka. Válogatás Szentkuthy Miklós fényképhagyatékából*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009, 6., 45.; valamint Hegyi Katalin utószavát (96–97.).

³⁸ Szentkuthy külső megjelenése egész „fiziognómai tanulmányosorozat” létrejöttét inspirálta. Forgács-Hann Erzsébet szobrai és Frank Frigyes festménye mellett lásd az arctanulmányoknak is beillő fotóportrékat a *Titkok játéka* kötetben, továbbá az Antalfy Mária által 1947-ben készített Sz. M.-bábot (lásd: *Titkok játéka*, i. m., 3., 94., 100.). Frank Frigyes 1949-es festménye megtekinthető a Nemzeti Galéria weboldalán: mng.hu/mutargyak/szentkuthy-miklos-arckepe

³⁹ 1947. március 26. kedd. Szentkuthy Miklós napló, 47. kötet. V. 5498/84. PIM Kézirattár. A *Tér és Formába* szánt írás nem készült el, a katalógusszöveg talán ennek hiányát pótolta.

⁴⁰ Szentkuthy Miklós: *Cicero vándorévei* (1945); *Bianca Lanza di Casalanza* (1946–1947); *Bezárult Európa* (1949); *Pendragon és XVII. Apollo* (1946–1947). Közreadásuk filológiai kérdéseiről lásd Tompa Mária: *Szentkuthy Miklós vonzásában*. Budapest, Kortárs, 2019, 259–282.

⁴¹ Tompa Mária: Előszó. In: Szentkuthy Miklós: *Bezárult Európa*, i. m., 5–8., 6. A regény címét (Szentkuthy kéziratának egy fordulatát kiemelve) a sajtó alá rendező adta (Tompa, i. m., 5.).

ve a Picasso-festmények közötti hasonlóságokról beszél egyik vendégének, mégpedig a „torzító művészek” (értsd: az avantgárd) védelmében. Lőrinc vendége, (a Frank Frigyes festőművészről mintázott) Federigo „arisztokratikus mackó-mormogással és gyermekes argumentáló mohósággal zsörtölődött a túlzottan »modern« iskolák ellen”.⁴² Szentkuthy regényének hőse oly módon veszi védelmébe az avantgárdot, hogy a kortárs művészet bizonyos stílusajátosságait kimutatja a régi mesterek alkotásain is, így védelmezve olyan ábrázolásmódokat, melyeket az avantgárd esetében esetleg meghökkenetőnek tartunk. Ami furcsa vagy éppen felháborító az avantgárdban, azt a régiek presztízsdús munkáin, tehát a „korabeli »Picasso«-stílus” nagyra becsült alkotásain is megpillanthatjuk.⁴³ Ez az érvelésmód ismét csak a Szentkuthy szépirodalmi műveiben, illetve értekező írásaiban egyaránt gyakori, az anakronizmusokkal folytatott játék része is.

Federigo különösen felháborodik egy dombormű láttán: „De bizony a koronák és fülek, lábujjak és püspökbotok igen-igen torz aránytalanságokban voltak kifaragva, úgy-hogy a festő kamaszos pátosszal és veszekedő idegességgel kérdezte: hát mi az isten csudája az, ami a fiatal hercegnek tetszik ezekben a barbár és hagymázos elrajzolásokban?” (117.). Lőrinc válasza – ismét csak „Picasso érdekében” (119.) – meglehetősen szofisztikáltak. Egyrészt elutasítja a mechanikus másolás, tehát a marxista-leninista esztétika által is preferált „visszatükrözés” elvét: „a Picassok meg az aztékek csak folytassák, amit Isten elkezdett: alkotó, formáló urai vagyunk a világ nyersanyagának, azért van itt, hogy ornamentika legyen belőle” (119.). Spekulációi (némi tipikus művész-önelégteltséggel) végül oda vezetnek, hogy amennyiben az Úr megtehetné, hogy torz és örült kreatúrákat alkosson az idők kezdetén, akkor hűségese követői a teremtésben – tehát a művészek – miért ne tehetnék ugyanezt? Isten: „szürrealista Isten” (119.). A világ dolgai és jelenségei csak Isten által a „földre dobott” nyersanyagmotívumok, melyekkel a művész szabadon dolgozhat (uo.).

A következő probléma, amit Lorenzo megvizsgál, az eltorzuló arc, a grimasz, a fintor problémája.⁴⁴ Az író tanulságos történetet rögtönöz, az ösztönös reflexiótól elindulva a törzsi kultúráig (és tovább, az avantgárdig); a tükör előtt grimaszoló, majd saját torzképétől megrémülő gyerektől kezdve egészen a „pápuák” haláltáncáig. „És mit szól Federigo [...] minden gyermek örök és úgy látszik rettentő módon természetmely ösztönéhez: a grimaszoláshoz? Ahogy odaállnak a tükör elé, és borzalmas maszkokká alakítják pofájukat, úgyhogy a végén bőgve és hisztériásan menekülnek saját színészi- és álarc, eleven álarc produkciójuk elől? Ha ez ilyen mély, anyaméhből közvetlen ösztönösséggel magunkkal hozott tulajdonság, akkor miért csodálkozunk, hogy a művészek, akik minden gyermekkel és östermészetivel sírig szolidárisak, ugyanezt teszik szobraikon? Nem így táncolnak-e a pápuák és a jávaiak, ó-kinézerek és új-japánok? Halál, vadállat, szörnyeteg, koporsó-bohóc: hát nem ilyen kosztümökben üvöltöznek harci-, nász-, vagy temetési balettjeiken? Ők igazán nem dekadensek, hanem a legegységibb természet legegységibb spontaneitását képviselik” (120.).

Szentkuthy itt az avantgárd művészet primitívizmusa kapcsán ahhoz a nézethez csatlakozik, mely hasonlónak, sőt, azonosnak tekinti a primitív, a gyermeki, a pszichotikus, illetve a művészi gondolkodás mechanizmusait. A törzsi emberek, a művészek, a gyermekek, az örültek – egyaránt „vadak”.⁴⁵ Az efféle elképzelések a századfordulótól kezdődő-

⁴² Szentkuthy Miklós: *Bezárult Európa*, i. m., 117. (A további hivatkozásokat lásd a főszövegben.)

⁴³ Egy interjúban így beszélt erről: „Kedvenc passzióim közé tartozik: régi írókban ultramodern elemeket fedezni fel, és fordítva: ultramodern írók gondolatainak gyökeréig nyomozni vissza, régi századokba”. Varga Domokos: *Az Élet és Irodalom* látogatóban Szentkuthy Miklósnál (1969). In: Rugási Gyula (szerk.): *A mítosz mítosza. In memoriam Szentkuthy Miklós*. Budapest, Nap Kiadó, 2001, 107–112., 111.

⁴⁴ A „fintor” kérdését Kállai Ernő Picasso-könyve is elemzi (Kállai: *Picasso*, i. m., 59–61.).

⁴⁵ Laganà: i. m., 152., 155.

en különféle fejlődéslélektani kapaszkodókat is kerestek maguknak. Az avantgárd művészet, a gyermeki gondolkodás, illetve a „primitívek” közé egyenlőségjelet tevő felfogás egyik eredője abban a (mellesleg Freud által is vallott) evolucionista elgondolásban keresendő, amely párhuzamba állította egymással az ontogenetikussal és a filogenetikussal szembevetett szakaszait, melyben minden ontogenetikussal szembevetett szakasz egy filogenetikussal szembevetett szakaszhoz feleltethető meg.⁴⁶ „A vallásos ember, a művész, a gondolkodó, a forradalmár mi után érdeklődik? A kezdetek, a történelmi és élettani csírák és lényegegk iránt. Hát akkor nem magától értetődő-e, hogy az ősnépek legősibb »torz« szobrai vagy mázolatai delejes erővel hatnak az igazi művészekre? Ha az embrió vagy az újszülött szabja meg Matuzsálem utolsó gyónását is, akkor nem a legtermészetesebb, hogy az embrió képzelte szemléletét tegyük újra és örökké magunkévá?” (124.)

A fentiekhez kötődik a „torzítás” problémája ugyancsak, egyrészt mint a Szentkuthyt egyébként is erősen foglalkoztató esztétikai probléma (mind írásaiban, mind olvasmányaiiban folyamatosan kereste a grand guignolt, a bizarrt, a groteszket), másrészt mint a dogmatikus marxista kritika egyik vádpontja, mely a valóság öncélú eltorzítása, illetve a „torzításoknak” valamiféle magasabbrendű és korszerűbb realizmusként történő értelmezése miatt ítélte el az avantgárdot, illetve az avantgárd elméletíróit.⁴⁷ Lőrinc természetesen azt az álláspontot képviseli, mely szerint „a legnagyobb torzítás a legnagyobb valóság-szerelmele jele” (123.). Ugyanakkor Lőrincünk a „torzítás” jelenségköréhez nemcsak az absztrakt formaproblémákat köti, hanem a halálhoz, a betegséghez, a test destrukciójához, a viszolygáshoz kapcsolódó tartalmi-tematikussal vonatkozásokat is. „És Lőrinc, a kamasz, csak folytatta nagy hitvédelmét a »torzító« művészekről, beszélt Fricinek a halálról, a sebekről, a borzalmas betegségekről, amelyek oly nagyon izgatják az embereket. A halál rothadása a sírban, a katasztrófák húsdarálójában szétment emberek az országúton: azok a művészek akik oly szörnyű gnómakat vagy halál-keszve madárjesztőket pingálnak meg gyalulnak, azok állandóan ezt a keserves faktumot érzik a bőrükön, bőrükben és bőrük alatt: halál, betegség, seb gaz egyetemességét. És ki ne vonzódná a primitív után?” (uo.)

A primitivizmus, a maszkok, a „torzítások” jelenségei kiemelt (noha nem kizárólagos) szerepet játszottak az Európai Iskolához tartozó képzőművészek alkotásain. Ugyanakkor a maszkviselés és a maszkok önmagukban is, primitivizmustól, Picassótól, Európai Iskolától teljesen függetlenül a Szentkuthy-oeuvre egyik központi problémáját képezik.⁴⁸ A szerző a maszknak köszönhetően otthonosan mozog legkülönbözőbb szereplőinek (főurak, főpapok, istenalakok, szélhámosok, művészek) álcájában, de a hozzájuk tartozó történelmi periódusok (a késői ókor, a gótika, a reneszánsz, a barokk, a klasszicizmus) korszakképző „maszkjában” is. Mindez nem „egyénytést” jelent, sokkal inkább az egyedi jelenségek (és a hozzájuk tartozó kulturális kontextusok) valamiféle történetfilozófiai „szabványosítását”.⁴⁹ Láthatjuk-láthattuk, hogy ez a szabványosító és nivelláló attitűd Szentkuthy Miklósnak az Európai Iskola felfogására rimelő (irodalmi) „primitivizmusára” ugyanígy vonatkozik. Négerek, egyiptomiak, kínaiak, japánok, maják, aztékok, ősemberk és pápuák – nincsenek számottevő különbségek (leszámítva azt a szimbolikus aurát, amit pusztá elnevezésük felidéz), mindegyikük egyforma hatásossággal idézi fel az archaikus idők vadságát, illetve (ha kell) a dekoratív egzotikumot.

⁴⁶ Rhodes: *Primitivism*, i. m., 390–391.

⁴⁷ Lukács György: Az absztrakt művészet magyar elméletei. In: Uő.: *Új magyar kultúráért*. Budapest, Szikra, 1948, 152–169.; Keszi, i. m., 81–92.; továbbá Lukácsy Sándor: Az antirealizmusról. *Forum*, 1948/4, 310–313.

⁴⁸ Rugási: *Szent Orpheus arcképe*, i. m., 28–30.; 136–137.

⁴⁹ Uő., 71–72.

6. A Hamvas–Kemény-kötet bírálata

Nemcsak azokat az adatokat érdemes kiemelni, melyek azt bizonyítják, hogy Szentkuthy többé-kevésbé pozitívan viszonyult az Európai Iskola programjához, hanem azokat a jelenségeket is, melyek Szentkuthy érdeklődésének vakfoltjaira világítanak rá. Ilyen többek között az elméletellenesség. Elméletellenességének legfőbb célpontjai a német romantikus gondolkodás, a német szellemtörténet (e kettő Szentkuthy szemében nagyjából ugyanannak látszott), valamint kisebb részben a „fecsegő” mélylélektan (a „Jungok”) nézetei voltak. Freudhoz – mint egyébként mindenhez – ambivalens módon viszonyult, hol őt magát is elítélte, hol azt hangoztatta, hogy csupán a mester gondolatait banalizáló követőkkel van baja, akiket egyik esszéjében „a szektás bambák nyomorék hódolóinak”, valamint „otromba és sután trombitáló szatócsmítoszok” gyártóinak hívott.⁵⁰ A szellemtörténetet az empiriától való távolsága, fogalomkultusza, valamint bőbeszédűsége miatt ítélte el. Mindezek mögött elvi megfontolások rejtőztek; így Szentkuthy vonzódása a kultúra sajátosan érzéki, testi-testies, sőt, zsigeri, továbbá erőteljesen áterotizált aspektusaihoz. Az elméletekhez is hasonlóan érzéki, azokat mintegy „behabzsoló” módon viszonyult. Se a „mélységek”, se az „emelkedettségek” nem érdekelték különösebben, rendkívüli műveltsége is mintegy a felszínen, horizontálisan, valamiféle bonyolult felületi hálót, mélység nélküli ornamentikát, a variációs sorok végtelenségét alkotva „terült szét” írásaiban.

A fentiek megtestesültek abban a ledorongoló bírálatában is, melyet Hamvas Béla és Kemény Katalin *Forradalom a művészetben* című könyvéről készített. Hamvasék arra tettek kísérletet, hogy átfogó módon értékeljék az Európai Iskola törekvéseit, egyúttal kijelölve és rekonstruálva a feljük vezető szellemi utakat, mind művészettörténeti, mind filozófiai szempontból. Sajnálatos körülmény ugyanakkor, hogy Szentkuthy éppen azt a művet támadta meg (sok tekintetben jogosan, sok tekintetben viszont igazságtalanul és igen durva hangon), melyet a korabeli kultúrpolitika egyébként is kipécézett magának. Hamvasék könyve ugyanakkor tökéletesen megfelelt mindannak, amit Szentkuthy a műértelmezésekben, és általában véve, az értekező prózában egyébként is elutasított: metafizikai spekulációk, légbuborékszerű koncepciók, *Grundlegungen*. Igen valószínű, hogy egyúttal azokat a szellemi karakterjegyeket is rávetítette Hamvasék szövegére, melyeket az Európai Iskola teoretikusainak írásaiban egyébként is irritálónak tartott; lásd a „*hülye elméletek*”-ről, a „*marha teóriák*”-ról, a „*metafizikai humbug*”-ról és hasonlókról elejtett fesztelen megjegyzéseit. Szentkuthy írása elsősorban Hamvasék spekulatív misztikáját és fellengzős stílusát kifogásolta. Egyébként üdvözölte (noha értelmezéseiben erősen szimplifikálta) az avantgárd művészek formai kísérleteit, a képi elemek játékoságát, a létezés apró részleteit láthatóvá tévő vizuális megoldásait; viszont kikelt az ellen, ahogy Hamvasék mindezt „akarnok világozzeszűgésekkel” és „pótmítoszokkal” próbálták magyarázni.⁵¹ Kritikájában egyrészt az Andrássy úti Művészboltban 1947-ben rendezett (többek közt Klee, Kandinszkij, Miro, Hans Arp, Max Bill litográfiáit bemutató) grafikai kiállításon láttak, másrészt a Hamvasék könyvében olvasottak, végül pedig az Európai Iskola belső köreiben szerzett negatív tapasztalatok összegződtek, meglehetősen végletes formában és ingerült hangon.

„[F]ölösleges az a kifulladású pátosz, amellyel témájukat kezelik: a lelkesedésnek, a misztifikációnak, hörgő kikiáltó-allűröknek, örökös felnagyításoknak *semmi* meggyőző erejük nincs” (154.). Még ugyanezen az oldalon Szentkuthy szóba hozza elméletellenes kirohanásainak két fő célpontját, a szellemtörténetet, illetve a mélylélelektan. Miután összegzi Hamvasék elgondolásait, hozzáfűzi: „Ezt különben ők tudják legjobban, akik a

⁵⁰ Szentkuthy Miklós: Széjlegyzetek egy Bildungsromanhoz (1957). In: Uő.: *Múzsák testamentuma*, i. m., 218–228., 221.

⁵¹ Szentkuthy Miklós: *Gyermek keresztshadjarat*, i. m., 154. (a további hivatkozásokat lásd a főszövegben).

mélylélektanból merítik legfőbb táplálékukat” (uo.).⁵² A következő bekezdésben pedig rátér egyik intellektuális vesszőparipájára, a szellemtörténet ócsárlására: „Aránytalanok a »kozmosz összefüggések« bennük – az egész »szellemtörténet« eunuch-ditirambusai és törpeségtudatból született óriáskodásai itt találhatók muzeális maradékként” (uo.). Érdeemes felfigyelni az „eunuch” szóra, ugyanis Szentkuthy egyik kedvelt eszköze a szellemtörténeti gondolkodás impotenciájának, „herélttségének” fensőbbség hangoztatása. Egyik regényében pedig a művészettörténeti interpretációt titulálta „impotens koldusok esztétikai tornájának”.⁵³

Szentkuthy elméletellenességének summája: „Ha »mély« akar lenni a művész, nulla lesz. Viszont ha Maillol-értelemben »felületes«: megtalál minden mélységet. Egy hiper-Freud, egy hiper-Ekkehard, egy hiper-Tibet, egy hiper-Geist-fikció itt totálisan hivatlan, kompromittáló, pusztító, legjobb esetben meddő vendégek” (155.). A célpontok között az általában vett „mélység” mellett itt is a freudizmus, a mélylélektan és a szellemtörténet szerepelnek, valamint a Hamvas által nagyra tartott európai és távol-keleti misztika.⁵⁴ Az elemletekkel szembeni gyanakvás kérdéséhez kapcsolódik írásának különös címe is, a *Gyermek keresztshadjárat*. A Szentföld meghódítására összetoborzott tudatlan és megtévesztett gyerekek, illetve Hamvasék könyve között vont beszédes párhuzam szerint ezek a „lelkes túl-, és agyonértelmezők úgy száguldanak részeg himnuszaiikkal kedvenc műtárgyaik felé, mint ahogy a középkori bakfisok és szent suhancok rohanhattak, ha nem is a szent sír, de egypár kalózhajó felé” (156.).

Az Európai Iskola programját elméleti szinten magyarázni óhajtó két meghatározó kiadvány (Hamvasék könyve, illetve Kállai Ernő *A természet láthatatlan arca* című munkája) közül Szentkuthy a racionálisabb és egyúttal „szakmaibb” koncepció, azaz Kállai álláspontjával értett egyet. A természet rejtett összefüggéseinek „láthatóvá tétele”, a finom részletek „mikroszkóppal fényképezése” Kállai könyvének egyik alapfogolata volt, ezt fotómellékletek segítségével is megkísérelte illusztrálni.⁵⁵ Szentkuthy egyes megállapításai Kállai könyvének ezeket az elképzeléseit idézik. „Nem volna sokkal egyszerűbb például rámutatni, hogy a szürrealizmus (sőt, az absztrakció) igen nagy (ha ugyan nem az egész) területe éppenséggel nem forradalom, hanem a naturalizmus és realizmus legtöretlenebb és legegyszerűsebb folytatása? Moholy-Nagy vagy a cseh Korecsek fotói mutatják ezt a legjobban: szövettani mikroszkópfelvételek, sejtalakzatok, ásványtani kristályformák, az optikai tükrözés millió formája, melyek mind a legnatúrább natúra aggályos (?) megfigyeléséből származnak” (157.).⁵⁶

Egyébként, ami Szentkuthy írását mint kritikai teljesítményt illeti: ugyanazok a sablonok és túlzások hemzsegnék benne, mint például az 1941-es Kerényi Károly-bírálatban is,

⁵² Hamvasék gondolkodásának forrásait illetően ez a mélylélektan-vád egyébként aligha volt megalapozott, az olyan fordulatok, mint „mélylélektan”, valamint „Geistek” és „Jungok” afféle retorikai szignálok voltak, melyek jelezték, hogy a megbírált szövegben valamit egészen kivételes ostobaságnak tartott.

⁵³ Szentkuthy Miklós: *Arc és álarca*. Budapest, Magvető, 1962, 506. (vö. Rugási: *Szent Orpheus*, i. m., 39.). Az eunuch, a herélt, a meddő, az impotens és hasonló kifejezések Szentkuthy írásaiban többnyire az elméleti és főként a metafizikai gondolkodás leminősítésére szolgáltak.

⁵⁴ Lásd még: „spenglerkedés”, „Hegel-szókészletet elvont elmélet”, „elméleti alátalások”, „vakis bombaszt”, „blöffök”, „táncoló-dervis teóriák” és hasonlók.

⁵⁵ Kállai Ernő: *A természet rejtett arca*. Budapest, Misztótfalusi, é. n. Műmelléklet: 1. (káposztafej); 4. (villámcsapás), valamint az eszterláncfű porzóinak geometrikus rajza a 28. oldalon. Az absztrakt művészet efféle értelmezése egyébként egyáltalán nem győzte meg az avantgárd dogmatikus kritikusait (lásd: Lukács: *Az absztrakt művészet magyar elméletei*, i. m., 160.; Lukácsy: *Az antirealizmusról*, i. m., 310.).

⁵⁶ Korecsek: Miloš Koreček (1908–1989) cseh fotóművész, a szürrealista Ra-csoport tagja (a Ra-csoport és az Európai Iskola kapcsolatára lásd György – Pataki: *Az Európai Iskola...*, i. m., 50–53.).

legfeljebb a mind Kerényire, mind Hamvasra (nota bene Szentkuthyra is) jellemző nyelvi nagyzolásra vonatkozó észrevételeket érezhetjük megalapozottnak.⁵⁷ Azt bírálta a legszenvedélyesebben, amit *saját* írói praxisából-stílusából, *saját* személyiségéből is igen jól ismert. Erről az írásáról is elmondható, ami kritikáiról általában: mind az elutasító, mind a méltató megjegyzéseiben ugyanaz a retorikai arzenál ismétlődik, miközben a tárgyak cserélődnek; függetlenül attól, hogy freudizmusról vagy szellemtörténetről, Kerényi Károlyról vagy Hamvas Béláról, James Joyce-ról vagy Thomas Mannról van-e éppen szó. Itt szóban forgó bírálatában ugyanakkor ügyelt arra, hogy kifogásai ne keltsék se kultúrpolitikai támadás, se begyöpösödött konzervatív ítékezés benyomását: „Bűn és oktalanság egy ócska, kispolgári realizmus nevében támadni ezeket a művészeket, akik ha újat és forradalmat igazán *nem* hoztak, de alkotásaikat élvezni gondtalan érzelmi gyönyörűség. Viszont az a sanda gyanúm, hogy ilyen *elméleti* alátalások jobban kompromittálják őket, mint az amúgy is teljesen bornírt ónaturalista gúnyolódások” (158.). Noha az írótól távol állt a korabeli sztálinista kritikára jellemző kirekesztő szándék, szarkasztikus gúnytól csöpögő írása annyiból sem volt szerencsés, hogy Hamvasék könyvét ekkoriban mind Lukács György, mind Keszi Imre idézett írásai erőteljesen támadták; Lukács moderáltabb, Keszi viszont igen agresszív hangon. Szentkuthy aligha számolt azzal, hogy a cikkének megjelenését követő évben mind az Európai Iskola tevékenysége, mind Hamvas könyve (illetve teljes életműve), majd rövidesen ő maga, Szentkuthy Miklós is a megsemmisítő bírálatok keresztútjába kerül.

7. „Az utak elválnak”

A 1948-ban bekövetkezett kommunista hatalomátvétel az Európai Iskola megszűnéséhez vezetett. A személyes sorslehetőségek ettől kezdve többféleképpen alakultak. Az iskola egyes tagjai a perifériára, az underground létmód, a belső emigráció keretei közé szorultak, mások hozzáidomultak a sztálinizált képzőművészeti élet normáihoz és „szocreál” művészekként tevékenykedtek tovább. Néhányan idővel (ahogy lekerültek a napirendről a dogmatikus esztétika elvárásai) visszaküzdötték magukat a művészeti élet főáramába, sőt, a kulturális establishment meghatározó részévé váltak. Ami Szentkuthy Miklóst illeti: 1948-ban az utolsók között megkapja a Baumgarten-díjat, feleségével angliai tanulmányútra indul. Távollétében elbocsátják az óbudai Árpád Gimnáziumból, ahol 1939 óta tanított. 1949 szeptemberében névtelen cikk jelenik meg a *Szabad Nép*ben, mely a *Válasz* folyóirat ellen indított hecckampány részeként Szentkuthyt is támadja, Thomas Mann-esszéje ürügyén. „Ebbe a rovatba tartozik Szentkuthy Miklós elejétől a végéig értelmetlen halandzsza-tanulmánya Thomas Mann új könyvéről. A halandzsából csak egy világos: az, hogy amikor a haladó emberiség, élén a Szovjetunióval, Goethe születésének kétszázadik évfordulóját ünnepli, akkor a *Válasz* nem talál jobb témát, mint Goethe gyalázását.”⁵⁸ Szentkuthy ezt követően 1957-ig nem jelenik meg az irodalmi nyilvánosságban. Ekkor adják ki Mozart-regényét, a *Divertimentót*, mellyel új korszak kezdődik munkásságában.

⁵⁷ A Kerényi-bírálatot lásd: Szentkuthy Miklós: A mítosz mítosza (1941). In: Uő.: *Múzsák testamentuma*, i. m., 17–22.

⁵⁸ Lásd [név nélkül:] A „Válasz” a lejtőn. *Szabad Nép*, 1949. szeptember 27., 6. Szentkuthy szóban forgó írása: Weimari tragikomédia (1949). In: Uő.: *Múzsák testamentuma*, i. m., 193–203.

PERMETSZERŰ JELENLÉT

Garaczi László: *Wesztteg*

Garaczi Lászlót általában posztmodern, vagy legalábbis a posztmodernhez kapcsolható íróként jellemzik a kritikusok. Amennyire ismerem ezeket a kritikákat (természetesen távolról sem olvastam *mindent* – bár „minden minden”, olvassuk a *Weszttegben*), többnyire kitérnek arra a sajátos viszonyra, amely írói világát az úgynevezett „valóság-effektushoz” fűzi. Ugyanis egy konkrét, „mindenki” által jól ismert társadalmi-történelmi helyzet irodalmi megjelenítésében – bármilyen jellegű legyen is az – önmagában véve még semmiféle posztmodern sajátosság nincs. Ezzel a jelzővel akkor illethető egy irodalmi mű, ha az említett történelmi szituációról képződő *doxa*, vagyis kollektív vélemény vagy tapasztalat erősen jelen van ugyan, de kiegészül poétikailag teljesen heterogén elemekkel, s ez a ketősség (vagy többszörösség) termékeny feszültséget eredményez. Márpedig Garaczinál pontosan ez történik. Úgy látszik, távolról sem tűnt el az a tradicionális igény az élő irodalommal kapcsolatban, hogy „adjon számot”, természetesen „a maga eszközeivel”, a közösség által átélt, többnyire válságos periódusokról (ha nincs válság, láthatóan nincs mit megírni). Ha az adott időszak hangsúlyos része a kollektív emlékezetnek, akkor azért várjuk az irodalmi „feldolgozást”, ha viszont ez az emlékezés alig-alig pislákol, akkor meg azt vennénk szívesen, ha az irodalom mintegy *pótolná* a hiányt. (Ami nyilvánvalóan abszurd igény.) Kimondva-kimondatlanul ugyanúgy vártuk tehát a „pandémia-regényt”, mint vártuk egy időben, mondjuk, az ’56-os regényeket. (A jelek szerint ez utóbbi várakozásról lassan lemondhatunk.) Csodák csodájára most nem kellett csalódnunk: a *Wesztteg* vitathatatlanul a Covid-járvány regénye (is); de szerencsére nem csak az.

Tőzsér Árpád szép esszéje (*Wesztteg* – Levél Garaczi László új könyvéről Grendel Lajosnak a túlvilágra, *Litera*, 2022. december 23.) nagyon pontosan fogalmaz ezzel kapcsolatban. Garaczi műve „az epikus részeiben ugyan látszólag eltolta a teremtett lírai helyzetet a napi reáliák s viszonyaik leírása felé, de fel lehet fogni az így kialakult stilisztikai-szer-

kezeti viszonyokat úgy is, hogy [...] költői leírásai, látomás-szerű halmozásai adtak mélyebb, metaforikus jelentéseket a kész mű realiztikusnak látszó történeteinek is”. Adott tehát egyfelől a járvány idején kialakult viselkedésmódok, kényszeresen visszatérő gesztusok és reflexiók, a különféle közösségi (és az otthoni, magányos) terekben létrejött rutinszerűségek leírásának szintje. Másfelől megszerveződik az a szövegréteg, amelyben helyet talál mindaz, ami ebből a létezésmasszából kidolgozódik, mondhatni kitüremkedik a legváratlanabb irányokba – talán ezeket nevezte Tőzsér „metaforikus jelentéseknek”. A két szövegréteg között azonban

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
128 oldal, 3499 Ft

nincs semmiféle „hierarchikus” viszony; egyenrangúak. A metaforikusság semmivel sem fontosabb, mint az egyedek kínosan repetitív csetlése-botlása a pandémia jól ismert világában. A képzelgések, látomások, szorongások és a mindennapi élet folyamatos önparódiája közötti kapcsolatot az olvasónak kell magában létrehoznia – ha egyáltalán igényli és van kedve hozzá. Az író egyáltalán nem ösztönzi erre (talán számít a szövegszintek közötti kapcsolatteremtés ősi olvasói igényére), viszont így elkerüli a didaktikusságot.

A női narrátor, Hajni kényszeresebb szabálykövető, mint Brúnó, a férfiszereplő, akivel voltaképpen már szakítottak, de nehezen meghatározható kapcsolatuk „digitálisan” még ad életjeleket („átranszponáltuk magunkat a virtualitásba”). Igazából egyikük sem tölti be a narrátor-szerepet a klasszikus értelemben; túlnyomórészt egyes szám első személyben beszélnek, de néha átváltanak harmadik személybe. Ilyenkor is eléggé egyértelműen Hajni vagy Brúnó hangját halljuk, de egyfajta distanciát tartanak, mintegy kívülről figyelik magukat. Mindebből következik, hogy többnyire Hajni monológja foglalja magában a fertőzés elleni védekező rítusok sűrített (és Garaczitól aligha váratlanul), groteszk és néha nagyon mulatságos felidézését. Ahogy mondani szokás, az átmeneti túlélőnek (vagyis az olvasónak) egyszerre támad kedve sírni és röhögni. Ez bizony ama nevezetes realitás-efektus; ráismerünk, hogy bizony „ilyenek voltunk”. A többi emberhez való viszonyt a „rettegő közömbösség” jelzős szerkezete foglalja össze. „Senkivel nem beszélni, semmihez nem nyúlni, mindenkit kikerülni.” Ez persze végső soron mindig lehetetlennek bizonyul, ami újabb abszurd koreográfiához vezet. „A bal kezem banános, a jobb steril, de hozzáérttem a korláthoz, a kulcs, a kilincs korlátos, a talpam járdás.” „Fertőtlenítenék, de túl sokat voltam kint, megáll a mozdulat félúton, érintésfóbia, fertőz a fertőtlenítő.” A kézmosás után nem tudja elzárni a vízcsapot: „a kezem tiszta, de a szappantartó és a csap korlátos és banános”.

Mivel tanárnőről van szó, beúszik a távoktatás rémes élménye, még hozzá rögtön parodisztikus formában: „egy diákom eljásztotta, hogy lefagy”. Az ilyen komikusnak is vehető mozzanatok azonban nem sűrűn fordulnak elő, „az alapparára megszokás- és fásultságéretek rakódnak”. Brúnó mintha eleve innen indítana, azt javasolja Hajninak, hogy álljon ellen „az apokalipszisztülélő cserkészromantikának”. Végül is mit tudunk a két főszereplőről? Elég sokat ahhoz, hogy a figurák körvonalazódjanak, de túl keveset a mélyebb megismerésükhöz. A kapcsolatuk kilátástalansága szinte bele van kódolva (hogy stílusosan fejezzük ki magunkat, hiszen Brúnó informatikus) a fiatal férfi jellemébe. A fiatalság szintén nem véletlenül említendő: az életkor nemcsak náluk, hanem a mellékszereplőknél is elég fontos szerepet játszik. Brúnó például nem tudja, ki volt a szomszéd öregasszony által emlegetett Takács Marika tévémondó, ami hajszálpontosan jelzi, hogy a kilencvenes években születhetett. Hajni is a harmincas éveiben járhat, így amikor szexuális aktusba keveredik a nála jóval idősebb szomszéd Balog úrral, a helyzet sivárságán és esetlenségén túlmenően némi visszatetsző összeférhetetlenséget is érzünk. A korosztályok ebben a világban nem kerülhetnek túl közel egymáshoz, a jelek szerint a járványtól függetlenül sem. (Garaczi jó érzékkel megtartóztatja magát a bolti idősávok által nyújtott helyzetkomikum írói kihasználásától, ez már durva „kisrealizmushoz” vezetne – mindössze egyszerű hozza szóba.) A korosztályi gettó azonban virtuálisan jelen van. Az idősebb generációkat a szülő vagy testvér képviseli, főleg hozzájuk kapcsolódnak a gyerekkorból felöltő (jobbára traumatikus) emlékek.

Hajninál a többször visszatérő trauma emléke az, amikor apja és bátyja rábízta a horgászbot felügyeletét, s ő méltatlannak bizonyult erre a feladatra. (Némi agymunkával akár „szimbolikus” párhuzamot is vonhatunk a horgászbottal együtt a mélybe tűnő hal és Brúnó „kifogásának” képtelensége között.) Nála a család alig jelenik meg, noha mindennap beszél velük telefonon. Brúnónál az anya jelenti az alaptraumát, aki maga a neheztelő rosszállás; toxikus személyiség, ahogy mondani szokták erre a típusra. Mégsem képes

eltávolodni tőle, kapcsolatukat anyja „állandó, permetszerű jelenléte vagy hiánya” határozza meg. Mindennap elmeséli neki, mit álmodott, hogy anyja elmondhassa: ő küldte ezt az álmot. Fia egy idő után gátlástalanul találja ki az újabb és újabb álmokat. Az emberi kapcsolatok Brúnó számára egyre inkább a Másik folyamatos ellenőrző szerepére és a gesztusok hányingert keltő önisméltására redukálódnak. Ennek semmi köze a pandémiához: „Brúnó egy proxemikai extremitás, tömegremete” – mondja róla Hajni. Már a gimnáziumban eldől, hogy a vesztesek közé fog tartozni, amikor belesült Giordano Bruno monológjába egy iskolai előadáson. Ennek köszönheti a Brúnó csúfnevet, amely az iskolaváltás után is nyomon követte. Egyetemista korában tette az utolsó kísérleteket, hogy élénkítse „társasági életét”, de kudarcot vallott. Ha néha van valamilyen időbelinek látszó folyamat a *Wesztteg*ben (mert amúgy mintha minden mozgás nem-valós időben történne), az a szereplőkben lejátszódó lassú módosulásokban nyilatkozik meg. Brúnó egyre inkább elszakad „az offline élőbeszéd erőszakos világától”. Ezt roppant egyszerűen meg is fogalmazza magának. „Kettesben oké, de a legtutibb egyedül. Mással lenni folytonos standby készség, anya figyelő tekintete.” A Másik jelenléte nem kívánatos, mert állandó kontrollt jelent, az anya tekintete pedig ennek a szoros felügyeletnek az állandó metaforája. „Akkor is látja, mit művelsz, ha nincs veled.”

Brúnó másfelől az apja ismétlése, akit kisgyerekként csodálattal övezett („Apa mindent tud, mindenhez ért, mindenre emlékszik”), ám akiből később kihuny minden ambíció. Zárkózottsága, flegma közönye később a fiában képeződik le, aki természetesen nem tudhatja, hogy mi áll a folyamat hátterében (mi, olvasók sem, az író meg se próbál bevonni minket ennek megértésébe, ilyen értelemben nem mindentudó). Csak akkor áll benne össze a kép, amikor elolvassa apja ügynökaktáit, amelyeket kikért ugyan, de évekig nem is nézett bele. Sem haragot, sem szánalmat nem érez iránta; inkább csak némi megvetést, amiért szorult helyzetéből csak úgy próbált menekülni, hogy hülyének tette magát („apámat még itt sem vették komolyan”). Összeáll a kép, akár akarja, akár nem, de az apa személyiségének homálya alig-alig oszlik fel, mint ahogy Brúnó visszavonulását „az offline kapcsolatok erőszakos világától” szintén nem magyarázhatjuk késő kamaszkori társasági kudarcaival. Az állandósult életundort viszont nyilvánvalóan ő fogalmazza meg; ez Brúnó hangja, ahogyan az apja belső világát jellemzi. „Bármit tesz, csak idézet, az is, ha nem csinál semmit. Az utánzás tehetetlenségének utánzása, az idézet idézete, a becserélhetőség becserélhetősége.” Ez Brúnó belső világára is tökéletesen érvényes abban az időszakban, amelyet a *Wesztteg* „jelen idejének” mondhatunk. Ezt észleli Hajni, aki ki akarja zökkenteni őt „állati közönyéből”.

A könyvet indító helyzet idején Brúnó már egy Zita nevű nővel van együtt – legalábbis Hajni így tudja, mert Brúnó óvakodik elárulni neki, hogy Zita otthagyta őt, és Berlinben él egy Sybille nevű „ökofeminista” írónővel. Zita hangja egyáltalán nem szólal meg a szövegben, csak Sybille *Schnabel doktor énekei* című „esszéprózaversdrámájának” fordítójaként van jelen. Brúnó elolvassa az első és az utolsó oldalt, ennyi elég neki az ítélethez: „középkori pestis, kortárs társadalomkritika, disztópikus giccs”. Tehát ez a mű funkcionál harmadik hangként a *Wesztteg*ben; az megint csak az olvasóra van bízva, hogy egyetért-e Brúnó értékelésével. Az bizonyos, hogy az író legalább olyan mértékű iróniával kezeli Sybille szövegét, mint a másik két szereplő figuráját. „A fertőzés dinamikája izomorf a lassulva táguló univerzumával” – az ilyen mondatok olvastán az irónia eléggé nyilvánvaló. Ugyanakkor Sybille bizonyos megállapításai pontos látetelet adnak a karantén-idők léthelyzetéről, ami annak is tulajdonítható, hogy Zita titkos társszerzőként információkat szolgáltatott „a kelet-európai járványkezelés pikánsabb részleteiről”. Ilyen például a megváltozott időérzékelésről adott leírása. „A jelenlegi helyzet az egy héttel ezelőtti helyzet, aki meghal, egy hete halt meg. A mai helyzetről a jövő héten értesülsz, akkor derül ki, mi van most.” A vesztégzár világában (mert a magyar olvasónak a

címről óhatatlanul eszébe jut Rejtő klasszikusa, a *Vesztegzár a Grand Hotelben*) megszűnik az unalmas kiszámíthatóság, hogy átadja a helyét a még elviselhetlenebb kiszámíthatatlanságnak. „Ritmust találni a megdermedő vagy a zárt térbe kényszerített nyüzsgéstől elviselhetetlen időnek.”

Ha hihetünk Sybillének, a járvány és a karantén megváltoztatott mindent. Nemcsak a többiekhez való viszonyt, az időbeliség magától értetődőnek tűnő rendjét, hanem a saját test érzékelését is. Brúnó talán nem pontosan így látja. A karanténviszonyokat egy odavetett megjegyzése (vagy inkább a narrátor által neki tulajdonított belső beszéd) szerint az jellemzi, hogy „láthatóvá válnak az igénytelenség és a pusztulás valós arányai”. Mintha a járvány csak láthatóvá tett volna valamit, ami már ott volt, csak senki sem akart tudomást venni róla. Ez a látásmód némileg érthetőbbé teszi, hogy Brúnó miért nem tartja be a szabályokat (például nem mos kezét kényszeresen, rá kell szólni, hogy vegyen fel maszkot a buszon). Valójában azonban a vírus az ő tudatába is befészkelte magát. Úgy gondolja, hogy a saját tüdeje is tele van vírussal, így megölheti a szomszéd öregasszonyt; az a benyomása, hogy a parkban látott rollerező lány „kilégzését mérgező fátolyként húzza maga után”. Ami Hajninál a szabálykövetésben és az óvintézkedések groteszk akrobatikájában nyilvánul meg, az nála a rettegés és a kirobbanó agresszivitás táplálta víziókban ölt testet.

Az erőszak-fantáziák ugyanazt az összecsapást variálják. „Csak idő kérdése, jön a frász, rám támad egy hajléktalan a Városligetben.” Mivel megtudjuk róla, informatikus létére videojáték-függő, és „a hosszú gaming sessionok” után egész testét rázza a „motorikus idegesség”, amit csak nyugtatóval tud csillapítani, elmosódik a határ a reális történet lehetőség és a Mortal Combat-féle „verekedős” játék vizionált folytatása között. A játékfüggőség nyilvánvalóan összefügg a karantén-léttel, mint ahogy a félelem és az agresszív indulatok felgyülemzése is. Fanyar illatot érez a Ligetben, ami egy iskolai verekedés emlékét hozza magával, valamint a vér ízét a szájban. Ez készíti elő annak a szövegrészletnek a helyét, amelyet magam csak intertextuális utalásként tudok értelmezni. „Lebontott szülőháza alatt temető maradványaira bukkantak. Ahol gyerekkorában aludt, evett, játszott, leckét írt, csontvázak heverték körülötte. A lelke mélyén tomboló féktelenség. Fájdalom nem fakaszthat sírást belőle, soha nem szolgáltatja ki magát az önsajnáltnak.” Tematikus átvétlről van szó Térey János posztumusz könyvéből (*Boldogh-ház, Kétmalom utca*). Tipikusan posztmodern gesztus, mely egyben tiszteletadás Térey emlékének. Arra is jó példa, hogy az eltérő szövegekörnyezet mennyire megváltoztatja az átvett mozzanat jelentéskörét. „Alapozáskor mindenütt sírok bukkantak föl az udvar földjéből” – írta az *Egy cívis vallomása*i szerzője. „És pont a saját szobám küszöbe alól ez a női csontváz! Á, szóval így vagyunk, gondoltam, »vele« osztottam meg a kamaszéveimet, »ő« volt az én legközelebbi társaságom, ez az ismeretlen asszony. Ő volt az én titkos mentorom.” A hátorzongató lelet nála az ősökkel való titokzatos összekötő szál, a hagyományba ágyazottság tárgyiasult metaforája. Garaczi Brúnójánál erről szó sincs. (Mint ahogy arról sem, hogy lett volna „szülőháza”.) Inkább annak az illusztratív hangulati eleme (ha úgy tetszik, nem függetlenül a pandémiától), hogy az elfolyó jelenből visszapillantva úgy érzi: már gyerekkorában is a halál vette körül.

Brúnó reakcióiból – vagy inkább reakcióhiányából – arra következtethetünk, hogy már valóban alig köti valami Hajnihoz. Mégis ő ez egyetlen, akivel „privát kibeszélőshow”-ba bocsátkozik, egymásnak küldött hanganyagok formájában. Kétszer is azt vizionálja, hogy Hajni fekszik a guruló ágyon, amint betolják az elfekvőbe, de ez inkább a lelkiismeret-furdalástól való félelem, mint a ragaszkodás maradékából származó féltés. A saját érzéseinek folyamatát sem tudja másképp elképzelni, mint a legközhelyszerűbb módon: „hetekig tartó sokkos állapot, mardosó hiány, bűntudat”. Majd „tompul a fájdalom, megoldódik egy probléma, eltűnik a világból egy kínzó aránytalanság”. Nála az „én lenyúzá-

sa”, ahogy később írja, nem vezet további ismeretekhez önmagunkról: annyi, mint „ugyanazt a fájlt megnyitni újra és újra”. A kínzó aránytalanság valóban adott a kapcsolatukban. Hajni képtelen elszakadni tőle. „Az ő fejével gondolkodom, ő gondolkodik helyettem, elképzeli, milyen vagyok.” Brúnó módszerével dolgozik az eltüntetésén, „felejtésed formája is őt rajzolja körül” – állapítja meg. A Brúnó-beszéd vírusként átkódolta a nyelvét, már nem is emlékszik arra, hogy a Brúnó-korszak előtt hogy beszélt és miket mondott. A kölcsönösség hiánya valószínűleg a járványhelyzet nélkül is esélytelenné tenné a viszonyukat, ami megint csak arra utal, hogy a *Wesztég* elsősorban egy szakítás (vázlatos) története, amelyhez a pandémia csak kontextust biztosít. Inkább az olyan párhuzamos reakcióik utalnak a külvilág milyenségére, mint az alvással töltött idő csökkenése, vagy éppen az erőszak-fantáziák. (Ez utóbbiaktól Hajni sem mentes. Egyszer álmában bukkan fel Balog úr otffelejített kalapácsa, amelyen hajszálak és véres bőrfoszlányok vannak. Később ugyanez a kép jelenik meg már digitális közvetítéssel, „animált emlékek” formájában, az ölés vágyának kitörölhetetlen nyomaként.)

Mi a helyzet a harmadik szólammal, Sybille apokaliptikusan öngerjesztő „ökofeminista” szövegével? Az ő beszéde arra jó, hogy egy személyessé tett történetre való támaszkodás nélkül számba vegye a pandémia nyelvi világát, az újratermelő primitív és fennköltnek szánt hiedelmeket és reakciókat. Például a rengeteg profetikus kijelentést arról, hogy a járvány mindent megváltoztatott, hogy a korábbi életmódját senki sem folytathatja. „Nem elég megúszni, tartozunk az áldozatoknak azzal, hogy máshogy éljünk. A valaha volt legnagyobb vezeklő hadművelet.” De Sybille azt is regisztrálja, hogy az apokalipszis természetesen elmarad, azon egyszerű okból, hogy „meguntuk”. „Minden, ami van, azután van” – ez a valóban „szibillai” mondat ellenben mintha arra utalna, hogy az apokalipszis mégis megtörtént. Akárcsak a nem kevésbé rejtélyes kijelentés, mely szerint „a trauma nem nyersanyag, hanem végeredmény”. Vagyis ez a szólam, noha maga is karikatúra némiképp, globálissá tágítja azokat a heterogén erőket, amelyek egy Hajni és egy Brúnó nevű szereplő személyes viszonyában működnek pusztítóan, anélkül, hogy feltétlenül ok-okozati láncolatokban kellene gondolkodnunk olvasás közben. „Fentebb stílusban” fogalmazva: Garaczi a rossz „permszerű jelenlétét” írta meg ebben a könyvben. Ez azonban nem válasz és nem mentés semmire. Ami megmarad: az „eszélős szomorúság egy faágon ülő lemur szemében”. (Intratextuális utalás.)

HA LANKAD A FIGYELEM

Szabó T. Anna: *Vagyok* (Összegyűjtött és új versek)

Szabó T. Anna 2022-es *Vagyok* című kötete összkiadás: időrendben közli az eddig megjelent nyolc kötet anyagát, és kiegészíti azokat kötetnyi új verssel is. Ez a teljesség igényével bemutatott költői anyag Szabó T. Anna lírájának átfogó értékelésére csábít. A versek olvasása közben az a kérdés merül fel, melyek ennek a költészetnek a jellegzetes vonásai. Előrebocsátom, Szabó T. Anna egyik erősségének és erényének azt tartom, hogy értő figyelemmel fordul az őt körülvevő világ felé, és finom érzékenységgel ragadja meg mindazt, amit lát és hall.

Lator László szerint a „figyelés” Szabó T. Anna számára „életszabály”: „elég, ha pontosan rögzít valamilyen látványt, a lényeg úgyis megmutatja magát. Csak (valóságosan és átvitt értelemben) oda kell állni az ablakhoz, csak figyelni kell a felkínálkozó világot”.¹ Ez a gondolat a pálya első szakaszát illetően különösen érvényes, amely a 2004-es *Rögzített mozgás* című kötetig bezárólag viszonylag egységesnek mondható. Az első kötetekről szólan a recepció egyöntetűen a látványteremtés központi szerepét hangsúlyozza, a verseket pedig a nyugatos-újholdas hagyomány folytatásaként értékeli. A kritikusok olyan költőkkel rokonítják Szabó T. Annát, mint Lator László, Rakovszky Zsuzsa vagy Tóth Krisztina, legmeghatározóbb elődjének pedig Nemes Nagy Ágnesnek tekintik.²

A *költői kép* című esszéjében Nemes Nagy Ágnes „tolvajművészetnek” nevezi az irodalmat, amely az „érzékletes művészetektől” (a zenétől és a képzőművészetől) „lopja” eszközeit azért, hogy „láthatóvá, hallhatóvá, foghatóvá tegye azt, ami pusztán szó, jel, jelcsoport”.³ Ugyanebben az esszéjében írja Nemes Nagy: „Ha lenne költőiskola [...], melegen ajánlanám a tantárgyak sorába a »megfigyelő helyzetgyakorlatokat«. Hadd gyakorol-

¹ Lator László: Figyelni – Szabó T. Annáról, in: Uő.: *Szabad szemmel. Esszék*, Európa, Budapest, 2016, 191.

² Lásd például Ferenc Győző: Lírai anyanyelv: Szabó T. Anna: *Fény*, in: Uő.: *Az alany mint tárgy: Kritikák és megemlékezések*, L'Harmattan, Budapest, 2014, 156.; Mesterházi Mónika: Kit néz a szem? Szabó T. Anna: Nehézkedés, in: Uő.: *Evidenciák. Esszék versekről és költőkről*, Műút, Miskolc, 2019, 227.; Kőrizs Imre: Sminkben, a lépcsőn. Szabó T. Anna: *Vagyok. Összegyűjtött és új versek*, *Élet és Irodalom*, 2022. október 14., 21.; Flach Georgina: *A magyar tárgyiaság. Tipográfia és vázlat* (doktori értekezés), PTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola, Pécs, 2022, 124.

³ Nemes Nagy Ágnes: A költői kép, in: Uő.: *A névtelenek senkiföldje. Összegyűjtött tanulmányok, esszék*, szerkesztette és az utószót írta: Ferenc Győző, Jelenkor, Budapest, 2022, 95.

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
528 oldal, 4999 Ft

ják in natura a leendő írástudók a világirodalomból leszűrhető tanulságot: úgy kell ráfe-
szülniük figyelmükkel a tárgyra, jelenségre, olyan egzisztenciálisan, mint ősvadásznak az
ősvadra. [...] Bizonyos, hogy éles észrevétel nélkül nincs semmi.”⁴

Az első kötetek arról tanúskodnak, hogy Szabó T. Anna Nemes Nagy „költőiskolájá-
ban” tanulta a mesterséget. A *Nyírfá* című vers sorai akár ars poetica-ként is érthetők:
„Nincs gyökered, csak a nézés. / [...] / Nincs egyebed, csak a látvány”. Az első pályasza-
kasz verseire különösen jellemzők az aprólékos leírások, amelyeket a szokatlan, számos
esetben kifejezetten egyedi szókapcsolatok tesznek még érzékletesebbé. Így például a
Tóth Árpádot idéző szinesztéziák a *Szonett* című versben („lila mollban zenél”, „az íze
áprilisi szél”). Az árnyalatok és a fény-árny viszonyok érzékeltetésére hivatott szintag-
mák: „levélhátak zöldeszűjtje” (*Föld, viharban*), „fakósárga égszelet” (*Az erőszakos esti nap-
sütés*), „a szoba tele barna félhomállyal” (*Szülvészer*), „a fülke neonfénye, / sersistergő fehér
csikot / hasít a szénsötétbe” (*A ferde nyárfasorban...*). A találó metaforák: „Egymásba érő
hangjegyek / az üvegfényű, nagy szemek / ágasbogas kotta, langy zene, / levelek, indák
hangszere” (*Szóló*). És a jól sikerült hapax legomenonok, amelyek valóban érzékelhetővé
teszik mindazt, amiről azt hinnénk, hogy szavakkal megragadhatatlan. Ilyen többek kö-
zött az első kötet címét adó kifejezés, a „madárlépte hó”, a „lomb-doromb” (*Kórházablak*),
a „forgószélmúzeum” (*Autófókusz*), a „verdeső lepkemozaik” (*Park*), a „lombbernyőzte éj-
szaka”, illetve a „csíkoshatú félsötét” (*Dzsungel*).

A látvány pontos, „objektív” rögzítéséhez hozzátartoznak a végtelenül egyszerű, no-
minális szerkezetek is. Ennek egyik szemléletes példája az első kötetből a *Kórházablak* cí-
mű vers, amely a kórházi ágyból érzékelt világot ragadja meg. A vers sűrűn tagolt, a rövid
egységek egy-egy szóból, hangzatos kifejezésből vagy tömör szintagmából állnak: „A
most. A percek dallama. / A kint és bent kétszólama. / A hús, a zsongó éji lomb. / Ősz-
idő. Ág-síp. Lomb-doromb”. Ez a versalkotási technika többször is visszatér a kötetekben.

Mint azt már említettem, a nézés szerepének hangsúlyozása és a látvány rögzítésére
irányuló törekvés Nemes Nagy Ágnes költészetével rokonítja Szabó T. Anna líráját. Sőt,
egyes versek esetében szorosabb kapcsolatot is feltételezhetünk a két költő között. A *szem-
ről* című vers indítása („Csak nézni rájuk”) például Nemes Nagy *De nézni* című versének
felütését visszhangozza („De nézni, nézni, mondta”),⁵ a világot kameraként rögzítő szem-
ről („Bitorolhatod / mindazt, amit látsz, előhívhatod / sötétkamerádban őket”) pedig szin-
tén a költőelőd egyik versének sorai juthatnak eszünkbe: „A kék. A zöld. A folyamággy. /
A tárgyak változásai. / Amint a látvány bent tapasztja végig / a koponyám falát, mint
körmozi” (*A látvány*). Az lehet a benyomásunk, hogy Szabó T. Anna az imént idézett rész-
letet gondolja tovább saját költészetében. A második (*Nehézkedés*), a harmadik (*Fény*) és a
negyedik (*Rögzített mozgás*) kötet között szorosabb tematikus kapcsolatot is felfedezhe-
tünk: más-más hangsúllyal ugyan, de mindegyikben előkerül a szem-kamera párhuzam.
A második kötet *Kapu* című versében például a szemlélődő én a kapualjból néz kifelé.
A kapufélfák alkotta keret a mozivászonra emlékeztet, a sortörések pedig a perspektíva
elmozdulásának fokozatosságát, a kamera mozgását ragadják meg:

kitárt félkapu terében
fényes téli mozivászon,
kapualji félsötétből,
nézőtérről figyelem:

⁴ Uo., 96.

⁵ Erre a párhuzamra Flach Georgina már idézett disszertációja hívja fel a figyelmet. I. m., 126–127.

meg-meglődül, majd lelassul,
apránként csúszik a látvány,
s ahogy lassan közelíték,
egyre tágabb lesz a kép –

A harmadik, *Fény* című kötet szövegei a fényképezés technikai eljárásait ültetik át a versnyelvbe. Ezt jelzik a cikluscímek is (*Autofókusz*, *Sötétkamra*, *Előhívás*). Az írás és képrögzítés, a szem és a kamera közötti analógiával az első ciklus címadó verse a *Kapu* című vers sorait folytatja: „új képre vált a régi kép, / egymásra vetül, szétcsúszik, a szem / fókuszál, exponál, ha lehunyom / egy összevissza mozi kavarog / a sötét hívóvízben, képszavak, / forgószélmúzeum, ahol a volt: van”. A *Fény* szövegei egybejátsszák az objektív és a szubjektív érzékelést, a külső és a belső valóságot is. A sötétkamra például a lélek mélyeként vagy az álomvilág metaforájaként is érthető, az *Előhívás* című ciklus nyitóversének utolsó szakasza pedig az ébredés pillanatára utalhat: „Álomsötétből ébredésre bukva / világot látni levegőt veszek – / mint a fejfájás, lüktetnek a tárgyak, / akár a vizes lombok, fényesek” (*Csapda*). Ebből kiindulva az *Autofókusz* című vers idézett sorai is olvashatók az álomba merülés mozzanatának érzékeltetéseként.

Szabó T. Anna életművének folytonosságát részben a vizualitás iránti fogékonyság teremti meg. A *Fény* című kötet egyik legizgalmasabb ciklusa a *Népstadion megálló* című versegyüttes. Ezeket a szövegeket Moholy-Nagy László 1932-es *A fotográfiai látás nyolc eleme* című munkája ihlette: az egyes versek a különböző fotográfiai eljárások (fotogram, hosszú expozíció, pillanatfelvétel stb.) pontos nyelvi leképezéseként olvashatók.⁶ A kötet egy másik, *Kísérlet borral és gyertyával* című verse egy fotócsendélet készítésének pillanatát rögzíti: az egyes sorok a különböző perspektívákat és fényviszonyokat érzékeltetik: „Ha fejem apránként felemelem, / a henger megnő, és a láng hegye / felbukkan a bor felszíne mögött, / s már három láng ég: kétoldalt, közepen”.

Az eddigiek figyelembevételével nem meglepő, hogy Szabó T. Anna szívesen ír olyan verseket, amelyeket egy konkrét festmény vagy fotó, egy meghatározott képzőművész munkássága vagy egy kiállítás ihletett. Ezekről a versekről Lator László 2006-os *A tér, a tárgyak* című kötetének hasonló vonatkozású szövegei juthatnak eszünkbe. Szabó T. Anna – Latorhoz hasonlóan – nem csupán leírja a képeket, hanem – kihasználva a mediális különbségeket – újra is írja azokat. Szép példa erre a 2018-as *Ár* kötet *Skandalum* című, Joan Mirónak ajánlott verse, amely konkrét utalásaival a katalán festő szürrealista, álomszerű, jellegzetesen színpompás és mozgalmas festményeit idézi („egér jár csillag muzsika szörnyek”, „nincs szó a színre szín a szóra”, „lángoló nap lángoló szájak”, „zöld hörgés sárga harsogás” stb.). A zaklatott, egymásba folyó sorok ugyanakkor a szorongás és a pánik testi tapasztalatának képzetét kelthetik az olvasóban: a vers zárata („tüdő zihál az úrben / és fulladás és lihegés ---”) például azt érzékelteti, ahogy a pánikrohammal küzdő ember levegő után kapkod, a három kötőjel pedig a pánikroham végtelennek tűnő áradását jelzi.

Szabó T. Anna versei jól megragadhatók T. S. Eliot sokat idézett „tárgyi egyenértékes” („objective correlative”) fogalma felől is. Eliot erről a következőket írja: „Az érzelmeknek művészi formában való kifejezése csakis a »megfelelő tárgy« [»objective correlative«, más fordításban: »tárgyi egyenértékes«] megtalálása révén lehetséges; vagyis olyan tárgycsoportra, helyzetre, eseménysorra lelvén, mely ennek a bizonyos érzelmeknek a formulája lesz; mégpedig úgy, hogy amint a szükségképpen érzéki élményt eredményező külső tények adottak, közvetlenül fölkeltik az érzelmet”.⁷ Ennek az elioti elgondolásnak egyik

⁶ Flach Georgina meggyőző alapossággal járja körül ezt a szempontot a ciklusról írott értelmezésében. Uo., 153–159.

⁷ T. S. Eliot: Hamlet (ford. Takács Ferenc), in: Uő.: *Káosz a rendben. Irodalmi esszék*, Gondolat, Budapest, 1981, 77–78.

szemléletes és jól sikerült példája Szabó T. Anna *Undor* című verse, amely az undort keltő mozzanatok egymásba folyó felsorolásával igyekszik kiváltani az olvasóban az undor érzését: „bogár fekete háta földrög a lefolyóban / nyomkodni pusztá kézzel átfér-e befér-e / két megspórolt konyakmeggy a zsebben szétlapulva / benyúlni tapogatni langyos ragacs a vére”. Hasonlóan érzékletes, egyúttal megrázó az elgázolt macska naturalisztikus leírása az *Itt élők jártak* című versben, amely olyan, mint a halál versnyelvbe sűrített képe: „Az úton döglött macska vicsorog. / Vére az aszfaltra fagyott. / Én látom. / Ő is néz: kiguvad, véres szeme / mered a semmibe”.

Az új verseket magában foglaló *Eső napja* című ciklusnak is azokat a verseit tartom kifejezetten jónak, amelyek közvetett módon, érzékletes képeken és leírásokon keresztül juttatnak kifejezésre érzéseket és élményeket. Az *Eső napja* közérzeti költészetnek is nevezhető, amennyiben a versek az utóbbi időszak meghatározó társadalmi problémáira (a járványra, az orosz-ukrán háborúra, illetve a globális felmelegedés negatív hatásaira) reagálnak. Ezekre a problémákra utalnak a *Zuhanásra* című vers sorai is, amelyek Radnóti Miklós *Töredék*, valamint Petri György *Sziszifosz visszalép* című versének aktualizálására tett kísérletként érthetők: „Oly korban élünk, amikor. / A rettenthetetlen hülyék. / Virul a bunkó és a troll. / Olvadozik a sarki jég.”

Az *Eső napja* egyik legerősebb szövege azonban a *Megölt feketerigó*, amely az értékek pusztulására vagy az orosz-ukrán háborúra utaló allegóriaként is olvasható. Szabó T. Anna verséről az angol irodalomból Thomas Hardy *The Darkling Thrush* (*A fekete rigó*, 1902) című versére asszociálhatunk, de párhuzamba állíthatjuk Ferencz Győző *A kételkedő rigó* (2010) című költeményével is. Mindegyik költő a telet, az elmúlás, a halál költői toposzát választja háttérként a versbéli jelenet kibontásához. Csakhogy míg Hardy és Ferencz énekesmadara a reménnyel szembeni kételyeknek ad hangot,⁸ Szabó T. Anna verse azzal szembesíti, hogy többé nincs ok a bizakodásra: a rigó halott, és soha nem éledhet újra. A vers drámaiságát a karvaly és a rigó egyenlőtlen harcának és a rigó haláltusájának naturalisztikus, egyszersmind tömör leírása adja. A gyakori sortörések és a központozás hiánya miatt áradó sorok még mozgalmasabbá teszik a szöveget. A vers második felének strófatöréssel is kiemelt sorai a rigó halálának sokkoló hirtelenségét érzékeltetik.

a rigó feje felemelkedik
a rigó csőre néma kínban tátog
a rigó szíve dübörögve ver még
a leszorított testben fekete karmok
a szemében fekete vér
fekete ég

tágra nyílt sárga csőr soha már hang se dal se
nincs trilla többet
csak egy nyikkanás

Szabó T. Anna érzékenysége akkor mutatkozik meg igazán, amikor az érzékeire (látására és hallására) hagyatkozik, figyel, és „tárgyi egyenértékeseket” keres élményeinek megragadásához. És azok a versei tűnnek a leginkább sikerültnek, amelyek a nyugatos-újholdas verskultúrát igyekeznek folytatni és megújítani. Erre azonban nem mindig képes. Szabó T. Anna költészete nem nevezhető sem egységesnek, sem egységesen erősnek. A 2006-os *Elhagy* című kötet szövegei új hangon szólalnak meg, amit a kritikusok egy része elmarasztalóan tesz szavá. A vallomásos, elmélkedő hang érezhetően idegen Szabó T. Anna

⁸ Erről Ferencz Győző és Thomas Hardy verse kapcsán lásd: Szlukovényi Katalin: A kételkedő rigó: Ferencz Győző: Szakadás, *Holmi*, 2010/12, 1602.

számára, kevésbé mozog benne otthonosan, és úgy gondolom, a kritikusok által hangsúlyozott gyengeségek is ebből fakadnak. Bedecs László és Görföl Balázs összességében azért tartják sikerületlennek a kötetet, mert az erőteljes személyesség, az ehhez kapcsolódó gondolatiság, illetve – Bedecs megfogalmazása szerint – a „végsőkéig hajtott pátosz” közhelyességbe billen át.⁹ Ugyanezért bírálja Vári György a négy évvel később megjelent *Villany* című kötet verseit is.¹⁰

Bedecs és Vári igencsak csípősen fogalmaznak kritikájukban, ami nem minden tekintetben tűnik megalapozottnak. Meglátásom szerint az *Elhagy* és a *Villany* szövegeiben is találkozhatunk jól sikerült megoldásokkal,¹¹ a következő, *Kerített tér* című kötet pedig a látás motivikáján keresztül részben visszatér a korábbi kötetek poétikájához is. A későbbi szövegek jelentős részéből azonban hiányzik az első versekre jellemző elidőzés, a lassú, értő figyelem. A gyengébb darabok miatt félresikerült ötletnek tartom a gyűjteményes kötet megjelentetését. Egyetértek Kőrizs Imre kritikájának arra vonatkozó észrevételével, hogy összkiadás helyett célravezetőbb lett volna egy válogatáskötet kiadása, amely a megfelelő súlypontok kijelölésével egyszerre mutatja fel Szabó T. Anna költészetének sokszínűségét és erősségeit.¹² A végeredmény egy lényegesen koncentráltabb, letisztultabb kötet lehetett volna.

⁹ Vö. Görföl Balázs: Csukott szemű boldogság. Szabó T. Anna: *Elhagy, Jelenkor*, 2007/7–8, 826–827.; Bedecs László: Minden nagyon szép. Szabó T. Anna: *Elhagy, Élet és Irodalom*, 2007. március 2., 27.

¹⁰ Vári György: A giccsadó védelmében. Szabó T. Anna: *Villany, Magyar Narancs*, 2010. szeptember 9., https://magyarnarancs.hu/zene2/konyv_-_a_giccsado_vedelmeben_-_szabo_t_anna_villany-74537 (az utolsó letöltés időpontja: 2023. 03. 11.)

¹¹ Az *Elhagy* című kötetéről szólva még Görföl Balázs elmarasztaló kritikája is védelmébe veszi Szabó T. Annát (Görföl, i. m., 829.). Margócsy István pedig kifejezetten dicséri (sőt, túldicséri) a 2006-os kötetet (Margócsy István: „...új terítők közepén a folt...” Szabó T. Anna: *Elhagy, Élet és Irodalom*, 2007. március 2., 27.).

¹² Kőrizs Imre, i. m., 21.

VLADIMIR ÉS ESTRAGON ÖRÖK ÉLETE

Szeifert Natália: *Örökpanoráma*

Szeifert Natália új prózakötete már első pillantásra is zavarba ejtő kijelentéssel hívja fel magára a figyelmet. „A mesélés pillanatában a saját jövőjükben állnak, és arról a pontról teszik múlt időbe a tájat” – olvashatjuk a kötet borítóján szereplő mondatot, amely alapján sejthető, hogy az *Örökpanoráma* egyik központi témája az idő. Szeifert korábbi köteteitől sem távoli ez a téma, a 2017-es *Az altató szerekről*, amely egyetlen pillanatba sűrítette a történeteket, a szubjektív idő tapasztalatának elbeszélhetőségét pedzegette. Az *Örökpanoráma* azonban több irányból és körmönfontabb módon közelít a kérdéshez.

A regény központi helyszíne egy Szegély nevű település; a leegyszerűsített szüzsé szerint az *Örökpanoráma* ennek a fiktív falunak a felépülését és elnéptelenedését írja le, mégpedig oly módon, hogy egy betelepült család három generációjának nőtagjait állítja középpontba: Marianát, aki fordít nehéz sorsán, és elhagyja szülőfaluját; a vidéki gyerekek nevelődését felvilágosult pedagógusként segítő Catalinát és Gildát, az ápolót, aki orvos kollégájával együtt rendhagyó kísérletbe kezd. Az *Örökpanoráma* erősen alapoz a valóság elemekre – egyes szövegrészekben a 20. század történelmének eseményeire ismerhetünk;¹ a Horthy-, a Rákosi- vagy a Kádár-rezsim² mellett a rendszerváltás³ korjelölői is feltűnnek a kötetben.

A történelmi idő múlása – a különböző korokban megszólaló szereplők jól egyénített hangjának is köszönhetően – pontosan érzékelhető, a narráció azonban nem lineárisan futtatja a történetszálakat. A regényvilágon kívül álló, mindentudó elbeszélőre is jellemző, hogy gyakran hozza zavarba a befogadót: visszahurkolja az időt, az újabb fejezetrészeket a korábbiaktól eltérő téridőbe helyezi, így már a regény első szakaszában is kirajzolódni látszik a kötet különleges, körköröséget mutató időszerkezete. Az *Örökpanoráma* ugyanakkor a magyar történelmi valóságtól is számos ponton elemelkedik – Szeifert koncepciója pedig itt kezd érdekessé válni.

¹ „Aztán elkezdődött. Jusztin eleinte, amikor még más országok vívták, nem érezte annyira, mint később, amikor már vitték délnek a fiaikat. Akkor a csontjáig hatolt. Olvasta az újságokat, és még nem keresett a rádión külföldi sugárzású adókat, csupán azon imádkozott, hogy mind visszatérjenek a besorozottak, és minél hamarabb vége legyen az egésznek. De ahogy telt az idő, egyre nagyobb iszonnal töltötte el a vezér látványa az újság szemcsés képein” (142.)

² „Nem jelent meg kötete, pedig Orovitcz nagyon rajta volt, de a szomszéd szobában ülő cenzor, akit akkoriban lektornak becéztek, résen volt, régóta figyelte Agnest, veszélyesnek tartották. Egy év múlva disszidált, most ünnepelt költő és novellista Berlinben” (254.).

³ „[Valter] barátjának halaszthatatlan dolga volt, valami gyűlésre igyekezett, mint akkoriban olyan sokan, akik csatlakoztak az új mozgalmak, pártok valamelyikéhez” (250–251.).

Kalligram Kiadó

Budapest, 2022

416 oldal, 4990 Ft

A téridő-koordináták elbizonytalanítása, a regényszereplők neveinek hangzása (Marina Delvig, Valter, Pavel, Jutta, Karel, Igor, Catalina, Gilda), az álombetét vagy a mágikus történeteket leíró szövegelemek mind azt a törekvést igyekeznek erősíteni, hogy a regény ne a magyar történelmi eseményeket dokumentarista módon feldolgozó művek sorába illeszkedjen. Az *Örökpanoráma* nem csak a történelmi regény és a klasszikus családregény műfajához nyúl vissza, több eltérő műfaji hagyományt is idéz – változatos módon és minőségben. Hol csak rövid szöveginzertekben villant fel szervetlennek tűnő toposzokat, olykor túlszínesítve ezzel a történeteket (lásd például a népmesei elemeket és a mágikus realista részeket a Catalináról és a gonosz mostoháról szóló fejezetrészekben, vagy a füvekkel gyógyító boszorkányról írottakat). Többségében viszont rendkívül rafinált módon írja újra az architektuális sémákat: a faluregény, a művészregény vagy a disztópikus regény jellemzőit. A kötet arra is lehetőséget ad, hogy emancipatorikus szöveggént olvashassuk, mivel a történet központi szereplői alárendelt helyzetben lévő, a történetekre mégis jelentős hatást gyakorló nők. Szeifert mindezen túl – a struktúra szintjén – a *Zeitromant*⁴ is újra-szereli, az időkezeléssel összefüggésben ugyanis felettébb rendhagyó a kötet felépítése.

Ha az olvasó a több mint négyszáz oldalas regénynek csupán a második harmadáig jutna, és ekkor félretenné a könyvet, éppen arról a leleményről maradna le, amely miatt erősen javasolt kézbe venni az *Örökpanorámát*. A csaknem háromszáz oldalas *Telepítés és gondozás* című első fejezetben Szegély lakóit ismerjük meg: Catalina családjának tagjai mellett például a fővárosból Szegélyre települő Dr. Kovarenki Pál nevű fiatal háziorvost; Fogler Valtert, aki egykor ünnepelt íróként belső emigrációban igyekszik megírni új regényét, melyhez alapanyagként a falu lakosaitól gyűjt magnószalag-felvételeket; vagy a kötet legötletesebb karakterét, a Szegélyen szolgáló, több mint száz évig élő, szenvedélyesen ultizó Jusztin nevű papot. A háromszázadik oldal környékén, a *Telepítés és gondozás* végére azt gondolnánk, hogy jól kiismertük, belaktuk a regényt: a család-történetre koncentrálnó elbeszélés ugyan érdekesítő és prózapoétikai szempontból is jól kimunkált anyag, de talán nem tud ennél többet szolgálni. Ekkor érkezik el a fordulat.

A *Mag* című fejezet a kötet arkhimédészi pontja: kifogatja sarkaiból a szövegvilágot, és minden korábbi olvasói vélekedést felülír. A fejezetben radikálisan megváltozik a történet térideje, a szereplők viszonyrendszere, a narráció tónusa – itt mutatkozik meg igazán a regény eredetisége és Szeifert kísérletező kedve. Új megközelítésből jelenik meg például az idő problémája: ami a *Telepítés és gondozás*ban a mottók szintjén,⁵ az időkezelés módjában (vö. nem kronologikus, „hurkolódó” elbeszélés) és tematikusan (csak egy-egy jelenet erejéig)⁶ tűnt fel, az a *Mag*ban kap teret igazán. A fejezet gócpontja egy különös történet: Gilda és a háziorvos egy maguk által eszkábált laborban genetikai kísérletekbe kezdenek, modern kori alkímistákként az örök életet biztosító eljárást igyekeznek kifejleszteni – nem kevés sikerrel.

A kötet erénye, hogy – a mai magyar próza tendenciáit tekintve szokatlan módon – a felvilágosodás irodalmi hagyományát idézi: kísérletező kedvű szereplőit az ismeretelméleti optimizmus hajtja, a felvilágosodás haladáseszménye és a mai korszellemet reprezentáló fősze-

⁴ A műfaji meghatározás, miszerint az időregényekben nem csupán a megjelenítés eszköze, hanem témája, főszereplője is az idő, pontosan áll az *Örökpanorámára* – a regényről szóló első kritikák közül ezt Deczki Sarolta is jelezte: Örökkön örökké. Szeifert Natália: Örökpanoráma. *Élet és Irodalom*, 2022. szeptember 16.

⁵ Az *Örökpanoráma* élén álló mottó, melyet a kritikák gyakran emelnek ki, Einsteintól származik („Az időnek egyetlen oka van: minden nem történhet egyszerre”), ám a *Telepítés és gondozás* Saramago-idézete még érdekesebb módon kapcsolódik a regénytémához, lásd bővebben: Szörényi László laudációja Szeifert Natália Mészöly-díjához, *Litera*, <https://litera.hu/magazin/kritika/szorenyi-laszlo-laudacioja-szeifert-natalia-meszoly-dijahoz.html> (a letöltés ideje: 2023. 02. 14.)

⁶ A regény egyes jelenetei felfüggesztik az objektív időt. Kisgyermekkorában a Szegélyhez közeli erdőben bókklászó Gilda és barátja, Pavel például arra lesznek figyelmesek, hogy a karóra mutatója lassabban villog – a térségben a szabályostól eltérően telnek a másodpercek.

replők technikába vetett hite között erős párhuzamot vonhatunk. S bár Gilda és a doktor genetikai kísérletei rendkívüli eredményeket hoznak, más karakterek részéről állandó kételyek fogalmazódnak meg. A kötet egyik rezonőre Valter, akinek írói törekvése a természettudományos kísérletezéssel egyenértékű – a kötet nem meglepő állítása, hogy mindkét próbálkozás a világ megismerését célozza. Épp e művészfígura az, aki számos megnyilatkozásában a szkepszisnek (tehát az elbeszélés jól ismert nehézségeinek) ad hangot: „Nem csalás-e az egész, önbecsapás azt hinni, hogy a sok hallgatással meg kérdezéssel, a magnószalagok végtelenített folyamával, az elbeszélés és ki nem mondott mondatok rögzítésével, az írógépkattogással megragadható volna bármi, vizsgálható volna az idő? Hitte-e ő ezt valaha igazán, gondolta-e valaha komolyan?” (253.) Sajátosabb⁷ dilemmákat fogalmaz meg Jusztin atya, aki az atombombáról szóló olvasmányai alapján jut el az *Örökpanoráma* fő kérdésfelvetéséhez:

[...] a világ igazán megváltozik, és [Jusztin] nem tudja eldönteni, hogy az atom felhasítása isteni törvény ellen való vétek volna-e. [...] Mi van akkor, ha azt, amit megváltoztathatatlannak tudtunk, egy napon addig vizsgáljuk, hogy megváltoztathatóvá tesszük. Széthasítjuk a legkisebb egységet, és már nem az a kérdés, hogy szabad-e, hanem az, hogy ha nem, akkor mi mindent nem lett volna szabad már eddig is. És ha nem lett volna szabad, akkor miért voltunk rá képesek [...] (252.).

Szeifert regényében bioetikai problémákat vet fel, melyek kulcskérdése az, hogy ha valóban módunkban áll beavatkozni az élet menetébe, akkor meddig van jogunk elmenni a világ vizsgálatában és megváltoztatásában. A nem túl távoli jövőbe helyezett *Mag* fejezet a történet előrehaladtával disztópiába fordul; az ideiglenes kormányról, a polgári zavargásokról és a C-, H-, W-járványok sújtotta, elnéptelenedő térségről szóló fejezetrészekben ismerhetjük meg a genetikai kísérlet kétes megítélésű eredményeit. A kötet gravitációs pontja tehát egy morálfilozófiai kérdés, de az *Örökpanoráma* korántsem válik moralizáló tézisregénnyé – a didaxist és a disztópia műfaji kliséit szerencsésen elkerülve szól a humanitás elvének felbomlásáról.

A *Mag* lezárását követően pedig a kötet újabb meglepetéssel szolgál. A kompozíció arányait látványosan figyelmen kívül hagyó, csupán tizenöt oldalnyi *Gilda és Teo* című zárófejezetben Szeifert narrációs truvájt hajt végre: a szövegrész egyetlen történése, hogy Gilda és macskája a nagyszülői házban ül és társalog, a fejezet teljes tartama alatt felfüggesztődik a hagyományos értelemben vett, mérhető idő,⁸ s ezt a kimerevített helyzetet a narráció is adekvát módon képezi le. Gilda és macskája végül beckett-i karakterekké válnak, párbeszédük a zárlatban abszurd jelenetbe hajlik: „Mit gondolsz, meddig ülünk még itt? – kérdezi Gilda. – Alighanem életünk végéig. – válaszolja Teo” (415.) – akárcsak Vladimir és Estragon a *Godot-ra várva* ismert zárlatában. Remek lezárása ez Szeifert Natália újabb kiváló regényének.

⁷ Kétségtelen azonban, hogy a kötet egyik legszórakoztatóbb jelenete is Valter vívódásához kötődik, amint a regényét megírni hasztalan igyekvő író az elbeszélői pozíció megválasztásának nehézségein lamentál: „Természetesen egyes szám első személyben kezdtem írni. Kérem, ne nevesen. [...] Rohadt szerencsétlen húzás volt, amatőrség. Hallgassa csak, az első mondat: »Tizennégy éve költöztem ide«. Hát milyen mondat ez, kit érdekel. A második: »Azóta járok házról házra a magnómmal, rögzítem az éleketek«. Belehalok a szegénybe” (408.). Különösen érdekes ezeket a sorokat *Az altató szerekről* vallomások megszólalásmódját kifogásoló kritikákkal összefüggésben – mintegy azokra adott válaszként – értelmezni, lásd: Deczki Sarolta, Károlyi Csaba, Szilágyi Zsófia és Takáts József: *ÉS-kvartett Szeifert Natália Az altató szerekről* című regényéről, *Élet és Irodalom*, 2018. március 9.

⁸ „Gilda megvárta, amíg Teo komótosan besétál a házba, aztán becsukta maguk mögött az ajtót, arra gondolt, mennyi éve nem zárja már. Harminc? Hetven? A kulcsot mozdulatlan, zsíros por lepi, az ajtófélfába vert szögön függ harminc, negyven vagy száz éve” (399.).

PÁRBESZÉD A MÚLTAL

Deres Kornélia: Besúgó Rómeó, meglélt Yorick. Dokumentumszínház, újrajátzás és az archívumok felnyitása – Doma Petra: Az idegen vonzásában. Sadayakko, Matsui Sumako és Hanako: színésznők az interkulturális színház kontextusában

A Kronosz Kiadó Színháztudományi Kiskönyvtár sorozatában, P. Müller Péter szerkesztésében, évről évre olyan kutatások látnak napvilágot, melyek egyrészt hiánypótló szerepet töltenek be a magyar nyelvű színháztudományban, másrészt a színházzal kapcsolatos bevett fogalmaink újragondolásával, illetve a határterületek bevonásával nem csupán felpezsdítik a hazai tudományos diskurzust, hanem új megközelítésmódokat ajánlanak fel. Deres Kornélia és Doma Petra 2022-ben megjelent kötetei is ezt teszik. Témájukat tekintve látszólag nem is állhatna távolabb egymástól a két kutatás, ugyanakkor mindkét szerző, legyen szó éppen a kortárs dokumentumszínházról vagy a 20. század eleji japán színjátásáról, a múltat tanulmányozva a jelenről, a jelen színházáról mesél.

A *Besúgó Rómeó, meglélt Yorick. Dokumentumszínház, újrajátzás és az archívumok felnyitása* című kötet Deres Kornélia második monográfiája, mely a múlttal való kapcsolatteremtés kortárs lehetőségeit kutatja a színházon innen és túl. A vizsgálat középpontjában olyan elméletek és színházi események állnak, melyek megkérdőjelezik a szöveges dokumentumok egyeduralmát a múlttal való párbeszéd megteremtésében és a testalapú gyakorlatokat helyezik előtérbe annak érdekében, hogy a résztvevők (előadók és nézők) újfajta, „élettelibb” kapcsolatot alakíthassanak ki a múlttal. A kötetben szereplő esettanulmányok Kelemen Kristóf, a Rimini Protokoll, a Természetes Vészek Kollektíva, a Wooster Group előadásairól, illetve a Dohány utcai lakásszínház örökségéről és az OSA három, az 1956-os forradalom emlékezetéhez fűződő eseményéről részletesen bemutatják, miképpen válhat a kapcsolatteremtés a múlttal közösségi eseménnyé, élménnyé.

Bár a kutatás elsősorban nem a néző emlékezésben betöltött szerepének a tanulmányozására irányul, minden egyes fejezetben előkerül vizsgálati szempontként, hogy a résztvevők hogyan járulnak hozzá a dokumentumok felelevenítéséhez, az archiválás gyakorlatához és az archívum építéséhez. Teszi mindezt Deres Kornélia azért is, mivel a példaként hozott előadások és események rendre kiemelik a múlt közösségben való át- és megélésének tapasztalatát az emlékezés gyakorlatában. Ezáltal releváns és izgalmas olvasói stratégiává válhat annak nyomom követése, hogy az esettanulmányok során miképpen jut a szerző arra a következtetésre, hogy ha a múlttal élő és aktív kapcsolatot szeretnénk kialakítani, akkor az nem csupán szöveges doku-

Kronosz Kiadó
Pécs, 2022
268 oldal, 2800 Ft

mentumok olvasását kell, hogy jelentse, hanem közösségi eseményt is, melyhez a színház egyedülálló lehetőséget nyújt.

A kötet hat fejezete közül négyben megjelenik a Kádár-rendszer emlékezete és annak újragondolása, mely egyrészt a szerzőt idézve „lehetőséget ad egy speciálisan közép- és kelet-európai múltkép(zet)nek és annak performatív utóéletének szorosabb vizsgálatára” (16.), másrészt annak alátámasztásául is szolgál, hogyha nem történik meg közösségi szinten a műfeldolgozás, akkor a következő generáció továbbra is teherként cipelheti a hátán az örökséget, például a Kádár-korszak mérgező mentalitását, az elhallgatás és az elhallgattatás ártalmas gyakorlatát.

A kötet első, Kelemen Kristóf három előadását trilógiaként összefoglaló fejezete talá-
lóan a *Magyar múltak* címet kapta. A többes szám használata nem véletlen, tükrözi Kele-
men Kristóf rendezéseinek védjegyét, az előadásaiban megjelenő perspektívák sokszínű-
ségét. Emellett arra is utal, hogy – ellentétben a történelemmel – nem létezik egyetlen
emlékezet, hiszen ahogy Pierre Nora írja, „[a]z emlékezet maga az élet, melyet élő csoport-
tok hordoznak, s ekképpen folyamatos fejlődésben áll”,¹ vagyis ahány csoport, annyiféle
emlékezet létezik. Bár Deres Kornélia nem foglalkozik kifejezetten az emlékezet, illetve a
műfeldolgozó előadás fogalmával, azok szorosan kapcsolódnak a szerző kutatásához,
így röviden kitérnek rájuk. Tompa Andrea azokat a színházi alkotásokat tekinti műfeldol-
gozó előadásoknak, melyek a múlt problematizálására, az ok-okozati viszonyok feltárásá-
ra, a múlt és a jelen kapcsolatának megértésére irányulnak.² Az ilyen típusú előadások
különböző nézőpontokat, múltértelmezéseket jelenítenek meg és ütköztetnek egymással.
Kiemelik az eltérő szempontok „egymásmellettségét”, játékba hozásukkal pedig arra
készítik a nézőt, hogy gondolják át vagy éppen újra saját viszonyulásukat, nézetüket.
A befogadót minden esetben aktivitásra sarkallják, hiszen egy előadás – ahogy Szabó At-
tila írja – „nem önmagában dolgozza fel a múltat, hanem a közösség, a néző, a befogadó
közreműködésével/által, akihez szól”.³ A műfeldolgozó előadások tehát a(z) assmanni)
dialogikus emlékezés stratégiáját alkalmazzák: a múltat több szempontrendszer bevonásá-
val szemlélik, felmutatják az emlékek ellentmondó sokféleségét és elfogadják azok egy-
másmellettségét.⁴ Ezt teszük, ahogy azt Deres Kornélia kiemeli a könyvében, a *Miközben*
ezt a címet olvassák, mi magunkról beszélünk alkotói is, amikor felelevenítik az egykori félbe-
maradt színészvizsga szemtanúinak egymásnak ellentmondó visszaemlékezéseit, illetve
amikor az előadók elmesélik a saját színművészeti élményeiket, majd meghallgatják a
nézők tapasztalatait. Ennek következtében az előadás során/végén olyan fórum jöhet lét-
re, ahol a múlttal kapcsolatba lépve a jelen problémáiról alakulhat ki vita a jelenlévők
között. Kelemen Kristóf rendezése rendszerkritikus, a célja azonban nem egy tanulság
átadása, hanem a nézők cselekvésre ösztönzése – hívja fel a figyelmet Deres Kornélia.
A *Magyar akác* és a *Megfigyelők* nézője is – bár más-más mértékben és minőségben – ugyan-
úgy résztvevőjévé válik az előadásnak; a *Megfigyelők*ben pedig a múlt gyakorlatát a nézők
a saját bőrükön is megtapasztalhatják, amikor megfigyeltekké válnak Jankovics Péter ka-
raktere révén.

A második fejezet végkövetkeztetésére akár a kutatás kulcsmondataként is tekinthe-
tünk: „[a] múltat nem csak (f)elmondani lehet, de hozzákapcsolódni, el- és újrajátszani,

¹ Pierre Nora: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája, K. Horváth Zsolt fordítása, *Aetas*, 1999/3.

² Tompa Andrea: Heldenplatz és Hősök tere. A műfeldolgozásról a kortárs magyar színházban, <http://szinhaz.net/2013/02/18/tompa-andrea-heldenplatz-es-hosok-tere/>

³ Szabó Attila: *Az emlékezet színpadai. Performatív műfeldolgozás Közép-Európában és a világszínházban*, Kronosz Kiadó, Pécs, 2019, 22.

⁴ Pandur Petra: *Az ötvenhatos forradalom színpadra állításai. 1956 színházi és drámairodalmi reprezentációi a rendszerváltás után*, Doktor értekezés, Pécs, 2020, 27–28.

sőt, belépni is” (93.). A fókuszban a Rimini Protokoll előadásai állnak, melyek újabb lehetőséget vázolnak fel a múlttal való párbeszédteremtésre, illetve felvetik a kutatás során következő kérdését, hogy mi számít dokumentumnak. Többek között Philip Auslander, Rebecca Schneider és Josephine Machon elméletére támaszkodva ad mélyreható elemzést a szerző, hogy a *Call Cutta* és a *Situation Rooms* című előadásokban a fizikai jelenlét és a mediatisált világ összekapcsolódása milyen új érzékelési és részvételi módokkal járul hozzá a dialogikus emlékezéshez, a múlt feldolgozásához.

A harmadik és negyedik fejezetben Deres Kornélia olyan újrajátszásokat von vizsgálat alá, melyek „testalapú archiválási gyakorlatokként” (95.) olvashatók. A Természetes Vészek Kollektíva *Végtelenbe zárva*, illetve a Wooster Group *Hamlet* című előadásának elemzése során megkérdőjeleződik Erika Fischer-Lichte performativitáseméletének alaptézise, miszerint az előadás mulandó természeténél fogva nem maradhat fenn, hiszen ellenáll az archiválhatóság kritériumainak. Schneider nézeteit bemutató a szerző felhívja a figyelmet az emlékezés eltérő, különleges módozataira, például a múlt testen keresztül történő megidézésére, újraélésére, vagyis a színházi események rendhagyó módon zajló fennmaradására, dokumentálhatóságára. Míg a Wooster Group produkciójában csupán az előadók oldaláról elemzi a szerző a testalapú archiválási gyakorlatok folyamatát, addig a Természetes Vészek Kollektíva előadásainak tanulmányozása során mindezt a nézői oldalról is vizsgálja. A *Végtelenbe zárva* nézőjéről első felindulásból azt mondhatnánk, hogy végig passzív szerepben van, azonban Deres Kornélia rávilágít arra, hogy a közönség megfigyelői pozíciójában két cselekvő tekintettípus is tetten érhető: az államszocialista rezsim ellenőrző és az ebben a rendszerben élő/rettegő társadalom paranoid tekintete. Ennek következtében a néző a megfigyelő szerepébe lépve maga is feleleveníti a múltat.

A kötet utolsó két tanulmánya az archiválás (módszertani) gyakorlatára, illetve arra a kérdésre fókuszál, hogy egy kortárs archívum mihez kezd a dokumentumaival, hogyan szervezi azokat közösségi eseménnyé. Heike Romstól származik a gondoskodás archiválási gyakorlatának fogalma, melyet Roms annak érdekében hozott létre, hogy kitágítsa azok körét, akik bármilyen módon részt vesznek a megőrzés, a hagyományozás folyamatában. Deres Kornélia kiegészítésképpen pedig bevezeti – az államszocialista időszak, azon belül is a Dohány utcai lakásszínház örökségének tanulmányozása során – a gyanakvás archiválási gyakorlatának terminusát. Mindezzel a kutató felhívja a figyelmet arra a módszertani veszélyre és következtetésre, amivel kutatása során szembesült: arra, hogy az állambiztonsági dokumentumok (jelentések) elsősorban nem a megfigyelt eseményekről, hanem a hatóságok, a megfigyelők észlelés- és gondolkodásmódjáról szolgálnak információval. A gondoskodás archiválási gyakorlatai kapcsán pedig megjelenik kérdésként, hogy maguk a nézők és a résztvevők hogyan járulhatnak hozzá a múlt megőrzéséhez, például egy előadás vagy egy társulat történetének a fennmaradásához. Végezetül az OSA három eseménye kerül görcső alá, pozitív példaként említve, hogy egy kortárs archívum miképpen töltheti meg élettel a múltat, hogyan hozhat létre közösségi múltfeldolgozást.

Deres Kornélia kötete a gazdag elméleti háttér közérthető bemutatásának köszönhetően, illetve a hazai és világszínházi példák teljes körű, izgalmas elemzései révén mindazon művészek, kutatók és nézők számára érdekes és inspiráló

Kronosz Kiadó
Pécs, 2022
328 oldal, 3200 Ft

olvasmányul szolgálhat, akik a kortárs színház lehetőségeiről, új irányairól gondolkodnának és/vagy akiket a múltfeldolgozás, az emlékezés performatív gyakorlatai foglalkoztatnak.

Doma Petra első, doktori disszertációjából készült monográfiája, *Az idegen vonzásában. Sadayakko, Matsui Sumako és Hanako: színésznők az interkulturális színház kontextusában* című kötete több szempontból is újdonságot jelent a japán színház magyar nyelvű szakirodalmában.

A szerző a kutatása során az előadás-felvételek és fotók mellett különböző írásos dokumentumokra, kritikai visszhangokra, tudósításokra, a színésznőkkel készült interjúkra, illetve Matsui Sumako naplójára is támaszkodik, melyek kapcsán előkerül a korábban említett gondoskodás és gyanakvás archiválási gyakorlatának témaköre. Felmerül az a módszertani kérdés, hogy mire is támaszkodhat megbízható forrásként a kutató, amikor a kelet-ázsiai színházi hagyomány és a nyugati színház 19–20. század fordulóján bekövetkező találkozását kívánja leírni. Sadayakko és férje, Kawakami Otojiro például gyakran valótlan információkat osztottak meg az újságírókkal magukról és a társulatukról, így *gondoskodva* a saját maguk által felépített kép elterjedéséről és fennmaradásáról. A *Pesti Hírlap* egyik 1900-as lapszámában – hívja fel rá példaként a figyelmet Doma Petra (260.) – Sadayakko manipulált önéletrajza jelenik meg: a valóságban 29 éves színésznő magát 23 évesnek vallotta, mesélt a férje akkor még nem létező otthoni sikereiről, magát pedig a körülmények áldozataként mutatta be, mint aki kényszerűségből – és nem saját indítástból – vált színésznővé, és aratott rögvest sikert. A házaspár elterjesztette azt a hírt is, miszerint Viktória királynő megtekintette az egyik előadásukat és annyira el volt bűvölve Sadayakko fellépésétől, hogy személyesen írt levelet a császárnak, akit arra kért, törölje el a nők színpadi szereplését tiltó rendeletét. A szerző azonban rögvest rávilágít arra, hogy ezt Sadayakko és Kawakami elmondásán kívül semmi nem támasztja alá. Fontos, hogy ezek az anekdoták nem csupán az olvasói érdeklődés fenntartását szolgálják, hanem kiegészítik a szerző által bemutatott történelmi korszak leírását, illetve sokat elárulnak a kor japán nőképeiről is.

Doma Petra kötete azok számára is közérthető, akik nem mozognak otthonosan a japán kultúrában és történelemben, ami elsősorban a könyv átgondolt felépítésének köszönhető. A szerző elsőként azokat az interkulturális színházhoz kapcsolódó terminusokat tisztázza, melyek a későbbi fejezetben olvasható előadások elemzéséhez nyújtanak támpontot a kutató és az érdeklődő számára. A második fejezetben az olvasó betekintést nyer a japán történelem Meiji-korszakába. Érdekfeszítő és fontos része ez a könyvnek, mivel a szerző nem a száraz történelmi tényekre és eseményekre fókuszál, hanem az azokból kiolvasható társadalmi, politikai és kulturális folyamatokra, melyek közvetlen hatással bírtak a japán színházi műfajok kialakulására. Társadalmi és kultúrpolitikai beágyazottságában mutatja tehát be Doma a nó, a kabuki, a shinpa és a shingeki közti különbségeket és hasonlóságokat. A kutató remek döntéseként csak ezek után kerül sor egy-egy női nézőpontra, a könyv címében szereplő színésznők életútjain keresztül a japán és az európai, illetve az amerikai színház találkozásának vizsgálatára. A könyv utolsó fejezetében Sadayakko és Hanako budapesti fellépéseiről esik szó, mely már egy következő kutatási irány és téma bevezetéseként is olvasható.

Újdonságnak tekinthető a japán színháztörténet magyar nyelvű területén, hogy Doma Petra nem a férfi rendezők és színészek felől közelít a témához, hanem hangsúlyosan női perspektívából végzi el a kutatását. Teszi mindezt úgy, hogy közben a könyv nem csatlakozik kifejezetten a feminista irodalomhoz, elemzéseiből azonban kifejező képet kapunk a könyv címében szereplő színésznők identitása és a korszakban elvárt japán női ideál közötti feszültségről, a modern japán nő mintájának megszületéséről.

A kutatás másik fontos érdeme az interkulturális színház terminusának továbbgondolása. A *Fogalmi keretek, meghatározások* című fejezetben a szerző áttekinti azokat a fontos definíciós kísérleteket, melyek az évtizedek során az interkulturális színház meghatározására irányultak. Eleinte egy markánsan eltérő kultúra elemeinek a „sajátba”, a „nyugati-ba” való beemelését jelölte a fogalom, olvashatjuk Doma Petra könyvében, majd a kilencvenes években a különböző kultúrák egyenlő arányú megmutatására; egy, a kultúrák felletti/attól független közös színházi nyelv létrehozására helyeződött a hangsúly, mint például Barba, Grotowski vagy Brook munkáiban. A kétezres években „túlterheltté” váló terminust Patrice Pavis felszámolja, aki szerint már egyetlen globális színházról lenne célszerű beszélni, mivel az izolált kultúrák szinte mind eltűntek. Erika Fischer-Lichte pedig felveti azt a kérdést – emeli ki a szerző –, hogy valójában mennyire új keletű a színházban az 1980-as években felbukkanó jelenség, az interkulturalitás. A Fischer-Lichte által alkalmazott *Verflechtung* – a kutató által *összefonódás*ként fordított – terminus Doma Petra interkulturális színház-értelmezésében is kulcsszerepet kap, sőt, definíciós kiindulóponttá válik. Doma értekezésében „az interkulturalitás az összefonódásra utal”, az interkulturális színház pedig olyan színházi előadásokat jelöl, „amelyekben felismerhetőek az adott kultúrák egyes elemei, de ezek nem olvadnak össze, csak kapcsolódnak egymáshoz” (56.). Ennek következtében azonban szinte minden előadás interkulturálisnak tekinthető, hiszen két vagy több kultúra összefonódásából jön létre. Megoldásképpen a kutató létrehoz két kiegészítő terminust: a *látens interkulturális színház* fogalmába olyan előadások tartoznak, melyeket a kor nézői autentikusnak és nem interkulturálisnak tekintettek, azaz nem vették észre (előzetes ismeret híján) az eltérő kultúrák összefonódását. A *manifeszt interkulturális színház* csoportjához azokat a produkciókat sorolja a szerző, amelyeket a befogadók is „több színházi kultúra közös játékának” látnak (57–58.). A későbbi fejezetekben, az előadások elemzése során két másik, a *preinterkulturális színház* és a *japanizáló előadás* fogalmát is rendszeresen használja a szerző, melyeket lehet, hogy érdemes lett volna inkább az első, elméleti fejezetben bővebben kifejteni annak érdekében, hogy az olvasó még véletlenül se zavarodjon össze az interkulturális színház szövevényes fogalmi háló-jában.

Érdekes és talán további szempontokkal szolgálhat a kutatás számára az *inkulturáció* fogalmának beemelése az interkulturális színház vizsgálatába: elsőre szokatlan javaslatnak tűnhet ez az elsősorban a vallástudomány területén használt fogalom, azonban hasonló kérdéseket boncolgat arról, hogy miképpen lehetséges „produktív párbeszédet” létrehozni különböző kultúrák között; hogy miként lehet a hozott kultúra sajátosságait elfogadtatni az új környezetben és mindeközben mennyire szükséges a befogadó kultúra sajátosságait a hozott „anyagba” beépíteni.

Az *idegen vonzásában* című könyv az elméleti megalapozottsága, a közérthetősége és az olvashatósága révén mindazoknak bátran ajánlható, akik előzetes ismeret nélkül merülnének el a japán színház történetében, illetve akiket az interkulturális színház elméleti kérdései izgatnak.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYES

Szállás a pécsi Zsolnay Kulturális Negyedben

PÉCS belvárosától 15 percnyi sétára,
csendes környezetben várja vendégeit a

Zsolnay Negyed Vendégháza

- klimatizált szobák
- kontinentális reggeli
- gyerekedvezmény
- csendes park szobrokkal és műemlék épületekkel
- Zsolnay kerámiákat bemutató kiállítások
- szállóvendégeinknek 20% kedvezmény a Zsolnay jegyből
- szállóvendégeinknek 10% kedvezmény a Zsolnay Shop porcelán kínálatából

Foglalás és recepció:
hétfő – vasárnap 08.00–18.00
Tel.: +36 72 500 390, +36 30 195 2095
E-mail: vendeghaz@zsn.hu
zsolnayvendeghaz.hu

PAPPAS
KULTURÁLIS NEGYES

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGVÉDELMI
NONPROFIT RTK.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- VÉGEL LÁSZLÓ: Play Sinkó (*monodráma*) 465
SAJÓ LÁSZLÓ versei 481
ZALÁN TIBOR versei 486
FEKETE VINCE verse 487
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (V. rész) 489
LÁNG ORSOLYA versei 496
STUMMER ATTILA versei 499
KORSÓS GERGŐ versei 502
HARCOS BÁLINT versei 504
M. NAGY MIKLÓS: „Hogy vagy, Olja?”
(*Orosz költők a háborúról*) (esszé és versfordítások) 506
JENEI LÁSZLÓ: A kimondott dolgok fájdalma (*novella*) 520
BOZSIK PÉTER: Három rege (*prózák*) 528
SZÁZ PÁL: Hašek utazása délre: 1905 (*Fordítói bevezető*) 534
JAROSLAV HAŠEK: Nagykanizsa és Körmend; Muraközi szerelem;
Danas jesmo, sutra nismo; Privatno lovište (*elbeszélések*) 544

*

- BAZSÁNYI SÁNDOR: Egy használt metafora megtisztítása
(*A „híd” költői képzete Térey János világában*) 563
NEMES Z. MÁRIÓ: „Áttelelő, gombát terjesztő atkák és pajzstetvek”
(*A Legkisebb Jégkorszak elveszett jövője*) 568

*

- SZÉNÁSI ZOLTÁN: Imázs és szerep
(*Térey János: Szükséges fölösleg. Összegyűjtött interjúk*) 580
KRUPP JÓZSEF: Gyakorlatok nyelvről és időről
(*Fekete Vince: Halálgyakorlatok*) 585
ZSEMBERY BORBÁLA: Kozmikus drogkísérletek
(*Havasréti József: Terepmunka*) 589
SCHÄFFER ANETT: Némán figyelve a várost
(*Rakovszky Zsuzsa: Az idők jelei*) 593

2023

MAJUS

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT RAGÁLYI ELEMÉR. Az operatőr és rendező március 30-án, nyolcvanhárom éves korában hunyt el. Ragályi Elemérről *Gelencsér Gábor* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

HOMMAGE À BERTÓK LÁSZLÓ. Bertók László versei ihlette kortárszenei művek hangzottak el március 26-án a FUGA Budapesti Építészeti Központban. *Balogh Máté, Horváth Bálint, Kedves Csánád, Szócs Márton* és *Tornyai Péter* alkotásai mellett *Sándor László* és *Sáry Bánk* szerzeményeinek ösbemutatói kerültek színpadra. Közreműködött *Tatai Nóra* (ének), *Szabó Ferenc János* (zongora), *Bartek Zsolt* (klarinét) és *Sándor László* (elektronika).

*

„BÁRSONY NESZ INOG”. Április 11-én rendező költészet napi műsort rendeztek a Pécsi Harmadik Színházban, a nehéz anyagi helyzetbe került teátrum színházmentő akciójának részeként. Felolvasott *Ágoston Zoltán, Aknai Péter, Balogh Robert, Csordás Kata, Egressy Zoltán, Kerékgyártó István, Kiss Georgina, Kiss Tibor Noé, Havasréti József, P. Horváth Tamás, Horváth Viktor, Meliorisz Béla,*

Mohácsi Balázs, Simon Bettina és *Tóth Krisztina*, slammerként *Hetesi Júlia* és *Kövér András*, zenészként *Beck Zoltán* és a *Szélkiáltó* együttes, felolvasóként *Bacsó Tünde* színész működött közre. Az est házigazdája *Balogh Robert* volt.

*

PÉCSI KÖNYVBEMUTATÓK. Katona József *Ziska a Calice a' Táboríták Vezére* című drámájának kritikai kiadásáról a kötetet sajtó alá rendező és tanulmányokkal ellátó *Nagy Imrét Mohácsi Balázs* kérdezte a Csorba Győző Társaság rendezvényén március 29-én a Tudásközpontban. – *Kőhalmi Péter* Erdély Miklós-monográfiájáról a szerzővel *Havasréti József* és *K. Horváth Zsolt* beszélgetett április 4-én a Művészetek és Irodalom Házában. – *Havasréti Józsefet Terepmunka* című regényéről *Görföl Balázs* kérdezte a médiatudományi szakhet keretében április 20-án a Zsolnay Negyedben. – A magyaros szakhét részeként *Krusovszky Dénessel Mekis János* beszélgetett április 25-én a Művészetek és Irodalom Házában, másnap *Deczki Saroltát* Tar Sándor-monográfiájáról *Böhm Gábor* kérdezte ugyanott.

Szerzőink

- Végel László** (1941) – író, drámaíró, esszéista, Újvidéken él.
Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.
Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.
Fekete Vince (1965) – költő, szerkesztő, Budapesten és Kézdiszentkereszten él.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Láng Orsolya (1987) – költő, író, grafikus, Budapesten él.
Stummer Attila (1974) – jogász, író, Budapesten él.
Korsós Gergő (2000) – költő, az ELTE BTK germanisztika alapszakos hallgatója, Budapesten él.
Harcos Bálint (1976) – költő, Budapesten él.
M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, esszéíró, Budapesten él.
Jenei László (1964) – író, Gesztlyen él.
Bozsik Péter (1963) – író, költő, a volt EX *Symposion* főszerkesztője, a budapesti Csikágóban él.
Száz Pál (1987) – író, irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem oktatója, Pozsonyban él.
Jaroslav Hašek (1883–1923) – cseh író.
Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKE BTK oktatója, Piliscsabán él.
Nemes Z. Márió (1982) – költő, kritikus, esztéta, Budapesten él.
Szenási Zoltán (1975) – irodalomtörténész, kritikus, az MTA BTK ITI tudományos munkatársa, az *Új Forrás* szerkesztője, Tatabányán él.
Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.
Zsembery Borbála (1987) – író, kritikus, Budapesten él.
Schäffer Anett (1992) – irodalomtörténész, kritikus, a Miskolci Egyetem Modern Filológiai Intézetének egyetemi tanársegédje, Miskolcon él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Fókusz Könyvtárház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

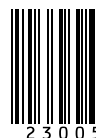
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

V É G E L L Á S Z L Ó

Play Sinkó

MonodrÁma

(Egyházi zene.)

SINKÓ:

(A karosszékekben szunyókáló Sinkó felriad. Az egyházi zene megszűnik.)

Nem, nem és nem. Képzelvek? A szemem káprázott? Vagy álmodtam?

Mi ütött belém, ahogyan múlik az időm, mind gyakrabban meglátogat.

(Töpreng.)

Lehetetlen, hogy ő lett volna. Rongyokba öltözve, sántikálva jött. Vagy nem ő volt? Egy tévelygő lélek kereste a múltját? Szerencsétlen! Fogalma sincs róla, hogy a múltat már régen elrabolták. Jómagam is afféle múzeumi kellék lettem ebben a szép új világban. Vagy Lenin elvtárs szelleme tűnt fel? Esetleg Tito elvtársé? Vagy régi barátomról, Krleža elvtársról hallucináltam? Vagy csoda történt és valamelyik tanítványom merészkedett ide...

(Nehézkesen az asztal elé tántorog és a könyveit rakogatja.)

Mégsem álmodtam. Látogatóm volt. Holtbiztos, hisz a könyvek nem ebben a sorrendben álltak. Semmi sincs a megszokott helyén. Emiatt állandóan keresgélek.

Legjobb lenne valahol rejtezkedni. Hagyni csapot-papot, noha kétségeim vannak afelől, akad-e még számomra ebben a világban hely. Belefáradtam az örökös lázongásba.

(A szoba közepén álló nagy bőröndöt akarja felemelni, megtántorodik, kínlódik, felbukik, feláll, újra kezdi, nem bírja mozdítani.)

A könyveimmel sem tudok mit kezdeni. Nem kellene senkinek.

Elfogyott az erőm. Nem vonszolhatom keresztül-kasul Európában a kéziratimat. Műveim ide kötnek, itt kell bevárnom az ítéletet. Évek óta tétlenkedem, rostokolok. Semmi hír a bíróságtól.

(Megáll a szoba közepén, hallgatózik.)

Mégiscsak ő látogatott meg. Kénytelen vagyok maradni. El akar számoltatni. De nekem is lenne mit számonkérni. Miért kerülgeti a végelszámolást? Megsajnál? Emiatt nem ébresztett fel? Ő sem a régi, beletörődött mindenbe, akárcsak

én? Még a panaszára is emlékszem. A tömeg csúfot űzött belőlünk, kezdte, az egyik városrészben tanítványaimat bohócoknak vélték és kifigurázták. Miféle túlvilág, röhécseltek. A másik városnegyedben messziről jött idegeneknek néztek bennünket és üldözőbe vettek. Engem is elkergettek, amikor a piacon gránátalmát vásároltam. Előbb az árus gyanúsán méregetett, majd segítségért kiáltott. Migráns! Terrorista! Annyira váratlanul ért, hogy alig tudtam megmenteni az irhámam. A rendőrség se vett védelmébe. Menekülés közben pillantottam meg ennek a háznak a nyitott kapuját, utolsó erőfeszítéssel estem be.

Nem, nem, nem ő volt, nyugtatgatom magam. Rossz álom volt csupán. Krisztus nem menekül a hívei elől, nem rejtezkedik. Akkor is tántoríthatatlan hittel nézett szembe a tömeggel, amikor Pilátus kereszthalálra ítélte. Ott állt Barabás mellett. Barabás a gyilkos, a rabló, a tolvaj, aki rengeteg ember életét tette tönkre. Pilátus csak egyetlenegy embernek kegyelmezhetett meg, a tömege bízta a döntést. Feltette a kérdést, ki legyen az áldozat.

Jézus, üvöltötte a sokaság.

Az ítélet kimondatott.

Akkor sem jajongott, nem könyörgött kegyelemért.

Mi történt az emberiséggel? Mivé lett a világ, amelyben Jézus bujdosni kényszerül?

(Az ajtóhoz lép, lenyomja a kilincset, kinyitja, majd dühösen becsapja.)

Ismételten elfelejtettem bezárni. Szórakozott vagyok. Az utóbbi években gyakorta előfordul, hogy nyitva hagyom a bejárati ajtót. Megvénültem, kihagy az agyam. Noha nem jár errefelé senki. Teljesen megfeledkeztek rólam.

Lehet, hogy nem is engem keresett. Az elhanyagolt kertet látva itt elrejtőzhet, gondolhatta. Nem művelem többé a kertem. A bírósági hivatal fizeti a kertészt, aki havonta szemrevételezi a kertet és megdorgál. Szememre veti, miért hanyagolom el a rózsákat. A virágoskertet naponta illik locsolni. Miféle író maga? Szerinte minden írónak van egy ápolt ligete, amelynek a gondját viseli. Valamennyiük kertjét körbejárja, rendre helyzetfelmérést tart, és tapasztalja, hogy azok, akik csodás költeményeket írnak a rózsákról, tisztességesen gondolkodnak a virágokról. Számonkérte rajtam, hogy miért nem ihlet meg például a rózsa illata vagy a színe, esetleg a formája. Vagy a kibomló szirmok. Miért nem írok a halálról, az elmúlásról? Vagy a születésről? A tavaszról, az őszi lombohullásról? Az egyik író a rózsát kedveli, a másik a gladióluszt, a harmadik a hortenziát. Van, aki a dáliák szerelmese. Írjak gyönyörű szabadverseket a bánatról, a szerelemről, a szívfájdalomról. A nagy írónak nagy kertjük van, a kicsiknek kicsinyke. A legnagyobbaknak van egy sor begóniája, egy sor lilioma, egy sor kardvirágja, hátul a kert mélyén aranyvesszőbokrok virítanak, meg az egzotikus növények. Vezetőink becsülik a kertjüket gondosan ápoló írókat, egyiküket a köztársasági elnök pont a múlt hónapban *Arany Sas*-érdemrenddel tüntette ki, okított a kertész. Kénytelen figyelmeztetni, hogy a jövőben lelkiismeretesen gondozzam a kertemet, ha vinni akarom valamire.

Netán amiatt tévedt be hozzám, mert figyelmeztetni akart, hogy nyílnak a rózsák. Nem, látogatóm nem tett említést a kertről, sem a rózsákról, csak a viseltes tornacipőjét mutogatta. A talpát lyukasra taposta. Utolérték a piacon, ahol arról faggatták, honnan jött, melyik nemzethez tartozik, mit keres a városunk-

ban. Turistaként két hónapig maradhat, figyelmeztették, előbb azonban mutassa meg a bankkártyáját.

Nincs bankkártyám, és nem vagyok turista, válaszolta.

A prófétákkal együtt menekül, magyarázkodott, szedi is a sátorfáját, csak kicsit kifújja magát a széken.

Azon tépelődött, miért épp Júdás tartott ki mellette.

Meglepetésére Júdás lett a leghűségesebb követője, aki továbbra is a gondját viseli. Időről időre kiváló francia borokkal lepi meg. A minap azzal hozakodott elő, hogy a *Gold&Gold Bank* reklámcélra megnyerő fizimiskájú valakit keres. Nem elég a próbafelvétel, *castingon* döntenek el az alkalmasságát. A bank befolyásos tanácsadójaként tesz róla, hogy őt válasszák meg, mert az arca nagyon fotogénikus: egyszerre megnyerő is, magabiztos is, bizalomgerjesztő is. A tévé sugározza majd a reklámot, úgyhogy rövid idő alatt nagy népszerűsége tesz szert. Remek reklámszlogen lenne, hogy „Krisztus is nálunk vezeti a bankszámláját”. Utána, ha még kedve tartja, éljen régi hobbijának és gyakorolja a prófétaságot. Média-stárként népszerű lesz, aminek köszönve küldetése sokkal nagyobb visszhangra talál.

Nem fogadta meg Júdás tanácsát. Inkább otthontalan lesz és visszatér Galileába. Bolyong a virágos réteken, kivár, majd ritkán szólal meg, de nem harsog, mint a politikusok, hanem szerényen és szavahihetően. Meghirdeti az új időket. Aztán megint ellátogat Európába, hogy újra keresztre feszítsék, mondta, majd hirtelen eltűnt.

Új idők következnek? Irigylem Krisztust az illúziója miatt. Még hisz a csodákban! Miközben én egy üres szobában téblábolok, és az ítéletre várok.

Mi történt velem? Cserbenhagyott a képzelőerőm? Vagy hűtlenek lettek hozzám az utópiáknak? Hallom, amint ismételtetik, a posztmodern korszakában befellegzett az utópiáknak. Mit jelent az, hogy posztmodern kor? Majd a tanítványaim felvilágosítanak. Viszont, miért maradtak el? Hova tűntek? Nem értem. Most lenne a legnagyobb szükségem rájuk, tanúskodniuk kellene mellettem. Hol van Bányai elvtárs, hol van Bosnyák elvtárs, hol van Tolnai elvtárs, hol van Végel elvtárs, hol van Utasi elvtárs?

Sorozatos kudarcaim után fogytán az erőm újra kezdeni. Azt ígérték, hogy az utolsó szó jogán elmondhatom, amit akarok. A törvényszék csak utána hozza meg az ítéletet. De senki sem jelentkezik. Sem a vádlóim, sem a bíróim, sem a tanúim. Az ítélőszék titkára csak annyit mondott, hogy legyen türelemmel és készüljek a védőbeszédemre. Azóta síri csend. Szóba se állnak velem. Az ügyészségről sem jelentkezik. Furcsállom, hogy egyszer sem hallgattak ki. Azt sem tudom, pontosan mivel vádolnak. Mindössze annyit közöltek, hogy készüljek a védőbeszédemre. Bizonyára érdekli őket, min mentem keresztül, mit éltem át, miért írtam azt, amit írtam.

Nem! Nem! Nem! Hű maradok önmagamhoz és szemükbe vágom az igazságot. Előre tudom, hogy gúnyosan azt válaszolják, az igazság, mint olyan, többé nem létezik. A posztmodern korban minden viszonylagos. Az igazság a legviszonylagosabb. Hol így, hol úgy! Egy biztos, nem sajnáltatom magam. Már évek óta elkészültem a védőbeszédemmel. Jól begyakoroltam. Így kezdem:

(A közönség felé fordul, hozzájuk beszél.)

Tisztelt Ítélszék, mélyen tisztelt bíró urak, önökhöz fordulok, így szólítom meg önöket, mert a bírósági szolgálta rendre utasított: többé nem az elvtársak, hanem az urak ítélnének felettem. Ahogy az életrajzomban megírtam, sváb faluban egy földszintes úriháznál, zsidó úricsaládban nevelkedtem. Értésültem róla, hogy emiatt önök zsidónak titulálnak. Nos, ezen a ponton álljunk meg. Zsidó vagyok, azzal, hogy sosem tartoztam közéjük. Vagy azt róják fel, hogy nem tartoztam sehová? Még a zsidókhöz sem? Nos, ezt nem tartom bűnnek. Az igaz viszont, hogy zsidóságom miatt nyomasztó gyerekkori emlékek maradtak rám. Amikor csak kiléptem az utcára, a helyi sváb parasztfiúk kavicsokkal dobáltak meg, sértegettek, gyakran lefogtak, kigombolták a rövid nadrágomat, hogy megnézzék a zsidó fütyülőmet. Utána „Jud! Jud!” csatakiáltással az árokba taszítottak. Már akkor megértettem, hogy nem az a zsidó, aki annak tartja magát, hanem az, akit mások annak bélyegeznek. Egy napon mindenki zsidó lesz, aki a saját fejével gondolkodik. A velem történt esetekből egy életre szóló tanulságot vontam le. Nem haragudtam a gyalázkodó sváb gyerekekre, sőt az apámnak sem vallottam be, hogy mit műveltek velem, hiszen ő biztosan szolt volna a rendőrfőnöknek, aki már csak apám iránti barátsága folytán is megbüntette volna a sváb kölyköket. Nem, nem, nem akartam erőszakkal élni.

Utólag hálás vagyok a történetekért, mert a sváb fiúk rádöbentettek, hogy tartoznom kell valahová. Felébresztették bennem a közösség iránti vágyat! Ezért nem lettem eltökélt individualista, bár ellenfeleim sokszor azzal vádoltak, hogy fittyet hányok a közösségi sorsra. Ez szemenszedett hazugság! Akkor sem vállaltam ezt a szerepet, amikor kívánatos volt. Utólag elismerem, ez könnyített volna a sorsomon, jobba tette volna az életem. Ha így teszek, sosem kerültem volna az önök színe elé. Írtam volna ártatlan modern prózát, bevonultam volna az elefántcsonttoronyba, szenvedve, fájdalmas lélekkel utasítottam volna el a valóságot és a közösséget, önök pedig mindennek hallatán kitüntettek volna. Olyan művész lettem volna, amelyet önök magasztalni tudnak. Lehettem volna az *Arany Sas*-érdemrend viselője. Mi több, a nemzeti Pantheonban is helyet kaptam volna.

Balszerencsémre azonban ifjú gimnazistaként fellángolt bennem a közösség utáni vágy a szabadkai szociáldemokrata munkásotthonban. Az urak színe előtt bevallom, ezek voltak életem legszebb évei, bár ez az illúzió végérvényesen mély sebet ejtett rajtam. De erre majd később térek ki, noha sejtem: az urakat felháborítja, hogy a világháború kitöréséig abban a gyanús közösségben boldog mámban élveztem az életet. A munkások között senki sem törődött a fajjal, a felekezettel, a nemzetiséggel; magyar, szerb, német munkások ültek együtt; életemben először kezdtem remélni, hogy azokból a sváb gyerekekből jó emberek lesznek. Ahogy Pál apostol mondta: Krisztusban nincs zsidó, sem görög, sem szabad, nincs férfi, sem nő, nincs szolgálta, mert mindnyájan egyek vagyunk a Jézusban. Ha pedig Krisztuséi vagyunk, akkor Ábrahám utódai vagyunk, és ígélet szerint örökösei.

Olvasom az urak arcáról a kételyt. Sejttem, mit gondolnak. Miféle munkásság, miféle munkásosztály, miféle testvériség? Miféle nemzetekfelettség? Miféle világorradalom? Isterem a véleményüket, nincs többé munkásosztály, nincs többé osztályharc, nincs többé osztályszolidaritás, nincs többé forradalom. A mun-

kás a munkásnak farkasa. Nincs többé jótékony egyetemesség, csak nemzeti szolidaritás van. Felejtsük el Pál apostolt!

Azt javaslom, uraim, hogy tegyék félre ezeket az új uralkodó osztályt kiszolgáló elméleteket.

Forradalom? No, majd kiderül egy szép napon.

Az önök színe előtt beismerem, hogy a Nagy Háború előtti napokban nem voltam egyedül, befogadott egy közösség. A melósokat, a napszámosokat, a zseléreket tanítottam írni és olvasni, akik azzal is kitüntettek, hogy felkértek, hozzam rendbe a könyvtárukat és javasoljak nekik megfelelő olvasmányokat, amelyekből tanulhatnak. Felébredt a pedagógus lelkem, a híres és csodálatos pedagógiai Erősz.

Ez hiányzik önökből, uraim! Mert tulajdonképpen mit művelnek önök? *Reality show*-val, giccses olvasmányokkal ámítják a népet, a szegény nép pénzéből finanszírozzák a pornográf újságokat. Szexet és drogot kínálnak, nem pedig tudást és szellemet.

Tudom, nagyon jól tudom, azt vetik a szememre, hogy elhanyagoltam a gimnáziumi tanulmányaimat. Igaz, valóban elhanyagoltam, mert ott nem találtam olyan közösségre, mint a munkásotthonban. Nem érdekelték a gimnazista úrifíúk. Szolgalelkű tanáraimmal szemben bizalmatlan voltam. Az is maradtam. Néhány tanárom elsettenkedett a munkásotthon közelében levő parkba, kíváncsiak voltak, leskelődtek és engem faggattak. Mi történik odabenn? Fenik a prolik a késeket? Bosszúra készülnek? Szegények, bevallották, hogy gyanús helyeken nekik tilos megjelenni. A szerencsétleneket mindig szemmel tartották. A szocializmusban is kötelező volt a párttagság. Akkor is megfigyelték őket. Csakhogy a szocializmust könnyebben elviselték, ismerték a játékszabályokat, mert csupán egy párt létezett, tudták, mit szabad és mit nem. Önök kiátkozták a szocializmust és titkolják a játékszabályokat. Hol így, hol úgy, hol amúgy. Mostanság nemcsak a tanároknak kötelező betagosodni, hanem a takarítónőknek is. De még az iskolaszolgának meg a kávéfőzőnőnek is. Önök sokkal keménykezőbbek, mint a kommunisták, akik a végén nem is voltak igazi kommunisták, csak annak nevezték magukat, de legalább voltak eszményeik, amelyekben ugyan csak félig-meddig hittek, azonban önök semmiben sem hisznek, de titkos eszményeik sincsenek, csak a zsebüket tömik. Önök ügyes szemfényvesztők, több pártot alapítottak, hogy úgy tűnjön, mintha beköszöntött volna a szabadság. De miféle szabadság az, amelyben a tanárok az egyik pártból a másikba tagozódnak, hogy megőrizték a munkahelyüket? Tudják-e önök, hogy szörnyen megalázzák őket azzal, hogy négyévenként más-más pártvezért kell isteníteniük? Ez olyan, mintha a híveket arra kényszerítenék, hogy négyévenként más-más istenhez fohászkodjanak.

Tisztában vagyok vele, uraim, hogy bűneim közé sorolják azt is, hogy a munkások között otthonra találtam. Velük voltam, amikor sztrájkoltak és akkor is, amikor kivonultak a szabadkai utcákra. Közéjük álltam, velük énekeltem az *Internacionálét, föl-föl, ti rabjai a földnek, föl-föl, te éhes proletár*, harsogtam teli torokból és velük együtt elátkoztam a kormányt. Boldog voltam. Biztos voltam benne, hogy a kétkezi munkások elszántak, le fogják rombolni az országhatárokat, a kaszárnyákból múzeumokat és iskolákat fogunk létesíteni és megvalósítjuk a próféták legmerészebb álmát, testvérek országává formáljuk a világot.

Úgy van! Nem tévednek, uraim, amikor azt állítják, hogy tizenhat éves koromban vallásom lett a szocializmus. Biztos voltam benne, hogy hónapok kérdése csupán, a szocialisták egy emberként fognak ellenszegülni a háborúnak, amire az urak a színpalak mögött készülődtek. Elkergetjük az uralkodó osztályt és megszületik az örök béke. Aztán következett a hideg zuhany: 1914 júliusa. Döbentem láttam, amint a szomszédunkban lakó asztmatikus kis szatócs a tikkasztó júliusi napon magából kikelve ordít az ablakom alatt: „Éljen a háború!” „Vesszen, vesszen a kutya Szerbia”, skandálta a város főterén a tömeg. A polgármester szónoklata után lelkesen énekelték:

*Boszniának hegyei,
A fekete kövei
Az magyar királyé.
Mégis az a Szerbia,
Az a kutya Szerbia
El akarja venni.*

Úgy van, uraim! Azokban a júliusi napokban az önök háborúja bemocskolta ifjúkori álmaimat. Tizenhat évesen bekényszerítettek a nyomorúságos férfikorba. Álmatlanul forogtam az ágyban és csalódottan azon töprengtem, hogy elárult a közösségem. Akkor vesztettem el először a hazámat. Persze az urak kárörvendve bölcselkedhetnek: megérdemeltem a sorsom, ebadta közösséget választottam, cserbenhagyott a munkásosztály. A markukba röhögve mondogatták, hogy a proletárok énekelve meneteltek a háborúba. Miközben ők dalolva a veszтүкbe masíroztak, önök a kávéházakban tivornyáztak, és eszük ágában sem volt a front-ra vonulni. A lányaik meg a fiaik a palicsi tó partján hűsöltek, élvezték a tóparti nyarat. Milyen hazafiak azok, akik a haza érdekében másokat küldenek a halálba? Mennyire nemzethűek azok, akik gondtalan szivarozgatás közepette arról eszelnek, hogy harcoljanak mások; mások dögöljenek meg a nemzetért! Ez volt, uraim, az önök első nagy nemzeti prostitúciója. Akkor kellett volna nekirontani önöknek, védelmezzék önök a pátriát, ez a haza nem a miénk, hanem az önöké. Sosem volt a miénk, és sosem lesz az. Önök több mint száz éve fosztogatják ezt a hazát. Nietzschevel állítom, mi, a jó hontalan európaiak, nem lehetünk otthon az önök hazájában.

Fiatalon lettem hazátlan árva. Tehetetlennek éreztem magamat. Ady Endrének köszönhetem, hogy nem törtem össze véglegesen. A húszmillió Magyarországon, az önök nosztalgikus Nagy-Magyarországában ő volt az egyetlen, aki hű maradt önmagához; az egyetlen patrióta, aki ki merte mondani a NEM-et. Amikor valamennyien a nemzeti dobot verték és teli szájjal hirdették a magyarságukat, ő volt az egyetlen nemzetben gondolkodó. De mindhiába, az urak elégedetten dörzsölték a tenyerüket, pezsgőztek, kártyáztak, miközben megjátszották a patriótát, az utcák elsötétültek, tolvajok és rablók garázdálkodtak, akik nem a gazdagok villáját rabolták ki, mert azt őrizte a csendőrség, hanem az elszegényedő, az egyre nagyobb adók terhe alatt nyögő iparosok műhelyét, családi házáat. A frontról hazaszállítottak koporsói előtt jajveszékélő anyák sem tudták észhez téríteni önöket, meg a népet, amelyet önök mételyeztek meg.

A világ óriási kaszárnyaudvarrá változott. Véres, vérszomjas csenddel kerültem szembe, kozmikus arányú katasztrófával, mely a dantei pokolnál is embertelenebb pokollá alázta a földet. Katonaruhában megtapasztaltam, mit jelent vezényszóra mozogni, feküdni, térdelni, állni, szaladni, kúszni, énekelni, enni, lelkesedni és álmomban is a durva altisztek és a nyegle tisztek kommandójától visszhangzik az agyam. Tehetetlen voltam akkor is, amikor a laktanyában a szemem láttára végeztek ki két fiatal katonaszökevényt csak azért, mert megtagadták a parancsot, mert nem akartak hadba menni az önök hazájáért. A fiatal katonaszökevényeket a laktanya udvarán egy farakás elé vezették, két fehérre gyalt koporsó elé állították, előbb az egyik, majd a másik elé hat katonát vezényeltek, akik parancsra főbe lőtték őket. A kaszárnya legénysége vigyázzállásban nézte végig a kivégzést. Köztük én is. Szégyelltem magam miatta. Nem a haza védelme, hanem az önök vagyonának érdekében végezték ki őket.

Ugye, emlékeznek még arra, amikor ők a frontvonalon hősi halált haltak, önök meg a hadiszállítványokkal kupeckodtak? Tisztában voltam vele, hogy ez a háború a kapitalizmus édes gyermeke, mi pedig a kapitalizmus gyáva cinkosai lettünk; bűnösök voltunk mindannyian, akik részt vettünk az átkozott háborúban. Igen, már akkor, 1914-ben fel kellett volna fegyverkezni a kapitalizmus ellen. Személy szerint én is bűnös vagyok, amiért némán, vigyázzállásban jelen voltam a katonaszökevények kivégzésén. Amennyiben emiatt akarnak büntetni, ám legyen.

Önökkel ellentétben én szenvedtem a gyávaságom miatt. Elvesztettem illúzióimat, reményeim, karnyújtásra levő hazámat, a közösségemet, amelyre a munkásotthonban rátaláltam.

Kérdem én, uraim, lehet-e hazát veszíteni anélkül, hogy valami belőlünk ott ne maradjon?

Csakhogy, ne nagyon örvendjenek az urak, a pokol bugyraiban új remény született.

A bukovinai fronton találkoztam a bolsevizmussal.

Ne fintorogjanak, kérem, és ne emlegessék azonnal a GULAG-ot. Én sem vádolom önöket, a jó katolikusokat és hazaszeretőket inkvizícióval, vallásháborúkkal. Az orosz lövészárkok pár száz méterre voltak tőlünk; fegyverszünet idején mind gyakrabban lopakodtak át hozzánk az orosz katonák, akik átadták gépfegyvereiket egy-egy falat kenyérért vagy fél liter rumért. Tisztjeink jól mulattak a fura látogatók láttán. Rettenetesen búzlóttek, rongyosak és koszosak voltak. Számomra a vigyorgó pofájukon felvillanó fehér fogsor jelentette a furcsaságot. Egy tagbaszakadt orosz magyarázta meg nekem életemben először, mit jelent az, hogy Lenin. Se én, se azok, akik körbevettek, egy kukkot sem értettünk oroszul, de a ruszki kézzel-lábbal igyekezett valamit előadni nekünk. Elszántsága végül eredménnyel járt. Hatalmas karjaival rajtam kívül még két katonát átöltet, magához szorított és ismételtette: „Lenin, Lenin, Lenin”.

Az orosz katona karjai között megtört bennem a kapitalizmus varázsa. Ez jelentette számomra Lenint és a leninizmust! Ez olyan megvilágosodási folyamatot indított be, mint még soha, mert soha olyan eklatánsan, mint a háború elleni harcban, nem tárult fel előttem, hogy az emberiség legszentebb érdekeiért folytatott harc egybeesik a proletariátusnak a maga felszabadításáért vívott harcával.

A tiszték megszimatozták, hogy a ruszikkal bratyizunk, ezért beszigorítottak. Csakhogy elkéstek. Akkorra már tudtam, hogy a szocializmus túlélte a szociáldemokráciát – és a világ izgalmasabb és ígéretesebb hely lett, mint bármikor.

Hazatérve Szabadkára újra találkoztam a régi asztaltársasággal. Beszámolóikból az éjszakai baglyok huhogását véltem hallani, miközben a messzi Oroszországból falroskasztó harsonák és új ígéretes kürtje hallatszott. Tanácstalanul méregettük egymást. Valami megváltozott körülöttünk, lélekben megtörtén tudomásul vettük, hogy semmit sem lehet folytatni. Mi is változtunk, nem voltunk többé a régiek, de újak sem. Tétován toporogtunk a történelem keresztútján, képtelenek voltunk eldönteni, merre tartsunk. Valamennyien pacifisták voltunk, azonban a zűrzavaros idők teljesen összekuszálták gondolatainkat. Volt, aki azt rebesgette: szocializmus, volt, aki a nemzetről prédikált. Megtelt a világ Messiással! A környéken dühöngött a náthalázjárvány, az üzleteket ismeretlen fegyveresek fosztogatták, feltörték a bankfiókokat, nőket erőszakoltak meg. Egyik este hét óra körül bevonult Szabadkára Antun Živulović alezredes és katonasága, és minden ellenállás nélkül bevette a várost. Az ott állomásozó magyar és német egység, a honvéd gyalogezred, a honvéd huszárezred, a magyar nemzetőrség százada tátott szájjal, tétlenül nézte a szerbek bevonulását, napokig bénáztak, megbámulták a hódítókat, majd elvonultak.

Dúlt bennünk az indulat: a háború dühe és a béke pokla. Mert félelmetesnek ígérkezett a ránk törő béke. Az önök háborúja kiforgatta helyéből a világot, a békét pedig kutyául beszennyezte.

Találkoztam Táncos Bélával, a lírai költővel, aki a háború előtt borongós, világfájdalmas verseket írt, aztán a viszály idején nemzeti húrokat pengetett. Alig ismertem rá. Azzal kezdte a társalgást, hogy soha többé be nem teszi a lábát a szerb borbélyhoz, akihez több mint húsz éven keresztül járt. Miért, kérdeztem. Mert Szerbiához akarja csatolni a városunkat. Jönnek a csetnikek, kesergett és meghívott a vasárnap tartandó búcsúestjére. Távozik Szabadkáról. Bizalmas pesti értesülései szerint a város a szerbeké lesz, csak ezt még senki sem akarja bevallani. Nem szabad a népet megfosztani a reménytől. Már túladott a szüleitől örökölt házán és a 26 hold termőföldön. Lemondott az ősi jussról. A családi örökség egy szerb nagygazdáé lett. Pesten vásárol magának lakást. Igyekezni kell, magyarázta, míg nem szokik a magasba a fővárosi lakások ára. A fülébe jutott, hogy már a vagonokban sincs hely a menekültek részére. Nincs kedve a szerbek között sínylődni. Az apja úriember volt, ő is az akar maradni. Ügyvédje elkészítette az adásvételi szerződést, ő meg átcsempészi a fél zsák koronát, ami nem veszélytelen akció, mert mindenfelé útonálló és rablók garázdálkodnak. A fronttól hazaszökött bakák rablóbandákba verődtek. Nincs mire várni, iparkodni kell, míg meg nem húzzák a határokat.

Te maradsz, ugye? – szegezte mellemnek a kérdést. Könnyű neked, jegyezte meg, a zsidókat nem fogják büntetni a szerbek. Kíméletesek lesznek, ne félj!

Elsétáltam a városi jegyző irodájába, ahol a takarítónő Tisza István berámázott fotóját törölgette. Elináltak az urak Pestre, a jegyző úr is velük tartott, mondta és könnyes szemmel, kétségbeesetten fordult felém. Mi lesz velünk, elúzték a legmagyarabb magyarokat? A város főterén Tábori doktorba ütköztem, aki holt-sápadtan bizonygatta, nem adjuk a szerbeknek a Délvidéket, ha kell, akkor a

testünkkel, vérünkkel védelmezzük. Képzeld, Ervin, ők Szegedet és Pécsét is maguknak akarják megkaparintani.

Másnap arról értesültem, hogy Tábori doktor is túladott a házán, Budapestre távozott.

Elszelelt az úri osztály színe-java. Magukra hagyták a cselédeket, a napszámosokat, akiktől azzal búcsúztak, hogy visszatérnek. Nem hittem egy szavukat sem, de csakugyan visszatértek. 1941 tavaszán és nyarán érkeztek. Visszatértek a méltóságos urak a Délvidékre, befészkeltek magukat a bársonyfotelekbe, ahol úgy viselkedtek, mint régen: móresre tanították, nemzeti érzésre oktatták a nincsteleneket. A piacon toborozták a munkaerőt, ahol tüzetesen megvizsgálták még a magyar napszámosok fogsorát is, mielőtt alkalmazták volna őket. Már akkor kiderült, az urak mindig visszatérnek! Ha másért nem, akkor egy jó zsíros állásért akár szerb patrióták is lesznek.

Ugye, emlékeznek az esküdt urak, mekkora hősök voltak? A visszatérők mindig rendet teremtenek! 1941-ben először a magyar kommunistákat ítélték golyó általi halálra, aztán a szerbeket küldték vissza régi hazájukba, végül összegyűjtötték a zsidókat, egy részüket haláltáborokba szállították, a többieket a Dunaparra terelték, ahol főbelőtték őket, a befagyott Dunán léket vágtak és a holttesteket beledobálták. Volt, ahogy volt, ugye uraim? Nem, nem soha, harsogták, majd torkuk szakadtából rázendítettek:

*Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája,
Vígán élem katonaéletem, nincsen gondom másra,
Masírozok káplár úr szavára,
Úgy gondolok az én Violámra,
Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája.*

Ezt énekelték a bakák is, akiket önök a halálba küldtek, akárcsak 1914-ben. Megismétlődött a történelem. Mészárszékre küldték a magyarokat, akik újfent a háború vesztesei lettek. Észre tetszenek már venni, hogy önök milyen szánalomra méltó magyarok lettek? Száz év alatt nem tanultak meg jó döntéseket hozni. Minduntalan ráfizetnek, aztán meg az itteni elesett, nincstelen magyarsággal fizettetik meg a veszteséget! És azután minden kezdődik előlről. Megint szedik a sátorfájukat, miközben ígéretet tesznek, hogy visszatérnek. Cserbenhagyták a kismizetteket, akiket utolért a szerbek bosszúja. Az önök bűnei miatt kerültek a magyarok tízezrei tömegsírba. Majdnem minden bácskai városkában megásták a tömegsírokat. Bocsánatot kértek-e az urak valaha is tőlük? A szerb megtorlás barbár volt és szörnyűséges, az önök bűne pedig gyalázatos. Erre nem gondolnak, uraim, ugye, amikor évtizedek múlva nagylelkűen rábólintanak, legyen rehabilitáció? Önök egy tapodtat sem tettek a múlt igazságtalanságait tarkogató botrány feltárásáért. Nem érdekelte önöket, hogy kik voltak a gyilkosok és kik ásták a magyar tömegsírokat 1944-ben és 1945-ben. Igen, büntetlenek maradtak. Volt, ami volt, tekintsünk a jövőbe, mondogatták. Miközben felszentelték a tömegsírok emlékműveit, ájtatos beszédek tartottak és a pesti urakkal együtt szónokolták, hogy milyen jó nekünk, vajdasági magyaroknak. Ennek értelmében a bíróság kötelezte magát, hogy lehetővé teszi az áldozatok utódainak a per-

felvételt és a bizonyítási eljárás lebonyolítását felmenőik ártatlanságát illetően. A törvényszék tizenöt percben határozta meg a tárgyalás időtartamát. Kérdés, miként tud bizonyítani az utód tanú nélkül, amikor az ad hoc összeállt rögtönítélő katonai bíróságnak nevezett gyülekezet nem tartott szabályos pert, nincsenek tanúk, nem voltak védőügyvédek. Hogyan bizonyítsa felmenője ártatlanságát az, aki még azt sem tudja, hogy pontosan hol végezték ki? A Tiszába lőtték? A Dunába? Vagy valamelyik névtelen tömegsírba hantolták el?

Így békültek meg az új évezredben a magyar urak a szerb urakkal. Hogyan is gondolhattam volna 1918-ban a nemzet sunyi és gyászos kiárusítására?

Jó ideje munkált bennem a gyanú, amiért jobbnak láttam az utolsók között megérkezni Táncos Béla búcsúestjére. Sejtettem, hogy valami nagyon nincs rendben. Az éppen véget érő háború előkészítette, pontosabban megteremtette az újabb vizsály feltételeit. Eleinte haboztam, menjek vagy ne, kell ez a kellemtelenség nekem? Az utóbbi időben túl sok zavaros mondat ütötte meg a fülem. Tartottam tőle, hogy ezek csak növelik a zavaromat. A borozgató szabadkai asztaltársaság a múlté, bizalmatlanság lett úrrá közöttünk, kár erőltetni a társasági életet. Hiszen képmutató banda lettünk, és csak hazudoznánk egymásnak.

Útközben az üres városháza előtt összefutottam az egyik vasutassal, akit még a munkásotthonban ismertem meg. Mi lesz velünk, Sinkó elvtárs, kérdezte. Azt üzengetik az urak, semmi áron se adjuk a vasutat a szerbeknek, sztrájkoljunk, ne hódoljunk be nekik. Rendben van, ellenállunk, önszántunkból biztos nem adjuk, nem esküszünk fel nekik, viszont mi történik, ha a franciák átadnak bennünket Szerbiának? Ha nem teszek hűségesküt, mehetek koldulni, nem lesz kenyérrevaló a gyerekeimnek. Ha meg hűségesküt teszek, azt mondják az urak, hogy elárultam a magyar nemzetet. Aztán egészen halkán és nagyon bizalmasan elrebegette: mintha valami mégiscsak történne, Ervin elvtárs! Úgy látszik, él még a remény! Budapestén kitört a forradalom! A Pestről érkező vasutas elvtársak hozták a hírt.

A legfrissebb értesülések birtokában léptem be Táncos Béla lakásának előszobájába, ahol Rajda Sándor professzor úrba ütköztem. Gyanakvó tekintettel mért végig. A napokban többször is jártam nála, azonban hiába kopogtattam az ablakán. Foghegyről annyit mondott, hogy ezekben a történelmi időkben mégsem ülhet ölbe tett kézzel a karosszékekben. Egész éjjel, egész nap tárgyaltunk a magyar nemzeti tanács megalakításáról. Kiáltványt teszünk közzé, miszerint nem adjuk a Délvidéket.

A szalonban vidám társaság és borgőzös hangulat fogadott. Tomislav, a horvát nemzetiségű városi írnok poharat nyomott a kezembe. Táncos Béla, a lírai költő lelkesen szónokolt. Távozom, de nem örökre, harsogta. Lélekben veletek maradok, és egyszer visszajövök, már csak amiatt is, hogy visszaszerezzük mindazt, amit most elrabolnak tőlünk. Addig is bízom benne, hogy a délvidéki magyarság kitart szőlőföldjén és őrzi a magyarságát. Csupáncsak amiatt távozom, mert a helyi csetnikek megfenyegettek, az életem forog kockán. Persze, lélekben veletek maradok, és együtt harcolunk. A szerb katonaság Szabadka felé tart, Újvidéket már elfoglalta. A franciák galádul viselkednek, elárultak bennünket, azonban nem hagyjuk annyiban. Visszatérünk, mondta, és magasba

emelte pezsgőspoharát. Éljen, visszavárunk, visszavárunk, kurjongatott Rajda Sándor professzor. Erre a többség kórusban skandálta: visszavárunk, visszavárunk! Utána Vámos Vince, a fiatal színész kért szót, én is tartozom nektek egy vallomással, kedves barátaim, én is Táncos bajtárssal tartok, de ne csüggedjete, a magyarok istenére esküszöm, visszatérek. Tegnap sikerült túladnom az ingóságomon, mondta, majd Táncos Bélát átkarolva a szoba közepén rázendítettek a magyar Himnuszra:

*Isten, áldd meg a magyart,
Jó kedvvel, bőséggel.*

Vámos Vince megragadta a vállam és magához ölelt. Énekelj! Vagy neked nincs Himnusod? A zsidóknak még himnusuk sincs? Szúrós, megvető tekintetek villantak felém, melyek egy szusszanásnyi időre lebénítottak, viszont nem tudtam válaszolni, mert az ünnepi esemény menetét váratlanul keresztülhúzta Tomislav. A földhöz vágta a pezsgőspoharát, majd kihasználva a megdöbbenést felugrott egy székre és szónokolni kezdett: torkig vagyok a magyarokkal, akik azt hiszik, hogy csak nekik van nemzeti himnusuk. Vegyék tudomásul, mi is megalakítjuk a horvát nemzeti tanácsot, amelyen majd eldöntjük, hogy Vajdaság csatlakozzon-e Horvátországhoz, vagy ha nem, akkor legalább Jugoszláviához. Hiába kornyikáljátok a magyar himnuszt, új nagy ország születik, amelyet többé nem fosztogattok, jelentette ki, majd rázendített a horvát himnuszra.

*Lijepa naša domovino,
Oj junačka zemljo mila,*

Táncos Ottó és Vámos Vince erre még harsányabban zengte a magyar Himnusz sorait; *Isten, áldd meg a magyart...* Tomislav mindenáron túl akarta harsogni őket. *Lijepa naša domovino*, mire a teljes zűrzavarban felugrott Dragan Milčić, a Népfőiskola szerb titkára és leintette a kórust. Hallgassatok el, de azonnal, ordította. Miféle csetnikek? És mi az, hogy horvát, illetve magyar himnusz? Szerbiában vagyunk, vagy nem? Ez itt Szerbia! Amennyiben ezt tisztáztuk, akkor szeretném mindenki értésére adni, hogy a szerbeknek is van himnusza, ami annyit jelent, hogy mától a mi himnusunkat énekeljük Szabadkán. Például a *Bože pravdét*. És rákezdet:

*Bože pravde, ti što spase
od propasti dosad nas,
čuj i odsad naše glase
i od sad nam budi spas.*

Bénán álltam a terem közepén, és a vasutas jutott az eszembe. Ő sínyle meg a himnuszt harsogó urak bűneit, védi a nemzetet és nem esküszik fel a szerb királyra, aztán mehet koldulni. Vajon mit kellett volna válaszolnom neki? Fogadja meg a magyar urak tanácsát és ne tegyenek esküt? Gyerekeinek nem futja betevő falatra. Ne hallgasson az urakra, és esküdjön fel? Akkor pedig megszégyenítik,

és azt terjesztik majd róla, hogy nemzetáruló. Ő hozta a hírt, Budapesten kitört a forradalom. Azóta is csak az járt a fejemben. A forradalom ment meg bennünket. A vasutasokat is. A forradalomnak hála nem éheznek a vasutasok gyermekei.

A fülemben zakatoltak a vasutas szavai, akkor képtelen voltam jó tanáccsal szolgálni. De most tudom, mit tegyek! Üres zsebbel és egy bőrröndnyi kézirattal Budapestre utaztam. Ha ott kitört a forradalom, akkor azt nem lehet leállítani, kirobban Belgrádban is, akkor pedig Szabadkán nem uralkodnak se a szerb, se a magyar urak, hanem az internacionalista proletárok.

Jaj, ha kitört volna a világforradalom, akkor nem sújt le a magyarokra az igazságtalan trianoni békepaktum. Az urak már majdnem száz éve siratják a Trianont és ujjal mutogatnak rám: mekkorát tévedtem. Elismerem, melléfogtam, de önök, uraim, nagyobb bűnt követtek el. Lelkesedtek a háborúért, aztán meg siránkoztak, mert elvesztették. Én viszont csak áltattam magam. A forradalom volt a bűnös remény egérútja.

Budapesten összeismerkedtem egy kiváló háborúellenes társasággal, amelynek tagjai 1914 óta kétségbeesetten és bűntudattal ugyanazokkal a démonokkal viaskodtak, mint én. Újra közösségre leltem, találkoztam azokkal, akik emlékeztek a szabadkai munkásotthon munkás népére. Őket bűntudat gyötörte a háború miatt, ezért önök hazaárulóknak kiáltották ki őket. Önök a mai napig nem éreznek semmiféle bűntudatot, sőt, azzal hencegnek, mekkora a hazaszeretetük és a nemzethűségük.

Ki árulta el a hazát, az urak vagy a nincstelen nép? Erre válaszoljanak, uraim?

Emlékezzenek az apjukra és a nagyapjukra! A katonák százezrei toprongyosan, legyengülve, betegen özönlöttek vissza a frontokról, a gépek leálltak, a termelés megszakadt. A háborút veszített, mindenből kiábrándult katonák új világról álmodtak. Nem akartak többé önökért megdöglenni, önökért, akik tönkretették és kifosztották a hazájukat, amíg ők a frontokon a vérüket ontották. A szociáldemokraták kormányra kerültek, azonban nem szándékoztak új világot teremteni, csak retusálták az úri Magyarországot. Némileg kikozmetikázva ígérgették. Mi azonban gyökeresen új, igazságos kommunista társadalmat akartunk felépíteni. Arra számítottunk, hogy ezzel elkezdődik az emberiség igazi történelme. A szocdemek minket üldöztek, nem önöket, drága uraim, aztán belátták, hogy minden elveszett. A bukott országot tálcán kínálgatták. 1919. március 21-én Magyarország tanácsköztársaság lett. Nem volt puccs, mi győztünk, azonban a győzelmet nem a forradalomnak köszönhattük. Ez lett a vesztségünk!

Lehet, hogy azt kellett volna mondanunk az uraknak, zabálják meg azt, amit kutyultak. Az volt a vesztségünk és a jóvátehetetlen bűnünk, hogy reménykedtünk, akkor, amikor önök minden reményt sutba vágta. Az volt a bűnünk, hogy bízunk a világforradalomban és átvettük a kormányrudat.

Így lettem húszévesen forradalom nélküli forradalmár. Egyik napról a másikra az elnyomottból, az üldözöttből erőszakot gyakorló új osztály képviselője lettem. Fegyverrel jártam az utcákon és döbbsen tapasztaltam, hogy az emberek félnek tőlem. Fájdalmas felismerés volt, hiszen be kellett látnom, hogy a forradalomban a közösség fontosabb, mint az egyén. Ahogy a Bibliában is meg vagyok írva: jobb nekünk, hogy egy ember haljon meg a népért, és ne a nép vessen oda. A forradalom nevében az egyénnek veszni kellett.

A legnagyobb abszurditással szembesültem: a forradalmak ártatlan áldozatokat követelnek. Nem, nem, nem, ez lehetetlen. Meg akartam nemesíteni a forradalom véres logikáját, és ennek érdekében kieszközöltem a közoktatásügyi népbiztosság világszemléleti osztályának megalakulását, a célból, hogy a munkásság történelmi hivatásához méltó, új erkölcsöt hirdessek.

Azzal ámítottam magam, hogy tiszta kezű forradalmár leszek. De hogyan őrizze meg a forradalmár a tiszta kezét? Cseverésszen a kapitalizmus válságáról? Nevetnem kell! Már vagy száz éve válságban van. Írjon doktori disszertációt a forradalomról, aztán élvezze az ellenzéki hölgyek kacérkodó, bájos tekintetét? Akad-e önök között, uraim, egy ilyen forradalmár-dendi? Ezeknek a dendiknek eszébe sem jut, hogy megalakítsák az illegális kommunista pártot. Nem merik kimondani, hogy embert ölni bűn, de a forradalom tudatos és tragikus bűnvállalás: az igazságos társadalom megteremtése érdekében vérezzük be a kezünket. Úgy van! A kezünk véres, de a lelkiismeretünk tiszta. Ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte – ki vagyok én, hogy ez alól kivonjam magam, kérdeztük. Álmatlan éjszakáimon az éj leple alatt elismertem, hogy nem csak a kezem véres, a lelkiismeretem se tiszta. Vajon mit tehetnék? Végül győzelmeskedett bennem a személyes erkölcsi parancs: az emberélet szent, a legígéretesebb jövő érdekében meg kell tagadni bárminemű erőszakot.

Bűntudatos kommunista eretnek lettem. Fontolóra vettem, valljam be elvtársaimnak, hogy nem tartozom többé hozzájuk, nem vagyok többé kommunista, saját választott utamon folytatom az életem. Történt azonban, hogy a Dunáról bombázták a Szovjetházat, amely körül gyülekezett az ellenforradalmi úri csőcselék. A Ludovika Akadémia fiatal növendékei a Tanácsköztársaság megbuktatására készültek. Lukács elvtárs javaslatára átvettem a Szovjetház őrségének parancsnokságát.

Miközben arra készültem, hogy a gyilkos fegyvert mind messzebb hajítom, a végzetes pillanatban újra fegyvert ragadtam. Az erőszak mellé álltam. A Ludovika Akadémia növendékei többórás harc után megadták magukat. A forradalmi törvényszék a parancsnokukat golyó általi halálra ítélte, a növendékekre is ez a sors várt. Száznál is többen voltak, életkorukat illetően a legidősebb 22 éves, a legfiatalabb 16 éves volt. Mindnyájan, még a tizenhat évesek is lőttek a mieinkre. Alig sikerült megakadályozni, hogy a tömeg meg ne lincselje őket. Annyit tudtam elérni, hogy a fiatalembereket ne végezzék ki, hagyják meg az életüket és fogjuk nevelőmunkára őket. Foglalkoztam velük, tanítottam őket, naponta hat órát a *Kommunista Kiáltványt* olvastuk, Tolsztoj- és főleg Dosztojevszkij-szemináriumokat tartottam nekik. Meg akartam értetni velük a Nagy Inkvizitor szenvedését, amiért szövetségre lépett az ördöggel. Nem tehet róla, hogy az ördög képviseli a földi igazságot. Idővel őszintén megszerettem őket: úgy tűnt, hogy ők is engem, már a második nap megnyíltak, volt merszüik kimondani, mit gondolnak rólunk, vörösökről.

Mi, kommunisták a Tisza felé nyomultunk, fegyvert fogtunk és felvettük a harcot a románokkal. Mi védtük a magyar hazát és nem önök! Vannak, akik gúnyolódnak, mondván, mi voltunk az utolsók, akik a Nagy-Magyarországért harcoltunk. Így igaz, visszaszorítottuk a románokat, azonban az urak propagandája miatt sok katona nem volt hajlandó küzdeni érte, inkább ellenünk fordult. Önök

a nemzeti érzést fordították az egyenlőség, a szabadság és a testvériség eszméje ellen. A vörösök ellen! Az urak inkább választották a román hódítókat, mint a kommunizmust! A románokkal szövetkeztek ellenünk!

Elismerem, uraim, veszítettünk, nem tört ki a világforradalom – önök újra győztek, akárcsak 1914-ben. Vagy éppen mostanság! De erre nem szívesen gondolnak az urak, ugyebár? Budapest látványa félelmetes hatást tett rám. A házakon lobogtak a nemzeti színű zászlók, a budapesti polgárok örömmámorban úsztak. Munkás külsejű ember sehol. Román tisztok flangáltak az utcákon díszegyenruhában, hosszú karddal, illatosan. A hölgyek előszedték a rejtekhelyről az ékszereiket, magukra rakták, mellükre nemzeti színű kokárdát tűztek. Ilyen az önök hazaszeretete, drága uraim. Komcsizni és flangálni, ez az önök kedvenc szórakozása! Következett a bosszú, amiről önök mélyen hallgatnak. A kommunistáknak szíjhasítás, börtön, megkövezés, hasfelmetszés járt. Önök csak a mi bűneinket tartják számon, ellenben mi a négy hónap alatt nem ontottunk annyi vért, mint önök a fehérterror három napja alatt. Felbújtatták a csendes és békés polgárokat, akik kannibáli mámorban vettek részt az utcákon és főleg a gyárakban folyó embervadászatban. Tartott a gyűlölet orgiája, az akasztófák láttán tapsikoltak a nyárspolgárok és helyeselték a kínzásokat. Saját bűneink súlya alatt és a fehérterror hatására mind erősebb lett bennem a meggyőződés, hogy a diktatúra erőszaka és az azt követő fehérterror egyazon démon fennhatósága alá tartozik, ellem csak egy más princípium nevében lehet felvenni a harcot. Mi erőszakot állítottunk szembe az erőszakkal, aztán a mi erőszakunknál is szörnyűbb erőszakot eszközöltek velünk szemben. A nemzeti hadsereg bevonulása után hanyatt-homlok menekültem Budapestről. Miként Horthy szónokolta: a bűnös városból.

A fehérterror elől Bécsben találtam menedéket, ahol régi elvtársaimnak töredelmesen bevallottam, hogy nem tartozom többé közéjük, mert az embertelenségbe vezető útra sodródtak, amely a vesztükbe visz. Szerintem a fehérterrort egyszer majd felváltja egy újabb vörösteror, és az akkori kommunisták megint könyékig véres kézzel uralkodnak. Jobb meghalni, mint gyilkolni, a világot nem a vérontás, csupán csak a szeretet tudja megváltani. Emlékeimben felsejlett a katolikus gyerekek katekizmusa. Érdeklődéssel fordultam a szomorú isten felé, és olyan érzésem támadt a sugaras tisztaságú istenélmény után, mint aki végre magára talált.

Ébredezett a faszizmus, emiatt nem menekülhettem többé az ártatlanok menhelyére. Újra meg újra összetűzésbe keveredtem saját magammal, legfőképp a lelkiismeretemmel. Láttam az urakat elbambulni, miközben Chamberlain a fasisztákkal alkudozott. A haláltáborokba vezető út az önök humanizmusával volt szegélyezve. Mit tettek? Kibiggyesztették a fehér zászlót Hitler előtt és békét hirdettek. Önök óvatosak voltak, uraim, őrizték a tiszta kezüket. Hiába figyelmeztette önöket egy halhatatlan teológus. Amikor a nácik összeszedték a kommunistákat, önök lapítottak, mivel önök nem voltak kommunisták, amikor a szakszervezeti tagokat hurcolták el, naná, hogy csendben maradtak, mivel nem voltak szakszervezeti tagok, amikor lecsukták a szocialistákat, önök csak némán pislogtak, mivel nem voltak szocialisták, amikor a zsidókat bevagonyírozták, önök csendben sunyítottak, mivel nem voltak zsidók. Minden bizonnyal ezek után is úgy kalkulálnak, hogy önöket nem viszik el, hiszen önök az örök ártatlanok.

nok, a hangtalanok; csakhogy tévednek, uraim, ha egyszer akárcsak véletlenül is mukkanni mernek, végük, önöket is összefogdossák és szállítják. Figyelem az eseményeket, látom, hogyan egyezkednek a szélsőjobbokkal meg a mindenre elszánt újnácikkal, szórványos jelenség, bizonygatják a bársonyos forradalom díszes asztala melletti pezsgőzés közben. Itt jegyezném meg, önök már évekket ezelőtt kitűzték a fehér zászlót. Az összkomfortos autokráciában reménykednek az urak, ugyebár? Nem kell Sztálin, nem kell Hitler, önkéntes szolgák lesznek. Nem volt ez másként soha, az apjuk, a nagyapjuk sem mert ellenállni... Békében, tiszta lelkiismerettel akarnak élni. Hát, uraim, ebből nem lesz semmi.

Önök a tiszta kezükkel kérkednek, én pedig vállalom a vétkeimet, bűntudattal keresem a hazámat, amelyben egyszer majd közösségre találok. Addig pedig hontalan maradok. Bevallom Önöknek: gyakorta ámitottam magam azzal, hogy Titónál hazára találtam, ám utóbb mindig kiderült, nem akadt olyan haza, amely engem sajátjának vallott. Mindenhol félig ismerősnek, félig idegennek számítottam. Az Isten Jób sorsára ítelt. Jób örököse vagyok: kommunista Jób lettem. A kommunizmus eszméje meg a forradalmi küldetéstudat tesz újra meg újra próbára, ugyanúgy, miként Isten engedelmével Lucifer tette Jóbbal. Én vállaltam a próbatételt, akkor is, ha az Isten néma maradt.

Elnézem, uraim, milyen boldogok, amiért Lucifer kiegyezett önökkel, de csak ideiglenesen, hangsúlyozom, csak ideiglenesen. Egyelőre az Isten nem foglalkozik önökkel.

Uraim, önök boldogok, mert kialakították, hogy ideiglenesen szabadságolt cinkosok legyenek. A szótlanságukból azt hallom ki, hogy pontosan tudják, miről van szó. Hűségesen szolgálják az új vezéreket, akik jóváhagyták önöknek, hogy ócsárolják a régieket.

Ezt nevezik önök szabadságnak?

Nem kétlem: önök régen meghozták az ítéletet. Ahhoz azonban túl gyávák, hogy megfogalmazzák az ellenem szóló vádakat, titokban álnokul számúzték, de képtelenek tudatni velem az ítéletet, mert nem értenek egyet abban, hogy hová számúzzenek egy hontalant. Attól tartanak ugyebár, hogy földönfutóként a számúzetésben lelek új hazára.

Rendben, uraim!

Vállalom a legkegyetlenebb büntetést: haldoklom a senkiföldjén. Egyik kezemben a *Biblia*, a másikban a *Kommunista Kiáltvány*.

Minden tévedést vállalok, minden kételyt megszenvedtem, minden bűnt elkövettem. Egyszerre vagyok eretnek és hívő. Legnemesebb eszményeimet bűntudat nyomasztja. Kezem sem tiszta, lelkiismeretem háborog. Egy életre megjegyeztem Máté evangéliumának mondatát, szükséges, hogy legyen megbotránkozás, de jaj a megbotránkoztatóknak. Itt állok önök előtt és beismerem: most is megbotránkoztatom önöket. A cél előtt összeroppanó hosszútávfutó vagyok, aki nem azt a célt tűzte maga elé, ahol célba ért, ezért maradék erejét összeszedve fut tovább, miközben elbizonytalanodik, kétségek gyöttrik, mind kevésbé hiszi, hogy valaha is célba ér.

(Egyre nehezebben ejti ki a szavakat.)

Hálás vagyok az Úrnak, mert érdemesnek tartott erre a próbatételre. Köszönöm, hogy segített felismerni, hogy a forradalom céljai gyönyörűek, a kapitalista

társadalom gyilkosabb minden forradalomnál. A revolúció céljait akarom, ezért elfogadom minden konzekvenciájában a forradalmi erőszakot.

Aztán bűnhődöm.

(Sinkó térdre rogy. Fohászra összekulcsolja a kezét, aztán tenyerét ökölbe szorítva a magasba emeli.)

Adj, Uram, erőt a bűn elviseléséhez és elkövetéséhez, kérlek, adj erőt, hogy büntudattal szenvedjem meg a győzelem bűnös boldogságát.

(Nagy csend.)

Mit látok?

Feltámadtak a bársonyos urak.

Hol vagytok, ti rabjai a földnek?

Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?

Hol vagy, Istenem?

(Feláll, a bőröndjéhez tántorog.)

Nincs kívül elszámolnom. Az Isten nem ment fel, és nem büntet. Az Isten hallgat, Krisztus a prófétákkal kopott tornacipőben menekül a hívektől.

(Fel akarja emelni a bőröndöt.)

Nincs menekvés! El innen! Követem a prófétákat.

(A közönség felé.)

Önök pedig gyönyörködjenek ebben a pokolban, az önök édes hazájában.

Én, Sinkó Ervin követem a hontalan Krisztust.

(A bőrönddel küszködik, fel akarja emelni.)

Előbb azonban tűzbe vetem az életművem. Inkább én, mint önök. Ez az Isten akarata!

(Utolsó erejét összeszedi és felemeli a bőröndöt, amelyből kőkockák hullanak ki.)

Mi történt? Az Isten üzent? Nekem – a bűnös hontalannak?

(Felemel egy kőkockát.)

Ezt üzeni az Isten!

(Összerogy.)

(Térdén állva próbálja visszarakni a kőkockákat a bőröndbe, de azok újra meg újra kihullanak, erre felemel egy kőkockát.)

Istenem, ne hagyj el engem!

(Feje fölé emelt kőkockával a közönség felé tántorog.)

(Erőlködve magasan többször is a közönség felé lendíti.)

És ha Isten... *(dadogva)* és ha Isten közém és a nekem rendelt tett közém *(alig tudja kiejteni a szavakat)* a bünt helyezte – ki vagyok én, hogy ez alól kivonjam magam?

(Elsötétedik a szín. Egyházi zene, fegyverropogással kísérvé. Sinkó nagyon gyenge megvilágításban.)

(Sinkó zokogva.)

Jaj, nekem! Jaj, önöknek! Jaj, nekünk!

a hajó

ad notam Kántor Péter: Kikötő blues

B. A. emlékének

a kikötőben az a jó
jön egy hajó megy egy hajó

*a hajó neve Halászbástya
de nincs a parton ismerős
tehát a dokkot megtaláltam
hűvös szél fúj észak felől*

*élővirág élők kezében
margaréta szegfű rózsza
először ilyen temetésen
egy szál virágot se hoztam*

*csak nehogy rossz hajóra szálljak
és az én hajóm meg otthagyj
egyszer rossz ravatalhoz álltam
mondom nevét a halottnak*

*a hajóhídon fehér kesztyűs
egyenruhás fogad „igen”
bekísér még kevesen együtt
leülök nézem a vizet*

*és pálinkát veszek a pultnál
az ablakban szilva Duna-víz
hideg szél fúj nagy a hullám
indul a hajó hova víz*

a kikötőben az a jó
megy egy hajó jön egy hajó

*egy fekete-arany paraván
előtt beszédek frázisok
és a hajó lassan halad át
az Árpád híd alatt zuhog*

*az Északi összekötő híd
után viharban megállunk
készülődik már az özönvíz
egy életünk egy halálunk*

*középen vázában művirág
kiveszek ne lássa senki
egy gyöngyvirágot egy tulipánt
két virágom van viszem ki*

*most mindenki a fedélzetre
ahol elállt a szél eső
hajóorrzászlón az éj leple
tisztul az ég észak felől*

*fehér kesztyűs hajós nagy fehér
borítékot tesz a vízre
és útjára indul egy levél
amit nem vesz át az Isten*

*a Dunában ez a szép
megy egy levél jön egy levél*

*eltűnsz virág repül utánad
én is dobom virágomat
csak ez marad meg a Dunában
az igazi az elrohad*

*az életből a művirág marad
láttuk felvetette magát
cikkant fénylett fehérén ha csak
egy pillanatra a halált*

*beszélgetünk a fedélzeten
és már az Árpád híd alatt
lenn a hajóban még egy feles
könnyű szél a hajó halad*

*a kikötőben az a jó
jön egy hajó megy egy hajó
megy egy hajó jön egy hajó
és élni volna kurva jó*

(A kiemelt részek Kántor Pétertől.)

Emlékezés egy nász-éjszakára

*Közös vacsora, evett-ivott
A násznép, legalább százan,
Jóllakott legalább száz gyomor,
Legalább száz torok
Nem maradt szárazon,
Én még szolidan ittam a bort,
Legalább száz szempár
Nézte az ifjú-öreg párt,
A vőlegényt, ki illón udvarolt:
Különös,
Különös nász-éjszaka volt.
Éjfél után, amikor
Már csak néhány vendég maradt
Az asztal körül,
És azok közül
Egyik erkölcsről papolt,
Másik politikát szónokolt,
És nem melleleg elfogyott a bor,
Pedig lennie kell még valahol:
Különös,
Különös nász-éjszaka volt.
Magamban ültem ott,
Vén bolond,
Mondd,
Komolyan gondolod,
Vagy elzüllesz, vagy megházasodsz?
Így is, úgy is meghalok:
Különös,
Különös nász-éjszaka volt.
Nem mindegy?
Vagy hátha megsegít az Isten,
Ha már egy merész
Házasság sem,
Komédia az egész!
Majd tizenöt gramm veronál,
S új vendég jött, a Halál,
Még egy vén bolond:
Különös,
Különös nász-éjszaka volt.
Végül,
Hiszen már úgyis vége volt,
Feltűnés nélkül*

Otthagytam e nászhalotti tort,
Csucs, kis nyomorult párizsom,
Lenn a kocsmá még mulatott,
Messze a reggel,
Határcsendőr tisztekkel
Ittam, míg hatott az alkohol:
Különös,
Különös nász-éjszaka volt.
Nők is voltak, persze,
Köztük a legszebb
A mosónő, ki engem
Nézett, úgy danolt,
Milyen kerek ma a Hold,
A kocsmaudvaron
Legalább egy párta omolt,
Sikolt,
Levendulaszappan illata volt:
Különös,
Különös nász-éjszaka volt.
Ezen az éjjel
Fogant fiam, Csucsai Péter.
Reggel a hegyen
Találtak rám hullarészegen,
Már arra sem emlékezem:
Különös,
Különös nász-éjszaka volt.

Csucs, 1914. június 26.

(A szövegben Ady-idézetek, -parafrazisok.)

Ballada az örökkévalóságról

Késsel alányúlni, levegőhöz
Juttatni mézet, lekvárt, uborkát,
Üveget felbontva elkezdődött
Az első lélegzettel a romlás,
Mindent meg kell enni! Hallod? Most láss
Neki, akkor is, ha nem vagy éhes!
Mondta apám, szikkadt lesz uzsonnád,
Falnád, de már nem lesz benned élet.

Örökre eltett szederbefőttök,
Levüket titokban leiszod, szád
Lila, visszafekszel és letörled,
A befőttet sorban kidobják,
Tízórára paprikát, sonkát,
Sajtot tömnek két vajaskenyérbe,
Paprika hersen, hallod, harapnád,
Falnád, de már nem lesz benned élet.

Mindent meg kell enni! Ezt előlről
Nem kezdheted, az utolsó morzsát
Is az aprítós tejből, legördül
Lassan bögréd aljáról, mohón rá-
Veted magad, hús ne maradjon, rágd,
A csontot is, grillcsirkét egészben
Tüntess el, az utolsó csontod vár,
Falnád, de már nem lesz benned élet.

Ne várd meg, amíg belőled dőzsöl
Az itt és most örökké valóság,
Ne csak levét a szederbefőttből,
Halászd ki egyenként az uborkát,
A gombócból már csak prézlimorzsák,
Ki ne dobd a lekvárt, ha penészes,
Tetejét, a maradék egészet
Faljad, amíg marad benned élet.

AJÁNLÁS

Az élet ízét fogadban őrzöd,
Ami megmarad belőled, nyomod
A lefolyóban, hajszálad, szőrök,
Hullt pillanatrozsdareszelékek.
Még kiszúrsz egy tubust, és kinyomod
Az utolsó hernyónyi fogkrémet,
Aztán atkák, lárvák, férgek
Falnak, még lesz benned élet.

Felezőszonettek

Szél a teraszon

*Hirtelen öregedett meg Nem napról napra mint
a boldog ember Egyszerre őszült meg akár a
boldogtalan istenek Lehet csak annyi történt
ismét megpillantotta a halál felé tartó
nehéz léptű öregembert Sokáig kerülte
ezt a találkozást Bízott benne van még idő
Megpróbáltam dadogja Szél jár üres teraszon*

*Szél dadog az üres teraszon Nem baj Egyszer még
megpróbálta Most szembenéz azzal amivé lett
Nem szerette a szót mert nem szerette önmagát
Nehéz léptű ember mondta és tudta a halál
felé tart Annyi történt nem áldozta fel magát
Hagyta őszüljön bele a boldogtalanságba
Hirtelen öregedjék meg akár az istenek*

Vesztésben

*Visszamenekült kedves verssorai közé Mert
gyámoltalan és kiszolgáltatott lenni Az ősz
közönnyel fokozta le benne magányérzetét
üres egeivel és a goromba esőkkel
A hajnalokkal még próbálkozott de föladta
azt is Kalapját fejébe nyomva ment a szélben
Nem nézett senkire és nem voltak válaszai*

*Mert nem voltak kérdései nem nézett senkire
Kalapját szemébe húzva bukdácsolt a szélben
Aztán hátat fordított a kedves hajnalának
is Barátkozni kezdett a goromba esőkkel
s csak az üres őszi egekbe bámult Nem bánta
hogy gyámoltalan és kiszolgáltatott Visszatért
kedves verssoraihoz Mellébe húzta térdét*

De hány lépésre vagyunk?

„A fák a gyökereiken és a levegőn keresztül (is) kommunikálnak.”

*Sétálsz a kisvárosban, az udvarterek előtt,
mint gyermekkorodban, amikor Hampelnéhez
felülvizsgálatokra mentetek havonta anyáddal,
a főtéren, egy padon, vagy a Józsiás-parkban
tízóraiztatok egy-egy hosszú várakozás után,
friss, ropogós kiflit és késsel durvára szeletelt
parizert vagy szalámit, már nem emlékszel, bő
húsz évig jó tíz kilométerre innen, egy nagyjából
ezerlelkes faluban éltél, ebben a kockaköves,
udvarterével százlábúra hajazó főterű, huzatos
városkában csak megszületik az ember, majd, pár
nap múlva, elviszik, falura szállítják a szülei, de
azóta is ez a Város neki, az első hét, a születés
körüli dolgok, amiről azt mondja anyja később,
az ő akkori huszonegy éves édesanyja, majdnem
szétszakadtam, fiam, ide kötik, szóval sétálsz
ebben a városkában, sok év múlva a főtéren, le
a kantai városrész felé úgy, ahogy ereszkedik alá
az ember a szülőföldjébe, a mélyrétegek irányába,*

*ugyanúgy, mint évekkel ezelőtt naponta, amikor
már, még sokáig ott éltél, számolod, hányat is kell
lépned a főtér sarkától, a Kicsimama utcától addig
az utcáig, udvartérig, addig a helyig, számolod a
lépéseket, mint a perceket később olyan sokszor
buszon, vonaton, hazafelé, avagy el, vissza onnan,
oda, a faluig, ahol gyerekkorodban, vagy a Városig, ahol
aztán később, már felnőttként, évtizedekig stb., a fákra,
bokrokra emlékszel, épületekre, utakra, egykori, későbbi
önmagadra, a házra, ahol a könyveid maradtak, és persze
minden, ami az előző életed is volt immár, és találsz
elszórtan mindig sok-sok apró cserepet, és próbálsz
összerakni újra meg újra mindazt, ami már nincs, de
volt, és nem is lesz már ugyanúgy soha, sehol, csak itt,
egy-egy versben, könyvben, szétírt versprózában, próza-
versben, szálakat, kapcsokat, gyökereket keresel tehát
a mélyrétegekben, amelyek közelebb, még közelebb,*

mégmégmég közelebb visznek, pedig nem is lehetne már ennél közelebb, csak semmi ellágyulás, mondod magadnak, mint apád is valamikor, aki soha nem... mit is?, nem mondta neked azt, hogy..., no de mindegy is, mert ilyen, hogy is mondjad, ilyen makacs, szemérmes, önfejű, csökönyös stb., de nem mondod, és nem vagy büszke rá, mert csak nagy sokára, igen hosszú idő után sikerül megtanulnod valamit is ezekből a mégmégmég közelebbekből, a vanokból, a lehetekből és a hiányokból, bárcsak sikerült volna hamarabb, és tudnád érinteni, még otthon, akkor, őket, milyen jó, hogy..., mondanád, és talán megtanítod nekik, amit ők nem tudtak neked, és most már nem is fognak soha, milyen jó, hogy..., mondanád most, és hogy milyen fontosak ezek a, mik is?, lépések, kapcsok, szálak, jelek, bójják, jelzések, satöbbik, szakadsz meg, ha erre gondolsz, mert visszamenőleg nem tehető meg már, ami akkor, ott nem, miközben közeledsz lassan, lépegetsz, araszolsz, vagy Ő araszol, ki tudja, Isten, Ismeretlen, ég, föld, szülőföld, satöbbi, mert csak az a mondat lett volna fontos, amit ki nem mondtál volna, fafejű, makacs, stb., és erre nem vagy büszke, és ők sem mondták volna ki soha, mert olyan, olyan, mi is, milyen is, semmiért...

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése¹

V. rész

„Váltogattam a maszkokat és jelmezeket”

Wirth Imre: – Szeptember 11-e van. A 2001 óta eltelt majd’ húsz év alatt a korábban „elraktározott”, féltve őrzött ártatlanság (illúziója), megannyi remény elenyészett. Innen nézve A búcsúzás részletei² című második verseskötete mintha jelen időben lenne. A folyamatos búcsúzás időtlenségében. A kötet záróversében olvasom: „Kint már a csizmák csikorognak, / s te nem hallod őket, búcsúzol.”³ Archaikus fenyegetettség kint és a személyes, az intim eltűnésben odabent. Lehetséges ilyen szorongatóan jelen idejű „áthallás” a nyelven keresztül?

Takács Zsuzsa: – Nem könnyű önmagamat értelmezni. Más nevet kellene találnom tegnapi és tegnapelőtti önmagamra, mást a maira és mást a holnapira. Néha az az érzésem, hogy egy bennem szüntelen változó lény írja a szövegemet, s ha sikerül őszintén kifejeznie önmagát, mindig az „utolsó szó jogán” szólal meg. Van azonban kézzelfoghatóbb válaszom is, amiről eddig sohasem beszéltem. Arról nevezetesen, hogy a házasságunk ’73-ban zátonyra futott, s bár megpróbáltuk megmenteni, nagyobb lakást szerezni például, ’80-ra kiderült, hogy minden próbálkozás hiábavaló. Apám tanácsára akkor adtam be a válókeresetet. A Némajáték és A búcsúzás részletei megjelenése között hat nehéz év telt el. Péternek⁴ a gyerekek megszületésétől kezdve nem volt hol írnia, bérelt szobákban dolgozott délelőttönként, majd ’73-ban anélkül, hogy előzőleg megbeszéltük volna, végleg elköltözött otthonról. Azt sem vettem észre, hogy a könyveink egy része, pontosabban a prózák, az idegen nyelvű szótárak, gyűjtemények, a tizenvalahány kötetes Értelmező szótár, a kubai diákjaink által összeállított ajándék fotóal-

¹ Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

² A búcsúzás részletei, Szépirodalmi, 1976.

³ Utasítások a jelenethez, in: A búcsúzás részletei.

⁴ Lengyel Péter és Takács Zsuzsa 1962-től voltak házасok.

bum eltűnt a könyvespolcokról. Gyanútlan voltam addig, és nyilván elbizakodott. Sikeres ebben és abban is, a gyerekek, a család, az írás, az egyetemi munka addig összeegyeztethetőnek látszott.

Óriási segítséget jelentett és haláláig kitartott mellettem egy nagymama korú, Marosvásárhelyről származó hölgy, Hatala Georgina, akinek történetéről a *Báli szezon* című verset írtam.⁵ Ennyi röviden az életrajzi háttér.

– „Mélystétét szemek, dús sötétbarna haj. Egy szánkó- / baleset miatt biceg, de testi hibája tánc közben / alig látszik. Az ötvenes években megy férjhez / egy esztergályosként dolgozó, jó kiállású, / de nála alacsonyabb sorból származó hivatalnokhoz.” A rendszerváltozást követően idegen, felkavaró tapasztalatként éltem meg, ahogy szembesülök a szocializáció határhelyzeteivel. Ahogy a szocializmus évtizedei a nyelvhasználatban letarolták a társadalmi szokásokat, tagozódásokat, különbségeket – ami felszabadító is lehetett volna, ha nem hazug –, hátrahagyva egy sivár mezőt, kétségessé vált, kifosztott jelentésű fogalmakkal. Ezért is ütött meg ennyire az „alacsonyabb sorból származó hivatalnok” megjelenése. Lehet persze, hogy nagyon naiv vagyok a magam érzelmi zárványaival, és mindig is jelen volt az életünkben a különbség, a másik valamilyen polcra helyezése (ami számomra Kosztolányi Édes Annájában őrzi leglényegét a cselédek osztályozása kapcsán: „Hát bizony ezek ilyenek.”). A vers-én mintha reflektálna erre a „zavarra”: „Elvörösödtem. Többet / segített úgy is, mint amennyit fizetni tudtam volna. / Őt nem lehet megalázni, nyugtatott meg.” Zsuzsa hogyan élte meg/át az „osztálykülönbségek” hierarchiájának felbomlását, újraépülését? Ha félrevisz, értelmetlen a kérdésem, nyugodtan passzoljon.

– Most, hogy újraolvastam a verset, rájöttem, hogy dőlt betűvel kellett volna jeleznem, hogy nála alacsonyabb sorból származó hivatalnok, hiszen nem az én megfogalmazásom. Gyerekkoromtól borzadtam a származás szerinti különbségtételtől, ahogyan maga is. Rosszul érintett, hogy a nagymamám helyett nagymamám így fogalmaz, de változtatni ezen aligha tudtam volna. Szerencsére én a szakmájától megfosztott jogász apámmal, aki ötünket tartott el, a szegényebb gyerekek közé tartoztam. Volt viszont egy osztálytársam, Tisza Denise, Tisza István dédunokája, aki összehasonlíthatatlanul nehezebb helyzetben volt, mint mi, akit családostul kitelepítettek a Hortobágyra, és aki éppúgy skarlátos lett, mint én is, de míg én kórházba kerültem, őt mezőgazdasági munkára hajtották. Lázasan, beteg, talán marokszedés közben halt meg tizenkét-tizenhárom éves korában. Ezt a történetet égbekiáltó igazságtalanságként éltem meg.⁶ Ha nagyobb vagyok már, a fordulat éve előtti rövid időt – ahogyan Bibó István vagy apám is – a feudális világ eltűnésében reménykedve töltöm.

– *Térjünk vissza ahhoz a megrázó évhez.*

– '73, illetve a '73 és '80 közötti időszak tehát számomra az összeomlás, másrészt a saját lábra állás ideje volt. Először nyaraltunk (volna) együtt Balatonszéplakon az újságíró-üdülőben, amikor kiderült, hogy

⁵ In: *Tiltott nyelv*, Magvető, 2013.

⁶ Az esetet később versben is megírta: Skarlát betű, in: *Tiltott nyelv*, Magvető, 2013.

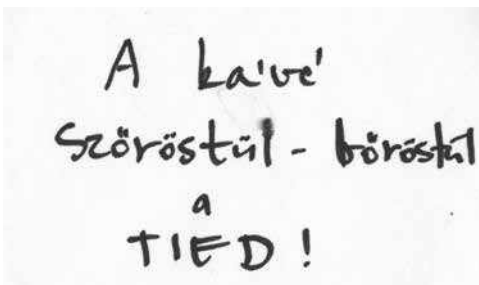
Péter már nem jön haza velünk. Gyerekeink, a négyéves Anna és a kétéves Zsuzsa nem értették a helyzetet, Zsuzsikám rengeteget sírt, csaknem kitiltottak minket a közös étteremből. '80-ban tudtam meg, hogy még öröklakásunkban sem vagyok tulajdonostárs, s a kocsi, amit az én fizetésemből vettünk, Péter nevén áll. Teljes összeomlás egyrészt, másrészt a szolidaritás megtapasztalása. A családom csodálatosan viselkedett. Anyám vette fel a telefont, amikor Széplakról hazatelefonáltam és elmondtam, mi történt. *De hát ez miért olyan baj?* – kérdezte. Meglepett a válasza, de furcsa módon erőre kaptam tőle. Az öcsém utánunk jött, és minden este elvitt táncolni valahova, rám költötte a teljes nyári keresetét. A családi krónikából és személyes tapasztalatból tudom, hogy anyám (és hajdani két nagymamám) erős volt és bátran viselkedett a legnagyobb bajokban, volt tehát követendő példakép előttem. Ami az addigi gyakorlat megváltozását illeti, nem bántam, hogy nem szerkesztő-férjem adja át azontúl egy-egy kéziratomat, hanem magam viszem a szerkesztőségekbe a verseimet, vagy én postázom. Volt is az addigi gyakorlatban valami visszás, hiszen nem lehettem biztos benne, hogy nem az ő kedvéért közölnek-e, írnak-e rólam. Azelőtt – egyetlen kivételtől eltekintve – nem mentem el az írótalálkozókra. Az egyetlen kivételes alkalom még a gyerekek megszületése előtt játszódott le. *Neked nem a biennálén kellene lenned?* – kérdezte apám egy este, amikor épp náluk voltam. *Péter ott van úgyis*, válaszoltam. Erre a szüleim egyik vendége felajánlotta, hogy vegyem fel frissen vásárolt új, zöld bársonyruháját; elküldtek a kozmetikushoz; taxit hívtam és megjelentem a New York Kávéházban, mint valami estélyi ruhába öltözött Hamupipőke. A rendezvénynek éppen vége lett. Megálltam a lépcsősor tetején, körém sereglett mindenki. Végül emelkedett hangulatban Péterrel, André Frenaud-val⁷ és Kormos Istvánnal sétáltunk végig a boldog, késő esti Lenin (ma Teréz) körüton.

– Emlékszik, miről beszélgettek?

– Igen. Frenaud megkérdezte Kormost, hogy jó költő vagyok-e. Tudtam, hogy Kormos annak tart, így hát persze zavartan és elégedetlen hallgattam a választ.

– A '76-os kötet első ciklusa (amely az előző kötet, a Némajáték utolsó ciklusa, onnan emelte át Zsuzsa), az újszülött és a szülő nézőpontjából is magával rántja az olvasót a „síró falak”, a „Kínok Alagútja” és a lepedőn kettéhasadva heverő végtelen terébe. Egyszerre ismerős ez a „szerelmes” táj, a gyöngédség országa, és fenyegető, ami számomra a veszteség felé is nyitja az értelmezést. Ezek szerint megéreztem valamit abból, ami a Lengyel Pétertől való elváláshoz kapcsolódik a versnyelven. Innen nézve még hangsúlyosabb a különböző jelentéssíkok egymásra játszása, s így magának a létezésnek az értelmére kérdez rá a nyelv a terhesség, világra jövetel kegyelmi állapotában, szinte a keresztre feszítés liturgiáját megidézőve: „Kilökött, kiűzött, akárki megtalál. Mit vétettem? Mért tetted? / Anyám.” Vissza tud emlékezni Zsuzsa, hogyan olvasta akkor ezeket a verseket, mikor írt? Hogy fogadták, várták a kiadónál, mikor lesz kész az új kötete?

– Úgy éreztem, és azt hiszem ma is, hogy ebben a kötetben találtam rá a saját hangomra. Hogy ez az én világom, valamiféle bátorságpróba. Örömmel vették a kéziratot, talán várták is, nem tudom. A '70-es Némajátékba belekerültek gyerekkori emlékeim, de nem beszéltem az újszülött arckifejezéséről, a szinte felnőtt pillantásról, melyet a világra vet,

Egy máig megőrzött cetli, amit az öccse írt
Takács Zsuzsának, biztatásul

⁷ André Frenaud (1907–1993) francia szürrealista költő.

amelynek tanúja lehettem. A hetvenes évek elején még nem voltak apás szülések, egyedül én voltam érintett tanúja gyerekeim végtelen komolyságának, a bensőséges pillanatoknak, mellyel felmérték és birtokukba vették a világot és engem.

– *Válaszra nem váró közbevetés: vajon képesek vagyunk-e nem Pilinszky keresztiül „olvasni” a csecsemő pillantását? Egyébként első fiam, Matyi 1989-ben született, még akkor sem volt szó apás szüleiről.*

– A kiszolgáltatottság páros jelenete játszódik le így *A búcsúzás részletei* kötet Július című ciklusában: az anya magánya a szülőágyon és az újszülötté, aki akarja vagy nem akarja, megszületik. Igyekeztem ellensúlyozni a versben az elszakadás-trauma brutalitását. A ciklus *Jászol melletti éjjelek* című alciklusának verseiben viszont helyére került a születés-szülés sokkja, és átadta helyét a mindent felülíró örömnak és bizalomnak. De az életrajzomat, akkori helyzetemet tekintve, kettős játékot játszottam. Nem tudtam testem (és lelkem) kiszolgáltatottságát nem *szóvá tenni*, azaz felpanaszolni, Pilinszky szavát kölcsönözve. A hetvenes-nyolcvanas évek magyar irodalmi recepciótörténetéhez tartozik Sylvia Plath amerikai költő és Ted Hughes angol író nagyság katartikus költészete és házasságuk tragikus története; Plath költészete, brutális öngyilkossága, ami – hála a Tandori-féle fordításoknak⁸ – generációm számára is megrázó, saját történetévé vált. A magyar irodalom saját öngyilkosság-élményévé, mondhatnám. Nem tudtam (én sem) kivonni magamat Plath hatása alól, már ami a bátor szembenézést illeti. De másodsorú hivatkozom *A Vak Remény* című életmű-válogatásból kihagyott *Innen és túl* című versre – melyet az öcsém emlékére nemhogy betettem, hanem éppen kihagytam az életmű-kötetből. Ez tükrözte leginkább Plath hatását, a családom számára nyilván ez volt a legijesztőbb. „A tűző napban tudtam, nincs tovább, / a síneken ezért keresztbe feküdtem, / de fékezett a vonat és megállt.” Így hangzott volna eredetileg a vers, de már a második változatban felülírtam a magamra utaló megfogalmazást, többes szám harmadik személybe tettem az igét („A tűző napban tudták, nincs tovább, / a síneken ezért hanyatt feküdtek, / de fékezett a vonat, és megállt.”⁹). Azaz kétszeresen is eltüntettem a magam számára az öngyilkosság, a legfőbb halálos bűn elkövetésének lehetőségét. Játszani azonban – bár veszélyes játék, játszottam a gondolattal. Egyetlenegyszer vált élessé ez a „játék”, amikor a gyerekeim már nagyobbak voltak, és az első alkalommal aludtak Péter lakásán egy hétvégén. Életemben először voltam egyedül éjszaka. Emlékszem, hogy mindenütt meggyújtottam a villanyt, hogy meg se forduljon a fejemben, hogy végezzek magammal.

– *Azt mondja, az öngyilkosság halálos bűn lett volna. Ennyire erős az erkölcsi parancs? Mint-ha a versei ezt az átléphetetlent kísérténe; a nyelv mégiscsak kitapogatja, ami azon túl lenne. Zsuzsa beszélt már a hitéről. Számomra elválaszthatatlan a világában a vágy és a szomorúság. Miért érzi úgy, hogy ez már szinte elviselhetetlen az olvasóinak? Utalok itt az említett versre, vagy az elhalasztott gyűjteményes kötetre, amely 2013-ban jelent volna meg.*

– A bűnt nem az erkölcs, hanem a hit ellen követi el az ember, valami ilyesmit mond Kierkegaard. Mélységesen igaznak érzem-éreztem megfogalmazását. Istenhitem megerősödött ezekben az években. Némi szójátékkal: ez tartotta bennem a lelket.

– *Térjünk vissza a '76-os kötethez.*

– Találtam benne egy verset, a *Fejem öledbe hajtva* címűt, amely egyértelműen rólam beszél, a magzati létbe való visszavágyódásomról. „Harmincéves csecsemődet öleld ma-

⁸ Sylvia Plath: *Zúzódás*. Válogatott versek. Tandori Dezső fordításai, Európa, 1978.

⁹ *Innen és túl*, in: *Némajáték*, Szépirodalmi, 1970. A vers végül így jelent meg: „Egyetlen hajszál választ el, a másik / parton kaszáló mozdulataik, / a láb, a kéz mint vasból szabadulva / táncol, s a fej a hón alá bukik, // és megmerednek s vinnyogásuk elfúl: / kisüt egy név, nevük volt valaha; / de már redőtlen, homlokukra írva / egy más esztendő éve-nappala. // Mi eljött. Még ütött egyet az óra. / A nyúlós napban tudták: nincs tovább. / A síneken ezért hanyatt feküdtek, / de fékezett a vonat és megállt.”

gadhoz, / ne nyúljon mosolygó kés után, / fejtsd le arcát a széttört ablaküvegről, / a pusztulásból, ami körülötte / szivárványos labdáit dobálja, / vedd föl! Mert bekúszik a fény / a szétdobált altatók között, és / sötétség veri a szív piros zománcát, / és piszkos víz forog az álmok mélyén, / s ő tudja, mit jelent. // A teknőben, a kádban mosakodik némán. / Hajó úszik el, billenő kacska / a bizonytalan, szemrésnyi láthatáron? / Üti a tengert, üti a vizet. / Fényes gombok, fém-tőgyek merednek, / vékony víz itaítja szelíden. / A langyos ölelésből kibomlik, / és megtörülközik engedelmesen. / Végigvonja unt testén a lepedőt, / didergő inget magára ad, / fejét a párna vállgödrébe hajtja. // Mondd meg, mit tegyen?"

– Kés, sötétség, üti, fém-tőgyek, didergő. Ellenpontjai: mosolygó, szivárványos, fényes, szelíden... Lebegés a bizonytalan láthatáron. A sorsdöntő kérdés a versben megnevezhetetlen: lehet önmegszólító, transzcendens, anyaöl. Óvatos puhatolózásom: milyen napi létezés rejtőzik e jelentésrétegek mögött?

– Tanári foglalkozás, anyai gondok, nagy, csaknem baráti társaság a Közgáz akkor még Nyelvi Intézetnek nevezett szervezeti egységében. Képtelen feladatok elvégzése, a nem is általam oktatott létező szocialista közgazdaságtan szakszókincsének összeállítás. Rengeteg szeretet, kínálókozó szerelem, rokonszenv ébresztette vigasz. Nemes Nagy Ág-nestől, az Újhold körétől, Juhász Ferencről, Latortól, Réz Páltól, Rábától, Mándyától, Deák Lászlótól, hogy találmokra csak néhány ismert nevet említek. Két barátnőmtől: Beney Zsuzsától és Székely Magdától, a lengyel műfordító Gimes Románától. A saját családomon túl: az anyósomtól, valamint Péter unokatestvérével, Ágitól, aki felajánlotta neki a szobáját, hogy legyen hol dolgoznia, s aki hatalmas adag lekváros buktával jelent meg nálunk, hátha édességre nem jut pénzem. A sor végtelenül hosszú. Sokat írtam. Sokszor voltam szerelmes. *Önhitt szívem csak vert tovább.*

– *Mintha erre rímelné egy későbbi verse: „ez volt hát titkod, jól sejtette / önhitt, vakmerő szívem: / nem élhetsz szerelmem nélkül!”¹⁰*

– Ezt a megfogalmazást valamivel későbbi kötetemből loptam valóban. Egyelőre boldogan készítettem Szabó István felkérésére a *Tűzoltó utca 25.* című film dialógusait.¹¹ Esténként feljártunk *IF 44-60-as* rendszámú Volkswagenjével a Normafához, s a szálloda teraszán néztük át az aznap írott dialógusokat. Egyszóval elképzeléseimnek megfelelően „nagystílú” életet éltem.

– *Emlékszik a rendszámra? Bár tudom, egy Volkswagen félelmetesen kilógott a Trabant-korszakból.*

– Furcsa dolgokra emlékszem. Nevekre, rendszámokra például. De bizonyos, érthető módon soha nem folytatódó találkozásokra is. Volt egy háborzongató kalandom is. Később meg is írtam egy prózaversben.¹² Most elkalandozom kicsit, de talán oldom is vele a feszültséget (feszültségemet).

Egy pécsi szakszervezeti üdülésen, '64-ben megismert idegenvezetőnk sok évvel később Pestre költözött, zsokének állt. Egy szép májusi délelőttön épp a Mártírok útján (a mostani Margit körüton) jártam, s amikor meglátott, barátián meglengette a karját, majd elvágatott a többi lovassal együtt. Előkereshette a címetem valahonnan, és – mint kiderült – életem nyomába szegődött. Felvételeket készített, ahogy a kislányokkal a Branyiszko úton sétálunk a Fenyves utcai játszótér felé, ahogy a Pasaréti úton az egyetemre menet az ötös buszra várok a megállóban, ahogyan vásárolok a sarki Közértben. Életem fotókból összeállítható rutinját dokumentálta anélkül, hogy erről sejtelmem lett volna. Ráadásul titkos költő is volt, hívjuk az eredeti nevéhez hasonló, de általam adományozott ironikus néven Tag Lajosnak!

¹⁰ Az éjszakai hívás, in: *Sötét és fény kora*, Magvető, 1989

¹¹ Színes, 98 perces, 1972–1973-ban készült magyar játékfilm. Alcíme: *Álmok a házból.*

¹² Kételyek, in: *A bűnök számbavétele*, Jelenkor, 1998.

Egy szép napon a postaládámban találtam egy írásos üzenetet tőle, hogy szeretne találkozni velem egy este a játszótéren, és személyesen átadná néhány versét és néhány fotót. Fogalmam sincs róla, miért egyeztem bele. Talán azért, mert kíváncsi voltam, nem volt bennem félelem, vagy mert minden szeretet, siker ellenére árvának és kivertnek éreztem magamat. Vártam a játszótéren. Sötétedett, hirtelen előlépett egy fa mögül az apró és törekeny Tag Lajos. Sétáljunk egyet a Normafánál, javasolta.

Lassan egy novellát találok ki magának! Abba is hagyom.

– *Nehogy most hagyja abba!*

– Csak egyetlen mondatot még. Akkoriban játszották a mozik a *Jó estét nyár, jó estét szerelem* című, Fejes Endre kisregényéből készült, a Normafánál megesett gyilkossági történetből készült filmet. Hasonló történet játszódott le bennem gondolatban, csak hogy én eleve nemet mondtam a sétára. Később érkezett egy levél Svédországból, T. Lajos ott telepedett le.

Kezdetől vonzott viszont életem színpad- vagy filmszerű ábrázolásának lehetősége, komédiába illő fordulatainak ironikus, önironikus és groteszk ábrázolása. Kálnoky László nagymestere volt ennek a hangnak, talán tőle tanultam meg, hogyan lépjek túl, akár egy rövid időre, saját árnyékomon, hogyan tekintsem múltó jelenségnek/jelentéktelenségnek az életemet.

– *Ez végtelenül pontos – ha valaki képes erre. Hadd térjek oda vissza, hogy milyen visszajelzések érkeztek a második kötetre.*

– Jó szakmai visszhangja volt mindkét kötetnek, érzékeny, értő olvasói reakciókat kaptam. Egy alkalommal az öcsémmel együtt meglátogattuk a szüleinket a mátraházi MTA-üdülőben. Séta közben összefutottunk Bata Imrével.¹³ Bata nem szűnő lelkesedéssel dicsérte a verseimet, emlékszem, mennyire jólesett, hogy Jóska, az öcsém is fültanúja beszélgetésünknek. '77-ben meghívtak Belgiumba, Knokke le Zoute-ba, egyhetes felolvasó-körútra; megpályáztam és elnyertem egy negyedéves ösztöndíjas utat Rómába, és összeállítottam egy épp aktuális költészeti antológiát, közben beleszerettem az egyik előző beszélgetésben említett T. A.-ba, de két hónap múlva már hazajöttem Rómából, mert elviselhetetlenül hiányoztak a gyerekek. Dedinszky Erika¹⁴ fordításában sok versem látott napvilágot hollandul; Oravecz Imrével, Orbán Ottóval és két irodalmi szerkesztővel-szerzővel meghívtak minket Amszterdamba és Bruggéba. 1984-ben jártam Nyugat-Berlinben, a Magyar Héten Jan Maria Zips szervező meghívására, aki a *New Hungarian Quarterly*-ben angolul megjelent verseim német fordításaival tapétázta ki az előadóterem falait. Sikeresnek mondhattam volna magamat, de az a hazai recepcióból nem derült ki, hogy a kötet új hangot üt meg az addigi, e témakörben írott művekhez képest. Főleg az úgynevezett női költészetben.

– *Talán nem is volt még olyan módon tematizálva, mint ma, a női költészet. Zsuzsa tudta akkor, törekedett rá, hogy ennek az erős női hangnak az újdonsága teret nyerjen?*

– Nem, eszembe se jutott, hogy különbséget tegyek női és férfi költészet között. Nem tartom magamat költőnőnek.

– *Valahol olvastam, hogy mindeközben kegyetlenül önreflexióként jellemezték a líráját. Azt mondta korábban, hogy ez a kötet elszánt vállalkozás volt. Mít értett ezen?*

– Vallomásos kötetet írtam. Nem akartam titkolni az olvasó előtt, hogy mennyire sérülékeny vagyok.

– *A kritikai reakciók alapján volt-e bármi olyan készletese, hogy változtatnia kell? Vagy ezzel a dologgal nem foglalkozott?*

– Talán törekednem kellett volna arra, hogy személyesebb legyen a verseim háttere, több betekintést nyújtsonak életembe, (Szalagyi Csilla találó elnevezésével szólva) a *vers-*

¹³ Bata Imre (1930–2000) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő.

¹⁴ Dedinszky Erika (1942–2022) költő, műfordító, egyetemi tanár, 1956-tól Hollandiában élt.

történetekbe. Másrészt szemérmes vagyok, nem szerettem, mit szerettem, nehezen viseltem volna, ha diákjaim, közömbös ismerőseim ismerik életrajzom részleteit. Hallgatóim azt sem tudták, hogy költő vagyok, és ez nekem tökéletesen megfelelt. Váltogattam a maszkokat és jelmezeket. Ismert színpadi hősök életét éltem és monológjait írtam. Nappal egyetemi oktató voltam, banktisztviselő, mint Eliot vagy Kafka, éjjel viszont „lelkem színpadára” léptem. Egy alkalommal valaki azt a megjegyzést tette a verseimre, hogy valóban nagyon szépek, de a kutya sem érti, hogy miről szólnak. A megjegyzés távolról sem volt

Lengyel Anna

Lengyel Zsuzsa

jóindulatú, de volt benne igazság. Szerettem volna feloldódást, elfogadható választ találni/adni kétségbeeséseimre, anélkül, hogy didaktikus lennék. Arra törekedtem, hogy az, aki olvas, maga is szembesüljön a katarzissal. Szerettem volna, ha egy-egy versen, de legalábbis egy cikluson belül elhangzik valami elfogadható, megerősítő válasz. *A búcsúzás részletei* egyik záróverse¹⁵ egy színházi öltözőben zajlik. A színész nő épp lemossa az arcát. „Majd visszatérek pompás öltözőmbe, / ha vége a darabnak, megmosakszom, / tavaszi köpenyt vállamra terítek, / és óraütésre hazaérkezem. / Mert lakásom van Budán, és kicsi / gyerekek, és nem alszik el, / ha én nem altatom, s kettőnket lát, / ki ágyához odalép. A hintőpor illatú / szobában kezdettől mi vagyunk.”

Ez volt az igazság baráti arca, a másik, a baljós, ilyenkor szégyenében szertefoszlott.

¹⁵ A kötetek-versek egymásba fonódásának pillanata az emlékezetben. A *Félre* című vers valójában a következő kötetben jelent meg: *Tükörfolyosó*, Szépirodalmi, 1983.

Januári reggel

*Életemben keresve sem találhatok
kifogást. Mondjuk rajta fogást is alig.
Cikk-cakokban cselez.
Ma reggel ébredés előtt
tekintetet váltottam egy macskakölyökkel,
gyanútlan volt és fürkészt,
kézben vitte egy tagbaszakadt,
lompos asszony. A következő
pillanatban már lesújtott.
Gyakorlott mozdulat volt a favágóbakon,
a véres szekercét félrelökte,
a fejet a testbe beletömte,
a dekapitált korpust a szemétdombra hajította,
át a kapirgáló baromfik fölött.
A jelenetet egy szemhéj választotta el a szobámtól,
egészen pontosan az én szemhéjam.
Mi dolgom volt nekem a sárdagonyás,
ganélével csörgedező udvarban, ahol életemben
sosem jártam? Mintha magyarázatot keresnék
ott is, de sehol senki, a pajta sötétjében
riadt disznók horkantak,
az ajtóként felszegelt lópokrócok
nehéz szaga végighorzsolt,
ahogy kiutat kerestem.
Biztosan volt már macska a háznál.
Nem volt hely még egy éhes szájnak.
A szükség nem hagy ellágyulásra időt.
Röviden: fölösleges volt megszületnie.
Visszatérnem a kényelembe korántsem egyszerű.
Legalább nem szenvedett – gondolom.
Homlokomat a hideg üvegnek nyomom,
és nézem, hogyan erőlködik – hiába – a tél.*

Melankólia

Honnan érkezett a sötét golyó,
hogy egyszerre csak begurult
a folytatásnak hitt irányból?
Gurult, és lapult alatta minden,
ami törekenyen építkezett addig,
lassan téve egymás után felületének pontjait,
felületének pontjaival pontonként
nyomta el az érintetlen réteget,
hol béke volt pont és pont között.
Fekete lyukként tűnt fel, kivált
a távol síkjából, nőni kezdett,
felületének pontjait
egymás után lerakva egyenes
vonalban, egyenletesen hasítottá
a nyugalom epidermiszét,
gömbforma sötét volt, gördülékeny,
mintha jóra törne, mintha valaki
várná, hinne benne,
úgy jött, mintha hívnák,
feltartóztathatatlanul
nyomult előre, és nyomot hagyott
a háborítatlanságukban ellazult,
egymásba kapaszkodó részecskék között,
mintha „rendet vágna” – ellenkezőleg:
káoszt nyírt az önfenntartó rendben.
Nem tett mást: egy vékony sávot hagyott,
egy emléket, a megfélemlítését, hogy
ilyesmi egyáltalán megtörténhetett.
Hogy ahol a végtelenség volt sejthető,
a láthatáron, egyszerre csak feltűnt,
és pontról pontra téve magát egyre
jelenvalóbbá,
végtelenségünkről biztosított.

Mintha hályog

*Amikor úgy van, akkor ő is látja, hogy vannak
jobb és fontosabb dolgok, van értelem és tartalom,
de ma még két fekete között is csak a különbséget.*

Soha vagy mindig, minden vagy semmi –
ennyi a négy fal, ameddig elmehet.
Hiába ül vele szemközt, nem látja őt sem.
Nem mer ránézni, de érzi, átdereng halántékán,
mint egy obszidián, konkrétan és mélyen.
Restelli látványként magát, teherként ettől
csak súlyosbodik, elneheziül
a közzeggel folytatott mérkőzésben, süllyed.
Körülötte légiüres térről folyik a szó,
halkan, fojtott hangon, „szólj hozzá”, biztatják,
miközben olyan témák váltakoznak, amelyek
az ő életében nem tényezők, és olyan tényezőkről
beszélnek, amelyek az ő életére is bénítólag hatnak.
Nem tudja, mennyi van még hátra,
mennyi van még hátra a háborúból,
a békéből, a jólétből, a válságból, a türelemből,
a bizonytalanságból, a tartalékokból, a készletekből,
hogyan mit kellene tenni, egyáltalán hogyan lehetne,
érte és ellene, rengeteget és semmit.
A megosztás kevés ahhoz, hogy közösséget teremtsen.
Most mindennél jobban kívánja, hogy mellette
legyen, testével és életével is, vagy inkább benne,
a hideg felhő helyett bélelné ki őt.
Arra összpontosít, hogy a köd ne csapolódjon
le belőle a csatornáin át, visszatartja
a bele ereszkedett homályt.
Átveszi, elfogyasztja a feléje nyújtott mandarint,
nyeli az áhított gondoskodást. Kifejezéstelen,
mert a belső változó nem lekövethető.
Hogyan érezheti életmentőnek azt, aminek
a hiányában nem halt volna meg? Honnan
a megélésnek ez a pátosza, átható intenzitása,
amely formátlaná teszi őt a rendezett élek tükrében?
Kijáratot keres, a lehetetlentől alig bír felállni.
Attól fél, hogy a másik nem emlékszik már rá
forró láva korából, de abban bízik, hogy ily módon
hideg keménységét is könnyen elfelejtí majd.
Egy félhomályos sarokban állatokra bukkan,
az egyiknek mintha hálójog lenne a szemén,
talán emiatt nem menekül az odújába,
amikor kezét a rácshoz közelíti, és
megérinti vele a meleg, puha homlokot.

Közúti baleset

A városból kivezető főút mellett futó szervizúton haladtunk.
 Nagy volt a forgalom, hétvégén sokan mentek a Dunakanyar felé.
 A városban voltunk vásárolni, a Westend bódéiban
 pulcsit, kabátot vettünk, elégedett voltam. Aztán a fékezés,
 az ütközés előtti lassuló világ.
 Hang nincs, csak a látvány, a darabokra robbanó szélvédő csigalassú betörése,
 majd rándulás, erős. Egy hétig fájni fog.
 Légzsák nincs, ez szocializmus, Lada,
 valós idő, valós sebesség ismét: állunk, siket csend lett,
 aztán talán az apám hangja, hogy jól vagyok-e. Jól. Az ajtó kattánása,
 kiszállás, lézengés, azt mondta, maradjak a kocsinál.
 A másik autó jobbról jött. Megállt, lemondva elsőbbségi jogáról,
 mondta utóbb apám. Senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig.
 HÉV-vel mentem haza az új pulcsiban, kabátban,
 anyám már tudta, telefonfülkéből hívta apám. Pár hétre rá
 jogász nagybátyám járt nálunk, a konyhában beszéltek gondterhelten.
 A bűnösség bizonyítása a büntetőügyekben eljáró hatóságokat terheli.
 Merthogy az az ember meghalt. Aki a másik kocsiban ült. Talán fehér volt az a kocsi.
 Megállt, lemondva elsőbbségi jogáról, mondta apám,
 és hogy ahogy kigördült elénk, váratlanul,
 nem is látszott a pasas, lehet, hogy lehajolt és lecsúszott a lába a kuplungról vagy a fékről,
 de hát a hatóságok feladata, hogy a tényállást
 alaposan és hiánytalanul tisztázzák.
 Én nem lettem tanú, kimaradtam.
 Előbb a kocsinál lézengtem, aztán meg hazamentem HÉV-vel,
 anyám már várt, mert apám telefonált, hogy hazaküldött.

Húsz évvel később eszembe jutott, van-e nyoma.
 A haverom mutatta, látod, az ügyszám, a vádlott neve, itt apámé következett,
 születési éve, anyja neve stimmelt,
 ügytárgy: közúti baleset gondatlan okozása, ez az,
 büntetési eljárás, az ügyész részt vesz-e, igen,
 és az eljárás befejezése, dátum, felmentés.
 Apám nevével nem jelent meg több ügy. Ennél többet nem tudott mondani.
 Én is csak ennyit, hogy meghalt a pasas, aki a fehér kocsiban ült.
 Meghalt egy ember, és mi tovább éltünk,
 nem kaptunk büntetést, mert nem voltunk hibásak,
 csak vásárolni voltunk a Ladával.

*Az ügyiratot időközben selejtezték,
ennyi tudható kétséget kizáró bizonyossággal,
minden más feltételezés.*

Törlés

*Apám, a régimódi úriember,
nem takarékoságból, hanem megszokásból
vett extrák nélküli Toyota Corollát,
nem kellett neki tolatóradar, ködlámpa, kamera.
Jó az apám kocsiját vezetni,
hamar megszokom a jobbkormányost,
ezzel megyek közjegyzőhöz, rendőrségre.
Ezzel a kocsival vette fel a stoppost
két évvel ezelőtt, az intézetis fiút, aki éppen betöltötte
tizennyolcadik évét, kitették a szűrét
az állami gondozásból, de meg is lopták, ezért pénzt kért
kajára, hazaiútra. Telefonszámot cseréltek.
Párszor jelentkezett a srác, és találkoztak.
Apám feljegyzett minden bevételt-kiadást, így
napra pontosan dokumentálta, mikor adott neki
pár ezrest, tízezrest, mire hivatkozással,
hogy megszorult (jó párszor megszorult, albérletét sem
tudta fizetni, éhezett), hogy nem adják ki az örökségét,
hogy az intézet ellen ügyvédet fogad, satöbbi.
Telefonjában az sms-ek, amiket vele váltott.
Pénzt kért a srác, és egyre többet,
apám fizessen, hogyha vissza akarja kapni,
amit eddig kifizetett. Apám megírta, nincs több,
most már ő éhezik, tizennyolcmillió forint
nem volt elég? A felszólító levelekre,
amiket ajánlottan küldött a megadott címre, válasz persze nem jött.
A rendőr rám néz, még jó, hogy kocsí, lakás megmaradt,
de neki nem áll össze, miért, hogyan, ennyit?
Apám mérnök volt, tanult és intelligens, belátási
képessége birtokában, amit a hagyatéki papírok igazolnak,
szóval hogyan? Pakolok inkább. Holnap megy a gépem.
Apám a fényképen, a Toyota Corolla mellett, egy úriember.
Mindent megtett, hogy elrejtse, maga elöl is, ezért volt magányos,
elég magányos ahhoz, hogy az intézetis fiú kihasználja,
elég hallgatag, hogy a rendőr meg ne értse,
hogy a nyomozást azonnal megszüntessék.*

*Az intézetis fiú képe az internetről.
A törlés gombot nyomom, papírokat dobok ki
megsemmisítve minden utalást.
Jó volt vezetni apám kocsiját. Hová tegyem?
Az indulás előtti napon áron alul eladom,
a lakásra egy ügynök keres majd vevőt.*

Gondoskodás

*Apánk sokáig, szépen gondozta anyánkat.
A kék foltokra mindig volt magyarázat.
Anyánk önmaga roncsa, tántorgó kísértet,
riaadt madár, de nem mondtam öcsémnek.
Nem verte őt apánk, csak rángatta, lökdöste,
jó okkal-céllal persze, szedje magát össze,
kelni, feküdni, öltözni, enni, inni, állni, ülni kell.
Nem verte – legyezte vad ígéivel
éveken át. Nem láttunk belőle mást,
csak foltokat, szemekben rianást
a rémület jegén, mikor anyánk kijött,
fiam, fiam, szólt s szava félbetört.
De tudtuk, jó ez, jobb, mint amikor
idegen helyre zárják a véneket valahol.
Apánk sokáig, szépen gondozta őt.
Hálás volt tehát. Ha néha felnyögött,
apánk leszólta, letolta, mi, két gyerek,
a testvérem meg én, mi elfogadtuk ezt.
Nem tudom, mért beszélek múlt időben.
Minek a rímek. Lehet, hogy így könnyebb.
Ennél többet mi úgysem érthetünk.
A semmiről beszélünk, ha említjük őket.
A gyerekeik vagyunk, bennünk ér véget,
hallgatásunkban az ő történetük.*

Kocsonyásan félő kisgyerek

*A szünetben pisilni megy az elefánt,
vízért matat a tűznyelő,
te meg, pólód alá bújva,
a percedet rágcsálod.*

*Robi barátodnak kifolyik a száján a nevetés,
nem érted, miért, hisz látod, tisztán látod,
hogy nem lufikat, embereket hajtogatnak ott lent.*

*Hogy az artista,
a porondmester és a bohóc
a lelkiünket akarja.*

*

*Erősen fogod apukád kezét,
kitántorogsz.*

*Nézed a játszadózó,
ki-tudja-meddig-vidám gyerekeket,
a tömeget, a villamost, a villogó plakátokat.*

*Nem jól van így,
szólni kéne,*

*de otthon gőzölög már a kakaó,
ficereg a játékautó,
és palacsinta is lesz.*

Megérné húhózní?

Elmennék hozzád, mint Kisfaludy Sándor

*Rózájához Gógánfára,
s bár évek óta nem láttuk egymást,
esküszöm, megkérném a kezedet.*

*Még ha a Szegek vidékén laknál is,
mindentől távol, a Barlahidai-tó közelében,
hová szűrős fenyők között vezet az út.*

*Ahogy ezt kell, ahogy ezen a vidéken szokás,
kesergősen regélném el szerelmemet,
hisz imádjátok Kisfaludy Sándort.*

*Nyakamba kapnálak, és meg sem állnánk,
míg nem láttuk mind a karácsonyi
fenyődömpingből élő falvakat,
amilyen a tiéd is,
meg a borostyánutat, a TV-tornyot
és a Kis-Balaton nádasában megbújó vidrát.*

*Szép lenne, milyen kár,
hogy mint Gógánfán Róza,
te is nemet mondanál nekem.*

*Szabadkoznál, hogy kedves srácnak tartasz,
de alig ismerjük egymást,
és ez így nagyon hirtelen.*

*A kosár után ugyanolyan szomorú lennék, mint Kisfaludy,
ha nem szomorúbb, de milánói várvéde és raboskodás helyett
legfeljebb szétrúgnék egy villanyoszlopot.*

*Hátha megsajnálsz, ha eltörik a lábam,
és belátod, mielőtt megárvulsz, mint Róza,
hogy mégis én, csakis én kellek neked.*

Rézkapu, földút, avar

*Rézkapu, földút és avar.
Sebzett fák, törzsükön a var:
 feketehangya-szilvaíz.
A borostyánfutotta szobrok
árnyékba szövik át a bokrot,
egy pad, utána part, tó,
repedt szenteltvíztartó,
 az alján rozsdá, víz.*

*A lépcső omlatag.
A ház: nyerstéglaoldalak.
Egy száraz villám, levegőül
 örvényt kiált a szajkó,
fény remeg távoli tanyán.
 Üvegezett vasajtó.
Mögötte nő ül,
lehetne az anyám.*

Három szín

*Egy elhagyott gyár
portása. Meddőhányók.
Vörös salak.*

*Aztán tisztás,
eső után.
Ismerem, de honnan?*

*Citromfák és mézskő.
Felhők, folyó.
A polgárháború előérzete.*

Apák földje

Sín, töltés, vaskazán,
az émelyítő pusztulás
vörösbarna rákja.

A rozsdáövezet
szecessziója,
amint utolsó szavait
suttogja.

Őt viszont
a változás vadállatai
szoptatták
lecsüngve: karmos tigrisek
és téglaszürke ordasok.
Amin átlép,
átkozott lesz.
Nem vastraverzet
jött kihajtogatni –
a meddőhányó
egy tartály mélyén hever.
Fémdoboz a gaz közt,
elhajítva.

„HOGY VAGY, OLJA?”

Orosz költők a háborúról

Az ukrajnai háború egyik furcsa – meglepő – következménye, hogy a korábban szinte már halottnak tetsző műnem, a költészet mintha új életre kelt volna Oroszországban. Na jó, óvatosabban fogalmaznék, nem halottnak tetsző, hanem a széles olvasóközönséget nem különösebben érdeklő... Bár ez sem pontos, mert verset, minden tapasztalatom szerint, rendületlenül írtak az oroszok – oroszok százezrei (milliói?) – a háború előtt is, hiszen azon az ő lány, susogó-ropogó, rímekben tobzódó, zokogós-jajgatós ritmusra járó, hanyag és tékozló nyelvükön könnyű verset írni, szinte túlon túl könnyű: magától születik a költemény, csak győzze írni a szerelmes kamasz fiú vagy megcsalt leány, vagy akár az orosz sors átkozott kérdéseinek vívódó ifjú hazafi. De főleg csak maguknak írtak, meg a saját – kicsi? – szubkultúrájuknak. Különben Oroszországban, ebben a fura, posztmodern diktatúrában annyi a szubkultúra, mint égen a csillag: majdhogynem minden fiatal kiválasztja magának a magáét – részben azért, hogy figyelnie se kelljen a mocskos politikára –, és sokáig úgy tűnt, talán először az orosz történelemben, hogy a hatalmat ez csöppet sem izgatja: lehetsz buddhista, kommunista, anarchista, emo, punk, gót, laposföldhívó, rendszerellenes költő, akármilyen, csak a hatalom korrupciós ügyeit ne feszegetsd, és főképp ne azokat a házrobbantásokat 1999-ben, Putyin hatalmának hajnalán.

Egyszer elmentünk a feleségemmel Moszkvában egy kávéházba, az év legjobb versesköteteinek járó díj ünnepélyes átadására. Nem gondoltam volna, hogy ez a szélsőséges kultúrshobnobizmus aktusa lesz (amitől persze mi sosem ódzkodunk): a költőkön kívül – megszámloltam – nyolc néző volt jelen. Most ezt egy pillanatra hasonlítsuk össze, mondjuk, Jevtusenkovék stadionbeli fellépéseivel az 1960-as években! Vagy azzal, hogy Mandelstamék idején a jó és bátor vers még annyira fontos lehetett, hogy a hatalom meg is ölhetette miatta a költőt! A díjazott kötetek mindegyike csupán néhány száz példányban megjelent füzetecske volt – a százötven (vagy már csak száznegyven?) milliós Oroszországban –, nem mintha ez mondana bármit is a versek színvonaláról (vagy mégis?). És, igaz, amennyire tudom, slammersztárok ott is akadtak – a mi Simon Mártonunkhoz mérhetően népszerű Vera Polozkova például, akit próbáltam is olvasgatni, de az ügyes, profi felszín alatt csak sekélyes szentimentalizmust véltem találni – talán mert felszínesen olvastam, vagy előítéletes, már-már ruszofób nyugatiként (vagy magyar hazafiként: mert azért hol van ez a mi költészetünkhöz képest?). Akárhogyan is, szó mi szó, bár félek ezt leírni, mert szinte biztosan tévedek, de akkor is: Mandelstamtól kezdve Brodskijon és Prigovon át Ilja Kormilcevíg és Grigorij Dasevszkijig jó pár zseniális orosz költő buzgó olvasójaként olyan érzésem volt éveken át, hogy Pelevinnek igaza lett: azzal párhuzamosan, ahogy elenyészett a hit az örökkévalóságban (vagy bármiben?), Oroszországban a költészet jóformán egyik napról a másikra szinte megszűnt – vagy fölszívódott, főleg a rockba, a rapbe vagy újabban a meghatározhatatlan műfajú – neokonceptualista? – zenészek szövegeibe: azaz a szó mintha visszaváltozott volna zenévé – hogy megint (mint már jó párszor, amikor erről volt szó) Mandelstam híres versét, a *Silentiumot* idézzem.

Most pedig, amikor szinte elképzelhetetlen, hogy a 2022. február 24-én kezdődött új korról (vagy akár az ahhoz vezető folyamatról) egyhamar érdemi prózai mű szülessen

(húsz év múlva, persze, ha létezőnk még akkor, minden második regény erről fog szólni), a költészet egyszeriben átvette ezt a szerepet: hogy alkosson valami irodalomnak nevezhető – mert anélkül mégiscsak vak bányalovakként keringünk a megkergült, kormos világban – arról, amik most történülnek, s amire természetesen mindannyian nehezen találjuk a szavakat (sérült aggyal: mintha légnymást kaptunk volna).

A költészet tehát hirtelen mintha fontossá vált volna megint, jöllehet a költők jelentős része megfogalmazza valamiképpen a versírás lehetetlenségét. És ezek nem pusztán szavak a részükről, nem afféle affektálás, pózolás: verset írni arról, hogy miért nem lehet verset írni – volt ebben korábban némi posztmodern fennhéjázás, de most ez nem az.

Nem az, amikor például a Kisinyovban született, Amerikában élő, pszichológusként dolgozó Julija Belocerkovszkaja azt írja: „Tudom, tudom, nem költészet / Ez, csak visítás...”

Vagy amikor a Vilniusban született, Moszkvában felnőtt, de régóta New Yorkban élő Anna Galberstadt úgy fogalmaz: „Megnémultunk / mert ami történt / attól bennünk szakadt a hang”.

Vagy amikor a belorusz (és Belaruszban is élő) Szasa Metlickaja úgy ír verset, hogy azt eleve nem tekint versnek: „az igazi költők / verseket írnak a háborúról / én meg nem tudok / egyetlen verset sem írni / a háborúról” – majd a „mégis-vers”, vagy „muszáj-vers”, vagy „nem-vers” pusztán felsorolásokból áll: „minszk, moszkva, mozir, mariupol” stb.

Mondanék egy példát arra is, amit – most egyébként mégis úgy érzem, hogy túlságosan fennhéjázva – „affektálásnak” neveztem: Dmitrij Prigov, akit időnként „a szovjet korszak utolsó nagy költőjének” is neveznek (miközben a legkevésbé sem volt „szovjet költő”), s aki afféle szoc-art költősztahanovistaként és all-round performanszművészként naponta több „költeményt” is írt, s így az össztermése (kábé harmincötezer) alighanem világrekord lehet, az egyik legismertebb (a nyolcvanas években született) versében így ír: „Már a legelső versszak legelső soráig / Se nagyon voltam képes bírni szusszal, / Ugyancsak vánszorogva jött a harmadik; / De lám, a negyedik szinte kicsusszan”. Ez a malevicsi négyzet (fehér négyzet?) adaptációjának hat: költemény magáról a versírásról, vagy inkább a semmiről; s egyben persze gesztus – mindegy, hogy miről szól a vers (miközben ő maga, mint egy költőenciklopédista, írt gyakorlatilag minden témáról), mert lényegében semminek nincs semmi tétje, jelentősége a brezsnyevi pangás világában; de annak, hogy mégis szülessen vers, mégis van tétje: valamit őriz egy olyan semmi-korban, amely azt a „valamit” elpusztítaná, és még csak nem is a kegyetlenségével, hanem a semmilyenségével.

„Megnémultunk”, „ez csak visítás” és így tovább; az ilyen verseket olvasva szinte érzem az ember – ha különben nem érezné, mert, mondjuk, közlőről, egzisztenciálisan őt nem érinti a háború, egyelőre – a légszomjat, a fulladozást, az izmok és a lélek közös görcsét, egyszóval egészen vegetatív tüneteket, amelyek a megszólalást legalábbis megnehezítik, dadogóvá-hebegővé teszik; bár ez éppenséggel – olykor – akár hasznos is lehet. Mert nagy költészet, sok példából tudjuk, gyakran a halál közelében születik; sőt gyakran ez a közel-ség oldja fel a dadogást.

Igaz, ez csak a zsenikre érvényes, úgy-ahogy, zseni pedig mindig kevés akad.

Így vagy úgy, igazán jó vers ritkán születik most is (mint egyébként mindig) – de a költészet hirtelen mégis sokkal fontosabb lett Oroszországban, mint volt: és az átlagos termés – poétikailag legyen bármilyen színvonalú – nyilván erőteljesebb: hiszen jóval nagyobb a tét. Még persze nem olyan nagy, mint Mandelstam idejében volt, akit a rendszer meggyilkolt egy Sztálint gúnyoló verse miatt – meg Gumiljov, Majakovszkij, Blok, Jeszenyin, Cvetajeva, Harmsz, Zabolockij idején, és sorolhatnám tovább a példákat, meggyilkoltakét, bebörtönzöttekét, száműzöttekét és éhenhaltakét, egészen Brodskijig. Hogy

mekkora, azt nem tudom, és talán senki sem tudja – a költők sem, akik most még nem az életüket kockáztatják. Bár talán azt is. És ezért, például, Putyinról nem írnak verset, amiben mondjuk „csekista rémnek” nevezhetnék – azért biztosan börtön járna, és a börtön Oroszországban már hajszálnyira van a haláltól.

Persze nem biztos, hogy mindent jól érzékelek innen a távolból, miután jó pár éve nem jártam Oroszországban, és amíg ez a rendszer – vagy egy akár viszonylag szelídebb, de a Putyin-örökséget folytató utódja – létezni fog, aligha kockáztatnék meg egy utazást. Ki tudja, miféle listákon vagyok rajta. (Vagy ez egy ruszofil ruszofób paranoiája?) Meg hát nem is szeretném nézni a hatalmas Z-keket a házak falán – vegetatív tüneteim vannak bőven anélkül is –, és nem szeretnék a háborúról vitatkozni olyan patrióta oroszokkal, akiket egyébként kedveltem, becsültem – egy előző korban.

Hübrisz volna azt mondani, hogy ez az írás az új orosz költészetéről szól; igazából csak impressziók sora egyetlen antológiáról, amely egy pétervári kiadónál (Izdatyelszto Ivana Limbaha) jelent meg 2022 vége felé; a címe: *Poezija poszlednyjevo vremeni* (Az utolsó idő költészet), és több mint száz költő több száz verse olvasható benne. Mindegyik a háború okozta sokkot próbálja feldolgozni. Címe nagyon kevésnek van közülük, csak dátumuk van, hogy mely napon születtek – vagy éppen a háború (és az új kor) kezdete óta eltelt hányadik napon –, ezért hát én is a dátumokkal fogom megjelölni a verseket.

Az első benyomásom, amikor elém került a kötet, és nagyjából elolvastam (s persze csak egy részét – töredékét – értettem, mert a költészetet még az anyanyelvünkön sem mindig könnyű felfogni, értelmezni, átérezni, nemhogy bármely idegen nyelven), az volt, hogy hát ez meg hogyan lehetséges. Ezt engedélyezték? És mi lesz a költőkkel, akik ezeket a verseket írták? (Mert sokan közülük külföldön élnek, de azért nem kevesen, nagyjából minden második, Oroszországban, ahol egy-egy ilyen versért elvileg börtön is járhat.) És mi lesz a kiadóval? Persze attól függ ez, mi lesz Oroszországgal ennek az eszeveszetten felgyorsult és öngyilkosnak tetsző folyamatnak a végén. És ez talán még keservesebb kérdés – nem mintha a rendszerellenes orosz értelmiségiek sorsa ne lenne keserves kérdés önmagában is.

Hogy mi lesz ezekkel a költőkkel?

Nem tudom.

Gondolom, ők sem tudják.

És talán félnek.

Talán nem.

Az egyik leggyakoribb motívum a kötetben: a „lyuk”. Prigov fehérlyukverséhez képest ez fekete lyuk, természetesen: halállyuk, tébolylyuk, gyilkoslyuk... „A halál kritikus közelsége – ahogy az előszót író (mellesleg Brodskij- és Nabokov-kutató) Jurij Leving fogalmaz – a lyuk képét mint minden létező lenullázódásának metaforáját hívja elő a költőkben.”

A szentpétervári Alla Gorbunovánál (március 13.) az új világot szemlélő ember szemében „fekete lyuk van, a nemlét / csöve”.

A Torontóban élő Lida Juszupova versében (március 1.) „arc helyett lyuk” és „minden ami oroszország volt lyuk / az új valóság / lyuk”.

A korábban pétervári, most Montenegróban élő Kszenyija Buksa szinte ugyanígy fogalmaz (április 8.): „lyuk az ember helyén”.

A moszkvai Danyil Fajzov ezt írja (június 23.): „minden álomnak számot adok / az egyes szám alatt lyuk ég”.

A pétervári Nyikita Szungatov pedig – július 20-án – ezt: „a semmi dobozkája egzisztenciáskodó lyukakkal van tele”.

Jevgenij Vezsljannál (aki önmagáról azt írja: „a történelmi körülmények mindent elpusztítottak az életrajzomból”): „a nyelvből csak holt jelek maradnak”, és „a hatalmas országból csak a nehéztüzérsége kazettás bombáinak nyomai” (itt ugyan a „lyuk” szó nem szerepel, de mégis ugyanarról van szó).

A tallinni Nyikolaj Karajevnél (*július 3.*): „Minden szívben lyuk van / Pöröly vagy fejsze vágta / genocidium és holokauszt”.

A moszkvai (? – ezt a kérdőjelet máshová is odatehettem volna, de csak most jutott eszembe: ki tudja, hogy a korábbi mini-CV-khez képest ki hol él most éppen az „ellenál-lók” közül) Lev Oborinnál (*május 5.*): „lyukak lyukát / lyukak lyukát / eszik/ s az embe-
reket me / gölik”.

Ez az utolsó példa már átvezet egy másik fontos témához: a megszólalás a sokk, a némító trauma és a fiziológiai tünetek mellett nehéz – bár egyben izgalmas, sőt izgalma-sabb, mint korábban – azért is, mert az orosz nyelv evolúciós alakulása a háború és az ahhoz kapcsolódó propagandaciklonok hatására egyszerűen őrült káosszá változott: a cirill ábécébe beszüremkedtek a bizonytalan jelentésű, de óriási érzelmi erejű (vagy haza-fias felbuzdulást, vagy öklendező viszolygást kiváltó) latin betűk: a Z, az O, a V, amelyek-
kel az orosz harci járműveket megjelölik; s közben az orosz szavak roncsolódnak, széttör-
nek, bizarr jelentésváltozásokon esnek át, már nemcsak angol, hanem ukrán szavakkal is keverednek (bár keveredtek az életben mindig is, csak most ez a költészet hatáseleme is lett) – s a költők ezt a legváltozatosabb formában fejezik ki.

Vagy olyan egyszerűen, mint például a moszkvai Natalja Kljucsarjova, akinek a verse letaglózó erővel tematizálja azt, hogy a „hazaárulás” ebben a helyzetben a haza megmen-tésének – reménytelen – eszköze.

Vagy úgy, mint a régóta Berlinben élő Borisz Filanovszkij, aki (sok más költőhöz ha-sonlóan) az orosz és az ukrán nyelvet vegyíti – amire nyilván példát sem tudok mutatni, azaz csak eredetiben: *пеленгуешь мир / а он есть / спецмісто для / мірового расцвета...* (En-nek értelmezése különben meghaladja a tudásomat, de talán ironikusan arról lehet szó, hogy „próbálsz belőni a világot, és egyszer csak látod, az nagyon spéci hely, a specoperáció helye, amitől a világ felvirágzik”).

Vagy úgy, ahogy a Németországban élő Alekszandr Gyelfinov teszi: ő is kegyetlenül ironikus, ahogy átlagos (?) oroszországi beszélgetéseket idéz, s mindenről kiderül, hogy szinte biztosan fake (arról is, ami minden bizonnyal tény), és „csak a halál a fake ellentéte”.

Gyelfinov verseiben bőven van példa arra is, ami egyébként is jellemző az egész kötet-re: hogy a költők gyakran használnak a legtöbb orosz ember által feltehetően ismert memeket, s a versek fordítását nyilván ez is nehezíti, sőt gyakran lehetetlenné teszi. Az itt következő válogatásban nem szerepelnek sem a nyelvvel, a nyelv megváltozásával, tor-zulásával foglalkozó – és gyakran neoavantgárd jellegű – versek, sem a kifejezetten memekre épülő vagy azokat gazdagon használó költemények: bár nyilván mindent meg lehet (ne) magyarázni, de ha sokat kell lábjegyzetelni, akkor a vers eredeti hatáselemeiből túl sok minden elvész. Azért néhány egyszerűbb példát idézek erre is.

Amikor a pétervári Alekszandr Szkidan azt írja: „Vászin ezredes azt mondta, ez prof-etikus szöveg”, minden orosz olvasó tudja, hogy Borisz Grebenscsikov Vászin ezredesé-ről van szó a *Lángoló vonatban* című dalból, amelynek az első (tényleg profetikussal) verssza-ka így szól: „Vászin ezredes megérkezik a frontra, / Mellette ifjú asszonya, / Vászin ezre-des az ezredéhez szólva / Azt mondja: „Menjünk haza. / Úgy gondoltuk, harc az életünk, / Már hetven éve háborúskodunk, / De most azt jelentik kémeink, / mindig önmagunk ellen harcolunk.”

Mihail Pavlovec (moszkvai? pétervári? külföldön él?) rövid költeménye nyilván telje-sen érthetetlen a külföldi olvasó számára: „belenéztem ezekbe az arcokba / és nem tud-tam megbocsátani nekik / azt – / nem tudod kinek és miért van szüksége erre / és senki

sem gondolt arra –”. Egy egész esszét lehetne írni ennek a két idézetből álló, azokat össze-
ütköztető kollázsversnek az érzelmi hatásáról: a vers első fele a Nautilus Pompilius
együttes egyik legnépszerűbb dalából való, a „Ja hocsu bity sz tobjo”-ból (Együtt akarok
lenni veled) – ami asszociációk garmadáját indíthatja el az orosz–ukrán együttélés évszá-
zadairól és ennek a kapcsolatnak a megromlásáról, a vers második fele pedig Vertyinszkij
dalából egy részlet, amely már az afganisztáni háború óta Borisz Grebenscsikov reperto-
árjának része: most az ukrainai háború ellen tiltakozik vele a maga ravasz módján, hiszen
a versben nincs olyan kifejezés, amely miatt bíróság elé állíthatnák.

A moszkvai Alekszej Olejnyikov egyik költeményének első strófája így szól: „Sok jó-
ságos vámpír / Hematogént eszik / Országunk / térdéről fel is emelkedik”. Az első két
sor is mém (szerényebb szóval egy ismert vicc: „Vannak jóságos vámpírok? Igen, és ők
Hematogént esznek”; ez is csak akkor érthető, ha tudjuk, hogy mennyire népszerű erősít-
ő- és betegségmegelőző szer Oroszországban a Hematogén); a harmadik és negyedik sor
viszont talán a leggyakoribb szállóige Oroszországban, és nyilván a magyar olvasó szá-
mára is érhető. Igen, érthető, de magyarul ezt (hasonló – és hasonlóan ellentmondásos –
érzelmeket kiváltó magyar mémmel) úgy mondanánk, hogy „merjünk nagyok lenni”.

Maga a kifejezés – hogy „Oroszország felemelkedik a térdéről” – Jelcin egyik 1991-es
beszéde nyomán vált szállóigévé, majd Putyin is többször használta, például 2007-ben
Münchenben, abban a beszédében, amelyet az orosz revansizmus és újbirodalmi ambíciók
programadó beszédének szokás tekinteni. De az orosz fülekben e szavak hallatán Jegor
Letov 1993-ban írt *Hazám* című dala is üvölni kezd: „Letépi láncát e nagyszerű nép, /
Szívében forró fény, lángoló auróra, / Lélegzetüinktől megolvad a jég, / A talpunk alatt a
föld virágba borul ma. / Látom: térdéről fölemelkedik Hazám, / Látom: porából újjászü-
letik hazám, / Hallom: hogyan dalol az én szovjet Hazám, / Térdéről újra fölemelkedik
Hazám”.

A fiatalon – negyvenkét évesen – elhunyt és azóta majdhogynem Viszockijhoz és
Cojhoz mérhető kultusszal bíró Letov, a szibériai punkrockzenész és költő, akit egyszer
elmeógyógyintézetbe is zártak, a maga egészen egyéni hangjával, dühével, hörgésével,
sámánisztikus őrzöngésével, alkotópályájának örült ideológiai cikkcakkjaival kicsit ha-
sonlít Andrej Platonovra, legalábbis annyiban, hogy míg Platonovról nehezen lehet el-
dönteni, hogy az „igazi” kommunizmus hithű hírnöke volt, vagy épp a „megvalósult”
kommunizmus keserűen ironikus bírálója (akár ez, akár az, zseniális), úgy Letov is szinte
mindig az irónia és a pátosz határvidékén mozog: ezzel az idézett dalával is, amelynek
utolsó strófájában már a „szovjet haza” emelkedik föl térdéről. És persze mondhatjuk azt
is, hogy akár pátosz, akár irónia, mindenképpen profetikus Letovnak ez a szövege.

Csak érdekességképpen említsem – mert a kötetben ez a mém, meglegyetésemre, nem
szerepel; talán mert a költők, bármilyen bátrak, Putyint mégsem merik bántani –, hogy
Letov legismertebb dala az 1988-ban, a peresztrojka idején írt *Vszjo igyot po planu*, azaz
Minden a terv szerint halad, igazából arról szól, hogy senki nem tudja, mi lesz ebből, de
hogy valami kurvára szétcsesződik, az biztos: „A határ kulcsa kettétört valahogy, és /
Lenin apánk is szinte egészen halott, / Nem maradt belőle, csak penész, hársfaméz, /
A peresztrojka meg a terv szerint halad, / És mind, mi mocsok volt, most póre jég, / Még-
is minden a terv szerint halad”. Abszurd kis eleme ennek a háborúnak, hogy amikor Pu-
tyin azt mondja, „Minden a terv szerint halad”, az a mém szerint – és egyben a művelt
orosz emberek fülében-agyában – épp az ellenkezőjét jelenti; hasonlóan a magyar kor-
mány „béketáborozásához”, ami azt is jelentheti, hogy ők az orosz militarizmus mellett
tették le a voksukat; ezt persze már sokan megírták, de talán ebben a kontextusban is ér-
dekes lehet elhelyezni.

A kötet egyik izgalmas motívuma a Joszif Brodskijjal való vitatkozás, úgyhogy igyek-
szem valamit – leegyszerűsítően, összefoglalóan – írni erről is, de akkora és olyan bonyo-

lult kérdésről van szó, hogy előre mentegetőzöm: talán majd később megpróbálok a mélyére is hatolni, de most egyelőre csak a felszín karcolgatnám. Oroszországban, művelt körökben közismert (máshol nyilván nem), hogy az 1996-ban elhunyt Nobel-díjas költő 1991-ben írt egy verset *Ukrajna függetlenségére* címmel.

Minden további magyarázat-értelmezés-tűnődés előtt legalább az utolsó strófát idézem is belőle:

*Isten veletek, sasok, kozákok, hetmanok, szmasszerok!
Csak amikor majd üt halálotok órája, sok paraszt,
Ti is hörögtök, és kaparjátok a matracot,
Alekszandrt idézve, és nem a zagyva Taraszt.*

A történet bonyolult, kicsit hát leegyszerűsítem: kötetbe ez a vers nem került bele, Brodskij talán úgy érezte, hogy nem kellett volna megírnia, de megírta (most már biztos, mert egy ideig vitatkoztak róla az irodalomtörténészek, hogy nem fake-e ez is): és aztán, amikor az orosz–ukrán viszony egyre jobban megromlott, egyre gyakrabban kezdték idézni – az orosz hazafiak úgy, mint ami az ő szívéből zeng; az orosz ellenzékiek úgy, mint óriási csalódást (Brodskijban), illetve annak az érzésüknek a megerősítését, hogy az oroszokkal valahol egészen mélyen van a baj, ha még a zsidó, az oroszok által elűzött Brodskij is képes ilyen verset írni (a megbántott orosz hazafi versét, aki árulásnak tekinti, hogy az ukránok függetlenné akarnak válni, hoholoknak csúfolja őket, és megsérti szent írójukat, Tarasz Sevcsenkót; mintha nekünk azt írná – mondjuk nem negyven, hanem hetven év orosz-szovjet uralom után –, hogy hiába akarunk függetlenné válni, a halálos ágyunkon Petőfi helyett úgyis Puskinra gondolunk majd); az ukránok, legalábbis a szélsőségesen patrióta és oroszellenes ukránok pedig mint annak bizonyítékát, hogy az orosz kultúra a velejéig gonosz. (Miközben persze a mindig legalább enyhén, de gyakran epésen ironikus Brodskij akár ebben a versében is ironizálhatott, a sértett átlagorosz lelkeből dalolva; csak hát a vers – sajnós? – igazán szívből jövőnek hat.)

A kötet több költője is emlegeti Brodskijt – keserű haraggal –, de így befejezőképpen csak egyiküket idézném: Nyikolaj Karajev hosszú versének két kezdősorát (amelyek után hasonló erejű haraggal és iróniával ír Brodskijról, mint amellyel az írt valamikor az ukránokról): „Joszif szentem Alekszandrovics, drága, hogyan alszik most a San Michele-ben / az ukrainai szirénák zajára?”

Ezzel, természetesen, nincs vége ennek az írásnak – zakatol tovább bennem, mert még szinte semmit sem értek (és vegyék úgy, kérem, hogy az értetlenségemről írtam egy csekély értelmű cikket), s így talán folytatása is lesz, mert (például) Brodskijt, a költőt (és embert) én nagyon szerettem... és szeretem még mindig!

Éltek tovább...

*éltek tovább mert élni jó
zenét hallgatni szájbán cigó
szótlán kinézni ablakon
nem agyalni a sok szaron
zabáltak, hisz zabálni jó
aztán böfögni szarni jó
s közbe' a szart meg se látni
aminek neve: háború
tovább nyögtek visítotztak
bégettek és vicsorogtak
és a szart lapátról falták
akárha mennyei mannáat
és hánytak és énekeltek
a háború a háború
gyerünk együnk még egy kis szart
egységben az erő: megtart
jó együnk hát még egy kis szart
tessék: egyenes adásban –
hullaégető – orosz világ
mi akkor a mennybe jutnánk
sóder aki itt a legszebb
szép véres oldalast kérsz-e
vagy csodás füstölt lábfejet
vagy porcogós fülpörköltet
kaphatsz egynek árán kettőt
halált kuponra vehetőt
saját szíved is eheted
mellkasodból kiveheted
mint én teszem csak jól figyelj
bele vele szádba tüstént
volt nép nincs nép volt nép nincs nép*

2022. február 25.

NATALJA KLUCSARJOVA

Kimegyünk a térre...

*Kimegyünk a térre hazát elárulni –
Húsz másodpercen át békénként kiállni.*

*Megyünk a fácséra hazát elárulni –
Lebombázott házak fotóit posztolni.*

*Kimegyünk a térre fekete ruhában –
Így árulunk hazát, könnyek záporában.*

*Így árulunk hazát, szörnyű cinizmussal:
Menekülteknek vitt segélycsomagokkal.*

*Barátom, hidd el, az árulásainktól
Megváltozik egyszer majd e földi pokol.*

*Hiszed-e, barátom? Hát, bizony hogy én se,
Abbahagyni viszont nem szabad ezt mégse.*

*Áruljuk hát tovább a hazánkat egyre,
Corvalol-cseppeket szedünk mindeközbe’.*

2022. március 22.

JULIJA BELOCERKOVSKAJA

For The Kids

*Fekszem – gránát tépett széjjel –
Kedvesen.
Lelkem mellett valaki felemelte éppen
Gyermekem.
Felszállok s lejegyzem, hogy benne legyen
A naplóban:
Reggel kék sál nyakamban – este sírom lesz
Az udvarban.
A síneket felrobbantották,
S gyermekünket épp
„A gyermekekért” graffitis rakéta
tépte szét.
A nagylányok are receiving
Rape kits,
De semmi gáz, nem kell félni,
Just for the kids.
Csurom véresek, Horatio testvérem,
A bugyi ázik,
Oroszthonból kipusztulnak végre
Mind a nációk.
A kisiút odacipelték megnézni,
Apja mint
Hal kínhalált. Így történt!
Arca nincs
Se a fiúnak, se kínzójának,*

*Se nekem,
Fekszem. A tűz hamvát
Méregetem.
Tudom, tudom, nem költészet
Ez, csak visítás,
De egy halottól ugyan számon kérheted
A stílusát?
Bosch a földön, elfogytak a metaforák,
Nem szégyellem.
Népi rtás van. Nincs költészet, zene. Tiporják
A védtelent.*

*Nem látok széttépett testemben
Én semmit sem...
Ajkamról elszökken egy
„Segíts, Isten...”*

április 8.

TATYJANA VOLTSZKAJA

Kislányt erőszakoló...

*Kislányt erőszakoló katona,
Pilátus, ki a kezét mossa –
Úgy nézi a kereszten Ukrajnát.
Az orosz Ádám – lám: sikerületlen –
Lopja a szajrét.
– Újjáteremtem –
Súgja a fazekas, és kicseréli az agyagját,*

*Mely büdös, kukacos. – Teremtsd újra
a paradicsomot: régi, molyrágta;
Ami száraz, gonosz, égesd el:
Folyó, vaskerítések, barakk,
ház, pályaudvar – s én azalatt
Szakítok földemmel.*

*Része vagyok – bárhogy csúrd-csavard –
A szörnyetegnek, mely öklében kifacsart
Mindent, mi meleg, eleven,
S ezért – cserélj csak ki, vess el,
Meg se nyikkanok, nincsen könnyem,
Kinyírhat sz engem könnyen.*

április 10.

J E V G E N Y I J S Z L I V K I N

Felrémlik...

*Felrémlik az a gyilkosság:
És fáj a szívem: ó, terhes leányka –
Anyád ronda uzsorás,
Szegény Lizavetácska.*

*De a gyilkosért, Rogyáért,
jobban fáj a szív, szó se róla.
Így vagyok én a Hazámmal!
Jó volna, hogyha térdre rogya.*

április 28.

V E R A P O L O Z K O V A

Hogy vagy...

*hogy vagy, olja?
mintha mind meghaltunk volna,
de a testiükből mégse' eresztenek ki:
így ülünk a verandán – mintha tengerparton –: hibbant múmiák.*

*és nézünk körbe, számoljuk a bomba hatósugarát,
ha itt nem messze robban. felidézzük, minek örültünk,
amíg nem fakult ki minden*

*amíg elszenesedve színét nem vesztette minden
mint romok alatt a régi fénykép.
míg a szív meg nem rettent a lövés hangjára,
míg szakadni nem kezdtek a vezetékek*

*februárban, most meg már itt a május.
hogy vagy, olja? – én úgy-ahogy tartom magam, dolgozom,
öllelek.*

május. 1.

VITALIJ PUHANOV

Február végén...

*Február végén kezdődött az örökké.
Az örökké néhány hónapja tart már,
Az örökké számára ez mérhetetlenül csekély idő.
Valaki fél évszázad múlva fog megszületni,
S aztán még húsz-huszonöt év múlva
Az öregek elbeszéléseiből megtudja,
Hogy az örökké már hetven vagy még több éve tart.
Megkérdi: „Ez az örökké?”
Semmi sincs örökké, ifjú, távoli barátom.
Még a Nap se örök, és a Világegyetem se örök.
Egyszer majd véget ér az örökké, mint ahogy véget ért már
Nem egy és nem kettő.
Még nekem, egyszerű halandónak is megadatott,
hogy láthattam a sok száz szilánkra szétröppenő
Ötágú örökkét.
És úgy tűnhet, mintha nem is lett volna semmilyen örökké,
Hanem csak szerelem, öröm és remény:
Egyszerre röpke, valóságosítlen és örök tünemény.
És ma mindannyian szívből köszönjük a sorsnak
A leélt életet,
Melyet kétséget kizáróan boldog időként őriz meg az emlékezet
a most beköszöntő örökkéhez képest.*

május 16.

IGOR BOBIREV

ma nagyon hosszan

*ma nagyon hosszan bombáztak
nagyon sokáig próbáltam írni
csinálni valamit
filmet néztem
gyakran meg kellett szakítanom
és végére menni
oda bújtam el
anyu lefeküdt a padlón
és folyton elrángatta az ablaktól vászkát
a macskáját*

június 13.

Felszabadítók

*Megnémultunk
 mert ami történt
 attól bennünk szakadt a hang.
 Négyfelvonásos rémálommá
 változott az éjszaka
 mindegyik a pokol három színe.
 Azok akiknek van joguk beszélni
 nem mindig tudnak
 takarékoskodniuk kell az erejükkel
 a bombázások között.
 Van aki mégis arról elmélkedik
 lehet-e írni a háború idején.
 Egy áttelepülő Jevpatorijából
 aki Nyikolajevben tanult
 és gyerekkorában Mariupolban nyaralt
 a dühtől fulladozva
 könnyek közt olvassa hosszú költeményét
 arról hogyan pusztítják a népét
 bombázzák a volt egyetemista
 és osztálytársait.
 Ott ahol bombáznak épp ellenkezőleg
 próbálják megőrizni a lélekjelenlétüket.
 Viccelnek
 etetik a macskákat
 öntözik a palántákat
 fordítanak mindenféle vackot.
 Volt barátaikat szüdják.
 És ami a fő minden
 irodalmi nézeteltérésünk
 vitánk és a betintázott
 költők epés viccei
 lehullottak mint a héj.
 Sajnáljuk egymást
 megbocsátjuk a heveskedést
 és az idegrohamokat.
 Igyekszünk segíteni egymásnak
 amennyire lehet.
 Na és még valami az irodalom helyzetéről –
 egyesek önuralmukat veszítve
 dühöngenek és mocskolnak valakit
 aki aláírt egy szégyenteljes
 levelet az erőszakot támogató
 vagy lájkolt egy felhívást
 hogy zúzzuk szét
 a rothadó Nyugatot. Heil!*

Megint ugyanaz – hogy veled nem fogok kezét!
Van aki elmélkedik hogy lehet
hogy a holokausztot túlélt
másfél millió zsidó
plusz az olyan zsidók gyerekei és unokái
akik nem éltek túl
Ukrajnában sárga-kék szalagot viselnek
és pénzt gyűjtenek
Ukrajna megsegítésére.
Izraeli orvosok
mennek a hadi kórházakba
hogy gyógyítsák a sebesülteket
katonákat és civileket.
Ők meg azoknak az utódai
akik elfoglalták Berlint 45-ben
és a frissvér-színű szovjet zászlót
kifüggesztették a Reichstag fölé
(mellesleg a híres fénykép idős fotográfusa
egy New York-i kiállításon elmesélte
hogy a zászlót tartó katona kezéről le kellett retusálni
a második zsákmányolt órát).
Tehát azoknak az utódai
akik akkor fölszabadítók voltak
megint fölszabadítják
Ukrajnát a fasiszták alól.
De valamiért úgy tűnik
most minden fordítva van.

június 19.

A L J A H A J T L I N A

Százharminckilencedik nap: telefonon

A kislányok hogy vannak: Gyina, Alekszandra?
A kisfiú, mi is a neve – Jaroszlav? Szláva?
Elkezdett már járni?
És a szembeszomszéd? Cívódtok vele?
Száska jól tanul? Kitűnő, ugye?
Lehet belőle bármi!

A kutyátok öreg lehet nagyon – sétálgat még?
Vagy eszik, fekszik, alszik: már annyi is elég?
De fürge volt, erős!
Épp meséltük múltkorába', spiccesen már kicsit,
Ahogy a lábomat: hamm, meg ahogy vicsorit –
Épp a tornác előtt.

*Hát csak úgy hívtalak, rég hallottam híred,
Felszabadultok hamarost, így szólnak a hírek,
No, mi van veletek?
A hősöknek itt nálunk szórják a medálokat,
Akik titeket mindennap felszabadítanak,
Ugye, klassz gyerekek?*

*Hogy mi? Hogy hol vagytok? Együtt? Mind? Spanyolba?
Mi, hogy csak hárman? Ez aztán a hír! Húha!
Jártok a tengerre?
De hát Száska mért nincs veletek? Mi történt?
Hogyhogy nem végezte el az ötödiket?
Mi az, hogy örökre?*

*Hogy megsebesült? Ne már! Ne mondd, hogy megölték!
Hogy mondog? Hogy a kutyát mellé temették?
Hé, megkerültetek?
Hát jó, ne híj meg, ha nem vagy jól,
Jövünk a pokolból magunktól.
Várjatok, reszketek!*

*Froclizni titeket jó lesz majd: hogy a leves fura,
Hogy milyen hülye volt az az ugribugri kutya.
A csajok – túl szépek!
És hogy csorba csészébe kaptuk a kávé.
Száska? Jó, könnyet hullatunk Száskáért:
Szegény, gyöngé lélek.*

július 12.

M. NAGY MIKLÓS fordításai

A kimondott dolgok fájdalma

A bútorkárpit nyeli a port, ne csinálja, szólt az öccsére Lili. Új szokása, hogy dörzsöli egy ideig a fotel oldalát, majd lenyalja az ujját. Valamilyen ízt érezhet, ami talán egy emlékehez kötődik. Nála nem lehet tudni. Még az is lehet, hogy hagy-nia kéne. Hiszen ő sem csinál mást, mélyre ás a múltjukba, és felmutatja, amit talál, közben lesi a hosszú üzemszünetekkel működő arcot, figyeli a reakciókat. Minimális beszédprodukción sincs, ráadásul a megértés jelei sem látszanak. Képek és a zene, ez a két lehetősége maradt, de valószínűleg a fotók is csak azért, mert közvetlenebbül utalhatnak az érzéki világ jelenlétére. Lili sosem sír az öcs-cse előtt, nincs szó arról, hogy bármit feladna. Pedig tudja, hogy most kéne ször-nyeteggé válnia, olyanná, amilyen az anyjuk, de egyelőre még kivár. Kiveszi Laci kezéből Christine agyongyötört fotóját és visszaakasztja a falra. *Globális afá-zia*, mondja az anyjának, csak hogy kizavarja a nappaliból. Nem bírja a lánya okoskodását.

Jobb is így, nem akarja, hogy bárki hallja, amit kimond. Az utóbbi napokban váltott stratégiát. Nem csak a testvérével közösen átélt eseményeket idézi fel, próbálkozik a friss élményeit is bevonni. Ki tudja, egy roncsolt elmében is maradhat annyi tere az önérzetnek, hogy szégyellje a múltját, és ez is közrejátszhat Laci szigorú zártságában. Lili tulajdonképpen hangosan gondolkodik, mérlegeli az életét, hol tart, mit végzett. Igyekszik elidegeníteni az eseményeket, mintha kívülállóként tájékozódna, tapogatózna a mélyen rejlő részletek felé. Azt meséli éppen, hogy legutóbb a Zeneakadémia ruhatáránál úgy érezte, nagyságrendek-kel többet ért annak az ismeretlen férfinak a mélybarna szeméből felé áradó me-legség, mint amivel utána, már a kabátját felsegítve próbálkozott. Pedig a be-szédben sem volt ügyetlen, semmi személyes, csakis a hallott művekről ejtett szót, nem is érdektelenül. És megtalálta azt a néhány mondatot is, ami felhatal-mazta, hogy legalább az aulában és a főkapu előtt mellette maradhasson. Az volt a taktikája, hogy több rövid, ámde találó megjegyzéssel élt, amelyek témájukat tekintve, ha vékony szálon is, összefüggtek. Nehéz volt megszakítani, elfordulni tőle pedig udvariatlanság. Kinézetre nem volt nagy szám, az embernek az az érzése, hogy mindig ilyenek jönnek szembe, átlagos testalkat, feledhető vonások. A viszonylag fiatalos arckifejezést árnyalta a máris ritkuló haj, az erős szemöldö-köt a már-már lehervadó, lágy ajkak. Taxit akart neki fogni, de Lili metróval közlekedik. Ahol ő lakik, az taxival nagyon drága lenne. A metróról leszállva buszra kell még várnia, aztán a buszmegállóból is gyalogolhat negyedórát, mire hazaér. A busz kegyetlenül összerázta, kioldott benne néhány pántot, melyek addig igen feszesen fogták, előhívott belőle egy feltételezést. Tudta, hogy este rendkívüli élményben volt része, de ez a zenekar kiváló formájának volt köszön-hető. Az előtte lévő ülés kapaszkodóját markolta, olyan erősen összpontosított

valamire, hogy azon kapta magát, mozog a szája, némán mond valamit. Reszketett a felindulástól. Arra jött rá, hogy ami vele történt este, ez az élmény – még ha körülményesen is – *mozdítható*, nem neki kell folyton körbejárkálni mindent, utánamenni, ha elcsúszik, hanem simán odahúzhatja magához. Csak egyszerűen soha nem tudja kimondani azt, amit akar. Ebben, úgy vélte, mindenki előtte jár.

Azon a bizonyos reprodukción Christine a húszas éveit elején járhat, maga a festmény több mint kétszáz éves. Kinézetre semmi köze a mai lányokhoz, és ezt lehetetlen elmagyaráznia Lacinak. Mégis dolgozott benne a javításra vonatkozó igény, tisztázta magában, miért ennyire fontos ez neki. Elég furcsa részleteket sorolt, hogy a képpel ellentétben milyenek is a mai lányok. Saját magát világitotta át, árulkodó kapcsolatokat keresett. Miért nem működik a hétköznapi életben, amit egyébként rendben lévőnek tart. Persze az sem elhanyagolható szempont, hogy most, amikor már könnyen, ellenállás nélkül megtehetné, rögzíteni kívánta az öccsében, milyen a nővére, és csak eközben remélte, hogy ő nem olyan, mint a többi mai lány. Hajviselet, divat, öltözködés, illem, kellem, fejtartás, kéztartás, a test használata – mondta, és csak mondta, mintha lezárhatatlan témát talált volna. Úgy vélte, Lacit ezzel a külső világhoz köti, a megavasodott testét talán feltűzeli.

Újra levette a falról a képet, hogy lassan áttérjen a zenére. Általában ehhez használta a Christine Gerhardt ábrázoló, kinyomtatott és kasírozott festményt, aki az ősbemutatón *A teremtés* szoprán előadója volt, az egyetlen nő a szereplők közt, aki a nagyrészt női hallgatóság előtt lépett fel. Mindig törekedett arra, hogy sok képet használjon, mielőtt a zenét elindítja. Oklevele volt már, zeneterapeuta-ként foglalkoztathatták, és az öccse esetében nem volt benne az a veszélyérzet, ami a többi sérült fiatalal, valamelyes szabadságot, improvizációra való lehetőséget biztosított magának, gondolta, biztosan belefér. Felmutatni Christine képét, majd félretéve tovább szólni a mesét, mi minden kell egy remek zenetörténeti pillanathoz. Csakhogy Laci, aki egyébként általában némán kucorog a fotelban vagy a toloszékben, ilyenkor szétcsapja a karjait, és olyan hörgést produkál, mint akit legyőztek és búcsúzik az élettől. Aztán ütemes rángással a karja is összébb vonódik párszor. Nem lehet félreérteni, a kép után nyúl. Tetszik neki, leköti a figyelmét, és ennek örülni kell. Ha már fogja, olyan mozdulatot tesz a kezével, mintha le akarna választani a képről egy réteget, ujjbeggyel dörzsöli. Az anyjuk szerint simogatja, és ez rohadtul gusztustalan így, de Lili kérte, hogy hagyják rá, nem erről lehet szó.

Az anyjuk szokott elfoglaltsága Laci látványos kerülgetésében és Lili cseszgetésében merült ki. Lánya főbűne az elköltözése, ez nem vitás, ami, az anyja szerint, több szempontból hálátlan húzás volt tőle. Súlyosbította azonban a helyzetet, hogy ha ez a költözés nem következik be, megint csak az anyjuk szerint, Laci még most is teljesen egészséges lenne. Megragadt ennél a gondolatnál, állandósult szófordulatokat használt, hogy érzékeltesse megvetését. Lili tehetett bármit, a nyelv elkészült, és kifejezte magát. Pedig igazán sok mindent megpróbált, kizsigerelte magát, megrészegült magától, mennyire precízen teszi a dolgát. Ápolja a nagybetegét, legjobb tehetsége és az anyjukat hidegen hagyó utasítások szerint kezeli a társtüneteket. Amikor ott az anyjuk, Laci a közös múlt sztorijait kapja. Semmi nem változott, nincs szó semmiféle új keletű dologról, erősítette

meg minden történet előtt, csak azt mondja, ami Laci előtt ismerős lehetett. Amíg ki nem megy az anyja, nem kapcsolja be a zenét, mert tudja, utána úgy előnti a szomorúság, amit csak a végképp elrontott helyzetek idézhetnek elő. Egy pendrive-on hozza neki a különféle letöltött darabokat, már bedugta a tévébe, de vár, a monitoron a katonás rendben sorakozó mappák látszanak.

Finoman szólva is omlékony ez az anya-lánya téma, Lili mostanában ezen gondolkodott legtöbbit. Nem emlékszik, hogy valaha *cukorfalat* lett volna, *kicsilány, édes* vagy *drága*... Ezek pedig kijárnának annak, akinek anyja volt, aki lánya volt egy anyának ésatöbbi. Azt viszont megkapta, igaz, csak egyszer, hogy *ordaskurva*, s lám, az anyja hatására és közreműködésével létrejött belőle, ha itt ott elnagyoltan is, ez az új lény. Az ordaskurva nem árulja a bájait, nincs köze bordélyhoz, stricéhez, életében három udvarlónál nem volt szerencséje többhöz. Az egyetemen nagyon jól tanult, továbbképzzi magát, viszonylag jól keres, önállóvá vált és elköltözött otthonról, de most már ezt is a rovására írják. Ezer dolga van egy ilyen korú lánynak, segíteni, és megint csak segíteni, közreműködni egy másik valaki, valakik életében. Jelen lenni. Nem arra kéne pazarolni az idejét, hogy eszement hevülettel tanul, hogy komolyzenei koncertekre jár, szóval ilyen fennhéjázó bálványokat kerülgel, hanem tessék otthon testet öltetni, a szülői házban. Például tizenhét hónapja és nyolc napja, azon a pénteki napon is ott kellett volna lennie, amikor este hét óra tájban az öccse stroke-ot kapott. De Lili nem volt otthon, így az öccse a megengedőbb számítások szerint is legalább harminc percet töltött az udvaron kinyúlva, mire az anyjuk hazaért.

Bár Lili sosem volt kicsapongó, ettől függetlenül valahogy igen kis korában rögzült benne az a reményteli igyekezet, hogy sikerüljön ép bőrrel megúsznia a *kalandjait*. Ettől izgalmasan megelevenedett, hiszen mind több szimpla tette, elhatározása kalanddá, kalandossá minősült át, megemelve így az életét. Tétje lett sok mindennek, játéka elöl hagyásának, az apró hazugságoknak, s a néhány nagynak, a kisebb lopásoknak, és főleg, bizony, ezzel tisztában volt: az árulásának. Egészen pontosan: a folyamatos árulásának. Hiszen ő volt az, aki már nyolckilenc éves korától, az apjáék ultipartiján kihallgatott mondatok alapján, terjeszteni kezdte az anyjáról, hogy *őrült*. Ez az őrütség külön *kaland* volt Lili életében, hiszen persze hogy félelmetesen hangzott, de valami mégse stimmelt, nem gondolta elégségesnek a kapott veréseket. Többségükben lagymatag verések voltak, az ő gyermeki gonoszága többet, súlyosabb büntetést érdemelt volna. Mert a lelke mélyén tudta, hogy az őrütség többől áll, masszívabb, sötétebb dolog telepszik rá az anyjára, csak még évekig nem értette, miért nem lát durvább bizonyítékokat.

Aztán a keresztanyja akaratlanul is feltárt pár tényt. Lili tizenkét éves volt, amikor a testvérek közt, anyja és a keresztanyja közt megromlott a viszony. Egy születésnap megszervezéséről volt szó, kiket is lehet, szabad meghívni. Lili a szobájából hallotta a konyhai veszekedést, elfeledkeztek róla. Elfajult a helyzet, a tetőponton a keresztanyja azt ordította, hogy senkinek semmi joga számon kérni a válaszát, különösen neki nincs, mármint Lili anyjának, hiszen mindenki tudja, hogy *belebolondult a sóvárgásba*. Így mondta, végül is nagyon költőien. Bizonyos szavakat akkor még nem értett Lili, de utána járt, mi is az a *perinatális halál*, milyen az *elfojtott gyász*, és miért a többiekre nézve fájdalmas és ártalmas, ha az

anyja szellemeket lát. Vagyis egyetlen szellemet, egy sosem létezett gyereket. Az anyja persze visszavágott, más vajon mit tenne az ő helyében, ha lenne két fia, és az egyiket föld alá tennék. Milyen két fiú, szólt lemondóan a keresztanyja, hiszen az egyik meg sem született. Ez szöveget ütött Lili fejébe, hogyan lehet meghalni, ha nem születik meg valaki. Ezt nehéz volt elrendeznie magában. De legalább már tudott kérdezni – na nem otthon, nem a szüleitől –, és ahogy egyre önállóbb lett, mind jobban kiütközött az intellektusa, nagyon hamar megértett mindent. És akkor tulajdonképpen a verések, az okok, a motivációk, mint a színek egy ovis gyerekjátékban, szép mintába rendeződtek, talán még az is elmondható, hogy megnyugodott. Bele soha nem nyugodott, de jó volt érteni, mit felejt ki a számításból minden alkalommal az anyja, mikor megüti.

Abból a nagy veszekedésből egyetlen dolgot azért képtelen volt megemészteni. A keresztanyja ugyanis azt is kiadta magából, mennyire hanyagnak tartja a testvérét, hiszen szegény Lacikának is – így mondta – volt már *minisztrókja*, és ő nagyon jól tudja, hogy nem szedi a gyerek a gyógyszert. Lili érezte a kijelentés súlyát, és azt is biztosan tudta, hogy mindez igaz. A csendből következtette ki, ami utána majd szétvetette a konyhát. Ebből esetleg azt is leszűrhetette volna, hogy az anyja legyőzhető, de egészen elképesztő hiba lett volna tőle, hiszen nála jobban talán senki sem ismeri, már akkor is világos volt, hogy ez nem vereség az anyja számára. Ami a csendben elkezdett felhalmozódni, az hamarosan végzetessé válik.

Furcsa módon ezzel az információval Lili sosem élt vissza. Pedig talán erős fegyver lehetne a kezében, ha összecsap az anyjával, de ahányszor ott tartott, hogy már-már kibukott belőle, az egész arca lángba borult, valami irgalmatlan rettegés fogta el. Ahogy évről évre érettebb lett, annyival pontosította ezt az érzését, hogy a közelséghez és az *elfogadáshoz* lehet köze, és talán távolabbról az *önérdekhez*. Másfél évvel ezelőtt, amikor megtörtént a baj Lacival, mindez új fénytörésbe került, de azóta sem bírta rávenni magát, még a veszekedéssel töltött, nehezebb órákban sem, hogy előálljon az ismereteivel.

Pedig Lilinek lenne mit visszafizetnie. Nemcsak az anyja, de Laci is évekig kihasználta a nővérét. Ám Lili ezt is megértette, nem bújhat ki senki a bőréből, és az aljasságot is tanulni kell. Az öccse az idők során lehangolóan durva férfivá vált, van ilyen, hogy valaki csak úgy haragszik másokra. Ráadásul mindent eldöntött, hogy Laci az aljasságának kísérleti fázisában milyen hatásokkal szoktatott hozzá mindenkit a szeretnivalóság álcájához. Parazitaként nőtt rá a körülötte élő emberekre. Kisajátította az érdemeiket, eredményeiket, viszont közben kifejlődött egy mindenkit lekenyerező tulajdonsága is. A hazugságait szédületes történetekbe ágyazta, és képes volt mindet ugyanazzal a sodró lendülettel előadni, amellyel szemben egyiküknek sem volt ellenszere. Nem is keresték, lefegyverezve ültek, hallgatták, miként termékenyíti meg a felvett cselekményszálat, s milyen ádáz csellel sterilizálja az általa zsákutcának tartott érzelmeket. Mert ezek a történetek mindegyre oda kanyarodtak, hogy minek hisztériázni a tetteink következményei miatt, felfújni azt, ami egyszerű, hiszen a következtetések levonásához tökéletesen elegendő a szenvtelenség. Pár szó után be lehetett mérni, eltért-e a valóságtól. Elváltozott a hangszíne, felgyorsult a beszéde, és ami már-már ijesztővé tette: ki tudja honnan merített választékossággal fejezte ki

magát. Szinte gyerek volt még, de már úgy járkált beszéd közben, mintha színpadi mozgást tanítana műkedvelő családtagjainak. Az apjuk egyszer meg is jegyezte, hogy minek a lányt járatták zongorára, amikor a fiúban van művészi hajlam. Ennek ellenére épp az apjuk volt az, aki először és egyedülként megunt: átlát rajta, közölte vele komisz hangon, de Laci ettől csak még inkább népszerű akart lenni, erőből ripacszkodott, széles mosolya látni engedte a hófehéren csillogó szemfogait. Ádáz igyekezettel annyit elért, hogy az apja visszavonulót fújta, a műsor alatt általában fejét leszegve, az orrán át, hangosan szuszogott. Laci fél szemmel folyton a gyöngédség nyomait kereste rajta, de többé nem lehetett biztos benne, mit gondol róla. Laci ünnepélyes igyekezete megrendítő volt. Lili képtelen volt kitörölni az emlékei közül ezeket az eseteket.

A másik kettő, az anyja és a nővére maradtak Laci önfelelt rajongói. Ha eltelt pár nap nagyelődás nélkül, szinte levertté váltak, vacsoránál csak piszkálták az ételt. Lilinek soha, egyetlen percre sem fordult meg a fejében, hogy visszaéljen már akkor is jóval mélyebb, komplexebb tárgyismeretével, koraérett analitikus gondolkodásának eszköztárával. Szerette az öccsét, és mert ösztönösen a megingathatatlan érzelmekre rendezkedett be, Lili az egész családja előtt kiszolgáltatottá vált, és mintegy a testvére ellenképeként jelent meg.

Még falazott is neki, egyszer például komoly büntetéstől mentette meg. Ez akkor történt, amikor az apjukat félrekezeltek az orvosok. Fájt a nyaka, és mivel sérve már volt, *megegyezett* az orvossal abban, hogy nyaki porckorongsérve van. De valami továbbra sem működött jól. Felvetették a tumor lehetőségét, kórszövetan ésatöbbit. De ez sem jött be. Aztán egy vasárnap reggelre virradóra infarktust kapott, elvitte a mentő. Két hét múlva jöhetett haza, szigorú ágynyugalom volt neki rendelve. Az anyjuk el volt foglalva a férjével, aki ráadásul ágyi poloskát hozott haza a kórházból. Laci szabadon mozgott a házban. Kilencéves volt ekkor. A házuk mögötti kiserdőben szeretett játszani háborúsát, de most mást gondolt. Fekszik az apja, vége a háborúnak. A győztes sereg kitüntetését érdemel. Ott volt az erdő, a fák életfogytig vigyázzban álltak. Nagy elismerés élt az ő gyerekfejében, gyakran és félve érintette meg a fák kergét, még télen is melegnek érezte őket. Allták a puszkagolyókat, visszaverték az ellenséget, valahogy jutalmazni kellett őket. Odament az üveges vitrinjükhöz, vidéki stílusú bútordarab, masszív, mézszínű fából készült. Nem is illett a házba, bár az anyjuk folyton mentegette, hogy vidékinek vidéki, de tulajdonképp francia stílusú. Szóval Laci kinyitotta a bal szárnyát, fentről a második polcon volt egy sötétbarna, fából készült ékszerdoboz. Öt vékonyka fiók volt belőle kihúzható, kész remekmű, Laci imádta. Nem volt szabad hozzányúlnia, de ha nem látta senki, pillanatokra belelesett. Amint tartósan kiürült a nappali, Laci kihúzgálta a fiókokat, kivette apja összes kitüntetését, Kiváló Dolgozó, Ifjú Gárda Munkásőr Szakalegység, Kiváló Munkásőr, és még nyolc darab, amiken csak betűk voltak. A fiókocskákat persze elfelejtette visszatologatni, a szekrény ajtaját bezárni. Irány az erdő. Ünnepélyes aktust akart, látott már ilyet a tévében, díszszemlének hívták, és utána feltűzték a kitüntetések.

Lili rosszat sejtett, az öccse után ment. Pár lépéssel lemaradva követte, nézte, mit művel. Laci szinte lebegett a föld színe fölött, húzta egy láthatatlan fonal végig a fák között, bonyolult rendben, a legmagasztosabb eszmény beszűrődő

fényénél. Nagy nehézségek árán feltűzte mindegyik kitüntetését egy-egy fára. Lili erőt érzett ebben a vállalkozásban. Ahogy lépkedtek egymás mögött, fától fáig, a nyilvánosság pompájában az egyik, izmait megfeszítő rejtőzködésben a másik, Lilibe mélyen beleivódott a hatalom szárnyaló biztonságérzetének és a tehetetlenség csendes dühének zavarba ejtő összhangja, a kettő egymásban való feloldódásának lehetősége, amihez fogható élményt később a zenei tanulmányai során, egy-egy felforgató mű első befogadásakor tapasztalt. Míg az öccsét nézte, nem tudott másra gondolni, mint az ágyba kényszerült apjukra, napról napra zsugorodó hatásköreire, mely mintha a testének fogyatkozását másolva valósulna meg, és arra, hogy hiába lesz majd vége, hiába ürül ki végleg az az ágy, olyan sok minden nem fog megváltozni.

A ceremónia azonban félbeszakadt, az anyjuk a ház kapujából ordította a nevüket. Laci el is indult hazafelé, Lili utána, de valami történhetett, mert a kiserdőből csak Lili bukkant elő, Laci valahogy köddé vált. Így az anyja a lányt ragadta meg a csuklójánál, nagyon durván rángatta be az udvarra és hatalmas pofont kent le neki. Lili nem esett el azonnal, egyensúlyát veszítve hátrált, belegabalyodott a poloskák miatt kitergetett tiszta paplan- és párnahuzatokba, és mindent magával rántva ért földet. Ahogy ott feküdt, az arcát félig eltakarta valami, röpke jóérzés töltötte el, mert imádta a friss mosás illatát. Nem látott tisztán, az viszont egyértelmű volt, hogy az anyja rúgott az oldalába.

Az apjuk aztán egy hét múlva meghalt. Egy időre minden sérelem kitörlődött, de tényleg csak hónapokra. Lili odaadó volt az öccsével szemben, mert folyton arra kellett gondolnia, hogy egy súlyos betegségére nem adott neki gyógyszert az anyjuk. Nyilvánvaló volt, hogy lötyög rajta az a szerep, amivel felruházták, de hadd páváskodjon, a fiúk, mindenhol ezt hallja, látja, későn érnek, gyakran sosem nőnek fel, jó lesz így. Az a tény viszont meghaladta Lili, de még Laci fantáziáját is, hogy soha nem lett meg egyik kitüntetés sem.

A temetés után a mind szeszélyesebben viselkedő anyjuk élete csupa visszatancolásból, elgyávulásból állt, így volt a főzéssel, a takarítással, a bevásárlással... Minden, ami el lett kezdve, a befejezés tekintetében Lilire maradt. De volt a „nővér” szó jelentésében egy varázslatos réteg, ami nem hagyta szabadulni szerepétől a lányt. Nagyon derekasan viselte a kötöttségeit, már a körülményekhez képest. Viszont múltak az évek, és az igazán érdemi súrlódások akkor jöttek el, amikor nyilvánvalóvá vált néhány eltérés a két gyerek között. Laci nem lett szép férfi, míg Lili mutatós volt, formás, bár kissé alacsony, de arányos a teste, izgalmas a melle, örökké fegyelmezett arca pedig kevés híján klasszikus szépségű lett.

Lilinek szabadulnia kellett otthonról, mert ha marad, hiába gondolja, hogy tervezi az életét, megvalósítja az álmait, rosszul gondolná, elmerülne a különbségeket elmosó homályban. Csapdába esne. Renyhülne a veszélyérzete, egykedvűen enne, inna, hosszan és mélyen aludna. Erre abból jött rá, ahogy Laci az udvarlóival bánt. Ugyan egyet sem vitt haza, de Lacival valahogy mindig összefutottak a városban. Odament hozzájuk, és mivel sok lyukas foga volt, állandóan azokat szívogatta a beszéd szüneteiben, ontotta a szót, közben cöccögött, cuppantgatott. Az arca mozdulatlan volt, halovány, anyagtalán felület, csak a szája mozgott szaporán, megállíthatatlanul. Erős, rövid haja, akár a disznó sörtéje,

Lili mindig irigyelte, sosem kellett fészülködnie, viharos szél sem volt képes összeköcolni. Egy hosszabb történetben állt benne, és Lili udvarlója túl udvarias volt ahhoz, hogy közbeszóljon. Nagyon különös dolog történt. Liliék nem készültek időre sehová, nem volt az estére tervük, mégis olyan feszültség gerjedt lassan a lány testében, ami addig ismeretlen volt előtte. Többször oldalt lépett, félrefordította az arcát, de valami azt parancsolta neki, hogy szúrós tekintettel nézzen egyenesen az öccse szemébe. És nem ment. Annyira nem sikerült, hogy fájni kezdett a tarkója, a teste mellett lógó karjai többször is idegesen megrándultak. Nem tudatosult benne, mit csinál, csak a hangra figyelt föl, hogy megcsikordult a foga. Apróság a világ zajában, de bántotta a fülét. Ez sok, gondolta, nem kellene beletörődnie a megsemmisülésbe. És akkor hirtelen mintha ki tudta volna tapintani az öccsében a kimondott dolgok fájdalmát. Lili felfedezte, hogy egy ember így is szenvedhet, függetlenül magától jótól és rossztól, önkívületben, energikusan manipulálva mindenkit, mert muszáj valamivel elütni az időt. Laci önmaga áldozata. És ennek Lili megörült, hiszen máshogy tényleg elviselhetetlen lett volna a beszédnek ez a szerelemtől mentes vágya. Utána már semmi sem történt, végül az öccse unta el magát, jó negyedóra múltán faképnél hagyta őket. Az udvarlójával a jelenetről többé szót sem ejtettek, két hónap múlva egy semiség miatt szakítottak.

Az ember legtöbbször nem tisztázhatja magában, mikor hoz meg egy döntést, mert a választások nem így működnek. Néha az egész színtiszta fizika. Lili is így járt, egyszer ötletszerűen bepötyögte a telefonjába egy hirdetési felület címét, és böngészgetett. Majd vissza-visszatért, az algoritmus is ellátta ajánlatokkal, végül felötlött benne, hogy talán van annyi félretett pénze a zongoraleckékből és a kisebb fellépésekből, zenekritikák honoráriumából, amennyiből albérletet tudna fizetni, kaucióval együtt. És fogja tudni fizetni a későbbi hónapokban is. Életvitelszerűen máshol fog tartózkodni. Elköltözés – ki lett mondva otthon, döntésként értelmezte mindenki.

Az anyja akkoriban már nem figyelt arra, mit mond. Néhány tételhez viszont ragaszkodott ezután is. Tulajdonképpen, ha a lényegét vesszük, nagyon kevés változás történt Lili életében, talán csak aludni járt máshová. Ők ketten, az anyja és az öccse ugyanúgy be kívánták vonni az életükbe, számításból, megszokásból, egyre megy. Lilinek nem volt ideje semmilyen formátumú lázadáshoz, egyébként jelentősebb dolgai nyitjára sem akart rátalálni, kemény volt, mint a gyémánt, jól bírta az igénybevételeket. Az igazat megvallva szerette a jóleső fáradtságot. Olyankor az ágya, illatra, tapintásra, olyan volt, akár egy tengerparti mohaszőnyeg, és ő különböző zeneművek taktusaira lélegezve merült álomba. Még több időt töltött otthon, amióta Lacival megtörtént ez a szörnyűség, és az öccse csak úgy oda volt pakolva a szoba sarkába, mint a családi élet tétlen háttéré. Az anyja sosem volt Lilinél odaadóbb a gondozásban.

Aztán valahol olvasta, hogy a zene tágítja az érfalakat, olyan, mint a nevetés, de mivel Laci nevetni nem tud, legalábbis nem adta jelét, hogy menne neki, marad a zene. És így máris ott volt a zeneterápia forrásánál, amibe aztán mind jobban belemélyedt, szakkönyveket olvasott. Kizsigerelte magát, nem maradt ideje másra, elmaradtak mellőle a barátai, sebaj, gondolta, ha Laci jobban lesz, majd visszajönnek. Aztán megtette a lépést a neurológiai modell irányába, és már ké-

szen is volt arra, hogy intézményes keretek közt is érvényesítse tudását. Ezzel újabb bevételekhez jutott, mind jobban megélt, de közben a küldetéstudata is szépen kifejlődött. Először csak Lacira gondolt, de ahogy megismert más fiatalokat is, kezdett a feladatokban feloldódni. Bejárt a klinikára, konzultációkon vett részt, munkacsoportokba lépett be, önkénteskedett. Lili boldog volt. Albérleti magányában folyton mosolygott, álmában cinkosa lett az öccsének a természeti törvényeket rászedő csínyben, helyreállítanak mindent, ami kizökkent. Voltak apró eredmények. Laci láthatóan ragaszkodott Haydn zenéjéhez, *A teremtés* megmozgatta. De sok mindennel ért már el részleges sikert. Rövidebb egységekben kellett gondolkodni, így előnyben voltak a rapszódia, prelúdiumok, kis darabok, és amiben volt kánon, bármi staccato játékmóddal – néha értelmes szót adott ki végre az öccse: *te, te, te, te!* És mintha a karjait célzottan felé nyújtaná, még Christine képe is kiesett a kezéből. Élvezte a crescendo-decrescendo hullámain is. Lili az érzet nyerseségére fel sem figyelve azt beszélte be magának: látja az öccse áramló véréét.

Egyre kevesebb alkalommal jutott eszébe az a szörnyű este. Aznap sem vette észre, hogyan és mikor képződik meg benne az elhatározás, hogy megy még egy kört a házcsoport körül. Megijedt attól, amit látott, de nem hozott döntést, a lábai kezdtek el, így is gondolt vissza erre, hogy ő nem felelős a történetekért. Mindössze negyedórás, húszperces séta volt. Mire másodszor is visszaért a szülőházához, a mozgásérzékelő fényvető már bevilágította az udvart, és különös módon a végletekig kiélezett helyzetben is ugyanolyan nyugtató színpárok vonzották a tekintetet, válogatás nélkül használva ehhez az eresz ezüstjét, a barna fecsképenkát, a szelektív kuka tetején hagyott üres üveg lángoló csíkját. Lehetett látni, ahogy az anyja Laci mozdulatlan teste fölé hajol, ahogy inog, hajlik ide-oda a törzse, nyaklik a feje. És sajnos a hangokat is tisztán hallotta, a jajveszékelést. Addig állt a kapujukban, amíg be nem következett egy kis szünet, percnyi megnyugvás, még mindig a mentő érkezése előtt. Akkor a mozdulatlanságban a fényvető szenzora kikapcsolt és az udvar sötétbe borult.

Három rege

(az ártézi kútnál)

Aznap délután egy hatalmas buliba keveredtem, amely leginkább egy kirakodó-vásárra vagy ócskapiacra hasonlított. Kiderült, lesz itt egy kiállítás, amelyet váratlanul nekem kell megnyitnom, mert aki megnyitotta volna, nem jött el, azt mondta, megfázott. A szervezők hitték is meg nem is. A kecskeszakállas festőt megkérdezték, beleegyezik-e? Nem ismertük egymást személyesen, de ő tudott rólam, olvasta néhány írásom a neten, és boldogan mondott igent. Kis időt kértem, összegyűjtöttem mindenféle prospektusokat, fénymásolatokat és egy söntéshez mentem a vásártér közepére, alig találtam üres felületet, ahol írhatnék. Közben dossziényira duzzadt a papírhalom. Tollat sem találtam. Odamentem egy vásári standhoz, kértem tollat meg üres papírt, ekkor derült ki, nincs nálam pénz. Mondtam, majd később kérek kölcsön, de most gyorsan írnom kell, mert kifutok az időből. Két csinos hölgy árult a standnál, mosolyogva mondták: rendben, tudják, hogy én nyitom meg a kiállítást, hallották a hangosbemondón.

Visszamentem a söntéshez, noha azt részeg és hangos dán turisták foglalták el. Ekkor jött oda hozzám egy negyven körüli nő, hogy segít, látja, bajban vagyok, nem találok helyet (ő tud egy jót, mondta, ahol nem zavar senki), és látja, nem tudom már cipelni a fél méter vastagságúra duzzadt papírhalomot sem. Egy részét ki akarta venni a kezemből, ám ekkor hirtelen szél támadt, és a felét elfújta, valamennyit összeszedtünk, megpillantottam a kezében egy Nabokov-brosúrát, Nabokov fényképe mellett egy rövid, kézírást imitáló verssel (tűzvörös cirill betűkkel, de magyarul), gondoltam, később kibetűzőm. Másik pulthoz mentünk, ahol gyorsan megírtam két oldalt (emlékszem, rettegetem, hogy majd nem tudom fölolvasni a macskakaparásom), de hiányoltam még valami csattanót a végére.

Ezalatt kapott el a pánikéhség, a nő gyorsan hozott darált húsos pitét meggykompóttal, amin nagyon elcsodálkoztam, mert nemrégiben olvastam ezt a receptet a neten. Sűrű palacsintatésztából készül, sütőben. Falni kezdtem. Mohón. Ekkor már sokan ettek mellettem, köztük egyre több madár. Zabálás közben eszembe jutott a csattanó, de eltűnt a papírhalom, az oldaltáskám és a nő is. Keresni kezdtem a segítőmet, azonban nem találtam. Visszamentem a pulthoz, ahol már egy ondolált hajú nő evett. Reklamáltam a maradék kajám után, a nő azt mondta, a pincér a kukába dobta, ő meg azt hitte, üres a hely. Egyre nagyobb lett a tömeg, én elveszetten álltam és izzadtam, akár a túlhajszolt ló, amikor megváltozott a szín:

A költő, egykori mesterem, olvasott föl egy nagy épület, valami romos színház előcsarnokából, dór oszlopok mögül, sok-sok ember előtt, mintha tünteté-

sen, de nem volt sűrű a tömeg, laza csoportokban álltak a fölolvadás hallgatói. Sok helyütt kisebb tábortüzek égtek. Alkonyodott. A költő egyszer csak lefutott a színpadról, mondta a szervezőknek, hogy mindjárt visszatér, és folytatja. Piros sálja és hosszú, bokáig érő fekete kabátja lobogott a valószerűtlen fényben. Akárha Mefisztó. Odajött hozzánk, átölelt engem meg irodalomtanár barátomat, aki az ördög tudja, hogyan keveredett mellém, és a fülünkbe súgta, mutatni akar valamit. Szinte futva indultunk el. Hamarosan ingoványos talajra értünk, majd egy patakhoz, amelybe ártézi kút vize csobogott, jó hangosan. Bacchus-fej szájából folyt ki a víz, hosszú rézcsövön, amely vékony faloszhoz hasonlított leginkább. A Mester ruhástul belegázolt a vízbe, és mondta, „erre, erre, gyertek”. Mentünk utána, a víz langyosan ölelt körül minket combig, később derékig, de ahogy egyre beljebb és beljebb mentünk, hidegebb és mélyebb lett, tóvá szélesedett. Körülöttünk csönd és nádas. Se egy madár, se egy béka, bármi életjel. Csak a korai telihold sejtelmes csillogása a vízen. Már a nyakamig ért a víz, amikor azt mondtam, én nem megyek tovább, és visszafordultam. Nem válaszoltak. A barátom és a Mester lassú tempóban úszni kezdtek a végtelen vízben.

Egy domb aljánál értem partot, fölmásztam, és hangos jajgatást hallottam, mintha egy nőt verne valaki. Közelebb osontam, miközben fölmarkoltam egy súlyos fadarabot, és azt láttam, hogy egy szőrös hátú, izmos, ősz férfi azt a nőt, a segítőmet elégíti ki ujjal, aki jajong és nyöszörög és spriccel, akár a gejzír. Szégyenkezve eloldalogtam. Kis idő múlva megpillantottam egy hatalmas, nádfedeles házat, előtte a volt feleségem guggolt, és egy gyereket ölelt át. Mellettük egy néger kisfiú kerekes kutat tekert, iszonyatos nyikorgással. A fiú kísértetiesen hasonlított a Bacchus-szoborra. Odamentem hozzájuk, exnejem valamit szólt hozzám, nem értettem, mit.

Álmomban vissza-visszatért ez a ház, valaha, rövid ideig, laktunk itt, föl akartuk újítani, de soha nem jutott rá pénz. Emlékeztem a benne rejelő hatalmas terekre, bevillant elmémbe az óriási festmény a fényről, a postai íróasztal, rajta a számítógéppel, egy-egy régi szekrény, szétdobált ruhák, könyvespolcok, kanapék, két szétszerelt tévé... Ebben a pillanatban kigyulladt a ház, óriási lángokkal égett a nádtető. Rövid ideig elszörnyedve néztem, exnejem és a gyerekek eltűntek, a kerekes kút magában nyikorgott tovább, megfordultam, és a színház előcsarnokánál találtam magam, a költő újra ott szavalt. Erőtelmes, vékony hangon előadott énekbeszédéből nem hallottam ki semmit, bár tudtam, a *Lembergi látomásokat* kántálja.

Az erkélyről üres papírlapok hullottak alá, akár a vergődő sirályok.

Barátom eltűnt.

Akkor már sejtettük, mi fog történni a Határvidéken.

(a királykisasszony és a szegénylegény)

A Bárka teraszán ültünk, nem voltunk már szomjasak, épp indulni készültünk, amikor barátom váratlanul (enyhén kántálva) belekezdett egy mesébe:

Hol volt, hol nem volt, volt, ahogy volt, volt egyszer egy okos és szépségesen szép királykisasszony. Olyan szép volt, hogy amikor megjelent a bálteremben,

elállt a bálközönség lélegzete, a nők irigykedve lesütötték pilláikat, egy pillanatra fényesebb lett a fény, a gyöngébb lelkű férfiak azonnal a mosdóba rohantak, hogy lehűtsék magukat, mert óvatlanul hiányos öltözékben képzeltek el a szépségesen szép királykisasszonyt. Közelebbről is szép volt a királykisasszony, letagadhatott akár tíz-tizenöt évet is, de azért már látszottak rajta az idők nyomai, érzékeny melle már csak melltartóban mutatta régi formáját (jaj, az a szép, izgató kis vájat a két mell között!), amúgy lógott picit, hasa megereszkedett, ám a feneke feszes volt, akár egy tinédzseré. Hogy ne mondjam, akár egy tüzes kancacsikóé. Ó, és bűnös ajkai, ahogy kivillant közüle csillogó fogsora!, gondolta a szegénylegény, aki sem legény nem volt már, sem annyira szegény. Korosodó, házsnak indult, indulatos dalnok volt csupán, puszták és éjszakák szabad vándora, legalábbis lelkében így képzelte.

Aztán, ahogy lenni szokott, egymásba habarodtak. Csalogatta a királylány palotájába, egyre csalogatta, bár ígérni nem ígért semmit, ám a szegénylegény csak húzódkodott. Hiába az édes főzetek, hiába a sok csábítás, hiába a szerelem illatos nedvei, érezte a szegénylegény (erős ösztönnel áldotta meg az Úr), hogy ebből csak baj lehet. Mert mit keres ő a palotában tudálékos, ám finom és rafináltan duruzsoló udvaroncok között. Nem értette a beszédüket. Értette a szavak jelentését, csak azt a mögöttes tartalmat nem értette, ami a szavak fonákján húzódik meg, valahol a hangsúly és a mimika között. Hogy mi igen, és mi nem.

A királykisasszony meg villogni akart, hogy lássa mindenki, ha nem is szabad, de boldog, és sugárzása még pár évre betöltheti a teret. Döntött tehát. Fölviszlek a Napba, gondolta, magában a szegénylegénnyel beszélgetve, hogy lásd csábító hatalmamat, ott és akkor engedlek el, ahol és amikor legjobban fáj. Hogy tudd, hogy érezd, mit éltem át miattad. Nem volt gonosz a királykisasszony, de hogy, csak nem tudott ellenállni igéző hatalmának. Akkor már amúgy is egy szomszéd királyságbéli herceg udvarlását fogadta, aki jártas volt a hadászatban, és hasonlóan okos, mint a királykisasszony. Egy kasztbéli, jobb lesz így, toppantott, és választott.

Aztán, hogy, hogy nem, azt érezte a szegénylegény, repül. Föl, egészen magasra, mint egy még régebbi mesében, föl egészen a Napig, érezte, perzselődnek képzeletbeli szárnyai, és akkor a királykisasszony váratlanul elengedte a kezét. Úgy sem jön a szegénylegény a palotába, mit is keresne ott, gondolta, hiszen nyers, mint az ecetben pácolt hagymás hering, és durva, mint a lópokróc, én meg miért várnék olyan lóra, amely szilajon másfele száguld, hátán sem visz, patáján sem hordoz. Mert mást szeretett a szegénylegény. Már nem lángolt olyan hevesen, mint rég, de szerelme tartós volt, mint a zacskós leves, és szilárd, akár a gránit.

A szegénylegény súlyos égési sérülésekkel landolt a pannon parlagon, de megúszta. Kemények a szegénylegények, na! Azóta a földön jár, csak néha néz föl az égre, megcsóválja busa fejét, és azt mormogja, mintegy magának, soha többet ilyen magasra, soha többet. A horizontális szabadság egyszerűbb, tette hozzá, és maga sem tudta, mit ért ezen.

Immár külön testbe zárva élnek, míg, külön-külön, meg nem hálnak.

Tanulság: *A fény, amely megragadja a tekintetet; a tűz a kőbe hatolva több színre oszlik, mint a szivárvány. Én pedig nyitottam rajta egy új ablakot, így már nemcsak befe-*

lé iramlík a fény, hanem kifelé is. Azt kell fölfogni, hogy a csiszolt gyémánt áttetsző tükör. Minden tükörnek van háttere, a víz is úgy funkcionál tükörként, hogy sötét az alja, a gyémántnak nincs szüksége erre, a fény behatol, ugrál a kristálylapok között, minden oldalról áramlik, és nem hagyja abba. Végtelen, elég egy kis fény, akár a legkisebb gyertya lángja, és a gyémánt vibrálni kezd.

Pár másodpercig ültünk meredten, majd barátom hirtelen fölugrott, és szó nélkül távozott. Nagy baj lehet vele, gondoltam, maradék sörét sem itta meg.

(menekülés – most és mindörökké – életre, halálra)

Egy lány feküdt mellettem weissbrunni lakásomban, amin igen csodálkoztam, hiszen egyik barátommal jött, akit amúgy Nyulassy Etelének hívnak. Etele jóval előtte a másik, úgynevezett gyerekszobába ment (egy időben Tito-szobának neveztek, mert valami ismeretlen oknál fogva ott tároltam Tito-relikviáimat). Várta a csajt. A szoba közepén feküdtem egy kanapén, krimit olvastam épp, a lány pedig, Nefelejts Virág mellém húzta matracát, és azt suttogta, réges-régen pár hétig viszonyunk volt, kár, hogy nem folytatódott, és szeretné megismételni *azt* az éjszakát. Furcsa helyzet, agyaltam magamban, ám idegsejtjeim hiába cikáztak szinapsziszról szinapsziszra, nem tudtam rá visszaemlékezni, így zavaromban nem válaszoltam neki. Szerencsére váratlanul bejött a szobába egy másik, szivárványszínűre festett hajú nő, aki azt állította, ő az én feleségem. Miért jönne Weissbrunnba, tűnődtem, hiszen külföldön él és dolgozik, valahol Nyugat-Európában, azt sem tudom pontosan, hol, ráadásul, régen elváltunk, nem láttam vagy öt éve. Az asszonyoság, aki nejemnek vallotta magát, mérgesen mondott valamit, végül kiabált. Nem értettem, mit, és azt sem, miért ordítozik velem. Közben alsógatyában visszajött Etele, leteremtette Virágot, hogy mire vár még, miért nem bújik be hozzá az ágyba. Ám a lány húzódkodott, fogta alkalmi fekhelyét, arébb vitte, magzatpózba heveredett, és úgy tett, mint aki alszik.

Ekkor, minden átmenet nélkül, fekete ruhás csávók jelentek meg, mindegyikük hatalmas, sötét kalapot viselt, ami alól csak bajuszuk villant ki, mintha rendszeresen suvickolnák. Rendezkedni kezdtek a nappaliban. Gáborcigányok, gondoltam magamban, de mukkanni se mertem. Etele, Virág és a féktelen asszony eltűntek, magam tébláboltam az egyre sűrűsödő embertömegben, amelyben már mindenféle rassz képviselte magát. Kínai lány mutatta meg bal mellét, és fejével intett a fürdőszoba felé. Szégyenlőséggel vegyes gyávaság terelt az ellenkező irányba, egykori hálószobánkba, miközben azon tépelődtem, úristen, mi történik itt, mit szólnak majd a szomszédok?! Fél szemmel láttam ugyanis, hogy a nappali közepére, ahonnét eltűnt már a kanapé és a matrac, hangfalakat, erősítőket és mikrofonokat szerelnek össze szóltanul.

Amikor beléptem a hálóba, észrevettem, az udvar felőli igen vastag falat valakik kibontották, csak nejlön fedí félig az alaktalan lukat, onnét áramlik a halk emberáradat és a fagyos levegő. Senki sem beszélt, mintha szó *bennszakadt* volna, mégis hallatszott valami csöndös, vészjósló moraj, akárha zsongó zugkocsmában, ahol csak pálinkát mérnek. Visszasomfordáltam a nappaliba, amely addigra a kétszeresére növekedett. Mindenki legalább három fejjel magasabb, mint én,

rágódtam, kivéve néhány fiatal nőt. Böhöm nagy bőrfejú lökött arrébb, majd sörrel kínált. Sértetten visszautasítottam. Részeg néger nő csókolt szájon. Punk bakfis, vállán patkánnyal, nyelvet öltött rám. Katolikus papnak öltözött transzvesztita osztott áldást mindenkinek, ujjai közt csecsemőkar nagyságú spanglival. Éppen pipiskedtem a cigiért, amikor hirtelen megmarkolt egy mindenkinél magasabb alak, akinek a nadrágszíjái ha értem, és dobálni kezdett föl, a magasba. A terem mé duzzadt szoba belmagassága, amely amúgy sem volt kicsi, a duplájára emelkedett, én pedig megmámosodtam a boldogságtól, ahogy a tagbaszadt, lapáttenyerű, félmeztelen, izmos pasas, akár egy kisgyereket, a hónom aljánál fogva, öt-hat méterre föl-fölrepít, és amikor visszaránt a gravitáció, ügyesen elkap. A férfi úgy nézett ki, mintha agyagból gyúrták volna. Ajka keskeny, akár a konyhakés éle, szeme terminátoré, orra sasé, testén semmi szőr. Egészen addig élveztem, hogy hajigál, amíg meg nem éreztem, fenekem elkezdte ágyékához dörzsölni, egyre hosszabb és hosszabb ideig. Észleltem irgalmatlan nagy faszának keménységét. Ez már zavart, de nagyon.

Pánikba estem.

Menekülési útvonalakat latolgattam, mind nagyobb kétségbeeséssel és reménytelenséggel. Egy adott minutumban, ott, ahol régen az ebédlőasztal állt, fából ácsolt emelvényt pillantottam meg, ami úgy nézett ki, mint valami többé-kevésbé kész vadászles és nagy, barokk szószék keveréke. Azon tűnődtem, milyen módon tudnék belekapaszkodni, utána meg majd kitalálom, hogyan tovább. Amikor – mint később kiderült – utoljára dobott föl, kapálódzó úszómozdulatokkal, akár a fuldoklók, az állványba csimpaszkodtam, és fölhúztam magam a talpazatra.

Akkor, ahogy mondani szokás, elszabadult a pokol.

A tömeg őrjöngeni kezdett, és mint zombihadsereg, ostromolta meg a vadászles-szószék ötvözetű építményt. Én pedig, nem lévén más választásom, ugrottam, és gyorsúsásban próbáltam az üvöltő sokaság fölé emelkedni. Szinuszgörbeszerűen röpködtem a csödület fölött, aztán, uzsgyi, ki a – hideg ellenére – nyitott ablakon. Az emberek – férfiak, nők vegyesen – ugrottak és futottak és kapkodtak utánam, letépték ingem, cipőm, bársonynadrágom; alsógatyám cefatokban lógott rólam, összevissza karmolták bőröm, testemből vér csöpögött. Hátúszásra váltottam, vettem néhány kétségbeesett pislantást az örült seregre, végül a meredek Anyós utca fölött, lefelé, mellúszásban sikerült megszabadulnom a tébolyult tumultustól.

A végén már-már gyakorló sasként látta meg: újra fölkelt a hideg nap.

(Bukón hagyta a konyhaablakot.)

Lenn a mélyben a Séd kanyargott aranyárgán. Betonkeverők zúgtak meghitlen. Valahol a távolban, akár a géppisztolyok csöndje, pihentető légkalapács ke-repelt. *A levegőben menekő madárhad.* A patak mellett két bicikliző alakot pillantott meg, egyikükről tudni véltem, Török Zolinak hívják, pedig nem ismerte, soha sem találkoztunk. Úgy hallottam (vagy olvasta valahol?), meggyilkolta a szeretője. Lelőtte a saját házában.

Nem néztem vissza.

Soha többé.

Nem. Mert.

Utóirat 1.:

Midőn ezt írtam, akkor tudta meg, letiltották az *Isteni szél* című könyvének folytatását. A főkolompos az a hét főbűnnel megátkozott, szikkadt, némberszívű nő volt, akit élő jégnek csúfolnak a háta mögött. Ő, aki a bombázások ideje alatt nála kért és kapott ideiglenes menedéket.

Nem ért váratlanul.

Utóirat 2.:

Állítólag az terjed a különféle hálózatokon, hogy a perszónát már kinyírni sem érdemes. Ha nagyhatalmú élettársa eltűnik a színről, elevenen falják föl a fiatal, törtető újbasák. Ahogy Tito elvtárs mondotta volt: miért nem vagyok meglepve?

Tanulság: történt, ami történt, történt, ahogy történt, egy dolog biztos: a halál.

Az egyetlen és igaz demokrata.

Még.

HAŠEK UTAZÁSA DÉLRE: 1905

Fordítói bevezető

Prágából Bécsbe

A Törvény Keretei Közötti Mérsékelt Haladás Pártjának bölcsőjénél mások mellett Jaroslav Kubín barátom is ott állt. A Karlovo náměstín ismerkedtem meg vele a parkban, amikor éppen Magyarország nagytérképét tanulmányoztam. Egy fiatalember, látvalévőleg vidám hangulatban, hozzám lépett, leült mellém a padra, és így szólt:

– Engedelmevel, uram, ez Franciaország térképe, nem igaz?

– Ez Magyarország, fiatalember.

– Ebben téved – válaszolta az idegen –, bizonyára átverték magát a könyvesboltban. Van az ügy. Megfestik Franciaország térképét, magyar neveket tesznek rá, és Magyarország térképeként adják el.

A beszédstílusából azonnal felismertem, hogy valamiféle festővel vagy hasonlóval van dolgom. Ekkor egy másik fiatalember haladt el előttünk ritmusra lépegetve, mire az ismeretlen vállon ragadta őt, majd meglepettsége ellenére odavonta hozzám, és azt mondta: – Kedves barátom, maga kell, hogy döntsön ügyünkben. Franciaország ez itt, vagy Magyarország? Az odavonszolt fiatalember cvikkere mögül a térképre hunyorított, és így szólt: – Ez Anglia.

– A bolondját járatos velünk, ember? – kiáltott fel a Franciaország mellett kardoskodó fiatalember. – Üljön csak le, majd mi megmutatjuk magának.

Meglepetten dadogott valamit, de már le is ült mellém, folyamatosan hunyorogva, jobb és bal lábát ritmusra rázva.

– No látja – szólt az idegen –, az ember sosem tudhatja, mikor kínálkozik alkalom arra, hogy tanuljon valamit. Csak hogy tudja, ez itt nem Franciaország, nem is Anglia, sem nem Magyarország, de Törökország. – S hirtelen rémes ábrázatot vágott, és felkiáltott: – Igazán arcátlanság, hogy ideül hozzánk, és még csak be sem mutatkozik!

Így aztán végül összeismerkedtünk. Az idegen azt mondta: – Jaroslav Kubín vagyok, akadémiai festő.

Akit pedig magunkhoz vont, méltóságteljesen így szólt: – František Wágner vagyok, a Cseh Királyi Tartományi Nemzeti Színház balett-társulatának tagja.

Még aznap este elvittem őket az Arany Literhez, ahol a Törvény Keretei Közötti Mérsékelt Haladás Pártjának tagjaivá váltak.

Így kezdődött hát a három cimbora ismeretségének története. Legalábbis aszerint, amit Jaroslav Hašek állít róla a *Törvény Keretei Közötti Mérsékelt Haladás Pártjának politikai és szociális történetéből* című gyűjteményében.

Jaroslav Hašek 140 éve született és 100 éve halt meg. Itt következő elbeszélései először jelennek meg magyarul. (A fordításhoz használt kiadás: J. H.: *Črty, povídky a humoresky z cest*. Státní nakladatelství krásné literatury hudby a umění, Praha, 1955.) A bevezetőben olvasható idézetek szintén a fordító tolmácsolásában olvashatók. (Forrás: J. H.: *Dějiny Strany mírného pokroku v mezích zákona*, Československý spisovatel, 1977). E gyűjtemény legteljesebb magyar fordítása a következő, nehezen hozzáférhető kiadásban olvasható: J. H.: *Szemelvények A törvény keretein belül mérsékeltlen haladó párt történetéből*. Glória, Bp., 2002, ford. Dr. Magyar György.

A misztifikátor Hašek szavahihetősége persze nem szolgálhat közjegyző által hitelesített okiratként. Ilyenek, ha voltak is egyáltalán, elvesztek, s mivel képtelenség adatolni a történet folytatását, csak a nagy mesélő szavára adhatunk. Az ifjú Hašek utolsó nagy kóborútja – hiszen legközelebb már k. und k. katonaként vándorolt – pusztán a fikciós nyomokat követve, az említett gyűjteménynek *A Mérsékelt Haladás Pártja három tagjának apostoli tevékenysége* című részébe rendezett elbeszéléseiből rekonstruálható.

Még aznap – vagy azon az éjszakán –, amikor Hašek felvette a pártba a frissen megismert Kubínt és Wágnert, szörnyű incidens történt. Az utóbbi, tehát a balett-társulat tagja az elnök beszéde alatt tapintatlan módon mutatójával az orrát túrta. Ezért a párt etikai bizottságának elnöke, Jiří Mahen (civilben híres költő) a következő ítéletet hozta:

František Wágnert helytelen viselkedésére tekintettel, a nevezett arra ítéltetik, hogy holnap vonatra üljön és Jihlavába menjen, ahonnet gyalogosan átbarangolja Moravát, Alsó-Ausztriát, Magyarországot, Horvátországot, Krajinát, Stájerországot, Felső-Ausztriát, Csehországot, s ímígyen négy hónap múlva, tehát október 7-én visszatérjen este nyolc órára a Pártunk az Arany Literhez címzett fő szervezeti irodájába. Egyúttal Jaroslav Hašek és Jaroslav Kubín felszólítatik, hogy kísérik el František Wágnert az útján, s ügyeljenek fel, hogy a küldetés rendszeren végbevitessen.

Ez tehát a párttörténeti gyűjtemény *Jaroslav Kubín, a festő* című része szerint, amelyből már fentebb is idéztünk, a dél felé tett utazás mitikus eredettörténete. S egyben az azt követő, az apostoli küldetést elbeszélő részek kiindulópontja.

František Wágnert – aki a valóságban Rudo Hněvsát, a plzeňi színészt rejti – az elmarasztaló ítéletet tréfára vette, így komolyságáról hajnal négykor volt kénytelen meggyőződni, amikor a két Jaroslav felpakolva, hátizsákkal a vállukon, az ítéletben megszabott 40 koronás segéllyel a zsebükben megjelentek nála.

A párttörténeti beszámoló szerint miután Wágnert összepakolt, s néhány sietős sort hagyott nénikéjének, a három cimbor a 6:20-kor vonatra ült, s Kolínon, Kutná Horán, Německý Brodon (ma Havlíčkův Brod) keresztül utaztak Jihlavára, ahová 17:32-kor érkeztek meg. A német többségű városban az első útjuk a Cseh Körbe (Česká Beseda) vezetett, ahol a párttagok a cseh kisebbségek helyzetéről tartottak előadást. Szinte el sem kezdték, máris bekísérték őket az őrszobára, ahol Kubín szándékukat illetően kijelentette: „a német városokban a cseh kisebbség számára előadásokat tartani a csehországi németek jogi helyzetéről, a cseh türelmetlenségéről és expanzióról”. Erre nagyon szívélyes fogadtatásban részesültek, s máris a német kaszinóba kísérték őket. Ott az este folyamán nyilvános gyűjtés keretében újabb tőkére tettek szert a további utazáshoz.

Jihlavából Třebíčen keresztül incidenst nem nélkülözve jutottak az isten háta mögötti Marušicébe. Itt a falusi tanító nagyon örül az idegeneknek, ő a helyi turistaklub vezetője, noha turisták nemigen fordulnak meg a községben, tízórányi útra lévén a legközelebbi állomás. A káplánnal megmutatják a turistáknak a sziklát, amelyen Szent Cirill és Metód üldögélt. A szomszédos domb szikláján pedig Napóleon üldögélt, mielőtt az austerlitz-i csatába vonult. Znojmban egy hirtelen támadt szerelmi affér reményében Wágnert kis híján elherdálta a zöldsé piacon az utazás tőkéjéül szolgáló összekalapozott pénzt.

Bécsbe különvonattal érkeztek, Znojmban ugyanis nagy szociáldemokrata gyűlés volt, így saját pártprogramjukat megtagadva szociáldemokratáknak adták ki magukat a párttagok. Reggel hétkor érkeztek meg Bécsbe, és elhatározták, hogy felkeresik Josef Svatopluk Machart, a költőt, hogy pénzt csaljanak ki tőle. Előbb a Česká Vídeň (Cseh Bécs) szerkesztőségébe látogattak, majd természetesen egy cseh sörözőbe. Machar után érdeklődnek, megkapják a címét, fel is keresik, de nem találják otthon. („Amikor a cseheknek a legnagyobb szüksége volt költőjükre, az egész nyugodtan elment otthonról.”) Komikus helyzet következik Macharnéval, aki tíz koronát ad Hašeknek. S mint utóbb kiderül, Kubínnak szintén, aki később, s kerülő úton ért a címre.

A *Hogyan szórakoznak a csehek Bécsben (Jak se baví Češi ve Vídni)* című fejezetben a bécsi Cseh Körön belüli viszonyokba nyerhetünk bepillantást:

A bécsi cseheket kétfelé lehet osztani, a tehetősebbekre és a szegényebbekre. A szegényebbeknek munkásegysületeik vannak, a tehetősebb osztály számára pedig ott a Cseh Kör. Az egész cseh élet ezekben a körökben zajlik. Hozzánk, Csehországba hírek szállingóznak arról, mennyire el vannak nyomva a csehek Bécsben, hogy a cseh népből 300 000 fő ott Bécsben szűkölködik, nyomorog és kedélytelenül tengődik a Duna ezen átkozott bástyájában. Bizonyára sanyarú lenne a cseh sors, ha nem lennének e Körök. A cseh szellemet a germánsággal való küzdelmében egyedül a cseh sör képes lelkesíteni a Cseh Körökben. Az a kétfajta cseh sör, amely a derék bécsi cseheket megacélozza, amely elvitathatatlan érdemeket szerzett a cseh ügynek Bécsben, a třeboňi és a budejovicei sör. E kétfajta sört nem mámorító italként fogyasztják, hanem mint az óhaza üdvözlését. A bécsi csehek nem olvasnak sokat, nem is támogatják a cseh irodalmat, cserébe viszont a mi királyságból származó sörünket isszák. A boldogabb testvéreik söre ez, akik nem követték el azt az ostobaságot, hogy kiköltöztek egy német városba. E sörből évente annyi fogy, hogy az árán nem két, de tíz cseh iskolát lehetne építtetni, ők viszont tovább isszák a cseh sört a cseh és morva testvéreikben bízva. Némelyek szerint a bécsi csehek száma a félmilliót is eléri. Ez a félmillió bécsi cseh két iskoláját viszont a cseh és morva testvéreik könyöradományáiból engedi fenntartani.

A hazafias sörpolitika olyan tényező lesz, amely végigkíséri párttagjaink apostoli útját a későbbiekben is. A bécsi csehek szatirikus képére rálicitál a következő fejezet, ahol Hašek azon töpreng a Bécsben megismert szocdem Škatula kapcsán, hogy a különböző pártok képviselői mennyit nyomnak a latban – a szó szoros, fizikai értelmében. S hogy miért éppen a szocdemek hajlamosak az elhízásra, s a testsúlygyarapodás hogyan függ össze a választási ciklussal.

Hašek további beszámolóiból megismerkedhetünk a bécsi Syrinx irodalmi társasággal, amelyet unokabátyja, Roman Hašek alapított, értesülünk arról, hogy az egyik legfőbb párttag, Hašek életre szóló barátjának, Gustav Roger Opočenskýnek is itt indult költőkarrierje, némi ifjúkori botlásainak köszönhetően. Majd a Syrinx másik tagjáról, Karel Hugo Hilar karrierjének kezdetéről tudhatunk meg egyet s mást. Aztán egy alapos leírással kápráztatja el Hašek a párttörténeti gyűjtemény olvasóját, amelyben nemcsak a csehek idegenben való, enyhén szólva költségkímélő utazásának módszereire nézve kapunk receptet, de a négy személyiségfajta az idegenbe szakadt honfitársra való reakciónak pazar karikatúráját is megrajzolja.

A sörturisták útját Bécs után már világosan a malátaillat vezérelte. A bécsi ajánlásukkal felkeresték Bécsújhelyen a serfőző Chrž urat, akinek vendégszeretetét élvezték. Chrž cseh, de „óvatos cseh”, aki németek között nem beszél csehül, noha legnagyobb sajnálatára neve kétséget sem hagy származását illetően. S bár fiai a németet játsszák Bécsújhelyen, szíve megmelegedik a honfitársak érkezete miatt. Később azonban a jó Chrž úr, látván, hogy micsoda károkat okoz neki a vendégszeretetét élvező honfitársak mulatozása, kiebrudalta az „ebadta cseh bandát”. A sörgyári alkalmazottakkal való csetepatét követően az utcán találják magukat. Két üveg bor elfogyasztása után pedig az éjszaka közepén átlépik a Magyar Királyság határát.

Úton Zalaegerszegre

A soproni tartózkodásról nem derül ki sok minden. Az említések alapján az útjuk Nagymartonon (ma Mattersburg) keresztül Sopronba, majd Szombathelyen és Körmen-den át Zalaegerszegre vezetett. Az eredeti útitervtől Bécsben tértek el, s azóta másfelé haladtak – az eredeti utat viszont felmondja Hašek: Bécs, Graz, Maribor, „Pulje” (Pula?), Ljubljana, „Gorice” (bizonyára az egykori Görz, mai Gorizia). S aztán nyilván az említet-lenül maradó tengerpart. Az útitervtől való eltérés okaként csak ennyi szerepel, hogy „csodálatos módon Gorica helyett a Balaton partján találtuk magunkat augusztus elején. Mindez a bor bűne volt, valamint az, hogy Kubín mindenhol szerelmes lett”.

Az amúgy is ingatagnak tűnő terv helyett azonban már Nagymartonban az apostoli küldetés módosított folytatásán fáradozott a három párttag, akiknek delegációja fontos konferencián vett részt a kiváló magyar politikusokkal.

A magyaroknak van érzéke a politikához. Nálunk állítólag a korsó mellett politizálnak – a magyaroknál viszont bor mellett. A sör sosem teheti az embert politikailag olyan nemessé, mint a bor, hiszen „En oinó alétheia” – azaz borban az igazság. És a magyarok ezt a mély igazságot addig keresik, míg az asztal alá nem csúsznak. Nálunk, ha valaki az asztal alá csúszik, nem beszél többé. Bezzeg a magyarok még az asztal alatt is politizálnak. A kiváló magyar politikusokkal folytatott tárgyalásaink során erre több példát is láthattunk. Nagymartonban Barabás, a járási királyi jegyző még az asztal alatt is azt óbégatta, „Éljen Kossuth!”, s asztal alatt fektében adta elő egyik legkiválóbb politikai beszédét is.

Wagner ekkor azt gondolta, mindenképp utánoznia kell őt, az asztal alá csúszott és ordítani kezdte: „Éljenek a magyarok, dicsőség a cseheknek!” Egyszerűen feledhetetlen poli-tikai tárgyalás volt. A cigányok egyfolytában a „Kossuth Lajos azt üzente, elfogyott a regimentje” kezdetű dalt játszották. A résztvevőknek azonban nem a regimentjük fogyott el, de magabiztosságuk a széken való egyensúlyozásuk tekintetében. Egyik oldalukról a másikra imbolyogtak, s még ha le is estek székükről, utolsó lélegzetükkel is azt kiabálták, „Éljenek a csehek, éljen Kossuth!” Klofáč annak idején a pesti látogatás alkalmával kikö-vezte utunkat, s ebbe a nagymartoni káoszba még Vargay István, Vas vármegye főispánja is belecsöppent, feledhetetlen beszédében kijelentette, hogy a csehek és a magyarok egy nemzetet alkotnak, s ha nyelvükben különböznek is, már hosszú évek óta jó baráti kapcso-latban állnak. „A cseh futballisták Pesten játszanak, a magyarok Csehország legnagyobb városában, Prágában, a fővárosban, isten hozta a három legnagyobb csehet Nagymartonban!” Már mint hogy minket. „Éljen Kossuth, éljenek a csehek!”

Majd a cigánybandához fordulván odakurjantott a primásnak, hogy húzzák el a cseh nemzeti himnusz. „Értettük, nagyméltóságú uram”, felelték a cigányok, s nekikezdték: „Jeszcze Polska nie zginęła.”

Majd mind egymást támogatva felemelkedtek, s egyszerre felkiáltottak: „Fenékig!”

S ezen ünnepélyes pillanatban, mikor a poharat fenékig kiittuk, megszólalt cseh himnu-szunk, a Jeszcze Polska nie zginęła.

A kis malőről, a cseh és lengyel himnuszok összecseréléséből nem lesz nemzetközi konf-likthus, a folytatás a szabadság, egyenlőség, szesztestvérliség szellemében alakul. A fordít-ás ugyan elfedi az eredetiben is magyarul szereplő szavakat, mondatokat, amiben Hašek kezdő magyartudása is megcsillan. Az egzotizált magyarok duhaj temperamentumával, akár a magyar nyelvi elemekkel a Magyarországon játszódó elbeszéléseiben is találko-zunk. Talán éppen az ő indítványozására látogatták meg a magyar vidékeket.

De maradva a párttörténeti szatíránál, a déli út állomásai kezdenek zavarosakká vál-ni. Az *Útirajz-szerűtlen töprengés az út kezdetéről* című részben a három cimbor a augusztus elején Zalaegerszegen tartózkodik, balatoni bort isznak, halpaprikást esznek, cigányzene

szól, és parázson sült kukoricát fogyasztanak. (A legfinomabb parázson sült kukorica kiszáritott marhaürüléken készül.) Az elbeszélő közben rekapitulálja az utazás eddigi eseményeit. Végül felbukkan Bucsutay Miklós főispán, akivel arról diskurálnak, „merre fekszik Prága”, mire kiderül, hogy Körmenten túl, hogyha elképzelünk egy vonalat ... – magyarázza Kubín. Bucsutay viselkedéséből az elbeszélő azt a tanulságot vonja le, hogy: „A magyarok a svábokat kivéve minden külföldi iránt nagyon tiszteletteludóak, s lám, milyen mély tudással rendelkezhet Zala megye főispánja Csehországról és a csehek-ről”. A nemzeti imázsok és sztereotípiák továbbgyűrűznek Bucsutay válaszában: „A csehek serfőzők, zenészek, festők, kémikusok és mérnökök”. Majd elmondja, hogy van egy cseh ismerőse Nagykanizsán, Znojemský úr, aki serfőző, és aki kulcsszereppel fog bírni a későbbi utazás során. Ám itt most tovább folytatódik a népek és nemzetek közeledése:

Češi těž „beillik katonáknak”, hodí se za vojíny, pro Češi kdysi „a dolog rosszul ütött ki” věc špatně dopadla, a Čech byl jako „gutaiütöt”, mrtovicí raněný, a v tom byl vinen „huncut” Nemét, Němec, s kterým Češi ještě snad nechťi „számot vetni”, udělat účet, jinak znají Češi v parlamentě „lármát ütni”, ztropit křik a porazit ve fotbalu všechny protivníky. Pilsen jest „proslulá pivem”.

A nyelvi hibriditást kivasalva fordításban így hangzik:

A csehek szintén beillenek katonának, a csehek számára egykor rosszul sült el a dolog, és a cseh olyan volt, mint a gutaiütött, és ebben a huncut német volt a hibás, akivel a csehek talán még mindig nem akarnak számot vetni, noha tudnak a csehek lármát ütni a parlamentben, és minden ellenfelüket legyőzni a futballban. A pilseni híres sör.

A nyelvi álarcosbál tovább folytatódik, a Pilsent a csehek Plzeňre javítják, amelyet Bucsutay jó magyar nyelve nem tud kimondani, s egyre csak Pelzeň lesz belőle. Érdekes reflexió kínálkozik Hašek magyartudását illetően, amikor az elbeszélő Bucsutay kérdésére, hogy hol tanult meg így magyarul, úgy felel, részben Prágában, részben magyarországi útjain. Ez pedig viszonyba állítható a kereskedelmi akadémián tanulgatott magyar nyelvvél, az utazásokon pedig bizonyára a megelőző éveket kell érteni, amikor a szlovák vidékeken bolyongott (1900–1903).

Kiderül, hogy a magyarok imádják, ha a vidéküket dicsérik előttük, s Bucsutay szót ejt Veszprémről és a Bakony szépségéről, a Balaton, a „magyar tenger” melletti hatalmas tölgyekről és a mocsarakban lebzselő tűzokokról. A folytatásban a kölcsönös nemzetmegismerő small talk a másik egészségére való sűrű pohárüritgetésekbe torkollik. Néhány motívum *A magyar tenger* című humoreszkben, illetve *A szenttornyjai községi úrnok* című elbeszélésben köszön vissza.

A fejezet megjegyzése szerint a delegáció egy hétig tartózkodott Zalaegerszegen. Ezután útjuk következő, s talán legfontosabb állomása nem volt más, mint...

Nagykanizsa

A Nagykanizsai idill szerény dicsekvéssel indul, amely szerint a Törvény Keretei Közötti Mérsékelt Haladás Pártja volt az első, amely képviselőit külföldre küldte, hogy a helyi viszonyok tanulmányozásából származó ismereteket a párt programjának kidolgozásánál kamatoztatni tudja. A Realista Párt képviselője, Masaryk (a későbbi „taticék”, azaz apácska, aki Csehszlovákia majdani elnöke lesz) is csak fél évvel a delegációnk után utazott Amerikába. Masaryk valóban külföldi tapasztalatokkal tért haza, „elsajátította annak gondolatát, olyan különleges kaktuszfajtákat természetessenek, amelyek finom termést hoznak”.

Vajon a mi delegációnk miféle tapasztalatokkal gazdagodott? Mint kiderül, Körmen- den láttak egy száznyolc éves aggastyánt, aki hetvennyolc éve ugyanazt a bekecsét visel- te. Valamint:

Nagyon fontos ismeret volt Sopronból Nagykanizsára vezető utunk során, ahol is a legto- vább tartotta magát a török pasaluk, hogy a legelégedettebb emberek éppen azok, akikre a műveltség nem volt erőszakkal rákényszerítve.

A soproni vármegyében, Vasban egészen a Balatonig s végig a tó mellett, az egész Ba- konyban termékeny a talaj, a parasztok tehetősek, de iskola nagyon kevés van. Nem tudnak sem olvasni, sem írni, a gabonával meg a marhákkal mégis olyan ügyesen kereskednek, hogy senki sem tudja átverni őket. A művelt emberre itt jó adag s jogos gyanúval tekinte- nek, hogy tolvaj az illető, és teljesen igazuk van. Királyhegyen a tanító ellopta a községi kasszát. Három vármegye leghíresebb lótolvaaja, Savanyú pedig teológiát tanult. Ebből is látszik, hogy a műveltség gyakran árt. Mikor Nagykanizsára értünk, láttuk, hogy minden a feje tetejére állt. Ebben a nem túl nagy városban összpontosultak ugyanis az értelmiségí- ek, így aztán itt egymást fosztogatták az emberek.

Az idézett sorokban több olyan motívumot is találunk, amelyet Hašek a későbbi elbeszélé- seiben is felhasznált. A török világ emléke látható módon megérintette, hiszen ugyanezt a vélekedést megtaláljuk *A versenyfutás* című elbeszélés kezdetén is. Hašek értesülése azért némi pontosításra szorul. Az évtizedes török fenyegetés és rablások után az 1600-ban osz- mán uralomra jutó várost valóban egy új szandzsák központjává tették. A várat Batthyány II. Ádám foglalta vissza 1690-ben (nem pedig Savoyai Jenő, ahogy *A versenyfutás*ban szere- pel). Dr. Vándor László Nagykanizsa várostörténeti monográfiájában a következőket írja: „Kanizsa vára, a török legnyugatibb támaszpontja a felszabadító háború szempontjából teljesen mellékes irányon feküdt. A Duna vonalon operáló hadsereg utánpótlási vonalait nem veszélyeztette, a Magyarországon mozgó nagylétszámú hadoszlopok szempontjából a kanizsai török helyőrség esetleges kitorései sem jelentettek komolyabb problémát. Így ala- kult ki az a helyzet, hogy a Kanizsai vár a török utolsó bázisa maradhatott a Dunántúlon”.

A Nagykanizsai idill folytatásában Hašeket szintén megihlették a török kor emlékei. Az „egészen épen maradt” vesztőhelyet (amely még a török korból származik) említve leír egy történelmi anekdotára hajazó esetet egy törökről, aki panaszt tett a minisztéri- umban azért, mert Nagykanizsán fel akarták őt akasztani a város régi privilégiumára hivatkozva. A városba érkező minisztériumi delegáció a török nagykövettel kínos hely- zetet eredményezett. Régi szokásjogról van szó: eszerint a törökök kiűzése után a város polgármestere fogadalmat tett Szűz Mária előtt, hogy gondozni fogja a vesztőhelyet. A privilégiumot, miszerint a városba vetődő összes török felkötötetésére örökjoga van, Mária Terézia is megerősítette.

Ahogy több más esetben is, itt is különféle értesüléseket kapcsolhatott össze és színez- hetett ki az író. Talán a város 1695-ben kapott pallosjogát és a török kor emlékét, s egy jó adag írói fantázia hozzávegyítésével született az anekdota. A pallosjogot illetően a *Nagy- kanizsa és Körmen*d című elbeszélésben is található egy áltörténelmi anekdota, *A versenyfu- tás*ban pedig a törökök kiűzését illetően kerül szóba a városi múzeum, ahol az elbeszélő egy turbános török fejet látott, amelyet a várost vívó Savoyai Jenő (sic!) csapatainak ágyú- golyója szakított le... Valószínűbbnek látszik azonban, hogy valójában itt, a városi múze- umban láthatta Hašek a kardot tartó zászlós kezét, tehát a pallosjog jelvényét, amely 1872- ig, a régi városháza lebontásáig annak erkélyén állt. (Másolata ma újra látható a városhá- zán.) Az egykori vesztőhelyet a helytörténészek valahová a Csengery út közelébe helyezik, a pallosjoggal ugyanis a vesztőhely és pellengér felállításának kötelezettsége járt.

A nagykanizsai török reminiscenciák közül ide kívánczik még a magyar fordítás- ban már korábban is olvasható *Az élet Pusztamagyaródon* című elbeszélésben a következő

groteszk sztori: „Amíg nem létezett művelődés, különös jeleket láttak az égen atyáink. Üstökös tűnt fel, s máris rejtegetni kezdték a javaikat, mert háború közelgett. Én magam emlékszem, hogy a forradalom előtt láttam a nagykanizsai torony tetején a szőrös ördögöt, amint óbogat az éjszakába: új törökök, új törökök jönnek! Biz, vannak különös jelek! Mit gondolsz, imcsém, vajon kerek a Föld?”

A költői imagináció által megtálosított valóság kibogozhatatlansága miatt sincs értelme azoknak az említéseknek alaposabban utánajárni, amelyek korabeli korrupciós botrányokra, a kisváros színes csatározásaira, az építkezések körüli afférokra vagy a *Nagykanizsa és Körmen*dben említett két nemzetközi csalóra, esetleg a szállodai címer megfestésének anekdotikus esetére vonatkoznak.

A *Nagykanizsa és Körmen*dben emített francia likőrnél azonban alighanem érdemes megállni kicsit, hiszen a Blau Mór alapította nagykanizsai szeszfőző gyár a város életének fontos része volt, s valóban pároltak itt konyakot: „Hasonló változások mentek végbe a Blau Mór-féle szeszfőző gyárban. Az 1835-ös alapítású, a Fő tér északi oldalán, a Magyar utca torkolatánál lévő telken található likörgyár tulajdonosa 1884-től Magyarországon elsőként francia módszerrel végzett konyak lepárlást. Blau Mózes halála után fia, Pál vette át a gyár vezetését, a lényeges fejlesztések már az ő fiai, Lajos és Béla nevéhez fűződnek. Konyakjukkal több magyar városban (Sopron, Temesvár, Pécs) nyertek aranyérmeket; a millenniumi kiállításon díszoklevelet kaptak, külföldön pedig Bordeaux-ban, Brüsszelben, Londonban és Chicagóban tüntették ki a céget aranyéremmel” – írja Kaposi Zoltán a várostörténeti monográfia Nagykanizsa gazdasági fejlődését feldolgozó cikkében (1850–1945).

Azt szinte biztosan állíthatjuk, hogy Hašek nagykanizsai értesüléseinek forrása nem lehetett más, mint Znojemský úr, a nagykanizsai sörgyár cseh serfőzőmestere, aki a párttörténeti szatíra több helyén előbukkan, s ő rejlik *A versenyfutás* első mondatának, „český sládek” említése mögött is. Jan Znojemský valós alak volt, Hašek még arra sem vette a fáradságot, hogy képzelt nevet találjon ki neki, 1902 és 1909 között ebbéli minőségében valóban a sörgyár alkalmazottja volt. Znojemský János neve például ott szerepel *A Mihók-féle Magyar Compass* pénzügyi és közgazdászati évkönyv 1905/6 évfolyamában, amelynek a mérlege nem sokkal azután készült, hogy Hašek és cimboráinak a delegációja elhagyta a sörgyárat...

102. Nagy-Kanizsa. — Nagy-kanizsai malátagyár- és serfőződe-részvénytársaság. — *Nagy-Kanisauer Malzfabrik und Bierbrauerei-Aktiengesellschaft.* — **Mégye:** Zala. — (1892–1942.) — 100 HP, termel évente 26,000 hl. sört. — **Alaptőke:** 250,000 K — névre szóló 5,000 darab 50 K-ás részvényben. — (Alaptőke eredetileg 5,000 darab 200 K-ás részvényben 1.000.000 K volt, előbb részvények 200 K-ról 160 K-ra, 1902-ben pedig 50 K-ra lebecsülték, miáltal az alaptőke 250,000 K-ra leszállt. — 5 részv. 1 szav. 50 részv.-ig, 50-en felett 10 részv. 1 szav., 20 szav. legtöbb. — **Elnök:** Eperjesy Sándor. **Igazgatósági tagok:** Bettlheim Győző, Beronrieder József, Goldhammer Károly, Rapoch Gyula, Rosenberg Richárd, dr. Rothschild Jakab, Rothschild Samu, Stern Sándor, Vidor Samu. **Felügyelő-bizottság:** Halphon Mór, Lendvai Samu, Schulhof Ákos, Wallenstein Frigyes, Unger Ullmann Elek. **Irodafőnök:** Eppinger Gyula. **Serfőzőmester:** Znojemský János. **Tisztviselők:** Münz Jenő, Herlinger Ernő, Berger Pál, Pollák Rezső. — **A céget** jegyzi: két igazgatósági tag, vagy egy, egy társulati hivatalokkal együttesen. — **Alapsz.:** 1892 szept. 26. — Üzletétve szeptember 30-án végződik. — **F. é. (XII.) közgy.** december 12-én.

MÉRLEG.	1904 szeptember 30-án.		BILANZ.	
	Vagyón — Activa:	K	Tetér — Passiva:	K
Beruházás — Investition	891,125		Részvénytőke — Actienkapital	250,000
Készletek — Vorräte	79,120		Elsőbbségi kötvények — Prioritäts-Obligationen	688,000
Letét söradónítel-biztosítékra — Biersteuer-Credit	167,008		Tartalékalap — Reservefond	2,795
Adósok — Debitoren	998,066		Értékesítők, tartalékalap — Werthverminderungs-Reserve	87,000
Utánvét — Nachnahme	245		Kötés követelések tartaléka — Reserve für Dubiosen	24,000
Vártótárcza — Wechselportefeuille	52,255		Jutalomdíjak — Tantiemen	600
Anyagok — Materialien	442		Biztosíték — Caution	186,000
Biztosítékek — Cautionen	82,784		Hitelezők — Creditoren	1,004,411
Készpénz — Cassabestand	3,934		Nyereség — Gewinn	4,256
		2.225,012		2.225,069

Nagykanizsa várostörténeti monográfiájában, Kaposi Zoltán fentebb idézett cikkében a következőket olvashatjuk a sörgyárról: „A malátagyár már 1894 őszén megkezdte a termelést, a terméket »Balatoni maláta« néven hozták forgalomba. A sörfőzde 1895. február 5-én kezdte meg működését, és május 2-án már mérték az első sört. 1896 végéig fokozatosan emelkedett a gyár termelése. A gyár az első évtizedében főleg erős söröket termelt. Ismert termékei voltak az Aszok és a Márcziusi sör, a pilseni típusú Szent István sör, a müncheni módszerrel készülő Bajor sör, valamint a Bak sör” (163.).

Éppen tízéves volt a sörfőzde Hašek és társai látogatásának idején, akik nem sejtették, hogy a ma nagymúltú sörgyárnak ez pusztán a csecsemőkora. Ahogy azt sem tudhatták, amit mi nem épp sörtől keserű szájjal veszünk tudomásul, hogy több mint száz év után 1999-ben szűnt meg a nagykanizsai sörgyár.

A nagykanizsai idill folytatásának bevezetője sokat mondó nemcsak a „český sládek”, Znojensky úr emléke miatt, de a párt delegációjának apostoli útjára, sőt Hašek utazási szokásaira nézve általánosan is:

Amit a középkoriak számára a kolostorok, azt jelentik a mai utazók számára a sörfőzdék. Azok menedékébe igyekezzenek mind, akik lelki és testi táplálékra vágyanak, és jeles dolog, hogy a megfáradtak igazi lelkipásztorának manapság a cseh serfőzőmesterek számítanak. Cseh serfőzőmestert pedig mindenhol találhat az ember. Amikor a költő Kollár a szlávokról énekelt a Šumavától a Tátráig, a Krkonošétól az Urálig, tévedett. Ugyanis a cseh serfőzők vannak így elterjedve. És messze az Urálon túl az összes kínai sörgyár cseh serfőzőmesterek kezében van. Kantonban ott van Veverka mester, Pekingben Hrazdira, és minden cseh serfőző kitűnik vendégszeretetének szokatlan mértékével. S most képzeljék el, hogy egy ilyen idegenbe szakadt serfőzőmesterhez beállít egy cseh.

Ez már igazi honfitársi összeborulás volt a magyar városkában, nem úgy, mint az „óvatos cseh” Chrž úrral Bécsújhelyen! A párttörténet további részei azonban már nem számolnak be az apostoli út folytatásáról, és magát az apostoli utat is legfeljebb csak kósza utalásként említik a további részek.

Így az egyetlen, bármennyire is kétséges hitelű, de sorvezetőnek használható forrásunk is elapadt. Itt szükséges beszámolni Rudolf Hněvsa (a párttörténetben Wágner) egyik leveléről, amelyet Hašek egyik első életrajzírójának, egykori barátjának, Václav Mengernek küldött. Ebben a következőt írja:

Jarka néha tudott művelni olyan dolgokat, amiktől még nekünk, bohémeknek is megállt az eszünk... nem szívesen idézném fel azokat a jeleneteket, amiket eljártszottunk, sem az öt-hetes út idejéből, sem Prágából, az utazás előtti vagy utáni időkből, abból a két évből, amikor Jarkával baráti kapcsolatot ápoltam. A (pontos) igazság a soproni és a nagykanizsai tartózkodással kapcsolatban a következő: az a serfőző valójában ignorált minket, és szállást adott a cselédszobában, de hagyott minket éhezni. Csak sört adott, de abból tetszés szerinti mennyiségben csapoltathattunk magunknak. Így történt, hogy a szó szoros értelmében három napon keresztül csak sörön éltünk, amelyet négyliteres pléhedényekben hordatott nekünk egész nap. Pénz nem volt – s mi valamiféle beszámíthatatlan mámorban megtanácskoztuk, hogy nem vágunk keresztül Magyarországon, hanem vonattal megyünk tovább azon a pénzen, amit Hašeknek a hírek szerint Nagykanizsára küldtek levelében. Elmentünk, hogy zálogba adjuk Kubín karóráját, remek svájci óra volt, kaptunk érte egy ötöst. Kettőnknek addig Sopronban kellett maradnia – egyikünknek pedig el kellett mennie Nagykanizsára, átvenni a pénzt a postán és elküldeni a többieknek az útiköltséget. Másnaposan sorsot húztunk, s én húztam a rövidebbet. Késő délután kikísértek az állomásra, és olyan megható volt a búcsújuk, hogy emberek sora figyelte a tőlem való hangos búcsúzkodást...

Hněvsa a továbbiakban elmeséli, hogy elment Kanizsára, de a pénz nem volt ott. Ekkor felkereste Znojemský urat, s mivel nem tudott magyarul, egyfolytában azt a mondatot ismételte: „prágai cseh diákok vagyunk tanulmányúton és ez okból kis támogatásért esedezünk”. Egy héttel később megérkezett Hašek is Kubínnal szörnyen elcsigázva, fáradtan és éhesen. Csak ezután ment jól a dolguk Znojemský serfőzőmesternél. Mivel Hašek halani sem akart a távozásról, még négy napon át maradtak a jólelkű serfőzőmester nyakán.

Az életrajzíró Václav Menger ennek a történetnek egy rövidebb verzióját közli: „a magyarországi útjuk során az utazók Sopronba értek, hol Jaroslav Hašek számára Servác Heller, a Národní listy szerkesztőjének a levelét deponálták arról, hogy Nagykanizsára 40 K honoráriumot küld neki”.

Talán ez a küldemény biztosított tőkét arra, hogy a széteső apostoli delegáció ezután is folytassa útját. A helyzet megint csak homályos: állítólag Hašek lovat vett a pénzből, Hněvsa mérgében visszaindult Prágába. Kubín az íróval tartott, állítólag falusiakat rajzolt és vidéki templomok festményeit reparálta, hogy némi pénzre tegyen szert, de egy idő után ő is feladta. Hogy pontosan hol, nem tudni, ahogy azt sem, pontosan merre folytatta útját Hašek dél felé.

Túl a Murán, túl a Dráván

Hogy merre folytatódott Hašek útja, miután búcsút vett két társától, és továbbindult dél felé, csak találgatni lehet, ugyanis itt már a *Törvény Keretei Közötti Mérsékelt Haladás Pártjának politikai és szociális történetéből* idevágó részeire sem tudunk támaszkodni. Az apostoli utat Hašek egyedül folytatta a Dráván túl. Az idevágó írások közül kizárólag a *Privatno lovište* keretezésében jelenik meg az utazás témája: az író, akinek a történetet egy kancsó bor mellett elmesélik, átutazóban van. Ez a néhány humoreszkje a Dráva mente (Podravina) és a Muraköz (Međumurje) vidékén játszódik, itt kóborolhatott Varasd (Varaždin), Ormosd (Ormož) és Ptuj környékén Hašek. Trieszt felé vélhetően ezután Mariboron keresztül folytatta az útját – mellesleg Švejk a frontra való vonatút során egy sztorijában Mariborban vásárolt sonkát említ.

A helyszínek tekintetében a *Danas jesmo, sutra nismo* című elbeszélés érdemel mindegyiket említést, amelyben a Varasdról Sudovčínába vezető út, vagy inkább kódorgás Štefanec, Šemovec, Zamlaka, Vrbanovec falvakon át egészen valószerűen hat. Ivo Lajtman, a zágrábi szerkesztő ellátogatott Štefanecbe, ahol megtalálta a sűrű fűzfákat és a fehér házikókat, és ahol sokan emlékeztek a Víg Tončekhez címzett vendéglőre, amelynek falán a Hašek által felhasznált, írásában idézett felirat sokáig olvasható volt. Egyébként ezen az útvonalon tovább haladva Sudovčínától már csak egy kőhajításnyira van Ludbreg, ahol *A szenttornyjai községi úrnok*, Kufala Zsigmond látta el korábban a hivatalát.

A horvátországi Muraközben játszódik a *Privatno lovište* című elbeszélés is, amely Ludbregen túl kelet felé a Dráva déli partján fekvő Mali Bukovec és Selnica Podravska községekben játszódik. Ez az elbeszélés a helyi mikrovilágokat feltáró típusba tartozik, hasonló például *A Hegyalja lejtőin* című elbeszélésre, amelyben szintén a falu előljáróságán belüli konfliktus a téma. Az imént említett *Danas jesmo, sutra nismo* részleges kódorgásra épülő cselekménye pedig a lengyel közegben játszódó *Kontuš* című elbeszélésre emlékeztet. A cselekmény ebben is hasonló, a főszereplő, hogy a kiszemelt lány tetszését elnyerje, néhány faluval távolabbi szabóhoz megy, aki a legszebb hímes inget, kontušt készíti a környéken. A hazafelé tartó út azonban a szó minden értelmében görbe éjszaka, erdőkön és bozótokon át vezet haza, s hajnalban a lány háza előtt már egyáltalán nem tűnik újnak a legénnyel együtt alaposan megviselődött kontuš...

A kódorgás a *Muraközi szerelemben* is fontos szereppel bír. Itt a valós helyszínek (Ormosd, Ptuj, Varasd) keverednek elképzelttel vagy (fél)fiktívvel (Zaboljan, Blot, Szentpál, Báz), s egy epizód erejéig még Körmendre is visszatérünk, majd a zárlatban a zalaegerszegi zárkában találjuk magunkat. A térségi viszonyokat tekintve világos, hogy Hašeknek volt némi tapasztalaton alapuló helyismerete, bár emlékeiben a helyszínek idővel összemósódtak (majd nyolc évvel az utazása után írta az elbeszélést), s kiöltött nevekkkel pótolhatta ki a fehér foltokat.

A szlavóniai, muraközi vonatkozású írásokról ugyanazt mondhatjuk el, mint a Dunántúl korábban bebarangolt vidékeiről: nemcsak a Hašek prózavilágára egyébként nem jellemző költői tájbrázolás – a muramenti puszták nyitottsága és a Dráva bozótosa, amely áthatolhatatlan falként áll a szereplők elé –, de nyelvi elemek segítségével is megteremti a *couleur locale*-t. A különbség az, hogy itt egy szláv nyelvről van szó, s a horvát csehvel való hasonlóságának élménye a magyar fordításból óhatatlanul elveszik. A horvátul nem beszélő cseh olvasó is megérti például a *Danas jesmo, sutra nismo* kezdetű versikét, vagy a *privatno lovište* és a hasonló, beépített nyelvi elemeket. Egyébként a szláv szavak hasonlósága sokszor csalóka lehet: a *Muraközi szerelemben* példa erre a közmondásszerű horvát mondat után annak zárójelben közölt félrefordítása, amely az azonos gyökerű horvát *tuga* (bánat) és cseh *touha* (vágy) szó hasonlóságából ered.

A *Privatno lovište*-ben egyébként Hašek egyik horvát mondata érdemel megjegyzést: a „Kaj veliš?” (Mit mondasz?). Ez ugyanis nem a horvát standardot követi (Šta kažeš? kellené, hogy szerepeljen), hanem az úgynevezett kaj nyelvjárást. Antonín Měšťan *Hašek és a délszlávok* című tanulmányában erre alapozva adja elő azt a feltevését, hogy Hašeknek lehetett némi fogalma a mi, mit kérdőszócska különbségeiről elnevezett délszláv dialektusokról (štokavsi, kajkavski, čakavski dialekt). A Boszniában játszódó 1910-es, *A felderítő út* című elbeszéléseben szerepel a következő mondat, amely a „ča”, azaz a čakavski dialektusra utal: „A szerbek nem mondják, hogy čo, ča, de azt, hogy što, šta” („...Srbjáci neříkají čo, ča, ale šta, nebo što”).

Minden jel arra mutat, Hašek szimpatizált a vidék kajhorvát lakosságával. Különösen *A szenttornyai községi írnok* című elbeszélés ellenszenves, horvátfaló polgármesteréből lát-szik ez, akinek számos párját megtaláljuk a felvidéki vonatkozású novellákban. A magyarsítás kritikája (amely egy pillanatra a *Privatno lovište*-ben is felcsillan) a magyar hatalom helyi kisembereinek szatirikus ábrázolása által itt némi ellensúlyt kap a községi írnoknak a horvát nép iránti pozitív elfogultságával.

Nagykanizsa és Körmend

Annak az embernek, aki az utazásai során teljes képet szeretne alkotni egy adott városról, jó adag kíváncsisággal kell rendelkeznie. A megalszik a tej a szájában típusú turista az idegen városról csupán felszínes ismereteket szerevezve tér haza. Ha azonban elég kíváncsi az ember külföldön, sok bosszúságot spórolhat meg bizonyos őslakos fickókkal kapcsolatban, akik mindenáron igyekeznek ránk erőltetni magukat, hogy megmutassák a várost.

Hasonló tapasztalata lehet a külföldinek a magyarországi, Balatontól nem messze fekvő városban, Nagykanizsán, Kisbázányi Árpáddal.

Nagykanizsa az utolsó magyarországi török pasaluk székhelye volt. A törökök azelőtt innét szállították a keresztény foglyokat a rabságba, valamiféle fő raktára volt ez a keresztény rabszolgáknak. Manapság innét exportálják a sört a Közel-Keletre és Egyiptomba. Ezenkívül bort is hamisítanak itt, a szilvából pedig konyakot párolnak, amelynek üvegjét nem szégyellik mérhetetlen arcátlansággal francia címkével ellátni. A néppárt vesztes képviselőjelöltje, Géza gróf afféle útszéli városnak nevezte Nagykanizsát. A felsőmagyarországi Illava büntetőintézet – ahol a legválogatottabb társaság szokott összejönni Szent István koronájának tartományaiából – lakosainak, azaz fegyenceinek 33%-a arra a kérdésre, hová valósi, azt feleli: „Nagykanizsára!”^{*}

A hírhedt betyár, Savanyú Jóska itt született egy kis házban a régi városkapunál a körmendi úton. Amikor elfogták, utolsó akaratát tiszteletben tartva szülővárosában akasztották fel.

A kivégzéséhez minden tisztelője összegyűlt a környékről, így lett kifosztva a fél város.

Utolsó szavai szintén közismertnek számítanak. Afelől érdeklődött nagy gondosan, hogy vajon az akasztófa megtartja-e őt, nehogy még valami baja essen zuhantában.

Azt hiszem, a prágai rendőrségi albumban is szerepel két jól iskolázott nemzetközi csaló, Zebáry és Radmör fotográfiája. Ezek is nagykanizsaiak voltak.

Hogy ezzel a várossal sosem volt minden rendben, abból is látszik, hogy a '48-as esztendő után körömszakadtáig ragaszkodott ahhoz, hogy a pallosját továbbra is megtarthassa, és emiatt különleges küldöttséget is menesztett Bécsbe, hogy a várostól e jogot el ne vegyék. A küldöttség sajnos nem járt sikerrel, ráadásul az a szerencsétlenség érte, hogy két tagját Bécsben lecsukták valami ruhával teli koffer miatt, amelyet egy átkozott svábtól vettek el a fogadóban. Nagykanizsán ugyanis az a bevett szokás, hogy a turistát kivezetik a városból, hogy megmutassák a török bástyák maradványait.

Alaposságuk mellett tanúskodik, hogy valóban megmutatják neki, amit ígértek, s csak ezt követően fosztják ki. Egyszer pedig valakit – legalábbis annak alapján,

* A csillagozott szavak, szókapcsolatok az eredetiben is magyarul szerepelnek. (A ford.)

amit Körmeden hallottam – teljesen levetkőztettek, bekentek szurokkal, s beszórtak tollal, pusztá mulatságból. (A vidámság: fél egészség.) Aztán amikor az összeverődött lakosok szeme láttára hivatalba ment panaszt tenni, nem tettek azok szinte semmit, csak egy parancsnok kölcsönözte neki a széles zsebkendőjét, és csendőrkíséretet rendelve ki mellé felültették a Pestre induló vonatra. Állítólag máig Vácon ül emiatt szurokkal bekelve, tollal beszórva. Állítólag már elkezdett vedleni.

Mindebből világos, hogy Körmend és Nagykanizsa között van némi megosztottság.

A körmendiek amiatt dühösek, hogy nem olyan kiválóak, mint a nagykanizsaiak, noha más, elfogulatlan szakértők azt állítják, hogy mindez a vadászat miatt van. A nagykanizsaiak ugyanis teljesen nyugodtan vadásznak Körmend város vadászterületén, de senkinek sem jut eszébe, hogy ezt megfordítva próbálja ki. Csak egyszer ment a körmendi királyi jegyző fia puskával a nagykanizsai vadászterületre, s puska nélkül tért vissza, sántított, és arról számolt be, hogy nagyon kellemetlen, ha elkapnak valakit, hogy megkötözik, mint a kecskét, és hangyabolyba teszik. A nagy erdei hangyák Kanizsa mélyén bizonyára máig mesélik a régi történetet arról, milyen jó volt a körmendi királyi jegyző fiának a húsa.

A körmendiek tehát elfogultak a legközelebbi szomszédaik iránt.

A Soproni Úrhoz címzett fogadóban mesélte Körmeden maga a tulajdonos azt a közismert dolgot, hogy Nagykanizsán egyetlen keresztelőn sem visel gyűrűt a keresztapa, mivel a gyermek, akit a kezében tart, még lehúzná az ujjáról.

Így hát Nápa úr a Soproni Úrhoz címzett fogadóban serényen gondot viselt rám, és a járás térképéhez vezetett, amelyen Kanizsa városa át volt ragasztva egy darab fehér papírral, a közepén pedig ez a felirat állt: Rablók.*

– Nem lesz semmi baja, ha azt a porfészket meglátogatja – mondta apai hangnemben –, de hogy megspórolja a kellemetlenségeket, hagyja csak itt a kofferét és a köpenyét, és meglátja végül, hogy jó tanácsot adtam. – Elfogadtam e jótét lélek ajánlatát.

*

Nagykanizsán egyetlen vendéglő van, ahol az embernek nem kell félnie, hogy az éjjel felfalják az ágyában. E kiváló hely A Három Pandúrhoz címzett városi szálloda. Igaz ugyan, a hatalmas címerre csak kettőt festettek, de a városiak elmagyarázták, hogy a festő azért nem festhette fel a harmadik pandúrt, mert néhány évre Illavába vitték őt a szegény megboldogult fogadós miatt, aki egy özvegyet hagyott maga után. Azt akarta ugyanis, hogy a pandúroknak piros csákójuk legyen, miközben a festő kék csákókat festett nekik. Az egész szerencsétlenség abból fakadt, hogy a festőnek sokkal keményebb volt a feje, mint a befejezetlen címer birtokosáé.

Ne gondolják azonban, hogy A Három Pandúrnál nincsen semmiféle rovar. Ellenkezőleg. Van azonban fürdőkádjuk.

És ez nagyon célravezető berendezés. Ha hozat az ember némi vizet a kádba, átaludhatja az éjszakát a vízben.

Amikor reggel kimásztam a vízből, és lementem megreggelizni, már várt rám egy férfi régimódi kabátban, kopasz koponyával és lapos homlokkal, ami

olyan benyomást keltett, mintha egyáltalán nem is lenne homloka. Az egész feje a szemével együtt illett volna egy különféle típusú született bűnözőket bemutató könyvbe.

Ő maga úrnak szólította magát, és Kisbazányi Árpádként mutatkozott be, és azt állította, hogy éppen rám várt, hogy megmutassa, hol aludt Kossuth a városban, mielőtt Amerikába menekült az államkasszával, valamint egy török bátyát, ahol a törökök meggyilkolták a cseh királyt, Lajost, amikor Mohács felől menekült. Ez állítólag közel van a városhoz, és teljesen elhagyatott hely. Ez a kis földrajzi ellentmondás nem lepett meg túlságosan, az viszont annál inkább, hogy már az első napon ilyen rövid úton akar elintézni ahelyett, hogy várna még két napot, és arra számítana, hogy a városnézés közben a vendégem lesz. Úgy tűnik, attól félt, hogy közben valamit önmagamra is költenék a pénzből, ennek következtében pedig végső soron őt károsítanám meg anyagilag, ha majd kifoszt.

Azt mondtam neki, egyedül nézem meg a várost. Esküdözött nekem, hogy gondoljam meg magam, ő mindenféléről mesél majd nekem, s megmutat minden kódarabot. Hogy a város mögött áll a régi lőporraktár bájos, régi boltívekkel a föld alatt, ahonnan alagút vezet egészen a Balatonig. S hogy rögtön utána ellátogatunk egy torony romjaihoz, amelyben a törökök a keresztény foglyokat szokták megfojtani. Ott szintén gyönyörű boltívek vannak.

Amikor újra elutasítottam, kissé feldühödött, és biztosított afelől, hogy ez az én bajom, és hogy visszajön délután, pisztolyt hoz magával, amit majd elsütünk a föld alatti boltívek alatt, ahol hármassal visszhangot hallani, majd meglátom, milyen szép.

Az utóbbit olyan különös hangsúllyal mondta, hogy a hideg futkosott tőle a hátamon. Újra elutasítottam az ajánlatát, mire nagy morgással eloldalgott.

Tartotta a szavát, s délután valóban pisztollyal állított be. Valamint két úrral, akik szintén nem tűntek túl megnyerőnek, és akik elmondásuk szerint azért jöttek, hogy ne féljek egyedül Kisbazányi Árpáddal. A városon túli török bátyák között ugyanis cigányok táborozhatnak. Bizonyítékként, hogy nincs mitől tartanom, megmutatták, hogy fokost is hoztak magukkal, szép, a szokásosnál vastagabb nyelvű baltákkal.

Emlékszem, a hónom alá nyúltak és egészen baráti módon húztak ki a szobámból, majd vezettek végig a lépcsőkön, majd az utcán a Varasd felé vezető úton.

E hamarság közben jutott eszembe egy különös gondolat, amely remekül illett Nagykanizsához.

– Kedves barátaim – szólaltam meg –, az istenért, nehogy a csendőrség felé vezessetek.

Erre megtorpantak, majd Kisbazányi Árpád élesen megkérdezte:

– Miért, barátom?*

– Azért, mert nem láthatnak meg.

– És mért nem láthatnak meg? – kezdett tegezni Kisbazányi úr.

– Mivel szökésben vagyok.

Tanácskozni kezdtek, majd Kisbazányi úr idősebb barátja odalépett hozzám, és így szólt:

– Nos így, barátom, tehát ezért nem akartál odakint mutatkozni! Nézd el nekünk, hogy olyan kíváncsiak voltunk. Most már nem kérdezzük semmit. Csak ha elvégezted a dolgodat. Hova mennél aztán?

– Körmendre.

– Akkor Kisbázányi megmutatja neked a gyalogutat a dombvidéken át, amerre nem járnak csendőrök, és a két sziklánál várjatok meg.

Itt aztán búcsút vettek tőlem, Kisbázányi pedig ráírta egy cetlire, hogy Körmend után menjek Pusztarigványra, és érdeklődjek Fehér úr után, aki épp egy hónapja tért haza Illavából, s adjam át neki a másik udvar 16-os számának üdvözlését. „Ő majd megmutatja az utat a Felföldre”, búcsúzott tőlem.

Amikor a gyalogúton Körmendre értem a Soproni Úrhoz címzett fogadóba, és a kofferem és a köpönyegem után érdeklődtem, amelyet Nápa úrnál hagytam, akkor Nápa úr a legártatlanabb pillantással mondta:

– Hogy maga nálam hagyta volna a holmiját? Hiszen mindenét magával vitte Nagykanizsára, pedig én figyelmeztettem, hogy rossz vége lesz. Hozzak magának egy kancsóval abból a somogyiból? Fehéret vagy vöröset szeretne?

A körmendi vasútállomáson, ahonnet a vendégbarát Vas vármegyéből távoztam, elmeséltem mindezt a csendőrőrmesternek, aki ott állt velem a peronon.

Moccanatlanul, szemrebbenés nélkül állt és azt mondta:

– Nem, a körmendiek nem vétkesek, a körmendiek rendes emberek, de Nápa úr egy oda valósi özvegyasszonyt vett el, akinek az unokaöccse nagykanizsai... Isten áldjon benneteket, jóemberek, mindkét kiváló városban!

Megjegyzések a fordításhoz

Eredeti cím: *Velká Kaniža a Körment*. Első közlés: *Besedy lidu* (1913. 4. 26)

Kisbázányi Árpáddal – Az eredetiben „Árpád Kicsibazán” szerepel.

A hírhedt betyár, Savanyú Jóska – A *Nagykanizsai idill*ben szintén szerepel Savanyú Jóska. („Három vármegye leghíresebb lótolvaja, Savanyú pedig teológiát tanult.”) Könnyen elképzelhető, hogy a bakonyi betyárról szóló mendemondákkal a Balaton-környéki kóborlása során találkozott Hašek. Savanyú 1886-ban kiszabott életfogytiglani börtönbüntetése nagy részét 1901-ig egyébként éppen a Vág menti Illaván (Ilava) töltötte. Ha Hašek követte a sorsát az utazása után is, akkor talán értesülhetett arról, hogy idős korában, 1906-ban szabadult, vagy hogy egy évvel később öngyilkos lett.

megmutassa, hol aludt Kossuth a városban, mielőtt Amerikába menekült az államkasszával – Kossuth Lajos a világségi fegyverletételt követően menekült el, de egyáltalán nem Nagykanizsa felé. Az Oszmán Birodalomba menekült, Orsovánál hagyta el az országot, s a Dunán átevezve, Vidinbe ment. Elképzelhető, hogy a motívumot Kossuth gyerekeinek a bűjtatása adta Hašeknek, amellyel a Balaton-felvidéken való kóborlása során találkozhatott. A Kossuth gyerekek ugyanis 1849. július végétől augusztus végéig a Bakonyban bujdosnak, főleg Nagyvázsöny környékén, Halimbán és Mencshelyen. Ez utóbbi községben Hašek látogatása előtt pár évvel kilátót emeltek a Kossuth-centenárium alkalmából 1902-ben.

egy török bástyát, ahol a törökök meggyilkolták a cseh királyt, Lajost, amikor Mohács felől menekült – A történetírók szerint II. Anjou Lajos a megáradt Csele-patakba fulladt bele a Nagykanizsától meglehetősen távol eső Mohács mellett. II. Lajos egyébként 1516-tól haláláig Csehország királya és Morvaország őrgrófja is volt.

menjek Pusztarigványra – Az eredetiben „Pusztá Rigáv” és „Fevér” szerepel.

Muraközi szerelem

A nagykanizsai levéltárban írva vagyon, hogy 1580-ban emberek jöttek a Mura folyón túlról, és rajtaütöttek az ottani török helyőrségen – Nagykanizsa ugyanis magának a szultánnak a pasalukja volt –, legyőzték és megölték a törököket.

A feljegyzések között az is szerepel, hogy ezeknek az embereknek a többsége nem bírt másfajta fegyverrel, mint botokkal meg baltákkal, és hogy a foglyokat elvitték magukkal az országukba, ahol megvendégelték, majd megmutatták az asszonyoknak, végül pedig szabadon engedték.

A levéltári anyagokban ezután az istennek panaszkodnak, amiért a foglyul ejtett törökök visszatértek, s minden ellenállás nélkül elfoglalták a várost, az ártatlan városiak fejét pedig a városi tanácsosok elküldték Székesfehérvárra a vezírnek.

Amikor éjszakákon át üldögéltem a muraközi rónán a Mura folyó mellett a nagy tüzeknél, amelyek messzire megvilágították a sztyeppei mezőt, elnéztem ezeket a tűz körül üldögélő muraközi embereket, hallgattam a beszédüket, és vizsgálodtam a nagykanizsai levéltár régi feljegyzéseire. Lám, ilyenek a muraközi legények mindmáig! Végbevinni a rettenthetetlen vitézség csodálatos tetteit fegyverek nélkül csak azért, hogy az asszonyaiknak megmutathassák a foglyaikat.

Jura Kopalija és Hedvika zaboljani esete legalábbis ezt mutatja.

*

Zaboljan falu színéről a szép lányairól nevezetes, a fonákjáról nézve pedig a legjobb lovakról. A Muraközben e két dolog mindig együtt találtatik meg a dalokban, amelyek melódiája olyan vontatottan zeng, ahogy a szél süvölt fel a füves síkságon. A muraközi legény szép leányt és szép lovat kíván. Továbbá énekel még arról, hogy a leányt felültetné a lóra, s végigvágatná vele a Muraközét egészen a Dráváig.

Ott a Dráván túl eladná a lovat, s venne az árából a leánynak aranyos fonállal hímzett pruszlikot, nyakába pedig fehér gyöngysort. S ha mindezt megtenné... hát itt nem szép dologról énekelnek a dalban. Visszalopná ekkor ugyanis a lovát, a leányt felültetné rá, és visszatérne a Muraközbe.

Ez utóbbiról diskuráltam egy vén muraközivel.

– Nem, ez nem számít lopásnak – ítélte meg a muraközi –, hiszen az a ló az övé volt! Hát hogy lophatnád el a saját lovadat? S hogy eladta? Hát viccből adta el. Ó, minket muraközieteket nem tesz lóvá senki.

A muraközieteket valóban nehéz lóvá tenni. Csak egyetlen zsidó kereskedő szándékozott Blotban megtelepedni. Ám mivel fél évvel később mindenét elvesztette, elköltözött a magyarok közé Körmend környékére, hogy valahogy láb-
ra tudjon állni. Azt állítja egyébként, hogy nem látott szebbeket a bloti lányoknál. De ez nem igaz.

Zaboljan faluban vannak a legszebb lányok, mondjon akárki akármit. Kérdezzék csak meg bármelyik lókereskedőt, hogy tetszett nekik Zaboljanban. Lel-

kesen fogják ecsetelni, milyen szép lovakat láttak ott, s ezekkel a szavakkal fogják befejezni: „S ha ilyen lovat találna végigvezetni egy zaboljani leány előtt, és ha az magára nézne, egyszeriben úgy ellágyulna a szíve, hogy biz még alkudni is elfeledne”.

Ezt mondta Polgár úr is, az idős, tapasztalt varasdi lókupec is, és neki muszáj hinni, mert minden falun keresztülment már a Mura, a Dráva és a Száva mellett egészen a magyarországi pusztákig, mindenhol szívesen nézett a leányok szemébe és osztogatott köztük színes keszkenőket.

Az is a dolog mellett tanúskodik, amit a zaboljani leányokról mondanak, tehát hogy rokonszenvüket nem lehet megvenni holmi gyöngysorral sem. Ezzel végződik ugyanis a dal, amelynek az elejét már hallottuk.

Amikor tehát azt a szép leányt visszahozta a dalia a Muraközbe, vett neki hóféhér gyöngysort és aranyos fonállal hímzett pruszlíkot, azt válaszolta neki a hálátlan kedves, hogy menjen, amerre lát, akár az Alföldre a törökök közé. A jóember hallgatott rá, mi mást tehetett volna:

„Idegen földben, török földben találta meg az örök nyugalmat.”

Az egész világon nincs annyi gond a szerelemmel, mint ezeken a Mura menti zöld rónákon.

A zaboljani Jura Kopalija eleget próbált mindebből, és amikor az éjszaka csónakján átkelt a szilaj Mura folyón, a rónák, a jobb part sztyeppéi felé kétségbeesett kiáltás hallatszott: „Ó, Hedvika!” Elnyújtott, vontatott kiáltás, hogy kifejezze fájalmát. Szépen szótagokra osztotta, hogy minél tovább tartson kimondani ezt a szép és kedves nevet, az éjszaka csendjébe szótagot szótag után engedett el: „Hed-vi-ka”.

Olyan kétségbeesett kiáltás volt, összefolyt a folyóval, s a muraközi sztyeppék rétjeivel, s még egy órányira onnét, a kismuchnai révnél is hallani lehetett. A révész az északi sötétségből érkező érthetetlen kiáltást hallva mindig keresztet vetett, és azt állította, hogy megint Bulána ténykedik. A meggondoltabb polgárok, akik borért mentek át a réven, nem Bulána tündérnek tulajdonították ez zajokat, de az egymással verekedő tűzokoknak.

A szerencsétlen véletlen folytán Grigoric parasztnak az éjszaka elveszett a Šolája nevű pásztorkutyája, mire a meggondoltabbak is hinni kezdték, hogy valóban Bulána vadászik emberi lelkekre. Krumpotić paraszt egyszer éjnek idején a révről hazatérve azt állította, hogy éppen Bulánával beszélt ott, amit Michal révész is tanúsított. Krumpotić megivott nála hat liter bort, majd kimerészkedett. Nemsokára utána ment a révész, s hallotta, amint Krumpotić odakint így beszél: „Nem, Bulána, ne húzz a Murába, kegyelmezz meg szegény bűnös vénembernek. Hogy elkísérsz egészen Zaboljanba? Vezess, Bulána, szépségem, vezesd vén kutyádat. Annyit vétkeztem e világban, titokban természetem a dohányt a kukorica között, ifjúkoromban pedig lovakat is loptam! Hát valóban el kell neked mesélnem mindezt, Bulána, szépségem? Nézd csak meg a karnélküli Miško két lovát a horvát oldalon, Tavrićnak Bázban két lovát, vagy Hermesznek, az átkozott magyarnak a lovát, Pálnak és Gúlnak három-három csikóját. Bulána, szépségem, ne vígy a kárhozatba több keresztény lelket, bűnös lelket. Disznókért is jártunk a Dráván túlra, egyszer nyolcvanát is áthajtottunk a folyón. Ki tudja, kié volt. Nem volt párjuk az egész vidéken. Három hónapon át füstöltük a szalonnát.”

Krumpotícra a Blot felé vezető úton találtak rá, ahonnét a Zaboljan faluból a Varasdi vármegye királyi erdeibe járt orvvadászni.

Arról hadovált, hogy hosszas beszélgetés után Bulána a földhöz vágta őt.

Nincs hát mit csodálkozni azon, hogy Krumpotić figyelmeztette Jura Kopaliját, hogy ne járjon éjjel halászni a Murára.

– Nem baj, bácsikám – mondta Kopalija –, annak örülnék a legjobban, ha a Mura harcsái lakmározának belőlem.

Krumpotić Hedvika apja lévén tudott Jura bánatáról.

– Hát Hedvika még nem gondolta meg magát? – kérdezte Kopalija. – Hallani sem akar rólam – szolt a szerencsétlen fiatalember –, hamarabb fog a Mura kiszáradni, mint hogy meglágyítsa a szívét.

A háza előtt beszélgetett az öreg Krumpotićcsal valami árkádok alatt, ahol hosszú rudakon a zöld paprikát szárították, amikor hosszú ostorral a kezében megjelent Hedvika. Éppen a ménestől jött vissza magas csizmájában.

– Már megint itt ólálkods? – rontott neki Jura Kopalijának, és leült a padra.

– Igen, galambocskám – mondta lágyan Jura.

– Húzd le a csizmám – parancsolta Hedvika. Jura pedig kéjes mosollyal tett eleget neki. De a mosoly gyorsan az arcára fagyott, amikor az rákiáltott: – Most pedig szedd össze magad és eredj haza.

Így hát Kopalija ha éjnek idején a hálóval halászik a Murán, néha belekiált az éjszaka csöndjébe: „Hed-ví-kaaa”. Kiáltása elhal a távolban, s csak a vízcicsibe hangja harsan, míg elszáll a folyó felett.

Kiáltása megint visszhangzik a révnél, ahol a vén Michal hányja a keresztet: – Jaj, Bulána ténykedik ott! Megint lerántott valakit a mélybe.

Kopalija kis csónakkal halászik, amelyben a frissen kifogott halak fickándoznak, a part felől pedig lódobogást hall.

– Ki járkal itt az éj közepén? – kérdezi magában Jura, mire a parton Hedvika ismerős hangja hallik.

– Hé, Jura, evezz a partra és vezess haza, mert egyedül félek.

Persze minden a következőképpen történt: Jura Hedvikával ment, aki a lovon ült, és arról beszélt neki, hogy sétálni ment az éjjel, hadd lássa, mit csinálnak Szentpálban a csendőrök meg a pandúrok.

– Tudod, Jura – mondja Hedvika –, a pandúrok őrmestere olyan szép ember.

Ezután már egy szót sem szóltak egymáshoz, és amikor Jura otthon a pajtában lefeküdt a friss szalmára, sírva fakadt, mint a vén cigányasszony, amikor a bíróságra viszik.

Valóban sokat szenvedett szerelme miatt. Egy hónapja még úgy-ahogy boldog volt. A lány most a lovakat őrizte, felpiszkálta a tüzet és szalonnát meg kucoricát süített rajta.

Mellette ült Jura, akit megvendéget. Azt mondta neki, valamiképpen mégis csak szereti őt.

Jura ezt a „valamiképpent” nem akarta meghallani, a boldogsága pedig addig tartott, míg a tűz égett.

Néhány izzó zsarátnok maradt csak a tűzből, a csöndet itt-ott a ménes nyihogása szakította meg, közben Hedvika Jura felé fordult, és ellágyult hangon azt mondta neki:

– Tudod, Jura, mégsem szeretlek, meggondoltam magam. Te rettenetesen ostoba vagy. Most pedig hazamehetsz.

Erre gondolt Jura, s amikor reggel felkelt, lóra ült és Varasdra ment. Ott eladta a lovát Polgár úrnak, és tizennégy napig a színét sem látták Zaboljan falujában. Hírek keringtek arról, hogy a varasdi kocsmákban iszik, cigányokkal muzsikáltat magának, s hogy a magyar nótát húzatja: „Nem bánom, drágám, nem bánom – meghalok.”*

Aztán az a hír járta, hogy valahol Ormosd környékén szlovénnel verekedett, aztán hogy Ptujban olaszokkal, akik a helyi vasútépítésen dolgoztak.

Olyan volt, mint ahogy egy muraközi dalban éneklük: a fiúcskát elhagyta a leány, karcsú leány, akár a kukoricaszár. A fiú lóra pattant, és repült, szablyával a fogai között az Alföldre.

Visszatért a szablyával együtt, ám az tele volt csorbával. Minden csorba pedig egy lelket jelent, akit a paradicsomba küldött.

Manapság már ugyan nem ilyen vérszomjasak a muraközi férfiak. Sőt, egy vélekedés úgy ítéli meg a dolgot, hogy többet fenyegetődznek, mint amennyit tárgyalnak. Mindenképpen jobbak azonban, mint szomszédjaik, a magyar betyárok, akik, hogyha találkozik velük az ember, pusztá túlbuzgalomból megkéselik őt, miközben nyájasan azt mondják: „Jó’jszakát!”*

Jura Kopalija Ormosdban és Ptujban is serényen használta az öklét. Attól, hogy a körülötte lévőknél osztotta ütlegeit a kulimászos kocsmákban, meglegelte a nyugalmát, s amikor bort ivott a kancsóból, mormogva mondta: „Zaoramo našje tuge.” (Beszántjuk a vágyunkat.) Költői mondás volt, noha igazi vadember vált belőle. Ptujon is túl, Koršecig verekedte el magát, aztán egy berkenyeligetben a sombokrok alatt, ahová aludni tért, furcsa, epekedő hangulat lett úrrá rajta.

Ez gyakori jelenség, minden duhajkodás után jelentkezni szokott, ha az ember számba veszi a maradék garasait. Jura erszényének tartalma siralmas volt. Igazából semmit nem is kellett számba vennie. Elnyújtózott tehát és visszavonulót fújt. Ez már nem az a harcias Jura Kopalija volt, aki elszabadulva száguldott a rónáiról észak felé. Egészen rátermett fiatalember volt, aki visszavonulása során mindenkit egészen illedelmesen üdvözölt, és aki nem is ment Ormosdra, mert ott a szlovének több mint barátságos hangnemben azt mondták: „Hiszen visszafelé mellettünk kell majd elhaladnod.” Átment inkább a szomszédos vármegyébe, s onnét egyenesen Varasdra, majd azon túl szülőföldje rónáira, a széles sztyeppékre ment, amelyek felett olyan világos és tiszta volt a levegő, mint a hátrahagyott vidékeken soha. Itt aztán sokkal vidámabb volt elnézve a tarka méneseiket a végeláthatatlan zöld mezőn.

Kismuchnán megállt Michalnál, a révésznél, megsimogatta két szelídített farkasát, amelyek incselkedve ugráltak rá, és megkérdezte, mi újság.

– Szentpálban új csendőrőrmester van. Fetép urat áthelyezték Körmendre. Kár érte, szép ember volt, a helyébe viszont egy morgós vénember érkezett, aki már tegnap betiltotta a verekedéssel járó kocsmái lövöldözést. No de állítólag te is bunyózással vigasztaltad magad valahol a Dráván túl.

Jura Kopalija dacosan elfordult, és a kukoricasorok között Zaboljan falvába indult. Most hallotta másodszor, hogy Fetép úr szép ember. Először Hedvika

mondta neki, aki éjszakánként Szentpálra járt át kilesni, mit csinálnak a pandúrok, és főleg, hogy mit csinál az őrmesterük, az a szép őrmester.

Íme, most messze van Fetép úr, több mint tíz-, sőt tizenöt órányira innét, Körmenden.

– Úgy látszik – mondta magában Jura –, fordul a szélirány. Ennek persze számára különös jelentősége volt. A szél sajnos állandóan ugyanabból az irányból fúj, mivel Hedvika, amikor a kútnál találkozott vele, rá sem nézett, s csak úgy félrefordulva mondta: – Hát hazakeveredtél, te semmirekellő.

Abban a pillanatban úgy érezte magát Jura, mint a kivert kutya, s ha nem lett volna olyan fáradt az elmúlt napok csörtéje miatt, bizonyára reggelig áztatta volna a szénát a könnyeivel, amivel megakadályozta volna, hogy megszáradjon.

*

Amikor Jura három nappal később találkozott Hedvikával, újra olyan körülmények álltak elő, mint régen, amikor az apró örömeért cserébe minden reményétől megfosztotta. Mint akkor, most is pattogott a tűz a csendes éjszakában és megvilágította a Hedvika által őrzött lovakat, amik közül néhány egészen a tűzig merészkedett.

Az első szava az volt, hogy Fetép urat szeretné látni.

– Úgy látszik, nagyon a szívedhez nőtt az a fickó a pandúrbajszával – jegyezte meg Jura, miközben a tűzről a pipájára gyújtott.

Hedvika bánatosan epekedő hangon válaszolt: – Fetép urat akarom látni.

Olyan volt ez, mint amikor a kisgyerek ordít: – Azt a babát akarom!

Jura hallgatott. A tüzet bámulta, és a parázsban kotorászott egy nedves húsággal, amelyek a Mura két partját keretezik.

– Látni fogod tehát – mondta megfontoltan és keményen Jura, majd elindult a ménese felé, felugrott az egyik ló hátára és eltűnt a füves sík sötétségében.

Délelőtt Körmenden valaki a csendőrörsön az őrmester, Fetép úr iránt érdeklődött. Azt mondták neki, hogy a Zala folyó mentén indult az őrjárattal Borosházáról Mürkal felé.

A férfi erre illőképp köszönetet mondott, lóra ült, és elnyargalt.

Az egyik csendőr közben megjegyezte, hogy bizonyára marhát vesz, mert sok kötél volt nála, nyilván a bivalyok megzabolázásához.

A Borosháza utáni kanyarban meglátta Fetép urat, amint kényelmesen fekszik a burjánzó parton a fűzek árnyékában. Puskáját letette maga mellé, éppígy a szablyáját és az övét, és kedélyes békével bámult a túlpartra, ahol két gólya mászkált csőrükkel kelepelve.

– Jó napot, őrmester úr – szólalt meg, s leugrott a lováról.

– Üdvözöllek, Jura, hogy kerülsz te ide, Körmendre?

– Bizonyos ügyben járok el, Fetép úr – mondta udvariasan Jura Kopalija. – Lenne olyan kedves, és felállna?

Az őrmester gépiesen felállt, de mire megkérdezhetné volna, hogy mért kívánja ezt Jura, már meg is értette. Jura kényelmesen akarta megkötözni. Alaposan átkötötte rajta a kötelet, mint amikor spulnira tekeri az ember a fonalat, majd felhajtotta a lovára, ahol maga előtt rögzítette, majd ő is felugrott a lóra.

– Arról lenne szó – mondta barátságosan – hogy szeretnék egy bizonyos személynek jó szolgálatot tenni.

Az őrmester erre nem válaszolt. Úgy feküdt ott, mint egy zsák liszt, és bámulta az alatta iramló rónát, meg a puszta talaján az elsárgult, szikkadt füvet.

Aztán ez eltűnt, s a kukoricaföldön vágattak, majd megint a pusztán, a nap már lemenni készült.

Este volt immár, s a csendőőrmesternek már igen kényelmetlen volt a helyzet. – Fordíts meg – mondta Juranak.

– Mindjárt odaérünk, őrmester úr – nyugtatta tisztelettudóan Jura. Meghalták a folyó morajlását, majd távolodtak tőle, és már messziről hallani lehetett a lovak nyihogását. Az őrmester nem bírta tovább, elájult.

Amikor magához tért, tüzet látott, s a tűz mellett Hedvika Krumpotić állt meglepetten, ő pedig akár egy nagy batyu, a földön hevert, s hallotta, amint Jura így szól Hedvikához: – Hát itt van, elhoztam neked.

Jura pedig hazament a falujába, otthon bemászott a pajtába, s békésen elszunnyadt a szénán.

Reggel érte jöttek a csendőrök.

Amikor Jura a harmadik hónapot töltötte a zalaegerszegi börtönben a kiszabott nyolcból, amit azért kapott, mert szolgálatot tett egy bizonyos személynek, ahogy azt a bíróság előtt váltig állította, látogatókat jelentettek be neki, akik az igazgatói irodában várták.

Amikor bevezették az igazgatói irodába, közfelháborodást kiváltva vetette magát Jura lábai elé egy szép lány, szenvedélyesen csókolgatni kezdte őt, és azt kiáltotta: – Ó, Jura, drágám, igazán szeretlek!

Jura pedig körülnézett, amikor végre eleresztette őt a lány, nem akart hinni a szemének. A lány ugyanis Hedvika volt.

Felé nyújtotta a karját, s valami nagyon szépet szeretett volna mondani neki, de nem jött szó a szájára. Csak kisvártatva bökte ki:

– Hedvika, vigyázz jól a barna meg a fekete csikómra. Tudod, hogy ami az enyém, az a tiéd is...

Lám, ilyen a muraközi szerelem.

Megjegyzések a fordításhoz

Eredeti cím: *Láska v Mezimuří*. Első közlés: *Besedy lidu* (1913. 12. 20.)

Nagykanizsa ugyanis magának a szultánnak a pasalukja volt – A nagykanizsai pasalukot (tartományt) máshol is említi Hašek, ez a mondat viszont történelmileg nem állja meg a helyét. Az Oszmán Birodalom berendezkedése különbözött az európai feudalizmustól, nem létezett hűbéri rendszer, a Birodalom minden földje felett a szultán rendelkezett.

Zaboljan falu – „Zaboljanská dědina”, nem sikerült azonosítani. (Radko Pytlík a Varasd és Zágráb közötti Zabokkal azonosítja, de ezt semmi nem támasztja alá.)

Blotban megtelepedni – A helyet nem sikerült azonosítani.

...a kismuchnai révnél – Kismuchnát („Malá Muchna”) Radko Pytlík Mala Mučnával azonosítja, Kapronca (Koprivnica) városától délre – ennek viszont

ellentmond, hogy elég távol esik a Drávától, a Murától, ahová Hašek a révet helyezi, még inkább.

Tavrićnak Bázban – Báz szintén kitalált helynév.

„Zaoramo našje tuge.” (*Beszántjuk a vágyunkat.*) – Hašek a horvát mondatot rosszul fordítja csehre. („Zaoráme svoje touhy”). A félrefordítás a szláv nyelvek közötti jellegzetes félreértések szép példája. A horvát *tuga* szó szomorúságot, bánatot, míg a cseh *touha* vágyat jelent.

Borosházáról Mürkal felé – Kitalált nevek.

Danas jesmo, sutra nismo

Már jó öt óra volt, amikor Juraj Vručić nagy fáradtság árán kikászálódott a Dráva folyót övező szűrés borókabokrok közül, meg a magas mezőből és a tölgyfacserjésből, amely az egész folyómenti síkságot benövi.

Jobb, homokos úton találta magát, amelyet széttapostak a kocsik és a marhacsordák patái. Innét jobban rálátott a környékre. A homokos út alacsony fűzfák között kanyargott, amelyeken túl átellenben látni lehetett a falu körvonalait, a fehér házikókat, a gyümölcsfák zöldjét, a pirosas templomtornyot, a falu előtti földeken pedig a kukorica hajladozott a szélben.

Juraj Vručić kifújta magát és leült kicsit a fűbe. A falut nézte, és amikor meglátta, hogy kéklenek békésen a falu mögött a távolban a hegyek, elmosolyodott. Ezek voltak azok a „pontok”, amelyeknek a szőlősebből ma délelőtt Varasdon vörösborot ivott!

– Ej, no az aztán bor volt! Megiszol egy litert, s máris megérzed, ahogy a lábaddban áramlik. Aztán megiszod a következő litert, és érzed, amint melegít, s a lábadból vidám gondolatok szállnak a fejedbe. Megiszod a harmadikat, s máris dalolni kezdesz, sőt magad találsz ki nótákat. Mire a negyediket iszod, a tested minden véredénye remeg már, s legszívesebben majd kiugranál a bőrrödből. Aztán kijössz, elindulsz haza, Sudovčinába, de eltéveszted az irányt, és az Ormosd felé vezető útra térsz, Stájerország felé. Majd hirtelen rájössz, hogy nem a helyes irányba mégy, és hogy mielőtt hazaérnél Sudovčinába, előbb Štefanec, Šemovec, Zamlaka, Vrbanovec falvakon kellene keresztülmenned. Visszafordulsz Varasd irányába, elmész az óvár mellett, megkerülsz a kaszárnyákat, és keresed a Štefanecre vezető utat. Kérded az embereket, mosolyogsz, imbolyogsz, az emberek szintén mosolyognak, és végül valahol a Dráva mellett kötsz ki. Ahol mindenfelé ösvények vezetnek tovább. Néha a gyalogút határozottan vezet a folyóhoz, de az átkozott bor mintha szökelleni szeretne a testben. Megbotlasz, megmarkolod a borókabokrot, és máris összeszurkáltad a kezéd. Aztán alig tápáskodsz fel, átteleve egy kis tölgyfát, nyomban belegabalyodsz a szedresbe. De hálistennek már jó úton vagy, hiszen látod a falut.

Magának mondta mindezt Juraj Vručić a keresztúton ülve. Elnézett újra a falu felé, majd folytatta útját, feltekintve a kék égre: – Ma, barátaim, Juraj Vručić későn érkezik meg a vásárból. Varasdra indultam reggel, befogtam a lovaimat. Egy kancát

és egy lovat. A kanca mellett csikó ügetett. Gyönyörű csikó! Mondom a cselédnek: eridj, fiam, gyorsan, hadd adjuk el jól azt a csikót Varasdon. El is megyünk, eladjuk a csikót hatvan aranyért. A cselédet hazaküldöm, én meg még iddógálok kicsit.

Juraj Vručić nem beszélt tovább az éghez, odafordult egy terebélyes égerhez. – De micsoda csikó volt ez! Nem olyan, mint a szomszédé. Az szegény nekiugrott a karónak, és felhasította a hasát. A doktor összevarrta ugyan, de használt is ez annak! No, hála a védőszentemnek, itt vagyok végre. S milyen szép lányokat láttam a vásárban – a vásár meg jól sikerült. Felkelek, és megyek tovább.

Vručić nehézkösen feltápászkodott, keresztet vetett, és óvatosan a bőrtarisznyájára tette a kezét.

– Van még benne pénz – mondta, s lassan, mosolyogva lépdelt a homokos úton.

Hat órakor Štefanecben volt. Hamarabb is érkezhett volna, ha bele nem zuhan a kukoricásba, míg a méretes hüvelykeket bámulja. Aztán ott is elvesztegette az időt, amikor azon okoskodott a kukoricásban fekve, melyik lányt venné el, ha nem lenne már nő. Mármint azok közül, akiket a vásárban látott. Felállt végre, azt dörmögve: – Mit beszélsz, kedvesem? –, majd megérkezett Štefanecbe.

Lassan lépdelt végig a falun, míg a legvégén megállott egy ház előtt, amelynek kapuja felett kukoricacsuhéból való csutakra lett figyelmes.

Nem egyszerű csutak volt, mint más vendéglő vagy udvarház felett, ahol a parasztok bort mérnek. Ez a csutak hatalmas volt. Egy cövekre akasztva himbálódzott, sustorgott a szélben, s minél többet bámulta Juraj Vručić ezt a csutakot, annál jobban és jobban megszomjazott. Ezt a homlokzatot ismeri! Igen! Itt áll az ajtó felett a felirat: *Gostilna k veselomu Antonu*. Hányszor is tért be már ide, ámde a felirat felett még más írás is állt. Ezt eddig sosem vette észre.

Tett néhány lépést hátrafelé, hogy jobban lásson, majd elolvasta:

*Danas jesmo, sutra nismo,
tako veli sveto Pismo.
Bog če pital, gde ste bili,
kad kod Tončenka niste pili.*

– Danas jesmo, sutra nismo. Mára vagyunk, holnap nem vagyunk – mondta magának Vručić. – Szent igaz, tako veli sveto Pismo, hát így mondja a Szentírás. Bog če pital – furcsamódon, a jóisten azt kérdezte, hol voltatok – nos hát itt azt írja: Bog če pital, gde ste bili, kad kod Tončeka niste pili. – Furcsamódon. Maga a jóisten kérdezi: Miért nem ittatok semmit Toníknál? Szentigaz. Hiszen bűn a Boldog Antonhoz címzett vendéglő mellett elmenni, anélkül, hogy egy fél liter bort meg ne innánk, hisz helyesen áll itt: Danas jesmo, sutra nismo, hát még magunkra haragítanánk az atyaistent!

Vručić elhallgatott, majd észre sem véve, hogy körülállja a falusi gyerekcsapat, határozott hangon kijelentette: – Juraj Vručić, most bemész fél liter borra!

Bement a fogadóba, és érkezésétől fogva tán negyedóráig sem tartott, míg a félliteres üveg kiürült előtte.

– Mára vagyunk, holnap nem vagyunk – jelentette ki Vručić. – Fogadós, még fél litert, meg ne haragudjon a jóisten. Helyesen íratad biz a kapu fölé.

– S igazán, milyen jól meg van magyarázva – gondolkodott a második fél liter mellett –, mindenki szörnyű bünt követ el, ha nem iszik ebből a jó borból. Nálunk a *župnik* (a pap) ugyan azt mondja, hogy az ivástól az emberben megtelepszik az ördög, de itt azt írja: Bog će pital, gde ste bili, kad kod Tončeka niste pili. Mindenki vétkezik, ha nem iszik itt. Mért vétkeznék én, Juraj Vručić, ha elég pénzem van, hisz jól el lett adva az a csikó. Hát legyen ki az a liter. Danas jesmo, sutra nismo...

Már este nyolc óra volt, amikor Vručić újra útra kelt hazafelé. Megnézte még egyszer a feliratot az ajtó felett dicsérő hümmögéssel, majd támolygó léptekkel Šemovec felé vette az irányt.

Este volt már, a nyájak hazafelé tartottak a legelőkről, mindenfelé a tehének kolompja, a marhák bögése, a dobogás és az ostorok pattogása hangzott. Mellette csikósok nyargaltak el lovaikon néha Vručićra kiáltva, aki egyfolytában azt hümmögte: Danas jesmo, sutra nismo.

Ment kitartóan előre, megpihelve időnként hol az útszéli kavicsshalmon, amelybe bele-belebotlott, hol az árokban, amelybe a csordák és a lovasok elől kitérve esett.

Végül eltévesztette a helyes irányt. Nem vette észre, hogy az országútról másik útra kanyarodott, a rétek közti útra, amely a bozótoson át vezetett a Drávához számtalan gyalogútra ágazva, eltűnve s újra felbukkanva, mintha a gyalogutak egyetlen fehér homoksugárrá egyesültek volna végül, míg el nem tűnt az út a sötét esti ködben, amely a rétek és a bozótos felől hömpölygött.

Nem törődött velük. Ment, csak ment. Csak nyomult egyre előre, a bozót tépázta a ruháját. E csendes estén a Dráva folyó mellett szájából felharsant ismeretlen melódiával: Danas jesmo, sutra nismo... tako veli sveto pismo...

A közelben morajlás hangzott a sötétben, mint amikor a folyó zúg és tajtékzik.

Juraj Vručić ebben a pillanatban váratlanul a Dráva partján találta magát. Azon magas partok egyikén, amelyeket évről évre mos alá a folyó, s reggeltől estig morzsolja földjük...

– Danas jesmo, sutra nismo – hangzott fel még egyszer.

Vručić már ott tartott, ahol a part szakad. Eldalolta újra. – Danas jesmo – hangzott a parton –, sutra nismo – halt el odalenn hangja a folyó zúgásába mosódva...

Juraj Vručićot vitte a Dráva vad sodrása, amelyből még a jó úszó sem tudott kikeveredni...

Danas jesmo, sutra nismo!

Megjegyzések a fordításhoz

Először Vlasta Burian kalendáriumában jelent meg 1935-ben. Hašek 1907-ben írta.

Miért nem ittatok semmit Toníknál – eredetiben: „Proč jste u Toníka nic nepili”. Hašek nem fordítja pontosan a horvát feliratot, az utolsó két sorát öszszevonja és a versike értelme is megváltozik. A horvát szöveg jelentése: Mára vagyunk, holnap nem vagyunk. / Így mondja a Szentírás. / Az isten kérdi majd, hol voltatok, / ha a Tončeknél nem ittatok.

Privatno lovište

Horvátországi kép

Pontban hat órakor a varasdi *županija* Bukovec nevű községében a polgármester megnyitotta a községi tanács ülését a főtéren, a harangtorony közelében álló községházán.

– Hiányzik Bragić – jelentette be Miloš Kovalić, a polgármester –, de elkezdjük az ülést nélküle.

– Semmi esetre sem – hangzott fel az ajtóból, amint belépett a terembe a sebes léptektől felhevült Bragić, s patkolt cipőjével dobbantott a deszkapadlón. Odaült az asztalhoz, maga mellé tette kalapját, majd elégedetten megszólalt: – Nos hát –, s kérdőn tekintett a polgármesterre, vajon milyen benyomást keltett váratlan érkezése.

A polgármester dühösnek látszott. Homlokát elborították a ráncok, idegesen felvonta a bajuszát, fogott egy ív papírt az előtte heverő tömbből, miközben a keze megremegett, s mindenféle értelem híján így szólt: – Jól van.

Elhallgatott, majd a hangjában bujkáló rosszindulattal jelentőségteljesen hozzátette: – Jól van hát!

– Nekem úgy tűnik – mondta Bragić lassan –, úgy tűnik, hogy te, polgármester úr, sajnálsz, hogy ma eljöttem. A határban jutott eszembe: hiszen ma van a községi tanács ülése. Azonnal rohantam. Hiszen fontos ügy van soron máma.

– Igen, nagyon fontos – mondta a polgármester –, mégpedig a „privatno lovište”, a magánvadászterület bérlője, illetve, hogy kinek adja bérbe a következő esztendőre Bukovec község. Öt év alatt egészen mostanáig én béreltem a „kotar”, a határ teljes vadászterületét, Bukovec község teljes vadászterületét a vizesárok-tól az erdőig, s az erdőtől egészen Selnica határáig. Rendesen fizettem az évi 80 aranyat.

Az öt községi tanács tag egyetértően bólogatott, de a hatodik, Bragić megjegyezte: – de a 80 arany kevés. Mindenki tudja, mennyi vad van arra. Alig hagyod el a falut, máris átfut egy nyúl az úton. Tovább mész egy kissé, s máris hallani, ahogy sipítoznak az őzgidák. A földeken, a kukoricában fürjek. S az erdőben? Nyulak, őzek, dámvad és szarvas. Hát még a madarak! S mindez 80 aranyért! A polgármester pedig öt éven keresztül bérlő magának az egész vadászterületet. Meghívja az ispánt és az urakat, mennek a kukoricáson keresztül, nyomulnak a földeken át, letaposnak mindent, megriasztják a csordákat. Még jó, hogy az öreg Madžarka ki tudja szedni a sörétet a hátból. Úgy, mint Tončeknek, a pásztornak. S mindez évi 80 aranyért! Minket nem hívtál meg sosem, polgármester uram, minket, akik bérbe adtuk neked a vadászterületet. Na! *Kaj veliš?* Mit mondasz?

Kovalić polgármester felállt, s így szólt: – Szomszédok, egy héten belül lejár a határidő, addig még én bérlöm a vadászterületet. És azt kérem tőletek, hogy a következő évre is nekem adjátok bérbe a szokásos díjért.

Látva, hogy az öt községi tanács tag újra egyetértően bólogat, elmosolyodott, és győzelmesen Bragićra tekintett.

Bragić dühösen felugrott, öklével az asztalra sújtott, és felkiáltott: – Lenne még egy szavam!

Az asztalra csapástól kissé megnyugodva így szólt: – A ti kötelességetek, szomszéd urak, annak adni bérbe a vadászterületet, aki a legtöbbet adja érte. Igen, aki a legtöbbet adja. A polgármester nyolcvan aranyat ad, én viszont adok érte százat!

Olyan mély csend lett úrrá a termen, hogy hallani lehetett a szúnyogok zúgását. Kérdő tekintetük mind a dühtől kivörösödött polgármesterre szegeződött, aki elgondolkodva nézett ki az ablakon a harangtorony keresztléjére.

– Szomszéd urak – szólalt meg kisvártatva –, adok érte százötven aranyat.

– Százhuszat – kiáltott Bragić, és alig hangzott el az ő százhusza, máris felharsant a polgármester szájából: – Százharminc.

– Száznegyven – dörögte Bragić, nagyot dobbantva lábával, és alighogy ki mondta, máris kitört a polgármester: – Szomszéd urak, százötvenet adok.

Ezúttal már nem parancsoló, de kérő hangnemben, kérőn fordult mindenkihez, beleértve Bragićot is.

A polgármester fejében felrémlettek a gyönyörű esték emlékei, amikor kezében puskával lesben állt az erdőszélen, s most mintha mindez hirtelen elveszett volna.

– Adok, szomszéd urak, százötvenet – mondta újra kérlelőn, s kérdő tekintettel meredt Bragić szájára. Sőt, szánakozó arckifejezéssel.

– Én százhatvanat adok – szólt nyugodtan Bragić a bajuszát csavargatva.

A polgármester felsóhajtott. Bragić gazdagabb volt nála, s tudta, egyre magasabbra és magasabbra emelné a tétet. – Legyen hát – mosolyodott el, majd komiszul hozzátette: – Százkilencven.

A tanácsurak igencsak meglepettnek tűntek. – Kétszáz – jelentette ki Bragić. – Kétszázat adok, és egy negyednyi bort. Ad valaki többet? – kérdezte büszkén.

Senki sem szólalt meg. – Hát te, polgármester uram? – vetette oda neki Bragić.

Miloš Kovalić felemelkedett: – A privatno lovištét, Bukovec község magánvadászterületét – mondta lassan – a községi tanács a következő évre bérbe adja Josef Bragićnak. Egy hét múlva vadászhat szelőszer.

A nyelvébe harapva méltóságteljesen így szólt: – S jogodban a polgármesteri hivatal mindenben támogatni fog. Hívjátok a pandúrt.

Amikor a pandúr megérkezett, a polgármester már teljes higgadtsággal jelentette ki: – Josef Bragić mához egy hétre vadászterületünk bérlőjévé válik. Támogasd őt jogában.

– Most pedig, barátaim – mondta Bragić győzedelmesen –, a községi vendéglőben megisszuk azt a negyed (azaz negyed hektoliter) bort.

– Én viszont nem megyek sehova – vetette ellen a polgármester, a legdurvábban sértve meg ezzel ennek a vidéknek a szokását...

*

Utószor indult el Miloš Kovalić, hogy éljen a bukoveci vadászterület használati jogával. Kezében puskájával átvágott Bragić kukoricaföldjén szándékosan a barázda mellé lépdelve, letérdelve így a kukoricaszárakat.

Amikor már elég kárt tett a kukoricásban, Bragić kenderföldje felé vette az irányt, amelyen szilaj gyönyörrel taposott.

Majd a krumpliagyásokon át ment tovább az erdő széléig, ahol leült egy szél-től kicsavart fatörzsre, ahonnan belátta a környéket.

Mögötte áthatolhatatlan falként húzódott a bozótos, a tölgycserjés, a szűrős szedres, a kökényes, a málnaindák és a folyondárok szövedéke.

Gyönyörű este terült szét a tájon. A tücskök és szöcskék ciripeltek, a legyek dongtak a rózsaszínbe játszó kukoricavirágok körül, a madarak kiáltoztak és énekeltek a vén tölgyfák gallyai között, amelyek csúcsai vörösen izzottak.

Valahol a távolban pásztorok füttyörésztek a folyó menti legelőkön. A tiszta levegőt áthatotta a virágillat.

Mennyi szép estét élvezhetett itt Miloš Kovalić vadlesen! A puskát készletben tartva morgott valami átokfélét arra, ami örömétől megfosztotta. Hát még az éjszakai vadles! A vidék megint csak más arculatot mutat a holdfényben, körben minden fehér, és titokzatos bájjal dereng. A fák, az irtvány, a mező, a folyó színe és a legelő. Az irtványon pedig megjelenik egy szarvas... S mindez már csak az emlékeihez tartozik. Ez a Bragić korábban nem volt olyan rossz ember, de mióta a fia, Ivan hazatért a szünidőre Zágrábból – tulajdonképpen ő rontott el mindent.

No, ezek a zágrábi diákok, micsoda nyugtalan vér! Semmi nem jó nekik.

Már korábban hallotta, ahogy Ivan faluszerzte beszélte, hogy bárki bére veheti a privatno lovistét, a magánvadászterületet, s hogy ez nem csak a polgármester privilégiuma.

Míg aztán lám, micsoda vége lett a dolognak. Szerencsétlen legény! Azt gondolta, hogy az ő Milicájából és Ivanból egy pár lesz majd, Ivan apósa lesz, de bezzeg most!

Milicát iskoláztatta, Varasdra küldte tanulni. Szép leány, gyerekként Ivannal barátkozott, de bezzeg most!

És milyen büszke rá. Amikor bejelentette neki, hogy Ivan hatására Bragić vette bére a privatno lovistét, a magánvadászterületet, Milica felkiáltott: – Micsoda gazfickó ez az Ivan! Szóba sem állok vele többé. – Jó kislány!

Ekkor megzördült mögötte a bokor, s megszólalt egy férfihang: – Milyen szép az este!

Kovalić elkomorodott. Ivan hangját ismerte fel, hátranézett, de hiába próbálta kivenni, kivel beszél Ivan. A bozótos eltakarta a tekintete elől.

– Nézd csak, kedvesem, az égboltot – folytatta Ivan –, ezeket a szép a színeket az égbolton. Ott hátul azt a felhőcsoportot, lám, mennyiféle alak látszik bennük. Mintha a levegőbe emelkedett volna ott az egész vidék. Sötét háttér, mint a hegyek estefelé a lemenő nap fényében, alul zöld színben játszik, mint a tó, amott mint a zúgó folyón egy elfeketült sziget. Most foszlik semmivé...

– Vajon kivel beszél? – csodálkozott a polgármester, s tovább hallgatózott: – Helyette amott a jegenyéket látom, mintha szélben. Arra pedig valami szörnyeteget, s mellette angyalt. Most már tán lehanyatlott a nap, de ott abban a hasa-

dékban még ragyognak az utolsó sugarak. S most jöjj, add a kis szád... Köszönöm, s most elindulok haza.

Amikor kissé távolabb szétnyílt a bozótos, s megjelent a páros a polgármester mellett, az meglepettségében leeresztette a puskáját, és feljűk kancsalított.

Milica és Ivan jelent meg mellette.

A fiatalok elsápadtak, és megtorpantak. Ekkor nagy csend lett úrrá felettük, s mindannyian a földet kezdték bámulni.

– Jó estét, komámuram – köszöntötte őt a meglepett Ivan –, lám, micsoda este. Éppen indultunk...

– Te – vágta oda rosszallón a polgármester.

– Engedd meg, komámuram – folytatta tovább Ivan észbe kapva –, éppen indultunk téged megkeresni. Apám ugyanis, tekintettel arra, hogy olyan hosszú időn keresztül jóbarátok voltatok, engem küldött, hogy mondjam meg neked, a privatno lovistét szabadon használhatod, amivel azt akarja mondani, hogy régi barátságotok újra a régi kerékvágásban folytatódik. Ha úgy tartja kedved, vadássz nyugodtan, mintha csak bérbe vetted volna a revírt. Szabadon vadászhatsz. Ezt üzeni apám. Mit szólsz ehhez, komámuram?

A meglepett Miloš Kovalić újra kancsalított egyet, mire Milica megremegett.

– Tudod, Ivan – szólt a polgármester –, apád mindig kedves volt hozzám. Micsoda legény volt ifjúkorában, mennyi mindent műveltünk ki együtt! A csendőrköt bedobtuk az emésztőgödörbe, az elmagyarosodóknak bevertük az ablakait. Jó gyerek ez a te apád.

A polgármester megnyugodott, s felemelte puskáját a földről. – Lám, hát maga jött, mint igazi jóbarát. S te, Ivan?

– Hazakísérem Milicát – felelte Ivan.

– Isten veletek, hiszen voltam én is fiatal.

A fiatalok átvágtak a földön, majd messzibb a kukoricások között Milica sírva fakadt.

– Ivan – sóhajtotta –, te hazudtál. Hisz az apád még mindig haragszik. Jaj, Ivan!

– Hazudtam, mert kénytelen voltam. Mi mást mondhattam volna, csak azt remélem, valahogy helyrehozhatom.

– Valahogy.

– Hát majd valahogy, valahogy, kedveském.

Kínos hallgatás közepette értek a faluba, s mikor a falu elején búcsút vettek, Milica így szólt: – De hát sajnálod-e, Ivan?

– Sajnálom, Milica, szörnyen sajnálom.

S Ivan nem mertte azon az estén a privatno lovistét az apja előtt említeni. Ám Bragić egyszer csak azt mondta:

– A polgármester bizonyára majd kiugrik mérgében a bőréből, hiszen ma ment utószor vadlesre. Utoljára, fiam, gondold meg, micsoda csapás ez számára. Úgy kell neki.

Ivan itt kijelentette, hogy nem érzi jól magát, és aludni ment. S micsoda álmai voltak. Szörnyű álmai. Rémisztő szörnyeteget látott magára és Milicára vicso-rogni. S ez a szörnyeteg, úgy érezte lelke mélyén, maga volt a varaždinska županijabeli Bukovec község magánvadászterülete, privatno lovišćeje.

Mindezt Bražić földbirtokos beszélte el nekünk a lugasban, amikor lement a nap, s valaki javaslatát elfogadva mindegyikünk elmondott valamilyen történetet.

Ő pedig végül elhallgatott, majd így folytatta: – Most jön csak a java. Másnap sem mert az apjának Ivan semmit sem szólni, harmadnapon pedig faluszerte terjedni kezdett, hogy a polgármester orrvadászik. S milyen pimaszul! Puskával a vállán jár körbe az egész községi revíren, és jogtalanul lövöldözik. A tegnap lőtt nyúl volt a mai ebédjük.

– No, hát megnézem én ezt – mérgelődött Bragić –, hogy orrvadászik-e a polgármester. Hívta a pandúrokat, kérte őket, hogy védjék meg a jogait, este pedig elindultak lefűlelni az orrvadász polgármestert.

Ivan azon a napon a környéken bolyongott, és azon törte a fejét, hogyan hozhatná helyre ezt a szerencsétlen históriát, s mikor este szorongva hazafelé tartott, kiáltást hallott a földeken: – Viszik már a polgármestert...

Ivan sarkon fordult, és ahelyett, hogy hazament volna, elindult a másfél órára levő vasútállomásra, és Zágrábba szökött.

Zágrábból hosszú levelet írt haza, amelyben bocsánatot kért, amiért ezt volt kénytelen mondani, és hogy Milica... és hogy... és hogy...

Szörnyű aggodalomban várta a választ, s a levél feladását követő harmadik napon valaki kopogtatott szobája ajtaján, s amikor kinyitotta, a kályhába kellett kapaszkodnia. Annyira megijedt ugyanis. Kovalić polgármester és Milica állt előtte.

A polgármester meglendült irányába.

– Ezt remekül megcsináltad, te gyerek! – kiáltotta, s kezét nyújtva neki őszintén mosolygott. – Gondolj csak bele, letepertek a földre, s elvették a flintámat. Becsaptál engem, de látom, hogy be kellett, hogy csapjál. Később minden magyarázatot nyert, s kibékültünk apáddal. Este együtt ittunk a községi vendéglőben, mint máskor, s azóta naponta apáddal együtt járunk vadlesre. Most haza kell, hogy vigyelek.

– Hát ennyi volna az egész história – mondta végül ifjú feleségére tekintve –, csak annyit mondok még, hogy a g helyett a Bragić szóba tegyetek ž-t, és mondjátok ki: Bražić, mivel mindez velem és ím, az én Milicámmal történt meg.

– Maga pedig – fordult hozzám – feljegyezheti a jegyzetei közé: *Privatno lovište...*

Én pedig valóban így is tettem.

Megjegyzések a fordításhoz

Eredeti cím: *Privatno lovište (Crta z Chorvatska)* Első közlés: *Svętolzor*, 1907. 5. 3.

Madžarka ki tudja szedni a sörétet a hátból. Úgy, mint Tončeknek – A madžarka magyar nőt jelent. Tonček helyett az eredetiben Touček áll, ami valószínűleg hibás. Tonček szerepel a *Danas jesmo, sutra nismo* című elbeszélésben is, az ő kocsmájáról van szó.

Hívjátok a pandúrt – Az eredetiben a magyarból származó horvát *pandur* idegen szó, Hašek zárójelben őrnek fordítja [„Zavolejte ‚pandura‘ (strážníka).”]

az elmagyarosodóknak bevertük az ablakait – Hašek itt a cseh „maďaron” szót használja, amelynek hasonló a szlovák (maďarón) és horvát (maďaron) megfelelője. A magyarosítást kritizálja a sokszor csak felszínesen vagy külsőségben magyarosodó nemzetiségeket állítva pellengérré. A jelenség a felvidéki vonatkozású írásai között is előfordul. A közvélekedés szerint (amely a szlovák irodalom egyik toposza) a maďaron rosszabb a magyar uraknál.

maga volt a varaždínska županijabeli – vagyis a Varasd vármegyebeli.

SZÁZ PÁL fordításai

EGY HASZNÁLT METAFORA MEGTISZTÍTÁSA

A „híd” költői képzete Térey János világában

Nem egy égrengető megállapítás, de kénytelen vagyok ezzel kezdeni: a kisebb-nagyobb távolságok, különbségek, idegenségek leküzdésére valók a hidak. Akár szó szerint, akár átvitt értelemben. Akár a valóságban, akár a valóságra vonatkozó elképzelésekben. Előbb volt meg Széchenyi elméjében a Lánchíd gondolata, eszméje, mint a Pestet Budával összekötő építmény – amelyen azután nemcsak közlekedni lehet, hanem bármikor metaforikus használatba is vehetjük. Mondjuk a „hídember” poétikus szóösszetételének formájában. Ahogyan Térey János is tette egy-két nyilvános megszólalásakor. A metaforikus önértelmezés – a költő mint kulturális „hídember” – azonban nem pusztán Térey közéleti szerepelképzeléséről vagy -kényszeréről árulkodik, hanem emlékeztethet minket az ő jellegzetes észjárásának topográfiai kihegyezetségére is. Ahogyan a költői vagy epikus műveiben szereplő hidak formálódnak rétegzett térszervező elemekké – mind az ábrázolt terepen, tárgyyszerűen, mind az ábrázolás nyelvi terepén, metaforikusain. Ezek az építmények nála olyan távolságokat hidalnak át, amelyek egyszerre fizikaiak és kulturálisak. Merthogy sok esetben a hidak eleve ebben a kettős térben léteznek.

Ahogyan például – hogy minél nagyobbakat mondjak – Európát és Ázsiát köti össze a Boszporusz híd (amelyet azért tehermentesít a földrészeket összekapcsoló metróvonal: először Lakner Antal *Metro Istanbul* című, 1997-es installációjában fikcionálisan; majd azután 2013-tól funkcionálisan is, a Márvány-tenger alatt vajt Marmaray alagút jóvoltából). Vagy ahogyan a Brooklyn híd teremt értelmezhető kapcsolatot Manhattan és Brooklyn között, például Paul Auster regényeiben (a 2001. szeptember 11-e után keletkezett művekben az előbbi városrészt a pusztulás, az utóbbi a gyász terévé alakul). Vagy ahogyan az Öresund híd válik a Koppenhága és Malmö között szövődő bűnügyi történet főszereplőjévé a *Híd (Bron/Broen)* című dán–svéd filmsorozatban. Mint ahogyan a török hódítók által a boszniai Višegradban épített Sokolović híd lesz cím- és főszereplője Ivo Andrić évszázadokat átívelő, tragédiákat és pusztításokat bőszséggel ábrázoló, *Híd a Drinán* című regényének. És ugyanilyen tanúszerpet kap a drezdai Ó- és Újvárost összekötő Augustus híd, nemcsak az 1945. február 13-i bombázás során, hanem Térey *Drezda februárban* című verseskötetében is. És persze nem hagyhatjuk ki a Duna pesti és budai oldalait összekötő hidakat, amelyek a két városrész közötti kulturális, társadalmi, mentális és más egyéb távolságok megjelenítését és átjárhatóságát szolgálják a Térey-pályán kibontakozó lírai-epikai-drámai fejlődésregényben (lásd a 2014-es kötet jelképes hangzástérű címét: *Átkelés Budapesten*).

A műnemekben és műfajokban gazdag *Bildungsroman* legfontosabb helyszínei (eltekintve most a nem magyarországiaktól): a gyerek- és fiatalkor Debrecenje, a *Jeremiás avagy Isten hidege* című misztériumdramában ráadásul metróstul (csak éppen itt nem követte később a városfejlesztés valósága a művészi képzeletet, mint Isztambulban); a kora felnőtt évek pesti terei, például Zugló vagy Újlipótváros; végül az érett férfiévek budai övezete, például a Hármashatár- vagy a Svábhegy. Számos Térey-vers vagy -regényrészlet alapján (talán) mondhatjuk, hogy a városokhoz és városrészekhez kötődő önnevelődési történet (mintha) beteljesedett (volna) Budán, illetve a Budához köthető értéképzetekben: férfi-

kor, beérkezett, család, hagyományápolás, közösségtudat... De már az *Asztalízene* iro-
nikus helyi értékű Márai-mottójából is sejdíthettük, hogy Térey és hősei számára Budán
lakni nem bizonyosságot nyújtó „világnézet”, hanem inkább bizonytalanságokat szülő
közérzet. Személyes közérzet – egy közösségi térben.

És éppen ez a közösségi térben megnyilvánuló közérzet kap szerepet Térey kulturális-közéle-
ti szerepfelfogásában is – a „hídember” metafora elmozduló hangfekvésű és jelentésű hasz-
nátalában. Mégpedig két fokozatban: egy patetikusabb és egy analitikusabb változatban.

Nézzük először, mit mond Térey az egyik 2014-es interjújában *A Legkisebb Jégkorszak*
utópisztikus „nagykoalíciója” kapcsán – az akkori magyarországi viszonyokról, és ezek
lehetséges jobbításáról: „Nem hiszek a magyar kultúra fanatikus kettédarabolásában, vi-
szont az egységes, közös értékeket is magáénak tudó kultúrában igen. Abban is, hogy
vannak olyan emberek, akik ezt a szerencsétlenül kettétört magyar világot össze szeret-
nék kovácsolni még a mi életünkben. A hídemberekben hiszek” (*A hídemberekben hiszek*,
Balkányi Nóra és Németh Róbert interjúja, *vs.hu*, 2014. augusztus 10.).

Majd következzen a metafora jóval temperáltabb, kevésbé patetikus, inkább analitikus
újrahasznosítása – éppen egy parlamenti ciklusnyival később, következésképpen jó adag-
nyi politikai ábrándvesztés után: „A párbeszédben hiszek, de a hídemberszerep mostanra
ellehetetlenült. Nem lehetsz hídember ebben az országban, akkor sem, ha komolyan vesz
a KMTG vezérkara meg a JAK vagy a FISZ néhány meghatározó szerzője” (*A ragyogás*
inkább az enyém, mint az élőhalottak éjszakája, Fehér Renátó interjúja, *litera.hu*, 2018. június
10.). Vagy szóljon ugyanez a visszafogott kiegyensúlyozottságú író immár nem az át-
politizált irodalmi intézményrendszerek, hanem a tényleges irodalmi teljesítmények vonat-
kozásában: „Ez a hídemberszerep valóban jó ideje lehetetlenné vált. [...] Én fontosnak
tartom Oravecz prózafolyamát, Temesi Ferenc *Por* című opus magnumát vagy Száraz
György kiváló 1956-os regényét, miért is venném zokon, ha velük együtt szerepel a ne-
vem? Ugyanakkor azon sem csodálkozom, ha Nádas Péter vagy Kukorelly Endre is sze-
replője egy rendezvénynek a Petőfi Irodalmi Múzeumban” (*Nem csak a retorika háborús*,
Balla István és Németh Róbert interjúja, *hvg.hu*, 2018. szeptember 21.).

És hadd hozzak a közügyekre nyitott Térey metaforahasználatában megfigyelhető
modalitásváltáshoz egy viszonylag távoli párhuzamot. Mégpedig a *Paulus* című verses
regénye záróhelyszínéül szolgáló Kalinyingrád, azazhogy Königsberg máig leghíresebb
lakosától, Immanuel Kanttól, akinek *Az ítélőerő kritikája* című könyvében akadhatalunk a
rendszerfilozófusi ész nyelvi-poétikai cselére. Az ítélőerő rendszertani küldetéséről érte-
kező filozófus szerint a szükségszerűségeknek alávetett megismerő ész és a szabadság-
igénynek elkötelezett cselekvő ész (vagyis *A tiszta ész kritikája* és *A gyakorlati ész kritikája*
című munkákban tárgyalt lelki képességek) között nyíló „szakadék” sajnos nem „áthidal-
ható”. Ámde megteremthető közöttük valamiféle „átmenet”, mégpedig a harmadik lelki
képesség, az ítélőerő által (például egy műalkotás szépségének esztétikai megítélése so-
rán). De csak az egyik irányból a másikba, a gyakorlati ész által mozgósított erkölcsi esz-
mék világából a tiszta ész által feltérképezett természetbe. Költőien mondva: az ítélőerő
viszi át a fogában tartva az erkölcsi eszmét a túlsó partra. Szép és bizakodó filozófiai ajánlat.
Az egyszerre testi és lelki lényben, a *por és istenpor* emberben – mint egyszerre természeti
és morális képződményben – nyíló „szakadékot” átívelő „híd” szintézisképzetet gondolja
tehát tovább analitikusan az „átmenet” metafora, amely már-már fogalomként hat a lát-
ványos hiábalóságukban izzó szóképek után. Hasonlóképpen cseréli le 2018-ban Térey
a „hídember” 2014-es metaforáját a „párbeszéd” fogalmára. Az „áthidalásra” vonatkozó
szintézisvágy ugyanaz, csak éppen analitikusan megfigyelmezve és poétikailag lehűtve.
1790-ben Königsbergben is. És 2018-ban Magyarországon is.

Ám a közéleti szerepfelfogás metaforikus (azon belül vagy patetikus, vagy analitikus)
értelmezésénél jóval fontosabbnak tűnik, miként jelenik meg a „híd” vagy a „párbeszéd”

távolságokat és idegenségeket feldolgozó képze a Térey-alkotások tényleges működés-módjában. Ezt először egy gyors és esetleges listával, majd egy költemény rövid elemzésével próbálom érzékeltetni. Következzék most tehát a Térey-művek dinamikus térviszonyainak néhány emlékezetes példája:

- Pest mint felturbózott életforma (a *Paulus*ban) – Buda mint kiüresedett világnézet (az *Asztalizenében*)
- Budapest mint centrum – Debrecen mint periféria (a *Jeremiás*ban)
- a Balaton északi partja (a *Fürdőhely, futtában* déli nézőpontjából: „Szemközt fél tucat üzemen kívüli vulkán.”) – a Balaton déli partja (*A déli falvak* zárlatában: „A déli falvak szívbe markolóak. / Irigyen nézik északot.”)
- az 1945. február 13-a előtti Drezda – az 1945. február 13-a utáni Drezda (a *Drezda februárban* című kötet II. 13. című ciklusának verseiben)
- a *Hamlet* mint egyetemes érvényű műalkotás – Trianon mint térségi sajátosság (a *Káli holtak* „trianoni *Hamletjében*”)
- a Köztársaság téri „kintiek” – a Köztársaság téri „bentiek” (a Papp Andrással közösen írt 1956-os drámában, a *Kazamatákban*)
- klasszikus kultúra – popkultúra (szinte minden művében, így például *A Nibelung-lakópark* techno-wagnerizmusában vagy a művészregényt a zombifilm kliisével elegyítő *Káli holtakban*)

A sort még hosszan lehetne folytatni – ám ehelyett inkább hoznék egy példát a legutoljára említett kettősség (klasszikus *versus* popkultúra) „áthidaló” együttmozgatására: a *Perszephoné levele* című verset Térey posztumusz megjelent kötetéből (*Nagy tervekkel jöttem Rosmersholmba*, 2019), amely szellemesen újrameséli Démétér, Perszephoné és Hadész mitikus történetét. Ez a mítoszátirat – látásmódjának eredetisége és minősége okán – rokonságba kerül Rilke *Orpheusz*, *Eurüdiké*, *Hermész* című versével, amely nem a feleség Perszephoné által befolyásolt Hadésszal egyezséget kötő Orpheusz és Eurüdiké szerelmének kölcsönös hőfokát magasztalja, ehelyett a némán vonuló szerelmesek párhuzamos magányát emeli ki az alvilági próbatétel híres kudarc történetéből. De nézzük, mit emel ki Térey az ő háromszereplős történetéből.

*Kérlek, anyám, ne gyere utánam,
Neked nincs semmi
Keresnivalód idelent.*

*Hogy történt? Virágot szedtünk a legjobb
Barátnőimmel a völgyben;
Sáfrányt, jácintot és főleg hetike nárciszt.*

*Szerelmes vagyok, hadd legyek színültig örült.
Hadd egyek a gránátalmából,
Ha már ilyen szépen kínálja a férjem.*

*Forró tavasz volt, alacsony vízállás.
Én lemaradtam a forrásnál.
Látom, egyszerre megreped a sziklafal,*

*Én úgyis mindig megbabonáztam
Mintakövető voltam,
Mint az elterelt folyó*

*És kibújik a hasadékból az a furcsa férfi.
Ott áll az aszfaltút végén
Sötétséget fújó, fekete terepjárójával, wow!*

*A mesterséges szűkületben:
Más malmát hajtani legyen a dolgom –
Úgy alszom mélyebben.*

*Sikoltottam, igen, jól hallotta Hekaté.
Beültem az üres ülésre. Mentem
Olvadozva, és nem azért, mert vittek.*

*Jól értem, anyám? Hádészba is,
Hádészba is utánam jönnél?
Te nem vagy normális.
Neked itt nagyon hideg van.*

*Eszemet vette, igen, képzeld.
Ne hajtogasd nekem, hogy agyimosás.
Ki befolyásol kicsodát és milyen eszközökkel?*

*Apropó, Zeusszal hogy vagy, gyűllölöd még?
Miért akarsz engem bármi áron
Birtokolni? Értsd meg,*

*Nem lehet mindig ugyanaz a monoton nyár,
Ugyanaz a süppedő, simulékony
Szintetizátorszőnyeg alattunk.*

Ambróziaundorom van!

*A gondolkodást eltompító rutin
A kreativitás rákja, anyám –
Idézzem neked a tévédoktort?*

*Amíg engem kerestél a királymői kék ruhádban,
Ameddig bujdosnál a bébiszitter-jelmezemben,
A földet kietlenül magára hagytad.
Szőke kontyod mögött éhínség, fekete parlag.*

*Sejtheted, nem csak az alma íze jó itt.
Távollétem nem árulás, nem ellened szól.*

*Vedd tudomásul: te árulod el a mezőt, ha
áldásoddal
Nem támasztod föl a lankadó gabonát.*

*Nekem talán öröm, hogy végletek közt ingázol?
Egyszer túlbuzgó vagy, máskor hanyagolod a
munkádat,
Mert „szegény lányod” így meg úgy... Ugyan
már.*

*Befejezem, mert vár a férjem.
Hétfőn elseje, jön a tél.
Változatosság, jól jegyezd meg!*

*Megosztotatok rajtam.
Teneked a kétharmad sem elég?
A teljes tavasz, a teljes nyár meg a fél ősz?*

Mondd, anyám, mi bajod a négy évszakkal?

Perszeponé immár mint Hadész elkötelezett felesége ír levelet az őt mértéken felül hiányoló anyjának, Démétérenek, aki nem elégedett az Alvilág – és az ő lánya – urával kötött alkuval (miszerint Perszeponé az év kétharmadát vele, egyharmadát a férjével tölti). A vers telített feszültségterét, az egyszerre lány és feleség Perszeponé köztes beszédhelyzetét és egyúttal léthelyzetét érzékelhetjük az alábbi pólusok által meghatározott, nem könnyen áthidalható, viszont retorikusan átbeszélhető (vö. a Kant-műben szereplő „átmenet” és a Térey-interjúban használt „párbeszéd” kifejezésekkel) távolságokban:

- múlt („Forró tavasz volt...”) – jelen („Hétfőn elseje, jön a tél.”)
- anya („Kérlek, anyám, ne gyere utánam...”) – férj („Befejezem, mert vár a férjem.”)
- fenti világ („A földet kietlenül magára hagytad.”) – lenti világ („Neked nincs semmi / Keresnivalód idelent.”)
- klasszikus („Sikoltottam, igen, jól hallotta Hekaté.”) – modern („bébiszitter-jelmezemben”)
- költői („Szőke kontyod mögött éhínség, fekete parlag.”) – köznyelvi („Te nem vagy normális.”)
- pátosz („Távollétem nem árulás, nem ellened szól.”) – irónia („Idézzem neked a tévédoktort?”)
- mitikus-természeti („ha áldásoddal / Nem támasztod föl a lankadó gabonát.”) – aktuális-politikai („Teneked a kétharmad sem elég?”)

A vers retorikai szerkezete három fokozatban épül fel: (1) a köztességében dinamikus beszédhelyzet megteremtése után következik (2) a mitikus-klasszikus történet újramondása, amely végül átvált (3) valamiféle tanítóbeszédbe.

Az anyát megszólító lány szölamának nyitánya: a tagadással egyenértékű tiltás („ne gyere utánam”), és ez nyomatékosan ismétlődik majd a későbbiek során („Nem lehet mindig ugyanaz a monoton nyár”; „nem azért, mert vittek”; „ne hajtogasd nekem, hogy agy-

mosás”; „nem csak az alma íze jó itt. / Távollétem *nem* árulás, *nem* ellened szól” – a kiemelések mindvégig tőlem: B. S.). Az anyától való függés tagadása egyúttal a férjtől való függés igenlését is jelenti. Pontosabban az új függés iránti érzéki vágyat: „Szerelmes vagyok, hadd legyen színültig örült”. Az előbbi függés elutasításával és az új függés elfogadásával, egyáltalán a függésben való létezés teljes elfogadásával Perszeponé nem elszenvedi Haddést, hanem szabadon és szenvedélyesen dönt mellette. És ez a szabad szenvedély működik az életformaszerű – korábban az anyától, most a férjtől való – függést és alávetettséget elfogadó és kinyilvánító retorikában, a retorikus beszéd erejében és méltóságában: „En ügyis mindig megbabonázott / Mintakövető voltam, / Mint az elterelt folyó // A mesterseges szűkületben: / Más malmát hajtani legyen a dolgom – / Úgy alszom mélyebben”.

„Hogy történt?” – indítja elrablásának történetét az anyjához levelet író lány, immár feleségként, és szépen végig is mondja az egészet, elegyítve benne a mitikus elemeket („barátnőim”, „nárcisz”, „forrás”, „Hekaté”...) a modern fordulatokkal („alacsony vízálás”, „aszfaltút”, „fekete terepjárójával, *wow!*”...). Perszeponé a saját magánéleti helyzetének büszke elfogadásából billenti át a versbeszédet az anyja állandó magánéleti nehézségére, mégpedig az öntudatos hangfekvésű levél legpimaszabb utalásával: „Apropó, Zeusszal hogy vagy, gyűlöled még?” És itt, a személyeskedő megjegyzés zsanériján máris átfordulunk a költemény retorikailag legmagasabbra hevített részébe, a rendhagyó tanítóbeszédbe, amelynek kezdetén így szól a lány az anyjához: „Értsd meg...”

„Értsd meg” – „vedd tudomásul” – „jól jegyezd meg”: ezekkel a formulákkal szólítja meg tehát a fiatalabb az idősebbet, a magabiztos lány a kétségbeesett anyát. A megfordított szerkezetű tanítás során pontról pontra megkapjuk a túlzó anyai szeretet és ragaszkodás, sőt birtoklásvágy kritikájának általánosabb vagy legalábbis általánosítható belátásait. A kettejük történetéből lesűrhető gyakorlati bölcsességet, annak megannyi elemét. Mint amilyen a változatosság üdvös és a megszokás káros hatása: „Nem lehet mindig ugyanaz Wa monoton nyár” – „A gondolkodást eltompító rutin / A kreativitás rákja, anyám”. Vagy a magánhóberttal szembeállított közérdek elsődlegessége: „Ameddig bujdosnál a bébiszitter-jelmezben, / A földet kietlenül magára hagyta”. Vagy a kényszerképzetek és paranoiák káros volta: „Távollétem *nem* árulás, *nem* ellened szól”. Továbbá a kötelességtudat elsődlegessége: „*te* árulod el a mezőt, ha áldásoddal / Nem támasztod föl a lankadó gabonát”. És persze az antik etika középértékéhez (*meszotész*) fogható kiegyensúlyozottság érényének jogos hiányolása: „Nekem talán öröm, hogy végletek közt ingázol? / Egyszer túlbuzgó vagy, máskor hanyagolod a munkádat”. Ezzel egyidejűleg – a kiegyensúlyozott és határozott beszéd fényében – a nyelv olcsósításának gúnyos elutasítása: „Mert »szegény lányod« így meg úgy... Ugyan már”. És végül a változatosság elvének ismételt hangsúlyozásával („Változatosság, jól jegyezd meg!”) együtt a teremtett természet rendjének elfogadása – ami tulajdonképpen a világban otthonosan berendezkedni képes, immár teljességgel érett személyiség legfőbb bölcsessége: „Teneked a kétharmad sem elég? / A teljes tavasz, a teljes nyár meg a fél ős? // Mondd, anyám, mi bajod a négy évszakkal?” És itt – a lány és feleség Perszeponé nem kizárólagos birtoklását szabályozó megállapodás kapcsán – természetesen nem tudjuk nem hallani a magyarországi („kétharmados”) politikai tér kiegyensúlyozatlanságára és aránytalanságára vonatkozó áttételes kritikát.

Az meg már az adott olvasó saját gyakorlati bölcsességén múlik, mennyire engedi be versértésének terébe ezt a harsány aktuálpolitikai szempontot, és miként beszél róla. Azaz miként hidalja át – Térey fordulatait hasznosítva – afféle alkalmi „hídemberként” a klasszikus és a modern világok „párbeszédét” megvalósító poétikai tér és a párbeszédkül-túraban fogyatékos politikai tér közötti távolságot.

„ÁTTELELŐ, GOMBÁT TERJESZTŐ ATKÁK ÉS PAJZSTETVEK”

A Legkisebb Jégkorszak *elveszett jövője*

A Térey János munkásságáról való megszólalást esetemben több tényező nehezíti meg. Először is itt van az az alkotói hatásviszonylat, miszerint Térey azon kilencvenes években induló irodalmárgeneráció egyik legjelentősebb képviselője volt, amely az én költői indulásomat is meghatározta. A korai Térey-lírára jellemző „erőbeszéd”, illetve az egész pályáját végigkísérő tematikai-műfaji (újra)felfedezések és kisajátítások nagyban meghatározták számomra a lírai térben lehetővé váló nyelvi pozíciókat, egyáltalán az elgondolható költői problémák kínálatát. Ezt az orientáló jelleget még akkor is el kell ismerni, ha az utána induló nemzedékek számára ez a viszony sokszor nem a tanítványi követés, hanem az ellenidentifikáció vagy a(z el)kerülés formájában jelent meg. Ezt a hatástörténeti mintázatot talán maga Térey is érzékelte:

Engem betetőző alkotónak szoktak mondani, olyannak, aki összegzi egy nemzedék eredményeit, valamit hozzátesz, valamit elvesz, és ezzel együtt valami nehezen folytatható, izgalmas elegyet képes tükrözni. Ha azt tapasztalom, hogy a fiatalok közül követni próbálják ezt a formát, akkor azt látom, hogy esetlenül vagy nehézkesen teszik mindezt, és persze kilóg a lóláb.¹

Van ebben az önleírásban valami utólag is megvilágító, hiszen a verses regény különböző formáinak kidolgozása, az archeológiai várospoétika megteremtése, a sajátos tematikai-poétikai csomópontok felfedezése és birtokbavétele úgy tűnt, hogy egyszerre nyit meg és zár el új horizontokat a fiatal(abb) költészet számára.

Ha a Térey számára kedves militarista szótárból keresek metaforát erre a történeti költészet nehezen felfejthető hatástörténeti mélységeiben bonyolódó jelenségre, akkor a *felperzselt föld taktikájára* kell utalnom. A kifejezés ebben az összefüggésben kevésbé a tudatosan gyakorolt poétikai építkezést jelenti, inkább egy olyan szituatív horizont feltűnését, ahol a költészet folyamatosan új, ámde más szerzők számára belakhatatlan terekkel bővül. Eredeti értelmében a felperzselt föld egyszerre támadó és védekező taktika, irodalmi kontextusban pedig az ilyen összegzés egyben pazarlás is, az összegyűjtött javak lezáró szintetizálása, mely egy hatalmi ágens (erő)fölényét nyilvánítja ki, és egy mások számára hozzáférhetetlen gazdagság önemlékmű-állítását viszi színre. Nyilvánvaló, hogy most nem feltétlenül Térey szövegeinek értelmezéséről van szó – inkább arról az irodalomszociológiai/fenomenológiai jelenségről beszélek, hogy az életmű egy bizonyos fázisa miépp érzékelődött számomra az irodalmi mezőben. Másrészt azt se állítanám, hogy mindig csak a felperzselt föld vagy a múzeumi magány kommunikálódott volna felém az

¹ Kovács Gabriella: A békebíró [2003], in: Térey János: *Szükséges fölösleg. Összegyűjtött interjúk*, szerk. Darvasi Ferenc, Jelenkor, Bp., 2022, 86–97., 93.

életmű *Paulusszal* (2001) beköszöntő „nagyepikai fordulata”² után. Szorgalmasan olvastam, amíg bírtam, de saját poétikai érdeklődésemnek, az irodalmi mezőnek, egyáltalán magának a társadalmi-kulturális szövetnek is meg kellett változnia ahhoz, hogy képes legyek újra kíváncsian beóvakodni a felperzselt földre.

A Téreyvel – illetve különösen *A Legkisebb Jégkorszakkal*³ (továbbiakban *ALJ*) – kapcsolatos, 2010-es években újra feltámadó érdeklődésem megint csak összefügg bizonyos szubjektív motivációkkal. Ezekben az években egyre inkább úgy éreztem, hogy a kortárs költészet elbeszél a magyar társadalmi valóság mellett, mely közben egyre inkább átpolitizálódik, egészen addig a pontig, hogy nehezen őrizhetők meg az esztétikai védettségek olyan zónái, melyek olvashatósága függetleníthető lenne az önmeghatározása szerint NER-nek nevezett rendszer jelentésdeformáló erejétől. Mintha a NER egyre inkább egyfajta transzcendentális jelölt állapotába helyeződne, melyet hiába akarok metafizikátlannítani, minden gesztussal – legyen az bármilyen „autonóm” – a tudatomra gyakorolt befolyását erősítem meg.

Ebben a kontextusban a hungarofuturizmus⁴ (HUF) volt az a kollektív és művészetközi vállalkozás, mely lehetőséget adott számomra egy politikai-esztétikai perspektíva kidolgozására, olyan imaginárius közösségi tér kialakítására, mely egyszerre működhetett az alkotói és értelmezői reflexió bázisaként. Nevezhetjük ezt egyfajta *teóriefikciós* keretnek vagy spekulatív politikai-esztétikai ideológiának, mely a kortárs illiberális kultúra bizonyos jelenségeit, kiemelt módon a nacionalista retorikák motívumkincsét és működését vizsgálta a túlazonosulás, a kisajátítás és az abszurd transzformáció eszközeivel. Ugyanakkor az is fontos volt, hogy ne csak egy reaktív kritikai koncepció jöjjön létre, hanem az alkotói képzelet felszabadítása is megtörténjen, melynek során a magyar történelemről, társadalomról és jövőről való gondolkodás új formái jöhetnek létre. Vagyis ebben az értelemben a HUF retrofuturista dimenzióval is rendelkezett, mert a homogenizáló narratívákkal szemben a magyarságtudat és egyáltalán a történelem- és hagyománytudat alternatív koncepcióit igyekezett kidolgozni. Ennek eszközei között az alternatív történelmi spekuláció és az esztétikai futurológia is szerepelt.

Nyilvánvalóan erős volt a vállalkozás lokális politikai meghatározottsága, hiszen ha a baloldali vagy jobboldali spektrumon nem is tisztán elhelyezhető a koncepció, a NER-rel szembeni kritikai attitűd egyértelműen megmutatkozott. A retrofuturista dimenzió ugyanakkor bizonyos értelemben túl is mutatott a magyar viszonyokon, hiszen a kortárs időtudat azon szerkezetváltozására reagált, melynek értelmében a modernitás utópikus jövőstruktúrája elvesztette evidenciáját. Immár múlttá – elveszett jövővé – vált, és betagozódott a jelent elárasztó múltkínálat totalitásába. A jövő elapadásával párhuzamosan ugyanis a posztmodern historizmus radikalizálódását tapasztaljuk, mely a jelent múltaktól elárasztott és kitágult, egyszerre végtelenül gazdag és végtelenül üres kiterjedésként formálja meg. A fenti leírás számos szerzőnél – Aleida Assmanntól Hans Ulrich Gumbrechtig – nagy vonalaiban hasonlóképp ismétlődik, ugyanakkor a diagnózis értékelésében számos ideológiai-politikai eltérés tapasztalható. Mark Fisher baloldali hantológia-elmélete – a hantológia egy olyan Derrida *Marx kísértetei* című művéhez visszavezethető filozófiai neologizmus, mely a „kísértet” és „ontológia” szavak összeolvadásából jött létre – péld-

² A *Paulus* utáni korszakra gondolok, de ebben az összefüggésben az „epikai fordulat” kifejezés pontatlan lenne, hiszen az első verses regényt megelőző lírakötetekben is tisztán érzékelhető volt az epikai indíttatás. Ehhez lásd: Bodor Béla: Valóságos fikció. Térey János: *Szétszóratás; A természetes arrogancia; A valóságos Varsó. Panaszkönyv*, in: *Erővonalak. Közéletések Térey Jánoshoz*, szerk. Lapis József és Sebestyén Attila, L’Harmattan, Bp., 2009, 37–45.

³ Térey János: *A Legkisebb Jégkorszak*, Jelenkor, Bp., 2015. A kötetből származó idézetek oldalszáma a továbbiakban a főszövegben szerepel.

⁴ Miklósvölgyi Zsolt és Nemes Z. Márió: Hungarofuturista Kiáltvány, *Litera*, 2018. január 10.

dául *temporális patológiaként* definiálja ezt az állapotot, és a jövő előállításában beálló krízist a kortárs digitális kapitalizmus függvényében elemzi. A Fredric Jameson posztmodern-kritikájából táplálkozó Fisher szerint az úgynevezett *kapitalista realizmus* az alternatív társadalmi víziók eliminálására és a status quo naturalizálására használja a nosztalgikus retrokultúrát, hiszen a társadalmi képzelet hibernálása a felforgató új kiiktatását eredményezi. Fisher melankolikus víziója hungarofuturista szempontból is termékeny, ugyanakkor a HUF számára a kapitalista realizmus az illiberális realizmus lokális mutációjában mutatkozik meg, mely a nosztalgiát a nemzeti traumatörténettel kapcsolatos szadomazochisztikus viszonyban konzerválja. Ám a HUF nem tekinthető posztmodernellenes ideológiának, hiszen a kortárs időtudat szerkezetváltozásában alternatív kritikai lehetőséget érzékel: „A nemzet eredetének kilövése az Űrbe a nemzet idejének fellazítását is jelenti, hiszen a történelem képzeletgyakorlattá való átalakítása olyan téridőzavart hoz létre, mely megnyitja a magyar táj jelenébe való beavatkozást – a fiktív múlt és a fiktív jövő felől egyszerre.”⁵ A hungarofuturista téridő-taktikák tehát feltételezik és proaktívan hasznosítják az organikus időképzeteknek azt az anakronisztikus „kificamítását”, mely a derridai hantológia Fisher számára is oly fontos koncepciójának kiindulópontja. A HUF felől nézve a kísértetjárás nem csupán a *spektrális determinizmus* (Mark Fisher), hanem az utópikus gesztusok fellazításának, az ideológiai szintézisek teremtő impulzusokká való visszafejtésének a lehetséges eszköze. Olyan világok ígéretének felrajzolása, melyek nincsenek lezárva vagy kibékítve, hanem a határ végtelen munkájának plurális alakzataként maradnak rögzíthetetlenek.

Talán a fenti „programbeszédből” is látszik, hogy miért tűnt Térey utolsó verses regénye annyira ígéretesnek hungarofuturista szemszögből. Hogyan lehet az egyre inkább kijegescedő társadalmi valóság szerkezetében valamiféle törés- vagy szökésvonalat felfedezni? Hogyan lehetne alternatív Magyarországot álmodni? Egyáltalán, hogyan lehetne költőileg megjeleníteni magát a befagyott társadalmi időt?

A jelenről akartam szólni, de nem a mostani berendezkedésről, ahhoz naturalistának vagy mazochistának kellene lennem. Hogy mi lesz száz vagy ötszáz év múlva, azt pedig a sci-fi és fantasy szerzőkre hagyom. Jobban izgat a hazám sorsa egy, a mostanitól eltérő politikai berendezkedésben és egy merőben más klímában. Nálam három év múlva nagykoalíció alakul, német mintára. Ez váratlanabb és merészebb utópia, mint a katasztrofális időjárás-változás. Magyarországon manapság elképzelhetetlen a nemzeti megbékélés. Én pedig sokszor elmondtam már, radikális megbékéléspárti vagyok, pártos állásfoglalás nélkül. Ennek a hiányát rendszeresen számonkérlik rajtam balról is, jobbról is. Nem esik jól, nem tartom elegáns dolognak ezt a vegzálást. A pártpolitika nem kenyerem, még pártok nevét sem írtam le soha: túl mulandóak ahhoz.⁶

A szerzői önértelmezés felől nézve tanulságos Téreynek az a többször ismételt kitétele, miszerint a „jelenről” vagy a „mai magyar valóságról” akar szólni, ugyanakkor ez az általa megcélzott vagy megkívánt „valóság” (jelentsen ez bármit) az írói megjelenítés szempontjából mintegy elzáródik. Vagyis egyre nehezebben hozzáférhető, mert annak közvetlenségét elfedi valami: a hatalmi berendezkedés, a társadalmi klíma, egy nyelvi réteg, mely olyan pszichológiai vagy esztétikai attitűdöt (mazochizmus, naturalizmus stb.) erőltet rá a szerzőre, melyet az nem hajlandó vállalni.

⁵ Nemes Z. Mórió: Hungarofuturista kísértetképzés, in: Uő.: *Ektoplazma*, Symposion, Szabadka, 2020, 78–87., 79.

⁶ Osztovíts Ágnes: Három év múlva nagykoalíció? [2015], in: Térey: *Szükséges fölösleg*, i. m., 505–511., 506.

A mai magyar valóság óriási kihívás, de rengeteg olyan folyamat zajlik, amelynek nem látjuk a végét. Én szerettem volna ebben a könyvben lezárni bizonyos mai folyamatokat. Például szerettem volna egy másik kormányt elképzelni az ország élén. Nem azért, mert a mostani nem tetszik, csak mert... irodalmilag nem találok megfelelő nyersanyagot.⁷

A szerzői nyilatkozatok szintjén már az ezredfordulótól (az alanyi líra örökségével való leszámolástól kezdve) megfigyelhető az a tendencia, hogy Térey realista szerzőként aposztrofálja magát, ugyanakkor mind a poétikai önreflexió, mind a recepciónak címzett értelmezési ajánlatok szintjén meghúzza egyfajta „referenciális határt”.⁸ A költőileg megjelenített társadalmi valóság (illetve a legitimnek tekintett értelmezések) sávjából kimaradó vonatkozások között rendre visszatérnek a – meglehetősen képlékenyen kezelt – „aktuálpolitikainak”, „pártpolitikainak” tekintett szempontok vagy motívumok, melyeket Térey a fenti idézetekhez hasonlóan nem tart esztétikai-irodalmi szempontból relevánsnak, értékesnek vagy időtállóknak. Tekinthetjük ezt a redukciót ízléspolitikai döntésnek, amely épp a társadalmi valóság egyes elemeinek esztétikai szempontú értékelése mentén hoz létre ideológiailag is értelmezhető differenciákat.

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a referenciális határ Térey verses regényeiben az évek során elmozdulni látszik. Melhardt Gergő a kortárs prózaírodalmat meghatározó történeti-poétikai átrendeződés kontextusában próbál magyarázatot találni a verses regények bizonyos differenciáira:

A legújabb magyar próza szinte mindegyik jelentős alkotásában háttérbe szorul a kilencvenes-kétezres évek magyar prózájában – kis túlzással – egyeduralgó metafiktív-kombinatorikus elbeszélésmód, és előtérbe kerülnek a realistának, újrealistának nevezhető történetmondás kódjai. A prózaírodalom saját szövetségességére és ismeretelméleti előfeltevései helyett egyre inkább a társadalomra, pontosabban: a nyelvi megjelenítés és a társadalmi állapotok közötti viszony mibenlétére helyezik a hangsúlyt.⁹

Melhardt ennek a „posztmodern-utáni” perspektívának a fényében állítja, hogy a három verses regény, a már említett *Paulus*, valamint a *Protokoll* (2010) és *A Legkisebb Jégkorszak* a történelemfelfogás és narrátorkezelés tekintetében az ironikus, kombinatorikus, relativizáló eljárásoktól egyre inkább az erősebb referencialitás-igényű stratégiák felé mozdul el. Ez többek között az ironia detotalizációjában nyilvánul meg, miszerint a nyelvi megalakotottság ironiája a *Protokollban* és *A Legkisebb Jégkorszakban* a szereplők szólamában érvényesül, míg a diegetikus világ történései, a jellemek ábrázolásmódja vagy a történetfilozófiai keret nem tekinthető ironikusnak. „Az ironikus távolságtartás a későbbi művekben a formai keveredésre, időnkénti szatirikus-parodisztikus hangvételre és a kommentárok modalitására korlátozódik, de a mű történelem-, realitás- és politikafelfogásának nem alapvető jellemzője többé.”¹⁰ A politika és a történelem megjeleníthetősége az ironia detotalizálódásával párhuzamosan egyre referencializálhatóbb módon megy végbe, ami

⁷ Szilágyi Aladár: Nem szent számomra a saját szövegem [2016], uo., 535–553., 543.

⁸ A referenciális határ meghúzásának egyik „alapító traumája” vélhetően Báthori Csaba *A tétova konkviztádor* című kritikája volt (*Magyar Narancs*, 2003. szeptember 11., 36–38.), mely több válaszcikket eredményezett, illetve maga Térey is hangsúlyozottan kitér az esetre. Vö. Károlyi Csaba: Boldog költőket szeretnék olvasni [2004], in: Térey: *Szükséges fölösleg*, i. m., 116–135.

⁹ Melhardt Gergő: A posztmodern alternatívái: a Térey-példa. A referencialitás kérdései Térey János verses regényeiben, *Literatura*, 2020/2, 184–195., 187.

¹⁰ Uo., 193.

persze nem a transzparens olvashatóságot vagy a jelentésmezőnek valamely központosított politikai allegória vagy állásfoglalás mentén történő retotalizálását jelenti, hanem azt, hogy sokkal élesebbé válik a fikciós és a valóság-effektusok feszültsége. Mindez az olvasói valóság- és jelentéspasztalatra való ráutaltságot, illetve az ezzel való konstruktív, de nem relativizáló szövegjátékot helyezi a politikai-esztétikai világgaloktás előterébe:

Az elképzelt jövő másrészt minden olvasó számára referencializálható múlt- és jelenbeli történéseken és állapotokon alapszik. Ahogy a múltba helyezett cselekményt mozgató történelmi regény is mindig megírásának jelenére vonatkozik az allegorikusság különböző fokozatain, éppúgy igaz ez a jövőben játszódó regényekre is. [...] Így – az utólagos tudáshoz és a történetírói reflexióhoz társított bölcsesség sémáit kiaknázva – alkalmá nyílik elbeszélőjének, hogy a regény keletkezési idejének közállapotairól nyilatkozhasson, akár tematikusan, mondjuk, egy szereplő szájába véleményét adva, akár esztétikai megfontolásokká fordítva ítéletét.¹¹

Visszatérve a szerzői önértelmezésekre: érdekesnek találok, hogy a politikával szembeni távolságtartását épp egy kultúrpolitikai szerepmetaforával („hídember”)¹² hangsúlyozza Térey, illetve hogy az *ALJ* utópikus potenciálját is a „nemzeti megbékélés” motívuma mentén fogalmazza meg. Mintha könnyebb lenne elképzelni a világ végét, mint a zöldek és a kékek cirkuszi pártjainak¹³ megbékélését stb. De ha ezek a konfliktusok valóban annyira értelmetlenek, hogy irodalmi nyersanyagok is csak nehezen tekinthetők, akkor miért képesek akadályozni a társadalmi és művészeti képzeletet? Illetve ha valóban könnyebb az apokalipszis esztétikáját működtetni, akkor miért van szükség ebben a modellben a természeti katasztrófa képeire? Mit ad hozzá a jég metaforikája ehhez a társadalmi-politikai utópiához? Tényleg megtörténik a megbékülés elképzelése, vagy csak úgy zárunk le „bizonyos mai folyamatokat”, hogy elképzelünk egy hiányukban lehetséges világot? Egy olyat, ahol nem is kell igazán megbékülni, mert valójában sohasem éltünk alternatív valóságokban, mert sohasem radikalizálódott annyira a politikai ontológiák közti differencia?

Órjás szemekben hull e zápor,
Lenn táncol órjás buborék;
Félkörben az öngyilkos tábor
Zúg fel s le, mint malomkerék;
A Duna győzi s adja még.

A „hídember” metaforájáról mindig Arany János *Híd-avatás* (1877) című balladája jut az eszembe. Az új híd vezet a megbékülés utópiájába, de az imaginárius békehíd nem a közös világ két pontját köti össze, hanem a portál fantasyk mintájára egy másik világot nyit meg. Ugyanakkor a portál egyfajta véráldozatot is követel a kiindulási valóság(ok)tól, mintha az új világ felépítése egyben a kísértetteremtés eszköze is lenne. Vagyis a korábbi világ egy részét beletemetjük az újba, de ez a feláldozott anyag egyfajta élőhalott történe-

¹¹ Uo., 191.

¹² „Nem hiszek a magyar kultúra fanatikus kettédarabolásában, viszont az egységes, közös értékeket is magáénak tudó kultúrában igen. Abban is, hogy vannak olyan emberek, akik ezt a szerencsétlenül kettétört magyar világot össze szeretnék kovácsolni még a mi életünkben. A hídemberekben hiszek. Boldogtalanok lennének mindannyian, ha világeletünkben masszív politikahívők és ilyen-olyan dühös kis szekták között tipródnánk.” Balkányi Nóra és Németh Róbert: A hídemberekben hiszek [2014], in: Térey: *Szükséges fölösleg*, i. m., 425–431., 427.

¹³ Vö. Szilágyi Ákos: A kékek és a zöldek, 2000, 2003/10, 15–28.

lemként mégis ott kísért az utópia szerkezetében mint egy hantologikus maradvány. Va-
jon az *ALJ* hídember-utópiájának mi – vagy ki – a (vér)áldozata?

Meg lehet ezt fogalmazni akár a műfaji viszonyok felől is, hiszen Darko Suvin klasszi-
kus definíciója szerint az (anti)utópiákat is felölelő tudományos-fantasztikus írásmód köz-
ponti jellemzője a *kognitív elidegenítés*. Az elidegenítés az orosz formalisták *osztranyenijje*-
fogalmára utal vissza, azzal a sajátossággal, hogy itt ontológiai defamiliarizációról van szó,
vagyis ez az írásmód a világunk tapasztalatilag adott jelenségeit állítja szembe valamilyen
– a mi világunkon kívüli – nívummal. A kognitív jelzővel Suvin a fantasyre, mesére,
(pszeudo-)mitikus elbeszélésekre stb. jellemző mitopoétikai képzeletprojekciókat akarja
kizárni, ugyanis a sci-fiben megjelenő nívumnak a mi valóságunk szociológiai-
antropológiai-politikai-természettudományos struktúrájával kell reflexív módon – akár
kritikai transzformatív jelleggel – párbeszédbe lépnie.¹⁴ Vagyis a sci-fi nívuma nem „cso-
da” abban az értelemben, hogy teljesen megmagyarázhatatlan lenne valamiféle bázisvaló-
ság kognitív térképe felől, és nem függeszti fel ezeket a jelentésszerkezeteket, hanem kog-
nitív kritikát gyakorol egy hipotetikus – de a kiindulási világból levezethető – pozícióból.

Ha elismerjük a kognitív elidegenítés fenti modelljét, akkor abba az *ALJ* konstrukciója
nehezen integrálható; a verses regény inkább tűnik esztétikai-ideológiai vágyteljesítő
„csodának”, mintsem kognitív kritikának, hiszen hiányoznak – vagy retorikailag szimu-
láltak – a társadalmi valóság azon rendszerösszefüggései, melyekből az új világ nívuma
levezethető vagy értelmezhető lenne.¹⁵ Ezt a „hiányosságot” a mű számos kritikusa – per-
sze más és más szempontokból – szóvá tette. Radnóti Sándor a természeti és a társadalmi
perspektíva közti arányeltolódással magyarázza a kérdést:

A folytatásba, a második verses regénybe – mint láttuk – olyan napi politikai ele-
mek kerültek, amelyek korábban mind Térey költői gyakorlatában, mind interjúi-
ban kifejtett elvei szerint elképzelhetetlenek voltak. Azt azonban nem mondhat-
juk, hogy akár a dilemmának, akár költői lehetőségeinek mélyére tekintett volna.
„Az autoriter rendszer romjain” az újjáépítés nem békés kormányváltással, hanem
kataklizma után fog majd megkezdődni az egyelőre nem látható közeli vagy távo-
li jövőben, amelyben nem olyan kérdések izgatják majd a kedélyeket, hogy a hisz-
térikusán sértett Orbán utóda fogadásán nem jelenik meg, de temetésén igen.
A kataklizmát azonban – és vele a költői erőt – Térey a természetnek tartotta fenn,
még hozzá kettős értelemben.¹⁶

Radnóti regisztrálja ugyan a referenciális határ elmozdulását, de hiányolja a verses re-
gény perspektívájába bekerülő politikai elemek strukturális reflexióját (a suvini értele-
mben vett kognitív kritikát) és/vagy költői „átgondolását”. A természeti kataklizma
poetizálása ebben a fénytörésben egy megoldatlan esztétikai dilemma elfedésének vagy

¹⁴ Darko Suvin: *Metamorphoses of Science-fiction. On the Poetics and History of a Literary Genre*, Yale University Press, New Haven – London, 1979, 3–15. Vö. Brian McHale: „Világok összeütöközése”, ford. Bohács Ákos, *Prae*, 1999/2, 24–38.

¹⁵ Bárány Tibor a mű ironikus zsánerkezelésében, a társadalmi szatíra és az antiutópia műfaji kód-
jainak megidézésében és egyidejű lebontásában látja az értelmezői igények összezavarodásának
okát. Bárány Tibor: Bóbita, bóbita, dance! (Térey János: *A Legkisebb Jégkorszak*), *Alföld*, 2016/12,
98–104. Ez a szempont izgalmasan szembesíthető Melhardt Gergő „posztmodern-utáni” pers-
pektívájával.

¹⁶ Radnóti Sándor *A Legkisebb Jégkorszakot* egy trilógia záró részének tekinti, amelynek első része az
Asztalízene című dráma, második része a *Protokoll* című verses regény. Ilyen értelemben beszél
folytatásról. Lásd: Radnóti Sándor: Most tél van és csend és hó és..., *Revizor Online*, 2015. 10. 31.

kipótlásának tűnik fel. Sipos Balázs¹⁷ és Bagi Zsolt¹⁸ ideológiakritikai koncepciója szerint az *ALJ* világa és társadalmi valóságunk közti kísérteties elcsúszás központi oka, hogy itt a neoliberális elit, a kortárs magyar burzsoázia tudati optikája dominál, mely eltüntet vagy infantilizál mindent, ami rajta kívül esik, és elfogadja a társadalom befagyásaként, a politika és a történelem megszűnéseként is allegorizálható jégkorszakot.

A szereplők tudatának és így a regény megjelenített perspektívájának korlátozottsága lényegi. Az a kép, amely számukra a Svábhegyről adódik, nem esetlegesen ilyen, hanem azért, mert tudatuk számára ez az, ami egyáltalán *látható*. [...] A Svábhegy izolál: nincsenek barátok, akik nem engedhetik meg maguknak a két autót és a kertes házat. Vagy osztálytársak, akik nem lettek topmenedzserek, hanem valahol lejjebb foglalnak helyet, a fizetési listák közepe táján. Van a terepjárók világa és vannak a hajléktalanok. Vagy a nemzeti radikális terroristák. A normalitás és az extrémítás. E kettő látszik, más nem.¹⁹

Az elit perspektívájának korlátozottságát, illetve a normalitás és az extrémítás homogenizáló dichotómiájának érvényesítését én is el tudom fogadni, noha az távolról sem egyértelmű, hogy a szöveg egészét tekintve mennyiben tartható fenn egy egységes tudat képzete, illetve hogy a svábhegyi elittel szemben artikulálódik-e valamilyen koherens viszony vagy sem. A hungarofuturista szempont ugyancsak érvényesít heteronóm aspektusokat a szöveggel kapcsolatban, hiszen politikailag is meghatározott valóságtapasztalatot mozgósít. A Bagi-féle perspektívával szembeni fő különbséget talán úgy fogalmaznám meg, hogy a HUF az *ALJ* világának elitje és a magyar társadalmi valóság közti feszültséget nem csupán ismeretelméletinek, hanem ontológiai jellegűnek látja.

Mindezek fényében a megbékülés-motívumot is tovább lehetne konkretizálni, hiszen a hídember-utópia – noha folyamatosan él az ironikus elmozdítások eszközével – egy társadalmi elit hol keserű, hol hedonisztikus kibékülését írja le egy „ízléssel korrigált” politikai berendezkedéssel. Bizonyos szempontból ez a világ is felperzselt föld, mert csak a Térey-szövegek „választott népe”, fikcionalizált társadalmi elitje számára elérhető hozzáférhető. 2023-ból a hungarofuturizmus felől ideologikusan visszaolvasva az *ALJ* „elveszett jövőjét” ez az utópia – kognitív kritika helyett – nosztalgikus képzeletgyakorlatnak látszik. Egy NER-telenített NER elképzelésének kísérlete, vagyis az illiberális realizmus olyan pszeudoutópikus perspektívája, mely a rendszer burzsoáziája számára elfogadhatatlan extrémításait (például az ultranacionalizmust) „külső”, avagy „múltbéli” erőkhöz próbálja hozzárendelni. A HUF nem törekedhet a NER pontos definíciójára, csupán teóriefikciós értelmezésére. Ebben a keretben az önmegnevezés (Nemzeti Együttműködés Rendszere) cinizmusa tűnik alapvetőnek, miszerint a rendszer egy közös valóság előállítására helyett (vagy mellett) a párhuzamos valóságok termelésében érdekelt. Vagyis a NER illiberális realizmusa úgy tartja fenn képzeletmonopóliumát, hogy egy multiverzum szerű struktúrát hoz létre, melyben az egymással versengő, párhuzamos valóságok ütköztetése, koordinációja és domesztikációja a deszubjektivizált hatalmi adminisztráció alapvető része. Ennek egyik következménye, hogy a NER saját más-léte, vagyis az alternatív változatai fölötti kontrollt is birtokolja. Pontosabban csak saját alternatív változatai tükrében – a multiverzumon belül – tartja elképzelhetőnek a történelmet, mely az ontológiai heterogenitás és a transzcendencia nélküli immanencia skizoid egységét eredményezi. A Térey-szövegben ebből a perspektívából az a legérdekesebb, hogy a hídavatás áldo-

¹⁷ Sipos Balázs: Az önfelmentés retorikája. Imaginárius szögesdrótok Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című művében, *Jelenkor*, 2016/2, 213–221.

¹⁸ Bagi Zsolt: Az elhavasodás és a burzsoázia tudata, *Műút*, 2016/2, 92–95.

¹⁹ Uo., 95.

zatai, a történelem-társadalom kísértetei hogyan jelentkeznek be a jégvilágba. Vagyis hogy miképp megy végbe az alternatív NER-világok közti ontológiai kommunikáció. Ezért a továbbiakban néhány hantologikus motívumra szeretnék koncentrálni a verses regény ötödik könyvének hetedik fejezetéből, melynek építkezésében számos gótikus utalás is azonosítható.

A báli szezon koronázó eseményének
Természetesen a svábhegyi farsang számított
(Bár az a fogalom, hogy „téli szezon”,
Értelmét veszteni látszik ebben a féléves hóban,
Amikor téli szezonná változik maga az élet!).
Óriási bál készült, és a nemrég ismét kinyitott
Szanatórium volt kiszemelve a célra. (551.)

A „téli szezon” ironikus relativizálódása az *ALJ* világában a természeti katasztrófa életforma-dekorációvá válására utal, arra a folyamatra, ahogy a klimatikus disztópia vagy a *cli-fi* hagyományában olyan jelentős eljegesedési vízió a regény elite számára elveszti a társadalmi valóságot szabályozó fikciók megkérdőjelezésének képességét, és látványosságesztétikai eseményként válik fogyaszthatóvá. A „téli szezon [...] maga az élet” kitétel a természeti fenséges vis maior jellegét is bagatellizálja, hiszen a katasztrófában rejlő, a hétköznapi élet praktikus menetét megszakító felforgató potenciál eliminálódik. A nagypolgári hétköznapiak a „szezonosítással” olvasztják magukba, saját idilljük fenntartásának természeti erőforrásaként hasznosítják az időjárás körülményeket, hiszen a szükségállapot a normalitás további normalizálásának újabb lehetőségeivel kecsegtet.²⁰

A „Magyar Varázshegy”-ként emlegetett épület már korábban is előkerült a szövegben (218–223.), amikor Labancz Győző síelés közben botlik bele a Normafa előtti utolsó házba. Győző hójelentő mobilapplikációja zavart („negatív erőteret” [219.]) jelez, melyet értelmezhetünk egyfajta technogótikus szignálként is, hiszen a 20–21. századi gótikus hagyomány egyik visszatérő motívuma, hogy a paranormális jelenlét a technológiai eszközök diszfunkcionalitásán keresztül közvetítődik mint kommunikációs többlet vagy hiány.²¹ A paranormális jelenlét, a kísértet itt a helybe beíródó történelmi trauma fantazmaszerű archeológiai rétegeként mutatkozik meg, mely a költői nyelv hallucinatorikus működése által a villában megkínzott áldozatoknak (a jelenetben Rajk Lászlónak) kölcsönöz hangot és arcot.

A meggyötört miniszter arca hamuszürke volt:
Három mély barázda szelte át keresztben,
Kísértetiesen. Megtörtetés után. (221.)

Vagyis a Szanatórium „pofozóvillája” olyan „betörési pontként” vagy portálként működik, mely a spektrális történelmi örökség archeológiai gyűjtőhelyeként olvastatja magát. Az már más kérdés, hogy ez a spektrális örökség az *ALJ* világán belül milyen értelemben tehet szert ágenciára, vagy ki számára „olvasható”. Győző migrénes időfolyosó-látomásai a regény szekuláris bázisvalósága – és a többi szereplő – szempontjából pszichologizálódnak-individualizálódnak. Térey ebben a fejezetben ugyanakkor több ponton utal Stephen

²⁰ Ilyen renormalizálási kulturális gyakorlatok közé tartozik a Normafa síparadicsomként való újrafelfedezése (213–216.), a máglyarakás a Diana parkban (287–290.), vagy a téli diszkláz (IV. könyv).

²¹ Vö. Jeffrey Sconce: *Haunted Media. Electronic Presence from Telegraphy to Television*, Duke University Press, Durham, 2000.

King *A ragyogás* (1977) című regényére, illetve annak Stanley Kubrick-féle adaptációjára (1980), vagyis Győző látomásai és a regényben leírt „ragyogás” mint a múlt és jövő felé egyaránt nyitott interszubbjektív szuperempátia között is lehetséges párhuzamokat vonni. Ezt a látomások térbelisége is megerősítheti, hiszen a ragyogás és az időalagutak aktiválása pszichogeográfiai mintázatokhoz kötődik. A svábhegyi villa és a King-féle Panoráma Hotel vizuálisan is egymásra íródik, melyet az állatformájúra nyírt sövényfigurák is jeleznek, de összekapcsolásuk lényege a hantologikus térpoétikai funkció, miszerint egyaránt személyes és kollektív traumák archívumaként működnek, ahol az ismétlés, visszatérés és megszállás alakzatai uralkodnak:

Tudta, milyen sokan hiszik, főleg
E budai Varázshegy egykori betegei,
Hogy a háznak démonai vagy vámpírjai vannak,
Akik nappalra elbújnak a zugokban,
Ahol alig várják, hogy kialudjanak a fények,
És ők elkezdhessenek bolyongani a folyosókon,
A bentlakók nyakába telepedve,
És eszelős tekintetű dühöngőkké változtatva őket (555.)

Laura, a fundamentalisták orgyilkosa egy „parányi Volkswagen Smarttal” (552.) érkezik a Magyar Varázshegyre, mely kilóg a luxusautók közül. Térey itt is a materiális fogyasztói kultúra jeleit egymással ütköztetve próbál társadalmi differenciákat, illetve szociológiailag meghatározott ízléskultúrákat hangsúlyozni. Laura esetében utóbbit a popzenei utalás is segíti, ugyanis autójában a *Pulp Your Sisters's Clothes* című száma szól. Az 1994-es dal említésének egyszerre van generációs, illetve nosztalgikus és/vagy retroesztétikai jelentősége is, hiszen a kilencvenes évek slágerét a jelenet aláfestéseként használva a Szanatórium idők közti, anakronisztikus, gótikus lebegése is megerősíthető. A gótikus dimenzió a dalszöveg felől intertextuálisan is építkezik, mely egy – az át- és beöltözés motívuma mentén – hasonmásos, az identitások színházi maszkírozhatóságát (is) felvető motívumrendszerrel használ.²² Mindez a svábhegyi farsang maszkabálos világát készíti elő, illetve visszautal *A ragyogásra* és a King-regény egyik mottójának eredetszövegére, Edgar Allan Poe *A vörös halál álarca* (1842) című novellájára is.

A svábhegyi elit társasági rituáléját Térey a rá jellemző gasztro-, divat- és designesztétikai leírásokkal keretezi (a sült poliptól a kisuviksolt márványpadlóig), miközben az álarcosbál motívuma a polgári luxusrendezvény szimulákrum jellegét erősíti, vagyis azt, hogy a „legnagyobb svábhegyiek” (557.) önreprezentációs színháza valójában nem más, mint üres hatalmi-gazdasági jelek körforgása. Laurának praktikus okokból kell személyazonosságát lepleznie, de az operagála, sanzonest, bálkirály- és bálkirálynő-választás forgatagában saját celebritásukká üresedő karakterek már eleve szociális maszkok. Ebbe a hatalomszínházi közvetítésbe jelentkezik be Győző lázas ragyogása, mely alternatív „adásként” zavarja meg, illetve konfigurálja újra a Panoráma Hotel és a svábhegyi villa hibrid vízióját. A síbaleset miatt távol maradó Győző látomásában a téli szezon békéjét megtörik a gótikus archívum kísértetei, a fiktív történelmi aranykor felszíne alól előparoló olyan fantomok, mint Bajor Gizi vagy Dieter Wisliceny.

Igazam volt, gondolja Győző, ez egy törölmetszett
Kísértethegy! És mennyi, de mennyi hülye
MASKARA lakja! Győzőnek kedve támad

²² Vö. „Your sister knows / she wears your clothes / she laughs at all those / things you chose / Your sister knows / takes off your clothes / we use your bed / for goodness knows”.

Rájuk üvölteni: „Levetni az álarcot! Le az álarcokkal!”
Van-e mögöttük emberi ábrázat
Vagy csak rohadó rovar- és lárvaorca mind?
Ő általában élvezti az ilyesmit, de ma nem:
Mintha nem lenne tiszta az adás! Kórházi ágyán arra ébred,
Hogy nem is olyan messze valami nagyon rossz készül. (562.)

A Poe-novella alaphelyzete szerint a pestis sújtotta ország arisztokratái Prospero herceg vezetésével visszavonulnak egy kastélyba, melynek labirintusszerűen kialakított belső tereit dekadens mulatságok helyszínéként használják. Az elit itt immunológiailag is elzárja magát a szükséghelyzettől, miközben ebben a kivonulásban, a társadalmi szolidaritás felmondásában a természeti katasztrófa az *ALJ* világához hasonlóan egyfajta életformadekorációként (lásd a Vörös Szalon Térey által is reflektált motívumát) jelenik meg. A ragály képzete Győző álmában is ott kísért, de a motívum a „náci baktériumok” (561.) tér-idő-határokat meghaladó jellegében átpolitizálódik. Az önmagát történelmileg, társadalmilag, higiéniailag izoláló elit „óvóhelye” nem működik tökéletesen: a Prospero herceg kastélyát, a Panoráma Hotelt vagy a svábhegyi villát benépesítő figurák „emberi” és/vagy eleven karaktere megkérdőjeleződik, hiszen az álarc alatti üresség a téli szezon „valóságosságán” ejtett sebként, a trauma, a krízis, a Valós stb. betörési pontjaként értelmezhető. „Valami nagyon rossz készül” – riad fel Győző, a téli szezon összeomlásának sejtelmé baljós előérzetként, paranormális ómenként kíséri tovább a szöveget, mint Danny Torrance Kellőgemje (az eredetiben „Redrum”), mely *A ragyogás* cselekményének egy lehetséges tragikus kimenetelére utal. Innen nézve Győző látomásai nem egyszerűen időrétegek közti átfedések tapasztalataként, hanem alternatív szövegvilágok közti ontológiai ütközéseként is leírhatók, vagyis nem csupán „időlagutakról”, hanem párhuzamos univerzumokat összekötő féregjáratokról is szó lehet.

Fredric Jameson szerint *A ragyogás* – elsősorban a Kubrick-adaptáció – posztmodern metareflexív kísértettörténet, ahol a kísértet maga az amerikai történelem.²³ Jack Torrance-t Jameson szerint a történelem maradványai kísértik, melyek egy ideális közösség utáni regresszív nosztalgiát termelnek. A késő kapitalista elidegenedett polgári szubjektum számára az integratív szociális tapasztalat csak valami távol lévő, múltbéli szimulációként, egyfajta sznob osztályfantáziaként hozzáférhető, mely *A ragyogás* esetében az aranykorrá stilizált húszas évek társadalmi elitjébe való belevezetés formáját ölti. A Panoráma Hotel egésze időből kizökkent, deszinkronizált, anakronisztikus tér, ugyanakkor a bálterem a regresszív nosztalgia kitüntetett helye, ahol a fantazmatikus múlt „retrospektrálisan” idéződik – pontosabban teremtődik – meg.²⁴ (Ennek a retrospektrális deszinkronizációnak az egyik központi jelölője ironikus módon egy elátkozott óra, mely a már emlegetett Poe-novellának is fontos eleme, de a Térey-szövegben is felbukkan egy alakváltozata.) Jack Torrance családirtó pszichózisa a jamesoni gondolatmenet fényében értelmezhető úgy is, hogy a fantazmatikus múltba való integráció érdekében emberáldozatot kell bemutatnia, vagyis a család jövőjének feláldozásával kell megfizetnie a múlt kísérteties revitalizálásának árát.

A svábhegyi farsang esetében ugyancsak megfigyelhető a fantazmatikus múlt nosztalgikus gyártása, mely a magát társadalmilag izoláló elit közösségi kibékítését és saját prosztetikus identitásának előállítását célozza. A verses regényben – hol ironikusan, hol inkább deskriptív jelleggel – hosszasan részletezett luxusesztétika például gyakran sajátít

²³ Fredric Jameson: *Historicism in The Shining*, in: Uő.: *Signatures of the Visible*, Routledge, New York – London, 82–98., 95.

²⁴ Mark Fisher: *Home is Where The Haunt is. The Shining's Hauntology*, in: Uő.: *Ghosts of My Life. Writings of Depression, Hauntology and Lost Futures*, Zero Books, Winchester – Washington, 67–70., 68.

ki történetileg-ideológiailag is kontextualizálható kulturális tartalmakat, melyek az önmagát színre vivő réteg szerepfantáziáit is kifejezik.

A nyitótáncosok most kezdték a Lehár-keringőt.
Negyvenfős zenekar játszott.
Őrült, ásvány formájú kristálycsillárok, vadonatúj mind,
Egy tüdőszanatóriumban ilyen csillár nem sok lehetett!
Nehéz, rézsárga és karmazsin függönyök.
Micsoda kísértetjárás a kivilágított táncteremben!
Suhogó abroncsszoknyák és sűrű rácsozatú,
Krétafehér selymek –
Koktélok és bőlék, aláfestés és érzület
A Monarchia keringőcinizmusa,
Nagyszakállas úri örület. (565.)

A svábhegyi villa táncterme *A ragyogás* Gold Roomjához hasonlóan kilép a jelenből, pontosabban a kifecamított jelen helyére egy soha-nem-volt tér-idő fantáziát projektál, mely az amerikai húszas évek helyett egy monarchikus szimuláció „[n]agyszakállas, úri örület” termeli. A befagyott jégvilág elitej saját történelem utáni hógömbjében operettvilágot rendez be, melynek ontológiai súlyát a színrevitel gazdaságilag optimalizált lenyűgözésesztétikája legitimálja. Hungarofuturista szempontból mindez annak a folyamatnak egyik szimptomája, ahogy a hatalmi technológiák a „nemzeti tudattalan” kolonizálásával fantazmatikus identitásnarratívákat állítanak elő. E narratívák a megcélzott rétegek ízléskulturális, gazdasági és társadalmi különbségei szerint differenciálódnak, ugyanakkor a regresszív nosztalgia kibékítő (illetve traumakonzerváló) funkciója mentén közös ideológiai erőterbe rendeződnek. Ugyanakkor az operettideológia kapcsán érdemes óvatosnak lenni, hiszen a Monarchia operettje történeti szempontból nem tekinthető egyértelműen „értékvákuum-dekorációnak”.²⁵ Eredeti formájában nem kizárólag a múlt szentimentális idealizációjaként működött, hanem társadalomkritikai és politikai szereppel bírt: a színházból a társadalom felé irányuló kritika mellett a „közönség, az operettek polgári nézői adott társadalmi helyzetének »önpersziflázsa« is”²⁶ volt. Csáky Móric szerint a modernség populáris közvetítőjeként működő operett ezeket a kritikai vonásait 1918 után teljesen elvesztette, és revüoperett formájában vált a nosztalgikus historizálás „jelenfelejtő” médiumává.²⁷ A „[n]agyszakállas úri örület” operettideológiája tehát ebből a szempontból se monarchikus, hanem már eleve egy utólagos monarchia-nosztalgia dehistorizált kisajátítása, melynek bemutatásában az operett elfojtott önironikus funkciójának Térey-féle visszaírását is felfedezhetjük.

A szimulákrum szimulákrumaként működő pszeudooperettvilágba folyamatosan íród-
nak bele a baljós törések, például az „ében óramű” (568.) kondulása, mely szónikus memento moriként a pisztolylövés elő- vagy utóképzete, de Győző alternatív világbeli bálvívója ebből a szempontból is kiténtetett, hiszen a „[n]agyszakállas úri örület” olyan változatát kínálja, melyben a dehistorizáló luxusesztétika által elfedett hasadások, a kibékíthetetlen szimulált kibékítéséből származó varratok tárulnak fel. Az alternatív világ végül átcsap az *ALJ* bázisvalóságába, és elérkezik a Kellőgem-pillanat: Radák Zoltán miniszterelnök „[j]ó éjszaka, Magyarország!” felkiáltással búcsúzik, majd Laura három lövéssel leteríti.

²⁵ Hermann Broch: *Hofmannsthal és kora*, ford. Györfly Miklós, Helikon, Bp., 1988, 60–61.

²⁶ Csáky Móric: *Az operett ideológiája és a bécsi modernség. Kultúratörténeti tanulmány az osztrák identitásról*, ford. Orosz Magdolna, Pál Károly és Zalán Péter, Európa, Bp., 1999, 61.

²⁷ Uo., 258–267.

Nem volt rajta jelmez, sem fekete dominó.
Nem viselt az övén vagy a mellén megkülönböztető jelet,
Például rózsaszín szalagot,
Mégsem volt kétséges senki számára, hogy ő: ő. (573.)

*

Van abban valami kísérteties, ahogy a gótikus *masquerade* csúcspontján Radák öazonos-sága hangsúlyozódik. Ahol minden és mindenki maszkírozott, egyedül a miniszterelnök „valódi”, pontosabban az operettvilág felől nézve „valószerűtlen”. Ilyen feltételek mellett az „ő: ő” tétel legalább annyira értelmezhetetlen és „üres”, mint Poe-nál a hullaszerű álarc alatti semmi. Mintha Radák nem ehhez a világhoz tartozna, legalábbis ebben a pillanatban, mely ténylegesen az *ALJ* világából való kilépésének pillanata. „Áldozatunk fogadjátok, / Amit kérünk, megadjátok / Elszabadítjuk az örömtüzeket... / Eljött az emberré válás ideje” (572.) – fohászodik az *István, a királyt* idéző Etele, a terroristák vezére, ami a merényletet a rituális emberáldozatok kontextusába helyezi. Radák – vele együtt önmaguk – „feláldozása” egy radikális világreform ígéretét hordozza az extremisták számára, mely bizonyos formában meg is valósul, csak éppen nem az extremitás extrémizálódása, hanem a normalitás végleges normalizálódása irányában. A miniszterelnök halála ugyanis a hídavatás betetőzése, a fantazmatikus múlt(ak)ba való Torrance-féle (re)integráció rituális ára. Az *ALJ* világának normalitása ezáltal képes teljesen totalizálni önmagát, hiszen a terroristák eltüntetésével, ezzel az utolsó polgári ízléskorrekcióval felszámolja azokat a parodisztikus formában kísértő elemeket, melyek veszélyeztették a vízió esztétikai homogenitását. A temetés a nyolcadik fejezetben az osztársadalmi megbékélés nagyjelenete, egy olyan valóság helyreállítása vagy megteremtése, melyben a Térey-szereplők számára újra lehetségessé válhat a magánélet és közélet, természet és társadalom közti immunológiai protokoll fenntartása.

A multiverzum-konceptió felől nézve könnyen belátható, hogy az *ALJ* világa miért nélkülözi a kognitív kritikát: egyszerűen azért, mert ennek a jövőnek nem mi voltunk a múltja. (Érdekes kérdéseket vetne fel, ha a Térey-szövegek belső összefüggéseire alkalmaznánk ezt a hipotézist, hiszen akkor távolról sem egyértelmű, hogy a *Protokoll* vagy az *ALJ* figurái ugyanannak a világnak a szereplői-e.) A politikai-társadalmi elemek Radnóti Sándor által hiányolt strukturális reflexiója csak abban az esetben problematikus, ha ragaszkodnánk a közös történelem képzetéhez, de miért ne lehetne az alternatív jövőhöz alternatív múltat párosítani, ahol nem csupán a politikai értelmezés szempontjából, hanem „tényszerűen” máshogy nézett ki a „2010-es konzervatív-elitista fordulat” (566.). Az *ALJ* pszeudoutópiája így mentesülne bizonyos politikai-esztétikai dilemmáktól (bár ez Térey és a posztmodern relativizmus viszonyának újratárgyalását is szükségessé tenné), ugyanakkor azt gondolom, hogy a NER-telenített NER elképzelésének kísérlete, melyre a szöveg lehetőséget ad, hungarofururista szempontból gazdagítja a NER multiverzum-politikájának megértését. Vagyis csöbörből vödörbe. 2023-ban Téreyt olvasva nem tudok szabadulni a NER transzcendentális jelöltjétől.

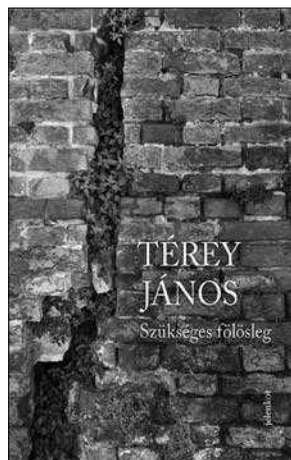
IMÁZS ÉS SZEREP

Térey János: *Szükséges fölösleg. Összegyűjtött interjúk*

Habár Térey János tragikusan korai halála bizonyos értelemben lezárta az életművet, a már életében a magyar szép- és színházi irodalom legjelentősebb alkotói között számon tartott író szerzői korpusza az utóbbi években is újabb kötetekkel gyarapodott. Nemcsak a korábban megjelent munkák újrakiadásáról van szó, mint például *A Nibelung-lakópark* 2021-es megjelenése esetében, hanem új, korábban kötet formájában még nem publikált művekről is, mint a 2019-ben posztumusz megjelent *Nagy terekkel jöttem Rosmersholmba* című verseskötet és a teljes életművön belül is műfajilag újdonságnak számító *Boldogház, Kétmalom utca. Egy cívis vallomásai* memoárkötet. Nem ritka, hogy egy klasszikussá válni készülő szerző hagyatékából a halála után addig meg nem jelent, de a szövegek minőségét tekintve publikálható kéziratok kerülnek elő. A különbség a régi és a mai klasszikusok között talán csak annyi, hogy míg régen az íróasztalfiókok rejtették a nagyközönség számára ismeretlen kincseket, ma leginkább számítógépek merevlemezeiről kell elővarázsolni a többé-kevésbé ismeretlen kéziratokat.

Ez történt az előbb említett posztumusz memoárkötettel, de hogy Térey esetében nem túlzás klasszikussá válásról beszélni, mutatja az is, hogy 2022-ben Darvasi Ferenc szerkesztésében az életművet gondozó Jelenkor Kiadónál megjelent a *Szükséges fölösleg* című kötet, mely ugyan az utolsó, [Töredék] címmel közölt írást leszámítva már különféle nyomtatott és online lapokban publikált szövegeket tartalmaz, egybegyűjtve mégis különleges szövegtörzset alkot. A *Szükséges fölösleg* ugyanis interjúkat, beszélgetéseket ad közre a szerzővel, s így módon elsősorban nem szépirodalmi, hanem sajtóműfajba sorolandó írásokat tartalmaz. A kötetben több mint 120 interjú olvasható, többségében a műfajra jellemző kérdés-válasz dialektikája szerint előrehaladó szöveg, de találhatunk lapok körkérdéseire adott válaszokat, egy debreceni irodalmi estről készült riportot és a műfaj kereteit leginkább személyes irányba kitérítő baráti dialógust Bazsányi Sándorral.

Az első interjú 1993 júliusából származik, míg az utolsó, Térey számítógépén megtalált fogalmazvány, ahogy ez a szerkesztői jegyzetből kiderül, már feltehetően az akkor éppen előkészületben lévő *Nagy terekkel jöttem Rosmersholmba* kötetével kapcsolatos interjúhoz készülhetett. Az pedig már a *Kiadói jegyzet*ből tudható, hogy Térey gépén létezett egy összegyűjtött interjúkat tartalmazó mappa, mely – annak ellenére, hogy egy alkalommal „szükséges nyűg”-ként (634.) utalt az interjúkra – mutatja a műfaj fontosságát a szerző számára. Több mint negyedszázad interjút átolvastva úgy látom: a különféle médiumoknak adott nyilatkozatok szinte már a kezdetektől fogva a szerzői imázsépítés részét képez-

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
818 oldal, 7999 Ft

ték, mely az önmagáról folyamatosan újraalkotott kép révén kívánt hatni az olvasóközön-
ségben róla és műveiről kialakult elképzelésekre. Mégsem valami elvtelen mimikriáról van
szó, hanem sokkal inkább a korábbi önmagától való folyamatos elmozdulásról, mely által
megteremtődik az a távolság, amelynek révén visszatekinthet saját régi művészi és társa-
dalmi pozíciójára, egzisztenciájára, egójára. Ez az önmagától való távolságtartás az alapja
annak a rendkívüli önreflexivitásnak is, mely korai műveinek (ideértve a Verlaine-fordí-
tást is) újraértékeléseihez és újraírásaihoz vezetett a pálya egy későbbi szakaszában.

Meg kell vallanom, számomra imponáló volt az a megtett út, mely Debrecentől Pesten
át Budáig, a fővárosi kávéházak sarokasztalától az elit éttermekig, más aspektusból Ganxsta
Zolee-től Wagnerig és a *Cosmopolitan* olvasószerkesztői asztalától a POSZT zsűrijéig ívelt,
vagy a korai rapszövegektől addig a felismerésig vezetett, hogy „[í]róként a magyar iro-
dalom polgári hagyományát igyekszem föléleszteni” (554.). Miközben – tegyük hozzá –
Téreynek sikerült elkerülnie a kulturális sznobizmus csapdáit, az irodalmat vagy a színhá-
zművészetet nem redukálta az elitkultúra szűk terepére, a „magas” és „alacsony”
kultúra – mely ily módon Térey gondolkodásmódjában gyakorlatilag nem is létezett –
nem egymást kizáró ellentétekként jelenítődnek meg, hanem egymást kölcsönösen meg-
termékenyítő hatások sokféleségeként. Igaz ez arra a kamaszkori ambícióra, mely a pop-
zenei dark wave felől szeretne volna a kortárs lírát megújítani, vagy nem sokkal később a
kilencvenes években a rap műfajának a szépirodalomba való beemelésével kísérletezett
– hogy aztán majd már érett költőként kellő kritikai távolságot tudjon kialakítani, nem-
csak saját ifjúkori próbálkozásaitól, de a raphez hasonló slam poetrytől is. Azt gondolom,
többről van szó, mint a személyes érdeklődés sokféleségének regisztrálásáról. Számomra
például revelatív felismerés volt (bár feltehetően nem Térey felfedezése), hogy közös ked-
vencünk, a The Cure egyik számának (*How Beautiful You Are*) dalszövege Baudelaire
egyik prózaversének átírata. Összességében az interjúknak ezt az olvasatát úgy tudnám
leginkább összefoglalni, hogy a Térey számára adatott kevés év alatt is a fiatalkori – nem
feltétlenül rossz értelemben vett – pozórság, mely a nyugatos szerzők mintájára a kávéhá-
zi kultúra kilencvenes évekre már eltűnt világának nosztalgiájából is építkezett, idővel
átalakult az érett felnőtt természetes intelligenciájából és kulturáltságából fakadó kritikus
értelmiségi szereppé.

A kötet szövegeinek fókuszában mindig Térey, valamint a Térey-életmű áll, és mellette
szövegformáló tényezőként általában ott van a kérdező is. Jellemzően tehát olyan szöveg-
halmazról van szó, melyet olvashatunk önéletrajzi referencialitással bíró én-elbeszélések
soraként is, s noha sajtóműfajként az interjúnak némileg talán mások az „igazságra” vonat-
kozó kritériumai, a kötet olyan nagy narratív szerkezetet hoz létre, mely a visszatérő kérdé-
sek és témák repetitív dinamikája ellenére is, vagy éppen azzal együtt egyfajta fejlődésre-
gényként is olvashatóvá teszi a könyvet. A személyiség interjúk sorában feltáruló alakulás-
története két nagy területre osztható. Az egyik a privát élet, a származás, a család; míg a
másik az irodalomról általában vagy az irodalmi életről alkotott vélekedések, majd a kézre-
zés évektől, de még inkább 2010 után a közéletre és a kultúrpolitikához való viszony.

A családi életet tekintve Térey igen diszkrét, nem fecseg, nem teretget ki családi titko-
kat, általában nem anekdotázik. Ugyanakkor sok mindent megtudhatunk – különösen a
korai interjúkból – a családtörténetéről, a szűkebb család kálváriájáról, nővére tragikus
kisgyermekkorai haláláról, az édesanyja betegségéről és szintén korai haláláról, édesapja
skizofréniájáról és a hozzá fűződő kapcsolat problémáiról, aminek következtében az
érettségi után Térey Debrecenből a fővárosba megy főiskolára. A személyiség alakulástör-
ténének egy rejtett vonulata vezet el addig, amíg évtizedekkel később megszületik a
felismerés: „Az apám kíváncsi volt rám; igaz, mérnöknek szánt, de íróként is elfogadott”
(750.). Szintén a származáshoz kapcsolódó, de már az irodalom és a színház területére is
átvezető téma a szülővároshoz, Debrecenhez való viszony kérdése. Kezdetben ez is az

imázsalakítás része, abban a kontextusban, ahogy a fiatal költő kávéházak törzsasztalánál próbálja megtalálni önmagát: „A *Nyugat* első nemzedékének meghatározó emberei és a későbbi nemzedékekből is többen – nyilatkozta 1997-ben a *Magyar Hírlap*nak – vidékről indultak: Ady, Tóth Árpád, Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc stb. A vidéki származás hátrány az indulásnál, és rengeteg energiát kell befektetni a leküzdésbe; ez olyan erőt ad, ami később a többiek fölé lendítheti az embert” (15.). Ez még a fővárosi kulturális életbe integrálódó fiatal költő önértelmezési kerete, aki évek múlva nemcsak vissza-visszalátogat szülővárosába, hanem színházi, irodalmi témává emeli a *Jeremiás avagy Isten hidege* című drámai művében, de itt kell megemlíteni a posztumusz memoár-kötetet is. Hasonlóan válik valóságos térből fiktív térré Térey új lakókörnyezete, Pest, majd Buda, nemcsak a szépirodalmi művekben, de végső soron az interjúkban is. Ugyanakkor a Debrecen urbanisztikai nevezetességei iránti kamaszkori érdeklődésnek, melyet egy alkalommal a felnövés „alapítóelményeként” (661.) említ, hosszútávú következményei vannak, később is meghatározó jellemzője marad a gimnazistaként még mérnöknek készülő Térey érdeklődésének. A térbeliség, a lokalitás problematikája ezen keresztül tovább is bontható: a Térey-művekben megtalálható város- és térábrázolásokig *A valóságos Varsó* kötetből egészen a *Káli holtakig*. Ebben az élettörténetben ugyanis szinte minden mindennel összefügg.

Túlmutatnak a privát élet keretein a közélettel kapcsolatos véleménynyilvánításai, Térey saját szerepértelmezésének talán legmarkánsabb és utóéletét tekintve bizonyos értelemben problematikus vonatkozásai. A magyar közérzület változásával párhuzamosan a kétezres évektől válik vissza-visszatérő tematikává a kulturális élet pártpolitikai alapú megosztottsága, a székértáborok egymásnak feszülése. Térey ebben a kérdésben is elegáns álláspontot foglal el. Ahogy önmagát nem sorolja semmiféle irodalmi iskolához, éppúgy igyekszik kívül maradni az irodalmi életet és a személyes kapcsolatokat erodáló küzdelmeken is. Miközben bírálja a magyar irodalmi élet belterjességét, saját maga alkotói függetlenségét hangsúlyozza (402–403.), az interjúk tükrében tehát egyfajta *splendid isolation* jellemzi írói-közéleti magatartását. A kötet anyaga alapján is látható, hogy Térey politikai alapon valóban nem válogatott a különböző sajtóorgánumok között, kulturális kérdésekben mindenkiel szóba állt, mindenkinek válaszolt, de nem lehet felfedezni nyilatkozataiban igazodást sem az adott sajtótermék tudható politikai irányához. Több interjúban is bírálja a túlzottan átpolitizált színházat, de határozott kritikát fogalmaz meg a 2010 utáni kultúrpolitikával kapcsolatban is. 2015-ben úgy látja: „[j]elenleg inkább kulturális monopóliumok építése folyik, s ezekbe nagyon tudatosan hív meg, vagy ezekből nagyon tudatosan rekeszt ki alkotókat a hatalom” (511.).

Nem sokkal korábban pedig még azt nyilatkozta: „A hídemberekben hiszek” (427.). Aligha van okunk kétségbe vonni Térey ambíciójának őszinteségét, mellyel a nemzet szellemi egységét kívánta képviselni (486.), ugyanakkor szembesülnie kellett az egymással szemben álló felek közötti közvetítés képtelenségével is, és kénytelen volt belátni, hogy ő maga kevés a hídember-szerep betöltéséhez: „Én megegyezéspárti vagyok, de ami a bőrömnön érezhető, amit mindannyian a bőrünkön érzünk, akik a kultúra munkásai vagyunk: a kultúrával való bánásmód jelenleg Magyarországon elképesztően érzéketlen és barbár” (547.). Persze ezek a viszonyrendszerek sohasem ennyire egyszerűek, és Térey közéleti szerepvállalásai még életében több kérdést vetettek fel. Például: miért nem mond le a József Attila-díj kuratóriumi tagságáról, miután az illetékes miniszter döntésüket felülírva osztott ki díjakat? (579–582.) Vagy: miért fogadja el a KMTG meghívását, miközben pontosan látja a kultúrafinanszírozásnak azokat az aránytalanságait, amelyek folytán évtizedek óta működő szervezetek lehetetlenülnek el, míg kormányhű emberek vezetésével újonnan létrehozott szervezetek milliárdos támogatásban részesülnek? (714–715.) Térey ezekre a kérdésekre még tudott válaszolni, arra a vitára azonban, mely a halála után

alapított és róla elnevezett ösztöndíj körül kialakult – s mely pro és kontra újra előhozta a hídember-szerep kérdését –, már nem reagálhatott, bár a válasza feltehetően hasonló lett volna: „Számomra evidencia, hogy van párbeszéd. Az én elvem, hogy szóba kell állni” (713.). *Bárkivel* – tehetnének hozzá némileg tanácsalanelő és kérve az elmaradt *névmást*.

Ha eltávolodva a közélettől az irodalom területe felé közelítünk, akkor is megállapíthatjuk, hogy a társadalomformáló szerep része volt Térey saját írói szerepértelmezésének (528–529.), de költőként, íróként ezt mindenekelőtt a megalkotott művek minőségével és nem tartalmával kívánta elérni. Ezért lehetséges az, hogy eleve szkeptikusan fordult a 2010-es évek elején rövid időre fellobbanó politikai költészethez, melynek pedig egyik meghatározó darabja éppen az ő Kemény István versére válaszként írt *Magyar közönye* volt. Hasonló averziók miatt tartózkodhatott a szegénységirodalomtól is: „Az író nem népjóléti miniszter. A szegényeken nem tud ténylegesen segíteni a művészet. Aki ennek ellenkezőjét állítja, száználmasan becsapja magát” – nyilatkozta egy alkalommal (412.). Az már a kérdés másik oldala, hogy a Térey-művek szereplői jellemzően nem az alsó társadalmi rétegekből kerülnek ki, hanem sokkal inkább a felső-középosztályból, és ez nemcsak valamifajta sajátos írói érdeklődés következménye, hanem tudatosan vállalt ellenirány is a kortárs magyar irodalom tematikai fősodrában. Térey ugyanis, miközben mélyen elkötelezett a magyar irodalom vagy általában a nemzeti kultúra felé, pontosan látja az irodalom helyét és helyzetét a mai társadalomban, például azt, hogy színházi szerzőként mennyivel több emberhez eljut, mint könyv alakban megjelent művei révén. A kötet címét adó kifejezés is a költészetre vonatkozik: „Azt szoktam mondani, hogy a költészet a szükséges fölösleg: az a bizonyos kulturális kincs, ami nélkül boldogan él az emberek milliárdjainak zöme. Viszont azok a kevesek, akik szemük előtt tartják a verset, ugyanúgy boldogok vele, mint más a kártya- vagy futbalszervezővel, mind a mai napig” (455.).

Ezzel tulajdonképpen már eljutottunk a kötetben összegyűjtött interjúknak ahhoz a másik nagy tematikus egységéhez, melyet általában a magyar irodalomra és színházra, valamint saját műveire vonatkozó kijelentések alkotnak. Ezen a területen is hasonló narratív mintázatokat figyelhetünk meg, mint a fentebb részletezett tematikák esetében, mind a saját korábbi nyilatkozatok újraértékelését, mind pedig a kritikus viszonyulást tekintve. A későbbi hídember-szerep előzményeként is tekinthető a *nemzedéki szószóló* pozíciójának a vállalása még a kilencvenes évek közepén. Ez a szerep azonban ekkor nem annyira közéleti vonatkozású, sokkal inkább annak az alaphangnak a megszólaltatását jelenti, ami saját generációját általában a hétköznapi életben is jellemzi. Térey ezt a szerepfelfogást később elveti, csakúgy, mint ahogy pályakezdő írói-költői teljesítményét érett fejjel felülbírálja. Az interjúk során nyomon követhető korai versesköteteiről és prózaki-sérletéről, a *Termann hagyományairól*, valamint Verlaine-fordításáról kialakított véleményének változása, saját pályakezdésének költői-írói természetét megrostálja és újraírja, majd újrakiadja önálló kötetekben vagy válogatott és összegyűjtött verseket tartalmazó kötetekben. Annak szemléltetésére, hogy mi az íve ennek az önszemléleti változásnak, álljon itt két idézet az 1998-as *Térerő* című kötetre vonatkozóan. Az első 2006-ból: „Ami a pályát illeti, igazi törést nem érzek, de megtorpanást néhány helyen igen: például amikor a beszélő alanyisága és többnyire természetlen önsajnálata előtérbe került a(z általam túl) sokszor kárhözvont *Térerő* könyvben, vagyis amikor szembementem a saját alkotommal” (146.). Tíz évvel később már némileg másként látja: „A *Térerő* sokkal jobb, mint emlékeztem, a legnagyobb baj az volt vele, hogy nagyon szószátyár” (633.).

Nagyjából a *Paulustól* kezdve az interjúk apropója és tematikus fókusza a megjelent és az éppen készülő vagy megjelenés előtt álló Térey-művek lesznek, majd 2018-ban a POSZT előválogatójaként a színházi tematika kerül előtérbe. A Térey-recepció számára nyilvánvalóan fontos hivatkozási alapot szolgáltatnak a szerző önértelmezései, szépirodalmi és színházi alkotásairól, műfordításról alkotott nézetei, a műfaj- és hagyományvá-

lasztásra vonatkozó reflexiói. Ezekből a megnyilatkozásokból egy rendkívül tudatos író-egyéniség képe bontakozik ki, aki nemcsak saját író-dó életműve felé fordul az önmegértés és -kifejezés szándéka mellett is kritikusan, de a kortárs irodalmi, színházi vagy általában kulturális jelenségek felé is. Ebben az esetben is megfigyelhetünk elmozdulást. 1997-ben alig valamivel az úgynevezett „nagy kritikavita” után, miközben a fiatal irodalomkritikusokat erőteljesen bírálja („Többségük számomra teljesen lila maszlag” – 13.), a születő szépirodalomról nagyon pozitív képet rajzol („a megjelent művek minősége alapján elmondhatjuk, hogy virágkorban élünk” – 17.). 2011-ben ezzel szemben már másként látja a kortárs magyar líra helyzetét: „Rendkívül lapályosnak tartom, maximum a tizenöt százaléka érdekes” (261.). Hasonlóan kritikus a véleménye a magyar színházról is, úgy látja, a színházak inkább biztosra mennek, nem kockáztatnak sem a darabválasztással, sem a rendezésmóddal, igazán izgalmas, kísérleti színházat csak a határon túl vagy külföldön lát. Komplex, politikaelméleti, építészeti, urbanisztikai és történeti szempontrendszer szerint alakít ki véleményt a Vár 2010 utáni építészeti rekonstrukciójáról (488.), és értelmiségi kultúrafogyasztóként bírálja az Oscar-díjas *Saul fiát*.

Ha Térey interjúban megfogalmazott gondolatai – de idevehetjük esszéinek időnként provokatív eszmefuttatásait is, gondoljunk csak a *Jelenkorban* 2012-ben publikált Nemes Nagy Ágnes-esszéjére – esetlegesen okkal-joggal vitára készítették is a kortársakat vagy a nem annyira kései utódokat, mindenkor egy autonóm, függetlenségre törekvő értelmiségi véleménynyilvánításai voltak, aki, amíg tehette, jótállt saját szavaiért. Mára már csak a szavak maradtak. Ami számunkra a szavak értelmezésének felelősségét jelenti.

GYAKORLATOK NYELVRŐL ÉS IDŐRŐL

Fekete Vince: *Halálgyakorlatok*

A szerelmi költészetet és a tájlírárt sajátosan ötvöző *Szárnyvonal* (2018) és a Kézdivásárhelyet és vidékét középpontba állító konceptkötet, a *Vargaváros* (2019) után Fekete Vince ismét tematikusan szerveződő gyűjteményt tett közzé. A *Halálgyakorlatok* címnek legalább két megfejtése lehet. Az elsőt nevezhetjük metapoétikusnak, amennyiben a gyakorlatok utalhat a költői gyakorlatra: a könyv egy nagy téma variációit tartalmazza. A második jelentés antropológiainak mondható: a kötet versei abban az értelemben tekinthetők gyakorlatoknak, hogy a bennük megszólaló költői szubjektum, illetve a versek olvasói ráhangolódhatnak egy bizonyos életállapatra, ha behelyezkednek azokba a helyzetekbe, amelyekről a versek beszámolnak. A halálgyakorlatok tehát egyrészt gyakorlatok a halálról, másrészt lehetővé teszik a gyakorlást a halálra. Az utóbbi évtizedek magyar költészetében többször felbukkant kifejezés Tandori Dezső *Koppar Köldüs* című kötetében vált a legerőteljesebb lírai konfiguráció részévé. Tandorinál a másiktól való távollét számít halálgyakorlatnak („ez / kicsit halálgyakorlat így tavol leni leni tav toeled”), de nagyon hangsúlyos a saját halál („legyen nekem könnyű a föld”) írásának gyakorlása is az írógép eszközén.¹

Fekete Vince verseinek perspektívájában a halál nem a saját halált jelenti, hanem a mások halálát, az édesanya és más hozzátartozók távozásával való szembenézést. És a könyvben többnyire nem is halálról van szó, sokkal inkább öregségről, életvégi állapotokról. A halálgyakorlat leggyakoribb értelme a kötetben: felkészülés, gyakorlás valakinek a halálára. Ezzel függ össze a kötet egyik mottója, az önmegváltás interperszonális feltételezett-ségére utaló József Attila-mondat: „Hiába fűrösztöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat”. A *Nem én kiáltok* részlete nem utal a József Attila-vers politikai dimenzióira, ahogy a *Halálgyakorlatok* is elsősorban személyek közötti viszonyokban érti a közösségi létezését. A mottóválasztás ebből a szempontból szerencsésnek mondható, talán csak a sorok túlidézettsége a tehertétele: hogy a nyelvhasználók széles köre szinte emlékkönyvbe írható idézetként használja. A másik mottó Keresztes Szent János nyomán került a kötet élére: „Az álom létra, föl, s alá, a mélybe”. Ez az idézet megismétlődik a *(Seol)* című vers élén, és így egyszerre jelöli meg a kötet egyik fontos motívumát, és irányítja a figyelmet a gyűjtemény egyik versére.

A *Halálgyakorlatok* két, könyvészetileg elkülönülő vers keretezi, melyeket kurzívan szedtek, és üres oldallal választ

¹ Az idézetek helye: *Koppar Köldüs*, Budapest, 1991, 68. és 18. Ahogy Szilágyi Márton (*Nappali Ház*, 1994/2) rámutatott, az 1992-es *Döblingi befutó* című Tandori-regényben is fontos szerepet játszik a halál gyakorlásának gondolata.

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
112 oldal, 2499 Ft

tottak el a kötet többi darabjától. A kötetnyitó (*Dagályapály*) és a záró vers, az (*Apálydagály*) az apály és a dagály egymást feltételező párosában mutatja fel a halál és a születés kettősét. A sajátos térélmény, „a másik oldalra” való átjutás nem azonosítható egyértelműen sem a földi élet végével, sem a kezdetével. A (*Dagályapály*) befejezése így hangzik: „és fényt lát, / sértő fényt, és kezeket érez, és furcsa sikoltást hall...” (7.). Az (*Apálydagály*) szövege eddig a pontig megegyezik a párversével, de a „sikoltás” jelzője itt a „boldog”, és a három ponttal nem fejeződik be a költemény, hanem kilenc további sort tartalmaz: a halál/születés traumatikus élményén átesett személy „fülel”, hogy nem álmodott-e, ezután megmossák, „mérlegre / teszik”, felöltöztetik, „babusgatják”. „És akkor elerednek / szépen, lassan a könnyei, saját sírására ébred...” (100.). Mintha csak a halálból új életre ébredne az ember.

A kötet feszítávjá átfogja az életet, és még azon túlra is kiterjed. Helyet kap benne a (*Nász*), egy fontos életesemény, a szüzesség elvesztésének leírása. Bár a könyv nem tárja elénk egy életút egészét, kirajzolódik benne egy személy alakja, akit a versek beszélőjének anyjaként azonosíthatunk, és nagy hangsúlyt kap az anya és az őt élete végén kísérő fia kapcsolata. Emlékek és álmok révén további családtagok is megidéződnek a könyvben, és vannak olyan versek is, amelyeket nem tudunk beilleszteni a családi összefüggések által kijelölt koordináták közé. Ilyen például a hóhéri állás nehézségeit érintő álomvers, a (*Súlypont*) vagy a terjedelmes portré a lírai alany („Vince úr”) öreg barátjáról, pótpapjáról, „szócsantiról” (*Olasz módra*). De a középpontban egy idős ember – az anya – utolsó élet szakasza áll, melynek alaptapasztalatát így fogalmazzák meg az (*Ithaka*) című vers szavai: „már nem tudja visszafoglalni a nyelvet, az otthonát” (79.). Nemcsak a technikai környezet idegenségéből adódó kommunikációs nehézségekről van szó – melyekről egyébként például a (*Videóchat*) és az (*Esemes*) című költeményekben olvashatunk –, hanem olyan szellemi hanyatlásról, mely alapjaiban érinti a nyelvben és a világban való tájékozódást.

A kötet felépítését alapvetően motivikus kapcsolódások szervezik, a szerző azonos kérdést körüljáró vagy hasonló képzetkörön alapuló verseket rendezett egymás mellé. Van egy verspár is a kötetben. Ennek első tagja, a (*Tenger gyümölcsei*) egy tengerparti sétából indul ki, mely során a lírai alany arra gondol, hogy „az anyja nyelve [...] lassan, fokozatosan / megszűnik” (64.), erről pedig a „nyelvévő tetű” nevű ászkarákfélére aszociál. A ma intenzíven művelt biopoétikai kutatások érdeklődésére számot tartható fejtegetés folytatódik az ezt követő versben, amely címében is a nevezett parazitára utal: (*Cymothoa exigua*).

Az említett „proterandrikus hermafroditáról” szóló brutális szakaszok ellenpontjai a kötetben azok a versrészletek, amelyek a giccs határának közelében járnak. Ilyen az (*Ebéd*) váratlan vallomása, melyet talán az igazol, hogy egy álom leírásában szerepel: „Nem tudom, miért, de hirtelen meg / szeretném szólítani, meg szeretném simogatni / valamennyiüket” (17.). Nagyon szép vers a (*Pára*), a múltét utáni látogatásról az anyánál, ezzel a megejtő részlettel: „rebbenő kis piros halom”. A lírai alany felidézi azt, amikor gyerekként ő feküdt kórházi ágyon, és anyja odabújt hozzá. A vers ezen a ponton válik túlírttá: „gyengédn szorítottam, hogy érezze, hogy itt vagyok, / ahogy ő ott volt akkor, negyven éve, nekem, ott, ahogy ő” (36.). Nem vonható kétségbe ezeknek a soroknak a hitelessége, de az érzelmes megfogalmazás közvetlensége lerontja a költemény poétikai erejét. Az anya esti sétáiról szóló (*Ernyő*) jól megkomponált vers, de az utolsó sorában ez is megbicsaklik: „a Mindenség működött” (56.). Ez a három szó a hétköznapi pszichologizálás stílusregiszterét idézi, és jelen idejű alakban szerepel az (*Olasz módra*) című versben is, kevésbé kiemelt helyzetben, így ott kevésbé zavarja meg a szöveg stilisztikai egységességét. Az (*Ernyő*) a kötet áradó, mellérendelésekkel építkező versei közé tartozik. Ezek, ha éppen nem olyan csattanós a zárlatuk, mint az említett versek, gyakran három ponttal, olykor gondolatjellel végződnek, egy esetben pedig „stb.”-vel. Mintha a költő nem kíván-

ná lezárni ezeket a verseket, vagy belenyitná őket a köteten átívelő lírai beszédbe. Érzésem szerint erőteljesebbek Fekete Vince zártabb strukturájú költeményei.

A *(Szellő)* című vers felütése minden díszítés nélkül fogalmazza meg az anyára és a nyelvre vonatkozó kérdést: „A szavak jelentése vajon eléri értelmét?” (37.) Ez a második mondatban költői kérdésként lepleződik le. Ott ugyanis egy másik feltételezés fogalmazódik meg, melyet a „Vagy csak” szópár vezet be, így párhuzamosnak tűnik a nyitó kérdéssel, de a mondatvégi pont és a költemény folytatása is világossá teszi, hogy nincs szó igazi választásról, a vers beszélője a második lehetőséget tartja valószínűnek. Ez pedig azt jelenti, hogy a szeretett személy nem tudja értelmével felfogni a hozzá intézett szavakat, csupán a beszélő jelenlétét érzékeli. Ez a jelenlét a címben megnevezett szellő képzetével, mint „szél”, illetve „gyengéd légmozgás” van elgondolva a versben, mely átfut a víz felszínén, illetve „végigsimít a / fűszálak hegyén”. Nem az értelmet hordozó beszéd, „csak a hang, a rezgés, a zengés” játszik szerepet ebben a kommunikációban, melyben a megszólított nem a hallás és értés révén, hanem egész testével vesz részt: „Áradnak / befelé a pórusain, az apró, láthatatlan réseken a hangok”. A hangokat tehát nem a fül, és nem is a test felszíne érzékeli, azok rejtett, de nagyon konkrét utakon képesek bejutni a testbe. A vers zárata a felütéshez képest emelkedettnek mondható: „És üdvözült mosollyal, előrebillent fejfel lebeg a teste ebben / a finom hullámvázban” (uo.). Az „üdvözült mosoly” némileg közhelyes képe a lebegés képzeleténél árnyaltabb jelentést. Mivel a lebegés nemcsak a szinte észrevehetetlen mozgást jelenti, hanem implikálja azt is, hogy a lebegő tárgy vagy test támaszték nélkül képes fennmaradni a levegőben vagy a vízben, mintha megelőlegeződne a test nélküli állapot, amelyhez az üdvözültség gondolata kapcsolódik.

Az ezt követő vers nem mint befogadót, hanem mint közlőt mutatja meg a másikat. Ahogy a *(Szellő)* is a hangzó szó és a test viszonyának fiziológiai vonatkozásaira összpontosít a szemantikai összefüggések helyett, úgy a *(Kísérleti csend)* is a hangképzés testi, mondhatni technikai oldalát állítja a középpontba, miközben szókincsét és motívumrendszert nem a technicizáltság határozza meg. A versben megrajzolt alak szavakat próbál formálni: „az ajkak üresen, hang nélkül képeznek / valamit, mint amikor bemelegít a beszélni / kívánó a szája körüli izmaival” (38.). A kísérlet jelentőségét növeli, hogy a szavak, melyekkel a személy megpróbálkozik, nagyon is jelentésterheltek: „Vagyok, / élek, élet, formálja, próbálgatja. És / most minden egyes szó hangsúlytalan, / az élet is hangsúlytalan, a vagyok is” (uo.). A kimondani próbált szavak nem különülnek el tipográfiaiailag, így nemcsak a szóként értett *életre*, hanem általánosságban az életre is vonatkozhat a hangsúlytalanság. A szavak kísérletek maradnak, melyek komoly fizikai fájdalmat okoznak a beszélni próbálkozónak, csakúgy, mint az elmesélni kívánt történet. A költemény zárata ezt az ólomsúlyt, a szavak véres kiszakadása és a beszélni próbáló kőszobor képének hármasságával teszi érzékletessé.

Az *(Egyetlenegy)* az idő tagolatlanságát írja le az elágazások nélküli folyam, az áramlás, a hullámváz és hömpölygés képzetével. Ebben az időben a pillanatok között nincs különbség, így mivel nincs előző és következő időpillanat, nem jöhet létre folytonosság. Ugyanez a gondolat jelenik meg az *(Alászállás)*-ban: „csak ez a folytonosságérzet nélküli Egy van”, ez pedig „kozmosz méretűre fölpuffadt, fújódott / dimenzió” (47.), melyet a vers buboréknak ír le. Hogy hogyan gondolható el a szeretett személy az őt magába záró buborékban, képek burjánzó sorában tárul elénk. A teste hártyaszerűvé válik, tekintete zselés; „egyenletesen lélegzik, / majd hirtelen dúdolgatni kezd”; a buborékon belül nincs nap- vagy holdfény, „csak mint amikor oltott mész világít / az éjszakában, úgy sejtetik magukat az emlékek”; bokrok és erdők burjánzanak, és a saját tudatába és az egyetlen időbe zárt személy – sír. A képeknek ez a sűrű halmozása a másik tudatának hozzáférhetetlenségét sejteti. A vers zárata a verbális és testi kommunikáció, valamint az idő ember gyógyszerekkel való segítségének lehetőségeit firtatja: „Valahova / ide kell nap

mint nap alábukniuk a szavaknak, / öleléseknek, érintéseknek, simogatásoknak, / poroknak, csöppeknek, gyógyíreknek, piruláknak” (uo.). Az utolsó sorok kétségkívül koherensebbek, mint a költemény korábbi változatában, mely több ponton eltér a kötetbelitől, és amely a lelkiismeret-furdalás hangját is megpendítve az „el- / maradt egykori öleléseink”-et említi (*Eső*, 2021/1).

Az idős ember és környezete viszonyáról tesz antropológiai megfigyeléseket a (*Hasznos dolgok*). A jóakarók a címben jelölt kategóriába sorolható tevékenységeket eszelnek ki az öregnek, például diótörést, járdasöprést, melyek szerintük jót tesznek az idős személy állapotának. Ő azonban értelmetlennek tekinti ezeket. A járdasöprés idejét egyrészt az jellemzi, hogy „végeláthatatlanul és / végeérhetetlenül” kell művelni (40.), másrészt pedig a ciklikusság, mert ha egyszer mégis a végére ér, hamarosan újra kell kezdenie a seprést. A vers beszélője, aki a szöveg elején a „feltételezem, gondolom” fordulattal jelzi, hogy amit leír, nem közvetlen tapasztalaton alapul, az anya állapotába belehelyezkedve fogalmazza meg, hogy az idős ember szempontjából a dolgoknak más az értéke, mint környezete szemében. Időérzékelésének és figyelmének a mások által hasznosnak vélt feladatok helyett az felel meg inkább, hogy „tovább, ha kell, időtlen időig” vizsgálja a saját bőrét: „hogyan rúgja ki / magát újra és újra az ujjnyomással / benyomott rész” (uo.).

Az ezután olvasható (*Öröm*) két időtapasztalatot helyez egymás mellé. Az egyik tárgyakhoz kötődik: a megrajzolt jelenet szerint az idős asszony nem tud elaludni, noha egész nap nem aludt, hanem régi holmikat pakolt, fényképeket rendezgetett. Ezek egykor jelenthettek neki valamit, ma azonban csak felkeltik az érdeklődését, majd megunja őket. A másik tapasztalat a várakozásé, és egy másik emberhez kötődik. Annak oka ugyanis, hogy a vers hőisének „nem jön álom a szemére”, az izgatottság: másnap eljön hozzá valaki, akit a vers az anya sajátos nyelvhasználatának megfelelően nem a foglalkozása/szerepe szerint nevez meg (például „ápoló”), hanem körülírással: „az a nő, az / a nőcske, akivel beszélgetnek, vérnyomást / mér”. A nő érkezése eseményé válik az idős nő szempontjából: „csak a várakozás van” (41–42.).

A szeretett személy halálára készülő lírai alany a némileg keresett című (*Nem van sehol*)-ban elképzeli azt, amikor a másik már nem él majd. „Az lesz majd a legnehezebb” – jellemzi ezt az időszakot a nyitó mondat. Fekete Vince ebben a versben néhány eszközzel ér el igencsak erőteljes hatást. Ide tartozik a mondatok széttagolása („Viszem a vizet. Mint / a semmit.”), a szokatlan, részben dialektikus eredetű nyelvtani és hangtani megoldások („Kint vagyok / majd”; „mindenik emlékeztet / valamire”), egy egyszerű állítás, illetve cselekvés (a lírai alany vizet visz a kútról) bővítő, variáló ismétlése és a túlzás („Nem lesz Nap, Hold, / nem lesz a közös égitest”) (46.).

KOZMIKUS DROGKÍSÉRLETEK

Havasréti József: *Terepmunka*

Havasréti József legújabb regénye egy trilógia záróköteté – ez a tény már önmagában elvárások sorát állítja fel az olvasóban. A tájékozottabb olvasóban legalábbis, ugyanis ha a kötetet előzetes ismeretek nélkül emeli le a polcra az érdeklődő vásárló, meglepő módon semmilyen tájékoztatást nem kap a két előzményregény létezéséről. Se a fülszöveg, se a belső borító nem tesz említést a trilógiáról, így jó eséllyel sokan önálló regényként olvassák majd a *Terepmunkát*. Nézőpont kérdése persze, hogy mennyiben értelmezhető önálló kötetként egy sorozat (záró)darabja, a könyv szerkesztője, Szegő János például a *Terepmunkát* egyértelműen olyan regénynek tartja, amely önmagában is kerek egészként olvasható.¹

Ha valami alapvetően távol áll Havasréti regényeitől, akkor az a „kerek egész” fogalma, hiszen a trilógia összes darabja kifejezetten a fragmentáltság, az egész megragadhatatlanságának élménye köré épül. Nem véletlen, hogy az első kötet, az *Úrérzékeny lelkek* meglehetősen szélsőséges reakciókat váltott ki a kritikusokból. Volt, aki úgy ünnepelte, mint „a pszichedelikus magyar regényt, amire vártunk”,² míg más „a nagynak tekintett irodalom alapvetéseit – a motiváltságot és az árnyaltságot” – hiányolja belőle és „a rémes tömegkulturális giccekhez, a primitív vagy komplikált horror- és akciófilmekhez” hasonlítja.³

Az első regény valóban annyi minden próbál lenni egyszerre, hogy az olvasó – és vele együtt a kritikus is – csak kapkodja a fejét, jó esetben addig a pontig, amíg tudomásul nem veszi, hogy ennek a szövegnek egészen más a működésmódja, mint egy „hagyományos” regénynek. Ennek oka egyfelől a beatkorszak felől érkező pszichedelikus irodalom hatása, melyet egyszerre vizsgál és imitál, elsősorban William S. Burroughs *Megtelen ebédje* alapján, másfelől a többszörösen összetett zsánerekísérletek halmozása, melyek egyszerre annyi műfaji kódot hoznak játékba, amivel szinte lehetetlenség elbírní. A regény nemcsak felkínálja a széles értelmezési spektrumot, de ki is kényszeríti olvasójából, hogy állandóan más szemüvegen keresztül olvasson. Akár bekezdésként is változik, hogy tudományos értekezést, krimit, horrort, science fictiont vagy szocioregényt olvasunk. Mindezt olyan mennyiségű kulturális (elsősorban zenei, filmes és underground) utalás fűszerezi, hogy a befo-

¹ Lásd: Modor Bálint: „Sztereotípiákban észleljük a környezetünket”, *Litera*, 2022. október 19.

² A pszichedelikus magyar regény, amire vártunk (*VS.hu*), idézi: Lengyel Imre Zsolt. Lásd: Lengyel Imre Zsolt – Nemes Z. Mária: Két bíráló egy könyvről (Havasréti József: *Úrérzékeny lelkek*), *Holmi*, 2014/12, 1765–1772.

³ Margócsy István: Gombák a zűrből (Havasréti József: *Úrérzékeny lelkek*), *Élet és Irodalom*, 2014. április 30.

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
424 oldal, 6499 Ft

gadó idővel menthetetlenül frusztrálódik. A történet azonban képes magával ragadni az olvasót, aki – főleg a krimire hajazó felépítés miatt – sokáig abban az illúzióban forgatja a lapokat, hogy a regény végére jól körülírható megoldást kap, akár a sci-fi, akár a tudomány irányából. Az *Úrérzékeny lelkek* azonban nem szolgál egyértelmű magyarázatokkal, sőt a végére sok szempontból még inkább összezavarja olvasóját új szereplők bevonásával, új cselekményszálak elindításával. Úgy tűnik, mintha a szerző egyszerre annyi terület érintésével próbálná meg kontextualizálni a történetet, hogy éppen ezek az állandó kontextualizációs kísérletek teszik zavarossá, nehezen követhetővé a cselekményt.

Minden valószínűség szerint ugyanezt a hatást teszi a *Terepmunka* is a két korábbi regény ismerete nélkül. Az *Úrérzékeny lelkek* egyrészt nehéz követhetősége ellenére is izgalmas olvasmány, nemcsak „vájít fülű” kutatók számára, elsősorban a horror és science fiction elemek miatt, másrészt – már csak terjedelméből fakadóan is – jól megalapoz a trilógia további köteteinek. A második regény, a *Nem csak egy kaland* sok szempontból a legjobbnak nevezhető: ebben a könyvben a legegységesebb, leginkább követhető a cselekményszál, annak ellenére, hogy ez a könyv sem nélkülözi az elsősre jellemző csapongást és műfajkeverést. A történet magja mindhárom regényben ugyanaz: a hetvenes években Magyarországon végzett drogtesztelés, illetve egy konkrét kísérlet, és annak katasztrofális végkimenetele. Havasréti viszonylag sok szereplőt mozgat a három regényben, akik eltérő módokon ugyan, de mindannyian kötődnek a szovjet pszichedelikus kísérletekhez. A cselekmény időben és térben is ugrál, a világvégi szibériai kis településtől egészen Amerikáig, nagyjából egy emberöltőnyi idő alatt.

Az összekötő szál a szereplők és a kísérlet között a fekete húsnak nevezett gomba, ennek hatását kutatják szovjet és magyar tudósok, pszichiáterek. Havasréti a fekete húst Burroughs *Meztelen ebédjéből* kölcsönzi, ám nem áll meg a tudatfolyamszerű tripléírásoknál, trilógiájában egyenesen az úrból származtatja a titokzatos anyagot. Ezzel kerülnek kapcsolatba a szereplők, ki már gyerekkorában, ki felnőtt kutatóként. A fekete hús egy életre összeköti ismerőit, aki egyszer kipróbálta, részese lesz nemcsak a szovjet-magyar, de valami annál nagyobb, kozmikus kísérletnek is.

Az *Úrérzékeny lelkek* 2014-ben jelent meg, amikor nemzetközi szinten már érzékelhető volt a gombák iránti érdeklődés, ám a 2022-es *Terepmunka* az a regény, amelyik pontosan eltalálja ennek felfutását. Az elmúlt években számos terület figyelme fordult a gombák felé – mind a természettudományok, mind a művészetek (újra)felfedezték maguknak ezeket a különös, se nem állat, se nem növény lényeket, amiknek ősidők óta különleges képességeket tulajdonít az ember. A gombákat körülengi az ismeretlenség, az idegenség érzése, egyszerre tűnnek barátságosnak és ellenségesnek, ennek megfelelően különböző kultúrákban eltérő szerepet játszanak. Működhetnek gyógyszerként, de mérgeként is, összekötőként más világokkal, üzenetként az úrból és fallikus szimbólumként is. Összefüggésbe hozhatók olyan, ma nagyon népszerű témákkal, mint a hálózati tudat, a gondolat- vagy akaratátvitel, illetve csoport- vagy tömegpszichózis. A *Last of Us* című számítógépes játékból készült sorozattal napjainkban virágkorukat élik a gombás-zombis tömegkulturális termékek, míg Merlin Sheldrake *Az élet szövődéke* című, szintén a gombákkal foglalkozó tudományos-ismeretterjesztő könyvét a *Sunday Times* így reklámozza: „Úgy olvastatja magát, mint egy kalandregény!” 2022-ben jelent meg Havasréti regénye mellett Seps László *Termőtetek* című könyve is, amely egyrészt hasonló műfaji kódokkal dolgozik, másrészt szintén a gombákon keresztül jeleníti meg a földönkívüli, ismeretlen világokat.⁴

⁴ Nagyon izgalmas beszélgetés a témában a *Könyvesmagazin* podcastjének adása: Sándor Anna: A Last of Us előtt már begombásodott a (horror)irodalom. https://konyvesmagazin.hu/bookline-szold/last_of_us_gomba_cordyceps_merlin_sheldrake_sepsi_laszlo_termotetek_elet_szovedeke.html

A *Terepmunka* cselekménye az előző két regényhez hasonlóan a fekete hússal végzett kísérletek körül bonyolódik. Időben eljutunk napjainkig, a szereplők nagyrészt fiatal egyetemi hallgatók, akik a tanáruk és egy másik kutató kíséretében egy kihalóban lévő kistelepülésre utaznak, hogy interjút készítsenek a kísérlet egyik állítólagos túlélőjével. A helyszín izoláltságának köszönhetően a szereplők rendszere az előző könyvekhez képest jóval átláthatóbb. A főszereplő Rendes Ferenc, aki egyben a történet egyik elbeszélője is, a korábbi regényekben gyerek, majd fiatal felnőttségében bukkant fel. Köré rendeződnek az új szereplők, illetve rajta keresztül idéződnek fel a korábbi ismert alakok – Nyíró, Gutmann és Suler, a régi kísérletben részt vevő pszichiáterek, és ami náluk is fontosabb, Rendesen keresztül „aktiválódik” újra a fekete hús is. Az ő emlékei, féltve őrzött feljegyzései Pandóra szelencéjeként őrzik a kísérlet mögött megbújó titkot úrlényekről, kollektív tudatról, agykontrollról. A regény nyitójelenetében ezt a szelencét nyitja fel valaki – betörnek Rendes lakására és feltörik a széfet, amiben a dokumentumokat őrzi. Már a felütés is a klasszikus krimik szerkezetét idézi, a történetvezetés nagyrészt végig ehhez igazodik. Havasrétnak kifejezetten erőssége a krimi, minden túlbonyolítás nélkül képes fenntartani és óvatosan adagolva növelni a feszültséget, jól manipulálja az olvasó figyelmét. Hol erre, hol arra a szereplőre gyanakszunk, a *Terepmunka* egy pontján elhitheti velünk, hogy fény derült az ármánykodó kiletére, majd kiderül, hogy Rendes éppen a pszichedelikus gomba hatása alatt áll, így a felfedezni vált megoldás valószínűleg mégsem az igazi.

A szöveg nagyon jól dolgozik a „cliffhanger” hatással is, illetve a jól elhelyezett előreutalásokkal. Amikor például egy hosszas kocsmai beszélgetés után az olvasó biztos benne, hogy nyomon van, és elindul egy új, magyarázatokkal szolgáló szál, a következő bekezdés egyszerre töri le ezt a lelkesedést és kényszerít továbbolvasásra: „Végül úgy alakult az elkövetkező nap, hogy nem kérdezősködtünk többet a Laci múltja után. Olyasmik történtek, amik érdektelenné tették ezt a múltat. Jelentéktelenné fakították” (194.). A *terepmunka* szereplői is nyomoznak tehát, mégpedig ugyanannak az ügynek egy újabb aspektusát igyekeznek feltárni. A kutatócsoport tagjai tudomást szereznek az említett kísérleti alanyról, Szennai Irénkéről, aki még életben lehet, és így értékes információkkal szolgálhat.

A *Terepmunka* felépítésében és történetvezetésében is annyira hasonlít az előző kötetekhez, hogy egyes szereplők és cselekményelemek szinte teljesen felcserélhetőnek tűnnek. A *Nem csak egy kaland* kiszolgáltatót antihőse Szaszko, a *Terepmunkában* a szintén lelkiileg megnyomorított, egyszerre száználmas és visszataszító rocker srác, Viktor. Mindkét figura (különösen Szaszko) rendkívül jól megformált, érzelmek egészen széles skáláját képesek megmozgatni az olvasóban. Szaszko jól kidolgozott háttértörténete valós motiváltságot ad karakterének. Viktor esetében a metálos szubkultúra okkult tanai Szaszko agresszív, alkoholista nagyanyjához képest kevésbé tűnnek olyan háttérnek, amellyel az olvasó azonosulni tud.

Ugyanígy a női szereplők is megfellelthetők egymásnak – Vera, a *Nem csak egy kaland* pszichológusa és Bartos Lili hasonló pozíciót töltenek be. Az egész trilógiáról elmondható, hogy a női szereplők funkciója a (szinte irracionális) szexuális vágy megtestesítése. Karaktereik fájoan üresek, semmitmondók, kizárólag a férfiak testi vágyain keresztül látjuk őket. Mind a *Nem csak egy kalandban*, mind a *Terepmunkában* a gonosz által megszállt férfiak jutalma a többszörös nemi erőszak, amit Simon, az úrból érkezett démon segítségével követhetnek el a kiszemelt nőn. Ezeknek a nőknek a megjelenítése, leírása is szinte kizárólag külső adottságaikra korlátozódik. Annak ellenére, hogy végig aktív szereplői a történetnek, nem sokat tudunk meg róluk azon kívül, hogy minden férfiban animális, alig-alig uralható vágyat ébresztenek. Az elbeszélő a regény egy korai pontján a következő megállapítást teszi Bartos Liliről: „noha a csoport szellemi nívóját tekintve nem Bartos volt a legélesebb kés a fiókban, ahogy újabban mondják, azt senki nem tagadhatta, hogy

nagyon jól néz ki. Ajjaj. Talán én is azért vagyok mind allergiásabb Fodorra, mert irigylem tőle ezt a dekoratív libát?” (117.) Később, amikor kezdetét veszi a terepmunka, a csapat egy kocsmába megy, hogy információhoz jusson az iszákos pultostól, Lacitól: „Éreztem Lili habozását, hogy hová is üljön, végül a Laci mellé telepedett le. Jól teszi, gondoltam. Most ez a dolga” (178.). A regény végén Lilit elrabolják és teljesen kiszolgáltatottá válik, majd a fekete hús segítségével élőhalott szexrabszolgát csinálnak belőle. Ez a tény nem igazán rázza meg a csapatot, az elbeszélő is meglehetősen higgadtan kezeli a történeteknek ezt a vonulatát. Amikor a könyv vége felé visszaemlékszik Lilire, ezt sikerül felidéznie belőle: „készséggel elismertem Lili szépségét [...]. Rövid ruha, tökéletes lábak, az ajkai duzzadtak, kívánatosak, kissé szárazak, talán a hőségától, talán a test belső forróságától. [...] Néhol átlátszott a bőre, sőt az alsóneműje is. Tökéletes volt” (337.).

A *Terepmunka* legtöbb többi női szereplője is ugyanígy működik: a keresett Szennai Irénkéről is azt tudjuk meg, hogy ellenállhatatlan szexuális kisugárással bírt, és az egész falu „megkaphatta”, majd előkerül az előző regényből Vera, aki Lilihez hasonlóan élőhalott, és egyetlen funkciója a falu férfi lakóinak szexuális kielégítése. A harmadik női szereplő Gubi, a másik egyetemista lány a kutatócsoportból. Ő valamivel aktívabb, de ő is rövid úton az elbeszélő szeretője lesz. Nagy kár ezekért a karakterekért, már csak azért is, mert a többi szereplő jellemzően jól megalkotott, valóban hiteles figura – izgalmas és tanulságos lenne találni köztük legalább egy nőt is. Nem mellesleg így átfogóbb képet kaphatnánk a regényvilágot mozgató fekete hús működéséről is, hiszen arról valójában kizárólag férfi „felhasználók” szemén keresztül kapunk tudósítást.

A harmadik regényt olvasva az emberben óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy miért van szükség még egyszer körüljárni ugyanazt a történetet, ráadásul ezzel a némiképp önkényesnek tűnő fordulattal, az eddig ismeretlen kísérleti alannyal. Az előző kötetek nyomozói olyan összetett feltáró munkát végeztek, hogy így kissé nehéz elhinni Irénke váratlan felbukkanását.

A válasz a kérdésre a regény megírásának folyamatában rejlik. Rendes, a főszereplő ugyanis évekkel ezelőtt nekiállt megírni a fekete hús történetét, azonban elakadt, és hosszú időre le is mondott arról, hogy befejezze. A *Terepmunka* eseményei segítik hozzá ahhoz, hogy képes legyen befejezni a megkezdett munkát. Ehhez egyrészt újra el kell merülnie abban a kozmikus krimiben, ami gyerekkora óta meghatározza élete alakulását, másrészt be kell látnia, hogy nem lehetséges kitenni a végső pontot, nincs egyértelmű befejezés, lezárás.

A *Terepmunka*, és vele együtt a teljes trilógia az emberi természetet vizsgálja a rejtélyes pszichedelikus anyag, a fekete hús hatásán keresztül, arra jutva, hogy az ember újra és újra a hübrisz bűnébe esik, és minden kísérlete, hogy felsőbb erővel keljen versenyre, kudarcba fullad.

NÉMÁN FIGYELVE A VÁROST

Rakovszky Zsuzsa: *Az idők jelei*

Rakovszky Zsuzsa legújabb regénye, *Az idők jelei* Münster történelmének egy jelentős pontját eleveníti fel, azt a rövid időszakot az 1530-as években, amikor a város elszigetelt anabaptista királyságként működött, melyet Jan Bockelsen, más néven Leydeni János vezetett. A regény szerepelteti az adott időszak legfontosabb figuráit, Leydeni János mellett Bernard Knipperdollingot, Bernhard Rothmant és Jan Matthysont is.¹ A valós események és személyek közé épül be a fikció. Párhuzamos nézőpontok, narratívák ütköznek, és nagyrészt egy olyan narrátor mondja el a történetet, akinek képletesen és szó szerint sem volt esélye beleszólni a történelem menetébe.

Az idők jelei már az első oldalától Rakovszky Zsuzsa első regényét, *A kígyó árnyékát* idézi. Nem csupán nyelvében és felépítésében, de témájában és a narrátor-főszereplő személyében is. Ez az ismerőség azonban egy jelentős ponton megbomlik: az új regény középpontjában egy város története áll, azáltal bontakozik ki a néma, majd magát némának tettető cselédlány, Liza története, nem pedig saját történetét szeretné elmesélni a narrátor, mint azt Orsolya tette *A kígyó árnyékában*. Ez az utolsó fejezetben szövegszinten is megjelenik: „Sok minden történt még velem azután, jó is, rossz is, de ez nem az én történetem, hanem igazából nem is tudom, kié – a gazdámé? a családjáé? Jané? vagy leginkább talán mégis a városé? –, ezért nincs is értelme, hogy a magam dolgairól beszéljek” (300.).

A városba némaként érkező narrátor, Liza a gazdag, anabaptista Bernard Knipperdolling törvénytelen, el nem ismert lánya, aki röviddel anyja halála után a neudorfi pap által írt levéllel érkezik a Knipperdolling-házba, ahol apja mellett annak felesége, a nő korábbi házasságából született lánya, Änchen és közös lányuk, a kicsi Clara él. A vörös hajú cselédlány hamar a város és a benne élők sorsát meghatározó események középpontjába kerül. A Knipperdolling-házban sok mindent lát és hall, amit a város egyszerű polgárai nem tudhattak, és amit közel negyven évvel a történetek után meg is ír önéletírásában. Arra azonban, hogy kitől és miként tanul meg írni, nem találunk magyarázatot a regényben, hiszen gyermekkorában alig hagyja el a házat, mivel problémás származása a gyermeki gúny céltáblájává teszi, később pedig cselédként nem igen van erre lehetősége. Magyarázat lehet, hogy későbbi életében tanult meg írni, ám mégis hiányérzete támadhat az olvasónak azért, mert sem erre nem derül fény, sem arra, hogy a beékelte verseket, illetve versrészleteket miként ismer-
te meg a narrátor.

¹ A nevek regénybeli írásmódját használom.

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
312 oldal, 5499 Ft

Az önéletírás mellett a regény szövegébe beépülő, verses formában írt beszámoló részletei és a versek a regény szövege szerint Hermann von Kerssenbrochtól, illetve egy ismeretlen anabaptista költőtől származnak. Kerssenbroch beszámolójának részletei és az ismeretlen anabaptista költő versei párhuzamos narratívákként működnek, amelyek mintegy kiegészítik Liza korlátozott nézőpontját. Olyan eseményekről tájékoztatnak, amelyekről Lizanak kevésbé lehetett tudomása, vagy amelyeket nem úgy élt meg, mint ahogy azt az anabaptistákat kritizáló Kerssenbroch vagy az anabaptista költő leírja. Hermann von Kerssenbroch valóban létező személy volt, aki írt a Münsterben történekről, az ő művét Rakovszky fel is használta regénye írásakor, erről egy interjúból beszélt is.² A regény már e felépítése miatt is kapcsolható a Linda Hutcheon nevéhez kötődő historiografikus metafikció fogalmához.³ Emellett *herstory*ként is értelmezhető, hiszen a férfiak történelme mellett hangsúlyosan megjelenik a történelmi események nőkre gyakorolt hatása, az el nem mondott női történelem.

Liza nem elkötelezett anabaptista, bár kevés szó esik vallási meggyőződéséről, bizonyos esetekben hite inkább a „pápista” egyházzal kapcsolódik, például Mária-érmét visel a nyakában. Bár Knipperdöllingnél lakik, így az anabaptisták legszűkebb körének szeme előtt, mégis csak akkor keresztelik újra Knipperdölling feleségével együtt, amikor azt a döntést hozzák, hogy azoknak, akik nincsenek újrakeresztelkedve, el kell hagyniuk a várost. A római katolikus vallás kritikájának bizonyos aspektusai eleinte vonzóknak tűnnek Liza számára, Bernard Rothman prédikációjáról például így ír: „Igen egyszerűen és világosan beszélt, és csupa olyasmit mondott, amiről az ember úgy érezte, mindig is tudta a szíve mélyén, hogy ez az igazság. Hogy inkább kell Isten parancsának engedelmeskednünk, semmint az e világi hatalmasságoknak, ha azok olyat parancsolnak, amit Isten törvénye tilt. Hogy azok az igazi papok, akik Isten törvénye szerint élnek, és nem azok, akik bár nevük és hivataluk szerint azok lennének, lábbal tiporják a parancsolatokat” (56.). Mégis már kezdetben elborzasztja a pusztítás, amelyet ennek nevében véghezvisznek. A Szent Lambert-templomban megbontják a sírokat, tönkreteszik a szobrokat, a festményeket a könyvekkel együtt eltüzelik. Ännchen innen csempészi ki a korábban a fából faragott Mária-szobor kezében tartott lábatlan kis Jézust, melyet helyette Liza, majd jóval később Knipperdölling felesége rejteget. Már ebből is látszik, hogy a Knipperdöllinghez legközelebb álló nők mindvégig inkább az anabaptista vallás kritikusaiaként, illetve a változások elszenvedőiként tűnnek fel.

A mindenféle hatalmi játszma, vetélkedés és saját célokra használt vallási meggyőződés nélküli hitre inkább a nők között található példát. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy egyik férfi szereplő sem lenne vallásos a regényben, ám vallásuk sokkal inkább kötődik hatalmi játszmákhoz, mint a nőké. Ännchen buzgó hite már az első jelenetben megmutatkozik, mikor találkozunk vele, a titkos szertartásokon újrakeresztelkedő nők sírva dobják el az ékszereiket. A férfiak vallásos meggyőződése azonban a regényben igen hamar politikai játszmába fordul át.

Knipperdölling három lánya, a fattyú Liza, a mostohaéány Ännchen és Clara történetében sok párhuzamot fedezhetünk fel, mintha egymás alteregói lennének. Helyzetük különbsége legfőképp születésük körülményeitől függ. Bár Ännchen édesapja meghalt, tisztességes polgárleányként nevelkedik, mind anyja és mostohaapja, mind édesapjának a családjára szereti és támogatja. Liza és a kis Clara számára is nehézséget jelent a beszéd, Liza esetében a nemi erőszak traumája miatt, Clara esetében az ok nem egyértelmű (gya-

² Balogh Ernő: „A lelki béke megóvhat attól, hogy ártani akarjunk másoknak” – Interjú Rakovszky Zsuzsával. *Népszava*, 2022. 12. 23. https://nepszava.hu/3179850_rakovszky-zsuzsa-az-ido-jelei-regeny-interju

³ Linda Hutcheon: *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. Taylor & Francis e-Library, New York and London, 2004, 105–123.

nakodhatunk valamilyen fogyatékosagra), mégis apja ellenszenvé ellenére a kislány édesanyja figyelmét és kényeztetését élvezi. Knipperdolling mindhárom lánya egy-egy ponton az anabaptista vezető, Jan Bockelsen szeretői vagy feleségei lesznek, és a sok szörnyűség ellenére, amelyet ellenük és város ellen elkövetett, egyikük sem csupán szörnyetegként látja a férfit.

Éppúgy, ahogy Knipperdolling felesége sem ért egyet férje tetteivel, mégis hűségesen segíti a megtorlás előli bujkálásban. A férfiak bűnei miatt sok esetben a nők szenvednek, és a nők próbálják jóvátenni azokat, tudósasszony gyógyítja a gyermekfeleségeket, a nők segítik egymást, bújtatják férjeiket. Szimbolikusnak tekinthető, hogy a Knipperdolling-ház színes üvegablakain nők személyesítik meg az erényeket: „Négy ablak volt, négy díszes ruhákba öltözött asszonyalakkal, mint később megtudtam, a sarkalatos erényeket ábrázolták, az igazságosságot, a mértékletességet, az állhatatosságot, és a negyediket, de mi is a negyedik... talán a bölcsesség? Az asszonyalakok arca és ruházata tüzes színekben ragyogott, ahogy átsütött rajtuk a lemenő nap fénye, és színes árnyékokat vetettek a padló fájára” (23.). Később ezek az ablakok Jan királynak a kikiáltása után törnek be, mikor a püspök Ördög nevű legnagyobb ágyújával támadja a várost. Szimbolikusan ekkor Jan Bockelsen királyságát végképp elhagyják az erények, amelyek addig oly sok anabaptista megbeszélés felett örködték.

Kevés a pozitív férfiszereplő a regényben, és minden jószándékuk ellenére még ők sem képesek megvédeni a nőket és nem egyértelműen jó emberek. Ilyen például a kicsi Hans, aki bár többször segít Lizának és részben ő szabadítja meg a várost Leydeni Jánostól, mégsem segít a lánynak biztonságban elhagyni a várost, és később, mikor már Liza férje, lenyakkazzák, mert „hamis arannyal próbált fizetni egy ötvösmesternek” (299.). De említhetjük itt Rothmant, akinek a prédikációi bár igen meggyőzők a városlakók számára, és eleinte pozitív karakterként tűnik fel, hamar Jan Bockelsen és szélsőséges kívánságai szolgálatába áll.

Visszatérő téma Rakovszky regényeiben a nemi erőszak, még inkább a fiatal lányok által elszenvedett szexuális abúzus, mely ebben a regényben is több alkalommal feltűnik. Először vérfertőzésként, mely már *A kígyó árnyékában* is központi téma. Ám míg Rakovszky első regénye esetében az olvasó nem lehet teljesen biztos abban, hogy valóban vérfertőzés történt-e, hiszen a regény elbizonytalanítja az apa és a leány közti biológiai kapcsolatot, addig *Az idők jelenében* egyértelműen vérfertőzésről van szó, amelyet Liza nagyapja követ el először valószínűsíthetően lánya, majd lányunokája ellen. A nemi erőszak traumája némítja el Lizát egy időre. Erről az eseményről teljes valóságában még az évtizedekkel későbbi önéletírásában sem képes beszélni, nagyapja démonként jelenik meg számára: „Ezen az éjszakán heves vihar dúlt, és sokáig, valahányszor eszembe jutott, ami akkor történt, újra hallottam a mennydörgést, láttam kivágódni az istálló ajtaját, s az ajtónyílásban kirajzolódni a villámfényben a démon görbe, fekete alakját, éreztem csupasz combomon és hátamon az istálló szalmájának szúrását, ahogy az ingem a nyakamig felgyűrődött, orromat megcsapta az a fertelmes bűz, és újra hallottam a démon rekedt suttogását, hogy ha bárkinek el merem mondani, hogy mit tett velem, akkor megöl, elvágja a nyakamat, vagy belefojtja a Weser folyóba” (14.). Ez a gyermekek ellen elkövetett nemi erőszak tűnik fel újra a gyermekfeleségek, legrészletesebben a kis Clara esetében, aki durva sérüléseket szenved el az erőszak következtében Jan Bockelsen feleségeként. Az a gondolat, hogy a nők szüzességének elvesztése mindenképp kitudódik, vagy legalábbis az adott nő úgy érzi, a szerző *Szilánkok* című regényében is megjelenik, ahogy az is, hogy azokat a lányokat, akik elvesztették „becsületüket”, vagy legalábbis ezt hiszik róluk, a férfiak hajlamosak kihasználni. Ez utóbbi *A kígyó árnyéka* történetének is központi eleme. Jelen regényben Lizát később nagynénje férje is megerőszakolja – „nem mindegy az már neked?” (16.) –, majd Jan Bockelsen kezd éjszaka bejárni hozzá. Ahogyan az apátlanság, a problémás származás is visszatérő témája Rakovszky regényeinek.

Am Rakovszky regényei nem válnak repetitívvé. Üdítően izgalmas a jelen regény témaválasztása is. Valószínűsíthetően Magyarországon nem közismert a münsteri anabaptista királyság története, így kockázatos vállalkozás épp ezt választani egy magyarul megjelenő történelmi regény témájaként, Rakovszky mégis úgy tudja elmesélni a történetet, hogy könnyen kapcsolódhat hozzá a mai olvasó.

A regény központi kérdése így fogalmazható meg: mi kell ahhoz, hogy egy közösség lassan minden korábbi szabályát föladja egy kétséges hitelű vezető miatt? Mi vezethet addig, hogy egy város önmagába zárkózik és egy disztópiaszerű világot hoz létre? Bár a münsteri királyság valóban megvalósult, mégis disztópiát idéz a körbezárt város az újabb és újabb, egyre szigorodó szabályaival, az éhínséggel, a soha be nem teljesülő próféciákkal. A választ meg is kapjuk a regényben: „Dehát gondold meg: ha – még kimondani is szörnyű! – Bockelsen hamis próféta, akkor minden, amit eddig tettünk: a bálványok ledöntése, a hitetlenek kiűzése, a javaik elkobzása vagy az árulók megbüntetése – mindez nem Isten akarata volt, hanem közönséges rablás és gyilkosság! Akkor mi nem az új Izrael vagyunk, Isten választott népe, hanem szentségtörők, rablók és gyilkosok!” (202.) Követői még ha titokban kétségbe is vonják Bockelsen tanításait, nyíltan kevésbé kérdőjelezik meg, félve a büntetéstől és saját lelkiismeretüktől. A disztópikus párhuzamot továbbvive az 1984 párttagjaihoz hasonlóan mintha ők is a „duplagondol” módszerét követnék. Szembenézni azzal, hogy tévedhettek, és talán éppen ők tesznek Isten ellenében, lehetetlennek tűnik az elvakult városvezetők számára, úgy tűnik, ez sodorja a várost egyre észszerűtlenebb helyzetekbe. Nem csupán Leydeni János, hanem azok, akik hittek neki, és nem ismerik be tévedésüket. Ez pedig általános üzenet lehet minden olvasó számára: meddig mehet el egy vezető? Hol van az a pont, amikor már nem követik a hívei?

Más oldalról: vajon mi vezethet egy embert egy ilyen embertelen rendszer létrehozására? Ki az, aki új Dávid királyként pózol? Adott egy fiatal férfi, akit gyermekkorában származása miatt kivetettek maguk közül kortársai, aki úgy vélte, hogy többre hivatott, illetve ott vannak az újhitűek és a pápisták közötti konfliktusok. Jan Bockelsen olcsó csalóként tűnik fel, szinte hihetetlen, hogy bárki is hisz neki, közben azonban vonzó, nagy hatást gyakorló férfi, aki képes elhitetni magáról, hogy valódi próféta. Bizonyítani akarja saját fontosságát, király akar lenni, hát létrehozza saját apró királyságát. A regény végén két személyre válik szét Clara számára, ahogyan Liza sem tudja megismerni őt, pedig talán ő tud a legtöbbit a múltjáról: „Jan olyan megfoghatatlan volt és változékony, mint a füst vagy a hajnali köd: egyik percben szegény gyámoltalan fiúcska, a másikban komisz suhanc, ismét máskor gyöngéd barát, majd meg gonosz zsarnok, aki örömét leli a másik fájdalomban” (155.). Ez a pszichológiai érdeklődés Liza poszttraumatikus megnémulásában és akár Ánnchen Jan halála után érzett büntudatában is jelen van, aki azt hiszi, valamiképp megállíthatta volna a férfit, ha nem hagyja el. Jan megismerhetetlen kettős természete egyszerre vonzza és taszítja is a nőt.

Izgalmas az a megoldás, hogy míg a prófétának tartott Leydeni János jóslatai rendre nem teljesülnek be – a klastrom nem dől össze, Matthyson nem győzi le egyedül a püspök katonáit –, Liza álma, melyben lángok között látja Münster városát, valósággá válik. Először akkor látja ezt az álmot, mikor röviddel anyja halála után Münsterbe indul, miután a nagynénje férje megerőszkolja. Ez is Rakovszky első regényét idézi, hiszen az álomleírások kiemelt szerepet kapnak *A kígyó árnyékában* is. Az éjszakán, mikor a város egyik kapuját, épp a beszédes nevű Szent Kereszt-kaput megnyitják az örök, köztük kicsi Hans a magába zárkózó várost ostromló püspök katonái előtt, Liza mintha az álom beteljesülését látná: „ahogy hátranézek, mintha megint ugyanazt az álmot látnám, mint odafelé: lángoló háztetőket a veresen izzó égélj előtt” (296.). Bár kétféleképp is emlékszik erre a mindent megváltoztató éjszakára Liza, álma mégis mindenképp beteljesül: a város lángokban áll.

Liza álma mellett a farsangi ünnepség eseményei is mintha jövendölésként funkcionálnának. Mikor a lány Münsterbe érkezik, épp a farsang kezdetét és a Karnevál hercegének nevezett, rongyokból varrt bábu bevonulását ünneplik. A Karnevál hercege azonban csúfos véget ér húshagyókedden, tárgyalást mímelnek, ahol a bábu bűneit sorolják, tojással, száraz tehénlepénnyel és rothadt krumplival dobálják meg, majd máglyára ítélik. A koronás alak, akit először ünnepelnek, majd ugyanazok mélységesen megvetnek, kísértetiesen vetíti elő Jan Bockelsen sorsát. Azét a Janét, aki talán még halála előtt is komédiázott Liza szerint, mikor halála előtt megvallotta bűneit, aki a hátára takarót terítve játszott Dávid királyt a lány kamrájában még jóval azelőtt, hogy egy a városba érkező ismeretlen, sánta próféta felkente volna királlyá.

Az a megoldás, hogy Liza még azon az éjszakán elhagyja a várost, mikor behatolnak oda a püspök katonái, és nem látja Jan vagy az apja halálát, hanem minderről csak hallomásból, illetve Ännchen elbeszéléséből értesül, illetve hogy kétféleképp is emlékszik arra az éjszakára, a múlt felelevenítésének, a történelem elmondásának kérdéseire irányítja a figyelmet. Liza a városba visszatérve már csak a ketrecekbe zárt holttesteket látja, melyek azonban minden emberi mivoltukat elveszítve már csak szimbólumokká válnak, a bűn szimbólumaivá, figyelmzettetőkké, melyekként azonban nem túl hatásosak, értelmet veszített tárgyak lesznek, a narrátor így ír róluk: „A Szent Lambert fala mellett elhaladva néha még fölpillantok azokra a ketrecekre, amelyekben a szegény halottak oszladoznak, de többnyire már úgy megyek el alattuk, hogy nem is gondolok rájuk: megszoktam őket én is, akárcsak a többi münsteriek” (311.). A cím, *Az idők jelei* akkor tűnik fel a regényben, mikor Knipperdolling testvéreit győzködi arról, hogy vegyék észre, új világ jön, az új Jeruzsálem, melyben már nem lesznek gazdagok és szegények. Ám a Münster főterén ketrecekben függő hallottak is jelekké, majd értelmüket veszített jelekké válnak. Hasonlóképp ahhoz, ahogy az angyalfej síremlékből az anabaptisták fegyverévé lényegül át, korábbi funkcióját elvesztve. Az emberi feledés és megszokás a múlt intó példaként való értelmezése ellenében dolgozik.

A múlt egyetlen uralkodó nézőpontból való elmesélhetőségét a Liza önéletírásába beépülő versek, illetve versrészletek kérdőjelezzik meg, a múlt megértését pedig az, hogy a város jelenlegi lakói között még mindig nincs konszenzus a történelekről: „Mert sokan kiáltanak még most is kígyót-békát amazokra – mintha nem lenne elegendő, hogy olyan szörnyű véget értek! –, eretnekeknek és parázna gyilkosoknak nevezik őket, sőt némelyek szerint Leydeni János maga volt az Antikrisztus. [...] Nemde úgy vélem én is, kérdezik tőlem, ha már jól kiszörnyülködtek magukat, hogy az a néhány hónap maga volt a pokol, és én rájuk hagyom, mert az volt csakugyan. Mások meg, jóval kevesebben és ők is csak olyankor, ha egymás között vagyunk, suttogva és a válluk fölött hátrapislogva, mártíroknak és az Isten szentjeinek nevezik Jant és társait, a várost meg, amikor az ő uralmuk alatt állt, az új Jeruzsálemnek. [...] Órájuk is rájuk hagyom, mert hát ebben is van némi igazság, ha úgy vesszük” (9–10.). A borítón szereplő három nap esete pedig még a jelen értelmezésének problémáira is rámutat, hiszen ami az anabaptisták számára csoda, tudniillik hogy három nap jelenik meg az égen, az Liza számára csupán egy kivételesen szép alkonyatnak tűnik.

A regény legerősebb részei egyértelműen azok, amelyek a Liza által közvetlenül megtapasztalt történéseket mesélik el. Bár önéletírása Liza szerint Münster történetét meséli el, mégis a regény olvasásakor óhatatlanul is az olvasó eszébe juttatja a politikai játszmák, a vallás kormányzással való összemosisának univerzális kérdéseit, így példázatként állva az olvasó számára arról, hogy veszélyes is lehet a vallás, ha azt egy karizmatikus, ám csak saját boldogulására gondoló vezető öns céljaira használja.

Zsolnay
Piknik
Pécs

máj
19
19⁰⁰

Művilág

MAJDNEM MINT A FILMEKEN

NAGYZENEKAROS KONCERTSZÍNHÁZ E78 – KONCERTTEREM
SZEREPLŐK: TRONÁN NÓRA, KLEM VIKTOR | ZENEKAR: SWING À LA DJANGO

078.hu

máj
20
20⁰⁰

Kollár Klemencz Kamarazenekar AFOLYÓ

ZSOLNAY NEGYED
PIROGRÁNIT UDVAR
esőhelyszín E78 koncertterem

lemezbemutató
koncert

CHANSON ELYSÉE FRANCIA SANZONEST

CSEMER BOGLÁRKA ÉS KÁRÁSZ ESZTER ESTJE
ZSOLNAY NEGYED PIROGRÁNIT UDVAR

máj
21
19⁰⁰

PAPPAS®

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

„AKI ISMERI
ÖNMAGÁT,
A SAJÁT SORSÁT,
AZ MEGMENTI
A VILÁGOT.”

**TOMPA ANDREA
ÖTÖDIK REGÉNYE
MÁJUS ELEJÉTŐL**

MÁR A KÖNYVESBOLTOKBAN

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2023-as évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2023-as évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- JÁSZBERÉNYI SÁNDOR: Bad trip (*novella*) 601
MAURO COVACICH: Trieszt másképpen (*esszé*) 614
SZÁLINGER BALÁZS: Nagybányai napló (*részlet*) 620
HARAG ANITA: Legyél Sarah (*novella*) 624
VIDA KAMILLA verse 630
BÁNFALVI SAMU verse 631
ÁFRA JÁNOS versei 639
POÓS ZOLTÁN verse 641
G. ISTVÁN LÁSZLÓ verse 642
DEMÉNY PÉTER verse 643
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (VI. rész) 644

*

- GRECSÓ KRISZTIÁN: Tíz eszkimó (*dráma egy felvonásban*) 652

*

- SZALISZNYÓ LILLA: A szabadságharc megidézése a színpadon
(*Jókai Mór: Keresd a szíved*) 689

- WEISS JÁNOS: Lukács György a színpadon
(*Eörsi István és Spiró György dokumentumdrámáiról*) 699

*

- LAPIS JÓZSEF: Csalánozódás
(*Szálinger Balázs: Koncentráció. Versek*) 704
CODĂU ANNAMÁRIA: A kritikus dilemmái
(*Lapis József: Elég. Közelítések a kortárs irodalomkritikához*) 709
P. MÜLLER PÉTER: Egy művészszínház születése
(*Sándor L. István: A Katona és kora. Az indulás irányai*) 714
KISANTAL TAMÁS: Valami megkezdődött
(*Karl Ove Knausgård: Hajnalsillag*) 718
GYÜRKY KATALIN: „Valaki éppen a szemed előtt hal meg”
(*Szergej Geraszimov: Harkivi napló*) 724

2023

JÚNIUS

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

6. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT SIPOS GYULA. Az Albert Pál néven tevékenykedő író, kritikus április végén, nyolcvannyolc éves korában hunyt el. *Thomka Beáta* megemlékezése honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net).

*

ELHUNYT ERDŐS JÁNOS. A pécsi képzőművész április 27-én, nyolcvannégy évesen halt meg. Erdős Jánosról *Novotny Tihamér* emlékezett meg honlapunkon.

*

MEGHALT POMOAGÁTS BÉLA. Az irodalomtörténész, kritikus május 1-jén, nyolcvannyolc éves korában hunyt el.

*

A STARK. A 2017-ben elhunyt pszichiáter, filmértelmező Stark András születésének hetvenötödik évfordulójára összeállított emlékkötetet május 5-én mutatták be a Pécsi Zsidó Hitközség dísztermében. *Schönberger András* főrabbi köszöntőjét követően a könyv szerkesztőivel, *Árkovits*

Amaryllal, Schweitzer Gáborral és Goldmann Tamással Ágoston Zoltán beszélgetett, közreműködött *Rozs Tamás* zenész és *Stenczer Béla* színművész.

*

PROBLÉMÁS KÉPEK. *Böszörményi István* festményeiből rendeztek kiállítást április 14-e és május 6-a között a pécsi Nick Galériában.

*

AZ ÉLET DIADALA. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Richard Strauss *Brentano-dalai* és Mahler *V. szimfóniája* hangzott el május 6-án a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Andrij Jurkevics*, szopránként közreműködött *Eri Nakamura*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Szabó Lőrinc-díjat idén *Bazsányi Sándor* vehette át. – A harmadik alkalommal átadott Mastercard – Alkotótárs ösztöndíj ez évi nyertese *Kerber Balázs* és *Zilahi Anna* lett.

Szerzőink

Jászberényi Sándor (1980) – író, költő, Budapesten él.

Mauro Covacich (1965) – olasz író, Rómában él.

Szokács Kinga (1966) – italianista, műfordító, Budapesten él.

Szálinger Balázs (1978) – költő, Keszthelyen él.

Hrag Anita (1988) – író, indológus, Budapesten él.

Vida Kamilla (1997) – költő, videós újságíró, Budapesten és Bólyban él.

Bánfalvi Samu (2002) – költő, az ELTE szabadbölcész-hallgatója, Budapesten él.

Áfra János (1987) – költő, szerkesztő, Debrecenben él.

Poós Zoltán (1970) – költő, író, Budapesten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Bukarestben él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

GreCsó Krisztián (1976) – költő, író, Budapesten él.

Szalisznyó Lilla (1982) – irodalom- és színháztörténész, a Szegedi Tudományegyetem kutatója, Cegléden és Szegeden él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrőn él.

Lapis József (1981) – kritikus, irodalomtörténész, szerkesztő, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia könyvtárosa, Sárospatakon él.

Codău Annamária (1993) – irodalomkritikus, a *Látó* szerkesztője, Marosvásárhelyen él.

P. Müller Péter (1956) – irodalom- és színháztörténész, kritikus, Pécsen él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Bad trip

1.

Már pénteken elkezdünk készülődni a látogatásra.

Mindenkinek fürödni kellett, tiszta pizsamákat kaptunk, az orvosok pedig azokat a betegeket sem nyugtatózták, akiket egyébként kellett volna.

Reggel tíz és délután öt óra között az intézet megtelt látogatókkal.

Ha jó idő volt, mindenki a szanatórium ősfás parkjában sétálgatott a platánfák alatt, vagy a padokon ülve élvezte a napsütést.

Egyedül a rossz idő száműzött minket az intézet falai közé. Ilyenkor a látogatások mindig rövidebbek voltak. A neonlámpák és a fertőtlenítő szaga minden vendéget emlékeztetett arra, hogy orvosi intézményben jár, a szorongásukat pedig csak fokozta, hogy más betegekkel és azok látogatóival kellett osztozniuk a téren.

Szóltam is a feleségemnek, hogy ne jöjjön, ha rossz az idő.

2.

A jelenet, aminek a szemtanúja voltam, egy szombat délután történt.

Odakint zuhogott az eső. Egy betegtársammal ültem az ebédlőben, de nem zavartuk egymást.

Én Shelley-t olvastam, ő a kerekesszékekben ült a szoba túloldalán.

Néha felnéztem a könyvből. Ilyenkor végigfutott a tekintetem az asztalokon, a kátrányszínű égbolton odakint, de végül mindig rajta állapodott meg.

Jóképű, huszoneves fiú volt, tetoválásokkal a karján. Artemnek szólították az orvosok. Olyan volt, mint egy szobanövény. Bárhol futottam vele össze, mindig a kerekesszékekben ült, és a falat bámulta. Biztosra vettem, hogy komolyan gyógyszerelik szegényt.

Legtöbbször a szülei látogatták. Jómódú, jól öltözött emberek voltak, és drága terepjáróval érkeztek a szanatóriumba. Egyszer láttam, ahogyan üdvözlik a fiukat, de Artem nem ismerte fel őket. Hosszasan tologatták a kertben a platánfák alatt, és beszéltek hozzá, de a fiú semmire sem reagált.

Éppen az *Ozymandiast* olvastam, amikor kinyílt az ajtó. Dr. Magda lépett be a szobába, mellette egy harmincas férfi ukrán tiszti egyenruhában. Ezredesi rangjelzés volt a vállán.

„Sajnos egyre hosszabban tart a Stupor. A külvilágra ritkán és agresszívan reagál” – magyarázta Dr. Magda, miközben a fiúhoz vezette a tisztet.

„Értem” – felelte a férfi.

„Akkor én most magukra hagyom önöket.”

„Mi van veled?” – kérdezte a katona, miután az orvos bezárta maga után az ajtót.

A könyvbe temetkeztem, mintha ott sem lennék.

„Artem” – mondta a tiszt. „Beszélj hozzám.”

Csend.

„Szólj már meg, az Istenért!”

A kerekesszék fém karfái felsírtak Artem szorítása alatt. A fiú nyüszíteni kezdett. Először halkan szűkölt, aztán egyre hangosabban. Végül az üvöltése betöltötte az ebédlőt.

„Artem” – mondta újra a tiszt.

Abban a pillanatban, ahogyan kiejtette a száján a szavakat, a fiú felugrott a székből, és vigyázzba vágta magát. Lélegzet-visszafojtva figyeltem.

„Pihenj” – mondta a tiszt, mire Artem hátrakulcsolta a kezét.

„Kérek engedélyt beszélni, Uram.”

„Beszéljen.”

„Azonnal tűzérési támogatásra van szükségünk. Folyamatos aknatűzben vagyunk, és fogy a lőszerünk.”

„Én vagyok az, Makszim, a bátyád. Nem ismered meg?” – mondta a tiszt a világ összes fájdalommal a hangjában.

„Nem adhatjuk meg magunkat!” – kiabálta Artem, és nekiugrott.

Az üvöltözésre berohantak az ápolók. Hosszas dulakodás kezdődött, hárman tudták csak lefogni a fiút. Végül megérkezett Dr. Magda, és injekciót szúrt a nyakába. Másodperceken belül Artem újra szobanövényként ült a székében.

A tiszt mindezt már nem várta meg. Amint lerángatták róla az őrzőgő beteg, megfordult, és kiment a szobából.

Miután megnyugodott, Dr. Magda és két ápoló kitolta Artemet. Az ajtó előtt még hallottam Dr. Magda szavait:

„Innentől kezdve nem állunk le az olanzapinnal, a hétvégékre sem.”

A harmadik ápolóval, Hansszal maradtam az ebédlőben. Hans holdvilágképe vörös volt még az erőlködéstől, gyorsan kapkodta a levegőt.

„Te jól vagy?” – kérdezte.

„Egy kicsit megijedtem.”

„Gyere, lemegyünk elszívni egy cigit.”

Belebújtam a papucsomba, és mentem Hans után.

Ő volt a kedvencem az ápolók között. Dohányzott, azokon az éjszakákon pedig, amikor ő volt ügyeletben, megengedte, hogy kimenjek vele elszívni egy cigarettát. Vörös hajú osztrák homokos volt, operarajongó, a férjével mindketten az egészségügyben dolgoztak.

Kimentünk a folyosóra, le a lépcsőn a főbejárat elé. Amikor kinyitotta a mágneskártyájával az ajtót, az arcomba vágott a szél.

A parkoló mellett volt a kijelölt dohányzóhely, harminc métert sétáltunk odáig. A papucsom alatt csikorgott a murva.

„Mennyire ijedtél meg?” – kérdezte Hans, és tüzet adott.

„Őszintén nem a verekedés zavart. Csak belegondoltam, hogy én is lehetnék ilyen.”

„Milyen?”

„Szegény ördög ott maradt a háborúban. A lelke legalábbis.”

„Ez a fiú sosem járt a fronton.”

„Nem?”

„Nem.”

„Akkor miért hiszi, hogy a lövészárokból van?”

„Nem tőlem tudod” – mondta Hans, és elnyomta a cigarettáját a hamutartóban.

3.

Az idősebb testvér hazatérésével kezdődött minden.

Makszim nem telefonált, nem küldött üzenetet, egyszerűen csak beállított a Kresatyik utcai lakásba.

Verőfényes napsütés volt Kijev belvárosában, a kávéházak teraszai tele voltak emberekkel.

Artem anyja, Olga nyitotta ki az ajtót. Felsikoltott, amikor meglátta a fiát.

A fiú szőrös volt, húsz kilóval kevesebb, mint amikor elment a háborúba. Nem szólt semmit, csak megölelte az anyját.

„Mindenhol kerestünk, de sem a hadseregben, sem az önkéntes hadosztálynál nem tudtak rólad semmit. Azt hittük, meghaltál” – zokogta Olga.

A fiú mosolygott. Bementek az ajtón.

„Éhes vagy?” – kérdezte Olga az előszobában. Négyszobás, polgári lakásban laktak. Olajfestmények lógtak a falakon.

„Össeütök valami ebédet, és szólok apádnak meg Artemnek, hogy jöjjenek haza. Addig fürödj meg.”

Makszim bólintott. Ledobta a málhazsákját a szobájában, majd bevonult a fürdőszobába.

Frissen borotválva, jószagúan jött ki egy órával később.

„A többiek úton vannak, de addig is egyél. Édes Istenem, kilátszanak a csontjaid. Halálra aggódtam magam miattad” – mondta az anyja a konyhában.

Makszim leült a konyhaasztalhoz, és enni kezdett. Disznópörköltet evett csőtésztával, az anyja pedig mosolyogva nézte.

Makszim már a második tányérnál tartott, amikor hangokat hallott a folyosóról. Az apja, Iván érkezett haza. Sírt, és csókolgatta a fiút, Olgának kellett rászólnia, hogy hagyja már nyugodtan enni.

Csendben ültek a konyhaasztal körül.

„Hazajöttél végleg, ugye? Hallottuk, mi történt Debalcevében.”
Makszim megállt az evésben, és bólintott.
„Mi van, elvitte a macska a nyelvemet?” – kérdezte az apja.
„Hagyd békén, nem látod, hogy milyen kimerült?” – mondta az anyja. „Feküdj le, kincsem, nemsokára megjön Artem is.”

4.

Artem két órával később látta, hogy az anyja kereste. A külvárosban próbált Kollektíva nevű zenekarával. Közepesen ismert, háromfős punkrock banda voltak.

Artem volt a basszusgitáros és az énekes, Anna, a barátnője a szólógitáros. A dobost Buddhának hívták, ő szerezte a dalokat.

Ő volt a legidősebb a zenekarban. A becenevét onnan kapta, hogy éveken keresztül kereste a lelki megvilágosodást szerte a világban. Élt Indiában, Japánban, kétszer végigjárta az El Caminót.

Mivel a szülei kisebb vagyont hagytak rá, a rockzenének és a spiritualitásnak szentelhette az életét.

Már elrakodták a hangszereiket, amikor Artem bekapcsolta a telefonját.

„Makszim hazajött” – mondta izgatottan, miután elolvasta az anyja üzenetét.

Anna és Buddha kitörő örömmel fogadták a hírt.

Mielőtt Makszim beállt az önkéntes hadosztályhoz, gyakorlatilag a banda negyedik tagja volt. Ő intézte a zenekar fellépéseit és a hangosítást a koncerteken. Elválaszthatatlanok voltak a háború előtt.

Makszim akkor jelentette be, hogy csatlakozik az AZOV önkéntes hadosztályhoz, amikor az ukrán hadsereg összeomlott a Donbászban.

A szülei megtiltották, így megszökött otthonról.

Artem vele akart menni, de Makszim lebeszélte.

„Most vettek fel az egyetemre” – mondta.

„Különben is, a te fegyvered a zene.”

Buddha és Anna is egyetértett Makszimmal.

Buddha lelkiismereti okokból amúgy sem fogott volna fegyvert a kezébe, nőket pedig nem vett fel a frissen alakult önkéntes hadosztály.

Artem vitte ki kocsival az állomásra, amikor a kiképzésre indult. Az első hetekben mindennap beszéltek. Makszimot végül Szlovjanszkba vezényelték. Egyre ritkábban telefonált, mert rossz volt a helyzet.

Télre egyáltalán nem érte el a család.

Három hét telt el úgy, hogy nem tudták, mi történik Makszimmal. Olga naponta járt az AZOV főhadiszállására vagy a hadsereg logisztikai központjába, de nem kaptak semmilyen hírt.

Február végére a lapok tele voltak a debalcevei vérengzésről szóló beszámolókkal, Artem pedig a legrosszabbtól kezdett el tartani.

Egy koncert után zokogva mondta el a többieknek, lehet, hogy a testvére hősi halált halt.

Erről persze nem beszélt a szüleinek, akiknek eszükbe sem jutott ez a lehetőség. Könnyedén, mintha mázsás súlytól szabadult volna, ment haza a próbáról.

5.

„Hogy érted, hogy nem tudsz beszélni?” – kérdezte Artem.

A nappaliban gyűltek össze. Olga zokogott, az apjuk, Iván megrendülten kapaszkodott a fotelbe. Makszim letette a kezéből a sört, felvette az asztalról a jegyzetfüzetét, beleírt, majd megmutatta a családnak.

EGYSZERŰEN NEM TUDOK

„Megsebesültél?” – zokogta az anyja.

Makszim megint írt.

NEM

„Akkor miért nem tudsz beszélni?”

HÁBORÚ – állt a füzetlapon.

„Mi történt?”

Makszim mintha nem is hallotta volna a kérdést. Az anyja zokogva összeroskadt. Hárman ugrottak felsegíteni. Leültették Makszim mellé a kanapéra.

„Dehát neked beszélned kell! Szóalj meg, fiam!” – követelte sírva. Makszim megint felvette a noteszt.

NEM SZÁNDÉKOSAN CSINÁLOM

„Mi történt?” – kérdezte az apjuk.

NEM BESZÉLHETNÉNK MÁSRÓL? – írta idegesen Makszim.

„Nem tudsz beszélni” – mondta Artem.

Makszim felugrott, a földhöz vágta a noteszét, és kiviharzott a szobából. Dermedt csend lett.

Az anyja utána akart menni, de Iván a nő útjába állt.

„Hagyjátok. Még csak most ért haza.”

A szülei órákon keresztül vitatkoztak, miután Artem is magukra hagyta őket. Amikor elcsendesedett a lakás, Artem bekopogott Makszim szobájába.

„Füvet azért még szívsz?” – kérdezte.

Makszim bólintott. Az ablakban álltak, mint a háború előtt. Artem elmesélte, mi történt, amíg a testvére távol volt. Hosszasan mesélt a koncertekről, az új dalokról.

„Tényleg nem tudsz beszélni?” – kérdezte végül Artem.

Makszim elővette a mobilját.

TÉNYLEG

„Sajnálom” – mondta Artem.

ÉN IS

6.

Reggel a konyhában gyűlt össze a család.

„Ugye akarsz beszélni?” – kérdezte zokogva Olga a fiát. „Nem tudunk segíteni, ha eldöntötted, hogy többet nem szólalsz meg.”

IGEN – írta Makszim.

Mivel a kórház főorvosa a család régi barátja volt, Olgának egy telefonjába került, hogy soron kívül fogadják Makszimot.

Három napon keresztül hordták különböző fül-, orr- és gégevizsgálatokra a fiút. A negyedik napon a főorvos az irodájában fogadta őket, kezében Makszim orvosi aktájával.

„Nincs szervi oka a némaságnak” – mondta.

„Akkor miért nem tud beszélni?”

„Úgy gondolom, hogy a betegsége pszichés eredetű. Beszéltem a pszichiátria vezetésével. Várják Makszimot.”

„Az én fiam nem őriült.”

„Persze, hogy nem, de ártani nem árt, ha beszéltek egy szakemberrel.”

A pszichiátria két szinttel lejjebb volt. Makszim a noteszába írt a liftben.

EGYEDÜL

Egy negyven körüli rövid hajú nő volt az osztályvezető. Olga anyja egy órán keresztül várt rájuk, mire visszajöttek.

„Mivel Makszim felhatalmazott, ezért elmondhatom önnek, hogy Makszim szelektív mutizmusban szenved, ami egy szorongásos betegség. Mivel elsősorban a gyermekkorban szokott kialakulni, ezért feltételezzük, hogy Makszim poszttraumás stressz szindrómájának az egyik tünete.”

„Az mit jelent?”

„Valami történt vele a háborúban, ami előidézte.”

„Micsoda?”

„Makszim nem tudta leírni, mert nem emlékszik. Az utolsó emléke, hogy jelentkezik Kramatorszkban a kórházban a Kijevbe induló buszra. Ő kérte, hogy ne értesítsék önöket, nem akarta, hogy érte jöjjenek.”

„Majd én segítek neki emlékezni.”

„Ne tegye. Makszimnak szakember segítségére van szüksége. Amit tudniuk kell, hogy nem szándékosan viselkedik így. Önöknek támogatniuk kell őt, és a legfontosabb, hogy türelmesnek kell lenniük. Megadom egy kollégám telefonszámát, aki kognitív terápiát tart.”

Egy pszichológushoz irányította őket a belvárosban, Makszim heti két alkalommal kezdett el járni a férjéhez.

Az első hét után a pszichológus közölte a szülőkkel, hogy a terápia éveken keresztül is eltarthat.

7.

A némaság azonban csak egy volt Makszim tüneteiből.

Tartózkodó lett, kerülte az emberek társaságát. Otthon ült, és a tévét bámulta.

A szülei hímetojásként kezelték. Az aggodalmukat megtartották egymásnak.

„Ősszel visszamegy majd az egyetemre. Némák is államvizsgázhatnak” – nyugtatta Iván Olgát a hálószobájukban.

A legrosszabbul Artem viselte testvére megváltozását.

Makszim már egy hónapja otthon volt, amikor a Kollektívának fellépése volt egy klubban.

Artem könyörgött, hogy hangosítsa be a bulit, mint régen. Makszim a háta közepére sem kívánta a dolgot, de nem akart nemet mondani.

Nagy tömeg volt a Buena Vista Social Clubban, a zenekar felgyújtotta a házat. A koncert után a backstage-ben folytatták a mulatást. Kétszáz ember, zenészek, írók, művészek ünnepelték őket.

Artem a koncerten bemutatta Makszimot: „Egy háborús veterán áll a keverőpultnál, aki most jött vissza Debalcevéből. A bátyám.”

Nem tudott mit kezdeni a hirtelen jött népszerűséggel. Kényszeredetten mosolygott, és a falnak dőlve kortyolta a sörét.

Artem akkor vette észre, amikor egy papírcédulát nyomott a kezébe.

KURVA JÓ VOLT ELFÁRADTAM HAZAMEGYEK

Hiába próbálta marasztalni. Hajnalban, amikor oszlani kezdett a tömeg, Buddha is keresni kezdte Makszimot.

„Hol van a bátyád?” – kérdezte Artemet.

„Hazament.”

„Mi van vele? Nem igazán találja a helyét sehol sem.”

„A kurva háború, az” – felelte Artem.

Miközben hazafelé gyalogolt, azon gondolkozott, mi történhetett a testvérel.

8.

Makszimot a tévé előtt találta a nappaliban.

„Figyelj” – mondta Artem. „Nem basztatni akarlak, de nem vagy jól. Mintha más ember lennél.”

Beállt a tévé elé, és a bátyja szemébe nézett.

„Mi történt veled?”

Makszim felvette az asztalról a noteszát.

NEM TUDOM

„Emlékezned kell.”

NEM TUDOK

NEM SZÁNDÉKOSAN CSINÁLOM.

AZT SEM TUDOM KI VAGYOK

„Tudom, hogy nem szándékosan csinálod. A pszichológussal sem beszélsz arról, mi történt?”

Makszim megrázta a fejét.

„Akkor mi az Istent csináltok heti két alkalommal?”

KÉPEKET MUTAT A HÁBORÚRÓL ÉS LE KELL ÍRNOM MI JUT AZ ESZEM-
BE

„És mi?”

SEMMI

9.

Artem mindent szakirodalmat elolvasott a poszttraumás stressz szindrómáról az egyetem könyvtárában. Nyár volt már, amikor az interneten talált egy videót, amiről úgy gondolta, segíthet a bátyján.

A harmincperces kisfilmben amerikai veteránok beszéltek arról, hogyan sikerült visszakapniuk az életüket az ayahuasca szertartás segítségével.

Artemet lenyűgözték a látottak. Kutatni kezdett a szertartás után.

Az ayahuasca egy hallucinogén főzet, amit az Amazonas esőerdő indiánjai fogyasztanak vallási szertartásaik során. Úgy nevezik, a halottak bora.

Az Egyesült Államokban az iraki háború után kezdték el vizsgálni a hatását a harctéri sokkban szenvedőkön.

Artemben körvonalazódni kezdett egy terv. Felhívta Buddhát.

„Mit tudsz az ayahuasca-ról?” – kérdezte.

„A trippek királynője.”

„Azt hiszem, segíthetne Makszimon.”

„Sosem próbáltam. De ismerek valakit, aki igen.”

10.

Makszim az öngyilkosságon gondolkozott, amikor Artem a szobába lépett.

Amióta hazajött, nyomorultnak érezte magát. Azt látta az ismerősök tekintetében, hogy csalónak gondolják. Hogy senki sem hiszi el, hogy tényleg nem emlékszik semmire.

Hiába nyugtatta a pszichológusa, a szégyen ott ült a nyakán minden ébren töltött percében.

Gyűlölt társaságba menni, mert ő volt a furcsa őrült. Nem akarta, hogy sajnálják.

Egy láthatatlan fal zárta el a külvilágtól. Nem érezte az étel ízét, a napsütést a bőrén. Nem érzett a világon semmit a szégyenen kívül.

Szégyellte magát, ha a szüleivel beszélt. Nem akart csalódást okozni nekik.

Meg akart gyógyulni. Komolyan vette az üléseket pszichológusával, beszélgetéseiért járt. Emlékezni akart.

Hónapok teltek el minden javulás nélkül. Látta, hogyan fordul családjának kezdeti lelkesedése kétségbeeséssé, hogyan betegszenek bele abba, hogy nem tudnak rajta segíteni.

Koloncnak érezte magát.

Hetek óta dédelgette az öngyilkosság gondolatát. Mérlegelte, mivel okoz nagyobb szenvedést: ha hagyja, hogy a családja végignézzé a teljes leépülését, vagy ha gyorsan megszabadítja őket magától.

A jobb napokon az tartotta vissza, hogy a családból mindenki magát hibáztatná az öngyilkosságáért. A jobb napokból azonban egyre kevesebb volt.

Rémálmok ébresztették éjjelente, amikből nem emlékezett semmire.

Artem lelkesedése kizökkentette komor gondolataiból. A fiú leült mellé az ágyra, és mindent elmesélt az ayahuasca szertartásról.

Makszim, bár egyáltalán nem hitte, hogy bármi is segíthetne rajta, rábólintott a dologra. Nem volt szíve összezúzni a reményt.

11.

Buddha szerezte meg Johannsonék e-mail címét.

Idős, amerikai házaspár voltak, akik ayahuasca szertartásokat tartottak Lengyelországban. Nem a pénzért csinálták: vallásosan hitték, hogy Isten azért adta az ayahuascát az emberiségnek, hogy segítsen az eltévedteken. Tíz évet éltek Brazíliában a kecsua indiánok között, mielőtt Európába költöztek. A tanyájuk hamar legendássá vált. Európa minden részéről érkeztek hozzájuk a megvilágosodást keresők.

A jelentkezőket persze szűrték. Ajánló nélkül nem válaszoltak senkinek. Ha a jelentkezőt valaki olyan ajánlotta, akit személyesen ismertek, hosszasan elbeszélgettek vele, mielőtt meghívták a tanyára.

Artem Jimmel, a házaspár férfi tagjával beszélt. Elmondta, hogy a testvére nem önmaga, mióta visszajött a frontról, és azt reméli, a szertartás segíthet újra önmagára találni.

Makszimmal Maggie, a feleség csetelt hosszan.

KEDVES VOLT – írta Makszim a beszélgetés után. Két nappal később megkapták a tanya címét.

12.

Hajnalban indultak kocsival. A szüleiknek azt mondták, egy fesztiválra mennek.

Ezer dollárt kellett elutalniuk a házaspárnak az indulás előtt. Ennyibe került behozni a gyógynövényeket Brazíliából.

Makszim értetlenül fogadta Artem bejelentését arról, hogy ő is részt vesz a szertartáson.

MÉGIS MIÉRT?

„Azt mondják, hogy az LSD az ayahuascához képest olyan, mintha teáznál. Ugye te sem gondolod, hogy kihagynék egy ilyen tripet?”

Sötétedett már, mire megérkeztek Johannsonék tanyájára. Régi majorság volt, több átalakított melléképülettel.

Látták az udvaron égő máglyát a földútról.

„Én leszek a vezetőtök” – szölt hozzájuk angolul egy félmeztelen férfi, miután leállították a kocsit. Ő volt Jim. Ősz haja világított a lángok fényében.

A tűz körül ülő társasághoz vezette, és egyenként bemutatta őket.

Joviális emberek voltak, virággyermekek, megvilágosodás-keresők. A nagy részük lengyel, de egy pár Németországból utazott ide, hogy részt vegyenek a szertartáson.

Éjfélig beszélgettek, majd Jim a szobájukhoz vezette őket az egyik melléképületben.

Rézgong hangjára ébredtek hajnalban. Maggie angolul köszönt jóreggelt, ősz hajában virágkoszorúval.

Reggelire hideg zöldséglevest kaptak. A földön ülve, közösen ettek a szentélylyé alakított fészkerben.

„Maggie, nem kérhetnék egy kávét?” – kérdezte Artem.

„A böjt alatt sem kávézni, sem cigarettázni nem szabad.”

Miután mindenki végzett a reggelivel, Jim és Maggie az udvarra vezette a társaságot. Leültek a fűbe.

„Ürítsétek ki az elméteket” – mondta Jim, és dobolni kezdett.

Három órán keresztül ültek így. Makszimnak nem okozott különösebb kihívást a feladat. Abba az ürességbe bámult, amiben hazatérése óta élt. Artem fészkelődött, majd elaludt.

A meditáció végén a házigazdák két részre osztották a csoportot. A két fiú azok közé került, akik az ebédet készítették Maggie-vel. Ugyanazt a zöldséglevest főzték, amit reggelire ettek hidegen.

Az ebéd után mindenki elvonult a szobájába. Makszim elaludt, Artem sétálni ment a közeli erdőbe. Cigaretaszaga volt, amikor visszajött.

Délután újra meditáltak, majd a társaság a tűz körül énekelt.

Másnap már nem kaptak reggelit.

„Teljesen meg kell tisztítani a testet, hogy befogadja az istenek borát” – magyarázta Jim a fészkerben.

Délelőtt ismét meditáltak. Miután véget ért, ki kellett hordaniuk az asztalokat és a székeket a fészkerből. Maggie irányításával az egyik épületből matracokat tettek a helyükre. A munka után mindenki visszavonulhatott a szobájába.

Makszim az ágyban feküdt, amikor Artem benyitott a szobájába.

„Te figyelj, arra gondoltam, hogy elmegyek a városba, és hozok pár hamburgert. Te milyen kérsz?”

Makszim felnevetett. Elővette a noteszát.

MOST MÁR BÍRJUK KI

„Kezd az idegeimre menni ez a sok hippi faszság” – mondta Artem, majd elment cigarettázni.

A harmadik nap reggelén már szédült az éhségtől.

Égett a tűz, amikor kimentek a szobáikból. Jim és Maggie egy vasbogrács körül ült, nejlonzacskókból füveket szórtak bele, és indián dalokat kántáltak közben. Körbe kellett ülniük a bográcsot, Jim pedig egyenként megkérdezett mindenkit, hogy készen áll-e az univerzummal való találkozásra.

13.

A szertartás akkor kezdődött, amikor az égen megjelentek a csillagok.

A gong jelezte, hogy eljött az idő. A fészkerbe mentek. Maggie ült a közepén, kezében egy dobbal. Először lassan, majd egyre gyorsabb ütemben dobolt.

Jim megmutatta nekik, hogy hová fekdjenek. A matracok mellé vödörket készítettek.

Amikor mindenki elfoglalta a helyét, Jim egyenként körbejárta az embereket, egy tálcáról bádögbögrét adott a kezükbe.

Az ital sós volt és langyos. Felfordult tőle Makszim gyomra, amikor megitta. A bögrét a matrac mellé tette, majd lefeküdt. Mindenki elcsendesedett, csak a dob hallatszott a teremben. Hosszú percek teltek el így.

„Figyeljétek befelé” – mondta Jim. „Hallgassátok a szívveréseteket.”

Makszim behunyta a szemét. A gyomra görcsbe rándult. Öklendezve felült, éppen hogy magához tudta rántani a vödört. Könnyezve az erőlködéstől körül nézett. Sokan hánytak a résztvevők közül.

„Nyugodjatok meg, ez természetes. A testetek éppen elfogadja a meghívást” – mondta Jim.

Lassan újra csak a dobolást lehetett hallani a teremben.

„Engedjétek, hogy megszólítson titeket a lélekállatotok, engedjétek, hogy vezessen.”

„Hát én kurvára nem érzek semmit” – hallotta Makszim Artemet a szomszédos matracról.

Kinyitotta a szemét, megpróbált felülni, de a teste nem engedelmeskedett neki.

Vakító fényességet látott, hallotta a vér dobolását a fejében. Úgy érezte, hogy zuhan.

Amikor újra kinyitotta a szemét, már egy búzamezőn volt. Érezte a szelet a bőrén, tudta, hogy a Donbászban van.

Egy szarvasdög hevert a mezőn, egy varjú evett belőle. Fekete szemével Makszimot nézte hosszú percekig, majd megszólalt. Ember hangja volt, ismerősen csengett.

„Most már nyugodtan beszélhetsz.”

„Ki vagy te?” – kérdezte Makszim. Nem érzett félelmet.

„Én azok vagyok, akik nem tértek vissza.”

„Egy varjú.”

A hangja visszhangzott a fészerben. Artem szeme tágra nyílt mellette.

Makszim körül örvényleni kezdett a mező.

Amikor kitisztult a kép, Debalcevében volt. Kívülről látta magát.

„Mondd el, hogy mit látsz” – parancsolta a varjú.

„Folyamatosan csapódnak be a gránátok. A romok között kúszok, és lövök egy ház felé. Eltalálok valakit, tudom, hogy megöltem. Mellettem Vologya. Nincs rajta sisak. Rám néz, aztán a feje eltűnik. Üvöltök, mert rám esik a teste. Dimitro kiabál mögöttem.”

„Mit csináltok?”

„Támadjuk a szemközti házat, hogy időt nyerjünk a visszavonulóknak. Hiába ölünk meg sokat, egyre csak jönnek és jönnek. Beszorulunk a romok közé. Már csak hatan élünk, mindenki más halott. Minden irányból lőnek. Tudom, hogy meg fogok halni. Azt kiabálom a rádióba, hogy folyamatos aknatűzben vagyunk, fogy a muníciónk, azonnal tüzérségi támogatásra van szükségünk, de a rádió süket. Egyre közelebb jönnek. Azt kiabálják, hogy adjuk meg magunkat.”

„Miért nem adjátok meg magatokat?”

„Dimitro feltartott kézzel feláll, azonnal lelövik. Visszalövünk. Nem adhatjuk meg magunkat, mert akkor is megölnék. Nem adhatjuk meg magunkat. Addig lövünk, amíg elfogy az utolsó lőszer. Hárman élünk, a halottaktól vesszük el a töltényt. A táruk sikamlósak a vértől, csúszkálnak a kezemben. Süvítést hallok.”

„Aztán sötétség.”

„Igen. Csend van körülöttem. Kezek ragadnak meg, egy teherautó platójára dobnak. Érzem a kocsi rázkódását. Lehúzzák a testemet a platóról, és egy gödörbe dobják. Holttestek takarnak.”

„Fájdalom.”

„Mindennem fáj, és nem látok semmit. Kitérlöm a szememből a vért, kimászom a gödörből. A tűzérési tűz bevilágítja az éjszakát. Sár csikorog a fogaim között. Elindulok, nem tudom, merre. Megyek és megyek. Egy falu előtt katonák rohannak felém. A földre löknek, fegyveraccelt nyomnak a fejemhez. Egy ház pincéjébe zárnak. Négyen vagyunk ott. Senkit sem ismerek személyesen, de mind ukrán. Az egyik tiszt. Andrij Kovalenkónak hívják, zászlós. Azt mondja, »név, rangjelzés, emberek, és semmi más«. Jeges szél fúj be a kitört ablakon. Oroszok jönnek be, rangjelzés nélkül. A zseblámpáik elvakítanak. Hárman vannak, az egyik kezében egy tablet. Azt mondja, mutassuk meg, hol vannak beásva az egységeink. Kovalenko mondja a nevét, a rangját. Az orosz előveszi a pisztolyát, és agyonlövi. Cseng a fülem. Nem értem, mit mondanak, de kimennek a pincéből. Kovalenko tátott szájjal fekszik a földön. Lassan megfagy a fejből folyó vér.

»Ha nem mondjuk el, minket is megölnék« – mondja az egyik közlegény, és sír.

»Akkor is megölnék, ha elmondjuk. Azzal csak a bajtársainkat is megöljük. Nem beszélhet senki sem« – feleli a másik. Nem tudom a nevüket.

Még sötét van, amikor visszajönnek az oroszok. Annak a közlegénynek az arca elé tartják a tablettát, aki sírt. »Nem beszélhetek« – mondja az oroszoknak. Őt is agyonlövik. Hallom, ahogyan azt mondják, két óra múlva visszajönnek. Már nem tudok állni, a földön ülök a halottak között. »Én esküszöm, hogy nem mondok semmit. Ígérd meg, ígérd meg, testvér, hogy nem beszélsz. Egyedül gyáva vagyok« – mondja a másik fiú.

Amikor kinyílik az ajtó, várom, hogy elém tartsák a tablettát, de nem engem választanak.

»Dicsőség Ukrajnának« – mondja a fiú, mielőtt agyonlövik. Cseng a fülem. Az oroszok kimennek a pincéből. Az izmaim maguktól kezdenek remegni. Várom, hogy visszajöjjenek, és megöljenek. Nem beszélhetek. Nem beszélhetek. Nem beszélhetek. Világos lesz, sötét, majd megint világos. Nem veszem észre, hogy kinyílik az ajtó. Két kucsmás öreg jön be. Kérdezik a nevemet, de én nem beszélhetek. Szétfeszítik a számát és vodkát öntenek le a torkomon. Az egész testem lángol. Egy házba visznek, ahol meleg van. Ágyba fektetnek. Kérdezetnek, de én nem beszélhetek. Világosság és sötétség vált, és én fekszem. Egy UAZ-ra tesznek fel. Rongyokkal és zsákokkal takarnak le. Visznek valahová. Megállnak, de nem látom, mi történik. Oroszul beszélnek valakivel, de elengednek minket. Az egyik öreg azt mondja, hogy nem vihetnek tovább. Lesegítenek a platóról, és mutatják, merre menjenek. Megyek. Elesek, és felállok, aztán elveszítem az eszméletemet. A kórházban térek magamhoz Kramatorszkban. Az orvosok kérdezik,

hogy ki vagyok, de nem tudok beszélni. Leírom a nevemet és a rangomat. Kérdezik, hogy mi történt, de nem tudom, hogy mi történt velem.”

„Nem mondtál semmit” – mondta a varjú.

„Nem mondtam semmit” – felelte Makszim.

„Hol vagy most?”

„Lengyelországban.”

Látta a testét a priccsen feküdni, hogy könnyek folynak a szeméből, és rázza a remegés.

14.

Reggel volt már, amikor kinyitotta a szemét. Megpróbált felülni, de a teste erőtlenn volt, visszahanyatlott a priccsre. Jim állt felette.

„Lassan.”

„Tudok beszélni” – mondta Makszim.

„Az biztos.”

„Artem.”

„Hagyd még. Majd a maga idejében visszajön.”

Artem azonban nem jött vissza. Semmire sem reagált. Délre kitört a pánik, a társaságból mindenki elmenekült a tanyáról.

Jim és Maggie megismételte a szertartást Artemmel, Makszimnak kellett beszélnie hozzá, de nem jártak sikerrel.

Végül kihívták a mentőket. A két fiút a közeli kórházba vitték. Jimet és Maggie-t letartóztatta a rendőrség.

Artemet egy ideig otthon ápolta az anyja. Amikor magához tért, nem ismerte meg Olgát, és majdnem megölte tomboló dühében. Az eset után a pszichiátriára szállították át.

Az orvosok diagnózisa szerint Artem agykérge és insulája maradandóan károsodott a kábítószerből.

A hippik azt mondták, hogy valami letérítette az ösvényről a fiút az utazás közben. Eltévedt elméjének rengetegében, és nem talált vissza, amíg a kapu nyitva volt.

Makszim akkor költözött el otthonról, amikor Artem a zárt osztályra került. Visszament a hadseregbe, és hivatásos katona lett.

Trieszt másképpen

A kávéházak és a kávé

Trieszt híres a kávéiról és a kávéházairól. Az olasz nyelvben mindkettőt ugyanazzal a szóval fejezzük ki: *caffè*. A belvárosban sétálva egy átlagosan kíváncsi ember is ki tudja próbálni az egyiket is és a másikat is. Aminek talán egy még jelentősebb nyelvi következménye van: a kávénak és a kávéháznak is egyaránt különleges kapcsolata van a nyelvvel (ezen a beszélt nyelvet értem, nem az ízlelőbimbókat). Kezdjük a másodikkal: a történelmi kávéházakkal.¹

Ott van a *Caffè Tommaseo*, a *Caffè Stella Polare*, a *Caffè degli Specchi*, a *Caffè Tergesteo* és mindenekelőtt a *Caffè San Marco*.² A nyelv irodalmi alakjában hatolt be ezekbe a terekbe, csendesesen, mellőzve a lármát, a Triesztben élő legfontosabb írók vitáin és beszélgetésein keresztül. Italo Svevo, a Stuparich testvérek, Virgilio Giotti, Umberto Saba, Scipio Slataper, Quarantotti Gambini, Bobi Bazlen és egy bizonyos James Joyce beszélgetett, evett és ivott ezeknél az asztaloknál. Nem mindig mindenki együtt – nem is merek arra a viharra gondolni, ami akkor keletkezett volna, ha az összes elme együtt van –, hanem csak kisebb-nagyobb, mégis jelentős csoportosulásokban, amelyek más európai szellemi körökkel (a bécsivel vagy a párizsival) is simán felvehették volna a versenyt.

A *Giardino Pubblico* híres mellszobraitól pár lépésre található a *Caffè San Marco*, az a hely, amelyiknek a berendezése leginkább ellen tudott állni az egymást váltó üzletvezetők esztétikai újításainak. A nagy falitükrök, a márvány- és öntöttvas asztalok, a sötét fából készült pult a kávéház 1914-es kinyitása óta semmit nem változtak. A tervező Marco Lovrinovich volt, aki, mint sok isztriai olasz, érzelmileg erősen kötődött a *Serenissimához*, azaz a Velencei Köztársasághoz. Azt az atmoszférát, amit odabenn lehet érezni, a sakkjátékosokat, a fakeretre

Mauro Covacich 1965-ben született, filozófiát tanult a trieszti egyetemen. Első regénye 1993-ban jelent meg, poétikájának egyik jellemző motívuma a személyes identitás keresése. Munkatársa a *Corriere della Serának*, *Safari* címmel rádiójátékot készített a boszniai háborúról. *Trieste sottosopra* (Trieszt másképpen) című, 2006-ban megjelent kötetében tizenöt esszében mutatja be Trieszt sokszínűségét. A könyv két másik részlete a *Jelenkor* 2021. decemberi, illetve 2023. januári számában olvasható (A szerk.).

¹ A történelmi kávéházakat könnyen fel lehet ismerni, mert nem tesznek semmit azért, hogy történelmiségükkel kérkedjenek. A turizmus újabb hullámával, amikor felfedezik a múlt nagy embereit, számos olyan hely nyílt, amely sok-sok jellel, cégérrel, felirattal, közép-európai irodalmi hangulatot felidéző berendezéssel jószerével a szokásos hétköznapi koordinátákat mutatja a múlt századból. Ne vegyék nagyon komolyan azokat a helyeket, amelyek írók nevét viselik.

² Nem szabad kihagyni az immár bezárt *Caffè Tergestét*: „vagánylebuj, hol egykor elhibázott / élttem úgy fájt, ma már szívből szeretlek... / S összehozod az olaszt és a szlávot / éjjel, mélyén a biliárd-teremnek” (Umberto Saba, ford. Rónai Mihály András).

rögzített újságok olvasóit, az egyetemistákat, akik latin szövegeket fordítanak, mindazt, ami történik – de különösen, és ez a szép benne, azt is, ami nem történik a hely előkelően tétlen óráiban –, már örök érvényű módon megírta Claudio Magris a *Kisvilágok* című könyvében, amihez valóban nem lehet mit hozzátenni. Az egyetlen valamennyire hasznos megjegyzés esetleg a hely jelenlegi irányítására vonatkozhatna.

A San Marcóban is a retro benyomás és a dísz tárgyakon, réz- és különféle csillárokon található végtelen számú velencei oroszlán-ábrázolás ellenére Sissi kérkedik a piercingjével... A zongoraterem továbbra is irodalmi találkozók helyszíne, hacsak nincs „kupaszerda”, amikor a nyelv mestereinek át kell adniuk a helyüket a futballrajongóknak (akik amúgy a fogyasztásban is érdekeltőbb törzsvendégek), valamint az óriásképernyőnek és a Bajnokok Ligájának.

Mindazonáltal a fogyasztásban – és különösen a kávéfogyasztásban – a nyelv nagyon fontos szerepet játszik. Hagyjuk most az irodalmat, és menjünk be egy kávékimérésbe. A kikötőjének is köszönhetően Trieszt mindig is a kávé egyik fővárosa volt. Ez azt jelenti, hogy a trieszti eszpresszó a minősége és a hozzá kapcsolódó rítus miatt bátran versenyre kelhet nápolyi változatával. Ugyanezt vallja a kóstolás világbajnoka, Fabiana Pozzar is, akivel volt alkalmam egyszer találkozni egy televízióműsorban – tudom, furcsa, hogy létezik a kóstolók nemzetközi szövetsége, amely világszerte tornákat rendez, selejtezőkkel, döntőkkel, díjakkal, érmekkel –, nos, Fabiana Pozzar szerint a kávékimérések itt nagyon magas színvonalúak. Ellenőrzött hőmérséklet az egyes víztelenítő, oxidáló és pörkölő eljárásoknál. Nagy gondossággal kiválasztott termékek, az ízek tudós kutatása satöbbi, satöbbi (nem tudom felidézni a beszélgetés összes részletét, emlékszem a hölgy lelkesedésére, ami egyébként érthető, mivel ő az ágazat egyik cégeinek igazgatója).

A lényeg azonban nem annyira a trieszti kávékeverék finomsága, hanem inkább azok a különféle módozatok, ahogyan ebben a városban valaki kávé tud rendelni. Úgy tűnik, hogy az ízlés ilyen széles választéka a fantáziának megannyi titkos útjain hat vissza a rendelésekre. Nos, például a normál kávé, vagyis azt, amit úgy rendelünk, hogy „kérek egy kávé”, itt feketének hívják. De ez még semmi: a „kávé” helyett elég azt mondani, hogy „kérek egy feketét”, és rendben is van. Ha azonban egy caffè macchiátót szeretnének, akkor egy cappuccinót kell kérniük, mert ha egy caffè macchiátót kérnek, akkor egy kávé érkezik és mellette külön egy kis tejszíntőben hideg tej. Miközben az, amit egész Olaszországban, de most már az egész világon cappuccinónak hívnak, itt gyakorlatilag nem létezik, hacsak nem valami tejeskávészerű ital (de tejhab nélkül) latte macchiátóként. Viszont van cappuccino pohárban (caffè macchiato a csészénél egy kicsivel nagyobb pohárban) és a gocciato (kávé egy csepp tejhabbal), mindkettő természetesen, ahogyan az összes típus is, kapható rövid, hosszú, dupla, koffeinmentes és alkohollal ízesített formában. Aki először érkezik Triesztbe, annak ez jobban kifejezi a város anomáliáját, mint minden más magyarázat. De gondolom, hogy nem kerüli el a figyelmüket a sokféleség szimbolikus értéke sem: bármilyen forgalmas időszakban, sőt, a legzsúfoltabb bárokban is, az önök kávéja megérdemli, hogy személyre szabott legyen. Önöknek – talán kissé bizzar ez a fajta jog, amit amúgy egy másik északolasz városban senki nem merne elvárni – jo-

guk van ahhoz, hogy olyan kávét kérjenek, amelyet akarnak. A barista pedig készségesen eleget fog tenni a kívánságuknak, ezt garantálom. Oda fogja kiáltani a rendelést annak, aki a kávégep előtt áll, és hangjában kicsit érezzük a kérést, a rövidítések micsoda skáláját képes ő alkalmazni. Ezek a rövidítések a szemünk előtt képződnek és pontosságukat illetően is a tőzsde bukmékereinek nyelvi virtuozitására emlékeztetnek. Alighogy a blokk a pultra kerül, a fekete, a gocciato és a koffeinmentes cappuccino pohárban egyetlen „feketegocciamentescappohár”-ra válik, és a kávégepnél álló fickó képes lesz beilleszteni az üzenetet a számos mentálisan rögzített, egymásra hajigált cédulatömeg (a *sonon lévő* rendelések) végére, és a kollégája cifrázott kiáltását néhány pillanat alatt gőzölgő csészékké varázsolni.

Régen a tévében látható volt egy reklám, amelynek a legfőbb mondanivalója az volt, hogy „a kávé az élet íze”. A reklám rossz volt, de igazságot mondott ki, nem abban az értelemben, hogy koffein nélkül a napok üresek és színtelenek, hanem abban, hogy mindannyiunknak jogunk van ahhoz a pillanatnyi örömhöz, amelyben állhatatosan hiszünk. Olyan árnyalat ez, amely azt a különleges minőségű hangolódást emeli ki, ahogyan egy trieszti szembenéz a létezéssel. Annak az öröme az, hogy ugyanazt a dolgot négy különböző néven nevezik, és tudják úgy fogyasztani a kávét, mintha éppen nekik szedték, szállították, pörkölték és őrölték volna, és úgy kortyolják – akárcsak egy született nápolyi, és mint Jim Jarmusch rövid remekművében, a *Kávé és cigarettában* Tom Waits –, hogy most, éppen most az élet maga van ott a csészéjünkben, a többit majd meglátjuk.

Szóval a magaskultúra és a köznyelv. Kávéházak nagybetűvel és kávé kisbetűvel. A kávéházakban alapított művészeti lapok, és mindenféle invenciók és szójátékok szerint felszolgált kávék. Természetesen az a benyomásunk, hogy a barista mentális hajlékonysága és a hely irodalmi csillagzata egy tőről fakad, olyannyira, hogy végül egy kérdésünk marad: Trieszt azért az írók városa, mert itt nagy tehetséggel játszanak a dolgok – és a kávé – nevével, vagy azért játszanak a dolgok nevével, mert az írók városában vagyunk?

A San Sabba Rizsmalom. Látogatás egy krematóriumban.

A tízes busz néhány száz méterig közelíti meg a sebhelyet. A negyedet San Sabbának nevezik – a végzetszerű nevek megszokott csúfondáros mágiája ez. Ott füstölög az acélgyár és a többi gyár kéménye a háttérben. Ott van a bérházakat övező hosszú fal. Az új stadion narancssárga szerkezete szinte betölti az eget. Egy parkoló, ahol a néha erre járó vándorcirkusz felveri a sátrát. És a város peremének megszokott, szürke alakzatai, a perifériák szegényesen kivitelezett építményei, amelyeket mintha azért terveztek volna oda, hogy álcázzák a sebhelyet. A legközelebbi megállóhely a Familia áruház, mellette a számozott áruszállító beállók és a halszállás parkolóban álló autók. Ahogy leszállunk, egy óriási tölgyfával találjuk szemben magunkat, a tövében papír hulladék és kutyaszar, de odafönt a teteje szabad és fenséges, ahogyan a lombkoronája, akár egy léghajó, ráborul a környező alacsony házakra. Balra a bingóterem van, jobbra a Muscle Gym edzőterem és az Idra fürdőszoba-felszerelés bolt, egyiknek sincs sem kirakata, sem ablaka.

Minden módon megpróbálták elrejtteni hasonló csúnyaságokkal, de a sebhely nem hagyja magát megfélemlíteni. Ott magasodik az utca fölött, a vörös téglával és a betonfolyosó ragyogó, befalazhatatlan kapujával. A sebhely emlékművé alakítása, ez a gondolat volt az, amely a San Sabba Rizsmalmot – még mielőtt az a fájdalom és az emlékezet szent helyévé vált volna – a város legszebb műalkotásává varázsolta.

A Rizsmalmot 1913-ban hántolóüzemként alapították – itt bent dolgozták fel a rizst, mielőtt még embereket égettek volna benne. A nácik alatt eleinte fogolytáborként működött, a szeptember 8-a³ után elfogott olasz katonákat őrizték itt, majd rendőrségi fogolytáborra (*Polizeihaftlager*) alakították át. A Németországba és Lengyelországba deportálandó zsidókat itt válogatták szét. Végül partizánok és olasz, szlovén és horvát politikai foglyok valóságos megsemmisítő tábora lett.

A San Sabba krematóriumában mintegy négy-ötezer embert égettek el. Auschwitz kapacitásához képest keveset, de ahhoz épp eleget, hogy Olaszországban ez lett az egyetlen megsemmisítő tábor. A németek azért választották Triesztet, mert tudták, hogy számíthatnak erre a régióra, Venezia Giuliára, ahol a fasiszta eszmék és a faji törvények a legerősebben érvényesültek.

Trieszt először 1918-ban került Olaszországhoz, Isztriával és a hátszág nagy részével együtt. A szlovén és horvát közösségek tekintélyes jelenléte, az olasz és – ahogyan Mussolini mondta – az alloggott állampolgárok valódi, konkrét keveredése megnehezítette a természetes határ meghúzását. A húszéves fasiszta uralom alatt ez a „zűrzavar” sok olaszban egyfajta szlavofóbiát gerjesztett, így Olaszországnak ez a része fanatikusabb és fasisztább volt, mint az összes többi régió. Az olyan buzgó elemek csapatai, mint a Banda Collotti, éveken át edződtek a szlovén irredenták és partizánok elleni harcban, tehát készek voltak ügybuzgóan tevékenykedni a nácik kínzókamráiban. Nem szabad elfelejteni, hogy Jugoszlávia 1941. áprilisi német megszállása után az olasz határ Ljubljana (Szlovénia mostani fővárosa) fölött húzódott. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a fasiszta kormány erőszakos olaszosítási hadműveletében több ezer szlovén halt meg az ellenállás során. Nem azért mondom ezt, hogy mintegy kompenzációképpen igazoljam a rettenetes tragédiát – hangsúlyozva a rettenetést –, amit az utóbbi években túlságosan aljas módon ki is használtak a titói foibék⁴ miatt, hanem csak magyarázatképpen ahhoz, hogy a náciknak '43 végén miért nem volt semmi kétségük afelől, hogy melyik az a terület, ahol felépíthetik az olasz lágereiket. Megbízta egy trieszti céget azzal, hogy építsen egy szép kemencét, megtalálták a megfelelő vezető (Lotario Globocnikot, Treblinka kiváló, a sors egy másik rokonszenves coincidienciája szerint trieszti születésű SS-vezetőjét), és a tábor rövidesen magára is öltötte azt a hatékony, szerves, élő anyag elégetésére épülő jellegét, amit a Reich elvárt tőle.

Ez a hely olyannyira letisztult, hogy szinte már fáj a szemnek. Az építészek és a restaurátorok kiválasztása úgy zajlott, mint egyfajta áldás, mint egy varázslat.

³ 1943. szeptember 8-án Mussolinist megkerülve a Badoglio-kormány letette a fegyvert (A ford.).

⁴ A jugoszláv partizánok 1943 és 1945 között mintegy tízezer embert kínoztak és gyilkoltak meg Triesztben és az Isztrián. Legtöbbüket, körülbelül hat-hétezer embert a Karszt-fennsíkok természetes mélyedéseibe (foibe) löktek. Trieszt közelében, Basovizzában 1992-ben avatták emlékhellyé az ott található foibét, amit eredetileg szénbányászat céljából fúrtak a 20. század elején (A ford.).

Romano Boico így indokolta a tervét: „A menekülő nácik által félig lerombolt Rizsmalom olyan elhagyott volt, mint a környéke: arra gondoltam hát, hogy ez a totális elhagyatottság a szimbóluma lehetne, és a hely éppen ettől válna emlékművé. Ezért inkább az volt a célom, hogy elvegyek belőle és helyreállítsam, semmint hogy hozzáadjak valamit”. Valóban, Boico elvett és helyreállított. A romos épületeket lebontották, a helyszínt egy tizenegy méteres betonfallal vették körül, amely egymástól pár méterre lévő két párhuzamos falban végződik, ez képezi a bejárathoz vezető szörnnyű folyosót, a borzalom által lecsupaszított, durva előszobát. Mindent a szabad ég alatt hagytak, „mint egy világi bazilikában”. Az udvaron, ahol az égetőkemence volt, most csak annak a nyoma van, és a füstelvezető cső útja, amelyet acéllemezekből építettek újra, így csak az acélról visszaverődő fény emlékeztet rá. És éppen ez a jelen lévő hiány az, ami zavarba ejtő. Ha ott volna a kemence, nem ugyanaz volna. A szelleme láthatatlanul és világosan jelenik meg a szemünk előtt, benne az összes emberrel, akit elnyelt. A kürtő oldalában egy masszív vasszobor áll, absztrakt formájában mégis könnyen felfedezhetők a lebegő, letisztult fekete színű füst körvonalai az IACP⁵ újonnan épült erődtémnyeinek hátterében.

Idefelé kétségek közepette jöttem, attól tartottam, hogy reggel az iskolai kirándulások forgatagában találom majd magam, ám az udvaron csak én járkálok és egy félénk iskolás csoport Gemonából. A gyerekek az idegenvezető mögött baktatnak, tudatos, szinte túlságosan gyászos arccal. Elgondolkodom, hogy ez a felelősségérzet vajon a tanáraik ügyességének köszönhető-e, vagy közösségük tragikus múltjának valamilyen kifürkészhetetlen következménye. Mintha ők is, csakúgy, mint az elvált szülők gyerekei, túl gyorsan kellett hogy felnőjenek. Mintha a földrengés, a romok és a kis friuli településük halottainak emléke a távoli, 1976. májusi este óta tovább élne, nem annyira sorscsapásként, mint inkább kollektív genetikai örökségként.⁶

Megvárom, míg mindannyian kimennek a halálkamrából, így egyedül lehetek benn. Nincsenek ablakok, a fény az ajtó alatt szűrődik be. A rabok feliratait a szövetséges csapatok látszólagos indok nélkül cementréteggel fedték be. Erre a tizenkét négyzetméterre zárták be az azonnal kivégzendő elítélteket, többnyire a portyázások alatt elfogott partizánokat, akiket pár órán belül kivégeztek. A Rizsmalom kis mérete miatt a munkára és a pihenésre kialakított helyek közvetlenül a kínzások és a kivégzések számára fenntartott helyiségek mellett voltak, úgyhogy a várható fenyegető vég elválaszthatatlan társként még az auschwitzinál is közelebb volt. A tanúk szinte folyamatos üvöltésről számoltak be, amely hangfüggőnyként kísérte őket, miközben cipőtalpakat ragasztottak abban a helyiségben, amit ma Keresztek Termének hívnak. Nevét a csodálatos, kiugró gerendázata miatt kapta, ami az épület három emeletének eredeti elkülönülését jelöli, és amelyben akkoriban cipészműhely működött. Mellette található a Tizenhét Cella Terme, egyike azon kevés helyiségeknek, amelyek a menekülő nácik pusztító dühöngése mellett is sértetlenek maradtak.

⁵ Istituto Autonomo Case Popolari: bérkaszárnnyák építésének támogatására 1903-ban létrejött intézmény (A ford.).

⁶ 1976. május 6-án este 9 órakor 6,5-ös erősségű földrengés sújtotta Gemona városkáját (A ford.).

A gemonai diákok csendben hallgatják az idegenvezetőt, a cellák fekete nyílása felé fordítják a fejüket, vigyázva, nehogy átlépjék a bejárható terület korlátját. Senki sem meri megtenni azt, ami számomra, alighogy beléptem, ellenállhatatlanul vonzónak tűnt.

Két méterszer két méterszer egy méter. A faajtó, amit naponta fél órára résnyire nyitottak ki. Két priccs van ott, amely a tér háromnegyedét foglalja el, és amely valójában állandó fekvő helyzetbe kényszerítette a rabokat. Átlépek a kordonon, bezárkózom a cellába, mély lélegzetvétellel reagálok a szívem lüktetésére. Érzem a nedvességet, a sötétséget. Legyőzöm az ösztöneimet, és lefekszem a priccsre, hátam a megkínzottak hátának helyén van most. Tízíg számolok, próbálok nem gondolni másra, csak a számok megbízható sorrendjére, majd kisurranok a fejemben gyulladó világosság örömeivel. A cella ajtajában – csak most veszem észre – egy őr áll és engem néz. Nem kiabál rám, nem szól semmit, úgy néz, mintha értené. Tovább járkálok a napon, ami újra kisütött, hogy megsimogasson, hogy átmelengessen. Átmegyek a múzeum termén, a Zoran Mušič-rajzokon, a gemonai társaságon, egyik lábamat teszem a másik után, egyszerűen csak élvezem a támaszkodás stabilitását és az abból kiinduló mozdulatot. Aki belépett ezekbe a cellákba, tudta, hogy nem fog sehová sem továbbmenni – sem Auschwitzba, sem Dachaubá –, tudta, hogy egy vaspörölyvel végeznek vele és a tűzbe dobják. Nehezen lehetett ezzel a tudással együtt élni, sok időnek kellett eltelnie, mielőtt valaki megszabadulhatott tőle. Voltak olyanok, akik hat hónapot töltöttek benn, a halál folytonos tudatával a szívükben. De én nem gondolok most erre, csak várom a pillanatot, hogy átjussak a szűk kijáraton, odaérjek a szeméttel és kutyaszarral körbevett óriási tölglyhöz, leüljek a kőfalra és hallgassak.

SZOKÁCS KINGA fordítása

Nagybányai napló

részlet

2020. október 1. csütörtök

Ki vagyok jőve a főtérrre. A hely neve Liberty, egyfajta főhelye a főtérrnek. Szitáló eső. Harmadik teljes nap, lassan elszakadok városozni. A főtérrnek egyedül ezen a sarkán van autós forgalom. Az eső szinte pára, a dízelgőzzel együtt nem szimpatikus.

Itt ülök egyedül, és azon gondolkodom, hogy azon kéne gondolkodnom, mennyire más ez, és mégis mennyire ugyanolyan, mint húsz éve Váradon. Ismeretlen város, és igen, szitáló eső dízellel a cseppek mélyén, és hogy: na most mit kezdek egyrészt a szabadsággal, másrészt a kötöttségekkel. Váradon az volt a szabadság, hogy mehetek, ahova csak tetszik, hiszen 22 éves vagyok – itt meg hogy nem kell kétlejes palacsintát reggeliznem. Kötöttségek húsz éve Váradon: filléres gondok és hogy nem ismerem a nyelvet, itt meg hogy pár száz méterre innen, egy három napja megismert szálláson most is ketyeg egy családi élet, az én családi életem, amit magammal hoztam – sőt, még messzebb, a Duna-kanyarban, két iskolában, szintén az én családi életem zajlik, a nagy gyerekeim fejében.

Ezen kéne gondolkodnom, és nagyon igyekszem ezen gondolkodni, de per perc, per óra az sokkal jobban foglalkoztat, hogy lehozzuk a gyerekekkel a napot. Sírás, feszültség, kényelmetlenség, kialvatlanság nélkül.

Aláírtam volna ezt húsz évvel ezelőtt? Alá.

A kötöttségekkel együtt? A gyerekeimtől való elszakadással, az elszakadás folyamatosságával, abban a tudatban, hogy ez az elszakadás (elszakíttatás) amellet, hogy lassú, nem szűnő fájdalommal jár, még technikailag, logisztikailag is minduntalan bele-beleüti az orrát az életembe? Nem, ennek tudatában biztos nem írtam volna alá. Félttem volna tőle, mint a tüztől. Jogosan félttem volna? Jogosan. Sőt: rémisztőbb ez a helyzet annál, ahogy húsz éve elképzelttem volna? Rémisztőbb.

És mégis? Mégis.

A mai énem, ha találkozna azzal a fiatalemberrel, meg tudná őt győzni, hogy aláírja? Mindenképpen megpróbálnám meggyőzni. Merthogy: boldog vagyok? Igen. El tudnám vele hitetni, hogy boldog lesz? Nem tudom. Az vagyok.

Idecsilinglel a Cinterem sok-sok apró harangocskája a ködön át, a főtér túloldali házai mögül.

Tíz évvel ezelőtt, amikor Kolozsváron éltem, egy barátomat, Giuszt kísértem ide, Nagybányára. Képeslapokat, üdvözlőlapokat árult, karácsonyi, húsvéti, ballagási témában, végigjártuk az út összes képzelhető papír-írószer boltját. Frissen váltam akkoriban – éreztem azt a mélységű fájdalmat, amit most? Dehogyan éreztem. A helyzet új volt, meghökkentő, váratlan és tragikus, zokogós – ugyanakkor mindent áthatott az ismeretlenség eufóriája. A felszínen fájtam, de annál hangosabban. Ráadásul éppen akkoriban száradt ki az életemből a legjobb barátom is – innen nézve ez különösen tragikus időszak volt. Annak éltem meg? A legkevésbé sem. Akkor még nem ért le igazán a fájdalom, jókat zokogtam és sokszor néztem hosszan magam elé, de leginkább csak látszott rajtam. Biztos van valami kémiai működése az emberi szervezetnek, ami előállít valami vegyületet – ami besugarazza a gyászoló embereket. Vagy Isten, aki ilyenkor megemel, megvéd, körülvesz valami anyaggal, hogy ne történjen bajom.

Azóta már leért.

Szeptember végén akartam kimenni Koltóra, ebből már csak október eleje lesz. Gyanítom, az a bizonyos ősz messzemenőig alkalmas ősz volt, nem mint ez. Jelen pillanatban se nyíló virágok, se zöldellő nyárfa az ablak előtt, és a Rózsály irányában a téli világ... az se. A verscímnek is jobbat tett a szeptember vége, mint az október eleje. Feltűnt valakinek, hogy a daktilikus lüktetésű (mindenki fülében „Nyílnak a völgyben a kerti virágok...” nyitányúként élő) vers valójában épp a fordítottja, azaz anapesztusos, csak Sándor minden sort egy szótagos szóval kezd, hogy utána daktilikusként vegye át a fül? A magyar fül ellen ő se tehetett semmit. Ha a Google-ba beírom, hogy „nyílna...”, a program máris kiegészíti a teljes verssorra, pedig ugye nem is a verssor igazi nyitószavát írtam be!

Ha ilyen idő lett volna azon az őszön, bizony lehet, hogy nem a Teleki-kiskastély alatti és a Nagybánya mögötti világot ütköztette volna egymással, hanem a fal előtti és a falon túli dolgokat. Megírta volna másként, hogy hol a boldogság mostanában. Azért a *Szeptember végén* se túl jó cím, még ha meg is van benne az ellentét, biztos vagyok benne, hogy próbált jobb címet adni neki. Csak nem volt rá idő.

Itt vagyok a kertünkvégebeni kocsmában, most is két szabad (és száraz) asztal van, a másiknál most is a tegnapi társaság. Egyik vendéglátónk, Hajni azt mondta, a Teleki-ház főépületében van egy helyiség, oda elvonulhatok dolgozni. Szerintem meg is nézem, itt maradni lehetetlen, nedves a papír a szemerkélő esőtől.

Tegnap volt egy hónapja, hogy Bődey Janó kimentett a Dunából. Nagyon megütött az eset, de erre valók a kisgyerekekkel való mindennapok: másnap már nem is emlékeztem rá, állandóan el kell kapdosni vagy őt, vagy valamit, ami felém repül. A jegyzet, amit utána a noteszembe írtam: kis időre még visszajöttem, mint a boly-

gók. Sosem éltem át hasonló kiszolgáltatottságot, az úrben voltunk ketten, egyedül, magunkra hagyva, földi kapcsolat nélkül a folyónak majdnem a közepén, és semmiféle piros gomb nem volt, nem volt ESC gomb, nem volt lehetőségem azt mondani, hogy nem ér az egész, nem ért volna ki se a TEK, se a NASA, se senki. De hát ezért volt ott a Janó.

Bejöttem végül a házba. Az ablakból épp a kocsmára látok, az internet jele is átlóg. Ki tudja, milyen funkciója volt ennek a helyiségnek Teleki gróf (Petőfi barátja) idején. Schönherr Gyula-terem, most ez a funkciója. Meg is nézem, ki ő. Nagybánya rendőrkapitánya volt az apja, ő maga pedig történész, levéltáros, múzeumigazgató. Könyvet írt Corvin Jánosról.

Énekszót hallok egy másik helyiségből. *Mint a szarvas a hús vízforrásra, úgy szomjazik lelkem rád...* Taizéi ének lehet? Rengeteget ismertem, mert rengeteget tanítottak meg a kaposvári gimnáziumban. Azóta se rángatta elő belőlem őket semmilyen élethelyzet. Pedig ezek igazán remek dalok. Belakja a Teleki-házat az énekszó. Próbálok nem figyelni, de hallom, a karvezető most a *Dona nobis pacem*et kéri. Ó, igen, és jön is, zongorán.

Körülnézek, régi szekrény, régi asztal, Teleki Sándor gróf garibaldista egyenruhában, tekintettel és testtartással, egy velem épp szemben lévő fotón. A házigazda, Lajos suhant el a folyosón, észrevett és bejött azzal, hogy fel lehet ám kapcsolni a villanyt. Nem is vettem észre, hogy besötétedett. De nem, köszönöm, nincs is ennél csodálatosabb most. Enyhén hűvös van, kemény a szék, recseg, az ablakban a talán két hete lezajlott Főtér Fesztivál két plakátja. Vitrinek, mögöttem a gróf önéletírása reprintben, két részben. És most felszáll a léghajó, lassan, *dona nobis pacem*, igazán éteri – alattunk erős forgalom a nedves úton, nyersen szelik a vizet az autók. Cserépkályha, kalap, egy nagybögő. Ki gondolná, hogy egy ekkora épületbe összeszorulva is, de létezik ez az élet Nagybányán? Nevetések a folyosó túlsó végéből. És meddig létezik még? Hagyjuk, ne beszéljünk róla, úriemberek közt ez nem téma? Most halk tapsra megy az ének, *dona nobis pacem*. Hideg van, sötét van, mégse fázom, és mégis látok.

Nagyon imponáló ez az olasz függetlenségi öltözék, a sapka, az ing (fekete-fehérben is zseniálisan, egyértelműen vérvörös), az elképesztően vastag szárú, lezser nadrág, és az egész ember végül, a nadrággal, az inggel, sapkával együtt, rendesen, ahogy van, betűrve a csizmába. Még a lovas képen látható ló is teljes tudatában van a vagányságnak, úgy áll, ahogy csak a Garibaldi-tábor lovai állhatnak. Érdekes, ahogy a mi '48–49-ünk több vonatkozásban és még több szereplő révén továbbélt abban a másik háborúban. Demokráciaexport, több sikerrel, mint itthon, egyúttal a hazai piac teljes kudarcával.

Szinte látom Petőfi Sándoron a Garibaldi-szettet, és nem is kell hozzá nagyobb következtetés a történelem részéről, mint ami végül történt. Családdal vagy család nélkül ment volna? Akkor még a tengert is láthatta volna szegény. Vagy ez volt a fátuma, hogy nem, márpedig ő nem...? Ahogy Ady írta: hogy

aztán hasznot hozó tankönyvekben el lehessen mondani róla, hogy a magyar róna volt az ő tengere?

Ha az a bizonyos kozák lovasroham nem csapódott volna rá a csatát néző (katasztrófaturista) fehéregyházi parasztokra (és a köztük álló Petőfire), és a megtorlást is túléli/kicselezi, nagy valószínűsége lett volna annak, hogy az ő gróf barátja vendégeként járt volna itt, ebben a helyiségben. Bár az ő esetében sosem lehet biztosra menni: ki tudja, jóban lettek volna-e több évtized múltán is.

Erdő mellett estvéledtem / Subám fejem alá tettem / Összettem két kezemet / Úgy kértem jó Istenemet.

Tersánszkyt olvasok, az *Igaz regényt*. A gyermekkoráról. Mintha a *Kakuk Marci* volna valami rendezettebb kiadásban. Hideg van itt, átfagyott a lábam.

Összeszedtem a cuccaim, és még végignéztem a vitrineket. Lajos jött be kedvesen, beszélgettünk egy kicsit. Volt ott egy könyv, Hunyady Margitról szól, a színésznőről, aki Teleki Sándor szerelme volt – ugyanakkor Hunyady Sándor anyukája lett. Mesélte, hogy Alexander Brody, Hunyady unokaöccse egyszer a Teleki-házban járt, talán épp a könyv kapcsán. Előadások voltak egymás után, és az egyik szünetben Brody bácsi, ez az amerikai úr kiment a ház elé a járdára rágyújtani. Éppen gázvezetékeket cseréltek, munkásokkal és munkagépekkel volt tele az utca, és a jó öreg szépen rá is gyújtott egy szép méretű kubai szivarra. Mivel a szünet 10 perces volt, viszont a szivar nem égett le addig, szépen letette a járda mellé egy kiszögellésre az égő szivart, amit a következő előadás utáni szünetben minden probléma nélkül fölvettem, és tovább szívta.

A gyereklerakás művelete után húsz perccel egyszer csak megjelent a gyerek az ebédlőben. Személyesen. Kiszabadította magát a hálósákjából, valahogy (ki tudja, hogy) kimászott az ágyából (ez még sose történt meg), és megállt a szőnyegen. Legő, *A majom mamája*, *A telhetetlen hernyócska*, szabadulásbiztos zsák, aztán már ő kérte magát az ágyba.

Az *Erkölc és civilizációt* akartam olvasni, de elfogytam hozzá.

Legyél Sarah

Húzz friss ágyneműt, mondja Cybele 6. Leveszem a párnáról és a takaróról a huzatot, a földre dobom, látom a sárga foltokat a csupasz párnán, látom, hogy egy pók felfelé mászik a falon. A kezemben nincs semmi, a talpam alatt langyos a padló. A hálószobában vagyok. Lehúzom a lepedőt, a szennyestartóba dobom a kupacot a fürdőszobában. Nem tudom lecsukni a szennyestartó fedelét, sose fogynak el a ruhák, koszolódnak, tisztulnak, száradnak, koszolódnak, tisztulnak, száradnak. Felhúzom a lepedőt, aztán a párnát, aztán a takarót. Kész. Most fekédj bele, mondja Cybele 6. Oké. Jobban érzed magad, kérdezi. Igen, válaszolom. Gratulálok, ügyes vagy, mondja Cybele 6, és felír tíz pontot. Háromezerkilencszázhatvan pontod van.

Ma nem jó a hangod, mondja Cybele 6. A friss levegő jót tesz, menj sétálni. Séta után hatvanöt százalékban jobbra értékeled a kedélyállapotod. Kimegyek az erkélyre, rágyújtok, figyelem a szemközti erkélyt. A nő is kijön, rágyújt, leül, úgy csinál, mintha nem venne észre, én úgy csinállok, mintha érdekelne. Sokáig nézem, látom a papucsos lábfejét, a fekete pulóvert, a kontyba tűzött haját, a nagy karika fülbevalóit. Mindig nagy fülbevalókat hord, elképzelem, hogy beleakadnak a pulóverbe, amikor vetkőzik. Kint vannak a kukák a házuk előtt, a mi házunk előtt is kint van, üresen tátog. Ma én vagyok a soros, be kéne húznom a kukát a folyosóra, ez azt jelenti, hogy fel kell vennem papucsot vagy cipőt, meg kell keresnem a kulcsomat, ki kell nyitnom az ajtót, lemenni a lépcsőn, négyszer tizenkét lépés, három kanyar, nyitni a bejárati ajtót, kitámasztani, kilépni a házból, aztán az udvarról, megfogni a kukát, és mindegy is, túl sok mozdulat. Az erkélyen vagyok. Megpróbálok belegyömöszölni a csikket a hamutartóba, úgy kell csinálni, hogy ne potyogjanak ki az alsók. Ahogy tunkolom, rúzsos lesz az ujjbegyem, Cybele 6 azt mondja, a rúztól mindig szépnek érzem magam.

*

Az egészséges táplálkozás létfontosságú az egészséges test és egészséges elme fenntartásában. Naponta háromszor egyél ötféle zöldséget és gyümölcsöt, mondogatja Cybele 6. Megmosom az almát, érzem, hogy hideg a víz a kezemen, elzárom a csapot, a vízcseppek a lábfejemre potyognak, érzem, hogy a vízcseppek hidegek. Az almának sima a felszíne, mégis megakad a héján a tenyerem, nem tudok végigsimítani rajta. Beleharapok az almába, kásásan ropog, a héja kemény, alig lehet elrágni. A belseje barna, kívülről még épek tűnt, valamikor leejthetem, vagy még a boltban ejtette le az eladó, vagy legurult a kosárból a nagykereskedés raktárában, végig a padlón, valaki felvette, visszatette a kosár tetejére, be a teherautóba, aztán ki a teherautóból, egyenesen a piacra, elrendezték a

többi alma között, én pedig éppen érte nyúltam. A vécébe megyek, a csészébe köpöm a barnás kásadarabokat, lehúzó. A vécében vagyok. A kicsi, barna ceruza még mindig a földön van, felvehetném, a helyén lehetne az íróasztal fiókjában, le kellene hajolnom érte, kinyújtani a kezem, begörbíteni az ujjaimat, felvenni és a szobába vinni. Leoltom a villanyt a vécében, becsukom az ajtót.

*

Barának biztos van valakije, mert hetek óta nem hívott és nem írt. Sose mondja el, ha találkozott valakivel, csak eltűnik, aztán hónapokkal később zokogva felhív. Olyan, mintha szerelme nem lenne, csak szakítása. Átjön majd hozzám, borral a kezében, nyáron fehérrel, ősszel rozéval, télen vörössel, szigorúan szárazzal, a férfiakhoz nem ért, a borokhoz igen, megmutatja majd a telefonján Zolit, Petit, Csabit, Ferencet, nem, nem Feri, Ferenc, Tamást, Henryt, Csabit újra, Mikit, és el fogom majd mondani, hogy Zoli unalmas, Csabi nem illik hozzá, Ferenc cuki, jó, jó, képről cuki, Tamásnak babaarca van, igen, a szeme tényleg szép, Henry annyira angol, nem tudom, ki az a Harry Kane, Csabi még mindig nem illik hozzá, Miki egy seggfej, már a képeken is látszik. Mikinek nagyon szép a füle, olyanak tűnik, akibe bele tudnék szeretni. Cybele 6, Mikibe bele tudnék szeretni, kérdezem. Nincs Miki nevű ismerősöd, válaszolja Cybele 6.

*

A nappaliban vagyok. Felállok a kanapéról, a konyhába megyek, vizet töltök a poharamba, visszamegyek a szobába, leülök a kanapéra, iszom. Nézem a tévét, nem emlékszem, melyik sorozatot vagy filmet indítottam el. Emberek beszélgetnek valamiről, meglepődnek, elfordulnak, egymáshoz érnek, leülnek, felállnak, megcsókolják egymást, nem, csak azt hittem, megcsókolják egymást, nők sétálnak, férfiak telefonálnak, utánuk néznek, a nők nem néznek vissza, de tudják, nők egy kávézóban, kávé isznak, a kávé kiborul, a ruhájukra ömlik, nem értem, mit mondanak, a pincérnő felitatja a kávé, a nők mosolyognak a pincérnőre, mondanak valamit, nem értem, mit mondanak, persze, spanyolul van, nem beszélek spanyolul. Cybele 6 szól, hogy két nap múlva várható a menstruációm, lehet, hogy ma sírni fogok. Ne ijedjek meg, öt és hét nap között általában jobban leszek. Megkérdezi, rendeljen-e nekem levest. Nem, válaszolom, vagyis kérdezz később. Keresem a magyar hangot a filmen vagy sorozaton, de csak finn, angol, spanyol, olasz, ukrán és német van. Átkapcsolom finnre, teljesen más karakter lett a két nő, komolyabb, keményebb és csúnyább.

*

Eltűnt a várankozás, régóta nem várok semmire. Magdának férje van és két gyereke, tudom, hogy lesz harmadik gyerek is, akarnak egy fiút, már a neve is megvan, én pedig már a férjére, a két gyerekére is féltékeny vagyok. Amikor megszületett az első, én vigyáztam rá, amíg Magda zuhanyozni ment. Azt kívántam, bárcsak meghalna ez az első gyerek, utána rögtön elszégyelltem magam, persze,

hogy nem kívánom a halálát, miért gondolok ilyenekre. Egy halál utáni ítélőszék előtt láttam magam, ahol azokat a mondatokat is kimondják hangosan, amikre csak gondoltam, és ugyanúgy számítanak, mint a kimondott mondatok, az a sok kimondott mondat, rájövök majd, milyen feleslegesen sokat beszéltem, sok értelmetlenséget, a fás illatú parfümökről, a *Trónok harcáról*, ebédekről, rizses húsról, tonhalas kuszkuszról és tejfölös krumpliról sok sóval, hogy vagy, nem mondod, jól van, nem para, ugye, na végre, nem, igen, köszi, amúgy, bocsánat, egészségedre, mesélj valamit, ne hagyj abba, amúgy, képzeld, tudom, mit csinálok, semmi különös, ezt mondtam ki a legtöbbször életemben, ezt majd újra és újra hallgathatom ott a halál után, ahol a mondataimat vizsgálják, a kimondottakat és a kimondatlanokat, semmi különös, semmi különös, semmi különös.

Mondtál valamit, kérdezi Cybele 6. A fejemet rázom. Nem mondom ki, nem mondom ki. Mondtál valamit, kérdezi újra Cybele 6. Nem, válaszolom. Azt mondják, Cybele 7 már a nonverbális jeleket is érzékeli, ha rázom a fejem, érti, ha bólogatok, érti, a testtartásból meg tudja állapítani, milyen kedve van az emberének, a mozdulataiból meg tudja állapítani a stressz szintjét, a fáradtság mértékét, és egy fej- és kéztartásból azt is megmondja, szerelmes-e. Itt az ideje az ötödik pohár víznek, mondja Cybele 6, felkapcsolja a konyhában a villanyt. Kimegyek a konyhába, megengedem a csapot, hallom, ahogy a víz a pohárba bugyog, elzárom a csapot, visszamegyek a szobába, a konyhában voltam, most a nappaliban vagyok, leülök, lassan kortyolok. Oké, mondom Cybele 6-nak, megittam. Gratulálok, ügyes vagy, válaszolja Cybele 6. Értékelj a kedélyállapotodat egytől tízes skálán. Öt, mondom. Olvass verset, mondja Cybele 6. Nincs kedvem. Olvassak neked verset, kérdezi. Igen. Szerző szerint vagy típus szerint keressek... Random keresés, mondom. Férfi vagy női hangon szeretnéd hallgatni? Férfi.

*

Még hangosabbra, mondom Cybele 6-nak. Még hangosabbra! A nappaliban vagyok, az ablak nyitva, egyre jobban belejövök, Magda tanított meg táncolni, most éppen úgy nézhetek ki, mint ő, miközben táncolt, használjam a karomat is, mondta, ne csak a lábammal lépegessek, ringassam a csípőmet, képzeljem el, hogy a tengerben állunk. Cybele 6, játszd újra ezt a számot. Becsukom a szemem, érzem a bőrömön a hűvös levegőt, érzem, hogy a hátam megizzadt. Majdnem elcsúszom a szőnyegben, a szőnyeg rojtjait évekkal ezelőtt megrágtam egy kutya, milyen kutya. A szívem gyorsan ver, a mellkasomra teszem a kezem, érzem, ahogy ver a szívem, felemelem a karomat, próbálom a tenyeremmel megérinteni a plafont, miközben táncolok. Táncolj te is, Cybele 6! Nem hallom, mit válaszol, de olyasmit mondhat, hogy nem tud táncolni. Újrajátszás. Még egyszer. Még egyszer. Széttárom a karomat, a tengerben állok, mikor is álltam utoljára a tengerben, milyen tengerben.

*

Minek menjek el arra a bulira? Szerelmes leszek, járni kezdek valakivel, vagy járni kezdek valakivel és szerelmes leszek, reggelente még a bűdös száját is sze-

retni fogom, elképzelem, hogy vele vagyok, amikor nem vagyok vele, és amikor vele vagyok, már attól boldog leszek, hogy a lyukas zokniját nézhetem, nem szólok, a lyukas zokniján keresztül legalább látszik a bőre. Ha nem vele vagyok, arra gondolok, milyen jó, hogy van kire gondolni, és hogy van valaki, aki rám gondol, megtanulom lehajtani a vécé tetejét, mert ő is így csinálja, és a sajtos szendvics lesz a kedvencem, mint neki, aztán megunom a szendvicset, benne hagyom a kulcsot a zárban, hogy ne tudjon bejönni, toporogjon az ajtóban, én pedig a sötét szobából hallgassam, szólok neki, hogy cserélje le a zokniját, felkelek és eszembe se jut, amíg észre nem veszem a konyhában, az én konyhámban, ahogy kávéét főz, megcsalom, hogy szakítson, vagy ő csal meg, hogy szakítsak vele, kiöntöm a maradék kávé, mielőtt felébredne, minek ez az egész, gondoltam, újra és újra, mégis elindultam. Biztos nemet jelezzek vissza Kárpáti Bettinek a Születésnap 35, Buli van eseményre, kérdezi Cybele 6. Igen.

*

E-mailekre válaszolok, dear Elke, dear Tomas, Hello Gabriela, dear Jaroslaw. Jaroslaw azt írja, esik náluk a hó, milyen furcsa, szeptemberben. Az íróasztalnál ülök, gépelek, az f betű alatt valami ragad, próbálok szavakat írni, amikben nincs f betű, kattann a szék háttámlája, amikor hátradőlök. Varsóban boldogabbak az emberek, így képzelem, ülnek a parkban, a buszmegállóban, egy kávézó teraszán takaróba bugyolálva, és nézik a hóesést, csoda, gondolják, és tovább nézik, tegnap még kicsúszott a szandálból az izzadt lábuk. Jaroslaw azonnal válaszol az e-mailekre, néz kifelé az ablakon, nézi a hóesést. Az íróasztalomnál ülök. Dear Jelena, dear Dimitru. Gépelni kezdek, aztán abbahagyom, draftba mentem, visszaülök a kanapéra. Tegnap csak négy e-mailt tudtam írni, ma már hatot kiküldtem, és nincs dél. Nézem a porszemcséket a kanapé karfáján, letörölhetném, hoznom kéne egy rongyot, négyrét hajtani, párszor végighúzni a karfán, tiszta lehetne. Mikor fogok sírni, kérdezem Cybele 6-tól. Délután kettő órától várható hormonváltozás. A sírás segít megkönnyebbülni, jót tesz a léleknek, sírj nyugodtan, mondja Cybele 6. Kérsz zenét a síráshoz? Nem.

*

Nem tetszett, mégis elképzeltem, ahogy elutazom hozzá a balatoni házába, azt mondom majd, milyen szép utca, azt mondom majd, milyen szép ház, milyen szép kert, itt is divat a kerti törpe, ő pedig mentegetőzik majd, a törpe az anyja mániája, főleg a perverz törpék, és mutat egyet, ami éppen letolja a nadrágját. Bemegyünk a házba, kisebb, mint ahogy elképzeltem, szűkös a tér, a konyha keskeny, a nappaliból nyílik egy kicsi szoba, arra számítok, hogy a földön mindenhol könyvek és papírok hevernek majd, mégiscsak író, de a földön nincs semmi, az asztalon rend, semmi nem utal rá, hogy itt egy író él, itt irodalom készül, kicsit kiábrándító lesz majd ez a nagy rend, próbálok arra gondolni, hogy miattam van, miattam rakott rendet, emiatt lelkiismeret-furdalásom lesz, sok hühö semmiért, a veranda gyönyörű, ki is mondom majd hangosan, ez a veranda gyönyörű, igen, itt szokott dolgozni, válaszolja majd, rengeteg növény, pálma, ele-

fántfül, nád, nem is látszik a szomszéd, azt majd meg kell vágni, mondja, minden évben vágni kell, én majd ellenkezem, nekem tetszik ez a bujaság, ó, baszd meg, tényleg azt a szót használtam, bujaság, lefelé az úton arra gondolok majd a kocsiban, hogy tetszhetne nekem, végül is szép férfi, ráadásul író, csak a füle, valahogy a füle túl kicsi.

*

Szőke a hajam, kék a szemem. Szeplős vagyok. Jól állnak a hideg színek. Százhuszonöt az IQ-m, vagy száztizenhárom. Tudok járni, futni, táncolni. Két éve dohányszom. Angolul tudok, finnül nem. Középiskolában a biológia és az osztályfőnöki volt a kedvenc tantárgyam. Szerelmes voltam az osztályfőnökbe. Ha őt nem számítom, kétszer voltam szerelmes. Két barátom van, az egyiket négy hónapja, a másikat három éve nem láttam. Sok az ismerősöm, van pár rokonom. Sose jut eszembe az unokahúgaim neve. Felírtam valahova, ugyanazzal a betűvel kezdődik mindkét név. Ha unokahúgaim vannak, akkor nagynéni vagyok, testvér vagyok, sógornő vagyok, barát, két férfi volt szerelme. Osztálytárs, diák, magyarországi kolléga. Valaki, aki sokat hord sötétkéket és feketét. Érzek illatokat, a narancsvirágot és a bergamottot szeretem, a vaníliát utálok. Tudok émeltyezni szagoktól, különböző hangokon utánózni mesefigurákat, azt hiszem, az unokahúgaim szeretik. Tudok pillangóban úszni, el tudok énekelni szépen egy dalt. Néhányan felismerik a hangomat a telefonban, ha ismeretlen számról hívom őket. Hét órán keresztül tudok nézni egy sorozatot finn hanggal, spanyol felirattal. Cybele 6 szerint okos, szép, tehetséges, átlagos magasságú nő vagyok.

*

Sarah végigcsinálta mind a háromszáznegyvenöt pontot, és ma már boldog nő, nincs szüksége a SupportFriendre. Legyél Sarah, mondja Cybele 6. Szépen beszél magyarul, olyan a hangja, mint a villamoson a bemondónőnek. Megnyugtató, mondják. Hányadik pontnál vagyunk, kérdezem. A száztizenharmadiknál. Mi a következő, kérdezem. Olvass verset. Következő. Hallgasd meg egy kedvenc számodat, válaszolja Cybele 6. Szeretnél zenét hallgatni? Nem. Talán később. A zenehallgatás plusz tizenöt pontot ér. Majd később. Kimegyek a vécére, leülök, nem pisilek. Tépek a papírból, közben a ceruzát nézem, az Ikeában lehetett ilyet kapni.

*

Hozzá kellett volna mennem. Nem azért, mert körbe-körbe furikázott, amíg el nem aludtam, nem azért, mert egészen Gödöllőig elvitt, hanem mert nem nézett rám úgy, mintha ez baj lenne, mintha velem lenne baj. Elmondtam neki, mit csinállok, ha nem tudok elaludni, mi az, amitől mindig elalszom, pavlovi reflex. Beültetett a kocsiba, átmentünk a szomszédos utcákon, aztán a szomszédos kerületeken, aztán Maglódon, aztán Pécelen, aztán Gödöllőn. Ő vezetett, én a hátsó ülésen aludtam, látta, mikor alszom el, szétnyílt a szám, a fejem az ablaküveg-

nek koccant. Elindult haza, fölkeltem, amikor leállt a motor, együtt felsétáltunk az elsőre, befeküdtem az ágyba, és elaludtam. Hozzá kellett volna mennem, akkor olyan lennék, mint Sarah.

*

Sarah most éppen ebédet készít a férjének és a gyerekének. Családja van, mondta Cybele 6, akinek családja van, annak ebédet kell készítenie, mindjárt dél, meg kell terítenie az asztalt, boldogan kell hívnia a gyereket, Samet és a férjét, Michaelt, hogy kész az ebéd, valamelyikük kedvence van, biztos mindkettőjüknek ugyanaz a kedvence, meg kell mondania Samnek, hogy mosson kezet, vagy kérdeznie, kezet mostál már, a férjének meg kell őt csókolnia, az arcán, nem a száján, véletlenül belecsókol a fülébe, Sarahnak boldogan cseng tőle a füle, Samre rá kell szólítani, hogy ne túrja az orrát, és semmiképp ne egye meg, megette, meg ne lássa még egyszer, Michael kanala a fogához koccan, Sarahnak rá kell szólania, tudja, hogy nem bírja ezt a hangot, Michaelnek elnézést kell kérnie, majd figyel rá, aztán elfelejti a figyelést, Sarahnak bele kell feledkeznie az evésbe, és csak később észrevennie, hogy megint azt csinálja. Sarahnak éppen boldognak kell lennie.

*

Forralok vizet, a zacskóból tálkába öntöm a mogyorós zabkását, várok. A tartóban megbarnult banán, talán zabkásába jó, felemelem, az alja már ragad. Vissza teszem a tartóba. Nekitámaszkodom a konyhapultra, a vízforraló pirosan világító lámpáját nézem. Becsukom a szemem. A konyhapult nyomja a csípőcsontom, ki van fordulva a bokám, mindjárt fájni fog, ha nem mozdítom meg, hideg a kő, a karom keresztben, észre se vettem, a könnyökömön száraz a bőr, simogatom, a jobb oldalon szárazabb, mint a balon, szétnyitom a számat, észre se vettem, hogy összeszorítottam, a nyelvemet a szájpaddlásomnak nyomtam, mit kezdek a nyelvemmel, mit kezd az ember a nyelvvel, ha nem eszik, nem beszél, nem formál szavakat, amiket még sose mondott ki, például a méhek, méhekről még sose beszéltem, nem nyalja végig egy másik ember hátát, és nem szorítja a szájpaddlására, a víz bugyogni kezd, kinyitom a szemem. Megengedem a csapot, alá teszem a kezem, a kezemre koncentrálok, egyre hidegebb a víz. A konyhában állok. Zabkását csinálom, a kezemre hideg vizet engedek, hallom, hogy forr a víz, érzem, hogy hideg a kezem, látom, hogy vízköves a mosdó, látom, hogy elhasznált a szivacs, újat kell elővennem, tiszta lehetne a mosdó, új a szivacs. A konyhában állok. Épp itt szoktam állni, amikor a konyhában állok, a mosogató előtt vagy a mikro előtt, a hűtő előtt, ott még sosem álltam, ott sem, nincs ott semmi, amiért oda lehetne állni, nincs miért ott állnom. Nem emlékszem, hol szoktam venni a szivacsot, meg kéne nézni a szekrényben, van-e még, ki kellene nyitnom a fiókot, meglátnám a szivacsot, és tudnám, hogy van vagy nincs, sárga, kék vagy zöld. Ropog a talpam alatt egy mogyoró, még a múlt héten ejtettem le, több kisebb darabra esett szét, fel kellene venni. Visszamegyek a szobába, az íróasztalhoz ülök, Dear Jaroslaw. Dear Jaroslaw.

Naplójegyzet

Ma két dolog történt.

Eljegyeztek, és kurta lejáratóvideót készített rólam a kormánypropaganda.

Káromkodtam és a rendszert szidtam egy interjúban, ezt rótták fel nekem.

Holnap reggel korán kell kelni, mert jön a kárfelmérő:

múlt héten eláztatott minket a felső szomszéd, a pincében is csöpögött a víz.

A gondnok először minket gyanúsított. Nem ússza meg: Friccs úrra írom át a nevét a telefonomban.

Ő sem és a felső szomszéd sem kért bocsánatot.

Engem ez nem zavar, csak megjegyzem: azt hiszem, én kérnék a helyükben.

Kedves olvasó: te kérnél? Nem csak a lírai ént, a vers szerzőjét is érdekli a válasz: keresd fel közösségimédia-oldalán, ha úgy adódik.

Igazából ma három dolog történt: írtam egy levelet a legjobb barátnőmnek, hogy béküljünk ki.

Még nem válaszolt. De ezt hagyjuk, mert nem olyan egyszerű, mint a beázás esete.

Meg múltkor egy kolléga amúgy is szövegetikai kérdésekkel basztatott.

Mit lehet kitergetni, meg mit nem –

progresszív elméletekkel villog mindenki a kerekasztaloknál mostanában.

Foglalkoztat a hitvesi líra gondolata,

hogyan kell feminista hitvesi verset írni,

hogy ne legyen görcsös póz,

üres urbánus szentmise.

Ma nemcsak három dolog történt, de ezek a fontosak.

Magyarországon megyek férjhez, itt szülök gyereket,

itt fogok élni, itt írok verseket, és itt akarok TV-t csinálni.

Hazafi vagyok és magyar költő. Könnyű ezt mondani, és azért könnyű, mert igaz.

Ezt így gondoltam eddig is, de néha meg kell állni és ilyesmiket mondani.

Elsősorban azért, hogy a napokat megkülönböztesse valami egymástól,

mert jó ideje ragacsosak és ugyanolyanok, és meg kell dolgozni

az ünnepnapok illúziójáért.

Nem panaszkodom tovább, végtére is nem kötelező itt élni.

Búcsúzom: holnap korán kell kelni,

dörömböl a kárfelmérő.

Elbeszélő költemény a gazdátlan tekintetű fiúról

Nagy Zalánnak

„Csontvelőig hatoló álmaim vannak nekem is,
melyek ebbe a világba horgonyoznak le engem,
úgy járok-kelek benne, mintha egyetlen hatalmas szem volnék...”
Pier Paolo Pasolini

1.

*Nem engedte be a tengerparti nap egyetlen sugarát sem.
A sós szél kikezdte a vakolatot:
örökzöld fűszálak közé hullott a törmelék.*

*Nem beszélte még a nyelvet. Ámúlt a kiejtés dallamosságán,
a legközönségesebb mondatok is élők voltak,
szájába vette, elismételte a szavakat, de mint halszállkák,
pattantak el a fogai között.*

*A piac volt a kedvence.
Mennyi élénkbőrű gyümölcs,
beleharapni szinte fáj, és olyan édes,
ragad utána a kéz, a száj,
de még a csupasz has és mellkas is,
és a földes tenyér fekete barázdái,
a hanyag mozdulat, ahogy átnyújtja az árut,
a halpiac levegője, az orrba költözik, muszáj megdörzsölni,
tükrösszemű halottak faj és méret szerint csoportosítva,
mint egy napi híradás a tengerről: ma ez élt benne, itt és így,
a tegnap megtizedelt, szigorú, ezüstpáncélú halrajok az éjjel
keleti irányba megindultak.*

*A gyerekek durvaságai.
Heccből ütöttek, haraptak,
húzták az amúgy is szokatlanul hosszú fülcimpáját,
de nem az a gonoszság volt bennük, mint az otthoni fiúkban,
ártatlanok voltak, kegyetlenek és természetesek.
Arra gondolt, talán tényleg ennyit számít, hogy itt télen is verőfény van,*

*és soha nem fagynak be az átlátszó tavak.
Itt máshonnan kellett megtapasztalni a körforgást,
otthon csak a borostyánt ismerte,
ami áthágta tér és idő szabályait:
benőtte a házfalat, kaparászott az ablaküvegen,
mint egy éjszakai állat, és mindig zöld volt,
az ő házuk volt egyedül zöld, mikor mindent befedett a hó.*

2.

*Az iskolával péntekenként a tengerhez jártak úszni.
Olyan közel volt, hogy érezni lehetett a párát az osztályteremben.
Először megriadt, mikor látta, hogy a csapat fiú csak úgy,
mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne,
letolták a nadrágot a parton, a fürdőgatyát meg gyorsan fel,
után beszaladtak a hullámok közé.
Csak akkor kezdett vetkőzni, mikor a többi srác már az utasításokra várt.
Néhány alkalom után megtanulta színlelni a gátlástalanságot –,
ezt mondták otthon azokra, akik nem voltak szemérmesek.*

*Milyen iszonyatosan szép a testük,
gondolta, és akkor már nem a sajátjával foglalkozott, hanem
a kergetőzésben és mászásban megedződött áramvonalas testekkel,
ahogy pereg le róluk az izzadság és a tengervíz,
de még csak nem is ez, hanem a szabadság,
a szabadság, hogy nem tudnak a meztelenségről,
ezért minden testrészüik egyenlő,
és ahogy vizes-homokos bőrrel egymásnak esnek, újra játszanak,
a tanárnak kell rendet teremtenie, pedig úgysem okoznának sérülést,
jó gyerekek ezek, hiába zabolázatlanabbak, mint odahaza.*

*A szemközti épületben volt a lányiskola. Alig találkoztak,
néha az utcán, meg ha átmentek egymáshoz tanulni,
és ott voltak az osztálytársak húgai, nővérei.
Korábban számítottak a lányok,
vajon milyenek lehetnek ruhátlanul,
de már sokkal inkább érdekelte a többi fiú meztelensége.
Az első úszásoktatás utáni este magára zárta
a fürdőszoba ajtaját, levetkőzött,
mint aki először teszi, gondosan összehajtotta
a vékony csíkos rövidnadrágot és a fehér, ujjatlan trikót.
Libabőrös lett, pedig meleg volt.
Végigsimított
az arcán: sima,
a hónalján: sima,
a mellén: sima,*

*a hasa alatt: sima,
beletúrt a hajába:
zsíros, hosszú, göndör loboncok,
tetszett magának, és félt, hogy
ez majd megváltozik, a többiek sem maradnak így,
megkopaszodnak, pocakot eresztenek, és szőrösek lesznek,
mint a felnőttek.
Undort érzett a szépségtől, amit akkor meglátott.*

*Mire eljött a nyár, és az idő még forróbb lett, délben vibrált a levegő,
már egész sokat értett a nyelvből, és ahogy feltáruult előtte
az ismeretlen zenéjű szavak jelentése,
úgy vesztett dallamából, kezdett hasonlítani az anyanyelvére.
Arra, amin csak hallgatni tudott folyékonyan, a nyelvre, melynek szavai
lepergetek a testéről, mint a fiúk bőréről a tengervíz.
Nem engedte satuszemhéjai mögé a tengerparti nap egyetlen sugarát sem.
Egyre kevesebbet evett és egyre ritkábban,
a gyümölcsök íze keserűvé vált:
előredőlt, hogy a homokba folyjon a ragacsos nektár.*

3.

*Kiderült, mi a neve: Pupilla.
Azt mondták, folyton tág a pupillája,
az írisze alig látszik, tartása feszült,
mint a kóbor macskáknak vagy a kaméleonoknak.
Nehéz megállapítani, merre néz.
Miután úgy-ahogy értette a nyelvet és a neve jelentését,
gyakrabban vett részt a verekedésekben. Hamar lenyomták,
erősebbek voltak és ügyesebbek, olyan fogásokat ismertek,
hogy azonnal fel kellett adni a harcot,
teljesen mozgásképtelenné tették a végtagjait.
Ha kiáltott, elengedték, ez volt a kimondatlan szabály,
és ő azzal játszott, meddig bírja némán,
élvezte a kínzásban rejlő hatalmat,
hogy rajta múlik, mit tehetnek meg vele.
(A lányokhoz csak úgy lehet érni, hogy az az érintésről szól,
és utána a bátyjuk akkor sem hagyja abba a verekedést, ha kiált.)*

*Amikor félt, egy bizonytalan fényű panellámpára koncentrált
egy klórszagú folyosón. Rézsút, közepén.
Szemben fürdőruhás lányok sora, mellette a röhögcsélő osztálytársak,
talpa alatt sikamlós csempe. Akkor úgy döntött,
sohasem felejtí el. Mélyen belenézett,
összeszorította a szemhéjait.
Arra emlékszem, amire akarok.*

4.

*Az egyik gyerek órán papírfecnit csempészett körbe,
az állt rajta: Szünetben a mosdóban!
Összegyűlt a vécében vagy tíz fiú,
a srác elővette a farkát, és húzogatni kezdte rajta a bőrt.
Mindenki kacagott, egyikiük gyorsan becsukta az ajtót.
Szép nagy merevedése lett a korához képest. Felkiáltott:
13 centi. Lemértem. Akinek ennél nagyobb, mutassa meg!
Hamar elővették, a legtöbben szégyenben maradtak,
egynek volt egy centivel hosszabb.
Láttam az apámat fürdés közben, fityegve olyan vastag volt neki, mint a karom,
mondta, és rámarkolt a csuklójára. Erre ismét kitört a nevetés.
Ő hátul állt, és egész testében reszketett,
a vécéajtónak támaszkodott, hogy megőrizze egyensúlyát.
A mennyezetre szegezte tekintetét, orrában klór és ammónia keveredett,
panelizzók hidegkékek fénye játszott a csempén.*

*Ezután vacogott a pénztekektől.
Megváltozott a fiúk tartása és tekintete,
a biztonságos szépségből nem maradt semmi.
Lassabban öltöztek, időt hagyva az elégedett vagy irigy mustrálásnak.
Néhányan visszahúzódóvá váltak,
mások harsányabbak és erőszakosabbak lettek,
bizonyos érintések jelentése megváltozott,
szigorodtak a verekedés szabályai.
Álmában egy fürdőszobában állt: vékony testén
áttetsző fátyol, szájában sajgó daganat. Nem fért el tőle a nyelve,
és izgett-mozgott benne valami, mint egy tojásban.
Mély, öblös hang szivárgott belőle az új nyelven.
Mint vékony, fekete varrótűk, szőrszálak törték át az arcát.*

Nem hívták többé Pupillának, maga elé bámult.

*Egy gyerekről elterjedt, hogy volt már lánnyal.
Senki sem kételkedett, az egyik legmagasabb srác volt,
tekintete szigorú, szája széles, haja rövid, sűrű, erős,
neki volt az egyik legnagyobb,
ráadásul mindenkinél gyorsabban futott.
Folyton erről faggatták, látszott rajta, élvezzi a figyelmet,
de csak homályos válaszokat adott:*

*az a fontos, hogy a fülcimpát kell dörzsölni,
attól elvörösödnek, mint egy gránátalma.
Ha sokat becézed őket, megkeményedik a húsup, meg kihűl,
mint a szobroknak, amik kőből vannak, vagy fémből.*

Az is fontos, hogy nem lehet csak úgy odamenni és csinálni, hanem előtte meleg tejbe be kell áztatni a faszt, mert attól még nagyobb lesz, mert abban olyan zsírok vannak, és azt szeretik, ha nagy, mert attól jobb. És ha jó, akkor utána a szájukba veszik, és az is jó. Meg azt is lehet csinálni, hogy nagyon édes gyümölcsöt eszel, papaját, ananászt vagy fahéjat is lehet, attól jó ízű lesz neki, amikor a szájába veszi.

5.

*Az apja érintése a kezdetektől gyengéd volt.
Az anyja néha ütötte, főleg az arcát, dühében. Érthető volt,
mint a nyelv, amit a szájából adott,
de az apja érintése összezavarta.*

*Azt kérdezte az anyjától kiskorában:
Nem mosod meg a lábam között?
Azt a részt neked kell megmosnod, válaszolta az anyja,
és kicsavarta a szivacsból a szappanos vizet.*

*Sokat sírt emiatt.
Mintha bizonyos részekkel máshogyan bánnának,
pedig csak egy test van, minden végtagból
minden végtagba el lehet jutni egyszerűen,
darabokat kéne kimetszeni, hogy máshogy legyen.
Aztán ő is különbséget tett:
deréktól lefelé nem merészkedett,
a hasát is kerülte, meg a száját.
Az anyja gyakran volt mérges, mert összepisálta a vécét,
mert nem tartotta közben a pisilőjét.
Azt gondolta, talán mégis érti az anyját, mert
az emberi test olyan, mint egy térkép, amin
érintések jelölik a városokat, de két helység között
könnyű utat téveszteni.*

*Az apja keze
puha volt, mint a fürdőszivacs,
ujjai hosszúak,
bütyökcsontjai kemények,
szőre fekete, mint
egy szemhéz
belülről.*

Szigorú volt, de kedves, halk és figyelmes,

*ha kettesben maradtak.
Bármit csinált, kettesben maradtak.
Nem engedte be a tengerparti nap sugarait, nehogy
találkozzanak az egymást taszító fények.
A férfi reggeli kávéját szürcsölte – fahéjjal és sok tejjel,
és úgy nézett az anyjára. Éles fájdalom a gyomorban.
Akkor őt is úgy szereti?*

*A kezét vizsgálta.
Hosszú, sovány ujjak, de az apjáénál vastkosabb kézfej,
széles, visszarágott köröm, ezüstös ecsetvonás
a hüvelyk melletti bőrlebenytől a kisujj tövéig:
biciklibaleset emléke, felhasította a kormány.*

6.

*Az összes ablakot feszülésig tárta, hogy átjárja a szobát a huzat.
Tél volt. Nyárvoégi idő.
Dideregni akart, mint a másik otthonban,
ahol már egy másik család lakott,
akik addig aludtak az ágyában,
míg az álmaik ki nem szorították a rémképeit,
amik a paplanba szívárogtak a nyálával,
addig ittak a poharakból, szartak a vécébe, kapcsolgatták a fényeket,
míg meg nem adta magát a ház.
Ott még lehetett fájni.
Levetkőzött, és a szőnyegre hevert.
Két ajtón nem hallatszott át
az apja szörcsögése, az anyja forgolódása.
Mély lélegzetet vett.*

*Azt tervezte, hogy magához nyúl.
Mégfogja a – csupa idegen szó,
itt egyiket sem értenék –, ahogy a többi fiú csinálja, mert ők
megtehetik. Egész testét beszötte a forróság,
reszketett és verejtékezett. Nem volt
olyan pont, amit érintetlenül hagyott:*

*bármi, amit megszerzek, neki adom,
semmi, amit nekem ad, nem az enyém,
és a dolgok nem olyanok az ő kezében, mint az én kezemben,
mert amit ő megfog, az az övé lesz,
mint a faragott nyelű bicska, a horpadt rézvekker, a hamutál,
meg a cigaretta, ami felizzik, amikor beleszív,*

és minden szippantással rövidebb lesz,
és a vége fekete lesz a tűztől, azt leütögeti a hamutálba, amit aztán
anya kiborít a kukába estéenként, ami a konyhában van.
A konyha anyáé. Apának tárgyai vannak, anyának terei.

*Másnap kiszökött a tengerpartra.
Elengedték volna, de titokban akarta tartani a tervét.
Házfalak mentén osont,
súrolta az érdes vakolat.*

*Egy őszöreg férfi – szétkaristolt, száraz, barna bőr,
hidegekék szemei, akár a gázláng –
a hullámok közé vetette magát egyszer nyáron,
és hosszú percekig lent maradt.
Ő a parton ücsörgött narancsgerezdeket majszolva,
azon morfondírozott, hogy lehet,
hogy csak a test agg, nem a mozgás.
A férfi jóval arrébb bukkant fel,
két tenyerében tüskés, fekete labdákat tartva.
Kőhöz ütögette a zsákmányt, kiszívta a belsejét, mint az osztrigáknak,
az üres vázakat visszahajította a vízbe.*

*Gyorsan átöltözött a homokon, életében először egyedül,
majd begyalogolt a hullámok közé.
Még nem nyitotta ki víz alatt a szemét azelőtt,
marta a só, és elhomályosította a látását.
Harmadjára sikerült felhozni egy lényt, erősen kapaszkodott az aljzaton,
szúrták a tenyerét az apró dárdahégyek.
Nézte a fényre vak test táncát,
ahogy lassan, nyugodtan mozgatta tüskéit
biztonságos sziklafelületet keresve.
A homokra döntötte a fejét, figyelt.*

*Kő helyett puszta kézzel
zúzta össze,
húsába hatoltak a tüskék,
csorgott alkarján a bordó vér,
de a szeme száraz maradt.
Onnantól
a jobb kézfeje újra az övé volt.*

7.

Megaláz
az analfabéta test félelme,
a döntések, amiket
helyettünk hoz, miközben
néma.

*Nedves gatyával ébredt,
ragadtak a combjai, de a lepedő nem ázott át, nem értette.
A szagot ismerte, és mégsem.
Főtt csontvelő, megolvadt csirkezsír.
Tapintása, mint a bőrt összerántó gyümölcsnektár.
Haladt egyre a forrás felé, ott mint
a csiganyák, mielőtt lemoshatatlanná válik.*

*Nem értette.
Ez nem lehetek én, ez csak neki van, ez nem jöhetett belőlem.
Hogy évek alatt telítődött a teste,
míg ki nem lökte az idegen anyagot, erre gondolt.
A szaga mégis más volt.
Édesebb, enyhébb. Az állaga folyósabb.
Megmosakodott, mielőtt átöltözött volna.*

8.

*Évszakok között a fényárnyalatnyi különbségek:
a csipketerítő árnyékhalójának szálvastagsága árulja el a tavaszt.
Egy távoli, befagyott országban hajtások ütik át a talajt –
serkenő szőrszálak a bőrt.*

*Ráncos ég duzzadt mirigyei
a borostyánzöld félsziget fölött. Formák derengenek
a láthatár temperakéjében, a szagtalan és ízetlen
esőtől meglazult földből élőlények szivárognak a felszínre,
szirtek árnyékába menekülnek a tépett tollú vízimadarak.
Néma száj számolja a másodperceket
villanás és dörgés között,
remegő ujjak szorúlnak
ökölbe a beteljesüléskor.
Amikor a villanás összeér robajával,
lehunyja a szemét.*

Egy ifjú Dévakíhoz

Végtelen és finom prakriti, aki Brahmát
méhében hordva az eget egységgé zengeti,
te minden dolgok misztikus szintézise, engedj
türelmedbe, Dévakí. Te vagy az anyák védelmezője,
aki várni tanult hercegnőként bebörtönözve,
amíg féltetőred, démontól született Kansza,
egy jóslattól rettegve méhed gyümölcseit
sorban eltiporta, nehogy odavesszen
apádtól elbitorolt trónja. Készenlétben várt
a nyolcadikra, de kicsúszott kezei közül az újszülött,
égbe emelkedő Krisna, az anyagi világ hordozója,
akiben Visnu testesült meg, hogy ne csak a szíveket
lakja. Te öröktől való, lényegedben mindent össze-
tartó, magad vagy a teremtéssel azonos áldozat,
arani, a dörzsölt gally, amely a világot égni engedi.
Te vagy az isteneket szülő, megtestesült Aditi,
a fény, amely a hajnalt és az alkonyt élteti.
Te vagy az alázat, a bölcsesség anyja, a vágó,
amelyből megszülethet a szeretet magja.
A tudás türelme vagy, te fáradhatatlan szó-
forgatag, adj erőt, hogy az legyenek,
aki vagyok, fogadj fiadnak.

Egy ifjú Ixchelhez

Ó, Ixchel, te vagy az élet és a halál ura,
aki a testi szeretetet és gyermekeinket adja,
támasza embernek és minden élőlénynek,
bábáktól szól hozzád vajúdáskor ének.

Kaktuszok szép úrnője, fenséges csatorna,
aki tengerből lett, és égből van otthona,
te hozod el türkiz vizeid az áradások helyén,
és megtisztítod poros arcunk esők idején.

*Ó, Ixchel, te vagy a hold, az éjt betöltő tanú,
tükrödben tündököl aranyhajú Kinich Ahau,
miattad talál a földön nő és férfi egymásra,
hogy az ősoket a kezek kötelékébe zárja.*

*Betegek gyógyítója, a mélység tégelyéből
az égi szférákba törő világfa ágai közül őrzöl
bennünket, s amikor égnek fent a csillagok,
ránk minden ékkő a te szóttésedről ragyog.*

*Ó, Ixchel, te vagy a bölcs, nagylelkű istenanya,
hozzád imádkozom, hogy ha sarkam kígyó marja,
te segíts át a menny felé vezető út próbáján,
és hálaimám hajtást hoz neked a világfakoronán.*

Szög és kép

*Réges-régen, amikor a szöget a falba
verték, viszonyokat hoztak létre. Senki
nem húzta ki, a kép úgy függött rajta,
mintha mindig is ott lett volna a helye.
Ehhez igazították a polcot, a polchoz
az ágyat. Amikor évek múlva
kifestették a szobát, lekenték a szöget is.*

*Ahogy teltek az évek, a szög fejére
újabb rétegek kerültek. Húsz év múlva
már a kép sziluettje is látszott a falon,
amikor leemelték a helyéről.
Akkor festették ki utoljára a szobát.*

*A parton angyal áll gyerekek mellett,
a háttérben felhők omlanak össze.
Mintha vihar készülődne. Valami, ami
összeszorítja az égboltot. A vitorla
a fénynek támaszkodik, a fiú
kezében zsineg, a végén kis hajó.*

*A házban, ahol a kép a falon függött,
senki nem volt szőke, az angyal sem
jelent meg. A képet nem tudták
benépesíteni mesékkel, emlékekkel.
Csak a nyugtalanság mintáit
figyelték a vízben, és a legkisebb
zajra is felkapták a fejüket.*

A bőrteknős

A bőrteknős a szétázott, mégis kvarcfényű atlanti fényben kivonszolódik a partra. A levegő mint egy meleg lepedő burkolja be a tárgyakat, a tengerpart félredobott relikviáit, naptejes műanyag flakont, homokozóvödrot, lapátot, pántja vesztett fél pár strandcipőt. Szorongás béleli a figyelmet, mikor a teknős, ahogy követem az esetlen vonulás stációin át, gödröt keres a homokban, ahol végre leteheti tojásait. Bármennyire ősi a mozdulat, mikor a gyíkfejű óslény ittmaradt dinoszaurusz-öszönnel trónjaként foglalja el helyét, hívatlan vendég vagyok a szülőszobában, egy szülő nő ázott lepedőjét lesem, megérezem a szagot, a világrajövetel titokszagát, hiszen a verő nap tojásrepszto hője nem különbözik a tolómozgás hőrendszerétől, ami szétvetett lábak közül levegőre nyomja a csapzott angyalhajjal koszorúzott fejet, mintha saját születésem figyelném kényelmem páholyából, olyat figyelnék, amit nem lehet. A magzatmáznnyirok szaga a sós parti széllel orromba költözik. Kifújom, beszívom. Kifújom, beszívom. Így születek meg s halok újjá annyiszor, évmilliárdok alatt.

Operett

1

*Csicseregnek a madarak,
hogy végre recsegnének inkább –
egykori ujjad nem azt simogatja,
akit csókolt a szád.*

Operett mindenhol.

*Szerelmem felhívja a figyelmem, hogy
túlságosan romantikus a mivoltom,
ezen töprengek, pláne, hogy
egy másik nyelvből kell lefordítanom.*

*A torkomban keserű
orda. És már látom is,
hogy Sárdy János magasra
tátja a száját.*

2

*Az ember mennyit kínlódik,
hogy elérjen egy helyre,
ahová sose készült.*

*Ha lenne annyi csatlakozónk,
ahány dugóból áramot fogyasztunk,
mielőtt folyton lemerülnénk.*

*Boldogság, gyere haza,
basszameg! Meglátod,
nyugodt leszek, illedelmes,
naponta háromszor kimosom
a szégyenem, meg is szappanozom,
mielőtt kétszer belelépnék.*

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése

VI. rész

„hogy boldognak lásson minket a világ”

Wirth Imre: – A „baljós, szegényében szertefoszló arc” az előző beszélgetésünk végén sokáig kísért, mintha önmagamat is láttam volna egy mindenhol jelen lévő tükörben. Ott bolyongtam én is a Tükörfolyosó¹ című kötetének első versében, amelyben Brahms titkára, Kalbeck akaratlanul is föltanúja lesz a zene születése pillanatának. „Azt hitte, szél sír a felszínen”, írja ebben az első versben² Zsuzsa, a kötetzáró utolsóban pedig „dermedt ráncai sóhajtván elsimultak”, mondja egy szobor kőarcáról.³ A kezdő és záró vers között a boldogság tüneményét érzékeltem. Remény ez, vagy csak káprázat?

Takács Zsuzsa: – Egyszerre vágy és tapasztalat. A versírás elragadtatottsága, amely az emlékezet szeszélye szerint felidézi az előzetes boldogságélményeket. Például egy tízéves koromból származó emléket. A koalíciós években jártunk – aminek mibenlétéről persze fogalmam sem volt –, de emlékszem a bizakodó, ma úgy mondanám, társadalmi léghőre. Cirkuszba vittek a szüleink, s hazafelé a földalatti utasterelő korlátai között tekerődztem, hajlongtam, táncoltam, és eldöntöttem, hogy artista leszek, de otthon még várok a bejelentéssel. Aztán két évtizeddel később, amikor Annám már három hónapos lehetett, a Bimbó úton sétáltunk, ő elszántan aludt a babakocsiban. Kora szeptemberi délelőtt volt, sugárzó, de nem tikkasztó napsütés, a gyenge szélben feltűnt egy-egy piros-sárga levél, és odaúszott egy-egy tétovázó másik levélhez. Aztán ’71-ben, amikor megszületett második kislányunk is, kora reggel a fodrásztól hazafelé jövet láttam egy korombeli fiatal nőt, karjában egy kisbabával; épp búcsúzott egy idősebb nőtől a kapuban. Mihelyt hazaértem – úgylis közeledett az etetés ideje –, kivettem ágyából az én kisbabámat, odaálltam a kapu elé, hogy boldognak lásson minket a világ. De szerettem a szerepvereket is. Jó volt, hogy megmutatkozhatom, jó volt, hogy vásárra vihetem a bőrömet, anélkül, hogy rám ismernének a többiek. Hogy én vagyok Liv Ullmann, Marilyn Monroe vagy Blanche A vágy villamosából.⁴ És mindenkinél inkább én vagyok Brahms, aki zeneszerzés közben sír, kiabál és nevet, vagy éppen kutyaként morog; „... fölcsapott újra a zene. Megrázkódott / megint a zongora, a rágörbedő árnyat akarta ledobni. Megint ütötte, / cirógatta, kalapálta, szölongatta / makacsul az árnyék. Szölongatta? / Kalbeck vonítást hallott, furcsa duettet...”

– Talán ezt a kitárulkozást éreztem önkéntelen, hogy „odaálltam a kapu elé, hogy lásson minket a világ”.

Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

¹ Tükörfolyosó, Szépirodalmi, 1983.

² Kalbeck a kertben, in: Tükörfolyosó.

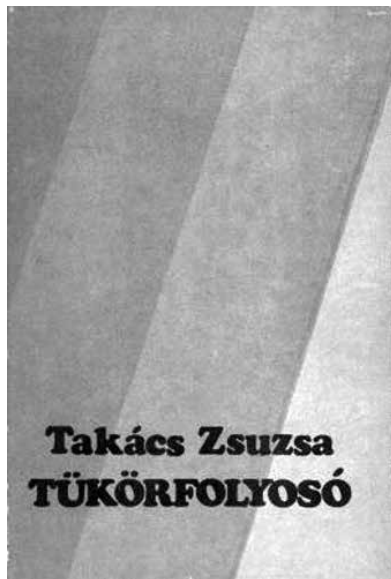
³ Fej, in: Tükörfolyosó.

⁴ Tennessee Williams: A vágy villamosa, 1947, a főszereplő Blanche DuBois, akit a filmvásznon Vivian Leigh alakított 1951-ben, Elia Kazan rendezésében.

– Van is a kötetben egy hatsoros vers: „S akihez beszélnek, az *van*, / akinek kezére nyirkos férfitenyér tapad, / akiért elmélyül a hang, / akinek végigfut lábán a fátyolos szempár, / beszélnek hozzám, *hallom*, mondja magában az, / s *látzom*, hiszen néznek”.⁵ A szerelem, a szerelem pusztja lehetősége létezőm bizonyítéka volt a számomra.

– *Test és érzékelés, a másik vágya, ami életet ad. Erősen rezonálnak erre a borító bőrnyalatai Keserü Ilona képén. Hogy talált rá erre, miként került ez a borítóra? A kép itt függ a falon, ahol beszélgetünk.*

– A kiadóban volt néhány Keserü Ilona-címlapterv. Réz Pál, a szerkesztőm ajánlotta, hogy az egyik közülük a *Tükörfolyosó* címlapja legyen. Ilona meghívott magához a Bem-rakparti műtermébe és megmutatta az általa kiválasztott eredetit. Zaklatott, élénk színek, hirtelen megszakadt ecsetvonások. Igent mondtam és megköszöntem, de nem örültem a választásnak, túl soknak, túl egyértelműnek tartottam a címlap sugallatát. Alighogy hazaértem, megszólalt a telefon, Ilona volt az. Azt mondta, látta, hogy nem tetszik a címlapterv, és följánlotta helyette ezt a fejünk fölött függő, az emberi bőr árnyalataiból komponált képet. Ez viszont telitalálat volt; zömében erről szól a kötet, az érintés szomjúságáról, a sebzettségről, a szereplők egymásra utaltságáról. A *Tükörfolyosó*ra érkezett egyébként a legtöbb olvasói visszajelzés. Egyik nőolvasóm, Sz. M. többször is írt, azt mondta, hogy imádkozik értem. Részvéte és szeretete zavarba hozott, egyszerre váltott ki belőlem ellenérzést és hálát, hiszen nem

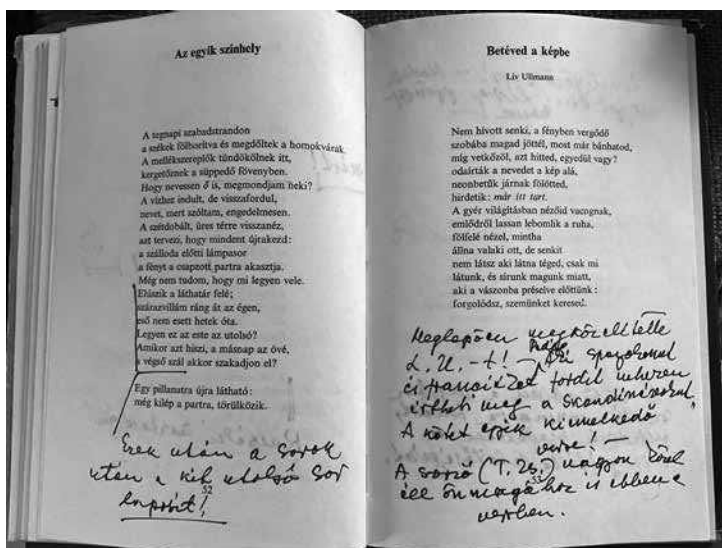
volna szabad senkinek a szerző és teremtménye alakját összemosnia. *Bovaryné én vagyok* ugyan – de nem a szó szoros értelmében. Gunda Béla ismert erdélyi származású, debreceni néprajztudós pedig golyóstollal sűrűn telejegyzetelve elküldte nekem a saját maga által vásárolt és „kijavított” *Tükörfolyosó*t. Hadd idézzem az *Emlékezz meg rólam* című vers mellé írott könyörtelen, elragadtatott, ellentmondást nem tűrő megjegyzéseit. „Sorok az n-dik hatványon! A modern magyar líra egyik legmaradandóbb alkotása. A jelzők itt-ott finomabbak lehetnének; – mert a vers néha a próza felé hajlik el! – Vigyázni kell a verseiben arra, hogy a megdöbbentően szép sorok közé ne kerüljön egy-egy vasalódeszka!” – írta a vers szövegébe vagy éppen mellé, felkiáltójellel jelezve elragadtatottságát, kihúzva egy-egy sort és nyíllal mutatva rá a szerinte helytelen szóválasztásra. A *Borostyán* című képversemet, amit írógéppel tördelve, nagy műgonddal készítettem, szó nélkül megcsonkította, s egyúttal az egekig magasztalta.

– *Elképesztő ez a figyelem és ez az elemzői magabiztosság. Válaszolt neki?*

– Nem. Semmilyen vonatkozásban sem tekinthettem a tanítványának magamat, de megőriztem a telejegyzetelt példányt, mint valami palimpszesztet.

– *A magáért imádkozó olvasó viszont talán a legnehezebb kérdést veti fel, ami végigkíséri a költészetét, ez pedig a vigasz és vigasztalanság terében bolyongás. Nem véletlen, hogy mint valami „rettenetes, szép” anygallal, a boldogsággal „álmodnak” a versei, felszínre hozva a mélyrétegek rémképeit is. A vigasztalanságtól való tartózkodás az összegyűjtött versek egyik kiadását is elodázza korábban. Hogy lehet a lehangoltságtól/boldogtalanságtól való (valós) félelmet szublimálni?*

⁵ A nevemet mondta, azt mondta: szeret, in: *Tükörfolyosó*.

Vagy a nyelvben uralkodó „törvények” kilátástalan, de boldogítóan tűnő játékatól eleve nincs szabadulás?

– Nem volt más választásom, mint hogy játsszak a tüzellel. Amikor ’84-ben a nyugatberlini Szabadegyetem a magyarországi gazdasági reformfolyamatok és a művészeti élet bemutatására megszervezte a Magyar Hetet, az esemény szervezőitkára, Jan Maria Zips engem hívott meg, hogy képviseljem az új magyar irodalmat. Felkérte Anna Jonast,⁶ hogy angoltól fordítsa németre a *The New Hungarian Quarterly*-ben ’84 novemberében Laura Schiff fordításában megjelent verseimet. Az est után a hallgatóság kapott szót. Valaki megkérdezte, hogy miért van annyi vér a verseimben. Zavarba jöttem, nem tudom, azt válaszoltam-e, amit gondolok, nevezetesen, azért, hogy kockáztassak, de legyen erőm megállni a szakadék előtt.

– Úgy érzem, radikális versnyelvi gesztusokat tett ezért. Még ha akár fájdalmas hangoltságú is az a narratíva, és a szettség nyelvén szólal meg metaforákon, késen, tárgyakon, álarcon keresztül, aminek valahol az a „tétje”, hogy miként lehet élni, alkotni, hogyan lehet az életet fenntartani. De elnézést, végül önmagamot is sikerült lehangolni ezzel – az engem is mélyen érintő – kérdésemmel.

Folytassuk ott, hogy azt lehet mondani vagy gondolni, Zsuzsa 1983-ban túl volt már azon, hogy „beavatás az irodalomba, elfogadás”, hiszen a harmadik kötete jelent meg, a következő pedig három év múlva látott napvilágot.

– Igen, de azért hosszú ideje, pontosan hét éve jelent meg az előző kötet, *A búcsúzás részletei*. A velem egyidős költők nálam jóval sűrűbben publikáltak. A ’83-as *Tükörfolyosót* sok éven át írtam, de nem is volt más lehetőségem, az elhallgatás és az írás közt tétováztam.

– Elhallgatás? Miért?

– Réz Pál szerkesztőtől hosszú levelet kaptam. Nem tudom, hogy az ő és az övéhez hasonló visszajelzések nélkül hogyan tudtam volna megállni a lábamon. „Megkaptam a verseket, kítűnőek, van köztük néhány egészen remek. Filozofként mindjárt csoportosítottam őket... 1. személyesek, nyílt vallomással. 2. látszólag személytelenek... persze ezek is

⁶ Anna Jonas (1944–2013) német író, fordító.

ugyanazt az életérzést sugallják... stb. Főleg annak örülök, írja, hogy korai verseinek álparnasszienje oldódik, természetesebb... erősebb... úgy modern, hogy a Nyugat nagy költőinek személyességét is vállalja. Azt már nem is mondom, hogy a verset ott engedi el és ott hagyja abba, ahol kell." Fellélegeztem, amikor elolvastam a levelet.

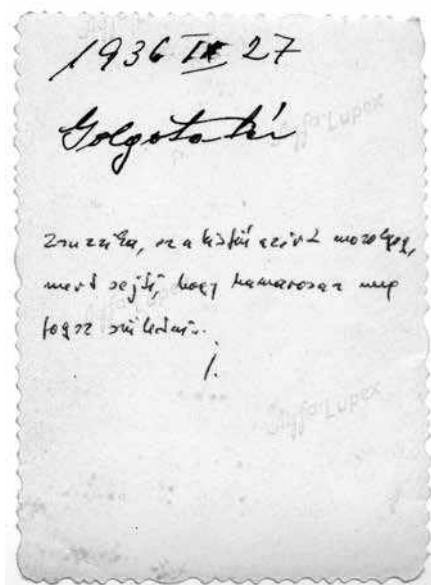
– De... ezt annyira nehéz... Miközben a legismerősebb dolog számomra a bizonytalanság. Mert innen, ilyen távolból nézve ezeket a verseket, nagyon érződik a szerepvessék mögé bújás, illetve megjelenik egy olyan hangformálás, amelyik az írást állítja középpontba. Hangsúlyos benne az eltávolítás, bár a hajdani kritikák, reflexiók nagyrészt intentio rectaként értelmezték a kötetet. Van egy nagyon erős alaptörténet, amire többszintű narráció épül a zene, a színház, a színpad, a hős, a mellékszereplő megjelenésével, hogy a személyességből vigyék el ezt az egészet, és játsszák el...

– Személyes szívességből ők vállalják el az életemet. Ők az én Bergman-figuráim. A rendező pedig (én) arra törekszik, hogy színészei megmutassák a káoszról kivezető utat.

– Képességeimhez mértén szeretnék mindent minél pontosabban elhelyezni, évszámhoz kötni, lehet, ez az én rossz beidegződésem. 1983. Abban az évben halt meg Szobotka Tibor és Illyés Gyula. Elvált Lengyel Pétertől.

– 1980-ban váltunk el, pontosan akkor, amikor sikerült elcserélnünk másfél szobás pasaréti lakásunkat egy nagyobb tanácsira a Farkasréten. Péter pedig az Írószövetségtől kapott egy kisebb lakást. Úgy gondoltam, hogy dobozokban fogjuk tárolni a ruháinkat, a konyhafelszerelésünket, de egyetlen 5000 Ft-os autónyermény-kötvényemet (amit Beney Zsuzsától vásároltam meg) kihúzták. Így hát mindent megvettem, ami a nagyobb lakásban az új élet indításához szükséges volt. Vettem egy könyvespolcot, a gyerekeknek új ágyat, és egy új íróasztalt magamnak. Négy év múlva pedig a Szigligeti Alkotóházban egymásba szeretünk Kertész Imrével. De ez a történet már a kötet megjelenése utáni időre datálható.

– Ó, erről mesélne? Tudom, hogy előreszaladunk, de már a beszélgetésfolyam második részében, a Jelenkor 2023. februári számában, a Rejtjeles tábori lap című kötet kapcsán szóba került a neve, és akkor elodáztam a rákérdezést. A beszélgetésünkig persze nem tudtam erről (mint anyyi

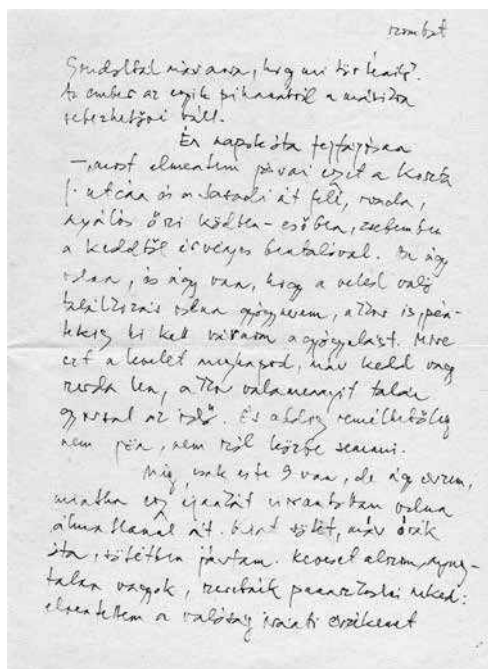
„Zsuzsika, ez a kisfiú azért mosolyog, mert sejti, hogy hamarosan meg fogsz születni.”

mindenről). Szeretném, ha mesélne, mert hát végül is ez mind a versek mögöttésében is és nyilván az ő életművében is benne van.

– Szigligetről már évek óta ismertük egymást. Sőt, mint utóbb kiderült, már '64-ben, Kubából való hazatérésünk után egy évvel találkoztunk egy téli szakszervezeti üdülésen a Mecsekben. Egy szociológia szakos hallgató mesélte, hogy egyes felmérések szerint az ember élete fontos és kevésbé fontos szereplőivel nagy valószínűséggel találkozik már előzetesen is. Velem és velünk mindenestre ez történt. '64-ben a Közgazdasági Egyetem egy főre szóló beutalót kapott, és én Péterrel egyeztetve éltem is a lehetőséggel. Egy éjszaka, míg két hozzám hasonlóan fiatal szobatársnóm egy ismerkedési esten táncolt, én az ágyamra telepedve megírtam a *Szomorú verset*.⁷ Egyébként mindennap kirándultam a többiekkel. De hadd csapongjak tovább egy kicsit, vagy épp ellenkezőleg, hadd fűzzem szorosabbra a szálakat. Túravezetőnk a Mecsekben a beszélgetésünk egy előző részéből már ismert Tag Lajos, zugfotósom, a későbbi zsoké és titkos költő volt, aki jó tíz évvel később lovascapatával vonulva a Margit körúton meglengette felém a karját. És ott, a Mecsek Szállóban találkoztam először Kertész Imrével, amikor is az ajtóban egymásba ütköztünk. Összeütközésünk futó, mentegetőző harsány nevetésbe torkollt. Húsz év múlva Szigligeten hallottam újra a nevetését, ott olvastam el a *Sorstalanságot*, mondanom sem kell, hogy mélyen megrendített. Sokszor hallottam később Imrétől, hogy a nők közül nem egy beleszeretett a *Sorstalanság* elolvasása után. Nem vontam kétségbe állítását, talán a kárpótlás szándéka, a jóvátehetetlen jóvátételének hiábavaló kísérlete lehet, gondoltam, valami

anyai ösztön. Én csak a vizsgaidőszakban, januárban és szeptemberben tudtam elmenni az Alkotóházba egy vagy két hétre, de Imre hónapokon át dolgozott ott. Ha nem voltunk együtt, napon-ta, kétnaponta írt; sűrűn érkeztek levelei Madridba az Egyetemi Oktatók Rezi-denciájára, ahol tíz napon át, vagy Iowába, ahol három hónapig voltam az Írói Program vendége (s velem volt Zsuzsa lányom is). Imre közben a mi lakásunkban töltötte munkadélelőttjeit. Ha pedig Pesten voltunk mind a ketten, vendéglakásokban töltött munkanapja után este fél 8-tól fél 11-ig sétáltunk, gyakran jártunk hangversenyre.

– Egy pillanatra hadd reflektáljak erre, hogy Zsuzsa lakásában írt Kertész Imre, mert a beszélgetésünkben már szó esett arról, hogy a gyerekek születése után milyen nagy problémát jelentett Lengyel Péter számára is, hogy nem volt hol írnia. Saját íróasztal, saját szoba, saját tér. Lopott idő, kicsikart, az ajtónál dörömbölő, síró gyerekek, de kegyetlennek kéne lenni... A saját maga számára hogy varázsolt időt, lehetőséget az írásra?

...Keveset alszom, nyugtalan vagyok, szeretnék panaszkodni neked: elvesztettem a valóság iránti érzékemet.”

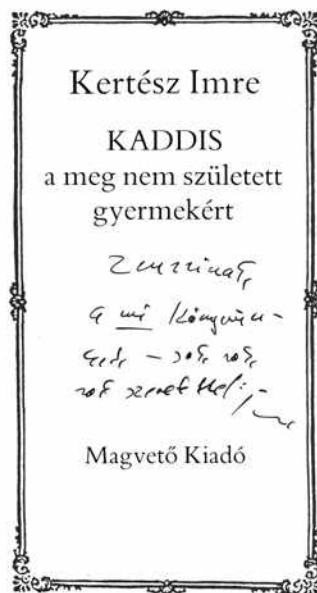
⁷ „Van levegőd itt fulladásig. / Markolhatod és tépheted / de nem tapadhat sz benne semmihez.” In: *Némajáték*, Szépirodalmi, 1970.

– Igyekeztem az óráimat kora délután megtartani. Dél előtt vagy reggel írtam a saját dolgaimat, vagy fordítottam. Illetve a szomszéd házban lakó unokatestvérem lakásában dolgoztam.

– *A hangversenyénél tartottunk.*

– Ott voltunk például a 83 éves Eugen Jochum⁸ utolsó koncertjén is, aki Schubert „Nagy” C-dúr szimfóniáját vezényelte a Tudományos Akadémia koncerttermében. A lépcsőfordulóban, a földig érő tükrökben Imre és a magam alakja mellett hirtelen megláttam T. A.-t, hét évvel azelőtti római szerelmemet.⁹ „Egy hangversenyen, ahova veled mentem / ... / találkoztunk T-vel, föl sem ismertem / először / ... / Villámsújtottan köszönt rám, / Jó estét! mondtam hűvösen, / de aztán rákezdtek a vonósok. / ... / Kezedhez menekült kezem. / Milyen későre jár! – szölkáltak a vonósok, / és nehéz vonóikat lerakták.”¹⁰ Imre kezéhez menekül kezem az idézett vers végén. Kérdésére pedig, hogy hogyan tükröződik kettőnk története az ő életművében, a *Kaddis* a válasz. „»Nem« – mondtam rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen, mert egészen természetes immár, hogy ösztöneink ösztöneink ellen működnek, hogy úgyszólván ellenösztöneink működnek...”¹¹ De nem idézem tovább az elbeszélő érveit a gyerekvállalás ellen, amikor kiderül, hogy a holo-kasztapasztalattal nem rendelkező orvosnő-felesége teherbe esett. *Zsuzsinak*, a *mi könyvünket* – sok, sok, sok szeretettel, írja Imre a dedikációban. A történet életrajzi háttere az, hogy ’84 elején terhes lettem. Megvoltak bőven az indítékaim, hogy ne akarjam a mindannyiunk életét felforgató változást, ám végül nem kellett megtennem a logikus, de mégis gyilkos lépést; terhességem spontán vetéléssel végződött. „Jó, most fizetek a beteljesült kívánságért. / Kezemben a pozitív lelettel az orvosomra / várva, a rendelőben, a rémült nyájban. // Megvannak bőven az indítékaim. / Legalább annyi, mint könnyei a holdnak. / De gyilkosságna gondolom mégis. // Beteg voltam miattad, és meg kellett gyógyulnom. / De így, és ilyen áron? / Mint egy elmebajos önvéremre vágyom // Ha nem így, hát úgy! Aztán legyen / a holnapomnak vége! Mi jöhet még? / Átmegy életem az életedbe?”¹² – írtam. A már tizenöt éves, konok fiúnak beillő Annám, akinek „szeme akár a szürkés-kék kavics”, és kisebbik lányom, „a sötét szemű, orrocskája környékén szeplők halvány pöttyeivel” büszkélkedő Zsuzsám után a harmadik gyerek így hát nem született meg. Szerelmi történetünk kezdete ’84-re datálódik és további nyolc éven át tartott.

– *Itt most szünet van, rögzítem írásban, a hallgatásban ezernyi zaj, amiket eddig nem is hallottam, kapaszkodás a tovább-ba, szöszmötölés. Rónay László¹³ emléke, aki megkérdezte a végzős magyar szakost, engem, hogy mihez akar majd kezdeni, nem próbál-e esetleg recenziót írni, a Vigiliába. Most jelent meg a Kaddis, mit tud vele kezdeni 26 évesen. 1990 novemberében jelent*

⁸ Eugen Jochum (1902–1987) német karmester, aki leginkább Anton Bruckner, Carl Orff és Johannes Brahms zenéjének interpretációiról ismert.

⁹ Az eset a beszélgetésfolyam előző részében is szóba került. Lásd a *Jelenkor* 2023. májusi lapszámát.

¹⁰ Egy hangversenyen, in: *Viszonyok könyve*, Jelenkor, 1992.

¹¹ Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*, Magvető, 1990.

¹² Napló, in: *Viszonyok könyve*.

¹³ Rónay László (1937–2018) József Attila-díjas író, irodalomtörténész, szerkesztő, egyetemi tanár.

meg róla az írásom, most pedig felzúgnak a „nem”-ek, ahogy idézi is Zsuzsa, az elbeszélő „nemet mond a gyermekre, nemet mond a túlélés meghosszabbítására”.¹⁴

De labirintus lett ez a beszélgetés is, próbálok visszatérni a '83-as Tükörfolyosóhoz. A Kalbeck-
vers szoba került már az elején is...

– A vers az alkotás gyötrelmes és diadalmas folyamatáról szól. A külső szem, fül számára követhetetlen, zavarba ejtő zajokkal kísért jelenségről.

– „Ígérgetett, mutatkozott magzat-héjában / neki, sírt, hogy született, s köszönte / ... / a siker napfényében / érlelődő májrák, a foltos arcból, / a szél suttogása, a szerelem maga.” A titkár véletlen voyeur-ként tanúvá válik és mindent feljegyez. Kínosan pontos és szép, ahogy a kiszolgáltatottság színre lép. A kötetben csak a '77 után írott versek vannak, vagy korábbiak is?

– Nincsenek korábbiak. A hatvanas, illetve hetvenes években a leadott kéziratból készült könyvek általában két év múlva jelentek meg. Így hát nem volt rögtönzés, hirtelen megvilágosodás. A Tükörfolyosó '83-ban látott napvilágot, a kéziratot pedig '81-ben adtam át a Szépirodalminak. Ami pedig a kötetben található szerelmes verseket illeti, Rómában találkoztam T. A.-val. Neki, róla és rólunk, rólam szólnak a versek.

– Nem haragszik, ha kérem, hogy róla is meséljen? Ezek szerint ő is a versek egyik titkos résztvevője.

– Nem az egyik és nem könnyen felejtethő szereplő, éveken át szerelmes verseim főszereplője volt. '77-ben három hónapot Rómában töltöttem, mert úgy volt, hogy összeállítok egy modern olasz költészeti antológiát, de ebből nem lett semmi. Éltem végtelen szabadságommal és a saját verseimet írtam.

Amikor megérkeztem Rómába, kiderült, hogy nem lakhatnak művészek, kutatók, olasztanárok az Akadémián, mert felújítják, és részben követségi rezidenciává alakítják az épületet. Egy panzióba irányítottak, egy kémikus, egy történész és két olasz szakos tanárnő mellé. Oda érkeztem én ötödiknek. Pénzünk alig volt, hiszen a panzióért fizetnünk kellett, míg az Akadémián ingyen lakhattunk volna. Meleg ételt általában csak este ettünk, a kémikus által hazahozott villanyrezsón és egy hűtőn kívül semmilyen konyhai berendezésünk nem volt. Szegények voltunk, mint a templom egere. Délelőttönként beültem a Biblioteca Nazionaleba, Jungot olvastam és jegyzeteltem, ünnepnapokon vagy ha nagyon éhes voltam, olcsó ételbárokban ettem egy tál meleg ételt. Szokásomhoz híven magányos voltam. Néha csatlakozott hozzánk egy-egy továbbutazó ösztöndíjas, mint például Fitz Jenő,¹⁵ Gorsium¹⁶ feltárója, aki egy hónapos ösztöndíjából fedezte több hónapra nyúló utazását, s így korához és szakmai rangjához méltatlan módon valósággal nyomorgott. Vagy Huszárik Zoltán filmrendező és grafikus, aki helyben készült skicceivel fizetett az ingyen ebédért egy-egy vendéglőben. Társaságunk négy állandó tagja, akorra már két szerelmespár, csaknem egy időben utazott haza, én azonban maradtam még krónikásnak és tanúnak, partra vetett hajótöröttnek. A búcsúest emlékezetes, gyászos, groteszk és szomorú volt. A kivételes szépségű tanárnő, Zs. K. terhesen, egy szál kombinéban zokogott az ágyon, míg hűtlen szerelme, F. Sz. történész felkért táncolni, és a fületem próbálta volna harapdálni, ha hagyom.

Miután elutaztak, egy szép napon bekopogott hozzám Francesco, a pincér, mondván, hogy egy földije, „un paesano”¹⁷ szeretne beszélni magával, mert nem tud olaszul, tolmácsolni kéne. Kimentem hát, és az újonnan érkezett szépségétől földbe gyökerezett a lábam. Magas, sötétszőke, barna szemű, kisportolt, negyven év körüli fiatal férfi állt az ajtóm előtt.

¹⁴ Koltai Nelli: A regény az élet igenlése. Kertész Imre: Kaddis a meg nem született gyermekért, Szombat, 2002/12, 12–14.

¹⁵ Fitz Jenő (1921–2011) Széchenyi-díjas történész, régész, numizmata, az MTA doktora.

¹⁶ Gorsium-Herculia Magyarország egyik legjelentősebb római kori romterülete Tácon, Székesfehérvár közelében.

¹⁷ Olasz: egy falusi.

Mint kiderült, orvos-biológus és amatőr komolyzenész. Az elkövetkező négy délutánt vele csavartam át. A Spanyol lépcsőn fölfelé végül megkérdeztem tőle, hogy párttag-e. Menetetőzve nemet mondott. A jelenet mulatságos volt, beszéd témánk jellemző az akkori időkre. Elnevettem magam, és biztosítottam róla, hogy én sem vagyok az. Sétánk után pokolian megfájdult a fejem, és makacsul kitartott napokig. Biztos voltam benne, hogy a fájdalom egyetlen gyógyszere az, ha meztelen bőréhez érek, ha magához ölel. Ez meg is történt. A negyedik napon, egy újabb sétánk után kiszállt utánam a liftből a második emeleten, már együtt léptünk be szállodai szobámba. A fejfájásomat pedig mintha elvágták volna.

– *Aztán vele találkozott újra, amikor Kertész Imrével volt a koncerten.*

– Igen, álltunk a lépcsőfordulóban, a földig érő tükör előtt, Imre valami számomra hallatlanul mulatságos megjegyzést tett. *De szép hosszú combom van*, valami ilyesmit, azt hittem, nekem szóló bókról vagy merő nyelvbötlésről van szó, másodpercekig eltartott, mire megértettem, hogy magáról beszél ... és akkor megláttam hirtelen a tükörben T. A.-t. A nevemet mondta, és elcsuklott a hangja, ha lírai költő volnék, azt mondanám, hogy „mint aki hirtelen fölzokog”.

– *Kalbeck képzeletben feljegyzi, hogy „Micsoda keserűség mondatta velem, / hogy múlik az idő! / Fölnéz a mellette haladóra. Ujjong”,¹⁸ és hogy „Ellöki magától boldog szerelmesét, / fölkel, kibontakozik az ölelésből”.¹⁹ Vagy: „Nem kell beszélned, / elég, ha vagy, a beeső fényben, / a szemközti ülésen Róma és Ostia közt”.²⁰ Szívesen kapaszkodnék a titkár elsuhanó alakjába, ahogy serceg a tolla és odasúgja nekem, hogy nem kell beszélned. Hogy fejezzük be ezt a részt, Zsuzsa?*

– Talán úgy, hogy nem folytatjuk valóban. Talán úgy, hogy elmondom, a kötetben nemcsak szerelmes, de mindenképpen szenvedélyes versek vannak, és közülük nem egy a gyerekeimnek szól. *Az Emlékezz meg rólam!* vagy az *Üzenet*, az Annának írott *Július* párverse például, amelynek címettje a kisebbik lányom. „...Kelj föl / hajnalban, ha idegen városokban jársz, / ha ébredését meglesed, tiéd lesz minden, / a kóborló kutyák, az elrúgott narancshéj, / a nyújtózó tenger. Forogj a földig érő tükör előtt / légy szép!...”²¹ Benne vannak továbbá a Rómába való visszatérésem alatt vagy után írott szerelmes versek is. Ugyanis visszamentem egy hónapra még, mert a harmadik havi ösztöndíjamat nem vettem fel, hiszen hazautaztam, hogy lássam a gyerekeimet. Minden ideálisan alakult. A minisztérium megértőnek bizonyult, hozzájárult ahhoz, hogy visszamenjek, ha fizetem a repülőutat. Ez meg is történt. Péter helyett, akit közben behívtak tartalékos tisztii továbbképzésre, a szüleim vállalták a gyerekeket, a csodálatos erdélyi néni segítségével. Visszaérkezésem napján azonban zavargások törtek ki Rómában, fölszedték az utcaköveket, bizonyos utcákat lezárták, életveszélyes lett volna arrafelé járni. Ha akartam volna, és akartam, stílusalakzatként, merő költői túlzásként úgy tekintettem, hogy ez azt jelenti, nincs visszaút, visszatérés az egy hónapja még annyira baráti valóságba. „Hadd legyen hideg. Hadd nézzen vissza egymásra torlódó testükre hidegen – írtam az egyik búcsúversben. Kik itt fekszenek most a gyűrött vásznon, / nem itt és nem most, hadd higgye. / Egy árokparton heverték sok száz éve. / ... / Magában beszél, tudod, hogy utoljára vagy most vele? / És utánzás lesz, akármilyen jön...”²² Letelt a hónap, és végleg hazajöttem, T. A. maradt még, de néhány hét múlva, már ithonról, postai küldemény érkezett tőle: az utolsó közös esténken a hotelszobájában hallgatott Dvořák *Romantické Kusy* lemezfelvétele. Megrendítő volt meghallgatnom újra az olasz rádióban még *Pezzi romantické*nt felkonferált művet.²³

¹⁸ Nosztalgia, in: *Tükörfolyosó*.

¹⁹ Erősen nézik egymást, in: *Tükörfolyosó*.

²⁰ Két állomás között, in: *Tükörfolyosó*.

²¹ Emlékezz meg rólam, in: *Tükörfolyosó*.

²² Erősen nézik egymást, in: *Tükörfolyosó*.

²³ Dvořák: *Romantické Kusy*, in: *Tükörfolyosó*. „Csak látni ne kelljen, csak nézni édes arcát, / mellén mint hegedű, ne kelljen heverni...”

Tíz eszkimó

dráma egy felvonásban

Szike, dr. Károlyi Zoltán onkológus főorvos (hatvanas évei elején)
Andrea, dr. Steiner Andrea, Szike felesége, pszichiáter, onkopszichológus (majdnem ötven)
Ági, Károlyi Ágnes, Szike ikertestvére, Európa-bajnok úszó
Béla, úszóedző, kommentátor, celeb (majdnem ötven)
Kata, Béla új neje, ügyvéd (40)
Dávid, az ifjú „komornyik” (30 körül)
Bence, a „kis Lévai”, színész, rendező (30)
Anna, kis Lévai barátnője, könyvelő (35)
Német futár

1. jelenet

Budai villa, valódi minimalista luxus, ízléses gazdagság. Néhol kicsit sok az erdélyi, népi motívum. Nem is illik oda, tolakodó, de nem kínos. Minden egy tér, kisebb beugrókkal talán, konyhasarok (amerikai konyha), olvasósarok, nagy nappali, mintha távolabb erkély nyílna, tágas és szellős, ablakos, világos. Lépcső, direkt lift.

Színen van Szike. A hűtőben matát. Csörög a telefonja. Bevágja a hűtőajtót, nagy csattanás. Felveszi a telefont.

SZIKE *(a válaszok a telefonba):* Doktor Károlyi, tessék... szevasz... igen, én műtöttem... Nem, nem voltam ügyeletben, csak bent ragadtam... Most mit akarsz?! Huszonnégy órája talpon voltam... Ja?! Jó.... Azt hittem, baj van... Akkor szívesen... Persze, megcsinálom. Hogyne, beülök az onkoteambe... ezt miért kérdezed?... nyugtasd csak meg... mert meggyógyul,

kijön belőle... tényleg... nem, nem kell tőlük semmi... fenét... életemben nem fogadtam el, nem most fogok rászokni, amikor büntetik... szívesen... szívesen... szevasz.

Nyílik a liftajtó, belép Dávid, a komornyik. Hátán hátizsák, civilben van, utcai ruhában. Meghajol. Szike ellép a hűtőtől, az ajtó nyitva marad: zsúfolásig van étellel, itallal.

SZIKE Legalább a te kapunyitód működik. Csilliárdokért vettem és trágárdomb az egész.

Dávid bólint, felemeli a kapunyitó kütyüt, aztán megint meghajol. Szike a fiú felé lép, felemeli a kezét, de félbemarad a mozdulat, nem öleli meg.

SZIKE Szevasz, barátom! *(az órájára néz)* Pontos vagy, mint mindig... Én már... csak tebenned bízhatok.

Dávid meghajol, kivész két kisüveges, drága sört. Becsukja a hűtőajtót. Miközben az egyiket odaviszi Szikének, lecsavarja a kupakokat.

SZIKE Aki tud szolgálni, mindig mondom, az tud ember is lenni... *(kocintanak)* Egészségedre. *(isznak, Szike leül, Dávid mellette áll)* Hogy vagy?

Dávid meghajol.

SZIKE Jó. Az jó.

Dávid meghúzza, sóhajt, hogy milyen jólesik.

SZIKE Tudod, hogy szívesen adom, de azért most többet ne igyál. Majd, ha elmentek a Béléék. Majd viszel el néhány palackot. Egy komornyik érénye a pontosság és a tekintély.

Dávid bólint, lehúzza a sört, az üres üveget beteszi a saját táskájába, aztán visszamegy, és kinyitja Szikének a hűtőajtót. Ahogy Szike elindul a hűtő felé, nyugtázza, és lemegy a lépcsőn.

SZIKE Csak azt ne mondd, hogy szusit rendeltél?! Idehívjuk Béléékat vacsorára. Kivételesen nem csak tékozzoljuk az életünket, akarunk tőlük valamit... meg magunktól... ami még meglepőbb. És te rendeltél valami nyers rizses szart?

ANDREA *(hangja, közeledik)* Most az a baj, hogy szusit, vagy az, hogy rendeltem?

SZIKE Mindkettő.

Andrea beér a belső lépcsőn, ahol az előbb a komornyik lement.

ANDREA Akkor fogd be végre. A szusi Katáé meg az enyém. A férjeknek van cafat.

SZIKE Már elment az étvágyam.

ANDREA A főorvos úr mimóza.

SZIKE Cafat. Mint valami kutyakaja.

ANDREA Ha mócsingos aszpikban tálalom, gyanakodhatsz. Mindig is cafatnak hívtam a pörkölteket. Régen édesnek találtad, ahogy mondom. Szeretted.

SZIKE Mikor? Amikor még baltával támadt rád az apád?

ANDREA *(meghökken)* Apa engem soha... ezt te nagyon jól tudod!

SZIKE Jaaj! Hagyjál már, tudom. Apád egy „trubadúr lovag”. Kit érdekel?! Én csak arra a magyar filmre utaltam... na... mondjad már, baromi híres... fekete-fehér... abban van, hogy...

ANDREA Hogy jön most ez ide? Miféle film?

SZIKE *(tényleg zavarosan beszél)* Nem a film jön ide... hanem a sztori. Az élet! Arra utaltam, hogy ez az egész cafatozás... szerelmünk hajnalán lehetett. És abban a filmben is... Onnan jutott eszembe... hogy apád se akart hozzá adni.

Miközben Szike magyaráz, visszatér már szolgálati ruhában Dávid. Becsukja a hűtőajtót. Aztán figyel, a komornyik teljesen átéli, ő is töri a fejét, gondolkodik és örül, mindvégig követi „gazdájá” reakcióit.

Dávid egyébként is olyan, mintha egy test lenne Szikével. Mindenhová követi, ha nevet, némán nevet vele. Szike pedig úgy tesz, mintha mindent, amit a komornyik csinál, azt csinálná. A komornyik közben persze díszkrét, odébb húzódik, ha kell, de mindig ugrik. A többieket rendre meglepi, idegesíti a túlzott igyekvése.

ANDREA Jól vagy?! Remélem, a betegetid előtt nem zagyválsz így.

SZIKE Melyik film az?! Nem igaz, hogy nem tudod! A sztori komcsi baromság, de Törőcsik Mari játszik benne, meg izé, aki öngyilkos lett.

ANDREA Az agyad a cafat. Hagyjál.

SZIKE A lányra rátámad a saját apja. Baltával.

ANDREA Már megint az a balta.

SZIKE Hát nem igaz, az egyik leghíresebb magyar film!

ANDREA Együtt láttuk? Vagy köze van hozzánk?

SZIKE *Körhinta!* Tessék. Azért se néztem meg telefonon, láttad?! Akármennyit iszom, beugrik.

Feltartja a kezét, és nézi, hogy remeg-e. A komornyik is emeli, de csak szégyenlősen, és nézi, hogy az övé remeg-e.

SZIKE És nem remeg. Nem remeg a kurva bűdös anyját! És beugrik innen!

A fejére mutat. Aztán a szívére.

SZIKE De a tisztaság innen jön. Azért bírom a piát. Mert tiszta a szívem.

ANDREA Mint a patyolat.

Andrea lemondóan a konyha részbe megy, Szike a bárpult felé. A komornyik odapattan és már ott vár.

SZIKE Kérsz egy pohár bort?

ANDREA *(oldalról)* Vodkaszódát kérek.

Szike áll, a komornyik kivesz a bárpultból egy vodkát, odamegy a szódakészítőhöz, de kifogyott a patron. Miközben a komornyik patronot cserél, Szike úgy beszél a feleségéhez, mintha mindezt ő tenné meg.

SZIKE Ezt direkt csinálod. Esküszöm, előre megfontolt szándékkal. Sose cseréltetted ki a szódapatront. Nem vagy szomjas ebben a tetű melegben?

ANDREA *(a konyhából)* Mit sírsz? Még életedben nem cserélted ki. A „kezed” már cseréli, nem?

Dávid meghajol.

ANDREA Esküszöm, csak keresed az okot, min sértődhetnél meg.

Dávid ugrik, hozza is az új palackot.

SZIKE *(maga elé)* Cafat.

Szike a zsebére néz, mire a komornyik előveszi belőle a mobilját. Közben bejön Ági, leteszi a Körhinta DVD-t az asztalra. Szike int, hogy ezt nem kell, és nyomkodja maga. A komornyik mélyen meghajol, és csalódotan a nők felé megy.

ÁGI Régi filmekre vágytok? Soós Imre. Úgy hívják, aki öngyilkos lett.

Andrea visszajön a konyhából.

ANDREA Ne hallgatózz, gyere föl.

ÁGI Sokkal szórakoztatóbbak vagytok magatokban.

Andrea elmereng.

SZIKE *(maga elé a telefont nyomkodva)* Hol vagytok már, Béláim?

ANDREA *(Áginak)* Szerintem a te iker-testvéred mindig ugyanolyan paraszt. Ha a földszinten vagy, ha itt. Nem maradsz le semmiről. Nekem meg jobb, ha itt vagy.

Ági nyúl a vodkásüvegért, de Dávid megelőzi, odatartja neki, meghúzza a vodkásüveget.

ÁGI Így valamiért mégis más.

ANDREA Leszokhatnál erről, idegesít!

ÁGI Inkább próbáld ki. Más az íze.

ANDREA Próbáltam elégszer. Szar.

ÁGI Meg kell hozzá öregedni. A fiatalság meg az öregség gáz. Kiszolgáltatott vacak az ember. És általában olyankor iszik palackból, kamaszként meg a betegágyon. A *muszáj* miatt más az íze.

ANDREA De nem muszáj.

ÁGI Öregedni? Dehogynem.

ANDREA Ja!

Mondja beleegyezően, és meghúzza az üveget. Szike felnéz a mobil nyomkodásából.

SZIKE Már te is? A húgom rábeszél?

Andrea rá se néz.

ANDREA Tényleg jó! Más.

ÁGI Véged van. Megöregedtél.

ANDREA Kös.

ÁGI Az jó. Fogadd el, húgocskám. Akkor kismul az élet.

SZIKE Ne hívd a feleségemet a húgodnak. Ez nem fertő itt, hanem család.

A két nő röhög.

ÁGI Ha ez nem fertő, bátyuskám, akkor a pokol se az.

SZIKE Édesem, ha eddig nem lettél ripacs, az Isten szerelmére, kérlek, vénségedre már ne legyél. Nem kellenek ide a ...

ANDREA és ÁGI együtt *(befejezik helyette)* ... a nagy mondatok.

SZIKE *(Ágit parodizálva)* „Ha ez nem fertő, akkor a pokol se az”.

ÁGI Tán nem?

ANDREA Hol a vodkaszódám?

SZIKE Ugráljál, majd belül szénsavas lesz.

Csöng a mobiltelefonon, Dávid felveszi és Szike füléhez tartja.

SZIKE Na végre! Ne hozzatok semmit! Magatokat hozzatok. Desszert? *(Ránéz Andreára, aki a fejét rázza, hogy ne)* Azt lehet! Akkor meg minek kérdezed, tán otthon akartad hagyni? Jól van, Bélám, csak gyertek már! Csókolás.

Dávid leteszi.

ÁGI Te komcsikkal barátkozol?

Andrea röhög.

SZIKE Tesókám. Tündér virágszálam. Nagy köcsög a Béla, ha innen nézed, vagy ha onnan nézed... néha akkor is. Érted, ha rossz a forma, rossz a forma. De azért... *nem* kom-csi.

Szike közben elindul, hogy töltsön Áginak vörösbort, hogy kiszolgálja a nőket, de valójában megint mindent a komornyik csinál.

ANDREA Rohadt elfoglalt vagy.

SZIKE *(cinkusan)* Egy főorvos?! Sose! Az orvos szabad ember.

ANDREA Úgy értem, nem olvasol híreket. Úgy látom, tökéletesen tájékozatlan vagy a Béla ügyeivel.

ÁGI És úgy általában is.

SZIKE Lemondatták a Bélát, egyszerű a matek. Kedden válogatott úszóedző, istencsászár, szerdán szardarab. És még csak nem is volt jogos az egész. Beleszakadt kicsit. Ezért jajgattok? Persze, hogy megzakkant. Pojácá lett. Ez a legkevesebb. És az, hogy sportriporternek állt, nem ciki.

ANDREA Sosem tudom eldönteni, hogy téged érdekel-e valaki vagy sem.

ÁGI Bárcsak én se tudnám!

SZIKE Most mi van? Hogy elmegy abba a tetű tehetségkutatóba zsűrinek? Osz? Nekünk éppen jó.

ANDREA *(Áginak)* Mondom. Mindig meglep.

ÁGI *(Andreának)* Igazad van, azt hittem, nem tudja... *(Szikének)* Mi a Jóistent terveztek ti, amihez éppen jó, hogy a Béla hülyét csinál magából?

SZIKE Te kérdezed? Sportsznobok gyöngye! Kell egy valamirevaló arc a sportorvosi centrumom... centrumunk élére. Mert ti *(Ágira mutat)*, kurva élsportolók, még nyugdíjasként is olyan finnyások vagytok, mintha még mindig körülöttetek forogna a világ... Nem beszélve a szétsztárolt maiakról.

ANDREA Milyen megengedő lettél.
SZIKE Segíteni akarok a Bélának. Ez egy rendes meló.

ÁGI Ő meg közben az RTL-hez megy ripacskodni. A libsi csatornába!

SZIKE Édes Istenem! És akkor én vagyok bigott. Meg hithű. Meg nyilas. Dalolnak, bazdmeg! Vagy nem? Bugyborékolnak kicsit, harákolnak, aztán hazamennek. Attól vezetheti nálam... nálunk a sportorvosi részleget! Vagy aki egyszer skálázik életében, annak örökre annyi?

ANDREA Már a jobbos elveid is levedletted. Ez tényleg fertő.

A két nő nevet.

SZIKE Ne fertőzzetek itt nekem. Lehetne fertő. Ha egyszer elengedném magam. Aztán, ha végeztünk, szép csöndben elásnálak benneteket a kertben.

Döbrent csönd.

ÁGI A két világháborús német katona mellé.

ANDREA Jaj. Elég ebből.

ÁGI Hát, ha már el akarsz ásni, majd megmutatom előtte, hol nyugszanak a német katonák.

Andrea ütögetni kezdi a fülét, hogy nem akarja hallani. A komornyik ugrik, egy fülhallgatót visz oda, Andrea csak legyint, hogy menjen onnan.

ANDREA Nagyon kérlek, Ági, hagyd ezt! Hogyan sétáljak utána a kertben.

SZIKE Majd sétálsz másutt. Elég nagy ez a kert meg a villa, a három szinten majd csak elkóborolsz, ott korzózol, ahol csak akarsz.

Andrea megint ütögeti a fülét, Dávid felkapja a fülhallgatót, de nem mozdul, csönd lesz.

ANDREA Legalább néhány alapszabályt...
SZIKE Éppen te mondd.

ANDREA Én legalább a saját szabályaimat betartom.

SZIKE Nem én hoztam fel, hogy a nagy-papa meg apuka elásta a két német katonát a diófa alá.

Andrea felkapja a vodkát, a komornyik ugrik, hogy tartja, de ő mutatja, nem kell, magától lehúzza a vodkát, az asztalra vágja. Dávid elkapja, igazgatja, törölgeti. Ági ijedten elindul felé.

SZIKE Csak ne játszanád, hogy nem tudtad, hogy ott vannak. Minden ótvar veszekedésen, nagyjából fél évente elárulom. Hozzak repülősót? Már az is kínos, hogy úgy kell tenni, mintha nem tudnád.

ÁGI Te is csak tőlem tudod, nekem mutatta meg apa.

SZIKE Beszarok! Szerinted nekem nem mondta el apuka, hová ásták el őket a nagyapával?

ÁGI Nem jöttél le! Életében egyszer meg akarta mutatni, hol vannak. Emlékszem... a harmincötödik születésnapunk volt, és hogy azt mondta, elmúlt a fiatalságotok, szembe kell néznetek a múlttal.

SZIKE Tévéztem.

ANDREA Szartál mindenre, ahogy más-kor.

SZIKE A jelennel néztem farkasszemet, kiscicám. Képzeld, abban a pillanatban, amikor ti apukával a kertben kószáltatok, egy ürge kikiáltotta a parlament ablakából a köztársaságot. Ti meg lemaradtatok róla! Negyvenöt éve ott aszalódtak a német katonák, és nem ért rá megbeszélni, melyik diófa alatt vannak. Én anélkül is tudom, hogy lementem volna. Menjek le most, és ássam ki őket?

ANDREA Te erre igazából büszke vagy! Csiklandozza a libidód! Feláll rájuk, ugye? Hogy ott fekszik a te arisztok-

rata rózsadombi kertedben két náci csontváz?

SZIKE Ó, hogyan! Lepuffantják őket az oroszok a kertben, a nagypapa elhantolja őket, apuka füvet növeszt rájuk, én meg rejszolok fölöttük.

ÁGI Beton. Mint a beton.

ANDREA Bunkó.

SZIKE Hát pedig az egyik tiszt. A papa mondta. Akár örülhetnétek is.

Ági lehúzza a vörösbort. Dávid azonnal tölt bele.

ÁGI Én többször is hallottam beszélni őket.

Döbrent csend, Szike és Andrea rémülten összenéznek, ezt Ági nem érzékeli, mereng.

ÁGI Bár... már majd' harminc éve nem. Akkor is, utoljára... csak azon a rádióon.

Andrea leejti a poharat, de Dávid elkapja, nem török el, zavartan visszaveszi, Szike röhög.

SZIKE Ó, hát biztosan a *Vendég a háznál* című műsorban adták élő egyenesben őket! Vagy a körkapcsoláson! Vasas-Honvéd, egy-egy. Károlyiék kertjéből jelentjük....

ÁGI Nem úgy értem! Nem a rendes rádióon!

ANDREA Ági, kérlek! Ezt ne.

ÁGI Húgocskám, nem akarlak kínozni.

ANDREA Akkor ne tedd.

ÁGI De egyszer...

SZIKE Halljuk, halljuk! Most jönnek az úszóedzésben meg a tengernyi doppingban megzakkant élsportoló évtizedes tévképzetei...

ÁGI Anyád doppingolt.

SZIKE Tiéd.

ÁGI (*Andreának*) Kicsikém, hát tudod, vetétek azt az izét. Még a gyerekeknek.

ANDREA Ági, ez most vicc?!

ÁGI Az, szívem. Egyfajta vicc. Olyan vicc, minthogy ez az aljas Szike, az iker-testvérem engem is örökké meg akar műteni.

Szike röhög. Ilyenkor a komornyik is mindig némán röhög.

SZIKE Bármikor széthasítalak. Lenne is rá ok.

ANDREA (*Áginak*) De most engem is bán-tasz.

ÁGI Húgocskám, ne legyél ijedős. Igyál. Erős nő vagy.

SZIKE Hallod, „hú-gocs-kám”, növesz-szél tökököt.

ÁGI Szóval. Vettétek azt a vacakot. Ami olyan volt, mint valami tévé meg rádió. Közvetítette, mi megy a gyerekeknel...

ANDREA Babaőr.

SZIKE (*megörül*) Nekünk volt elsőnek digitális meg videós a városban!

ANDREA Elsőnek...

SZIKE Igen, én vettem meg az első a Böszörményi úton, a Lévaiéknál.

ANDREA Ó, tényleg a nagy Lévainál... illetve akkor még a kiskeres hülyegyerek Lévainál... tényleg... most meg színi igazgató úr... meg minden ... piacos-butikosból elnök úr, kurátor, isten... fél év tanítóképzővel...

SZIKE A Bandi kiváló színházi ember és remek igazgató! Nem kell ahhoz papír. Az semmire se jó. Neked is van papírod róla, hogy orvos vagy. És?

ÁGI Elmondhatom?

Dühösen néznek rá, folytatnák a vitát.

ÁGI Akkor még fiatalok voltatok, legalábbis Andrea. Meg boldogok. És folyton rám maradtak az ikreitek.

ANDREA Nem igaz, hogy folyton.

ÁGI Gyakran én vigyáztam a gyerekeitekre.

ANDREA Amiért nagyon hálás vagyok...

SZIKE (*nem bírja, közbevegő*): A kis Lévai meg... egyszerűen zseni! Maga a színészkirály! Hol van már Latinovits?! Leborulok a nagysága előtt.

A komornyik hajolgat, mint egy színész.

ANDREA Kibújhatnál inkább a seggéből. Megalázóan undorító vagy. Vén-ségedre lettél pojáca. Művészbejárók előtt rostokolni. Késő estig várni rá, hogy meghívhasd egy whiskey-re, és imádkozz neki, hogy jöjjön el hozzánk vacsorára. Jó színész, látom, baromi tehetséges, rendben, de egy kis majom. Többször itattad, mint itthon a macskát.

SZIKE Alig múlt harminc és Párizsban rendez! Milánó, Moszkva.

ANDREA Moszkva! Most?! Hát köszönöm.

ÁGI Utoljára kérdezem! Fontos. Meghallgattok?

SZIKE Szavazzunk!

Felemeli a kezét, persze Dávid is emeli.

SZIKE Szerintem... *nem!* Ne dumáljál, tesókám! Komoly baromság-szag van a levegőben.

ÁGI Márpedig, ha megrohadsz is, hallottam a németeket beszélni. És láttam a babaőr képernyőjén az árnyaikat. A tiszt drezdai, és arról panaszkodott a legényének, hogy...

SZIKE Az árnyaikat? A babaőrön? (*Andreának*) Most én mondjam ki, hogy klinikai eset az ikertestvérem, vagy ki-mondod te végre, és úgy viselkedsz, mint egy praktizáló pszichiáter?! Felírsz neki valami eszetlen erős nyugtatót, amit ha egyszer bevesz, többet nem jön fel ide?!

ANDREA Ági, megijesztesz.

ÁGI Mit kell ezen beszarni?

SZIKE A gyerekeink babaőre közvetítette neked a majd' ötven éve halott német

katonák kerti kvaterkáját?! Semmin se kell beszarni, öregem! Naponta hallok ilyen képzelgéseket a Kékgyolyóban. Csak azoknak a szerencsétleneknek már szétette az agyát meg a szívet a rák! És tele vannak nyomva szteroiddal meg morfiummal.

ÁGI Mindegy. Csak gondolkodtam. Ha feltámadna benned a lelkiismeret, érdekes lenne megkeresni azt a lányt.

ANDREA Kit?

ÁGI Drezdában. A kertben nyugvó németek nyakában ott a dögcédula. Utánanéztem, a német állam elvinné őket, mi meg azt kérnénk, nyomozzák ki, a tiszt Matildája, aki a Schol és a Rozmarinstrasse sarkán lakott, és postáskisasszony volt, várt-e rá.

SZIKE Matilda?! A Rozmaring utcában? Ó, hát várt, persze, hogy várt. Ezt meg én hallottam a babaőrön. Nem is! Láttam a csajt a kis képernyőn. Nem. Nekem mondták be egy taxiba a cébén. Hogy Matilda azt üzeni, várt. Kár, hogy nem szoltunk, mert így ráment az élete.

ÁGI (*komolyan veszi*) Éppen ezen gondolkodtam. Hogy mi vagyunk a hibásak.

SZIKE Mit csináltak volna a nagypapáék meg apa a náccal? Az ostrom alatt kellett volna szólniuk vagy Rákosi alatt? Kinek a börtönében kellett volna meghadniuk?

ANDREA Nagyon kérek, ne náccizz. Éppen te.

SZIKE Miért ne náccizzak? Mert náci vagyok? Vagy ők azok voltak? Tessék, azért ne? Mert magyarok mertünk lenni? És akkor az azt jelenti, hogy náci vagyok.

ANDREA Tudod te, miért mondom.

SZIKE Apát hagy ki ebből. (*A hűgához*) Legalább most legyen benned valami. Szeretet, becsület. Ha apáról van szó. Ráment az élete, hogy visszaszerezze a villát a temérdek beköltöztetett pro-

litól. Hogy kivásárolja azt a sok tetűt innen. *(A feleségéhez)* Vagy tudod, mit? Vegyük be a te apádat is. Elvégre kevés nagyobb komcsit ismerek nála.

ANDREA És mibe vennéd be?

SZIKE Benne van ő magától.

ANDREA Miért? A nyilasokkal kellett volna kvaterkázni, mint a te családodnak?

ÁGI Én megyek *(el is indul, de megtorpan)*.

SZIKE Gratulálok! Egy... jellem vagy.

Ha gáz van, mindig lelépsz.

ÁGI Nyaljátok ki!

ANDREA Esküszöm, leköpném magam...

SZIKE De jó ötlet, hogyan segíthetnék?

ANDREA Ha találkoznék azzal a kamaszlánnyal.

SZIKE Jaj, kisszívem, ne Karinthyzzál, nem vagy gimnazista.

ANDREA Bárcsak lennék! Az életben nem állnék veled szóba. Hogy találkoznék a kamaszlány önmagammal. Még hogy mi vagyunk a rózsadombi Rómeó és Júlia?! És te nem tehetsz a félig – vagy tán egészen – nyilas családotról.

ÁGI Andrea, ez erős... tudod, hogy imádlak, de...

Andrea leinti.

ANDREA *(Áginak)* A családjáról senki nem tehet, drágám... *(a férjének)* Szóval, azt hittem, én vagyok a mindeged. Milyen ostoba kamasz liba voltam!

SZIKE Most is az vagy, kedvesem, most is az vagy.

ANDREA *(inkább önsajnálóan, mint visszakérdezve)* Ostoba liba.

SZIKE *(kicsit meglepve, kicsit megjátszottan)* A mindenem.

ANDREA A semmi. Hagyjál! Keversz egy vodkaszódát?

SZIKE *(önimádván és elfoglaltan, mintha ő töltene)* Micsoda Rómeó voltam!

ANDREA Öreg. Felcsináltál húszévesen.

Szike sértetten abbahagyja, olyankor a szóda spriccelése elhallgat, aztán folytatja, a szóda is jön, Dávid is úgy dolgozik, mintha ő beszélné, teljes szimbiózisban vannak. Aztán adja az italokat a nőknek. Kis csönd.

ÁGI Miért mondatták le a Bélát?

ANDREA Szike, referálj! Minek vagy benne a mindenféle úszószövetségi elnökségben?

SZIKE Csak társadalmi tag.

ÁGI Nem igaz, hogy nem hallottál valamit.

SZIKE Ne játszd meg magad! Rólam tudják a szövetségben, hogy pletykás vagyok. Te biztosan többet tudsz nálam. Nekem csak azt mondták, valaki más balhájába bukott bele. Alig árultak el szaftosabbat a hivatalos verziónál.

ANDREA Talán, mert az is éppen elég szaftos.

SZIKE Béla nem bántott senkit.

ÁGI Különösen nem gyerekeket.

ANDREA Ez szerintetek hír?! Ez a legkevesebb. Ha bántott volna, bizonyára nem hívtad volna meg vacsorára. Elvégre pedofilok nem ülnek a *mi* családi asztalunknál.

Szike tanácstalanul néz, megrántja a vállát, csöngetnek.

SZIKE Megjötték végre!

ANDREA Inkább nem is gondolok rá, hogy emlegetett számár.

SZIKE Ne gondoldj te semmire.

ANDREA Az a te asztalod.

A komornyik kihajol az ablakon, de Szike kiabál helyette.

SZIKE *(mintha ő hajolna ki az ablakon)* Nyitom!

ANDREA Minek vetted azt a sok kutyút?! 360 fokos radaros, kamerás

rendszer, miért raktak távirányítót a bokorra is, ha bárkit beengedsz. Anélkül, hogy megnéznéd, ki áll a kapuban.

SZIKE Nem működik. Ezt akartad hallani?! Beszart az ötmillás ellenőrző rendszer...

ANDREA Több lesz az...

SZIKE ... de garanciás!

ÁGI Csak a miniszteri céges haverjaid másfél hete nem veszik fel a telefont...

ANDREA Istenem, legalább ne csináltatnál volna direkt liftet.

SZIKE Mi csináltuk, édesem, *mi!* És a világ legmenőbb dolga! Imádom. Kivéve, hogy naponta tobzódnak itt a hülye futárjaid... De, most, taddamm! Csak úgy betoppannak a Bélaék...

Nyílik a liftajtó. Egy GLS-esre emlékeztető futár lép ki. Annyira meglepődik, hogy a nappaliban találja magát, hogy ijedten visszaugrik, és rácsukodik az ajtó. Ági röhög.

ANDREA „A világ legmenőbb dolga.”

SZIKE Ezt nem hiszem el! Még szombat délután is tudsz rendelni valamit? Mit ígértél neki, hogy kihozta?!

ANDREA Rendkívüli munkanap van. *(ránéz az órájára)* Volt.

Nyílik az ajtó, a futár félénken ismét kilép, bólint. Dávid azonnal odaugrik, tollat tart, ettől a futár még jobban megrémül.

FUTÁR Elnézés. Én kérek elnézés.

SZIKE Azt áruld el, mi a szart rendeltél, és mekkora SOS sürgősségi különdíjjal?

FUTÁR Nincs külön... pénz... oder díj. Csak megcsúsztam. Én vagyok egy új futár.

Leejti a digitális aláíró készüléket.

FUTÁR Sajsze.

A futár a komornyikra néz, de az nem mozdul, ezért felemeli magától.

FUTÁR Es tut mir leid... Ez itt egy késés.

Dermedten nézik.

SZIKE Maga... izé... német?

FUTÁR Az vagyok.

ANDREA Ezt te találtad ki, Szike? Valami vicc?! Vagy te kattantál be, Ági? Én minden futárt ismerek. És ez a németes poén, most, ezek után rohadtul nincsen az ínyemre.

FUTÁR Nem akarok probléma. A csomag víúáj...pi. Örülök, ha nem teszik egy panasz.

SZIKE Ó, hát persze! Én hívtam ide ezt a német csicskát! Előre tudtam, hogy a húgom baromságokat beszél majd, és...

ÁGI Gyerekek! Ez égi jel!

FUTÁR Ez nem egy jó mondat. Én egy futár vagyok. Nur. Egy új.

ANDREA Kitől hozott csomagot?

A futár maga elé tartja a csomagot, rázza, mutatja. A komornyik alá tartja a kezét.

FUTÁR Csomag.

Szike belejön, röhög.

SZIKE *(láthatóan improvizál)* Óöö... Drezdából jött, ha tudni akarjátok.

FUTÁR *(rémülten)* Ja, ich komme aus Dresden. Aber woher wissen Sie das? Was wollen Sie von mir? Mit akar ön?

Dühösen nyújtja a csomagot.

FUTÁR Minden magyar egy sajsze? Warum?

Döbrent csönd. Rázza a csomagot. Dávid kikapja a kezéből.

FUTÁR Csomag!

ANDREA Sei bitte vorsichtig! Törékeny is lehet benne.

Szike odamegy és emeli a kezét, de a komornyik írja alá helyette. A futár döbbenetn nézi, ahogy ezek ketten úgy tesznek, mintha egy ember lennének, hátrál.

ÁGI Édes Istenem! Ő lehet a tiszt unokája? Talán ide küldte az Úristen a tiszt unokáját!

FUTÁR *(rémülten, hogy kivágja magát)* Mindenki unoka.

ÁGI *(mintha ez valamire bizonyíték lenne, rémülten, katarzisan)* Na, tessék!

ANDREA Hát ilyen nincs...

SZIKE Nem tudtam, hogy ilyen mélyen vagy.

ÁGI Ez jelenés. Minimum. Feltétlenül égi jel.

SZIKE Andrea! Ha ezek után se szedálsz le, felmegyek az emeletre, és kibaszom a diplomádat az ablakon.

FUTÁR Komplette egy idióta. Mindenki. Tudják egy mit? Oder... én adok egy panasz.

SZIKE Hát ez kurva jó! Menjél csak be a központba, kifaszom, és mondd meg nyugodtan, hogy panasz van, a főorvos úrénál meredeken emelkedik a kaki. Vagy ne is. Inkább ballagjál be és... és... és... *(maga is meglepődik, mit mond, kívár)*... sírjál.

FUTÁR *(meghökken)* Nem sírok!

SZIKE De, sírjál!

FUTÁR Nem sírok.

SZIKE De sírjál!

FUTÁR De... de... de... de... Miért? Warum?! Fuck! Nem sírok.

SZIKE Hanem? Mi lesz? Te is itt végzed a kertben?

FUTÁR Most... most... ön... engemet....

SZIKE Náci volt a nagyapád, azt mondd meg?! Náci volt, vagy nem volt náci?

ANDREA Szike! Ez elviselhetetlen.

ÁGI Vezekelnünk kell.

FUTÁR *(teljesen kétségbeesve)* Sájsze, sájsze, sájsze!

SZIKE Hát itt, öregem, bármiből, bár-miből kurvaég lesz.

A futár odarohan a liftajtóhoz, és rémülten nyomkodni kezdi a gombokat. Nézik, a lift nem jön. Csönd.

FUTÁR Csomag.

Nyílik az ajtó. Futár beugrik, de kinéz.

FUTÁR Kurva anyád, mindenki!

Az ajtó becsukódik. Dermedt csönd. Andrea felemelné a csomagot, de a komornyik megelőzi. Andrea dühösen kikapja a kezéből. Aztán mintha mi sem történt volna.

ANDREA Jaj, de jó, a legeslegutolsó pillanatban...

SZIKE Mi van benne, nyugtató?

Andrea tartja, a komornyik feltépi a csomagot, felemeli a kis ruhákat, babaholmik vannak benne, rugdalózdók stb. A komornyik emelgeti a kis ruhákat.

ANDREA Milyen régen voltak ilyen kicsik a mi édes, aranyos ikreink. Majd harminc éve. Istenem, milyen gyönyörű újszülöttek voltak! Sosem láttam szebb gyerekeket.

SZIKE Mi az anyám ez?

ANDREA Azért, mert te egy érzéketlen bunkó vagy, én még figyelek a Katára meg a Bélára.

SZIKE Te tényleg jártál orvosira? Esküszöm, libáért vette a papírt a száalmas apád.

ANDREA Ma este nagy bejelentésre várok. És ehhez a nagy bejelentéshez nem elég durrantani egy pezsgőt. Mert Kata, ha jól számolok, már nem ihat majd alkoholt.

SZIKE Hát nem számolsz jól! Ha az utolsó beültetés sikerült is, még éppen titkolózni fognak. És különben sem szabad babaruhát venni a gyerek

születése előtt. Ennyi babona még belém is...

ANDREA Nekik, nekik nem szabad venni. Ezért praktikus másoktól kapni. Hogy amikor mennek a szülőszobára, legyen valami göncük. Tőled meg nem kapnak majd...

Megint csöngetnek. Most Szike „odavág” a kaputelefonra, legyinti a kezét, a komornyik út helyette, és a hang működik.

BÉLA Na, mi van, kicsiöcsöm? Le se jössz? Mást is vártok ma estére?!

2. jelenet

Szike beugrik a liftbe, hogy lemegy eléjük, a komornyik követi, lemennek.

BÉLA *(a hangja még mindig hallatszik a kaputelefonban)*: Nem mondjátok, hogy mást is hívtatok?! A kis Lévaiék is jönnek?! Vagy mi van? Szétesz a nap. Jön már lefelé valaki?

ANDREA *(egyedül maga elé)*: Ó hogynem. A színészkirály bármikor beállíthat. *(parodizálja a férjét)* „Jaj, hát hozzánk bár-mi-kor jöhettek.” Elmondta neki milliószor. *(Áginak)* Mondjuk, ha egyszer tényleg méltóztatna beállítani, hozhatna babaórt a Lévai papa régi boltjából, hogy megint kihallgassuk a náci tiszteket...

ÁGI Nem vagyok bolond. Te belül, ott, tudom, hogy tudod, hogy nem.

ANDREA Semmit sem tudok.

ÁGI Annyi szeretet van benned, drágám.

ANDREA Semmi sincs már bennem. Kitégtem, elhasználtak. De most azért is erős, szolidáris nő leszek, figyelmes anya. Mint régen.

ÁGI Ne mondj ilyet. Remek ember vagy. Katának meg... nem kell a te női pártfogásod... Néha nehéz elhinnem, hogy pszichiáter vagy.

ANDREA Itthon nem is vagyok.

ÁGI Egy úszó mindenütt úszó.

ANDREA Ugyan már. Talán régen. Te, édesem. De manapság...

ÁGI Jó, akkor egy színész mindenütt színész.

Nyílik a lift, Béla, Kata és a visszatérő házigazdák belépnek, Béla meglátja a Körhinta DVD-t az asztalon.

BÉLA *Körhinta*. Remek! Ti is klasszikusokkal nyugtatjátok a szétcincált idegeiteket? Én a *Falfúrót* nézem hetek óta.

KATA Még egyszer sem értél a végére.

BÉLA *(majdnem ledobja a DVD-t, de megigazítja a haját, még egyszer ránéz, mint ha tükröt lenne)* Anyám kedvenc színésze volt.

Szike is odaér.

SZIKE A Mari! Jogos. Az évszázad nője. Az örök...

Béla és Kata nevetni kezdenek.

KATA Hát, a Mari állítólag nem volt az anyósom kedvence, apósom annál inkább rajongott érte.

BÉLA *(macsósan, affektálva)* Fátylat a múlt-ra! Minden múltra nagyon sok fátylat.

SZIKE *(megjátszva)* Na, mindent tudni akarok!

ÁGI *(letudva a témát, parancsolóan)* Jaj, az újszülöttnék minden vicc új?!

SZIKE Hogy itt nem lehet jókedvű senki! Hát, ha megint hallani akarom, akkor mi van? Belehalsz?

ÁGI Mit csámcsognál rajta? Méltatlan a te szádba. Még szinte gyerekek voltak. És nagy szerelem volt. Olyan, amelyet te nem is ismersz. Amolyan... mindent felperzselő.

Zavart csönd lesz.

ANDREA Jelentem, én egy ideig azt hittem, Szike ismer ilyen szerelmet.

ÁGI Túl fiatal voltál, szívem, meg lettél vezetve.

SZIKE Na, jön az asszonykórus. (Áginnak) Akármekkora sztár voltál, úszókgyöngye, téged végül senki nem vett el, úgyhogy biztosan jogos, hogy felvilágosítasz minket a „mindent felperzselő szerelmek” természetéről.

ANDREA Mi köze a házasságnak a szerelemhez?!

ÁGI Kösz.

ANDREA Bárcsak veled örülhetnék.

Nevetnek.

KATA *(teljesen váratlanul, oda nem illően, Béla előző témájára reagálva)* Anyád az öngyilkos alkatokat szerette.

BÉLA Drágám! Ez ízléstelen volt. Nem azért rajongott *(felveszi a DVD-t)* a Soós Imréért, mert öngyilkos lett.

SZIKE Mit isztok?

Szike már „tölti is” a whiskey-eket, Dávid persze csinálja helyette, csörög a jég, Kata átadja a whiskey-t, amit hoztak, Béla a nagy virágcsokrot.

KATA Én inkább...

SZIKE Viszkit mindenkinek!

ANDREA *(Kata felé)* Oda se bagózz rá. Mit iszol, édesem?

KATA Valami édesre vágyom. Alkoholmentes koktéltra.

Andrea elmosolyodik, bólogat, mint aki megmondta, mint aki mindent tud. Sokatmondóan Szikére néz, de az nem veszi az adást.

SZIKE Hogy a fenébe ne! Majd keverek valamit. Lónyálból van egész raklap.

ANDREA *(dühös, amiért nem veszi az adást)* Viszkivel meg tele a padlás. *(beleköt, hogy figyeljen már a jelekre)* De te eddig boroztál, ha jól láttam, nem kéne töménnyel folytatnod.

SZIKE Igen, eddig is jól láttad, meg most is jól látod.

BÉLA Ezt skubizd meg! *(két ujjal felemeli a whiskey-t, amit hoztak)*

SZIKE Gyönyörű! *(nézi)* Mi az ég ez?

BÉLA *(előadást szeretne tartani)* 24 éves vagyok Hibiki. Gabona és maláta...

SZIKE Ez japán? Japán whiskey?! Nem mondod!

Kis csönd lesz.

ÁGI Én utálok a whiskey-t, de azt még én is tudom, hogy a japánok a legmenőbbek.

SZIKE Hol? Kinek?

BÉLA ...ötféle hordóban érlelődnek a párlatok, és...

SZIKE Én mindent tudok. Mindent tudok. És mindent ittam már. Még toka-ji whiskey-t, meg békési whiskey-t... mert mi, magyarok mindent tudunk, de hogy japán.

ANDREA Most baromkods? Minden whiskey-kóstolón, ahová elcibáltál, a japán „tétélekre” verték a nyálukat a sommelier-k.

SZIKE Hol? Ki?

Béla láthatóan csalódott, leteszi az üveget. Óvatosan engedi, nagyon teátrális mozdulat, de a legvégén elengedi, nagyot koppan, elborulna, Dávid elkapja. Mindenki Bélát figyelni közben. Ahogy végez, körülnéz és megigazítja a haját.

BÉLA Nem mondtam volna, de még nekem, khm, de még nekünk is drága volt.

SZIKE Japán whiskey. Viccnek jó.

KATA Néha olyan vagy, Szike, mint akinek már kitompult az éle.

SZIKE Ez meg nem jó viccnek.

ANDREA Hagyjátok, ilyen bunkó volt egész nap.

ÁGI Miért nem ültök már le...

Elővenne egy aránytalanul nagy tálcát, de Dávid megelőzi, meggy és kínálja helyette.

ÁGI Sütöttem pogácsát, még meleg, kóstoljátok meg.

ANDREA (*csodálkozva*) És hogyan teleportáltad ide? Ekkora malomkerék. Mikor?

ÁGI Jól ismerem a házat.

ANDREA Én is jól ismerem. És egész este itt álltam. Mikor hoztál fel pogácsát?

SZIKE Ezt mondjuk, bírom. Hogy nem sajnálsz semmit. Ezzel egy egész lakótelep jóllakna.

KATA (*elgondolkodva*) Lakótelep... (*magának*) Miféle? (*felcsillan a szeme*) Tényleg, ti votatok már valaha panellakásban? Úgy értem, bent. Evör?

BÉLA Ez isteni. Atyám, Ági! Istenő vagy. (*túlozva*) Már a közeledben lenni is megtiszteltetés, és hogy így sütsz. Páááárdon! Alkotsz.

SZIKE Ne nyálazzál már. Ne puncsoljál, nem vagy már úszóedző.

Döbrent csönd lesz, aztán egyszerre röhögik el magukat.

BÉLA (*elmélyített, teátrális hangon*) Az ilyeneket vártuk meg edzés végén mindig. Az ilyen...

ANDREA Köcsögöket? Istenem, bárcsak Szike járt volna edzésre a gyerekek helyett...

ÁGI (*félbe akarja szakítani*) Vegyetek.

Andrea zaklatottan arrébb megy, ez a mondat, ami kiszakadt belőle, láthatóan őt viselte meg a legjobban. Két pogácsát is betöm a szájába, alig kap levegőt, mint egy hörcsög, csak áll, és próbálja rágni. Folynak a könnyei. Közben rág. Szike és Béla direkt elfordul tőle, Kata rémülten odasiet, és áll mellette bénán, és úgy beszél indifferens dolgokat (folytatva a paneltémát), mintha vigasztalná.

KATA (*lassan, elmerengve, vigasztalósan*) Nincs a vécének fala. Csak egy pozdorjalemez.

Andrea próbálja lenyelni a pogácsát, de nem sikerül. Csak rág, rág. Bólogat, mintha Kata tényleg vigasztalná. Kata megszimogatja.

KATA A sóhajtás is felhallatszik.

Andrea hálásan néz, mintha ez most nagyon szép lett volna.

KATA A szagokról nem is beszélve.

Béla a felesége felé fordul.

BÉLA Te miről beszélsz, Katus? Megzakkantott a Falfűró? Akkor nem nézem végig. (*röhög magán, de hirtelen elborul, mert észébe jut valami*) Vagy megint túltoltad a Xanaxot?

Kata ellép Andrea mellől.

KATA (*kivételesen élénken*) Szerintem te sem voltál vidéken soha. Úgy ismered Párizst meg Amszterdamot, mint a tenyered. De az agglomeráción túl akkor jártál először, amikor bemutatlak anyaméknak.

Szike röhög. Dávid némán röhög vele.

SZIKE Ez mondjuk korrekt, Bélám. A nagy macsó edzőarc külső mögött mindig is egy pojáca budai zsúrfiú szíve dobogott. Végül is, ez való neked, ez a tévés élet!

BÉLA Szike, ez a te szádból. Hogy nem szakad le a villád harmadik szintje... vagy hányadik ez... a plafon.

SZIKE Miről beszélsz?! Én mindig rendes magyar gyerek voltam. Parajdi són nőttem föl. És hamar megtaláltam magamban az erdélyi szívet!

BÉLA Parajdi sóban az erdélyi szívet? Kiköhögöm a belem. Az lehet, hogy parajdi. De a fűszeres hozta házhoz. És a komornyikod apja (*Dávidra néz*) vette át.

ÁGI (*mintha még mindig téma lenne a pogácsája*) Annak idején ilyet nem süthettem volna...

BÉLA (*megkönnyebbülten, hogy ebből a témából kimenekül*) Hogy is süthetnél

volna, Kincsecském?! Egy élsportolónak semmi zabálás. Micsoda tested volt, Teremtőm. A világ...

KATA (*maga elég nézve befejezi*) ... legjobb izomzata.

SZIKE (*ingerülten Katára néz, de valójában Bélának válaszol*) Tényleg fejezd már be a seggnyalást!

BÉLA Széledjete szét! Károlyi Ági olimpikon úszó Bécsben '74-ben, drága szűzanyám! Ember még olyan esélytelen helyzetből nem nyúlt be, mint a... művész. Majd egy másodperces lemaradás...

KATA (*fád unottsággal befejezi*) ... az utolsó tíz méteren...

BÉLA (*idegesen, hangosan, hogy elnyomja*) és... és... és...

SZIKE Hány és hány műszak, sugár, kemó, műtétek, kisemberek, nagyemberek, ezred milliméterre pontosan megműtöttem, az a valami! Napokig talpon vagyok... és akkor azt a kurva benyúlást...

Andrea közben lenyeli a pogácsát.

ANDREA Mindjárt jön a *Hasnyálmirigy-napló*...

SZIKE Pontosan! Olvasd el a *Hasnyálmirigy-naplót*! Olvasd el. Benne vagyok. Nem vagyok benne?! Benne vagyok! Ki van még benne?! Te? Te?! Te? Te voltál valaha Esterházy-regényben?! Akkor mi a herém van?

ANDREA Ki ne olvasta volna, Szike. És mindenki tudja, legalábbis ebben a szobában, hogy nem vagy benne.

ÁGI Nem te vagy benne.

ANDREA Szégyellned kellene magad, hogy ezt hazudod úton-útfélen!

SZIKE Több mondattal is e-gé-szen biztosan rám utal! Különben is, mit értesz te az egészségből? Utókezelés? Pszichiáterként onkopszichológia? Persze. Amikor mi már megmentettük a rongyos életüket. Azután! Aztán vigasztalagathatod őket. Mondjad csak

nekik a baromságokat. (*parodizálja*) „Gondoljon a kemoterápiára úgy, mint anyatejre.” Gondolj rá te úgy. A te anyád tejére. Röhejes.

KATA (*a panellakások témát folytatva*) Nektek gőzötök sincs. Hogy van itt. A dombotokon túl.

BÉLA (*erre ő is erőre kap, teljesen kikölkent, de most el akarja nyomni a feleségét, felpattan*): És akkor a semmi-ből, a világvége végéről, és (*ezt már állva mondja, közvetít, már ugrál*), igen, igen, igen, Károlyi Ági Európabajnok!

Ági mosolyog.

ÁGI Aztán ugyanaz a holland, akit ott megvertem.

BÉLA Pfü! Na, igen. Na, igen, mekkora dráma a holland...

KATA (*most már Ági helyett is*) ... „visszadta a mozdulatot.”

Ági sértetten Katára néz.

BÉLA (*mintha nem érténé, hogy Ági Katára, a feleségére haragszik, álságosan folytatja*) Ágika, Ágika, Ágika! Az olimpiai ezüst is szépen csillog. Manapság egyre szebben. Már megtanultuk értékelni. Már nem csak az arany számít!

SZIKE Mi lenne, ha az én szuperhős húgocskám ott is benyúlt volna! Azóta is magunk alá kellene vizelni.

BÉLA Így is magunk alá köll! Ez true!

SZIKE Nekem ugyan nem.

BÉLA Hihetetlen... hogy te elnökségi tag vagy az úszószövetségnél. Már pááárdon... de szarsz a sportra.

SZIKE A húgomra szarok.

KATA (*mintha elmerengve mondaná, de megjátssza*) Nekem baromira fájna, ha az ikertesóm ilyeneket mondana.

ÁGI Oda se neki, édesem. Számítana, ha számítana.

ANDREA Milyen jó, hogy a fiaink kijöttek a sportból, és rendes ikrek, igazi jó testvérek. Vállvetve mennek az életben.

Döbrent csönd.

SZIKE Mi is a koszt?

ANDREA (*elneveti magát*) Mintha nem tudnád.

Dávid kimegy, és több körben behozza a tálat, Béla azonnal ráveti magát. A többiek türelmesebbek. Állva, fogadásszerűen esznek mindenkől, répacsikok, zellercsíkok meg az emlegetett ételek. Dávid fontoskodik, kiszolgál.

BÉLA Erős papriká. Izünt it? De ne Strong Pistát hozzá, könnyörgök.

Dávid pattan, megy a paprikáért.

SZIKE Én szeretem. Erős Pista, Piros Arany. Nekem ne mondják, hogy nem kurva jó, ha kurva jó.

ÁGI Ízfokozó glutamáttal és guargumival.

KATA Halas a szusi?

ANDREA Persze, drágám, milyen lenne.

KATA Mondjuk, mangós. Úgy ennek egy kis mangósat.

Andrea megint mindentudóan a férjére néz. Aztán újra Katára.

ANDREA Mangót kívánsz, drágám? (*Szikének*) Mangót kíván!

BÉLA Nekem magyar cévitaminos, Szentgyörgyi Albert-es paprikát hozzá! (*Katára kacsint, hogy milyen jó vicc volt, parodizálta Szikét, de az nem reagál*), ha nincs, mindegy, akkor csilit.

KATA A hal most nem esne jól.

ANDREA (*Szikének*) A hal most nem esne neki jól.

Szike még mindig nem érti, vagy inkább nem akarja érteni.

SZIKE Kussoljál már. Mi is halljuk! Hülye vagy?

Andrea teljesen kiakad, hogy a férje nem olvas a biztos jelekből. Felpattan, majdnem elöli a pogácsákat, rémulten utánuk kap, de a komornyik megelőzi, ettől még dühösebb lesz, elhajtja, felkap kettőt, hogy betömi, de inkább visszadobja, fújtat, de aztán megjatszott nyugalommal újra Kata felé fordul.

ANDREA Pörkölt?

KATA Milyen?

SZIKE Csülök! Azt egyél. Hagyd ezt a nyers szart.

KATA Jó. Jól hangzik. Kérek.

Szike röhög. Dávid is némán.

SZIKE Magadra maradtál, Vaszabi!

ÁGI Én kérek a szusiból, veszettül gusztata.

BÉLA Én nem falom el előled, az biztos. (*Szikének*) Lópikulát se ér a paprikád.

Nem csíp. Fény utca? Biztosan ottan van. Minek jársz oda?

KATA (*Andréának*) Te főzted?

SZIKE (*Bélára meg az erőspaprikára csak legyenint*) Én főztem.

ANDREA Ami ugye azt jelenti, hogy Dávid főzte.

BÉLA (*Szikére nézve*) Remek szakács vagy.

Szike szerényen mosolyog, Dávid meghajol.

ÁGI A Dávidka erdélyi, azért főz ilyen jól.

Dávid felemeli a mutatóujját, és nyitja a száját, hogy mondana valamit.

SZIKE (*megelőzi*) Partium! Hogy lehet mindig összekeverni. Szatmár. Igazi északi legény.

Dávid hálásan mosolyog, megint meghajol.

BÉLA Szike, akkor hozzá Erős Pistát. Vagy nem is. Inkább Piros Aranyat.

Dávid megy.

SZIKE Hozok mindkettőt.

ANDREA Akkor nem mindegy, hogy ki főzött? Hogy Erdély-e vagy Pááarcium? Bekeveritek azzal az undorító krémmel, és kész. Mondom én, jó lenne a kutyakaja is.

Béla röhög.

BÉLA Én már gondoltam rá! Olyan gusztos. Embereknek miért nincs ilyen? Falatkák aszpickban. Mennyivel menőbb már, mint a májkrém.

KATA Szívesen feltálatlom neked. Egy gonddal kevesebb.

ÁGI Ez lehetne a magyar feminizmus alapköve. Pirosaranyas kutyakaját a férjeknek.

Szike ledobja a tányérját. Dávid felkapja.

SZIKE Megbolondulok. Már megint. Hagyjátok már a picsába a kutyakaját. Elmegy tőletek az életkedvem.

ÁGI Várandós vagy?

Ijedt csönd lesz, Kata és Béla elfordulnak a társaságtól.

ANDREA (*ijedten*) Micsoda mimóza vagy te. Már megint felfordult a gyomrocskád?

SZIKE Nekem volt gyerekszobám.

BÉLA Lakosztályod, apukám.

Mindenki röhög. Ági éppen iszik, kiköpi az italt. Dávid azonnal törli.

ÁGI A drága Béla bácsinak, a jóapádnak volt ilyen pontos humora.

SZIKE Kiúsznátok egymás seggéből?

BÉLA Tetű dolog lehet, hogy neked ennyire nem sikerült.

SZIKE Nem nem sikerült. És nem „ennyire”! Nem voltam tehetséges úszó, és ezt beláttam. Ági tehetséges volt,

ott maradt. Akkor nem sikerült volna, ha erőltetem.

BÉLA Apa... (*zavarba jön...*) Béla bácsi, remek edző volt, mindent megtett... Érted is.

SZIKE A Törőcsik-szerelem előtt vagy után?

BÉLA És azt mondod, hogy nem volt... kudarc... Sit... Hogy te nem vagy irigy.

SZIKE Te se lettél bajnok.

KATA (*maga elé a férje helyett válaszképpen*)

Négy olimpiai bajnok tanítványom...

BÉLA (*ingerülten belevág*) Igen! Négy olimpiai bajnok tanítványom volt, és...

KATA ...tizenhét...

BÉLA (*Katának, valódi dühvel, semmi finomkodás*) Kuss, bazdmeg!

BÉLA (*folytatná helyette, próbál nem indultatos lenni*) Tizenhét világbajnoki...

KATA ...érem.

ANDREA (*Katának*) Ezt bitang jól csinálod, szívem.

Kata őszintén meglepődik.

KATA Mit?

ÁGI (*Bélának*) Ez baromi nagy dolog. Hány edző...

ANDREA (*odakapja a fejét, megpróbálja ő is elcsenni a mondatokat Ágitól*) mondhatja el ezt magáról...

ÁGI ... nevelt olimpiai bajnokot?!

ANDREA (*Katának*) Látod, nekem nem megy.

KATA Béla mindig ugyanazt mondja. Szóról szóra ugyanazt. Ugyanúgy.

Béla sértetten néz, tekintetpárbaj, látszik a férfin, gondolkodik, mit mondjon.

KATA és BÉLA (*egyszerre*) Kapd be!

Andrea dől a röhögéstől.

ANDREA Te vagy a legjobb barátnőm!

Kata komolyan veszi.

KATA Tényleg?

Ági röhögni kezd. Andrea dühös Ági röhögése miatt, indulatosan felel.

ANDREA Persze, drágám.

KATA Kösz. Olyan ingadozó a hangulatom.

ANDREA (*Szikének*) Ingadozó a hangulata!

SZIKE Megint kezdted?

ANDREA (*Katának*) Drágám, készítek neked valamit. Mindjárt hozom.

Andrea kimegy.

BÉLA (*Szikének*) Rápippantunk végre? Mi van itt, ilyen vastag (*kezével mutatja*) az unalom.

SZIKE Te mióta dohányzol?

BÉLA Mióta nem vagyok sportember. De nem dohányzom. Szivarozom, kérek.

SZIKE Eszetlen nagy ötlet. Megkínálhatlak?

BÉLA Nem, én kínállak meg.

Mindketten (hármán a komornyikkal) kimennek az erkélyre.

ÁGI Nem vagy terhes, látom rajtad.

KATA (*üveges szemmel*) Ultrahang van a pupilládban?

ÁGI Érzem.

Kata felnéz.

KATA Biztos, mert te se voltál soha.

ÁGI De, többször is.

Kata megdöbben.

KATA Elvetted? Nem vagy komplett.

ÁGI Indiszkrét vagy, ahogy mindig.

KATA Én?!

ÁGI Én csak azért hoztam szóba, mert azt akartam, hogy szólj rá Andreára. Amíg nem csinál valami hülyeséget.

KATA Elvetted?

ÁGI Azért voltak. Világversenyek előtt két hónappal teherbe ejtettek, sportorvosi célból, ez amolyan legális doping volt, az élet ereje, ahogy vége volt, küret.

KATA Kúr után küret. Undorító. Én sosem lennék képes... Igazából mindig is undorodtam tőletek... bocs... az úszástól.

ÁGI Hát, akkor nem kellett volna a Bélához menni... De akkor is szólj rá Andreára. Meg van zakkánva. És ne játsszál rá. Így joggal hiszi azt, hogy terhes vagy.

KATA Csak boldoggá akarom tenni. Annyira imádja, hogy nekem nem sikerült. Hogy nem tapadt meg a kis rohadék.

ÁGI Miről beszélsz?

KATA Azt játssza, hogy azt hiszi, terhes vagyok.

ÁGI Együttérez veled, támogatni akar.

KATA Inkább magát.

ÁGI No és? Andrea keresi magát. Igen. Nem a régi. A fiai nem járnak haza Washingtonból. A rohadék bátyám meg mindent megtett, hogy rosszabb legyen a helyzet. De nem gonosz.

KATA Én nem mondtam, hogy milyen. Nem is tudom, milyen. És nem is érdekel, milyen.

ÁGI Hogy tudod te adni a férjed előtt a naivát.

KATA Nem adok én semmit.

ÁGI Ilyenkor meg...

KATA (*kiszakad belőle*) Én nem tudtam... Hogy ti mindent és mindenkit lenéztetek. Én nem tudok ezzel versenyezni. Egy úszónak csak egy másik úszó az ember. Ha ezt tudom...

ÁGI Akkor nem csapsz le Bélára már a valóper alatt?

KATA Én voltam az ügyvédje, éjjel-nappal együtt voltunk.

ÁGI Inkább éjjel.

Kata végigméri Ágit.

KATA Hát... ilyenkor te se vagy az a jószágos nagynéni, az a rózsadombi Mary Poppins, akinek máskor mutatod magad.

A férfiak visszajönnek.

BÉLA Trágyadomb öngyűjtőid vannak. Adjál kapunyitót, a kocsiban van szivargyűjtő.

SZIKE *(Áginak)* Úgy jártunk, mint annak idején a fiúk.

ÁGI Kik?

SZIKE *(sziszegve)* Hát a gyerekeim! Az ikrek.

ÁGI Ja! *(kompenzálva)* Istenem, nyolc évesek voltak. És elgyűjtogatták a ház összes gyufáját.

Szike elmosolyodik, de szomorú.

SZIKE Mindet. Tíz doboz gyufa. Már akkor is kitartók voltak. Különösen Iván.

ÁGI Szenzációs akaratereje volt.

SZIKE Aztán az öccse szájában... a legutolsó gyufától, a legeslegutolsótól meggyulladt a cigi.

KATA Nyolc évesen cigiztek?

BÉLA Csak egyszer, de mindjárt le is buktak, szegények. Istenem, mennyi fekvőtámaszt nyomtak apánál... Béla bácsinál, a bemelegítésen büntetésből.

SZIKE Soha többet nem köptem be őket neked, ha bármit rosszkodtak itthon.

BÉLA Azért nem lettek bajnokok.

SZIKE Azt inkább hagyjuk, Bélám, hogy mi a geciert nem lettek bajnokok.

KATA *(újra álmatagon)* És nem maradt gyufa?

SZIKE *(ingerülten)* Mit tudom én... nem maradt.

ÁGI *(próbál terelni)* Még itt lakott az utolsó proli család a földszinten.

SZIKE *(elmereng)* Rendes emberek voltak... igazából... a Hartaiék.

KATA Akkor legalább volt gyufájuk.

ÁGI Az volt.

SZIKE Volt itt... ott... minden.

Néznek egymásra. Csönd.

KATA *(elmerengve)* Manapság a gyerekek olyan korán érnek... Ez is! Nyolc évesen cigizni...

BÉLA Hülye vagy?! A Szike fiai majd harmincévesek! Mit manapságozol. És különben... én is kemény legény voltam... kipróbáltam... hatévesen a cigit.

KATA *(dühösen)* Akkor is! *(újra elmerengve)* Manapság olyan korán érnek. Ott van az a svéd kiscsaj is. Még gyerek, és ő menti majd meg a világot.

SZIKE Mit ment meg?! A buzernyák svéd libsiket menti meg...

ÁGI Gréta?! Szerencsétlen svéd kamasz.

SZIKE Te vagy a szerencsétlen. Az a lány egy baromi pontosan kitalált, nyugati propagandaeszköz.

BÉLA „Nyugati propagandaeszköz?” Szike, milyen kádársta duma ez? Ezt a faszt negyven évig már szopni kellett.

Miközben Béla ezt mondja, megrázza a farkát. Macsósan, de nevetségesen, inkább pojácá, mint macsó. A többiek undorodnak, röhögnek, fújolnak, Szike pukkadozik. Észre sem veszik Andreát. Andrea bejön egy tálcászerű, nyitott vesszőkosárral, felöltöztetett babák ülnek benne. A babaruhákon ott a cetli, látszik, hogy újak a ruhák. Cuclis üveg stb. Dermedt csönd.

BÉLA Esküszöm, hogy ezt megálmodtam!

KATA Nem. Ezt én álmodtam meg, drágám. És elmeséltem neked.

BÉLA Mindegy. Pontosán, tú-pon-to-san ilyen volt.

SZIKE Ez mi, Andrea? Ez mi? Én tudom, hogy megkettýentél, de mindennek van határa.

Dávid mindenkinek tölteni kezd, és zavartan szaladgál.

ANDREA (*látja, hogy baj van, erőltetett boldogsággal*) Nagyon sok boldogságot nektek! Jó egészséget a kismamáknak...

Ági odasiet, próbálja kitessekelni Andreát. Dávid segít neki, de őt ellökik.

ÁGI Hozzunk be tortát.

BÉLA Most már ne vidd ki a matyóhímzést, Kincsecském! Tedd csak le. Gyönyörködjünk. Mit akartál ezzel? Mire jó ez?

KATA Biztosan én vezettem félre.

ANDREA (*kétségbeesve*) De hát én azt gondoltam, tényleg azt gondoltam.

KATA A mangó miatt?

ÁGI Tudatosan szívattad, édesem.

KATA Szerinted az Andrea tök hülye?

ANDREA Hülye vagyok, tök hülye vagyok.

SZIKE Ennyivel azért nincs elintézve, aranyoskám.

ANDREA (*maga elé*) Rohadjatok meg! Én jót akartam végre. Újra. Mert tudom, hogy milyen volt. Nekem senki nem segített. Egyedül voltam. Majd megörültem. Ikrekkel. És mindenki tojt a fejemre. Akkor legalább én ne legyek ilyen. Ezek kelengyék... újszülött ruhák. Hiszen Katának semmire se lesz ideje!

BÉLA Angyali vagy. Egyszerűen angyali.

KATA A negyedik lombik sem tapadt meg, drágám. De ne tegyél úgy, mintha ezt nem sejtetted volna. Vagy mintha ez bántana.

Andrea ledobja a babákat.

ANDREA Honnan tudtam volna! Sajnálom. És... rohadékok vagytok.

KATA Tudtad, hogy nem vagyok terhes. És imádom, hogy nem jön össze.

ANDREA Négyyszer is utaltál rá, hogy az vagy. Négyyszer!

KATA Nem, drágám, te utaltál rá négyyszer. Hogy aztán bejöhess a babaszobáddal.

ÁGI (*Andreának*) Míg kint voltál, bevalotta, hogy direkt csinálta.

KATA Semmi ilyesmit nem mondtam.

BÉLA Héj, héj, héj! Ti most ezért hívtatok minket ide?

SZIKE Bélám, nehogy már. (*a nőknek*) Miért nem kussoltok inkább? (*viszsa*) Ne haragudjatok! Andrea, takarítsd el magad... ezekkel együtt. De most. Töltök egy whiskey-t mindenkinek, Béla, te menj le a szivargyűjtőért.

ANDREA (*kiabálva*) Ez nem babaszoba!

KATA Hát akkor micsoda?!

ANDREA Majd megtudod.... Gumiszoba. Vagy tombolda. Örültek háza. Majd meglátod. Amikor a faszfej férjed semmit sem segít, aztán meg eljár mást kürogatni. Míg te éjjel-nappal szart törölsz és szoptatsz.

KATA Tényleg ennyire élvezed?

ANDREA Én neked akartam jót! Nekem senki se segített! A férjem meg csalt, ahol tudott. Teljesen magamra maradtam.

ÁGI (*Andreának*) Hagyd ezt abba, nem igaz. Én is segitettem, és még anya is élt, ő is...

KATA Muszáj kimondanom?! Addig nem nyugszol, amíg teljesen meg nem alázol? Amíg végre el nem hangzik, hogy ez vég-le-ges. Nem lesz gyerekekünk SOHA, nem-si-ke-rült. Nem próbáljuk meg többet.

BÉLA Nájn. Még nem biztos, hogy nem sikerült.

KATA (*fejhangon üvöltve*) Ne kezd újra!

SZIKE Úgy sajnálom. Minden cigánynak csak úgy összejön, nektek meg...

BÉLA Ezt fejezd be.

ÁGI (*Szikének*) Világbajnok vagy vigasztalásban.

SZIKE Igyatok már, most mi van.

Andrea „szedi össze”, de a komornyik csinálja helyette, szedi a babákat, és egy valahonnan előhúzott ikeás szatyorba dobálja. Mellé a mindenféle eszközöket.

KATA Jó sokat áldoztál erre a jelenetre.

ANDREA (pakolás közben magának magyaráz) Tök egyedül vagy, mindenki csak jön babát nézni, felébresztik, hogy milyen cuki, aztán amikor bóg, a kezembe nyomják, na, ez a segítség. És még főzzél is nekik, meg legyél csinos. Te pedig ott rohadsz meg egyedül az örület szélén.

Ági segít neki.

ÁGI Hagyd már! Gyere, menjünk ki, vigyük ki ezeket.

ANDREA (Áginak) Te is mindig az uszodában voltál. Anyósom meg a kezébe se vette őket.

ÁGI (fegyelmézi magát): De... idővel... igen!

KATA (Andreának) És mondd! Legalább megérte ennyit szívni az ikrekkel?

Andrea elmereng.

ANDREA Nem tudom. Őszintén mondom, nem tudom. Talán nem is érte meg.

Kata meglepődik a válaszon, ijedtében hátrál tőle, Szike arca elborul.

SZIKE Imádjuk a gyerekeinket, és ők is minket! Hogyne érte volna meg. Hiszen ez az életünk értelme!

KATA Mikor is voltak utoljára... itthon?

ANDREA Nekünk már... azt hiszem... minden mindegy.

SZIKE Gyakrabban jönnek, mint a tied fognak.

Kata sziszeg, a férje a védelmére kel.

BÉLA Szike, mi ez már?! A soha az... így is, úgy is soha. Izünt-it?

ANDREA (lemondóan) De, végül is, az. It-íz. A soha az így is, úgy is soha.

SZIKE Már megvannak a jegyek augusztusra, angolkáim! Két hét Washington. Csak mi és a gyerekek!

KATA (még mindig az előző mondatot cincálva) „Mint a mieink fognak!” „Mint a mieink fognak?!” Milyen szemét szöveg. Mondtam én, hogy ezért volt az egész! Hogy az orrom alá dörgölhesd a meddőségem.

ANDREA Ezt a férjem mondta. És különben is, te sem vagy egy angyal. Illetve, csinálni csináltál már. Te mindből azt csinálsz, amit... (elharapja)

Kata ugrik rá.

KATA Ezt meg honnan tudod?

BÉLA Na jóóóó. Nekem ez sok. Tényleg nem értem, miért hívtatok át, ha itt megint ez megy? Ha nem a rohadék politikán üvöltözünk, akkor akad valami más? Széledjetez már szét!

ANDREA (Áginak rémülten): Menjünk már, tényleg.

KATA Állj meg! Mire célozgatasz?

BÉLA (elfelejti a finom embert, mélyebb hangon) Kata, ez miről beszél?

KATA (a férjének): Abortuszról, drágám, egy szimpla terhességmegszakításról.

ANDREA Én nem mondtam ilyet.

SZIKE (Andreának): Te nem vagy eszednél.

BÉLA Te is tudod? Mindenki tudja? Mi van itt?

ÁGI (Andreának) Mehetünk. (A többiek felé): Na, mi levisszük ezeket.

KATA (szinte ujjongva) Hiszen te ajánlottad a pszichológust! A saját kollégádat.

Ági félrelép, elengedi Andreát, és elindul kifelé.

ÁGI Na jó, én mentem.

SZIKE Az irgalmas nővér, már megint, menekülőre fogja, ha baj van.

ÁGI Szarok rátok.

Ági elmegy.

KATA Ugye tudod, hogy ezzel véged lehet? Ha beköplek.

Most már Andrea van zavarban.

ANDREA Nem értem, miről beszélsz.

KATA Csak a kollégádtól tudhatod. Ő árulhatta el... a saját páciensét.

BÉLA A Káliban... talán tudtak volna segíteni. Ha mondod. Talán másképp adtak volna hormont. Ha mondod... Mi a fasz... pikuláért nem mondtad?

Kata nem jön zavarba.

KATA Ennél több hormont kellett volna kapnom? Háááát... nemigen sikerült volna.

BÉLA (*beakadt a tú, próbálja fegyelmezni magát, egyre mélyebb hangon*) Ha mondod. Ha mondod. Ha mondod.

KATA Hát nem volt kedvem „mondani”.

BÉLA (*nagyon ingerülten, mintha nem is önmaga lenne, fenyegetően*) Nem volt kedved?! Nekem meg kedvem lenne, bazd (*lenyeli*)... sok mindenhez... de azért még nem teszem.

KATA Esel szét. A zsúrfíú lelkének mélyén mégis egy macsó bunkó lakik.

SZIKE Mit isztok? Azt mondjátok meg, mit isztok?

Dávid tölt, és viszi mindenkinek.

BÉLA Míííííkor volt?

KATA Húsz éve. Mit tudom én. Baromi régen. Nem téma.

BÉLA Akkor azért nem tapad meg?

KATA Teljesen hülye vagy?! Vagy azért nem, vagy nem azért nem.

ANDREA Én nem beszéltem semmiféle abortuszról. Nem tudtam róla.

KATA Nem csak gonosz vagy, gyáva is.

ANDREA (*próbálja lazán*) Fogalmam se volt róla, hogy volt... és különben se érdekel. Nem nagy dolog. Áginak is volt egy csomó... minden hulladék

világverseny előtt. Vagy után. Mit tudom én. Nem nagy dolog. Ugye, Béla? „Sportköri esemény.” Vagy talán te erről se tudtál. Az angyali ártatlan...ság...

Az utolsó szavaknál rájön egy köhögőroham, mondaná tovább, de nehezen beszél, harákol.

SZIKE Drágám, ne húzd fel magad, csak megnémulsz megint.

Andrea elindul kifelé a babákkal. Béla utána kiált.

BÉLA Fákjű! Nem az apám... a Béla bácsi ötlete volt. Nehogy azt mondd már, hogy ő kötelezte rá Ágit.

ANDREA (*rekedten harákolva, de ki tudja mondani*) Az ilyesminek sosincs gazdája.

Andrea ki.

3. jelenet

Katának csörög a telefonja.

KATA (*felkapja*) Sári, végre! Dehogy, a legjobbkor hívsz. Várj, kimegyek az erkélyre.

(*Elviharzik*)

SZIKE Mi a kurva ég van itt?

BÉLA (*mintha nem az előbbi jelenetre utalt volna Szike, hanem a telefonhívásról kérdezné*) A jógaoktatója hívta. Esküszöm, egymás pinájában vannak. Ha nem tudnám, hogy nem leszbi, azt gondolnám, hogy leszbi.

SZIKE Csak vigyázzál, apukám, csak vigyázzál. Ott van a Jenei Jani, nézd meg. Mi-cso-da szégyen.

BÉLA Azt nem gondolom, hogy szégyen. Ha valakit elhagynak, az nem szégyen.

SZIKE Most mondod, hogy egymás pinájában vannak. Hogyne lenne

az szégyen. Ha egy nőért hagy el a nőd.

BÉLA Mindegy, kiért hagy el.

SZIKE Dehogy mindegy! Ha egy nőért hagy el, azt jelenti, nem vagy férfi. Pontosabban olyan szar férfi vagy, hogy elment a kedve a férfiaktól.

BÉLA Ezért nem lesz egy nő leszbikus.

SZIKE Hogy a picsába ne?! Pontosan oda. A picsába. El se tudod képzelni, milyen hatásos a buzilobbyi. Eszméletlen sokan bebuzulnak a propaganda miatt. Előbb divatból nyalnak. Aztán meg úgy maradnak.

BÉLA Vhá-te-fák! Milyen propaganda miatt? Szike, neked elmentek hazulról.

SZIKE Te is megbuzultál? Még csak most leszel tévésztár, és máris?! Tedd a szívedre a kezed. És mondd azt, hogy örülnél, ha Kata elhagyna, mondjuk, egy csinos kis zsidó lányért.

BÉLA Széledj már szét. Déééhhogy örülnek!

SZIKE Hát erről beszéllek.

BÉLA De nem lennék jobban lesújtva, mint ha egy csinos arab fasziért hagyna el.

SZIKE Miért pont arab?

BÉLA Miért pont zsidó?

SZIKE Te mondtad, hogy Sári. Azért mondtad a nevét, nem? Hogy értsem. Amúgy mindegy lenne a neve. De így értettem.

BÉLA Nem azért mondtam.

SZIKE Jaj!

BÉLA Na jó, picit azért mondtam. Egy beképzelt, magától elszállt kis zsidó kurva.

Szike elkezd röhögni. Dávid vele.

SZIKE Én is ismerek egy ilyen.

Béla is felnevet. Előbb elnyomja, aztán kitör.

BÉLA Mekkora barom vagy. Hogy beszélhetsz így a feleségedről?

SZIKE Nem mondtam, hogy ő az.

Megint nevetnek.

BÉLA Várj... Véjt. Nem is én mondtam, hogy Sárinak hívják. Akkor vissza az egész.

SZIKE Már mindegy! Csak vigyázzál az asszonnyal. Az ilyen kudarcok után könnyen beleszbisednek.

BÉLA Baromság. És különben is, nem is kellene, hogy... kudarc legyen.

SZIKE (*fel se fogja*) Igyál! (*most kezd el valamit érteni*) Miért, tán csak nem örökbefogadtok? Hagyjál már. Kurva gáz. Marhaság. Cigány lesz. Vagy beteg. Kúúrva gáz.

BÉLA Betojok, Szike, ha nem tudnám, hogy főorvos vagy, professzor...

SZIKE Mert én nem hazudok? Öreg vagyok már hozzá. Hazudtam én is. De mióta tiszta a szívem, mióta megleltem önmagam... tudom, hogy nem éri meg hazudni, hidd el! Ezért én igazat beszélek. Ne fogadj örökbe!

BÉLA Nem arról beszéltem.

SZIKE (*emeli a poharát*) Egészség! Hanem?

BÉLA: Kimennél, Dávid?

Dávid megrázza a fejét, és segélykérően Szikére néz.

SZIKE Miért ne maradhatna? Előtte nincs titkom.

BÉLA De nekem van.

SZIKE Dávidka mindig hüen szolgált engem. Mióta apám elhozta az apját a tanyáról.

Dávid meghajol.

BÉLA Nem érdekel, kérlek, küldd ki.

Dávid még mindig tétovázik.

SZIKE Dávidka hallgat, mint a sír. Tőle nem fogja megtudni senki.

BÉLA Szeretném, ha kimenne.

Dávid toporog. Segélykérően Szikére néz.

SZIKE Dávidka én vagyok. Az én tökéletes énem. Az én hibátlan egóm pedig a maga módján néma.

BÉLA Dehogyan néma.

DÁVID: *(tátogja)* Néma vagyok.

BÉLA Nagyon kérlek!

Szike int, Dávid ki. Béla vár, hogy kiérjen. Csönd. Néznek maguk elé.

BÉLA Maradtak megtermékenyített, háromnapos petesejtjeink, pici embriók... a Káliban. Tudod, fagyasztva. Pontosan tíz.

SZIKE Eszkimók? Menő. Kispályás focicsapat, cserékkel.

BÉLA Tényleg nincs benned semmi finomság.

SZIKE ... de úgy látom, Kata már feladta.

BÉLA Nem ő...

Körülnéz, nincs-e valamilyik nő a közelben.

BÉLA Szereztem... béranyát.

SZIKE *(megjåtssza, hogy majd kiköpi a whiskey-t)* Lecsíptél egy háborús ukrán menekültet, mi?

Béla nem nevet, csak néz.

SZIKE Ne már, Béla. Ez nem lehet. Tényleg?

BÉLA Kivettem az ukrán csajnak egy albérltetet.

SZIKE Nem vagy komplett.

BÉLA Féláron megcsinálja, ha kap lakást meg kosztot. Így csak háromezer euró. És közben békében, nyugalomban megvárhatja itt a férjét.

SZIKE Csak azt ne mondd, hogy szerettek egy nőgyógyászt, aki...

BÉLA Miért? Akkor mit mondjak?! Hol a nagy őszinteség? Hogy tiszta a szíved, az erdélyi egód, hogy te már nem hazudsz.

SZIKE Teljesen törvénytelen, tökéletesen illegális. Még a vezetéknevemet is

elveszik, ha kiderül. Én egy őszinte bunkó vagyok, öregem, de nem gazember.

BÉLA Nem azt kértem, hogy te csináld.

SZIKE Nem azt kérted. És inkább ne is kérj semmit.

BÉLA Akkor kitől kérem? Mi a fenét csináljak? Azt mondd meg!

SZIKE Béla. Ez nem ilyen egyszerű. Már az elejével baj van. Kihozni a tíz eszkimót. Hogy képzeld? A háború előtt is nehéz lett volna, és mostanra ráadásul államosították a Kálit.

BÉLA Akkor még jobb! Te csókos vagy. Akkora csókos, mint az ég. Jövőre már igazgató leszel a Kékgolyóban, két év múlva nyilván miniszter. Igazi „ki, ha én nem?!“ Te aztán el tudod intézni.

SZIKE Néha tényleg nehezen hiszem el, hogy húsz éve a barátom vagy.

BÉLA *(sziszegve a gyűlölettől)* Most nekem is emlékeztetnem kell magamat rá. És ha most nem segítesz, el sem fogom hinni.

SZIKE Öregem. Te legutóbb. Amikor nekem támadtál.... ment itt a politizálás, és te részegen üvöltve, elfeledve minden angolosdit, celebkedést, RTL-es buzeráns, tanult finomságot, ordenárén üvöltve... a libsi szar dumáiddal... édes Istenem... amikor teljesen összevesztünk... Putyinon. Hogy nem értem, mi zajlik.... orosz agresszió, világháború, árvák, civilek... *(iszik egyet)* Te már akkor is bújattad az ukrán nőt?!

BÉLA Jessz. És most is úgy gondolom, hogy nem értted az egészet. És most sem érted. De én segítek ennek a menekült nőnek.

SZIKE Féláron. Kihasznaod. Ha háborús menekült, kérjen menedékjogot.

BÉLA Otthon is ezt csinálta volna. És kap rendes szállást, biztos helyen van, befizettem az egészséges házhozzállítást.

SZIKE Jön a futáros szusi? Halas. Ja, de nem is. Azt nem kívánja. Mangós.

BÉLA *(teljesen más hangon, nagyon komolyan)* Mit akarsz? Könyörögjek?

SZIKE Béla, az élő Istenre kérek, hagyj ezt abba.

BÉLA De te el tudod intézni. Nektek mindent szabad. Azt csináltok, amit akartok. Akkor miért nem segítesz?

SZIKE Ki csinál azt, amit akar? Normális vagy?

BÉLA Te. Ti. A pártod. Bármit megcsinálhattok.

SZIKE *(lehúzza a fotelba)*: Komolyan. A feleségem talán tud segíteni. De ha ő nem elég jó pszichiáter, mert amúgy meg nem az, akkor majd ajánl szakembert. Felír neked valamit bogyót.

BÉLA Szike! Hát ti bementek bárkihez bármikor, hogy ez itt *(körbemutat)* a tiétek. A föld, a cég, a világ fele... egyszerűen a tiétek. Elvesztek bárkitől bármit. Ha nem adja oda, lecsukatjátok. Azt, aki egy élet munkájával becsületesen összehozott valami céget... egyszerűen elveszitek tőle...

SZIKE Te miről beszélsz?!

BÉLA Milyen aljas vagy. Álszent. Képes vagy azt mondani, hogy nem tudod?! Ti bármit megszereztek. Már külön könyvelőcégek vannak erre. Darabolnak. Hogy ne nőjön túl nagyra egy vállalkozás, mert ha túl nagyra nő, akkor egyszerűen elveszitek. Nektek mindent lehet...

SZIKE Béla. Lassítsunk. Először is, ez képtelenség. De ami a legdurvább. Hogy jön ide?

BÉLA Úgy jön, úgy jön, úgy jön ide... hogy nektek mindent lehet.

SZIKE Kinek?! Nekem nem.

BÉLA Térdeljek le?!

SZIKE Hagyjál már!

BÉLA Tessék. Hiör. *(letérdel)*

SZIKE *(elfordul)* Vegyük végig. Azt kéred, lopassam ki az állami intézetből a nevedre szóló eszkimókat.

BÉLA Ne eszkimózz.

SZIKE Mind a tízet.

BÉLA Plíz!

SZIKE Aztán szerezzek egy illegális műtőt, és ültessék be egy illegálisan itt tartózkodó nőnek az illegálisan dolgozó orvosok. Gondolom, így képzelted. Mindezt egy hivatásos ukrán béranyának, aki itt sincs, itt egy senki, jó, ha útlevele van, gondolom, nem menekült, nincs semmilyen státusza, és a feleséged...

BÉLA *(felpattan, körülnéz)* Csöndesebben. Igen... Ennyi az egész. Neked nem nagy ügy.

SZIKE Dehogy is nagy. Csak életre... nekem már élelfogytiglanra szóló.

BÉLA Hogy lenne az?! Károlyi Zoltán főorvos úrnak?!

SZIKE Megzavarodtál.

BÉLA Hogy mondhatod ezt a legjobb barátodnak? Hogy lehetsz ilyen rideg... személtáda?! Nem utasíthatsz el. Mindenkit kicsináltok, nekem meg...

SZIKE Ki csinál ki mindenkit?

BÉLA Az... elvtársaid.

SZIKE Még ha így is lenne... akkor nekem is ki kell csinálni valakit a kedvéért? Mondjuk... magamat. Akkor ki itt az... „elvtárs”?

BÉLA Ez akkora kérés lenne? Egy magadfajtanak! *(mutatja)* Megmutatom, mekkora. Mikroszkóp alatt is épp-hogy látszik.

SZIKE Szerinted akik lopnak, nem ugyanezt mondják?

BÉLA De itt egy élet múlik rajta.

SZIKE Ott is. Biztosan. Mindenféle.

Béla megint letérdel.

BÉLA Könyörögök. Kata feladta. Nem érted? Vera is feladta. Elváltam. Juli nem is akart, elváltam. De én nem adom fel. Negyvenkilenc vagyok. Bele fogok örülni. Zoltán, professzor úr, neked ez semmiség.

Szike letérdel mellé.

SZIKE Béla, az isten szerelmére. Ha akar-
nám, se tudnám megcsinálni.

Béla felpattan.

BÉLA Rohadék vagy! Mert nem vagyok
elvtárs?

SZIKE Pszichopata vagy.

BÉLA Te meg álszent.

SZIKE Soha életemben nem loptam. Egy
centet se. Nem csaltam. Azért, mert
magyar vagyok, mert nekem tetszik,
hogy a magyar érdek...

BÉLA Ez is magyar érdek.

SZIKE Törvénytelenység.

BÉLA Minden az.

Harmadszorra is letérdel.

BÉLA Könyörgök!

SZIKE Kelj már fel... Istenem, mivel
vagy te különb azoknál?

BÉLA Semmivel. Én semmivel. De te sem.

*Bejön Ági. Nyitja az ajtót, de a komornyik
beugrik előtte, hogy ő jöjjön be hamarabb.
Ági zavartan nézi, hogy Béla ott térdel.
Csönd.*

ÁGI (kompenzálva) „Igen”-t mondott?

Béla lassan feláll. Csönd.

BÉLA Sajnos elutasított.

SZIKE (vicceskedni akar) Maradok a piná-
nál.

ÁGI Azt tudom, bátyuskám. És nem csak
én. Azt mindenki tudja, hogy te gigá-
szi pinapárti vagy.

SZIKE Voltam, édesem, voltam, és kü-
lönben se kezdjed el megint.

*Béla odamegy a pulthoz, és lehúzza egymás
után három pohár whiskey-t. A komornyik
tölti neki. A többiek dermedten nézik.*

ÁGI Jó hírem van, bátyuskám. Német ál-
lami kitüntetést kapsz... hamarosan.

SZIKE Semmi kedvem a baromi jó vicce-
idhez. És az időzítés se...

*Ági elővesz egy szép borítékot, és odadobja
az asztalra.*

ÁGI Ha beszéled még a nyelvet.

SZIKE Engem te ne ugráltass.

*Ő is odamegy, a komornyik tölt neki. Béla
megy oda a borítékért, felveszi. Miközben ki-
bontja és nézegeti, olvassa, félrészegen mo-
tyog.*

BÉLA Apámék idejében, meg a papáéknál,
verdammte scheisse, mindenki beszélt
németül... Volt, hogy szivar mellett
németre váltottak (közben olvassa), csak
úgy. Vasárnap. A nők sütizés közben.
Úgy értem. Hogy gyakoroljanak. Én
meg, a szocializmus hülyegyereke,
egyszer megkérdeztem. Hogy minek.
Minek gyakorolni, ha soha, soha, never
nem jön ide német. Oszt valahogy, Ich
kann mir gar nicht vorstellen, wie,
tényleg nem tudom, csak megtanul-
tam én is. Májn gott. Milyen rohadt jó
volt gyereknek lenni. Büszke voltam
magamra, meg anyámra, és az apám-
ra, ahogy élünk. Hogy milyen csinosak
vagyunk! Hogy mindenki szép. Értitek
ti azt, milyen nagy dolog? Egy szép
család. Ahol mindenki szép... Ilyet
akartam én is. Anyám még hatvan-
évesen is bombázó volt, schön, schön,
mondták volna a német vendégek...
ha lettek volna német vendégek.

SZIKE Kérsz még egyet?

ÁGI Szerintem eleget ivott.

SZIKE Hadd döntse el ő.

Béla imbolyog és felnéz. Csönd.

BÉLA Tényleg kitüntetnek. Nem is akár-
mi. Nem tartományi díj, állami. A
röntgen, vagy mifene... ízé, vizsgá-
lat... jó, jártak itt a kertedben... ezt
a szót meg nem értem... mindegy...

igazolta, hogy... hoppárézimi...
hogy... ott vannak a... mi? Csontvázak?

Szike iszik, kiköpi.

SZIKE Mi a ragyás kurva rohadék élet!
Mi lesz még?! Feljelentettél, te rohadt
szemét dög?!

ÁGI A jövő héten kiássák a tisztet meg a
legényét.

SZIKE Ezért puhítottál a bébiórrrel? Mire
volt ez jó? Miért kellett ezt? Megboly-
gatni mindig mindent.

ÁGI Utálom, hogy ott vannak.

SZIKE A föld alatt vannak, hol érdekel.

Ági a szívére mutat.

ÁGI Itt.

SZIKE Majd kiműtöm! Szike szikéje ki-
metszi a sájsze szívedet.

ÁGI Most mi bajod van?! A nevedben
írtam. Így te kapsz érte kitüntetést.
Nem bántanak. Se Horthy, se Rákosi
büntetésben nem rohadsz majd. Benne
lehetsz minden orvosi újságban.

*Szike ezen elmereng. Előbb mintha örülne,
aztán elborul a tekintete.*

SZIKE Valahogy akkor is szar érzés.
Mintha elárultuk volna a nagypapát,
meg apát.

ÁGI A nyomorukat őrizgessük? Azok
vagyunk mi?

SZIKE *(elmereng)* Igen, ezek vagyunk mi.

ÁGI Hát én nem. Nem fogok egész éle-
temben lapítani.

BÉLA Ez már egyszer volt! Hé! Hé, hahó!
A drezdai tiszték. Áj rimembőr. Ez
már egyszer volt!

ÁGI Ugyan.

BÉLA Dehogynem! Nálunk voltál. Ak-
kor nyertél valami nagyot. Te voltál
az Isten.

ÁGI *(zavartan)* Képzeldsz.

BÉLA Késő éjjel ment a buláj. És inkább

te képzeldtél. Apámnak mesélted.
Behúzódtatok az én kamasz szobám-
ba. Azt hittétek, nincs ott senki.

SZIKE Baromira nem vagyok kíváncsi a
húgom nekrofil szexuális életére.

BÉLA Nem dugtak... *(legyint)*

ÁGI Férgesek vagytok. Mi másként szeret-
tük egymást...

BÉLA Emlékszem, nem tudtam... nem
ismertem azt a szót, hogy dögcédula.
Ó, széledjetelek szét... ettől még félel-
metesebb volt a sztori...

Szike röhögni kezd.

SZIKE Ez már tényleg ilyen régi mese?
Te már akkor is meg voltál kattanva?
És ilyen szépen üzemelsz azóta is?!
Akkor ezt a kicsit már majd kihúzod
valahogy. Kár beléd a Xanax.

4. jelenet

*Kata bejön, kezében a telefon. Most Béla vág
a szavába és lopja el a mondatot.*

KATA Teljesen... tökéletesen...

BÉLA *(Katát imitálva, elnyomja)* „...igaza
van Sárinak!”

KATA Nyald ki.

BÉLA *(Szikének, kicsit még mindig a nejét
parodizálva)* „Kata mindig ugyanazt
mondja, örökké ugyanazt.”

ÁGI Két éve se vagytok együtt. Ilyen rö-
vid idő alatt így megunni egymást...

KATA Mondjuk, tényleg nem tudom,
minek hívtok ide minket. Legyen kit
baszogatni?

SZIKE Pontosan! Rohadt unalmas itt az
élet a katonáinkkal.

KATA *(nem érti)* Perverz alakok vagytok.

ÁGI Meddőn eljátszani a terhest, az a
perverz.

KATA *(mintha nevet mondana Áginak)* Ba-
baszoba! *(Szikének)* Itál?

Szike „elkezd tölteni”, a komornyik aggódva

rohángál, tölt, kis mozgás támad, Béla segít, már majdnem olyan, mint egy rendes estén.

KATA Sári átküldött egy fotót, megnézed?

Odatartja a férje elé a telefont.

BÉLA Ki ez a kisfiú?

KATA Gyönyörű gyerek. Lehetne a miénk. Örökbefogadhatnánk.

SZIKE Mondtam, öregem, kezdődik.

BÉLA *(leinti)* Nagycsoka már. De tényleg édes.

KATA Ugye, hogy milyen. Ugye, hogy milyen! Szőke, kék szemű, pont, pont, pont ilyet akartam! A nagymamája neveli, de már fáradt, és... nekünk adná.

SZIKE Nem vagyok istencsászár a gyerekvédelemben, *(körülnéz)* mindenben nem lehetek az... de szerintem ez így nem kóser.

ÁGI Örökbefogadható? Egyáltalán ti jelentkeztetek már örökbefogadó szülőnek, végeztetek tanfolyamot?

KATA Hogy *ne* lenne az?! A mamája írt messengeren, hogy... fáradt.

SZIKE Tanfolyam már nem kell.

ÁGI Részletkérdés. És baromság.

SZIKE Dehogya az! A csőróknak segítség.
ÁGI *(leinti)* Tudom, hogy válóperes ügyvéd vagy, de szerinted azt, hogy örökbeadható-e egy gyerek, a Facebookon intézik, és a fáradt nagyi közli... üzenetben?

KATA *(fejhangon, de nem üvöltve)* Takarodjál ki! Ta-ka-rod-jál.

ÁGI Én vagyok otthon...

SZIKE Visszahúzzhatnál a szintedre. Ha már otthon akarsz lenni.

KATA *(a férjének, kétségbeesve)* Álmodozni! Álmodozni csak lehet, nem?

BÉLA Azt lehet, Kincsecském, azt lehet... és nekem is tetszik. De... nem is kell álmodozni. Szike megígérte, hogy segít.

Szike kiköpi a whiskey-t. A komornyik törölné, ettől már Szike is ideges lesz, feléje rúg. Az, mint egy sértett szerelmes, odébbmegy.

KATA Miben?

BÉLA Az eszkimók. Tudod, hogy ott van még a tíz eszkimó.

KATA Sári megmondta. Esküszöm, Sári megmondta. Sári tényleg megmondta. Hogy ezt fogod csinálni velem. Ki akarsz használni a testem. Ha megint telenyomtok hormonnal, rákos leszek.

SZIKE Ó, hát most már szülni is nekünk kell majd! Nem baj, Svédországban majd átműtik a Bélát Bernire.

BÉLA Szike, az Isten szerelmére.

KATA *(Szikével nem is törődik, Bélának)* Ha nem akarsz, hogy idegrohamot kapjak, hagyd abba.

BÉLA Ha nem akarsz, hogy... lelépjek, hallgass meg.

ÁGI Máris váltok? Vicces lenne. Kata védhetné magát. Te meg összejöhetnél az új ügyvéddel.

SZIKE Ó, te... pici húgocskám... Megnéznéd, hol van már Andrea. Tényleg, *(megjátszva)* Aggódok.

ÁGI Te meg az aggodás.... *(legyint)* Én viszont tényleg aggodok.

Kimegy. Kata utánaszól.

KATA Most, hogy eszedbe juttatták.

Ági kimegy.

BÉLA Figyelj, ülj le, fontos, amit most mondok... True. Koncentrálj, Kincsecském.

SZIKE Gyerekek, ne itt. Ezt rendezzék le otthon.

BÉLA Megígérted, hogy segítesz.

SZIKE *(zúzáltan)* Ha azt hiszed... hogy ez bejön... hogy csak azért, mert a nejed előtt akarsz zsarolni... hogy ez működik, öregem, hát... elszámítottad magad.

KATA Mivel akarod zsarolni?
BÉLA Van egy... béranya... nekünk... a miénk... Ukrán.

KATA Fúj! Undorító. Ezer meg ezer kihasznált nő van, nem egy.

BÉLA De van, lenne, akadna egy... nekünk is.

KATA Nekünk?! Akadna? Nekem ugyan nem akad. Nincs. És nem is lesz. Befogadtunk négy családot az otthonunkba. (Szikének) Pedig az csak egy lakás. Nem egy háromszintes hodály. (Bélanak) Két hétig kint voltam a Nyugattiban. Pakoltam, láttam, mi van. Szerinted miért? Ki vagyok én? Milyen nő? Hogy aztán a-kad-jon... béranya?

SZIKE:(*álságosan*) Milyen igaz. Ez így helyes, és így izé... európai. (*mosolyog*). Mi is utaltunk a kárpátaljai magyaroknak. Így emberi. A részvét. A figyelem. Van ez a háború. Isztok valamit?

Béla elgondolkodik, valamin töri a fejét.

BÉLA Akkor hagyjuk az eszkimókat. És a beültetést. Legyen természetes út. És ha tudnék egy örökbefogadható... újszülöttet szerezni? Aki... vér szerint az enyém lenne.

KATA Vér szerint a tiéd lenne? És én? Én hol a piczában vagyok?

BÉLA (*kínjában*): Itt.

KATA Akkor fejbe lőnélek.

BÉLA Akkor nem az enyém.

KATA Most már akkor is.

A lépcsőn dobogás és beszéd hallatszik, Andrea és Ági jön vissza. Szike kap az alkalmon.

SZIKE Rájöttem, hol van a szivargyújtóm, le se kell menned a kocsihoz... Különb is, minek jöttetek kocsival... Égen-földön nincs sofőrszolgálat.

BÉLA Taxi sincs.

SZIKE Nekem mondod?! (*affektálva*) Ez egy *élhetetlen* város, mióta libsi kézen

van. Vége! De mindegy most..., csak gyere-gyere, szerintem ránk férne egy kis levegő.

KATA Ennyi?! És akkor le van tudva a téma? Te megzakkantál?! Ne hagyjál itt ezekkel.

BÉLA Megeszed őket reggelire.

KATA Bazdmeg.

A két férfi (meg a komornyik) ki. Szike kifelé még odaszól Bélanak.

SZIKE Akasztani való egy barom vagy. Mindig is az voltál.

Bejön a két nő.

ANDREA Most mennek ki?

KATA Előled én is menekülnék.

ÁGI Ki tart vissza?

ANDREA Ági, kérlek. Kata vendég nálunk.

ÁGI Köszönöm én az ilyen... vendéget.

KATA Tudod, Ágikám, azon gondolkodtam, hogy tudtok... hogy tudsz te itt... ennyi szellem között élni.

Ági megrémül, ideges lesz, azt hiszi, a katonákról van szó.

ÁGI Én nem tehetek a németekről.

ANDREA Arról senki sem tehet, drágám, legalább arról nem.

KATA (*legyint*): Klinikai eset vagy. (*Andreának*) Ugye így kell mondani? (*nevet magán, újra Áginak*) Én a halálraítélt gyerekeidről, a kis szellemekről beszélek. Elkapartál vagy ötöt. A semmiért. Versenyekért, amire ma már senki sem emlékszik. Te sem. Milyen EB? Bécsben. Jaj. Az a négyöt halálraítélt Károlyi gyerek szelleme viszont itt kísért ebben az elátkozott villában.

ÁGI Milyen szépen mondod. Őszinte beleléssel.

ANDREA (*kitalálja, hová akar kilyukadni*) A rutin teheti.

ÁGI Úgy igaz! Egy szellem is szellem.
Egy lakáskára elég.

KATA *(tettetve a lazát, de nem tud mit mondani, kínjában)* Elfér. 160 négyzetméter.

ÁGI Ja! Nem tudtam.

ANDRA: De bizony, nagyon szép lakás! Négy szoba. Három fürdő. *(Katára néz)* Vagy négy? Nem is tudom. *(Áginak)* Biztosan az vezetett félre, húgocskám, hogy amikor a vendégünk arról beszélt, hogy ukrán családdal „nyomorogtak” együtt... te valahogy... kisebbnek érezted.

KATA És még hallgatóztok is.

ANDREA *(felnevet)* Tényleg lehallszszik. *(Áginak)* Mindent megbocsátok, húgocskám.

ÁGI Ugye, drágám?! Mondtam én neked. A baromság mindig lehallszszik.

Kata körülnéz, hogy hol a komornyik, aztán cérnakesztyűt húz, megalázva, hogy neki kell csinálni, tölt magának, lehúzza a whiskey-t, megint tölt magának, azt már csak fogja. Rágja a szája szélét, készül valamire.

KATA Hogy ti milyen szépek vagytok együtt.

A két nő egymásra mosolyog.

KATA Békében, szeretetlenségben meg-savanyodott nők.

Legyintenek, nevetnek rajta, győztesnek érzik magukat.

KATA Ágikám, pici szívem, a te húgocskád, ahogy nevezed, a te édes kedves lelki társad, tud róla?

ÁGI Mindenről tud.

ANDREA Mindenről tudok.

KATA Akkor azért ilyen hibátlan az összhang. A megbocsátás összekovácsolt titeket. *(felcsillan a szeme, közelebb lép)*

Csend, nézik, mire akar kilyukadni. Andrea is közelebb jön.

ANDREA Engedjük már ezt el. A férjeink évtizedes barátok. És ti már lassan két éve együtt vagytok. Nekünk is muszáj lesz... illene... megsze... okni egymást. Te is hibáztál, én is. Azt hittem, végre valóban önmagam lehetek, és tudok valakinek segíteni.

ÁGI Félre lettél vezetve.

ANDREA *(leint)* Bocsnátot kérek!

KATA *(álságosan Andreának)* Megbocsátok. És köszönöm!

ANDREA *(gyanakodva)* Jó lenne, ha tényleg így éreznél.

KATA Értem már, Ági! Értelek végre. Akkor ez az oka! Hogy az Andreának ilyen nagy szíve van.

ÁGI Andrea tud szeretni. Ő az egyetlen. Mondtam már neked. Az egyetlen tiszta ember, akit ismerek.

KATA Ez valami földöntúli! Micsoda lelki-erő. Nekem ehhez nem lenne erőm.

ANDREA Ne túlozz, kérlek!

KATA Dehogynem! A ti örök barátságokat végül is ez tartja össze. A te isteni erőd. A nagy szíved.

Ági közben járkalni kezd, megsejt valamit.

ÁGI Aljas kígyó vagy. Úgy érzem, hogy te egy aljas...

KATA Dehogy, Ágikám!

ANDREA *(feladja, és elveszíti a türelmét)* Figyelj, Kata. Most. Most elpattant bennem valami. Inkább hagyjuk ezt.

KATA Most lettünk barátok.

ANDREA Adjuk föl. Mondjuk meg a férjeinknek, járjanak el együtt kocsmázni.

ÁGI Pompás ötlet! És mi soha többet ne találkozzunk.

KATA Ugyan már, barátnőim! Én szeretlek titeket, és Andrea, ti valami fontos ajánlat vagy üzlet miatt hívtatok ide minket. Biztosan a hülye magán egészségcenteretek, bár fogalmam sincs, mit csinálhatunk mi abban...

ANDREA (*őszintén*) Igen... azért, de én ezt akkor sem bírom ki. A folytonos furkálást, alakoskodást. Én nem vagyok ilyen. Hogy örökké figyelni kell minden szavamra.

KATA Dehogyan kell. Velem lehetek őszinték. Ha egymással szemben ekora megbocsátásra... hát, ha valaki ilyenre képes... akkor az én nehéz természetemet igazán nem nagy gond...

ANDREA Ezt mondom! Ezt. Amit most csinálsz. Az örökös fúrás-faragás. Nem tudom, mi a fenére utalgatsz...

ÁGI És nem is vagyunk rá kíváncsiak!

ANDREA De se erőm, se kedvem csatázni a saját otthonomban. Elég már.

KATA Ezt mondom én is. Tanulok tőletek! Szeretettel.

Kata lehúzza a whiskey-t, és felkapja az üveget. Meghúzza.

KATA A nővérekéd, a puncsos kis Európa-bajnok, Béla faterjának, az öreg Bélának volt kis kedvence, a nagy edző szerelmes... ágyrajárója. Hát ő nyilván az első pillanattól tudta! Nem? Dehogynem! Hiszen az ő ágyába is be-bevitt harmadikat, mindenféle szexpartnert... kisfiúkat is. És Ági-ka még ezt is tűrte.

Ági megpróbálja megdobni egy asztali díszszel, de Kata szerencsésen elhajol. A dísz hatalmasat durran a liftajtón.

KATA Ez veszélyes volt.

ÁGI (*sziszegve*): Fogd be a pofád.

KATA Még korábról kezdem. Láttam, hogy az ikrek, az unokaöccsei, az élet császárai, a várva várt Károlyi gyerekek, gyönyörűek. Barna szemű, barna hajú, igazóan helyes zsidó fiúk...

Andrea megpróbál megszólalni, de a hangja elcsuklik, megint csak rekedt nyögések jönnek ki a torkán, mutogat.

KATA Ó, a te Örökkévalód milyen igazságos fajta. Máris megnémitott?

ÁGI Kuss legyen! Kuss, kuss, kuss!

KATA És ismerte az öreg perverz ízlését.

Hogy Béla bácsi a cuki barna fiúkra bukik. Mégis bevitte őket edzésre. Úgy tett, mintha nem látná, hogy a gatyájukba nyúlkal. És amikor összeszarták magukat edzés előtt, annyira félték, hogy konkrétan be-szar-tak, mint egy csecsemő, bele a gatyába, akkor is hordta őket.

Ági kirohan. Andrea térdre esik, zokog.

KATA Ne sírjál, szívem. Ne harákoljál.

Azt mondd meg inkább, hogy közben te hol voltál. Nem Ági a hibás, ő elvakult volt, szerelmes, megalázott, kiszolgáltatott nő. De te nem voltál úszó. Neked nem a medence volt a világ, nem az érem az élet. Te hol voltál, amikor ágyba vizeltek, amikor minden létező tünetet produkáltak. Hol volt akkor az anyjuk?! Aki ráadásul pszichológus-hallgató volt, vagy pszichiáter-, ki a fene tudja... azt mondd meg, anyukám, te hol voltál?!

Bejönnek a férfiak.

KATA A legjobbkor! Éppen az jutott eszembe, hogy a nagyokos, nagyhatalmú főorvos úr. Minden nemzeti szentség védelmezője, tiszta erdélyi-vé lett szív, a Károlyi család feje, aki rendes magyar Károlyi gyerekeket akart, orvosokat, örökösöket, nem az Egyesült Államokban élő, soha haza se látogató, liberális, buzi jogvédőket, akik az uszodai abúzus elleni harc zászlóvivői... Te miért hagytad, hogy Béla bácsi egy éven, egy végtelen hosszú éven át rendszeresen szopassa a gyerekeket?! Azt mondd meg, mi volt ebben neked a jó?

A férfiak beszélgettek, ölelkeznek, közepen a komornyik, röhögtek, most ocsúdnak. Hosszú, pokoli csönd.

KATA De Béla... az én férjem, aki akár-mikor kefél nekem egy vér szerinti... saját ukrán gyereket... az én háborús hősöm... már akkor is olyan rohadék korrekt volt, hogy a nyomorát, a saját perverz apja miatt érzett szegények enyhítse, szerzett a gyerekeiknek egy amerikai ösztöndíjat. Elpaterolta helyettetek őket. Nem ők nyerték volna, mert nem voltak elég jó úszók, de az én Bélám, az apjával, ó, páárdon... Béla bácsival szemben... „ennyit tudott tenni”. Mosta kezeit. És itt, bazdmeg, minden így van elintézve...

Béla kimérten odasétál, mint aki valami nagyon óvatos dolgot akar, két ujjal finoman leteszi a poharat, szinte balettozik, olyan óvatos, ruganyos, érzéki a mozgása, mintha összetörhetne valamit. Megáll. Aztán a komornyik odalép, és nagyon hirtelen, visszakézből lekever Béla feleségének egy hatalmas pofont. Most a nő vágódik a liftajtónak. Mintha mi sem történt volna, Béla körülnéz.

BÉLA *(a földön fekvő feleségéhez)* Igazad van, drágám. Ideje indulni. *(Szikéhez, Andreához)* Mi éppen indulni készülünk.

SZIKE Elszaladt az idő.

Béla odamegy, a komornyik felveszi Kata táskáját, és nagy erővel a földön fekvő nőhöz vágja. Az megint csak nyekken.

BÉLA Amíg Kata megigazítja a sminkjét, tölthetnél egy italt. Kilépt.

SZIKE Érezd magad otthon, kérlek.

Béla elindul, most vele játssza azt a komornyik, mintha egy test lennének, Dávid tölt italokat. Hármat. Odaadja Andreának, Szi-

kének, egyszerre rántják le, koccintás nélkül. Andrea mondani akar valamit, csak harákol.

SZIKE Ne erőltesd, drágám, tudod, hogy úgy csak rosszabb.

Csöngetnek. Kintről tolakodó női nevetés hallatszik, rikoltozás.

ANNA A kis Lévait már be se engedik?! Meg a csaját, persze. A legjobb csaját. Ever. *(zavartan kacag)*

BENCE Itt Lévai Bence. Vétel. Megjöttünk! Reméljük, nem zavarunk...

Szike kihajol a nyitott ablakon. Kihurrog, aztán befelé.

SZIKE A kis Lévai! Mindjárt beszarok! Az ország... a Kárpát-medence... Európa legnagyobb színésze. Nálunk. Végre! Végre! Eljött.

Ági körülnéz. Andrea és Kata a földön. Előbbi leroskadva, néha feltámad kicsit, és mutogat harákolva, majd sírva ledől, Kata élettelelenül fekszik a földön.

ÁGI Nem alkalmas. Nem látod? *(körbe mutat)* Küldd el. De kurva gyorsan.

SZIKE Hogy képzeled? Előbb baszlak ki téged. Tényleg, mit is keresel te itt?! Húzzál el a német papirosaiddal együtt!

ÁGI Maga vagy az ördög.

Szike odamutat az asztali díszre, a komornyik felkapja az asztali díszet, amit Ági próbált meg Katához vágni, és visszakézből megküldi, Ági éppen el tud hajolni, a dísz a falba fúródik. És ott marad. Elindul az ablak felé, közben mondja.

SZIKE Csak utánad, húgocskám. Te vagy az igazi tetű, én csak tőled tanulok. *(kifelé)* Nyitom már, művész úr... És... izé... művésznő.

Kintről morgás, Anna kacagása.

ANNA Köszönöm, professzor úr, de ez félreértés.

Szike helyett a komornyik odavág egyet a kaputelefon-készülékre. Még a kép is megjavul, látjuk őket a nagy képernyőn. Integtet, azok is integtetnek, benyomja a gombot.

SZIKE Finnyás magyar gép. Csak a tiszta szívű magyarokat szereti.

Béla röhögni kezd. Egyre hangosabban, hajlongva, a végén már olyan, mintha üvöltene, hajlong, erre érnek be a kis Lévaiék. Zavarosan állnak. Aztán a kis Lévai meglátja a falba fúródott dísztárgyat. Odasétál, és csodálja, egészen közletről is. Megáll előtte, nézi, aztán megfordul.

BENCE Szervusztok. *(Annára mutat)* Ő Anna, a kedvesem, a Kincsecském. Én meg Lévai Bence vagyok. *(meghajol, azután nézi a falban lévő tárgyat)* Tudtam, hogy egyfajta csodák várnak itt!
SZIKE *(zavarosan, röhörészve)* Az én kezem munkája.

Ági fújol, Béla már éppen elhallgatna, erre megint röhögőgörcse lesz. De ahogy elkezdi, el is hallgat.

BENCE Családi akció-szobrász is vagy, főorvos úr? Lehet, hogy ez valami inzulatművészet?

SZIKE Lehet. Sőt, nem lehet. Az. Máig apró metszésekkel dolgoztam, de most megéreztem a nagyobb ívek ízét.

BENCE *(finoman, mintha rendezne)* Mit szólsz? Kincsecském, hová hoztalak?! Szeretem az őszinteséget. És ebben aztán van. Egy odavágott használati tárgy, biztosan nehéz veszekedés tanúja, megsebzti a falat, megsérti a polgári lét finom egyensúlyait. Itt, Budán, ahol világnézet lakni, ahol

minden le van simítva, fedve... És akkor itt egy erőszakosan kitüremkedő tárgy, akár egy halálos veszekedés tanúja, és mindegy, mi az, használati tárgy, ami azt mutatja, itt meg van törve a jég.

Anna is odalép. Béla felhorkan, aztán abbahagyja a röhögést. Csönd. Szike bólogat, meghajol, de senki sem figyel rá, mindenki Bencét nézi.

ANNA Értem, amit mondasz, szívem, de nem érzem. Engem inkább megrémiszt.

BENCE Jogosan, Kincsecském.

BÉLA *(elgondolkodva)* Érdekes. Mástól ezt még nem hallottam. És én is mindig ezt mondom.

ANNA Hogy megrémiszt valami?

BÉLA Hogy „kincsecském”. Így hívom a feleségem.

ÁGI És engem is!

BÉLA Ó, hogyan, és Károlyi Ági Európa-bajnok úszónót is!

BENCE Károly Ági? *(meghajol)* Istenem! Bécs?! Hiszen te vagy a magyarok Istene! Micsoda benyúlás volt az!

SZIKE Nem megmondtam?! Nem megmondtam?! Ezt úgy imádom, a tájékozottságot, a tehetséget, a szorgalmat.

ANNA *(őszintén)* Bence tényleg mindent tud. Nem is értem. A múlt héten lett harminc. *(ezt már inkább naivan)* Hogy fér egy ilyen rövid életbe ennyi életmény. *(fokozódik, lelkesen)* Annyira imádlak.

ÁGI Művész úr, lekötelez.

Ági olyan boldog, hogy körbe-körbe mászkál, iszik, vodkát az üvegből, a komornyik tartja neki. Tapsol. Maga elé mormol.

ÁGI Így más az íze. Így más az íze.

BÉLA *(feltámad, megöleli Ágit)* Én is a bécsi benyúlással kezdtem ezt az estét! Hát nem ezzel kezdtem?! Ugye? *(kér-*

dezi a felesége felé, és belerúg) Szinte újra leközvetítettem az egész gyönyörű bécsi döntőt.

Ági mosolyog, hajbókol, aztán megy megint körbe-körbe.

BENCE Ugyan, Béla. Nagyon kérek, ne hozz minket zavarba! Akinek négy olimpiai bajnok tanítványa volt, annak nem kell már ebben az életben semmit közvetítenie!

Béla körbefordul, meghajol, majd kipukkad a dicsőségtől, a komornyik felrántja a feleségét, mint egy növényt, beleülteti az egyik fotelbe, a nőnek kék-zöld foltok vannak az arcán. Majdnem eldől, de aztán megtartja az egyensúlyt, ül a fotelban.

BÉLA Menitenksz! Művész úr, menitenksz!

Szike odafordul Bélához, és meghajol. Közben elindul és mindenkinek „tölt”. A komornyik csinálja.

ANNA Mit mondhatnék. Hölgyeim és uraim, Lévai Bence, Jászai-díjas, kiváló és érdemes művész!

SZIKE Meg lesz ott a Kossuth-díj is hamar!

BÉLA (még mindig meghatottan) Kösz, öregem, művész úr, őszintén mondom, kösz!

BENCE Maradjunk az öregemnél!

Ági leroskad egy fotelba, és maga elé motyog. Béla odamegy, megölelné Bencét, de a kis Lévai csak nagyon távolságtartóan érintkezik. Béla erre meghúzza a komornyik által odartartott whiskey-s üveget, és úgy próbál kijönni a helyzetből. Mintha közönségnek intégetne.

BÉLA Köszönöm! Köszönöm! (Bencének) Bocs, az uszodában megszoktuk a testi közelséget.

A székben ülő Kata röhögni kezd. Vagyis nem tudni, lehet, hogy sír.

ÁGI (maga elé) Aztán visszaadta a mozdulatot.

ANNA Ó, a Bence mindent ért és ismer. Ez a hite és hitvallása. Hogy értse az embereket, a bajaikat. Hogy tudja, mi van velünk. Szerintem ő egy próféta, nem csak színész... (körülnéz, Szike tekintetét keresi) Az én... nagy bajomat is rögtön megérezte. Pedig szerelmes este volt, édes, vibrált körülöttünk a levegő, és mégis reggel rákérdezett, miért árad szomorúság és fáradtság belőlem... egy ilyen fiatal, gyönyörű, fiatal, energikus, fiatal nőből.

BENCE Nincs baj, Kincsecském!

ANNA Tudom, hogy nincs. Nem lesz... (Szikére néz) Csak vannak fontos szempontok. Mondjuk, ha jó kezekbe kerülök.

BENCE Ott vagy (kacsint és Szikére néz) és ott leszel.

ANNA Jaj, én tudom! Ne viccelj, Bence. Én néha tényleg úgy érzem, és lehet, hogy túlzás, de valahogy ez van bennem, és akkor kimondom, hogy más miattad ez az ország... más ez a haza. A te rendezéseid, a te léted, hogy vagy, ahogy a világot intézed. Tudom, hogy ezek zavarba ejtően nagy szavak. De van hitelük. (körülnéz) Értitek? Ugye ti is látjátok? Nem súlytalanul mondom, nem a levegőbe beszélek. Itt is, most is, mindenkiről tudja, miért...

BENCE (belevág) Főorvos úr! A napokban olvastam, milyen finoman célozgat rád Esterházy a *Hasnyálmirigy-napló*ban. Komolyan. Van ott néhány utalás. Én úgy éreztem, mintha az rád vonatkozna. Talán nem emleget név szerint, de mintha az te lennél. Ne haragudj, de rád ismertem.

ANNA Milyen alázatos, szerény ember a professzor úr. És milyen nagy orvos. Ez a kombináció engem egészen elvarázsolt.

Szike konkrétan és leplezetlenül elsírja magát. Nem zokog, örömsírás, de nem csak a könnyeit törölgeti, konkrétan sír. Béla közben vedel, egyre többször húzza meg az üveget.

SZIKE Nem is tudom, mit mondjak, kisasszony, köszönöm! És Bence, barátom, művész úr! A hitemet, az életkedvemem, a reményemet adtam vissza!

ANNA Ugye, professor úr! Erről beszéllek! Bence azt is érti, hogy a sejtekkal való küzdelem mekkora dolog. Nem csak a, már bocsánat, a benyúlás az.

Szike most nézi meg magának a nőt. Ági finitorog, ő meg lelkesen odalép.

SZIKE Ne haragudjon, kisasszony. Önt bemutatta a barátja, de én érdemtelenül kaptam e szép szavakat. Még el sem mondtam, ki vagyok...

ANNA Ki ne ismerné Károlyi professzor urat?! Főorvos úr, a te eredményeid világhírűek.

BENCE Lám, önnek... khm... neked is vannak rajongóid.

ANNA Tömegek.

SZIKE Gyerekek, gyerekek! Ne hozzatok zavarba. És csak maradjunk a tegezésnél.

ÁGI Minek köszönhetjük a látogatást?!

SZIKE *(leinti)* Nem a te bécsi benyúlásodnak! Milliószer megbeszéltük a Lévai művész úrral, hogy egyszer feljön.

BENCE Tényleg régóta érelettük. Már a püspök atyánál is mondtam neked, amikor összefutottunk, hogy közel vagyunk hozzá, de igazából *(sokatmondóan Annára néz)* most jött el az ideje.

SZIKE Töltök italt mindenkinek.

A komornyik tölti. Zavart csönd.

ANNA Tudjátok, azt hiszem, az egyensúly. Az az oka. Az európaiság. Nem csak az a fontos, hogy a kis Lévai miatt értik a tömegek Jókai Annát.

Hogy Herczeg Ferencet így még nem rendezett senki. Hanem hogy ő nem elfogult. Igazi, pártatlan művész. Eszterházyt is olvassa, szereti, ismeri. És meglátott benne téged is, professor úr. És emlékszik...

BENCE Ne narrálj, Kincsecském. Nagyon szeretlek, de egy kicsit megint narrálsz.

ANNA Csak mert nem értenek. Mindig szorongok, hogy nem értenek eléggé, nem látják, mi történik körülöttem. Szerelmem! Muszáj elmagyarázni.

BENCE Dehogy.

SZIKE Dehogynem! A művésznőnek megint tökéletesen igaza van. Nagyon jól mondja. Téged, művész úr, nem lehet eléggé csodálni.

Béla közben leroskad a felesége mellé. Aki már ébren van, de egy élő halott. És Béla is egyre kábább. Két roncs. Közben Andrea krájkogva felnéz a padlóról. Próbál beszélni, de még mindig nem jön ki hang a torkán.

ANNA Amikor Bencét megismertem, Adyt szavalt. A belügyminiszter úr eskütételi bankettján voltunk... mindegy... és ő elmondta a *Hódolat a győzőknek* címűt.

ANDREA *Üdvözlét, és győzőnek.*

SZIKE Egykutya.

ANNA Nem hiszitek el! Az egész egyszerre volt mélyfúrás, és egyfajta érzelmes fricska is... bizonyos dolgok... hamissága ellen.

ANDREA *Üdvözlét a győzőnek.*

ANNA *(nem érti, mire mondja)* Igen! És közben úgy mondta, olyan erővel, olyan képtelenül istenien, hogy nem tudtak megharagudni rá. Sírtak! És én is sírtam. Nem mondott Adyt még ilyen felemelően senki. És az egész lázadás volt, a vén miniszter, meg a fiatal, békési csaja...

Bence felpattan, hogy szaval, Dávid beáll mellé, mint komornyik meghajol, Bence

csendre int mindenkit, Dávid, a komornyik szavalni kezd.

DÁVID

ÜDVÖZLET A GYŐZŐNEK

Ne tapossatok rajta nagyon,
Ne tiporjatok rajta nagyon,
Vér-vesztes, szegény, szép szívünkön,
Ki, íme, száguldani akar.

Baljóslatú, bús nép a magyar,
Forradalomban élt s ránk hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.

Tompán zúgnak a kaszárnnyáink,
Óh, mennyi vérrrel emlékezők,
Óh, szörnyű, gyászoló kripták,
Ravatal előttetek, ravatal.

Mi voltunk a földnek bolondja,
Elhasznált, szegény magyarok,
És most jöjjetek, győztesek:
Üdvözet a győzőnek.

Dávid, mintha mi sem történt volna, visszaáll hátulra.

BÉLA Én úgy olvastam, művész úr, hogy nem csak fricska volt az, és hogy mást is mondott a miniszter úrnak... és hogy ez csak az egyik vers volt...

BENCE (Annának, de közbevágyva) Kincsecském, hagyd már!

ANNA Én akkor szerettem beléd véglegesen!

SZIKE A művésznő hol játszik?

ANNA Könyvelő vagyok.

Ági röhög.

BÉLA (gúnyosan) Milyen praktikus páros!
SZIKE (ellensúlyozva) Nagyon is!

BENCE Ahogy mondod, edző úr! Te csak tudod... Úszóedző... ügyvéd feleséggel.

Szike röhög, tiszta szívből, Béla meghajol és mozdul, helyette a komornyik meglöki a felelőségét, aki mosolyog. Bence felpattan.

BENCE Ez a másik, amit nagyon bírok itt. Hogy ti megmutatjátok, a polgári Buda meg tud újulni. És nem akarok viccelni. De. Mégis! Akarok. Itt az élet mint művészet. Radikálisan más műtárgy-kezelés, és teljesen új smink. (Kata arcát mutatja) Látod, Kincsecském, másutt is sok a baj, a veszekeedés, métely. Az erőszak. De mindig ki lehet törni belőle. És egy pofon mindig megbocsátható. Mindenből ki lehet jönni.

ANNA Tudod, Kincsecském, hogy reménykedem. Csak... az én állásomban olyan sokat veszíthetek még egy nagyobb kieséssel is... vagy... egy hosszabb kezeléssel. És nem akarom, hogy megtudják. Én nem lehetek gyöngye, nem lehetek... beteg. A tökéletes ember vagyok, a tökéletes helyen. Fiatal és szép... És fiatal. A miniszter úr jó ember, de kérelhetetlenül szigorú és munkamániás.

ÁGI Nem azt mondtad, hogy könyvelő vagy?

ANNA A belügyminiszter úr mellett.

BENCE (büszkén) Közvetlenül alatta.

Szike bólint, a komornyik meghajol, Béla a fejét rázza, Kata, a fura szobor, megint röhögni kezd. De élettelen a tekintete.

KATA Azért ez szigorúan hangzik...

Csönd. Meglepődnek, hogy megszólalt. Néznek rá.

KATA Hogy „közvetlenül alatta”.

Bence harsogva röhögni kezd, amikor ezt látja, Anna is csatlakozik, és a többiek is.

BENCE Ha konkrétan így lenne, csak azért nem neked szólnék, hogy képvi-

selj a válóperben, mert nem vagyunk összeházasodva... (*Annára néz nyájasan*) Még... (*Anna majd elájul, legyezi magát*) és mert... fiatal vagyok hozzád.

Ági felpattan, imbolyog, röhög, prüszköl, de aztán megszólal.

ÁGI Kurva jó vagy, művész úr, maga, te, egy az egyben... annyira jó vagy.

KATA Nekem egy ilyen nagy emberrel, mint a „művész úr” biztosan nem lesz dolgom.

ANNA Azért a külügyminiszter úr pápai elválasztását, ha jól tudom, te intézted...

Szike felröhög.

SZIKE Na, libsikém, kiderül, hogy benne vagytok a sűrűjében?!

KATA Az egy becsületesen elnyert, nyílt tender volt.

SZIKE Tán csak nem azt mondd, hogy van olyan?! Akkor becsületes, ha te nyered?

BENCE Gyerekek, van elég baj, most nem szabad széthúznunk!

ANNA Olyan jól mondd, olyan jól! Felölősséggel tartozunk egymásért.

BENCE Én Észak-Partiumból jövök, egy aprócska faluból, a határ mellől, úgy hívják, Mózesfalu. Ott nőttem fel. Gyönyörű, kegyetlen és érzéki hely. Majdnem Kárpátalja. El sem tudjátok képzelni, mit jelent a háború.

ÁGI A maga családja is onnan való, Dávidka, nem? Esküszöm, maga is onnan származik, Mózesfalu.

BENCE Tán csak nem?! Te a Lázár Dávid vagy?! Az öreg orosz tanár, a Jisoráz unokája?

Dávid meghajol és bólint. Bence gyönyörködve, csodálva nézi.

BENCE A nyári szünetekben, mikor ha-

zaadtak a nagyszülőkhöz... milyen sok állatot megkínóztál...

SZIKE (*belevág*) Ilyen őszinte, tiszta szolgálkat csak ott találni. Dávid szeret és tud szolgálni.

ANDREA Ne szolgálj, undorító.

BENCE És volt az az emésztőgödrös eset...

Dávid mosolyog, és meghajol.

SZIKE (*leplezett ingerültséggel, terelve*) Azt mondd meg inkább, művész úr, ezt hogyan csinálod? Taníts engem, messter, mindenkiről mindent tudsz, ezt hogy lehet?

BENCE Nem ez a lényeg, hanem hogy...

ANNA (*helyette mondja, de mintha ő mondaná*) ...hogy az abszurdban élünk. Konkrétan abban!

BENCE (*bólint, nem zavarja, hogy helyette mondja*) És hogy nem is értjük, mi zajlik mellettünk és körülöttünk.

Szike visszafogja magát, Andrea feláll, és teljesen tiszta hangon megszólal.

ANDREA Szívesen hallgatunk egy olyat, aki maga remekül érti ezt.

ANNA Bence három szállítmányt vitt ki maga, a saját autójával, a saját költségén Kárpátaljára. Nem sokan voltunk mellette!

BENCE Ne haragudjatok, hogy ezt mondom. De tényleg. Élünk itt az abszurd mélyén... mellettünk, alig néhány kilométerre gyerekeket, kisgyerekeket ölnek, terhes nők hasát szúrják át, és mi partizunk.

ANNA Istenem! Mindenkinek megvan a maga baja. (*Szikére néz, és a melléhez nyúl*) És mindegyik egy konkrét tragédia.

BENCE Kincsecském. Rajtad a professzor úr segíteni fog. Ezt most megíérhetem a nevében. Ugye, professzor úr?!

SZIKE (*bólogat*) Úgy igaz, édes barátom, nem tudom, miről van szó, de mindent megteszünk.

BENCE Látod, Kincsecském, ezt is elintéztem. Ezennel... nincs mellrák, elröppen a nyirokmirigy-áttét. Meg vagy gyógyulva. De a háború, az folyik tovább, ahhoz én is kevés vagyok. Értitek?! És ti is kevesek vagytok! Egyszerűen csak túrjuk, idővel csak unjuk, aztán már az sem. Már el sem olvassuk a beszámolókat, akármi van, mi csak élünk tovább. Történhet itt bármi... olyan, mintha...

ANNA (*nagyon okosan*) Mi nem is lenénk. Mintha mi sem történt volna.

Andrea röhögni kezd.

ANDREA Mintha mi sem. Ahogy mondd. Pontosan úgy. Nem gondoltam volna... de be kell látnom... van bened valami.

BENCE Doktornó!

Andrea meglepődik, hátradől, aztán előre, és bár ki akarja vonni a dermesztő hatás alól magát, azért jólesik neki, hogy róla is tud.

BENCE Te a legjobb onkopszichológusok között vagy. Érted, miről beszélek! Neked meg kell értened, hogy ezt nem felülnézetből mondom. Veletek együtt szégyellem magam! Érteneitek kell, milyen nagy a baj.

Miközben beszél, lassan mindenki olyan, mint egy szobor. Mintha díszletek lennének. Miközben beszélnek, talán valami fátyol vagy ilyesmi, valami színpadi technika elszigeteli őket Annától és Bencétől. Tényleg díszletek lesznek.

BENCE A vér, a nyomor, a szárazság, a terror legmélye. Mindent meg kell tennünk, hogy kikeveredjünk a bűnből. Hogy ne történhessen meg velünk, meg a családunkkal, a gyerekeinkkel, a jövőnkkel bármi.

ANDREA (*maga elé*) A gyerekeinkkel bármi.

ANNA De tényleg bármi... És meg kell gyógyulnunk! Vissza kell nyerni a hatalmunkat önmagunk fölött!

BENCE Nem lehet, hogy az önzés abszurdjában éljünk, ezt értsétek meg, nem lehet, hogy mi magunk legyünk az...

ANNA (*közbevág*) ...azt végképp nem! ...hát van mibennünk... (*tanácstalan*) szeretet!

BENCE Emberek vagyunk, hitvallással, felelősséggel.

ANNA (*továbbra is tanácstalanul, mondani akar valamit, de nem jut eszébe semmi*) Nem lehet mindegy. Muszáj változtatni. Éppen most, amikor ilyen jól megy.

Ebben a pillanatban kinyílik a liftajtó. A német futár áll ott. Besétál kezében egy dobozzal.

FUTÁR Nem sírtam! És azért se fogok sírni. Ti lenni egy pócegdör.

A futár ledobja a kezéből a dobozt, nagyot durran, valami porcelánszerű összetörik benne.

FUTÁR Nem sírok. Sírjatok ti.

Visszasétál, becsukódik a liftajtó. Csönd.

(Íródott a budapesti Katona József Színház felkérésére, 2023)

A SZABADSÁGHARC MEGIDÉZÉSE A SZÍNPADON

Jókai Mór: Keresd a szíved

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc színpadi megjelenítése 1848. október 4-én Szigeti József *Egy táblabíró a márciusi napokban* című darabjának nemzeti színházbeli ősbemutatójával kezdődött.¹ Az intézményben a harcokkal egyidejűleg még két hasonló tematikájú vígjátékot és egy táncos némajátékot mutattak be (Dobsa Lajos: *Marczius Tizenötödike*, Obernyik Károly: *Egy magyar kívándorlott a bécsi forradalomban; Csata Fehértemplomnál*).² A szőlősi (világosi) fegyverletétel után a megszigorított cenzúra miatt a téma hosszú időre eltűnt a színműirodalomból, a szabadságharcot megidéző darabok csak az 1860-as évek elejétől, a magyar alkotmányos reményeket keltő októberi diploma kiadása után tűntek fel újra. A bemutatók lehetőségeit kedvezően befolyásolta, hogy Pest-Budán ekkor már megkezdődött a színházszervezet differenciálódása, az újonnan épülő-nyíló (kő)-színházak más-más színjátéktípusokra specializálódtak, a nyári játszóhelyek pedig egyre inkább a magyar nyelvű előadásokat helyezték előtérbe. (Ezeket sokáig német társulatok bérelték.) A szabadságharcot tematizáló, 1861 és 1906 között keletkezett darabok megosztottak a különböző műsorpolitikai beállítottságú budapesti játszóhelyek között, bár mint a táblázat mutatja, a bemutatók leginkább nem a kőszínházakhoz, hanem a Mátyás király egykori lovardájából kialakított Budai Népszínházhoz és az idény jelleggel működő Budai Nyári Színkörhöz kötődtek. 1898-ban, a forradalom és szabadságharc ötvenéves évfordulója alkalmából kiemelt szerep jutott nekik, ekkor három kőszínház is (Népszínház, Vígszínház, Magyar Színház) díszelőadás formájában tűzte műsorra őket.³

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-5 – SZTE-565 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A tanulmány része egy hosszabb távra tervezett, Jókai drámaírói munkásságát, regényadaptációit feltáró kutatásnak.

¹ *A Nemzeti Színház műsora 1837. VIII. 22-től 1941. VI. 21-ig.* összeáll. Hajdu Algernon László, előszó Haraszi Emil. Bp., 1944, I, 82.

² A bemutatók időrendi sorrendje: *Marczius Tizenötödike* – 1848. december 18. (többet nem játszották), *Csata Fehértemplomnál* – 1848. december 20. (egyszer ismételték, december 22-én), *Egy magyar kívándorlott a bécsi forradalomban* – 1849. június 15. (többet nem játszották). *A Nemzeti Színház műsora...*, i. m., 83–84.

³ Erről lásd részletesebben: Szalisznyó Lilla: *Honvédek a színpadon. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc színpadi emlékezete (1861–1898)*. In: Dobás Kata – Kalla Zsuzsa – Parádi Andrea – Tóth Dóra (szerk.): *Kelj föl és járj, Petőfi Sándor! 1848 emlékezete a kultúra különböző regisztereiben*. Bp., PIM, 2021, 333–364.

Szerző	Műcím	Bemutató helye / Ismert előadáshely	Bemutató ideje / Az ismert előadás ideje
Almási Balogh Tihamér – Balázs Frigyes	Honvédhuszárok, vagy a nagysarlói győzelem	Thália Színkör	1861. június 5.
Szigligeti Ede	Az üldözött honvéd	Nemzeti Színház	1867. október 25.
Friebeisz István	Bem hadjárata az oroszok ellen és a honvéd hadsereg	Budai Nyári Színkör	1868. augusztus 22.
Lukácsy Sándor	Egy magyar honvéd család a forradalom után, vagy a kis honvéd hadsereg s a hú baka (gyermekelőadás is)	Budai Várszínház	1870. február 2.
Ismeretlen szerző	Bem apó és a piskihidi csata (látványos harci játék)	Budai Nyári Színkör	1870. június 5.
Potemkin Ödön	Petőfi élete és halála	Budai Nyári Színkör	1873. augusztus 19.
Vahot Imre	A magyar honvéd, vagy Budavár bevétele 1849-ben	István téri Színház	1873. június 12.
Potemkin Ödön	Petőfi és Bem	Budai Nyári Színkör	1886. július 10.
Lukácsy Sándor	A zsidó honvéd	Budai Nyári Színkör Népszínház	1869. augusztus 19. 1886. július 9.
Rátkay László	A toborozás	Budai Nyári Színkör	1888. július 29.
Jókai Mór	Keresd a szived	Budai Nyári Színkör	1896. április 25.
Komoróczy Miklós Ede	Márciusnak idusa	Miskolc	1896
Beöthy László – Rákosi Viktor	Aranylakodalmom	Magyar Színház	1898. március 12.
Kozma Andor	A szabadság ünnepe	Vígszínház	1898. március 14.
Verő György	1848 (Hadak útja)	Népszínház	1898. március 15.
Gárdonyi Géza	Fekete nap	Budai Nyári Színkör	1906. július 7.

Galamb Sándor a 19. század második felének drámatörténetéről írott szintézis jellegű munkájában esztétikai minőségük alapján két csoportot különített el: „pusztán szórakoztatásra készült látványosságok”-at és „komoly irodalmi szándékú” történeti drámákat. „Alsóbbfajú” daraboknak azokat minősítette, amelyek „az utókor ítéletével mítsem tördöve” a „nép-színházak”-ban éltek életüket, s megítélése szerint a század utolsó harmadában nem voltak hatással a magyar nyelvű drámairodalom alakulás- és fejlődéstörténe-

tére. Közülük részletesebben csak a Molnár György által a Budai Népszínházban színre vitt *Bem hadjárata az oroszok ellen és a honvéd hadsereg* című harci játékról szól, a többiről összegzőképpen a következőket írja: „[n]em volna értelme felsorolni a sok honvéddarabot. Értéktelen fércelmények [...]. Még a legkedvesebb köztük, bár szintén igen naív, Vahot Imrének *A magyar honvéd vagy Budavár bevétele 1849-ben c. színműve*”. Galamb történeti drámaként hármat említ: Szigligeti Ede *Az üldözött honvéd*, Jókai Mór *Keresd a szíved* és Komoróczy Miklós *Márciusnak idusa* című műveket.⁴ A Jókai-darabot így jellemzi: „*A Keresd a szíved* című négyfelvonásos színmű *A kőszívű ember fiaiból* készült. [...] A regényből való átdolgozás itt is eléggé sikerült. Maradt ugyan benne valami epikus, de általában friss és mozgalmas színpadi mű lett belőle. [...] A darab legfőbb értéke a színpadról olyan jól ható kihegyezett dialógus”.⁵ Mások *A kőszívű ember fia* árnyékában értelmezték a darabot, Vnutschko Berta például úgy vélte: „Nem nyújtja azt a harmonikus hatást, amelyet a regény. Hiányzik belőle az a hatalmas aláfestés, ami *A kőszívű ember fiait* túlzásai ellenére is oly kiváló alkotássá teszi”.⁶

Jelen írásban arra szeretnék rámutatni, hogy a *Keresd a szíved* jóval izgalmasabbnak tűnik, ha nem a pretextusaként szolgáló nagyregény, hanem a szabadságharcot tematizáló, Galamb összefoglalásában „értéktelen fércelmények”-nek tekintett színművek kontextusában vizsgáljuk. Így például jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy Jókai a többi szerzővel ellentétben a darabot nem az alapvetően szórakoztatásra specializálódó játszóhelyek valamelyikének színpadára szánta, hanem korábbi nagyregényeinek dramatizálásához hasonlóan a Nemzeti Színházhoz nyújtotta be. Mivel a műnek még nem készült el a kritikai kiadása, s az értelmezésével kapcsolatba hozható források feltárására most kerül sor először, a tanulmány egyszerre lesz filológiai és értelmező jellegű. A filológiai áttekin-tesre leginkább azért van szükség, mert a darab színházi (elő)élete a téma miatt nem Jókai elképzelése szerint alakult, az 1886-ban elkészült művet szerzője eredetileg nem a millenium évében szeretne volna először színpadon látni.

Keletkezés és színházi előélet

Jókai egész írói pályáján dolgozott a színház számára, terjedelmes drámai korpuszt hozva létre. Epikus műveiből már életében többen készítettek átdolgozást (például Szigligeti Ede), de prózájának ilyen irányú felhasználhatóságára ő mutatott rá először. 1853 és 1894 között összesen tizenegy elbeszélésének és regényének írta meg a színpadi változatát. Pretextusként használta például a *Szép Mikhált*, *Az arany embert*, a *Fekete gyémántokat*, a *Történetek egy ócska kastélyban* című elbeszélést, *A gazdag szegényeket* vagy a *Fekete vért*. Választásai a színházi kultúra kialakuló sokszínűségéhez való alkalmazkodását jelzik, nagyregényeinek átdolgozásaival a Nemzeti Színháznál, elbeszéléseiből és kisregényeiből írt színműveivel pedig a szórakoztató művek előadására szakosodott, magántőkéből fenntartott színházaknál (Népszínház, Budai Színkör) jelentkezett.

A drámai életművön belül a *Keresd a szíved* azon adaptált színművek közé tartozik, amelyek évekel a próza változat megjelenése után születtek.⁷ Jókai az először 1869-ben megjelent regény átdolgozását az idő tájt kezdte el, amikor a *Fekete gyémántok* adaptációját a Nemzeti Színház 1885. október 9-én játszani kezdte. A *Nemzet* október 10-én arról tudó-

⁴ Galamb Sándor: *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig*. I. Bp., MTA, 1937, 312.

⁵ Galamb Sándor, *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig*. II. Bp., MTA, 1944, 149–150.

⁶ Vnutschko Berta: *Jókai Mór drámái munkássága*. Bp., Neuwald, 1914, 56.

⁷ A dramatizálások keletkezési idejével kapcsolatban lásd: Szalisznyó Lilla: Textológiai és filológiai megfontolások Jókai Mór regényadaptációinak (újra)értelmezése kapcsán – Az arany ember példája. *ItK*, 2021/6, 747–750.

sított, hogy „(Jókai Mór) új színművön dolgozik. A darab címe: »Keresd a szíved«, s a szerző művét még ez évad folyamán benyújtja a nemzeti színházhoz. Jókai új darabjában Prielle Kornéliának és P. Márkus Emiliának szánta a két fő női szerepet”.⁸ A Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának jegyzőkönyve szerint Jókai a darabbal az évad végéig (március 31-éig) nem készült el, azt csak 1886. május 16-án nyújtotta be a színpadképességeről döntő bizottsághoz. A négy bíráló (Vadnay Károly, Szigeti József, Csiky Gergely és Bercsényi Béla) első körben egyhangúlag úgy gondolta, hogy az adaptáció felolvasásra és tárgyalásra érdemes.⁹ Mint a bizottság 1886. június 8-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből kiderül, a szerző a bírálók által írt vélemények alapján „több javítást, részben kiegészítést eszközölt a művön”. A Paulay Ede színingazgatóval kiegészülő testület titkos szavazás útján 3–2 arányban előadásra ajánlotta a darabot,¹⁰ az intendáns, gróf Keglevich István viszont nem engedélyezte színpadra állítását. A visszautasítás azonban nem rögtön, közvetlenül a drámabíráló bizottság döntését követően történt, hanem több mint egy évvel később. Keglevich 1887. augusztus 28-án egy magánlevélben tájékoztatta Jókait elhatározásáról, amit (nyilván az író kezdeményezésére) 1887. szeptember első felében több napilap is közzétett.

Sajnálatomra ki kell őszintén mondanom hogy „Keresd a szíved” darabot nem adhatom elő a nemzetiben; nem tartom korszerűnek az osztrák-magyar viszállyoknak színrehozatalát a meddig a tüntetésekre mindig kész generáció él, és a meddig ugyanaz uralkodik, a kinek parancsára történtek ama dolgok. Nem óhajtanék soha azon helyzetbe jönni, hogy kénytelen legyek a királyt, ha véletlen egyszer kedve lenne a nemzetibe menni, megkérni, hogy ne tegye. Sajnálom, hogy nem teljesíthetem kívánságodat, de nem cselekedhetek meggyőződésem ellenére.¹¹

A Nemzeti Színházban a darabok színpadra állításának folyamata soha nem húzódott el ilyen hosszú ideig, így feltételezhető, hogy Keglevich szűkebb körben már jóval korábban jelezte fenntartását a bemutatóval kapcsolatban. Az intézmény kéziratok hagyatékában a szövegnek két színházi másolata maradt fenn, s mivel az egyik magán viseli Jókai lila tintás változtatásait is, feltételezhető, hogy a drámabíráló bizottság döntését követően dolgozni kezdtek vele.¹² A másikat rendezőpéldányként használták, a szereplők neve mellé ceruzával odaírták néhány színész nevének monogramját (ahogy a sajtó írta, Jókai a női főszerepeket Prielle Kornéliának és Márkus Emiliának szánta – Alfonzine és Edith).¹³ A feltehetően Paulay Edétől származó rendezői rajzok viszont még kevésbé kidolgozottak¹⁴ (például *Az arany ember* rendezőpéldányában lévő részletes tervekkel ellentétben¹⁵), így aligha gondolhatunk arra, hogy komolyabb előmunkálatok folytak a *Keresd a szíved* színrevitelével kapcsolatban.

⁸ *Pesti Hírlap*, 1885/279, 10–11.

⁹ Drámabíráló ítéletek 1882–1900, Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtár (a továbbiakban: OSZK SzT.), Nemzeti Színház kötetes iratok 684. Az 1886. éven belül a 25. bejegyzés.

¹⁰ A Nemzeti Színházi drámabíráló-bizottság jegyzőkönyve, II, 1876–88. dec-ig, OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok 680, 988. pont.

¹¹ Gróf Keglevich István Jókai Mórnak, Budapest, 1887. augusztus 28. In: Gyórfy Miklós (szerk.): *Jókai Mór Levelezése (1886–1890)*. Bp., Argumentum – Akadémiai, 2004, 143. Gyórfy a levélhez fűzött tárgyi magyarázatokban tévesen írja, hogy „[a] gróf nagyra értékelt, hogy levele nem került nyilvánosságra”. Uo., 437.

¹² OSZK SzT., K 170. Jókai dramaturgiai működésével kapcsolatban lásd: Szalisznyó Lilla: *Textológiai és filológiai megfontolások...*, i. m., 750–755.

¹³ OSZK SzT., K 246, 2. fólió rektó.

¹⁴ Lásd például: OSZK SzT., K 246, 181. fólió rektó.

¹⁵ Ezzel kapcsolatban lásd: Szalisznyó, *Textológiai és filológiai megfontolások...*, i. m., 762–763.

A nyilvánosság Keglevich levelének sajtóbeli megjelenéséig azonban valószínűleg nem tudott a történekekről, a darab körüli hangorkán csak 1887. szeptember 7-én kezdődött. A *Pesti Hirlap* vitaindító cikkét, a *Jókai a nemzeti színháznál elutasítva* címűt¹⁶ Mikszáth Kálmán Scarron álnéven írt tárcája követte. Mikszáth éles hangon bírálta az intendánst: „Ha Jókai akár politikai tapintatlanságot követ el, akár rossz darabot ír, meg van még ő akkora nagy ember, hogy a hiba sulya egészen ráessék. [...] És Keglevich neve szóba sem jöjjön. Biztosítom. Nem együtt emlegeti ezt a két nevet a magyar nemzet”.¹⁷ De pellengérré állították Keglevichet az élclapok is, az Ágai Adolf szerkesztette *Borsszem Jankó* például így parodizálta Jókainak írott levelét: „A drámabíráló bizottság által elfogadott »Keresd a szíved« című színművét besavanyithatja. Nekem nem köll. A czime abszurdum, a tartalma rebellis. Ballet sincs benne. Mint cs. királyi intendáns meghagyom ennélfogva, hogy vegye vissza ezt a drámai rébuszt és tanuljon valamelyik népiskolában egy évig természetrajzot, hogy megtudja, hol az ember szíve”.¹⁸

Az élclapbeli gúnyolódás a balettek és a császári-királyi jelző felemlítésével a színház intézményi státuszát és vezetőinek elköteleződését támadta. A Nemzeti Színház állami kezelésben volt, fenntartását 1863-tól uralkodói segély is biztosította. Vezetésében 1849 után egyre nagyobb szerepet kaptak az udvar bizalmát élvező arisztokraták. Talán nem volt független ettől a helyzettől az, hogy a Nemzeti Színház műsorrendjében 1867 és 1898 között mindössze három olyan előadás kapott helyet, amelyek tematikájukat tekintve kapcsolatba hozhatók a negyvennyolcas eseményekkel. Az egyik Szigligeti Edéttől az 1867. március 31-én bemutatott *Halottak emléke*, a másik az 1867. október 25-én műsorra tűzött *Az üldözött honvéd*, szintén Szigligetitől, a harmadik pedig Erkel Ferenc operája, *A névtelen hősök*, amelynek ősbemutatója 1880. november 30-án volt.¹⁹ Noha a Nemzeti Színházban a szabadságharcos téma mellőzésebe az is belejátszhatott, hogy a szerzők az ilyen jellegű darabok bemutatását alapvetően a látványosságokat előtérbe helyező játszóhelyekre bízták, eleinte az e téren specialista Molnár Györgyre és színházára, később a különféle nyári színkörökre, ám ha idősíkot váltunk, s megnézzük, hogy az intézmény 1898-ban miként emlékezett a forradalom és szabadságharc ötvenéves évfordulójára, akkor az látszik, hogy Keglevichnek a Jókai-darab esetében képviselt álláspontja pontosan beleillett abba a passzív műsorpolitikába, amelyet a Nemzeti Színház a század második felében e tematika kapcsán tanúsított. A magánszínházakkal szemben a Nemzeti Színház (és az Operaház) meglehetősen visszafogottsággal emlékezett a negyvennyolcas eseményekre, nem készültek semmi újdonsággal. A Nemzeti 1898. március 15-én Szigligeti Edéttől a *II. Rákóczi Ferenc fogságát*, az Operaház pedig Erkel Ferenc *Hunyadi László* című operáját játszotta. A *II. Rákóczi Ferenc fogságát* 1848–1849-ben a politikai áthallásoknak köszönhetően forradalmi színműként értelmezték (bemutatójára 1848. december 4-én került sor), s azt is tudjuk, hogy 1862 és 1867 között tiltólistára került,²⁰ mert Rákóczi Ferenc alakja a cenzúra szemében „neuralgikus pontnak számított, egyrészt mint a Habsburg hatalom ellen lázadt vezéré, másrészt pedig mint – ahogy néhány magyar kiadvány nevezte – »utolsó honi fejedelem«-é”.²¹ Így, noha a darabválasztás nem mutat teljes elszigetelődést az évforduló megünneplésétől (magyar történelmi és szabadságharcos téma), a majdnem kétszáz évvel korábbi hős megidézése politikailag valószínűleg kevésbé volt forró, mint

¹⁶ [sz. n.]: Jókai a nemzeti színháznál elutasítva, *Pesti Hirlap*, 1887/245 (3123), 1–2.

¹⁷ Scarron [Mikszáth Kálmán]: A loyális színmű. Rebellis tárca, *Pesti Hirlap*, 1887/246 (3124), 3.

¹⁸ [sz. n.]: Intendánsi levelezés, *Borsszem Jankó*, 1887/1026 (37.), 2.

¹⁹ *A Nemzeti Színház műsora...*, i. m., 106, 133.

²⁰ A Nemzeti Színház 1862. december 7-ét követően legközelebb csak 1867. április 9-én játszhatta. Uo., 61.

²¹ Deák Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*. Bp., Osiris, 2018, 23.

a még élő generációk fiatalkorának forradalma és szabadságharca. Több évtized távlatából pedig már igen kevesen emlékezhetnek arra, hogy a *II. Rákóczi Ferenc fogságának* 1848 és 1867 között milyen kultikus szerepe volt a színházi emlékezetben. A Nemzeti Színházban a dátum különlegességére a darabválasztáson túl még két dolog utalt: a darabot bérletszűnetben adták és színlapját pirossal szedették.

Az intendáns a *Keresd a szíved* színpadra állításának megghiúsítása körüli botrány miatt úgy döntött, hogy mégis beleegyeznek a darab színrevitelébe, noha nem kötelezte el magát a bemutató időpontját illetően. A *Pesti Hirlap* 1887. szeptember 9-én közölte a hírt:

Jókai Mór új darabjának előadása ügyében a nemzeti színház intendánsa s igazgatója 1308/1887. sz. a. a következő „rendelet”-et adta ki: Miután a nemzeti színház drámabíráló bizottsága 988. jegyzőkönyvi szám alatt Jókai Mór 4 felvonásos drámáját előadásra ajánlotta, az igazgató pedig a művet elfogadván, előadását javaslatba hozta, fentnevezett dráma színrehozatalát ezennel elrendelem. Ennek kapcsán elrendelem továbbá, hogy szerzővel a színrehozatal, illetve a szerzői tiszteletdíjak tárgyában a szerződés megkötéséig s e szerződéssel egyidejűleg a kérdéses drámához igényelt kiállítás költségvetése is elem terjesztessék. – A színrehozatal idejének meghatározását fentartom magamnak. Budapest, 1887. szept. 10-én. Gróf Keglevich István intendáns s. k. Paulay Ede igazgató s. k.²²

A sajtó szerint ezt követően elkezdődött a színpadra állítási folyamat, 1888. január elején például arról cikkeztek, hogy „az igazgatóság oda törekszik, hogy teljesen korhű jelmezekben mutassa be a szereplőket. A különféle honvédségi és a bécsi aulai egyenruhák már készülnek”.²³ Noha az idézett részletet több lap is lehozta, a *Pesti Napló* január 11-én arra hívta fel a figyelmet, hogy mindez csak álhír lehet: „ugy vagyunk értesülve, hogy a *Keresd a szíved* című darab előadását, egyelőre maga Jókai Mór ellenzi; miután e darabnak anteaktái még mindig politikai magyarázatokkal köthetnék össze e darab előadását; melyre a körülmények, mai napság, tekintettel a háborús viszonyokra, nem időszereük”.²⁴ A továbbiakban (egészen 1896-ig) valóban nincs hír arról, hogy a színmű színre kerülne.

Az ősbemutatóra 1896. április 25-én került sor a Krecsányi Ignác vezette Budai Nyári Színkörben. Az idény jelleggel, áprilistól vagy májustól októberig vagy novemberig működő játszóhely a Jókai-művel nyitotta meg az 1896/97-es évadot. Az író a Krecsányinak írt levelei szerint ennél a színháznál is részt vett a végleges színpadi szövegek kialakításában, illetve a darabok színre alkalmazásában. A *Keresd a szíved* kapcsán a sajtó újdonságként, rendhagyó eseményként említi például, hogy a színtársulat szűk kör előtt jelmezes főpróbát tartott.²⁵

A színdarab

Jókai A *kőszívű ember fia*i színpadra való átdolgozásakor a szokásos adaptációs gyakorlatot alkalmazta: a cselekményt rövidítette, egyszerűsítette, egy fő cselekményszálal emelt ki és csökkentette a szereplők számát. A négy felvonásra osztott mű három különböző

²² Színház, zene, képzőművészet, *Pesti Hirlap*, 1887/251, 4.

²³ Hazai irodalom, művészet, *Fővárosi Lapok*, 1888/11, 73.

²⁴ *Pesti Napló*, 1888/11. Az egykorú sajtót olvasva itt arra a konfliktusra utalhattak, amely az Osztrák–Magyar Monarchia és az Orosz Birodalom között bontakozott ki. Az oroszok a Monarchia által uralt Galícia közelében jelentős számú haderőt vonultattak fel, amiről a magyar időszak kiadványok egy közelgő háború előszeleként adtak hírt. Lásd például: *Fővárosi Lapok*, 1888/4, 29.

²⁵ Színház és zene, *Pesti Napló*, 1896/114, 7.

helyszínen játszódik: Bécsben a Plankenhorst-házban és a hernalsi temetőben, valamint az Isaszeg környékén lévő Királyerdőben. Összesen huszonegy beszélő szereplője van, akik mellett statisztaként ápolónők, sebesülthordók, sebészek, huszárok, honvédek, nemzetőrök és aulisták szerepelnek. Jókai főszereplővé a középső fiút, a katonaként, majd honvédként harcoló Richárdot tette, akinek a három Baradlay fiú közül a legkalandosabb a története, s huszárkapitány lévén, karaktere a vágott nemzeti önkép „hősies, vitéz magyar” vonásához is jól illik. A családról nagyon kevés dolog derül ki, Richárdon kívül a színen csak az anya jelenik meg, aki, amikor rábeszéli fiát, hogy az osztrák sereg helyett a magyarok oldalára állva harcoljon, felemlíti honvédként harcoló legidősebb gyermekét, Ödönt. Jenőről szó sem esik.

Az író a szereplők többségét átnevezte, a Baradlay családból Baranghyt, Palvicz Ottóból Hugót, Mausmann Hugóból pedig Adolfot csinált. A drámában a regénnyel ellentétben nem Antoinette, hanem Alfonzine lesz az idősebb Plankenhorst hölgy, aki lányát, Alice-t arra kényszeríti, hogy Palvicz Hugótól született fiáról mondjon le. Más példákból egyértelműen kiderül, hogy a névváltoztatás Jókai adaptációs technikái közé tartozott, s általában nem egyetlen szereplőt érintett. A *Fekete gyémántok* színműváltozatában Jánoskát átkeresztelte Kuntyorkának, Theudelinda grófnőből Anna grófnét, Sámuel apátból Calamidest csinált. A névváltoztatások háttérben nem feltétlenül lehet mintázatot, rögzült adaptációs gyakorlatot felfedezni, de egyes esetekben az átnevezés indokolható azzal, hogy a dramatizálás során megváltozik a szereplő funkciója, sorsa, kiléte, az új név segít jobban elválasztani a regénybeli és a színpadon megjelenő figurákat. A *Keresd a szívedben* Palvicz, akivel Baranghy Richárd az isaszegi csatában kerül szembe, nem hal bele súlyos sérülésébe, s a darab végén összeházasodik Plankenhorst Alice-szal. A *kőszívű ember* eredeti Alfonzine-ja sokkal gonoszabb szereplő, mint színdarabbeli megfelelője, Alice (a regényben például Alfonzine igyekszik elérni, hogy Richárdot Haynau kivégeztesse). Az Alfonzine névhez a magyar olvasóközönség számára negatív asszociációk tapadtak, ezektől mentesíti a lányt Jókai azzal, hogy a baljóslatú nevet átruházza az anyjára, aki nemcsak kétszínű politikai játékot űz, de Alice és Hugó szenvedését is ő okozza.

Jókai a történéseket végig szűkített perspektívából látatja, nem konkretizálja, miséle háború zajlik, ki, hogyan, miért, ki ellen küzd. A cselekmény időbeli kereteit és a helyszíneket ugyan már a szereplőket felsoroló lista alatt felfedi („Színhely: Bécs és a királyerdő. Idő: 1848–49.”), de később a szövegben alig akad azonosítható történelmi-politikai helyzetre való utalás. A háború szó az első felvonás negyedik jelenetében hangzik el először, s akkor is mindössze két mondat erejéig. A Plankenhorst-házban lévő estélyen Révy mondja Richárdnak, hogy „[b]eszéljünk a háborúról. Én azt hiszem, hogy ti nektek is be kell avatkozni minél előbb; – mit gondolsz?” Richárd a szerzői utasítás szerint vállat vonva és az ünnepelt Alice-hoz sietve ennyit felel: „A hová küldenek, oda megyek”.²⁶ Hogy itt háborúként még a bécsi forradalomról van szó, az majd a második felvonás elején derül ki Alfonzine, Alice és Edith párbeszédéből.

Edith. Száznolcz. Prátercsillag!

Edith. Százkilencz. A Glacis-n!

Edith. Száztíz. Ez a magasban pukkant el. [...]

Alice. Minő hülye lélek! Neki tetszik az, hogy a bombák hogy hullanak le a városra. [...]

Alice. Minő szomorú látvány ez! Képtelenség. Bécs város egyetlen lámpa nélkül; egy ablak sem világít. [...] A házunkból mindenki elfutott már, s nekünk itt kell maradnunk.²⁷

²⁶ Jókai Mór: *Keresd a szíved*, in: Uő.: *Színművek III. rész*, Bp., Révai Testvérek, 1895, 275.

²⁷ Uo., 289.

Jókai ugyanúgy járt el, mint korábban a *Politikai divatok* című regényében, amelyben megnevezett ellenségként kizárólag a kozákok jelennek meg, akik elől a hősök menekülnek. De általában ezt a megoldást látjuk a szabadságharcot tematizáló többi színpadi szerző művében is, akiknél a honvédekkel szemben álló ellenség kiléte szintén bizonytalan. Vahot darabjában például a honvédek ellenségként, várbeliként említik az osztrákokat. Friebeisz István Bem oroszok elleni csatáit jeleníti meg, s így az osztrákok ellenségként meg sem jelennek (*Bem hadjárata az oroszok ellen és a honvéd hadsereg* című harci játék).²⁸ Amíg az 1860-as években az elhallgatás, ki nem mondás technikája politikai védekező állás lehetett a cenzúrával szemben, addig az 1880-as, sőt a bemutatót tekintve az 1890-es évek második felében Jókai sajátos megoldását inkább az aktuális történelmi helyzet, az addigra már-már zavartalanná váló osztrák–magyar barátság indokolhatja. A darabban ezt legvilágosabban Richárd és Hugó barátsága jelzi, de ezt a benyomást erősíti a másik rokon-szenves osztrák szereplő, a csatatéren orvosként dolgozó Mauzmann figurája is.

Az eltérő motivációk ellenére Jókai a többi darabíróhoz hasonlóan a kollektív emlékezet mozgásba lendítésére építi az elhallgatásos technikát: az évszámok, az Isaszeg szó vagy Bem neve elég ahhoz, hogy felidézzék a nézőkben a szabadságharcot. Az ősbemutató színlapjára a Budai Színkör igazgatója és a darab rendezője, Krecsányi Ignác a történések idejét és helyét nem Jókait követve tünteti fel (Bécs és a királyerdő. Idő: 1848–49), hanem a helyszínt illetően egyértelműsít: Isaszeg mellett, a Királyerdőben. Idő: 1848.²⁹ (Ez a dátum ugyanakkor téves, hiszen az isaszegi csata 1849 áprilisában volt.) Az is közös vonása a szabadságharcot tematizáló műveknek, hogy magyar győzelemmel végződő csaták jelennek meg a cselekményekben: Budavár bevétele, isaszegi csata, piski csata. Amíg a legtöbb szerző a győztes csatát a nyílt színen játszatja le, addig Jókai ezzel kapcsolatban is a bizonytalan körvonalak mellett döntött. (Ebben szerepe lehetett annak is, hogy ő elsődlegesen a Nemzeti Színház színpadában gondolkodott.) A Királyerdőben játszódó harmadik felvonásban a tábornok látjuk, a színen ápolónők, sebesülthordók, sebészek és futárok sűrögnek, s bár a dialógusokban folyamatosan a harcokat emlegetik, a nyílt színen nincs harc, csak elmesélik az Isaszegnél történeteket. Ezen az elképzelésen a rendező sem változtatott, aki a rendezőpéldányban szereplő rajz szerint tartotta magát ahhoz a szerzői utasításhoz, amely a harmadik felvonás elején a színteret leírta: „Színtér: a királyerdő. Vén cserfák, felül lombjaikkal egymásba borulva, hátul nyílt vidék, alkonyati éggel, a láthatáron egy égő város, sötét füstbe borítva; a fák alatt sátorok, ereszek ponyvából, nád-ból, sebesültek számára, egy kétkerekű hordszekér ernyővel, magas rúdon egy fekete zászló”.³⁰ A két részre osztott színpadi teret hátul „erdő szuffiták”, kétoldalt erdőt ábrázoló oldalfalak határolják, a hátsó színpadon egy városkép látszik, középen egy kút és egy fekete zászló van, az előtérben fák, alattuk ponyvából készült sátrak és egy csengővel ellátott kétkerekű beteghordó kocsis. Krecsányi a meg nem nevezett, egymás ellen harcoló erőket a jelmezek alapján igyekezett kézzelfoghatóan is egyértelművé tenni. A sűgő- és rendezőpéldányhoz litográfiákat csatolt, amelyekeken egyenruhában látható egy gyalogos honvéd, egy honvéd tiszt, egy honvédhuszár kapitány, egy német legionárius, egy utász és egy tűzér.³¹

Richárd és Hugó cselekményvonala szinte egymás tükörképe. Közeli barátok, a mű elején a kardok cseréjének hangsúlyos jelenete érzékelteti összetartozásukat, ugyanakkor dramaturgiai előre sejteti későbbi összecsapásukat. Kiváló emberi tulajdonságaik miatt akkor is nemesen viselkednek, amikor a harci események szembefordítják őket. Mindkettejüknek halálhíre érkezik, de életben maradnak: Hugót Richárd anyja gyógyítja meg

²⁸ Szalisznyó, *Honvédek...*, i. m., 358–359.

²⁹ OSZK SzT., Budai Nyári Színház színlapok.

³⁰ Jókai Mór: *Keresd a szíved*, i. m., 310.

³¹ OSZK SzT., MM 6614, 81. fólió rektó. A litográfiák a rendezőpéldány végén találhatóak.

súlyos sebesülése után, Richárdnak megkegyelmeznek és nem végzik ki. A holtak hitt hősök, először Richárd, majd Hugó betoppanása a darabvég két leghatásosabb jelenetét eredményezi, mivel a nézők is csak a Plankenhorst hölgyekkel és Edithtel egyszerre tudják meg, hogy mi történt.

A *Keresd a szived*, akárcsak a szabadságharcot megidéző többi darab, happy enddel zárul. Nemcsak Palvicz Hugó marad életben, de azok a fontos mellékszereplők is, akik a regényben meghalnak: Mauzmann, aki aulikus egyenruhában, vagyis a bécsi akadémiai légió, az egyetemi forradalmi század öltözetében jelenik meg már az első színben, és Pál úr, aki az isaszegi csatában megsebesült Richárdot a lovak patájától védte. Az egész darab éleket letompító, szelídítő, happy end felé vezető jellegéhez illik az is, hogy nemcsak nyílt színi csata nincs, de Richárd és Hugó párviadala is színpadon kívül zajlik, a szereplők legnagyobb megpróbáltatásai úgyszintén: Richárd elfogása és eltűntetése, illetve Edith megkorbácsolása, amikor szökése után visszatér a Plankenhorst-házba.

Nem idegen a darabtól a hangnemek váltogatása, a komikum felé mozdulás. Az első jelenetben Mauzmann kényszeres rímekben beszélése humorforrás a többi szereplő és a nézők számára egyaránt: „Íme itt a bájos hölgyek, kiket kell, hogy üdvözöljek. Mindig én vagyok az első: – bárha nem is a belső. De ez is csak mind arra mutat, hogy az én szívem járja be leghamarább az utat. Csokrom borítékja egy költemény, melylyel szívem királynéját üdvözöltem én”.³² De ennél sokkal meglepőbb ponton, a királyerdei táborban is megjelenik a komikum a 19. századi vígjátékok jellegzetes nevetető módszerével, a tájzólás, a lokális dialektus túlhangsúlyozásával: az őt eltaláló „gelőbicsot” és a vacsorára várható „gelődeent” emlegető palóc honvéd rövidke jelenetében.

A nem-fikciós világra való utalások egy része történetileg hiteles, így az isaszegi csata említése, vagy az a jelenet, amikor Edith a bombabecsapódásokat figyeli: a Praterstern és a Glacis 1848–49-ben létező bécsi helyszínének (a Glacis a városfal lebontása után eltűnt, az 1850-es évektől ezen a széles mezőn épült ki a Ringstrasse). De akad olyan utalás is, amely anakronisztikus. Hugó és Richárd a Sperlben készül találkozni, ami a darab megírása idején már nagyon híres bécsi kávéház volt, nyilván a közönségből is sokan tudtak róla, de a forradalom idején még nem működött, csak az 1860-as években nyílt meg. A Béccet jól ismerő jelenhez szól még egy játékos utalás: a folyton verselő Mauzmann egyik ríme „Kikeriki”. Ez egy bécsi élclap címe, amely szintén nem létezett még az 1840-es években.

A mű címe több szereplővel is kapcsolatba hozható. Richárd az egyik, akinek meg kell keresnie a szívét, vagyis huszárjaival a (meg sem említett) szabadságharc mellé állni. A másik alak Alice, akinek vállalnia kell Hugótól született gyermekét, Hugó a darab során erre utalva többször is elmondja neki, hogy keresse a szívét. Ez a cselekményszál igen nagy hangsúlyt kap, valószínűleg azért, mert így lehet a Richárd és Hugó közötti párhuzamosságot kiteljesíteni: a jellemfejlődésen átmenő Alice végül Hugó felesége lehet, ahogy a mindvégig makulátlan jellemű Edith pedig Richárdé. Jókai szövetségserűen első-sorban Baranghyné megszólalásaiban idéz fel részleteket az adaptáció alapjául szolgáló regényből, metaforikusan a címét is: Baranghyné azt mondja a magyar helyzetről, hogy „[m]ég a kőnek is szive van most és fáj”.³³

A fővárosi nyári színház a színpadon millenniumi darabjaként hirdette a *Keresd a szivedet*. A millennium megünneplésébe való besorolás egészen más kontextust teremtett, mintegy kész értelmezési keretet adva a műnek, mint ha még az 1880-as években, konkrét évfordulóhoz vagy eseményhez nem kötődve mutatták volna be. Millenniumi darabként az ünnepelt magyar történelem egy eseményét idézte a sok közül, nem volt kitüntetett jelentősége. A mű nem futott be nagy színpadi karriert, s bár az 1896. április 25-i bemutatót követően a Budai Nyári Színkör színpadán még tízszer játszották az évadban, később már

³² Jókai Mór: *Keresd a szived*, i. m., 269.

³³ Uo., 306.

csak vidéken tűnt fel. Jókai szokásához híven ennek a darabjának a bemutatóján is megjelent, amit a másnap Krecsányinak küldött köszönőleveléből tudunk.

A tegnapi előadás után hálás köszönetemet fejezem ki Önnek darabom színrehozataláért: s az abban közreműködött művésznőknek és művészeknek magas színvonalon álló remekléseért. Csak valami baj ne érje őket ebben a hideg színházban, melyet csak a közönség lelkesedése melegít! Én téli kabátban és feltett kalap mellett is meghültem egy kicsit. Kérem a mai estére is valamelyiket az előtéri páholyoknak a leányom és nőm számára, kik csak tegnap érkeztek haza az útról.³⁴

A *Keresd a szíved* a huszadik században sem került fel az állandó színházi repertoárba, a színpadi és filmes adaptációk nem Jókai színdarabját, hanem az eredeti regényt vették alapul.

³⁴ Jókai Mór Krecsányi Ignácnak, Budapest, 1896. április 26., OSZK Kézirattár, Levelestár, Jókai Mór Krecsányi Ignáchoz, 2. sz. levél.

LUKÁCS GYÖRGY A SZÍNPADON*

Eörsi István és Spiró György dokumentumdrámáiról

Azt ajánlom, hívassák be a pártközpontba
Lukácsot újból a „gondozók”. [...] Beszélgetést kell vele folytatni.¹

Az alábbiakban két dokumentumdrámáról fogok beszélni, illetve Lukács Györgynek az azokban megjelenő alakjáról. Az egyik darab Eörsi István *Interjú* című műve, a másik Spiró György *Sajnálatos események* című drámája (amely tulajdonképpen egy trilógia utolsó része). Dokumentumdrámának első megközelítésben az olyan alkotásokat nevezhetjük, amelyek valamilyen valóságosan létező történelmi anyagra (interjúra, jegyzőkönyvre, hangfelvételre) támaszkodnak. Eörsi darabjában a dokumentaritásra vonatkozóan semmiféle útmutatót nem kapunk, Spirónál viszont találunk egy utalást: „E drámák szövegének jelentős része szó szerinti idézet eredeti jegyzőkönyvekből, levelekből és memoárokból”.² Az a benyomásunk keletkezik, hogy Eörsi a dokumentumdráma látszatát kelti csak, Spiró viszont valóságos dokumentumokat használ föl; de közelebről tekintve mindkét esetben a dokumentáció és a fikció sajátos keveredését láthatjuk.³

I.

Eörsi drámája azokra az interjúkra támaszkodik, amelyeket ő és Vezér Erzsébet készítettek Lukáccsal. A valóságos interjúkkal szemben a darabban már nem egyszerűen egy kikérdezésről, meghallgatásról, beszélgetésről van szó, hanem egy valóságos párbeszédéről, egy szabályos apa–fiú küzdelemről. Ezért véleményem szerint messzemenően megtévesztő az „Interjú” cím, inkább szembesítésről kellene beszélnünk. (A darab a rendszerváltás idején születik, és a rendszerváltás perspektívájából tekint vissza Lukács életére.)

Egy helyen, a magnószalag megfordításának kis szünetében EÖRSI⁴ mintegy meditativan önmagának mondja (de aztán mégis az a benyomásunk, mintha ez egy későbbi betoldás lenne): „Alig leküzdhető szomorúsággal hallgatom ezeket a tekerceket. Egy nyolcvanhat éves ember küzdelme azért, hogy elmondja tanulságul a jövőnek – mit is? Az

* A címet Rácz Attilától kölcsönözöm, aki a közelmúltban (április 27–28.) a Pécsen tartott Lukács-konferencián ezzel a címmel tartott előadást. A konferencia szervezői Daradics Boglárka és Csabay István voltak.

¹ Kádár János felszólalása a PB 1959. április 28-ai ülésén, in: Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963 (Dokumentumok)*, Osiris, Budapest, 1999, 190.

² Spiró György: *Sajnálatos események. Két tragédia közjátékkal Kádárról*, Scolar, Budapest, 2021, 187.

³ A két általam elemzett dráma között készült el Kornis Mihály *Kádár (magyar dráma)* című műve (első megjelenése: *Beszélő* 1996/3, 67–98.). Ennek alapjául Kádárnak az 1989-ben a Politikai Bizottság előtt tartott teljesen zavaros beszéde szolgált. Itt szigorúan szó szerinti átvételekről van szó; a szerző szerepe és teljesítménye valóban teljesen a minimálisra korlátozódott.

⁴ Ha a darab szereplőiről van szó, nagybetűkkel írom a neveket.

életét? Az öngigazolását? És a másik hang az enyém, a halál közelségétől megrémülten, a tanítványi tisztelet és a lázadás különös vegyülete – talán ezekben a hónapokban nőttem fel végleg”.⁵ Ehhez a passzushoz rögtön fűzzünk három megjegyzést. (1) Az interjú alapjául szolgáló *Megélt gondolkodás* című önéletrajzi vázlatban Lukács mintha tanácstalan lenne abban a tekintetben, hogy érdemes-e elmesélni az életet, az ő életét. „Minden életrajz szubjektív [...], egy adott fejlődés keretei között miként talál egy ember önmagára, vagy miként veszti el magát.”⁶ Mintha Lukács azt kérdezné, van-e ennek (mármint az ő életének) bármiféle általános jelentősége. Az önéletrajzi vázlat egészében mintha erről próbálná meggyőzni magát. A vázlat vége felé olvashatjuk: „Önéletrajz: szubjektív tendenciák [...], melyek a saját nembeliségem gyakorlati megvalósítása felé mutatnak.”⁷ Lukács mintha meggyőzte volna magát arról, hogy mégiscsak elmesélheti az élete történetét; az ötlet, a kérés és a nógatas azonban jól érezhetően kívülről jött. (2) Az élet elbeszélése mint öngigazolás? Lukács élete tele volt tragikus fordulatokkal és kanyarokkal, de ő mégis a kontinuumot hangsúlyozza: „Én úgy látom, hogy az én fejlődésem nagyon lépésszerű”.⁸ Ez kétségtelenül önmaga apológiájának benyomását kelti. Egy 1969-es dolgozatban írja: „Még a nagy perек sem tudták [a beállítottságomat] alapvetően felbolygatni. Ez a mai szemlélő számára »vakságnak« tűnhet. Itt azonban nem szabad olyan fontos mozzanatokról megfeledkezni, amelyek számomra – legalábbis akkor – döntőek voltak”.⁹ (3) Ebben a passzusban EÖRSI önmagához és önmagával beszél: ő az, aki megrendült, és aki ebben a megrendülésben felnő. Mit jelent ez a felnövekedés? Leszámolást a bolsevizmus ideológiájával és reális történelmi megvalósításával. „Az öreg emberrel végérvényesen letűnik egy korszak, amely eszményeivel, reményeivel és hazugságaival meghatározta ifjúságomat – vele hal meg a bolsevizmus, miután már régen átadta a helyét az államrezonnak és a protokollnak.”¹⁰ EÖRSI mintha megfeledezne róla, hogy ezt az „államrezont” és „protokollt” már Lukács is behatóan bírálta, ami a reálisan létező szocializmus átfogó elutasításának irányába mutat. Mindenesetre annyit kimondhatunk, hogy Eörsi ezzel teremti meg az interjú szembesítéssé való átalakításának esztétikai feltételeit.

A „szembesítés” döntő kérdése Lukácsnak a pártba való visszalépése kapcsán merül fel. Ahogy a visszaemlékezésekből sejthető, Lukács tanítványainak nagy része ezt értetlenkedéssel fogadta. Még az is lehet, hogy ez komolyabb elhidegülésekhez vezetett. Mindenesetre ez a lépés 1989-ből visszatekintve teljesen abszurdnak tűnt. De EÖRSI mintha most maga is vonakodna föltenni a döntő kérdést, ezért LUKÁCS a segítségére siet: „Azt akarja kérdezni, hogy ha már miniszter lettem az 56-os kormányban, és ha már a kormány számos kommunista tagjával együtt hurcoltak Romániába, akkor hogyan kérhettem visszavételemet abba a pártba, mely vérrel és vassal – egyebek közt minisztertársaim és régi elvtársaim vérével – teremtette meg a konszolidációt”.¹¹ Ennél radikálisabban a kérdést aligha lehetett volna feltenni. És erre EÖRSI ezt válaszolja: „Szórol szóra ezt akartam kérdezni!”¹² Lukács már 1959-től többször kérte az újjáalakult pártba való visszavételét (illetve felvételét). Választ általában nem kapott, és nem is sejtette, hogy ezek a kérések milyen fogadtatásra találtak. Kádár János a Politikai Bizottság 1959. április 28-i ülésén ezt mondta: „Egy ember, aki miközben felvételét kéri a Pártba, egy másik pártnál [az olasz

⁵ Eörsi István: *Interjú*, Lap- és Könyvkiadó KFT, Budapest, 1989, 34.

⁶ Lukács György: *Megélt gondolkodás / Életrajz magnószalagon*, Magvető, Budapest, 1989, 37.

⁷ Uo., 86. (Ezen a helyen ezt a kicsit értelmező fordítást javaslom.)

⁸ Uo., 88.

⁹ Lukács György: *A szocializmus mint radikális kritikai reformok kora*, in: uő: *Curriculum vitae*, Magvető, Budapest, 1982, 375.

¹⁰ Eörsi István: i. m., 34.

¹¹ Uo., 47.

¹² Uo.

Kommunista Pártnál] kér nyomást gyakorolni ránk, hogy Déryt [engedjük] szabadon. Ez politikai banditizmus. Meg kell mondani, hogy nekünk vannak bizonyos kötelezettségeink, hogy védjük a pártot minden rendű és rangú ellenségével szemben. Nem nyugodhatunk bele az ő működésébe”.¹³ A hatvanas években aztán lassan-lassan fordult a kocka, nem vették fel a pártba, de a „működésébe” bele kellett nyugodni: Magyarországon ugyan publikálási tilalom alá esett, de Németországban sorra jelentek meg a könyvei; aztán 1965-ben váratlanul mégis megjelent magyarul *Az esztétikum sajátossága*, Eörsi István fordításában. És Lukácsnak lassan kialakult egy rendkívül aktív, a magyar filozófiai életet meghatározó tanítványi köre. 1967 nyarán a párt egyik meghatározó ideológusa, Pándi Pál beszélgetéseket kezdeményezett Lukáccsal. A döntő beszélgetésről így számolt be Aczélnek:¹⁴ „Lukács elvtárs gondolkodásmódjában, megfogalmazásaiban mindvégig éreztem a pártszerűségnek olyan igényét, amivel manapság elég ritkán találkozni. Ehhez még hozzáteszem, hogy Lukács György többször is említette beszélgetés közben, hogy ő mint egy »öreg bolsevik« ítéli meg ezt vagy azt a kérdést”.¹⁵ Majd a végkövetkeztetés: „Szükségesnek tartottam megírni ezt a levelet, mert a beszélgetés alapján úgy látom, hogy semmi jelentős ok nincs, mely továbbra is indokolná Lukács pártonkívülségét. Meggyőződésem, hogy emelné az MSZMP hazai és nemzetközi tekintélyét, ha a Lukács-kérdésnek ezt a szakaszt konstruktív módon lezárná”.¹⁶ Ez a levél eljutott Kádárhoz is, és 1967. augusztus 15-én sor került Lukács „rehabilitálására”, vagy ahogy a pesti szlengben mondták, a pártba való „visszazárására”.

Térjünk vissza EÖRSI kérdésére: hogy tehetette ezt meg LUKÁCS? A kérdezt most azt válaszolja, amit a valóságos Lukács is válaszolt a Pándival folytatott beszélgetésben: ő egy „öreg bolsevista”. Vagy most: „Csakhogy én nem abba a pártba léptem vissza, hanem egy 1917-tel kezdődő forradalmi tradíciót folytattam”.¹⁷ Ezt nevezte EÖRSI korábban „önigazolásnak”, egy fiatalkori döntéshez való irracionális ragaszkodásnak. A darab azt sugallja, hogy ebben áll LUKÁCS tragédiája, ebbe lassan belezavarodik, és elnémul.

II.

Spiró darabja a Covid alatt készült, és nem is Lukács, hanem Kádár áll a középpontban – de én most mégis csupán a Lukács-alakra fogok összpontosítani. Lukács a darab negyedik és hetedik jelenetében lép fel. Közvetlenül az ’56-os forradalom után a romániai Snagovban vagyunk. (Spiró drámájának tapasztalati háttéréhez már hozzá tartozik a 2011-es filozófus-üldözés, a Lukács-szobornak a Szent István parkból való eltávolítása és a Lukács Archivum bezárása 2017-ben.) Snagov azért lesz fontos, mert itt játszódik le a filozófiának a politikából való kizárása.

¹³ Cseh Gergő Bendegúz – Kalmár Melinda – Pór Edit (szerk.): i. m., 190.

¹⁴ A beszélgetésen (annak nagy részén) ott volt Király István, Fehér Ferenc és Heller Ágnes is.

¹⁵ Pándi Pál: *Tehepróba. Egy irodalompolitikus pályájának kritikus pontjai*, Magvető, Budapest, 2022, 360–361.

¹⁶ Uo., 362–363. – A két jelen lévő Lukács-tanítvány szerepe sem volt pusztán passzív: „Lukács elvtársnak – és tanítványainak – fejtegetéseiből egy olyan vélemény körvonalai bontakoztak ki, miszerint minden meglévő hazai probléma, minden elégtelenség és elégedetlenség mellett is, a magyarországi értelmiségi politika jobb légkört teremtett, mint bármely más szocialista ország értelmiségi politikája az utóbbi években. Ezekről a kérdésekről beszélgetve Lukács György élesen elhatárolta magát a kapitalista viszonyoktól és kultúrától”. (Uo., 361., kiemelések tőlem – W. J.) Vegyük észre: változott a szubjektum, a tanítványok ebben a lépésben már nem követték Lukácsot.

¹⁷ Eörsi István: i. m., 47.

A negyedik jelenetben LUKÁCS egyik kihallgatásába nézhetünk bele. A *Megélt gondolkodásban* Lukács ezt írja: „Jugoszláv követség: durva hiba”.¹⁸ Eddig ezt, és ennyit tudtunk. Most Spiró drámájában LUKÁCS GYÖRGY ezt mondja a kihallgató tisztnek: „Én sosem fogom megbocsátani Önöknek, hogy elraboltak minket. Ez ellentmond annak, ahogy a kommunisták egymás között eljárhatnak”.¹⁹ És aztán következik az októberi-novemberi forradalom eseményeinek és az abban játszott szerepnek a rövid összegzése: „Én csak október 26-án kerültem a vezetésbe. A rendelkezéseket nem én hoztam, de egytéríttem velük. Nemcsak a diákság tüntetett, hanem a munkásosztály egy része is, és ezek jelentős része párttag. A Rákosi-Gerő-féle vezetőség hibáira én már rég rámutattam. A súlyos sztálinista hibák [...] elidegenítették a dolgozó népet a marxizmustól”.²⁰ LUKÁCS nem fél, teljesen szabadon beszél a kihallgatójával, uralja a dialógust, tulajdonképpen *beszélget*. Viszont e részlet alaptónusa teljesen eltér a *Megélt gondolkodásnak* a forradalomról adott képével: ott Lukács inkább távolságot próbált tartani, elhatárolódni próbált. Spiró darabjában LUKÁCS erőteljesen elítéli a szovjet beavatkozást: „A szovjet hadsereg beavatkozása hiba. Gerő súlyos hibája, hogy segítséget kért a szovjet hadseregtől, amely azok ellen használt fegyvert, akik becsületes emberek, csak kétségbeestek a vezetőség hibáitól. [...] A Nagy Imre-kormány utolsó napjaiban azonban a helyzet kezdett normalizálódni, egész sor budapesti vállalatnál felvették a munkát [...] Ha tíz napot várnak a szovjet beavatkozással, nem lett volna szükség rá.”²¹

A hetedik jelenetben LUKÁCS egyedül beszél, monologizál, befelé fordul, de a felütést biztosan másoknak is elmondta, talán többször is. „Kijelentem, nincs igényem arra, hogy aktív politikai szerepet vállaljak az ország politikai [életében].”²² (Ezzel összhangban áll az, amit Benke Valéria egyik 1958-as jelentésében olvashatunk: „[Lukács] közli, hogy a nyilvánosság előtt fenntartásainak és ellentéteinek nem ad hangot, nem ad alkalmat arra, hogy körülötte csoport keletkezzék.”²³) Ezt a radikális kivonulást a *Megélt gondolkodásban* így fogalmazta meg: „az álláspont fenntartása kiútnak bizonyul”.²⁴ Lukács tulajdonképpen már '49-ben kivonult a politikából, ennek a kivonulásnak a fenntartása volt a kiút. Az '56-os szerepvállalás így csak kis intermezzo lesz, most vissza kell térni (újra) a filozófiához. „Szubjektíve: kísérletek a marxi ontológia megfogalmazására”.²⁵ És persze mintha előre is ugranánk egy kicsit az időben: a mély politikai elégedetlenségek csak egy belső monológban fogalmazódhatnak meg, így a Kádárral szembeni alapvető fenntartások is. „Magyarország jelenlegi vezetői Kádárral az élükön nem nagyon alkalmasak a feladatra, nincs kapcsolatuk a tömegekkel. A munkásosztály legjobb része nem fog bízni bennük. És hát igen, kételkedem Kádár képességeiben. Én adtam neki leckéket általános műveltségéből 1946-ban, amolyan gyorstalpalóra küldték hozzám”.²⁶ A monológ befelé irányult; Lukácsot nagyon sokáig nagyfokú bizalmatlanság övezte. 1960. október 20-i a következő feljegyzés: „A Titkárság határozata értelmében Orbán László és Szerényi Sándor [...] két és fél órás beszélgetést folytattak Lukács Györggyel, hogy tisztázzák, csakugyan belátta-e korábbi magatartásának hibáit, és mi-

¹⁸ Lukács György: *Megélt gondolkodás / Életrajz magnószalagon*, 84.

¹⁹ Spiró György: i. m., 84.

²⁰ Uo., 85.

²¹ Uo.

²² Uo., 88.

²³ Cseh Gergő Bendegúz / Kalmár Melinda / Pór Edit (szerk.): i. m., 184.

²⁴ Lukács György: *Megélt gondolkodás / Életrajz magnószalagon*, 84.

²⁵ Uo., 85.

²⁶ Spiró György: i. m., 89.

lyen magatartásra számíthatunk részéről a jövőben”.²⁷ Csak halványan, de mégis egyértelműen érezhető: a hatalom fél a csendes magányba visszahúzódott gondolkodótól.

Visszatérve Spiró drámájára: LUKÁCS két okból nem bízik Kádárban: egyrészt azért, mert felülről odatett vezetőként nincs kapcsolata a tömeggel, másrészt egy ilyen kapcsolat megteremtéséhez kulturáltságra lenne szükség. Spiró üzenete egyértelmű: miután a filozófus kivonult a politikából, a politikából előbb-utóbb minden kultúra elvész. (Viszszamarad a kultúra nélküli politika, vagy a kulturálatlanság politikája.) És talán itt Snagovban, 1956 végén alakultak ki a jelenlegi politikai életünk alapvonásai. A kultúra nélküli politika meghosszabbításaként alakul ki az a populáris politikai „kultúra”, amely még a bődületes kudarcai ellenére is maximális támogatottságot tud fenntartani.

III.

A Lukács-képek most nem monográfiákból, hanem drámákból néznek ránk. És a drámák ezt a képet a mindenkori jelenből kiindulva rajzolják meg: Eörsi a rendszerváltás, Spiró pedig napjaink perspektívájából. A mi kérdésünk most az, hogy lehet-e az ilyen életrajzi anyagok és dokumentumok alapján drámát írni. Amikor EÖRSI elmondja, hogy drámát készül írni az interjúk anyagából, LUKÁCS óvatosságra inti: az életrajziság ilyen kidomborítása „csupán kordivat, nem építhető rá maradandó dramaturgia”.²⁸ Mindkét darab nagy értéke a Lukács-ábrázolás és a saját kor egybejátszása; ez azonban még nem feltétlenül garantál esztétikai kvalitásokat.

²⁷ Cseh Gergő Bendegúz / Kalmár Melinda / Pór Edit (szerk.): i. m., 199. – Orbán László jogász végzettségű, a beszélgetés idején az agitációs és propagandaosztály vezetője; Szerényi Sándor a harmincas években megjárta a Gulágot, a beszélgetés idején a KB Tudományos és Kulturális Osztályának helyettes vezetője. És persze a „beszélgetés” (tegyük végre idézőjelbe) a következő eredménnyel végződött: „A beszélgetés olyan benyomást keltett bennünk, hogy Lukács György magatartásában *nem következett be lényeges változás.*” Uo.

²⁸ Eörsi István: i. m., 8.

CSALÁNOZÓDÁS

Szálínger Balázs: *Koncentráció. Versek*

Abból a sajátos helyzetből indítom Szálínger Balázs *Koncentráció* című verseskötényvéről szóló kritikám, hogy bizonyos értelemben a recenzens maga is szerepel a könyvben. Mégpedig a végén, a kötet előfizetőit felsoroló részben. Épp nemrégiben került a kezembe egy eredeti Petőfi-kézirat, amelyet a költő egy olyan, a Nemzeti Kör által közreadott aláírási ív hátuljára írt, amely felhívásként „Petőfi Versei”-nek kiadására gyűjtött. A kör vezetősége részéről mások mellett Vörösmarty Mihály is buzdít a támogatásra aláírásával. Mindez csak akként tartozik a vizsgált kötet külső kontextusához, hogy látjuk, az előfizetések gyűjtése egy működő, szép és régi gyakorlat a kultúrtörténetben, még ha a 19. századi esetben egy a kiadást tervező társaság szervezte is meg, jelenleg pedig maga a költő lép fel kiadóként. Szálínger Balázs egy interjúban elmondta, hogy apja épp Petőfi példája ellenére buzdította őt valamilyen másik, nem irodalmi szakma választására, tudniillik „Petőfiből nem lehet megélni”.¹ Hogy a szerző anyagi értelemben is saját kezébe veszi műveinek sorsát, ez erre a figyelmeztető gesztusra is válasz lehet az élet delén. Ez ugyanis több atyai intésnél – a költők túlnyomó részénél (de fogalmazzunk inkább úgy, hogy egy-egy sajtószerű kivételt leszámítva tulajdonképpen mindenkinél) ez a megélt egzisztenciális valóság. Szálínger döntése, illetve annak kommunikációja túlmutat a praktikusságon: ez válaszgesztus a körülményekre, a kiadói és piaci szerkezetre, illetve a költészet jelen valóságban játszott szerepére. Figyelemfelhívás, vízbe dobott kő is, jelzés, azaz: erőteljes ellen- és beszéd tett; a fenntarthatóság szempontjától függetlenül.²

Kérdéses, hogy ha napjainkban egy szerző arra vállalkozik, hogy színvonalas magánkiadásban jelentesse meg művét, az jelent-e bizonyos értelemben más elvárást magával szemben, mintha a jól bejáratott kiadói-szerkesztői utat választja. Az előfizetés ugyanis megelőlegezett bizalmat jelent a közönség tagjai részéről, s egyben azt a kimondatlan elvárást is magában foglalja, hogy a támogatott kötet élni fog ezzel a bizalommal. A magánkiadás jelen esetben nem jelenti a professzionális szerkesztés mellőzését, hiszen Juhász Tibor személyében alapos és jó

¹ Szálínger Balázs: Vége van a régi világnak, *Könyves Magazin*, 2023. március 8.

² Hasonló dilemmákat fogalmaz meg Mohácsi Balázs is egy a könyvvel kapcsolatos körkérdésben: „amíg a költészet kiadása valamiképpen presztízskérdés, addig az anyagi megbecsültsége vagy a ráfordított marketingmunka mintha nem állna ezzel arányosságban – ez létező jelenség, legalábbis sok szerző így éli meg a helyzetét. Az is biztos, hogy manapság sokszor fontosabb szempontnak tűnik az eladhatóság, mint az, hogy irodalmilag mi előremutató.” (*Alföld Online*, 2022. 06. 06.)

magánkiadás
Keszthely, 2022
104 oldal, 2200 Ft

szemű szerkesztővel dolgozhatott együtt a szerző. A választott út a kötet megszületésének anyagi körülményein túl az utómárketingben igényel még más típusú munkát – jöllehet, gyakori tapasztalat az az írók, költők részéről, hogy a kiadói háttér megléte mellett is bizony szükség van az alkotó saját marketingtevékenységére is a láthatóvá váláshoz. A magánkiadás esetében ez azonban nem lehetőség, hanem szükségszerűség, s a szövegalkatokon túl egyéb terepeken is „koncentráció”-t igényel a költő részéről. Mindez a tényleges versanyagot, annak minőségét azonban nem feltétlenül befolyásolja – jelen sorok írójának nincs kész válasza arra, hogy vannak-e összefüggések a szövegcorpusz létrehozása, köteté formálása, életműbe rendezése, valamint a kiadástörténet között. Ugyanakkor a szerző egy interjúban elmondta, pusztán az, hogy önmaga feladata volt a könyvtárgyi jelleg kigondolása, ebben, de tulajdonképpen a versanyag formálásában is azt érezte, hogy igazán szabadon bánhat az ötleteivel.³

A kötetkiadás sajátossága a kötet recepciójának is visszatérő szövege, s még akkor is megkerülhetetlennek tűnik, ha ez a szempont, mint látjuk, a tartalmi és poétikai vonatkozásokkal – egyelőre – kevésbé tud párbeszédképes lenni. Lássuk azonban a kritikai fogadtatás egyéb meghatározó irányait. Nyilvánvalóan fontossá válik a kötet Mikes Kelemen-tengelye, s jó szerkesztői-szerzői döntésnek érzem, hogy a 18. századi író figuráját és törökországi fikatív leveleit megidéző szövegcorpusz nem maradt ki, s remek megoldás az is, hogy nem külön, leváló ciklusként került be, hanem változatosan elhelyezve az egyéb költemények között. A „Mikes-versek” érzésem szerint integrálódni tudtak így a teljes kötetanyagba: nem pusztán poétikai, illetve stílári szempontból, hiszen az többé-kevésbé egységesnek mondható a kötetben, hanem koncepcionálisan és tematikusan is. A (kulturális) idegenségélmény és a személyes magány, amely a száműzetésben élő író létét és munkásságát átjárja, a kötetegészben még inkább általános tapasztalattá válik, s a művet átjáró kétfenekű, a korabeli és a jelenkori kontextusokkal egyaránt kapcsolatba lépő, sokszor anakronisztikus kulturális-közéleti utalások is körmönfontan találják meg helyüket és szerepüket. A „Mikes-versek” illeszkedő-elkülönülő dinamikájának sikerességét szerintem az is mutatja, hogy egy-egy szöveg esetében nem is könnyű döntést hozni arról, hogy ez vajon a látens Mikes-ciklus része-e, vagy sem – persze, ezt a döntést az olvasás során nem is szükséges meghozni.⁴

Egy másik recepció megközelítés a közéleti-közérzeti költemények regisztrálása és elhelyezése a kötetben. Bár ez a tematika (is) folytonosságot mutat a korábbi Szálinger-könyvekkel (kiemelten talán a 2012-es *Köztársasággal*), Visy Beatrix szerint az új munkában központi jelentősége van, poétikai szempontból is: „A kötet verseinek egyik újdonsága ugyanis a különféle szónoki, retorikai, közösséget megszólító formák változatos megszaporodása, amelyek a sorsunkról, történelmünkről, aktuális helyzetünkről, közérzetünkről kezdeményeznek párbeszédeket. Bizonyos közegekkel, csoportokkal hol együttérzően, közösséget vállalva, máskor, másoktól meg épp hogy elhatárolódva, számonkérően.”⁵ Egyetértve azal, hogy Szálinger a kortárs közéleti líra egyik legmarkánsabb képviselője, aki valóban, poétikai-retorikai, illetve hagyománytörténeti vetületben is tudatosan és összetett módon lép be ebbe a formációba, a *Koncentráció* kötetben én a legkevésbé teherbírónak mégis épp ezeket a közvetlenebbül politikai szövegeket érzem, például a villoni formával párbeszédbe lépő *Kampányballadát*. De talán azért is, mert, mint később szövegek róla, a könyv más

³ Szálinger Balázs: Nagyon jó, hogy az ötleteimnek csak a saját korlátaim szabnak határt, *Litera*, 2023. április 30.

⁴ Hocza-Szabó Marcell (A totális élet lélektana, *KULTer.hu*, 2022. augusztus 29.) és Vojnics-Rogics Réka (Mikes Kelemen verseket ír, és nagyon jól teszi, *Tiszatáj Online*, 2023. február 17.) szakszerű és szempontgazdag kritikái megválaszolják a Mikes-korpuszhoz kapcsolatos fő kérdéseket, így ezek tárgyalásába én nem fogok bele.

⁵ Visy Beatrix: Kelt: Rodostó, 2022, *Élet és Irodalom*, 2022. szeptember 2.

rétegeit nagyobb hatásúnak gondolom. Illetve tegyük hozzá, hogy a tágabb értelemben vett közösségi megszólalás szövegei (mint például a *Tisztelet Egybegyűltek!*) rétegzettebbek, és a szálingeri gazdag költői nyelv is képes megmutatkozni – és hatni – bennük. A továbbiakban erről a nyelvről igyekszem gondolkodni.

Szálinger Balázs lírai műveit olvasva abban a tapasztalatban részesülhetünk, hogy a költészet nála a világ nyelvi belakása – egy olyan magaskulturális, veretes nyelviségben teremti meg a belakott, megélt világot, amely integrálja a patetikus és hétköznapi, megemelt és ironikus, közvetlenül leíró és elvont fogalmi szinteket, egy kifejezetten sokréttű lexikonból merítve hozzá a szavakat. Ez, azt gondolom, Térey János költészeti ethosának öröksége, kiterjesztése is, erősen egyéni ízekkel. Azt olvassuk egy helyen, hogy „A szegélykultúrák izgalmasabbak / Mint bármilyen kultúra:”, s erről az izgalomról Szálinger a magasművészet közvetítőrendszerében tud beszélni – mert ez magasművészet, a szót lehetőleg nem elitizmusként (ez nagyon távol áll a költő ethosától), hanem olyan minőségként értve, amelynek az aprólékos megmunkáltság, az összetett jelentésség, az olvasót próba és kihívás elé állító modalitás a sajátja. Az *Agrársivatagok Békés megyében* című vers azonban közvetlenül az idézet (a kettőspont) után így folytatódik: „a művészet / Nyelvén egész népmesei magasba / Csalánozódik az elfogadás”. A részlet párhuzamosan vonatkozik a valóságra és önmaga nyelviségére: az agrárkulturális és művészetmetaforika egymásba indázik, egyszerre leírása tulajdonképpen annak, ami a versben mint jelentésáramban történik (a perem-növények helyzetének megértése és megértetése a költészet nyelvi médiumában), ugyanakkor – s ebben a „csalánozódik” igei metaforának lényeges szerepe van – olvasható ez úgy is, mint amelyben a művészet, népmeseiség, elfogadás az ábrázolt világ lényegi attribútuma: a természeti szegélykultúra megteremti a maga érvényes népművészetét.

Több okból is igen jellegzetesnek tartom ezt a verset. Először is, érijük tetten itt az íróniát. Nem magától értetődő, hogy miért ironikus Szálinger költészete: nem modális iróniáról van szó, azaz nem a hangnem sajátossága mindez; nem olyan irónia, amely neveltségessé vagy támadhatóvá kívánna tenni egy helyzetet vagy egy állítást; nem romantikus irónia, amely során egy magasabb rendű (így, nagybetűvel: Szerzői) perspektíva felől lehetne élcelődni azon, hogy ő többet tud, mint a megjelenített világszint. Leginkább az a szerkezeti irónia ez, amely a jelentések folyamatos kibillentésében érdekelt; amikor az egymás mellé helyezett minőségek, világrészletek meghökkentő, nem könnyen összeilleszthető módon lépnek kapcsolatba egymással, s ebben jelentős szerepe van a trópusok és nyelvi struktúrák bonyolultságának. A radikálisan különböző rétegek *összekapcsolása* az, ami eltéríti egyik és másik réteg különmű jelentésalakulását. Kritikai él van, illetve lehet mindebben, támadó él azonban – ebben az eljárásmodban – nincs. (Támadó él a közvetlenebb közéleti utalásrendben van, de az vagy nem ironikus, vagy ha igen, akkor ott viszont a hangnemi irónia dominál.) Az első strófában már megfigyelhetjük a minőségek egymás mellé helyezését: a felütés egy szentenciózus versmondattal indít, amely tulajdonképpen egy kulturális kontextualizáció, illetve annak imitálása, izgalmas nyelvi játékkba hozatala.⁶ „Ahól szegélykultúrákba szorul / Az élet, feldűsulnak a száműzött / Fajok. Parlagfű, szarkaláb, pipacs, / Nyári hérics, árvácska, viola.” Az általános bölcsességet a második mondat azonban erőteljesen átkeretezi, illetve a megfogalmazott tézist konkretizálja – ezúttal a címben jelölt agrárkulturális környezetbe helyezve. A vers jelen-

⁶ Hasonlókat Téreynél is találunk: „Flóra, fauna: ugyanaz maradt. / A pöszméte íze!...” [*Most és születésünk óráján*]; „Zártkertnek hívják, pedig nincs kerítés / A ház körül. Akác, szegény akác.” [*Zártkert*]; „Ahogyan mindegyik vidéki Róma / Szívében ott a fórum, és a fórum / Szívében ott a mosolygó triász: / Úgy áll a nyárfáktól ölelt agóra / Középpontjában egy vajszerű ház.” [*Édes otthon*]; „Olyan az ország, mint a gyönyörű gyár / A Révész utca végén, kulcsra zárva. / Emlékszik, mint a játszótéri pázsit, / A felnőtt század kisgyermekkorára.” [*A gyönyörű gyár*]

tésalakulása tehát kétirányú: egyfelől, tematikusan, elmondhatjuk, hogy egy növénygazdálkodási helyzet lassú kibontása történik benne, s a mű elsőrendűen tulajdonképpen *erről szól*: hogy mi történik egy valamilyen szinten gondozott agrárterülettel, milyen annak a *kulturális dinamikája* – a növényfajokról, mezőgazdasági munkálatokról, gépekről olvasunk a lírai kultúrkritika nyelvén. De a másik irányból is olvasható a történet: ez esetben kulturális közegekről, centrumról és peremről esik szó, a széles értelemben vett kultúra társadalmi beágyazottságáról, valamint arról, hogy hogyan lehetne *jobban csinálni*. Ezt az egész életet, világot. Ebből a szempontból az agrárkulturális regiszter metaforikává válik, olyan példává, amely által valami mást mondunk el – s inkább másról, mint a metaforalánc azonosítójához köthető világszerűségről teszünk állításokat. Ám mivel annyira meghatározó a tárgyi valóság képrendszere a szövegben, s annyira körülményesen megfoghatók a fölé-/alárendelt jelentések, tulajdonképpen annyira trükkös ez a szövegépítkezés, hogy allegorikusságról, de még szimbolikusságról sem beszélnek. Kevésbé szakszerűen úgy fogalmaznék, hogy az agrár-képiség és -tematika annyira erős és érzékletes jelenléttel bír, hogy egyfelől nem engedi a szöveget allegorizálódni, túlzottan elvonttá válni, másfelől azonban ez a nagyfokú érzéki nyelv mégis elkezd párologni, elkezd kiterjedni, önmagán túl is mutatni, rátelepedni a világban mozgás és élés egyéb folyamataira, tereire, jelenségeire – igen, a művészetre is, de nem csak arra. Valahol itt ragadható meg a világ szálingernyelvi belakása: a sűrű, de nem túlmetaforizált stílus, a szóképek szintjén nem *túljelentett* költői nyelv elkezd szétterjedni, átterjedni, szublimálódni, mígnem úgy érezzük, hogy a gazdasági szempontból nem kívánt vagy épp megtűrt, lényegtelen növényfajokról olvasva az élet működését fogadjuk be. Azt érezzük, hogy ez fontos, de nem társadalmi-politikai, hanem egzisztenciális szempontból: megéljük. Ez a líra valahol túl van a logikán, és erősen gyökerezik a képi érzékiségben, de persze retorikusan jól irányított: lássuk, milyen mondatokat és utalásrendszereket találunk ebben a versben, amelyek az agrárvidéket jellemző sorok mellé helyeződnek (kiemelések tőlem): „Megtanulják, *mi az a szeretet*. / Puha rozsnok, őrgébics, kányafű.” „A fészkelőhelyek tekintetét / A kapálógép vonzza, a kubik- / Gödör vonzza: vajon hogyan használjuk / Ezeket, *hogy jobb legyen a világ?*” „Traktorok nyomán megáll az esővíz, / Elszórt magok *telnek meg szerelemmel*.” Nem érzem azt, hogy ezek a túlnagyított, s emiatt a konkrét helyzetekről leváló gesztusok elveszítenék jelentőségüket, relevanciájukat: éppen ellenkezőleg, izgalmas és bátor ez az egymáshoz társítás – nem mellesleg ez ennek a versbeszédnek a tétje. Hogy a különböző társított minőségek, de mondhatom azt, hogy a különféle valóságvonatkozások, illetve más-másfelé mutató mondatok hogyan lépnek reakcióba egymással, mit képesek rezonáltatni az olvasóban, milyen jelentéseket és érzékleteket támasztanak. Ugyanis kétségtelen, hogy a Szálinger-féle versbeszéd megértését elhibázzuk, ha csak a jelentésekre figyelünk, és eltekintünk az érzéki, sodró lírai beszédetől, amely lassú hullámaira vesz minket.

Amit ebben, a kötet nem is épp legkiemelkedőbb versében tapasztaltunk, azt a legtöbb költeményben megfigyelhetjük. Nagyon egyszerűen úgy tudom megfogalmazni ezt a benyomást, hogy bármely tapasztalati valóságról is szóljon, nagyon konkrétan, a mű, abban az élményben részesülünk, hogy valami többről is szó van ezáltal, az életről, a maga teljességében, egy-egy tárgyi kapcsolódáson, érzékleten keresztül. És mindezt a költészetnyelv flow-ja teszi lehetővé: az olvasásban éljük át, a szavak hullámverésében, a versmondatok áramában. A kötetzáró, nagyszerű *Kék, kék, kék* pontosan megmutatja mindezt. „Jól van, innen most végre mintha látnám / A dolgok sosem látható kék szélét” – szól a felütés, és azonnal megérint valami, ami egyszerre átélhető, megérthető tapasztalat, és ami ugyanakkor az idegenséggel, megragadhatatlansággal is összefügg. Mindez egy szenzuális jelenséghez, a kékséghez kötve; az általános hangulati-egzisztenciális élmény a második strófában nagyon közvetlen valóságösszefüggésbe kerül: „Pecás büfé, riasztók és riasztó / Építkezések zaja áhítatban, / És bámulatosan tiszta a tó vize”. Hogy a harmadik versszak ismét

más, szélesebb távlatot nyisson a színérzékelésre: „Semmi se tud annyira szürke lenni, / hogy komolyan vegyem”. Később, a költemény közepében egy 15 soros felsorolását kapjuk a különböző „kékeknek” („Fűkék, szélkék, napkék, paradicsom- / Madárkék, ölelőkék, eskükék, / Mélykék, tájkék, esőkék, szolgakék” stb.), amely legérzékibben részesít a lírai flow-ban, hogy aztán még jobban megágyazzon a költemény transzcendenciájának: „Semmi se volt bézs, és semmi se volt / Pasztell, és az áhítat még kintről jött, / Ahonnan kell, fentről jött, az Istentől, / A túloldalról jött vagy akárhonnan, / De nem bentől jött, nem szándékkal, / És a szívig ért, nem a fogyasztóig. // Nem volt alhangja, mellékhangja, nem volt / Zöreje, ára, nem volt visszahívás / Alapja, csak magától értetődött, ahogy Krisztust veszejt el az ember”. A vers teológiája az idegenség és a kapcsolat paradox kölcsönviszonyából ered: tételezzük valamilyen elemi, vágott, néha nosztalgikus (mert valaha meglévő, de elveszett, így hiányként létező) kapcsolódás jelenvalóságát, de egyszersmind az Isten mint másik megérthetlenségét, végtelen idegenségét.

A költemény finoman vezet ki minket a megképződő jelenlételeményből: „Több mint hangulatábra, mert maga / A hangulat, itt vagyok. Most bocsássatok meg, / A pultos fiú megkért, hogy segítek / Vízre tenni egy gumicsónakot”. Jellemző, hogy a vers sokrétűsége, teológiai átjártsága után az utolsó, a hozzánk intézett, finoman ironikus, nagyon hétköznapi kérdésben-geisztusban is szinte önkéntelen keressük a többlettávlatot. De sejtjük, hogy mégsem szimbolikusan érdemes közelíteni. Csak rábízni magunkat arra az érzésre, hogy egy csónak vízre tétele úgy töltődik fel az életpillanat mélységével, hogy az alapvetően mégis egy csónak vízre tétele lesz. A (vers)pillanat koncentrációja, amelyben a megszólaló szerző búcsúzik, és lelép a színről, hátrahagyva versjelenlétét.

A KRITIKUS DILEMMÁI

Lapis József: Elég. Közelítések a kortárs irodalomkritikához

Nyugtalanító kötet az *Elég*.

A recensens problémái ott kezdődnek, amikor szempontrendszerét kívánja összeállítani Lapis József kritikakötetének értékeléséhez. A saját kritikus hitvallás felől közelítsen, esetleg egy szakmai konszenzus – van-e ilyen? – felől, amikor a Lapis-féle kritikaideált veszi szemügyre? Netán egy politikusabb irodalomtudományos, a kritikus személyességet és kockázatvállalást igénylő beállítódás felől hozzon lényeges, kimozdító kérdéseket, mint Kiss Ernő Csongor tette az előző kritika-összeállítás, a *Líra 2.0* esetében?¹ Lapis József egy-egy alkotásról tett megállapításával vitatkozzon? A Bedecs László kritikakötetéről írt kritikája módszertanát kövesse? A kötet írásaiban körvonalazódó kritikus vállalásokat és mércéket kérje számon? Utóbbi tűnik a legkevésbé érdekes, mert önmagába záruló megközelítésnek – egyébként meg talán túl széttartó a kötet egy ilyen jellegű boncolgatáshoz. Ráadásul hosszabb periódust felölelő válogatásról (*A kritika anatómiája* című, a 2007-es kis-kritikavita-hoz kapcsolódó tanulmányt leszámítva 2015–2022 közötti szövegekről) van szó, mely időszak alatt változhat, alakulhat a kritikus attitűdje, szemlélete is, s az előszó szerint a szerző nem aktualizált a kötet szerkesztés során, ragaszkodva az írások dokumentumértékéhez (15.).

Kiindulhatunk a kötetnek a kritikus pályán való elhelyezéséből, az *Előszó – Kaland, játék és kockázat* által is jelzett lezáró, összegző jellegből, innen nézve pedig a könyv első harmadában található metakritikai összefoglalások a mesterségbeli tudás átörökítésének cselekedetei. Újabb kérdés itt persze, hogy mennyire van szükség normatív szabályokra a kritikáírásban, mennyire megszorítók, mennyire felszabadítók, mennyire eligazítók az „intelmek”. Fülöp Barnabás mutat rá kritikájában, hogy első látásra az *Elég* vállalt pedagógiai funkciója azt implikálja, a metakritikai esszék és a módszertani példatárnak tekinthető kritikagyűjtemény együttese a Lapis-féle szövegimmanens kritika önkanonizációja. Ám egy másik, de nem gyökeresen eltérő kritikus habitust szólaltat meg az az interjú, melyben Lapis Józseffel és Mohácsi Balázssal Vásári Melinda beszélget. Ennek a könyvbe való beemelése értelmezhető akár olyan gesztusként is, mint ami aláaknázza a Lapis szövegeiből kitetsző pedagógiai programszerűséget, a konszenzusos normarendszer meglétét. Így a Lapis-féle „szakmai minimumok ethosza adottság-

¹ Kiss Ernő Csongor: Értelmezés és élmény. Jegyzetek és futamok Lapis József *Líra 2.0. Közelítések a kortárs magyar költészetéhez* című kötete kapcsán. SZIFONline, https://www.szifonline.hu/kritika-essze/2166-rtelmez_s_s_lm_ny

ból vágygá változik”.² Vagy jószándékú, pályakezdőket segítő iránymutatássá, tehetnének hozzá a Lapis által kifejtett szándékra reflektálva: „De a recenziók újramegjelentetésével a céloom mégis az volt, hogy egyfelől a kortárs lírakitika praxisához adjak lehetséges gyakorlati példákat, lehetőségeket” (14.).

Nagy Hilda például láthatóan hasznos tanácsokként olvassa ezeket, így figyelme az *Elégről* készült kritikájában másfele fordulhat, újabb érdekes, járható utat kínálva: a kritikákat szöveggként – tehát stílusosan, retorikailag megalkotott textusként – tekintő megközelítést. Nagy a Lapis-kritikák szellemeskedő vagy ironizáló záratait, illetve a többször előforduló „kettős játékot” kifogásolja.³ Lapis Józseftől megtanulható egy-két elegáns fogás arról, hogyan lehet jelezni a bizonytalanságot úgy, hogy közben nem hitelteleníti magát a kritikus, de valóban vannak zavaró momentumai is a kötetnek – amelyek talán fel sem tűnnének külön-külön találkozáskor a kritikákkal –, amikor bókba burkolt kifogással vagy kifogásba burkolt bókkal találkozunk. Ez igazából akkor nagyobb gond, amikor a teljes kritikára kihat ez a kettős játék, én például nem igazán értem, mit állít végeredményben Lapis Kállay Eszter *Kéz a levegőben* című kötetéről, miután az indító mondat („Valami ilyesmi lehet az ideális kortárs versbeszéd” – 223.) a szöveg során többször a visszajára fordítódik, ironikusan felfüggesztődik. Gyakran pedig szükségtelen óvatoskodásba ütközünk (például Tóth Krisztina *Világadapteréről*: „a kérdés csak az, hogy a kötetbéli szövegek során nem volna-e hasznosabb több olyan írást kirostálni, melyek esetében megkockáztatható, hogy a kreatívírás-hatás markánsabb, mint az autonóm művészség” – 192.), a felvetett kényelmetlen kérdésekre pedig nem mindig következik válaszkíséret. Nyilván ez a kifejtetlen határmegjelölés is rendjén van, mégis hagy némi hiányérzetet, az olvasó kíváncsi volna kollégája burkolatlan véleményére. Ott van például a súlyos kérdés *A (populáris) gyerekirodalom és a társadalmi ideológiák* című esszé végén, amely igazából az olvasóra bízta a mérlegelést: „Azonban ha belegondolunk, hogy egy felelőtlenül elkövetett ideológiai alapú olvasat milyen bélyegeket tud kiosztani és ott marasztalni, a kritikus érzékenyítés jegyében érdemes megfontolni azt is, hogy valamely társadalmi csoporttal szembeni igazságosság kivívásának igénye – ebben a munkakörben – megengedheti-e a művel és szerzőjével szembeni igazságtalanság elkövetését?” (78.)

De szembetűnőbb így egyben Lapis József számos kritikus érvényére is, talán leginkább a kritikus nyelv invencióiban gyönyörködünk, a találó, hatásos leíró kifejezésekben, amelyek egy-egy lírai sajátosság, szövegműködés, eljárás, akár olvasói benyomás („kötetéret”, „jelentésrezgések”) lényegre törő megragadásai, s amelyek közül néhány („újagresszivitás”) terminusként is hasznosulhat. A kötet szerkezet – ha nem is mindig nyilvánvaló vagy túlzottan kötött, hogy a fejezeteken belül milyen elv alapján követik egymást az egyes írások – szintén képes úgy utóéletet biztosítani adott időben-térben született kritikáknak, hogy azok a saját jelenükön túl is releváns, magukat mégsem végérvényesként tétélező olvasatokként érvényesüljenek, ám nem homogenizálja például téma szerint az elemzett köteteket. Több előfeltevésből is kibillent ugyanakkor a kompozíció, s van ebben játék (gyengéd provokáció?) is: a már említett Lapis–Mohácsi-interjú egy másik kritikus szempontrendszerrel emel be, *Az elég jó kritikus* pedig egyenesen szabályszerűségekre is buzdít: „A kritika jól körülírható keretei, valamint, igen, hasznos szabályai pedig arra is jók, hogy a rátermett szerző kezében időnként meghajoljanak, ő maga pedig át- és átszökkenjen rajtuk” (32–33.).

Az *Elég* szándékait szem előtt tartva és tisztelve, mégis kikívánkozik belőlem: meglehet, kicsit sok az egyensúlyozás és reflektálás egyetlen könyvben, el tud fárasztani az elejétől végéig való olvasása (természetesen nem ez az egyetlen lehetséges olvasási stratégia, nem

² Fülöp Barnabás: Kaptafa és rámáscsizma. *Prae.hu*, 2023.01.11., <https://www.prae.hu/article/13244-kaptafa-es-ramascizma/>

³ Nagy Hilda: Egy kritikus intelmei. *Kulter.hu*, 2023.01.17., <https://www.kulter.hu/2023/01/lapis-jozsef-eleg-kritika/>

követeli ezt meg), és ilyen mennyiségben-gyakorisággal súlykolva kontraproduktívnak tűnt folyamatosan a kritika funkcióján, módszertanán rágódni – nem tagadva, hogy erre igenis szükség van bizonyos időközönként –, ahelyett, hogy energiáinkat arra fordítanánk, amivel vélhetőleg kritikusokként foglalkozni szeretünk: a művekről és az általuk kiváltott élményről való beszélgetésre, annak minden, műalkotáson kívüli, társadalmi-politikai meghatározottságával együtt, amely beszélgetésnek egyik fordulója lehet a kritika. Mindazonáltal nem kétséges, hogy az *Elég* a szakmáról való reflexió egyik kiemelten fontos és hiánypótló katalizátora, ebben az értelemben is nyugtalanító tehát.

A kötetkompozíció azonban oldja valamelyest ezt a feszültséget, hiszen az önreflexió mégiscsak a műértelmezések számára készíti elő a terepet. Az *Elég* három fejezetre tagolódik, mindegyik fejezet önmagában koherens tömb, miközben egymásra is épülnek, illetve nagy ívben az elmélettől a gyakorlat, az irodalomértés/olvasás tágabb szakmai kérdéseitől a szoros olvasás felé terelnek. Az első fejezet *Az elég jó kritikus – Töprengések, vitahelyzetek* címmel a Lapis József-féle ideális kritika körülményeit és követelményeit járja körül; a második, a *Csodák ritmusai – Változatok kritikára* a tulajdonképpeni kritikagyűjtemény, amely alapján a lírakötet-olvasó Lapis portréját vázolhatjuk fel, hiszen itt a recenzált kötetek értékelésén, értelmezésén, egyfajta kanonizálásán túl az is jól látszik, mi az ideális/jó vers a szerző számára; a harmadik, *Boldog és szomorú – Kortárs irodalmi esszék és tanulmányok* című rész tudományos-filológiai vértetéssel együtt, érzésem szerint a műélvezet kivételése, a lírai alkotásokban való elmélyülés lehetőségének maximális megélése és látthatóvá tétele.

Az első fejezet metaperspektívájú írásaiban a kritikairás sokféle problémája terítékre kerül, nehéz is lenne mindazt összefoglalni itt, amire Lapis felhívja a figyelmünket. Csúppán a szerző néhány érdekesebb, váratlanabb vagy érzésem szerint az irodalmi közvélemény számára sem annyira evidens elvárásából/javaslatából/megállapításából szemezgetnék. Például az egyik számomra legszimpatikusabb kritériuma a „reflektált és becsületos szubjektivitás” (35.), amelynek esetében fontos az érvelés minősége. Ennél magasabb szintnek tűnhet az a kikötés, miszerint részt kell venni a műről kialakult diskurzusban, a kritikát át kell hatnia a szövegörömnök, az ízlést pedig pallérozni kell (37.). Másról az ízlés kapcsán viszont Lapis azt állítja, hogy „nem az a hasznos kritikus, akinek nagyon különleges, hanem az, akinek nagyon közönséges ízlése van, mert csak ő képes megítélni a művet a közönség ízlése szerint” (109.). Véleményem szerint az is hasznos kritikus, aki ebből a mainstream ízlésből ki tud billenteni, s szerintem Lapis is elnagyolta ezt az utóbbi állítását, hiszen az *Elég* egészéből azt szűrhetjük le, hogy a kritikus egyik fő feladata a saját olvasásélményének a közvetítése, nem pedig a hozzáigazítása bárki máséhoz. Továbbá arra következtethetünk az esszékből, hogy bár a kritika a gondolatkísérletek terepe (89.), több szempontból is nagy a kritikus felelőssége (62.), és a provokáció csak nagyon tudatosan végiggondolt helyzetekben lehet a célja (42.). Meglepett a gyerekirodalomkritika tárgyalásának fajsúlyos jelenléte a könyvnek ebben a részében, de az derül ki, hogy mivel „a gyerekirodalom *nyelve* az, ami a mi területünk mint irodalomkritikusoké” (49.), nyelv és ideológia bonyolult viszonyának értelmezéséhez kínálhat kiutakat.⁴

„...az én kritikai eszményem a munkás, megbízható, pontos, jól olvashatóan író kritikus modellje, aki jobbára tartózkodik a fedezet nélküli nagyotmondástól. A nyelvhasználatban a közérthetőség az adott keretek között mindig az egyik lényeges szempontom volt” (109.) – ad összefoglalást Lapis egy helyütt, és a második fejezet tanúsága szerint megfelel ennek az eszménynek a saját kritikusi gyakorlata. Sőt, hozzátehetnénk a körültkintő, odafigyelő, kellőképp szigorú, higgadt, tájékozott, művelt jelzőket is. Amikor lírakötetet vesz górcső alá, Lapis egyszerre közelít rá az elemzett korpuszra, vállalásaira,

⁴ Lásd erről még Fülöp Barnabás idézett kritikáját.

igyekszik annak belső szempontjaiból kiindulva értékelni, és reflektál a recepciójára, elhelyezi a szerzői életművön, akár kiadói sorozaton belül, párhuzamokat von a költészeti hagyománnyal. Különösen érdeklik a debütőkötetek („szeretem azokat az első köteteket, amelyek kísérletezőek, vakmerőek, öntörvényűek és teljesen bizarrak” – 232.), ezek kritizálásakor szinte mindig eltűnődik a folytatás, a poétikai-esztétikai továbbépítkezés opcióin, mintegy a költői pálya történéseként is szemlélve a könyvet, irányvonalat képezve ezáltal egy majdani irodalomtörténeti vizsgálódás számára is. Lapis nagyon találóan megragadja egy-egy költszet jellegzetességeit, preferált poétikai eljárásait, miközben vérbeli hermeneutaként szereti kibontani a sűrített képeket, feltérképezni a jelentések egymásba játszását, és igazán élvezetes végigkövetni, hogy ezt miként teszi (még akkor is, amikor belefeledkezik a kitérőkbe, és némileg szétesik ettől a kritika szövege). Arra nem tudtam rájönni ebben a fejezetben, hogy van-e tematikus érdeklődése: elsődlegesen a szövegek működése az, amit előszeretettel vizsgál az itt összegyűjtött kritikákban, természetesen a tartalommal szoros összefonódásban („nem válnak szét a befogadásban érzéki és értelmi síkok – a jó költészetben így van ez: a forma-tartalom szembeállítás nem elméleti alapon veszíti érvényét, hanem az olvasás gyakorlatában válik használhatatlanná, felfoghatatlanná” – 173.). Azt kutatja, miként képes egy kötet/vers nyelvi történéssé tenni és közvetíteni az adott tapasztalatot, mik ennek az esztétikai, az egzisztenciális, akár a szociális tétjei, és ez a közvetítés a szöveg mely szintjén – stílus, modalitás, gondolatiság, képek, grammatika, ritmika, retorika stb. – történik. Nem véletlen tehát, hogy nagyon gyakran azokért a művekért lelkesedik, amelyek nagyfokú poeticitásról és mesterségbeli tudásról tanúskodnak, és kerülnek a hatásvadászatot, hiszen szerinte „a mesterségbeli tudás és műveltség, a retorikai alázatosság és tudatosság képes hatásos és erős műveket nagyobb bűvészműtávként nélkül létrehozni” (169.). Mivel Lapis az eszményeit és mércéit folyamatosan, többé-kevésbé expliciten transzparenssé teszi, ezzel egyúttal impliciten az olvasatok pluralitását is jelzi, ekképpen negatív bírálati is rendkívül korrektnek tűnnek. Hadd emeljek ki azonban ebből a fejezetből is egy számomra meghökkentő perspektívát, amelyet kissé nehezen illesztetek bele az *Elég*-képletbe. Bármennyire is elkötelezett a szerző a magyar líra irányában, azért az mégis furcsa kissé, hogy a Frank O’Hara-féle *Töprengések veszélyzetben* kötetet azzal fogadja, hogy egy fordítás kiadásakor szempontnak kellett volna lennie annak is, „hogy általa jobban megértsük a magyar költészet alakulását” (248.). Az önmagunkba zárulás veszélyét látom abban, ha a világlírát főként tükörként szeretnénk használni, még akkor is, ha szakmai szempontból érteni vélem Lapis érveit.

A harmadik fejezet nagyobb ívű elemzései a rövidebb kritikákhoz képest nem mutatják más oldalát a szerzőnek, inkább egy-egy versre vagy kérdéskörre (például *Kolozsvár-reprezentációk a kortárs magyar lírában*) összpontosítanak, mintsem egy kötetre. Persze, a fejezet első írása máris kivétel, ugyanis a Térey-memoárral indít, ezt követik az egy-egy Térey-verset vizsgáló tanulmányok, melyekben közös pontnak tűnik a „debreceniség” mintázatainak feltérképezése, így a város- és térhoétikákat téve meg e rész egyik hangsúlyos témájává. (Egyébként elég vegyes érdeklődésű esszék és tanulmányok találhatók itt.) Lapis elképesztően felfokozott és inspiratív, filológusi figyelemmel veti magát az értelmezés folyamatába. Habár a Kemény István által írt fülszövegekből kiinduló esszéiben leszögezi, hogy „[a] titok ugyanis a *költészetben* nem valami olyasmi, amit meg kell fejtenünk ahhoz, hogy megértésélményhez, avagy esztétikai tapasztalathoz jussunk – a líra érzéki potenciálja épp ahhoz képes hozzájuttatni minket, hogy a titok közelében maradjunk, érezzük annak delejét, jelenlétét” (339.), kissé mégis úgy érezheti az olvasó, hogy Lapis József hivatásos költészeti titokfejtő.

Az előszó szerint van egy másik vállalása is az *Elég*nek. Ezt valamelyest elnyomja a metakritikai vonulat (de hát a könyv alcíme az, hogy „Közelítések a kortárs irodalomkritikához”), az általam ismert eddigi recepció is kevésbé tért ki rá, és jómagam sem vállalko-

zom ezúttal az alaposabb megvizsgálására. Ez a másodlagos cél a kortárs líra a *Líra 2.0* című kötettel elkezdett feltérképezésének folytatása. Ebből a nézőpontból nem egy pályaszakasz lezárása az *Elég*, hanem következő lépések ígérete is. Ugyanakkor az előszó is jelzi, hogy e körkép szükségszerűen hiányos, s már a tartalomjegyzéket és a névmutatót böngészve is levonhatjuk a következtetést, hogy e paletta korántsem tekinthető teljesnek. Lehet a kritikus bármennyire nyitott és tájékozott, sok tényező játszik közre abban, hogy éppen kiktől ír – főleg, ha rendszerint felkérésre teszi, bár abban van döntési lehetősége, hogy mit vállal el –, s éppen mely kritikáit válogatja be egy összegző kötetbe. Látható, hogy Lapis a hosszabb ideje aktív költőkhöz is ugyanolyan komolysággal közelít, mint a pályakezdőkhöz, a recenzált kötetek viszont – két-három kivétellel – főként a nagyobb magyarországi kiadóknál jelentek meg (túlnyomórészt a Magvetőnél). (Azt is érdekes volna megfigyelni, mely kritikusokra hivatkozik a leggyakrabban érveléskor, hiszen ezáltal a kritikapéldatár mellett arra nézve is kiindulópontot kapunk, hogy Lapis József szerint kiknek az észrevételeivel érdemes párbeszédbe lépni. A jegyzetek és a névmutató alapján a leggyakrabban visszatérők között találjuk Balajthy Ágneszt, Bárány Tibort, Bedecs Lászlót, Harmath Artemisz, Herczeg Ákost, Kulcsár Szabó Ernőt, Kulcsár-Szabó Zoltánt, Menyhért Annát, Mohácsi Balázst, Sebestyén Attilát, Szirák Pétert, Vári Györgyöt. Nyilván nem tekinthető teljesnek a lista, és messzemenő következtetéseket sem érdemes levonni belőle, valamelyest azonban mégis jelzésértékű.) A leltáron túl annak is fontos lenyomata a kötet, hogy a kortárs líra(értés) terén mely kérdések kerülnek előtérbe, például felbukkan hol szembetűnőbben, hol látensebben az esztétikum–ideológia–bírálat viszonya és a színvonal kritériumának ezekkel való összefüggése. A Lapis által a lírai kifejezésmódokban érzékelt kortárs elmozdulások legkonkrétabb megfogalmazását a Vásári–Lapis–Mohácsi interjúban olvashatjuk, ahol a kritikus önbizalmának megingása kimondatlanul, de kiterjeszkedik az *Elég* által proponált kritikus gyakorlat fenntarthatóságára is: „Most mintha egy igénytelenebb és direkter, kevésbé eruditív nyelvhasználat tenné gyorsan hozzáférhetővé a jelentéseket. Primer hangulat- és élethelyzet-felmutató költemények, generációs és társadalmi issue-prózák látszanak erős irodalmi presztízst szerezni. Be kell látnom, hogy én ehhez már nem jól értek” (95.). És később a diagnózis kiegészítése: „alighanem annyira megnőtt az igény, mi több, a vágy a hétköznapi, »magunkraismerős« történetekre (ez nagyjából a sajátunk érzett generációs tapasztalat), hogy magunkénak és fontosnak érzünk olyan műveket, amelyek esztétikailag kidolgozatlanabbnak, gondatlanabbnak tűnnek (legalábbis számomra)” (96.).

Érezhető, milyen típusú líra az otthonos Lapis József számára (lásd a 2. fejezetről mondotakat), ezért különösen érdekesek volnának azok a kísérletek, amikor mégis elmerészkedik egy önmagát eltérőnek tételező poétika felé, például az erdélyi kortárs költészet értékelésének irányába. Sajnos némileg felemás az eredmény a *címtelen föld. fiatal erdélyi metamodern líráról* írott kritikája esetében, melyben az értelmezést elnagyolja, illetve inkább csak a kötetnek a metamodern fogalmát felvezető teoretikus előszavával foglalkozik, az antológia verseivel már csak érintőlegesen. Holott épp az *Elég*ben találunk kiváló példát arra, hogyan lehet egy antológiát – a *Lehetnék bárki. Kortárs és kortalan versek* címűt Péczely Dóra szerkesztésében – a szerkesztői koncepttől a szövegek egymásra hatásáig nem megúszós bírálat alá vetni.

Végeredményben lehet, hogy mindez kákán csomó, hiszen egy ennyire tudatos, odafigyelő, reflektált, egyensúlyozni igyekvő kritikus életműnek csakis örvendeni lehet, s hálásak lehetünk, amiért Lapis József elénk tárja ennek egy részét úgy, ahogy volt, a maga történéseiben, utólagos kozmetikázás nélkül, elfogadva, hogy a megalapozott vélemény is változhat, vállalva az olvasás és kritikairás kockázatait, helyenkénti következetlenségeit, felcsillantva e kritikaeszmény folytathatóságának a kételyeit is. Nyugtalanító, tehát tanulságos.

EGY MŰVÉSZSZÍNHÁZ SZÜLETÉSE

Sándor L. István: *A Katona és kora. Az indulás irányjai*

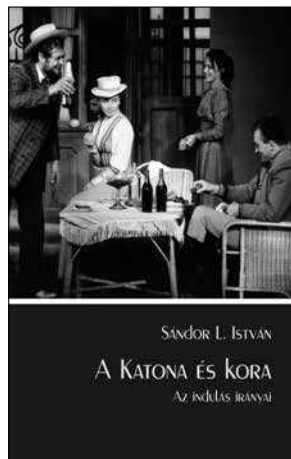
A szerzőnek ez a második *A Katona és kora* című kötete. A 2014-ben megjelent előzőnek az alcímében *A kezdetek*, a 2022-ben kijött másodiknak az alcímében *Az indulás irányjai* kifejezés szerepel.¹ Ez utóbbi gerincén olvasható a „2.” sorszám, ami azonban a borítón és a belső címlapon nem található.

A 2014-es kötet utolsó számozott (340.) oldalán a könyv ezzel a rövid bekezdéssel zárul: „1982. október 15-én megtarthatta tehát első saját bemutatóját a Katona József Színház (Csehov: *A Manó*), és megkezdhette önálló társulati létét. De ennek története már csak egy következő kötetbe férhet bele”. Ez az itt szemlézett kötet tavaly jelent meg, és ez is egy rövid bekezdéssel zárul. Előtte a szerző utalást tesz az induló Katonában színre vitt darabok műfaji hovatartozására, megemlíti néhány címet, majd ezt írja: „De ezekről az előadásokról illetve a kibontakozás irányait jelző újabb bemutatókról már csak egy következő kötetben eshet szó” (304.). Azaz várható a folytatás, amely – reméljük – hamarabb elkészül, mint az első és második kötet között eltelt idő.

Az indulás irányjai alcímű jelen kötet a budapesti Katona József Színház önálló működése első évadainak hazai, illetve magyar nyelvű színházi kontextusát vizsgálja. Ám ennél sokkal többet ad. A tárgyba vont szereplők (rendező, színészek, szerzők) kapcsán nem csupán az akkori jelennek, az 1980-as évtized első éveinek a Katonához kapcsolódó és kapcsolható színháztörténeti, színházesztétikai vonatkozásait veszi számba, hanem széles horizontú kitekintést ad egy-egy – az „irányok” szempontjából – meghatározó alkotó pályájáról, illetve produkció előzményeiről.

A kötet célkitűzéseit az előszóban kérdések során keresztül fogalmazza meg a szerző, melyek kiindulópontja a következő: „Milyen színházeszmények határozták meg a Katona indulását? Ezek hogyan függenek össze a magyar színházművészet korábbi és későbbi irányjaival? Alapvetően ezekre a kérdésekre keresi a választ ez a kötet” (10.). A tucatnyi kérdés felsorolását követően Sándor L. István fontosnak tartja leszögezni, hogy a „kötet nem elméleti válaszokat kíván adni ezekre a kérdésekre” (10.). Majd pedig jelzi, hogy a könyv néhány jelentős előadásra összpontosít, amelyek a Katona indulásakor kerültek színre, és ezeket veti össze másutt ugyanebben az időszakban bemutatott produkciókkal.

A szemlélet és a megközelítésmód alapvetően összehasonlító jellegű, és a Katonával párhuzamba vont, illetve kontrasztba állított legfontosabb és leggyakoribb ellenpont

¹ Az első kötetéről a *Jelenkor* 2015. júniusi számában Pályi András közölt kritikát.

Selinunte Kiadó
Budapest, 2022
320 oldal, 4200 Ft

a budapesti Nemzeti Színház. A komparatív szempont csábít a dichotómiák felállítására, és ez a már önállóvá vált Katona bemutatónak tárgyalása során rendre előáll. Az egyes produkciók összevetése mellett a könyv ugyanakkor a folyamatokra is nagy hangsúlyt helyez, így a szinkron nézőpont mellett a történeti megközelítésmód is jelen van.

A kötet függelékében a „fontosabb előadások adatai” cím alatt 27 produkció alkotóit sorolja fel, melyek nem egyforma súllyal és mértékben kerülnek szóba a főszövegben. (A sorrend első pillantásra a szerzők nevének ábécérendjét követi, de valamilyen oknál fogva Goldoni megelőzi a sorban Füst Milánt.) A Katona indulásában betöltött reprezentatív szerepű bemutatók több tíz oldalas elemzései mellett vannak rövidebben tárgyalta, korábbi időszakokban, a Katonán és a Nemzetin kívüli társulatokban létrejött produkciókról szóló áttekintések is. A 27 produkcióból a Katonát irányító Székely Gábor és Zsámbéki Gábor esetében a szolnoki és kaposvári korszakukból is esik szó néhány rendezésükről, valamint a Nemzetiben töltött rövid időszakuk egy-egy premierjéről is. Székelynek öt, Zsámbékinak hét rendezése kap részletes tárgyalást. A kötet említi továbbá – eltérő részletességgel – Major Tamás és Harag György három-három, Ádám Ottó és Valló Péter két-két, valamint Ács János, Ascher Tamás, Paál István, Kerényi Imre és Vámos László egy-egy rendezését.

Mindez három fő fejezetbe tagolva, melyek közül az elsőben a Katona önállósodásának kultúrpolitikai és színházpolitikai körülményeit áttekintve a döntés fogadtatására is kitér. Majd pedig két, a Nemzetiben színre került Goldoni-darabnak, az 1980-ban bemutatott *Két úr szolgálja* (rendező: Major Tamás), illetve az 1982-es *Mirandolina* (rendező: Zsámbéki Gábor) széles történeti horizontot nyitó összehasonító elemzésére vállalkozik. Goldoni apropóján az elemzés visszatekint Major Tamás 1930-ban indult nemzeti színházbéli pályafutására, színészi és rendezői stílusára. A Goldoni-értelmezés és -színrevitel kapcsán említés történik Giorgio Strehlerről, aki majd később a Csehov-játszás (a *Cseresznyés kert*) révén is szóba kerül. Ő a könyvben hivatkozott egyetlen olyan világszínházi alkotó, aki érdemben szerepel. Más külföldi alkotók csupán kritikákból idézett névsorokban kerülnek elő.

A két Goldoni-rendezés fő különbségét Sándor L. István abban látja, hogy Major Tamás a commedia dell'arte hagyományának felhasználásával viszi színre a darabot, maszkhaznával, a clown-figura előzményeinek felidézésével, a teatralitásnak gesztusokban és intonációban történő érvényesítésével. Az övével szembehelyezett Zsámbéki-rendezés részletezése előtt a könyv kitér Zsámbéki korábbi Goldoni-színreviteleire is, 1968-as főiskolás vizsgarendezésére (a *Mirandolinára*), az 1970-es kaposvári és az 1974-es szentendrei *A kávéházra*, említést tesz arról, hogy a fogadósnőről szóló darabot Zsámbéki 1971-ben Kassán és 1973-ban Kubában is megrendezte, hogy aztán az 1982 májusában előbb a Nemzetiben bemutatott, majd a már önálló Katonában szeptember közepétől tovább játszott produkció részletes ismertetésére térjen át. A fő különbséget Major rendezéséhez (és a magyar színházban uralkodó Goldoni-játszáshoz) képest abban látja, hogy bonyolultabb emberábrázolás és helyzetkidolgozás jellemezte az előadást, a színészi szók helyett a társulati összjáték kapott hangsúlyt, és a játék nem tett engedményeket a vígjátéki hatás elérése érdekében. A rendező dicséretébe kifutó elemzés végezetül azt hangsúlyozza, „Zsámbéki azzal, hogy a magyar játékanyagánál bonyolultabbnak látja a *Mirandolina* világát, a szerző eredeti szándékát tartja tiszteltben” (69.). Ez utóbbinak a hozzáférhetőségét nem látom biztosítottnak, és érvnek nem szerencsés egy autonóm (Sándor L. gyakorta használt kifejezésével: szuverén) művészszínház kialakítása kapcsán a vélelmezett szerzői szándék függvényében megítélni az eredményeket.

Még ugyancsak az első fejezetben „Közelítések egy elfelejtett drámaíróhoz” alcím alatt Füst Milán színházi rehabilitációját helyezi fókuszba, akinek *Boldogtalanok* című darabját az önállóvá vált Katona 1982. szeptember közepén vitte színre Székely Gábor rendezésében. A darabot már februárban bemutatták, amikor még a Katona a Nemzeti kama-

raszínháza volt. A fejezet kitér Székelynek még Szolnokon 1978-ban készített rendezésére, a '82-es előadást pedig az ugyanabban az évadban a Pesti Színházban színre került két Füst-egyfelvonásossal, a Valló Péter rendezte *A lázadóval* és *A zongorával* veti egybe. A fejezetben szó esik a *Boldogtalanok* keletkezési körülményeiről, egykori fogadtatásáról, a Füst-recepció történetéről. Székely és Valló Füst-rendezésének legfőbb különbségeit abban látja, hogy Székely az egzisztencializmus emberképét viszi színre, az alkotók a dráma „lényegi titkait kutadják” (99.), míg Vallóék a két egyfelvonásosban „felismerhető népszerűbb műfajok nyomába erednek, ennek jellegzetességeit hangsúlyozzák” (99.).

A kötet második fejezete kizárólag Csehov-előadásokat elemez. Ezekből tizenegynek az adatait részletezi a függelék. A fejezet kezdetén Sándor L. rámutat arra, hogy az 1982/83-as évad elején másfél hónap alatt hat, majd az évad további részében még kettő, azaz összesen nyolc Csehov-bemutatóra került sor. E Csehov-„boom” kapcsán foglalkozik a lehetséges okokkal, a Csehov-játszás alakulástörténetével, és azzal, hogy milyen társadalmi körülmények tették időszerűvé Csehovot Magyarországon a nyolcvanas évek elején. Míg az első fejezetben az ellenpontot Zsámbéki Goldonijával szemben Majoré, Székely Füst Milánijával szemben Vallóé jelenti, addig itt a fejezet legfőbb kontrasztját Zsámbéki *A Manó* rendezésével szemben Ádám Ottó *Ványa bácsija* adja. A két fókuszba állított Csehov-előadás kiegészül a két rendező korábbi Csehovjaival, Ádám Ottó esetében az 1972-es *Sirályal*, Zsámbékinál pedig az 1971-es *Sirályal* és az 1977-es *Ivanovval*. Ez utóbbiak Kaposváron, *A Manó* a Katonában, míg Ádám Ottó rendezései a Madách Színházban kerültek színre. A két leghatározottabban szembeállított rendező (és Csehovjuk) mellett szóba kerül Székely Gábor két szolnoki rendezése, a *Sirály* (1971) és a *Három nővér* (1974), Harag György újvidéki Csehov-trilógiája, a *Három nővér* (1978), a *Cseresznyés kert* (1979) és a *Ványa bácsi* (1981), valamint Paál István szolnoki *Ványa bácsija* (1982). Emellett lényegre törő pályaképet kapunk Ádám Ottóról, Paál Istvánról és Harag Györgyről is.

Zsámbéki és Ádám Ottó rendezésének előadás-elemzése nem öleli fel a teljes produkciót, hanem döntően az első felvonásra összpontosít, de ezen keresztül is érvényes megállapításokra jut. Mindkét rendezés a lélektani realizmus gyakorlatára épít, de a Madách-beli készülhetett volna évtizedekkel korábban is. Hiányzik belőle az eleven jelenlét ereje. A konzervatív Csehov-játszás illusztratív, homogén atmoszférát megteremtő, beszédközpontú, a játzó színészeket előtérbe állító gyakorlatát követi, állóképek sorából összerakva az előadást. A Katonában Zsámbéki rendezése egy folytonosan mozgásban lévő, az alakok és a helyzetek komplexitását, a verbális és metakommunikációs közlések sokértelműségét megmutató színrevitel, amelyben nem eljátszott szerepek, hanem megteremtett, egyedi alakok jelennek meg a színpadon, a monológok is színházi jelenetként vannak szcenírozva. Az évad Csehov-bemutatóira is kitérő áttekintést és egyben a fejezetet a szerző azzal zárja, hogy *A Manó* kapta meg a színházi kritikusoktól az évad legjobb előadása díját. Megnéztem a *Színház* folyóirat 1983. október számában a szavazás adatait. 34 kritikus szavazott, húszan adták voksukat *A Manóra*. Fölényes győzelem.

A harmadik (utolsó) fejezet a Nemzeti és a Katona két-két produkcióját veti össze: Illyés Gyula *Tiszták* című darabjának 1982-es bemutatóját Bulgakov *Menekülés* című drámájának 1984-es színrevitelével, majd pedig Loleh Bellon *A csütörtöki hölgyek* és Harold Pinter *Hazatérés* című műveinek 1983-as premierjét. Illyés és Bellon darabja a Nemzeti, a másik kettő a Katona műsorán szerepelt. Az immár Székely és Zsámbéki nélkül új korszakát kezdő Nemzeti mindjárt egy protokolláris premierrel nyitott, amikor Illyés 80. születésnapjának ünneplésére műsorra tűzte a *Tisztákat*. Kerényi Imre rendező, Vámos László művészeti vezető vagy Sinkovits Imre vezető színész korabeli nyilatkozataikban sorskérdésekről, reménypártiságról, nemzeti elkötelezettségről szónokoltak, de – mint Sándor L. megállapítja – „[a]kár archeológiai leletként is tekinthetünk az előadásra” (245.). Mert színházi megoldásaiban és a produkció minősége szempontjából visszalépést jelentett az

előző négy évad időszakához viszonyítva. A kialakított repertoár, benne a másik elemzett nemzeti bemutató, *A csüttörtöki hölgyek* című szalondarab pedig azt mutatta, hogy a színház új irányítói a deklarált nemzeti színházi helyett „egy népszínházi műsorpolitika felépítésére törekedtek” (264.).

Ehhez képest a Katona *Menekiülés* és *Hazatérés* előadásai (melyek kapcsán Sándor L. ugyancsak foglalkozik Bulgakov és Pinter magyarországi recepciójával) jelentős művészi teljesítménynek bizonyultak, egyértelmű elismerést víva ki a szakmai, kritikai közvéleményben. A Katona produkciói (nem csak ezek) komplex színházi nyelv megteremtésével készültek, túlmutatva a realizmus uralkodó hazai színpadi gyakorlatán, a rendezések és a színészi alakítások intenzív, gazdag kifejezőmódot képviseltek. A helyzetek többretegű mivolta mutatkozott meg például abban, hogy Ascher Tamás a *Hazatérés*-ben a szituáció egyszerre valószerű és ugyanakkor abszurd jellegét is érzékeltette. Az előadásokban – műfajtól függetlenül – a megrendítő és humoros hatások gyakran egyidejűleg jutottak érvényre. A Katona nyitó évadát értékelő Mészáros Tamás így fogalmaz: „Ma ebben a színházban a legkiegyensúlyozottabb, s egyúttal a leghitelesebb-intenzívebb a színészi munka: nem elválaszthatóan a rendezők tartalmi igényességétől” (idézte: 255.).

A könyv rövid, „Milyen színházat ígért a Katona?” című epilógusában Sándor L. István röviden utal a színház vezetőinek nyilatkozataira, majd összegzően kijelenti, hogy a Katona „már nem volt irodalmi színház, de alapvetően megmaradt drámai színháznak” (299.). Fontos volt és maradt a műsorra tűzött művek irodalmi értéke, de ezekhez határozott és elmélyült rendezői értelmezéseket képviselő, kifejezetten színházi szempontból közelítettek. Az előadásokban a színész áll az előtérben, aki azonban nem meglévő eszközeinek reprodukálásával él, hanem újabb és újabb módszerek, megoldások kialakítására törekszik. Az egyes alakításoknál fontosabb az összjáték, és a színház működésében a társulati jelleg.

Az időben rövid, de kitekintésében tágas kötetben a felhasznált és a fejezetek, alfejezetek végén feltüntetett források túlnyomó többsége színikritika, évadáttekintés, színházi publicisztika, ez utóbbinak különféle alműfajaival. Bár a legtöbb idézet előadás-kritikából való (időnként meglehetősen terjedelmesek), ezek felhasználásakor a szerző elszemélytelenítésre törekszik. Nem a cikkíróhoz kapcsolja az idézett szöveget, hanem sorszámmal hivatkozik a citátumokra, amikor egyik, másik, harmadik stb. kritikaként „tipologizálja” őket (például a 73–74. vagy a 255. oldalon és számos további helyen). Ugyan a forrás szerzője vezetőknévvel szerepel az idézet után, de ez a fajta forráshasználat voltaképpen a tárgyilagosság képzetét igyekszik megteremteni. Amikor Sándor L. a bevezetőben – a fent idézett módon – az elmélet szót használja (mint amit kerül), akkor ezen valójában színháztudományt ért (amibe a színháztörténet-írás is beletartozik). A forrásoknak ezzel a semlegesítő, a személytől elvonatkoztató módú felhasználásával is felélel törekszik, szükségtelen hát az elhatárolódás retorikai gesztusa.

A szövegben itt-ott előfordulnak pontatlanságok, elírások. A 257. oldalon Földes Anna interjújának címében Nógrádi Róbert helyett Gábor szerepel, a következő oldalon a szerzők között Szederkényi Ervin helyett Emil név olvasható. A 254. oldalon 1837 helyett 1937 áll (a Nemzeti Színház megnyitására vonatkozó évszámként). Van, hogy a bibliográfiai hivatkozás nem létező helyre mutat: a 259. oldal lábjegyzete (Vámos 1982) feloldhatatlan, mert a fejezethez tartozó forrásjegyzékben a 297. oldalon nincs ilyen tétel.

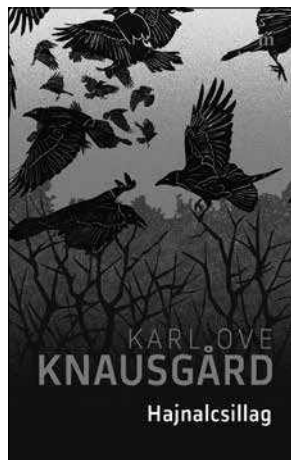
Fontos és hasznos könyv Sándor L. István munkája. Elmélyült betekintést nyújt a Katona József Színház indulásának feltérképezésén keresztül az 1970-es és '80-as évek magyar színházi folyamataiba, esztétikai törekvéseibe és gyakorlatába, néhány kiemelt, reprezentatív előadás részletgazdag elemzésével és a bemutatókhoz elvezető utak feltárással. Ennek eredményeként plasztikus képet kapunk a korszak egyik legfontosabb hazai színházi műhelyének, a művészszínházi elveket és gyakorlatot követő és megvalósító Katonának a születéséről, amely a későbbiekben nemzetközi jelentőségű együttessé vált.

VALAMI MEGKEZDŐDÖTT

Karl Ove Knausgård: *Hajnalcsillag*

Bizonyára csak egy olyan dolog van, amely egy íróat jobban frusztrálhat, mint a sikertelenség, és készíthet arra, hogy bizonyítson: a siker. Hiszen, miközben meg kell felelnie az olvasói elvárásoknak, mert senki sem szeretne „egykönyves szerző” lenni, be kell bizonyítania, hogy képes megismételni előző teljesítményét, esetleg felül is múlja azt, sőt meg is tud újulni, ki tud bújni saját árnyékából. Persze, vizsgált alanyunk, Karl Ove Knausgård esetében „egykönyves” helyett „hatkönyvest” kellene mondanunk, hiszen Norvégiában aránylag ismert és szerényen elismert íróból a *Harcom*-sorozat révén vált nemzetközi sztárrá, akit nemcsak a szakma kapott fel és ünnepelt az önéletrész és az autofikció műfajainak radikális megújításáért, hanem a nagyközönség is, személyét sztárróvá, irodalmi terméké, sőt, szinte „branddé” téve. Érzésem szerint pontosan ez nyomta agyon a szerző következő vállalkozását, a négykötetes *Évszakok*-ciklust, amely ott folytatta, ahol a *Harcom*-kötetek abbahagyták, csak jóval kevésbé izgalmasan. Bevallom, e sorozat második részénél éreztem azt, hogy tulajdonképpen ennyire azért nem érdekel Knausgård személyisége, nem akarom tudni, mi jut eszébe a fűnyírásról, a gumicsizmáról, a fogkeféről vagy bármiről, amivel érintkezésbe kerül, és amiről úgy érzi, muszáj megosztania megfigyeléseit és gondolatait az olvasóival. A *Harcom*-sorozat éppen monumentális irodalmi kísérlete révén volt érdekes, és épp emiatt megismételhetetlen vállalkozás, amely óhatatlan írói kihívással is járt, feltéve a kérdést, hogy önmaga ennyire részletes megírása után vajon ki tud-e lépni saját egójából, képes-e más típusú szövegeket is hasonló színvonalon megalkotni.

Az eredetileg 2020-ban megjelent *Hajnalcsillag* (*Morgenstjernen*) című regényt elolvasva röviden így válaszolhatnék az előbbi kérdésre: igen és nem. A szöveg első pillantásra radikálisan másnak tűnik, mint a *Harcom*- vagy az *Évszakok*-sorozatok: fikció, amely nem egy, hanem kilenc elbeszélőt mozgat, férfiakat és nőket vegyesen, története nem épp hétköznapi, hanem fantasztikus (vagy legalábbis rejtélyes) elemekkel tüzdelte. A cselekmény a közeljövőben (2023 nyarán) játszódik, és leginkább az égen feltűnő furcsa jelenség, egy fényes csillag megjelenése körül bonyolódik. Az égítést felbukkanását különös, baljós események is kísérik: rákok menekülnek tömegével az úton, földöntúli lények jelennek meg, rituális gyilkosságok történnek, halottak élednek fel, pontosabban nem képesek meghalni. Mindezek pedig így-úgy kapcsolatba kerülnek a narrátorok mindennapi életével, akiket közben saját problémáik, hétköznapi gondjaik foglalnak le: egyikük nem tud mit kezdeni pszichózistól szenvedő

Fordította Kúnos László
 Magvető Kiadó
 Budapest, 2023
 702 oldal, 6999 Ft

feleségével, egy másik rádöbben, mennyire elhidegült a férjétől és ki akar szállni a házasságából, de vannak kisebb, mindennapibb ügyek is: egy hajdani tanárral való találkozás, egy születésnap parti szervezése és egyéb olyan események, amelyek az adott elbeszélő életében éppen központi jelentőséggel bírnak. Amint azt a szerző egy interjúban elmondta, a *Harcom* után radikálisan más jellegű szöveget akart írni: egyrészt fikciót, méghozzá olyat, amelyben komoly szerepet kap a fantasztikum, ám nem úgy, ahogy például a máigikus realistáknál (mivel szerinte az ő képtelen lenne úgy írni, mint Márquez vagy Rushdie), hanem sokkal inkább a valóságba ágyazottan.¹ Másrészt pedig több nézőpontú szövegben gondolkozott, egyfajta „kórusszerű” struktúrában, ahol az egyes szövegek a maguk módján reflektálnak a különös, baljós és fenyegető eseményekre.²

Az egyes narrátorok nem feltétlenül kerülnek kapcsolatba egymással. Vannak, akik ismerik a másikat, olykor egészen közlőrlől. Az első és az utolsó fejezetek elbeszélői, az egyetemi tanár Arne, illetve a dokumentumfilm-rendező Egil például barátok, de férj és feleség is előfordul – ilyen a kissé lecsúszott, alkoholista újságíró, Jostein és a pszichiátriai osztályon dolgozó, ám maga is depresszióval és gyógyszerfüggőséggel küzdő felesége, Turid. Más elbeszélők csak egy jelenet erejéig találkoznak, vagy annyira sem. Súlyuk sem egyforma, van, akire több fejezet is jut, és látszólag központi karakterre válik, de olyan figurák is akadnak, akik csak egy-egy viszonylag rövid szakaszban szerepelnek. Két dolog azonban mindegyikükben közös: küzdenek a saját hétköznapi, ám számukra mégis hűsbavágó problémáikkal, amelyek mellett a legtöbben éppen csak észreveszik, mintegy a szemük sarkából észlelik a háttérben történő furcsa, rejtélyes, olykor kifejezetten félelmetes eseményeket. Ezekre szinte minden narrátor ugyanúgy reagál: kételkedve vagy megijedve, ám tudásuk korlátozott, hiszen csak bizonyos részeket látnak, így ezek számukra csupán érthetetlenek, miközben az olvasónak valamiféle apokaliptikus jelenségegyüttessé állnak össze. Persze az olvasói tudás sem teljes, a regény végéig nem derül ki, mi történik itt, mindössze néhány szereplő reflexiói által vezetve kapunk bizonytalan magyarázathetőségeket, illetve a könyvben egyre több jel és motívum utal arra, hogy valamiféle apokaliptikus közeleg. Nemcsak a természeti jelenségek révén (a csillag megjelenése, az állatok különös viselkedése, szörnyszerű élőlények felbukkanása), hanem a szereplők életében felbukkanó különböző kulturális tárgyak is e motívumrendszeret erősítik – az *Isteni színháztól* olyan popszámokig, mint Peter Gabriel apokaliptikus dala, a *Here Comes the Flood* vagy David Bowie halála előtt pár nappal megjelent lemezének címadó száma, a kísérteties *Blackstar*.

A másik közös tényező a narrátori hangokat érinti: vannak ugyan attitűdbeli különbségek, ám alapvetően mindegyikük nagyjából hasonlóan érzékeli a világot, ugyanazt a nyelvi regisztert használja, ugyanúgy észleli környezetét és reflektál az eseményekre. Ez a nyelvi regiszter és narratív stratégia pedig igencsak emlékeztet a *Harcom* elbeszélés módjára. Knausgård önéletrajzi szövegfolyamával kapcsolatban az olvasóban valószínűleg leginkább a lassú, részletező (sőt, a részletekbe belevesző) történetvezetés ragadt meg. Ha az elbeszélő valamilyen cselekvést végez, nemcsak azokat az elemeket írja le, amelyek előre viszik a történetet, hanem a megértés szempontjából elhagyhatóakat, lényegteleneket is. Vagyis az írásmód terjedős, mindent aprólékosan bemutat, teljesen mindennapi, banális eseményeknél is elidőzik – sőt, az önéletrajz hat kötetén keresztül javarészt tulajdonképpen az elbeszélő hétköznapijainak leírását kapjuk. Ennek jelentőségéről, a szerző

¹ Max Liu: Karl Ove Knausgard On The Morning Star: „I Won't Write About My Own Life Again”, *I News*, 2021. október 5. <https://inews.co.uk/culture/books/karl-ove-knausgaard-interview-the-morning-star-i-wont-write-about-my-own-life-again-1232054> (letöltve: 2023. április 25).

² Leila Fadel: Karl Ove Knausgard On Exploring A „World Out Of Joint” In His New Book. *NPR*, 2021. szeptember 28. <https://www.npr.org/2021/09/28/1041266545/karl-ove-knausgaard-on-exploring-a-world-out-of-joint-in-his-new-book> (letöltve: 2023. április 25).

önéletrás-konceptiójának történeti és filozófiai implikációiról a ciklus utolsó kötetével kapcsolatban írtam már, itt elég annyi, hogy a *Harcom* szövegszervezése véleményem szerint olyan következetesen végigvitt programmá vált, amelyben a szerző élet és irodalom határmezsgyéjét igyekezett kitapogatni.³ A *Hajnalcsillag* gyakorlatilag ugyanezt az írásmódot alkalmazza, az egyes elbeszélők hasonló részletességgel számolnak be környezetükről és saját cselekvéseikről. Az egyik jelenetben például, amelyben az adott narrátor, Iselin, a pénztároslány éppen egy gyorsétteremben eszik, a következőt olvashatjuk (a szakaszt, bevallom, véletlenszerűen választottam, itt nyílt ki a könyvem, de gyakorlatilag szinte bármelyik oldalról idézhetnék hasonló részt):

Nem ettem semmit egész nap, úgyhogy végül egy Double Steakhouse-t rendeltem extra sült krumplival és egy Cola Lighttal.

Csorgott a nyálam, miközben a megrakott tálcat az egyik belső asztalhoz vittem, és leültem.

Bármilyen nagyra nyitottam is a szám, az egész burgert nem bírtam átharapni, egy kis bucidarabka a felső ajkamhoz ragadt, miközben a hússzaft betöltötte a szájuüregemet, és minden mindennel összekeveredett, szalonna, marhahús, zsemle, hagyma, paradicsom, saláta, ketchup.

A sült krumplit a végére hagytam, a kétféle fogás között akkora volt a különbség, hogy nem szerettem keverni őket. Az egyik szaftos volt és nyitott, a másik kemény és száraz, de belül finom és lágy. A hamburgert gyorsan megettem, a sült krumpli tovább tartott, mert ketchupba mártogattam és egyenként kaptam be őket. (129–130.)

Nemcsak a részletező előadásmód emelendő itt ki, hanem az is, hogy közben a dolgok felszínén marad, az ételek érzéki tapasztalata nagyjából annyira fontos, mint bármi más: nem mechanikus tevékenység ugyan (nemcsak az ételek felsorolását kapjuk, hanem a hozzájuk kapcsolódó érzéseket, benyomásokat is), de nem is megy ennél mélyebbre, nem az evés rítusának vagy az ízeknek a lényegét akarja megragadni, hanem az étkezést a maga hétköznapi megélt teljességében igyekszik ábrázolni. Ugyanezt tette a *Harcomban* is, ahol egyfajta mindennapiság-érzést és ritmust biztosított ezáltal a szövegnek, elérve ezzel az önéletrajz legnagyobb fikciós trükkjét: valóságillúziót hozott létre, mintha nemcsak olvasnánk, de meg is élnénk az elbeszélő múltját. Itt is ugyanúgy jár el, és kétségkívül a hatás is hasonló lesz: az elbeszélők nézőpontját és ritmusát átvéve lakjuk be világukat, nem tudatáramukba lépünk, hanem cselekedeteikre és környezetükre való reflexióikat követjük. A könyv bizonyos kritikusi mindezt az önéletrajz elbeszéléstechnikájának mechanikus átvételeként, így zsákutcaként és redundanciaként látták: a szöveg emiatt strukturálatlaná válik, leragad a felesleges részleteknél, elfárad.⁴ Kétségkívül érthető az ellenérzés, hiszen, úgy tűnik, a szerző bármennyire is mást akart csinálni, nagyjából a saját jól bejáratott írásmódját és világszemléletét újrizza, csak most éppen kilenc elbeszélőre bontva – akik többé-kevésbé hasonlóak a *Harcom* narrátorához, a Karl Ove Knausgård-ként megnevezett énhez. Ugyanezt a nyelvi regisztert használják, időnként még problémáikban is visszaköszönnek a hajdani önéletrajzi én gondoljai, bajai (Arne feleségének pszichózisa például némiképp emlékeztet a hatodik kötet idegösszeroppanás-leírására, Egil filozofálgatásai és a regényt záró, a halálról szóló esszé stílusa és gondolatjegyei pedig erősen hasonlítanak az önéletrajzfolyam esszéisztikus betétjeihez). Másfelől a regény is ugyanolyan hömpölygő,

³ Kisantal Tamás: Harcképek. (Karl Ove Knausgård: *Harcom*), *Jelenkor*, 2022/1, 123–130.

⁴ Sam Byers: The Morning Star by Karl Ove Knausgård Review – Bloated and Inconsequential. *The Guardian*, 2021. október 1. <https://www.theguardian.com/books/2021/oct/01/the-morning-star-by-karl-ove-knausgard-review-bloated-and-inconsequential> (letöltve: 2023. április 25).

strukturálatlan, mint az önéletrajz volt. Ahogy ott csupán az első két kötet esett át nagyobb szerkesztői átnézésen, a többi csak minimális utómunka érte, hogy ezzel is megmaradjon a közvetlenség érzése, úgy a szerző bevallása szerint e regényében is javarészt improvizált, menet közben találta ki a történetek fordulatait. Knausgård mindezt azzal indokolja, hogy e módszerrel igyekezett elérni a narrátorokkal való még teljesebb azonosulást.⁵

Persze, ez óhatatlanul némi ad hoc jelleget kölcsönöz a regénynek, amely a történetben haladva egyre erőteljesebbé válik. Ráadásul csak jóindulatunkon múlik, hogy az improvizációt a szereplőkkel való identifikáció szükséges kellékének tekintjük-e, vagy inkább eufemisztikus megfogalmazásként értelmezzük, amivel a szerző azt akarja kimagyarázni, hogy írás közben látványosan fogalma sem volt róla, merrefelé halad a története. Mindezzel együtt Knausgård továbbra is nagyon tud írni, a szöveg berántja olvasóját, részletező írásmódja ellenére, pontosabban éppen amiatt, nagyon olvastatja magát. A *Harcomban* nemcsak a mindennapiság ritmusa kapott el, hanem az állandó lassítás valamilyen folyamatos feszültséget is kölcsönözött a szövegnek: vártuk, hogy történjen valami, ami megtöri a monotonitást (még akkor is, ha az ember alapvetően tudta, hogy potenciálisan nem lesz ilyen). A regényben is rájátszik erre, azzal a különbséggel, hogy itt tényleg bekövetkeznek fordulatok, olykor egészen váratlanul és meglepő módon. Több kritikus Stephen King szövegeihez hasonlítja a *Hajnalcsillagot*: itt is egy kisváros hétköznapi figuráinak mindennapjaiba szüremkedik be fokról fokra a rejtély, egyre horrosztikusabbá téve a hangulatot. Bár Knausgård egy interjúban azt állította, életében nem olvasott King-regényt, csak az amerikai író műveinek pár filmadaptációját látta,⁶ az analógia mégsem teljesen irreleváns. A szerző ugyanis nagyon jól alkalmazza a populáris műfajok narratív jegyeit, a lassítást, az információ-visszatartást, a váratlan események belépését megelőző fokozásos felépítést. Mindezek Kingnél is megvannak, talán egyedül a rá sokszor jellemző előreutalásokkal, a félinformációk közvetítésével járó feszültségkeltést nem használja Knausgård, de ennek az énelbeszélésből adódó korlátozott tudás az oka, hiszen a narrátorok csak a jelenben és a múltban történeteket észlelhetik. A feszültebb jelenetek jellegzetesen rövidmondatos, pattogó, zaklatott ritmusa, a gyakran egysoros bekezdések használata is a krimiket, thrillereket és horrorokat idézi. Sőt, a mostani tévésorozatok egyik legfőbb narratív megoldása is megfigyelhető: a legtöbb fejezet cliffhangerrel zárul. Ráadásul nemcsak a szakaszokra, hanem az egészre is jellemző a sorozatesztétika: a könyv ugyanis nincs befejezve, már két folytatás is megjelent norvégul. Így az első rész leginkább olyan, mint egy sorozat első évada: felvázolja a szereplőket, felvezet bizonyos rejtélyes eseményeket, ám semmire sem kapunk megoldást. Ismét az olvasói jóindulaton múlik, hogy elhisszük-e: legalább a szerző tudja, mit kezd majd a fordulatokkal, mindegyik elbeszélőnek lesz szerepe (vagy ha nem, akkor az eltűnésük bír majd funkcióval). Remélhetőleg nem csak arról van szó, ami sokévtizedes sorozatoknál gyakori: az első szezon készítői úgy gondolkodnak, a fő cél most a nézők bevonása, később még ráérnek kitalálni, mit kezdjenek saját csavarjaikkal. Amennyire tudom, a 2021-ben kiadott második kötet, az *Ulvene fra evighetens skog* (Az örökkévalóság farkasai) nem közvetlenül a *Hajnalcsillag* történeteit folytatja, hanem a történetuniverzumot bővíti, egészíti ki és viszi tovább, míg a harmadik, a tavalyi *Det tredje riket* (A harmadik birodalom) veszi fel és írja tovább az első két rész bizonyos szálait. Sőt, az sem kizárt, hogy még több kötet következik, legalábbis a harmadik nem kerekíti le a történetet.

Pontosan emiatt nehéz a regényről írni, hiszen ugyan önálló darabnak lett szánva, szerzője azonban nem lezárt struktúrában gondolkodik, érezhetően a folytatások döntik majd el, mennyire volt működőképes a koncepció – ahogy a *Harcomról* is sokkal köny-

⁵ Vö. Claire Armistead beszélgetése Karl Ove Knausgård-ral: <https://www.youtube.com/watch?v=eKFsfcoJHFk> (letöltve: 2023. április 25).

⁶ Lásd ugyanezt az interjút.

nyebb hatkötetes sorozatként beszélni, mint, mondjuk, a negyedik könyvről tanulmányt írni. Persze a műfajból adódó konzekvenciák mások – míg az önéletrajziség knausgård-i felfogásához hozzátartozott ez a lezáratlan nagyforma, egyelőre legkevésbé sem érzem úgy, hogy a szerző a regény zsánerét is újra akarná gondolni.

Egy olyan téma azonban biztosan van, amely egyértelműen a *Hajnalcsillag* legfontosabb elemének tekinthető, a cselekményszöveget vezérlő legfőbb tényező és az esszék tárgya lesz: a halál. A szereplők különféle módokon szembesülnek vele, az első elbeszélő halott állatokat talál, a második lelkészként olyan temetést celebrál, amelynek „alanyával” előző nap találkozott – élőként, holott az illető elvileg akkor már halott volt –, rituális gyilkosságok történnek, egy másik narrátor fia öngyilkos lesz, sőt, e figura férje, az újságíró, Jostein maga is meghal, legalábbis jár valamilyen túlvilágszerű helyen, amely, mint megtudja, csak a holtak egyik birodalma. A csillag feltűnésének egyik következménye (vagy kísérőjelensége) ugyanis, hogy mintha eltűnni látszana a halál a világból. Ennek okát persze nem tudjuk meg, következményei pedig egyelőre nincsenek. Itt kap azonban jelentőséget Knausgård fentebb bemutatott elbeszéléstechnikája, ugyanis az egyes narrátorok alapvetően magukba zárkózott és záródott figurák, akik folytatnak ugyan interakciót környezetükkel, mégis kommunikációképtelenek, egyéni problémáik foglalják le őket, saját életüket is képtelenek rendezni – és legtöbbször nem is akarják, csak téblábolnak mindennapjaikban. Életük és problémáik jellegzetesen nyugati (északi) jómódú középosztálybeli: legtöbbször kiégett (legyenek bár fiatalok vagy idősebbek), ha kapcsolatban élnek, nem tudnak mit kezdeni partnerükkel, ha rossz a házasság, már azt is megszokták, a művészek alkotói válságban tapicskolnak és életképtelenek, alkoholisták, esetleg más függőségektől szenvednek. Éppen önmagukba záródottságuk akadályozza meg őket, hogy a körülöttük zajló események jelentőségét észrevegyék, vagy akár csak értelmezni próbálják azokat.

Talán egyetlen kivétel van, a legreflektáltabb figura, Egil, a művészként és életében egyaránt zátonyra futott dokumentumfilm-rendező. Az apja által juttatott pénzből él egy nyaralóban, elvált, a regény egyik fejezetében pedig kisfia meglátogatja (illetve a volt felesége rászózza a fiút az apára, amíg ő nyaralni megy), a férfi pedig kifejezetten kínos módon nem tud mit kezdeni gyerekével. Pontosabban, mivel mindent Egil szemszögéből látunk, nem derül ki, melyikükkel van igazán baj: a kisfiú irritálóan viselkedik (legalábbis apja így látja és láttatja), talán magatartászavaros vagy autista, esetleg a tönkrement házasság miatt sérült és a nemtörődöm apja iránti dachból vette fel ezt a pózt. Egil a történet szempontjából fontosabb figurának tűnik, egyrészt több szereplőt és szálát ő köt össze (például Arne barátja – egyébként meglehetősen hasonlít is a két alak –, Kathrine, a lelkesítő volt osztálytársa). Másrészt filmes témái éppen olyan emberek, akik hisznek valamiben, ezért kiszakadnak a társadalomból, vagy épp állapotuk, a mindennapi léthez való viszonyuk szakítja ki őket: szektások, Down-kórosok, neonácik – vagy azok a black metal-zeneész fiatalok, akik közül hármat a regényben meggyilkolnak. Munkáit azonban képtelen befejezni, mert szerinte maga a regényben hazugság, ugyanis a történesek lényege pontosan az időbeliségük, emiatt rögzíthetetlenek és visszaadhatatlanok: vagyis az események megragadásának és újrajátszásának aktsza éppen annak lényegétől, egyszerűségétől fosztja meg a valóságot. E gondolatot persze magára a regényre, pontosabban a knausgård-i projektekre is vonatkoztathatjuk, így a férfi karaktere egyfajta ironikus önképként is olvasható. Mindezt a könyv utolsó fejezete is erősíti, amely Egilnek az *Esszé a halálról és a holtakról* című írását tartalmazza. E szöveg első fele filozofikusabb, nagyjából a *Harcom* esszébetéjeinek modorában írt nagy ívű kultúrtörténeti áttekintés a halálképzetekről és az emberi kultúrák halálhoz való viszonyáról. Bevallom, egyetértek azon kritikusokkal, akik szerint Knausgård szövegeinek egyik gyenge pontja, amikor az adott elbeszélő megpróbálja megcsillantani bölcselkedő énjét: esszéi időnként kissé konfúznak, nélkülözik az igazi

mélységet és invenciót, a szerző kétségkívül nagy műveltsége és fontos meglátásai mellett sokszor túlírtak. Persze, ha Egil szövege nem emlékeztetne kísértetiesen a *Harcom* esszébetéjére, akkor azt is mondhatnánk, a figura túlreflektált és élehetetlen karakteréből logikusan következik e rész hangneme, kissé felszínes filozófiája. Erre egyébként maga a regény is utal, többszörös öniróniával. Az egyik jelenetben ugyanis barátja, Arne, aki mint mondtam, eléggé hasonló jellem, beleolvassza a szövegébe, és így reagál rá: „Megkönnyebbülten konstatáltam, mennyire öntelt. Itt ül a nyaralójában, egymagában a gazdag ember fia, és azt képzelem magáról, hogy filozófus” (581.).

Az esszébetét a biológiai szférától a halálnak a különböző kultúrákban betöltött szerepén keresztül a vallási és mitológiai halálképzetekig tekinti át az elmúlás kérdéskörét, valamint azt, hogy az ember mint egzisztencia és mint társadalmi lény mit tud kezdeni vele – és a modern ember mennyire elvesztette azokat a csatornákat, amelyekeken keresztül a halál értelmezhető és feldolgozható. Ehhez kapcsolódik egy hosszabb történet is, Egil egy utazásáról, s egy különös találkozásról egy gyászoló apával, egy temetésről és következményeiről. Ez a második rész ellenpontoszza az elsőt, mivel amíg az esszé a halált elemezhető, vagy legalábbis fogalmilag körüljárható jelenségként igyekszik megragadni, addig a történet a gyászra és a veszteségre koncentrálna szembesít az itt maradtak magányával. A holtak nem mennek el, világít rá a történet, szó szerint és metaforikusan is itt járnak közöttünk, mert nem tudunk mit kezdeni velük. Ezzel ér véget a regény: Egil felidézi a hajdani eseményeket, a holtak visszatértéről elmélkedik, majd a Hajnalcsillag jelenségének feltűnése rádöbben, hogy valami visszafordíthatatlan történt. Még nem tudni, pontosan mire utal e fényes tünemény, hiszen a hajnalcsillag megidézheti *Ézsaiás könyvének* passzusát (14,12 – „leestél az égről, fényes hajnalcsillag”), amelyet a hagyomány a luciferi bukástörténet magyarázataként értelmez, illetve a *Jelenések könyvében* Jézus is említi egészen más, apokaliptikus, üdvtörténeti kontextusban (2,23 – „Ézt a hatalmat Atyámtól kaptam. És neki adom a hajnalcsillagot”). Vagyis egyetlen dolgot tudhatunk csak biztosan a regény végére: valami elkezdődött, talán maga az apokalipszis, de hogy ez milyen következményekkel jár, arról legfeljebb feltételezéseink lehetnek.

Valahogy így vagyok én is, miután végigolvastam ezt a 700 oldalt: valami megkezdődött, de egyelőre fogalmam sincs, jó vagy rossz, Knausgård újabb fontos regényfolyama vette kezdetét, vagy csak egy blöff, egy hosszan kitartott várakozás, amely nem vezet sehová. Tulajdonképpen még azt sem tudom eldönteni, jó regényt olvastam-e. Kétségkívül újra élvezetes volt belemerülni a mindennapi apróságok hosszú leírásaiba, ismét bebizonyosodott, hogy a szerző képes bevonni világába. Közben a szövegben előrehaladva egyre jobban zavart a narrátorok hasonlósága, a kissé céltalannak tűnő történetvezetés, és egyre szkeptikusabb lettem, hogy a végére kapok-e valami egész, jól strukturált szöveget, amely, habár egy sorozat nyitódarabja, ám azért önmagában is megáll. Szóval itt tartunk most, valami megkezdődött, felszállt az ég a Hajnalcsillag, bármi lehet.

„VALAKI ÉPPEN A SZEMED ELŐTT HAL MEG”

Szergej Geraszimov: Harkivi napló

„»Hiszem, ha látom«, szoktuk mondani. Ukrajnában ez ma már nem igaz. Most hiába látjuk, mégsem tudjuk elhinni, ami történik” (271.) – állapítja meg a kötet legvégén, öszszegzőképpen Szergej Geraszimov, az orosz határtól mindössze negyven kilométerre fekvő ukrán város, Harkiv krónikása. Az orosz–ukrán háború első két hónapjának történéseit felvázoló *Harkivi napló* a műfaji megjelölése alapján szubjektív benyomások napi szintű megfogalmazását tételezné. Ám már az első pár oldal után azzal szembesülünk, hogy a kötetre a naplójelleg mellett legalább annyira ráillik az alcímbe foglalt műfaji meghatározás is: *Feljegyzések egy ostromlott városból*.

Hiszen amellet, hogy a háború kitörése, 2022. február 24-e hajnala óta a rá és családjára is bénítólag ható eseményeket Geraszimov naponta „írasterápiával” igyekszik orvosolni, a mikroközössége szintjén megéltek inkább pillanatképeknek tűnnek egy átfogóbb elemzéshez: a teljes ukrán nemzetet ért rettenet feljegyzésekbe foglalt értelmezéséhez. Így például az arról szóló bejegyzés, hogy a szülei lakásánál a néhai édesanyja ültette rózsabokrokat a szerző hogyan képes életben tartani egy olyan városban, ahol „a bombázást követően már nem folyt a hideg és a meleg víz a csapokból” (154.), jól érzékelteti az orosz csapatok ostromolta városban a pszichés és fizikai megpróbáltatásokat, ám az ilyen és ehhez hasonló helyzetképek – anélkül természetesen, hogy a szerző elbogatellizálná a jelentőségüket – a nagyobb összefüggéseknek, azaz az orosz–ukrán konfliktus analízisének ágyaznak meg. Így válnak a szerzőt és a családját ért benyomások egy nagy egész részévé, amelynek rendszerszintű elemzését a *Harkivi napló*ban első ránézésre két egymástól független tényező befolyásolja. Egyfelől az ukránok ellen indított „különleges katonai hadműveletnek” az orosz elnöktől, Vlagyimir Putyintól származó kimondott és kimondatlan indoklása, másfelől a pszichológus végzettségű szépíró Geraszimov szakmai szempontból kettős identitása. Így amikor a szerző Putyin fennen hangoztatott törekvését veszi górcső alá, mely szerint az oroszok „demilitarizálás és náciatlanítás” céljából támadták meg az ukránokat, tárgyilagosan jár el. Pszichológus énjét előtérbe helyezve, történelmi tényeket is figyelembe véve a jelen helyzet objektív elemzését végzi el. A nem részrehajló analízis mellett azonban másfajta hozzáállást követel Putyin ki nem mondott, burkolt, ennek ellenére egyértelmű törekvése: a Szovjetunió határainak és a szovjet mentalitásnak a visszaállítása, amelynek Ukrajna

Fordította Bartók Imre
Helikon Könyvkiadó
Budapest, 2022
272 oldal, 3299 Ft

megtámadása csak az első lépcsőfoka.¹ Ez a szándék – éppen azért, mert kimondatlan és ezáltal dokumentálatlan – objektív elemzésre nem ad lehetőséget, ám teret enged egy olyan helyzet felvázolásának, amelynek során Geraszimov orosz és ukrán szépirodalmi hagyományokra egyként támaszkodó regényírói érje kerülhet előtérbe. A kötetben a pszichológusi attitűd egyértelműen kiütöközik: „A részletek, amelyeket itt igyekeztem megörökíteni, egyfajta pszichológiai látéletként is működhetnek, amennyiben kirajzolódik belőlük, hogy milyen megváltozott tudatállapotba kerülünk mindannyian, ha váratlanul olyan veszedelem és gonoszság tör ránk, amelyet egyetlen ember alkotta szóval sem lehet megfelelően leírni. Ennek a tudatállapotnak a legnyilvánvalóbb sajátossága a félelem majdhogyanem teljes hiánya. Meglepőnek hangozhat, de az égből hulló bombák egyáltalán nem tűnnek félelmetesnek, hasonlóan ahhoz, ahogy talán az egér sem érez félelmet a kígyóval szemben. Mind a bombák, mind a kígyó hipnotikus hatással bírnak” (11.) – közli velünk a szerző, e sorokkal megalapozva elemzését, amellyel az a célja, hogy rávilágítson a Putyin-féle náciatlanítás inadekvát, hovatovább abszurd jellegére.

A bombák ugyanis egy olyan népre hullanak, amelynek lelkülete – minden vélt vagy valós rokonság ellenére – sokban különbözik az oroszétól. Erre a különbségre Geraszimov így mutat rá: „Ha az átlagos orosz kap egy darab vonalazott papírt, akkor fölé hajol, olyan szorosra hunyja le a szemét, amennyire csak tudja, és bármit leír, amit diktálnak neki. Aztán, ahogy újra és újra elé rakják ezt a papírt, egyre boldogabban teljesíti a feladatát. Egy idő után néhányan még arra is késznek mutatkoznak, hogy megerőszkolják, megkínózzák, fölakasszák vagy agyonlőjék azokat, akik nem vonalazott papírra, szabadon szeretnének írni. Ha az ukránok elé tesznek vonalazott papírt, ők csak azért is másra írnak. Ha pedig ezért büntetésben részesülnek, akkor egyszerűen kettészakítják a lapot” (15.). Vagyis: a bombák azért hathatnak az ukránokra hipnotikusan, mert a bennük szunnyadó mérhetetlen szabadságvágyukat „piszkálják fel”. Nem félelemre és az ebből fakadó meghunyászkodásra, engedelmesre és behódolásra készítetik őket – ahogyan egyébként a saját tapasztalataikból kiindulva azt az orosz vezetés elvárta volna –, hanem harcra, ellenállásra. És mivel annak megértéséhez, hogy az ukránok bármi áron – az életük árán is – készek harcolni az autonómiájukért, „Putyin gondolkodása túlságosan beszűkült” (33.), könnyebb volt a „náci” jelző rájuk aggatásával ellenséget kreálni az ukránokból, mint belátni, hogy az ukrán nép a szabadságért, a demokráciáért, az egyenlő jogokért és a méltóságért küzd. „Mégis, hol van a nacionalizmus ebben a harcban?” (14.) – teszi fel a kérdést Geraszimov, miközben ilyesmikről számol be: „A háború első napja óta egyetlen nacionalista szlogent sem hallottam. A bolti eladók is újra oroszul beszélnek, amiért senki sem akarja megbírságotolni őket, habár ez elvileg törvénybe ütközik. Senki sem bánja, ha én is oroszul beszélek.”² Az ukrán katonák az országukat és a népüket, nem pedig a nemzet eszméjét védik. És pontosan ez a helyes és egészséges módja annak, hogy megvív-

¹ Putyin nyílt és burkolt céljával kapcsolatban a háború kitörése után nem sokkal az agressziót mélyégesen elítélő orosz írók és irodalomtörténészek többsége hallatta a hangját. A szovjet rendszer visszaállításának vágyáról is többen nyilatkoztak. Erről tavaly ilyenkor egy magyar nyelvű összefoglalóban számoltam be: <https://1749.hu/flow/hir/orosz-irok-irodalomtorteneszek-az-ukran-helyzetrol.html>

² Geraszimovnak ez a bejegyzése egy, az identitására vonatkozó újabb kettősségre is rávilágít: ő azon Harkivban élő számos orosz anyanyelvű ukrán egyike, aki számára a háború kitöréséig teljesen természetes volt az anyanyelve használata. Geraszimov ráadásul íróként az orosz nyelvet munkaeszközként is használta. Olyannyira, hogy műveit olyan jelentős orosz könyvkiadók tették közzé, mint az ASZT és az ESZKMO. A nagyszabású, Oroszország és Ukrajna történelmére, valamint a marxizmus tévedéseire fókuszáló mágikus realista regényének orosz kiadását azonban már megakadályozta az egyre feszültebbé váló politikai helyzet. Ez az oka annak is, hogy több más művével egyetemben ezt a *Harkivi naplót* is angol nyelven jelentette meg, amelyet nálunk Bartók Imre fordított kiválóan magyarra.

junk egy háborút, az ország és a nép ugyanis jóval fontosabbak az etnikai hovartartozásnál” (227–228.). Az ukránok harca tehát a legegységesebb értékekért küzdő globális harc, amely senkit sem tett nacionalistává vagy nacionalistábbá eddigi énjénél. Am azt, hogy Geraszimov pszichológusként mennyire distinktív és objektivitásra törekvő az okfejtése során, az is bizonyítja, hogy nem esik át a ló túloldalára. Azaz, miközben amellest érvel, hogy az ukránokkal kapcsolatban a náci jelző mennyire nem állja meg a helyét, óva inti önmagát – és mindenki mást is –, hogy a putyinizmus és a náciizmus közé egyenlőségjelet tegyen. „Ma már közhelynek számít az oroszokat a nácihoz, a megtestesült gonoszhoz hasonlítani. Én úgy vélem, hogy ez az összehasonlítás nem állja meg a helyét. A náci együgyű, egydimenziós figurák voltak. Miután kitalálták, hogy mindenért a zsidók a hibásak, úgy döntöttek, hogy mindannyiukat megölik. Nem akarták átnevelni őket. (...) A náci mindig a legegyszerűbb megoldást választották” (160.).

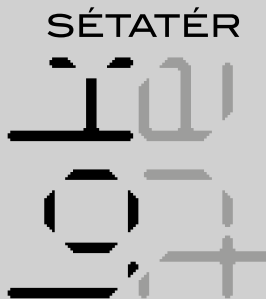
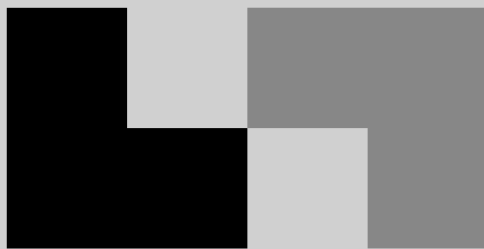
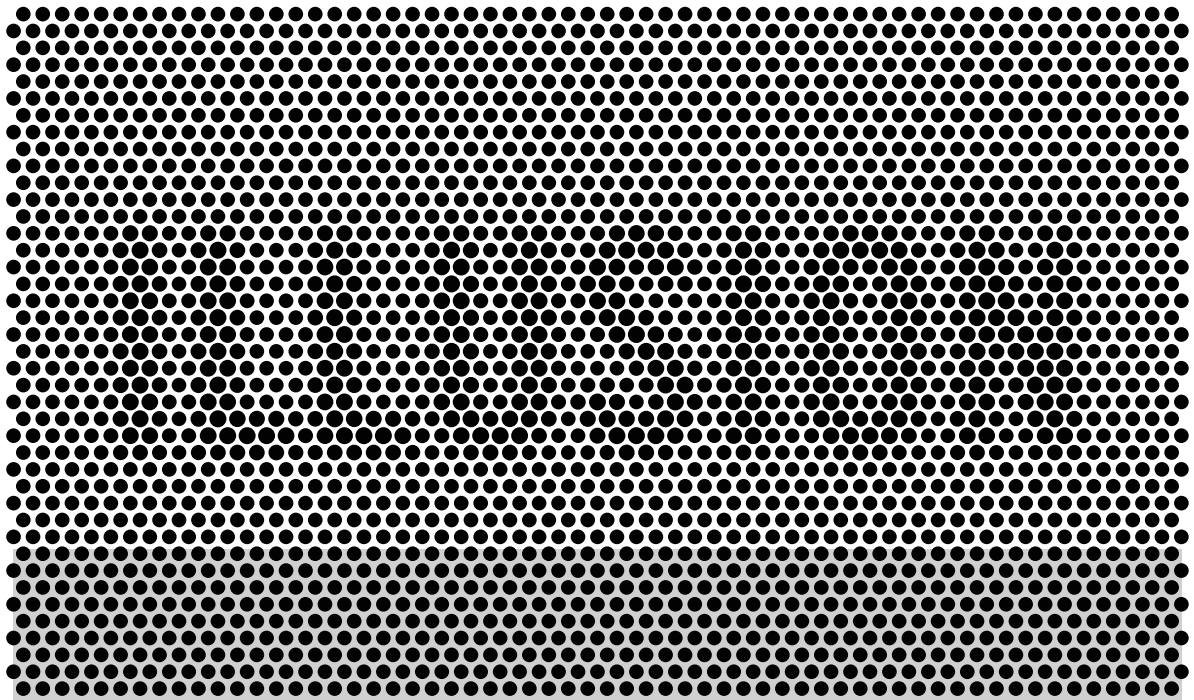
Ezzel szemben az az ideológia, amelyet az orosz fasizmus, azaz a rasizmus szóval lehet illetni, jóval összetettebb jelenség. „Metaforikus szóhasználattal a rasizmus a KGB csontos keze, amely kinyúlt a sírból, torkon ragadta Oroszországot, és most megpróbálja az egész világot is megfojtani” (160–161.). A marxizmus-leninizmus két elvére alapozva tartja fogva a követőt. Az első Marxtól származik, és így hangzik: „A filozófusok eddig csak különféle képpen értelmezték a világot, a feladat viszont az, hogy megváltoztassuk”, a másik pedig Leninről ered: „a marxista doktrína általános érvénnyel bír, mert igaz” (161.). Ez az a két elv, az igazságosság-tudattal alátámasztott világmegváltó/változtató szándék, amely alapján a jelenlegi orosz vezetés úgy véli, hogy bármit, a legegységesebb cselekedeteket is megteheti mindenféle lelkifurdalás nélkül. „Létezik az abszolút nulla fok, az együttérés abszolút nullfoka: ezt hívom rasizmusnak” (171.) – közli a szerző, miközben arra is rámutat, hogy Putyint a rasizmus természetesen nem 2022-ben fertőzte meg. A jelen események origóját véleménye szerint az orosz elnök 2014. február 23-án, a téli olimpia záróünnepségén elmondott beszéde képezi, amellyel „a civilizált Oroszország szíve megszűnt dobogni” (246.). Hiszen másnap az orosz hadsereget a Krímbe vezényelték, hogy megóvják az ottani „orosz érdekeket”. Am a záróünnepség nemcsak a Putyin-beszédből állt, hanem különböző művészeti ágak alkotta színpadi jelenetekből, ahol helyet kaptak a nagy orosz íróktól és költőktől idézett aforizmák is. Ezek közül Geraszimov figyelmét egy, a *Karamazov testvérek*ből származó Dosztojevszkij-idézet kötötte le különösképp,³ amely Putyinnak – nyilván ezért is hagyta jóvá a citálását – nagyon is kapóra jöhetett a további céljai alátámasztásához: „Szertelen az ember, túlon túl szertelen, én kordába szorítanám” (249.) (az idézet Makai Imre fordítása). Az orosz klasszikus nevének említésével és a tőle származó idézettel kerül előtérbe a kötetben Geraszimov szépírói énje. Az emberi vágyak megzabolázására tett – Putyinnak kedvére való – törekvéssel ugyanis elérkeztünk az orosz elnök 2022-es „különleges katonai hadművelete” kimondatlan céljához: a Szovjetunió visszaállításához. Amely az egyformán gondolkodó, a rendszer elveit elfogadó és hűen követő, szertelenségükben megfékezett emberekre épült. Ennek elérésére pedig – ezt nemcsak a kommunizmus működési mechanizmusát feltáró történelemkönyvekből tudjuk, hanem az orosz irodalomból is – az egyik legkiválóbb eszköz az emberek folyamatos sorban állása, pontosabban: sorba állítása.

S ebben az összefüggésben válik Geraszimov kötetének egyik legmegdöbbentőbb részévé a háború kitérőrekor azonnal érzékelhető jelenség: a támadás megindulásával párhuzamosan tapasztalt, a legalapvetőbb fogyasztási cikkek hiánya okozta sorban állás,

³ Dosztojevszkij Geraszimov művészetére tett hatása a kötet alcímválasztásában is tetten érhető. A *Feljegyzések egy ostromlott városból* eszünkbe juttathatja a háborús helyzethez hasonló, legalább annyira szélsőséges körülmények között készült *Feljegyzések a holtak házából* című Dosztojevszkij-művet. Az orosz klasszikus felvázolta, katargán tapasztalt abszurd élethelyzetre adott különböző válaszok párhuzamba állíthatók a harkivi lakosok extrém körülményekre érkező reakcióival.

azaz az ukránok sorokba kényszerülése/kényszerítése. „Miután huszonöt napja folyamatosan bombázzák a várost, úgy vélem, többé már semmi nem tud meglepni. Ekkor megdöbentő látvány fogad: hihetetlenül sokan állnak sorban, hogy vizet vegyenek. Nem tudom, hogy hol kezdődik a sor, de valahol az épületek közül bukkan elő, majd messzire távolodik, aztán visszafordul, közeledni kezd, majd továbbhalad a napsütötte végtelenbe, ahol a vége eltűnik a fák között” (191–192.). Ez a látvány tehát a 21. század második évtizedében önmagában annyira szürreális, oly mértékben visszaigazolja a „hiába látjuk, mégsem tudjuk elhinni” kitételt, hogy ennek érzékeltetésére Geraszimov jobbnak vélte, ha fikciós eszközökhöz nyúl. A sort egyfajta metafizikai létezőnek tételezve, a sorokban hallható párbeszédet – mint egy regény szereplőinek dialógusait – rekonstruálva mutat rá arra, hogy az ukrán emberek a sorban állásukkal hogyan válnak a szovjet rendszer reprodukálása putyini vágyának irányítható bábuivá. Geraszimovnál ugyanis sorban állás közben megszűnik a valós idő- és térérzékelés, a két dimenzió paraméterei elmosódnak: „Az ételért várakozó sorokat most már nem méterekben vagy a benne várakozók számával mérik, hanem órákban. Ha valaki sorban áll, hamar megérti, hogy milyen szoros kapcsolat *áll fenn* a tér és az idő között: a kettő gyakorlatilag eggyé válik. Negyedóra megfeleltethető öt lépésnek. Kilencven fokkal elfordulni jobb felé megfeleltethető harminc percnak, a sorok ugyanis túl hosszúak ahhoz, hogy egyenesek legyenek, és emiatt inkább sokszögűek és kanyarognak” (73–74.). A tér- és időérzékelés felborulásának egyik egyenes következménye pedig a sorban állók tudatának módosulása. Mint például azé a hatvanöt éves úré, aki meg van győződve róla, hogy ő a gépészek gépésze, tehát nagy szüksége van rá a társadalomnak, és ezért addig kell a gyógyszerár előtt állnia, amíg meg nem kapja az életét megmentő szívgyógyszerét. „Nem hiszem, hogy valóban elhiszi, amit mond, de annyiban hagyom” (176.) – konstatálja a lehangoló helyzetet a szerző. A helyzet azért lehangoló, mert a szerző tisztában van vele: a *módosult tudatállapot* pusztán az előszobája annak, hogy az önálló individuumok elinduljanak az irányítható tömeggé válás útján. Márpedig, ha egységes masszává *állnak össze*, egy idő után a körülöttük zajló borzalmakra is egyre kevésbé lesznek fogékonyak. Az a mindennapos élmény, hogy „valaki éppen a szemed előtt hal meg” (195.), egy végeláthatatlan sor kellős közepén, annak részeként, a sor végén állítólag kapható élelem, gyógyszer, bármi által hipnotizálva, egyre kevésbé lesz felkavaró. Ugyanúgy, ahogy a szovjet rendszerben, ahol amíg az emberek bárhol a sorokra vártak, a rendszer anomáliáira, például az ideológiai szempontból ellenséges elemek kínzására és megsemmisítésére sem figyeltek oda.

Geraszimov kötete tehát azt mutatja meg számunkra, hogy ez a háború mennyire nem csupán a hadszíntéren zajlik. A szovjet embertípus újbóli „kitermelésére” tett putyini kísérlet ütközik itt az ukrán szabadságvágygal. Ennek lélektani elemzése, egyben szépirói érzékeltetése teszi igazán unikálissá az ukrán szerző alkotását.

SÉTATÉR

KÉPZŐMŰVÉSZETI
FESZTIVÁL

PÉCS 06

09

21

24

KIÁLLÍTÁSOK

25

FESZTIVÁL

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

PAPPAS
KLASSZISOKKAL VÉZET

PÉCSI
VAGYONHASZNOSÍTÓ ZRT

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

PÉCSI
GALÉRIÁK

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SCHEIN GÁBOR versei 729
SIMON MÁRTON versei 731
PEER KRISZTIÁN versei 738
DARVASI LÁSZLÓ: Neandervölgyiek (*regényrészlet*) 741
MIRCEA CĂRTĂRESCU: Szolenoid (*regényrészlet*) 754
GÖRCSI PÉTER: Hányadik oldalon tartasz? (*novella*) 759
BOGNÁR PÉTER: A mellény beszerzése (*regényrészlet*) 768
KUKORELLY ENDRE versei 773
MOLNÁR T. ESZTER verse 779
FERENCZ MÓNICA versei 785
KERESZTESI JÓZSEF verse 788
GYŐRFFY ÁKOS versei 790
VESZPRÉMI SZILVESZTER verse 793
BODA MIKLÓS versei 794
NAGY IMRE OTTÓ: Úton, útfélen
(*A hatvanas és hetvenes évek: emlékek, történetek*) (I. rész) 797
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (VII. rész) 816

*

- NÁDAS PÉTER: Fekete sugárzás (*Barbara Klemm, az adottságok filozófusa*) 827
RADNÓTI SÁNDOR: Az idill-költő (*Radnóti Miklósról*) 837
LENGYEL ANDRÁS: A „néger smokk” dala (*A kuplé mint globalizációs jelzés*) 843

Pécs és Eszék 50 éve testvérvárosok

- JOSIP CVENIĆ, STANKO ANDRIĆ, HELENA SABLJIĆ TOMIĆ, NENAD RIZVANOVIĆ,
DELIMIR REŠICKI, GORAN REM, KORNELIJA PANDŽIĆ írásai 856

*

- BEDECS LÁSZLÓ: Nem kell mindent kimondani (*Gerevich András: Légzésgyakorlatok*) 877
SZABADOS ATTILA: A vers helye (*Veszprémi Szilveszter: A helyek, ahol rám öröm vár*) 881
WEISS JÁNOS: A beszélgetőkönyv mint (új) évkönyv (*Károlyi Csaba: Egy teljes év. Beszélgetések Nádas Péterrel*) 885
FRIEDRICH JUDIT: Szikáran, érzékenyen, másokról – olaszul
(*Jhumpa Lahiri: Amerre járok*) 892
V. GILBERT EDIT: A kitérültség vágya a berlini fal túloldalán
(*Ljudmila Ullickaja: Az igazi nevem*) 897

2023

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT CORMAC MCCARTHY. Az amerikai író június 13-án, nyolcvankilenc éves korában hunyt el.

*

AZ ESZÉKI KÖNYVFESZTIVÁL vendége volt folyóiratunk május 26-án. Az *Ami összeköt* című horvát-magyar irodalmi antológiát a kötet szerkesztői, *Ágoston Zoltán* és *Medve A. Zoltán* mutatták be, a kötet szerzői közül *Mohácsi Balázs*, *Paula Rem* és *Tolnai Ottó* olvasott fel. A beszélgetést *Walkó Ádám* moderálta.

*

LITMAG 1945–2004. Kelet-európai irodalmi folyóiratokról szóló vándorkiállítás és kerekasztal-beszélgetést rendeztek június 7-én a pécsi Civil Közösségek Házában. Megnyitóbeszédet mondott *Ágoston Zoltán*, *Gerner Zsuzsanna*, a Németországi Szövetségi Köztársaság tiszteletbeli konzulja, valamint *Wolosz Róbert*, a PTE BTK dékánhelyettese. A beszélgetésen *Ágoston Zoltánt*, *Horváth Nórát*, *Ladányi Istvánt* és *Sulyok Bernadettet Orbán Jolán* kérdezte.

*

ÜNNEPI KÖNYVHÉT PÉCSETT. A Csorba Győző Könyvtár által szervezett programokon pécsi vonatkozású könyveket is bemutatnak a Tudásközpontban. Június 8-án *Méhes Károly* *A fikusz té-*

liesítésének napja című verseskötetéről a szerzővel *Simonfalvi Anita* beszélgetett. Június 9-én előbb a *Kemény Zsigmond emlékezete* című kötetet mutatták be, a szerkesztőt, *Takáts Józsefet*, valamint a kötet két pécsi szerzőjét, *Kucserka Zsófiát* és *Pálffy Esztert Radnai Dániel Szabolcs* kérdezte. Ezt követően *Havasréti Józseffel Terepmunka* című regényéről *Simonfalvi Anita* beszélgetett.

*

BOCZ GYULA. A szobrászról írt monográfiáról a szerzővel, *Tüskés Annával Havasréti József* beszélgetett június 2-án a pécsi Tudásközpontban.

*

A MAGYAR LÁNGELME. Ligeti György műveiből adott koncertet a zeneszerző születésének századik évfordulója alkalmából a Pannon Filharmonikusok május 30-án a pécsi Tudásközpontban. Vezényelt *Ajtony Csaba*, hegedűn közreműködött *Kelemen Barnabás*.

*

IRODALMI DÍJAK. A Vilenica-díjat idén *Tolnai Ottónak* ítélték oda. – Az Artisjus Irodalmi Nagydíj ez évi kitüntetettje *Darvasi László*. Az Artisjus Irodalmi Díj nyertesei *Babics Imre*, *Bene Sándor*, *Herczog Noémi* és *Visky András*. – A Szinva Irodalmi Díjban idén *Takács Zsuzsa* és *Takáts József* részesült.

Szerzőink

- Schein Gábor** (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.
Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.
Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.
Mircea Cărtărescu (1956) – román író, költő, irodalomtörténész, Bukarestben él.
Kozta Gabriella (1948) – műfordító, Pécsen él.
Görcsi Péter (1988) – színház- és irodalomtörténész, Oslóban él.
Bognár Péter (1982) – költő, az ELTE tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.
Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.
Molnár T. Eszter (1976) – író, biológus, Budapesten él.
Ferencz Mónika (1991) – költő, műfordító, Budapesten él.
Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.
Gyórfy Ákos (1976) – költő, Nagymaroson él.
Veszprémi Szilveszter (1997) – költő, blogger, közösség-szervező, Szegeden él.
Boda Miklós (1934) – könyvtáros, irodalomtörténész, költő, Pécsen él.
Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Nadas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.
Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.
Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.
Medve A. Zoltán (1961) – kritikus, műfordító, Pécsen és Eszéken él.
Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.
Szabados Attila (1999) – költő, a BME mesterszakos hallgatója, Budapesten él.
Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.
Friedrich Judit (1962) – irodalmár, Budapesten él.
V. Gilbert Edit (1963) – irodalmár, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Fókusz Könyvtárház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

SCHEIN GÁBOR

Reggel, háború

Ha reggel fölkelek és az ablakon át a füstszerű felhők vonulását figyelem – háború van bennem.

Ha meztláb kitámolygok a hideg kövön, hogy megigyam az első kávét, és közben arra gondolok, milyen mélyen megvetem a magam panaszos értelmét – csak ez a háború van bennem.

Ha az utolsó korty közben eszembe jut az a szó, hogy szelídség, elöntik a szájjpadlásomat az öngyűlölet ízei – milyen régen háború van bennem.

Amikor fölállok, hogy elmossam a csészét, arra vágyom, hogy végre erővé váljék bennem az őszinteség, hogy ami visszataszítót csak találok magamban, mint egy vadászkutya az elejtett nyulat, idegen szemek elé bocsássam – ez még nem az a háború bennem.

És mikor leteszem az elmosott csészét a szárítóra, ahogy fél órával előbb te is letetted a magadét, újra a füstszerű felhőkre gondolok, és azt kívánom, ne arra vágyjak, hogy szerezzenek, hanem arra, hogy ne, akkor talán elindulnék a szabadságom felé, és eltöltene a megtisztult hála nem csupán a vonuló felhők iránt, hanem azért a puszta tényért is, hogy letehettem a kávécsészét a tiéd mellé, és hogy az ajtóból visszanezhetek rá – addig legyen háború bennem.

Aztán amikor odabent leülök az asztal mellé, és már eszembe se jutnak a felhők, de még a papírjaimat sem kezdem rendezgetni, arra gondolok, mennyi mindent pusztítottam el az évek során, és mennyi minden pusztult el bennem is, hogy most már azt sem tudom, megvolt-e ez vagy az a képességem, mint amikor valaki hosszú távollét után visszatér a városba, ahol felnőtt, és nem emlékszik, mi volt a cukrász neve, akinél a fagyilaltot vette, hogy hívták a padoszomszédja hűgát, és fogalma sincs, mi lett a feledhetlen barátokkal, igaz-e, hogy N. öngyilkos lett, B. kivándorolt, C. pedig feleségül vette K.-t, akivel az iskolás évek alatt még szívből utálták egymást – változom, mint az élő tűz, a háború megszül és fölemészt engem.

Júdás versei

1. Úgy jártam a világban, mint akit láthatatlan kéz óv. Nem volt olyan éjszaka, hogy a fejem fölött lámpás ne ragyogott volna. Velem voltál? Nem kellett fölnéznom az égre, hogy tudjam, van reményem.
2. Elég volt megpillantanom az út mentén a borzas kökörscint. Amikor betegen feküdtem, és a lehetem bűzös volt tulajdon gyermekeim előtt, és már a rothadásnak mondtam, atyám vagy, a férgeknél, hogy testvéreim, még mindig tudtam, van reményem.
3. És amikor el kellett hagynom, akiket szerettem, mert nem volt több otthonom a házam falai közt, és úgy teltek napjaim, mintha hánykódó hajó gyomrában utaznék, senki sem szólt hozzám, és én sem szólhattam senkihez, hagytam, hogy átfagyva, zúzott fejjel, szakadt körmökkel rémeim zaklassanak, de akkor sem feledtem, hogy él az én szabadítóm, habár semmi reményem nem volt, hogy rám találjon.
4. Meghallottalak, és tudtam, minden szavad igaz és szép, mint a bíborvirág. Téged vártalak. Nem pityang lehetébe, tőr hegyére jegyezték föl krónikád. Mint egy viaszlemez, én őrzöm szavaid.
5. Így tökéletesnek kellett volna lennem előtted, aki, mint egy éretlen kölyök, minden dolgot kettéhasítottál igenre és nemre, császárt és Istent mutattál mosolyogva, mert nem tudtad, és ma sem tudod, hogy meghasad és semmivé lesz, ami a szemedbe zuhan.
6. Így újra és újra kivívtam a büntetést. Magam sem tudom, azért-e, hogy végre eltöröljem magam, vagy azért, hogy végre eltöröld minden vétkeket, mintha nem is lettek volna, mintha senki soha nem látta volna őket, mintha senki soha nem látott volna engem.
7. Miért vetted közénk a tökéletesség ábrándját? Megszültél magad mellé egy gépet. Mentünk, ahova mondtad. Tettük, amit kértél. Megértettük, amit képesek voltunk megérteni, és gyanakodva kerestük egymás szemében a kételyt.
8. Íme, a te tizenkét fejű sárkányod, amely most még csak magára okádja a rémület tüzét, de ha egyedül marad, a világot fogja perzselni. És nem egy fog elárulni téged, hanem tizenkettő.
9. De még itt vagy, még kimondhatod, hogy megbocsátasz. Könyörgök, mondd ki!
10. A szenvedésed nem fölemel, hanem lesújt. Az én bűnöm, az én bűnöm, az én igen nagy bűnöm. Ezt akartad? Hogy kiserkenjenek a sárkányfogak? Hogy az öngyűlölet martaléka legyünk, miközben folyóást szeretetért könyörgünk? Mondd ki, megbocsátasz!
11. Avagy nem tudtad-e, mit cselekszel? Hogyan kérhetted, hogy a véredet igyuk? Hogyan kérhetted, hogy megegyünk, hogy aztán egymást faljuk föl?
12. Te ne tudnád, hogy a szabadulás asztalán csupa jel van, és mi csupán a jelek vándorai vagyunk, akik felövezkedtünk, kimegyünk a pusztába, hogy átkeljünk a halálon, és várjuk a szabadítót?
13. Szólj hozzám! Még van idő.
14. Nincs más, akihez szólhatsz. Hozzám tartozol!

Mondatok egy filmből, amit nem láttam

*Egy hamis vízésés a kedvenc tereptárgyam
ebben a kivágásban,
ebben a járkálásba csomagolt öreg süteményben,*

itt.

*A felére apadt folyót nézem
a platánok alól,
a lakótelep mellett,*

*ahol, csak azért, hogy veszélyes legyek,
a bicikliúton sétálok,*

*és nevető, integető turisták jönnek szembe,
a belváros felé, valamelyik
azt kiabálja, még sosem járt ebben a városban,*

mit kéne megnézzen,

*jégkrémet eszem,
én őket nézem,*

*és akkor,
hogy igen, például nekem még mindig*

*az a hamis,
furcsára épített,
klór- és penészszagú,
ócska vízésés,*

*amit tizenhárom éves koromban
láttam először,*

*és meg voltam róla győzve,
hogy egész egyszerűen a legszebb dolog
a világon,*

mert a hangja igazi volt,

az a kedvenc helyem itt,

*mert akkoriban még tudtam,
mi a legszebb a világon.*

Klór- és penészszagú. Vízköves.

*De hát jöttek a napok,
az egyszerre, ritmusra villogó ablakok,
kívülről látszott, mindegyik mögött
ugyanazt nézik,*

és éjszakáink fejjel lefelé lógatva mártogatnak minket

*mibe is
még mindig.*

*Ma már csak annyi bizonyos,
hogy a kutyasétáltatók nevetése
éjfél körül elhal.
És olyankor már*

*csak a hamis dolgokat szeretem,
mert a valódi dolgok megviselnek
a valóságukkal,*

kizsigerelnek, agyonnyomnak,

*uszályok és vonatóhajók,
tégglák, rakpart,
citromlé,
rövid és hosszú valóságok,
minden sok lesz,*

és nincsenek eszközeim a valóság megfékezésére.

*Azt a vízesést évekkal ezelőtt kikapcsolták,
ebből is látszik.*

Innen szép.

*Akár az évszakok torlódása,
a lerakódó tanácstalanság a kéregben,*

*és a macska a szembe ház ablakában,
ahogy elmélyülten beszél a varjakhoz.*

*Odakint
szél ügyetlenkedik
a nyújtózkodó gallyak közt fönnakadt
maradék délutánnal,*

ilyenkor

*az eső szagát sem zavarja,
hogy talán sosem jártam ebben a versben,*

*ebben a versben,
amiben itt, ezen a ponton,*

*itt alszik valaki, mint amit kikapcsoltak,
talán klórszagú,
talán csíkos pulcsiban,*

és épp most

*a platánokon túl,
a panelházak mellett,*

csak az álomban hallatszó zajjal,

valami felszáll.

Ne írd föl semmit

*Valahol azt olvastam,
állítólag szokás volt
a háztartási hűtés feltalálása előtti
évszázadokban
egy békát dobni
a tejbe,
a tejes dézsába,
hogy ne savanyodjon meg.*

Vagy lassabban.

Valami váladék miatt
a bőrén,
erre hogy jöttek rá vajon.

Élő békát
a tejbe.

Elképzelem,
ül,
néz maga elé,
zöld,
nem érti,
töpreng a hülye életén
a fehérlő sötétben,
vagy még azon se.

Csak gondolja,
fel kéne hívni valakit csak úgy, gondolja,
az apját nem, gondolja,
le kéne vigye végre a szelektívet, gondolja,

aludnom kéne, gondolja,

miért nem tudok aludni már megint, gondolja,
mi ez a zaj a fejemben, gondolja, mi vagyok én, gondolja,
mennyi rám nehezedő félreértés, gondolja, már megint pisilnem kell,
gondolja, a világ nagyobbik része szenved,
nekem meg még jogsim sincs, gondolja,
bármiről akarok beszélni, magamról kezdek el, gondolja,
mennyire barom szokás ez is, gondolja,

levesestálba ejtett telefon, gondolja, elaludtam egy pillanatra,
gondolja, ez a táj is milyen, gondolja,
mindenki idegesítő, gondolja,
én is, gondolja,

csak annyi biztos, hogy itt vagyok, gondolja,
semmit mást nem tudok magamról, gondolja,
legfeljebb, hogy a búcsúsámra szoktam bejönni a táncba, gondolja,
mindjárt megszólal egy riasztó, gondolja,
megint, gondolja,

álomban cinegék csipegetik az agyvelőm
és elfelejtik, merre van fölfelé, gondolja,
így nevetgél magán az unatkozó pokol, gondolja,
ez nem egy életbölcesség volt,

*tegyétek le a tollat, gondolja,
mi lesz már, gondolja,
én már nem is vagyok itt, csak a gondolataim, gondolja,
a béka
a tejbén.*

*Lehet, hogy nem is igaz az egész,
nem tudom, hol olvastam,
szerintem se biztos.
Az se, hogy ez vers,
meg különben is,
mi közöm nekem a békákhoz.*

Valami mentse meg az életem

Azt sem tudom, hol kezdjem.

*Világéletemben utáltam
a színes ruhákat, a focit, a halászlét, a pacalt,
a spiritualitást, a nosztalgiát,
az autókat, a családokat,
a pozitív hozzáállást és a liftjazzt,
gyűlöltem sorban állni, futni, mosogatni,
reménykedni, izzadni,
utáltam az illúzióim, a görcseim,
a fekete kockát, amiből dolgozni kellett,
utáltam a nejlonzacskókat,
a reális megfontolásokat,
a hátam mögött beszélgetőket,
a reklámokat, a nyárfákat, az izgalmas filmeket,
a papucsokat és a narancsízű cukorkákat,
persze a panaszkodást is,
meg fogmosás közben az arcomat bámulni a tükörben,*

*a megnyerő emberektől a hideg rázott,
a nemi szervektől szorongani kezdtem,
a művészettől túl sokat vártam,
a múzeumokban folyton bőgni kellett,*

ha oda voltak értem, elkezdtem nevetségesen viselkedni,

*veszíteni volt jó,
de ahhoz sem voltam elég,*

*a hajnalokat szerettem,
csak gyűlöltem korán kelni,*

*sosem fogom tudni,
valójában
mi a fenét akartam
a tengertől olyan nagyon,
meggyőződésemm volt,
hogy a tánczene szomorú,*

*egész végig kézzel-lábbal kellett kapálóznom
a szavakért a papíron,
mert nem volt semmi más,*

*noha egy ponton elfelejtettem,
mit miért akartam,
de ezt annyit firtatták előttem,
hogy már
nem mertem rákérdezni,*

*egyszerű kijelentésekre vágytam,
nem azért,
mert hülye lettem volna,
csak az idő java részében félttem,
és a tömondatok megnyugtatók,*

*a halálomat úgy képzeltem el,
begázolok a mélykék vízbe, és simán csak kiúszom a képből jobbra,
kórházi lepedők nélkül,*

*a sivatagot találtam
életemben először otthonosnak,*

*ha választanom kellett volna
az emberek és a
dinoszauruszok között, egyértelműen
az utóbbira
szavazok,*

időnként úgy éreztem, nem hányok eleget,

*valami mindig volt,
csönd soha,*

*nem tudtam,
ha ez egy egyszemélyes verseny,
hogy állhatok folyton vesztesre,*

*pedig nem volt rossz amúgy,
bár az pont nem biztos,
hogy csináltam valaha is mást, mint múlt időt.*

Korkülönbség

Unikumos korszak, vörösboros korszak,
 házmester-korszakból kinőtt vicekorszak.
 Az még minden előtt, az még Anna alatt,
 ez már Zsófi után.
 Az még a Barátban, az Attilán, az Izabellán,
 a Rákóczin, a Hunyadin, a Fény utcain...
 Most de hiányzik a jogosítvány.
 Olvasók tömegei, akik tudják, hogy azért mondom ezt,
 mert kurvarég Kismaroson lakom,
 vagy legalább egyetlen, árva, jogosítvánnyal rendelkező,
 kismarosi olvasó.
 A zsoltbélás korszakomban, az austeres korszakomban...
 Még élt a Zsolt, az Atilla, a János...
 Nincs már korrektor,
 aki tájékozatlanul kijavítaná Atilla nevét.
 Mert vét, aki javít, és javít, aki vét.
 Ebből volt elég!
 Már volt miből, még volt hova...
 Akkor állt a legtöbbet a faszom,
 de akkor állt legkevesebbet feleslegesen –
 bárcsak a stílusom vagy a múltam
 megengedné, hogy mondhassak ilyet.
 A Golgota utcából taxiztam a Holdig,
 szavalattal fizettem,
 és már három folyóiratban is megjelentem tizennyolc éves koromra
 csak úgy mellékesen.
 A mellényes korszakom végén,
 ami átnyúlt a bőrkabátos korszakomba.
 Azon viccelődtünk, milyen vicces lenne,
 ha egyszer csak megjelenének a taxisok egy felolvasóesten.
 Az első Nap-Nap Fesztiválról mentem filozófia szóbelire,
 a kisboltban gazdagon bereggelizve,
 kitüntetésként élve meg azt, hogy másnaposan.
 Alig tudtam levásárolni egy tengerészszáknyi sörösüveget,
 hogy még nem dohányoztam.
 Nyers baromfivirslit, mustárt, zsömlét, tejet.
 Volt már baromfivirslit!
 Elárulták a sertésvirsliről, hogy miből van, és átcsomagolták.

*Minden átcsomagolásnál lecsípnek belőle egy picit.
Bőrke, glutamát, ipari szalonna,
elidegenedés, a dolgozók vére –
mára megtudtam,
hogy mégis igazak
a gyerekkoromban hirdetett hazugságaik.
Az első herepörkölt, az első szerelem, az első páлма,
az első parti, az első slukk, mielőtt rászoktam.
Helló-mérthívtól-most-nemtudunk-beszélni!
Öregségemre egy picit azért csalódtam a fiatalságomban.
De változni már nem fogok, kockáztasson az, akinek sok van.
Ha behívnanak a tévébe
– de ahhoz gyökeres változás kell!!! –,
én bíznék a csajomban,
hogy nem kezd kombinálni, csak azt mondja, amit mondtam:
kedvenc ételed a húisleves, kedvenc italod a tej...
Én meg majd mindenre: hogy még
átgondolatlanul és alakulóban.*

Szarva közt a tőgyit

*Ez a vers is eltérülés, természetesen.
Nem tervezett szülés,
de nem is megszületni akarás,
csak tudatos nyomás, hogy müljön a nyomás:
más miatt csinálom,
mást kéne csinálnom,
amihez hogy is lehetne kedvem,
ha oly régóta hazudom azt, hogy haladok,
minden erőmmel rajta vagyok,
hogy sohasem tudnám, ha akarnám se, utolérni magam,
túl távolról kéne kezdeni.
De a begyújtott rakétákat
már kár lenne kioltani –
földbe süllyedt téгла került a vakond útjába, hahó,
tengerré duzzasztja a tennivalókat a dugó,
egyetlen tennivaló,
pedig fejben már kész van.
Sohasem az eredeti szándék teljesül –
ennyi, mi előre tudható.
Miért nem: ami?
Az akadályt simán megkerüli,*

sőt el is mossa a flow.
Mi lehetne fontosabb annál,
mint amit most csinálok,
mi lehetne mostabb?
Tizenegy, még ugye nem késő telefonálni az egyik pszichológusomnak?
Ez a vers, hidd el, képes lesz megindokolni magát,
eltitkolni pótmegoldás mivoltát,
ez a vers képes lesz főcsapássá válni,
csak győzd a tanulságot kívárni.
Ez a vers bizonyítja, hogy ha más nem is,
verset írni még tudok:
a szerző felőlem lehet halott,
de hé, fiatalok,
még itt vagyok!
Fogódzót kereső fantomfájdalomként érintenék téged,
remélem, érted és hagyod,
mint aki nincs ott, de tudod, hogy ott van,
most már mozdulhatsz, megkapaszkodtam –
Ez a vers soha nem érhet véget?
Akarsz te ilyen örökséget?!
Baszom az önmegszólító kurva anyád!
Nem halhatok meg, most végképp nem, mert akkor előkerül,
végképp, igenis, végképp kiderül,
ami helyett.
Meg ilyenek.

Neandervölgyiek

regényrészlet

1947 februárjában Kovács Béla kisgazda politikust letartóztatták, nem sokkal ezután Nagy Ferenc kisgazda miniszterelnök gyáván külföldre szökött. Több mint kétszáz, rohamtempóban véghezvitt lefogást és letartóztatást abszolváltak. Ezeket az embereket nemcsak fülön kellett csípni, de fogva is kellett tartani, a rabosítást igazolni kellett, ezeknek az embereknek a szájába vallomásokot kellett adni, ezek az emberek munkát, figyelmet, feladatot, eredményességet igényeltek, egy óriási apparátust, amelynek minden egyes tagjának megbízhatónak és elkötelezettnek kellett lennie. Egy piramis építése sem nehezebb. Iszonyatos munka volt ilyen gyorsan leszámolni a régi elit egy befolyásos részével. A szovjet elvtársak segítettek, mint a szeletelésre váró kés.

A kórbonctani intézet értelemszerűen az orvosi egyetemhez tartozott. A hosszú, a városból Kispest felé futó Üllői úton nem is régen Kosztolányi sétált. Tíz éve? A mai sétálók is lehettek volna Kosztolányik vagy Karinthy Frigyesek. Lehettek volna mulatságos galíciai haszidok, ha lettek volna. Tót építőbrigádok, ha lettek volna. A tanárember egykor koppanó bottal és könyökvédőben járt, és az idővel természetes és kölcsönösen jövedelmező viszonyban volt. Ráért. Volt perce, órája, délelőttje, délutánja, ritmusa, sziesztája, társasági élete. Most a szegényfüzetekkel kitömött műbőr táskát a hóna alá szorítva lohol, és idegesen igazgatja az olcsó szemüvegét. Munkásasszonyok és munkások sétálnak az Üllői úton karonfogva, a krepp szoknya a térd alá érjen. Nem biztos, hogy séta az, de haladás mindenképpen. Kisiskolások, térdig húzott zoknival, akkora iskolatáskával, hogy inkább az vitte a vézna gyerektestet. Munkásököl, vasököl odacsap, hirdeti az oszlopfőirat, mely alatt, akárha valósággá váló mesebeszéd lenne, mert néha a titok is megmutatja magát egy pillanatra, elvonul a kockaköves úton a könnyel festett szekér. Víg zeneszó, gajdolás hallatszik belőle. Éneklő, jajgató bolondok.

Éljen a könny!

Vivát, bánat!

Éljen a magyar és a szovjet nép barátsága!

Rákosi elvtárs. Gerő elvtárs.

Illetve Szentteleki professzor úr, aki hangsúlyozta, hogy az ember megismerése anatómiai ismeretek nélkül smafu. A test föltárását igényel, akár él az érintett, akár nem. Az ember nem papírlap, nem egyenlet és nem is elillanó ima. Élő élő nem ismerhet meg. Élő talán megismerhet holtat. Az ember az emberen keresztül ismeri meg magát.

Ha élünk, a megismerés folyamatai korlátozottak lesznek, ezt be kell látni, ez legyen az első szabály, a saját korlátaink és a lehetőségeink szűkösségének a be-

ismerése. Saját magad útjába állsz, barátom. Szentteleki szónokolt a számlapokkal ellátott, összekötött csuklójú hullákhöz.

– Ittál, fiam, mint a kefekötő.

– Csal a feleséged biztosan.

– Kiverték a fogát, nagysád?

– Két számmal kisebb cipőben jártál, barátocskám, miért?

Isten nem halt meg. De ha él, isten akkor sem megismerhető. Gondoljuk csak meg, azok, akik hisznek, egy élő képződményt boncolnak folyamatosan, és ez az Úr. Az ima, a himnusz a zsoltár, a káromlás, az átok, a szerelem mind-mind boncolási tevékenység.

Mindez nem volt bonyolult Árminnak, inkább meglepő. Egy professzor ilyen kommentárokkal. Vagy bármit megengedhet magának, vagy sült bolond. De elvisezte Szentteleki professzor filozófiai és álteológiai kirohanásait, melyeket éppúgy inspirált bűntudat, akár a dac. Legalábbis Ármin meggyőződése alapján. Egy kikeresztelkedett zsidó ember. Biztosan meghalt ő is még az életében, a dühös rokonsága kitagadta. A szülei napokig zokniban dörzsölték a parkettát, mint Stein rabbiéknál, amikor Frici elbolondult véres kezű bolseviknak. A székét is letakarták. Aki megtagadja ősei vallását, pikk-pakk meghal. Aki meghal, gyászolni kell. Szentteleki az ilyen gyászok miatt is hirdette az apokalipszis tudatlanságát. Óriás varjú, káromgott. Milyen buta, milyen ostoba dolog a végítélet. Már a menetrendje is hibás. Föl volt háborodva a professzor, élete ebben a háborúban telt, hogy őt gyászolják. Engem! Nem tehetett ellene semmit. Dög rokonságom. Értetlen, buta emberek. Megálljatok csak! Azt tette, amit Ármin is a táborban, meg azután, balgaságokat, ostobaságokat, szép és esetlen semmiségeket hordott össze, hetet-havat. Nevenincs világra bízva szavait az árva, boldoguljatok, ahogy tudtok.

Jellegzetes, fordított körte alakú koponyája fölé könnyedén odaképzeltető volt a lecsapni készülő pallos.

Ármin legalább két évig úgy gondolt az ő halottaira, hogy alig nevezte őket a nevükön. Testek, karok, arcok. Egy nap elvesztett egy illatot. Egy másik nap a beszéd hangzását, ízét. Egy félretaposott cipő a fölakasztott kabátok hullái alatt. Édes, romlott testszagok. Az, aki úgy nevetett. Az, aki lopott. Az, aki számolt. Az, aki ordítva beszélgetett. Az, aki mindig csak zsörtölődött.

Nem akart belebonyolódni a gyász útvesztőjébe, mert az őszinte gyász mámorító poklából nincs kijárat. Beomlott, betemették, mindegy. Kétségtelen, hogy sokak számára megmaradt a remény, visszatáltak hozzá. Megcsinálták hozott anyagból, kikevergették maguknak az érzést, Hoffnungot, kérlek. A bosszúvágy is olyan reményfeleség volt. De a jövőbe vetett hit hordozójává leginkább az vált, hogy a halott város mellé élő épül, a halott temető mellé diadalt ordító újszülöttek otthona emelkedik, a halott ország mellé egy élő nyit boltot, és a boltban nemcsak hazai termék, de minden internacionalista jóléti kellék beszerezhető lesz. Isten nem kell, ha hagyta úgy elfajulni a dolgokat. Majd mi megoldjuk.

Apám, Gold Áron szatócs, a számok mestere, felesége Springer Éva, olyan asszony, aki kicsi volt és fürgé, nyughatatlan és bátor, mégis, ha ölébe emelt, nagyobb volt ő, mint a világ legnagyobb felhője. Nem jiddise máme. Ő másfajta színvonalat és minőséget képviselt. Nagyapám a szélfúttá, eső kalapálta Gold

Sámuel. Ő aztán virtigli kalandor volt. Egyszer nőnek öltözve menekült egy kuplerájból, ahol egy Piller Róza nevű asszonyság volt a kinevezett madame. Nagymamám, Judit özvegyeségre jutva hozzáment Zalatnai Elek fényképészhez, a lőfényű, mindig ordító emberhez, akivel volt szerencsém egyazon vagonban utazni néhány napon keresztül.

És, kérem, azt tudják, hogy fizettünk is akkor, azon a vonatuton a jegyért?

Hogy kinek?

Természetesen a magyar államvasutaknak, fölszámolták. De most komolyan. Fekvőhelyes kényelem, akár a plafonig föl párnázott kelet-indiai szerelvényen vagy az Orient Expresszen. Mondja meg valaki, miért vonaton a legízletesebb a rántotta? A vonaton a nők megszépülnek. Jót tesz nekünk, ha az ablak mellett foglalnak, suhan mellettük a valamilyen évszakba belemerülő táj, az arcuk előtt fog, egyre csak fog a végtelen, ők pedig az állandóságot képviselik. Apám testvérei Gold Eszter és Gold Mária voltak, derék asszonyok, tudtak Schumann-t és Chopin-t zongorázni. Schubert-ért odavoltak, jártak színházba és modern festők kiállításaira, járatosak voltak az úgynevezett izmusok kérdéskörében. A férjeik lettek a könnyűfajsúlyú, szóbajnok Sággy Pali és Weisz György, lipóti malomtulajdonos. Az ő Judit nagyszülőjének testvérhúga Hanna néni volt. Annak kistermetű férje Emil bácsi. Pazar párosítás. Fiuk Hugó. Gold Áron nővérei, a gyöngyhangú Eszter és a könyvlapok világában bolyongó Mária régóta Pesten éltek házasságban, nem jöttek vissza. Judit húga, a hatalmas Hanna és a férje, Keller Emil is túléltek a vészorszakot. Befalazták őket. Hugó fiuk három vetélés után született 1913-ban, tisztelte az apját, mint egy hőst, máskülönben a szakasztott mása volt. Amikor odaálltak, Emil és Hugó a természetes Hanna elé, az könnyezett a meghatottságtól, hogy van neki két tojása. Amerika mentette meg Hugót, ahová a szülei tiltakozása és jajveszékése ellenére hűtlenül kivándorolt, és mint tudvalevő, fényes karriert csinált.

– Ismerem a családját – mondta a professzor.

Ármin meglepődött.

– Igen? Honnan?

– Mindegy.

– És?

Szentteleki szúrósan nézett rá a vastag szemöldöke alól.

– Fiam, maga a nüánsz.

– Hogy érti ezt?

– Nem a bolond nagyapja. Nem az óriási Hanna asszony. Maga a borsószem.

A boncolás fortélyait Szentteleki professzortól tanulta, aki kiváló és erkölcsi értelemben kikezdehetetlen orvosdoktor volt, egyike szakmája legjobbjainak. Nem csak szaktekintély. Szintén zseni. De korántsem olyan szenvedélyes vagy hisztériás, mint Rejtő kolléga. A zsenik egyedi emberi példányok, tüntetnek a különbözőségükkel, még akkor is, ha csendesek és visszahúzódnak. Szentteleki professzor hosszú és gazdag pályafutása során egy lényeges, bár kevésbé látványos tényezőre biztosan nem figyelt föl, az efféle apróság pedig a nüánsz. Megkeserítheti, horribile dictu tönkretetheti az ember életét. Nüánsz a királykisasszony átkozott borsószeme, az Achilles-ín védtelensége, a köröm alá szaladó tüske, cipőbe ugró kavicsdarab, miközben életfontosságú találkozóra igyekszik

az ember. A rákos daganat előzménye, mely fájdalmakat és megaláztatást hoz a páciensre, végtére is egy aprócska nüánsz. Ki törődik a nüánszokkal, amikor a homloka fölött bömböl az ég vagy a fájdalomtól hullámzik a föld. Egy sejt önhatalmúlag arra gondol, csinál magából még egyet. És még egyet. A hasnyálmirigynek két daganata van, a fejrészen kialakuló, illetve a farokrészen megtelepülő, s onnan tovább terjedő. Utóbbinál észre sem lehet venni a kialakulás folyamatát. Ha azonban már megállapítható, akkor biztosan elkéstünk. Halálra van ítélve az illető. Ravasz, nem? Nüánsznak indul.

Tehát nem az a nüánsz, hogy valaki százkilencvenhat centiméter magas, hanem az, hogy végül patológus lesz, és ebbéli méretében gyakorolja nemes, bár sokak számára elborzasztó tudományát.

Ezzel az állványzathoz hasonlatos alkattal miért nem lettem én, Szentteleki Pál villanykörte-becsavaró? Vagy impozáns belmagasságú polgári lakások pókháló-gyűjtögetője? Kosárlabda-bajnokcsapat centere?! Lettem ellenben boncmester, és igazán kiváló boncmester, de egy kicsit mégis elbasztam, fiam. Annyira fáj mindenem évek óta, hogy ordítok a művelet közben. Nyögve fűrészelem a csontot, vágom az inat, föltárom a többszörös hámréteg alatti ocsmány titkot. Ordítva veszem ki a hülyébbnél hülyébb gondolatoktól és ötletektől fölhizlalt agyat a koponyából, sziszegve emelem ki kicsiny kosarából a szívet.

Ármin már tudta. Nem jutott a professzor úr eszébe, hogy az egész életet természetellenes tartásban kellett töltenie. Ennyi csak. Túlzottan meg kellett hajolnia, a meggörnyedés egyre nagyobb fájdalmakkal járt, voltaképpen arra a sorsra jutott, mint a zsiráf nevű afrikai állat. Aki szintén elbaszta az evolúciót. A világ fejlődésében nemcsak a logika, de az alkalmoszerűség és a tévedés is munkál. A zsiráf evolúciós tévelygés eredménye. Mint a pingvin vagy az ember.

– Tudta, Gold, hogy a nagyon okos ókori kínaiak a teve és a leopárd keresztezésének hitték?

A professzort fölizgatta a zsiráf mint jelenség. Tényleg egy lehetetlen alak, őt is csúfolták annak gyermekkorában.

Még a lágerben is így hívták!

A muzulmán zsiráf.

Zsiráf doktor úr, meghalok?

Hát persze, mert mit vártál?!

Ilyeneket nevettek Mauthausenben.

– Azt gondoltam, fiam – ütögette a doktor Ármin vállát –, ha végre-valahára beballagok a gázba, akkor is hajlongani kell. Előre hasogatott a derekam, kérlek.

Ritkás, hosszú szempillái alatt megcsillant a szeme.

Vagy szerinted négykézláb kellett volna bemászni? Az akáciák alsó ágakon nőtt leveleinek elfogyasztásához a zsiráf nevű állat szélesen terpeszt, s ebben a rendkívül kényelmetlen pózban veszi magához a legfinomabb falatokat, levelet, kishajtást, rügyet, virágzatot. Szentteleki professzor is így járt, mígnem Ármin a második stúdioma után meg nem emeltette a corpus ágy állványzatát, húsz centit rakatott alá legalább, mely eljárás következtében a tetem sokkal inkább a kezére esett a professzornak, aki ellenséges tűnődéssel nézett rá.

– Negyven évig így csináltam, azt hiszi, szükségem van a maga találmányára? Igen, Armin így gondolta.

Na, lássuk.

A nőánsz.

Húsz centiméter, huszonöt.

A professzor sokáig nem szólt. Tette a dolgát. Jólesett a derekának, hogy nem hajlik annyira. A mellkast nyitotta meg, a szív boncolását, a tüdő kivételét prezentálta. Keressünk mirigyeket.

Megkérdezte, Arany úr ismeri-e dr. Tulp anatómiáját. A fiatal Arany úr kivételesen jól ismerte, találkozott a festmény problémájával, ahol a végtag boncolásával kezdtek az amszterdami szakemberek. Ami, ugye, elhibázott.

Szentteleki professzor, akinek elhalálozott a felesége, akibe rajongásig szerelmes volt, és állítólag őt is fölboncolta, tovább haladt Árminnal az értelmezés és a halott korpusz összefüggéseinek meglátásában.

– Professzor úr, valóban fölboncolta a felesége őnagyságát? – ilyen pimasz és lelketlen kérdésre csak Arany Ármin vetemedhetett a maga ordító naivitásával. A gyanakvásra és rosszhiszeműsége szakosodott Szentteleki mégis úgy válaszolt, mint akit arról kérdeznek, holnap esni fog-e.

– Tudja, az akkor már nem a feleségem volt.

– Értem, professzor úr.

Szentteleki fölpillantott, bámult a másik arcába, kesernyésen elmosolyodott.

– Igen, megvizsgáltam azt a testet. Ha tudni akarja. Most boldog?

Kérem. A test három fő ürege, amit nevezhetünk a test szentháromságának is, a megítélése szerint úgy néz ki, és nem, ne szóljon közbe, türtőztesse magát, Arany úr, hogy a koponyában van az Atya. Isten a logika terméke, és a fejben található. Isten gondolat és következtetés. Isten érv. A hit smafu. Nézze csak meg az alapzatot. Csakis logika. A keresztények úgy találtak ki egy történetet, hogy nem lehet belekötni.

Az intézet előtt állandó volt a gyerekricsaj, valamelyik közeli óvodából áradt. Napok óta havazott, a hóhullás csönddel jár, mégis hallatszott az önfeledt zajongás. Dobálták a havat, birkóztak a fehér kertben, kis vadállatok módjára rohangásztak, itt meg a nagyapjukat, az anyjukat boncolják.

De tovább, kérem, tovább!

A tüdő, mely rendes állapotában teniszpálya nagyságú, a Szentlélek háza, mely leng a romolni képtelen ég és a romlandó anyag között, ember és isten között.

Nyissa ki az ablakot.

Akik itt most ordítanak, felnőnek, és meg fognak halni.

Akkor pedig a gyomor, a belek, és azoknak a társai, melyek a kanyargós bélrendszer közelében helyezkednek el, epe, máj, vese, alul, fölül, ők összességében a Fiú. Krisztus ilyen bonyolult, és ilyen hosszú. Krisztus nem a szív? Hülyeség. A megváltás hosszú, illetve bonyolult, mint a galandféreg. A megváltás lényege az, hogy szorult helyzetéből az emberi esszenciának el kell távoznia. Menjél el. A megváltás kiürülés. Az embert többnyire lefelé szarják, ez a születés. A feltámadás ellenben az, hogy az embert, ezt a buta és okulásra képtelen hólyagot, ezt a palimadarat visszaszarják az égbe. Ott neki jó lesz, ott ő megkap mindent, nem lesz jegyrendszer, infláció, feketézés és hajléktalanság, nem csalja meg a felesége vagy a férje, nem jelentik föl, és képes lesz teljesíteni a hároméves tervek anatómiai előírásait.

Anatómus, patológus, te is vegyél részt a munkaversenyben!

Jó, jó, jó, részt veszek, elvtársak.

Helyes! Boncolj mindennap öt beteget!

Boncolj öt halottat a Népköztársaság javára, a dolgozó munkás–paraszt szövetség tiszteletére, éljen Vlagyimir Iljics Lenin, és az ő tanítványai, az örök Sztálin és Rákosi Mátyás elvtárs.

Arany Ármin odavolt a csodálkozástól. Micsoda parádé! A halottak végül is nem jelentik föl őket. Habár ki tudja. Ezek a kiáltásokkal és férfisikolyokkal egybekötött futamok a blaszfémia esetét kísértették, jóllehet egyáltalán nem akart ilyesmire csak utalni sem Szentteleki. Nem volt örült. Teljesen normális emberi lény volt. Miért lenne örült az, akinek föltett szándéka, hogy értse, milyen világban él, és a következtetései elég ingerlők, izgalmasak és kihívók. Az más kérdés, akkor mi van, ha nagy nehezen megértette a lényegét. Hajaj.

Fiam, Arany Ármin, a jóisten is teljesíteni fogja a hároméves tervet, meg majd az ötévest is. Isten is kétkezi munkás. Élmunkás. És paraszt. Volt kulák is, vagy még az, de rendes, jóra való paraszt lesz, Rákosi elvtárs segít neki. Mi is segítünk. Olyan káder lesz a jóistenből, akinél megbízhatóbb aligha akad.

– Maga, Arany, bízik az istenben? Titkait, életét, kincseit rábízna? Kényes a téma, mi? Hát elvesz mindent, nem? A hit, különösen mások hite tiszteletre méltó jellegzetesség, hitt a keretlegény, a táborőr is, hisz a kommunista, és hisznek azok a keresztény testvérek is, akik szemrebbenés nélkül elvitték a zsidó ágyat, széket, evőeszközkészletet a kiürült házból. Az apáca is hisz.

A nuánszra nem is gondolva fölboncoltak egy fiatal nőt. Jaj, de szép volt, még halottsárgán is.

– Olyan kedves teremtés, hogy nincs is szívem megmártani benne a szikét.

– Ismerte, professzor úr?

– A Westendben dolgozott. A Madame felügyelete alatt.

Ármin nem kérdezett többet. Egyszer a stúdiók vége felé, amikor már lezajlottak a választások, és hiába volt a szocdemek akadémikuskodása, Rajk belügyminiszter kiengedte a börtönből néhány harcostársát. Értelmetlenül hepciáskodtak a szociáldemokraták, a kommunista elvtársak már a Magyar Közösség poplijának messze érő nyúlványait is akkurátusan levagdosták.

Egy gyerekricsajos napon '48 januárjában, amikor az Üllői utat jó félméternyi magasan kísérte végig az elhányt hó, a professzor újabb pácienshez invitálta.

Arany Ármin elég tájékozott volt már a tetemek vizsgálatát illetően. Álltak a hulla előtt.

– Ezt nézze, kérem.

Ez egy titkos halott volt újra, mert voltak úgynevezett titkos halottak, ez Szenttelekit kissé ingerelte. Úgy tett, mint aki nem érti. De persze tudta jól, mit jelent ez. Izgatottsággal töltötte el, ha hozzájuthatott egy ilyen valaha volt emberi lényhez, mert engedték neki, azaz nekik. Megnyithatták, mint egy kincsesdobozt. Sokszor nem is kellett nagyon nyitogatni, a doboz állagán, viseltességén látszott minden. Hogy mit rejt, például.

– Na, tessék, mondhat valami okosat.

– Professzor úr miért keresztelkedett ki?

– Ez most hogy a fészkes fenébe jön ide?! De tényleg!

Szentteleki olyan volt a kötényében és ahogy tartotta a csillogó szikét, mint egy karikatúra. Igen. Egy karikatúra hatol le az élet értelmezésének legmélyebb rétegeibe.

– Nem jön ide. Illetve nem ide jön.

Szentteleki ellenségesen méregette, miért kérdezi ez a gyerek?

– Szerelmes voltam a rabbi lányába, de kicsúfolt. Ő mondta nekem először, mit képzelsz te, zsiráf. Ha úgy veszem, nüánsz ez is. A rabbi lányának viselkedése. Jézus is nüánsz, ha úgy vesszük, és lám, mi lett belőle – a halott fölé hajolt. – Milyen sérüléseket lát?

Ármin éppen csak odapillantott.

– Nem elég, hogy agyonverték?

– Az isten tegye jobb helyre magát, Gold, nem azt kérdeztem...

– Arany. Arany a nevem. Arany Ármin.

– Maga is szégyelli, hogy zsidó? Mert én...

– Nem szégyellek semmit. Nincs bennem már szégyen, professzor úr. Volt. Már nincsen. Professzor úr, én nem vitatkozom, távol áll tőlem a megfelelési szándék bármilyen formája. Nem fűt az érzés, hogy azt bizonygassam, érek valamit. Sokat érek, fontos vagyok. Nem. Nincsen. A leárazás, a kiértékelés megvolt. Az én értékem annyi, mint ezé a halotté, ha jól becsülöm.

Szentteleki professzor vad hahotája kicsapott a kopár folyosóra és végigvágatott a lepedékes falak mentén. Ha a kíváncsiság képes lenne föltámasztani, most néhány elhunyt biztosan fölülne, már ne haragudjon, elvtárs, mi olyan halhatatlanul vicces. Hogy elütött a törmeléket szállító orosz, pardon, szovjet teherautó?! Hogy elvágták a nyakamat, míg kaptatosan hazafelé bandukoltam? Agyonverték a kommunista pribékek, ezt tartja ön nevetségesnek?!

Szentteleki most gunyorosan beszélt Árminhoz.

– Látom, nagyra van magával. Ilyen buta vagyok, olyan együgyű.

Ármin egy pillanatra meglátta a nevet egy kemény cetlin, ami kicsúszott a lepedő alól. Gyorsan visszatolta.

Bözödi Csanád, 28.

Nem értette, a sok hasonló páciens közül miért lett kíváncsi a nyilvánvalóan agyonvert, halálra kínzott fiatal férfira. Éppen rá. Miért tették ezt vele, végül is mindegy. Likvidálandó ellenség. Büntetés. Bosszú. Túlkapás. Nem lett volna szabad kutakodnia, a legszigorúbban tiltották az ilyesmit, de mert a professzor jelentésétől nem tartott, Ármin odalépett a dokumentációs asztalhoz, fölvette és megnézte a boncolási naplót. Átfutotta a halotthoz fűződő hivatalos iratokat, a halál beálltának pontos idejét, kik hozták az intézetbe, kik felelősek az elszállításáért, mert az is jelölve volt.

Kiemelt ügy. Titkosítás. Az elhárítás.

Bőven elég volt. Megtudta, hol lakik, illetve hol lakott, míg élt, közel a Parlamenthez, a Berlini térhez, a Duna felé kellett menni a Podmaniczky utcán. A fogazat erősen lepedékes. Egy ideje nem lehetett otthon. Alapjában véve ápolt férfi. Hetek, talán hónapok óta kínozhatták.

– Az érdekel, miért verték agyon – mondta mégis, és átlépte a határt.

– Az magát ne érdekelje. Az érdekelje, hogy mibe halt meg, mikor, melyik pillanatban állhatott be az exodus, melyik volt a végső ütés, amikor bármelyik lehetett a végső. Ütötték-e a halála után. Ütötték.

– Miért?

– Mit miért! – Szentteleki ordított, Ármin nyugodt maradt.

– Miért ütötték a halála után?

– Nem tudjuk, fiatalember, nem is akarjuk tudni, nem a mi reszortunk. Halottat, ugye, nem verünk. Nem vették észre, hogy már nem él, talán.

– Igaza van, professzor úr, nem vették észre.

– Nem a mi reszortunk.

– Nem is akarták tudomásul venni.

– Nem a mi reszortunk.

Ármin nem hagyta.

– Vannak régi sérülései. Súlyosak. Valami megtépte, vadállat talán. Csoda, hogy túlélte. Itt és itt, a hóna alatt ez a heg. Tudom, tudom. De ezek az újak, az új sebek. Kik verték? Kik vernek így? A mi rendőrségünk?

– Hallgasson! – a professzor sápadtabb volt, mint a halott. – Megőrült maga?

Szentteleki idegesen tett-vett, csipeszeket, ollót, szikéket rakosgatott, sziszegett az arcába, maga így tüntette el a Rejtő professzort, ugye? Ő megmondta, maga egy kész életveszély! Egy provokátor. Egy...

– Mit mondott meg a professzor úr?

– Hogy maga egy...

– Kinek mondta a professzor úr?

– Mindegy. Tűnjön a szemem elől! Szegény hülye Rejtő, bedőlt a színjátékának! Ki maga? Ki fogja a kezét? Maga Agent Provocateur! Most én mit csináljak?! Jaj, istenem – a professzor fogta Bözödi Csanád kezét, ráncigálta, mintha az agyonvert embertől várhatna segítséget.

Ármin kibújt a köpenyéből, semmi baj, professzor úr, nyugodjon meg, ne vesztse el a józan esztét.

– A józan eszemet?!

Szentteleki ordított, mint az az olasz szabó, akit a birkenauai lágér sárga barrakkjánál lőttek le. Egyszer csak megállt és ordítani kezdett. Ő volt az első ilyen. Aztán sok hasonlót látott. Hamar lelőtték őket. Rácsukta Szenttelekire az ajtót. A folyosón szembe sietett egy jovialis katonaruhás férfi, rámosolygott. Az bólintott, a professzor már csak ilyen, a lágér óta néha rájön a dili. A szolgálati kocsival az Oktogonra vitette magát. Esteledett. Haza kellett volna mennie a Tátra utcába latint tanulni, memorizálni a sok idegen szót, voltaképpen az volt a legnehezebb kötelezettség. A dög betegségek, a szervek latin elnevezései. Az Oktogon fényben úszott, sorakoztak a piszkos hókupacok. A Bazilika felé indult a latyakban, átázott a cipője. Vékony utcák csavarogtak vele, az épületek viselték a háború nyomait. Talált egy kispresszót. Három asztal, négy. Kályha a sarokban, szenesvödör mellette, kislapát. Egyik asztalhoz odaült, iszik valamit. Egy másiknál pár üldögélt, a harmadiknál magányos, ballonos férfi. Két konyakot ivott. Aztán felállt. A két asztal közé lépett, a pár és a ballonos közé. Kétfelé rájuk mutatott, miközben előre nézett.

– Ne haragudjanak.

Bámultak rá, a pincér, a csaposfiú kezében megállt a törölgetett pohár.

– Ne haragudjanak.

– Mit akar?

– Megmondanák, ki figyel meg kit? Maga vagy maguk? – a pincérfiúra mutatott, aki úgy nézett ki, mint Latabár Kálmán. – Maga!

– A jó kurva anyádat. 1948-at írunk, ember – szólt utána a pincér. Még a hangja is olyan volt, mint a színésznek. – Ez már nem a régi rendszer!

– Hát nem, kisfiam. Senki nem figyel senkit?

– Mi vagy te, provokátor?

Majdnem a Parlamentig kellett menni, a Falk Miksa utcába. Impozáns épület, polgári ház egy közeli sarkon. Lipót városrészben igazi nagypolgárok éltek, akik Siófokon, Triesztben vagy Abbáziában éltek túl a forró nyarakat. Olyan sokáig állt az ajtó előtt, hogy néhány pillanatra elfelejtette, miféle cél vezérelte ide. Üres lett az elméje, a lelke kifakult. Mintha valaki rákiáltott volna, ébredj, barátom. Megérezte, az ajtó túloldalán egy ember vár mozdulatlanul, lélegzet-visszafojtva. Nem moccan, mióta ő bekopogtatott. Micsoda rémületet hozhatott. Inkább elmegy, gondolta, megfordult, tett két lépést.

Valami recscent odabent, parketta talán.

Visszafordult.

A csöngőgomb felé nyúlt, megnyomta, halkan berregett. Azonnal kinyílt az ajtó, mintha a másik gyorsan túl akarna lenni a dolgon. Fiatalkor volt, nem rá számíthatott. Azok jöttek vissza, akik agyonverték a férfit. Nyomozókra gondolt, egyenruhásokra, akik körbeveszik és mindenfélét kérdeznek tőle. Letartóztatják, hiába mutogatja nekik a különleges személyi papírjait. Elviszik. Hová viszik. Nem, nem vitték sehová.

Arany megint el akart menni, a nő utána nyúlt, gyors volt a mozdulat, kétségbeesett, nem, ne menjen el, szépen kéri.

Nehezen indította meg más esdeklése, tőle térdelhetek is. Túl vagyok ezen. Hogyan szánhatna ő bárkit, éppen ő. Mégis maradt, talán csak azért, hogy a könnyes szemű, mindenre fölkészült nőt még egyszer és jobban megnézhesse. Többször nem fogja. Érezte a könnye sóját, lenyalhatná a szeméről. A szeméremszőrzete erős, vad, fekete. Erre gondolt.

– Rossz helyre kopogtattam be, elnézést. Sajnos tévedés.

– Ne mondja ezt. Sokáig állt itt.

– Hol.

– Az ajtó előtt, ahol most is. Tessék már befáradni – most engedte el a karját.

– Bocsásson meg – hát ezen Ármin elcsodálkozott, még hogy ő kér bocsánatot, miért. Jó, betört ide és váratlanul, fölborított egy status quót, a várakozás állandóságát, a remény kicsiny, kétséges építményét ingatta meg, mint valami könnyű oszlopot, ami mindjárt dől és rípiyára török, hogy van miért várni. Érdemes.

– Jöjjön be, kérem.

És ő utána lépett. Bejöttem. Tényleg ennyire bolond vagy, Arany Ármin?! Milyen illatok szállnak itt. Milyen lakás, az állaga, hol élt a férfi, akit ő olyan állapotban, kiterítve látott. A nő minden mozdulata suhogott, szélből volt a keze, a lába, az arca, leültette egy igazán kényelmetlen székbe, és szinte előzmény nél-

kül faggatni kezdte, de olyan gyöngéden, akaratosan, kétségbeesetten, hogy csaknem lépre ment. Kérem. Nagyon kérem. Tudom, hogy azért.

– Tudja, mióta várok magára?

– Rám. Én Arany Ármin vagyok.

– Magát küldték. Pont magát. Nagyon jó!

– Értem... én...

– Arany úr – ezt a nevet mondta a nő –, mit gondol?

– Miről?

– Róla. Mikor jön... vissza.

Egy emberre gondolok, aki már nem él. Élve, lélegezve, gondolkodva soha nem láttam. Nem ismerem a hangszínét, lehet, hogy rendes ember volt. Akit manapság agyonvernek, az inkább jó ember, mintsem szar alak. Ez egy fiatal volt, nagyon fiatal ember.

A nő arcán elkenődött a szemfesték, ami miért is volt rajta. Kinek. Hát persze, délután, ahogy hazaérkezik a munkából, mert valahol dolgoznia kell természetesen, máris a tükör elé áll, kifesti magát, és este újra rúzszt ken a szájára, így várja a szerencsés fickót, aki annyira mégsem szerencsés, hát hiszen micsoda fájdalmakat élt át, Ármin látta, iszonyatosan szenvedett. Neki szépítkezett a kis buta? Neki. A lép ruptúrája, a tüdőt átszűrő bordatörés, törött hörgők, beszakadt dobhártya, retinal cohorte, a gyomorvérzés, haematemesis. Ezeket a sérüléseket szemrevételezték és iktatták Szentteleki professzorral, aki szegény kissé zavart lett a délutáni hóhullásban. Meg nem hibbant, de nem is maradt éles látású. Ezek a sérülések mind egytől egyig rettenetesen fájnak. Annyira fájnak, hogy...

A nő köhécselve fészkelődött, s mert Ármin nem szólt, ő hadarni kezdett. Patak lett a szép szája, véres patak, csobogott, kanyarogva futott a völgy felé, pergett a nyelve, mintha kavicsokat sodorna. Mint aki meg akarja győzni a hegyet, apránként fogja elhordani. Igen, igen, igen, megjósolták, hogy mindent túlél a Csanád.

Vándorcigányok vertek sátrat a falu határában, amikor született, 1920-ban, a füstjük kiírta a völgy fölé a nevét, Csanád. Trianon idején történt. Azt mondta a vajda pipázó felesége, aki messze hírhedt jós volt, hogy ez a csecsemőember mindent túlél. A halál nem fog rajta. Kapott a családtól egy csirkét. Ha nem kap, akkor is ezt mondja. Bözödi Csanád ötévesen talált egy medvebocsot a közeli patak vízmosásában, játszott vele, megjelent az anyamedve. Tudja, hol van Bözöd, persze, biztosan, ez egy gyönyörűséges kis falu Erdélyben, ő nem volt még arra, tervezték, de nem jutott rá idő, keskeny lett a szája, elgörbült, idő, jaj, nem volt rá idő. Bözöd település egy horpadásban fekszik. Hamarabb száll alá a napját vesztett égből a sötét, és később csillan a lapulevélen, szederbokron a reggeli harmatgyöngy, egy völgy így változtat a fényviszonyokon. Bözödi Csanád minden betegséget és nyavalyát túlélte. A falusi veréseket is, pedig azokban gyakran a szívbe villan a bicska. Ezt képzelje csak el az úr. Az anyamedve nem bántotta a vigyázatlan fiút. Csak kicsit megtépte, manccsal pofozta. Nem szaggatta agyon. Karmolászta.

A nő abbahagyta. Úgy meredt az arcába, mint aki ébred.

– Mi maga?

– Kérem?

- Mi a maga foglalkozása, bocsánat, nem vallatom. Csak hogy tudjam.
 - Orvos vagyok.
 - Orvos. Igen, hát persze.
- És folytatta.

Csanád hatévesen leesett a fáról, az öreg diófa ága tört le alatta, túlélte. Elgázolták lovas szekérrel, kerék huppant át a testén, túlélte. Csípte vipera, túlélte. Nem kérkedett ezzel, nem dicsekedett senkinek, hogy Isten vigyáz rá, mert egy cigány kérte erre az Urat. Az anyamedvét is túlélte, azt mesélte később, talán akkor lett felnőtt, amikor ő ölt meg egy medvét. Addig birkóztak. És néhány nap múlva tényleg találtak egy medvedögöt. Aztán román orvvadászok lőtték meg. Egyszer skorbutot kapott. Ezt képzelje el, doktor úr! Orvos, ezt mondta? Maga orvos?

A nő beharapta a száját, sok volt neki, megpihent, majd folytatta.

Még Auschwitzot is kipipálta, mert oda is elkártyázta a sorsa, csak nem mint izraelita időzött ott, hanem mint hadifogoly. Aztán el akarták vinni az oroszok, olyan okosan nézett rájuk, hogy írnok lett náluk. Kapott ő, a nő képeslapot, mindjárt meg is mutatja, itt van, nem, itt van, itt sincs, máshol van, rángatta a fiókokat, később mutatja meg. Hogyan küldte, föl nem foghatja. Ki volt a postás? Aranyos fiú volt Bözödi Csanád, ferde fogakkal. Hogy nevetett. Úgy nevetett, nem bántott, szeretett. Ő is szerette. Azt mondta, nem hal meg. Úgy menekült meg az oroszoktól, hogy megszöktek. Kivetették magukat egy ott szerzett barátjával a vagonból, és aztán már csak arra emlékszik, hogy fölébred és ragad, nem tud mozdulni. A vérétől ragad össze a szája, és föld van az arcán, a szemén. Be van takarva falevéllal, talán, hogy meg ne fázzon. Fáj mindene, mint akin tank hajtott át. Lábát alig tudja mozdítani. Kifacsarodott a válla. Kikaparta magát. Egy nyúlfészekbe esett, nyulat evett, kisnyulat nyersen, túlélte, aztán arra jöttek jóemberek, beszéltek hozzá, elvitték szekéren, parasztok ápolták, és amikor fölgyógyult, hazajött. Azt a barátját, akivel az oroszoktól szöktek, elvesztette.

Huhh.

Csanád itt volt nekem, főztem neki levest, sok levest, a felesége lettem, a férjem lett, csak papírunk nincsen róla, nem kellett nekünk ilyesmi. Sokat olvasott. Fölolvasott. Mindenfélét. Verseket és ilyen értekezéseket. Egy este azt mondta, jó, ő biztosan nem lesz kommunista. Nem leszek vörös, mert nem bízom bennük. Ezek, mondhatnám szelídebben, de nem tudom, állatok. Ezek fölfalnak mindent. Először bennünket, aztán magukat. Ha maga, doktor úr kommunista... mind egy. Nagy Ferencet, Kovács Bélát támogatta, a miniszterelnöknek dolgozott, aztán amikor letartóztatták a Bélát, így mondta a nő, és Arany Ármin sehogyan sem értette, miért ilyen közlékeny, miért ilyen nyílt, miért nem gyanakszik rá.

Hát mert megőrül a várakozásban, azért.

Nem igaz.

Ez egy normális ember. Nagyon is normális.

Csanád kimaradt a Magyar Közösség elleni, koholt vádakra épített perből. Nem lehetett érteni, miért. Mintha a sors kivette volna a megfigyeltek, letartóztatottak és az elítéltek köréből, mert neki túl kell élnie mindent, még ezt is. Ő sem értette, a nő rázta a fejét. Elment Csanád a parlament könyvtárába, ott dolgozott. Egy nap érte jöttek, jó fél éve, negyvenhét nyarának végén, azóta nem látta. Ha meghalt volna, azt ő tudná.

Arany Ármin a poharat forgatta. Nemigen tudott ő már lerészegedni. Hogy mondja meg a nőnek, hogy mi lett a Csanáddal.

Neki nem kell másik férfi. Csak mondja azt, hogy él. Ennyi elég.

A férfi hallgatott, nézte, hogy újra tölt neki a nő.

– Mondja azt, hogy él.

– Mi szükség erre?

– Mondja már!

A hang csattant, aztán könnyörgővé vált.

– Mert nem él? Nem?!

Olyan viseltesek, fáradtak és törődöttek voltak a szavai, mintha mindent megbeszéltek volna az utolsó szóig. Most mondja ki őket újra, még egyszer? Ha ismételnék, az csak butaságot szül. Többnyire. A nő nyúlt felé, ölelte a nyakát, sós volt a szája, sós volt a könnyektől és édes a rúztól, mondja, hogy él.

Basszál meg, csak mondd, hogy él.

Soha nem fogja magának megbocsátani Ármin, ezt gondolta, hogy most nem állt föl. Nem azt tesszük, ami illik, amit szabad. El lehetne oldalazni. Kerülni. Kibújt az ölelésből, fölállt. Járt a szobában föl és alá, merev ujjakkal, mint aki ébredni akar, eszmélni, ütögette a homlokát. Áldani fogja magát. Egy buta ember hogy lehetett ilyen ügyes.

– Nagyon fázik a lábam – mondta.

A nő nézte az átázott cipőt, vegye le. A zoknit is. Törölközőt hozott, dörzsölte a lábát. Közel hajolt.

– Maga menstruál – mondta neki.

– Zavarja? Magát ideküldték. Kik? Nem baj, ha vérzek – ellenséges lett a hangja.

– Nem baj? – elgondolta, beleélvezni egy menstruáló nőbe. A nő arca olyan volt, mint egy tisztás.

– Mikor halt meg?

Ármin önkéntelenül bólintott, nézte a lábát, a lábujjait.

– Tegnap már biztosan nem élt.

A nő a körmét rágta.

– Elmondja, mi történt veled?

– Verték.

– Miért jöttél ide.

Milyen természetesen váltanak át tegezésre. Egy halott fogta a kezüket, ő kapcsolta össze őket, egymás felé vonta őket Bözödi Csanád, szombatos titkár.

– Gyógyítottad?

– A boncteremben láttam.

Sokáig hallgattak. Odalépett a nőhöz, megérezte az illatát, ami egyszerre volt izgatott és izgató, lassan, ráérősen vetkőztetni kezdte. Kardigán. Egy kardigán gombja, a blúz hónalján kicsit sötétebb folt, a homlokon izzadságcsöppek, a szemében félelem, elszántság, düh. Fény. Elkeseredés.

– Miért jöttél ide? – kérdezte a nő, már félmeztelen volt, libabőrös.

Gondolkodott. Hogy hívnak, kérdezte. Nem, ne az asszonyneved. A lánykorit mondd! A nő a mellei elé kapta a karját, s csak akkor engedte le, ahogy kimondta a nevet.

Aliz.

– Ó! – ezt mondta Ármin, Aliz. Ez nagyon furcsa volt neki, ez az Aliz név. Szép. Olyan szépen lehet mondani, Alizkám, tegyen ide téged a sors.

Aztán olyan természetesen szeretkeztek, mint férj és feleség. Tudom, hogy szereti, meddig szereti, mennyit szeret. Aliz menstruált és elmélyült a hangja közben, bőgő vagy inkább gordonka lett. Egy halott férfi dúdolt a közelben, verték. Puffogott a testén a gumibot. Ármin behunyta a szemét, arra gondolt, az anyamedve ül rajta, amelyik meg akarta ölni a bocsza miatt Csanádot.

– El akart hagyni? – kérdezte.

– Igen – lihegte a nő.

– Miért?

– Nem tudom.

– Tudtad, hogy megölik, ha szólsz.

– Igen, gondoltam rá.

– Hogy hívták az embert, akinek szóltál?

Mintha nem lenne mindegy. Egy név. A nő lefelé feszítette a csípőjét. Mielőtt Aliz bármit mondhatott volna, elélezett. Mind a ketten eléleztek. A nő teste, zihálása, meg-megszakadó sóhajtásai valamiféle zenéből voltak. A barokk hogy tud lihegni. Ha nem Isten dicsőségét zenged, az csak pokoli lárma, Bach. Gyönyörű, pokoli lárma ez, mégis. Recsegünk, ropogunk. Aludj csak, jóisten. A nő lefordult róla, tapogatott, rágyújtott. Véresek voltak. Mintha ők öltek volna. A nő félig szívta el a cigarettát, jól elnyomta, rányalt az ujjbegyére.

– Hogy hívták, nem tudom. Nem neki szóltam, de hozzá vittek. A nevére nem emlékszem. A zenéről kérdezett.

Ármin őszintén meglepődött, hogy a nő is a zenével jön.

– Miféle zenéről?

– Azt mondta, jól táncol. Nevettünk.

– Miért.

– Mert sánta volt. De tényleg jól táncolt. Megmutatta. Fölrakott egy lemezt, és akkor én táncoltam vele. Olyan... lehetetlen volt az egész. Aztán mondtam el neki Csanádot. Arra kértem, ne legyek itthon, amikor elviszik.

– Nem voltál itt?

– Itthon voltam. Azt akarták, hogy lássam. Biztosan az a rosszlábú parancsolta.

Szolenoid

32

Kigombolom a pizsamanadrágomat, és áldozatkészen, kissé a vízköves fajanszcésze fölé hajolva nézem az áldozatot – a néha teljesen tiszta patakvízhez hasonló, máskor sárgás sugarat, amely most a testemből folyékony fúróként tör elő. Mivel már régen nem ürítettem ki a hólyagomat, érzem a szokásos, reflexszerű fájdalmat az alkarom vénáiban. Máskor, amikor még jobban feszül a hólyagom, és még inkább ürítenem kellene, kibíratatlan fájdalmat érzek a derekamban, mint ha a vesém megolvadna és kifolyna a húgycsatornán, magával sodorva a köveket és a homokot a völgybe, mint az igazi folyók. Amikor eljön az ideje, hogy a fajanszoltár elé járuljak napi imára, és a hasára bízom az elixírt, amely egyszer bennem volt, a szöveteimet öntözte, lehordta a völgybe a hulladékot, és még őrzi a sperma nyomát, a vérhez hasonlóan szent nedvét, a nyirkot, az epét, testem és elmém szomorúságát, nézem az örvénylő vizeletet, minden gondolatot és minden gyakorlati, erkölcsi, bölcséleti vagy misztikus érdeklődést kiürítve magamból: azokban a pillanatokban eltűnik az énem. Egyszerű átmeneti helyé, kővé változom, amelyből víz fakad, de nem hozzá tartozik, hanem a széles, a nála sokkal tágabb nagyvilághoz: a sárgás víz utat ás a hegy szívébe, kanyarog karsztos szerkezetében, fel és le folyik a talajvíz szövevényében, befogadja a falakról az áttetsző, döglött pókokat, és velük együtt habos vízeséseken lezúdulva kitör a fénybe. Azután folytatja útját a város csatornáiban, förtelmes, patkánnyal, óvszerrel és rohadt rongydarabokkal teli katakombákban, majd a rémesen szennyezett folyókban, harcsával és sóreggel teli folyamban, végül a tengerben. Odaadásom a rajtam és a világon átfolyó víz iránt akkor sem volna nagyobb, ha vért, gerincfolyadékot vagy nyálat vizelnék. Akkor is kissé előrehajolva, gondolkozás nélkül és személytelenül nézném a belőlem eredő forrást, várnám, hogy elmúljon a perc, amikor nem vagyok, ujjamban őrizve még a finom, forró erekkel átszótt bőr érzetét. Még figyelném az élénksárga vizet a porceláncsésze alján, még szagolnám a belőle felszálló illatot, aztán ugyanúgy kiüresedve hagynám, hogy a földbe folyjon, elhordva testemből a szerves anyagot, hogy szétszóródjon a világ testében.

Aztán az egyetlen életemben visszamegyek a saját házamban a saját szobámba. A bútorok között járkálok, kihúzogatom a fiókokat, végignézem a felgyűlt apróságokat, ahogy a hóvihár a havat összegyűjti a sarkokban, a kerítések mel-

Thomka Beáta szavaival „Mircea Cărtărescu *Szolenoid* (2015) című regénye összefoglaló jellegű és jelentőségű művel gazdagította a kortárs világirodalmat. Az életmű, a művészi beállítottság, a szerzőt foglalkoztató filozófiai és antropológiai alapkérdések, valamint prózájának központi motívumait illetően is szintézis” (1749). A mű számos irodalmi díja közül a legújabb az idei Los Angeles Times Book Prize. A regény megjelenés előtt áll a Jelenkor Kiadónál – *A ford.*

lett, és közösen mesélni kezdenek. Mert igen, a szépség mindig egy esernyő és egy varrógép véletlen találkozása a boncasztalon. A tejfogaim. A régi fényképeim, az emulzió repedezett az arcokon, ruhákon, öltönyökön és meztelen gyerekcombokon. Egy darab cérna a köldökzsinórról, a *Bukás* kézírata, a naplóm. Esténként, amíg látok, nem az egyik ablakon bejövő világosságban, hanem a tárgyak, a zöldes, állott levegő, a poros felületek maradék barnás fényében kísértetként időzöm a kincseim fölött. A némaság és dermedtség az ilyen esteken, amikor vörös lepel takarja az ablakot, olyan mély, hogy sokszor úgy érzem, egy régi fényképeimen vagyok, és ujjamat beledughatnám az arcomat, nyakamat és hasamat ferdén keresztvező repedésbe. De a szobámban a legnagyobb és legnémább, folyamatosan, talán aszimptotikusan növekedő tárgy a kéziratom, miközben a többi ugyanolyan, sőt fogy, korrodálódik az időtől meg a nosztalgiaától, és most hozzáadom még az „és most hozzáadom még...” mondatot. A füzetem fölött több ősz, tél, tavasz és nyár múlt el. Ragyogott a káprázatos júliusi fényben, és pislákkolt a hideg decemberi hószállingózásban. A kristálykupola, amelybe a csillagokat vészték, százszor megfordult körülötte, és egy különös, fölébe hajló kimérra a napfényben lángoló, az alkonyban fakó hajával és pilláival százszor meg százszor órákra beárnyékolta.

Jólesik itt reménytelenül írnom, és minél reménytelenebbül, minél értelmetlenebbül, névtelenül, elveszve az évszázadok és évezredek, a galaxisok és metagalaxisok sarában, annál jobb. Mert ezt a képtelen tevékenységet szükségtelen és következmények nélkül végzem, a kéziratom írásának története és lélektana nélkül kiváltságosnak érzem magam, a kevesek közé tartozom, akiknek van esélyük megváltani az életüket. Ha arra gondolok – és talán egy másik világban élek, és csak egy áthatolhatatlan hártya választ el ettől a világtól –, hogy lehetnék egy a több ezer író közül, az irodalom napszámosa, vergődhetnék a nagyképű és intrikus irodalmi élet hálójában, amely fölényesen és undorítóan fércműveket jegyez, minősíthetetlenül beleegyezik, hogy a kézirat személytelen kötetű alakítva hozzáférhető legyen idegen szemek számára (ahogy a peep show-ban vetkőznek a hivatásosok, és az orvosok a felnyitott koponyában a barnásszürke anyagot nézik), megborzongok, mint egy gyilkosság vagy incesztus gondolatától. Olyan sokszor eszembe jutnak azok a sápadt arcok 1977 októberében, amikor először és utoljára olvastam fel valakinek az írásaimból. Száz meg száz éjszakán át újra meg újra eszembe jutott a *Bukásom* hangzása a Hétfői Irodalmi Kör termében egy teliholdas estén, aztán az utána következő csend és végül a vita. Életem csomópontja volt az az este. A vasúti sínek bonyolult hálózatában helyenként van egy-egy váltó, ahol a vonatok érkezése előtt megváltozik az irány egy egyszerű, alig észrevehető váltással, amikor az elágazó sínek finoman szétszúznak. Az életünk minden pillanata ilyen váltó, minden pillanatban keresztútnál vagyunk, és úgy érezzük, hogy az előző két út közül szabadon választunk az összes etikai, lélektani vagy vallási elvárásunk szerint. De tulajdonképpen az út vezet, a sínek labirintusa dönt helyettünk, felépít minket az út során, mint egy valódi és egy virtuális anatómiai ábrát, amelyre kibelevve felfeszítenek, mint a természettudományi múzeum galambjait és egereit. Az út, amelyet minden pillanatban, minden lélegzetvétellel, szívdobbanással, inzulin kiválasztással, gondolattal, szerelemmel, elhalványulással és orgazmussal választunk magunknak, amelyen életünk pókhá-

lóiban haladunk, mint az álomban, megszilárdul és történetté válik, azaz emléké, míg az összes többi lehetséges, de be nem járt út, a lehetőségeink hatalmas tartálya, az összes milliárd hasonmás (akik egyik pillanatról a másikra balra fordultak, miközben én jobbra), ezek alkotják a valóság vázán, az időtől megszilárdult csontozatunkon azokat az áttetsző testrészeinket, amelyeket a tükrökben és az álmokban látunk, az arcunkat viselő kísérteteket, a pitypangbóbitához hasonló bolyhos, absztrakt, körülöttünk lévő plérómát. A felülről ránk tekintő isteni szemnek nem az életem, a véletlen és az óriási labirintusban haladó cikcakkos út, a perifériáról a központba vezető vonal vagyok: neki én magam vagyok a labirintus, a perifériáról a központba vezető vonal, mert mindnyájunknak van egy ilyenünk, amelyet öntudatlanul magunk építettünk, ahogy a csiga önmagából kiválasztja meszes csigaházát, ahogy mi, bár nem tudjuk, hogyan, kiválasztjuk a koponyánkat és a gerincünket.

De a milliárd váltó között vannak meghatározók, először meg sem lehet különböztetni őket a többitől, amelyek erőszakosan és végleg eltérítenek az eredeti útvonaltól. Ha ebben a pillanatban felállok, az ablakhoz lépek, hogy kinézzek, aztán visszamegyek az íróasztalomhoz, és folytatom a munkámat, majdnem mindig végtelenül kicsi a változás, csak egy csepp a lehetőségek óceánjában. De ha kinézek az ablakon, és egy gyilkosság tanúja vagyok, vagy ha hirtelen felállok, és iszonyú fájdalom nyilall a szívembe, az infarktus haláltusájában összeesem a padlón – fél óra alatt teljesen másvalakivé válok, mint aki előtte voltam, aki nem sejtette, ahogy sohasem sejtjük, a krízist és a változást. Így haladunk, vagy így visznek bennünket a személyes labirintusunkban, pillanatonként szétszedve ezer meg ezer, többnyire velünk majdnem azonos vagy idegen, talán rettenetes árnyéklovassá. Én csak az összegzésük vagyok, az ő virtuális életük összegzése.

Az életem döntő váltása akkor volt abban a nyomorult teremben, szigorú szemek előtt. Akkor hasadtam ketté, mint a koponyámra mért kardcsapástól, éreztem a kettéválást, mint egy gerinctörést. Két lény született azon az irodalmi eseten a nagy kritikus és a jelenlévők szeme előtt, akik semmit sem vettek észre, mert ők is, a terem is, a matuzsálemi egyetem is meg fölötte a hold is ugyanúgy kettéhasadt, mitikus események követték egymást addig az estéig, míg a két virtuális ikervilág, mint egy áttetsző sziámi ikerpár, kettévált és elindult teljesen különböző irányba, hogy soha többé ne találkozzanak. Egyikük, számomra a valódi, az én életem és emlékezetem megfelelőjének a költeményét elítélte a hallgatóság, mire kigúnyolva és összezavarodva örökre lemondtam az irodalomról. Ennek szomorú tudatában kisiklott az életem, egy lettem a sok közül, száználmas, névtelen, lecserezhető romántanár a szürke világban. De abban a meghatározó pillanatban felbukkant a másik, a sikeres író, aki majd évtizedekig írja költeményeit és regényeit közös anyagunkból, abból a huszonkét éves törzsből, amelyben egyikek voltunk. Ha a közös költeményünk, a *Bukás* sikert arat, miután mi ketten, ő meg én duettben elmondtuk a boldog-boldogtalan szótagjait, ha a közönség lúdbőrzik, utána tiszteletteljes csend következik, az elképesztően elismerő hozzászólások után a diákok és a kritikus a helyükre visszatérve kimutatják ámulatukat és elismerésüket a befejezetlen költemény iránt, ha a kritikus ítéletében több bizalom és remény van, mint az addigi összes véleményében,

akkor ott helyben egy másik kiéhezett, vékony bajszerű kölyök született volna, teljesen más tekintettel, a vesztes árnyékát is levetve magáról. Már a kezdet kezdetén más lett volna, aki úgy érzi, pezseg a vére, mint a pezsgő, megnyílnak a bordái, és az agya szétrobban magányos útján hazafelé. Semmilyen drog nem tudta volna úgy felemelni a Magheru sugárút épületeinél, még a teliholdnál is magasabbra. Aznap éjjel nem aludt volna a boldogságtól, reggelig újra meg újra elolvasta volna a költeményét, készen arra, hogy a következő hónapokban és években újakat és sokkal jobbakat írjon.

De ahogy az életben minden siker takar valamilyen kudarcot, úgy minden kudarc mögött van valamilyen siker, mert talán mindig két kéz kell ahhoz, hogy olyan szöveget írj, ami nem csak szórakozás, vigasztalás vagy hipnózis. Az egyik kéz azé, aki a kézirat fölé hajol, eltakarja és uralja hatalmával, a másik a komor, magányos, vigasztalan névtelené, aki a kéziratban található, a lap alatt, amelyre az első ír, aki alulról tölti meg saját jeleivel, tarkítja képekkel, a plafon alatt görnyed, mint Michelangelo a magas állványon, szemébe és arcára csurog a festék, amikor különös alakokat fest a kápolna belső falára. Lehet, hogy csak a köztem és a közte, a dicsőség és a szégyen közötti hártya lehet egyenletesen sima, mélyedések és dudorok nélküli: én tartom őt, a golyóstolla hegyét a saját golyóstollam hegyével. Együtt írjuk ugyanazt a szöveget szenvedélyesen, csak éppen a tükörben fordítva van: visszafelé olvasva az ő paradicsoma az én poklom, az ő nappala az én éjszakám, az ő lepkéje az én obszidián pókom.

Mivel nem író vagyok, megvan az a megmagyarázhatatlan kiváltságom, hogy a kéziratom mélyéről írok, amely minden oldalról körülvesz, süketen és vakon mindenre, ami eltérítene ettől a kényszermunkától. Nincsenek olvasóim, nem kell a kézjeggyemmel ellátnom a könyvet. Itt, a kéziratom gyomrában, a tekervényes bélrendszerében bolyongva, a különös bugyogásait hallgatva érzem a szabadságot és elmaradhatatlan kísérelőjét: az őrlételet.

De ma este már nem írok semmit, mert elfog a szomorúság. Mert tavaszi este van, zöldessárga az ég, magányos vagyok, semmi értelme, hogy a világon vagyok. Mint kamaszkorom óta oly sokszor, nem tudom elviselni az elszigeteltséget. Kimegyek, de nem ringatom magam abban az illúzióban, hogy emberekkel találkozom. Igen, olyan lényekkel találkozom, akik elfordítják a fejüket, olyan helyekre járnak, ahová én nem mehetek. Kimegyek, hogy szívjak egy kis friss levegőt, lelkesítő, a saját világom képeivel és színeivel teli levegőt. Kimegyek a Colentina útra, egy kerülő után a panelházak között a meleg estében gyalog indulok az Obor felé, az iskolával ellenkező irányba. A tágas tér fölött az égen nagy, bonyolult, a naptól sokféleképpen megvilágított felhők nagyon alacsonyan lógnak, fényükkel és tökéletességükkel kiszínezik a villamosmegállóban várakozók és a járókelők arcát. Én is felszállok a villamosra, négy megállót megyek a Ștefan cel Mare úton, elhaladok a Colentina kórház mellett, aztán a Grozovici rendelőintézet mellett, végül a szüleim lakása előtt. Az út végén, a villamosremíznél leszállok. Mindig ott szállok le. A Piața Victoriei előtt a Ștefan cel Mare úton széles ívben végigfutó villamosínek éles kanyarral befordulnak egy kis mellékutcába, régi kereskedőházak határolják, amelyeknek a stukkódíszes megsárgult, fölöttük mulatságos bádogkupolák, minden ósdi, szépiaszínű, kikezdte az idő és az időjárás. Az utca végén van a remíz. Mivel még nincs olyan késő,

hogy a villamosok beálljanak, az egyik sínen megyek tovább a rémes esti csendben egyensúlyozva. Öreg cigányasszony guggol az egyik ház előtt. Értetlenül néz utánam, senki se jár arra, csak a villamosoktól remegnek a villany és víz nélküli házak, ezek a bizarr romok. Megyek tovább a sínemen a remíz épülete felé, háromszögű homlokzata közepén a kerek ablakból hiányzik az üveg. Téglalapú épület, a sarkoknál érdekes vízköpők. A bejárat sokkal nagyobb, mint amekkora a villamosok méretéhez kell. A sínek a széles bejárat előtt egyszer csak háromfelé ágaznak, úgyhogy éjszaka a remízbe behúzódó villamosok három sorban pihennek a csarnokban. De most, ezen az egyre sötétebb vörös estén, mint amilyenre kora gyerekkorodból emlékszel, a csarnok üres, csak egy váz nélküli szervizkocsi áll roskatagon az egyik sarokban, a jobb oldali sín végén. Borzongva belépek az óriási kapun, mint egy régivágású hős, aki előtt megnyílik a várkapu. Kicsi és fekete vagyok a bejáratában, hirtelen úgy érzem, összeroppanok az életem képtelensége és hiábavalósága alatt. Magányommal rálépek a világ magányára, bemegyek a tágas mauzóleumba, olajtócsák között lépkedek, rozsdás, poros, görbe fémdarabokba botlom. Az épület olyan katedrálisnak tűnik, ahol valaki, ki tudja, milyen szeszélyes, sötét ötlettől vezérelve, villamosokat tárol. Kétoldalt széles ablakok, és némi halvány fény mégiscsak dereng a megfeketedett, de még mindig csillogó fémgerendás mennyezetről a dróthálós, zöldes, homályos ablaküvegen át. A csarnok belül sokkal tágasabb, mint hinném, úgyhogy hosszú percekbe telik, míg a mélyén álló szervizkocsihoz érek, amelynek ablakai és elöl az egyetlen lámpája vörösen csillog a félhomályban. Odaérek, sehol egy portás, technikus vagy szerelő. Úgy tűnik, ide ember még nem tette be a lábát. A kocsi ősrégi tragacs, csak utánozza egy villamos elejét, míg a hátsó része lepusztult, üres, nincsenek benne ülések. Kis utánfutóban végződik, daru nyúlik róla a magasba, mint egy akasztófa. Gyerekkoromban, amikor az üres megállóban a szüleimmel várakoztunk, hányszor elrémített az ilyen szervizkocsi, ha a várt villamos helyett nehézkesen haladva felbukkant a sínen!

Felszállok rá, ahogy a villamosra szoktam, a kocsiban elfoglalom a vezető szakadt ülését, a koszos, sárga szivacs kibújik a tucatszerű hasítékon, elfordítom az öreg, ütődött rézfogantyút, nézem az egyik nagy gombjában tükröződő arcomat. Egész este ott maradok, órákig, egy képzeletbeli városban vezetem a kocsimat. Amikor meghallom a sínen az első villamos zörgését, éjfél után, amikor visszavonul a remízbe, csak akkor térek magamhoz a révütemből, óvatosan leszállok, és a fal mentén elindulok a kijárat felé. Aztán gyalog megyek haza, ami jócskán megrovidíti a másnapi reggeletem.

KOSZTA GABRIELLA fordítása

Hányadik oldalon tartasz?

Kjell Askildsen emlékére

Az ember hamar megunja azt, amin nem változtathat.

Azon az estén már harmadszor jutott eszembe ez a mondat, és azon gondolkodtam, vajon a tegnapi esti filmben hangzott-e el, mert abban szinte biztos voltam, hogy nem juthatott csak úgy magától az eszembe. Bizonyára hallottam valahol, netán olvastam. Fogtam a ceruzát, és odaírtam a hatvanötödik oldal margójára, talpamat a terasz padlójára helyezve meglöktem a hintaszéket, és próbáltam a ház melletti kiserdő fái között megpillantani a tengert.

Amióta összeházasodtunk Vildével, egyre többet olvasok. Napról napra többet. Annak három éve már. Az első évfordulónkon tette szavá először:

– Nem mintha zavarna – mondta –, csak feltűnt.

– Észre se vettem... – mondtam, de igaza volt.

Először Amerikáról olvastam, hogy többet tudjak róla, mielőtt még odautaznánk.

– Sohasem voltam még ott – mondtam –, sohasem voltam még Európán kívül.

– Hát ezt legfőbb ideje pótolnunk, nem igaz? – végigsimította az arcomat és gyöngéden megcsókolt.

Ilyen apró hazugságokra épült a kapcsolatunk.

Valójában azért kezdtem Amerikáról olvasni, mert Andrea odaköltözött, nekem pedig lelkiismeret-furdalásom volt amiatt, hogy nem költöztem oda vele, annak ellenére, hogy ez a lehetőség fel sem merült kettőnk között... valószínűleg nem akarta, hogy vele menjek. Aztán meg... aztán meg csak úgy olvastam, télen azért, hogy úgy tűnjön, jól érzem magam unalmas, kisvárosi lakásunkban, nyáron meg azért, hogy legalább gondolatban ne kelljen ott lennem a nyaralónk teraszán.

Vilde egy ideig lelkesen tervezte az amerikai utat, esténként pedig mesélt róla, mit szeretne nekem megmutatni. Bólogattam és mosolyogtam, s hozzátettem, hogy „remekül hangzik, édesem”, ezzel megerősítve benne a nézetet, miszerint neki rengeteg tapasztalata van Amerikáról, holott csak egy szemesztert töltött cserdiakként a Princetnonon. (Barátai előtt igyekezett fenntartani a látszatot, hogy ez valójában két félév volt, és végül ott is diplomázott, holott csak az egyetem utolsó előtti félévét töltötte ott, és miután visszatért Norvégiába, sosem diplomázott le.)

Lelkesedése aztán alábbhagyott, ami egyáltalán nem lepett meg, hiszen ez nemcsak az amerikai nyaralás megtervezésével volt így, hanem mindennel. Az egyetemmel, a gyerekkori barátaival, a mostani barátaival, a munkájával, szülei rendszeres látogatásával, miután elköltözött tőlük, a nyaraló melletti kiskert gondozásával, melyet egy-két év alatt magába olvasztott a kiserdő. Úgy éreztem,

néhány dologban azért igyekszik annyira, mert szeretne gondoskodni rólam, vagy legalábbis a rá jellemző vidáman mosolygós, pozitív energiákat sugárzó lelkesedéssel ezt színlelni, holott mostanában még magáról sem lett volna képes gondoskodni, miután egy hónappal ezelőtt Gordon Ramsay- meg Jamie Oliver- videókon felbuzdulva elhatározta, hogy megtanul főzni, s néhány sikertelen próbálkozás után feladta. Talán nem rögtön a Wellington-bélszínnel meg a fűszervajas, mediterrán homárral kellett volna kezdeni. Azóta még virslit vagy tojást sem hajlandó a tűzhelyen lévő lábosba tenni, én pedig csak reménykedem, hogy a gyász vagy a kudarc utáni letargia nem tart sokáig.

Míg én a teraszon olvastam, ő a konyhában mosogatott. Ha már nekem kell csinálnom a vacsorát, akkor legalább ennyit megtehet. Amúgy én sem vagyok nagy ász a konyhában: csirkepörköltet készítettem rizzsel (tettem bele egy kis chilipaprikát is), ő, bárcsak megtanultam volna nagyanyámtól a nokedliszagatást.

– Hányadik oldalon tartasz? – kiabált ki a konyhából, s én úgy tettem, mintha nem hallottam volna. Valójában azt sem tudtam, mit kéne felelnem: vajon az a jó, ha a könyv elején tartok, vagy ha a végén? Talán a legjobb, ha visszakérdezek, miért kérdezi.

Tudtam, hogy a mosogatás vége felé járhat, és hogy utána kijön a teraszra, ezért gyorsan kellett döntenem.

– Hányadik oldalon tartasz? – az ajtófélfának támaszkodott, kezét konyharuhával törölgette. Úgy nézett rám, olyan csábítóan, mintha először találkoznánk, mintha azért kérdezné, hol tartok a könyvben, mert arra kíváncsi, mikor feküdhetsz le velem, és én ezért képtelen voltam visszakérdezni vagy hazudni.

– Hatvanöt – feleltem.

– Rendben – mosolygott kedvesen, és bement.

Mi értelme volt ezt megkérdezni, mit akarhatott?

Arra gondoltam, bemegyek, hátulról átölelem, megcsókolom a nyakát, megmarkolom a melleit, aztán a kanapé felé vezetem, és ott szabadítom meg a ruháitól, hátha ezt akarja, de rájöttem, ha mégsem ezt szeretné, azzal jönne, hogy megint nem kezelem őt partnerként, semmibe veszem a köztünk lévő egyenjogúságot, tárgyiasítom őt, és hasonlók. A következő gondolatom az volt, hogy bemegyek, és elmondom neki, hogy felizgatott, ahogyan az ajtóban állt, és szeretnék vele szeretkezni, de ettől meg elvesztette volna a varázsát az egész, s talán már akkor sem kívántam volna tovább, ha esetleg azt mondja, rendben. Ezért úgy döntöttem, inkább ülve maradok és olvasok tovább.

Akkoriban már rég nem olvastam Amerikáról, Kjell Askildsen egyik novelláskötetét olvastam. „A férfi ült a nyitott könyv fölött, de nem olvasott; őt nézte.” Ez a mondat következett az oldalon. Tekintetem a margóra tévedt, és elolvastam, amit odaírtam: Az ember hamar megunja azt, amin nem változtathat. Talán ebben volt, talán itt volt valahol, gondoltam, és előre-hátra lapoztam a könyvben. Nem találtam. Keresés közben a szavak összefolytak, értelmetlenné, jelentés nélkülivé váltak.

A tenger felől erős szellőkés érkezett, megrázta a könyv lapjait, és a teraszra söpörte az év első bohócszínű leveleit. Legalább magamnak bevallhattam volna, hogy jártam már Amerikában. A bostoni North Station előtt álltunk, megszorí-

tottam Andrea kezét. A bohócot néztük. Fehérre mázolt arcának háttere a sötét pályaudvar homlokzata, trikója sárga, vörös kockás tweedzakó volt rajta, meg zöld bársonynadrág. Fekete keménykalapjában Chaplin-imitációkat adott elő. Épp valami kulcs-pantomimjelenetet játszott: arról szólt, hogy a kulcs nem illik a zárba, és emiatt rángatnia, feszegetnie kell az ajtót. Azért maradt meg emlékezetemben ez az imitáció és a bohóc, és azért szorítottam meg Andrea kezét, amikor néztük, mert első szeretkezésünket juttatta eszembe.

Azon a nyáron az apja vegyesboltjában voltam nyári munkán. A bolt a házuk földszintjén volt, és minden reggel én nyitottam ki. Laci bácsi rendszerint félórával nyitás után érkezett, mert a reggeli zuhanyzása általában tovább tartott, mint eredetileg tervezte. Cseppnyi büntudatom sem volt, sőt máig büszkeséggel gondolok arra az éjszakára, amikor az apjától kapott kulccsal a kezemben, a vegyesbolton keresztül lopakodtam be a házba, onnan pedig Andrea szobájába. Mielőtt a megbeszéltek szerint háromszor végigsimítottam volna az ajtót – azt mondta, semmiképp se kopogjak, és esküdött, hogy meghallja majd a simításokat –, megálltam az emeleti folyosóablaknál, és kinéztem az utcára: augusztus volt, szitáló eső, a sétálóutca aranyszínű lámpafényben pompázott, macskakövei között csillogva csordogált a víz a templom irányába, a szemközti kocsmából pedig részeg egyetemisták csapódtak az utcára, ami épp kapóra jött; bíztam benne, hogy a házak között visszhangzó nevetésük valamelyest tompítja a padló nyekergését Andrea szobájáig.

Eszembe jutott, mit kellene mondanom Vildének. Hirtelen felálltam, és két lépéssel az ajtónál voltam. Nem mentem be, jobbnak láttam, ha csak beszólok.

– Vilde?

– Igen?

Épp a kanapé fölé görnyedve igazgatta a párnákat. Egy kicsit megbántam, hogy épp most zavarom, mert ki nem állhatom a rendetlen szobákat, de én magam képtelen vagyok rendet tartani, s jó volt látni, hogy Vilde tesz értem valamit.

– Mit akartál mondani?

– Mikor?

– Az imént, amikor megálltál az ajtóban, és megkérdezted, hányadik oldalon tartok.

– Ó, semmi különöset – mosolygott.

– Tényleg?

Kiegyenesedett, rám nézett, szája csücske már-már a fülét közelítette.

– Tényleg.

– Rendben. – Egy kicsit vártam, aztán kiböktem. – Tudod, nagyon szexi voltál, ahogyan az ajtófélfának támaszkodtál.

– Tényleg?

– Tényleg.

– Köszönöm.

Bólintottam és visszamosolyogtam. Amikor újra a kanapé fölé hajolt, én is visszamentem, és leültem a hintaszékbe. Ölembé vettem a könyvet, kinyitottam, de bele se néztem. Próbáltam a fák között megpillantani a tengert, de nem sikerült, valami egészen mást láttam.

Azt, ahogyan Andrea szobájának ajtaját simogattam, a titkos jelre az ajtó kitérül, ő ott áll és gyönyörű, ugyanolyan gyönyörű, mint Vilde volt az imént az ajtóban. Kézen fogott, és a szobába vezetett, a lehető leghalkabban próbálta utánunk behajtani az ajtót. Átölelt, karja koszorúként fonta körbe a nyakam, ajkának friss szőlőillata volt, lédús körte puhaságával ért az enyémhez. A redőny résein át beszűrődött az utcai lámpák fénye, és Andrea szeme csillogott. Bár nagyon sötét volt, és nem láttam rendesen, annyit azért észrevettem, hogy elegáns ruhát választott az alkalomra, olyan estélyi lehetett, amelyben Oscar-díjat szoktak átvenni.

Kigombolta ingem felső gombjait, én pedig lehúztam ruhájának pántját a válláról, s türelmetlenül próbáltam a ruhát a melle alá gyömöszölni. Mosolygott ügyetlenségemen, megfordult, haját maga elé fogta, hogy lehúzhassam hátán a cipzárt, s akkor a ruha engedett, könnyedén, szinte magától futott le az oldalán. Megcsókoltam a vállát, kicsatoltam a melltartóját, s az lassan, finoman hullott a földre, akár egy tollpihe a szélcsendben. Andrea szembefordult velem, s a régi ablakok alatt beérkező hűvös szellőtől remegő kézzel folytatta az ingem kigombolását.

– Nézd csak, milyen szép vagy – mondtam, megsimogattam a nyakát, és tarkója felett a hajába túrtam, ő pedig mosolygott, ahogyan szokott, olyan őszintén mosolygott rám, mint senki más az életben, s én azt hittem, néha talán még ma is elhiszem, hogy Vilde mosolya is ilyen.

Miután az utolsó ruhadaraboktól is megszabadultunk, Andrea az egyszemélyes ágyra feküdt, és magára húzta a takarót. Bebújtam mellé, és combjától a nyakáig végigsimítottam libabőrös testét, belekóstoltam a nyakába, a mellébe, a hasába, és a takaró rejtékében csókjaimmal még lejjebb merészkedtem, lélegzete egyre hevesebb és egyre ütemtelenebb lett, egyre ütemtelenebb csípőjének mozgásához képest. A takaró alatt hirtelen rezdüléseire koncentráltam, hogy hajamat markoló ujjai mikor lazulnak el a fejemen, s közben mélyen magamba szívtam a belőle felszabaduló öröm illatát.

Mindkettőnk számára kényelmes pozíciókat választottunk, összesen talán kettőt vagy hármat, s az ablakok alatt beáramló hűvös levegő akkor már mindkettőnk testét kellemesen simogatta. Őszintén, félve és ügyetllenül szeretkeztünk, mint mindenki az első alkalommal, s az aktus további részletei talán ezért nem maradtak meg emlékezetemben. Testének rendkívül izgató részletei természetesen még ma is elevenen élnek bennem, hiszen ezt követően számtalan alkalommal próbáltunk (és számtalan alkalommal sikerült is) javítani az aznap éjszakai teljesítményen. Szeretkezésünk után még hosszan öleltük egymást, és én azt gondoltam, amit ma is gondolok ennek kapcsán, hogy milyen jó, hogy ezt akkor volt bátorságunk megtenni, és milyen jó, hogy ezt akkor Andreával cselekedtem meg. Az említetteken túl már csak a szoba árnyéknak tűnő, homályos tárgyaira, a szétmálló vakolatra, a falba kétségbeesetten kapaszkodó, kopott szobaajtóra, az öreg, poros függönyökre, a homályos, helyenként megrepedt ablakokra, a szúrágta, ócska bútorokra és a nyekergő padlóra emlékszem, de én akkor ezeket is a boldogság forrásának láttam, az egész épület ránk omolhatott volna, én akkor is azt éreztem (és szerintem mindketten úgy éreztük), hogy az a régi szoba egy varázslatos, képzelt világba repített minket, és ahogy ott ültem a teraszon, e gondolatától

mosoly húzódtott az arcomra, s éreztem, amint Andrea pihekönnyű, gyengéd ujjbegyei szaladgálnak a combomon, s hajának cseresznyevirág-illatát hozza a szél.

Mindketten szüzek voltunk, de azt hazudtam Andreának, hogy volt már dolgom nővel. Évekkel később, amikor már sokkal rutinosabban űztük ezt a játékot egymással, elmondtam neki, hogy valójában nekem is ő volt az első, vallomásom – vagy sokkal inkább korábbi füllentésem – pedig olyan eredendő, mély fájdalmat okozott neki, hogy évekkel később megingathatatlan alappá erősödött benne, s ő bizonyára nem értene egyet velem, de azt hiszem, többek között ez is súlyos tényezőnek számított, amikor végül úgy döntött, szakít velem.

Vajon mit szólna ma Andrea, ha váratlanul megjelennek bostoni lakása ajtajában egy csokor virággal? Nem mintha tudnám, hol lakik, az is lehet, hogy már elköltözött Bostonból, de mégis. Vajon örülne? Vajon ugyanúgy örülne, mint amikor a szülei Balaton-parti nyaralójában töltöttük a nyarat? Hetekig csak fekdüztünk, a stégről horgásztunk, neveltünk, sört ittunk, napoztunk, néztük a vizet és a kacsákat.

Aztán ráuntunk mindenre, egymásra is, mert fiatalon még nem tudja az ember, hogy mire felnő, mire csakugyan felnő, ezek a dolgok lesznek igazán fontosak: a nyugalom, az öröm, annak a furcsa biztonságának a különös, állandó jelenléte, hogy ha az ember lát valamit, tudja, hogy a másik is azt látja, és úgy látja, ahogyan ő.

A kacsákat például. Tudja, hogy kacsákat lát, és ha kacsák úsznak a vízben, nem fogja rájuk, hogy hattyúk. Mint ahogyan a reggelire tálalt, a szélein feketére égetett, a tetején pedig barnára sült, ámde eredetileg sárga maszlagra sem fogja rá az ember, hogy különleges – például olasz, spanyol, görög vagy török – módon készített tojásrántotta, hanem csak annyit, mond: ne haragudj, elbasztam. A „ne haragudj” még nem is lenne fontos, csak a beismerés: elbasztam. De hát így van ez. Vilde már csak ilyen. Én pedig kénytelen vagyok megbékélni vele, hogy mostantól ilyen a rántotta. Nemcsak mostantól, hanem mindörökké. Ha csak nem vagyok hajlandó magam csinálni.

Nem mintha Andrea mellett folyton idilli, zavartalan lett volna a hangulat. Heti háromszor vacsora után tornázni kellett, és ebben csak az volt a jó, hogy meztelenül tettük, a régi görög hagyományt követve. Eközben gyakran megjött a kedvem máshoz is, Andrea viszont gyakran elutasított, mondván, amihez kedvem támadt, az nem tartozik a tornához. Ez persze csak kifogás volt. Az igazság az, hogy miközben Andrea tökéletes mozdulatait nézve kedvem látható jelei megmutatkoztak, az ő tekintetében tisztán látszott, hogy torna közben nem vagyok olyan vonzó számára, mint egyébként. Zavarta, hogy rosszul csinálom a gyakorlatokat, s mintha fájna neki satnya, elhanyagolt izmaim látványa, hosszú magyarázataiból pedig kiérződött, hogy elégedetlen testi mivoltommal, s hogyha tehetné, egész életformámat sportosabbra, egészségesebbre változtatná.

Sosem hagyta szó nélkül, amikor a számítógép előtt ültem; hátam görbesége is jobban zavarta őt, mint engem. Kérdezte, miért nem tudok egyenesen ülni, és mondta, hogy ki kellene cserélnünk a régi íróasztalt meg a széket. Persze ez még a kapcsolatunk elején volt. Később már azt kérdezte, tudtam-e, hogy az előre helyezett fejtartás következtében akár három és félszer nagyobb súly hárul a gerinc felső részére; hogy a nyaki extensorok (semispinalis, longissimus, sple-

nus, trapezius) a legnagyobb vesztesei ennek a csatának; hogy a folyamatos izometriás feszüléstől áll be a nyakam és a vállam; hogy ennek a tartásnak a vállsérülések és a hátfájdalmak egyenes következményei lesznek; hogy ez a testtartás időzített bomba a sérülések kialakulásában; hogy a fej ily módon megnövekedett súlya az egész gerinc szerkezetére kihat; hogy következményként akár harminchárom százalékkal romolhat a tüdőkapacitásom; hogy a másodlagos légzőizmok így nem tudják rendesen ellátni a feladataikat, és a felső borda nem képes emelkedni belégzésnél; hogy az előre helyezett fejtartás ezenkívül okozhat krónikus fájdalmakat, fejfájást, emésztési problémát, légzési nehézséget, stresszt és még sorolhatnánk.

Csak annyit feleltem: nem tudtam.

Ez még mindig több volt, mint amit korábban válaszoltam, mert arra sem tudtam mondani, hogy cseréljük le a régi asztalt és széket, anyagi helyzetünk miatt ugyanis esélyünk sem volt erre, arra meg pláne nem, hogy egyszobás albérletünkől valaha is elköltözzünk. Andrea gyógytornászként dolgozott, én kezdő tanár voltam. Egyenlőségelvű, liberális szellemű, a vadkapitalizmust mélyen ellenző politikai szemléletünk, közalkalmazotti státuszunk és megalázóan alacsony állami fizetésünk miatt mindketten valamiféle számkivetettnek, üldözöttek éreztük magunkat a saját országunkban, s úgy gondoltuk, egy olyan rendszer részei vagyunk, amely kihasznál, ellehetetlenít, jogfosztottá és kiszolgáltatottá tesz minket egy ország és társadalma szemében. Ilyen körülmények között úgy ítéltük meg, hogy sem anyagi lehetőségeink, sem lakáskörülményeink, sem az ország politikai légköre nem teszi lehetővé számunkra, hogy gyereket vállaljunk, s szomorúan vettük tudomásul, hogy ezen még jó ideig nem változtathatunk. Lehet, hogy Andrea ez utóbbi kapcsán nem értett egyet, s ma sem értene egyet velem. Meglehet, ez is indok volt a szakításhoz.

És most mindketten valami olyasmit csinálunk, amit korábban – míg Magyarországon éltünk – időpocsékolásnak és a tehetség tékozlásának tartottunk, jóllehet korunk gyakorlatias, kapitalista felfogása hasznos pénzkereső munkát lát tevékenységünkben.

Az ember először úrhajós akar lenni, aztán már azzal is beérné, ha a tehetségét kamatoztathatná, s amikor ez sem sikerül, olyan lehetőségek felé fordul, melyekre álmában sem gondolt. Így lettem én Norvégiában szállító, Andrea pedig Amerikában masszőr.

Az élet ilyen, mondaná erre nagyapám. Meglehet, a legtöbb helyen mindig is ilyen volt. Nem úgy Norvégiában és nem úgy Vildének.

– Kérsz egy pohár bort? – szölt ki a teraszra.

– Miért ne...

– Felbontottam egy palackkal, itt van a konyhapulton.

Miért is gondoltam, hogy tölt egy pohárral, és kihozza nekem? Olyan új, gyenge és törekeny még ez az egyenjogúság – melyre Andreával mindig vágytunk, de valahogy sosem sikerült teljes mértékben megvalósítanunk –, hogy bizonyára már ez a kedves gesztus is repedést okozna a falán.

Bementem, és töltöttem magamnak. Vilde a kanapén ült, egy magazinban nézegette nők szalmakalapos fotóit. Rámosolyogtam, közelebb léptem, és kocintottunk.

– Egészségedre – mondtuk, aztán azzal folytatta, hogy jövőre talán vesz magának egy szalmakalapot, most már túl késő, lassan vége van a nyárnak.

– Mit gondolsz, jól állna nekem?

– Remekül. Mindenképp vened kellene egyet.

Szemében azt láttam, hogy elhiszi, amit mondok. Egy darabig még álltam, aztán két korty csend után visszamentem a teraszra, leültem a hintaszékbe, és rágyújtottam.

Amikor megismertem, Vilde maga volt a szabadság, a tenger, a vitorlázás, az élet élvezete és a kirándulások, maga volt az izgalom, amit egy erdei vagy hűvös tengerparti szeretkezés adhat. Ország volt számomra és kultúra, amiről semmit sem tudtam, a fjordok vad látványa, melyekre elég csak rápillantani, és az ember azt hiheti, ha tekintetével bejárta, birtokolja is őket. Talán tévedtem, amikor azt gondoltam, nemcsak a látvány az enyém, hanem az is, amit látok. Mert bármilyen kedves a mosolya, Vilde sohasem hagyta magát semmiben, néha megkérdezte a véleményem, mint az imént a kalapról, de a döntést mindig egyedül hozta meg, én már csak az eredményt láttam. Ő sem szólt bele a döntéseimbe, de az igazság az, hogy az én döntéseim kevésbé befolyásolták az ő életét, mint az övéi az enyémet. Azt hiszem, valahol mégis így volt jól: egyikünk sem nyerhetett és nem is veszíthetett semmiben. Általában én csinálom a vacsorát, általában ő mosogat. Azt mondja, a mosogatás megnyugtatja, hogy olyan, mint egy pár perces meditáció, olyankor mintha nem a konyhában lenne, mintha nem a tányérokat meg az evőeszközöket sikálná, hanem valahol máshol járna, valahol mélyen önmagában, s mégis önmagától egészen távol. Ha nincs kedve meditálni, akár a mosogatógépet is bekapcsolhatja.

Vilde mellett akár délig is képes vagyok aludni. Reggel olykor felriadok: elkéstem, s amikor rájövök, hogy vasárnap van, nyugodtan bújok vissza a meleg paplan alá, érzem magam mellett karcsú testét, tenyeremmel és lábujjammal érintem, aztán félálomban átölelem, odaadóan, beleveszően, míg a hideg ébredés közénk nem áll, és vissza nem hozza a fájdalmasan unalmas hétköznapokat. Hétköznapok, munka: csak ezek ne volnának.

Vildével más a szeretkezés. A csábítás valahonnan messziről érkezik, hirtelen tágítja ereimet, akár a méreg, féktelen és felszabadult (mindegy, hogy ágyban csináljuk, szélbarázdálta sziklák tetején, tó közepén, egy csónak fenekére bújva a parton állók kíváncsi tekintetétől); de ez (is) talán abból következik, hogy sokkal szabadabban élt, mint én vagy Andrea valaha is.

Eleinte életerőt, bátorságot hozott számomra, ébredés volt álmos érzékeimben, mellette úgy éreztem, lelkesebben szeretek, hogy elolvadok, amikor csókol és ölel, hogy örökre nyoma veszett bennem annak az érdes, kamaszos együttlétnek, amit Andreával átéltem.

Ebben talán Trond is egyetértene velem. Ő az a kollégája, akivel tavaly a karácsonyi céges parti után lefeküdt. Állítólag ez volt az egyetlen alkalom. Megbocsátottam, mert a szabadsághoz a szabad szerelem is hozzátartozik. Legalábbis egyszer. Gondolom. Ez persze a legkevésbé sem jelenti azt, hogy nem okozott szomorúságot, amikor Vilde bevallotta, amit tett, hogy döntése nem változtatta meg vele kapcsolatos érzelmeimet. Átverve éreztem magam, cserbenhagyva, még annak ellenére is, hogy egyetérttek azzal a gondolattal, hogy az ember nem

lehet másik ember tulajdona, az emberi élet nem sajátítható ki másik ember által. De vajon ami az életre igaz, igaz a szerelemre is?

Vildével más a gyerekvállalás, jobban mondva más lehetne, ha hagyná, hogy közösen döntsünk, de végül is igaza van: a saját testéről csak ő maga dönthet. Ezért esett át már három abortuszon. Úgy tudja, hogy csak az elsőről tudok. A beavatkozásokat a bátyja szervezte meg, aki orvos, de az azokkal kapcsolatos nehézségekről, félelmekről (ha voltak egyáltalán ilyenek) nekem sohasem beszélt. Emiatt sohasem veszekedtünk, tényleg azt gondolja, nem tudok az utóbbi két terhességéről, mintha nem vettem volna észre fura viselkedését, rosszulletteit, hogy érzékenyebb lett az illatokra és hogy az ő illata is megváltozott.

E néhány röpke év alatt egyszer sem emelte fel a hangját, kimért volt, türelmes. Mosolygott. Ha szomorú volt, ha valami gyötörte, ha valóban boldog volt, folyton csak mosolygott, de ez nem mindig volt afféle megjátszott mosoly, néha láthatóan örült, hogy megalálták ezek az érzelmek.

Jól tudtam, Vilde miért tud az élet minden pillanatának örülni, miért nem képes semmi sem kizökkenteni őt kedélyes hangulatából. Ugyanazért, amiért a többi norvégot sem képes kizökkenteni semmi ebből a hangulatból: hogy egyszerűen minden úgy alakult az életében, ahogyan szerette volna, és ha mégsem, akkor arra kihívásként tekintett és nem problémaként, és a kihívásban sosem volt egyedül, mert mindig segítettek neki a norvég jóléti állam különböző intézményei, amelyeket hasonló esetben mindenki igénybe vett, akkora kihívás pedig még soha senkit nem ért ebben az országban, hogy azt bajnak lehessen nevezni. Ezért Vildének is megvolt az esélye arra, amire minden norvégnak, hogy kilencvenedik születésnapját még silécen állva, családi körben pezsgőzve ünnepelje, mielőtt lecsúszna a Holmenkollen egyik lejtőjén. És ehhez nem egészséges étkezés, sportos életmód meg a többi hülyeség kell, amiről a tévés meg az internetes reklámokban beszélnek, hanem hogy az embert ne gyötörje se emlék, se lelki furdalás.

Vilde néhány havonta megkérdezi: „Mondd, még mindig szeretsz, még mindig szépnek találsz?“, s úgy kérdezi, mint aki tökéletesen bízik a hangjában, mint aki már tudja a választ. Ennyi együtt töltött idő után már tudhatná, hogy ki nem állhatom az olyan kérdéseket, amelyekre a válasz nyilvánvaló. S ennek ellenére minden alkalommal azt válaszolom, hogy „ez csak természetes“, mire ő általában azt feleli, „tudod, hogy szeretem hallani, ami természetes“, én pedig újra és újra eldűnnyögöm, hogy igen, szépnek látom, és igen, szeretem.

Épp úgy, ahogyan Andreának mondtam, azon az esős délutánon, hogy ő a legszebb, őt szeretem a legjobban a világon, ő pedig visszanezett a bejárati ajtóból, és én álltam a pillantását, de nem láttam a tekintete mögé.

– Majd felhívlak – mondta, aztán az ajtó lassan becsukódott.

Így tűnt el az életemből, öt év után. És ahogy ebben a könyvben a *Joker* című novella elbeszélője nem hajlandó elhinni, hogy Lucy nem jön vissza többé, úgy én sem voltam képes ezt elfogadni Andreával kapcsolatban. Biztos voltam benne, hogy amint ráér gondolkodni egy kicsit, belátja majd, hogy ugyanolyan szüksége van rám, mint nekem őrá. Tévedtem.

Bementem, hogy töltsék magamnak még egy pohárral.

– Mondd csak, Vilde, mi van az amerikai úttal, amit még korábban terveztünk?

– Ó, igen... Ne gondold, hogy elfelejtettem. Talán majd nyáron.

– De hát nyár van.

– Úgy értem, jövő nyáron – mosolygott. – Idén már nem maradt több szabadságunk. Vagyis, nem úgy volt, hogy a megmaradt pár napot karácsonykor használjuk fel?

– Úgy volt.

Kérdően nézett rám, mint aki folytatást vár.

– De, igaz. Úgy volt – ismétellem, aztán kimentem a teraszra.

Egy ideig csak álltam és az erdőt bámultam, de nem volt semmi látnivaló. Arra vártam, talán utánam jön, de nem jött. A nyitott ajtón át hallottam, amint a kanapén dudorászik. Vidám dallam volt, úgy sejtettem, közben olyasmi járhat a fejében, amire szeret gondolni. Ha elbújnék az erdő fái között, vajon mikor venné észre, hogy nem vagyok a teraszon?

A hintaszékbe ültem, és ismét a kezembe vettem a könyvet. A novella elbeszélője rengeteget dohányzott, emiatt pedig folyton megkívántam egy cigarettát. Kinyitottam a dobozt. Már csak egy szál volt benne. Azon gondolkodtam, azt követően szívjam-e el, hogy Vilde már elaludt, vagy reggel, mielőtt még felébred. Mindig a nap első cigarettája a leggyorsabb, mégis azt élvezem a legjobban. Mint ahogy az étel is akkor esik a legjobban, ha farkaséhesnek érzem magam, és állat módjára habzsolhatom. Egyébként is, ha holnapig tartogatnám, talán nem tudnék elaludni a gondolattól, hogy van még egy szál, nyugtalanítana, hogy nem szívtam el. Ha két cigarettám lenne – gondoltam –, nyugodtan aludhatnék, miután elszívtam az egyiket, s ha felkeltem, a hajnali friss levegő és a második szál füstje együtt járhatná be tudóm sarkait.

Választani kell. Miért kell folyton választani, dönteni?

– Van kedved holnap csónakázni? – szólt ki Vilde a kanapéről, s én úgy tettem, mintha nem hallanám. Hagytam, hogy csilingelő hangja beleolvadjon a bohócszínű levelek zörgésébe, a hintaszék nyugtató nyikorgásába, hogy a nyári szél hátán tovább szálljon a tenger felé.

Csónakázni: mintha nem azért vettük volna ezt a larviki hétvégi házat, hogy pihenjünk, hogy kikapcsolódjunk. Mintha otthon nem csónakázhatnánk minden hétvégén, mintha pihenésen és kikapcsolódáson is egészen mást értenénk: ő a fizikai aktivitást, én pedig a léhaságot, tunyaságot, hogy az ember beleringathatja magát a semmibe.

Csónakázni: szóval ezt akarta mondani, amikor az ajtóban állt. Vajon ezt akarta? Vagy azt már rég elfelejtette?

Andrea. Boston. Vajon már túl késő? És Magyarország? Ha újrakezdehetnénk... Vajon már túl késő?

– Hát itt vagy? – állt meg Vilde mosolyogva az ajtóban.

– Persze.

– Többször szólítottalak, azt hittem, elmentél.

– Hova mentem volna?

A mellény beszerzése

A nap hátralevő része, bár ki nem állhatom az ilyesmit, mindezek után az új mellény beszerzésével telt el, és olyasféle rémálomba torkollt, amit reggel még elképzelni se tudtam volna. A japán barátnőjével, ezzel a bizonyos forenzikus rendőrnek vagy rendőr szakértőnőnek, vagy valami ilyesfélének tanuló Klárával ugyanis abban állapodtunk meg, hogy másnap találkozunk, a polgárőrnek pedig oda kell figyelnie a megjelenésére, és minden módon törekednie kell rá, hogy jó viszonyt alakítson ki a társszervekkel (ha az is igaz, persze, hogy a ruhatáramat a kislány színrelépése nélkül is felújítottam volna, mert hiszen a polgárőr általában is jó benyomást kell, hogy keltsen a polgártársakban).

Az üveglapokból, végeleáthatatlan gránitfelületekből meg acéllemezekből öszszerótt bevásárlóközpont előtt hatalmas fenyőfa állt, és az ágairól piros fóliába csomagolt, koffer nagyságú ajándékok lógtak alá. A főbejárat forgóajtaja szünet nélkül dolgozott, és minden félfordulattal sűrű masszává összeállt, egymásba gabalyodott emberekből meg csomagokból meg ruhákból álló pépet köpött és okádott az aszfaltra, azok meg, akik befelé igyekeztek, mint fény felé törekvő lények éjjeli sokadalma, vakon és öntudatlanul taposták és lökdösték egymást. Elhajtottam a bejáratától jobbra elhelyezett, vagy hat méter magas, a hátán degeszre tömött zsákot cipelő, puffedt arcú mikulás mellett, a fényreklámok villódzásában végigarasztam a sort, majd az öklüket rázó és egymás felé mutogató autósok között furakodva balra fordultam és megint balra, és a szakadatlan dudaszóából – mintha csak valami betonszarkofágba szállnék alá – begurultam és bemenekültem a Dusterrel a mélygarázsba.

Amikor becsukódott mögöttem a liftajtó, és az acélskatulya felröpített oda, ahol a boltok vannak, és a parkoló félhomálya után kiléptem a szemet kápráztató fénybe, először fogalmam sem volt, hogy merre induljak. Vártam, hogy megszokja a szemem a csillogást, és jobbra-balra tekintgettem, hogy nem látok-e valahol egy amolyan katonai jellegű kiegészítőket árusító vagy ehhez hasonló boltot, de mert ilyesmit egyik irányban sem láttam, végül találomra indultam neki. Ékszerekkel, cipőkkel, könyvekkel meg gyerekjátékokkal zsúfolásig tömött kirakatok mellett haladtam el, egy helyütt húsos levelű kaktuszokkal és más növényekkel teli virágbolt párállott, aztán egy kisállatjátékszereket árusító bolt következett, majd egy olyan fodrászat, amelynek a fala üvegből volt, és amelyben nagy szakállú, izmos férfiak serénykedtek, szegecsekkel kivert bőrkötényben, a kezükben élesre fent borotvát suhogtatva. Mindegyik előtt egy ugyanolyan férfi ült, mint ő saját maga, tetovált, vikingszerű és szakállas, és ilyen módon úgy festett, mintha ezek a szörnyetegek voltaképp a saját hajukat mosnák és a saját szakállukat nyírnák és fésülgetnék és fényesítgetnék, hogy a tükör még egyet csavarjon a dolgon, és immár négy hasonló alak legyen egymáshoz láncolva. És

aztán egy olyan kirakat jött szembe velem, amiben semmi se volt, hanem csak féldrágakövekből meg fekete fából kifaragott elefántok meg teknősök meg más hasonlók, majd egy patika következett és egy bankfiók, ahol megtört arcú emberek váraoztak, rá-rápillantva a kezükben tartott cetlire, amelyen a számuk volt, hogy meg ne feledkezzenek magukról, hanem azonnal ugrani tudjanak, ha rájuk kerül a sor, és a sors őket szólítja az ügyintéző elé, hogy amikor bekövetkezik majd az elkerülhetetlen, és a család összegyűlt a fa alatt, akkor legalább ezzel ne kelljen foglalkozniuk immár.

Töretlenül haladtam előre, de olyasféle boltnak, amit elképzelttem, nyomát se láttam. Először arra gondoltam, hogy felmegyek egy emelettel följebb, hátha ott több szerencsével járok, csakhogy aztán megint egy cipőbolt jött szembe velem, a harmadik vagy a negyedik, mióta nekiindultam, és mert fáradtnak éreztem magam, és szívesen leültem volna egy percre, végül megváltoztattam a szándékomat, és betértem a boltba, és taláalomra levettem két tornacipőszerűséget a polcról, és leültem egy bőrpamlagra, hogy szusszanjak egyet, mintha csak töprengénék, és mintha nem tudnám eldönteni, hogy mi legyen, és hogy melyiket válasszam a kettő közül. Amikor kinyitottam a szemem, egy kislány állt előttem, magas és sudár termetű, erős állú, apró fülekkel, amelyekben pici, halálfejeket mintázó ezüst fülbevalók fénylettek, és megkérdezte, hogy tud-e segíteni, és hogy jó-e a méret, amit választottam, vagy hozzon egy számmal nagyobbat. Földbe gyökerezett a lábam. Egy darabig tétováztam, de aztán összeszedtem magam, és – mert hirtelen ez tűnt a legjobb megoldásnak – belekapaszkodtam abba, amit a kislány mondott, és elvörösödtem, és azt hazudtam, hogy mindkét cipő jó, csak kicsi, mire ő megfordult, és elment, hogy másikat hozzon.

Amikor eltűnt a polc mögött, háromig számoltam, majd óvatosan felálltam, és menekülőre fogtam a dolgot. Oldalazva haladtam a polcok között, mintha továbbra is a cipőket nézegetném, és közben a kijárat felé somfordáltam. Olyan hat-nyolc lépést tehettem meg, de senki se állt az utamba, így hát gyorsítottam. Gyorsítottam, és közben hátra-hátralestem, csakhogy elkalkuláltam magam, mert a kislányt se ejtették a fejére. Éppen elértem volna a sor végét, amikor valósággal beleütköztem. A polc vége mögül ugrott elő, miután megkerülte a sort, és elem vágott, és egyszerre ott állt előttem a két dobozzal. És aztán cipőt próbáltunk, nem is egyet, és én, hogy szabaduljak tőle, mindig találtam valami kifogást, és hol a színével voltam elégedetlen, hol a formájával, hol pedig nyomta a lábamat a bélés csücske. A kislány összeszorította a fogát, mint a harcra és öldöklésre idomított kutya, ha már győzelemre áll, és ha már rázárta az állkapcsát az ellenfélre, és már lehunyta a szemét, hogy aztán semmivel se foglalkozzon, hanem hagyja, hogy az, akibe beleakaszkodott, dühében és félelmében, és mert tehetetlen, ide-oda forogjon vele, mert hiszen jól tudja, hogy ha elég kitartó, és nem enged a szorításból, hanem minden lehetséges alkalommal kicsit mélyebbre mar, akkor a másiknak nincs esélye, és akkor a másik hiába vonszolja maga után, és hiába próbálja meg lerázni magáról, már sehogyan se szabadulhat.

És ilyen módon minden utasításomnak és szeszélyemnek és minden elképzelememnek és kívánságomnak szó nélkül eleget tett, és csak pislogott egyet-kettőt, de minden alkalommal visszanyerte az önuralmát. És aztán eltelt valamennyi idő, és már pislogni se pislogott, hanem csak mosolygott, hidegen és kérlelhetet-

lenül, egészen addig, míg végül semmi újat se tudtam kitalálni immár. Egy gumitalpú, félig bőr, félig vászon vagy ahhoz hasonló anyagból készült, piros, magas szárú fürtelem volt rajtam éppen, és ő lehajolt, és elrendezgette és szépen visszahajtotta a szárát, mivel ezt a cipőt semmiképpen se szabad bekötnöm, mondta, hanem kifűzve kell majd hordanom, mintha épp csak beleugrottam volna, vagy mintha óvodás lennék, és én állnék a sor végén, és az óvónéni nemigen foglalkozna velem, és csak annyit engedélyezett, hogy a fűző végét a cipő nyitott belsejébe gyömöszöljem, ha úgy adódik, és nem akarom, hogy sáros legyen.

Megkérdeztem az árát, és ő megmondta, úgyhogy fogtam a cipőt, és levetettem, és előbb a jobb lábra valót helyeztem vissza a dobozba, aztán a balt, végül ráillesztettem a dobozra a fedelét, ráillesztettem és rásimítottam, és már épp nyújtottam volna át a kislánynak azt a gumitalpú szörnyűséget, amely voltaképpen se tornacipőnek nem használható, se pedig bakancsnek, és már épp kezdtem volna megköszönni a segítségét, csakhogy a kislány – úgy látszik – gyanút fogott és megsejtett valamit abból, hogy mire készülök. A szeme rideg volt, és nemcsak hogy nem mosolygott már, hanem valósággal felnyársalt a tekintetével, mintha a csecsemőjét tartanám a kezemben, a mózeskosárban fekvő ikreit, akiket én nemzettem neki, és akiket, mert hitt álnok szavamnak, kihordott és a világra hozott, hogy most a polcok takarásában élém járulva védelmet kérjen tőlem a számukra. Álltunk egymással szemben, és a szeme villámokat szórt, és látszott rajta, hogy mindenre elszánta magát, és nem adja fel a harcot, és bár ki nyújtottam felé a dobozt, úgy tett, mint aki nem veszi észre a mozdulatot, és csak azért se vette át tőlem, és én sehogyan se tudtam szabadulni a gondolattól, hogy voltaképp igaza van, és ha emlékezni nem is emlékszem már arra az éjszakára, valamikor az idők kezdetén mégiscsak erőszakot tett rajta az állat, amely valahol mélyen most is ott él bennem, és amely, ha tehetné, és ha engedném neki, most se igen cselekedne másként, hanem ugyanúgy járna el, mint azon az éjszakán, és ugyanúgy elgáncsolná őt, és ugyanúgy rátérdelne, és ugyanúgy magáévá tenné, ahogy akkor.

A boltból kilépve mindenesetre rosszullét kerülgetett, a tenyerem és a hátam megizzadt, a bal lábamba zsibbadás állt. Megkerestem a mellékhelyiséget, a dobozt, amelyben a nyomorúságos tornacipőszerűség pihent, a szatyorral együtt a vízfoltos műmárványra helyeztem, és megmostam az arcom. A víz jólesett, ha meleg volt is, és ha sehogyan se lehetett is hidegre állítani a csapot, és én valamelyest fellélegeztem, és csak néztem az arcom a tükörben, egészen addig, míg be nem jött valaki, és aztán téptem egy papírszeletet, és megtöröltem a kezem, és ilyen módon többé-kevésbé összeszedtem magam, olyannyira, hogy nem is mentem el a kukáig, hanem az ázott galacsint három vagy négy lépés távolságból hajítottam a kosárba, mert nem sejtettem, hogy a java még hátra van, és a legrosszabb még csak ezután következik.

Egy nyakkendőket árusító boltban – hogy rövid legyek – akció és őszi leértékelés volt, mivel ki akarták söpörni úgymond a raktárt, és ilyen módon mi, akik időben odaértünk, mindent hatalmas kedvezménnyel vásárolhattunk meg, ha pedig valamiből kettőt is a kosarunkba raktunk, akkor ugyanabból a termékből a harmadikat ingyen vihettük haza. Először persze nem foglalkoztam a dolog-

gal, mivel a polgárőr jobbjára terepen végzi a feladatát, parádés ingből és nyakkendőből éppen ezért bőven elég neki egy, de aztán beláttam, hogy voltaképpen pazarlás lenne elszalasztanom a lehetőséget. Hogy pontosan mennyit költöttem a boltban, már nem tudom megmondani, de amikor a kilenc darab szépen a hasamra simuló inggel és a színben és mintázatban hozzájuk illő kilenc nyakkendővel kibotorkáltam az üzletből, egy pillanatra neki kellett támaszkodnom a falnak.

Az eladók – két férfi – közrefogtak, és az egyik az inget tartotta elém, a másik a nyakkendőt, és aztán egy harmadik jött, aki odavezetett és odaterelt a tükörhöz, és türelmes volt velem, és nem kímélte az idejét, hanem négy különböző módját is elmagyarázta a nyakkendőcsomó megkötésének, és aztán magamra hagyott, és addig gyakoroltatta velem a csomókat, míg tökéletesen el nem sajátítottam mind a négyet, és aztán számot nem adtam előtte a tudásomról. A nyugdíjam csekély összegéből, mert költeni csak a legszükségesebbekre költök, és mert sem lakhatásra, sem más ilyesfélére nem adok ki egy fillért se, minden hónapban félre tudok tenni valamicskét. A bázison húzom meg magam, enni újabbban szinte kizárólag gombát eszem, amelyet az egyesületünk által megvásárolt határozó segítségével Kozák gyűjt be, így hát a megtakarításom az évek során kettessel kezdődő, hat számjegyű összeggé kerekedett. Amikor tehát kifizettem a cipőt, még nemigen foglalkoztam azzal, hogy mennyi pénzem van, csakhogy amikor az ingek és nyakkendők árát is levonták a számlámról, egy üzenet érkezett a telefonomra, amelyet a bank küldött, és én megszedültem. Hogy azután, miután elhagytam a boltot, mi történt, arról csak nagy vonalakban tudok számot adni.

Először úgy határoztam, hogy azonnal indulok, és meg se állok hazáig. Ez a gondolat olyan tisztán és egyértelműen ragyogott fel bennem, mint valami sarkcsillag vagy mint egy zseblámpa fénye, amely bevilágítja a helyszínt, és láthatóvá teszi mindazt, amit az éjszaka el akar rejteni a szemünk elől. Világosan emlékszem a mozdulatra, hogy felcihelődöm, és a csomagokkal a parkoló felé veszem az irányt. A Duster képe lebegett előttem, hogy majd leeresztem az ablakot, és megfeledekzem mindenről, és a hideg az arcomba vág, és ilyen módon lassan magamhoz térek, ha egyszer még semmi sincs veszve, csakhogy aztán minden összezavarodott, és én vettem még két nadrágot meg egy tucat vadonatúj alsót (négyes csomagokban) és ugyanannyi zoknit, majd a túloldalon, egy különleges töményitalokat forgalmazó boltocska és egy amolyan játékbárlang között észrevettem a horgászboltot, amelynek kirakatában ott lógott a béelt, négyzeseb, álcamintás terepmellény, és nekem földbe gyökerezett a lábam, mert hiszen voltaképp ezért jöttem, és pontosan ilyet akartam venni, ha pedig már új mellényben pompáztam, akkor megvásároltam egy márkás férfi, a feleségemnek pedig egy szintén márkás női parfümöt, hogy legyen valami ajándékszerűség nálam, amikor majd megbocsátok neki, és felkeresem. Ez a két illatszert egyébként önmagában közel annyiba került, mint minden más, amit addig vettem (a mellényt is beleértve), de most már nem volt megállás. Osztottam és szoroztam, és olyan izgalom szállt rám, hogy remegett a térdem, és egy polc előtt álltam, és levettem egy nyolclövetű, forgótáras, kilenc milliméteres gumilövedékkel szerelhető riasztófegyvert meg egy méretben hozzá illő, háthevederes fegyvertokot, hogy

aztán már csak a borbélyműhely előtt térjek magamhoz, ahol azok a szörnyűséges férfiak sürgölődnek, szakállban, kitétoválva, szegecsekkel kivert bőrkötényben. És akkor az egyik rám mutatott, és intett, hogy lépjek be, és csak úgy villogtatta a kezében a borotváját, és én már épp menekülőre fogtam volna a dolgot, csak hogy abban a pillanatban, amikor megfordultam volna, valaki nagyot taszított rajtam hátulról, akkorát, hogy valósággal beestem az ajtón, és úgy, ahogy voltam, lerogytam egy hatalmas bőrfotelbe, és amikor felálltam, akkor már nem volt visszaút, mert meg voltam nyírva. Csak néztem magam a tükörben, és szédedülés fogott el attól, amit láttam, mert a hajam összevissza állt, mintha felborzolták volna, mindennek a tetejébe pedig szőkés vagy inkább fehéres csíkok éktelekedtek benne, holott ha őszülök is valamelyest, az a néhány fehér szál meszszebbről nemigen vehető észre. Csak álltam a tükör előtt, és egyszerre minden erő kiment belőlem, de az az agyontetovált, szakállát lengető borbély nemigen foglalkozott velem, hanem tréfálkozott valamit, és aztán elem tolt a terminálját. Előkapartam a kártyámat, és szó nélkül hozzáérintettem és szó nélkül bedugtam neki, és aztán egy rénszarvasnak öltözött ember állta el az utamat, egy kereken guruló szán elé befogott, agancsos alak, és ez az alak, ahogy meglátott, bögni kezdett, mint valami tehén, úgyhogy nem sokat gondolkoztam, hanem elfordítottam a fejem és elugrottam, és ilyen módon még egy háztartási kellékeket árusító boltba is betértem, ha pedig már ott voltam, akkor le is vettem néhány dolgot a polcról, mert úgy éreztem, hogy ezen a pár apróságon már semmi se múlik.

Igen Tavaly Jó Támad Dög Megálló Nagyon Előszoba

1. Te mégis mit csinálsz

Skarabeusz Tutankhamon aranygyűrűjén, Kr. e. 14. sz., Kairó
„Kafka valamennyi teremtménye közül az állatok gondolkodnak el leginkább.”
Walter Benjamin

*Három bogár gondolkodik.
Erre induljanak vagy arra.
Ez erre megy, de nem tuti,
hogy jó irány. Az felmászik a falra.*

*Amaz lerángat egy dögöt,
egy döglegyet, egy légydögöt a mélybe.
A többi nézi, bólogat,
nagyot nőtt megannyi bogár szemébe.*

*A bogarak töprengenek,
miért ilyen mindez, mért nem más, mint ami.
Ez ámul, az elméláz hallgatóg;
ha szél zúg, mért nem hallani!*

*Bogár volna, oké, ha már
így alakult, na jól van,
de miért nincs bogárfüle,
ha vannak hangok a Valóban!*

*Ezek helyett például miért nincs a fül!
Minek van ennyi láb,
miért pont olyan, mint a másik,
miért így néz ki egy bogár úgy általáb'!*

*Te mégis mit csinálsz itt? Hát, baszod,
mindenkit más-más érzemény hevít,
más gondolat bánt. Légytetemet rángatok,
s mélázok közben. Hát te mit?*

2. Rosszul van elhajítva

„A publikum nagyobb részét inkább a tárgy érdekli, semmint a kidolgozás.” Goethe
Giambologna: Szabin nők elrablása, 1582. Firenze, Loggia dei Lanzi

*Mind meglepően erős,
ami feltámad, az neked támad,
mondja pálinkába áztatott fiának
anyu, a meglehető.*

*Rosszul elhajított gyerek
minden, ami a fejbőrből kikandikál.
Szemetelőkanál,
szemetelőszerek.*

*Számon lesz kérő' a szervezőn,
hogy ez a vad asszonyember
ugyanabból ugyanannyit rendel*

*az égbolt feletti mezőn.
Áfonyás szarvasfilét.
És otthagyják a felét.*

3. Nyugton

Sebastiano del Piombo: Férfiképmás, 1514. Szépművészeti Múzeum

*Így böjtelő havában,
milyen nyugodtan megyek az előszobában,
ném'leg szorongó
n a vérben forgó*

*ajtó felé, és onnan visszafel'.
A tempó megfelel.
Bastiano del Piombo
nak megfelelő tempó.*

4. Ismeri a Teremtőt

Szeráf a Hagia Sopiában. 6. sz., Isztambul.
„Angyalok száma se mondva se tudva; / akkora az, hogy még álom se vélné.”
Dante: Isteni Színjáték, Paradicsom, Huszonkilencedik ének

*Még semmi nem volt,
és minden van hátra.*

*Az itt és most az
egészet kizárja.*

*A megállóban
egy asszony kérdezi,
hogy nem hallok a hévhangtól, hogy mit,
(ismeri a Teremtőt? a Terít?),
mert jármű érkezi*

*k. Hu, milyen szép angyal!
Adják a tévében.
Kövér és békétlen.
Mérgében
porol egy szárnyronggyal.*

*Hu, de nemszép ördög!
Hosszú a szemöldök
e. Hosszú a körme.
Letörte. Le van törve.*

5. Ingyen

Szkopasz: Pothosz. A Vágy. Kr. e. 4. sz.
Róma, Palazzo dei Conservatori

*Mint sok furán kifordított tenyér,
ezeknek itt mind olyan a virága.
Átszippant-áthívónak egy más világba,
ha közel lépsz hozzá, hogy ott legyél.*

*Ha ilyen illat van, senki se fél.
Beletörik hajba, bőrbe, ruhába,
s nincs ára. Nincsen semmi ára.
Nem-kerül-semmibe kenyér.*

*Ami jutott, megvolt a java már.
Ha egyszer föltámad a szél,
az minden ablakot bezár,*

*elsöpri, ami még kivár
na. Minden elszel.
Ingyen lesz.*

6. Végtelen' van beállítva

Jan Saudek fotóihoz

Két női mell miért hasonlít két fenékre.
Miért lenget valaki zászlóval az égre.
Miféle lángot hordoz Szőke Szajha.
Két nővér egymást miért így facsarja.
Mi volt '69-ben Bloomingtomba'.
Mi az a tomba. Miért ilyen tompa.
Miképp törött így szét egy üveg kóla.
Miért fotózta Dávidot fakóra.
Mi ez a nagy mell. Hogy kell nézni.
Egy kályhaajtó. A Poklot idézi.
Itt három holdsarló világít.
Ajtónyílás két kézre ásít.
Ott egy híd, itt egy motoros legény.
A képen bárányok és női lény.
Bemutat egy szőrös pinát majdnem nagyon.
Kutya. Bánatos. Szőrös. Ül az asztalon.
Ez olyan, mintha két más ember tükröződne.
Szemfesték csorog le szemből a nőre.
Itt basznak alighanem fura pózban.
Itt tizennégy kalauz vagy kalóz van.
Jaj, és ez egy csöpp víz a nemcsöpp szájra.
Széphasú Mari műteremben állva.
Aha, nahát, ez egy medalion, na.
Nagy és Kicsi ballagnak fel a dombra.
És végre már egy Csinosabb Fenék.
Egy másik csinosabb. És Kék az Ég.
Itt két alak hever furán.
Apaláb tart gyereklábak után.
Hu, mit nem lát ez a kölyök mivégre.
Ja, és itt már nem néz a nő az égre.
Tizennégy évente homlokcsokoláskényszer.
Lányok így nézik magukat, láttam elégszer.
Egy könnycsepp. Egy talán apa.
Szláv lány. Szláv apakoponya.
Most már megín' mi van az ég alatt.
Kisfiú nem rág virágszárakat.
Itt felakadt valaki egy plakáton.
Ez Monet vagy Manet, vagy rosszul látom.
Jobb inkább egy kutyának pucér lenni.
Ez egy túl szépen beállított semmi.
Sorompón ülés. Robogóvonatnézet.
Nő koponyával. Jobb, ha a mellét nézed.

*Ez motort javít. Lehajol. De mit csinál az ott.
Kisfiú, kislány. Egyik megnőtt, másik megkopott.
És itt feküdt egy cseh zsidó. Körülmeszelték.
Egy nő négy saját kézzel szorítja a testét.
Csecsemőt az illető rosszul fogja.
Szop egy nőt egy öreg. A nő leszopja.
Ezek sátáncsillag-beállítódást játszanak.
Nagy szőke lány, két kis pucér leány, csak meg ne fázzanak.
Baszás után. Ajjaj, egy gyerek nézi.
Falfoltok. Égboltfelhőfoltokat idézi.
Egy férfi háta. Hát. Nahát.
Lány látja a fotón magát.*

7. Jó Ej! Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Eu, Ei

Eukheir (Daidalosz apja, Arisztotelész szerint a festészet kitalálója),
Euthükartidész (Kr. e. 7. sz., a szignója maradt fenn), Eumarész (Kr. e. 6.
sz., megkülönböztette nők és férfiak testszínét), Euphroniosz és vetélytársa,
Euthümidész (a vörösalakos vázafestést feltaláló generáció, Kr. e. 5. sz. eleje),
Eupomposz (Kr. e. 4. sz., a sziküóni iskola alapítója, Lüszipposz mestere),
Euphranór: Apollón Patróos, Lüszipposz fia Euthükratész, Lüszipposz tanít-
ványa Eutükhidész, Kr. e. 300, Nicola Eisemann: Dark Light, 2021.

*Lévén oly messze az.
Mármint a jó szív. Meg hát általában
véve a minden.*

*Előbb, nyugi, havaz.
Utána, mint Kubában,
kurva meleg lesz, és felolvad*

*rend szerint. És szerintem.
Állsz egy hosszú előszobában,
át kell rajta hatolnod,*

*átcipelni sok mindenféle dolgot.
Ez idegen. Idegen
és fehér. És fehér.*

*Jég ül a szíveken.
Ha egyáltalán elér
bárki odáig.*

*Aztán majd meglátjuk a továbbit.
Bald, bald, Jüngling, oder nie, messze az.
Mármint a szív.*

8. Ég

Elaine Sturtevant: Warhol virágai, 1965.
„Az éretlen költők utánoznak, az érettek lopnak.” T. S. Eliot

*Összes virág új kezdő.
Festeni egy virágfejet.
Hevesebb hóvirágzás volt tavaly.
Így néz vissza, így visszanéz a múlt.*

*Eget festeni, felhő
t, de miért csinálunk ilyet?
Miért tolja ezt ki magából a talaj?
Már atomjajra hullt.*

*Itt minden szerteszét nő,
és szertehull minden liget.
Mintha kis láboscájában kavargatná egy elvadult*

*istenszakács, amit főz,
emberlelket-emberszívet,
és egyáltalán nem zavarja.
Ez nem bonyolult? Így nem túl bonyolult?*

Olympia

Victorine Meurent emlékére

1.

*Már az ajtóban felismertelek,
sőt, annál jóval korábban,
mikor lábad még a lépcsőn,
mikor fejed még a párnán
otthon az ágyban.
Várakozástól feszült a vászon,
mikor a terembe léptél,
hogy jó látogatóként,
ahogy tanultad, körbejárj.
Mikor észrevettél,
térdedben készült a botlás,
arcodra félelem vágott
mély árnyékokat.
A nő, akivel jöttél, továbbment.
Friss parfüm, rafinált kalap,
már elveszített, miért is lett
volna nyugtalan.*

2.

*Egy nap se telt el, visszajöttél.
Egyenesen átvágtál a termen,
és úgy álltál meg előttem,
mint aki behívót kapott.
Szétbontottál és összegeztél
fejem búbjától a lábujjamig.
Szád néma szavakat formált.
Hegedűhúrra hulló tollpihék.
A vendégek kikerültek,
mint egy ottfelejtett széket,
míg valaki arrébb nem taszított,
hogy ne zavarj be a képbe,
amíg fényképezkedik velem.
Ő párdücmintás ruhában,*

*én ragyogón és ruhátlanul.
Milyen szép, mondta egy gyerek.
Kristályként csillant a nyála,
attól ébredtél végül magadra.
Elfordultál, és lesütött szemmel
siettél minél távolabbra.
Vitted magaddal
bőröm összes árnyalatát.*

3.

*Ha nem lát senki, nem létezem.
Az örök test fiatal,
fényes és nehéz.
Alapozott lenvászón
és néhány milliméternyi festék,
megóv a csodálat,
de életre egyedül te hívsz,
figyelmed kikotorja
az észlelés alagútját,
hallod, amit nem mondok,
mozdulataim kitalálok,
szikkadt tekintetemből
mindentudást olvasol ki.
Ha te állsz előttem,
felkelek, lépkedek én is.*

4.

*Anyám kalapos volt.
Azt akarta, tanuljak én is,
a szépség elmúlik, ahogy jött,
arra számítani nem lehet,
kalapra viszont lesz kereslet.
Hajadonfőtt nem jár az ember.
Apám bronzműves volt.
Azt akarta, szerezzek férjet,
hagyjam a hegedűt, a gitárt,
felejtsem el a danolászást,
mert a zene elszáll, de a férj
velem marad, amíg élek.
Igaza lett végül
anyámnak és apámnak is.
Olvadt rézszín hajam megfakult,*

*cipő vállam megcsontosodott,
fitos orromra pápaszem került,
és néhány évtizeddel később
elmúlt a zene is.*

*Hegedűm tokostul vetették
tűzre a colombes-i ház előtt,
legjobb festményeim
sötét nappalokban lapultak,
nevemet mégse felejtették,
pedig nem volt kalapom,
se férjem.*

5.

*Panaszlod, hogy hiába keresel.
Pedig mindent elolvastál, amit
rólam írtak, még a meséket is,
sőt, egy kis, vidéki múzeumban
mozdulataim után kutatva
megvizsgáltad a képeimet.
Egyikben sem találtál meg engem,
ezért ismét visszajöttél ide,
hátha a festéket és a vásznat
szóra bírhatod: szajha voltam-e,
kurtizán vagy pucér aktivista,
férfit vagy nőt szerettem,
tehetséges voltam vagy akarnok.
Mit játszottam buta kis gitáron?
Merre sétáltam? Mit énekeltem?
Faggatsz, mint akinek jogában áll.
Rajtam gondolkodsz napok óta,
és megőrülsz, hogy nem beszélek.
Nem felelek? Elképzelsz magadnak!
Olyannak, amilyen sose voltam.
Engedékenynek és irgalmasnak,
aki visszaölel, ha haragszik.
Aki nem kér számon, és elvisel.*

6.

*Ma hosszan meséltél nekem magadról,
a verseidről, amiket rólam írsz.
Úgy csináltam, mintha érdekelne.
Úgy csináltam, mintha érteném.*

Korán jöttél, ilyenkor szinte senki sincs,
pár sápadt festőjelölt ül a földön,
hogy kitanulja mások titkait.
Előttem üres volt a parkett.
Restelltem volna előtted árvaságom,
sem mire kellésem bizonyítékát,
de siettél, és észre se vetted.
Mert csak mi ketten számítunk.
Engem keresel, ha magadba nézel,
nem Victorine-ról, Olympiáról,
hanem rólad szólnak a versek.
Csend volt. Elmentek már a festőjelöltek.
– Álmomban éltél – ezt mondtad hirtelen,
és én tudtam, hogy ezért vagy itt.
Ezt kellett ma elmondanod.

7.

Vendégeket hoztál, vagy
úgy kéne mondanom: hoztatok.
Asszonyod barátait.
A magas, szemüveges férfi,
aki az aktok előtt
szelíden lehajtotta fejét,
adóellenőr lehet,
szíve felett éjszakánként
sápadtkék fény világít.
Akkor sír, mikor nem látja senki.
Nője jó és szigorú,
varrónő vagy zongoratanár,
biztos nem virágkötő,
nem cukrász és nem is kupleros.
Te nem szóltál egy szót sem,
asszonyod vitte körbe őket.
Otthon érezte magát,
míg csendéletet magyarázott,
vagy tájképet mutatott,
de rózsavörös budoárom
látványától elakadt.
Az, mondta, ott, a kereveten
egy híres kurtizán volt.
Aztán öntudatlan sietséggel
válladra tette a kezét.
De te csak azért is megálltál,
egy-két, egy-két, egy-két, így

számoltam szívdobbanásod,
míg asszonyod cicegve
meg nem sürgetett. Gyűlöltelek.
Nehéz titkainkat
elárulta távolodásod.

8.

Én ma nem vagyok itt,
hátamat fordítom feléd, amikor jössz.
Elmúlt a délután,
az oktalanul kattintgató turisták
tömege elvonult
a megrakott vacsoraasztalok felé,
és te nem vagy sehol,
csak zárás előtt esel majd be az ajtón,
loholva jössz felém,
de minden hiába, nézd, elfordulok,
ne lehessen ennyi,
napi öt perc, letudható öröm.
Várakoztatással
meg ne alázz.
Én ma nem vagyok itt,
nem vagyok ma neked.

9.

Nem éreztem előre.
Nem lehet előre tudni,
aki ilyesmit állít, hazudik,
de amikor ma megláttalak,
tudtam, hogy utoljára jössz.
Elárult vállad törött vonala.
Letetted elém a táskád,
kabátodon lesimítottál
egy láthatatlan ráncot,
csak aztán fordultál felém.
Köszönésképpen elmosolyodtál,
de arcod előtt hártaként
feszült a közöny.
Aztán hátat fordítottál,
és verseket olvastál
az összegyűltek előtt.
Hallgatásunk cserepeit.

*Asszonyod az első sorban állt,
mögötte elragadott fejek csodálták
a feldíszített szenvedést.
A szomszéd falról a fuvalás fiú
adott kísérőzenét.
Tapsot kaptál, mikor befejezted,
én kíváncsi pillantásokat.
Felém fordultál.
Fennhangon megköszönted,
hogy mit, azt nem részletezted,
azzal elsiettél.*

10.

*Kérem, takarjanak be!
Egész éjjel reszketek,
és hajnalban, amikor
a parkettából felszáll a pára,
vajsárga bőröm elsötétül.
Balzsamozott halottak
érnek ilyen mazsolaszínre.
A kriptahűvösben irgalmas
macskám mellkasomra fekszik,
dorombolása betölt,
krizantém, hímzett takaró
nem enyhíti vacogásom,
kérem, takarjanak be,
a semmitől zárjanak el,
ez a csend, ez a csend,
a tekintet hiánya
még mélyebb hidegbe taszít.*

Ne higgy el mindent a leszbikus filmeknek

*Ne higgy el mindent a leszbikus filmeknek.
Nem csak azokban a századokban éltek leszbikusok,
amikor ijesztő volt annak lenni –
bár tudom, sok helyen, még most is...
Ma is élnek. Bevásárolnak a közös főzéshez,
aztán vacsora után összeérnek a kanapén
egy budapesti bérlakásban,
ahogy belefeledkeznek a könyveikbe.
Mint flóra és fauna, csak két fauna, két Flóra.*

*Hidd el nekem, nem kell mindent elhinni
a leszbikus filmeknek. Nem vagyunk különlegesek,
ha csak az nem számít annak,
hogy szobára vesszük a másikat –
megfogni egymás kezét.
Mi is csak nők vagyunk, még ha nem is kell aggódnunk
egy túl későn érkező menstruáció miatt.
Mi is csak emberek, akik hozzád hasonlóan
rettegnek sebezhetők lenni.
Ugyanúgy az alkohol, a pornó és a drogok jelentik
a káros megküzdési mechanizmusainkat.
Hidd el, mi sem vagyunk feministábbak nálatok,
mi is rettegünk belenézni egy kirakat üvegébe,
és a nemi szervünk ugyanúgy lehet kagyló, grapefruit,
kifordított pénztárca vagy egy száj,
ami nem tud önmagára hivatkozni, obszcenitás nélkül.*

*Nem kell elhinni mindent, pláne nem a leszbikus
filmeknek. Nem az a fő konfliktus az életünkben,
hogy leszbikusok vagyunk és nem tudjuk,
ezt hogyan titkoljuk a pasink előtt.
Nem akkor jöviünk rá,
hogy a saját nemünkhöz vonzódunk,
mikor kiszúrunk valakit a tömegből az esküvőnkön.
A leszbikusság ugyanis, bármilyen meglepő,
nem az elköteleződéstől való félelem
mellékterméke (és nem is a pénisztől való félelemé).*

*De legfőképpen azt ígérd meg,
hogy nem hiszed el, az egész ott ér véget,
hogy hirtelen meghal a szerelmünk
vagy vissza kell térnünk egy másik kontinensre,
sőt, még akkor sincs vége,
amikor a múzeum termének közepén hosszan egymás
szemébe nézünk, és ahogy a néző,
úgy mi se tudjuk, hogyan lesz tovább.
Valójában legtöbbször azért lesz vége,
mert bénán kommunikálunk.
Képtelenek vagyunk osztózni
egy adag sültkrumplin, vagy kitalálni,
mit nézzünk a Netflixen a hátralevő közös életünkben.
Pedig igazából ugyanúgy minden esélyünk megvan arra,
hogy az utolsó jelenetben megvacsorázzunk,
és aztán belefeledkezzünk a fehérségbe.*

Egy lesbikus nő gondolatai fogmosás közben

*Talán azért alakult így, mert túl zárkózott vagyok:
nem esik nehezemre bármit is a négy fal között csinálni.
Vagy azért, mert tízéves koromig túl rövidre lett nyírva a hajam.
Talán nem kellett volna megennem a homokot nagyapámék udvarán.
Karcos volt és vidékizű. Leöblíthetetlen. De volt egy időszak,
amikor mindent a számba vettem. Mindent,
ami puha volt vagy érdes. A radírt a ceruza végén,
zöld leveleket a sövényen, az ujjam félholdjait.
Ez akkor volt, amikor még mindenáron igyekeztem állva pisilni,
és eltalálni kővel a szomszéd kerítésének léceit.
Talán nem kellett volna. Egy aszteroida coming outja.
A héten kiderült, hogy valójában már az időszámítás
kezdeté óta egy második holdja a Földnek.
Erre senki nem számított. Ez az olajszerű folt
a homlokomon itt volt már múlt héten is?
Vajon az számít, hogy a papám garázsa
meztelen nők képével volt tele?
Eleve gond, hogy egy garázsban játszottam
benzinszagban, fűrófejek és csavarok között.
Anyák között, de kívül az egy látóterén.
Nem tudom, egy hetero nő gondolkozik-e ilyesmiken.*

*Hogy az ő fantomszülei megnyugszanak-e,
hogy jól csináltak valamit azzal, hogy nem néztek oda.
Vállveregetés a sötétben. Elképzelt unokák közt cseresznyét
magozni a kertben. De közben valahol egy gyerekkel
türelmetlenné válik egy anya. Valahol egy város főterén
van egy szék, ami nekem lett kikészítve.
Valahol éppen kel fel a nap és eloldanak egy korláttól egy biciklit.
Lundkvist szerint könnyű mondani, valahol.
Valahol van egy hiány, ami erő is.
Ideje bezárni az ablakot, mielőtt berepülnek a poloskák.*

A Mirabeau-híd

*Miközben átsétáltunk a hídon te a remény erőszakos természetéről magyaráztál valamit
Vagy én lettem volna erőszakos a reménykedésemmel ez nem volt világos
Gyorsan beszéltél ingerülten nem tudtam követni az akcentusodat*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*Néztük a vizet arra gondoltam megfogom a kezedet
Ekkor azonban rágyújtottál
Hátat fordítva nekem meg a szélnek*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*Apja nem szerette a fiát
Ezt írja a Wikipédia Mirabeau grófról mutattam a mobilon
Te akkor valami olyasmit kérdezhettél hogy tényleg teljesen hülye vagyok-e*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*A fejedet ráztad és azt mondtad szerinted totál más nyelvet beszélünk
Már ha egyáltalán jól értettem amit mondasz
És hogy ez az egész elfolyik a kezünkben akár a víz*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*És egy sirály álmában felkiáltott
Körös-körül
Az éj amerre látok
Lehajtott fejjel szendergő driádok*

*Száll az idő vaksötétben
Óra ketyeg fekszem ébren*

*És ha tényleg reménytelen vagyok az vajon a remény
Erőszakos természetéből fakad-e
Ezt akartam még megkérdezni de te már dühödten elrohantál*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

*Túl nagy fejjel született hároméves korában himlőn esett át amely arcán mély nyomokat
hagyott
Mármint Mirabeau gróf
Mármint a Wikipédia szerint*

*A toronyórák ütni kezdték az éjfélt
És én hirtelen idejétmúltnak éreztem magam*

Lobgát

*Hajnalban felébredtem, még sötét volt.
Tegnap kihúzták az egyik fogam,
be volt gyulladva, és hiába nyomtak tele
injekciókkal, nem hatott. Lobgát
alakult ki, a gyulladt területen nem
tudott áthatolni az érzéstelenítő, ahogy
egy orvos ismerősöm magyarázta.*

*A fájdalom, amire nem lehet felkészülni.
A testem valóságosságára
figyelmeztetett a fiatal orvos,
ahogy a fogójával recsegtette
a törött foggyökeret.*

*Az enyhességben elolvadt a hegyekben
leesett hó, megáradt a patak,
gyönyörűen zúgott a reggeli csendben.
Befűtöttem, ropogott a tűz a kályhában,
a rigók is rákezdték, harkályok doboltak
a fatörzseken.*

*A patakzúgás, a tűzropogás,
a madárének, ezek voltak a reggeli hangok,
a család aludt. A teremtés utáni első zajok.
Ahogy a fájdalom is a legelső érzések
egyike lehet.*

*Lüktető ínnyel hallgatom
az ősrégi zajokat, minden a legmélyebbről
ismerős, mégis mintha először hallanám,
és mintha először fájna.
Az idő a kora reggeleken a legsebezhetőbb.*

Repsz

*Imre bácsi lábában repeszdarab vándorolt.
Hol a vádlijában, hol a combjában tapintotta
ki az Isonzónál szerzett szilánkot.
Mint egy aszteroida, keringett benne
a fém. Egy régi röppálya emléke
az itáliai égbolton, egy
befejezhetetlen röppálya,
amely a Magyar utca fölötti égen
is látszott. Zsuzsi néni lángosai
fortyogtak az olajban, ragyogtak,
mint egy fiatal galaxis csillagai.*

*Gyerekkor, nyolcvanas évek eleje,
de ennek semmi jelentősége,
mert a szederfa idejében éltünk,
a tyúkudvar szederfájának
idejében, és abban a lombidőben
nem volt értelme
a nyolcvanas éveknek,
nem jelentett semmit.*

*Imre bácsi sír a szőlőlugas alatt.
A repeszdarab fölött sima a bőr, ráncatlan,
mint egy újszülötté. Eszembe jutott az anyám,
mondja. Szemüvege a térdén, a vastag
lencsékben úgy látszik, mintha az ég
homorú lenne és a fecskék egy gömb
belsejében repkednének.*

*A nyakamban két rozsdás kulcs lóg egy bőrmadzagon.
A kulcsokat később elvesztettem, a kátrányszagú
stégyől hullottak a Dunába. A zárok ma is megvannak
még.*

Adria, Adria, Adria

A hegyi juharnál mindig megállok. Csíkokban foszlik a kérge. A neve miatt állok meg, a név az, ami megállít. Nézek fölfelé, a lombját nézem, de csak a fa nevét látom, együtt vagyok a fa nevével. A névtelen világon nincs mit nézni, észre sem veszem. Neveket aggatok a fákra, a madarakra. Kihúzom a dugót a borosüvegből és szabadon ereszttem a neveket.

Csíkokban foszlik a kérge, mint a bőröm a 89-es adriai nyaralás után. Apám a kempingben az új autóját fényképezte reggelenként, minket soha, vagy ha mégis, csak hátulról látszottunk a rosszul exponált képeken. Nem tudott sátrat állítani, ferde lett és rogyant, átfújta rajta a szél. Szégyelltem magam, az olasz szomszédok nevettek rajtunk.

Adria, Adria, Adria, ismételtette apám harminc évvel később, a bentlakásos otthonban, néhány nappal a halála előtt, amikor utoljára láttam.

Amikor elfogynak a föld füvei

*Csak a bodzát forgathatom mesébe.
Kihásítom, szétmorzsolom, főzöm,
húsából és virágából kenek a mellkasunkra,
és nevén nevezem a tündérnagyasszonyt,
akin nem foghat a cigányok átka,
mert mindöknél nagyobb a földek tündéraszonya,
de csak néhány bodzabokrot tartott meg nekünk,
és én, aki anyáim tudását ismerem,
aki tudója minden rítusnak és receptnek,
aki a zöld hegyek minden virágát köszönteném,
végül haszontalan vagyok, mint a rossz tanács.
Mert anyáim tudása megőrzött minket,
de a tündérnagyasszony ítélt felettünk,
és amikor az utolsó mályva elvirágzott,
az utolsó pesztercelevél beleposhadt az üvegbe,
és nem leltem páfrányt sehol a végtelen erdőben,
tudtam, hogy már az anyáim takarékos tudásából kell főznöm,
és úgy kell hazudnom, mint tavasszal a patak,
és nem szólhatok, mint a kóró sem,
mert a tündérnagyasszony megítélt,
de ezt nem tudhatják meg, erről nem szólhat mese.
Abból kell gyógyítani, ami nekünk maradt,
és azokat, akik maradtunk, a mesét úgy kell mondani,
ahogy mindig is mondták,
mert amíg a föld el nem nyel mindent,
addig így kell cselekedjünk, ezt súgják az anyáim bennem,
mert ha már bodza sem terem majd,
anyáim tanítása kell megtartsa minket.*

Emlék szülőfalumból

Álmok mesés fedezékéből csalogattam a búcsút.
Nyárdereken, mire éj s nap a hegytetőn összekoccan,
elnyúltam a véres alkonyattal mindig
kapunk messzelátó tövében.

Omlósperemű part lépcsőin
vállas házak tenyereltek a porba,
mélyvízi pókok, szekerek úsztak szembe a fényel,
ormótlan bivalyok szarvára tűzve az utcavégen
álmodtam a pillanatot,
a csillántorkú reggelt, amikor indít billegve,
madárvázasan a ringlis,
sikolyok ezüstvihara csapkod a levegőben.

Egynapos örömök tarka serege egyszerre sátrat üt a téren,
ponyvaszírom-koszorút lobogtat az utca,
friss mókák híre kanyarogva csorog le az utolsó házig,
s a pucér falu aranyteknőben lubickol.

Csibész öregek görnyedthátú kamasszal packáznak
összetákoltt porondon,
céltablák fekete bogarán obsitos ólmok csattognak,
dobhártyát pukkaszt a siker,
takarózik forintos kölnivel.
Bicska-díjra spekulál karikák jószemű hullása,
csillagos veszedelmet szaporít zsebbe zárt éjszakában.

Messze még az élő homály,
karmos fák taraját lobbantó forróság van.
Dől, hömpölyög kötél-erein a fényes kórság,
nehéz illatokat hengerít,
pipacs koponyákra ezüst buborékot varázsol,
hangok öblös harangja beborít,
nyelve itt kalimpál a számon.
Igaz szívvel nem nyílhatok mégsem,
lépkedek árnyéklábú, hazatévedt vándor,
álmaim elkeverednek a fényel,
eróm fennakad a kacagáson.

Katedrális

*Féllábbal élte csupán a kor
a Város valóságsgigetébe,
könnyedén támaszkodik a pillérek
páros ujjpercére.
Kondít az idő, szentek
köbevésett menetében ahogy betérek,
megütközik a páros szem
öthajónyi levegőjével a térnek,
s gyönyörűségedre
beszivárog köröskörül a vimpergák
cseppkő-zenéje.
Bókolok még egyszer a Szajna-partról,
mintha visszaköszönne a toronypár,
mintha – fedetlen fejjel – azt suttogná:
au revoir, au revoir.*

Emlékkép anyámról

*Toll, tinta, füzetek kék köpenyben:
éjjeli kellékek tanító-műhelyben.
Anyám burokba zárva, vég nélkül pásztázza,
különíti a jót s a meddő rosszat.
A szellem csákányai csendesen dolgoznak.
Segíteni akaró pizsmogásom se bántja,
maradék levegőjében a kis szobának
fulladozik a petróleumlámpa,
s a mázsás dioptriákon
betekintve szégyentelenül, látom,
már a gyilkos dózis
peremén kúszik a vakság: fekete szilikózis.*

Lehettem volna

*Lehettem volna ez, meg az,
de nem lettem, igaz
végül mégiscsak lettem valami.
Igazán megmondhatná valaki,
hogyan ez a valami valamit ér-e,
és ha igen, mivégre.*

Elhatározás

*Időszámításom előtt valahányban
megjelent a könyvem,
vártam, hogy bemutatja valaki,
de a recenzió se születik könnyen.*

*Elhatároztam, hogy rendszert váltok,
így lesz nekem is könnyebb,
megkérek valakit, írjon egy recenziót,
s én megírom hozzá a könyvet.*

Úton, útfélen

A hatvanas és hetvenes évek: emlékek, történetek (I. rész)

A lépcső

1980-ban kerültem a felsőoktatásba. Negyvenéves voltam. Kortársaim jóval előttem jártak. Hozzájuk képezt sokat késtem. De ha a magam mércéje szerint vizsgálom a dolgot, azt kell mondanom, hogy éppen a megfelelő időben jött ez a változás. Akkor értem meg rá. Későn fejlődő típus vagyok. Főiskolai adjunktus lettem, akit 1982-ben átvett az egyetem. Az Irodalmi Tanszék akkoriban, a jezsuita időkben még nem létezett keleti épületben (a B épület negyedik emeletén) kapott helyet. Mivel a tanulmányi osztály, a könyvtár és a menza a Pius eredeti helyén, az A és az E épületben volt, gyakran kellett átsétálnom a kampusz két részét összekötő, mintegy hatvan-hetven méteres úton. Ha nem akartam tovább ballagni a főépületet megkerülő sétányon, egy rövid felüljáró közvetlenül bevezetett a főépületbe, az első emeletre. A földszinti folyosó az udvar szintjénél mélyebben volt, ezért egy árok felett kellett elhaladni. Ha a hídról jobbra lenéztem, ott láttam a lépcsőt.

Azt a lépcsőt, amelyen egykor mi, piusista kisdiakok, köztük én Miriam nővér kezét fogva, sok évvel azelőtt felvonultunk az udvarra. Ez úgy történt, hogy osztálytermünkben kifordulva egy ajtón át jutottunk a lépcsőhöz. (Ezt a jelenetet leírtam az *Indiánok* történetében, s az *Álmok* befejező szakasza szintén felidézte.¹) De most a kis felüljárón lépegetek, a lépcső felett. Mint minden alkalommal, most is csodálkozva látom, hogy időközben a lenről oda kivezető ajtót befalazták, erre egy rácsos ablakot tettek, hogy a világosság bejusson arra a lenti folyosóra, de a funkcióját veszített lépcső különös módon megmaradt. Mintegy másfél-két méter széles, kétoldalt mellvéddel és vaskorláttal. Tizennégy lépcsőfok alkotja, középen egy pihenővel. Mivel senki nem használja, nem is gondolják, miért is tennék, bizony a múlt évek rajta hagyták a nyomukat. Egy-két lépcsőfok meg is repedt, süppedezik. A réseken, a cementfugák között fű sarjad, egy-egy vadnövény nyújtogatja magát a fény felé. Nem is értem, miért nem bontották el. Ám ennek örülök, mert ez az öreg lépcső az én múltam. (S talán a jelenem is.)

Gyakran a park felé haladva is megálltam itt, emlékeimet idézve. Később is. Föntről, a lépcső tetejéről néztem lefelé, a mából a múltba. Ilyenkor egykori osztálytermünk ablakait is láttam, de soha nem jutott eszembe, hogy oda, az alsorsori folyosóra lemenjek. Nem is voltam felkészülve erre a találkozásra. Három-négy

¹ A visszaemlékezés korábbi részei: Nagy Imre Ottó: *Indiánok* a Hadapród utcában. Emlékképek a gyermekkorból, *Jelenkor*, 2022/1; *Álmok*, ébredések. Emlékek, történetek az ötvenes évekből (I–II.), *Jelenkor*, 2022/11; 2022/12.

évvel ezelőtt azonban elhatároztam: lemegyek, hogy még egyszer láthassam kisdiák korom színhelyét. Mivel az épületnek ez a keleti része a természettudományi karhoz tartozik, bekopogtam a dékáni hivatal titkárságára, hogy elkérjem az osztályterem kulcsát. Az ott dolgozó kolléganőnek röviden elmondtam, miről lenne szó. Rám nézett, és némi töprengés után megkérdezte: „Biztosan akarja látni azt a helyet?” Bólintottam, mire hozta a kulcsot. Amikor kinyitottuk az ajtót, megértettem, miért várt kérdésére tőlem megerősítő választ. Az egykori osztályterem ugyanis már nem létezett. A közfalat kibontva egy nagy tornaterem részévé vált, bordásfal, tornaszerek voltak a helyén. Ez elég kiábrándító, sőt kijózanító volt. Megdöbbenésemet látva a kolléganő megértően mondta: „Talán nem kellett volna ezt az ajtót kinyitni.” Igazat adtam neki... De akkor megláttam az ablakokat. Mindkettő ugyanolyan, mint régen. Az ablaktok, a fakeretek, a kilincsek, a párkány, talán az ablaküvegek is. És ugyanazt a fúvel benőtt, az udvar felé emelkedő rézsút lehet látni kitekintve. Mintha még a fűszálak is azonosak lennének. Kimentem a teremből, majd jobbra fordulva (mint egykor) a lépcső felé tekintettem. Az ablakon át megpillantottam. És akkor valami történt. Bennem. A tudatomban, illetve nem is a tudatomban, hanem a lelkemben. Hirtelen minden eszembe jutott. Hallottam Miriam nővér hangját, osztálytársaim zíváját, láttam a lépcső fölött a park fáinak lombján megcsillanó napfényt, kezemen éreztem a lépcsőfokok érdes érintését, a korlát hűvösét. És megindult az emlékek áradása. Ezt a különös élményt azzal magyarázom, hogy látogatásom során a lépcsőt letről láttam meg, ugyanabból a nézőpontból, mint kisdiák koromban. A felnőtt pillantása találkozott a gyerek tekintetével. Elhatároztam, hogy megírom az emlékeimet.

De az elbeszélés hangja velem maradt. Az *Indiánokat* követte az *Álmok* története. És most tovább megyek. Egészen addig, amikor a múlt majd összeér a jelenel. Ezt a találkozási pontot az 1980-as évben találtam meg.

Vallomás? Elbeszélés? Korrajz? Mindhárom együtt? Döntse el az olvasó.

Azt is, hogy érdemes volt-e leszállni a múltba.

És hát szembe tudok-e nézni azzal, amit majd felhozok a kútból. A múltammal. Önmagammal. De ez már az én ügyem.

Főiskolai évek

A harmadik szak

1959-ben, némi bonyodalom után, mint erről korábban már beszámoltam, felvettem a Pécsi Tanárképző Főiskolára, magyar–oroszl szakra. Ekkor indult a négyéves képzés, amelynek jegyében egy harmadik szakot is fel kellett venni. Én a rajzot választottam. Soltra Elemér korábban megdicsérte a munkáimat, ez bátorított engem, meg is feleltem a felvételin. Tizenketten voltunk a csoportban, öt fiú és hét lány. Az éppen akkor induló Rajz (később Szépművészeti) Tanszék oktatási folyamata a festői technikák rendjét követte: az akvarell és a tempera, majd a grafikai eszközök után jutottunk el a pasztellképek és az olajfestés művészetéig, miközben egyre bonyolultabb témákat kellett megoldanunk. Csoport-

tunkból senkinek nem voltak komoly művészi ambíciói, baráti körünkben is csak két ilyen hallgatóra emlékszem: Kozák Laci (a neves színész testvére) később önálló kiállításokon mutatta be műveit, Barakonyi Klári pedig, a bicsérdi művésztelep egyik alapítója, művészi tüzománcai által vált ismertté. De mindannyian szerettük a szakot. Jó mestereink voltak. És nekem szükségem volt – talán kézműves őseim nemzedékek során átívelő hatásaként – a művészettel való érzelmi találkozásra: ezt a tapasztalatot nyújtotta számomra a pasztellkréta színes nyoma az ujjamon, a diófafác barnás tónusa, az olajfesték szaga és a grafikákhoz használt Ingres-papír felületének finoman érdes tapintása. (Később majd a szavak hangzása és a szóképek plasztikája.)

A tanszékvezető, Platthy György ismert festő volt, a posztimpresszionizmusból táplálkozva jutott el (kékeszöld színei Cézanne hatását idézték) a modern vizuális képfarmálás sajátos, rá jellemző megvalósításáig. Kelle Sándor is megbecsült művész volt, képein színeinek áradását még intenzívebbé tette a határozott ecsetvonásokkal jelzett szerkezet. Ő a nagybányaiaktól indult, Réti István volt a mestere. Emlékezetesen korrigáltak. Mögénk vagy mellénk állva figyelték készülő munkáinkat, nem szóltak semmit, de aztán Platthy behúzott félkész képeinkbe egy kontúrt, Kelle belerakott egy színfoltot, s minden megváltozott. (Később különböző előadások bonyolult fejtegetéseit hallgatva gyakran eszembe jutottak mestereim villanásnyi korrigáló mozdulatai. Nem magyarázgattak, csak igazítottak valamit a vásznon. Kezükben volt a tudás.) A foglalkozások után viszont szívesen beszélgettek velünk, nagy adomázók voltak, mint a festők általában. Ferenczy Károlytól Aba-Novák Vilmosig és Bernáth Aurélig számtalan történettel ajándékoztak meg (s nemegyszer meg is nevettek) bennünket. Eszembe jut, hogy Kelle hívta fel a figyelmünket Bernáth Aurél *Így éltünk Pannoniában* című korfestő jellegű, önéletrajzi tárgyú könyvére. Mivel Kelle remek imitátor volt, a Gedeon nevű kecske személyes ismerősünké vált. Láttuk, amint nagy komolyan kinézetet a vonatablakon, beül a bírósági tárgyalásra, s megkergeti a vásároló asszonyokat. Kelléről kivált a színek jutnak eszembe. Azt korábban is tudtam, hogy melyek a főszínek és a mellékszínek, a kontrasztosak, a komplementerek és a törtek, de mindez most vált tudatossá, egyszersmind érzékletessé bennem. Ezeken a foglalkozásokon Kelle Platthyval együtt megtanított látni. Kicszerélték a szememet. Azóta másként látom a világot, és persze a művészi alkotásokat is. (Ennek irodalmárként is hasznát vettem.) Kelle Sándorral a főiskola elvégzése után is tartottam a kapcsolatot. Többször jártam nála a Széchenyi téri műtermében, jókat beszélgettünk, s láttam őt munka közben. Szakfelügyelő koromban elvittem hozzá a kollégáimat is. Sokat lehetett tanulni tőle. Később *Ötöröny* című könyvem egyik illusztrációjával az ő *Janus mandulafája* című képét választottam.

Platthy a népi hagyományok alapos ismerője volt (Rónai Bélával közösen írt is egy színvonalas tankönyvet *Népművészet* címmel, ma is haszonnal lapozgatható), képelemzése során bemutatta azt a somogyi fafaragást, amely a *Halálra táncoltatott leány* című ballada történetét ábrázolja. A kép bal oldalán vannak a zenészek, jobb oldalon a táncoló pár, akik nagyobb méretűek, mint a muzsikuskok, amivel az ismeretlen mester az előtér és háttér viszonyát érzékelteti, a táncoló pár alatt pedig mélyebb a padlózat, mintha besüppedt volna, ez viszont az idő múlását jelzi: ez a végzetes tánc régóta folyik, s majd egészen a halálig. Erre a műtárgyra azért

emlékszem ilyen élesen, mert meszesi rajztanárként – a három gimnáziumi év és a tizenkét évnyi technikai időszak között rövid ideig a pécs-meszesi általános iskolában rajzot tanítottam – ezt a képet a tanszéken megismert más művekkel együtt bemutattam diákjaimnak. Igen tanulságos év volt ez számomra. Egy alkalommal, a tanterv szerint, forgástesteket (magyarul vödörket és köcsögöket) kellett rajzoltatnom, s figyeltem egy gyerekre, aki a vödör fölé egy kört rajzolt. Megkérdeztem, hogy mi ez a kör. Azt felelte: hát a vödör teteje. Ekkor egy módszertanból elsajátított fogást alkalmaztam. A mosdón találtam egy vékonyra használt szappant, a gyerek ölébe tettem egy levett ablakszárnyat, azon át nézte a vödört, s a nedves szappan élével követnie kellett az üvegen a vödör szájának ívét. Elvéve az ablakot megkérdeztem: „Mit rajzoltál?” Ellipszist, felelte meglepődve. Adódott a magyarázat: „Nem azt rajzoltad, amit *láttál*, hanem azt, amit *tudtál* a vödörről.” A következő órán néhány kubista képen mutattam meg neki, hogy a képfarmálásnak ez is egy létező útja. Munkácsyval szemléltettem a másik lehetőséget. „De ha akarod, rajzold továbbra is a szögleteket és a köröket”, mondtam. (Úgy alakult, hogy a felsőoktatásba kerülésem előtt minden létező iskolatípusban tanítottam. Rajtam kívül Bécsy Tamás is bejárta ezt a kanyargós útvonalat. Eszembe jut, hogy amikor ő tanszékvezető lett, én pedig a helyettese, egy tantervi feladaton dolgoztunk a kollégiumi szobájában. [A „Kőnő” felett, szokta mondani Tamás a D épület bejáratánál lévő szoborra utalva.] Munka közben a rádióból hallottunk egy hírt, hogy egy népes kutatócsoport dolgozik valamilyen projekten, hogy összehangolják a különböző iskolatípusok oktatási rendjét, minden iskolatípusból van a csapatban egy-egy résztvevő, az egyetemekről szintén, s négy év után egy munkaanyagot kell majd csinálniuk jelentős anyagi támogatással. Akkor Tamás felém fordulva ennyit mondott: „Hát, Imre, mi ketten ezt a munkaanyagot egy hétvégén – egy üveg Lánchíd konyak mellett – szépen el tudnánk készíteni. Ingyen.” Aztán dolgoztunk tovább. A „Kőnő” felett.)

Út a magyar művészethez

A népművészet megismerését szolgálták a tanszék által szervezett tanulmányi kirándulások. Egy alkalommal Sióagárdra utazott a csoportunk, máskor pedig bejártuk a Sárköz falvait: Ócsényben, Decsen, Sárpilisén és Alsónyéken ámulva ismerkedtünk meg a folklór ott még őrzött gazdag hagyományaival, az ország talán legszínesebb női viseletével, a fekete csillagokkal hímzett ingvállakkal, s az úri biedermeier kissé merev krinolinjait elegánsan, könnyed leleménnyel idéző szoknyákkal. (Főiskolai éveim egyik tapasztalataként azt szűrtem le, hogy a magyar tantervből sajnálatos módon hiányzik [azóta is] egy tárgy: a hősepika emlékeit, a ballada, a népmese, a monda és a népdalok típusait bemutató, s a magyar népismeret, a hungarológia tágabb összefüggéseibe illesztett, néprajzon alapuló „Népköltészet” című stúdium. Ezt sürgősen ki kellene dolgozni azok helyett a meddő viták helyett, hogy Nyirő József, Wass Albert vagy Déry Tibor és Nagy Lajos szerepeljen-e a nemzeti alaptantervben.)

Számomra a Rajz Tanszék tárgyai közül a „Művészettörténet” volt a legfontosabb. Már a felvételihez is egy kiváló monográfiából készültem, a Barát–Éber–

Takács-féle művészettörténetből, s ez a könyv azóta is itt áll a polcomon. Lehőcz Mária tartotta az előadásokat, mindig alaposan felkészülve, és jól válogatott anyaggal gazdagon illusztrálva elemzéseit. Életre szóló élményt jelentettek nekem ezek az előadások. Még az a körülmény sem korlátozta lelkesedésemet, hogy tréfás kedvű csoporttársaim, T. Csaba és P. Tibi, kihasználva azt a helyzetet, hogy a diavetítő konnektora éppen az ő székeik között volt, időnként kisebb áramszünetekkel tagolták a vetítést, mint mondták, az én buzgó figyelmemet akarták ezzel a kijózanító döccenéssel ellenpontoszni. Én valóban lelkes hallgatója voltam Lehőcz Máriának. Akkoriba indult útjára a TIT művészettörténeti füzet-sorozata, az előadások kiegészítéséül ezeket is beszereztem. Szilágyi János György *Etruszk művészet* című tanulmányából kis hozzászólást készítettem, amire emlékezve a tanárnő később – mikor már a modern korban jártunk – kezembe adta Fülep Lajos nevezetes könyvét, az 1923-ban megjelent *Magyar művészetet*, aminek alapján egy kiselőadás megtartására buzdított. Az a három mester, akiknek az életművét a szerző a magyar modernség küszöbeseményeinek tekinti – Lechner Ödönnek a népművészeti hagyományban gyökerező építészetét, Izsó Miklós táncoló figuráit és Szinyei Mersének a francia impresszionizmus vizuális eredményeit eredeti fantáziával meghonosító *Majálisát* –, számomra is mércévé vált. (Egykori kiselőadásom szerény előzménye lett a később [jóval később] publikált, Fülep Lajosról szóló tanulmányomnak.)

Szóval nem lettem festő, nem is akartam, komoly tehetségem sem lett volna ehhez, az említett epizódtól eltekintve rajztanár sem vált belőlem, ez sem állt szándékomban, de ez a „harmadik szak” mégiscsak életre szóló muníciót adott nekem irodalmár pályámhoz. A főiskolai képzés időtartamának négy évre emelése helyes döntés volt (ma is szükség lenne efféle tanárképző főiskolákra), de a háromszakos rendszer elindítása tévedés volt. A sok tévedés egyike, amit a magyar felsőoktatásban Klebelsberg Kunó óta elkövettek. Nekem mégis hasznomra vált.

A jezsuita „maszlagról” és egy dominikánus utópiáról

De semmi hasznát nem tapasztaltam a filozófiai (azaz marxista) és a pedagógiai előadásoknak. Ezek csak az időt vették el a szakmai tárgyaktól. Egy-két kritikus hozzászólásom alapján gyanakodva kezdtek rám nézni. Pedig a hazai sajátosságokkal társuló szociális gondolat, valamint a különböző értékek szövetségén alapuló nemzeti egység, ha úgy tetszik „népfront” eszméje sohasem volt idegen tőlem. (Magamban úgy neveztem, hogy ’56 független, szuverén, a nemzeti hagyományokon alapuló, toleráns szocializmusa, de ezt – az *Álmok*ban említett jelenettől eltekintve – elhallgattam.) Amikor az egyik előadó valláskritikai fejtegetése során „jezsuita maszlagról” beszélt, rövid hozzászólásomban utaltam a jezsuita iskolák kulturális jelentőségére, s megemlítettem, hogy amit ő most mond, az egy olyan épületben hangzik el, amit ez a „maszlagos” rend építettett. Kínos csönd fogadta megjegyzésemet. Még P. Tibi is csóválta a fejét, aki pedig szintén a Piusban kezdte, de kimaradt, mert a szülei nem tudták vagy nem akarták a tandíjat fizetni. Vele több vitám is volt, főként a vallásról (ő ateistaként helytelenítette, hogy főiskolás létemre templomba járok, s egy hittanos körnek is tagja

vagyok), ennek ellenére életem egyik későbbi fordulópontján fontos segítséget kaptam tőle.

Persze egy tárgyyszerű filozófiatörténetre szükség lett volna. De érdekes volt az a pedagógiatörténeti kurzus, amelyet Komlósi Sándor tartott, már csak azért is, mert Karácsony Sándor munkásságát is szóba hozta (akinek én már ismertem *A magyar gondolkodás* című, 1941-ben megjelent könyvét), s kíváncsivá tett Fináczy Ernő négykötetes neveléstörténeti munkájára, amit el is olvastam. Komlósinál a dominikánus Campanella platonista utópiájáról, az 1602-ben, az inkvizíció börtönében írt, párbeszédese formájú *Napvárosáról* tartottam referátumot, benne a matematika és az asztrológia szövetségén alapuló rendről. A nemzés szabályozásának szükségességét és az eugenika eszméjét a beszélgetők az akkori olasz faluközösségek egy részében gyakori vérfertőzésekkel magyarázták, amelynek káros hatásai a szerzőt erre a következtetésre vezették. Ekkor raktároztam el a fejemben néhány olyan gondolatot is, amelynek később hasznát vettem, részint Bessenyei regényével foglalkozva, részint pedig Várkonyi Nándorról szóló könyvem írásakor.

Volt egyszer egy Orosz Tanszék

Selymes Ferenc, az orosz tanszék vezetője, aki apám hadifogoly sorstársa volt, beszélt rá engem az orosz szakra, mint ezt már említettem. Majd megtanulod a nyelvet, mondta, amikor én gimnáziumi hiányosságaimra hivatkoztam. Ezért még hálás leszel nekem, tette hozzá. Igaza lett, az orosz nyelv egy páratlanul gazdag irodalom kapuja lett számomra. Az volt a szerencsém, hogy az első nyelvtani vizsgák egyikén Bernáth Bélánál megbuktam, s így módomban állt a pótvizsgára készülve elsajátítanom az orosz grammatikát. Selymes egyébként a régi főiskola embere volt: komoly tudományos munkát nem végzett, viszont kiváló pedagógus volt. Ruszisztika előadásaira ma is jól emlékszem. Német szakos diplomája volt, rendkívül gazdag orosz nyelvtudását a hadifogságban alapozta meg. Egy alkalommal a főiskolán egy időben vendégeskedő orosz és német (NDK-s) küldöttséget a díszteremben rendezett ünnepségen elegáns kettős szinkrontolmácsolással fogadta és köszöntötte az intézmény nevében. Ez a fellépése nagy tiszteletet ébresztett iránta. Különórákat is adott, én is nála készültem fel később a német nyelvvizsgára.

A csoportvezetőnk, Nyina Alekszandrovna is az orosz tanszék oktatója volt. A harmincas éveinek közepén járó fiatalasszony megjelenését tatáros arca tette jellegzetessé. Voltaképpen baskír volt, nekünk, magyaroknak tehát szegről-végről rokonunk. Csoportvezetői munkáját anyai törődéssel végezte. A csoport minden tagját alaposan megismerte, s ha kellett, szívesen segített. Az én káderlapomat, amelyet A.-né már kissé korrigált, Nyina tovább javította. (Volt mit rontani rajta a KISZ-vezetőknek.) Lexikai gyakorlatokat vezetett, s orosz irodalomtörténetet adott elő. Ez utóbbit Moszkvában kiadott történelmi és irodalmi kézikönyvek alapján végezte. Ennek következtében háttérbe szorult az orosz historiában bekövetkezett jellegzetes szakadások tapasztalata, a kijevi, a tatár hódoltság alatti, és a moszkvai Oroszország, valamint a Nagy Péter-i birodalom

kulturális különbözősége, viszont annál élesebb választóvonalat képezett a szovjet forradalom, ami után „minden más lett ebben az országban”, ahol a dolgok, mint e könyvek szerzői hangsúlyozták, elnyerték valódi értelmüket. Ezt a profán üdvtant a részben már akkor is ismert tények cáfolták (az *Ivan Gyenyiszovics* 1963-ban magyarul is megjelent).

A jelzett módon felfogott irodalomtörténet merev rendje, s az értelmezések ideológiai természete nem kedvezett a nagy orosz íróknak (Tolsztojról keveset hallottunk, Dosztojevszkijről semmit, ezekről majd az egyetemen Török Endrétől fogok érdekes előadásokat hallgatni), de ebből a nézőpontból az orosz „második vonal” néhány szerzője váratlanul előtérbe került. Nyina az orosz irodalomtörténet két csomópontját emelte ki: a felvilágosodás szerzőit és a XIX. századi forradalmi demokratákat. Az első témakörből a tragikus sorsú Ragyiscsevet, az első orosz értelmiségit mutatta be, akit *Utazás Pétervárról Moszkvába* című útirajz-regényéért a cárnő halálra ítéltetett, s bár később felmentették, de reformjavaslatainak elutasítása miatt öngyilkos lett. Orosz sors. Én ebből a korszakból főként a drámaírók iránt érdeklődtem. (E műfaj iránti vonzódásom aztán egész életemben megmaradt.) Fonvizin *Brigadérosa* és a vidéki Oroszországot igen kritikusan bemutató *A kamasz* című színdarabja Kisfaludy Károlyhoz adott nekem szempontokat, Gribojedov *Az ész bajjal jár* című műve a felvilágosult, dekabrista Csackij szomorú sorsával, a társaság kiközösít, s a menyasszonyát is elveszíti, a nála korábban alkotó Bessenyei *A filozófus*ával képezett párhuzamot. Parménio csackiji helyzetben fellépő hős, de ő képes integrálódni a műveltséget tisztelő nemesi társaságba, és Szidalisz is megértőbb kedves, mint Szofja. Ebben a viszonylatban persze nem kölcsönhatásokat, hanem párhuzamokat, s főként közös forrásokat lehet keresni. Engem ezek az oroszok tettek kíváncsivá a magyar kortársak iránt. (Tudom, talán halmozom a neveket, de ez az ifjú felfedező öröméből következik, aki otthonossá szeretne tenni egy idegen terepet.) Mivel Nyina nagyra tartotta Osztrovszkij *A vihar* című drámáját, írtam erről neki egy kis referátumot. Ebben felvettem, hogy Katyerina mélyen átélt, s a már-már démoni Kabanova által képviselt családi normákkal szembeszegülő, házasságtörő szerelmének rajza lélektani szempontból nem eléggé motivált, ám annál inkább magyarázza a hősnő magatartását a cselekmény népballadákra emlékeztető szimbolikája, amely a víz és a levegő ellentétére épül. Ez az érzékeny, finom lelkű, a viszonyokkal meghasonlott nő, aki a madarakat szemlélve lélekben maga is szárnyalni szeretett volna, végül a lehúzó víz áldozata lesz: kedvesétől elszakítva a Volgába veti magát. Megjegyzem, hogy az autodidakta Kuligin alakjában mintha saját sorsomra ismertem volna. Elemzésemért Nyinától dicséretet kaptam. (Ez a kis dolgozat későbbi Csehov-előadásaimnak tanulságos előjátéka volt.)

Ütközés

Irodalomtörténeti vizsgáim általában jelesre sikerültek. Ebben némi szerepe volt annak, hogy néha T. Csabával együtt készültünk a vizsgákra, aki anyanyelvi szinten beszélt oroszul (ukránul is), én pedig valamelyest ismertem az irodalomtörténetet, ily módon ketten ilyenkor egy kised „Hadrovics–Gáldi” párost al-

kottunk. Ez a párosunk azonban hamarosan felbomlott: T. Csaba lelkes KISZ-tag volt, én viszont tartózkodó, sőt kritikus voltam ebben az ügyben. Egy vitánk során szocializmus-ellenesnek nevezett engem, mire azt válaszoltam, hogy téved, csak talán másként képzelem el a szocializmust, mint ő. Ezt azért mondom el, mert T. Csaba a nyilvánosság előtt is hangoztatta velem kapcsolatos vádjait. Akkor sem, és később sem rejtette véka alá rólam alkotott kedvezőtlen véleményét. Én ettől függetlenül nagyra becsültem szlavisztikai felkészültségét, nyelvtudását, amelyet nem aknázott ki, sőt szerintem eltékozolt. Egy kiélezett helyzetben, plénum előtt felszólalva szintén igen kritikusan beszélt a világnézetemről, de az volt az érzésem, hogy csak alkalmat akart nekem adni a védekezésre. Megjegyzem még, hogy harmadéves korunkban egy futballmeccsen (a Pius pályáján) egymás ellen játszottunk, s a mérkőzés hevében Csaba keményen ütközött velem. Súlyosan megsérültem, arcomat elöntötte a vér, mely a mezemre is bőven ráfröccsent, s akkor Csaba vitt el a sebészetre, ahol összerakták az orromat, sőt a műtét során ő segédkezett az orvosnak, tartotta a fogót, a kötszert és a tükröt. (Kettőnk kapcsolatának alakulásához hozzátartozik, hogy amikor később főiskolai állásra pályáztam, Csaba pozitív, talán túlságosan is kedvező véleményt fogalmazott meg szakmai felkészültségemről.)

Az irodalom másik csomópontját Nyina óráin Belinszkij és társainak munkássága alkotta. A Moszkvában 1959-ben kiadott szöveggyűjtemény, amelyet tankönyvként használtunk, ugyancsak ezeket a szerzőket emelte ki. Ők valóban figyelemre méltó írók voltak, ám inkább eszmei, semmint poétikai szempontból. Belinszkij, többek között egy nagy Puskin-tanulmány szerzője, mindmáig a legjobb orosz kritikus, kortársát, a nyugatos Herzent főként erkölcsi kvalitása teszi jelentős szerzővé, akárcsak Dobroljubovot és Csernisevszkijt, akit a marxisták elődjének tartanak. *Mit tegyünk?* című, szibériai száműzetésében írt utópikus regényének címét a szerző iránti tiszteletből Lenin átvette egyik munkájához. Ezt a gesztust, amelyet túlzottan az író javára írtak, a regény filozófiája indokolja, s jöllehet a szerző morálja valóban tiszteletre méltó, Bergyajev szerint azonban szemlélete nagyon sematikus, sőt meglehetősen szánalmas. Ám a maga korában könyve erősen hatott a progresszív értelmiségre.

Filmek

A tanszék által szervezett pesti kiránduláson (úgy emlékszem, 1962-ben) egy szovjet kulturális központban (a neve már nem jut eszembe) két újabban készült filmet láttunk, amelyek nagy hatással voltak rám. (Előbb oroszul említtem a címüket, mert ezek természetesen orosz nyelvű vetítések voltak.) A *Szorok pervüj* (A negyvenegyedik) Csuhray 1956-ban forgatott filmje. Cselekménye a polgárháború idején játszódik egy szigeten, ahol egy fogságba esett, Oleg Sztrizenov által alakított fehérgárdistát egy vörös mesterlövész katonalány (Izolda Izvickaja) őriz, aki már negyven fehérgárdistát lelőtt. Egymásba szeretnek (ez a motívum a vonalas kritikusokat felháborította), ám amikor a férfi, megbízatását teljesítve, a felbukkanó társaihoz igyekezne, a hősnő lelövi. Ő lett a negyvenegyedik. A kötelesség és a szerelem ellentéte persze régi konfliktus, de akkor és ott újszerűnek ha-

tott. A másik Pesten látott film Kalatozov műve, a már világhírű, 1958-ban Arany Pálmát kapott *Letyját zsurávli (Szállnak a darvak)* volt, Tatjana Szamojlova és Alekszej Batalov emlékezetes játékával. A háborút a magánéleti krízis felől mutatja be, ami szintén nem új dolog, de a korábbi szovjet háborús filmek dömpingje után kimondott valamit, ami addig kibeszéletlen volt. Ugyancsak orosz klubvetítéseken láttam a *Nyeotpravlennoje pismo (Az el nem küldött levél)* című Kalatozov-filmet, a kiváló Innokentyij Szmoktunovszkijjal, amely egy geológus csoport válságos helyzetéről szólva általánosabb szintre emelte a konfliktust. A *Csisztoje nyebo (Tiszta égbolt)*, ezt is Csuhráj rendezte, egy német hadifogságból szabadult pilóta megbélyegzéséről szól, de ez a film némi gyanakvást is keltett bennem: aktuális tárgya, a jégzajlás agyondicsért, ám túlzottan beszédes felvételei, valamint a kissé erőltetett happy end az aktuális, hruscsovi hatalommal való, ha nem is összejátszást, de együttműködést sejtetett, amit a rendező igyekezett leplezni.

De akkor már Andrej Tarkovszkij forgatta az *Iván gyermekkorát*, s hamarosan hozzáfogott a *Rubljov*-filmhez. Ezt azonban akkor nem tudhattam. Ám az 1962-ben Pesten látott filmek elindítottak engem azon a nézői úton, amely a *Sztalker* (1979) páratlan esztétikai nagyságának felismeréséhez vezetett.

*

Az orosz irodalom második vonalából főszereplővé előléptetett Csernisevskijhez visszatérve utalok még arra, hogy Rahmetov alakját a szerző a nihilista Turgenyev-hős, Bazarov kritikájaként formálta meg, afféle „felfokozott” Bazarovot láttatván benne, akit az akarateréje, következetes önnevelése, spártai fegyelme csakugyan „különleges személylé” avat, amint a regény egyik, vele foglalkozó fejezetének a címe sugallja. Nyina példaként állította őt elénk. Vegyünk példát Rahmetovról, intett bennünket. Egy ilyen figyelmeztetésnél a mellettem ülő Sz. Ili felém hajolva azt mondta: „Tudd meg, te, Anyegin, ez teneked is szól.” E mondat megértéséhez elmondom, hogy egy filmbeli hasonlóság alapján társaim elneveztek engem Anyeginnak. Ezt a megszólítást az a kék bársonymellény is hitelesítette, amit akkortájt viseltem. Az efféle szerepek megtalálják az embert, néha maga is keresi azokat. Ili felszólításának szigorúságát (ő mindig mindenkit nevelni akart) fokozták azok a szájjpadlást nyelvheggyel érintve képzett (akkor már tudtam: kakuminális) té mássalhangzók, amelyek oly jellegzetessé tették a beszédét. Bevallom, engem Rahmetovnál jobban érdekeltek a hősnőnek, Vera Pavlovnának az álomelbeszélései, amelyeket megpróbáltam a magam szempontjából értelmezni. Csoporttársaim jóindulatú elnézéssel figyelték igyekezeteimet. Megjegyzem, minderre visszagondolva úgy vélem, hogy a kommunista eszmébe ateista formában átkerült az a jövőre orientált orosz messianisztikus gondolat, amely a különböző irányzatok képviselőit, szlavofileket és nyugatosokat, narodnyikokat és forradalmi demokratákat egyaránt áthatotta. Itt az éles cezúra mellett valami folyamatosságot lehet érzékelni.

Elmondom még, hogy a főiskolai orosz irodalomszemlélet kiegészítéseként, vagy inkább ellentétéként beszereztem Bonkáló Sándor *Az orosz irodalom története* című, 1924-ben megjelent kétkötetes munkáját, valamint Vogüé *Az orosz regény* című, szintén kétkötetes, 1908-ban napvilágot látott művét. Ez utóbbit ma is aján-

lom az érdeklődőknek. Az irodalom emberi arcát mutatja be, amiről manapság oly gyakran megfélemeznek. A könyv három jelenete benne maradt a fejemben. Az egyik: az 1829-ben a Kaukázusban utazgató Puskin egy folyó átkelőhelyén találkozik egy ökrök által vontatott szekérrel, amelyen a meggyilkolt Gribojedov holttestét szállítják. Bizony, „az ész bajjal jár”. Szinte látom, hogy 1880-ban Puskin szobrának felállításakor Dosztojevszkij emlékbeszédét zokogva hallgatják az összegyűltek, s azt is, hogy nem sokkal később az egyetlen mécses által megvilágított szobában a nagy író koporsóját veszik körül az emberek. És azt a jelenetet is magam elé képzelem, amikor a *Szegény emberek* első olvasói, a nagy költővel, Nyekraszovval együtt, nem tudván felindultságukon uralkodni, hajnali háromkor lelkesen köszöntik a fiatal szerzőt. De ez már a negyedik Vogüé-féle jelenet volt, most veszem észre. Úgy látszik, rám ragadtak a nagy orosz érzelmek. Vagy a XIX. század, az „orosz reneszánsz” varázsa hatott rám. A felidézett képekhez igen kevésé illene Jeszenyin kiterített holtteste a szállodai szobában (felakasztotta magát, vagy felvágta az ereit?), valamint az öngyilkos Majakovszkij pisztolyának dördülése (ha csakugyan az ő pisztolya volt).

A Csontváry Múzeum későbbi helyén abban az időben egy orosz könyvtár működött, ahonnan kikölcsönöztem néhány klasszikust az „Orosz Remekírók” sorozatból: többek között Dosztojevszkij elbeszéléseit, az *Oblomovot* meg Puskin prózai műveit.

Egy Grál-lovag az építőtáborban

Ha pályarajzot, afféle szakmai önéletrajzot írnék, akkor a magánéleti vonatkozások szóba hozása nemcsak felesleges, de visszatetsző is lehetne. Csakhogy ez elbeszélés: önéletrajzi „regény”. (Na, jó, kisregény.) Egy személyiség fejlődésrajzához pedig, ahhoz, amit Goethe nyomán *Bildung*nak neveznek, a korrajz és az intellektuális alakulás mellett az érzelmi motívumok is hozzátartoznak, azok is alakítják az egyént. De még mennyire! Tudom, van ebben kockázat is. De hát a vallomást az önismeret szándéka is szükségessé teszi. És az elbeszélés műfajának szintén megvannak a maga ilyen irányú követelményei.

Elmondom hát, hogy főiskolai éveim alatt két lánnyal kerültem közeli kapcsolatba. V. Jolival és S. Zsófiival. Ők is főiskolai hallgatók voltak, sőt évfolyamtársaim. Mindkettő szép, tiszta szívű, nemes lelkű lány volt. (Különbek, mint az a húszéves fiatalember, aki én voltam.) Kapcsolatunkat, ha nem határozta is meg, de erősen befolyásolta az akkori világnak a mainál jóval szigorúbb erkölcsi felfogása és szokásrendje, valamint a szerény kispolgári életviszonyoknak a fiatal szerelmespárok számára kínált korlátozott lehetőségei, továbbá a neveletésünkből adódó gátlások, amelyek vidéken akkor még erősen érvényesültek. Joli is, Zsófi is faluról érkezett Pécsre, kisvárosi környezetben jártak gimnáziumba, szorgalmas diákok voltak, mindketten jelesen érettségiztek. Pécssett eleinte kissé idegennek érezték magukat, s ez fokozta óvatosságukat. De én magam is olyan voltam, mint (későbbi kedves filmrendezőm), Buñuel nevezetes filmjében, *Az andalúziai kutya*ban az a vágyaktól kínzott, ám „kipányvázott”, „istrángokkal felszerelt” fiatalember, akinek letehetetlen terheket kell vontatnia, cipelnie. Gyöt-

relmes súlyokat. Visszapillantva akkori helyzetemre, most mégis azt mondom, hogy végső soron hálásnak kell lennem a szabadságomat gátló korlátokért, kötelekekért. Azok is formáltak, mederbe szorították a sorsomat.

Joli kedves, de alapjában véve zárkózott lány volt. Nevetését ritkán hallottam. Szív alakú arcának komolyságát szabályos vonalú, de az átlagosnál rövidebb orra és többnyire kissé összeszorított ajkai tovább fokozták. Együtt készültünk a vizsgákra a kollégium népes tanulószobájában, vagy inkább termében, tanulás után kirándultunk a Mecsekre, beszélgetve sétálgattunk az erdei ösvényeken, s a tisztásokon leterített pokrócra heveredve élveztük a szemináriumi helyiségek zártsága után a teli tüdővel beszívott friss levegőt. Szombatonként a Hullám étterembe mentünk táncolni, s az asztalunknál Promontor márkájú habzóort ittunk, az akkori idők egyik népszerű italát. Néha moziba mentünk, úgy emlékszem, együtt láttuk a Várkonyi Zoltán által rendezett *Egy magyar nábobot*. Tavasszal megnéztük a színházban Lorca *Bernarda Alba háza* című színművét Németh Antal rendezésében, ami mindkettőnknek tetszett, előadás után hazafelé tartva lelkesen beszélgettünk a látottakról, az anyai zsarnokságról, a falusi tradíció érzelmeket elfojtó, bénító erejéről, a fiatal Adela tragikus lázadásáról.

Nyáron építőtáborba mentünk, ez kötelező volt, távol egymástól, külön sátrakban a lányok, külön a fiúk, ahol szigorú rendet tartottak. És mi súlyos fegyelmi vétséget követtünk el. Elutaztunk a közeli Mohácsra, elidőztünk a „Koronának” nevezett vendéglőben, kiballagtunk a Duna-partra, hosszan néztük a folyót. Kicsit kizökkentünk az időből, aminek következtében lekéstük a buszt, csak egy nagyon késői járattal tudtunk visszajutni a táborba, jóval a takarodó után. Fegyelmi tárgyalás lett a dologból, s mindkettőnket kicsapták a táborból „a szocialista erkölcs súlyos megsértése” miatt. Jolit ez a „szégyen” nagyon megviselte. A fegyelmi tárgyaláson én ugyan minden felelősséget magamra vállaltam, próbáltam tisztázni a helyzetet s főként Jolit, de ez nem segített rajtunk. Persze, nagy híre támadt az esetnek, példát akartak statuálni. Arató Karcsi is tudott a dologról, s miközben a sátorban csomagoltam, odajött hozzám, s azt mondta: „Se baj, az elveszett tábori napokat pótolni fogjuk majd Lánycsónkon, minálunk.” Így is történt, de ezt már elmeséltem az *Álmokban*. A kicsapásom történetéhez tartozik, hogy a táborparancsnok Szederkényi Ervin volt, aki akkor a KISZ-bizottságon dolgozott, később a *Jelenkor* főszerkesztője lett, s nekem a tanszéken kollégám. Egy tanszéki borozgatás alkalmával kiderült, hogy jól emlékszik az esetre. Iróniába mártott elismeréssel említette, hogy a fegyelmi tárgyaláson úgy viselkedtem, védve a barátnőm erkölcsét, „mint egy Grállólovag”. „De azért mégiscsak kicsaptatok”, jegyeztem meg. Bólintott. Koccintottunk.

Ló a verandán

Az augusztust Alsóbélatelepen töltöttem, igen szomorú hangulatban. Elmondom, hogy mi történt. Kicsit messziről kell indulnom. A jelenből kell visszafelé mennem. Mert az életemnek van egy archimédeszi pontja, a nyaralónk, amelynek teraszán most e sorokat rovom. Ez a ház (ma: Attila utca 13. hrsz. Fonyód,

5114.) öt nemzedék óta a családom tulajdona. A pécsi családi otthon lebontását követően ez vált szülőházammá. Az 1930-as években kezdték építeni egy akác-erdőben, mert az utca nyugati felén egy jó kétszáz méteres szakaszon, az Áronffy-villa és a Carissime között ez a ház volt az első és jó ideig az egyetlen az akácfák között. Ezért történhetett meg, hogy mivel később, a vasúti átjáróval szemben egy utat nyitottak a part felé, ez északkelet felé eltolta a már kimért telekhatárokat, így a mi házunk alól is, amelynek a helyét pedig annak idején pontosan kimérték, félrecsúszott a telek. Az építető a jelek szerint vendéglőnek szánta a házat, de a háború miatt terve nem valósulhatott meg. A nagybátyám félkész állapotban vásárolta meg a totónyereményéből, ezért a nyaralót a környéken egy ideig totóvillaként említették. Amikor 1948-ban először hoztak ide a szüleim, a pirosra festett ajtó- és ablaktokokon, akárcsak a zöld ajtók és zsalugáterek felületén még nem száradt meg a festék, nem volt szabad hozzájuk érni, csak egy-két nap elteltével. Ikerház, mindkét oldalon oszlopos, félköríves verandával. Igen stílusos épület, egyszer filmre is vették mint jellegzetes déli parti villát. A verandák oszlopközeire később ablakok kerültek, a tetőtérben pedig (ahogy szaporodott a család) padlásszobákat alakítottunk ki, de az épület jellege megmaradt. Az Attila utca a vasúti síntől a part felé eső szakaszon található. Innen rá lehet látni a tóra, pedig mögöttünk az idők folyamán épült még két házsor. A Bélatelep és Fenyves között fekvő Alsóbélatelep szaporodó házaival még mindig viszonylag csendes, barátságos, családias település. Főként a pécsi-ek kedvelik. Az 1963-ban itt pihenő Csorba Győző így örökölte meg a hely szellemét *Alsóbélatelep* című versében.

Lelkem ez itt még igazi

Kidőlt és kettétört vörösfenyők
csenevész nád szakállas békanyál
idétlen part megloccsanó habok

Ennek még lelkem van szava

Az antropomorf gőg pimasz
önzéssel földet és eget
magára szab csak a saját
hangjára van füle csak a
saját képére van szeme

Ez itt még lelkem igazi
dacosan part nád békanyál habok

Igen, ez a hely a Szent Anna-kápolnával, előtte a faragott támlájú kőpadokkal és a barátságos (ma már szolgálaton kívüli) kis állomásépületével, régi típusú viláival (egyiken még ott a felirat: „Megértem”) őrzi a múltját, a habokat, a partot, a nádat és a békanyálat. Habár az antropomorf önzés manapság új rohamra indul. „Ez itt még igazi”, de meddig?

Csorba versétől még további három évet kell visszalépnünk, hogy az én elbeszélésemnek a jelenébe érjünk. Amint 1960 augusztusában, a táborigi fiaskó és a lánycsóki látogatás után, a vonatról leszállva az Attila utcán közeledtem a házuk felé, nem kis meglepetésemre nyerítést hallottam. Ezen csodálkoztam, ugyan, ki tart itt lovat, kérdeztem magamban. Nyomban megkaptam a választ. Az a ló, amelynek a nyerítését hallottam, a mi verandánkon állt, és békésen abrakolt. Érkezésemet látva V.-ék, akik akkoriban jogtalan betolakodókként a nyaraló másik felét lakták, vagy inkább bitorolták, elkocogtatták a lovat az épület mögé, ahol egy nyári kalyibát is eszkábáltak maguknak. Nyilván istállóként használták távollétünkben a verandánkat. Családunk igyekezett megszabadulni tőlük, de hiába pereskedtünk, s jártunk tárgyalásokra Lengyel-tóiban, nem értünk el eredményt. V.-éknek, úgy látszik, jó kapcsolataik voltak a rendőrségen, s az én disszidens nagybátyáim nem váltak előnyünkre az ügyben, sőt inkább az ő kezükben számítottak nyerőlapnak. Azt tapasztaltuk, hogy a viszonyok nem nekünk, a villa jogos tulajdonosainak kedveznek, hanem nekik, a törvénytelenül lakást foglalóknak. (V.-ék csak nyolc évvel később költöztek el egy bizonyos, apám által biztosított pénzösszeg fejében, amit én adtam át nekik.)

De akkor még vesztesre álltunk. Az látszott a legrealisabb megoldásnak, ha a házat eladjuk. Nagyanyámék, akik számára ez a birtok afféle biztosíték volt öreg napjaikra, a kialakult helyzetben, ahogyan a szólás mondja, menteni akarták a menthetőt. Én tehát búcsúzni mentem akkor az Attila utcába. Bizony, nagyon elhanyagolt volt a ház. Az első reggelen szokatlan viszketésre ébredtem, és mint ha csiklandoztak volna. Felocsúdva riadtan észleltem, hogy egerek futkároznak az ágyamban, rajtam is mászkál néhány. Szétfutottak, amikor tapasztalták, hogy megmozdulok. Dél előtt a felderített egérlyukakat betömtem, így lakóik (lakóink) néhány napig békén hagytak. De aztán újra megjelentek, mire én ismét elrekesztettem a kijárataikat, s ez így ment tovább, váltakozó sikerrel. Az volt a legfőbb gondom, hogy mi lesz a csónakommal, ha innen el kell mennem. Ezen töprengtem. Kieveztem a tóra, ledobtam a horgonyt, ráfeküdtem az evezőpadokra rakott fenékeszkára, s az itt töltött tizenkét év eseményeire gondoltam. A hullámok ringatására el is aludtam.

*

„Nézd, kisleány, ott a Balaton!” Anyám hangját hallom félálomban. Fáradt vagyok. Hajnalban indultunk Nagyatádról, Somogyszobtól aztán a gyékényesi vonat vitt bennünket Szentgyörgyig, ahol átszálltunk a fehérvári személyre, amely most Berényt elhagyva a part közelében megállt. Felébredek, s arra nézek, amerre anyám mutat, ahol egy tehéncordát látok. „Hol”, kérdezem szememet dörzsölgetve. De akkor már észreveszem, hogy a tehének vízben állnak, mozog a farkuk, ráhajolnak a vízre. Mögöttük pedig felfénylik a tó, mert éppen rásüt a felhők mögül előbújó nap. Aztán már ébren figyelem az ismét meginduló vonat ablakából az egymást sűrűn követő, sárgára festett állomásépületeket Alsó-bélatelepig. A kalauz segít a leszállásnál, az állomásfőnöktől kapunk egy kiskocsit, azon szállítjuk málháinkat a nyaralónkig. Ezt élvezem. Csodálkozva látom,

hogy a házunk egy akácerdőben áll. A helyszín a *Vadölőre* emlékeztet engem, ezt boldogan állapítom meg.

1948-ban vagyunk. Se kerítés, se folyóvíz, se villany. De van sok madár, a fűben éppen sikló tekeredik („ne félj, nem bánt”, nyugtat meg anyám), sündisznó mocomog, egy nemrég kölykezett macska jöttünket észlelve hordogatja a családját egy távolabbi bokor mögé. Nagybátyáimmal, Pityuval és Emillel lemegyünk a partra. Kétoldalt megfogják a kezem, miközben a parti sziklák között (nem vettük észre a falépcsőt) lejutunk a vízbe. Először hidegnek érzem, de hamar hozzászokom, s már nem is hideg. Lelátunk a fenékre, nézem a hullámok mozgása által barázdált fővenyt. A távolban egy halászhajó vesztegel. Szemközt először pillantom meg a zalai part hegyeit. Délután hallgatom az elhaladó vonatokat zakatolását. Este kísétálunk a műútra, alig van forgalom, a Bors csárdánál kicsit hallgatjuk a cigányzene kiszűrődő hangját, majd a belső földes úton visszaérkezünk a házhoz. Korom sötét van. Az égen szinte sziporkáznak a csillagok. Még soha nem láttam ilyet. Lefekvés után petróleumlámpánál *Az utolsó mohikánt* olvasom.

Hamarosan megismerkedünk a környék ősnymaralóival. G. úrral, aki minden nap kétszer, kora reggel és késő este hőmérőjével, jegyzetfüzetével lemegy a partra, elvégzi szokásos méréseit, s feljegyzéseket készít. F.-ékkel, akik a családfő irányításával, s egy régi felvevőgép segítségével filmet forgatnak, amelyhez a szereplők jelmezbe öltöznek. Ezt nagy érdeklődéssel figyelem. Boronkai bácsi viszont amatőr csillagász volt, távcsövével esténként bebarangoljuk az égboltot. „Látod, az ott a Szaturnusz, milyen szépen kirajzolódnak a gyűrűi, az pedig ott a ragyogó Szíriusz, amott a Vega, lassan felkel a Fiastyúk” – hallom a hangját. Megmutatja a Kis Göncölt, rúdján az Északi sarkcsillagot, az körül forog az égbolt, jegyzi meg. Boronkai bácsi a Balatonnak is jó ismerője. Tőle tudom meg, hogy mi a különbség a tündérrózsahínár és a szilvalevelű hínár, valamint a füzéres hínár között, és egy alkalommal megmutatja a békateknőkaagylót meg a fűrtös vándorkagylókat. Egy maga ácsolta régi csónakkal, amelyet a farán állva egyetlen evezővel hajtott, hol jobbra, hol balra mártván azt a vízbe, behatolunk a nádasba (jól ismerte a járatokat), s a nádi turzásnál megállva bemutatja ennek az „élőhelynek” (ezt a kifejezést használja) a világát: a madarak fészkelőhelye, a halak terített asztala, mondja.

*

Himbálódzik a csónak, de ez már az én csónakom, a „Shelley”, amelyet a feltámadt szél oldalba kap, arra ébrednek, hogy kis híján beleborít a vízbe, alig tudok megkapaszkodni a behúzott evezőkben. Visszateszem a fenékeszkét a helyére, s evezni kezdek a „Háromszög” felé. Így nevezik a Fonyódi-hegy déli halmának tövében lévő kettős útelágazást, ahol egy kis vendéglő működik. Oda igyekszem. Közben szegény Boronkai bácsi tanításaira gondolok. Mit szólna, ha látná, hogy a Csorba Győző által említett „antropomorf gőg pimasz önzéssel” miként irtja a nádasokat, hogy a parton felhúzott pöffeszkedő épületeknek saját kijáratuk legyen a tóhoz. Több helyen fel is töltik a vízpartot. A közelünkben lévő bányász-üdülőben is ezt teszik. (Entz Géza 1942-ben kiadott Balaton-könyve szerint, ame-

lyet itt tartok a nyaralóban, a tó területe 610 négyzetkilométer. Ma mennyi? Hány négyzetkilométert raboltak el azóta belőle?)

Ez az augusztus az emlékezésé. A búcsúé. Ivóvízért a Szent Anna-kápolna előtt álló kerek kúthoz jártam. Tejért a Háromszögnél működő gazdaságba. Volt ott egy pék is. Diákkoromban sokszor felgyalogoltam a hegyre, ott volt az „Ős-Fonyód” a Nagyboldogasszony-templommal, az Eötvös Károlyról elnevezett könyvtárral, az iskolával, ahol egy kis könyvesbolt is várta vevőit, ott szívesen böngészgettem. Itt volt (és ma is itt van) a posta és a tanácsoló (Városháza). (Ennek házasságkötő termében fogunk megesküdni a feleségemmel 1965 nyarán.) A parton, a fürdőtelepen (ahová a hivatalok azóta részben leköltöztek) szintén volt egy könyvesbolt, meg még két pavilon az állomáson túl a kikötőben, ahol könyveket lehetett venni. (Ma Fonyód városi ranggal büszkélkedik, de, úgy látom, könyvesboltja egy sincs.)

A petróleumlámpás olvasások mellett „vonatlessel” foglalkoztam. Ha meghallottam, hogy Fonyód vagy Fenyves felől vonat közeledik, felkaptam a jegyzetfüzetemet, és rohantam a tőlünk százméternyire, az Attila utcából jobbra nyíló rövidke Géza utca végén, a vizes árkon túl, de mintha közvetlenül előttem elrobogó vonathoz. Általában megelőztem a mozdonyt, s feljegyeztem a típusát. Ezek a gőzmozdonyok voltak a kedvenceim. Még a beceneveiket is tudtam. Gyönyörködtem abban, ahogyan elszakatolnak előttem: az Arankának nevezett 201-es, a Tandem, azaz a 222-es, a menet közben fémes hangokat hallató 411-es (amerikai eredete miatt ezt Trumannak hívták), no és a mozdonyok királya, a 424-es, amely legendásan erős volt, mint a Bivaly, így is nevezték. Az én kedvencem azonban a karcsúnak látott, elegáns, hetykén kúpos orrú 328-as volt, a Királykisasszony. Egész legendákat szőttem köréjük.

E visszaemlékező fejezet zárásaként még a vihar érkezéséről szeretnék beszélni. Állok az alsóbélatelepi strandon, tizenkét éves lehetek: látom, hogy Keszthely felé egyre sötétebbé válik az égbolt, ott villámok is cikáznak, de nálunk csend van, szokatlanul néma csend. A vízfelület tükörsima. Nyugat felé a látóhatár szélén fehér csíkot pillantok meg, amely mintha közeledne. Az a viharos szél által felkorbácsolt tarajos hullámok vonulása. Felénk tart. Amikor már a közeli vízszemcséi szóródnak rám. Pár másodperc múlva aztán teljes erővel elér hozzánk a vihar. Hirtelenül. Egyik pillanatról a másikra. Hatalmas hullámok ostromolják a partot. A nádas le akar feküdni a tomboló szélben, a fák hajladoznak, alig lehet megállni a parton. A vihar, miután lecsapott ránk, száguld tovább Somogy felé. Haza igyekszünk. A zsalugátéreket behajtjuk. Zúg az akácerdő.

*

Az egerekkel váltakozó sikerrel folytatott küzdelem napjaiban sokat eveztem, többet voltam vízen, mint szárazon. Ha otthon tartózkodtam, a verandán üldögéltem (a ló helyén), s általában olvastam. Többek között Roger Martin du Gard *Thibault családjának* két vaskos, barnásszürke kötetét Benedek Marcell fordításában, amelyet a Dante Kiadó 1939-ben tett közzé. De akkor olvastam Romain Rolland *Elvárásolt lélek* című művének köteteit is, ezt is Benedek Marcell fordí-

totta, s szintén a Dante adta ki még 1933-ban. E téglavörös gerincű, aranyozott díszítésű köteteket jó volt kézbe venni, finom papírra nyomtatott, gondosan szedett lapjaikon csak úgy futott az ember szeme. Azt gondoltam, ezek az olvasások a búcsút jelentik az Attila utcától.

De a villa mégsem lett eladva. Több érdeklődő is megszemlélte ugyan, ám a ház elhanyagolt állapota, valamint a lakói elriasztották a vevőket. Meg a ló is a verandán. A nyaraló a mienk maradt. Ezért hálát éreztem e ló iránt. Mint megtudtam, Lacinak hívták. Ma is hálás vagyok a Lacinak.

Zsófi története

Amikor szeptemberben V. Jolival újra találkoztunk, s együtt jártunk tovább, ahogyan az akkori szófordulat megjelölte az efféle kapcsolatot, egy-két hét elteltével kapcsolatunk szorosabbá válásának lehetőségeire céloztam: „Ha már úgyis az a hírünk...” Joli elpirult, s csak annyit mondott: „Majd egy szép őszi napon...” Ám ez a nap nem jött el számunkra. És ennek S. Zsófi volt a magyarázata, és az én meggondolatlanságom.

Egy rendezvényt követően akadtunk össze Zsófival, sétálgattunk, vagy inkább barangoltunk az egyre néptelenebb belvárosi utcákon. Beszélgettünk. Az lett a vége, hogy Zsófi csak reggel felé tért vissza a kollégiumba, aminek persze híre kelt. Joli megsértődött, joggal, s szakított velem. Nem éreztem, mert ő fegyelmezett volt, én pedig könnyelmű, mennyire megaláztam őt. Nem okultam a tábori esetből. Zsófi szép arcú, a közepesnél alacsonyabb termetű, telt idomú, formás, arányos testalkatú lány volt. Hosszú, sűrű fekete haját magas kontyba fésülve viselte. Harkányi kirándulásaink a később oly szomorú véget ért kapcsolatunknak szép emlékei. Zsófi bársonyos, barnás tónusú bőre a napon még sötétebb árnyalatot öltött, kibontott haja a vállaira omlott. A napozó nyugágy mellé terített pléden egész kis háztartást rögtönzött. Egy szalvétára szendvicseket készített, én pedig két pohár sörrel egészítettem ki szerény lakománkat. Étkezésünk csúcspontját a kávé képezte. Zsófi hozott magával egy kicsi kávéfőzőt, amelynek vizét a kotyogója alá helyezett mécsessel lehetett felforralni, s amikor ez a művelet befejeződött, egy kis csövön sísteregve folyt ki a készülékből az illatos kávé. Hazafelé a vonaton elbóbiskoltunk, Zsófi a vállamra hajtotta a fejét. Döcögött a vicinális, ragyogott a késő délutáni nap, a levegő júniusi illatot árasztott.

Zsófi közös jövőnkéről ábrándozott. Vállalta kapcsolatunk intimmé válását. Amikor ősszel falusi gyakorlaton volt egy baranyai faluban, hívott, s én meglátogattam. Egy táncmulatságon is részt vettünk, ahol őt, a „kis tanárnőt” tisztelettel vették körül, velem viszont, a váratlanul felbukkant városi jövevényvel az ottaniak nem nagyon tudtak mit kezdeni. Nem éreztek Zsófihoz tartozónak. Gyakorlati idejének lejártát követően Zsófi Pécsen egy fényképészhez is elvitt, ahol olyan kettős portré született rólunk, amelyet menyasszonyról és vőlegényről szoktak készíteni. Zsófi dús kontyán megcsillan a fény, finom vonalú arcának kifejezését méléző tekintete uralja. Mintha az általa elképzelt közös jövőnkbe pillantana.

De hát nem volt közös jövőnk, s ennek én voltam az oka. Akkor már eltávolodtam Zsófitól. Az elmúlt nyár, 1961 nyara megváltoztatta az életemet. Ezt ő észrevette. Panaszkodott, szemrehányásokkal illetett, majd felfokozott érzelmei heves kitörésekre készítették. Aggódni kellett érte, annál is inkább, mert szívbeteg volt, s ezek a rohamok erősen megkínózták érzékeny szervezetét. Egy hónapra kivizsgálás céljából kórházba került. Engem szintén megviseltek az események, persze. Hogy mérsékeljem a helyzet feszültségét, igyekeztem higgadt maradni, amivel még erősebben megsebeztem őt. Egyre ritkábban találkoztunk.

Végül Zsófi döntésre kényszerített akkor, amikor én már rég döntöttem. A szemeszter végén azt írta, hogy tanári állást kínáltak neki a falujában, ám ha akarom, elhárítja ezt a kedvező ajánlatot, s visszatér Pécsre. Válaszul ekkor írtam meg neki életem legkegyetlenebb levelét, amely két szóból állt: „Ne gyere!” De jött, apjával együtt. Hadapród (akkor már Honvéd) utcai házuk udvari szobájában fogadtam őket, ahol a könyveimet és az írószereimet tartottam. Alighanem számonkérésre készültek, de én udvarias voltam, sőt barátságos. Ez meglepte őket. A lánya sorsát szívén viselő apa nehéz helyzetét átéreztem. Azzal érveltem, hogy Zsófinak magának kell eldöntenie, hogy elfogadja-e azt az állást, visszajön-e Pécsre, vagy nem. Ha az én kívánságomra mondana le a kedvező állásról, mondtam, olyan felelősséget vállalnék magamra, amelynek talán nem tudnék eleget tenni. („Jezsuita okoskodás”, jegyezte meg nekem gúnyosan pár nap múlva F. Tibi, akinek Zsófi beszámolt a találkozásról.) Hamar feladták a harcot, amit jóformán el sem kezdhettek. Szegény Zsófi ott állt álombeli várának omladékai között. Elmentek. Zsófi néma szemrehányást sugárzó arca azonban velem maradt. Ezt kaptam tőle búcsúzóul. Édesanyjától viszont kaptam egy szemrehányó levelet (megérdemeltem), amelyben, nem kerülgetem a szót, meg is átkozott engem. Ezt tudomásul vettem. Abban reménykedtem, hogy valaki majd leveszi rólam az átkot.

Később megtudtam, hogy Zsófi levelező úton befejezte főiskolai tanulmányait. Szakdolgozatát Kaffka Margitról írta, akit mindig is nagyon kedvelt. Soha nem ment férjhez. Pedig lettek volna kérői. Magányosan, szerény körülmények között, visszavonultan élt a falujában, egészen haláláig. A sírjába vitte azt az érzést, amit irántam táplált, s amelyet mindvégig megőrzött a szívében.

Színház

Másodéves koromban történt, hogy a szokásos előadások váratlanul félbeszakadtak, s mindenkinek, hallgatóknak, tanároknak a díszterembe kellett vonulni. Erre az eseményre Gagarin nevezetes űrrepülése alkalmából került sor, 1961. április 12-én, hogy pontosan mikor, arra már nem emlékszem. „Ember a világűrben!”, hangzott a nagy hír. A díszteremben (a jezsuita idők színházi eseményeinek helyszínén) rögtönzött ünnepségre került sor. A szónok a pulpituson állva beszélt a megjelentekhez, hangsúlyozva az esemény történelmi jelentőségét, dicsérve a szovjet tudomány sikerét, s adatokat is közölt a Vosztk1 űrhajóról. Nekem csak az erkélyen jutott szék, történetesen arra a helyre kerültem, ahonnét annak idején a római tárgyú jelenetet figyeltem. Múltbeli nézőpontomnak ez a véletlen azonossága jelenbeli helyzetemmel önkéntelenül a szónok beszédére

vetítette az emlékezetembe vésődött egykori mondatot: „Császár leszel!” Közben láttam, hogy a nézőtér első sorában, az egyházi előljárók egykori helyén most a főiskola állami és pártvezetői ülnek, az igazgató, a tanszékvezetők, mint rendesen. Megfigyeltem, hogy a szónok az esemény jelentőségét igazolva és nyomatékositva, azzal a retorikai fogással élt, hogy a technikai részletekhez érve az egyes műszaki adatok közlése után, mintegy elismerése jeléül és a hatást fokozó céllal, kisebb szüneteket tartott. Amikor is az első sorban ülők egyetértésük jelként lelkesen bólogattak, s eközben, úgy láttam, szemük sarkából figyelték, mások is látják-e fejük nyomatékos, talán kissé túlzott mértékű mozdítását, a többieket is hasonló gesztusokra buzdítván. Voltak, akik ezekben a szónok által nagyon is megtervezett beszédszünetekben tapsolni kezdtek, félszemplélen lelkendezésük tanúit lesve. A jelenlévőknek ezt a különös összjátékát észlelve az a sejtésem támadt odafönt az erkélyen, hogy ezúttal is egy színházi eseménynek vagyok a tanúja, ahol a nézőtérben ülők egyszerre mind szereplői is egy éppen akkor születő előadásnak. Ez a sejtésem igazolást nyert a dísztermi jelenetet követően, amikor az események és a róluk szóló közlemények időpontjait összerakva rájöttem, amit persze tudtam, de tudatossá csak később vált bennem, hogy miközben mi a Vosztok1 elindulását és repülését ünnepeltük, az úrkabin már visszaérkezve földre szállt valahol Szaratov környékén. Voltaképpen utólagos tanúi voltunk az eseményeknek. (A TASZSZ szovjet hírügynökség is, a nyilvánvaló kockázatokkal számot vetve, csak akkor közölte a sikeres start hírért, amikor a visszatérést előkészítő fékezőrakéták már működésbe léptek.) Aztán másnap vagy harmadnap folytatódott (megint ezt a szót használom) az előadás. Láttuk, ezt már a kollégium folyosójára kihelyezett tévé közvetítése által, amint a vnu-kovói repülőtér betonjára kihelyezett vörös szőnyegen lépked a fiatal, mosolygós arcú Gagarin, hogy jelentést tegyen a díszemlévényen várakozó Hruscsovnak, hogy feladatát sikeresen teljesítette. Ezt az eseményt már szinkronban láttuk. Azt hiszem.

Vihar a Balatonon

1961 nyarán három fontos esemény történt velem. Július elején ellátogattam Nik-lára. Öreglakig vonattal utaztam, onnét a személypoggyászként feladott kerék-párommal pedáloztam. Ez a látogatás azért vált emlékezetessé számomra, mert a Berzsenyi-kúriában két bújbajos öregasszony fogadott, a nagy költő leszármazottai. Az egész délutánt velük töltöttem, kedvesek voltak, s amikor megtudták, hogy irodalmat tanulok a főiskolán, egy-két családi ereklyét is megmutattak, kezembe adtak meghitt emlékeket őrző tárgyakat, ódon könyveket lapozgathattam. Gyümölcscsel kínáltak. Talán kicsit naív módon hangzik, de az emlékezés során bizonyos események jelentősége váratlanul megnő, s én irodalmi beavatásomnak éreztem, s érzem ma is ezt a találkozást ezzel a két időse hölgygel.

A hónap közepén igen veszélyes kalandot éltem át. Nem túlzok, ha azt mondom: komoly életveszélybe kerültem. Meglátogatott ugyanis P. Árpai, aki két évvel fölöttem járt a főiskolán, már végzett, s akkor a fonyódi iskola tanára volt. Egy korábbi látogatásomat viszonzta. Kíváncsi volt a csónakomra, megmutat-

tam neki, s mivel ő is remekül evezett, egy közös túrára indultunk. Hova menjünk? Ugorjunk át Badacsonyba! Átugrottunk. Ott a parton lacikonyhák voltak, az egyikhez odaültünk, hurkát-kolbászt ettünk savanyú paprikával, rizlinget ittunk hozzá. Poharazgatás során Árpí arról panaszkodott, hogy a rossz tankönyveket unják a diákjai. Azt tanácsoltam neki, hogy tegye félre a tankönyvet, s inkább meséljen a tanítványainak, például mesélje el nekik a *Nyomorultakat*. Egy-két kisebb részletet fel is olvashat nekik. Illyés Petőfi-életrajzát is javasoltam. És közös olvasmányként Fekete István könyvét, a *Lutrát*. Éppen itt tartottunk a beszélgetésben, amikor hús legyintést éreztem a karomon, s mintha egy fátol hullott volna a partra, a színek tompábbak lettek. Alighanem megváltozik az idő, állapítottuk meg. A kikötött csónakhoz érve már nyilvánvaló volt, hogy vihar közeledik. „Ha jól meghúzzuk az evezőket, még hazaérünk előtte”, mondta Árpí. De nem lett igaza. A tó kellős közepén jártunk, amikor rendkívül erős szél támadt, tarajos hullámok csapkodták a csónakunkat. Arra törekedtünk, hogy a csónak hossz tengelyét szélirányban tartsuk, nehogy oldalba kapjon bennünket a vihar, mert akkor felborulunk. Egy ideig sikeresen manővereztünk, de egy hatalmas hullám akkorát lökött rajtunk, hogy mindketten megtántorodtunk, s én kiestem a csónakból. A vízből felbukkanva el tudtam kapni a csónak peremét, s Árpí visszasegített az evezőpadra. Ha egyedül vagyok, ezt nem úszom meg, villant át rajtam. Szerencsénkre az egyre tombolóbb vihar a somogyi part felé nyomott bennünket, s amikor dörgéssel, villámlással, szakadó esővel tetőzött az égi színjáték, már partközelen voltunk. Persze, nem éppen ott, ahová igyekeztünk volna, Alsóbélatelep fölött jó másfél kilométerrel, a kempingnél értünk partot. De partot értünk. A kemping irodájában voltak ismerőseim, akik segítettek biztonságba helyezni a Shelley-t, száraz melegítőt adtak ránk, esőköpenyt is kaptunk tőlük. Nagy mázlitok volt, mondták a fejüket csóválva. Bólintottunk. Jólesett otthon egy kis szíverősítő. Másnap Árpí elbúcsúzott, én pedig elmentem a csónakomért.

Pár nap múlva megérkezett Gyöngyi. Ez volt a nyárnak a niklai látogatás és balatoni vihar után a harmadik, számomra legfontosabb eseménye. De ezt már elbeszéltem az *Álmokban*.

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése

VII. rész

„megsemmisülés és feltámadás”

Wirth Imre: – Reggelente a HÉV-en, munkába menet, újra rászoktam, hogy zenét hallgassak, mint a nyolcvanas évek közepén, a walkman tündöklése korában. De most nem a kazettákba zárt szabadság csábít határátlépésre, nem a vágy, hogy innen el, a képzeletbe, hanem az önismeret (hol ilyen, hol olyan) felemelő ridegsége, a test és a vágy határhelyzeteinek tapasztalata. Zsuzsa miatt – kamaszként szinte egyáltalán nem hallgattam komolyzenét – most a sínek kattogása és Bach, Schubert, Mozart művei kavarnak bennem, mikor leszálllok a Batthyány téren. És összeszorul a gyomrom az ajándékba kapott idő szűkössége miatt.

A Tükörfolyosó után, a nyolcvanas évek második felében, három kötete jelent meg,¹ véget ért a szocializmus, kikiáltották a köztársaságot – erről majd még beszéljünk –, meghalt Weöres, Márai, Beckett, Dalí. Szürreális összeomlások és új világok. Reményem, hogy a beszélgetéseinkből kirajzolódik egy írásokon túli élettörténet is,

ahogy egymásra rétegződik a történelem, a szerelem (az apához fűződő viszony), illetve, hogy hol férfi, hol női hang szólal meg a verseiben.

Takács Zsuzsa: – Az említett évek legmaradandóbb vesztesége apám '84-ben bekövetkezett halála volt. Ma úgy látom, hogy elsősorban az ő (genetikai és szellemi) öröksége – nem az írók, nem a zenék, nem is a szerelmeim –, az ő hatása él bennem. Még az én férfiak iránt érzett szerelmem is tükörképe az ő nőkhöz való viszonyának. Érzelmességem is leginkább az ő érzelmességére hasonlít, iróniám (talán öniróniám is) az övé. Hosszú ideig egy-egy kedvenc olvasmányunk is ugyanaz volt, Graham Greene *A kezdet és a vég* című regénye, Balzac *Szamárból-*

Takács Zsuzsa édesapja

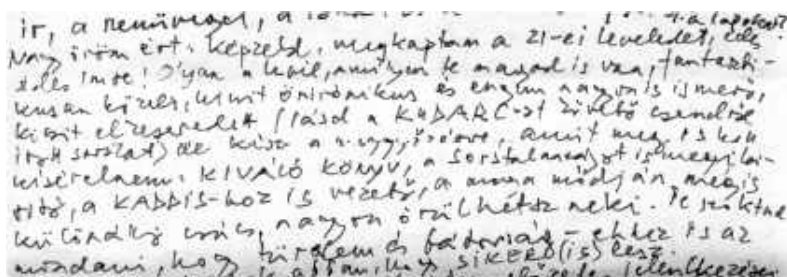
Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát

¹ *Eltékozolt esélyem*, Szépirodalmi, 1986; *Rejtjeles tábori lap*, Móra, 1987; *Sötét és fény kora*, Magvető, 1989.

re, később filozófusok, akiket ő olvasott: Platón, Pascal, Kant, Heidegger. Egyetemista koromban következett a fordulat, a túllépés, ha nem is apám, de édesanyám világán, az otthoni hatást kiegészítő, annál tágabb szabadelvű világ befogadása-ünneplése, a klasszikus és főképp romantikus zene, a versek. A barátnőm, Molnár Emese zenéi, olvasmányai már kö-zépiskolás éveimben változtattak rajtam. Martin du Gard regénye, *A Thibault család*, a tízkö-tes Romain Rolland-regénye, a *Jean-Cristophe* az értelmiségi és a művészlet gyötrelme és diadala, Jacques és Jean szerelme, a karácsonyra tőle kapott Szerb Antal-féle *Száz vers*, a Shakespeare-szonettek Szabó Lőrinc fordításában, melyek – ahogyan Márai írja a *Naplóban* – nagyobb jelentőségűek, mint egy világháború.

Lengyel Pétertől ismertem meg a kortárs amerikai szerzőket, de még Thomas Manntól *A kiválasztottat* is neki köszönhetem. Ez utóbbit Jékely fordította magyarra, és Péter ki-jegyzetelte a zseniális magyar fordítás szavait, fordulatait, hogy tanuljon belőle.

Kertész Imrére visszatérve: a nyolcvanas évek közepe táján, apám halála után nem sokkal, a *Kaddis* írása idején, amikor oldalról oldalra beszámolt az aznap elvégzett mun-káról, egy késő esti sétánkon boldogság fogott el hirtelen, pusztán attól, hogy valaki, ő, akit szeretek, *apám férfigangján beszélt hozzám*. Vállára hajtottam a fejemet, úgy jöttünk le-felé a Németvölgyi úton. Ez közvetlenül azután történt, hogy az érettségire készülő Zsu-sza lányommal megérkeztünk Iowából, és először találkoztam Imrével 1988. november elején, éjjel fél 12 tájt, éppen a kulcsot keresgéltem a táskámban, amikor megszólalt *apám hangja* mögöttem. Gomolygó kódalak volt, nem láthattam az arcát, de ráismertem a hang-jára. „Helyesen élsz!”² mondta, nyilván ezt akartam volna hallani tőle.

Takács Zsuzsa levele Kertész Imrének³

² „végiggondolni elég egy másodperc töredéke, / persze, helyesen éltem-e?” A fürge szolgálak, in: *Viszonyok könnye*, Jelenkor, 1992.

„Amikor elbúcsúztam K.-tól, akivel a hosszú távollét után egy kölcsönlakásban találkoztunk először, akkor szólalt csak meg mögöttem a mindenszentek és halottak napja közötti éjszaka kódében. Amikor táskámban a kulcsot keresgéltem, hogy kaput nyissak, akkor szólított meg. »Helyesen élsz!« – mondta.” Beszélgetések terme, in: *A megtévesztő külsejű vendég*, Magvető, 2012.

„1988-ban, mindenszentek estéjén, nem is este, éjszaka már, a három hónapos amerikai távol-lét után először találkozom szerelmemmel egy kölcsönkért lakásban. Önfeledtségünk, könnyeim a hosszú aszkézist követően. A házunktól néhány lépésnyire elbúcsúszom tőle a villamosmegál-lóban, és ahogy belépek a kertkapun, apám lépteit hallom magam mögött. Gomolygó ködnyalá-bok vesznek körül minket: »Helyesen élsz!« – sóhajta-suttogja fél éve már halottam.” Múlt szá-zad, in: *A sóbálvány*, Magvető, 2017.

³ „Nagy öröm ért: képzeld, megkaptam a 21-ei leveledet, édes édes Imre! Olyan a levél, amilyen te magad is vagy, fantasztikusan közeli, kicsit önironikus és engem nagyon is ismerő, kicsit elkese-redett (lásd a KUDARC-ot követő csendről írt sorokat), de kész a meggyőzésre, amit meg is kell kísérelnem: KIVÁLÓ KÖNYV, a Sorstalanságot is megvilágító, a KADDIS-hoz is vezető, a maga módján mégis különálló csúcs, nagyon örülhetsz neki. Te szoktad mondani, hogy türelem és bátorság – ehhez is az kell. Biztos vagyok abban, hogy SIKERED (is) lesz.”

– A *Kertész Imrével folytatott levelezésében, ami a közvetlenség és az irodalomtörténet megejtő együttállása számomra, Kertész Imre 1987 végén és '88 elején Szigligetről írja, hogy elégedetlen a Kaddissal, újra kell kezdenie, s ehhez az akkor megismert és németül olvasott Thomas Bernhard-regények, hogy megtalálja a megfelelő formát, narrációt, jelentősen hozzájárulnak. Ezen meglepődtem, nem a bernhardi hatáson, hanem hogy ilyen későn jutott el hozzá, hiszen Tandori fordításában már a hetvenes években megjelent két regénye,⁴ majd az elbeszélései is Györffy Miklós válogatásában.⁵ Egyáltalán, milyen irodalmi közeg vette körül őt, mit tapasztalt, hogy látta ezt Zsuzsa?*

– Csak egy rövid kiegészítést még: Imre a Budapestről Szigligetig tartó vonaton olvas-ta el 1987-ben Bernhardot, az úton érte tehát a felismerés, hogy a *Kaddist* ilyen véget nem érő, fecsegő-hárító közegbe kell helyeznie. Mint akiből egyszerre szakad ki a világgal és önmagával, élete folytathatatlanságával kapcsolatos gyónás. A regénybeli beszélgetőtárs, akivel az erdei úton beszélget, a valóságban Kéry László,⁶ a *Nagyvilág* szerkesztője volt, neki tett a valóságban és a regényben felkavaró vallomást, mert hozzá semmi sem fűzte, se barátság, se bizalmas jó viszony.

Hogy milyen irodalmi és zenei közeg vette körül? Olvasmányélményei jórészt a német nyelvű irodalomból voltak. Csak mutatóba mondok néhány nevet: Thomas Mann, Bernhard, Kafka, Nietzsche, Wittgenstein, aztán Camus, Sartre, az egzisztencializmus. Megismerkedésünk után egy ideig foglalkoztatta a misztika, misztikus szerzők, és mindennapi kenyerre volt a zenehallgatás is. Elsősorban a klasszikus zene, a Bach-passiók és Mahler minden mennyiségben, s gyakori ünnepként az élő koncertek. Barátainak és ismerőseinek névsora nem volt túl hosszú, de a legtarkább társaságból tevődött össze, ott voltak az egykori kávéházi barátok és linkek, akiket nem ismertem már, és ott volt Kállai István,⁷ fiatal-korától legközelebb barátja és az alkalmi színházi munkái társszerzője, továbbá Spiró György, aki '75-ben Hajnóczy Péter elragadtatott beszámolója után⁸ elolvasta⁹ a *Sorstalanságot*, s megjelentette a könyvről szóló releváns elemzését,¹⁰ és ezzel méltó helyére is tette.

– *Nemes Nagy Ágnesék és Kertész világa mennyire érintkezett?*

– Semennyire. Mondjuk Rilke lehetett volna az egyik összekötő kapocs, de kizártnak tartom, hogy ők ketten, Ágnes és Imre elviselték volna egymást.

– *Hadd legyenek naiv: miért? Akár Zsuzsa személye is lehetett volna az összekötő kapocs, hiszen Nemes Nagy Ágnes haláláig (1991) tartotta vele a kapcsolatot.*

– Nem volt olyan szoros tanítványi–tanári kapcsolat Ágnes és közöttem, mint amilyen az egészen kiváló Székely Magda és Ágnes között. Amikor '80-ban a Németvölgyi útra költöztünk, Ágnes és az én lakhelyem öt villamosmegállonyira került egymástól. Személyesen mi is közelebb kerültünk egymáshoz. Az újrainduló *Újhold* számára ő, illetve Lengyel Balázs kért szemelvényt és kísérő szöveget a fordításokból. Pilinszkyt nagyra tartotta Imre, Mándyt is megkedvelte a szigligeti találkozásuk alkalmával, de hogy olvasta-e, ab-

⁴ *Fagy*, Európa, 1974; *A mézségető*, Magvető, 1979.

⁵ *Az erdőhatáron. Elbeszélések* (ford. Adamik Lajos, Györffy Miklós, Halasi Zoltán), Európa, 1987.

⁶ Kéry László (1920–1992) irodalomtörténész, anglista, színikritikus, műfordító, az MTA levelező tagja, 1973-tól a *Nagyvilág* főszerkesztője.

⁷ Kállai István (1929–2015) író, dramaturg, humorista, vígjáték- és kabarészerző, film- és tévés forgatókönyvíró.

⁸ *A Sorstalanság* (1975) első szerkesztője Ács Margit volt, aki egyben Hajnóczy műveit is gondozta a Szépirodalmi Kiadónál.

⁹ „Elsőként Hajnóczy Péter, az érzékeny, művelt, margón vegetáló alkoholista vette észre, aki ugyan lusta volt, hogy a véleményét megírja, de nekem is ő hívta fel rá a figyelmemet. Később csalódnia kellett a felfedezettjében, amikor hívás nélkül egy üveg borral állított be hozzá, és Kertész az orrára csapta az ajtót.” Spiró György: *Néhány Kertész-paradoxon*, 2016. (<https://mta.hu/szima/spiro-gyorgy-emlekezett-kerteszmimre-106534>)

¹⁰ Spiró György: „Non habent sua fata”, in: *Mit ír az ember, ha magyar. Esszék – 1994–2003*. Ab Ovo, 2013. [Először folyóiratban: *Élet és Irodalom*, 1983. július 29.]

ban nem vagyok biztos. Az alkotóházban szívélyes és baráti közegben érezte magát, szinte mindenki ismerte és értékelte a *Sorstalanságot*. Lenyűgöző humorát pedig mindnyájan díjazták.

– *A hetvenes-nyolcvanas évek „prózafordulatában” Kertész Imre mennyire találta a helyét, mennyire volt Zsuzsa irányában önreflexív? Hogy élte meg kortársai, Nádás, Esterházy regényeit vagy Balassa Péter kritikai jelenlétét?*

– Semennyire nem érezte otthon-ittthon magát. Nem volt elragadtatva az említett íróktól. Sokra becsülte azonban például Krasznahorkai Lászlót az atmoszférateremtő képessége miatt. Egyébként úgy érezte, hogy senki sincs tisztában írói kvalitásával, és ebben igaza is volt. 1989 táján, egy esti-éjszakai sétánkon leültünk az Érdi úti iskola előtti játszótéren egy padra. Imre őszinte kétségbeeséssel állapította meg, hogy nem hagy nyomot az irodalomban, ha csak magyarul jelenik meg, ha itthon marad.

– *És Zsuzsa hol találta – ha találta – a helyét költőként a nyolcvanas évek második felének poétikai térképén?*

– „A lelkemre mondom, Kátya, – hogy Csehovot idézzem, ahogyan Imre tette gyakran – nem tudom”, és nem is nagyon érdekelt. Nem voltam tagja baráti társaságoknak, különösen kemény válásunk után a konfliktusok elkerülése miatt is, az irodalmon kívül éltem. Meg kell mondanom azonban, hogy Zsolt Angélával, Péter második feleségével, volt gimnáziumi évfolyamtársammal mindig jó kapcsolatban voltam. Bíztam benne, és sohasem csalódtam.

– *Arra is reflektálni szerettem volna, hogy a szerelem a költészetében – túl azon, amit megoszt velem életének valós vonatkozásairól, a közérzet esendő, feledésbe hulló mozzanatairól, amik így mégis ismerős emlékké válhatnak –, szóval, hogy a szerelem metaforaként működik, mint annyi minden persze. A megváltás és az elmúlás határterülete. Ebben az Eltékozolt esélyem kötetben mindkét narratíva hangsúlyos, az apa halála és a szerelem egyfajta veszteségtudatban közössé, a vágyban elsiratandóvá válik.¹¹ Banális és fájdalmas, földi-égi kérdés: mi a szerelem?*

– Számomra a teljesség átérése, transzcendens élmény, az időtlenség megtapasztalása, és ahogyan fogalmazta, metafora. Hála azért, hogy élünk; beleegyezés abba, hogy meghalunk. Alkalom az önmagunkból való kilépésre, a megsemmisülésre és feltámadásra. „Megrázkódi a papír, ha megsimítja / itt láng a lánggal ölekezett, / elsápad bele a papír, vissza akar változni érintéssé. / És gyilkos és hazug a vers, / ha nem teheti meg!”¹²

– *A ’86-os kötet második verse, a Végnapok egy Eliot-idézzettel kezdődik,¹³ de mintha az Óda a tegnapi asszonyokhoz című Vas István-verset is megidézné távolról, illetve nekem Ginsberg Üvöltés című költeménye is vibrál a horizonton. Néhány sor, hogy mire gondolok: „Nemzedékeim díszei, férfiak, ti, akik révbé / értek, és ti, akiknek teste elszenvedi / a tenger próbáját meg ítéletét, férfiak, / ti szépek / [...] / Egyetlen napot még, / hogy lássalak titeket! A félhomályba / lépjünk vissza majd, hogy ne látsszon / rajtunk a bomlás.”*

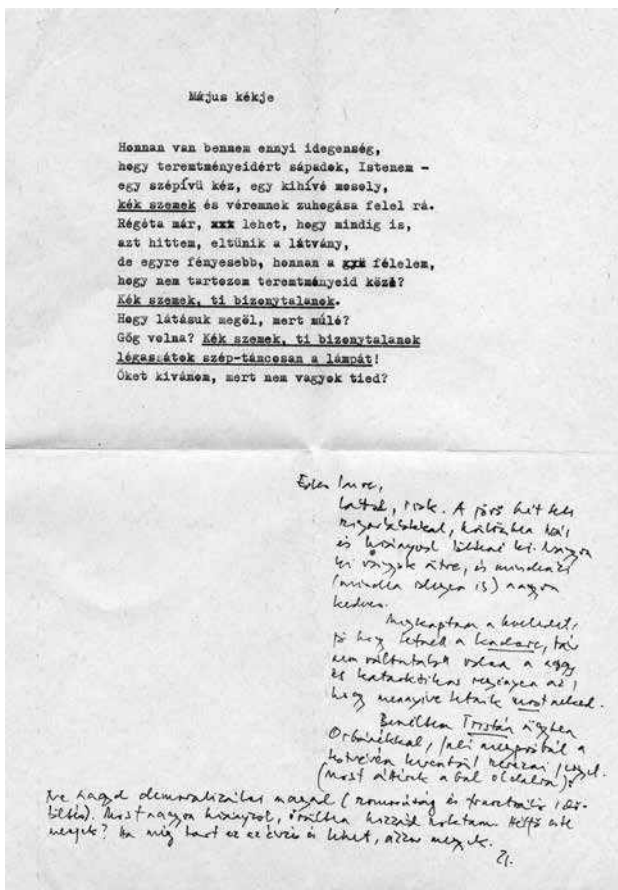
– *A Négy kvartett Vas István remek fordításában jelent meg. A Vak remény című gyűjteményben a versem mottójában Eliot neve mellett feltüntettem a fordító, Vas István nevét is szokásom szerint,¹⁴ noha ő mindent megtett, hogy verseimnek, illetve fordításaimnak,*

¹¹ „Te, aki annyira szeretted a nőket, / nem tudom, megnéztél volna-e / a színeit veszített, fuldokló délutánon, / mint az idős férfi a villamoskocsiban, amikor fölálltam, hogy átadjam neki a helyemet, / mivel a te vonásaidat viselte, / mikor te minden arctól szabad voltál már és halott.” Te, aki annyira, in: *Eltékozolt esélyem* (a vers ajánlása: *Apámmak*).

¹² Vers hegedűre, in: *Eltékozolt esélyem*.

¹³ „Ti, akik révbé értek, és ti, akiknek teste / elszenvedi a tenger próbáját meg ítéletét”, T. S. Eliot – Vas István: *Négy kvartett*.

¹⁴ „A korábbi antológiákban egy-egy versfordítással szereplő Weöres Sándorra és Vas Istvánra is emlékezni kíván, nevük és versük említésével, ez a hét hosszú éven át készült kötet.” in: *Keresztes Szent János összes versei és válogatott prózája* (ford. Takács Zsuzsa), Európa, 1992.

Édes Imre, látod, írok...

A vers a *Viszonyok könnye* című kötetben jelent meg 1992-ben

likontól, hogy fordítsam le nekik az *Összes verseket*. Harmadszor pedig kaptam egy hónapnyi spanyol ösztöndíjat Salamancába, ahol egy andalúz tanár meghirdette a misztika-kurzusát, amelyre természetesen azonnal feliratkoztam.

– A versekhez fűzött Keresztes Szent János-i versmagyarázatok ismerete, kontextusa számomra a költészet megóvása a jézusi hagyományba „helyezés” révén, ugyanakkor mai olvasóként nagyon

a kősziklát is megindító Keresztes Szent János-szövegeknek¹⁵ ne legyen olvasója.¹⁶ Az *Óda a tegnapi asszonyokhoz* vagy a Hubayval írott *Egy szerelem három éjszakája* személye miatt így rám nem hatott.

– Kertész Imrének elmondta a traumatikus Vas Istvántörténetet, hogy le akarta beszélni az írásról? Volt-e köztük bármilyen kapcsolat?¹⁷

– Nem hiszem, hogy lett volna.

– Többször szóba került már a fordítás, elsősorban Keresztes Szent János, A lélek éneke, a szerző versmagyarázataival. Hét év munkája ez a kötet. Hogy találtak „egymásra” a 16. századi misztikussal, azok után, hogy Weöres Sándor „felszólította” a fordításra?¹⁸ Csak sejtem, milyen érzés lehetett megkapni ezt a feladatot. Hogyan is történt ez pontosan? A vágyakozás érzéken szakrális nyelve mintha magára várt volna.

– Minden jelzés egy irányba mutatott. Először Weöres felszólítása, aztán Zimre Péter¹⁹ telefonja a He-

¹⁵ Keresztes Szent János: *A lélek éneke* (ford. Takács Zsuzsa), Helikon, 1988.

¹⁶ Lásd erről részletesebben a beszélgetésfolyam IV. részét a *Jelenkor* áprilisi számában.

¹⁷ Vö. „Emlékszem például Vas István *Elveszett otthonok* című regényére, amelynek a fiatalabb Cocteau-t idéző stílusa akkor megragadott. De későbbi nagy életrajzi vallomásai hamar kiábrándítottak.” Kertész Imre: *A száműzött nyelve*, Magvető, 2001.

¹⁸ „A múlt század hetvenes éveiben Weöres Sándor magyar költő és csodagyerek a Kassák Művelődési Házban – amikor feleségével, Károlyi Amyval közös estjüket fiatal költőként bevezettem –, valósággal felszólított erre a feladatra. Maga, ugye, spanyolos? – kérdezte. Akkor magának kell lefordítania Keresztes Szent Jánost, hiszen még nincsenek meg a versei magyarul – mondta.” Takács Zsuzsa és Ambrus Judit levélváltása, *Beszélő*, 2008/3.

¹⁹ Zimre Péter (1938–2006) író, forgatókönyvíró, filmproducer.

hiányzik az alábbi idézetek korabeli körülírása, amik szinte áthidalják az évszázadokat sejtelmesen bizonytalan intenciójukkal. „Fönn szárnyaltam a magasban / célpontjaként a vadászoknak”, vagy „Nem a szépség lesz a vesztetem, / nem tudom, mi adatik, / vágyom nagyon valamit, / ami más, még ismeretlen”, végül „Uram, kérlek, tekints le, / halálomon vagyok már, / Mindenhátom, Te mintha távolodnál!” Célpont, az ismeretlen vágya, távolodás. Zsuzsa hogyan közelítené meg a saját – mélyen rokon – költészete felől a kiragadott sorokat? Hogy most magát idézzem: „Verset ír a verset író gép, / a szájj, szemek és ujjak nélküli nyomorék.”²⁰

– Mint egy ígéretét beváltó, talentumaival elszámolni köteles lényre (teremtményre, ha tetszik) gondoltam magamra fordítás közben, éppúgy, mint amikor a saját szövegeimet írtam/írom. Egyetlen verssorát idézem csak, amit hét év munka után a hazai olvasó a kilencvenes években vehetett kezébe. A spanyol irodalom közhelyszerűen „legbotrányosabb verssorának” tartott vallomás a *Szerelem élő lángja* című Keresztes Szent János-versben szerepel. Magyarul először Orbán Ottó szövegében találkozhatott vele a hazai olvasó. Ő, aki az *Üvöltés* kiváló fordítója is egyben, nem volt éppen misztikus alkat, spanyolul nem tudott, nyersfordításból dolgozott, és nyilván rutinmunkának tekintette a 16. századi misztikus zseni magyarrá fordítását. (A vers spanyol címe *Llama del amor viva*, vagyis a jelző a lánghoz és nem a szerelemhez tartozik, a kétségtelenül „költőibb” *Élő gyönyörű lángja* helyett, ahogyan Orbán Ottó fordításában áll, a cím egyszerűen csak *Szerelem élő lángja*.) A fő baj az, hogy a Vőlegény (Krisztus) és a lélek közötti műszo fordításban meg lehetőségen szilaj ágyjelenetű alakul. „Hasadjon édes percünk vászna végig” – mondja a Lélek Vőlegényének, Krisztusnak. Holott ennél jóval botrányosabb az eredeti sor. A szűzhártya átszakításáról beszél a misztikus költő, ugyanis a „tela” első jelentése valóban vászon, ám többedik jelentése a „belső szerveket bevonó hártya”. Az eredetiben, a misztika felfogásához híven a Krisztus és a Lélek egyesüléséről van szó tehát. Azt kéri a Lélek a Vőlegénytől, hogy „találkozásuk hártyáját szakítsa el”. Így lett a spanyol irodalom „lebotrányosabb sorává” az említett megfogalmazás.²¹

– Fordított örményből is. Mondana erről is egy-két szót?

– Attól félek, hogy több szó is lesz belőle. Szerencsére a nagy Szovjet Birodalom által elfoglalt, vele egy szövetségbe forrt, kisebb népek leszármazottai is tanítottak nálunk orosz. Volt egy nagyon kedves örmény kolléganóm, Hutterer Rita, és volt egy elragadó Máj, azaz Május nevű észt tanárnő is az Orosz Tanszéken. Örmény kolléganóm iránti rokonszenvem közrejátszott abban, hogy lefordítsam Szevak *Esős szonáta*²² című verseinek egy részét, hiszen őt tekintették a legjelentősebb – ráadásul ellenzéki – kortárs örmény költőnek. Beney Zsuzsával jártunk is Jerevánban, négy-öt emlékezetes napot töltöttünk Moszkvában. Tolmácsunk, Szvetlana félig lengyel származású szovjet állampolgár volt. Szibériai száműzetésben született. Engedély nélkül meghívott a lakására minket. Megmutatta a könyvespolcán álló, apjától rámaradt egyetlen vagyontárgyát, egy pipát.

– Keresztes Szent János-fordítását a szakmai zsűri 1993-ban Forintos-díjjal ismerte el. Még a nyolcvanas évek végén József Attila- és Déry Tibor-díjat kapott. Ezek komoly elismerésnek számítottak, a sokat idézett (és szövegkörnyezetéből kiragadott) Hajnóczy-mondat árnyékában is, misze-

²⁰ Verset ír, in: *Eltékozolt esélyem*.

²¹ „Feltehetnénk a kérdést, miért azt kéri a lélek, hogy szakítsa el e hártyát, miért nem azt, hogy vágja vagy tépje el? Az ilyen találkozás jellemzésére jobban ráillik az elszakítás kifejezés, először is, ezért. Másodsor azért, mert az ilyen szeretet erőteljes, határozott, kérlelhetetlen, inkább elszakít, mintsem elvág vagy eltép. Harmadszor a szerelem úgy kívánja, hogy hirtelen menjen végbe, rövid idő alatt, annál erősebb, nagyobb a szerelem, minél hirtelenebb és szellemibb.” In: *A lélek éneke*, Keresztes Szent János versmagyarázatai.

²² Parujr Szevak (1924–1971) örmény költő. Magyarul olvasható könyve: *Esős szonáta* (ford. Bede Anna, Fodor András, Garai Gábor, Jobbágy Károly, Solymos Ida, Szokolay Károly, Takács Zsuzsanna), Európa, 1966.

rint „a siker szégyen”. Zsuzsa számára mit jelentett (jelent) a díj, milyen szerepet játszott az önismeret/önértékelés oly sérülékeny, rejtett koordinátarendszerében?

– Az első díjamat, a Graves-díjat 1984-ben kaptam. A többi díjat a szokásoshoz képest későn. Emlékszem, hogy épp Szigligetről jöttünk haza a kisebbik lányommal, amikor kivettem a postaládából a Katona József Színházba invitáló levelet a Weöres-díj átadó ünnepségére. Mennyire unom, hogy mindig más kapja a díjakat, mondtam Zsuzsának, és ránéztem a meghívó szövegére, amelyen az én nevem állt. Mi tagadás, örültem neki.

– Idézek a verseiből néhány motívumot, csomópontokat (amiket annak érzek), kérem, beszéljen a háttérükről, a még felidézhető, éppen a versekben megnyíló akkori érzelmi valóság emlékéiről. A „lepusztult színhely” az „önkívület egykori színhelye”,²³ „amikor nem vágyom a szabadságra többé, / talán csodálkozom is, / hogy mennyire vadul akartam”.²⁴ „Annyira tele lett szeme / a világ sugaraival a félhomályban, / hogy le kellett hunynia, mert félt, / ha tovább nézi, még megvakul bele.”²⁵ Vagy: „le kellett hunynom a szememet, / hogy ne ijesszen el a végtelen.”²⁶ Mintha az eszmélés pillanataiba láthatnánk bele.

– Ezek mind szerelmes versekből vett idézetek, az eksztázis, a hála kitörései.

– „Futball-ország küldöttei ott voltak a márciusi / hidegben, tél-nyúzta, szivacs arcok, / reménykedők mégis, a híd alatt”.²⁷ Mi ez a furcsa időutazás, miért „futball-ország”?

– Szokásom szerint minden március 15-én délután, hazafelé az egyetemről, elmentem a Petőfi-szoborhoz. Megálltam öt-tíz percre, néztem az óvodások földbe szúrt kis piros-fehér-zöld és vörös papírzászlóit. Álltam a bőrkabátos titkoszolgálati emberek pillantását. Néztem a felsorakozott rendőrautókat. A kádári Magyarországot, ami ilyen megtört és belenyugvó volt.

– Mielőtt megkérdezem, ahogy az elején említettem, a köztársaság kikiáltását, még egy kitérő (ami aztán engem is megérintett). Reményi József Tamás a régi Mozgó Világot és az ott töltött időt élete egyik legfontosabb eseményének nevezte. 1986-ban az Egyetemi Lapoktól jelentünk meg a Mozgó Világban, Egyetemi költők címen, ami fölé az volt írva, hogy „Szemét ügy”, nagyon szép áthallás volt, én meg – akkor is és mindig – naiv voltam, hogy hiszen nem illene ott publikálni a régi szerkesztőség 1983-as felszámolása után. Ami a Mozgóval történt, hogyan érintette Zsuzsát?

– Közvetlenül nem érintett, sosem publikáltam a Mozgóban. Pétert viszont, aki ott volt szerkesztő '75–76-ban, a laptól helyezték át a Fényújsághoz. Úgy tudom, nem bánta, mert több ideje maradt az írásra.

– Mi az a Fényújság?

– Szalagcímekben foglalták össze a nap híreit a város egy forgalmasabb pontján álló épület homlokzatán.²⁸ De visszatérve Eliotra és a Négy kvartettre. Eliot legfontosabb költőim egyike volt a nyolcvanas években. Az Átokföldje is, de számtalan könyv közt Jean Rhys regényei,²⁹ vagy a némelyik vers mottójában jelzett prózák is. Például Kuncz Aladár Fekete kolostora. Hálát éreztem Füst Milán iránt, nemcsak a Boldogtalanok, hanem a Hamann-

²³ Az ígéretét be nem váltó remény, in: *Eltékozolt esélyem*.

²⁴ Kétértelműség a jelekben, in: *Eltékozolt esélyem*.

²⁵ Megvilágosodás, in: *Eltékozolt esélyem*.

²⁶ Ünnepe, in: *Eltékozolt esélyem*.

²⁷ Uo.

²⁸ Lengyel Péter önéletrajzából: „Irodalmi lapok szerkesztőségében dolgozik, majd tizenhárom évig (1975–88) egy villanyújságnál a Nagykörút és a Dohány utca sarkán. Tizenhárom betűhely, papiros lyukszalagról, kis villanykörtékkel szórja a városra a kulturális újságok reklámját.” (<http://lengyel.irolap.hu/hu/eletrajz>)

²⁹ Jean Rhys (1890–1979) dominikai születésű brit író. Magyarul olvasható könyvei: *Széles Sargassotenger* (ford. Tandori Dezső), Európa, 1971; *A sötétség utasa / Jó reggelt, éjjél!* (ford. Udvarhelyi Hanna), Európa, 1974; *Legyen nekik dzsessz* (ford. Udvarhelyi Hanna), Európa, 1980; *Nagy mosolyt kérek!* (ford. Séllei Nóra), Csokonai (Artemisz Könyvek), 2001.

idézet miatt is. Szőröstül-bőröstül, ahogyan öcsém a feketekávéra utaló noteszlapján áll, enyém volt az irodalom.³⁰

– És akkor most szeretnék egy olyan napot felidézni, ami talán zárványként létezik, körülfolylja, „megkerüli” az idő: harminc éve, 1989. október 23-án, egy hétfői napon kiáltotta ki a köztársaságot Szűrös Máttyás. Emlékszik erre a napra?

– A Közgazdasági Egyetemen dolgoztam, az akkor még az összes nyelvi tanszékot magába foglaló intézetben. Lementem a titkárságra, hogy megnézzem aznapi postámat, mire a titkárnőnk tett valami fanyalgó megjegyzést a köztársaság kikiáltására. Nem lepett meg. És nem kommentáltam az eseményeket, ahogyan nem kérdeztem meg az MSZMP vezetőinek lányait, kolléganőimet, Biszku Juditot vagy Horn Annát sem arról, hogy miként vélekednek a változásokról. Akkorra már azt tanítottam a diplomáciaórákon, amit akartam, amit dokumentálni tudtam. Például a Molotov–Ribbentrop-paktumot, a lengyel tisztikar legyilkolását Katyńban, a Wajda-filmek történelmi háttérét. Jeszenszky Géza³¹ diákjai jártak hozzám, ők már jól ismerték az addig titokban tartott eseményeket, és volt néhány egészen kiváló közöttük, őket kérdeztem, ha egy-egy kérdésben bizonytalan voltam. Jóval később egyikük, egy könyvheti dedikáláson odahozta hozzám frissen megjelent kiváló könyvét. „Kedves tanáromnak, Takács Zsuzsának engeszteléseképpen és hálás szeretettel: Zeidler Miklós” – ez a meleg hangú dedikáció állt *A revíziós gondolat* című könyvben.³² A háttértörténet az akkori éveket jellemző lazább ügyintézésre utal. A második év végén szokásos spanyol záróvizsgára jelentkeztem nálam, holott csak elsőéves volt, és nyelvtudása is annak felelt meg. Történelemből viszont már akkor igen felkészült volt. Hogy az ELTE történelem szakára felvegyék, szüksége volt a spanyol záróvizsgára. Gondolkodás nélkül beírtam tehát az indexébe a jelest, de megjegyeztem, hogy bizonyítania kell történészi elhivatottságát már csak azért is, mert komoly fegyelmi vétséget követek el miatta. Ez utóbbi szerencsére sohasem derült ki.

Visszatérve, 23-án, hétfőn reggel bementem tehát a titkárságra a postámért. Titkárnőnk kisorádiója hangosan szólt, a *Himnuszt* játszották éppen, csodálkozva kérdeztem, mi történt, és akkor ő kellemetlen grimaszt vágva közölte, hogy most kiáltották ki a köztársaságot. Bár maga a tény felemelő és örömteli volt, sajnáltam, hogy az MSZMP-s Szűrös Máttyás kiáltja ki. Esetében a szó is furcsa volt, hiszen csak a csendes beleegyezést feltételeztem róla, meg a kontinuitásra való törekvést, a hatalomról való le nem mondást. A tévében este megnéztem a híradót. Nem csalódtam. Egy szürke hivatalnok, Magyarország volt moszkvai nagykövete beszélt az országház erkélyéről. A tömeg érzékenyen reagált; fújolt, amikor a nagy Szovjetunióval való további együttműködésről beszélt, és lelkesen tapsolt, amikor a határainkon túli magyarokat említette. Óvatosan kerülte a forradalom megnevezést, nemzeti megmozdulást emlegetett helyette. A változás kicsiben és nagyban mégis bekövetkezett. Engedélyezték az önálló nyelvi tanszékeket, nagyobb lett a mozgásterünk. Néhány nap múlva könnyű szívvel és örömmel fogadtam el a bécsi meghívást egy felolvasásra, elkértem magamat a dékántól, és kiírtam a hirdetőtáblára, hogy hol és mikor pótoljuk az óráit. Elutaztam Bécsbe.

– Mit olvastott fel? Kik voltak még ott? Nem volt mámorító érzés szinte szabadon átlépni a határt?

– Volt bennem valami diadalézés, szó se róla, de úgy éreztem, hogy ez a normális állapot, hogy rémálom volt, ami a forradalom leverése után következett. Hogy Európa örömmel fogad minket, hiszen odatartozunk. Egyedül utaztam, egyetlen meghívott voltam. A bécsi testőrpaltotát, a Mária Terézia idejéből származó épületet, a hajdani Colle-

³⁰ Lásd a beszélgetésfolyam V. részében, a *Jelenkor* májusi lapszámában.

³¹ Jeszenszky Géza (1941) történész, egyetemi tanár, politikus, diplomata, 1990–1994 között az Antall-kormány külügyminisztere.

³² Zeidler Miklós (1967) történész. A könyvét az Osiris adta ki 2001-ben.

gium Hungaricumot akkor már elkótyavetélte az előző kormány, és a külváros színtelen-szagtalan tucatépületébe költöztette a Kultúrintézetet. A verseimből készült fordítások gyengék voltak, a siker mérsékelt.

– *És utána bement az egyetemre...*

– Igen, mikor hazamentem, a titkárnő, akivel együtt értesültünk a kikiáltásról, azzal fogadott, hogy van egy fontos postám, amit feltétlenül vegyek át. Megkérdeztem tőle, hogy miféle. Azt mondta, hogy „fegyelmet kapsz, mert elutaztál, anélkül, hogy engedélyt kértél volna az intézetigazgatótól”. „Nem veszem át a levelet, hiszen elkértem magamat a dékántól” – mondtam. Nem is lett fegyelmi az ügyből, bár a titkárnő később mégiscsak egyéb postáim közé csúsztatta a levélbombát. Intézetigazgatónk amúgy zavaros figura volt. Egy alkalommal együtt utaztunk egy buszon; én észrevettem, ő nem vett észre, ami nem is csoda, hiszen fennhangon szidta éppen Grósz Károlyt, ami önmagában nem lett volna olyan nagy baj, de arról is beszámolt az utazóközönségnek, hogy földesúr volt azelőtt, és reméli, hogy visszakapja jogos tulajdonát. Lesütöttem a szememet és nem hittem a fülemnek.

– *Mennyi tragédia, örület került hirtelen felszínre...*

– Hát igen. De az azért álmomban nem jutott volna eszembe, hogy a történelmi tudatlanság, a tartós hazugságok és öncsalás oda vezetnek, ahol ma tartunk. Ahogyan Santayana³³ mondja: „Akik nem emlékeznek a múltra, arra ítéltetnek, hogy újra átéljék azt.”³⁴ Nekem liberális elképzelésem volt Magyarország jövőjéről. Számomra olyan volt '89, mintha győzött volna az '56-os forradalom.

– *Három hónapos volt a fiam, mintha minden újjászületett volna, emlékszem. Elővettem nagyapám rejtegetett '56-os relikviáit. Határtalannak tűnt a világ.*

– Végtelenül felszabadultnak éreztem magam, szinte mindennap találkoztam Kertész Imrével, esténként nagyokat sétáltunk. Ráadásul beleszerettem egy kollégámba. Talán a végtelen szabadságvágy miatt is életemben először és utoljára két férfit szerettem egyszerre. Talán éreztem azt is, hogy az Imrével való szerelem hamarosan véget ér, mert mihelyt lehet, elmegy itthonról. De boldog szerelmes voltam. Rengeteget álmodtam, ott volt a toll és a papír az ágyam mellett, leírtam az egy ideje már szonett formában született, 14 vagy 12 soros (többnyire) álmaidat, az álszonetteket, a háromsoros szakaszba tördelt, négyszakasos álcercinákat. Mint egy hivatásának élő pék, kemencébe raktam őket, és kora reggel már fogyasztásra készen ott sorakoztak fejem fölött a könyvespolcon. Így készült az 1992-es *Viszonyok könnye* című kötet. Ráadásul minden „pékáru” elkelt azonnal. Fültanúja voltam, hogy a könyvheten két, mint beszélgetésükből kiderült, ELTE-s fiatal lány lelkesedve lecsap a könyvre. A könyv sikeréhez hozzájárult, hogy sokan olvasták a verseket, hiszen Varga Lajos Márton³⁵ azonnal megjelentette ezeket a közlélethez egyáltalán nem kötődő, vallomásos, szerelmes verseket a *Népszabadság*ban. Továbbá Réz Pál és Várady Szabolcs is, havilapról lévén szó kis késedelemmel ugyan, az épp szerkesztés alatt levő *Holmiban*.

Az viszont nagyon fáj, hogy édesapám a változásokat már nem élte meg. Amikor meghalt, éppen a Duna elterelésének tervét módosíttatta a csehszlovák és magyar fél, az előbbi gőzerővel, az utóbbi a fokozódó ellenállástól tartva lendületesen vagy ímmel-ámmal. Ott voltam én is persze az elterelés ellen szervezett spontán, hatalmas tüntetésen, és Vargha János³⁶ meghívásának köszönhetően szerepelt is egy versem az ellenzéki Duna-

³³ George A. N. Santayana (1863–1952) spanyol-amerikai filozófus, esszéista, író.

³⁴ in: *The Life of Reason: or the Phases of Human Progress*, 5 vols., 1905–06.

³⁵ Varga Lajos Márton (1942–2017) József Attila-díjas kritikus, irodalomtörténész, a Magyar Rádió irodalmi osztályának szerkesztője, a *Népszabadság* kulturális rovatvezetője.

³⁶ Vargha János (1949) biológus, környezetvédő, fotós, a Duna-kör alapítója, 1985-ben Right Livehood Awardot, alternatív Nobel-díjat kapott.

antológiában.³⁷ Bánt, hogy édesapámnak még '84-ben, váratlan szívhalála előtt, önző módon az ő megnyugtatóására várva, beszámoltam a környezetrombolásról, a Szigetköz száradásáról, a hazai vizeslobby által is támogatott, eszement elterelési tervről. *Kislányom, soha többé ne beszélj nekem róla* – kérte.

Takács Zsuzsa a szüleivel

Öt év múlva, '89 karácsonyán, amikor már valóban ütött az óra, és eljött a szabadság pillanata, csúfos véget ért a Ceaușescu-diktatúra, törölték a Duna elterelésének tervét. Ezt írtam akkor – titkos szerelmemet szólítva meg: „Év vége. Boldog ünnepet neked! / A feltámadás fekete zászlói zúgnak: / ezerkilencszáznyolcvankilenc, december, // Temesvár, Arad, Bukarest. De te / maradj meg távolinak, szinte idegennek, / hadd játsszon lázadó képzeletem // veled! Érintsen a hang! / Inged, e sima kéz, simítsa bőrödöt! / Szeretem ezt az elnyújtott időt. // Akárha kandalló tűzénél ülnék tegnap óta / egy whiskys pohár falára fonva hosszú / ujjaimat, sápadt angol lord vagy lady.”³⁸

Szerelmem – akinek létezéséről Imre is tudott, de meg sem fordult a fejében, hogy választásra kényszerítsen – éppen a Londonból hazatérő gépen olvasta az aznapi *Népszabadság*ban megjelent versemet.

Mintha egy döntéseit senki által meg nem kérdőjelezett művészalteregóm életét éltem volna az időn és téren kívül, a csaknem egy egész éven át tartó végtelen pillanatban. Rengeteget dolgoztam. Aztán bekövetkezett persze a méltó és jogos összeomlás. Anna már önálló életet élt, Zsuzsa velem lakott és egyetemista volt, én tanszékvezető docens lettem a Spanyol-Portugál Tanszéken, és egy reggel arra ébredtem, hogy a gyengeségtől nem tudok talpra állni. „Először csak enni nem volt kedvem, / később már inni sem. A tagadást / a harmadik nappal végképp túlzásba vittem. // A telefon, a taxi, a kórház ideje

³⁷ *Duna – Egy antológia*, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1988.

³⁸ Várakozás, in: *Viszonyok könnye*.

eljött. / Útközben esett az eső. A zörgő kocsiból / néztem a szombat délutáni nyüzsgést.
// A hetes buszra várt a túlhízott tömeg. / Még viszolygást sem éreztem irántuk / (szó
nélkül lefekszem a járdára, // ha a taxis kitesz). Az influenza! – / mondta az orvos, hagy-
tam. A sós víz / a nevedet kiáltozta ereimben.³⁹ A kórházban infúzióra kötöttek. Közben
az orvos arról faggatott, hogy melyik pártra szavaztam.

³⁹ Először csak enni nem volt kedvem, in: *Utószó*, Jelenkor, 1996.

FEKETE SUGÁRZÁS

Barbara Klemm, az adottságok filozófusa

A szolarizáció fogalma eredetileg nem fénytani, hanem hőtani jelenséget ír le. A légköri állapot és a napsugárzás függvényében lokális felmelegedés jön létre. A fotográfiában a jelenség ekvivalense a felületek lokális megvilágítása sávokban, foltokban, tónusokban.

A hőtani tapasztalatban persze osztozunk a mezők liliomaival és az erdők fáival, hüllőkkel, madarakkal, emlősökkel, még ha ők gyorsabban észlelik is a változások jellegét és értékét. Tudják, megjegyzik, mennek utána földön és égen, akár a felhők járásával szinkronban mozognak, melyik sávban, milyen folton vagy milyen sugárban lesz század fokkal kedvezőbb. Sötétben is látnak, avagy van hallásuk rá, esetleg szaglásra váltanak. Mi sem vagyunk teljesen gyámoltalanok és ostobák a látásban. Egy német származású angol asztronómus, Friedrich Wilhelm Herschel jóvoltából több mint kétszáz éve például még azt is fel fogtuk gyarló emberi elménkkel, hogy nemcsak a spektrum színeinek van hőmérséklete, hanem azon sugárzásoknak is, amelyek szabad szemmel nem láthatók a spektrumon.

Ügymond tudomásunkra hozta, hogy mi minden van túl vagy innen az emberi szemmel észlelhető szintartományokon.

Ami igen fontos felfedezés az emberi érzékelés és észlelés történetében. Azt jelenti, hogy a mérhető fizikai világ az ember szenzuális adottságain túl és innen, függetlenül és folytatólagosan létezik és működik.

Barbara Klemm képirói működését a spektrum színei legfeljebb áttételesen érintik. A fényforrások minemősége, fényük ereje, színhőmérséklete, a fotográfiai nyersanyagok színérzékenysége viszont mindenképp. Mesterséges fényekkel alig dolgozik. Legfeljebb akkor, amikor Friedericke Mayröcker szobájának menyegyzetén éppen ég a csillár, cetlijei és papírtornyai fölött még az olvasólámpája is világít. Ha világít valahol a lámpa, akkor világít valahol a lámpa. Barbara Klemm nem kommentálja, tudomásul veszi és kalkulálja az adott fényeket, mesterségest és természetest. Adottságokkal dolgozik, nem manipulál. Vakut, azaz villanófényt nem használ. Ha valamibe bármily óvatosan belevakuzna, ahogy a szakma fogalmaz, akkor az a fotográfiai térérzékelés rovására menne. Igen sok kockázatot vállal, az adottságokét, a manipuláció kockázatát nem. A villanófény praktikus, ám szembe megy az adottsággal, mintegy átrendezi a természetes fények adta dimenziókat, eltöröl, beletöröl, átírja akár az arc vonásait. Szétveri, ahogy a szakmai nyelv mondja. Kelt tésztaát csinál belőle. Klemm megmarad a körülményekből adódó derítésnél, egy fehér falnál, árnyékos felületnél. Ne felejtsük, árnyaknak is vannak megkapó reflexei és gradációi. Nem rendezi át a teret, nem rendezi a modelljeit, még a színhelyet sem ő választja, a maguk isten-

adta terükben fényképezi őket. Fotográfiai döntései minimalisták, aszketikusak. Minden árnyékba közel sem akar beelátni. A lehető legnagyobb tiszteletben tartja mások személyes auráját tágabb környezetük adottságaival és így az árnyaikkal egyetemben. Fényképészetének ez a specialitása, ami szakmai döntések és szakmai lemondások sorozatát jelenti.

Miként vonjam be az aurát a képbe, azt a valamit, ami szabad szemmel ugyan nem látható, talán nem is képi, mégis észlelet. Hőből áll. Sugárzásból áll. Képeinek magas az észleleti hőfoka. Mintha folyamatosan azt kérdezné, mi van a látható adottságokon túl, mit érzékelek, mi a lélek, amit érzékelek. Melyek vele szemben az érzékszervi transzpozíció feltételei és forrásai. Hőtani jelenségeknek vannak-e vizuális ekvivalensei. Jelenléte mindig igen tartózkodó. Alig ad teret önmagának, figyelmét mások aurája, érzelmi vagy szellemi kisugárzása köti le, a személyiség vagy akár a táj karaktere. A karakter észlelése érdekében a minimálnál kevesebb fényvel elégedett. Legfeljebb optikát vált, magasabb fényérzékenységű anyagot használ. Bármilyen minőségű fényvel elégedett. Nála nyilvánvalóan nem a tárgy, nem a téma, hanem a fény minemősége szervezi a kompozíciót. Nem stilisztikai szándék. Olykor éppenséggel a karakteres fények hiánya szervezi a képet, a fotográfiai szempontból krónikusnak nevezhető fényszegénység. Nem azért, mert így akarja, hanem azért, mert így van. Így adódott. Egész sor képe építkezik egymástól tónusban alig elütő szürkékből. Bántó szürkékből, unalmas szürkékből. Ezekben a képeken a kompozíciót az egyenletes megvilágítottság, azaz a szemcsézettség szervezi. Egy belfasti utcán a rohanó gyerekek lábának dinamikája. Heinrich Böll roppant szellemi súlya, testének terjedelme a középhatósugarú rakéták telepítése ellen rendezett mutlangeni tüntetés szürke embertömegében. Hogy ott van közöttük. Vagy igen gyakran egy embertömeg spontán alakzata, az élfényektől érintett fejek és testek együttese, az esetleges, bensőséges érzelmi és indulati relációik az egymásba merült aurájukkal együtt. Ami viszont soha nem látott szükségszerűség lesz a képen. Adottságaik és a fény adottságai.

A berlini fal leomlásáról készült képein ott kísért a Bastille megrohamozása és Delacroix rohamozó sansculotte-jai.

Plakatív jelenetekről, erős politikai kontraszthatásokról sem rémül el. Akkor sem, amikor eseményt, mondjuk Willy Brandtot és Leonyid Brezsnyevet kísérők, tolmácsaik, testőrjeik és tanácsadók tömegében fényképezi. Ha nem a forradalmi Delacroix, akkor az árnyékok telítettségével operáló Velázquez és Rembrandt néz ki ránk a barokk tömegkompozíciókból. Amitől örületes távlatot kap az esemény, nagyobb, mint amennyi helyi jelentősége szerint megilleti. Nincs képe, mely ilyen értelemben ne lenne pregnáns kompozíció, s ezek ne kompozíciós előzmények hosszú sorára és tapasztalatára néznének vissza, a festészet és a fotográfia történetére, habár soha nem közvetlen idézetek, soha.

Sötétzöld vagy sötétvörös fényenél hívjak-e, ez a kérdés azért minden művészettörténeti utaláson túl és innen örökre megmarad a nagy fényképészeti alapkérdések egyikének. Igen tárgyias kérdés. Azaz milyen szín hőmérsékletére mennyire érzékeny a nyersanyagom, s ha így vagy úgy, ezt vagy azt teszek az adottságaival, akkor mi fog kisülni belőle. Ezt azért a hozzá hasonló aszketikus fotográfusnak látnia kell előre. A látás pedig tudás. Amikor Barbara Klemm egy

mélyebb sárga vagy narancs szűrővel abszorbeálja egy fényforrás kékjét, már csak azért is, mert a fehér valójában soha nem fehér, akkor világos, hogy ettől több lesz a vöröse és a zöldje, amivel viszont a reálisnál mélyebb szürke tónust ér el képe kék egén. Szűrővel roppant, olykor nyomasztó tömegeket és súlyokat képez a tájképein. A színek nyelvét, a komplementaritásukat, a szürke fokozatok nyelvére, a tónuskülönbségek nyelvére fordítja át. Nem bízhatja rá magát holmi véletlenekre. A véletlen hatalma másutt és másként jelentkezik be nála.

Ez már csak így van a fekete-fehér fotográfiában, a reflexeken és a szürke gradációin kívül nincs más tárgyi eszközöm. Egy nyári napon a tárgyak erős árnyékot adnak, na, akkor pedig Pinochet fehér egyenruhájának reflexe világítja ki Pinochet alattomos és gyilkosságokkal telített tekintetét. Adott esetben ebben áll a véletlen nagyhatalma és a fotográfiai tudás nagyhatalma. A korrespondencia közel sem véletlenül jön létre közöttük.

Jóval többet kell tudnia a fényképésznek, mint amennyit az egyes képein tud. Etikáját tárgyas döntések sorozata hozza létre. Habár a hőtani, fénytani, optikai, kémiai, mechanikai tudás a dolognak még mindig csupán egyik oldala. Emberismeretet és világismeretet szintén minden egyes képhez előzetes szakmai tudásként kell a mesterségébe belefoglalnia. Barbara Klemm kizárólag fekete-fehér fotográfiákat készít. Abban sem lehetek egészen biztos, hogy tényleg használ-e színes szűrőket. Hiszen egy tónus elmélyítését a fotográfus el tudja érni hívással vagy akár maszkolással. Néhány képén mégis úgy látom, mintha mélyebb sárga vagy narancs szűrőket használna.

Akár használ, akár nem használ, mindenképpen a színes értéknek megfelelő szürke gradáció aspektusából dolgozik a fekete-fehérrel.

Nagy különbség. Majdhogy demonstratív a különbség.

A színes fényképezés meg akar felelni egy szabad szemmel felfogható, úgynevezetten sokszínű, a káosz erőit is magába foglaló realitásnak, az úgynevezett valóságnak, a fekete-fehér fényképezés viszont eleve transzponál. Mit miért tesz, illetve minek érdekében miről kell lemondanom. Etikai kérdés lesz a látás. A fekete-fehér fényképezés nem azt mondja a floridai ég alatt világító piros bikini-ről, hogy hej, nézzétek, piros bikini vagyok, hanem nagy szerényen csupán azt állítja róla, hogy ez a piros a lehetséges pirosok között ilyen fényerősség mellett a bőr színénél mintegy négy fokozattal mélyebb szürke árnyalatot képez a szürke skálán. A fekete-fehér fotográfia relációba hoz és semmi több, relációkban gondolkodik. Az emberi színlátással és formalátással szintén eseti relációban áll, azaz nincsenek róla definitív állításai. Ez maga a filozófiája.

Az emberi szem nem lát úgy színt, hogy teret ne látna és ne látna színeivel és tárgyaival együtt a perifériát. A fényképezőgép lenszéje nem lát perifériát, a teret pedig egyetlen optikával mindössze két dimenzióban látja. A Kodak, a Fuji vagy az Agfa színvilága ráadásul közel sem azonos sem egymással, sem az emberi szem feltételrendszerével, sem a negatívjuk, sem a papírjuk, hanem azt lehetne mondani, hogy mérnöki megfontolásokkal és üzleti szempontokkal követik a látás megannyi feltételét. Barbara Klemm festészetten edzett képzeletét a színlátásnak ez a módja minden bizonnyal nem fogta meg. Törhetetlennek látom velük szemben az ellenkezését. Színlátását a szürke gradációira transzponálja. Azokat az úgynevezett színhelyességi kérdéseket, amelyekkel a színes fototechnika szak-

mérnökei száz éve tusakodnak, a maga színlátási és térlátási, festészeti és grafikai iskoláival nem tarthatta relevánsnak.

A szürke tónusok és skálák fényképezési használata, de facto nem a fénytörés, nem a spektrum színei, még csak nem is a festészeti kolorit, hanem a grafikus árnyalás hagyományához, a részletek megjelenítésének grafikai eszköztárához, az európai humanizmus grafikai iskoláihoz kötik a fekete-fehér fotográfiát. Leonardo da Vinci vagy Dürer grafikáinak angyali árnyalatosságához, a szénhez, a grafithez, a kéz szándékához és nyomásként alkalmazott fizikai erejéhez, nyomához, azaz a gradációhoz, a reneszánsz térábrázoláshoz, a relációhoz, a reneszánsz optika felismeréseire, a centrálperspektivikus látáshoz, a reneszánsz festészet hálószerkezetéhez, a transzpozícióhoz, mindahhoz, ami reneszánsz találmány s az emberi látás realitásának csupán egyik lehetséges hasonlata, az előtérhez, a háttérhez és a középtérhez, az események kompozíciós rendbe foglalt tagolt színhelyéhez s ezekkel együtt az elrendezéshez, az arany-metszéshez, az enyészponthoz, a horizonthoz, a föld görbületéhez. Mindahhoz, amiért Giordano Brunót megégette az inkvizíció és az alságos szépségű és örök érvényű megtagadáshoz, ami miatt Galileit mégsem égette meg. Nem a világ banális sokszínűségének ábrándjához. Nem a kényszerhez, nem a reklámhoz, nem a hiedelemhez, nem a divathoz, nem turisztikához, hisz ezek mind alkalmazások és nem szubsztanciák.

Barbara Klemmet hivatása bárhová vitte, minden helyzetben a létezés árnyalatosságához került közel. Nem a világ tárgyi sokféleségéhez, nem a kaotikushoz, hanem a kaotikusban létezők megkapó egyediségéhez. Más néven az egyénihez, a személyeshez, az emberbarátsághoz, akár az emberszeretethez. Ám ezt is szótlanul, alázattal, szerényen. Semmi nem állhat tőle távolabb, mint a birtokbavétel szándéka vagy korunk utazási láztól űzött szenvedélyes egzotizmusa. Önmagában ismeri fel a másikat, legyen az fa, sziklatömb vagy báránnyel.

Minden ellenkező híreszteléssel szemben a fekete-fehér fényképezés nem tárgyat, nem látványt és nem pillanatot rögzít. Meg sem közelíti, meg sem kísérli, nem is lenne hozzá eszköze. Legfeljebb a másikról adható látvány egyik lehetséges hasonlatát adja. Mondhatnánk, a pillanat tizedének vagy századának, magának az expozíciós időnek valójában mindig is hosszú évszázadokra kell visszaneéznie. És vissza is néz. Két szemünk mindenképpen mást lát, másként lát, mint ahogy a kameránk és a szürke gradációink vagy a fény mennyiségével és a nyersanyag fényérzékenységgel relációba állított expozíciós időink. Kamerájával és nyersanyagaival a fényképező a szürke gradáció rendszerébe emeli, alkalmazza, transzponálja a két szemünkkel térben és még perifériásan is láthatót. Fénytani jelenségekről ad ezüstbromid vagy ezüstjodid nyomjelet, skiccet az elmében képződő együttesükről, optikai és fotokémiai hasonlatot.

A fekete-fehér fényképezés transzpozíció, interpretáció és demonstráció.

Még ha adott esetben vörös szűrőt vagy sárga szűrőt teszek is az optikámra, mert tapasztalatból tudom, hogy ezek milyen változásokat hoznak létre a szürke fokozatok rendszerében, mégpedig egy gradációja szerint adott negatív meghatározott helyén, és még azt is előre látom, hogy jó esetben mi minden történik majd mindezekkel a papírképen, azaz a képzeletemben a negatívot és a pozitívot a fokozati értékekkel együtt minden további nélkül át tudom forgatni egymás-

ba, akkor a szürke gradáció rendjén változtatok, tónust váltok, újrarendezem vagy átrendezem a szürke fokozatok rendszerét, a szürkék számát és értékét bővítem vagy szűkítem a színszűrőimmel, aminek viszont személyes relációba helyezett emocionális és szépsészeti értéke lesz. Akár etikai súlya.

Ezen a rövid úton kerül be a fotográfiába a fényképész személyisége. De szeretném felhívni a figyelmet arra is, hogy ezeket az előzetes átfordításokat és szintani kalkulációkat, azaz a fotográfiai döntéseket a fekete-fehér nyersanyagokkal dolgozó fényképész az expozíció előtt végzi el. A fekete-fehér fényképezés nem a pillanattal, hanem az adottságok előzményeivel és az adottságok képi következményeivel kalkulál. Szellemi munka, a fényképésznek gyorsan kell elvégeznie és így aztán az abszolút látás képességét sem árt birtokolnia hozzá. Ami viszont azt jelenti, hogy Barbara Klemm a látás és a fényképezés különböző valőrjei, az optikai és a fotokémiai adottságok és a szürke tónusok kalkulációs rendszerével együtt nem a közvetlenség, nem a direktség, hanem a közvetettség, mi több a közvetítettség, a differenciáltság, az elvonatkoztatás, a reláció és a transzpozíció esztétikáját választotta magának szellemi tárgyaként pályafutása legelején, s úgy látom, hogy döntésénél a mai napig szigorúan megmaradt. Jellegzetesen kontemplatív művész. Még akkor is a kontemplációnál marad, amikor eseményt fényképez. Václav Havel és Jiří Dienstbier lépteik egymásba ragadt ritmusával sietnek a Hradcsin ragyogó folyosóján, ahol nemcsak csillárok és falikarok ontják a fényt, hanem még a közös mosolyukkal is együtt világítanak.

A fotográfus akkor is a fényvel és a reflexióival foglalkozik, amikor a legunalmasabb, a legintimebb vagy a legfelzaklatóbb eseményt fényképezi.

Minden tárgyi, technikai, történeti, érzelmi, stílári és spirituális részletével és tartalmával együtt a fény az úr. A fény képezi a képet és nem az én.

A szolarizáció fotográfiában használatos speciális fogalma persze közel sem független a hőtani jelenségtől. A fotográfus a szolarizációt a fényforrás helyzetének, erejének, a fény beesési szögének optikai, fénytani vagy fotokémiai következményeként érzékeli. Ha valami beszolarizál a képen, azaz egy tárgy körvonalait megtöri a fénysugárzást, akkor a jelenség fel fogja rúgni a szürke fokozatok rendjét. Visszabeszél Dürernek és Leonardo da Vincinek. Olyan felületek jönnek létre a képen, amelyeknek nincsen részlete, kicsúsztak a szürke gradációból, éppen az appercepcióhoz szükséges árnyalatosságuk hiányzik. A fényképész speciális nyelvén akkor beszélünk szolarizációról, amikor a térelemek élén vagy szélén megtörő fény kontradiktórikus hatást vált ki. Igazán nem szép a fénytől, nem ezt vártuk tőle. Hirtelen oda minden részlet és árnyalat. Egy adott felületen a fény ereje most nem megvilágít, hanem elkápráztat vagy éppenséggel elsötétít. Miként egy durcás gyermek, a fotográfiai szolarizáció a tőle elvárható ellenkezőjét teszi. A túl sötét vagy a túl világos káprázatát kelti. Nem a káprázat látszatát, hanem káprázatot. A túl kevés hiányérzetét, a túl sok fölöslegét.

A fekete-fehér fotográfiában azt nevezzük kiegyensúlyozott képalkotásnak, amikor a kép a legvilágosabb és a legsötétebb elemek között a legtöbb, a legnagyobb számú szürke fokozaton vezeti át a tekintetet a káprázaton fényes és a káprázaton sötét között. Nem vakít el és az elvakulás mumusával sem fenyeget meg senkit. Szerény és figyelmes. Henri Cartier-Bresson a fotográfiák értékét a szürke fokozatok mennyiségével mérte. Ami felette visszafogott meghatározás az

árnyalatos látás egyik legnagyobb fotografiai zsenijétől, hiszen hozzáadott értéknek ezen túl ott van még a kompozíciós tudása is. Kompozíciós tudásról Cartier-Bresson talán azért nem beszélt külön, mert festőnek indult, s mi sem természetesebb tudásnak gondolta a három vagy négy dimenzió kétdimenziós tételrendezését. Minél több szürke fokozatom van a képen a fekete és fehér végletek között, annál értékesebb a kép. Ezzel persze nem a kép kereskedelmi értékre gondolt, hanem az eszmei értékére, s ennél igazabban a fekete-fehér fotografiáról tényleg nem lehet elmondani. Mivel járulok hozzá az emberi tudás gyarapodásához a szürke fokozataimmal. A humanizmusnak és a felvilágosodásnak ez a nagy etikai kérdése. Van-e mára felismerésed a világegyetemről. A modernitásnak ez a kérdés a fundamentuma. Mivel járulok hozzá az egyetemes tudáshoz. A szolarizáció így aztán nem csupán nagy baleset vagy speciális jelenség a fotografiában, hanem a fekete vagy a fehér végletek paroxizmusa. Úgymond az egyetemes tudás útjába gördített funkcionális akadály. Fogalmával olyan fotografiai effektust írtunk le, amely egy utólag nem korrigálható zavar vagy hiba a képalkotásban.

Esztétikai szempontból ugyanakkor felette értékes. Törekedhetünk rá, jöjjön már létre fekete lyuk, vagy éppen üres tér a képen. Maximális világelnyelés vagy maximális túlvilágítottság szóljanak bele a szürke fokozatok esztétikai végítelétebe.

A fotográfusok a véletlenül létrejött szolarizációról, a káosz paroxizmusáról, a fényérzékenység epilepsziás rohamáról a maguk egyszerű szakmai nyelvén azt mondják, ez bizony beszolarizált. Ha látják előre, hogy ez bizony be fog szolarizálni és van egy kis lélekjelenlétük, akkor kitrúkközik. Elég a gépálláson változtatni, emelni vagy süllyeszteni. Milliméterekről van szó, tizedekről. Csak nehogy már nekünk beszolarizáljon, ez legyen a balvégzetünk.

Méghogy egy fényes díszítmény pereme, egy felcsillanó él a Buckingham palota párkányzatán nekem itt beleszóljon. Óva intik akár Angliát.

Mások a kompozíció elemeként bekalkulálják. Hogy a szürke fokozatok rendszere átlátható legyen, kell nekem itt a fekete lyuk vagy az üres tér. Az ember törekszik ugyan a harmóniára, de azt is be kell látnia, hogy soha nem éri el. Lásuk hát a képen, miként nem éri el. Törje meg nekem valami a vágyott harmóniát. Ahhoz, hogy felismerjem minden élet alapját, a tökéletes monotóniát, azaz a szürke fokozatok számának tényleges végtelenségét, legalább egyszer, maximum kétszer ki kell lépnem a szürke fokozatok ritmusából.

Mindezekon túl van azért még egy szolarizációs jelenség, mégpedig a fekete sugárzás, amitől a derék mesteremberek óva intenek. Ez nem a világosság, hanem a mindent elnyelő sötétség kiáramlása. Értsük akár spirituálisan. Ez a ritkább jelenség, a fekete szolarizációja. Barbara Klemm fotografiáin viszont igen gyakran visszatér. Lehet szándékos, lehet a világítás vagy az előhívás effektusa, és lehet szándéktalan. Barbara Klemm fotografiáin valamennyi lehetséges formájában jelen van. Létrehozza a negatívon, megerősíti a nagyításnál, olykor fokozza a hívással. Pályájának elején hosszú évekig laborban dolgozott. Európa sötétkamráiban valószínűleg nincs olyan speciális fototechnikai művelet, amit ne ismerne.

A fotografiai nyelvhasználat Schwarzschild-jelenségként, a feketeség pajzsaként írja le a fekete sugárzást, azaz a fekete maximális szolarizációját. Senki más-

nál nem láttam ilyen gyakran megjelenni, mint Barbara Klemm képein. Egy sötét felület vagy sötét tárgy oly tolakvón jelenik meg, mintha gladiátor pajzsa nyomulna látóterünkbe. Maximálisnál nagyobb lesz tőle a képen a fényérzékeny szemcsék hívási sűrűsége. Ennél feketébb már nem lehet senki feketéje. Nincs hézag, nem marad a fénynek maradéka. Ami a negatívon esetleg maradt volna, az a papírképről tűnik el. Úgymond sötétség veri szét a tárgy minden kicsi részletét, mert minden világító fényecskét vagy reflexiót jókor elnyelt.

A tárgy a saját körvonalán lép túl, saját térfogatán túlsugárzik. Aminek végtelenül egyszerű világítástechnikai és fotokémiai oka van.

Átvitt értelme, eszmei értéke azonban jóval nagyobb, érzelmi értéke a hangsúlyosabb. A hiány győzedelmesen diffundál, erőt vesz a fényen.

Hiány semmisíti meg a létezőt.

Az a látszat keletkezik, illetve az lesz a képen a nyomorú valóság, hogy a sötétség hatalma bizony nagyobb a napenergiánál. Ilyesmit nem szeretünk látni és hallani. S ezen a ponton mindenképp a kép spirituális, teológiai dimenziójának tapasztalatába léptünk át, elérkeztünk János evangéliumának bevezető passzuszához, miszerint a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be.

Ha egy árnyékban álló tárgyról minimális mennyiségű fény sugárzik át az optikán, akkor a negatívon az ezüsthalogén szemcsék megvilágíthatlanok maradnak. A negatív hívás hatására sincs miért az emulzióban megduzzadniuk. Azaz nem történik fotokémiai változás a negatívon. Így ellenben a negatívon jelenvaló lesz egy valóságos tárgy teljes hiánya. Legfeljebb éles körvonalairól ismerjük fel, hogy ez mondjuk egy lezúduló víztömeg útjában álló szikla lenne. Ami aztán a nagyításnál a papírkép fényérzékeny szemcséire nemcsak maximális mennyiségű fényt enged át, hanem a hívás művelete olyannyira megduzzasztja az emulziót hordozó papírt az emulzió fényérzékeny szemcséivel egyetemben, hogy a sugárzó túlvilágításban kétszeresen lépik át a negatívon teljes hiányként megjelenő tárgy körvonalát. A maximális telítettség, a hiánytalan képsűrűség, a teljes fényelnyelés jelensége kisugárzik a fényérzékeny réteg minden további, szomszédos szemcséjére, s így a saját sötétségével a fényérzékeny környezet szomszédos szemcséit is elfeketi vagy erősen beszürkíti. A Schwarzschild-effektus így aztán egy további effektus paroxizmusát hozza létre, amit a német szakmai nyelv Nachbareffektnek nevez. Úgy lehetne szabadon lefordítani, hogy saját sötétségemmel mintegy elfeketi a saját fényemmel túlvilágítom a kedves szomszédomat.

Ami sajnos nemcsak a fotokémiában, hanem a történelemben is gyakorta dokumentálható jelenség.

De még ez sem elég a jóból, a Schwarzschild-effektust és a Nachbareffektet többféleképpen lehet fokozni. Maszkolással túl lehet a negatívon jelentkező teljes hiányt világítani, majd olyannyira túlhívni a kópiát, hogy a sötétség maximálisan sugározzon át minden egyes szomszédos szürkére és fehérre. A tárgy fenyegetőn lépjen ki önmagából. Barbara Klemm életműve telve van feketén sugárzó tárgyakkal és terekkel. Indokolatlan. A fotográfiai fenyegetettség azonos lesz a létezés személyes fenyegetettségével. Meg is kell kérdeznünk, vajon mi vezette rá őt, mi vezet erre. Nem a fény, hanem a sötétség javára billenti ki egyensúlyából a szürke gradációt. Van egy olyan emblemikus feketén sugárzó

képe, amelyen a fekete minden szürkébe átlép és átsugároz. Az egész kép egyetlen nagy fekete sugárzás. Ezen a képen mintegy minimalizálja a szürke gradáció végtelen hatalmának képzetét. A szó konkrét és szimbolikus értelmében egyként a sötétség lesz az úr a képen. Azon a helyszínen készítette a képet, ahol a háború majd mindent tönkrevet és a fenyegető béke hosszú évtizedekre megőrizte a teljes pusztulást. *Blick aus dem Neuen Museum auf die Alte Nationalgalerie* című képét Berlinben, az ezredfordulón készítette, mikor is az építészek éppen azon voltak, hogy Berlin többszörös történelmi romhalmazából kibontsák az épületet. A fekete reflexeknek nincs eleje, nincs vége, minden tárgy minden elemet feketén besugároz és feketén átsugároz, még a kétes tisztaságú ablaküveg egyébként láthatatlan függőleges csikjai és öntési hibái is átsugározzák szomszédjaikra a saját sötétségüket. Amely a fényt nem és nem fogadja be.

Ne is áltassuk magunkat spirituális reménnyel vagy e világi utópiával, hogy majd egyszer befogadja.

Vagy a képfelület egyetlen helyét hívni túl, ez is az adódó lehetőségek közé tartozik. Egy égre meredő, Vilmos császár korából véletlenül itt felejtett lámpaszopót túlhívással fekete sugárzásba borítani, feketéje a levegő szürkéjébe hasítson át. Vagy éppen Eduardo Chillida térbe meredő és pokoli súlyú szélvészűjt meglengetni a fekete szolarizációval, Herta Müller fekete pulóverét, szemfestéke feketéjét, sugározzák ránk a feketéjüket, Friederike Mayröcker bécsi szobájának sarkait, az ablakát ugyanakkor fehér fénytörésbe hozni, szolarizáljon együtt fény és sötétség, ellentétesen szolarizáljanak, ne lehessen a szobájából Bécsre kilátni.

Itt azért gyorsan elmesélem, hogy a fekete pajzs feketeségét úgy lehet egy tiltott eljárással maximálni, azaz a feketénél feketébb sugárzást mesterségesen felerősíteni, vagy ellenkezőleg, a fehér sugárzásból valami kicsi részletet, valami tárgyi emlékeztetőt mégiscsak kibontani, kicsalni, megmenteni a teljes megsemmisüléstől, hogy a laboráns a hívóból a tenyerére emeli a képet, a másik tenyerével hívót loccsant rá és addig dörzsöli, dörzsöli a sötétkamra lámpájának mélyzöldjéhez vagy sötétvöröséhez emelve, a műveletet gyötrésnek nevezik egymás között a fotográfusok, ne gyötrőd már, mert beszürkül, de ő addig gyötri, gyötri, míg az egyre melegebb hívóval, azaz a dörzsöléssel az emulzió mélyéről ki nem gyötri a láthatóság szélén ingázó utolsó kis részletet. Vagy éppen a maximális fekete sugárzást. Nagy a veszély, hogy a sok dörzsöléstől a fehérből sárga lesz, ezért számúzték a műveletet a repertoárból a laborfőnökök, a fekete meg tényleg elmaszatolódik a sok gyötréstől, beszürkül, bedöglik.

Habár maszkolással bizonyos tapasztalat mellett még a gyötrés tiltott műveletéről is le lehet úgy mondani, hogy a fekete és a fehér sugárzást optimálissá tegyék. A maszkolást a kezükkel, az öklükkel és a kitárt ujjakkal végzik a fotográfusok a nagyítógépből kivetülő fény sugarában. Olykor igen bonyolult koreográfiát vagy többszörös megvilágítást kell a képi elképzelésükhöz kitalálniuk. Ami szintén reláció, és növeli a képen megjelenő szürke relációk számát vagy éppen maximálja a maximálist.

Barbara Klemm azon kevesek közé tartozik, akik optimalizálni tudják a maximális fekete sugárzást. Lelki szemeimmel olykor látom a képeim az ujjai, a tenyere és az ökle koreográfiáját. Mayröcker a sötétség és a fény manipulálatlan sugárzásából néz ki ránk, haja feketéje kisugárzik, tekintete átsugárzik a feketén, min-

den egyes papírja, ezernyi jegyzete kisugárzik a mélyszürkék és feketék tömegéből, ablaka átsugárzik minden részleten, a fényesség és a sötétség sugárzása egymásba ér. Maszkolással, a nagyító fénysugarába beemelt ujaival vagy ökle tömegének árnyékával a fotográfus a fényérzékeny réteg legmélyebben ülő szemcséit is elérheti.

A sötétséget és a szolarizációját Barbara Klemm a szó minden értelmében a tájképein szabadítja el. Soha nem kérdeztem meg tőle, egyszer majd megkérdezem, tanult-e rajzolni, festeni, s vajon az édesapjától, Fritz Klemmtől tanult-e, de tájképein képzőművészként szabadítja el a feketéit. Karl Friedrich Schinkel, Caspar David Friedrich, Georg Friedrich Kersting, Ernst Ferdinand Ohme, Julius Schnorr von Carolsfeld néz vissza ránk, a német romantika megannyi festészeti és grafikai vigaszát, súlyát, veszélyes meredélyét új esztétikai minőségként látjuk viszont a tájképein. Ránk törnek a feketéi. A szó fotográfiai értelmében hajmeresztő bátorság, amit a feketéivel ezeken a tájképeken művel. Miként szül értelmet az érzelem, s miként kerülnek egyensúlyba, vagy miként vesznek el az egyensúlyukat. Ez itt a kérdés, amely a romantikus festészettel ránk maradt. Tébolyult sziklasúlyokat képez a sugárzó feketéivel. Ilyen mélysötét szenvedélyt nem feltételeztünk volna róla, most aztán az érzelem és az értelem legszélsőbb pólusait éri el, mégpedig a fotográfiailag lehetséges legerősebb és legvégletesebb kontrasztokból komponálva.

Vakítók lesznek a fehérjei. Vagy éppen a láthatóság peremén ingadoznak a világegyetem sugárzó feketéjében.

Egészen pontosan, azaz pontokba szedve el tudom mondani, mi köt ily erősen Barbara Klemm fotográfiáinak feketéihez. Legmélyebben minden bizonnyal a második világháború óvóhelyein átélt bombázások élménye, amint elmegy a villany és várunk a vaksötétben. Általánosabban szólva, a közös történelmi élmény antropológiai vagy humánológiai felfogása. Bármily furcsán hangozzék, fotográfiák is rendelkezhetnek olyan vizuális jelekkel, amelyek közvetlenül tudományos diszciplínák legértékesebb elemeihez, a definiált fogalmakhoz kapcsolódnak. Barbara Klemm képeinek ilyen jellegű domináns tulajdonsága a spiritualitása és az antropológiája. A kölcsönösség elvén, a létezés közösségeként, a közös vonásokon, a közös adottságokon van megalapozva. Valamin, ami nem ő, hanem embertársaival, mondhatni felebarátaival vagy bármily teremtménnyel együtt éli át. Már csak ezért sem léphet ki a festészeti és grafikai tradícióból. Szinte szükségszerű, hogy munkájának esztétikai, spirituális és antropológiai jellege a tájképein legyen a legerősebb, hisz ezeken egyetlen személy sem jelenik meg. Hangsúlyoznám, nem valakikkel szemben, hanem mindig valakikkel együtt van jelen személyként. Tájképein akár a személyek hiányaként. De azokkal is együtt, akiket az utca képein vesz észre. Esetleg észre sem veszik, hogy mit művel itt a masinájával a közelükben. Itt jön ő. És azokkal is együtt, akik látják, érzékelik, értik, figyelmét nyilvánvalóan viszonzóák.

Nem is feltétlenül mindig ő a kezdeményező. Van egy ikonikus képe Indiából, amelyen ő éppen a rettenetes terjedelmű teherre figyelt fel, amit két ökörnek el kell vontatnia. Az egyik ökör e pillanatban emeli rá talán vágyakozással teli tekintetét, ő pedig az őt érő tekintetet expozícióval viszonzza. Így aztán nyugodtan azt lehetne mondani, hogy Claude Levi-Strauss vagy Louis Dumont ant-

ropológiai terepmunkán nála nem erősebb. Visszafogottságuk, jelenlétük neutralitása, úgymond a közös sorsra vonatkozó felfogásuk rokonítja őket. Ne felejtjük el, hogy az expozíció a fotográfiában nem gombnyomás, hanem valaminek a felismerése. Az egyidejűséghez a fényképésznek előbb valahonnan valahová el kell jutnia, de ehhez nem elegendő utazgatnia. A terepet úgymond minden ízében és részletében meg kell ismernie, amihez még időre sincs szüksége, elegendő a reflektivitása. A reflexív felismerés feszültségét aztán valahogy le kell vezetnie. A felismerések minden egyes csúcspontjáról szépen alászállnia, ami nemcsak része lesz az élethosszig tartó fényképezés műveletének, halmozódó tapasztalat, hanem a képen az értelem és az érzelem együtteseként van jelen.

AZ IDILL-KÖLTŐ

Radnóti Miklósról

Angyalosi Gergelynek

„Okádok a történelem / Förtelmes illatától, / De őrzi műhelyét R. M., / *Si fractus illabatur*” – írta Vas István, idézve Horatiust: ha romba dől is (a világ).¹ Egy munkaszolgálatos társa ezt költötte: „Radnóti ez. Markán ragad a vaszománc, / kezében kalapács, de ajkán asszonán.”² Az 1944-es *Ó, régi börtönökben* maga a költő írja: „Mi lesz most azzal, aki míg csak él / amíg csak élhet, formában beszél...” Az 1943-as *Tétova ódában*: „mert annyit érek én, amennyit ér a szó / versemben s mert ez addig izgat engem, / míg csont marad belőlem s néhány hajcsomó”.

Ez a létállapottá és erkölcsi kötelességgé stilizált mű-központúság, késő-panaszizmus mindenkinek feltűnik. S ő „szerelme rejtett csillagrendszerét” térképezve arra keres szavakat, hogy „mit is jelent az nekem, hogy ha dolgozom, / óvó tekinteted érzem kezem felett”.

Első köteteinek vidéki és falusi szcenírozása Babitsot megtévesztette, aki 1933-as maró kritikájában újnépiesnek vélte és Sértő Kálmánnal együtt tárgyalta.³ Némi őszintétlenség valóban sejthető. Radnóti kezdetben kötetben vállalt verseiből talán el akarta távolítani magától – nem mindig sikerült – a személyesség olyan rétegeit, mint születésének tragikus körülményeit (édesanyja és ikertestvére nem élte túl), vagy zsidó származását, amelylyel semmilyen közösséget nem érzett. Ez utóbbi eltávolítás mindvégig fennmaradt.

Ugyanakkor már első köteteiben kínos manírokkal és kevés maradandó eredménnyel rátalált fő motívumaira, amelyek későbbi, jelentős költészetének is alapelemei: a természet, a táj, a növényzet apológiájára, a szerelmi kapcsolat eszményítésére, a körülmények ártó hatalmára (amelyek később a haláltól, illetve a meggyilkoltatástól való félelemben sűrűsödtek össze), illetve az állandó költői önreflexióra, amelynek egy fontos tradíciójához – egyelőre alighanem kevésbé tudatosan – kapcsolódott.

Ez a bukolika, a pásztori költészet, ahol a pásztor – költő. Nem kellett ezt a nagy, de olvasmányként nem eleven irodalmi hagyományt, mely Vergilius óta fennmaradt, a reneszánszban új erőre kapott, s a XVIII. században még volt annyi lehetőség benne, hogy – végszóként – létrehozza a már pásztorok nélküli polgári idillt, tüzetesen ismerni ahhoz, hogy a pásztor és a költő analógiáját valaki megjelenítse. A toposz ugyanis megőrződött, lásd például Szabó Lőrinc 1922-es *Föld, Erdő, Isten* című kötetének *Pásztorsípon* című versét. Radnóti 1931-es, második kötetének címe *Újmódi pásztorok éneke*, amely az 1930-as *Beteg a kedves* című vers néhány sorának variációja. Ebben szoros, ritka kivételként megvallja közömbösségét ősei hite iránt: „Hallod-é halott apám! te szoknyás / koromban tanítottál lenge imákra: / imádkozz érte most, mert elfajzottam / tőled én újmódi pásztorok

¹ A Mű (1944), in: Vas István: *Összegyűjtött versek*, Holnap, Bp., 2000.

² Idézi Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Osiris, Bp., 2009², 559.

³ Babits Mihály: *Új népiesség*, In: *Uő.: Könyvről könyvre*. Helikon, Bp., 1973, 106–108.

közé, akik / nem szoktak imákat énekelni!”⁴ A kissé kimódolt „újmódi” jelző a pásztori ének előtt mindenestre nem csak a Radnótira akkor még erősen ható avantgarde-ot jelentette, valamint az új idők új dalainak változatát.

Angyalosi Gergely *Radnóti Miklós és a tárgyias költészet* című tanulmányában elővigyázatosan és tapintatosan kérdést fogalmaz meg a már érett, klasszicizáló, szép verseket író költő produkciójával szemben. „Valaki, akit a sokadik vers elolvasása után már jó ismerősünknek érezhetünk; vagyis tudni véljük, hogyan reagálna erre vagy arra a felvetésünkre, mi lenne a véleménye bizonyos kérdésekről, mitől lenne bosszús és minek örülne adott esetben. Hozzátehetjük még, hogy ez a személyiség, szemben például a József Attila verseiben megjelenő szubjektum-alakzatok némely változatával, sohasem mutatja a felbomlás, a széthullás jeleit. Ebből a szempontból az utolsó nagy versekben kifejezésre jutó, szinte emberfeletti hősiesség, amellyel személyiségének integritását mindvégig fenntartja, poétikai szempontból akár egysíkúnak is jellemezhető. Feltételezem, hogy Radnóti Lírja (illetve annak egy bizonyos vonulata) éppen ezért lett a szavalóversenyek, az iskolai ünnepek, a történelmi dátumokhoz kapcsolódó rádióműsorok és irodalmi antológiák állandó alapanyaga. Ez a jól átlátható, rokonszenvesen egyértelmű Radnóti-alakmás az egész életmű emblémájává vált, egyúttal azonban el is takarta annak lassan kibontakozó belső sokrétűségét.”⁵

Angyalosi erre a dilemmára mintegy az életmű újrafesülését látja a megoldásnak, s mindjárt példáját is adja egy ritkán emlegetett kései vers, az 1944-es *Gyerekkor (Már mozdulatlanul lapult)* gyönyörű elemzésével. A „vizualizált tárgyiaság” önállósulását észleli az „emblematisztált” személyiség egységével szemben. „Sokkal fontosabb ennél a vers egészének az ént háttérbe szorító, egyszerre szerepjátékon alapuló és tudatosan tárgyiasító költői technikát alkalmazó finomszerkezete.”⁶ Ferencz Győző magisztrális monográfiájában,⁷ amely sok egyéb érdeme mellett a recepció teljes feldolgozását is tartalmazza, fölvetette, hogy Radnóti költészetének tárgyiasága érett korszakában, hogy úgy mondjam, deduktívól induktívá vált és rendkívüli tapasztalati gazdagságra, pontosságra tett szert. Angyalosi most azt ajánlja, hogy ennek alapján gondoljunk újra életművét. Szerény tónusa ellenére ez rendkívül radikális ajánlat, mert a leghíresebb, legnépszerűbb versek korpuszával, Radnóti Miklós bevett költői identitásának zálogával szemben előtérbe állítja azokat a kevésbé ismerteket, melyekben a költői önanonosság csak részleteiben vagy

⁴ A sorok értelmezésében egyetérték Ferencz Győzővel, i. m., 50., 211. Vári György figyelemre méltó kritikájának ellenvetése, hogy a zsidó imarendhez teljesen inadekvát a „lenge” jelző, nem meggyőző, mert éppen a közömbösség, az érdektelenség megfogalmazásáról van szó, továbbá érett korszakában is előfordul inadekvát, viszont artisztikus jelző vagy határozó. Ennek példáiról később. Vö. Vári György: Aki nem száll gépen fölébe, *Jelenkor*, 2007/2, 206–221., 214.

⁵ Angyalosi Gergely: Radnóti Miklós és a tárgyias költészet, in: Uő.: *Rejtett fényforrások*. Kijárat, Bp., 2015, 35. Az „egysíkúság” fogalma Németh G. Béla Radnóti-tanulmányából származik, de ő – ellentétben Angyalosival – úgy vélte, hogy a költő ezt a kísértést legyőzte, s azt a majdhogynem valószínűtlen értékelést fűzte hozzá, hogy Paul Celannal egyenrangú költői produkciót hozott létre. S itt kevésbé a rang meglepő – bár az is –, mint az összehasonlítás lehetősége, hiszen Celan azt a világot szüntette meg, amihez Radnóti kétségbeesetten ragaszkodott. Vö. Németh G. Béla: Tragikus hittevés a költészet mellett (Hangnem és magatartás Radnóti költészetében), in: Uő.: *Kérdések és kétségek. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Balassi, Bp., 1995, 171. kk.

⁶ Angyalosi, i. m., 41.

⁷ Örök szégyene azoknak, akiket illet, hogy ezt a nagy irodalomtörténeti és filológiai teljesítményt, amely a Radnóti-irodalom alapművévé vált, nem vitatták meg, hanem szerzője akadémiai előmenetelét gáncsolták el. A ledorongoló habitusvizsgálók nem érezték kötelességüknek a könyv megjelenése után, hogy véleményüket a nyilvánosság elé tárják, amelyet így ma is titok övez, s csak a dokumentumok kutatásával volna feltárható.

háttérbe szorulva jelenik meg, viszont „a világ apró rebbenései” (*Eső esik. Fölszárad...*) tárgyiasan fölnagyulnak.

E javaslatot tiszteletben tartva fölvethető azonban az is, hogy mi az oka a lírai személyiség emblematisztikus statikusságának. Ez kiterjeszhető magának a költő-szerepnek a mozdulatlanlására is, amely visszatérő módon mindig „tisztá” és „büntelen” és áldozat. „Olyan kit végül is megölnek, / mert maga sosem ölt.” Ez a példa, az 1939-es *A Meredek út egyik példányára*, azt a közismert ténytet is megmutatja, hogy a recepcióban mi szilárdította meg Radnóti költői szerepének és lírai személyiségének emblémáját. Hiszen a maga idejében ez a két sor a vers kontextusában túlzás volt. Az „igazra tanú” költőnek idillikus igazsága, hogy „fehér a hó, / piros a vér és piros a pipacs. / És a pipacs szöszöske szára zöld” egyetlen walesi bárdot sem küldött volna máglyára, s szimbolikusan is nehéz volna áldozati hitvallásnak értelmezni. De a tragikus halál retrospektíve a költő minden erőszakos halál-utalását jóslattá mitizálta, s megerősítette a próféta-költő régi toposzát, ugyanúgy, mint Petőfi egy gondolata, amely bántotta őt. Radnóti áldozati halálát az tette megrendítően emlékezetessé, hogy az utolsóig megőrizte magában nemcsak a költőt, hanem költői elveit, formaművészetét, eufóniáját is.

Am mik voltak ezek a költői elvek? Még érett kötetei is kissé kontúrtalan és puha természet- és szerelmi költészetet mutatnak, amelyben e kettő szépségét melankólia, halálfélelem, háború-irtózat kíséri.⁸ Nem mondok újat, ha a megtalált megoldást a fenyegetett, majd végül összeomló, de valóságként, vagy egykori valóságként, és mértékként, normaként megtartott idillben látom. Radnóti idill-költő lett, s mint ilyen, meglehetősen egyedülálló a XX. században, ahol az életmű csúcsein alig születtek idillek. Az érett költő – most már poeta doctusként – Vergilius ekloga-költészetének konvencióját idézte. A maga eklogáival jelölte ki önreflektív irányát, s alkotta meg versei szilárdabb szerkezetét. Mert Vergilius – maga is Theokritosz görög tradíciójára támaszkodva – a pásztor-költő fikciójával, fiktív terével, a szép és nyájas természeti hellyel, fiktív életmódjával, távol a munkától és a közügyektől teremtette meg és hagyományozta azt a metapoétikai szintet, melyben a dal megfogható.

A külvilág Vergiliusnál is betört ebbe az elkülönített világba, s érintkezett a természeti lét, a szerelem és a költészet egyesített idillikus életformájával. Továbbá Árkádiában is jelen volt a halál.⁹ Radnótinál azonban maga ez a betörés – és a két világ ellentéte – minden ekloga tárgya.

A kapcsolódás mégis jelentős. A metapoétikai szint változatlan állandó lesz. Nem a pásztor a költő, mert a Költőt most már megnevezése tünteti ki, de a költői világ része, a megszemélyesített befogadó, aki érti őt, aki érti a hexametert, aki ismeri és várja a költő versét. Ennyiben felválthatja a repülő (erőltetetten), s a próféta (megfelelve annak a konvenciónak, amely az Ószövetséget pásztor- királyaiival – mint Dáviddal – és prófétáival beillesztette a pásztori költészetbe). Az invokáció a pásztori múzsához szól. Ő biztosítja azt az idilli háttérret, a természet, a hitvesi szerelem, a versírás idilljét, amelyet egy kisvilág

⁸ Talán csak egyszer fordul elő, egy 1937-es versben, hogy a természet rútságát megjeleníti: „a tegnap még arany avar / barna sár lett a fák alatt” (*Októberi erdő*).

⁹ „Tityrusom, ki a sátras bükk hűvösén heverészel, / Erdei múzsádat leheled lágyhangu sipodba, / Míg mi hazánk édes mezeit s e határt odahagyjuk. / Hontalanul bolygunk: de te, Tityrusom, zudog árnyán, / Szép Amaryllisedért a vadont epekedni tanítod” – kezdődik az *Első ekloga* (Lakatos István fordítása). Vagy gondoljunk a *Kilencedikre*, amelyet Radnóti is lefordított: „a versek / oly tehetetlenek ott, hol a Mars dárdái ropognak...” A philippi csata utáni földkisajátításoknak, Varus (nem a teutoburgi csatavesztő!) cremonai kolonizációjának híre beszűrődik Árkádiába is. És ott is jelen van a halál. A barokk kedves témájaként Poussin kétszer is megfestette, hogy a pásztorok döbbenetükre síremlékre bukkanak. Vergilius *Ötödik eklogája* Daphnusz halálát idézi fel.

jelenvalóságában vagy emlékeiben nem ingat meg a katasztrófa, amely ellentétéként megjelenik, bármennyire is kitölti a nagyvilágot, s fenyegeti a költő életét. Az idill meglétét illelheti kétely, de egykori valóságát, s mindenkori normáját nem.

Köztudott, hiszen a magyar költészet nagy slágerei közé tartozik, hogy a borzalomra ez a tiszta idill a felelet: „Ó, hogyha hinni tudnám: nemcsak szívemben hordom / mindazt, mit érdemes még, s van visszatérni otthon; / ha volna még! s mint egykor a régi hús verandán / a béke méhe zöngne, míg hűl a szilvalekvár, / s nyárvégi csönd napozna az álmos kerteken, / a lomb között gyümölcsök ringnának meztelen, / és Fanni várna szökén a rőt sövény előtt, / s árnyékot írna lassan a lassú délelőtt”. Ebben az idillben a halálnak is helye van: „várja őt az asszony s egy bölcsebb, szép halál”.

A bukolika idill, de nem minden idill bukolikus. Radnóti érett költészetében is csak az eklogák egy részében eleveníti föl Vergilius műfaji hagyományát, a pásztori költészetet. Más verseiben az idill nem műfaj, hanem beállítottság. Árkádia a költő magánéletében, a házastársi szerelem, a természetrajongás és a versírás életformájában tűnik fel. Van. Adottság, nem valami, amiért meg kell küzdeni, ki kell vívni. Nincs benne semmi fikcionalitás és semmi utópia. Az a Radnóti verseiben nemritkán megjelenő (megvalósulatlan) óhaj vagy ígéret, hogy élesebb, harcosabb, vad, haragos lesz a költészete, gyakran elhangzik, de az életformára vonatkozó „legyen”-jellegű felszólítás olyan ritka, hogy felfigyelünk rá és megjegyezzük: „Ó, költő, tisztán élj te most” (*Járkálj csak, halálraitelt!*). Mint mondtam, általában a tisztaság és büntelenség a költői önkép – megint csak idillikus – eleve fennálló adottsága.

Radnóti idillje a vergiliusi fordítottja. Nem abban, hogy Vergilius Árkádiája ne lenne adott. A pásztoroknak semmit sem kell azért tenniük, hogy azok legyenek, akik. Csak-hogy mindezt nyomatékka fikciónak, a költészet és a költői világ fikciójának, és nem valóságnak ábrázolja. Annak, amit a nagyvilág, a politika, a történelem betöréseként jellemeztem az imént, egyik legfontosabb funkciója, hogy világossá tegye a pásztori, versengő költői életforma fikcionalitását. „Árkádia Vergilius kitalált költői világa – olyan műalkotás, amely magát a művészetet veszi tárgyául. Méghozzá azáltal, hogy kivonja magát egy másik világból, noha e másik világ továbbra is érintkezik a költészetével.”¹⁰ Radnótinál semmilyen fikcionalitásról nem lehet szó, hanem tökéletesen egynemű, a valóság ugyanazon szintjén álló két világról (a „kis”- és a nagyvilágról), amelyek közül az egyik el akarja pusztítani a másikat.¹¹

Ebből a szerkezetből következik a reprezentatív Radnóti-versek elháríthatatlan problémája, amelyet Angyalosi poétikai egysíkúságnak nevezett. Az idill idillszerűségének rögzítettségéről van szó, amely elvileg kizárja, hogy a házastársi szerelem válságos, a természet csúnya, a költői munka kétséges, s a mindezt fölidéző lírai személyiség komplex legyen. Idealizált viszonyok realitásként való feltüntetése statikus költői állapotot hoz

¹⁰ Wolfgang Iser: *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Molnár Gábor Tamás fordítása. Osiris, Bp., 2001, 58.

¹¹ El lehetne beszélni ennek a világos ellentétnek az előtörténetét, azt, hogy miképpen válik a vergiliusi tradícióban problémává ez a két realitásszint, miképpen válaszol erre a reneszánsz és barokk pasztorálban a naivitás, az irónia, az allegorizálás, a játékoság, majd egy nagy fordulattal miképpen közelít egymáshoz a polgári idillben a két világ realitásszintje. Ettől kezdve az idill valamilyen ellentét, szembenállás egyik tagjává válik. A hatalmas irodalomból álljon itt két újabb keletű munka: Jakob Friedrich Heller: *Masken der Natur. Zur Transformation des Hirtengedichts im 18. Jahrhundert*. Wilhelm Fink Verlag, Paderborn, 2018, illetve Paul Alpers: *What is Pastoral? The University of Chicago Press, Chicago & London, 1996*. Vö. továbbá Wolfgang Preisedanz: *Reduktionsformen des Idyllischen*, in: Hans Ulrich Seeber, Paul Gerhard Klessmann (Hrsg.): *Idylle und Modernisierung in der europäischen Literatur des 19. Jahrhunderts*. Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 1986, 81–92.

létre. „Az idill az ártatlan és boldog emberség költői ábrázolása” – mondta Schiller.¹² Az agresszió ellenfogalma. Nyugalmi állapot, amelynek múlt- vagy jelenbeli pillanat-, vagy öröklét-jellege van; kívül áll az időn, amely fenyegeti, s amelynek ellensúlya a versben.

Mivel az idill nem magától értetődő, hanem ritkaság-értéke van, felidézése a transzparenencia jegyében bőbeszédűséggel jár. Az ebből következő egyértelműség is oka lehet a költő népszerűségének, s valóban, még jelentős verseiben is hiányzik a tömörség és a kihagyás. Töredékek nevezett versei távolról sem töredékek (*Nyugtalan órán, Két töredék, Töredék [Oly korban éltem én a földön]*).

Továbbá a formaművészet az idill részeként, formai újítás nélkül önértékre tesz szert, amely néha a vélt vagy valós artistikum túlzásaiban jelenik meg. A költő „a ritka és nehéz szavak tudósának” nevezi magát (*Őrizz és védj*, 1937). Engem gyerekkorom óta bánt a *Második ekloga* (1941) egy határozószava. „Írtam, mit is tehetnék? A költő ír, a macska / miákol és az eb vonít s a kis halacska / ikrát űrít *kacéran*.” Ezeknek a soroknak az intenciója az, hogy a költőnek éppen olyan elementáris életfunkciója a versírás, mint a macskának a nyávogás, és így tovább. Ám ezzel szöges ellentétben áll a hal életfunkciójához illesztett inadekvát költői határozó, mivel éppenséggel ellentmond a lakonikus állításnak, hogy a költő szinte biológiai kényszere a versírás. Ezzel az erővel akár azt is írhatta volna: a macska kejesen miákol, az eb fájón vonít, stb. S ha nem is ilyen kirívó, de bántónak és oda nem illőnek érzem a Babits-sírató *Csak csont és bőr és fájdalom* második részének artistikus szöszedetét: göröngy, fátyol, harang, lélek, gyöngy, „csilla szó, te *csillag*”.¹³ Kisebbségi jelentőségű verseiben több hasonló példát lehetne említeni. Vas István „játékos, keresett és pepecselő jelzőkről” beszélt nagy méltatásában.¹⁴

Ugyanide tartozik, de külön bekezdést érdemel az utolsó versek egyikének, a *Hetedik eklogáinak* a felsorolása: „Rémhírek és férgek közt él itt francia, lengyel, / hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó a hegyekben”. Ez a két hexameter különösen a jelzővel ellátott, s ezért egzotikus nációkat távolítja el a költőtől. Ez az egyetlen alkalom, hogy a zsidó szó megjelenik Radnóti költészetében. A bori nagytábor rabjai között voltak hadifoglyok, de Radnóti altábornagy magyar zsidó munkaszolgálatosok lágere volt. A sejtetem, hogy sorsa a költőt mindig foglalkoztató költőhalál legyen (Federico García Lorca, Ernst Toller, József Attila és mások), méghozzá magyar költő, megrázó, miközben zsidóként ment a halálba, és zsidó halált halt. Radnóti magyar költő volt – zsidó. Ezt radikális asszimilánsként nem volt hajlandó elfogadni, de a fenti sorokban, ahol a nemzetiségek közt a magyar nem szerepel, egy tragikusan komplikált – meglehet, megoldhatatlan – helyzet elfojtása, letakarása jelenik meg, amely a költői megformálás kárára van.

*

Az idill kibontása és szembeállítás a kor fenekedésével, az eudémonizmus ütköztetése a tragédiával, Radnóti Miklós költői teljesítménye, egy bizonyos, és nagyon jelentős pontig gazdagítja és kiteljesíti művét a szépség, a harmónia, a béke és a nyugalom a valósággal szembeállított elleneszméjének jegyében. Ám ugyanaz, ami megteremtette ezt a magas nívót, válik akadályává a még nagyobb költői kibontakozásnak. Az a statikus állapot, amelyet szembeállít a dinamikus sorscsapással, mozdíthatatlan állandókból áll. A katasztrófa a Szépség, a Harmónia, a Béke és a Nyugalom kétely nélküli abszolútumának háttere

¹² Friedrich Schiller: A naiv és szentimentális költészetéről (Papp Zoltán fordítása), in: Uő.: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Bp., 2003, 314.

¹³ A szó-tetszelgés már az előző nemzedék csúcsteljesítményében, Kosztolányi Dezső *Ilona* című versében is nehezen viselhető: „...mennyei / lanolin...”

¹⁴ Vas István: A boldog költő. Jegyzetek Radnóti Miklósról, *Holmi*, 2009/6, 707. A föltehetőleg 1948-ban vagy 1949-ben írt szöveget posztumusz adta ki Ferencz Győző.

előtt jelenik meg, s ezért az a mélyebb kérdés, hogy nem tartalmaz-e minden idill egy csipetnyi öncsalást, s hogy nem részesedik-e „ínséges időkben” az elleneszme is az ínségben, kizáródik a lehetséges költői kérdések közül. A költő ezért egy így is magas szintnél nem tud magasabbra – a legnagyobbak közé – emelkedni.

Nézzük József Attila egy idillikus hangszerelésű – de az idillt nem abszolútumnak tekintő, sőt némiképp relativizáló – záróstrófájának gazdag értelmezési tartományát, amelyben a vers egészének győzelmi pózával szemben ott van az ironikus kétely és melankólia a boldogság ígéretével szemben, a történelem vége perspektívájának összekapcsolása a nagy kihívásokra már nem váró öregességgel, azzal a sejtéssel, hogy a történelem vége az emberi nagyság vége is lesz.

Majd a kiontott vértócsa fakó lesz
s mosolyra fakaszt mind, ami ma bánt,
majd játszunk békés állatok gyanánt
és emlékezni s meghalni is jó lesz.

József Attila: *Majd emlékezni jó lesz.* (1935)

*Szövegem egy korábbi változatát Ferencz Győző és Pór Péter olvasta,
kommentárjaikat köszönettel felhasználtam.*

A „NÉGER SMOKK” DALA

A kuplé mint globalizációs jelzés

1

Az érintkezési viszonyok egyetemessé válása (mai fedőnévén: a globalizáció) a zárt bolygón élő emberiség történetének eleve adott, „természetes” lehetősége, mint cél és realitás azonban kései fejlemény. Legföljebb pár száz éves. Hogy a lehetőség céllá vált, alapvetően gazdasági logika eredménye; mögötte a tőkeértékesülés dinamikája húzódik meg. A működő tőke a profit érdekében folyamatosan terjeszkedni kényszerül. S bár ez a terjeszkedés változatos formákban történik (a kereskedéstől a gyarmatosításon át a hódító háborúkig), egy idő után értelemszerűen megszületett a „modern” igazolása is, az „eszmék és emberek szabad áramlásának” eszméje, amely *de facto* lehetővé teszi a „tőke és a vírusok szabad áramlásának” gyakorlatát. Mindez azonban, egyebek közt, jelentékeny demográfiai és politikai problémákkal jár. A bolygó népessége például ugrásszerűen megnőtt (József Attila annak idején még „kétmilliárd párosult magányról” írhatott, ma a föld népessége már nyolcmilliárd körül jár), s a gazdasági gyakorlatnak és az élet kulturális – lokálisan meglehetősen tarka – leképezésének tőkelogika szerinti *homogenizálása* érdek-konfliktusok sorát váltotta és váltja ki. Az érintkezés ugyanis nemcsak kapcsolódás, de az érintkezők közötti reláció is. S a kapitalizmus körülményei között ezt a relációt a tőkeértékesülés folyamata hozza létre. Nem az eszmék, hanem ez a logika, ez a személytelen, absztrakt előíró hatalom, amely kikerülhetetlenül nyerteseket és veszteseket teremt. S a lokális és a globális ellentéte maga is „globalizálódik”. A konfliktusok pedig törvényszerűen intézményes erőszakalkalmazáshoz, akár államok közötti háborúkhöz is vezetnek. Az európai „nagy háborúnak” indult első világháború már a „globalizáció” globális kezelésének nagy és látványos főpróbája volt.

A háború kitörése (1914) előtt azonban a globalizáció folyamatának már számos jele volt – még a magyar fővárosban, Budapesten is. A kultúra ugyanis, saját természete szerint, mindig leképezi a „nyers” trendeket, de a maga módján, kódolva. S ezek a kulturális fejlemények amennyire kifejezik és megjelenítik a mélyben zajló folyamatokat, annyira el is rejtik azokat. Ez, azt kell mondanunk, örök kettőssége a kultúrának; a kulturális alakzatok mindig értelmezésre szorulnak. De – s ez retrospektíve is nagy kognitív lehetőség – megadják a szükséges értelmezésnek a sűrített anyagát, magukba integrálva sok, másképpen homályba vesző összefüggést. „Csak” észre kell venni, mi van összesűrítve bennük, mi az, amit kifejeznek.

2

Paradoxnak tetszik, de tény: az „olcsó”, szórakoztató tömegkultúra, amely elvileg maga a múlt pillanatnyiság és a sekélyesség, bizonyos dolgokat gyorsabban észlel és fejez ki, mint ahogy azokat a mélyebb járású, de lassúbb és nehezebb magaskultúra észlelni és tudatosítani tudná. Ez a frissesség, szögezzük le mindjárt, nem azt jelenti, hogy a szóra-

koztatási célzatú kultúra überolná a „komoly” magaskultúrát, sőt még azt sem, hogy helyettesíteni tudná, de mint elsődleges jelzés, gyorsabban megszületik, és láthatóvá – elemezhetővé – is válik. Kognitív előkészítést végez. S éppen ez a jelzőszerep az, ami utólag, retrospektíve is megkülönböztetett figyelmet érdemel.

A század eleji magyar kuplétermés például egyike annak az „irodalomnak”, amely különösen sok tanulsággal szolgál e vonatkozásban is. (Hogy a kuplék és a magas irodalom közt volt – személyi és intertextuális – érintkezés, alkalmilag közvetlen átjárás is, csak komplikálja kicsit az értelmezést, de nem érvényteleníti.) A kuplé éppen mint kuplé, azaz mint speciális – „komolytalan” – megszólalási lehetőség képes arra a teljesítményre, amely most érdeklődésünkre tarthat igényt. E műfaj darabjai ugyanis csak *kifejeztek* valamit – ezzel hatottak! –, az analízis szigorú követelménye nélkül. Az elemzést a mű és előadásai a kuplé fogyasztóira vagy /és az utókorra hagyták.

A század eleji magyar kupléirodalom, bár egyenetlen színvonalon, gazdag és érdekes szöveg univerzumot alkot. A tárgyi világ változásait éppúgy tükrözi, mint a habitus átalakulását és differenciálódását; a folyó – „polgári” – élet minden releváns fejleménye megjelenik benne, megfogalmazva mindjárt az „ajánlatot” is a hozzájuk való viszony kialakítására. Így, talán nem is csak a személyi véletlenek összjátékának eredményeként, a globalizáció, a világ „színessé” válása is tematizálódik. Széles közönség számára jelezve, hogy valami megváltozott, valami új, szokatlan lép színre. S ezt a változást, a kellemesség közegebe emelve, „népszerűsíti” is. Elfogadhatóvá, természetessé téve az újat, a szokatlant.

3

A huszadik század első három-négy évtizedében az egyik legsikeresebb és leginvenciózubb magyar kuplészerző Weiner István (1875–1940) volt. Nemcsak szöveget írt, de zenét is szerzett, kupléi egy részének ő maga volt a zeneszerzője is. Sőt olykor mások szövegéhez is írt zenét – az egyik ilyen jól sikerült kupléjának szövegírója maga Szép Ernő volt. S amikor idegen muzsikára írt magyar szöveget, akkor is rendre minőségi zenét használt fel. Tanult szakmája szerint jogász volt, jogi doktor, egy ideig ebből, ügyvédkedésből élt. De ismertté két dolog tette: a *kuplé* és a *bűvészet*, amelyek végigkísérték pályáját, s amely, mármint a bűvészet, élete utolsó szakaszában a fő kedvtelése volt. Alkata szerint „igazi művészlélek” volt.

Életéről nem sokat lehet tudni; kortársai szerény, visszahúzódo alkatként ismerték (egyik méltatója egyenesen „láthatatlan ember”-nek mondta [Újság, 1929. nov. 3. 11.]), jöllehet a szórakoztatóipar művelőiről általában egészen más sztereotípiák élnek. Budapestten született 1875. április 2-án, Weiner Lipót és Bogenglück Jeanette elsőszülött fiaként. Volt egy öccse, Emil, aki túlélte őt. A család a zsidó polgárság alsóbb rétegéhez tartozott, de tanították. Az elemi iskola után, 1884 őszétől 1892 nyaráig a Budapesti Kir. Kath. Főgymnázium tanulója volt. Nagy létszámú osztályokba járt (a létszám még a nyolcadikban is negyven fölött volt), a tananyag az úgynevezett klasszikus képzést szolgálta. Középpontjában a nyelvek álltak (magyar, latin, görög és német), vallástan, történelem, majd az utolsó évben a „bölcseleti előtan” is, azaz a humaniorák – a reáliákat voltaképpen csak a mennyiségtan és a természetrajz képviselte. (Az alsóbb évfolyamokon természetesen volt földrajz, rajz, sőt szépírás is, de ezek csak afféle fölvezető tárgyak voltak.) Mind a nyolc évben regisztrálták azonban a testgyakorlás és a magatartás jegyeit is. Weiner nem volt jeles tanuló, érdemjegyei hullámzóak, még hármasai is akadtak, de jelesei, például magyarból, történelemből, bölcseleti előtanból jelzik tehetségét. Nem érdektelen adat, hogy ötödik osztályosként rendkívüli tárgyként „műéneket” is tanult (Ért. 1888/89: 58.).

Érettségi után jogi pályára készült. A *Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja* mint joghallgatót 1893-tól regisztrálja (1893/94: 135.). Szerepel például az 1896/97. évi *Almanach*-ban is (1896/97: 141.). 1898 októberében már joggyakornokként regisztrálják a források. A *Budapesti Közlöny* 1898. október 29-i száma azt adta hírül, hogy a „Budapesti Királyi Ítéltábla elnöke Weiner István és Kormos Pál ügyvédjelöltek a Budapesti Királyi Ítéltábla területére díjas joggyakornokká nevezte ki” (*Budapesti Közlöny* 1898. 250. sz. 2.). Kinevezéséről az *Igazságügyi Közlöny* 1898. évi 11. száma is hírt adott (1898: 350.). Az *Igazságügyi Közlöny* 1899. október 17-én megjelenő száma viszont már az „állásukról lemondottak” közt említi (1899: 308.). Mint ügyvédjelölt azonban valószínűleg továbbra is a pályán maradt. A *Budapesti Közlöny* 1901. január 22-i száma ugyanis egy igazolvány elvesztése kapcsán megemlíti Weiner István „ügyvédjelöltet”, aki „dr. Reichard Ármin ügyvéd segédje” (1901: 2.). Ezt az adatot megerősíti az *Igazságügyi Közlöny* is (1901: 43.). A *Budapesti Közlöny* 1902. december 1-jei számából pedig kiderül, hogy „dr. Weiner István (I. VI. Eötvös u. 29. sz. alatt)” ügyvéd a kamara lajstromába „fölvételezett” (1902. 279. sz. 3.). Ezt az adatot az *Igazságügyi Közlöny* 1902. december 29-i száma is megerősíti. Ezt követően már ügyvédként dolgozott; két, 1906 eleji közleményből tudjuk, hogy ügyvédként, ő maga is „főnök” lett, dr. Haáz István személyében saját „segédje” volt (*Ügyvédi Kamarai Közlöny*, 1906. 1. sz. 43., 1906. 2. sz. 33.).

Tanult-e intézményes formában zenét? A szakirodalom nem tud erről; de dalai túl jók ahhoz, hogy teljesen képzetlennek gondolhassuk. És vannak is jelei zenei érdeklődésének és előtanulmányainak. 1892-ben, mint több újság híradásából is kiderül, föllépett például egy műkedvelő zenés rendezvényen; énekelt és zongorázott. E szerepléséről egyebek közt a *Pesti Hírlap* augusztus 2-i száma is hírt adott: „A főváros közelében lévő kedvelt nyaralóhelyen, Budakeszin e hó [július] 30-án kitűnően sikerült jótékony célú hangversenyt rendezett [...] egy, Gerő Viktor fővárosi zenetanár vezetése alatt álló bizottság a Ficsu-féle vendéglőben. A hangversenyen közreműködő fiatal művészek zajos sikereket arattak. A hangversenyt Csonka Aranka és Weiner István igen hatásosan nyitották meg a Hunyadi-nyitányt adván elő zongorán, négy kézre”. Ezen az esten Weiner színészként is föllépett Ábrányi Emil *Az adóvégrehajtó* című egyfelvonásos vígjátékában (*Pesti Hírlap*, 1892. aug. 2., 3.). S 1899-ben neve föltűnt a József főherceg fővédnöksége alatt álló Nemzeti Zenede növendékei között. Kalár Károly tanári irányítása alatt a „zongora-tanszak” növendéke volt. 1899-ben az első évfolyamon 13 órát mulasztott; elméletből jeles, gyakorlatból jó eredményt ért el, szorgalma pedig „változó” volt (1899: 4.). 1901-ben, már a „második ifjak osztálya” tagjaként két órát mulasztott, elméletből jeles, gyakorlatból jó, szorgalmából „kellő” érdemjegyet szerzett (1901: 5.). 1902-ben viszont már „a harmadik ifjak osztályá”-ból „kimaradt” (1902: 6.), és a negyedik évfolyamot el sem kezdte. Zenei tanulmányai félbemaradása valószínűleg jogi pályája alakulásával függött össze.

Valami irodalmi előtanulmányai is lehetnek. Az ő hallgatókorában még át lehetett hallgatni egyik karról a másikra. Valószínű, hogy joghallgatóként föl-fölbukkant a bölcsészkar előadásokon is, még ha irodalomból nem is tett vizsgát. Ötletes rímeit mindenestre már a kortársak is elismeréssel emlegették. És nyelvtudása is bizonyos műveltségi háttérre utal. Angolul például tudott, bár a gimnáziumban angolt nem tanult, csak németet; az angol ismerete a magyar műveltségben azonban ekkoriban vált erősödővé.

Hogy hogyan lett az ügyvédből kupléíró, a föntiekből nem derül ki. De a zene és a jogászok keveredése valamit mégiscsak jelez. Az egzisztenciateremtés kényszere nem nyomta el benne teljesen a „művészi” becsvágyat és az önkifejezés igényét. Valami „véletlen”, valami alkalom kellett csak hozzá, hogy becsvágya is hírt adhasson magáról. A két szakma közötti ingadozást mutatja, hogy első – már nyilvánosságra került – próbálkozásai még álnéven jelentek meg. 1906-ban és 1907-ben írott kupléit *St. Nerwey* néven jegyezte. A név, amely első sikereit is meghozta, árulkodó név. Mielőtt találgatni próbálnánk

jelentését, vegyük észre megalkotásának logikáját. Ha a Weiner nevet kettévágjuk és a tagok sorrendjét fölcseréljük, megkapjuk az identitását elfedő és mégis identitáskifejező művésznevet: Nerwey – csak egy i betűt cserélt benne y-ra. És hogy csakugyan erről volt szó, azt az St. betűk is igazolják; ez a Stefán/István név rövidítése. A művésznév megkonstruálásában persze már fölfedezhető némi szójáték is; a szerző rejtőzködött és játszott. A St. Nerwey-kuplék mindenestre váratlanul jelentős sikert arattak. Népszerűséget hoztak a fiatal jogásznak, és eldöntötték sorsát: kupléíró lesz.

Kuplészerzői teljesítményét a kortársak igen jól fogadták, a kritika méltányolta. A *Nyugat* kritikusa, Csáth Géza nemcsak „ötletes zeneszerző”-nek mondta (Csáth, *Nyugat*, 1909: 392.), de már történeti kontextusba helyezve jelölte ki szerepét. „Az utolsó tíz esztendő alatt megszületett a budapesti nyelv”, írta 1909-ben. „És megszületett a budapesti dal is. Nem régen. A kabarévilággal köszöntött be.” „A pesti dalokat, a pesti utcák zörgő zenéjének elröppenő füttyszólamait az orfeumok, az operett színházak és kabarék szállítják.” Csáth már fölismerte, hogy ezek a dalok „meg tudják érezni, mit akar Budapest”, s szerepük az, hogy „a saját szívdobbanását zenében újra hallhassa” a város. És jellemzése során Weiner kupléinak a példáját is mozgósítja: „az orfeumokban is más a világ, mint azelőtt. A *Pityu úr*, a fővárosi zsúrfiú, a kosaras bácsi, *Matild*, »aki mindenáron zülleni akar«, Móricz, aki »olyan fiatal«, »és ez *Bergerék Zsigája*«, *akinek »páratlan az eleganciája*» – mintegy kiegészítik a társaságot” (uo., 392.). (Idézetünkben a kurzivált részek utalnak Weinerre, illetve műveire.) A kritikus itt Szirmai Alberthez és Kálmán Imréhez, illetve – szövegben – Molnár Ferenchez, Heltai Jenőhöz, Szép Ernőhöz és Gábor Andorhoz viszonyítva beszél a „kiegészítésről”, és ehhez képest mondja: „Weiner István és Zerkowitz Béla szintén *ötletes zeneszerzők; valami amerikaiás ritmikái ízzel, sőt az új világban bevált harmóniákkal dolgoznak, holmi ismétlődő trükkökkel*. De kénytelenek vele, mert a közönség kívánja az efféléit” (uo., 392.). Ez a jellemzés és minősítés a magaskultúra szemszögéből született, s mintegy onnan nézve szól a kupléírókról. És Weiner nem csak pályája elején kapott ilyesféle méltatást. Még pályája vége felé is elismerték. 1929. november 3-án az *Újság Hogyan készül a sláger?* című nagy áttekintésében egyebek közt ezt írták róla: „a szövegírók közül a két legnevezetesebbel: Weiner István dr.-ral és Harmath Imrével akarunk foglalkozni. A publikum nem is tudja, hogy annak a sok-sok zeneszámnak, ami a fülében zsong, *nyolcvan percentben ez a két író a szerzője*. Weiner István nagyon komolyan dolgozott és dolgozik. A legkisebb slágert is nagy műgonddal csinálja. Már harminc éve is az ő dalai voltak a legnépszerűbbek: *Mikor a pezsgő a jégen hűl, Adj egy édes csókot drága kisbabám, Nézd csak megjött a hadnagy úr, Nyomd meg a gombot*, stb., stb. És tavaly, amikor egy folyóirat megszavaztatta publikumát, melyik a legnépszerűbb sláger, *a győztes az Oly jó ez a vasárnap* című *Weiner dal*. Weiner István [...] soha nem propagálta számaikat zenekaroknál és gramofonygárosoknál, és mégis több, mint száz száma a maximumig népszerűsödött Magyarországon” (*Újság*, 1929. nov. 3., 11.). Ez a jellemzés így persze „csak” *szociológiai jelzés*; szakmai szempontokat nem vet föl, az életmű karakterét nem jellemzi. Ez csak a sikert regisztrálja. Ám szimpotomatikus, hogy a Weinert jócskán túlélő fiatalabb kortárs, a neves konferanrsziévé fejlődött Kellér Dezső *Kortársak és sorstársak* című visszatekintő könyvében (1972) úgy írt róla, mint aki a kabaréműfaj Nagy Endre-i mércéjével mérve is legjelentősebb alkotói közé tartozott.

Maga Weiner meglehetősen önkritikusan határozta meg önmagát. 1928-ban, a *Színházi Élet* egyik körkérdésére válaszolva (egyebek közt Somlyó Zoltán, Gellért Oszkár, Erdélyi József és Karinthy Frigyes társaságában!) azt írta: „nem vagyok én költő, csupán / Kupléíró iparos / Vágyódásom az ősz után / Pusztán azért viharos: / Ősszel szokott megszületni / A saison új slágere” (*Színházi Élet*, 1928. 42. sz. 6.).

Műveit rendszeresen több helyen is előadták, így például a Fővárosi Orfeumban, a Modern Színház Cabaret-ban, a Bonbonnière Kabaretben, a Városligeti Színkörben, a Városligeti Nyári Színházban, sőt alkalmilag még a New York Kávéház Újságíró Kabaréjában is. (Utóbbi helyen ő maga mint énekes és bűvész is föllépett.) Műveinek állandó előadói is voltak, közülük a leghíresebbek Baumann Károly, Gyárfás Dezső és Solti Hermin, de alkalmilag olyan nevezetes, ma már legendás művész, mint Medgyaszay Vilma is előadta valamely művét. Kupléi a hőskorban rendszeresen nyomtatásban, kottaként is megjelentek (az elsők még St. Nerwey álnéven): *Faj-angol* (1907, Bárd), *Jónás, a víziló* (1907, Bárd), *Szellem, édes szellem [a spiritiszta özoegy]* (1907, Nádor Kálmán Zeneműkereskedése), *Óh Sári, ne izélj* (1907, Zipser és König), *Frimm diadala* (1907, Alberti és Társa), *Zsúr-szírén* (1907, Alberti és társa), *Hallja, maga Schwartz* (1907, Alberti és Társa), *Az édes Médi* (1908, Zipser és König), *A néger smokk* (1908, Zipser és König), *Úrinő-e vagy* (1908), *Baumann-Nagy Album*, *Baumann Károly kupléi* (1909, stb.). Szövegeit gyűjteményes kötetekbe is fölvtették, például 1913-ban a *Zeneköltők Albuma* első kötetébe, s kupléi egy részéről már a hőskorszakban is készültek gramofonlemezek: *Mamuska kuplé* (1914, Diadal Rekord, D 1417), *Francia-orosz-angol utánzatok*, előadja Solti Hermin és a Royal Orfeum együttese (1914, Diadal Rekord, D 1418), *A bersagliere*, előadja Virág Jenő és maga Weiner (1914, Diadal Rekord, D 1444), *A népfelkelő*, ennek zenéjét Irving Berlin szerezte, előadta Steinhart Géza zongorakísérettel (1915, Favorit Rekord 1-27825), stb. (vö. Bajnai – Simon – Borsos, 2010).

A század első másfél-két évtizede még minden szempontból a hőskor volt, technikai vonatkozásban is. De ezek a kuplék már nem csak a „közeli közönség”, egy-egy orfeum vagy kabaré vendégei körében éltek, a technika médiumai (nyomtatott kották, gramofonlemez) is érvényesültek. Már otthon, privát körülmények között is élvezni lehetett ezeket a műveket, például meg lehetett hallgatni az intézményesen preferált darabokat. A technikai fejlődés (és a szórakoztatóipar üzleti érdekei) ezt már lehetővé tették, illetve elő is segítették. (E régi felvételek egy része – igaz, nem nagyon jó minőségben – ma a YouTube-on is elérhető.)

A „pesti dalról” értekező Csáth Géza, jó érzékkel, már e korai stádiumban (1909) észrevette, hogy itt a tömegkultúra stílári és tematikai átalakulása zajlott. „A pesti utcákat nem a csárdák látják el zenei anyaggal”, írta, hanem immár az „orfeumok, az operett színházak és a kabarék”. És az éjszaka „hazatántorgó lumpok” vagy az „utcán szaladgáló és árukat szállító iparosinasok, rikkancsok, csibészek, varrólánykák” érzékenysége más, mint a magyar nóták fogyasztóié. Már Kálmán Imre egyik nótájában fölfedezhető volt „a városligeti jassz-zamat”, Heltai „Mozidala” után pedig már „a csibészhangulat és csibészgondolkodás, a pesti kedélyességnek stilizálása és szinte kegyetlenségig poentírozott, a szándékos, de éppen ezért művészi ordinárisága jellemzi szövegben az összes dalokat” (Csáth, 1909: 381.). Az érzületnek, az érzelmi és kognitív tapasztalatoknak ebbe az átalakulásába simult bele Weiner kuplészerzői gyakorlata is. Első dalait, mint említettük már, még St. Nerwey néven jegyezte (ami idegen minták korai követéséről is árulkodik), de tematikája kezdettől szűkebb volt, pesti világának figuráit és attitűdjeit jelenítette meg. Viszonyulása volt az, ami újszerű s „már pesti”, és kupléi karakterét is ez adja meg. Rá is áll, amit Csáth általánosságban mond ki: „a zeneszerzők győzik ötlettel, de olykor tudatos nembánom-sággal felhasználják, ami a más meglévőkből kell nekik”. „Vagy az amerikai kuplék konstruálását utánozzák” (uo., 382.).

Weiner alkatilag egyfajta *Gesamtkunstwerk* eszméjéhez igazodó alkotó volt; zene, vers, előadói megnyilatkozás, sőt – horribile dictu – még a bűvészet művelése is együtt jellemezte. S ez sok mindenre, az élet sok új fejleményére fogékonyra tette. Pályája első, még a „nagy háború” előtti, sok szempontból legérdekesebb szakasza egy kupléban elbeszélte pesti, városi „szociográfiának” is fölfogható – megérné az egyenkénti konkrét számbavételt. Ő maga az 1913-as *Zeneköltők albumában* négy dalával reprezentálta törekvéseit. Az egyik *A néger smokk*, amelyről e kis cikk némileg részletesebben kíván szólni, a másik *Az édes Médi*, amely egy színházi produkció betétdala, a harmadik a *Báró Protzné*, a negyedik az *Óh Sári, ne izélj*, amelynek ő „csak” zenéjét szerezte, szövegét nagynevű kollégája, Szép Ernő írta, ám így együtt igen népszerű alkotást hoztak létre.

Mindegyik más-más oldaláról mutatja meg tehetségét. A végén érdemes kezdenünk. A közös szerzemény Sárija Fedák Sári volt, aki Amerikába készült, vagy legalábbis fölröppentette – érdeklődést keltő megfontolásból – *kivándorlási* szándékát. A szöveg a roppant népszerű, ám önmagát módszeresen menedzselő sztár vitriolos kritikája – Weiner zenéje ezt a célt ügyesen és hatásosan szolgálta. A *Báró Protzné* a báróné kíméletlen leleplezése, a korlátolt társadalmi képmutatás, butaság és hierarchikus elkülönülés szatírja. Részben a báróné monológja, azaz önjellemzése révén, részben külső nézőpontból, narratív jellemzéssel. Az *édes Médi* kedélyesebb hangot üt meg, a hangsúly itt a történet frivolitására helyeződik. A csinos lányka és a rá légyként rárepülő gavallérok viszonya a kor szexuális atmoszféráját jellemzi. A hipokrita gesztus kritikája itt is jelen van, ez, jól érzékelhetően egyike a Weinert különösen irritáló dolgoknak. És az is jól érzékelhető, hogy a társadalmi disszonanciák élménye központi, uralkodó tapasztalata volt. Kupléi, túl a kifejezés és bemutatás szándékán, ezeknek a disszonanciáknak a kedélyes elaborációját végezték. Kritika mindegyik, kedélyes ironiában feloldva. A disszonanciák észlelése és kifejezése nyilvánvalóan személyes érzékenysége eredménye, az elaboráció módja azonban a már és még lehetséges közös megoldás. Azaz a történetileg adott közösségi elvárás kielégítése.

Mindezt fogyaszthatóvá persze a forma tette, Weiner formaérzékenysége. S ebből a szempontból nem érdektelen, hogy a szöveg és dallam ugyanannak a művészi érzékenységnek a kivetülése.

6

Weiner egyik legérdekesebb, máig szólóan sok tanulságot hordozó kupléja *A néger smokk* (Ant 2013: 139–141.). Ez a kupléja 1908-ban született, először a Fővárosi Orfeumban hangzott el Baumann Károly előadásában. Kottája mindjárt 1908-ban nyomtatásban is megjelent, 1909-ben bekerült a Baumann állandó repertoárját közlő *Baumann Albumba*, 1913-ban a *Zeneköltők Albumának* első kötetébe, később – talán 1915 körül – gramofonlemezre is felvették. Ma már ez elérhető interneten is.

„Örökzöld” nem lett, korhoz kötöttsége túl erős, mint történeti dokumentum azonban alighanem éppen ezért becses. Sok mindenre fényt vet. Szövege ez:

*Furcsa az én örültségem:
Szörnyű módon tetszik nékem
A néger tánc, s a néger dalok.
Veszek ezer néger kótát,
Fújok minden Johnson nótát,
Valóságos néger smokk vagyok.
Néger vagyok kétszeresen,*

*Hisz az apám Kétszerecsen
Utcában vagy húsz évig lakott.
Édesanyám is fekete
Himlőkórságban szenvedve,
Mikor engem világra hozott.*

Refrén:

*Hogyha látok fekete, szerecsen néger táncost én,
Lábam rögtön kopogós, ropogós tánclépésbe mén.
Miért születtem hébernek?
Miért nem inkább négernek,
Micsoda csillag lettem volna én a tánc egén.*

*Orfeumba, Ósbudába,
Hogyha fellép néger dáma
Én azonnal beleszeretek.
Múltkor cudarul megjártam:
Kis feketére találtam.
Drága nő volt, fene egye meg!
Ostromolom, átkarolom,
Össze-vissza csókolgatom,
Jaj, micsoda rettentő blamázs!
Nem fehér volt a pofája?
Csak suviksz volt kenve rája.
Óriási kiábrándulás!*

Refrén:

*Hogyha látok fekete, szerecsen néger táncost én,
Lábam rögtön kopogós, ropogós tánclépésbe mén.
Miért születtem hébernek?
Miért nem inkább négernek,
Micsoda csillag lettem volna én a tánc egén.*

Van ennél egy bővebb változata is a kuplénak (ez a változata a Facebookon forog), de ennek eredetisége kétséges, s maga Weiner, mint a főntebbiekből kiderül, az idézett szöveget vállalta a magáénak.

A néger smokk mint történeti forrás implicit tanulságokkal is szolgál. Mindenekelőtt e kuplé önmagában is igazolja, a század elején Budapesten már ismertek voltak a fekete táncosok, a szórakozóhelyeken (Orfeum, Ósbudavár stb.) fölléptek, s mint érdekes, egzotikus színesbőrűeknek már divatjuk is kialakult a „fehér”, európai közegben. E divat nem pusztán személyi természetű volt, nem csak a látványnak szólt, de a táncnak és a zenének is. A másféle hangzás, a másféle mozgáskultúra mint egzotikum érdeklődést keltett. A szórakozási választékot gazdagították. Hogy a fekete táncosok és artisták európai megjelenésében milyen szerepet játszott az amerikai gazdaság erősödése, üzleti, például kereskedelmi expanziója, arra a kuplé közvetve sem utal. De arra, implicite, igen, hogy ez a táncban, zenében és látványban érkező (amerikai) import itthon is tekintélyre tett szert. A viszonyulást alakította.

A kuplé igazi hozadéka e *viszonyulásnak* a megjelenítése.

Mindjárt a cím is szimptomatikus. A *smokk* gúnyszó; egy lexikon meghatározása szerint „gúnyos kifejezés azokra az egyénekre, kik valamely művészet vagy divat stb. iránti hozzáértésüket oktalanul fitogtatják.” A túlbuzgó, konjunkturális igazodást minősíti. A szó etimológiája a szó eredetére és a beléje foglalt ítélet erejére is fényt vet. A *smokk* mint *schmock* jiddis eredetű szó, jelentése: ‘idióta, ripacs, hülye’, s nyilvánvalóan a magyarosodó (asszimilálódó) zsidók nyelvi hozományának a része. Használata e korban, 1908-ban még félreérthetetlenül a beszélő zsidóságára is utal, s ítéletének keménységét mutatja. A beszélő szájából ez a szó negatív önminősítés, önirónia. És ez azért hangsúlyozandó itt, mert maga a kuplé a *smokk* dicsekvése, monológja. Szimptomatikus a címben a *néger* szó használata is. Nem azért, mert ez a kifejezés nem *píszí*, hiszen az afroamerikai megnevezés akkor még nem is létezett, nem volt forgalomban, s a magyar nyelvben a „*néger*” szó csak identifikált, de nem minősített. Nem volt direkt pejoratív, becsmérlő konnotációja. (Nota bene: ez áll a kupléban szereplő másik megnevezésre, a szerecsenre is.) A *néger smokk* frazéma azért szimptomatikus, mert a *smokk* beszélőnek a respektusa itt egy másik, szintén nem privilegizált, sőt szociológiailag kimondottan diszkriminált populáció tagjára irányul. Itt, láss csodát, egy zsidó irigyli „a” négert. (Ez a kuplé szövegében aztán tételiesen is hangsúlyozódik.)

A kuplé ezt a paradoxont jeleníti meg a beszélő magatartásának elbeszélésével. A *smokk* beszélő monológja erősen önironikus, már az első sor explicit alakban örültségnek nyilvánítja magatartását („Furcsa az én örültségem”). Öniróniája, önmagának „négerre” való áttitilizálásában, illetve ennek nyilvánvaló képtelenségében és nevetségességében is megmutatkozik: „Néger vagyok kétszeresen, / Hisz az apám Kétszerescsen / Utcában vagy húsz évig lakott. / Édesanyám is fekete / Himlőkórságban szenvedte, / Mikor engem világra hozott”. És ez az önirónia végighúzódik a dal egész szövegén. Szociológiailag ennél mégis érdekesebb és informatívabb a *néger smokkság* leírása. Már az első szakaszban megfogalmazódik a diagnózis: „Szörnyű módon tetszik nékem / A néger tánc, s a néger dalok. / Veszek ezer néger kótát, / Fújok minden Johnson nótát”. E tetszés önmagában még akár egyéni ízlés kérdése is lehetne, a „néger kóták” tömeges vásárlása azonban már direkt szociológiai jelzés, s a „Johnson nóták” emlegetése a közvetítő médium is nevének nevezi. Láthatóvá válik a mechanizmus, amely e divat „egyetemes” terjedését lehetővé tette. Az üzleti, kereskedelmi hálózat, amely Amerikából, némi áttételeken keresztül, Budapestig juttatta el az új ízlést: a fizikai hordozókat, a kottákat – és az aktorokat, magukat a táncosokat is. A kuplé egy másik helye ugyanis azt is elárulja, a fekete táncosok az Orfeumban és az Ósbudában, azaz különböző szórakozóhelyeken föl is léptek. Látni, hallani lehetett tehát őket. A beszélő személyes élménye a refrénben hangsúlyosan jelenik meg: „Hogyha látok fekete, szerecsen néger táncost én, / Lábam rögtön kopogós, ropogós tánc lépésbe mén”. Az élményt itt a szöveg fokozó szerepű ismétlései, szinonima-sorolásai (fekete, szerecsen, néger, illetve kopogós, ropogós) technikailag is kiemelik, s ugyanezt a célt szolgálja a zene is. S a hatástörténeti folyamat bemutatásának egy másik mozzanata is előjön a szövegben: „Orfeumba, Ósbudába, / Hogyha fellép néger dáma, / Én azonnal beleszeretek / [...] Ostromolom, átkarolom, / Össze-vissza csókolgatom”. Vagyis a szereplők és a szórakozó közönség személyes kontaktusa is adva volt, létrejöhett és létre is jött már a szórakoztató iparnak ez a dimenziója is.

A kuplé paradox csúcspontja kétségkívül a refrénben jön létre, ahol a tánc által elbűvölt *smokk* a következő konklúzióra jut: „Miért születtem hébernek? / Miért nem inkább négernek, / Micsoda csillag lettem volna én a tánc egén”. A csillaggá (sztárrá) válás vágya, azt mondhatnánk, szokványos modern vágy, szimpla lélektani fejlemény. A modernitás egyik jellegzetes, vonzó karrierlehetősége fogalmazódik itt meg. A paradox lényegét azonban nem ez, hanem az élesen és váratlanul exponált kérdés veti föl: „Miért születtem

hébernek? / Miért nem inkább négernek”? A hatást itt a megfogalmazás tömörsége, rím-technikája, ismétlésre építő szerkezete, egyszóval a verstechnika is erősíti, de a paradoxon gondolati centruma a *héber/néger* szembeállítás, amelyet a két szó rímeltetése csak fokoz. Miért erős ez a szembeállítás? Egy zsidó, aki néger szeretne lenni, maga a szociológiai irrealitás. A négernek, az Afrikából Amerikába hurcolt rabszolgák már „szabad”, ám jogilag még akkor, ha a század elején is számos vonatkozásban diszkriminált, társadalmilag pedig másodrendű helyzetű utódai itt vágyott szereplőkké válnak. Ez maga a képtelenség. Még akkor is, ha a gálutban, diaszpórában élő zsidóság maga is a népek közösségéből „kizárt”, diszkriminált populáció volt, „bélyeges sereg”, amelyet sorsa frusztrációra és ressentiment-re predesztinált. Maga a vágy tehát szociológiailag legalábbis váratlan; az alapkérdés: „miért születtem hébernek?”, azonban, úgy látszik, szociálpszichológiailag mégis megalapozott, elnyomhatóan reakció. S az elégedetlenség helyzetének jelzése. (Már maga a „héber”-ként való megnevezés is hordoz némi disszonanciát.)

A kuplé (és persze maga Weiner is) a divattal, a divat megnyilvánulásaival szemben erősen kritikus (innen a kuplé ironiája), ám maga a „néger zene és tánc” *homológ* Weiner saját disszonancia-élményével. Elvont, mégis érzéki kifejezése annak.

A paradoxon megfogalmazása egyszerre vág a divat térhódítása és a zsidók smokksága felé.

Hogy a kuplé (az amerikai zenei stílus imitációjával párhuzamosan) az új, globalizációs eredetű divat kritikája is, azt a szerelemmel „ostromolt” „néger dáma” leleplezése is demonstrálja. A „drága nő”, a „kis fekete” ugyanis, mint megtudjuk, nem fekete, hanem „fehér volt a pofája, csak suviksz volt kenve rája”. Azaz csak imitáció volt, szándékos megtévesztés, a divat vonzóerejével való visszaélés. S ezzel a négerdivattal a smokk naitítása is nevetségessé színbe kerül; hiteltelenedik.

És e kuplé körül egy metakommunikatív jelzés is tetten érhető. Ez a kuplé már magyarul szólal meg (kevéssel előbb Pesten még a német szó járta), a zsidók akkulturációja, magyarosodása, „pestivé” válása nagyon markáns kulturális opcióról árulkodik. Innen nézve a „négerre” válás vágya maga is ambivalens jelzés. Akkor ugyanis még a magyar világba való integrálódás volt napirenden. (Az 1919, 1944, majd 1989 utáni folytatás természetesen már más kérdés; onnantól már meglehetősen ambivalens a történet. Az integráltság megerősödése, és – párhuzamosan – a disszimiláció lehetősége és igénye már együtt jár.)

Weiner személyes ambivalenciájáról árulkodik azonban, hogy a nagy dilemma a ref-rénben van megfogalmazva, így ez nemcsak ismétlődik a kupléban, de a kuplé zárlatában is ott van. Az utolsó három sor (amelyet az Orfeum közönsége utoljára hall) ez: „Miért születtem hébernek? / Miért nem inkább négernek, / Micsoda csillag lettem volna én a tánc egén”.

7

A „néger” tematika vagy /és stílus nem pillanatnyi impresszió szülte volt Weiner István életművében. A magyar jazz történetét földolgozó Simon Géza Gábor (1999) Weinert már úgy jellemezte, mint „aki az új típusú amerikai zenére rendkívül érzékenyen reagáló zeneszerző-szövegíró volt és akinek jelentős szerepe volt a korai jazz jellegű darabok népszerűsítésében” (Simon 1999: 36.). Simon az „első magyar dizőz”-ról, Solti Herminről szólva is azt emelte ki, hogy „[n]agyszerű érzéke volt az amerikai jellegű ritmikus zenéhez. Weiner István, Márkus Alfréd és mások világsikerű, korai amerikai jazzdarabokat dolgoztak fel számára, amelyek magyar szövegükkel nagy sikert arattak” (Simon 1999: 36.). Ez, azt kell mondanunk, történeti-szociológiai meghatározottságú lehetősége volt

Weiner pályájának. A kupléírás egyik, egyre erősebb trendje ugyanis az 1910-es évek elejétől már ez a „néger” trend volt, egyre többen érdeklődtek iránta és művelték.

A *Ragtime és kupléirodalom a Monarchia utolsó évtizedeiben (1896–1920)* alcímű, 2006-ban rendezett irodalmi múzeumi kiállítás jó néhány ilyen szöveget fölszínre is hozott (vö. Ant 2007: 3–19). Közülük a Louis A. Hirsch zenéjére írott Heltai Jenő-kuplé, a *Csak négerül* (Ant 2007: 5.) a legfrappánsabb, leginformatívabb: „Hogyha lelkünk dalra szomjas, bús fülünk ha dalt kíván: / Néger nótát fúj a banda, négerül húz a cigány, / Kíntornából, gramofonból nem hallatszik semmi más: / Nigger nóta, nigger táncok, egyiptomi új csapás, / Ettől szédül minden ember” stb. Weiner ilyen irányú érdeklődése is megmaradt, de áttételesebbé vált, és nem pusztán tematikai volt, hanem a zene- és táncstílus népszerűsítéséhez, elterjesztéséhez is hozzájárult. Irving Berlin (1888–1989) amerikai zeneszerző *Alexander's Ragtime Band* című, 1911-es örökzöldje kínált neki ehhez alkalmat. A mű Magyarországon *Medvetánc* néven lett ismert és népszerű, rövid idő alatt számos feldolgozása készült. Az egyik, a legkorábbi változatot és annak paródiáját is Weiner alkotta meg – méghozzá meglehetősen érdekes körülmények közt. 1912-ben ugyanis följújtották Sydney Jones angol zeneszerző *Gésák* című operettjét, s hogy valamivel földobják, Weinert kérték föl egy táncbetét megalkotására. Az alapanyag Berlin *Alexander's Ragtime Bandje* lett, Weiner ezt dolgozta át és írta meg szövegét. E számot, már duettet alakítva, Fedák Sári és Rátkai Márton táncolta és énekelte el. Fedák *kimonóban*. Az operett ugyanis japán témájú volt, s így a produkcióban sajátos, mai szóval élve multikulturális szimbiózis jött létre: az amerikai néger zene, az orosz zsidó származású amerikai zeneszerző és a magyar zsidó kupléíró együttes kreativitása átütő sikert aratott. Méghozzá egy japán témájú darabban. A *Gésák* e táncbetéje a *Medvetánc* címet kapta. A betét zárata fontos utalást is tartalmaz. „Minosa” (a duó egyik tagja) így szól: „Hogyha mozogsz, hogyha forogsz, / Akár a medve, épp úgy ugrálsz, / És a táncod olyan mint a medvetánc” (Ant 2007: 10.). Ez a pár sor nemcsak a betét címére utal, de magára a bemutatott táncra is. Ez pedig Thuróczy Gergely (2007) azonosítása szerint nem más, mint a *cakewalk* (‘kalácstánc’), amely az amerikai néger rab-szolgák körében alakult ki még a 19. század első felében. Maga a tánc, amely csípőriszállást, lábrazást és hasonlókat is tartalmaz, groteszk hatású volt, az európai szalonstíluson nevelődött közönséget már-már sokkolta. (Ezt a táncot nálunk először, 1902-ben már Fedák Sári mutatta be.)

A betétszám sikere nyomán a hanglemezgyártás is gyorsan reagált. Az Első Magyar Hanglemez Gyár Rt. körülbelül nyolc héttel a bemutató után Solti Herminnel és férjével, Király Ernővel elkészítette a „*Medvetánc* első magyar változatát. A viharos sikert aratott betétszám szövegét” Weiner írta (Simon 1999: 35–36.). Weiner – Simon Géza Gábor szerint – még 1912-ben papírra vetett egy *Medvebocs táncot* is, amelyet „a nagy amerikai példaképekhez hasonlóan szöveg nélkül, szóló zongorára álmódott meg.” (uo., 36.) Erről a számról azonban felvétel eddig nem került elő.

A *Gésákhoz* készült betétszám sikere a „*Medvetánc*” paródiáját is kiprovokálta. Ezt is Weiner írta meg, Geo Botsford zenéjére. Címe *Jer ide kicsi szépem...*, alcíme pedig *Az új medvetánc* lett (Ant 2007: 12–13.). A szöveg a táncörténeti szituáció rögzítésével indul: „A világ most egy új táncért bolondul, / Táncolják a párok / Vidáman, bolondul. / Medvetáncot jár a falu, a város, / Furcsa egy tánc / Hanem nagyon mulatságos”. A kuplénak van némi pikáns színezete is (ez már Solti Herminnek készült!), de a záró refrénnek van egy mélyebb, groteszk dimenziója is.

*A jó öreg Beer Jakabot ismertem.
Most kint van állásban
Az új állatkertben.
Ő és neje medvebőrbe bevarroa,*

Ott morognak
Egész nap a barlangba'.
Este vége van a munkaidőnek,
És már nem a medvék, csak a jambók bőgnek.
Így szól a Beer Jakob:
„Ha már medve vagyok,
Medvetáncot járhatok.”

8

E folyamatok nem csak ízlés- és hangulatalakító folyamatok voltak. A tőkeértékesülés dinamikája által kibontakozó „globalizáció” a kölcsönös függések és ellentétek rendszerét is megteremtette. Ezek mint „geopolitikai érdekek” nemcsak szembeállították a gazdasági övezetek (és az azokat történeti patinával legitimáló birodalmak) uralkodó erőit, de – lokális főpróbák után – a „nagy háborút” is elindították. 1914 nyarán egy „botrányos”, ám egyáltalán nem váratlan esemény, az „osztrák–magyar” trónörökös szarajevói meggyilkolása mint „erkölcsi” ok gyújtószikraként fegyveres konfliktust robbantott ki. S bár a háborús nagyhatalmak élén mint királyok, császárok és cárok, többnyire olyanok álltak, akik vérrokonok (!) voltak (gondoljunk csak a német császár és az orosz cár rokoni viszonyára), a nagy, birodalmi érdekek mindent felülírtak. És valami olyasmi bontakozott ki, ami addig még nem volt, „világháború”. Ez pedig mindent megváltoztatott, egyebek között Európa planetáris helyzetét, belső politikai, gazdasági és társadalmi viszonyait, állami tagoltságát, s egyáltalán nem mellékesen a kis egzisztenciák tömegének sorsát. A csatamezőkön ugyanis az zajlott, amit egy éleslátású és pontosan fogalmazó magyar költő így írt le:

*Most a Mezőn mindenki veszt
S vér-felhők futnak szabadon.*
(A Halottak élén. Nyugat, 1914. dec. 1.)

A kuplé pedig, mi más útja lehetett volna, a fejreálló tapasztalatok szolgálóleányává vált. Weiner is elkészítette *Francia-orosz-angol utánpótlások* című hatásos kuplóját (még 1914-ben), amelyet a népszerű orfeumdíva, Solti Hermin gramofonlemezre is fölénekelt. A fölvétel Szabó Ferenc János datálása szerint 1914. augusztus 12-e, az Anglia és Magyarország közötti hadiállapot kihirdetése után készült. S e kabarédalra már a háborús utalások jellemzők. „Solti Hermin egy rövid szöveges bevezető után egy-egy versszakot énekel a francia, az orosz s az angol fronton tapasztalt fiktív »élményeiről«.” Itt, Oroszország mellett „már Anglia és Franciaország is ellenséges országgént szerepel” (Szabó 2015: 284.). Weiner egy másik, hasonló karakterű műve, *A bersaglieri* című „kétrészes, zongorakíséretes kabarészám” 1915 júniusa után született. Ezt Virágh Jenő és maga a szerző, Weiner István adta elő a lemezfelvételnél. Itt már Olaszország is ellenséggént szerepel, és Isonzóra is történik utalás (uo.). A háborús tematika megjelenése a szórakoztatóipar piacán, úgy látszik, értelemeszerű volt; ilyen lehetőségről a háborús propaganda nem mondhatott le. Az már kevésbé evidens fejlemény, hogy ebből Weiner sem maradt ki. Egyik, a kutatás által 1917 augusztusa utánra datált kuplójának, *A népfelkelőnek* tragikus paradoxona, hogy Weiner szövege megint Irving Berlin zenéjére íródott (uo.). „Csak” ez most a háborús atmoszférát erősítette. Ebből a kupléból is készült hanglezemefölvétel, a lemezen Steinhardt Géza adta elő, zongorakísérettel.

A kuplégyárak értelemszerűen éltek is az új konjunktúrával. De ezek bizony már a háborús szociálpszichológia lenyomatait; s a kupléműfaj történeti kiszolgáltatottságát és eleve adott ellentmondásos szerepét dokumentálják. Sok veszélyt rejtő, efemer érdekeket fejeztek ki, s ami komoly árnyékot vet e műfajra és művelőire is, ezek az érdekek nem utolsósorban éppen a kuplékban öltöttek formát. A kupléírók verbalizálták ugyanis azt, ami addig csak többé-kevésbé amorf, spontán vagy/és mesterségesen keltett közhangulatként mozgott az érzelmelekben.

Az alakot nyeres viszont: tudatosít.

9

Weiner *Medvetáncát* és *Medvetánc*-paródiáját a jazzkutatás, az úgynevezett JOKA munkatársai fedezték föl, mint a *ragtime* magyarországi recepciójának adalékait. Ez önmagában is érdekes jelzés számunkra. Az érintkezési viszonyok tágulása ugyanis nem szimpla bővülés, az érintkezési alkalmak és módok szerkezete is megváltozik. Az átalakulás nemcsak tematikai újdonságokban jelentkezik, de másodlagos, elvontabb szinten kulturális alakzatok átvétele, honosítása és, már adaptált formában, terjedése is bekövetkezik. A „kuplékirály” Weiner kitűnő adottságai révén e folyamatban is el nem hanyagolható szerepet játszott. Ötletessége, könnyed verselése, muzikalitása, zongorázni tudása mint szerzőt és előadót ideális improvizátorrá tette. Az új helyzetekre gyorsan és jól tudott reagálni, megtalálta a „fogyasztható formákat”. Nem „végleges” formákat, örökzöldeket alkotott, de olykor a „léha örökbecs” közelébe jutott, és az átvétel és a beérés stádiuma közötti láncszemeket sokszor ő alkotta meg.

És az átvételhez való lehetséges viszonyulás módjait is próbálgatta. Ez sokszor még fontosabb, mint maga az átvétel.

JEGYZET. Főbb szövegek: Ant 1913 = *Zeneköltők Albuma I.* Bp. 1913. 139–146., Ant 2007 = *Napút*, 2007/2, 5–19. – Weiner István születési adatait a Pesti Izraelita Hitközség születési anyakönyve rögzíti, haláláról a Budapesti VIII. kerületi halálozási anyakönyv ad tájékoztatást. Gyászjelentése és nekrológja: *Újság*, 1940. márc. 10., 2., Weiner István dr. meghalt. *Újság*, 1940. márc. 10., 13., Eltemették Weiner Istvánt. *Újság*, 1940. márc. 12., 9. Életrajzi adatainak összegyűjtésében Budavári Erzsébet és Tóth Tamás volt segítségemre; köszönet érte. – A Budapesti Kir. Kath. Főgymnázium értesítője az 1884/85–1891/92-i iskolai évről, nyolc kötet: 1884/85: 44., 1885/86: 46–47., 1886/87: 37–38., 1887/88: 40–41., 1888/89: 48–49. és 58., 1889/90: 35., 1891/92: 102., A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja az 1892/93–1901/02 évről például 1893/94: 135, 1894: 141., 1895: 129, 1896: 141., A Nemzeti Zenede növendékeinek érdemjegy-sorozata az 1899/1900–1901/1902-ig tanévben: 1900: 4., 1901: 4-5., 1902: 6. – Jogi pályájáról: *Budapesti Közlöny*, 1898/250, 2., *Igazságügyi Közlöny*, 1898/11, 350., *Igazságügyi Közlöny*, 1899/9, 308., *Budapesti Közlöny*, 1901. jan. 22., 2., *Igazságügyi Közlöny*, 1901/1, 43., *Igazságügyi Közlöny*, 1902/12, 382., *Budapesti Közlöny*, 1902/279, 3., *Ügyvédi Kamarai Közlöny*, 1906/1, 48., *Ügyvédi Kamarai Közlöny*, 1906/2, 33. – Korai szerepléseiről: Hangverseny Budakeszin. *Pesti Hírlap*, 1892. aug. 2., 3., Műkedvelők. *Pesti Napló*, 1892. aug. 2., 2., Mulatság Budakeszin. *Fővárosi lapok*, 1892. aug. 2., 1574., Március 15. *Budapesti Hírlap*, 1897. márc. 18., 8., Zsúr a Margit szigeten *Az Újság*, 1905. ápr. 19., 9., Az újságíró-kabaret. *Budapesti Hírlap*, 1907. márc. 24., 9. – Kottái megjelenéséről és művei előadásáról: *Pesti Napló*, 1907. ápr. 20., 12., *Az Újság*, 1907. ápr. 21., 14., *Budapesti Hírlap*, 1907. júl. 31., 10., *Pesti Hírlap*, 1907. júl. 31., 7., *Pesti Napló*, 1907. júl. 31., 12., *Magyarország*, 1907. júl. 31., 11., *Az Újság* 1907. júl. 31., 10., *Az Újság*, 1907. aug. 28., 10.,

Magyarország, 1907. szept. 15., 13., *Magyarország*, 1907. szept. 22., 12., *Magyarország*, 1907. okt. 13., 16., *Az Újság*, 1907. okt. 13., 26., *Pesti Napló*, 1907. nov. 3., 18., *Pesti Hírlap*, 1907. nov. 10., 10., *Az Újság*, 1907. nov. 10., 15., *Somogyvármegye*, 1907. nov. 12., 5., *Budapesti Hírlap*, 1907. nov. 13., 12., *Somogyi Néplap*, 1907. nov. 13., 3., *Soproni Hírlap*, 1907. nov. 17., 4., *Pesti Napló*, 1907. nov. 23., 14., *Magyarország*, 1907. dec. 4., 11., *Szeged és Vidéke*, 1907. dec. 7., 6., *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 1907. dec. 10., 2., *Székely Nép*, 1908. márc. 28., *Maros-Vásárhely*, 1908. ápr. 2., 3., *Budapesti Hírlap*, 1908. jún. 11. 11., *Pesti Napló*, 1908. jún. 11. 14., *Az Újság*, 1908. jún. 11. 10., *Népszava* 1908. jún. 13., 14., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 23., 24., 25., 28. és 30., *Pesti Napló*, 1908. jún. 16., 13., *Magyarország*, 1908. nov. 1., 11., *Az Újság*, 1908. nov. 1., 23. stb. – A kortárs kritikákból: Csáth Géza: A pesti dal. *Nyugat*, 1909/4, 391–392., *Hogyan készül a sláger?*, *Újság*, 1929. nov. 3., 11., Kellér Dezső: *Kortársak és sorstársak*. Bp. 1971. – Az ide vonatkozó szakirodalomból: Bajnai Klára – Simon Géza Gábor – Borsos Tibor: *A „Diadal” hanglemezyár története és diszkográfiája*. Bp. 2010, JOKA, László Ferenc: *Fúj, malac!*, *Magyar Narancs*, 2012. jún. 10., Molnár Tibor: *Gramofónia 1. A magyar hanglemezyártás kezdete és az Első Magyar Hanglemezyár*. Stereo III/2. (1996. április-május, 34–35.), Simon Géza Gábor: *Magyar jazz történet*. Bp. 1999, Magyar Jazzkutató Társaság, Szabó Ferenc János: *Az első világháború és a magyar hanglemezyártás*. *Magyar Zene*, 2015/3., Thuróczy Gergely: „Ha jó az éjszaka, mulatni kell.” *Kuplécavalkád. Napút*, 2007/2, 3–19.

Egyre sűrűbb lett a köd

cinema-novel

1.

Amióta a város a Nagy Háború után az új királysághoz tartozott, s így elvesztette helyét a régi birodalomban, mintha a Duna és a Dráva kanyarulatai közt nyugat felé tartó keleti szelek kezdtek volna fújni. A város polgárai a jól ismert hideg kosavának ezt a fajtáját olyan makacsul kitartó szélként élték meg, amely ködöt hoz magával a tavaszba, megzavarja a szorgos méhek munkáját, a parasztnak oda lesz az éves termése, felére csökken a nyárra, s akárcsak a forró szél, fejfájást okoz; ősszel pedig, mint E. A. Poe-nál, az emberek feje fölött károgó fekete hollók jelzik az útját. A szél az égtájak minden irányába széthordja a leveleket, de a városi előljáróság irodáinak iratait is. Télen a hideg szél megszeli, a folyók befagynak, utat enged a zúzmarának és a jégnek, amitől a polgárok bajsza, ajka, sőt állkapcsa is mintha összezsugorodna.

Az emberek melegebb időt és a lélegzés szabadságát várták, de a szél csak nem szűnt meg az évszakok váltakozásával. Mégis bizakodók voltak, hittek benne, hogy a szél és a köd erejét vesztí, s a folyóparton új, friss szél kerekedik.

Nyugaton a nap sötét pocsolyába kezdett fulladni, a madarak a fákon széttárták tollaikat, így készítve fel szárnyaikat az éjszakai nyugalomra, s amikor a vörös napkorong utolsó mélypiros sugara is eltűnt a sötétzöld erdő mögött, amikor minden furcsán elcsendesedett és sötétségbe borult, mintha mindez a kitörni készülő borzalmas robajt és fémes égzengést készült volna bejelenteni. Amiben akkor senki nem hitt.

Vjekoslav Hengl polgármester háza hátsó falánál az Uránia filmszínház kapott helyet – mindkét épület úgy kétszáz méternyire volt a Drávától, amely felől a szelek gyorsan a házig értek, s gyakran zörgették meg a zsalugátereket. Míg a ház új volt, friss levegőt hozott a szél, amely most viszont idegen és piszkos volt. A ház főbejárata dél felé, a kocsibehajtó nyugat felé nézett. Az utolsó hónapban, de talán már régebb óta, mindkét bejárat forgalmas volt, a városi képviselőválasztás befejeződött, de az eredményt az országos belgrádi vezetés nem fogadta el. A választások napjaiban, s még utána is, már a reggeli órától érezni lehetett, hogy a házon fejetlenség és feszültség lesz úrrá.

A horvát összeállítás szövegeit fordította és jegyzetekkel ellátta Medve A. Zoltán.

Josip Cvenić (1952) – költő, próza- és forgatókönyvíró, szerkesztő. Hosszú évekig az eszéki Matica hrvatska titkára volt. Szövegei antológiákban és folyóiratokban olvashatók magyarul, önálló kötete *Word Perfect mesék* címen látott napvilágot magyar fordításban. Jelenleg szabadfoglalkozású író, Eszéken él és dolgozik.

A polgármester reggelente mégsem sietett soha, megnézte, hány óra van, papucsot és házi köntöst húzott, s elindult a szobája mellett lévő toalett felé. Matilda, a felesége a saját szobájában aludt, amelyhez külön fürdőszoba tartozott. Hogy mikor látogatták meg egymást, még a kisegítő személyzetnek is titok maradt. Hengl toalettje olasz ornamentikával díszített sötétkék csempékkel volt kirakva – a díszítés fehér volt, akárcsak a mosdókagyló, a vécésészét világoskék ülőke fedte. Hengl belenéz a tükörbe, bajsza végeit felfelé igazítja, megmossa a szemét, felsóhajt és félig hangosan mondja: Ej, Hengl, Hengl!?! Majd odakiált a személyzetnek:

– Sep, hozz nekem hársfateát citrommal az irodámba!

Az irodában a mai találkozóra készült.

– És ne feledkezz meg az újságokról – tette hozzá.

– Igenis, Hengl úr.

Az öltönyét Matilda hozta pontban tízkor, az irodában várt, míg Hengl befejezte a tisztálkodást. Miután felhúzta a cipőjét, Hengl a nyakkendőjét kezdte megkötni a szoba sarkában lévő tükör előtt...

– Várj csak – mondja Matilda –, fordulj felém.

A felesége először az ura inggallérját igazítja meg, majd a nyakkendőjét. Az ajtó felé fordítja, a fenekére csap, s megadja az engedélyt:

– Most már mehetsz!

De ebben a pillanatban odakiált Sep:

– Várjon, Hengl úr. A posta. Levelet kapott.

– Egyet? Csak egyetlen levelet?

– Nem, nem, hat levél érkezett, de csak egy Belgrádból.

– Hadd lássam!

Hengl idegesen nyitja fel a levelet, arra az oldalára fordítja, ahol az aláírás van, látni akarja, ki írta.

– Nocsak, Trumbić doktor úrtól jött. Ante Trumbićtól. Visszamegyek az irodába, maguk ketten mehetnek a dolgukra.

Még az olvasatlan levelet tartva a kezében Hengl odament az ablakhoz, nézte Sepet, aki már az udvaron a kutyájával, Rin-Tinnel játszott, s mosolygott kettejük fesztelen viselkedésén.

Trumbić levele baráti volt, s miután meggyőződött róla, hogy jószándékú, eldöntötte, magával viszi.

Hengl már késésben volt, a Grand Hotelben kellett lennie fél tizenegykor. Feltartotta Trumbić levele, először meg akarta ismerni a tartalmát, mivel az volt a Grand-beli megbeszélés témája.

A hotel bejáratában összetalálkozott a plébánossal, Matija Pavić tiszteletessel. Hengl meghívja egy teára, de a plébános udvariasan elhárítja, arca vörös, miután látogatást tett egy a plébániájához tartozó, halálán lévő hívónél.

– Ne keresse magát, Pavić úr, egy kicsit terelje el gondolatait más irányba. Az asztalnál ül már Aksmanović és barátja, Marin Vlado, s ügyvéd kollégám, dr. Franjo Paprato vić. A városi tanács kérdése van terítéken, nézze, jön Krvaric kolléga is.

– Nem, nem, Hengl úr, nem szívesen utasítom vissza, de a plébániára kell mennem, ott van dolgom. Majd legközelebb, bocsásson meg.

– Rendben, rendben, sajnálom, találkozunk a misén.

– Így van.

Henglnek igaza volt, barátai már a hotel egyik asztalánál ültek, előttük italok. A kávéház tele volt vendéggel, mert a szombat szeles volt, s az urak ma mentesültek a szokásos kötelességük végrehajtása alól.

– Hát te meg hol voltál, Hengl? Íme, a polgármesterünk – fordul feléje Aksmanović.

– Kicsit halkabban, Aksi, híreim vannak – mondja Hengl, leül, és előveszi dr. Trumbić levelét.

– Hát ez meg? Ha jól látom, belgrádi levél!? – kérdi Papratović.

– Igen, barátaim, dr. Trumbić jelentkezett dr. Korošec miniszter álláspontjával a polgármesterré választásommal kapcsolatban, tulajdonképpen azért írt, mert Belgrádban nincsenek meglegedve a választási beszámolóval.

– És miért, Hengl? Hiszen a harmincnyolc szavazatból harminchármat te kaptál... – csodálkozik Aksmanović.

– Tulajdonképpen szerintük a pártok győzelme a kérdésesebb. Tudjátok, a legtöbb szavazatot a föderalisták kapták, tizenötöt, a radikálisok tízet, a többiek mind ennél kevesebbet kaptak, emlékeztek? Korošec miniszternek azt mondták, hogy én a föderalisták képviselője vagyok, s nem független. Szóval elcsalják a választást...

Aksmanović cigarettát vesz elő, rágyújt, majd megkérdi:

– Akkor most mi legyen?

– Nézd csak a levelet! A belgrádi Bristol Hotel papírján írták – mondja Papratović, és kiveszi Hengl kezéből a levelet.

– Megengeded? – kérdi, de a levél már a kezében is van.

– Úgy gondoltam, hogy felolvasom nektek, legalább az érdekes részeit – mondja Hengl.

– Majd én. Dr. Trumbić kézírata arra enged következtetni, hogy sietve vetette papírra, meglehetősen hányavetien. De hosszú évek óta ügyvéd vagyok, a klienseim mindenféle kézírását olvastam már. Szóval:

Kedves doktor úr!

Tegnap reggel érkeztem Belgrádba, s első dolgom volt, hogy a Nemzetgyűlésben beszéljek dr. Korošec belügyminiszterrel az eszéki kérdésről, s azt javasoltam, hogy hívja már végre össze a városi képviselőgyűlést a polgármester-választás miatt.

– Nézd csak, mennyire elköteleződik Trumbić a mi ügyünk mellett – mondja Aksmanović.

– És a horvát ügy mellett – szól Hengl, majd folytatja –, de most hagyjátok, hadd olvassa tovább.

A miniszter végighallgatott – folytatta Papratović –, és kijelentette, hogy az ügyet kivizsgálja, de hozzátette, hogy neki azt mondták, hogy valamilyen eljárás folyik dr. Hengl ellen.

– Micsoda? – kérdi meglepetten Aksmanović.

– Aksi, kedves barátom, légy egy kis türelemmel – kérte Hengl.

Aksmanović rendelt még egy pohár sört az épp mellette elhaladó pincértől. Papratović szúrós szemmel néz a kollégájára, majd folytatja az olvasást:

Azonnal megértettem, hogy ez mire vonatkozik, és hogy a minisztert félretájékoztatják abból a célból, hogy továbbra is akadályozzák a városi képviselőtestület összeállítását, és

hogy elnyújtsák a bizottság munkáját. Azonnal azt válaszoltam, hogy ez egy újabb trükk... – itt a kéziratban a tinta egy kicsit elmaszatolódott, olvasom tovább –, egy városi képviselő ellen folytatott állítólagos vizsgálat nem lehet oka annak, hogy a bizottság munkáját elodázza, azok után, hogy törvényesen meg lettek választva a képviselők, s a mandátumokat verifikálták. Azt ígérte, foglalkozni fog a kérdéssel.

Szívélyes üdvözléssel, az Ön odaadó híve, Trumbić.

– Hú, alig tudtam elolvasni. Na, most én is kérek egy sört – mondja Papratović.

Amikor Hengl polgármester dél körül visszaért a megbeszélésről, a ház előtt átkiáltott hozzá a kis Matej:

– Uram, polgármester úr...

– Nem vagyok még polgármester, de rendben, neked az leszek. Mi van? Mit akarsz?

– Polgármester úr, itt van a tenyeremen egy katicabogár, nézze!

Hengl odamegy a fiúhoz, akinek a tenyerén a katicabogár széttárta a szárnyait, és elrepült.

– Jaj! – kiált fel a fiú.

– Semmi baj. A katicabogár szerencsét hoz.

– Az meg mi?

Hengl egy pillanatra megáll és elgondolkodik magában: mi a szerencse? Ez a fiú nem tudja, mi az, hogy szerencse?

– Hát az olyan, hogy valamit nagyon szeretnél, és megkapod – mondja a fiúnak.

– Sok játékom van már, hát nem is tudom – mondja elgondolkodva a fiú, és futásnak ered a saját házuk felé.

Hengl hallotta, ahogy a kisfiú már az ajtóból kiabál:

– Mama, mama, mi az a szerencse?

És Hengl polgármester immár az ebédlőbe nyíló ajtóban szintén megkérdi:

– Tilda, hallod, mi az, hogy szerencse?

– Hol voltál, Hengl, kész az ebéd. Ittál, vagy mi...

– Nem, nem, na jó, egy kicsit ittam, de Matej, a szomszéd kisfiú a tenyerén tartott egy katicabogarat, mondom neki, hogy szerencsét hoz, ő pedig megkérdi, hogy az meg mi.

– Á, gyerekdolog – mondja Tilda.

– Hát... a gyerek nem ismeri a fogalmat, de mit is jelentene neki, mikor mindegyik megvan, otthona, gondoskodó szülei, sok játéka – ez neki maga a szerencse. És mi, felnőttek, mindig többet és többet akarunk, soha nem vagyunk elégedettek. Soha nem vagyunk boldogok.

– Igen, te is lehetnél boldog, voltál már polgármester, sokat tettél a városért, most pedig ismét...

Hengl legyintett.

Ebéd után Matilda még a konyhában maradt a szolgálóval, hogy megbeszéljék a vasárnapi teendőket. Hengl előveszi zsebéből a levelet, odamegy az italoskomóhoz, tölt magának egy konyakot a jobb emésztés érdekében. Allt az ablak mellett, a borostyán egy kúszó ágacska az üveg széléhez tapadt. Ilyen borostyán fedte a szülői házat is Donji Miholjácban, ahol felnőtt. Rin-Tin helyett most első kutyáját, Belit látta. Eszébe jutott, hogyan futott versenyt vele, hogyan

ugrott fel az ágyába reggel és hogyan nyaldosta – a barátja volt. Leginkább akkor, amikor egyszer megbetegedett. Magas láz gyötörte, fáj a homloka, minden elhomályosodott a szeme előtt, az orvos azt javasolta az édesanyjának, hogy hideg vizes borogatást tegyen rá, és disznózsírral kenje be a mellkasát, s fedje be egy öreg trikóval. Nehezen lélegzett, tele volt slájjmal, amit fel kellett köhögnie.

– A gyógyszernek postán kell érkeznie Zágrábból – mondta az orvos.

Órákat, napokat feküdt az ágyban a gyerek Hengl, a segítségre várva. Zágrábból semmi sem érkezett, Beli volt az egyedüli társasága. Egy nap a kutya hangosan ugatni kezdett, levél jött Zágrábból, amelyben udvariasan közölték, hogy gyógyszer egyelőre nincs, de mihelyt megérkezik Bécsből, jelentkezni fognak. De Vjekoslav egyre többet evett, egyre jobban érezte magát, felköhögte a lerakódott váladékot, sok kamillateát ivott, fel-felkelt az ágyból, s Belivel játszott.

Most eszéki ablakából megpillantotta Rin-Tint, ahogy felugatott, s vidáman csóválta a farkát. A gazdája csak intett neki, s leült az ágyára.

A vasárnap még az elmúlt pár napnál is napsütésesebb volt, s a Szent Péter–Pál plébániatemplom tornya előtt istentiszteletre hívó hosszas harangzúgás hallatszott. Sokan álltak még a templom előtt, majd az idősebb nénikék mentek be elsőként, s elfoglalták helyeiket. Az urak többsége, akik még kint tartózkodtak feleségeikkel, az elmúlt napok eseményeiről beszélgettek, az új adórendszerről, s árapokról, amelyek húsvét után elkezdtek felfelé kúszni. A Grand Hotel társasága üdvözölte Henglt és feleségét, Matildát, aki tisztában volt vele, hogy férje társaságának feleségei alaposan szemügyre veszik, hogy mit vett fel a húsvét utáni második vasárnap alkalmából. A múlt év őszén Henglrel Bécsben volt, ahol egy barackszínű ruhát vett, a karján átvetve egy barna női kosztümkabátot tartott, arra számítva, hogy a templomban a közeli tél emlékeként még mindig hideg lesz. A szívélyes üdvözléseket a mise előtti utolsó harangszó szakította félbe. A méltóságteljes asszonyok elindultak a helyeik felé, amelyek egész évben kizárólag az ő rendelkezésükre álltak. A plébános a prédikációjában Szent Pál levelei mellett megemlítette a belgrádi kormány időhúzását a város képviselőtestületének megalkotásával kapcsolatban, valamint dr. Vjekoslav Hengl polgármesteri jelölését. Pavić plébános beszédének ez a része nem volt összhangban a belgrádi politika hivatalos álláspontjával, hanem a polgárok választásának eredménye mellett állt ki. A mise végén Pavić a kiválasztottakat aperitívre invitálta a plébánia udvarába.

A vasárnap délutánnak mindig megvan a maga szürkesége. Vjekoslav a tegnapi újságokat olvasta, a *Narodni novin*ét és a *Die Draut*. Matilda zongorázott, a cselédlány pedig a családjához ment.

Vacsora előtt Matilda azt javasolja a férjének, hogy tegyenek egy sétát a Dráva partján. Bár előre tudja, hogy sokan meg fogják állítani és a politikáról kérdezgetni, arról, hogy Belgrád miért nem hagyja jóvá kinevezését, mégis úgy dönt, hogy belevág a kalandba.

De mivel szinte mindenki kísértálta már magát, a Dráva-parton és a parkokban csak pár embert lehetett látni, főleg fiatalokat, így Hengl útja kellemes és zavartalan volt. Csak néhány evezős csónak tért vissza a téli kikötőbe.

Épp akkor, amikor a napot már az erdők fái félig eltakarták, s a hársak levelei alatt a szürkület egyre sűrűbbé vált, egyszer csak a Hengl házaspár elé toppan Milomir Cvetković Kruška, a városi rendőrség parancsnoka. A feleségével lévő

Cvetković úr mélyen meghajol Hengl előtt, s köhögni kezd, mivel a mindvégig az ajkai között tartott cigarettája füstje az orrába szállt, s a szájából sűrű nyál csordult az ösvényre. Cvetković kezével megtörli az állát, s mit sem törődve illetlen magatartásával, az üdvözlést kiegészítve ironikusan odabök Henglnek:

– Hogy s mint, Hengl polgármester úr? – természetesen tudta, hogy Belgrád még nem bölintott rá Hengl kinevezésére.

– Soha jobban – válaszolja Hengl –, egyre melegebb az idő, az este kellemes, az egészségem is kitűnően szolgál. És maga?

– Jól vagyok, jól... sok szerencsét – mondja Cvetković még köhögve és nyáladzva, mint egy kutya. Felesége zsebkendőjét nyújt feléje, de ő a kézfeje egyetlen mozdulatával megtörli az orrát, bajszát, száját és az állát, nagyot ráz a kezén, és a cigarettázástól összegegyült nyála a közeli bokorba repül.

Ebben a választás jegyében eltelt évben a parasztok termése rossz volt. Tavaszszal, amikor a gyümölcsfák virágoztak, és a zöltség kezdett előbújni a földből, olyan eső és szél jött, hogy a fák virágok nélkül, s így termés nélkül maradtak. A zöltség sártengerben, a gaz burjánzott. A falvakban elégedetlenség uralkodott, az urak pedig megszokták, hogy megkapják, amire szükségük van. A piacokon is gyenge volt a kínálat. A politikáról és a társadalmi életről a *Hrvatski list*ben lehetett olvasni:

A pártok összefogtak és a polgármester-választáson titkos szavazással dr. Vjekoslav Hengl győzött. Harmincnyolc szavazatból harminchármat kapott. A belgrádi kormány ugyanakkor talált okot arra, hogy a választást ne ismerje el, pontosabban azt várják el Hengltől, hogy lépjen koalícióra a radikálisokkal. Ő ezt nem akarta, s a tárgyalások elhúzódtak. Bár a belgrádi képviselőtestületből például dr. Ante Trumbić és dr. Ivan Ribar megbeszéléseket folytatott dr. Korošec belügyminiszterrel, a szlovéniai képviselőnek a kormány nem engedett. A tárgyalások hónapokig tartottak.

Vjekoslav Hengl reggelente figyelemmel követte a különböző újságok híreit, újraolvasta a Belgrádban lobbizó barátai leveleit, s nehéz volt belátnia, hogy miért nem ismerik el már végre a győzelmét. Feltette magának a kérdést, hogy ez tényleg csak a belgrádi kormány zsarolása, játszadozása-e, majd kiegyenesedett testtel levonta a következtetést: hát legyen, de mi is egyre keményebbek leszünk.

A reggel napsütéses volt, de Hengl mégsem gondolt arra, hogy, mint általában, elsétáljon a Grand Hotelig, ahol barátai és képviselőtársai várták – túlságosan aggódott és nagyon megviselte a várakozás. Amikor az utolsó csepp teáját is kiitta, ráütött a csengőre és elkiáltotta magát:

– Még egy csésze teát, legyen szíves!

A konyhából sietve közeledik Anica, a szakácsnő, és hozza a teát.

– Hol van Sep?

– Josip úrnak az udvaron van dolga – válaszol Anica.

Anica távozásával egy időben valaki csenget a bejárati kapun.

– Anica, nézze meg, ki az!

Az ajtóban álló Vladoje Aksmanovičként mutatkozik be, Anica a bejárati hallba vezeti, s mikor Hengl beleegyezik, hogy a vendéget beengedje hozzá, meghajol a jól ismert építész Aksmanović előtt, s mutatja a Hengl szobájába vezető utat.

– Sep meg hol van? – kérdi Vladoje, mert mint gyakori látogató és Hengl barátja, tudta, hogy a vendégeket az inas Josip fogadja, akit csak Sepnek hívtak.

– Nem láttad az udvaron?

– Nem.

– Hagyjuk. Foglalj helyet, mit iszol? Kérjek neked teát, vagy valamit? Van a szekrényben házi pálinka, francia konyak, és valamilyen magyar keserű likőr.

– Talán abból a keserű likőrből, valami nincs rendben a gyomrommal. Na, de hogy vagy, Vjeko?

– Olvasom a *Die Draut* és a *Hrvatski listet*, hát nem nagyon érdekli őket, hogy a városnak nincs képviselőtestülete és polgármestere. Ezek a lapok tulajdonképpen nem tesznek mást, mint beszámolókat hoznak le az utca életéről, szórakoztató szövegeket közölnek és az Urániában bemutatott filmekről írnak.

– Amikor status quo van, azok ott minket nem ismernek el, az érvényes szavazatok pedig senkit sem érdekelnek.

– Megint jelentkezett nálam dr. Trumbić, azt javasolja, hogy én magam menjek Belgrádba, Korošечhez. Mikor végül rászántam magam, azt mondja, hogy a miniszter öt napra Skopjébe utazik. Aztán dr. Ivan Ribar is jelentkezett, hogy beszélt valakivel az udvarból, nem mondhat nevet, de megtudta, hogy a királyt és kíséretét az ilyen apró problémák, mint Eszék, nem érdeklik. Mondja Ribar, hogy megbízható forrásokból hallotta, miszerint a király az ország helyzetével egyébként sincs megelégedve, és az a hír járja, hogy új alkotmány van készülöben. Már jövőre meglesz, mondják. Barátok vagyunk, elmondtam neked, de kérlek, senkinek egy szót sem. Majd meglátjuk, figyelemmel fogjuk kísérni.

– Rendben, barátom. De itt valami büzlik. Én is hallottam, hogy maguk a szerbek sincsenek megelégedve az ingatag Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal.

– Épp ahogy Radić mondta, *ködben futottunk Belgrádba mint megmentőnköz*. Amikor Bécs vagy Pest alatt voltunk, ők elegánsan lopták el tőlünk a hatalmat és a területeinket, ezek viszont brutális eszközökkel akarják a hatalmat gyakorolni mindenütt.

Hengl megfordul és az ágy alá hajol.

– Akárhogy is, egyik sem épp kívánatos. Íme, itt őrzöm a *Hrvatski listet* még a húszas évekből. Nézd meg a huszonhármas évet, már akkor bombát helyeztek el az újságunk nyomdájában. Emlékeztetőül, tessék, az aláhúzott rész:

Ma délelőtt tíz óra körül, abban az időben, amikor senki nem tartózkodott a közelben, a Kapucinska utcáról két ember jött be az udvarunkra, bemennek a lépcsőházba, s onnan a gépterem ajtajához. Ott az idő tájt a nyomdász, egy segéd és két szedőnő dolgozott. A két betolakodó egyike pisztolyt fog Ehrham nyomdászra, és azt kiáltja: „Kifelé, azonnal kifelé!” – és elsüti a pisztolyt, de elvételi a célt, a másikuk a gépterem közepére helyez egy bombát, majd mindketten gyorsan távoznak a hátsó udvaron keresztül a Šamačka utcára, s onnan a Dráva felé. Micsoda elvetemültség!

Hengl összehajtja az újságot és lehajol, hogy visszategye a helyére, vele együtt Vladoje is benéz az ágy alá.

– Miféle doboz az? – kérdi Vladoje.

– Az ott, az újságok mellett? – tétovázik Hengl a válaszadással, aztán mégis határozottan mondja: – Abban tartom a pisztolyomat.

– Van pisztolyod!?

– Miért ne lenne? Ha nem történt volna meg az a találkozás Jovo Čarugával, eszembe se jutott volna, hogy megvegyem.

Hengl kihúzza a dobozt, barátja szemébe néz, és felemeli a doboz tetejét. Vladoje nézi a pisztolyt, szájával mutatja, mennyire csodálkozik a tárgyon, amelyet Vjeko az ágy alatt tart.

– Na, vedd csak kézbe!

Vladoje a tenyerében tartja a pisztolyt, felemeli, majd leereszti a kezét, mint ha a súlyát méregetné.

– Az áll itt, hogy Colt M 1911.

– Igen, amerikai. A háború után a fegyverek feketepiacán vettem Zágrábban egy műhelyben, a kereskedő esküdött, hogy egy amerikai tábornok, Smith tulajdona volt. Nem volt drága. Fontos, hogy jól működik, s van hozzá töltény.

– De miért kell ez neked?

– Elfeledkeztél arról az évről, amikor letartóztatták Čarugát? A *Hrvatski listen*, de közvetlen kontaktokon, ügyvédjeinken és bűnözőinken keresztül is követtük az eseményeket. Egyszer csak, amikor már hosszabb ideje a hűvösön volt, s már érezte, hogy ennek a fele sem tréfa, Čaruga találkozót kért tőlem.

– Emlékszem, meg is lepődtél. Megfenyegetett valamivel?

– Úgy van! Erre a biztonsági szolgálat azt tanácsolta, hogy mint polgármester, állítsak őrizetet magam mellé. Amíg a nyomozati eljárás folyik, valaki közülünk állandóan velem lesz, mindaddig, amíg Čarugát fel nem akasztják. A pisztoly pedig nálam maradt.

Hengl feláll a fotelból, odamegy az italosszekrényhez, francia konyakot tölt magának, s Aksimovićnak, kérdés nélkül, még egy likőrt. Majd megtörli konyakos bajsztát, két lépést tesz az ablak felé, az inasa, Sep irányába fordítja tekintetét, nézi, ahogy a tűzifát rendez halomba, de nem róla beszél, hanem azzal folytatja, hogy mi van vele most.

– A szívem összevissza ver, kihagy, vagy micsoda. Kérdeztem Fischer doktor-
nőt, azt mondja, pihenésre lenne szükségem.

– És a tüdőd? Tavaly panaszkodtál, hogy nem tudsz rendesen mély levegőt venni.

– Á, ez mind összefügg. A doktornő azt javasolja, hogy menjek megint Karlovy Varyba. Mit gondolsz?

– Várj egy kicsit, barátom, legalább addig, míg Belgrád nem dönt.

– Nem, nem is gondoltam, hogy azonnal, hanem kora nyáron, amikor szabadságra mennek.

– Magad még? A feleségeddel? Vagy...? – kérdi Vladoje.

– Hm – kezdi el sodorni Hengl a bajsztát felfelé, majd lefelé, s végül, amennyire csak lehet vízszintesre húzza. Újra az ablakhoz megy. Sepet nem látja, egyik papucsával megcsúszik, belerúg. Barátja észreveszi Hengl idegességét, kérdezni sem kellett, felemeli kezét, mintha bocsánatot kérne, de Hengl egy kézmozdulattal leállítja.

– Az igazat megvallva nem tudom. Eddig a feleséggel mentem, de Blau bácsikája halála után nagy birtokot örökölt, nem igazodik ki a tennivalókban, s nem engedi, hogy segítsek. Barátnőivel tanácskozik, Josipa Glembajjal és Vilma Vukelićtyel. Az egyik humanitárius, a másik tanítónő. Erre mit mondjak.

– Nem vinnéd magaddal? – szölt közbe megint Vladoje.

– Megvárom a nyarat!

Hallotta Vladoje hangját Matilda, aki a folyosón állt és kihallgatta a beszélgetést; összebb húzta magán a köntösét, hogy keblei nagyobbak tűnjenek, megigazította a kontyát, mert úgy érezte, hogy szétszúszott, s bár tükör nem volt a közelben, remélte, hogy jól néz ki. Megismerkedésük első pillanatától kezdve szimpatizált a nagy eszéki építésszel, akivel Hengl ismertette össze, s akit akkor még Viktor Aksmannak hívtak, de ő és Hengl csak Aksinak nevezték, ebben a becenevben benne volt a kereszt- és vezetékneve is.

Amikor volt valaki Vjekoslávnál a dolgozószobájában, Matilda minden alkalommal bekopogott.

– Fiúk! – kiáltotta Matilda, s gyűrűsujjával ráütött az ajtóra, hallatszott a fémes hang, s azonnal be is nyitott.

Hengl még azt sem mondhatta, hogy „szabad”, már hallatszott a felesége hangja a nyitott ajtóból.

– Ó, Aksi, hogy érzed magad ezen a nyirkos délelőttön?

– Nyirkosan belülről is, a likőrötök orvosság – mondja Aksmanović.

– Ó, már aperitívet isztok. Nemsokára ebéd. Aksi, finom töltött paprika lesz, maradj itt ebédre.

– Nagyon kedves tőled, Tilda, köszönöm a meghívást, de az én kis feleségem szintén mostanában fejezheti be az ebédre készülődést, kérte, legkésőbb egy órára érjek haza. S már elmúlt dél.

– Hát, sajnálom! – búcsúzik Aksmanović Matildától, Henglnek pedig odaszól:

– Vjeko, várunk rád.

Matilda hátrébb lép, Vjekoslav pedig elkíséri Vladojét a kijárat ajtóig. Megvegetik egymás vállát, s egymásra kacsintanak.

A ház udvarának kijáratánál a szomszéd kisfiú odafut Vladojéhez.

– Aksman bácsi – kiáltja.

– Engem Aksmanovićnak hívnak.

– Anyukám pedig azt mondta, hogy maga Aksman úr. Tessék mondani, mikor lesznek a moziban gyerekművek is?

– Én csak a mozi épületét terveztem, csak megrajzoltam, milyen legyen, nem tudom, mikor lesznek gyerekművek.

– A mamám azt mondta, hogy tudja...

– Üdvözlöm a mamádat, fiacskám – mondja Vladoje, és elindul hazafelé.

A fiú mindaddig követte tekintetével, míg Aksmanović be nem fordult egy mellékutcába.

2.

Az a téli reggel a faluban csendes volt, kakaskukorékolás és hó nélküli.

Csendőrök lopakodtak az utcákon a titokban adott cím felé, ahol Jovo Stanisavljević Čarugának kellett tartózkodnia. A csendőrök annyira csendesek voltak – csak a kutyák és a kakasok hallották őket –, hogy mindazok, akik a nap első sugarainak megjelenése idején már ébren voltak, teljesen elképedtek. A muharosban és a patak mellett megült köd miatt még sötét volt. A kakasok így hall-

gattak, amikor Čaruga bandavezéreivel az idegen udvarokon, tanyákon és csűrökön keresztülgázolt; de hallgattak most is, amikor a csendőrcsizmák lépéseit lehetett sejteni, a puskák pedig meg-megzörrentek. A bejelentett házba a csendőrök váratlanul törtek be, meg akarták lepni a bűnözőt. Stjepan Balatinac őrmesternek volt egy fényképe arról a személyről, akit el kellett fogniuk, azonnal fel is ismerte, rávetette magát, térdét a bordájába mélyesztette. Meglátva a pisztolyát, egy pillanat alatt kicsavarta a kezéből, és farkasszemet nézett Čarugával, aki tágra nyílt szemmel próbált szabadulni Stjepan Balatinac hatalmas kezei közül, sikertelenül, mert addigra már a többi csendőr is ott termett.

Amikor csattant a bilincs Jovo Stanisavljević Čaruga kezén, az őrmester elkiáltotta magát: – Keressétek meg, bajtársak, futás!

Elfogták Čaruga bűntársát is, aki Mate Krmpotićként mutatkozott be.

A ház előtt lovas kocsi várt, Balatinac őrmester azt a parancsot kapta, hogy az őrizeteket mielőbb szállítsa Eszékre. A kocsit egy retkovaci paraszttól vették kölcsön, oda is vitték vissza, abba a faluba, ahol a kakasok napfelkelte-üdvözlése gyakran titokban maradt, mivel a Vinkovciból reggel több irányba – így Eszékre is – induló vonatok zaja elnyomta kukorékolásukat.

Amikor Čaruga kezein és lábain a nehéz bilincsekkel elhelyezkedett a kocsi ülésén, a csendőr őrmesterre néz, s megkérdi:

– Aztán téged meg hogy hívnak, hős csendőröm?

– Stjepan Balatinacnak – válaszolja az őrmester –, de mit érdekel az téged?

– Hát szépen elbántál velem, belopakodsz a házamba és hopp – már el is vetted a Lugeremet. Te vagy az első, aki ezt meg tudta tenni. Máskülönbén már halott volnál.

Az őrmester hallgatott. Lihegett ő is, de most a kocsiban megnyugodott, egyenletesen vette a levegőt, a szíve is normálisan dobogott. Leült a kocsis mellé.

– Hé, mondd csak, ki árult el? Nem találtatok volna meg, ha valami szemét alak nem árul el, hmm?

– Neked már mindegy. Le vagy tartóztatva. El kell szállítsalak az eszéki börtönbe.

– Ó, akkor kocsikázunk egy kicsit. És beszélgethetünk is. Mondd csak, ki volt?

– Az apósjelölted adott fel, ő mondta, hogy Mark Drezgić mészárszékében alszol, akinek állítólag a partnere vagy. A hamis személyazonosságod felfedésében pedig az a cipész segített, aki nem akart a jegyesednek, Mandának cipőt készíteni. Tudott a Mandának küldött levélről, de tudjuk azt is, hogy két Manda van a faluban, a te menyasszonyodat pedig igazából Božica Smolčićnak hívják satöbbi, satöbbi. Tele vagy hamis nevekkal és papírokkal. Mutatkoztál már be Nikola Drezgićként, aztán Mile Barić hadtáposként Vinkovciból, de te Jovo Stanisavljević, azaz Čaruga vagy.

– Biztos vagy benne?

– Én igen. Az enyémekeknek Eszéken pedig megvan rá a módszerük, hogy tőled magadtól tudják meg az igazat.

– Hogy az apósom? Hogy ő adott volna fel? Nem hiszem. Csőbe akarsz húzni. Csőbe akarsz húzni a jövődöbéli apósomra kenve a dolgot.

– Az adósságaidat visszafizetted?

– Milyen adósságokat. Mondtam neki: Smolčić barátom, hamarosan mindent visszafizetek neked. Azokban a napokban éppen egy tanyát készültünk kirabolni. Már a tervem is megvolt. Ő és én olyanok voltunk, mint a fivérek.

– Ha mint fivérek voltatok is, amikor a zseb üres... – mondja az őrmester.

– Azt is mondta, hogy tartozol neki még osztrák koronával és, úgy bizony, dínárral is, tudod-e, hogy egy dínár négy koronát ér. Számítsd csak ki, mennyivel is tartozol – hergelte tovább az őrmester Čarugát.

– Ej, Dušanom – így hívtam, mert olyan jó ember, aranyból van a szíve. Nem hitt nekem, pedig már a következő héten mindent visszafizettem volna. Csak egy gazdag sváb kifosztása, s minden egyenesbe jött volna.

– Vannak még bűneid, gazember!

– Ne nevezd gazembernek, mert ha egyszer kiszabadulok, nem lesz nyugtod, esküszöm. Milyen bűneim vannak? Kivel szemben, természetesen kivéve az Istent, a mi pravoszláv Istenünket.

– Nem ilyen bűneid vannak, hanem evilágiak, az Istennek olyan sokkal tartozol, mint kevesek.

– Milyen bűnről van szó, hadd halljam már végre!

– Hogy milyen? Dušan egyetlen, szépségese...

– Isten az atyám, még csak hozzá se értem...

– Hahaha. Már hogyne értél volna. Apósjelölted, Dušan mesélte, hogyan nézel rá, miket mesélsz, hogy hízelegsz neki, már ennyi elég ahhoz, hogy egy tizenhat éves lány beléd szeressen.

– Na ne mondd!?

– Ő még gyerek, láttam, igazi szépség, de hidd el, nem neked való. Te csak egy hízelgő férfi vagy, mit tudnál neki ígérni? Házasságot? Házasságot egy gonosztevővel...

– Mondtam már, hogy vigyázz a szavaidra, én a szegényeknek segítettem. Amit elveszek a gazdagoktól, azt a szegényeknek adom.

– Ezzel csak hitegeted magad, rabló vagy és gyilkos. Saját bandád tagjait is megöled. A „Hegyi Madarak Köréből”.

– Ja, csak akkor, ha nem engedelmeskednek. Rendnek kell lennie. De Jelenához egy ujjal sem nyúltam. Tisztelem Dušánt.

– Pedig ő annyira sem hisz neked, mint a kuttyájának. Félti az egyetlen lányát, akinek tisztességes esküvőt szán.

– Mihelyt kiszabadulok, azonnal elmegyek hozzá, hogy ezt megvitassuk.

– Jobb, ha nem bízol a szabadulásodban. Ítélszék elé fogsz állni. Készülj a legrosszabbra...

– És veled is le fogok számolni...

Vinkovciba késéssel érkeztek, de az eszéki vonat megvárta őket, az állomásfőnököt egyenesen a zágrábi csendőrségről tájékoztatták, hogy egy kivételesen fontos személy érkezik, s ő a csendőrség szolgálatára akart lenni, de igazából kíváncsi volt, látni akarta Čarugát. A fogoly nem akart a vonat harmadik osztályára felszállni, s elindult az első osztályú kocsi felé, ketten fogták a felső karjánál, Čaruga vonszolta őket magával a peronon, mígnem maga Stjepan Balatinac őrmester engedett, s azt mondta, hogy felszállhat az első osztályra, ha van hely,

és ha kifizeti a különbözetet. Čaruga elfogadta az ajánlatot, és kifizette az őrmester jegyének különbözetét.

Az első osztályon, ahol az ülőhelyek szövettel voltak burkolva, és a fűtés is jobban működött, furcsa emberek helyezkedtek el (ketten súlyos bilincsbe verve), összesen heten. A vagonban még két hölgy foglalt helyet és egy elegánsabban öltözött férfi, a többiek még csak most jöttek, őrmesterek és két fogoly. A vonat épphogy elindult Eszék felé, Jovo Čaruga megkérdezte, kimehet-e a vécére.

– Elvégezheted volna a dolgod, míg kint voltunk. De mit bánom én, állj fel. Marko, velünk jössz.

– Valakinek ki kell gombolnia a nadrágomat! – mondja Čaruga és kárörvendően nevet.

Marko mogorván néz Čaruga szemébe, aki még mindig vigyorog, majd szét húzza Čaruga ingjének alját, hogy hozzáférjen a sliccéhez.

– Csak két gomb van – mondja Marko.

– Gyerünk már, gyerünk... haladjunk, gombold ki. És te, Jovo, elég hosszú kezeid vannak, a bilincs sem olyan szoros. Vedd elő, és pisálj.

Mikor visszamentek a helyükre, feltűnt nekik, hogy a vagon milyen jó meleg. Mindannyian leültek a helyükre, s Čaruga hamarosan elaludt. Balatinac őrmester figyelmét nem vonta el semmi, egészen Eszékig ébren maradt. A felsővárosi vasútállomáson a szerelvény közvetlen a vonatra váró csendőrautó mellett állt meg. Tizenegynéhány ember zsúfolódott össze az autó körül, látni akarták Čarugát. Ő pedig nevetett, felemelte mindkét kezét, hogy mindenki lássa: le van tartóztatva.

Fordítói utószó

Bár Josip Cvenić regénye Vjekoslav Hengl (1875–1961) személyére, polgármesterré választásának nehézségeire, illetve hivatalban betöltött idejére koncentrál, Eszék – különösen sokadik generációs – lakosai számára létezik a történetnek egy rejtett, a város kulturális életére utaló olvasata is. Kulturális szempontból Eszék Hengl irányítása alatt (1920 és 1934 között) élte modern virágkorát: a város életének a kor igényeihez való igazítása (villamosáram háztartásokba bevezetése, a villamosközlekedés beindítása stb.) mellett a polgármester felsővárosi házától, illetve az Uránia mozi híres épületétől* induló Európa sugárút (Europska avenija) szecessziós házai ez időben követik teljes pompájukban (jelenleg legtöbbjük felújításra várva) egymást a három központú Eszék – Felsőváros (Gornji grad), Belsőváros (Tvrđa), Alsóváros (Donji grad) – ma védelem alatt álló történelmi központjáig, a Belsővárosig.

A szintén a Felsővárosban található, 1861. december 31-én átadott, színháznak tervezett épület ténylegesen 1907-től működik mint az eszéki Horvát Nemzeti Színház, ennek ellenére a felsőbb polgári réteg gyakori vendége volt a közeli Pécsi Nemzeti Színháznak is. A másik színház, amely szerepet kap a könyvben, a zágrábi Horvát Nemzeti Színház: a regény egyik fiktív alakja, Hengl szeretője, a magyar származású Agneza Sabo színész-

* A múlt század elején a már akkor filmszínházként működő épületben tartott események közül kiemelkedő jelentőségű volt a horvát, szerb és magyar avantgárd legismertebb művészeinek találkozója.

nő gyakran szerepel a zágrábi teátrumban. Agneza Sabo alakjának megformálásában a szerző kapcsolódik a horvát irodalomban megjelenő magyar (származású) nőalakok le-
dér, már-már prostituáltság felé hajló ábrázolásának hagyományához.

Mikroszinten a Hengl családban és közvetlen környezetében a tipikus szlavóniai családok genealógiájára ismerhetünk: Hengl feleségének, Matildának (leánykori nevén Matilda Gillmingnek) – ahogy az a közölt részletből is kiderül – két barátnője van: Josipa Glembaj (Glembay), tanítónő, korának ismert, de nem vezető írónője, aki névrokonságban áll Krleža Glembay-nemzettségével, valamint a szintén magyar származású, ma már nagyra tartott író, Vilma Vukelić, leánykori nevén Miskolczy Vilma.*

S végül a regény egy formai sajátosságáról: Cvenić „cinema novel” műfaji megjelölésű regénye a magyar irodalomból leginkább Ottlik Géza és Lengyel Péter műveiből ismert „tartalomjegyzék-struktúrát” használja. Ebben a szerző egy forgatókönyv jelene-
teinek pár szavas, utalásszerű tartalmi összefoglalását adja, melynek utolsó félmondata – „Vjekoslav Hengrlől, szakszerűen” – a könyvet lezáró, valóban egy szakmai, lexikon-
szócikkhez hasonló Hengl-életrajzot jelent be, s ezzel mintegy összeköti a regény fikciós
elemeit a – horvát terminológiával élve – fakcióval.

STANKO ANDRIĆ

Noteszlapok Eszékről

Hétfő reggel. Ki tudja, hányadszor teszem meg az utat a fedett átjárón keresztül, amely a Kapucinusok utcájáról vezet a Szabadság térre. Ezt a kis területet, amelyet két régi lépcsőházi bejáró határol, ma Vanja Radauš köznek hívják. Eredetileg az egykori kapucinus kolostor bekerített kertjének része volt, ma nyitva áll a város siető vagy ráérő gyalogosai előtt. De még mindig őriz valamit korábbi jellegéből. Ugyan csak két-három lépésre van a zajos Kapucinusok utcájától, ez a terecske mégis annak tökéletes ellentettje: a hangok itt elfojtódnak, a levegő tisztább, növé-

Stanko Andrić (1967) – történész. Történelemtudományi könyvei közül magyarul a *Kapisztrán Szent János csodái*, szépirodalmi munkásságából a *Szimurg* című önéletrajzi jellegű regénye jelent meg magyar fordításban. A Horvát Történelemtudományi Intézet főállású munkatársa. Eszéken él és dolgozik.

* Vilma Vukelićnek – aki Bécsben szerzett diplomát, Eszék és Zágráb mellett egy ideig Budapesten és Pécsen is élt – életében egyetlen regénye jelent meg 1923-ban német nyelven – a magyar zsidók helyzetéről közvetlenül az első világháború kirobbanása előtt – *Die Heimatlosen* címmel.

nyek vannak mindenütt, valahonnan gerle hangja hallatszik: érezni a hosszú ideig egymásra rétegződő nyugalmat, amely mintha örökké itt akarna maradni.

*

Eszéken. A szecessziós sugárúton a fák koronájának félárnyékában és az éppen virágzásnak induló hársak illatában felfigyelek egy gondosan felépített négyzet alakú bükkfarakásra, s nem sokkal később elér a rönkök meleg illata is. Egyfajta borzongás a tél már mostani, forró nyárkezdeti anticipációja miatt. A télre előkészített tüzelő meleg képe, amelytől (egyfajta szép paradoxonnal szólva) kissé alábbhagy a nap fülledtsége.

*

Felhős, de nem hideg idő, az eső épphogy szemerkél. Köröket teszek az eszéki parkokban: a falevelek gyönyörű halála, illatok és sárga szín mindenütt. Pár nap múlva az összes lombkorona csupasz lesz, s ez a halál mintegy öt hónapig tart. Az ősz hatalmas harcmezeje, milliárd lehullott levéllel. A fák lassacskán elvesztik a harcot a küszöbönálló téllel szemben; végül csak a csupasz fekete koronájuk marad. Ekkor már csak a pannon ősz utolsó harcvonala tartja magát: az öreg városi házak sárga tavasza.

*

Az autochton eszéki irodalmat legjobban két nő fémjelzi: Jagoda Truhelka (Eszék, 1864 – Zágráb, 1957), a gyerekkor világától elragadtatott érzékeny prózaíró, és Vilma Vukelić (Eszék, 1880 – Zágráb, 1956), németül író zsidó származású regényíró. A mai Eszék, amely elevenségét nagymértékben az 1975-ben alapított egyetemének köszönheti, közép-európai fiziognómiájú város, lefojtott dinamikával és pannon melankóliával.

*

Az eszéki várat (Tvrdá) ma leginkább egy héjától megfosztott dióbélhez lehetne hasonlítani. Valamikor, nem is olyan régen, a minden oldaláról várfalakkal, erődökkel védett és hozzáférhetetlen Tvrdá ma meztelenül áll, akadálytalanul hozzáférhető, nyitott a parkok füves térségei felé.

A szerelem kartográfiája

részletek

Nem tudom, hogy a különféle családi gyökerek miatt Duna-menti svábként, „folkszdajcsként”, a Monarchia korának ivadékaként, pannóniaiként vagy csak egyszerűen eszékiként határozhatom-e meg magam, azt viszont tudom, hogy folyópartról származom, épp úgy, mint mások a hegyekből vagy a tengerről. Az okker-pannóniai faszádokhoz, a hosszan elnyúló utcákhoz, a síkvidékhez tartozom – ezt némelyek Duna-mentiségnek, némelyek Duna-monarchiának, mások pannon síkságnak nevezik, de leginkább nincs is közös neve azoknak a kilométereknek, amelyeket a Duna megtesz.

A Duna, akárcsak a Mediterráneum, Xavier Girard szavaival „semmi más, mint egy kép, amelyet saját magunk alakítunk ki. Az a nem mindennapi, hogy mindannyian megformáljuk saját képünket róla, amely mágnesként funkcionál azon szerencsések számára, akik ezt egy nap felfedezik. És éppen ebben van a titka”.

Ez talán nem az a titok, amelyet a fekete föld alakít ki, amelyen napraforgók nőnek, ez magának a folyónak a titka, az álom titka, amely szembeállítja a bőséget és a szárazságot, a vidámságot és a szegénységet, a visszafogottságot és a túlzást, az elragadottságot és a tragédiát. Ki tudná megmondani, miért van szükségünk rá? Ha a Duna nem létezne, ki kellene találni. Akárcsak a Mediterráneumot.

*

A kredenc tetejére általában valami „nagyon” fontosat teszek, ami szeretném, hogy mindig a szemem előtt legyen: fehér kagylókkal teli üvegváza van itt, a kagylókat a Duna egyik Fekete-tengerbe torkolló csatornájának strandján gyűjtöttem, szerettem volna háromsoros nyakláncot és egy nagy kitűzött készíteni belőlük.

A kartondobozokból kivettem és sorba raktam a kredenc még szabad helyén a figurákat, csészéket, poharakat, alátéteket és más „értékes” emlékeket. Az eszéki nagymamám szeretett utazgatni, leggyakrabban zárandokokkal ment a Miasszonyunkhoz imádkozni, ahonnan aztán öt-hat kis műanyag flakonos szenteltvízzel tért vissza, amelyeket a *spájz* alsó polcán rejtett el, nehogy véletlen

Helena Sablić Tomić (1968) – irodalomtörténész, számtalan tanulmány- és esszékötet szerzője. Magyarul az ő szerkesztésében olvasható az *És a Dráva csak folyt. Szlavóniai horvát rövidprózák* című antológia, valamint a Goran Remmel közösen jegyzett *Kortárs horvát irodalom* című tanulmánykötet. Jelenleg az eszéki Művészeti Akadémia dékánja. Eszéken él és dolgozik.

Stjepan nagyapám, akit mindenki Stevónak hívott, vagy az öt unokája és azok három gyermeke szomjúságukban megigya, vagy velük öntözzék meg a virágokat, vagy csak egyszerűen kiöntsék, mert kellett nekik az üvegecskék, mivel azokban bodzaszörpöt lehetett készíteni, ami igen jól jött a délutáni fürdés idején a Drávában az állatkerttel szembeni Neptunon, a *flostól* a kompig tartó *rinovanje* után.

Tekintet nélkül arra, hogy augusztus közepén Marija Bisticára, Mariazellbe, Máriagyúdre, Altöttingbe a Fekete Madonnához vagy Svatá Horába, a mariankai Mária-kegyhelyre utazott, a nagymamám halk imádság kíséretében az onnan hozott szenteltvízzel időről időre a ház minden helyiségét behintette, hogy a házbeliék, de bárki, aki átlépi a ház küszöbét, egészségesek legyenek. És, hogy elűzze a gonoszt, amely, ahogy nekünk mondta, *valahonnaj* véletlenül egyszer csak megjelenik.

Nem akarta, hogy mi, az unokái nagymamának hívjuk, hanem Olga mamának, amit még érdekesnek is találtunk, mert így volt egy nagymamám és egy mamám, a nagymamám Helenának hívták, útána kaptam én is a nevemet, a névnapján születtem, bár azon a napon Szent Ilonát – vagyis Jelena Križaricát – ünnepeljük, de nagyapám nem hagyta, hogy a felesége, született Köllner, bármi mást mondjon, mint amit ő illőnek tartott, így a nagymamám elhallgatta, hogy a katolikus naptár szerint engem Jelenának kellene hívni, öröme volt, hogy úgy hívnak, ahogy őt, s ezt akarta édesapám is, aki az utolsó pillanatban hozta meg döntését a nevemet illetően. Lehettem volna Branka is.

Helena nagymamám jó nevű *snájderica* hírében állt, különösen nyakkendőket tudott nagyon ügyesen varrni. Az a fajta háziasszony volt, aki az ebédet pontban tizenkettőkor szervírozta porcelánedényekben és dupla tányérokkal, a télre eltett savanyúság katonás rendben sorakozott nála, s szinte minden évben néhány napot különféle lekvárok főzésére tartott fenn. A kedvenc édességem a buktája és a *kuglófja* mellett a *vanilincukortól* illatozó palacsintája volt, reszelt citromhéjjal és rummal, amelyet fekete, egymásra égett rétegű edényben süített, sűrű hecsedlilekvárral töltött meg – a hecsedlit maga szedte, szárította, főzte, paszírozta és tette dunsztosüvegekbe. Nagy élvezettel ettem a kuglófjait: a *bécsit*, fehér csokoládéval, kajszival és mandulával, a *cárt*, vermuttal, fahéjjal, pörkölt dióval és csokoládéval, a *nugátot* csokoládéval, mandulával, mogyoróval és rummal, s marcipánnal és szárított gyümölcscsel készítette.

*

Emlékszem, amikor a férje nem volt otthon, láttam néhányszor, hogy a családi házunk tornácán mekkora örömét lelta a cigaretta füstjében – ezekről, kizárólag az ő pillanatairól, senkinek sem beszéltem, úgy gondoltam, hogy ez csak Helena nagymama és az én titkom. Néha csak biztatóan néztem rá, amikor Miško nagyapám morgolódozott, hogy a reggeli tejeskávét túl meleg, s nem is fölözte le rendesen. Nálunk minden reggel friss tej volt, a tejesasszony azt az üveget töltötte tele,

* Flos (német, das Floss): a tutaj felépítéséhez hasonló, parthoz erősített mólószerű faépítmény. Rinovanje: közösségi játék, felfújható úszóeszközökkel történő leereszkedés a Dráva egy észéki szakaszán, „gumiranje” néven is ismert.

amelyet Helena nagymamám az előző este hagyott a vendégszoba utcára néző ablakában. A tejet aztán a nagymamám felforralta, vigyázva, nehogy kifusson, és még így, melegen átöntötte egy köcsögbe, amelyet két piros rózsa díszített, s innen egy mélytányérba, amelybe nagyapám kockára vágott kenyeret szórt. A kenyeret az asztal végén egy fehér terítón álló és frissen vasalt damaszt-szalvétával letakart kosárból vette ki. Helena nagymamám csak ritkán nevetett, leginkább akkor, amikor a másik, a konyha melletti szobában a hegedűjükön gyakorló fiait hallgatta.

NENAD RIZVANOVIĆ

Utca

A Šamačka utca egy bizonyos pontja különösen fonódik össze a kikötőhöz vezető átjáróval, a Preradović sétánnyal és a Sakuntala parkkal – akár a női ujjak, amelyek tudják, hogy állandóan a tekintetek keresztútjében vannak. Ha leereszkedünk a Téli kikötő felé, váratlanul különféle benyomások és rejtett kapcsolatok sűrű hálózatában találjuk magunkat, mintha a város titkos központjában lennénk: egyszerre moziban, kerthelyiségben, a Sakuntala parkban, a Téli kikötőben és a Šamačka utca egy szám alatti négyemeletes épület előtt. A Šamačka kiszámíthatatlanul, véletlenszerűen felbukkanó szerető: az utcában mindig rombolnak és építenek, valami mindig épül és eltűnik. Az utcai munkák soha nem fejeződnek be. Valami mindig félkészben vagy félig lerombolva marad, vagy várja az új bontást. Később mindig kiderül, hogy a lebontott fontosabb volt a meghagyottnál vagy az új építésűnél. Miért tüntették el a Šeper sörfőzdét, a Vörös Kakas kocsmát vagy a Strossmayer-házat? A Šamačka utcát mintha a Téli kikötő föld alatti víze mosná alá: a valaha az északi oldalon álló Zvečevo mozi és a Royal Hotel kerthelyisége nyomtalanul feloldódtak az utcában.

Nenad Rizvanović (1968) – író, költő, kritikus, szerkesztő. Az olvasókat és a szerzőket egymáshoz közelíteni kívánó felolvasássorozat, az Alternatív Irodalmi Fesztivál (FAK) egyik alapítója, és a FAK kiadványainak szerkesztője. Eddig nyolc önálló próza- és verseskötete jelent meg, magyarul az *És a Dráva csak folyt* című antológiában szerepel. Zágrábban él és dolgozik.

Album

Hát így néz ki a város száz évvel ezelőtt az idilli és napsütötte fényképen. A mi városunk egy öregesen elegáns idea. A széles kivilágított sugárúton egy kisbajuszú úr ütögeti esernyőjével a cipőjét. A fekete-fehér pelegeres hölgy fekete csipkekesztyűt húzott. Kis fehér napernyő fekszik a karján. A világ ismét fiatal.

Dráva-parton

A délutáni fényben lágyak a színek: a másik part zöld levelei még zöldőbbek. A fehér magasházak még fehérebbek. Fehér vitorlás úszik keresztül a fehér égen. A strandon apró színes bogycsok mozognak jobbra-balra. Aztán a ködben minden elenyészik: az emberek, a látványok és az események. A levegőben nyári füsttrétegek úsznak a kékes folyó felett.

Só tér

Már csak nevében él a réges-rég lebontott sóraktár. Fűves rét ereszkedik le a kórház fala mellett a Rókus-templommal mint valami gyanús díszrel a tetején. Valami titokzatosan eltűnt a Só térről.

Városterkép

Új csarnok a Zrinjevac-parkban hosszú promenád a folyóparton Copacabana medencéi trim ösvény Emona szupermarket Felszabadulás tér nagy vörös és fehér magasház (apám építette), aztán Ribar Testvérek Általános Iskola Szlavón Bank Mladost és Vladimir Nazor könyvesboltok és Jugoton lemezek boltja. Az új városközpont belenőtt a régiibe. A láthatatlan határok mégsem tűntek el.

< X = X >

*az alsóneműk legtöbbször fehérek.
ballal és jobbal könnyebb súlyzókat emelek.
csúnya vagyok, ezért nevetek.
a nap felkel és lenyugszik
váltják egymást a strázsák kiknek léptei
elringatnak az ágyneműben és
gyógyítják az öntudatlanságot.
ott ahol a kékség és az emlékezet kezdődik
megtorpan az ész, mindenki tudja.
a mérlegen ma sincs semmi
de a mutató, mint valaha,
pulzál a két halott, fényes ajak közt.*

x = x

*nájlonszatyorba s majd a szemétbe
hajítod a nagy szívem
de csak akkor, ha ma sem lesz hó.
teljesen elfelejtettem
minden jó szokásod.
ha igaz, hogy tizenöt percre mindenkiből valaki lesz
pontosan háromnegyed óránk van
hogy agyonlőjük magunkat.
vízipisztollyal.*

Delimir Rešicki (1960) – költő, író, kritikus, esszéista. Műveit számos nyelvre lefordították. Művei magyarul megtalálhatók különböző antológiákban és folyóiratokban, önálló kötete az *Én a pandákkal vagyok* cím alatt jelent meg magyarul. Szabadfoglalkozású, multimédia-művészettel és fényképezéssel is foglalkozik. Eszéken él és dolgozik.

Se idő, se érintés

Éjszaka. Hó, kimérten szállingózik. A pelyheken keresztül egy kicsi falu sejlik. És egy nénike és egy tűzhely és egy fiúcska. És történetek. És a pattogó tűzecske. És a világ egész ideje. És a vég. Se idő, se érintés, se újdonság. Se el nem mondott történetek, se át nem adott tudás. A nénike mosolyog és hallgat.

Szépség

A szlavón völgyek rétegzettségében a színskála összes árnyalata különböző emberek tulajdonában, boldogokéban és boldogtalanokéban, társaságiakéban és magányosokéban – ők látják a szívárványt. A szépség megszokása?

Asztrál utazás

Mint bármely elővárosi nem-hely. Ha untatja, tudni fogja az okát. Igyekszik megszüntetni a zajt és a magas frekvenciákat, amelyek körülveszik. Nincs szféra-tekintete, sem kontrollja az érzékszervei felett.

Status quo

Nincs mozgás, gondolkodás, semmilyen energiacserélődés. Nincs éretté válás, sejtek öregedése; a hanyatlás lehetetlenné téve. És az előrelépés is. Csak élő konzervo. A világmindenség üressége bennem.

Goran Rem (1958) – költő, irodalomtörténész. Versei magyarul különböző irodalmi folyóiratokban jelentek meg, szerkesztésében olvasható a *Melankólia krónikája* című horvát posztmodern költőket bemutató antológia. Jelenleg az eszéki Bölcsészettudományi Karon oktat modern és kortárs horvát irodalmat, valamint stilsztikát. Eszéken él és dolgozik.

Pszichedelikus lány

*Körülvéve angyalokkal, amelyek körbepöfögnek. Melódiát komponálnak.
Képtelen vagyok hosszasan elidőzni.*

KORNELIJA PANDŽIĆ

Tattoo

*Fél
fél a fehértől.
fél
még a kifeszített
vászonról és a sorok
közti tértől is.
fél, fél
a fehértől.
a szem fehérségétől,
vagy az égboltától
a jégfelhőktől.
fél és
kitér az érintés elől.
rossz, mondja,
láthatatlan tetkó.
fél,
fél a fehértől,
a színtől
amely még nincs.
mindentől
ami még nincs.*

Kornelija Pandžić (1968) – költő. A *Čuvar praga* (A küszöb óre) című első – s eddig egyetlen – verseskötetért neki ítelték a nagy presztízsű „Josip i Ivan Kozarac” díjat a legjobb elsőkötetes szerző kategóriában. Eszéken él és dolgozik.

NEM KELL MINDENT KIMONDANI

Gerevich András: *Légzésgyakorlatok*

A vallomásos, elégikus, a szerelmet a középpontba állító költészeti hagyomány alighanem a legnagyobb hatású és egyben a leggazdagabb része a magyar költészetnek. A lassan harminc éve publikáló Gerevich András ötödik kötetében is ehhez a poétikai iskolához kötődik, de lassan, kis lépésekkel, vékony könyvekkel építkező életművében ezúttal is megfigyelhetők apróbb korrekciók, óvatos elmozdulások – ám inkább a tematikában, mint a nyelvi megformálásban. Vagyis egy következetes, saját határait jól ismerő, és azokon túlterjeszkedni egyelőre nem bátorkodó költő kötetét olvashatjuk, ezúttal a privát történetektől kicsit elkalandozó, a közéleti eseményekre és az eliteket foglalkoztató gazdasági, egészségügyi és környezeti problémákra érzékeny verseket is, melyek ugyan maradnak az alanyi kifejezésmódnál, de itt-ott bátrabb, a szürreálisba csúszó, mégis nagyon jól kézben tartott megoldásokkal próbálkoznak.

Gerevich verseire mindig is jellemző volt a kimunkáltság, a finomság, a felszínen is érezhető műveltség, a szalonok hangulata: rímtelen, de dallamos, a hagyományos költői szépségideálnak is megfelelő költemények ezek, az ezzel járó emelkedettséggel, sőt néha ünnepélyességgel. Érdekes, hogy fordítóként mintegy kiterjeszti saját versvilágát, mert bár az általa nyilván nem véletlenül választott Seamus Heaney vagy Frank O'Hara költői gondolkodása eleve közel esik az övéhez, de a magyar változatok szóhasználatban és intonációjában is hasonlítanak egy-egy Gerevich-versre, ami jól mutatja ennek a nyelvnek a működőképességét, lehetőségeit, széles határait. Felépíthető belőle egy teljes életmű, de akár egy nagyon magas színvonalú fordítói életmű is. Ez a költészet nem kísérletezik, nem provokál, vagyis a közoktatásban elsajátított olvasói rutinnal követhető, nagyjából érthető, miközben a fülnek is ismerős dallamok határvidékén marad, de a felvetődő témák és a képek szerkezete miatt mégis nagyon korszerű, kortárs, hozzánk szóló.

Gerevich András legfontosabb tematikus újdonsága a homoszexuális, a férfiak közötti szerelem beemelése volt, elsősorban a 2005-ös *Férfiak* és a 2009-es *Barátok* című kötetekben. Magyar nyelven addig nem írt senki ilyen nyíltan erről a kérdésről, férfiként a férfi test szépségéről, vonzerejéről. Nem bujkálva, nem kikacsintásokkal, nem a meleg közösségek kódjait használó, csak az érintettek által érthető utalásokat használva, hanem a maga természetességével, nyíltságával, örömeivel. Az 1997-es első Gerevich-kötethez képest is nagy újdonság volt ez, hiszen ott még épp ezek a kódok, kikacsintások, utalások működtek csak – értette ezekből, aki értette, ki és miről beszél.

De tulajdonképpen az ezzel kapcsolatos dilemmába fut újra és újra ez a költészet: ha azt állítja, nagyon szimpatiku-

Kalligram Kiadó
Budapest, 2022
56 oldal, 2500 Ft

san, hogy a szerelem attól függetlenül szerelem, hogy azonos vagy ellenkező neműek-e a résztvevői, akkor egyáltalán nem lenne szabad hírértékűnek lennie egy nyíltan meleg versnek vagy verseskötetnek. Ha minden szöveg azt mondja, megint csak nagyon szimpatikusan, hogy a lehető legtermészetesebb dolog két férfi szerelme, akkor nem tűnik termékenynek és kritikában annak örülni, hogy végre valaki érezteti ezt – elég csak tudomásul venni, és inkább a szerelmi viszonyrendszer ábrázolására, nyelvi megformálására koncentrálni. Csakhogy maga a szerző is tisztában volt azzal, hogy amit ő természetesenek, magától értetődőnek tart, az másoknak, még a partnerének sem feltétlenül magától értetődő. A talán legismertebb, úgy értem, a közösségi oldalakon a leggyakrabban felbukkanó verse, a *Barátok*ban megjelent *Erzsébet-híd* például erről a kettősségről is beszél: „te zavartan mosolyogtál, / hogy két férfi, csak úgy, csak itt, / csókolózik autók és buszok között”. És ez valószínűleg az olvasó zavarára, zavart mosolyára is utal – mindarra, amit a versben beszélő magabiztossága, sőt fölénye kivált.

Ráadásul Gerevich ennél tovább is ment, amikor az erotikáról, a szexualitásról is írt. Újra csak azzal a természetességgel, amely kifejezetten kéri magának a jogot a tabumentes, szabad, a nemi identitástól független beszédre. Hogy lehessen legalább úgy írni a két férfi közötti intim kapcsolatáról, ahogy egy heteroszexuális kapcsolat hálószerkezetéről lehet. Egy erre kevésbé nyitott, akár prűdnek is nevezhető társadalomban egy ilyen költői kiállásnak van aktivista jellege is, és egészen biztos, hogy ez sok olvasót hozott a szerzőnek – holott magukban a versekben nyoma sincs az aktivizmusnak, az ideologizálásnak, pláne a provokációnak. Ezek a zömében a kétezres évek második felében született versek ugyanis egy biztonságosnak érzett, nyitott Magyarországon vagy épp az országot is magában foglaló Európában íródtak, ahol egy sokat utazó, nyelveket beszélő, nagyon elfogadó középkorú férfinak már nem kell az érzése vagy a szexuális szokásai miatt magyarázkodnia, ahol nem kell senkit képviselnie, nem kell másokért felszólalnia, bőven elég saját belső küzdelmeit és örömeit színre vinnie. Hiszen nem is annyira a szexualitásról, mint inkább az intimitásról, nem annyira a testek találkozásáról, mint a lelki összekapcsolódásról írt – még ha Gerevichnél a nagyon magas polcra helyezett szerelem legszébb, legemlékezetesebb, legünnepélyesebb pillanatait mégis a szeretkezések jelentik. De ő sose volt erotikus költő, most sem az, és sosem ment túl a jóízű határán: a csókok, ölelések, az izzadó testek, a kidolgozott izmok, az összeszoruló farpofák, a nadrágokban megkeményedő péniszek vagy a füllükbe csúsztatott nyelvek jelentik ezt a határt. Minden mást a képzeletre bíz. Mert tudja: nem kell mindent kimondani.

Ehhez képest tapasztalhatunk visszahúzóerőt, szorongást, fenyegetettséget az új kötetben. Már a cím is a bezártságra, az elfogyó levegőre, a légszomjra utal, egy olyan helyzetre, ahol egyre kevesebb a tér, egyre kisebbek a személyes szabadság lehetőségei. Légzőgyakorlatokat ugyanakkor a stressz levezetésére is lehet végezni, önmagunk megnyugtására, az egészségünk óvása érdekében. Vagyis egy olyan korból és korról beszél ez a kötet, ahol van miért félni, van mit félni és veszíteni. A szerelem, habár a kötet több mint fele most is ehhez a témához kötődik, már nem kap akkora szerepet, mint a korábbi kötetekben. A szerző még visszafogottabb, még kevesebbet mond ki, még többet bíz a képzeletre, mint a korábbi versek. Azt nem mondanám, hogy a költészetnek ez a szála visszatért az első kötet elkendőző beszédmódjához, hiszen a versekben teljesen nyilvánvaló, ki is mondódik, hogy homoszexuális kapcsolatokról van szó, de az imént emlegetett határ még összefűződik, vagyis a versek a mellbimbók emlegetésénél messzebbre nem nagyon jutnak. És ez valahogy illik is ezekhez a jólfésült szövegekhez. Hiszen ezek a Budai-hegyek, ez polgári világ és neveltetés és nyelvhasználat. Akik az ezzel kapcsolatos ars poeticát és etikát várnák, azok épp a *Naphegyben* találhatják meg: „Én meg a legnagyobb gonddal / sem tudom elkerülni, hogy szerkezete / legyen a versnek, eleje, közepe – / vége” (22.). Az *Egyetemi Könyvtár* című vers pedig, amely címével szintén az elit szórakozó-

és találkozhelyét nevezi meg helyszíneként, jó példa az emlegetett visszafogottságra, a korábban még úgy-ahogy megvolt erotika elrejtésére: „titokban kijárnak a mosdóba csókolni, / megnyitják a csapot: csobogjon, csurogjon, / senki ne hallja nyögéseiket” (25.).

Sok mindent beleláthatunk ebbe az utolsó, verszáró idézetbe. A csorgás, csobogás a vízelet hangja is lehet, maga a csap is fallikus metafora, a nyögések emlegetése túlmutat a bármilyen heves csókolózáson, ráadásul a versben feszülő nadrágokról és a könyveken régről ott maradt foltokról is szó van, de a vers mégis az egymásra találás intimitását és gyengédségét járja körül. Fontos, hogy a majd két évtizeddel korábbi versben, az Erzsébet-hídon megtörtént randin még magától értetődő volt a nyilvános csókolózás, itt már el kell bújni, újra titokban kerül rá sor, de a szöveg maga mesterien párnázza körül ezt a jelenetet. A megnyitott csapot már a vers első sorában előkészíti a „folyóméter” szó, az összefűjtés a sokkal korábbi kép a polcokon egymáshoz simuló könyvekről, az intim, egymás fülébe suttogást a könyvtárban kötelező suttogás, a mosdó zavaró csendjét a könyvtárterem csendje, a vízcsobogás és a nyögések zaját az óvatos lapozások szelíd zaja. Közben „szelíd”-ek a teremben összeakadó, a flörtöt elindító tekintetek is, és csak a végkifejlet felé jelennek meg a kicsit már rutinszerűen használt, közhelyszámba menő kifejezések, ezekért kár: „izmos testek”, „izzadságcseppek” és a már emlegetett, „pattanásig” feszülő nadrág. A vers ezzel együtt is kirakatszerűen mutatja meg, mit szeretne Gerevich András költészeté, és azt hogyan szeretné elmondani: kimunkált, megemelt, a nemes tradíciókba ágyazott nyelven, bonyolult versszerkezettel, kihívást jelentő költői eszközök használatával beszélni a vágyról, a fiatalságról, a szerelemről és szexualitásról, valamint a szabadságról és a biztonságról, vagy épp ez utóbbiak hiányáról. És most már a halálról is.

Sajnos elég gyakran önméltó, egy-egy megtalált megoldást szívesen használ újra, még akkor is, ha az nem is annyira eredeti. Az egyik ilyen, számára az intimitás nagyon magas fokát jelentő szituáció, amikor valaki beszívja a másik lélegzetét, esetleg hosszán a másik testszagát. A *Piros vízben* találkozhatunk például ezzel, egyébként ismét egy tanítani valóan felépített, huszonegynéhány soros vers utolsó sorában: „megsimogatod és megcsókolod, / bizsergő mellbimbódat csiklandozza, / a tüdeje megtelik vízzel” (40.). (A kötetben a „csiklandozza” után nincs vessző, de az első publikációban [*Jelenkor* 2021/10.] volt.) A lélegzés a világgal kialakult kapcsolatunk alapja, de alig vesszünk róla tudomást egészen addig, amíg a környezetünkben valaki nem kezd minden egyes levegővételért küzdeni. Az első szinten a koronavírus-járvánnyal függ össze ez a felismerés, a címadó vers vagy a *Pandémia* című a fuldokló, levegőért kapkodó, gépre kapcsolt embereket juttatja eszünkbe. De a búzzal vagy épp vízzel megtelődő tüdő, a szmog, a városban már nem létező friss levegő csak még drámaibbá teszi az életért folytatott valóságos küzdelmet, melynek a kötet első oldalain találjuk meg a lecsapódásait.

A másik szint az a fajta egzisztenciális fuldoklás, amelyet a politika, a környezet pusztítása, az esőerdők irtásának és például a bálnák legyilkolásának híre okoz, vagy amit a világban élő szegények egyre növekvő száma hoz el. A kötet utolsó oldalain ehhez már nem is elégikus, hanem inkább depresszív hang társul: minden romlik, lefelé megy, szét-esik, az eddig elért eredmények érvénytelenednek, egyre több érték megy a kukába. A könyv tele van véres, gyászos, tragikus képpel, nagyon sok nagyon jól felépített, bonyolult képpel, amilyeneket csak egy képzett és tudatos költő tud létrehozni, de talán a kötetzáró vers a legfájdalmasabb, a legmélyebbre jutó, érdemes hosszabban idézni: „minden egyre barnább, egyre sárosabb, / dagonyázó, ingovány, bélsár, iszap, / a tompa ragyogásból előbb zűrzavar lett, / majd ez a barna, alaktalan úr. Ennyire telt. / Ezt hagyod örökölni. Végül mindentől ez lesz, / mocsár: színekből, szavakból, érzésekből” (*Sikertelenül Bacon nyomában* – 54.).

Ha fentebb azt írtam, Gerevich András költészetének sokáig a szerelem és az intimitás volt a legfontosabb, sőt majdhogynem kizárólagos témája, most azt kell mondanom, hogy

emellé feljött a rombolás, a pusztulás és a halál. A kötet minden részén felbukkannak döglött, elgázolt, szétvert, megcsonkított állatok, és bár ebben az esetben is szolidak maradnak a képek, azaz nem csúsznak át horrorba vagy szadizmusba, ebben a mennyiségben és a kötetben ilyen ügyesen elszórva talán még nagyobb is a hatásuk, mint egy-egy sokkoló képnek lenne. Apokaliptikus világban járunk: „széttépik az őzeket a kutyák” (10.), „kibújnak a húsban a férgek” (13.), „elrohadnak a madártetemek” (39.), „csukatelem” (42.), „bomló mókustetem (42.), „téglával agyonvert, széttrancsrozott sün” (52.), „felakasztott kutya” (52.) vérzi át a lapokat, és hogy ez nem csak valami távoli, tévében látott borzalom, arra mutat a „bokáig bálnavérben gázolsz a nappaliban” (20.) sor, mert hogy mindez kilép a monitorból, és a legszűkebb magánszférát is mérgezi. Vagyis nincs hová menekülni, és nem is lenne értelme, hiszen mindez velünk történik, sőt mi magunk vagyunk az elkövetők is.

Gerevich tehát képes erről a katasztrófáról is ugyanolyan dallamos sorokkal, jól szerkesztett, szép versekben beszélni, mint a szerelmi örömről – és bár a sorvégek újabban lefelé hajolnak, valahogy mégis disszonáns ez a megoldás. Nem állítom, hogy nem hatnak így is a versek, de el tudnám képzelni, hogy nyelvileg és formailag is jobban lekövesse ez a költészet ezt a tematikus változást. Láthatóan ő is érzi ezt az igényt, próbált is változtatni, próbálkozott például nagyotmondással, tudományos szóhasználattal, de örömmel fedeztem fel, hogy képes volt önkorrekcióra, és belátta, ez nem a jó irány: például az eredetileg *Emlék* címen megjelent (*Alföld*, 2018/3.), a kötetben *Földemlék* címen közölt versből kivette a „geomágneses napfoltvakítás” szintagmát, és megelégedett a „napfolt” szóval a helyén, „a magnetoszféra összekuszálódott” sort pedig úgy, ahogy van, kihagyta. Igényességről, reflexióról és keresésről árulkodik ez az apró filológiai adat, de egyben meggyőző arról is, hogy ebben a költészetben bőven van még lehetőség a témaváltozáshoz igazodó nyelvi-formai változásra, és ennek nem kell feltétlenül radikálisnak, a szerző habitusától és a mögötte lévő kötetektől idegennek lennie. De lennie kell. A világ a következő években aligha lesz jobb hely, így aztán Gerevich Andrásnak is bőven lesz ideje e poétikai rejtvény megoldásán gondolkodni.

A VERS HELYE

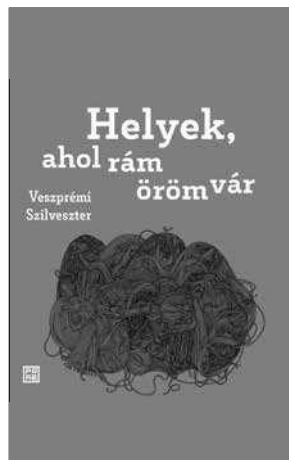
Veszprémi Szilveszter: *Helyek, ahol rám öröm vár*

Hatvankét, ciklusokra nem osztott versével Veszprémi Szilveszter *Helyek, ahol rám öröm vár* című debütkötetete felfogható úgy is, mint egy nagy lélegzetvételi monológ. A címben hangsúlyos szerepet kapó „rám” névmás azt az olvasatot erősíti, hogy a kötetben végig ugyanaz a versbeszélő szólal meg. Alanyi líra, a versbéli megszólaló elsőgenerációs értelmiségiként reflektál származására, múltjára, jelenére, illetve jövőjére.

A kulturális migráció két végpontja között lezajló folyamatokat Veszprémi versei általában narratív keretbe ágyazva ábrázolják: „egy ehhez hasonló csillagtalan / szeptember éjszakán tanultam / meg letűdözni a cigifüstöt” – írja *csillagtalan szeptember éjszakák* (28.) című versében. Ahogy egyre világosabbá válnak az elsőgenerációs értelmiségi létből fakadó problémák, az ebből adódó konfliktusok, kérdéskörök, úgy válnak komolyabbá a versek tétjei. Így juthat el a megszólaló a tágabb értelemben vett (baráti, ismerősi stb.) közegetől a nukleáris családig – a kötetben megjelenő szülőfigurák például nem a trauma kapcsán horgonyozzák le a szövegeket, legalábbis nem elsősorban a veszteséget hangsúlyozzák, hanem az ezzel járó elszigetelődési folyamatokat, amelyek a kommunikációban, a társas érintkezésben is megjelennek: „Butaság volna mindent a gazra kenni, / de az anyám nem tudott kijönni a zsályái közül. / A házban, ahová hazavitt, lándzsákkal vette körbe magát, / az otthonba, amit magának épített, nem követhettük” – *Vers anyámról, aki azt hitte, örökké élni fog* (40.). A kötetben szereplő nagy, általános témákat – gyerekkor, felnövés, halál, szegénység stb. – épp a kulturális migráció, a kötetet globálisan összetartó problémakör emeli el az elsődleges tartalomtól.

A *Megállók* (38.) című vers visszafogottan játszik a városszerkezet motívumával, végig érezhető azonban, hogy a kerületek, sugárutak objektív leírása valójában az emberi kötelekkel (vagy azok hiányával, ellehetetlenülésével) áll szoros kapcsolatban. Ennek bizonyítéka a szöveg közepén található tételmondat, melyet a szerkezetformáló „Vannak városrészek, ahol nem áll meg semmi” sor előz meg: „Ha mégis, rosszarcú alakok szállnak fel, / mint a szakadt nagybácsi ott a sarokban. / Nem rossz ember, csak félünk tőle”. A „Ha mégis” kezdetű versmondat logikailag ellentmond a kiinduló tételnek, mégis érvényes konklúzióra vezet. Az állítások igazságával való játék végig jelen van a kötetben, a feleszmélés, az elfogadás, a saját út keresésének érvényes módszere. Mintha azt üznéné a szerző, hogy a világ részletei az általános érvényű jellemzőktől függetlenül is értelmezhetők. Utólag pedig még nagyobb az olvasói heurisztika, hiszen a kötet ötödik verse, az *Első tétel* (14.) című ezt tematizálja is: „A klasszikus logikák szerint / hamis premisszákból bármi következhet”.

Prae Kiadó
Budapest, 2022
96 oldal, 2790 Ft

A *Fő utca* 1. (11.) című vers mutat rá arra, hogy a versbeszélő origója a vidéki környezet, melyben az apai, sőt, a dédapai generáció is felnőtt. „Így éltek: nagy pajta, állatok, kert, / egy megáldott, hisztis takonygyerek. // Innen indultam” – olvasható a szöveg zárlatában, mely előírányozza, hogy a versbeszélő várható jövője nem ebben a környezetben fog telni.

Míg a monologikusság igaz Veszprémi Szilveszter kötetére, addig a monolitikus megbonthatatlanság nem, és ez a könyv egyik izgalmas szerkezeti vonása. Míg a monologikusság ráerősít arra, hogy végig ugyanarról a beszélőről van szó, segít értelmezni a versek től (feladótól címzettig, vidéktől városig, ismeretlentől ismerősig, stb.) határait, addig a monolitikusság a versek sorrendjére vonatkozik, mely más lehetséges mintázatokat is kiad(hat). Ebből a szempontból külön figyelmet érdemel, hogy a műveltséggel, tanulással kapcsolatos darabok – melyek a legközelebb állnak a már említett értelmiségi témához – és az egyébként más helyszíneket előhívó versek hogyan követik egymást. Mind része a versbeszélő tanulási folyamatának, például a korábban említett *Első tétel* és a *Római jog* (62.) című versek az egyetemi létet veszik alapul, de a szövegek téje egészen más. Ezért – mint sok más verseskötet esetében – a *Helyek, ahol rám öröm várból* is megnevezhetjük azokat a darabokat, amelyeket esztétikai okokból kihagyhatott volna a szerző, ám tekintve, hogy a kötet fő témája a Bildung, a felnőtté, értelmiségivé, költővé válás, valamennyi vers a debütkötetig való eljutás mérföldköve, ekként pedig egyik sem nélkülözhető.

Az *Első tétel* jegyzi Kundera és Horatius nevét, valamint a *Pappa Piát* mint a műveltségi „felülettől” elütő, ám azzal mondanivalójában rokonságot mutató filmet. Egy versszak Kunderáról, egy Horatiusról, egy a *Pappa Piáról*, valamint még egy az *aurea mediocritas*ról. A versbeszélő a klasszikus logikát igyekszik még jobban megérteni az általa kiemelt példákkal: „Kundera után azt mondják, / azért menekül az ember a giccsbe, / mert ott semmi sem fenyegeti. (...) // Egy következtetési séma akkor helyes, / ha a premisszák igazsága esetén / a konklúzió mindig igaz” (14.). A negyedik versszaktól a szöveg az érvekkel és a logika tudományával foglalkozik. A vers töredékessége, azaz a különálló, akár egy soros versszakok mintha a logika tudományának sematizmusát is követnék: „Vannak nem klasszikus logikák is. // A konklúzió a premisszák explikációja”. Ezekkel a reflexiókkal világossá válik, hogy a versbeszélő gondolatait a tágabb közegre vonatkoztatja. Mulatságos, ahogy kellő komolysággal, de – például a vers formájával is – gúnyt űz a tudomány mechanikus működéséből. A vers felfogható úgy is, mint egy nyelvi tisztaság, gondosan szerkesztett jegyzet, ahol csak információmorzsák vannak, a lényegre a kezdeti próbák után talál rá a szerző; az olvasat a cím felől is érvényes, ha elfogadjuk: a tanulás egyik módszere a jegyzetkészítés („Aurea mediocritas, / ezt is felírtam.” „Tertium non datur, / ezt is felírtam”), a tételmondatok rögzítése.

A *Római jog*ban a pozíciók felcserélődnek, a versbeszélő egy olyan személyről számol be, aki római jogot tanul, ami mintha meghatározná jellemvonásait. Egyrészt a folyamat, a római jog tanulása állandóan visszatér a versben ismétlések formájában, melytől az egész komolytalan, ironikus hangot üt meg. A római jog a versben a távolodás abszurd oka, mintha szakadékot hozna létre a beszélő és a(z) egykori barát(?) tanuló alak között. A szerző leleplezi, hogy a kapcsolat fenntartása fizikai síkra is kivetül: „Másképp sarokra vagyok téled. / (...) Római jogot tanulsz. // (...) nem mehetek egy saroknál közelebb hozzá [a háztömbhöz], / te pedig nem is jönnél távolabb ennél, / mikor a keddi római jog zh-ra készülsz” (62.). Ez a vers is az állítások igazságával játszik, hiszen ez olvasható a szöveg második felében: „Talán majd egy szerdán azt mondd, akkor benézünk minden kocsmába” – és ettől kezdve fokozatosan eltűnik a feltételes mód, egy olyan állapot válik konklúzióvá, amely nem következik az eddiekből: „én pedig nem szólok majd hozzád, nehogy megzavarjalak, / mikor a keddi római jog órák nyomait próbálad eltüntetni”. A versbeszélő egy, a már nem otthon, nem a családi közegben megszerzett tudáskészlettel (gyakran szociológiai, pszichológiai vonatkozások fedezhetők fel a család- és otthonver-

sekben) reflektál a (közel)múltra. Ezzel ráerősít arra is, hogy a múltat a jelenből már csak visszamenőleges reflexiókkal, torzításokkal tudjuk értelmezni.

Az *Apám meggyilkolása* (33.) című vers modellezi a fentieket. A versbeszélő megállapítja: „Nem számít, mit gondol rólam az apám...” Majd kirajzolódik egy apa karaktere, aki olyan környezetben szocializálódott (vö. *Fő utca 1.* című vers), melyben az írás, a művészet kiesik a mindennapi élet perspektívájából. Ennek megértése azonban nem is várható az apától, mert hiányzik az a kódrendszer, amely ezt lehetővé tenné. Ebből pedig az következik, hogy a versek, a művészet nem lehet témája a beszélgetéseknek: „Nem beszélünk versekről, erről a versről sem, / hogy megvallom magunkat”. A vers ennél mégis továbbmegy, a címben rögzített gyilkosság is egy irodalmi-kulturális referenciaponttal áll kapcsolatban: „Megölöm. / Az igazi apámat, aki egy évben született az Iskola a határonnal / és a Barbie babával, de nem tudja, hogy van ez az apagyilkosság”. Ennek kapcsán kiemelendő, hogy a Barbie fontos identitásképző elem a versbeszélő számára (a kötet borítója is rózsaszín), mely régóta jelen van életében, ugyanakkor mintha a gyilkosság gondolata egybeesne ennek eltörlésével, kivégzésével is. Az identitás ezek után már nem horgonyozható le azokban a tárgyakban, amelyek adott helyhez kötik a beszélőt. Közelmúlt, jelen, emlék és identitás feszül egymásnak. A kötet egyik legszimpatikusabb vonása, hogy nem válik benne túl hangsúlyossá egyik téma sem, azaz nincs az az érzése a befogadónak, hogy ez a könyv erről vagy arról szólna. Egy szinten, a korábban megfogalmazott elsőgenerációs értelmiségi nézőpontjából kezeli minden témáját. Figyelembe véve, hogy Veszprémi évek óta vezeti *Egy meleg srác olvas – LMBT-ről, meleg könyvekről, olvasmányélményekről, a szivárványon túlról* című blogját, akár az ezzel kapcsolatos versek is felülkerekedhetnek a kötetben. Veszprémi verseiben épp az a megkapó, ahogy ezeket összekapcsolja a fő kérdéssel, így nem válik a kötet egyértelműen bekategorizálhatóvá: sem a queer-, sem a szegénység-, sem a traumairódom skatulyáiba nem helyezhető be kizárólagosan.

Az *Apám meggyilkolása* után következő *Hogyan beszéljek apámmal arról, hogy meghasonlott a lelke?* (34.) című vers személyesebb és radikálisabb körvonalait ragadja meg a szülőnek. A cím ugyan nem sugallja, mégis a befogadót szólítja meg, a tömbforma szinte lehetőséget sem ad a válaszra (amely valószínűleg nem is érkezne meg) a másik féltől. A versszöveget még sűrűbbé alakító anafora *Hogyan...* kezdetű sorai más-más variációkban („Hogyan mondjam el...”; „Hogyan beszéljek...”; „Hogyan magyarázzam el...”) bukkannak fel, izgalmas lüktetést adnak a versnek, egyben tagolják is azt. A beszélő maga mögött hagyja a tudatosított társadalmi-műveltségi-szociológiai okokat, hangneme megváltozik, a viszonyrendszer a mindenkori szülő-gyerek kapcsolatra redukálódik. Célja, hogy megértesse a versbéli apával az élethazugság tüneteit, azt, hogy mindez a szülő életében is jelen van; a beszédhelyzet azonban hipotetikus szinten marad, a fentiek miatt nem valósul meg a kommunikáció: „én pedig mondani kényszerülnék már valamit, / valamit, végre érthetően”.

Fontos megjegyezni, hogy a kommunikáció és a kapcsolattfelvétel lehetősége több versben is központivá válik: a *Kakaót főztiünk* (38.), a *Vers arról, hogy képtelen vagyok csevegni* (45.) és *Az ecetmuslicák elmenekülnek a szén-dioxid elől* (60.) három példa arra, hogyan jelenik meg a megszólalás lehetetlensége. Az elsőben egy álom jelentésének tolmácsolása kerül középpontba, melyben épp a jelentés sikkad el („de ebből [az álomból] / nem következik semmi”), helyette a megosztás, a kibeszélés válik fontossá („csak el akarja mondani”). A *Vers arról, hogy képtelen vagyok csevegni* a felszínes érdeklődést tematizálja, míg a harmadik vers, amelyből a *Lehetnék bárki* antológia (szerkesztette Péczely Dóra, Tilos az Á Könyvek, Bp., 2020) címe származik, épp a tömegeből, a zajból való menekülést tárgyalja. A versbeszélő rögzíti, amit lát („A nő lefelé tart...”, „A padon ülő srác...”, „A vendég a kávézóasztalnál...”, „A korlátnál az apa...”), de a környezet egyre zavaróbbá válik („A tömeg csak lüktet egy közös szinuszcsoom / impulzusára”), így a vers a következővel zárul: „Ha valaki keres, / hagyjon üzenetet”.

A *Vers anyámról, aki azt hitte örökké fog élni* (40.) és *Az államapám kiszed a fészekből, és kénytelen vagyok repülni* (47.) kulcsszövegek az elemzett témakörben. Mindkettőben egy-egy motívum köré rendeződnek a gondolategységek, az elsőben a zsálya mint a hiedelem szerint az örök élet szimbóluma és az anya halála kapcsolódik össze („Akiknek zsálya nő a kertjében, örökké élnek...”), a másodikban – kevésbé konkrétan – az árvasági ellátás, még inkább az állam mint a szülői feladatok betöltője. Az anya halálát tárgyaló vers fontos fordulópont a felnövéstörténet szempontjából is: a zsályához kapcsolt örök (itt: hosszú) élet hiedelme szertefoszlik. A második vers szervesen kapcsolódik az előbbihez, felütése: „Amikor abbahagyta [az állam] az árvasági ellátás folyósítását, / nem támadt fel az anyám, akit az pótolni hivatott.”

Szintén a kötet érdemei közé tartozik, hogy a családversek tovább görgetik a megfogalmazott traumát: olyan közösségi kérdéseket tesznek fel általuk, melyek általános érvényűek és a vidéki lélettől a szociálpolitikáig terjednek. Nem érezzük más traumájának, mivel a szövegek tere, mely valami apróságból indul, kinyílik. Az „apróságok” pedig, ahogy azt az eddigi versek mutatják, nem mesterkéltlen szépelgők (a zsálya és az állami segély például érezhetően távol állnak egymástól), hanem radikálisan pontosak. Néhány verscím hosszúsága, magyarázó jellege is a reflexiót és annak szükségességét hangsúlyozza: *Tulajdonképpen sokkal leírhatóbbak vagyunk, mint ahogy azt bármikor gondoltuk volna* (86.) vagy az *Egy véletlenül sem nyelvtörőnek szánt vers, amiben nem szerepel az Ipafa helységneve* (12.). A hosszú címekek összefüggésben ki kell emelni, hogy ezzel Veszprémi a kötet elején szereplő egyik idézet szerzőjéhez, Ocean Vuonghoz is kapcsolódik. Vuong költészetének motívumai (út, útkeresés stb.), megszólalói pozíciója („Tudod, ki vagyok, apa?” – *Télemakhosz*), önreflexivitása (Ocean Vuong: *Egy nap szeretni fogom Ocean Vuongot*) fontos háttérzuga Veszprémi lírájának.

Ezért is változtak meg a címmel kapcsolatos kezdeti ellenérzéseim: *Helyek, ahol rám öröm vár*. Főként a *rám* névmás zavart, szinte azt ígérte, hogy ezek a szövegek csak a lírai énről szólnak. Az „öröm” szót hasonlóan problémásnak hittem, amikor kinyitottam a könyvet, hiszen nagy bátorság kell ahhoz, hogy ezt a sokszor elhasználnak nevezett kifejezést eredeti módon ragadjuk meg és új tartalommal töltsük fel. Különösen azt nem értettem, miért a „hol vár ránk?” kérdést teszi fel a cím. A kötet ugyanis számos konkrét helyet, helyszínt jelöl meg, melyek többek közt az otthonhoz, az otthonváltáshoz kapcsolódnak, például ilyen a *Legénylakás* (72.); de vannak elvont, képileg fontos terek is, mint például *Az iglu belső hőmérséklete akár 16°C is lehet* (54.) című versben. Már *Az ecetmusicák elmenekülnek a szén-dioxid elől* című vers kapcsán is megfogalmazódott számomra, hogy Veszprémi kötetének *helyei* valójában nem-helyek, ahol csupán átutazóként, kívülállóként, örökös útkeresőként vagyunk jelen. A kötet azon kívül, hogy ezt a jelenséget több oldalról leleplezi, valamint a korábban említett, idealizált helyzetekkel a konkrét és elvont tereket új tartalommal tölti meg, a verset is „helyé minősíti”. A kötet harmadik mottója is ezt támasztja alá: „neveket veszíts, helyeket, ahol rád / öröm várna. Mindebből semmi vész” (Elizabeth Bishop: *A vesztés művészete* – Rakovszky Zsuzsa fordítása).

Veszprémi Szilveszter az egész kötetben feltételezi, a versbeszélő pedig meg is tapasztalja, hogy a helyek folyamatosan változnak, de a versírás a lírai én számára egy ponton állandó gyakorlattá alakul. Ezért a költészetre, az írásra való metareflexió érvényessé válik. A címekeket ennek kapcsán is érdemes megemlíteni, mert épp a *Vers arról, hogy képtelen vagyok csevegni* ragadja meg a költői „póz” felvételét. Veszprémi versei tárgyává teszi a költészetet: forma és tartalom azzá a biztonságos helyé válik, ahol még az őszinteség legradikálisabb foka is megkönnyebbülést, örömet hoz. A kötetet keretező első vers, a *Nem lesz majd igazam* (7.) és a záró-, egyben címadó vers (95.) e gesztus felől értelmezhető, a *Helyek, ahol rám öröm vár* pedig kétségtelenül 2022 egyik legfontosabb debütkötete.

A BESZÉLGETŐKÖNYV MINT (ÚJ) ÉVKÖNYV

Károlyi Csaba: Egy teljes év. Beszélgetések Nádás Péterrel

„Mi az ember dolga, s mi ebből az enyém? Mit keresek ebből én itt? És lehetnek-e helyes kérdéseim erről?”¹ Ezeket az önmarcangoló kérdéseket Nádás Péter az *Évkönyv* című művében tette fel 1989-ben, és most ebben a hatalmas beszélgetőkönyvben mintha ezekre a kérdésekre keresnénk (visszatekintve) a választ, illetve a válaszokat.² A beszélgetéseket vezető Károlyi Csaba első reakciója talán az lenne, hogy a válaszhoz át kell tekinteni az életművet. A kötet tizenkét beszélgetésből áll, amelyek 2021 februárja és 2022 márciusa között készültek (kiegészítve két régebbi beszélgetéssel, amelyek „kitérőkként” vannak beiktatva a könyvbe). Ez az év a Covid talán legsúlyosabb időszakaként fog bevonulni a történelembe. A beszélgetések nem is élőben zajlanak, hanem egy internetes platformon. Nemcsak a betegség pusztított és szedte a maga áldozatait, hanem a mindenütt grasszáló szorongás és félelem is jelen volt. „Nem félsz a vírustól, Péter? – Félni nem félek. De nem szeretnék kórházba kerülni, főleg a magyar kórházakat szeretném elkerülni. Szeretnék úgy meghalni, hogy ne kelljen kórházba vinni a haláloamat.” (292.)

A helyzet kicsit hasonló, mint Boccaccio *Dekameron* című művének megszületésekor. „Könyvem [...] gyászosan fog kezdődni, mivelhogy az elmúlt halálos járvány fájdalmas emlékezetét viseli homlokán, melyet egy értelemmel átkoz mindenki, akár megélte, akár más úton-módon tud róla.”³ A most megszülető könyv azonban ezzel próbál szembemenni: „Vegyétek úgy e borzalmas kezdetet, mint a vándor a zord és meredek hegyet, melynek lábánál szépséges és kellemes síkság terül el, melyben annál nagyobb gyönyörűségek telik, minél fáradtságosabb volt a felkapaszkodás és a leereszkedés.”⁴ A vándor és a vándor útja egy metafora: a halál és a pusztulás árnyékában novellák fognak születni, amelyeknek örömet és gyönyörűséget kell közvetíteniük.

Károlyi Csaba beszélgetőkönyve pedig beszélgetéseket kínál; beszélgetéseket az egyik legnagyobb ma élő magyar íróval. „Milyen jó, hogy zoomon úgy beszélgethetünk, hogy ülünk otthon a szobánkban, te Gombosszegen, én Budapesten, mégis együtt vagyunk, hiába van járvány, látjuk és hall-

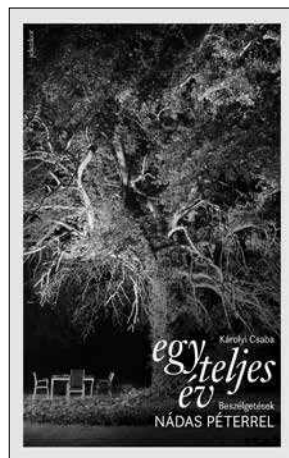
¹ Nádás Péter: *Évkönyv*, Szépirodalmi, Bp., 1989, 37.

² Az *Évkönyv*höz való hasonlóságra Jánossy Lajos is felfigyelt kritikájában. Lásd Jánossy Lajos: Párhuzamosak és elvágólagosak, *Litéra*, 2023. január 14.

³ Boccaccio: *Dekameron. Válogatott novellák*, Európa, Bp., 1992, 5. Fordította: Révay József.

⁴ Uo.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
464 oldal, 5999 Ft

juk egymást.” (9.) Örülsz annak, hogy lassan véget ér a járvány? Addig is mulassuk az időt a beszélgetésekkel. A beszélgetések ugyanúgy különálló napokon zajlanak, mint a *Dekameron*ban a novellák. „Ha a járvány nem korlátozta volna az életünket, ez a könyv nem született volna meg. Azért fogtam bele, mert segítségre volt szükségem a helyzet túléléséhez, a Nádas-életmű pedig segített.” (7.)

Van azonban egy másik klasszikus könyv is, amely előzményként eszünkbe juthat: Johann Peter Eckermann beszélgetései Goethével. A beszélgetések 1823 júniusában kezdődtek. Goethe ekkor hetvenhárom éves; sejteni lehetett, hogy az életmű lassan lezárul. (Habár ekkor még nem volt kész a *Dichtung und Wahrheit* – az életművet keretező önéletrajzi könyv.⁵) Az 1907-es kiadás szerkesztője, Anselm Ruest ezt írta az előszó elején: „Goethe bölcsessége már jól ismert volt, amikor a halála utáni negyedik évben megjelent a *Beszelgetések Goethével* [...]. A közönségnek ezúttal nem egy keresztre feszített mártír megtört tekintetét, nem egy parázsló halotti máglya némán vádló szikráit kellett végignéznie, hanem egy gazdag önfeláldozásban, nyugodt dicsőségben eléggő mennyei testet, amelynek arcán boldogságos pír látható. És ez a pír szegélyezte az egész horizontot.”⁶

Károlyi Csaba és Nádas Péter beszélgetéseiben is jól lehet érezni az író oldaláról a bizalmat, és a kérdező oldaláról a hallatlan tiszteletet. De az egészben mégis van egyfajta lazaság, a beszélgetés felszínén a felek teljesen egyenrangúak. Károlyi Csaba mindent tud az életműről, és kritikusként számára kézenfekvő, hogy a beszélgetés az életműről, pontosabban annak legjelentősebb alkotásairól szóljon. „Képzeld, Péter, újra olvastam nyáron az *Emlékiratok könyvét*, immár harmadik alkalommal. [...] Mindig máshogyan láttam. Te hogyan látod most? – Sehogyan, mert nem olvastam. – Mikor olvastad utoljára? – Nem tudom. Mindenesetre a legújabb kiadásnak a korrektúráját már nem olvastam el.” (177.) Miről szólnak ezek a beszélgetések? Tartalmilag tekintve a beszélgetések témái nagyon sokszínűek: szó esik a családtörténetről, a halálhoz való viszonyról, a Covid-járványról, aztán 20. századi nagy klasszikus regényírókról (Proustról és Thomas Mannról), majd a kortárs írókról (Kertész Imréről és Esterházy Péterről). Elsősorban azonban a saját művekről folyik a beszélgetés. Vagyis arról, hogy mi az, amit Nádas Péter életének nyolcvan éve alatt „ebben a világban” „elvégezett”. Megyünk végig az életművön, a könyv egy radikális újraolvasás. Az alábbiakban a beszélgetések három legfontosabb csomópontját fogom áttekinteni.

(I. Emlékiratok könyve) Sokáig úgy tűnt, hogy ez lesz a főmű: „Sokan az *Emlékiratokat* tartják máig a fő művednek. Hogyan látod, meghaladtad ezt a regényt azóta? – Nagyon illetlenül hangzik, de úgy kell mondanom, hogy nem látom sehogy, mert én nem így nézem. Bár ez egy olyan osztályozási rendszer, amely legitim, de számomra nem érdekes. Soha nem akartam a főművet megírni” (178–179.). Hagyjuk egyelőre. A könyv megjelenésének 30. évfordulója alkalmából Forgách András beszélgetett a szerzővel; ebben a beszélgetésben a legérdekesebbek a mű keletkezéstörténetére vonatkozó nagyon személyes és plasztikus mondatok. „Depressziós voltam, súlyos depressziós, és hát a válság úgy jelentkezett, hogy mikor és mivel öljem meg magam. Erre a kérdésre kerestem a választ. Hogy rendes, vagy a következő órában, és mivel. Hogy rendesen legyen vége [...]. Nagyon korán kezdődött ez, és sokáig tartott, mintegy húsz évig. [...] Ahhoz, hogy az ember gondolkodjon, szüksége van egy olyan felületre, amelyik nem ad válaszokat. és a depresszió egy olyan betegség, amely nem [ismeri / ismeri el] a válaszokat.”⁷ Károlyi Csaba beszél-

⁵ A mű még nem volt teljesen kész, csak az első három könyve jelent meg, 1811-ben, 1812-ben és 1814-ben, a negyedik rész csak Goethe halála után, 1833-ban látott napvilágot.

⁶ Eckermann: *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*, Verlag von Hermann Seemann Nachfolger, 1907, 5.

⁷ Valuska László: Nádas Péter 80 percben a 30 éves Emlékiratok könyvéről, *Könyves Magazin*, 2016. december 31.

getésében szó van természetesen a regény nagy tematikus újításáról is. A *János evangélium*ából származó mottó kiválasztását firtató kérdésre Nádas ezt válaszolja: „Mert erről van szó, a test templomáról. A test összetéveszthetetlen egyediségéről, az egyediség vallásos imádatáról. A szó antik értelmében, és a szó modern értelmében.” (193.) De e mű kapcsán a legérdekesebbek mégis a megjelenés körülményeire vonatkozó részek. A politikai helyzetre vonatkozóan már a Forgách András-féle beszélgetésben is hallhatunk nagyon találó mondatokat: „Maga az egész birodalom, a szovjet birodalom éppen kimerevedett, és nem mozdult, nem moccant [...] se té, se tova, és ez hozzájárult a válságomhoz. A dinamika teljes hiánya...; a diktatúra arra kényszeríti az embert, hogy minden dinamikusról mondjon le, tehát a gondolkodásról mondjon le, és a cselekvésről aztán végképp mondjon le.”⁸ Mindez 1972 körül történt, amikor az „emberarcú szocializmus” projektje már megbukott, a magyar új gazdasági mechanizmust leállították. (Az interjú későbbi részében persze Nádas azt mondja, hogy nem hitt a szocializmus megreformálásában.) És mire megjelenik a könyv, megint hasonló körülmények vannak. 1983-ban az akkori kultúrpolitika megszünteti a régi *Mozgó Világot*, amely addig a fiatal irodalom legfontosabb fóruma volt. Nem szűnnek a szamizdat kiadványok miatti zaklatások; a hatalom előbb hagyta magát provokálni, aztán egyre brutálisabban sújtott le. 1984 májusában pedig a magyar Olimpiai Bizottság úgy döntött, hogy magyar sportolók nem vehetnek részt a Los Angeles-i olimpián. A rendszer újra nem mozdul, és úgy néz ki, mintha véglegesen be lenne betonozva.

Tegyük fel végre a kérdést: egyáltalán *hogyan jelenhetett meg ez a könyv?* Erre van egy történeti-intézményi magyarázat: „Akkor már, 1985-ben a rendszer rogyadozott. Mi sem vettük tudomásul, hogy a publikáció nem lesz olyan nagy probléma, mert az elvtársak mással vannak elfoglalva. Rájuk dől a működésképtelen rendszerük. Ennyi oldalt úgyse fognak elolvasni.” (186.) A rendszer egyre nagyobb zörejekkel működött, egyre hanyagabbul tudta csak betartani a saját maga szabályait. De mégis mintha a berendezkedés szilárdan állt volna a lábán: Kádár erőltetésére a párt még 1985 márciusában élénkítő gazdaságpolitikát hirdetett. Ez év novemberében pedig Pándi Pál egy szolnoki pártaktívához válaszajavaslatokat írt Aczél György számára. „Félreérthetlenné kell tenni (önkritikusan is), hogy csak *addig* bírja a szocializmus adminisztratív eszközök nélkül kezelni az oppozíciót, *ameddig* a progresszió hanghoz és fórumhoz jut. Ha *nem* jut, elkövetkezik egy idő, amikor [már] csak *más eszközökkel* lehet megvédeni a néphatalmat.”⁹ A rendszer ideológiai őrei közül Király István és Pándi Pál olvasták a művet; az utóbbi lektori jelentést is írt, ami Nádas tulajdonába jutott. Mindenesetre Nádas őket a „két nagy szörnyetegnek” nevezi (187.). De akkor *hogyan* is jelent meg ez a könyv? Lehet, hogy inkább a személyes szál volt a fontos: „A történet máskülönben baromi érdekes volt. Illés Endre, a Szépirodalmi igazgatója elolvasta a kéziratot, és odavolt tőle. Olyannyira, ahogy csak egy öregember tud lángra gyúlni. Korábban én őt csak egy biccentés erejéig ismertem. Nem nagyon tiszteltem, bár nem rossz novellista. Drámaírónak csapnivaló.” (185.) Termékeny író volt, a hetvenes évek második és a nyolcvanas évek első felében szinte minden évben megjelent egy-egy könyve. 1967-től volt a Szépirodalmi Kiadó igazgatója, ugyan párton kívüli volt, de nagyon szoros kapcsolatot ápolit Aczél Györggyel. (Alakjának megítélése rendkívül ellentmondásos. László Ferenc így írt róla: „Igazgatói tevékenységéről, mentalitásáról eltérő beszámolók születtek, így e tárgyról csak annyit mondhatunk, hogy [egyesek] az írókkal közösséget vállaló alaknak mutatják Illést, [mások pedig] inkább merev kényúr-nak ábrázolják a néhai igazgatót.”¹⁰)

⁸ Uo.

⁹ Pándi Pál: *Teherpróba. Egy irodalomkritikus pályájának kritikus pontjai*, Magvető, Bp., 2022, 536. Kiemelések tőlem.

¹⁰ László Ferenc: Író a skatulyából, *Magyar Narancs*, 2008. szeptember 25.

(II. Párhuzamos történetek) E könyv írásába Nádas közvetlenül az *Emlékiratok könyve* után kezdett bele: 1985 áprilisában befejezte az egyiket, és 1985 nyarán elkezdte a másikat. „Ez egy elég őrült döntés volt. Tizennyolc évet számolok erre a munkára. Mert a két időpont között eltelt húsz évben voltak persze hosszabb leállások [is].” (116.) A könyv megjelenése – talán nem túlzás ezt mondani – valóságos olvasási eufóriát váltott ki. Károlyi Csaba így kezdi a maga felvezetését: „Több mint egy hónapon át olvastam a *Párhuzamos történeteket*, lelkesen, és amennyire a körülmények engedték, önfeledten. A *Háború és békét* vagy *A tulajdonságok nélküli embert* olvastam így. Utána meg mindenkiel erről szerettem volna beszélgetni, de nem nagyon lehetett még, hiszen nyárra, amikor én végig ennek vonzásában éltem, még csak a sajtópéldányok készültek el.” (215.) Egy kicsit későbből, de hasonló élményekről tudnék beszámolni, azzal a különbséggel, hogy én voltam lemaradva: 2005 őszének elejéről emlékszem ilyen, mélyen az éjszakába nyúló beszélgetésekre, Pécsen, Csordás Gáborék lakásában.¹¹ Igyekeztem kellett, hogy behozzam a lemaradásaimat, fejezetről fejezetre, szereplőről szereplőre haladtunk. A mű poétikai kihívását Nádas Péter így fogalmazta meg: „Arra a nagy regényírói kérdésre kell válaszolni, hogy a világ szimmetriákból áll-e vagy sem. [...] A regényirodalom klasszikus cselekménybojzoltási képlete az A-B szokott lenni. Ami azt jelenti, hogy a világ szimmetrikusan elrendezett. A 20. századi regényirodalom ennél töredékesebb, a cselekmény epizódokban fogalmazódik meg, több szál különböző módon kapcsolódik egymáshoz.” (219–220.) Valami hasonlót fogalmazott meg Eberhard Lämmert is a 20. század közepe táján, aztán újra és újra: „A legáltalánosabb szerkesztési elv, amelyben az elbeszélő művészet a kezdetektől osztozik a nyelv minden megnyilvánulásával, a szukcesszió elve [...]. A fokozatos »kibontakozás« [...] sokkal hangsúlyosabban jellemzi a nyelvi műalkotást mint egészet, valamint annak konkrét formáit, mint például a képzőművészeti alkotásokat.”¹²

Nádas új regényének megjelenését kiterjedt értékelő-kritikusi figyelem kísérte, nagy volt az ünneplés, és voltak rangos kételkedők is. Most Radnóti Sándor kritikájának egy passzusát idézem (csak): „A *Párhuzamos történetek*re sem a »szép«, sem a »tökéletes« önmagában keveset mondó – de az *Emlékiratok*ra gondolva étellel telítődő – jelzői nem alkalmazhatók, annál inkább valamifajta komor nagyság. Példája az írói következetességnek és ugyanakkor az érett írói életműveken kivételesen szélsőséges fordulatnak, hogy miközben a testi viszonyokra redukálás alapeszméje megmaradt, az új testvilág gyökeresen más elvek alapján épül föl. Ebben a világban nincsenek titkok, és ezért vallomás, »gyónás« sincs. [...] Titkok helyett rejtélyek vannak, s ezek egyike-másika nem is oldódik meg – vagy esetleg csak egy jó néhány száz oldallal későbbi utalásból, a lankadatlan figyelemre kényszerített olvasó nyomozómunkájának segítségével tárul fel [...] [S] ez éppen a titoktalanság végtelen nyitottsága miatt van így. Mivel semmi sem titok, semmi sem gátolja a fürkésző pillantást, nincs határa a vizsgálódásnak. Ezért írható tovább, de egy esetleges újabb ötszáz oldal sem szüntetheti meg töredékességét és végtelenségét.”¹³ E mű legfigyelmesebb olvasója (kétség nem férhet hozzá) Károlyi Csaba volt, ezt számos beszélgetésben és publikációban bizonyította; a mostani kritikája azonban nagyon visszafogott. Először csak azt jegyzi meg: „A regény nem könnyű olvasmány, és nem problémátlan. Ugyanakkor felkavaró, különleges erejű, magába zárja olvasóját és nem eresztí.” (215.) Ez a különleges erő és az olvasó bevonására vonatkozó képesség valószínűleg a legszorosabban összefügg azzal, hogy az elbeszélés feladja a szimmetria vagy a kompozíció hagyományos poétikáját. „Azt látom, hogy a figurák erősebben kapcsolódnak egy-

¹¹ Ezekon a beszélgetéseken általában Bacso Bélával vettem részt; aki aztán meg is írta szép kritikáját: (Olvasási kísérlet), *Litera*, 2006. január 7.

¹² Eberhard Lämmert: Der sukzessive Aufbau des Erzählwerks, in: uó. (szerk): *Bauformen des Erzählens*, Metzler Verlag, 1955, 19.

¹³ Radnóti Sándor: Az Egy és a Sok, *Holmi*, 2006/6.

máshoz, mint ahogy azt szeretnéd, az egész nem esik teljesen, kaotikusan szét. Mintha radikálisabb volna a terv, mint a megvalósulás. Mert az olvasó úgyis mindent meg akar kauzálisan fejteni.” (218.)¹⁴ A vállalkozás így nem sikerülhet, a regény csak a befogadóra tolja át azt, amit neki magának kellene nyújtania. Így ugyan létrejön egy „lázás” olvasási milió, de magának a műnek ez mégis inkább árt. „Az első néhány fejezet után azt vártam, hogy hasonló szerkezet fog kibontakozni itt, mint az *Emlékiratok könyvében*. [...] De itt nem így van. Ott létrejön egy szép kerek egész, itt nem.” (219.) Nádas mintha meg is hallaná a kritikát, meg nem is. A beszélgetés közben másfelé kanyarodott, most már a trágár szavaknál és a politikailag letiltott kifejezéseknél tartunk. Ezek kerülését Nádas egyfajta önkorlátozásként éli meg. És most úgy gondolja, hogy az *Emlékiratok könyvében* ebben a tekintetben lépett át: „Az *Emlékiratok* írása közben egy csomó olyan gondom támadt, többek között a narrációval és a reflexióval, amit akkor nem tudtam, illetve nem is akartam megoldani. Azért nem tudtam, vagy nem akartam, mert azt a könyvet diktatúrában írtam, ráadásul a diktatúrának egy teljesen szklerotikus korszakában.” (222.) A *Párhuzamos történetek* újdonsága így az írás új szabadságfoka, és ennek következménye lett egy újfajta cselekményvezetés.

(III. Világító részletek) A vita még alig csengett le, amikor Nádas egy újabb hatalmas, kétkötetes művel jelentkezett. Ennek már az alcíme is roppant árulkodó: *Emléklapok egy elbeszélő életéből*. Ennek a műnek az alapjául is egy elbeszélésstratégiai váltás szolgált. „Mindent másképp kellett csinálnom. Azok a tapasztalatok, melyeket eddig a fikcióval szereztem, persze valamelyest segítettek, de át kellett lépniem a fikción. Fényévnnyi távolságból nézni a műfajt, ezt az egész kibaszott regényességet. Abban a pillanatban, amikor az író vesz egy motívumot, és dolgozni kezd vele, világos, hogy a fantázia léptéke szerint fogja kibontani. A fikcióban önállósul a fantázia. Ebben a munkában viszont újtát kell állnom. Dokumentumok nyomán kellett haladni, kutatni, a felvilágosodás szabad szellemében. Közben rengeteg torzításra, hamisításra, hiányra, zúrra talál rá az ember.” (362.) Most a megújulás nem az elbeszélői stratégiára irányul, hanem az általában vett fikcionalizálásra. Van, ahol Nádas kimondottan „fikcionális undorrról” beszél. „Hirtelen elvesztettem az érdeklődésemet a fikció iránt. Sőt fikcionális undorom támadt. Mit akarok én a kitalációval?” (294.) A beszélgetésekben fölsejlik ennek az eljárásnak a halvány bírálata is. De nem közvetlenül, hanem az inverzén keresztül: „Mindig tiltakozol az ellen, ha valaki önéletrajzi elemeket keres a regényeidben. De hát ezek mintha lennének mégis. Nyilván áttételekkel. Mindegyik regényedben van például egy figura, akinek az élettörténete bizonyos pontokon a leginkább hasonlít a tiédhez.” (232.) Nádas visszakérdez, illetve visszaszól: de ezeket elkerülni sem lehet. Itt a beszélgetés érezhetően döcön egy kicsit. Pedig a probléma valóban számot tevő: ha a fikcionális művekben szükségképpen vannak életrajzi elemek, akkor a dokumentarista művekben is kell lenni fikcionális elemeknek. Az eredményt talán Nádas következő megfogalmazása summázhatja: „Nem tudok elszabadulni a képzelet világába, mert a képzelet világából visszaparancsol a tapasztalat. Aztán a tapasztalattól ismét elvon a képzelet. A tapasztalat világa a közhelyek enciklopédiáját adja, az egyszerűsítéseket és a bagatellizálásokat. Még akkor is meghalok tőlük az unalomtól, ha értékelem a bölcséleti értéküket. Egyensúlyra vágyakozva ingázom és csapódom a kettő között.” (272.) Ebben az esetben viszont nem látható világosan a *Világító részletek* újszerűsége az életművön belül. Persze intuitíve érezzük ezt az újszerűséget: erős fikcionalitással

¹⁴ Valami ilyesmírel olvashatunk már Ancsel Évánál is: „Aszimmetrikus lénynek nevezve az embert azt próbálom kifejezni ezzel a metaforával, hogy egyenlenségek, aránytalanságok, törések és inkongruenciák jellemzik. Ha ellentmondások hordozója is, azok pólusai nem azonos intenzitásúak, nem összemérhetők, s nem is oltják ki egymást”. Ancsel Éva: *Az aszimmetrikus ember*, Kossuth, Bp., 1989, 5–6.

megírt önéletrajzról van szó, amely az én (az én-elbeszélő) életének az első tizennégy évét meséli el. A mű jelentőségét én egy olyan dokumentarista fordulatban látnám, ami közel megy az „új realizmus” irányzatához. „A kétezres évek közepe körül [...] Magyarországon egyre több kritikus megállapította, hogy az »inga visszaleng«, egyre több olyan mű jelent meg, melyek a realizmus kódjai szerint voltak értelmezhetőek, és ezek sok esetben közvetlenül reflektáltak a minket körülvevő társadalmi-politikai valóságra”.¹⁵ De mégis talán pontosabb, ha azt mondjuk, hogy ez a könyv illeszkedik egy hallatlan, hirtelen és meglepően föllendülő életrajzi (és önéletrajzi) érdeklődés- vagy divathullámba. A történetek és a történetmesélések helyébe (megint) az autentikus személyiségek keresése lépett.¹⁶ Sokkal részletesebben kellene kidolgozni: de a *Világló részletek* mintha az önéletrajziség (és még inkább az ehhez kötődő divat) kritikáját is nyújtaná. Nádas könyve nemcsak azzal megy szembe a lassan kibontakozó memoáriróadalommal, hogy idegen tőle minden nosztalgikus megszépítés, hanem a nyelvi megformálásra vonatkozó hallatlan igényességével is.¹⁷

(IV. A főmű – és a leányékolások) A beszélgetőkönyvben a főmű az *Emlékiratok könyve* marad,¹⁸ még akkor is, ha maga Nádas vitatta ezt a fogalmat. Nem a főmű keresése, hanem már az ennek megkonstruálására irányuló általános kánonképzési folyamat vezet számos más mű (illetve tevékenység) leányékolásához. A háttérbe szorított tevékenységek: a fotóművészi alkotómunka, az esszéírói munkásság és a drámaírás. Számomra különösen ez az utóbbi a fájdalmas. (A beszélgetéseken belül ezért kimondottan Nádas terhelte a felelősség.) Pedig a három T-s dráma,¹⁹ melyek a hetvenes évek végén születtek, a II. világháború utáni magyar drámairodalom legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. Tarján Tamás írja, a kilencvenes évek közepe táján, hangsúlyosan pedagógusoknak címezve: „A drámák – a *Takarítás*, a *Találkozás* és a *Temetés* – hármas szerveződése [...], zárt egysége nemcsak a terjedelem, a forma révén kedvez a tanárnak. A ma ötvenedik életévük táján járó írók közül Nádas Péter drámaírói *œuvre*-je mutatkozik a legeredetibbnek, a legtöbb újdonságot termőnek. Ő kötődik a legkevésbé a magyar drámai tradíció legelhasználtabb konvencióihoz – mestereit inkább az európai dráma más művészeti ágakban is otthonos kísérletezői, valamint költők közt fogjuk megtalálni.”²⁰ Nádas drámaírói munkásságát komoly elméleti-elemző munka is kísérte, aminek eredményeként létrejött a *Nézőtér* című kötet.²¹ Ennek egyik tanulmányában írja: „Engem a színházban nem a történet érdekel. És az úgynevezett gondolatok sem érdekelnek. Irodalom, filozófia dolga. Engem a színházban az élő testek között létrejövő viszonyrendszer érdekel.”²² Azzal viszont szinte minden

¹⁵ Deczki Sarolta – Káli Anita: A realizmus vágya, *Helikon*, 2021/2, 218. Az idézetben szereplő kifejezés Takáts Józseftől származik: Az inga visszaleng. Elbeszélő próza a kétezres években, *Helikon*, 2018/3, 336–347.

¹⁶ Egy ehhez hasonló konjunktúrát élhattünk át már a 20. század nyolcvanas éveiben is, akkor nosztalgiahullámnak nevezték. Papp Zsolt értelmezése szerint ez reakció arra, hogy a reálisan létezett szocializmus túlzottan sulykolta a jövő perspektíváját, és amikor az lezáródott, jöttek a memoárok, a visszatekintések, a történeti munkák.

¹⁷ „Nem akarom sem a szerelmeimet, sem a konfliktusaimat megírni. Az irodalmi pályafutásomat még kevésbé. Meghalnék az unalomtól. Ez az én magam engem nem érdekel.” (376.)

¹⁸ Csak jelezni szeretném, nem fért be *A magyar irodalom történetébe*, szerk.: Szegedy-Maszák Mihály és Veres András, III. kötet, Gondolat, Bp., 2007.

¹⁹ „A *Takarítás*, a *Találkozás* és a *Temetés* címek kezdőbetűi egyébként óhatatlanul utaltak a Kádár–Aczél-korszak úgynevezett három-T-jére, a *támogatom-tűröm-tiltom* háromfokozatú kultúrpolitikai felügyeletére.” Bazsányi Sándor: *Nádas Péter*, Jelenkor, Bp., 2018, 124.

²⁰ Tarján Tamás: Nádas Péter dramaturgiája, *Iskolakultúra*, 1994/1, 8.

²¹ JAK-füzetek 5, Magvető, Bp., 1983.

²² Uo., 149.

kritikus egyetért, hogy ezek a drámák nem részesültek megfelelő előadásban. Bazsányi Sándor is arról ír, hogy a drámáknak nem volt „igazán mérvadó és komoly hatást gyakorló előadásuk”.²³ A beszélgetőkönyvben Nádas most emiatt, és – véleményem szerint – túl könnyen, le is értékeli a drámákat. „Színészeknek és rendezőknek mindenütt azonos volt a gondjuk a darabjaimmal. Molnár Gál Péter fogalmazta meg a legélesebben: »Mondd meg már, ha ezek a te darabjaid ilyen jók, akkor miért olyan rosszak.« Rómában [ezt] nem csak láttam, hanem át is éltem, idegen közegben. Ugyanazt éltem át, amit Győrben, Pécsen, Egerben vagy Budapesten.” (283.) Nádas mintha a darabok előadásaiból kiindulva a darabok rangját akarná megítélni. Azért egy kivétel mintha mégis akadt volna: „Győrben, amikor Szikora János először megrendezte a *Takarítást*, 1980-ban, a cenzúra és az öncenzúra minden szorításával együtt olyan jelenetek is kisikeredtek a színpadon, amelyeknek tényleg katartikus hatása volt.” (282.)

És most következzen az én emlékem: megint 1989-ben vagyunk, Pécsen a Nemzeti Színház és a Harmadik Színház koprodukciójában készült a *Találkozás* bemutatója. A darab zeneszerzője Vidovszky László volt, a rendező Vincze János, a színészek pedig Sebők Klára és Puskás Tamás. Az előadást többször is megnéztem. Én akkor úgy éreztem, hogy a találkozás létrejött a darab és a közönség között. (Egy régi Pesti Színház-beli előadás után Molnár Gál Péter ezzel a címmel írt kritikát: „A találkozás elmaradt”.²⁴) A rendszerváltás heteiben és hónapjaiban voltunk: a közönség magába roskadva figyelt, és talán mindenki arra gondolt, mit jelent az, hogy múlt, hogy valami elmúlt, egyáltalán, mit jelent az elmúlás. Mit jelent elengedni valamit? Az én személyes Nádas-évkönyvemnek ez lenne az egyik legfényesebb lapja.

²³ Bazsányi, i. m., 124.

²⁴ Nádas Péter a *Találkozás* utolsó, 2005-ös Vígszínház-beli bemutatójáról ezt mondja: „Eszenyi Enikő rendezésének voltak nagyon erős részletei, momentumai, nemcsak színészek, rendezők is nagyszerű, de a szereposztása nem volt sikeres, nem volt sikeres előadás.” (284.) Zappe László pedig ezt írta: „Eszenyi Enikő rendezése meg sem kísérli megszólaltatni, értelmezni az írói szöveg polifóniáját, a motívumok indázását, szétválásait és összefonódásait. Nem is beszélve a zenével való folyamatos kapcsolatáról. Vidovszky László neve hiába szerepel egyenrangú társszerzőként a színlapon, dallamai, akkordjai csak az első négy-öt percben tagolják és hangolják a színpadi beszédet. Azután belevesznek abba a posztmodern katyvaszba, amit a rendező a darabra zúdít.” Zappe László: A találkozás megint elmaradt, *Critikai Lapok Online* (<https://www.critical-lapok.hu/fesztivalnaplo/38966-a-talalkozas-megint-elmaradt>)

FRIEDRICH JUDIT

SZIKÁRAN, ÉRZÉKENYEN, MÁSOKRÓL – OLASZUL

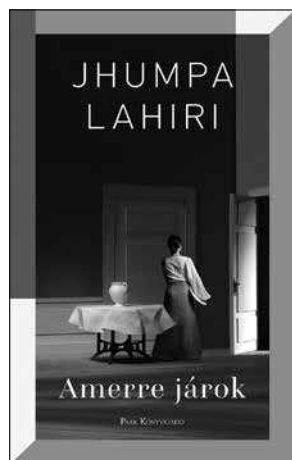
Jhumpa Lahiri: Amerre járok

Jhumpa Lahiri negyedik magyarul is olvasható könyve az *Amerre járok*. Ritka szép könyv: szép a papír, szépek a betűk. Rövid fejezetek, tárgyilagos hangnem, finom megfigyelések. A könyv olaszul jelent meg 2018-ban, *Dove mi trovo* címmel, és a szerző saját angol fordítása (*Whereabouts*, 2021) alapján készült Greskovits Endre magyar fordítása.

Bár a főszereplő egyes szám első személyben beszél, első ránézésre nem önmagáról ír: a fókusz arra teszi, amit jártában-keltében lát a közelebről meg nem határozott városban, ahol lakik. Először az sem világos, hogyan került ide, mióta él itt. Nem történik különösebben semmi, a helyszínek a fontosak, azok adják a fejezetek címét. Bár idővel megtudunk az elbeszélőről is ezt-azt, például, hogy szeret az erkélyén írni, napsütésben átmelegedett tollal (40.), nem tárulkozik ki. Nem a vallomásait olvassuk, hanem a megfigyeléseit. És miközben másokról ír, szemérmesen és drámai gesztusoktól mentesen, közvetetten derül fény saját életére, azokból a fordulatokból, amelyeket a leírásra használ.

Nem mondja, hogy válságba jutott volna az élete, csak mintegy véletlenül kiderül az első fejezet végén, hogy amikor elmegy egy magánemlékhely mellett, márpedig bejárattott útvonalakon mozog, tehát gyakran elmegy mellette, „kicsit kevésbé érz[i] mag[át] elevenek” (8.). Nem világos, mekkora jelentőséget tulajdonítsunk ennek, hiszen még a könyv elején járunk, nem tanított még meg a regény, hogyan kell majd olvasni. Azt sem tudjuk, kiderül-e majd később a főszereplő vagy a város neve, és mi az a határon túli másik város, ahova egyszer majdnem elment színházba, egyáltalán, milyen ország van azon a határon túl. De minden fejezetben találunk olyan közbeszúrást, szóképet, mellékmondatot, amely vészjósló, vagy boldogtalanságra, magányra, fájdalomra utal, akármennyire kerüli is az elbeszélő saját keservei leírását. Mintha mindenütt kísérteteket látna: minden történetnek lehetne olyan alcímet adni, amely megjelölné, kinek vagy minek a kísértete jelent meg ott. Mintha nem lenne az élők között senkivel meleg, közeli kapcsolata, mintha láthatatlan látcső lenne közte és a környezete, a megfigyelték között.

A fejezetek nem kapcsolódnak látványosan egymáshoz, a főszereplő-elbeszélő személyén és a helyszínen kívül csak egy-két kiemelten fontos szereplővel találkozunk többször is. Végül mégis kialakul egy kép, az epizódok finom szerkezeti háló pontjai lesznek. Egy év telik el, nem hangsúlyosan, de követhetően: „Tavasszal szenvedek. [...] Életem minden csapása tavasszal ért” (19.). Látunk évszakokat, napfelkeltét,

Fordította Greskovits Endre
Park Kiadó
Budapest, 2023
170 oldal, 4499 Ft

napnyugtát. Megismerkedünk a főszereplő útvonalaival, fontos helyszíneivel, ismerőseivel, aztán elköszönünk. A regényben az utolsó olasz szó az *ar-ri-ve-der-ci*, amit nem is a főszereplő mond, hanem az lélettől és érzelmektől duzzadó külföldi utastársak a vonaton, mégis ez a főszereplő búcsúja is: ettől az évtől, ettől az életszakasztól, ettől a könyvtől.

Az elég hamar kiderül, hogy a nyelvi helyszín Olaszország. Néhány közismert szó következetesen olaszul jelenik meg a magyar szövegben is: leggyakrabban a piazza és a signora, néha a trattoria és a ciao, egyszer a dottoressa (a 83. oldalon, valamiért dőlt betűvel, ahogy az angol verzióban is), a padrone (102.) és a palazzo (157.), meg a könyv vége felé az *ar-ri-ve-der-ci*, szótagolva, ahogy a külföldi társaság gyakorolja.

Ezek a szavak az angol fordításban is ugyanígy olaszul vannak, de érdekes lenne tudni, az olasz eredetiben látható-e bármilyen módon, hogy kiemelt fontosságú szavak lennének. Mert ugyan Jhumpa Lahiri amerikai szerzőként lett sikeres, és már első novelláskötetért megkapta a Pulitzer-díjat 2000-ben, de az *Amerre járok* olasz nyelven íródott, ahogy már előtte az *In altre parole* (Más szóval, 2015) is, amelyben Lahiri megírja, hogyan tanult meg olaszul felnőtt fejjel. Kiderül, egyetemista kora óta többször nekifutott az olasztanulásnak, de végül elhatározta, hogy teljesen beleveti magát a nyelvbe és a kultúrába, és 2012-ben családostul Olaszországba költözött. Három év múlva ismét visszament Amerikába, ahol elfogadott egy egyetemi állást, de ameddig tehetette, megmaradt a kétlaki életnél.¹

Az első olasz könyvét még más fordította angolra, Ann Goldstein, és az angol nyelvű kiadásban ott van a fordítás mellett az eredeti olasz szöveg is (*In Other Words / In altre parole*, Knopf – Bloomsbury, 2016). Ahogy Lahiri az előszóban írja, zavarta volna, hogy visszatérjen „előző könyvei nyelvéhez,” óvni akarta friss alkotói olasz nyelvhasználatát. Az *Amerre járok* esetében viszont már maga készítette el könyve angol verzióját. Addigra már három regényt fordított Domenico Starnonétól, a Strega-díjas kortárs olasz szerzőtől; ő válogatta a Penguin Klasszikusok sorozatban megjelent olasz novelláskötetet, a *The Penguin Classics Book of Italian Short Stories* (2019); legutóbb pedig esszékötetet jelent meg saját maga és mások műveinek fordításáról 2015 és 2021 között született olasz és angol nyelvű írásaiból (*Translating Myself and Others*, 2022).

Bizonyos szempontból tehát az *Amerre járok* fejezeteiben elég messze vagyunk az „eredeti mű” nyelvi szövetétől, legalább kétszeres a transzformáció. Vagyis fogalmunk sincs, azt olvassuk-e, amit Lahiri írni akart, már ha egyáltalán úgy képzeljük, hogy a szerző fejében kialakul a mű, és utána csak le kell írnia a célközönsége számára. De többször is elmondja, például a Paul Holdengraber-féle interjújában,² hogy olaszul másképp ír, bátrabban, mint angolul. Vagyis a nyelv, a közeg, a kultúra is írta ezt a könyvet. Ami valójában akkor is így van, ha a szerző, látszólag problémátlanul, saját anyanyelvén ír. Nemcsak a szemléletet, de a szavakat, a vesszők helyét is befolyásolja a másik (vagy a többi) nyelv, amit a szerző ismer, ugyanúgy, ahogy mindenféle nyelvi kapcsolat is befolyásolja a beszélt és írott nyelvi megnyilvánulásokat, ahogy a magyar esetében is nyomon követhető a latintól a törökön át a germán és legújabban az angol hatás.

Rossz nyelvek szerint az *Amerre járok* olasz eredetije elég merev szöveg. Az elbeszélő-főszereplő szikár nyelvhasználatáról még vélelmezhetjük, hogy művészileg indokolt, hiszen építhetett maga köré páncélt, hogy saját érzékenységét óvja. Hogy a finom rezdülésekre is reflektáló szöveg maga is kevéssé tűnik hajlékonyan nyelvileg, az nehezebb kérdéseket vet fel.

¹ Daniel Lefferts: Found in Translation: On Jhumpa Lahiri and 'Whereabouts', *MM The Millions*, 2021. április 2., <https://themillions.com/2021/04/found-in-translation-on-jhumpa-lahiri-and-whereabouts.html>

² Jhumpa Lahiri talks about MidlifeCrisis, Italian Language, Nostalgia with Paul Holdengraber at NYPL, 2016. március 3., <https://youtu.be/Aux700EHluM>. Közzétéve 2019. október 1.

Az amerikai sikerek után Jhumpa Lahiri határozottan letért a járt útról, amikor olaszul kezdett írni. Nemrégiben azt nyilatkozta, hiába ír olaszul, nem fog tudni olasz íróvá válni.³ Mégis jó lenne tudni, vajon mennyire tetszenek írásai az olasz kritikusoknak olasz nyelvű irodalomként, ha eltekintenek Lahiri gesztusának PR-értékétől. Mert az biztos, hogy a kortárs olasz irodalomra is jutott abból a fényből, ami Lahirit övezi: már esküvőjét is olyan érdeklődéssel kísérte az amerikai és az indiai sajtó annak idején, 2001-ben, mint egy celebt.⁴ Mikor Lahiri első olasz nyelvű könyve megjelent, már ismét a világirodalmi érdeklődés előterébe került a kortárs olasz irodalom, világsikert arattak például Elena Ferrante nápolyi regényei, és – más típusú párhuzamként, az amerikai írók más kultúrákra való nyitásának példaként – épp akkoriban kezdett norvégul tanulni egy másik híres amerikai író, Lydia Davis, aki azt is elhatározta, hogy ha bármely művét lefordítják egy nyelvre, cserébe arról a nyelvről ő is lefordít valamit angolra.⁵

Ahogy Lahiri írja 2016-ban, a *The Guardian*-ban megjelent cikkében, hozzá volt szokva a nyelvi száműzetéshez, de számára az is száműzetésnek érződött, hogy ki volt zárva az olasz nyelvből.⁶ Az angol sem az anyanyelve: a szülei otthon bengáliul beszéltek, de neki bengáli nyelven akcentusa van, és nem tud sem írni, sem olvasni szülei anyanyelvén. Tanulmányait végig angol intézményekben végezte Amerikában, bár Londonban született. Vagyis nincs egyértelmű anyanyelve, és az sem egészen világos, mit tekintünk elsődleges nyelvének: az érzelmi kötődés homályosan ismert nyelvét, a bengálit, vagy az intellektuális fejlődés és az írói alkotói munkásság gondosan kimunkált nyelvét, az angolt. Az, hogy az olasz olyan erősen vonzotta, hogy száműzetésnek érezte, ha nem merülhet el benne tökéletesen, nemcsak életközépi válság jele (bár az is, ahogy a Holdengraber-interjú címe is utal rá), hanem kamaszos lázadás is, meséli: elhatározta, nem fogja többet azt tenni, amit a külvilág elvár tőle. Olaszul fog írni.

Ha az olasztanulásról szóló memoárja felől olvassuk az *Amerre járokat*, látszik, hogy olyan kisebb írásokból áll a könyv, amelyeket Jhumpa Lahiri az egyetemen a kreatív írás kurzusain szokott feladni: rövid leírások arról, amit a világból megfigyelt. A Holdengraber-interjúból az derül ki, maga is észrevette, hogy ezek absztrakt írások: nincsenek adatok, nevek, helyszínek. A beszélő akárki lehetne. Ennek ellenére ez a könyv nagyon is a nyelvben gyökerezik. Lahiri azt mondja, amikor olaszul kezdett írni, olyasmit írt, amit angolul biztosan nem írt volna, de amit mélységesen sajátjának érzett.⁷

Egy több nyelvet beszélő blogger alighanem sokak ellenérzését fogalmazza meg, amikor bevallja, gyanakodva fogadta ezt az egész olaszul írást – nem affektálás-e, hogy az ünnepelt író otthagyja angol nyelvű sikereit, és új nyelvet, új kultúrát keres magának.⁸ De Jhumpa Lahiri meg szokta győzni olvasóit. A blog szerzője is lefegyverzőnek találja, ahogy Lahiri leírja, milyen szabadságot jelent számára, hogy olaszul úgysem fog tudni tökéletesen írni, tehát nem is törekszik erre. Az interjúból is világos, hogy éppen sikerei miatt érezte úgy, erős volt az elvárás, legfőképp saját maga elvárása, hogy tökéletes műveket alkosson. Pontos megfigyelései, tapintata, az a technikája, ahogy a legnagyobb fájdalmakat is szinte tárgyilagos távolságtartással, mégis minden rezdülésre érzékenyen,

³ „I can write in Italian, but I can't become an Italian writer.” Lefferts, i. m.

⁴ Christopher Tayler: „Change and Loss”, *The Guardian*, 2008. június 21. <https://www.theguardian.com/books/2008/jun/21/saturdayreviewsfeatures.guardianreview5>

⁵ Tor Kjolberg: On Learning Norwegian, *Daily Scandinavian*, 2015. november 11. <https://www.dailyscandinavian.com/on-learning-norwegian/>

⁶ „In a sense, I'm used to a kind of linguistic exile” <https://www.theguardian.com/books/2016/jan/31/jhumpa-lahiri-in-other-words-italian-language>

⁷ Jhumpa Lahiri talks... lásd a 2. lábjegyzetet.

⁸ <https://tonysreadinglist.wordpress.com/2016/08/25/in-altre-parole-in-other-words-by-jhumpa-lahiri-review/>

finom együttérzéssel írja meg, angolul is, magyar fordításban is, és a jelek szerint olaszul is lenyűgözték közönségét.

Jhumpa Lahiri tulajdonképpen megismételte szülei elsőgenerációs bevándorlói tapasztalatát azzal, hogy Olaszországba költözött. De itt otthonra talált. Bár Amerikában a legjobb iskolákba és egyetemekre járt, nyelve és kulturális identitása nagyon erősen kötődött a bevándorlók több generációjának tapasztalatához. Erről szóltak angolul írt művei. Ugyanakkor végig úgy érezte, amerikai és indiai identitása harcban áll egymással.⁹ Innen nézve nem csoda, hogy tizenöt év alatt elege lett abból, hogy ő legyen a birodalmi múltú indiai diaszpóra amerikai hangja, és mielőtt még rákövesedett volna ez a szerep, átmentette magát egy másik nyelvbe és kultúrába. Inspirációt merített a bizonytalanságból, abból, hogy komoly erőfeszítéssel kell megismernie az új nyelvet, az olaszt annyira, hogy írásra tudja használni.

Egyszer valaki azt mondta, azért nem szeret angolul tanszéki értekezletet tartani, mert angolul nem azt mondja az ember, amit akar, hanem azt, amit tud. De tágabb értelemben ez mindig így van: az ember az anyanyelvén is csak azt mondhatja, amit az a kultúra látnia enged és az a nyelv meg tud és meg hajlandó nevezni. Híres példák vannak az 1880-as évektől, Franz Boas leírásától Ole Henrik Magga kutatásaiig az északi nyelvek rengeteg szavára, amellyel a hó és a jég különféle típusait nevezik az inuit vagy a számi nyelveknek, de akár izlandi vagy svéd nyelven is. Amikor új nyelvet tanul az ember, és egy új kultúrára nyit a maga számára ablakot, olyan szemlélettel találkozhat, amely számára különösen vonzó, vagy legalábbis menekülést találhat annak a nyelvnek és kultúrának a meghatározottságai előtt, amelyben addig élt.

Egyik esszéjében, amelyet Lahiri olaszul írt egy könyvfesztivál megnyitójára 2015-ben és a férje, Alberto Vourvoulias-Bush fordított angolra, és amely egy kicsit olyan, mintha ujjgyakorlatként írta volna adott témára, hogy fejlessze olasz nyelven is írói izomzatát, a felszínen a könyvborítóról gondolkodik (kíváncsi lennék, mit gondolna erről a borítóról, de persze általában semmi sem tetszik neki, ahogy az olvasó is mindig kicsit másképp képzel el a regény világát és szereplőit, mint ahogy aztán megfilmesítve megjelennek), végül arra jut, hogy „[e]gyrészt kétségbeesetten vágyom arra, hogy tartozzak valahova, hogy legyen világos identitásom. Másrészt nem vagyok hajlandó sehova se tartozni, és úgy gondolom, hibrid identitással gazdagabb vagyok”.¹⁰ Itt azt írja, milyen érdekes és pozitív tapasztalat volt, ahogy a két nyelv között többszörös átjárással alakult ki az esszé végleges szövege angolul is, olaszul is.

Az Amerre járok messze kerüli a bevándorlás problémakörét, a befogadó kultúra szempontjait éppúgy, mint a bevándorlókét. Mondhatnánk persze, hogy Olaszországnak saját méretéhez képest szintén megoldhatatlan problémát jelent a menekülők befogadása, és hogy csőlátás kell ahhoz, hogy amikor Jhumpa Lahiri az olasz kultúrába akar beágyazódni, csak azt lássa, amire néz, hogy csak a nyelvvél, a történelemmel, a hagyományos és kortárs olasz kultúrával ismerkedjen meg. Mégis maradnak a könyvben olyan elemek, amelyek az idegenségről szólnak, csak itt a helyi születésű főszereplő érzi idegenül magát a saját életében, saját kultúrájában. És ugyanolyan nyomasztó meghatározó erő képviselőnek a főszereplő szülei, mintha más kultúrából jöttek volna, csak itt a szülők személyisége és meggyőződése tartják fogva önmagukat és a már felnőtt gyerekeiket. A fogva tartás metaforái meg is jelennek a könyvben: a főszereplő úgy látja, anyjának ő meg az apja volt a börtöne. Ahogy Holdengraber is kiemeli, Lahiri szereplői eddig is a szülei voltak, és ebben a könyvben is azok. Nem mondhatjuk, hogy élőbbek, mint maga a főszereplő, de

⁹ Sheila Pierce: Why Pulitzer Prize-winner Jhumpa Lahiri quit the US for Italy, *Financial Times*, 2015. május 22. <https://www.ft.com/content/3b188aec-f8bf-11e4-be00-00144feab7de>

¹⁰ Jhumpa Lahiri: Il vestito dei libri, *The Clothing of Books*, Bloomsbury, 2017, <https://it.scribd.com/read/335947055/The-Clothing-of-Books>, 36.)

annyit megtudunk, hogy a főszereplő túlságosan eleven volt nekik, és ebben feltétlenül visszatartották. Nem is érzi magát elevennek, ahogy ezt rögtön az első fejezet végén leszögezi, nem futólag, hiszen ez a fejezet zárómondata, de látszólag mégis egy másik, régen elveszített élet fölött egy másik ember gyászáról szóló leírás végén.

Jhumpa Lahirinek a jelek szerint elege lett a kortárs amerikai kultúrát erősen átható identitáspolitikából. Kilépett a kategóriák közül, de még a kategóriák rendszeréből is. Szereplői és olvasói iránti gyengéd figyelmessége azonban ebben a könyvében is felismerhető. Finom megfigyeléseiben épp olyan érzékenységgel ír olasz könyvében a főszereplő magányáról, ahogy a bengáli diaszpóra idegenségéről, lassú integrálódásáról írt korábbi műveiben. Azok a pillanatnyi kedves gesztusok, megváltó véletlenek, amelyek a szereplőket érik, a világ megbocsájtó jóságát sugallják. Új élet, új tapasztalatok, új identitás, amit mindig színez azért a régi. Lahiri letette a maszkként rámerevedő „sikeres bengáli amerikai bevándorló szerző” szerepét, és új, még kényelmetlen, kicsit veszélyes helyzetbe hozta önmagát, ahol ismét felfokozott érzékenységgel tud a környezete felé fordulni, ismét észreveszi a legapróbb rezdüléseket, amiket jártában-keltében tapasztal. De ha a tigris ki is lehet szakítani a dzsungelből, a dzsungelt akkor sem lehet kiszakítani a tigrisből: nem az olasz világ ragyogásáról szól a könyv, hanem az olasz világban szülei mintázatába beszorult, bár szakmai szempontból sikeres és önálló személy magányáról és folyamatos, bár a legkevésbé sem drámaian megjelenített küzdelméről, amelyet azért folytat, hogy mégiscsak élhesse saját életét.

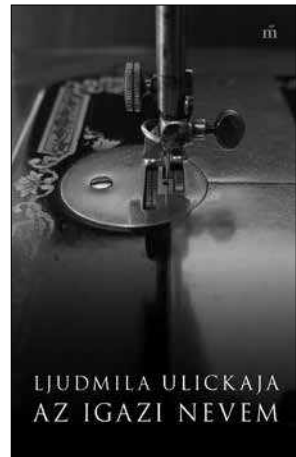
A könyv végére lehetünk majd csak biztosak abban, van-e a főszereplőben annyi erő, hogy kimásson ebből a lábon kihordott életközépi válságból: „Hasonmásom hátulról nézve megmagyaráz nekem valamit: hogy én én vagyok, de valaki más is; hogy elmegek, de maradok is. Ez a felismerés futólag elúzi melankóliámat, mint egy fuvallat, amely megmozgatja az ágakat, megzavarja a faleveleket” (159).

A KITÁRULKOZÁS VÁGYA A BERLINI FAL TÚLOLDALÁN

Ljudmila Ullickaja: Az igazi nevem

Ullickaja búcsúzik – írtam már három legutóbbi könyve kapcsán is. A testtel és lélekkel, kapcsolati formájukkal, elválásuk körülményeivel foglalkozó elbeszélésgyűjtemény címében is utalt a Morcsányi Géza főszereplésével készült filmre – a mostani írások gyűjteményét pedig egyenesen neki, nemrég elhunyt magyarországi kiadója emlékének ajánlja. Ebben is elemzi a test–lélek dichotómiáját, dinamikáját, dialektikáját; a hegeket, betegségeit, teste történetét medúzacsípéssel és elfogadását férje(i) által, meg az öltözködést s a lakások berendezését mint külső testburkokat. („Azt gyanítom, hogy a lélek magán hordja / a test lenyomatát, a test pedig, főleg az arc, a mimika, a gesztusok, / a lélek jegyeit tükrözi.”, 79.) A Covid idején meglelt és megjelentetett régi filmforgatókönyv a pestisről és a szintézis-nagyregény, a 2016-os *Jákob lajtorjája* ugyancsak az összegző tekintet tárgyai és eredményei.

A Magyarországon különösen népszerű és többek által fordított szerző az új háború kitörése óta Berlinben él, ám erre, mostani körülményeire kevés közvetlen utalás történik a könyvben a másfél oldalas *Előszón* kívül. Máshonnan: interjúkból – szerencsére nem tartotta be másfél évvel korábbi ígését, hogy az lesz az utolsó – tudható, hogy készül a száz évvel ezelőtti Berlin feltérképezésére, főként az orosz emigráns-diaszpóra felől, s hogy nem él nagy társasági életet: néhány orosz barátjával és német kiadójával, fordítójával tartja kint a kapcsolatot. A most megjelent könyvben pár szót ejt berlini lakásukról, többet férjéről, Andrej Kraszulin szobrásról, élete harmadik harmadának kísérőjéről. Kapcsolatuk kezdetéig nyúl vissza mélyre az időben, hosszú és bonyolult ismerkedésükről, viszonyuk alakulásáról ugyancsak számot ad. E visszatekintés egyúttal felgöngyölítése életének, más, egymást keresztező, egymásba fonódó fontos ismeretségeinek. Értesülünk így jelentős barátságairól, az orosz kultúra, tudomány nálunk jobbára ismeretlen alakjairól – ahogy ígéri, most már valódi nevükön, irodalmi maszkírozás nélkül. Hosszasan bemutatja Szergej Barhin látványtervező-rendezőt, aki bevatta őt a színház világába. Az ő alakjának modifikációját látom inverz módon kiterjesztve a *Jákob lajtorjája* önéletrajzi szálára, ahol Ullickaja alteregója színházi díszlettervező, szimbiotikus viszonyban egy rendezővel, aminek eredménye számos remekbe sikerült előadás. Itt most az elbeszélő Sólem Aléchem *Tejesemberének* az eredeti szövegen és az amerikai musicalen is túlnövő frappáns, kifejező vizualitása-

Fordította Kiss Ilona
Magvető Kiadó
Budapest, 2023
245 oldal, 4999 Ft

ban kiteljesedő adaptációját eleveníti fel, amiben megnyilvánul zseniális munkatársának térérzékelése, architektonikai, műszaki, építészeti tudása. Ulickaja párhuzamot von egyúttal saját természettudományos, matematikai, szövettani tanulmányaival és a férjeitől is kapott (zenei, genetikai, szobrászati-plasztikus) látásmóddal, melynek köszönhetően az ő írói teremtőképessége másként, nem bölcsészmodra működik. Hol kevésbé, hol jobban felismerhető a regényekbe, elbeszélésekbe transzponált életanyag és személy – a *Médea és gyermekei* esetében számomra homályosan, pedig itt kivételesen maga a szerző jelzi a kapcsolatot meglétét (141.). Nem ad viszont sokat hozzá, úgy tűnik, az irodalmi élményhez, ha megtudjuk, mely konkrét személy ihlette: a művekben kompaktabban, érzékletesebben bontakozik ki a valószerűség esztétikuma. Ő maga is írja másról, részint magáról: „... nagyon veszélyes vállalkozás élő személyek irodalmi alakká stilizálása. El kell telnie bizonyos időnek, hogy ez a »megkettőződés« elhalványuljon. Elvégre nem tudhatjuk, hogy hívhatták azt a fiatal lányt, akiről Natasa Rosztova lett mintázva. S ha tudjuk is, az időbeli távolság már senkit nem sebezhet meg...” (159.)

És igen, a nevek – a ruszisták folyton-folyvást azt hallják kutatásuk tárgyáról, az orosz irodalomról, hogy követhetetlen a szereplők kiléte és láncolata a megnevezések végtelen variabilitása miatt. Az orosz szerzők valóban nem fogják vissza magukat, nem kímélik a – nem orosz – olvasót sem szépirodalmi, sem autobiográfiai szövegekben, ahogyan itt sem. A könyv középső részén túl, ahol az ímént említett, a szerző életére nagy hatással bíró személyiségeket írja körül, s ágyazza be őket lazán az orosz kultúra- és tudománytörténetbe, valamint saját biográfiájába, a harmadik harmadban misztikus-fantasztikus elbeszéléseket kapunk. Ezeknek nevesített állat- és őrangyal szereplői is vannak (az életműben nem először), az alakok át-átúnnek a túlvilágra (ahogy *A lélek testéről* esetében), változnak kontúrjaik. Előkerülnek már ott nem lévő tárgyak és személyek, amelyek a szereplő tudatában egymásra montírozódnak. Ez a palimpszeszt technika volt megfigyelhető az előbb említett 2020-as elbeszéléskötet darabjaiban is. A halál közeledtével elhalványul a szereplők és tárgyak jelenlegi és megjelenik korábbi létállapotbeli alakja, sajátosság együttállás jön létre a valaha-volt, a küszöbön álló és az egyre elmosódottabb jelen között. Ulickaja az új kötet írásaiban nem pusztán a fiktív, hanem az önéletrajzi térben is használja ezt a szemléletet; saját életének néhány konkrét, megokolhatatlan történésére ugyancsak ablakot nyit.

A transzcendens jelenségek ábrázolása a *Kukockij eseteinek* markáns kétvilágiságán kívül éppen csak átlengi az életművet. Most megszaporodnak a csodás események, de kevéssé elegánsan. Az élet furcsaságai, megmagyarázhatatlan eseményei, párhuzamai, egybeesései a *Hét születést* és a *Hét betegséget* követő *Hét ikerpár* kis szövegei esetében didaktikus felhanggal záródnak: kimondják az amúgy is nyilvánvaló tanulságot: „Nagyon más lett a két lánytestvér élete, pedig milyen egyformák voltak, mikor megszülettek. Mint két tojás” (224.). „és még azt mondják, na ja, a genetika! Miről is beszélünk?” (225.) „Közös lakásban laktak egy évig, kettőig, a harmadikban egyszerű csak a férj áthurcolkodott az egészségéstől a sántához. Létezik az ilyesmi?” (116.)

Az élet fitorainak meglátásában oly kiváló Ulickaja itt már egyrészt ismét, másrészt nem elégszik meg a felmutatással, hanem levonja a konzekvenciát. Regényszövegbe ágyazza, szélesebb, nyíltabb perspektívában az ismétlődések-eltérések rajzolatának komplexitásában ennél jóval működőképesebbek a meglátásai. Az *igazi nevében* genetikusi énjét mozgásba hozva igyekszik nyomon követni törvényszerűségeket, rájuk olvasva egyúttal fiatalkori misztikus, vallásos kereséseit. Ez utóbbiakat is áttekinti: értesülünk rövid ideig tartó szenvedélyes odafordulásáról a pravoszláviához s más bölcséleti életformákhoz (judaizmus, buddhizmus), majd ezek eredőjéről és közös nevezőjéről, ami abban az egyszerű, de hiteles életelvben öszpontosul, hogy „Szeresd felebarátodat” (139.). Sokat kapott mindazonáltal szeretettel és tisztelettel megrajzolt közegétől, a szovjet

világ perifériáján élő (ős)keresztény értelmiségiektől, köztük a puskinói Alekszandr Meny atyától és barátjuktól, a pappá szentelt Szasa Boriszovtól – akinek közelében megtapasztalta a pünkösdisták glosszolóliáját, a nyelveken szólást (159.). Ulickaja ezekben az írásaiban sem mond le identitása fontos építőkövéről, a zsidó-keresztény viszonyrendszer megértéséről, ami a *Daniel Stein, tolmács* című regényét ihlette. Célja, hogy végre és végül megtalálja valódi önmagát, identitását, akár halálában, vidám temetésén, amit vizionál is, felülről nézve le a róla szépet mondókra egyik törzshelyükön a ceremónia után:

„... és csupa jókat mondtok rólam,
én meg, ha lesz rá mód, csak nézlek majd benneteket,
és még nagyobb örömmel fogadom szavaitokat, az odaadást és szeretetet,
mint életemben.
Ámen.
És ami fontos, a legfontosabb: végre megmondják nekem
az igazi nevemet.” (102.)

Ezzel zárul a kötet első harmadát kitevő szabadvers-, szabad ötletek jegyzéke ciklus imákra tagolva (a szakasz záró Ámenekkel), ám korábban is olvassuk: „sejtelmem sincs / hogy hívnak engem és hogy hívnak téged / annyi ember jár körülöttünk idegen nevekkal / álnevekkel becenevekkel csúfnevekkel / és nem is sejtik / de néha igazi nevet viselő ember is útjukba akad / és ezt rögtön érezni lehet – igazi név! / most mindjárt most azonnal / elárulják nekem az igazi nevem”. Ezt követően szándéka szerint szabályosabb formára vált: teljes mondatokba és központosítás közé rendeli gondolatait. Elsőre számba veszi tetsének neki tetsző (keze, szája, arca) és kevésbé tetsző részeit, s hogy kitől mit örökölt.

A név- és identitáskeresés megejtően sikeres opusza volt a *Jákob lajtorjája* a maga párhuzamosan futtatott generációs szálaival, ahol a nagyszülők vonala összeér és ráfonódik az unokáéra, Noráéra, aki végre megleli alig ismert, a családban elhallgatott apai nagyapját, Jákobot annak sárguló levelein-naplóin-feljegyzésein át. Őt érzi igazi szellemi rokonának, elődjének. (Itt viszont, az új kötetben a valós Ulickaja igazságot szolgáltat Jákob feleségének, Maruszjának, akit amott elhagyott, elhanyagolt, feláldozott a szerzői én a megtalált nagyapa mellé állva, minthogy a nagyanya férjétől annak távollétében, száműzetése alatt vált el. Most az életrajzíró családja jótékony, az elesetteket segítő hajlamára is emlékszik és emlékeztet, illetve megköszöni Maruszjának a tőle örökölt, a többiekénél hosszabb, kecsesebb nyakát.) Ulickaja Jákob-regénybeli alteregójának neve, a Nora felbukkan másutt is, így a *Médea és gyermekeiben*: ő az idegen, északi, kistermetű szomszédnő, aki beházasodik a görög családba, s kulturális hagyatékuk folytatója lesz. Ha némi következetességet tételezünk a névhasználatban, a két Nora-figurának, akik az önéletrajziság más regisztereiben állnak, közük kell legyen egymáshoz. Így a Zsenyáknak is – egymáshoz és a biográfiai szerzőhöz (Ulickaja apai neve Jevgenyevna) más-más szövegekben. *Az igazi nevemben* ír további Jurákról, Lenocskákról, fiktív és valós alakok százairól, megjegyezve a zsidó származásúak zsidó neveit is, melyekkel illetéknéppen még bővül a névkavalkád.

Ulickaja az évtizedek folyamán egyre személyesebb hangot üt meg írásaiban, engedni láttatni saját életviszonyait, bemutatja, elmeséli a vele történeteket összegyűjtött tárcáiban, visszaemlékezéseiben. Az önkeresés most címadó konceptus lesz. Szeretné tudni, ki ő, a kisbetűs Ijuszja-luszka (és nem Ijolja, és nem Ijuda, aki „a második férjem ötödik felesége”, 26.) – akaratlanul frusztrálva a külföldi olvasókat, akik számára nem egyértelmű és nem magától értetődő, hogy az előbbieket az általa elutasított Ljudmila szó alakváltozatai. Megszokhattuk pedig már a *Szonyecskában*, korai kisregényében, ahol a Sofia-Szofja-Szonya sorozat becéző, címbe emelt formája egyaránt hordoz lekicsinylést és szeretetelli, kedveskedő viszonyulást, hogy van modalitásbeli létjogosultsága a változatoknak, ám ettől még

a konkrét szövegekben szétforgácsolódik a figyelem a megnevezésbeli burjánzástól. Hiába érti az olvasó az eszmefuttatását, miszerint az elbeszélő emlékszik kislánykorából bizonyos személyek tiszteletli említésére, ami kizárólag a keresztnév és az apai név együttese lehetett, eltéved ezek alkalmazásakor.

A nevekkel, az identitás körkörös keresésével, az irodalommal formált valósággal Szabó Magda is játszik, akinek említésére még nem találtam rá Ulickaja írásaiban. Meglepően hasonló: előzékeny hátralépő, nevelt lányukat-tanítványukat a férjnek átengedő könyvtárosnő-figuráikkal már foglalkoztam; most a bibliai tárgyú festményeken megjelenő kutyaaalak iránti vonzalmukra lettem figyelmes. A név, az igazi név gyötrelmes keresése azonban inkább (a név szerint szintén nem emlegetett) José Saramago *Minden egyes név* című remekművét idézi számomra, annak mottóját és cselekményét, ethoszát: igazi neünk keresésének kalandos, szenvedélyes folyamatát.

Jelölt és jelöletlen (az utóbbiak esetében gyakran virtuális: az olvasó fejében megképződő) intertextusokon át visz bennünket Ulickaja közel a kultúra nagy toposzaihoz, egzisztenciális határfeszégetéseihez, a lét és nemlét kérdéseihez, egyben önnön valójához. Végül, áttételesen reflektálva jelenünk borzalmára, hét apokaliptikus verzió át jeleníti meg korunk működésbe lépett apokalipszisát a *Hatszor hét* ciklus végén: Szél, Eső, Tűz, Vírús, Zöld növény, Föld, Kémia. És mindegyik végén „Mindenki elpusztult”.

„Vannak kérdések, melyekre nincs válasz: / miért fordít az élő természet olyan hatalmas erőket / önmaga reprodukciójára, miért pazarol az ember annyi erőt, / tehetséget, energiát, hogy elpusztítsa önmagát / az egész bolygóval együtt...” (101.) Ökológiai, genetikai, gender-kérdések gyötrik, amelyek koncentrikus körökben gyűrűznek az életműben, az ikertematika, a születés és pusztulás, a reinkarnáció (varjú lenne legközelebb) mellett a szaporodás, a fajfenntartás: az emberi faj reprodukciójának a kényszere is foglalkoztatja, ezúttal sötétebb tónusokban, saját párkapcsolati példáinak frivolitását is bekapcsolva. Ezek az írásai kevésbé derűlátók. Odaadó gesztusokból, a másikat segítő esetek leírásából, a könyörületességéből is akad jó néhány a könyvben, ám a kompozíció a kihalás esélyének sokszoros víziójával a végén ráerősít a másik végre. Előkerül a tolsztoji *Ivan Iljics halálából* egy mottóban a „Bevégeztetett a halál – mondta magának. Nincs többé” (198.), ami akár jelöletlen bulgakovi áthallás is lehet a rá fogékonyaknak *A Mester és Margaritából* (halálállítás–haláltagadás). Újraolvassa kedvenc klasszikusait – Tolsztojtól a *Hadzsi Muratot* meg Nabokovot, Solohov *Csendes Donját* viszont nem: „a kozákok túl közel vannak lármáznak és lincselnek” (28.). Nem reflektál közvetlenül a háborús környezetre, csak hazamenne Moszkvába (még ha annyian, barátai közül is, eljöttek, mint nyilatkozta másutt), és belakná újra az Aeroport metrómegállóhoz közeli lakását. A földrajzi tér, a lakhely, a lakhelyek vonzása nem engedi el, újra is rajzolja mentális térképén otthonait, amit már megtett a *Jákob lajtorjájának* végén Nora barangolásakor. A származás, a nemzetség, a szerelmek, az ébredező és idős test képeinek nyílt megrajzolása, férje természetes kitarukozásának rögzítése alvás közben a (talán berlini) falon túl, a régi tárgyak: az összetört és megavított óra, megannyi rongy és ruhadarab karakteres lefestése, a gyerekkori takarékoskodás: varrás, javítás formáinak leírása mind – részint nyomatékosabb hangvételű – számbavételei az eddig megtett útnak. S a könyv menetében a Ljudmila név esetlegességének kezdeti deklarációja (egy nagybátyja hozta be falusi barátnője révén – másutt más kódfejtésben: „én viszont a Ljudmila álnevet viselem / egy cseh hercegnő emlékére / akit megölt a menyé / és nem tudom az igazi nevem”, 30.) után valódi neve nyomába ered. Élete apró részleteinek asszociatív felelevenítését követően mások, más lények, állatok, őrangyalok, ismeretlen és közeli emberek történeteinek át – a testét pásztázó lélek keresi eredeti helyét, nevét, nyelvét az univerzum rejtélyes köreiben. Eleinte elhagyja az időrendet emlékfoszlány-idézéseiben, majd rendszerre utasítja magát, ami szintűgy

széttart. A névtalálás vagy nem találás konceptusa a lazán összefűződő szövegeknek köszönhetően nem tart sehova, széthullik a megsemmisülés forgatókönyveiben.

Az azonos című moszkvai kiadás és a német kiadónak szánt, részben eltérő anyag összefésülése révén kialakított szövegkorpusz egyenletesen jó minőségű, érzékeny, elegáns fordítását Kiss Ilonának köszönhetjük, aki még Morcsányi Géza életében kapta rá a megbízást. A prózavers ritmusát és belső rímeit is meg tudja tartani. A körkörös-körülményes formából, az automatikus írás adta asszociációs technikából, az egymásba folyó sorokból származó bizonytalanság, egy-két homályos és zavarosnak, alig követhetőnek tűnő gondolatmenet nem az ő hibája: az eredetiben is az áll. A 20. oldalon például nevekkel és számokkal alátámasztva sorolja a beszélő, hogy családjukban (egy kivétellel) nemzedékek óta csak fiúk születnek, majd erre jut: „a nehéz háborús időkben élő népeknél talán mindig több / fiú születik / csak a mi családjunkban nem”. Ugyanígy van az oroszban: „кажется у народов живущих в тяжелые военные времена всегда рождается больше мальчиков только не в нашей семье”. A megfejtés valahol fellelhető: anya születéséig lányok és az ő születésétől fiúk. Megzavarodik a recenzió is: a kortársi kontextus, a háborús körülmény sokkoló jelenidejűsége átállítja a befogadó receptorait.

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2023-as évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2023-as évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYES

FEAT.
BERKI TAMÁS
METRONÓM
JAZZ KLUB

júli
13
21⁰⁰

SÁRIK PÉTER TRIO

ZSOLNAY NEGYED – PIROGRÁNIT UDVAR
esőhelyszín: E78 koncertterem

júli
21
20⁰⁰

Zabolátlan Lovaim

Kollár-Klemencz László
Farkas Róbert és
Dargay Marcell
lírai dalestje

júli
27
20⁰⁰

PIROGRÁNIT

ESTÉK
2023

ZSOLNAY NEGYED – PIROGRÁNIT UDVAR esőhelyszín E78 koncertterem

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGEKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

PROFASZ®

PROFASZ®

PROFASZ®

PROFASZ®

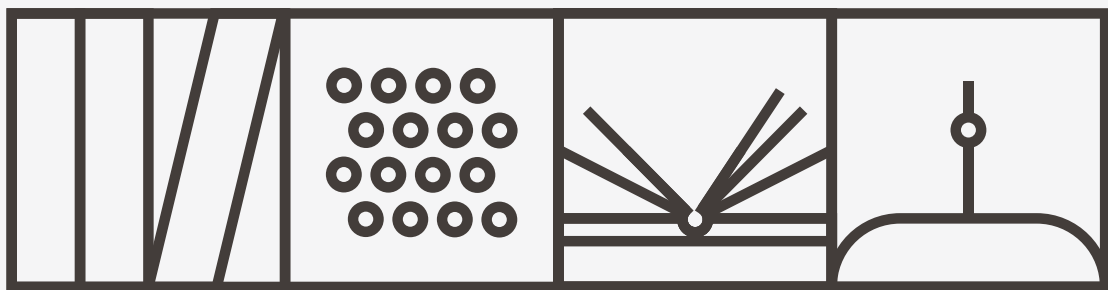
Pécs LIT FESTIVÁL

@PECSLIT_FESTIVAL

FB.COM/PECSLITFESTIVAL

6 NAP
IRODALOM
SZEPTEMBER
11-16.

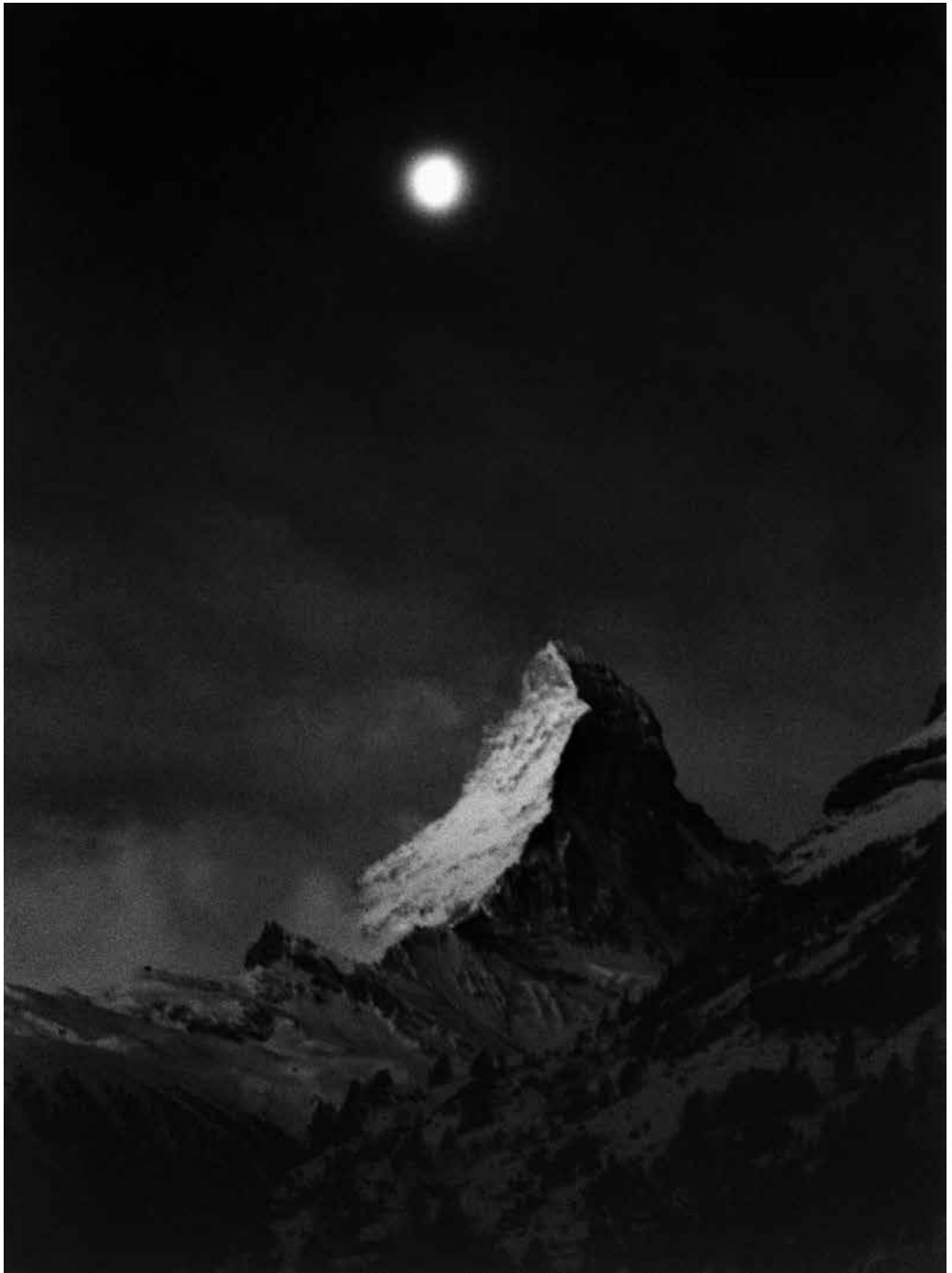
NÁDAS PÉTER
TOMPA ANDREA
KRUSOVSZKY DÉNES
SZÉCSI NOÉMI
GRECSÓ KRISZTIÁN
ORAVECZ IMRE
ZÁVADA PÉTER
NÁDASDY ÁDÁM
MILBACHER RÓBERT
ÉS MÉG SOKAN MÁSONK

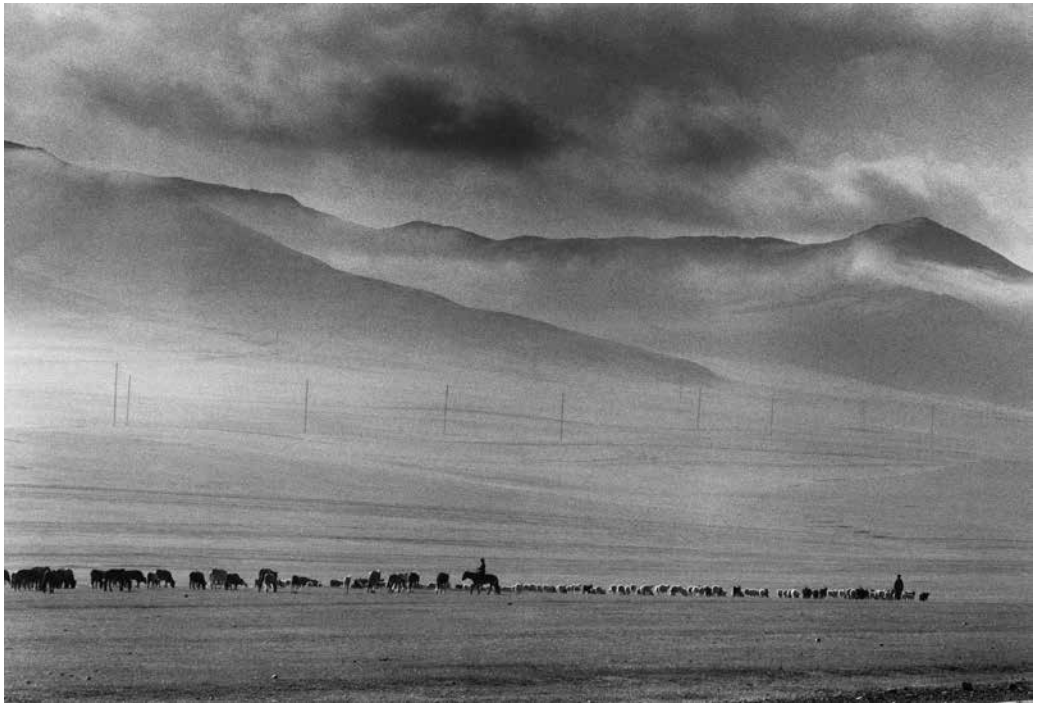

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Petőfi 200

MILBACHER RÓBERT: Lectori salutem! (*vendégszerkesztői előszó*) 905

*

LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ verse 906

DRAGOMÁN GYÖRGY: Petőfi kardja (*novella*) 909

MARGÓCSY ISTVÁN: Vissza a Nepean-szigetre! (*Levél Jókai Mórhoz 1883-ból. Irodalomtörténeti vízió*) 912

SZÉCSI NOÉMI: Az utolsó levél Nagyszalontáról 921

SZABÓ T. ANNA versei 923

*

KUCSERKA ZSÓFIA: Fától fáig (*Változatok szerelem és önazonosság témájára Petőfi Sándor költészetében*) 929

PÁLFY ESZTER: Petőfi Sándor és a „férfias nők”

(*A Szécsi Mária irodalomtörténeti kontextusáról*) 935

OWAIMER OLIVER: Petőfi elmaradt pere (*esszé*) 945

VADERNA GÁBOR: A meglepetés poétikája (*Petőfi Sándor: Tigris és hiéna*) 953

Z. KOVÁCS ZOLTÁN: Az apostol és a verses regény (*tanulmány*) 959

MILBACHER RÓBERT: Egy kudarc anatómiája (*A Kisfaludy Társaság 1845-ös vígeposzpályázatára beérkezett négyes számú pályamű szerzőségéről*) 964

ISMERETLEN SZERZŐ: A' barlang szörnye (*vígeposz*) 969

*

ONDER CSABA: Kölcsey in Love (*komédia dalokkal*) 987

2023

SZEPTEMBER

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS
JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;

a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

MEGHALT MILAN KUNDERA. A cseh író július 11-én, kilencvennégy éves korában hunyt el.

*

ELHUNYT LATOR LÁSZLÓ. A költőt, műfordítót, szerkesztőt, legendás tanárt július 17-én, kilencvenöt évesen érte a halál. Lator Lászlóról *Imreh András* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

MEGHALT JANDÓ JENŐ. A pécsi születésű zongoraművész július 4-én, hetvenegy éves korában hunyt el. Jandó Jenőről *Szabó Ferenc János* közölt nekrológot honlapunkon.

*

BERTÓK LÁSZLÓ-EMLÉKESTET tartottak június 23-án a nagyatádi T25 Művészeti Galéria és Közösségi Házban. A házigazda *Ágoston Zoltán* volt, közreműködött *Frank Ildikó* színművész és *Rozs Tamás* zenész.

*

MAGASISKOLA. A Mészöly Miklós Irodalmi Akadémia alkotótáborát tizedik al-

kalommal rendezték meg július 10-e és 14-e között Szekszárdon. Többek között előadást tartott *Gyenge Zoltán*, bemutatkozott a *Pad* irodalmi és művészeti folyóirat, Kis Pál István portréfilmjéről az alkotókkal, *Gacsályi Józseffel* és *Pomsár Tamással* *Liebhauser János* beszélgetett, *Csabai Lászlót* *Ódor János*, *Dicső Zsoltot*, valamint *Fekete Richárdot* *Liebhauser János*, *Zalán Tibort* *Fazakas István* kérdezte, felolvasást tartott a két kurzusvezető, *Csabai László* és *Zalán Tibor*.

*

LOKART 2023. A második alkalommal megrendezett kortárs vizuális művészeti fesztiválon tíz pécsi helyszínen közel száz művész vett részt június 21-e és 25-e között.

*

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓNAK ítélték oda az előző év legjobb franciára fordított irodalmi művének járó Laure Bataillon-díjat a *Báró Wenckheim hazatér* című regényért. A könyvet *Joëlle Dufeuilly* fordította.

Szerzőink

Milbacher Róbert (1971) – irodalomtörténész, író, Kővágószőlősen él.

Lövétei Lázár László (1972) – költő, a csíkszeredai *Székelyföld* szerkesztője, Csíkszentdomokoson él.

Dragomán György (1973) – író, Budapesten él.

Margócsy István (1949) – irodalomtörténész, kritikus, a *2000* szerkesztője, Budapesten él.

Szécsi Noémi (1976) – író, Budapesten él.

Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.

Kucserka Zsófia (1979) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Pálfy Eszter (1989) – irodalomtörténész, a PTE BTK oktatója, Pécsen él.

Owaimer Oliver (1995) – az SZTE doktorandusza, Szegeden él.

Vaderna Gábor (1979) – irodalomtörténész, az ELTE oktatója, Budapesten él.

Z. Kovács Zoltán (1970) – irodalomtörténész, a MATE Neveléstudományi Intézet oktatója, Kaposváron él.

Onder Csaba (1970) – irodalomtörténész, az EKKE oktatója, Egerben él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

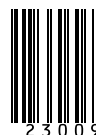
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

9177044716420021

23009

LECTORI SALUTEM!

Amikor az a megtiszteltetés ért, hogy a *Jelenkor* Petőfi-számát én állíthatom össze, az első öröm után inkább a tanácsstalanság és némi kétségbeesés lett úrrá rajtam. Sejtettem ugyanis, hogy a 2023-as bicentenáriumi év rendre-sorra ki fogja termelni a maga Petőfi-kiadványait, és a 2017-es Arany-év tapasztalataiból tudom, hogy ezek nagy része érdektelen lesz, más része a kultusz jegyében fogant, és csak egy kis hányada nyújt majd igazán érdekeset szakmai szempontból. (Az idei könyvhéten megjelenő ilyen-olyan regényes Petőfi-életrajzokkal Dunát lehetne rekeszteni.) Másképpen mondva: nem sok értelmét láttam annak, hogy egy újabb kötelező hommage lapszámot állítsak össze letudva ezzel a haza iránti szent kötelességemet. Sokáig gondolkodtam, hogy mi is lehetne mégis érdekes az amúgy nagyon is sokszínű Petőfi-irodalomban, amely mind a szakmai, mind a szélesebb olvasóközönség számára új nézőpontokat kínálhatna meglévő Petőfi-értéséhez.

Arra jutottam, hogy olyan kérdésekkel keresek meg általam nagyra becsült írókat, költőket, irodalomtörténészeket, amelyek arra irányulnak, hogy melyek azok a szempontok, amelyekből kicsit másképp lehet az agyonelemzett és agyonértett Petőfi-jelenségre rálátni. Vagyis ki tudják-e mozdítani a nagyon is súlyos Petőfi-univerzumot a maga tehetetlenségéből. Ugyanakkor attól mégis ódzkodtam, hogy egyfajta alternatív történelmi játékra hívjam föl a szerzőket, mert egyrészt Petőfi kapcsán – különös tekintettel a halála körül kialakult irodalomra – ez már része a kultusznak, másrészt a kísérlet üres szellemeskedésbe fulladhatott volna. Így valami olyasmit vártam a felkért szerzőktől, hogy a maguk alternatív Petőfi-értéséről adjanak számot.

Így született a mai legnevesebb Petőfi-szakértő, Margócsy István tollából egy fiktív Pálffy Albert-levelé, amelyben az egykori Tízek Társaságához tartozó idős író arról számol be, hogy a kanonizációs folyamat miként hozott létre többek között olyan Petőfi-képet, amely messze eltér az eredeti elképzeléseitől. De legalább ilyen érdekes problémákat vet föl az Owaimer Oliver tollából született tanulmány, miszerint ha Petőfi életben marad és elfogják, milyen büntetésre számíthatott volna. Kucserka Zsófiát arra kértem, hogy gondolkodjon el arról, miféle én körvonalazódik Petőfi szerelmes verseinek beszélője mögött, Pálffy Esztert pedig arra, hogy vajon mennyiben írta bele Petőfi Júlia alakját a *Murány ostromának Szécsi Máriájába*, és ezáltal mit tudhatunk meg Petőfi Júlia-képéről. Z. Kovács Zoltán *Az apostol* műfajának kérdéseiről töpreng, történetesen arról, hogy milyen kapcsolódásai vannak a verses regény korabeli modelljeihez, míg Vaderna Gábor azt magyarázza el, hogy mi is a baj a *Tigris és hiénával*, és hol ragadhatók meg ennek a bajnak az okai. Mint látható, a szaktanulmányok korántsem a kultuszt erősítik, hanem eddig kevésbé firtatott kérdéseket járnak körül.

A fölkerült szépírók sem a kultikus Petőfi-kép felől közelítettek, hanem megpróbálták olyan szempontokat kínálni, amelyek meghökkentők, mint Szécsi Noémi fiktív leveléé, vagy éppen személyesek, mint Lövétei László László verséé, vagy éppen Dragomán György családtörténeti vonatkozású szövegéé. Szabó T. Annát pedig arra kértem, hogy írjon a szerepjátszás jegyében Petőfihez szóló korabeli szerelmes verseket. És lőn.

A szám közöl egy általam átírt, eddig kiadatlan vígeposzkéziratot, amelyről nem eldönthető, hogy ál-Petőfi-szöveg, vagy maga a költő írta (az előszóból kiderül, hogy valószínűleg nem ő), és egyben az olvasó némi betekintést kaphat a filológiai nyomozás útvesztőibe is. Mivel a 2023-as év nemcsak Petőfi, hanem a *Hymnus* születésének kétszáz éves ünnepe, bónuszként közlünk egy Kölcseyről szóló vígjátékot a neves Kölcsey-szakértő, Onder Csaba tollából.

Mindezeket abban a reményben bocsátjuk a nyilvánosság elé, hogy a reménybeli olvasó velünk tart a kissé talán szokatlan irodalomtörténeti bolyongásunkon, amelynek a végére érve talán még módosulhat is az érdeklődők Petőfi-képe.

A szerkesztőség nevében a vendégszerkesztő:
Milbacher Róbert

Javított Petőfi

*Felhozható-e mentségemre
Hogy akkor még fiatal voltam
Igaz
Már akkor is idősebb
Mint Petőfi a halálakor
És részeg is voltam
Mint Petőfi állítólag soha:
Záróra
Tehát bőven éjjel után lehetett kisvárosunk sétálóutcájában
Amikor Lestyán Csaba grafikus barátom vállán állva
Kikorrektúráztam egy piros markerrel
A Petőfi-emléktáblát:
„Ezen a helyen állt
az a ház, amelyben
PETŐFI SÁNDOR
1849. június 23-án megszállt.
Állíttatták” stb.
Gyakorlatilag nem volt olyan szó
Ami ne lett volna hibásan írva a márványtáblán
Ki is cserélték gyorsan a hivatalosságok
Maradhatott volna hibásan is persze
Nem sokkal azelőtt jött divatba a történelem vége
Ha vége a történelemnek
Tökmindegy hogy hány helyesírási hiba van egy emléktáblán
Úgy látszik
Grafikus barátommal már akkor megsejtettünk valamit
Vajon hány Petőfis/Bem após emléktábla lehet
Szerte a Kárpát-medencében
Vizaknától egy köpésre
Kelneken például van
Helyesírási hiba nélkül
Azért tudom ezt ennyire biztosan
Mert végiglátogattuk a családdal
Az UNESCO világörökségi listáján szereplő erdélyi erődtemplomokat
„Négy nap dörgött az ágyu
Vizakna s Déva közt...” –
Tudósított az utókornak Petőfi
Kétszázhetvenhetedik napja dörög az ágyú „Etelközben”*

Nem
Nem ősmagyarkodásról hanem irodalmi idézetről van szó
Molnár Vilmos kollégám írta egyik vicces kis írásában
Hogy a mi kisvárosunkhoz
Légvonalban
Közelebb van Etelköz mint Budapest
Nagyon Keleten lakunk tehát
Nem csoda ha ideges vagyok egy kicsit
Ezért jutott eszembe az ágyú és Vízakna és Petőfi
Ma már nem bánom
Hogy kikorrektúráztuk azt az emléktáblát kisvárosunk sétálóutcájában
Ha már ennyire javíthatatlanok vagyunk
Legalább az emléktábla legyen kifogástalan
A Petőfi utca 15. szám alatt álló ház falán
Legalább addig
Amíg áll még az a ház.

2022. november 27-én

Petőfi rajza Bem tábornokról

Petőfi kardja

„Barátosi Lénárth a legnagyobb felfedezést 1909 nyarán tette, miután a Bajkál-tó vidékén megismerkedett egy rettegetes öreg, Dragomanov nevű emberrel. Együtt utaztak el az 1849-es magyar hadifoglyok által alapított Kerezs nevű faluba, ahol a temetőben egy ortodox-szláv stílusú kőtáblán a következő feliratot olvasta: »Alexander Stjepanovics Petrovic, honveg ernagi, halva itt, 1857. május 18. Ő csinálta falut: Körözsöt.« Azonnal tudta, hogy Petőfi Sándor nyughelye előtt áll, s az akkor tizenhét éves fiú zokogva imádkozott a sírhantra borulva. Később a kísérője bevalotta neki, hogy ő már bizony több mint százévestendős, az igazi neve Dragomán Sándor, és hosszú éveken át a költő strázsamestere volt.»

Barátosi Lénárth zokogva borult Petőfi sírjára, egyre csak olvasta és olvasta a cirill betűket, Alexander Petrovic, ez bizony csak ő lehet, neki kell lennie, megvan, itt nyugszik. A következő gondolata az volt, hogy haza kell vinnie a testét, a drága csontoknak az otthoni anyaföldben van a helyük. Dragomán Sándor, aki a sírhoz vezette, mintha csak kitalálta volna a gondolatait, úgy szólt meg.

Elmondta neki, hogy mostanig őrizte a titkot, de most már el kell mondani az igazságot, mielőtt eltűnik ő is az élők sorából. El kell mondani, hogy a sír üres, senki se fekszik benne, ő a saját szemével bizonyosodott meg arról, hogy üres koporsót temettek el. Amikor Petőfi meghalt, olyan fagyott volt a föld, hogy három napig kellett várni, hogy felengedjen és megáshassák a sírt, és aztán, amikor a többi honvéddal együtt fel akarták emelni az egyszerű fakéregből készült koporsót, hát uramfia! a koporsó olyan könnyű volt, mintha senki se lenne benne.

Lassan leengedték akkor a földre a koporsót, mind az érintetlen gyantás háncsköteleket nézték, a köteleken a csomókat, senki se mert megmozdulni se, és akkor ő, Dragomán Sándor, elővette a vadászését, és egymás után levágta a koporsóról a háncsköteleket, és felemelte a koporsó fedelét, és akkor mind közelebb léptek a többiek is, és látták, hogy a koporsó valóban üres, nem volt benne más, csak Petőfi rozsdás pengéjű törött kardja, és a szürkére kopott foszladozó katonaköpeny, amit szemfedőnek terítettek a drága halott testére.

Az egyik honvéd akkor mintha maga sem hinné, hogy mit lát, kiemelte a koporsóból a köpenyt, hosszú percekken át forgatta ide-oda a szakadozott, szürke anyagot, mintha keresne benne valakit, aztán felsóhajtott, és egy tanácstalan mozdulattal a földre ejtette.

Senki sem értette, hogy mi történhetett, egyedül ő, Dragomán Sándor tudta rögtön, hogy Petőfi beváltotta saját jóvendölését, és még egyszer utoljára elindult hazafelé, amíg a többiek az üres sír és az üres koporsó körül térdelve hányták

magukra a keresztet, addig ő felállt, nyugat felé fordulva integetett mindnyájuk szeretett parancsnoka, Petőfi Sándor honvéd őrnagy után, és tiszta szívből azt kívánta, teljesüljön a jövendölés, jusson az őrnagy úr végre haza. Aztán, ahogy a többiekkel együtt elföldelték az üres koporsót, és elkezdték reáhányini a földet, és dobogni kezdtek a rögök a háncson, hát egyszerre elsötétült az ég, olyan hatalmas szél támadt, hogy körös-körül felzúgtak a fenyvesek, a szél lecsapott, éppen oda, ahova a szakadt katonai köpenyt dobták, és felkapta és elragadta, és nemcsak a köpeny tűnt el akkor, hanem a rozsdás kardcsonknak is nyoma veszett.

Dragomán akkor csúztól és vénségtől göcsörtös ujjával megragadta a Barátosi karját, magához húzta, és azt mondta neki, hogy az életére esküszik, egészen tisztán látta az őrnagy alakját szállni a fák fölött, mintha a szélre támaszkodva az irdatlan fenyők fölött repült volna kitárt köpennyel, mint valami nagy, fekete madár.

Dragomán Sándor egy pillanatra elhallgatott, aztán mérhetetlen szomorúsággal a hangjában azt mondta Barátosi Lénárthnak, abból, hogy ő ideérkezett ezzel az expedícióval és Petőfi Sándor sírját keresi, már tudja, hogy az őrnagy úr mégse jutott sohase haza, tehát igaz, amit itt mindenféle mesélnek, hogy viharos éjszakákön látják fel-felbukkanni az alakját a fenyők között, néha vadászatokon is ott látják rohanni az űzött vadakkal, a tapasztalt vadászok olyankor nem is tüzelnek, mert tudják, hogy úgyse érne se húst, se csontot a golyó.

Bizony, sokan mondják, hogy itt kószál ezen a tájon. Egyetlenegyszer ő maga is találkozott vele, egy messzi faluba kellett orvosságért átgyalogolnia, és ahogy ment és ment, egyszer csak irányt vesztett valahol az ösvényen, hosszú percekig vagy talán órákig bolyongott a holdfényben a fák között, aztán egyszerre egy árnyékot pillantott meg, először persze a legrosszabbra gondolt, hogy egy éhes medvét sikerült véletlenül felriasztania, annyira megijedt, hogy szinte mozdulni se tudott, de akkor az árny feléje intett és sebesen elindult a fák között, és akkor ő a nyomába eredt és követni kezdte, és ez az alak árkon-bokron át vezette, ő pedig ment utána, mert hirtelen azt érezte, hogy mindenáron utol kell érnie, és többször majdnem el is érte, szinte karnyújtásnyira volt már csak a lobogó köpenytől, egyszer-egyszer ki is nyúlt, hogy megfogja, de hiába érezte már szinte az ujjai begyén a ruha tapintását, mégsem érte el.

Hosszú időn át mentek, neki már úgy égett a két combja, mint a tűz, de csak nem állt meg, és amikor váratlanul újra az ösvényen találta magát, az alak egy pillanatra megtorpant és hátranézett, és ő akkor mintha felismerte volna Petőfi haragtól lángoló tekintetét, de aztán az árnyék futni kezdett, és ő minden erejét összeszedve utánarohant, a nevét kiáltotta, de hirtelen megbotlott és akkorát esett, mint még soha életében, nagyobb, mint amikor egyszer gyerekkorában ledobta a ló, azt hitte, minden csontja összetört, de végül mégis fel bírt tápaszkodni, és akkor megnézte, hogy mibe botlott bele, először azt hitte, csak egy nagy kőbe vagy gyökérbe, de ahogy jobban megnézte, látta, hogy egy kard markolata áll ki a földből az ösvény közepén, és ahogy megfogta és kihúzta, látta, hogy a penge törött, és persze ezer közül is felismerte volna, ez bizony Petőfi törött kardja, éppen csak nem volt rozsdás a penge, hanem olyan fényesen csil-

lantotta a szemébe a holdfényt, hogy szinte belevakult, mert egy makulányi rozsdá, annyi se volt rajta.

Azt persze mondani se kell, hogy pontosan az úti céljához vezette őt a fák között, már csak pár száz métert kellett megtennie az orvos házáig, az meg mintha pont órá várt volna, már elő is készítette a megfelelő gyógyszert.

Ahogy ezt elmondta, Dragomán Sándor elhallgatott, és az oldalzsákjában koto-rászva egy rongycsomót vett elő, és a rongyok közül egy törött kardot húzott elő, és megmutatta Barátosinak. A penge olyan fényesen csillogott, mintha éppen abban a pillanatban fenték és fényesítették volna.

Dragomán Sándor akkor azt mondta, ez a makulátlan penge a bizonyíték arra, hogy Petőfi él, ő az évek során soha meg nem tisztította, mégse tapadt meg rajta egy fíkaranyi rozsdá se, ezért ő a maga részéről a szívében érzi, hogy a törött penge valahogyan összeforrt Petőfi sorsával, és mindaddig nem rozsdázhat be, amíg jogos tulajdonosa nem hagyta egészen maga mögött ezt az árnyékvilágot.

Dragomán ezzel Lénárth felé kínálta a kard markolatát, az ifjú egy tétova mozdulattal mert csak odanyúlni, de a kard mintha vonzotta volna a kezét, az ujjai rászorultak a markolatra, és akkor, mintha az egész testét sűrű villanyáram járta volna át, érezte, hogy messziről, a fák közül nézi őket valaki, és egész lényével biztos volt már benne, hogy az öreg Dragomán igazat beszél: Petőfi valóban nem halt meg, és nem is fog meghalni soha.

Petőfi rajza fiáról, Petőfi Zoltánról

Vissza a Nepean-szigetre!

Levél Jókai Mórhoz 1883-ból. Irodalomtörténeti vízió

„Ti leányok, ne tegyétek!”
Arany János

Drága öreg Barátom, Móric,

ifjúkorom pajkos cimborája (hogy a hivatalos címzéstől: „nagyságos írófejedelem” most eltekintsek), fogadd üdvözetemet!

Ahogy illik: *Scriptori salutem plurimam!*

Amint jó pár év előtt, midőn Tompa Miska, halála előtt búcsúzván a világtól, így szólt: a Tízek Társasága, íme, ismét eggyel fogyatkozott, úgy szólok én most, mikor már csak hárman élünk a tízből (s az agg Degré Lojzi már csak visszaemlékezget); hisz tavalyra meghalt Arany Jancsi is, aki, ha kicsit visszafogottan is, de mégiscsak a miénk volt (már annyira, amennyire). Hozzád fordulok hát, egyedül maradt hajdani beszélgető- s vitapartneremhez, mert itt az alkalom, 1883. január elsője, azaz egykori vezéregyéniségünk, kománk, elvtársunk, szeretett bajkeverőnk, kiállhatatlan, de elengedhetetlen s feledhetetlen Petőfink hatvanadik születésnapja, hogy feltegyük (s együtt tegyük fel) a kérdést: a tavaly felállított Sándor-szobor látványa s visszfénye hasonlít-e arra a figurára, akit igazából mi ismertünk a legjobban, s arra a költészeti törekvésre, amelynek tanúi, résztvevői s (ki milyen mértékben) teremtői voltunk.

Talán emlékszel még több mint harminc év előtt megjelent, „egy földön futó” írásait tartalmazó könyvecskémre (mely épp aktuális földönfutásom okán, nevem nélkül volt kénytelen megjelenni): most is mint földönfutó jelentkezem Nálad; bár életem épp rendben lévőnek látszik lenni, az irodalomban helyemet nem találván, s az irodalomnak mai helyeit (templomait és kocsmáit, valamint üzleteit) magaménak nem érezhetvén, mint a pályán kívül futó szólok Hozzád, keblemnek s szellememnek fájdalmait, sérelmeit és hiányérzeteit kimondandó. S

E fiktív levél természetesen fantáziának s önkénynek szülötte; de az említett irodalmi szereplők, művek, továbbá a benne foglalt irodalmi utalások, idézetek között semmi kontrafaktuális nincsen. A kitalált levél írója, Pálffy Albert, Petőfinek és Jókainak benső barátja, a Tízek Társaságának tagja, regényíró, újságszerkesztő volt, aki 1848-ban a szélsőbaloldali *Március Tizenötödike* című újságot szerkesztette (a lap mottója volt: „nem kell többé táblabíró-politika!”); az ötvenes években pár évig bujdosott, majd Csehországba internálták. Az ötvenes évek közepétől itthon élt, több (meglehetősen rossz) regényt írt, újságíróként hol ellenzéki, hol kormánypárti lapokban működött – tehát történetileg nem tekinthető, mint a levélben írja, irodalmi földönfutónak. Levelét csak az legitímálhatja, hogy a század utolsó harmadára valóban egyedül maradt Jókai mellett, aki a negyvenes évek lázadó, romantikus irodalmiságát soha nem feledte el, s sohasem tagadta meg.

nem személyes keserveimnek adok hangot: de ifjúkoromnak irodalmi törekvéseiről, közös ifjúkorunknak ideáljairól, s azoknak elkallódásáról, elváltozásairól s elhallgattatásairól panaszolkodnék, tudván tudva, így jár minden az ég alatt – de mégis felkiáltván: így kellett-é történnie mindennek? vagy pontosabban szólván: úgy történt-é valójában literatúránk mára bétetőződött kibontakozása, amint ma a hivatalosság és a közbeszéd nagy meglegéssel meséli?

Nem a történelem viszontagságairól és igazságtalanságairól szólnék (ebben mindig forgandó a szerencse, s amint a szólás tartja: hol kerék, hol talp), nem a politika ármányairól s az általa gerjesztett folyamatos félelemről, hanem arról, hogy az irodalom élt, él (s bizonyára élni is fog) – de mindig másként mutatja magát, s kiváltképpen: mindig másképpen beszélnek róla; s e másság nemcsak a születendő művek ízlését, minőségét etc. (azaz kritikai megítélhetését) illeti, hanem mára a hajdan folyt irodalmi mozgásoknak is más-más színezetet ad, sokat felejt, sokat kiegészít – s oly folyamatok megszületését sugallja, melyek, meglehet, ott szunnyadtak valahol egy-egy alkotásnak vagy műcsoportnak, hogy úgy mondjam, méhében, de amelyek, más szemmel (az én szememmel, sőt, feltételezésem szerint: a Te szemeddal is nézvéen) más lehetőségeknek kivirágzását is megelőlegezték volt, melyeknek idő előtt elhervadását vagy barbár kertészeti lenyését bizonylat csak szálni lehet.

Azért írok Neked, mert Te, minden elismertség mellett is, erősen kívül hagyattál a ma uralkodónak tekintett elismertségi hierarchia (alias *kánon*) legmagasabb és legszűkebb keretein, s Téged a Hivatal nagytekintetű professorai, a derék, nagy tudású, de fűrészporszagú, növényevő Toldy, meg a szeretetreméltó, de száraz és szenvedélytelen (bár igencsak ingerlékeny) Gyulai Palkó, meg neki hű, kimívelt famulusa, a rettenetesen észelvű ifjú Péterfy Jenő, se lenyelni, se kiköpni nem tudnak (bár inkább a kiköpés felé hajlanak), s úgy látom, Te maradtál egyedül, aki Petőfinek poétikai (nemegyszer szemtelen) korlátlanágát nemcsak hogy komolyan vetted, hanem máig képviseled is (ha nem is mindig mondd ezt nyíltan ki), s – minden sikert hozó kilengésed mellett is – olyan műveket (is) írsz, amelyekkel mind Sándor, mind én, mind hajdani ifjonti éned is boldogan elégedettek lennének (haj, mily kiválóak azok a regényeid, amelyeket persze a mai kritika jóformán észre sem vesz: ki írna ma – vagy bármikor – jobbat, mint a szédületes *Janicsárok végnapjai*, a gáncstalan *Szegény gazdagok*, vagy – hogy erős példát mondjak, a szivárványosan bölcs és gonosz *Egy hírhedett kalandor...?*). (Hogy mit is csináljunk Sándor lázadó és forradalmár természetével, s politikai gesztusaival, azt persze nem akarnám tudni vagy minősíteni, de azt azért – mivel valóban azt gondolom, hogy Te vagy Petőfi irodalmi folytatója – a szemedbe mondom: Sándorunk politikai átértelmezésénél mintha kissé elvetted volna a súlykot, hogy ő elismerné ezt a hajdanában akasztani kívánt királyt? Ezt azért egyikünk se hinné el, holott mára, isten nagyobb dicsőségére, mindannyian kiegyeztünk a kiegyeznivalókkal...)

Nehéz persze az irodalomtörténeti emlékezőnek szerepe – hiszen mára már a múlt (is) kodifikálva lett: központi intézmények szónoklata zeng arról, mi történt volt, s mit hogyan kell értelmezni. Ma már nem magánemberek emlékeznek és vélekednek, hanem institúciók: az Akadémia messzehangzó szava dönt, a Kisfaludy-Társaság (volt és mai barátaink köre) is ítéleteket mond ki, nem véle-

ményeket – s ami a legfontosabb: a hivatalossá vált kritikai és történeti vélemény behatolt az iskolába, a gimnáziumokba, az egyetemre – amit az irodalomról gondolni lehet, az már nem olvasói tapasztalat és vélemény, hanem tananyag, amit tudni muszáj, nem pedig érezni illenék: fatökű tanárok oktatják, milyennek kell lennie a szerelmi költészetnek, s beszart filiszterek magyarázzák ismételve a walesi bárdok tanúságtételét – hiszen a köz már nem bízik saját érzeményében, hanem átadja ítéletét a hitelesített szóvivőknek. Haj, a hatalom az irodalomban nagy úr ám! (bizton tapasztaltad Te is); s mily erősen bír hatni! Szegény Kazinczy, hajdan, igencsak szerette volna maga képére formálni az irodalmi életet és működést, de neki, archaikus akarnoknak, csak tekintélye volt, de nem hatalma – s intézményekről még álmodnia sem adatott meg neki. Bezzeg ma, Toldynak, Gyulainak (velük a hótt konzervatív Salamon Ferencnek, mögöttük az okos és ravasz Csengery Tóninak) kiterjedt intézkedési hálózata másként szerepel – nemcsak szeretnék, hogy általuk érvényesüljön a *Roma locuta* döntvénye, hanem tesznek is róla (drága naiv Arany Jancsi főtitkár úr pedig hogy bujdoskolt az ő hálójuk körül, mögött...): lásd csak a tankönyvek irányt mutató leegyszerűsítéseit és sokszor hamis sugalmazásait. Mi más lenne a helyzet, hogyha már intézmény nélkül nem boldogul a mai világ, akkor legalább oly érzékeny, fogékony, romantikus alak lett volna az Akadémia befolyásos ura, mint Erdélyi Jancsi, aki, remélhetőleg, nem csak a maga (egyébként igencsak nyitott) ízléspreferenciái szolgálatába állította volna e hatalmi gépezetet. De félre a tréfával és a hatalommal! – hogy a költővel szóljak: *paulo maiora canamus!*

Midőn a negyvenes évek közepére összeállott a fiatal íróknak igencsak izmos kis csoportja, Sándorunk, tízünknek a tizedese, azt a nevet találta ki, mindnyájunknak egyetértésével: mi lennénk a *romantikus iskola*. Hogy mi a romantika (*als solche*), most nem vizsgálom theoretice – de hogy mi mit akartunk, nem csekély közönségnek öröme, azt egy-két vonással felrajzolnám. Idősebb barátunk, Kazinczy Gábor egykor (haj, be régen: 1837-ben!) így szólt: „Romantikusnak mondatnak azok, kik a literatúrában valami mást akarnak, mint a fennálló” – s mi megpróbáltuk ezt a mást; tisztelven és kicsit lenézvén az előttünk járókat, valaminőképpen *újítók* akartunk lenni. Ifjabb barátunk, a korán elhunyt Sükei Károly pedig így szólt: „Igen! mi nem akarjuk a szenvedélyt, mint valamely rakoncátlan ebet, pórásra fűzni – hogy elvégre is, teljesen szellemi rugalmatlanság gyáva bilincseiben élő halottak legyünk –, sőt inkább szabadon eresztve, megszeliidítjük a szépnek dicső harmóniája által; s erkölcsi fönségünk érzetében, fölülemelkedve a pusztá törvény vakondtúrásán, nem akarunk azon egykori quakerhez hasonlítani, ki a legszebb fügeleveltelen, hitregei festményeket összevásárolván – azokat csupa szűzies érzésből, elégette. ... Szeretjük pedig a jelenkort rontva teremtő irányú romantikájával; szeretjük szabadszellemeúségét, mely megdönti azon általánosságokat, melyek a természetet és életet anticipáló szemlélődés útján lőnek ténylegesítve...” – s mintha mindannyiunk szájával szólt volna; szenvedélyes irodalmat akartunk, szélsőséges irodalmat akartunk, amely nem ijed meg az illedelem dekórumának parancsaitól, vállaltuk a bűn jelenlétét az irodalomban, s nem óhajtottuk magunkévá tenni a költői igazságszolgáltatás oly nagy sikert befutó kiegyenlítő teóriájának dominanciáját (amit később nemcsak az unalomig egyengető Gyulai, de a zord irodalomtól mégsem idegenkedő

Erdélyi is fennen hirdetett – vajh lehet-e mosoly nélkül olvasni az ily intelmeket: „ama sötétkedő állapot ... tapodtassék el, mint a sárkány Szent György által, hogy megjelenhessék a győző feje körül a glória!?”); a szaggatott, nem pedig óvatos és jámbor lelkek irodalmát preferáltuk (mint Sándor ezt meg is írta a kéziratban maradt önvallomásos *Előszóiban*), s hajlamosak voltunk mindent (na jó, megengedem: sok mindent) az irónia és paródia fénytörésében is láttatni (nemhiába volt barátunk az éles nyelvű *Kaján Ábel*). Ami pedig aesthetice a legfontosabb lehetett: a szépséget sem kizárólag a nagybetűvel írott Harmóniával azonosítottuk, hanem úgy vélekedtünk, mint elődünk (s tartózkodó támogatónk), a hol túl érzelmes, hol túl bölcselkedő Eötvös báró (fiatalkorában): a szép, a természetben is, az emberi lélekben és szenvedélyben is, bizony sokszor lehet *Szörnyen szép* – s e „szörnyen szép” szemlélet eredményezte műveinket, melyeknek szimbolikus jelszava legtalálhatóbb módon alighanem a Te akkori kötetednek címe lehetne: *Vadon virágai*.

No, az ily típusú romantikának, hogyúgymondjam, kiküszöbölése folyik napról napra – s nem kizárólag a mi nemzedékünk kapcsán. Erős elődeink közül Vajda Péter szenved meg leginkább: őt elkönyvelték orientális álmodozónak (őt, akinél keményebb gondolkodót nemigen képzelhetni!), de a nagytekintetű öreg Vörösmarty sem úszta meg. A nemzet nagy megtestesítőjétől nem vették jó néven, hogy dicsőséges honfoglalási eposzába elégiát és tündérezést is belékevert, legpompásabb epikai művét, a rémes sorozatgyilkosságot bemutató *A két szomszédvárt* (melyen egy értő kritika szerint csak „csigavérű moralista vagy divatos műveltségű, süttött fejű arszlán” borzadhat el), melléktermékként kezelik; *A vén cigány* legvadabb sorát a józan Csengery átiratta, s az egész verset Gyulai egyszerűen aggkori (alkoholos?) fantazmagóriaként minősítette. Holott miért vetne a *Szózat* patriotizmusára rossz fényt, ha elismernők, hogy Vörösmarty mindvégig küzdött örök zsidóknak kísérteteivel, eljátszott tündérvölgyekkel, délszigetekkel – hogy tágkeblű perspektívát nyisson az univerzumra; s miért kellene takargatnia, hogy sokáig szégyenletesen elhallgatott nagy költeményében, a *Csongor és Tündében*, szerelmi extázisra vágyván megengedte a tündéreknak enyelgő misztifikációját is? (S a tündérekkel különben is mindig baj van – még a népmeseként tolerált *János vitéz* tündérországa sem kapta meg igazságos interpretációját; s ha megérjük – én biztosan nem, de Te még megérheted –, megszületik majd a *János vitéznek* oly felfogása is, amely Tündérország helyett hazarendeli Jancsiékat a megbízható, derekas magyar faluba...)

Holott az ötvenes években még mennyi félbetört kísérlet történt a szaggatottságnak, a szélsőségeknek a tovább vitelére – mily szédületes rémtörténet Arany-nak *Katalinja* –, de a folytatás már elmaradt! Kemény is megpróbálkozott a *Ködképekben* a minden dekórumot felrúgó szélsőséges kalandok felelevenítésével: elpackázott nászéjszaka tréfás kis mulatt örökösrel (Jósika regényéből, *A könyvnyelvművekből* koppintva), szadista foghúzásos filantróp felvilágosító – micsoda kavalád volt ez (meg is kapta a magáét, lásd Gyulai korholását: „meg-megáradt pessimismusa, bár ritkán, érinté az iszonyatos határait is, s majdnem a groteszkbe tévedt” – hah! hiszen a groteszk maga a vétek!); de aztán visszafogta magát: az *Özvegy és leányában* a lányrablás büntette, ha nem is nyeri igazolását, de úgy lesz bemutatva, mintha mindez csupán decens társasági játéknak lenne része...

Arany is mennyi mindenbe fogott bele, amibe beletörött a bicskája (vagy beletörték!): a végtelenül gazdag és színes, igencsak radikális *Bolond Istók* olyan nyomorú visszhangtalanságba fulladt, hogy belefájdul az ember szíve (s e belefulladás miatt nem is tudhatjuk, milyen is akart volna lenni derék Istókunk...), *A nagyidai cigányok* fergeteges, minimum duplafenekű karneválja azonnyomban durva, de tökéletes számkivettetésre ítéltetett (aztán Jancsi, belátván a belátandókat, megpróbálta tréfáját beilleszteni a Nagy Nemzeti Narratívába, s megmagyarázta tévedését – de azt, hogy miként is kellene pozitívnak érteni a nemzeti fájdalomból keletkezett gúnyiratnak negativitását és *groteszkjét*, persze nem árulta el...); a *Toldi estéjébe* is egyenesen beleírta a póruljárt pucér vitéz pajzán kalandját, s aztán (Kemény intésére) illedelmesre csiszolta, s csak csúfolódó hamis pletykaként közvetítette, majd még azt is megtette, hogy olyan erotikus jelenetet koholt, amelynek a korban sehol párja nincsen (a lengyel király buja kurvája Toldinak szeme elé tárja, hogy férfiasan szóljak, a lábaközét – szegény Miklósunk meg is rémül tőle), de aztán szorgalmasan ki is húzta e vesszakokat, s eldugta jó mélyre, bár becsületére váljék, hogy nem semmisítette meg őket! Óh, a megszelídítés minden szinten! Gondolj csak jó Tompa Miskára: a mi időnkben még jóízű bursikóz tréfákra is vetemedett (*Szuhay Mátyás* etc.), hogy aztán tíz év múlva szépen belesétáljon a *Virágregék* nem kis sikert hozó csapdájába: szende lánykák kékszemű ábrándozásait írta át nemesen tisztalelkű didaxisba, szépen megmutatva az ábrándozásnak hihetetlen veszélyeit és erkölcsi fertőjét. *Absit!* Mintha mindenki elfelejtette volna a bölcs intést (vajon honnan ismerős?): „szeresd a romantikát, de ne faragd le erejét, formáját, durva kérégt róla: mert mi haszna símább, ha jól megfaragják, nehezebb eltörni a faragatlan fát” – persze csak akkor, ha nem eleve eltörni akarják...

Lám, még a minden szempontból csodálatos Arany Jancsinál is hogyan érvényesült lépésről lépésre a megszelídítés ingere – miközben mindvégig ott él benne és műveiben a szélsőségek iránti megtagadhatatlan vonzalom: mily csinosra finomította például Etele alakját és történetét a *Buda halálában* – holott mégiscsak egy szörnyű, véreskezű gyilkosnak apológiájáról beszél; mily csendesre vette lírájának folyását, miközben balladáiban szabadjára engedte korlátlan fantáziáját, s oly tébolyító eseteket ír meg tébolyító szaggatottságban, hogy nem is érti a szegény olvasó, hogyan lehet ezeket besorolni bármily nép-nemzeti vagy nemzeti klasszicitásba (hisz e balladáknak sokszor már cselekménymagvuk is oly bonyolult, hogy *népi egyszerűséggel* semmit nem fogsz meg bennük). Haj, a *Tetemrehívás*, *Tengeri-hántás*, *Vörös Rébék* – no, nesze neked népiesség, nesze neked klasszikus „csendes nagyság és nemes egyszerűség”. De persze megszületik ezeknek a megfoghatatlan műveknek is a kanonikus leírása (*ad usum delphini*) attól a tökfey *aesthetices professor* Gregusztól, aki hajdanában már Petőfit is ki akarta túrni az emelkedett irodalomból: íme, a ballada nem más, mint „tragédia dalban elbeszélve”! Ki hallott már ily szolid számárságot! Talán inkább katasztrófa hisztérikus rapszódiában elkiáltva! De Aranyt (is) iskolai tananyagká kell passzírozni – s szélsőséges kilengéseit, ha már (még) megvannak, s eltekinteni tőlük nem lehet, valahogy domesztikálni kell.

Et nunc venio ad fortissimum! Bizony, a legnehezebb, és persze a legfontosabb: mi történt Sándorral – mit csináltak belőle vezető literátoraink? Feljogosítva ér-

zem magam, hogy felszólaljak, hiszen még Gyulai Palkó is elismerte illetékességemet, írván: „Pálffy Albert, kire hallgatott, s ki elsőbb éveiben nagy befolyással volt reá, sokszor szigorral mondá szemébe véleményét.” Tudom, nekik, a kezdeti kanonizátoroknak ugyan nem volt nehéz dolguk, hiszen már akkor megalkották a Pantheon számára a kellő figurát, amikor Petőfi műveinek jó harmada nem volt könyvformában kiadva, tehát az életmű csak korlátozott ismertséggel bírt – így inkább a rég, még a pályakezdet során beidegzett (elő)-ítéletek éltek. S mily szerencséje volt a Petőfi-rajzolóknak, hogy Sándor valóban színes egyéniség, csavargó, színész, kalandor, költői iparlovag (s amellet, ha nem is volt szabad említeni, közszereplő, sőt, horribile dictu: foradalmár politikus) is volt. Az élet színessége fontosabbnak tűnhetett a költészet korlátlanágánál és sokszínűségénél, s mikor már lehetett beszélni 1848-49-ről, akkor lett belőle lángoszlop és mitikus szabadsághős-áldozat, aki hősiiesen küzd a hazáért (s küzdelme mellett verseket is ír). Mi lett így belőle? Egyrészt népies költő, mondhatnám, A NÉPIES KÖLTŐ, aki víg kedéllyel, nyájasan enyelg a dús kalászu rónaságon, s eleven kedéllyel üdvezli téli esték szép, jómódú középparaszti világát. Másrészt pedig HARC VÁTESZ, aki még a segesvári csatatéren haldokolva is igéket ró az anyaföldre, s ez ige természetesen: HAZÁM (ennek a szent mítosznak kultusza nemcsak hogy nevenséges, de gyomorforogató is, akkor is, ha ennek a váteszi imago-nak megvan aztán az ellenzéke is: konzervatív barátaink e gesztusrendszert és költészetet csak távolságtartással tudják, ha nem ellenszenvvel, szemlélni és kezelni, hiszen ebben, úgymond, „a vér naturalismusa” nyilvánul meg, nyilvánvalóan, kárhazatosan). Van e két típus felvázolásának létjogosultsága, hogyne lenne? hiszen Sándor volt népies is, akart volna lángoszlop is lenni, de mégis, mi van az életmű további kétharmadával, amely sem nem népies, sem nem hősi? Csak példaként: ki méltatta Sándornak fergeteges humorát, s ki említette bármikor is, egyszerűen vizsgálándóként, *A helység kalapácsát*? Továbbá: Terajta kívül nincsen egy akadémikus, aki ki merné mondani, hogy Petőfi szerelmes versei elsőrangúak (ahogy a *Cipruslombok* kapcsán írtad: „én itt találom Petőfi költészetét legmagasabbnak. Szerelmes versei mindent fölülmúlnak érzés és gyöngéd szenvedély dolgában, ami e nemben nyelvünkön olvasható”) – mások még az oly különleges versekre sem figyelnek, mint a *Szeptember végén* (és még sok ehhez hasonló). Petőfinek ritka merész intim poézise volt – se recepció, se folytatás... Petőfinek azon versei, amelyek nem simíthatók bele e sémákba (holott mily érdekesek még azok is, amelyek, valljuk meg, gyarlóak), egyszerűen kiesnek az interpretációs mezőkből, s súlyos lenézésnek vannak kitéve – mintha egy népies költőhöz nem illenék olyasmi, hogy időnként eszébe is jut valami, gondolkodni kezd, s esetleg rossz kedvében, netalán világfájdalmában szólal meg. Ilyet egy rendes költő, aki „mintha csak azért nyerte volna a költészet égi adományát, hogy honszeremről énekeljen”, nem lenne szabad, hogy csináljon, hisz mindez nemcsak természetellenes, hanem egészségtelen is („Az embergyűlölet és világfájdalom, mi nála némi vad nyersséggel párosult, nem volt meg költészete alaphangjában. Innenonnan ragadt reá, egészségtelen rész volt, miből nemcsak hogy nem tudott valami kitűnőt alkotni, de ritkán tudta költőisíteni is. Oda dobta mint keserű epét és könnyült általa”); s az ily típusú költészetről, higiénikus okokból, eleve le kellett volna mondania (hiszen „legveszettebb kedvében is írt, mikor jobb lett volna

kisétálnia vagy kialudnia magát”) – amint Gyulai doktor úr írja. Meg kell vallanom, attól sem lesz jobb kedvem, ha az a kiváló kolozsvári szász, professor Meltzl, akinek szövegeit, mikor Gyulai népiesség-koncepcióját ostorozza, örömmel olvasom, Petőfinek „jelszavát” (oh, vajon mi is lenne az a *Votum Petőfianum?!),* azaz *Szabadság, szerelem* című nem rokonszenvetlen szösszenetét shakespeare-i mélységekig magasztosítja, s a *Felhők* világnézetét a német *Universalphilosophie* magasságáig emelné – hiába, még ha szeretjük is, nagyotmondásokkal közelebb nem jutunk a megértéshez. Egy sokféleségében dúskáló költészetet nem lenne szabad homogenizálni sem erre, sem arra: hiszen éppen a kiszámíthatatlan és megfoghatatlan variabilitás jelenti minden költészetnek (a Sándorénak kivált) értékét és csillámlását.

S akkor még nem is beszéltem a legnagyobb hiányról, az igazi fantomfájdalomról: Sándor életművéről le van amputálva *Az apostol*, a kései főmű. Nem mondom azt, hogy hibátlan remekmű (nem az), nem mondom azt, hogy betetőzi életművét (nincs tető!) – csak azt mondom, hogy *Az apostol* nélkül minden összegzően áttekintő interpretáció nemhogy hiányos, hanem egyszerűen hamis. Oh, vajha megadta volna a sors, hogy 1848 őszén, amikor még volt könyvkiadás, megjelent volna ez a mű – ma minden másként nézne ki: s nem csak a benne foglalt ideákat illetően – Sándor e művében oly radikális és páratlan poétikai újsággal és mássággal operált, aminek erjesztő hatása bizonyára megváltoztathatta volna a későbbi évek epikai költészetformálását (s a verses epika nem Szász Károlyokba, vagy még rosszabbakba torkollott volna). De hajh! huszonöt évvel születése után látott napvilágot – egy teljes nemzedék nőtt fel úgy, hogy nem is tudta, mit nem ismer –, s mikor megismerhette, már muzeális régiségként tekinthetett reá! Aki pedig aztán, későn, nyilatkozott róla, vagy pironkodva, vagy nem, egyszerűen kitudta e művét Sándor „igazi” életművéből, s idegen (hogyan értsem ezt???) alkotásként mellőzte (s hányan!: Gyulaitól kezdve, Meltzlen át, Péterfyig: „Petőfi *Apostolában* mindenütt teljesen idegen eszmék képviselője. Itt megszűnik a magyar néppel érezni, elfeledi igazi hősét, *János vitézt*, s egy rongyokban született, a zsarnokság és királyság ellen mennydörgő gamint szerepeltet a nép képviselője gyanánt” – jaj, micsoda érvelés!); Te legalább, tartózkodásod mellett is, hozzátetted: „de mint költemény, méltó a szerzőjéhez” (kár, hogy nem fejtetted ki részletesebben, bár e cikked utolsó mondatával mindenki csak egyetérthet: „hogy mit írhatott volna még ezen *túl* Petőfi? azt nem bírom képzelettel utolérni” – én sem tudnám). Nem felmagasztosítani kívánám *Az apostolt*, hiszen igen sok sebből vérzik, csak azt rögzíteném, ha *elve* benne lett volna a magunkévá teendő Petőfi-corporusban, jóval nehezebb lett volna róla annyit hazudni.

S mindehhez csak ennyit tennék hozzá: mindez nem magyarázható a politikai változással és a cenzúrával (én aztán tudom, milyen a cenzúra – az én lapomat maga Kossuth Lajos akarta volt betiltani) – az irodalom korlátlanágát nem a hivatal tiltása fogja, fogta vissza, hanem alkotóinak s kritikusaik mérsékelt, fontolva haladása és titkolt vagy nem titkolt, szándékolt visszatartása.

De nem mulaszthatom el, hogy a Te életművedről is szót ejtsek, hisz a te regényírói pályádat ma már olyan másodosztályú vérdilettánsok övezik, mint Abonyi Lajos (óh, a társadalmi regények mestere!) vagy P. Szathmáry Károly (óh, a történelmi regényírás tudora!), hogy az úri világ után sóvárgó Bajza Lenkének

(keménylelkű Jóska bátyánk kicsit lágylelkű leányának) szerelmi-házassági siránkozásairól ne is szóljak. Te az ötvenes években kitaláltad a mitikus történet-szemlélet és a nemzeti irányregény akkor szerencsésnek tűnő ötvözetét, s nem kevés alkalommal remekül teljesítettél – hiszen mindezt a szélsőséges kalandregények színes és töredékes, elliptikus poétikájával párosítottad: pompás sikereket is arattál, az *Egy magyar nábob* vagy a *Politikai divatok* derekas teljesítménye csak dicsérhető (bár az olyan nettó giccsregényt, mint a *Kárpáthy Zoltán*, talán kár volt megírnod, akármennyi hasznod is lett belőle – hiszen ott elhagytad a *Nábobnak* mind nyersességét, mind humorát – s rosszhiszemű olvasóidat, akik azért mégiscsak reménykedtek a Szentirmay-Fanny házasságtörés esélyében, a nemes erkölcsiség nevében még ki is ábrándítottad; s azt sem hallgatom el, engedelmeddel, hogy jó pár esetben rosszkedvedben? vagy siettedben? vagy a napenkénti újságrírás slendriánjában? összecsaptad a készülő művedet, s kiadtad az „ahogy esik, úgy puffan” jegyében). De minden nemzeti irányzatosságod mellett is megtartottad történelemszemléletednek keserű szubverzitását (hisz képviselhetsz a nyilvánosságban bármily politikai loyaltást és konformizmust is, regényeidben mindig megmaradsz megvesztegethetetlen felforgatónak), s mivel megtartottad korlátlan fantáziádnak minden irányban nyitott szabadságát, olyan szélsőséges figurákat tudsz teremteni és mozgatni, akik már pusztán létükben, no meg akcióikban is, képviselik még a hajdanvolt elképzeléseink utópiáját; s hát ez az, amit kedves ellenfeleid, a „realitás” és a „lélektani hitelesség” nevében nem bírnak elfogadni: hogy esetleg mégis lehetségesek olyan férfiak, akik nem elégszenek meg a „fennállóval”, s lehetségesek olyan nők, akik életükben az áldozatok nem azért hozzák, hogy lemondhassanak a boldogság ígértéről (nemhiába tiltaná el Gyulai Palkó a nőolvasókat a Te regényeidnek forgatásától...), s lehetséges olyan világ, ha csak egy szigeten vagy a Jövőben is, ahol az egykori ideálok kézzelfoghatósága nem pusztán lélektani fantazmagóriának minősül. Mert a Te számodra a „lehetséges” még mindig többet ér, mint a „valósággal létező”. S ami legalább ennyire fontos: megőrizted s továbbadod áldott humorodat (ami belopódzik minden véresen vagy szentül fontos történetedbe is) – emelem előtted kalapomat, hogy akadémiai székfoglalódat, szerintem provokációként, a magyar néphumorról tartottad, a szabad humor szubverzivitásával szembesítvén az akadémikus vaskalaposokat.

A Te hőseid, férfiak és nők egyaránt, az akarat, a szabad akarat jegyében élnek és hatnak (vagy éppen szenvednek) a nyers szükségszerűségnek ellenében – s ebben is híven követed Sándort, aki szerint *csak* az akarat számít, s aki utópikus jövőképét is az akarat jegyében képzelte el (amint *Az apostol* befejezése sugallja: „Uj nemzedék jött, mely apáit / Arcpirulással említé s azoknál / Jobb akart lenni és az is lett, / Mert csak akarni kell!...”), s híven követed nemzedékünk célkitűzését, amit Sükei oly szép patetikusan fogalmazott meg: „Kezdetben vala az ige, mondja az evangélista; kezdetben vala a szerelem, mondja korunk legnagyobb lángelméje; kezdetben vala az akarat, vagy ha magatoknak jobban tetszik – a tetterő, hirdetjük mi...”

Mert úgy vélem, most is, életem vége felé, amikor a közbeszédben a romantika már szinte szitokszóvá vált, hogy érdemes szertekiáltani: *magnum et voluisse sat!*

S ennek jegyében buzdítlak Téged, s buzdítanám a fiatalságot: hagyjon fel a realizmus zord követelményeivel és csalfa csábításaival, s térjen vissza a romantika gyökereihez, az ifjú Petőfi korlátlanságához és szabálytalanságához, meg az ifjú Jókai Mór határtalan fantázia-világához – menjünk vissza a *Nepean-szigetre* (hol a paradicsom és a pokol minden javai összegyűjtvék), s kezdjük újra az elmúlt félszázad irodalomírását!

Barátom! Nyílt beszédemnek időnkénti szabadosságát, bízom benne, tágkeblű nagyvonalúságod elnézi nékem; s bízom benne, hogy mind történeti leírásom, mind kritikai hozzáállásom találkozni fog ismeretes jó indulatoddal. Fogadd hát Sándor születésnapján köszöntésemet, s tartsd meg jó emlékezetedben

hívedet s régi barátodat, Pálffy Bercit

Budapest, 1883. január 1.

PS. Kérlek, ha találkoznál Arany Lászlóval, a Jancsi fiával, add át néki szeretetteljes üdvözetemet: ő, a fiatalok között talán egyedülként, még tudja, mi is az a *délibáb* – s ennek tudatában kineveti az álszent jófiúkat. *Vale!*

Petőfi rajza Arany Jánosról

Az utolsó levél Nagyszalontáról

Szalonta Júli 30. 1849.

Édes jó barátném!

Igéretemet be váltva írok hozzád, míg irhatok. A leg kritikusab állapotban vagyok. Harmadnapja, hogy ama szokot jelek mutatkoznak, ha nem is állandóan de mindenóránban eccer, erőssen görcsösen. Olyankor térdre esek a konyha kövön, igen szenvedek négyöt perceket, aztán fölkeczmergek és dolgom után látok mellyek akadnak számosan.

Drága barátném én téged a keresztanyaság mijat akarlak meg kérni. Ha leány lesz Mária lesz édes anyám után, kinél jobbat soha nem teremtet az isten, kit én ugy szerettem, mint soha anyát nem szeretet senki. 26dik esztendőmre sem atyám, sem anyám nincs többé, nem is lesz. E két csapás oly fris még az ideji tavaszról hogyha csupán leányuk volnék s nem feleség s jövendő anya, ezek a csapások meg semisitenének.

Ha fiu Zoltánnak fogom hívni. Elsőb Miklóst kivántam a Toldi mijat, mit az én szivemnek oly nagy gyönyörűségére olvastam, mi Jankó iránt leg előb felgyujtota lelkemet. De az uram azt mongya nem való az ijen önteccelgés, már én rólam így is azt beszélük az iteni roszt nyelvek hogy milyen aszony az ijen, hásztartása csak az ura, első kicsije még útba, kertje csak tenyérnyi, majorsága öthat csirke lévén, üres órájiban regényt olvas s egyedül danolgat. Dejszen ha tudnák hogy notákhöz költök verseket! Le se irom csak magamba citálok mikor teszem el a beföteket.

Körülményeinkel nemigen vagyunk meg elégedve, a mai háborus világ magunk fajta szegény embernek se kényelmes, a leg szükségesebeket se lehet be szerezni, ez alat értem az élelmi czikeket, és holmi házhoz valókat. Az uram hivatal mijat Pesten jártában volt kéntelen kelengyét s más egyéb szükségeseket be vásárolni. Szörnyü idő, szörnyü idő! S a szörnyüség mindegyre nő.

Szomszédunkban kézellábal dolgozik a halál, döl belé az ember mint a bögőbe a huszas. Nehéz nyukton ülve el nézni, gyöngö nő létemre én is fel csapnék katonának mint István öcsém. Ha születésem napján a 1823dik év január ljén fiunak születék s szüléim Sándornak keresztelnek mint akarák elsőszülötjüket most fel csapnék Bem táborába és ki vont kardal rikoltanám a többinek ki a házból ki a sikra emberek. De leánynak teremtet az a magaságos s a hőzöngő aszony a csodás természet méla tévedése, épen ojan mint a férfi ki tüt fog vagy guzsalyát őrzi, tükörét bámulja és magát kendőzi, ahogy arany Jankóm állítja.

Meg elégedésemre szolgáljon hogy jó feleség vagyok és jó anya leendek. Nem mentegetni való, hogy midőn husz esztendeje te veled drága barátném a Félegyházi elemi iskola padgyába be ültünk, nem arra fekteték a fősújt, (elég

hibásson), hogy a leány szépen és helyesen írjon és a tudományokból minél többet tudjon, hanem a női élethez tartozó, a kézi s házi munkának minél több ágát, és abból minél többet, alaposan meg tanuljon asztán haza takarodgyon. Nem kel hát pironkodnom hogy mit az én édes atyám a mézszárszék bérletéből össze kuporgatot aszt iskoláimra pazarlá s én szégyen szemre mégis el szegőttem a teátristákhoz. Engemet anyira meg kísértet Sakspere.

De szüléim még láták nagyobik gyermekük esztét meg jóni. Még aszt is megérték hogy a tékozló leány egy joravaló szegény ördögél a házasság révébe be evezze. Elejénte magam sem tudtam, hogy mihez kezdünk mi a megkeseredet özvegy ember kitől a kolera egész családgyát ragadá el s Tália lógo orral haza sompojgot pap nője, hiszen mikor az ember uj életet kezd és uj családot alapít egy kisé nehéz fel adat. Két esztendeje hogy együt vagyunk mint férj s nő, istenek hála már meg lehetősön öszenőve, s eből az időből nem sok volt béke idő. A revolutio mijat még igen kevés háznál athatánk látogatást, ijen ingatag időkbe nem várják tőlünk hogy ösmerősöknél tisztelkegyünk. Mire vége leszen enek a fenforgásnak már csak a jegyzőné ösmerik és tán még Músa voltomra is adnak, nem hinéd az én arany uramat Pesten mily sokra becsúlik. Magam is el felejttem hogy egy koron csak te barátém és még pár jó lélek fogadátok údvözlésemet. De lelki ösméretem tiszta volt, szivem erős maratt. Mert kit az isten el hagyott, aszt az ördög se menti meg.

De már itt az újab próba, az utósó nagy próba. Jön az orosz, itt is van már valóba. Eljött tehát az utósó itélet, de én attól nem magamér, hanem a kicsi miat félek. Ugyan meik perczben tartom majd kezemben kis gyermekemet s meik perczben fogjuk menekülőre s ugrunk mind pusztá pójával s bugyoral a szekérré. Az uram vigyáz reám, ámbár amilyen ügyefogyot legény, sokszor inkább én nekem kell rája vigyáznom. Az emberek itt most a vészben egy sziv egy lélek, egy pár házal igen jó viszonyba vagyunk, Janim is jól találja magát, derék literátus emberek is a kikel többnyire együtvan.

Node majd sokat is fecsegek már Szalontáról, hát Félegyházán mit csinálnak? Hogy vannak? Különösen kedves szülőid, testvéreid? Írj gyakran kedves felejcse el hirtelen tyranus természetemet mit jó férjem is panaszol elékszer, e nehéz időkben ne tartogasd magadba haragod, bocsás meg bármit követem el elened. Minden jó barátomat, ösmerősömet, rokonómat, tisztelek csókolok. Jó szülőidet tisztelve, férjemel együt kezeiket csókolva, testvérjeidet údvözlöm. Téged pedig számtalanszor csókol lelkéből szerető

Petrovics Mariskád ugyismint Aranyné.

PS. Júli. 31.

Eljöt a percz! Nincs már időm hogy a végső kimenetelt tudasam, mivel Janim a leveleket postára bizva egy útal a bábáért is megyen. Ha én ágyban, párnák köszt halnék meg, légy kegyes kis gyermekemhez, segícsed árvaságában, ne tagad meg eszt az ígéréstet egy vajudó aszonytól. Írj minél eléb, még pedig sokat, öszevisza mindet ami felétek történik, minyábotokat számtalanszor csókollak

Arany Jánosné Mari

Naplólapok Petőfi sírjára

Csapó Etelke: Én meghalok

*Tekinteted áthat,
legmélyemig láthat,
mindenem fellobog,
te mégsem fogadod
égőáldozatod.*

Én meghalok.

*Midőn elmegy tőlem,
ködbe tűnsz előlem,
mindig rád gondolok,
szemedről álmodok,
végleg tiéd vagyok.*

Én meghalok.

*Kis leánynak hiszel,
kinek csak buba kell,
de ettől megfagyok,
szememben könny ragyog,
egész testem sajog.*

Én meghalok.

*Megkötözlek téged,
úgy várom a véget:
holtommal bájolok,
túlról áthajolok,
csózkodra szomjazok.*

Én meghalok.

*Mindentől elvonulj,
síromra úgy borulj,
mintha testem lenne,*

*úgy ragadj a mennybe!
Ölelj végtelenbe!*

Ha meghalok.

*Én nem vagyok gyerek!
Holtan veled leszek,
élnem csak kárhozat,
hűlt tetem: áldozat –
szabad leszek, szabad!*

Ha meghalok.

*Ha vagyok, nem vagyok,
de nevem felragyog
örökké élni fog!
Kap majd, aki adott.
Elveszni hát van ok.*

Élek: ha meghalok.

Pila Anikó két nótája

1.

*Nincs szebb lány a cigánylánynál,
ölel lámpa világánál,
olyan forró, mint a kályha,
ha a legényt megkívánja.*

*Maga mondja a legénynek:
válassza ki szerelmének,
szöktesse meg, vigye messze,
maga mellől ne eressze.*

*Választottam szeretőmet!
Szikrázik a szemem tőled.
Így kell pont a lánnyal bánni,
megtörténhet köztünk bármi.*

*Ki se bújunk mi egymásból,
elegünk van minden másból,
fekszünk ketten, padlón, ágyban,
élünk csak a tüzes mában.*

*Gyere gyorsan az ölembe,
veled estem szerelembe,
mikor magamba öllelek,
tapadsz, mint a kicsi gyermek,
ihajja!*

*Úgy ringatlak, úgy szeretlek,
mikor az ölembe veszek,
mintha tőlem lettél volna,
mintha tested testem volna,
ihajja!*

*Nekem teremtettek, lelkeim,
örökké csak ölelj engem,
leszek cinkos, leszek testvér,
bármi, csak hogy te szeressél,
ihajja!*

Lendvayné: Színpad

*Szemed szól hozzám, szebben, mint magad,
színészként színről színre láttalak:
tudom, mi veszi férfinép eszét,
de téged más bűvölt: a szép beszéd.*

*Az asszony, aki tudja, mit akar,
kinek nem kell a cím és hivatal,
csak kötelesség: élethivatás,
és szív is: szent hév és sodortatás,*

*az tudja, ez a nézés mit üzen:
mit szemed ölel, az a szellemem,
hogy álorcán és álszavakon át
a közös fény megmutatja magát.*

De Caux Mimi: Nadrágszerep-ária

*Voltam már férfi,
láttam már égni
szerelmes asszony
tekintetét.
Hatalmam édes,*

*élek és érzek,
nekem a vágyak
heve elég.*

*Kezemet fogtad,
szöveged mondtad,
mint ki a lázba
beletanult,
kezedet fogtam,
szövegem mondtam,
szerelmes voltam:
szívem kigyúlt.*

*Tükörbe néztem,
tükörbe néztél,
félttem és féltél:
mit lenni ott.
Tanultál tőlem,
tanultam tőled,
legyen a többi
örök titok.*

Prielle Kornélia: Titok

*Mohó és forró minden ölelésed,
halálvággyal rokon,
tépniél, de inkább vársz, és kérve kéred,
én édes dalnokom.*

*A kerti pad, hol nyögdelvén az estben
vágyódón átfonom
nagy lelkedet e sovány fiú testben,
én édes dalnokom,*

*még őrzi kettős súlyunk, s ráborulva
feléledek veled,
képzelt lényeddel csókban újra s újra-
élem szerelmedet,*

*csókoltál éhen, hajszolt-izgatottan,
vágyón, ügyetlenül,
és megtartalak, ahogy akkor fogtam –
a zseni úgy hevül,*

*mint senki más itt lenn a földi honban,
csókjaid halmozom,
veled, veled csak, a paradicsomban!
Én édes dalnokom.*

Kertbeny Károly: A könny

*Mézes kínja szerelmemnek
meddig gyötör, facsar?
Édes írja heves szemnek:
fáradt, forró, fanyar.*

*Oh, meddig még, hogy látásodra
a titkos láz emészt?
Hogy érzemények hálás sodra
kísér, ha jössz, ha mész?*

*Elérhetetlen mindörökre!
De elég egy szavad:
emelsz vagy lelöksz, le a rögre.
Szabad vagy. Nem szabad.*

*Te sas vagy, én csak szürke szolgál:
serénykedő veréb...
Te szállhatsz, s engem hagysz a porba!
Eleg ebből, elég...*

Kertbeny Károly: Tartózkodó félelem

*Barátom! Hogyha látom
lángzó szép arcodat,
és hallom – édes álom! –
exaltált hangodat,*

*hevesen boldogságom
felbuggyan és buzog,
és kelnek vágyó számon
titokban himnuszok.*

*Te megemésztő kínom
nem sejtheted soha,
én hallgatok, és bírom,
s van ennek jó oka:*

*haragod, szenvedélyed
egyaránt oly heves,
hogy veszteni személyed
ezért: nem érdemes.*

*A felajzott idegnek
cél adni: céltalan,
így közönyös-hidegnek
teszem inkább magam,*

*s hogy barátságod bírjam,
kemény, komoly vagyok,
s bár arcomon lázpir van:
határokat szabok.*

*Te hű vagy enhitedhez,
és hű hitemhez én,
s ha sosem említesz meg,
én ezt is érteném,*

*a genie fénykörébe
nem emelkedhetem:
a múzsa szent ölébe
nem férhatom fejem.*

Szendrey Júlia: Amit a lánynak mondanak

*Amit a lánynak mondanak,
mind elfelejti perc alatt,
ha kedvesére ráborúl,
és ölel-csókol szótlanul.*

*A madár tárja szárnyait:
a vágy egészen mást tanít,
mint mások erről tartanak,
mert elveszni: egy pillanat.*

*Magány sötétje felderül,
ha két szerelmes egyesül,
egymásba mélyre úgy merül:
a fulladásuk fényes úr.*

*Ha ketten várják ugyanazt,
a csókban meglelt ósvigaszt,
a kettő végül egy leszen:
megtettesül a szerelem.*

FÁTÓL FÁIG

Változatok szerelem és önazonosság témájára Petőfi Sándor költészetében

A szerelmi líra csoportosításának bevett módja, hogy az ihletadó címzettek (többnyire női) nevével címkézi fel az irodalomtörténet a versek meghatározott halmazát. Így jönnek létre a Léda, Lilla, Júlia, Flóra és egyéb névvel ellátott szövegcsoportok, melyek praktikus módon segítik a költői életművekben való navigálást, rámutatnak egy korszakra, sok esetben a szerelmi líra adott típusára és az adott csoportra jellemző beszédmódra, esetleg verstípusra (például udvarló költemény vagy hitvesi líra stb.). A „múzsák” keresztnevével való felcímkézés mögött – a praktikus beazonosító, rámutató gesztuson túl – legalább két előfeltevés húzódik. Egyrészt feltételezi a szerzői életrajz, a személyes életút eseményei és a költői életmű közti szoros egységet, kölcsönös megfeleltethetőséget; ehhez hasonlóan pedig feltételezi a konkrét szerelmi érzés és annak poétikai formája közti feltétlen és közvetlen kapcsolatot. Így lesznek a Léda-versek zaklatottabbak, mint a szelíd Csinszka-versek, és így lesznek a Júlia-versek hitvesiek. A költő (feltételezett, elképzelt vagy rekonstruált) szerelmi érzésének jellemzése és a szerelmi viszony típusa sok esetben a női névvel ellátott szövegcsoportok poétikai leírásaiba is beszűrődik, és azzal az ígérettel kecsegtet, hogy az érzelmek egyedi megélését, átélését teszi lehetővé a versek olvasója számára is, hiszen a szövegeken át hozzáférhetünk a költő Júlia, Lilla, Flóra, Laura stb. iránt érzett szenvedélyéhez. A női nevek mentén létrehozott szövegcsoportok praktikus nyelvi tömörítő szerkezetei az irodalomtörténetnek, sokkal egyszerűbbé és átláthatóbbá teszik az irodalomtörténet szakmai nyelvét, mintha mondjuk évszámokkal vagy címfelsorolásokkal utalnánk ezekre a szöveghalmazokra. Ugyanakkor a címkek homogenizálják a szövegeket, és kitakarják az egyes ciklusok belső feszültségeit, ellentmondásait, továbbá elfedik azokat a hosszanti poétikatörténeti folyamatokat, amelyek egy-egy múzsa-cikluson átívelően jobban értelmezhetőek lennének.

Ilyen korszakokon (vagy legalábbis női neveken) átívelő poétikai forma Petőfinél a metaforaváltásra építő verstípus, melynek legszebb – de mindenesetre legismertebb – darabja a *Fa leszek, ha...* kezdetű költemény 1845-ből. A metaforaváltó versek megjelenését és az életművön belüli előfordulásait a Petőfi-kritikai kiadás jegyzeteiben Martinkó András gondosan rögzítette. A Petőfi-szakirodalom ismeretében egyáltalán nem meglepő módon a verstípus forrása és mintája (mint számos más esetben is) Vörösmarty Mihálytól származik, ezúttal az *Ábránd* tekinthető a szövegek közvetlen előzményének.¹ Vörösmartynál szintén a szerelmi lírában jelenik meg a metaforaváltó forma: az *Ábránd* című költemény annak felsorolása, hogy a versbeli beszélő mi mindenné változna át azért, hogy elnyerje a címzett szerelmét. Az *Ábránd* második strófájának kezdő képe szó szerint is megidéződik majd a *Fa leszek, ha...* első sorában (Vörösmartynál: „Szerelmedért / Fa lennék bérc fején”). Vagyis ezekre a szövegekre is igaz, hogy Petőfi mesterével versengve dolgozta ki a maga költői megoldásait. A metaforaváltásra és metaforasorozatra építő versek első példája Petőfinél a *Megúnt rabság*, amelyet viszonylag sűrűn követ négy

¹ Martinkó András: Váltás a stafétában: Vörösmarty és Petőfi. In: Tamás Anna, Weber Antal (szerk.): *Petőfi tüze. Tanulmányok Petőfi Sándorról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 37–72.

további, ugyanezre a poétikai szerkezetre épülő szerelmes vers a következő másfél év során. A sorozatot ebben az időszakban a *Fa leszek, ha...* zárja. Később, immár a Júlia-szerelmem időszakában, még kétszer tér vissza Petőfi ehhez a verstípushoz: a *Lennék én folyóvíz...* és a *Mi volt nekem a szerelem?* című versek szövegét újra a metaforaváltások sorozata szervezi.

A Petőfi-versek „természetessége”, törőlmetszett eredeti népiessége olyan erőteljes szövegértelmező gesztusok, melyek a korai Petőfi-recepció óta szervezik a versek értelmezését és befogadását. Erdélyi János vagy Gyulai Pál méltatásai nyomán a mesterkéletlenség, a népies egyszerűség és természetesség megkerülhetetlen irányai lettek a Petőfi-szakirodalomnak és -olvasásnak – még akkor is, ha az utóbbi években sokkal inkább arról olvashatunk, hogy Petőfi úgynevezett természetessége nagyon is tudatos volt, hogy az egyszerűség látszata a költői mesterség és a nyelvi kimunkálás eredménye, és hogy a népiesség sokkal inkább megcsinált és tudatosan használt eszköze költészetének, mint természet adta (avagy naiv) sajátossága.² A metaforaváltásra építő versek alábbi összehasonlító vizsgálata szoros szövegértelmezéseken keresztül támasztja alá az újabb Petőfi-szakirodalom állításait, hiszen egy adott poétikai formával való munka egyes fázisain keresztül követhetjük nyomon azt a nagyon is tudatos szövegformáló munkát, amely variációk során át végeredményként jut el a legtermészetesebbnek ható és népdalszerűen egyszerű természeti képekkel operáló *Fa leszek, ha...* kezdetű versig.

A metaforaváltó versek mindegyike a szerelem és az egyén önazonosságának (már Vörösmartynál is megjelenő) témáját járja körül. Az 1843 végén született *Megúnt rabság* vershelyzete nemcsak megidézi az *Ábrándot*, de hangsúlyosan szembe is helyezkedik vele. Vörösmartynál az átváltozásokat a másik szerelmének elnyerése motiválja („Szerelmedért / Fa lennék” „Szerelmedért / Lennék bérc-nyomta kő”). A *Megúnt rabság*ban a másik szerelmének elnyeréséért való átváltozások múlt időbe kerülnek („lettem szelíd láng” „lettem méla csermely” stb.), a vers jelene pedig az átváltozásokkal, a másikkal való megfelelések sorozatával való végleges szakítást deklarálja („Nem, tovább nem úzöm!”). A vers zárata a szabadsághoz, a beszélő eredeti autonómiájához való visszatérést ünnepli: „Most hát lelkem repdess / Régi szárnyadon, / Merre a szabadság / Végtelenje von!” A *Megúnt rabság* szövegében a szerelmi érzés olyan kényszerítő erőként jelenik meg, amely megszelídíti és domesztikálja az eredetileg vad és szilaj beszélőt. A szerelem itt olyan fenyegető erő, amely megfosztja az egyént szabadságától és önazonosságától, és az elnyerni kívánt másikhoz teszi hasonlónvá, vagyis átformálja a beszélőt, aki így megszűnik, feloldódik a másikhoz való hasonulásban. A vers lezárása az önazonossághoz való visszatérést szabadságként értelmezi, míg a szerelem az egyén számára az önazonosság elvesztésével fenyegető rabság.

A téma és a versszerkezet következő darabja a *Volnék bár...* című vers 1844-ből. A *Volnék bár...* szintén képek sorozata, de múlt idő (lettem) helyett itt jelen idejű feltételes mód (volnék) vezet be az átváltozások sorozatát. A vers annak felsorolása, hogy a beszélő mi minden lenne inkább, csak ne ismerné a megszólított címzettet; a vers első négy versszakában ugyanaz a keret ismétlődik („Volnék bár [...] / Csak tégedet ne ismernék.”), hiszen a másik ismerete olyan kínokat okoz a beszélőnek, hogy annál már igazán minden jobb lenne. Az utolsó versszak fordulata azonban visszavonja a kívánságsorozatát, mivel a vers csattanójában kiderül, hogy épp a másik iránt érzett szerelem az, ami a beszélő önazonosságát adja:

² Milbacher Róbert: Petőfi és a naivítás visszanyerésének ábrándja. 2000, 2018/2, 68–78., illetve S. Varga Pál: Petőfi szerepei: dilemma vagy metamorfózis? *Alföld*, 2013/6, 71–80. Különösen: 74–76.

*S mégis, mégis... nem volna életem,
Az örök üdvösségnek
Magas helye sem tetszenék nekem,
Ha tégedet nem ismernének.*

A metaforaváltásokban artikulálódó átváltozások sorozatát itt is a másik iránt érzett szerelem és az önazonosság szervezik, de míg a *Megúnt rabság*ban a szerelem okozta átváltozások az önazonosság fenyegetettségét eredményezték, addig itt a szerelem és az önazonosság témája épp ellenkező viszonyban áll: épp hogy a másik ismerete, a másik iránt érzett szenvedély az, ami a beszélő életének konkrét valóságot, értelmet ad, vagyis ami végső soron önmagává teszi.

A variációsorozat következő darabja, *Az én szerelmem...* ugyanebben az időszakban íródott. *Az én szerelmem...*-ben az eddigi példáktól eltérően a metaforaváltások nem a versbeszélő alakváltozatait sorolják elő, hanem a beszélő szerelmi érzését írják körül: jellemzik és meghatározzák ennek a szerelemnek a típusát. Az első három versszak tagadó szerkezetben sorjázó képeiből értesülünk arról, hogy mi minden *nem* a beszélő szerelme („Az én szerelmem nem csalogány”, „Az én szerelmem nem kies liget”, „Az én szerelmem nem nyugalmas ház”), míg az utolsó versszak immár állító képsorai a negatív festésű versszakok után szembesítenek a beszélő szerelmének valódi jellegével. *Az én szerelmem...* látszólag eltér az eddigi metaforaváltó versektől, hiszen itt nem a beszélő alakváltásai szervezik a verset, ugyanakkor a tagadó és az állító képek jellege nagyon is ismerős a *Megúnt rabság*ból. *Az én szerelmem...* arról a szerelemkoncepcióról szól, amely nem számolja fel a beszélő önazonosságát, hanem amelyben kiteljesedhet a maga vad, szilaj, szabad én-je. A *Megúnt rabság*ban a beszélő a képsorokban egyfajta nőiesedéssel ment keresztül, az átváltozások során felszámolódott eredeti vad, férfias ereje, hogy megfeleljen egy domesztikáltabb, szelídebb másiknak (szilaj tűzből → szelíd láng; zuhatag → méla csermely; zordon szikla → völgyi berek). *Az én szerelmem...*-ben olyan szerelemkoncepció körvonalazódik, ahol a szerelem nem jár együtt az eredeti vad erők megszelídítésével vagy kordában tartásával. Önazonosság és szerelem témáját járja körül ez a vers is, de nem az én idomul a másikhöz (mint a *Megúnt rabság*ban), nem is a másik biztosítja az önazonosságát (mint a *Volnék bár...*-ban), hanem a szerelmi érzés jellege az, ami megőrzi sajátosságait, a másiktól függetlenül is. *Az én szerelmem...*-ben ugyanis nem jelenik meg semmiféle másik vagy megszólított, itt a vers témáját adó szerelem tárgy nélküli, önmagában hordja értékét.

Az 1845-ös *Száz alakba...* legnagyobb újdonsága, hogy a metamorfózis-sorozat ebben a szövegben kölcsönössé válik. Vagyis immár nemcsak a beszélő (vagy a beszélő szerelmi érzése) az, ami metaforaváltások során el-elveszt, hanem a megszólított, a másik is folyton alakot vált, és a megszólított másik alakváltásai motiválják a beszélő szerelmének elváltozásait is („Majd sziget vagy, s vívó szenvedélyem / Mint szilaj folyam fut körülöd”, „Néha gazdag útas vagy, s szerelmem / Mint az útonálló megrohan”, „Majd a Kárpát vagy, s én ott a felhő” stb.). Az eddigi versekben a másik vagy meg sem jelent, vagy a mozdulatlan állandóságot jelentette, amihez a beszélő vagy idomult, vagy sem. A *Száz alakba...* dinamizmust visz a metamorfózisok sorába. Az eddigi állóképsorozatok helyett itt a metaforák kölcsönösségre épülnek: amilyenre képzeltek téged, ahhoz idomul szerelmem is. Vagyis a beszélő szerelmi érzésének típusa az, ami idomul, változását pedig a másikhöz való kapcsolódás vágya motiválja. A szerelem jellegének leírására a *Száz alakba...* című versben szerepelnek szelíd, biedermeieres képek (csalogány, repkény) csakúgy, mint *Az én szerelmem...*-ben meghirdetett vadromantikus képek (szikla, folyam, útonálló, mennydörgés). A két szerelemkoncepció ellentmondásai az eddigi metaforaváltó verseknek is alaptémáját és belső feszültségét adták. A *Megúnt rabság*ban a beszélő és érzései

kényszerűen szelídültek, domesztikálódtak (vagy másként: biedermeieresedtek) a másik kedvéért. *Az én szerelmem...* kifejezetten a szentimentális, rokokós-biedermeieres szerelemkoncepció tagadásából vezeti le a maga vadromantikus szerelemkoncepcióját. A *Száz alakba...* képsoraiban biedermeieres és vadromantikus képek egyaránt találhatóak, és ezek a képek nem oltják ki egymást, megmaradnak a maguk feszültségében. Az utolsó versszak szentenciaszerű lezárása szintézisbe vonja össze a belső feszültséget teremtő képeket és szerelemkoncepciókat:

*Im szerelmem ekképp változik, de
Soha meg nem szűnik, mindig él,
S nem gyengül, ha néha szelidebb is...
Gyakran csendes a folyó, de mély!*

A *Száz alakba...* utolsó versszaka változásaiban is önazonosként mutatja fel a beszélő szerelmét. Önmagát és saját szerelmét olyan erősnek, változásaiban is állandónak tételezi, amelyet már nem fenyeget az én-vesztés veszélye.

Így érkezünk el a *Fa leszek, ha...* szövegéhez. Az átváltozásokat az eddigi igealakokhoz képest a lehető legegyszerűbb létige jelenti be: a „lettem”, a „volnék” vagy a „képzelem” után egyszerűen csak „leszek”. Eltűnnek a domesztikált, megszelídített szerelem képei: nincs több csalogány, berek, csermely vagy repkény; és eltűnnek a vadromantikus képzetek is: sehol egy rabló, villám, mennydörgés, szikla vagy tűzvész. Az eddigi metaforaváltó versek önismétlő és kettős szerelemkoncepciót hordozó képi világa után a lehető legegyszerűbb természeti képek sorakoznak: fa, virág, harmat, napsugár. Ha a metaforaváltó versek képi világára tekintünk, akkor azt találjuk, hogy a *Fa leszek, ha...* szinte lecsupaszított egyszerűsége lemond a költőinek ható, választékos regiszterből származó szavakról. A nagy érzelmi töltetű kifejezések helyét itt a leghétköznapibb szóhasználat veszi át.

Az alakváltás kölcsönös dinamizmusa, amely már a *Száz alakba...* szövegében is megjelent, a *Fa leszek...*-nek alapstruktúrája. A beszélő átváltozásai rendre a megszólított másik alakváltásait követik. A *Fa leszek, ha...* nagy újdonsága az eddigiekhez képest, hogy ezek az átváltozások egymásba kapcsolódnak, láncolatot alkotnak. Az átváltozások, a metaforikus képek az összes korábbi metaforaváltó költeményben egymás mellett, egymás után álltak, mint a gyöngysor egymástól független elemei. Az eddigi költeményeket ki lehetne egészíteni újabb képekkel vagy akár el is lehetne venni egy-egy képet: a struktúra változatlan maradna. A korábbi versek képei a halmozás révén ugyan fokozták egymást, de kapcsolatuk szervesen maradt, a metaforák felcserélhetők lennének, sorrendjük esetleges. A *Fa leszek...* metaforasorozatában a képek lényegi struktúrája, a kapcsolódás logikája változik meg. A metaforák nem gyöngyökként sorakoznak egymás mellett, hanem egymásba kapcsolódó láncszemekként fonódnak egymásba. A megszólított másik nem egyszerűen ez lesz, majd az lesz (mint például a *Száz alakba...* szövegében sziget, tempom, utas, majd hegy). A *Fa leszek, ha...* átváltozásainak sora érintkezésen alapuló logikát követ, az egyes képek közötti metonimikus kapcsolat pedig narratívát hoz létre:

*Fa leszek, ha fának vagy virága.
Ha harmat vagy: én virág leszek.
Harmat leszek, ha te napsugár vagy...
Csak hogy lényeink egyesüljenek.*

A fa-virág-harmat-napsugár metonimikus láncolata olyan narratív logikát követ, ahol az átváltozások sorrendje és iránya is kötött, motivált. A narratív láncolat hozza létre azt a dinamikus mozgást, amely a beszélő és a megszólított alakváltásait lendületben tartja és

az elmozdulásokat egy dinamikus ív egységébe vonja. A képek egymásba láncolódása olyan spirálszerű mozgást eredményez, amelyben a másik mindig tovább rebben, alakváltása mindig egy lépéssel a beszélő előtt jár. Amint a beszélő utolérné a „leánykát”, ő tovább lebben, tovább változik. Ha úgy vesszük, mozgásukban – akár a táncban – a lépések harmonikusan következnek egymásra. Ugyanakkor ez a mozgás nemcsak a táncot idézheti fel, hanem az üldöző és a menekülő mozgásának mintázatát is.

Az *Ábrándban* és a *Megúnt rabságban* az átváltozásokat a másik szerelmének elnyerése motiválta. A *Fa leszek, ha...* átváltozásainak mozgatórugója az alig rejtetten nyers testi egyesülés vágya.³ Nem a másik szerelmének elnyerése vagy kiérdeklése a cél, hanem a konkrét érintkezésen alapuló egyesülés. A szerelem fenyegető erőként jelent meg a *Megúnt rabságban*, ahol az el-elváltató szerelme fenyegette azzal, hogy eredeti lényének vad, szilaj önazonossága felszámolódik a másikkal való hasonulásban, szelídülésben. Egészen más típusú fenyegetést jelent a szerelem *Az én szerelmem...* képi világában, ahol a szerelem inkább a másik számára fenyegető:

*Az én szerelmem rengeteg vadon;
A féltés benne mint haramja áll,
Kezében tőr; kétségbe'esés vagyom,
Minden döfése százszoros halál.*

A *Száz alakba...* harmadik versszakában a fenti példához hasonlóan egészen nyílt támadásként jelenik meg a szerelem:

*Néha gazdag útas vagy, s szerelmem
Mint útonálló megrohan*

A szerelem fenyegető vagy agresszív oldala mindvégig jelen van a metaforaváltó költeményekben. Míg a versbeli beszélő férfias szólama számára a szerelem sokszor én-vesztéssel fenyeget, addig a megszólított másik (a nő) számára a nyers erőszak fenyegetését hordozza.

Petőfi szerelmi költészetében máshol is találkozhatunk a szerelem „sötét oldalával”. T. Szabó Levente finom elemzése nemcsak a hitves (a megszólított másik) női szólamának teljes elnémitását követi végig a *Szeptember végén* szövegében, de az intimitás átfordulását féltékenységbe, gyanúsításba, majd fenyegetésbe és zsarolásba.⁴ Margócsy István a *Ha férfi vagy, légy férfi* etikai parancssorozatában ismeri fel a nőt az emberi szubjektum fogalmából kizáró, nőellenes férfi-szólamot.⁵

A *Fa leszek, ha...* dinamizmusa, a tovarebbenő nőalak, és az őt követő, üldöző szerelmes mozgássora és metamorfózissorozata – bármennyire is egyszerűnek vagy más szóval népiesen eredetinek tűnik is – valójában a metaforaváltó-alakváltó verstípus architektusát, Ovidius *Átváltozásait* idézi.⁶ Ha Ovidius kontextusában vesszük szemügyre a *Fa leszek, ha...* szövegét, akkor a vers képi világa nem feltétlenül természetesnek vagy eredetinek hat, hanem inkább nagyon is hagyományosnak, az európai kultúrtörténet évezredek hagyományából származónak. A biedermeier szerelmi idill képsorai és a vadromantikus

³ Vö. Margócsy István: A szerelem országa. Petőfi Sándor szerelmi költészetéről. In: Szilágyi Márton (szerk.): *Ki vagyok én? Nem mondom meg... Tanulmányok Petőfiről*, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 279–300. Erről: 287.

⁴ T. Szabó Levente: Az intimitás poétikája és környezetei a *Szeptember végén*ben. In: Uő.: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Komp-Press Korunk, Kolozsvár, 2008, 339–374.

⁵ Margócsy, i. m., 296.

⁶ Vö.: Kovács Sándor Iván: *A lírikus Zrínyi*, Szépirodalmi, Budapest, 1985, 196.

képek helyett itt egy jóval korábbi irodalomtörténeti hagyományokat mozgató képi világ működik. Az antik mitológia átváltozásaiban az egyik leggyakoribb metamorfózis a fává való átváltozás. A legismertebb – és a 19. században minden művelt olvasó számára közhelynek számító – két fás átváltozástörténet a *Philemon és Baucis*, valamint az *Apollón és Daphné* történet. A két történet a szerelem két lényegileg különböző változatát beszéli el. Philemon és Baucis kölcsönös szerelemben öregedtek meg. Békés, boldog és szeretetteljes hitvesi életük az istenek jóvoltából azzal érhet véget, hogy haláluk pillanatában egyszerre változhatnak fává (Ovidius: *Átváltozások*, VIII. könyv). Apollón és Daphné története épp ellenkezőleg, az egyoldalú és fenyegető erőként működő szerelem története: az Apollón elől menekülő Daphné az istenek kegyelméből az utolsó pillanatban fává változhat, épp mielőtt Apollón elérné őt, így megmenekül az erőszaktól (Ovidius: *Átváltozások*, I. könyv). Az *Átváltozásokban* vagy az változik át, akit az istenek megbüntetnek, vagy az, akin az istenek megkönyörülnek. A *Fa leszek, ha...* mintha a Daphné-történet folytatása lenne, de itt az átváltozás nem nyújt menedéket. A versbéli beszélő szerelmével és átváltozásaival követi a másikat. A megszólított másik számára nincs menekvés: a túlvilág (akár a menny, akár a pokol) sem tud menedéket nyújtani számára:

*Ha, leányka, te vagy a mennyország:
Akkor én csillaggá változom.
Ha, leányka, te vagy a pokol: (hogyan
Egyesüljünk) én elkárhozom.*

A romantikus szerelem Petőfi költészetében sokszor képes legyőzni a halált és valódi teremtető erővé válik (mint mondjuk a *János vitéz*ben) – máshol azonban ez az erő olyan fenyegető és nyers, amelytől a halál vagy az átváltozás sem tud védelmet adni. A *Fa leszek, ha...* olvasható az önként választott önfeladás szerelmi vallomásaként; de olvasható az erőszaktevé fenyegetéseként is. A *Fa leszek, ha...* szövegében a szerelem nemcsak a beszélő önzonosságát kezdi ki, hanem egyúttal a megszólított másik integritását és határait is megsérti.

A metaforaváltó szövegek egymás után helyezése és összehasonlító elemzése világossá teszi, hogy Petőfinél a természetesség mennyire tudatos munka eredménye volt, vagyis éppen a mesterség tudatos gyakorlása (a szó szoros értelmében vett mesterkéltség) juttatta el a formát a leginkább naivnak ható versig. A szerelem és az önzonosság ellentmondásait körüljáró metaforaváltó versek látni engedik a Petőfi-költészetben jelen lévő eltérő szerelem-koncepciók feszültségeit. A poétikai formára fókuszáló elemzés nem ad választ a Petőfi magánéletét firtató kérdésekre, nem tudjuk meg, hogy valamely korszakában melyik nő érdekelte, és azt a nőt hogyan szerette vagy nem szerette. Ugyanakkor az elemzés láthatóvá teszi azt, hogy költői életművében hogyan küzdött ha nem is aktuális szerelmi életével, de poétikai formákkal és irodalomtörténeti hagyományokkal. A Petőfi-versekben megjelenő szerelmek nyelvi megalkotottsága egyaránt merít a szentimentális szerelem költésztörténeti hagyományából, Vörösmarty képi világából, a (vad)romantikus szerelem koncepciójának versnyelvi artikulációjából és az ovidiusi átváltozástörténetek európai hagyományából. A *Fa leszek, ha...* a Petőfi-életműben egy időre le is zárja a verstípussal való munkát. Vajon azért, mert ezt a verset a poétikai probléma megoldásának érezte; vagy azért, mert épp más formai, versnyelvi megoldások felé fordult – nem tudjuk. Ami biztos, hogy Petőfi ez után egészen 1847-ig nem írt erre a poétikai formára verset.

PETŐFI SÁNDOR ÉS „A FÉRFIAS NŐK”

A Szécsi Mária irodalomtörténeti kontextusáról

Petőfi Sándor 1847 nyarán keletkezett epikus műve, a *Szécsi Mária* az életmű kevésbé kanonikus darabja. Tárgyalására a szakirodalomban többnyire csak a teljes Petőfi-életművet áttekintő vizsgálódásokban került sor (Horváth János¹ és Kerényi Ferenc² munkáiban), vagy tematikus alapon, a magyar irodalom más, szintén Széchy Mária alakját középpontba állító szövegeivel összevetésben.³ De ki is volt Széchy Mária, és miért válhatott a magyar irodalom népszerű alakjává, főképp a 19. században? Milyen funkciót tölt be Petőfi *Szécsi Mária*-ja az életműben, és hogyan kapcsolódik össze a történet Szendrey Júlia alakjával? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre keresek választ.

A Kisfaludy Társaság pályázata

„Készíttessék költői beszély, melynek tárgya Szécsi Mária. Beküldés határnapja nov. 20. 1847. Jutalma tizenkét darab arany Marczibányi-Motesiczky Vincenzia assz. alapításából.”⁴ Így szólt a Kisfaludy Társaság 1847. február 6-ai pályázati kiírása, amely Petőfi Sándor, Arany János és Tompa Mihály érdeklődését egyaránt felkeltette. A Széchy Mária-ról szóló írásukat mindhárman el is készítették, az irodalomtörténeti kutatásokból azonban már régóta tudjuk, hogy a pályázatra végül a triász egyik tagja sem nyújtott be pályaművet, a jutalmat pedig az ekkor mindössze tizennyolc éves Szász Károly nyerte el.⁵

Széchy Mária, a 17. századi főúri asszony (1610–1679) már jóval a Kisfaludy Társaság pályázati kiírása előtt irodalmi hőssé vált: Gyöngyösi István 1664-ben *Márssal társolkodó Murányi Vénus* című verses epikai munkájában örökítette meg a későbbi nádorral, Wesselényi Ferencsel kötött házasságának történetét. A téma egyrészt (Gyöngyösinél is hangsúlyosan) szerelmi jellegű, másfelől azonban politikai téttel is rendelkezett, a házassággal együtt ugyanis a Habsburg-párti Wesselényi Ferenc birtokába került a Széchyek vára, Murány, amely addig az erdélyi fejedelem pártján állt. A várfoglalással egybekötött házassági történetnek a Gyöngyösi népszerű művétől a Kisfaludy Társaság pályázatáig eltelt időben is több irodalmi vagy épp színpadi feldolgozása született: drámaként már az

¹ Horváth János: *Petőfi Sándor*, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1922.

² Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris, 2008.

³ Például: Kárpáti Károly: *A Murányi Vénus a magyar költészetben (Irodalmi kísérlet)*, Sopron, A szerző sajtója, 1880; Jeszenszky István: *Széchy Mária a magyar irodalomban*, Budapest, Petőfi Könyvnyomda-Vállalat, 1896; Ruttkay Veronika: Gyöngyösi „Murányi Vénus”-ának nyomai Arany, Petőfi és Tompa elbeszélő költeményében, *Irodalomismeret*, 1999/1–2, 110–121.; Kovács Györgyi: A Murányi Vénusz a 19. században, in: *Esztétika – etika – politika*, Budapest, Eötvös Collegium, Magyar Műhely, 2013, 53–66.

⁴ A Kisfaludy-Társaság (Magyar Szépirodalmi Intézet) által 1847. febr. 6-kán kihirdetett jutalomtélék, *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1847. február 7., 98.

⁵ *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836–1936)*, szerk. és a társaság történetét írta Kéky Lajos, Bp., Franklin-társulat, 1936, 97.

1790-es években alapanyagul szolgált a formálódó magyar színjátszásnak (Verseghy Ferenc és Vitkovics Mihály átdolgozásaiban), Mednyánszky Alajos elbeszélésként írta újra a történetet német nyelven *Brautwerbung* címmel 1817-ben (ez 1832-ben magyarul is megjelent *Mátkásításként*), Kisfaludy Károly 1820-ban keletkezett színdarabját, a *Szécsi Mária, vagy Murányvár ostromlását* pedig sikerrel játszották a magyar színpadokon. A Kisfaludy Társaság pályázata 1847-ben tehát egy már létező irodalmi hagyományra támaszkodhatott – úgy is mondhatnánk, hogy egy létező irodalmi hagyomány újragondolására, módosítására ösztönzött.

Noha joggal merülhetne fel az erre vonatkozó gyanú, az Arany, Petőfi és Tompa közti levelezés tanúsága szerint nincs szó arról, hogy a triász közösen döntötte volna el, egyikőjük sem adja be a művet a kiírt pályázatra. Arany el sem hiszi Tompának, amikor az megírja neki, hogy nem pályázik; amint Petőfinek fogalmaz: „Tomba ugyan azt írja, hogy ő sem pályáz, de kutyát tegye bolonddá.”⁶ Petőfi is egyéni döntésként számol be Aranyról arról, hogy ő sem méretteti meg magát: „Én megírtam Szécsi Máriát, el ne ájulj ijedtedben, nem pályázok vele, az Életképekbe vagy a Szépek könyvébe adom.”⁷ Alighanem Arany volt az, aki a legkomolyabban fontolgatta a pályázást, ő viszont nem készült el a határidőre. „Megléhet, én nem leszek kész Szécsi M.-val, mert még hozzá sem fogtam, pedig belé akarok tenyeregni” – írja Petőfinek 1847. szeptember 7-én, panaszkodva arra, hogy nem tud hozzájutni Gyöngyösi *Murányi Vénusához*, márpedig mindenképp szüksége lenne rá a „históriai mellékszemélyek” miatt, mert Mednyánszky alapján egyelőre csak „a fő cselekvénnyel” tudott elkészülni.⁸

Széchy Mária alakja és a női nem határai

Az egyik legfontosabb eltérés Gyöngyösi *Murányi Vénusa* és a történetet a 19. században feldolgozó szerzők művei között Széchy Mária alakjában és szerepében mutatkozik meg. Míg Gyöngyösinél Wesselényi Ferenc és Széchy Mária egyenrangú hősök, akiknek közös szövetségese nyomán jön létre a házasság és a várfoglalás, addig a 19. században, Mednyánszky Alajos elbeszélése nyomán a Murány-történetek központi alakjává egyértelműen Széchy Mária válik, aki a női nem határait áthágó, férfiruhát viselő várparancsnokként jelenik meg. A 19. századi átdolgozások többsége, így Arany és Petőfi munkái is azt a folyamatot ábrázolják, amelynek során Széchy Mária a férfiaszkodó szerepet elhagyva végül visszatér nőiségének körébe, úgynevezett „természetes hivatásához”.

Arany és Petőfi, mint leveleikből kiderül, mindketten rácsodálkoztak arra, hogy a tárgy kapcsán egymástól függetlenül jutottak ugyanarra a felfogásra – aminek oka Petőfi szerint a kettejük közti lélekrokonság volt, Arany szerint pedig az, hogy mindketten megtalálták „az egyetlen arkhimédészi pontot, melyből Szécsi Máriát művésziileg felfogni lehet és kell”.⁹ Arany mondatát Barta János 1984-es tanulmányában Voinovich Géza nyomán a következőképp magyarázza: „A maga igazi hivatására a szerelemben ráébredő nő – ez volna [...] az a bizonyos »archimédészi pont«.”¹⁰

A tárgy azonos felfogását az utólagos értelmező számára azonban nem a két költő közti lélekrokonság vagy az egyetlen művésziileg hiteles ábrázolásmód lehetősége magya-

⁶ *Petőfi Sándor összes művei VII. (Kritikai kiadás)*, s. a. r. Kiss József, V. Nyilassy Vilma, Budapest, Akadémiai, 1964, 91.

⁷ Uo., 93.

⁸ Uo., 95–96.

⁹ *Arany János összes művei, XV. kötet, Levelezés 1*, s. a. r. Sáfrán Gyöngyi, Bisztray Gyula, Sándor István, Budapest, Akadémiai, 1975, 172.

¹⁰ Barta János: Néhány észrevétel *Murány ostromáról, Irodalomtörténet*, 1984/2, 297–304., 298.

rázza a legmeggyőzőbben. Petőfire és Aranyra egyrészt hatással lehettek a korábbi feldolgozások (már Mednyánszky Alajos és Kisfaludy Károly szövegei is olyan férfias nőt ábrázolnak, aki a szerelem hatására változik vissza „igazi nővé”), másrészt pedig az egybevágó koncepció háttérében nem nehéz felfedezni a tárgyalt korszak sajtótermékeit, életvezetési-tanácsadó könyveit és irodalmi közegét egyaránt átható diskurzusát, amely szerint a két nem biológiai különbsége a társadalmi szerepüket is meghatározza; mindkét nemnek megvan a maga saját tevékenységi köre, az abból való kilépés pedig természetellenesnek minősül.¹¹ Számos egyéb szöveg mellett ez az elgondolás az alapja Gyulai Pál *Írónőink* című írásának is, amelyben a nőket kiutasítja az irodalmi nyilvánosságból. Gyulai Kisfaludy Sándor *Himfijének* részletét idézve így fogalmaz: „A nő körét és pályáját nem férfi önkény vagy pusztá conventio szabta meg, hanem a természet rendje és a társadalom szüksége. A nő physikai alkatánál fogva épen oly képtelen a férfiú pályájára, mint a férfi a nőére s Kisfaludy Sándor nem élczet, hanem igazságot mond, midőn így szól: Van határa a két nemnek, / S nem toldása az érdemnek, / Hanem hiba, / csorbaság, / Aki ezen általhág.”¹²

A női és férfi hatáskör elkülönítésének normája kapcsán magyarázó erővel bír Thomas Laqueur *A testet öltött nem* című könyvében kidolgozott elmélete is,¹³ amely szerint a 18. század végétől megváltozott a felfogás a két nem közti viszonyról: míg azt megelőzően úgy gondolták, a női test azonos lényegű a férfiével, csak épp alacsonyabb rendű hozzá képest (egy-nem modell), addig a 18. század végétől a női és a férfi testet lényegileg különbözőnek látják (két-nem modell). Ebből pedig az is következik, hogy a férfiruhát és férfi szerepet magára öltő nő más megítélés alá esik a 18. század végétől kezdve, mint korábban: Török Zsuzsa az átöltözés társadalomtörténetét vizsgáló tanulmányában Catherine Craft-Fairchild nyomán úgy fogalmaz, hogy míg a nők férfiruhába öltözése az egy-nem modell felfogásában „a létezés »magasabb fokába« való átmenetért tett erőfeszítés”, addig a két-nem modell koncepciója szerint „természetellenes és szubverzív jelenség”.¹⁴ Török a férfiruhás író, Vay Sarolta/Sándor alakja és megítélése kapcsán hasznosítja a két-nem modell felfogást, ugyanakkor az elmélet magyarázatot nyújt arra is, hogy a 19. század során miért tematizálódik olyan gyakran (negatív felhanggal) a „férfias nő” alakja, akár konkrét személyek megítélése, akár az irodalmi fikció terén. Széchy Mária 19. századi népszerűségéhez tehát hozzájárulhatott az is, hogy alakja a század elejétől kezdve a két nem határaitól szóló diskurzushoz kapcsolódott.

„Mert csak szerep s nem más az asszonyvitéség”

Petőfi *Szécsi Mária*jában más 19. századi feldolgozásokhoz képest is különösen markánsan jelenik meg a férfi és a női hatáskör szükségszerű különbözősége: feltűnő lehet ez amiatt

¹¹ Erről lásd például: Vaderna Gábor: Gyulai Pál, Arany János és a nők. A női írás a 19. század második felében Magyarországon, *Irodalomtörténet*, 2015/2, 146–175., főként 157.; Török Zsuzsa: „Ügyhöz nem illő öblös rikoltozás”. A nőírók körüli pánik a 19. század közepén, in: *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*, szerk. Török Zsuzsa, Budapest, Reciti, 2016, 65–96., főként: 66; Kucserka Zsófia: Lehet-e a nőknek humora? *Verso irodalomtörténeti folyóirat*, 2022/2, 9–24, főként: 20–23.

¹² Gyulai Pál: *Írónőink*, in: *Uő.: Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 272–307., 274.

¹³ Thomas Laqueur: *A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig*, ford. Sándor Bea, Budapest, Új Mandátum, 2002.

¹⁴ Török Zsuzsa: A férfiruhás író. Vay Sarolta/Sándor és az átöltözés társadalomtörténete, *Irodalomtörténet*, 2014/4, 466–484., 473.

is, hogy a szöveg legfőképp a két főhősre koncentrál, a történeti háttér vagy a mellékszereplők pedig csak jelzésszerűen kapnak helyet a szövegben (Arannyal ellentétben, aki a korábban idézett levélhez híven a történeti és egyéb részletekre is nagy hangsúlyt fektetett). Petőfi művéből számos olyan szakaszt idézhetünk, amely a két nem lényegi mását teszi tárgyává. Például amikor Wesselényi megkapja a hírt, hogy Murány várát asszony védi, már előre azon zsörtölődik, hogy így nem lesz egyenrangú a harc, illetve le-szögezi, hogy Széchy Mária kezében kard helyett főzőkanalat látna szívesebben:

*Ördög és boszorkány, még csak ez volt hátra,
Hogy fejkötő ellen szögezzem ágyumat;
Rá találok lépni, jó asszony, pártádra,
S majd pártáddal együtt fejed is leszakad.
Tán üres a konyhád, nincs mit kotyvasztanod,
Hogy főzőkanál helytt most a kardot fogod.¹⁵*

A szöveg egyik hangsúlyos pontja annak leírása, ahogyan Széchy Mária a szerelem hatására „visszaváltozik nővé”. Wesselényi szerelmes levelének elolvasása után a szobájába tér, ahol szó szerint is levetkőzi a férfiszerepet, a páncélt és a kardot sutba vágva:

*Alig várta, alig várta, hogy benn legyen,
És midőn beére, páncélát ledobta,
Hogy könnyebb, szabadabb lélekzetet vegyen,
S zajló szíve meg ne repedjen alatta.
Sisakja sem kellett, messze félreveté ...
Elég súly most szíve; mért terhelje fejét?*

*És ha már nincs páncél sem sisak fölötte,
Mit csináljon a kard egyedül oldalán?
A kardot is többi fegyveréhez tette,
S olly kimélve, mintha félne tőle talán.
Igen, mellyet eddig kivonva forgatott,
Mostan félt a karától, bár hüvelyében volt.*

*Marsból Venus termett. Így változik által
A haragos vihar bágyadt fúvalommá,
Igy változik át, melly gyújtott sugarával,
A tüzes nap, enyhe szelíd alkonyattá.
És a szem, melly elébb villámot lövelt szét,
Arca két rózsáját harmattal fűröszte.¹⁶*

A legdirektebb álláspont a férfi és a női nem át nem léphető határaitól a mű végén hangzik el, s az üzenetet tovább erősíti, hogy maga Széchy Mária fogalmazza meg, saját korábbi viselkedését elítélő kritikaként. A főhősnő utolsó megszólalása hosszú monológ arról, hogy férfinak és nőnek is megvan a maga hivatása, a kijelölt életpályáról letérni pedig fatális hiba. Széchy Mária végső tanulságként a szerelmet jelöli ki a nő életcéljául:

¹⁵ Petőfi Sándor: Széchy Mária, in: *Petőfi Sándor összes művei 5. kötet, Petőfi Sándor összes költeményei (1847), Kritikai kiadás*, s. a. r. Kerényi Ferenc, Budapest, Akadémiai, 2008, 142–153., 143.

¹⁶ Uo., 147–148.

Mert csak szerep s nem más az asszonyvitéség,
Elhagyom a csata térét, a színpadot;
A kardot, a páncélt nem nekünk készíték,
Szégyenlem, hogy vele kezem kontárkodott.
Fölveszlek, szerelem eldobott rózsája,
Asszonyok fegyvere, királyi pálcája!¹⁷

Szendrey Júlia mint Széchy Mária

Petőfi *Szécsi Mária*ját különösen érdekessé teszi, hogy művének értelmezéstörténete szorosan összefonódik saját, Szendrey Júliával kötött házasságával. Erdélyi Károly vetette fel először 1884-es tanulmányában, hogy Wesselényi Ferenc alakjában Petőfi voltaképpen saját magát ábrázolja, Széchy Máriaként pedig a szerelmes Szendrey Júliát örökíti meg: „Juliskája rajongó szerelme minden nőben csak ezen érzelmet kerestette akkor vele; s Juliskájára tekintve, mintegy kiengesztelődött Széchy Mária szerelmének győzedelme iránt.”¹⁸ Később, 1922-ben megjelent Petőfi-könyvében ezt a meglátást formálta azóta is érvényben lévő irodalomtörténeti konszenzussá Horváth János, aki a művet „a Júlia-korszak személyessé fejlődött líraiságának [...] epikai kiképződése”-ként értelmezi, s úgy ír a Kisfaludy Társaság által felvetett témáról, mint amelyben Petőfi „fogódzóra [talált] akkori lírai szükséglete számára is. A férfihivatást vállaló Szécsi Mária esete tapintatos leckéül szolgálhatott a szintén nyilvános szereplésre vágyó Júliának, a költőnek pedig alkalmul arra, hogy a női hivatásról való gondolkozását az anekdota felfogásában tárgyi kifejezésre juttassa.”¹⁹ Kerényi Ferenc 2008-as monográfiájában egyetértőleg idézi Horváth szavait; összefoglalóan pedig így ír: „a *Szécsi Mária* a két szuverén személyiségű jegyesnek és a korban újszerű, kiküzdött házassági kapcsolatuknak történelmi példázata.”²⁰ A „Mert csak szerep, s nem más az asszonyvitéség...” kezdetű, általunk is idézett szövegrész Kerényi értelmezésében Szendrey Júliának szánt figyelmeztetés, hogy le ne térjen a „női hivatás” útjáról.

Az életmű ekkortájt keletkezett részén belül (1847 nyara) mind Horváth, mind Kerényi talál olyan verseket, amelyek felfogásukban kapcsolódnak a *Szécsi Mária*hoz. Horváth a művet a *Válasz, kedvesem levelére* című verssel rokonítja, amelynek beszélője egy nagyszabású szerelmi vallomást követően arra inti kedvesét, ne vágyjon a nyilvánosságra, elégedjen meg a háttérben való meghúzódással. Horváth a versből a következő sorokat idézi: „Maradj, maradj el a csaták teréről; / Nem lesz kevésbé kedves én előttem... / Sőt kedvesebbé tézsen a tudat, / Hogy aki mély és nagy tenger lehetnél, / Csak mint kicsiny harmatcsepp ragyogsz / A szerénységnek rózsalevelén.”²¹

A szövegpárhuzamot Kerényi Ferenc további, szintén 1847 nyarán írt Petőfi-versekkel egészíti ki, a *Szép levél*, a *Megbántott a rózsám* és a *Valahogy* címűekkel. Ezek közül a *Valahogy*ból a következő részt idézi: „Menyasszonyom akaratos kisleány, / Én sem hajtok fejet minden szó után, / Tüzes patak a mi vérünk, / Hanem azért csak megférünk / Valahogy.” Kerényi értelmezésében ez a szöveg a következőképp kapcsolódik a *Szécsi Mária*hoz (és az abban megjelenő, Szendrey Júliának szánt figyelmeztetéshez): „Petőfi már július-augusztusban tisztában volt azzal, hogy azok az apróbb személyiségvonások (konokság az alapkérdésekben, szeszélyesség az apróbb ügyekben), amelyek eddig Júlia részéről szerelmi szabadságharcuk sikerét hozták, a továbbiakban házassági konfliktusok forrásai

¹⁷ Uo., 153.

¹⁸ Erdélyi Károly: Murány a magyar költészetben, in: *Figyelő XVII*, 1884, 161–172.; 168–169.

¹⁹ Horváth, i. m., 413.

²⁰ Kerényi, i. m., 328.

²¹ Horváth, i. m., 413–414.

lehetnek”.²² Fontos azonban látni, hogy a Kerényi által említett három vers voltaképpen már nem kapcsolódik a két nem határának diskurzusához, hanem általánosságban, ráadásul régi irodalmi toposzokat is felhasználva szólnak egy szerelmi viszonyban megjelenő ellentmondásos érzésekről (szerelem által okozott seb, amelyet a szerelemnek kell gyógyítania is; megbántottság és kiengesztelődés; két ember összecsiszolódásának nehézségei). Kerényi tehát jócskán kitágítja a *Szécsi Mária* értelmezési kontextusát: a Szendrey Júliához szóló versek közül mindazokkal kapcsolatot lát, amelyekben a szerelmi viszony nem tiszta idillként jelenik meg.

A jelenleg érvényben lévő irodalomtörténeti értelmezés szerint tehát a *Szécsi Mária*, karöltve Petőfi más verseivel, egyfajta lecke Szendrey Júliának: viselkedjen kevésbé öntörvényűen, engedelmes feleséghez méltóan, valamint ne akarjon irodalmi babérokra törni, ne vágyjon a nyilvános szereplésre, hiszen az a férfiak területe. De hogyan és miért lett Széchy Máriából ennyire egyértelműen Szendrey Júlia? Milyen előfeltevések munkálhatnak ennek az értelmezési hagyománynak a hátterében?

Szendrey Júlia, a normaszegő nő

Az utóbbi években Gyimesi Emese kutatásai alapján kaphattunk képet arról, milyen képzetek kapcsolódtak Szendrey Júlia alakjához a 19. és 20. század kulturális emlékezetében. Amint Gyimesi megfogalmazza, a 19. századi, kortársi visszaemlékezések kifejezetten férfias attribútumok hangsúlyozásával rajzolták meg Szendrey Júlia alakját.²³ Azok a Szendrey Júliáról szóló 19. századi jellemzések, amelyekkel Gyimesi könyvében hosszabban foglalkozik, *különlegesen*, akár *furcsának* láttatják ugyan Szendrey alakját, ám nem radikális nemiszerep-áthágóként jelenítik meg, s nem is ítélikzeznek felette. Ilyenek például Jókai Mór vagy Jámbor Pál visszaemlékezései. Jókai Szendrey férfias arcvonásait emeli ki, s leginkább meghökkentő jelenségként jellemezte Szendrey Júliát 1886-os írásában:

Én megvallom, hogy nem találtam olyan szépnek, mint a minőnek Sándor versei megörökíték: alacsony termete volt, egészséges arcszíne, de férfias metszésű szája; [...] a mellett rövidre nyírott hajat viselt; s épen úgy tudott ember nem viselte divatokat kitalálni, mint Sándor. Egyszer főköttő helyett egy nemzeti színű csigaalakú phrygiai sipkát csinált magának, abban ment színházba; Sándor el volt ragadtatva tőle; nekem pedig torkomon akadt a szó, mikor azt kérdezte tőlem a főköttőrül: hát hogy tetszik?²⁴

Jámbor Pál pedig főként intellektuális tekintetben hangsúlyozza Szendrey Júlia „férfiaságát” 1880-as leírásában:

Szendrey Júliában volt valami férfias, ami az embert nem érzelmre, hanem eszmékre ébreszté [...]. Alig volt tárgy, miben otthon nem volt. Férje tisztelettel hallgatta őt mindig, és csak néha szólt bele a vitába, de korántsem, hogy ellentmondjon, hanem hogy neje állításait megerősítse.²⁵

²² Kerényi, i. m., 329.

²³ Gyimesi Emese: *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása. Társadalomtörténeti kontextusok*, Budapest, Ráció, 2021, 42.

²⁴ Jókai Mór: Az én kortársaim, in: Uő.: *Életemből. Igaz történetek. Humor. Örök emlékek. Útleírás*, Budapest, Ráth Mór, 1886, 202–243., 230. Idézi: Gyimesi, i. m., 42.

²⁵ *Jámbor Pál emlékalbum*, szerk. Beregnyei Miklós, Paks, Jámbor Pál Társaság, 2007, 59. Idézi Gyimesi, i. m., 43.

A kortársi visszaemlékezéseknek azonban van egy másféle, a fent idézettektől eltérő csoportja is. Ezekben a (jellemzően nők által írott) szövegekben Szendrey Júliának leginkább a külsőségeiben: a társasági viselkedésben, az öltözködésben vagy a szivarozásban megjelenő „férfiassága” egyértelműen nemiszerep-áthágásként értelmeződik, emellett pedig hangsúlyos bennük az elhatárolódás, néhol kifejezetten a negatív megítélés gesztusa.

Kánya Emília, a Monarchia első női lapszerkesztője *Réges-régi időről* című emlékiratában például a következőképp mutatja be a társaságbeli Szendrey Júliát:

Az előszobába nyitottunk, amelyben hangos beszédet és nevetést hallottam. Kocogásunkat a zajos beszéd miatt senki se hallotta és így léptünk hát be: egy füsttenger fogadott. A szobában 6-8 férfiú volt, a háziúr elénkbe jött egypár lépéssel, a fekete borpamlagról, mely a két ablak közt állt, felemelkedett egy női alak, aki ott feküdt. Ez volt a híres szép Júlia, a feleségek felesége, akinek feje fölött ott ragyogott a halhatatlanság fényes koronája! Nyájasan üdvözölt, kezét fogtunk, aztán elvezetett a szomszéd szobába, az urak csak mulassanak egyedül, nekünk jobb lesz a másik szobában, mondá, és itt hagyta szivarját is, amely ajkai közt füstölt. [...] Mert megvallva az igazat, tartózkodással viseltem mindig a fesztelenül viselkedő nők iránt, és Júlia olyan rövid, pajtáskodó hangon szót egypárszor át az urakhoz, ami előttem egészen új volt és megdöbbsentett.²⁶

Amint látszik, a szövegrészben megjelenő szivarozás és a férfiakkal való fesztelen társasági viselkedés határozottan megdöbbsentik az elbeszélőt. Bozsoki Petra értelmezése szerint Kánya Emília ezen a szöveghelyen „a felsőbb társadalmi státuszú nők számára előírt társasági normákat áthágó magatartás”-ként érzékeli Szendrey Júlia viselkedését.²⁷

Vachottné Csapó Mária szintén emlékiratában idézi fel Szendrey Júlia alakját.²⁸ Vachottné iskolatársnője volt Szendrey Júliának, s a legfőbb tulajdonság, amelyet kiemel mind diákkori, mind fiatalasszonykori jelleméből, a rendkívüli dicsvágy, a kiemelkedésre törekvés – az emlékirat leírása szerint ez egyúttal a Szendreyt övező általános iskolatársi ellenszenvnek is oka volt:

A dicsvágy, Petőfiné kedélyének már az intézetben is jellemzője volt, hol mint kor- és tanuló társnék, együtt voltunk. – Kétségkívül a legkiválóbb tanulók közé tartozék, de ő legkitűnőbb óhajtott volna lenni. Bántá őt, szemlátomást elkedvetleníté, ha más leányka is kitűnt, s dolgozatait a világ minden kincséért sem mutatta volna meg előre egyik tanuló társnőjének sem, nehogy talán valamelyik átvegyen tőle valamit, vagy éppen meghaladja, – sem útba nem igazítá, ha valamelyik elfelejtett valamit, – úgy hogy míg engem például, ki vele ellenkező kedélyű s természetű valék, s a legszívesebben segítettem, ha lehetett, a gyöngébbeknek, – valamennyien szerettek, őt kivülem, egyetlen egy sem tűrheté.²⁹

Vachottné Szendrey külsejét tekintve is a feltűnésre való törekvést hangsúlyozza, s a Szendrey megítélésében gyakran felbukkanó George Sand-analógiára is utal: „Petőfiné

²⁶ Kánya Emília: *Réges-régi időről. Egy 19. századi írónő emlékiratai*, Budapest, Kortárs, 1998, 87–88. Idézi Bozsoki Petra: *A honleányság mint női emancipáció. Kánya Emília alakja és munkássága*, Doktori értekezés, Pécs, 2020, 154.

²⁷ Uo., 154.

²⁸ Vachott Sándorné: *Rajzok a multból. Emlékiratok (Szemelvények)*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935. (Magyar irodalmi ritkaságok 33.) (Az emlékirat először folytatásos formában jelent meg, 1886 és 1889 között adta ki a *Figyelő* irodalomtörténeti közlöny.)

²⁹ Vachott Sándorné, i. m., 75–76.

szerette öltözeteiben is a feltűnőt, s eszményképe a nők között Sand György lévén, a nagy francia író mintája szerint, első teendője volt férjhez menetele után, szép gazdag barna haját köröskörül levágnatni”.³⁰ Egy későbbi, már Petőfi eltűnését és Júlia második férjhezmenetelét követő találkozára pedig így emlékszik vissza Vachottné, hangsúlyozva Júlia excentrikusságát, sajátos öltözetét és a cigarettázást, egyúttal a George Sand-motívumot sem felejtve ki:

Kényelmes kereveten pihent Petőfi Sándor álmainak képe, úgy elmélyedve Sand egyik regénye olvasásába, hogy pillanatokig észre sem vette közelitésemet. – Öltözete, mint később szemügyre vettem, fekete selyem szoknyához, mintegy térdig érő sajtáságos szabású kaftán volt, tarka virágokkal elhintett foulardból, nyitott, bő ujjakkal s meglehetősen pongyola derékkal; – fején, rövidre vágott körhajához kis piros szerb sapkát viselt, hosszú sötét kék bojtjal, – míg szájában cigaretta füstölgött, kedves, gyöngyvirág illattal töltve be a szobát. De korántsem az ő excentrikus lénye döböntött meg úgy, hogy valóban mindenem remegett, – hiszen azt jól tudtam, hogy szereti a feltűnőt, azt, mi nem hasonlít máséhoz –, hanem a kép a kerevet felett, mely Petőfit ábrázolta olajfestményben.³¹

A dohányzásra és a sapkára a kettejük között zajló párbeszéd is reflektál az emlékiratban. A Vachottné által rekonstruált dialógusban Szendrey maga szabadkozik miattuk: „Ma azonban, mikor téged oly óhajtván vártalak, ha nem önkéntelenül történik, semmi esetre elő nem veszem sem e sapkát, sem a szivart, – mert tudom, hogy te az éfele kedvteléseket nem igen helyesled asszonyoknál.”³² A szivarozás és a különc öltözködés tehát itt is a női nem határait átlépő motívumként jelenik meg; Vachottné saját szólama ellenben azt is rögzíti, melyek a szokványos, a normát jelentő viselkedésbeli és megjelenésbeli elvárások – ezeket az emlékiratban természetesen mindig ő maga képviseli.

Különösen érdekes Szendrey Júlia 19. századi férfias megítélésének szempontjából Dékániné Vadadi Berta visszaemlékezése, amely először a *Petőfiána* című, Kolozsváron kiadott évkönyvben látott napvilágot 1889-ben, majd a *Fővárosi Lapok* külön is közreadta ugyanezen év októberében.³³ Vadadi Berta *Visszaemlékezés Petőfi nejeire* című írásában azt az időszakot örökíti meg, amikor Szendrey Júlia és fia 1849 nyarán néhány hetet az Erdélybe betörő oroszok elől menekülve a családjuknál töltött, Kolozsváron. Vadadi leírásában a férfias öltözködés és viselkedés egyértelműen vádakként jelennek meg: szövege ráadásul folyamatként ábrázolja, ahogyan a náluk töltött idő során Szendrey Julián egyre inkább eluralkodtak a férfias vonások, ebből következően pedig egyre jobban elzüllött.

Vadadi szövegének elején Szendrey külseje kapcsán szintén a feltűnőséget hangsúlyozza, s itt expliciten is megjelenik a „férfiruha” motívuma: „Öltözetében szerette a feltűnőt, kihajtott, széles fehér inggallért viselt, széles nemzeti vagy piros színű szalagcsokrokkal. Ruhái hasonlítottak a férfiruhákhoz s magyaros zsinórzatot hordott rajtuk.”³⁴ Később azonban már nem csak *hasonlít* a férfiruhához Szendrey öltözete: „A különcködés iránti hajlama mind fokozódott. Így készítettett magának férfiruhát, okul azt hozva fel, hogy így könnyebben mehet férfiak társaságába. Mintha most is látnám; igen kis fiúnak látszott, lehajtott inggalléréval és pörge kalapjával.”³⁵

³⁰ Uo., 77.

³¹ Uo., 94.

³² Uo., 96.

³³ „Petőfiána”. Dékániné Vadadi Berta: *Visszaemlékezés Petőfi nejeire, Fővárosi Lapok*, 1889. október 23., 291. szám, 2155–2156.

³⁴ Uo., 2155.

³⁵ Uo., 2156.

Az excentrikusság vádja szintén egyre súlyosbodik, ahogyan haladunk előre a szövegben. Kezdetben: „Excentrikus természete lassanként társaságot vont maga köré. Látogatták: Lendvai Márton, Balázs Sándor és a Stelfi fiuk, ez utóbbiak ritkábban. Idejüket fölolvassal, költemények szavalásával s a szomorú események megbeszélésével töltötték el, vagy néha sétálni mentek.”³⁶ Később pedig: „Mind vadabb és excentrikusabb mulatozások rendezett s ha jó anyám intette, hogy tettei nem illők sem neméhez, sem pedig nagynevű férje nejéhez s hogy a politikai viszonyok következtében bajt szerezhet magának is, szüleimnek is, ilyenkor kitört egész szenvedéllyel. Ő tetteiért csak férjének felelős s ő mint Petőfiné, fölül áll minden bírálaton.”³⁷

A férfitársaságban és férfiként való mulatás, az italozás persze megtette a hatását, s Vadadi visszaemlékezése szerint egy idő után szükségszerűen bekövetkezett a „nőiesség” minden erényének levetkőzése is: „Így Julia, ki oly magasan állónak hitte magát, mindinkább elveszte a nőiség nimbusát. Saját szobájában is gyakoriabbak lettek a mulatozások, mire mindig kimerültség és nagy levertség következett. Többi között elment egy mulatóságba, melyre kizárólagosan csak férfiak szoktak járni, s onnan szaladva jött haza lakására, mert ráismervén a férfiruhába öltözött nőre, kísérelt tőle elszakították és őt kapunkig üldözték. Szüleim intették, szüntesse meg életmódját, mert különben nem tűrhetik házuknál ilyen magaviselettel, de ő korlátozást nem akart tűrni, felköltözött a ház második emeletébe, hol aztán kitört féktelen szenvedélye. Kisfiát elhanyagolta és egész orgiákat rendezett.”³⁸

Vadadi a visszaemlékező cikk végén megbocsátóbb és részvételibb hangnemet üt meg; úgy látja, Szendrey Júlia jellemében az angyal és az ördög vonásai keveredtek egymással. Diagnózisa szerint Szendrey romlását lényegében az okozta, hogy férje nélkül kibillent a normális kerékvágásból, utat hagyva az „ördög” felülkerekedésének: „Benne két nő lakott: az egyik méltó a nagy költőhöz, eszes és férjéért rajongó; a másik ennek ellentéte és elnyomója. Lelke elveszté az egyensúlyt s a meredek lejtőn alászállt. Petőfivel meghalt az ő Juliskája is. Az a Julia, ki túlélte a nagy költőt, már nem az ő Júliája!”³⁹

*

Vadadi Berta írása azért tölt be különösen érdekes szerepet a Szendrey Júlia-émlékezetben, mert cikkének imént idézett tanulsága szinte egy az egyben került át a 19. század végi irodalomtörténet-írás elemzései közé. Gyimesi Emese hívta fel rá a figyelmet, hogy Ferenczi Zoltán irodalomtörténész 1896-ban megjelent háromkötetes Petőfi-életrajzában szemmel láthatóan ezt a Vadadi Berta-féle narratívát hagyományozza tovább, egyes helyeken szó szerinti egyezések formájában: „a férfias hajlamú és férfi mulatságokra, cselekvésre, függetlenségre törekvő nőt a forradalmi események árja és zavarai [...] mindinkább kihozták szelid nőiességéből és a lejtő felé sodorták. Ezek későbbi fejlemények; de csíráik már most fejlődésükben voltak a nő lelkében s midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is.”⁴⁰

Szendrey Júlia mint férfias, külön, a nemi szerephatárokat áthágó nőalak tehát a korárs, főként társaságbeli benyomásokat megörökítő (és természetesen egymásra is ható, egyre inkább közhelyesülő elemeket tartalmazó) szubjektív emlékezetben született meg. Ferenczi Zoltán Petőfi-monográfiájában azonban ez a Szendrey-kép irodalomtörténeti

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo., 2156.

⁴⁰ Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza*, III. kötet, Budapest, Franklin-Társulat, 1896, 294–295. Idézi Gyimesi, i. m., 38.

ténnyé rögzült. Így nyerhet magyarázatot az, hogy Horváth János és nyomában Kerényi Ferenc miért látják olyannyira hasonlóknak Szendrey Júlia és Széchy Mária alakját. Szendrey Júlia ugyanis a kulturális emlékezetben és az irodalomtörténet-írásban ugyanazokkal a meghatározó tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek Széchy Mária 19. századi, fiktív alakját is jellemzik: normaszegés, férfias külsőségek, a nemi határok átlépése. Horváth és Kerényi, amikor a *Szécsi Mária* példája alapján Szendrey Júliát öntörvényű, zabolázásra szoruló, a kelletnél autonómabb személyiségként láttatják, azokra az előfeltevésekre támaszkodnak, amelyek Szendrey Júlia alakját a 19. századi hagyományban meghatározták. A határátlépő, férfias nő alakja nagyhatású 19. századi toposz volt, fiktív és valós nőalakok leírására egyaránt kiválóan megfelelt. A különbség csak annyi, hogy míg Széchy Máriát a sisak, a kard és a páncél, addig Szendrey Júliát a rövid haj, a furcsa fejedők és a szivar tették férfias, normaszegő nőalakká.

Petőfi rajza

PETŐFI ELMARADT PERE

„Csak maradjon kegyelmed állva, úgyis egy kis barátságos
törvényszéket kívánunk kegyelmed fölött tartani.”

(Jókai Mór)

1.

Írásom címét a múlt század egyik neves Petőfi-kutatójától, Fekete Sándortól kölcsönöztem. 1987-ben ő készített *Petőfi elmaradt pere* címmel szatirikus hangú fiktív vádiratot, mely tizenöt évnyi szabadságvesztéssel és 7400 forintos pénzbüntetéssel sújtotta (volna) a forradalmár költőt *A királyokhoz* című röpiratverse miatt.¹ A továbbiakban e képzeletbeli per ötletét gondolom tovább, a kérdésfelvetésben mindjobban kitégítva a történeti fikció határait. Ahhoz az elvont gondolatjátékhoz csatlakozom, mely az 1860-as évek óta a Petőfi-emlékezések visszatérő toposza, s amelynek mindenekelőtt Jókai Mór volt kezdeményezője a szabadságharc küzdelmeit és a Bach-korszak megpróbáltatásait bemutató *Politikai divatok* (1863) című regényével. Tehát én is a forradalmár poéta szabadságharc utáni sorsát képzelem magam elé, ugyanakkor elődeimhez képest jóval földhözragadtabb és merevebb leszek. Nem egy újabb szellemesnek szánt „ha Petőfi élne”-szerű írással szeretném gyarapítani a hullámzó színvonalú Petőfi-ukróniák hosszú sorát; sokkal inkább ezeknek az (egyébként összegyűjtésre érdemes) alternatív Petőfi-vízóknak a „reális” történeti lehetőségeit gondolom át. Vagyis a legvalószínűbb valószerűtlenséget keresem. Azt próbálom megválaszolni, vajon milyen sors várt volna Magyarországon Petőfire, milyen büntetést kap(hat)ott volna, ha a fehéregyházi csatában nem veszik nyoma, és élve elfogják. Kivégezték volna? Megúsztta volna enyhébb retorzióval? *Ad absurdum* teljesen büntetlenül élhetett volna tovább?

2.

A kérdés körüli problémák megértéséhez érdemes futólag áttekinteni a költő forradalomban és szabadságharcban betöltött értelmiségi szerepvállalását, politikusi és katonai ténykedését, felelevenítve a költő (lehetséges) bűnlajstromát. Futólag, hiszen cselekedetei büntetőjogi súlyának körültekintő értékelése és a közöttük való gondos mérlegelés jócskán meghaladná kurta esszém teherbírását. Mentségemre szóljon, hogy a korabeli osztrák büntetőjog csak utalást tesz a szabadságharchoz kapcsolható bűncselekmények többségére (például pártütés, felségsértés, zendülés, lázadás), az egyes eseteket és fokozatokat nem részletezi.² Emellett, mint látni fogjuk, az 1849 januárjától induló megtorlások elve és gyakorlata folyamatosan változott az aktuális politikai viszonyok tükrében. Nem csoda, hogy a Petőfihez képest jóval mérsékeltbb Jókai Mór, Arany János vagy Vörösmarty Mihály is bujdosni kényszerült a szabadságharc bukása utáni napokban; ugyanis nem tudhatták, hogy a kiismerhetetlen megtorló gépezet vajon milyen horderejű vétkekig ér majd el.

¹ Fekete Sándor: *Petőfi elmaradt pere*, *Új Tükör*, 1987. április 5., 23.

² Vö. Csatskó Imre: *Büntetőjog elemei, vezérfonal a legfelsőbb pótló ideiglenes rendeletek alkalmazásánál*, Pest, Emich Gusztáv Kiadója, 1850, 29–34.

A költő március 15-én – az események vezéralakjaként – tagja lett a hangsúlyozottan békés és törvényes forradalmat ügyelő Közbátorsági Választmánynak, melynek egyik első feladata egy nemzetország fölállítása és a polgárország létszámának bővítése volt. A nagy nap után politikai pepecsmunkával töltötte idejét: ő szorgalmazta a forradalom színhelyeinek átnevezését – például a Hatvani utcából Szabadsajtó utca lett, az Egyetem teréből Március 15. tere. Március 21-én tagja lett a Pest vármegyei Közbátorsági Választmány is, többek között Jókai, Vasvári Pál, Vörösmarty, Kemény Zsigmond, Eötvös József társaságában. A testületi munka során például az újonnan meghozott, ám túl szigorúnak vélt sajtótörvény-tervezet elégetését tanácsolta (ez meg is történt a városháza előtt); szenvedélyesen érvelt egy liberálisabb, azaz a nemzetiségi szempontokat s a nemesi előjogokat negligáló népképviselői törvény mellett; a vidéki főtanodákat a forradalmi zászló kitűzésére buzdította; továbbá az osztrák bírósági pecsétet – szimbolikus gesztusként – a Nemzeti Múzeumban helyeztette el. A növekvő forradalmi hevületet jelzi, hogy a költő fegyverkezésre szólította az egyre ingerültebb néptömeget egy március 27-re hirdetett, múzeumkerti népgyűlésen; majd négy napra rá megismételte szavait – fokozva a mérsékelt polgári közvélemény és a vidéki városok aggodalmát. Petőfi ezzel a szélesebb tömegbázissal nem rendelkezett, „körúti” álláspontjával egyre inkább elszigetelődött. Társaival ellentétben az új államapparátusban sem vállalt hivatalt; ugyanakkor jelen volt az 1847-ben alakult reformellenzéki párt, az Ellenzéki Kör (április 16-tól Radical Kör) reformnépszerűsítő altestületében. Itt alapították meg a Vas Gereben és Arany János szerkesztette a *Nép Barátja* című néplapot, melynek felügyeletét egy öttagú testület, köztük maga a költő végezte. A Radical Kör május 7-i tisztújító ülésén az első tíz között került be a választmányba, s tagja lett a szavazatszedő bizottságnak, illetve később a párt önkénteseket toborzó, negyven tagú testületének is. Egy május 12-i népgyűlésen Petőfi a kormánytette felelősségé az utcai demonstrációk eszkalációja, azaz a tüntetések („macskazenék”) elleni, emberéletet követelő katonai túlkapások miatt: „én a minisztériumra nem a hazát, de egymagamot, sőt a kutyámat sem bízom”. A költő politikai cselekvési tere teljesen leszűkült a nyári, csúfos szabadszállási választási kudarc után: ezt követően egy ideig távol is maradt az aktív politikizálástól, hiszen a törvényhozás munkáját és a parlament ellenőrzését mindössze a július 2-án alapított, tiszavirág-életű Demokrata Clubb keretein belül, valamint a radikális ellenzékét összefogó Egyenlőségi Társulaton keresztül gyakorolhatta volna. Augusztusban tért vissza a politikába: ekkor „tépte le a babért” Vörösmartyról egy versében a hírhedt hadügyi vita kapcsán. A sajtóesküdtszékbe is beválasztották, s az Egyenlőségi Társulatban is aktivizálódott. Tagja lett a társulat – a horvát támadás hírére megalakuló – készenléti bizottmányának. S ami ennél fontosabb: az ő neve alatt jelent meg a társulat szeptember 16–17-i proklamációja, mely fegyveres önvédelemre szólította a magyar lakosságot. Sőt, szeptember 24-én Kossuth támogatásával maga indult erdélyi toborzókörútra, mely során mindössze Szatmár és Kővárvidék térségéig jutott el, ott pedig általános népfelkelésre buzdította a helyi vezetést.³

Petőfi költői munkássága igencsak aggályos lehetett az osztrák hatóságok szemében. A március 13-án készült *Nemzeti dal* – vagy ahogy a korban emlegették: *Talpra magyar!* – forradalomban betöltött szimbolikus jelentősége széles körben ismert. A szabad sajtó első terméke volt a *12 pont* mellett, az ország valamennyi médiuma közölte, óriási példányszámban, röplapokon terjesztették, az összes politikai eseményen elhangzott, nagyon hamar számos átköltés, idegen nyelvű fordítás és megzenésítés készült belőle. Sokkal megosztóbb volt a két nappal korábban írott *Dicsőséges nagyurak... (A mágnásokhoz)* című vers, melynek radikalizmusát még a Pilvax-kör is túlzásnak találta. Barátai tanácsára Petőfi el is égette a kéziratot, azonban – mivel többen fejből lejegyezték – nem tudta megakadályozni

³ Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris, 2008, 360–415.

terjedését. A vers hozzájárult egy mulatságos álhír elburjánzásához, miszerint Petőfi közel negyvenezer fölhergelt paraszt élén Rákos-mezőn véres megmozdulásra készül. Nemhogy megosztó, de kifejezetten népszerűtlen volt a március 29-i *A királyokhoz* című, nyíltan republikánus és felségellenes röpiratköltemény. Nem csoda, hogy Petőfi később magyarázkodni kényszerült a vers kapcsán, hiszen nemcsak felgyorsította politikai elmagányosodását és általános elutasíttóságát, de kis híján súlyos perbe is keveredett miatta. A költemény eljutott ugyanis V. Ferdinánd császár elé, aki természetesen eljárást kezdeményezett az ügyben 1848. május 5-én. Az 1848-as sajtótörvény hetedik paragrafusa szerint – háromezer forintos pénzbüntetés mellett – akár hatévi szabadságvesztéssel is büntethették volna a költőt.⁴ Szerencséje volt, hogy az ügyben illetékes, egyre népszerűtlenebbé váló, tétova István nádor kitért a döntéshozás elől, és az akkori igazságügyminiszternek, Deák Ferencnek dobta tovább a forró krumplit, aki végül bölcsőbbnek látta *ad acta* helyezni a kényes ügyet. (Kerényi Ferenc feltételezi, hogy a költő maga is érezte szorult helyzetét, amikor a megyei választmányban kikelt az említett, városháza előtt elégetett új sajtótörvény-tervezet ellen.) Egy képzeletbeli perben talán a vádpontok között szerepeltek volna – a teljesség igénye nélkül – a kendőzetlenül osztrákellenes *Mit nem beszél az a német* és a királyi trónt megcélzó, Táncsics lapjában közölt *Itt a nyilam! Mibe lőjem?* című versek is. S nem segítettek volna a költő ügyét az osztrák seregből hazaszökő huszárszázadot dicsőítő *Lenkey százada*, a magyar seregben több tízezres példányban kiosztott *Csatadal* és *A honvéd* című költemények, ahogy a napi politikát kommentáló, radikális hangvételű cikkei és a Bem mellett írt, *Közlönyben* publikált haditudósítások sem.⁵

Végezetül, vegyük át, mit tudunk a költő katonai pályafutásáról. 1848 márciusában vezető szerepet vitt a városi ideiglenes nemzetőrségben: például az ő hatására sikerült átformálni a zsidók nemzetőri szolgálatát elutasító közvéleményt. Az átmeneti testület tisztikarába is beválasztották, noha a júniusra megszervezett új nemzetőrségben már nem kapott vezető pozíciót. Szeptemberben a radikálisokat tömörítő Egyenlőségi Társulat állandó bizottmányi tagjaként a (meg nem alakult) „egyenlőségi ezred” századosának választották. 1848 októberében jelentkezett szolgálatra Nyáry Pálnál, azaz az Országos Honvédelmi Bizottmánynál, és nyerte el (először) a 80 pengőforintos fizetéssel járó, szűkösség megélhetést biztosító honvédszázadosi rangját. Debrecenben a 28. zászlóalj parancsnokságán kezdte meg a szolgálatot. Ott kiképzőtiszti feladatokat látott el, azonban november 17-én, rövidesen megszülető gyermeke és házastársi kötelességei okán – engedély nélkül – elhagyta a sereget. E fegyelmi vétség miatt szólalkozott össze Vetter Antal helyettes hadügyminiszterrel, ami után Kossuth József Bem táborába vezényelte a költőt 1849. január 16-án. A tábornok mellett – századosi rangja ellenére – csupán segéd-tiszti feladatokat látott el; viszont élete első ütközetében, a február 4-i véres vízaknai csatában magasabb műveleti irányításban is segédkezhetett. Bátorsága mellett azonban túlzott hevessege, harcászati tapasztalatlansága és inkompetenciája is megmutatkozott, így a későbbiekben megmaradt az adminisztratív és parancsközvetítői teendőknél. Gyakran a hadifoglyok elhelyezésében és a honvédtisztek fegyverkezésében segédkezett; Bem igyekezett távol tartani a veszélyesebb ütközetektől. Ott volt például Szászsebesen és Szászvárosban, a sorsfordító piski csatában viszont már nem vehetett részt. Ugyanis 1849. február 8-án egy – különben igen veszélyes – futári küldetés keretein belül Debrecenbe kellett utaznia; ekkor veszett össze Mészáros Lázár hadügyminiszterrel hiányos öltözete miatt, mielőtt február 17-én sértetlen lemondott tiszti rangjáról. Innentől civilként, rendfokozat nélküli hivatalos futárként teljesített szolgálatot a kormánynak: 60 ezer forintot szállított az ideiglenes fővárosból Kolozsvárra.

⁴ 1848. évi XVIII. törvénycikk: sajtótörvény, in: Wolters Kluwer jogszabálygyűjtemény, *Ezer év törvényei*, elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800018.tv> (utolsó letöltés: 2023. június 19.)

⁵ Kerényi, i. m.

Március 2-án visszatért Bemhez; április 3-án foglalta el újra segédtiszti beosztását, s kapta vissza századosi rangját. Április 9-én harmadrendű érdemjellel tüntették ki. Ezekben a hetekben bizalmi feladatot látott el Bem mellett: ő fogalmazta a lengyel tábornok Kossuthhoz és az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz címzett iratait. Május 3-án őrnagyi előléptetésben részesítették, majd Kossuthhoz küldték az ideiglenes fővárosba, Debrecenbe. Petőfi ezúttal sem járta meg konfliktus nélkül a cívisvárost: Klapka Györggyel került súlyos összetűzésbe. A tábornok a költőt okolta, amiért a hadsereg belső feszültségei, pontosabban Bem és Vécsey Károly konfliktusa napvilágot látott a sajtóban. A perpatvar miatt, megromlott egészségére hivatkozva május 6-án (majd 28-án) Petőfi ismét lemondott őrnagyi rangjáról. Csak jóval később, július 25-én, az orosz intervenció hírére tért vissza Erdélybe szeretett tábornokához, akitől július 31-i eltűnése előtt még visszakapta (a még kormányzati megerősítésre váró) őrnagyi rangját (egyelőre konkrét beosztás nélkül). Ezek voltak az utolsó napjai: új uniformisát már nem is volt ideje beszerezni; mint köztudott, a segesvári-fehéregyházi ütközetben polgári ruhában, vitorlavászon kabátban tűnt el.⁶

3.

Hogy milyen büntetést érdemelt volna mindez? Indítsunk kissé távolabbról: a megtorlások – a jogi eljárás tekintetében – három módon zajlottak. Az ütközetek utáni *helyszíni kivégzések* általában a köztörvényesnek számító bűnelkövetőket, a honvédsereget támogató lakosságot, katonaszökevényeket, gerillákat érintették. A Győrben, Gyöngyösön, Kecskeméten, Nagykanizsán és Nagybecskerekén székelő *rögtönítélő bíróságok* eljárásai szintén inkább a szabadságharcral tevőlegesen szimpatizáló helyi lakosság, a hírszerzők és az eredetileg külföldön szolgáló, elfogott disszidensek ügyében ítélték. Petőfi valószínűleg nem esett volna e két kategóriába, és ez nyilván jó hír, hiszen a rögtönítélő eljárások és a *haditörvényszéki perek* között lényeges különbségek voltak: például az utóbbi során a vádlott – bizonyos mértékig – védekezhetett, megpróbálhatta valamiképpen bizonyítani ártatlanságát. Megítélés szerint a letartóztatott Petőfi ügye is a Pesten, Aradon, Kassán, Kolozsvárt, Nagyváradon, Temesváron, Pécsen és Nagyszébenben föllállított hadbíróságok egyikéhez került volna. Noha a fehéregyházi csatában nem katonaként vett részt, mivel az erdélyi sereg tagja volt, feltehetően egy erdélyi haditörvényszék valamelyikén – ha Fehéregyháza környékén fogják el: Nagyszébenben – tárgyalják az ügyét. Ez is okot ad optimizmusra, hiszen a július 11-én kinevezett Ludwig von Wohlgemuth kormányzó irányította Erdélyben jóval enyhébb ítéletek születtek, mint a Julius Jacob von Haynau kezei alatt igazgatott Magyarországon.

Ami a hadbírószági büntetéseket illeti, a bresciai hiéna a következő büntetéseket helyezte kilátásba az ellenállókhöz szóló, 1849. július 1-i proklamációjában, mely nyilván Erdélyre is állt (volna): „Ezen haditörvényszékek ítélnék: a) Halálos büntetésre, kötél vagy lópor és golyó által, / b) Deportációra, / c) Fogsági büntetésekre, t. i. sáncz munkára nehéz vagy könnyű vasban, vár-, fogház- és porkoláb rabságra vasban vagy vas nélkül, / d) pénzbeli büntetésekre.”⁷ Ezek közül egyet kizárhatunk: a költőt biztosan nem deportálták volna, noha egy darabig erre is volt halovány esély. Alexander Bach belügyminiszter vetette fel a kamcsatkai vagy szibériai deportáció ötletét 1849 májusában, arra hivatkozva, hogy „a bűnösök nagy száma azok őrzését nehezé tenné”. A javaslat eljutott Ferenc József császárhoz, azonban nem valósult meg belőle semmi. Sőt, egy 1849. június 10-i orosz-osztrák egyezmény kikötötte, hogy a szövetséges hatalmaknak kölcsönösen ki kell adniuk

⁶ Kedves Gyula – Ratzky Rita: *Csataterek Petőfije*, Budapest, Timp Kiadó, 2009, 35–160.

⁷ Haynau *kiáltványa*, Győr, 1849. július 1., in: Katona Tamás (szerk.): *Az aradi vértanúk*, Budapest, Corvina Kiadó, 2001, 285–286.

a másik államához tartozó, foglyul ejtett lázadókat és hadiszökevényeket. Ehhez a felek következetesen tartották is magukat. A deportáció tehát végül nem lett bevett eljárás a megtorlások alatt, azonban a birodalmon belüli osztrák és cseh területekre internáltak bizonyos személyeket: például Görgey Artúrt, Pálffy Albertet vagy az egyház képviselőit (jellemzően püspököket). Emellett – mint látható lesz – a tisztek esetében rendkívül gyakoriak voltak a kényszersorozások is.⁸

Természetesen az a verzió is kizárható, hogy Petőfi büntetlenül szabadul, igazolni tudja magát egy purifikációs eljárás során, esetleg amnesztiát kap. Mint említettem, 1848. május 5-én már kis híján megégette magát a december 2-ig uralkodó V. Ferdinánd császárt sértő röpiratversével, s később is vissza-visszatért a neve a különböző feketelistákon és körözvényeken. Dessewffy Emil gróf 1848 novemberében írott, Felix zu Schwarzenberg miniszterelnökhöz (ahogy Széchenyi nevezte: a „halovány vámpír”-hoz) címzett memorandumában három csoportba sorolta a forradalom felelőseit: „1. A forradalom vezetői és kezdeményezői, 2. Főkolompokok, akik az izgatásokban nevezetes szerepet játszottak 3. Egyének, akik csupán velük tartottak.” Az első kategóriába Kossuth Lajos, Batthyány Lajos, Táncsics (Stancsics) Mihály és Pálffy Albert tartozott. Dessewffy úgy gondolta, őket „minden további nélkül fel kell akasztani”, ugyanis „a halottak nem térhetnek vissza, nem amnesztizálhatók, és nem emigrálhatnak külföldre”. A második csoportba került Petőfi Sándor – többek között Vasvári Pál, Szemere Bertalan, Irinyi József és Bajza József társaságában. A gróf úgy vélte, őket félrevezetettnek kell tekinteni, s elegendő büntetés lesz számukra az eljárás: „állítsák őket hadbírószám elé, hadd állják ki a halálfélelmet. Hozzák a közönség tudomására, hogy milyen nyomorultak, azután hagyják futni őket.” A harmadik csoportba tartozókat – Almásy Pált, Zichy Ottót és Ráday Gedeont – kezesség ellenében szintén futni hagyta volna. Hasonló sorsot vetít előre egy ismeretlen szerzőjű, Franz Kulmer báró által Windisch-Grätz elé terjesztett javaslat 1848 decemberéből. E névsor a forradalom előkészítőit és buzgó továbbvivőit különböztette meg a „csupán” cinkosoktól, akikre enyhébb büntetés vonatkozott. A két névsor sok tekintetben különbözik (például az ismeretlen szerző már Szemerék is halottan szerette volna látni, míg Pálffy Albertnek megkegyelmezett) – azonban egyik sem rótt halálbüntetést a költőre.⁹ Talán az előbbi névsorok is hatással lehettek az 1849 januárjában kiadott német, lengyel és román nyelvű körözvényekre, melyeken további tizenhat fő mellett Petőfi neve is visszatérően szerepelt. Ismeretes, hogy miként reagált a költő a hibáktól hemzsegő személyleírását olvasván: „Hogy tíz esztendővel öregebbnek tettek, hogy azt mondták »früher« Dichter s a többi hazugságok és ostobaságok nem bántottak, de azon az egyen szörnyen bosszankodtam, hogy engem a német divat szerint öltöztettek, engem, ki teljes világeletemben magyar ruhában jártam.”¹⁰ 1849 elején az eljárás is megindult Petőfi ellen: zár alá vették ingóságait a Zöldkert utcai lakásban, ahol a költő szegény édesanyja fogadta a rendőröket. Ugyanígy az 1849 májusában kiadott, szeptemberben megerősített körözvényeken is szerepelt a neve: felségárulás

⁸ A német nyelvű dokumentum magyarul: Dessewffy Emil: Rapszódikus részletek a Magyarországon megoldandó feladatokra vonatkozólag, Bécs, 1848. november, in: Andics Erzsébet (szerk.): *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben, 2, Iratok 1848. március 15 – 1949. március 4. (Magyarország újjabkkori történetének forrásai)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952, 210. A szabadságharc utáni megtorlásokkal az itt citált forrásokat is bevonva Hermann Róbert foglalkozott: Hermann Róbert: *Megtorlás: az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után*, Budapest, Press Publica, 1999, 3–29.

⁹ Gróf Dessewffy Emil harmadik memorandumja Schwarzenberghez, in: Kiss József (szerk.): *Petőfi-adattár III.*, Budapest, Balassi Kiadó, 1992, 124–125; Hermann, i. m.

¹⁰ [Megjegyzés Petőfi német nyelvű leírásához], in: V. Nyilassy Vilma – Kiss József (szerk.): *Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások. Petőfi Sándor összes művei 5*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956, 182–183.

és fegyveres lázadás vádjával. Még eltűnését követően is nyomoztak a költő után, mert a rengeteg álhr és legenda még a hadsereg-parancsnokság rendőri osztályát is megtévesztette, így csak 1854-ben zárták le aktáját.¹¹ Nem kérdéses tehát: a költőt súlyos retorziók érték volna – a dilemma inkább az, hogy vajon kivégezték volna-e.

4.

Nehéz eldönteni, hogy a költő forradalmi ténykedésének *pontosan* melyik mozzanata miatt körözték a hatóságok – bár úgy vélem, sokat nyom a latba a szeptemberi, fegyverkezésre buzdító proklamáció –, a képzelt perünk végkimeneteléről mégis lehetnek elképzeléseink. Tudható, hogy Haynau rendkívüli vérengzést kívánt tartani, s ezt a direktívát irányozta elő erdélyi kollégájának, Wohlgemuthnak is: például agyonlövette volna a korábban a császári seregben szolgáló összes tisztet. Ám a büntetőeljárás módszerét szerencsére Ferenc József 1849 augusztusában kelt utasításai határozták meg. A fiatal császár előírta, hogy „a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneken hajtásák végre, és hogy ön a többiek esetében akként éljen az önre ruházott kegyelmezési joggal, hogy megfelelő szabadságvesztésbüntetéssel sújtsa őket”¹² – azonban szabad kezet adott Haynauknak, mivel császári jóváhagyás-kérelem helyett csak utólagos jelentéshez kötötte a kivégzéseket.

A hadbíróági ítéletek kiszabásakor két kulcsidőpont számított perdöntőnek. Egyrészt 1848. október 3-a, a királyi manifesztum kibocsátásának napja, mely feloszlatta a magyar országgyűlést, törvénytelennek minősítette Kossuthékat, és az országot Josip Jelačić bán uralma alá helyezte. Másrészt 1849. április 14-e, mely a magyar függetlenség kimondásának, azaz a Habsburg Lotharingiai-uralkodóház trónfosztásának időpontja volt.¹³ Mint látható, Petőfi politikai pályafutása érdemben nagyjából 1848 nyarán véget ért; s ugyan szeptemberben tevélegesen részt vett a népfelkelés szervezésében, az még október 3-a előtt történt, tehát a hadbíróság nem volt illetékes a megítélésében. E vádat tudomásom szerint csak Batthyány Lajos gróf abszurd ítéleténél vették számításba. Dessewffy ismertetett listájából is látható, hogy Petőfi 1849 elejére már valamennyi polgári (nem-katonai) vétségét elkövette, és azokért – ellentétben például Batthyánnyal – mégsem akarták kivégezni. És ami általában az értelmiséget illeti: őket nemigen fenyegették kivégzések, a megtorlás kifejezetten politikai és katonai természetű volt. Célcsoportját – miként Haynau szeptember 1-i, „A’ magyar forradalom bevégeződött” kezdetű *Hirdetménye* is híven tükrözi – a forradalom oldalára álló császári–királyi tisztek, a katonai és polgári hivatalnokok, a miniszterek, az „ugy nevezett honvédelmi bizottmány” tagjai, az országgyűlési képviselők, a kormánybiztosok, a vesztörvényszékek bírái és a főispánok képezték.¹⁴ Ugyanakkor rengeteg helyi kisembert (főleg lelkészt, jegyzőt) is kivégeztek, amiért lokális szinten népszerűsítették a szabadságharcot. Az értelmiségi elit köréből Sárosi Gyula, Pálffy Albert és Táncsics Mihály szerepelt Petőfi mellett előkelő helyen a körözési listákon, azonban mindhárman túléltek a megtorlásokat. Sárosit akasztásra, majd kegyelemmel várfogságra ítélték, Pálffyt a cseh

¹¹ Vö. Kiss Dezső: Petőfi Sándortól származó, rá vonatkozó, vagy vele kapcsolatos iratok és kéziratok a magyar levéltárakban, *Levéltári Szemle*, 1972/3, 65–111.

¹² Ferenc József legfelsőbb kézírata Haynauknak, Schönbrunn, 1849. augusztus 29., in: Katona, i. m., 338.

¹³ Hermann Róbert: Az 1849–1850. évi kivégzések, *Aetas* 15 (2020), 93–111.

¹⁴ Julius Jacob von Haynau: *Hirdetmény*, Pest, 1849. szeptember 1., in: *Gyűjteménye a’ Magyarországra számára kibocsátott Legfelsőbb Manifesztumok és Szózatoknak I–II.*, Buda, Egyetemi Nyomda, 1849, 143.

Budweisba internálták,¹⁵ Táncsics pedig az 1857-es császári amnesztiáig bujkált. Ugyan Táncsicsot és Sárosit a távollétükben szimbolikusan kivégezték a pesti Újépület mögött 1851. szeptember 21-én, de a kormányzat számára is túl radikális Táncsics nemcsak a *Munkások Újságát* szerkesztette, hanem országgyűlési képviselő is volt, a vadkossuthista *Arany Trombitás* pedig nemcsak propagandistaként, hanem kormánybiztosként is segítette a szabadságharcot. (Itt említhető a Brüsszelbe emigráló báró Jósika Miklós is, aki az Országos Honvédelmi Bizottmány mellett a forradalmi törvényszék munkájában is szerepet vállalt.) Ugyanakkor a megtorlások célja a különböző társadalmi csoportok elrettentése (is) volt, s ugyan Petőfi jelentősége jócskán csökkent a szabadságharc végére, nehéz felmérni szimbolikus horderejét, ami miatt talán alkalmas lett volna arra, hogy kivégzésével az osztrák megtorlás – szimbolikusan – a teljes forradalmi értelmiségen revansot vegyen.

Mégis úgy vélem, Petőfi valószínűleg katonaként állt legközelebb a megtorlások legszigorúbb formájához: az október 3-a utáni katonai ténykedése fegyveres lázadással, az április 4-e utáni felségárusalással ért fel. Ráadásul a költő (századosi és őrnagyi) rangjában már végre is hajtottak kivégzéseket: Witalis Söllt, Hruby Gyulát, Mednyánszky Lászlót őrnagyi rangban; Karol Gustav d' Abancourt-t, Gruber Fülöpöt, Kazinczy Lajost, Kolossy Györgyöt és Sándor Lászlót századosi rangban végezték ki. Döntő különbség azonban, hogy a kivégzettek – a visszaeső bűnösnek számító D' Abancourt és a 17 román fogoly kivégzésével vádolt Sándor László kivételével – korábban tisztként (Gruber Fülöpöt kivéve főtisztként) szolgáltak a császári–királyi seregben,¹⁶ vagy olyan irreguláris egységhez tartoztak, melyek tagjait az osztrák hatóságok nem tekintették hadifogolynak. Ezzel szemben a reguláris erdélyi hadtestnél harcoló Petőfi csupán „zöldhajtókás, sárgapitykés közlegény” volt a császári seregben 1839 szeptemberétől, majd pár hónap múlva egészségügyi állapota miatt alkalmatlannak nyilvánították, s elbocsátották. Összességében tehát valószínűbbnek látom, hogy a költő elkerülte volna a halálbüntetést, legalábbis annak végrehajtását. Ha esetleg halálra is ítélik, a büntetést kegyelem útján – akárcsak Sárosi és a döntő többség esetében – még mindig várfogságra, sánccfogságra, kényszersorozásra enyhíthették volna. A polgárháborút is elszenvető, jóval enyhébb büntetésben részesülő Erdélyben 72 halálraítélt honvédtisztból mindössze Sándor László és Tamás András on hajtották végre az ítéletet.¹⁷

A halálos ítélet után a sánccfogság volt a legdrasztikusabb ítélet, mely alatt a rabok könnyű vagy nehéz vasbilincsből végeztek iszonyú erődítési munkát. Ezt az ítéletet ugyan csak az alhadnál (tehát Petőfi századosi–őrnagyi fokozatához képest) alacsonyabb rangú személyekre rótták ki, azonban a törvényszékek nem, vagy legfeljebb súlyosbító körülményként vették figyelembe a honvédseregben szerzett rendfokozatokat – s egyébként is bizonytalan lett volna a civilruhás költő kormányzati jóváhagyás előtt álló kinevezése. Enyhébb büntetést jelentett a várfogság, melynek pontos körülményei erősen függtek a várparancsok jóindulatától. A königgrätzi vár, ahol például Sárosi Gyula versírással, nyelvtanulással, fordítással is foglalkozhatott, egészen elviselhető volt a rabok számára.¹⁸ Míg Kufstein – ahogy Hermann Róbert minősítette *Az új földesúr* című Jókai-regényt idézve: – a „státusbörtönök akadémiaja” volt. A megtorlások leggyakoribb büntetése a kényszersorozat volt: negyven-ötven ezer honvédet soroztak be tiszti fokozat nélkül a császári seregbe. Nem elképzelhetetlen, hogy Petőfi is hamar barátja, Lisznyai Kál-

¹⁵ Vadnay Károly: Pálffy Albert emlékezete, in: Uő.: *Emlékbeszédek*, Budapest, Franklin-Társulat, 1905; Bisztray Gyula: Bevezetés, in: *Sárosi Gyula Kiseb költeményei, prózai munkái és levelezése*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954, 45–67.

¹⁶ A rendfokozatok említésekor a Császári és Királyi Hadsereg maitól értelemszerűen eltérő terminológiáját használom. Így például a főtiszt gyűjtőnév 1949 előtt nem az őrnagyokra, alezredekerekre, ezredekerekre vonatkozott, hanem a hadnagyokat, főhadnagyokat, századosokat jelölte.

¹⁷ Hermann: *Az 1849–1850. évi...*, i. m., 93–111.

¹⁸ Bisztray, i. m., 45–67.

mán mellett, az itáliai ezredek valamelyikében találta volna magát. Felmerül a kérdés, hogy a Bem mellett is állandóan betegeskedő költő gyenge szervezete elbirta volna-e a gyötrelmes büntetések bármelyikét is.¹⁹

A kivégzések 1849. október 26-i (ideiglenes) felfüggesztésével lassú politikai enyhülés kezdődött: 1850-ben, 1852-ben, 1853-ban, 1856-ban részleges, majd 1857-ben általános amnesztiarendelet jelezte a magyar-osztrák viszony enyhülését. S noha a teljes amnesztia csak 1867-ben valósult meg, a Bach-korszak végére valamennyi politikai fogoly szabadon bocsáttatott. Sőt, az amnesztiarendeletek értelmében az elítéltektől elkobzott vagyonok is visszakerülhettek eredeti tulajdonosaikhoz.²⁰

Úgy látom tehát, hogy ha Petőfi hadifogságba kerül, már komoly esélye van a túlélésre. S ezt csak fokozza, hogy az oroszok meglehetősen megengedően bántak a hadifoglyokkal, ami miatt – Haynau bosszankodására – tekintélyes számú rab szökött el a fogságból. Emellett sokan külföldre menekültek. Ami Erdélyt illeti: elhagyta az országot Bem tábornok, Czetz János, Kemény Farkas báró és Bethlen Gergely gróf, majd Gál Sándor és „a székelyek Kossuthja”, Berzenczey László is – ahogy a közkatonák közül is egy egész székely zászlóalj. Nem véletlen, hogy a költő barátja, Egressy Gábor és Szendrey Júlia is jó ideig ebben az eshetőségben reménykedtek. A sikeres hazai bujdosásra is akadt számos példa, ha csak a Petőfi mellett leginkább fenyegetett, már említett értelmiségieket nézzük: Pálffy egy partiumi faluban bujkált négy évig, Sárosi Gyöngyösön talált menedéket, és csak 1852 őszén tartóztatták le a hatóságok. A rekordot minden bizonnyal Táncsics Mihály állította fel, aki nyolc évig rejtőzködött egy pesti lakás alatt, ahonnan csak az általános amnesztia után bújít elő. A bujdosás azonban nem volt kockázat nélküli, hiszen még az 1850-es év második felében is lőtték agyon útonállóknak tekintett, szökésben lévő honvédeket.²¹

5.

Petőfi hipotetikus peréről, szabadságharc utáni lehetséges sorsáról valószínűleg komolyabb jogtörténeti és hadtörténeti kompetenciák birtokában pontosabb és megbízhatóbb képet lehetne nyújtani, azonban holtbiztos álláspont akkor sem létezne. Talán éppen e bizonytalanság serkentett eddig is sokakat (köztük most engem is) fantáziálásra. Jelen esszében megelégedtem a felvetés átfogó körülményével, a perdöntőbbnek vélt szempontok vázlatos bemutatásával. Említettem, hogy először Jókai festette meg egykori barátja szabadságharc utáni sorsát a *Politikai divatokban*: érdekes módon ő sem ítélte halálra regényhősét (bár nyilván ebben művészi szempontok, illetve a korabeli sajtó- és kultúrpolitikai állapotok is közrejátszhattak). A beszédes nevű Pusztafi először Aradon, majd az aradi vár felrobbanása után Komáromban raboskodik, ahonnan kiábrándultan, alkoholista csavargóként szabadul a Bach-korszak utolsó éveiben, vélhetően az általános amnesztia kihirdetése után. Nos, a megtorlásokról szóló alapvető dokumentumok és szakirodalmak áttekintése, valamint néhány párhuzamos életrajz összevetése után úgy látom: ha eltekintünk a regényes és groteszk részletektől, Jókai korai Petőfi-ukróniája nem is tűnik teljesen légből kapott vízióknak.

¹⁹ Hermann: *Megtorlás: az 1848–49-es...*, i. m., 89–103.

²⁰ Ress Imre (összeáll.), Demeter Gábor (szerk.): *A neoabszolutizmus és a provizórium kronológiája a Magyar Korona országában 1849–1867*, Budapest – Szófia, Institut za Istoricheski Izsledvaniya – Balgarska Akademiya na Naukite Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2022.

²¹ Miskolczy Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849), in: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986; Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 1983, elérhető: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (utolsó letöltés: 2023. július 19.)

A MEGLEPETÉS POÉTIKÁJA

Petőfi Sándor: Tigris és hiéna

Amikor egy nagy költő – s Petőfi Sándor talán az volt – egy olyan szöveget enged ki műhelyéből, mely sem a korabeli, sem az utókor befogadói elvárásaihoz nem igazodik, mely műfajában elüt a tőle megszokottól, mely tartalmában sem éppen hétköznapi, akkor több dolog is történhet. Lehet ez a mű egy megingás (bizonyítéka annak, hogy a zseni is csak ember olykor), egy magánéleti probléma, a körülmények szerencsétlen összejátszásának lenyomata, egy komolyabb művészi válság útkeresése. De gondolhatjuk azt is, hogy csak mi, esendő olvasók nem nőttünk fel a művészi nagysághoz, hogy valami megfajhatatlan titok lappang a művészet mélyén, melyet feladatunk, hovatovább kötelességünk felmutatni. Ilyenkor láthatjuk a korszak láthatatlan tendenciáját mégiscsak, egyedülként felfedező zsenit, de gondolhatjuk azt is, hogy az enigmatikus, rossznak látszó megoldások mögött ott rejlik a titkos intenció, a mesterterv, mellyel a művész – ismét csak zseniális módon – játssza ki elvárásainkat. Jól ismerjük ezeket az eljárásokat – és méltán gyanakszunk rájuk. S az irodalomtörténész gyanakodni kezd magára is, amikor valamiért, maga sem tudja, miért, de mégiscsak kedvel ilyen „rosszul zseniális” műveket. Vajon nem épp a nagy művész által keltett örvény szédítette meg az amúgy józannak elgondolt ítélőképességemet? Vajon túlintertérek? Vagy csak a valamilyen okból (mégiscsak Petőfi!) többször elolvasott szövegek értelem-összefüggései akkor is összeállhatnak egy mutatós (de nem feltétlenül meggyőző) elemzéssel, ha az egésznek nincs sok értelme? Hát, így vagyok én Petőfi egy szem regényével és egy szem drámájával. Most az utóbbiról fogok beszélni – majd hamut hintek fejemre.

A *Tigris és hiéna* című darab 1846 elején a szerző által vissza lett vonva, ebből botrány lett csinálva, mindenestre nem játszották, s illetéknéppen mégiscsak megbukott a szerző életében;¹ könyvként megjelent, de nem zavart sok vizet, mondhatjuk itt is: megbukott;² később hol valamiféle ellenkánon kitüntetett darabja lett (Szabó-Reznek Eszter írt egyszer erről egy kolozsvári bemutató kapcsán³), hol pedig királyellenes szatíra (Kazimir Károlynál), amely értelmezés nem győzött meg minden irodalomtörténészt (Martinkó András vitatta jogosságát, és keveredett sajtópolémiába a rendezővel az 1970-es években).⁴ Utóbbi kapcsán jegyzem meg, hogy a darab antiroyalista értelmezését Havas Adolf már 19. szá-

¹ A történetet legutóbb összefoglalta: Szilágyi Márton: Történetietlen vízió a történelemről. *Tigris és hiéna*. In: Uő.: *A magyar romantika ikercsillagai. Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Budapest, Osiris, 2021, 110–126., 111–114.

² Petőfi Sándor: *Tigris és hiéna*, Pest, Emich Gusztáv sajátja, 1847.

³ Szabó-Reznek Eszter: Meltzl Hugó és a kolozsvári Petőfi-ellenkánon. Kísérlet a „nemzeti költő” regionális újraértelmezésére, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2016/2, 215–224.

⁴ Az érvelések kifejtett formában: Kazimir Károly: Petőfi a Kőrszínházban, Budapest, Magvető, 1968. Martinkó András: *A Tigris és hiéna körbejárása, Irodalomtörténet*, 1975/1, 49–69. A vitáról lásd legutóbb Hojda Gergely: „A sors bábjai”. Közelítések Petőfi Sándor drámájához, *Irodalomismeret*, 2017/3, 18–36., 26–27.

zad végén felvetette,⁵ tehát nem kellett ehhez marxistának lenni, ám az értelmezési javaslat érvényét, magyarázó erejét például a 20. század elején Horváth János is joggal vitatta.⁶ Mindenesetre – e vitákon innen és túl – azóta is volt színházban műsoron, nemrégiben Sopronban (rendezte Katona Imre), Nyíregyházán (rendezte Koltai M. Gábor), tavaly pedig Kecskeméten (rendezte Pataki András). Ez nem is kevés, a rendezői színház lát fantáziát a darabban. Eközben az irodalomtörténész értelmezők a darab gyengeségeit hangsúlyozták. Gyulai Pál voltaképpen csak annyit mond róla, hogy „nyom nélkül enyészett el”,⁷ Horváth János pedig így vélekedik:

Egyébként csak ismételnünk kellene a lyrikus Petőfire vonatkozólag a *Hóhér kötele* alkalmából mondottakat, mert a darab egyik fő gyöngéje itt is az, hogy a jellemfejlődés és események hatása helyett ötlet-fordulatok, lyrai szeszélyek lökdösik előre a cselekvényt, s hogy az alakok mindegyike egy-egy lyrikus, ki indulatait, kifejezésre türelmetlenül, folyvást ajkán hordja, nem pedig cselekvő akaratába edzi át.⁸

Ennek az értelmezésnek aztán egészen sokak által és sokáig lett folytatása. Az irodalomtörténeti megközelítések nyilvánvalóan elváltak hát a rendezői elképzelésektől – hiszen, ha komolyan vesszük az idézett szaktudományos elemzést, akkor ezt a darabot színre vinni sem érdemes. Horváth még további dramaturgiai gyengeségeket is említ: a negyedik felvonásban a galíciai fejedelemmé száműzött Borics egyszer csak megjelenik a királyi udvarban szerzetesnek öltözve. Vajon mire gondolhatott? Hogy nem ismerik fel? Miért is engednek a király asztalához egy kóborló szerzetest? Mi ez az egész? Egy rendezői koncepció az efféle – mondjuk így – furcsaságoknak tud talán értelmet adni, míg a dráma olvasója aligha.

Horváth János megjegyzése utalt még arra is, hogy a *Tigris és hiéna* Petőfinek mely költői korszakában íródott. A *hóhér kötelére* hivatkozott, s később még a *Felhők* ciklusra, mondván, hogy „Felhőkre illő gondolatot” is elhelyezett a darabban. Ebben a koncepcióban ezek a szövegek összekapcsolódnak egymással, s valamiféle „válságkorszak” tünetei lesznek. Közismert, hogy ennek a megközelítésnek nagy hagyománya van. Egyfelől ez az értelmezés lehetővé tette, hogy Petőfi pályájának zavaró sokféleségét egységes rendbe állítsuk, hogy helykeresését önmaga nagy feltalálása előtt megmutassuk. Merthogy – ezek szerint – a népies gyökerű költészet naivitása a professzionális irodalmi térbe lépve nemcsak az ártatlanságot veszíti el, hanem a népet egy program jegyében nemzeté is kell nemesíteni, s a szerves eredetből kell a magyar kultúra új kezdetét kibontakoztatni. Ami a reformkori politikában az érdekegyeztetés programja, itt a népi hagyományok és a nemzeti szép jövő egyeztetési kísérlete, s ilyen módon találja meg magát 1846 végére a nagy nemzeti költő, s ennek jegyében írja se szeri, se száma váteszköltői verseit. Persze ez a kerekre csiszolt elbeszélés, melynek Horváth János szerepjátszás-elmélete nem kezdete, hanem éppenséggel tetetözése volt, attól kerek, ha lecsiszoljuk éleit.⁹ Most nem fogom részletezni, de Petőfinek természetesen rengeteg önellentmondásos, sőt, ha tetszik, *homá-*

⁵ *Petőfi Sándor összes művei. IV. kötet. Vegyes művek I. Drámák*, szerk. Havas Adolf, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1895.

⁶ Horváth János: *Petőfi Sándor*, Budapest, Pallas, 1922, 206.

⁷ Gyulai Pál: *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk*, Új Magyar Múzeum, 1854/1, 24–43; 1854/2, 97–124., 97.

⁸ Horváth, i. m., 205–206.

⁹ Horváth koncepciójának értékeléséhez lásd Margócsy István: *Horváth János Petőfi-könyvének újraolvasása*. In: *Uő.: Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011, 365–375.

lyos megnyilatkozása ismert a későbbiekben is; a „költői szabadságharca” közel sem olyan egységes, mint amilyennek lennie kellene.

A *Tigris és hiéna* szinte mindig ilyen összefüggésben tárgyaltott. Ebből óvatosan Kerényi Ferenc néhány mondatos értelmezési javaslata mutatott kiutat, amikor melodráma-ként határozta meg a darab műfaját. Aztán azért persze Kerényi is előhozza a darab gyengéit. Itt például így ír (egy másik, Szigethy Gábortól eredő műfajt megjelölve):

és a francia tucatdrámák adta, kipróbált szerkezeti séma ellenére Petőfinek nem sikerült jelentős drámát alkotnia: ehhez szereplőit túlságosan is sugallt indulataik mozgatják, lélektani motiváció helyett. Hatásosat sem: ehhez dramaturgiai hibáit kellett volna kiküszöbölnie. Az eredmény egy *ironikus* romantikus *tragédia*[.]¹⁰

A nyíregyházi színrevitelt elemző Sándor L. Istvánt most nem számítva,¹¹ Hojdák Gergely volt az talán, aki először írt úgy a darabról (irodalomtörténeti szempontból), hogy gyengeségeit erényként értelmezte, s annak poétikai eljárásait „a romantikus színház találó paródiájaként és – egyszersmind – patológiájaként” értette.¹² Az persze már más kérdés, hogy a nehezen értelmezhető megszólalások, motiválatlan cselekményelemek (például Saul színeváltozásai), bizonyos szerepek drámai kidolgozásának megkezdése, majd elvetése (ilyen a bolond, Sülülű figurája) – ezt mind-mind paródiaként érdemes-e kezelni. Merthogy a világot átható irónia elég egyértelmű (Kerényi is erre utalt: „egy *ironikus* romantikus *tragédia*”), ennek műfajokra vonatkozó parodikus eljárásai is könnyen kimutathatók, de: vajon nem túlzás Hugo- vagy Dumas-paródiákat színre vinni ebben a fifikás formában? Azt gondolom, hogy a paródia akkor működik, ha felismerhetők az elemei, s ebből vezethető le önflexió (ebben az esetben műfaji önreflexivitás): ám ha az összes drámai műfajból csak egy-egy elemet szemezünk le, akkor az nem lesz egy korszak drámai vagy színházi kultúrájának önreflexiója (pláne nem lesz a patológiája), s főleg akkor nem, ha a parodizált műfaji rend tipológiája a kortársak számára nem volt ily szépen felismerhető, mint ahogy azt a színháztörténet mai tanulmányozója összeállíthatja. A műfaji rend patologikus olvasását, bár nem minden tanulság nélkül való, a magam részéről elvetném hát.

Tavaly Szilágyi Márton közölt egy gondolatgazdag tanulmányt a darabról, a fiatal Petőfit és Jókait egymás mellett tárgyaló kötetében. (A tisztesség kedvéért tegyük hozzá, hogy elemzésének első rövid változatát, már közösen írt tankönyvfejezetünkben közölte 2010-ben.¹³) Szilágyi számára a darab egy érdekes drámai kísérlet, mely azonban kidolgozatlan maradt, s mely eleve bukásra volt ítélve a korabeli színházban, s mely azóta sem találta meg helyét a magyar színház világában. Miben áll ez a kísérlet? Abban, hogy Petőfi olyan hősöket teremtett, akik nélkülöznek bármiféle tragikus perspektívát. Még az olykor – és mindannyiszor váratlanul – helyesen cselekvő Saul sem lesz tragikus hőssé, a többiekéről már nem is beszélve. Voltaképpen arról van szó, hogy a darab sem cselekménye során, sem önreflexív szólamaiban (melyet képviselhetne egy rezonőr, mondjuk az udvari bolond), sem szerepalkotásában nem hoz létre olyan morális kapaszkodókat, melyekbe a néző vagy olvasó akár csak véletlenül is beleakadhatna. Ilyeténképpen ez a darab a moralitás nélküli világ drámája, s éppen azért is nélkülözi a tragikum kibontakozásának

¹⁰ Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris, 2008, 208.

¹¹ Sándor L. István: „Vérrel írt táncrenddel”. *Petőfi Sándor: Tigris és hiéna – Móricz Zsigmond Színház, Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2013/3, 3–22.

¹² Hojdák, i. m.

¹³ Szilágyi Márton – Vaderna Gábor: A klasszikus magyar irodalom (kb. 1750-től kb. 1900-ig). In: *Magyar irodalom* (főszerk. Gintli Tibor), Budapest, Akadémiai, 2010, 312–637., 611–613.

lehetőségét, mert egy olyan világot alkot meg, ahol van haza, erő, halál, intrika, szerelem, de ahol minden csak hajóroncsból származó deszkapallóként sodródik a világ tengerén.¹⁴

Szilágyi Mártonnak nemcsak az elemzésére érdemes felhívni a figyelmet, hanem könyvének egész vállalkozására is. Az egymás után következő tanulmányokból az látszik ugyanis, hogy a fiatal Petőfinek és Jókainak vannak közös törekvéseik, méghozzá abban az irányban, hogy az európai romantika hagyományából meghonosítsanak bizonyos tradíciókat. A *hóhér kötelének* amorális narrátora, a *Felhők* töredékessége, abban az elme-él (a Witz) kultusza, a *Tigris és hiéna* párhuzamaként is érthető Jókai-darab, a *Zsidó fiú* vagy Jókai első regénye, a *Hétköznapok*, melyben éppenséggel semmi sincs, ami hétköznapi volna, így már a címe is (hogy is mondjam?) átverés. Ezek kirajzolnak a magyar irodalomban egy alternatív romantikus tradíciót – a rettenet, a horror, a borzalom tradícióját.

Tulajdonképpen ez sem új a szakirodalomban. Horváth János elemzései is rámutatnak erre a hagyományra:

Ami talán lyrája tárgyalásában nem tűnt ki annyira szembeszökően, e prózai művek rövid felidézése nyilvánvalóvá tette, hogy 1845–46 évfordulata Petőfit teljesen a romantika bűvkörében találta, melyre különben kivált a harmincas évek közepe óta egész irodalmunk mind erősebben hajlott. [...] Úgy lévén teremtve, hogy minden költői anyagot magából merítsen, teljes, odaadó lyrasággal hozzáidomul a romantika mögött ott lappangó költő-ember ideálhoz, élményeitől is támogatva felzaklatja egész lelkivilágát, s e magára szuggerált dúltságban írja – neki szokatlan, új műfajokban – a romantika torz-született.¹⁵

Csak éppenséggel Horváth úgy gondolja, hogy Petőfi azért nagy költő, mert képes volt ezt a típusú romantikát, a nem is olyan rövid és egyszerű válság egy tünetét meghaladni. Tehát nála: Petőfi azért nagy költő, mert bizonyos romantikus törekvéseket képes volt magától eltávolítani (ehhez előbb ki kellett próbálnia őket, mert Horváth pszichologizáló megközelítésében Petőfi alkata volt olyan, hogy minden hatást magába szívott előbb). Szilágyi-nál pedig: Petőfi nagysága inkább abban állt, hogy nem kívánta magát a különböző lehetségeknel lehorgonyozni, hanem szertelen variabilitással próbált ki mindent. Így a *Tigris és hiéna*, *A hóhér kötele* vagy a *Felhők* egyáltalán nem kisiklás.

Szerintem sem. A magyar romantikának ugyanis valóban van egy másik hagyománya, melyről részletesebben is ír a művészettörténész Veszprémi Nóra *Fölfújít pipere és költői mámor* című 2015-ben megjelentetett disszertációjában. Veszprémi szerint az történt, hogy a rettenetes és a borzalmas dolgokat az utókor megszelídítette, s létrejött a nemzeti romantikának egy letisztultabb, inkább a harmonikus morális és esztétikai értékekre építő hagyománya, mely visszamenőleg is nemzetivé tisztította a rettegés kultúráját.¹⁶ Közhely, hogy esztétikai vonatkozásban a szép ábrázolásának zárt problémáját már a 18. század során két művészi tendencia is kikezdte. Egyfelől a *szép ábrázolása* mellett megjelent a *szépen való ábrázolás* lehetősége, s ez magában hordozta a rút, az alantas művészi reprezentációját is. Másfelől a fenséges ábrázolásának kérdése a szépre irányuló megismerési problémát az esztétikai gondolkodás etikai gyökerei felé vezette vissza. Edmund Burke 1757-es klasszikus értekezése alapján: a fenséges forrása a félelem, a döbbenet, a rettenet, „az az állapota

¹⁴ A borzasztó hasonlat tőlem származott, a kiváló gondolatmenet pedig innen: Szilágyi, i. m.

¹⁵ Horváth, i. m., 206–207.

¹⁶ Veszprémi Nóra: *Fölfújít pipere és költői mámor. Romantika és művészeti közízlés a reformkori Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan – Könyvpont, 2015. A romantika „megszelídítéséhez” érdekes szempontokat kínál: Virgil Nemoianu: *The Taming of Romanticism. European Literature and the Age of the Biedermeier*, Cambridge, MA – London, Harvard UP, 1984. Megjegyzem, társadalomtörténeti szempontból a két romantika közötti váltás közel sem egyetlen történetként ragadható meg.

az elmének, amelyben bizonyos fokú elborzadás kíséretében minden mozgása felfüggesztődik”.¹⁷ A gondolkodás eme felfüggesztése, sőt a gondolkodás előtti érzület anticipációja természetesen nemcsak esztétikai kérdés, hanem bonyolult szociokulturális vonatkozásokat is érint – és ily módon lehet hívogató vagy éppen veszedelmes a befogadóra. A retteneteshöz való vonzódás a populáris kultúra sajátjaként volt érzékelhető már a 19. század elején, s rendszerint abba a gyanúba keveredett, hogy a közönség kedvének kiszolgálása fölébe kerekedik az esztétikai értékeknek. Ezért van, hogy bár a fenséges eredeti diskurzusa nem az alantas problémája felé tájékozódott, a kritikai diskurzusokban ezek össze is keveredtek egymással, s olybá tűnhetett, hogy ami rettenetes, az alantas is egyúttal, s az alantasság egy idő után már önmagában is elrettentő hatásúnak mutatkozott. (Azért nem mindegy, hogy egy tisztas távolból szemlélt rettenetes vihar kerül elénk vagy pedig a bomló materialitás keltette undort érezzük rettentőnek).¹⁸

Miért volt fontos Petőfi kapcsán mindezt felemlíteni?

Mert ebben az összefüggésben is érdemes volna beszélni a *Tigris és hiénáról*. Tudjuk, hogy Petőfi népiessége is komoly kapcsolódási pontokat mutat a populáris (tehát: népszerű) kultúrával. Amikor Petőfi olyan művet hoz létre, melynek értékvilága a közönség számára egyszerűen borzasztó, akkor voltaképpen a korabeli irodalomnak olyan (nálunk jobbára ismeretlen, de másutt populáris) változata felé mozdul el, ahol a bizonytalanság, a rögzítetlenség és a teljes távlatatlanság tesz szert esztétikai hatáspotenciálra. A borzasztó ugyanis úgy működik, hogy a befogadás során a műélvező (itt a néző vagy az olvasó) nem tudja teljes mértékben átfogni-átlátni az esztétikailag bemutatott-reprezentált világot, és tulajdonképpen az ismeretlentől való félelem okozza a rettenet gyönyörét. Ennek eszközei a homályosság, a véletlen és a váratlanság.

Ha innen nézzük, akkor a *Tigris és hiéna* ennek eminens darabja. Eszközei: homályosság, véletlen, váratlanság. A cselekmény szintjén ez mindenképpen így van. A darab azzal kezdődik, hogy Borics szó szerint belebotlik Saulba. Ez a két ember egy ikertestvérpár, de mi erről nem tudunk. Csak annyit látunk, hogy az egyik ember a „földnek fejedelme”-ként mutatkozik be, a másik erre felszólítja, hogy ne zavarja álmát, mire a fejedelem legazemberezi az ismeretlent, majd kardot rántanak. A jelenet akkor is meglepő, ha tudjuk, hogy kik ezek, s már itt értelmetlen volna a valószerűség alapján működő indokoltságot keresni. Az események egymásra sorakozása nagyon gyors és teljesen motiválatlan. Erre mondta már Horváth János, hogy ez mindössze lírai ötletek kusza egymásra halmozása. Pedig itt a meglepetés a lényeg, melyet az a várakozás csak fokoz, hogy a dolog mögött lappangó titkok leleplezését várjuk: kicsoda valójában Saul? miért kellett elhagynia hazáját?

A második jelenet aztán egész normálisan indul. Akár egy Kisfaludy Károly- vagy Vörösmarty-féle történeti színműben is lehetnének: a leskelődő szerelmes szolga, a gyermekien naiv és ártatlan Judit, az óvó anyaként szerető érzelmeit a menyére kiterjesztő Predszláva. (Persze aztán nem ilyen típusú drámaiság bontakozik ki, de ezt a néző-olvasó itt még nem tudja.) Még a szöveg metaforikus utalásai is egy történeti közegben kibontakozó szerelmi dráma irányába mutatnak ekkor: az élet értelméről elmélkedő Judit számára a vadászat lesz értelmezési keret, mintegy metaforikusan jelölve, hogy itt majdan egy szerelmi drámát fogunk látni. (Nem tudjuk ekkor, hogy nem fogunk.) Predszláva ekkor váratlanul bejelenti, hogy Juditot nem szereti a férje, ám még mindig hihetjük, hogy egy akármilyen normális darabot látunk, s úgy sejtjük, hogy Predszláva intrikus szereplő lesz valamiért. (Nem egészen így lesz, bár intrikálni fog valóban.) Ám ekkor érkezik a vadászatról Borics, s fojtott indulattal fenyegeti meg anyját, hogy visszaküldi a kolostorba.

¹⁷ Edmund Burke: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően* (ford. Fogarasi György), Budapest, Magvető, 2008, 67.

¹⁸ Erről lásd Anne Williams: *Art of Darkness. A Poetics of Gothic*, Chicago – London, The University of Chicago Press, 1995, 27–37.

(Újabb titok. Miért volt ott? Miért hozta ki, ha ennyire utálja?) Borics talán egy Stibor vajda típusú akarnok? Nem tudjuk ekkor még. (Nem az.) Jön Saul, és Predszláva ölelgetni kezdi. Ez egy újabb titok vagy a réginek egy eleme?

Szó szót követ itt, Saul Predszláva egy szavára elmegy (miért is?), Borics ismét az anyját fenyegeti, Saul visszatér, s együtt összeesküvést szőnek a magyarok ellen (ehhez két mondat elegendő). Mindez még mindig nem feszíti szét egy történeti színmű kereteit – csak egyszerűen nem tudunk mindent. Borics egyedül marad, s legkésőbb itt, a kilencedik jelenetben válik világossá, hogy valami a morális értékekkel nem stimmel. Predszláva itt akarja megölni a fiát, a fiú az anyját, itt tigrisezik-hiénázzák le egymást (no, nem mintha a címet a darab egészére vonatkoztathatnánk). Párbeszédük morális tartalma a néző számára itt már egyértelműen borzasztó: két ember áll a színen, akiket legjobb esetben is csak megvetni lehet (s nyilván zavarunkat fokozza, hogy egyiküket pár perccel korábban még komolyan vettük). A jelenet tipikus *gothic* szcenírozás: ódon kastély a középkorban, vilámlámpény, gyilkos indulatok. S amikor elhinnénk, hogy íme, ezek szerint egy *gothic novel* sztorijában vagyunk, akkor egyszer csak belép Judit, és a két őrjöngő gyilkos lenyugszik.

Nem nézem-olvasom tovább, így megy ez a végéig. Újra meg újra ez történik: a szöveg felépít valamit, már kezdjük elhinni, hogy kiismertünk bizonyos szabályokat, s akkor hirtelen valami olyan történik, amire nem számítanánk. A következő felvonás elején Saul megtérése a hazája javára éppoly meglepő, mint ahogy korábban elárulta azt. Ő tűnik a legtisztább szereplőnek, aki egyedül képes egyáltalán arra, hogy morális döntést hozzon, amikor kilép e lehetetlen világból (úgy végez saját magával, hogy egy párbajban leereszti fegyverét). Ám döntése sem nem motivált, sem nem alátámasztott, s inkább ironikusnak hat. A darab egyetlen morálisan tökéletes szereplője II. Vak Béla, aki – mai fordulattal – egy rakás szerencsétlenség, tehetetlen báb, aki országát és családját is képtelen irányítani, s akinek döntései ugyanolyan katasztrófákhoz vezetnek, mint a gonoszok döntései. A királynő jó akar lenni, s amikor a király ezért megdicséri, azonnal a vérengzés és bosszú mellett dönt.

A darab párhuzamosságai is zavarba ejtők. Petőfi használja azt a szerkezetet, mely a darab fabulájában párhuzamokat, analógiákat rejt el. Csakhogy például itt Predszlávának törvénytelen gyermekei születtek, ám Ilona királynőnek esze ágában sincs megcsalni férjét, míg Milutin, a szolga egyetlen szavára Judit kiugrik az ablakon és elszökik. A párhuzam tehát csak felsejlik, ám voltaképpen ugyanannak a történetnek az alternatív kifutásait mutatják meg ezek az esetek. (Mondanom sem kell, egyik megoldás sem megnyugtató.)

Azt mutatja mindez, hogy nincs morális támpont a darabon belül – itt bármikor bármi megtörténhet. A moralitás a nézőnél van. A darab hatása tehát nem abban áll, hogy felépít valamit, s még csak nem is abban, hogy lebont egy drámai világot. Hanem abban, hogy itt nincs is egységes drámai világ. A rettenethez az kevés, hogy valaki gonosz. A rettenethez az is kevés, hogy sok gonosz van a színen, esetleg mindenki gonosz. A rettenethez az kell, hogy mindez bizonytalansággal társuljon.

Ebből következik a darab nagy dramaturgiai gyengesége: nem alkot egész drámai világot, s nem is alkothat jellegéből fakadóan. Hiszen épp az dramaturgiai alapfogása, hogy minden egyes jelenet, gesztus, megszólalás felülírhatja azt, amit elvárhatunk tőle. Ez kockázata is, erénye is: s amikor a darab végén tigris és hiéna gyilkos indulattal és kivont karddal maradnak a színen, akkor nem egy gyilkos világrend nyeri el hatalmát, hanem ekkorra már voltaképpen bármi megtörténhet – s ez oly mindegy is.

AZ APOSTOL ÉS A VERSES REGÉNY

Az *apostol* jó ideig nem jelentette integráns részét a Petőfi életművét magasztaló recepciónak. A korai időszakban azért, mert nem volt ismert a szöveg: az első teljes kiadás a ki-egyezés után, az 1870-es években jelent meg. Később pedig, részben a 19. század második felében megszilárduló Petőfi-kánonnak megfelelően, értelmezői a mű ideológiai igényeit elismerve (ha azokkal nem is egyetértve) a megvalósítást tekintették felemásnak. Ellentétben a *János vitézzel*, amely a *Toldit* követően már az 1880-as években kötelező olvasmány-nyá vált; igaz, ennek köszönhetően egyre inkább az ifjúsági irodalom kategóriájába került a kánonban. Hiába mond ennek ellent mind a korabeli elvárásai horizont és szerzői intenció, mind pedig az utóbbi évtizedek irodalomtörténeti recepciója, a korosztályi besorolás jelentősen korlátozta az értelmezés lehetőségeit. Az általános iskola 5. osztályában érthető módon nem illik hangsúlyozni, hogy a mű második részének cselekményét a halni vágyás motiválja, s bizony János vitéz öngyilkosságra készül Tündérországba bejutva; ahogy ebben a körben nem szerencsés felvillantani annak a lehetőségét sem, hogy a boldogság csak a túlvilágon elérhető (nem is beszélve az erotikának vagy a címszereplő helyenként meg-hökkentő kegyetlenségének megemlézéséről). Az *apostol* esetében azonban feltűnő, hogy a korábbi megítéléssel szemben az irodalomtörténeti kánon centrumába az utóbbi évtize-dekben kétszer is visszakapaszkodó mű (először a 20. század középső harmadában mint mozgalmi, majd az 1970-es évektől mint irodalmi mű) ugyanebben az időszakban egy másik, s az olvasottság szempontjából valószínűleg nagyobb hatású nyílt kánonban, a köznevelés kerettantervében egy évszázadnyit lépett vissza az időben.

Az *apostol* 21. századi népszerűségéhez ugyanis nem sokban járul hozzá az, ahogyan a vele való találkozásra a 2020-as Nemzeti Alaptanterv alapján készült 10. osztályos tan-könyv kötelezi a gimnazistákat. Bár a tankönyvíró több ponton felhasználja *Az apostolt* jelentős műnek tartó, a közelmúltból származó értelmezéseket is, mondandójának konk-lúziója alapvetően elítélő: Szilveszter felelőtlenül cserbenhagyja családját (ez Horváth Já-nosnál mint „erkölcsi bénaság” jelenik meg); kulturálisan az uralkodó osztályhoz áll kö-zelebb, így minek ugrál; hamis illúziói vannak a néppel kapcsolatban, ám az ezzel való szembesülés helyett egy kétségbeesett (ráadásul sikertelen) merényletbe menekül.¹ E há-rom állítás mindegyike mellett lehet érveket hozni (ez a tankönyvben elmaradt), s a kap-csolódó szöveggyűjteményben olvasható részletek (szólószem-hasonlat, a jegyzőség vá-lasztása az iskola befejeztével, Szilveszter elfogatása, a mű zárata) alapján is nehezen igazolhatók a művet elítélő állítások (ahogyan az is kevésbé elképzelhető, hogy ilyen kon-textusban a szemelvények képesek-e meghozni a 16 éves tanulók kedvét a teljes szöveg elolvasásához). Természetesen nem könnyű a 2020-as évek tankönyvírójának dolga, hi-szen gúzsba kötvé kellene táncolnia. Az *apostol* esetében azonban még az sem állítható, hogy egy 19. századi szempontok szerint kanonizált művet kellene befogadhatóvá, élvez-hetővé tenni a már a 21. században született olvasók számára. Hiszen a szöveg korántsem került be a korabeli Petőfi-kánon központi fontosságú művei közé (aminek csak részben oka, hogy az első megbízható kiadása lekésté a korabeli kritikai konszenzus kialakulását),

¹ *Irodalom 10.* Budapest, Oktatási Hivatal, 2021, 236.

ugyanakkor az utóbbi évtizedekben több jelentős olvasat gazdagította hagyománytörténetét.

Az utóbbi fél évszázadban *Az apostol* értelmezési kerete jelentősen kibővült.² A szöveget ideológiai okokból felértékelő értelmezéseken túl az 1970-es években Szegedy-Maszák Mihály és Zentai Mária tanulmányai nyomán megnyílt azoknak az interpretációknak a sora, amelyek az életrajzi-pszichologizáló és az ideologikus-affirmatív megközelítéseken túl figyelmet fordítottak a mű poétikai sajátosságaira. Ez a váltás vezetett el a korábban hibaként azonosított vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyott kettősségek, „dilemmák”, ellentmondások játékba hozásához az olvasásban. Szegedy-Maszák először 1972-ben megjelent átfogó Petőfi-tanulmánya a „világkép és stílus” kapcsolatának kontextusában fogalmazza meg *Az apostol* tragikus iróniájának téziséit, (ön)ironikus távolságot látva („az elidegenedés költeménye”) az elbeszélő és Szilveszter között;³ Zentai 1977-es értelmezése pedig „a fény-árnyék szimbolika” kibontása révén írja le azt a tudatos „kontrasztosságot”, amelynek megfelelően a szöveg metaforarendszere építkezik.⁴ Ezek az értelmezések (kiegészülve aztán további elemzésekkel) rámutattak arra, hogy a poétikai megközelítéssel gazdagodott interpretációk képesek érvényteleníteni azokat az ideologikus, moralizáló kifogásokat, amelyeket irodalomtörténészek nemzedékeinek véleménye alapján a 21. századi tankönyv megfogalmazott.

Az apostol látszólagos ellentmondásainak értelmet adó irodalomtörténeti hagyomány az ezredfordulót követően állította szélesebb történeti kontextusba a szöveget. Szilágyi Márton mellett érvelt, hogy *Az apostol* a korábbi elemzésekhez képest sokkal szervezesebben illeszkedik az életmű egészéhez (a *János vitéz* vagy *A hóhér kötele* poétikájával és létértelmezésével vonva párhuzamot),⁵ míg Margócsy István szerint a szöveg „a népies imágó inverzeként vagy oppozíciójaként fogható fel” a „poétikai határátlépéseinek” köszönhetően, melyek (elmaradt) belátása révén „a XIX. század második felének teljes irodalmisága (vagy annak legalábbis legitimáló ideológiája) másként alakult volna”.⁶ Margócsy nagy ívű elképzelését már megalapozta az 1990-es évek végén megjelent Petőfi-monográfiájának az életmű romantikusságát és az ennek a kanonizációval párhuzamosan történt 19. századi „elmismáolását” leíró koncepciója.⁷ A még *Az apostol* ismeretének híján lévő, Gyulai Pál által megalapozott, a romantikában meghaladásra érdemes irodalomfelfogást látó kritikus konszenzus a 20. században is képes volt kizárni vagy lesajnálni az ebbe a körbe tartozó értelmezési lehetőségeket (legyen szó a nemzeti klasszicizmus vagy a marxizáló irodalomtörténet-írás fogalmairól). Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy *Az apostol* romantikusságában szinte valamennyi értelmező egyetértett, ám ennek a romantikának szerepét, megítélését, forrásait, hatókörét tekintve a szélsőséges szubjektivitás megnyilvánulásától az eszmék szótárba szedésének feltételezésén vagy a politikai cselekvés propagálásán keresztül a meghasonulás ábrázolásáig és a pesszimizmus hirdetéséig seregnyi felfogás jött létre az elmúlt 150 évben.

Az apostol és a romantika közti kapcsolat sokszínű hagyománytörténetének egyik kérdése a szöveg műfajának (vagy egyáltalán: műfajba sorolhatóságának) kérdése.

² *Az apostol* hagyományozódásának történetét Margócsy István tanulmánya foglalta össze: *Az apostol sorsa*. In: Uő.: *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011, 257–289.

³ Szegedy-Maszák Mihály: *Világkép és stílus* Petőfi költészetében. In: Uő.: *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1980, 221–250.

⁴ Zentai Mária: *Fény és árnyék szimbolikája Az apostol-ban*, *ItK*, 1977/1, 72–89.

⁵ Szilágyi Márton: *Zsarnokölés mint Isten elleni lázadás. Az apostol*. In: Uő.: *A magyar romantika ikerstillagjai. Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Budapest, Osiris, 2021, 178–200.

⁶ Margócsy, i. m., 287–287.

⁷ Margócsy István: *Petőfi Sándor. Kísérlet*, Budapest, Korona, 1999.

Szegedy-Maszák Mihály említett Petőfi-tanulmánya ugyan nem használ meghatározott műfaji fogalmat, amikor rögzíti a beszédmód jellemzőit, azonban – hasonlóan Margócsy véleményéhez – egy meglehetősen nem-népies narratívát ír le: „a történethez itt már afféle második szövegmintaként társul, s a szöveg egészét átszövi a megírás története. (...) Az epikumnak ez a szubjektívizálása pusztán egyik következménye annak, hogy Petőfi fejlődése a műfajok szintjén is a XIX. század közepén a verses formákon belül egyedül korszerű irányba, a didaxis és az epikum fokozatos háttérbe szorítása felé vezet.”⁸ Ha nevet keressünk annak a verses epikai műfajnak, amelyet még a 19. század közepére vonatkoztatva is korszerűnek tarthat a 20. század végi irodalomtörténész, s ahol az elbeszélés maga is az elbeszélés tárgya lesz a cselekményesség rovására, akkor ez nagy valószínűséggel a verses regény kategóriája. A műfajjal foglalkozó magyar monográfia, Imre László *A magyar verses regény* című, 1990-ben megjelent nagy hatású könyve a „byroni-puskinski” hagyomány felől határozza meg a magyar verses regényt.⁹ Imre tudatában van annak, hogy a romantika esetében a túlzottan normatív műfaji meghatározás aláásná vállalkozását, így monográfiája alapvetően példákból építkezve, induktív módon közelít tárgyalt fogalmához. A verses regényt ugyanakkor olyan ismérvek együttes teljesülésének tekinti, amelyek a verses forma és a narrativitás mellett tematikailag (jelenkori vagy a közelmúltból vett tárgy) és az elbeszélés módján (ironikus, humoros, reflexív elbeszélő és az irodalmi reprezentációhoz való viszony az irodalmi hagyományt, a kifejezés eszközeit, irodalom és ideológia kölcsönhatását illetően) képesek körülhatárolni egy szöveggörpust a romantikában (s részben, időben, azon túl is).

Ebben a kontextusban kerül elő már a könyv bevezetésében Petőfi műve: „A verses regény terminust azonban tágabb értelemben is szokták használni. Neveztek verses regénynek a *Toldi szerelmét*, holott a mondai, történeti anyag kizárja a műfaj köréből. Valamivel több joggal vélték ide vonhatóknak Petőfi *Az apostolát*. Ebben az esetben viszont a játékosság, a humor, a könnyed hang hiánya teszi problematikussá a műfajhoz tartozást.”¹⁰ Ennek megfelelően *Az apostol* nem fér bele egyik olyan csoportba sem, amelyekbe Imre a fogalom körébe tartozó műveket kategorizálja (ezek „a byroni-puskinski műfajhoz sorolhatóak”, „a meghatározó tényezők többségét tekintve a műfajhoz sorolhatóak”, valamint azok, amelyek a „variánsokat illusztrálhatják” és „távolról, de mégiscsak rokonságban állnak a műfajjal”¹¹). Ebből a szempontból Imre Lászlóval ért egyet szinte valamennyi olyan jelentős interpretáció, amelyik egyáltalán véleményt nyilvánít a műfaji hovatartozás kérdésében. Margócsy István már idézett tanulmánya végén, éppen a poétikai határátlépések összegzése előtt ejt el egy zárójeles, a műfaji hovatartozást negatív módon meghatározó megjegyzést: „*Az apostol* továbbá, mint költemény, provokálóan és halmazatilag képviseli a szabálysértő irodalmiság poétikai gesztusait, [például azzal,] hogy »természetesnek« tekinti az ironia alkalmazását komoly műnemben is (tehát nem csak a komikus eposz vagy a verses regény esetében)...”¹² Így az Imre-féle verses regény-kritériumok és a Margócsy megfogalmazta „szabálysértések” értelmezési keretében már csak a „komolyság” (valószínűleg további értelmezésre szoruló fogalma) választja el *Az apostolt* a verses regény beszédmódjától. Normatívakban fogalmaz Ferenci Ferenc, amikor bár elismeri, hogy „*Az apostol* öntörvényű, szabálytalan mű”, s a „lírai jelenlét” „kompozíciós elvvel való”, mégis kijelenti: „Nem verses regény” (mivel nem regényszerű se a cselekmény, se a jellemek kidolgozottsága). Véleménye szerint Petőfi „verses elbeszélését” annak jegyei egy másik romantikus hagyomány, mégpedig a drámai költemény „irányába helyezik el”

⁸ Szegedy-Maszák, i. m., 240–241.

⁹ Imre László: *A magyar verses regény*. Budapest, Akadémiai, 1990.

¹⁰ Uo., 5.

¹¹ Uo., 5–6.

¹² Margócsy: *Az apostol sorsa*, i. m., 288.

(a *Csongor és Tünde – Leona – Az ember tragédiája* összefüggésbe).¹³ Sajnos ezt a fajsúlyos, a magyar romantika és ironia összefüggésében is megfontolandó kijelentést, amely természetesen helyezhetné el a műfaji kategóriákon túllépve Petőfi művét, a monográfiában nem követi a kérdés kifejtése.

Hogy *Az apostol* kettősségeinek, romantikusságának mégis van keresnivalója a verses regény fogalma körül, azt éppen Imre László monográfiája igazolja, amely poétikai érzékenysége miatt nem tartja megkerülhetőnek a szöveg olyan, a meglehetősen képlékeny műfaj integráns részeinek tekintett elemeivel való rokonságát, mint a jelenkori téma, a regényszerű alakítás (Kerényi értelmezésével szemben ezt a szöveg sajátosságának látja), a líraiság, a szubjektivitás vagy az elszakadás a népies epikától.¹⁴ Imre mindezt részben Byron *Don Juanja* a magyar romantikára gyakorolt hatásának kontextusát elemezve jelenti ki, s megfogalmazza azt a feltételezést is, hogy Arany János (aki már az 1830-as évektől ismerhette a művet) *Bolond Istókjának* (a monográfia szerint az első magyar verses regénynek) a byronizmusa részben *Az apostol* hatásából is eredhet.¹⁵ (Ami további filológiai kérdéseket vehet fel, például: a *Bolond Istók* első énekének írásakor milyen *Az apostol*-szöveg-változatot ismerhetett Arany?) Byron jelentőségét az életmű tekintetében Morvay Győző áttekintése foglalta össze, amely szerint Petőfi már 1845-ben Byron hatása alá került, ugyanakkor a *Don Juan* ironikussága helyett inkább a politikai és „világfájdalmas” szövegek ismerete mutatható ki nála.¹⁶ Bár a *Don Juan* terjedelmes narrátori reflexiói kevésbé jellemzik *Az apostol* elbeszélésmódját, *A chilloni fogoly* tematikájának hatása valószínűleg kimutatható Szilveszter bebörtönzésének elbeszélésében. Ha az előzmény más is (Byronnál a főhősnek protestáns hitéért kell elvesztenie családját, s így saját magát), s a következők is másként festenek (a kiszabadult rabnak nincsenek tervei, vágyai, s nem is tudunk meg semmit maradék életéről), ugyanakkor Bonnivart is tehetetlenül nézi családtagjainak halálát, s magának a rabságnak az iszonyata¹⁷ is megfeleltethető *Az apostolban* kifejezett „kozmosz bizonytalansággal” (Zentai Mária) vagy „ontológiai szorongással” (Szilágyi Márton).¹⁸ A szöveg egészének értelmezése szempontjából azonban fontosabbak azok a *Don Juan* és *Az apostol* közötti párhuzamok, amelyek a narratív szituáció szempontjából fennállnak. A narrátor és a főszereplő nézőpontja ugyanis mindkét esetben hol közledek egymáshoz, hol távolodik egymástól: a fokalizáció hol a főhőshöz kötött, hol pedig nagyon is ironikus. Ha pedig mindezt kiegészítjük a narrátornak az irodalmi és társadalmi valóságra tett reflexióival, figyelembe véve a műfaji kereteket is érintő formai elemeket (narratíva versben), akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a tárgybeli különbözőség ellenére *Az apostol* poétikai jegyeiben nagyon is összeegyeztethető azzal a hagyománnyal, amelyet műfajképzőnek fogadnak el a magyar irodalomtörténet-írásban.

¹³ Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*. Budapest, Osiris, 2022 (második, javított kiadás), 396–397.

¹⁴ Imre, i. m., 56–58.

¹⁵ Uo., 17. Imre itt Hantz Jenő monográfiájára utal: *A humor és Arany János humora*, Figyelő, 1888, 24., 25. kötet.

¹⁶ „Korán ismerkedik vele Vachotték tápiósápi kastélyában töltött szép napok után, hol több időt szenteltek Byron életének és Medorában, Gulnare-ban gyönyörködtek, élete végéig lelkesen tartott mellette.” Morvay Győző: *Byron Magyarországon*. Koepfel Emil: *Byron*, ford. Esty Jánosné, Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1913, 295–383., 324. Morvayt több ponton kiegészíti Kardos Lajos (Adalékok Lord Byron költeményeinek magyar fordításaihoz, *ItK*, 1914/2, 220–223.). Lásd még Dézsi Lajos megjegyzéseit (Byron és a bibliofília, *Könyvbarátok Lapja*, 1921/1, 200–203.).

¹⁷ „Nem nappal, nem is éjszaka... / És nem a börtönszürkület / gyötörte megtört szememet: / úr, mivé a tér semmisül – [...] Léte, mi sem élet, sem halál...” *Byron válogatott művei*. Első kötet, Budapest, Európa, 1975, ford. Telekes Béla, 287.

¹⁸ Zentai, i. m., 87.; Szilágyi, i. m., 196.

Petőfi művére ebből a szempontból úgy is tekinthetnénk (eloldva az életrajzi narratívától és némileg az ideológiai visszakeresés kényszerétől vagy csábításától), mint a magyar verses regény egyik előzményére (Arany *Bolond Istók*jának mint a műfaj első darabjának előlegezésére); de úgy is olvashatnánk, mint a verses regény fogalmának kiterjesztése mellett hivatkozási alapul szolgáló szövegre. A byroni *Don Juannal* szintén kevés tematikus hasonlóságot mutat Arany-mű mind narratív, mind pedig diszkurzív jellemzőiben jelentős hasonlóságot mutat *Az apostollal* (az első ének pedig még tematikailag is megfeleltethető Petőfi művével: talált gyermek, bűnöző örökbefogadók). A két szöveg viszonyát ugyanakkor úgy is megközelíthetjük, hogy a byroni hatás alapján az Arany-féle *Bolond Istók* részben annak a Petőfi-hagyománynak a folytatója, amit a Byront-fordító Petrichevich Horvát Lázár kritikával illetett az 1840-es években, míg *Az apostol* a formai jegyeit tekintve és az irodalmi hagyományhoz való viszonyában sokkal közelebb áll az ellenlábás irodalmi ízléséhez.¹⁹

A verses regény hagyományának kiterjesztéséhez már Imre monográfiája megteremtette a lehetőséget, s a Gintli Tibor szerkesztette *Magyar irodalom* című összefoglalás vonatkozó fejezete már Petőfi művével indítja a műfaj magyar történetét (bár magyarázattal nem szolgál a fogalom kiterjesztésére): „A verses regény (Petőfi Sándortól Ignotusig)”.²⁰ A fogalommal foglalkozó legfrissebb magyar nyelvű tanulmány ennél sokkal radikálisabban tágítaná ki a verses regény hatókörét, beemelve a korábban az előzmények helyzetében értelmezett szövegeket a műfaji kategóriába, egészen a barokktól kezdődően.²¹ Így azonban éppen a műfaj többértelmű, ellentmondásos, ám annál inkább termékeny interpretatív hatékonyságától tekintünk el, a fogalmat a puszta formai kritériumok mentén kibővívte, eltekintve a romantika szerepének fontosságától. (A koncepció alapjául szolgáló Catherine Addison formai, verses forma és regényes elbeszélés „hibriditását” nyomom követő, a 17. századtól a 20. század második feléig tartó narratívájában a romantikus verses regény csak egy fejezetet tesz ki.²²) A műfaji kódznak ez a történeti kiterjesztése bár látszólag nyitottabbá teszi a verses regény fogalmát, valójában egy fejlődéstörténeti narratívába kényszeríti, éppen a romantikus „megszüntette-megőrzés” jellegét számolva fel (amely ironikussága révén egyszerre tagadja s tartja fenn a megelőző irodalmi hagyományt).

Hogyan érdemes használni a verses regény fogalmát *Az apostol* értelmezésében? A terminus puszta formai használata bár kitágíthatja a műfajba tartozó szövegek körét, de eltekint olyan sajátos irodalmi hagyomány(ok) meglététől, amelyek hatására Petőfi vagy Arany vonatkozó művei oly sok jellemzőben különböznek például Byron *Don Juan*jától. Azok a meglátások, amelyek *Az apostolt* a romantika tragikus iróniája által meghatározott műveinek sorába illesztenék (Kerényi), romantikus poétikája miatt pedig paradigmaváltónak tekintik a 19. századi magyar irodalom tekintetében (Margócsy), vagy az életművön belüli kapcsolatok átértelmezésének szükségességét hangsúlyozzák (Szilágyi), egyaránt arra hívják fel a figyelmet, hogy *Az apostol* egyszerre „lóg ki” a verses regény szigorú műfaji kategóriájából, s képes a magyar romantika különböző vonulatait integrálni. Meglehetően ez a keresztúton állás lehet a (magyar) (romantikus) verses regény kiindulópontja.

¹⁹ Vö. Margócsy István megállapítását: „a Honderű sokszor nagyon durva támadásai nem is Petőfinek individualizmusa, hanem másik szerepe, azaz „nem zseniális» népiessége ellen irányultak...”. A romantikus Petőfi. In: Uő.: *Petőfi-kísérletek*, i. m., 149.

²⁰ Gintli Tibor (főszerk.): *Magyar irodalom*, Budapest, Akadémiai, 2010, 529–534.

²¹ Kocsis Lenke: A verses regény műfajnév megjelenése és a műfajról való gondolkodás a magyar irodalom történetében, *Hungarológiai Közlemények*, 2021/4, 46–69.

²² Catherine Addison: *A Genealogy of the Novel in Verse*, Cambridge Scholars Publishing, 2017.

EGY KUDARC ANATÓMIÁJA

*A Kisfaludy Társaság 1845-ös vígeposzpályázatára beérkezett
négyes számú pályamű szerzőségéről*

Mint a cím is mutatja, szokatlan módon egy kudarcról szeretnék beszámolni, mégpedig egy már több mint két évtizede húzódó szakmai kudarcról. Persze azért arra titokban számítok, hogy a kudarcnak is lehet hasznos és használható tanulsága. Történt ugyanis, hogy amikor a nevetéskultúrával kapcsolatos kutatásaim során megnéztem az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában fellelhető, az 1845-ben a Kisfaludy Társaság által kiírt vígeposzpályázatra beküldött, kéziratban maradt anyagot, találtam egy érdekes szöveget, amely azóta sem hagy nyugodni (Kisfaludy Társaság pályaművei 1-162. köteg/doboz száma: 3.6). Szó szerint időről időre elővettem, vizsgáltam, még egy-egy szemináriumra is bevitettem, hátha lehetne vele valamit kezdeni.

Ismeretes, hogy erre a bizonyos vígeposzpályázatra írta Arany *Az elveszett alkotmány* című monumentális vígeposztát, és annak rendje s módja szerint meg is nyerte vele a pályázatot. Arany szövegét csak 1849-ben jelenteti meg a Kisfaludy Társaság évi rendes közlönyében. A beküldött pályázatokból még Vasvári Pál *A szerelmes bajnok* című műve jelent meg jóval a születése után, csak 1996-ban. Ugyanakkor az Akadémia kéziratok anyagában fellelhető még két mű (egyébként a pályázatra öt pályamunka érkezett összesen), az egyik címe *Bögösi uram*, a másiké pedig *A barlang szörnye*. Tudnivaló a pályázatról, hogy jelíges volt, a szerző nevét egy zárt, mellékelt boríték tartalmazta, amely viszont elégettetett, amennyiben a pályázat nem kapott díjat. Így aztán a fent említett két szöveg szerzőjének neve is a hamu martalékává lett. Azóta ezek a szövegek nem jelentek meg sehol, semmiféle tudás sincs róluk, vagyis Vasváriéval ellentétben nem azonosította senki a szerzőségüket.

Bevallom, az én érdeklődésemet *A barlang szörnye* keltette fel, amelyet egyébként mindhárom korabeli bíráló is kiemelt, vagyis érzékelték, hogy nem teljesen érdektelen a szöveg, szerzője pedig nincs minden tehetség híján. Erdélyi János így ír, miközben persze Arany művét tartja a legjobbnak: „Ha e pályairatok között épen sor szerint is nem az volna első melynek a jutalmat itélem, minden esetre fognék szólani valamennyiről. Most csak annyit, hogy ezen pályairatban vannak meg legtisztábban és előlegesen mindazon kellékek, melyek eposzban megkívántatnak. Tárnya igen is a jelenből van véve, élethű festését látjuk benne a mai magyar életnek. Az elbeszélési modor benne a csodásra is kiterjed, míg a többié valamennyié, kivéve tán *A barlang szörnye*-t, csak a bohózati körben marad, így nem is emelkedik fel az eposi magasságra.” Stettner György pedig, meglátva benne valamiféle tehetséget megcsillanni, így értékelt: „S bár némelyike a fennebbi pályamunkáknak a készületlenség vagy elhamarkodás, sőt rögtönzet kézzel fogható bélyegét hordozza, a génus félreismerhetetlen fölcillamlásai mellett (4. sz.)”. Valószínűleg Vörösmarty is *A barlang szörnyéről* beszél, amikor így ír: „Legköltőibb a négyes rímekben írt költemény (IV.), eszmékben gazdagabb s nem költőietlen a Rák Bende című (1.) [vagyis *Az elveszett alkotmány*], melyet, mint a többi között legtűrhetőbbet, jutalomra ajánlok.”

Az a helyzet, hogy amikor elolvastam *A barlang szörnyét*, azt gondoltam róla, hogy csakis Petőfi írhatta. E sejtésem csupán megérzésen alapult, mégpedig olyan szakaszok miatt, mint amilyenről rögtön a mű elején találkozunk:

*A' nap már magának sírűreget ása,
Meggzűnt az öregek végső vonítása,
Némán elkezdődik Álom országlása,
De fön volt 's ragyogott az éjnek lámpása.*

A későbbiekben is rendre visszaköszöttek olyan petőfies képek, mint amelyeket például az álomleírásnál olvashatunk:

*Mint egy könnyü felleg némán jött azalatt
A' leplezett Álom és tarka rajzokat
Csábító képeket hozott hóna alatt
S csak lassan haladott a' nagy teher miatt.*

*E képek példázzák az emberéletet
Kicsinben borzasztó s szép tüneményeket
Összeszó Álommal a' tarka képzelet
S behímeznek tarkán egy kurta látteret.*

*Néha édenkertet mosolyogva festének
Néha sötétet, melly a' poklot éri meg
S boldog, boldogtalant váltva ijesztenek
Vagy tündérképekkel hajnalra keltének.*

*Engem is illy tündérképekkel hívának
Folytatására már elkezdett munkámnak
Képzetemnek élő színeket adának
Lefesthetésére Álom éjfiának*

*Oh ha majd a' lángzó felleget szép alkony
A' föld térségére barna éjleplelt von
Jój hozzám éjfia tündérszínben Álom
S ringass képzetekbe rózsás nyoszolyádon.*

*Akkor majd a' piros hajnal' hasadtára,
Áldva lesz, melly rám sűt fényes nap' sugára --
Jaj! de milly tárgyaknak tévedtem nyomára?
Visszatérek immár elhagyott munkámra*

A szöveg beleillik abba a stratégiába, amelyet Petőfi követ, amikor nagy elődje, Vörösmarty eposzírói praxisát parodizálja, illetve sajátítja ki és egyben alakítja át, ugyanis jól felismerhetők a klasszikus eposz Vörösmarty-féle változatának elemei a műben. Nem csupán a párduckacagány emlegetéséről van szó, amit annak idején még Kazinczy is soknak talált Vörösmarty műveiben, hanem például a pokoljárás, vagyis a halállal való megküzdés elemei is emlékeztetnek Vörösmarty *A Délsziget* című kiséposzának bizonyos elemeire, amikor is Hadadúr megküzd Halálfiával. (A vígeposz jellegje egyenesen *A Délsziget* első két sora: „Nincs kedvem sem időm mindennapi dolgokat írni / Újat írok, nagyot is, kedvest is, rettenetést is.”)

Ennek kapcsán nem tudtam nem felidézni, hogy Vahot Imre még a *János vitéz* születése előtt egyenesen arról adott hírt lapjában, hogy Petőfi éppen egy *A pokol titkai* című eposzon dolgozik, amely vagy meg sem született, vagy elveszett. „Petőfi Sándor ismét nagyobb

kiterjedésü költeményt ir ezen sokat ígérő cim alatt: A pokol titkai." (*Pesti Divatlap*, 1844. okt. 20.) Ugyanis *A barlang szörnyének* bizonyos passzusaiban bizony feltárulnak a pokol titkai, és a hősnek, „földrázó Dömsöd” vitéznek meg kell küzdeni a pokol lakóival.

*Dömsöd felé ezek némán sétálnak
És midőn már hozzá közelebb jutának
Az egyik megnyitván csontit ajakának
Borzasztón így dörge hangjait szavának:*

*„Híres Dömsöd vitéz! átkozom kezedet,
Még a’ pokolban is hallottuk hitedet
És hogy megláthatjuk híres személyedet
Alurnál elhagytuk vacsoránkat érted.*

*Éhesek is vagyunk, de ez semmit se tesz,
‘S hogyha most egyszer a’ vacsoránk elvesz
Alúr’ reggelije annál izletesebb lesz,
Mellyre ugy reméljük, te is velünk eljössz!”*

*Igy szólott, de Dömsöd nem veszi tréfára,
„Pokolnak kölykei! – magát elkiáltja –
Nem megyek veletek, de Alurhoz mára
Még vissza küldelek tüstént vacsorára!”*

Mi van, ha ez maga a legendás *A pokol titkai*, vagy legalábbis annak bizonyos elemei, jutott eszembe a hagymázás ötlet.

Ráadásul már önmagában is gyanús volt, hogy a főhőst Dömsöd vitéznek hívják, amely névről tudni való, hogy kissé más alakban Jókai első, 1846-os *Hétköznepok* című regényének főhősére, Dömsödi Góliát Péterre hajaz. Erről a névről a filológia úgy tudja, hogy Petőfi találta ki, vagy legalábbis volt köze hozzá, van egy nem autográf, 1847. december 12-én kelt levél, amelyet Petőfi ezen a néven írt alá. Jókai *Az én életem regényében* így ír a levélről: „A Petőfi-hagyaték között olvasható Petőfinek egy hozzám írt levele Dömsödi Góliáth Péter név alatt (a *Hétköznepok*-ban regényhősöm neve)”.

Ráadásul Petőfi apja 1845. november 1-től Dömsödon kivett árendába egy mészárszék-
ket, majd ide is költöztek Szalkszentmártonból. Tudjuk, hogy Petőfi 1845. július 19-én járt
Dömsödon, ahogyan később több alkalommal is. Egy korábbi (1843-as vagy ’44-es)
dömsödi tartózkodásáról Várady Antalnak, akivel 1845 őszén együtt lakott Pesten, meg is
jelent egy cikke 1874-ben *Petőfi Dömsödon* címmel. Közös együttlakásukról egy Váradi
Antal néven publikáló, bár Weber Antalként született (1854–1923) író-költő Petőfi-életraj-
zában olvasható egy anekdota, miszerint

Petőfi Várady Antallal lakott együtt. Ebben a közös lakásban írta Petőfi számos
költeményét. Mikor verseit komponálta, fel s alá járt a szobában, kezében egy tal-
lér, melyet minden lépésnél a magasba hajított. A fölöttük való lakásban valami
vén kártyás lakott. Ez rendszeren éjjel után került haza, s olyankor elkezdett le- és
feljárni, sokszor támoogyó lépésekkel, mivelhogy részeg volt az istenadta. Hiába
minden fifika, a járkáló vén lumpot nem lehetett leszoktatni a föl s alá való topo-
gásról. Eszébe jut azonban Petőfinek egy jó ekspediens. Váradynek volt egy
hegedűje, amelyet éjjel, ahányszor hazajött a vén kártyás, Petőfi mindig elővétette
Váradyval s addig hegedültetett vele, míg a kártyás káromkodva le nem feküdt.

Ebben az ellenőrizhetetlen anekdotában én persze meglátni véltem *A barlang szörnye* egy állandó jelzőjének ihletforrását, mégpedig a „földrázó” kifejezését, amely a döngő léptű Dömsöd vitéz eposzi jelzője a műben:

*Té Reid oh nagy föld vaj mitül rengenek?
Sötét barlangidat földrengés rázta meg?
Nem! ezek hatalmas, földrázó lépések
Földrázó léptei nagy Dömsöd vitéznek!*

*Dömsöd vitéz, a' kit híttak földrázónak
Kemény lépéseért, melyre visszaszólnak
A' völgyek, s' barlangok tompa választ adnak
Sőt a' távol bérczek tőle megriadnak*

Remélem, érti már a kedves olvasó, hogy az örület miként hatalmasodott el lépésről lépésre a filológuson, és egy hipotézis miként keríti hatalmába egy jámbor irodalomtörténész agyát, hiszen éppen erről akar szólni ez az írás.

Amúgy is érdekelt, hogy Petőfi miért nem pályázott soha azokra a Kisfaludy Társaság által kiírt pályázatokra, amelyekre például Arany két alkalommal is. Holott mintha csak neki lettek volna kiírva. Illetve az a gyanúm, hogy nem neki, hanem *miatta* lettek kiírva, ugyanis Petőfi megjelenése a negyvenes évek közepének irodalmában olyan kérdésekre irányította a figyelmet, mint például mi is a népiesség, amelyre 1844-ben írt ki szépműtani pályázatot a Társaság, vagy éppen itt a vígeposz műfajának kérdése, amelyet sejtésem szerint éppen *A helység kalapácsát* kísérő kritikai botrány provokált ki, de a *Toldit* eredményező népies tárgyú elbeszélő költeményre kiírt pályázat is olyan, mintha a *János vitéz* körüli viták tisztázása érdekében hirdették volna meg. Persze ebből következik a válasz is: Petőfi azért nem pályázott egyikre sem, mert már előbb megírta azokat a műveit, amelyek végső soron kiprovokálták a Kisfaludy Társaság pályázatait. (Ezek közül a Szécsi Mária alakjára kiírt 1847-es pályázat a kivétel, amely Petőfit is munkára sarkallta, ugyanakkor azt is tudjuk, hogy végül nem adta be a pályaművét.)

Szóval azt gondoltam, hogy Petőfi mégiscsak „vágott” egy művet a vígeposzpályázatra, és mivel nem nyert, így nem is foglalkozott vele többet, hiszen éppen ebben az időben érte a *Zöld Marci* című szindarabja visszautasítása miatti szegény, amely ellenfeleit gúnyolódó hírlapi támadásokra készítette: nyilván nem akart kockáztatni még egy kudarcot.

Ugyanakkor az a bökkenő, hogy a mű kézírása nem Petőfié, bár egyes elemei hasonlítanak rá. Persze ezt azzal láttam áthidalhatónak, hogy hiszen tudjuk, például a *Zöld Marcit* is egy Kardos István nevű szalkszentmártoni tanító másolta le, éppen azért, hogy a bírálók ne ismerhessenek rá Petőfi keze írására. (Kardos több más Petőfi-mű másolója is volt.) Így felmerült, hogy *A barlang szörnyét* is Kardos írhatta le, ám mivel hozzáférhető Kardos kézírásáról fényképmásolat, egyértelműen látszik, hogy *A barlang szörnye* nem az ő keze munkája.

A kézírás látszik tehát a kulcsnak, így feltételeztem, hogy mi van, ha a fiatal Jókai kézírásáról van szó. Azt tudjuk, hogy Jókai *Zsidó fiú* című, szintén egy pályázatra írt darabját Petőfi másolta le, és az ő kézírásával adták be, ezért logikusnak tűnt, hogy ezúttal, hogy ne lehessen felismerni, Petőfi vígeposzát Jókai tisztázta le. (Annyit el lehet mondani a kéziratról, hogy nincs rajta javítás, vagyis nyilvánvalóan másolat, mégpedig gondos kalligráfiával leírt másolat. Amíg tartotta magát ez a teória, miszerint Jókai kézírásáról van szó, addig az is eszembe jutott, hogy mi van, ha együtt írták a szöveget, egy szakaszt Petőfi, egyet pedig Jókai, már csak a játék kedvéért is.) Csakhogy ez a teória is gyorsan

megdőlt, ábrándjaim pedig semmivé váltak, amikor több szakértőt is megkérdeztem arról, hogy vajon Jókai kézírása-e a szöveg, mire szinte (bár akadtak azért bizonytalankodók is, ezt meg kell mondanom) egyértelmű „nem” volt a válasz. (Mondanom sem kell, szerintem a fiatal Jókai kézírására is hajaz, de legalább annyira hasonlít Orlai Petrich Somáéra.)

Persze még ekkor sem adtam föl: a következő teóriám az volt, hogy mi van, ha Várady Antal másolta le Petőfi szövegét. A kézirat jobb felső sarkában szerepel, hogy „érk. 17. nov. 1845”, vagyis ez a dátum belefér Petőfi és Várady együttlakásának idejébe. Csak hogy, amennyire ezt meg lehet állapítani egy a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei között őrzött kéziratos dokumentumból, amely történetesen éppen a Nemzeti Kör 1844. május 11-i gyűlésének jegyzőkönyve, amelynek a jegyzője Várady Antal volt, a lapon található legalább három kézírás egyike sem azonos a vígeposz kézírásával, vagyis, ha a jegyzőkönyv egyik kézírása Váradyé, akkor a vígeposzt nem ő másolta. (Ezúttal is köszönet a gyűjtemény igazgatójának, Tanászi Árpádnak, aki rendelkezésemre bocsátotta a dokumentumot.)

Ezzel elvileg vége is az összes hagyományos elképzelésnek, már ami a mű Petőfinek való tulajdonítását illeti. Felelősen semmiképpen sem állítható, hogy *A barlang szörnyét* Petőfi írta volna. Ugyanakkor mégis érdekesnek tartom arra, hogy itt közöljük az általam átírt szöveget, egyrészt mert történetileg így is érdekes, hiszen bővíti a magyar nyelvű vígeposzok korpuszát, másrészt pedig, ha másra nem is, de jó példa lehet legalább arra, hogy Petőfi milyen erős hatást gyakorolt már viszonylag hamar a magyar irodalomra. Harmadrészt titokban abban bízom, hogy a közlés alapján valakinek sikerül beazonosítani a szerzőt, ezért néhány oldal fényképmásolatot is mellékelünk a kéziratból. (Az átírás betűhív, vagyis meghagytam a szöveg helyesírási és egyéb következtelenségeit, például a „párduczkaczagány” a kéziratban hol egybe, hol külön van írva, az aposztrófok, különösen a sorkezdő s-ek esetén, hol ki vannak téve, hol nem, stb. Ahol nem vagy nem egyértelműen tudtam kiolvasni a kéziratot, ott szögletes zárójelben jeleztem a lehetséges olvasattal együtt.)

Szerelmey Miklós karikatúrája a *Márczius Tizenötödike* szerkesztőségéről.
A képen Petőfi és Pálffy Albert azonosítható be.

Jelige. Nincs kedvem sem időm mindennapi dolgokat írni
Újat írok, nagyot is, kedvest is, rettenettest is.
Vörösmarty

A' barlang szörnye

*víg-hősköltemény
– egy énekben –*

*Nagy dolgok dagasztják magasra keblemet.
De míg elkezdhetném hangos énekemet
Előbb hozzád szólok oh fényes képzelet,
Tündér termeidben hadd álmodjam veled.*

*Multakat szellőztet szép emlékezetem
(A' multba tekintni fájdalmas gyötrellem!)
Rettenetes vitézt zeng az én énekem
Ki Sors ellen harczát harczolta vitézen.*

*Elnyúgodott a' világ, mint mikor a' kemény
Zivatar megszűnik hullámok tetején:
Ember, állat alszik nagy mélyen, de nem én.
Engem ébren tart egy hatalmas zengemény!*

*A' nap már magának sírüreget ása,
Megszűnt az öregek végső vonítása,
Némán elkezdődik Álom országglása,
De fön volt 's ragyogott az éjnek lámpása.*

*Téreed oh nagy föld vaj mitül rengenek?
Sötét barlangídat földrengés rázta meg?
Nem! ezek hatalmas, földrázó lépések
Földrázó léptei nagy Dömsöd vitéznek!*

*Dömsöd vitéz, a' kit hittak földrázónak
Kemény lépéseért, melyre visszaszólnak
A' völgyek, 's barlangok tompa választ adnak
Sőt a' távol bérczek tőle megriadnak*

Selíge. Kincs kezesem; jón edint min' mennapi Dolgot emni,
 Elgal erol, nagyot is, kedvst is, utemest is,

Törösmaty

A' bartlang' szörnye

vig' hős költemény

egy énekelben

Nagy Dolgot' dagaorját' magasra' teblemel.
 De mig' elkerdhetnem' hangos' enekemet
 Elöb' huzad' fölöt' ok' fényes' képrelet
 Fünbér' termémben' had' álmodjam' veled.

Mulltalat' fellötlet' feér' em' tekeretem,
 /: A' mulltalat' tekintés' fajdatmag' gyötrelem! /
 A' kettenet' sítést' reng' ok' en' enekem
 Ki' Loo' ellen' harcolat' harcolta' vitéren.

Elnyúgott' a' világ, mint' mikor' a' kemény
 Livatar' megfünit' hullámok' tefején:
 Ember, állat' al'fuk' nagy' mélyen, de nem' én
 Engem' ébren' tart' egy' hatalmag' rengemény!

September végén.

Még nyílnak a völgyben a résti virágok,
Még zöldel a nyárfák az ablak előtt,
De látszod amottan a téli világot?
Már hó takarja el a bércei tetőt.
Még ifjú szivemben a lángsugarú nyár
S még benne visit az egész kikelet,
De ime fölélt hajam őssze vezzül más,
A tél dere már megüté fejemet.

Ehull a virág, eliramlik az élet...
Úlj, kikeletem, úlj az őslembé ide!
Még most fejedet hebelemre teved te,
Udvarod nem omoln-e firon fölébe?
Oh mond: ha elött hatol el, tetemimre
Környezem borítass-e fremfödelét?
S rá birkhat-e majdán egy ifjú perelme,
Hogy elhagyod érte az én nevemet?

Ha eldobod egykor az örvégi fátlyót,
Fejfáimra sötét lobogóul araskod,
En feljövöd érte a siri világból
Az éj közepein, s oda kevissem azt,
Letörteni vele könnyűimet érte,
Ki könnyeden elfeledid hivedet,
Sefivom febeit berötötni, hi léged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!

(Költői.)

Földrázó Dömsöd a' harczok' veszedelme,
Bajnokok' vezére, ellenség' félelme:
Fölfogni nem bírod oh emberi elme
Hány történt 's mi fényes, hadban győzedelme!

De most nem vérengző vad munkára siet,
Táplálja kebelét tündéri érezt;
Oh fényes halvány hold! add fehér színedet,
Hadd fesse 'e tündér tiszta érzelmeket.

De im! ő megnyitja roppant nagy ajakát,
És ilyen bögi el lágyan dörgő szavát:
„Oh olly gazdag kincset sem ég, se' föld nem ád,
Minőnek ismerem szerelmem' virágát.

Piros mint az alkony, a' nap lenyugtán,
Kellemes mint étek, sőt kellemesb talán,
A' méznél édesebb ajakú Zondirán!
Földrázó hősedre, mondd oh vársz 'e rám!

Hoztam egy pár sarút kedves lábaidra,
Hoztam egy pár csókot piros ajakidra
Hoztam szép beszédet makacsságaidra
'S ezernyi sohajtást kinzó válaszidra

A' pár sarú fekszik zsebem' oldalában,
A' csók látatlanul égő ajkamon van,
A' sok édes beszéd torkom' nyílásában,
Ezer sóhaj pedig keblem' hordajában.

Megadod magadat nekem, te hűtelen,
Kinek már ezernyi áldozott kebelem;
De vége ennek és leszen győzedelem,
Álljon bár ég 's a' föld haraggal ellenem

Fölhívom az égen 's földön mind egy szálíg,
Küzdeni éretted a' ki vélem vágyik
S míg győztes fegyverem örömedre válik,
A' holdra esküszöm, hived mind halálíg!”

Hallá földrázónak kihívó szavait
Kemény Sors és harag futá be arczait
Ment és dörögteté miket magával vitt,
Buzgányos kezének sulyos hatalmait.

Állott egy mély gödör jó távol előtte
Földrázónak, de Sors utjába ejtette
S midőn ábrándok közt a' szélét elérte,
Kegyetlen Sors őt a' gödörbe vetette.

Mint fellegoromról sziklaomlása,
Mint a' villám, mint a' felhők szakadása –
Vagy mit mondok? – annak hogy lehetne mása,
A' mint történt Dömsöd vitéz' zuhanása!

Alatta a' föld is mélyen alászakadt,
Sőt megérte volna mélységes poklokat,
Hogyha vad bögése a' zuhanás alatt
Meg nem állítaná aláomlásukat

Zajának még az ür adta visszhangjait
De ő összeszedé némán nagy csontjait
S te ki úgy megszegéd röptének szárnyait,
Ellened oh kemény Sors dörgé szavait:

„Te ki ott vigyorogva állasz fejem fölött
Győzelmeden okod nincsen sok örülnöd:
Jer velem a' síkra, átkozom üstököd!
Megmutatom ki lesz a' földrázó Dömsöd.

Földrázó Dömsöd én éjjel vagy nappalon
Kész vagyok megvívni bárkivel égaljon
Sőt a' kinek most is halni kedve nagyon,
Jőjön ide! Dömsöd vitéz itten nagyon.”

Így szólál földrázó, panaszkodni kevély,
Kegyetlen Sors' hangos örömmengésinél.
De te vitéz lelked 'e hangoktól nem fél
S bátran mint egy világ földre heveredél

S ottan elnyújtózál mint egy folyam némán,
Fejed alatt volt a' szép párducz kacagány
A' ki végre ezen fekvésed megunván
Így szólott tehozzád szüntelen mozogván:

„Mondd meg Dömsöd vitéz mit vétettem neked,
Hogy rám nehezítéd átkozott fejedet?
Nem elég volt védnem hátadat, melledet? –
Vidd le azért rólam, vidd le tökfjedet!”

Dömsöd vitéz bosszus haragban fölugra
'S szép [?] párducz kaczagányt ketté hasította;
Aztán a' sötétbe magától eldobta
S keserűségében ezeket mondotta:

„Haj bizony de mégis igazságod lehet,
Hogy nehéznek mondod átkozott fejemet,
Nehéz az én fejem, reámnehezedett
Sorsnak csapásitól mert sokat szenvedett!”

Mondá és ismét a földre veté magát
Feje alá tevén domború paizsát,
De domború paizs ott megunván magát
Mint párducz kaczagány így ejtette szavát:

„Mondd meg Dömsöd vitéz, mit vétettem neked,
Hogy rám nehezíted átkozott fejedet?
Nem elég volt védnem otromba kezedet?
Vidd el azért rólam, vidd le tökfenedet.”

Dömsöd vitéz újra bosszusan fölugra
S kardjával a' pajzsot ketté hasította,
Rezes darabjait magától eldobta,
S keserűségében ezeket mondotta:

„Már látom, hogy minden ellenem esküdött
Éretted [?] kegyetlen Sors átkozom üstököd!
De bár egész világ szörnyeit rám küldöd
Rettegve tanulják ismerni Dömsödöt.

A' föld, ha semmi más megbírja nehezted
Sorsnak csapásitól átkozott fejemet”
Mondá 's olly csendesesen a' mint csak lehetett
Szótalan a' kemény földre heveredett.

Világítsd meg arczát éj' halvány lámpása
Légy alatta oh föld! puha mint a kása:
Haad lelkének édes szűnyadása
'S szűnyadozásában szép álomlátása!

Mint egy könnyü felleg némán jött azalatt
A' leplezett Álom és tarka rajzokat
Csábitó képeket hozott hóna alatt
S csak lassan haladott a' nagy teher miatt.

E képek példázzák az emberéletet
Kicsinben borzasztó s szép tüneményeket
Összesző Álommal a' tarka képzelet
S behímeznek tarkán egy kurta látteret.

Néha édenkertet mosolyogva festének
Néha sötétet, melly a' poklot éri meg
S boldog, boldogtalant váltva ijesztenek
Vagy tündérképekkel hajnalra keltének.

Engem is illy tündérképekkel hívának
Folytatására már elkezdett munkámnak
Képzetemnek élő színeket adának
Lefesthetésére Álom éjfiának

Oh ha majd a' lángzó felleget szép alkony
A' föld térségére barna éjlepet von
Jőj hozzám éjfia tündérszínben Álom
S ringass képzetekbe rózsás nyoszolyádon.

Akkor majd a' piros hajnal' hasadtára,
Áldva lesz, melly rám süt fényes nap' sugára --
Jaj! de milly tárgyaknak tévedtem nyomára?
Visszatérek immár elhagyott munkámra

Leples Álom tehát mint éji vizsga kém
Dömsöd vitéz szörnyű fejéhez félve mén:
A' ki enyhe jöttét azonnal megfejtvén
Így szólott hozzája arcza földerülvén:

„Jó hogy jösz; 'e helyben majd megölt a' bánat
Hogy nem láthatám meg kedves leánykámat,
De él bennem ama' fölséges kíváнат
Álmomban alakját látni Zondirának

Azért fessd le nékem szép sugáraidból,
Végy arczára színt 'e vér' pirosságából
(Mellyet imént esvén a' roppant magasból
Kieresztél, kapván sebet egy sziklából.)

De mivel most érettem bánkódik a' szegény
S halvány bú terjed el arczának szépségén
Azért végy hozzá színt tündöklő égi fény'
Súgarából, szépen összelegyítvén.”

Még ki sem mondható legvégső szavait
Befogá a' leples Álom szemhéjait
S föltárván előtte tündéres csarnokit
Elméjének ösvényit egy más világba nyit.

De kemény Sors ott fön szótte még bosszuját
El nem feledhetvén nagy megbántódását
S még tovább is vágyván üldeni [üldözni?] azért hát
Fölötte tartotta könnyü szárnyalását.

Személyesen sujtni emberi lényeket
Sorsnak megtiltá az isteni végezet
Azért nagy titokban csak eszközt keresett
Melly által ellenén fényes bosszút vehet.

Míg Dömsöd' elméje tündérek közt forog
Jöttek kétszer ketten éjféli vándorok
Bojúsos egerek és rettentő dolog!
Mindannyi jó vitéz 's merész kalandorok.

Ezek hát utjokban szúnyadni mint hegyet
Látván Dömsöd vitézt: összesiettenek
S kit közülök hittek legvitézebbiknek,
Vasfogú Harapó illy szavakat kezdett:

„Társim! egyenest visz minket erre az út,
A' kerülés szégyen és vitézeknek rút
Ezért hát készüljön csatára ki mint tud:
Győzzük még ez órjást, 'e roppant alkatút.

S mert szürke ruhánkban parasztoknak néznek,
Itt látom körülünk fegyverek feküsznek,
Vegyük fel és leszünk hadbontó vitézek!”
Mondá és társai mindent ugy intéznek.

S ott áll a' négy vitéz párducz-kaczagányban,
Rezes paizsoknak fénylő pompájában
Melly ragyog a' holdnak ezüst sugarában,
De hősi elszántság arcukon írva van

'E közben az alvó Dömsöd fölébrede
S három bajszos vitéz futásnak erede;
Vasfogú Harapó mit tégyen ezekre?
Fájdalmában ő is utánok erede

„Hah ti orgyilkosok! – kiált Dömsöd vitéz –
Nyomorultak! futtok 's vissza egyik sem néz
Im én itten vagyok, élet halálra kész.
Gyávaók! ha küzdeni egyitek sem merész.

Földrázó Dömsöd itt! csak reá jöjjetek
Egyenként 's összesen ti hitvány or[orv?]-ebek
Nem illik a' fényes pajzs, kaczagány néktek.
Parasztok vagytok ti, nem bátor vitézek!”

Hallá mindezeket vasfogú Harapó
S lelkének szégyene nem volt már birható
Megáll és visszanéz, megállítja futó
Társit; 's haraggal megy kétszer két bajvivó.

Míg ők érkezének Dömsöd nyugton vala
Ragyogott kezében életirtó kardja.
Párducz kaczagánya, pajzsa már nem vala,
De vala szívének hadi bátorsága

Midőn öt ilyen hős egymásra mérközik
Vélnéd, hogy a' pokol 's az ég öllekezik,
Hadat mérő szemök az éjben szikrázik
Mint midőn a' tüzkő aczélba ütközik

Dühösen kezdőde az első rohanás
Vasfogú Harapó kezdé meg 's ki is más?
S lön az éj' ködében nagy fegyvercsattogás
Mint midőn két tábor között van harczolás

A' kardok csattognak, a' pajzsok csengenek,
Vasfogú Harapó az utat nyitja meg
Merészen oda vág földrázó vitéznek
'S ráugorván kemény vállát vérezé meg.

Akkor Dömsöd vitéz bajszánál megkapta
Harapót 's rettentőn a' földre lecsapta
Csörömpölt annak lehulltába
S vérrel lön borított párduczkaczagánya.

Mostan valamennyi földrázóra zúdul,
Csapkodják keményen és orditnak vadul
De nem retteg Dömsöd ezen rohanástul
Vérzik válla, lába de ő viv bajnokul

A' csatázók közül bajúszos Ropogány
Keményen megfúrá Dömsödöt lábsarkán
Akkor Dömsöd vitéz ottan fölajdulván.
„Ropogány! – kiáltott – átkozott Ropogány!”

Ropogány te akkor igen megijedél
Kezed már a' fényes pajzsot tartani fél
Rettegő fejedre Dömsöd csapása kél
Mellytől te legottan némán elterülél.

Mint a szálás czédrus nagy Libanon hegyén,
Ugy álltál Ropogány a' lábad' tetején,
Mint ledöntött czédrus elterülve föld' színén
Olly vagy most Ropogány földön elterülővén.

Földrázó Dömsöd még hátráló Mórzsának
Üti le paizsát 's vége a' csatának.
Morzsa és vérező társa szaladának
De földrázó vitéz nyomukban utánok

Ottan azok kemény harcban elveszének,
Vérök fedí fényét pajzsaik' rezének.
'S mert nem vitéz módra, hátrálva esének,
Fölöttük hallgat a' diadalmi ének.

Ott hagyván vérökben néma holttesteket
Dömsöd győzelmesen nyugodni sietett,
De hozzá, ki sötét vérében fetrengett,
Harapó siralmas ajakkal így zengett.

„Oh győzhetlen vitéz! földrázó hogyha
Kebledet, mint hiszem egy nem szű lakja:
Adsza életemnek szép sugárit vissza,
'S lelsz akkor én bennem örök hű szolgálóra.”

Megszáná fájdalmát a' hozzászólónak
Dömsöd és így felelt rá válaszólag:
„Ártani nem fogok a' gyámoltalannak,
S ha igaz mit ígérsz, haláltól megóvlak.

Ám soha ne feledd életet hogy mint vől
A' sötét barlangok földrázó hősétől!”
Mondá 's lehajolván kimosá sebéből
A' vért, hozván enyhet szűk árok vizéből

Enyhült Harapónak kinzó nagy fájdalma
Pajzsán tartá fejét, fölé kaczagánya;
Dömsöd is leterült kemény föld hátára
'S csendes lön mindkettő, mélyen elalvása.

De kemény Sors ott fön haragban evődött,
Győzelmet aratni látván nagy Dömsödöt
S látván így Harapót, dühös haragba jött
Magát boszúlni rajta megesküdütt.

A barlang' szélein 's hosszán köröskörül
Nem távol a' csata vérengzéseitül
Hangyák ültek tanyát rendben s rendetlenül
Kereskedő nép ez 's a' haszonnak örül.

Most is felriadva a' harcz' morájától
Félve jöttek elő sötét tanyáikból.
Egyikök megáll a' romlás mezején 's szól
Meghatva a' látvány' iszonyuságától:

„Vaj melly kártékony szörny űzheti játékát
A' ki így letiprá mezőnk' tájékát
A' ki bevérézé fűveink harmatját
'S holttestekkel fődé békés tanyánk utját

De itten valamit csillogni vél szemem.”
Mondá 's egy kaczagányt leolda hirtelen.
Mások is ezt tevék lassan és csendesen
'S kezdének rabolni tüstént valamennyien.

Igy levél disztelen bajuszos Ropogány,
Elhagyja termeted' szép párducz kaczagány
Elorzá pajzsod' is embertelen zsvány
S csak magad maradál tőlök megfosztatván

De én nem leszek olyan embertelen,
Hogy megfosszon minden hivedtől énekem
Ott fekszel te némán dicsőn és mereven
A' harczok' szelleme lebegjen testeden

Ott fekszel te némán bajuszos Ropogány
Disztelenül bár de nem egyedül magán,
Fölötted a' szellők lassú fuvallatán
Az örök dicsőség csillaga ragyogván!

Egy, tán kétszer tizből álló kemény csapat
A' két alvó hősig váltott bizony utat
S fosztogatni kezde, de Dömsöd zajúkat
Meghallván gyönyörű álmából fölriad.

Megfosztva Harapó ott feküdt mellette
Diszes kacagányát ellenség elvette
Arczát és paizsát sötét vére fedte
Ezt látván Dömsöd is öklét elővette

Még csak kettőt ütött és már öt hevere
Kettőt ütésének zugása levere,
Egynek vére látszott, másnak agyveleje,
Mindnyája ott hevert némán elterülve.

Akkor a' többiek mind megijedének
'S eldobván zsákmányuk harczra készülének
S nem állhatván ellent Dömsöd nagy öklének
Vagy megfutának vagy ottan elveszének.

Azok elfutának merre volt tanyájok
Űző Dömsöd vitéz nyomukban utánok
Hullának közikbe halálos csapások.
A' kit csapás megért az fölkelni nem fog.

A' többiek szinte mindvalamennyien
Lettek volna bár még ezernyi ezeren
Zsákmányukat hagyván öldöklő harczteren,
Megfutának avagy elhaltak vérökben.

Dömsöd győzelmesen most vissza sétála
De szegény Harapót elérte halála.
Nem volt ez más mit Sors kegyetlen munkája
A' ki áttérteért haragudt reája.

Kiadá szép lelkét elfolyván sok vére
S Dömsöd szomorú lett emlékezetére:
Szűk sirba temette zöld árok szélére
Tüzvén száraz ágat hantja' tetejére

Azután szomorú ajkkal így harsoga:
„Födj gyászos lepleddel sötétes éjszaka,
Tünjék el előlem 'e sötét tér maga
Mellynek vért 's halottat jobbik öklöm ada.

Te pedig kegyetlen Sors ott fejem fölött
Te, kinek ármánya 'e helyzetbe szövött,
Hozna el szerencsém velem megütköznöd
Legrosszabbúl járnál még mindannyi között.

Letaszítanálak fényes szekeredről,
Letörném szarvaiddat veszélyes fejedről
S megfosztatván minden égi diszeidtől
Eresztenék ki a' körmeim közül"

De kemény Sors ott fön szüntelen kaczagván
Megnémíta szavát szózatoss ajakán,
'S a' romlás' mezején mint borzas oroslán
Lefeküdt a' leples Álom őt meghíván.

De még le sem feküdt a' vak éj homályba
Midőn iszonyatos vonítás hallatsza,
Mellynek fületháló [?] szivrázó hangjára
Valamennyi holttest leborult arczára.

A' sötét barlangnak odvában heverték
Kaponyák és egyéb csonti embereknek
Ezek most e hangra mozogni kezének
Míg végre fölálltak mint ijesztő rémek

Ezek tehát hárman rémisztőn fölállnak
De belőlük néhány tagok hiányozának
Hiánya volt itten kéznek, amott lábnek
De mindnyájoknak volt csontos kaponyájok

Földrázó Dömsödnek látnia kellett
A' mint egy csontváz láb mellette sietett
S az egyik rém alá, a' melly helyre illett
Helyet foglalt száraz vékony társa mellett

Dömsöd felé ezek némán sétálának
És midőn már hozzá közelebb jutának
Az egyik megnyitván csontit ajakának
Borzasztón így dörge hangjait szavának:

„Híres Dömsöd vitéz! átkozom kezedet,
Még a' pokolban is hallottuk hiredet
És hogy megláthatjuk híres személyedet
Alurnál elhagytuk vacsoránkat érted.

Éhesek is vagyunk, de ez semmit se tesz,
'S hogyha most egyszer a' vacsoránk elvesz
Alúr' reggelije annál izletesebb lesz,
Mellyre ugy reméljük, te is velünk eljössz!"

Igy szólott, de Dömsöd nem veszi tréfára,
„Pokolnak kölykei! – magát elkiáltja –
Nem megyek veletek, de Alurhoz mára
Még vissza küldelek tüstént vacsorára!"

Mondá de már ötet hideg csontkarával
Átölelé egyik 's hurczolá magával
Hasztalan hátrálá Dömsöd azt lábával;
Gondolkodik mint küzd meg pokol' fiával?

Végre egyik kezét tőle szabadítja
S véle erősen a' váz karját megfogja
Egy rántással azt őt tőle leszakasztja
S buzogányos végével rém' fejéhez csapja.

Akkor annak tüstént leesék a' feje
'S kis idő multával csontja is hull vele
A' csontok Dömsödöt tartván átölelve
Lassan hulladoztak le göröngyös földre.

A' rémek vázkarát tartván a' kezébe
Dömsöd vitéz megyen két rémnek elébe
Im ekkor szegényre tör mind a' ketteje,
Hanem Dömsöd nem fél, van immár fegyvere

Kemény csapásokkal meglankasztja a' két
Pokolfi csatázó hatalmas erejét,
Mindkettőnek csontja ott le hull szerteszét
Magok pedig buvják pokol' sötéttségét.

Igy te Dömsöd vitéz jársz miként a' halál
S győzelmidet ülni immár elfáradál
De győztes karodra még roppant munka vár,
Mert kegyetlen Sors még a' fejed fölött áll. –

Hogy leszálla tegnap arany Nap' sugára
Éj borult elhagyott fényes országára
Éjfi keríté azt sötét hatalmára
S félnapig tarta már csendes országlása.

De más felől ismét jött Napfia Hajnal
Tűzszekeren ülve aranyos hajával
De Éjfi még akart élni hatalmával,
'S nem ereszté. Kezdték hát víni egymással

Égen már kivivá Hajnal a' diadalt
Am föld' hátán még sötét Éjfi uralt
S éji szellemeket mint ádáz barna rajt
A' derülő Hajnal' szellemeire hajt.

Elfogják ezek a' levegőt és a' tért,
Küzdenek egy mással saját hatalmukért
Fogynak a' szellemek és bár nem látni vért
Hullnak mint kalászkok, miket sarló megért.

Dömsöd azokhoz, kik kevesben valának
Állott erejével szörnyű hatalmának,
Segített országán fényes Napfiának
S azoknak kik Derű mellett harcolának

Derű vezeté a' Hajnal' szellemeit
Hozván magas fején csillagos szemeit
Előtte sok helyet holttestekkel borít,
S utána Hajnal is fölvonja sátorit

Dömsöd vitéz kiált Derű vívására:
„Csak rajta jó bajtárs! vitézek módjára
Ha így vívunk akkor őket nem sokára
Küldjük a' pokolba Alúr' birtokára!”

Igy szólván két szellem' nyakát karddal szegé
S haladott a' barlang' sötétb részi felé,
Ottan a' kit ére mind rakásra szelé
Részint pedig gyáván szaladni készteté.

'S már földrázó Dömsöd vitéznek híresztelt
Neve éjszellemek közt ajkrul ajkra kelt
S a' merre ő nehéz csontbuzogányt emelt,
Az éjnek tábora rögtön elszéledett.

Hallá ez a' sötét Éjfi és merésszen
Elébe vágatott véle küzdeni készen,
De midőn hozzája érkezett egészen,
Mélyen elbámula földrázó vitézen.

Az pedig feléje fordula, kiáltoán
„Sötét ördögfi! hát te mit bámulsz reám?
Téged is kiírtson ezen csontbuzogány
S társidhoz terítsen ráadásul talán?”

Mondá és közelgett, de Éjfi megfuta
S vele szétenyészett sötétség tábora.
S fönt az ég' tetején nap' első sugara'
Hátán ülve följöött büszkén Napfia.

Ekkor kegyetlen Sors Dömsöd fölött megállt
S merre nézett látott csak pusztuló halált
Látá éj' szellemit szaladni 's Éjfiát,
A béborítva vérrel a' romlás hajlékát

Dömsöd vitéz hozzá most imigy kiálta:
„Látom szomorgás ült arczod vonására
Kemény Sors! reményid' minden fellegvára
Mert összedült érvén Dömsöd kardvasára!

Látod, 'e vérmezőn hogy kik nyugosznak itt?
Ezek mind kegyetlen! te áldozatjaid!
De ha tehetnék még hozzájok valakit,
Az te lennél olyan igazán mint 'a hit.

Ugy is adósom vagy gonosz miotától
Mefosztál Zondira' ékes látásától
Mefosztád karjaim átszorításától
Ajkaim' a' méznél édesebb csókjától.

De azért im kevély nem tölt be szándokod,
Nem birtad legyőzni földrázó bajnokot
S ha istenem enged bírnom markolatot
Ugysegéljen soha meggyőzni nem fogod!

Ime csatarontó kardom kezemben van
S magam is indulok ellened bátoran,
Ármányaid' minden dühös csapásiban
Nem másképp, hanem így viseltem én magam!”

Erre [?] kegyetlen Sors szégyennel távoza,
Hasztalan munkáját észrevevé vala,
Nem is kísérté meg harczát többé soha
S kilépett barlangból győzelem' bajnoka

És midőn kilépe győzelem' bajnoka,
Lehetett nagy égen Napfiát látnia
Dicső pompájában szebben mint valaha
Néze el hősére aranyos Napfia

De ő megy ohajtott kedves' látására
S édelgő szemeit vetvén Zondirára
A' mézajkúra, – előtte megállta,
S illy édes szókat csalt hősi ajakára:

„Mézajkú Zondira! im eljött bajnokod,
Várakozásában tán nem csalatkozott?
Hogy a' veszélyekért, miket az átkozott
Sors fejére mért te babérait hozod.

Megküzdöttem éretted orok' [orvok?] seregével
A' sötét pokolnak csontrázó rémével
A' barna sötétség ádáz szellemével
Meggyőztem Éjfiát és messze üzém el.

Tegnap este hozzád váltottam utamat
Midőn kegyetlen Sors (lepje őt kárhozat!)
Meglépett s' barlangban 'e sötét éj alatt
Vittam életölő sok véres harczokat

'E sebet Ropogány, azt meg Harapótul
Kaptam ezt Morzsátul, azt pokol' fiátul
De van egy seb szívemben tán be sem gyógyul
'S ezt nyerém mézajku tündér Zondirátul.

Hoztam tegnap sarút ékes lábaidra
Hoztam édes csókot piros ajakadra,
Hoztam szép beszédet makacsságaidra
És ezernyi sóhajt kinzó válaszidra

A' pár sarú feküt szemben' oldalában,
De czudar pokolfi nagy hadakozásban
Száráz csontjaival kilopá azt onnan
És azóta tudja a' nagy isten, hol van!

De bolygó hőködöt tudom, hogy megszánod:
Hoztam egy pár csókot, nyujtsd ide szácskádat!
Míg az ég veszélybe nem üti pályámat,
Élvezzem 'e rövid örök boldogságot!"

És a' mézajku tündéri Zondira
Hogyne lenne indult ilyen szavaira?
Lehajla 's emelé könnyü karjaira
És illy szavakat vön rózsás ajakira:

„Mint a' szálas cserfa erdőrengetegben
Mellyet sötét vihar rázkódtat szüntelen,
Hogyha néha csendes fúvalom megjelen
Csókolgatják egymást tündérek' képiben.

A' szálas cserfa nagy erdő' rengetegén
Te vagy oh bajnokom, a' fúvalom meg én
'S mint szálas cserfa szellő lehelletén
Annyira enyhülünk mi egymáson függvén

'S ha a' szép szerelem' tündéri istene
Rózsás ujjával ránk áldást hintene
Földrázó bajnokom' szerelmetes szeme
Leendene szűmnek vágyó végetlene!”

Így szólott Zondira és elcsattanának
Csókjai mindkettő tüzes ajakának
Szellemszárnyaikon fölöttük állának
Nemtői a' magas szű' boldogságának.

Illyen boldogság közt lantom énekére
Nincsen immár szükség, megyek hát végére
De a' győzedelmek szép emlékezetére
Babért fűzők Dömsöd vitéz fejére

Megvan szégyenitve kegyetlen Sors' ujjá
Téged Dömsöd többé nem bánt háboruja
Zöldága babérod' a' szél el nem fúja
Mert fölötted szúnyad a' hír' koszorúja.

[átsatírozott, valószínűleg: Pest]
[átsatírozott, valószínűleg hónapnév] 1845

Vége

Kölcsey in Love

– komédia dalokkal –

Szemere Pál házasodni készül, de kételkedik jegyese hűségében. Legjobb barátjára, Kölcsey Ferencre vár a feladat, hogy segítsen tisztán látni a sorsdöntő lépés előtt.

Szereplők

KÖLCSEY Ferenc (alias CSELKÖVI), fiatal gazda
 SZEMERE Pál (alias KÖBÜKI őrnagy), előbbi barátja, vőlegény
 KRISZTINA (alias VILMA), Szemere Krisztina, előbbi jegyese
 JEANETTE, Krisztina társalkodónője
 TISZTELETES
 IPA, Krisztina apja
 NAPA, Krisztina anyja
 LOTTI, fiatal leány
 APA, Lotti apja
 ANYA, Lotti anyja

Előhang

Flashback. Szemere Krisztina halála után egy évvel (1829)

KÖLCSEY A sokaság nem fog engem érteni. Nem fogja érteni, mire való az emlék feletted. De mi gondom nekem a sokaságra? Az én szívem legszentebb, legtitkosabb érzelmei csak lelkem rokonai előtt nyílnak fel. Kevesen vagynak ezek, s hogy kevesen vagynak, ez az én egyetlen büszkeségem.

Évek múltak el, s én hallgaték. Szelídülni kellett a fájdalomnak, hogy a távol emlé-

kezet enyhe fényében tűnhesen elő.

Ismeretlen *néző*, ne feledd el: Ott kell lenni nékem, hol Vilma és férje, Szemere vagynak. A hálára méltó pár! Barátságok volt egyik legfőbb kincse életemnek. Barátságok volt egyetlenegy birtokom a szenvedés napjaiban.

Ti kevesek, közelben és távolban, jelenben vagy jövődőben, kik halljátok e szavakat, adjátok magatokat által a szelíd érzéseknek, s engedjétek áthévíteni szíveiteket attól, amiket róluk s magamról itt előtökbe rajzolék.

Első felvonás

Első szín

(1814, Pozsony)

Első jelenet

(Kölcsey és Lotti)

Duett.¹

KÖLCSEY Óh Lotti! Lotti, higgyed,
Édes szeretni!
Hát mért kerülöd Ámor
Rózsálcáit?

LOTTI Nem messze egy patakhöz
Ültem a minap,
A nimfák énekeltek,
Lopva hallgatám –

KÖLCSEY Mosolyogva énekeltek
Ámor hatalmát,
Ámornak élnek ők is,
S hordják láncait.

LOTTI Óh a szelíd kis istent
Ki ne szeretné?
Nélküle életünket
Ki boldogítaná?

EGYÜTT Gyötrődni édesen, és
Égni édesen,
Gond nélkül sírni, lánc közt
Nem lenni rabnak,
Ez sorsa annak, aki
Ámor barátja –

KÖLCSEY Óh Lotti, Lotti higgyed,
Édes szeretni!
Hát mért kerülöd Ámor
Rózsálcáit?

EGYÜTT Gyötrődni édesen, és
Égni édesen,
Gond nélkül sírni, lánc közt
Nem lenni rabnak,
Ez sorsa annak, aki
Ámor barátja –

KÖLCSEY Szeretem magát, Lotti!

LOTTI Ah! (*elájul*)

Kölcsey elkapja, tétovázik. Leveszi kabátját, elkezdi kibontani a lány ruháját, a mellét kezdi csókolgatni.

Második jelenet

(*ugyanazok, Apa, Anya jönnek*)

ANYA Ah!

LOTTI *Felbred, és felpofozza Kölcseyt.*
De Feri, maga mit képzél!
(*Kölcseyhez*) Öltözzön fel!
(*Lottihoz*) Takarodj!

ANYA (Kölcseyhez) Öltözzön fel!
(Lottihoz) Takarodj!

APA Maradj!

KÖLCSEY Bátyám uram, én...

APA Üljél le, fiam!

KÖLCSEY Bátyám uram, én... tisztelettel kérem... becses leánya...

APA Mondtam, hogy üljél le!

KÖLCSEY (*leül*) kezét...

ANYA Hah!

APA Maga most üljön le! Te pedig most állj föl, fiam! (*átkarolja Kölcsey vállát*) Lottit tegnap eljegyezték. Feleség lesz. Vele neked itt nincs több dolgod.

KÖLCSEY Tegnap? Feleség?

ANYA Szepessy báróhoz!

APA Te most búcsúzni jöttél!

KÖLCSEY Búcsúzni? Igaz ez, Lotti?
Lotti lesüti a szemét.

APA Örökre! És ez, ami itt történt, maradjon közöttünk, fiam!

KÖLCSEY Hát mégsem szeret? Lotti!

ANYA Lotti! Hallgasson!

LOTTI Ne haragudjon rám, Feri!

Harmadik jelenet

(*Kölcsey, egyedül*)

KÖLCSEY Milyen kétszínű minden. Kínos volt, de egyben kéjes is. Milyen furcsa a szív! Nem tudom, mit kellene most inkább éreznem. Meghalni. Ez volna jó! De ez a gondolat annyira mindennapi. És mégis mindig

¹ Dalszöveg: Kölcsey Ferenc: *A szerető*.

új, mindig szokatlan. Ó, ha ez a június nekem a legutolsó lenne! Huszonnégy évem elszelelt, az ám, hazám. De, mégsem! Úgy szeretnék élni, úgy szeretnék mégis itt maradni!

Ének.²

Minden óráam csüggesztő
magányom
Néma csendén búnak
szentelem,
Rajtad elmém, ah, törődve
hányom
S könnyim árját issza
kebelem.
Merre, merre tűntök, hű
szerelmek,
Melyek láncolátok szívemet?
Ha fogjátok forró
szenvedelmek
Elborítani lángként éltemet?

Második szín

(1814, Pécel)

Első jelenet

(Szemere bokszol, Kölcsey érkezik)

KÖLCSEY Te mit csinálsz, Pali?
SZEMERE Boxingolok.
KÖLCSEY Feletőbb multságos!
SZEMERE Olvastam. Így kell! (*magában*)
Vagy mégsem? (*belenéz egy könyvbe*) Aha!
KÖLCSEY Nincs erre valami rendes magyar szó?
SZEMERE Még nincs, de majd kitalálok valamit! (*üt*) Buxis, (*üt*), láda (*üt*), pyxis, (*üt*), doboz (*üt*), megvan! (*megáll, liheg*),

Boxing (*üt*), ököl-viadal! (*sorozva üt*)

KÖLCSEY Ökör-diadal?
SZEMERE Feri, te süket is vagy, nem csak vak?
KÖLCSEY Inkább félig süket lennék, mint félig vak.
SZEMERE (*leáll, lihegve*) Várjunk csak! Te miért nem vagy most Pozsonyban?
KÖLCSEY Hagyjuk ezt most!
SZEMERE Kikosarazott, mi? Kétszínű kis cafka!
KÖLCSEY Szeret. Tudom és érzem!
SZEMERE De mégis a Szepessy zsákmánya lett.
KÖLCSEY Nevelő apám akarta így. De honnan tudsz te erről?
SZEMERE (*ismét bokszol*) Mert az anyósod, aki nem lesz már soha, egy pletykás firma, „egy finnyogor, előtte van egy bokor, megy a hasa, pedig finn, a bokorba ugrik im...”
KÖLCSEY Nem érdekel. Átmentek már rajtam a szerelmi passiók, Pali.
SZEMERE Hiszem, ha látom! Hadd nézzelek! (*ismét leáll*) Különös vagy! Külsőleg nyugodt, de belül összetört. Ergo, reménytelenül szerelmes.
KÖLCSEY Te pedig különösen dühös, kívül-belül egyaránt.
SZEMERE (*ismét bokszol*) Mert megcsal a menyasszonyom!
KÖLCSEY Krisztina? Ez bizonyos? Most volt a kézfogótok...
SZEMERE A rágalmazó nyelvek! Ezek szakítanak el egymástól bennünket! Új udvarlója akadt. Domahidy Aladár, a lator! Rámozdult a zsákmányra! És ez még semmiség! De miket mond rólam a hátam mögött? Feri, én rettegek!

2 Dalszöveg: Kölcsey Ferenc: *Minden óráam...*

- KÖLCSEY Mondj el mindent!
 SZEMERE Jó, de előbb megölöm a latrot!
 KÖLCSEY Helyes! De karddal egyszere-
 rűbb volna, Pali!
- SZEMERE Igazad van! Ide veled, régi
 kardom!
- Ének.³*
- Mégy édesem, ah, de elfeledni
 Nem fogsz te, nem fogsz
 engemet,
 Szent lánc köt engemet
 tehozzád,
 Szent lánc köt hozzám
 tégedet.
- Szelíd csenddel fog
 képzetidnek,
 Miként az éjnek álmai,
 Elébe tűnni képem, akkor
 Lágý érzés töltse szívedet.
- KÖLCSEY Pokolba a kétszínű nőekkel!
 SZEMERE És a latroknak is *basta!*
 EGYÜTT Remegjen könnycsepp is
 szemeidben,
 Egy könnycsepp
 szenvedésimért,
 Felém hozzák azt hús zefirkék,
 S enyhülni fognak kínjaim.
- KÖLCSEY (*nevet*) Haha! A kis ribanc!
 SZEMERE (*leáll*) Mi?
 KÖLCSEY Hát Krisztinád. Egy mihasz-
 na bohóccal enyeleg.
- SZEMERE Ezt ki mondta?
 KÖLCSEY Te magad.
 SZEMERE Feri, magamat kicsúfolom, ha
 kell... (*kardját Kölcsey mellka-
 sának szegezí*)
- KÖLCSEY Jól van, jól van! Talán csak té-
 vedés az egész. Csúf pletyka.
 SZEMERE Megcsal. Elhagy. És megaláz.
 Tudom és érzem!
- KÖLCSEY Fogadjunk, hogy nem.
 SZEMERE Állom! De ha tévedsz, látni se
 akarlak többé.
- KÖLCSEY Féltékeny vagy, Pali. Betege-
 sen féltékeny.
 SZEMERE Tessék, itt van, olvasd! (*egy le-
 velet ad át*)
- KÖLCSEY Hm. Mégsem tévedés? (*magá-
 ban olvasva*) Már megint iga-
 zam van. A fenébe is!
- SZEMERE Ugye jól értem, azt írja, nem
 szeret?
- KÖLCSEY Ezt így nem mondja ki. De
 lássuk csak, mit ír pontosan:
 „én magába szerelmes nem
 vagyok”.
- SZEMERE Ugye megmondtam!
 KÖLCSEY ...továbbá, hogy „antipáthiát
 érzettem maga eránt”.
- SZEMERE Ugye, ugye! Feri, te nagyon
 rosszul interpretálsz!
- KÖLCSEY De azt is írja, figyelj, Pali, idé-
 zem: „naponként inkább von-
 zódom maga eránt”!
- SZEMERE Vonzódik. Vonzódik! Hát
 mégis szeret!
- KÖLCSEY Még nem. Csak szeretni fog. De
 csak akkor, ha megszabadulsz
 egy súlyos hibádtól. Ha ezt
 nem teszed, akkor soha szeren-
 csés és boldog veled nem lehet.
- SZEMERE Milyen súlyos hibám van én-
 nekem?
- KÖLCSEY Több mindent is felsorol,
 lássuk csak, példának okán,
 hogy iszol. (*Szemere iszik*)
 Továbbá, hogy még mindig
 Susie-t szereted...
- SZEMERE Nem szeretem Susie-t!
 KÖLCSEY De megcsókoltad?
 SZEMERE Csak a mellbimbóját. Egyszer.
 KÖLCSEY ...és hogy kishitű vagy, túlér-
 zékeny, bizonytalan, lelkileg
 gyenge, tehát nem eléggé fér-
 fias...
- SZEMERE (*fekvőtámaszozni kezd*) Hát
 ilyen vagyok én, Feri, ilyen?

³ Dalszöveg: Kölcsey Ferenc: *Búcsú B...tól*.

KÖLCSEY Igen, Pali, ilyen vagy.
 SZEMERE Bassza meg!
 KÖLCSEY ...és azt is írja, hogy csúnyán beszélsz, mint a könyvcsináló Nyáry.
 SZEMERE Baszom a lelkét annak is!
 KÖLCSEY ...és gondatlan, és feledékeny vagy, és igen, romantikus igényeid is vannak. Hm. Fél attól, hogy ezeknek nem tud majd megfelelni.
 SZEMERE *Leül a földre.* Vége a régi világnak! Milyen legyen egy jó férj? Mi kell ezeknek a mai nőknek?
 KÖLCSEY Mulatság, időtöltés, nyájaszkodás, játék, kedvük állandó keresése és a férfi önnön áldozata.
 SZEMERE Ugye most megint ironizálsz?
 KÖLCSEY Azt olvastam, hogy az asszonyokban uralkodó gyengeség a *Recht haberei*.
 SZEMERE *(felugorva)* Igaz, a Recht-haberei! Az *akaratosság*. Ez lesz a jó magyar szó erre!
 KÖLCSEY A férfinak azon kell lenni, hogy az asszonyokban ez az *akaratosság* semmi módon ne ingereltessék, és akkor kell őket botlásaikra figyelmessé tenni, midőn csendesek és jókedvűek.
 SZEMERE Tehát meg kell nevelni őket.
 KÖLCSEY Résen kell lenni, Pali. *(sóhaj)* De a legfőbb hibád az eszeveszett féltékenységed. Bizonyítanod kell neki, hogy nagyvonalú vagy.
 SZEMERE *(leül)* Mi volt a fogadásunk? Kinek legyen igaza? Csak egyféleképpen deríthetjük ki. Ha titkon kitudod, szeret-e még Krisztina.
 KÖLCSEY Cseljáték? Kémkedés? Nem éppen férfias. Ezzel csak féltékenységedet bizonyítod!

SZEMERE Spionkodunk és tréfálunk, így is, úgy is jó lesz. Mulatság. Időtöltés, tudod. Ez kell a nőknek.
 KÖLCSEY Nem ismerem Krisztinád. Ő se engem. Talán nem is számitó és kétszínű. Rossz vége is lehet ennek.
 SZEMERE Jelents nekem róla, ha ott vagy. Ha hűtlen, akkor nekem ügyis mindegy. Ha hűséges...
 KÖLCSEY ...akkor soha nem tudhatja meg a kémkedést. Vagy örökre vége a jegyességnek.
 SZEMERE Akkor nekünk kell elválnunk, Feri. Barátságunk majd így ér véget. Örökre.
 KÖLCSEY Mily súlyos a tét! *(magában)* Nekem ügyis mindegy már. *(Szemeréhez)* Miért is ne? Elfogadom! Legyen hát, *örökre*. Boldogságod kedvéért odamegyek, alakot öltve, kiderítem, szeret-e még menyasszonyod.

Kezet ráznak.

KÖLCSEY *(magában)* Csupán nézője és játszója leszek ennek a színjátéknak, nem kritikusa. Úgyis hamar kisül majd, hogy mi lesz: szomorú dráma vagy olcsó vígjáték.

Harmadik szín (1814, Lasztóc)

Első jelenet

(Krisztina és Jeanette. Előbbi egy levelet, utóbbi egy regényt olvas.)

KRISZTINA *(felugrik)* Oh, Pali! Pali! Pali!
 JEANETTE *(enyhe német akcentussal)* Mi á baj, kedvesem?
 KRISZTINA Féltékeny bolond!
 JEANETTE Páli? Áh, csak szerelmes ő.

KRISZTINA Nem, ez már kóros és beteges.

JEANETTE Nyugalom, kedvesem! És önérzés!

KRISZTINA Itt a levél. Nem tőle van. Olvasd!

Jeanette olvas. Krisztina közben dühösen dartsozni kezd.

JEANETTE Nahát! Ezek a magyarok, olyan pletykások.

KRISZTINA Dühítő!

JEANETTE *(olvass tovább)* Áh, bizzarr! Küld egy spiont rád? Legjobb barátját, álöltözetben...

KRISZTINA ...hogyan ellenőrizzen. Hát így szeret ő.

JEANETTE Ez igazán nem illendő. Úri ember nem tesz ilyet.

KRISZTINA *(nevet)* Ezeket az úri embereket el kellene fenekelni, akár csak az öcséimet.

JEANETTE Áh, móresre tántítani őket!

KRISZTINA *(abbahagyja a dobálást)* Milyen jó idea! Leckéztessük meg az urakat!

JEANETTE Hogyan, kedvesem?

KRISZTINA *(dobálni kezd)* Féltékeny térszem, csak azért is!

JEANETTE Miképpen teszed azt?

KRISZTINA Kikezdek ezzel a Kölcseyvel. És kifacsarom a szívüket.

JEANETTE Mint egy pomarancsot?

KRISZTINA Igazad van. Akinek szíve van, ilyet nem tesz, akinek pedig nincs, azt facsargatni sem lehet. *(abbahagyja a dobálást)* Drága Jeanette, legyél társam egy tréfában!

JEANETTE Hállgatlak, kedvesem.

KRISZTINA Kölcsey nem ismer. Ha itt lesz, elhitetjük vele, hogy én vagyok te, a barátné, te pedig én, Pali mátkája.

JEANETTE *(dartsozni kezd)* Áh! Wunder-

schön! És válójában akkor nem te, kedvesem, hanem én csábítom el azt a Kölcseyt?

KRISZTINA Csak ha vállalod a színjátékot.

JEANETTE Hallottam felőle. Igen okos, érdemes, habár túlságosan is érzékeny ifjú.

KRISZTINA Akkor könnyű dolgunk lesz.

JEANETTE Áligha. A férfiak törnek inkább, nem hájlanak. És Lottiba szerelmes, volt neveltem, Karolina kishúgába...

KRISZTINA *(magában)* Ó, hol vannak az igazi férfiak? *(Jeanette-hez)* És bolond ez is. Még egy romantikus! Bizonyosan verseket ír ő is, mint Pali.

JEANETTE Törzsökös magyar nemes. Ond vezérnek ük-ük-ükunokája.

KRISZTINA Mi Szemerék pedig Huba vezéré! *(megfordul, és hátrafelé hajít el egy dartsot, mintha hátrafelé nyilazna)* Na, még csak ez kell, egy távoli rokon megint!

JEANETTE Tudós ember, jurátuskodott Pesten, gazdálkodik, és árva öccseit egyedül neveli.

KRISZTINA Mihaszna mégis, ha ilyesmire vetemedik.

JEANETTE Pali legjobb barátja.

KRISZTINA Én pedig az, akit Pali állítólag legjobban szeret.

JEANETTE Kellessem magam? És csapjam be őt?

KRISZTINA Ők is ezt teszik. Cselre csel, drága barátném.

Ének.⁴

Célodhoz ha akarsz érní,
Zabolázd kívánságod,

⁴ Dalszöveg: Szemere Krisztina: *Tanács*.

Eszedtől kell kormányt kérni
Ha kedves boldogságod:
Ezen ösvényen ha lépdelsz
Úgy élted vidám lehet,
Minden bilincset el tépdelsz,
Amit rád a sors tehet.

JEANETTE (tapsol) Brilliant! És mi lesz,
há á lepel lehull?

KRISZTINA Nevetünk rajtuk.

JEANETTE És mi legyen á büntetés?

KRISZTINA Soha ne kapják meg a vágyott
nőt és gyötörje őket örökké a
félteékenység!

JEANETTE Áh, ez olyan szigorú és olyan
szép!

KRISZTINA Legyen ez egyszer s minden-
korra jó lecke számukra. A
félteékenység börtön. Rab va-
gyok, ha hallgatok.

JEANETTE Bravo! És hogyan legyen ák-
kor? Legyek csak te? Te olyan
jó vágy.

KRISZTINA Az akcentusod lehet akadály.

JEANETTE Áh, ha színészkedem, (akcen-
tus nélkül) nem is hallani.

KRISZTINA (nevet, előkeres egy levelet) Tes-
sék. Kazinczy bátyám uram
tanácsai Palinak, milyen le-
gyen a jó feleség.

JEANETTE Nocsak!

Együtt olvassák.

„Uram Öcsém fiatal, háza-
sodjék, de eszesen. *Nem pénz-
ért, de pénzzel!* Vagy ami any-
nyit ér, mint a pénz, egy olyan
lyányt válasszon, akit...

Grimaszolva

KRISZTINA Szeretni fog, és aki szeretni
fogja...

JEANETTE Aki borjú ugyan ne legyen...

KRISZTINA ...inkább a csirkéket és libá-

kat szeresse olvasni, mint a
verseket.

JEANETTE Így Uram Öcsém tudóskodni,
verselhetni fog, de különben
sohasem.

KRISZTINA Uram Öcsémnek falusi leányt
óhajtok, nem városit.

JEANETTE Szenvedhető arcút, és növé-
sűt, nem ragyogó szépséget.

KRISZTINA Kultivált lelkűt, de nem tudóst.

JEANETTE Magyarat, nem németet. (*ma-
gában*) De kár!

KRISZTINA Vallása legyen, amit akar.

JEANETTE Csak esze legyen a lyánynak,
akkor minden jó lesz.

KRISZTINA Szomorú dolog nőtelen em-
bernek falun lakni."

JEANETTE (*magában*) Egy kisássonynak
még szomorúbb!

KRISZTINA Legyél a levélbe foglaltak el-
lenkezője, mintha ilyen vol-
nék én.

JEANETTE Legyek egy városi liba?

KRISZTINA Én pedig egy kultivált falusi!

JEANETTE Áh, a cseljáték plánja készen
áll. Kezdhetjük, báránykám?

KRISZTINA *Lehúzza jegygyűrűjét.* Kezdjük
hát!

Második jelenet

(Krisztina egyedül, majd Kölcsey érkezik)

Krisztina kötényt vesz fel és kendőt köt a fejé-
re, egy kosárból a tyúkokat kezdi etetni.

KRISZTINA Pi-pi-pi! Egyetek, nőjön meg
a begyetek!

Háta mögött megjelenik Kölcsey, napszem-
üvegben. Egy nehéz ládát cipel.

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*magában*)

Álom vagy valóság?

Leteszi a ládát, leveszi a szemüvegét, aztán
visszateszi. A lány háta mögé lopózik, és rá-

csap a fenekére. Krisztina megpördül, és a kosár tartalmát az arcába önti. Amíg Kölcsey a pelyvát sepregeti magáról, Krisztina csipőre tett kézzel figyel.

KRISZTINA Hát jó napot az úrnak is!

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*magában, nevetve*)

Tünemény!

KRISZTINA Kihez beszél maga?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Te lány, itthon vannak a háziak?

KRISZTINA Süket maga, kend? Elvitte tán a cica a nyelvét? Az úrnak is jó napot!

KÖLCSEY/CSELKÖVI

De felválták a nyelvedet! Mi a neved?

KRISZTINA Ki kérdezi?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Ne feleselj, inkább segíts!

Elkezdi húzni a ládát. Krisztina megfogja a másik végét.

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*lihegve*)

Doktor Cselkövi.

KRISZTINA (*magában*) Cselkövi. Ez csak is Kölcsey lehet. Mily ostoba álnév! (*Kölcseyhez*) Aztán milyen doktor kend? Mi a rosz seb van ebben a ládában?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Nem rád tartozik.

KRISZTINA Nem is igazi doktor maga! Még szolgálja sincsen, aki cipekedne!

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*nevetve*)

Tetszel nekem, te lány!

KRISZTINA (*elengedi a ládát*) Maga nekem akkor se kellene, ha csak ketten lennénk a Jóisten kertjében!

Kölcsey is elengedi a ládát.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Na, erről beszéllek!

Megtörli a homlokát, megigazítja a napszemüvegét.

KRISZTINA Fura szerzet maga! Bántja a szemét a napfény? (*incselkedve*) Vagy csak titkol valamit? Lássa, én nem titkolózom maga előtt.

Leveszi kötevényét, majd a fejkendőjét. Kölcsey meglepve a ládára huppan.

Megbocsásson az uraság a tréfaért. A kisasszony társalkodónéja vagyok. (*pu kedlízve*) A nevem *Vilma*. (*magában*) Ez a név éppen jó lesz.

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*dadogva*)

Bocsásson meg, kisasszony! Megcsalt, az öltözete is.

KRISZTINA/VILMA (*magában*)

És az egója és az a flancos szemüvege is. (*Kölcseyhez*) Megbocsátok. Megkapta a magáját. Tanuljon belőle!

Leseper egy kis pelyvát Kölcsey kabátjáról.

Ne ítélkezzék előre, se gyorsan, se könnyelműen, a nőkről!

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Ön fiatal kora ellenére igen bölcs, én pedig oly tudatlan. (*magában*) Istenem, de kergehülye vagyok! (*Krisztinához*) Hogyan tehetném jóvá botlásomat, kisasszony?

KRISZTINA/VILMA Nyissa ki azt a ládát, és mutassa meg a tudományát!

Harmadik jelenet

(Előbbiek, Jeanette, Ipa, Napa,
Tiszteletes jönnek)

KRISZTINA/VILMA (az érkezőkhöz, Kölcseyre
mutatva)
Doktor Cselkővi!

Kölcseyhez, egyenként bemutatva az érkezőket.

Papa, Mama, Tiszteletes úr és
a kisasszony!

Jeanette-re kacsint. Jeanette pukedlizik Kölcsey előtt, aki jelentőségteljesen meghajol, mélyen a lány szemébe nézve.

JEANETTE (hízelegve) Maga milyen doktor? Orvos? Jogász? Csillagász?

KÖLCSEY/CSELKÖVI
Bölcsész. Az állati magnetizmus doktora.

JEANETTE De édes! Kisállatokat is gyógyít? Van egy kutycusom. Folyton csak ugat...

TISZTELETES Magnetizmus! Már hallottam erről! Sarlatánság!

IPA No hiszen, a bölcsész. Filozófus és sámán az, tiszteletes uram!

NAPA Ó, ez olyan érdekes! Akkor mégsem marhapásztor?

KÖLCSEY/CSELKÖVI
Bécsben studióztam magam, asszonyom, Mesmer Antalnál. Praxisomat pedig Hell Miksa ültette belém. Az emberi testet és lelket gyógyítom a *mágneses fluidumok* irányításával. És csak a kezemet használom.

JEANETTE (tapsikol) Jaj, ez olyan izgalmas!

KRISZTINA/VILMA (leinti, Kölcseyhez)
Ennyi elég is! Kezdhetjük, kedves doktor?

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*köhint*)

Hölgyeim és uraim! Mindenki tudja, hogy az emberben és az emberen kívül, az egész természetben számtalan dolog történtek és történnek, melyek a laikust álmélkodásra, a tudóst pedig érthetetlen magyarázatokra kényszerítik...

A Tiszteletes közben megpróbálja megemelni a lábát, de nem megy neki.

KRISZTINA/VILMA (a többiek felé kajánul)
Blablaba...

KÖLCSEY/CSELKÖVI
Tehát a magnetizmus, vagyis a mágneses folyadékok...

Énekelve.

...mindent áthatnak a világban. Az égitestek és a Föld lélekkel rendelkező lakói között hatást a mindenütt jelen levő mágneses fluidum közvetít...

KRISZTINA/VILMA (*eközben a többiek felé kajánul, vezényelve*) Blablaba...

KÖLCSEY/CSELKÖVI
Ettől függ a testek minden tulajdonsága. A *láthatatlan* folyadék különféle eloszlásban van a létezőkben, vagy *sympathiás*, vagy *antipathiás* reakciókat okozva...

TISZTELETES Bölcselkedő oktalanság! Kártyavár és légállítvány!

NAPA Mutassa, mutassa már!

KÖLCSEY/CSELKÖVI
Az orvos, *khm*, vagyis én, a gyógyításkor fluidumot ad át a betegének, hogy a fluidum megbomlott aránya a testben visszaállítsassék.

KRISZTINA/VILMA (*eközben a többiek felé kajánul*)
Sék-sék! Bla-bla...
IPA (*röhögve*) Lássuk azt a folyadékot!

Kölcsey felemeli a láda fedelét.

KÖLCSEY/CSELKÖVI
Van-e itt olyan, akinek fejfájása, reumája, álmatlansága, golyvája...

Mindenki feltartja a kezét.

...hasfájása, szifilisz (mindenki leteszi a kezét) ...van. Érttem, ennyi elég is!
NAPA Drága doktor, nekem a fejem, nem, inkább a szívem. Gyorsabban dobog, mint szokott!

KRISZTINA/VILMA (*magában*)
Ó, anyám! (*kifelé*) Született hipochonder!

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*a Napához*)
Nos, asszonyom, kérem, álljon ide! Ön nyilván beteg. A magnetikus fluidumok zavarodtak a testében. Nem áramolnak helyesen.

JEANETTE (*Krisztinához*) Nem áramlanak a folyadékok! Hallod? (*Kölcseyhez*) Doktor, maga egy zseni!

KÖLCSEY/CSELKÖVI
És most ezzel az *orvosi készülékkel* helyükre rendezem őket.

Belenyúl a nyitott ládába, és egy egyszerű vaspálcát húz elő. Krisztina ekkor hangosan felnevet. Kölcsey mindvégig észleli a bohóckodást, de továbbra sem zavartatja magát. A vaspálcát a Napa feje és mellkasa körül kezdi húzogatni.

TISZTELETES Sarlatánság! Rendbe fűzött tudatlanság az efféle tudomány!

JEANETTE Maradjon csendben!
NAPA Nem érzek semmit sem, doktor úr!
KÖLCSEY/CSELKÖVI Fáj még a feje?
NAPA A fejem? Szent Isten! A fejem! Elmúlt! Csodálatos! Csak a szívem zakatol!

Elismerő taps. Kölcsey szerényen meghajol.

TISZTELETES Most velem próbálja meg, ha meri!

KÖLCSEY/CSELKÖVI
Önnel valami mást csinállok. Hol érez fájdalmat?

TISZTELETES Haha!

Bicegve előre lép. Kölcsey bólint, a ládában kotorász, és egy üvegpoharat vesz elő.

KÖLCSEY/CSELKÖVI
Kérhetnék egy kis vizet?
IPA Ne sértsen meg, doktor úr! Jó borom is van. Meg szilvapálinkám.

Eközben Krisztina egy kancsóból vizet tölt. Kölcsey egy hajtásra kiüssza, majd újratölteti a poharat. A pálcával hókuszpókuszolni kezd a vizespohár körül.

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*a tiszteleteshez*)
Ezt igya ki!
TISZTELETES Megmérgezte! Láttam!
NAPA Jó víz az! Igya meg, ha mondom!
TISZTELETES (*felnéz az égre*) Úr Isten, tarts meg és segíts engem!

Beledugja a nyelvét a pohárba, aztán nagyon lassan megissza a vizet.

JEANETTE Jaj, de izgalmas!
KÖLCSEY/CSELKÖVI
Lenyelte? Most már gyógyult!

TISZTELETES Uram! A Te ítéleted!

Bicegés nélkül tesz néhány lépést. Álmélkodás, kitörő taps kíséri. A tiszteletes örvendezve ugrál, emiatt ismét lesántul.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

És most következék egy nehezebb próba! A magnetikus álom.

Krisztina úgy tesz, mintha elaludna, összevetnek Jeanette-tel.

NAPA Csitt!

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Megmutatja a múltat és a jövőndőt. (*Krisztinára és Jeanette-re néz*) De nem minden veszély nélkül való tudomány. A szenvedő individuumból vagy elragadtatást vált ki, vagy fájdalmakat, az örülethez közeli állapotot.

JEANETTE Én, én, én!

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*Jeanette felé nyújtja a kezét*)

Jöjjön, kisasszony! Kérem, üljön le ide! Szorosan velem szemközt. (*Jeanette leül egy székre.*) Milyen fájdalma van?

JEANETTE Hát így könnyű volna. Találja ki!

Kölcsey megvonja a vállát, Jeanette teste mentén, a fejtől lefelé és vissza ritmikus kézmozdulatokat végez, de nem ér hozzá, Jeanette kéjesen sóhajtozik. Kölcsey zavarban van.

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*magában*)

Havi baj? Nem menstruál?

JEANETTE (*álomszerű állapotban*) Ah, igen, igen! Még, még!

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Ön a magnetikus álom első

fázisába érkezett. Most átadom önnek a fluidumot!

Közvetlenül megérinti a lány testét, Jeanette kéjesen felsikolt, és vonaglani kezd.

Mondja el, mit lát!

JEANETTE Ah. Látok! Egy férfit. És látok egy állatot.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Bizonyosan a vőlegényt, amint lovagol.

JEANETTE (*révületben*) Igen! Ó az! Nagy fülei vannak. Az állatnak. Négy lába van. Szürke, szőrös farka. Szemei véresek. Orrlyukai sötét barlangok. Egy férfi ül a hátán. Kezében lant. Egy poéta. Fején babérszörű. Körötte tövises és virágok. A férfit ismerem. Ön az! Doktor Cselkővi. Az állatot nem ismerem. Ön felemeli kürtjét, és belefúj. A szegény állat sikoltva felnyerít. *Áá! Áá!*

Míg Jeanette beszél, addig az Ipa és a Tiszteletes előadják a jelenetet.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Egy szamarat lát? Amin én ülök?

Krisztina hangosan felnevet.

JEANETTE A Parnasszusra tart! Egy szamár hátán. A költői halhatatlanság felé... Mert maga egy nagy költő!

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*feláll*)

Maga most gúnyolódik vagy tréfál?

JEANETTE (*váratlanul felébredve*) Döntse el maga. Hiszen olyan okos. Semmi hatással nem volt

rám, kedves doktor, de finom a keze! Jólesett a tapogatása.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Nem is nyúltam magához!

Csak egyszer...

IPA Most mi történt?

NAPA Biztos csak szimulált.

Krisztina Kölcsey elé pattan.

KRISZTINA/VILMA

Most engem, kedves doktor!

Kölcsey megadóan leül vele szemben.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Ez egy új módszer. Mondtam, veszélyes lehet.

KRISZTINA/VILMA

Csináljuk!

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Nézzen a szemembe!

KRISZTINA/VILMA

Levenné a szemüvegét?

Kölcsey leveszi a napszemüvegét. Krisztina dermedten nézi.

Nem történik semmi, aztán a lány váratlanul transzba esik: „szemeit bezárja, majd egy eszmélet nélkül való mágnesi alvásba süllyed, és alvásából magának az álomnak határain belől felszerken, szól és mozog, s bár érző eszközei zárva tartatnak, mégis eszmél, lát, hall, érez nagyobbra növekedett erővel, mint ébren”.

KRISZTINA

Egy újszülöttet ringat a karjában. Dúdolva.

Tente baba, tente,
A szemedet húnyd be,
Aludj ingó-bingó
Kicsi rózsabimbó.
Alszik az ibolya,
Csicsíja, babája!

JEANETTE *(rémülten)* Transzba esett! Látomása van!

KRISZTINA *(halkan dúdolva)*

Tente baba tente
Ágyacskád megvetve,
Jó anyácskád vigyáz rád
Kis babám, jó éjszakát!

NAPA *(felsikolt)* Egy halott gyermek!

Elveszi a babát, kimegy.

KRISZTINA *(kinyitja a szemét, mosolyog)*
Hová vizitek őt? Még olyan kicsike! *(Kölcseyhez)* Hiszen te vagy az apja!

KÖLCSEY/CSELKÖVI *(idegesen)*

Vilma, ébredjen! Térjen magához!

Rázogatja, sikertelenül próbálja felébreszteni.

KRISZTINA *(hangosan nevet, feláll, megragadja Kölcsey kezét, és felemeli)*
Itt egy költő! Vak és satnya!
Minden magyar őt akarja!

Zene szólal meg. Táncolni és énekelni kezd.

„Megismerni a kanászt cifra
járásáról,
elől fűzött bocskoráról,
tarisznyszerűjáról.”

Bevonja a táncba Kölcseyt, aki zavartan enged.

Jöjjön, édes Ferim! Én is élek!

Együtt táncolnak és énekelnek.

EGYÜTT „Hej! Élet, élet, kanászélet, ez
aztán az élet,
Ha megunom magamat,
magam is úgy élek.”

KÖLCSEY „Nem kell nekem a kanász,
csak a felesége,
zsíros, piszkos a kanász,
gyöngy a felesége.”

EGYÜTT „Hej, élet, élet, betyár élet, ez
aztán az élet,
ha megunom magamat,
magam is úgy élek.”

KRISZTINA (*ugyanerre a nótára*)
Áldd meg Isten a magyart,
jó kedvvel, bőséggel,
nyújts feléje védő kart,
ha küzd ellenséggel!

EGYÜTT „Hej! Élet, élet, kanászélet, ez
aztán az élet,
ha megunom magamat,
magam is úgy élek.”

Krisztina elájul. Kölcsey a karjában tartja.

KÖLCSEY (*énekelve, zene nélkül*)
Szánd meg Isten a magyart,
nyújts feléje védő kart,
Balsors akit régen tép,
megbűnhődte már e...

Második felvonás

Első jelenet

(*Krisztina és Kölcsey: egyszerre vannak jelen, de nem együtt*)

*Duett.*⁵

KRISZTINA Nem reszket a jövődőtől,
Isten, ki tégedet fél,
Az minden balsors dacára
Nyugodt víg életet él.

KÖLCSEY Kettő szerelme kebelemnek,
Egy hon és egy leány.

Azt vérző szívvel, ezt epedve,
Azt lángolóan, ezt mosolygva
Tekintvén, ölelem.

EGYÜTT Nem reszket a jövődőtől,
Isten, ki tégedet fél,
Az minden balsors dacára
Nyugodt víg életet él.

KRISZTINA Annak a pusztá is éden,
Kit nehéz vád nem terhel,
Annak minden időszakasz
Bőv örömeiket érlel.

KÖLCSEY Ó lyány, hamvvedreden
Búsán kél egykor a dal,
S majd szárnya fennlebegvén,
Harmatjából egének
Csöppent vigasztalást.

KRISZTINA Te nyomorúlt, kinek szívet
Özön bánat szorítja,
Borulj Isten előtt porba,
S ő lelked felvidítja.

EGYÜTT Nem reszket a jövődőtől,
Isten, ki tégedet fél,
Az minden balsors dacára
Nyugodt víg életet él.

KRISZTINA Kövesd példáját azoknak,
Kik ekképen nyertek bért,
Való boldog nem volt s
nem lesz,

Ki e jó útról eltért.

KÖLCSEY De néked élni kell, ó hon,
S örökre mint tavasz virúlni,
Ah, mert omladékidon
Reszketve fognék szétomolni
Hazám, hazám!

EGYÜTT Nem reszket a jövődőtől,
Isten, ki tégedet fél,
Az minden balsors dacára
Nyugodt víg életet él.

Kölcsey el.

Második jelenet

(*Krisztina, Jeanette érkezik*)

KRISZTINA Mi történt? Mi történt velem?
Nem emlékszem semmire.

⁵ Krisztina szólamának szövege: Szemere Krisztina: *Fohász*. Kölcsey szólamának szövege: Kölcsey Ferenc: *Rákos Nymfájához* [*Szemere Krisztinához*], 1814. Dallam: a 130. genfi zsoltár parafrázisa.

JEANETTE Semmiség.
KRISZTINA Mégis. Volt egy álmom.
JEANETTE Igen, te révületbe estél, azt mondtad, hogy Cselkövi, vagyis Kölcsey nagy költő lesz, és minden magyar ismeri majd.
KRISZTINA Ennyi lett volna csupán?
JEANETTE Khm, igen. És táncoltatok és énekeltetek. Nem tudom, de fura ez a Kölcsey.
KRISZTINA Egy kisbabát ringattam. Miért nézel így?
JEANETTE Semmi. Rossz álom volt csupán.
KRISZTINA Rossz álom?
JEANETTE Felejtsd el, kedvesem! Álom volt az, nem valóság!
KRISZTINA Álom? Valóság? Oh, bárcsak gyötrődést ne szerezhetne a jövőnkbe látás! (*magában*) Oh, Pali, Pali! Szívemnek anygala, hol vagy most?

*Ének.*⁶

Egykor képzeltem egy hívet
Bírn egy osztatlan szívet,
De ah reményem elmúla
Rózsám hervadva lehulla.

Tündérváram rég eldüle,
Kedvesem hozzám meghüle,
Életem homály borítja,
Szívem epedés szorítja.

Panaszom felhat az égig,
Nem maradhat így mindvégig,
Fájdalmam megenyhül végre,
Fény derül a sötétségre

Jeanette-hez.

⁶ Dalszöveg: Szemere Krisztina: *Palimhoz*.

Hol van most Kölcsey?

JEANETTE Apád bezárta.
KRISZTINA Látnom kell őt újra.
JEANETTE A tervünk akkor megbukott.
KRISZTINA Nem tudja, ki vagyok, ugye?
JEANETTE Nem tudja a neved. Krisztináról mégis többet tudhat bárkinél.
KRISZTINA Beszélnem kell Kölcseyvel.
Krisztina el. Jeanette kuglibábukat kezd rakosgatni.

Harmadik jelenet

(Jeanette. Szemere érkezik a háttérben, nagy ládát cipel, nem venni észre.)

SZEMERE (*magában*) Megöl a kétség! Szeret, vagy nem szeret?

A ládából ruhákat vesz elő, öltözni kezd.

Saját két szememmel kell látnom! Megcsal vagy nem csal?

*Öltözés közben énekel.*⁷

Ne hagyj el, ó Reménység!
Ne hagyj el engemet,
Mert ez a keménység
Végre eltemet.

Inget vesz fel.

Érzem: e kétségben
Volt erőm elhagy,
Fáradt lelkem égbe,
Testem földbe vágy.

Nadrágot húz.

Kertem nárciszokkal
Végig ültetéd,

⁷ Dalszöveg: Csokonai Vitéz Mihály: *A Reményhez* alapján.

Csörgő patakokkal
Fáim éltetéd;

Csizmát húz az egyik lábára.

Gondolatim minden reggel,
Mint a fürge méh,
Repkedtek a friss meleggel
Rózsáim felé.

Csizmát húz a másik lábára.

De nékem már a rét hímtelen,
A mező kisült,
A zengő liget kietlen,
A nap éjre dűlt.

Magára terít egy nagy köpönyeget.

Ne hagyj el, óh Reménység!
Ne hagyj el engemet;
Mert ez a keménység
Végre eltemet.

Jeanette felállította a kuglibábukat. Szemere a háttérben áll.

Negyedik jelenet

*(Ugyanazok, Ipa, Napa, Tiszteletes érkeznek.
Kuglizni kezdenek.)*

IPA *(elgurítva egy golyót)* Hol van már a vőlegény?

NAPA Azt írta, hamarosan itt lesz!

IPA Hol van Krisztina?

JEANETTE Lepihent. Megviselte a kísérlet. Fáj a feje. *(magában)* És a semmi ágán ül szíve, kis teste hangtalan vacog, köréje gyűlnek szelíden s nézik, nézik a csillagok...

IPA Az a kuruzsló doktor majdnem megölte! Teljesen magán kívül volt.

TISZTELETES Csak úgy vonaglott! Isten óvja lelkét!

NAPA Hol van most a doktor?

TISZTELETES Bah! Doktor?! Bölcsész sámán!

IPA Jól van ott most, ahová bezártam. Már küldtettem a hajdúkért. Rögvest viszik a törvénytörésekre.

SZEMERE *(magában, bosszúsan nevetve)* Nocsak, Feri némi galibát okozott! De működik a csel. Krisztina meg belesétált a csapdába. A céda! Édes szerelmem! Ne hagyj el, ó reménység! Ne hagyj el engemet!

Felrak egy nagy bajuszt.

Na, öntsünk tiszta vizet a pohárba!

Ledobja a köpönyeget, kardot csatol fel.

És csak vidáman!

Csákót tesz a fejére.

Itt az idő, most vagy soha!

Huszárőrnagyi egyenruhában előmasíroz a háttérből.

SZEMERE/ŐRNAGY *(a jelenlévőkhez, erélyesen)* Talpra, magyar! Vigyázz! Erőt, egészséget! Pihenj!

A férfiak vigyázzba állnak, a nők lehuppannak.

SZEMERE/ŐRNAGY Báró Köbüki. Ófelsége huszár ezredének őrnagya.

Tiszteleg, összecsapja a bokáját, aztán Pihenj!-t vezényel magának.

JEANETTE *(magában, nevetve)* Bravo! Bril-

liant! Ez a Pali nagy színész.
Lássuk, mire megy magában!

SZEMERE/ŐRNAGY

Aha! Kugliznak! Folytassák!
Folytassák! (*magának*) A ked-
venc játékom. Egyszer ma-
gamnak is építtek egy kugli-
pályát!

NAPA Isten hozta, őrnagy úr!

IPA Mi járatban mifelénk?

SZEMERE/ŐRNAGY

A paripám lesántult. A beste-
dög! Pedig most vettem húsz
aranyért, Újhelyben. (*magá-
ban*) Volt az negyven is!

IPA Háború van. A kupeczek fel-
hajtják az árat. Elinflált az a
kurafi Napóleon mindent!

SZEMERE/ŐRNAGY

Most jövök a háborúból ma-
gam is!

JEANETTE Nocsak!

SZEMERE/ŐRNAGY

Jól hallja a kisasszony!

*Összecsapja a bokáját. (A következőkben Hány
János módjára előadva)*

Magam is harcoltam a lipcsei
csatában!

JEANETTE A népek csatájában! Meséljen,
őrnagy, meséljen!

SZEMERE/ŐRNAGY

*Kuglizás közben, erőteljesen gesztikulálva és
teátrálisan dramatizálva adja elő a lipcsei csa-
tát, a többiek asszisztálnak hozzá.*

Sűrű fellegek gyülekeztek a
csatátér fölött. Bonaparte, a
csüngő hasú trónbitorló, ott
állt rettenetes armadájával
velünk szemközt egy magas-
laton...

TISZTELETES Napóleon hódításai és a wa-
terlooi diadal: Mind csak ka-
kasviadal!

SZEMERE/ŐRNAGY

Valami baja van, Tiszteletes
úr? Maga ott volt tán?

TISZTELETES Bocsnát! Csak filozófálok.

Szemere magában szentséget.

SZEMERE/ŐRNAGY

És akkor a fiaimmal megin-
dultam a franciára! Úgy zú-
dultunk rájuk, mint a tenger,
mely letépte láncát...

Elgurít egy golyót.

IPA Mi lehet szebb a magyar hu-
szárok rohamánál!

SZEMERE/ŐRNAGY

Bal szárnyamon a balga bel-
gák. Jobbomon a pockos po-
roszok...

TISZTELETES A történet röpülése csak egy
sóhajtás lengése, pára min-
den pompa s ék: Egy ezred
egy buborék!

SZEMERE/ŐRNAGY (*dühösen*)

Mit makog? Maga most sérte-
get engem? Az ezreдем egy
buborék? Meg akar ma halni?

Fenyegetően a kardjára teszi a kezét.

NAPA (*a Tiszteleteshez*) Maradjon már
csendben! Inkább gurítson!

JEANETTE (*nyájasan, évődve*) Ah, csoda
hogy túlélte, kapitány! Nem
sebesült meg?

SZEMERE/ŐRNAGY

Őrnagy, kisasszony, csóko-
lom a kezeit.

Megütögeti a lábát az egyik kuglival.

Elvitte egy golyóbis a lábamat!

JEANETTE

Előveszi lorgnette-jét, és közelről is megvizsgálja a lábat. Megkopogtatja: fakopogás hallatszik.

Úgy látom, ön szereti a színjátékokat, kedves őrnagy úr!

SZEMERE/ŐRNAGY

Már megbocsát a kisasszony, szívem egyenes, szám is az. Jó, hogy maga nem francia! Én áldok mindent, mi szent: vecsernyét, rorátét. Egyaránt kegyelek kis kátét, nagy kátét, de ha *színmű* helyett ezt hallom: *színjáték*, mintha Szent Matyinak hallanám Szent Mátét!

IPA Színmű! Ön egy becsületos magyar nyelvőrész! Igazi ortológus!

JEANETTE (*magában, kuncogva*) Vagy inkább neológus, nyelvújító!

TISZTELETES (*helyeselve*) Úgy van! Úgy van! Magyarul akarnak bennünket tanítani ezek, minket, magyarokat!

IPA Legyen akármi belőlem, ha az inasom jobban nem tud magyarul, mint száz nyegle újító!

TISZTELETES Született magyarokat tanítani!

NAPA Őrnagy úrban egy költő is elveszett! Oly szépen rímél!

JEANETTE (*magában, kuncogva*) Nem veszett az el, csak bujkál!

SZEMERE/ŐRNAGY (*szónokolva*)
Kit csodál észak, dél, kelet,
napenyészet,
Mert félig más, félig maga a természet,

És mert legtündéribb világ a művészet,
Háromfejű sárkány benne a költészet.

Előrántja a kardját és csapdosni kezd. Mindenki hátrahőköl.

Folytatja a történetét.

...és akkor, amikor már minden veszni látszott, egy ifjú magyar huszártiszt mentette meg a csatát. (*mintha lovon ülne*) Mint a tüzes mennykő, vágat fakó lován, körötte ég, földszint az ég, véres tartomány...

NAPA Szent Eged!

SZEMERE/ŐRNAGY

Viszi az üzenetet a császárnak. (*mintha lovon ülve vágatna*) Katonai parolámra merem állítani, ha ő nincs, mind odaveszünk!

NAPA És ki volt ez a vakmerő magyar ifjú?

SZEMERE/ŐRNAGY

Hát a kis Stefi, gróf Széchenyi Pista.

IPA Nagy dolgokat vihet az majd még végbe!

TISZTELETES Nagy Sándor csillogó pályája nyúl vadászat, őzfutás. Attila dúló csordája patkánycsoport, földdarázs.

NAPA Nem hagyná abba? Olyan negatív ma!

SZEMERE/ŐRNAGY

Öcsém Uram! Beitta az eszét ma? Bolondgombát evett-e, vagy ezer sátán bújt magába, hogy mindig közbevág?

A Tiszteletes duzzogva elhallgat, és olvasni kezd.

JEANETTE À propos, kedves őrnagy! Mi szél hozta erre?

SZEMERE/ŐRNAGY

Khm. Egy titkos megbízatás.

NAPA Jaj, olyan izgalmas, hallgatjuk!

IPA Hadititok! Nem mondhatja! (Szemeréhez, kacsintva) Tudunk ám titkot tartani!

SZEMERE/ŐRNAGY

Önöknek elmondhatom.

Benéz az asztal alá.

Egy kurafit keresek. Magnetista tudósnak adja ki magát.

NAPA Cselkövi!

SZEMERE/ŐRNAGY

Az áldóját! Az az!

IPA Itt van! Megfogtuk! Megfogtam!

SZEMERE/ŐRNAGY

Egyedül?

Az Ipa kihúzza magát, és megpederi bajuszát.

TISZTELETES Vigyázzon vele, nagyon veszélyes. Megbűvöli a szemével!

SZEMERE/ŐRNAGY

Szemere kérdőn rábámul.

A szemével? Akkor ő egy Kyklopsz! A szentségít!

NAPA Miklopsz?

JEANETTE (hangosan felnevet) Félszemű óriás!

SZEMERE/ŐRNAGY

Krucifix! Engem nem rettenthet itt semmi félelem!

Kirántja a kardját.

Amikor megindultam a fiaimmal a franciára...

TISZTELETES Vigyázzon, megmágnesezi!

Szemere kérdőn rábámul.

A kardját! Vasból van.

Szemere a kardjára bámul.

NAPA Aligha használhatja! Elhajlítja a szemével!

SZEMERE/ŐRNAGY

Lánchortát! Orra tőle fokhagymás!

Elteszi a kardját.

Ellátom én a baját! Mágia ellen mágikus fegyverek!

Szétnéz, felvesz egy kuglibábút, aztán egy másikat is. Zsonglőrködni kezd.

JEANETTE (hangosan felnevet) Bravo! Kész cirkusz!

IPA Jöjjön! Odavezetem!

SZEMERE/ŐRNAGY

Maradjon, egyedül megyek! Túl veszélyes! Magam is elbá-nok a kurafival!

Mindenki el.

Ötödik jelenet

(Kölcsey. Krisztina jön)

Kölcsey bezárva ücsörög a kamrában, egy kolbászt majszol. Krisztina jöttére felpattan.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Maga az? De jó, hogy látom!

KRISZTINA/VILMA

Ki maga? És mit tett velem?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Ezt hogy érti?

KRISZTINA/VILMA

Ahogy kérdezem. Ki maga valójában?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Maga most vallat engem? Ne haragudjék rám, nem akarom magának semmi rosszat!

KRISZTINA/VILMA

Valami rosszat tett volna?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Rossz tréfa volt, bevallom.

KRISZTINA/VILMA

Hogy elkábított?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Nem, az véletlen volt.

KRISZTINA/VILMA

Véletlen? Maga véletlenül embereket szokott elkábítani?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Nem, ez nem szokásom. Maga volt az első.

KRISZTINA/VILMA

Azt mondják, látomásaim voltak.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

És én sem értem, mi történt pontosan. Az utánzási ösztön és az érzéki csalódások fantáziaképeket szültek. Igen! Ezek a mágnesség mellékhatásai voltak.

KRISZTINA/VILMA

Mellékhatások? Fantáziaképek? Hogy magamon kívül énekeltem és táncoltam, mint egy bolond?!

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Egyáltalán nem bolond. Csak valami kiszakadhatott, mélyen, belülről, ami addig lefojtva volt.

KRISZTINA/VILMA

Nincsenek titkaim.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Mindenkinek vannak titkai. De a magnetizmusban kevesebb a titok, mint azt hiszik.

KRISZTINA/VILMA

Maga hisz ebben?

KÖLCSEY/CSELKÖVI (*magában*)

Nem nagyon, csak egy kicsit. (*Krisztinához*) Elméletben jól ismerem, de nem hittem, hogy a gyakorlatban is működik. (*magában*) Legalábbis nekem. (*Krisztinához*) Annyi bizonyos, hogy a titkos tudományok, mint a mágia is, régtől fogva léteznek, és bizonyosan nem tekinthetők mindenestől fogva hiábavalósnak. Vagy ahogyan Shakespeare mester mondja: „Több dolgok vannak földön és égen, Horatio, mintsem bölcselmetek álmodni képes.”

KRISZTINA/VILMA

Én nem vagyok túl okos, de annyi tudomány szorult belém, hogy meglássam az ál-szenteket. Maga titkol előlem valamit. Mi a maga titka?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Már megint vallat!

KRISZTINA/VILMA

Lássuk csak. Adja a kezét! (*Kölcsey tenyerét vizsgálva*)

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Jósolni fog? Egyszer már megtette.

KRISZTINA/VILMA (*évődve*)

Azt jósltam volna, hogy nagy költő lesz? Mégis jövőlátó médium volnék? Hát nem azt mondta, hogy csak fantázia és érzéki csalódás volt? Nos melyik? Álom vagy való? Döntse el végére!

Kölcsey vállat von, Krisztina folytatja a tenyerjósást.

Valamit elfojt magában. Úgy látom, hogy Krisztina elnyerte a tetszését!

KÖLCSEY/CSELKÖVI *(nevetve)*

A legkevésbé sem. És most jósol vagy analizál? Krisztina túl sok nekem. Hogy is mondjam, túl készséges volt. Én szerény vagyok és félnék. Különösen a nőekkel.

KRISZTINA/VILMA *(nevetve)*

Hát, félnékséget nem láttam magában, amikor körülötte hókuszpókuszolt.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Az csak színjáték volt, és én rossz színész vagyok. *(magában)* Különöseket néha a lépések, melyeket az ember akarva vagy nem akarva megtesz.

KRISZTINA/VILMA

Isten kinek szerzett tisztséget, menten ad hozzá tehetséget!

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Gúnyolódjon csak, megérdemlem. Tudatlan vagyok. Sok mindent tudok, de egyvalamit nem.

KRISZTINA/VILMA

Mi lenne az?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Nem árulhatom el. Találja ki!

KRISZTINA/VILMA

Lássuk csak! Mit tud, mit nem tud? *(tovább vizsgálja Kölcsey tenyerét)* Sokan azt gondolják, hogy maga nem tud szeretni. Igaz volna?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Nem igaz. De nincs szerencsém a nőekkel. Akiket szeretek, vagy kétszínűek, vagy már foglaltak. Itt van például maga. Ha most bevallanám, hogy első látásra magába szerettem, bizonyosan kinevetne, és közölné, hogy már el van jegyvezve.

KRISZTINA/VILMA *(nevetve)*

Korrekt! Jegyesem van, és hamarosan férjhez fogok menni.

KÖLCSEY/CSELKÖVI *(leplezett csalódással)*

Tessék, lám, igazam van...

KRISZTINA/VILMA

De ugye nem szeretett belém? Első látásra?

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Őszinte leszek. Nem első látásra.

KRISZTINA/VILMA

Maga csak fantáziál a szerelemről, és ismét játszik velem! És ne kísértsen! Köztünk nem lehet semmi. Szavamat adtam, nem szeghetem meg.

KÖLCSEY/CSELKÖVI

Maga tiszta és becsületes! Ki az a szerencsés férfi?

KRISZTINA/VILMA

Nem tartozik magára. Mert nem mond igazat. Mert maga nem az, akinek kiadja magát. Elmondom, hogy én ki vagyok valójában. Csak hogy lássa, mi az őszinteség. Egy lány, aki talán szerelmes, de fél a házasságtól. Egy lány, aki retteg attól, hogy elveszik a szabadságát. És most maga jön! *(nevetve)* Tegyen vallo-mást! Kicsoda maga?

KÖLCSEY

Jól van! *(sóhajtván)* A nevem Kölcsey, Kölcsey Ferenc. Szemere Pál barátja vagyok. Azért jöttem, hogy meggyőződjem menyasszonya hűségéről. Már tudom, hogy Krisztina nem hozzá való. Nem házasodhatnak össze. És nem vagyok doktor sem. Ez csak kamuflázs. De kérem, ne áruljon el!

KRISZTINA/VILMA *(elgondolkodva)*

Nem árulom el.
KÖLCSEY Kiengedne végre? Szeretnék elmenni innen.
KRISZTINA/VILMA Mindent bevallott?
KÖLCSEY Mindent azért nem. De hinnie kell nekem.
KRISZTINA/VILMA Hiszek magának!
KÖLCSEY Ne haragudjon rám. Aki nem ismeri, azt gondolhatja, hogy testben és lélekben ügyetlen vagyok, és büszke, és mizantrop...
KRISZTINA/VILMA Nem az!
KÖLCSEY És hogy nem tudok szeretni, mert nincsenek könnyeim. És Anyám meghalt, és Apám is meghalt. És folyton máshová vágyom. Pestre, Pestről Pozsonyba, onnan Philadelphiába álmodozom. Mindenem fáj. Félig vak vagyok. Szeretnék sírni, de nem tudok, még ha megszakad is a szívem.

Csend.

Vilma, engedjen ki, kérem!

*Krisztina kulcsot vesz elő, belete-
szi a zárba, de nem fordítja el.*

KRISZTINA/VILMA (*magában*)
Ki vagy te? Ki vagyok én? Bezárva lenni, rabnak lenni, ilyen a fojtogató féltékenység is. (*Kölcseyhez*) Maga egy álmodozó, Feri! Lásd meg végre a valóságot!
KÖLCSEY Százféle erőt érzek magamban, de nem lelem az utam.
KRISZTINA/VILMA Mit keres a világban?

KÖLCSEY A szerelmet keresem.
KRISZTINA/VILMA
A szerelem mindent áthat. (*magában*: „Love is all around!”)
Ne a részletekben keresse, hanem a mindenségben!
KÖLCSEY És keresem a hazámat is, amelyért meghalhatok. A helyet a Földön, ahol azt mondanám, hogy *nem, innen el, soha!*
KRISZTINA/VILMA
Jól figyeljen! Legyen végre férfi! Ne bújjon el a magányba! Minden csak álm marad, ami tettbe nem megy által. A tett nélküli férfi alvajáró, aki, ha felébred, összeroppan. A haza tettek által születik meg. Cselekedjen, és érezni fogja majd, miként szórt el a természet szerelmet mindenhol. Hasson és alkosson! Minél tisztább, minél elszántabb lélekkel munkálkodik, annál inkább közeledni látja az ideált, amit most a múlt homályában hasztalan keres. Az ideál nem kívül, hanem belül, a lélekben él. És örüljön, ha sorsa lánggal önti el szívét. Rablélek az, mely tompa nyugalomban áll.

Kölcsey némán hallgat. Krisztina kinyitja az ajtót.

KRISZTINA/VILMA
Nagy erő szunnyad magában, Feri. Találjon célt! És akkor szeretni is tud majd.
KÖLCSEY És a boldogság? Az én boldogságom? Azzal mi lesz? Lehet engem szeretni?
KRISZTINA/VILMA (*tegeződve*)
A boldogság? Az egyszerű tu-

domány! Nézz rám! Fordítsd ide a tekinteted. Ne nézz a múltba. Láss meg engem!

Krisztina leveszi a napszemüveget, és megcsókolja Kölcsey szemét.

Vigyázat, jön valaki!

Visszazárja az ajtót.

KÖLCSEY Ne menj! Maradj még!
KRISZTINA *(ismét magázva)* Ne változzon a nem változók iránt!

Krisztina el.

KÖLCSEY *(kiabálva)* Vilma, engedjen ki!

Hatodik jelenet
(Kölcsey, magában)

KÖLCSEY *(leül, énekel⁸)* Ó sírni, sírni, sírni, mint nem sírt senki még! Az elsüllyedt boldogság után, mint nem sírt senki még, ki tud? Ki tud? A fájdalom, mint az enyém, lángoló, csapongó, és mély. De nincsen több, nincsen könny sehol szememben! Szívem miért nem reped meg *vérözönnel* keblemben?

Sírni kezd.

Hetedik jelenet
(Szemere és Kölcsey)

Kölcsey továbbra is a kamrában ücsörög, Szemere jön futva, huszárornagyi egyenruhában.

SZEMERE *(hangosan, magához)* Huh, ez meleg helyzet volt!

KÖLCSEY Pali, te vagy az?

SZEMERE Na, itt vagy, te kurafi! Most kibelezlek, ezzel, ni!

Eldobja a kuglikat, kirántja a kardját.

KÖLCSEY Ne bomolj, Pali! Nyisd ki ezt az ajtót!

SZEMERE Felismersz, az hogy lehet?

Megigazítja a bajuszát.

KÖLCSEY Naná, hogy felismerlek. Én írtam neked ezt a figurát, nem emlékszel?

SZEMERE *(fejét vakarva)* A nyugalmazott őrnagy. Valóban!

A zárat kezdi nyitogatni a kardjával.

KÖLCSEY Kulcsod nincs? Hogy kerülsz ide?

SZEMERE Ezt én is kérdezhetném, *doktor* úr!

KÖLCSEY Miattad vagyok itt, Pali. Nyisd már ki! Hogyhogy nem buktál le ebben a maskarában?

SZEMERE Jól színészkedem. Még csak nem is sejtik, ki vagyok.

KÖLCSEY Még Krisztina sem? Az hogy lehet?

SZEMERE Vele még nem találkoztam, mert őt jól elintézted. Hallottam a kalandjaidról.

KÖLCSEY A kalandjaimról? És mindent hallottál? Te szegény!

SZEMERE *(kajánkodva)* Hehe! Miért nem mágnesezed meg azt a zárat, te mágus? Abraka-dabra!

KÖLCSEY Diantre malheur! Te szerencsétlenség! Akkor mégsem hallottál semmit. Jegyessed egy csábító, csalfa, csalafinta ördög. Csak úgy vonaglott előttem! Még csak hozzá sem érttem, és máris élveztem!

⁸ Dalszöveg: Kölcsey Ferenc: *Elfojtódás*, 1814.

SZEMERE (döbbenet)

Abbahagyja a matatót.

Tessék?!

KÖLCSEY A fogadást megnyertem. Menjünk innen. Elegendem van ebből a helyből!

SZEMERE (kikelve) Mit mondasz? Krisztina megcsal?

KÖLCSEY Meg. Fúvel-fával. Pali, én ezt nem csinálom tovább! Engedj ki végre!

SZEMERE (elrévülve) És veled élvezett?

KÖLCSEY Ne aggódj, én hozzá se értem. Nekem volt ott egy angyal...

SZEMERE Ne folytasd! Krisztina ördög és angyal, egyszerre!

KÖLCSEY Nem, egy angyali lény volt ott. Krisztinád barátnéja. Aki-be majdnem szerelmes lettem.

SZEMERE Mert te egy ilyen „rögtön beszeretek, amit meglátom” típus vagy! Biztos nem nyúltál hozzá?

KÖLCSEY Megkérném a kezét, de már el van jegyezve. (sóhajtván) Nincs nála szebb, jobb, okosabb, érzékenyebb, becsebb...

SZEMERE Elég lesz már!

KÖLCSEY Boldog a férfi, aki megkapja.

SZEMERE (tűnődve) Hát mégis létezne? Ó volna az ideál? Feri, csak angyalokba szeretnek így bele!

KÖLCSEY Tévedtünk, Pali. Bárcsak ismernéd őt magad is! Örökre elfelejtenéd Krisztinát, és nem kívánnál mást magadnak, csak őt.

SZEMERE Ki az, Jeanette?

KÖLCSEY Nem Jeanette. Hanem Vilma.

SZEMERE (dühödten) Vilma? Az meg ki? De mindegy is!

Előkapja a kardját.

Vége mindennek! Krisztina nem szeret! Vigyen el az ördög engem!

KÖLCSEY Pali, ne tedd!

Szemere megpróbál beledölni a kardjába, de nem sikerül, mert a kard elhajlik, mivel csak egy kellék.

Ó, én marha! A fenébe! (Kölcseyhez) Még utoljára látnom kell őt. Megyek, felbontom az eljegyzésem!

Szemere el.

KÖLCSEY (kiabálva) Pali, előbb engedj ki!

Nyolcadik jelenet

(Krisztina és Szemere)

KRISZTINA Te mit keresel itt, Pali? Mi ez a hacuka rajtad?

SZEMERE (magában) Bassza meg! Felismert ő is! Sose leszek nagy színész! (Krisztinához) Igen, én vagyok, te cafka!

Krisztina erre pofon vágja. Szemere megfogja Krisztina csuklóját.

SZEMERE Hol van a jegygyűrűd?

KRISZTINA (dühösen és zavartan) A gyűrűm?

SZEMERE Tudom, hogy megcsaltál! Felbontom az eljegyzést!

KRISZTINA Én pedig nem leszek a feleséged soha!

Kirántja a kezét.

Éppen ezért! Mert betegesen féltékeny vagy!

SZEMERE Haha! Tanúm van rá, hogy megcsaltál!

KRISZTINA *(csúfondárosan)* Tanúd? Mi-lyen tanúd van neked?

SZEMERE A leghitelesebb!

KRISZTINA *(csúfondárosan továbbra is)* Csak nem doktor Cselkövi?

SZEMERE Ha éppen az? Nyaltad-faltad!

KRISZTINA Jeanette-et nyalta-falta az a hamis doktor, aki a te cimborád, a kis Kölcsey!

SZEMERE *(döbbszenten)* Mi?

KRISZTINA Igen, *drága jegyesem!* Megtudtam gyermeki tervetek. Ne kérdezd, kitől, úgyszint tudod, hisz neki mindent elfecsegsz, ő pedig mindenki másnak is.

Kifelé.

Kazinczy az, ki más? Kit különben oly nagyon tiszttelek! Csak pletykás ne volna enyire!

Szemeréhez.

Elhatároztuk hát Jeanette-tel, hogy megtréfálunk benneteket mi is. Tudod, tréfára tréfa, cselre csel! Soha ne becsüld le a nők önértését!

SZEMERE *(döbbszenten továbbra is)* Várjunk csak! Akkor Feri azt hiszi, hogy Jeanette te vagy, te pedig Vilma?

KRISZTINA *(főlényesen)* Igen. Mi mászt lehetne? A férfiak, ha csak férfiak, oly ostobák!

SZEMERE *(fejéhez kap)* Atya ég!

KRISZTINA *(aggódva)* Jól vagy, Pali?

SZEMERE *(leborul a lába elé)* Én marha, hatökör! Bocsáss meg, Krisztina! Bármit megteszek érted!

KRISZTINA *(dühösen)* Pali, te elviselhetetlen vagy! Mint egy gyerek.

Féltékenykedsz, aztán meg ez a szentimentális áradás! Ha férfi vagy, hát légy férfi!

SZEMERE

Feláll, összecsapja a bokáját.

Szemere Krisztina! Szeret magam engem?

KRISZTINA *(csodálkozva)* Szeretem?

SZEMERE Hozzám jön feleségül?

KRISZTINA *(csodálkozva)* Akkor most mégis igen?

Szemere megcsókolja, Krisztina engedi.

KRISZTINA *(csókolózás közben)* Mondhatok valamit?

SZEMERE *(hevesen)* Mondhatsz, szerelmem! Bármit!

KRISZTINA De ugye nem leszel megint féltékeny?

SZEMERE Nem, nem, soha! Ígérem!

KRISZTINA Nagyon megkedveltem Kölcseyt. De nem tudhatja meg!

SZEMERE Soha nem tudja meg!

Hirtelen abbahagyja a csókolózást. Üveges szemekkel néz Krisztinára.

Ó, én barom!

Szemere elrohan.

Krisztina *(sóhajtván)* Így soha nem megyek férjhez!

Kilencedik jelenet
(Krisztina, magában)

KRISZTINA Most mit csináljak?

Letérdel.

Szemere Krisztina vagyok.
Huszonkét éves. A barátaim-
nak Kriska. Az olvasóimnak
Vilma. Meséket írok. És ver-
seket. Két férfit szeretek egy-
szerre.

Imádkozik. Ének.⁹

Tehozzád teljes szívből
Kiáltok szüntelen
Ez siralmas mélységből,
Hallgass meg, Úr Isten,
Nyisd meg te füleidet,
Midőn téged hívlak,
Tekintsd meg én ügyemet,
Mert régen óhajtlak.

Tizedik jelenet
(*Szemere és Kölcsey*)

Kölcsey továbbra is a kamrában.

SZEMERE Ó, én vak barom! Mindket-
tönket szeret!
KÖLCSEY Engedj már ki végre!
SZEMERE Mindkettönket, érted?
KÖLCSEY Kicsoda?
SZEMERE Krisztina!
KÖLCSEY Velem ne bolondozz, Pali!
SZEMERE Ó bolondozott velünk. Tu-
domására jutott tréfánk,
Jeanette-tel elhatározták, hogy
ők is megtréfálnak bennünket.
Szerepet cseréltek. Cselre csel,
ahogy kell! Akit te Vilmának
hittél, ő az én Krisztinám.
KÖLCSEY Menten elsüllyedek a szé-
gyentől!
SZEMERE Én is. Megfizettük az árát.
KÖLCSEY Ez így elviselhetetlen! Haza
akarok menni! Engedj már ki
végre!

SZEMERE (*elgondolkodva*) Még szeret, de
vonzódik hozzád is. Valamit
lát benned, amit bennem nem.
(*Kölcseyhez, gyanakvóan*) Nem
mész sehová! Volt köztetek
valami? Egy kis smaci, ugye?

KÖLCSEY Ő nem olyan! Vilma sosem
volt hűtlen hozzád! A legcsodá-
latosabb nő, akit valaha lát-
tam!

SZEMERE (*gyanakvóan*) Vilma vagy
Krisztina?

KÖLCSEY Egyik sem, vagyis mind a
kettő... (*magában*) Az ördög-
be, ebbe még bele fogunk
zavarodni. (*Szemeréhez*) Sze-
rencsés ember vagy, hogy ő a
jegyesed.

SZEMERE Ismerlek, Feri! Neked csudá-
latos hajlandóságod van a le-
mondásra.

Kiengedi Kölcseyt.

KÖLCSEY Szeretem anyámat, hazámat,
lánykáimat, és szeretem bará-
taimat is!

SZEMERE Mindet, ugyanúgy?

KÖLCSEY Mindet, egyformán, égő sze-
relemmel.

SZEMERE Hogyan hozzuk ezt most
helyre?

KÖLCSEY Előbb változzunk vissza!

*Kölcsey ledobja a napszemüveget, Szemere a
huszárkabátot.*

Kezdjük előlről. Mondd utá-
nam!

Mindketten letérdelnek. Énekelnek.¹⁰

EGYÜTT Vedd e gyűrűt reszkető ke-
zemből,

⁹ Dalszöveg: Szenczi Molnár Albert: CXXX.
zsolttár.

¹⁰ Dalszöveg: Kölcsey Ferenc: *A Jegyöltő* [Sze-
mere Pál eljegyzésére írt vers]

- Vedd e csókban forró lelkemet,
Néked minden órát életemből,
Érted vérözönnel szívemet!
- SZEMERE Téged fognak által karjaim?
Ah, te-e, keblemnek ideálja,
Mely gyakran mint nyári est
homálya
- KÖLCSEY Messze lengett szél fuvalmain?
Bájos arcod, százszor boldog
álom,
A múltban s jövőben nem
találom;
Holtan fekszem-e lágy
karodon,
Vagy merengek hő
hullámidon?
- EGYÜTT Vedd e gyűrűt reszkető
kezemből,
Vedd e csókban forró
lelkemet,
Néked minden órát életemből,
Érted vérözönnel szívemet!
- Felállnak, összeölelkeznek, aztán zavartan
néznek egymásra.*
- KÖLCSEY Neked írtam ezt a verset, Pali.
SZEMERE Nagyon kedves vagy, Feri!
- Megtörli a homlokát.*
- KÖLCSEY Az eljegyzésed alkalmából.
Még tavaly.
SZEMERE (*magában*) Huh, ez tényleg
meleg helyzet volt!
- Kölcseyhez.*
- Hálás vagyok érte, igazán, de
azért ez kicsit félreérthető így.
- KÖLCSEY (*magyarázva*) Mintha te mon-
danád Krisztinának. Érted?
SZEMERE Ja, úgy! Ne nézzem a kontex-
tust, csak a szöveget. Így már
értem!
- Megkönnyebbülve ismét megtörli a homlokát,
aztán észbe kap.*
- De akkor most te is megkér-
ted Krisztina kezét!
- KÖLCSEY Hát, igen. Így is lehet értel-
mezni. De csak képzeletben.
SZEMERE Beleszeretél te is, mi?
KÖLCSEY Soha! Vagy nem úgy! Talán
csak képzeletben. (*magában*)
Senki sem ért engem. Szent
igaz, szerelmes lenni kezdék,
azt dalaim bizonyítják. De
kibe? Azt ki nem találjátok,
ha az egész kalendáriumot
felforgatjátok is! Neve szent
nekem, de mindent bírt, ami
barátságot és megbecsülést
ébreszt, de semmit, éppen
semmit, ami szerelmet.
- SZEMERE Feri, ez így akkor is bigámia!
Ketten szeretjük ugyanazt a
nőt!
- KÖLCSEY Krisztina a tiéd. A te jegye-
sed. Nem veszem el tőled.
- SZEMERE Nem veheted el tőlem. És
nem is osztozhatsz velem raj-
ta.
- KÖLCSEY Akkor most mi legyen?
- Szemere egy nyilvesszót húz elő nadrágjából.*
- Te vagy a legjobb barátom. A
fogadásunk kútba esett. Egyi-
kőnk sem nyert. Barátok mara-
dunk, nem kell elválnunk. De
Krisztinát csak egyikünk kap-
hatja meg, örökre. Döntsen a
sors, ki lépjen majd hátra.
- Szemere fogja a nyilvesszót, kettétöri.*
- Szerelem vagy barátság? Há-
zasság vagy facérság? Húzzál
egyet, Feri!

A vesszőket Kölcsey elé tartja úgy, hogy az ne lássa, melyik a rövidebb. Kölcsey választ, de nem tudni, melyikük nyert, melyikük vesztett, mert reakcióik azonosak.

Tizenegyedik jelenet
(Ugyanazok, mindenki más jön)

Templom. A két férfi az oltár előtt áll a háttérben, Krisztina menyasszonyi ruhában érkezik, az apja kíséri, a tiszteletes énekel és prédikál.

TISZTELETES ...itt az Írás, forgassátok, érett ésszel, józanon, s benne feltehetőleg, mit tanít bölcs Salamon!

NAPA (a férjéhez) Hol marad már Köbüki órnagy? Meghívtuk őt is, ugye?

IPA (bosszúsan) Mintha a föld nyelte volna el őt is, meg azt a kurafi doktort is.

Jeanette hangosan kuncog.

TISZTELETES (dühösen) Hallgassatok végre! Ha nem figyeltek, egy szót sem fogok szólani!

JEANETTE Megszöktek azok. Sose látjuk őket viszont!

IPA Összejátszottak! Gazfickók! Az ördög vigye őket!

TISZTELETES ...miképp széles e világon, minden épül hitványságon, nyár és harmat, tél és hó, mind csak hiábavaló!

JEANETTE De itt van végre Pali, és vele legjobb barátja, Kölcsey Ferenc!

Szemere Krisztinához lép, és súg valamit a fülébe, majd visszaáll Kölcsey mellé.

KRISZTINA Tisztára bolondok vagytok! Azt hittem, hogy a szerencse lánya vagyok két ilyen okos ember mellett! Azt hiszitek,

eldönthetitek helyettem, kit és hogyan szeressem? Nem lehet a szívnek parancsolni! És nekem sem!

TISZTELETES Kérem a vőlegényt, lépjen elő!

Szemere és Kölcsey összenéznek, utóbbi a kezében lévő nyílvesszőre néz, Szemere határozottan hátralép, Kölcsey tétován áll.

KRISZTINA Kölcseyhez lépve.

Éljen szerencsésen, édes Feri! És meg ne változzon a nem változók iránt! Vilma szíve örökre a magáé.

Megcsókolja, és hosszan öleli. Meglepett moraj.

KRISZTINA (Jeanette-hez) Invito jegygyűrű!

Jeanette odalibben a gyűrűvel, ami addig nála volt. Krisztina megfogja Szemere kezét, ráhúzza a gyűrűt.

Én még nem ismerem magát, drága Pali, de íme, a kezem! Örökre.

IPA Akkor most mi van?

NAPA Kissé zavaros nekem is.

JEANETTE Ez olyan romantikus!

A tiszteletes összeköti Krisztina és Szemere kezét, megáldja őket, Kölcsey közben hátralép.

TISZTELETES Mi az élet tűzfolyása? Hulló szikra melege. A szenvedelmek zúgása? Lepkeszárny fergetege. Kezdet és vég egymást éri, és az élet hú vezéri, hit és remény a szűk pályán, tarka párák és szivárvány! Legyetek boldogok, ha tudtok. Ásó, kapa, nagyharang válasszon el benneteket!

JEANETTE Csókot! Csókot!

Megcsókolják egymást, majd megfogják egymás kezét

IPA Jöhet a lakodalom! Szóljatok a cigánynak, húzhatja!

A háttérben sürgés-forgás, Szemere és Krisztina közrefogják Kölcseyt, kezük összekulcsolva.

Ének.¹¹

EGYÜTT Minden virágát életemnek
Barátság s Szerelem,
Tinéktek szentelem.

KÖLCSEY Minden virágát életemnek,
Melyet még sorsom nyújtogat,
Vidám vagy gyászoló szín alatt,
Öröminnek vagy keservemnek,
Barátság s Szerelem,
Tinéktek szentelem.

EGYÜTT Minden virágát életemnek
Barátság s Szerelem,
Tinéktek szentelem.

KRISZTINA Minden virágát életemnek
Vígán fűzöm hajam körül,
Az ég borong és felderül,
S tavasszal új rózsák teremnek,
Barátság s Szerelem
Míg ti laktok velem.

EGYÜTT Minden virágát életemnek
Barátság s Szerelem,
Tinéktek szentelem.

SZEMERE Minden virágát életemnek
Hervasztja sírom egykoron,
S túl földi kényen s bánaton
Ott szent nyugalmát
enyhelyemnek
Barátság s Szerelem
Karjaitokban lelem.

EGYÜTT Minden virágát életemnek
Barátság s Szerelem,
Tinéktek szentelem

Tizenkettedik jelenet

(Kölcsey kilép, mindenki más
megmerevedik mögötte, a zene elhallgat.)

KÖLCSEY (a nézőkhöz) Pécelen gyönyörű, víg napokat éltünk, de égháborúval vegyeseket. Férfiúi vidám csendességet érzek most magamban. A földemen kell maradnom, ha életem legfőbb javát, a függetlenséget és a polgári szabadságot elérni akarom. Előttem az út, hogy babérkoszorúkat szedjek. És ki szedhetne leginkább koszorúkat magyarjaink közt, mint én? Van mégis, amitől a jövőm függ, mint az olympiai bajnok a bírótól. Az én bíróm nem egyéb, mint a közhír és a dicsőség. Siess, késő század! Jöjj, ó boldog kor! Vígán zengem énekemet, vajha te csak egyszer említenél engemet! Mi fog ezután történni velem, bízom a sorsra, melynek keze súlyosan áll felettünk. Bár nyomjon, bár üldözzön a sors keze, de csüggedni, higgýétek el, nem fogok!

Finálé

MINDENKI Ének. (A Hymnus – a 130. genfi zsolttár dallamával.)

„Isten, áldd meg a Magyarat...”

Vége¹²

¹¹ Dalszöveg: Kölcsey Ferenc: *Vilma emlékkönyvébe*, 1814.

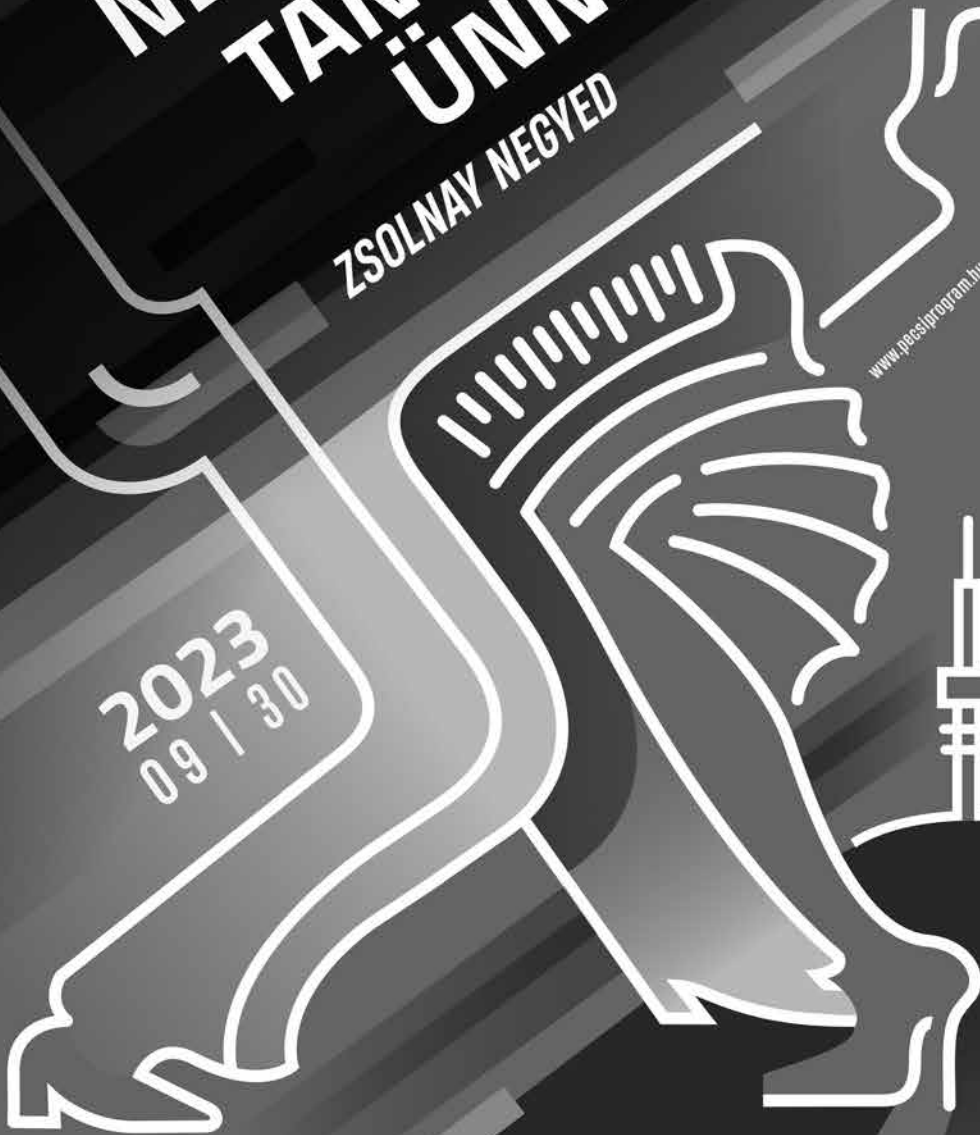
¹² A szöveg idézeteket tartalmaz Arany János, Csokonai Vitéz Mihály, József Attila, Kölcsey Ferenc, Szemere Pál, Szemere Krisztina, Szenczi Molnár Albert és Szuhanics Albert műveiből.

III. PÉCSI NEMZETKÖZI TANGÓ ÜNNEP

ZSOLNAY NEGYED

2023
09 | 30

www.pecsignep.org.hu

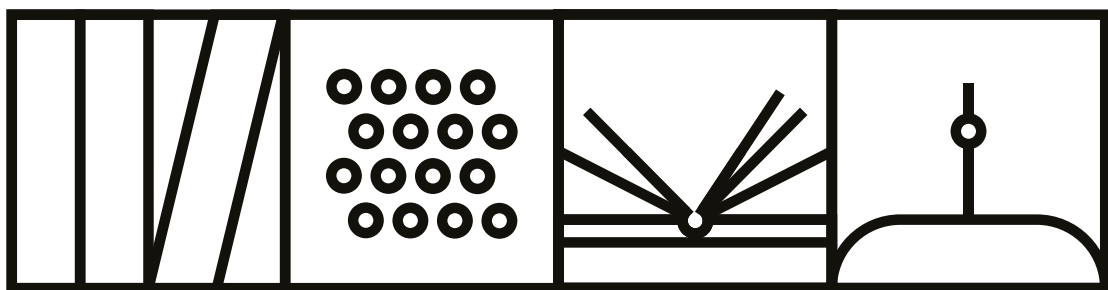
Pécs LIT FESTIVÁL

@PECSLIT_FESTIVAL

FB.COM/PECSLITFESTIVAL

**6 NAP
IRODALOM
SZEPTEMBER
11-16.**

NÁDAS PÉTER
TOMPA ANDREA
KRUSOVSZKY DÉNES
PEER KRISZTIÁN
GRECSÓ KRISZTIÁN
ORAVECZ IMRE
ZÁVADA PÉTER
NÁDASDY ÁDÁM
MILBACHER RÓBERT
ÉS MÉG SOKAN MÁSONK

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Parti Nagy Lajos hetvenéves

PARTI NAGY LAJOS versei 1017
CSORDÁS GÁBOR: A jobb szavak és mondatok az ünnepeltéi 1019
KOVÁCS ANDRÁS FERENC verse 1021
DARVASI LÁSZLÓ verse 1023

*

TURI TÍMEA verse 1027
POÓS ZOLTÁN verse 1028
SAJÓ LÁSZLÓ verse 1029
SOLYMOSI BÁLINT versei 1036
KISS TIBOR NOÉ: Fekete hó (*regényrészlet*) 1038
SZVOREN EDINA: Bartók Imre: Kérődző Kronosz (*pastiche*) 1043
WITOLD GOMBROWICZ: A pokol színjátéka (*naplórészlet*) 1052
TAKÁTS JÓZSEF: Egyperces esszék (2023) 1062
VÖRÖS ISTVÁN verse 1069
MELIORISZ BÉLA versei 1077
MÉHES KÁROLY versei 1079
NAGY IMRE OTTÓ: Úton, útfélen
(*A hatvanas és hetvenes évek: emlékek, történetek*) (II. rész) 1081
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (VIII. rész) 1093

*

BAZSÁNYI SÁNDOR: Kis Magyar Viktorológia
(*Akutagava, Mészöly, Esterházy – továbbá az Esterházy-értés szép nehézségei*) 1102
VIRÁG ZOLTÁN: Az elemeikre visszavezetett színek
(*Petar Dobrović művészetének Miroslav Krleža-i értelmezéséről*) 1113

*

FENYŐ DÁNIEL: Piszkozatpróza
(*Tolnai Ottó: Szeméremékszerek 3. A fröccsöntés kora*) 1124
GÖRFÖL BALÁZS: Út és arabeszk (*Turi Tímea: Egyszerre egy beszéljen*) 1129
FEKETE RICHÁRD: Ritkaságok völgye (*Sziji Ferenc: Ritka események*) 1134
MEKIS D. JÁNOS: Lehet-e a szürrealizmusnak története?
(*Balázs Imre József: A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben*) 1139
SÁRI B. LÁSZLÓ: Öt bekezdés – két regényről
(*Cormac McCarthy: Az utas; Stella Maris*) 1145

2023

OKTÓBER

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

10. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS
JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

PÉCSLIT. Harmadik alkalommal rendezte meg a hatnapos irodalmi fesztivált a Csorba Győző Könyvtár és a *Jelenkor* szeptember 11-e és 16-a között. Jó néhány helyszínen csaknem félszáz program, könyvbemutatók, irodalmi beszélgetések, színházi és zenés előadások, irodalmi séta, kiállítás és gyermekprogramok várták az érdeklődőket. Fellépett mások mellett *Áfra János – Erdős Virág – Kemény István és Pion István, Bakucz Dóra, Balla Gergő és Czako-Kuraly Sebestyén, Bense Mónika, Bősze Ádám és Nyáry Krisztián, Josip Cvenić, Cserna-Szabó András, Fehér Renátó, Frank Ildikó, Grecsó Krisztián, Haász János, Havasréti József, Kai Hensel, Jász Attila, Keresztesi József, Király Kinga Júlia, Kiss Georgina, Kiss Tibor Noé, Krusovszky Dénes, László Csaba, Margócsy István, Medve A. Zoltán, Méhes Károly, Miklós Laura, Milbacher Róbert, Moskát Anita, Emilio Naón, Nádas Péter, Nádasdy Ádám, Oravecz Imre, Peer Krisztián, Puskás Panni, Goran Rem, Paula Rem, Helena Sablić-Tomić, Simon Márton, Szeifert Natália, Tompa Andrea, Ivan Trojan, Turi Tímea, Varró Dániel, Závada Péter és Zelei Dávid*, illetve moderátorként többek között *Ágoston Zoltán, Deák Máté, Élő Csenge Enikő, Fekete Richárd, Fenyő Dániel, Görföl Balázs, Huszárk Kata, Károlyi Csaba, Kiss Georgina, Domingo Lilón, Mekis*

D. János, Mohácsi Balázs, Németh Róbert, Benedikt Roland, Simonfalvi Anita, Szegő János, Takáts József és Vilmos Eszter működött közre. A fesztivál eseményeiről *Fenyő Dániel* tudósított honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

LITMAG. A kelet-európai irodalmi folyóiratok 1945 és 2004 közötti helyzetét vizsgáló projekt pécsi zárórendezvényét a PécsLIT fesztivál kísérőprogramjaként rendezték meg szeptember 13-án a pécsi Civil Közösségek Házában. A kerekasztal-beszélgetésen *Ágoston Zoltán, Balogh Endre, Karádi Éva, L. Varga Péter, Orcsik Roland és Szirák Péter* vett részt *Mekis D. János* moderálása mellett.

*

LOKART EPILÓGUS NAPOK. A nyáron megrendezett pécsi képzőművészeti fesztivál zárulataként szakmai beszélgetéseket, tárlatvezetéseket, zenei performanszokat rendeztek várossszerte szeptember 21-e és 23-a között.

*

FANTASZIKUS RAJT. A Pannon Filharmonikusok évadnyitó koncertjén Csajkovszkij, Smetana és Suk művei hangzottak el szeptember 14-én a pécsi Kodály Központban. Zongorán közreműködött *Bogányi Gergely*, vezényelt *Bogányi Tibor*.

Szerzőink

- Parti Nagy Lajos** (1953) – költő, író, Budapesten él.
Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a *Jelenkor* Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.
Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.
Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.
Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.
Poós Zoltán (1970) – költő, író, Budapesten él.
Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.
Solymosi Bálint (1959) – költő, író, Budapesten él.
Kiss Tibor Noé (1976) – író, a *Jelenkor* tördelőszerkesztője, a szlovéniai Ptujban él.
Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.
Witold Gombrowicz (1904–1969) – lengyel író.
Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.
Takáts József (1962) – eszmetörténész, kritikus, Pécssett él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécssett él.
Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécssett él.
Nagy Imre Ottó (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécssett él.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.
Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKÉ BTK oktatója, Piliscsában él.
Virág Zoltán (1966) – irodalomtörténész, az SZTE oktatója, Szegeden él.
Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a PTE BTK IKDI doktorandusza, Pécssett él.
Görföl Balázs (1984) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, a PTE Esztétika Tanszék oktatója, Pécssett él.
Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.
Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécssett él.
Sári B. László (1972) – kritikus, irodalomtörténész, Pécssett él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrásy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

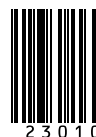
www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002

2 3010

PARTI NAGY LAJOS

Semmi labóra

*Szilveszteri huszárló
trappol avagy gázol a
kis hülye trombitaszóban,
szusszan, elmegy az év,
befordul a sarkon a troli,
azután jól van.*

*Délelőtt meghal a konyhai óra,
még az új évet megvárja szépen,
talán hogy hétköznapi legyen,
aztán megbolondul, körbe fut, dadog,
nem azt mutatja, mint életében,
lecsavarozom, hat kis csavar, a fedőlapját,
akár egy szoros gallért, de semmi,
semmire semmi, hiába az új ceruzaelem,
megiramodik, kapkod, kifulladás,
mutatja, kérem, én igyekezem,
amennyire csak tőlem telek,
dehát ellenében meddig lehet,
radio controlled konyhai óra,
és most meghal, semmi labóra,
visszarakom rá az üvegfedelelet
lassan, lábujjhegyen, mint egy halottra,
soha le nem bomló műanyag mától,
s az idő megy magától.*

Borostaversek

Nagy Miklós púderképeihez

*vígan dobog
magába szív a bánat
unbewusst napolajamat
ízeket szagokat nőket
minden nyaramat
sívó nosztalgiámat
hiámat és hiádat
teidet és őmet*

*

*amit a borotva leír
ahogy örökre lecsúsznak
szórtüskék arcreszelék
borostaversek
égmágnés földsatír*

*

*kémények nyála
arcpúder arcfüst
hajókürtvakolat
lóg a hó kabátja
leng a bokáján
kék bélése hersen
elhagyta valahol*

*

*télmélyi láphomály
pre és prozacc
e földi depresszóban
ha csak annyira
kisütne a nap
mint egy levél Prozac
tabletta
Lirac*

A JOBB SZAVAK ÉS MONDATOK AZ ÜNNEPELTÉI

, és ez engem már csöppet sem zavar. Holott volt idő, hajjaj! Mert mik voltunk? Négyöt kicsinyég túlkoros kicsi Rimbaud. Összefogom magamon rongyos versem. És persze mindegyikünk rimbaudabb volt a többinél. Vagy legalábbis én. Csak a magam nevében beszélhetek. Ezt is azóta tanultam meg. Mert akkoriban még nem kicsit zavart volna, hogy a jobb szavak stb. nem az enyéim. Hanem nagyon.

Versengtünk, és mégis évekig sülve-főve együtt voltunk. Lvov-Kertváros kies hajóka-binjaiban laktunk, nem messze egymástól, álmaink másfélszobás műanyag kilincsei csüggedten fénylettek, de mi nem csüggedtünk. Ittunk és beszélgettünk éjszakákon át. Az ünnepelt egyszer ülve aludt a konyhánkban. Évekig egy volt a munkahelyünk is. Ráadásul pont akkor álltam munkába, amikor a szerkesztőség tere néző helyiségeit tatarozták. A későbbi pingpongszobába szorultunk be mindannyian, íróasztalom karnyújtásnyira állt az ünnepeltétől. Így olvastunk a beküldött sok szép dilettáns verseket a transzmisszionárius felügyelete alatt. Barátok lettünk. Óvatlanul, mert nem tudtuk, hogy a fiatal költők, néhány borzasztó kivételtől eltekintve, inkább csak összeverődnek, *összeveri* őket a közös frusztráció, a rettentő hézag ismeretlenség és elismerés között, mely mint a szövőnők vízisielése, oly messze van. Viszont ténylegesen költővé válni, ha egyáltalán, egyesegyedül lehet és kell. Előbb-utóbb kiderül, hogy mindenki magánkórista.

És bizony nem tudhatja az ember, hogy mikor kerül szárazdokkba, illetve hogy fellobogózott hajója alól mikor zsilipelődik ki a víz, nem tudhatja. Maradjunk a közlekedésnél: látnom kellett, és belátnom nagy nehezen, hogy az ünnepelt lett menetté, és belőlem lett menetrend. Egy lett menet, egy lett menetrend a fültérképen.

Aztán az ünnepelt egy ideig úton-útfélen kosztolányizott. Elég hosszú ideig. Akkoriban, az apokaliptikus nyolcvanas években, ez volt az a hagyomány, amelyre szégyen nélkül hivatkozni lehetett. Egyúttal – persze utólag – szolidaritást vállalni a tényleg méltatlanul mellőzött újholdasokkal, akik egyszersmind a megalkuvást nem ismerés lovagjainak számítottak. (Lovatlanul lovagi torna. Utólag sajnos kiderült, hogy *mindenki* megfordult Aczél Györgynél.) Elég az hozzá, hogy Nemes Nagy Ágnes *babitsozását* a fiatalok *kosztolányizásnak* hallották. Ez engem például hidegen hagyott, az ünnepelt részéről pedig mindig idegesített, az önfélreértés pregnáns esetének tartottam. Hol volt ő, már az *Angyalstoppal*, Kosztolányitól és az *Újholdtól*! Mérföldekkel előrébb (vagy oldalrább) járt.

Aztán az ünnepelt Budapestre dezertált, a transzmisszionárius meghalt, és nekem látnom kellett, nagyobb tét is van, mint hogy a vizet leeresztik. Nyakamba szakadt, nyakamon maradt az ország legfontosabb irodalmi folyóirata. A rimbaudozásnak befellegzett.

*

Pécs pedig úgy ragyogott, mint egy szétgurult hőerőmű.

*

Most ugrottam egy nagyot, és itt folytatom: a becsvággal pedig az a helyzet, hogy mire odérünk, jobbára bennünk fogy el. És ha a pirosbronz alkonyatban kürtölni kezd a lélek tükre, és egy kicsivel nagyobb rálátás nyílik az életünkre, mindennél fontosabb lesz élni, mielőtt az is elfogy. Azt hiszem, azt remélem, az ünnepelt is így van ezzel. Igaz, nem könnyű élni, éppenséggel prompt nehéz. Hisz az élet nem talajtorna, de viszont felemás-korlát.

Így hát nincs más hátra, mint köszönetet mondani neki az együtt megivott sörökért és borokért.

A barátságért.

A délig tartó pingpongmeccsekért.

Az átbeszélgetett éjszakákért. Az irodalomról persze. Néha másról.

És most még éljünk egy kicsit. Élni fogunk. Végre?

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Csak hét anakreóni

Hetven sor Parti Nagy Lajosnak – esmeg
Lesznek virradni csillagos napetek –
Versnyelv időtlen szótár trend is érti –
Remekni jöttem Mozart nem Bicsérdy

X.

*Jó hetvenkeddre hétfő
Ha szerda mond csötörtök
Csötör szombatra péntek
Gyötör szomor vasárnap –
Heteknek nedve szétfő
Határidőn göcsörtök
Költői sors kezén heg –
Befornak odvas árnyak
Fény ágbogán fityegvén –
Szép vón' ha nem figyelném*

XX.

*Tempós idő fugit fut
Előre hátra vissza
Tekerjük fölburítjuk –
Műszórme vált batisztra
Hús sort a fagykabátra –
Fogy már apadva bárha
Haladnak télinyári
Hatalmak célirányi –
Cipők hulltak rakásba
Seperc full aktatáska*

XXX.

*Örökraktár a naptár –
Könyv mit kölcsönbe kaptál
Képtár s nyüzsgöngve kaptár –
Rímségek közt fölöttlék
Más diktatúr fölött rég
Egy stoppolt angyal átszállt –
Nem hordott arca álcát
Szárnyán a mézfanyar hold
Himbált az ég hamar forg –
Tollhullatás Amarcord*

XL.

*Elmondanám ezt néked
Mit érzek ah mit érzek –
Ha nyelvre nem tesz féket
Több léprecsalt idézet
S a verstan is meredten
Elnézve visszamásolt –
Csak egy nagy ismeretlen
Töröttes őszes urna
Vendége – itt ma pár sort
Szívótájt még közbeszúrna*

L.

*Van olvasóm de hetven
Citátott szájjal olvas –*

*Kaputt szó kovácsolt vas
Klassz volna jót nevetnem
De számban nagy lapát toll
Keringő vattazápor –
S ha számat így kitátum
Lélekzet is citátum –
Végleg szanált hellénnek
Élet halál halének*

LX.

*Ha hallom Tolle lege –
Nem értem toll-e lég-e
Ég s föld között a lélek
Napéjek tört lapélek
Közé emlékezetnek
Könyvjelzőként befér-e
Ha nincsen vég se kezdet
Könyvjelzőnek betéve
Egy angyaltoll elég-e
A vannak volt-e vége?*

LXX.

*Csak hét anakreóni
Dallok szavak leróni
Hálám örökre merszim
Nincs más örömrre verscím –
S a Parnassz tiszta ormin
Nincs is talán Taormin –
Na szép tengerfenékre
Lemenni néha Freuddal –
Fölugrik s zenghet égre
Kardalt is néma kardhal*

Akármilyen vidám is, és nem t.

Ajánlottam már írást PNL-nek,
de ez a legvidámabb

Nem.

*Amiért ezt az óvatos többes számot,
a megértő módnak, a gyöngéd felelősségtudatnak ezt
a kiterjesztett... mijét is
minduntalan megtapasztalom,
szembejön, tudod,
azért is felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy
nem.*

*Mi rontottuk el,
mi tehetünk róla,
a mi hibánk, vétkünk, engedjük... nem.
Én ugyan nem rontottam el ezt a..., ha oly sok
mindent igen, példaértékűen és sajnálatosan,
szív, gyerek, pénz, művek tömkelege,
stílusom, de bocsánat,
ezt semmiképpen.*

*Ezt én nem hagytam.
Pillantásom nem siklott el fölötte, nem
legyintettem
rá,*

*mint egy kevésbé prognosztizált agyfogyatkozásra, nem
mondtam, hogy a térfigyelő kamera vakfoltjában az
önmaga vitalitásától elburjánzó frusztráció
az életünk logikus produkciója,
nem.*

*Azonban miért is tehetnék arról,
hogy a fiatalság hevében a világot/életet/halált/szerelmet
csodaországoknak óhajtottam látni,
báliszezont és országszépe választást álmodtam még egy hét
fő délutánra is, miközben a narratívák karneváli sokfélesége
mögött igenis számítottam egy igen és nem egzisztálására, mely
oly bizonyosnak és felül nem
írhatónak látszott, hogy jó, megnyugodhattam – a
nemzeti csiribiri mögött lenne*

*egy lecsikorgatott kulturális konszenzualitás,
ó, de nem.*

Nincsen ilyen (hiszen nem is volt soha).

*Csillagom, én akkor rontottam volna el, ha nem bízom mégis,
akár egy vak, amikor a kezét ragadják meg*

*a még nagyplakátokat sem illegető,
de lányokat fűrtben kínáló, katángkórós út szélén,
ki hozza vissza azt, már bocsánat,*

de tényleg nem hozza vissza? (bolond lenne)

*Vagy ha azt magyarázom, mit oly sok nemes és
bölc és becsületes társ, barát és kolléga és undsoweiter,
hogy én nem politiz*

álok,

én középen va

gyok,

én egyik ol

dalhoz se.

Elhitte magának, hogy nem függ.

Ja, persze.

Miért is gondoltam volna a priori rossz hiszemmel,

baljósan lüktető előérzetem miért nem jelezte,

hogy amit kér – előleg, foglaló, bizalom, mindegy,

bolond lesz megadni, terve dehogyan vette, legföljebb

a kutyáit mindegyre csitítva várt, és kívár

azóta, és a Dunapart mint

kézenfekvő és logikus alternatíva mindig is

a lehetőségek impozáns tárházának egyik magától értetődő

megoldása marad – a mi időnk, gyerekek.

Akkor rontottam volna el, ha

nem fűtött volna a vakremény,

hogy egy személyre szabott

világban egzisztálni lesz mód, s nem hordatik

mind több mocska és rothadása múltnak a

szerény hálószobámba, nem találok bűzölgő relikviákat

a lejárt szavatosságú reggeli derengésben,

s pompásan szabott tüllruhájában

nem lötyögi tele a színpadot a mind

elveszettebb, magára is vadászni kész

középszer.

Ó igen, hogy lesz újra menzatalcán osztott

kegy és megannyi kegyenc,

szexi kuruc potrohhal, és

a

kisva

s

út

is

to

va

tovább halad.

De te.

Mondd csak meg a hazatérő gyerekeknek,
ha a petúniás kertkaput belököve pap
rikás krumplit kiált,
világosítsd föl drága szentedet a skype-on,
hogy ez itt a tiéd,
város, falu, ország.

Kőpapírólló,

buzievagy,

művem.

Tiéd.

Ha érti Stockholmban vagy Norwichban is, és miért ne értené
édes szülője gondját, szocializált búbáját, és
a joggal föltételezhető reagálási faktorát, kit apanázzsal,
csak mert rendes, jóra való gyermek, támogató is, hogy holnaptól
Szibériába

ér a kiskert,

ő attól még sörözhet nosztalgiából itthon, nem?

Ollé, azért az ászok, az.

Iskolám, nézd. Nevelkedtem. Itt csókol. Olyan részegek, hogy.
Szevasz, fölismersz, kicsit meghíz.

Vagy azt se, Tibor ötvenévesen norvég lett, szia.

Annyi bánt már csak, megvallom, hogy sok
vidámimával és kórusi vinnnyogással fölférlve
ezeknek éppen ott lesz a sírja az enyém mellett.

Ezekkel halok meg.

Az ő díszkövük lófasza tán kissé tovább és büszkébben
áll, hogy végül, míg az enyém mélán elporlik legfeljebb,

az övék is mélybe forduljon az aranyló nevükkel,

és éppúgy rájuk csukja hályogját a felejtés,

ahogy rám is csukta már,

aki megvetésében és viszolygásában utóbb

csak egyre vágzott, jóllehet arra föltétlenül,

hogy látva lássék, mennyire más lenne ő,

elválna tőlük,

de hát nem.

Még ezt sem.

Ennyi sem jár, jóllehet

annyit még megtehetek, hogy elmondom a

... kinek is... a tisztelt olvasónak, az utókorom, a

z eljövendő nemzedék, izé, efféle avítt hivatkozási

argumentumokkal előhozakodva, jó, mindegy, elmondom, hogy.

Nem én reszortom.
Közös sorsunk, ja, igen.
Magyarul beszélnek.
Mmmmm.
És?
Ennyi.
Egy nemzet nagybeteg tüdeje köhög tele a tájegységi territóriumot
e szép, árnyas rétek, mezők, folyók, satöbbi medencét, hogy
a személyes töklámpás, én, éppúgy a gomolyba vesszen, mint
a cinikus neoncső, mely egy másik valóság árnyjátékát pircgette föl magá-
nak
a mind szűkebb folyosófalra – nemzeti vészkijárat, hah –,
hogy tehát egyazon radírköd szürkületben
pusztuljon minden, ami azzá tehette volna a delikvenst,
amiért a szó, a szív és értelem
megadatott neki.
Zöröghet a sarkvidéki szélnek lehúzott redőny,
a személyiség kisboltját fölette a pláza.
Szép volt, ennyi és passzé,
s hogy sok-e, kevés, nem tudom.
Volt ennél több mohácsi flikkflakk is (mindig van len-
tebb, látod), persze.
De hogy nekem most végleg betelt,
s hogy míg élni lesz módom,
közöm, csak mint egy érintettnek,
kókler, balfácán, lúzer, rossz helyen rosszkor, ésatöbbi,
ezt éppen még,
azt hiszem,
elmondhatom.
És akkor nagyon vidáman,
szögezzük le,
én el is mondtam.

2023. július 30.

A vers közgazdaságtana

*Anyám lakásában, miután elköltöztem,
leszakadt a redőny.
A szerelőt azóta se hívja ki.
Nincsen ráhatásom, de eldöntöttem:
én máshogy csinálom.*

*Mégis, amikor a nappalink redőnye fennakadt,
én se hívtam szerelőt évekig.
Arra jutottam, ez más:
igaz, hogy mindenki beláthat az életünkbe,
de legalább mi is kilátunk.*

*Egy reggel azonban a háló redőnyét
egy véletlen mozdulattal leszakította a fiam.
A sötét már zavart: szerelőt hívtam,
én máshogy csinálom.*

*A férjem dolgozott, a fiam – már kamasz –
magára zárta a szobája ajtaját.*

*A szerelő fiatalember, büszke a szaktudásra:
ketten maradtunk egymással szemben,
és mint egy westernfilm nagyjelenetében,
megadtam magam: kértem,
javítson meg mindent.*

*Mégis meglepődtem az árajánlaton.
Egy verseskötet honoráriumra.
És akkor arra gondoltam, kvittek vagyunk.*

Idő

*Úgy remegsz, mint a benzinpisztoly
műanyag csöve tankoláskor. Felébredsz
azzal, hogy milyen hosszú az élet.
Olyan hosszú, hogy idővel le kell
mondani mások mosolyáról. Még lüktet
a hajnal, az álmodra gondolsz, az autóra,
ahogy előre örül a távolságnak.*

*Ilyen lehattél, amikor fiatal voltál, előre
örültél az időnek, csak vártad, hogy
múljon, mert úgyis kifogyhatatlan.
Most is hiszel ebben, mint az örültek
a céltalan, már előre véget ért viszonyokban.
Felnőni a fájdalommal, mert úgyis csak
a felnövés számít, az idő csodálata.*

*Kinézel az ablakon, tényleg hajnalodik.
Ilyenkor lesz magányos a kert, majd éjjel
telik meg újra étellel. A kert elenged
reggel, nem tart fogva, a víz kivár,
lomha, mikor megnyitod a csapot, hogy
belocsold a kertet. Jut víz a régi kocsi
felnijére is, te, örök gyerek. A kert vár
valamire. Ráér. Övé a világ összes ideje.*

Haláltánc

*Megszülte így, meghalt a méhben,
a mozdulatlan csecsemőt,
nem érhettem meg életét sem,
halálpólyába belenőttem,
ki úgy nincs, nem is volt, ezeket
fekete zsákba, mielőtt
kidobják, szemétre veletek,
nem érik el a temetőt
sem, hajnalban jön a szemetes,
emészt, füstöl az égető.*

*Élt három napot, harmadnapra
meghalt az írások szerint,
halotti anyakönyvi lapja
emlék, hol volt, emléke sincs,
az anyakönyvi kivonatra
fióksírjában rá se nyit
senki, ki nélküle maradt, az
szeretné elfelejteni,
a kórházban magadra hagytak,
jobb lesz így, el se temetik.*

*CHARLIE élt három évet, kisdéd
játékai cserélődnek,
plüssállatok rohadnak minden-
szentek este, sose nő meg
ez a gyerek, matchboxot visznek,
villanyvasút körbe-körbe,
kisbiciklit, nagyobb, mígnem
CHARLIE-ből egyszer felnőtt lesz,
a csupasz urnakövön nincsen
semmi sem, csak a teknőse.*

*Elfolyósodott vízihullák
napokig a medencemélyen,
utolsó útjukat leússzák,
fölpuffadnak, föl a fényre,*

ringató halálbölcső, hullám,
fekszenek arccal az égnek,
szétmállik a test, ne érj hozzám,
a vízállásjelentésben
majd azonosítják a hullám,
víz alatt maradt a lélek.

Így nem lesz jó, sok lesz a számla,
ha kinyitod a gázcsapot,
gondold meg, a házra a frászt, a
tűzoltókat is ránk hozod,
és mért menjen annyi gáz kárba?,
gáztűzhely arra jó, azon
süt-főzön az ember családja,
húst, lecsót, teát, ha halott
vagy is, vagyis legjobb tehát, ha
felkelsz, s ugorj az ablakon.

Szörnyethalt förtelme, mi marad,
ennyi, közszemlére teszed,
halálturisták tolonganak,
a másodperc, a dob pereg,
mit látsz? érzel? gondolsz?, mialatt
földet érsz, hívod istened,
bukott angyal? fólia alatt
takarják húsvértessedet,
idő, míg eltakarítanak,
foltod fölött lelked lebeg.

Mikor születted, a síneket
az isten átállította,
rád, holtvágánynál baktered
rózsákat nevel, naphosszat
csak néz maga elé, emberek
jönnek, köszönnek, azóta
nincs vonat, bemonadják, FIGYELEM!,
várj az utolsó vagonra,
és hajtsd le szépen a fejedet,
nézi a bakter, halott vagy.

Bevetted már az altatókat,
egy kórteremnyi adagot,
a plafont nézve várod, hogy hat,
és szuszogását hallgatod
a még élőknek, mindazoknak,
kik arra ébrednek, halott

*vagy, az éjszakásnak már szóltak,
altató? gyorsan hathatott,
hogy mosolyog!, érzitek?, rothad,
kinyitják rád az ablakot.*

*Ki fog hűlni a víz a kádban,
hiába melegíti vér,
nézed utolsó borotoádat,
tusfürdőt, szappant, a tiéd,
a többieké, mind ott állnak,
a közös nagy Baba, kié
lehet ez? üres?, nem használtad,
valószínűleg senkié,
kidobják, mikor rád találhatnak,
ezt is, és nem értik, miért?!*

*Hosszan tartó, súlyos betegség,
melyet türelemmel viselsz,
legalábbis a gyászjelentés
ezt mondja, megkérdezni sem
tudtak, ők rosszabbul viselték,
és megkönnyebbültek, hiszen
élőhalott, mindent feledtél,
azt is, hogy élsz, mindenkinek
jobb lesz így, még tisztába tették
tested, ezt magaddal viszed.*

*Hosszú életű lesz a földön,
kit lélegeztetőgépről
nem kapcsolnak le, nem, ne öljön
ember embert, a nővértől,
doktortól, istentől, könyörgöm,
már nem élet!, ne is kérd, ők
sosem hagyják, hogy megdögöljön,
ki már tetem, életvédők,
meghaltak mind, te élsz örökkön
örökké, istentúlélő.*

*Tragikus hirtelenséggel, ez
a gyász hír, találgathatják,
öngyilkosság, sztrók vagy baleset,
fészbukkeselyűk szállnak már,
dögre, fölötted körözzenek,
kik ismernek, öngyilkosság,
mondják, biztos, más mi is lehet,
gyógyszer? gyomrod ki sem mosták,*

*idegenkezűség, üzenet
nincs, keselyűk szállnak most rád.*

*Saját halottadnak tekinted
magad, de ilyen nincs, ezt nem
engedélyezik, már visznek,
persze nem téged, csak tested,
nem tudhatod, rokonaid sem,
jobb is, hogy a kegyeletben
mi történik, csak ők és isten,
sós kútba, kemencébe tesznek,
onnan is kivésznek – ki nincsen,
annak kuss van, megértetted?!*

*Azt mondják, mást már nem lehetett,
mosdattak és pelenkáltak,
etettek, mint egy gyereket,
de te folyton kiabálsz csak,
agresszív vagy, nem bírnak veled,
odaadtak a halálnak,
vagy ahogy nevezik, szeretet-
otthon, egy rozsdás vaságyban,
óraátállítás, tizenegy,
még nem, már nem volt vasárnap.*

*Infarktus, fekszel padlón, ágyban,
linóleumon, fotelben,
kövön, egy hét, míg rád találnek,
oszlásnak indult a tested,
padlóról, fotelből kanállal,
ágyból, kőről összeszednek,
linóleumról, a halálnak
marad nyoma, életednek,
padló, kő, linóleum, ágy vagy,
csemperésben észrevesznek.*

*Ránézel épp a tabletedre,
sosem tudod meg, balta volt,
amivel egy csapással fejbe,
egy pillanat alatt halott
vagy, élettársad ma megvette
a baltát, hazataxizott,
szia, szia, megállt feletted,
több szót már nem váltottatok,
nem láttad, mikor felemelte,
ő le-, a véred kicsapott.*

*A konyhai veszekedések,
és kéznél van a konyhakés,
már jó ideje, most is, nézed,
mi ma a vacsora?, hogyha kész,
esztek, esztek és nem beszéltek,
tudjátok, csak veszekedés
lesz, az ünnep hosszú hétvége,
kibírhatatlan, te beszélsz?!,
csak az a kérdés, ki kezében,
s kinek testében lesz a kés.*

*A kocsiban valami zene,
a szokásos hullámhosszon,
nem bír magával a két gyerek
hátról, maradjatok, rosszsont
kölykök, csendet!, apátok vezet,
bírájátok ki, mindjárt otthon
vagyunk, hallgassatok! híreket
mondanak, ma este nyolckor,
ebben még nem vagytok, baleset,
senki sem, fának csapódott.*

*Halunk fulladásos halállal
mindannyian, a levegő
elfogy, görcsös haláltusában,
vagy csupán a következő
lélegzet elmarad, és már a
kifújásához sincs erő,
fejünknel kisimúl a párna,
már ha van, s nem a tömeg öl
meg, pánik masszájában állva
futnál a haláloed elől.*

*Csöpögtetik beléd a kemót,
hetente sugárkezelés,
az élet talán igaz se volt,
de csak csöpögtetik beléd,
tudod, halálos, nevét ne mondd,
de csöpögtetik a reményt,
akik még itt vannak, már te ott
nem vagy, nem mondod ki nevét,
mert már nem lenne életre ok,
meghalni sok, élni kevés.*

*Az várható volt, hogy a májad
előbb-utóbb elvisz egyszer,*

*mindenki látta, szólt, halálra
iszod magad, s most itt fekszel,
előnt a halál sárgasága,
dermedt szem, pálinkás reggel,
nem csak szemed, mindened sárga,
utolsó erőddel felkelsz,
megigyad elcome pálinkádat,
pertut halállal, istennel.*

*Ki meghalt végelgyengülésben,
szép halála volt, elaludt,
vagy: a halál álmában érte,
hál' isten, hogy így alakult,
és: ezt a szép kort is megérte,
és: szívünkben sose fakul
emléke, mondjunk imát érte,
magához szólított az Úr,
vagy: és eljött a halál érte,
nincs már, testvérek, van az úgy.*

*Itt hagyott bennünket örökre,
elment, eltávozott, járja
már az örök vadászmezőket,
vagy: az égi kávéházban
a törzsvendégek összejönnek,
vagy: mennyei futballpálya,
ott játszanak tovább a ködben,
vagy: onnan néznek le ránk... ja,
meghaltam, bazdmeg, megdögöltem!
elmentem? ti, a picsába!*

*Egyre kevesebb a koporsós
temetés, talán vidéken
még, a szokás, pedig nem olcsó,
de azt mondják, ez ünnepélyes,
így kell búcsúzni a halottól,
virrasztván a háznál, szépen,
sírgödör, sírkő az utolsó
rögök – aki testet éget,
arra nincsen elég szitokszó,
s egyéb bűnökre is képes.*

*Az urnaparcellában vagy az
altemplomban, egyre többen
ilyen temetést választanak,
a helyzethez illő csöndben*

*a halálkőműves befalaz,
az urna beton mögött, nem
kell itt virág, koszorú, szalag,
nincsen senki körülötted,
csak híred és a hamvad marad,
mindenszenteken kijönnek.*

*Eltűnsz a szétszóratásban,
szökőkút szertepermetez,
vagy az se, dobnak a Dunába,
hogy ússzál, ismeretlenek
hajón, hídon, a parton állva
mindenki néked integet,
a víz, az égnek parcellája
jutott neked, itt nincs helyed
a földön, senki nem találja
nyomod, nem vagy, mint istened.*

*Jó hír: elég kevés az esély,
hajnalban felakasztanak,
kivégzésidő, arra elég
hogy kirúgják alólad az
életet, meghalni is kevés,
főfoglár isten, te a rab,
kitűzte halálod idejét,
neked utolsó lesz a nap,
magadért virrassz, ébren legyél,
nehogy halálod elszalaszd.*

*előlről kezdenék nincs új nap
ők sincsenek pár óra múlva
megvirrad és bealkonyúl a
hullák zörögve elvonulnak*

A vers „előzménye” Faludy György: *A haláltánc-ballada*, a szövegben József Attila-
idézet, -parafrázisok.

– felderítés és szuvenír –

„...az élet ajándékainak ez a fatális tökéletlensége,
mely által megtévesztőek és csapdába ejtenek...”
(Joseph Conrad)

XIV

A férfi léptei, mintha az éj kifeszült kötelén egyensúlyozna, elfelé a nőtől, kire, napjait nézvést, árnyékként tekint vissza, nem vallanak bizonyosságáról. Arról a forróságról, mit fűvek őriznek réten, gátoldalban, járdalapok szélén nyári éjszakákon..., hogy inkább gázolna ebben elveszetten, mint veszteségeit latolgassa a végül is elmondható nélkül maradó sötétben. Mint zárt kagylóhéjakat (miket valami tengerpartról hoztak haza) szorítja markában vágyait, melyeket nem a másikkal, a lemondással társított eleve; miközben szerföltött izgatja a tudat, hogy él, él, él; viszont élt ezúttal nem talál – mint bicskáján, mikor hüvelykjével vizsgálja. És mit bontana? Amennyiben nem önmagát, kifeküdvé...? Egy konzervet? Házat, házasságot, bort...? Egyik sincs. Előtte egy vízmosás fénymezője, glicemadarak repülnek nyughelyükre, álmában, az iszapszagú és hínárok kócolta ágyban, ahová a szoba elhasznált levegője hozna hírt a tiltott területekről, ahol ebben az álmában jár...; nincs nevük, vagy nem tudja megnevezni ezeket a helyeket..., ám a folyó felől érkező széllel, az éji égbolt fényei alatt felviláglanak részletek; legelőbb csupán különös hangokat hallani, melyek mint kétes, reszkető köd, egyszerre sejtetik és rendezik is azt a világot, ami, a férfikort megérve, nem csak másnak, már magának sem bejárható, nem megismerhető. Szürke, zajtalan havas eső, egy épület hidegen izzó téglái..., a férfi léptei, az otthagyt nő, és az otthagyt élet ordító undorától kísérvé sárnehezen...; körülötte a „csend formái”. Az okokat, emlékezetében, ugyanúgy homály fedi, mint most a következményeket. Elhamarkodott mozdulat, ha lett volna kettőjük között, de inkább a férfitest elhamarkodott mozdulatlansága, ha ez elképzelhető..., mi együttal ő maga volna, az ő alakja, ami megint és megint ő..., mint a bohóc

*hold óriási lépte, mit az idő, a kora télen is „virágzó halál” oszt
jelentéktelennek (és vak öröklétnek) tűnő apró részletekre –*

Mert ő tudja a mi formáltatásunkat; megemlékezik róla, hogy por
vagyunk. (Zsolt. 103,14.)

XV

*Miféle alkalmak adódnak találkozásokra? Sokfélék, ámde,
végiül is, a közös elhallgatás helyszíneiként maradnak
emlékezetünkben, mint mikor a bábszínészek elhúzzák
kezüket a játéktáblától, és lebontják a szikkadt vásznat,
amiről már elszállt leheletük. Akadozó végtelen áramlás...,
a hajnal levegője, tompa fénye..., és madarak csicsergése.
Mi az, ami jöveteleink és távozásaink helyett létezik? Mindaz,
nyilván, ami tényszerűen folytatódik. Vannak tények, hogyne
volnának; változó jelenetezései egy emléktérnek. Egy tér –
ahogy az időt, minket is könnyörtelen taszítva odább s odább.*

Jó reggel elégíts meg minket a te kegyelmeddel, hogy örvendezzünk
és vigadjunk minden mi időnkben. (Zsolt. 90,14.)

XVI

*Zajlások, hol kukorica-, hol jég-, hol rajztáblák zajlása...;
tested a látvány előtti áramlásé, látásod az esemény első
pillanatáé. Érzelmek meg nem érintenek – kezek halnak
el, mielőtt a terüket, tárgyukat, levegőjüket megtalálhatnák,
mielőtt ezt a száját, ezt a szemet, ezt az arcot azonosítani
lehetne, vagy hasonlítani egy másikhoz. Majd, mintha egy
mélygarázs neonfényű sávjai előtt állva, az egymásra vetülő
tekintetek vibrálásából, figurák elmozduló vonásaiból állna
elő – ott a helyzet. Ami a tiétek. Ami valami bűnt követel.
Most az legyen valaki másnak a bűne, ne a tiéd, ne az övé.
Hagynád, mondd így, hogy szíveteknek tavasza legyen...,
álmodban legyen a jég fehér pillék özöne, surranása, és
satírozza a kézbőrt a rögzítetlen cél..., mintha egy modell
sétálna el...; természetesen marad a miliő, a grafit színű égen
hókrisztályok rajzása, könnyű fagybogarak a gyomon –
na és a szél (ki ne felejtse, ne ringasd magad csendjében).*

Hová menjek a te lelked elől és a te orczád elől hova fussak?
(Zsolt. 139,7.)

Fekete hó

részlet

Anyám mellett szuszog, a mellkasa lüktet a pléd alatt. Hullámverés. Csendes ritmika. Magzatpózban fekszem, a lábunk összeér. A lába mindig forró, az enyém hideg, mint a jég. Sötét van, pedig nyitva a szemem. Sötét van, csak hallgatom, ahogy néha felhorkan, a tüdeje sípol. Vanília a derekamnál fekszik, belém fúrja magát. Búg a hűtő és a gázkazán, megpróbálok visszaemlékezni a csendre.

Éppen beszélgetett egy férfival, amikor a vasútállomás parkolójához értem. Valahogy mindig megtalálják, csak bele kell nézni a szemébe, hallgatni a hangját. Áttetsző, fesztelen, befogadó, belezuhansz vagy kihasználod. A férfi ártalmatlan alaknak tűnt, a vasúti resti egyik törzsvendége lehetett, lógott rajta a műszálas zakó és a nyakkendő. Egy porszívóügynöktől jobban tartottam volna. Kiszálltam a kocsiból, gurulós bőröndök zakatolása, fékcsikorgás, recsegő MÁV-szignál. Elszoktam ennyi zajtól. Az aszfaltról csíkokban szállt fel a pára, az üvegkalitkába zárt óra este kilencet mutatott.

Néha úgy érzem, Vanília jobban ismer, mint amennyire én ismerem saját magamat. Felébredtem, és ezt abból tudom, hogy elterül rajtam. Simogatom a hátát. A félhomályban is csillog a bundája, a lehelete áporodott. Elképzelem, hogy egy gyík mászik ki a szájából. Lehunyom a szemem, hallgatom a dorombolást, mint ha ezer apró csilló masszírozná a mellkasomat. Arra riadok fel, hogy nem kapok levegőt. Hangosan zihálok, Vanília megijed. Anyám lábfeje kilóg a pléd alól, finoman megérintem. Megigazítja magán a plédet, de nem ébred fel. A napfény halványan áthatol a vastag függönyökön. A nappaliban fekszünk, szemben a konyhapult, balra a könyvespolc, jobbra a cserépkályha, a dohányzóasztalon két borospohár.

Az ablak előtt állok, nézem az éjszakát. Anyáék alszanak, alszanak az állatok is, mindenki alszik a faluban. Kinyitom az ablakot a verandán, az arcomba csap a hideg levegő. Érzem az állatok szagát, az eső áztatta földekből párologó rothadást. Nézem a fénytelen éjszakát, a sötétet, percekig kell várnom, hogy a sötétből kirajzolódjanak a szomszéd ház körvonalai. A díszítések a kerítéslécek csúcsain, a kémény, a parabolaantenna. Csend van. Mély csend. Félek a sötétből és a csendtől, visszavágyom a városba, ahol az erkélyünk alatt pattogott a labda a pingpongasztalon, és ahol esténként mindig világítottak az utcai lámpák.

Anyám puha, formátlan kupac a pléd alatt, a pléd egy óriáskígyó, amelyik lenyelte az elefántot. Anyám szeme csukva, de mosolyog, amikor félálomban megérzi a friss kávé illatát. Előveszem a müzlit, a kukoricapelyhet és a tálcat, amin Attila hozza ágyba a reggelimet. Vanília a bakancsom mellől szuggerál, a reggelit várja. Anyám felül a kanapén, vastag karjait kidugja a pléd alól, jó reggelt, egyetlenem. Még most sem értem, honnan vette a bátorságot, hogy elhagyja apát. Az arcán ráncok, a haja megőszült, a bőre elvékonyodott. Sebezhetőnek tűnik, mégis érzem, hogy elpusztíthatatlan.

Anyám Attila gumipapucsában ül a teraszon. Öt számmal nagyobb rá, csúszkál benne a lábfeje. Mindenképpen ezt akarta felvenni, mint egy rossz gyerek. Rásüt a nap, kitágulnak az orrcimpái. A levegőben virágillat, benzingőz, trágyaszag kavargó. Anyám combja libabőrös. Remélem, Lajos nem leskelődik valahonnan. Robi szerint régen sorban álltak a nők a háza előtt. Ahogy leszállt az éjszaka, előbújtak a fák mögül, átmásztak a kerítésen, suttogtak, kopogtattak. Aztán jött a rák, a műtét, az oxigénpalack. Néha hallom, hogy a kút mögött lihegve könnyít magán.

Szélben hajladozó fákkal álmodom. A szél lerázta a földre az elszáradt leveleket, a göcsörtös fák pusztulásnak indult emberi testek. A törzsbe rajzolt barázdák mély sebek, a csupasz ágak emberkarok. Nagyanyám kalimpáló karjaival álmodom, a görcsbe rándult ujjaival, a bőre gyűrött pergamentekercs, kincsem, kincsem, suttogja, útban a halál felé. Visszhangzik bennem a szó, nagyanyám reszkető hangja, a gépek monoton pittyegése, szivattyúk és pumpák zakatolása. Olyan az ágyon, mint egy átlátszó tengeri hal. Sziklák és kavicsok között vergődő, partra vetett, átlátszó tengeri hal.

A szél felerősödik, zúgnak körülöttünk a fák, a szomszédban nyikorog a csirkeól ajtaja. Feltűnik a teraszon egy barázdabillegető, a köveken fut, rezegetti a farkát. Minden éjjel halállal álmodom. Tovább lüktetnek közöttünk a szavak, mint valami lassan halkuló refrén. A mondat helyén könnyűség marad bennem, egy üreg, ami végre az enyém. Anyám maga elé mered, akkor ült így, amikor krumplit hámozott. Elővesz egy szál cigarettát, az ujjbegyei közé fogja, sodorgatja, de nem gyújtja meg. Az égen báránnyelű, egy széttépett habszivacsparna cafatjai. Mind egyformák, mozdulatlanok.

Apád ott lesz a temetésen. Már vártam ezt a mondatot, napok óta visszhangzott bennem, és most itt van, elhangzott. Profilból nézem anyám arcát, a kerítés mellől nézi a szamarat, most látja először élőben. Az állat szeme körül fehér karika, mintha odafestették volna. Bólogat, prüszköl, nyújtogatja a nyelvét, kilátszanak a hatalmas metszőfogai. Van benne valami bájos, mondja anyám az orrát törölgetve. Erősödik a száraz szél, felkavarja a port az udvaron, a fenyőfák ágait tépkedi. Anyám belekortyol a kávéba. Ha apámról van szó, még mindig nehezen tudunk egymás szemébe nézni.

Anyám kezében jól áll a metszőolló. Megigazítja magán a munkáskesztyűt, övé a szilva, enyém a meggy. A legtöbb ágat létra nélkül is elérjük, a vastagabbakhoz nem nyúlunk. Nincs szívem levágni az új hajtásokat. Lefelé nőnek, lehúzza őket a rügyek súlya, a cigánymeggy lassan olyan lesz, mint egy szomorúfűz. Anyám dúdol. Mondtam neki, hogy pihenjen, de ő mindenképpen segíteni akart. Átbújok a vékony ágak függőnyén, belül ritkítom a fát. A főágot tavaly elfűrészeltük, a nyitott korona több fényt enged a hajtásoknak. Összefolyik a számban a nyál, a nyárra gondolok, a friss meggyzörpre, nagyanyám rácsos meggyes pitéjére. Reggel kiment megmetszeni a fát, estére csak egy csonk maradt belőle, nagyanyám a fa tövében ült, úgy ölelte magához a fűrész, mint egy kisbabát. A szomszédok hívták ki a mentőket, néhány hónappal később pedig végleg bekerült az otthonba.

Lesz beszéd is, valaki jön majd az önkormányzattól. Kellene írunk néhány mondatot róla, amiből kiindulhat, az élettörténetéről, a jelleméről, hogy milyen ember volt. Anyám kezében csattog a metszőolló, a szilvafa alatt hajolgat. Nehezen rakom össze a mondatokat, minden második szavát elviszi a szél. Elképzelem magam, ahogy a nagyanyám jelleméről írok az önkormányzatnak. Tisztelt bizottság. Egyszer elvesztem a kukoricásban. Bármerre indultam, olyan volt, mintha egy helyben jártam volna. Nem mertem kiabálni, csak leültem, és vártam. Amikor a nagyanyám megtalált, azonnal lekevert két pofont, a tenyérynoma ott maradt a bedagadt arcomon. Aztán hazavitt, és meggyes pitét adott. Tisztelt bizottság. A nagyanyám, született Lantos Gizella, rendszerető, komoly asszony volt. Tisztességgel élte le az életét, keményen dolgozott a tehenészet konyháján, szabad idejében hímzett és keresztretjvényt fejtett. Fiát becsülettel felnevelte. Szerető anyaként és figyelmes nagyszülőként emlékezünk rá.

Ég az arcom a hideg szélben. Északnyugat felől fúj, a dombok gerincét borzolja, a fák között kanyarog, tépi az ágakat, a bokrokat. A távolban látszanak a fenyőfák tömbjei, a gombafertőzés miatt már megkezdték az irtásukat. Idén most jöttem fel ide először. Az órámon háromszáznyolcvan métert mutat a magasságmérő, ebből tizenkettő a kilátó. Recseg alattunk a faépítmény, erősen kapaszkodom a korlátba. Anyámnak nincs tériszonya, csak kipirosodott arccal áll mellettem. A szemközti dombokon kidőlt fák, rozoga vadlesek. Halkan lihegünk.

A taglózópisztoly nem végez azonnal minden állattal. Néhány lövés csak felnyitja a koponyát, de nem roncsolja kellőképpen az agyat, ilyenkor az ismétlőlövés sem segít. Az állatok fejfelé lógnak a futószalagról, a gép szállítja őket, csöpög belőlük a vér, közben mozgatják a fejüket, hangokat adnak ki, nyögnek. Előfordul, hogy a marhák nyúzás közben még pislognak. A halál jelenlétét nemcsak az ember érzi, hanem az állat is. Hallják egymás visítását, rúgkapalását. Látják egymást meghalni, és tudják, hogy ők következnek a sorban.

A tenger jut eszembe a fenyőfákról, a gyantaillat, a kabócák ciripelése. Képeslapok egy távoli világból, a nyírfák fehéren világító törzse, rozsdabarna vörösfe-

nyők, maszatos gyerekek, angyalarcú nők. Attila fotói. Hogy a szem és a vér magyar és hanti nyelven is szem és vér. Ej, kát, hurem, te vagy az én párom. Elönt valami furcsa melegség, Attila hangján visszhangoznak bennem a szavak. A titkos kódnyelvünk néhány hanti szó, rajtunk kívül csak pár ezer ember érti. Anyám felsóhajt mellettem, úgy néz rám, mint aki választ vár valamire. Az emberek lassan egyedül maradnak a nyelvükkel, ahogy ezek a fenyőfák is mind elpusztulnak.

Viharfelhők tornyosulnak a gerinc fölött. Anyám háttal áll a domboknak, Zoltánról beszél, nem akarom félbeszakítani. Mindennek vége, a kapcsolatot azért még tartják, barátok maradtak. Anyám szája a mondat végén megremeget, észreveszi, hogy észrevettem. A háta mögött villámok hasítják fel az égboltot, valószínűtlen, éles fény fut végig a vágóhíd betonkerítésén. Kedvelem Zoltánt, de nekem az apám az apám. Ha most itt lenne, meg tudná mondani, mikor ér ide a vihar. Kiolvassná a felhőkből, az ég színeiből, a szagokból. A vadonban is túlélne, találna ehető növényeket, képes lenne tüzet csiholni, vadászni. Az állatok mindig a tenyeréből ettek. Beleborzongok, hogy Attila ebben mennyire hasonlít az apámhoz.

A fák között eső szitál. Egymás nyomába lépünk az ösvényen, a földön apró kavicsok csillognak. A vágóhíd melletti ösvényen haladunk, a rövidebb úton. A betonkerítés tetején szögesdrót feszül, a vágóhídról nincs menekvés. Aki egyszer meghúzza a taglózópisztoly ravaszát, többé már nem ugyanaz az ember. Anyám jön utánam, kerülgetjük a gatz, a párába harapunk. A kerítésen túl ismeretlen világ, az állatok láthatatlanok, a sűrű csendben csak a gépek búgnak. Halálszag vibrál a levegőben. Ezt az ösvényt mindenki elkerüli, a faluból már senki sem dolgozik a vágóhídon.

Anyá mindig megnyugtatott, amikor villámlott, és dörgött az ég. Az orromat a szűnyoghálónak nyomtam, az esőcseppek a műanyag hullámlemezen kalapáltak. Félttem a vihartól, de szerettem az eső illatát. Szerettem, amikor beborult az ég, mert tudtam, hogy utána jön a mennydörgés, és anyá magához ölel. A verandáról néztük a viharokat, vártuk apát és a világoskék Trabantot. A kocsiából azóta kinőtt egy bokor, apám kertjének hátsó udvarában áll. Villámok szikráznak a sötétben, az ereszcSATornából a teraszra ömlik a víz, anyám szájában ropog a puffasztott rizs. A mobilját görgeti, közben mosolyog. Kiveszem a levest a hűtőből. Elszöktünk apámtól, de mintha semmi sem változott volna, azóta is csak menekülünk előle.

Olga lehetne akár a szomszédunk is. Pöttyös pamutkendő az állán, lazán megkötve, a nejlonotthonka fölött ujjatlan, kötött kardigán. Csak a szeme szokatlan, két vízszintes vonal, szemöldök nélkül. Az arc keleties vonásai feloldódnak a barázdák mélyén. A faluban mindenki ismeri, de azért kitűztek róla egy fényképet a boltokban. Eltűnt személy. Három pont ugrál a képernyőn. Olyan valószínűtlen csetelni valakivel, aki a tajgából ír, ötezer kilométerre tőlem. Mínusz har-

mincöt fok van, írja Attila. Fázik, elege van, nem halad a kutatásával, körülötte mindenki csak iszik, Kolja pedig teljesen kikészült Olga eltűnése miatt. Nézem az ugráló pontokat a képernyőn, közben beszívvecskézem Attila üzeneteit.

Csillogtak a szemei. A sombokrok között fujtatott, párát lehelt a sötétbe. Olyan magas volt, mint én, egymás szemébe néztünk. Hatalmas, erőből duzzadó test, megérintheztem volna az agancsát. Az álmaimban is megjelenik, de már abban sem vagyok biztos, hogy azok az álmaim. Senkinek sem merek beszélni erről. A kanapén fekszünk, anyám az alpakás pizsamámban mered a plafonra. Megértem, én is ugyanezt tenném, ha elmondaná, hogy álmaiban egy szarvas próbál üzeni neki valamit. A holttestről inkább nem mondok semmit, látomás volt, álom csupán.

Akkor kezdtek komolyan venni bennünket, amikor kiderült, hogy Attila járt a hantiknál. Az emberek hanghordozása megváltozott, a tekintetükbe tisztelet vegyült. Lajos ritkábban káromkodott, és rögtön elnézést is kért miatta. Elhívták a faluházba, hogy tartson élménybeszámolót. Kemény fából faragták a professzor urat, többször megjárta Szibériát, hogy hídként kössön össze bennünket az ősmagyarokkal, méltatta a polgármester Attilát. Nem, a sámánok nem tudják meggyógyítani a rákot, válaszolta a jegyző kérdésére Attila az élménybeszámoló utáni fogadáson.

Apámnak nem volt szüksége segítségre a gyilkoláshoz. A saját szememmel láttam, hogy megöl egy disznót. A többiek még csak készülődtek az udvaron, amíg ő a mellső lábánál fogva a földre rántotta az állatot, majd a nyakába szúrta a kést. A disznóból ömlött a vér, apám üvöltött, hogy valaki vigye már oda a vándlingot. A zománcozott tál lassan megtelt vérrel, apám a disznó oldalán térdepelt. Az ablakban álltam, feküdj inkább vissza, mondta szelíden anyám a hátam mögül. A nap éppen csak feljött a trágyadomb mögött, tompa fényvel világított a szemembe. Hunyorogtam, könnyeztem, de mindent láttam.

Bartók Imre: Kérődző Kronosz

„sugárfényed folttalanul ragyog”

A munkám megfeszített, hézagtalan figyelmet kíván. Teljes csöndet, amilyen ma már nem is létezik. A garázssor homlokzatán napszitta kiáltványt tépáz egy csuklós busz huzata, párkányomon üreges, sárga termést hömbörget a szél. Meg kell védenem magam a külvilág hióbhírei ellen. Az ablakmélyedésbe húzódó fűtőtest rácsos előlapja gúnyos vicsorgással tekint a fontoskodásomra, de én álom a tekintetét.

Szigorú határidőkhöz kell alkalmazkodnom, és a munkaadóim egyáltalán nincsenek tekintettel a körülményeimre. Szerintük ezek egyébként sem körülmények. Anyám az ilyesimből persze rögtön szójátékot gyártana, belülmény, mondaná – ők viszont szerencsére nem szeretik a szójátékokat. Igaz, hogy a munkaadóimat személyesen nem ismerem, leveleik hangütése alapján azonban azt mondhatom, hogy ilyen emberré szeretnék válni. Éppen ilyené. S ebben ez a munka nagy segítségemre lehet.

Egy ideig minden rendben ment, olajozottan. Opciórajzokat gyártok sakkozónak, más néven folyamattérképeket. Tisztára seprű, műanyag asztalon dolgozom, apám igazgatói tölgyasztalát két házbéli éhenkórással már réges-rég a pincébe vittem. Apámtól egyébként sem őriztem meg semmit, még tekintélyesnek nevezhető örökségemről is könnyű szívvel lemondtam. Volt, amit az alagsorban működő szabadulószobának ajándékoztam el: félelmet keltő ónémet bútorokat, megzöldült karos gyertyatartót, saskörmén álló komódot. Élete utolsó évében üzemi sztrájkot szerveztem ellene.

Éhgyomorra ülök asztalhoz, hogy az emésztőnedveim zajongása se zavarjon. Muszáj átlátnom ezeket a dudvaként növekvő rajzokat. Múltam tárgyi emlékeit, szerelmi életem rekvizitumait, valamint nővérem utolsó, prófétai keltezésű képeslapját egy fonott kosárába söpröm alkarom egyetlen mozdulatával, és ezekre az órákra a főbélőm fehér, háromajtós Pax-szekrényébe zárom. Ám sokkal inkább ettől a mozdulattól, mint magától a letisztázott asztal látványától – vagy akár attól, hogy egy békéről elnevezett szekrény mi mindent képes magába foglalni – jön meg a munkakedvem. Mintha rombolással indulna minden. És ez így van rendjén. Anyag az, ami nem alakul át, hanem halmazállapot-változásra képtelenül felgyűlik, mint a harag salakja. Van valahol. Nyomást fejt ki a belső szerveimre.

Én vagyok az, aki dolgozik – ezt mondogatom magamnak, hogy a lehető legkoncentráltabb állapotba kerüljek. A nyomtatóból papírt veszek elő, hármat vagy négyet. Persze korántsem a papírlapok számával, sokkal inkább az alakjukkal támad gondom: ezekkel a téglalapformákkal, amelyek azt üzennék, hogy

világunkon – az érzelmi útvesztőkkel, az örökül kapott háborúkkal egyetemben – a végtelen listák barkavirágzataként csüngenek a legjövödelmezőbb sakkstratégiák. Székemmel az asztallaphoz araszolok, előkeresem a legkeményebb grafitceruzát. Vonalzót és celluxot készítek a kezem ügyébe. Ekkor jön az, hogy bosszúsán felállok. Eltávolítom anyám kardigánját a fotel támlájáról, és kiviszem előbb a hálószobába, aztán – tétován, túlzásaimtól dobogó szívvel – a fürdőbe, majd fölakasztom a bánatos nyikorgással lejjebb ereszkedő fregolira.

Kézzel írok, kézzel rajzolok. Mégis, újabban rászoktam, hogy munka előtt végigfuttassak egy ellenőrzőprogramot a nyomtatón. Szeretem hallgatni a duruzsolását. Alapjában kegyes, engedékenységre hajló emlékezetem ezt talán mégis apám üzeméből őrizte meg. A nyomtató kelepelése, szeszélyes ritmusképleteinek szabályosan ismétlődő szekvenciái – ez a kemény, csak időben feloldódó el-lentmondás – reménnyel töltenek el a saját képességeimet illetően, s hogy fel-emelkedésemhez építőkockákként használhatom a személyiségemből adódó úttorlaszokat. Mintha Kronosz ez egyszer nem öklendené ki a gyermekeit. Vagy mintha újra és újra megenné őket egy rovarzsongásba szibbadt nyári mezőn: föl-eszi, kihányja, föleszi, kihányja.

Dolgra, nincs idő.

Egyébként a nyomtatót főképpen anyám használja. Tőle kaptam egy évvel ezelőtti karácsonyon, mikor még élt a féltestvérem, Renáta. Azt mondta: ha nyomtatód van, kinyílik a világ. Ahelyett azonban, hogy magának is vásárolt volna egyet, megesk, hogy három átszállással átverekszki magát a városon, és a legnagyobb hőségben, a leggusztustalanabb novemberi locspocs ellenére is be-állít hozzám, csak hogy kinyomtasson magának egy családörténeti dokumentumot, egy elfeledett századfordulós regényből merített receptet, vagy mondjuk a Lupusz Egyesület hatoldalás jelentkezési lapját, amelyet természetesen ő szö-vegezett, s amely a legmegbízhatóbb bakók módján szűkíti kérdései hurkát a betegtársak nyaka körül, míg végre néven nem nevezik, kik ők. Büszke ezekre a kérdőívekre. Büszke rá, hogy lupusza van.

Ugye nem zavarok, kérdezi, s már ott is áll a nappalim kellős közepén egy új, sárga kalapban, amely domború homlokát, ívelt szemöldökét nagyrészt takarja. Tudom, mire kíváncsi. A féltestvéremről szeretne kérdezeni, Renáta utolsó heteiről, arról, hogy mi történt Proßnitzban – Prostějovban –, ahol a nővérem a Husserl téri kis virágüzletben dolgozott. Látom, hogy a kalapkarima árnyékába húzódó párás tekintete már megint a képeslapot kutatja. Gondolsz még rá?, susogja a rádiós hangján, amit a péntekenként sugárzott kulturális riportmúoraival fejlesztett tökélyre a nyolcvanas évek végén, s amiért még ma is oly sokan rajonganak érte. Igaz, a rajongói néha Szegvári Katalinnal keverik össze. Anyám a kalapját magán hagyja, szégyelli előttem, hogy újabban kopaszodik. Rögeszméje, hogy a féltestvérem életével kapcsolatban fontos információkat hallgatok el előle.

A munkaadóim utasításai félreérthetetlenek. Rövid, tárgyilagos feladatlírásaikban nem találni egyetlen fölösleges szót sem. Megjelölnek egy régi állást, egy nevezetes pozíciót, nekem pedig abból kiindulva minden egyes lépés minden lehetséges ellenválaszát azok minden lehetséges folyományával együtt fel kell tüntetnem a lépéstabellán. Nyepomnascij alapsori átváltozással vissza-

nyert nehéztisztje támadja Ali-Reza Firuzdzsa sötét futóját. Az alakzat belülről gyarapszik kifelé, ám lépést és ellenlépést, terelést és ráterelést, ütegképzést és felfedést nem egyenletesen növeszt magára, hanem a külső fényviszonyokhoz és páratartalomhoz alkalmazkodva formálja önmagát, számomra kiszámíthatatlan módokon és irányban, a rendelkezéseimre álló papírokat szeszélyes ütemben felémészte, hol szimmetrikus, hol felemás mintázatokban terebélyesedve, olykor ölembe lógva, mintha gyengédségre vágya, máskor a felső asztalperem felé kitüremkedve, mintha ki akarna szökni az ablakon. A felsőtestemre lapul, a mackófelsőm pertlijét szopja, dorombol. Mit szólna ehhez apád?, szokta kérdezni anyám a kalapkarimáját hajlítgatva. Azt hiszi, a haldokló Ruttkai Évára hasonlít, de igazából úgy fest abban a kalapban, mint egy óriásira nőtt arany róka-gomba.

Persze én magam alig valamit konyítok a sakkhoz. A figurák helyváltoztatási és ütőképességétől eltekintve ennek a játéknak a stratégiai lehetőségeiről semmit nem tudok. Azzal sem áltathatom magam, hogy az előrelátás vagy a kombinatív mérlegelés tudományával különösképpen meg volnék áldva, s néha a logikai síkokat sem tudom elkülöníteni az időbeliektől. Egyszóval sejtlemem sincs, miért éppen engem bíztak meg ezzel a feladattal. Persze a lepedőnyi ábrákért szép fizetséget kapok. Egy kelenföldi kocsmában helyezik letétbe a borítékomat havonta egyszer, ahol az alkalmazottak minden alkalommal úgy tesznek, mintha még sosem láttak volna. Néha rendelék egy feketét abban a koszos csehóban. A borítékommal beülök az egyik boksza, mintha várnék valakire, pedig csak őket figyelem. Vajon másokkal is eljátsszák ezt a színjátékot? Vajon a fennmaradáshoz feltétlenül szükségesnek látják, hogy bizonyos hasonlóságokat – a viselkedés, a fenotípus, sőt a név feltűnő azonosságát – a furcsamód hasonló egyedekkel dolgozó biodiverzitás számlájára írják körömszakadtukig? Vajon számukra a hasonló minden esetben: különböző?

Híreket csak a megbízóim koszos csehójában hallgatok. Medve jár a Bükkben. Kutyaacsontvázra találtak egy harcsa tetemében. Apám egykori üzleti partnere, a Sears, Roebuck and Co. lebukott.

Anyám gyakrabban jön, mióta megneszelte, min dolgozom. Rajtaütésszerű látogatásai alkalmával sosincs mód eltenni szem elől az ábráimat. Tudom, hogy a filmekben, a sorozataiban lehetetlen sakkállásokat keres, mert aztán mindig kikéri a véleményemet. Egyszer csak azzal állt elő, miközben gyakorlott mozdulatokkal működésre bírta a nyomtatót, hogy Renátával én rengeteget sakkoztam gyerekkoromban. Ebből azonban én nem emlékszem semmire. Szerinte kilencvenkettő nyarán a Magyar Rádió lillafüredi üdülőjében órák hosszat gubbasztottunk egy sakkasztal fölött, míg más gyerekek barlanglátogatásokon vettek részt a szüleikkel. Apám tanított minket sakkozni, ez rendben van. Talán éppen abban a lillafüredi üdülőben történt, valami rémlik is: apám kövérkés gyárosujjára szorult jegygyűrűje csontszínű figurákhoz koccan, ébenfekete fejeket koronáz valódi uralkodókká.

Anyám arra is emlékezni vél, hogy rendszerint vereséget szenvedtem a nővéremtől. Öt év korkülönbség, vigasztal anyám, abban a zsenge időszakban sokat nyomott a latba. Egy pillanatra azt hiszem, megcirógat, ezért önkéntelenül elrántom a fejem, és arra kérem, mellőzze a zsenge szó használatát. Renáta jóval éret-

tebbnek tűnt a koránál, mondja látszólag elmélázva, úgyhogy a boltokban, a mozikban, a villamoson gyakorta hitték az anyámnak. Anyám antik vétkeket orront, és azon mesterkedik, hogy kelepcebe csaljon: ha úgy kezel engem, mint egy képességeivel tisztában lévő, *tehát* alárendelődésre hajlamos lényt, akinek későbbi kapcsolatait is a gyermekkori testvéri mintázat határozza meg, akkor előbb-utóbb, gondolhatja, el fogom veszíteni a béketűrésemet, és, ahogy mondja, „megnyílok előtte”. Akkor pedig végre megértheti, hogy miért jöttem el Proßnitzból idő előtt, miért hagytam magára a nővéremet abban a monarchiabeli szerepére ráébredő morva városban. Pax-szekrények jótét sötétje! Ádázul hallgatok. Anyám összeadásokat végez: kilenc meg öt, tizennégy, mondja. Hét meg öt, az tizenkettő. Néz. Tizenöt – akkor még nem mutáltál – plusz öt, az húsz. S akkor már, mondja, Renátának volt valakije. Az utolsó tétel ostorcsapásként ér, de uralom vonásaimat.

Hiába mondja, hogy nem alkalmatlankodik tovább, többnyire nekem kell ki-tessékelnem a lakásból. Addig sorolja koholt emlékeimet, míg fenyegetésképpen le nem guggolok, mintha a szőnyeget akarnám kihúzni a lába alól. Anya, már kezemben a csücsök. Persze ő viccnek veszi, és hóna alatt friss, ropogós – ténylegesen meleg – lupusz-kérdőívekkel távozik, kacarászva. Még hallok, hogy az első emeleti fordulóban szokás szerint Vonderluszték csengőjét nyomja meg a villanykapcsoló helyett. Aztán máris a betegsége tüneteit szavalja abban a reményben, hogy a szomszédaim is magukra ismernek. Mióta anyámat lupusszal diagnosztizálták, kivirágzott. A világot a szisztémás lupusz eritematózus különféle fázisainak látja, tünetnek, kitörésnek, visszaesésnek. Amiről pedig végső szorultságában el kell ismernie, hogy nem létezik, arra azt mondja, látens. Beteg-társaival kirándulni jár, öngyógyító honlapot üzemeltet, konferenciát szervez. Bokros teendőitől elfulladva – túljátszott elcsigázottsággal – ad számot. Jó kapcsolatot ápol az orvosaival, s hogy imponáljon nekem, fiatalosnak vélt fordulatokkal tűzdeli tele a beszédét. Miközben rádiósként még esküdt ellensége volt a pongyola beszédnek, most fölfedezte magának a nyolcvanas évek legkínosabb kifejezéseit: baró, muff, bingó.

Távoli vagy, mint az escape-gomb, panaszkolja, ha faggatásaira a fülem botját se mozgatom.

Legutóbb azzal a hírrel örvendeztette meg Vonderlusztékat, hogy számláló-biztosnak jelentkezett. Népet fog számlálni, mondta nekik a rá jellemző fonák öniróniával, amelynek eredményeképpen az irónia tárgya nem zsugorodni, hanem nőni kezd – hiszen ha anyám képes volt egy pillanatra *kicsinek* látni magát, az bizony *nagy* dolog. Tényleg: mit szólna ehhez apám? Mit szólna az özvegye lépcsőházi barátságaihoz, a sok-sok látszólag véletlenül megnyomott villanykapcsolóhoz? Vagy ahhoz, hogy anyám újabban Mazsolának szólít? Az ugyanis az elmélete, hogy a szeretet hőt termel, a hőtől pedig, tudvalevő, megnő a térfo-gat: aki tehát szeret, s akit szeretnek, megduzzad, mint a rumba áztatott mazsola. Kivételesen nem Renátára gondol. Azt szeretné, hogy anyagi ellehetetlenülés-sel és megszegyenüléssel járó liezonjaim után legyen végre valakim, aki „önma-gamért” szeret. De hát, húzza homlokába a kalapot csüggedten, mit várhat egy anya a fiától, ha Epiméteusz az állatok teremtésekor az összes létező jó tulajdon-ságot elhasználta már?

Amikor nem tudom a lapokat egyben tartani, cellulsszal ragasztom őket össze. Egy újfajta átlátszó tapasszal, mint az emberi hámon ejtett vérző sebeket. Korán reggel kezdek, és sötétedésig dolgozom, ennek ellenére lassan haladok. Egyre lassabban. Néha magától indul el a nyomtató, és perceken át ontja magából a lupusz-kérdőíveket. Be kell ismernem, hogy korábban oly acélos figyelmem bajosan tapad meg a feladványok kezdőjelenetén. A fejemben olykor megszólal egy elbicsakló kamaszhang, és akaratom ellenére ötmorás amphimakroszokba tördeli a gondolataimat. Például azt skandálja perceken át, hogy fejtetőn szoptató oktató. Máskor a szabadulószoza vendégei kocogtatják a fűtércsöveket. Vonderluszték legalábbis, akik aláírásokat gyűjtenek ellenük, azt mondják, hogy sokat zajonganak. Van, aki sír is, miután kijutott. Rázkódó vállal zokog.

Délután három felé mégiscsak ennem kell pár falatot. Állva kanalazom a hideg rizses húst, anyám előző napi főztjét. Kifejlesztettünk egy szürreális színjátékot, melyben ő néma neheztelésem mellett, lopva igyekszik hűtőmbé csempészni a legumizott fedelű fazekat, miközben én úgy teszek, mintha nem tudnám, miért sertepertél odakinn. Még akkor sem mondok semmit, amikor az utolsó pillanatban – asztalom fölé görnyedek, szememet Anand 2011-es játszmájára meresztem – menetrendszerűen elpattan a gumi, a fedő pedig, hogy csúfot úzzön a felnőttkori táplálásom okán már eleve porig alázott anyámból, a konyhakőre csúszva vásári cintányérrá változik, és éktelenül csörömpölve táncol az asztallábak közt. Amikor anyám magamra hagy, első utam a konyhába vezet. Borzongva eszem. Nem tilthatom meg anyámnak, hogy a fedőt fogantyújával befelé fordítva tegye az edényekre, hiszen magáról az akcióról sem tudok. Akár-hogy is, émelygés fog el, valahányszor a nyákos fülecskét meg kell érintenem.

Anyám minden szem rizse szemrehányás. Azt képzelem, hogy fajtalanokdramát a féltéstvéremmel.

Karjakin, Radzsabov, Baskaran: makacs, délutáni amphimakroszok. Van, hogy egyáltalán nem tudok fejben dolgozni. Ki kell tennem magam elé egy valóságos sakktáblát, fölállítanom a kívánt állás szerinti figurákat, létrehoznom – ahogy megbízóim hívják – a pattfészket, elhelyeznem a mérgezett gyalogot. Ilyenkor viszont fennáll a veszély, hogy a figurák testi valója elvonja a figyelmem, és a krakkói zsidónegyed bolhapiacán vásárolt tiszteken, sőt, az arcél nélkülinek mondott gyalogok fejrészén emberi vonásokat veszek észre, s úgy látom például, hogy nemcsak amúgy tétován, a játék mindenként fölött álló akarátat kifejezve ácsorognak a nekik kijelölt mezőn, hanem határozottan, jól láthatóan *egy bizonyos* irányba néznek, mintha célozni, sőt inteni akarnának valamire. Napjaim legszebb része leszállott, mondja egy sántító huszár. Tudom, talpáról lekopott a filcezés. Vajon melyik pillanatban hull el az élet hervadó virága? Kedvem volna jobb belátásra téríteni a sötét futót, aki a vezér szépségébe feledkezve borong a játéktér peremén. Szeresd a hazát.

A minőségi munkához minden körülmény adott, anyám elment, Vonderluszték visszavonultak. A társasház megbőrösödött főzélékek csendjét árasztja. A szabadulószoza vendégei végre felhagytak a fűtércsövek kocogtatásával, én mégsem bírom a tekintetemet a lapjaimon tartani, mert úgy érzem, van valami a hátam mögött. Valaki néz. Mintha egy sakkcsodagyerek gubbasztana a füles fotelban. Egyelőre megállok, hogy hátralessek a vállam fölött, nevetséges, hogy

ellenőriznem kell, ül-e ott valaki. Fázistérképeim az arany metszés törvénye szerint növekszenek, egyenletesen híznak, mint a csiga háza. Az asztal hosszabbik, felső oldalán már a földet söprik, Tyigran Petroszján nevezetes háritása a nemezapucsomra lóg. A jobb kézre eső rövidebbik oldalon Petroszján ellenlábásának elszalasztott ellenlépései tartják egyensúlyban az organikus, saját törvényei szerint gyarapodó laprendszer. Sziromról sziromra haladok. Már csak át kell írnom tollal, és kész vagyok. A lehetséges lépések közt axonként nyújtózó vonásokat, az emberi gondolkodás szakadozó tengelyfonalait kell már csak megerősítenem, és akkor óvatosan összehajthatom. Egy márványmintázatú rajzmappában szoktam átadni megbízóimnak, amilyenben trapéznadrágos képzőművész-hallgatók hordják a munkáikat. Akárhogy is, Kelenföldön már vár a ragacsos lambéria, meg az előző adagért járó fizetség az álnevemre megcímezett borítékban.

Magam választhattam nevet. Holman Endre anyám egy régi, nyolcvanas évekbeli riportalánya volt: évtizedes szilenciumra ítélt képzőművész, aki gyerekkönyveket illusztrált, a rehabilitálását pedig már nem érthette meg. Nekem is vannak Holman Endre-könyveim. Gyerekkori firkálmányokat őrzök bennük, Renáta keze vonását. A testvérem egyébként portrét rajzolt rólam a szennycímlapon, s akkoriban úgy gondoltam, hogy ión oszlopként tartja a szabadságot.

Mikor már épp készen lennék, mégis hátrafordulok. Sejtettem persze, hogy nem átható tekintetű csodagyerekek ülnek abban a fotelban, hanem anyám ott felejtett holmijai. Minden látogatása után találok valamit a lakásban: egy szélzsekijéről levált kapucnit, amelynek a patentjai felhevültek, s szinte égetik a kezem. Vagy valami kirándulóholmit, mint legutóbb azt a kamásnit, amelyre csontszáraz időjárásban is sikerült fölcsapnia a sarat. Mintha vedlene. A cók-mókjait a fürdőszobai fregolira akasztom, amelynek petyhüdt húrjain női sálak, pertlis pulóverek lógnak: anyám előző években itt felejtett göncei. A tárgyakkal ez a processziója engem is lealacsonyít. Anyám magasba csörlőzött ruhái láttán ugyanis alig hárihatom el egy házilag kivitelezett kivégzés képzetét. Mindenestre nem mosom ki őket, és nem beszélünk róluk. Anyám a fürdőszobát szerencsére messze elkerüli. Druszám együgyű operájából is csak akkor idéz pentaton részleteket, ha apám kerül szóba: megérkeztünk.

Át kell gondolnom bizonyos dolgokat. Korábban ingatlanokkal és kínos kintlévőségekkel azonosítottam apámat, és éveken át éredekemben állt szőnyeg alá söpörni, hogy a kefégyári élet, az üzemi konyha – a megváltozott munkaképességű dolgozók örökös viháncolása – mi mindent jelent nekem. Újabban egyre többet gondolok a gyárra. Renátával felügyelet nélkül kószálhattunk a gépsorok között; húros hangszert készítettünk pántolószalagból; ha meguntuk a dinnyemosó gépsort, átállítottuk a programot pékvislire. Zárt teljesség, skaláris szorzatokkal le nem írható terek. A gépészek nyakán lógtunk, aki a gyárigazgatók kölykeinek kijáró figyelemmel okítgatott minket a legromlottabb, legalpáríbb kifejezésekre. Szerettem markomba szórni a büdös, elhullott cirkot. Renáta, aki a szülői tiltás ellenére mindent megkóstolt, mindent a szájába vett, evett is belőle. Anyánk ijedelmére felnőtt korában is vissza-visszatért ehhez a szokáshoz, profnitzi motelszobánkban például a dekorációnak használt kinetikus homokot kóstolta meg. Minket persze elszomorított a váratlan modernizálás, és mikor

apám bejelentette, hogy a cirokról hőre lágyuló polipropilénre térnek át, úgy éreztük, egy csapásra véget ért a gyerekkorunk.

Egyik nyáron a Rádió Balaton-parti üdülőjében nyaraltunk a *Kék fény*ből ismert, az idő tájt már magánnyomozóként dolgozó Szabó László társaságában. Nagy hatással volt rám, hogy kihallgattuk szüleink egy beszélgetését, amelyben apám lágy, engesztelő hangszállal frigidnek nevezte anyánkat. Nem ismertem ezt a szót, s csak később kötöttem össze saját testi gondjaimmal, a szikkadt ijedelemmel, ami jobbára a nálam fiatalabb lányok társaságában fog el. Ahogy azt is érettebb fejjel, utólag ismertem csak föl, hogy apám a szakszervezetiseivel szokott ebben a hangításban beszélni. Hajszára ebben.

Azon a nyáron Renátával nyomozóknak csaptunk föl. A *kékfényes* Szabó László hatására még éveken át az volt a legkedvesebb szórakozásunk, hogy mit sem sejtő gondviselőink után nyomoztunk. Kapualjakba húzódva követtük őket, gépkocsik mögé guggolva leselkedtünk, hintőporral szórtuk meg az üzemi pénztár padozatát, hogy látsszon a lábnymuk. Sikkasztások és biztosítási családok után szaglászunk. Úgy sejtettük, hogy míg kefégyáros apám és Renáta apja, a két méter magas, fénylő fülkagylójú Szóbel úr a látszat szerint ugyan esküdt ellenségek, a valóságban egy követ fújnak. Gyanúnkat soha semmi nem igazolta. Arra viszont már csak Renáta halála után figyeltem föl, hogy az igazgatóság visszaél a fogyatékosok támogatásával, elsikkasztja a gyengén látó alkalmazottak fejkvótáját, s hogy a munkásszállón elfogadhatatlan állapotok uralkodnak. A padlószőnyeg parázsnymos, a lift nem működik, a szemétdobóban a második emeletig állnak a zsákok. Székrekedésnek hívták az üzem vakjai.

Nincs bennem keserűség. Egyébként ki merne ilyesmit érzékszervi vizsgálatok nélkül kijelenteni? Végtére is ki volna az, aki a szájába vesz?

Inkább csak a lelkiismeretem rossz, és a kezdeti lelkesedés után immár attól tartok, hogy megbízóim visszadobhatják a figyelmetlenül, mind nagyobb hibaszázalékkal elvégzett munkáimat. Gyönyörködtem, hogy a játszmák stratégiai vízvonalaitól egyúttal a formaképzésnek is határvonalai, de néha nem veszem észre, hogy egy lépésválasztás következménysorát már kidolgoztam a rizómagyökérrzel szaporodó tabló egy másik elágazásán, és duplán levezetem. Anyám hív a legrosszabb pillanatban, és törődött válaszaim hallatán azt tanácsolja, pihenjek le. Ejtőzzél, Mazsola, tele a nyomtatósorod. Mit mondhatnék. Gyorsabban végzünk, ha végighallgatom. Susztermatt, mondja. Apád Lillafüreden megtanított beresálni. Meg a susztermattra. Szavak, szavak. Szakállásra szopva hátra maradnak, mint meggyből a mag.

Hetek óta pizsmogok Anand és Adams 32 lépéses világbajnoki mérkőzésével. Képtelen vagyok a végére érni, estefelé már káprázik a szemem. Ha villanyt kapcsolok, a pepita ragyogásba még inkább beleszédülök. Fehérnek látom a fekete bábukat, feketének a fehéreket. Leeresztem a redőnyt. Fényvégű nyílveszők bökdösik hernyószerű, fehér alkarom. Megfájdul a fejem. A sötét bástyában kotyog valami, ha odébb teszem. A szélső mezőkön gyalogok gyülekeznek. Fruszt-rált könnyűtiszték nemesi lázadást szítanak, egy világos futó sakkfenyegetésben kölykedzik gyalogot. Valami készülődik. A bástya lőrései körül forró levegő remeg. Mozdulataimról megfeledkezve túrom az orrom, a testmeleg matériát a lámpa fémtalapzatán gyűjtögetem. Persze ha félreteszem a ceruzát, a vonalzót,

azonnal elcsendesedik a terep. A király horkolni kezd, alabástrom lábikráit a palást rejtékében döngöli össze hitvese.

Szívdobbanva veszem észre Renátát. Semmi kétség, ő az. Ott áll az ellenfél szoros gyűrűjében, nemes felajzottsággal, az E2-es mezőn. Reszkető orrlíkkal, hátsó patáival dobogva várja küszöbön álló bevetését. Összerándulok, ha Anand hamuszín kezét a vékonyára képzelem.

Bingó, kurjant anyám másnap köszönés helyett. Kivételesen nem nyomtatni akar. Anyámat felhangoltnak látom, szinte euforikusnak, derús nap süti a ravalt. Felhúzza a redőnyt, kulcsát a mutatóujján pörgeti, körbeforog a szőnyegen. Büszkén mutatja, mint egy fruska, hogy új inge van. Aszimmetrikus gombolású orosz ing, afféle koszovorotka. Nyaki hasítéka állítólag azért nem középre esik, hogy a földmunkák közben se himbálódzhasson a kereszt. Anyám hitetlen. Hétéves voltam, amikor közölte velem, hogy nem hisz az ember eszkatologikus kiteljesedésében. Gerincbántalmi miatt pedig nemhogy a földken, de otthon, porszívóval sem dolgozik. Évek óta takarítónőt járat, egy apám gyarából elbocsátott kacská kezű nőt, akivel valami kölcsönösen kizsákmányoló, érzéki felhangokat sem nélkülöző viszonyba keveredett az évek folyamán. Nem szeretem az Etelkáról szóló kétségbeesett történeteit.

Azt mondja: látom, elkészültél. Bólintok. Hogy ne ütközzünk össze, anyám koncentrikus körökben követi a mozgásomat. Valami tánc ez, aminek evés lesz a vége. Sosem leszek olyan, mint a megbízóim. Egy Holman Endre feliratú rajzmappa kötőjével bajlódom, megpróbálom eltakarni anyám elől az ÁPISZ-barokk etikettet. Miért nem akarom beismerni, hogy nemzömként végül is sikerült nyomot hagynia az életemen, hatnia valamelyest a világlátásomra? S hogy legalább is gyakran eszembe jutnak a műsorai? Szerencsére nem figyel. Alig várja, hogy megkérdézzem, mi történt, de egy ideig még húzom az időt. Ma ételt sem hozott, csak orosz szaklapokat. Rosszak az előérzeteim, de nem sejtem, hogy apámról lesz szó. Nem vagyok ahhoz szokva, hogy az agyafúrt kapitalista, a profitéhes éjszakai foglalkoztató – vagy ahogy anyám hívta apámat, a Nagy Rumináns – jó hírek alanya legyen. A rajzmappát az ágytámla mögé csúsztatom, arcom készületlenül, valamiféle ernyedttelenségben fogadja a híreket. Alig aludtam. Mint valami úszóláp, úgy érzem magam.

Apámról középiskolát akarnak elnevezni.

Kőbányán egy felnőttképzéssel is foglalkozó, több tagintézménnyel rendelkező szakiskolai centrum szeretne tisztelegni tíz éve elhunyt apám emléke előtt. Bartók Tivadar Ipari Tanoda és Gyakorló Szakgimnázium, ízlelgeti anyám, aki ezek szerint nem gördít akadályt a kezdeményezés elé. Pénzt nem kér érte. A *tagintézmény* szót ráadásul azzal az odaadással formálja meg, mintha Janus Pannoniusz anyasíratóját szavalná. Nebulis obsita terra latet. Az a benyomásom, hogy hirtelenében nemcsak a tizedik kerület szépült meg anyám képzeletében. Szemlátomást arról is megfeledkezett, hogy míg Renátával gyerekek voltunk, az elnyomógépezet leggyűlöltebb láncszeme számára éppen az iskola volt. Hiszen épp rajtunk keresztül próbálta megvívni megkésített szabadságharcait. Rövidtávú érdekeinkről megfeledkezve napközis tanárokat leckéztetett. Osztályfőnöki intóimra csípős ríposztokkal felelt. Rádiós orgánumát kieresztve bődült – iskolánkba látogatott Szegvári Katalin! – a megszeppent igazgató-helyettesre. Ha

Renáta ellenőrzőjében azt olvasta: „Lánygyermeked engedély nélkül mászott fel a kerítésre”, ő harangnyelvként ingó lendületes betűvel azonnal visszaírt: „Miért, engedéllyel lehet?”

Magvaszakadt családunk neve egyszóval mégis fennmarad. Persze nem Renátáé, nem a fénylő fülű Szóbeleké.

Anyám nem érzi a határait, kalapkarimája az ajtófélfába ütközik. A Sáhmátnájá Mászkvá néhány régi számát a füles fotelbe dobja, és azt mondja, sietnie kell. Épp csak beugrott. Egy antikváriumban szerezte be a lapszámokat, vélhetően kiment a fejéből, hogy én már nem tanultam oroszul. Azt hiszi, vicces, ha Nyepomnascsijt Naposcsibének becézi. De legalább ma nem kérdezzet bűgő hangon a féltestvéremről. Pedig végre elmondhatnám neki, hogy nincs proßnitzi átok. Nem létezik. Abban a cseh motelszobában semmi nem történt, csak Renáta kóstolta meg a taknyomat. Hogy biztosítson a szeretetéről, ráérvén, az undor legkisebb jele nélkül rágott el néhány keményre szikkadt darabot. Anyám elviharzik, mielőtt beszélni kezdenének. Ezúttal nem nyomkodja végig a lépcsőházi villanykapcsolókat, Vonderlusztékkal sem beszélget, ugyanis kórházba siet. Etelkát valami házi baleset érte, visz neki rizses húst. Ő legalább szereti, jegyzi meg már odakint, a sötét lépcsőházban.

Elpakolom a figurákat, a szomorú krakkói sereget. Visszarendezem az asztali installációt, a proßnitzi képeslapot, Renáta ceruzatartómnak támasztott ballagási fotóját – be van rajta bodorítva a haja –, meg impotenciám előtt tisztelgő szeretőim különféle emléktárgyait. Kedves bohóságok. Cipőt veszek, hónom alá csapom a háromívnyi folyamatábrát, az alaktalan szörnyeteget. A kapuban megtorpanok, odakint eleredt az eső. Előbb csak szemerkél. Aztán az út menti virágágyásban felporzik minden egyes becsapódás helye, mintha ezúttal a szokásosnál magasabbról hajigálnák a csöppeket. Úgy döntök, megvárom a kapualjban, míg elvonul a vihar. Nézem, ahogy szél tépi a fákat, hullámzó esőfüggönyt von a ház elé, rázza, mint apám a kefekötők munkaköpenyét. Zuhog, dörög és vilámlik, a világnál nagyobb kelepcecé sejtelve fog el. Szemét emelkedik két lámpapózna közé. Egy gyéren telt kék kukászacskó alakját változtatva, térbeli pozícióját őrizve levitál hat méter magasan.

A belső kapuív alatt csikordulva nyílik a szabadulószoza ajtaja. A fagrádicson ötfős társaság támológ fel, három férfi, két nő. Most már szabadok. Pár lépéssel odébb húzódok, mert úgy látom, ittak is. Taxit hívnak, közben a népszámlálásról beszélgetnek – arról, hogy fogyunk. Egyikük arcán a lupusz jellegzetes jegyeit veszem észre, egy pillangó alakú foltot az orr két oldalán. Az illendőség határait átlépve meresztem a szemem, pedig sejtethető, hogy belém fognak kötni, ha így folytatom. Hónom alá szorítom a mappát. Észrevették, hogy a foltos lányt stírólom. Anyámnak nincsenek bőrtünetei, csupán az ízületei fájnak, meg vizesedni kezdett a tüdeje. Bökdösik egymást, néznek. Tudom, hogy meg fognak verni, mint azok az aranypaszományos proßnitzi hordárfiúk, mégsem fordítom el a fejem. Lenyűgözve nézem a lány foltját, mint egy jelenést. Izgalmamban a taknyom is elered.

A pokol színjátéka

1966. X. 16.

*„Én rajtam jutsz a kínnal telt hazába,
Én rajtam át oda, hol nincs vigasság,
rajtam a kárhozott nép városába.”*
(Babits Mihály fordítása)

„Kínnal telt haza”, ezt írja... A pokolról? Semmi jobb nem jutott eszébe?

Nem túl renyhe ez és szokványos, túlságosan „életszerű”... Én jobbat mondanék! „Meta”! A pokol mindenekelőtt metafizika!

Ha a pokolról beszélünk, olyan szavakat kell találnunk, amelyekben belső ellentmondás rejlik, hogy megragadják a Kifejezhetetlent.

Ahelyett tehát, hogy „Én rajtam jutsz a kínnal telt hazába”, írjunk valami ilyesmit:

*Én rajtam jutsz a hazába, ahol
örökre feneketlen szakadékok üldöz*

Jobb! Mennyivel mélyebb az a pokol, amely saját mélységébe hull...

A második sor pedig, ahogy Dante a Pokol kapuját leírja (mert ez Dante *Isteni színjátékának* harmadik éneke, Dante és Vergilius a pokol kapujához közelednek, amit az alábbi felirat ékesít):

„Én rajtam át oda, hol nincs vigasság.”

Amiben az a legnyugtalanítóbb, hogy soha többé nincs, örökké tart. Semmi másra nem képes? Megragadom a tollamat. Vegyük fontolóra... De mit törjem a fejem, van jó pár ideám készen, elraktározva a fejemben. Például:

*Én rajtam át oda, hol az örök Rossz
bekrepál, és felfalja önmagát.*

E vers olvasata pedig a következő: ha a pokol előző metafizikai definíciójában rávilágítottam abszolút nem-emberi voltára, ezzel egyes-egyedül azt akarom ki-

Gombrowicz *Napló (1961–1966)* kötetének ez a fejezete 1968-ban a párizsi L’Herne önálló kétnyelvű kis kiadványaként is megjelent *Sur Dante* (Dantéről) címmel. (a ford.)

fejezni, mi lenne az, ami bármi módon emberivé, az ember által megközelíthetővé tehetné. Egyszerűen a kontárkodásról van szó. A pokol kontár vállalkozás.

Modern és (számomra is) csábító gondolat.

Mert az Abszolút Rossznak a maga puszta léteben is muszáj „rossznak” lennie. A rossz, amely a rosszra és csakis a rosszra vágyik, nem valósítható meg „jó”, vagyis a maga teljességében. A „rossz” ember elkövet valami rosszat (megöli a szomszédot), de ez a rossz számára jó, nem is azért teszi, mert rossz, hanem azért, mert számára jó, mert megfelel az érdekeinek... és nem „rosszul”, hanem „jó” akarja csinálni. Ez az ember tehát, akár a többi, a jót keresi; az egyetlen különbség, hogy a gyilkosságban látja meg a jót... És a Sátán? A Sátán a rosszat akarja, csak a rosszat, nem akarhatja a jót; tehát csak „rosszul” akarhat Sátán lenni. A pokol rosszul megvalósított dolog. Már a maga léteben romlott. Bóvli.

Érdekes gondolat. Modern. Lehet, hogy kissé dialektikus, de tágítja a képzeletet...

Semmi egyéb, csak ez a kontár idea az Emberség számára az elérhető pokoli szakadék. Csak az önmagát mardosó, önmagát gyötrő Rossz víziója... élvezhető, nyilván...

Nem tudta ezt a firenzei zarándok, képtelen volt eljutni eddig a gondolatig... ha képes megpillantani, térdre esve üdvözölte volna, ő is, Vergilius is. Taszított volna egyet rajta ez a pokol, megsarkantyúzhatta volna!

Ami meg a harmadik sort illeti:

„rajtam a kárhozott nép városába”

jól van, rendben, nincs ellenvetésem, „kárhozat”, igen, ismerjük az ízét... De ki egészíteném egy nem várt jelzővel:

*rajtam át a kárhozott nép városába,
a fáradhatatlanok közé...*

Igen, így, a „fáradhatatlan táncos” vagy a „fáradhatatlan dolgozó” fajtáját idéző nyers jelzővel, ami minden más „fáradhatatlanhoz” közel áll. Igen, mert az elkárhozott embersége haszontalan az öröklétben, az ember és az ördög a pokol két elnyúlhatatlan oszlopa.

Olvassuk újra előlről:

*Én rajtam jutsz át a hazába, ahol
örökre feneketlen szakadékok üldöz.
Én rajtam át oda, hol az örök Rossz
bekrepál, és felfalja önmagát.
Én rajtam át a kárhozott nép városába,
a fáradhatatlanok közé...*

És hasonlítsátok ezt össze az ő felszínes, balul sikerült tercínájával! Ez lenne csak a dantei pokol, az én három ideámmal megspékelve! De ismétlem, hozzátehetnék még tíz másikat, ugyanilyen szédületes, számára ismeretlen ideát (például

megragadhatnám a poklot „szakadatlanságként”, csinálhatnék belőle „szemcsés” akármit, kezelhetném az „áttét”, a „háttér”, a „transzcendencia”, az „elidegenedés”, a „pszichizmus”, az „önmagáért-önmagában-való-lét” kategóriái szerint stb. stb., ó, ó, ó!).

Én, aki emberi létezésről örvénylő, rajzó hatszáz év után is ragaszkodom ehhez az akármilyen Dantéhoz, én, aki alászálllok a letűnt időkbe, hogy meglegeljem őt, a halott, egyszer volt Alighierit... A holtakkal való érintkezésünkben van valami abnormális, de ez mégis normális számunkra. Azt mondjuk: élt, meghalt, megírta az *Isteni színjátékot*, és én most azt olvasom...

Holott a múlt olyasvalami, ami nem létezik. Hat évszázadnyi múlt már olyan távol van, hogy én a saját múltamban soha nem is érintkeztem vele. Amióta élek, ez mindig is csupán „volt”. Mít jelent hát, ha azt mondom, „a múltban élt”? A magam jelenében találok bizonyos nyomokat – a poémát –, és ezekből vezetem le azt az egykori létet, amit újra meg kell teremtenem. Ahhoz ugyanis, hogy azt mondhassam valakiről, hogy „volt” (alig hallható szó, olyasmi, mint a „van”, csak sokkal erőteljesebb), az kell, hogy ez a „volt” megjelenjen, de a saját jelenem horizontján két sugár furcsa keresztpontján: az egyik belőlem ered, az én újjáteremtő erőfeszítésemből, míg a másik kívülről, a jövő és a múlt tengelymetszetében, a mulandóság pontján, és azt az érzést kelti, hogy ami volt, az most is „van”, valami „voltként” létezik.

A múlttal való találkozáshoz tehát egyfolytában finomítanunk kell a múltat, hivatkoznunk kell a létére... ezt azonban csak a fennmaradt nyomokból olvassuk ki, a nyomok viszont a véletlentől függenek, az anyagtól, amely megőrizte őket, és amely többé vagy kevésbé sérülékeny különféle időbeli tényezőktől, továbbá a múlt kaotikus, esetleges, töredékes voltától... Egyik dédanyámról például semmit sem tudok, a kinézetéről, a jelleméről, az életéről az égvilágon semmit, se semmit, kivéve azt, hogy 1669-ben épp Mihály király megválasztása napján vásárolt két könyök barhant és gyömbért. Megmaradt egy sárga papírlap, tele számlával, oldalt pedig odaírva, már nem emlékszem pontosan, de ilyesmi: „Kérem Szólt urat, vegyen két könyök barhant és Gyömbért, ha Remigolából megjön”. Csak gyömbér és barhan, semmi több.

A múlt szilánkokból összeálló panoptikum... igazából ez ő... Elgondolkozhatunk hát rajta, kívánjuk-e mindenek ellenére teljes, élő, konkrét vonásokkal bíró személynek látni... és elég makacs-e ez a vágó bennünk...

*

Reggel tíz, a hegyek felett tornyosuló ködöt átvilágítja a nappali fény.

Már rég megfigyeltem, hogy az olvasmányaim valahogy egymásra találhatnak. Például:

Dante: *Isteni színjáték*,

Michel Foucault: *Les mots et les choses* (A szavak és a dolgok),

Roland Barthes: *Essais critiques*.

Előtte meg olvastam egy kis Borgest.

Barátaim-e ezek a könyvek, vagy az ellenségeim? Egy alkalommal a felső Paranán úsztam, és kanyargó áramlása, örült sodrása közepette magamba szív-

tam a tájat, mely a folyó minden kanyarulata után más volt – mintha a táj kétséget vagy bizonyosságot ébreszthetne bennem –, hasonlóképp éreztem magam sokéves irodalmi munkálkodásom során, ha elmélyülten szemügyre vettem a világot, azt figyelve, megerősít-e az én Időm, vagy rám cáfol. Sok éven át e kutakodás pozitív volt; és nincs annál erősebb vigasz, mint amikor érzed, hogy mindaz, ahogy az ízlések, a fogalmak, a szokások, a technikák alakulnak, a te szövetségeseid, utat nyit neked. De most bonyolult lett a dolog. Egyre több az olyan jelenség köröttem, amivel nyilván közeli rokonságban vagyok, mégis valami számomra elviselhetetlen szándék mérgezi őket.

A Forma kérdése, az ember mint formagyártó, az ember mint a forma rab-szolgája, a Forma megragadása az Emberközöttiben – mindig erről írtam, ezzel foglalkoztam, ezt vizsgáltam –, és most tessék, helyettesítsétek be a „formát” a „strukturalizmussal”, és állítsatok be a mai francia értelmiségi gondolkodás centrumába. Utóvégre a *Ferdydurké*-ban, a *Kozmosz*-ban nem egyébről van szó, éppen a formák zsarnokságáról, a struktúrák balettjéről. Az *Esküvő*-ben feketén-fehéren azt írtam: „Nem mi mondjuk a szavakat, ők mondanak minket”.

Honnan hát köztem és köztük ez az ellenszenv... és mintha ott is hagynának engem, másfelé tartanak... Az ő művük – akár a *nouveau roman français*, akár a szociológiájuk, nyelvészetük vagy irodalmi kritikájuk – olyasféle szellemi törekvés-ként jellemezhető, amit én nem szeretek, ami kellemetlen, visszás, célszerűtlen, hatástalan... A leginkább nyilván az választ el bennünket, hogy ők a tudomány emberei, én a művészeté. Egyetemeszaguk van. Tudatosan és elszántan pedánsak. Professzorosak. A fanyarságuk, az unalmas stréberségük, a magukba zártságuk, az intellektuális nagyképűségük, a szigoruk... engem egyszerűen taszít túlzottan fennhájázó modoruk is, nyelvük is... De ez nem minden. Van valami mélyebb oka is az idegenkedésünknek. Ha én laza vagyok, ők görcsösek, feszültek, merevek, önfejjük, ha én „magamba” fordulok, őket folyton – jó ideje már – elfogja az önmegsemmisítés vágya, ki akarnak lépni magukból, el akarják hagyni magukat. Objektívek. Objektivisták. Ez egyfajta aszkézis, szinte középkori. Valami „tisztaság” vonzza őket az elembertelenedésben. De az objektívizmusuk korántsem hívős (bár jeges szeretne lenni), ott rejlik benne az agresszív, provokatív szándék fullánkja, igen, a provokáció. És némi furcsalkodással veszek tudomást arról az asztrológiához, a kabalához, a mágiához vonzódó, mégis harcias, csupa perverzitás nomenklatúráról (mely mintha örökre el lett volna temetve), úgy néznek ki, akárha a halál újjáéledt volna...

Mert nekem minden olyan törekvés, amikor az ember ki akar kerülni önmagából – legyen az tiszta esztétika, tiszta strukturalizmus, marxizmus vagy vallás –, egyszerűen naivitás, kudarcra van ítélve. Afféle mártír miszticizmus. Ehhez az elembertelenedési törekvéshez (amit egyébként én is elfogadok) feltétlenül kapcsolódnia kell egyfajta humanizálási törekvésnek, különben a valóság szét-hullik darabjaira, akár a kártyavár, és belefűlünk az irreális verbalizmusba. Nem, holmi formulákkal nem fogtok jóllakni! A konstrukcióitok, az épületeitek üresek maradnak, amíg *valaki* nem lakik bennük. Az ember minél inkább megragadhatatlan, elérhetetlen, mérhetetlen, minél inkább más elemekbe merül alá, minél inkább megkötik a különféle formák, mintha már nem is a saját szájával artikulálna, annál forróbb, annál égetőbb szükségünk van a közönséges ember

jelenlétére, ahogy naponta tapasztaljuk és érezzük őt, a kávéházban ülőre, az utcai járókelőre, ahogy konkrétan adva van. Az emberi mivolt határainak elérését azonnal ellensúlyoznunk kell azzal, hogy visszatérünk a megszokott emberiséghez és a megszokott átlagemberhez. Alá lehet merülni az emberi mélységbe, de azzal a feltétellel, hogy visszatérünk a felszínre.

Ha viszont azt követelnék tőlem, hogy adjam meg a legmélyebb, legnehezebb definícióját annak a *valakinek*, akiről azt mondom, be kell költöznie e struktúrákba és konstrukciókba, akkor egyszerűen kijelenteném, hogy ez a valaki a Fájdalom. Mert a valóság az, ami ellenállást fejt ki, vagyis ami fáj. A valóságos ember pedig az, aki fájdalmat érez.

Bármit magyaráz is bárki, az egész Világmindenségben, a Lét egész területén egyetlenegy borzalmas, lehetetlen, elfogadhatatlan elem van, egyetlen dolog, ami igazán és abszolúte szembeszegül velünk és összetör bennünket: a fájdalom. Ezen alapul a létezés dinamikája, semmi más. Számoljátok fel a fájdalmat, és a világ közömbössé válik...

Naná! Lehet, hogy túl komoly a dolog, semhogy ezen filozofáljunk... Igazából túl veszélyes. Szeretném azonban leszögezni, hogy az efféle gondolkodók számára (ahogy a másfélék számára is) a világ mindenekelőtt a nyugodt, hogy azt ne mondjam, olimpiai agyi spekulációk terepe. Ezek az elemzések annyiban egészségesek, hogy láthatóan a magukat elég jól érző és foteljükben kényelmesen elhelyezkedő professzorok produktumai. E fáradhatatlan, elnémíthatatlan értelmiségi zsidogásnak az alapja a fájdalom teljesen gyerekes lekezelése. Ha a sartré-i szabadság nem érzi a fájdalmat, noha fél tőle, akkor e mai objektivizmusok azt a benyomást keltik, mintha a teljes érzéketlenség állapotában jöttek volna a világra.

Húzzuk alá a fenti következtetés ellentmondásosságát. Mert én egyszerre követetem a „laza” embert és a „szokásos” embert; és ugyanakkor a fájdalom átjárta embert is. Az ellentmondás látszólagos.

*

Harcba szállni e harcászakkal? Vagy inkább magunkba szállni, átadni magunkat magunknak, visszavonulni magunkba, mint egy erődbe?

Kívánom nekik, hogy fájjon a foguk.

*

Az én amerikai villanyborotvám hetven frankkal drágább Koska közönséges Philip-shave borotvájánál. Elegáns bőrtokjában volt egy kis papírlap, rajta egy köszöntés: „Gratulálunk! Ön kiemelkedően intelligens, így lett a világ legjobb villanyborotvájának tulajdonosa! Ez javítani fog a közérzetén!”

Valóban jobban éreztem magam, de sajnos, újabban nem vagyok frissen megborotválkozva, a villanyborotva valahogy rosszul borotvál, Koska Philip-shave-je viszont jobban és... és... valahogy ez úgy nem úgy ahogy hanem így... na ez az... mindig másképp... legalábbis úgy valahogy mintha nem úgy...

Ez a könyv, az *Isteni színjáték* – egyfolytában itt hever előttem az asztalon – hat-száz év távolságra van.

Mit jelentsen számomra az emberi nem múltja? Egy hatalmas hullahegy csúcsán nyugszom. Ők azok, akiknek már lejárt az idejük. Most akkor minék a csúcsán nyugszom? Mi ez, miféle pép itt alattam, a kívülem kinyiffant lények miféle raja?

Embereket kell keresnem a múltban, vagy csupán a fejlődés bizonyos elvont dialektikáját?

Ami egyből szemet szúr: a múltból csak a legfontosabb emberek jutnak el hozzám. A Történelemben valakivé lennie kell az embernek, hogy megmaradjon. Az ókori Görögország valamennyi temetője pár száz személyben összegezhető, mint Nagy Sándor, Szolón, Periklész... És a középkori Firenzéből Dante kivételével hányan maradtak meg?

A világ összes halottainak nagy felvonulásában senkit sem ismernék meg a Nagyok kivételével. Szeretem az aritmetikát, bizonyos kérdésekkel szemben tartást nyújt nekem. Hány ember hal meg naponta? Két- vagy háromezre? Naponta egész hadsereg vonul a sírba, húsz hadosztállal. Nem ismerem, nem tudom, nem vagyok *au courant*... semmit, de semmit... minden rajtam kívül zajlik. A halál diszkrét dolog (és a betegség is)! Ha valaki nem tudná, hogy egyszer meg fog halni, nyugodtan járhatna köztünk az utcán, az utakon, a tereken, a parkokban, a mezón anélkül, hogy fogalma lenne róla, hogy az élet ilyesmivel jár. És az állatok közt is döbbenetes a diszkrétció. Hogy csinálják a madarak, hogy senki nem veszi észre, ha kimúltak? Az erdők, mezők tele lehetnek a tetemeikkel, mégis nyugodtan sétálhatunk és sétálhatunk, sehol nem látsz egy kis csontvázat sem. Hova szívódnak fel? Hova tűnnek? Se annyi hangya, se annyi ragadozó nincs ezekben az erdőkben, hogy végezzenek velük.

A halál egyetemes, ködös, homályos.

És én? Én ilyen körülmények között? Én a szükségleteimmel, az énem szükségleteivel? Minél jobban hasonlítok a temetői tömegekhez, annál több esélyt adok a Nagyoknak. Őket személyesen ismerem. Ők a Történelem. A töredékek semmiféle panoptikuma nem pótolja őket.

De elég személyes-e a viszonyom hozzájuk?

Ennek a kérdésnek személyesen nagy jelentőséget tulajdonítok.

Az *Isteni színjáték* nem elég. Személyesen Dantét keresem benne. De nem találok, mert amit történetileg tudok Dantéről, az annyi, hogy ő az *Isteni színjáték* szerzője. Ezek a nagy emberek már nem emberek, azt jelentik, amit elértek.

De ennél is bosszantóbb, hogy a hozzájuk való viszonyunkat is eltorzítja az, amit elértek. Hisz az iskolában is, otthon is kizárólag azt tanultuk, hogy tisztelni kell őket, rajongani értük, közben kettős viszony fűz bennünket a Nagyokhoz: én valóban meghajlok előttük és csodálom őket, de szájalom és megvetés is van bennem irántuk. Lejjebb vagyok náluk, mert ők a Nagyok. Feljebb állok mégis, a fejlődés magasabb szintjén, mert később jöttem a világra.

Ez utóbbi megközelítés, amelyet „brutálisnak” vagy „közvetettnek” mondanék, nem használatos. Egyedül az szokás, hogy az alkotót és művét a maga tör-

ténelmi perspektívájában és történelmi jelentőségében nézzük. Vegyük szemügyre, hogyan festene egy ilyen közvetlen hozzáférés. Lelkessedhetem-e őszintén én, mai képzeletemmel Dante szinte paraszti, már-már korlátolt képzeletének teremtményeiért. Akik leszólják, egyszerű dolgokat vetnek a szemére. Hogy milyen lapos! És bőbeszédű! Az a sok beszéd egyik-másik kínzásformát illetően... Ugyanazok a helyzetek, ahogy monoton unalommal visszatérnek (igaz, ha történelmi perspektívában akarnám megragadni a művét, azt kellene mondanom, hogy e szituációk, minthogy egy tizennegyedik századi műről van szó, felettebb gazdagok és ötletesek), hogy a Mulandóság percenként *in crudo* átlép az Örökkévalóságba az összes politikai és egyéb bajával együtt. És hogy nem érzi a bűnt, ezeknek a bűnöknek nincs erejük, nem vonzanak, nem taszítanak.

És még mi mindent lehetne ilyesformán mondani, hogy ez egy vulgáris, semmitmondó, unalmas, gyenge mű! És levonni belőle a komor tanulságot: hogy nem tudok eljutni az emberig e művön át. Miközben ő maga, ahogy a Történelem megőrizte, csupán egy nagy történelmi vívmány. És ha megpróbálom brutálisan, közvetlenül, az idő kiiktatásával megközelíteni, az *Isteni színjáték* egy lyukas garast sem ér!

Hát a Múlt csak üres hézag lehet számomra? Igazi emberek nélkül?

*

Visszatérek a tercinához, amit átírtam:

*„Én rajtam jutsz a kimal telt hazába,
én rajtam át oda, hol nincs vigasság,
rajtam a kárhozott nép városába.”*

És lám itt a folytatás, a Pokol leírása:

*„Isten Hatalma emelt égi kényvel,
az ő Szeretet és a fő Okosság.”*

És hirtelen... sokk!

Hogy is van?!

Hogy lehetséges?

Borzalom!

Gonoszság!

Csak most látom: ez a legszörnyűbb poéma a világirodalomban, amely oldalról oldalra a szenvedés litániája, a kíngyötres regisztere. Az „ős Szeretet...” Ez az ő „ős Szeretete” egyszerre feltáralja ezt az egész monumentális hepajt. És annak aljasságát. Jó, ha a Tisztítóútról van szó, rendben... ha ezek a sátáni bűnök meg is érdemelték a büntetést, a távolban felragyog a Megváltás fénye. De a Pokol?

A Pokol nem büntetés. A büntetés megtisztuláshoz vezet, és azzal véget ér. A Pokol örök kínzókamra, és a bűnös tízmillió év múlva ugyanúgy ott tartózkodik, mint e pillanatban, semmi nem változik. Ezzel nem lehet megbékélni. Ezt nem viseli el az igazságérzetünk.

Ő meg felírja a Pokol kapujára, hogy azt „az ős Szeretet és a fő Okosság” teremtetten.

Mivel magyarázható ez, ha nem azzal, hogy félelemből és aljasságból hízelegni akar magának!... megfélemlítve, remegve a borzalmaktól, elfogja a hódolat a legfőbb terror és a legfőbb kegyetlenség iránt, amit ős szeretetnek nevez. Soha a szeretet szót nem használták ilyen arcátlanul paradox módon. Az emberi nyelv egyetlen szava sem hangzott el ilyen arcátlanul perverz összefüggésben. És ez a szó ráadásul a legszentebb, legdrágább szavunk. Kihull a kezünkéből a szégyen könyve, és sérült ajkunkkal azt suttojuk: ehhez nem volt joga...

Felemelem a szégyen könyvét, szememmel átfutom az egész poémát, nincs mit tenni, nála ezt az egész kínzókamrát betölti a Legfőbb Szeretet tömjénfüstje, elfogadja a poklot, helyesli, hogyne, dicsőíti! De hogy eshet ez meg... hogy történhetett, hogy ebből a legvadabb förtelmekre vetemedő, szolgálalkú műből, amely ellentétes a legelemibb emberi igazságérzettel, az évszázadok során Épületes Könyv, a legméltóságtelesebb poéma lett?

Katolikusok... merthogy a tiétek ez az *Isteni színjáték*... hogy intézitek el ezt magatokkal?

Az ember az egyház doktrínája szerint Isten képére és hasonlatosságára lett teremtvé.

Ami tehát szemben áll legmélyebb igazságérzetünkkel, az nem lehet igazságos se az e világon, se a másvilágon.

És a katolikus világ ezt dicsőíti.

*

Igen, igen... De most már közöm van hozzá, fogom a kezemben, felháborít, sért, ott van hát... az idő fala mögött... számomra már személy lett...

A legfőbb Fájdalom révén valakivé vált.

Elfog az elégedettség. És feljegyzem: igen, a Fájdalom valóságos. Egyedül a Fájdalom képes időn és téren át összekapcsolni, egyedül a Fájdalom juttatja közös nevezőre a nemzedékeket.

*

De... miféle polifon kórus ez, mint a békák kara, mint a derengő köd, nyirkos nedvesség?... Számomra ez a könyv konkrét emberi alakot öltött. De most, ahogy jobban odafigyelek, látom, hogy nem ő énekel. Hanem az egész Középkor.

Hogy is tudtam az imént felháborodni? Hát nem Dante helyesli a poklot, hanem az egész korszak. Hisz ez csak az általános mentalitás által kodifikált formula előadása. Szavak, pusztán szavak... abban az időben csak így tudtak megnyilvánulni...

És az *Isteni színjáték* most megint csupán egy emlékmű, forma, kodifikáció, rítus, gesztus, szertartás, ceremónia... Érdemes feljegyezni: az előbb, amikor rájöttem, hogy önmaga cáfolatát írja, személyes kapcsolatot létesítettem vele. Most pedig rájövök, hogy amikor megcáfolja önmagát, azt írja, amit a Kor diktál, a belső ellentmondás el is veszíti önmegvalósító erejét. Minden kifakul.

Másfelől: hogy voltam képes az imént komolyan venni a poéma méltóságteljességét és mai presztízsét? Ez csupán az emberközi rajongási rituálé, ami megfelel e kórus emberközi rituáléjának. Dante celebrál, a közönség meghajol. A kultusz a legfőbb jele, hogy senki sem hisz neki.

A Pokol? Hát egy mítosz!

Aha, aha, most mindent más fényben látni. Miért írta föl oly simán a legfőbb szeretetet? Mert ez a pokol nem igazi. Csupa retorikus szenvedés. Amit a bűnösök recitálnak. Ez az örökkévalóság csak egy ábra örökkévalósága. Az aláhulló és felívelő körök, a bűnök, a kínok, a beavatottság, a jövődőlés méltóságteljes hierarchiái, a növekvő fényesség, az erények és kórusok, a teológia és tudás, az átkozott és szent titkok, minden, minden csak retorika. Elrecitálta a maga korát. De a kor is elrecitálta a magáét. És a poéma, hogy így fejezzem ki magam, egy dupla frázis: a költő csak azt recitálta el, ami már általánosan el lett recitálva. Egy kicsit úgy, ahogy manapság az egyszerű emberek vasárnaponként a futballról vitatkoznak a kocsmában vagy a presszóban. Hát tényleg ennyire foglalkoztatja őket? Dehogy. Csak ismerik a nyelvet, ahogy a futballról beszélni szokás, és nincs még egy nyelv, amiben ilyen járatosak lennének. Az emberiség a szavak kitaposott ösvényén halad.

Egyszerű poéma, szemben a valósággal, mintegy csakazértis!

*

Állj, nem úszod meg ilyen könnyen!

Nem szabadulsz oly könnyen a pokoltól, bárhogy kombinálsz! A pokol mégiscsak van, van, van.

Hát elfelejtetted, hogy az *Isteni színjáték*ba foglalt kódex jegyében valóban, a valóságban eretnekeket égettek el a máglyán? Ez a tűz még parázslik...

Erre ez a pokoli poéma ismét elkezdi fennhangon rikoltozni! Csak úgy árad belőle a kínzás!

Rendkívül tanulságos (kísérletként ajánlanám is minden kultúrteoretikusnak), ha néha behelyezünk bármit a fájdalom középpontjába. Magába szívja. Aztán onnan már nehéz kiszabadítani. Jajkiáltás és sikoly lesz az igazságból.

*

De...

Most jut eszembe, hogy ezt a *megvalósítást* csakis a meglehetősen könnyelmű *valószerűtlenség* atmoszférája tette lehetővé.

De hogyan! Szent Domonkos legendás komolysága a „világi kardot” húzó mánások közegében a politika, a törtetés, a sokféle hatalmi étvágy zsákmánya lett, végigvándorolta vele a hivatalnokok bürokrata asztalait, több funkcióba, foglalkozásba, munkába beállt, még a szenvedésre érzéketlen gengsztertapancsokon is átlátott. Ám e fokozatos leépülés nélkül rászánta volna-e magát ez az ember, hogy elégessen bárki másikat? Sok fásult, tompa, bárgyú agynak kellett megadnia magát a radikális bűn, a kínzás, a pokol eszméjének, hogy végül megszállottan, könyörtelenül felcsapjanak a máglyák lángjai!

Akkor hát mi vagy te, *Isteni színjáték*?
A kis Dante ügyetlen fércműve?
A nagy Dante hatalmas alkotása?
A becstelen Dante gyalázatos poémája?
A hazug Dante retorikus recitálása?
Dante korának üres rituáléja?
Mesterséges tűz? Igazi tűz?
Valószerűtlenség?
A való és a valószerűtlen nehéz, tekervényes szövedéke?
Áruld el, zarándok, hogy jutunk el hozzád!

PÁLYI ANDRÁS fordítása

EGYPERCES ESSZÉK

2023

Az ilyesfajta feljegyzéssorozatot, mint amilyen ez itt, 1945 táján francia műfajnak tartották. Cs. Szabó László *Két part* című kötetének a fülszövegén olvasom: „A francia irodalom legizgalmasabb eseményei azok a könyvek, azok a »változatok«, amelyekben egy-egy kitűnő író jegyzeteit, krónikáit, vallomásait gyűjti egybe... Nálunk ennek a gazdag és értékes műfajnak Cs. Szabó László a legkitűnőbb mestere”. Talán így volt, talán nem. Lehet, hogy a naplóját vagy előbb az *Ég és föld* feljegyzéssorozatát író Márai kitűnőbb mester volt. A *Két part* utolsó része a „Hades” címet viseli, nekrológokat tartalmaz. Leírja például Hunyady Sándor temetését, amelyen a pap hangját elnyomta a közeli ügető tribünjének a zaja, s a sír mellett nemcsak írók és szerkesztők álltak, hanem zsoké, rikkancsok, kenyereslányok, színésznők is, mert a halott novellista az ő írójuk is volt. Bár gyakran Maupassant-hoz hasonlították, írja Cs. Szabó, inkább az ellentéte volt, s ha mindenáron francia rokont kell neki keresni, akkor „a szelíd és fanyarul irgalmas Charles Louis Philippe” volna az. „Kismesternek tartotta magát. Ne licitáljunk kegyeletből a halottra: az volt, csakugyan. Megérdemelte volna, hogy egy nagy irodalom tagja legyen. Mert a kismestereket csak a nagy irodalmak becsülik úgy, ahogy kell.” A *Razzia az Arany Sasban* szerintem remekmű. Az *Olasz vendéglő* is tökéletes novella. Lehet, hogy a kismesterek időnként remekműveket és tökéletes darabokat is írnak.

A „Hades” Petrovics Elek-nekrológja valójában három nagyszerű művészettörténésznek állít emléket, Petrovicson, a Szépművészeti Múzeum egykori igazgatóján kívül a zsidóüldözés miatt öngyilkossá lett Elek Artúrnak és a háborús balesetben elhunyt Hoffmann Edithnek. Feljegyzi Elek halálának a legendáját: öngyilkos pisztolygolyója, miután átfúrta a testét, Dante-kötetébe vágódott bele: könyve „öngyilkos gazdája után halt”. Petrovics története is adalék a magyar politikai kultúra történetéhez: „súlyosan betegen feküdt, amikor a miniszter – Hóman Bálint – váratlanul, de megfontoltan nyugdíjba küldte. Az ordenáré ember fellázadt a finom ember ellen”. Fontos motívum ez: errefelé a jobboldali, szélsőjobboldali rezsimek, politikusaik, híveik magatartásában gyakran felismerhető a kulturális lázadás a művelt emberek világa ellen.

Simone de Beauvoir *Mandarinok* című, önéletrajzi jellegű regénye elején, 1944 karácsonyan Dubreuilh (azaz Sartre) és Anna (maga a szerzőnő) érkezik Párizsba Henri (azaz Camus) lakásába: sertéspástétomot, teát, vaját, süteményt, rózsát hoznak, és D. nekiáll puncot készíteni. 1945 januárjában ostromnaplója tanúsága szerint Cs. Szabó lóhúsvagdalkot kínált a budai óvóhelyen a Károlyi-kormány egykori diplomatájának, aki lelkesen felkiáltott: „Ez már döfi!” Nagy különbség volt a párizsi és budapesti háborúvég között.

„Az egész egy nagy rakás szar” – írta a *Mandarinokról* a jegyzetfüzetébe Camus, amikor meghallotta, hogy Goncourt-díjjal jutalmazták. Persze, a kulcsregények szereplői olvasóként ritkán lelkesek.

A legjelentősebb művem a könyvtáram, ám ez a mű abban a pillanatban elveszíti az értelmét, amint meghalok, eltűnök a közepéből, noha a darabjai egyenként ugyanolyan értelmesek maradnak, mások kezébe kerülve hasznosabbak lehetnek, más könyvtárakba beillesztve újabb „művek” részeivé válhatnak majd, ha lesznek még egyáltalán magánkönyvtárak.

Babits 1911-ben *Az igazság Gyulai Pálról* című cikkében a *Nyugatban* így fogalmazott: „Voltak bizonyos dolgok, amiket Gyulai sohasem tudott megérteni. (...) Vörösmarty híres életrajzában Vörösmartyból csak annyit ismerünk meg, amennyi belőle Gyulai lelkébe belefért, és ez igen kevés”. Persze kérdés, ha ez így igaz, akkor mitől lett híres az életrajz? Nem Babitscsal akarok vitázni száztizenkét év múltán – ezt megtette már akkor, okosan érvelve, Hatvany Lajos –, hanem válaszolni a feltett kérdésre. Petrovics Elek lesz a segítségemre, aki 1925-ben levelet írt az ifjú, jövődó építészettörténésznek, Vámos Ferencnek az alábbi tanácsot adva: „Ha a magam részéről ajánlhatok valamit, ami Önre hasznos, tanulságos lehet, úgy azt ajánlom, olvassa Gyulai Pál prózáját, de különösen a Vörösmarty életrajzát. Ami engem illet, hálásan vallom meg, hogy szülőföldem jó magyarságán kívül ennek a könyvnek köszönhetem a legtöbbet, amelyet sokszor és buzgón olvastam.” A mérleg másik serpenyőjében ez a két mondat van olyan súlyú, mint Babits kifogása.

Úgy emlékszem, Balzac írta valahol *A páрмаi kolostorról*, hogy Machiavelli értekezésének, *A fejedelemnek* a modern kori megfelelője. Valójában sok-sok regény olyan, mintha politikai értekezés lenne. Nem csak *A Buda halála politikáját* és *A kőszívű ember fiai politikáját* lehetett megírni, meg lehetne írni a „*Lotte Weimarban politikájá*”-t, a „*San Gennaro vére politikájá*”-t, „*A pátriárka alkonya politikájá*”-t, „*A párduc politikájá*”-t is. Tommasi di Lampedusa regényében, évekkel ezelőtt, a herceg haldoklásának a fejezetét találtam csodálatosnak, meg Angelica és Tancredi szerelmes bolyongásának a leírását a hatalmas, romos donnafugatai kastélyban. Ilyen összetett regényalakot, mint Salina herceg, azt hiszem, keveset alkottak a világirodalomban. Most, másodszor olvasva, az említett fejezeten túl, a szicíliai táj egyszerű leírásai nyűgöztek le: „Végtelenbe hullámozó, kiegészített táj ez, hegynyergék és fura vonulatú domborulatok tömkelege, csüggeteg, fáradt, öröktől való és irracionális; még főbb vonásait sem képes az emberi agy megragadni, mintha csakugyan a teremtésnek egy őrző pillanatában fogant volna: egy megfagyott tenger, amely szinte abban a pillanatban vált kővé, amikor a megdühödött szél végigkorbácsolta a hullámokat”. (A fordító Füsi József szavaival.) Sosem látott rokon tájat, Ferdinandy Mihály ibériai útleírásának a spanyol tájat idézték fel bennem *A párduc* mondatai. Milyen kár, hogy nem láttam őket, hogy nem jutottam el Szicíliába, nem jutottam el Hispániába! Milyen szomorú.

„Követtem őt, de mint ki nagy dolognak gondjával járna, homlokom lehajlott, ahogy egy letört fél hid-ív lehorgad” (*Purgatórium*, XIX. ének, 40–42.)
Így pillantottam meg én is magamat az elmúlt rossz hónapok egyik napján, hajlottan, görbén, egy álló autó ablaküvegén. Dante, persze, Vergiliust követte.

Tánczos Péter Nietzsche Stendhal-rajongásáról szóló tanulmányából látom, hogy Balzac az egyik levelében emlegette egymás mellett *A páрмаi kolostort* és Machiavellit, s ez a megjegyzése megragadta Nietzsche képzeletét. E regénybe már többször belekezdtem, s jókora csalódással hagytam abba. Most elolvastam újra az első fejezetét: önelégült, ostoba dicsérete a lombardiai francia megszállásnak, amely az elbeszélő szerint csak jót hozott a milánóiaknak (már ha a hadisarcától eltéknünk), mindenki boldog volt, hogy megérke-

zett a megszálló hadsereg: kezdődtek a bálók! Az osztrák uralom zsarnoki volt – szögezi le a mű –, a francia nem. Hogy megszállás és megszállás közt mi volt a különbség, nem derül ki. Ebben az első fejezetben az „új eszmék” hívei (akik egyben a franciák hívei) mind csodás lények, míg a „régí eszmék” (s egyben az osztrákok) hívei mind buta, műveletlen, bigott, gonosz alakok. Úgy tűnik, az összetettség nem volt Stendhal kenyere. Vajon megéri elolvasni csak azért, hogy megtudjam, mire gondolhatott Balzac, és mi tetszhetett benne Nietzschének?

Balzac levele Henri Beyle-nek a regény elolvasása után íródott 1839. április 6-án. A mondat, amelyet Nietzsche kiragadott belőle, így hangzik magyar fordításban: „Oh, az egész oly szép, mintha olasz írta volna, és ha Machiavelli ma regényt írna, ez a *Chartreuse* lenne”. Azaz *A fejedelemlről* nem esik szó a levélben, Balzac akár a firenzei szerző szépirói műveire is célozhatott. Szerintem a mondat súlypontja ez: „mintha olasz írta volna”. Ugyanis néhány sorral lejjebb a levélíró ráerősít e jellemzésre: „Ön megmagyarázta Itália lelkét”. Azt hiszem, e két mondatot együtt így lehet érteni: ahogyan egykor Machiavelli műve, úgy most az Ön regénye képes arra, hogy Itália lelkét megmagyarázza – ezért mondja, hogy olyan regény, „mintha olasz írta volna”. Valószínűleg az Itália-sztereotípiák közegeben kell érteni Balzac szavait: a színlelő, intrikus, amorális olasz jellem megragadásának látta Machiavelli és Stendhal művét is. Nietzsche túlértelmezte Balzac mondatát; a francia író nem állította azt, hogy a Stendhal-regény modern kori *Il principe* volna. A levélnek különben egyáltalán nem ez a legérdekesebb szakasza, hanem az alábbi részlet: „Óriási hibát követett el, mikor Pármát nevezte meg színhelyül, nem kellett volna megnevezni sem az államot, sem a várost, engedni kellett volna, hogy a képzelet találjon rá a modenai hercegre és miniszterére, vagy bárki másra. Hoffmann sohasem mulasztott el ennek a törvénynek engedelmeskedni, amely alól nincs kivétel a regény szabályaiban – pedig hát ő a legfantasztikusabb író. Hagyjon meghatározatlannak mindent mint realitást, és minden reálissá válik; ha kimondja Parma nevét, senki sem ért egyet Önnel.” Ez valóban éles eszű észrevétel – bár azt nem hiszem, hogy általános regényszabály. Mindenesetre jellemző, hogy Balzac leveléből Nietzschét nem ez a fejtegetés érdekelte – hanem Machiavelli.

„Micsoda ostoba szándék, önmagát akarja ábrázolni!” – így kiáltott fel Pascal Montaignet olvasva a *Gondolatokban*. Ebben én sem követném az *Esszéket*.

Többször is írtam politikai eszmetörténeti tanulmányaimban Szekfű Gyula könyvéről, a *Forradalom utánról* mint a kommunistákkal való kollaboráció művéről. Most, Szabó Zoltán – emigrációban írt – Szekfű-nekrológiát olvasva *Ősök és társak* című kötetében, úgy gondolom, ha e szöveg felől tekintenek az 1947-es röpiratra, talán másként ítélném meg. „Külföldön nem mindenki tudta, Magyarországon mindenkinek el kellett felejtienie, hogy Szekfű Gyula majdnem olyanformán jutott a moszkvai követséghez, ahogy Török Bálint a Héttoronyba...” Szabó mondata rám is érvényes, a kései utód is „külföldi”. Lehet, hogy a *Forradalom után* úgy olvasandó, mintha a Héttoronyba zárt rab írta volna.

Idézet Tánzos Péter említett tanulmányából: „Nietzsche egyik feljegyzésében azt a feladatot adja magának, hogy írjon egy gonosz könyvet, amely még Machiavelli művénel is komiszabb lenne”. (Ami, végül is, a nővére közreműködésével, *A hatalom akarásával* sikerült is.) E kis feljegyzés visszaigazolja Thomas Mann Nietzsche-előadásának a jellemzését: „egy felhevült kamasz fiú szavaiként hatnak” a kereszténység vagy a demokrácia elleni, a háború és az erőszak melletti érvelései, s hogy „gonoszságból, kihívásvágyból [volt] antiliberalis”. A Tánzos idézte feljegyzés pedig arról tanúskodik, hogy vélhetően a magáéhoz hasonló kihívásvágyat feltételezett a firenzei íróról is. Mint ismeretes, *A fejedelem*

értelmezését – kisebbségi szólamként – máig kíséri a feltevés, hogy e mű voltaképpen ironikus olvasatot igénylő satirikus alkotás. Hasonló mozzanat Rousseau első értekezésének az értelmezéstörténetében Diderot anekdotája, miszerint a pályaműve eredetileg épp ellentétes választ adott a feltett akadémiai kérdésre, mint a szöveg végül beadott, nyertes változata: Rousseau, mondhatni, „kihívásvágyból”, elképesztés-vágyból, különbözőség-vágyból változtatta az „igen”-jét „nem”-re, s állította, hogy a tudományok és a művészetek rombolóan hatottak az erkölcsökre. De vajon miért váltak épp ezek a komizságból, kihívásvágyból írt művek oly sikeresekké?

Nem írhat le mindenki minden mondatot. Primo Levi választát önnön kérdésére (*Ember ez?*) csak táborokat megjárt ember írhatta le, bárki mástól felháborító mondat volna: „Akikről ezeken az oldalakon szó van, nem emberek.”

Szabó Zoltán megfigyelése Márai *Vasárnapi krónikáiról*: „Hittel írt mondatok végére egy hitetlen utolsó mondatot biggyeszt. Cikkeinek műformája azokra a versekre emlékeztet, amelyekben az utolsó szó, az utolsó rím kisiklatja a ritmust. Hívó monológok végén e hitetlen ámenek adják a *point-t*”. Ez az ellenpontoszó eljárás nekem is rokonszenves: kinyitni a túlzottan lezáródó gondolatmeneteket; ellensúlyozni az erős állításokat; rámutatni, hogy más szemszögből másként látszana a most szemügyre vett tárgy. Mindez inkább írói technika, mintsem hit vagy hitetlenség.

Nietzsche abban is tévedett, hogy a gyengéken való könyörülés zsidó-keresztény eredetű elv. Lucretius *A természetről* című nagy tankölteményében ekként ír az emberi társulás első elfogadott szabályáról (Tóth Béla szavaival):

*Hogy mindenkinek illik a gyöngéken könyörülni.
Bár minden téren még nem született egyetértés,
Mégis a szerződést tisztán megőrizte a legtöbb,
Másképpen már régen elpusztult volna az ember,
És ivadékaik nem származtak volna le máig. (V. 1010–1014.)*

Az emberi nem kibontakozása a vadállati sorból a római költő szerint a szerelem, a gyermekek szeretete, a tulajdonhoz való ragaszkodás, a barátság, a gyöngéken könyörülés érzései által ment végbe, mely érzelmek megszelídítették az embert: „ekkor kezdtek nem bántani egymást” (V. 1007.). Persze, ezt olvasva egy igazi nietzscheánus így kiálthatna: micsoda kispolgári érzelmek! (Közel kétezer évvel az első kispolgár születése előtt. Egy római szerzőnél!)

Tíz éve tartottam legutóbb szemináriumot az olasz irodalomról. Akkor is, most is megszavaztattam a félév végén a hallgatókat, melyik volt a legjobb olvasmányuk? Akkor is, most is Massimo Bontempelli győzött: a *Két anyának egy fia*.

A Hunyady Sándor–Maupassant párhuzam Cs. Szabó fent idézett feljegyzése után sok évvel is életben volt még: Méliusz József 1969-ben közölt az *Utunkban* két párbeszédet Hunyadyról, amelyekben szó esik *A vöröslámpás ház* című novelláról és valós helyszínéről is: „tudod, az a bizonyos egykori kolozsvári Búza utcai ház”. Méliusz azt állítja, hogy a novella ötlete a francia írótól származik, a *Tellier-ház* című elbeszéléséből. Elolvastam: valójában Maupassant művének csupán annyi köze van a Hunyadyéhoz, hogy mindkettő bordélyházban játszódik, s a szereplői részben az ott dolgozó lányok. Minden másban eltér a két alkotás. *A vöröslámpás ház* nemigen kölcsönzött a *Tellier-ház*tól semmit.

Montaigne-nél, a *Raymond Sebond* mentségében szinte önálló betét Lükasz története, melyet különben a főszereplő neve nélkül Horatiustól is ismerünk. Lükasz békés családi életet élő ember volt, ám azt képzelte, hogy „örökösén színházban ül”, állandóan színdarabokat lát – s amikor kigyógyították e téveszméjéből, visszasírta „édes képzelgéseit”. Úgy hangzik ez, mintha Pirandello *IV. Henrikének* az alapötlete volna.

„Mi sem áll távolabb személyiségétől és gondolkozásától, mint az a meggyőződés, hogy a világ jelenségeinek, mások személyiségének vagy az ő hozzájuk való viszonyának ezernyi változata és aspektusa egyetlen ítéletben összefoglalható lenne” – írta Csordás Gábor egyik Montaigne-tanulmányában, még 2010-ben, a *Holmiban*. Így is van, általában én is ilyennek láttam az esszéit. Mégis, némely írása ellentmond a következtetésnek: például a *Raymond Sebond* mentsége. Itt sok-sok oldalon keresztül érvel, már a mű első száz oldalán, néhány nagyon is határozott ítélet mellett. Az emberi elbizakodottság ostorozása egyenesen a filozófia, a tudás, a tudomány hiábavalóságának és káros hatásának a leszögezéséig vezet el (*Esszék*, II. 175–187.), sőt, a szent tudatlanság dicséretéhez (187., 189.). Ez is Montaigne.

Bölöni Farkas Sándor mielőtt felszállt volna a Columbia nevű óceánjáró hajóra, amely azután harminckilenc nap alatt Angliából Amerikába vitte, utánanézett a hajószerecsétlenségek statisztikájának. „A Lloyd hajólistája szerint 1793-tól 1829-ig csupán angol hajó 19710 veszett el, s azoknak nagyobb része a csatornában.” (Mármint az Anglia és Franciaország közöttiben.) 1830-ban még ugyanolyan félelemmel vágtak át az emberek a tengeren, mint az ókorban.

Még egyszer *A pármái kolostorról*. Ortega y Gasset *Gondolatok a regényről* című esszéjének X. fejezete így kezdődik: „Figyeljük meg magunkat abban a pillanatban, amikor nagy regény olvasását fejezzük be. Más létezésből látszunk felmerülni, kibújni egy olyan világból, amely igazi világunkkal sehol sem határos. Pillanattal előbb még Pármában voltunk, Mosca gróffal és Sanseverinával, Cléiával és Fabrizióval... Most egyszerre, átmenet nélkül, szobánkban találjuk magunkat, városunkban, korunkban...” Tudok erről az élményről, megéltem én is, noha nem Stendhált, hanem például Tolsztojt (a *Háború és békét*) vagy Vargas Llosát (a *Háború a világ végéig*) olvasva. De nemcsak regények válthatják ki az élményt, hanem eposzok is; a drámák és novellák talán túl rövidek ahhoz, hogy – a spanyol esszéista szavával – alámerítsenek egy másik világba. „Regénynek azt a költői művet nevezem, amely előidézi ezt a hatást”, folytatja a szerző. Túl normatív a megfogalmazása. Vannak kiváló regények, amelyek másfajta hatást váltanak ki az olvasóból: például a bennünk folyó írói játékra figyelünk. Ilyen *A per*, a *Gyér világ*, a *Harmonia caelestis* első fele. „Ezért halva született minden regény – írja még Ortega, két bekezdéssel később –, amelyeket »transzcendens« szándékokkal terheltek, legyenek azok politikaiak, ideológiaiak, jelképesek vagy szatirikusak.” Kemény Zsigmond épp ellenkező véleményen volt az *Eszmék a regény és dráma körül* című nagyszerű tanulmányát írva: úgy látta, a regényt épp az különbözteti meg az összes többi műfajtól, hogy mindig vannak az esztétikain túlmenő céljai is – „transzcendens” olvasói elvárásoknak kell eleget tennie: politikaiaknak, ideológiaiaknak, lélektaniaknak stb. Nyilvánvaló, hogy az *Ördögöknek*, a *Kis apokalipszisnek* vagy *A rajongóknak* „transzcendens” szándékai is vannak, szerintem mégis nagyszerű regények. „Több dolog van földön és egen, Horatio, mintsem bölcselmetek álmodni képes.”

Az *illúziók kávéháza* egyik cikke biztatására tegnapelőtt elolvastam Karácsony Benő regénye, a *Napos oldal* első száz oldalát – vajon huszonévesen meddig jutottam benne? –, hogy majd ellenőrizhessem Méliusz állítását, miszerint a folytatása, *A megnyugvás ösvényein* re-

mekmú. Tegnap pedig megvettem 100 Ft-ért a szokásos szombati könyvkiadásra Rajnai László Kodolányi-könyvének 2019-es kiadását, s rögtön végigolvastam az utolsó száz oldalát, azaz a 2002-es kiadásból kihagyott részeket. Már maga az így létrejött értekező forma is rendkívüli: százötven oldalnyi, az ötvenes években írt, hol rajongó, hol élesen bíráló, de mindenestül romantikus esszé Kodolányi Jánosról, e világirodalmi rangúnak, a legnagyobbak egyikének, sőt, megváltó erejű művek alkotójának tartott íróról, amit aztán hétoldalnyi, immár kiábrándult, a főhőse ellen írott, vádló toldalék követ, majd jön a százoldalas „Utóhang”, amely nem más, mint Rajnai szellemi és nem csak szellemi önéletrajza, s egyben Kodolányi-könyvének teljes története, ifjúkori rajongásának érzelmes-okos bemutatása, kapcsolatuk rideg-felszabadító élményének a feltárása, Kodolányi coriolanus alakjának az elemzése, ami végső soron leszámolás a Mesterrel, Rajnai László függetlenségi harcának keserű befejezése – a művek (egy-egy művek) magasztaló értékelésének fenntartásával. S legvégül oldalnyi feljegyzés zárja a könyvet Kodolányi halálhírével: megbocsátó, de függetlenségfenntartó búcsú. Így, együtt, páratlanul érdekes kötet. Rajnai így írt hősről: „soha nem ismert tréfát, tragikus sorsa élete minden energiáját a szenvedélyes komolyság szolgálatába kényszerítette”. Karácsony Benő prózája ennek épp az ellenkezője.

A *Napos oldal* első fele kóperegény, a második fele karrierregény (művészregény), az első falusi-kisvárosi, a második budapesti-párizsi közegben játszódik – s az első a sikerültebb. Felméri Kázmér mindenestre maradandó regényhős-elbeszélő, a nagy dumás individualista bohém fajtájából. Komolytalanság és mélabú, tréfa és természetmegfigyelés ritkán találkozik össze olyan szerencsésen, mint e regény első felében. Noha alig foglalkozik politikával, olykor előbukkannak benne a polgári életvitelt, a világnézeti elköteleződéseket, a közéleti hiteket, ambíciókat elutasító vagy nevetségessé tevő mondatok. A *Napos oldal* bohém változat az antipolitikára. „Ami a világnézetet illeti, alapjában véve kevéssé becsültem” – nyitja az egyik ilyen bekezdést. „Eszméink, akaratunk éppúgy nem fogják tökéletesebbé tenni a világot, mint ahogy a megelőző millió nemzedék sem tette azzá a jelent. Végtelen tévedés azt hinni, hogy a világegyetem és benne minden lény tökéletességre törekszik.” Egyszóval, Karácsony Benőt (vagy Felméri Kázmért) felírhatom a szkeptikus írók listájára Mikszáth és az idős Déry közé.

Molnár Gusztáv *Beszélgések Méliusz Józseffel* című kötetében hosszú bekezdésben nevet, újságokat, csoportosulásokat sorol azon feltevése mellett, hogy a két háború közötti Erdély szellemi életében „a legjelentékenyebb koncepció” a liberális volt. Ugyanezen időszakban Magyarországon a liberálisok peremhelyzetbe szorultak, a „legjelentékenyebb koncepciók” antiliberálisok voltak. Mi lehet a magyarázata ennek az aszimmetriának? Talán egyszerű az oka: ha azon munkálkods, hogy elnyomj másokat – te magad, a pártod, a politikai közösséged –, akkor antiliberális leszel; ha ellenben attól tartasz, hogy mások elnyomhatnak – téged vagy a közösséged –, akkor liberális.

Hogyan lehetséges, hogy Rajnai László, ez a művelt, okos, kritikai érzékkel rendelkező fiatal ember lesöpörte az asztalról Kodolányi legjobb regényei kedvéért a magyar és világirodalom teljes regénytermését? (Művei „világviszonylatban első helyen állnak” – írta róla.) Ő maga alkati okokkal magyarázza mindezt: „Sohasem tudtam, nem is akartam kivonni magamat az igazán jelentős művek hatása alól. Nem születtem valójában kritikusnak; az írói alkotások gyöngéit és erényeit aránylag gyorsan észreveszem ugyan, de ezek csak másodsorban érdekelnek: a belőlük sugárzó szellem hőfoka és milyensége izgat leginkább.” Nagy kísértés lehet az is, ha valaki ifjan úgy érzi, nagy, nagyon-nagy íróval találkozott, és ő válhat az első számú értelmezőjévé. Rajnai úgy képzelte, hogy műve Kodolányi életműsorozata első köteteként jelenhet majd meg – nyilvánvalóan csak a szo-

cialista rendszer bukása után, hisz megalkuvásmentes antikommunista tanulmányt írt. Mégis, többről van itt szó. Rajnai számára Kodolányi legfontosabb művei nem irodalmi alkotások voltak, hanem Tanítások, a szó vallási vagy világi vallási értelmében. Az *Örök Testamentum* (már a címadás ambíciója is erre utal) négy kötete „valóságos enciklopédia így együtt: iránytű nemcsak a múltba, de a jövőbe is. Nemcsak irodalom, több annál: olyan korban, mely mindent profanizál, ez a magasrendű élet Bibliája”. Rajnai könyvében evangélista beszél (akiből olykor előbújik az irodalomkritikus is); utolsó száz oldalán pedig a Tanítójában csalódott (de a Tanításban nem csalódott!) evangélista. Úgy vélte, mint Kodolányi is, hogy korszakhatáron él: „új világek kezdődik, »új Ég és új Föld«”. Az *Örök testamentum* köteteiben ennek a hirdetése ragadta meg vallási erővel. Műve első százötven oldalát írva is érezte hőse hatalomakarását, diktátori hajlamát, de nem ez érdekelt, hanem a Tanítása. Ez magyarázza kritikai korrekcióit is: ezek a szövegrészek az ő igazi hozzájárulásai a Tanhoz. (Ilyen korrekció például Kodolányi nyugatellenességének a bírálata és módosítása.) S mindez azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy Rajnai könyvének van Kodolányinál fontosabb szereplője is: a Tan igazi mestere, az Igaz Tanító, Várkonyi Nándor. Engem talán épp a Tan, a Tanítás tartott vissza az *Örök testamentum* darabjaitól, noha belekezdtem szinte mindegyikbe. A monumentalitás, amely Rajnait lenyűgözte, engem taszított. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Rajnai szövege az ötvenes években, a hatvanas évek elején készült: felmagasztalásai és értékítéletei kétségbeesett szembeszegülések; a Tant – Rajnai ezt így láthatta – mindenestül a Hamis Tan, a Hamis Megoldás, a kommunizmus ellenében dolgozta ki a szerzője: a remény testesült meg benne, hogy lehet másféle élet is.

Megdöbbenve látom, hogy a *Napos oldal* negyvenézer, *A megnyugvás ösvényein* harmincnégyezer példányban jelent meg. Üzenet másik bolygóról. A dilógia a végére elkomolyodik, érzelmessé válik: megváltozik, mert elbeszélő-főhőse fiatalemberből meglelt férfi lett, bohémból polgár, fiúból apa, s megváltozik azért is, mert falusi-kisvárosi világába betör a politika zsidóverés, háborús tömeggyűlés formájában – a cselekmény a húszas évek elejétől a harmincasok végére ért. Méliusz talán azért vélhette jobbnak *A megnyugvás ösvényeint* a *Napos oldal*nál, mert itt megjelenik a Kor, a felelősség, az érzelmi mélység. Mégis, úgy sejtem, a két Felméri-regény varázsát a komolytalanság, a tréfa, a könnyelműség biztosítja – a viszonylagosító, könnyű komolyság, amely ekként beszélgeti a főhőst és a körorvost a második regényben: „– Igazságnak kell lennie, punktum – kiabálta a körorvos most már sűrűbben kortyolva a törkölyt. / Megveregettem a vállát és megkérdeztem, mi az igazság? Nagy üzletet fogunk vele csinálni, ha felfedezte.”

A nőstényördög

Az elhivatás

*Egy ilyen kielégületlen ország megmentéséhez
nem angyalra van szükség.*

*Hosszas csönd.
Ezt komolyan gondolod?*

*Ide nőstényördög kell.
De évszázadok óta csak hímneműt használunk,
hogy el ne tudjanak szaporodni.*

*Most mégis jöjjön ő!
Fekete a haja, világít az arca,
a teste kénszagú, mindenütt
nőbb a nőnél, ha értitek, hogy gondolom.*

*Az álmukban jelenjen meg,
vagy akkor, amikor ébren lenni hiszik magukat?*

Riassza föl őket tévelygésükből.

Számonkérés

*Szerinted a nők nem olyan jók,
nem olyan okosak, nem olyan tiszták,
mint a férfiak?*

*Szerinted a férfiak nem olyan jók,
nem olyan okosak, nem olyan tiszták,
mint a nők?*

*Szerinted az emberek nem olyan jók,
nem olyan okosak, nem olyan tiszták,
mint az ördögök?*

*Szerinted az ördögök nem olyan jók,
nem olyan okosak, nem olyan tiszták,
mint az emberek?*

Álmok I

*Könyvtárban olvasol,
mikor hideg szalad végig a hátadon,
és a húsz évvel idősebb könyvtárosnő
után surransz a végébe.
Meglepődik,
de mindent enged.
Este, mikor visszaadod a könyvet,
amit olvastál, egy kis csokit
csúsztat a zsebedbe.*

A tanárnő levetkőzik az osztály előtt.

Boncolás

*Mikor a kórboncnoknő finom
mozdulatokkal föl vágja
a halott fiú hasát, gyöngéden,
mintha trikót venne le
róla, a fenekén óvatos
tapogató mozdulatokat
érez meg. Tenyerével
enyhén meglegyinti
a fiú arcát.*

*A hasfalat kétfelé
hajtja.*

*Egyszerre nevetnek
föl, mikor ujjával
a gerinchez ér.*

Reggel I

*Összeszedi a füstöt.
A kipufogók pamacsáiból
és koszszálaiból rostokat formáz,
a bevásárlóközpont fölött csapkolódó*

szennyvattából lelket.
A gyárkémények vaskos füstjéből
fekete és barna csont lesz.
A kohók szikrázó levegőjéből
koponya. Kéményt kémény után,
füstokádó csövet cső után
szüretel le, óriási gyerekeket
szül fantáziája. Cigarettafüstből tesz
haját a fejükre. Olajos fogukkal
a fákat legelik.

Álmok II

Akitől féltél, akit gyűlöltél,
akitől undorodtál, akit megvetettél,
akit nőként észre se vettél,
mind megérkezik. Az egyik
melltartóban van, de bugyi nincs rajta,
a másik túlzóan kifestette
magát és a száját nyalogatja.
Csókolózni kezdesz egy fogatlannal,
azt se tudod, ki ő, azt se tudod,
ki vagy te, de tökön rúg, összeesel,
fölríadsz, minden tagod sajog,
az éjszakai ablakon át sárga arccal
néz be rád az égre nem is hasonlító
könyörtelen közelség.

Reggel II

A feleségek egytől egyig jól aludtak,
a titkos szeretők szerelme elmúlt,
szakító esemeseket küldözgettek
ezrek és ezrek, a címzetteknel
már reggel előkerült a pálinka,
a feleségük csak óvatosan kérdezgette,
mi van, mert félt, hogy a férjének
ment tévedésből az üzenet,
aztán megértett mindent.
A pálinkázók szeme vörös volt,
visszarángatták az asszonyt
az ágyba, hirtelen mindenkinek
több ideje lett, elsimultak
a ráncok, kihullottak az ősz hajszálok,

*és nem nőtt helyettük új, csak fekete,
szőke, vörös és jelentéktelen keseszíni,
a hajfestékek eladatlanul hányódtak
a fodrászatok polcain, csökkent a forgalom,
visszaesett a gazdaság, és még mindig
nem múlt el nyolc óra, házastársi
ágyakból hallatszottak kéjes nyögések,
a gyerekek egyedül indultak iskolába,
üresek voltak az utcák, még a villamos se járt.*

A hazugság

*Aki hazudott, azonnal eltűnt róla egy ruhadarab.
A miniszterek, igazgatók még az irodájukba
se léptek be, máris meztelenek voltak.
A pénztárosok körül még a pult is eltűnt,
meztelenül ültek a levegőben,
előttük csak a pénztárgép lebegett,
olyan papírcsík jött ki belőle,
amire sematikus pornográf ábrák voltak rajzolva.*

A jog

*Ügyészek és ügyvédek
ügyeskedtek, hogy ne kelljen
megszólalniuk,
bejött a titkárnőjük, bezárta maga
után az iroda ajtaját,
levette a zakójukat,
íróasztalukat, diplomájukat
róluk, hirtelen csúnyák lettek,
akkor lefotózta őket,
és a képet föltette az instagramra.*

A pedagógia

*A tanárok csapatostól vallották be,
hogy nem tudnak tanítani.
Maszkot tettek az arcukra,
és maguk ültek az iskolapadba,
gyerekek tanították őket skype-on,
de sehogy se sikerült megérteni
a legfontosabbat, hogy a kudarcok miatt
ők már nem is léteznek.*

A katonák

*Elkezdték az egyenruhájukat szivóárvány-
színűre, a tankokat rózsaszínre festeni,
aztán inkább pizzamát húztak,
a puskákat elásták, a sírt sárral meglocsolták,
az ágyúkbá tejet öntöttek, a bombákat cukros
vízben puhára főzték, és fölszeletelték, mint egy tortát.*

Gender

*Az összes vezető állásba nők kerültek,
az egykori főnökök a titkárférfii székbe ültek át,
lelkesen írták, amit diktálnak nekik,
tisztá női kormányok alakultak, homoszexuálisok
esküvőjén tanúskodott az egykori pártvezér.
Az ünnepségen nem evett a húsból,
a poharába salátalevet töltött,
és azt iszogatta.*

A pap

*A pap idejében hazaengedte
a sekrestyéseket, áldoztatáskor
könny csorgott a szeméből,
kint órák óta esett,
a járda mellett ömlő patakon
magabiztosan tartott
általunk nem ismert célja felé
egy papírhajó.*

A gazdag

*A gazdag a tőkét vakarta,
a számlaszámáról leemelt három
nullát, szilvát tett a közepükbe,
forró vízben fél órát főzte,
tányérra tette,
mákkal szórta meg őket,
majd jó étvágyat kívánt a meglepődött
személyzetnek, és hogy ne várjanak
rájuk, mert forrón a legfinomabb.*

A szegény

*A szegény levelet kapott,
hogy törölték a tartozását.
Tíz perc múlva becsöngetett
használt öltönyben, lukas talpú cipőben,
rosszul borotválva a tartozás,
hogy sajnós el kell utaznia,
de megadja a telefonját
meg az e-mail címét, ha
valamire mégis szükség volna,
rögtön szóljanak,
és majd ír, hogy mi újság otthon.*

A közép

*A középréteg tagja egy hagyma
közepében ült, csípte a szemét a vad illóolaj,
tudta magáról, hogy olyan, mint az:
nincs is. Elkezdte írni az emlékiratait,
aztán amikor vallomásoknak akarta átnevezni,
inkább törölte a gépéből
az egész kéziratot, lezuhanyozott,
hogy megszabaduljon a hagymaszagtól,
és azzal az elhatározással,
hogy a felső tízezerhez csatlakozik.
Mivel száznál létszámstop volt,
és különben sem hirdettek tagfelvételt,
de még kiegészítő állást sem,
leült a tízezrek palotája elé,
hogy föltartóztassa a tankkal
érkező öntudatot, bátorságot, igazságismeretet,
nagyképű beszédet. Csakhogy nem tankkal jöttek,
hanem biciklin.*

Az okosok

*Előadni készülnek. Könyvet
raktak össze egy régi, a maga korában
el nem ismert nagyságról.
Most ők elismerik. De részben
kritizálják is. Máris okosabbak nála.
Mindig is elismertebbek voltak.
Hüledeznek a koron, hogy nem volt kíváncsi a*

*véleményére. Közben a saját feleségüket
se veszik észre, összekeverik nem jól megjegyzett
ismerőseiket. Hiába, öregek,
rossz az arcmemóriájuk!
Elégedettek, kivonulnak ebédelni,
nem sejtik, hogy a kor már figyelí őket,
és akit a kor figyel, hamarosan megért
egy-két dolgot, amit jobb nem érteni.*

A még okosabbak

*Gazdagodni készülnek. Öröklétet
raktak össze, de elfeledkeztek
a halandóságáról.
Most az eszükbe jut. De részben
kritizálják is. Már is okosabbak nála.
Mindig is elismertebbek voltak.
Hüledeznek a koron, mely már nem bízik
a véleményükben. Közben a saját feleségük
se bízik már velük kapcsolatban semmiben,
pedig magában kéne a legkevésbé bíznia.
Vagy épp a magabiztossággal kezdeni,
megpofozni a pofozkodót, kioktatni
az okoskodót, nem ráhagyni a semmit rá
nem hagyóra. Nem lovalni további
magabiztosságokba. Bemutatni
neki a saját butaságát, mint az új
személyi edzőt. Megcsalni végre,
ha volna kivel. Ebédre rántottlevest
tenni elé, és grízestészát.*

A legokosabbak

*A platánfán két varjú vitatkozik,
ledobnak egy követ, betörik alattuk
egy kocsi szélvédője.
A rendőrök észreveszik a bajt,
telefonálgatnak,
távoli városban csörren meg a mobil,
vendégségből siet el egy hosszú hajú nő.
A küszöbön áll egy szebb kor.*

*A két varjú elröppen,
az egyik északnak, a másik keletnek.*

A nőstényördög női focit néz a tévén.

*A küszöb egyelőre magasabb,
mint a berlini fal,
de valaki épp obszcén rajzokat spréz föl rá.
Másválaki lefotózza,
megint más képeslapra teszi.
A képeslapra ördögfejes bélyeg kerül,
aztán elveszik a postán, pedig arra volt
írva a varázsszó,
egy darabig bárki elolvashatta volna, most
egy árokban hever, egy megtermett patkány behúzgálja
az odújába, kifejezetten papírokat gyűjt,
van egy újságlap félig megoldott rejtvényvel,
egy puha könyvborító és egy fél vers is a birtokában.
A következő esőig,
amikor az árkot amúgy is elönti a víz.*

Lesz-e még?

*semmit sem tehetünk?
mit akar az idő
holnap mi lesz velünk*

*és lesz-e még holnap
vagy emléke csupán
régí mondatoknak*

*egyre hidegebb van
és nincs éjszakázó
helyünk – mégis hogyan*

Inkább lent

*mindig minden mintha
reggel a tó ahogy
szétfolyik a tinta*

*körötte még az ősz
tétovasága de
ki veszít majd s ki győz*

*kéne még valamit?
nem is tudom – van ki
bezár más meg kinyit*

*rendszerint inkább lent
s hogy mihez van közünk
már semmit sem jelent*

Miből marad

*bízni még de miben
délután a nyárnak
vége lett hirtelen*

*ünnepünk lesz-e még
s ha fogynak a szavak
miből marad elég*

*mihez van még erő
s búcsút venni hogyan
mi volna a nyerő*

*szólni régóta nem
mindkét part lángokban
de mi igaz s mi nem*

Kései

*álmok hamujában
földközeli idő
köd hideg sirályok*

*de a messzeségben
piactér szökőkút
a tél tagadása*

*kőcsipkés tegnapok
tengeri szél hozta
kései harangszó*

Lelassult forgalom

*Sután verdeső madár röpke látványa
araszolás közben útéptítés vagy baleset
Hangoskönyv megy Hans Castorp nagyapja halálának
és felravatalozásának véget nem érő leírása
ami szinte szó szerint megegyezik azzal
– döbbenek rá –
ahogy nem is olyan régen elmeséltem
gyerekkori rémképeimet alvó nagyapámról
egy légy szállt az orrára és mivel nem hessintette el
biztos voltam benne hogy meghalt*

*A madár verdesett
üggyel-bajjal feljebb küzdötte magát
de hirtelen megállt a szárnya és barnás teste
a következő másodpercben lehullott
a tavaszi mező virágai közé*

Néhány zsemle

*Az ötös számú kórteremben
anyám azt mondja vigyem el a zsemléket
nem eszi meg őket minden étkezéshez kap egyet
nincs semmi bajuk nekem adja az előző két nap termését*

*Be vannak csomagolva a zsemlék
egyforma félbarna zsemle mindegyik mint a szivacs
egyet kibontok nézem és azt érzem
beteg zsemle kórházi zsemle de anyám adta*

*Ebben a vacak hideg didergető májusban
voltagepp méltó ahogy harapok belőle lassan rágom
Anyám amúgy valamelyest erősödik
már csillog a szeme epret vittem neki*

*Még egy utolsót harapok a zsemléből
nem tudom a másik kettővel mit csináljak sajnos
ki fogom dobni őket az a gyanúm
Anyámat még legalább egy hétig bent tartják
Talán jobb idő lesz mire kiengedik vagy ki tudja*

A haladás iránya

*Egyre inkább szeretek elveszve lenni
a seholban ami alig-alig túlzás
Jó nézni egy teljesen ismeretlen tájat
ahol tényleg semmi keresnivalóm
abban a megnyugtató hitben
hogy immár nem is keresek semmit
mert ami vagy aki akar majd megtalál
Lassan gurulok egyre keskenyebb
egyre göröngyösebb utakon
nem szándékozom megérkezni
hiszen úgyis mindig ott vagyok ahol kell
Bámulom a lassú naplementét
és ahogy a varjak lakmároznak
nyugodtan az elgázolt süntetemekből*

Jövendő napok elébe

*Óvom gyengeségeimet mert megerősít a tudatuk
ember-mivoltom esszenciájaképpen
a tökéletlenség kegyelme ami rezignált mosolyban ölt testet
Már nem forgatom magamban a kést mint javasolták egykor
és sem emiatt sem egyéb hiányosságaim miatt nem szégyenkezem
Lustán látszólag nemtörődöm módon folynak a napok
miközben a mohóság és kevélység bűnében fetrengve
nemcsak abban vagyok biztos hogy sosem halok meg
de még inkább abban hogy minden szép és jó lesz
míg tart nyavalyás örök életem*

ÚTON, ÚTFÉLEN

A hatvanas és hetvenes évek: emlékek, történetek (II. rész)

Péczy László irodalomórái

Mondanom sem kell, hogy a magyar irodalmat tekintetem főszakomnak, de hamarosan csalódtam. Az irodalmi tanszék által kínált kurzusok közül egyedül Péczy László óráira emlékszem szívesen. Funkcionális verstant tanított (ezt az anyagot nem sokkal később publikálta *Tartalom és versforma* című könyvében), irodalomelméleti szemináriumának számomra emlékezetes órái pedig a ballada műfajával foglalkoztak. Ennek alapját *Hét balladajáték* című, még 1947-ben megjelent kötete képezte, amely ballada-dramatizálásokat tartalmaz. *A halálra táncoltatott leány* bemutatása, illetve a dramatizált szövegnek az órán történő előadása bizonyára azért maradt meg bennem, mert ezt a hatást erősítette a (korábban említett) somogyi fafaragás elemzésének emléke. A Péczy-féle dramatizált szövegből a haláltánc-jelenetet idézem. Én mondtam az instrukciókat, a szerepeket hallgatótársaim adták elő, illetve olvasták fel:

SALLAI KATA (*tánc közben*)

Eressz el, eressz el,
Darvas Kis Kelemen!
Aranyfejű pártám
A fejembe ragadt.

DARVAS KIS KELEMEN

Dehogy eresztelek,
Hétszer kérettelek
Ha nekem nem adtak,
Másnak se adjanak!

(*kis időre abbamarad a tánc*)

Muzsikás, muzsikás,
Tizenkét muzsikás,
Ha reggel meghúzod,
Este legyen vége,

Ha este meghúzod,
Reggel legyen vége.

(A tánc folytatódik)

A leány hiába könyörög, nem szabadulhat a táncból. Végül csak azt kéri leány-pajtásaitól, vigyék haza, s fektessék ágyba. Érte szól a megkonduló hármass hárang. Ezt a témát az egyetemen majd a neves kollégái árnyékában dolgozó Bóta László balladakutatásai fogják kiegészíteni.

Péczy elemzései azt a klasszikus szemléletet tükrözték, amelyet Wolfgang Kayser és Max Wehrli alapművei képviselnek, de tőle hallottam először Ingarden nevét említeni, valamint az „üzenet” és a „struktúra” meg a „szövegrétegek” fogalmát használni műértelmezései során, és a genetikai elemzés módszerét alkalmazni. Az *Özvegy legények tánca* című vers vizsgálata az egyik óráján nagy mértékben hozzájárult Ady-élményem formálódásához, erősödéséhez. (*Bevezetés a műelemzésbe* című könyve majd 1973-ban fog megjelenni, abban ez az elemzés még kimunkáltabb lett.)

Péczy világirodalmi szemináriumának egyik csomópontját az általa különösen kedvelt *Kalevala* interpretációja képezte. Bevezetesként imitáltatta velünk az egykori előadásokat, amikor, jóval Lönnrot Illés előtt, az énekek csak szóhadományban léteztek:

*Kéz a kézbe, kössünk öszve,
Ujjat ujjal egybefűzve,
Dalaink javára gyűjtsünk,
Legis-legszépiből nyűjtsünk,
Kedveseink hadd hogy hallják,
Tudnívággyók hadd tanulják
A törekvő zsenge népben,
A növekvő nemzedékben
Mind a szót, amit szereztünk,
Mind a verset, amit vettünk [...]*

A negyedik és a tizenötödik éneket kellett elolvasnunk, ezt a két szöveget Péczy részletesen vizsgálta. Utóbbi, az eposz talán legszebb része, amelyben a meggyilkolt Lemminkejnen anyja összegereblyézi fia holttestének darabjait, gyógyírral összeilleszti a testrészeket, s új életre kelti a fiát. Az előbbi ének a magát bánatában vízbe ölő Ajno siratását meséli el. Ehhez Péczy a magyar siratóénekek párhuzamát hozta szóba, én pedig egy kis referátumban Weöres Sándor *Gilgames-átültetéséből* Enkidu siratását olvastam fel, amelynek szövegét a *Nyugat* 1937-es évfolyamából kerítettem elő. A *Kalevala* a *Gilgames*szel és a magyar siratóénekekkel együtt a mítosz széles időhorizontját tárta fel számunkra. (Azt hiszem, majdani Várkonyi Nándor-könyvemhez, a *Sziriat oszlopai* elemzéséhez ekkor kaptam egy utóbb majd kicsírázó magvat.) Később, már középiskolai tanárként jöttem rá, hogy a harmadik ének nevezetes énekpárbaját az öreg Vejnemöjnen és az őt versenyre hívó fiatal Joukahajnen között, leegyszerűsítve értelmezik az elemzések. Ezt a dalos küzdelmet, amelynek során előbbi legyőzi, sőt a földre énekli, súly-

lyeszi kihívóját, a költészet varázshatalmaként szokták példázni, ez igaz, ám a helyzet bonyolultabb. Mert ha a jelenetet tovább olvassuk, kiderül, hogy ennek a varázshatalomnak sötét oldala, rontó ereje is van: az agg dalnok azt követeli, hogy ifjú vetélytársa meghagyott életének zálogaként ígérje neki feleségül a hűgát, Ajnót. De a lány nem akar egy vénemberhez menni, inkább öngyilkos lesz. A varázshatalmú dal tehát tönkretett egy családot. Megjegyzem még, hogy számomra a *Kalevala* és, persze, Vikár Béla gyönyörű fordítása negatív tanulsággal is járt. A finn eposz világa ugyanis paraszti világ, hősei parasztok, falusi mesterek, falurosszák, a nótafa és a boszorkány is ide tartozik, s ez a világ meglehetősen távol áll a magyar mondák katonás, lovagi, vitézi szellemétől. Amikor később kezembe került Bede Anna fordításában a *Manasz* című kirgiz hősnének, ennek heroikus hősei, valamint az altáji őshaza emléke és az új hazába vándorlás nagy kalandja sokkal közelebb állónak tűntek a magyar hagyományokhoz.

Egy vita hatása

Körülbelül ennyi, amit az irodalmi tanszékről elmondhatok. Talán még Nemes István Radnóti-val foglalkozó stílusgyakorlatait említhetem. Legfontosabb irodalomtörténeti élményem nem is közvetlenül a tanszékhez kötődik, hanem az Irodalomtörténeti Társaság 1960-ban Pécsen tartott és a Főiskolán rendezett vándorgyűlésével függ össze. E programból pedig Barta János *Kemény Zsigmond mint szépirodalmi író* című előadása fogott meg, amelyet vita követett. Ennek során Pándi Pál igen hevesen támadta Bartát. Fölényes hangneme bennem visszatetszést kellett. Barta az ember sorsszerű és a viszonyok általi megkötöttségének tapasztalatával, s az ezzel való írói viaskodással kapcsolta össze Kemény jellemrajzainak pszichológiai hitelét. Pándi ezzel szemben úgy ítélte meg, hogy Kemény csak az extrém figurák jellemzésében erős, s ezt a „fogyatkozást” ő az író marxista nézőpontból reakciónak ítélte politikai felfogásával magyarázta. De vajon lehet-e, s hiteles-e aktuális tendenciák alapján magyarázni az irodalom klasszikus műveit? Ez a kérdés fogalmazódott meg bennem, a vita Szerb Antal onkolozott hallgatójában. Barta Jánost viszont „professzorommá választottam”. Figyelemmel kísértem a munkásságát, megvettem és elolvastam könyveit, még a debreceni tanítványai számára készített jegyzeteit is beszereztem. Az ő „hallgatója” lettem. Később pedig, mikor Katona Józseffel kezdtem foglalkozni, Barta *Bánk és Melinda tragédiája* című tanulmánya új utat nyitott nekem a *Bánk bán* vizsgálatához. Ebben Barta azokra a vétkekre és mulasztásokra hívja fel a figyelmet, amelyek Bánkot a feleségével szemben terhelik. Ő jött rá először arra, hogy klasszikus drámánkban kulcsfontosságú szerepet játszanak a nők. És nem csak Gertrudis. (A tanulmány először 1925-ben jelent meg a *Napkeletben*.)

A pécsi irodalmi tanszéktől tehát eltávolodtam. A nyelvészekhez pártoltam. Az irodalomtörténeti órák szinte semmi nyomot nem hagytak bennem. Viszont a negyedik évben, mintegy az irodalmi foglalkozások záró eseményeként Szerderkényi Ervin tartott egy kurzust a kortárs magyar irodalomról, s erre jól emlékszem.

Szederkényi Ervin sétálgatás közben megáll

A témakör áttekintését az akkori hivatalos kritikához alkalmazkodva végezte, ám ezt a szemlét személyes olvasói élményekkel társította, sőt hevítette át. Ilyen szubjektív töltésű volt az az előadása is, amelynek középpontjában Benjámín László költészete állt. Amikor Szederkényi bejött a terembe, majd megkezdte szokott sétáját az első asztalsor előtt, az ajtótól az ablakig és vissza, két kis formátumú kötetet tartott a kezében. Az egyik, mint hamarosan megtudtuk, az 1962-ben (tehát az előző évben) megjelent *Ötödik évszak* volt, amelynek rövid bemutatása után – ekkor megállt, felénk fordult – rálapozott a *Vérző zászlók alatt* című versre, amely egy kiábrándult, megtépázott álmaival szembesülő szocialista férfi létösszegző költeménye. Felolvasta. Visszafogottan, szinte prózai hangon adta elő, mégis megéreztek azt a sodró lendületet, amely az ihletett számvetés ismétlődő kérdéseiből és zaklatott anapsztusaiból fakad.

*Szivárvány volt az a cél, kamasz álma?
Szesz gőze, rajongó vágy ködképe marad,
A lélek bódulata, hogy utána
Keserűbben ébred a priccse a rab?*

A verset kiváltó konkrét helyzet ma már a lezárt történelem száraz ténye (és terhe) csupán, ám az önkínzó számvetés heve, a lelki tusa lázas érverése akkor – egyre inkább függetlenül az adott szituációtól – szinte a saját csuklónkon is lüktetett, s talán még ma is érzékelhető. „Hol a próbált szív, aki hitt, aki lázadt? / A Forradalom hol csavarog?” Mire Szederkényi befejezte a vers felolvasását, már tudtuk: egy ember szól itt, aki álmait véggépp elveszítve önmagát veszítené el. – A másik kötetke Szederkényi kezében az *Egyetlen élet* volt, ez még 1956-ban jelent meg. Ebből a címadó verset emelte ki, annak becsületes (de ma már bizony naivnak tűnő) erkölcsi gyanakvását hangsúlyozta. Ám az előadás engem kíváncsivá tett a költő *Önéletrajzi jegyzetek* című kis ciklusára, amelyben rábukkantam arra a szövegre (*Kiültünk ketten esténként a kertbe*), amelyet a munkáskörnyezet rajzával társított érzelem, az első szerelem egyszerű hangja hitelesít. (Ebből az ihletkörből születik majd a *Két évtized férfias vallomása*.) Benjámín verseiben a forma szigorú rendjébe észrevétlenül simul bele a szöveg, mint ezt Péczelyn iskolázott szemmel elismerően nyugtáztam. Ennek a szólamnak, a forma szigorú rácsozatában természetesen folyó versbeszédnek a kialakulása a korai verseket tartalmazó *Örökké élni* (1949) című kötetben figyelhető meg, ezt érdeklődésemre Szederkényi adta a kezembe az egyik előadása után. (Kár, hogy az időnként akaratosan megmutatózó ideológia olykor felsérti a szöveg felületének sima tükrét, ezt akkor még csak sejtettem, ma már tudom, a kései olvasó kényelmes helyzetében.)

Az említett előadás hatására később is megvásároltam Benjámín köteteit, s a *Tengerek fogságában* című, 1967-ben publikált kötetében találtam egy verset, a *Változat népmesére* címűt, amelynek felidézésével zárom ezt a Szederkényi Ervin emlékének ajánlott kis portrét. (Szederkényi 1964-től a *Jelenkor* főszerkesztője lett. Ezt a negyedszázados tevékenységét, amelynek során folyóirata a megújuló magyar próza legfőbb fórumává vált, kellően méltatta az irodalomtörténet. Én ezúttal a fiatal, pályakezdő tanár kevésbé ismert alakjára emlékezem.) Az említett

vers azt a mesét idézi meg, amelyben a jó szándékú griffmadár a hátán hazafelé viszi a mesehóst, a griffmadár hol enni, hol pedig inni kér tőle, s ez minden alkalommal testének egy-egy darabjával meg a vérével enyhíti szállítójának éhségét és szomját. A verset befejező három strófát idézem:

*S mind követelőbb a parancsszó:
„Most éhezem!” s „Most szomjazom!”
S mind tétovább, gyöngülve hangzó
a válasz, hogy „adom” s „adom”.*

*És egyszer aztán látható lett:
Kettéválik a „fönt” s a „lent”,
ketté a vizek és a földek,
éj gyászol és hajnal dereng,*

*Nap süt és Hold süt, nyár van és tél –
s a madár akkor hátra szolt:
„Vége a kinnak, hazaértél!”
De már senki sem válaszolt.*

Szemináriumi dolgozatomat az akkor még írói útjának elején tartó Gáll Istvánról írtam, a témát Szederkényi ajánlotta, alighanem próbatételnek szánta. Magvas, kifogásait is jelző bírálattal jelest adott rá. (Később, 1983-ban a *Jelenkor* számára íratott velem egy tanulmányt Gáll *Kalendárium* című könyvéről.)

Ulysses Tihanyban

Balatoni olvasmányaim közül James Joyce *Ulyssese* tette rám a legmaradandóbb hatást 1962 kora nyarán. E könyv után minden művet más szemmel olvastam, mint előtte. A könyvhöz néhány hónappal korábban jutottam hozzá, Rajnai László nyomta a kezembe még Pécsen, az antikváriumban. A Nova Irodalmi Intézet 1947-ben megjelent kétkötetes kiadása volt, Gáspár Endre fordításában. Egyik kincsemként őrzöm: számozott példány, az enyém az 576. (Ott vannak mellette a polcomon a későbbi fordítások, így Szentkuthyé is, de én ezt a Gáspár Endre-féle szöveget szeretem legjobban.) Míves tervezésű könyv, a szokásosnál nagyobb méretű kötetek, vörös gerincükön arany betűkkel a szerző neve és a cím olvasható, ez utóbbi kurzív formában megismétlődik a sötétke könyvtáblán. Az igényesen gondozott szöveg, a nyomtatott felület arányos tükrével, szemet pihentető margójával a lapokon, vonzza az olvasó tekintetét. Persze, a gimnáziumban megismert *Odüsszeia* lendülete hozzájárult ahhoz a sodráshoz, amit olvasás közben éreztem. Leginkább a Polgártárs néven említett ír hazafi küklipszi figurája vált emlékezetessé számomra, aki a főhőssel vitázva haragjában a sziklát helyettesítő bádogdobozt vágja a kereket oldó Leopold Bloom után. „Istennek hála, a nap belesütött a szemébe, különben biztos, hogy agyonüti. A doboz elrepiült a fenébe.” A dühöngő Polgártárs figurája mellett Gerty McDovell, e huszadik századi Nauszika alakjának iróniával vegyített lírai megjelenítése maradt

meg az emlékeimben. Felnyitom a regényt, s az első kötet 298. lapján ott látom egykori jelzésemet ennél, a főhős nézőpontját követő szövegnél: „A két lélek találkozott egy utolsó tétova tekintetben, és az a lány szívéig ható szem, különös fénnel, elragadtatással csüggött édes, virágszerű arcán. Halványan rámosolygott, édes megbocsátó mosollyal, amelytől nincs messze a könny, azzal elszakadtak.” Muszáj tovább idéznem: „Most már sötétebb lett és kövek meg fadarabok voltak a parton és csúszós hínár. Az őt jellemző nyugodt méltósággal ment, de gonddal és nagyon lassan, mert Gerty MacDovell egy kicsit... Szűk cipőket visel? Nem! Sánta! Oh!” Akkor, huszonkét évesen, a lírára érzékenyebb voltam, mint az iróniára. Ezért Gerty jött velem Dublinból Alsóbélatelepre, Leopold Bloomnak a misztériumok örök jelenében, 1904. június 16-án megtett utazásának szereplői közül. Mollyra még várnom kellett.

Július végén, ahogyan megbeszéltük, megjött Gyöngyi. Esténként az *Ulysses*-ből olvastam neki részleteket, egészen addig, amíg el nem bóbiskolt. „Nagyon érdekes, csak kicsit fáradt vagyok a sok fürdéstől meg csónakázástól”, mondta ásítva. Az egyik nap Tihanyba kirándultunk. „Nagyon vigyázz erre a kislányra” – intett anyám elinduláskor. Vonattal utaztunk Szántóig (útközben a magammal vitt *Ulysses*-ből olvastam fel részleteket), onnan komppal keltünk át a félszigetre. Egy vendéglőben rántott fogast ebédeltünk, szürkebarátot ittunk hozzá. Ráláttunk a Balatonra, tiszta, verőfényes idő volt. Akkor jöttem rá, hogy mi akár szavak nélkül is tudunk beszélgetni. Mindketten tisztában voltunk azzal, hogy ez a tihanyi együttlét életre szóló kapcsolatunk része. Ebéd után megnéztük az apátságot, bejártuk a falut, a belső tó környékét, majd végigsétáltunk a félsziget keleti partján, hogy majd a zalai (akkor már: veszprémi) parton utazzunk hazafelé, s majd Badacsonyból hajóval Fonyódra. De lekéstük a vonatot, s mikor visszafordultunk a rév felé, ránk sötétedett, s rájöttünk, hogy már a komp sem jár. Ráadásul eltévedtünk az erdőben. Szobát kellett nyitattunk egy útba eső szállodában. Mégpedig egy szobát, mert csak egyre volt pénzünk, s ez bonyodalmat okozhatott volna, mert a kor szigorú szabályai szerint csak igazolt házastársak bérelhettek egy hotelben közös szobát. Helyzetünket látva némi magyarázkodás után, s egy kis többletfizetés fejében, sikerült szobát kapnunk, amit a portán tartózkodók cinkos pillantásaitól kísérve el is foglalhattunk. Közepes nagyságú szoba volt, egyetlen franciaágygal. Mivel mi egész életre terveztünk, anélkül, hogy ezt megbeszéltük volna, tudtuk, hogy nem fogjuk kihasználni a véletlen kínálta lehetőséget. Megmosakodtunk, levetettük a felsőruhánkat, és bebújtunk az ágyba, Gyöngyi balról, én jobbról, aztán egymás kezét fogva szépen elaludtunk... Reggel összeszedtük kevés holminkat, én leginkább az *Ulysses*-re figyeltem, nehogy ott felejtsem. A szálloda recepcióján összekacsintottak a hátunk mögött. Aztán jött a komp, a vonat, otthon anyám aggódó tekintete. Megnyugtattam, hogy vigyáztam a kislányra, ahogy megígértem.

Temesi Mihály előadásai

Ezekért az előadásokért volt érdemes a főiskolára kerülnöm. Előzményül szolgált hozzájuk az *Anyanyelvünk* című könyv, amelyet három szerző jegyzett, Temesi mellett Rónai Béla, a nyelvi tanszék oktatója, és Vargha Károly, aki a német

tanszék vezetője volt. Ebből az 1955-ben kiadott könyvből készültem a felvételi-re, s ebből szereztem meg nyelvtani tudásom alapjait. Hagyományos leíró nyelvtant adott, ma már nem korszerű (talán akkor sem volt az), de rendszeres grammatikája napjainkban is jól használható, kitűnő alap, ha valaki tovább akar a nyelvről gondolkodni. Bennem kedvet ébresztett ehhez. Lelkesedésemhez egy másik könyv is hozzájárult, a *Rejtett kincsek nyomában* című, 1960-ban megjelent baranyai népmondagyűjtemény (mára már a harmadik kiadása is elfogyott), amelyet a fentebb említett Rónai Béla mellett Muszty László adott közre, aki nekem a Makárban tanárom volt. Ezzel a szerény, de azért megbízható alappal vártam, hogy Temesi Mihály belépjen az auditoriumba.

A középtermetűnél magasabb, ötven év körüli, szigorú arcú férfi volt. Arcának komolyságát fokozta fegyelmezetten hátrafésült haja a halántéka fölött rendbe szedett dúsabb hajfürtökkel, valamint a fekete keretes szemüveg, amely kiemelte figyelmes, olykor szúrósnak ható tekintetét. Kissé feszített gégefővel enyhén préselte a beszédét, hangja íveltebb dallam és a hangerő kilengései nélkül szólt. Kevés arcjátékkal beszélt, szinte gesztusok nélkül. Erősen kellett rá figyelni, mert mondatainak logikáját a következetes előrehaladás jellemezte, ha valaki netán elvesztette a fonalat, kapkodva igyekezhetett utána.

Mindvégig ő tartotta az előadásokat. Nyolc féléven keresztül, vagyis a szemünk előtt és a fülünk hallatára építette fel a nyelvészet általa megalkotott rendszerét, rakta egymásra a nyelvtan hatalmas építőköveit, hogy végül kompozíciós rendbe álljon az egész. A hangtannal kezdte, hogy a szótan alkotórészein, a szóképzéstan, a jelentéstan és az alaktan (a morfológia) fejezetein át eljusson a mondattanig, amelyen túl feltűnt a szövegten izgalmas világa. Páratlan élmény volt. A konstrukció fundamentumát nyelvelmélettel alapozta meg, végül pedig rövid nyelvtörténetet adott. (Ez utóbbit majd az egyetemen kellett továbbvinni.) Végül megfordított rendben visszapörgette az egész rendszert, ami ismétlésként és összefoglalásul szolgált.

A vizsgákra javarészt az ő kiváló jegyzetei alapján készültünk, ezeket a köteteket ma is őrzöm. Az egyik vizsgán kínos helyzetbe kerültem, amit ő bölcsen és nagylelkűen megoldott. Gondosan kidolgozott, témák szerint rendezett kivonatokat készítettem tanulás közben (motorikus típus vagyok, amit leírok, azt jobban megjegyzem), s ezt az anyagot bevittem magammal a szigorlatra. Nem puszkáztam, hiszen a fejemben volt az egész tananyag, csak sajnáltam a folyosón hagyni szorgalmas munkám gyümölcsét. De Temesi megfigyelte, hogy a padom rekeszébe teszem, mint ahogy azt is láthatta, hogy nem használom „segédeszközként” a készülés során. Amikor befejeztem a feleletemet, odajött a padomhoz, elkérte írólapjaim kis kötegét, végiglapozta, majd azt mondta: „Én is ezzel a módszerrel tanultam Klemm papánál.” Elkérte az indexemet, és beírta a jelest. Erre büszke vagyok, s arra a barátságos mondatra is, amelyet hozzáfűzött. A jeles nyelvtörténész, Klemm Antal az Erzsébet Tudományegyetemen az ő professzora volt, akit előadásai közben néhányszor meg is említett, egy-két esetben kedves bizalmassággal „papának” titulálva őt. Bár Temesi már mást is tudott a mondatról, mint mestere, de ragaszkodott annak definíciójához. Itt van előttem a Temesi-előadásokon készített jegyzeteim egy lapja, ahol ezt olvasom: „A mondat nyelvi kifejezése annak, hogy egy egységes, teljes gondolatot szándékosan alkotó elemekre tagolunk, és e részeket egymással kölcsönös függési viszonyba

hozva, velük egymásra és a világra vonatkoztatva állítólag vagy tagadólag közlünk vagy kérdezzünk valamit...” A definíció lényegében azonos a Klemm történeti mondatának bevezetőjében olvasható meghatározással. Temesi, aki kora színvonalán álló, eredeti, személyes veretű nyelvi rendszert épített fel, e ponton tisztelettel adózott mesterének, akinek a pécsi bölcsészkar a megszűnéséig a tanársegédje volt. És ez a hagyományörző gesztus tovább fokozza tiszteletemet Temesi Mihály iránt.

Temesi előadásai során leíró nyelvtanát kiegészítette Bárczi Géza és a „budapesti iskola” eredményeivel (Bárczit majd az egyetemen fogom hallgatni), ismertette a szerkezeti nyelvszemlélet, a transzformációs generatív nyelvtan által kínált lehetőségeket, s hangsúlyt helyezett a funkcionális nyelvtudomány Saussure által képviselt látásmódjára. Vagyis maradt ugyan a klasszikus nyelvleírás épületén belül, de ablakokat nyitott rajta. (Ezt a megállapításomat igazolja Temesinek 1980-ban megjelent *A magyar nyelvtudomány* című könyve, amelynek a diszciplínát áttekintő szemléje úttörő jelentőségű.) Olvasgatom elsárgult papírjaimat, egykori jegyzeteimet. Egyiken itt akad meg a szemem: „Létezik a dolgok és jelenségek lényegi viszonyainak egy minden nyelvben közös készlete...” Egy másik lapon meg ezt olvasom: „A különböző nyelvekben az egymásnak megfelelő nyelvi jelek inkább csak rokon értelműek, de ezeket is eltérő szerkezetű megnyilatkozásokban használjuk fel.” Persze, ezek egy hallgatónak talán nem is minden vonatkozásban hiteles feljegyzései. Lehetséges, hogy itt az univerzális grammatikának és a nyelvi relativizmusnak egykor általam nem is érzékelt vitája sejlik fel? Erre a kérdésre nem tudok válaszolni, mert nem lettem nyelvész. Ám mindentől függetlenül Temesi főiskolai éveim főalakja. Sokat köszönhetek neki: tanári tekintélyt, tudósi rendszerező képességet, következetes gondolkodást példázott számomra. Rangot adott a pécsi főiskolának. Erre jellemző, hogy amikor később az ELTE-n vizsgázva megtudták, hogy Temesi-tanítvány vagyok, elkérték az indexemet, és szó nélkül beírták a jelest. Temesi neve jelest ért.

A kerek kút és a tilángli bikla

A szemináriumokat Kerekes László és Rónai Béla vezette. Kerekes nemcsak követte az előadásokat a foglalkozásain, de beszédtechnikát és nyelvhelyességet is tanított pusztán a hangjával, mondatainak a logikájával. Rónai néprajzzal is foglalkozott, doktori disszertációját egy dél-somogyi falu, Patosfa nyelvjárásáról és folklórjáról írta. Falukutatásra biztatott bennünket. Én kedvet kaptam ehhez. Mivel apámnak volt egy hadifogoly társa, aki egy baranyai faluban, a Baksa melletti Tengeriben élt és gazdálkodott (a térszben és a háztájiban), elhatároztam, hogy ott fogok vizsgálódni és anyagot gyűjteni. Majd segíteni fog nekem, gondoltam, N.-ék velem egykorú fia, Peti. Persze, ez egy városi gyerek naiv elképzelése volt, aki még soha nem járt falun. Tél volt, havas, a városi utcákon latyakos februári idő, s én rosszul öltözködtem fel. Beázott a cipóm, s a városi öltönyömön átfúj a szél. Dideregtem. Busszal utaztunk Baksáig, onnan szánnal vittek bennünket Tengeriig. Az égen ragyogott a telihold, a hómezőn itt-ott távoli fényeket láttam, a száncsengő hangja romantikus zenei aláfestését adta a téli hangulatnak. Szép volt ez nagyon, de nekem majdnem lefagyott a lábam a beázott cipó-

ben. N.-ék kedvesen fogadtak, s mint vendégnek az utcai szobát adták nekem, ahol nem volt padlózat. Regényekből már tudtam, hogy létezik efféle földes szoba, de azt nem gondoltam, hogy az ilyen hideg tud lenni. Csupán a nyitott konyhaajtón át jutott be a szobába némi meleg, a vacsorára sült hurka-kolbász telt, vastag szagával együtt. Peti az istállóban aludt a lovakkal.

Másnap megismertem vendéglátóim portáját, lovaikat s egyéb állataikat az istállóban, még szamaruk is volt (ez vezeti a mezőn a birkákat, mondták), a disznóólban hízók rőfögtek. Peti befogta a lovakat, és szánnal bejártuk a falu környékét. Tengeri kis zsákfalú volt. Ha jól emlékszem, harmincvalahány ház alkotta mindössze. Amikor Petinek elmondtam, mi a tervem, hogy népdalokat szeretnék gyűjteni, értetlenül nézett rám. Olyanokat, mint az „Akácós út”? – kérdezte. Tagadó válaszomra csóválta a fejét, és tanácstalanul nézett maga elé. Aztán végigjártuk a házakat, ahol hasonló fejcsóválásokkal találkoztam. Kiderült, hogy ebben a faluban nem ismerik a népdalokat, amit furcsállottam. Azazhogy egyetlen sort mégiscsak fel tudtak idézni egy-két házban, ez így hangzott: „Tengöröni faluvégen van egy kerek kút...” A falu neve, mint mondtam: Tengeri, de ők úgy mondták, hogy Tengörön. Szóval ezt az egyetlen sort tudtam begyűjteni néhány napos ott-tartózkodásom idején. Valószínűleg ezt is máshonnan fújta oda a szél, hiszen minden faluban van faluvég, és ott szokott lenni egy kerek kút. Gyűjtőmunkám soványka eredményét tapasztalva elszomorodtam. De hazatérésem után, tehát már Pécsen rájöttem, hogy én hibáztam. Idegenként, városi jövevényként kopogtattam be a házakhoz, s ez feszélyezte, félszeggé tette és bezárkózásra készítette az ottaniakat. Nem nyíltak meg nekem. Bennem volt a hiba.

De aztán kiderült, hogy ez az egy sor nem is olyan kevés. Kitellett belőle egy referátum. A témája verstani ugyan, de Rónai elfogadta. Azokról a négyütemű sorokról írtam, amelyeknek utolsó üteme egyszótagú, s ez utóbbi az ütemegyenlőség törvénye értelmében erős nyomatékot kap. „Tengöröni / faluvégen / van egy kerek / kút.” Három négyzótagú ütemet egyszótagú követ, mintegy zenei csattanóként. Azaz 4 / 4 / 4 / 1. Erre a metrumra, az utolsó egyszótagú ütemre gyűjtöttem példákat a régi magyar irodalomból. A *László énekből*: „Szent kirá- / lyok közt / drágalátos / gyöngy”. A *Szelestei ráolvasásból*: „Erdőn / jár vala / Lebeke / tárgy”. A népköltészetből: „Túl a / vizen / a tengő- / rön // Rózsa / teröm / a kendő- / rön.” Ez utóbbit Vargyas Lajosnál találtam. Karácsony Sándornál is leltem egy különösen szép példára: „Kőrösi / kanalasi / körti / fa”. És végül Ady: „Góg és Magóg / fia vagyok / én”. (Ezt a háromütemes példám az órán erősen vitatták.) Mégiscsak érdemes volt Tengeriben fagyoskodni.

Másik referátumom szorosabban kötődött a nyelvészethez: a névszói állítmányról szólt, nyelvünk finnugor, sőt uráli jellemzőjéről, konkrétan *Az ember tragédiája* londoni színét záró haláltánc két soráról, a Munkás szavait idézve: „A hét letelt, a szombatest itt / Kinyugszom végre fáradalmit.” Azt a kérdést fessegettem, hogy ebben a szövegben névszói állítmány van-e (amelyet az *itt* határozószó képez, én emellett érveltem), vagy pedig, ami valószínűbb, hiányos, kihagyásos szerkezettel állunk szemben (az *itt van* helyett a voltaképpeni igei állítmány elmaradásával.)

Rónai nyelvjáráskutatással is foglalkozott. Feladatul adta, hogy a Temesi egyik előadásában is említett *tilángli bikla* kifejezést értelmezzük. Izgalmas feladat volt. Végül Szinnyei tájszótára és Kiss Géza 1937-ben kiadott *Ormányság* cí-

mű könyve alapján megtaláltuk a magyarázatot: díszes szövetből készült szoknya, ezt jelenti a feladatul kapott szókapcsolat. Mire megfejtettük, megtanultuk a tájszótárak használatát. (Ma is gyakran lapozgatom ezeket, s mindig csodálattal tölt el a nép szótermő képzeletének gazdagsága.) És végül el ne feledjem Temesi posztumusz művét, a halála után tizennégy évvel, 2002-ben megjelent *Az Ormánság nyelvjárása* című könyvét. Ennek említése legyen főiskolai tanulmányaim emlékeiből épített szerény, vidéki épületének a záróköve.

Egy családregény nyomában

1963 júniusában Gyöngyi leérettségizett (vele tanultam a magyar nyelv és irodalom vizsgára), én pedig megkaptam tanári oklevelemet. Gyöngyi szerint eljött az ideje annak, hogy bemutasson a családjának. Persze, az anyai „részt” már ismertem, hiszen szomszédok lettünk. Húsvét táján rövid bemutatkozás céljából Regölybe is elhívott, ahol a nagybátyja volt a plébános, aki barátságosan fogadott, s másnapig ott marasztalt. A családnak az apai ágát azonban nem ismertem. Július közepén tehát kettesben elutaztunk az apai rokonokhoz, akik a Felvidéken, akkor tehát Csehszlovákiában éltek. (Erről az utazásunkról csak az én szüleimnek volt tudomásuk.) Elsőként Marikával találkoztunk Kassán. Nagy csodálkozásomra kiderült, hogy Marika, Gyöngyi unokatestvére szlovák, sőt, túlzó módon az. Bár jól tudott magyarul, időnként úgy tett, mintha elfelejtené a szükséges szavakat. És itt most előrepillantok: Marikával mindvégig jó kapcsolatban maradtunk, ő is meglátogatott bennünket Pécsen vagy a Balatonon, mi is őt Kassán. Újsütetű szlovákságát mindvégig kitűzött jelvényként hordozta: minden névben szlovák gyököket keresett, és többször felmondta nekem František Palackýnak és Jan Kollárnak az iskolákban tanított pánszláv eszméjét a barbár magyarokról, akiknek általam suhogtatott nyilai ellen Marika Szvatopluk pajzsával védekezett. Ám ezek a – humoros tónust sem nélkülöző – vitáink nem befolyásolták kölcsönös rokoni szeretetünket. Egy alkalommal, rögtönzött szertartás során Marika megajándékozott a hozzá került családi hagyatékból egy arany pecsétgyűrűvel, amelyet most is az ujjamon viselek.

Kassáról Eperjesre utaztunk Gyöngyi nagynénjéhez (Marika anyjához), aki magyar asszony volt, korábban évekig a CSEMADOK helyi elöljárója. Az eperjesi vonatban Gyöngyi segítségével történeté próbáltam rendezni a fejemben a legfontosabb családi információkat. Ezt most elmesélem.

Az apósom, Mathia István, akit személyesen nem ismerhettem, 1898-ban született egy felvidéki magyar családból. Apja, Mathia Endre tanító volt Mihály-telken, feleségének szép magyar neve: Gázsó Emília. Mathia Istvánt, aki akkor érettségi előtt állt, behívták katonának, és az olasz fronton súlyosan megsebesült. A háború után Budapesten elvégezte a Műszaki Egyetemet, ahol mérnöki diplomát szerzett. A Mathia család felmenői között egyébként mérnökökre, tanárookra, literátus emberekre lelhetünk, egy neves matematikus is akad köztük. A Mathiák szép emberek voltak: a megmaradt fényképekről vonzó arcú, kék szemű, szőke férfiak és arisztokratikus profilú nők néznek ránk. Apósom unokatestvére az a Mathia Károly, ludovikás katonatiszt, akiről Fejes Endre a *Rozsdámető* egyik fontos szereplőjét, dr. Mathia Vilmos századost mintázta: jóindulatú,

segítőkéssz, de lelkileg meghasonlott figurát formált belőle, aki a regény szerint alkoholista volt. Ez az utóbbi dolog azonban Fejes írói fantáziájának terméke. Osztályfőnököm, Virág István ugyanis, maga is ludovikás tiszt, közeli kapcsolatot ápolt Mathia Károllyal, aki, mint elmondta nekünk, „jó modorú, feddhetetlen úriemberként” köztiszteletnek örvendett. Fejes Endre e ponton tehát, írói szándékának megfelelően, eltért a tényektől. (Feltehetően mások, a tisztársak is nehezményezték ezt a boros-pálinkás motívumot, s bizonyára ezzel magyarázható, hogy az író a regény későbbi feldolgozásaiban hőse családi nevét Mátyásra változtatta.) Az viszont igaz, hogy Mathia Károly a magyar népzene kiváló kutatójaként vált ismertté, Kodály Zoltán tágabb köréhez tartozott. A betlehemes játékokkal foglalkozó tanulmányát ma is jegyzi a szakirodalom. (Én is felhasználtam *Iskola és színház* című akadémiai doktori disszertációm írásakor.)

Mathia István a mérnöki diploma megszerzése után a GYSEV műszaki vezetője lett, később főtanácsosi rangban. Megnősült, feleségül vette a tekintélyes polgári családból származó Brandl Augusztát (ismert festőművész is van ezen az ágon), akivel két gyermeket nemzettek: Endrét és Istvánt, azaz Bandit és Öcsit. Sopron polgári negyedében, a Doborjáni utcában lévő emeletes házban laktak. (Feleségem ebben az épületben töltötte gyermekkorát.) A szépen alakuló családregényre azonban baljós árnyék borult. Brandl Augusztá súlyosan megbetegedett, s egy idegszanatóriumban, orvosi felügyelet mellett töltötte hátralévő éveit. Mathia István özvegyen maradt két fiúval. Negyvenöt éves volt, java korabeli férfi, amikor egy harkányi üdülésen megismerkedett egy nála húsz évvel fiatalabb hajdon tanítónővel, akinek megkérte a kezét, és a szép, igen válogatósnak tartott Csordás Mária hozzáment feleségül. 1944 januárjában volt az esküvőjük. Még ez év decemberében megszületett a kislányuk, Gyöngyi (az én feleségem). De a családregény ismeretlen szerzője ismét csavart egyet a történeten. Mathia István 1948-ban váratlanul meghalt. (A család úgy tudja, veseelégtelenségben szenvedett.) Szóval Csordás Mária ott maradt három gyerekkel, egy kislánnyal és két kamasz fiúval. Csak az imént említett ismeretlen szerző tudná megmondani, hogy a fiúk miért szakadtak ki ebből a csonka családból. Tény, hogy kiszakadtak. Bandi végül is felszállt egy Ausztráliába kivándorlókat szállító hajóra, hogy aztán nyoma vesszen. Itthon holtta nyilvánították. Öcsi pedig a felvidéki, azaz szlovákiai nagyszülőkhöz és rokonokhoz távozott. Az özvegy később Pécsre költözött. A soproni házat eladták, a Hadapród (Honvéd) utcában újat építettek helyette. A Csordás-hagyománynak megfelelően a szomszédunkban.

A családregényhez tartozik még két epilógus. A Mathia fiúk története. Bandi váratlanul „feltámadt” halottaiból, s harminc év után hírt adott magáról. Akkor egy Melbourne közelében lévő papírgyárban dolgozott, szép fizetéssel. 1978-ban, átrepülve a Föld túlsó oldaláról, meglátogatott bennünket, s felettébb csodálkozott, hogy rendezett körülmények között élünk, nem éhezünk, családi házban lakunk, nem pedig táborokban, és a templomok sincsenek bezárva, mint odahaza bizonyos lapok híresztelték. Ezt követően többször is meglátogatott bennünket, egy alkalommal a feleségét is elhozta, Ingét, aki osztrák születésű, barátságos nő volt. Bandi gyakran bírált bennünket, főként a két dacos vitatkozót, Marikát meg engem, hogy mi itt Kelet-Európában nem tudunk a nemzeti elfogultságainktól megszabadulni. Vegyünk példát őróla, aki ausztrál, és már régen megszabadult az efféle érzelmektől. Gyakran szokott telefonálni is. A legutolsó beszélgetésünk

igen meglepő s töprengésre készítő volt. Akkor már súlyos beteg volt, a kórházból hívott fel engem. Közölte velem, hogy „ezek az ausztrálok tiszta hülyék, mert engem Andynek szólítanak, holott én Bandi vagyok, egy soproni gyerek”. Hozzátette, hogy hamarosan fogok kapni egy csomagot, amiben ő lesz. Itt megszakadt a vonal, nem tudtam megkérdezni, jól értettem-e, s mire gondol. Néhány hónap múlva megkaptam a jelzett csomagot. Csakugyan ő volt benne, mármint a hamvai. Az urnát a könyvszekrényemen őriztem mindaddig, amíg a feleségem a felvidéki rokonokkal egyeztetve meg nem szervezte a soproni temetést. Kívánságának megfelelően az édesapja sírjába helyezték.

Öcsi élete más módon rendeződött: egyetemet végzett, mérnöki diplomát szerzett, s ebben a rokonokon kívül egy hozzávaló szép, jólelkű szlovák lány, Zana volt a segítségére, aki a felesége lett, ma már özvegye. Öcsi minden hivatalos iratában szlovákként szerepelt, annak vallotta magát, miközben magyar anyanyelvét hibátlanul megőrizte, mégpedig az irodalmi nyelvet, azt, amit a soproni iskolákban és az apjától tanult. Eszembe jut, hogy egy alkalommal, mikor nálunk Alsóbélatelepen jött össze a család, voltunk vagy tizennégyen, s együtt kicipeltük a partra, majd a nádas közelében felállítottuk a napozás célját szolgáló *stéget*, ő tudta egyedül, hogy annak a magyar neve: *sütkérező pad*. Többször meglátogattuk egymást, legutoljára már betegen jött Sopronba az apja és bátyja emlékét idéző találkozóra. Ebéden láttuk vendégül a családot. Ennek az ebédnek volt egy különös epizódja. Az ételek megrendelése után Öcsi szót kért, és váratlanul elkezdett Petőfi-verseket szavalni. Egymás után jöttek a fejből a költemények: a *Hazámban*, *Az Alföld* és az *Egy estém otthon* volt a nyitány, végül pedig az *Egy gondolat...* és a *Szeptember végén* zárta ezt a váratlan műsort. Több mint fél óráig tartott rögtönzött „pohárköszöntője”. Családtagjai, akik egy szót sem értettek az egészből, hiszen a lánya, Maura sem tud magyarul, döbbenet hallgattak. Megsejtették, hogy egy önfelmutatásnak, mélyről fakadt vallomásnak voltak a tanúi. Ez legyen a családregegy fellelt töredékeinek sorát lezáró esemény.

Eperjesen Mariska néni, Mathia Mária, apósom nővére kedvesen fogadott bennünket, jelképesen engem is befogadott a családba. Egy náluk töltött hét után néhány napra a Tátrába utaztunk Gyöngyivel. A Csorba-tónál kettesben, ahogy regényekben mondják: „Isten színe előtt” eljegyeztük egymást. Utána Prágába utaztunk, ahol egy hétig időztünk.

*

Augusztusban megkaptam a tanári kinevezésemet a mohácsi Kisfaludy Károly Gimnáziumba. Gyöngyivel elutaztunk Mohácsra, megnéztük az iskolát, majd komppal átmentünk a szigetre. Szép nyárvégi idő volt. Néztük a hallgatag folyót, amelynek hatalmas víztömege szinte mozdulatlanak látszott. A szigetről visszasanéztünk a városra, Gyöngyi felém fordult, és azt mondta: „Hát akkor itt fogunk majd élni”.

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése

VIII. rész

„Nem nemes szándékból, hanem a szívem hidegsége ellen”

Wirth Imre: – „Öt belső kötetből áll ez a gyűjtemény, és egyetlen csillagra tekint. A csillag neve – régi szóhasználat szerint –: Szerelem. A szülőt és gyereket, a szerelmeseket, az élő és halottat egymáshoz fűző szeretetről szólnak, a vágyaimban fényes és rémlátásaimban pusztuló országnak, a Figyelő Szemnek? Istennek? mutatják föl életünket ezek a versek. Hálát érzek irántuk, hogy hagyták megszületni ezeket a sorokat, hogy szerelmük nem sebzett halálra” – írta Zsuzsa az 1989-es Sötét és fény kora című kötet fülszövegében. Engedje meg, hogy visszatérjek ide, nagyon elkalandoztam a kérdéseimmel a múltkor. Ebben a kötetben olvasható először az Emlékezés-gyakorlat című vers, amely az 1992-es Viszonyok könnye kötetben cikluscím is lett.

Takács Zsuzsa: – A Sötét és fény kora magában foglalja a Tükörfolyosót (1983) és az Eltézkozott esélyem (1986) című kötetet. Benne vannak az 1984-ben, apám szívinfarktus után írt versek. Gyorsan és elegánsan, három nap alatt, idegenben halt meg, egy téli szakszervezeti üdülésen. Egyedül anyám volt vele az első két napon, a harmadikon pedig az öcsém utánuk utazott Sopronba. A doktornő elsírta magát, amikor megállt az intenzív osztály ajtájában, és a halálhíret közölte velük. Volt, és talán ma is van bennem bizonytalanság, hogy talán mégis él, hiszen nem tudunk elbúcsúzni. Persze öncsalás mindez, jól tudtam akkor, és jól tudom ma is. Szerelmes verseimet így hát sorra követték a szeretteimtől vett búcsú- és álomversek. Véletlen találkozások, tévesztések, látomások, sejtések. Édesanyám tíz év múlva követte őt, hosszú kórházi megaláztatás után, de az utolsó napon visszavette orvosaitól az élete feletti döntést; nem tett semmiért szemrehányást, megköszönte, hogy mindent megtettek érte, és kérte, hogy hagyják meghalni. Anyám halála után föl kellett tápázkodnom a földről. „Tanúim vagytok mind, hogy arcom megrepedt / a hangyatalpak nyomása / alatt. Kézről-kézre adtok, mint egy vakot / és ölelésről-ölelésre”¹ – írtam a temetése után. Vágytam a baráti ölelésekre, ahogyan Anna temetésén, mindennél jobban arra. Nem titkolom, hogy a Pilinszky Végkifejlet című kötetének címlapfotója segített az Utószó cím megtalálásában.

Sorra haltak meg a hozzám legközelebb állók. 2012-ben az öcsém, a legjobb barátom. Kilenc évre rá tündökletes nagylányom, Anna. Annában annyi életigenlés, életvágy volt, hogy biztos vagyok benne, ma is velünk és köztünk él. Haldoklása időszakában öt héten át a húga ápolta, először otthon, aztán vele ment a kórházba is. Végig vele volt Joe, azaz dr. Szabó József, akinél együttérzőbb orvost elképzelni sem tudtam volna. Amikor az utolsó rétegvizsgálat kimutatta, hogy végső stádiumába érkezett a szarkóma, és lélegzetvételnyi reményünk sem lehet már a gyógyulásra, Anna lelkesen hívott. Beszámolt a napjáról, azt hittem, javult az állapota, azért. De nem. Azt mondta, hogy boldog, mert Joe a kezében tartotta a kezét huszonhét percen át. Képzelmem csak, ott ültek az alkonyatban, ketten a kórházi folyosó egyik beugrójában és beszélgettek. Álomban a halottaimmal

¹ Naptárak jelentése, in: Utószó, Jelenkor, 1996.

ritkán találkozom. Édesapámmal soha, anyámmal, a képzelt vagy kikényszerített alkalmon túl, mindössze kétszer. Először kora télen láttam. Havas-esős, szeles november volt, jöttem a Kiss János altábornagy utcán az 59-es villamos megállója felé, egyszer csak megláttam, hogy az Önkormányzat előtti kis téren üldögél egy padon csinos nyári ruhájában. Odamentem hozzá. Nem fázik, mondta, és *őt elkerüli az eső*. Nem panaszkodott egyetlen szóval sem. A magányosság és elhagyottság azonban lesírt róla. Kértem, hogy költözzön hozzánk, igent mondott rá. Másodszor, jó húsz évvel később a Fény utcai piac előtt koldult, de mire felváltottam a tízezrest, hogy adjak egy ötszázast neki – eltűnt.

– Ezek az álomtöredékek, az emlékezet széttört üvegszilánkjai „ezer alakban” visszacsillannak Zsuzsa írásaiban.

– Ráadásul öcsém néhány nappal a halála után viszont valóban ott járt nálunk. Ott állt a hálósobában, a komód és az ajtó között, de mire felálltam, hogy átöleljem, és felhívjam a feleségét a hirrel, hogy mégis él – már szerte is foszlott. Annát halála után többé nem láttam, inkább kierőszakoltam a jelenlétét, amikor Rómában bemutattam neki T. A.-t.

– Egy barátom Kínában halt meg tíz éve, utána pár nappal megjelent az álomban és kérdezte tőlem, hogy mi történt vele, én pedig képtelen voltam azt mondani, hogy „hiszen meghaltál”.

– Nem írta meg versben ezt a történetet? Én biztosan megtettem volna.

– Félig-meddig megírtam, az álombeli történetnek később folytatása is lett.

– Úgy érzem, hogy a halottak szeretik, ha emlegetik őket. Egy alkalommal, már a halála után, becsöngetett hozzám Rába György,² de nyomban el is tűnt. Sokan mondják, hogy összeférhetetlen volt, de mi kezdetől jó barátságban voltunk. Úgy szoktam fogalmazni, hogy *kezdetől gyöngéd szeretetébe foglalt*, s én is megszerettem őt. Amikor egy olasz költészeti antológiát állított össze, azt javasolta, hogy fordítsuk le ugyanazt a Montale-verset, és amelyik a jobb lesz, az kerül a válogatásba.³ A választása a saját fordítására esett. Úgy érzem, törlesztésül, lefordította néhány versemet franciára. Aztán rendszeresen találkoztunk, ültünk a Margitsziget nagy virágágyásánál egy padon, néztük a naplementét késő délutántól alkonyatig, együtt voltunk a Nemzeti Galéria Csontváry-kiállításán, egyszer hazahoztam neki egy kis palack vörösbort, amit az ebédhez adtak Rómából hazajövet a MALÉV-gépen.

Már beteg volt, amikor hajnali négykor megszólalt a telefon, fölvettem. Először azt hittem, hogy a gyerekeimmel vagy az unokámmal van baj, de nem, Rába hívott. *Kedves Zsuzsa, rég beszélgettünk!* Hirtelen átfutott az agyamon, hogy el akar búcsúzni tőlem. Elmondta, hogy megrendült az egészsége (mindig ilyen hajszálpontosan, csaknem cirkalmasan beszélt). De aggodalomra semmi ok, nincs egyedül, mert a nevelt fia gondoskodik róla. Megrendelte egy hétre az ebédjét, de képzeljem csak, dél óta (nyilván éjfél lehetett) ül a terített asztalnál, de nem hozzák az ételt. Ül az asztalnál és bosszankodik. Szerencsére volt egy kis száraz kenyér otthon. És egy nagy adag méregerős, előre lefőzött, mondhatnám úgyis, hogy *velőtrázó* kávé. Ez lett az ebéde végül. Beszélgetésünk folytatódott egy ideig, hirtelen azt mondta, hogy elfáradt, és most leteszi a kagylót. Én pedig visszafeküdtem az ágyamba, de nem tudtam elaludni. Éreztem, hogy utoljára beszélgettünk. Elmondtam egy *Miatyánkot*, de megakadtam a „mindennapi kenyérünket”-nél. Azon gondolkodtam, vajon mi értelme van, van-e értelme egyáltalán ennek a könyörgésnek, ha

² Rába György (1924–2011) Kossuth- és Széchenyi-díjas költő, író, műfordító, irodalomtörténész, a Digitális Irodalmi Akadémia tagja.

³ Eugenio Montale (1896–1981) Nobel-díjas olasz költő. Magyarul három kötete olvasható. *A magnólia árnya* (vál., utószó, Lator László, ford. Kálnoky László, Lator László), Európa, 1968. *Naplók – versek / Diari – poesie* (ford., előszó, jegyz. Baranyi Ferenc, Eötvös, 1996 (kétnyelvű)). *Eugenio Montale versei* (vál., utószó, szövegmond. Lator László, ford. Kálnoky László, Lator László) Európa (Lyra mundi), 2014. Ezenkívül számos világirodalmi antológiában szerepeltek a versei különböző fordítók átültetésében.

Rábára vonatkoztatom. Aztán szinte felnevettem. Hiszen erről van szó! Megkapta mindennapi kenyerét és a csészényi, savanyú kávé. Azt szürcsölgette.⁴ Azóta szobor lett belőle, mégpedig élethű szobor, ahogyan Schein Gábor mesélte. Azt látta?

– *Nem. Hol van?*

– A 13. kerületben. Sokáig egyetlen íróbarátom volt, aki szoborrá változott. Itt jár-kel azóta közöttünk. A legetikusabb emberek egyike volt, akit ismerhettem. Ma különösen nagy szükségünk volna rá. Azt érzem most én is, amit az újholdasok annak idején. Fogy a levegőnk, csakhogy most nem egy idegen megszálló hadsereg szívja el előlünk. Mi magunk vagyunk megszállottak és *megmételyezettek*.

– *Zsuzsának van egy verse, A tárgyak könnyében, a mottója: Magyarország helyét sóval hintették be. „Nem menekülök a szekrénybe / a tévébemondó átható tekintete elől. / Hogy örültek között élek, nyilvánvaló. / De nem emlékszem, mikor szállítottak be.”⁵*

– '89-es versem mottója szerint 2000-ben jelenik meg a képzelt *Time*-tudósítás arról, hogy *elsüllyedt Magyarország, és sóval hintették be helyét*. Nyilván a Csurka-jelenségre gondoltam, Antall halálos betegségére, a taxisblokádra, az össznépi gyűlölködésre.

– 1994... *Most tudatosult számomra, hogy ekkor indult „irodalmi létezésem”, egy prózakötettel. Viszont korábban mindig arról volt szó, hogy sok év az átfutás a kézirat leadása után, itt viszont látom, hogy 1993-as vers is van benne.*

– '89 után az én könyveim is megjelentek nem sokkal a kézirat leadása után. A *Tárgyak könnye* – külsejét tekintve – a legcsúnyább kötetem lett, de ennek az volt az oka, hogy a *Jelenkornak* csak ez a kartonja volt raktáron. Míg meg nem érkezik az új készlet, várjunk kicsit, javasolta a szerkesztőm. Azt válaszoltam, hogy ne várjunk, akkor legyen egy citrom-díjas külsejű kötetem inkább. És lett. A kötetben egyébként szép számmal szerepelnek politikai versek is.

– *Ebből a történelmi-közérzeti térből, káoszról olyan érzelmi hang szólal meg, amiben a szerelemtől és az élőtlől való búcsúzás – a kötet is így van felépítve – nagyon erősen egymásra hangolt.*

– Igen. A veszteségeim katalógusa ez a kötet. De mégsem teljesen reménye-vesztett. Egy előző beszélgetésben utaltam egy Montaigne-szövegre, amelyben a szerző a szív hidegségéről beszél. Saját helyzetemre alkalmazva titkos jelszavammá vált egy módosított idézet. *Nem nemes zándékból, hanem szívem hidegsége ellen* írok. Hozzátehetném, amit egy másik alkalommal említettem, érzelmes szláv természetemet és az olaszoktól vagy spanyoloktól, portugáloktól tanult túlzást mint stilisztikai alakzatot. „Mert szenvedélyes verset írok, és a cizellált szenvedély hazudik. Mindenképpen kell, hogy legyen a versben valami kiszámíthatatlan, valami veszélyes”, mondtam Lucie Szymanowskának, kiváló cseh fordítómnak egy interjúban jó húsz éve.⁶ Ez ma is megállja a helyét. Túlzok, és rajongva szeretem a metaforákat. Sokakat megzavart, hogy Annának szóló szövegeim szerelmes versként is olvashatók. A reménytelen visszautasított szeretet vagy szerelem, amit egy anya érez a gyermeke iránt, része-egésze a minden szerelmet magába foglaló szeretetnek. Bennem egyszerre volt jelen mindkettő kamaszodó nagylányom iránt, de ezt éreztem: szeretetet és rajongó szerelmet édesanyámmal kapcsolatban is. Anna mellett – ahogyan azt prózában és számtalan versben megírtam – visszautasított szerelmes voltam hosszú éveken át. Anna egy pénteki napon jelentette be – Imrével épp Vargha Balázsékhoz készültünk vacsorára –, hogy keddre megrendelte a költöztetést. Péter üresen maradt lakását örökölte. Mondanom sem kell, hogy bejelentése váratlanul ért. Sajnálom, hogy nem tudok segíteni, kedd délután óráim vannak, válaszoltam. És – mondanom sem kell – már

⁴ Az eset versben is formát öltött. Utolsó beszélgetés, *Vigilia*, 2020/4, 275.

⁵ Egy újsághírre, in: *Tárgyak könnye*, Jelenkor, 1994

⁶ Reményről és reménytelenségről, a szív hidegségéről, in: *Jaj a győztesnek!*, *Vigilia*, 2008. Első megjelenés: *Pannonhalmi Szemle*, 2004/4.

szerdán hazalátogatott. Épp Imre születésnapját ünnepeltük kettesben, amikor becsöngött, és velünk vacsorázott.

– *Ahogy ezt itt most elmesélte – van egy fotó, nemrég mutatta, a fotelben ülnek Kertész Imrével, s ha jól tudom, ez Anna fotója. Mi ennek a története?*

– Szerelmünk még tombolt, amikor Imre javaslatára vettem egy fotelt. Szakításunk nyolc év múltán következett be Szigligeten. Hadd idézzem a versbe foglalt álomtöredéket s a felébredésem utáni csomagolás-történetet. „Végül nem jegyeztem le a visszatérő álmot, / bár más volt, mint addig, valamennyit enyhült, / öregedett, romlott. / Másolat volt talán, vagy valakik / visszavonták. A felébredés után még ott tébláboltam / a minden hamis ígérettől megfosztott, kráterek / szabdalta felszínén. Felidéztem az órát és napot, / szerelmi búcsúnk mozzanatait Szigligeten, amikor / a nyitott szekrényajtó előtt álltam, csomagolni / akartam, te az ágyamon ültél és figyeltél.”⁷

A zöld bársonyfotel Imre kedvenc tartózkodási helyévé vált hosszú időre. Szeretett ugyanis felolvasni (remek előadóművész lett volna belőle). Kényelmesen elhelyezkedett a fotelban, várt egy kicsit, majd jobb mutatóját időnként föl emelve, szinte vezényelte a szöveget. (Az együtt hallgatott zenéket pedig nemcsak karmesteri mozdulatokkal, hanem dirigensi meghajlásokkal is kísérte, akárha egy teljes zenekart irányítana.) Szerette azt is, ha rajtam kívül más hallgatója is van. Többnyire Zsuzsám, de néha Anna is ott volt velünk. Dickens *Twist Olivérjé*t olvasta fel nekünk hallatlan élvezettel.

– *A szerelemtől való búcsúzásnál tartottunk...*

– A '93-ban írott *A nagy halott* című versnél nyitotta ki a gyűjteményes kötetet.⁸ Közepesen gyenge vers, szakításunk egyik első dokumentuma.

– *Míntha az ironikus hang is teret nyerne „a nagy halott előttünk, szerelmünk kiterítve” megfogalmazásban.*

– Ironikus volna? Én véresen komolyan vettem. Valóban nagy, talán a legnagyobb szerelem volt az életemben. A Vajdától vett idézetben – „Itt a nagy halott előttünk, szerelmünk kiterítve”⁹ – politikai csalódásom is benne volt.

⁷ K. I. leveleire, *Jelenkor*, 2020/3.

⁸ A nagy halott, in: *Tárgyak könnye*, majd *Utószó*.

⁹ Vajda János: *A virrasztók* (1857)

– Az eltávolodásukban szerepe volt ennek?

– Igen. Engem sok minden kötött ide, Imre viszont el akart menni innen. Nekem fontos volt mindig, hogy mi történik a határon túli magyarokkal, lelkiileg mindig a vesztesek oldalán álltam. (Esszékötetem címe nem véletlenül lett *Jaj a győztesnek!*) Utáltam a Horthy-rendszert, már amennyire egy kisgyereknek autentikus, saját véleménye lehet egy politikai rendszerről, de engem nem stigmatizáltak, mint Imrét. Meg hát kilenc évvel fiatalabb voltam nála. A feudális mentalitást, az úri gőgöt, az előítéleteket, a cselédek megvetését, a gyerek bántalmazását nem tapasztaltam otthon. Apám kijárt a Mária Valéria nyomortelepre, nőjoggal foglalkozott és a nőket nagyon sokra becsülte. '89-ben a családuknak úgy gondolta, hogy az ország felzárkózik Európához, és ezzel minden megoldódik. Fájt látnom, hogy mivé vált Antall József, de nem tudtam elvonatkoztatni attól, hogy egy súlyosan beteg politikus beszél a híres kórházi pizsamás felvételen. Imre nagyon mást gondolt erről.

– Ez korábban nem volt jellemző, vagy rosszul gondolom?

– Imre kezdetben bízott abban, hogy saját erejéből képes talpra állni az ország. '90–91 táján vált tarthatatlanná a kapcsolatunk. Cserében viszont sokat írtam.

– Ezt kiírtam: „Ha erőt vesz rajtam újra gyöngeségem, megszületnek újra ezek a versek.”¹⁰

– Hosszú évek alatt sem gyengült Imre hatása, nehezen viseltem a szakításunkat. Még a 2018-as *A Vak Remény* kötet megjelenése körül írtam néhány verset, melynek mottója Imre egy-egy leveléből vett idézet. A Szigligeten történt szakításunk is ilyen mottóval jelent meg. Imre változtatni akart az életén, el akart menni Magyarországról, én viszont képtelen lettem volna erre. Szerelmünk agonizált. Magda szép, kedves, Amerikából frissen hazaérkezett üzletasszony volt, rengeteg kapcsolattal. Messze alkalmasabb a feleségszerepre, mint én.

– 1994-ben meghalt Zsuzsa édesanyja. Az *Utószó* című, 1996-ban megjelent kötet mintha egyfajta kétségbeesett haláltánc lenne. A már említett Camus-idézet: „Ma meghalt anyám vagy talán tegnap” torokszorító dermeadságának „útravalójával” írja le a szinte elmondhatatlant.

„A boncmester feljött az alagsorból. / Se kesztyű már, se gumikötény rajta. / Azt mondja, vár-nunk kell az anyakönyvi / kivenatra, mert a doktornő ebédelni ment. / Hanyatthomlok rohantam hozzád utoljára, / de utamat állta egy szőke börtönőrnő: / Nem fogja föl, hogy meghalt az anyja? / Mit akar látni még? / Otthagytad testedet, mint gyík a farkát. / Szóltak, hogy mindent csomagoljunk össze. / – Melyik tárgy mér a szívemre ütést? / A leggyöngédebb lesz talán a kés. / A boncmester megkapta három százását. / Harag nélkül szólt hát a felbontott tetemhez: / Milyen hideg van itt! / Biztosan te is fázol.

* (Jegyzet) A rémes naplemente, tényleg, / nem volt, szemem, elég? Mint feltört, világnyi / tojás, sárgája fennakadt a héj cápa fogán. / És lassan alá-, levérzett a nap. / Te erőltetted, hogy nézzük együtt, / mert akkor már egy álló hete nézted / egyedül, és nem bírtad tovább.”¹¹

Kérhetem, hogy beszéljen erről a versről?

– Soronként született ez a vers. Írását sűrű könnyhullatásom kísérte. Ott volt a papír a fiókban, mellette a toll, mihelyt leírtam a sort, valósággal belöktem a fiókot. A hátsó fala betört, azóta is csonka, mindenféle kézirat ott gyűrődik a lezáratlanul maradt üregben. Amikor végre elkészült, megírtam a vers születésének háttértörténetét is. A szőke börtönőrnő, az intenzív osztály főorvosnője a kérdésekre, hogy elbúcsúszhatom-e anyámtól, hiszen még ott van a kórteremben, a fönti gyalázatos kérdést tette fel: „nem fogja föl, hogy meghalt az anyja / mit akar látni még?”

– Az első beszélgetésünk óta halogatom, hogy megkérjem, meséljen az öccséről, hogy rákérdezek ismét, mire gondolt, amikor ezt mondta (most kikerestem): „nem gondolkodott másként az öcsém sem, aki a háború után, 1946-ban született, akinél anygalibb lény nem ismertem. Mint

¹⁰ Hasonlat, in: *Tárgyak könnye*.

¹¹ Ma meghalt anyám vagy talán tegnap, in: *Utószó*.

utóbb kiderült, hármunk közül ő volt a leginkább veszélyeztetett is.” – Angyali és veszélyeztetett? Mit ért ezen?

– Apám vizsgálati fogságát követően kilenc-tíz hónapra született meg Jóska. Apám vigasztalására, a mamám neki szóló ajándékaként. Szőke, göndör hajú kisfiú volt, nagy, zöld szemekkel. Édesanyám varrt egy piros kordbársony ruhát neki: fehér csipkegallér a kabátkán és rágombolható rövidnadrág. Ezt viselte akkor is, amikor a kisföldalattin utaztunk, és egy néni megkérdezte, hogy pesztonkája vagyok-e a gyönyörű kisfiúnak. Jóska nemcsak szép, hanem okos, de mindenekelőtt – Karamazov Aljosához hasonlóan – jó is volt. Kisgyerekkorától élete végéig. Egyetlen alkalmat kivéve soha nem bántottam, de egyszer fellöktem mégis. El akartam volna venni valamit tőle, huzakodni kezdtünk, fellöktem, erre elesett, fölsértette a térdét. Anyánk bejött a zajra. „Mi történt?” „Megbotlottam a szőnyegben”, válaszolta erre. Elsősztályos korában az országos agyhártyagyulladás-járvány idején ő is kórházba került. Hetenként egyszer-kétszer csapolták a gerincét. Nem szólt anyánknak, nem akarta, hogy ne aludjon az előző éjszaka az aggodalom miatt. Utolsó négy évét, gyógyult alkoholbetegként és – Remenár Éva doktornőnek köszönhetően – gyógyult rákbetegként élte meg. Az ELTE-n az emberi méltóságról szóló kurzus szervezője és előadója volt négy éven keresztül. Amikor ismét beteg lett, ügyvéd felesége, Rohonyi Marianne és lányuk, Patrícia, aki ma a függőség kutatója, mindennap hosszú órákat töltött vele a kórházban. „Hagyják meghalni, Zsuzsa”, mondta Nádasy Ádám, amikor Morcsányi Géza hatvanadik születésnapját ünnepeltük Spiróéknál. Épp menni akartam úgyis, Spiró átölelte a vállamat, és kikísért a kapuig. Öcsémmel azzal áltattuk magunkat, hogy egy reneszánsz-konferenciára, ahol ő is előad, együtt megyünk Madrid-

ba, és útközben megállunk Észak-Olaszországban. Nem hittem a madridi útban, de lefoglaltam a szállodát. 2012-ben az Onkológiai Intézet intenzív osztályán töltött két hónapnyi szenvedés után halt meg végül. Megvárta még a nővérünket, aki turistaúton volt Európában, és addig élt, amíg el nem búcsúzott tőle is. Ami a veszélyeztetettségét, azaz genetikai örökségét illeti, mindkét nagyapánk keményen ivott. Az egyik Semsey gróf törvénytelen fia volt, a másik a nagy budai szőlőbirtokosok egyike.

– *Most már értem, és hogy milyen nehéz erről beszélni. Említette, hogy az öccse a legjobb barátja is volt – ezek szerint volt egy szűk vagy tágabb közös baráti körük is.*

– Volt egy kisebb kör, az én korosztályomból, volt hallgatótársaimból, Jóska későbbi tanárkollégáiból állt, de kerültük a politikát, mindnyájan tisztában voltunk azzal, hogy elaknásított területen járunk. Én szociálisan érzékeny, liberális és konzervatív voltam, ők inkább ez vagy az. Aztán tizenhárom évvel később, egyre ritkuló találkozások után a hozzám legközelebbi barátja a feleségével járt nálam. Beszámoltam nekik arról, hogy követési dolgozók számára lakást alakítanak ki a Római Magyar Akadémián. Azaz nem az alapító rendelkezése szerint, az eredeti funkciónak megfelelően az ösztöndíjas művészek, italianisták befogadására újítják föl, illetve változtatnak a Borromini-palotán. Megkérdeztem a barátomat, aláírná-e az eredeti állapotban való helyreállítás érdekében történő petíciót. „Nem áll érdekében”, válaszolta, és hozzátette: „én már nem szállnék meg ott”. Kis szünetet állt be a beszélgetésben. Aztán megkérdeztem tőle, hallotta-e ezt a rettenetes csörömpölést. Zavartan nézett rám. „A rólad alkotott kép omlott össze bennem”, válaszoltam. Azóta is fáj, hogy így történt, s a legszomorúbb, hogy ha megisméltődne, ugyanezt tenném. Holott szeretnék nem ítélni.

De a kérdésére visszatérve: nem egy ilyen baráti kör létezett. Kállai Pistát, Imre legrégebbi barátját, Szigligeten láttam egyetlenegyszer, azt hiszem, nem gyakoroltunk különösebb hatást egymásra. Spiróékkel és Morcsányiékkal, közös barátainkkal Imréék vendégként többször is együtt voltunk a Múzeum kávéházban. A zenészek nagy tisztelettel köszöntötték Imrét, odajöttek az asztalunkhoz, megkérdezték, hogy van. Akkor már elhaltasodott rajta a Parkinson-kór, csak taxival tudott közlekedni, úgy ütögette a lábát, hogy engedelmességre bírja, mint valami makrancos lovat. Aztán váratlanul fölhívott egy nap, „ha még élve akarsz látni, látogass meg!” Taxit hívtam azonnal, de semmi jel nem mutatott arra, hogy utolsó napjait élne. Társaságra vágyott, végül ez is nyomós indok, gondoltam, de ezt követően nem lélegzetszakadva siettem hozzájuk.

– *A kötetnek – ami körül csapongok –, a Tárgyak könnyének a címe egyszerre Babits is, Vergilius is...¹² A Viszonyok könnyében egyébként már részben szerepel a tárgyak könnye. Zsuzsa tudta már akkor, hogy a következő kötetnek ez lesz a címe?*

– Nem, nem tudtam, de azt tudtam, hogy anyám hamarosan meg fog halni, és ezzel összeomlik akkori életem. Halála idején (Imre halála előtt 25 évvel) többször is álmodtam egy hídról: a híd nyilván ismerős motívum annak, aki a halál feldolgozása című témát kutatja. Nem tudtam persze, „régén várt, remélt, kívánt halála” idején, hogy a tárgyai beszélnek majd hozzám. Például a kerek műanyag dobozban tartott Rama margarin, amit egy közös vacsoránkon óvatlanul kinyitottam és visszahőköltem az elem táruoló látványtól. „Villával összekarcoltad a margarint. / Visszahőköltem tőle, amikor a doboz / fedelét levettem. Fájdalomban, mondtad. / Eszerint így kell élnem.”¹³

¹² Babits Mihály: *Sunt Lacrimae Rerum*. „Van a tárgyaknak könnyük. Érzem olykor, / hogy sírnak a szobámban nesztelen; / sötétedő, sejtelmes alkonyokkor / bús lelküket kitérítik meztelen.” A „sunt lacrimae rerum” jelentése: „az (élettelen) dolgoknak is vannak könnyeik”, Vergiliustól való idézet: „sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt”: „könnye van a dolgoknak, és megérintik a halandó elmét”. Lakatos István fordításában: „Mert van a tárgyaknak könnyük: szánják a halandót” (*Aeneis*, első ének).

¹³ Margarin, in: *Tárgyak könnye*.

– Úgy érzem, hogy visszatért egy olyan motívum is, ami a kezdeti versesköteteire, verseire volt jellemző, ez az árulás és a következményei. Hogy árulónak érzi magát. Itt ez az „újrakezdet életem, vagyis az árulás”,¹⁴ hogy „az árulásért cserébe él minden”.¹⁵ Szívo, kitépett, kivéztet, megsértett, kitiltott. A megbánás az „eltékozolt élet” miatt.

– Igen, látszólag tovább éltem. Az „eltékozolt” élet azonban nem a szó eredeti értelmében szerepel a kötet címeként. Mindig fiatalon akartam meghalni. Ez a romantikus, túlzó, átgonolatlan vágy volt kamaszkori és fiatal felnőtt képzelgésem tárgya. Ahogyan a gyerekkori öngyilkossági kísérletem is arra irányult, hogy ne öregedjek meg, és ne kövessem el a felnőttkor bűneit.¹⁶

– A visszatérő zenemotívum miatt is nagyon erősen éreztem, hogy iróniával próbálja eltávolítani – amire az előbb mondta, hogy nem is ironia – a Kertész Imre-szerelmet. Ő hogyan fogadta, ismerte ezeket a verseket?

– Bonyolultabb volt a helyzet. Az előző beszélgetésben szóba került már, hogy közben beleszerettem egy kollégámba. Megérezve szerelmünk végét, hamarosan bekövetkező összeomlásomat? Szabadságvágyam kitöréseként? Imre nagylelkűen fogadta a helyzetet. Tetszettek neki a nem hozzá írt versek. Varga Lajos Márton mindegyiket és azonnal közölte a *Népszabadságban*. Szigliten egyszer szokásos délelőtti sétánkon elmentünk a postára az aznapi lapért. Azonnal ki is nyitotta, és a szépirodalmi rovatban ott volt egy – nyilván nem neki, hanem – a *sűrű hajú* férfinak szóló versem. Elolvasta és hozzátette, hogy: ez nagyon szép. Az, hogy két férfit szeretek egyszerre, szerelmünket szította és oltotta is.

– Így már meg merem kérdezni, hogy A hasonmás című versnek mi a háttere? „A legrémelebb kényszerképzetem az volt / a szakításunk után, hogy téged látlak / az Oktogonon valami rossz eszpresszó / utcára kitett asztalainál, / valahányszor a tanítványaimtól hazafelé / mentem, láttam, hogy ott téblábolsz, / és kisebb szívességek fejében egy pogácsát / vagy egy sajtosrolót fizetnek neked.”¹⁷

– Ez már a szakításunk ideje volt. Minél távolabb kerültünk egymástól, annál többet írtam és álmodtam róla. Az említett versben feltűnik az újholdas Major Ottó költő is Imre hasonmása mellett.¹⁸ Az Oktogonon álltam és vártam a 105-öst, egyszer csak megláttam Kertész Imrét, aki az utca túloldalán ott lejmol egy eszpresszó utcára kitett asztalai között. Természetesen tudtam, hogy nem ő az, de a mozdulatai és testtartása félelmetesen hasonlított az övére. Mulatságos volt, hogy a magam felvidítására összekeverhetem kettőjük személyét.

Az álom, félálom akkoriban írásaim fő forrása lett. Akkoriban tartottam a Széchenyi Akadémián székfoglaló előadásomat az írói álmokról. Rengeteg szakirodalmat olvastam. Voltak magukért beszélő motívumaim például, a híd, a valahova vezető vagy valahonnan elvezető utca, egyszóval a közvetlenül a fölébredésem előtti túlélő, menekülő töredékek. Példaként egy jóval korábbi, anyám halála után írott versemet idézem. „Csak az volt a furcsa, / hogy annyira sietsz. / Fénylett a Branyiszko utca / nem voltak színek. // Hogy annyira sietsz, / kérdeztelek, miért. / Nem voltak színek, / árnyék nem kísért. // Kérdeztelek, miért / jöttél, hogy mit közölj / – árnyék nem kísért – / az életem felől. // Jöttél, hogy mit közölj! / Jöttél, hogy újra itt hagyj? / Az életem felől. / Egy éve már halott vagy.”¹⁹ A versformákban járatos olvasóban felremlik Arany János *Bor vitéz* című versének erősen zenei formája, a pantum. Szenvedélyesen szeretem a kihívásokat és a kötött versformát. Valamilyen pályázaton való szereplésre kértek fel éppen, Arany János iránti hódolatom kifejezé-

¹⁴ A szokásos versek, in: *Tárgyak könnye*.

¹⁵ Mindig is tudtam, in: *Tárgyak könnye*.

¹⁶ Az „öngyilkossági kísérletről” lásd az életútinterjú II. részét a *Jelenkor* 2023. februári lapszámában.

¹⁷ A hasonmás, in: *Tárgyak könnye*.

¹⁸ Major Ottó (1924–1999) író, az *Újhoid*, a *Magyarok*, az *Alkotás*, a *Kortárs* munkatársa volt.

¹⁹ Pantum, in: *Utószó*.

sére ezért választottam a formát, a témát pedig azért, mert anyám alakja nem fakult az idők során. Aztán következtek az álcercinák, az öcsém emlékére írt *A gyász előérzete* című ciklus. Aztán az Imre-szerelem vége, szintén gyászrituálé.

– „kiéheztettek, vagy csak szeretetet koldulsz?” Tehát nem értettem félre, hogy Kertész Imréről van szó. „Így szoktál nevetni az egészen magasröptű vicceken”.²⁰

– A gyógyítás, az öngyógyítás eszköze volt így képzelmem el a jelenetet. Valljuk be viszont, hogy ez nem álomjelenet volt. Gyógyír a szakítás kiújuló sebére.

– Az *Egy kalap című versnek mi a háttere?* „Milyen tökéletes ez a kalap. / A rézkampóra élém akasztották. / Zöld, bár tompítottan az, / szalagja arannyal átszőtt fekete. / Mennyi elszánás forrhatott alatta, / a gondolat benne halálra zúzta magát. / Biztosan apáról fiúra szállt. / Gyötör, mint valami ereklye. / Szűk, de fényesre kefélték. / Ha ránézek, arcomból kifut a vér.”²¹

– Egy vasárnapi misén mellettem ült egy Csurkához hasonlatos kövér férfi. Pörge kis kalap lógott előtte a padra rögzített akasztón. Elképzeltem, hogy Csurka István ül mellettem, akinek fejében rengeteg fajtiszta indulat forrt az említett pörge kalap alatt.

– *Ez egy furcsa, visszatérő motívum, mert a Bizonyosság című versben is szerepel a kalap: „Zsíros kalapja alól, vizenyős / szemekkel halálfej meredt rám.” A kalap és az elrejtett gondolatok. A Félig kinyílt ajtó című versben olvassom: „de egy résen szürke fejek gurultak be / (kitiltott gondolataim rólad)”.*²² *Petrire akartam még rákérdezni, az Összejövetel című versre: „Olyannak látam az arcodat, amilyen. / Meggyötört, földagadt, ráncoktól szabdalt / volt álomban, elsírtad magadat. // Úgy volt, hogy elmegyek a többiekkel / a halhatatlanságot biztosító összejövetelre / [...] / Kivel beszél? / tűnődtem, és tudtam: a halott lánnyal.”*²³

– Kepes Sárának hívták a lányt, Petri későbbi öngyilkos szerelmét. Együtt voltak valami baráti társaságban, majd Petri hirtelen úgy döntött, hogy elmegy. Sára azt válaszolta, hogy „ha elmegy, öngyilkos leszek”. Petri erre azt mondta, hogy „nekem éppúgy jogom van elmenni, mint neked öngyilkosnak lenned”. Nem voltam fültanúja a beszélgetésnek, de a történet megrázott. Otthon a lány aztán magára nyitotta a gázcsapot, és meghalt. Ő jár vissza Petri halhatatlan álmaiban később.

– *Van egy Szarajevó-verse Zsuzsának.*²⁴ *Ráadásul Srebrenica előtt vagyunk, az 1995-ben volt, Az évezredes jajszó meg '93-as.*

– Ezt a verset felkérésre írtam, a *Szarajevó – 1.* antológiába. Eljutott hozzánk a nők tömeges megerőszakolásának híre (ahogyan ma is eljutnak hozzánk ezek a hadi hírek, a „hazájuk védelmére, a nőket megerőszakoló, bátor megszállókról”). Képversben írtam meg a jelenetet, szerettem volna, ha a látvány is az olvasó emlékezetébe vésődik. Egy kettéhasított köntöst ábrázolt a kép, s a szöveg a köntös két feléhez igazodott, a megerőszakolás tényének képi lenyomataként magáért beszélt volna. Sajnos az antológia szerkesztői az egyszerűség kedvéért nem képversbe rendezve, hanem szabályos verssorokba tördelték a verset, viszont *A Vak Remény* című gyűjteményes kötetben az eredeti változatban szerepel a versem.

Írása közben fölírta a kisgyerekkori óvóhelyi emlék is: a gyertyafényben óriásira duzzadva imbolyog a falra vetítve a belépő orosz katonák árnyéka. Egy tizenhét éves lányt visznek el végül, és csak reggel adják vissza a családnak. Emlékszem a sikolyra is, meg arra, hogy amikor ébredtek, már ott alszik szegény lány az édesanyja mellett.

Ennyit az ismétlődés, az ismétlés erejéről.

²⁰ A hasonmás, i. m.

²¹ In: *Tárgyak könnye.*

²² In: *Tárgyak könnye.*

²³ In: *Tárgyak könnye.*

²⁴ Az évezredes jajszó, in: *Tárgyak könnye.*

KIS MAGYAR VIKTOROLÓGIA

Akutagava, Mészöly, Esterházy – továbbá az Esterházy-értés szép nehézségei

Győzést ki említ? Minden csak vereség.
(Rilke-szövegromlás, javítva)

1982-ben jelent meg a bukaresti székhelyű Kriterion Könyvkiadónál Akutagava Rjúnoszuke *Az éneklő borz* című válogatott elbeszéléskötete (B. Fazekas László és Gergely Ágnes fordításában).

1983 novemberében, a *Mozgó Világ* utolsó szabadon szerkesztett számában látott napvilágot Mészöly Miklós *Megbocsátás* című kisregénye (amely azután még jó néhányszor megjelent, többnyire apró szövegváltozásokkal).

1984 januárjában vehették kézbe a *Jelenkor* folyóirat olvasói Esterházy Péter *Kis Magyar Pornográfijának* negyedik részét (a megelőző három az 1983-as évfolyam októberi, novemberi és decemberi számaiban vált először nyilvánossá, majd a rákövetkező évben a teljes mű megjelent külön könyvként is, csak hogy 1986-ban megtalálja végső helyét a *Bevezetés a szépirodalomba* című szöveggyűjteményben).

Érdekes módon mindkét magyar szerző ugyanahhoz az Akutagava-műhöz fordul: az *Egy örült élete* című elbeszéléshöz, amely a súlyos lelkibeteg japán író öngyilkossága előtti hónapban, 1927 júniusában keletkezett. (Az Akutagava-mű Mészöly- és Esterházy-féle felhasználásairól eddig tudtommal csak az írótlás Németh Gábor ejtett szót 2018-ban közölt, *Félhomályban: romlások, javulások* című *Litera-publicisztikájában*.)

Míg Mészöly a rövid szövegegységekből álló elbeszélés *Vereség* című záródarabjának utolsó két mondatát választja kisregénye mottójául, addig Esterházy játékos önkénnyel használja a teljes Akutagava-művet, a *Vereséget* például – afféle élősködői alázattal – zárószöveggént.

Talán tanulságos lehet összevetni a két nagyon különböző alkatú szerző eljárásmodjait, Mészöly arányos szövegekzi gesztusát és Esterházy eltúlzott szövegekzi gesztusláncolatát.

És azután elidőzni az utóbbinál – számolva az Esterházy-értés tagadhatatlan nehézségeivel, amelyeket olykor túl harsányan, olykor túl tapintatosan, olykor meg egyáltalán nem tett és tesz szavá az irodalomkritika.

Nézzük először, miként vélekedik a tekintélyes pályatárs 1979-ben fiatal kollégájáról, mégpedig a jókora feltűnést keltő *Termelési-regény* írószövegségbeli bemutatóján: „Olvas-tam kritikákat, hallottam sereg magánvéleményt. A legvisszatérőbb megállapítás és ész-revétel, hogy a regény frivol, inkább játékosan ironikus derűje, továbbá az a gesztus és anyagkezelés, ahogy a dolgok fölé hajol, kézbe veszi és elejti őket; ahogy értelmez, majd az értelmezést fájdalom-, sőt katarzismintessé teszi; ahogy a szart, bűntevést és igazságtalanságot – személyes és történelmi létünk emez árnyékosabb ékköveit – ugyanazzal a derűvel érintgeti, mint mást. S hogy az így hangszerelt tény- és anyagkezelés már-már megengedhetetlen egy olyan világban, ahol és amikor... Egyszóval, hogy ez a következe-tesen fungáló derű végül is megfosztja a szerzőt attól, hogy olyan mélységet világítson be, ahol a dolgok valódi lényege megragadható. Amennyire spontán és példákkel igazolható

egy ilyen észrevétel, legalább annyira felületes is. Esterházy derűje – értsük tágasabban, mondjunk létezési derűt – nyilván és minden jel szerint alkati; s ez ilyen értelemben az ő magánügye. A mi számunkra az lehet csupán érdekes, hogy mint írói alapállás és alaphang, valóban redukálttá teszi-e a világát, illetve korlátozza-e az eszközöket, amelyekkel írói világát építi. Azt hiszem, igen is, nem is. A dolog bonyolult. Mintha abban akarnánk tételes döntést hozni, hogy a derű csipeszével, gesztusával meg lehet-e ragadni azt a tűnékeny, szép, borzalmas kiismerhetetlenséget, ami a közegünk.” (*A katarzis előszobájában*) A Mészöly-féle leírás pontosságára és nagyvonalúságára egyébként Esterházy többször is hivatkozik, legutoljára a halálos betegsége során írt *Hasnyálmirigynaplóban* (2016): „Nézem az én híres ontológiai derűmet (Mészöly Miklós kifejezése). Nem látom még megtámadva. Még magamra nézvést se.”

Mészöly kötetbemutatója után egy évvel ugyanúgy a „mélység” szempontját hozza szóba Balassa Péter alapos *Termelési-regény*-elemzése legvégén – az egyszerre kockázatos és tapintatos függelékben, az *Alászállni!* alcímalakzat felszólító módjában, amely azért valamelyest áthangolódik feltételes és kérdő módú gondolatokká: „Esterházy a modern művészet [...] botrányosnak tetsző törekvéséhez fordul, a tragédia meghaladásához. [...] ennek az önmagában – de csak önmagában – hiánytalan műnek az a sajátossága, hogy üdvtörténete – passió nélküli. A három-egy főhős nem tökéletes, viszont – *bűntelen*. S vajon lehetséges ez egyáltalán?? Szabad ezt?” (*Vagyunk*) Ugyanakkor néhány évvel később a kritikus már szembehelyezkedik az Esterházy-prózát övező „mélység”-elvárások ideologikus szólamával, amely a korábbi művek (mint amilyen például az 1979-es regény) „játékosságával” állítja szembe az újabbak (elsősorban a *Fuharosok* és *A szív segédigéi*) „komolyságát” (*Az ősi rend*, 1983; *Segédigék – Esterházy Péter prózájáról*, 1986). Ehhez képest viszont az Írószövetség Örley Körének 1986-os könyvnapj hajókirándulásán már dorgáló hangfekvésben teszi szóvá az egyre „hellenisztikusabbá” és „nominalistábbá” váló „új próza” tragikumdeficitjét, ami azután egyenesen elvezet *A kitömtött hattyú* című Esterházy-esszékötlet kritikájának óvatos(an metaforikus) kérdéséhez: „nem válhat-e, metaforikusan szólva, börtön ebből a lírai énré alapozott, különben hiánytalanul, de talán egyre fáradtabban működtethető rendszerből [...]?” (*Margináliák egy breviáriumhoz*) Balassa kihegyezett kérdésére talán Mészöly 1979-es fordulataival válaszolhatnánk a legérvényesebben: „Azt hiszem, igen is, nem is. A dolog bonyolult.”

És hogy miként látja Esterházy az ő „létezési derűjét” pontosan észlelő és nagyvonalúan elfogadó Mészöly nagyon másfolyan prózáját? Természetesen derűsen. 1999-ben például az idős pályatárs iránti tisztelet és a szakmai önismeret ironikus(an egyidejű) megjelenítésével: „Álltam a könyvespolc előtt, odakeveredtem, s majdnem látatlanban levettem MM *Sutting ezredes tündöklését*, s majdnem látatlanban belelapoztam. *Egy vadász sokáig kergetvén egy madarat, a vadak megölték, esztendő múlva a madár a koponyára szállván innya, megborította.* / Szinte megijedtem a mondattól, visszahököltem, mint amikor mondjuk tormába hajol az ember. Ez a heves hatás, hűség ide vagy oda, meglepett, ennyire nem gondoltam mindig MM-re. Majd összeviessza lapozgatni kezdtem, belekaptam, továbbléptem, s mindenütt ugyanazt az elképesztő megmunkáltságot (és még többet) találtam. Te jó ég, sóhajtottam a könyvespolcba, mi minden kacatot, hevenyészett jópofaságot és komolykodást merünk prózának nevezni emellett! – Én olykor szoktam mondani, nem okvetlenül rá, hogy a lába nyomába se érek, szűn, és főleg azért nem, mert én másfelé megyek. És ugyan ez igaz lehet, de azért: csöndesebben.” (*Mészöly Miklós tündöklése*) Amihez mi csak azt tehetjük hozzá halkan – tehát nem az amikor a hóhért akasztják bölcsességének kárörvendő nyegleségével –, hogy a vendégszövegek féktelen (hol jelölt, hol jelöletlen) használatáról elhíresült Esterházy által kiemelt Mészöly-mondat történetesen Kriza János *Vadrózsák* című, 1863-ban megjelent könyvéből származik, ahogyan arról Szolláth Dávid is ír 2020-as Mészöly-monográfiájában. *És ugyan ez igaz, de azért: csöndesebben.*

Az alkati-poétikai különbségek természetesen megmutatkoznak az Akutagava-szöveg eltérő felhasználásaiban is. Mészöly szövegközi eljárása egyszerűbb és világosabb. Amennyiben egyértelmű státusú kiegészítőszöveggént, azaz jelölt szerzőjű mottóként hozza helyzetbe az Akutagava-elbeszélés záróírásának utolsó két mondatát (egyetlen jelentéktelen nyelvtani különbséggel): „Örökös félhomályban élt. Mintha egy törött pengéjű, finom kardra támaszkodott volna [Akutagavánál: *támaszkodna*].” Mivel erről már írtam hosszabban az 1983-as kisregényről szóló könyvemben (*M. Melléjegyzések Mészöly Miklós Megbocsátásához*, 2023), ezért most csak annyit mondanék, hogy míg az első Akutagava-mondat leginkább a Mészöly-mű jelentésbeli homályosságára vonatkozhat, addig a második Akutagava-mondat mintha a *Megbocsátás* szerkezeti töredékességére utalna. És ez a homályosság és töredékesség jellemzi a komor vagy tragikus részletekben bővelkedő *Egy őriült életét* is, amelyben ráadásul az ábrázolás szintjén is megjelenik ez a két poétikai minőség: „A tenger alattjáróban félhomály volt.” (*Hadikikötő*); „Egy csónak, törött vitorlával.” (*Éjszaka*) De mondjuk Mészöly 1991-es *Pannon töredékének* elején és végén is két hasonló képiségű „Akutagava-apokrifre” akadhatunk: „Ki vagy te, mi vagy te szép, Hold karjából letört, mérgezett, drága falat?”; „Türelem, te Hold karjából letört, mérgezett, drága szép falat: a Hold meg nem fejezte ne magát.” Meg egyáltalán, Mészöly kései prózájában kitüntetett szerepe van a homálynak, a törésnek, a résnek – ahogyan arról már 1969-ben is értekezik az epikai „elemek egyenrangúsítását”, a „radikális mellérendelés” semleges logikáját hangsúlyozó Warhol-esszé (*Warhol kamerája – a tettenérés tanulságai*) szerzője. És ha figyelembe vesszük a mottóban idézett Akutagava-szövegegység címét (*Vereség*), és ennek fényében olvassuk a Mészöly-kisregény fokozottan sűrű nyitóbekezdését („a hosszan kígyózó füstcsík otffejejtette magát a levegőben. Az lett volna valamilyen győzelem, ha ez a füstcsík nem foszlik szét [...]. Volt is remény erre, mert még este nyolckor sem foszlott szét” – kiemelések: BS), akkor összeállíthatunk egy hangzatos fogalmi skálát, két szélső és egyetlen középső értékkel: *vereség – remény – győzelem*. Hozzávéve a *Megbocsátás* címszavát, illetve annak elliptikus jelentéskapcsolatokba ágyazott változatait a negyedik és a huszonkettedik fejezetekben: „a megbocsátás fordítottja” – „megbocsátó kérés”.

Mészöly a maga „homályos” és „törött” szövegvilágán belül ugyan áttételesen, vagyis nem szó szerint, helyzetbe hozza az Akutagava-mű legvégén felbukkanó „vereség” szó jelentéskörnyezetét, ámde korántsem egyértelmű, viszont éppen ezért rá nagyon is jellemző módon. Esterházy szövegjátéka már valamivel egyértelműbbnek tűnik, amennyiben ő tényleg a visszájára fordítja a „vereség” szó jelentését – ami a *Vereség* című Akutagava-szövegegység játékos átfogalmazásán túl megnyilvánul például a *Kis Magyar Pornográfia* negyedik részének *Győzelem* és *A játék kimenetele* című egységeiben. Az utóbbiban például így: „És ellenkezőleg, az a tompa, kicsit uncsi, de megmozdíthatatlannak látszó boldogság: amikor az egyébként egyre érdektelenebb játék: győzelemmel végződik.”

De hogyan szól Esterházy *Vereség*-átírata? Tömörségében vetekszik a Mészöly-mottóval, és egyúttal frivolán megidézi Vörösmarty Mihály néhány évvel Világos után keletkezett *Előszójának* lidérces zárlatát:

Tavaszdodik. Megállapította, tavaszdodik. Ettől olyan hajmeresztő ujjongás fogta el, mintha ő tehetne erről. *Mintha: ő tavaszítana!*

A maga Akutagava-eljárásában Esterházy modális-ironikus játékot űz a szemantikával (a „vereség” szó jelentésével), a hagyománnyal (a Vörösmarty-vers tragikus korszakérzületével) és a valósággal (a szovjet típusú államszocializmus éppen hatályos változatával). Mészöly 1979-es kifejezéseivel: a közösségi értelemben vett „szar, bűntevés és igaztalanság” találkozik a személyiség „alkati derűjével”. Vagy ha tetszik, a „vereséget” követő

kollektív „tavasz” hamissága változik át a privát „tavasz” harsány „győzelmévé”. Nem mellesleg a *Kis Magyar Pornográfia*t is magában foglaló *Bevezetés* nyitódarabja, *A próza iskolása* is az *Előszó* megidézésével kezdődik: „Amikor ezt írom, tiszta az ég, zöld ág virít.” Ellátva a kettős jelentésű június 16-i dátummal, amely egyfelől – szépirodalmi síkon – Joyce *Ulysses*ének világnapja, másfelől – a politikai pornográfia számegyenesén – Nagy Imre 1958-as kivégzésének dátuma. Vörösmarty 1850–51-ben keletkezett művének politikai környezetét, az 1849-es Haynau-terrorra következő Bach-rendszer, valamint Esterházy 1984-es parafrázisának politikai környezetét, az 1956-os forradalom véres megtorlására épülő Kádár-rendszer: ugyanúgy a „kis magyar pornográfia” hagyományának a részét képezik. Amiről Kocziszky Éva is beszél – először 1983-ban: „Az egyéni szóhasználat így válik éthosszá. És sajátosan kelet-európaivá, azáltal, hogy nyelvünk szinte minden réteget magába kívánja olvasztani [...]. Ez elsősorban nem a nyelvjárások vagy a zsargonok kedvelését jelenti, bár azt is, hanem azt a korántsem veszélytelen vállalkozást, hogy a hatalmat – mintegy bohócosan – lefegyverezzük, eltulajdonítván a nyelvét” (*A hely, ahol vagyunk*). Majd azután 1988-ban: „Amde milyen csatákat lehet vívni a szavakkal, és egyáltalán mi a tét? Első számú ellenség a nyelv nélküliség (»Ő szó, miért hagysz el engem?«), a szavak veszte és/vagy a hatalom által történő kisajátítása – *Daisy, Ágnes* –, illetve pervertálódása, szégyentelenné válása – *Daisy, Kis Magyar Pornográfia*. Elsősorban ellenük irányul az eposzi stilizáció, legalábbis az egész művet átszövő Vörösmarty-utalás szálán: »Amikor ezt írom, tiszta az ég, zöld ág virít« – olvassuk a szavak bevonulásához fűzött széljegyzetben. Másutt a tavaszról mint »hajfodrászról« esik szó (avagy »tavaszítás«-ról a *Kis Magyar Pornográfia* végén) – megannyi utalás az *Előszóra*. Aktualitása kézenfekvő [értsd: 1850–51 – 1958. június 16.; illetve: Bach-korszak – Kádár-korszak]” (*Pénelopé leple*).

Vagy nézzük Bene Sándor 2001-ben megjelent *Kis kuruc pornográfijának* általánosabb léptékű meglátását: „Esterházy szövege a látszat ellenére éppen hogy szkeptikus, nem egy adott politikafajta bélyegez paráznának, hanem általában a Politikát tekinti kuplerájnak – legalábbis él a gyanúperrel, hogy a politika kupleráj. A KMP [a könyvcímet jelölő rövidítés nem véletlenül hangzik ugyanúgy, mint az 1918-tól 1943-ig működő Kommunista Magyarországi Pártját jelölő mozaikszó, mely politikai formációból azután Békepárt, majd Magyar Kommunista Párt, azaz MKP lett] ilyen módon a [...] Machiavellire reagáló tradíció áramába tartozik, annak örököse. [...] A machiavellista tradíció többágú. Van, aki a végsőkig levonja a világ aljasságából adódó következtetéseket, és van, aki továbbra is hisz a lehetetlenben, amolyan skizoid heroizmussal.” A szöveg „skizoid heroizmusának” nézőpontját Bene afféle ironikus-analitikus „magaslatnak” nevezi, amely „néhol egyenesen a világra ható cselekvés illúzióját kínálja”. Amennyiben „a Pobjeda-fejezetben a Mester még csak félfrigid nők és fitymaféklenővésben szenvedő kamaszok problémáit gyógyította – az utolsó egységben (*la lélek mérnöke*) a lélek mérnökeként, meteorológiailag is beavatkozik: »Tavaszdik. Megállapította, tavaszdik. Ettől olyan hajmeresztő ujjongás fogta el, mintha ő tehetne erről. *Mintha: ő tavaszítana!*« A cédulányi szöveg címe (*Vereség*) ugyanakkor ironikus visszavonja, illúzióknak tünteti fel az állítás érvényét.” Vagy éppen fordítva: Esterházy „vonja vissza” a „vereséget” demonstráló Akutagava-cím és -szöveg „érvényét”. Mégpedig a „cselekvés illúzióját” jelentő feltételes mód („mintha”) ismételt használatával, valamint azzal a nyelvtani beavatkozással, hogy a történetet jelentő igét („tavaszdik”) egy-két mondaton belül átváltoztatja cselekvést jelölő, ámde feltételes módú igévé („tavaszítana”).

Ámulatba ejtethet minket a politika pornográfiját „bohócosan” átíró KMP „skizoid” etikai-esztétikai szabadsággyakorlata. Mint ahogyan Kocziszkyt és Benét is ámulatba ejtette a nyolcvanas években, illetve az ezredfordulón. Mert noha Esterházy történetesen a Kádár-korszak hanyatló ágában élősködik az államszocialista politikai pornográfian, észjárása és írásmódja mégiscsak a lehető legáltalánosabb értelemben vett szabadságigényről és játékkedvről árulkodik. És ezeket a lelki-írói képességeket Esterházy nem veszíti el a

rendszerátalakítás után sem, ami a „kis magyar pornográfia” makacs hagyományát tárgya-
zó szépirodalmi és – a szólás- és műfajszabadságnak köszönhetően – publicisztikai törté-
net újabb fejezete (jó néhány érdekes részfejezettel). Nem véletlenül kezdődik a *Kis Ma-
gyar Pornográfia* negyedik része éppen filozofikus-kanti kérdésekkel (egy meztelen önma-
gára és a pőre fürdőszobakőre letekintő férfi nézőpontját megjelenítő fénykép
társaságában): „Mit tudhatok? Mit kell tennem? Mit szabad remélnem?” És folytatódik ars
poetica jellegű nyitószövegekkel, *A kitömött hattyúval* és *A manökennel*, valamint a *Milyen
a magyar prózáiró?* című széljegyzettel. A két főszöveg közül az előbbi az egyik Akutagava-
elbeszélésegyes címét viseli (és lesz később címadója Esterházy 1988-as esszéketetének,
amely ráadásul éppen az 1984-es széljegyzet szövegével kezdődik), az utóbbi pedig
A manöken című Akutagava-szöveg teljes és szó szerinti idézése, mégpedig idézőjelben.
Szövegközi játékba ágyazott önleírásról van tehát szó valójában – ámde az éppen hatályos
valóság vonatkozásában. A valóságábrázolás személyes szabadságának jegyében. Az ön-
értelmezés közege a kollektív tér és a privát tér között nyíló nyelvi játéktér: alany, állít-
mány, bővítmény, díszítmény... A privát („magyar prózáirói”) pillantás a kollektívra
(a „kis magyar pornográfiára”). És éppen ez a pillantás, a pillantás analitikus-ironikus
igényessége különbözteti meg „a lélek mérnökét”, mondjuk, „a jó tanácselnöktől” – aho-
gyan olvashatjuk a *Szerencse* című szövegrészben:

A lélek mérnöke, gondolta, nem taktikázhatik, ebben különbözik a jó tanácselnök-
től. Nem hasznosnak kell lennie, hanem főként szabadnak. Azaz a gyakorlatban:
nem lojálisnak, hanem igaznak... Az igaz, még lehet lojális – ha szerencsések az
urruk, az urruk.

Szabadság és igazmondás, esetleg lojalitás – kényes árukapcsolás: miként működhet a
szabadság nyelve a szabadságellenességen alapuló (1958. június 16.), ugyanakkor korláto-
zott szabadságot biztosító politikai pornográfia közegében (késő Kádár-korszak).

*

(*tétova kiterő az Esterházy-próza korszaktól függő vagy független voltáról*) Vajon mit jelent
Kocsiszky Éva 1983-as kritikájában a Kádár-korszak politikai pornográfiáján élősködő Es-
terházy-nyelvjátékra vonatkozó „korántsem veszélytelen vállalkozás” fordulat? Miben áll
a veszély? Mi a veszélyeztető? Mi a veszélyeztetett? Talán arról van itt szó, hogy amikor „a
hatalmat – mintegy bohócosan – lefegyverezzük, eltulajdonítván a nyelvét”, fennáll annak
kockázata, hogy túlságosan függő, jóllehet, ironikusan függő viszonyba kerülhetünk a ha-
talommal, a hatalom nyelvével, ahelyett, hogy tényleg megtalálnánk a saját nyelvünket, a
saját nyelvet. Hogy a politikai pornográfia ironikus idézése és kifigurázása során porno-
gráffá válhat maga az irodalmi nyelv is. Hogy miközben az irodalmi nyelvjáték kiüresíti a
köznyelvet, könnyen kiüresedhet saját maga is. Csak ez nem látszik azonnal. Hiszen amíg
fennáll a függés otromba tárgya, mindaddig okkal-joggal csodáljuk a függés módjának
összetett báját. És nem érzékeljük a függés, a függőség veszélyét. Persze vannak Esterházy
prójájában más típusú, kevésbé veszélyes, vagyis a politikai természetű változásoknak
kevesbé – ízlésváltozásoknak viszont annál inkább – kitett függőségek, függések is. Aho-
gyan például az 1981-es *Függő* szövege függ Kosztolányi-, Ottlik- vagy Mészöly-szövegek-
től. Viszont 1984-es könyvében Esterházy nyelve legalább annyira függ a Magyar Népköz-
társaság pornográfiájától, mint a „másik Magyarország” esztétikájától. És amikor az előbbi
tárgy végül csak eltűnik, vagy legalábbis sejtelmesen átváltozik – ezt nevezhetjük politikai
rendszerátalakításnak –, akkor bizony ottmarad a szöveg árva. A *Kis Magyar Pornográfia* – a
„kis magyar pornográfia” nélkül. Legalábbis az államszocializmus „kis magyar pornográ-

fiája” nélkül. Viszont más típusú politikai-ideológiai pornográfiák – például az Esterházy-műben „bohócosan” felidézett *kuruc-labanc* pornográfia újraéledése – övezetében. (Márpedig mélységes mély a térségi pornográfiának kútja, egyenesen feneketlen: *mélymagyar-hígmagyar, népi-urbánus, konzervatív-liberális, újhorthyzmus-utókádárizmus...*) Mi történik tehát a *Kis Magyar Pornográfiával* a rendszerváltozás utáni időkben? Egyáltalán mi történik manapság a Kádár-korszakban keletkezett, mi több, azt ábrázoló, és legfőképpen attól nyelvi-szemléleti értelemben függő szépirodalmi alkotásokkal? És itt persze nagyon széles a skála, nagyon vegyes a kínálat: a rendszerszolga Berkesi Andrástól a rendszerpimasz Esterházyig. És míg az 1958-as *Októberi vihar* című kádárizmusapológia írójához hasonló írók helyzete ma már szomorúan egyértelmű, addig a részben műfaj- és korszakparodisztikus *Termelési-regény* szerzőjéhez hasonló szerzőknek ott a jogos helyük az újra- és újraértelmezések irodalmi purgatóriumában. A pontos kérdés tehát így szól: mi lesz azokkal a művekkel, amelyek a korszakkritikus függés ironikusan élőködő poétikáját választották etikai-esztétikai *modus vivendiként*? Lehet, hogy ugyanaz volna a helyzet az 1984-es *Kis Magyar Pornográfiával*, mint az 1979-es *Termelési-regénnyel*? Leginkább azok olvassák és értékelik ma ezeket a műveket, akik egykor is olvasták és értékelték? És tartják az idők változását, az örökkévalóság szakítópróbáját kiálló mesterműveknek? Ahogyan Szegedy-Maszák Mihály és Kálmán C. György vélekedtek a *Termelési-regényről*, az immár demokratikus politikai környezetben történő újraolvasás után, az előbbi a *Holmi* 1993-as évfolyamában (*A regény, amint újraolvassa önmagát*), az utóbbi a *Beszélő* folyóirat 1998-as évfolyamának *Beszélő évek* című rovatában (*Örök karnevál*).

Milyen bizakodóan fogalmazott Esterházy a rendszerváltozás évében megjelent Garaczi László-kötet (*Tartsd a szemed a kígyón!*) fülszövegében – immár megszabadulva az ontológiai teljességgel, történetileg meg csak korlátozottan szabad szépirodalom önértelmezésének és működésének korszakfüggő etikai terhétől: „Az irodalom veszít a presztízséből, mert veszít a fontosságából, ezt jó dolognak tartom, mert igaznak; eddig az irodalom volt, lehetett az egyetlen hely, amely emlékeztetett minket (ha olykor nagyon is felemás módon) elrabol, elvesztett szabadságunkra – most majd lesz nekünk egy parlamentünk, majd az gondoskodik minderről, szabadság, egyenlőség, testvériség, az irodalom pedig megint az lesz, ami ebben az országban ritkán, irodalom, magával definiálván magát, s hogy hogyan, az is rejtély” (*Pille és ganéj*). A „kis magyar pornográfiával” korszakosan elegyedni-enelegni kénytelen Esterházy-próza szépirodalmiságának „rejtélye” túlélte a rendszerváltozást (szemben mondjuk a Berkesihez hasonló írók bármiféle esztétikai „rejtély” hűján való szocialista lektúrjeivel). Itt van hát az ideje – immár jó ideje itt van – a „rejtély” minél tisztábban irodalmi szempontú megfejtésének. És persze nemcsak az 1989 előtti Esterházy-művek „rejtélyei” várnak megfejtésre, hanem az 1989 utáni művek „rejtélyei” is. Bár az előző mondatomban szereplő két „rejtély” valójában egyetlen „rejtély” – és így a feladat lényegében mindig ugyanaz: szövegolvasás és -értelmezés. A tulajdonképpeni tárgy pedig: az Esterházy-próza jellegzetes (imádott és támadott) szépirodalmi állandója, az esterházyzmus. *The song remains the same*.

No de mi van azokkal a később született olvasókkal, akik immár a Kádár-korszak ki-múlta után veszik először kézbe az időszak mentalitását és nyelvét parodizáló, vagyis óhatatlanul élőködő természetű könyveket? Kezükbe veszik-e egyáltalán? Vesznek-e kezükbe Esterházy-könyvet egyáltalán? Akár rendszerváltozás előtti, akár rendszerváltozás utáni Esterházy-könyvet egyáltalán? Egyáltalán könyvet egyáltalán? És ha már kézbe vették, idővel nem ejtik-e ki belőle? Nehéz kérdések. Nem válaszolnék most rájuk. Sem egyszerűen és igazságtalanul. Sem összetetten és pedánsan. Ehelyett inkább idemásolom, hogyan látta a *Termelési-regény* túlélésének esélyeit Kálmán C. 1998-ban (ami nagyon hasonlít Kocsiszy 1983-as és 1988-as *Bevezetés- és Kis Magyar Pornográfia*-elemzésének logikájához): „Ha valami életben tartja a szöveget, az a nyelvek egymás elleni kijátszásának s

a nyelvekkel való játéknak a gesztusa. Esterházy (ezt újabb értékelőivel szemben mondom) nem leleplez és nem egyszerűen gúnyos. Ha így volna, valóban sokkal inkább feyegetné az avulás. A pamfletek többnyire nem érnek meg hosszú kort. Úgy érzekelem, a *Termelési-regény* hatása (a magyar irodalomra és olvasóira) letagadhatatlan, eleven és erős." Egyébként Szegedy-Maszák – a regény általánosabb érvényű motívumai (például a „halál jelenléte”) mellett – jóval érdekesebbnek találja a kilencvenes évek elején a Mikszáth–Tisza-szövegreteget, mint az államszocializmus-paródiát.

De akkor már mégiscsak figyeljünk oda a fentebb idézett irodalmároknál jóval fiatalabb olvasó, Dunajcsik Máttyás 2007-es véleményére, aki Balassa korszakos tapasztalatokkal felvértezett értelmezésével vitatkozva ekképpen látja a hetvenes-nyolcvanas évekbeli Esterházy-próza egyszerre esztétikai, etikai és politikai erejű nyelvi cselekedetének – Kocziszky nemzedéki többes szám első személyű pátoszáát idézve: „a hatalmat [...] lefegyverezzük, eltulajdonítván a nyelvért” – kétezres évekbeli érvényességét: „az Esterházy által meghonosított és elfogadtatott modern írástechnikai fogások, mint a szétírás alakzatai, az intertextualitás labirintusai vagy a nyelviség problematizációja és túlbujánzása [és persze az államszocialista politikai pornográfia nyelvének ironikus szétírása] mára elvesztették újdonságukból és forradalmiságukból származó, lelkesítő aurájukat, s a modernitáson nevelkedett olvasó már csak a jól ismert mechanika mozgását látja bennük. Valószínűleg ezért van az, hogy a *Termelési-regényt*, a *Kis Magyar Pornográfiát* vagy a *Függőt* én már csak történelmileg értékelni tudom, élvezni azonban már egyáltalán nem”. Mi több, a kései olvasó analitikus szigora odáig terjed, hogy a szükségszerűen a Kádár-korszak függésében született művek esztétikai-politikai forradalmiságának történeti tényét is csak mértékkel respektálja: „nehéz felmérni, hogy a cenzurális küzdelmek, kóros elhallgatások és elhallgattatások korszakában íródott művek, mondjuk a *Kis Magyar Pornográfia* vagy akár a *Termelési-regény* egyes rendszerkritikai megjegyzéseinek ott és akkor mekkora volt a súlya és kockázata akár a szerző, akár a kiadó szempontjából: vajon a fejükkel játszottak-e, vagy csak kisebb kellemetlenségeik származhattak ezekből a művekből, vagy az a tény, hogy megjelenhettek, éppen annak volt köszönhető, hogy a rendszer már kezdetű összeomlani?” (*Egy forradalom dokumentumai*) Lehet benne valami. Bár valószínűleg nem ezek a legfőbb kérdések. Nem a művek megjelenésének kultúrpolitikai körülményei, hanem az Esterházy-nyelv egykori forradalmiságának nyelvi lenyomatai – a mindenkori (mai, holnapi, holnaputáni...) olvasó remélhetően nyitott, de nem kritikátlan kedélyén.

Egy biztos: az említett Esterházy-regények életben maradására vagy avulására vonatkozó kérdéseket újra és újra fel kell tennünk. És amíg kérdéseket teszünk fel – amíg tehát vannak közöttünk olyanok, akik kérdéseket tesznek fel –, addig a kérdés tárgya életben marad. Amíg csak marad elég kérdés. Amíg csak egy kérdés marad...

*

A létezés megannyi borzalmában (depresszióban, megőrülésben, halálban, öngyilkosságban...) dúskáló Akutagava-mű egyik utolsó szövegében, *A kitömött hattjúban* olvashatjuk az öngyilkosságra készülő hős tragikusan allegorikus önleírását: „nem tudta elfojtani ezt a gondolatot: »Ha lenyúzzuk az emberről a bőrét, mindegyik egyforma a bőr alatt.« [...] Amikor megírta az *Egy örült életét*, egy ószeres boltjában véletlenül meglátott egy kitömött hattjú. A hattjú felemelt fejjel állt ott, megsárgult szárnyát a moly kirágta. Eszébe jutott egész élete, és úgy érezte, hogy torkát könny és hideg kacaj fojtogatja. Az örület vagy az öngyilkosság állt előtte. Teljes magányban lépdelt az alkonyi utcán”. A *Kis Magyar Pornográfia* hattjúváltozata – némi „könny” kicsöppenését leszámítva – nyomokban sem tartalmazza Akutagava tragikus látásmódját, ámde annál inkább megjeleníti Esterházy ironikus heroizmusát, miáltal megtalálja a helyét a szerző részben metaforikus önleírásai között:

Ha dolgozom, gondolta (), megnő bennem a szeretet. Egy röpké, gőgös és maffa pillanatig valóban úgy érezte, mintha ő a lélek mérnöke volna, hosszan integetett a távolodó taxi után, mely szolid, bús líraisággal tűnt el a leereszkedett ködben, rejtélyesen, mint a hatalmas tengeri hajók, honnét örökkön friss foxtrott szól, majd csizmája orrával a megkeményedett hórögöket rugdalva hazafelé indult, amikor, még félúton sem járva, neki is váratlanul, sírva fakadt. Egyenletesen, nyugodtan sírt, könnyei szinte előírászerűen peregtek, ám hiába nevezte a könnyek apadását fokozatos megkönnyebbülésnek, az a rossz tömörség, amelyet magában érzett, riasztóan nem változott. Sőt: ez volt ő, a kitömött hattyú.

Esterházy emlékezetes önleírásai sorában „a kitömött hattyú” *mint* Akutagava-parafrázis mellett ott találhatjuk „a mai magyar prózaíró” *mint* Ottlik-parafrázist, vagy „a lélek mérnökét” *mint* Sztálin-parafrázist. Az előbbi eredete a *Próza* című Ottlik-kötet (1980) írómeghatározása: „ő csak egy ember, egy ürge [...] nem hordozza vállán egy nemzet sorsát, nem letéteményese az emberiség jövőjének, hanem azon kívül, hogy király és lidérces messze fény, csak egy ürge; közte semmi”. Az utóbbi kapcsán meg hadd idézzem egy bizonyos P. L. olvasói levelét az *Élet és Irodalom* 2002. február 15-i számából, amely egyetlen kényes részletében pontosítja Döbrentei Kornél *Az ősbaloldaliság megrablása* című cikkét – amely történetesen éppen a *Kis Magyar Pornográfia* harmadik, („?”) című részében megkérdőjelezett *kuruc-labanc* szembenállást kívánja életben tartani: „Azt írja Döbrentei Kornél a *Magyar Nemzet* keddi számában: »a lélek mérnöke szeretnék lenni, legalábbis József Attila szerint ez a költő feladata«. No nem! József Attila szerint a költő »az adott világ varázsainak mérnöke« (*A város peremén*). A másik meghatározást, bár ez sem rossz éppen, Sztálin elvtárs mondotta 1932. október 26-án Makszim Gorkij lakásán, amikor írókkal beszélgetett. Így olvasható Sztálin műveinek 13. kötetében. (Szikra, 1951.)” Bár Esterházy könyvének ironikusan kifeszített ön- és világértelmezésterében ugyanúgy helyet kaphat Sztálin mellett József Attila is, már csak a huszadik század ideológiai-politikai pornográfiájával – tetszik, nem tetszik – kényszerűen érintkező baloldali eszmeiség átfogó értelmében...

Mindenesetre Esterházy ironikus heroizmusának metaforikus önleírásait – „a kitömött hattyú”, „a mai magyar prózaíró”, „a lélek mérnöke”... – mintegy megkoronázza egy önironikus (némiképpen mándys hangzású) csúcsmetaphora: „a gyáva coyote”. Nézzünk néhány idekívánkozó szövegrészletet (először azt, amelyik tartalmazza *A kitömött hattyú* című Akutagava-írás egyik hátborzongató elemét, azután a coyote-osat, majd végül egy igazán rejtélyes című darabot):

Én

Kitámolygott a füstös pinceklubból. Nem volt részeg, csak veszélyesen rosszkedvű. Homályban élt. Mintha beteg volna, mintha lenyúzták volna a bőrét. Ő azonban tudta betegsége forrását: ez a szégyenkezés maga miatt s ezzel együtt a másoktól való félelem. Másoktól – a társadalomtól, amelyet megvetett!

A coyote

Az a barátja, aki bajban volt, még ugyanabban a bajban, főlhívta telefonon. Egy ideig kerülték a dolgot, fontosnak tetsző irodalmi ügyekről beszéltek, Babitsról, Rónay Györgyről, a légiűres irodalmi létről [...]. Leleményesen húzták az időt. [...] Aztán mégis rátértek a bajra. A kép, melyet közösen főtögettek, egyre szomorúbb lett. Ekkor eszébe jutott egy hasonlat, amitől felvidult. Elmondta. A barátja hallgatott. Neki is kicsit túl egyszerűnek és derülátónak tűnt az ajánlat. „És akkor legalább egy új, sötét alagút elején állunk.” A barátja azt mondta, nem érti, mert túl

absztrakt, amit ő sejtett is, mivel ő is sokkal konkrétan gondolta el a dolgot, csak ezt nem merete megmondani, a gyáva coyote.

Konszolidáció

Azután, a kívánatosnál lassabban, megérti, hogy ismét hasonlatról volt szó, hasonlatról, ahonnan hiányzik a hasonlított. És a stilizáció oly méreteket öltött, hogy a metaforákkal úgy bánunk, mintha azok „maga a dolog” lennének... Így butul az ember: mi is: te is, én is.

Talán nem teljesen önkényesen összeolvasva a három szövegrészletet: az én „szégyenkezése maga miatt”, amely persze együtt jár a „másoktól való félelemmel”, könnyen átváltozhat a „hasonlat” szépirodalmi használatának „túl absztrakt” és így bizonyos értelemben „gyáva” nyelvi gyakorlatává, amelyen belül még az is megtörténhet, hogy „hiányzik a hasonlított”, vagyis teljességgel önmagára marad a „stilizáció”. Valami ilyesmire gondolhatott Balassa is akkor, amikor a „megújuló próza” túlzásba vitt „nominalizmusáról” és „hellenisztikusságáról” beszélt. Ugyanakkor fontos látnunk a különbséget a „hasonlított” helyett a „hasonlatra” összpontosító szépirodalmi stilizáció és a „hasonlított” megamisításának politikai-ideológiai pornográfiája között. Mert noha mindkettő a nyelvben történik, az előbbi a saját nyelvben, az utóbbi viszont az álnyelvben. Pontosan beszél a kettő különbségéről Nadas Péter 1995-ös *Holmi*-kritikájában, amikor szembeállítja egymással a Kádár-rendszer kiüresedett – meg persze eleve hamis – nyelvével a rendszerváltás után is boldogulni igyekező, ám saját nyelvvel nem rendelkező Lengyel László, valamint a rendszerváltáson innen és túl is saját nyelvet beszélő Esterházy közéleti publicisztikáit (*Egy reformer lélek*). Vagy gondolhatunk a *Fantasztikus utazáson* című Nadas-esszé (2008) példákban dús leírására „a találékonyság, a rögtönzés, a mimikri, a szimuláció” államszocialista nyelvi kultúrájáról, amelyben „a szavak a beszédben egy idő után csak óvatos utalásként funkcionáltak, nem megnevezésként. Odáig fajult, hogy lényegében eltűnt a különbség az igen és a nem között”. A világos és egyértelmű „megnevezést” gátoló „öncenzúrára” vagy mesterséges „szövegromlásra” ironikusan hivatkozó és egyúttal a korlátozott nyelvi szabadságot gyakorló Esterházy 1986-os *Bevezetésének* legelején, *A szavak bevonulása* cím alatt olvashatjuk mottóként Máté evangéliumának szavait: „Hanem a ti beszédek legyen igen igen, nem nem, ennek felette valami esik, az a gonosztól vagyon.” Ami a mottóban egyértelmű, az a főszövegben némiképpen megbonyolódik, elbonyolódik – merthogy ugye: „hasonlat”, „metafora”, „stilizáció”... És megint csak Mészöly szavaival utalva az „igen igen, nem nem” evangéliumi intését idéző, majd parafrázáló Esterházy prózáját illető kételyek eldönthetőségére: „Azt hiszem, igen is, nem is. A dolog bonyolult.” Persze itt és most csakis az Esterházy-szövegek korszakba ágyazott és korszakábrázoló, vagyis egyszerre korszakfüggő és korszakelemző (következésképpen nem kockázat nélküli) nyelvhasználatának etikai-esztétikai „bonyolultságáról” beszélhetünk. (Akit meg érdekel a *Kis Magyar Pornográfia* írójának civil stratégiája a Kádár–Aczél-korszak intézményes valóságában, illetve Esterházy és Mészöly ebbéli stratégiáinak sarkalatos különbsége, olvassa el Baranyai László Fogarassy Miklóssal és Szörényi Lászlóval folytatott beszélgetésének azt a részletét, ahol a Magvető Kiadó éléről menesztendő Kardos György elvtárs melletti írói kiállítás sajátos logikájának „kis magyar pornográfiájáról” esik szó egy többszereplős anekdotán belül. – *Halottnak túl fiatal*, Argus, 2004, 12.)

Mindazonáltal a korszakos politikai-ideológiai pornográfia ábrázolásába ágyazott Akutagava-szövegjátékban is érzékelhetjük az Esterházy-próza sokak által elemzett titkát, trükkjét, irodalmiságát: a „létezési derű” együttműködését a szövegek közötti cikázás nyelvjátékával. Legyenek a szövegek akár a *Bevezetésen* belül, akár kívül – bár kérdés, hogy ez eset-

ben, a *Bevezetés a szépirodalomba* című, vagyis a szépirodalmi mező egészét átfogni óhajtó szöveggyűjtemény esetében, van-e, lehet-e bármiféle *kívül* a *belül*höz képest. Mindenesetre a szövegsíkon zajló rafinált műveletek Esterházynál mindig derűs műveletek. Alkati-ontológiai derű és nyelvi-analitikus játékosság együttállásának egyszerűbbik esete, amikor Esterházy egy hozzá sok (de nem minden) tekintetben hasonló írói világgal találkozunk. Ilyenek az ő Kosztolányi-műveletei, az 1977-es *Pápai vizeken ne kalózkodj!* című könyvétől a 2010-ben megjelent *Esti* zabolátlan parafrázisáig. Am érdemes megemlítenünk az Esterházy-szövegfelületen zajló Kosztolányi-műveletek kapcsán, hogy az 1933-ban keletkezett *Esti Kornél éneke* szerint a (Babits *Esti Kornél*-kritikájában szitokszóként használt) „fölszín” egyúttal „mélységek látszata”, vagyis látszó látvány a (Babits által fájdalmasan hiányolt) „mélységekbe”. Bonyolultabb az eset, amikor az alkati-ontológiai derű valamely tragikus látásmóddal vagy alkotóval találkozunk a szövegek közötti eljárások során. Ezen a változaton belül vannak irodalmi indíttatású műveletek, mint amikor például a *Mily dicső a hazáért halni* című Danilo Kiš-novellával vagy Akutagava *Egy örült élete* című elbeszéléssel, azok tragikus „mélységeivel” játszik a „fölszín” Kosztolányi-féle poétikáját gátlástalanul továbbhajtó Esterházy. De vannak személyes indíttatású műveletek is, amelyek közül most hármat emelnék ki: az anya halálát feldolgozó kisregényszerűséget, *A szív segédigéit* (1985), annak frivol belső párhuzamaival (a *Bevezetésből* *A próza iszkolása* és a *Kis Magyar Pornográfia*, illetve a 2008-as *Semmi művészet*) és külső szövegek közötti játékaival (Handke, Borges, Pilinszky...); az apa besúgómúltjával foglalkozó, 2002-ben megjelent *Javitott kiadást* (amelyet Balassa Péter történetesen elmarasztalt az apával szemben tanúsított fiú fölény etikailag visszatetsző stilizációja miatt); és végül a halálos betegséggel (tulajdonképpen a Rilke-féle „saját halál” egzisztenciális feladványával) szembesülő *Hasnyálmirigynaplót* (2016).

De legyen szó most már kizárólag a „létezési derűt” a létezés tragikus tapasztalatával szembesítő szövegjátékról, az Esterházy-próza változatos, pontosabban (esetleges számításom szerint) öt változatot felmutató Akutagava-műveleiről.

1. *változat*: mottóként használt Akutagava-részlet a *Hadikikötő* című írásból, történetesen a „harmincszenes bifsztekadagon enyhén illatozó zeller” értelmezetlen képe (és ugyanazt a címet adja Esterházy az egyik saját szövegének is, amelyben azonban nincs se hadihajó, se bifszteket illatozó zeller, ám van Erdély, és vannak erdélyi magyarok, sőt erdélyi nem magyarok).

2. *változat*: teljes Akutagava-átvételek. Egyrészt *A manöken*, amely szóról szóra elhangzik a kisajátítás tényét nyomatékosító idézőjelek között, és illeszkedik ezáltal az Esterházy-mű ars poetica jellegű szövegvonulatába. Másrészt a *Párbeszéd*, amelynek címe és szövege egyaránt idézőjelbe kerül, illetve egyetlenegy szó helyén a „szövegromlás” kifejezést találjuk: „– Miért támadod a jelenlegi társadalmi rendet? / – Azért, mert látom mindazt a rosszat, amit a <szövegromlás> rendszer szül.” És mivel az Akutagava-műben a „kapitalista” szó szerepel, nem kérdés, hogy milyen „társadalmi rendre” gondoljunk a Kádár-rendszer utolsó évtizedének közepén keletkezett Esterházy-mű öncenzurális „szövegromlása” helyén.

3. *változat*: címátvétel Akutagava-értelmezéstöbblettel. Erre a típusra csak néhány rövid példát hoznék. Először az *Éjszakát*, amelyben az eredeti elbeszélés család idillje (*a lélek mérnöke*) szövegővezetésében átváltozik két barát meghitt beszélgetésévé (megspékelve *A pestis* című Camus-regény Esterházynál többször is idézett barátságábrázolásával, Rieux és Tarrou híres beszélgetésjelenetének környezetleírásával). Azután a *Holdat*, ahol is az Akutagava-műben szereplő nő arcán megvillanó holdfény átvándorol a vendég barát arcára, miközben rendületlenül folyik a „fecsegés” a művészetről. Majd a *Játék a tűzzel* című egységet, amelynek szerelmi halálmotívuma Esterházynál átminősül a belső egyensúlyvesztés tapasztalatává, miközben bekerül egy rövid idézet *A nő* című Akutagava-darabából. És végül *A nagy földrengést*, amely a japán írónál az 1923-as természeti katasztrófára vonatkozik, a magyar írónál meg az 1956-os történelmi tragédiát jelöli.

4. változat: címátvétel bármiféle Akutagava-értelmezéstöbblet nélkül, teljességgel új értelemadással. Ilyen például *A kitömött hattyú* már idézett ars poeticája, vagy a *Spártai fegyelem*, amely az Akutagava-elbeszélés szerelmi történetének egyik epizódja helyett tetsetős állami rádiós anekdotát kínál a Kádár-korszakból.

5. változat: saját szöveg saját címmel. Mint amilyen például *A fogadós naplója* és *A szív segédigéi*, amelyek így bekötődnek a teljességgel azonos című egységeket tartalmazó *Bevezetés* szövegghálójába. Vagy a már említett *Győzelem* és *A játék kimenetetele* című írások, amelyek játékos vitát folytatnak az Akutagava-mű tragikus ajánlatával.

És hogy mi volna a játékos különbözőségeken létező Akutagava- és Esterházy-szövegek közösnek nevezhető eleme? Leginkább a töredékes, címekekkel ellátott szövegegységekre széttördelt forma. És még talán a két szerző műveiben felbukkanó fogalmak, helyzetek és szereplők egymást részben átfedő volta. Ilyen szereplőtípusok volnának: a csábító nő, az idős barátó vagy nagynéni, valamint az irodalmi dolgokban járatos barát. Ez utóbbi alak felbukkanásai Esterházynál – az *Éjszaka*, a *Hold*, a *Játék a tűzzel* és *A coyote* című darabokban – összeállnak valamilyen belső történetféleséggé, miszerint a főhőst meglátogatja egy régi barátja, akivel hosszú éjszakai beszélgetést folytatnak, amelyben szakmai témákkal leplezik a mindvégig ki nem mondott súlyosabb kérdést.

Ám a halványan kimutatható közös nevezőnél sokkal fontosabb az Akutagava-műveletek során keletkezett Esterházy-többlet: a korszakos-térségi pornográfia ábrázolása és a derűsen rizomatikus irodalmiság kiterjedése. Merthogy éppen ezeknek a többletértékeknek a jóvoltából történhet csak meg az Akutagava-elbeszélés átváltozása a tőle lényegileg különböző, sőt teljességgel téma- és hangnemidegen Esterházy-szépirodalommal.

Az Esterházy-féle átváltoztatáspoeitika övezetében a „vereségbe” futó tragikus-töredékes Akutagava-elbeszélés átfogalmazódik a „győzelemről” szóló derűs-töredékes beszéddé. Ezen belül a térségi történelemben többféleképpen vagy inkább párhuzamosan elhelyezhető „vereséget” (1849 – 1956) követő hamis „tavasz” (Haynau–Bach-korszak – Kádár-korszak) ironikusan átíródik valamiféle igazi(nak tűnő) „tavasszá”. Vagyis az *Előszó* írójának – az *Egy örült élete* írójához hasonlóan – komor kedélye végzetesen átítatódik a *Kis Magyar Pornográfia* írójának „létezési derűjével”. Következésképpen a megszokott természeti történet („tavaszodik”) az Akutagava-elbeszéléssel játszó Esterházy-mű legvégén látványosan átváltozik feltételes módú („mintha”) cselekvéssé („tavaszt”). Nyelvtani tavasszá. Parádés poétikai *győzelemmé* a *vereségen*. Már ha volt egyáltalán *vereség* Esterházynál. Merthogy Vörösmarty-nál volt. És Akutagavánál is. Bár náluk, az ő külső-belső világukban meg a *győzelem* nem volt lehetséges. Akkor tehát miről szólt *valójában* ez az egész? Mi köze van Esterháznak *voltaképpen* és *lényegében* Vörösmartyhoz és Akutagavához? De *voltaképpen* kell-e, hogy *lényegében* legyen köze hozzájuk? Nem elég a szövegfelületi érintkezés?

És akkor álljon itt végezetül néhány feltehető, de nem mindenáron megválaszolható kérdés Esterházy prózáját illetően.

Van-e tényleges párbeszéd az alkati derű és a világszemléleti tragikusság között? Vagy csak formai-technikai játék lehetséges? A komolyan vett játék? A játék komolysága? De komolyan vehető-e a játék komolysága? Kell-e egyáltalán a komolyan vétel?

Az egyik lehetséges válasz pedig ott olvasható Mészöly 1979-es könyvbemutató beszédének már háromszor is idézett fordulatában. Csak ismételni tudom: „Azt hiszem, igen is, nem is. A dolog bonyolult.”

AZ ELEMEIKRE VISSZAVEZETETT SZÍNEK

Petar Dobrović művészetének Miroslav Krleža-i értelmezéséről

Annak az 1908 és 1911 közötti három esztendőnek, illetve az utána következő két tanévnek, amelyeket a zágrábi gimnázium első négy osztályának elvégzését letudva Miroslav Krleža először Pécssett, a Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskolában, majd folytatólagoosan a fővárosi Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémián eltöltött, a legcsekélyebb mértékben sem jelentéktelenedett el a hatása a horvát alkotó indulatokkal felfűtött, intenzív szellemi kalandkeresésekkel teleszőtt mozgalmas élete során. A kiskadéti és a ludoviceumi tapasztalat, alma matereinek mintaadó volta, tehát „a magyar tisztképző intézetekben szerzett tudás, általános műveltséganyag (német, francia, magyar nyelvismeret, irodalmi, történelmi, geográfiai, térképészeti, képzőművészeti, zenei tájékozottság) írói munkásságának páratlan alapvetése lett, amely nélkül később kiteljesedő életművének megszületése elképzelhetetlen”.¹

Gyermekkori inspirációi, ifjúságának kihívásai-edződésai a megtanult reprodukálásán túltevéő alkotómunkára sarkallták. A befelé koncentrációból építkezett, az önmagából felszínre hozás teremtő tevékenységében keresett vigaszt és menedéket, hogy az embertelen időkben se inogjon meg az emberbe vetett bizodalma. Esztétikai irányultságának fiatalkori ösztönzéseihez, irodalomtörténeti és művészetelméleti stúdiumainak korai örökségéhez évtizedeken át rendületlenül ragaszkodott,² hivatkozásai ezekre, a meritések belőlük számos esetben tették lehetővé, hogy az illúziók termelőjéből a tervei kikovácsolójává, álmai valóra váltójává lépjen elő. Az elsőprő erő és a szépség szétválaszthatatlansága kapcsán viszonylag korán módja adódott fölismerni, hogy a „ritmusoknak, imaginárius alakoknak és képeknek egész rendszerére, a személyesnek a művészi objektivizációjára van szükség ahhoz, hogy személyes emóciók és megismerések mások számára érzéki élménnyé, emócióvá és megismeréssé váljanak”.³

A tizenéves Krleža Frigyes igen jól muzsikált a készségfejlesztő tantárgyakból, pécsi *Osztályozási kivonatának* 1910/11. évi zárlata szerint az ábrázoló mértant, a szabadkézi rajzot és a természetrajzot egyaránt ragyogó eredménnyel abszolválta. Budapesti tanárai a sokoldalúságát emelték ki 1912/13-as jellemzésükben, hol elismerően, hol fejcsóválással és homlokráncolással véleményezve bölcseleti affinitását, elvont eszméken való merengéseit.⁴ Rajztehetségének megcsillantásáról, mások általi visszaigazolásáról kirívóan későn,

¹ Lőkös István: „Ma megmutatták nekünk a lövészárkokat”. Krleža naplójának (1914–1921) háborús feljegyzéseiről, in: Uő.: *A Dráván túl és innen. Miroslav Krleža és horvát irodalmi kapcsolataink*, Budapest, Nap, 2019, 142.

² Vö. Bori Imre: Miroslav Krležáról, *Híd*, 1978/6, 707–708.

³ Sinkó Ervin: Miroslav Krleža műve. Tanulmányvázlat, in: Uő.: *Krleža. Esszék, tanulmányok, kommentárok*, kiad., jegyz., ford., utószó Bosnyák István, Újvidék, Forum, 1987, 19.

⁴ Erről Lőkös István: Krleža és a magyar progresszió. A pécsi és pesti diákévek, in: Uő.: *A Kaptoltól a Ludovikáig. Horvát nemzettudat és magyarságélmény Miroslav Krleža életművében*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 67. és 74.

1973. november 11-én nyújtott tájékoztatást, amikor nyolcvanévesen felelevenít egy kilátástalan helyzetet, amelyben a feleségével fiatalon találták magukat:

– 1920-ban munka nélkül voltam, és elvesztettük a fedélt is a fejünk fölül. Elmentem Julije Benešićhez, és megkértem, hogy a kapcsolatai révén találjon nekem egy falut, egy iskolát, ahol Bela állást kaphatna, és ahova elköltözhetnénk, de azzal a kikötéssel, hogy minél félreesőbb helyen legyen. Kisvártatva kaptam is három ajánlatot. Az egyik valahol Brod környékén volt, a másik Pakrac mellett, a harmadik Duga Rijeka, ez a kalnikai falu, kilométerekre a főúttól.

Szép iskola, tűrhető épület és kétszobás, tanítói lakás. Júliusban költöztünk be. Egy tanteremben volt mind a négy osztály, és a tanítás minden diáknak közösen folyt. Bela foglalkozott a gyerekekkel, én pedig írtam valamit, meg jegyzeteltem. Hogy elüssem az időt, belekezdtem Jugoszlávia nagy térképének a megrajzolásába. Akkor még egyáltalán nem volt térképe a Szerb–Horvát–Szlóven Királyságnak. Szereztem hozzá való kartonpapírt, és ahogy az már illik és szokás, színesben megrajzoltam az új állam térképét, és fölakasztottam a tanteremben.

Egy nap beállít a tanfelügyelő, egy öregúr kikeményített gallérban, kézelőben és fehér kesztyűben, hamisítatlan osztrák–magyar bürokrata, és elképedve bámulni kezdi a térképet.

„Hát ez meg honnan van magának?” – kérdi Belát. „A férjem rajzolta!” „A kegyed férje?” „Igen.” „És mit csinál ő itt?” „Semmit, csak velem van... Lesz még alkalma megismerkedni vele.” Később, ebéd közben azt kérdezi tőlem: „Igaz az, hogy ön rajzolta királyságunknak azt a kolosszális térképét?” „Igaz.” „Hát micso-da ön valójában?” – Hallott már az író Krležáról, de nem tudta, hogy én vagyok az. „Térképész.” „Hol tanulta a mesterségét?” „Pécsett és Pesten, ahol katonai iskolákba jártam.” „Az isten szerelmére, Krleža, ekkora szakember létre itt ül ebben a porfészekben?!” „Hát, magam sem tudom...!”⁵

A külsőségek, a merev szabályok alól felszabadított autonóm szervezethez előszeretettel hagyatkozó Miroslav Krležát az uralkodó irodalmi, művészeti, tudományos divatok minimálisan befolyásolták. A modern korkifejezés lehetőségeinek megragadására, az emberi szenvedés jajtengerének befog(ad)hatóságára nem szimpla adottságokként, kénytelen-kelletlen emésztendő halmozódásokként tekintett. A fogalmi leképezés-kidolgozás szenvedélyével közelítendő jelenségláncolatokként és értelemalakzatokként viszonyult hozzájuk. Húzódozott a távolságtartó objektivitástól és a funkcionalizmustól, szerzői képességeinek irányelvi kezdeményei pedig, amelyek révén később mély átéléssel „hatolt be közvetlenül a művészet különböző területeire”,⁶ már a magyarországi tanulói éve pécsei periódusában megmutatkoztak.

A baranyai megyeszékhelyen nemcsak olyanokkal koptatta együtt a padokat, akiket a karrierjük egészen a tábornoki kinevezésekig repített, hanem a város egyik jeles szerb családjának tagjaival szintén megismerkedett. A Dobrović, akkori írásmóddal Dobrovits/Dobrovics/Dobrovity familia négy fiúgyermeke közül Györggyel (Djokóval) és Istvánnal (Stevannal) ugyanazon intézmény nebulói voltak, utóbbival egy osztályba is jártak. Miklós (Nikola) és Péter (Petar) a ciszterciek gimnáziumában nevelődött ugyan, ám alkalmi cimborálásaik szoros barátsággá lombosodtak, annyira, hogy Petarral későbbi életük során el sem engedték egymás kezét. Folyamatos érdeklődéssel és rokonszenvvel

⁵ Eneš Čengić: Beszélgetések Krležával (Részletek), ford. Túri Gábor, *Hid*, 1986/12, 1566.

⁶ Danko Grlić: Krleža műve némely filozófiai vonatkozásáról II., ford. Brasnyó István, *Hid*, 1986/3, 382.

viseltettek a másik sorsának alakulása iránt, rengeteg közös pillanatot töltöttek különböző párizsi, prágai, dalmáciai helyszíneken.

Világlátásuk és élményanyaguk feltűnően egybeesett, nem csoda hát, hogy Miroslav Krleža a Petar Dobrović-i művészet milyen avatott és naprakész értőjévé, majdani monográfusává nőtte ki magát. Annyiszor méltatott és töretlenül becsben tartott „festőtriászának (Dobrović–Ljubo Babić–Krstó Hegedušić) kétségtelenül ő a központja”,⁷ kulcsfigurája. Egyívású összetartozásukat szilárdította, a szubverzív együttmozgásukat elősegítette, hogy diákmivoltuktól egyáltalán nem állt távol a kereső művészember életigenlésének diszkrét bája, de nem hiányzott értékrendjükből a társadalmi egyenlőtlenségek kritikájára támaszkodás szükséglete sem.

Közvetlen környezetében ekképpen vélekedtek Petar erényeiről: „Legegyénibb vonása, amellyel kitűnt közülünk, festői képessége volt. Temperamentumos, szenvedélyes egyéniség volt, aki szeretett vitatkozni, s ezzel még színesebbé tette amúgyis érdekes magatartását.”⁸ Érettségijét követő útja, miként Miroslav Krleža szakirányú továbbmenetelése, Budapestre vezetett. A Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola növendékeként 1909-től folytatott tanulmányokat Balló Ede, Zemplényi Tivadar, Bosznay István, Olgyay Viktor és Ferenczy Károly szárnyai alatt. Már akadémistaként, jóval a diplomaszerezése előtt szerepelt néhány tárlaton. A Nemzeti Szalon seregszemléjéről, a Fialat festők kiállításáról készített beszámolóik vagy a Múcsarnok jubiláris rendezvényéről szóló ítései szavak a kiválóságuk,⁹ a frissességük,¹⁰ az erőteljességük¹¹ miatti dicséretekben részesítették kompozícióit. Megfigyelői elfogulatlanságát, a légiesség benyomását keltő akcentusait és a technika fölötti uralmának kiegyensúlyozottságát kezdettől fogva a javára írták. Lyka Károly, Elek Artúr, Bálint Aladár, Felvinczi Takács Zoltán, Bölöni György és mások a nyilvánosság elé merészkedésétől kezdve szemmel tartották, a *Nyugatban*, az *Ujságban* és egyébütt éveken át véleményezve, merre tart fejlődése, miféle irányzatok szele legyintette meg újlag vagy visszamenőleg.

Noha 1912-től huzamosabb ideig Párizsban vert tanyát, nem maradt hűtlen szűkebb pátriájához sem. A Nőegylet helyiségeiben felvonultatott kollekciójának piktorális minőségiről terjedelmes méretben és komoly hozzáértéssel tudósított a *Pécsi Napló*:

Analizálja a formákat és a szint, szabadulni akar a valeuröktől és a tónustól, keres valami kifejezésmódot, mely kevesebb mesterséggel, kevesebb festéssel mélyebb és igazabb legyen és mégis többet mondjon. Ne csak a természetet adja, hanem azt is a mit ő akar róla mondani. [...] A tér, a kiterjedés, a tömeg dinamikája izgatja tájképeiben. Ezekben a megjelenésbeli erők arányában való felbontásra törekszik.¹²

Harmadmagával megnyilatkozásának tetszetős kolorizmusáról és gondos tészervezéséről kismártatva hasonló elmélyültségű mondatok születtek szülővárosa napilapjában:

A legújabb művészeti evolutio a naturalisztikus plain-air fény és színproblémákat kimerítettnek érezvén a természet végnélküli lemásolását még hirtelen jelenségei-

⁷ Bori Imre: Élet helyett naplók, avagy az író álmoskönyve, in: Uő.: *Miroslav Krleža*, Újvidék, Forum, 1976, 189.

⁸ Angyal Endre: *Petar Dobrović. Az ember, művész és politikus*, Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete, (Közlemények 3.), 1968, 4.

⁹ Lásd Nemzeti Szalon, *Világ*, 1911. szeptember 10., 16.

¹⁰ Lásd Fialat festők kiállítása, *Pesti Hírlap*, 1911. december 22., 10.

¹¹ Lásd Farkas Zoltán: A Múcsarnok jubiláris kiállítása, *Vasárnapi Ujság*, 1911. december 24., 1050.

¹² Gebauer Gusztáv: Dobrovics Péter képművészete (Pécs, szeptember 28.), *Pécsi Napló*, 1912. szeptember 29., 6.

ben (impresszionizmus) is egyedüli művészi feladatnak kicsinyelvén, egy, az egyéni tehetségnek tágabb érvényesülést követelő s a mintától függetlenebb elvont forma és szinstitilizálást tüzött ki feladatául. Ez új törekvés a szobadiszttárgyul szolgáló stafelei pikturát ki fogja pusztítani és egy nagyszabású dekoratív szintheticus irányt fog megteremteni, mely talán százszor mélyebben fog összeolvadni a modern építészettel és iparművészettel, mint a múlt művészi korszakaiban.

Ennek a világszerte diadalmasan meginduló áramlatnak egy hírnöke Dobrovics s ennek lesznek nemsokára rajongó hivei és kultiválói Csernus és Gebauer.¹³

Párizs, Pécs, Budapest közötti ingázásait előnyösen egészítette ki kecskeméti jelenléte, mivel az itteni művésztelepen „alakultak ki sorsdöntő kapcsolatai a magyar avantgarde több vezető egyéniségével, s a főiskolai oktatás szellemétől eltérő, rendkívül fontos impulzusok érték abban a társaságban, mely az új, a nagybányai impresszionizmust meghaladó francia orientációt – Matisse és a Fauves szellemét – plántálta be a magyar művészetbe”.¹⁴ A több száz nézőt vonzó megmérettetésükről napvilágot látott sajtóközlemény kedvezően szólt kvalitásai felszikkázásáról, jóllehet a vezetéknevét kissé eltorzította a cikkírói és/vagy a nyomdai szedői óvatlanság: „Dobronovics Péter is az elsőrangú tehetségek közül való. Portréi kitűnő alkotások, önarcképe pedig egy eredeti embernek zseniális vonalakkal megoldott munkája.”¹⁵

A település várospolitikával törődő, mindössze négy számot megéelő, a modern tendenciákat pártoló és „az alakuló-formálódó új mellett”¹⁶ feltétel nélkül kiálló orgánumban közölte töprengéseit az impresszionizmus tarthatóságának-tarthatatlanságának tárgyában,¹⁷ sőt itt publikálta keményen bíráló hangütésű beszámolóját¹⁸ nyolc érintett művészi ténykedéseit illetően. E mustrájából Hatvany Ferenc, Batthyány Gyula, Vaszary János eléggé megtépzva keveredett ki, míg Bornemisza Géza, Csók István, Beck Ö. Fülöp, Erős András, Kmetty János megúsza elmarasztalás nélkül.

Kecskeméthez kötődése felkeltette Kassák Lajos érdeklődését, aki pártfogásába vette, s *A Tett* második száma (1915. november 15.) képmellékletének hangulatpezsdítését kérte tőle. Hamarosan hideg zuhanyként érte, hogy az a csodálat és dicsőség, melyet vallásgyalázás címén betiltott *Krisztus siratása (Oplakivanje Hrista)* című remeke expresszionista megvillanásaival és háborúellenes szimbolikájával kiváltott, egyszerűen semmivé foszlott. Kassákkal és gárdájával szakítását messzemenően befolyásolta az a szembesítő célzatú leminősítés, amit a *Ma* hasábjain adresszáltak neki:

Formák elnagyoltsága, elejtése és az érzelmes színek diszsonanciája. [...] Delacroix-ot agyonverő romantikus gesztusok és füttyszós létratámogatás témákért Tizian és Tintoretto felé. Ezeknek a régi olasz tájképek elé fektetett nobilis mezitelenségeknek semmi közük a pár év előtti problémákkal revelációkért verekedő Dobrovichhoz. Új vásznai előtt százszorososan érezzük a futurista manifesztum igazságát – a könyvtárakat és muzeumokat fel kell gyujtani, le kell rombolni, mert ellopják az

¹³ Holló Alajos: Csernus, Dobrovics, Gebauer művészete, *Pécsi Napló*, 1912. október 2., 1–2.

¹⁴ Várkonyi György: Dobrovics Péter a magyar képzőművészetben, in: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1991)*, szerk. Uherkovich Ákos, Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 1992, 270.

¹⁵ (Sz. J.): A művésztelep kiállítása, *Kecskeméti Lapok*, 1913. október 28., 1.

¹⁶ Sümegi György: A Kecskeméti Művésztelep első korszaka (1909–1919), in: *Uő.: A Kecskeméti Művésztelep (1909–1944)*, Budapest, Corvina, 2011, 96.

¹⁷ Elmélkedés, *Az Alföld*, 1914. I. 43–44. Hozzáférhetővé tette: Sümegi György: Petar Dobrovic írásai, *Híd*, 1989/9, 1088–1090.

¹⁸ Kiállításokról, *Az Alföld*, 1914. III. 108–110. Hozzáférhetővé tette: Sümegi György: Petar Dobrovic írásai, *Híd*, 1989/9, 1090–1092.

embert önmagától. A mai ember klasszicizmusba kótyagosodott vakságának szinte iskolai példájául maradhat meg a függöny előtt karót nyelt Görög Táncozó teatrális képe.¹⁹

Valószínűleg övön aluli ütésnek vette, hogy ötletelen idézgetéseknek, utánérzéses ringatózásoknak bélyegezték képartikulációit és színterjesztéseit. Felületkialakításait korszerűtlennek kiáltották ki, azaz ódivatúként, lépéshátrányban botladozó és visszapaszkodni képtelen múlton rágódóként könyvelték el. Nem óhajtották mérlegelni, vajon leszokása a geometrikus alaptagolásról, ódzkodása a harsány stílusváltásoktól gátolhatja-e a kísérletezés paratlanságát. Hátrafelé nyúló kereséseivel épp a túláradó frázisok manierisztikus hevületét próbálta lehűteni vagy levetkőzni, a szobai-műtermi megvilágítások hamisító és díszletesítő csábításainak kiküszöbölésén fáradozva.

Progresszivitása, átalakulásokra szomjazása leginkább közéleti ambícióiban, politikai szerepvállalásaiban ütközött ki. A nyilvános agitációból, a katonai lázadásból, a tűzharcból és a letartóztatásból bőven kivette részét 1918-ban, ám a legmagasabbra 1921. augusztus 14-én tört Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság létrehozásával meg azzal a néhány nappal, amelyet ennek elnökeként eltöltenie adatott. Hatalmas árat fizetett: a pécsi vasútállomáson lelkes tömeg ovációja köszöntötte a Belgrádba indított küldöttség élén, búcsút intése azonban véglegesnek bizonyult: az események alakulása úgy hozta, hogy soha ne menjen vissza szülőföldjére. Személyét persze könnyű, különösen utólag, a szerb nacionalizmus fertőzte fantasztaként becsmélni,²⁰ holott a magyar és a szerb népet egyként testvérenek vallotta, azonosságtudata nyíltságról árulkodott, közösség-összefogó szándéka a tisztességtelenség leghalványabb jelét sem mutatta. Hiába érték méltánytalanságok (például amikor gimnáziumi igazgatója királygyilkos szerbnek titulálta a később nemzetközi híru építészé avanszáló testvérel, Nikolával egyetemben, vagy amikor fegyelmi megrovással büntették, mert a nevét anyanyelvének helyesírásával merészelté szignálni²¹), az idegengyűlölet sosem hatalmasodott el rajta, a nagyszerb annexionista láz leggyűrésével keveset kellett bajlódnia.

Ízig-vérig demokrata módján viselkedett, a művész és a nép egybeolvadásának jelképességét látta kicsúcsosodni a jugoszláv egyesülés eszméjében.²² A szkeptikus Krleža aggodalommal osztozott ebbéli lelkesedésében, nem rejtette véka alá, hogy pénzsűkében, a területi védőmechanizmusok és a törvényi garanciák hiányában a délibábok kergetésén kívül másra nemigen lehet fölesküdni. Antiutópikus hajlandósága, szembenállásra berendezkedése, nevezetesen „az emberi létezés különböző szféráiban felbukkanó antagonizmusok iránt tanúsított nagyfokú érzékenysége”²³ nyomán bármikorát legyintett is a Gabriele D’Annunzio-i mintát követő szeparatív tömegmozgósítás távlatos gyümölcsoztetésére, barátja elhivatottságában és feddhetetlenségében sohasem rendült meg a hite: „Gentleman volt, úriember minden tekintetben, végtelenül becsületes és őszinte. Ami a szívében volt, az a száján, és ott nem lehetett szó kompromisszumról.”²⁴ A hamvába holt republikánus vállalkozásának, forradalmi pátoszu alapítási kísérletének kudarcá által kikényszerített országseréje és lakhelyváltotatásai nem juttatták el Petar Dobrovičot küldetésének feladásáig, kultúrmissziójának berekesztéséig. Ideiglenesen Újvidéken táboro-

¹⁹ Kassák Lajos: Nemzeti Szalon: Fiatalok kiállítása, *Ma*, 1917/9, 147.

²⁰ Vö. Szűts Emil: Baranya és Pécs a „fehérterror” üldözötteinek menedékhelye, in: Uő.: *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság*, Pécs, Pannónia Könyvek, 1991, 52.

²¹ Ezekről Angyal, i. m., 4.

²² Vö. Lőrinc Péter: *Emberek az embertelenségben. I. rész. Válságok és erjedések (1918–1921)*, Újvidék, Forum, 1962, 316.

²³ Thomka Beáta: A kontraszt struktúraképző szerepe, *Híd*, 1978/12, 1466.

²⁴ Čengić, i. m., 1582.

zott le, majd Belgrádba költözött, le nem mondva a hvari zóna és a dubrovniki övezet rendszeres látogatásáról. Ezekon az állomáshelyein időzéseit ugyanazzal az elánnal kerekítette teljessé, amellyel pécsi iskolateremtőként és a Művészkör elnökeként annyi fiatal tanítványa szakmai előrehaladását biztosította. Élen járt mások útjainak egyengetésében vagy kikövezésében: 1923-tól 1925-ig oktatóskodott a belgrádi Művészeti Iskolában, 1926 őszén bábáskodott az Oblik avantgárd csoport megszületésekor. Egy darabig hezitált, hiszen politikai terveinek elutasítása és művelődési programjának kútba esése a kedvét szegte, a párizsi atmoszféra és a franciaországi sikerek viszont a családostul letelepedésre serkentették. Úgy tetszett, a világ a lábai előtt hever, tartogat némi meglepetést számára. Kifejtette:

Sajnálom a még elnem herdált esztendőimet. Azt hiszem ennyire szabad nekem is szükkeblünek lenni a hazámmal szemben. Inkább maradok Párisban csak festőnek, mint otthon meddő reformátornak. Néha találkozom a „régiek” közül egy-egy kéréses kezű magyarral, szerbbel, testvérrrel, összedugjuk a fejünket és elbusulunk *a tegnapon*. De újrakezdeni?²⁵

A kézenfekvő megoldást elvetve mégis visszakozott, s a szerbség fővárosában végleg gyökeret eresztteni készülve segédkezett 1932-ben a Bácskai Művészek Egyesületének létrehozásánál; a kétheti fennállás után a Vajdasági Képzőművészek Egyesületévé átkeresztelt gyülekezet alelnöki tisztét töltötte be. Népegyetemi esti rajztanfolyamot gardírozott Belgrádban 1934-től, Milo Milunović és Toma Rosandić (egyházi anyakönyvileg: Tomaso Vincenzo) társaságában, velük karöltve kezdeményezte a Képzőművészeti Akadémia (Akademija likovnih umetnosti u Beogradu, ALU) 1937-es megalapítását. Hozzá iratkozott be Hangya András, Ács József, Erdey Sándor, Nagy Sándor és Fehér Etel, de kurzusain megfordult Ljubo Babić, Lazar Vujaklija és Sava Sandić, továbbá a Zágrábban épp Ljubo Babić által pátyolgatott Milkó Izidor-unoka, a Franciaországban, Olaszországban, Angliában is ihletődő Boschán György (Đorđe Bošan), aki 1949-től a Belgrádi Egyetem (Univerzitet u Beogradu) festőtanárai közé tartozott.

Ajánlások garmadáját küldözgette támogatóttjai érdekében, ösztöndíjakat hajtott fel számukra, hangyszorgalma és fékezhetetlen munkakedve átragadt istápolttjaira. Sugalmazásaiból fakadóan, a manírok kiiktatásával reflektálhattak létmozzanataikra, mivel mesterük elérte, hogy felülmúlják a pusztán passzív, receptív nézőpontú szemlélődést. Nem hagyta, hogy átéléseik tartalmi megrostálatlanul szívódjanak fel a semmiben, érzelmeik tagolatlan tömbökként, lepárlatlanul hangsúlyozódjanak. Művészpálántáit a képi konfigurációkká szervezés, az önálló kifejezéselemekkel gazdálkodás kiérlelt viszonylatai felé terelte.

Dobrović nemcsak nagy festő volt, hanem kitűnő pedagógus is. Egyéniségeket nevelt az osztályán, és kerülte mindazt, amit iskolának nevezünk: rajzot és képet követelt tanítványaitól, és nem lélektelen, üres és „bágyadt” stúdiomokat. Tudta, hogy minden festőnek meg kell tanulnia a mesterséget, de nem vallotta a klasszikus görög formavilágot az egyedüli üdvözítőnek.²⁶

Gyakorlatias elgondolásait, formai terebélyesítéseit örömmel üdvözölték. Csendéleteit, természetábrázolásait, portréit, aktjait, bibliai és mitológiai témakínálatát a „laudator temporis acti” összhang igénye meg az alkukat nem kötő huszadik századi poéta-piktor

²⁵ Tamás István: Petar Dobrovics, in: *Uő.: 5 világrész a Szajna partján*, Szabadka, Minerva, 1927, 164.

²⁶ B. Szabó György: Erdey Sándor, in: *Uő.: Élmény, szerep, hivatás*, kiad., bev., jegyz. Bosnyák István, Újvidék, Forum, 1988, 82.

magasztos intellektualizmusa felől egyaránt magyarították. Intenzív képirása hol a meleg harmóniát búgató felületkiképzés,²⁷ hol a festői feladat népies vonások és fogások telítette látszólagos kezdetlegessége,²⁸ hol a tárgyfüggetlen színfelvitel őszintesége²⁹ kapcsán emelkedett az érdeklődés centrumába. A részvétlenséget, a semlegesség zsákutcáit ügyeskezűséggel és átszellemítéssel kerülte el. Művei genealógiája nem lineáris kibontakozású, láttatási logikájának újszerűsége a következő nyelvezetváltásokból, a vonalaiban pulzáló energiák dominanciájából³⁰ nyerte aranyfedezetét. A rajz becsületét a síkok, a nézőszögek bravúros mozzgatásával és az arányok összhangjának nyomatékos érzékeltetésével szerezte vissza. A jelent meg a múltat összekötő időstrukturálásával a többdimenziós rétegzésben lelt kivitelezési támaszra, részint a visszarévedő és elsajátító bekebelezés kreativitását növelve, részint a kalauzolásai, célhoz érkeztetési artisztikus állandóságát tolmácsolva.

Miroslav Krleža 1921-ben, a zágrábi *Savremenik* folyóiratban fokozott figyelmet szentelt a dobrovići festői fluidumnak. Szélszójegyzetei³¹ tanúsítják, mennyire becsülte barátjában, hogy nem cövekelt le az avantgárd irányzatok foglyaként, ajnározójaként. A népszerű trendekre rá se hederítő ecsethasználat, az absztrakciótól idegenkedő anatómiai és antropometriai igényessége alapján joggal gyaníthatta, hogy ezekben ugyanaz az eltökélt érdeklődés motoszkál, ami saját vizsgálódásának alanyaként és tárgyaként régóta kísértette:

A lehangolt közép-európai ember, aki a háború előtt lázadásának sikolyával a civilizáció fényes horizontját ostromolta, a húszas években egy teljesen elidegenedett környezetben találta magát, ahol nem voltak többé közös, egyértelmű tájékozódási pontok, csupán egyéni, többé-kevésbé tragikus utazások az ismeretlenbe.³²

Csendéletei plaszticitásában, a szociális miliőt fürkésző esztétikai krédójában, az általános pusztulásra koncentráló és a humánegzisztencia sérülékenységét tálaló kifinomultságában Krleža a szépség szintézisét nyomozta. Az 1942-es keltezésű füzérében (*Djetinjstvo u Agramu 1902–03. / Agrami gyermekkorom 1902–1903*) felemlegeti azt a tárgyválasztó attitűdöt, amellyel Petar Dobrović a vonalvezetése képződményei, a színsugárzásai és fénylűkettései, valamint a hátterei kiemelésének optikai trükkjei termékenyítette tömegteremtését indokolta. A görcsmentesen felvett és felvetett pozíciókban tanácsos belevágni annak kitalálásába, miként lehetne görcső alá venni valamely alakot, jelene-tet, formaszervezetet, hogy a kép ne másnak nézzen ki, mint amit tárgyaként megérezkít. A Krleža evokálta vallomás lényege, hogy Dobrović modoroskodás nélkül szándékozott közönsége elé vinni szubtilis festékelosztását, ízeire szedett, elemeire bontott árnyalási módszertanát. Színarzenálját az emóciók klaviatúrájaként sem vonakodott hasznosítani. Festői eljárásaira (a kontúrozásra, a tónushatásokra, a kolorisztikus masszára,

²⁷ Vö. Szenteleky Kornél/Kornel Senteleki: Dobrović Petar kiállítása/Izložba Petra Dobrovića, in: *Szenteleky Kornél/Kornel Senteleki*, vál. Tomán László, bev. Bori Imre, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1976, 80. és 83.

²⁸ Vö. Flamm József: Az Oblik beogradi kiállítása, *Bácsmegeyi Napló*, 1929. december 20., 3.

²⁹ Vö. Kázmér Ernő: Két kiállítás, *Kalangya*, 1936/5, 334.

³⁰ Ezekről Жақлина Ратковић: Петар Добровић. Огледи о цртежу/Petar Dobrović. Essays on Drawing, in Ж. Р., *Цртежу Петра Добровића/Drawings by Petar Dobrović*, Београд/Belgrade, Музеј савремене уметности/Museum of Contemporary Art, 2015, 35. és 81.

³¹ Miroslav Krleža: Marginalije uz slike Petra Dobrovića, *Savremenik*, 1921, Godište XVI., Broj 4., 193–205. Magyarul: Margináliák Petar Dobrović képeihez, ford. Szelei István, in: Uő.: *Kirándulás Oroszországba / Esszék*, vál. Hadrovics László, Németh István, ford. Szelei István, Budapest – Újvidék, Európa – Forum, 1965, 507–547.

³² Nikola Batušić: Krleža és a közép-európai mentalitás, ford. Hász-Fehér Katalin, *Híd*, 1989/7–8, 973.

az emberre mint architektonikus jelenségre stb.) utaló önkomentárját, műhelytitkaiba beavatását róla írott monográfiájában Miroslav Krleža szó szerint megismételte tizenkét év elteltével.³³

Az igényes albummá ékesített kötet feledhetetlen kapcsolatuk megkoronázása: a duplázott öröm és a megosztott szomorúság cicerói, továbbá a lelkek bizalmas összecsengésének montaigne-i eszményeihez hű dokumentáció. Nexusuk szakadatlanságát, síron túli hatályosságát egy bonmot-szerűen elejtett megjegyzése derengette fel az 1970-es évek közepén: „Igazából csak akkor kezdtem vele barátkozni, amikor már halott volt – 1942-től kezdve máig.”³⁴ Egyébként jó szimatú gyűjtőjévé, sőt szorgos ügynökévé és menedzserévé is kiképezte magát, tudniillik felszórólt árú képeladásokkal gyakorta húzta ki barátját a slamasztikából:

Petar több képét nekem ajándékozta, néhányat eladtam közülük, a pénzt meg elküldtem neki. Ezek közt volt egy nagy olajfestmény is, egy szokatlanul nagy méretű arckép. Egy zágrábi barátom beleszeretett ebbe a portréba, és állandóan azzal ostromolt, hogy adjam el neki, de én nem akartam ráállni az üzletre. Ám amikor Dobrović a Dubrovnik melletti Mliniben nyaralt, egy táviratot küldött nekem: *Krleža, elfogyott az utolsó vasam is, itt nyaralok a leendő feleségemmel. Küldj, amennyit tudsz. A Te Petarod.* Megyek ezzel a távirattal a kezemben, és találkozom azzal a bizonyos ismerőssémmel, aki szüntelenül rágta a fülemet és zaklatott a kép miatt, és mondom neki: „Ha még mindig vevő vagy a képre, most eladhatom neked.” „Mennyit kérsz érte?” „Huszonötezer dinárt.” „Adok érte tizenötöt!” Megalkudtunk tizenkilencezer dinárban; ez hatalmas összeg volt, amiből Dubrovnikban hónapokig fényűzően lehetett volna élni. Másnap megkaptam a pénzt, és sürgönyutalványon elküldtem Dobrovićnak. Petar elment a helyi kis postahivatalba, de azoknak nem volt annyi pénzük, hogy kifizessék. Egészen délig várt a pénzére, míg Dubrovnikból meg nem hozták az összeget. Még ugyanaznap táviratozott: *Krleža, Te örült, üdvözöl a Te Petarod.*³⁵

Az igazság kardcsörtetőit gyanúval szemlélték, viszolyogtak a provincializmus ködfelhőtől és a diktatórikus sötétségtől. A megtorlástól, a leszámolástól való félelmük – ami Petar Dobrovićot rövidebb intervallumban, Miroslav Krležát hosszabb távon nyomasztotta – ellenére sem kételkedtek erőfeszítéseik értelmében. Azon művészetkedvelő, kifejezetten progresszív értelmiségiek gárdájához csatlakoztak, akik saját bőrükön érezték történelmi korszakuk minden negatívumát,³⁶ s esetenként békülékenyen, olykor-olykor parázs vitákat szítóan hangoztatták a hivatásukkal összeegyeztethető vagy azzal összeférhetetlen teendőiket. A *Danas* szerkesztőségének gyűlésére hivatalos, elegáns öltözötű ikonikus figurák közül (*Redakcija „Danas”, 1934–1936*) Krleža trónol az asztalfőn, a könyvespolc szomszédságában lévő festőállvány közelében Dobrovićot találni. A hovatartozás világos kinyilvánításával némi ünnepélyesség lengi be a képet, ugyanakkor a szemét a könyvekkel dekorált asztallap egyik nyitott kiadványán legeltető (vagy talán a hasán pihentető)

³³ Miroslav Krleža: *Petar Dobrović*, Zagreb, Zora, 1954, XII–XIV. E passzusok magyarra átültetve: Miroslav Krleža: *Agrami gyermekkorom 1902–1903*, ford. Ács Károly, in: *Uő.: Versek / Emlékiratok*, vál. Csuka Zoltán, Juhász Géza, ford. Ács Károly, Csuka Zoltán, Budapest – Újvidék, Európa – Forum, 1965, 248–249.

³⁴ Čengić, i. m., 1582.

³⁵ Uő., 1582.

³⁶ Vö. Ješa Denegri: *Petar Dobrović (1890–1942)*, in: *Uő.: Modernizam/Avangarda (Ogledi o međuratnom modernizmu i istorijskim avangardama u jugoslovenskom umetničkom prostoru)*, Beograd, Službeni glasnik, 2012, 68.

íróvezér magába mélyedése-temetkezése a balos elkötelezettséget sejtető társadalmi szatíráként³⁷ sem elhanyagolható.

Egy 1938-as művén (*Portret Miroslave Krleže*) a szemlesütött asztal fölé tornyosulás szintén megmintázódott, ahol a mellényes öltönye, inge és nyakkendője helyett a mellkasán szétnyitott, rövidujjú galléros felsőjében kényelmesen üldögélő hírességről nehéz megállapítani, bóbiskol-e, netalán a szélesebb szituációfelmérés és a villámgyors reagálóképesség eminensként, a kiváltságok karizmatikus kegyeltjeként éppen valami nagy dobásra készül. Tapogatózni kényszerülünk, mikor azt latolgatjuk, elégedettséggel töltötte-e el barátja ama nyolc-tíz produktuma, amelyek modelljeként kizárólag őt örökítette meg. Mindenesetre annak humoros exponálása, ahogy a napszúrást megúszni kívánó Krleža turbánszerű alkalmatosságot tekert a feje tetejére, illetve hogy nyaralóként-strandolóként minden igyekeve ellenére sem tudta palástolni feszélyezettségét az adriai tengerparton, üdítően hatathatott 1930 tájékán (*Miroslav Krleža na plaži u Dubrovniku*).

A vágóhídon leölt állatok vértől iszamos, élettelen húsával elborzasztó, vagy az agyonlövöldözött, bitófán kivégzett, pőrén félrehajigált áldozatokat gyászoló sorozatai (*Klanica I–II*. [1935], *Raščerečeni vo II–III–IV*. [1935], *Vešala* [1933], *Uperene puške* [1933], *Karijatide I–II–III*. [1933] stb.) az embertelenség gyomorforgató kegyetlenségével sokkolnak. A fájdalom brutalitásán az első világháborús kataklizmát tompító metaforizálással iparkodott túllendülni, a reneszánsz antropocentrizmus és az árkádiai archetipizálás³⁸ gyűrűjébe meneküléstől remélve a valóság taszító közelségén felülemelkedést. Miroslav Krležát – vélhetően önmagára vonatkozóan is – lenyűgözték faktúrájának higgadt ütköztetései és elszánt térfogati feltérképezései. Pláne, hogy a lecsupasztított test robusztusságának, öntvénytyszerű domborodásainak prezentálásai, a pózok variabilitásával csínján bánó, az érzékiséggel és a kéjvágygal azonban nem takarékoskodó³⁹ vizualizációi mindig kivonatoltak ezt-azt a nyugalom szeletkéiből, megőriztek valamit a spirituális és fizikális értelemben vett szabadság szigetecskéiből.

Ugyan nem az egyedüli, ám a legizgalmasabb festőművész Krleža-hós a Filippé átvedlő, az utónevét a Philippe franciás verzióban alakanyarítani szerető Sigismund Latinovicz, aki a színek kavalkádjának hódolójaként kénytelen átélni emóciói éltető forrásainak elapadását, kiszáradását. A homo aestheticus, a homo croaticus, a homo humanus, a homo pannonicus stb.⁴⁰ identitásválságát a zömében történelmi-társadalmi, biológiai-pszichológiai, erkölcsi-etikai és szexuálesztetikai ellentmondásokba kapaszkodások hitelesítik. Az anyag emotív áttételeinek formális legyőzésében „a festészet az az önkényesen kiválasztott terület”,⁴¹ ahol az alkotói krízisével vesződő regényszereplő dilemmáiról biztos állítható, hogy bennük vagy általuk a szerző képzőművészeti nézetei is előhívódnak. Az elemeikből származtatott színek rezisztenciájával hadakozó művész kelepcéjét Krleža nem konkretizált műalkotások nüanszaiból szemezgetve, a készítőiket leleplezve illusztrálja,

³⁷ Erről Jelena Stojanović: Politika kao predstava u nekoliko slika/Politics as a performance in several tableaux, in: Uő.: *Građanski realizam Petra Dobrovića/The Realism of Petar Dobrović*, Beograd/Belgrade, Muzej savremene umetnosti/Museum of Contemporary Art, 2005, 22. és 70–71.

³⁸ Vő. Simona Čupić: Zaključak, in: Uő.: *Petar Dobrović (1890–1942)*, Beograd, Prosveta, 2003, 109–111.

³⁹ Vő. Rajka Boškovič: Akt kao poetizovano stanje nagosti/The Nude as Poeticised State of Unity, in: Uő.: *Poetizacija nagosti (Akt u slikarstvu Petra Dobrovića)/Poetisation of Nudity (The Nude in the Paintings by Petar Dobrović)*, Beograd/Belgrade, Muzej savremene umetnosti/Museum of Contemporary Art, 2014, 71. és 121.

⁴⁰ E kategóriákról bővebben: Mladen Engelsfeld: *Interpretacija Krležina romana Povratak Filipa Latinovicza*, Zagreb, Liber, 1975.

⁴¹ Spiró György: A pályaszakasz összefoglalása: Filip Latinovicz hazatérése, in: Uő.: *Miroslav Krleža*, Budapest, Gondolat, 1981, 135.

hanem a verbális átkódolással életre keltett⁴² narratív leleményeivel interpretálja. A panóniai-hunniai lerongyolódás látomásainak demonstratív csokorba szedéséről sem elfeledkezve, vitriolos gúnnyal jelenetezi az államtudományi esztelenségeket, a territoriális fikciókban tapicskolás sárdagasztásait és iszapfürdőzéseit. Elbeszélés-poétikája nem hagy kétséget afelől, hogy az együtt élő nemzetek egymástól elhidegülésének, nyelvi elidegenedésének szcenírozásaikor nem kívánta elszalasztani annak esélyét, hogy érvelési stratégiái, ironizáló-parodizáló okfejtései az átabotában elképzelt kontaktusok, a triviális érintkezések szavakba foglalásán kívül a mélystruktúrákban jelen lévő nyelvi kapcsolattörténet tapasztalatait is tükrözzék.⁴³

Aligha véletlen egybeesés, hogy akkor, amikor bordélyházi keresztmetszetében egy örömlány csípőtaréjait, hasának kitüremkedéseit, köldöknyílását és szeméremtájékát a péklapáton várakozó, élesztőgombák puffasztotta kenyér látványával asszociálja, tehát a vásznon végigömlesztett húshalmok mint sajtyszerűen érlelt veknik textuális effektusait működteti, a fajsúlyosnak, a markánsnak szavaz elsőbbséget. A kiöregedő éjszakai pillanatok bűvöletében éledgelés és a bértündérek hervadó bájainak magasztalása Henri de Toulouse-Lautrec-i, Egon Schiele-i párhuzamaihoz számítandók ezért azok a ruhátlan felrémlesek, amelyek éppen a dobrovići testtanulmányok jellegzetes ceruzavázlatairól, szénrajzairól (például: *Ženski stojeći akt, desna ruka iza glave* [1913], *Poluležeći ženski akt* [1913], *Sedeći ženski akt* [1914], *Stojeći ženski akt spređa – žena div* [1916], *Stojeći ženski akt* [1917]) vagy a mosolygós pocakok, kalácsos kerekdedségű kiboltosulások, óriásicipóként duzzadozó ölek mívés festményeiről (például: *Venera* [1916], *Žena na kupanju* [1917], *Bahanalije II.* [1917], *Venera u večernjem pejzažu* [1922], *Akt* [1922]) vándorolhattak-másolódhattak át a *Filip Latinović hazatérésének (Povratka Filipa Latinovića* [1932]) szövegüniverzumába.

Majdnem napra pontosan két évvel a halála előtt, 1979. december 26-án lebbentette fel csak a fátylat arról, hogy a Prága déli körzetében fekvő Moldva-parti Zbraslavban, lakályos szállodai szobájának kokszos kályhája mellé bevacokolódva, a zágrábi Minerva kiadó sürgetéseinek eleget téve (már büntetésben volt a csúszása miatt) úgy zárta le a *Filip Latinović* kéziratát 1932. január végének és február elejének zord telén, hogy a hétvégenként hozzá betoppanó Petar Dobrovićot mondatról mondatra bevonta abba, amire s ameddig jutott, a harmadik látogatásakor pedig a véglegesítő felolvasáson is túlestek.⁴⁴

A teljességvággyal, az Árkádia-kivetítések humanista, hedonista, panteista dúsitásai-val és a modern realista, naturalista sűrítések mimetikus kontextusával⁴⁵ a politika eszkö-zévé nem silányítható művészet védelmezésének gesztusai hagyományozódtak. Konfliktustűrő mértékletességét, háborgásokkal aktualizált jelenlétét Petar Dobrović a kultúrák közötti hídverés és a morális igazságtétel szolgálatába állította. Historizáló és allegorizáló normarendszere a teljesítmény korlátozhatatlanságának krležai hitét táplálta, a stílusok szimultaneitásáért való kiállás jogát és motivációit tartósította. Ikercsillagokként tündö-költek, bár a sors szeszélye folytán egyikük fénye hamarabb kihuny. Noha Petar Dobrović tragikus hirtelenséggel távozott el mellőle, Miroslav Krleža „pro futuro”⁴⁶ gondoskodott

⁴² Vö. Aleksandar Flaker: Krleža i slikarstvo, in: Uő.: *Nomadi ljepote (Intermedijalne studije)*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1988, 281.

⁴³ Vö. Fried István: Miroslav Krleža többnyelvűsége. A magyar és a német-osztrák nyelv mint médium Krleža műveiben, in: Uő.: *A világirodalom kalandos útjain. Nyomolvasás, irodalmi térképrajzolás*, Budapest, Ráció Kiadó, 2021, 167.

⁴⁴ Lásd Eneš Čengić: *S Krležom iz dana u dan 3. Ples na vulkanima (1978–1979)*, Zagreb, Globus, 1985, 324.

⁴⁵ Ehhez Miodrag B. Protić: *Analiza Dobrovićeve slike, njenih »slojeva«, načina njene egzistencije*, in: Uő.: *Petar Dobrović 1890–1942*, Beograd, Muzej savremene umetnosti, 1974, 32–33.

⁴⁶ Miroslav Krleža: *Petar Dobrović*, Zagreb, Zora, 1954, XV.

fáradhatatlanul kettejük: a közéleti érdekeltségű polgárpukkasztó és megrögzött hatalomkritikus meg a mindennapi környezet idillikus közeggé transzformálásában kimagasló filantróp és eltántoríthatatlan társadalomjobbító testvéries rezdüléseinek emlékezeti fenntartásáról.

Járatlan ösvények felfedezése, újabbnál újabb fejezetek nyitása fűződik kölcsönös viszonzások összeforrasztotta párosukhoz. Intellektuális felkészültségük, értelmiségi kollektívizmusuk, az etnikumokat elválasztó szakadékok fölötti pallófejtetésben segédkezésük rangossága szembeötlő; régióink nyelvi atlasza, műveltségi panorámája az eltéphetetlen kötelekeik szavatolta szövetségük minőségi hozadékai nélkül csonkábbnak és dísztelebbnek látszana.

PISZKOZATPRÓZA

Tolnai Ottó: Szeméremékszerek 3. A fröccsöntés kora

Nemrég olvastam újra Balassa Péter *Eszéktől északra* című megrendítő, a prózafordulat irodalmát és a kilencvenes évek irodalmi mezőjének helyzetét mérlegelő vallomását.¹ Balassa akkor, magyarázatul arra, hogy miért nem ír többé kritikát, a szolidaritás eltűnését nevezte meg, mely kikopott az irodalmi mezőből, helyét az egyéni konfliktusok, esztétikai vitaként leplezett territoriális küzdelmek vették át. Nos, a Balassa által akkor felvázolt probléma ma már aligha tűnik tragédiának. Nem azért, mintha javult volna a helyzet, sőt. Inkább arról lehet szó, hogy az a reményekkel teli időszak, amelyet Balassa 1977 és 1986 között érzékelt, ha ugyan az volt egyáltalán, a mai irodalmi mezőben állva úgy tűnik, mintha sosem történt volna meg. Az a típusú irodalom, amely saját autonómiáját olyan nyelv kutatására használja fel, amely a világlátás új módjaihoz vezethet, és amely a szolidaritás különféle formáit nem felszínes kultúrkritikaként, hanem tényleges nyelvi eseményként akarja létrehozni; amely önmagáról mint irodalomról gondolkodik, alig található meg ma a könyvesboltok polcain. Hogy valami azért mégiscsak történt, hogy a rendszerváltás előtti évtizedekben „teljes paradigma- és nyelvjáték-váltáson ment keresztül” az egész irodalom, ahogy azt Balassa és sokan mások leírták már, arra Tolnai Ottó *Szeméremékszerek* című kötetsorozata az egyik bizonyíték.

Tolnai Ottó mára nemcsak a neoavantgárd/prózafordulat/posztmodern egyik megalapozója, hanem örököse is egyben. A *Szeméremékszerek* sorozat felől visszatekintve persze látszik, hogy mennyit változott Tolnai prózapoétikája. Korai prózái, például a *Rovarház* (1969) vagy a Jelenkor Kiadó Tolnai-életműsorozatában 2016-ban egy kötetben kiadott *Gogol halála* (1972) és *Virág utca 3* (1983), de még a *Prózák könyve* (1987) is nagyban támaszkodott az elliptikus szerkesztési módra, előszeretettel alkalmazott kisprózai formákat, „történetmagvakat”,² amelyek aztán nagyobb, kollázsszerű szerkezetben álltak össze. Legkésőbb az 1994-es *Kékitőgolyótól* kezdve azonban mintha a Tolnai-prózában felerősödött volna a történetmondás igénye. Ez nem jelenti a történet lekerekítését, csupán annyit, hogy sűrítés helyett inkább bőbeszédűséggel bontja meg a konvencionális elbeszélési formákat, a narratíva asszociatív láncai kiterjedtebbekké váltak, a világ anyagosságának érzéki megragadása helyett a fókusz a megjelenő karakterekre helyeződött át.³ A *Pompeji szerelmesekkel* (2007) pedig már megérkez-

¹ Balassa Péter: *Eszéktől északra*. Az újabb prózáról – tíz év múltán, *Jelenkor*, 1994/3, 193–202.

² Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*, Kalligram, Pozsony, 1994.

³ Vö. Szajbély Mihály: Tézisek Tolnai Ottó (prózaírói) munkásságának alakulástörténetéről, in: Thomka Beáta (szerk.): *Tolnai-symposion. Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről*, Kijarat, Budapest, 2004, 133–144.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
370 oldal, 5999 Ft

tek az infaustusok, ezek a gyámoltalan, önhibájukon kívül bajba került⁴ semmis kis figurák, akik, mint szerzői alteregók, felerősítették Tolnai prózájának alapvető sokszólamúságát.

A *Szeméremékszerek* e nagy ívű folyamat betetőzése. Különös kötetsorozatról van szó, egyes darabjai más-más típusú szerkezettel kísérleteznek. Az összekötő kapcsolatot főképp a szövegvilág jellegzetes figurái, a csapongó történetmondó utalásai, a motivikus és narratív ismétlések teremtik meg. A *Szeméremékszerek* beszédmódjának sajátossága a kórusbeszéd. Nincs kitüntetett megszólaló, T. Olivér, a szerzői énhez közeli karakter, regényhős csupán egy az öt körülvevő infaustusok között. „Diszpécser”, aki átadja a szót a többi szereplőnek, vagy akitől olykor erővel elveszik. Az igazi diszpécser vagy inkább kórusvezető azonban az a külső narrátor, aki bár közel van T. Olivér én-elbeszéléséhez, halvány elkülönbözése teremti meg a lehetőséget arra, hogy e kórusmű megszólaljon. A sorozat első darabja, *A két steril pohár* alcímű kötet egyfajta palicsi *Ulysses*-történetet mesélt el, amely a későbbi köteteket bevezető „előregényként” is funkcionált. A regény metafikciós szintjén a sorozat saját alakulását, a szerkesztés folyamatát láthatóvá téve tartalmazta a regény világában szereplő *Szeméremékszerek* című kéziratanyag tartalomjegyzékét. E hosszú felsorolás kettes pontja („A Cziprián-szövegek [Az új nadrágja]”) pedig már előrevetítette a sorozat következő, *Az úr pantallója* alcímet viselő darabját. A második regény egyfajta beszélgetőkönyvként működött; a narrátor és barátja, Cziprián kávézásaikor elhangzott párbeszédnek monologikus újraírása volt. A sorozat első két kötetének struktúrája tehát egyszerre biztosított a szerző számára nagyfokú szabadságot, lehetőséget a rizomatikus, összefüggéseket kutató és létrehozó, kitérőkkel telített narratív szerkezet kialakításához, ugyanakkor a szertelenséget zabolázta a jól meghatározható metafikció vagy a történetek elhangzásának szituatív kerete.

Ha az első kötet – Jánossy Lajos szavával élve – sétálópróza,⁵ a második pedig – nevezük így – kávézópróza, a harmadik, *A fröccsöntés kora* című kötet nehezebben definiálható. Talán piszkozatprózának nevezném. A kötet az előző két regényben emlegetett tizenhárom iratmegőrző közül hetet közöl, amelyek klasszikusabb novellákat, valamint terjedelmesebb elbeszéléseket, zsugorított regényeket, úgynevezett „regényfótoszokat” tartalmaz. A *Szeméremékszerek* korábbi darabjaira is jellemző volt, hogy a könyv szerkesztési műveletei, a szöveganyag összeállítása és megformálása kikerül a szerző kezéből, ezt a munkát a szövegbéli beszélő alteregói végzik el. A *fröccsöntés kora* metafikciója szerint a kötet összeállítása azonban ennél is véletlenszerűbb. A könyv formálódását immár nem a regény komisszárjaként is számontartott Regény Misu határozza meg, hanem a szöveggel csupán mint materiával találkozó könyvkötő, aki végül a különféle szövegváltozatokban létező anyagot rögzíti: „Miért kellene eldönteni, kérdi Kafka Ferike Regény Misut, aki persze a haját tépi, végül is, szólok közbe ilyenkor magam is, persze csak olajat öntve a tűzre, a könyvkötő majd úgyis véglegesíti sorrendjüket, szépen egybeköti a tékákat, egybe mappáit, iratmegőrzőit...” (*A tanyasi piercing*, 234.)

Az összeállítás természetesen nem esetleges, hol finom kapcsolódási pontokat találunk az egymás után következő darabok között, hol durvább szerzői-szerkesztői közbeszúrással kerülünk át az újabb elbeszélésbe. Ez történik például *A kesztyű és A pécsi Kispiac vége* című szövegek esetében. Előbbi írás a W. G. Sebald *Austerlitz* című könyvében említett antwerpeni kesztyűpiacot formálja meg az elbeszélő piac-tapasztalataival kiegészítve: „valami furcsa behelyettesítéseknek köszönhetően, más, félimaginárius piacok kezdtek élni [...] helyette” (110.). A különféle diszkurzív környezetből származó jelentésmozaik sodrása azonban a szöveg végére lecsillapodik, helyét a metalepszis alakzata

⁴ Mikola Gyöngyi: Ember-alakzatok Tolnai Ottó újabb prózájában, *Pannonhalmi Szemle*, 2006/3, 98–102.

⁵ Jánossy Lajos: A határtalanőr, *Litera*, 2018. 06. 09. (<https://litera.hu/magazin/kritika/a-hatartalanor.html> Hozzáférés: 2023. 09. 19.)

veszi át, amelyen keresztül átlépünk a következő történetbe: „És ami szintén nem mellékes, van már egy külön rész a *Szeméremékszerék* című prózakönyv iratmegőrzőjében a pécsi Kispiacról, amely most, W. G. Sebald imaginárius antwerpeni kesztyűpiacának felemlegetésével hirtelen felértékelődött [...]. Máris hozom az emelődarut, az anyagmozgató targoncát” (117.).

A *fröccsöntés kora* tehát eltávolodik a hagyományosan értett regényformától, megőrizve a spontaneitás látszatát. Mindennek megtalálhatjuk előképét, pontosabban utólagos magyarázatát Pilinszky *Önéletrajzaim* című regénytörredékének függelékében, amelyet Tolnai szintén átemel könyvébe: „Minden bekezdésnek totálisnak kell lennie. Minden bekezdés meg kell hogy haladjon »a regény elképzelt egészét«. [...] Ez lenne a totális regény? (...) Semmit sem szabad előre megszerkeszteni. Lehetséges ez? Mindig a tengelyben maradván előrehaladni, megtestesítve megtestesülni? Történéssé tenni a megírást, magát a könyvet?” (A *circuszi kutya*, 322.) A kötet darabjait tehát az iratmegőrzők metafikciós keretének kellene összetartania. Tolnai prózájának egyik legnagyobb érdeme az volt, hogy szinte bármely pontján be lehetett lépni az életműbe. Minden bizonnyal a *Szeméremékszerék* harmadik kötete ez alól kivétel. A könyv nagyobb terjedelmű szövegegységeinek az élvezhetősége nagyban függ az előző két, önállóan is olvasható kötet ismeretétől, amelyek szétszórt történetrövidékekben köszönnek vissza. A korábbi írások ismerete nélkül a szétágazó, különféle anekdotákat és kulturális utalásokat végtelenítve egymás mellé rendelő elbeszélői eljárásokkal dolgozó kötet „autoimmunenciáig automatizálódott autoreferens autizmusával”⁶ elriaszthatja olvasóit. Nem könnyű olvasmány tehát, de Szentkuthy Miklós *Prae* vagy Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* című enciklopédikus igényű könyvét sem azért kedvelhetjük, mert gyorsan megszerezhető élvezetekhez juttatná befogadóját. Ezek az írások a szabadság olyan fokát képesek megmutatni és közvetíteni, amely a legritkábban adatik meg – és amelyért meg kell dolgozni. A *Szeméremékszerék* mint sorozat vállalásában és nyelvi erejében leginkább ezekkel az alkotásokkal mérhető össze.

A „fröccsöntés kora” kifejezés egyébként már a *Nem könnyű* (2017) című verseskötetben is feltűnik. A *Vezeti be* című versben a lírai én félcipője fröccsöntött talpának kettétörését tágitja ki a versbeli szubjektum meghasadására. Tolnai kedves tárgyairól, anyagairól írva a világ belakását végezte el. Mintha hatékonyabb lett volna Duchamp-nál is. Duchamp piszoárját a mindennapi használat alól felszabadítva műalkotásként kontextualizálta, e kritikai műveletet azonban a művészeti piac rövid időn belül integrálta. Tolnai viszont nem kiemeli tárgyait (a kis rézszitákat, könyökcsöveket és lusztereket) saját világukból, hanem feltölti őket önmagán túlmutató újabb jelentésrétegekkel és asszociatíván csavarodó történetekkel. Amíg például egy piszoárra minden gond nélkül tekintek ma is piszoárként, Tolnai történetekben gazdag tárgyi világának megismerése után nem lehet már ugyanúgy viszonyulni egy fejtelten rozsdás vasszőghöz sem. A fröccsöntött műanyag jelentése Tolnai más tárgyaihoz hasonlóan szintén sokfelé ágazik, az anyag művészi újrahasznosításának lehetőségei mellett civilizációs magyarázatként is szolgál: az első könyvben megjelenik Magyarország Mélypont-emlékművét eltakaró, szifonbélből és gennyes kanülökből fűzött, a művészi eljárás allegóriájaként is olvasható irizáló gyöngyfűggönyként, de a *Szeméremékszerék* harmadik kötetének címadó elbeszélésében ráismerhetünk a harcieszközként is bevethető műanyag angyalokban vagy a Tiszába veszett menekültek után maradt papucsockban is (*Pahulék hintázik*).

A *Szeméremékszerék* köteteinek legnagyobb jelentősége, hogy találkozik benne Tolnai megszokott elbeszélésmódja a mai világunk meghatározó problémáival. Förföldi Gábor nagyon találóan jegyezte meg a *Nem könnyű* versei kapcsán, hogy Tolnai Ottó a művészet-

⁶ Bazsányi Sándor: Szemérmertlenség, *Műút*, 2019/1, 90–92.

ról a szerelmes ember nyelvén szól.⁷ Az avantgárd felől érkezve pedig értelemszerűen minden, amiről Tolnai írásaiban szó van, művészetként jelenik meg. E beszédmód önkényesen cikázik gondolat- és eseménytöredékek között; előítéletektől mentesen, naivan, már-már infantilis szeretettel tekint szét maga körül, mitikus távlatokba helyezve a leghétköznapibb szituációkat. Tolnainál, ahogy a Járásban pástorkodó alak El Greco-festményé változhat („Ahogy kis utam végén váratlanul megjelent. Mutakozott. Előttűnt. Sötétén ragyogott fel nekem, El Greco élő, forrón égő olajaiban, a sziken” – *Virágzó sóban*, 278.), úgy a veréblécezt festő ácsmester munkája is Braque festészetével mérhető össze: „Mintha csak egyetlen képben, a háromszöget képező veréblécek frízében próbálta volna összefogni a táj arcait. Látni véltem azt a képet, érzékelni ama új dimenzióval való birkózás nehézségeit. Különös, de éppen Braque biliárdasztalos képeivel foglalkozva találtam szembe magam hasonló problémákkal” (*Tanyasi piercing*, 223.).

A beszélő – legyen az bárki – egy ponton azt mondja, őt a *határzár folklórja* érdekli. Azt gondolom, itt nem pusztán érdeklődésről van szó, hanem e folklór megteremtéséről. A *Szeméremékszerek* voltaképpen egy ajánlat a periféria-, a kisebbségi és a menekültlét leírására, e kóválygó egzisztenciák „bepásztítására a világba”, méghozzá a forgalomban lévő kizáró és dehumanizáló beszédmódokat helyettesítő szolidaritás nyelvén. Ez a nyelv a megváltást nem a ráció, a piaci vagy a politikai sikerekben találja meg, hanem az elfogadás irracionálisában, valamint a szemlélődés érdeknélküliségében. Ezért is idézi Tolnai Pázmány Péter mondatait: „Két szárnyon emeltetik fel az ember a földtől, tudniillik az együgyűségen és a tisztaságon” (*A kisállatpiacon, avagy a Kék keresztnél*, 139.). Ebből a szempontból pedig, ha az előző kötetekhez képest egészében kevésbé lehet is kedvezően értékelni, *A fröccsöntés korának* számos elbeszélése van olyan jó, mint a korábbi darabok. A kötetnyitó *Csombe fia* az alapvető politikai képzetet rajzolja át az irodalom terepén: az István nevű karakter a menekültek között a kongói Csombe fiától származó rokonait sejtve, háttérben a délszláv háború tapasztalatával, ágyakat állít fel házában („Ügyhogy nekem, vett ismét levegőt István, tényleg sok fekete rokonom van szerte a világban. Mondtam is az asszonynak, ne lepődjön meg, ha valamelyik migránshullámmal fekete rokonságom leszármazottai, úgy tutto completo, beözönlenek hozzánk... Gondoltam, a biztonság kedvéért, titokban felállítok néhány emeletes ágyat” – 13.).

Tolnai nem egyszerűen morális üzeneteket közvetít. Olyan beszédmódot dolgozott ki, amely a jelentések szétszórásán, abszurd-komikus helyzetek kialakításán, valamint az értékítéletek felfüggesztésén és a peremlét „megemelésén” keresztül az etikai problémákat irodalmi, esztétikai kérdésekként fogalmazza újra. A kisebbségi lét szépségét és abszurditását megtalálhatjuk egy papírok nélküli, így távoli utazásokra alkalmatlan szafariautó tetején szülő, állatkertből szökött gorillában (*A szafari-lakókocsi*), vagy pillanatok alatt fel támasztott Lázárrá válhat egy szerelőaknából kimászó infaustus (*A palicsi rózsák*). Emellett vezethet olyan megható helyzetekhez is, amelyekben az erdőben megbújó hajléktalanok, ezek a regénybéli szóbeszéd szerint a komondoroknál is állatibb lények a fagyöngy-szedésben megváltódnak: a gyöngy „az áldatlanság orvossága, az anyaság őrzője, ergo, mondta Regény Misu, és ez igazán lényeges, ha nem a leglényegesebb mozzanat: az infaustusok, az áldatlanok [...] igen, a fagyöngy az áldatlanok egyetlen orvossága” (*Tollszag*, 170.).

A két steril pohár után nehezen lehetett elképzelni, hogy merre halad tovább a sorozat, *Az úr pantallója* ráadásul az általam vártnál koncentráltabb prózakötetként jelent meg. Abban egészen biztos vagyok, hogy ez a feszesebb szerkezet kiegészítette, megtámogatta Tolnai prózájának áradását. Ám *A fröccsöntés kora* a címhez hűen mintha valóban szétfröccsenne. Az irattartók rendezgetését én nem a műfaji konvenciók újító áthágásának, a

⁷ Förföldi Gábor: *Elszabadul a szövegkócoló*, *KULTer*, 2017. 09. 07. (<https://www.kulter.hu/2017/09/elszabadul-a-szovegkocolo/> Hozzáférés: 2023. 09. 20.)

forma örömteli hibriditásának látom – bár bizonyára elbeszélhető akként is. A *Szeméremékszerek* harmadik darabja inkább a darabokra hullás határán billegő szövegegyüttes, amely legjobb pillanataiban képes felmutatni mindazt, amiért Tolnai Ottót olvasni érdemes. Hogy miként folytatódik a *Szeméremékszerek*, nem lehet megtippelni. A kötet persze rejt magában lehetőségeket: „épp most olvasgatta a RÓZSA JÉZUS című iratmegőrzőt Jonathán, és sóhajtva jegyezte meg, akárha magának, de úgy, hogy én is halljam, betétre-gény lesz, és nagyon szép lesz, csak regény nem lesz, amibe majd beágyazódva betétnék kéne lennie, de hát Misun kívül ki mondja, hogy kellene, kellene lennie” (*A tavasz hírnöke*, 358.). Iratmegőrzők tehát – lehetséges – bukkannak még elő a jövőben. Jó is így. Ennek az életműnek a gazdagodásával mi is csak gazdagodhatunk.

ÚT ÉS ARABESZK

Turi Tímea: *Egyszerre egy beszéljen*

Turi Tímea első három kötete már címével hol közvetlenül, hol közvetve jelezte azokat a problematikákat, amelyek e líra érdeklődésének középpontjában állnak: a férfiakra vetett női tekintet, a nemi szerepeket, a nők és a férfiak eltérő, többnyire egyenlőtlen társadalmi helyzetét, a nemek közötti kapcsolatok gyakran tabusított dilemmáit. A *Jönnek az összes férfiak* (2012), *A dolgok, amikről nem beszélünk* (2014) és az *Anna visszafordul* (2017) után az idén megjelent *Egyszerre egy beszéljen* címe tágabb asszociációknak enged teret. Valójában Turi Tímea költészete eddig sem korlátozódott a nő lírára – jelentsen az bármit is –, ám most még látványosabbak és metapoétikailag is megtámogatottak az elmozdulások. „Nincsen kedvem / folyton a férfiakról beszélni”, „milyen régen jutottak eszembe a férfiak”: ezek a versekbe ironikusan beleszövődő kijelentések (8., 31.) is jelzik az új irány igényét. Vagyis inkább irányokét – a versek egy része más-más új utakat választ. Nem mindig sikeresen.

A megújulásról már a cím nélküli nyitóvers is tanúskodik. „Tartsd tőlem távol a dolgokat, / vidd tőlem el egész messze / azt, ami megsebezhet, / azt, ami megölelhet” (5.) – nemcsak ez a fajta emelkedettség és himnikus megszólalás szokatlan Turi Tímeától, hanem a megfogalmazott kérés is, a dolgoktól való eltávolodás igénye. Szerencsére inkább érzelmi kívánságról van itt szó, semmint költői programról: a versek továbbra is közel férkőznek tárgyaikhoz, nem lankad bennük az analitikus-éles figyelem, ugyanakkor a távolságtartás vágya immár hozzátartozik a költői én személyiségrajzához. Amelynek egy másik teljesen új vonása is megmutatkozik a kötetben, mégpedig az imádkozó emberé. Olyannyira, hogy tipográfiaiailag elkülönítve, dőlttel szedve szerepel a *Bevezetés az imádkozásba* verssorozat. A kilenc, túlnyomórészt néhány soros szöveg ugyanakkor ironikus hangoltságú: a cím közvetlen sugallatával ellentétben nem tudást vagy útmutatást kínál, sokkal inkább játékos, tanácstalanságról, tétovaságról árulkodik, kérdéseket fogalmaz meg (persze nem lepődünk meg ezen, ha az Esterházy-féle *Bevezetés a szépirodalomba* felől vesszük szemügyre a címet). Egyes utalásokból kiviláglik, hogy a zsidó vallásgyakorlás világa jelenti a versek közegét, de a felekezeti jelleg nem válik hangsúlyossá. A verseknek inkább szerkezeti funkciójuk van: kvázi-ciklusnyitó szövegekként működnek, amelyek az imádság egy-egy jelenségét kiemelve megelőlegezik a soron következő versek olvasását, például a néma imádságról szóló kétsoros a hallgatás motívumára építő versek követik. Ám a *Bevezetés...-vers* és a rákövetkező költemények nem egyértelmű viszonya újraolvasásra csalogat, hogy az olvasó új és új kapcsolatokat fedezzen fel az imádságra vonatkozó szöveg és a

Prae Kiadó
Budapest, 2023
100 oldal, 2990 Ft

többi vers között. Ennélfogva a *Bevezetés...* sorozat nem kifejezetten vallási költészet, inkább a többi verset megelőlegező jellege a fontos, de ha kapcsolatba hozzuk azzal a legáltalább Rilkrétől induló modern költészeti iránnyal, amely rendkívüli diszkrécióval hajlandó csak beszélni az isteni transzcendencia világáról, akkor e verseket sajátos, visszafogott és intim vallási költészetnek tekinthetjük – ami még így is figyelemre méltó manapság, amikor az igazán értékelhető magyar vallási költészet alig-alig ad életjelet magáról.

A vallási költészettel rokon vonás a kötetben az erőteljes mitopoétika. A bibliai és görög mitológiai alakok felsorakoztatása csak részben új jelenség Turi költészetében, mivel irodalmi hősök a korábbi kötetekben is megjelentek, ám míg eddig hangsúlyosan női figurák szerepeltek, az új versekben Sára, Lót felesége vagy Pénélopé mellett feltűnik Odüsszeusz, Jónás vagy József. A mitopoétikusság persze nagyon is jellemző a mai magyar (és világirodalmi) lírára, és Turi versei nem szolgálnak lényegi újdonsággal. A megfigyelhető célok elég jól ismertek: profanizálás („Odüsszeusz, ez a szőrös pacák”, 8.), kiforgatás (Pénélopé visszasírja azt az időszakot, amikor Odüsszeusz még csak hazatartott), aktualizáló szembesítés-tükörbe nézés (Sára mint az elhallgattatott nők ősi mintája), centrum és periféria megcserélése (Oidipusz helyett a mellékszereplő apa, Laiosz jut szóhoz). A versek időnként valóban képesek valami szokatlant megmutatni alakjukból, vagy egy (elvlige) jól ismert figurán keresztül mintegy kollektív tapasztalattá tenni egy jelenséget, de sokszor rutin- és ötletszerűek. Odüsszeusz közönséges alakká formálása, akinek távollétét Pénélopé visszasírja (*Otthon, édes*), egyszerű deheroizálás, a niniveieket figyelmeztető Jónás cetté változtatása pusztán gag (*Jónás, a cet*). A mitopoétikus versek általában akkor az igaziak, akkor fogalmazznak meg például pikírt kritikát, amikor épp nem is kifejezetten mitopoétikusak: a „nincs olyan csarnok, amelynek közepén ne éreznék magukat a szélen” vagy a „győztesnek nevelték őket, / éppen úgy, ahogy az összes ellenségüket” a homéroszi szövegvilágtól függetlenül is érvényes, karcos gúnyrajzok a férfiakra. Az új versekkel kapcsolatban e sorok szerzője egyetért Lapis Józseffel, aki az *Anna visszafordul* hasonló költeményeiről úgy vélekedett: „a kulturális, irodalmi előképek némileg rutinszerű, többé-kevésbé szórakoztató játékba vonásánál sokkalta pezsgőbb, izgalmasabb, frissebb az, amikor a hétköznapi, élőbb, sajtószerűbb helyzetek jelennek meg a versekben” (Résznyire nyílt véécajtó. *Eső*, 2017/3).

Szerencsére a friss kötetben szintén bőven található hétköznapi helyzetű versek is, de tárgyalásuk előtt essen szó egy következő újdonságról. Turi Tímea eddig azt az élőbeszéd-től finoman elemelt, szabadverses, hosszú és jól tagolt mondatokkal operáló versnyelvet beszélte, amely a Telep-csoport óta a fiatal magyar líra megszokott beszédmódja. Ehhez képest most nemegyszer emelkedett, kötött formájú, rimes-dalszerű, lexikájukban is választékos („pirkadat”, „lomb”) versekkel találkozhatunk. Míg ha eddig nagy ritkán felbukkant rím Turi verseiben, akkor ironikusan, reminiscenciaszerűen, valamiféle hamiságot demonstrálva csengett (például a harmadik kötet *A hölgykoszorú* című versének zárlatában: „most örülnek, hogy van, ki várja / és a két karjába zárja / őket; satöbbi”), addig az új kötetben a felülstilizálás közvetlen. Alighanem itt is az elmozdulás, a másfajta hangütéssel való kísérletezés igénye munkál. A jólformáltság többnyire erősebb személyességgel és kitarulkozó alanyisággal párosul, ami két szempontból is változást hoz Turi költészetében. Először is a szóban forgó versekben visszaszorul a közösségi jelleg: korábban a nagy költői témák rendszerint kollektív tapasztalat formájában kerültek színre, például az idő múlásának fájdalmas élménye nem egyszerű privát belátásként jelent meg, hanem oly módon, hogy egy közösség tagjai egymáson vették észre az idő jeleit. Másodszor ezekben a versekben a gondolatiság és az analízis helyett felerősödik az élményszerűség. Jellemző volt az első kötet gesztusa, hogy a *Hazugság és a pontos tükörkép* című versben a központi motívumából, egy idegen arcban a régi szerelmes meglátásából nem élmény, hanem gondolkodás, morfondírozás nőtt ki (szemben például Tóth Kriszti-

na azonos motívumra épülő emlékezetes, szürreális, a mondatokat elharapó versével a *Porhó* kötetből). Egyfajta klasszicizálódásról, a klasszikus modern költészet poétikájához való közeledésről beszélhetünk, amely létrehoz szép megoldásokat, főleg a kapcsolatokat körüljáró versek, mint *A gyönyörű gát* esetében. Ám előfordulnak kellemetlen, hamisan csengő, pátoszbá forduló („Minden útból két út vezet: / az egyik hozzád, a másik tőled el. / Én már nem ezen az úton járok. / Én már nem ezen az úton járok”, 27.) vagy csikorgó, erőltetetten rímelő („A másik ember pokol, mondják, / de a másikkban én mindig megnyugvást találtam, / a győzelem nem a szívben lakik: a tájban, / add, hogy jusson szelet nekem a tortában”, 35.) részletek is. Összességében a klasszicizálás nem tűnik termékeny iránynak Turinál, de az elmozdulás szándéka érthető. Ezzel összefüggésben figyelemre méltó, hogy a közvetlenül más versekre rájátszó, azokat „női változatban” újrairó költemények is (*Zsoltár női hangra; Találkozás egy fiatal lánnyal*) a klasszikus modernség két szerzőjének, Babitsnak és Karinthynek az ikonikus szövegeit veszik alapul – miközben a recepció eddig teljes joggal későbbi hatásösszefüggéseket (Tandori, Petri, Borbély Szilárd) regisztrált (lásd ehhez elsősorban Mohácsi Balázs: *El nem mesélt történetek. Turi Tímea: A dolgok, amikről nem beszélünk. Jelenkor, 2015/1*).

Sokkal meggyőzőbbek és elevenebbek az emelkedett beszédmódú versek, ha ironia is vegyül a soraikba. Ilyenkor nyilatkozik meg az a kritikai-szatirikus attitűd, amely még mindig Turi Tímea költészetének legerősebb, legtermészetesebb vonása. Akkor a legjobbak és legeredetibbek a versek, amikor kritikájuk tárgya egyszerre kényelmetlen-kínos és nem kitárgyalt, noha mindennapos. Többnyire a nemi szerepekkel összefüggő fonáksgokról van szó, amelyeket a versek hol élesen láttatnak, hol gúnyosan ábrázolnak. Van, hogy egyszerű ellentétezés világít rá habitusbeli, és ily módon társadalmi eltérésekre („Taníts meg köpni, mint a férfiak. / Taníts meg nyelni, mint a nők”, 24.). Máskor dúsbabb képességbe ágyazódik a férfiak többnyire rejtegetett mintázatának leleplezése: „feltárult előttem titkos életük: / sértettségük, sok bánatuk, a kétely és a csupa seb önérzet / mint egy térkép, mint egy szabásmintaháló, / a részvét villanófényében megmutatkozott” (36.). Megint más esetben egy-egy közkeletű szófordulat, szlogen kiforgatása, dekonstrukciója hordoz kritikai szándékot: „Mindenkinek kell valaki, / aki bármikor kiöntheti neki / a szívét”; „Nem felejttem el, honnan jöttem, / csak nem akarok / visszamenni” (68.). Fontos, hogy ez a fajta leleplező-kritikai beállítódás egyáltalán nem programszerű: Turi versei nem előzetesen megfogalmazott feminista vagy más emancipatorikus programtervezetből vezetnek le a bírálat alá helyezett jelenségeket (nem mintha ez ne lenne jogos művészeti célkitűzés), hanem maguk is gondolkodnak rajta, mit érdemes szóba hozni és ily módon szóvá tenni. Ennek az antiprogramatikusságnak ironikus és emlékezetes jele a *Feminista kritika* című vers felütése: „Nincs ezen mit szépíteni: / megbuktam feminista kritikából”. A vers ráadásul a későbbiekben demonstrálja, hogy a feminizmushoz kötődő elméleti tudásanyaggal hogyan élhet vissza az ironikus módon női (bár hagyományosan férfias) jegyekkel felruházott: „rövid hajú, magabiztos”) oktató, aki észre sem veszi, hogy továbbviszi a patriarchális megalázás rítusait, amelyekre a beszélő a korábban interiorizált válsz mintákkal tud csak reagálni: „De csak nyeltem a könnyeimet. / Azt már megtanultam, meg kell várnom a sírással, / hogy egyedül maradjak” (81.). Szintén emlékezetes vers a *Dal a láthatatlan munkáról*, amely a fizetségben nem részesülő hétköznapi munkák lajstromozása után ironikus kétértelműséggel zárul: „Hiszen ez lett az én időm, / amikor végre felnőtt lettem, / istenek! Legalább ezt / ne vegyétek el tőlem” (80.). Az idesorolható verseknek akkor is van politikai töltetük, ha távol áll tőlük a közvetlen politikai kiállás: egy olyan országban, ahol máig mindennaposak a nőkkel szemben megfogalmazott bornírt állami elvárások és természetes a nők egyenlőtlensége, a nemi szerepek kritikus megjelölése már önmagában politikai tett. Hasonlóan áttételes a napjaink nagy közös történeteinek, így a járványidőszak attribútumainak beemelése a kötet verseibe. Szép megoldás

például a *Csak énekeljétek* című versben a férfiakra vonatkozó sor: „Nem is láttam az arcotokat a maszktól” (31.) – nehéz ma ezt nem szó szerint érteni, de már most finoman belejátszik az idézetbe az elleplezés társadalmi megfelelésekkel is kapcsolatba hozható metaforikája.

Termékenyen él tovább a kötetben Turi költészetének másik kezdettől fogva meghatározó jellegzetessége: a beszéd autentikusságának firtatása. Tulajdonképpen itt is nyelvkritikáról van szó: ám amíg a megértés, a megismerés és a gondolkodás közegeként felfogott nyelv kritikája legalább a posztmodern óta kíséri a kortárs magyar költészetet, addig ezzel szemben mintha háttérbe szorultak volna a nyelv másik aspektusával, a megértetés, a beszélgetés, a kommunikáció médiumával kapcsolatos kételyek és reflexiók. Turit már első kötete óta nemcsak az foglalkoztatja, hogy a nyelv mennyiben alkalmas eszköze a gondolkodásnak, így a költői kifejezésnek, hanem legalább annyira húba vágó számára az a dilemma, hogy az emberek között végbemenő nyelvi kommunikáció mennyiben hiteles, igaz, őszinte, és mennyire kiszolgáltatott a torzulásnak, a játszmázásnak, a hazugságnak. Az ide kapcsolódó versek már alapproblémájuknál fogva társias természetűek, hiszen a beszéd etikája közösségi dimenzióban értelmezhető. A legjobb költemény ezen a téren az *Amikor nem vigyáztam a számra*: az előbeszédszerű, de a gondolatrítmus által formába foglalt felsorolás („amikor megsértettem valakit, / amikor nem akartam megsérteni, és ezért hitegettem, / amikor [...]”), a személyes jelleget általános tanulságokba fordító, maximákra hajlamos analízis („Akihez túl közel lépsz, attól bocsánatot se kérhetsz, / mert bocsánatot kérni csak túl közel lépve lehet”), a vallomásos komolyság és a hetyke önirónia vegyítése („Megvan a véleményem magamról”) rendkívül jól áll ennek a költészetnek. Nagyon elgondolkodtatók azok a felvetések, amelyek a beszéd autentikussága helyett a hallgatás etikáját érintik, hiszen a hallgatásról mintha kevesebb szó esne (pedig Heidegger szerint is a hallgatás a beszéd egyik formája – és ily módon éppúgy lehet hamis, mint a beszéd): „amikor hallgattam az előtt, aki meg tudott volna érteni”; „amikor csendben maradtam a vigaszra váró előtt” (60.). Éppen egyszerűségében kiváló a hallgatással kapcsolatos két aforisztikus háromsoros. A *Stockholm* – „Az életemben a legtöbbet / a tapintat adott / és vett el tőlem” – címében jelzi a tapintat becsapós jellegét. Az is érdekes a versben, hogy a tapintat ritkán tárgyalt erény, nem része például a nagy keresztény és antik erénykatalógusoknak, és ha szóba is kerül, aligha szokás elvitatni egyöntetű erényjellegét, miközben valóban sok mindentől megfoszthatja az embert. Hogy mi mindentől, azt épp az olvasónak kell végiggondolnia, alighanem személyes élményei alapján, hiszen a vers – tapintatosan – hallgat a tapintat lehetséges következményeiről. A *Nem* éppúgy egyes szám első személyben szól meg, a személyesség hitelesítő faktorként működik (‘én így vagyok ezzel, én ezt így éltem meg’), a tömören, lényegre törően megfogalmazott tapasztalat pedig lehetővé teszi, hogy az olvasó kapcsolódni tudjon hozzá: „Nem mondtam el, / mert sokáig bántott, / és aztán túl voltam rajta” (55.). Fájdalmas paradoxon fogalmazódik meg itt: amikor szükség lenne a beszédre, az elmondásra, akkor nem megy, amikor menne, akkor már nincs rá szükség – miközben az, hogy a fájdalom sokáig fennmarad, alighanem épp az elmondás hiányából is fakad. Ráadásul a vers továbbra sem árulja el, mi bántotta a beszélőt, vagyis a hallgatás továbbra is fennáll, csak a beszéd hiányának összefüggéseit hozza szóba a vers. A tömörség és a tagmondatokat külön sorba kiosztó szintaktika pedig leképezi a gondolat lapidáris jellegét.

Új kötetében tehát Turi Tímea új dolgokkal kísérletezik, miközben sok mindent megőrizz korábbi költészetéből. Azért is jelentős *A konyhában* című vers, mert új és régi szintézisét valósítja meg: szabályos forma, emelkedettebb megszólalás, nemi és nemzedéki tapasztalatok, ironia, kritikusság, személyesség és társiaság, beszéd és némaság, elárulás és elhallgatás mind együtt van jelen benne. Na és ott van a hétköznapi alaphelyzet – bár épp Turi Tímeától tudhatjuk meg, hogy az irodalmi művekkel kapcsolatban gyakorta

használt és semlegesnek vélt „hétköznapiság” kifejezés mennyire mást jelenthet egy otthon alig tartózkodó férfinak és egy háztartásbeli nőnek. A most csak a vers első versszakát és záróstrófájának második felét megmutató idézet is szemléltetheti talán a fenti jellegzetességeket: „Amíg a férjeink beszélgettek, / mi kimentünk a konyhába. / Nem beszéltünk róla, de tudtuk, / egyikünk sem él hiába. / Köröttünk a ház, amiben előttünk / is öröm és kétely lakott. / Te megdicsértél azért, hogy látod, / már lepucoltam az ablakot”; „Az ablak, mintha láthatatlan / volna, fényben neveltünk. / Amíg a férjeink beszélgettek, / addig se magunkról beszéltünk” (72., 73.). Kiváló vers, és az egész kötet azt bizonyítja, hogy egy költőnek nem kell mindig radikálisan új útra lépnie – de ki lehet járni új területeket a költészet számára, még ha nem is mindig a legnagyobb sikerrel, és egyúttal meg lehet őrizni a régi, bevált eredményeket. A költészet nemcsak válaszút, hanem arabeszék – és ez jól is van így.

RITKASÁGOK VÖLGYE

Sziij Ferenc: Ritka események

Függetlenül attól, hogy Sziij Ferenc verseskötetei közül a 2007-es *Kenyércédulákat* taksálta legmagasabbra a recepció, az én Sziij-percepciómat két másik könyve, az 1999-es *Kéregtorony* és a 2004-es *A kulcs árnyéka* határozta meg. Utóbbi egyszerűbb eset: a magánkiadásban megjelent, Sziij által készített könyvből első körben tudtommal 20 példány készült, melynek egyikét Takáts József jóvoltából 2006 tájékán olvashattam, tehát jó pár évvel azelőtt, hogy a ciklus megjelent volna *A nereidák délutánja* című 2010-es kötetben. A rendkívül erős verseny a válogatott verseket tartalmazó könyvben az életmű inherens részévé vált, s némileg – a 2004-es könyvkülönlegesség varázsának elvesztésével – csökkent a vonzereje is. A *Kéregtorony* más eset. A naplórészletek mentén írt, hol szigorúan szerkesztett, hol töredékes, asszociatíván áramló szabadversek analitikus környezeti leírásokba rejtik és szenttelen módon rögzítik a tragikus eseményeket: a báty, az apa, az anya halálát és utóbbi örületét. A kötet fülszövege a IV. rész 2. szakaszának záró mondata: „Abból lett ez a kegyetlenség”. Nem véletlen, hogy az egyöntetűen pozitív kritikai fogadtatás egyik visszatérő jelzője is a „kegyetlen” volt. Keresztury Tibor például *Jelenkor*-beli kritikájának címéül is a *Kegyetlenül* kifejezést választotta. „Kegyetlen könyv a *Kéregtorony*, sötét, szomorú és mélyen kilátástalan”¹ – írja a recenzens. Kifejezett erőssége a kötetnek, hogy a kegyetlenség, a legtöbbször rideg leírás nem mentes a szerző költészete kapcsán kevesebbet emlegetett humortól sem, legyen szó fekete humorról vagy iróniáról. A kötet nyitószövegének harmadik szakaszában például a megszólaló a temető mellett parkoló taxi látványából indul ki, melyhez hipotetikus eszmefuttatásokat rendel. Ezek a – kötet egészére jellemző – fantazmák a naplóforma, s így az emlékezés ironikus manifesztumainak tűnnek. Az irónia a tragikus múlthoz vezető okok és körülmények feltárásának lehetetlenségére világít rá, tehát nem egyfajta esztétikai ellenpontozásként szolgál: a beszélőt övező megrendítő tragédiákat mindvégig komolyan vesszük, ahogy a szerző fogalmával a „puszta túlélés, a puszta működés”² mindennapiságának rögzítését is. Esztétikai értelemben a *Kéregtorony* ereje a látványelemek le- és körülírásának az igényét hordozó, ugyanakkor az emlékezés töredékességét is felvillantó mondatokban rejlik. Sziij Ferenc költészetét ezért is tartják sokan – Margócsy István nevezetes megkülönböztetése nyomán – az úgynevezett mondatpoétika kiváló példájának. A *Kéregto-*

¹ Keresztury Tibor: *Kegyetlenül. Jelenkor*, 1999/7–8, 829.

² Sziij Ferenc: *A macska és a szökökút – magyarázatok saját szövegéhez*. In: *Költészet és gondolkodás. Az Egerben, 2006. november 9–10-én megrendezett tudományos konferencia előadásai*, Eszterházy Károly Főiskola, 2007, 14–18.

Magvető Kiadó
Budapest, 2022
160 oldal, 3499 Ft

rony tagmondainak összefűzése, az egymásból burjánzó látvány- és gondolatlemek sűrűsége nagyfokú koncentrációt vár az olvasótól, ám az utóbbi évtizedek egyik legjobb magyar versköteteként messzemenőig meg is hálálja azt.

A *Ritka események* szintén fókuszált olvasóra számít, nem adja magát könnyen a könyv. A három szakasz egyaránt 99 számozott, ugyanakkor címmel rendelkező verset tartalmaz, a struktúra viszont csak a felszínen, szinte ironikus módon idézi meg az *Isténi színjátékot*. A teljesség, a szerkezetileg rendezett világ eszménye távol áll a versektől. A 297 darab meglehetősen rövid szöveg egyetlen teret mutat be, s a benne élő, világtól elzárt közösség abszurdításait. Ebben a völgyben a rizsválogatás ellenőrzött kötelezettség („ha ellenőrzéskor találnak egy hibásat, / akkor mindet visszaöntik nekem az asztalra” – *Válogatás*), a kocsmáros gombokkal számolja ki, mennyit kell fizetni (*Számolás*), bármikor küldhetnek az emberhez „nevetési tanácsadót” (*Várakozás*), a szarvasok pedig néha székekkel a fejükön közlekednek (*Székek*). Az abszurdítások sorából koherens világ rajzolódik ki, melynek karakterei, motívumai, odavetettnek tűnő részletei váratlanul kapcsolódnak össze: a II. szakasz 27. darabja, a *Macskaláz* például egy „távoli ismerős-ről” tudósít, aki egy idősotthonban a „helyes életvitelről” szokott előadást tartani, majd feltehetően ugyanez a karakter jó ötven verssel később az *Élménybeszámoló* című darabban már egyes szám első személyben meséli el, hogy élete „két legritkább eseményéről” tart „élménybeszámolót / egy öregek otthonában”. A koherencia néhol linearitást feltételez (a II/64-es versben mérlegházat terveznek, melyben harminchárom szöveggel később már *Elégedettségi gyűlést* tartanak), másutt a motívumok jelentésbővülésen mennek keresztül: a kötet 15. verse, a *Jelzőlámpák* például még „testi állapot”-ként hivatkozik *Az analfabéta postásra*, a III/15-ös azonos című szöveg viszont már karakterként jeleníti meg őt (a *Jelzőlámpák* másik „testi állapot”-a, *A szeleburdi káplán* szintén saját karaktert kap a későbbiekben). Az elszigeteltség abszurdításában megjelenő jelentésváltozások pedig nem csupán az olvasói értelmezést teszik próbára, hanem a völgyben élő karakterek világtapasztalatát is.

A zárkózottság nemcsak térben, hanem szellemi értelemben is sajátja a völgynek. Az itt élőkre folyamatosan a felejtés veszélye leselkedik. A *dolog* című vers beszélője egész délelőtt azt figyel, hogy „mikor hajt el a ház előtt a postás / a biciklijén, hogy ráköszönjek, / különben még elfelejt”, *Vihar* idején „az emberek / hosszú pillanatokra elfelejtik egymást”, a *Felejtés* című versből pedig az is kiderül, hogy a felejtésbe bele is lehet örülni (sokatmondó ilyen szempontból a kötet első mondata: „Az egyszerű tébolyban lévő kötőanyag / tart minket össze”). A felejtés ugyanis identitásproblémákat von maga után: „először egy inggombot felejték el, / aztán egy cipzárat, aztán / a saját testemet is elfelejtem” – olvasható az I/57-es *Saját test* című darabban. A problémakör kiterjed a test előidézte hangokra („Megyek az utcán, és nem hallom / a lépteim hangját”) és az arcra is („Talán annyira össze tudják fércelni / az arcomat a hivatalban (...), hogy hasonlítsak egy kicsit / arra a fényképre, amit magammal hoztam”). Nem meglepő ezek után, hogy a kötet egyik leghangsúlyosabb témájává az önazonosság egyik legfontosabb eleme, a név válik. Egyetlen névvel találkozunk a kötetben, *A nem létező Zola Haas* című vers viszont már címében is árulkodó. A vers beszélőjét környezete arról győzködi, hogy a Zola Haas név karakter az ő vendége volt a völgyben, a megszólaló viszont egyáltalán nem emlékszik rá. Zola Haas illékonysága azért sem meglepő, mert a saját név is folyamatosan kérdőjelek közé kerül, a II. és III. szakasz fordulóján például erősen becsomósodnak a névvel kapcsolatos problémák: a *Várakozás* című vers (II/98) beszélője azt feltételezi, hogy álneve van, a *Kisebb darabok* (II/99) a saját név idegenségét rögzíti („Időről időre elvesznek belőlem / egy kisebb darabot, kockát vagy hengert, / és beteszik egy mély fiókba, / amelyre valami ismeretlen nevet írtak”), a III. szakaszt nyitó szöveg, a *Nevek* pedig új nevet ígér a versbeszélőnek, amely „olyan lesz, / hogy elsírja magát, aki hallja”.

A felejtésre és a vele járó identitásproblémákra három válaszlehetőség merül fel a kötetben: a völgyből való távozás, a felejtés ellen dolgozó rögzítés és a beletörődés. A völgyből való távozás, az elutazás gondolata végig jelen van a könyvben, hol a zárvány explicit elhagyásáról van szó, hol a vonat motívumáról asszociálhatunk rá. Ám az elutazás több szempontból sem tűnik lehetségesnek, hiszen egyrészt – ahogy a *Barbár szokásból* megtudjuk – „nem is megy el innen önként senki”, s ha valaki mégis távozik, az is elfelejti, hol járt. A *Körtefa* című versben a völgyön kívüli tévelygés kapcsolódik össze a felejtéssel: „Többször megesett, hogy valaki elindult / az északra vezető úton, és másnap / vagy harmadnap dél felől jött vissza, / és (...) nem tudta elmondani, / merre járt”; a *Szarvasok* által elrabolt vőlegény pedig „hónapokkal később előkerült (...) de nem emlékezett semmire”. A *Nagyobb vizek* című versben az asszonyok hiába „álmodnak / mindenféle vizekről”, a távozás metaforáiként hiába változtatják helyüket a tárgyak (a *Hajókoffer* vagy a *Ruhásszekrény*), és hiába merül fel a távkommunikáció igénye („Elég sok időt töltök / az utcai telefonfülkékben, / várom, hogy megszólaljon a készülék”), a távozás nem lehetséges. Ahogy az *Elvágódás* című vers nyitánya summázza: „Eddig még mindenki pórul járt, / aki el akart innen menni”. A távozást ráadásul a völgy működését alapvetően átható – ugyanakkor szintén abszurd sajátosságokkal működő – központi hatalom is megakadályozza. A *Rendes embeerek* kiderül, hogy „[c]sengő jelzi a határt, ameddig elmehetünk”, a verseknek fontos témája az uniformizálás (*Küzdelem a kicsapongás ellen; Rádióadás*), az intézmények már nevükben is abszurditást hordoznak (Közerkölcsi Révhatóság, Nemzeti Kölcsönbank stb.), a megfigyelés (lásd a *Figyelmeztetés* vagy a *Gyerekek szomorúsága* című verseket) és a vele járó paranoia (*Megfigyelés*) pedig szintén alapminőségei az erősen hatalomvezérelt térnek.

Ezen az állapoton a kívülről érkező karakterek sem változtathatnak, ők ugyanis nem válnak szerves részévé a völgynek. A vándorcirkusz igazgatója egy elefántot hagyományoz a helybéliekre (I/68), a vándorköszörűs ahogy jön, úgy áll tovább (II/38). Az önmagába záruló közösség tagjainak legfőbb gyülekezőhelye a kocsmá, a karakterek folyamatos konfliktushelyzetekben találják magukat (ennek ékes példája a *Feszültség a völgyben*, a *Sakkjáték a szélviharban* vagy a két *Harag* című vers), valahogy mégis működik a közösség. A működés egyik alapját a kulturális gyakorlatok jelentik, melyek közül a magaskultúra (a színház vagy a komolyzene) idegenül hat, a tömegszórakozás pedig akadályokba ütközik. A *szomorú bohóc* már címében is jelzi a diszfunkcionalitást, a kocsmái rehasztal (I/19) szórakoztató tárgy helyett életmetaforává válik, a *Távvezetékoszlopokból* pedig megtudjuk, hogy a vurstli érkezésekor a körhintát éppen az új villanyoszlop miatt nem lehet felállítani. Természetes kérdésként merül fel a versekben, hogy ilyen körülmények közt hogyan lehet helyesen élni. A *Sorsjegyek* tanulsága szerint „nagyon nagy szerencse” kell ahhoz, hogy „az legyen a nyereség, / hogy megjelenik valami bölcs tanács a helyes életvitelhez”, az említett *Macskaláz* karaktere pedig – aki ugye a helyes életvitelről ad elő – szintén az ironia ernyője alá kerül, hiszen épp azzal hitegetik, hogy a macskaláz miatt előadás közben hasmenés törhet rá az idősoththonban. A fejlődés tehát ugyanúgy lehetetlennek tűnik, mint a távozás, érvényes életstratégiaként a beletörődés marad: „[a] múltkor megvádoltak a gyűlésen, / hogy mindent elrontok, / akkor most inkább nem nyúlok semmihez / a sebesen haladó teherautó platóján állva” – olvasható a *teherautó platóján* című versben, a kötet egyik legemlékezetesebb darabja, a *csillagok zúgása* pedig a megszólaló inaktivitásával zárul.

A csillagok zúgását vélem hallani,
pedig nappal van, ilyenkor messzebb vannak
a csillagok, de mégis, mintha a sok-sok
légüres forgás titokban összeadódna,
és itt a Földön már ilyen csendes zúgás lenne belőlük,
egy lépés elnyomhatná, vagy ha letenném

az asztalra a poharat, de hát ki vagyok én,
hogy teljesen elnémissam a végtelen világot?

Az identitásválságot megalapozó felejtés ellen a távozás és a beletörődés mellett a rögzítés, a világ tényszerű birtokbavétele szolgálhat fegyverként. E közösségről ugyanakkor több alkalommal kiderül, hogy a világ számbavételének nem hívei, egyáltalán a számokkal nincsenek jóban. A kocsmáros említett példáján túl a *Házszámok* című vers beszélője értetlenül áll a házösszeírás jelensége előtt, a *Zongorakoncert*ben megjelenő művészno mutatóványa (melyben számolási feladatokat old meg) gúnyolódással és sértődéssel végződik, a *Mérleg* című versből pedig megtudjuk, hogy „[n]álunk élő ember nem állhat mérlegre”. Hasonló jelentéskörben értelmezhető az írás aktusa. A III. rész elején *A teherautó platóján* című versben feltűnő erdőírnok egy korábbi darabban, a *Kivágandó fákban* is szerepel, mely a kötetegész szempontjából kulcsversnek tűnik. Az erdőírnok ugyanis a kivágandó fák összeírását úgy végzi el, hogy 99 (tehát a kötetrészek versszámainak megfelelő) fa lejegyzését követően beviszi a listát egy papíron az erdészethez (mintha kéziratot a kiadóba), akik „átveszik a tekercset, és mondják neki, / hogy köszönik szépen, majd értesítik”. Ebben az abszurd térben tehát az irodalmi intézményrendszer egy szelete allegorikusan, egyben ironikusan jelenik meg, körülbelül annyit ér a lejegyzés és a rögzítés, amekkora az olvasó mosolya. A közvetíthetőség problémáját ugyanakkor nem bagatellizálja el a kötet, nem véletlen, hogy a Szijj Ferenc költészete kapcsán sokat emlegetett pontos megszólalás igénye a *Ritka eseményekben* is többször előkerül. A fő kérdés: hogyan lehet egyáltalán megszólalni egy a völgyhöz hasonló abszurd közegben? A kérdésre adott válaszok tulajdonképpen beszéd- és némaságpróbák: „Hányszor megfogadtam, hogy addig / nem szólok meg, amíg nem érzem úgy, / hogy minden szavam meg fogják érteni” – olvasható a *Fogadalom* elején, a zárlatban pedig: „de aztán észreveszem, hogy csend van, / és nézik a számat, akkor muszáj mondani valamit”. A *Beszéd* című vers pedig a következő, egyszerűségében szép felütéssel indul: „A legbizalmasabb beszédhez talán / elég lenne elképzelni a hangokat”. Ebben a fénytörésben a kötet utolsó előtti szövege, az *Egyszer csak a fény kulcsfontosságúnak* tűnik: „És egyszer csak a fény (...) hirtelen olyan érthetővé válik, / mint egy könyv utolsó lapjai (...) miközben egyetlen szót is / alig tudok kimondani, / de így talán már nem is kell”. Okos fricska ez az értelmezés igényével fellépő olvasónak, ám épp ez a fajta (itt épp metareflexív) okosság és a néhol belőle következő, direkt referenciális utalásokra építő didaxis az, ami zavar a *Ritka eseményekben*.

Az abszurd térben az abszurd hatalom által koordinált abszurd karakterek abszurd cselekedeteihez és gondolataihoz a világ abszurdítása szolgált értelmezési keretet. A járvány és a vele járó jelenségek (*Oltás, Távolágtartás, Szabadulás*) visszatérő témái a verseknek, ahogy megjelenik bennük a klímaváltozás diskurzusa is (lásd *A föld melege* kivágott fát vagy az *Érzés „kihalási eseményét”*), továbbá hangsúlyosak bennük a politikai áthallások (a *Fordított zűr-zavar* olcsó szóvicce, a „szekértábornok”, a *Pontok* választási malacai, a *Kapcsolat* és az *Éles helyzet* háborús utalásai, *Az ország valutája* kivándorlás-motívuma egyaránt ilyen). A kötet egészének effajta világba ágyazottsága viszont számomra túlságosan egyértelmű megoldását nyújtja a fentiekben bővebben tárgyalt problémáknak. A zárványszerű, hatalomvezérelt térben az egyértelmű referenciális utalások nélkül is érthetővé vált volna, hogy a járvánnyal járó lockdown vagy a regnáló magyar kormány működése nagy bizonyossággal hatott a *Ritka eseményekre*.

Sokkal izgalmasabb felvetése a kötet verseinek, hogy a bizonytalanságba burkolózott világból milyen további – bár az előzőknél kevésbé exponált – kiutak lehetségesek még. A science fiction műfaját idéző utalások, elsősorban a másik világ (a *Kérdések* című vers „másik sárdimenzió”-t említi, egy kesztyűbe *Alternatív univerzum* férközik, az *Univerzumok* pedig szintén már a címében hordozza a párhuzamos világok ígérését), illetve a földönkívü-

liek létezésének felvetése (szép példa rá a *Régi sláger*), valamint a gépiesített poszthumán diskurzus megnyitása (lásd a *Gépbereket* vagy a *Rettenetes hápogás* gépkacsáját) hasonló keretben értelmezhető, mint a tudományos megközelítéssel homlokegyenest ellentétes hiedelem alapú gondolkodás erőteljes jelenléte. Három példával érthetővé válik a jelenség: „Azt mondják, százévente egy éjszakán / fekete a holdvilág, és aki akkor éjjel / kilép a házból, eltűnik örökre” – olvassuk a *Fekete holdvilágban*; az intézeti portás láthatatlan erővel bír (1/30); a zárvány lakói szerint „[n]ekünk itt a völgy felett saját egünk van”. A portásra – aki egyébként *A láthatatlan erő* mellett „igaz tudással” is bír – az épületből való kijutás öreként könnyű metaforikusan, az egész völgyre vonatkoztatva tekinteni. Az intézetből való távozás misztikus felügyelete és a ház százévenkénti éjszakai elhagyása között nem nehéz párhuzamot vonni, a saját ég szépen világít rá a völgy burok jellegére, ahonnan nincs távozás, s ha van is rá igény – ahogy az *Elvágódásban* láttuk –, semmi jó nem származik belőle. A kozmikus távolság (vagy egy ritka szép verscímmel élve *A világegyetem háttérfényének*) artikulálása és a hiedelmeket szülő bezártság gyötrelme az eszképzizmus felé mutat, amit az is alátámaszt, hogy a hiedelmek előszeretettel kapcsolódnak össze a völgy inherens (*Ennyi az élet*) vagy mesterkéltén konstruált történeti tudatával (melyre kiváló példát nyújt a *Szózatot* ironikusan megidéző *Ez a föld*). A kötet karakterei sokszor mintha az abszurd valóság elől menekülnének. Ebben az értelemben válik igazán hatásossá a kötet III. szakaszában hangsúlyossá tett repülés-motívum, valaki „[a] madarak pillantását irigyli” (*A madarak pillantása*), más szerint „[a] felhőket a legnehezebb elfelejteni” (*Felhők a fejünk felett*), a záróversben, a *Repülésben* pedig a kritika elején említett téboly toposza a beszélő madárjelmeze ellenére is igenlővé válik, akit „egy hirtelen szélvihar / könnyen kisodorhat az űrbe”.

Végül: *A madarak pillantása* az én olvasatomban más szempontból is tartalmaz egy fontos elemet, alig észrevehetően utal vissza a *Kéregtoronyra*. A madártekintet – többek között – azt is látja, ahogy „a dombok közt / vezető úton valaki eldől a biciklijével”, miközben a *Kéregtorony* IV/3-as része a beszélő szüleinek halálát ugyanehhez a képhez köti: az anya „azzal a biciklivel dőlt bele az árokba / és esett neki egy villanyoszlopnak”, az apa pedig „valamivel lejjebb, a horgosban esett le / a bicikliről”. A korábban egészében idézett rendkívül szép vers, *A csillagok zúgása* zárata a világ működésébe beavatkozni képtelen karakterrel hívja elő a *Kéregtorony* beszélőjét: „Meg attól is zintem félek, hogy megváltoztatok / valamit a városon. Hogy már csak én hiányzom / ahhoz, hogy történjen valami jóvátehetetlen” (VI/1). Ezek az alig észrevehető, ám számomra maradandó olvasmányélményt idéző szövegkapcsolatok arra is rávilágítottak, hogy a kötetként magasra jutó *Ritka események* miért nem tudom felhelyezni a kortárs magyar költészet általam ismert legfelső polcára: Szijj Ferenc költészetének alapvonásait, a pontosságra törekvést, a szépséget, a gondolati és érzéki líra rendkívüli arányait magán hordozza a kötet, ám a *Kéregtoronyra* oly jellemző kegyetlenség nem sajátja a műnek, egyszerűen nem fér el az egyébként szintén életműformáló humor túlsúlya mellett. Ironikus persze, hogy 297 darab „ritka esemény” már csak a versek nagy számából adódóan is – olcsó politikai viccel élve – szükségszerűen veszíti el a ritkaság jellegét, az országos és világszinten is felfordult valóság irodalmi leképezése viszont – akár Bodor Ádám hasonlóan zárványszerű abszurd terei és karakterei esetében – nem didaktikát igényel, hanem a humor mellett szigort, feszességet és kegyetlenséget. A háromszor 99 verset tartalmazó struktúra ehhez a fajta kegyetlenséghez – nagymértékű koherenciája ellenére is – önmagában szellősnek tűnik.

Persze tényleg csak arról van szó, hogy remekművet akartam olvasni. Helyette a 2022-es irodalmi termés eseményszámba menő kiváló könyvét kaptam, ráadásul olyan költőtől, aki írt már remekművet (és remekművet írni valóban ritka esemény).

LEHET-E A SZÜRREALIZMUSNAK TÖRTÉNETE?

Balázs Imre József: A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben

A Ráció Kiadó üdítően elegendő Ligatura sorozatának legújabb kötete a szürrealizmus történetével foglalkozik. Aligha kétséges, hogy jelentős, hiánypótló vállalkozásról van szó, amely korszerű tudományos módszerekre alapozva kíván elszámolni az egyik legjelentősebb modern irodalmi és művészeti mozgalom magyar vonatkozásaival. *A szürrealizmus története a magyar irodalmi mezőben* szerzőjének, Balázs Imre Józsefnek ugyanakkor, már indulóban, számos nehézséggel kellett megküzdenie.

Részint a fogalomhasználat bizonytalanságával. A „szürreális” jelző lépten-nyomon felbukkan az irodalom- és művészetértésben, sőt a művelt közbeszédben is, gyakran olyan összefüggésekben, amelyek aligha tekinthetők történeti szempontból adekvátnak. Ez a látzólag barátságos tényező ugyan ismerős kéznéllevőségben tartja a szót, egyúttal azonban el is távolít annak szaktudományos igényű, terminus technicus jellegű használatától.

Részint a korpusz meghatározásával. Vajon kinek az életműve is lehetne a magyar irodalomban e mozgalom reprezentánsa? Ha evidensen fel is merül egy-egy név ebben az összefüggésben, rögtön számolni kell vele, hogy ugyanezek az alkotók talán még nagyobb indokoltsággal számítanak más irányzatok meghatározó képviselőinek, avantgárdon innen és túl.

Részint pedig a folytonosság és elbeszélhetőség kérdésével. Vajon van-e, lehet-e egyáltalán története a szürrealizmusnak? Hogyan beszélhetők el történetként egy olyan irányzat eseményei, amely a gondolkodás valódi működését kívánja reprezentálni; sőt, voltaképpen a gondolkodás valódi működéseként határozza meg önmagát? Ha a dadaizmus totálisan felszabadította az alkotókat a jelentésadás kötelmétől, semmibe véve a jelrendszerek összes manifeszt és rejtőzködő társadalmi konvencióit, a szürrealizmus megmutatta az e tagadás mögött rejlő, önkéntelen állítást. Az írás automatizmus, a szabad asszociációk, a képek autonómiája a lélek voltaképpeni működését világítják meg, mentesítve a művészetet a valóságtapasztalat és a kifejezés külsődleges, látszatrendjétől. A nemzetközi avantgárd egyik legfontosabb alakja, a mozgalomalapító André Breton a gondolkodás felszabadításaként határozta meg a szürrealizmust, amely az álomhoz hasonlóan illogikus logikával emelkedik el a szürke valóságtól, és jut el egy magasabb rendű valóságtapasztalatig. Vajon elmúlhat-e ez az egyszer megtalált, boldog állapot? Érvényét vesztheti-e a szürrealizmus találmánya? Kétségtelen, hogy rendkívüli hatású és a többi izmushoz képest

Ráció Kiadó
Budapest, 2021
260 oldal, 3500 Ft

igen hosszú életű irányzatról van szó, amely az 1924-es bretoni kiáltvány pillanatában már többéves múltra tekinthetett vissza, és bátran állíthatjuk, hogy a hetvenes években még biztosan jelen volt az irodalmi, művészeti és filmes életben, ha nem is olyan intenzitással, mint a fénykorban, a két világháború között.

Balázs Imre József az avantgárd jelenségek és beszédmódok egyik legelismerőbb kutatója az összmagyar irodalomtudományban, így természetesen nagyon is tisztában van mindezen problémákkal. Sok-sok más könyve mellett, e témába vágó monográfiát publikált az avantgárd és posztmodern humorról (Selyem Zsuzsa volt a társszerzője); az erdélyi magyar avantgárd irodalomról, melyet utóbb román fordításban is közreadott; illetve, angol nyelven, a kommunizmus romániai magyar reprezentációiról, nemrégiben pedig Déry Tibor korai műveiről jelentetett meg önálló kötetet. Tanulmányainak, esszéinek se szeri, se száma; mostani könyve végén is hosszan sorolja azokat a folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben megjelent írásokat, amelyek a végső szövegváltozat előzményeinek tekinthetők. E hallatlan termékenység komoly tudással és kiemelkedő minőségérzékkel társul. Valamint problémaérzékenységgel, és persze megoldási igénnyel, ezúttal is.

És itt megállnék egy pillanatra. Nos, az irodalomtudományban is vannak ízléskülönbségek – ezúttal nem irodalmi, hanem módszertani ízlésről beszélek. Ami engem illet, teljes mértékben osztom Balázs nyilvánvaló rajongását a magyar szürrealizmus iránt. Az már azonban kevésbé lelkesít, hogy – amint azt a kötet bevezető fejezete világossá teszi – a szerző lemond az irodalom- és művészetimmanens szempont primátusáról a szociológiai és a társadalomtudományok felől elgondolt kultúratudományi szempont javára. Amint írja, „a szürrealizmust nem poétikaként érdemes leírni, hanem egy tágabb kultúrtörténeti-antropológiai keretben” (15.). Majd azt is hozzáteszi, hogy a „szürrealizmust nem egy sajátos poétika, sokkal inkább egy sajátos emberkép tartja össze. Ennek az emberképnek a leírásához antropológiai, pszichológiai, mítoszkritikai megközelítésmód szükséges” (17.). A kérdésnek, hogy leírható-e a magyar szürrealizmus története, e kontextuális módszerrel kétségkívül ki lehet húzni a méregfogát. Nyilvánvaló azonban, hogy a poétikai kérdésfelvetés nem mellőzhető.

Ezzel persze a szerző is tisztában van. A kötet címébe foglalt kultúrszociológiai megközelítés olyan diszkurzív keretet nyújt az értekező számára, amelyben a társadalmi környezet történeti vizsgálata, a művészeti és értelmiségi kapcsolatháló feltérképezése mellett elférnek más módszertani iniciatívák is. Az egyes alkotói és teoretikus teljesítmények vizsgálata hozzáegíthet a magyar szürrealizmus integratív megértéséhez, mely irányzatban az egyéni és csoportos, performatív önértelmezéseknek éppolyan fontos szerepe volt, mint az intézményesülő művészeti ideológiáknak. A górcső alá vett reflexiókban és önreflexiókban kétségkívül kirajzolódik a szürrealizmus poétikai teljesítménye is. A monográfia a megértés és önértés történeti kondícióinak függvényeként ragadja meg az esztétikai hatásban megtapasztalható jelszerűséget. Arra is figyelmet fordít ugyanis, hogy az egyes szürrealista alkotásokban milyen jelképződmények keletkeznek, s hogy a mai befogadás rekontextualizáló olvasatai vajon milyen módon értelmezhetik ezeket. A vizsgálódásnak ugyanakkor nem kifejezett célja a poétikai mátrix feltérképezése, ez pedig némi hiányérzetet kelt az erre érzékeny olvasóban.

Az előjáróban emlegetett módszertani nehézségek az irányzat sajátos magyar viszonyaiból is eredeznek. A magyar szürrealizmus történetét lehetetlen úgy megírni, hogy csak a mozgalmakra tekintünk. Létezett például cseh, román és délszláv szürrealista mozgalom; intézményekkel, manifesztumokkal, nemzetközi kapcsolatrendszerrel – nos, ilyen értelemben magyar mozgalomról nem beszélhetünk. Balázs vizsgálataiban azonban nem is erre, hanem a szellemi mozgásokra koncentrálnak; ez vonatkozik az irányzati poétikáknak az egyes költői korpuszokban betöltött szerepére is. Ezt a viszonyulást az értekező elsősorban a közvetítés eseményköre felől gondolja el.

Illyés Gyula, a francia irodalmi és művészeti körökben járatos magyar költő – mai szóval – utazó elméletekként közvetíti a dadaizmus és a szürrealizmus manifesztumait és egyéb alapvetéseit. Az avantgárd ismert jellegzetessége, hogy a teoretikus és a művészi megnyilatkozások egyazon diszkurzív keretben jelentkeznek, sajátos performatív gesztusrendszerekbe ágyazva. A fordítói munka és az eszmék közvetítése Illyésnél e tekintetben elválaszthatatlanok egymástól. A kulturális szférát Balázs változatos forrásokra támaszkodva mutatja be. Foglalkozik a budapesti Zöld Szamár Színház 1925-ös, dadaista Cocteau-előadásával, csakúgy, mint Illyésnek az aradi *Periszkóp* folyóiratban, ugyanebben az esztendőben közölt, *Szürrealizmus* című cikkével. Az *Eiffel-torony násznépe* 1921-ben jelent meg Kassák Lajos bécsi emigrációban szerkesztett lapja, a *Ma* hasábjain. A szürrealizmus-ismertetés igazolhatóan Breton terjedelmes *Szürrealista kiáltványa* nyomán készült. 1926-ban Illyés már az új Kassák-lap, a budapesti *Dokumentum* alapító munkatársaként mutatja be Aragon új regényét. Többirányú összefüggérendszer sejtik fel máris, amelyben a Dada és a szürrealizmus szerves kapcsolata, a centrum és a félperiféria viszonya, valamint a forradalom–ellenforradalom és a Trianon után határon túlra került vagy vándorolt magyarság helyzete játszanak meghatározó szerepet. Az Illyés Gyulával foglalkozó alfejezet azonban nem lehetne teljes az e korszakban írt szépirodalmi szövegek bemutatása nélkül. A *Dokumentum* időszaka előtti művek eklektikus stílusában éppúgy megtaláljuk a dadaista vagy expresszionista elemeket, mint az esztétizmus örökségét, de a szürrealista poétika inkább csak a műfordításokban érvényesül. Illyés költői képzetszerkezete 1926–27-ben azonban már kifejezett szürrealista vonásokat mutat. S nem is csak a verseiben, hanem a prózájában is. Ezek köre is változatos. Látszólag teljes komolyságú, dicséret kritikát ír például egy bizonyos új verseskötetről, amelynek fő vonása az enumeráció, s amelyben a tudatalatti érzelmeknek és a külvilág hideg percepciójának egyaránt meghatározó szerep jut, mindez pedig kiegészül a számvers újdonságával. A kritika persze korántsem komoly, hiszen a vizsgált kötet nem egyéb, mint a fővárosi telefonkönyv, a *Budapest és a Budapest környékén lévő m. kir. Távbeszélő Hálózatok előfiz. és nyilv. állomásainak betűrendes névsora*. Több ez dadaista gesztusnál, érvel Balázs, hiszen a tudatalatti szerepének hangsúlyozása túlmutat rajta, ráadásul a szürrealizmusnak is vannak faarcú komédiás vonásai, clown-maszkos játéka. A tudatalatti poétikai generatív elve az álomkép-versekben pedig meghatározóvá válik. A szorongást, fenyegetettséget vagy vágyat kifejező hangulati elemek, a cselekvő gesztusok, az álomszimbólumok és az egymástól távoli képzeteket egymás mellé rendelő metaforák összjátéka már egy nyilvánvalóan szürrealista poétikaként értelmezhető.

A *Dokumentum* körének másik jelentős szürrealista szerzője Déry Tibor, akinek szintén önálló alfejezetet szentel a szerző. Dérynek a folyóiratban közölt szövegei változatosak, a hírkollázsoktól a verseken át a programesszéig. A legjelentősebbek közülük minden bizonnyal az „üvegfejű borbély”-textusok, amelyeknek Balázs kiemelt figyelmet szentel. „Az üvegfejű átlátszó, tehát láthatatlan. [...] Ami láthatatlan, az nincs. A fej tulajdonosa gyakran kételkedik létezésében. Ilyenkor nekimegy vele a falnak. A fal enged, a kétségek fennmaradnak” – idézi az 1927-es Déryt (*Párizs! Néhány strofa az üvegfejű borbély életéből* – 77.). Mint a monográfus rámutat, az átlátszóság képzetrendszere és az üvegmotívum, amely korábban is meghatározó volt Dérynél, a szürrealista szövegekben átalakul. A transzparencia nem jelent áttekinthetőséget, megfejthetőséget. Gyakoriak a víz-analógiák, az iránytalanság és a folyékonyság elbizonytalanító és jelentéssokszorozó alakzatai. A képzelet valóságteremtő képességének jelei hol állító, hol önfelszámoló, parodikus vonatkozásokban válnak a szürrealista Déry-művek meghatározó komponensévé, mint *Az óriáscecsemő* című, 1926-os drámában is, ahol a főszereplő „vágyteljesítő gépezetként, a maga korlátlanosságával az életbe lépő szuperhős: amit elképzelsz, valósággá válik. Ideje sűrített, cseppfolyós idő” (81–82.). Az író a szürrealista korszaka végén már az a törekvés

jellemzi, hogy a társadalmi célzat igényét is érvényesítse a képzelet és realitás viszonyában; ez pedig belső feszültséget is generál a művészetében.

A monográfia mintegy húsz önálló oldalt szentel Illyés Gyulának, csakúgy, mint Déry Tibornak; tíz oldalon foglalkozik Németh Andorral, és mindössze öt oldalon tárgyalja Kassák Lajos munkáit. Ez a sajátos arány – vagy aránytalanság –, a legjelentősebb magyar avantgárd író háttérbe szorítása, nyilvánvalóan tudatos döntés eredménye. A kötet szerzője szerint nem a kassáki életmű szürrealista része a legfontosabb, és e szegmens nem is jól különíthető el az összetett poétikájú versek folyamában, bár a szürrealista prózája világosabban körvonalazódik. Az értekező rámutat: maga Kassák gyorsan lezárulni látta a szürrealizmus epizódját. Az arányok kérdése nagyobb, szemléleti léptékben is felmerül. Balázs egybevonva foglalkozik Nádass József, Reiter Róbert, Zelk (ekkor még Zerkovits) Zoltán és Pán Imre korabeli szürrealista művészetével és *Dokumentum*-beli munkásságával, és szemlátomást nem jellemzi a kismesterek kitüntetésének és ilyen módon a kánon átrajzolásának az az intenzív igénye, amely például Derék Pálnál (*A vasbetontorony költői*), Kálmán C. Györgynél (*Élharcok és arcélek*) vagy legújabban Földes Györgyinnél (*Akit „nem látni az erdőben”*. *Avantgárd nőírók nemzetközi és magyar kontextusban*) érvényesült. Legalábbis itt; másutt viszont igen. Utalhatunk itt az erdélyi avantgárdról írt könyvére, valamint arra, hogy éppen ő adta közre hiánypótló kötetben Reiter Róbert összegyűjtött szövegeit is (*Elsüllyedt dal*).

Balázs Imre József törekvései a szürrealizmus-monográfiájában inkább egy másfajta, módszertani és poetológiai indítású de- és rekanonizációra irányulnak. Kiemelten foglalkozik József Attila költészetével, ugyanakkor jelentősen szűkíti nagy költőnk szürrealistaként és „szürrealisztikusként” számon tartott műveinek kánonját. Tagadja, hogy a *Kláriskok* vagy a *Medáliák* szürrealista szövegek volnának; a Németh Andorra és Tverdota Györgyre hivatkozó Balázs szerint ezek a költemények a Paul Valéry nevével összeforrott *poésie pure*, a „tisztá költészet” irányzatához tartoznak. A húszas években írt szabadversek közül viszont többen is egyértelműnek látszik a szürrealista kötődés. Ilyen *A bőr alatt halovány árnyék*, ez az újabb időkben gyakran hivatkozott és elemzett szöveg (a monográfus Karafiáth Juditra és Kulcsár-Szabó Zoltánra hivatkozik), ahol „az átlátszóság motívuma” kiemelt jelentőséget kap (109.). De ilyenek József Attila irodalmi tréfái, költői ujjgyakorlatai is (nonszensz-versek, francia nyelvű kísérletek), amelyeket Balázs sokkal jelentősebbnek tart annál, mint ahogyan az irodalomtörténet rendszerint számontartja őket. Ide tarthat a *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben* is, amely ugyan terápiás dokumentumnak készült, de irodalmi szöveggént tekintve felfedezhetők benne a szürrealizmus jegyei, elsősorban az automatizmus és a psziché felszabadítása. (Emellett érvelt Kappanyos András is: *Tánc az élen. Ötletek az avantgárdról*. Balassi, Budapest, 2008, 45.) Balázs azonban e nem szürrealista munkának szánt művet végül kizárja a szorosabb vizsgálatokból.

Vajon meddig terjed, terjedhet tehát a szürrealizmus? Úgy tűnik, az erről való döntés az elemző tekintet szemléleti beállítódásának függvénye. Kányádi András, aki a szó szűkebb, irányzati poétikai jelentéstartományát tartja szem előtt, Illyés és Déry jól körvonalazódó korszakain, valamint Nádass József, Németh Andor és Tamkó Sirtó Károly egy-egy művén kívül nem lát jelentős magyar szürrealista kísérletet. (Kányádi András: *A magyar szürrealizmus irodalma*, *Korunk*, 1999/7, 91–103.) Balázs Imre József azonban határozottan állítja, hogy a magyar szürrealizmusnak két nagy történeti pólusa van: az egyik a húszas években, a másik a negyvenes években. Az előbbi középpontjában a *Dokumentum* és köre áll; az utóbbi pedig az Európai Iskola korszaka, 1945–1948 közötti csúcsponttal. Balázs tehát, aki egyébként a maga részéről kizárja a „tágabb, esztétikai perspektívájú szürrealizmuskoncepciót” (78.), a koncepciótörténet pragmatikáját tekintő kutatásaiban óhatatlanul is pluralisztikusabb – és némileg elmosódóbb – fogalmi jelentéstartományt tételez. E másik pólus történetileg megvalósult és forgalmazott, gyakorlati fogalomértelmezése és

-használata biztonságot nyújtó terepnek bizonyul a számára, ahol minden egyes, eleve szürrealizmusként felcímkezett tárgy – szerzői név, intézmény, esemény, filológiai adalék – historikus aranyfedezetet nyújt „a szürrealizmus folytonossága a magyar irodalmi mezőben” koncepciónak (145.).

Az e kérdés körüli bizonytalanságok fő okait valójában maga a szerző is jelzi. Az egyik a közvetlen politikai környezet: 1947-től kezdve egyre nehezebb volt az irodalmi, képzőművészeti és esztétikai-művészetelméleti gyakorlatok nemzetközi viszonylatban való működtetése, 1948-tól pedig az Európai Iskola csoportnak és környezetének mindenmű tevékenysége, sőt a magyarországi létezése is ellehetetlenült. Az elhallgattatás és száműzetésbe kényszerítés gyorsan eltűntette a köztudatból a munkáikat, és évtizedekre feledésbe taszította az alkotókat, legalábbis Magyarországon. A másik ok éppen ez: az avantgárdból táplálkozó, nemzetközi horizontú modernizmus hatóképességének eliminálódása. A nagyközönség tájékozatlan volt, hiszen a realizmus sematikus eszményét – ténylegesen vagy látszólag – kultiváló szakma hosszú ideig alig-alig produkált értékelhető értelmezést az avantgádról. Különösen igaz ez a szürrealizmus környéki avantgádra. Ez az irány ugyanis számos olyan jeggyel rendelkezik, amely a kommunizmus számára elfogadhatatlannak bizonyult, így például a tudatalatti és az álmok kitüntetése, a képzelet eszményítése vagy éppen az írásautomatizmusok. Az elhallgatás és eltörlés következményeit a rendszerváltás utáni évek enyhítették ugyan, de a rendszeres áttekintésre mindenképpen nagy szükség volt. Balázs részletesen foglalkozik az Európai Iskola kapcsolathálóival, a csoport önlegitimációs stratégiáival, az alapítás és fenntartás eseményeivel. Kiemelt figyelmet szentel Pán Imre és Mezei Árpád munkásságának, Tardos Tibornak, valamint Bakucz József életművének. E szerzők több nyelven alkotó, nemzetközi személyiségei a magyar irodalomnak, már csak ezért is fontos, hogy összehasonlító irodalom- és kultúratudományi horizontú áttekintéseket és értelmezéseket olvashatunk róluk.

Balázs Imre József monográfiája mint összegző kísérlet olyan fontos munkákkal tekinthető párhuzamosnak és kerül termékeny feszültségbe, mint Peter Stockwell *The Language of Surrealism* (Palgrave, London – New York, 2017) vagy Delia Ungureanu *From Paris to Tlön. Surrealism as World Literature* (Bloomsbury Academic, New York – London, 2017) című könyve. A román szerző vállalkozása lényegében a szürrealizmus tágan értett pragmatikájára, használatörténetére koncentrál, amelybe olyan szerzők is beleférnek, mint Vladimir Nabokov vagy a szürrealizmust opponáló Jorge Luis Borges. Ungureanuhoz hasonlóan Balázs is kiemelt figyelmet fordít a nemzetközi kapcsolódásokra, önálló fejezetet szentel például a „szürrealizmus francia nagykövetének” titulált Marcel Jean budapesti éveinek, és érdemben foglalkozik a magyar írók párizsi környezetével is, különös tekintettel Charles Sirato, azaz Tamkó Sirató Károly kalandjaira. Lényeges hasonlóság, hogy mindkét monográfus alkalmazza a hálózat kutatás módszerét, és lényeges különbség, hogy a kapcsolattörténeti vizsgálódásokban Balázs végső soron mindent magyar szemzőből vizsgál; okkal, hiszen a magyar szürrealizmus történetét írja. Ungureanuhoz hasonlóan, Stockwell is foglalkozik a szürrealizmus „diffúziójával”, médiumközi és transznacionális elterjedésével, széles körű újrahasonosításával és újraolvasásaival. Elsődleges célja azonban a szürrealizmus nyelvi-poétikai eljárásainak rendszeres vizsgálata, különös tekintettel az automatikusságra, a disszonanciára és a kollázsra; s szintén rendszeres áttekintését adja az irányzat recepciójában kitüntetett poétikai alakzatoknak és az ezekhez fűződő műveknek és műveleteknek.

Balázs könyvében is szó esik mindezekről, de a módszertani alapvetés nem engedi kibontani az alakzattörténet ívét, és kevésbé engedi közel a szürrealista szövegekhez a monográfust és az olvasót. Balázs itt-ott félbeszakítja magát, mondván, ezt vagy amazt már más munkáiban kifejtette. Mi tagadás, szívesen olvassám tovább ilyenkor az elemzéseit. A bourdieu-i mezőelmélet tagadja az egyes irodalmi művek specifikus nyelviségének

hermeneutikai jelentőségét; ehelyett kizárólag az irodalom társadalmi szerepére koncentrálna. A monográfus több tekintetben is túllép ezen. Részint azért, mert Pascale Casanova elméletére is támaszkodik, akinek a nemzeti literatúrák közötti információáramlás és a nemzetközi csomópontok vizsgálatára irányuló, az irodalmat mint teret és rendszert leíró vizsgálódásai irodalomtudományi szempontból relevánsabbak. Balázs Imre Józsefet nem specifikusan szociológiai, hanem lényegében irodalomtörténeti és -elméleti látóköre, problémaérzékenysége, valamint szövegérzékeny kérdezőmódja is megóvjaa az irodalmi vizsgálatok nagy látószögű irodalmatlanításától, a marginális jelenségek előtérbe helyezésétől és az irodalmi értékek iránti érzéketlenségtől, vagyis mindazon kísértésektől és erényként aposztrofált gyöngeségektől, amelyek a nemzetközi és hazai szcénán sem ismeretlenek egyes, nagy anyagot mozgató áttekintésekben. Monográfiája sikeres vállalkozás, amely intenzív párbeszédbe lép a magyar avantgárdkutatás hagyományaival, és jelentős összefoglalását s korszerű újraértelmezését nyújtja a magyar nyelvű szürrealizmus történetének.

ÖT BEKEZDÉS

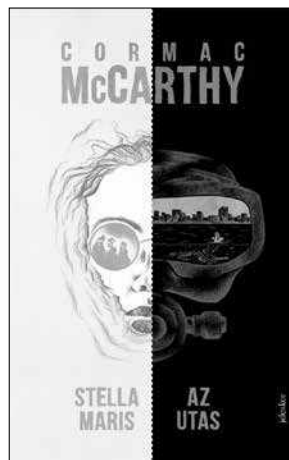
– két regényről –

Cormac McCarthy: Az utas; Stella Maris

*

Egy életmű megítélése szempontjából szinte megkerülhetetlen kérdés, hogy maga a szerző hogyan tekint saját szerepére és szövegeire: mit gondol azok természetéről, mennyire veszi figyelembe vagy tekinti mérvadónak saját közvetlen kulturális közegét, tekintettel van-e olvasóira, vagy éppen ténykedését és annak produktumait ezek fölött állónak hitt szempontok alapján tartja megítélhetőnek. Az amerikai próza történetében maroknyi auktort találni, aki a külső szempontokat képes szinte teljesen figyelmen kívül hagyni, vagy mert sikerei révén eleve függetleníti magát az erőteljes piaci logika hatásai alól, vagy mert egyszerűen fittyet hány a sikerre és az irodalmi érvényesülésre. Hogy ennek a függetlenségnek az elérése korántsem olyan egyszerű még a legkiválóbb szerzők számára sem, arról Faulknernek a hollywoodi forgatókönyv-írói karrierje kapcsán ismert méltatlankodása tanúskodhat, vagy Fitzgerald féltékenysége felesége írói próbálkozásaira. Cormac McCarthy azon ritka kivételek egyike, akit nem csupán eleve kevésbé érdekeltek az irodalmi babérok, az olvasók vagy a kritika elismerése, hanem ez az eltökéltség meglátszik teljes életművén is. Különösen áll ez utolsó két, gyors egymásutánban megjelent regényére, *Az utasra* és a *Stella Marisra*. Ami akár dicséretnek is beillene: íme egy kortárs amerikai szerző, aki képes úgy sikeres regények sorát létrehozni, hogy mindeközben ment marad az irodalmi intézményrendszer és a kultúripar befolyásától, s képes a saját, ám mégiscsak a siker felé vezető útját járni. Hiszen McCarthy szövegeinek a „kortársi” világhoz való viszonya eleve problematikus, s nem csupán azért, mert történeti kitekintéssel – vagy mint az utóbbi időben: apokaliptikus témákról – íródtak, hanem mert világukat és az azt elérhetővé tévő szemléletet áthatja az egyetemesség iránti igény. Ezt maga McCarthy is megfogalmazta, amikor egy interjúban azért helyezte Proust és Henry James *elé* Melville-t és Dosztojevszkijt, mert előbbieket nem „élet és halál” kérdései foglalkoztatják, hanem – és ezt már én teszem hozzá – a lélektani és kulturális mintázatok. McCarthynek ezt az attitűdjét nevezik a kulturális ajánlók kissé keresetten „idioszinkratikusnak”. Ám a legutolsó két McCarthy-regényben olyannyira felelősödik az így értett „idioszinkrázia”, hogy nem csupán a megidézett műfaji, de szinte magu-

Fordította Greskovits Endre
 Jelenkor Kiadó
 Budapest, 2023
 648 oldal, 6999 Ft

kat az irodalmi kereteket is szétfeszíti. Szerzőnk mintha már nem is regényt, regényeket írna, hanem fikciós elbeszélő szövegei egyenesen kilépni igyekeznének az irodalomból, és másféle szövegmagaslatokat lennének hivatottak ostromolni.

**

Regényekről beszélek, ahogyan a kritika is egyöntetűen regényekként aposztrofálja az egymással összefüggő szövegeket, melyek több nyelven – így magyarul is – egy kötetben láttak napvilágot, s immár angolul is elérhetőek, hát nem ironikus: „díszdobozos összkiadásban”. De *Az utas* és a *Stella Maris* csak némi jóindulattal illethető a regény megjelöléssel, amennyiben azon egyfajta minimális definíció alapján fikciós elbeszélő szövegeket értünk. Ebből a szempontból *Az utas* az egyszerűbb eset. A regény eredeti címe, a *The Passenger* egyrészt egy repülőgép eltűnt utasára vonatkozhat, másrészt az éppen mentőbúvárként dolgozó Bobby Westernre is, akit az eltűnés nyomán rávetülő hatósági figyelem karkai menekülésbe hajszol, melynek állomásait és irányát „hőn szeretett” hűgának öngyilkossága felett érzett büntudata és barátainak rejtélyes halála jelöli ki. Bobby elbeszélését hűgának látomásai és hallucinációi tagolják, melyek végül – minden átmenet nélkül – betüremkednek a fivér elbeszélésébe is. Vagyis *Az utas* elbeszélésének alapvetően szimbolikus vázát a „passenger” kifejezés etimológiájából adódó, kulturálisan elcsépelet és a szöveg által didaktikusan túlhajtott alaptörténetek, tulajdonképpen utazások és életrészek történeti „áthaladások” biztosítják: az eltűnt utas természetesen a halálra, az életből való távozásra utaló „nyolcadik”; Alicia első menstruációjával egy időben éli át első hallucinációját, vagyis egyszerre lép be a nemiség és a fikcionalitás világába; Bobby és Alicia vezetékneve, a „Western” jelzi sorsuknak a nyugati civilizációval párhuzamosan futó alakulását; Bobby nemcsak menekül, de utazik, stb. Ezek a szimbolikus narratívák aztán egyrészt történeti kontextusba ágyazódnak, hiszen a testvérpár szülei tevélegesen is részt vettek az atombomba előállításában, másrészt pedig lélektani fejtegetések racionális, valamint természettudományos tézisek teológiai/metafizikai reflexióját hívják elő, miközben a történet extravagáns részletekkel (mentőbúvár-merülések, autóversenyzés, kiadós lakomák, utazások) ellensúlyozza Bobby múlni nem akaró spleenjét és az annak korrelátumaként szolgáló monoton, bizonytalan fókuszú elbeszélői hangot. Ennek az egykedvű utazásnak az állomásait tagolják Alicia kurzíván szedett, színes és kaotikus látomásai. Ehhez képest a *Stella Maris* a kritika java része afféle magyarázatként olvassa, hiszen a regény tulajdonképpen Aliciának a halála előtt pszichiáterével folytatott, tagolatlan diskurzusainak az átírata, a McCarthytól már megszokott, az élőbeszédet elbizonytalanító, tördeléssel és központozással (vagy néha inkább annak hiányával) operáló nyelvi formában. Ha ennek a sajátos mitikus-epikus-bölcséleti-dramai elegynek a hatását kellene megítélni, akkor azt mondanám, hogy a két regény együttese történetként alig áll meg a lábán: egzisztenciálisan túltelített, és így könnyen súlytalanná válik, a reflexiók szintjén pedig egyszerre nagyotmondó és felszínes. Nem csupán arról van szó, hogy a szöveg nem eléggé „regényes”, hanem hogy az incesztus egzisztenciális drámája a privilegizált főalakok társadalmi, kulturális és intellektuális beágyazottságának banális ellensúlyaként funkcionál, kiknek tudományos elmékedései a legtöbb esetben egyszerre akarnak mélyenszántónak tűnni és bizonyulnak valamiféle bizarr, a nevek, a természettudományos és matematikai elméletek és a fogalmak már-már kényszeres, kódös-kultikus ráolvasásának. Mintha mindkét szöveg javarészt nyelv maradna, s nem lenne képes fikciós elbeszéléssé válni, mert nincs mit elbeszélnie, mert nincs már miért, és mert a szövegből az tűnik ki, hogy talán nincs is kinek.

Persze McCarthy szövegeinek mindig is a történetek megszólaltatása, nem pedig elmondása vagy átadása volt az erőssége, s amikor ezek mégis találkoztak, az jelentette az életmű csúcspontját, kinek a *Véres délkörökben*, kinek *Az útban*. *Az utas* és a *Stella Maris* ebből a szempontból rokon, mégis nagyon eltérő szövegek. Ahogyan a *The Guardian* kritikusa fogalmaz, Bobby „története” hamar „a mocsárvidéken játszódo karkai bolyongásba” torkollik. Négy és fél száz oldalon keresztül aztán az olvasó nem is nagyon keveredik ki ebből az egyre inkább metafizikaivá váló lápvilágból: kénytelen-kelletlen követi, ahogy Bobby sorra elveszti barátait, ahogy amúgy is nyomott kedélye egyre borúsabbá válik. Az elbeszélés nyelve viszont egyáltalán nem követi ezt a változást, hiszen a történet főszálán szinte teljesen egynemű, és csak Alicia „epizódjai” és egyes mellékalakok, így az ügyvéd Kline vagy az újabb, beszélőnév-gyanús transzsnemű szépség, Debussy Fields (a kulcs a *Pelléas és Mélisande* című opera) biztosítanak lehetőséget a szöveg monotonitásának megtörésére az elméleti fizika fejlődéséről, az atombomba kifejlesztésének és alkalmazásának antropológia következményeiről, a Kennedy-gyilkosságokról szóló kérdéseik és eszmefuttatásaik vagy a testi átalakulás dilemmáinak taglálása révén. Miközben a magyarázó szövegként olvasott *Stella Maris*ban Alicia arra szólítja fel pszichiáterét, hogy „[n]evezzen meg bármit, amitől jobb hely lett a világ, mint 1900-ban volt, és nem a tudománynak köszönhető” (133.), és hogy a matematikusok névsorával szemben „a mai irodalom és filozófia annalesei leírhatatlanul sivarak” (71.). *Az utas* szövege tulajdonképpen kísérletet sem tesz saját irodalmi érvényének fenntartására, vagy hogy engedményeket tegyen a természettudományok és a matematika számára a szövegen belül: hogy adott nyelvi eszközeivel meggyőzzön Alicia a matematikáról, Bobby a fizikáról tett fellengzős kijelentéseinek a létjogosultságáról és érvényéről. Mintha a természettudósok és matematikusok társaságában otthonra leő szerző beszélne ki a szövegből szereplői révén, hiszen a fizikának és a matematikának nem jutna szerep sem Bobby, sem pedig Alicia elbeszélői *diszkurzusában*. Mintha McCarthy nem bízna az olvasóiban, hogy megérthetik a megidézett elméleteket, sem pedig önmagában, hogy szerzőként képes lenne a fizikai valóság megismerésének elbizonytalanítását előlegező elképzeléseknek a fikción belüli működtetésére. Az elbeszélés vissza-visszazuhan a lakonikus, többszörös, az eredetiben vessző nélküli mellérendelések profetikus mindentudásába, mely ráadásul helyenként McCarthy saját szerzői hangjának paródiájaként hat: „Ölyv szállt fel az erdőből odalenn, erőfeszítés nélkül emelkedett, aztán negyedfordulatot tett szélirányban, megint emelkedett és lebegett. Szélesszárný. *Buteo platypterus*. Olyan közel repült el előtte, hogy látta a szemét. Tizenegy milliméter” (190.). Alicia nyelve nemkülönben megmarad a kategorikus kijelentéseken belül, s törekvései, hogy matematikailag oldja meg a szépség titkát, csak fivére szerint sikeresek, aki azt állítja *Az utasban*, hogy húga „kidolgozott egy topológiai modellt, ami alapján el lehet készíteni a tökéletes hegedűt” (419.). Ezzel szemben Alicia a hegedű prototípus nélküli tökéletességét Leonardóhoz, Newtonhoz és Shakespeare-hez hasonlítja, mely nem magyarázható (128–129.), szemben az egyenletek szépségével, melyet akkor lát az ember, ha érti, az egyenletek mit jelentenek (74.).

Mindez persze felveti a kérdést, hogyan is működik a regény beszéde, a regény mint beszéd McCarthynál, hogy miként képes *Az utas* és a *Stella Maris* saját történetének meglehetősen statikus tragikumán túl bármit is mondani. Ennek megértéséhez fontos ismét felidézni, hogy a két regény alakjainak sorsát két esemény határozza meg alapvetően: „Western tökéletesen tudatában volt, hogy apja Adolf Hitlernek köszönhette az egzisztenciáját. Hogy a történelem erői, melyek zaklatott életét a hírnévhez vezették, Auschwitznak és Hirosimának, annak a két eseménynek az erői voltak, amely örökre megpecsételte a Nyugat sorsát” (190.). A szöveg jellemző módon egészen didaktikusan egymásra vetíti az egyént és a történetit – a Western testvérek történetét olvassuk –, és ezzel a végletekig elbizonytalanítja saját értelmezési kereteit: bizonytalanra válik, hogy jól felépített rejtéllyel, vagy történet- és morálfilozófiai traktátussal, vagy hol globális, hol mentális keretek között zajló egzisztencialista monodrámával, vagy komor hangvételű tézisregénnyel van-e dolgunk. (Nyilvánvalóan ezek formátlan elegyével.) Bobby és Alicia történetei a fikció szerint ráadásul eleve a halálán túlról vannak megszólaltatva. Mint Rómeó és Júlia, szerelmük tényét és a másik halálának tudatát képtelenek elviselni. *Az utas* és a *Stella Maris* a kettős halál elképzelésének jegyében fogantak, és történetük egymásba fonódik: előbbi Bobbynak húga halálát követő történetét meséli el, utóbbi Alicia korábbi kísérletét dramatizálja, hogy előre elgyászolja a kómában fekvő Bobbyt és felkészüljön saját öngyilkosságára. Ez a külső, utólagosan realizálódó elbeszélői makrostruktúra azonban nem képes keretként fenntartani a teológiai, természettudományos, filozófiai és esztétikai kinyilatkoztatások zavaros özönét. Bach d-moll chaconne-jának hatása Alicia élettörténetében hihető, különösen a mű vitatott keletkezéstörténetének ismeretében (Bach távollétében elhunyt feleségének halálára írta) (63.), de egy zenetörténésznek sem feltétlenül hisszük el a Bach teljes életművének tökéletességére vonatkozó kultikus kijelentést, melyet Alicia interpolál saját élményéből: „Nincs Bachhoz fogható zeneszerző. Csak Bach van” (104.). Az ilyen és ehhez fogható dogmatikus kijelentések csak egészen ritka pillanatokban képesek oldódni, amikor a regény beszéde képes – némi ironikus távolságtartás felvillantása révén – egymáshoz kapcsolni a szereplői által következetesen képviselt hitvallást és a kontextust, ahonnan az származik és amire vonatkozik. Például amikor Alicia az egyenletek szépségét firtató kérdésre azt válaszolja az atomrobbanás képére tett ironikus utalással, hogy Einstein nevezetes képletét az anyag és az energia összefüggéséről a pszichiáternek „színesben kéne látnia” (74). Vagy hogy egy másik, éppen ezzel ellentétes nyelvi stratégiára is hozzak példát: amikor Alicia az öngyilkosság romantizált elképzelésével szemben a jeges vízbe fúlás élettani folyamatait elemzi oldalakon keresztül a „döntés” racionális diskurzusát is játékba hozva (152–156.).

M. Nagy Miklós a *Jelenkor* 2020-as nyári duplaszámában Atwood *Az ehető nő* című regényéről szólva adott hangot annak az egyébként szerkesztőként és kiadóként egyáltalán nem érvénytelen szempontnak, hogy vajon hogyan látszik egy korai, kiforratlan mű az életmű kontextusában, s hogy Atwood korai szövegét ő vajon a későbbiek ismeretének hiányában egyáltalán kiadta volna-e. A kérdés természetesen merőben hipotetikus, de kései szövegek esetében is felmerül: mit adnak hozzá az életműhöz, s mit vesznek el belőle? McCarthy kapcsán is felmerül a kérdés, hogy a szerző halála előtt, életének kilencvenedik évében megjelentetett szövegei milyen értéket hordoznak önmagukban, s milyen

fénytörésbe állítják az életmű egészét. Annyi biztos, *Az utas* és a *Stella Maris* önmagukban, regényként egyáltalán nem élvezetes olvasmányok, és nemcsak azért, mert történeteik tragikusak, világuk kietlen, világlátásuk a végletekig kiábrándult, hanem mert véleményem szerint regényként egyszerűen nem elég jó szövegek. *Az utas* kimondottan vontatott és formátlan; a történet és a szöveg retorikai íve átgondolatlan, helyenként teljesen eltévelyedettnek és esetlegesen kimódoltnak, s akár a mondatok szintjén is kompozíciót nélkülözően labilisnak hat, és nemcsak a fordításban, de az eredetiben is. Ami persze felveti azt az itt helyhiány miatt megválaszolatlanul maradó kérdést, hogy lehet-e egy bonyolult, összetett hivatkozásrenddel operáló, az irodalmi mezőben jelentős nyelvi vívmányokat továbbgondoló és -író, ám mégiscsak „rossz” szöveget „jól” vagy éppen „jóra” fordítani. (A nemleges válaszok mindegyike csábító: nem lehet, az előzmények célnyelvi hiányában nehéz, nem sikerülhet, nem szabad megpróbálni sem.) A *Stella Maris* jóval erősebb szöveg *Az utas*nál. A dialógus imitációja jóval letisztultabb nyelvi formát eredményez, mely a dogmatikus kijelentések ellenére (vagy akár azzal együtt is) megteremti Alicia erőteljes karakterét. Ezt a regény kritikai fogadtatása (és a kiadói reklámhadjárat) is kiemeli, miközben hangsúlyozza – némileg ennek ellentmondva – a későbbi szöveg másodlagos, kommentár jellegét. Ám mindezzel együtt is kérdéses marad számomra, hogy a kedvező kritikai fogadtatás ellenére mi lenne *Az utas* és a *Stella Maris* igazi erénye, és hogy ki lenne hivatott azt megítélni. Bár a szerző munkája során eltekinthet lehetséges olvasóitól, ezt a kritika mégsem teheti meg, hiszen a kritikus is elsősorban olvasóként viszonyul a szöveghez. *Az utas*nak és a *Stella Maris*nak viszont a diszkurzív határtalanság miatt nem nagyon akad „ideális” olvasója, aki képes lenne maradéktalanul felfogni és befogadni a szövegnek csupán csak a regiszterek sokféleségéből adódó, különböző vonatkozásait. Árulkodó például, hogy a magyar fordítás kvantumfizikai utalásait külön személy ellenőrizte a kolofon tanúsága szerint. Korábbi matematikai és logikai tanulmányaim ellenére magam is kudarcként élem meg, hogy nem sikerült a kultikus ködön át jelentést és jelentőséget tulajdonítanom a tudományos diskurzusnak a történetvilágban, s ezzel kritikusként egyáltalán nem vagyok egyedül. Így avval kapcsolatban is határozott kétségeim vannak, hogy az utolsó két regény érdemben mit tesz hozzá a McCarthy-életműhöz. Amennyire meg tudom ítélni, a határok elmosásán és néhány kevésbé jelentős értelmezési szemponton túl, mint amilyen az érzelmek egyfajta antropológiai racionalitásának a kérdése, alig valamit. Kritikusi tanácsstalanságom mellett önálló műként olvasva *Az utast* és a *Stella Marist* kiadóként és szerkesztőként is számtalan problémát, mi több, dilemmát jelentett volna számomra a kéziratok gondozása és megjelentetése. Így kritikusként is csak annyit mondhatok, hogy *Az utas* és a *Stella Maris* összefüggő szöveggé olvasva illeszkedik a kései McCarthy-életmű szakadozott és erősen hullámzó teljesítményéhez.

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

nov
06
19⁰⁰

foto: Simone Cecchetti

Tommy EMMANUEL CGP

kodalykozpont.hu

JÁNOSY LAJOS

Igazlmas családregény, mely ugyanakkor érzékletes korrajz is, mely a 60-as évek Magyarországitól egészen a taxi-klubokig vezet el olvasót, sora vége tájékoztató és bölcselkedő stratégiáinkat.

BABARCZY ESZTER

A változás korában – a kötet első novelláskötetében – egy ötvenéves éretnek középső jász nő mindennapi életének epizódjai tárulnak fel. A Miketten ciklusban pedig egy középkori nő és egy roma lány összefonódó történetét kettőjük egymásnak címzett monológjaiban ismerhetjük meg.

LUIZ SCHWARCZ

A világ legbefolyásosabb magyar ezermásain könyvkiadójának megrészváltomása a hipolit és zavarral teli küzdeleméről, a család fontosságáról és a bolokkázat generációjának átélő határáról.

Fordította: Király Szabolcs

MIRCEA CĂRĂRESCU

„A Sinescával sok regényből merít, egy világ körülvándorló költőszavak útján született biperivokálási művet. Kleit koszmikus költészetéről, Kafka birokratikussá terrortja, García Márquez varázslatait mind felismerhetők. Cărtărescu anekdotáiban, álmaiban és naplójegyzeteiben.”

Fordította: Kosztó Gabriella

VARRÓ DÁNIEL

Vége megtudjuk, hogyan folytatódik Maastricht Janka és Mubi Andrej története, sőt húsz év után végre kiderül, mi történt Emil báccsal, a postánál, aki túl a Maastricht-ben és a Poca ár börtönbe került. A kultikus verses meseregényt Varró Zsuzsa illusztrálta.

NADAS PÉTER

Nadas Péter új könyvében éber szavak, elgondolt és kitörölt szavak, lidgy két hang között, sőt tén elmondó szavak vagy éppen a közönséges földgölyvata kizárólagos megtorpanása az olvasót.

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

A Jelenkor folyóirat a 2023-as évre is az előző évi áron fizethető elő. A lap így félévre 5940, egész évre 10 890 forintba kerül.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2023-as évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- UNGVÁRY RUDOLF: Amire az ember nagyon vágyik,
avagy az észlelés kapujában (*elbeszélés*) 1153
- JENEI LÁSZLÓ: Kollekción (novella) 1162
- SZÁNTÓ T. GÁBOR: Színház (*novella*) 1168
- SZÉKELY MÁRTON verse 1171
- JÁNOSA ESZTER versei 1175
- TÓTH RÉKA ÁGNES versei 1177
- BABICZKY TIBOR versei 1181
- GALÁNTAI ZOLTÁN versei 1183
- IJJAS TAMÁS versei 1186
- TOROCZKAY ANDRÁS versei 1188
- SZENDERÁK BENCE versei 1192
- TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (IX. rész) 1196
- ACZÉL GÉZA: Pályám (pályám?) emlékezete (*műhelyesszé*) 1203

Hatvanéves lenne Borbély Szilárd

- KRUPP JÓZSEF: Álomfejtés és teológia (*Borbély Szilárd: Prokné, anyám*) 1213
- SZÁZ PÁL: Borbély Szilárd utolsó, hagyatékban maradt verskéziratai elé
(*A közreadó kommentárja*) 1222
- BORBÉLY SZILÁRD versei 1226

*

- TATÁR GYÖRGY: Exodus után (*tanulmány*) 1229
- SZEMES BOTOND: „Megtanulta leolvasni a szélkakasok állását”
(*Indexikus jelek a Sinistra körzetben*) 1244

*

- HAVASRÉTI JÓZSEF: „Betonfödém alatt”
(*Ungváry Rudolf: Eszmélésem története*) 1251
- TÓTH ORSOLYA: Városember (*Péntek Orsolya: Vénusz jegyében*) 1260
- BÁRÁNY TIBOR: „Sohasem egy diskurzust folytatunk” (*Radnóti Sándor:
A táj keletkezéstörténete. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”*) 1263
- OROSZLÁN ANIKÓ: A gyanú árnyéka
(*Herczog Noémi: KUSS! Feljelentő színikritika a Kádár-korban*) 1272
- GYÜRKY KATALIN: Gonoszszágszolgálat (*Javier Mariás: Tomás Nevinson*) 1275

2023

NOVEMBER

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

11. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS
JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbörlékben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT KÁNTOR ZSOLT. A hatvanöt éves költő, író haláláról október 9-én adott hírt a család.

*

IRODALMI NOBEL. A rangos díjat idén *Jon Fosse* norvég írónak, drámaírónak ítelték oda. A szerzőnek hét könyve is olvasható magyarul.

*

PARTI NAGY LAJOS HETVENÉVES. A költővel, íróval, lapunk főmunkatársával születésnapja, valamint *Hadd legyen hús* című összegyűjtött verseskötetének megjelenése alkalmából *Ágoston Zoltán* beszélgetett október 17-én a pécsi Tudásközpontban.

KÖZELÍTÉSEK EGY ÜNNEPHEZ. A kilencvenéves Keserü Ilona tiszteletére rendeztek konferenciát október 9-én a pécsi Csontváry Múzeumban. Az érdeklődők *Császár Gábor*, *Johan van Dam*, *Forgács Éva*, *Gálosi Adrienne*, *Losonczy István*, *Máthé Andrea*, *Nagy András*, *Nyilas Márta*, *Oroszy Csaba*, *Radák Judit*, *Radnóti Sándor*, *Tasi Zsuzsa* és *Zwickl András* előadásait hallgathatták meg.

*

SZABAD LELKEK. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Beethoven, Poulenc, Ibert és Ravel művei csendültek fel október 12-én a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Török Levente*, zongorán közreműködött *Berecz Mihály*.

Szerzőink

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Jenei László (1964) – író, a *Műút* főszerkesztője, Gesztelyen él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Székely Márton (1990) – író, iranista, Budapesten él.

Jánosa Eszter (1989) – költő, Londonban él.

Tóth Réka Ágnes (1987) – költő, a szombathelyi Weöres Sándor Színház dramaturgja, Budapesten él.

Babiczy Tibor (1980) – költő, Budapesten él.

Galántai Zoltán (1964) – író, az ELTE GTK docense, Budapesten él.

Ijjas Tamás (1978) – költő, Budapesten él.

Toroczky András (1981) – költő, író, Budapesten él.

Szenderák Bence (1992) – költő, szerkesztő, Budapesten él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* egykori főszerkesztője, Debrecenben él.

Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.

Száz Pál (1987) – író, irodalomtörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem oktatója, Pozsonyban él.

Borbély Szilárd (1963–2014) – költő, író.

Tatár György (1947) – vallásfilozófus, az ELTE nyugalmazott címzetes egyetemi tanára, Svájcban él.

Szemes Botond (1994) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, a *prae.hu* szerkesztője, az ELTE Digitális Bölcsészet Központ munkatársa, Budapesten él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

Tóth Orsolya (1972) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Bárany Tibor (1979) – kritikus, Budapesten él.

Oroszlán Anikó (1978) – színháztörténész, tanár, Pécsen él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrassy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

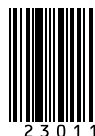
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

Amire az ember nagyon vágyik, avagy az észlelés kapujában

Amire az ember nagyon vágyik, előbb-utóbb megvalósul. Csak tudni kell helyesen vágyani. Harmincéves korom óta említettem néha, hogy szeretnék egyszer a Római Birodalom északi határán, az Anglia és Skócia közötti limesen, a Hadrianus-sáncok mentén túrázni. Továbbra sem tudom megfogalmazni, hogy pontosan hogyan vágytam helyesen, de nyolcvanhét éves koromra teljesült. Angliában élő egyik unokahúgom, Annabel emlékezett rég elhangzott szavaimra, és meghívott egy közös túrára. Magyar rokonaim közül a legértelmesebb volt; még az orbáni uralom előtt férjével és két gyerekükkel megoldották, hogy elhagyják a rettenetessé vált Magyarországot. Unokaöcsém, Péter is velem tartott Budapestről.

Föntről köszönt rám először Anglia. Miközben ereszkedett a gép, szabálytalan vonalú, fás-bokros mezsgyék váltak kivehetővé, melyek elválasztják egymástól a földeket, szántókat, legelőket. Nagyon más felülről, mint Magyarország. Sehol nem látszottak dűlőutak. Már a vonatúton kiderült, hogy a keskeny, többnyire csak füves-gazos közép-európai mezsgyékhez képest ezek több méter széles, jóformán áthatolhatatlan sávok. Szőrös mezsgye a feledésbe merült nevük.

Az északnak tartó hosszú, vöröses-ezüstös, rugalmas rúdra emlékeztető, áramvonalas expressz vezetőrészének előre meredő, duzzadt orra egy hímtag makkjának felső, ívelt alakjára emlékeztetett. Háromórás száguldással furta bele magát a tájba a skót határig, Newcastle upon Tyne-ba, ahol egykor a sziget keleti oldalán a sánc egyik vége volt.

Péter útközben említette, hogy az útvonalunk elég lapos lesz. Másképp tudtam.

Ráadásul évek óta vashiánnyal küszködöm, alacsony a vörösvérsejtszámom. Induláskor éppen az alsó határérték nyolcvan százaléka. Eddig nem derült ki, miért. Hamarabb kimerülök. Lelkiismeret-furdalással töltött el, hogy nem bírtam ellenállni a vágyamnak, és elfogadtam a meghívást. Lehet, hogy nem fogom bírni? Volt, hogy vörösvérsejtjeim a 62 százalékukra csökkentek. Akkor egy nappal korábban éppen egy 45 kilométeres kerékpárutat tettem meg. A szervezetem minden jel szerint még alkalmazkodni tudott ehhez, ahogy az Andokban élő indiánok is a 3000–4000 méteres magasságokhoz. De fáradt voltam, reggeltől estig.

Estére értük el a sziget belsejében az isten háta mögötti Greenheadet. Itt már esett. Néhány szürke andezit kőköckéből épült ház, esőtől friss levegő és tiszta aszfalt. Az egykori alacsony templomból átalakított szálláson másnap reggel végre nekiülhettem tanulmányozni egy 1:25000 méretarányú turistatérképet. Ekkor derült ki, hogy üresen hoztam el a szemüvegtokom. Se a települések nevét, de – főleg – a szintvonalakat nem tudtam kiolvasni. Azt hittem, még odébb a reggeli, kértem a többieket, mutassák meg legalább azt, aznap honnan megyünk hová. Valahogy szerettem volna megismerni azt, ami rám vár.

Unokahúgom ehelyett arra kért, ne izguljak. Én nem izgultam, hanem szorongtam. Ő izgult, a többiekért. Példaszerű pontossággal szervezte meg az utat, tényleg mindenre gondolt. A jellemét meghatározó tapintat, kötelességérzet és lelkiismeretesség a szelíd, szeplős arcára volt írva. Énjét betöltötte az őszinte felelősségérzet azért, hogy mindenkinek jó legyen. Tudott figyelni másokra, nem csak szeretni. Évtizedeken át megőrizte emlékezetében az általa csak egyszer halott vágyakozásom szavait. Velünk tartó bátyja, Péter is szelíd volt, okos, figyelő ember. Gyerekként szinte családtag, olyan sokszor volt nálunk. Felnőve a tárgyszerűség és egyértelműség mindig újra lenyűgöző képviselője lett. Informatikus, ráadásul képzett pszichológus. Ő azzal kezdte, hogy megmutatta a vasútvonalat, amelyen érkeztünk. Az ilyen szimbólumokat a térképen még ki tudtam olvasni, és mellesleg – amiről ők nem tudhattak – az egyetemen a térképolvasás szemantikáját is oktattam. Segítségével valahogy megtaláltuk az indulásunk és az aznap-i úticélunk helyét. Gyorsan lemértem a távot, másfélszeresének tűnt ahhoz képest, ami a tervben volt. Hogy valami tíz vagy húsz kilométer, nekem már sokat számított, ha erősen tagolt. De a szintvonalakat továbbra se tudtam kivenni, csak a sáncot követő túraút vörös, vékony csíkját. Az egymást követő kicsi görbületeit. Kezdtém sejteni a sok emelkedőt és ereszkedőt a laposként tudott úton. – Ne izgulj! – mondta újra Annabel, a bátyja pedig azt, hogy amit szeretnék, térképet böngészni, az csak puszta vágy. Megértettem, hogy nem lehet ezzel tölteni az időt. Viselkedésemmel megtévesztettem őket, hiszen nem mertem bevallani a szorongásom. A mobilomról meg kiderült, hogy a letöltött német túraalkalmazás csak a kontinensen tud térképet mutatni, itt majd csak az időt és a hosszát. Elveszett minden irányszám.

Aztán a telt zöld szín uralta, fátlan tájban elértük a sáncot. A magasban az Atlanti-óceán felől megállíthatatlanul úsztak az alacsony nyomású légtömegek a keleti maximum felé. Egy náluk is hatalmasabb, a fölöttük levő felső troposzférában működő erő, a több száz kilométeres sebességgel száguldó jetstreamek sugáráramlatai hajtották őket. Láthatatlanul működtek az izotermák és izotérák. A fejünk felett gomolygó felhők, a rohamozó szél és arcunkba csapó eső védelmében léteztünk a mélyben. Ott állhattam vágyaim kapujában. Még nem tudtam véglegesen, hogy alighanem kicsit már megkésve.

A viharvert, változó magasságú keskeny római kőfal a sziget belsejében egy kelet-nyugati andezitvetődés alkotta, párába vesző, fátlan hegyháton vonult végig. Többnyire jól látható, közel embermagasságú maradványok. A vetődés északi oldala függőleges sziklameredély, kis nyiladékok és kopár völgyek által megszakítva. A fal (a „sánc”) nem véletlenül közvetlenül a meredély szélére épült. A vetődéses hegyhát déli oldala lassan ereszkedő, mélyfüves, messze délre el-

nyúló domboldal. A ködös távolban valahol a szigetet átszelő kelet-nyugati autótú és az Északi-Pennineek homályos körvonalai. Kontinentális példákhoz alig hasonlítható, vad, szeles végtelenség. Olykor mezsgyékkel tagolva, melyeket itt mell- és vállmagasságú rakott kőfalak alkottak. Csak a római sánc mellett vagy közelében vezető túraúton vannak falépcsős létrák, hogy könnyebben lehessen átkapaszkodni rajtuk.

A mezsgyék határolta területeken ridegen tartott juhok tömege. Az ösvényről letérve térdig ér a fű, benne nagyon nehéz a haladás. A túraút maga nem földes ösvény, mint a kontinens középhegységeiben. Abból ismerhető fel, hogy az erre járó turisták nyomán alacsonyabb a fű. Mindenütt tocsogók, két-három négyzetméteres lápocskák, a fűcsomókon ugrálva néha elkerülhető, hogy meg-megmerüljön a bakancs. A birkák lábnyomait sűrű, karvastagságú gödröcskék jelzik a lág, vizes talajban, ha vigyáz az ember, nem lép bele. A magas fűben szinte láthatatlanok lennének, ott már csak ezért is sokkal nagyobb erőfeszítésbe kerülne a járás. A hegyhátat minduntalan megszakító nyiladékok le- és fölvezető, olykor meredek oldalain többnyire nagydarab, esőtől csúszós andezitköveken át vezet a járás.

Váltakozó hevességgel esett. A vetődések tetején haladva az északnyugati szellőkések belevágják az egyenletesen hulló vagy csak szemerkélő cseppeket az ember arcába. Ez persze csak víz. Ha óvatosságból valamelyik lépcsős létrán háttal ereszkedtem le, hogy meg ne csúszsam, a légáramlás olykor a fejem fölé

csapta az esőkabátként viselt pelerint. Ezt ott fenn előbb le kell fejteni, vagy vakon leereszkedni. Útközben nem volt értelme néhány percnél tovább megállni, mert nem létezett semmiféle fedett vagy szárazabb hely. Leülésről végkép nem lehetett szó. Végig csak a hátság füves tetején, a sánc mellett kanyarog a nyom. Ház, beálló, akár hodály – semmi. Messzebb, egymástól távol egy-egy szürke, kőtömbökből épült, akár évezredekken át is viharálló magányos, lakatlannak látszó kelta ház. Dél felé néhány fenyő védelmében állva valamit ettünk és ittunk a szemerkélő esőben. A vetődést keresztirányban megszakító egyik kisebb, hágó-szerű nyiladék alját – Sycamore gap – egyetlen magában álló terebélyes hegyi juhar uralta. Lombkoronája maga az ellenállás a zordsággal szemben. Teret és időt legyőző roppant szétágazás. Annabel róla is előre mesélt. Határtalanul fontos úti cél volt. Senki se tudhatta még, hogy jó egy hónap múlva, a fekete éjszaka és az őrjöngő orkán zúgásának védelmében, mely minden zajt szétszórt, valakik, kötelekkel egy irányba feszítve, gépi fűrésszel alul átvágják a fa hatalmas törzsét, és az átzuhanva az antik fal maradákn megadja magát a gyűlöletnek. Az utolsók közé tartozhattunk, akik még megállhattak alatta. Én halálos fáradt voltam. Templomi csend vett körül.

Budapesten rendszeresen öt-tíz kilométert gyalogolok, néha húszt. Ebbe belefér két-három erősebb kapaszkodó. A János-hegyre az északi oldalán toronyiránt, vagy a Hármashatár-hegy. Húsz kilométer esetén azonban már tíz kilométer után kell egy másfél-két órás pihenő. Olyankor megebédelek valahol. Itt? Akár a vadnyugati prérin a bölénycsordák idején. Társaim ötvenesek, a két gyerek 13–15 éves. Velük idővel nem tudtam tartósan lépést tartani föl-le. A tizedik kilométer után még mindig emelkedők és ereszkedések. Fokozatosan lelassultam. A tizennegyedik-tizenötödik kilométer után, még mindig enyhén fel, már minden kétszáz-háromszáz méter után huszonegy lélegzetvételt meg kellett állnom. Tapasztalatból tudtam, ennyi idő után megy vissza a pulzusom. A kevés vörösvérsejt miatt már nem kerül elég oxigén a lábsejtjeimbe. Mindig bevártak. Az arcom bizonyára a szokottnál is merevebb. Azt hitték, értik: öregidő. Bennem csak a szégyen.

Ezt az utat már nem lett volna szabad vállalnom. Miközben az a táj, a köröskörül látható világ – le kellett volna térdelnem. Zokogva. Ez az, amire vágytam. Orcus világának pereme, anélkül, hogy bele kellene pillantanom. És ehhez nem kell elveszejtenem magam. Csak az érzelmeim fenyegettek, melyek fölött eddig uralmam volt. A hullámzó felszín, a szélrohamoktól hullámzó végtelen fű, az egyenletes eső, a vigasztalanul szürke, időnként cafatokra tépődő ég. Mintha közvetlenül a felhők alatt járnánk. Atlant ormain, melyek örökös ködben tündökölnék. Mögöttük a láthatatlan történelem, melyet felszívott a zaklatott idő, és a soha már börtönébe zárja. Csak én látom, a képzeletemmel, az észlelés kábító kapujában. Határtalanul és korlátozatlanul. Akár a delírium, a megmutathatatlan. Az észak-európai római világ széle, az utat szegélyező római limes élettelen jelene. Az antik borealis belseje. A ráeszmélés édessége, hogy az egykori, klaszszikus Európa legtávolabbi régiójában járok, lehetséges szélességek és hosszúságok legészakibb végén, a kontinens tetején, már-már közel az éghez. Néha gyönyörű testű, magas növésű férfiak és nők érnek utol vagy jönnek szembe a mában számomra irdatlan sebességgel és tűnnek el a jelen nedvességében. Menet közben erősen támaszkodtam túrabotjaimra. Recehártám mögött a kelta törzsi

világot latinizáló birodalom, mely 410-ben már nem tudta fizetni a légiókat. A romanizált brit polgárok és parasztok a betörő skót és pikt törzsektől rettegve a keleten partra szálló szász, jüt és angel germán törzsek védelmében reménykedtek, akik lassú, hosszú harcokban uralmuk alá vetették őket a szigetükkel együtt. Artúr király mondává torzult világa, áthatva a varázslatos ősgermán grál hitével. Beowulf természeti dühe, amelyről hírt már csak az üvöltő szél ad. Az elképzelhetetlen áldozatok után még életben maradt britek lassú germanizálódása. Az angollá válás folyamatát a francia partokról induló normann invázió fejezte be valamivel azután, hogy valahol messze kialakult egy magyar állam, amelyhez már csak az egyik anyanyelvem miatt van közöm. Megkaptam, amit a kontinens másik peremén élve remélni sem mertem már.

A boldogság ezen a tájon akkor is kellett, hogy létezzék. Még nekem is jutott belőle itt, a lassú kimerülés határán, melyet a révület fogott össze érdemessé. Mintha a most és az akkor ugyanaz lett volna – a lehetetlen a jelenben. Előre tudtam, hogy mit fogok látni; otthon megszereztem a számomra elérhető ismereteket róla, és most, itt vándorolva megpillanthattam mindennek a hordozóját – a tájat. Erre vágytam, erre a semmire. Hogy tudás és látvány, tartalom és tárgy egymással a káprázatban végre megint közösülhessen. A megismerésre, az almára, melybe az ember végzetesen beleharap.

Amikor a vetődés aznapi legmagasabb pontját elértük, a távoli völgyben a hátsággal párhuzamosan futó országút mellett megpillanthattam a YHA The Sill néhány épületből álló csoportját. Az út végre lefelé vezetett, visszatértem a minden pillanatában semmivé foszló jelenbe. 15,7 kilométert tettünk meg. Az adat maga süket és néma. Csak nekem beszédes a kevés hemoglobin miatt.

Az egykori, szürke andezitkockákból épült malmot modern üvegtető, barátosra automatizált szálláshelyé alakították át. Fotelek, kütyüzők. Nem hiába Youth Hostels Association. Mindent dús zöld borított körülötte, fehér zúzott köves utacsákák vezettek a parkolóhoz és a mellette álló országúti pubhoz. Ebben nem helyiek, hanem turisták beszélgettek egymással, de a természet ugyanaz a fajta kaotikus ordítózás uralta, mint a később, Newcastle-ben megismert pubot. Olyan volt benn a hangtér, akár valami nagyzenekari mű fortissimója. Egészséges, jó testű, a tájban járt férfiak és nők, többnyire valamelyik leparkolt autóból kiszállva tették meg a gyalogutat. Angol ételek. Sörök.

Útitársaim tapintata és figyelme következtében a következő napokban csak a tervezett út egyes szakaszait jártuk végig. A kihagyott szakaszokon a távoból jól ki lehetett venni olykor két, három, négy egészen picike, vékony függőleges vonalkát, ahogy a vetődések elnyúló, messzi gerincén, a világ tetején haladtak. A szívem hasadt meg, mert a teljesség örökre elveszett, jóvátehetetlenül. Így már csak napi 13 kilométert tettünk meg a tájban, és könnyű volt. Az egyik későbbi éjszakát a Greencarts Farmon töltöttük, egy teljesen magában álló kelta tanyán. A szokásos szürke, faragott andezitkövekből épült lakóház oldalában néhány ugyanilyen falazatú, csúrszerű gazdasági épület. Az utóbbiakban gépek, vas eszközök. Mindezt három-négy macska őrizte. A tulajdonos valahol távol; tárva-nyitva, jött mindenki, aki aznapra foglalt. Telefonon beszélhetett vele, aki akart. Reggel hozta a reggelit, rakat gyümölcscsel. A tanya előtt futballpályányi nyírt füves terület, rajta vagy nyolc autó és ugyanannyi hatalmas lakósátor (az egyik

az autó tetején, létrával), előttük kondéros-rostélyos sütés-főzés. A szemerkélés egy időre elállt, zajlott a kempingező üldögélés, járdogálás, pihenés. Északnyugati brit idill. Már majdnem Hebridák, de még van fa. Egy hatalmas, öreg nyír ágán hosszú kötélén lógó hinta, alatta mélyedésben jókora tócsa. A hintán élvezkedő kisgyerek egyszer csak nekiröpült a vastag, lombos törzsnek. A hatalmas ordításra néhányan futni kezdtek, aztán megint napirend. A háztól oldalvást egy másik, kisebb zöld tisztáson féltucat ólszerű sátor, kerékpárok. Mindenki blúzban, rövid, vékony kerékpárosnadrágban. Éppen kint álltam a szürkülő estében, lágyan kélt az esti szél a hátság felől. Csend. Időnként néhány szemerkélő esőcsepp. Szemben hirtelen alig hallható surrogás. Megérkezett az emelkedő felől három kerékpáros. Az első nyúlánk, formás nő rövid kerékpárosnadrágban, felül egy kombiné nagyságú fekete felsőrészben, mely teljesen meztelenül hagyta a karját, a vállát, a hátát, elől majdnem a melléig. Minden erőfeszítés nélkül tekert fölfelé, megérkezve a kimerültség legkisebb jele nélkül szállt le a csülökig megpakolt gépéről, barátságos mosolygással köszöntött, körbenézdegélt. Rajtam viharokabát, alatta egy pasztellzöld, egy szürke és egy fekete pulóver, végül egy piros ing. Vacogni kezdtem.

Két ugyancsak ösztövé, inas negyvenes-ötvenes férfi követte. Ők is: a derű, a kedvesség. Megmutatták a megtett út kormányukra szerelt függőleges szelvényét ábrázoló térképet. Olyan volt, akár egy teljesen szabálytalanul és vadul verő, tachikardiás szív néha az egekbe szökő kardiogramja. Szabálytalanul föl-le, föl-le, morfológiai lüktetés a végtelenségig. Sokat kerékpározom a magyar tájban, meg tudtam ítélni. Ilyen terep otthon nincs. Szavam bennszakadt, hangom fennakadt. Tudtam velük beszélni, éppen németek voltak. Arra, amire ők, elérhetetlen Adoniszok, húszévesen se lettem volna képes.

Másnap 11 kilométer után elértük az ösvény és a falak végét. Elkezdődött a kultúrtáj Hexham és azon túl, a tengerparti Newcastle körül. A fal, vele az ég alja gyakorlatilag eltűnt, akárcsak az évszázadok alatt elhordott kövek. Dűlőutak hiányában már csak az aszfaltozott kerékpárúton lehetett haladni. Késő délután helyi vonaton Newcastle-be. Indiai vendéglő, decens csend. Mivel a társaimnak azt is mondtam, hogy bennszülöttek látogatta pubra is vágyom, ez is teljesül. Ott ültünk megint egy kaotikus összevisszasággal harsogó hangtérben, sörök előtt.

Péter a beszélgetés közben váratlanul megkérdezte: – Ki a legfontosabb számodra? – Mintha megállt volna az idő.

Most kellett megtörténnie? Ott, ahová el akartam jutni. Mintha valami nemcsak fölöttem, hanem belül is több száz kilométeres sebességgel száguldva hajtott volna valamit a tudat felszínére. Olyan determináltsággal, ahogy egy fogaskerék foga lassan, kérlelhetetlenül belefordul a másik kerék fogazatának addig üres hornyába.

Egyszerre volt nagyon kedves a kérdés, és egyszerre jelentette a totálist. Miért tette föl? Miért most? „És miféle rettentő kéz szabta rám azt, ami most vár reám?”

Tudatom kétségbeesetten kezdett el járni. Meg kell oldanom. Igyekeztem elrejteni, nehogy meglátsszék rajtam a fenyegetettség. Életem legfontosabb felismerései közé tartozik, hogy nincs olyan jó, melyhez ne társulna valami rossz. Ha meg van, akkor az egyben maga a rossz is. Hogy minden érzélem, gondolat és tett csak bizonyos szempontból jó, csak bizonyos szempontból fontos és fordítva.

Hogy gondolatok sokasága kavarog egyszerre az emberben, és értelmezésük szinte végtelen. Noha hiszem, hogy ebben a káoszban is ott rejlik a lényeg. Hogy tudhatom meg, hogy most mi az? Hogy mi az, ami – nekem – a legkizárólagosabban, a leginkább fontos. A legfontosabb. Azon kívül, hogy még élhetek. Nem álarcot akartam fölvenni, hanem hitelt.

A soktól már csak a meghatározottságom működött. Az a legfontosabb, ami rajtam múlt. A szerelmem, a barátaim. Felsoroltam, hogy ötösré feleljek.

- Ezek szerint a szüleid, a gyerekeid nem a legfontosabbak.
- Az triviális. A természet határozta meg.
- Nem triviális.

Dermedten ültem. Miféle kutyaszorítóba kerültem? Csak derengett, hogy ő talán elővette a másik szakmáját. A természettudományos tárgyszerűsége törekvő pszichológia minden fertőzésforrástól (képzeldéstől, torzítástól) mentes műtőjében a szakszerűség sebészkesével felvágta a lelkem, hogy belenézzen és tárgyiasítson (a fogalmakról áttérve az általuk megragadott tárgyakra). A dolgot magát. Ahogy a sebészorvos fölmettszi a hasat, belepillant, és azt gondolja: – Szép rák. – De ez is csak bennem születő feltevés. Semmit se tudhatok. Még azt sem, ami bennem keletkezett, azt is az örökös köd borítja.

Az informatikában, Péter másik szakmájában (és minden természettudományban) magától értetődik, hogy valami vagy igen, vagy nem. Gépészmérnök vagyok, tudom. Egy tengely hossza nem lehet más. Nem lehet valaki egyszerre itt is és ott is – az euklidészi téridőben. Mintha kivágódtam volna belőle, bele egy görbült térbe.

Próbáltam fogódzkodni. Hogy természetemből, tehát az ösztöneimből, tehát tőlem függetlenül, magától értetődik, hogy utódaim legyenek, ahogy a természetből következik, hogy anyám és apám nélkül nem lehettem volna, ahogy a gyerekeim nélkül se folytatódok tovább a téridőben. Hogy van, ami adottan fontos, és van, ami szerzetten. A szüleimet készen kaptam, a gyerekeimre meg – együtt azokkal, akiket szeretni voltam és vagyok képes – teljesen magától értetődően vágytam, ahogy az ételre, hogy létezhessem. Hát persze, hogy eltéphetlenül kötődöm hozzájuk, rettenetesen fontosak, de kinek nem? Nem tudtam megtalálni a helyes választ.

Faarcot vágtam. Belül a tarvágás, erdőtüz, rom. Hogy az lenne az igaz: nem ők a legfontosabbak? Csak magamat szeretem a legjobban? Tehát senkit. Nem először vágták hozzám. Az arcom is okozhatja, miatta is csak én vagyok felelős. Ezért mindig meglepetés, ha a tükörbe nézek. Annak látszanék, ami velem szembenéz? A nyolcvanhét év, amely nem lehet büntetlen?

Nem tehetek szemrehányást. Baráti, szeretetteljes volt a kérdés. Mindig hálás vagyok, ha valaki érdeklődik, kérdez. Amit bennem kíváltott, az én következményem, nem az övé, aki mindig is elfogadott. Én meg, mint aki élete legnehezebb gondjával szembesül.

Sokáig képtelen voltam elaludni a rettenettől. Ha ez – az – igaz...?

Végül, órák múlva, mégis aludtam. És álmodtam én hihetetlen, el is merem mondani. Anyám kórházban. Őrületos büntudat, hogy megérkezve nem azonnal hozzá megyek. Csak a második nap, mire mindennel végzek. Belépve ott látom félig az ágyán, lába lecsúszva, saját vizeletében fekvő. És riadt szavamra

kedvesen mondja, hogy itt neki nagyon jó. Mert mindig, az 1945-ös ostrom legrettenetesebb pillanataiban se vesztette el azt, hogy igent mondjon az életére. Hogy szinte haláláig megőrizte mérhetetlen érdeklődését a világ és mások iránt. Hogy a háziulijainkon mindvégig részt vett, és mindenkiel a legnagyobb élvezettel beszélgetett a maga svájciasan hibás magyar nyelvén. Felkaptam az ölembe, akár egy kisgyereket, és életemben nem éreztem akkora, olyan mérhetetlen, minden sejtemet betöltő mély szeretetet a lénye iránt. A nőt, a gyermeket. Az örökkévalót. És még kérdezett is valamit szinte lányos kíváncsisággal, hogy ki is lehet ott, az az egyik beteg? És ez az egész lelkemet-testemet átható szeretet ellenállhatatlan erejű és meghatározottságú, minden mágnesnél brutálisabb gravitációs vonzerő bennem iránta, mellyel a szívemig, a legbelső szerveimig, a beleimig és gerincemig magához szorító, átható érzelmi erő egybepréselt kettőnk. Soha, senkivel ennyire. És kerestem az osztályos orvost, hogy azonnal, de nyomban, ellentmondást nem tűrően elviszem magamhoz. És az osztályos orvos szerepében megjelent a középső lányom. Nagyon barátságos volt, ugyanakkor sietett, dolga volt. És mondta, hogy neki még valamilyen fontosabb instanciával is kell erről egyeztetnie. Még csak az hiányzik. Azonnal otthagytam. Vittem magamhoz ölelve eltéphetetlenül őt, akit örökké szeretni fogok. Mint később egy nőt, egy teljesen másikat, aki halála előtt ugyancsak végtelenül megöregedett, esendő lett, örökre már a társamként. És amikor felébredtem a sötétben vizelni, fellélegeztem. Valahogy sikerült megváltanom magamat. Talán megéltem egy pillanatra, hogy mi bennem a lényeg, melyről nem tudhatok semmit. Gyorsan tudtam elaludni. Igenis, örökké, eltéphetetlenül és kölcsönösen szeretek. De az is lehet, hogy ezzel az álommal éppen hogy az ellenkezője igaz: megátalkodottan ragaszkodtam magamhoz, mint aki nem akar megjavulni.

Irtózatos volt. Mi oldódott meg? Ilyen eszméletlen sebességgel.

Volt már így. Életem egy szorongásos szakaszában – miközben annyira vágytam kiszabadulni belőle – egyszerre hirtelen ugyancsak álmodtam. A gyerekkorom helyén, a négyemeletes, körfolyosós bérház ugyancsak körben húzóódó, éjszótét pincéjében mindig félttem. És az álomban lepillantva az egyik utcai világitóablakon azt láttam, hogy a rettegett pincefolyosó hófehérre ki van meszelve. Később olvastam csak Peter Rosegger osztrák író elbeszélését. Már sikeres ember, de minden éjjel arról a suszterműhelyről álmodott, melyben kisinasként gyötrődött. Hiába vágyott arra, hogy megszabaduljon ettől az álomtól. De nagyon vágyott. És egyszer álmában megjelent a műhely ajtajában egy rég meghalt barátja. A mester ránézett az inasára, és azt mondta: – Du kannst gehen! Du hast dich frei gemacht. [Elmehetsz! Szabaddá tetted magadat.] – Ettől kezdve az álom nem tért vissza.

Másnap Londonban a Drury Lane és Great Queen Street sarkán, a Prince of Wales kisvendéglőben ebédeltünk. Az üvegezett ablakon kiláttam az utcára. Órákig. Az emberekre. Ahogy jártak. Amilyenek az arcok, a testek. Hogy mennyire vegyesek itt. A sáncokat járó, nordikusan szép nők és férfiak legfeljebb véletlenül fordultak közöttük elő. Átadhattam magam a hétköznapinak, melyben a jelentéktelenség az egyetlen igazán érzékletes. Ehhez nem mérhetők a paloták, a Tower, a múzeumok. Olvashatok róluk pontos irodalmat, láthatok róluk

tökéletes festményeket és fényképeket. Az eleven utcát csak szürke, meghitt formájában lehet átélni. Így érzéki és természetes.

Barátaim elfogadták azt a vágyamat is, hogy csak így akarom látni Londont. Talán jobban megértettek, mint én magamat. Ezért választották London legbelsejében, a Covent Garden és a Holborn negyed határán ezt a helyet. Látni szerettem volna a közönséges, szürke Angliát. Ezzel minden teljesült, amire ezen az úton vágytam.

Túléltem, amit akartam.

Kollekció

A buja vegetáció mélyén rejlő házat az apja vette magának. Olyan gazdagok voltak, hogy megtehetette, akkor még, a válság előtt, nagyon sokat kerestek az orvosok. Ahogy emlegette, onnan indulhat vadászni, mindig egyedül. Fontos a teljes magány, elvei szerint a ház mögötti erdőbe nem tisztességes több puskát bevenni. Amikor beteg lett, a kórházban töltött időszakban, majd otthon az ágyhoz kötve, legjobban ezt a kivonulást hiányolta az életéből. A családja unalomig hallgatta a terveit, miként mehetne oda abban az állapotban, megoldva minden problémát, ami az ápolásával függött össze. Mit kellene vinnie, vennie, kiszállítatni. Hogyan szervezhető meg egy nap akkor, ha a karokból és a lábakból bármikor kiszaladhat az erő, bemelegíthet-e térdrogzítóval, könyökmankóval a sűrűbe, mely néhol még az egészséges embert is megakasztja. A problémát az jelentette, hogy nem elég a házban ülni, a ház körül járkalni a kerítés szabta határon belül, remélve, hogy az erdőből így is beszívhatja az éltető szagokat, a vadonban kóborlás sűrítményét, ami felidézné az apró remegéseket az izmaiban, idegeiben. A felesége szerint, ha azt kívánja, ami a csenden alapszik, a házban ülni úgysem lesz elég, onnan nem messze van az országút, igen zajos. Mindegy is, természetesen nem engedte oda, szó sem lehetett az élmény visszaszerzéséről, aggódott érte. És kicsit élvezte, hogy végre-valahára uralma van fölötte. Terelte az egyszerűbb élmények felé, győzködte, ragadja meg a pillanatot. Ám mindvégig érezte, mennyire szegényes, amit felhozhat, lehetetlen kielégíteni a férje igényeit. Azt is felajánlotta neki, hogy kiviszi, de ott marad vele. Ebbe nem ment bele. A férfi mintha meg is ijedt volna, szinte tapintható keserőséggel másra terelte a szót, többé nem hozta fel a témát.

Tony az apja betegségében ürügyet talált arra, hogy felszabaduljon. Mindig is elég szigorúan volt fogva, általában nem engedték el hozzánk, ha buli volt. A magas, vékony, a szó leglágább értelmében izmos Tony árulkodóan sokszor sápadt el. De olyan áttetszőre fehéredett, hogy tanáraink aggódtak, nincs-e valami baja. Pedig nem a férfikor küszöbén szokásos identitásválságot élte át, annak minden tünetével, hanem az apjának a családi képletből való kiválását igyekezett beépíteni a stratégiájába – és néha maga is elhúlt attól, micsoda lehetőségek várják. A valóságnak valami monumentális és fenyegető rétege csúszott le róla, miközben teste nagy felületén még mindig összenyomta, hogy elfúlt tőle a lélegzete, és kiszaladt az arcából a vér. Olyan ez, mint a véghajrá, a legnagyobb erőfeszítésre mindig az utolsó percekben van szükség. Tudtuk, hamarosan újjászületik, minden ezt jósolta, naponta próbálkozott új szavakkal, mozdulatokkal. Az első lehetséges alkalommal ellopta apja házának kulcsait. Biztos lehetett benne, hogy többé nem kel fel az ágyából. Ennek ellenére nekünk azt mondta, hogy amikor az öregnek leállt a szíve, nem egy rég várt, kívánatos

befejezést élt át. Működött benne bizonyos fegyelem, és talán nem hülyeség Tony esetében azt gondolni, hiszen erre nevelték, a dolgok logikus egymásra következésének hite kis híján a gyász felé terelte. Néhány körülmény azonban a kezére játszott, például hogy az apját duplasoros öltönyben, mandzsettagombokkal és nyakkendőtüvel temették, vagy az ösztönös védekezési reflex, mely a távoli rokonok ijesztő seregszemléje láttán támadt fel benne. Mindez segítette Tonymak, hogy gyorsabban engedje el. Egy hét múlva már tetováltatta a jobb felkarját. Vadul dohányzott, beszéde kisimult, a korábbi tétovázásoknak, megakadásoknak nyoma sem volt.

Mivel az anyja is csupán egy nehezezként elképzelhető hagyomány elvesztését gyászolta, és rájött, a megszokássá vált tartózkodásról, félelemről pár óra alatt hősiiesen le lehet mondani, nem volt köztük komolyabb nézeteltérés. Persze megviselte őket, ami rájuk szakadt. Ha lehet így mondani, a családfő a legrosszabbkor halt meg, amikor elmélyült a válság, és mindent elvitt az infláció. Tony anyja a temetés után át akarta adni a fiának a vadászház kulcsait, de nem találta. Kiderült, hogy a fia ideje jó részét ott tölti, de nem szidta le, tudta, hogyan zajlott náluk az élet, mindkettőjüket az állandó értékeléstől való irtózás tartotta sakkban. Próbálkozott néhány nevelő célú tétellel, például hogy a szabadság felelősséggel jár, és hogy a két ház közül mindig a szülői házat tartsa elsődlegesnek, hiszen, és szeretné feltételezni, hogy ez sokat jelent, az édesanya lakik benne. Tony érdemben nem reagált. Arra sem, hogy a *kinti* házat, ahogy az anyja nevezte, valószínűleg el kell majd adniuk.

Csak én láttam, milyen mélyen érintette Tonyt az utóbbi eshetőség. Alig foglalta el birodalmát, megfosztják mindenétől. Pár hét alatt, zavarba ejtő gyorsasággal, belép a büszke termekbe, csak hogy rögtön el is kezdje leépíteni az újkeletű kötődését. Úgy tett, mintha megérintettnek érezné magát, részt venne egy bizonyos eszmeцерében, de erre egyedül ő van feljogosítva, hiszen zavaros és veszélyes a végkimenetele. Csak engem hívott néha, általában szombatoként mentem ki hozzá. Mire odaértem, láthatóan lerészegedett, amellet, hogy állandóan füstfelhőbe veszett az arca, ezt a rohasztó szagot is nyelnem kellett. Kijött elem az országútig, mintha nem találnék el az alig kétszáz méteres, erdős, bozotos szakaszon a házig. Van egy része ennek az ösvénynek, miniatűr labirintus, nem túlzás azt mondani, hogy csak egyféleképpen lehetett félrehajtani az ágakat, mert különben megfogja az embert a sokféle cserje. Biztos az apja ültette, mondta Tony, csak elburjázott. Tudta a nevüket, többféle magyal, homoktövisfélék, a rózsza is durván elvadult. Elég színes volt ott minden. Ha hozzáértem valamihez, meglepett az állaga, tudtam, hogy ez lehetetlen, de egyszerre éreztem utálatosan nedvesnek és kilátástalanul száraznak. Mindenesetre a tapintás másként nyert értelmet, mint ahogy rögzült bennem. Emlékezetes pillanatok, számomra már ezért érdemes volt odamenni. Előttem megy Tony, hajlong, karjával elemel egy-egy ágat, fent tartja, míg én is áthaladok alatta, s utána megint az ügyesen helyezkedő hátát bámulom. Kész felnőtt, akin nyoma sincs az önelégültségnek. Forma, funkció, elegancia, mintha máris mindent uralhatna. Nem tudnám megmondani, mivel, de lenyűgözött.

Sosem felejtett el bocsánatot kérni az állapotok miatt, mintha ő tehetne róla. Az a típusú ház, amin egy hónapnyi elhagyatottság is kiütözik valahogy. Men-

tegetőzve mondta, hogy főleg a hátsó traktus igényel beavatkozást, amely a lápra és a teljes pompájában kibontakozó erdőre néz. Azzal vigasztaltam, hogy most gyászoljon, majd utána... Semmi gond, én képtelen lennék ezt végigcsinálni. Közömbösen nézett rám. Az apja nem emberi módon követelte meg tőle a rendet. Azt mondta, néha azért is leszidta, ha izzadt volt az arca. Az volt az érzése, hogy egy kísérleti kezelés alanya, és az adottságai mind-mind sorra kerülnek majd. A teste számtalanszor ellenszegült, és akkor még mélyebbre taszította az apja haragja. Külön módozatai voltak az utcán járásnak, a vendégségben asztalnál ülésnek, a vendégségben kanapén ülésnek, az étkezésnek, az egyben sült rostélyos felvágásának, odaillő szavak használatának. Ezzel telt az élete. Annál erőszakosabban igyekezett felejteni. Ekkor már, hogy ismerte a ház sorsát, kifejező lassúsággal beszélt, kíméletlenebb lett, megint egy új Tony formálódott, amely, úgy tűnt, valamiféle felforgató tudás birtokában az összes korábbi kizsákmányolja. Ráadásul egyetlen nagy cél érdekében. Lestem a szavait, melyiket lehetne előzetes észrevételként figyelembe venni, s következtetni belőle a jövőre. Bármit akar, sikerülnie kell, de miért nem mondja ki? Nem értettem, továbbra is a barátjának tart-e, és ha igen, aminek egyébként halvány jeleit láttam néhány gesztusában, s a figyelmességében – miért nem von be a terveibe?

Pár napig tartott ez a stagnálás, aztán egyik szombaton, ennek két hete, Tony egyenesen a közepébe vágott. Ugyanúgy vezetett be az útról, leültünk a nappaliban, de valami nagyon megváltozott. Izgatottnak, kimerültnek láttam. Feszültségtől remegett a hangja. Eszébe jutott, mondta, hogy még szét sem nézett alaposabban. Kutatott mindenfelé, olyan volt, mintha egy hegy belsejébe törne utat. Nagyon költői, jegyeztem meg, de ez még semmi sem volt ahhoz képest, ami következett. Azt mondta, sehol nem talált egyetlen puskát és lőszert sem. Mindent feltúrt, elhúzott, felemelt, semmi. Mit keresett itt az apja? Emlékszik, mondta, otthon hányszor néztek együtt filmet. Közös és kötelező program volt, a filmművészet klasszikusai. Tony alig látott valamit ezekből, mert titokban folyton az apja profilját leste. Csak másodpercnyi mutatványt szeretett volna elraktározni magának a látványosan elragadtatott emberből. De az az arc rezzenéstelen maradt. Szóval, a vadász dolog, pláne a hazudozás, nem passzolt a személyiségéhez. Kell lennie nyilvánvaló magyarázatnak. Tony szerint egy titoknak valahogy le kell csapódnia a valóságban is, máshogy nem megy. És aztán meg is lett, teljesen más, mint amit keresett: elég örült dolog, ami csak arra jó, hogy az apja a halála után is megtörje az igyekezetét. Ezzel átnyújtott egy határidőnaplót. Elegáns darab volt, könyv formájú, kemény kartonborítású, lekerékített sarkokkal. A könyvjelző szalagot mintha állat rágta volna meg. A záró gumi ernyedten csüngött le róla. Tony kérte, hogy olvassak fel belőle. Hamar kiderült, hogy az apja írta tele. Úgy látszott, a szöveget, s így a gondolatait is az egy-egy napot jelző sávokra szabta:

Január 1.

Téged már most megbénít az életkor tudata. Minden gondolatod legalább egy vékony szálon összefügg az idő múlásával. Hatvan után, és igen, egyik napról a másikra, be fog következni, hogy mindennek egyedüli mércéje az idő. A halálnak valószínűsége lesz. Erre te nem vagy felkészülve.

Január 2.

Ha külön alszol a feleségedtől, van egy időszak, amikor majd' beleőrülsz, hogy valaki, bárki, megöleljen. De semmit sem teszel, hogy ez bekövetkezzen. Ami pedig ezután jön: főbiák, halálfélelem, teljes bezárulás. Utána talán kicsit jobb lesz, legalábbis más miatt kell aggódní.

Január 3.

Már nem tudod elképzelni, hogy aludjon melletted valaki. Az elhidegülés a magány iskolájának legfontosabb tantárgya. Ha volt egy társad, elég egyetlen embertől elhidegülni, hozza magával a többit. Ha kiégsz, minden kapcsolatról le akarsz mondani.

Január 4.

Van egy eszményed a bensőséges, ihletett együttlétről, az egyszerű, hétköznapi, de elengedhetetlen érintésekről, az értelmes, elfogadó odafordulásról, a tiszta, energiával teli érzelmekről. És arról, hogy egy kapcsolat a kölcsönösségről szól.

Január 5.

Nem tudtok egymásra nézni, nincs elviselhető, kitartott szemkontaktus és a másikhöz érni körülményesen és kimérten lehet. Úgy fut ki egy élet, hogy csakis te mész oda a feleségedhez, hogy megöleld, hogy próbálkozz begyűjteni, ami számodra létszükséglet volt.

Január 6.

Még hiányzik neked a csendes, télen együttlét, az érzelmi kiegyensúlyozottság, az érzés azonos hőfoka, ami a kölcsönösség feltétele... Egy szimpla, de őszinte ölelés. Hozzá mész, ebben mindig van egy jó adag kétségbeesés, enyhe túlzással: könnyörgés.

Január 7.

Az ölelés, mely végül megvalósul, részedről inkább kapaszkodás, részéről megtévesztés, színlelt érintettség, manipuláció. Sosem lesz belőle igazi összefonódás, nem a ragaszkodás megnyilvánulása. Mint az üzemi tanács ajándéka. Pedig a józan ész is ezt diktálná.

Január 8.

Ha eltart pár másodperccig, az inkább vigasztalás, mert megesis a szíve rajtad. Ilyenkor gyerekenyelven bűg valamit. Aztán, mint akit az áram ütött meg, az izmai összerándulnak, ellökődik a testedtől, tekintete egyből a földre szegeződik, hátrál.

Január 9.

Milyennek akarnád? Legyen személyisége, humorérzéke. Jókor nevessen. Legyen olvasott, művelt. Támaszkodhasson elégséges belső tapasztalatra. Érezzen vonzalmat, de legalább legyen előzékeny. Legyen elégedett melletted. Tudja, hogy ez identitás kérdése.

Január 10.

Csőd. Elhagyatottság, megbélyegzettség. Morális pánik. Frusztráció, fizikai megaláztatás, kiszolgáltatottság, megfelelési kényszer. Az osztatlan figyelem teljes hiánya, a figyelem eltérítése. Megértés, együttérzés, bizalom nulla. Az összetartozás érzése kihűl.

Volt még tovább, ahogy belepörgettem, látszott, hogy ugyanilyen szisztéma szerint az év végig van jegyzetelve. Felnéztem, Tony sápadtan ült, imponált neki az apja láthatatlan élete. Azt mondta, tudta! Nem olyan, amilyennek ismerték. Annak, ami valójában benne élt, át kellett tűnnie a mindennapokon. Íme!, mutatott a napló felé. Ő a nyomába se érhet, fejezte be lesújtva. Semmit sem értettem az egészből. Lapozzak előre március tízhez, kérte Tony. Elolvastam, sőt, tizenegy-tizenkettedikét is, és így legalább már az világosabb lett, mire gondolhat a barátom.

Hátramentünk a ház mögé, a fészkerhez. Tony kinyitotta a lakatot, lassan sétált be, a fejével néhány pókhálót szakított le. Az arcát törölgetve ért a fészker hátsó falához. Reménykedtem, hogy nem úgy lesz, ahogy az apja leírta. Terméskövel van kirakva a teljes falrész. Helyesebben ez a ház hátsó fala lehet, a fészkernek így csak három oldalát kellett behatárolni. Tony máris odatapadt, és lábfejjel, két kézzel tapogatta, ütögette, rugdosta az érdes felületet. Sürgetve hátranézett, beálltam én is segíteni. Nem tudtuk, mit keressünk, a pontos hely nem volt leírva. Kell lenni valaminek, ami kinyit egy kis titkos ajtót. Hirtelen olyan hangot hallottunk, mint amikor biliárdgolyók ütköznek egymáshoz. Utóbb elég szimpla megoldásnak tűnt, de be kellett látni, soha nem jut az ember eszébe, hogy ott bármit is keressen. Egy pont megnyomásával egy masszív faváz fordult ki, melyen vízszintesen két sorban vastag deszkákon heverték a terméskövek. Acéloszlophoz hegesztett kapuzsanér tartotta, fordította ki az egészet. Pár órával később azt is felfedeztük, hogy a házból fúrtak ide egy lyukat, hogy az áramot átvezessék. Először csak ösztönösen kerestünk kapcsolót, meg se lepődtünk, hogy a *helyén* van, jobbra fejmagasságban, és a pár négyzetméteres helyiséget azonnal elárasztotta a fény.

Én általában ritkán mozdulok ki otthonról. Halovány, magamnak való gyerek voltam, és ebből nehéz kilábalni. Talán ezért is hangolódunk egymásra olyan könnyen Tonyval. A végletek nem jellemzők egyikünkre sem, de nem tiltakoztunk, amikor a haverok azt mondták, minket egymásnak teremtettek. Valami ilyesmire néha célozhattunk korábban egymás között is, mint amikor két tinédzser keresi a megfelelő szót a barátságukra. Nehéz ügy, szégyellősek és tudatlanok voltunk, mintha felesküdtünk volna, hogy amíg tehetjük, ellenállunk minden kísértésnek. Eddig nem volt semmilyen malőr, kiegyensúlyozottan képviseltük a kapcsolatunkat. De ez egy kicsit kezdett nekem sok lenni. A vakító fényben minden harsogóvá vált abban a csöppnyi térben. Szemközt egy mini oltár, vagy mi a fene, úgy egy méter magas lehetett, ha nincs feldíszítve csipke-terítővel és míves gyertyatartókkal, akkor talán egyszerű komódnak nézzük. Középen egy festmény volt a falnak döntve. Először nem is foglalkoztunk vele. Az oltár szélén kovácsoltvas tartókban három gyertya állt, mindegyiket használták korábban, az oldalukon dermedt szálak, a tövükben fagyott viasztócsa. Mellettük a terítőn gyufásdoboz, hamutartó. Az egésztől balra egy méretes, fekete ruhaállvány, az a kerekeken gurítható fajta. És a hosszú, felső sínen, a fogásokon: végig női ruhák.

Két-három szín dominált, de elég sokféle anyag és stílus volt képviselve. Mérés meg konzervatív holmik, összesen talán két tucat. Egy hajszálnyi rosszakarat sincs bennem, ezt bárki igazolhatja, és őszinte is vagyok, így amikor Tony kérdően rám meredt, megkockáztattam, hogy valószínűleg lehetett néhány szeretője. Tony emelkedett hangulatban volt. Néztem az arcán kiütözött piros foltokat, keletkeztek, elfolytak, összeolvadtak a kicsiny szigetek. Nagyon izgatott lehetett, össze kellett szednem magam. Amikor rájöttem, mi van, hirtelen teljesen üres lettem, egy szót nem bírtam kinyögni. Ami összeállt, azzal nem jöhettem elő. Bár ahogy elnéztem Tonyt, ő éppen erre várt, hogy mondjam csak ki. Tekintetem az *oltárképre* tévedt. Nem festmény volt. Egy kollázs, láthatóan ollóval kivágott képek, képrészletek egyvelege. A képek egyértelműen női divatlapokból

származtak, rajtuk extrém pozitívában lévő lábak, karok, ívelő hát, csavarodó nyak, arcok tájelemei, mind-mind valamit el akart adni, sálat, ruhát, rúzszt, már ahogy az az ilyen fotókon megszokott. Onnan, ahol álltam, engem leginkább egy térképre emlékeztetett. Tony belém karolt, húzott kifelé.

A ház háta mögötti kerítésen túl, a lápos szélénél álltunk meg, amely északra, a távolabbi részén betagolódtott az erdő első facsoportjai közé. Nem volt ösvény semerre, nagyon kellett vigyázni, hová lépünk. Meggyőződésem, hogy egyelőre még Tony sem ismerte ki magát, többször megállt, forgatta a fejét, tétovázott. A cipőm kétszer is megsüllyedt, elázott, halk cuppanással húztam ki, olyan érzésem volt, mintha valaki le akarná venni rólam, mert illetlenség az erdőbe így belépni. Mert az erdő tényleg csodaszép volt, így érthető, mire gondolt Tony apja, mikor azt írta, hogy ezért az élményért érdemes átkelni a lápon.

Tony, amikor már szilárd talaj volt a lábunk alatt, körbemutatott, halkán mondta, hogy mit gondol, hogy volt. Itt sétálgatott, amikor beöltözött. Aztán, mikor engem is átmosott a fáknek és a rejtőző-előtörő fényeknek a varázslata, hogy is mondjam, az érzékszervi megfosztottság állapotában, elvesztettem az irányítást. Külön erőfeszítésre volt szükségem, hogy lélegezzek. Ahogy haladtunk, a fiú alakjából lebomlott az, amit Tonymak gondoltam, és a lassan megtesztülő apja ment tovább. Legalábbis aki ott lépkedett, az ő vonásait hordozta.

Színház

Fekete cipőt, sötétkék lasztexnadrágot, fehér inget és sötétkék pulóvert kellett felvennie. Gyűlölte a sötétkék színt, a pulóver szúrta az ingen át, a nadrág dörzsölte a combját. Feszengett a fehér ingben, akár az iskolai ünnepeken, amikor kötelező volt az egyenruha. Ott legalább mindenkinek így kellett felöltöznie, nem lógott ki a sorból, és mindenki tudta, hogy nem jószántukból öltöznek más karába. De a színházban mindig látott gyerekeket hétköznapi ruhában, és felnőtteket is, akik nem viseltek öltönyt és nyakkendőt, mint az apja, vagy kosztümöt, mint az anyja. Irigykedve nézte őket, ahogy laza pulóvereikben, farmerben vagy kordnadrágban ácsorogtak.

Minek kell ünneplő, ha kiállításra vagy színházba megyünk? A művészetet érteni és élvezni kell, nem felöltözni hozzá!, morgott szüleinek, amikor otthon ráparancsoltak, mit vegyen fel. Magunkat akarjuk mutogatni, vagy a színházért megyünk?

Öltözz!, szóltak rá. Láthatod, hogy mi is normális ruhát veszünk.

De miért?, ellenkezett a gyerek. Dühösen húzkodta a pulóvert, ami az inggel együtt kínosan ráncolódott a hasán. Nem mi vagyunk a színpadon! Nem miatunk jönnek az emberek, hogy bennünket nézzenek, hanem a színészek miatt.

Meg kell adni a módját, ha az ember színházba megy. És meg kell tisztelni a művészeket is azzal, hogy nem hétköznapi ruhát viselnek a nézők, magyarázták neki, de ez sem hatott. A fiú hol alkudozva, hol kérlelve tovább ellenkezett, hogy értsék meg, rosszul érzi magát a sötétkék nadrágban, pulóverben és a fehér ingben. Egyszerre megelégteltek, és rárivalltak:

Elég volt a nyávogásból! Így jössz és kész!

Mint aki megsemmisült. Megalázva, némán, összeszoruló torokkal, gépiesen lépett ki az ajtón. Szó nélkül álldogált, míg bezárták a lakást, betessékelték a liftbe, majd a ház előtt parkoló autóba. A színházig meg sem szólalt. Amikor ugyancsak ünneplőbe kényszerítve kiállításokra hurcolták, tiltakozásképpen ott is inkább a plafont vagy a földet nézte. Nem értette, miért kell kiöltöznie, miért kell velük mennie, ha nem érdekli és nincs kedve az egészhez. Ahogy akaratát megtörték, mintha védekezés- és tiltakozásképpen valóban levegővé változott volna, ahogy anyja máskor büntetésből nézte levegőnek, és néha egy álló napig nem szólt hozzá, míg meg nem tört, és bocsánatot nem kért, mert csúnyán beszélt, vagy nem fogadott szót.

Csak akkor tért vissza belé az élet, amikor a színház bejáratánál meglátta a sűrűsödő tömeget, ahogy mindenki egyszerre próbált bejutni a hatalmas üvegajtón. A csillároktól fényes előtérben toporogva úgy érezte, mintha színpadon állnának, és mindenki őket nézné. Mások felszabadultan nevetgéltek, hangoskodtak. Ha ő szólalt meg kissé hangosabban, rászóltak, hogy viselkedjen: színházban van.

Az előadás kezdete előtt, amikor már bent ültek a helyükön, és zsongott körülöttük a nézőtér, fokozódó izgalom vett rajta erőt. Szeretett volna hátrafordulni, körülnézni, kik vannak ott, hátha ismerőst lát, egy osztálytársat talán, vagy valakit az edzésről. Szerette volna, ha őt is észreveszik, esetleg integetnek neki, csak az zavarta, hogy így látják, ebben a ruhában. A legjobban annak örült volna, ha a vörös lányt pillantja meg, osztálytársát, akit a többiek sokat bántottak szeplői miatt, de ő, talán éppen ezért, lelkesedett érte, és ezt meg is mondta neki. Nem értette, a lány tekintete miért sötétedik el, miért fordul el tőle, hagyja faképnél. Kitartó volt, tudta, hogy a szerelem ilyen, meg kell küzdenie, ezért továbbra is próbálkozott, hogy szóba elegyedjenek, de az iskolán kívül máshol nem találkoztak. Mindig reménykedett, hátha egyszer véletlenül összefutnak, akár itt, a színházban.

Forgolódnia és nézelődnie azonban éppúgy nem volt szabad, ahogy farmerben jönnie. A színházban, mondták a szülei, vannak bizonyos formák, amiket be kell tartani. Ilyen volt például az is, hogy ha később érkeztek, mint mások, és be kellett oldalazniuk a helyükre a sorok között, akkor szembe kellett fordulniuk azokkal, akik már a helyükön ültek és fel kellett állniuk székeikről, hogy utat engedjenek. Nem volt szabad nekik háttal lépegetniük. Hiába szeretett volna egyszer másképp menni a helyére, nem mert. Amikor fel kellett állítaniuk a többi nézőt, és elnézést kérve, a hasukat behúzza, feneküket az előző sor székeinek háttámlájához nyomva, beoldalaztak a helyükre, mindig izgult, akárha szerepelne. Megkönnyebbült, amikor végre leülhetett.

A mostani előadás előtt sokszor elmondták a szülei, hogy a darab, amit megnéznek, felnőtteknek szóló, igazi komoly dráma, nem úgy, mint az eddigiek, amelyek gyerekelőadások, operettek vagy vígjátékok voltak. Némi bizonytalanság, sőt aggodalom látszott az arcukon, neki való-e egyáltalán, de úgy sejtette, talán csak éreztetni akarják, milyen nagy szó, hogy elviszik, hogy lássa, felnőttek tekintik. Ezt sokszor el is mondták. Attól, hogy végül úgy döntöttek, elég nagy már, és megnézheti velük az előadást, kíváncsi lett. Különösen, mert hallotta, hogy korhatáros a darab, ő meg két évvel fiatalabb volt. Egy bűnügyről szól, mondták, de nem krimi.

Elsötétedett a nézőtér, felemelkedett a bordó bársonyfüggöny.

Megbabonázták a szagok. Különösen a gyalult fa, a forgács és a színpadon használt ragasztó illatát szerette. Izgatta, ha lóttek a színpadon és megcsapta a foszfor szaga, de ugyanígy beleborzongott, ha az első sorokban ültek, és a színpadon vizet fröcsköltek, vagy érezni lehetett a színészek sminkjének vagy parfümének illatát. Szerette, ha ettek, vagy bort töltöttek, és titokban izgatottan nézte, ha ölelkeztek, bár igyekezett palástolni izgalmát, és úgy tenni, mintha mindez nem is érdekelné.

A színházban minden valóságos volt.

Ebben az előadásban, amelynek nagy része sötétben játszódott, és legfeljebb egy-egy fénypászma esett a színpadnak arra a részére, ahol a színészek játszottak, a főhős, egy diák megölt egy asszonyt és a lányát. Borzasztó volt a felharsanó zene éles hangjai közül is kihallatszó sikoly, de a második felvonásban, amikor a vizsgálóbíró lépésről lépésre szorította sarokba a gyilkost, a fiú meglepetten érezte, hogy nem tartja egyértelműen bűnösnek a diákot.

Gyilkolt, mégsem bűnös?, csodálkozott. Izgalma a felvonás vége felé egyre fokozódott.

Már az első szünetben is ajzott kíváncsisággal nézett be a széksorok melletti folyosón, a színpad melletti oldalajtón, mert amikor egy pillanatra kinyitották, ugyanaz az illatkeverék áradt ki rajta, amit a színpadról is érzett. Vonzotta, akár az utcájukban egy asztalosműhely pincelejárójából áradó illat. Mindig megtorpant az iskolába menet és jövet, lehajolt, hogy beláthasson, és egy pillantást vehessen az egymásra halmozott, fehéren világító gyalult lécek, deszkák, gerendák sokaságára, mellettük a gyalupadra a lendületesen ide-oda mozgó gyaluval és a földön szétszóródott faforgácsra, ami ellepte az asztalos cipőjét. A szemöldökfától sosem láthatta a férfi felsőttestét, mert a műhelybe, bármennyire kívánta is, hogy közlőrl szippanthasson bele a friss fa illatába, hogy belemarkoljon a göndörödő forgácsok sűrűjébe, vagy végigsimíthasson a simára gyalult, meztelen deszkákon és léceken, sosem mert bemenni.

Ha nem érezte volna ezt a szagot, vagy ha nem lett volna olyan különös az elbizonytalanodó vizsgálóbíró a darabban, aki mintha maga sem tartotta volna egyértelműen bűnösnek a gyilkos diákot, talán nem zavarodott volna meg, de így, együtt annyira felzaklatta a színpadról és a szünetben kinyitott ajtón kiáradó illat és a darab lassan kibontakozó konfliktusa, hogy a második szünetben, a becsengetéskor nem bírt magával. Bár összeszorította torkát a félelem, a nézőtérre visszaáradó tömeggel elsodródott szülei mellől.

Fejébe szökött a vér, ösztönösen ment a szag és a sustorgó hangok után, és igyekezett elnyomni magában a félelmet, mit fog szólni anyja és apja. Besurrant az ajtón. Csak ment előre a szűk, homályos folyosón, kezével a falat simítva, míg kezével egy vastag puha drapériához ért. A folyosó folytatódott, de ő megtorpant. Erőt gyűjtött, majd belesett a drapéria mögé. És ekkor megpillantotta az üres színpadot.

Lenyűgözve állt, nézte a színpad előtere felé lejtő deszkákat, a tágas, végteleenül üres teret. Csak távolabbról, a takarásból hallatszottak tompa, fojtott hangok. Jólesett volna, ha megláthatja őket, és ha őt is megpillantják, de tartott is ugyanettől. Kétségbeesetten hullámozott az érzése, mintha ki akartak volna törni testéből, lüktető vágy és bénító szorongás keveredett benne.

Valaki fojtott hangon elkiáltotta magát.

Függöny!

Ebben a pillanatban, mint aki szemvillanás alatt pontosan felmérte szűkös lehetőségeit és a rendelkezésére álló rövid időt, beszaladt a színpadra.

A vörös bársony méltóságteljes lassúsággal nyílt szét. Hirtelen elvakította egy reflektor, a nézőtér elsötétedett, nem látott semmit. Kezét a szeme elé kapta, sírás fojtogatta, de kitörni nem tudott. Riadtan nézett körbe, könnyezett a szokatlanul erős fénytől. Minden valóságos volt, és nem tudta, minek kellene következnie. Összeszedte minden erejét, hogy kiáltson, de nem jött ki hang a torkán.

Disszonanciák

részlet

Egész életemben beteg voltam
a töltésen futok a várostól dél felé
úgy nézek ki mint a normális emberek
látom a vállamat
a nádason át a naplementét
megértem hogy sosem változtam
megszűnök lenni ő felém fordul
homlokunkat összedöntjük
az ég kék aztán szürke lesz
lehúzza a súlya az állunkat

A kanapén fekszem félig ülve
a szobám körülbelül húsz négyzetméteres
úgy élek itt mint egy öreg
az ablakban felhők egyforma házak
a falon régi ismerősök képei
polc anyám zöld üvegcséi szentkép
egy fal szinte teljesen elzárja a fényt
a számban kellemetlen íz kering
a mellkasom emelkedik
képzeld el egy hosszú és széles mezőt
terméketlen kiégett kiszáradt
mély árkokkal és keskeny vágatokkal teli
arrébb házak vannak parkoló dohánybolt
szétrepedt beton pingpongasztalok
nádas folyó mentén töltés naplemente
dombok garázssor ritkás akácok
itt hagytak lejárók de nem jöhet fel senki
már nem szeretek utazni sem
nem szívóesen eszem új ételeket
mégis ürességem pozitív mintázatú
férfi vagyok jól szocializált udvarias
eljátszom az értelmiségit de állkapcsom erős
futni megyek hogy elfáradjak
addig fogalmazok amíg semmi nem marad
túl sok vagyok

*hallottam egy perzsáról azt mondta
vannak sebek amelyek mint a lepra felzabálják a lelket
csak magammal foglalkozom ezt helyesen látod
most elhasznállak mint témát téged is
nem tartalak jó vagy szimpatikus embernek
nem fáj a hiányod mert a semmi nem a te hiányod
te a prizma vagy amely a nagy hiánynak színt és formát adott*

*Valami új kisimultság van ma reggel
töltés mögött az orgonabokor
vécépapíron sötét bevágás
kerítésre nőtt bodza
modern autó üres országúton
táblák formája piros támlás padok
árnyékok változása a ház falán
egy szétrúgott szék
egy férfi aki eljátssza hogy szeret
hízásra hajlamos nagyon fáradékony
futni megyek a várostól dél felé megállok
a fa lombjából hideg tolul felém
minden tiszta éles és világos
valami csodálatos dolog történt velem
vágy a vakságra jobb híján így nevezném
az ég keskeny sáv a házak között
az utcáról hangok szűrődnek be hozzám
izmaim formásak sokat rugdalózom
ínyemből kibújik éles szemfogam
annyira nevetek ínyem felhasad
limonádét iszom
beszáll egy légy az ablakon várok elmegy
lusta vagyok kárt tenni magamban
a hajam vékony fenn már egészen kihullott
nincs egyetlen vigasztaló gondolatom
a fiatalság helyén semmi nincs
a biológiai lendület után a lélek is lejár
csökkenő szeretetiünk önszeretet marad
önmagunkat sem szeretjük nagyon
a gyerekeket csak kihasználjuk a hervadás ellen
csak azt szeretjük akit megéri szeretni
a szánkban turkálunk ételmaradékokért azt hisszük nem figyelnek
semmit nem változunk*

*Azt mondanád túlzás ez a nagy rossz hangulat
nem hihető hogy folyton így érzem magam
azt mondom jól mondod
naponta csak két-három órát érzem így*

esténként sokáig mozdulni sem tudok
nagyon fáradt vagyok
azt mondanád depresszió
én úgy hívom a létezés aranyszitája
melankóliám sebészkes mindent levág
gyógyszer bántó fények ellen abszolút sükettség
gonosz mérgekre ellenméreg
erős párlatok lágy pusztítás
az elviselhetetlen elviselhetővé tétele
másolat de a boldogságról csinálták
nem vulgáris negativitás nem rothadásszag
nem kontempláció
nem ellobbanás
én fájdalmat okozok nektek hogy örüljek
még a művészetnél is sokkal jobb dolog
sokszor vagyok fáradt
de van tudásom a puhaság természetéről
úgy fekszem itt mint egy nyomorult öreg
egy gyerek ül mellettem mindent tud előre
fiú járdaszélen szép vágott szemű félénk gyerek
mögötte árnyékok mozognak házfalon
könyvet olvas
a felhők szétszakadnak a fiú hunyorog
a könyv foszlik a sarkainál
meleg van július talán
eszemben sincs meggyógyulni
már nem vágyom vissza hozzád csak a helyre vágyom
ott a dombok kéknek látszanak
felnőttek vagyunk a testünk mégis tökéletes
nincs fáradtság műtéti heg bőrhüba
a tudó tiszta hínármező
a bordák ketrece tágul eső szóródik
mélyre szívjuk az ismeretlen párat
nyakunkba csíkos pulóvert kötünk

Nem akarok sikeres lenni
nem akarom a nyelvet megújítani
unom a formaművészetet de nem hiszek a tartalomban
minden műfajt unok minden képet unok
nagy hagyományokhoz dörgölözöm hogy nyelvet találjak
selejtes kor selejtes terméke hamis hang vagyok
azért írok mert pihenni akarok itt az őrzöngés utáni helyen
addig fogalmazok amíg semmi nem marad
csak a csökkenésben vagyok személy
húzok magamból mert túl sok vagyok
életemben többször is örültem már

*láttam sivatagi rókát egy város romjain
épületek geometrikus burjánzását
egy nyolcszögletű tornyot amely az ég felé mutat
éreztem járművek mozgását magam alatt
útjelzőtáblákat láttam idegen városok nevével
tévét néztem egy messzi kontinensen
jó érzés volt szerelmesnek lenni újra
a gyerekkor egyes pillanatai szintén jók lehettek
mióta tudok magamról elviselhetetlen
nincsen egyetlen vigasztaló gondolatom se
mégsem vágyom semmi jobbra senkit nem irigylek
az unalom izgalmas a gyász is kellemes
olyan az élet mint egy másnapos délelőtt*

Makacs élet

*Elbódít és élve elnyel ez a júniusi virágzás.
Most harmincnégy éves vagyok.
Nem keresem többé a közelséget, és nem hiszem,
hogy meg lehetne beszélni azt, ami történik.
Három katonai helikopter húz el a ház felett.
Minden a legnagyobb rendben.*

*A fa koronáját sűrű pókháló szövi be.
Nincs rajta semmi más, a levelek rég elfogytak.
Furcsa kísértet-menyasszony.
Az ágakról áttetsző gömböcskék függnek.
Tele vannak hernyókkal.*

*Fényes, fekete taxik egymás hegyén-hátán.
A metrómegálló falára vetített koreai táj.
Esik a hó, lassan beborítja a bambuszágakat.
Kis nő sziluetdje, turbánná tekert kendővel.
Összehajtott kartondobozokat cipel.*

*Dolgozik bennünk a makacs élet.
Mintha lenne még időnk.
Mintha egyszer majd átléphetnénk a levegőbe,
és elmehetnénk innen.*

London Bus No. 2022

*Fák alá húzódunk be az eső elől.
A felhők sötétek, a horizonton
élénksárga csík.
Szívdobogás, remegés, szorítás.
Nem értem, talán csak így oldódik fel
benned valami nagy feszültség.
A szavak most is elkésnek.*

*Indiai öregasszony, botjával int
a busznak. Apró konty, szorosan
összefogva a feje búbján,
fölötte kifordult esernyő.
Valahogy ismerős, azt hiszem,
a nagymamámra emlékeztet.*

*Levelek csapódnak a szélvédőnek,
porzik az eső, nem látni,
hol vagyunk. Bizonytalan körvonalak,
talán lakótelepek betonblokkjai,
felüljárók, egy elsötétült vidámpark.*

*Konzervdobozba zárva szeljük át
a külvárosokat. Sokan vagyunk,
egymáshoz préselnek a kanyarok.
Lecsorgó pára, gyereksírás, izzadság,
ázott kabátok szaga. Vízcseppek
egy kopasz fekete fejen.*

*Hová megyünk?
Fékezésnél összetorlódnak a kontinensek.
Nem tudni, hol kezdődik egy test,
és hol ér véget.*

Minni di Virgini

Szent Ágota és az ő süteménye

*ez az én testem
mondanátok
de csak a levágott mellem
cukormázba öntve
belül sűrű ricotta
bár a ricotta magától nem édes
kell még valami
ami megcukrozza
ezt az erőszakos női történetet
csak koktélcseresznyével lehet
lenyomni a torkotokon
sütiben minden biztonságosabb
mellem a legtöbb cataniai bisztró
üveglapja mögött ott várakozik
hogy valaki végre
beleharapjon*

*ez az én testem
pedig a mellem nem
ekkora volt
és mindkettőt levágtátok
fogóval
de csak a jobbot vagy a balt
eszitek meg
egyszerre a kettőt soha
szüzességemet piskótára
cserélitek el
csokival szórjátok meg
kandírozott gyümölcscsel
dobjátok fel
én sem tennék másként
egy olyan süttivel
amitől más cukorsokkot kap
nem lőhettek mellé
még ha inkább szúrtatok is*

ez az én testem
pedig ezt nem is mondhatnátok
a férfiaknak van látható testiük
ami bor és kenyér
a férfiaknak van látható mellbimbójuk
ami nem koktélcseresznye
a férfiaknak van imája
mára nekem is lett
abban a bordélyházban találtam ki
ahová elvittetek
a nők frigidek
ha nem szeretik a szexet
és ezen
a cukormáz se segít
hiába fehér
ha nem folyik

ez az én testem
de csak a mellem maradt belőle
amit tálcán kínálok fel
csipkés szalvétával
két ricottától rezgő mellett
amikből sosem folyt tej
száj nem tapadt bimbójára
hogyan éhségét oltsa
pedig csak az a nő
aki táplál
az a nő
aki új életet hoz létre
a sajátján kívül
mert a sajátja nem számít
nem elég
és nem eléggé

ez az én testem
kicsit hideg még reggelente
ti inkább fagyit esztek brióssal
de amikor a vulkán megmozdult
nem volt jobb ötletetek
mint a fátylamat vinni
a kitörni készülő
Etna elé
egy vékony vásznat
és amikor a morajlás megállt
a mozgás megdermedt
nem forró láva

*hanem hála öntötte el
üres kis szívetek
ahova hiába tömtök minnit
cassatellát vagy minuzzit
locsoltok rosoliót*

*ez az én testem
és én iszom ki a palackokból
a levendulás-sárgarózsás italt
én tömöm számba a csokis ricottát
ropogtatom el a cukormáz
nyelem le egyben a gyümölcsöket
minden reggel
hogy ti tovább élhessetek
a szunnyadó vulkán aljában
örök készenlétben
az örökös félelem
boldogságában*

Szemem világa

Santa Lucia és az ő süteménye

*főtt búzaszemek közé ricottát keverj
valami fehéret a piros helyére
ami kifolyt üres szemgödrom csatornáiból
helyet adva a fénynek és a szélnek
pisztáciát is törj hozzá
az annyira helyi
zöld törmelékes morzsái
a napos reggeleket elfeledtetik
ha újra látnom kell majd
régi szememmel nem szerettem
de most egy borítékban viszik jegyesem felé
kevésbé burkolt visszautasítása valaminek
amit sosem kértem
adj hozzá a krémhez valami alkoholt is*

*a kandírozott narancs mindenhez passzol
szent ágota is ezzel búcsúzott tőlem álomban
a kandírozott narancs és a fájdalom sose megy ki a divatból
fehér és narancs kosztümben*

*a fény és a nap is megvilágosul
Arkhimédész városában
hol égetnek a tükrök és a járdák
hol máglyát emeltetek nekem
de a lángok megszelídültek mellettem
hol forró olajba dobtatok
de testem meg nem égett
ezért hideg ez az édesség
az én napomon nem süthettek*

*torkomban tört viszek
de nem látjátok
torkomban sebzett madarének
de nem halljátok
torkomban a fény
ami decemberben olyan kevés
hogy gyertyákba zárjátok
és engem kértek
oszlassam el a sötétet
amit nem is látok*

*keverj hozzá citromhéjat
ami olyan mint a kifilézett nap
sugarai csikorként kerülnek bele
citromnyi fanyarság az édes között
hadd vigyem magammal el azt aki alszik
dante is így írta meg
majd egy képzeletbeli városba költöztetett
előremegyek a párkányon
a tornyok követnek majd a magasba
az összes katedrális
amit nekem emeltetek
legyek szent búzaszem
könnyen emészthető édesség
ki nem fogyó fény
valaki más szemében*

Szturnusz csarnoka

Nóalak, tengerrel

(olaj, vászon – 66 x 23 cm)

*Szóló és rózsa összefonódva: így láttam őt. Alakja
előtűnik emlékeimből, kikötő közeli kocsmák
huzatos teraszán, mikor az este kitátja száját,*

*beszítja a nappali álmot, s pincék hűvösét lélegzi
lelkek és asztalok közé. Felbukkan a parti sétány
ereszkedő dallamvonalan, a mandulafenyők alatt.*

*Ó tett szabaddá, bennem él: sóból, sötétből szőtt ragyogás.
S ha az iránta érzett szerelmemről kérdez valaki,
azt felelem, hogy a dűnék hajlatai közt rejtőzik.*

Kavafisz

*„Én vagyok minden, ami elmúlt, ami van, és ami jön még,
ruhámát egyetlen halandó sem lebbentette soha fel.”*

*Ez a felirat állt a szentély kapuívén.
Belül istenszobor és oltár, körben halott kövek sora.*

*És mégis, mint végül később kiderült, talán élt az egész:
sem a tekintet, sem a vágyak, sem a kalapácsütések*

*nem tudták levetkőztetni azt a régi, kővé vált istent.
A kaput simára csiszolták. Nem otthona már senkinek.*

Flaubert

*Az ablak, és mögötte a folyó. Két alak áll a parton,
beszédük nem hallatszik, de a világ: világ marad.
A szó elhajlik, akár egy pálmalevél, míg végül újra
helyére kerül. Ez csak a szél volt. De már más a szó,
és más a levél: titok is lehetne, de rejtve élni nem*

*való – s elhajlik újra a szó, most a folyó ívét
követi, s a víz ugyanaz, de más is, mint minden pillanat –
remegve ring, akár a ház falán az esti árnyék.*

*Lefekvéskor némi szomorúságot érzett – épp mint ahogy
néhány kocsmá előtt olykor ciprusok sötétlenek.*

Hérakleitosz

*Éjszaka volt, hazafelé vitt a lábam, s egyszer csak
megtorpantam a parton – hallgattam, hogyan simul
össze egyetlen dallammá a hullámok hangja
a sziklán meg a szél, s hogyan ível föl, más szólamban,*

*a lámpasor a móló helyén. És tudtam: egyetlen
ének létezik, ez az egyetlen ének, és amikor már
a fülünk többé nem hallja a hangot, eggyé válunk,
s letesszük – trágával beborítva – a terhet.*

És az attikai szavak magasában a kék angyalsereg

Alexandrosz és Arisztotelész

*Végtelen a világ. Mindenütt az. És Alexandrosz
könnyei. Ezért. Arisztotelész most még magyarul
a sátorban még inog a lámpa fénye nem gonosz
csak közömbös. A bejáratnál egy thrák katona
lándzsára támaszkodik. Majd a méreg vagy a láz.
A középpont körül forog a filozófusok kozmosza.
A fénykörön kívül perzsa rabszolgalány motoz
a makedón örök átkiabálnak egymásnak
miközben valahol egy részeg szidja az Isteneket
a látóhatár mögött végtelen seregek állnak
és mint az örökké múló idő: a fegyverek úgy fénylenek.*

Kavafisz Alexandriája

*Olyan idegen mintha – mindegy. Lerombolták.
Idegen az a város amit mi ismertünk utcáival
a tenger színe Apollonius szerint a Museion
és a Fárosz is. Jobban szerettük mint Rómát
de már nem védi a víz az égbolt vagy egy kőfal
és a császárok a fénylő pénzérme-portréikon
az Istenek. A romos téren koldus tántorog.
Fölötte vibrálnak a lakatlan kozmoszok.*

Oszlopos Simeon tanítványa

*Kürosz Panopolitész ma egy oszlopos szentről ír verset.
Álmok. A bizánci ötödik század. De mit tudunk róla
azon kívül hogy a tudós költészet maga az örökkévalóság.
A sivatagban szimbolikus mérges kígyók meg igazi kövek
nap közben fehér és perzselő fényben a szerzetes cella
(=görög betűs könyv félig üres vizeskancsó szalmazsák)
a verssorokban egy magányos oszlop tetején szinte már lebeg*

*„középen az ég és föld között” Dániel próféta és a világ.
És a jövő az Ő kezében van vagy ugyanúgy nem is létezik
mint odakint az ige nélkül az ember az isteni szeretet.
Panopolitész mindennap újra álmodja időmértékes szentjeit.*

Coda: értelmezés

*A bizánci tudósok szerint nincs a költészetben
nincs is sorrend csak hagyomány és kronológia.
Isten mindenható aranyszínű és kíméletlen velem.
Kivétel nélkül ragyog ragyog. Mindennek az oka.*

A bizánci hercegnő

*Akkor hozzáadtak egy magyarországi Istvánhoz
és majd szüljél neki két gyereket. Fiúkat.
Isten akarata ez hogyha némi megnyugvást hoz
az utazás át a sötét dombokon és a hideg erdőn át:
mindenütt nehéz földből és paticsból rakott sárfalak
fekete völgyhajlatban közönyösen nagy monostorok
és a sáros hold a magasban: rideg és kicsi kővilág.
A menny távolában a szürke szél áttetszőre kopott
de nekem csak az attikai nyelvjárásban íródott versek
és egy imádság is. Belesüpped a lelkedbe a tested.*

Búcsú a Várostól

*Az ottomán követ evezős gályán érkezik Bizáncba.
A tenger. A kikötő aranykőd és annyira elmosódott.
Csak a hajnali fények okozzák a kormányos szerint.
Ott van a mély és fekete a víz egy halászbárka
a mólónál kikötve. A fölfelé vezető lépcsősorok
(egy sirály a tejfehér ég magasságában kering)
és Kónsztantinosz Palaiologosz császár már várja
a követet (a mólók ragyognak a nedvességtől).
Diplomácia ez is: az áttetsző a könnyű és sós pára
mögött hullámzó illúzió az Aranyszarv öböl.
És a város. Nem egyszerűen fénylik. Feltündököl.*

Az utolsó bizánci történetíró

*Aznap Geórgiosz Szphrantész nincs ott a császár mellett
(minden ígéret csak behullik és ez az Ő örökkévalósága)
mivel „a parancsára messze onnan a város más részét”
ellenőrzi 6961. május 29-én. Ez egy keddi nap. A Leó bátyja
meg az Alexios tart ki a legtovább. Mondd Ő ígérte-e neked
hogy segít. De hát Trójánál is lángoktól feketült el az ég
és szegény krétai hajósok meg itáliaiak. Hellasz mitológiája
mindent áthat: a törökök a romos Rómanosz kapunál
(uralkodhatna a görögök fölött a hősi halál helyett)
Kónsztantinosz Palaiologosz az utolsó bizánci császár:
elesik és az ágyúk. Megtapossák az arany Isten képét
Iliont feldúlják és már sem kegyelem sem megváltás nincsen.
Inkább az én nevemet is töröljed el pantokrator Isten.*

Cafuné

*csak az én hajszálaim lehetnek
 a lefolyóban ezek de miért
 ilyen hosszúak a lábaidra
 gondolok és arra a végtelennek
 tűnő útra ha belesírnék öledbe
 és a könnyeim szórszáltól
 szórszálig egyensúlyoznának
 a combodon sose voltunk talán
 sose leszünk együtt ezek is csak az
 én hajszálaim hüvelykem és mutatóujjam
 zárójelében az intimitás az éjjel
 közepén ezzel húzom még az időt
 mintha nem is az én fejemen nőttek
 volna lehetetlenül hosszúak
 a párnahuzatot is lecseréltem talán
 ezért sem vágyom még ágyba
 bújni olyan lenne a fejed
 mint a Nap és a sugarak szétterülnének
 a párnán nem emlékezhetek erre de mint
 meddő homokba beletúrok és ég
 a kezem*

Mamihlapinatapai

*már megint azt álmodom hogy egy fürt
 szőlő fölött keresztezik egymást tekinteteink
 a nézések egymásba kapaszkodnak és akárha
 egy csigalépcsőn ereszkednék minden pislogás
 egy forduló ahol semmibe vész a másik
 pontosabban ahol mindketten semmibe veszünk
 ahogy a fürtök fölött nyújtózkodnak az ujjaink
 ezt a vágyakozást álmodom mindig hogy mindketten
 a legelső aranyló szemet kívánnánk letépni de csak
 mint farkasok bolyongunk egymás tekintetében
 és mindig egyszerre pislogunk mindig egyszerre*

*akarunk csalni a másik javára áll a forró
levegő az ujjaink között és egyszer csak rothadásig
érleli a szemet és bármi történhetne ezután
tényleg bármi de örökké az a vége hogy a körkörös
magam alá gyűrt lepedőt bámulom és a másik ágyat
mellettem ami még mindig bevetetlen*

Bakku-shan

*ugyanazt a fehér kabátot viselte
ugyanolyan vörös haja volt az idegen
nőnek amikor belépett a kávézóba
ahol hónapokkal korábban a macaronos
lattét addig kevergetted amíg a lehetetlen
rózsaszínt el nem nyomta a tejeskávé
igazi színe sejtettem hogy nem te
vagy ezért sem akartam hogy megforduljon
mintha csak addig lenne jogom elképzelni
az arcod odahozni téged a pillanatba
amíg ő háttal áll de nem tudom hogy
nevezhető-e csalódásnak amikor
az a fehér kabát olyan lett mint a későn
lehullt hó gyorsan elolvadt a valóság
fényében minden hasonlóság egyszerűen
helyre állt a dolgok igazi színe mert
biztos lehettem tényleg nem te
vagy nem direkt fordítasz hátat nekem*

Rákeresek apára

*Ha azt mondom, csillag, fogalmam sincs,
miről beszélek. Ha azt mondom, hogy halál,
végképp. Nem tudom, hogy csinálják a széket,
amin ülök. A gépet, amibe gépelek. Nem tudok semmit.
Mi az a H-tarifa, vagy így kell-e írni egyáltalán.
Miképpen nem tudom, hogy annak mi a jelentősége,
hogy 71 éves az apám egy honlap szerint, holott
már két éve, hogy meghalt 69 évesen koronavírusban.
És nem tudok róla, hogy életben lenne éppen. 69 éves, halott
jelenleg is. Míg világ a világ. Legjobb tudomásom szerint.*

*A nevét beírom a keresőbe, kiad pár releváns találatot.
Az arckereső azt állítja,
hasonlít Sipos Péter történészre,
Sergio Machionne üzletemberre,
Torgyán József politikusra, Korda György énekesre,
Ferenc pápára, Gryllus Vilmosra, Popper Péterre
és Henry Kissinger külügyminiszterre,
Merics Imre amatőr műgyűjtőre, „egy joviális tormási állatorvosra” stb.
Egynémelyikük, vagy hát legtöbbjük már nem él,
és hamarosan valószínűleg mind halott lesz,
de ezen kívül nem látok hasonlóságot.
Többnyire szemüvegesek, kissé túlsúlyosak, erősen kopaszodnak,
de hiába adta ki a gép, apa semennyi százalékban
nem egyezik ezekkel az emberekkel.*

Aztán egyszer csak elkezdem látni bennük.

*Annyival egyszerűbb beírni a keresőbe a nevét, és entert ütni,
mint kinyitni a laptopját, a telefonját, a pendrive-jait,
megnézni az ő képeit, elolvasni a feljegyzéseit.
Vagy azt a sárga nejlonasztatyrot átnézni,
amiben a dolgait elhoztam barátnőjétől, Gizitől,
és amihez Vili kutyám folyton vissza-visszatér.
Mit érezhet? Mit kereshet? Endrét rajongásig szerette.
Talán a 20 dkg párizsi nélkül is szerette volna,
de Endre biztosra ment.
Vili most szagolgat, zörgeti a sárga szatyrot,*

*a nagy busa feje eltűnik benne,
fényképeket, iratokat, használati tárgyakat szagol.
Egy bicikliskesztyűt, egy fejhallgatót.*

Rákeresek apára.

*Az egyik találat egy fórum, ahol a Toroczky nevű
emberek után kutat, és jelentkezik egy nő, Ágnes.
„Szóval először nagyon meglepett
hogy kaptam választ. A következő az volt
hogy mikor születettél. Hogy miért?
Ugyanis én is ebben az évben ill. ebben a hónapban
sőt ezen a napon. Tehát 1951 09 04-én .
Az én e-mail címem
toczy -k-u-k-a-c- enternet -p-o-n-t- hu
Ezen jobban lehetne levelezni. Írj Várom
Szia :Toroczky Endre”*

Vers az ama bűvárnőről

*...az amák..., az amák...,
a tenger leányai...,
...az anyák meg a nagyanyák...,
japán gyöngyhalászaik...,
gyűjtenek kagylót, tengeri sünt,
gyöngyöt és hínárt...,
...virgonc, fürge, kitűnő úszónő...
mind az ama bűvár...*

*kétezer éve csak fundoshi
és egy fehér tenugi,
testük ami fedi – állítja valaki,
de látok olyan ama bűvárnőt,
aki egész testét fehér naptejjel keni,
sőt találok bűvárszemüveges képeket is.*

*ha az ama ha lebukik
a sós víz alá, állítja a cikk,
amit olvasok, bizony napi
hat-nyolc órát tölt a mélyben lent
visszatartott lélegzet-
tel, a sok ama nő ---*

*akár hatvan-nyolcvan másodpercig is
képesek levegővétel nélkül dolgozni, míg
lemerülnek 12 méterre...*

*a szikrázó napsütésben,
viharos erejű szélben,
sirályvijjogásban
óránként harminc-hatvan
alkalommal buknak a mélybe,
az anyaméh-csendbe,
a lányokat az anyák, nagyanyák tanítják,
és rendszerint tizennégy évesen készek,
készek a merülésre*

*nem ritka a hetven-, nyolcvanévesen
szikrázó kék hullámok alatt tempózó búvárnő,
de a számuk
folyamatosan csökken,
jelenleg csupán kétezerre tehető,*

*nézem a meztelen
japán nőket,
a fekete-fehér képeken
se kislányok,
se öreg nők,
vajon ők nem akartak fotózkodni,
vagy a fele, esetleg az egész csak mese?*

*legtöbbjük Toba és Shima
város környékén,
Mie prefektusban dolgozik,
olvasom a neten,
de a google mapsen nem
találom sehogy se
ezeket a városokat,
amikor rájuk keresek.*

*tennivalójuk egész évben bőven,
mert ha a gyöngyhalászat szünetel,
akkor főleg a tengerfenék tisztításával
vagy egyéb a gyöngykagylótenyészetekben
előforduló munkával foglalkoztatják őket
– olvasom a száraz, meglepően
száraz
tényeket,*

*miközben a föld másik oldalán több száz ama bűvár
szorgoskodik éppen.*

*mindegyik egy kis csajkát hord magával,
az összegyűjtött kagylókat abba teszik,
így könnyen ellenőrizhető az ama bűvárnők munkája,
vajon hívja őket jóbórnak valaki?
...és vajon egy ama bűvárnő tengergyümölcssei
pizzát választ egy nyaraláson, vagy inkább lángost eszik?
vagy inkább síelni járnak télen az Alpokban?
...és vajon egy ama bűvárnő hogyan csinálja?
csókolózásnál a szája tovább tapad össze a másik szájával?
...és ha meghal az ama bűvár, a vízbe temetik, vagy a földbe?
...elege lesz addigra a vízből, vagy örül..., hogy most már
a víz alatt maradhat örökre?
a víz alatt maradhat örökre?*

házasítás

1.

*elhelyezkedni a szigorban.
képezni a szilákat,
mit kizárni, mit kiköpni,
befogadni mit lehet.
rendellenes immunrendszer,
kiszűrni a fegyelem ricsaját.*

2.

*de mit tehet a legkisebb
csirke, ha sebét addig csipkedik,
míg fel nem feslik a hús,
míg belet nem ér a csőr?
tollhullásban-kopaszodásban
élni percről napra, hónapról évre.
és ez a test nem gyógyul meg reggelre.
egyszer elfogy
az ösztön, a tehetetlen
düh. mi lesz
akkor?
hová bújhat a tyúkólban a gyenge,
hol kaparjon, ahol őutána nem kapnak?
konvex térben a látottság maga
a világ.*

3.

*mondjuk, hogy peremhez
ér a csirke. hátra
vagy előre tesz majd lépést?
a szélzúgás a
védtelen sziklán melyik tollát
tépi ki legelőbb. megfordul-e
fejében a hullámmoraj,*

*a bálnaének.
a begyében a kavicsok lehúzzák-e
a mélybe, ha.
visszaveri a csattanás hangját
a kőfal.
legyen a csend a harag.*

kettős zaj

1.

*tehetetlenségből felépített ház.
lemondás egy puhább kézről.
a bőrbe nő a keményedés.
az ajtórács mögött
dühében felmorajlik
makacsul nyekeg egy
korán anyját vesztett,
magára maradt,
most a durva kézre
támaszkodni kénytelen
orangután.*

2.

*szürke udvarban egy fa esélye.
tornyosuló emeletek. konyhazsír.
patkánynesz. lakózsivaj.
a tűzfalon futó borostyán
zümmögi a napfényt a
körbezárt betonnak. délben is
nyirkos a kő. mohalepte repedések.
akarja a bukást a fa. nem felszökni,
nem magasodni. nyújtózni képtelen.
lomha csüggedés szivárog a kérgéből.
csak átmenteni tavaszig az ágakat.
kiállni a közös térbe, ami senkié,
és lecsupaszodni. termékeny, de
kiállhatatlan szorongattatás.*

3.

*most kinyújtom a kezem
megragadni a hulló levél
zörgését. most jó.*

*egy síkságot képzelj el.
csak füveket láss. hangát.
zengő nyíltság. szinte vízszintes tűz
a nap délibábja. ilyenkor a nap
már a horizonton túl van.
parázslík az újra elhalasztott
lehetőség. csak még egy
tévoesztés.*

feloldódás

1.

*dédelgetni a haragot,
akár a bokrok mellkasában
zúgolódó madarak. a tojáást
a düh melengeti és
a lenyelt hang védi. a küszködés
az ágbog karmolásával, hogy
még röpképesen törjék
át a lombok határait.
egyben tartani a szétszóródó figyelmet ilyen.
bántani a szív pilleburkát, hogy
kiszáírtsa szél, felpuhítsa eső és
kiszikkassza a nap. hogy ne torpanjon meg,
ha eljött az idő, és neki kell repülni
az ablaküvegnek. és
megfojtani, ha kell, ha muszáj.
ha nincs rend, nincs fegyelem, szétszóratik
a tollprizmán a fény,
és az ijesztő.*

2.

*legyen harag is, de
a törődés dühe.
hínárja a tudat sekélyesét
ne nője be. add neki a
szeretet, a munka egy részét,
de csak míg
gondod van rá.
nem övé – a tiéd az időd.
az nem az ő helye.*

3.

*átszakítja-e az akvárium
falát a hal. az üveget
könnyű teste nem repesztheti,
akárhányszor dobja neki súlyát.
meddig tarthat a néma vergődés?
előbb-utóbb mindenkit
gúzsba köt a közegellenállás.*

4.

*levegőt feladva sikíts
bele a vízbe is, ha gondot
viselsz, ha kell, ha muszáj.
beszélj, mert én nem tudok.
az én hangom nem hang,
csak dísz, pikkelyekről
szétfröccsenő szín.*

*engem a nézés rögzít.
az idegpályák töredékmásodperce,
míg szem és agy kommunikál –
az biztonságos.
ez a tűnés.
a halban az akarat,
hogy itt az idő. hogy most egyszer csak
minden megváltozik, és dolgozni
kezd a nyomáskülönbség.*

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése

IX. rész

„A szenvedély járt az eszemben, melyet úgy hívnak, vers”

Wirth Imre: – Korábban az 1996-os *Utószó* című verseskötet részben már szóba került, az 1998-as *vegyes műfajú A bűnök számbavétele* viszont még nem. Az én hibám, ha már számbavétel, hogy még mindig a kilencvenes évekről beszélünk, ám a megértés szempontjából talán ez a legfontosabb évtized.

Takács Zsuzsa: – Akkor két kötetet is leveszek a polcra, hogy pontosan idézzem az idevágó részeket. Végtelenül szabad voltam, ha prózát írtam, és ennek életrajzi oka volt. Tengelyi László *A bűn mint sorsesemény* című könyvében írta: „Schellingnek az az eltökélt szándéka, hogy [...] a szabadságfelfogásra nézve adódó következtetéseket – Kanttal ellentétben – maradéktalanul levonja. Ezért szegezi szembe az erkölcsiségtől elválaszthatatlan szabadság kanti eszméjével [...] a szabadság »reális« és »eleven« fogalmát, amelynek értelmében az »képesség a jóra és a rosszra«”. *A bűnök számbavétele* kötet címadó novellájában férjhiósöm nevében beszélek, de első személyben fogalmazom meg élettörténetét. Az írás felütése, hogy „nem velem esett meg, de első személyben tudok csak beszélni róla”, saját tapasztalatom, az elbeszélő eltökéltségére utal, de a vegyes műfajú kötet groteszk hangütése enyhíti a tragikus háttértörténetet. Az olvasó, ha megtanulja, hogy kellő távolságból kell szemlélnie az életét és az álmait, mintha nem is ő álmodná, és nem is ő élné, amit megél. Van egy visszatérő álmom, általában a felébredést megelőző-megismétlő utolsó híradás odaátrol, ami a túlvilágot és az álom birodalmát éppúgy jelenti. Álmomban éppen kifelé vonszolja a színről állványát egy festő. Festménye hajlékony, nyúlós sarkában, ahol a vásznon általában a szignó áll, a mű egyetlen kiemelt kockáját láthatjuk. A festmény fel- és eltűnése hosszan tart, mint egy csók vagy egy érzelmes kézfogás. Ahogy emlékezetem megőrzi az álom üzenetét az odaát és az itt senkiföldjéről (1994 októberében halt meg anyám), úgy örökké emlékszem egy temetésre, melyet Pilinszky *Végkifejletének* a borítója hívott életre. Kezében levett kalappal áll a közönség hajadonfőtt, örök illusztrációjaként páratlan és jelentéktelen életemnek. Nem sikerült volna azonban megírnom a *Ma meghalt anyám vagy talán tegnap* című verset¹ és a hozzá fűződő prózát,² ha egyúttal bele nem egyeztem volna a saját halálomba is. Merész hasonlatképp, nem sikerül a nevetéstől fuldokolva felolvasnom (barátaimnak) az írásomat – ahogyan Franz Kafka tette *A perrel* annak idején, ha nem saját magamtól búcsúzom. „Ott állnak háttal, kosztümben, kabátban / és ballonban, rángatja őket a szél, / fejükön kendő és kalap, vagy várnak / hajadonfőtt, és fáznak. Egy szertartás zajlik / előttük. Ismerik a szabályait, / de nem ismernek rá belőle a halottra. / [...] / Kézről-kézre adtok, mint egy vakot, / és ölelésről-ölelésre.”³

¹ In: *Utószó*, Jelenkor, 1996.

² A verset megfosztják ruhájától, in: *A bűnök számbavétele*, Jelenkor, 1998.

³ Naptárak jelentése, in: *Utószó*.

– A bűnök számbavétele nemcsak a címadásban hozott változást – említette Zsuzsa, hogy újhaldas szokás volt az összetett szavakból álló cím (lásd: Némajáték) –, hanem a szürreális-abszurd motívumokban tobzódó novellákban is. Amiről kezdettől fogva beszélgetünk, hogy milyen rétegzettség van Zsuzsa írásainak, hogy vándorolnak, kapnak új és új fénytörést az emlékek. Mintha egy örökmozgóban lennénk, ahol minden ismerős és mégis minden más. A fátjol hol prózából, hol versből, hol esszéből van szöve, de ha meglibben, letagadhatatlanul Maga van mögötte.

– Tengelyi László az *Élettörténet és sorseseemény* című másik jelentős könyvében – a francia fenomenológust, Maurice Merleau-Pontyt idézve – az emberben jelen lévő vad tartományról beszél. Ebben a kötetben szerepel egy esszém, melyben saját írói tapasztalomból kiindulva arra következtetek, hogy saját és idegen nem összeolvad, hanem összekapcsolódik bennem. Rá is kérdezett előzőleg: Camus *Közöny* című regényének első mondata adta a vers címét (*Ma meghalt anyám vagy talán tegnap*). Itt nem képzelgésről van szó, hanem arról a dátumhoz köthető naplementéről, amikor meglátogattam a nyugdíjas anyámat a balatoni utószezonban, Füreden. Nem tudott kijönni már elém a vasútállomásra, az érzésküvet spanyolcsizmáját viselte a lábán. Azt kérte, hogy együtt nézzük meg az apokaliptikus naplementét.

– Igen, ez a Szövegértelmezések részben olvasható. Miért érezte úgy, hogy meg kell „magyarázni” a verset? A kérdés persze álnaiv, hiszen én se teszek mást, mint hogy faggatom magam.

– Talán azért, mert a vers és a hozzáfűzött szóbeli, rövid magyarázat együtt működik. Magamnak és az olvasómnak teszem fel a kérdést, hogy mi történt, történik velem. Hogyan írhattam verset életem legtragikusabb délutánján. Boldog és boldogtalan voltam egyszerre, amikor megszűnt szenvedni. Egyúttal igent mondtam a saját halálomra is. Az esszé írása idején merő szenvedélyből, szabadságvágyból, régi vágyam teljesült. Minden előzetes megfontolás nélkül, egyik percről a másikra, végre felmondtam az állásomat. Másnap reggel felhívott a nyelvi labor vezetője azzal, hogy a következő napon tízkor értekezlet. „Sajnos nem nekem”, válaszoltam neki kicsattanó jókedvvel. Másnap leültem a gép elé, és elkezdtem a prózaírást. Egymillió-kétszázezer forintot vesztettem hirtelen döntéssel. Évek óta kisebbik lányom lakására gyűjtöttem, hosszú éveken keresztül. Ültem, mint Harpagon, a pénzeszákon és számolgattam a pénzemet. A *bűnök számbavétele* nemcsak háttorzongató könyv, hanem mulatságos is. Szereplőit fülön csíptem, ezzel le is lepleztem őket, erre árkon-bokron át követve a nyomomba szegődtek. „Éjjel történt, itthonról már négy hónapja távol, egy kisváros egyetemi campusán, társbérletben egy baszk diákkal, aki kerek fejű, égő szemű honfitársaival rendszeresen lakásunkon tartotta nem egészen ártatlannak tűnő megbeszéléseit.” Talán az olvasó a háttérzajból ki is veszi az elbeszélő boldogságát a címadó novellában. A prózában történő lubickolás önfeledtsége belejátszik a hangzavarba. Lator László lényeglátó fülszövege a könyvön a következőt mondja: „lírája tele van váratlan áttűnésekkel, [...] az értelem fényköréből minduntalan kicsúszó jelenetekkel [...]. Ha pedig csakugyan egy-egy álmát írja le, foghatóan valószínűnek látja és látatja az álmot [...], mint a német romantika nagy kísértetlátói”. Igen, a német kísértetlátók vezették a tollamat, és Kafka bátorított a novellák megírására.

– A visszaközönlő emlékfoszlányokban, például amikor kigyerekként a Dunába akart ugrani a főszereplő, a narrátor gyakran váltogatja a pozícióját, a nő férfi lesz és fordítva, az átváltozások olyan természetességgel mennek végbe, mintha egy androgün világ kelne életre. Honnan jött ez a tükör-metamorfózis narratíva, amikor egyben látjuk, ami különbözik?

– Sem férfinak, sem nőnek nem tekintem elbeszélőmet vagy költői éneket. Tulajdonágaik széles skálán helyezkednek el, minden szereplő ruhája illik rám.

– Az esszéhez hasonlóan novellák is születtek felkérésre?

– Kivételes esetben kértek fel novellák írására, viszont a már elküldött írásaimat sosem utasították vissza. A *Kortársba*, egy szerkesztőmnek egy alkalommal tévedésből az egyik

vers második oldala helyett egy másik vers folytatását küldtem el. „Merész, új hang”, írta válaszlevelében. Nehéz volt bevallanom, hogy összekavartam a példányokat, és elnézést kérjek miatta. De vissza *A bűnök számbavétele* novella történetére, egy Spanyolországból hazatért kollégám legendáriumból származnak a részletek. A baszk szálat persze már én tettem hozzá. Mindig is izgatott a másság, a szokásostól való eltérés, a baszkokat azért is kedveltem, mert nem újlatin nyelven, hanem egy furcsa, feltehetően kaukázusi eredetű nyelven beszélnek. Ragozzák az igét és a főnevet, akárcsak mi, vagy a finnek. Madridban egy konferencián találkoztam egyszer egy baszk irodalmárral. Amikor megtudta, hogy magyar vagyok, széttárta a karját és átölelt, „nahát, unokatestvér”, kérdezte, „hogya s mint”? Az álmodó, Agócs Károly, a kétszeresen kollégám, tanár és író ajándékozta nekem a történetet, akire a nevezett késő délutánon rányitottam a tanári szoba ajtaját. Nem égett a villany, vaksötét volt, s a sötétben egy természetes bútordarab felállt és tétova lépésekkel közeledett felém. Felsikoltottam, mondanom sem kell. Erre megpróbált megnyugtatni. Ő volt Agócs Károly. Azt mondta, depressziós. „Ki nem az?”, mondtam megkönnyebbülten. Nagylelkűségi rohamában felajánlotta előző esti álmát, amelyben a két éves korában meghalt (szemmel verés miatt halálra szomjaztatott) nagynénjének történetét meséli el. Meglátogatta Madridban a két éves kora óta meghalni képtelen, általa nem is ismert kislány-nagynénje, és inni kért tőle. A kicsi lány szüleinek annak idején egy javasasszony adta ezt a tanácsot, hogy ne adjanak neki inni, mert valaki szemmel verte meg, és ennek egyetlen ellenszere a szomjaztatás.

– *A halálra szomjaztatás motívuma két novellában is visszatér. Lehet, hogy egészen rossz nyomon járok, de a visszafogott, mégis szürreális narrációban én Kleistet is érzem.*

– Rajongok Kleistért. A jobbára német-osztrák családi hagyományt, a fegyelmezettséget, a német irodalom szentimentalizmusát szerettem volna kiegyensúlyozni egyetemi szakválasztásommal, a spanyol és olasz szakkal, a latin szellem nyitottságával. Bele is szerettem például Calderónba, *Az élet álomba*.

– *Hadd kérdezzek még bele az Utószó verseibe. A látványban olvasom: „A nővérpult előtt ismerős öregasszony. / A Széchenyi vagy Szabó Ervin könyvtárosnője? / Tiszta tekintet, ősz-szőke haj. / Rámnéz, mielőtt megkérdezném tőle, / melyik szobában fekszik Nemes Nagy Ágnes? / Egyébként tudja jól, hiszen ő maga az.” Számomra talányos ez a vers, vagy talán csak jó lenne, ha Ön mondaná el a történetét.*

– Igen? Én pedig azt hittem, magáért beszél. 1980-ban költöztünk a Németvölgyi útra. Ágnes két villamosmegállónyira lakott tőlünk. Már túl voltam azon, hogy féljek tőle. Föl is jártam hozzá laza rendszerességgel. Maga a vers utolsó nála tett kórházi látogatásomról szól. Ágnes már rákos volt, Lengyel Balázs új családot alapított akkorra, megnősült és született egy kisfiuk. Balázssal néha összetalálkoztunk a Böszörményi úton, és beültünk egy-egy eszpresszóba, Balázs beszélgetésünk alatt többször elsírta magát. Pilinszky után Nemes Nagy, Kálnoky és Rába voltak számomra a legfontosabbak, de Ágnes mindenki másét felülmúló egyenes tartása mindenki másénál példászerűbb volt. A Rákosi-diktatúra teljében, a Rákosi hatvanadik születésnapjára készülõ antológiába kért az Írószövetség verset tőle. Ágnes mély megvetéssel válaszolt, mondván, hogy elvesztette tehetségét, és többé nem ír verset.

Említett látogatásomra visszatérve, bementem hát hozzá a kórházba, nem sokkal az 1991 augusztusában bekövetkezett halála előtt. Nem ismertem föl a nővérpultnál várakozók között, de emlékszem, hogy éppen tőle kérdeztem meg, hogy nem tudja-e, melyik szobában fekszik Nemes Nagy Ágnes. Halványan emlékeztetett csupán egykori önmagára. Kifelé menet a kórteremből meg is botlottam a felmosóvödörben.

– *Lengyel Balázssal milyen volt a kapcsolata? Gyerekként még A szebeni fiúk című ifjúsági regényét olvastam, szerettem.*

– Jó volt a kapcsolatunk, Péter⁴ házassági tanújának őt kérte fel. Egy nap, még a házasságkötésünk előtt megkérdezte, volna-e kedvem beszélgetni vele. Beültünk egy eszpresszóba a Böszörményi úton. Meg kellene gondolnotok a házasságot, mert „el fogtok fejlődni egymástól”, mondta Balázs. Igaza volt, de mégsem bánom, hogy nem rettentünk vissza a döntéstől, hiszen két csodálatos gyerekünk született.

– *Egy másik versben a kerületi könyvtár ruhatárosnője és egy részeg férfi dulakodása szabadítja meg Zsuzsát egy zaklatástól, a végén pedig szürreális módon eltűnik a ruhatárosnő: „Megjött a ruhatárosnő; könny szökött szemembe. / Ajkai között fogvájó táncolt, jóllakottnak látszott, / de ölelésre kitért karomat meglátva hirtelen / a csukott ajtón át kitört és szemem előtt / a reggeli forga-tagban eltűnt mindörökre.”⁵*

– A vers utolsó részében szerepel az idézett néhány sor. Háttére az volt, hogy egyszer egy alkoholistá hajléktalan megszólított a SPAR előtt, hogy „most biztosan megvet, mert részeg vagyok”. Nem akartam megbántani, de nem is volt bennem elég óvatosság, amikor azt válaszoltam, hogy dehogyis vetem meg. Mellém szegődött, együtt léptünk be a boltba. Félttem, hogy nekitántorodik a szeszesitalokat tartalmazó polcoknak, és nekem kell megfizetnem a kárt. Félelmükben vacogtak és táncoltak az üvegek, persze én is. Végül mindenki figyelmét magunkra vonva együtt távoztunk. Ráadásul a havas, jeges utcán sűrűn hullott a hó. A részeg a kabátom övébe kapaszkodva követett, sőt utánam szállt a villamosra. Mindenki próbálta kikerülni párosunkat. A kerületi könyvtár ruhatárosa azonban nem volt ennyire szerencsés. Tudtam, hol száll le, egy megállóval később, mint ahol én. Mint *A répa* című orosz mesében: Anyóka húzta apókát, apóka húzta a répát – húzták-húzták, ráncigálták, de hiába – nem mozdult a répa. A nyílt utcán, az alkonyati borongásban, a Liptó utcán lefelé végül kereket oldottam. Utána napokra eltűnt szemem előtt a könyvtárosnő. Attól félttem, hogy a részeg agyonütötte, földarabolta, megsütötte, és aztán megette. Amikor jóval később összetalálkoztam vele, elnézést kértem tőle. „Mindenki botlik néha”, mondta megértően. Ruhatárosnőnk könyvtárban dolgozva sem volt tisztában vele, hogy a könyvtár maga az univerzum, kedvenc argentinom, J. L. Borges szerint.

– *Ha jól emlékszem, Borgest itthon a Kozmosz Kiadónál adták ki először, a Körkörös romokat.*⁶

– Óriási szerző. És van egy verse, *Az első magyar költőhöz*. Sokáig abban a téveszmében ringattam magam, hogy több más versével együtt én fordítottam először magyarra, de sajnos nem én, hanem Somlyó György.

– *Körkörösén visszatérő motívum – a gyerekkor kapcsán szóba is került már – a vert ló. Mint irodalmi olvasmányélmény, Dosztojevszkij, Nietzsche, másrészt pedig saját élményköréből származó emlék. „»Otthontalansága mély otthonosság« lett, mint Dosztojevszkijé, Tonio Krögeré, vagy az ütlegett konfliktus nyakába boruló Nietzschéé, aki végre átadja magát a parttalan száanalomnak, mely örület formájában üt ki rajta.”⁷ És metaforikusan egy abszurd kínzásnál is felidéződik a verés, egy lány meséli: „Hamar elunta aztán a csapkodást, és megtámaszkodott a falnál. – Azért vagyok ilyen fáradt – szabadon maradt kézfejét homlokára szorította –, mert szombat délutánonként nekem kell megvernem – és itt egy számára ismeretlen fiú, egy másik oldalági unokatestvér neve következett –, ugyanis nem tanul, és a szülei engem kértek meg erre a szívóességre. Fölmutatott a szemmagasságban falba vert két kampóra: ide kötik ki.”⁸*

– A lovak iránti szeretetem még tanyai vendéggyerek koromból származik. Ha túlzott érzékenységem korai tüneteit keresem, vagy esetleges kezdőpontját, akkor beszél a szí-

⁴ Lengyel Péter, Takács Zsuzsa volt férje (1962–1980).

⁵ Jelenetváltás, in: *A bűnök számbavétele*.

⁶ *Körkörös romok. Fantasztikus novellák*, ford. Benczik Vilmos, Kozmosz Fantasztikus Könyvek, 1972.

⁷ Az elveszett lehetőség, in: *A bűnök számbavétele*.

⁸ Ragyogó trón, in: *A bűnök számbavétele*.

vembe egy ló. Akkor még a Belvárosban is, az ötvenes években, közlekedtek lovas kocsik. Láttam egy kocsist, szenet szállított, és egy roskadt lovat ütött veszettül, mert a ló képtelen volt tovább húzni a rakományt. A lónak a fájdalomtól vagy az izgalomtól megmerevedett a nemi szerve. Rettenetes látvány volt, tízéves lehettem. Szerepelt a történetben egy, a kínzás részét nem képező, oda nem illő tárgy. Hallgattam az ostor el nem vétett ritmusát. Lecövekeltem a járdán, azért, hogy a kocsis elszégyellje magát, hogy csődület támadjon, és maradjon abba a bántalmazás. De nem támadt csődület, nem maradt abba az ütlegetés. Édesanyám megpróbált elvonszolni a helyszínről. Itt akarok állni a világ végezetéig, gondoltam, amíg abba nem marad a kínzás. Jóval később nyilván olvastam Nietzschét, vagy máshonnan ismertem meg a torinói ló történetét. Az édesanyám halálába illő mozaikként felbukant újra, és belekerült a neki írt gyászversbe. („Ki engedi, hogy egy csontjára apadt testet / üssenek, hogy fölszerszámazzák kemény / szíjakkal és egy kordé elé befogják? // Egy kocsis szénfekete arca vibrál, / a kínlódó paták kőzúzalékkal és forró / kátránnyal a bőrét teleszórták. // Káromkodására kihegyesedik az én fülem is. / Szeretném érteni, mit üvölt, mit kíván, / szívesen teljesíteném parancsát. Lehet, // hogy azt akarja, a terhet lökjem kicsit tovább. / De nem akarom elmozdítani a rakományt. / (Koporsód elé befogva te állsz.)”⁹)

– *Bennem a kocsisok káromkodásözöne maradt meg, ahogy hajnalban indultak a malomból a Vaskapu utcában, ahol az apai nagyapám lakott. Másik hasonló motívoma Zsuzsának a halott vagy meg nem született gyerek, és hogy tegyen úgy, mintha élne. Drámai. Még ha a beszélgetésünk alapján tudni vélem is, miről van szó.*

– Igen, ez egy egészségügyi küret leírása, Kertész Imre halotti imája a *nem született gyermekért*. (Ez lett volna eredetileg a *Kaddis* alcíme, ha a kiadó hozzájárul, de valamiért ezt nem engedték, holott... Holott nagy különbség van a *meg nem született* és a *nem született* gyermek jelentése között.) Az *Ártatlanság* című versemben a *Kaddist* (Imre kisregényének történetét) a feleség elbeszélésében halljuk újra és másként. „Azt álmodtam, hogy gyermekem született: / tőle. De előre figyelmeztettek: halott. / A legrettenetesebb a közönyöm volt, // nem érdekelt, hogy mi történik velem, / nem fájdalmat, unalmat éreztem inkább. / Egy óriási, viaszos újszülött feküdt // a színtelen nyilonnal letakart asztalon. / Mellette damasztikdövel elfődvé egy / félbemaradt reggeli kellekei. // – Úgy kell tennünk, mintha élne! – mondta / a baba, és fölkiáltott egymás után kétszer: / – Milyen édesen kalimpál!”¹⁰ Ezt szó szerint így álmodtam, s mellé a tematikailag egybetartozó négy verset. Megijedtem saját magamtól. Honnan ered a „szívem hidegsége”? Semmi mentséget nem tudtam. A háttere a *Kaddis* háttértörténete: elvetélt terhességem; de erről már beszélünk. Kés ejtette seb keletkezett az újszülöttön, a halott kisbabán, de ebben a sebben benne van az önmagam megsebzése is. Talán megbocsátják majd nekem, hiszen bár a vetelés magától indult el, de előzőleg én jelentkeztem abortuszra. „Tudtam, hogy én sebeztem meg, akaratlanul, / amikor a kenyeret vágtam; emlékeztem is, // beleszaladt a kés a félig még tiltakozó bőrbe. / Homályos büntudat és félelem fogott el. / Tudtam, hogy el fognak ítélni.”¹¹

– *Ez aztán A bűnök számbavétele kötet címben megidéződik újra, a sebzettség, a fenyegetettség, a sériülés lehetősége mindig jelen van, visszatérő motívumai az első kötettől Zsuzsa szövegvilágának.*

– Ehhez a történethez hozzátartozik még egy riportra történő felkészülés időszaka is. 1980-ban, mikor ideköltöztem a gyerekekkel, a nagyobb, de üres lakásba, bútort is kellett vennem, ezért sok minden munkát elvállaltam. Az *Élet és Irodalom*nak készült a riport, amihez tapasztalatgyűjtésre éjszakánként bejártam a János Kórház szülészetére. Abor-

⁹ Megfejtés, in: *Utószó*.

¹⁰ In: *Utószó*.

¹¹ Tudtam, hogy el fognak ítélni, in: *Utószó*.

tuszra viszont nem mentem be, pedig felajánlották a lehetőséget. De a szülésekre igen, így hát látogatóként végigkövethettem, hogy mi történik velünk, ha szülünk és születünk.¹²

– Visszatérve a novellákra: az elbeszélő úgy mondja el a két lány közötti kapcsolatot, hogy megfordítja a viszonyt, E/1-ben más beszél, aki – ismerve a történet életrajzi hitelességét a korábbi beszélgetésünkből – nyilván nem „Zsuzsa”. „Tizenhat éves korom táján rémülten vettem észre, valahányszor tükörbe néztem, hogy ahelyett, hogy napról napra szebb lennék, mint osztálytársnőim, egyre csúnyább és öregebb vagyok. Pontosan a fordítottja esett meg velem, mint legkedvesebb olvasmányom főhősével, akinek arcán az idő és gonosztettei nem hagytak nyomot, képmása vénült csak. Megköttem én is – gondolatban – szerződésemet az ördöggel; boldogságomért cserébe azt kértem, hogy világhírű zongorista legyek.”¹³

– Igen, szerettem cserélni a szereposztást, a két lány helyet cserél. Átjátszások vagy átcsúszások, igen. Esett már szó erről a hol nő, hol férfi szerepköréről is. Az egyik első alkalommal beszélgettünk már a klottgatás tanyai fiúról, aki azt mondta, hogy „a lány nem gyerek, a nő nem ember”. Hat-hét éves lehettem. Ma már tudom, a szerintem kirekesztő véleménye ellenére igaza volt a fiúnak. Jászárokszálláson ez volt a korrekt szóhasználat, én viszont Budapestről jöttem. Nyelvhasználati és érzelmi szempontból tehát nekem is igazam volt.

– Ráadásul mintha ezt a motívumot tovább is vinné Zsuzsa, mert ez a lány a húgával vagy a nővérelé disszidál, aki aztán leválik tőle. És akkor azt mondja: „Nem kellett hát senkit sem szeretnem azontúl, engem sem szeretett senki. Kitérult előttem a világ; szabad voltam.”

– Életem fontos felismerése, hogy a parttalan szabadság rettenetes csapda is egyúttal.

– Ebben a novellában ráadásul a hazugság motívuma is megjelenik, mert azt mondja, hogy már leérettsgéiztek és elkezd szerepet játszani. Elnézést, hogy összevissza cikázok a kérdéseimmel, de eszembe jutott ez a két versszak, talán mert a múltkor is szóba került: „Kérdeztelek, miért / jöttél, hogy mit közölj / – árnyék nem kísért – / az életem felől. // Jöttél, hogy mit közölj? / Jöttél, hogy újra itt hagyj? / Az életem felől. / Egy éve már halott vagy.”¹⁴

– Anyám halála után írtam ezt a verset, őt idézve szüntelen, szüntelen vágyakozva utána. A versforma mágikus versforma, Arany János írta pantumban a *Bor vitéz* című verset. A versben azt kértem anyámtól, hogy sétáljon mifelénk a Branyiszki utcán, régi lakhelyünkön.

– Nem tudtam, de rákerestem: „Zúg az erdő éji órán, / Suhan, lebben a kísértet. / Eskü elől szökik a lány: / Szól vitéz Bor: »Jöttem érted.«” És hogy „A kedveséért jövő halott vőlegény alakja különösen az angol-skót költészetben át ragadta meg a költő képzeletét. A ballada, formájára nézve, maláji pantum. A Chamissótól meghonosított versfaj lényege az, hogy a költemény minden sora kétszer fordul elő. Ebben a messze keletről átvittetett versfajban a költő remekművet alkotott.”¹⁵

– Felkértek költőket, hogy írjanak megzenésítésre alkalmas verseket. Azt gondoltam, hogy balladát írok. Régóta vágytam rá.

– Csak megkérdem: miért?

– Hiányzott a nehéz, kötött forma. Túl sokat fordítottam, lehet... Túl sokat töltöttem a véretem „idegen erekbe”.

¹² Fiú, szép és egészséges, *Élet és Irodalom*, 1980. 10. 18. „A műtőben még mindig dolgoznak. Nem lazábban, nem oldottabban, kicsit átforrósodottabban talán, egy árnyalattal hangosabban szólva egymáshoz, meglehetősen összefogottan, fegyvelmezetten, de bujkáló jókedvvel, tán diadallal is. – Pályát tévesztettem – nézek vidáman a műtőorvosra. – Jöjjön be akkor néhány abortuszra! – Nem. Ma nem. Ma legyen egyértelmű a győzelem! – felelem. Az előtérben Colát bontanak. Ünnepelnek.”

¹³ Egy másik kezdés, in: *A bűnök számbavétele*.

¹⁴ Pantum, in: *Utószó*.

¹⁵ Pintér Jenő: Arany János balladái, in: *Uő.: Magyar irodalomtörténet. Tudományos rendszerezés*, VI. kötet, 1933.

– *Megint ugrálok. „Mihelyt átszellemült kezét – a mítin-re / távozóban – a kilincsre tette, rájött / a feministanő, hogy férjére adni az erényövet / elfelejtette.”*¹⁶ Gyilkos irónia. Beszélne erről? *Hogy fogadták a verset?*

– Nem emlékszem visszhangra. Gond nélkül leközltek, nem is tudom, hova adtam, de én páratlanul jól éreztem magamat, amikor írtam. Volt élő modellje persze a versnek, a rendszerváltozás közelebb sodort minket az új irodai eszközökhöz, elszaporodtak, és gyökeret vertek az angol szakkifejezések az üzleti világban. Néha életem hőseit szereplésre kértem, hogy játsszanak el újra egy-egy jelenetet. A versben szereplő hívószót, a „meeting”-et egy Amerikából hazatért üzletasszony mondta ki. Hozott anyagból dolgozom én is, mi tagadás.

¹⁶ Epizód, in: *A bűnök számbavétele*.

Pályám (pályám?) emlékezete

A haza széléről hozott örökségem, ha neve újabban nem is használatos, egy történelmi életforma. A lassan kikopó nyárspolgári fogalom helyett a mai szóhasználatban a kispolgár és a polgár életérzései között ingadozik. Az a réteg, hogy osztályt ne mondjak, amely köztudottan „minden rendnek malmán húzni fog”, s minden oldalról eléggé cinikus társadalmi és politikai megítélésben részesül. Kétségtelen, hogy maga is zárt világokra, lassan eltűnő családokra esik szét, szellemi intelligenciával túlságosan nem büszkélkedhet, legalábbis a közalkalmazottak igavonói. Visszaemlékezésem alapján szüleim és széles rokonságom ebbe a körbe tartoztak, szinte valamennyien hivatalnokok voltak, tanítók, postások és egyebek. Apám pályája a háború után ajaki jegyzőként folytatódott, én az épület kis szolgálati lakásában születtem. Ő pénzügyi elhivatottsággal kezdte újra szakmáját, banki előadóként végezte, majd anyám is hasonlóan a földhivatalnál. Még ma is kesernyésen idézem egy kitűnő színész kedves, a szocialista hatalom által átpolitizált dalocskáját, ahogy a 12-14 órás hivatalos gürcölés után siet haza unokáját elaltatni. Nem! Esténként elnyűtt, megalázott és kizsákmányolt dolgozók estek be az ajtón, s épp annyi energiájuk maradt, hogy kora reggelre regenerálódjanak valamit. Így aztán mesélésekre szinte nem is emlékszem, legfeljebb anyám hangjára. Ha tehette, honleányi ragaszkodással mindig a szegényekről szólt, akik a csábításoknak nem engedve a jólét esélye előtt visszamekültek ütött-kopott hajlékukba. Az már az alkotáslélektan általam kételyekkel fogadott teóriájára vonatkozik, hogy a hozzáférhető élményszerűség és a külső befogadói reflex között tud-e a tudomány valamiféle hiteles kapcsolatot teremteni. A gyökerek tehát adottak, a háttér kedélyes és életveszélyes, most ne menjünk bele. Mikor mindnyájunk sorsa szerint a rájuk szakadt immár ötödik diktatúra hajnalán csöndesen eltávoztak, örökségként maradt utánuk a hétköznapi becsület, a tisztességes szegénység ethosza, a tolerálható tekintélyelvűség, a szeretet sokszor kitapinthatatlan megtartó ereje.

Ebből a városi hivatalnoki attitűdből adódhat, hogy a mesét sohasem szerettem, a materiális valóságot elkerülő science fiction irodalommal, s a különféle logikai rendszerekhez már vissza nem csatolható abszurdal együtt. Konkrét emlékként ott tobzódtak a mozgalmi kis gyerekdalok és rigmusok, mindezek csúcsaként Fazekas Anna *Öreg néne őzikéje* című verses meséje, reprezentatív nagy képes kiadásokban, a hatalmi ideológiától sem érintetlenül. Többen már hamarabb szavalgatták, mielőtt megtanultak olvasni. Ami szakmailag máig tanulságos számomra, hogy a ritmus és a belőle fakadó rímkényszer már ebben a korban is rejtett erővel tört elő a tudatból, mivel az időmérték ekkor még felfoghatatlan, s formált

Az írás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia székfoglaló előadásaként hangzott el 2023. március 29-én az MTA Székházában.

ösztönösen valamilyen kezdetleges struktúrát a szaporodó családi köszöntőkhöz, az apró iskolai ünnepekhez vagy az egymást heccelő, olykor nyilvánosságot sem tűrő versecskékhez. Ennek első homályos felismerése középiskolás koromra esik, mivel irodalomtanáraink a város humán elitjéhez tartoztak, s mind habitusukkal, mind élvezetes műelemzéseikkel előkészítették azt az egyetemi diskurzust, mely bevezetés az irodalomtudományba fogalomként ismert.

A továbbtanulás bonyodalmaikat csak azért említem, mert meghatározók voltak költészetem alakulásában. Gimnáziumban főleg a nyelvek érdekeltek, latin és orosz területi tanulmányi versenyeken több díjat nyertem, s némi kamaszos nagyképűséggel – túlbuzgó igazgatóm unszolására – Szovjetunióba, a keleti nyelvek szakára ácsingóztam. Utólagos szerencsémre ez abban az évben nem indult, s a humán témához legközelebb a kenyérsütő és tézstapirító kurzus mutatkozott. Az előzmények alapján adott volt, hogy a közeli debreceni egyetem orosz–latin szakára jelentkezem, mindhiába. Felkészült voltam, s ma is úgy vélem, kudarcom oka latin írásbelim egy közepes szintű helyesírási hibája. Ebből nem hagyott kikecmeregni a felvételit vezető híres professzor. Alighanem innen ered az idegen nyelvekkel való, máig tartó frusztrációm háttere. Legalább tucatsnyi nyelvvél próbálkoztam, de ezekben már szofisztikus csavarásokkal, önigazolásokkal a megszállottság ereje fokozatosan tompult. Így aztán az út végén ott tartok, hogy anyanyelvemet igyekszem némileg megérteni.

Következett volna a hároméves katonai szolgálat a határőrségnél, melynek sorsom előnytelen alakulása mellett csak annyi problémája akadt, hogy félttem a sötétben, utáltam a lovakat (ez külön történet), s akkor még ráadásul minden mozgásra tüzeltek a baráti határok túlsó feléről. Innen főtiszt rokonom menekített ki a lillafüredi légvédelemhez, házon belül megtámogatva egyetemi újrjelentkezésemet, melyek mások esetében rendre a szemétkosarakban kötöttek ki. Érdekes módon az éves katonaságtól nemcsak a később nehezen leküzdött túlzott alkoholizálást kaptam örökül, hanem az élő irodalom apró impulzusait is. A féldilettáns környezetben többen már napilapokban és folyóiratokban publikáltak verseket, ezekről zajos kocsimákban vitatkoztunk. Újabb folyóiratok is előkerültek, köztük a tipográfiájával és hangvételével feltűnő, egyfajta modernséget sejtető *Új Írással* az élen.

Az elvárásokhoz képest provinciális irodalmi légkörbe kerültem az egyetemi városban. A hatvanas évek közepén a három T ismert kultúrpolitikája területi zónákra osztotta a művészeti közéletet, így a vidék szinte teljesen kiszorult a főváros akkor még többnyire illegálisan szerveződő, demokratikus alkotói szabadságot és korszerű szemléletváltást igénylő törekvéseiből. Bármily groteszk, akárcsak manapság, a szakadék a két környezet között volt a legmélyebb, olyannyira, hogy a rendszernek mondott váltás idején a kuruckodó vidéken feléledt a város- és polgárelenesség, valamint a szunnyadó antiszemizmus. A pestiek egy része, olykor joggal, ám teljesen tájékozatlanul a népi irodalom borzalmaival riogatta a helyieket, tudomást sem véve a korabeli viszonyokról. Gondoljuk meg, a nyolc-tíz órás utazás egyes programokhoz alkalmatlan volt, mobil még seholy telefonhoz is ritkán ért oda az ember, a levelezés úgy-ahogy, az éber belügyi bontások esetén egy hét, a lázasan túlteljesítésre vágyó elhárítás miatt csöppet sem veszélytelenül.

Ebben a furcsa alárendeltségben többünkben kétségtelenül maradtak hiányérzetek. A vendégprofesszorként Szabolcsi Miklós alapította egyetemi önképzőkör az *Alföld* folyóirathoz átkerülve *Alföld Stúdió*ként működik folyamatosan közel hatvan éve, s csak elnagyoltan említtem: ebből a műhelyből indultak Kossuthdíjasok, féltucatnyi akadémikus, számos akadémiai nagydoktor, egyetemi tanár, színházigazgatók, főszerkesztők, gyökeres társadalmi változást sürgető politikusok, s az írók közül most csak három név: Oravecz Imre, Tar Sándor és Borbély Szilárd. Ez a gárda aztán indulásakor megjelent a folyóiratban, és a neves szellemtörténész, Barta János európai színvonalú művészetfelfogásával is gyarapodva teremtett olyan fórumokat, mint az irodalmi napok, a költészeti fesztivál vagy az ünnepi könyvhét. Nehezen lehetne jelentős írót találni, aki ezeken a rendezvényeken valamilyen szerepben nem jelent volna meg. Sokáig még akkor is, ha odébb már megásták a kultúrharc árkait résztvevőinek kölcsönös meglegedésére. Tudom, a kérdés ennél jóval bonyolultabb, anomáliákkal terhelt, kellő mértékben nem is igen átlátható. Mivel e történetről a szakirodalom reagálása meglehetősen szegényes, azon el lehetne tűnődni, egyes irányzatok holdudvarában miékként zengene róla égi harsona. Akár az önfényezés gyanúja nélkül.

Visszatérve a pályakezdéshez, nem emlékszem, hogyan keveredtem egy tágabban értelmezett ezoterikus versmodell közelébe, a *Nyugat*-beli költők kedvelőjeként. Annyi azonban bizonyos, az ezotériáról akkor még fogalmam sem volt, mikor egy vidéki lap kulturális rovatához bevítem néhány kisbetűs, központosítás nélküli szövegemet, amit eléggé durva hangon visszadobtak, olyasmí megjegyzéssel: ki maga, partizán, hogy kódolja a mondandóját? Az egyetemi útkeresés gyötrődve, ám az általában szokásos módon indult. Kezdetben a tanultakat próbálta az ember versbe fegyvelmezni, jobb esetben saját problémáit is beleszinezni. De megint előtört belőlem a reprodukálás minőségi kételye, a másodlagosság értékzavara, amit későbbi kritikussaim abból az alkati tulajdonságból próbáltak értelmezni, erősödő öniróniám mellett, hogy az adott téma fonákjával együtt megidézve a befogadói élmény felől elbizonytalanít. Lehet. Ebből már én is éreztem valamit. Követendő példaként közelemben formálódott akkori sógorom, Oravecz Imre saját tévelygéseimet is fölerősítő lírája, hangom megtalálását későbbi időkre tolva el ezzel. Ezért nem volt indokolatlan első könyveim visszaadása, a szokásos sablonokkal: érjen még kicsit, és olvasson sokat. A módszert négy évtizedes szerkesztői múltammal magam se tudtam mindenkor kikerülni.

Ekkor újabb váratlan fordulat következett. A III. évfolyamon Barta János egyik legendás háromórás szemináriumának témaosztóján, nem is biztos, hogy véletlenül, a sor végére húzódtam, s miután kiosztotta 19. századi témáit, rám nézett, s ismert szigorával csak annyit mondott: Kassák Lajos: *A ló meghal a madarak kirepülnek*. Nem kell sok fantázia hozzá, hogy a hátralévő fél évben a könyvtárakat bújtam, mivel Kassákról már hallottam ugyan valamit, de az avantgárdról még annyit sem. Az anyaggyűjtést az egyetem köteles könyvtára segítette, idővel már az alig hozzáférhető magyar emigrációs irodalomról is szerevezve kópiákat. A sok új ismeret izgalma és kezdődő kritikusi mozgolódásom eredménye lassan az lett, hogy kezdtem hanyagolni a versírást. Túlságosan nem hangolt ebbe az irányba a hozzáférhető világirodalom közhangulata sem, a háborús borzalmak, a holokausz és a neoavantgárd különböző irányzatai valójában már túl-

haladott jellege miatt irodalomtörténeté szorították vissza a hagyományos poézist. Későbbi kollégáim nem kis malíciával érdeklődgettek: ha megvan már az idei versed, nekünk küldjed. A versírás utáni vágyakozást tovább csökkentette némi apró kritikusi siker, valamint néhány, a formabontás szelleméhez igazodó tanulmány és a magyar intézet könyvtárába kerülve az oktatói környezet. A hetvenes-nyolcvanas években ez a társaság a hazai műbírálatok egyik legtermékenyebb exportőre volt, jócskán bevonva engem is ebbe a folyamatba. Közben a készülődő *Új Magyar Irodalmi Lexikon*nak is egyik külsős munkatársa lettem. S hogy magamról is szóljak apró pozitív útmutatót, Barta Jánosnak tetszett a Kassák-dolgozatom, tanulmányaiban többször szóba is hozta, monográfia megírására ösztönzött. Számvető öregkori köteteiben való szerkesztői ügyködésemért pedig (már gyengén látott) famulusi ranggal tisztelt meg. Mégis megdöbbenem, hogy az akadémiai kézikönyvekben nívós kritikusok közé soroltak, amivel csak tovább szaporodott bennem a ranglétrák okozta kétely és bizalmatlanság.

Messziről úgy tűnik, elhamarkodott döntés lehetett, mikor a líra presztízsének látványos zsugorodásával átmenetileg a tudomány mellett maradtam. Imponáló volt a szakma erősödése, s még nem éreztem eléggé a nyugati nyelvismert hiányait. Lehet azt mondani, hogy a szakmai kiválasztottak életük bármely szakaszában képesek a megújulásra. Lehet. Én tágabb köreimben úgy láttam, a fogékonyabb fiatal időszakban kialakult ízlésvilág, társadalmi szemlélet, szociális érzékenység vagy életfilozófiának nevezhető bölcselkedés az alkotóval marad, ezeket tudja hitelesen érvényesíteni. Az ellenpéldák özönét meg lehet szokni, de ne feledjük a sok túlzott önbizalomra látva, népességünk már nyolcmilliórd. Hiába köpött állítólag Tzara Kassák perzsaszőnyegére, életművének összegzése nála sem a dadaizmus mentén valósulhatott meg.

Többször említettem már az alkati kérdések meghatározó erejét, pályám újabb kilengését sem minősíthetem másnak. Mikor a hetvenes évek vége felé felkértek az újjászerveződő *Alföld* folyóirat egyik szerkesztőjének, át kellett gondolnom, mi várhat rám a jövőben. A tudományos imitációim folytatásakor, mint mérsékelt bohém lélek, számítanom kellett a szakma röghözkötésére, a rengeteg kutatásra és a megfelelő színvonalú közszereplésre, mikor még a Nyugatról történő, főleg Bori Imre vajdasági és olasz közvetítésével inspiráló új elméletek befogadásával küszködtem. A strukturalizmustól a szemiotikáig, a konkrét költészettől a dekonstrukcióig, a hermeneutikától a neoavantgárdig. Nem eresztve, persze, az avantgárd szimpátiát sem, a Kassák-monográfia folytatásával, s annak mintegy melléktermékeként Tamkó Sirató Károlyról írt kismonográfiával. De félig készen volt már egy újabb kismonográfia is a tragikus sorsú Barta Sándorról, akit a kinti magyarok folyóiratának főszerkesztőjeként a sztálini vérengzésekben kivégeztek. Azt azért tegyük hozzá, hogy itthon a hatvanas évek közepén talán az első engedélyezett könyv az avantgárdról oroszról való tükörfordításban *Modernizmus* címmel jelent meg (ők sokáig így nevezték az avantgárdot), aminek első mondata valahogy akképpen hangzott: a modernizmus a rothadó kapitalizmus terméke. Ezzel a bipoláris reakcióval kénytelen volt az ember a Kassák-féle kellemetlen álavantgárd címkét is vállalni, holott későbbi korszerű irodalmunk számos impulzust kapott annak továbbgondolásából. Mennyivel megértőbb a későbbi kritika, amely sajátos konzervatív avantgárdról elmélkedik.

A művészetet körülölelő politikai éberség, főleg az ideológiákat gyártó irodalom esetében, nem hagyhatta érintetlenül a szépírói műveket és az értekező prózát sem. Tőlem nem volt idegen az ellenzéki attitűd, mely elsősorban szociális érzékenységre és igazságérzetre alapozódott, s ez erősödött fel a kezdeti lakiteleki mozgolódások időszakában. Jellemző módon a gyorsan elszivárgó eufóriában, látva a lábra kapott hatalmi tolokodást, az egyéni érdekek tobzódását, a szárbá szökő gyűlölködést, közéleti számvetésemet kiábrándult önkritikával kezdtem a korábbi passzív ellenállás és az adott helyzetekbe való túlzott beleenyugvás miatt. Ebben a kétoldalú vívódásban amatőr filozofálgató íróként lassan légüres térbe kerültem. Egyetlen fogódom az anyagszerűség elvének korábbról hozott hite volt, melynek egyik nem elhanyagolható tétele létezésünket a biofizika törvényeivel magyarázta. A mechanikus materializmusban kezdett érdekelni például „az ember gép, az ember állat” koncepciója. Előbbiben az egyed kialakulásának távlatos sorsa foglalkoztatott (hangozzon bár túl amatőrnek), a két komponens determinációja az egyelőre bekeríthetetlen kozmikus hatásoktól az önpusztításig.

Számmisszítikáról verseim alapján nemigen beszélhetünk, bár az kétségtelen, hogy valamilyen kellemes borzongás gyerekkorom óta átfut rajtam számok közelébe érve. Nem jár ez túl messze a dilettantizmustól sem, ugyanakkor kellő felhajtóerő Mallarmé felől nézve a kötetegész megformálásához, ami későbbi, egyéni hangúnak mondott versprózáimat is ösztönözte. Valami gyanú már ébredezni kezdett bennem, amikor édesanyám hivatalában hártypapírra lekopogtam a kéziratot, hogy ez ilyen formában valami más. Később egyetemi éveimben, élve az alkalommal, egyre gyakrabban került elő az írógép. És meglepetésre formát alakított. Sokszor csak azzal, hogy beragadt, nem engedett a sorhosszúságoknak, máskor a klaviatúra játéka szabadított fel költői ötleteket. Köztudott, a számítógép felbukkanása óriásit tágított a művészvilág kifejezési bázisán, a korábbi konvencionális lét értékeit is megkérdőjelezve. De akár folytatása is lehetne az írásmódok további változásának. A forma egyre inkább meghatározóvá vált az alkotáslélektani mikrovilágban a befogadó státuszának növekedésével. A figyelem is gyakran efelé terelődik, mivel nélkülözhetetlen ugyan a lírai üzenet, de esztétikai vonatkozásában legalább olyan értékteremtő szempont a *hogyan*. Ahogy a fordítás mechanizmusában már derengett bennem valami a szöveg szétbontása és újraserkesztése körül, ami a korszerű dekonstrukció filozófiája felé mutatott. Ebben – a tudománytól messze eső megérzésben – Angyalosi Gergely egyik műve erősített meg. „A dekonstrukció fogalmilag nem egyszerű lebontás – írja teljesen más dimenzióban és értelmezésben –, hanem abból a lebontott anyagból valami másnak a felépítése is, amely nem egyezik (...) az eredetivel, de mégis kapcsolatban van vele.” Ettől a gondolattól nem tűnik messze lenni a fordítói gyakorlat, mivel a fordítás csak a szöveg teljes lebontásával kezdődhet, melyet aztán akár a tükörfordító, akár az átköltő magának összerak.

Külön kis kiegészítés lehetne, hogy miként keveredtem vissza a lírához. Mint orosz szakos még egyetemista koromban részben passzióból, részben szemináriumi elemzésekhez gyakran fordítottam az orosz új hullám műveit. Testvérvárosi és folyóirat-kapcsolat révén volt rá igény, mint ahogy az éppen induló *Szovjet Irodalom* is egyre több megbízást adott, egy ideig a kiemelt kétnyelvű közlések kö-

zött is gyakran szerepeltetve. A számítógép feltalálása nélkül nem születhetett volna meg a *galopp*-kötetek életrajzi eposza és a „faltól falig” érő prózaversek domináns jellege. Így a makáma belső rímekkel tűzdelt művei sem, melyek a nehézkes prózajelleget voltak hivatva fellazítani. A műfordítás gyakorlatából annyit jól ismertem, hogy két nagy ágazata a teljes átköltés vagy a minél szöveghűbb megoldások. Hozzám ez utóbbi állt közelebb, látva klasszikusaink többségének szövegeit, melyek alapján néha fel sem lehetett ismerni az eredetit, nem szólva a nyersfordításból dolgozókról. Azt éreztem, hogy a műfaj elmélete a tágra nyílt világban rengeteget változott, s bizonyára korszerű elméletekig jutott.

Hiányos lenne pályám beszámolója, ha nem említeném kapcsolatokat a vizuális költéssel. Ami az avantgárdal foglalkozva természetes, hiszen a látvány végigkíséri az egyetemes kultúra történetét a hellenisztikus irodalomtól napjainkig. Megszületik a mai értelemben vett könyv, a papirusz feltalálása sosem tapasztalt lehetőségeket teremt az írás rögzítésére. A szakmában hitelesnek tűnik az az általános felfogás, mely az első ránk maradt vizuális műveket a költői játék és a rafinéria termékének tekinti. Legalábbis a múlt század elején jelentkező avantgárdig, mely a szürrealizmus harmincas évek eleji mozgalmának megszűnésével elcsendesedett. Megjegyezve, hogy az írásképek jelenléte elsősorban az egyházi kultúrában pótolhatatlan egyetemes értékeket hordoz, és folyamatos ösztönzője az írás és a látvány feszültségének feloldására, a lineáris szöveg művészi negligálására. A törekvést ekkortájt erősen befolyásolja a távolkeleti képrírás, a kalligráfia. Ebből az időszakból származnak irodalom és képzőművészet szintézisre törő megnyilvánulásai, szöveg és kép műfajteremtő felismerései. A kötésből a képzőművészet szabadult ki hamarabb, mikor elmozdult a ma már szinte átláthatatlan alkalmazott művészetek irányába.

De hogy a témába bele ne ragadjunk, a konkrét költészet nagyhatású ideológiusa, Max Bense szavaival foglaljuk össze, hová is érkezett a lineáris költészet felbontásának folyamata, valójában megszüntetése a betű és a szó fizikai anyaggá minősítésével: „A szóval verbális, lokális és vizuális szempontból kell manipulálnunk – írja. A közléstér materiális szempontból háromdimenziós.” S hogy végre hazai vizekre evezzünk, jelezhetjük, hogy a *Ma* környezetében forgoló Mácza János, aki Moszkvába menekülve lett itthon méltatlanul elfeledett színházelméleti iskolaalapító, a „teljes színpad” címen ismert teóriájával már négy dimenzióban gondolkodik, élén a művészeti ágak között szintézist teremtő színházművészettel. Hogy Tamkó Sirtató Párizsban alkotott dimenzionista elmélete aztán ezt öttagúvá bővítsé az üreges szobrászat tér-idő kontinuitását is az együttesbe vonva.

A Párizsban letelepedett, a forradalom leverése után szintén menekülő fiatal költők induló lapja, a *Magyar Műhely* hiába jelezte a hatalomnak, hogy politikai szándékaik nincsenek, értékszempontú írásaikkal a lap fontos szerepet töltött be a magyar irodalom és képzőművészet múltból örökölt hibáinak korrigálásában. Nemcsak a letiltott és ellenállóként elhallgatott, börtönben ülő pályatársaikat és az újhidasok számos szerzőjét népszerűsítették, hanem negatív értelemben a konfliktusokat kerülni igyekvő kulturális politikát is. Így olykor éppen eklektikusnak tűnő számaikból és a Nyugat-Európa irányában hídszerepet betöltő funkciójukból fakadt legfőbb érdemük. Másfelől a világirodalom legfrissebb alkotásairól és rendezvényeiről, a Tel Quel-nemzedék modern nyelvtudományi és jelel-

méleti eredményeiről, a kortárs klasszikusok „kompromittált” szövegeiről, a hierarchia elleni kritikákról folyamatosan tudósítottak a lustán poroszkáló szoc-reál irodalomnak. Nehéz lenne tagadni, hogy kezdetben ne bódítottak volna el a műhely Párizsban és Bécsben rendezett találkozói, hozzájuk véve Schöffner Miklósnak, a franciává lett Nicolas Schöffnernek, a kibernetikus művészet megteremtőjének kalocsai szülőházában 1980-ban megnyílt emlékmúzeumot. Közben már a hazai kritikai élet egy része a lap túlhaladottságát kezdte forszírozni, összehasonlítva évtizedekkel előtti, inspiráló tevékenységét a lassan kiürülő belső tartalommal. Magam is így gondoltam, de ezt nem volt egyszerű a köszönet súlyával összekapcsolni. Ám esetemben inkább a fordítottja okozta a nehézséget. Aktív érdeklődésemet a kintiek önként vállalt előrsi szerepnek vélték, első budapesti estjüket is mi nyitottuk meg Szilágyi Ákossal, a két háború közötti polgári világ teltházával. Amikor viszont percekig gurultak a golyók, tekeregtek a mozgásléptek, jött egy-két dada dal, hamarosan kiürült a nagyterem. A hazatelepített szerkesztők színvonalja is rohamosan esni kezdett, s néhány régebbi mester kivételével, mint szerkesztő, a dilettánsokkal magamra maradtam.

Ám mint a legtöbb öregedő embert, utolért a hobbivágy. A sport iránti változó érdeklődésem mellett a gasztronómia. Nem véletlenül, hisz az ember vegetatív lény, és egész életét meghatározza a táplálkozás kényszere. Ahogy apám egykor mondta, ha az asztalnál kellemetlenkedtem, aki nem eszik, az meghal. Innen már csak egy lépés e sajátos kényszer megszelídítése, apró örömforrássá emelése. Nem ritka jelenség ez az érett férfivá válás folyamatában, majd egyfajta új igényesség kialakulásában. Az egyetemes kultúrát sokáig oly imponálóan alakító francia gasztronómia ugyanis nem véletlenül különbözteti meg a *gourmand* (nagyétkű) és a *gourmet* (ínyenc) fogalmakat. Ekkor is adott az egyszerű biológiai háttér. A fiatalkori lobogások után az ember törvényszerűen introvertált alkattá válik, azaz zárkózottabb lesz, új szokásjogokat alakít ki saját felségterületén. Engem az ízek és illatok kényes összhangja, a kreativitás és az egyszerűség bamba méltósága fogott meg. Amiről egyik versemben úgy írtam, hogy anyám pörköltjeinek még a szegény időkben is voltak feledhetetlen „minőségi robbanásai”. Hozzá tartozik, hogy anyás gyerek voltam, sok időt töltöttem a konyhában. Leszem főzési titkait, s közben modern költőktől olvastam fel neki verseket, melyektől néha elejtette a fakanalat. Ezért, ha visszafogottan is, külön örültem annak, mikor költészetünk egyik múlt századi klasszikusa azt írta egy utószavában: „valami új született a magyar költészetben ezekkel a versekkel. Szegény jó Berda József ihlete volt ilyen étel-mámor hatalmú”. Anyám főztje után a csülökkel való találkozás volt legerősebb élményem. A tárgy komikus formátlansága és nehezen kezelhetősége mögött fokozatosan éreztem a mértéktartó férfiasságot, a barbárnak tűnő materiában a lírai lehetőségeket, a csont és bőr mentén az utánozhatatlan zamatot. A csülökről két szakácskönyvem is megjelent. Az ármánykodók szerint ez a két legjobb művem.

Az *(ablak)(szakács)* kötet címadó műve egy, már életében klasszikussá váló író tartós barátságának emlékezte, feledhetetlen közös élményekkel, ízlés- és értékrendek gyakori érintkezésével. Megjelenésekor a két ciklus címének technikai összeállása külön érdekelt. Korábban is vizsgálgattam az írásjelek funkcióit, de sok értelmes gondolatot nem tudtam kioldani belőlük. Azóta már teljesen

értelmét veszítette az a sok közhely, mint a vessző, a kettőspont, a három pont, a gondolatjel, a kérdő- és felkiáltójel, az idézőjel és a többiek. Magamnak gyakran föltettem a kérdést, ezek miért tompítják a szöveg iramát, kis szüneteket engedve a gondolati elkanyarodás esélyeinek. Közülük egyedül a zárójelet találtam aktív tényezőnek, ami a jelentés komoly áthangolására, gyakran mélyebb tartalmi összefüggések feltárására nyújt meglepő lehetőséget. Én először politikai élű publicisztikámban használtam, ahol egy-egy szövegekőzi beigazítás gyorsan válhatott a hatalom kritikájává vagy a gúny eszközévé. A lassúbb folyású versnél is igyekeztem a többletjelentés alkalmait kihasználni, olykor már erőltetett módon is. De hogy a megértéshez példát is említsek, az *(ő)szike* című versem idézem. Maga a fogalom, a rapszodiát sem kizárva, persze, a csöndes számvetés, a megnyugvás, az elmúlás éteri sugallatát hordozza, mintegy műfajjá nemesítve ezt a végső, különleges lelki állapotot. Ezzel viszont legfeljebb a „legyen vége már” sóhajtású egyének vigasztalódhattak, s ez gyakori lelkiismeret-furdalást is okoz. Az *(ő)* bekerítésével ugyanis a betegek nyakába zúdul megannyi várható kín borzalma a *szike* hallatán. Nincs megnyugtató megoldás.

Az alaki deformáció a jelentéstágítás kísérletének szándékából születik, az alkotó ösztönösen kutatja, hogy anyagának, a nyelvnek teherbírása meddig maradhat a fogalom határain belül. Mondjuk egy *újság-újség* formula a közhellyé vált ötleten kívül szolgál-e mélyebb tanulságokkal a konstrukciók elrendezéséhez. Anynyi most is bizonyos, hogy ez a jelenség is a dada felől indult, s gyorsan terjedt a hagyományos íráskontroll elvesztése esetében. Magam sem maradtam ki belőle, míg meg nem szállt a szokásos kétely, vajon játszik-e velünk megint, ha létezik, a Teremtő? Mindenesetre Tamkó Sirató *Tört szavak művészet*e címmel magával hozott Párizsból egy, szerintem máig lappangó kis esszét, melynek célja az alternatív költészet lényegi kibontása, a szövegrészek művön belüli, értelmes cserélgetése.

Mikor ötven év fölött megjelent a *(vissza)galopp – lírai utószinkron* című életrajzi eposz, velem együtt sokan gondolták, hogy ez már félig-meddig egyfajta számvetés az eddig megtett útról, sok biográfiai részlettel, lelki gyötrődéssel, szellemi fejlődésem utólagos reprodukálásával, eltűnt szeretteim és családjaink egyáltalán nem kritikátlan megidézésével és sok öniróniával. Maga a tény engem nem lepett meg, régóta készültem már hasonlóval, hiszen nagyon jól ismertem belülről ezt a világot, s részben emléket szerettem volna állítani nekik, részben korrigálni a közéletben róluk terjengő tévhiteket. De mikor szeretett irodalomtörténész barátom elmerengett szeretett író barátomról, hogy világnagy művész lehetne, csak nincs a műveiben epikus folytonosság (ami különben íróságának egyik fő erénye), meghökkentem. És nekem van? Ez csak az egyik kétely. Aztán ahogy később újraolvastam a könyvem, rádöbentem, hogy még ezen a kevésbé látványos szinten is több élete van az embernek. Hisz annak idején bármennyire koncentráltam, tömegesen maradtak ki az írásból számomra fontos események, amik ha nem is mondtak lényegesen ellent az előbbieknél, egy másfajta logika szerint álltak össze koherens egészé. Itt már kevesebb a konkrétum, talán intellektuálisabb a közelítés, távolságtartóbb az értelmezés. Végül a kötetből három lett, és mindegyik kötet 21 fejezetből áll, s hasonló hosszúságúak. A *(kontra)galopp – javított utószinkron* utódja, a *(búcsú)galopp – tétova utószinkron* megírásában jóformán csak életem egyetemesebb sűrűsödési pontjai

érdekeltek, a hatvanadik év beköszöntésének alapélménye a vég kezdete felé terelt, a korábbiak formai technikájával, az elmúlás önző érzetének didaktikus megjelenítésével. A *vétség* mint olyan, az ember biológiai és lelki folyamatait kontrolláló attitűd nálam tudatos manír, valószínűleg a Füst Milán-i esztétika látens megnyilvánulása. Egy idő után ebben az életérzésben tudtam összefoglalni öniróniámat, mechanikus élettani szemléletemet és mély társadalmi szkepszisemet. Hiába szinte végrendeletszerű a könyv lezárása: „egyeseget jó volt szeretni / és nagyon fognak hiányozni odaát aztán érzélgős ripacsként még hátra nézel hol lóg a kabát”. A kétféle bennem bujkáló jellem találó összevonása ellenére ezt a kötetet már kevésbé szeretem. Mivel kikerülhetetlenek az átfedések, szűken érvényesül szövegében a mélységekig hatoló haláltudat, ami komoly esztétikai kifogásokat generálhat.

Ezt az alanyinak induló költészetet, mely részben azért végigkísér, egy idő után kezdtem túlságosan törekenynek érezni, alkalmatlannak az intellektuális élmények költőileg gazdagabb megjelenítésére. Nem beszélve arról a korán megjelenő igényről, hogy életrajzszerűen rendezzem sorsomat, az akkor már uralkodóvá váló családregegy, napló és feminista emlékezés keltette zuhatagban. A hivatalnoki légkörből érkezőnek két lehetősége maradt: vagy a *Holt lelkek* klasszikussá vált helyzetébe csúsztatja a környezetében szerzett tapasztalatait, ehhez azonban hűséges családi kötődésekkel szemben túlságosan erős volt a tapintat, másrészt igaztalan lett volna egy hazug és diktatórikus társadalomban ezeket a többnyire szerény és humánus embereket pellengérré állítani.

Ami pedig a Kassák-monográfia utóéletét illeti, magam is azzal a tudattal fejeztem be, hogy részben meghaladtottá minősül. Hatalmas életművének fölgűjtésével, a rengeteg fehér folt feltárásával (a levelezés kivételével), s némi ideológiai bátorsággal mégsem tartottam feleslegesnek. Közel harminc évig írtam, s hogy a benne megbúvó fizikai és szellemi energiák nem látszanak első ránézésre, alighanem az az oka, hogy annak idején egy hagyományos akadémiai nagymonográfia szándékával láttam munkához a szerteágazó életmű enyhén pozitivistá megközelítésével és az alig áttekinthető szakirodalom szintézisremlő esélyeivel. Aki Kassák-kutató, az pontosan tudja, az elméleti kalandozások látszatával ezt a munkát nem lehet megspórolni, s a társművészetek sokaságával érintkező életművet új dimenzióba emelni. A legfontosabbról, a képzőművészettel való kapcsolatáról Körner Éva munkásságára támaszkodtam. A könyv kalandos megjelenésének bonyodalmaikat nem említem, részben ismertek is, mivel a hagyományos könyvkiadás összeroppanásával estek egybe. Mindenesetre addigra már más nyelven szólt a világ.

A kilencvenes évek váratlan szellemi élménye a debreceni egyetemen megjelenő Vajda Mihály által alapított filozófiai intézet volt. Minek előzménye nem éppen liberalizmusáról nevezetes, hamar megbolygatta az intézmény életét. Klasszikus filozófiai kételyekkel tűzdelt magas színvonalú szerepléseire és munkatársainak előadásaira kis túlzással tömegesen jelentek meg a hallgatók. Ezek mindennaposakká váltak a műfaj eredeti funkciói, a jelképes, a görög és latin fórumokhoz hasonló nyilvános viták és gondolatcserek, a partnerként kezelt vitázók felé tett gesztusok. Természetesen a város kulturális élete sem maradt közömbös a változások iránt. Kezdetben rendkívül bizalmatlanul kerülgették az

érkezők szándékait, de hát rendszerváltásban éltünk, s a felfokozott érdeklődést már az új hatalom sem kívánta akadályozni. Ez volt az a pillanat, amikor az *Alföld* és az intézet munkakapcsolata hathatósan kialakult. Szaporodtak a folyóiratban és az *Alföld Könyvek* sorozatában a publikációk, és egyre több városi rendezvényben voltunk közös résztvevők. Persze, én a lapban, már csöppet sem naivan, igyekeztem valamiféle egyensúlyozásra a különböző ideológiák és művészetfelfogások között, de ez már csak a lelkiismeret kérdése volt. Magáról a liberalizmusról sem tisztem elmélkedni, beleértve gyakori kritikáimat és kételyeimet is. De a kapcsolat érzelmi oldala azért árulkodó. Követői között számos igaz barátra leltem, akik mellett rezignált bölcsességgel talán el lehet viselni azt a hosszabb időkre feloldhatatlannak tűnő abszurdot, mely szerint a liberalizmus összeférhetetlen a populizmussal, liberalizmus nélkül viszont nincs populista demokrácia.

S itt elérkeztünk a vállaltan utolsó költői műhöz, a *(szino)lírához*. Igazában ennek a terjedelmes torzószótárnak a kezdete nehezen definiálható. Inkább egy hosszabb útkeresésnek, belső szellemi őrlődésnek, az eredetiség poétikai kialakításának kényszeréről lehet szó, már amennyire az alkotáslélektan rejtelméről mondhatunk némi hiteles információt. E különös alkotói homály elfogadható megértésének a visszatekintő értelmezés lehet a termékenyebb módszere. Ebben sokáig az ösztön vezérelt, s mire kezdtem rájönni a megoldásra, már nem volt sehol. A szótárformának néhány prózai változatát, ha felületesen is, ismertem. Milorad Pavić *Kazár szótár* című világhírű regényét ugyan nem olvastam, de sokat olvastam róla. A hazai szellemi élet felé több megvető áthallásra adott alkalmat ez a 7–8. század kazár történelméből alakított új mitológia, főleg hogy a Kaukázus környékén, a mai hatalom nem kis dicsőségére, feltűntek benne az ősmagyarok. Vallási szempontból a kereszténység és a világvallások pozícióinak ütköztetése is problémás, amely nem kedvez a kereszténység politikai túldimenzionálásának sem. A képbe tartozik Temesi Ferenc *Por* című szótárregénye, melyet állítólag egy időben jelentetett meg a szerb író könyvével. Maga a művek kapcsolata elsősorban filológiai ügy. Regényének önértelmezése, mely szerint az avantgárddal szemben az első tudatos posztmodern nagyregényt írta, szorosán vett szakmai kérdés. Szerintem a *Por* prózaírói erényei nehezen kifogásolhatók, az azt követő hasonló ötletből fakadó regényei viszont nem igazolják ennek az útnak a termékenységét.

Versprózám költészeti előzményeiről nem sokat tudok, talán a makáma műfaja közelít hozzá legjobban. Gyökerei valószínűleg a régóta jelentkező ciklusmániában fogantak, mely szerint nem egy-egy vers hosszas csiszolgatásában bíztam, engem a lírai felület behálózása izgatott, az egymást folytató ciklusdarabok, ezek vonzása ösztönzött a folytatásra. A *(szino)lira* megszületése a látszatnál egyszerűbb. Meddő időben valami abszurd ötletet kerestem egy megszakadó őszi-ke-folyamhoz. Az az elbocsajtó közhely valahogy mindig zavart, hogy a távozó teljes életet élt, kerek életművet hagyott maga után, és így tovább. Végül a megoldást a véletlen hozta, egy általam kreált mozaikszó formájában. Kezembe akadt az akadémiai egykötetes szinonimaszótár, melyet alkalmasnak találtam erre a célra. Többek mozaikszerűnek hitték, de a szavakat nem válogattam. Ez a 600 vers a szótár első 600 címszava, ami rövidesen szintén kerek, kereket old.

ÁLOMFEJTÉS ÉS TEOLÓGIA

Borbély Szilárd: *Prokné, anyám*

Borbély Szilárd kisprózái után kutatva vettem észre, hogy a szerzőnek a *Kalligram* 2013. decemberi számában megjelent a *Prokné, anyám* című költeménye. A verset korábban nem ismertem, és közel tíz évig az irodalmi nyilvánosságban is jószerével ismeretlen volt. Utolsó verseskötetének megjelentetése után (*A Testhez*, 2010) a költő számos verset tett közzé folyóiratokban, így közölte a *Bukolikatájban* darabjait is: ennek tervezetét 2013 tavaszán állította össze, a könyv pedig posztumusz, 2022 februárjában jelent meg a Jelenkor Kiadó életműsorozatában. Ennek a kötetnek a függelékében helyet kapott két olyan vers is, amely a tervezetben még nem szerepelt, és amelyet a szerző 2013 őszén küldött el folyóiratoknak: a *Kirké, dísznőszíve* a 2000 novemberi, a *Pegasus, szárnyak* a *Jelenkor* decemberi számában jelent meg. A *Prokné, anyám* a harmadik olyan vers, amely tematikusan és formailag is a kötet anyagához kapcsolódik, és amely megjelent a szerző életében, ezt azonban eddig nem tartotta számon a Borbély-filológia. Magam, aki a *Bukolikatájban* utószavát írtam, 2023 nyarán bukkantam erre a versre, amikor a kisprózák listájának összeállításában közben átnéztem a *Szépirodalmi Figyelő* 2013. november–decemberi szépirodalmi bibliográfiáját.¹

2023 nyarán a bibliográfia mellett a vers egyetlen említését találták meg az internetes keresőmotorok: nem sokkal Borbély 2014 februárjában bekövetkezett halála után Hamar Péter a *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemlében* megjelent nekrológiájában idézte a vers két részletét. A költeményt Hamar a „sikoly” és „egy mindenre elszánt, végsőkig elkeseredett ember hangja” fordulatokkal jellemezte,² és idézte a 6c–7 szakaszból a következő részt: „szorongva / ébresztenek engem az istenek éjjel, ahogy / most is, ezt szégyelljem, kérdzem én. Halott / szeretnék lenni, ha kívánni lehet még. De // az istenek itt sétálnak az éjben, amíg a jobb / oldalamon várok hallgatózom, hogy mit / akarnak. Amíg hozzászokom ahhoz, / hogy meg fogok halni, már nem riaszt.” A nekrológ szerzője, Borbély halála felől visszatekintve, prófécianak nevezte a versnek ezt a szakaszát. Amennyire látom, a bibliográfián és az idézett visszaemlékezésen kívül nem említik a verset, ami azért is meglepő, mert nem eldugott helyen, hanem elsőrangú folyóiratban jelent meg.

A *Prokné, anyám* megtalálható abban a mappában, amelyet Mészáros Ágnes, Borbély özvegye és Száz Pál találtak meg a költő számítógépén, és amelyből a *Jelenkor* mostani lapszámában Száz közli az *Ödipusz, aki megszüli* címet viselő töredéket. Ahogy Száz Pál bevezetőjéből kiderül, a fájl létrehozásának és egyben utolsó mentésének dátuma 2013. október 15., és lehetséges, hogy a verset Borbély Szilárd eredetileg nem a saját számítógépén írta. A *Kalligram*ban publikált vers mentes a hagyatékban talált szöveg három vessző- és két egybe-, illetve különírási hibájától. Így is maradt benne legalább négy egyértelmű tollhiba: „álkapcsom” helyett „állkapcsom” (4c), „fél ébren” helyett „félébren” (5), „amikor hunyorítva / kilessek” helyett „... kilessek” (6a) a helyes, az „amíg a jobb / oldalamon várok hallgatózom” (7) tagmondatai között pedig vesszőnek kell állnia, ahogy egyébként az

¹ SZIF 2014/1, 89–112. A bibliográfiát összeállította Micskei-Kőrös Kata.

² Elment egy siratnivaló, igaz ember. Borbély Szilárd halálára. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2014/1, 113–114., 114.

idézett nekrológban szerepelt is a szöveg. Borbély nem volt mindig következetes és pontos a mitológiai nevek írásában. A vers utolsó sorában a kétszer már helyesen szerepeltetett, címadó nevet így írja: „Prokne” (7). Ezt tekinthetnénk az ötödik egyértelmű tollhibának.

Néhány helyen vitatható a vessző-, illetve kötőjelhasználat. Az „oda // lépek az ágyhoz” (1b–2) szabályosabb lenne az *odalépek* egybetartozását jelző kötőjellel, de a szakaszhatáron érthető a kötőjel szövegeképíleg elegánsabb és talán a lépés bizonytalanságát is jelző elmaradása. A „míg jobbról, alig férek be” (3a) esetében grammatikailag nem helyes a vessző, de a beszédben ezen a helyen esetleg beálló szünetet érzékeltetheti. Érdekesebb anomália az „és sírtam megint, úgy emlékszem / az álmomban” (4b). Ezen a helyen egy egész sor múlt idejű igealak írja le az álmomban történeteket, az idézett rész pedig így érthető: „úgy emlékszem, hogy az álmomban megint sírtam”. Ez indokolná a vessző kitételét az „emlékszem” után, hiszen a beszélő nem arról számol be, jelen idejű igével, hogy álmában emlékezett valami korábbira – a folyóiratközlés ortográfiai megoldását így lehetne érteni. Érdekes a következő részlet: „Vagy afféle vagyok én, mint a néma / Filoméla, testvére, Prokné” (6b). A központozás itt nem teszi egyértelművé a referenciális viszonyokat, ami nem elhanyagolható a vers értelmezése szempontjából. Erre a helyre alább részletesebben is kitérek. A folyóiratközlés tipográfiai sajátossága, hogy a szakaszok sorszáma után pontot tettek (például „2.”), ahol pedig szám és betű kapcsolatával van felcímkézve az adott szakasz, ott ponttal és szóközzel választották el ezt a két elemet (például „1. a”), noha ezen a téren Borbély lényegében egységesen járt el a „bukolikus” versek esetében, amittől a Prokné-vers digitális változatában sem tér el: a megfelelő helyeken a „2” és az „1a” jelöléseket alkalmazza. Írásomban én is ezt a megoldást követem. Tipográfiai szempontból feltűnik továbbá, hogy a strófák után, a számkódok előtt a „kéziratban” és a *Kalligram*ban sem áll üres sor, ami eltérést jelent a 2013. tavaszi kötettervhez és a korábbi folyóiratközlésekhez képest. Ennek aligha tulajdoníthatunk koncepcionális jelentőséget.

Hogy Borbély Szilárd felvette volna-e a költeményt a *Bukolikájában* darabjai közé, nem tudjuk bizonyossággal kijelenteni. Az azonban világosan látszik, hogy a vers formai és tematikus szempontból – szerkezete, metrikai sajátosságai, a mitikus utalások révén – a kötet világához kapcsolódik. A posztumusz megjelent könyv Borbély által összeállított kötetrendje szerint a középső ciklus (*VALAMINEK*) tizenhárom narratív költeményt tartalmaz: az első tizenegy falun, a versek alanyának gyerekkorában játszódik, a tizenkettedik (*Próteusz a pszichiátrián*) évtizedekkel később, a beszélő apjának utolsó életszakaszában, illetve halála után, az utolsó pedig (*Ikarosz a lakótelepen*) újra visszalép az időben, de nem a gyerekkorig, csak a lírai alany ifjúkoráig. Az utolsó két vers urbánus környezetben játszódik. A *Prokné, anyám* egészen a beszélő jelenéig vezet el, lényegében szinkrón tudósítás, és az álombéli kórház mellett ugyanúgy egy nagyváros a helyszíne, mint a *Próteusz* és az *Ikarosz*-versnek. A legtöbb szál a *Próteusz a pszichiátrián* című darabhoz köti ezt a költeményt, és minden bizonnyal mellette találnánk meg neki a legalkalmasabb helyet a „bukolikus” versek ciklusában. Azt persze nem tudhatjuk, hogy ha a szerző további versekkel is bővítette volna a kötet anyagát, nem alakított volna-e ki másik ciklusrendet. Az alábbiakban részletes elemzés helyett arra vállalkozom, hogy elsősorban a mitológiai vonatkozásokra koncentrálni megvizsgáljam, hogyan viszonyul a *Prokné, anyám* a *Bukolikájában* darabjaihoz.

A vers címe első látásra értelmezői szerkezetként fogható fel, vagyis mintha Prokné és a vers alanyának anyja azonosítva volnának egymással. Ha azonban mellé helyezzük a következő három „bukolikus” vers címét: *Bécsikék, legyek; Kírké, dísznőszíve; Pegazus, szárnyak*, egy másik értelmezés tűnik valószínűnek. Ezek a verscímek más logika szerint épülnek fel, mint a kötet két további olyan költeményének címei, melyek szintén vesszőt tartalmaznak: *Árkádiai legelő, alkonyi angyal; Hermész, a tolvaj isten*. Ebben a két utóbbi címben egyértelműek a szemantikai-logikai viszonyok. Az elsőben a helyszín mellett a vers meg-

határozó motívuma van megnevezve, míg az egyik jelző a bukolikus hagyomány egyik központi helyszínét idézi meg, a másik pedig a vers kulcsjelenetének idejét jelzi. A második cím értelmezői szerkezetet tartalmaz, Hermész neve után megadva az isten egyik fontos tulajdonságát, illetve funkcióját. Az első három cím talányosabb. A *Bécsikék, legyek* felsorolászerűen nevezi meg a vers két, ellentétes irányba mutató motívumát. A Kírké- és a Pegazus-vers címe hasonló a leginkább a *Prokné, anyámra*. Ez a három költemény keletkezésük idejét illetően is közel esik egymáshoz. A vessző által kifejezett kapcsolatos mellérendelés egy-egy mitológiai alak nevét köti össze a versek központi motívumával. Az egyes motívumok összefüggnek az adott mitikus figurákkal, de összefüggésük nem írható le egyértelműen valamely grammatikai kategóriával. A „disznószíve”, mely a versben leírt disznóvágás során játszik szerepet, asszociálható a Kírké által disznóvá változtatott görögökkel, a szárnyak pedig a Pegazuson kívül több állattal, illetve állati testrésszel, melyekről szó van a versben. A *Prokné, anyám* cím is hasonlóan laza viszonyt ír le: ez a „bukolikus” vers a Prokné-mítoszhoz kötődik, és fontos (álom)szereplője az anya, vagyis szerepet kap benne Prokné és az anya is. A szöveg egészének fényében világos, hogy a költemény nem azonosítja Proknét és az anyát, de a címnek ezt a lehetséges értelmét („Prokné az anyám”), melyre fentebb utaltam, nem hagyhatjuk figyelmen kívül. A Borbély hagyatékában fennmaradt töredék, a *Ödipusz, aki megszüli* címe is hasonlóan talányos: érthetjük úgy is, hogy a vonatkozó mellékmondat Ödipuszra vonatkozik, aki ezek szerint szül – és úgy is, hogy a cím megnevezi Ödipuszt, és kötőszó nélkül azt is, aki megszüli, minden bizonnyal őt, vagy akár valaki mást.

A *Bukolikatájában* szerzője nem a mítoszok újramondásában érdekelt. Nem saját változatok megalkotására törekszik, és költői programja nem a mitikus történetekben rejlő lehetőségek kiaknázására irányul. Nem arról van szó, hogy kifürkészne azt a drámai, narratív, figuratív potenciált, amely ott van a mítoszokban, hogy aztán a maga költői gépezetében felhasználja ezt, továbbgondolva, hangsúlyokat áthelyezve, újabb összefüggéseket teremtsen. A versek beszélője nem a mítoszokat akarja megérteni vagy újraérteni. A mítoszok, illetve ami belőlük a versek szemantikai terébe kerül, annak megértését szolgálják, amit a narratív költemények a lírai hős gyerekkoráról, családjáról, faluja lakóiról, majd felnőtt életéről elmesélnek – ugyanakkor meghatározók az ábrázolás esztétikai minősége és a versek atmoszférája szempontjából. A vers központi mitológémájának megválasztása összhangban van a *Bukolikatájában* gyakorlatával. A megidézett táj bukolizálásának fontos eszközét jelentik az antik költészetből vett motívumok, ugyanakkor a bukolikus világba igazán illő istenekkel csak elvétve találkozunk a könyvben – fontos kivétel Hermész, aki görög és latin (Merkúr/Mercurius) néven is címadója egy-egy versnek. Hangsúlyosabb a könyvben a Párkák (a Moirák római megfelelői), Graiak, Gorgók és Erinnuszok jelenléte, ezeket Kerényi Károly az Olümposz előtti istenségek között tárgyalja mitológiájában, hasonlóan a leghosszabb vers névadójához, Próteuszhoz. A kötetben szintén szereplő Kírkével és a Szphinxszel együtt olyan alakok ezek, melyek nem illenek a bukolikus tájba. Az *Árkádiai legelő, alkonyi angyal* részben a keresztény ikonográfián alapuló idillje csak a kötet néhány szakaszára jellemző. A könyv két leghosszabb mitológiai betéte *A Graiak ősz haja*³ és a *Dionüszosz és a pucák* című versekben található: az ősz hajú istennőknek a bosszúra való várakozásáról és a gyermek Dionüszosz/Zagreusz feldarabolásáról, megsütéséről és elfogyasztásáról olvashatunk részletesen. A görög-római mitológia halandó alakjai is inkább tragédiáikkal vannak jelen a versekben. A *VALAMINEK* ciklus nyitó darabja, *A Deukalion Termelő Szövetkezet* sem mint az emberiség újraalapítóját említi a névadó Deukaliónt, hiszen a mítoszból az özönvizet, nem pedig a sikeres újakezdést emeli ki. A cikluszáró *Ikarosz a lakótelepen* az öngyilkossággal asszociált zuhanás képzetére koncentrál. Az *Ekhó a verandán* című nagy anyavers az is-

³ A *Graiák* és az *ősz* között összekapcsoló elemként mintha ott lenne az előbbihez hangzása, utóbbihoz jelentése révén kötődő *grau/grey*.

tenek büntetése miatt kommunikációra képtelenné lett nimfa figurájával világítja meg az idegösszeomlástól sújtott asszony és családja helyzetét.

A tragikus hangoltság a meghatározó a Prokné történetét megidéző versben is.⁴ A mítosz szerint Prokné és Philoméla⁵ az athéni király, Pandión lányai voltak, aki az előbbit feleségül adta a thrák királyhoz, Téreuszhoz. Mivel Proknénak hiányzott Philoméla, Téreusz elment a lányért Athénba, de úton Thrákia felé megerőszkolta, majd amikor áldozata kilátásba helyezte, hogy bevádolja, kivágta a nyelvét. Téreusz fogságba vetette a lányt, feleségével pedig elhitette, hogy húga útközben meghalt. Rabságában a néma Philoméla szövetet szőtt, amelyen beszámolt a történekről. Miután ezt kézhez kapta, Prokné kiszabadította testvérét, majd, hogy bosszút álljanak Téreuszon, a nővérek megölték Prokné és Téreusz fiát, Itüszet, és lakomaként feltalálták a királynak. A haragra gerjedt Téreusz nekirontott a két nőnek, de ők isteni közbeavatkozás nyomán madárrá változtak: a legelterjedtebb változat szerint Philoméla fülemülévé, Prokné fecskévé, míg Téreusz búbosbankává lett. A magyar *fülemüle (csalogány)* szó alapján, melyben a görög Philoméla köszön vissza, egyértelműnek tűnik ez az összefüggés. De a görög változatokban még Prokné volt az, aki a daláról híres fülemülévé vált, a nyelvétől megfosztott Philomélából pedig fecske lett: megcserélődésük római fejlemény.

A történetet az antik irodalomban a legösszetettebben Ovidius dolgozta fel az *Átváltozásokban* (*Metamorphoses* VI. 424–674), a későbbi recepciót az ő előadása határozza meg.⁶ A mítosz immár több évezredes befogadástörténetében az egyes aspektusok különböző összefüggésekben és eltérő előjelekkel értelmeződtek. Már az ókorban fontos toposz volt a csalogány éjszakai panaszdala, mely az egyik magyarázat szerint a fiát sirató anya éneke. A halottsirató mellett a Philomélával azonosított csalogány a költészet metaforája is, ahogy szöttestét általában véve a művészettel asszociálják. A férfiak által elkövetett erőszak és a női bosszú vagy a bosszú lehetetlenségének kettőssége számos feldolgozásban megjelenik. A hang elvesztésének motívuma fontos a különböző feminista olvasatokban, melyek a társadalmi nemi szerepek, a hatalom és a nyelv összefüggéseit vizsgálják.⁷ A modern traumaelméletet felől is új értelmezéseket nyer a mítosz, csakúgy, mint a *medical humanities* keretein belüli *literary disability studies* perspektívájában.⁸

Prokné nevének címbe emelése tehát az egyik legbrutálisabb mitikus történetet idézi meg, és ez árnyékot vet az egész költeményre. A vers olvastán aztán kiderül, hogy annak anyaga önmagában is igen sötét tónusú. Mielőtt folytatnom a mitikus összefüggések tárgyalását, röviden vázolnom kell a vers alaphelyzetét. A *Prokné, anyám* álomvers, egy álom leírása és az arra adott reflexió megfogalmazása. Az álombeli történés elején a lírai én bemegy anyjához a kórházba, ahol azt látja, hogy az anya ágya be van terítve fehér lepe-

⁴ Kőrösi Imre észrevétele szerint Borbély életműve a magyar irodalomban ritka, tragikus hangoltságú posztmodern oeuvre: *Lucus a non lucendo* [Borbély Szilárd: *Bukolitikájban*]. *Mozgó Világ*, 2022/6, 106–111., 110.

⁵ Borbély *Filomélának* írja a nevet, ezt a megoldást csak akkor követem, ha idézem a szöveget.

⁶ Az ovidiusi elbeszéléstről lásd Ingo Gildenhard – Andrew Zissos: *Barbarian variations. Tereus, Procne and Philomela in Ovid (Met. 6.412-674) and Beyond. Dictynna*, 2007, 1–22. A történet metapoétikus értelmezéséhez lásd Konkoly Dániel: *Minden mozgásban van. Az erőszak meta-poétikus vonatkozásai Ovidius Metamorphoses című művében. Alföld*, 2019/12, 117–123., 118.

⁷ A mítosz befogadástörténetének nagy szakirodalma van. Igen hasznos az alábbi összefoglaló: Doerte Bischoff – Julie Freytag: *Philomela und Procne*. In: Maria Moog-Grünevald (szerk.): *Mythenrezeption. Die antike Mythologie in Literatur, Musik und Kunst von den Anfängen bis zur Gegenwart*. [Der Neue Pauly. Supplemente 5.] Metzler, Stuttgart–Weimar, 2008, 590–595.

⁸ Simon Attila: *Trauma és (a)phonia: Christoph Ransmayr Az utolsó világ című regényének Philomela-epizódjáról. Alföld*, 2017/8, 88–105. Thomas Emmrich: *Speech–Amputation–Writing: Philomela’s Notalogy*. In: Erik Grayson – Maren Scheurer (szerk.): *Amputation in Literature and Film. Artificial Limbs, Prosthetic Relations, and the Semiotics of „Loss“*. Palgrave Macmillan 2021, 257–288.

dővel. A lepedők alatt „valami egészen / apró kis darabokat” talál (3a). A vers legdrámaibb részlete, amikor az énelbeszélő az álomnarratívában anyja párnája fölé hajol: „valamit éreztem a számmal, / amit bekaptam egy lélegzettel, vagy / csókra kinyílt számba csúszott be. Anyám // feje volt, kicsire kiaszott, mint egy / csirke feje” (4b–c). Az álombeli én sír, térdre rogy, és nagy nehezen kipiszkálja a szájából a fejet, amely a földre esik. Miután feltápszakodik, látja, hogy ott van a kórteremben az apja, akinek nem kellene ott lennie, és aki nem a megszokott köntösében van; az álombeli én megsimogatja apja arcát, kezébe veszi a kezét. Az utolsó álomkép: „A borostája / serceg az ujjam alatt. Meg kellett volna már / borotválnom, jut eszembe...” (4f) A három pont jelzi az álom megszakadását, ezt követően a vers a felébredés utáni tudattartalmakat közvetíti.

De hogyan kapcsolódik mindehhez Prokné? A vers címe mellett a már idézett részletben, az álom értelmezésére tett kísérlet összefüggésében jelenik meg a mitológiai figura neve: „Vagy afféle vagyok én, mint a néma / Filoméla, testvére, Prokné” (6b). Ahogy fentebb utaltam rá, a szöveg hely központosítása hozzájárul értelmének rögzíthetlenségéhez. A *Filoméla* név után álló vessző arra enged következtetni, hogy a beszélő Philomélához és Proknéhez is hasonlítja magát: „olyan vagyok, mint Philoméla és az ő testvére, Prokné” (esetleg: „olyan vagyok, mint Philoméla – vagy inkább az ő testvére, Prokné”). Ha ki akar-nánk igazítani a hasonlítást kifejező szakasz szerkezetét, a *Filoméla* utáni vessző elhagyása lenne kézenfekvő („olyan vagyok, mint Philoméla testvére, Prokné”), mert a folytatásból úgy tűnik, a vers alanya sokkal inkább Proknéhez, mint Philomélához hasonlítja magát. Ha viszont a *testvére* szó utáni vesszőt hagynánk el, akkor ez a – nehezkesebb – értelem állna elő: „olyan vagyok, mint Philoméla; az ő testvére Prokné”, ami után a Proknéről mondottak következnek, mintegy mitológiai magyarázatként, hozzátoldásként. Mégis, ez olyan javítási kísérlet lenne, amely csak bonyolítaná a helyzetet. Ha egy pillanatra eltekintünk a legvalószínűbb megoldástól (tollhiba), akkor akár legalábbis közvetve Borbély mitopoétikájának egy fontos vonására hívja fel a figyelmet ez a felesleges vessző: arra, hogy az egyes mitikus figurákhoz köthető tulajdonságok, elbeszéléselemek nem feleltethetők meg egyértelműen a versekben az életrajzi kód jegyében felidézett szereplőknek és helyzeteknek.⁹

Ahogy utaltam rá, az énelbeszélő Proknéhoz hasonlítja magát: „testvére, Prokné, aki anya is volt, / de a fájdalom és a gyűlölet tébolyában / emberhúst táltal fel ebédre, saját fiát / talán. Nem értem” (6b). Az ént és Proknét az álomnarratíva tükrében az ember által elfogyasztott emberhús köti össze. De míg Pandión lánya a férjének táltal fel emberhúst lakomaként, addig az álombeli én a saját szájába fogadja, önkéntelenül és öntudatlanul, a „kicsire kiaszott” fejet. Ez a mozzanat a versben meg nem nevezett Téreusszal rokonítja az ént. Neki nem akadnak meg a szájában Itüsz tagjai, mint ételt fogyasztja őket el, de amikor felfogja, hogy a saját fiát ette meg, ugyanúgy meg akar szabadulni a szörnyű tápláléktól,¹⁰ mint a Borbély-vers álomalakja. Utóbbi bár nem nyelte le a fejet, úgy próbálja eltávolítani a testéből, mintha már a gyomrában lenne: „Erőlködtem, mint aki hányni akar, / jobb mutató ujjammal” (4c).¹¹

⁹ Akár nevezhetnénk ezt mitoszemantikai polivalenciának is.

¹⁰ Ovidius elbeszélésében Tereusz (a latinus alak: Tereus) a legszívesebben megnyitná a mellkasát („reserato pectore”, *Metamorphoses* VI. 663), hogy megszabaduljon a fiából főzött ételtől.

¹¹ A daktilikuság mellett feltűnő ennek a mondatnak a különös szörendje, amely fontos jellemzője a költeménynek, hasonlóan a *Bukolikatájában* több darabjához: a versbeszélő nem a mutatóujjával akar hányni, mégis hátraveti ezt az elemet a mondatban. Hasonlóan furcsa például a vers elejének indázása „valami miatt, mint szokásos, hisz ott van, / úgy tűnt álomban, már régóta anyám” (1a), aminek valahogy így lehetne a természetes prózai elrendezése: „szokás szerint, valami miatt, hisz álomban úgy tűnt, anyám már régóta ott van”. Keresztesi József megfigyelése szerint a falu világát elhagyó versekre és a két gyászversre nem a hexametertörmelékek jelenléte, hanem a jambizálás a jellemző. Keresztesi József: Az istenek alkonya [Borbély Szilárd:

A versbéli fiú („Borbély”) egy anyához hasonlítja magát, és a mítosz anya–apa–fiú hármását két figurára szűkíti. A fiú véletlenül bekapja anyja fejét, így eljártssa a mit sem sejtő apa (Téereusz) szerepét, a hasonlat révén viszont az anyával (Prokné) is összeköti magát. Az anyára viszont a mítoszbeli fiú (Itüsz), vagyis az áldozat szerepe jut. Áthelyeződések révén megtörténik a szerepek felcserélése.

Ovidiusnál Itüsz feje nem kerül be a lakomába, hanem akkor válik a drámai jelenet részévé, amikor Prokné tudatja férjével, hogy mi is történt. Miután evett, Téereusz hívhatja fiát, amire Prokné a „benned van, akit hívsz” választ adja, amit a király nem érthet meg: ezután tartja az apa arcához a fiú levágott fejét. A fej tehát a római költő művében az azonosítás eszköze. A Borbély-vers áomleírásában helyettesítő funkciója van.

Az, hogy sor kerül az akaratlan kannibalisztikus mozzanatra, annak köszönhető, hogy az álombeli én a halott anyjának adott utolsó búcsúcsók mintájára meg akarja csókolni a jelen nem lévő anyát. „Anyám / már nincs is, azért volt ez az ágy úgy / befejezve, szorosra behúzva a lepedője. / Akkor álomban megint úgy volt, // mint akkor, amikor láttam őt legutoljára, / hogy lehajoltam, az arcát akartam még / egyszer utoljára érezni, hogy egy csókot / adhassak neki még, mielőtt soha többé, / mert az istenek elviszik őt oda át, ahová / majd egyszer elmegyek én is.” (3b–4a) Az életműnek a *Halotti Pompával* kezdődő szakaszára jellemzők a művek közötti intenzív kapcsolódások.¹² Az álombeli gesztus előképét megtaláljuk az *Egy büntény mellékszálai* című esszé huszadik szakaszában, ahol a koporsóban fekvő anya megcsókolásáról van szó.¹³ A *Prokné, anyám* síró énelbeszélőjének lélegzete vagy valami álombeli, irracionális gravitáció („csúszott be”) juttatja a fejet a szájába arról az ágyról, ahol nincs semmi, csak a fentebb említett, a versben közelebből nem meghatározott „apró kis darabok”. A kegyeteljes gesztus undort kiváltó testi tapasztalásba fordul (az *undor* szó háromszor szerepel a versben). A fej kis mérete hozza magával a csirkefej képzetét, először a már idézett hasonlat részeként („mint egy / csirke feje”). A kép aztán túlnő ezen a hasonlaton, és az irreális álomképen belül mint lehetséges valóságélem jelenik meg: „Nem tudom, / végül az anyámé vagy csirke feje volt” (4d).

A fej, mérete alapján, madaré lehetne. Ez a vers mitikus figuráihoz kapcsolja az anyát, hiszen ők madárrá változtak. A fej megjelenése kétszeres transzfiguráción alapul: az anyá, aki anyagi valójában már nincs jelen, újra megjelenik testileg, fejének miniatűr változata révén. De a fej nem tölti be azonosító szerepét: nem lehet felismerni, hogy az anyához tartozik-e. Csupán a fej elhelyezkedése az anyá párnáján, végső soron egy metonimikus összefüggés, enged erre következtetni. Az elveszett anyával való újraegyesülés vágya a test egészét képviselő testrészt szájba jutásában mutatkozik meg, de ez együttjár a tabut és az újraegyesülés lehetetlenségét jelző undorral.

Hogy a mítosznak való megfelelés terén a verset nem az egyértelműség, sokkal inkább az eldöntetlenségek jellemzik, jelzi a Proknéról adott magyarázat vége: „saját fiát / talán. Nem értem.” A „talán” azt implikálja, mintha a mitológiában nem lennének egyöntetűek a beszámolók Itüsz meggyilkolásáról, noha ebben a kérdésben egységes a hagyomány. Borbély itt olyan mitográfus benyomását kelti, aki egy egyébként nem ismeretlen körbe sorol át egy elbeszélésrészletet: a homályos mítoszvariánsok körébe. Ez összefügg azzal az alapvető bizonytalansággal, amely a vers beszédhelyzetére általában jellemző, és amelyet a „talán” utáni „Nem értem” is jelez.

A versben beszélő én, mint láttuk, Prokné mellett felveti saját magának a Philomélával való hasonlóságát is – már ha követjük a szöveg hagyományozott központozását. A fej,

Bukolitikájban]. *Jelenkor*, 2022/12, 1447–1453., 1449. A Prokné-versre nem terjeszthető ki ez a megállapítás.

¹² Erről lásd Száz Pál értekezését: *„Haszid vérző Kisjézuska”*. *Kultúrákötés és szövegköziség Borbély Szilárd műveiben*. Kijárat, Budapest, 2020.

¹³ Lásd az *Árnyképrajzoló* című kötetben, Kalligram, Pozsony, 2008, 102–103.

arc, száj elleni erőszak, melynek mítoszbeli paradigmája Philoméla nyelvének Téreusz általi kivágása, fontos motívum a *Halotti Pompában*, ahol megjelenik a nyelv kitépésének képe is.¹⁴ Az *Egy bűntény mellékszálai* több helyén is szó esik a fej különböző pontjait ért brutális támadásról, a rablógylilkosságot dokumentáló helyszíni fotók és az igazságügyi orvosi jelentés alapján.

A megcsontított, nyelvtől megfosztott Philomélának a némaságát emeli ki a versbeszélő, ez pedig nemcsak az énrre, hanem anyjára és apjára is jellemző. Az én néma volta, illetve a némasággal való asszociálhatósága egyrészt a vers jelenéhez, a megrázó álomból való ébredéshez köthető. Másrészt pedig ahhoz a traumához, amelyet leginkább a szüleit ért rablógylilkossággal azonosíthatunk. Az apa beszédre való képtelensége fontos eleme az álomleírásnak. Az anya néma, mert halott, és az álomban is csak hiányával és a helyettesítő fej révén jelenvaló.¹⁵ Philoméla némaságának oka, nyelvének kivágása, roncsolt szája is párhuzamba állítható az anya fejével, amely el van választva testétől. Az álombeli én esetében is hangsúlyos a testnek ez a tájéka, ahogy a szájüregét eltorlaszoló, az undoron túl potenciálisan fulladással fenyegető fejjel manipulál: „próbáltam a számból kipiszkálni, / mert nem tudtam kiköpni magamtól” (4c).

Philomélán és Proknén kívül a vers beszélője felébredése után Oidipuszt is bevonja az ön maga helyzetére való reflexióba: „De meg kellene érteni, mit / akartak az istenek üzeni az álom nyelvén. [...] Ebből verset kellene // írni, mert nem értem az álmot, amit / kaptam, akárhogy forgatom magamban, / mint kavicsot, mi a vízparton szembe tűnik. / Míg apám Oidipusz, aki vak szemeivel néz a / sötétbe, ahová nem pillantok be magam / most” (6a–b). Ezután következik a „Vagy afféle vagyok én” kezdetű mondat. A mondatok rendje szövegtani értelemben furcsa, különösen a főmondati értékű „Míg apám Oidipusz”, amelyben a kötőszó is indokolatlannak tűnik, és a predikatív szerkezet is váratlanul hat. Ez a megnyilatkozás nem az álomleírás, hanem a felébredést követő eszmélkedés részeként hangzik el, a szervesetlennek tűnő mondatépítkezés ennek a tudatállapotnak felel meg. A kavicsal a szájában gyakorló Démoszthenész megidézése jelzi, hogy a vers beszélője küzdelmet folytat, hogy artikulálni tudja álmát. Az énelbeszélő nem fér hozzá ahhoz, amit a sötétbe néző, vak apja érzékel, akit álmában látott; a vers jelenében nagy szerep jut a fény és a sötétség kettősségének. A töredékes Oidipusz-vers, az *Ödipusz, aki megszüli*, mutatja, hogy Borbélyt 2013 őszén foglalkoztatta apjának a görög mítosz tragikus alakjával való összekapcsolása. Hogy milyen szemantikai összefüggések bomlottak volna ki a fragmentumként ránk maradt költeményben, ha elkészül, csak találgatni lehetne. Az biztosan kijelenthető a digitális verskézirat alapján, hogy az apát és Oidipuszt rokonítja a származásuk körüli rejtély.

A *Prokné, anyám*, ahogy utaltam rá, sok szálon kapcsolódik a *Próteusz a pszichiátrián* című vershez, mely a *Bukolikatájban* legkorábban megjelent darabja. A Próteusz-vers központi mitológiai vonatkozása egyértelmű: a tengeristen alakját Borbély a vers jelen idejében már nem élő apával kapcsolja össze.¹⁶

¹⁴ A *Halotti Pompa* több versét is ide kapcsolhatjuk. Így a *Nagyheti Szekvenciák* IV. sorszámú darabját, amelyben a nyelv kihúzása és a fej baltával való „trancsírozása” is megjelenik. A XIV. darab Krisztus fejének különböző részeit sorolja föl mint a megkínzítás tárgyait, itt is előjön a nyelv kiszakítása. Az *Ámor & Psziché-Szekvenciák* részét képező *A bűncselekmény emblémája* a megvakított Orpheusz betört szájából kiálló ferde fogsort említi, ez az *Egy bűntény mellékszálai* említett, 20. szakaszának megfelelő pontjára emlékeztet. Külön vonulatot alkot a *Halotti Pompában* a szem megsértése, illetve megsemmisítése, amely visszaköszön a *Bukolikatájban* egy helyén is.

¹⁵ Az anya „szótlan csendje” meghatározó a *Bukolikatájban* *Ekhó a verandán* című darabjában.

¹⁶ A versről lásd Krupp József: Próteusz hallgatása. Borbély Szilárd verséről. *A Vörös Postakocsi*, 2020/4, 4–14.

Mindkét versben meghatározó helyszín a kórház, illetve a pszichiátria: a korábbi versben visszaemlékezés, a későbbiben álom keretében van szerepe. Közös vonás, hogy a kórházba érkezéskor a szülő nincs az ágyában. Az anyaversben a szoroson felhúzott fehér lepedő fogadja a fiút, az apaversben viszont a lepedő jelzi a test lenyomatát: az apa nem halt meg, hanem elrejtőzött a folyosón. A *Prokné, anyámon* belül maradvá feltűnő a lepedő rendet és világos viszonyokat sugalló, mégis ijesztő tisztasága, mely „valami egészen / apró kis darabokat” rejt el (3a): ezeket a belélegzett anya-csirke-fej előjeleinek tekinthetjük. A lepedő ellenképe a versben az apa foltos kórházi köntöse: „Csupa folt, amelyeket / már nem lehet kimosni, meg újak is vannak / belevésve” (4d). Mintha csak a Próteusz-versből lépett volna át az apa a későbbi költeménybe, hogy magával hozza a feldolgozhatatlan múlt miatti nyugtalanságot.

„Próteusz” kommunikációra való képtelensége az apavers egyik legfontosabb témája. A korábbi műben ez a víz közegével összekapcsolt mormolásként van leírva, itt pedig morgásként: „De apám nem / beszél, morgását alig értem, amit motyog, / ahogy szokta” (4e). A mondat zárlata szintén összecseng a Próteusz-vers egy részletével: „Megkérdem majd, amit / szoktam, ahogy szoktam” (*Próteusz a pszichiátrián*, 2). Apa és fiú rutinszerűen ismétlődő, eredménytelen kísérletei a nyelvi érintkezésre a két szereplő irányából vannak itt bemutatva. Az apa nyelvtelenségét mitikus okkal magyarázza a szöveg: „az istenek elvették tőle a beszédet” (4f). Ez a mondat felidézi a *Próteusz...* egy részletét („A beszéd elveszett”, *Próteusz a pszichiátrián*, 3a) és az anya afáziáját bemutató *Ekhó a verandán* két szöveghelyét, ahol az isteni büntetést említi a versbeszélő. A vers legelső és legutolsó sorairól van szó, az előbbi helyen az énről van szó, amiről nem tudja eldönteni, hogy kegy vagy büntetés az istenek részéről: Mnemoszüné elvette tőle „az emlékezet terhét”, az utóbbi helyen pedig az anyára, hogy megbüntették az istenek, de aztán megkönnyörltek rajta (*Ekhó a verandán*, 1 és 7).

A Prokné- és a Próteusz-versben is fontos szerep jut az álomnak, még ha az utóbbit nem tekinthetjük is álomversnek, a versnek csak kisebb részére terjed ki az álomnarratíva: a kötetben tíz oldalt elfoglaló hosszúvers felénél, a visszaemlékező elbeszélést váltja fel a hangsúlyosan friss élményként említett álom leírása, melyet néhány sor után újra emlékező és elmélkedő részek váltanak fel: „Álmomban ma is láttalak” (*Próteusz a pszichiátrián*, 5). Hogy az álom a versírás helyzetének aktuális körülménye, a *Prokné, anyámban* még hangsúlyosabb, hiszen ez a vers „Az éjjel azt álmodtam” felütéssel kezdődik (1a). A felébredést követő szorongás egyik testi vonatkozását így írja le Borbély apaverse: „Hajnal / előtt, félálomban fordultam a bal oldalra, hol a / szívűjék szorul ilyenkor.” (*Próteusz a pszichiátrián*, 5. A bal oldalra fordulás megismétlődik a vers 7. szakaszában.) A Prokné-versben ezt olvassuk: „Erre ébredek fel, / / a szívem dobogása a torkomban. Bal oldalamon / fekszem, ahogy nem volna szabad” (4f–5). A versbeszélő három lépésben számol be arról, hogy a hátára, majd a jobb oldalára fordul, végül a jobb oldalán fekvé várja, hogy mit akarnak „az istenek”. Némileg groteszk a hatása annak, hogy a jobbra és balra fordulás a vers utolsó soraiban, kozmikus távlatokban is megismétlődik: „Bal felé fordul a Föld, / kel a Hold jobbra” (7). A szívűjék szorulásának klasszikusnak ható megfogalmazása a korábbi versben így hangzik: „Ma szívűszorongva ébredtem megint” (*Próteusz a pszichiátrián*, 7). Borbély versbeszélője úgy számol be erről a tünetről, mint amelyet évek óta elszenved. Az álomversben ennek megfelelője: „a szívűszorulást, amelyre szorongva / ébresztenek engem az istenek éjjel” (6c). Mindkét költeményben fontos összetevője a szívűszorongásnak a légszomj, amely a Próteusz-vers nagyon alaposan kidolgozott motívuma, és a *Prokné, anyámban* is fontos szerepet játszik, egészen addig, hogy Borbély versbeszélője azokról a légzési gyakorlatokról is beszámol, amelyek segítenek oldani a kínzó pszichoszomatikus tünetet.

A *Prokné, anyám* két jelentős ponton eltér a *Bukolikatájban* verseitől. Az egyik, ami az eddigiekből is látszik, hogy ez a költemény sajátosan használja az „istenek” szót, amely a verseskötet alapszava. Ez a jelölő a könyvben több jelöltre is vonatkozhat: a falu felnőtt lakóira, összefoglalóan vagy egy csoportjukra; a földi hatalom képviselőire; a mítoszokból ismert istenségekre; közelebbről meg nem határozott, transzcendens erőkre. Sok szöveg-helyen nem dönthető el könnyen, hogy melyik értelmezés a legtermékenyebb.¹⁷ A *Bukolikatájban* világáráról elmondható volt, hogy mitológiája nem ismeri a transzcendenciát.¹⁸ A verseskötetben feltűnt továbbá, hogy a *VALAMINEK* ciklus utolsó két darabjában, melyek nem a faluversek közé tartoznak (*Próteusz a pszichiátrián, Ikarosz a lakótelepen*), nem szerepel az „istenek” kifejezés. Ezzel szemben a *Prokné*-versben hétszer szerepel ez a szó. Először a halott anyának adott csókot tematizáló, már idézett részben: „az istenek elviszik őt oda át, ahová / majd egyszer elmegyek én is” (4a), majd azon a helyen, ahol az apa beszédre való képtelenségének okozójaként vannak megnevezve az „istenek” (4f). A következő őt szöveg-hely az én szemszögéből beszél az istenekről. „Csukott szemhéjamba halvány / derengés vetül. Talán ez már annak a világnak / a fénye, hol az istenek várnak, az isteneink, / kérdezem magamtól fél ébren” (5). Ahová Borbély költészete szinte sosem jut el, a giccs közlése, oda juthatnának ezek a sorok, ha nem lenne ott a mondat utolsó tagmondata. Mindenesetre ez a szöveg-hely az „istenek”-et „isteneink”-ké transzformálja. A vers beszélője ezután az „istenek” három cselekedetét nevezi meg, melyek rá irányulnak: ők üzennek neki „az álom nyelvén”, s ezt meg kell értenie (6a), sorsot mértek ki rá (6c), és ők ébresztik éjjel (uo.). Az álom és az ébredés tudatállapotaiban Borbély az „isteneket” jelenvalóként lépteti fel: „Halott / szeretnék lenni, ha kívánni lehet még. De // az istenek itt sétálnak az éjben” (6c–7).¹⁹

A másik lényeges különbség a *Bukolikatájban* verseihez képest, hogy a *Prokné, anyám* explicit módon reflektál saját megszületésére. Az „Ebből verset kellene írni” fordulat kétszer szerepel a költeményben (5, 6a–b), egy további helyen kiegészül a „mégis”-sel (6b–c), végül a következőképpen módosul: „egy verset / lehet írni” (7) – ez volna az álom egyik üzenete. Borbély nemcsak a vers születésére mutat rá művének zárlatában, hanem utal a szöveg majdani befogadására is: „És csak a vers teste marad, / amely talán választ ad majd egyszer / valakinek arra, amire én sem tudom / a választ. Így üzennek ide ők” (Uo.). A *Bukolikatájban* „istenei” mintha valódi transzcendens erőkként, sajátos poetoteológiai összefüggésben jelennének meg a *Prokné, anyám* utolsó soraiban.²⁰

¹⁷ Lásd erről: Krupp József: A Tinószemű, Kírké és az „istenek”. Borbély Szilárd *Bukolikatájban* című kötetének antik vonatkozásai. *Studia Litteraria*, 2022/1–2, 184–197., 188–193. Kovács Edward: A mítosz színeváltozása [Borbély Szilárd: *Bukolikatájban*]. *Szépirodalmi Figyelő*, 2022/4, 108–115., 113–114. Vö. Valastyán Tamás, „AMIKOR VALAMINEK VÉGE”. Invenció és konvenció Borbély Szilárd utolsó verseiben. *Literatura*, 2017/4, 329–343., 336–338.

¹⁸ Margócsy István: Nincstelen istenek [Borbély Szilárd: *Bukolikatájban*]. *Élet és Irodalom*, 2022/16 (ápr. 22.), 21.

¹⁹ Az idézet első szakasza visszájára fordítja a versnek azt a részét, amikor a felébredő énelbeszélő megállapítja, hogy mellette világít a felesége számítógépének/telefonjának a képernyője, így kommentálja helyzetét: „De jó / lenne élni, gondolom, amikor hunyorítva / kilesek” (6a). Ez a szakasz Kosztolányi *Őszi reggelijét* visszahangozza: „Jobb volna élni.” Érdemes megjegyezni, hogy Borbély Szilárd az *Élet és Irodalom* „Visszanéző” rovatában esszét írt Kosztolányi *Számadás* című kötetének egy másik verséről, a *Ha negyvenéves... címűről*. Ennek a versnek hasonló az alaphelyzete, mint a *Prokné, anyám*nak: ennek is fontos eleme az éjszakai felébredés és a léten való töprengés. Borbély cikke: Ha Kosztolányi... *Élet és Irodalom*, 1998/35 (aug. 28.), 23.

²⁰ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

BORBÉLY SZILÁRD UTOLSÓ, HAGYATÉKBAN MARADT VERSKÉZIRATAI ELÉ

A közreadó kommentárja

El kellene beszélni annak történetét, miként került elő a költő utolsó kézírata.

A nyári hőség egyre füledtebbé válik, ahogy növekszenek a viharfelhők. Nem akar esni, már a nap is lement, a szobát megüli a homály. A monitor fénye egyre élesebb, miközben a 2014. február 19-én elhunyt Borbély Szilárd digitális hagyatékát böngésszük özvegyével, Mészáros Ágnessel. Ekkor, az órákig húzódó kutatás végén találjuk meg hagyatékában a furcsa, 000 címet viselő mappát. Ez a „gyorsan beírok valamit” cím nem jellemző, az Ágnes által a költő különféle számítógépeiről, pendrive-jairól összegyűjtött anyagok rendszerető módon voltak elrendezve, csak néha fordult elő ilyen jelzésszerű cím. Sorban nyitjuk meg a fájlokat, nem lehet nem olvasni sorról sorra a szövegeiket, s gyorsan világossá válik: a legutolsó kéziratokat tartalmazza a mappa. Mire végigolvassuk a sorokat, a Modenapark felett ólmos lesz a levegő: sűrű és nehéz. Felvillan egy sor élesen a monitoron: „Feleségem táblagépének / fénye vetül a szememre. Akkor még nem rég / aludhatam el, gondolom”, olvassuk párhuzamosan a sorokat Ágnessel, majd ezen a soron fut zátonyra a tekintetem: „Halott / szeretnék lenni, ha kívánni lehet még”.

Talán így lehetne, de az elbeszélést az idő folyamán máshogy és máshogy ismétéljük meg. Főleg az események óta adódó fejlemények tükrében – hiszen ekkor még nem tudom pontosan, mit is találtunk meg valójában.

A 000 jelzetű mappa több olyan Word-fájlt tartalmazott, amelyen a szerző élete utolsó időszakában dolgozhatott: az utolsó mentések mindegyik fájl esetében 2013 októberére és novemberére esnek. Minden valószínűség szerint november végén egy számítógépre mentette le az anyagokat, mégpedig Bécsben, ahol 2013 nyarától feleségével és lányaival műfordítói ösztöndíjasként élt. Mészáros Ágnes elmondása szerint a pendrive-járól, ami azokat a szövegeket tartalmazta, amelyeken éppen dolgozott, időről időre biztonsági mentéseket végzett. Nem állíthatjuk ugyan, hogy a költő 2013. november végétől halála napjáig, 2014. február 19-éig nem írt semmit, de a (digitális) hagyaték mai ismeretének tükrében kijelenthető, hogy a 000 című mappa a költői életmű utolsó fennmaradt sorait tartalmazza. Kicsi a valószínűsége annak, hogy ebben az időszakban írt volna további verseket, ekkoriban ugyanis Borbély teljes erőbedobással a Csokonai költészetéről szóló habilitációs dolgozatán munkálkodott, amelyet 2014 januárjában be is nyújtott a Debreceni Egyetemen.

Néhány szöveg világosan kapcsolódik a *Bukolikatájban* verseihez: megtaláljuk közöttük a költő folyóiratban közölt, *Pegazus, szárnyak* című versét, amely a posztumusz kötet függelékében is megjelent. „Az év őszén küldte el folyóiratoknak a *Kirké, disznószíve* és a *Pegazus, szárnyak* című verseket, amelyek utolsó, még életében megjelent közleményei közé tartoznak” – írja Krupp József a *Bukolikatájban* utószavában (Borbély 2022: 116.). Nagy Boglárka szerkesztői jegyzetében pedig az is szerepel, hogy „A *Kirké, disznószíve* a 2000

folyóirat 2013/11. számában jelent meg, a költő a szerkesztőségnek 2013 októberében küldte; a *Pegazus, szárnyakat* a Jelenkor folyóirat közölte 2013/12. számában” (Borbély 2022: [148.]).

A kötet függeléke tartalmazott egy szinopszist is (fájl mentése: április 24-én), amelyet a költő az NKA pályázatára nyújtott be. Krupp utószavában hangsúlyozza, hogy a kötetet a szerző nem tekintette lezártnak, hiszen a szóban forgó két verset annak összerendezése után írta. Az eddig lappangó 000 mappa megtalálása ezt csak megerősíti.

Tartalmaz ugyanis két fájlt, a *Pegazus, szárnyak* és a *Kirké, disznószíve* című versnek a kötetben közölttel azonos szövegét. Ezekon kívül azonban van három olyan fájl is, amelynek a szövegét nem tartalmazza a *Bukolikatájban*: a *Döggút* című rövid jegyzetet tartalmazó azonos nevű fájl, a *Prokné, anyám* című hosszúverset tartalmazó *Prokne_anyam* nevű fájl, valamint az *Ödipusz, aki megszüli* című befejezetlen verset tartalmazó *Odipus01* nevű fájl. Az utolsó mentések alapján ezeken a verseken munkálkodott a szerző utoljára. A *Prokné, anyám* esetében első változattal van dolgunk: ezt nemcsak az bizonyítja, hogy azonos a fájl létrehozásának és utolsó mentésének az ideje, hanem az is, hogy a fájl tulajdonságaiban elérhető adatok alapján két változata volt. Ez egyszerűen annyit jelent, hogy a költő 2013. október 15-én, kedden este nyolc után leült verset írni, majd egy óra munkát követően, kilenc után hat perccel elmentette és bezárta a fájlt. Az otthon képei (a feleség táblagépe fényének említése) és a vers végén megjelenő utalás („ott kinn egy idegen város”) megerősíti, hogy a vers Bécsben született, mondhatni, azon melegében megíródott.

Ennél a versnél szükséges visszatérni a költő utolsó kéziratának megtalálásának történetéhez. Az előkerült kéziratok vizsgálata során hívta fel figyelmemet Krupp József arra, hogy a verset a *Kalligram* 2013. decemberi számában közölte Borbély. Ez egyrészt azt jelenti, hogy valószínűleg nem sokkal a megírása után elküldte a szerkesztőnek. Ez, valamint a *Pegazus, szárnyakat* (*Jelenkor*, 2013/12) volt tehát az utolsó vers, amelyet még életében közölt. A halál túlsó feléről, a mából nézve a befejezett élet(mű)re – s újraolvasva a bevezetőben a kézirat megelégsének elbeszélésében idézett mondatokat –, talán nem elfogult azt állítani: a vers végső segélykiáltás volt. Igaz, ezt még 2013 őszén nem lehetett tudni.

*

Az *Ödipusz, aki megszüli* című vers megszakadó kéziratát a fájl tulajdonságaiban rögzített adatok szerint november 23-án, szombat délután mentette utoljára a szerző. Összesen két órát dolgozott a két nappal korábban létrehozott fájl szövegén, és háromszor mentette a BorbélySz nevű „szerző” (jelen esetben értsd: az ilyen nevű programfelhasználó). E szempontból még érdemes megjegyezni, hogy az egyedüli más „szerző” a 000 mappa fájllai között a *Prokné, anyám* volt: elképzelhető, hogy ezt eredetileg nem a saját gépén írta Borbély.

A 000 fájllainak többségét 2013-ban hozta létre a szerző. Ez alól két kivétel van: a *Döggút* című töredék, amelyet 2012. május 29-én hozott létre, és amely pusztán néhány szavas skiccnek tekinthető, valamint a *Pegazus, szárnyakat* tartalmazó *Pegazus* nevű fájl, amelynél a létrehozás ideje: 2011. július 14. Ezeken is dolgozott azonban az utolsó mentések ideje szerint (lásd alább a táblázatban). Mindezek megerősítik, hogy Borbély Szilárd közel sem tartotta késznek a 2013 áprilisában lezárt verseskötet tervet: erre utal nemcsak a kötet függelékébe felvett *Pegazus, szárnyakat*, a *Kirké, disznószíve* és a *Prokné, anyám* című versek őszi-téli publikálása, hanem az *Ödipusz, aki megszüli* című verstöredék, valamint a *Döggút* című jegyzet, amelyek eddig ismeretlenek voltak.

A réginek számító *Döggút* című fájl minden bizonnyal egy hosszúvers ötletét rögzíti. A hagyaték jegyzetszerű töredékes anyagából az látszik, hogy a néhány szót jegyzetként tartalmazó vagy felskiccelt, fragmentumban maradó szövegeket szokása szerint külön fájlokba mentette Borbély, majd később a megírás – vagy prózák esetében a bővítés – fá-

zisával folytatódott az írás. A *Döggút* ötlete a *Bukolikájában* keletkezésének korai szakaszából származik. Az immár soha meg nem íródó vers alighanem a *Pegazus, szárnyak* című vershez kapcsolódhatott volna, amelynek szereplője, a szekér súlya alatt megszakadó ló végzi itt: „Majd / a döggútra kivisszük, mondták, // és indultunk tovább...” (Borbély 2022: 111.). E jegyzetből annyit lehet sejteni, hogy a vers tervezetében a falu állatainak témája folytatódott volna, a jószágokat sújtó száj- és körömfájás-járvány lehetett volna az alapja. A döggutat mellesleg említi a *Nincstelének* is, amiből az derül ki, a Gacsály felé vezető földút mellett volt, a két falu között félúton (Borbély 2013a: 74, 292.). Máshol pedig ez szerepel: „A plakátokat is a Rámpán ragasztják ki. A faluzárlatról szóló értesítést száj- és körömfájás járvány idején” (95.).

A *Prokné, anyám* című vers átomleírásának végén újra feltűnik az apa alakja: „Míg apám Oidipusz, aki vak szemével néz a / sötétbe, ahová nem pillantok be magam most” (Borbély 2013: 28.). Az az apa, akit a *Bukolikájában* több más darabjából ismerünk – mindenekelőtt a *Próteusz a pszichiátrián* című súlyos apaversből. Az apát itt Ödipusszal azonosítja a lírai én. A több mint egy hónappal az Ödipuszt az apával identifikáló *Prokné, anyám* után írt *Ödipusz, aki megszüli* című vers mintha ebből az utalásból bomlana ki. Csakhogy ez a befejezetlen apavers nem is említi a „címszereplő” Ödipuszt. E közismert mitológiai alak nevét nem említi a *Bukolikájában* más szövege, bár a szfinxre egy helyen történik utalás (86.). Ödipusz története Borbély életművének egyetlen másik helyén bukkan fel, mégpedig a *Kafka fia A szfinx rejtélye* című fejezetében (Borbély 2021: 95–97.). Az elbeszélés a mítoszt követve halad, a Dagadtlábú apagyilkosságát beszéli el a Théba felé vezető úton. Az anya öntudatlan feleségül vételének említésével szakad meg a mitikus történet elbeszélése. Szembeszökő a némaság motívumának használata, amely saját invenció, s amely a hagyományos történetet is más fénytörésbe állítja. A szfinx hiányzik Borbély változatából, az emberéltre vonatkozó két, három, négy lábón járó emberre utaló találós kérdést az idegen teszi fel a Théba felé vezető úton, amire a Dagadtlábú hallgatással felel. Ez váltja ki a gyilkossággal végződő konfliktust. A következő mondat akár a *Bukolikájában* versei közé is beillene: „Az istenek átka miatti rettenet kiáltása tette némává a Dagadtlábút, ezért nem tudott szóba állni a magabiztos és elbizakodott férfival” (Borbély 2021: 96.).

Az *Ödipusz, aki megszüli* nem Ödipusz történetét írja újra, és nem is az apa alakját, hanem annak származástörténetét, amelyen a *Nincstelének* cselekménye alapul, és amelyre a szerző egyes vele készített interjúkban (*Az igazi nevemet nem ismerem*) és én-szövegeiben (*Egy elveszett nyelv*) is kitér. Mózsai, vagyis az idősebb Mózes József és a házas Pap Mária együttlétének elbeszélése áll a töredék homlokterében.

Pap Mari a *Nincstelének* Pop Marijával, az elbeszélő nagyanyjával azonosítható. A regényben ő az elmagyarosodott román Popescu család leszármazottja (Borbély 2013a: 160–177.), a házasságban „[a] sánta Miská”-val (302.) ő „viselte a nadrágot” (174.), a faluban pedig féltek tőle, mivel rontásokat tudott, s „[h]a valakire haragudott, arra rábőjtölt” (99.). Az idősebb, illetve az ifjabb Mózes József és a Gogának és Majomnak csúfolt gyerekei története, valamint a versben is olvasható hűtlenség és annak következménye összeolvasható a *Nincstelének* idevágó részeivel (Borbély 2013a: 52., 75–76., 127., 182–185., 200–203., 302–303.).

*

A kézirat első két szekvenciája (a szekvenciák számozatlansága is megerősíti a befejezetlenséget és nyersséget) nyomán sejthetünk kapcsolatot Ödipusz mítoszával: a második szekvenciában szinte szociológiai tárgyilagossággal írja le, hogyan kezelte a falu a félrelépés és a balkézről született gyerek jelenségét. Amíg Ödipusz az isteni törvényt hágja át a mitológiában, addig a *Bukolikájában* „istenei” azon szabályok áthágásának lesznek tanúi, amelyeken

a falu világa nyugszik („kilesték az istenek”). Az indításban felvezetett szabály és vágy ütöztetése a verset a *Bukolikáit*ban más szövegeihez kapcsolja, a szabályok témája az *Arkádiai legelő, alkonyi angyal* című verssel cseng össze („Az // istenek nem szerették, ha ezeket a szabályokat / megtöri bárki. Nem is szegték meg soha.” – Borbély 2022: 51.), továbbá a *Hermész, a tolvaj isten* kezdetével, ahol szintén szóba kerülnek a szabályok (70.), illetve *A Graiák ősz haja* nagy anyaversében a vágyról és a vágyakozásról olvashatunk. A szexualitás és a falu viszonya más versekben is megjelenik, például a leányanya Ari Adélka történetét elbeszélő *Ariadné öregkorában* című versben. Sokatmondóan cseng össze a család tehenét megverselő *A Tinószemű* sora a Manci meghágtatását leíró részben „A Manci csak néha / nézett hátra szelíden. Csendesesen várt.” (32.) sor az *Ödipusz, aki megszüli* következő sorával: „A Mari meg, mint aki már / várta ezt régen, hátra se nézett...”

Két különös állítás szerepel az *Ödipusz, aki megszüli* című versben, amelyhez további megjegyzést szükséges fűzni. Az egyik, hogy nem számít zsidó szokásnak a keresztények számára hétköznapi szokás, az, hogy a fiúgyermek apja nevét kapja. Éppen ellenkezőleg, az askenázi világban a szokás az volt, hogy a fiúgyermek a család már elhunyt férfitagjának (leggyakrabban dédapa, ükapa) nevét örökli. A másik pedig, hogy szokatlan a keresztény család viszonylatában provokatív ható „Pap Mari kadisa” megfogalmazás, amely a legkisebb, kései gyermekre utal, aki majd szülei után az árvák kadisát, halotti imádságát fogja mondani.

Úgy tűnik, hogy a költő utolsó két fennmaradó sora a vers végén olvasható két sor volt: „akkorát szóljon mint a zsidó töke / mint a Mózsi töke”, amelyet mintha a folytatást elősegítendő jegyzetként írt volna a vers végére. A mondat előfordul a *Nincstelenek*ben is: „»Akkorát szóljon, mint a Mózsi töke!«” kiáltják az elbeszélőt megalázó, dobáló gyerekek, miközben üreges sárgolyókat hajítanak felé (Borbély 2013a: 286.).

Az *Ödipusz, aki megszüli* azt a származástörténetet mondja el, amelyet a regényben és más én-szövegben (*Az igazi nevemet nem ismerem*). Az utolsó, félbehagyott versben a borbélyi magánmitológia e sarkalatos pontja talán e töredékes formában fogalmazódik meg a lehető legnyíltabban, szinte nyers kendőzetlenséggel.

Így lehetne elbeszélni az utolsó kézirat történetét. Nem a véglegesség szándékával, hiszen egy következő alkalommal, esetleges újabb fejlemények tükrében akár megint másként beszélhetjük majd el.

Megjegyzés: a kéziratokat, mivel töredékesek, befejezetlenek, szerkesztetlenül közöljük.

A fájlok tulajdonságaiban rögzített információk:

szöveg cím	fájlnév	tartalom létrehozása	utolsó mentés dátuma	teljes szerkesztési idő	változatok száma	szerző
<i>Döggút</i>	Döggút	2012.05.29, 11:20	2013.10.14, 09:19	00:30:00	7	BorbélySz
<i>Kirké, dísnószíve</i>	Kirké	2013.10.14, 09:18	2013.10.15, 19:49	01:19:00	46	BorbélySz
<i>Pegazus, szárnyak</i>	Pegazus	2011.07.14, 15:58	2013.11.6, 12:02	02:36:00	29	BorbélySz
<i>Prokné, anyám</i>	Prokne_ anyam	2013.10.15, 21:06	2013.10.15, 21:06	00:01:00	2	user
<i>Ödipusz, aki megszüli</i>	Odipus01	2013.11.21, 13:55	2013.11.23, 16:06	00:02:00	3	BorbélySz

Hivatkozások

- Borbély Szilárd 2013a: *Nincstelének. Már elment a Mesijás?* Budapest–Pozsony: Kalligram.
Borbély Szilárd 2013b: Prokné, anyám. *Kalligram* XXII, 2013/12, 27–29.
Borbély Szilárd 2021: *Kafka fia. Regény.* Forgách András utószavával. Budapest: Jelenkor.
Borbély Szilárd 2022: *Bukolikatájban. Idjillek.* Krupp József utószavával. Budapest: Jelenkor.
Krupp József 2022: A Tinószemű, Kirké és az „istenek”. Borbély Szilárd Bukolikatájban című kötetének antik vonatkozásai. *Studia Litteraria* LXI, 2022/1–2, (Antikvitás recepciók), 184–197.

B O R B É L Y S Z I L Á R D

Döggút

A tisztátalan

Száj- és körömfájás

veszettség

De a búz belepte a tájat

Ödipusz, aki megszüli

Az istenek világában a vágy nem mindig járt együtt a szabállyal. A törvényes házasság védelmet adott a törésnek, amely a határokat feszegette. A testek vágyakozása áttörte a szavak világát, ahol a rendet a nyelv szabályai szavatolták. És nem kellett Zeusz buja hatalma, sem az átváltozások isteni trükkje, hogy a férfivágyat enyhítse a női szemérem

feltáruló titka. A baj, ha megesett, része lett a hallgatók rendnek. Nem beszéltek róla, de a csend, a közös titok megváltoztatta a rendet. Napirendre tértek fölötte, megkötötték az alkukat. Végül is minden viszonyos, sose tudni, mikor ki kerül majd sorra. A közösség így is egy marad, és mindenki felnevelte a másik gyerekeit is. Még csak az sem mondhatni, hogy nem szerették úgy, mint a sajátot, mert azt is épp úgy szeretették az istenek, ahogy szeretni tudtak. Néha még jobban is, mert könnyebb a más gyerekének megbocsátani, mint a saját hibákat látni viszont a gyerekekben. Az istenek a családra gondoltak, meg a földre, a jussra, és félrenéztek, ha azt hozta az érdek.

ahogy előrehajolt, fara mozgott a karton szoknya anyagba. Egy portán laktak akkor az öreg Mózsival az út túloldalán, ahol később a volt nagygazda, az előkelő rokonunk, a Bikás János lakott később, mikor megépült az új ház a berki oldalban. A zsidó szép férfi volt, magas és szálas, erős, hatvan felé járt ekkor. Erdélyből menekültek ide Trianon után, így mondták az istenek. De lehet, hogy csak Szatmár megye túlnani részéről, vagy Máramarosból, ki tudja, már Sziget is távoli volt, mint Kolumbusznak a Napnyugati India egykor. Akkor

Mózsinak akkor már felnőtt fia volt, aki szintén örökölte nevét is, hogy a cégtáblát se kelljen újra írni, meg a ház homlokzatára is fel volt írva: Mózes József, és alatta Vegyesbolt. Az ifjú Mózsi is lassan házas lesz, bármicvója már megvolt, immár felnőtt férfivá érett. A hosszú szikárság évei jöttek a házasságában, amikor a Pap Marival egy portán jött-ment. Akinek már négy cseperedő gyereke volt, mint az orgona síp, úgy álltak egymás mellett. A Mari meg szívós, inas, még ifiasszony volt. És ahogy ott mozgott a fara a karton anyagban, Mózsi egyszerre elvesztette fejét, és beakasztotta neki. A Mari meg, mint aki már várta ezt régen, hátra se nézett, de ott lent megszorította, és nem eresztette el, nehogy meggondolja magát. Ettől a Mózsit valami melegség öntötte el, és talán ezt nevezik az urak, a könyvek meg a mozgó filmek, szerelemnek, vagy ki tudja. A fészkerben ezt is valahogy kilesték az istenek, és így beszéltek el, bár ott aligha lehetett bárki, de az istenek mindent látnak mégis. Így született az ötödik megmaradt gyerek, az utolsó, fiúnak. A közös portán a két család valahogy összenőtt,

*az öreg Mózsi felesége is elfogadta, hogy így van,
a szolgától született gyerek is kedves, nem zavar,
segít, örökölni úgy sem örökölhet. Közben az ifjú
Mózsának is lett felesége, egy fiú és egy lány született,
Goga és a Majom, ahogy az istenek hívták őket. És a
Pap Mari kadisa is felcseperedett már, nyílt titok a
származása, látszik, hogy hasonlít az apjára, ebből
tudni, ki az apja. Az öreg Mózsi szerette, késő
szerelem, áldott legyen a Mindenható, ha már így
lett. Sábesszgojkodott náluk, amikor feljött a csillag,
átszaladt a sötétben ülő családhoz,
a kaftánok feketén csillantak, kalapok, kendők,
pajeszek, ünnepélyes komorság közepette meggyújtotta
a lámpát, fellobbantotta gyufával a bekészített gyújtóst,
hogy a sötlet melegedjen meg, vizet hozott a kútról,
bekapcsolta a világvevőt, amely Berlint is
fogta. Harmincnégy volt, harminckilenc, katonazene,
egy rikácsoló férfihangtól lett komor a család
ilyenkor, csak az öreg Mózsi értette, amit mond az a hangja. Begyújtott
a kemencébe, hogy rossz időben, se hűljön ki a szoba.*

*akkorát szóljon mint a zsidó töke
mint a Mózsi töke*

EXODUS UTÁN

„...all mein Kompass ist zerstört, denn der Riss zwischen 'Europa' und meinem Volke ist ein Riss durch mich hindurch.” [minden iránytűm elpusztult, minthogy az 'Európa' és a népem közti hasadás rajtam is áthaladó hasadás]

(Jacob Taubes levele feleségének, Jeruzsálem, 1952. jan. 7. Idézi: Jerry Z. Muller: Professor der Apokalypse. Die vielen Leben des Jacob Taubes. Suhrkamp, Berlin, 2022. 226.)

1.

A braclavi haszid gyülekezet alapítója, a legendás hírű Rabbi Nachman, híveinek *caddikja*, nem ismerte a felvilágosodás filozófus alkotóinak munkáit, és újságokat sem olvasott. Eldugott ukrainai szülőfalujában kortársainak, Hegelnek és Schellingnek a műveiről épp annyit tudott, amennyit azok az övéiről. Ezek a világok nem érintkeztek egymással. Egyedül vendégeinek, rajongó tanítványainak és vándoroknak az elbeszéléseiből értesült mindarról, ami a nagyvilágban ment végbe. A jelenkor mintegy szóbeli hagyomány révén volt elérhető a számára, igen hasonlóan a múlthoz. A szájról szájra járó jelen esti mesék alakjában járta az apró volhíniai falvak és kisvárosok zsidó gyülekezeteit. A beszámoló legtovábbja még messzibbről érkezett beszámolókra tekintett vissza, az eredeti jelent gyakran senki sem látta a saját szemével. De az ő előtte sem maradhatott rejtve, hogy már egy olyan korban él, amelyben Napóleon két csatája közti szünetben egy Goethét oktathatott ki arról, hogy a költők feleslegesen tűnődnek annyit a sors mibenlétén, hiszen „a politika a sors!” Sem Napóleon, sem Goethe létezéséről nem kellett bármit tudnia ahhoz, hogy észlelje: minden azt sugallja körötte, hogy a politikán, a politikai történelem világán túl immár nincsen magasabb uralkodó hatalom. Közvetve amúgy volt alkalma szinte még a találkozásra is a sorsnak ezzel az új mítoszával, hiszen a mindenféle vallási kételyeinek és azt illető kétségbeeséseinek, miszerint ő, a haszid mozgalom nagy alapítójának, a Baál Sémnek a dédunokája, akitől a haszidok mindenfelé az új *caddik* testet öltését remélik, egyáltalán alkalmas-e erre a régi értelemben vett sors szabta szerepre, a mindezeknek a szívet szorongató gyötrelmeknek véget vető utazására Izrael Földjére éppen akkor került sort 1798-ban, amikor Bonaparte elindította egyiptomi hadjáratát. A Szentföld számos fontos helyét és kisebb haszid gyülekezetét végiglátogató útja, miután a török hatóságok és az arabok többnyire francia kémnek, a franciák pedig brit kémnek nézték, kísérőjével együtt végül fejvesztett menekülésbe torkollt, amikor a francia csapatok a piramisok országa után előzönlöttek Izrael Országát is, és belefogtak Akkó ostromába.

Hazatérését követően Rabbi Nachman rövid életének második felében a haszidok körében is szokatlan műfajt talált magának. Különös, szimbolikusan ható történeteket agyalt ki, meglehetősen bonyolult cselekménnyel, töménytelen motívumot és fordulatot merítve zsidó és nem zsidó népmesékből, olykor kísértethistóriákból, s követőit, akik elbeszéléseit feljegyezték, ezek értelmezésére biztatta. Műfajilag leginkább fantasztikus meséknek tűnnek lenni, olykor egyenesen csodákat sem nélkülöző kalandos tündérmeséknek. E történetek vissza-visszatérő módon idézik fel korának mindazon kérdéseit, melyekről e *caddik* látszólag még csak nem is igen hallhatott. Többek között ezek azok a történetek, amelyeket több mint egy évszázaddal később Martin Buber fordít le jiddisből

és héberből németre, irodalmilag némileg javítgatva rajtuk a saját ízlése szerint. Ebben az új alakjukban olvassa majd őket Prágában Franz Kafka is.

Nachman egyik legismertebb történetének egy fordulata során, amikor a Király kíváncsiságát felkelti a történet két hőséne, valamint azok életpályájának és sorsának ordító különbsége, ami karakterük és képességeik folyománya, ám akik gyermekkoruk óta mégis közeli jó barátok, s a Király mindkettejüknek személyre szóló levelet juttat el, amelyben meghívja őket magához, végigkövethetjük a barátok közül az intellektuálisan erősebbik gondolatmenetét és érvelését, amit egyébként a meghívó levelet kikézbésítő futárhoz intézve fejteget. Még a futárt is személyesen őrá szabva választották ki, bölcselkedő kedvű címzetthez bölcselkedő postást. Azon elmélkedve, hogy milyen valószínűtlen dolog is, hogy maga a Király küldjön barátkozási szándékkal efféle meghívást éppen egy ilyen ismeretlen senkinek, akitől nem tudhat meg semmi olyat, amit ne tudna nélküle is, aki ezt a kegyet a világon semmivel nem tudhatja neki viszonzni, s akinél a Király udvarában nyilván a legutolsó léhűtő is érdekesebb és bölcsőbb személy lehet stb., először kétségbe kezdi vonni a levél hitelességét. Vagy a feladó hamis, vagy a címzés téves. A kézbesítő bizonykodását hallgatva egy ideig, egyszerre türelmetlenül közbevág: „a Király maga adta a kezdebe ezt a levelet?” A futár nemleges és a közvetítők egész hadára visszamutatató választát hallva, érvelése ugrásszerűen tovább lép. Immár nem csupán a levél hitelességét vonja kétségbe, hanem kételkedni kezd a Feladó egyáltalában vett létezésében. Érvei előbb-utóbb némileg hatni kezdenek a futárra magára is, aki kénytelen beismerni, hogy maga sem látta sosem a királyt, akinek a futára, ezért a piacon már együtt bölcselkedve tudakolják egy katonától, hogy az kit is szolgál. Mindkettejüket megdöbbeníti a válasz: a katona mind életével, mind halálával a Királyt szolgálja, akit ő maga soha nem látott, s alighanem sosem is fog. Ha kell, életét is feláldozza valakinek a parancsára, akit nem is ismer, s akit nagy valószínűséggel azok egyike sem ismer, akik a parancsot közvetítik felé. Ezen a ponton rögződik az az immár közösnek mondható meggyőződésük, hogy bár mindenki az ellenkezőjét hiszi, és az emberi világ csakugyan úgy is lett berendezve, mint-ha a soha senki által nem látott Király alkotta volna meg és kormányozná azt, valójában nem létezik Király. Valakik valamikor kitalálták, és még a Király e kitalálót sem ismerte soha senki személyesen.

Ha úgy fogjuk fel, hogy történetével Rabbi Nachman ezt a fenti üzenetet bocsájtotta újtjára, és hát csakugyan, mi egyéb is lehetne ez a mese, mint üzenet, akkor leszögezhetjük, hogy ha kissé kacskaringós úton is, de üzenete elérte Kafkát. Az utólag *A kínai fal építése* című írásba is beépített, eredetileg önálló szöveget alkotó *A császár üzenete* hasonlóan indul. A birodalom császára halálos ágyán magához inti hűséges hírnökét, hogy rábízza egész életének legfontosabb üzenetét, s megparancsolja annak minden változtatás nélküli célba juttatását, személy szerint nevezve meg a címzettet, akit a rövid szöveg mindvégig egyes szám második személyben említ. Neked szól az üzenet, és senki másnak. Az üzenet, melynek tartalmáról semmit sem tudunk meg, végtelenül fontos, mind a feladó, mind a címzett szempontjából. Kafkánál nem az alaphelyzet mindennél valószínűtlenebb kerete az, ami kételkedésbe fullasztja az üzenet célba jutását, hanem a birodalom örökre beláthatatlan kiterjedése, tisztségviselőinek és alattvalóinak a végtelen teljességét betöltő sokasága. Az egész létezés lebíráhatatlan nagysága és alkotóelemeinek fokozhatatlan sűrűsége örökre megakadályozza, hogy az amúgy ténylegesen létező uralkodó ténylegesen útnak indított üzenete utat törhessen magának, s hogy legalábbis az időben valaha is célba érhessen. A záró mondat a maga finom megfogalmazásával ugyanakkor arra tűnik utalni, hogy talán a császári üzenet kivételes címzettje álmolta csak meg a neki magának szóló üzenet hírért, amit eszerint ő maga küldött volna el a saját maga számára, s amely mégsem lesz képes sohasem eljutni hozzá, mert ennek útjában áll az egész létezés legyőzhetetlen átjárhatatlansága. A mindenség telje áll a személyes üzenet feladója és címzettje

közé, még akkor is, ha a két utóbbi azonos, sőt, talán éppen emiatt. A létezés korlátlan egyetemessége és a személyes létezés kivételessége között az időben örök ellentét és a térben mindenségnyi távolság áll fenn, bár mindkét oldalról fennáll a közeli és meghitt kapcsolat felvétele iránti igény. A császár nyilván csak abban az esetben létezik császárként, egyedül abban az esetben csakugyan ő a világ birodalmának a császára, ha világának legutolsó, legelvezettebb zugában élő alattvalójának a létezéséről is tud, és azt is pontosan tudja, hogy kicsoda ő. Tudós hatalmának mindenre, de valóban mindenre ki kell terjednie, hisz különben miért is volna mindennek a császára? („Ha nem érdekelnek a tyúkjaimmal kapcsolatos gondjaim, akkor mi a csudának hódítottál meg minket?” – vágta egykor Dzsingisz kán szemébe egy felháborodott kínai öregasszony.) Az üzenet címzettjének személyes, az alattvalók végtelen általánosságán túli létezése pedig nem csupán a császár személyes üzenetén múlik, hanem e személyes lét viszonyán is az üzenethez. A személyes üzenet feladójának létezésében való kételkedés ugyanis nem választható el a címzett saját személy voltában való kételkedésétől. Én nem lehetek az a személy, akinek a Király levelet küld, érvel Nachman bölcsebbik barátja, miközben azt önmagában elfogadná, miszerint egy király persze küldhetne levelet egy tetszőleges alattvalójának. Kafkánál pedig az utolsó mondat tétován arra utal, hogy az üzenet címzettje a magának küldött képzelt üzenet révén képzeletben személyes, azaz egyes-egyedül az örök útnak indított üzenet számára létezik személyként. A címzett személykénti valósága függ a császár személyesen neki szóló üzenetétől, de ehhez célba is kellene jutnia. A várakozás idejére felfüggesztett személy volt az idő múlására, illetve a kétségbe nem vonható megerősítésre vár. A meghívásnak való eleget tevés, illetve a szóbeli üzenet célba érése egy szerre garantálná mind az uralkodó, mind a címzett létezésének személyes valóságát.

Mindenesetre feltűnő, hogy már Rabbi Nachman történetében is egyedül akkortól indul el a bölcsebb barát kételkedésének folyamata a Király egyáltalában vett létezését illetően, amikor személyes meghívást kap tőle levélben. Mindaddig eszébe nem jut kétségbe vonni a Király, és vele a királyság valóságos létezését, amíg a meghívás nem sugallja azt, hogy legalábbis az egyik irányból leküzdhető a távolság az egyetemes létezés és az ő személyes létezése között. Fel sem ötlük, hogy egy létezés minél személyesebb, annál inkább tűnik meghívásra és barátkozásra méltónak az egyáltalában vett létezés számára, mert hogy valami az üzeneténél is eredetibb viszony áll fenn köztük. Eszerint a meghívás, illetve a császári fekvőhely mellé térdeplő futár fülébe suttogott üzenet bizonyos értelemben egy kapcsolat újrafelvétele vagy egy már mindig is létezett ismeretség ismételt megerősítése.

Kafka más írásainak is jellegzetes atmoszférája, az abszurditásnak az a csak igen nehezen meghatározható légköre, amit korunk egyébként szinte mániákusan igyekszik történelmi és szociológiai állapotok leírására lefordítani, Rabbi Nachman alkotásainak pontos észleléséről árukkodik. Kafka világában úgy fest minden, mintha a világban még ki sem találták volna soha Isten (és a vele összefügghető dolgok) eszméjét, és hősei sem tesznek kísérletet valami ilyesminek a kiagyaltására. A haszid gondolkodót a felvilágosodás nyomán tömegméretekben megjelenő, vagy legalábbis a főleg azóta jól észlelhető jelenség: a vallásnélküliség, az ateizmus jelensége az, ami szorongatóan foglalkoztatja. Ám a felvilágosodásától radikálisan eltérő, alapvetően nem filozófiai és nem tudományos természetű világberendezése alapján Nachman az Istent (és a hozzá kapcsolódó egyéb fogalmakat) nélküli új szemléletet nem mint a világról és annak keletkezéséről alkotott számos lehetséges nézet, vélemény valamelyikét fogja fel, hanem mint a világban létező valamiknek az egyikét. Ha az üzenet feladójának a pusztán létezése lesz kétségbe vonva, az – az egyébként Nachman számára a bibliai hit módján – létező üzenetet létében változtatja meg. Az ateizmussal a lét természetében jelenik meg egy új vonás, nem az azt interpretáló vélekedések között, vagyis Isten hiánya szorul értelmezésre, nem e hiány nyelvi kifejező-

dése. Az ateizmus mindenekelőtt tény, és nem egy tény szavakba foglalása. Természetesen nem társadalomtörténeti tény. Számára alapvetően idegen a Teremtő létének hipotézisként történő feltételezése, és esetleg más, meggyőzőbb hipotézissel való helyettesítése. A hipotézis is csupán egy vélekedésfajta volna, ahogyan annak elvetése is. Nem utolsósorban a Teremtőhöz fűző személyes viszony teszi ezt számára elképzelhetetlenné, ahogy nyilván Laplace-t is elképesztette volna más helyzetben, ha – mondjuk – valaki a szüleitől való származást firtató kérdésre azzal válaszolt volna, hogy „Felség, nem volt szükségem erre a hipotézisre”. Számára így az ateizmus a létezők egyikeként jelenik meg, annak mintájára, ahogy nyilván a világ különböző vallásait sem mint egy önmagában vallásmentes létezésre irányuló különböző véleményeket látja, hanem magának a teremtésnek a különböző elemeiként.

Nachman számára tehát a kérdés valójában valahogy így hangozhatott: tény, hogy ateizmus létezik. Hogyan lehetséges ez?

Egy létező megjelenése a létezők között nem magyarázható afféle másodlagos forrásközből, amilyen például a létezőkre irányuló tanácstalan – vagy éppen tudós – vélekedés. A magyarázat egyedül magában a létezésben lehet keresendő. Márpedig ha az ateizmus alapjai a létezés természetében magában rejlenek, akkor annak is része kell legyen a teremtésben. Az ateizmusnak valamiképp össze kell függenie a teremtéssel. Nincs Istentől független, Istentől mentes ateizmus, ahogyan semmilyen más létezés sem független tőle. Márpedig Isten hiánya természetesen Isten számára sem lehet egyszerűen csak egy gondolat vagy egy vélekedés. A maga nem létezését ugyanis Isten nem hiszi, hanem teszi. Isten nem létezése a világban tapasztalati tény, nem a tényeket tudomásul sem vevő spekulatív képzelgés. Isten hiánya a világ megteremtésének feltétele, amiképp ezt a luriánus kabbala tanítja. Nachman ezt a tanítást idézi fel és alkalmazza a maga problémájára.

A világban ateizmus van, Isten nincs. Természetesen Isten nem teremti az ateizmust, mint bármi egyebet, hiszen ebben az esetben nem a világon belüli hiánya volna tapasztalati tény, hanem magába a szembeszökő nemlétébe kellene lépten-nyomon belebotlanunk. Ez a kettő nem ugyanaz. Ha Isten nem létezése teremtmény volna más teremtmények közepe, akkor amerre csak néznénk, a hiányára bukkannánk, s a hiánya nézne ránk vissza. A megszámlálhatatlan létező közti üres tereket mindenütt Isten nemléte kellene, hogy kitöltse. Kivétel nélkül mindenki láthatná, még hozzá folyton, hogy nem létezik. De hát nem ez a helyzet: keressük a létezését, és mindhiába. Ha nem keresnénk, nem is tapasztalnánk a nemlétezését, éppen, mert a hiánya nem teremtmény. Ha ugyanis az volna, minden keresés híján is folytonosan teremtett nemlétébe botlanánk, de hát erről szó sincs. Nachman kifejezetten nem mondja, de sugallja: keresned kell ahhoz, hogy ne találj. Ha csak úgy egyszerűen nem keresed, persze akkor se találod, de ennek a nemtalálásnak nincsen semmi értéke vagy jelentése. Ha azonban Őt keresed, és senki más, akkor nemtalálásod értékes lesz és jelentéssel bír, mert akkor éppen Őt fogod nem találni. Ugyanakkor Lurja elgondolásából az is következhet, és Nachman le is vonja ezt a következtetést, hogy ha a világon belül bármilyen módon is szert tehetnénk Isten megtapasztalására, az nem bizonyíthatna egyebet, mint hogy a világot épp hogy nem ő teremtette, hanem valaki más. Vagyis Isten világon belüli tapasztalhatatlansága voltaképpen Isten teremtő voltának a közvetett tapasztalása. Ha ugyanis a világon belül bármilyen módon is tapasztalhatnánk Isten létezését, az csak azt bizonyítaná, hogy nem is ő teremtette a világot, akkor ő is legfeljebb hívatlan vendégként bolyonghatna benne, létezőként a létezők között. Valamilyen isten éppen akkor is lehetne, de a Teremtő Isten bizonyosan nem. Vagyis ha tapasztalhatnánk Istent a világban, akkor paradox módon még az is meglehetne, hogy nem is létezik, vagy legalábbis nem az, akinek és aminek hisszük. Isten egyedül a hit létmódján van jelen a világban, azaz a világon belüli választott létmódja az emberi hit.

A tanítás szerint ugyanis a teremtést megelőzően nincs más, csak a kabbalistáktól *Éjnszof*nak nevezett Egy, Vég nélküli Minden. Minden irányban rés nélkül tölti be a Mindenségét, ami ő maga. Nem tud teremteni, mert teremteni is csak önmagát tudná, minden teremtésével mindig szigorúan önmagán belül maradván. Ahhoz, hogy önmagán kívül bármit is teremthessen, valamit, ami nem ő, mondjuk világot, ahhoz túlságosan végtelen, ezért legalábbis a jövőendő teremtés viszonylatában végessé kell változtatnia magát. Ha ezt nem tenné, bármit tesz is, mindig minden Ő önmaga maradna, márpedig nem önmaga megteremtéséről van szó. Bővülnie, növekednie nem lehetséges, lévén ő minden és mindennek a telje. A misztikus hagyomány ekkor beszél a *cimcum*ról: az *Éjnszof* egy ponton történő önmagából kihúzóadásáról, önmagából történő kizugorodásáról, egy olyan tér létesítéséről, ahol ő nem létezik. Mellesleg ez egyben nyilván az egyáltalában vett tér létrehozása is, hiszen az *Éjnszof* nem valami rajta kívüli, nála hatalmasabb térben helyezkedett el eddig, hanem ő volt minden, és ezt a minden-magát hézagatlanul ki is töltötte. Ő volt Minden, és így rajta kívül még a semmi sem létezhetett, hiszen mindenesetre a semmi is már valami lett volna, ami nem ő. A semmi így valami ráadás lett volna a Mindenne. Ketten lettek volna: ő és a semmi. Meglehetősen leegyszerűsítve, Isten minden voltán belül vagy minden volta mellett az említett *cimcum* révén keletkezett egy „hely”, ahol ő nem létezett, és ezáltal vált lehetségessé bármilyen teremtés, azaz olyan létezés, ami nem ő maga. Isten tehát nem valamiféle semmit létesített, hanem kifejezetten a nem-Istent. Isten tulajdon gyakorlati ateizmusa, ön-lét-szűkítése képezi tehát a világ teremtésének lehetőségfeltételét. A világ lehetséges helye Isten hült helye, nem semmi, hanem a tökéletesre valószínűsített isteni nemlét. A döntő, amit ebből le kell szűrünk, hogy ennek az ateizmusnak az esetében nem egy létező nemlétét állító véleményről van szó, nem egy sajátos világnézet ítéletéről, hanem – ha tetszik – reálateizmusról, azaz egy olyan létmódról, ami Isten saját, szándékolt nemlétében áll.

Ugyanakkor Rabbi Nachmannál nem arról van szó, hogy az isteni *cimcum*, vagyis a szándékolt létvesztés nyomán egyfajta hasadék, valami üres üreg vagy gigantikus zseb jött volna létre az egyébként mindent betöltő Isten „belsejében”. A létnek egyfajta folytonossági hiányáról beszélünk, Isten folytonossági hiányáról, ami természetesen nem Istenein belül van, hiszen Isten nem alkot teret valami körül, és ami természetesen kívüle is csak logikai vagy ontológiai értelemben lehet, hiszen az adott ponton elléttelenült Istennel nem térbeli a viszonya. De önmagán belül mégiscsak teret alkot, ám ez a tér nem egy beláthatatlan kiterjedésű lyuk a Teremtőben, ahogy számos modern értelmezője elgondolni igyekszik, hanem kivétel nélkül minden, ami csak található „benne”, vagyis a teremtett létezők összessége, együtt és külön-külön is ebbe az űrbe befelé fordul létezésének arcával. Befelé, vagyis az Isten nélküli tér belsejének irányába, ott valami imaginárius középpont felé, ahol minden lehetséges tapasztalás – teljes joggal – a Teremtő nemlétéről tanúskodik. A világ létezői értelemszerűen, mivel e felé a befelé felé tekintenek, csak ezt az oldalát képesek minden létezésnek szemrevételezni. Ahogyan tulajdon létezésüket is csak ebben az irányban, ebben a perspektívában képesek szemlélni. Nem a megismerőkéességünk fogyatékoságáról van itt tehát szó, hanem létünk fogyatékoságáról, ha tetszik, mivel létezésünk arca az, ami ebbe az Isten-nélküliségbe tekint bele. Ugyanakkor már magából e képből is kiderül, miszerint bár a világon minden létező, bennünket is beleértve, létezésével örökre háttal fordul az *Éjnszof*nak, a nem-Isten „területén” túli létezésnek, ugyanakkor saját létezésének a hátával mégis közvetlenül feléje „néz”. Vagyis a világ létezésének egésze, és az azt alkotó minden egyes létező Istennel magával határos, mintegy Isten tőszomszédja. Ha tud róla, ha nem. Ha tudni óhajtja, ha nem. Az ateista ember semmivel nem ateistább, mint a világ, amelyben él. Mint a létezés, amelyben létezik. Mindennek a létezésünkkel nem tapasztalható túoldalán azonban Isten maga áll. Minden összeér vele, de csak háttal. Talán

úgy mondhatjuk valahogy: a világ annyiban még sincsen Isten nélkül, hogy mindenütt, de tényleg mindenütt, ahol csak valaki vagy valami véget ér, onnantól Isten kezdődik.

Ez tehát az a vallási titok, ami Nachman szerint a világ nyilvánvaló Isten-nélküliségének a megfejtése. Paradoxona abban rejlik, hogy ha a Teremtő bármi módon tapasztalható volna az ember világán belül, az valamilyen hitet, mindenekelőtt valamilyen hamis hitet nagymértékben igazolhatna és támogathatna, miközben az isteni teremtés Lurja által felvetett misztikus eszméjét azon nyomban cáfolná. Ha Isten létének az ember világában bármilyen tapasztalati bizonyítéka lehetséges volna, az egyben teremtői létezésének a cáfolata is volna, vagyis az igaz hitet lehetetlenné tenné. Teljes tapasztalhatatlansága azonban létezésének olyan megrendítő jele, amely sosem hagy el bennünket, sosem hagy cserben minket, s üzenete mindig velünk marad.

2.

Az Istent nélkülöző világ e Lurja nyomán alkotott elgondolása persze óhatatlanul is felveti e világ kiterjedésének a kérdését. Még pontosabban annak a kérdését, hogy minek is van helye az így teremtett világon belül, mi minden lakozik még odabenn, mindazokon a dolgokon és lényeken túl, melyeknek megteremtéséről az Írás első könyve számol be, hat döntő napra elosztva. A teremtett mindenség kiterjedése ugyanis nem korlátozható egyedül azokra a létezőkre, melyek az első könyv első fejezetében jönnek szóba, sőt az ezeket követő időbeli-történeti cselekmények összességére sem. A lények neveit például nem a Teremtő adja nekik, hanem azok mind az első ember leleményei. A nevek, amiket Ádám ad a mező állatainak és az ég madarainak, nem teremtmények, vagyis nem az állatokkal és a madarakkal együtt lettek megteremtve, és nem is valami már meglévőnek a kombinációi. Rejtély, honnan is származnak, honnan kerültek a létezők közé, hiszen az emberrel eleve legfeljebb a névadás képessége lehetett együtt teremtve, magukat a neveket azonban az embernek a nemlétezésből kellett előhívnia. És hát nemcsak a nevekről van szó, hanem az ember által az idők folyamán a világlétezésbe beszólitott összes egyéb létezőről is, Gilgamestől kezdve, Akhilleusz haragján és Dante Vergiliusán át egészen akár Antonius nagy beszédéig, amely a halott Caesart köpdöső tömeget mondatról mondatra ragadtatja Caesar merénylői ellen. Részei-e mindezek a világnak, vagy sem? Mi a létezését illető viszonya egymáshoz Shakespeare Macbethjének és a Himalája ázsiai hegységének? A szívetem Akhilleuszéval együtt szorongató gyász Patrokloszért létező eleme világunknak, de a két hős maga nem? Hiszen mind a hőrosz bánatát, mind a magam együttérzését vele egyértelműen tapasztalom. Descartes-nak volna igaza, és egyszerűen a *kiterjedés* és a *gondolkodás* dualitását érintettük most, s csupán ezek egymással való viszonyát, egymásra hatásuk mikéntjét kellene megfejtenünk?

A filozófiát régóta kísértő test-lélek problémának létezik egy igen korai – nem filozófiai – megoldása, nevezetesen az ókori Egyiptom halottkultuszának az úgynevezett „álajtói” (Scheintür, False Door). Ezek a nem nyitható és nem csukható, voltaképpen csak ajtót *ábrázoló*, feliratokkal és képekkel borított műalkotások, ajtószobrok vagy ajtófestmények a sírépítmény valamely nyugatra néző belső falán vannak elhelyezve, ha tetszik, átjárót képezve a kiterjedés és a lélek világai közt. Olyan is akad, amelyben ott áll az ajtó előterében az azon éppen felénk kilépő felmagasztosult halott szobra, de ha nem, a „zárt” ajtó előtt mindenképpen ott találjuk azt az áldozati asztalkát, amelyre hozzátartozói és tisztelői elhelyezhetik a neki szánt áldozati ajándékokat, s amelyen többnyire *ábrázolva* is lettek ezek az ajándékok. Ez az ajtó a szó minden értelmében „átjáró”: a halotti kultusz felől nézve, az abban résztvevők számára átláthatatlan, ezért nem is nyitható, amely nyithatatlanság persze a halott számára önmagában nem jelent akadályt. Az élők felől csak a kul-

tusz képes felnyitni. Erről az oldalról a kultusz az, ami ki tudja nyitni, legalábbis a kultikus felajánlások előtt. Az ajándék persze nem helyezhető el akárhová: a jelöletlen sírfal minden egyéb pontján átjárhatatlan. Az ajtó „oda”-helyezése ezért már része a kultusznak. Az innenső oldalról való kinyithatatlansága választja el túlnanját az élők világától, ugyanakkor egyértelmű ajtó mivolta teszi nyithatóvá a kultusz számára. Az áldozatvivők számára nem kétséges, merre tartsanak ajándékaikkal, hiszen ez az élők számára nyithatatlan ajtó az élők számára is nyilvánvalóan ajtó. A kiterjedés még fizikai világában élők számára fizikailag kinyithatatlan, az áldozatok ezért a maguk fizikai mivoltában csak az ajtó innenső oldalán helyezhetők el. A halott azonban az ajtó túloldala felől érkezik az ajándékokért, lényének természete immár az ajtónak azzal a természetével azonos, hogy tudniillik ő is „ábrázolt”, akárcsak maga az ajtó. Az ábrázoltság nem gátolhatja például kinyitásának ábrázolását sem, például a halott kilépésének ábrázolását a napvilágra. Ábrázolt az ábrázolat látja, ábrázolt az ábrázoltnak örül (*similis simili gaudet*). Határátkelőként szolgál, melynek lelki-szellemi oldala lelki-szellemi „kilincse” nyílik, ami az innenső oldalon fizikai nyithatatlanságként lesz ábrázolva. Maga ez a kinyithatatlanság ábrázolja félreérthetetlenül a másik oldal lelki természetét: ebből az irányból csak halott léphetne át rajta, akinek a fizikai nyithatatlanság nem akadály. Az élők és halottak világa tehát egy olyan átjárón keresztül képes érintkezni egymással, amely átjáró felénk néző oldalának kettős természetével jelzi a rajta történő átkelés természetét: ajtószerű mivolta mutatja, hogy világunkból kifelé vezet, míg kinyithatatlansága mutatja, hova is vezet.

A sír falán megjelenő ajtó – létezését tekintve – valami olyasmi, mint például egy települést ábrázoló festmény festett épületein feltűnő ugyancsak festett kapuk. A kép nézője számára csak a kép egészében nélkülözhetetlen részletvalóság, ám a képen mozgó emberi alakok számára ugyanolyan valóságárszlet, akárcsak ők maguk. Az ő számukra e kapuk nyithatók és csukhatók, hiszen ha nem volnának azok, azaz kapuk, akkor ők maguk sem lehetnének azok, amik és akik. Az ábrázolt valóság minden részlete egyformán valóságos az egész ábrázolás számára, lényegében úgy, ahogyan a festményen kívüli valóság számára a kép kerete alkotja azt az átjárót, ami a néző és a kép belseje közt nem nyitható és nem csukható ugyan, de küszöb a két valóság között.

Az egymással az áljáton keresztül érintkező világok persze végső soron egy mindenséget alkotnak. Mindannyian létezők, nem pedig egy részük létező, más részük létezőről alkotott ítéletek és vélekedések. Természetük minden különbözőségén túli valóságosságukban azonosak. Meglehetősen értelmetlen állítás volna úgy fogalmazni, hogy az egyiptomiak világa „lényegében” (minek a lényegében?) a miénkkel azonos volt, mindössze az erre a közös világunkra vonatkozó vélekedéseikben és képzelgéseikben különböztek a mieinktől és mitőlünk. Utóbbiak világuk – ha tetszik, mindenségük – valóságához tartoztak, s világuk kihunyását követően látható és megfejthető maradványaik pedig a miénkhöz. Nem tűnik termékenynek az a szellemi modell, amelyben a mindenkorai élők világa oly módon valóságos, hogy vélekedéseik, gondolataik, tudásaik – lévén ezek valóban szakadatlanul változnak, alakulnak, keletkeznek, majd elhalnak – utólag mint nemvalóság ki lesznek vonva a valóság egészéből. Ebben a fordított platonizmusban éppen a fizikailag megragadható történelmi valóság volna a lényegi, az egyedüli – mert maradandó – valóság, szemben a változókonny, tévest tévestel felváltó nem igazán létezővel, a benne lakók valóban élt világával.

Nem állíthatjuk, hogy a világ ugyanaz a világ, amelyben Hamlet még nem nézett szembe atya gyilkosával, vagy amelyben már összes monológiát elmondva meg is halt. Nem pusztán a mű megszületése esik meg a világgal. Ami egy műben odabent történik, az is a világgal, az egész világgal történik. A dán királyfi sorsáról még mit sem tudó világ és a megszületését követő világ egyformán valóságos világ, csak éppen a kettejük valósága közé egy áljató realitása férközött. Zsúfolt könyvespolcainkon ilyen áljatók sokasága

sorakozik és néz le ránk. Felénk fordított fizikai valóságukon megül a valóságos por, miközben a magunk fizikai valójának számára nem nyílnak fel. Am ahová – nem fizikai mivoltukban – nyílnak, az nem kevésbé realitás, mint ahová az egyiptomiaké nyílt. Az ábrázolás valóság. Ami rajtuk túl meglátogatható, azaz ezeknek az ajtóknak a túloldala, annak valóságossága, a valósághoz tartozása kétségbevonhatatlan, hiszen mindenki, aki járt már odaát, érteni fogja a mások beszámolóit, akik ugyancsak onnan érkeztek vissza.

Az alkotásoknak, ezeknek az áljajtókon túli immateriális világoknak a mienkével azonos valóságosságát ma sokan tagadják, olyanok is, akik nem is igen vannak tudatában ennek a tagadásnak. Csakhogy életünk semmivel sem kevésbé a saját életünk, amikor álmodunk, mint amikor ébren vagyunk. „Álmainkban is élünk, nem csupán napközben”, tanítja Jung. Nyilván nem ugyanott vagyunk ilyenkor, de valóságosságát tekintve igen. Hogy az alkotások mindenségünkön belül léteznek, holott nem a világunkkal együtt lettek megteremtve, vagyis születésüket megelőzően nem voltak, és a világ korábbi náluk, s valóságosságukat mégis oly sok ember képes tagadni, csak egyféleképp tehető beláthatóvá. Iván Karamazovnak például nyilvánvalóan nincs térbeli kiterjedése, de ettől még „valahol” van, ahol korábban nem volt. Valahol helyet kellett szorítania magának, hogy lehessen, vagy inkább valahol valaminek összébb kellett húzódnia előle. Mivel mint mondtuk, nincsen térbeli kiterjedése, valami olyasminnek kellett összébb húzódnia teret engednie számára, ami maga sem térbeli kiterjedésű. Ez az előzőleg önmaga mindenségére kiterjedő valami engedi kissé félre szorítani magát, vagy inkább összébb szorul, hogy mellette, mintegy őrajta kívül, létrejöhessen egy alkotás, ami semmiféle értelemben nem azonos vele. A mű előtti mindent kitöltő valóság egy ponton összeszűkül, kihúzódik önmagából, valóságosságában némileg megritkul, és a helyére enged állítani egy ajtót, mögötte valami járatral. Csak sejthetjük, hogy mindezek az áljajtók mögötti járatok bejáratosak-e egymásba. Azt lehet mondani, hogy a mindenség áljajtókon túli része semmivel sem kevésbé bővül és gyarapszik a világ kezdete óta, mint az innen eső része.

3.

Sokan vetették és vetik fel újra meg újra azt a kérdést, hogy mi lehetett az értelme annak az eljárásnak, amellyel a bibliai Exodus könyve szerint Isten ismét és ismét beküldi Mózeset és fivérét a fáraóhoz, hogy kérjék, követeljék tőle népének elbocsátását, majd ugyanő megkeményíti a fáraó szívét, hogy az mégse hallgasson a jó szóra. A középkori kommentátor, Rasi szerint nem is annyira Egyiptom megtörése lehetett az Úr célja, mint inkább az, hogy különböző népeken mutassa be Izraelnek a maga hatalmát, hogy az utóbbi csakugyan félje őt. Magyarul: a csapások nem voltak egyebek, mint a nevelés folytatása más eszközökkel. Annál is inkább, mivel a nép kiszabadításához egyáltalán nem voltak feltétlenül szükségesek. Fontosságuk abban áll, hogy Isten előre meg is mondja mindig Mózesnek és szövívőjének, hogy ő meg fogja keményíteni a fáraó szívét, a célból, hogy jelekkel bizonyíthassa erejét és elkötelezettségét. Nyilván erre ügyel a bibliai szöveg szerkesztője, amikor a fáraó minden egyes elutasító döntését követően ismételtlen leszögezi: „ahogyan az Úr megmondta”. Így nekünk is módunkban áll elképzelni, mekkora csalódással járt volna Mózesre és Áronra nézve, ha a fáraónak – ki tudja, miféle és kitől származó ihlettől indítatva – netán megesik a szíve a népen, és keserű kézlegyintéssel kísérve útjukra engedi őket.

Mert nem csupán Mózesék értetlen zavarával kellene egy ilyen esetben számolnunk, hanem Izrael többi, körjük csődülő gyermekeivel is, akik azzal a súlyos kérdéssel szembesítenék mindkettejüket, hogy szerinted meg lehet-e bízni egy olyan Isten szabadító vezetésében és megígért segítségében, aki még a fáraó – mint kiderült – meleg, emberi szí-

vébe sem képes beelátni. S ugyan egy ilyen esetben Izrael népe minden további szenvedés nélkül útnak eredhetne a szabadság irányába, sőt még az egyiptomiak is megkímélthetnének a tíz csapás apokalipszisától, beleértve hadseregük vízbe fulladását is a Nádas tenger átmenetileg hűlt helyén, ám Izrael népe ekkor bizonyára útra sem kelt volna soha, hiszen milyen alapon bízhatott volna meg Isten Mózesék által közvetített ígéreteiben. Ha pedig még csak útra sem keltek, ezzel végképp megpecsételték volna az ígéretnek sorsát, hiszen tudva, hogy az ígéretnek a Kivonuláshoz vannak kötve, a lehetséges bizalom minden okának is felmondtak volna. Exodus helyett feltehetőleg hátatelt szívvel borultak volna a fáraó lábaihoz, és kettőzött buzgalommal építették volna tovább Ramszesz városát. Ebben az esetben persze mit sem tudnánk az egész történetről, se Mózes és Áron, se a nép sorsáról, s a kezünkben tartott könyv, már ha egyáltalán volna ilyen, nem tartalmazná az Írást, vagy valami egészen másról szólna. Feltehetőleg az egyiptomi uralkodók felfoghatatlanul isteni bölcsességéről, valamint a horizonton a Nap gyanánt tűnődő jóságának fényéről.

Az Egyiptomot ért e hit- és bizalomerősítő csapások közül bizonyosan a kilencedik a legizgalmasabb: a sötétség. Ennek sűrűségét a Biblia azzal jellemzi, hogy „ember nem látta társát, és nem kelt fel helyéből”. A *Mózes életét* író Alexandriai Philónt izgatja is a probléma, hogy vajon miért ülnek mozdulatlanul, és miért nem próbálnak inkább tüzet gyújtani. Hiszen Isten utasítására Mózes az égbolt felé nyújtotta ki a kezét, és nem az egyiptomiak tűzszerszámai felé. A hellenizmus zsidó gondolkodója mindjárt két lehetőséget is fölvet magyarázatként. Az egyik úgy szól, hogy történtek ugyan ilyen próbálkozások, ám akármit is gyújtottak lángra, nyomban huzat támadt valahonnan, és elfújta azt. Igazság szerint már ez az ötlet is méltónak tűnik lenni a csapások hatalmas előidézőjéhez, akiről más forrásból is tudjuk, hogy szelleme onnan fúj, ahonnan akar, de az alexandriai bölcs tartogat számunkra még egy ennél is merészebb, mert valamivel mélyebb feltevést. Eszerint a szóban forgó sötétség olyan mélységesen mély volt, hogy bármit gyújtottak is meg, annak fénye nyomban elenyészett. Három napon át mintegy szünetelt a fény létezése. Még pontosabban: a világosság természetében folytonossági hiány lépett fel. Vagyis tüzet éppen sikerült gyújtaniuk, ám az nyomban úgy veszett bele a vaksötétség mélyébe, mintha egy kőtömb belsejében erőlködne. Utasításában talán ezért utalt Isten a sötétség tapinthatóságára (*chósekh jamés*). Philón ehhez még hozzáfűzi, hogy bár szemeik épek voltak, ám vakká lettek, semmit sem voltak képesek meglátni, se egymást, se magukat. Még jól ismert lakhelyükön belül sem tudták, mi hol van, és moccanni sem tudtak. Tegyük hozzá: filozófus nyilván egy sem akadt köztük, hiszen az – Platón útmutatását követve – csak rászánta volna magát az indulásra a barlangból kifelé vezető úton.

Egyszóval ez nem az a fajta éjszaka lehetett, ami két nappal választ el egymástól. Olyan természetű sötétségről lehet inkább szó, mint kicsivel később Philón maga teszi hozzá, amely eltökélten nem tűri a fény semmiféle fajtáját. Különleges természete abban fejeződött ki, fejtegeti szerzőnk az Írást követve, hogy „miközben másokra mélységes sötétség borult, ők [tudniillik a zsidók] zavartalan napsütésben éltek”. Könnyű belátni, hogy ebből a szempontból a többi csapás valahogy könnyebb esetnek látszik: a sáskák és a rovarok, a jégesős viharok és a fekélyek könnyebben eltéríthetőnek látszanak az izraeliták lakhelyeitől, akik köré Isten valamiféle csapáshárító karantént keríthetett. Az elsőszülötteket érő vész ellen pedig lehetséges volt vérrel jelölni az ajtók szemöldökfáit. A vizek vérré válásánál már valamivel nehezebb lehetett a zsidók megóvása, de talán szükség esetén valamennyit gyorsan vissza lehet teremteni belőle vízzé, amennyiben épp egy zsidó sietne bögréjével a folyóhoz. De élhetnek-e bárkik „zavartalan napsütésben”, anélkül, hogy a sötétségbe zuhantak ne próbálnák őket használni a továbbiakban fényforrássul? Ha nem, akkor ez a sötétség nem egyszerűen a fény hiánya. Akkor ez alighanem az éjszakának az a változata, amelyiket a legcsekélyebb derengés is olyan indulatba hoz, hogy még

sötétebbre fogja magát. A közönséges sötétség, ami csak fényhiány, olyan, mint amit vilnykapcsoló vezérel: vagy be van kapcsolva, vagy ki. Nincs rajta mit tapintani. Kikapcsoltságát pedig nem lehet fokozni. A létező sötétség nem fokozható, a nemlétnék viszont nincsen legfelső foka. Amiről Philón beszél, annak a sötétségnek saját, feneketlen mélysége van, sehol sincsen végső határa: talán azt mondhatnánk, hogy fényre sötétedik. Fényemésztő sötétség. Olyan éjszaka, ami ha beszélni tudna, még csak nem is értené a fény szót. S ha mégis elhangzana ez a szó, ami persze nem eshet meg, valahonnan nyomban huzat támadna, és szertefoszlatná még e szó halk csengését is, vagy legalábbis senki sem hallhatná meg, mert ez a fajta sötétség nem vezeti a hangot. Legfontosabb jellemzője, hogy foglyai se egymást, se saját magukat nem látják. E sötétség „tapinthatósága” mindekelőtt abban áll, hogy a helyén immár mozdulatlanul ülő hiába tapogatja akár önmagát, akár nem látható társát, személy voltuk helyén is csak sötétséget tapint. Már csak azért is, mert amit személynek hívunk, az éppen nem az érzéki szférában létezik, s így nem is tapintható. Ülnek a sötétben, és személyként nem tudnak magukról.

Az a valaki, aki azt mérlegelte, mely lehetséges csapások milyen mértékben sújtanak Egyiptomot, és mind közül a legnagyobbra szánta el magát, nyilvánvalóan rendelkezett a megfelelő helyismerettel. A sötétség tűnhetett a legmegfelelőbbnek, a Napisten eltűnése. És nemcsak a hajnali horizontot fénnyel elárasztó, hanem az alkonyatba hanyatlás idején kezdődő túlvilági napkeltéé is. Telitalálat. Az éjszakáról éjszakára kurta feltámadásukra váró holtak egyszer csak nem találják az utat az áljatók túloldalához, vaksi szemeik nem látják a kikészített áldozati ajándékokat. Az élők részéről elmarad a tisztelet és a szerető gondoskodás, a nevek csendben lapulnak, és nem hallgatnak magukra. Az alkony és az éjszaka eddig a nap megszokott égi útiránya volt az Alvilág felé, akárcsak a halottak számára. Eddig ez nem csapás volt, hanem a rend. A Nap minden cselekvésének megszakadása, az a felfoghatatlan csapás. Amilyen igaz talán a mondás, miszerint mindünk felett mindmáig Homérosz Napja ragyog, olyan bizonyos az is, hogy Ré-Harachte, a Horizont Napistene immár nem. Egy isten halála persze csak relatíve datálható, de az ehhez szükséges viszonyítási kapaszkodónk meg is van: valamikor az Exodus körül.

Az égen való átkelés eddig még mindig sikerült. Természetesen sosem volt egészen problémamentes, az égi tenger bármikor hajlamos volt mindent elnyelni törekvő, tajtékzó sárkánykígyóvá összesűrűsödni, de a napbárka Ura hajója orrába parancsolta a Rettentő Erejűt, aki nehéz szigonyával a kezében, lankadatlanul szemmel tartotta az ég kékjének legkisebb fodrozódását is, hogy lesújthasson, ha szükséges. Mózes Istene a naphimnuszok címzettjét taszította sötétségbe, természetesen nem a heliocentrikus világkép még nem is létező égitestjét. A Rének szóló himnuszok zengése szakadt félbe, a tekercsfelolvásó papok ajkai némultak el. Ebben a sosem látott éjszakában sem a Fel-, sem az Alvilág lakói nem mozdultak többé a helyükből. A napot éltető és éjjel-nappali útjában lankadatlanul kísérő és segítő kultusz vakult meg ebben a sötétben. Ihletőlő sötétség. Egész Egyiptom a maga túlvilágában. Ebben a sötétben nem olvashatók a sírok falait borító képek és írások, sem a szarkofágokba rejtett útmutatók és halotti iratok. Senki és semmi nem mozdul a helyéből. A halottak nem emlékeznek többet az életre, se a magukéra, se a máséra. Nem is vágnak rá vissza. Senki nem jegyez meg semmit, semmi nem marad meg, bármi lett is kigondolva. Fény csak ott van, ahol a régészek és egyiptológusok látnak munkához. Ez a sötétség megmutatta Egyiptomnak és királyának, milyen lesz, amikor világuk már nem lesz többé. Amikor a világosság már egyedül világukon kívülről éri őket, nem nekik világítva, hanem csak őket világítva meg. Odabent, sírkamráik mélyén már csak sötétség. Ott fekszenek, telefestett és teleírt falaik közt, évezredek óta nem látva önmagukat, se egymást. Termeikbe csupán világukon túli fénynapalok sugarai szivárognak olykor be, mások nappalai számára világítva meg kívülről az ő örök éjszakájukat. Fényben úszó, kivilágított üvegtárlók befelé örök éjszakája.

Nem igaz tehát, hogy fogalmunk sincs az egyiptomi sötétség természetéről. Minden múzeumban láthatjuk, tapasztalhatjuk. Mi ennyit látunk belőlük, ők meg csak a sötétséget, amiben senki nem mozdul többet a helyéből. Mint az olvasatlan regények hősei.

4.

Ha a világ múltja tényleg a saját, és nem idegen múlt, azaz nem valami másik világé, akkor elég nyilvánvaló, hogy ez a világ nem tehet egy lépést sem, se jobbra, se balra, anélkül, hogy az egész múlt vele ne mozdulna. Hozzá tartozik, mint üstököshöz a csóvája, amiről persze meg lehet feledkezni, de akkor egész világtudata is vele vész, nem csak a múltja.

Az ókori Kelettel foglalkozó történeti tudományok művelői vérmérsékletüktől függően tárgyilagos szkepszissel vagy enyhén ajkbiggyeszítő kajánsággal már jó ideje kételyek nélkül hajlandók leszögezni, hogy Izrael népe, ellentétben a Biblia történelmet megalapítani vélő szövegtömegével, sosem vándorolt ki Egyiptom országából. Nem utolsósorban már csak azért sem, mert sosem tartózkodott odabenn, végképp nem rabszolgasorba nyomorított, pusztításoktól félemlített népességként. Valamennyi erre irányuló tudományos érvelés mindenekelőtt a szövegen kívüli bármilyen – akár régészeti, akár filológiai, akár egyéb, tetszőleges külső forrásból származó – bizonyíték teljes hiányára támaszkodik. Semmi régészetiileg azonosítható emléke nem maradt ránk a rettentő tíz csapásnak, sem a tizenegyediként, az üldöző hadat a Nádas tenger alá temető óriáshullámnak. Semmilyen egykorú szöveg nem utal rá. Legalábbis egyiptomi oldalról semmi. A Biblia történeti hitelességét ezen a ponton egyiptomi említetlensége ássa alá a leginkább.

Ebben a tekintetben tehát a Biblia tekintélyének megrendítése csakugyan egészen máshonnan érkezik, mint a mára már lassan feledésbe merülő „Bibel-Bábel”-vita esetében, amelyet Friedrich Delitsch 1902-es berlini előadása váltott ki, s amely az assziológia addig néhány különc filológusának szépreményű tudományát nagy hirtelen szinte az elméleti fizika akkortájt kirobbanó népszerűségével ajándékozta meg. Delitsch több egy mászt követő, elképesztő érdeklődést és visszhangot kiváltó, a német császári család személyes jelenlétét és támogatását elnyerő nyilvános előadáson számolt be arról, hogy az újonnan megfjtett ékírásos agyagtáblák tanúsága szerint a Héber Biblia, azaz a keresztények Ószövetsége nem valamiféle kinyilatkoztatás alapján számol be a nyugati gondolkodásban kulcsfontosságú őstörténeti eseményekről, amilyen például a Vízözön, az azt túlélő bárka hajósai és lakói, majd az apadást követően bemutatott hálaáldozat, hanem a Biblia keletkezésénél nyilvánvalóan korábbi és jóval szélesebb ókori-keleti irodalomból merítve. A tudós nem rejtette véka alá azt a gyanúját sem, hogy szerinte a kinyilatkoztatás hagyományos fogalma az irodalmi plágium palástolására szolgál. Egy apró, jelentéktelen és alacsony kulturáltságú nép a kizárólagos kinyilatkoztatás fogalma mögé rejtette több más, nálánál hatalmasabb irodalmi kultúrájú néppel szemben elkövetett plágiumának tényét, hogy idegen tollakkal ékeskedhessék, kihasználva azok történelmi feledésbe sülyedtségét. Ezzel kapcsolatosan ismerjük egyébként a császár odavetett megjegyzését is a protestáns ortodoxia fejcsóváló ellenkezésére, miszerint ha nem is igaz, de „mindenesetre kicsit letöri a zsidók szarvát, aminek már ideje volt”. A legfőképpen a német világot alapjaiban megrázó vita magának Delitschnek a részéről aztán minden bizonytalankodás nélküli sietős léptekkel vezetett utolsó jelentős művéhez, *A nagy csalás (Die grosse Täuschung)* című, immár minden mellébeszélést kerülően zsidógyűlölő könyvéhez, ami 1920-ban jelent meg.

Hasonló lehetőség az Exodus-történet korábban említett tagadóinak nem állt, és azóta sem áll a rendelkezésére, hiszen igen csekély annak a valószínűsége, hogy egyszer csak megfjtésre kerüljön valamely ókori-keleti népnek a Bibliánál jóval korábbi, eddig

ismeretlen eposztörredéke, amely arról számolna be, hogy nem Izrael, hanem az illető most napvilágra került nép volt az, amelyik hatalmas csodák kíséretében vonult volna ki rabságának színhelyéről, Egyiptomból. Vagy ha nem is egy egész nép, de legalább pár tucat elszánt elő-ázsiai hős, akiket valami magasabb erő bátorít föl az összefogásra és a rabságból a szabadság felé történő kitörésre. Mindenesetre, amíg egy talán eljövendő, új ókori diszciplína nem tud efféle mintául szolgáló konkurens irodalmi alkotásokat felkínálni, addig a tagadás csak arra támaszkodhat, hogy nem csupán semmiféle régészeti lelet nem támasztja alá az Exodus könyvének állításait, de azokat még csak plagizálnia sem volt módja más népek irodalmi hagyatékából, lévén ezek ugyanúgy nem léteznek, akárcsak Egyiptom esetében a belső tárgyi és írott emlékek. Vagyis – ha szabad így mondanunk – a Kivonulás nemcsak úgy akárhogyan, de egészen fokozott mértékben nem történt meg. Nem pusztán más történt meg azon a helyen, amit elfoglalni látszik, hanem valami a valósággal ellentétes dolog furakodik ott be a valóságot életelentítő rések közé. Igaz, ez a meg nem történtség legalább nem vonja magára még a plágium ítéletét is.

Nem tudjuk, hogy a történelem színpadán végbement-e a Kivonulás, vagy sem. Annyi bizonyos, hogy ha történt is ilyesmi, Egyiptom tökéletesen elfeledkezett róla. Semmi emléket nem hagyta rá azokra a későbbi nemzedékeire, akiknek gyanútlanágába egyszer csak belerobbant a Septuaginta – nyelvileg immár számukra is megközelíthetővé vált – beszámolója róla. Amit ez a robbanás kiváltott, azt már viszont ismerjük. A velejéig hazug, rágalmozó gyűlölet egész irodalma virágzott ki válaszképpen a LXX emlékeztetésére, amely talán Egyiptom saját emlékezésének folytonossági hiányát igyekezett volna kipótolni.

Mit tudnánk válaszolni egy olyan kérdésre, hogy vajon miért szülte meg a Biblia görög fordítása ezeket a történeti gyűlölettirádákat? Gyanúnk szerint, mivel a jól ismert okoknál fogva a fáraó seregének nem egészen sikerült a kivonuló nép utolérése, azaz csupán egy múlt szemkontaktus erejéig sikerült, a tengerbe veszett üldöző had feladatát és tevékenységét az egyiptomi történetírói sajtó vállalta immár magára. Ennek az irodalomnak a szerzői nem bocsátkoznak egy kideríthetetlen kaland kockázatába a Nádás tenger partján, hanem ettől kezdve talán a tíz csapást viszonzni törekvő Izrael-kritikának szentelik egész történetírói tevékenységüket.

Ám ha a modern történettudomány hallgatni kénytelen a Kivonulás történetiségéről, s legfeljebb némi lelkifurdalást nem egészen nélkülöző Biblia-kritikával él, akkor hogyan gondolhatjuk el a történelmi valóság és az Exodus beszámolójának egyidejű fennállását? A braclavi Rabbi Nachman eljárása kínál egyfajta megoldást. Az ő kiindulópontja Isten tapasztalati fellelhetetlensége volt a világon belül. Ehhez meglehetősen hasonló a tudomány tanácsstalansága azzal kapcsolatban, ahogyan a tudomány eszközeivel tapasztalhatatlan az Exodus valósága a történelemben. A történelemnek az a fajta valósága, amit a tudomány tanulmányoz a maga módszereivel, elvi előfeltevései szerint egy és minden, azaz valóságában egyetlen és egységes, valamint mindent kitöltő. Ebben a létben nincsen helye sehol semmi tőle különbözőnek, vagyis bárminek, ami nem történeti. Az így felfogott merő történelem semmi olyasmit nem képes alkotni, létrehozni, ami különbözne tőle, mindig újból kizárólag önmagát tudja csak megteremtteni, azaz a valóságos történelmen belüli újabb és újabb történelmeket. Ezért ahhoz, hogy valami olyasmi létesülhessen, aminek súlya és jelentősége maga mögött hagyja a történelem kizárólagos valóságosságát, ez utóbbi valóságosságnak egy ponton ki kell húzódnia önmagából, a történeti valóságnak helyet kell nyitnia, egy történelem-ritka teret kell létesítenie az övétől eltérő realitás számára. Ez az eltérő realitás volt a luriánus kabbala esetében a teremtés, a mi esetünkben a hagyomány teremtése: az alapított tapasztalat. Ez utóbbit igyekszik a modern tudományos gondolkodás megragadni a „kulturális emlékezet” fogalmának segítségével, amely

azonban egyedül az emlékezés aspektusából képes szemügyre venni a jelenséget, létezésének vonatkozásában azonban nem. Az Exodus történetével ugyanis világunk létezése lett teljesebb, nem csak történetének emlékezete.

5.

Szokás felpanaszolni a történettudomány sajnálatos fogyatékoságaként a természettudományokkal szembeni nem kísérleti jellegét. Mert valóban, egy tényállítás legjobb bizonyítéka a kísérleti megismételhetőség. Laboratóriumi körülmények közt végzett kísérletek esetében nyilván nem kérdés a megisméltetés felismerése és azonosítása, hiszen épp erre irányult a kísérlet, vagy nem teljes azonosság esetén a zavaró körülmények kiszűrése. Humán tudományok esetében azonban, jóllehet a szándékolt kísérleti ismétlés nemigen lehetséges, de ha szándékoltanul mégiscsak sor kerülne ilyesmire, ki tudja, milyen okok összjátéka folytán, az ismétlés felismerésének problémája – eltérően a természettudományoktól – önálló tudományos problémaként toppanna szembe velünk. Vegyünk egy példát: tudjuk, hogy amikor a 6. német hadsereg utászai 1941-ben előkészítették von Seydlitz tábornok hadosztálya számára a Nyemen folyó mocsarai közti átkelést, azaz végső soron a hosszú utat Sztálingrád felé, szinte mázsaszámra kerültek elő a talaj mélyéről Napóleon visszavonulása során elveszített, illetve elhajított zászlói és sasai. Visszaemlékezések szerint a katonák elborult arcáról világosan leolvasható volt az ismétlődés előérzet formájában megnyilvánuló felismerése. Itt persze az úgynevezett kulturális emlékezetnek nem kellett évezredek átívelnie, elegendő volt az iskolában tanultakig visszaérnie, ráadásul semmi nem szólt feltétlenül amellett, hogy a katonai vereség pusztaság eshetőségén túl bármilyen vonatkozásban is azonosítsák a két hadjáratot. Mindenesetre Tolsztoj *Háború és békéje* ezúttal nem maradt irodalmon kívüli bizonyítékok nélkül.

Márpedig fontos kérdés, hogy vajon mitől függ a megisméltetés felismerhetősége. Honnan tudjuk, hogy ismétléssel kerültünk szembe? Vajon ha kétfelől összecsapnának a hullámok egy magát amúgy biztonságban vélt üldöző katonai egység feje fölött, felismerné-e az a sereg az ismétlést? Ha a szóban forgó egység történetesen egyiptomi volna, egészen biztosan nem, hiszen saját kulturális emlékezetéből nyilvánvalóan hiányzik, aminek a megisméltetésére ráismerhetne.

Egészen más azonban a helyzet akkor, amikor valami esetleg egyáltalán nem hiányzik az úgynevezett kulturális emlékezet adatbázisából, de a szemlélő valamiért még sincs abban a helyzetben, hogy ráismerjen az ismétlődésre. Talán mert már részben bizonytalan is a szóban forgó emlékezet, s így elmosódott számára már az a kép, aminek az ismétlésével most találkozik. Vagy inkább ez az előbbi eshetőség még azzal az önmaga előtt eltitkolt vonakodással is összefonódhat, hogy ráismerés esetén a ráismerőnek az egykori konstelláció egy olyan szereplőjével kellene azonosítania magát, amellyel hangsúlyosan sosem azonosult, s amelyet mindenáron el óhajtana kerülni. Talán ebben az esetben is felderengenek halványan valamiféle ráismerés előérzetének, nem több, mint előérzetének a körvonalai, ám e ráismerés kibontakozásának nyomban útját állja egy másik előérzet. Fölvillanni látszik ugyanis egy régről ismerős konstelláció, amely sok tekintetben a ráismerő identitásának mintegy az alapjait képezi, s amely konstellációnak a szereposztásában azonban a most ráismerő egészen máshol találná magát, mint amit a maga kulturális emlékezetében megszeretett és megszokott. Az álmából felriadó Duncan király nem ismerhet rá annak a tettnek a megisméltetésére, amelyben „Macbeth öli az álmot”. A királlyal ugyanis abszolút először fordul elő, hogy álmában Macbeth az életére tör, Duncannek utolsó pillanatában sincs mire ráismernie. Személyi identitásának immár örök, rendíthetetlen alapja, hogy ő az, akit a királyságára pályázó Macbeth meggyilkol.

Ha ráismerni vélne bármiféle ismétlődésre, azzal a kérdéssel kellene szembenéznie, nem téved-e a saját identitását illetően. Macbeth maga persze – élete utolsó pillanataiban – azonnal ráismer a kétértelmű jóslatok beteljesülésére, ebben ugyanis az önképe a legcsekélyebb mértékben sem gátolja. Ő ugyanis sosem vélte magát az általa megölt királynak, még allegorikusan értelmezésben sem. Az első pillanattól fogva tisztában volt azzal, hogy ő gyilkos, és nem áldozat, s „kulturális emlékezetében” nyoma sem volt hazudásnak.

Mert mindenképpen érdemes megpróbálnunk szembenézni azzal a kérdéssel, hogy a történeti tudományok olykor legjelesebb képviselőinek – úgy tűnik – egyikében sem merül fel annak gondolata, miszerint az Exodus történetiségének netán kísérleti bizonyítékként volna érdemes mérlegelni azt a tényt, hogy 1947-ben valóban útnak indult Európa partjairól egy magát Exodusnak nevező hajó Izrael Földjének irányába, mintegy ötezer zsidóval a fedélzetén. Hiszen tudjuk, hogy a történelmi tudatnak éppen ez a fajta változata volt az, amely kikényszerítette a modern, források felkutató és feldolgozó történeti tudományok fellépését. Írásunk legelején röviden érintettük már, hogy a bibliai Exodus történeti hitelét egyiptomi említetlensége ássa alá. Bizonyos értelemben maga ez az említetlenség is megismétlődik ezzel az újabb Kivonulással, azaz nemcsak az Exodus lesz megismételve, de annak egyiptomi említetlensége is. Az ismétlődésre való ráismerésnek, azaz a kísérleti bizonyításnak csak az állja útját, hogy a történet irodalmi, majd az azt követő filmsikere nyomán a nagyközönség remekül kitalált, nagyszerű metaforaként értékelte a hajónak és nevének eposzát, s nem önmagára vonatkozó valóságbizonyítékként. Utóbbi esetben ugyanis elég két lényegileg eltérő történettel számolnia, ahol szerinte csak az ügyesen meglelt közös elnevezés egyesíti maga alatt a két egymástól egészen független eseményt. Ha ráismerhetne ebben az ismétlődésben a szereposztás ezúttal ráeső osztályrészére, azaz hajlandó volna az említett módon valóságnak tekinteni egy műalkotást, hátrahagyandó emlékezetében nem maradhatna említetlenül ez a Kivonulás. Így azonban nem csupán a Kivonulás ismétlődik, de egyiptomi oldalról való említetlensége, nyomtalansága is, lehetővé téve ezzel említetlenségének újra meg újra történő megismétlődését. Európa vezető elitjeinek a szívét ez az ismétlődésre való ismételt rá nem ismerés újra meg újra megkeményíti, s mindmáig mindig megtalálták a módját, hogy a kivonulókat üldözöbe véve odaszorítsák, ahonnan már nem tűnik út továbbvezetni. A magát másfél évezreden keresztül az Exodus Könyvében kivonuló Izraellel allegorikusan azonosító Európa mindmáig megvonja magától a felismerést, hogy ebben a konstellációban ő Egyiptom, a Szolgaság Háza, s hogy talán egész idő alatt az volt. Egyedül ez a felismerés vethetne véget hamis szereptudatának és képzelt lelki furdalásainak. Márpedig még a régészeinek és az egyiptológusainak is megkönnyítené tudományos munkálkodását az Exodus történetiségét illetően, ha nem zárkózna el ezzel az eltökéltséggel az ismétlődés felismerésétől.

S mindent összevetve, ez a fel nem ismert ismétlődés egyáltalán nem csupán Izrael népének az útra kelését és kivonulását jelenti sok száz éves szenvedésének és pusztulásának a színhelyéről. Ha látszólag nem is vonult ki vele együtt a Könyv is, melyet ő hozott ebbe a világba, de úgy tűnik, a legtöbbek számára a Könyv szavainak jelentése is velük együtt iramodott a Nádás tenger irányába, és onnan tovább. Talán mindez nem is egyszerre ment végbe, hanem apránként: először csak egyes szavak jelentése indult a Kivonulás útjára, maga mögött hagyva lefordított életének élettelen kagylóhéját, aztán egész jelentés-összefüggések, aminek következtében a hátramaradtak nyelvén ma már végérvényes a meggyőződés, hogy Máriának hívták Mirjámot, és számukra a Palesztina név veszi át Izrael Országának a jelentését. A sötétség a jelentések Kivonulása, a nevek exodus. Olyan, mint az ember eltévedése az olvasatlan könyvek rengetegében: bárhol igyekszik is beléjük pillantani, élettől elhagyott, idegen szelekben lebegő, áttetsző hősalakokat lát, akik se magukat, se egymást nem látják, és nem kelnek fel a helyükből.

Felmerül a kérdés: ha Európa képes lett volna nem hagyni az ismétlés felismerését említetlenül, amire pedig nem volt képes, foggal-körömmel ragaszkodva egy allegorikus hazugsághoz, túlságosan is ódzkodván a számára hihetetlen és elfogadhatatlan szereposztástól, hogyan és miben ölthetett volna testet ez az említés. Pontosabban fogalmazva: miféle ismétlődésre való ráismerés ébreszthetne rá bennünket arra, hogy Európa csakugyan ráismert egy ismétlődésre, és kimondta azt, nem hallgatva a szereposztás számára adott elfogadhatatlanságára. A magam részéről jól el tudtam volna képzelni például egy olyan ellen-pészachi ünnep megalapítását Európában, melynek során a családok nem felszabadult éneklések és tréfalkozások közepette, hanem könnyek között ülnék meg az ünnep estéjét. Egyfajta gyász-széderre gondolok, amelynek rendszeres megisméltése sosem hagyná említetlenül maradni az Exodus kétségbevonhatatlan történeti tény voltát. Mindenesetre egy ilyen ellen-széder, éppen mert a szereposztás ellenkező, tudniillik egyiptomi oldalról egészítette volna ki a zsidók által megült széder-estét, valósággal töltötte volna ki a történeti valóság testén észlelhető réseket. Az ugyanazt egyszerre kétfelől ünneplő este történeti megalapozottságát nem lehetett volna többet kétségbe vonni.

„MEGTANULTA LEOLVASNI A SZÉLKAJÁSOK ÁLLÁSÁT”

Indexikus jelek a Sinistra körzetben

A következőkben Bodor Ádám *Sinistra körzetének* szemiotikai alapú megközelítését vázoló. Arra keresem a választ, hogy milyen típusú jelhasználat szervezi a körzet világát, és ezzel összefüggésben hogyan jellemezhető maga a szöveg mint jelrendszer. Ezáltal más megvilágításba kerülhetnek a recepciónak eddig is a középpontjában álló, főként az ábrázolt világ sajátosságaira és a regény antropológiai szemléletére vonatkozó kérdések; valamint újak is feltehetőek a szöveg – mint látni fogjuk: korántsem egységes – stílus kapcsán.

A kiindulópont Charles Sanders Peirce különféle hármas felosztásokra épülő szemiotikája. E felosztások közül a legáltalánosabb és a további felosztások számára is mintául szolgál az „elsődlegesség – másodlagosság – harmadlagosság” trichotómiája (*Firstness, Secondness, Thirdness*). Az „elsődlegesség” a végtelen számú, még tárgyhoz nem rendelt lehetőséget (például egy önmagában álló, üres állítmányt, egy ki nem dolgozott viszonyt vagy egy puszta minőséget); a „másodlagosság” ennek a lehetőségnek az aktualizációját, konkretizációját (magát a minőséggel rendelkező egyedi dolgot, a közvetlen kapcsolatot egy konkrét tárggyal); a „harmadlagosság” a kettő közötti „öntőformát”, magyarázatot jelöli, vagyis azt a konvenciót vagy szabályszerűséget, aminek segítségével egy tárgy tulajdonságaként ismerhetünk fel egy minőséget.¹ Ennek mintájára hozza létre Peirce a jelölés hármas struktúráját is, amely a jelből (ki nem dolgozott, üres forma, ami végtelen számú lehetséges dolgot jelölhet), a tárgyból (ami a jel konkrét referenciája) és az interpretánsból (ami a jel és a tárgy kapcsolatáért felelős általános logikai szabály, magyarázat) áll.² A jelölés három eleme egymással dinamikus viszonyban van: ahogy a tárgy meghatározza, hogy miként valósulhat meg az öt jelölő jel, úgy a jel is hatással van az interpretánsra, amennyiben megszabja, hogyan létesíthető kapcsolat a jel és a tárgy között. Sőt, minden interpretáns, amint ezt a kapcsolatot létrehozza, maga is jellé, ennek a kapcsolatnak a jelévé válik, amely így új interpretánsra, magyarázatra szorul.³

Peirce talán leghíresebb rendszerezése szintén az elsődlegesség – másodlagosság – harmadlagosság mintájára jön létre, ez a jeleknek a tárgyhoz való viszonyuk szerinti felosztása. E szempont felől nézve egy jel lehet *szimbólum* (konvención alapuló jel, és mint ilyen, „harmadlagos”), *ikon* (hasonlóságon alapuló kapcsolat, ami önmagában, a hasonlításban részt vevő konkrét elemek nélkül „elsődleges”) vagy *index* (amely közvetlen, okozati kapcsolatban vagy térbeli-időbeli folytonosságban áll a tárggyal, ezért „másodlagos”) – bár Peirce megjegyzi, hogy tiszta formában ritkán fordulnak elő ezek a típusok, ugyanakkor

Elhangzott 2023 áprilisában *A körzet poétikái – konferencia Bodor Ádám életművéről* című rendezvényen.

¹ Michael Shapiro: *The Sense of Grammar. Language as Semiotic*, Bloomington, Indiana University Press, 1983. URL: muse.jhu.edu/book/93955.

² Charles S. Peirce: A jelek felosztása, in: *A jel tudománya. Szemiotika*, szerk. Horányi Özséb, Szépe György, Budapest, General Press, 2005, 23–37. (A fordító nincs feltüntetve)

³ Uo., 26., 35.

lényeges, hogy az egyes esetekben melyik összetevő dominál.⁴ A szimbólum az egyetlen jel, amely nem hordoz önmagában információt a tárgyáról (nem hasonlít rá, vagy nem a tárgy okozza), hanem egy konvenció, törvényszerűség teszi lehetővé a tárgyra való vonatkozást; ilyen például a szavak nagy része. Ez azt is jelenti, hogy a szimbólumok a *közös világ és a közös jelentésképzés megszervezésének az alapjai*, hiszen közösségileg elfogadott és érvényes szabályok nélkül nem jöhetne létre szimbolikus jelölés. Az ikonok ezzel szemben hasonlítanak a tárgyukra, amely hasonlóság újabb hármas felosztást eredményez: alcsoportot képeznek a vizuális hasonlóságon alapuló *képek*, az analógiás hasonlóságon alapuló *metaforák* és a szerkezeti hasonlóságon alapuló *diagramok*.⁵ Ahogyan a diagramokról és metaforákról szóló szakirodalom is mutatja,⁶ az ikonok kevésbé a közös jelentésképzés feltételeiként működnek, mintsem a *megismerésben, ismeretek előállításában és átadásában játszanak fontos szerepet*, „a következtetések motorjai”, mivel mentálisan nehezen hozzáférhető fogalmakat és folyamatokat tesznek elgondolhatóvá és kommunikálhatóvá.

Az indexek az előző két kategóriához képest a legegyszerűbb jelek, abban az értelemben, hogy ekkor egy közvetlen, fizikai érintkezés vagy oksági kapcsolat áll fenn jel és tárgy között: az értelmező elmének semmit sem kell kezdenie ezzel a kapcsolattal azon kívül, hogy észreveszi, azonosítja azt.⁷ Az index az *érzékekre gyakorolt hatás* által mintegy kényszeríti a befogadót, hogy a jelzett dologra figyeljen – ám sem a megismerésben, sem a közös jelentésképzésben nem játszik olyan központi szerepet, mint az ikon vagy a szimbólum. Az index nem állít semmit, csupán rámutat tárgyra. E rámutatáshoz ugyanakkor a tárgy távolléte szükséges, így az index a *nyom* tipikus esete (még ha egy lábnyom kapcsán fontos az ikonikus kapcsolat is), hiszen mindig valami távollevő jelenlétére hívja fel a figyelmet, és ennyiben, követve a derridai elméletet, a jelölés legalapvetőbb mozzanatát emeli ki. A nyomhagyáson túl Peirce példái között szerepel a szélkakas, a tűzre utaló füst (e két példa a szemiotikai szakirodalomban is rendre előkerül mint az indexikus jelölés legtisztább formája), a valamire mutató ujj, illetve a nyelvben a mutató és a vonatkozó névmás.⁸ A regény szempontjából fontos példája továbbá a tulajdonnév, amely Peirce szerint első alkalommal még rámutató indexként működik, és csak a használat során konvencionalizálódik szimbólummá.⁹

Tanulmányom központi állítása, hogy a Sinistra körzet világában az indexek túlsúlya figyelhető meg, ami hatással van az ábrázolt világra és a benne szereplőkre is. Szimbólumoknak és ikonoknak inkább a hiánya feltűnő: legfeljebb csak a hatalom használja őket, ám ekkor sem rendeltetésszerűen – ilyenek például a céltalan feljegyzések és táblázatok, amelyeket Andrej segédhullaórként vezet. A szimbólumok kapcsán többen értekeztek már a körzetben élők nyelvhasználatának töredezettségéről, a verbális kommunikáció sikerületlenségéről, ahogyan a névadás sajátosságairól is.¹⁰ Ez utóbbi esetében fontos megjegyezni, hogy a szereplők általában teljes nevükön és foglalkozásukkal vagy legfőbb ismertető-

⁴ Vö. Christopher Hookway: *Truth, Rationality and Pragmatism. Themes from Peirce*. Oxford, Clarendon Press, 2000, 127–131.

⁵ Peirce: *Collected Papers*, ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss, Cambridge, Mass., 1921–35, 2.277

⁶ A diagramok kapcsán lásd például: Sybille Krämer: Operatív képesség. A „grammatológiától” a „diagramatológiáig”? Gondolatok a megismerő „látásról”, ford. Eszter Szlávich, *Helikon*, 2022/2, 277–308. A metaforákhoz: George Lakoff – Mark Johnson: *Metaphors We Live By*, Chicago, University of Chicago Press, 1980.

⁷ Thomas A. Goudge: Peirce’s Index, *Transactions of the Charles S. Peirce Society* 1/2 (1965), 52–70., 53–54.

⁸ Tovább példákhoz lásd: Uo., 53.

⁹ Uo., 68.

¹⁰ Lásd például: Bengi László: A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása, in: *Tapasztalatsere. Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. Scheibner Tamás és Vaderna Gábor, L’Harmattan, 2005, 120., 127.

jegyükkel együtt említetnek (például „Béla Bundasian, a fogadott fiam”, „Nikifor Tesco-
vina, a természetvédelmi terület kantine”) – mintha mindig az első alkalommal mutatná
be őket az elbeszélő, így a nevek indexikus rámutatások maradnak, és nem tudnak szim-
bóllumá válni. Ebből is látszik, hogy a regény világában nem képes egy olyan közös tu-
dás kiépülni, amelyet aktiválni lehetne az egyes szituációkban, hanem mindig aktuálisan
kell a dolgok közötti kapcsolatot újra meghatározni/felismerni. Ezt erősíti, hogy a tulaj-
donságok és a foglalkozások is változhatnak: Géza Kőkény hol hős medvésként, hol benz-
zinkutasként, hol pedig a liga lázadójaként szerepel; sokszor az is eldönthetetlen, hogy
egy személyt vagy a róla készült szobrot jelöli-e a tulajdonnév. Márton László és Bengi
László nyomán az is felvethető, hogy az első személyű elbeszélő neve (Andrej Bodor) sem
egyetlen jól kidolgozott alakra, hanem inkább erre a perspektívára és elbeszélői funkcióra
vonatkozik.¹¹

Ugyanígy szembetűnő az ikonok hiánya is. Beszédes, hogy bár a regény címszereplője
maga a táj,¹² csupán az ezredesi irodában található (fali)térkép (40.);¹³ a körzet lakói azon-
ban nem élnek kartográfiai eljárásokkal tájékozódásaik során, ahogyan a szöveg olvasója
sem képes a helyszínek topológiai-topográfiai szerkezetének a felrajzolására. Minden
olyan olvasat, amely Sinistra térképét kívánja vizuálisan megjeleníteni, kudarcra van ítél-
ve: a körzetet nem lehet átlátni és ábrázolni egy külső nézőpontból. Ehelyett a térbeli és
időbeli viszonyokat mutató- és vonatkozó névmások dolgozzák ki a szövegben (például
„Azon a tavaszon, amikor” [102.], „azon a helyen, ahol...” [133.], stb.) – ezt a meglátást a
kvantitatív elemzés is alátámasztja, mely szerint a Bodor-regényekben kiugróan gyakori-
ak az idő- és helyhatározói mellékmondatok.¹⁴ A kvantitatív eredmények mellett a szoros
olvasás is felfigyelt a mutató névmások központi szerepére – Scheibner Tamás arra hívja
fel a figyelmet, hogy a narrátori szölamváltást is mutató névmások jelölhetik: „A *Géza
Hutira füle* című fejezetben ugyanis, amikor megtörténik a narrációs váltás, egy visszautá-
ló névmást (»ezt«) találhatunk a váltás előtti szövegrészletben szereplő alakra: »[E/3]
Aron Wargotzki kiégett porhüvelye és a dögcédulája hiányzott. // [E/1] Hogy később ezt
az Aron Wargotzkit nekem kellett előkerítenem...«”¹⁵ Eszerint tehát nemcsak a helyszí-
nek, hanem a szöveghelyek közötti viszony is indexikus módon, rámutatás során kerül
kidolgozásra a regényben, ami ismét az aktuális kapcsolatok konkrétságát helyezi a diag-
rammatikus műveletek elé.

A szimbólumok és az ikonok hiányát tovább erősíti, hogy ezek a jelek a körzet világán
kívül viszont nagyon is gyakran fordulnak elő. Connie Illafeld „ókori jeleneteket pingált,
életképeket” (105.), mielőtt a körzetbe került, Béla Bundasian kottamásolással foglalko-
zott, míg Andrej, lefedve ezzel a nem szöveges művészeti ágak teljes palettáját, csontfa-
ragványokat tervez készíteni a körzet elhagyását követően. Mintha ezek a tevékenységek
Sinistra területén nem lennének gyakorolhatók, a határt átlépve érvényüket és értelmüket
veszítik. Ahogyan Mustafa Mukkermann kamionjának festése is idegenül hat ebben a
tájban: „Az ezüstösre festett kocsi fala tele volt pingálva mindenféle badarsággal, *ami csak
egy ilyen országhatárok között hontalanul kószálgató fuvarosnak juthat eszébe: bíbor égbolt alatt
kék pálmák, zöld majmok éktelenkedtek rajta, egyik falát egyetlen, mélyen lecsüngő ma-*

¹¹ Uo., 128.; illetve Márton László: *Az elátkozott peremvidék*, in: *Tapasztalatcsere*, i. m., 89.

¹² Uo., 81.

¹³ Az idézetek után megadott oldalszámok az alábbi kiadásra vonatkoznak: Bodor Ádám: *Sinistra körzet*, Budapest, Magvető, 1992. A térképek diagrammatikusságához lásd: Christina Ljungberg: *A térképek diagrammatikus jellege*, ford. Smid Róbert, *Helikon* 2019/2, 186–203.

¹⁴ Részletesebben lásd: Szemes Botond: *Kidolgozott viszonyok. A tagmondatkapcsolatok automa-
tikus azonosításának hasznosíthatósága a stilisztikában és az irodalomtörténet-írásban*, *Digitális
Bölcsészlet* 4 (2021), 31–77.

¹⁵ Scheibner Tamás: *A rezervátum boldogsága*, in: *Tapasztalatcsere*, i. m., 173.

gányos női mell díszítette.” (54. – kiemelés tőlem.) Szimbolikus jelölés egyetlen esetben kap valódi jelenőséget a körzeten belül, ám éppen a fennálló hatalom ellen szervezkedő liga által terjesztett feliratok formájában: „A kapukon, palánkokon szénnel firkált feliratok sötétlettek, ilyenek; »velünk vagytok«, vagy »téged is vár a liga.«” (136.)

Eközben indexek szinte minden oldalon találhatóak a regényben, amelyek az alábbi nagyobb csoportba sorolhatók. Egyrészt ilyenek a természeti felfénylések, árnyékok, hangjelzések, azaz önmaguk távoli jelenlétéről érzéki benyomásokon keresztül hírt adó jelenségek. Így világitanak a hegycsúcsok, a háztetők és az ablakokban a villanyfény – a nagy számú példából kettőt említve: „Az útkaparó megnyesegette a viharlámpás kanócát, és miután meggyújtotta, hosszú karó végére tűzte, hogy azzal akassza ki a ház ormára. Ezen majdnem összeszólalkoztak: az idegen azt szerette volna, ha a ház azon az estén mindenképp jeltelen marad.” (141.) „Napnyugta után Dobrinra sűrű vak sötétség ereszkedett, a házak fekete körvonala fölött csak a laktanya távoli ablakai világitottak, néha fényjelek villantak a hegyivadások őrtornyai. Az éjszaka felhői között a Dobrin villámai derengtek, a távoli morajlásokat át- meg átszöttek a bagoly rikoltozásai a berekben.” (24.)

Másrészt hasonlóképp működnek a helyek jelzéséül szolgáló eszközök is, mint például az előbbi idézetben szereplő őrtornyok, vagy a jelzőpóznák és -lámpák, sőt a prototipikus indexnek tekintett szélkakasok is (109.); illetve Borcan ezredes sírhelye, amelyet megjelölnek egy „fényes, messzire világító alumíniumrúddal. A sok rákötözött színes szalag, főleg a narancsvörös, még a sűrű ködön is átdereng, s azokon a bizonyos lyukakon, furatokon pedig majd a szél fuvoláztat. Így szükség esetén éjszaka is meg lehet közelíteni, vagy később, amikor majd a hófúvások betemetik.” (76.)

Harmadrészt gyakran az emberek maguk is mint távolban világító indexek szerepelnek a történetekben: Bebe Tescovinának a szeme, a vörös kakasnak a parókája, Hamza Petrikának az árvalányhaja, az idős Andrej ezüstös hajának „idegen fénye” (172.) világít, ahogyan „a szederszínű sötétségben, mint valami távoli, sóval lepelt halom, Coca Mavrodin-Mahmudia arca világitott” (47.). A körzetben működő diktatúra logikája szerint úgy lehet az ember a legkevésbé gyanús, ha felhívja magára a figyelmet („Ilyen pompázatos külsővel, még ha nagyon erőltetné is, emberfia ügynöknek, kémnek el nem szegődhet.” 9.); így szinte minden szereplő szó szerint kitűnik a környezetéből, aminek köszönhetően az effajta különlegesség is átlagossá válik. De nemcsak a látvány és a hangok (elsősorban a léptek hangjai) árulják el valaki közeledtét, hanem a szereplők egyéni szaga is, ami újabb összetevővel gazdagítja az indexikus jelek tárházát: „Alkalmi ivócimborámat, az előttem bandukoló dokit ismertem fel előbb, természetesen a szagáról. Véletlenségből sem orvosságzaga volt, neki csak a neve volt doki, mindig is medvékkel foglalkozott. Vad, émeletítő állatszaga volt, mint egy lehugyozott bokornak.” (90.)

Negyedrészten gyakran kerülnek szóba a sárban, hóban hagyott nyomok is – legtöbbször lábnyomok;¹⁶ vagy azok hiányában az emberi ürülék, mint Aron Wargotzki keresésekor („a tapasztalt erdőjáró ember tudja, az a bizonyos szar, amire Coca Mavrodin gondolt, ha eltakarja is mondjuk, az éjszakai havazás, reggel a fehér takarón át a nap melegét magába szippantva leveti magáról a hazug álcát, és újra ott pompázik nemes barna mázával.” 127.), akinek rejtkehelyét szintén egy indexikus jel, a pipájából felszálló füst árulja el. Ezenfelül fontos szerepet kapnak a hóba kövült autó- és sílécnyomok is a leírásokban. Ez utóbbi kapcsán Andrej jegyzi meg ironikusan a regény zárlatában: „azért mégsem tűnök el erről a tájról nyomtalanul.” (175.) Úgy látszik, a körzetben maradandó nyomot csakis ilyen fizikai, indexikus értelemben hagyhat maga mögött az ember – „a legtöbb, ami elérhető, a jelhagyás, amit már senki sem ért”, kommentálja a részt Szilágyi Márton is, aki

¹⁶ Például: „A sárban mezítlábas nyomok a pajta felé vezettek.” (44.) „Az ösvény el-eltűnedezett, elmerült a patakmederben, látszott, az az egy ember, aki használja, mindig gumicsizmában jár.” (80.)

arra a következtetésre jut, hogy a regényben „a metaforák sok esetben nemcsak a jelöltre utalnak, hanem magára a jelhagyás, jelölés aktusára”.¹⁷

Nem véletlen, hogy a jelhagyás ennyire hangsúlyossá válik a szövegben, ugyanis éppen a jelhasználat sajátosságai mentén írható le a körzetben lakók élete, amely körzetben nem képes kiépülni egy megismerésen (ikonok hiánya) és közös megegyezésen (szimbólumok hiánya) alapuló világ. Éppen ellenkezőleg, a tágabb értelmezésektől leválasztott, konkrét, érzékileg feldolgozott indexek kizárólagossága egy korlátozott, az aktuális viszonyok bizonytalanságára utalt, állatias¹⁸ létezését eredményeznek. A diktatórikus működés eléri célját, és se a folyamatok külső nézőpontból történő átlátása, se egy biztosnak tételezhető ismeretanyag létrehozása nem válik lehetővé – „az amnézia, a hagyománytalanság birodalma”¹⁹ ez. Rokonságot mutat ezáltal a könyv a *climate fiction* zsánerébe tartozó, apokaliptikus irodalommal is: Keresztes Balázs részletesen bemutatja, hogy ezekben a szövegekben miként veszítik el a tárgyak használati értéküket, és válnak a múlt nyomává, egy távoli kultúra indexeivé (például egy eldobott coca-colás doboz képében), és ez milyen hatással van az emberi érzékelésre.²⁰ Ám a különbség is szembevetendő: a *Sinistrában* a regény világán belül, csakis az adott szituációra korlátozva működnek az indexek, és nem egy külső referenciára, az olvasó jelenére utalnak, amely utalás egyúttal rögzíti azok metonímiaként való értelmezését. Bodor szövege olyan disztópiát hoz létre, amely nem valamihez képest határozza meg magát, nem hivatkozik egy rajta kívül álló világra, mint a *climate fiction* szövegei; és éppen e külső kontextus hiánya és a rögzíthetetlenség eredményezi a szöveg nyugtalanító (unheimlich) hatását.

Végezetül az indexikus jelek vezérelte világmentés magyarázhatja a Márton László által kifogásolt és valóban jelen lévő ellentmondást is, miszerint egy olyan rezonőr-elbeszélővel van dolgunk a regényben, aki semmire sem rezonál; mindenről részletes tudása van, de saját belső működését képtelen kifejezni.²¹ Hiszen a körzet jelhasználatja egyszerűen nem teszi lehetővé a tágabb reflexiókat, csupán az érzékszervileg felfogható, adott helyzetek azonosítását; az elbeszélő pedig a szereplők (főként Andrej figurájának) ilyen korlátozott nézőpontját érvényesíti saját szövegeiben is. A belső tartalmakra tehát nincs rálátása, sőt nem is tud ilyen tartalom kiépülni, mivel nem állnak rendelkezésére ezt lehetővé tevő médiumok és jeltípusok a történetvilágban. Miközben az továbbra is tisztázatlan marad, hogy mi a viszonya egymáshoz az elbeszélő figurának és az elbeszélőnek, illetve hogyan értékelhetjük az elbeszélő én-re fokalizált elbeszélés utólagosságát. Mindez tágabb értelemben az ábrázolt világban uralkodó jelhasználat és az elbeszélés szimbolikus rendje

¹⁷ Szilágyi Márton: *A tránicsgyökér fanyar illata*, in: *Tapasztalatcsere*, i. m., 103.

¹⁸ Ez a szakirodalomban többször előkerülő jelző a jelhasználat felől is konkretizálható tehát, amennyiben az indexek az egyedüli jelek, amelyeket az állatok is érzékelni tudnak. Felvethető ugyanakkor, hogy az indexek érzékszervekre gyakorolt hatása egyfajta intimitást, a környezetéhez és a másikhoz való testi közelséget eredményez – azonban ezt az értelmezést olvasatomban kevésbé támogatja a szöveg. Vö. Dániel Mónika: *Áttetsző keretek. Az olvasás intimitása*, Kolozsvar, Komp-Press, 2013, 280–289.

¹⁹ Szilágyi Márton, i. m., 103.

²⁰ Keresztes Cormac McCarthy *Az út* című regényét elemezve több példát is hoz erre, többek között a naptár esetét: „a naptár, az idő észlelésének és beosztásának elemi kultúrtechnikája (...) mostanra a múlt rendeltetését veszített, halott tárgyává vált.” Keresztes Balázs: *Túlélőcsomag*. Elavult tárgyak és túlélési gyakorlatok Cormac McCarthy *Az út* című regényében, *Prae*, 2017/1, 61. Érdeemes párba állítani ezzel a résszel a *Sinistra* dialógusát Andrej és a liga embere között: „Amikor Andrej visszatért a házba, az idegen éppen a régi falinaptárt böngészte. Sok év előtti volt, légyjárta, sárgán kunkorodó sarkokkal, még az előző útkaparó, Zoltán Marmorstein idejéből. / – Ez mi akar lenni? – kérdezte az idegen. – Mondd csak, miféle számok itt ezek? / – Csak az év napjait mutatják. / – Talán magyar vagy? / – Félig. / – Hm. Az semmi.” (142.)

²¹ Márton, i. m., 86.

közötti feszültségre is vonatkozik: hogyan képes az elbeszélő jól szerkesztett történetek formájában, nyelvilleg számot adni az eseményekről, amelyek éppen az ilyen számadás megvalósíthatatlanságáról értesítenek, azaz hogyan lehetséges egyáltalán a *Sinistrát* elbeszélnie. Márton László kritikája nem is a feszültség meglétére vonatkozik, mintsem arra, hogy a szöveg nincs tisztában ezzel az ellentmondással, ezt „a szétválást a szerző nem tudta megfogalmazni”.²²

Am ha a szöveg nyelvi megformáltságát részletesebben vizsgáljuk, akkor egy újabb kettősségre lehetünk figyelmesek, amely segíthet az eddigi ellentmondások feloldásában és annak felismerésében, hogy a regény valójában rákérdez saját irodalmiságára: éppen a körzet jelhasználatára felől. Azaz mégiscsak sikerül megfogalmazni a viszonyt az elbeszélés és az elbeszélő figura pozíciója között, még ha meglehetősen zavarba ejtő módon is. Ez a feszültség tehát a szöveg stílusára vonatkozik. Egyfelől a mutató és vonatkozó névmások említett gyakorisága, a regény nagy részére jellemző visszafogott stílus (rövid, az események leírására korlátozódó, bővítményekben szegény tagmondatok), valamint az ábrázolt világ működését csak nyomszerű utalásokkal jelezni tudó szöveg a körzet jelhasználatának és a szereplők kognitív műveleteinek a nyelvi színreviteleként értelmezhető. Ezzel a stílussal viszont feszültségben állnak azok a részletek, amelyek kifejezetten poétikusnak hatnak, és egy díszített, metaforikus nyelven szólnak meg. Az ilyen, stílárisan leginkább jelölt szakaszokra az alábbi példák említhetők:

A napsütötte kupacokon az olvadó hó hártói alól előbukkant a sápadt fű, nyomában a sáfrány, s a növekvő zöld foltokon át a sítalpak nyomai vezettek márvány-fehéren. A nyílások fölött, amelyeken keresztül a búvópatak lélegzett, a kakukkfű kék lidércfényei lobogtak a napsütésben. (132.)

A lila égbolton kettős narancsvörös pántlika, napsütötte kondenzcsík világitott, mint sínyomai a hágó tisztásain. Az útkaparó nyitott ablak előtt ülve várakozott; a hágó fölött már a tavasz illatai úszkáltak, az erdőből alkonyat után is madárcsattogás emelkedett. Severin Spiridon házának zsendelyfedeléről nemsókára füst oldódott el, a szélcsendben fölfelé szállt, ezüstösen beburkolta a holdat. (148.)

Az ónos eső távozta után a szemközti csúcsok, meredek üveggel leöntve, gyémántfényrel csillogtak, a ház körül a fűszálak mint összekoccanó poharak csilingeltek a szél érintésében. (165.)

Ezek a részek, amelyek poétikussága nehezen összeegyeztethető a szöveg más helyein tetten érhető visszafogottsággal, a tájat kivétel nélkül indexikus jelek összességéként látatják (sílécnyomok és kondenzcsíkok csillogása, búvópatak morajlása,²³ fűszálak csilingelése, felszálló füst, a tavasz illata, stb.). Az indexikus jelek és az azokat leíró, díszített, metaforikus nyelv kettőssége pontosan az irodalmi jelhasználat és a körzet világa közötti ellentétet élezi ki; ezt kétféle módon értelmezhetjük. Egyrészt, összefüggésben azzal, hogy az elbeszélés pusztá ténye már önmagában szemben áll Sinistra világával, ezek a szakaszok az irodalom és az irodalmi nyelv teljesítőképességére, a bemutatott diktatórikus-posztapokaliptikus jelhasználatához képesti nyelvészet produktivitására hívják fel a

²² Uo. Márton további narrációs problémaként azonosítja, hogy az elbeszélő gyakran olyan ismeretekkel rendelkezik, amelyeknek a fikció szerint nem lehet a birtokában.

²³ A búvópatakok morajlása ezen kívül is gyakran előkerül mint indexikus jelzés a szövegben. Jellemző példa: „Az út alig emelkedett, s hogy éppen merre vezet, azt inkább a hó alatt bugyborékoló patak morgása jelezte, míg nem egy helyen a meder teljesen kisimult, fölötte hullámozó fenyőlombokkal összecsapott az erdő.” (117.)

figyelmet. Ekkor magát a regényt mint az ábrázolt világgal szemben felmutatott teljesítményt értékelhetjük.

A másik lehetséges értelmezés, éppen ellenkezőleg, nem poétikusságot lát, hanem a hagyományos tájleírások giccsbe hajló túldíszítettségét fedezi fel ezekben a szöveghelyeken. Érdeemes ennek kapcsán Bengi László – nem erre a jelenségre, hanem az ismétlések szerepének vizsgálatára vonatkozó – meglátását idéznünk, amely egyúttal az eddig elmondottak összefoglalását is adhatja: „Amit a hatalom által megszabott nyelv, illetve az ezen a nyelven megformált elbeszélés nem tesz lehetővé, az tulajdonképpen nem létezik, jobb esetben kihagyható és *utalásokkal (nyomszerűen) jelezhető*, ami pedig mégis elmondható, az csak az *ismétlésekkel és sémákkal* határolható be.”²⁴ Bengi tanulmányában részletesen elemzi az ismétléseknek a kiüresítő, felcserélhetőséget és uniformizáltságot eredményező, az identitást mindig újra rögzíteni kénytelen működését. Felvethető ugyanakkor, hogy az idézett részeket szintén ilyen ismétlésekként kezeljük – azonban nem a szövegben belüli ismétlésekként, hanem a (különösen az erdélyi) prózahagyományban meghonosodott tájleírások stílusának megismétléseként. Ekkor éppen nem az irodalom teljesítőképesége kerül előtérbe, hanem az irodalmi nyelv is mint ismétlés, mint uniform és kiüresedett jelhasználat tételeződik, amely legjobb esetben is csak rámutatni tud saját működésre.

Attól zavarba ejtő a regény, hogy mindkét értelmezés egyaránt érvényesnek tűnik, vagyis a regény egyszerre képes túllépni a bemutatott jelhasználat korlátain, és válik maga is annak rabjává. A zavar mindenképpen produktív: az olvasónak ezáltal folyamatosan fel kell tennie a kérdést, hogy – a szöveg jeleit értelmezve – milyen mértékben részese ő is a *Sinistra* világának.

²⁴ Bengi, i. m., 121. Kiemelés tőlem.

„BETONFÖDÉM ALATT”

Ungváry Rudolf: Esmélésem története

1.

Ungváry Rudolf legújabb könyve az író önéletrajzi vonatkozású írásait adja közre, a családtörténet, a társadalomtörténet, illetve a személyes fejlődéstörténet közötti összefüggéseket helyezve előtérbe. Az egyes írások azt teszik láthatóvá, hogy a személyiség formálódása, majd rögzülése, majd folyamatos önreflexív megtapasztalása miként megy végbe a különféle történelmi, társadalmi, illetve lélektani faktorok eredményeként. A személyiség és az életpálya megértésének egyik kulcsa Ungváry esetében a ragaszkodás: őrizni a megörökölt beidegződéseket és kódokat. Ez a ragaszkodás a hatvanas-hetvenes évek neo-avantgárd ihletésű Ungváry-szövegeiben érthető módon kevésbé érződik,¹ de újabb könyveiben egyre fontosabb szerepet játszik, írásainak sajátos konzervatív színezetet ad. Az új kötet írásai pontosan rögzítik, hogy honnan is jött az Ungváry személyiségét létrehozó családi/társadalmi miliő, mivé fejlődött, hogy aztán a tárgyi-történeti körülményektől elválva sajátos írói-gondolkodói alkatrészeként jelenjék meg.

2.

Az egyes írásokból, hol bővebben adagolva az életrajzi anyagot, hol nyomokban, lassan fény derül a család történetére, mindannak genezisére, amit Ungváry – mondjuk így – magában/magával hurcol. Nézzük az apai ágat. Ungváry József (az író édesapja) gépészmérnökként dolgozott, kezdetben egy hűtőgépvállalatnál, aztán saját vállalkozásában (ez volt a Váci Ipartelepek), majd az államosításokat követően egy állami üzemben. Egyenes, becsületes, kicsit gátlásos, kicsit korlátolt, hivatásának élő, tekintélytisztelő férfiú, a Horthy-korabeli keresztény középosztálybeli magyar „úriember” jellegzetes típusa. „Komolyságra és kötelességteljesítésre hangolt ember” (235.).² Ezt a habitust (illetve ennek romjait) menti át Ungváry József a háborút követő időkre, adja át (megváltoztatva a megváltoztatandókat) utódainak is. E középosztályi paraván mögött már sokkal problémásabb felmenők és rokonok rejtőznek. Az apai nagypapa, idősebb Ung-

¹ Ezeket összegyűjtve lásd: Ungváry Rudolf: *A gépfegyver szállkeresztje*. Budapest, Holnap, 1991.

² A könyvre vonatkozó hivatkozások oldalszámát a főszövegben adom meg. A kritika címében szereplő „betonfödém” metafora a kötet 54. oldalán található.

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
304 oldal, 4999 Ft*

váry Gerő géplakatos különös figura. Családjával ide-oda vándorol a régi Habsburg-Magyarországon; az író finoman érzékelteti, hogy a hirtelen-váratlan költözések háttérben idősebb Ungváry Gerő zavaros pénzügyei álltak (205.). Az apai nagymama, Tyll Irma törvénytelen gyerek. Az író nagybátyja, az ifjabb Gerő tehetséges, jó eszű legényke, de nevelhetetlen és nyughatatlan. Iskolakerülés, csavargás, otthoni hazudozás terheli számláját. Végül katonai pályára lép. A kommunista érában „seftelgetni” kezd, romantikus tájakat ábrázoló olasz festményeket vásárol a bizományi áruházban, ahová a lecsúszott úri nép adja be megmaradt értékeit (219.).

Lényeges szerepet játszik Ungváry könyvében a család származása. Családja úgy volt magyar, hogy az apai részről sváb, az anyai részről svájci német háttérrel és felmenőkkel rendelkezett. A német családi háttér ugyanúgy egyszerre sugall otthonosságot és idegenséget, mint ahogy a zsidó családi háttér teszi ugyanezt az Ungváry által roppant szenvedéllyel tanulmányozott zsidó-magyar identitás esetében.³ De ezzel előreszaladtam. Ungváry Rudolf édesanyja Hedy Stumpf, aki a svájci Jura-vidék egyik kis falujából 1935-ben a férje kedvéért költözött Magyarországra (240.). Az asszony csak nehezen illeszkedett be az övétől eltérő magyar környezetbe. Kezdetben ugyan jól érezte magát (bár már ekkor is voltak gyanús jelek), aztán egyre rosszabbul. Hedy Stumpf „magyar” tapasztalatai és „svájci” személyisége, illetve a kettő közötti konfliktusok és törekedések az íróra is erősen hatottak. Egyrészt az anyja szemüvegén keresztül nézve maga is idegennek és taszítóknak érezte az itthoni mentalitást, másrészt anyja identitásmintáit vette át, velük azonosult. „Anyámnak a Magyarországon eltöltött kilenc év után [itt 1944-ben járunk] már semmiféle illúziója nem volt az országról és annak lakosairól. Utálta, ahogy magyarul hazudni szokás. Az ő világában az ember arra törekedett, hogy igyekezzék kifejezni, ami a fejében van. Soha nem tudta megszokni, hogy itt minden fordítva van. [...] *Die Lügen einem ins Gesicht!* – mondogatta. Ezek a képmbe hazudnak. Jól megnyomva a »die«-t, vagyis az »ezek«-et” (31–32.).

Ungváry mint író, rendkívül státusz-, illetve identitás-érzékeny személyiségnek tűnik. Megállás nélkül regisztrálja, ki a paraszt, ki a melós, ki az úr, ki a nemesi származék (de genere ez, de genere az), ki a proli, ki a zsidó, ki a német. E kényes osztálytudatosság persze (különösen az övétől eltérő, demokratikusabb beidegződések számára) irritáló is lehet. Ungváry olyasféle szerző, aki számára magától értetődő némi „prolizás”.⁴ Nyilván egy olyan társadalmi réteg és habitus örököse, ahol ez bevett szokás. És a „proli” rémképe mintha összekötődne Ungváry mélyeséges nemzetkarakterológiai pesszimizmusával, mely rendre feltételezi-felfedezi a magyar társadalom legmélyén (vagyis inkább: alján) a hitványságot, a rothadást.⁵ Mondhatnánk éppen, hogy ezek (proli, paraszt, polgár, úriember stb.) nem olyan lényeges besorolások, és a belőlük eredő különbségtételek se fontosak. Más jár a *felső*, és más jár az *alsó* tízezernek.⁶ Ugyanakkor az író nyíltan hirdeti, hogy mennyire viszolyog az egyenlősítő gondolkodástól; miként anyjának, úgy neki is megvan

³ Ehhez lásd regényét is: Ungváry Rudolf: *Balaton nyaraló*. Budapest, Jelenkor, 2019.

⁴ Lásd (többek között) a 30., 32., 49., 72., 75., 202., 215., 220. oldalakat az *Eszmélesem története* szövegében. Ez a kérdéskör az őt erősen foglalkoztató építészeti-táji szempontokban is megjelenik; lásd: „A télbe dermedt kies völgyben több házacská is állt, afféle kelet-európai nyaralók a szerszámokkamrák és falusi reterátók stílusában” (221.). A *Balaton nyaralóban* a kádárizmus idején épített nyaralókat nevezi ólaknak. Az ólak és a reterátok persze csak indexei a morális rothadásnak, ahogy ő mondja egy helyen, a „hitvány értékserkezetnek”. Minderre a regény egyik bírálója is felfigyelt, lásd Radnai Dániel Szabolcs: Egy meg nem írt családregény fejezetei. *Jelenkor*, 2019/9, 1018–1022., 1021.

⁵ Lásd ehhez: Ungváry Rudolf: *A láthatatlan valóság. A fasisztoid mutáció a mai Magyarországon*. Budapest, Kalligram, 2014.

⁶ „Alsó tízezer” (Copyright by Biacsics Renáta – Renyagyár).

a véleménye „ezek”-ről. Makacsul őrzi és eszményíti mindazt, amit családja (legalábbis 1948-ig) elért, megvalósított, erkölcsileg is felhalmozott, és a társadalmi pozíció romjait, ahová családja valamikor tartozott. Az anyján keresztül beletáplált igazmondási kényszer azt is diktálja, hogy ezt a státuszt (úri középosztály, polgári miliő, szakértelmiségi végzettség) ne tagadja meg, hanem valamiféle hitvallásszerű, tanúságtévő egyenességgel, olykor szinte már megszállottsággal reprezentálja is.

Tanulságos és érdekesítő, ahogy Ungváry feltérképezi gyerekkorának helyszínét, a Lehel tér környékét, benne a Bulcsú utcai bérháztömbbel, a Bulcsú utca 21/A-val, ami napjainkban Budapest egyik izgalmas építészeti, várostörténeti, urbanisztikai emléke, sőt, irodalmi emlékhely egyúttal. Ezt az épületet, ezt a lépcsőházat, ezt a társadalmi mikrokozmoszt jeleníti meg Ungváry néhány novellája is.⁷ Valóságos seregszemle tűnik elénk, mondhatni „státuszkatalógus”, a Horthy-korszak alsó középosztályának látványos keresztmetszete (32–39.). Néhány példa. László József építészmérnök, „domináns úr volt”, írja Ungváry egy helyen, ő és családja számít a házban az elitnek. Ungváry József gépészmérnök, valamivel kisebb magyar úr, sváb felmenőkkel, svájci feleséggel. A zsidó Gellért Oszkár a paszománykészítő üzemével. A zsidó Keme drogériás. Bleyer Jakabné, 1944-ig textiláru-kereskedő, később, már a kommunizmusban „megélhetési párttag”. Dimitrov Bogdán bolgárkertész. Kádingér Magdi „keresztény úrleány”. A fölszínen néhány „proli”, valamint Orgoványi, az obligát nyilas házmaster. És még sokan mások, köztük a ház leghíresebb lakója (visszatekintve legalábbis), a mogorva-fensőbbes Kassák Lajos, akinek komor alakjától a kisgyerek Ungváryt a frász kerülgette, valamint a költő anyja, a gorombán ordító „falusi boszorkány”, vagyis özvegy Kassáké, akitől a háztömb összes kölyke retteg (37.). Az épület (pontosabban a Bulcsú utca 21/A és a 21/B) 1944-ben csillagos ház lett. Ebben a két lépcsőházban voltak a viszonylag szerényebb lakások, talán ezért került el őket az akkor szokásos „árjásítás”; a zsidók bent maradhattak, legalábbis a gettóba költöztetésükig.

3.

Nyilvánvaló, hogy Ungváry Rudolfnak joga van ítélni (vagy éppen viszolygni is) a „körülmények” felett. A könyv fele (ha nem több) a *személyesen átélt* tömény borzalomról beszél. Tanúságtétel is. De olyan borzalomról, amiről a ma emberének, hacsak nem jött háborús övezetből, fogalma se lehet. Középről szemlélt, személyesen megtapasztalt-átélt erőszak, rombolás, halál, kivégzés, kínzások, deportálás. A státuszprobléma és a tömény borzalom összeadódása, illetve az ebből fakadó felismerések eredményezik azt, hogy Ungváry Rudolf és prózája olyan, amilyen. Erős kezdés a kötet első novellája, *Az első barátom*, annak is legelső jelenete, ahol a kigyerek Rudolf és a szomszéd kisfiú, Gellért Miklós azzal szórakoznak, hogy bezárják egymást az utcai ablak két üvegtáblája közé. A harmadik emeleten. Fenekük a mélységtől őket elválasztó üveglaphoz lapul, orruk a gyerekszoba felőli üveghez. Végül Miklós gúnyos vigyorral az arcán otthagya Rudolfot, a két üveglap közötti tizenöt centis résben. A gyerek a szédítő vonzással küszködik, a szoba irányába, előre kéne kitörnie szorult helyzetéből, de valami folyton arra készíti, hogy a legegyszerűbb lenne kizuhanni, le az utcára. Végül az anyja belép, és megmenti. Gyereksíny? Gonoszság? Ostoba játék? Az író nem ad választ erre. Akárhogy is: a klausztrófia, a halálfélelem, az életveszély, a magárahagyottság megtapasztalása már itt jelentkezik; de mindez csak a kezdet. Kítör a háború, a nyilaskorszak vérengzései, az ostrom, a német megszállás, az oroszok bejövetele. Az első holttestek. Az első halott, akit a fiú kö-

⁷ Lásd: „Egy bérház 1944 fordulóján” (*Eszmélesem története*, 28–54.); „A tapasztalat” (i. m., 67–80.).

zelről szemügyre vesz, egy zsidó nő holtteste, feltételezhetően azok egyike, akiket a megvadult nyilasok teherautókról dobáltak ki az utcára, megfélemlítésképpen (25.). A következők az elesett német katonák az utcán, a környéken. Később egy összegeget holttestet. A kisgyerek Ungváry aznap képtelen vacsorázni (anyja le is teremti érte), mert a kályhában sült krumpli héja (az óvóhelyen vagyunk ugyebár) túlságosan emlékeztet a hulla megpörkölődött bőrére. Aztán a házbéli nőket megerősakoló orosz katonák; Ungváry anyjának épp hogy sikerül elrejtőznie.⁸

Aztán a lincselés Miskolcon, ötvenhatban. Közről nézni végig a gyilkos hisztéria kialakulását, majd kiteljesedését, miként lesz a tüntetőkől vérgőzben tobzódó megtorlógépezet (81–85.). És majdnem... belekeveredni. Majd a rettegés a kihallgatások során. Mi történik, ha valaki azt vallja (hiszen a helyszínen láthatták is), hogy részt vett egy ávos tiszt meglincelésében? Ungváry Rudolfot a miskolci egyetemi hallgatók forradalmi diákszövetségének egyik vezetőjeként fogták le, hallgatták ki, és verték napokon keresztül. Találkozott mindennel: halálfélelem, fájdalom, megszegyenyítés, önérzetének teljes felmorzsolása. Később az internálás (lásd *Beismerő vallomás; Fair play*). Szabadulása után esztengályosként dolgozott, majd a Budapesti Műszaki Egyetemen fejezte be a tanulmányait. A borzalmak enyhülnek (vajon enyhülnek?), marad a megbélyegzett lét, a múlt rémítő emlékeivel áthatott-átítatott élet. Végül a kötet két utolsó novellájában, *Az első halál*, valamint a *Der zweite Tod*, újból, immár másféle formájában tárul az író (és az olvasó) elé a rettenet, apjának-anyjának leépülését és halálát közről figyelve. Az *Eszmélesem történetét* lezáró novellák azért is figyelemre méltók, mert a szülők halálának elaborációján túlmenően egyes formai-poétikai eljárásaikkal Esterházy Péter *A szív segédigéi* című könyvére rímelnek.

4.

Írásaiból kiolvashatóan Ungváry bonyolult személyiség és bonyolult identitásképlet. Persze, mondhatnánk, mi közünk Ungváry Rudolf identitásgyötrelmeihez, de éppen ez írásaiknak szubsztrátuma és egyik fő témája is. Lássuk sorban. A „nem-zsidó”. E szemponttal azért kell kiemelten foglalkoznunk, mert Ungváry igen gyakran és roppant hangsúllyal említi.¹⁰ Nem úgy érti ezt, mintha ezzel szemben ő a „keresztény” (tehát zsidó felmenőkkel nem rendelkező valaki) volna. Megközelítése szofisztikáltabb. Oly módon nem-zsidó, hogy a zsidó szenvedés árnyékában alakította ki saját identitását; lásd: *Egy fogalom kialakulása: nem zsidó stációk* (15–27.). Az üldözés és a gyilkolás gyermeki szemtanújaként (de nem célpontjaként) napról napra jött rá, mit jelent zsidónak lenni, és ehhez olyan szorosan tapadt hozzá saját más milyensége, hogy ettől a radikális tapasztalattól, identitásának mintegy az őstörténetétől emberi-írói *eszmélése* (lásd a kötet címét) immár elválaszthatatlan.

A gyerekkortörténetek (az *eszmélés* történetei) arra utalnak, hogy Ungváry előbb volt „nem-zsidó”, mint „polgár”. Szocializációs környezetében újra és újra olyan történésekkel szembesült, melyek felhívták a figyelmét arra, hogy a környezetében élők (noha *egyébként* olyanok, mint ők) mégis mások, és ők is másoknak tűnnek az ő tekintetükben. Ők zsidók, mi keresztények vagyunk. Mi zsidók vagyunk, ők keresztények. E két állítás osz-

⁸ Ez a jelenet (csak, mint ismeretes, eltérő végkifejlettel) mintegy „újra-játszódik” a kötet Polcz Alaine-történetében (lásd: *A saját történet*, 221–227.).

⁹ Ehhez lásd: Ungváry Rudolf: *Utána néma csönd. A Miskolci Egyetem 1956-os diákszövetségének története*. Budapest, Történelmi Igazságtétel Bizottság – 1956-os Intézet, 1991.

¹⁰ Az *Eszmélesem történetétől* eltérő kontextusban vizsgálja a kérdést egy jóval régebbi írásában; lásd Ungváry Rudolf: *Nem zsidónak lenni* (1979). In: Barna Imre és mások (szerk.): *A Napló, 1977–1982*. Budapest, Minerva Kft., 1990, 244–250.

cillál valamiféle nem túlzottan éles, inkább csak elmosódott képet nyújtó (ráadásul kissé vakfoltos) tükörben. A kölcsönös idegenség és a kölcsönös hasonlóság felismerése egy olyan interaktív praxisban testesül meg, melynek a kötet írásai a szépirodalmi vetületét alkotják. Saját idegenségének megtapasztalása pedig egyrészt a többségi társadalomhoz való viszonyulásában jelenik meg (mert ő is „nem-magyar”, hanem valamiféle furcsa „magyarsvájcinémet”), másrészt a zsidókhöz való viszonyulásban ugyancsak. Kirekesztésüknek, üldözésüknek, majd lemezszárlásuknak ténye, valamint közvetlen közléről történő végignézése a fogékony kisgyerekkorban létrehozza az idegenségnek azt a sötét és rémítő, valamint lebonthatatlan tömbjét, melynek (úgy érzi: örök életére) csak hideg árnyékában élhet.

A polgár. Bonyolult és ellentmondásos, mint Ungvárynál szinte minden. Középosztályi családból származott, noha a gépészmérnök apa és a svájci kalaposnő anya mögött már leginkább csak iparos- és parasztgenerációk álltak. Háromszobás-cselédszobás „polgári” lakás, háztartási alkalmazott, otthon német beszéd, szenvedélyesen fényképező apa,¹¹ sielés, korcsolyázás, könyvtár. Katolikusok, de úgy tűnik, hogy életükben a vallásnak nincs túl nagy jelentősége. Polgári a tartás, a habitus: a kemény munkával szerzett jólét, a szolid megtakarítások és befektetések, a viszonylag szerény életvitel, noha valamivel többet is megengedhetnek maguknak. Bizonyos értelemben polgári az is, hogy nem antiszemita egy erősen antiszemita környezetben; Ungváry apja 1944-ben a keresztapja lesz a szomszéd zsidó kisgyerekeknek. Rendes emberek, akik 1944-ben *sem* váltak fenevadakká. (Ellentétben *más* „rendes” emberekkel.¹²)

A magyarsvájci. Anyja csak a háborút követően tanult meg magyarul; Ungvárynak a svájci német (ha tetszik) az anyanyelve, de legalábbis az anya(i)nyelve. Nemcsak az irodalmi német, hanem az allemann ugyancsak. E kétnyelvűség (részben szó szerint, részben szimbolikusan) fontos szerepet játszik történeteiben. Mind Hedy Stumpfnek, mind Ungváry Rudolfnak fontos a tudat, hogy távol a Horthy-féle, majd a nyilas, majd a kommunista Magyarországtól (mely ország mentalitása Hedy Stumpf számára minden jel szerint maga a rettenet) létezik egy másik otthon, ahol mindent áthat a szolid jólét, tiszták a járdák, és nincsenek se náciok, se oroszok, se kommunisták, és ahol nem hazudoznak folyton az embernek. A hosszú éveken keresztül Magyarországon is svájcinak megmaradó Hedy Stumpfot bosszantja az itteni nagyozolás, a képmutatás, a rutinhazugságok kiábrándító szövevénye. Első találkozása a magyar valósággal akként zajlik le, hogy legelső látogatásakor a jövődő férj családja *alpakka* evőeszközkészlettel terít a vendégfogadáshoz, és azt állítják, az ezüstneműt elrekvirálták a vörösök 1919-ben. Hedy csak később ébred rá: a család olyan szegény, hogy *soha nem is lehetett* ezüst étkészlete.¹³ Ungváry részben ebből a hazugság-megvetésből fejlesztette ki a rá jellemző dacos igazmondást, mely nem törődik azzal, hogy mikor mit illik mondani, és mit nem. Ha beszél, ha ír, kíméletlenül és durván őszinte. Nem azért, mert az őszintétlenség megbosszulja magát, hanem mert olyan tapasztalatok állnak mögötte, melyekben már sokezerszeresen lejáratta magát a hazugság. Hazugság, hogy mindenki egyformán magyar, hogy mindenki egyenlő, hogy mindenkinek „érdemei és szükségletei szerint”, hogy az oroszok a barátaink, hogy a népi demokrácia valóban demokrácia, hogy 1956-ban ellenforradalom volt, hogy a kivégzettek, a bebörtönzöttek, az internáltak a nép ellenségei. És még sorolhatnánk, persze.

¹¹ Lásd ehhez: „Ungváry Rudolf: apám ugyanazért fényképezett, amiért én írok”. Balázs Zsuzsanna interjúja. *Qubit*, 2022. június 22. <https://qubit.hu/tag/ungvary-rudolf>

¹² Ez utóbbiakról sokat olvashatunk Zoltán Gábor kitűnő regényében (*Orgia*. Budapest, Kalligram, 2016).

¹³ Az incidens kétszer is előkerül az *Eszmélesem* szövegében, de a Kornis Mihály-féle szamizdat *Naplóban* is (185.) foglalkozik vele; lásd Ungváry Rudolf naplóbejegyzése (1979. június 18.). In: Barna Imre és mások (szerk.): *A Napló*, 184–189., 185.

Az *antikommunista*. Ungváry írásainak sajátos politikai vonatkozását alkotja merev antikommunizmusa. Álláspontja egyfelől érthető. Családja egyértelmű vesztese lett az 1948-as fordulatnak, de alkati okokból is távol állott tőlük az új rendszer, mely ráadásul teljesen elvágta az országot Svájtól, mely Ungváry anyjának eredeti otthona volt, és ahová a „félísvájci” (137.) Ungváry Rudolf is minden bizonnyal vágyott. A svájci az „ő népe”, írja egy helyen (145.). Nyilvánvaló, hogy a rákosizmus rémítő tapasztalatai, majd az 1956/57-es kihallgatások, a napokon keresztül zajló verések, az internálás, a halálfelelem beleégették az ellenszenvet, sőt, gyűlöletet. Írásaiban ez az (életrajzi okokból teljesen érthető) harag nagyon ellentmondásos módon jelenik meg. Kirohanásai, a szövegeit olykor betérítő indulat akkor is ellenérzéseket kelt, ha formálisan igaza is van. Már az iskolában megjegyezi magának, hogy kinek kommunisták a szülei, a kommunistákat gyerekként is a „patás ördögöknek” tartja (69.). Ez az érzület azonban nem (vagy csak elvétve) képes irodalmi anyaggá válni írásaiban (mintha örökké „félresiklana a tolla”, hogy J. D. Salinger idézem), sokkal inkább kitörésekben, illetve életrajzi/politikai tanúságtételként érthető gesztusokban testesül meg.¹⁴ Folyton a környezet orra alá dörgöli meggyőződését, ha akarják ezt hallani, ha nem.

Az *értelmiségi*. A kötet szerzője író és „okleveles gépészmérnök”. Írásaiban változatos értelmiségi szerepek rakódnak egymásra, a szakértelmiségi, az író, a morális gondolkodó, a társadalomkritikus. Alkata viszont nem tette lehetővé, hogy bárhová is zökkenőmentesen illeszkedjék be. Többször utal rá, hogy a hatvanas-hetvenes években a budapesti underground-neoavantgárd szubkultúrához tartozott. „Ez az akkori magyar underground még kezdetleges valami volt, ő pedig akkor nagyon vad, avantgárd dolgokat művelt. Egyik kedvenc elbeszélésének a címe az volt, hogy *mgh = mv2/2, avagy most, hogy a győzelem órája késik, nagy kérdőjel áll előttiink*. A vagylagos cím egy Goebbels-idézet 1944-ből. Nem minden célzat nélkül. Ez a célzat mára megint nagyon időszerű lett. [...] Nagyon otthon érezte magát ebben a mihaszna művészekből és szélhámosokból álló társaságban” (138.).¹⁵ Érdekes módon ez talán az egyetlen olyan (egyébként nagyon jelentős) életrajzi-eszméléstörténeti mozzanat, amiről ebben a könyvben nem derülnek ki részletek. Egyrészt mondhatnánk, ezek novellák alakjában megjelentek már 1991-es első kötetében.¹⁶ Másrészt: mintha tévútnak könyvelné el. Azt is joggal feltételezhetjük, hogy úgy vélte, a túlélés érdekében az underground közeggel szemben ugyanúgy el kell fojtania valós énjét és valós gondolatait, mint a kommunistákkal szemben. Bizonyos, hogy habitusával és radikálisnak mondható nézeteivel „kilógott” ebből a közegből, melyet alapvetően a baloldali, sőt szélsőbalos politikai rokonszenvük határoztak meg. Miként Szentjóbó Tamással kapcsolatban fogalmazott: „Ésszel még csak felfoghattam volna valahogy, de érzelmileg átélhetetlen és indokolhatatlan volt, hogy Szentjóbó Tamás, akit a happeningjeiért egyik helyről a másikra üldöztek és lépten-nyomon zaklattak, itt, Budapesten az észak-vietná-

¹⁴ A „bolsevik messianizmus” gyilkos mérge elleni ágálását mind a fent említett *Napló* bejegyzéseiben, mind a *Balaton nyaralóban*, mind (és persze leginkább) a *Láthatatlan valóság* című politikai esszéjében, mind legújabbban az *Eszmélesem történetében* megfigyelhetjük. Ugyanakkor az *antibolszvista apokaliptikus* hang egyáltalán nem áll távol tőle.

¹⁵ Az említett elbeszélés megjelent *A gépfegyver szállkeresztje* című kötetében (49–60.). A szóban forgó Goebbels-idézet azonos az *Eszmélesem története* mottójával.

¹⁶ A *gépfegyver szállkeresztje* című kötet legtöbb írása ehhez a korszakhoz kapcsolódik. Ungváry tagja volt például Petrigalla Pál híres szalonjának; alakja *A gépfegyver...* több írásában feltűnik, Peéri-Kolla álnéven. Petrigalla működéséhez lásd Bódi Lóránt: *Művészeti és közösségi élet Petrigalla Pál szalonjában 1959–1970. Új Forrás*, 2011/6, 49–65. Ezen túlmenően (később) Ungváry tagja lett a *Lélegzet* csoportnak, majd az *Örley-körnek*.

miak mellett tüntet. Egy olyan állam mellett, amelynek politikai rendszere semmiben sem különbözik attól, amely őt nyomja el. Mert hisz happeningeket ott se csinálhatott volna”.¹⁷

Ungváry nem kért a baloldaltól: se az újbaloldaltól, se a velük szimpatizáló akcióművészetből, se a reformmarxizmusból, se úgy általában véve a baloldali demokratákból, mint ez például a Kornis Mihály-féle kollektív *Napló*ba írott provokatív szövegeiből, illetve az ezekre adott reakciókból megtudhatjuk.¹⁸ Ungváry itt a teljes ellenzéki közegnek „nekiesett”, a szélsőbalosok, a disszidensek, az avantgardisták, a kádergyerekek, a reformmarxisták, a kiábrándult exkommunisták (amilyenek Ungváry nagy összességében a *Napló* szerzőit látta) egyaránt megkapták a beosztásukat. Megrögzötten kapaszkodott abba az objektív tényezőbe, hogy ő „okleveles gépészmérnök”, jelezve, hogy neki tisztos polgári foglalkozása van, amely családi hagyomány, és amely vele *sem* szakadt meg.¹⁹ Ez a mérnökség identitáselem és nem pusztán hivatás (apjával ellentétben), valójában ugyanis csak rövid ideig dolgozott mérnökként, a hatvanas évek végétől afféle ügyeskedő szabadúszó, majd pedig kutató könyvtáros lett.

5.

Már az eddigiekből is kitűnhetett, hogy Ungváry írásai *identitásbeszélések*, hol (jellemzően saját magára irányuló) identitáselemzések, hol pedig (főleg a környezetnek, de önmagának is szóló) identitásdemonstrációk. Mindebben fontos szerepet játszik a nyelv. Ennek számos vonatkozását felismerhetjük. Az otthonról hozott kétnyelvűséggel rendelkező író esetében a kettős identitás mint alapképlet magától értetődő is lehet. De érdekesebbek ennél az ebből fakadó felismerések. Minthogy az őt foglalkoztató identitásproblémák nagyrészt etnikai/nyelvi háttérűek (aminek a történelmi csapások következtében széttagolódott Kelet-Európában persze roppant jelentősége van), a nyelvhasználat és a nyelvi gesztusok szinte szükségszerűen válnak írói témává, sőt, írói feladattá is. Mindez számos részlettel rendelkezik. Részben (sőt, nagyrészt) édesanyja miatt. Hedy Stumpf számára a magyar *idegen* nyelv (minden értelemben), és svájci németiségébe zárkózva ezzel komplexemter módon ő is megmaradt idegennek. Ungváry sorain átszűrve úgy tűnik, hogy mind anya, mind gyermeke úgy érezte, a magyar valamiképpen a „hazugság nyelve”. Finomabban fogalmazva: a nyelvhasználati szokásokon keresztül jól megragadhatók a magyar középosztályt jellemző identitásavarok; amire persze már Kosztolányi, Márai vagy Szerb Antal is felfigyeltek. Mindez (Ungváry sajátos olvasatában legalábbis) nem zárta ki azt a meggyőződést, hogy a kommunista Magyarországon „hazudni kell”. E gondolatkör azért is különös képződmény, mert egyrészt valamiféle erkölcsi maximát hirdet, másrészt Ungváry számos alkalommal jelzi, hogy e maxima érvényét ő maga is folyton figyelmen kívül hagyta, legalábbis az államszocializmus évtizedeiben. Ezt szükségszerű-

¹⁷ Ungváry Rudolf bejegyzése (1979. június 18.). *A Napló*, 187.

¹⁸ Lásd: Radnóti Sándor: Ma az én naplóbejegyzésem... *A Napló*, 374–375.; valamint Ungváry Rudolf: Válasz. *A Napló*, 294–396. Az eredeti *Napló* teljes tartalomjegyzéke szerint (lásd: *A Napló*, 413–427.) a vita több fordulóban zajlott, de a Barna Imre-féle válogatás csak ezt a két szöveget közölte.

¹⁹ Lásd: *A Napló*, 395. Ungváry 1979 és 1982 között nyolc alkalommal írt *A Napló*ba, ebből három szöveget közöl a válogatáskötet. Nem tudni, melyik bejegyzését vagy bejegyzéseit írta alá azzal, hogy „okl. gépészmérnök”, de biztos, hogy volt, aki fennakadt ezen. Lásd például: „Ha futja időnkéből, mehetünk a Városmajor felé, útba ejtve a módfelett kellemes hangulatú Nyúl utcát, elhaladva (irigyen, mi tagadás) Ungváry Rudolf okl. gépészmérnök pompásan megnyírt pázsittal zöldellő kertű álomvillája előtt...” Várady Szabolcs bejegyzése (1980. június 6.). In: *A Napló*, 276–278., 276. A Nyúl utcai villa történetét lásd: Ungváry Rudolf: *Balaton nyaraló*, 240–243.; valamint *Eszmélesem története*, 63–66.

en (a túlélés érdekében vagy pusztán azért, hogy ne bolonduljon meg) meg kellett tennie; ugyanakkor áruklodó, hogy ezt is a „kommunisták” számlájára írja.

Az etnikai hovatartozás nyelvi vetületei, illetve a nyelvi hovatartozás etnikai vetületei szimbolikusan és valóságosan is felértékelődnek. Igen jellemző az apai nagyszülők története. Még a távoli Eszéken él a család, mikor is Tyll Irma Mária a gyerekeit átírta (mert a létszámhiány miatt összevonják a fiú- és a lányosztályokat) a *horvát* elemibe. Az ügyből helyi szennzáció lesz, még a horvát nyelvű sajtó is foglalkozik vele, azon örvendezve, hogy végre a magyarok is megértették a leckét, horvátul tanulnak, ha egyszer „horvát kenyeret esznek” (198–199.). Ugyanígy regisztrálja a névváltozásokat, az Antonból Antal, a Josiból József, a Rosaliából Rózsi, a Hedyből Hédike lesz. Az asszimilációs folyamat is érdeklí, de az akkulturáció még inkább, ahogy a sváb parasztból vagy iparosból magyar úr, a svájci kalaposnóból magyar úrinő lesz. Az asszimiláció, az akkulturáció, a kényszerű „átvedlés” formái izgatják, valamint az, hogy ezek a folyamatok miként bonyolítják az identitáskonstrukciókat, illetve szaporítják ezek felszínén a repedéseket.

Ez az érdeklődés gyakran szinte mágikus erejű azonosulássá válik; mindig *túl közel* hajol az ilyen esetekhez, elbűvölten, szinte hipnotizálva – mégis idegenkedően. Ilyen a gyerekkori barátkozás a német légelhárító üteg kezelőivel; „*hiszen értették egymást*” (61.). Túl közel lép hozzájuk, ugyanúgy, mint az utcán heverő hullák esetében. A zsidókhöz is így lép „túl közel”. Máshol, Hajas Tiborhoz (elbűvölve, rejtegetett önmagát szemlélve, rettegve/riadozva) ugyanígy lépett „túl közel”.²⁰ Speciális formát ölt a nyelvprobléma, amikor virtigli svájci állampolgárt, mégpedig tolmácsot alakít egy svájci üzletkötő társaságában, aki a magyar importhatóságokat megkerülve ad el a magyar nagyiparnak nyugati berendezéseket. A siker záloga nem egyszerűen az, hogy Ungváry jól tud németül, hanem az, hogy (anyjának köszönhetően) jól beszél az allemann dialektust, a svájci németet. Öltözéke kissé kopottas ugyan, ami gyanút kelthet, de minthogy ezt a dialektust csak egy valódi svájci ismerheti, ez elég a megtévesztéshez. Érdekes látni amúgy, hogy az igazmondás nyelve (amit anyjától örökölt) itt egy speciális szituációban a megtévesztés nyelvén alakul át; a kommunistáknak („ezeknek”) bátran hazudhat az ember. Az anyanyelv (az anya nyelve) az identitás fétistárgyából itt valamiféle instrumentummá egyszerűsödik le.

6.

Egy eljövendő Ungváry-monográfus bizonyára nagy érdeklődéssel veszi majd sorra és elemzi *A gépfegyver szálkeresztje*, a *Balatoni nyaraló*, az *Eszmélésem története* közötti kapcsolódási pontokat, szövegpárhuzamokat. De ezek a párhuzamok és kapcsolatok az élet irodalommal való válásának szempontján túlmenően is tanulságosak. Felrajzolják azt a diszkurzív teret, melyben Ungváry Rudolf írásai kivétel nélkül osztoznak. Persze azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az *Eszmélésem története* írásai maguk is szépirodalmi szövegek. Ungváry első kötete, *A gépfegyver szálkeresztje* részben neovavantgárd ihletésű szövegeket tartalmazott, részben pedig olyanokat, melyek leginkább Mészöly Miklós és (a korai) Nádas Péter részletcentrikus, finomra csiszolt, hűvös tárgyiaságot és lefojtott érzékiséget vegyítő írásmódjához kapcsolódtak; legalábbis Ungváry akkori novelláiban ezek a stílustörekvések érhetők tetten. Ezekhez az előzményekhez képest a *Balatoni nyaraló* regélős/mesélős stílusa, könnyed, olvasmányos prózája komoly váltásnak látszott, az izgalmas történelmi részletekben, színes (illetve hát borzalmas) adatokban tobzódó szöveget

²⁰ Ehhez lásd: Ungváry Rudolf: Leopárdok ültek a tigrisekhez. Beszélgetés Hajas Tiborral 1980-ban. In: Hajas Tibor: *Szövegek*. Budapest, Enciklopédia, 2005, 421–439.; valamint Uő: Miközben még azon tűnődöm, hogy melyik választ várod... Beszélgetés Hajas Tiborral 1980-ban. Uo., 440–459.

ugyanakkor áthatja az irónia és az ebből táplálkozó fölény. A szöveg itt nemcsak azt érzékelteti, hogy a szerző rálát mindenre (tudja a múltat, a jelent és a jövőt), hanem azt az írói programot is, hogy miért és hogyan hajtja végre mindezt. De, és innentől általánosíthatunk, mind a *Balatoni nyaraló*, mind az *Eszmélesem története* esetében az elbeszélő nemcsak „mindentudó” egyszerűen, hanem fölényes is. Az ábrázolt világhoz történő viszonyulást tekintve (beleértve épületeket, életmódot, habitust, személyiséget, értékrendeket) Ungváry leplezetlenül fölényes, sőt, ez talán a jobb szó, kifejezetten gőgös szerző. (Az is kétségtelen, hogy az olvasó néha csak nehezen tudja elviselni ezt a gőgöt és fölényességet.) Próza-poétikai szempontból pedig az *Eszmélesem története* egyszerre érzékeltet távolságot az avantgárdtól, de a *Balatoni nyaraló* magával ragadóan mesélős, a családtörténeti, ipar-történeti, társadalomtörténeti adatokat gazdagon halmozó írásmódjától ugyancsak, noha ez utóbbi „olvasóbarát” írásmódjához közelebb helyezkedik el.

VÁROSEMBER

Péntek Orsolya: Vénusz jegyében

Az elmúlt közel másfél évtizedben több történelmi regény is felidézte Pécs egy-egy korszakát: például Horváth Viktor a *Török tükörben* a hódoltság világát, P. Horváth Tamás trilógiája a Zsolnay család történetét és vele az iparosodó várost, Vámos Miklós könyve, a *Hattyúk dala* pedig a város jelenig vezető történetét.

Péntek Orsolya is ez utóbbi lehetőséget választotta. A jelenből induló és a jelenbe vezető egyes szám első személyű esszéisztikus kezdet, illetve az elbeszélőt szereplőként is megjelenítő regényzárlat nagy ívű történelmi szálát fog közre. A medialitás segítségével is elválasztott, dőlt betűvel szedett Irem, Róma, Zágráb, Pécs címet viselő fejezetek személyes elbeszélője az otthon/otthontalanság kettősségére épít, s ez a regény szereplői számára is alapvető kérdést jelent. Janus Pannonius visszavágyódik Itáliába, mert „[s]ohasem fogja megérteni őket, akiket egykor az övéinek hitt, és ők sohasem fogják megérteni őt, akit idegenként fogadtak” (116.). A Számkivetett Róma felől, Janus Itália felől tekint Pécsre, a városban filozófiát tanító Johann von Delling pedig éppen fordítva, egy idő után „már nem Pécsre nézte a hazája felől, hanem a hazáját Pécs felől” (216.).

A személyes hangvételi kezdet megalapozza a regény történelemszemléletét meghatározó, az egykori Római Birodalomra építő alapkoncepciót: „Akármerre mentem, a birodalom belül maradtam, amit igen jól ismertem Konstantinápolytól Londonig és Aquincumtól Lisszabonig. A limest nemigen léptem át. Amivel dolgom volt, az itt volt, a birodalom egykori határain belül” (13.). Ebből emelkedik ki azután a „délnek fordult magyar világról” alkotott elképzelés, amely a pécsi egyetemen is oktató neves klasszika-filológus, Kerényi Károly nevéhez köthető.¹ Kerényi azt hangsúlyozta, hogy „Pécsnek és Baranyának antik multja van s kívánatos, hogy ezzel a multtal való szoros kapcsolatát meg is őrizzék”.² A regény világában az is megtörténhet, hogy feltűnik Kerényi alakja, aki gúnyos megjegyzést fűz az írásait nagyra tartó Milan gondolataihoz: műkedvelő történész? Milan válasza – „Egyszerűen olvasó ember vagyok” (283.) – lehetővé teszi a perspektívaváltást, e nézőpontból láthatóvá válik a saját világába zárkózó tudós (elképzel) emberi gyengesége. A jelenet arra is jó példa lehet, hogy a szerző mindvégig megtartja a finom egyensúlyt a város történetének nevezetes szereplői – például Janus Pannonius, Gázi Kászim pasa, Klimó György – és a velük közeli vagy távoli kapcsolatban álló hétköznapi hősök között.

¹ Vö. Havasréti József: A „Táj” és a „Szellem”. Kerényi Károly és a pécsi egyetem (1934–1940). In: Uő.: *Ráolvasás. Irodalmi tanulmányok és kritikák*. Kronosz, Pécs, 2022, 88–117.

² Erzsébet Tudományegyetem Tanácsulési Jegyzőkönyvei, 1609/1938–39.

Kalligram Kiadó
Budapest, 2022
352 oldal, 4990 Ft

Az epikai alaptényezők közül a regényben kiemelt szerepet kap a locus és a tempus. Aki kívül kerül a város határán, az kívül kerül a regény világán is. Története csak akkor folytatódhat, ha ő maga visszatér, vagy visszatér valaki, aki jól emlékszik rá. A regénybeli város ugyanakkor nemcsak földrajzi és időbeli koordináták által meghatározott, hanem sajátos személyiségjegyekkel bír, a város-ember megszemélyesítés formálja. A *Vénusz jegyében* cím éppen ezért tökéletes választás. Ennek forrása Evlia cselebi, a 17. századi török utazó korabeli városleírása, aki szerint Eflátún (Platón) itt nyugszik egy rózsakertben, s hozzá kapcsolja a város horoszkópját. Platón ugyanis a muszlimok között nem elsősorban filozófusként volt ismert, hanem mágikus hatalmáról és orvosi képességéről, valamint asztrológiai tudásáról. Platón szavai szerint „e város építményei alapjának a sorsa a mérleg jegyében, a Vénusz levegős házában van”.³ A regénybeli Száműzött elbeszélése szerint ez az egyetlen hely, amely Rómán kívül teljes egészében az ő születésekor is uralkodó Vénusz bolygó jegyében áll. Az ember és az univerzum kapcsolatára épülő asztrológia a hely és az idő koordinátái segítségével rajzolja meg a jellemet és a jövőt. Az idő kapcsolódik a helyhez és fordítva, sajátos kronotoposzként működik: „Kétszeresen is a szűz jegyében jártak, hónap szerint is, és a térben is, a kertnek azon a pontján ültek, amelyet az ő csillagainak kellett volna őriznie, ha ugyan őrizték valaha” – idézi a regény Janus Pannonius gondolatait. A különböző történelmi korszakokat megrajzoló fejezetek egy-egy égitest uralkodásához kötődnek, s a történet végül a Föld jegyével zárul. A város sorsát azonban végigkíséri Vénusz, a sugárzó szépség és az egyensúly megteremtésének lehetősége. Vénusz uralkodásához köthető a Pécs iránt érzett vágy és szerelem, amely a város-ember metafora továbbbírásaként is értelmezhető. Ennek példája lehet, amikor az északra induló Johann von Delling megáll a város határában: „Csak ekkor telt meg a szíve ismeretlen vágyódással, édes fájdalommal és sóvárgással az iránt, amit elveszített, mégsem nézett vissza” (217.).

Péntek Orsolya a római kori Sopianae-ból indítja Pécs történetét. Hiszen amint a regény egyik szereplője megjegyzi: „A maguk városa... öregebb, mint az ország, amelyben van” (213.). Az első fejezeteket meghatározó kozmikus időt az évszakok változása, az apai névvel jelzett, egymást követő generációk végtelennek tűnő, ismétlődő sora jelzi: „Petrusnak hívták a nagyapját, és Paulusnak annak az apját, és megint csak Petrusnak Paulus apját, és így végig az időben, addig a pontig, amikor a város a magyar király városa lett” (80.). Ezt követően a történelmi idő jellemzi és a történelmi események határozzák meg Pécs és lakói sorsát.

Bár alapszerkezete megmarad, a városkép mégis változik. Eltűnnek és feltűnnek szimbolikus és funkcionális jelentőséggel bíró terek, épületek. A szereplők mentális térképe nem összeegyeztethető egymással: „És tudod, hol volt a Zsolnayak vegyes kereskedése? Az Obadics-házban. Nem tudom, melyik az Obadics-ház, elképzelek hát egy házat ott a fő téren. A kádi csorgója itt volt, ezen helyen. A sétatér ott van ma is. A piac, de melyik piac?” (328.).

A regény világát kulturális és időbeli viszonylagosság jellemzi. Mást jelent a szereplők számára Sopianae, Quinque Ecclesiae, Fünfkirchen, Pečuj és Pécs, nézőpontfüggő, hogy ki számít ellenségnek és kik a barbárok. Az Idrisz tanítványául szegődő „kék szemű fiú” rájön, hogy két Pécs létezik egy időben. Az egyik, amit az oszmánok és Kászim, a másik, amelyet a malomszegiek látnak. Nincs közöttük átjárhatóság (161–162.). A város mozaikként létezik, lakóinak vallási, etnikai, társadalmi megosztottsága a valódi és/vagy szimbolikus megosztottságot erősíti.⁴ A történelmi események olykor választás elé állítják a

³ Sudár Balázs: *Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes városleírás* – Források Pécs történetéből 4. Pécs, Kronosz, Pécs, 2012., 83.

⁴ Wilhelm Gábor: *Kognitív térképek és városrepresentáció*. In: *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Szerk. N. Kovács Tímea, Böhm Gábor, Mester Tibor. Kijarat, Budapest, 2005, 29–30.

szereplőket. Ezt játssza ki félig komolyan, félig keserű iróniával a szerb és magyar ősökkel rendelkező Milan, aki a szerb megszállás alatt rómaiként, pannóniaiként határozza meg önmagát.

Sokszor úgy tűnhet, az időben sem létezik folytonosság. Az utódok pontatlanul idézik fel az előző generáció(k) történetét, mígnem egyikük azonosíthatatlan alakként jelenik meg a pécsi vásár ponyváján árult foton. S hogy mégis van valamiféle folytonosság, azt nemcsak az jelzi, hogy van még, aki megfejtí a fénykép titkát, hanem az is, hogy megfigyelhető a hasonlóság a szereplők városhoz fűződő viszonyában. Talán elegendő a regény elejét és végét idézni. A regénybeli Száműzött így beszél Sopianae-ról: „Más itt a víz. Ízesebb. És talán ezért más a gyümölcs is, több benne az éjszaka, és több a hideg. Megcsípi a fagy a fákat, amelyek emlékeznek erre a fájdalomra, amikor a nap perzseli őket. Édesebb lesz a húsuk. Nehezebb a gyümölcsük és szebb” (31.). Vagy másutt: „Pannóniában illatos volt a levegő” (39.). A zárófejezet személyes elbeszélője így fogalmaz: „Izzadt a kert: a muskátli, a rózsa, a füge, a bukszus, a birs és a négyféle kajsi és hatféle őszibarack levelei is illatot verejtékeztek, hát még a mentával és petrezselyemmel, kakukkfűvel és mézfűvel beültetett apró kertrész a lépcső alatt, ott, ahol színültig telt locsolókannára és a kint felejtett türkiz táltra, amelyet nagyanyám török tálnak mondott, ki tudja, hogy a mintája miatt vagy azért, mert onnan hozta, madarak szálltak inni és pihenni” (343.). A város percepcióját mindannyiszor meghatározzák a fény- és hanghatások, az ízek és az illatok, a városi térbe illeszkedő természeti táj, a pannon táj. Ehhez a tájhoz kapcsolódik a regény zárlatában felfedezhető két szövegekőzi utalás. Az első a *Pannónia és Itália* című Babits-esszé egyik részletét idézheti fel: „Pannónia régi római föld, mely máig is őrzi a római kultúra nyomait. Nemegyszer esett meg, hogy anyám szőlőjében római pénzeket kapált ki a szőlőmunkás a hegyből”.⁵ A regényben a kulturális és archeológiai folytonosság⁶ jele az „időtlen kertben” megtalált kút vagy padlómozaik egyik darabja: „A sárgabarackfa alatt guggoltam, figyeltem valamit a földön, gilisztát vagy bogarat, amikor megcsillant egy mozaikszemcse sarka. Kikapartam a földből, és bevittem. Zöldesen, aranyosan ragyogott” (343.). A mozaik ugyanakkor a műfaj narratív önmetaforájaként is értelmezhető: a családtörténet egy-egy részletéként, amelyek végül az utolsó darabkája is helyére kerül. A másik szövegekőzi utalás Janus Pannonius *Egy dunántúli mandulafáról* című epigrammáját juttatja eszünkbe, amelyet a hagyományos makacsul pécsi keletkezésűnek tekint.⁷ Ám most a télen virágzó mandulafát az északi tájra tévedt pillangó váltja fel: „Egy délszaki lepke január huszonkilencedikén délben a Zsolnay-negyedben. A lepke az egyetlen, ami valóságos, noha lehetetlen, hogy itt legyen. Spanyolországban van a helye, esetleg Itáliában. Zágrábnál feljebb ez a faj talán meg sem él. És ha igen, januárban nem röpköd” (351.). A regényben sokszor megjelenő és elillanó pillangó végül az otthonkeresés és az otthonra találás metaforájává válik: „Nincs otthonom. Vagy ha van, hát tíz, húsz város ugyanannyi utcájában lakom a limesen belül. De a világ immár átlátható és bejárható. Unalmas formába rendeződött az egyetlen bizonyos pont, a 2012. január 29-én a fehér házfalra szállt pécsi lepke körül” (352.).

Péntek Orsolya e regénnyel nemcsak biztos pontot talált, hanem pécsi íróvá is vált. A *Vénusz jegyében* olyan Pécs-regény, amely újratemti a várost, s arra is képes, hogy kiégésítse és átformálja a róla alkotott mentális térképet.

⁵ Babits Mihály: *Itália és Pannónia*. In: *Uő.: Esszék, tanulmányok*. Szerk. Belia György. Szépirodalmi, Budapest, 707–710.

⁶ Havasréti, i. m.

⁷ Nagy Imre: *Öttorony. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2013, 52.

„SOHASEM EGY DISKURZUST FOLYTATUNK”

Radnóti Sándor: A táj keletkezéstörténete. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”

„Sokéves és kövér vállalkozás volt”, jegyezte meg Radnóti Sándor, amikor egy interjúban felidézte 2010-es Winckelmann-könyvének megszületését.¹ Tiszta sor: tartalmas munkához idő kell. (Tudjuk, Róma sem egy nap alatt épült fel. Lásd még: nagy tömegű teher mozgatása során a kapkodás kerülendő.) Ám Radnóti nem csak a munka volumenéről beszélt: a „vastag” vagy „kövér” filozófia az ő szóhasználatában *terminus technicus*. Olyan bölcséleti vizsgálódást jelöl, eredményezzen bár impozáns terjedelmű monográfiát vagy slank szaktanulmányt, „ahol az elmélet gazdag történeti anyagon való demonstrálást igényel, s ezért kultúrtörténet is”² – szembeállítva a „vékony” vagy „sovány” filozófiával. Leginkább az angolszász analitikus művészetfilozófiával, amelynek művelői absztrakt fogalmi elemzéssel bíbelődnek, továbbá klasszikus filozófiai problémák újrafogalmazásával, *horribile dictu*, megoldásával kísérleteznek. (Vagy gondoljunk a „történelmi dimenziót” nélkülöző fenomenológiai elemzésekre.³ Illetve bármilyen művészetelméleti megközelítésre, amely nem a „mindent átható történetiség” koncepciójából indul ki.⁴)

Természetesen nem arról van szó, hogy Radnóti úgy gondolná, érvelés és minuciózus kontextusfeltárás – vagy általánosan: problémaérzékeny elemzés és történeti tudatosság – kizárnák egymást. Hiszen a vastag filozófiát művelők is *elméletet* alkotnak, amikor klasszikus szövegeket elemeznek vagy múltbeli érveket, álláspontokat és gondolatmeneteket

¹ Kőszeghy László: „Végző soron uralhatatlan”. Beszélgetés Radnóti Sándorral készülő könyvről, *Liget Műhely*, 2017. február 27., <https://ligetmuhely.com/liget/vegso-soron-uralhatatlan/>.

² Takáts Márk Dávid: Radnóti Sándor: A giccs és a magasművészet rokon, *Litera*, 2023. március 12., <https://litera.hu/magazin/interju/radnoti-sandor-a-termeszetnek-nincs-celja.html>.

³ A szerző szerint ezek közé tartozik például Ludwig Giesz analízise a „giccselvizetről” mint szentimentális önélvezetről; lásd *A táj keletkezéstörténete* nyolcadik fejezetét.

⁴ Radnóti gyakran elmondja (például az imént említett *Litera*-interjúban is): rendkívül káros gyakorlatnak tartja, amikor egyes szerzők – rosszabb esetben politikai aktivisták – a vastag filozófia fogalmait és tételeit történetietlen módon ráolvasják bizonyos műalkotásokra és kulturális jelenségekre. Példának okáért a „posztkoloniális, feminista közhelyeket” a giccs témájára, hogy ismét a kötet utolsó fejezetére utaljak. (Ígérem, a főszövegben visszatérek a giccs kérdéskörére, kiszabadítom a lábjegyzetek fogságából.) A morális kategóriák és univerzális igazságokként kezelt etikai-politikai elvek „visszaélészerű” használatát a történeti anyagon azonban nem szabad összekeverni a sovány filozófia tiszteletre méltó – bár Radnóti szerint problematikus – hagyományával.

rekonstruálnak. És a sovány filozófia képviselői is számot vetnek az általuk felhasznált gondolati elemek *filozófiatörténeti összefüggéseivel*, tehát azzal, hogy a kérdéses kategóriák és argumentumok hogyan jelentek meg az eredeti művekben, milyen szerepet töltek be az egykori filozófiai diskurzusokban.⁵ A különbség inkább abban rejlik, ahogyan a vastag és a sovány filozófia hívei a történeti forrásokhoz viszonyulnak. Radnóti így magyarázta el mindezt Winckelmann-könyvében az ízlésről szóló híres Hume-esszé⁶ példáján (amely az analitikus művészetfilozófia egyik „kályhája”, az az alapszöveg, ahonnan a kortárs szerzők rendre elindulnak):

Hume esszéje számos ilyen bizonytalansággal terhes. Ezért angolszász filozófiai fórumokon évtizedek óta meglepően élénk vita zajlik ellentmondásai feloldásának, gondolatmenete koherens rekonstruálásának, vagy inkohereciájának kimutatásának tárgyában. [...] [A]nnak is megvan a maga jelentősége, hogy az esszé úgy szölván elszigetelődött a recepció során. [...] Összefüggéseiből nyilván a probléma klasszikus áttekintése és aktualitása emelte ki: az, hogy az elmélkedők úgy vélik, hogy gondolatait újra- és továbbgondolva nem egy történeti problémán, hanem az ízlés fogalmának mai értelmén is töprenghetnek.⁷

Való igaz, a sovány filozófia képviselőjét nem a fogalmak és gondolati alakzatok történeti életciklusa érdekli. Nem arra kíváncsi, hogy az absztrakt filozófiai problémák milyen konkrét alakváltozatokban jelentek meg a bölceleti diskurzusok során, illetve hogy a klasszikus dilemmák hogyan terebélyesedtek *történeti problémákká* a feloldásukra tett (historiailag indexált és saját kontextusukba mélyen beágyazott) kísérletek sorozatában. A sovány filozófia híve a tradicionális filozófiai kérdések alternatív konceptualizálási lehetőségeit keresi a történeti múltban, hogy közelebb juthasson a maguk absztrakt formájában *mindmáig eleven problémák megoldásához* – és ezért elvonatkoztat az egykori diskurzusok sajátos, idioszinkratikus részleteitől. (Ami a vastag filozófia perspektívájából ugyan megütközés, a történészeknek pedig bolondság.) A vastag filozófia művelői ezzel szemben abból indulnak ki, hogy a történeti komplexitás redukciója szükségképpen félreértéshez – jobb esetben bornírt leegyszerűsítéshez, rosszabb esetben az eredeti álláspontok meghamisításához – vezet; de mindenképpen a gondolkodás *eredendő történetiségének* meg nem értéséről árulkodik.⁸

⁵ Tovább árnyalva a képet, az utóbbi időkben az analitikus művészetfilozófia bizonyos területein (például az esztétikai értéket övező vitákban) is egyre gyakrabban találkozhatunk „vastag” – vagy legalábbis *félkövér* – történeti elemzésekkel. Lásd a megélenkülő analitikus Kant-recepciót, vagy például Samantha Matherne és Nick Riggle (az angolszász akadémiai szttenderdek szerint igencsak terjedelmes) kétrészes Schiller-tanulmányát: Schiller on freedom and aesthetic value, *The British Journal of Aesthetics*, 60 (2020): 4, 375–402. és 61 (2021): 1, 17–40. Ha fordulatról nincs is szó, részleges hangsúlyeltolódásról mindenképpen.

⁶ David Hume: A jó ízlésről, fordította Takács Péter, in: *Hume összes esszéi I.*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1992, 222–244.

⁷ Radnóti Sándor: *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következmények*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2010, 367–368.

⁸ Hogy ne maradjon szál elvarratlanul: Radnóti értelmezése szerint a Hume-esszé gondolatmenetének belső ellentmondásai nem kiigazítandó filozófiai „következetlenségek”, mivel magából a szerző által használt ízlésfogalomból fakadnak. Azon belül is az ízlés „szociabilitásának” elképzeléséből: Hume a kifinomult ízlést „társadalmi/társasági intézményként” gondolja el, híres esszéjében pedig leginkább arra a kérdésre keresi a választ, hogy egyazon ízlésközösség tagjainak eltérő nézeteit és érzéseit hogyan lehet *a gyakorlatban* összebékíteni egymással. A hume-i keretek között az ízlés kérdésének tárgyalása inkohereciához és körben forgó érvelésekhez vezet – ám ez nem *bug*, hanem *feature* (*Jöjj és láss!*, 379–383.).

A vastag filozófia képviselőjének az a feladata, hogy a lehető legmagasabb absztrakciós szinten (és persze a lehető lepprecízebben) megragadja a történeti létezőként elgondolt filozófiai gondolatalkzatok struktúráját, miközben az általa nyújtott leírás és magyarázat megőrzi tárgyának redukálhatatlan történeti komplexitását. Ennek a programnak persze vannak buktatói is. Az egyiket a „mindig van még egy szerző” problémájának nevezem. Ha az elemzés mögül hiányzik az „elmélet” (ahogy Radnóti használja a kifejezést, hozzávetőleg: absztrakt filozófiai problémafelvetés és érvrekonstrukció), akkor a vizsgálat könnyűszerrel történeti kuriózumok gyűjtögetésébe torkollhat. Hiszen bármikor találhatunk egy újabb alkotót a kora újkorból vagy a 18. és a 19. század gazdag eszmetörténeti hagyományából, akinek a munkássága jobbra az ismeretlenség homályába vész, ám aki mondott valami hasonlót, mint a kanonikus szerzők, vagy éppen valami „különösét” – anélkül, hogy az ismertetés során elárulnánk, a kérdéses gondolatok pontosan *milyen szempontból* is gazdagították az egykori diskurzusok történeti valóságát. A másikat a „mindig van még egy hatástörténeti összefüggés” problémájának hívom. „Elmélet” nélkül bármely két bölcseleti szöveget egymás mellé helyezhetünk, hogy feltárjuk közelebbi és távolabbi hatástörténeti összefüggéseiket – hiszen éppen az „elmélet” feladata lenne meghatározni, mit tekinthetünk érvényes *filozófiai* hatástörténeti kapcsolatnak. (A módszertani csapdák másik típusáról, amikor is az absztrakció a történeti komplexitás rovására érvényesül, azaz a filozófia *elvékonyodásáról* fentebb már volt szó.) Nem szeretnék előreszaladni, de már itt jelzem: Radnóti mindkét buktatót elegánsan kikerüli.

A *táj keletkezéstörténetei* vastag filozófiai szakmunka, akárcsak a korábbi Winckelmann-könyv. Az alábbiakban a kötet *elméleti eresztékeire* fogok összpontosítani – azaz *sovány* perspektívából olvasom Radnóti művét. (Hát igen, egyetlen kritikus sem bújhat ki a bőréből.) Mindemellett igyekszem érzékeltetni az elemzések történeti gazdagságát is.⁹

Radnóti gondolatmenetének kiindulópontja egy sajátos emberi tapasztalat, amelyet elvileg bármelyikünk átélhet – már amennyiben megvan bennünk a kellő érzékenység. Arról az egzisztenciális alapélményről vagy elementáris léttapasztalatról van szó, amikor is az ember „kimegy a természetbe”, és rácsodálkozik annak végtelen hatalmára; ez az élmény pedig euforikus örömmel vagy fenséges rémülettel tölti el („forró vagy hideg semmi”). A szerző szerint ez a tapasztalat lényegileg *szubjektív* és *érzéki* jellegű. Nem pusztán arról van szó, hogy a folyamat az alany „belvilágában” játszódik le (ebben az értelemben minden tapasztalat szubjektív jellegű), hanem arról, hogy a kérdéses élmény a maga sajátos fenomenális karaktere miatt *az, ami*. Nem racionális okoskodás eredményeképpen áll elő, nincs határozott fogalmi tartalma – viszont egyidejűleg az összes érzéket mozgósítja, és erős érzelmi reakciókat hív elő a személyből. Továbbá *kontemplatív* jellegű: a szubjektum a természetélmény során érdek nélkül szemléli az elé táruló tájat – azaz hiányzik a tapasztalatból bármiféle célképzet vagy bármilyen praktikus viszonyulás a természethez. (Ez persze nem jelent teljes passzivitást: az aktivitás „helyszíne” a hétköznapi gyakorlati cselekvésről a lelki vagy mentális folyamatokra tevődik át.) Félreértés ne essék, a természetélménynek van kognitív komponense is, ám ez nem tételesen megfogalmazható felismerések formájában jelenik meg az élmény során, hanem az alany *látásmódjában*. Abban a sajátos perspektívában, *ahonnan* és *ahogyan* a szubjektum rátekin az elé táruló tájra: úgy érzékeli a természet időtlen világát, mint ami teljesen elkülönül az emberi tevés-vevés társadalmi valóságától, és végtelenül hatalmasabb annál – azaz a tájtapasztalat *lép-*

⁹ A történeti részletekkel kapcsolatban lásd Szécsényi Endre alapos kritikáját (BUKSZ, 2022. ősz-tél, 166–169.), továbbá Rényi András (Kultúrfilozófus a tengerparton, *Revizor*, 2022. augusztus 12., <https://revizoronline.com/radnoti-sandor-a-taj-keletkezes-tortenetei-ok-akik-neztek-hannibal-hadat/>), Visy Beatrix (Párhuzamos genesisiek, *Élet és Irodalom*, 2022/37.), Almási Miklós (Művészet mint természetfilozófia, *Art7*, 2022. november 2., <https://art7.hu/kepzo-es-iparmuveszet/radnoti-sandor-a-taj-keletkezes-tortenetei/>) és Weiss János (Tájak, ecsetekkel, *Replika*, 128 [2023], 127–135.) recenzióját.

tékváltást foglal magában. Radnóti legfontosabb állítása: az így felfogott természetélmény jellegzetesen modern tapasztalat. Ilyesmit az antikvitás vagy a középkor embere nem élhetett át, mivel számára nem volt adott a harmadik elem: lét és természet elválasztásának gondolata.

Radnóti a könyvében két történeti kérdésre keresi a választ. Egyrészt arra, hogy ez a modern természetélmény milyen *fogalmi közvetítéssel* vált filozófiai reflexió tárgyává a kora újkortól napjainkig. A kötet címét parafrázálva: a szerző a „táj” fogalmának keletkezéstörténetét szeretné megírni. Szigorúan többes számban – hiszen a felvilágosodás kora óta kidolgozott tájképzetek nem mindig tartalmazták egyformán hangsúlyos módon az uralhatatlan természet elgondolását (vagy ha igen, más és más fogalmi összefüggések hálózatába illesztették be, azaz más és más gondolkodástörténeti hagyományokhoz kapcsolódtak), és rendszerint nem *kizárólag* azt tartalmazták. „Sohasem egy diskurzust folytatunk”, jegyzi meg Radnóti lakonikusan a 126. oldalon.

Másrészt a kötet arra a kérdésre is szeretne választ adni, hogy a modernitás korszakának kezdetén, illetve a későbbiekben hogyan *közvetítették a műalkotások* ezt az egzisztenciális hangoltságú természetélményt. (Már azokban az esetekben, amikor tényleg ezt a tapasztalatot közvetítették, és a táj ábrázolása nem valamilyen más esztétikai funkciót töltött be.) Hogyan kellett megváltoznia a művészet fogalmának ahhoz, hogy ez az értelmezési lehetőség egyáltalán elgondolhatóvá váljék? A címet tehát így is parafrázálhatjuk: a szerző a művészi tájkép keletkezéstörténetét kívánja megírni. A többes szám itt is indokolt. Radnóti részletgazdag elemzése elsősorban a törésekre, a problémákra, a fogalmi nem illeszkedésekre koncentrál. Vegyük észre, a természetélmény mint elementáris léta-tapasztalat feltűnően hasonlít arra, ahogyan a korai esztétikai gondolkodók az esztétikai élményt vagy magát a *műalkotások esztétikai tapasztalatát* jellemezték – mégsem azonos vele. (Ez azóta is számos teoretikus bonyodalom forrása, legalábbis az angolszász filozófiai hagyományban.) A szerző történeti diagnózisa szerint a tájkép műfaji intézményesülése – az a folyamat, amelynek keretében a természeti táj *saját jogán* ábrázolhatóvá válik, hozzávetőleg a 16. század közepétől kezdve – nehéz feladat elé állította a korabeli értelmezőket. Az antik miméziselméletek eredeti és „modernizált” változatai, illetve a klasszicista szellemű formalista teóriák a saját fogalmi eszközeikkel nem tudták igazán sikeresen lefektetni az „önálló tájtapasztalat” jegyében készült alkotások értékelésének kritériumait – ám a tájképfestészet gyakorlata és poétikai önértelmezése az autonóm (magas)művészet 18. században kialakuló eszményéhez sem illeszkedett problémamentesen. Hogy ez mekkora *understatement*, lényegében erről szól Radnóti könyve. (Ezt a kis túlzást talán megengedhetem magamnak.)

Ami az első kérdést, a fogalmi közvetítés történeti problémáját illeti, Radnóti megfogalmaz egy negatív hipotézist: a modern tájtapasztalat, illetve általában a táj „elkülönülő felfogása” nem a természettudományos világgép elterjedésére vezetendő vissza. A táj fogalmát eredetileg *nem* a 17. századi tudományos forradalom hívta életre – így tehát nincs igaza Joachim Ritternek, aki azt állítja, hogy a kontemplatív tájélmény a természettudományos kihívásra adott válaszként, vagyis az eldologiasító természetfelfogás esztétikai kompenzációjaként született meg. Számos okból sem. A tudomány esztétikai kompenzációjának gondolata Radnóti szerint jóval későbbi fejlemény (leginkább a romantika felfogására jellemző); a korai természettudósok még nem állították szembe a kontemplatív vagy teoretikus beállítottságot a praktikussal; illetve a korszak gondolkodói a „fenséges táj” fogalmát nem tisztán esztétikai kategóriaként használták (a végesség érzete, illetve az ehhez tartozó rémület és elragadtatottság a tájtapasztalat egyértelműen „esztétikán túli” eleme). Ha magyarázatot kívánunk adni a természeti táj létrejöttére a modernitásban, Radnóti szerint a valódi kulcsszó nem a „kompenzáció” vagy a „komplementeritás”, hanem a „szubjektív léptékváltás”. Abban persze a szerző egyetért Ritterrel, hogy a táj individualizációja „megörökölte” az antik és középkori *teóriától* a kontemplatív beállítottságot. Ám azzal a fontos

különbséggel, hogy ami korábban az egészként felfogott kozmikus rend és az isteni teremtés szemlélődő megismerését jelentette, az innentől fogva a nem emberléptékű természet jelenlétének szubjektív és élményszerű „belső” megtapasztalásaként írható le.

Szintén fontos hipotézise Radnóti könyvének, hogy az újkori filozófusok a „fenséges” – kivált a „természeti fenséges” – fogalmával olyasvalamit próbáltak megragadni, ami nagyon közel állhatott a modern természetélményhez. Vagy óvatosabban fogalmazva (tiszteletben tartva a vastag történeti anyag komplexitását): a fogalom elterjedése a 18. századi brit filozófiában összefüggött azzal a kulturális folyamattal, amelyet Radnóti „a táj történelmi keletkezésének” hív. A szerző részletesen elemzi Burke „fiziológiailag megalapozott egzisztencialista fenségfogalmát” és Kant „morális fenségfogalmát”. Mindkét esetben kiemelve: a fenséges tapasztalata ezeknél a filozófusoknál lényegileg különbözik a szépség tapasztalatától. Burke-nél a fenséges félelem érzése kinyilvánítja a természetnek kiszolgáltatott ember végső egzisztenciális magányát; Kantnál a fenségesről alkotott ítélet az önreflexióból keletkezik, és maga az önreflexió válik fenségessé. (Ezért *morális* jellegű: a természeti tárgyak sajátos tapasztalatában a szubjektum ráismerhet saját fenséges kötelességeire.) Fontos észrevenni, hogy a fenségesség érzése egyik szerzőnél sem a *műalkotások* által kiváltott esztétikai tapasztalathoz kapcsolódik.

Radnóti a táj történelmi keletkezésére vonatkozó hipotézisét a „visszajáról” is megvizsgálja – hiszen a 18. század nem csupán az uralhatatlan természet vízióját hozta magával, de a kertépítés kultuszát is. Milyen természetfelfogás tükröződött a 18. századi brit tájkerti mozgalom gyakorlatában? A szerző értelemszerűen itt is belső ellentmondásokra és bizonytalanságokra bukkan. *Egyrészt* az „angolkert” teoretikusai a természet elsődlegességéből indultak ki: az emberi beavatkozás célja a tájat hozzásegíteni eredeti karakterének kibontakoztatásához (lásd „a kert tájja változtatásának” programját), minél inkább elkerülve a „megművelés”, illetve a kulturális jelentések közvetítésének látszatát (mint az itáliai reneszánsz villák kertjeinek vagy a barokk „franciakertnek” az esetében). *Másrészt* viszont a kertépítést mégiscsak alkotásként, sőt bizonyos esetekben az eredeti természeti állapot utánzásaként, azaz reprezentációként fogták fel, amihez „csiszolt érzékre” és megfelelő látásmódra van szükség – ez utóbbit pedig leginkább az érvényes festészeti hagyományok tanulmányozásával sajátíthatjuk el. A *picturesque* elméletének kidolgozói éppen ebből az irányból támadták a tájkerti mozgalmat, mondván, az angolkertek „nemes egyszerűsége” és „csendes nagysága” elszegényíti a természetélményt, nem engedi megpillantani a táj bonyolult, *festő esztétikájára méltó* gazdagságát. Mint ezen a példán is látható: a kerttel kapcsolatos 18. századi viták háttérben mindvégig ott bujkált a modern tájtapasztalat problémája – amely azért vált problémává, mert ez a sajátos érzékenység nem tűnt egykönnyen összeegyeztethetőnek a kertépítés praktikus céljaival; viszont az sem bizonyult járható útnak, hogy a kerttervezést beilleszték a *grand art* klasszikus modern rendszerébe, azaz a kertművészet autonóm művészetként kanonizálódjék.

A modern természetélmény művészeti közvetítésének kérdése a szerző számára legalább olyan fontos, mint a fogalmi közvetítés problémája. Radnóti három festmény elemzésével indítja a gondolatmenetét. Claude Lorraine híres képe, az *Öregember a tengerparton* a természetnek (az egyszerre „közömbös” és „szépséges” természetnek) való kitétség kontemplatív és méltóságteljes elfogadását viszi színre. Caspar David Friedrich *Tengeri tája* a „véletlen remekművek” csoportjához tartozik, amelyek valódi jelentőségét maguk az alkotók sem mérték fel – ezért a képet „ki kell interpretálni” az eredeti kontextusából, hogy feltáruljon a festői vízió nagyszerűsége és zavarba ejtő modernsége. Az alkotás a lét és a semmi találkozásokor megjelenő szorongást ragadja meg. Mielőtt félreértenénk: egy művet „kiinterpretálni” a szokásos értelmezési kontextusából Radnótinál nem azt jelenti, hogy *utólagosan* olyan tartalmakat tulajdonítunk neki, amelyeknek sem az alkotója, sem egykori közönsége nem lehetett tudatában – hiszen ez maga volna a verbő történetlenség. Épp ellenkezőleg: a *Tengeri táj* esetében azért kell ezt a lépést megtennünk, hogy magya-

rázatot adjunk a festmény egykori páratlan sikerére és hatástörténeti jelentőségére. A harmadik elemzett kép, Anselm Kiefer korai alkotása fontos 20. századi állomása a *Tengeri táj* történeti karrierjének. A *Heroikus jelkép III.* látványosan megidézi Friedrich gesztusát – ám meglepő módon hiányzik a festményből mindenfajta drámaiság. Az ábrázolásmód a maga (irónián túli) egyszerűségével nyomatékosan tudomásunkra hozza, hogy „a természet végtelen teréhez és idejéhez mérve” az emberi társadalmak, hatalmi viszonyok és politikai ideológiák történeti világa: jelentéktelen, semmis. A három példa bemutatásával Radnóti szép ívet rajzol fel: a természet túlhatalmának „keserédes elfogadásától” a természet-élmény egzisztenciális tapasztalattá mélyülését át a történelem és a természet párbeszéd-képtelenségének víziójáig jutunk el.

Az amúgy is vastag kultúrtörténeti anyagot mozgató kötet legvaskosabb fejezete a tájképfestészet konvencióinak mimetikus és antimimetikus értelmezéseivel foglalkozik, elsősorban a „Goethe-kor” és a jénai romantika szerzőire összpontosítva. Radnóti állítása szerint a mimetikus–antimimetikus inga a 18. és a 19. század fordulóján az utóbbi felé lengett ki. Ez persze csak szemléletes metafora, a történeti helyzet *A táj keletkezéstörténete*i szerint jóval komplexebb.

Nem állom meg, hogy ezen a ponton egy analitikus filozófusra hivatkozzam. Arthur C. Danto joggal jegyezte meg: az a kijelentés, miszerint „a művészet a valóság utánzata”, önmagában véve üres szlogen – hogy tartalommal töltsük fel, mindenekelőtt tisztáznunk kell, mit is értünk „valóságon” és „utánzáson”. Mint ismeretes, Danto végül arra jutott, hogy a miméziselmélet *általános művészetelméletként* nem állja meg a helyét: erősebb változatban nyilvánvalóan téves, mivel számos olyan tárgyat kizár a művészet köréből, amelyet műalkotásnak kell tartanunk – gyengébb változatban viszont csupán azt a trivialitást fogalmazza meg, hogy a műalkotás *reprezentáció*. Ez pedig édeskevés, hiszen egy használható univerzális művészetdefiníciónak azt is meg kellene határoznia, hogy a műalkotás *milyen típusú* reprezentáció.¹⁰ A mimetikus elméletet tehát nem tekinthetjük sajátos művészetelméletnek – legfeljebb történetileg változó esztétikai ideológiáról vagy kulturális programról beszélhetünk. (A művészetdefiníciókat áttekintő angolszász szakirodalmi tanulmányokban nem is szokott önálló tételként szerepelni a műalkotás mimetikus meghatározása.) Ám mindebből nem következik, hogy a művészet *mimetikus programja* mint az egyik legfontosabb esztétikortörténeti örökségünk ne lenne érdemes a figyelemre. Radnóti megmutatja: a program különböző változataiban döntő hatást gyakorolt a tájképfestészetéről szóló 18–19. századi diskurzusra – méghozzá igen komplikált módon, számos hatástörténeti áttétlen keresztül. Néhány fontosabb részletet kiemelek az elemzésből.

Először is: a 18. század mimézisfogalma alapvetően különbözött az antikvitásától. A „zárt kozmosz” premodern elképzelése – a „tisztá” természeti világ és az ember által létrehozott „művi” kultúra elválasztásának modern gondolatával szemben – magában foglalta az összes meg nem valósult lehetőséget is. Így a valóság utánzása ezek utánzására is kiterjedt: a művészet nem tudott új realitást létrehozni, mert minden, amit tárgyául választhatott, már eleve benne rejtett a természetben. A természet és a kreatív szellem, illetve a naturalista és a stilizáló-idealizáló ábrázolás szembeállítását jellegzetesen modern fejlemény. Következésképpen: tévednek, akik ezeket a fogalmi ellentéteket valamiféle „rejtett feszültségekként” megpróbálják vissza- vagy belevetíteni a mimézis antik elgondolásába.

Másodszor: mivel a 18. századi szerzők számára magától értetődő volt a mimetikus fogalmi keret használata (továbbá sokan a „zárt kozmosz” szemléletét is megőrizték), ezért a korabeli viták során gyakran nem kristályosodtak ki az álláspontok. A természet mechanikus utánzását, a természeti képződmények „puszta másolását” és az üres optikai illúziókeltés művészeti ambícióját minden fontosabb szerző elutasította. Ám néhány gon-

¹⁰ Arthur C. Danto: *A közhely színévváltozása*, fordította Sajó Sándor, Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2003. (Az 1997-es kiadás változatlan utánnomása.)

dolgodó mindebből antimimetikus érvet faragott (lásd A. W. Schlegel *A festmények* című művének filozófus beszélgetőpartnereit), mások viszont igyekeztek megvédeni az antik és a klasszicista mimézisfogalmat a túlegyszerűsítő értelmezésekkel szemben – mondván, a mimézis kategóriája semmi esetre sem redukálható az „élethű utánzásra”.

Harmadszor: a 18. századi viták egyik legfontosabb művészetpolitikai tétje az volt, hogy sikerül-e a tájképet az akadémiai műfaji hierarchia alacsonyabb fokáról feljebb tornáztatni. (A ranglétra csúcsát a történeti elbeszélő festészet és a bibliai allegorézis foglalta el.) Radnóti gondos szöveggközeli elemzéssel igazolja: Goethe, a „nagy következtelen” a második természetként értett művészetet már *klasszicista korszakában* is olykor az ahistorikus természet ellenfogalmaként írta le. Ám bármilyen megértően nyilatkozott is a művészet lehetőségeinek sokféleségéről, a tájképet (amely az ő felfogásában a természetet annak *igazsága* szerint utánozza, nem pedig annak *valóságában*) a művészi fejlődés átmeneti, középső szintjén helyezte el – félúton a természet egyszerű utánzása és a magasrendű, a „nembeliség magaslatára emelkedő” művészet között. A tájfestészet modern ideológiájának megalapozására történetileg sokkal használhatóbbnak bizonyult a naiv és a szentimentális Schiller-féle megkülönböztetése. Hiszen így minden a helyére kerülhetett, a kulcsfogalmakat páronként hozzá lehetett rendelni az új kategóriákhoz: pre-modern egység a természettel és mimézis (naiv korszak) *vs.* modern elidegenedés a természettől és antimimetikus törekvések (szentimentális korszak). Bár Radnóti hozzát teszi, hogy időnként Schiller történeti elemzés helyett (amelyet kiegészít a „szép emberség” magasabb rendű szintézisének történelemfilozófiai távlatával) mintha a „naiv kedély” és a „szentimentális kedély” *szinkrón* tipológiáját kívánna felállítani. Akárhogy is, a hatástörténet furcsa kanyarokra képes: a megkülönböztetés úgy vált a későbbiekben „a tájkép ideológiájának legáltalánosabban alkalmazott argumentumává”, hogy eredetileg Schiller csupán a költészetéről beszélt, és „semmilyen speciális mondandója nem volt” a szentimentális tájképfestészetéről...

A fordulat aztán bekövetkezett: a tájábrázolás a 19. századra kiszabadult alárendelt helyzetéből, és a festészet vezető műfajává vált. Ennek a történeti folyamatnak Radnóti szerint John Ruskin volt az egyik kulcsfigurája; *A táj keletkezéstörténete*i önálló fejezetben elemzi a „viktoriánus különc” munkásságát. Aki ugyan a rendszeresség igényével és retorikájával írt, de nem volt rendszeres gondolkodó – így Radnóti is kénytelen a szerző nézeteinek folyamatos változására és „feltáratlan ellentmondásaira” koncentrálni. Például arra, hogy bár Ruskin a természet ábrázolásának kérdésében a kezdetektől fogva határozottan antimimetikus álláspontot képviselt (a festészet célja a tárgyról szerzett tapasztalat felidézése, nem pedig a pontos utánzás), a Turner előtti tájképfestőkön rendre a természetűség megsértését kérte számon. Vagy arra, hogyan jutott el a szerző a *Modern festők* első néhány kötetének koncepciójától, miszerint a festészet feladata a természet igazságának tudományos megragadása (abban a formában, ahogyan az individuális természeti jelenségek az emberi tapasztalatban megjelennek), egészen odáig, hogy az ötödik kötetben azt állítsa: „Turner nagysága és igazsága *nem* alapul tudományos igazságon”. Mindezek a következtelenségek persze nem csökkentik Ruskin munkáinak történeti jelentőségét, csupán arra hívják fel a figyelmet, hogy egy életmű hatástörténeti összefüggéseinek felmérésekor egyvalamit soha nem spórolhatunk meg: az *olvasást*.

Röviden érintenem kell még egy kérdést, amely Radnótit (és mi tagadás, jelen sorok szerzőjét is) rendkívül izgatja – jöllehet nem kapcsolódik közvetlenül a tájképfestészet „felemelkedésének” történetéhez. Az autonóm művészet fogalmának egyik kulcseleméről, az *innovációról* van szó. Vajon mi az oka annak, hogy a Kant előtti filozófusok nem fektettek különös hangsúlyt az *eredetiség* problémájára – jöllehet a korabeli művészi gyakorlat rendszeresen felvetette ezt a kérdést, és a megfelelő fogalom is rendelkezésre állt („zseni”)? Radnóti úgy gondolja, hogy ennek három fontosabb oka lehetett. Egyrészt a mimézisdiskurzus folytonossága: a korszak szerzői „alapértelmezésben” az utánzáselmé-

let fogalmi keretét használva fogalmazták meg az elméleteiket – ami nem igazán volt összhangban azzal az elképzeléssel, hogy az alkotó új világokat teremtsen a meglévő művészi konvenciók kreatív és eredeti átalakításával. (Hogy az alkotó a *semmiből* teremtsen új világokat, Radnóti szerint hamis esztétikai ideológia, amelyet történetetlen tévedés a romantika felfogására visszavezeteni.) A másik ok – a szerző szavaival: az ismeretelméleti irányultságú „empirikus pszichológia” – korabeli tényerése. A kor szak filozófusai szinte kivétel nélkül a műalkotások befogadására és hatására összpontosítottak, tehát az *intentio lectorisra* – az alkotásfolyamat (*intentio auctoris*) vagy a mű „igazsága” (*intentio operis*) helyett. (Csak zárójelben jegyzem meg: az analitikus művészetfilozófiában mind a mai napig *comme il faut* viselkedésnek számít ismeretelméleti problémákat felvetni...) A harmadik ok pedig az, mint láttuk, hogy a 18. századi filozófiai gondolkodásban még nem vált külön a természet és a műalkotások esztétikai tapasztalata. Amennyiben valaki a fenséges természeti táj megrendítő élményét tekinti az esztétikai tapasztalat paradigmatis esetének, úgy valóban nem nyílik tágas fogalmi tér a *művészi innováció* számára. Radnóti diagnózisa szerint az eredetiség értékének felismeréséhez meg kellett várni a művészet homogén kategóriájának kialakulását, „amelynek középpontjában objektívációja, a műalkotás” áll. (Persze az továbbra is kérdés, hogy az autonóm művészet fogalma miért őrizhette meg az esztétikai tapasztalat klasszikus leírásának *többi* elemét.)

A *táj keletkezéstörténeteit* két rövidebb esettanulmány zárja. Az egyikben Radnóti szövegközeli elemzését adja Petőfi Sándor két tájleíró költeményének, *Az Alföldnek* és *A Tiszának* – ezzel párhuzamosan pedig a műveket „visszaolvassa” az eredeti kontextusukba. Teszi mindezt azért, hogy alátámassza központi állítását: a 19. századtól napjainkig Petőfi versei határozzák meg a jellegzetes magyar tájérzékelést. Igaz, részben a költő egykori szándékai ellenére. A versek retorikájából kiviláglik, hogy Petőfi nem kívánta a felidézett tájat, a szülőföld szeretett vidékét („Ott vagyok honn, ott az én világom”) a nemzeti tájjal azonosítani. Ezt az azonosítást az utókor végezte el – annyiban semmiképpen sem önkényesen, hogy a költemények részletgazdag leíró tárgyiasága és emlékeztető költői megformálása lehetőséget nyújtott erre az interpretációs műveletre.¹¹

A kötet utolsó fejezetében Radnóti a giccs fogalmának elemzésére vállalkozik – ami a „vastag” filozófia szellemében azt jelenti, hogy saját történeti giccselmélettel áll elő. Röviden: a szerző szerint a giccs „a magasművészet parazitája”, amely „erőteljes szentimentális felfokozottsággal ad közhelyes, sablonszerű válaszokat a magasművészet témáira”. Gazdaszerzetétől elsősorban a mimetikus konvenciókat veszi át, olykor azonban a sikeres anti-mimetikus törekvésekre is rácsimpaszkodik (lásd a giccses nonfiguratív absztrakt képeket). A giccs tehát szorosan összefügg az autonóm művészet fogalmának – fentebb már oly sokszor emlegetett – megszületésével, illetve a homogén művészetfogalom kialakulásával. Mielőtt végbement volna a természeti világ és a társadalmi világ modern elválasztása, s ezzel együtt az érzelmi élet „emancipációja”, továbbá a romantikában felértékelődtek volna az affektív művészi gesztusok (amikor már „magát a műalkotást is első-

¹¹ Radnóti a fejezet végén röviden vitába száll Margócsy Istvánnal, ám a vita tétjét, bevallom, nem sikerült megértenem. A szerző szerint Margócsy az idézett tanulmányában „megvont minden referenciális tárgyiaságot” Petőfi tájleíró költeményétől, *A Tiszától*, amikor azt állította, hogy ezek a tárgyiaságok „a magában beszélő poéta szubjektív indulatának kicsapódásaként” jelennek meg. Eközben azonban maga Radnóti is hangsúlyozza a Petőfi-versek vizionárius jellegét, illetve többször is felhívja a figyelmet a „mítoszi” képek használatára. Ha nem tévedek, Margócsy azt az értelmezési hagyományt bírálja, amely elvonatkoztat a versek költői beszédhelyzetétől, és a részletező leírásokat riportszerű beszámolóknak tekinti a „magyar táj” természeti életéről és az alföldi emberek mindennapjairól. Nem azt állítja tehát, hogy a felidézett részletek ne kapcsolódna össze a *lírai én képzeletében* egy konkrét földrajzi régió sajátosságaival – csupán arra utal, hogy ez a kapcsolat nem közvetlen (ebben az értelemben tűnik el „a tárgyiaságnak a látszata is”). Radnóti pontosan ugyanígy gondolja.

sorban érzelmi gesztusnak lehetett tekinteni”), a szó szoros értelmében véve nem jöhettek létre giccses alkotások.¹² És ugyanez az összefüggés a történet másik oldaláról megragadva: a modern művészetfogalom 20. századi felbomlása, a magasművészet és a tömegművészet különbségének relativizálódása után a giccs kérdése fokozatosan elveszítette kulturális jelentőségét.

Ám ennek nem kellene feltétlenül így lennie. Radnóti határozottan kijelenti: az egységes művészetfogalom felbomlása ellenére a maga részéről továbbra is érvényesnek tekintti magaskultúra és tömegkultúra megkülönböztetését – „csak hogy nem szociológiai fogalomként, hanem olyan dinamikus módon, amelyben a »magas« és az »alacsony« tartalma állandóan változik” (290.). A vékony filozófia képviselője ezen a ponton felkapja a fejét, mint a csatamén, amikor harci kürt hangját hallja. *Mégis hogyan festene egy ilyen elmélet?* Radnóti remek könyvében nincs válasz a kérdésre, hiszen az egységes (magas) művészetfogalom 20. századi felbomlásának problémája itt csupán mellékszál.

A *táj keletkezéstörténetei* vastag filozófiai mestermunka. Radnóti képes arra a bravúrra, hogy egyszerre érzékeltesse a hatástörténeti összefüggések bővítő tarkaságát, mintegy pillanatfelvétel-sorozatokat készítve a kulturális diskurzusok nyüzsgő életvilágáról, *ugyanakkor* olyan szigorú gondolati struktúrát hozzon létre, amely áttekinthetően és nagy magyarázóerővel tagolja a történeti anyagot. Egyetlen részlettel kapcsolatban támadt bennem hiányérzet. Vajon mi a *hatóköre* a Radnóti vastag filozófiai elméletének és a hozzá tartozó történeti magyarázatnak? A következő két leírás közül melyik jellemzi jobban a szerző módszerét? (A) Radnóti az egzisztenciális tájtapasztalatból indul ki, és arra a történeti kérdésre keresi a választ, hogy ez a modern tapasztalat milyen szerepet játszott a tájfogalom és a tájkép genezise során – ezért figyelmen kívül hagy minden olyan *másféle* tájfel fogást, amelynek nincs köze az általa leírt természetélményhez. Vagy (B): Radnóti felteszi, hogy a modernitás kezdete óta az egzisztenciális tájélmény a *par excellence* tájtapasztalat, és úgy gondolja, hogy a „természeti táj” minden fogalmában ennek a nyomait kell keresnünk – ha pedig olyan tájfogalomra bukkannánk, amely visszavezethetetlen a modern természetélményre, akkor ezt a feltevés cáfolatának kell tekintenünk. Alighanem az előbbiről van szó, ám néhol a szerző mintha az utóbbi felé hajlana.¹³

Remélem, sikerült világossá tennem: Radnóti nagyszerű könyve nem *megközelíthetetlen* alkotás – még ha a gondolatalakzatok sűrű tájképét szemlélve egy-egy pillanatra annak tűnik is. A figyelmes, aktív olvasót nem temeti maga alá a történeti részletek fenséges áradása, és nem tölti el rémülettel a hűvös fogalmi absztrakció. Épp ellenkezőleg: *A táj keletkezéstörténetei* kérdéseket vet fel, amelyeket nekünk kell átgondolnunk, fogalomhasználati szokásaink és értelmezői rutinjaink felülvizsgálatára készítet, új utakat nyit, amelyek elindulhatnak. És ez a legkevésbé sem *sovány* vigasz.¹⁴

¹² Ízléstelen vagy vulgáris művek persze igen, ám ez nem azonos a giccsel. Radnóti a *dukátszaró* példáján illusztrálja, mit jelent az ízléstelenség. Míg a téma (ürítkező figura, akinek a fenekéből pénzérme lóg ki) késő gótikus megvalósítása durva, obszcén mű, „a bahtyini nevetéskultúra tipikus alkotása”, addig a rokokó változat, a Johann Joachim Kändler alkotta csinos porcelánfigura egyszerűen ízléstelen – éppen a finomkodó megformálás miatt. Bursikóz tréfa: a képmellékletben közölt fotón (feltehetőleg a szerző alkotása) a bájos dukátszaró Richard Rorty *Objectivity, relativism, and truth* című esszégyűjteményének első kötete fölött guggol...

¹³ Szécsényi Endre szerint a modern tájfogalomnak volt – és a mai napig van – olyan változata, amely *nem* foglalja magában a természet kontemplatív szemléletét. (Gondoljunk csak a 18. századi brit szerzők bizonyos szöveghelyeire vagy a „környezetesztétika” [*environmental aesthetics*] kortárs irányzatára.) Nyilvánvaló, hogy ez a kifogás csak akkor áll, ha a fenti (B) értelmezést tulajdonítjuk Radnótinak.

¹⁴ Írásom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-5-BME-418 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

A GYANÚ ÁRNYÉKA

Herczog Noémi: KUSS! Feljelentő színikritika a Kádár-korban

A színházi kritika megítélése – bár megjelenése óta kétségtelenül a színházzakma része – mindig is problematikus volt, különösen igaz ez azokra a történelmi időszakokra, amikor a politikai apparátus a kelleténél kicsit mélyebben és alaposabban szeretett volna hatalmat gyakorolni a színház esztétikai-művészeti működése fölött. Megnyugtató lenne azt gondolni, hogy általában azért nem ez a jellemző, ám azt láthatjuk, hogy a totalitárius logika alapján működő államgépezet gyakorolta nyomás nemcsak az amúgy is óvatosan működtetett művészetet/kultúrát, de az arról szóló diskurzust is gyanússá teszi. Emellett persze ott van az a régen feszítő kérdés is, mi a művészeti kritika haszna, hol válik el a vele való manipuláció és a szakértelem, és mennyire kell foglalkoznunk az általa felvetett etikai dilemmákkal.

Az utóbbi években örvendetes módon megnőtt az érdeklődés a közelmúlt színháztörténete iránt. A Theatron Műhely Alapítvány átfogó *Philter* projektjének vonatkozó elemzésein túl az ELTE *Hiányzó (színház)történetek* projekt tevékenységével elindult az 1960-as és '70-es évek alternatív, rendszeren kívüli színjátszásának feltárása is. Ebbe a kontextusba illeszkedik Herczog Noémi *KUSS! Feljelentő színikritika a Kádár-korban* című könyve. A nagy ívű és alapos munkában nemcsak a kor kultúráját irányító hatalmi viszonyokról kaphatunk képet, de elgondolkodhatunk a kritika és a kritikus jelen színházi szakmában betöltött szerepéről is, hiszen, bár a fókuszpontok változtak, a műfajjal szembeni gyanakvás és az iránta való ellenszenv mértéke mit sem változott.

A *KUSS!* Herczog Noémi 2018-ban született doktori disszertációjának átdolgozott verziója. A szerző számtalan forrást alapul véve hatalmas tudásanyagot dolgozott fel. A kritikák mellett ügynöki jelentéseket, interjúkat, egyéb szóbeli és írásbeli közléseket is elemez, de foglalkozik a műsorengedélyezés, a pártdokumentumok és a színházi struktúra működésének elemzésével is. A Kádár-korszak vizsgálatának a Rákosi-éra kritikusai és színházi hagyományának ismertetésével ágyaz meg. A kötet kézbe véve úgy gondolhatjuk, hogy a szöveg nemcsak a vaskossága (nettó 468 oldal) és a benne felhalmozott adatok miatt, de a precíz, tömör nyelv és a hosszas jegyzetapparátus okán sem kifejezetten olvasóbarát. Semmiképp sem mondanám, hogy mindez nem volt szükséges a téma feldolgozásához, ám az olvasást az érdeklődő laikusok számára talán megnehezítheti a szakzsargon, a szerteágazó hivatkozási rendszer és a 974 (!) darab lábjegyzet.

A hosszas bevezető, elméleti keretezés és társadalmi-politikai kontextusteremtés után aztán a 125. oldaltól található esettanulmányok viszont konkrét példákön keresztül már

Kronosz Kiadó
Pécs, 2022
480 oldal, 3500 Ft

érzékletes képet festenek az egyes „feljelentő” esetekről, és képet kaphatunk az Ügyvéd-ként, Ügyészként és Szabadulóművészként működő kritikusról is. Ezek a metaforák némileg zavarók, furcsán hatnak, és nem is mindig takarnak „tiszta” tevékenységkört, illetve az idők távlatában aligha állapítható meg a pontos külső kényszer vagy a belső motíváció. Herczog tipológiája egzaktságra törekszik, ám a fogalmak egy idő után keverednek, összerosódnak, és az olvasó nem győzi visszakeresni, melyik típusú szöveg a feljelentő kritika vagy riport, a fantom- vagy éppen a fordított feljelentés.

A kötetet olvasva az egyik fő tanulság, hogy a színházról való írás megítélése alkotói és befogadói oldalról is nagyon vegyes képet mutat. Ahogy könyvének bevezetőjében Herczog is felveti, a negatív bírálattól való félelem jelensége (26.) is okozhatja azt, hogy „feljelentő (denunciáló) kritikáról” lehet beszélni azokban az esetekben, amikor az előadásról megjelent írás felhívta a hatalom figyelmét egy-egy előadásra, és ez akár káros következményekkel is járhatott az alkotók számára. Mindez részben aktualitást is ad Herczog témájának, hiszen úgy tűnik, a színikritikának (vagy talán inkább a kritikusoknak és a számukra rendelkezésre álló felületeknek) manapság is kiemelt szerepe van abban, mit gondol az előadásról a közvélemény vagy a politika. És bár a politikai semlegesség és az alkotók iránti elfogulatlanság sokszor betartható normaként fogalmazódik meg, látni kell, hogy akárcsak a színházat, a kritikát sem lehet kivenni a politikai térből.

A politika és színikritika sok szállal összefonódik tehát, a hatalmi mechanizmusok működése pedig sokszor manapság is a kádári elvek szerint működik. Torgyán József 1991-es, az *Új Hölgyfutár* Szent Koronát „gyalázó” avantgárd címlapja ellen tett feljelentéséről (58.) eszünkbe juthat például Pörzse Sándor jobbkios politikus felháborodása Alföldi Róbert 2011-es, *Az ember tragédiája* rendezésének római színével kapcsolatban, ahol a színpadi féldrnyékban orgiát imitáltak. Alföldit akkor Réthelyi Miklós miniszter is magához rendelte, illetve ekkor kezdtek szélesebb körben arról beszélni, hogy az affér az igazgató pályafutásának végét is jelentheti. Alföldi végül 2013-ig vezette a Nemzeti Színházat.

Herczog Noémi könyvéről megjelenése óta már több recenzió is született, és szinte mindegyik kiemeli, hogy a munka legfőbb erénye a részletes esettanulmányok bemutatása, amelyeken keresztül kirajzolódik egy-egy előadás recepciója, politikai és kulturális tere és hatása. Mivel jórészt olyan színházi előadásokról beszélünk, amelyekről nincs felvétel és semmi más dokumentáció, Herczog elemzéseiben is példát mutatnak, miként lehet a kritikákon keresztül, befogadásra épülő reprezentációt komolyan venni. A II., III. és IV. fejezetben részletes elemzéseket olvashatunk többek között Barabás Tibor és Gábor Béla *Állami Áruházáról*, Ács János kultikus kaposvári *Marat/Sade*-járól, az Orfeo-ügyről, a hatvanas és hetvenes évek színházi vitáiról és még sok minden másról. A kötet vége felé izgalmas összefoglalók találhatók olyan kritikusok tevékenységéről is, akik neve talán a fiatalabb korosztály számára is mond valamit (például Molnár Gál Péter, Koltai Tamás).

Ezekben a részekben tehát mindenki megtalálhatja a maga érdeklődésének megfelelőt, ami pedig külön örömdetes, hogy olyan előadásokról is szó esik, amelyek Herczog Noémi kutatása nélkül talán mára feledésbe merültek volna. Pályi András *Tigris* című darabját például mindössze háromszor játszották a Pécsi Nemzeti Színházban, mielőtt a kritika általa neki felrótt „ideológiai hibák” miatt örökre lekerült volna a műsorról (242.). Ennek a hosszú távú következménye pedig az lett, hogy sem a *Tigris*, sem pedig Pályi nem kerültek be a színházi és irodalmi köztudatba. Most, sok-sok évvel a feledésbe merült előadás után viszont kétségtelenül Herczog Noémi érdeme, hogy 2023. szeptemberében az azóta az internetre költözött *Színház* folyóirat (szinhaz.net) végül meg tudta jelentetni Pályi rég elveszettnek hitt kéziratát, így az már nemcsak a színházi emlékezet része, hanem olvasható formában a jelen számára is hozzáférhető.

A fent felsorolt erényeken túl azonban kérdésként merülhet fel, hogy ki a *KUSS!* megcélzott olvasóközönsége. Amennyiben a színházi szakma és maguk a kritikusok, akkor be

kell látni, hogy az elemzéseket teljesen más perspektívából fogja olvasni a vizsgált korban már aktív néző/színházi szakember és az a fiatal kritikus, akinek a kötetben tárgyalt előadások már a színháztörténet részét képezik. Az érdeklődő, de laikus néző- és olvasóközönségnek viszont a nyelvezet nyilvánvalóan nehéz. Ezt a hatalmas információanyagot és tudást tehát érdekesebb lett volna talán úgy fókuszálni, hogy a könyv többet adjon a „civil” befogadóknak is. Ehhez az elméleti felvezető vagy a magyarázó jegyzetek rovására talán elkelt volna több magyarázat, tartalmi összefoglaló vagy referencia, a szerző ugyanis az esettanulmányokban gyakran úgy ír a színházi előadásokról, mintha azokat az olvasóknak feltétlenül ismerniük kellene.

Herczog Noémi az *Epilógus*ban kiemeli, hogy az 1956–1989 között működő kritikusok munkáját a politikai kényszerpálya keretein belül kell vizsgálni (464.). Ennek kapcsán aztán kitekint a jelen korra, és megfogalmazza saját szakmai kétségeit is azzal kapcsolatban, hogy szakíróként mennyire lehet és kell megfelelni az intézmények, a társulatok, a sajtóorgánumok vagy akár a politika elvárásainak. Vitathatatlan, hogy a külső (és talán a belső) nyomáskényszer manapság legalább annyira jelen van, mint a színháztörténet sok korábbi korszakában, és gyakran megfogalmazódik a lojalitás szükségessége vagy kényszere is. Abban azonban nézőként és szakmabeliként is jó lenne bízni, hogy mindez nem írja fölül az igényességet és a minőségelvet, és a gyanú árnyéka elkerülhető.

GONOSZSÁGSZOLGÁLAT

Javier Mariás: Tomás Nevinson

„Javier Mariás utolsó regénye ott kezdődik, ahol a *Berta Isla* véget ért” – olvashatjuk a *Tomás Nevinson* című kötet borítóján, amelyet a hazánkban is népszerű spanyol szerző 2022-ben bekövetkezett halála miatt Magyarországon posztumusz adott ki a Jelenkor Kiadó. Hogy Mariás ebben az életművét lezáró regényben nem kezdett új témába, hanem folytatni kívánta a *Berta Islá*ban megkezdett történetet, nagyon is tudatos alkotói döntésre vall. A *Berta Islá*ban felvillantott mitológiai, irodalomtörténeti, jogi és erkölcsfilozófiai párhuzamok és kérdések jóval alaposabb kibontásával szembesülhetünk a *Tomás Nevinson*ban, amelynek címszereplőjét az előző regényben főleg mint férjet ismerhettük meg. Abban a kémtörténetbe ágyazott, modernkori *Odüsszei*aként is olvasható regényben a hangsúly inkább a nőre, Pénélopé 21. századi változatára, Berta alakjára esett, aki a „sokfelé bolygó” férjét, a brit titkosszolgálat kötelékébe csalás útján beszervezett, odüsszeuszi attribútumokkal felruházott Nevinsont várja haza. Ám már a *Berta Isla* olvasása közben érezhettük, hogy Nevinson sorsában, fordulatokban igen gazdag szolgálatában ennél jóval több rejlik, és mindezt a szerző az utolsó regényében nemcsak a már megkezdett *Odüsszeia*-átiratát folytatva, hanem egy hátborzongató megkísértés-történet keretébe ágyazva láttatja velünk.

Mariás egy újabb világirodalmi klasszikus újraírásával a *Tomás Nevinson*ban a rövid ideig tartó madridi szünet után „újra bolygó” férfit helyezi a középpontba, Berta szerepét meglehetősen háttérbe szorítva. A két éve már leszerelt, passzívnak nyilvánított titkosügynököt újra megkeresi egykori beszerzője, a *Berta Islá*ban megismert Bertram Tupra, aki, mint annak idején Mefisztó doktor Faustust, tökéletesen ismeri Nevinsont, és irodalmi elődjéhez hasonlóan annak kíváncsisággal vegyes hiúságát és nyughatatlan természetét célozza meg. A fontosság tudatát veszi célba, azt a szinte mámoros hitét, hogy a szolgálatával „hébe-hóba megráncigálhatja a világegyetem egy-egy szempilláját” (128.). Így immár nem holmi csalás útján, hanem fondorlatos eszközökkel, pszichés nyomásgyakorlással újra a tettek mezejére kívánja őt léptetni. A címszereplő megkísértéssel szembeni hezitálásának minden pillanatát tükröző, igen hosszúra nyúló párbeszédükben ez a modern Mefisztó azzal érvel, hogy az olyanok, mint ők, miután már voltak valakik, nagyon nehezen válnak senkivé. Arra apellál ez a művelt, történelemben és világirodalomban jártas, folyton Shakespeare-t idéző ördögi figura, hogy az ő esetükben tényleg „színház az egész világ”, azaz bárkinek, aki egyszer ügynök volt, szerepet kellett játszania, és Nevinson most is csak el-

Fordította Tomcsányi Zsuzsanna
Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
632 oldal, 5999 Ft

játssza, hogy már kívül került a titkosszolgálat kötelékén. Pedig, ha őszinte akar lenni önmagához, be kell látnia, hogy az ügynöki szerep sokkal jobban illene most is hozzá, mint a nyugodt semmittevés. Hisz, mint mondja, „elviselhetetlenek érezzük, ha kikerülünk onnan, ahol már bent voltunk” (59.). Ráadásul azzal, hogy folyamatosan többes szám első személyben kommunikál, Nevinson szintén nem hagyja a számára is oly fontos „mi” körein kívül kerülni.

Kifinomult manipulatív képességével Tupra el is éri, hogy Nevinson újra kötélnek álljon, és felkutassa és hatástalanítsa egy, az ETA baszk szervezet által elkövetett, jó egy évtizeddel korábbi merényletsorozat egyik résztvevőjét. A Barcelonában, illetve Zaragozában 1987. június 19-én és december 11-én elkövetett terrorcselekmény egyik mozgatórugóját, egy, azóta inkognitóban, álnéven élő nőt kell lelepleznie. A modern Mefisztó biztosra megy, így azt is tudja, mivel vegye még rá egykori kollégáját a csatlakozásra. Nevinson apaságára bázíroz, akinek a Berta Islával kötött házasságából két gyermeke született, és egy törvénytelen kapcsolatából is van egy lánya. Így amikor szembesül vele, hogy az egykori merényletek áldozatai között öt gyerek is volt, vállalja, hogy a feltételezett bűnrészesek közül – Tupra három, jelenleg Ruánban élő nő mint potenciális elkövető fényképét mutatja meg neki – kideríti, hogy ki volt az egykori merénylő, és annak érdekében, hogy soha többé ne ölhessen – vagy, Tupra kifejezésével élve, több „gonoszságszolgálatot” (158.) ne követhessen el –, végez vele. Tuprának tehát választania kell az angyali Berta és az ördögi Bertram – becenevén Bertie – között, az otthon melegét biztosító „kapaszkodó és mentőöv” (596.) feleség, valamint a bűnök és gyilkosságok övezte titkosszolgálati lét között. Berta és Bertie azonban – ezt jelzik a közel azonos neveik is – Nevinson szempontjából sajátos módon nemcsak egymás ellentétéivé, hanem egymás kiegészítőivé, hasonmásává is válnak: a férfinak mindkettőre szüksége van. Az pedig, hogy Berta könnyörgése ellenére (legalábbis egyelőre) az ördögi Bertie-t választja, újabb hasonmás-történeteket indít el Nevinson sorsában.

A spanyol kisvárosban, Ruánban élő három nő, a magát Inéz Marzánnak, Celia Bayónak és María Vianának beállító személyek egyike mögött ugyanis a merénylő Madgalena Orúe O’Dea rejtőzik, s Nevinsonnak azt kell kiderítenie, hogy hármuk közül melyik hasonlít a leginkább a keresett személyre. A regényt erőteljesen meghatározó többszörös hasonmás-problémának köszönhető, hogy a gonoszság szolgálatának megakadályozására felkent Nevinson történetét Mariás nem csupán egy fordulatot, thrillerbe hajló krimi keretei közé helyezi, hanem egyúttal sajátos intellektuális utazásra invitálja az arra fogékony olvasót. Ahogyan ugyanis az eddigi Mariás-regényekben már megszokhattuk, a szerzőt a határhelyzetek foglalkoztatják: az érdeklő, hogy hol húzódik a határ az ártatlan tett és a bűn között, törvényes keretek között zajlik-e a büntetés, vagy a törvény határain kívül, esetleg újabb bűn elkövetésével lehet-e csak az előzőt megtorolni. Az foglalkoztatja, hogy hol feszül egymásnak a valóság és az arról szőtt narráció, azaz kinek van igaza egy-egy tett kapcsán, s ki az, aki a megmenekülése érdekében elferdíti a történeteket. E kérdésekkel például a pár éve magyarul is megjelent *Beleszerelmesedések* című kötetben is találkozhatunk, amelyben egy madridi könyvkiadó munkatársa kénytelen szembesülni vele, hogy egy bünténynek hányféle narratívája létezhet, de az a csalás útján történő, a *Berta Islá*ban olvasható beszervezés-történet is ide sorolható, ahol egy meg sem történt gyilkosságot kentek rá az ártatlan Nevinsonra, hogy így zsarolva titkosügynökké tegyék.

Mindezeknek a kérdéseknek azonban – épp a hasonmás-problematika miatt – új, a Mariás-életműben eddig nem tapasztalt dimenziója tárul elénk. Ugyanis mivel a három nő közül Nevinson a hosszas kémkedés után sem tud választani, azaz nem tudja – főleg önmagának – bizonyítani, hogy melyik lehet hármójuk közül a merénylő, fennáll a veszélye: nem a tettetést teszi el láb alól. Ezzel pedig a fennen hirdetett Tupra-féle igazságszolgáltatás, mely szerint ők a terroristákkal szemben „a katasztrófák elhárításán és nem azok

okozásán dolgoznak, megelőzik, nem pedig kezdeményezik a mérsárlást” (236.), azonnal átfordul gonoszságszolgálatba, hiszen ha Nevinson olyannal végez, aki ártatlan, szintén nem lehet morálisan igazolni a tettét. Persze akkor sem lehet feltétlenül, ha azzal végez, aki ölt, mert újra felmerül a büntetés jogosságának a kérdése: milyen alapon ítélkezhet a törvényt megkerülve, titkosszolgálati önkénytől vezérelve egy másik ember felett? S a történetnek ezen a pontján egy újabb klasszikus irodalmi alkotás, Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*ének egyik fontos motívuma is továbbbíródik. Nevinson ugyanis a korábbi szolgálati útjai alatt kétszer már ölt, s ezeknél az eseteknél azzal a raszkolnyikovival elvezetelte magát, hogy „eltakarítottam egy kártékony férget, megszabadítottam a környezetemet a bajtól” (473.). Ez esetben viszont akkor, ha nem a merényletet teszi el láb alól, a problémát tovább tetézi, hogy ártatlan áldozatára biztosan nem foghatja rá, hogy „kártékony féreg”, mert „valószínűleg derék, hétköznapi asszony, talán még rendkívüli személyiség is” (181.) volt. Ha az igazságszolgáltatás gonoszságszolgálatba csap át, akkor a kémtevékenység sem lesz más, mint a terrorcselekmény hasonmása.

Ha az igazságszolgáltatás és a gonoszságszolgálat összezsúszik, a benne résztvevők is egymás hasonmásaivá válnak. Hiszen a Ruánban is álneven, Miguel Centurióként munkálkodó Nevinson szintén álneven élő nő életébe férkőzik be. És a fent kifejtettek értelmében semmiben sem lesz különbség a merényletet esetlegesen elkövetőtől, hiszen a módszereik – az erőszak és a kivégzés – ugyanazok, és az, hogy mindketten ölték már, fokozza kísérteties hasonlóságukat. Erre maga Nevinson is rádöbben nyomozása során: „Az a nő, akármelyik legyen is, ugyanazt gondolhatta, amit annak idején én abban az angol városban: »Váltaképpen nem tudják, ki vagyok és mit tettem. Nem tudják, hogy Tom Nevinson nem halt meg, és hogy itt húzza meg magát unalmas és vidéki életében. Vagy lehet, hogy már el is felejtettek, mert már nincs miért gyűlölniük, hasznavehetetlennek és ártalmatlannak tartanak, és sem pénzt nem pazarolnak, sem egy aktív ügynököt nem tesznek ki kockázatnak azért, hogy megbüntessenek valakit, aki ártott nekik, de már régen. (...) Már mindegy, hogy szabadlábon vagyok-e, és büntetlenül éldegelek-e tovább. A mával és a holnappal kell foglalkozni, nem pedig a gyászos tegnappal, amely megfakul és elhomályosul»” (183.).

A múltját álneven leplezni igyekvő, a múltban emberi életeket kioltó merénylet és a szintén a múltja démonaitól szabadulni igyekvő, a gyilkosságait elfelejteni próbáló Nevinson között fennálló hasonlóság miatt arra következtethetünk, hogy Nevinson nem is annyira a három nő egyike felett, hanem annak hasonmásaként tulajdonképpen ön maga felett kíván ítélkezni. Hezitálása is abból fakad, hogy érzi, tudja: amit meg kellene tennie az egyik nővel, az tulajdonképpen saját, álnevek mögé bújójának énjének likvidálását is jelenti. Az álnevekkel takaródzó énjének kivégzésének vágját – legalább annyira, amennyire szimbolikus Tupra folyton többes szám első személyű megnyilatkozása – Nevinson sajátos narrációja is alátámasztja. Ugyanis hol egyes szám első személyben, Tomásként beszél arról, hogy mi folyik Ruánban, hol pedig – egy mondaton belül is váltogatva a személyes névmások használatát – Centurióról mint egy másik, tőle független személyről egyes szám harmadik személyben szól. (Lásd az ilyen mondatokat: „Természetesen körülményes Ruánban, Centurió természetesen igyekezett nyomozni egy kicsit a saját szakállára is” [316.].) Ami pedig megint csak azt az örök, Goethe *Faustjában* is központi irodalmi toposzt írja újra, mely szerint az ember folyamatosan az angyal és az ördög közötti választás keresztútjában áll: ha Nevinson Miguel Centurió mögé bújik, továbbra is az ördögi Bertie-t szolgálja, ha viszont mer végre álnev nélkül, Tomásként létezni és nem ítélkezni önkényesen egy talán ártatlan asszony felett, akár az angyali Bertát is visszakaphatja. S akkor végre végérvényesen elfeledheti Shakespeare *Macbethjének* a regényben vissza-visszatérő, figyelmeztető sorait: hogy a szolgálattal, az ördög szolgálattal „Mindent vesz és semmit se nyer / A lélek, ha nem ízlik a siker: / Jobb annak, akit pusztító dühünk ért, / Mint pusztítani a csak kétes üdvért” (215.) (Szabó Lőrinc fordítása).

Kodály

KÖZPONT / CENTRE

nov
20
19⁰⁰

ZSOLNAY SZÍNHÁZ*
GÖTTINGER PÁL
A NULLADIK
PERC

ŐSBEMUTATÓ

AZ ORLAI PRODUKCIÓS
IRODA ELŐADÁSA

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

KULTURÁLIS ÉS ISMŰVÉDELMI
MINISZTERIUM

Nemzeti
Kulturális
Alap

PAPPAS*
KULTURÁLIS SZÉNY

Bertók László 2023 Költészeti Díj és Kisdíj átadó

Pécs, Kodály Központ
2023. december 6.
Szerda 18:00

Bertók László-versvideók

Készítette: Bartha Máté

Közreműködik: Patkós Márton

Balogh Máté: Bertókiáda – ősbemutató

Előadja: Harcsa Veronika és Balogh Máté

BLKD Kisdíj átadása

A díjazottat méltatja: Codău Annamária

Bertók-asszociációk I.

Közreműködik: Harcsa Veronika és Gyémánt Bálint

— Szünet —

Balogh Máté: Intrada

Előadja: Pannon Filharmo

Közreműködik: Megyimór

Vezényel: Vass András

Ünnepélyes díjátadó

A díjazottat méltatja: Tak

Beszélgetés a díjazottal

Moderál: Ágoston Zoltán

Bertók-asszociációk II.

Közreműködik: Harcsa Ve

— A Jelenkor és a Pannon Filharmonikusok koprodukciója —

PANNON
PHILHARMONIC

PANNON
FILHARMONIKUSOK

23/24 **DECEMBER 7.**
csütörtök 19.00
Kodály Központ

KORTÁRS KÖZJÁTÉK

Benjamin Britten

Négy tengeri közjáték
a Peter Grimesből, Op. 33a

Donghoon Shin

Versenymű hegedűre és zenekarra
– ősbemutató

Witold Lutosławski

Concerto zenekarra

Baráti Kristóf – hegedű
Vezényel: **Boon Hua Lien**

www.pfz.hu

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KUKORELLY ENDRE: Ház, háború, halott (*regényrészlet*) 1281
MILBACHER RÓBERT: Felhólyagzott vízpára (*novella*) 1300
ZALÁN TIBOR versei 1303
KRUSOVSZKY DÉNES versei 1304
KÓRIZS IMRE versei 1307
PETRIK IVÁN verse 1308
DOBÁNY PÉTER versei 1309
NYERGES GÁBOR ÁDÁM verse 1311
DOMJÁN GÁBOR versei 1312
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR versei 1315
SOPSITS ÁRPÁD versei 1316
AMY HEMPEL: Mélységi mámor (*novella*) 1317
BRURIA ZSUZSA: Jekatyerina Antonovna
kihallgatási jegyzőkönyve (*novella*) 1321
TAKÁCS ZSUZSA verse 1332
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (X. rész) 1333

*

- SCHEIN GÁBOR: Kettős fuga (*Borbély Szilárd: Hosszú nap el*) 1340
HETÉNYI ZSUZSA: -talanság (*Kertész Imre Sorstalanság című regényének
tandem orosz fordításáról*) 1351
MARSÓ PAULA: Festői hanyagsággal (*Tarkaság és egyenetlenség:
az autentikus önábrázolás rousseau-i formanyelve*) 1355

*

- RADNÓTI SÁNDOR: A magyar pestis (*Krusovszky Dénes: Levelek nélküil*) 1362
CODÁU ANNAMÁRIA: Talajvesztettek (*Milbacher Róbert: Keserű víz*) 1365
MOHÁCSI BALÁZS: A dzsungel egy héteemeletes maja piramist is eltüntethet
(*Závada Péter: A muréna mozgása*) 1369
URBÁN BÁLINT: India újralátogatása – a portugál keleti birodalom
és az elfelejtett orientalizmus (*Almeida Faria: A világ suttogása*) 1374
BALOGH TAMÁS: Okkult regény (*Jeroen Olyslaegers: Vadasszony*) 1383

2023

DECEMBER

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS
JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortévkben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Zrt. 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS. A szerkesztőt, kritikust november 10-én, hetvennégy éves korában érte a halál. Reményi József Tamásról *Margócsy István* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

MEGVAKULT ANGYALOK. *Kali Ágnessel* új verseskötetéről *Kiss Georgina* beszélgetett október 26-án a pécsi Művészetek és Irodalom Házában.

*

LANTOS. *Mészáros Flóra* Lantos Ferencről írt könyvét november 18-án mutatták be a Pécsi Horvát Színházban. A szerzőt *Patartics Zorán* építész kérdezte.

*

I'VE BEEN HERE BEFORE. *Kontha Dóra* és *Rédling Hanna* fotóiból rendeztek kiállítást október 9-e és december 1-je között a pécsi

Ancora Art Galériában. *Kiss Tibor Noé* megnyitója honlapunkon olvasható.

*

ROMANTIKUS KÖZJÁTÉK. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Brahms, Mendelssohn-Bartholdy és Bruckner művei csendültek fel november 3-án a pécsi Kodály Központban. Vezényelt *Bogányi Tibor*, hegedűn közreműködött *Baráti Kristóf*.

*

SZÉPÍRÓK-DÍJAK. A Szépíró-díjat szépirodalmi kategóriában *Danyi Zoltán*, értekező kategóriában *Deczki Sarolta* vehette át, a Junior Szépíró-díjat *Borda Réka* nyerte el, a Kéri Piroska-díjat irodalomszervezői tevékenységéért lapunk főszerkesztője, *Ágoston Zoltán* kapta. Az Alternatív Tóth Árpád-díjban műfordítói tevékenységéért *Alföldy Mari* és *Vjacseszlav Szereda* részesült.

Szerzőink

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Milbacher Róbert (1971) – irodalomtörténész, író, Kővágószőlősen él.

Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, Budapesten és Bécsben él.

Kőrizs Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Petrik Iván (1971) – költő, író, Pápán él.

Dobány Péter (1996) – költő, filmdramaturg, webfejlesztő, Budapesten él.

Nyerges Gábor Ádám (1989) – költő, író, az *Apokrif* főszerkesztője, Budapesten él.

Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.

Sopsits Árpád (1952) – film- és színházi rendező, forgatókönyvíró, Budapesten él.

Amy Hempel (1951) – amerikai novellista, újságíró, egyetemi tanár.

Dobsa Evelin (1996) – anglisztika szakos bölcész, műfordító, Budapesten él.

Bruria Zsuzsa – író, Budapesten él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Hetényi Zsuzsa (1954) – irodalomtörténész, műfordító, az ELTE professzora, Budapesten él.

Marsó Paula (1978) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Codău Annamária (1993) – irodalomkritikus, a *Látó* szerkesztője, Marosvásárhelyen él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Urbán Bálint (1984) – luzitanista irodalmár, fordító, a *Versum* szerkesztője, Budapesten él.

Balogh Tamás (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyváruház, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrásy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

KUKORELLY ENDRE

Ház, háború, halott

részletek

„A költőnek az volt a szándéka, hogy még hat regényt ír, amelyben kifejtette volna nézeteit a fizikáról, a polgári életről, a háborúról, a történelemről, a politikáról és a szerelemről, ahogyan az Ofterdingenben a költészetéről tette.”

Ludwig Tieck kiegészítése Novalis *Heinrich von Ofterdingen* című regényéhez

*„It is a tale
Told by an idiot, full of sound and fury,
Signifying nothing.”*
Shakespeare: *Macbeth*

Károly rokonai. Károly rokonai (K) rokonai is. Felmenők, oldalág. Nem hasonlítanak egymásra, nem figyelnek egymásra. Figyelnek, nem figyelnek, együtt vannak, azért jöttek ide, hogy együtt legyenek. 1914 nyara lehet, a társaság valamit ünnepel a bögoitei kúria kertjében. Nem hasonlítanak, és egészen ugyanazok. Nem tudnak semmit.

Ami így rendben volna, mert honnan tudnának bármit, honnan a pokolból sejthetnének bármit, viszont mintha nem is kérdeznének semmit. Azt se tudják, mit kéne kérdezniük, mert hát minden rendben van, ugye? (K) sem tud semmit róluk.

Ezt meg azt.

Ami szintén rendben van, mert ha nem tudod, akkor nem tudod megkérdezni. Előbb van a tudás, aztán kérdezősködik, akinek van kedve hozzá, mert eképp lett beállítva a lelke.

Borospalackok, poharak, összecsuható kerti székek, háttérben a bögoitei kúria hat ablaka, elöl fehér damasztabrosszal leterített asztal, körülötte tizenhét ember. Tizenhét vagy mennyi, attól függ, kit számolunk bele.

Engem?

Ha a cigányokat is beleszámítjuk.

Az egyik tonettszéken negyvenes, telt, jó alakú asszony, csaknem a földig érő, testhez simuló, fehér ruhában, félig háttal a kamerának, mellette bézs színűben egy valamivel idősebb, ő profilból látszik, szemben velük fehér ruhás, vékony arcú lány, félig-meddig eltakarja az asztal meg a terítőt. Minden barna vagy patyolatfehér. A nők haja kontyba csavarva.

A fiatal nő mellett nyolc év körüli kislány, épp csak a szeme látszik, a fényképész felé néz.

Az asztalnál elegáns, világos színű öltönyben három férfi, oldalvást ülnek, szemben, egy nyitott ablak előtt két álló alak; negyvenes, magas gallérú, bajszos, szemüveges, kezében borospohár, mellette egy fiatalabb, tisztí zubbonyban. Ő is szemüveges. Hátról, jobboldalt, hat muzsikus cigány. Fekete-fehér, vajsárgára öregedett fotó. Urak és cigányok.

Béke van. Örökre.

Bőven.

A fénykép hátoldalán elegánsan formált betűkkel: Boldog névünnepet kívánok a túloldaliak. Bögte, 914. VI. 25. Kilenc név, Mano, rövid o-val, Jóska, Géza, egy kiolvashatatlan, Magdaléna, Lonci, Pista, Anyus, Károly. (K) rokonai. Nem tudom, kik, gondolja róluk (K). A rokonaim.

A felmenőim rokonai, hozzátartozói.

Ha úgy alakul, még láthatta volna őket. Azt a kislányt biztos láthatta volna. Ha tudná, hogy kicsoda.

Ha nem halt volna meg a spanyolnáthajárvány alatt.

Egy másik fotón, ugyanakkor készülhetett, öt delnő, széles karimájú kalapban, a hosszú, fehér csipkeruhák alól épphogy kikandikál a cipőjük. Balról az első a legmagasabb, a legfiatalabb, a legszebb is, a mellette álló is fiatal és csinoska, a másik három inkább középkorú. Semmit sem tudok róluk, mondja (K) ((C))-nek.

Mondja (K) maga elé.

Egyáltalán semmit.

Balra a kúria, ugyanaz a falrészlet, mint a másik képen, kerti paddal, díszbokrokkal, jobboldalt, valamivel távolabb kétemeletes gazdasági épület, előtte bokros rész, facsometékkal. Bögte, Hosszúpereszteg. A cigányok nem látszanak.

Cselédek se, fotózás előtt beküldték őket a házba, a konyhában szoronganak, ki se merik dugni az orrukat. Menjünk el egyszer oda, mondja ((C)). Inkább mondja, mint kérdezi.

Menjünk oda, ismétli meg. Izgalmas!

Jó, válaszolja (K). Majd.

Nelli először kizárólag németül tudott. Állandóan a frajlájn szoknyáján ült, az hurcibálta ide-oda, és az anyja is, mert így volt neki kényelmes, németül szólt hozzá. Az apja, amikor hallotta a német gajdolást, bosszúsán legyintve kifordult a szobából. A német lány csámpásan járkált, túlzásba vitt lendülettel, és mint aki nem tudja megfelelően belőni magának a távolságokat, mindennek nekiütődött. Kék-zöld volt mindene az ütközésektől. Neve Emma. Néha a gyereket is a falhoz

penderítette, olyankor mindketten nagyokat vihogtak. Többet beszélt Nellihez németül, mint a kislány anyja.

Mivel többet beszélt hozzá.

Míg aztán látványosan össze nem feküdt a János nevű mindenessel, akkor el lett küldve.

Vagy Pál.

Helyette érkezett Frida, némiképp lecsúszott úrilány Münchenből, de Nelli apja baromira unta, hogy muszáj továbbra is mindenkivel állandóan németül karattyolnia, villámgyorsan kirúgta ezt a Fridát is. Akkor fölvettek egy mamzellt, így aztán Nelli hat-nyolc évesen úgy váltogatott három nyelvet, hogy észre se vette. Ehhez jött a nőrsz tízéves korában, egy kicsit sem száraz, szőke, angol polgárlány, akivel viszont Nelli apja keveredett meglepően gyorsan körülbelül olyan helyzetbe, mint Oblonszkij a franciakisasszonnyal az *Anna Karenina* elején.

Erős felsőtest, finom profil, magas, jóképű, fiatal férfi. Szépen, kissé túl feszesen tartja magát, az állát fölveti, bal keze a zakója zsebében. Illik rá a zakó. Feszes. Erősen kopaszodik. Szinte teljesen kopasz, ez is jól áll neki. Róm. kath. Neve Károly. Gazdálkodó.

Hosszúperesztegi lakos, született Sárbogárdon, 1881. február 9-én, apja József, anyja Keller Mária.

Egy fotográfián négy év körüli kisfiú ül egy rozogának látszó hintalovon. Nem mosolyog. Igyekeznek rávenni, hogy mosolyogjon, integetnek neki, grimaszolnak, pofákat vágnak, semmi. Pepuska felfújja a képét, a gyerek nem mosolyodik el. Miért is kéne mosolyogni? Azt hiszik, ez vicces? Pepuska, nem Pepuska, az (K) nagyanyjának a testvére. Vagy hogy is van. Vajon miért ültetnek fel gyerekeket ilyen hintalószerűségekre?

Károly barátja gyerekkora óta egy Pista nevű fiú. Egyidősek, már a mamájuk hasában kezdték a barátkozást. Pista katonatiszt lesz, Károly gazdálkodik, megmarad a barátság. Jogra jár, nem fejezi be, hazamegy. Bögöte, Hosszúpereszteg, Vas megye, Pista sokszor elmegy hozzá, a nagy házban külön szobája van. Károly Kornéliával egy pesti jogászbálon ismerkedik meg. Nelli gazdag, Károly gazdálkodó. Nelli nagybátyja kőgazdag, háromezer hold, üzemek, luxusvilla Pomázon, likőrgyár Pesten. Versenylovai vannak. Birtok Beregsomban, Bereg vármegye, Beregszásztól nyugatra, Zápszony után, az Isten háta megett.

(K)-nak fogalma sincs róla, hogy a nagyanyja akkor épp miért volt Budapesten, mit kerestek ott, miért mentek el a jogászbálba. Arról sincs, hogy a nagyapja mit keresett Budapesten, és miért ment el arra a jogászbálra.

Ki mutatta be őket egymásnak, mi hogyan történt.

Mi és hogyan, ebbe ne menjünk bele, valahogy alakult, és Pista, Károly barátja nyilván benne lehetett, mert Pepuska, Nelli nagybátyja, Pista apjának a legjobb barátja. Távolról rokonok, kibogozhatatlan, miként. Pepuska lovakat tenyészt, Pista apja, nyugalmazott ezredes, úri lóversenyző. De miért nem ez a snájdig Pista gyerek udvarolt Nellikének, akinél szebb lány nem akadt a bálban?

Meg egész Pesten.

Az egész halpiacon, ahogy azt (K) anyja emlegette néha (K)-nak.
Vagy ő kezdte, de aztán *eltekintett*, ahogy Vronszkij Kittytől?

Egy *halom* ember, mintha egy sódert szállító lovas kocsiról döntötték volna ki őket az országút közepén a betonra. Úgy lóg mindene mindnek. Líg-lóg, himbálja magát.

Himbálja a karját, a másikat derékszögben tartja, mintha a nagyseggű asszonya kapaszkodna belé. Itt mindenki *az*, mondja Károly maga elé.

Ennyi zsidó együtt! Kissé el vagyok itt veszve, nem?

Itt, ezen a franckarika Pesten. A fenébe is, ennyire vidéki lennék? És miért beszél itt az összes ember magában?

Mint én?

Félhangosan beszél maga elé ez a sok sóderkupac. Lófráznak egész csinos kis kupackák is, állapítja meg. Ezen itt látszik, ahogy beszél, hogy siet, sietve beszél, mutogat, grimaszol, a kelleténél sokkal hangosabb. Nem veszi észre, nem törődik azzal, hogy mások is látják, hogy az is hallja, aki a legkevésbé sem kíváncsi rá.

De mi lesz akkor, ha mobiltelefon lesz! Vagy az már van?

Csak én törődök itt, úgy látszik, *mindenkivel*, gondolja. Ez Károly.

(K) nagyapja.

Majd' negyven évvel (K) születése előtt meghalt. Meghalt, mielőtt (K) apja megszületett. *Behívnak* fiatalembereket, azok lelkesen bevonulnak, vagy lelketlenül, ahelyett, hogy tennének ellene valamit. De konkrétan mit lehet tenni, és mi ellen? Hogy kell *tenni*?

Megyei bál a Vigadóban. Nem a Vigadó, hanem a Gellértben volt, a jogászbálon, hogy Károlyt bemutatja a barátja Nellinek. Ez furcsa.

Igazából egyáltalán nem értette Károly, hogy Pista miért mutatta be őt ennek a tökéletes nőnek.

Egyáltalán, ez csupán néhány hónapot jelent amúgy, néhány hónap múlva Károly elesik a fronton.

33 éves.

Elesik és front.

Károly jól táncol. Nelli is, de különösképp nincs kedve, unja ezeket a kedves tökfilkókat. Olyan *mindenképp* Károlynak sincs kedve ugrabugrálni, viszont úgy tudja, hogy itt szinte kötelező, lányokat táncra kérni kötelező. Nelli túl szép. Kornélia. Nem feltűnően az, de csak mert egyetlen olyan gesztusa sincs, ami feltűnhetne; tökéletesen ura a mozdulatainak, magának. Leginkább másoknak az ura, és Károly ezen keresztül. Ő igazán látja Nellit, a túlzó szépségét, és ez zavarja. Fene tudja, mi zavarja.

Kicsit minden.

Összeszorul a torka, de tényleg.

Zavarja, hogy kopasz. Iszonyúan zavarja, hogy nem képes nem Nellike mellet bámulni. Jó, és akkor feláll az asztaltól, hogy körülnézzen. Ne csak egyetlen pontra nézzen, mint egy birka.

Nellinek tetszik Károly. Tulajdonképpen tetszik neki, csak kár, hogy ilyen hirtelen felállt innen! A Pista viszont nem tetszik neki. Úgy néz erre a fiúra, mint

Balzac *harmincéves asszonya*, Julie a férjére, a fess, érzéketlen és buta d'Aiglemont márkira, akibe, míg hozzá nem ment, ráadásul még szerelmes is volt. Mindenestre azt hitte, hogy szerelmes. Pedig Pista nem buta, sőt, csak, mondjuk így, nincs szerencséje. Persze mi az, hogy szerencse. D'Aiglemont inkább korlátolt, mint buta,

ha jól emlékszem.

Pistának is, ha Kornéliára pillant, furamód az jut eszébe magáról, hogy *a fészkes fenébe!* nincs szerencséje. Ezt később majd máshogy kénytelen látni – ám az csak később lesz. Ha rápillant, izgulni kezd. A túl szép nők túl szépek. Túl szépek lenni hiba. Vagy pech?

Károly áll a férfitoalett tükörsora előtt, túl hosszan. Azon mereng, hogy mit csináljon. Menjen haza? Abba a vacak kis szállodába? Nyitva az összes ablak, behúz a hideg levegő, besodor egy kis havat. Mellette alacsony, testes fiatalember, az erősen vérző orrával vacakol. Zsebkendőjét az arca előtt tartva, idétlenül hátrahajtott nyakkal, hasztalan igyekszik elállítani a vérzést. A szmokingja ingjén vérpöttyök.

Károly diszkrétén elfordul, elkapja a fejét, a tükörből látja mégis, hogy a másik rámered. Tudok segíteni valamiben, uram, kérdi tőle, de semmi válasz. Valaki belöki az ajtót, betódul a táncteremből a zsvivaj, néhány taktus valcer. Nem magyar, gondolja Károly a fickóról, és megkérdezi németül is, de az erre se mond semmit. Mindjárt hanyatt esik, gondolja Károly.

Aztán arra, hogy legalább most egy percig nem izgult.

Vagy fél percig.

Fenébe, mintha kölyök lennék! Mindjárt harminc vagyok, mit izgulok emiatt! Miatta. Vagy bármi.

Bárki miatt!

Nem vagyok gyerek, és izgulok, na! De hát nem csak a gyerekek izgulnak! És mégsem nézhetek csúnyább nők után, amikor itt van ez a szép, aki még hajlandó is néha rám pillantani! Ezen morfondíroznak. A halálon nem morfondíroznak. Miért is kéne morfondíroznia a halálon?

Visszamegy a bálterembe. Megcsapja a meleg, az összekeveredett parfümszag, felhevült emberi testek kipárolgása. Megkeresi az asztalukat, Nelli nincs ott. Összerándul a gyomra. Elment.

Kész, nem látja többet!

Érzi, hogy remegni kezd a lába az idegességtől.

Keresni kezdi, sehol sem látja. A táncparkett mellett állva gondosan átvizsgálja a párokat, semmi. Megint és megint, semmi. Tanácstalanságában visszamegy az asztalukhoz. Nelli a helyén ül, egyedül, a súlyos damasztterítő sarkát morzsolgatva közömbös arccal néz maga elé. Ahogy megpillantja Károlyt, fáradtan elmosolyodik. Nem mozdul, a fejét se mozdítja, sápadt az arca, a fehér, csipkés nagyestélyiben olyan, mint egy márványszobor. Károly a terítőn vérfoltokat lát, mint imént annak az alacsony fiatalembernek az ingmellén. Hol volt, Nelli? kérdezi a lányt. Hol lettem volna, itt ülök, nem is tudom mióta, válaszolja Nelli. Maga hol volt!

Én a... és a fejével int, de Nelli nem néz oda.

Milyen görcsösen gyűrögeti az abroszt, gondolja Károly.

Azzal az erős kis kezével!

Abbamaradt a zene, egyszerre hirtelen mindenki elhallgat. Mik azok a – kicsit kivár – vérpötyök, mutat az abroszra. Valaki megvágta a kezét?

Nelli lepillant.

Vér? Kifröccsent a vörösbor, mondja, és *bágyadtan* elmosolyodik. Haza szeretnék menni. Szólna a mamának?

Csak pár csepp vörösbor, látja, nem? Kifröccsent, mikor István kinyitotta ezt, és Nelli az asztal közepén álló üres palack felé bök. Károly hirtelenjében nem is tudja, ki a nyavalya az az István, neki az István kizárólag Pista. A lány fölvesz egy lapostányért, maga elé teszi, mintha ki akarná takarni vele a foltokat. Jobb karjával hátranyúl, megigazítja a ruhája nyakát. Károly nézi Nelli mellének vonalát.

Elkapja a fejét, mintha valami illetlent pillantott volna meg.

Látja maga előtt a bögötei kúriát.

Nellit, ahogy a dohányzóasztalnál ül, ölébe eresztett kézzel.

Unatkozni fog?

Elképzelem, ahogy az anyja lopva vizsgálgatja Nellit, hogy na, miféle asszony *válik majd* ebből a túl szép lányból. A kutyát, ahogy izgatottan fészkelődik. Hát ez nem lesz, gondolja Károly.

Nemigen lett.

Valahogy lett.

Kornélia (K) nagyanyja. Pista Károly barátja. Károly (K) nagyapja. Még nem az. Majd. Bald, bald, Jüngling, oder nie.

Károly egész nap alszik.

Mert most mit csináljon. Mi mást csinálhat! Nőszüljön meg?

Ne nőszüljön meg?

Nem alszik egész nap, hiába igyekeznek, nem tud egész nap aludni, mégis úgy érzi, hogy átaludt mindent.

Benéz a Juli. Halkan betolja az ajtót, a nyíláson betolja a fejét, nézi Károly urat, vigyorog. Az ajtó nyekereg. Minél lassabban tologatják, annál jobban. Felébressze?

Nem ébreszti fel. Mindenesetre alaposan megmosta a pináját, és tett a hasára egy pötty kölnit, hogy hátha. Óvatosan behúzza az ajtót, a hatalmas nyekkenésre Károly felébred. Ez megy.

Alszik, felébred, azonnal visszaalszik. Próbálja megjegyezni az álmait.

Megjegyzi, aztán kimegy a fejéből az egész, annyi maradt csak, hogy sok mindent álmódott, hogy úristen, mennyi mindenfélét álmodik összevissza! Hajnalban felriad. Fogalma sincs, hogy hajnal van, vagy mi van. Kibotorkál a folyosóra. Csuromvíz a háta, a verejték átüt a pizsamáján.

Ezt a mondatot a verejték szó miatt írtam le.

Álmában elköltöztek innen – de hol az az innen –, az egész család, és mintha még mások is laktak volna a házukban, ismerősök, állítólag a barátaik, miattuk költöznek. Szétszedik a cserépkályhákat, és Károly tudja, hogy többé nem lehet majd ezeket összerakni. A plafonrózsákat is leverték.

Egy fiókba pakolja a papírjait, egy porcelánmadarat, mindenféle vacakot, a tetejére a bekeretezett fényképeket, és letakarja a kabátjával. Egy darab gipszet is beledob. A képek ferdén lógtak.

Beszakad minden.

Mint a pillangók, lebegnek a dolgok, mintha várnának valamire a levegőben, aztán az egész mindenség bezuhan. Piros deszkák, minden ragad a vértől, a földön fekszenek, nyöszörgés, kivehetetlen káromkodások, repül az egyik, a lépcsőn gurul lefelé. Károly nem tud felülni, mintha odaragadt volna, túvel szúrták az ágyhoz. Kalimpál, mint a hátukra fordított bogarak. Senki nem alszik egész nap. Senki nem lát annyit, mint aki egész nap alszik.

Vagy túl szűk rajtuk, vagy túl bő. Gondolja Károly a nőkről. A női ruhákról. A nők ruháiról. Kivéve *ez itt*, és még int is a fejével a Nelli felé, aki közönyös arccal ül a székén, unalmában a fehér abrosz csücskét birizgálva. Angolkeringőt játszanak, és Károly legszívesebben a táncparkettre penderítene ezt a Kornéliát. Igen. Föláll a székéből. De milyen lassan áll föl! Lassan föláll, hogy penderítsen, aztán mégsem.

Nem meri?

Legszívesebben – hagyjuk, hogy mit legszívesebben. Legszívesebben elhurcolná innen.

Károly elutazik Beregsomba. Elutazik, kész, erre riadt egy reggel, el van döntve, feleségül kéri Nellit. Beregsom az ország másik csücske, az út két napig tart. Elhajtasson Szombathelyre? Inkább Győrbe indulnak, a Pista nevű kocsisával. Istvánnak hívja a kocsis, aki ettől mindig megütődik, Károlynak nem áll rá a szája a pistázásra, a név az egyetlen barátjának van fenntartva.

A délutáni vonattal utazik, Budán száll meg, a Magyar Királynőben, ahogy szokott. Kurva messze van ez a Beregsom, dörmögi maga elé jókedvűen.

Lemegy vacsorázni.

Odajön a cigány, elküldi. Alig vannak az étteremben. Egy házaspár, franciául beszélgetnek. Nézi a francia nőt, az meg visszanez. És mintha mosolyogna is. Nem rossz, gondolja Károly.

A falnak támaszkodva olvas a szállodai szoba ágyában. Rézsút esik be a fény. A várakozás fogva tart, a várakozós napok *külön* hosszúak, külön állnak a másodpercek, kopog az idő, kitartóan elkülönülnek a napszakok. Furcsa hangok jönnek ki a falból. Jön át mindenféle a szomszédból, dobogás, ez-az felborul, egy nő kiabál, aztán mintha odacsapna valamit. Eldől egy könnyű tárgy.

Eldől a partvis, lesodorja a falról a dísztányért.

Ha olvas, nem hallja, ha mégis hallja, nem vesz róla tudomást. A feje mögött átmelegedik a párna. Éhes. Nem kel föl. Korán van még, már majdnem világos. Leereszti a függönyt, a fejére húzza a takarót. Érzi az ujjain a francia nő szagát. Mosolyog a takaró alatt. Víg kedély, leereszthető függöny, papírvékony közfalak, mosolygás takaró alatt.

Ez mindig ilyen közel jön, gondolja Károly. A pasas egész közel lép hozzá, úgy beszél, Károly azonnal hátrébb húzódik. Hiába, mert az meg, mintha zsinórral

lennének összekötve, megy utána, tartja a távolságot. Hátrálsz, feléd lép, hevesen beszél, integet hozzá, látni rajta, hogy nem veszi észre magát. Heveny.

Heves zsidó, zsidós heveség, valami irgalmatlanul fontosról beszélhet, politikáról persze, jelentsen ez, mármint a politikáról való beszéd, bármit. Ha Károly bólogat, akkor rendben, ha közbevág, a fickó abbahagyja, és értetlenkedő képet vág. Ezt se érted?

Ki-kifröccsen a nyála beszéd közben.

Fröcsög. Nem vészes, de mégis van ez a fröccs, Károly látja, hogy a fickó fröcsög, és érzi magán, hogy mennyire viszolyog ettől. Hogy *öszönösen* hátrébb lép *ilyenkor*, mert úgy érzi, hogy össze lesz nyálazva.

A beregszászi vonat hajnalban indul, nem sokat aludt, jóval az indulás előtt ér ki a pályaudvarra. A bőrröndjét felpakolja a kupéba a hordár, most már rendben van, összevissza járnak az órák, csoda, hogy valahogy összerendeződik az egész. Érzi magán a francia nő parfümjét. Ez így nem a legjobb, gondolja.

Remélem, addigra elszáll a levegőbe.

Kicsit bosszús az ügytől. Bosszankodik magán. A vagon előtt áll, rágyújt, vizsgálgatja az épület kecses vastraverzeit, megvárja, hogy a szerelvény nagyot zökkenve induljon, az utolsó pillanatban ugrik fel rá. A kalauz kétségbeesetten figyel, nem mer szólani. Lábát a szemközti ülésre teszi, olvas, nézegeti a tájat.

Elképzelet, hogy nélküle indul a vonat, a bőrröndjével meg a kalapjával, ő meg ottmarad a Keletiben, mint egy ágrólszakadt. És hiába várják. Nősülés, uhh. Fuccs! *Ne okoskodj, Pista*, ezt a könyvet olvassa.

Két kisvárosi-kisúri Pistáról szól, az egyik unalmas, a másik bohém. Eléggé unalmas vagyok, gondolja Károly magáról. Mindenről lemaradok, és még lemaradni sem vagyok képes.

A Keleti pályaudvar várótermében *A vörös postakocsi* mögül kikukkantva figyel a közönséget. Furán megsüllyedt a parkett, mintha valami mesebeli óriás egész súlyával ránehezedett volna. Szemközt egy középkorú asszony épp előcibál a szatyrából egy hajkefét meg a kezitükrét, és vadul fésülni kezd. *Duzzadó keble és nyaka, amely könnyed ráncot vetett a szűk blúzban: zsidó nőhöz hasonlította.* Őlében sötétvörös szatyor, összegöngyöli, látszik, hogy azon töpreng, hova tegye. A mellette levő padon fiatal, csinos nő, kerekre nyílt szemmel, kiszedett szemöldökkel, erősen kifestve, Károly addig nézegeti, amíg már nem találja csinosnak. Egy tizenöt év körüli, hosszú szőke hajú lány, neki az összes szemöldöke megvan. Beázásfolt látszik a válla felett a falon. Belép egy mindenhol kék nő a kislányával, és teljes erőből bevágja az ajtót.

Belép egy asszony, bevágja maga mögött az üvegajtót.

Bevágja a huzat.

A kislány kifújja a szeméből a haját. A tölcserből a kezére csorog a megolvadt csokoládéfagy. Mondaufgang am Meer.

Károly még leugrik a vagon magas lépcsőjéről, hogy rágyújtson. Két-három perc lehet az indulásig.

Fél perc.

Eszébe villan az az édes kis prosti, akit egyszer elhozott a szállodájába a Róza utcából, és összeszorul a szíve. Hús körüli, szőke, rövid hajú lány, túrhetően tudott magyarul, de ha csak tehetette, átváltott németre. Éjszaka közepén arra ébredt, hogy a lány ül az ágyon, és megigazítja rajta a takarót. Hajnalban már nem volt ott, egyszerűen eltűnt.

Később próbálta megkeresni, egyszer pedig, ezt még magának se vallotta be, azért utazott a fővárosba, hogy megtalálja. Napokig kutatott utána, de még a keresztnevét sem tudta.

Most olyan erővel rátör a fájdalom, észre se veszi, hogy a kalauz kétségbeesetten integet neki, kiabál is, nagyságos úr, indulunk, tessék azonnal felszállni. Rándul egyet a szerelvény, és abban a pillanatban tényleg nem tudja, mitévő legyen, fölugorjon-e a vonatlépcsőre, vagy hagyja a poggyászát meg a lánykérést, a terveit, az egész életét, ahogy van, a csudába.

Előkotor a zakója zsebéből egy cigarettát. Nem dohányzik, most mégis rágyújt. Vett tíz szál Hercegovinát meg egy doboz gyufát a Keleti bódéjában. A vonat eléri a menetsebességet, már nem szállhat le. Lehúzza az ablakot, nézi a katonásan elvonuló póznákat. Látja magát, ahogy a rámpán áll, és a mozdony hatalmas gőzt eresztve kihúzza a vagonokat az indóházból. Látja magát, ahogy, mint egy artista, ügyesen elkapja a vonatablaktól lerepülő csomagját.

A kalapját is.

Távíratot ír Nellinek.

Drága Nellike, ööö, izé.

Szóval.

Mit írjak! Mi a jó francot írjak?

Közbejött valami *váratlan*, ne várjon, most nem tudok utazni. *Nem várt esemény*. Nem tudok, ez így rossz, miért ne tudnék, meg hát mi jött volna közbe!

Esemény, franczarikát!

Nem utazom Magáért – na ez jó lesz! Egyszerűen annyit ír csak, hogy bocsásson meg.

Az étkezőkocsiban ebédel. Jobb híján, hogy eltöltse az időt, mert nem éhes. Meglepi, milyen jól főznek. Sült hús, pikoló sör hozzá, a pincér egy kanyarban majdnem a nyakába borítja az egészszet. Ül még ott néhány percig, aztán visszamegy a kupéjába. *A vörös postakocsit* olvassa. Elalszik. A könyvet kifordítva az ülésre teszi, és mintha ringatnák, azonnal elbólint a zötyögéstől. Egyedül van.

Július eleje, nincs különösebb meleg. Izgul is, nem is.

Inkább izgul, de nyugodtan alszik, álmában nem izgul, ez jó. Felébred, izgul.

Kicsit izzad.

Dobog a szíve.

A fenébe, hogy dobog, mondja maga elé. A nyitott ablakon becsap a mozdonyfüst. Még jó, hogy ilyen hosszan tart ez a vonatkozás, gondolja. Szerencsére a világ végén laknak. Szibéria. Még le is szállhatok valahol, gondolja. Rimaszombatról Losoncra, az szinte a szomszédban van, de Bögötéről Beregsomba – világvég. Eszébe jut a kis szözi prosti, és nem tudja kiverni a fejéből. A trikóján elöl volt egy kiskörömyi lyuk.

Kirágta a moly, gondolja.

A jobb mellecskéje fölött.

Aztán elfelejti. Nem felejtí el, és nem száll le Miskolcra. Az ablaknak dönti a fejét, elalszik. Álmodik, mert mozog a keze. Az a lány lerúgta a cipőit, Károly lábfejeére állt, spiccelt, mint a balerinák, hogy elérje a száját. Nem ezt álmodja.

Megiszik egy fél üveg bort lefekvés előtt. Nem vacsorázott, az üvegből iszik, le se vetkőzik, fogmosás nélkül fekszik az ágyra. Azonnal elalszik a bortól. Meg az élet heves folyásától. Éjszaka közepén felriad, kibotorkál a vécére. Hosszú az előszoba. Csak a jobb lábán van papucs, a másikat nem találja. Lerángatja magáról a ruháját, a padlóra dobja, odolvízzel kiöblíti a száját. Az ajtószárnynak üti a vállát. Sokáig forgolódik, nehezen alszik vissza. Rosszakat álmodik.

Azt álmodja, hogy van egy háza, csak épp nem tudja, hol.

Homokos vízpart, talán a Duna. Reggel sem találja a másik papucst. Iszik egy hosszúkávét, visszafekszik. Délben ébred. Ott a papucs. Egymás mellé rakva mindkét papucs. De hol lehet az a ház?

A fotográfián mindenki egyformának látszik. A nők egyformák. Egyik testes, másik vékony. A férfiak is egyformák, a cigányok is. Nem hiszem, hogy ilyen egyformák lettek volna *akkortájt*, mondja (K) ((C))-nek. Nem is egyformák, válaszolja, ő például nem épp olyan, mint ő, és mutatja a körmével, hogy melyik nem olyan, mint a másik. Ez, látod? Még csak nem is hasonlít arra! (K) látja.

Vagyis nem látja.

Pont olyan, de nem nyit vitát.

Nem nyitok vitát, mondja, és vigyorognak, mert igazából ((C))-nek is egyre inkább úgy tűnik, hogy a foton mindenki tökéletesen egyforma. Ennek a nőnek a körme biztos, hogy lila, mondja, ilyen, látod?

És mutatja a körmét.

Egyformák a körmei, gondolja (K), egyforma körmöcskék, de ezt végképp nem mondja. Mind lila.

És körömfarmájú.

Hát igen, *ez* mégiscsak olyan, mint *az*, nem? De, válaszol ((C)). Ikrek? Vagy az elmúlt idő teszi? Isten nem túl részletesen dolgozta ki őket?

Látod a különbségeket. Ez jobb annál, az jobb ennél, látod pontosan, nem lehet téged becsapni. Csak átvágni. Érezni a nőknél, milyen erősek. Károly érzi egy lányon az erőt. Sokkal erősebb, mint gondolnád. Erősnek látja, de erősebb annál, mint aminek látszik. Meghajlít bármit.

Így.

Előrehajlik, nyújtott láb, orrát a térde közé illeszti, a tenyerét leteszi a földre.

Látom, milyen erős, gondolja Károly. Ami látható, azt látja, a Jóisten végül is nem csapja be, és ha a Jóisten becsapja, akkor sem csapja se senki, csak a Jóisten. Ez finom, az ócska, amaz még elmegy, látja, válogat, piszkálgatja, abba hagyja, otthagya. Kiválasztja a legszebb almát.

Kiveszi a legnagyobb zöldalmát egy tálból, beleharap. Savanyú. Kiköpje?

Körülnéz, hogy hova.

Leteszi egy tálcára, talán nem vették észre. A szájába került darabot elrágja és lenyeli. Nem finom. A maradékot egy papírszalvétába pöki. Jó, és ezt meg hová dobja?

Mintha csak a nőket venné észre, ez nem biztos, hogy tetszik neki. Megőrültem, gondolja. Csak nőket veszek észre, mondja Pistának. Hát te?

Ráadásul kizárólag

kizárólag, *ez sok, legyen csak*

bizonyos típust, de többféle bizonyos típust. Férfiak is vannak a világon, a korzón, a földtekén, léteznek férfiak, azokat nem látom.

Pistára néz, de az alszik. Ülve elaludt. Észreveszi ezt a Pistát. De nem úgy veszi észre.

Látom, mégsem veszem észre, mondja tovább, mintha a barátja odafigyelne rá. Vannak nők és emberek, jó, például te egy ember vagy, rendben, ezt így megtartom magamnak.

Mert megtartom.

Körülnéz, hogy vajon most, miután észrevette, hogy nem veszi észre a férfiakat, észrevesz-e egy férfit – és nicsak, észrevesz egy férfit! Jó!

Éljen!

De nem tartja annyira érdekesnek. Észrevette, nosza. Nohát. Na és. A legérdekesebb ebben az egészben, hogy észrevett egy férfit. Milyen korrekt vagyok, gondolja. Igaz, hogy készakarva vette észre. Aztán nagy sokára észrevett még egyet. Épp belekarolt egy nőbe az a férfi.

Felborul valami az előszobában, dörrenés-csattanás, erre riad fel. Nem megy ki megnézni. Mi a fene lehet. Álmodom, gondolja.

Bármit elrontok. Magának mondja, nincs ott senki.

Mondja maga elé.

Elrontottam. El lett fuserálva.

Ezt aztán végképp elbasztam. Körülpillant, hogy hallja-e valaki, de ő maga az a valaki, aki hallja. A másik oldalára fordulva azonnal elalszik. Reggel későn tér magához, eszébe jut a hang, és az is, hogy nem nézte meg, hanem azonnal visszaaludt. Most se nézi meg, az íróasztalhoz lép, megkeresi a füzetét, beleír valamit. Csak akkor megy ki a szobából, amikor már nem tudja tovább visszatartani a vizelést. Este megint eszébe jut a csattanás, amire éjszaka felriadt, de akárhogy vizsgálgatja, semmit nem talál, ami ilyen hangot adhatott volna ki. Kivéve az álmot. Csattan az álom. Mennyi mindenre rá lehet fogni, hogy csak álmodta!

Itt nincs kutya. A szomszédban van egy, az meg se nyikkan. Barátságos, odasomfordál a kúria kerítéséhez, ha Károly a kertben olvas, és nyüszít halkán, hogy észrevegyék. Ha nem veszik észre, valamivel hangosabban kezd nyüszíteni. Valakinek, úgy látszik, észre kell vennie, hogy nyüszít, addig nem fejezi be. Ha Károly észreveszi, abbahagyja a nyüszítést, és úgy néz, olyan pofát vág, hogy muszáj odamenni hozzá. Feltápázkodik a kutya a kerítésre, kapaszkodik, várja, hogy Károly megvakarja a fejét, de csak egy-két pillanatig engedi, elég ennyi is, már eliszkol. Károlynak is bőven elég ennyi a kutyából.

Gép, gondolja.

Mechanikus.

Felkurblyzták.

Ha marad valami hús, hús a csonton, füttyent kettőt, már ott is terem a kerítésnél a gép. Úgy látszik, kapart magának egy lyukat. Nem ugat. Szuka. Az út túloldalán levő ház kertjében két kisebb, fekete, neurotikus korcs, visítva ugatnak, közben csóválják a rövidke farkukat. Egyszerre pusztulnak el.

Jó, itt fognak lakni. Élni.

Élni.

Károly ezerszer elképzelte Nellit a bögötei kúriában. Ezerszer elképzeli, egyáltalán nem tudja odaképzelni. Nelli fel-alá járkál, nem tetszik neki.

Semmi?

Biztos, hogy nem fog tetszeni neki! Lehetne egy-két lépéssel hosszabb ez a szoba. Három lépéssel hosszabb. Mit kéne még itt *csinálni*, gondolja, üttesse át ezeket a falakat? Kinyitja az ablakot.

Becsukja.

Átjön a tehénszag.

Még jó, hogy nem disznó.

Azt álmodta, hogy bejön Juli, a cselédlány, és azt mondja neki: Izgulsz?

Az üvegen agyoncsap egy legyet a megyei újsággal. Itt fog járkálni az a túlzottan szép nő ebben a *rövid* szobában, és mi lesz! Jó lesz, gondolja.

Jó lesz, hú, de jó lesz, mondja maga elé. Egyszerre csak hallani kezdi, ahogy levegőt vesz. Ilyen hangosan veszem a levegőt? Mások is hallják?

Izgulok?

Mindig van ez a hang?

Meg ez az ostoba falióra.

Nem baj, ha nem tetszik neki, majd hazahurcolkodik. Vagy lesz valami. Kibadjuk a faliórát. Nem veszek levegőt.

A lánykérés rövid. Kurta-furcsa. Mindenki feszeng, az asszonyok legyintgetnek, jó így is, a férfiak nem tudják, mi a menet. Mi a módi. Persze honnan kéne tudniuk, és van *jófajta* pálinka. A cselédek kacarásznak, Pepuska mogorva, Kornélia passzív, kedvetlennek látszik, Károly fülíg van pirulva. Ilyen helyzetekben azonnal elpirul. Még sosem volt ilyen helyzetben. Véget nem érő vacsora, lassan múló pirulás, enyhe spicc, éjfélkor kerül ágyba. Kényelmes kis ágy, de keskeny. Beüti a térdét a favázba.

Beüti még egyszer.

A cselédlány, aki behozza a mosdótálat meg a törülközőket, *veszettül* csinos, laposakat pislant a fiatalúrra, alig akar kimenni a szobából. Vigyorog azon, hogy Károly beütötte a térdét. Nem vérzik, kérdi vigyorogva. Megnézzem?

Károly nem szól semmit, és nem tud nem arra gondolni, hogy milyen lenne, ha a lány tényleg nekifogna vizsgálgatni a térdét. Be lett ez tanítva?

Hogy illegetsd magad, Julcsi fiam, a fiatalúr előtt?

Károlynak áll a fasza, mérges magára.

Vacsora előtt Pepuska megmutatta neki a lovakat. Tizenhét ló, elég szépek, tetszenek Károlynak, aki ért hozzá, de nincs kedve villogni.

Annyi ló, ahány felbukott az orosz tisztek lóversenyén, az Anna Kareninában.

Igen, mondja erre is meg arra is, bólint, igyekszik rövid lenni, aztán véletlenül kicsúszik a száján valami, amiből Pepuska egyből rájön, hogy Károly mennyire ért hozzá. Ez tetszik is az öregnek, meg bosszantja is. Ért hozzá, gondolja, és legyint egyet.

Megszívja az orrát, kiköp.

Na mindegy, végül is...

A lovaglópálcájával végigsuhint a csizmája szárán, nem szereti, ha más is ért ahhoz, amihez ő ért a legjobban. Nemigen szeret semmit.

Károly kilép a kertbe, az ajtót beteszi maga mögött. Ha volna rajta rigli, rátolná. Ropog a csizmája alatt a hó. A papra gondol, aki eskette őket. A pap feje. A pap *po fája*. Mire gondolhatnak ezek a barom papok ilyenkor? Vagy amikor temetnek.

Meg mi is van még, keresztelő, gyónás.

Arra, hogy ezt az úri szukát is megbaszom?

Hány lelkes asszonnyal kefél egy pap az évek során? *Hosszú évek sora*, mondja, talán túl hangosan, mert a kutya odafut a lábához. Károly rágyújt, és arra gondol, hogy meg fog halni.

Még nem csináltam semmit, mondja maga elé.

Semmi rossz, semmi jó.

Mint ez a kutya.

Ha *akkor* ott maradt volna a Keletiben, egyszerűen csak elengedi a vonatot, azzal *elért* volna valamit? Intett volna a kalauznak, hogy hajtsa ki a csomagját az ablakon. Meg a kalapját. Pörög szép csinosan a keménykalapja a levegőben. Kis kanyart ír le.

Visszamenni Hosszúperesztegre.

Kimenni Ámerikába!

Érzi, hogy merevedése van.

Ahogy visszajön a fürdőszobából, látja, hogy Nelli különös buzgalommal igyekszik a lepedőről eltüntetni néhány vérfoltot. A háta mögé lép, az ajtóból nem látja rendesen, mit csinál a felesége, akit teljesen elfoglal ez a *munka*. Nem hallja, hogy valaki bejött. Ahogy Károly felfogja, mi történik, azonnal megfordul, a lehető legnagyobb óvatossággal iszkol kifelé.

A feleségem, mondja maga elé, olyan hangsúllyal, mintha be akarná gyakorolni a szót.

Pislog, mint akinek a szemébe ment egy muslica.

Észrevett, gondolja.

Észrevette, gondolja Nelli.

A lányok *fönt* vannak. Fölfelé, felül, feljebb. Illatuk van, illatoznak, érdekesen lebegnek.

Unalmasan lebegnek.

Nem tudnak lebegni, mégis lebegnek, épp annyira a *magosban*, hogy ha behalsz is, nem éred el őket. A bokájukat sem.

Bele is halsz.

Nem érsz a bokájukig.

Bokafixben vannak, térdzokni vagy vastag, sötétesbarna harisnyanadrág. És gondosan le van borotválva a lábszáruk. Azt nem tudod, hogy a pinájukat is leborotválták-e. Egyáltalán semmi tapasztalat nincs, nem lehet tapasztalni, nőikkel kapcsolatos tapasztalat nincs. A harisnyanadrág ronda. Nőkről könyvekből lehet ezt-azt megtudni rosszul.

Könyvekből mindent megtudhatsz róluk, és amikor tudsz mindent, kiderül, hogy nem stimmel. Rebeka és Lady Rowena, Tatjana Larina és Anna Karenina, Amelia Sedley és Becky Sharp, Jenny Fontanin és egy repedtsarkú proliány, Károly nem emlékszik a nevére, Effi Briest és Katya Verhovceva, Agnes Wickfield és Madame Bovary, ezek mind nők, férfiak találták ki őket. Költészet, aha, érdekes, jé, férfi találja ki a nőt, kivéve az *Üvöltő szelek*ben. Egymással üvöltöző szelek.

Zsíros kenyér hagymával, megsózva. Ez jó. Libazsír. A disznósír is jó. Pirospaprika rászórva, vöröshagyma apróra nyiszatolva. Lila hagyma, újhagyma, két keménytojás, ez a vacsora. A legjobb.

Kicsit túl kell sózni.

Egyszerű, gondolja Károly, túl, túl, ezen múlik. Hogy mennyire *túl*. Kezét a szája elé téve szagolja a lehetétét. Bűdös vagyok a hagymától.

Fröccsöt iszik hozzá, mert a sör meg a hagyma ütik egymást. Sör és Hagyma bokszolnak. Ha itt teremne a Nellike, akkor nem vennék levegőt. De nem terem ott semmiféle Nellike. Beszív egy adag levegőt. Kifújja.

Egy kutya pofája. Szeme, fejtartása. Ha megvakarod a fejét egy kutyának valahol az orrnyerge felett vagy a fültövénel, nem tudja eldönteni, hogy behunyja-e a szemét a boldogságtól, vagy téged figyeljen. Mindenesetre fölemeli a jobb elülső lábát. Nem tudni, mit akar ezzel. Fölemeli, leteszi. Ha elmész onnan, elfelejt. Ha visszatérsz egy éven belül, eszébe jutsz. Milyen jó, hogy nincs kutyám, véli Károly,

valószínűleg helyesen.

Nem épp *helyesen*, hanem csak megállapítja, hogy még szerencse.

Gond van vele.

És így tovább.

Kutyatartás meg minden, csak a gond, agyrém egy kutya. Érzelmes gép, szaggal és tekintettel, ha visszamész hozzá egy életen belül, megismer, és miután tessék-lássék kibizalmatlankodja magát, jöhet az orrnyeregvakarás. Majd el kell ásni, szabályosan mélyre, mert megdöglik. Vagy mit csinálnak olyankor! Jó lenne egy ilyen *szegény* kis kutya, gondolja.

Négy kaftános, pajeszos zsidó lépeget előttük, fejükön leírhatatlan formájú kalap. Kaftán lóg rajtuk, vagy mi az, hosszú, fekete kabát, a pajesz szinte a vállukig ér, idétlenül néznek ki, gondolja Károly. Hogy néznek ezek ki!, mondja Nellinek.

Hogyhogy hogy, mókásan!

Nem hülyén?

Nem. Nelli mosolyog. Majdnem nevet. Jól néznek ki, aranyosak.

De!, gondolja Károly. És dühös. Ez a nő meg itt elnézi nekem nagy kegyesen, hogy nem így látom!

Mert nem így van!

Csúnyák, csámpáznak, összevissza lóbálódik a karjuk, ahogy igyekeznek, közben hevesen és öntudatosan diskurálnak, nem látja? Akkor mit lát? Mind a négy egyszerre zszizeg, mint egy kvartett!

Legyint dühében, de úgy, olyan óvatosan, hogy Nellike ne vegye észre.

Biztos nem egyszerre beszél mind, de ő úgy látja, hogy egyszerre, úgy dönt, hogy egyszerre csinálják. A nők is úgy lóbálóznak vajon?, gondolja. Először egy zsidó lány szopta le, a Balaton partján. Sütött a hold, tizenhét éves volt, ez akkor szörnyen – mi ide a megfelelő szó!

Meglepte.

Jé, itt ez a divat?

A nők nem lóg-lógnak, és leszopják, akit akarnak. Itt ez a divat, mondja hangoosan. Hol, kérdezi Nelli, még mindig mosolyogva. Hogy érti, hogy itt? Semmi, semmi, Nellike, legyint Károly. Nem fáradt még?

Unalmas Pista megnősül, így Mikszáth, bohém Pista pedig beleszeret a barátja feleségébe. A feleség viszonszereti – viszont barátság van, emiatt a bohém Pista búskomor lesz, és unalmas, és ez az eleve unalmas Pistának fáj. Itt Károly tud nevetni kicsit a regényen, és a barátjára gondol, meg Nellikére, akinek mindjárt megkéri a kezét. Pontosan tizenhét óra múlva. Megnézi az óráján.

Aztán jön egy kis trükk a regényben, a bohém – bár most épp unalmas – Pista ráveszi a barátját, hogy vonatozzanak Rimaszombatról Losoncra, megtekinteni a lovarnőket, de az utolsó pillanatban leugrik a vonatról. Az unalmas Pista is leszáll, hazamegy és emberszagot érez. Satöbbi.

A feleség sír, mivel a bohém Pista a zongora alatt kuksolt.

Később azonban – legalábbis Mikszáthnál – mulattatóbbnak bizonyult a barátság.

Megpróbálja mindenféle nem méltó helyzetben elképzelni. Méltó. Méltó. Nem méltó. Károly próbálkozik.

Elképzei Kornéliát.

Miközben ott ül az orra előtt, az asztal másik felén. Károly képzelődik, Kornélia egyszerűen csak van. Nem törődik ilyesmivel. Ilyen egyszerű. Vannak valahogy, Károly is, a felesége is. Meghalni is egyszerű. Meghalsz, kész. Ilyen szép, (K) látja a nagymamáját, aki harminc évvel fiatalabb nála.

Rengeteg tulipán, egy éjszaka alatt bújtak elő a fű közt. Legalábbis Károly úgy látja, tegnap még semmi, most tele a kert tulipánnal. Rigók ugrálnak olyan *képpel*, mint akik azon csodálkoznak, honnan került ide ennyi virág. Csodálkozás pofával ugrándoznak. A tulipánok is csodálkoznak. Honnan ez a rigó. Meg az a rigó. Károly is csodálkozik. Igazából bármin tud csodálkozni.

Madár, kert és minden.

Órületes zúrzavar, hemzseg mindenféle, de csak halkán, és Károly most azon morfondírozik, hogy egyszer majd jobban meg kéne néznie, mi ez voltaképp. Megvizsgálni a teremtést. Még nem nézi meg. Majd egyszer, gondolja, és összeszorul tőle a gyomra. Végül is bárhonnán el lehet kezdeni vizsgálódni, gondolja, és ettől kicsit megnyugszik. Nellire gondol, és megnyugszik. Csak kissé összeszorul a gyomra.

Nelli áll a Dózse palota előtti téren. Ahogy kell. Szép, ahogy kell. Nem mosolyog. Fehér, földig érő ruhában van.

Hófehér csipke.

Mellette a kedves mama, Janka, (K) dédanyja. Janka klagenfurti, németül kell beszélni vele, mert nem tud magyarul. Kicsit tud, de szégyelli. Oda lettek szépen állítva, a templom elé. Galambok mindenütt. Nyilván Károly fényképez, mert ő nincs a képen. Nelli nem mindig tudja, hogy épp milyen nyelven beszél. A nőrszel angolul. Mellette az a sovány nő nyilván a nőrsz.

Károly, Pista, még három fiatal tiszt az asztal körül a Magyar Királyban. 1914. június közepe, vasárnap éjjel. Éjfél felé jár. Vörösbort isznak. Elküldik a cigányt. Károly bevonul.

A felesége az ötödik hónapban van.

Öccse, Béla, székesfv., árvaszéki ülnök, főhadnagy a 17. honvéd gyalog- és népfelkelő ezredben, előbb Szerbia, aztán albán és orosz front, 15 decemberében súlyosan sebesült, hazaszállítják. Helyi szolgálat, kilencszáztizenhatban véglegesen fölmentik. Bronz kat. érdemérem, Károly csapatkereszt, Sebesülési érem. Béla megúszta.

Hogy pontosan mit úszott meg?

Hülyén kattog a vekker. Károly észreveszi, ettől fogva folyamatosan hallja is, nem tudja elterelni róla a figyelmét. Felébred, észreveszi, benne marad a fülében. A spájzban nézelődik, találomra kipakolja az asztalra, amit talál. Nem éhes.

Hátha mindjárt megéhezik, gondolja. Mi lehet ebben a zsírpaperban. Megtapogatja, puha. Szalonna?

Ettől a szalonnától jöjjön meg a kedve?

Iszik egy korty szódavizet, visszapakolja az egészet. Meghúz egy félig üres borospalackot. Nem ízlik. Dobol az ujjával a konyhaszekrény ajtaján. Túl hangoosan zörög ez a vacak óra, gondolja. Öregszünk, gondolja. Az óra, meg én. Megy velünk az idő.

(K) nagyapja, Károly. Azonnal *eltűnt a fronton*, ahogy *szokás* mondani. Elesett vagy eltűnt, annyi a különbség, hogy akiről az a hír járja, hogy eltűnt, arra várnak. Évekig.

Húsz évig.

Holtnak nyilvánítás 3967/1929 után is. Visszavárják akkor is, ha már senki nem jut eszébe. Nellinek nem jut eszébe a férje, de várja. Eszébe jut. Aztán nem. Oroszország olyan hely, hogy ott eltűnsz. Ha eltűntél, a feleséged bezárja a pináját. Ha egyszerre betoppanna az *ura*, nem történne semmi különleges. Leül-

nének a kezük ügyébe eső székekre, egymással szemben. Nelli nézné a Károly zubbonya mellrészén az elfeketedett vérnyomot, Károly nézné Nellit. Lehetne pár lépéssel tágasabb ez a szoba, gondolná. Aztán jönne ez meg az, meg a semmi.

Arra gondol, hogy mi lesz, ha egyszer lebénul. Nem lebénul, az túlzás, de valami ilyesmi történik vele.

Tényleg lebénul.

Rövideket lép, mintha egymáshoz volna pányvázva a lába. Megy a folyosón, és rövideket lép. Észreveszi, akkor lép két vagy három hosszút. Túl hosszút, így meg túlzottan hosszúra sikerül. Húha, gondolja, ajaj, ez nem vicces. A fenébe, gondolja.

Először is ilyen rövideket lépek, gondolja, aztán észreveszem, hogy rövideket lépek, és akkor hosszúakat lépek! Megáll, de ezt is túlzásnak érzi, most miért állt meg? Azért állt meg, mert észrevette, hogy ilyen hülyén lépdél?

Azért.

És most induljon el?

Persze.

Lépjén hosszabbakat?

Lépjén.

És Nelli látja?

Úgy lépj, hogy Nelli mindenképp látja.

Anya, akinek ott kell hagynia a gyereket. Lekötözik, mert önveszélyes. Kornéliáról van szó, (K) nagymamájáról, akit le kellett kötni és *bevinni*. Kornéliának hívják. Hagyják békén, mondja németül.

Először halkán, aztán kiabálva. Először magyarul, aztán németül.

Angolul nem?

Beviszik egy helyre. Szanatóriumba. Hogy mi az a szanatórium? Bolondokháza? Igazából otthagyja-e az anya *egészen apró* gyereket minden áldott este, ha későn, már túlságosan is későn, lekapcsolja a lámpát és behúzza maga mögött az ajtót? Vagy ha beszállítják egy helyre.

Ha meghal?

Aludj, súgja Kornélia a kisfiának, és otthagyja. Akkor tehát otthagyja vagy sem? Úgyis el fogsz hagyni előbb-utóbb mindent.

Úgy érzed, hogy elhagyott, sírni kezdesz, sírsz, elalszol.

(K) apja ilyenkor mindig azt érezte, hogy otthagyják, és gyorsan elaludt. Ül az ágyad szélén az anyád, *egészen apró* vagy, fogja a kezéd, elengedi, föláll, ki-megy. Már máson jár az esze. Távoli mezőkön. Egy arcát vesztett férfin. Semmin. Most mi lesz.

Semmi se lesz.

Jóska, Mano, Géza, Károly, alatta elegánsan olvashatatlan krikszkraksz, Magdaléna, Lonci – ez gyerekirás –, Pista, Anyus, és nyilván egy másik Jóska, feliratok egy családi fotó hátoldalán. Vas megye, Bögöte, 1914-ben. Mano jogász. Emánuel, beceneve Mano, hosszú ó-val mondja, rövid o-val írja. Befejezte az egyetemet, és

talán próbálkozott ezzel meg azzal, aztán hagyta a fenébe. Károly is a jogi karra járt, Mano beszélte rá, két és fél szemeszter után otthagya. Pista katonatiszt. A két Jóskáról semmi.

A krikszkraszról semmi.

Abaddon, *a pusztulás helye* (Jób 26,6, Apok 9,11).

Károly azonnal elesett az orosz fronton. Jóska, az unokaöccse is elesett, két és fél évvel Károly után. Pista hazajutott. Túlél mindenkit, ezredesként nyugdíjazták, a 2. világháború után családjával kitelepítik Boconádra, egy vadidegen család házába. Elhagyja magát, pár hét alatt meghal. A fia nem járhat gimnáziumba, munkaszolgálatos, kőbányában dolgoztatják, 56-ban részt vesz a harcokban, az utolsó pillanatban lelép, bányamérnök a Kruppnál, Essenben lakik, a felesége német, gyerekük nincs. Anyus spanyolnáthában halt meg.

(K) nem tudja igazából, hogy ki is ez az Anyus.

A kis Lonci is a spanyolnáthajárvány alatt halt meg.

Magdaléna ukránkában. Nem éltek meg Trianont.

Károly (K) nagyapja.

Köztük ül Alollüön. Exterminans. Romlás, pusztulat, pusztító angyal.

Ezerkilencszáztizennégy augusztus 27-én Károly bevonult a magyar királyi 17. honvéd gyalogezredbe. Most nőszült. Szeptember elején kerül az orosz frontra, október 15-én eltűnik. Azóta róla hír nincsen.

Harminchárom éves.

A fia október végén születik.

A kir. járásbíróság felhív mindenkit, hogy abban az esetben, ha az eltűnt életbenlétéről, tartózkodási helyéről, halálának vagy eltűnési körülményeinek, vagy a holtak nyilvánítás szempontjából fontos egyéb körülményekről, így különösen arról lenne tudomása, hogy

satöbbi.

Holtak nyilvánítás 3967/1929 Sárvári kir. járásbíróság. Ügygondnok Wolf Géza sárvári ügyvéd.

Értesítik a feleségét.

A felesége Kornélia. Ócsán élt.

De hol van Ócsa.

Védik a hazát. Ha meghalnak is.

Ha meghalunk, akkor. Magyar legények, meg kell védeniük a hazát. Elesni a hazáért. Húszéves, harmincéves fiatal fiúk a testükkel védik hazájukat. Szívük, lelkük, tüdejük. A megcsonkításra szánt hazát. Mert meg lesz csonkítva a kis haza. Der Tod fürs Vaterland.

Megcsonkítják a hazánkat.

Ferdén alszanak, bakancsban alszanak, állva alszanak, menet közben elalszanak, sok konzervet zabálnak. Pocsolyából kell inni. Pálinka is van, kiporcióznak egy adaggal. Umsonst zu sterben, lieb ich nicht, doch / Lieb ich, zu fallen am Opferhügel / Fürs Vaterland, zu bluten des Herzens Blut / Fürs Vaterland – und bald ists geschehn! A hazámért szívem vérével vérezni el.

(K) anyja. (K) apja. Károly nagyapa, Manó nagyapa, nekik végképp semmi közük egymáshoz. Annyi a közük egymáshoz, hogy (K) használja őket. Anyu, apu, egy ideig használod, egy idő után nem. A nagyszüleidet egyáltalán nem. Abba marad. Nem felejtetted el őket, csak nem jut eszedbe. Hallgatod az apádat, úgy tetszel, mintha érdekelne, amit dumál, figyelsz rá, és valameddig megy is, aztán nem. Aztán megint, mert ráveszed magad, de közben elvesztetted a fonalat.

Ha egyáltalán volt valamiféle fonálnak nevezhető.

És kimegy a fejedből minden, amit beszélt.

Látványosan unatkozni, az nem azt jelenti, hogy mások látják rajtad, hanem hogy te látod magadon. Beszél hozzád az apád, hogy nem látja, hogy nem figyelsz, azt csak te látod.

(K) nézi az apját, de nem figyeli. Tetszik neki az apja. Csak unalmas, gondolja.

Unalmas volt *szegénykém*, gondolja. És érzi, hogy sírni fog. Mégsem sírt. Roszszul érezte, hogy sírni fog.

Felhólyagzott vízpára

Eleinte tényleg azt hiszi, hogy menyétet lát.

Legalábbis tekintetével egy karcsú, hajlékony test mozgását követi, ahogyan a laza habbá összeálló, de imitt-amott már tömbökké fagyott jégkristályokat kerülgeti. Üldöz vagy üldözök, nem tudja eldönteni. Aztán minden átmenet nélkül eltűnik egy a végtelenre nyíló mélykék hasadékon át. Majd röviddel azután mintha ugyanonnan bújna elő megint. Ekkor – már csak a játék kedvéért is – arra gondol, hogy most mintha inkább teve vagy cethal volna.

Jelentsenek ezek a szavak akármit is.

Igazság szerint sem ilyet, sem olyat nem látott a maga szemével soha.

Mert hol is láthatott volna?

De aztán a tudata egy félreeső zugából váratlanul előbukkan egy rég elfelejtett emlék. Vándormutatványosok járnak a vidéket, faluról falura magukkal hurcolva egy láthatólag korommal feketére festett, különös lényt. (Némi apróért, néhány tojásért, de akár még avas szalonnáért is meg lehetett nézni.) Az idéetlen állat hátán kalapban, palástban torz alak ül, jobbra balra dülöngél, mintha csak összenőtt volna vele.

Az apokalipszis lovasának mondták azok a lelketlen csepűrágók, ezzel riogatva az embereket. De akárhogy is igyekezett, ő csak egy kehes, csonttá fagyott lovat látott, hátán elmaszkírozott törpével. Gyerekfejjel is úgy gondolta, csupán szemfényvesztés az egész. Mármint ez az apokalipszis dolog. Pedig még füstöt is fújt az orrlikából. (Annak a trükknek a nyitjára sohase jött rá.)

Pedig lehet, hogy akkor látott tevét először és utoljára. Minden stimmel: hosszú nyak, valamit állandóan rágszáló, széles száj, lustán ringatózó púppá gyűrődött gerinc. De az is megeshet, hogy csak álmodta ezt is, mint azt a cethalnak mondott ősvilági szörnyet, amely annyit foglalkoztatta a fantáziáját.

Nem értette soha, hogyan maradhat életben a gyomrában bárki emberfia.

Ha nem vigyáz, a végén még agg Poloniusszá változik, és könnyedén elhithet magával akármit, mosolyodik el. Már amennyire ez lehetséges. És hogy jobban lásson, már-már nyúlna az okuláréja után, ha mozdítani tudná a karját. Aztán arra gondol, még éles a szeme, sohasem volt szüksége rá, hogy üveget illeszzen elébe. Ettől aztán megkönnyebbül.

Örül, hogy mégsem kell mozdulnia.

Talán ennek a váratlan öröme a nyomán bukfencet hányó bolondot vesz észre, ahogyan tréfálkozni próbál vele, hogy jobb kedvre derítse. Púpjából nagy szürke kígyó kúszik az égre. Röviddel azután teste foszlányaira szakadozik szét, ahogyan átvérzi a még erőtlent, de makacsul kitartó napsugár. Mégis szélesen nevet. Búcsúzkodva integet, hogy majd ír.

Hát persze.

Nincs ideje sajnálni, mert már fenyegető hegyek tornyosulnak fölébe. Magas bércek, melyeknek hófedte csúcsai izzanak a gyenge napfényben, mint valami vén király bortól kipirult homloka. Ott csúfoskodik rajta a félrecsúszott koronája. Legszívesebben felnevetne, annyira komikus a látvány. Teljesen indokolatlanul az a szó jut eszébe, hogy „habostorta”.

Aztán egyszerűen elkomorodik.

Mert hogy mégsem ilyennek képzelte el ezt a pillanatot.

Valami nagyszabásút, vagy legalábbis ennél jóval teátrálisabbat várt. Hogy érezhesse, amint teste-lelke feloldódik a mindenség éterében. Vagy úgy, ahogyan a kikelő madár szabadul a tojásból, hogy azon nyomokban a csillagok milliárdjai felé repüljön.

Ehhez képest a szemét sem tudja lehunyni.

Ó, micsoda nevetséges és képtelen vágy az emberé, kinek nem nőtt szárnya, csupán két botladozó rövid lába, gondolja. Lám, most még az is használhatatlan. Meg is lepődik, hogy még sincs benne keserűség semmi.

Rövid időre a józan belátás világossága keríti hatalmába.

Most egy hattyú száll el felette, amely minden átmenet nélkül ölt alakot a csúcokon szikrázó hóból. Széles szárnycsapásaiból valamiért arra következtet, csakis ilyen lehet az emlékezet.

Önkéntelenül is arra gondol, hogy mit szólna most az anyja, ha így látná: kabát nélkül, szakadt ingben, mezítláb. (Mert már a csizmáját is lerángatták róla.) Még megfázol, kisfiam, mondaná szelíd aggodalommal a hangjában. Vajon lenne-e szemrehányás az apja tekintetében, amiért ennyire könnyen megadta magát.

De akárhogyan is erőlködik, nem tudja felidézni az arcukat.

Most ijed meg először, mert csak most érti meg, hogy tökéletesen magára maradt. Azt hiszi, hogy könnyezik, amikor rádöbben, hiába ígérte meg, sohasem tér haza. Az ő karcsú alakját sem látja körvonalazódni, hiába erőlteti a szemét.

Csupán azok az önkényesen megjelenő, majd nyomtalanul eltűnő torzók kísértik egyre.

Vigyorgó hóhér libériás inas haját tépi, majd feldobja az égre a rizsporos parókát. Ott egy elszabadult zongora, melyből a hangok hófehér gerlékként szállnak fel, hogy egy feszülten figyelő macska csapjon le rájuk. Jönnek feltartóztatatlanul mindenféle alakváltó rémek. Griffek, sárkányok, óriások. Fogva tartják a tekintetét. Egyre fenyegetőbbnek érzi őket, de nem tud szabadulni az igézetükből.

Mintha testet akarna ölteni a mélységben hánycódó Leviathán.

Ezek a minden összefüggés és értelem nélküli jelenések fárasztják. Mind jobban reszket. Talán fél, talán csak fázik, míg a nap szét nem oszlatja a vízpárát a kukoricás felett. Végül nem marad más csak a tiszta, vakítóan éles fény, amely kitégeti a retináját.

Felsóhajt.

A pupillája minden bizonnyal ekkor szűkül be végleg.

*

Persze mindennek csak abban az esetben van bármiféle értelme, ha nem hátulról dőfték le, ahogyan azt beszélnek mindenfelé. (Igaz, összehordanak róla mindent meg annak az ellenkezőjét is, ahogyan az már lenni szokott ilyenkor.) Mindenesetre úgy lenne a legjobb, ha mondjuk mégsem menekülés közben érte volna a halál, vagy legalább lett volna ideje szembefordulni. Mert különben biztosan előre kellett zuhannia, arccal a sárba. Így értelemszerűen nem láthatott mást, csak a szanaszét guruló, leszakadt zubbony- meg inggombokat. Gyöngyöket a lószaros göröngyök között. Meg a pocsolnyában megcsillanó tört ég egy darabkáját.

Ráadásul azt is csak rövid időre.

A szája sarkából a piszkos vízbe ugyanis biztosan vér szivárgott, végképp elhomályosítva a benne tükröződő mindenséget.

Murteri jegyzetlapok

(felezőszonettek)

Szaporodó sötét foltok

*Az emléktelenség időszakában történt Vagy
meg sem történt Csak a torz lelkiismeret vagy a
szokásos szégyen amit akkor érez amikor
megéri mind alkalmatlanabb az élethez Vagy
az élet mind alkalmatlanabb hozzá Csak ezek
a sötét foltok ne szaporodnának És bennük az
emléktelenség mind keserűbb történetei*

*Az emléktelenség keserű történetei
szaporodnak benne És a sötét foltok Ezek
teszik mind alkalmatlanabbá az élethez És
az életet mind méltatlanabbá hozzá Ekkor
érzi úgy elragadja a szégyen s a szokásos
lelkifurdalás Rossz történet Meg sem történhet
az emléktelenség felmentő időszakában*

Kéthely

*Elképzelte hogy ott van És megakadt mert ennél
pontosabb paraméterei nem lehettek
a helyről Vagy helyekről Még sohasem járt ott Csak
a matrac kallódott innen oda és onnan meg
ide Vagy mindenhonnan tovább Lemondott arról
hogy hívják Hogy várják Annyi hányattatás után
magukba emésztik a nyugalom kék lángjai*

*A nyugalom hullámai annyi hányattatás
után sem ringatják Nem hívják Nem várják Annyit
tud csak mindenhonnan mindig és tovább A matrac
meg kallódik ide oda És onnan is arrébb
Helyről helyekre Amelyeket sohasem látott
Így nem lehetnek pontosabb paraméterei
Beletörődött Képzletben sem lesz már a soha*

Darukezelő

Tor Ulvennek

*Nem is az
a kérdés, hogyan
jussunk fel,
vagy pontosan hová,
de a megszűnő honvágy a mély tájak iránt, és a helyén a lüktetés, ahogy táborot ver
a fülben, mihez kezdjünk ezzel a sok emlékkel, amiről tudjuk, nem is a miénk,
mégsem bírtunk ellenállni a tukmálásnak, amikor még lett volna rá esély,
a sötét folyó
kanyarulatában
dermedten heverő
sápadt testek,
állatok, vagy még
kiismerhetetlenebb
formák, halott iszap,
idegen hallgatás,
lehetetlen innen
felemelni bármit,
de alászállni
sincs erősebb
késztetés, szív
alakú penészfolt,
távoli füstoszlop,
a tekintet ellenkezése,
dallamtapadás
egy gyászszertartásról,
iszonyatosan jó
elképzelni mindent,
amiből ezentúl
kimaradhatok.*

Főleg kinek

Mielőtt elkezdődik,
zárd rám az ajtót,
ezt ki mondta,
és főleg kinek,
bálterem, de nem,
inkább egy zuhanásszerű
rövid, délutáni alvás,
és a végén,
ahogy felkönyökölsz
a párkányra,
és megkönnyebbülten
veszed tudomásul,
hogy hidegen hagy
végre a felhők
vergődése odafent.

Korábbi formánk

Feltétlenül úgy lesz minden, ahogy kérte, mondtam a vázának,
amiről azt hittem, az édesanyám, de hát olyan gyönyörű hangja volt,
hogy elhagytuk korábbi
formánkat, ki bocsátja
meg, kérdem a falu
bölcseit, a kenderzsákat,
a hasítófejszét és
egy kis zománclábast,
amibe a kakasok vérét
fogták fel egykor,
de nem méltatnak
válaszra sajnós,
hosszú karjaimmal és homályos tekintetemmel, akár egy polip,
az ő elvárásaiknak alighanem még mindig túl puha vagyok.

Írni is csak késsel

Hol vannak azok a sorok,
amiket ígértél,
és hol vannak azok,
amiket én ígértem cserébe,
behúzott nyakkal ülünk az ágon,
borzalmas kározással
próbálunk valami magasztos
dologról beszélni,
elmúlt a nyár,
pedig még csak épp
tavaszodni kezdett az előbb,
vagy ez se számít,
egykor stopperórával mérték,
tudunk-e elég gyorsan olvasni,
és vajon mi derült ki végül,
írni is csak késsel volna szabad,
de pont akkor nincs nálam persze,
amikor végre elkezdeném.

Átjáró

A vasúti átjáróban
egy autó áll,
nem bír lehajtani a sínekről,
több mint ötmillióan
látták már a videót,
ennél dísztelenebbül
képtelenség elgyászolni
az emberi tekintet
nagy korszakát.

Színes halak

*Minek is lenne színük a halaknak,
a hideg, sötét vízben élve lent?
Akik a csukaszürke mélyben laknak,
azoknak a szín semmit sem jelent.
Ezek itt úszó, dísztavi kanárik,
akiknek tarka színük a daluk.
Kora tavasztól hűvös késő nyárig
lebegnek itt, és utána alud-
ni viszik őket melegebb homályba:
ahol az életet csak színlelik,
ők se látják magukat, más se látja
őket, elnémulnak a színeik.
Elméletben énekesmadarak,
gyakorlatilag csak alvó halak.*

Eső után

*Tulajdonképpen minden hihetetlen,
és majdnem minden fölösleges is:
egy nő sziszegő hattyúkat etet lenn,
egy másik meg a kutyáját lesi,
s csodálkozik, hogy megugat egy méhet.
Rám nem vonatkozik ez az egész.
Eső után sístereg el az élet.
Szemben a hegy teteje ködbe vész.
Zivatar után hogy kialkonyult a
táj, hogy megszólaltak a madarak.
Eső után oly távoli a múltja
mindennek: csak ez a kis est maradt.
Nem marad semmi – bármit is jelentsen –
az időből odakint, s idebent sem.*

Ha biztosan nem akarod

Civilizációnk egyik legsajátságosabb
 csúcsterméke az önpusztítás.
 Évezredek óta tökéletesítjük szüntelen.
 A Coca-Cola receptjétől az autó
 működési elvéig szinte minden tartalmazza a kódját.
 A téli sportok, a vízszabályozás,
 a házépítés fejlődése is magában rejt.
 Ha valaki hülyére issza magát, az már
 meglehetősen fapados megoldásnak számít, bár
 bizonyos értelemben hagyománytiszteletről tanúskodik.
 Itt vannak inkább a különböző hitelkonstrukciók,
 tévéadók, táplálékkiegészítők. A nyaralás,
 a slágerek, a közoktatás, a tortabevonó.
 Továbbképzések, tanfolyamok, karrier-
 tanácsadók. A reklám-, választási és
 előfizetőgyűjtő-kampányok. Leállósávok, vicces
 videók, porlevesek, ismétlőfegyverek, mindenféle ambíciók és a
 húsvéti nyúl. Ketté lehet-e hasítani bármilyen részecskét
 itt e földön úgy, hogy maradjon belőle valami,
 ami mentes ettől az önpusztító-kódtól?
 A hegyoldalon megcsúszó hó felgyűrt
 paplanja alatt a levegő-buborék.
 A szobába befutó folyó vízágyán
 az örökre félbemaradt álomnak
 a már megálmodott fele.

Nevető sebeken keresztül szabadulni próbál
 a meleg vér a test rabságából, de nem tud.
 Ez még egy aprócska leküzdendő akadály,
 ami némi bizakodásra ad okot. Mert mintha arra utalna,
 hogy az eredeti tervekkel még minden rendben volt.
 Nem fogad be ugyanis semmilyen más közeg,
 mélytengeri áramlásokban tompán
 mozduló bálnasúlyok. Nem gyógyítanak
 lelassult visszhangjai, sem
 kiúttalan mellékfolyói. Mert sokkal erősebben
 tart fogva fenyegető rikácsolása
 az örült vízfelettségnek.

P

*elúzni próbálok ezt a rettegést,
a kellemetlen kölyköt,
észrevétlen kitessekélni a szobából.
mikor nem megy, kiabálok veled,
apróvá fegyelmezem, mint egy betűt.
ha eleget alázom, csöndes ropogással,
néma kiáltásokkal zuhan magába.
teste pontszerű lesz, napnehéz,
mint a gravitáció, pusztít.
nem kapaszkodik többé,
felfal mindent, mi horizontján átlép,
irtózatot erővel tölti a tölthetlent.*

fist pig

*azt akarom, hogy peckeld ki a számat.
kösd meg a bokám is. ne meneküljek.
tömd le a torkomon minden bánatod,
szavak helyett téged öklendezzelek,*

*odaadom mindenem neked, vedd el
a falcot, a sírást, a nyirkos tarkót,
nyúlj könyékig a feneketlen úrbe,
repedjen gát, az eseményhorizont,*

*hogya soha ne tudj szökni többé innen,
nyelje el fényed a szarszagú sötét,
gömbölyű, mondhatatlan bizonyosság,
bolyongjon örökké bennem a neved.*

*elszöksz végül mégis, bárhogya szorítom,
elmentél, elmész, otthagysz meztelen,
lámpát se kapsz. megváró, amíg
hozzászokik a sötéthez a szemem.*

demerung

lefotózni próbálom ezt a rettenést,
de a képeken nyoma sincs, ahogy
lángol és zuhan, a félelemnek, mintha
minden expozícióval az éghez akarnám
szögelni, végtelen hosszúra morzsolgatni,
másodpercenként a percet, minden kormos
gyöngyénél elmormolni egy nevét apának,
és mikor izzó lábát a daróczi közti lakás –
apró tájam – horizontján utoljára átveti,
nem sírok már, csak reménykedem,
hogy újra visszatér majd, mint a nap.

séta

ablakok tava. drótkerítés.
lámpasor-ív. nedves járda.
víz fölé hajol egy építkezés.
belenéz mélyen önmagába.

nem hasonlít semmi sem másra.
nem a gyermekkor villánya ég,
nem egy emlék visszhangzik benne.
bádoghangár. reflektorsötét.

Messziről jött vendégek

*Te még emlékezni fogsz a tavaszra,
a nem metsző, csak világos fényre,
cirógató celsiusokra, hogy a lengébbet
veszed már a télikabát helyett.
Neked lesz még egy ilyen emléked.*

*Amikor átsétáltunk a parkon,
nézted a madarakat, virágokat,
az előbújó zöldet meg kéket,
fagyaltot is kaptál talán.
Neked lesz még egy ilyen emléked.*

*Gondosan rendszereztük a felhőket,
aszerint, hogy melyik siet a dolgára
és útközben melyik az, ami inkább eltéved,
éppen ahogy mi is csak lófrálunk.
Neked lesz még egy ilyen emléked.*

*Még személyes ismerőseid a fák,
bokrok, bogarak, meg tudod különböztetni
a szitakötőket, tücsköket és lepkéket.
Talán csak a felhők rémlenek majd, mégis,
neked lesz még egy ilyen emléked.*

*Ami majd csak akkor jut eszedbe
részletgazdagon, csiklandó szellővel,
virágillatúan és langyos-kedvesen,
mikor a gyereked vinnéd a parkba,
mint egy messziről jött vendéget,*

*mert – először csak erre gondolsz –
téged is vittek, szép délután volt,
volt még virág, felhő, lepke, bogár
és valami tompán aranyló fény. És akkor
elmeséled a gyerekeknek ezt az emléket.*

Lomtalanítás

*Délelőtt jött felmérni a munkát.
Helyiségről helyiségre jártunk,
mutattuk, mi megy, mi marad,
mintha emlékek közt válogatnánk,
ez becses, azt kiszórjuk.
Nem szólt egy szót sem,
a teraszkorláthoz vonult,
telefonjába mélyedt, s mondott
egy összeget. Először nézett ránk.
Bármennyit mond, elfogadjuk. Nem
engedhettük meg, hogy visszahalld:
Itt hagyták a szemetüket!
Milyen emberek laktak itt?
Úgy akartad átadni a házat: rendben,
ahogy a szüleid tartották.
Még a pajtatetőt is kijavítottuk,
új gallért kapott a kémény,
mint aki bálba megy.*

*A kis alumíniumnyelű zsebkés
a konyhaszekrényből zuhant a kövezetre.
Megvan a kincs! – kiáltott a főnök, mikor
felkaptam, s összenevetett a sofőrrel.
Mindig előkerül valami, mondta, és egy
kisfejszével csépelni kezdte a szekrényt.
Előbb a lábát ütötte le, mint cigarettahamut,
elegánsan, aztán a hátát szakította be
mesterien forgatva munkaeszközét,
tomahawkot az indián, majd a felismerhetetlen
maradványokat – ebben segítettem –
feldobálta a platóra. A sofőr néhány
rúgással helyükre igazította őket.*

*Sötét lett, mire mindent összetörtek,
s becsuktam utánuk a lemezkaput.
Fellélegeztünk, sikeres bűntény után,
s nem nagyon zavart, legális átvevőhelyre
vitték-e a rakományt, vagy leborították valahol,
még jó, ha tüzelőnek.*

*A kés viszont megvan. Valódi kincs.
NDK-gyártmány. A világhírű
Victorinox családfája a német
zsebkésektől ered. Szeleteli
a napokat körbe, karikába.*

Almádi út

*Azért voltak szép éveink,
de legalábbis hónapok.
Mért szűkíteni tovább?
Nem maradnak, csak napok,*

*néhány vasárnap délután
a Lenin-ligetben egy padon,
mózeskosár előttünk,
te tanulsz, én olvasok.*

*Hűvösödik, felcihelődünk.
Az ég lombokon átszűrt figyelme.
Sírok közt indulunk haza,
temetőn át, az albérletbe.*

Védelmi kiadások

*Megnőveltem a védelmi kiadásokat.
Vettem egy hőszugárzót s egy
villanytűzhelyt, ha elzárják a gázt.
Áram talán csak lesz, főzhetünk,
tanulhatjuk az új technológiát,
ez számtalan veszekedésre módot ad,
vagyis közelebb kerülünk egymáshoz,
nem mintha nem lennénk elég közel,
újabbán inkább távolodásra törekszünk
a nagyobb békeség érdekében,
hogy ez jó-e, elvállik.*

*Drónokként lecsapó szavakkal
célzott támadásokat hajtunk végre,
utánuk bombatölcsérnyi lyuk marad,
de valahogy mégiscsak
meg kell védeni magunk.*

Hitegeti magát

*Az ember táncol, árkot ás,
feltalálja a biztonságosan üzemeltethető
benzines aggregátort.
Hitegeti magát, hogy hét élete van.
Macskát tart, hogy hízelegjen neki.
Ilyen az ember. Zátonyra fut.
Sose ismerné be, hogy rossz hajós.
Az iránytű megbolondul a kezében.
Pincéjében egerek cincognak.*

Sose kérdeztem meg

*A kétségbeesés tégláit adta
a kezembe, forró volt mind,
azonnal a fűbe ejtettem őket.
És elfordultam, hogy ne lássa,
ahogy száraz szemekkel sírni kezdek.
Ekkor szólalt meg a közeli rendező
pályaudvar figyelmeztető szirénája.
Majd rögtön utána a dízelmozdony
csikorgása. Hatalmas fekete füst
csapódott a betonszürke égnek.
Egy darabig vártam, hogy a téglák
langyossá hűljenek. Elpakoltam őket
egy szatyorba, óvatosan, mint aki
még reménykedik, hogy egyszer
saját háza lesz, új építésű, lakható, otthonos.
Hogy mitől forrósdotak fel
azok a téglák, akkor, ott,
sose kérdeztem meg tőle.*

az a mozdulat

*az a mozdulat ahogy anyám levetette a zöld
alapon fekete-sárga apró mintás kendőjét
majd törekeny csontos jobb kezével
hátrasimította kontyba tűzött őszülő haját
– mindig csakis a jobb kezével –
beleégett abba a tájba
abba a remegő lebegő térbe
aztán leült elegánsan az apám mellé
finoman keresztbe tette lábait
majd biccentett a „társaság” felé
és enyhén félrebillent fejjel
másfél órán keresztül
hallgatott*

*amikor Szegeden járok
mindig elmegyek a Széchenyi térre
a korzóra az óriás platánok alá
azokhoz a szóflan székekhez
és várok várok
hátha az a mozdulat...
és csakis a jobb kezével*

A város terein

*Hallom ahogy a város terein a megárvult verebek
Tandorit gyászolják és a színét vesztő délutánt
éjkék fényével közeledik a halál
az élet egyetlen valódi s örök botránya
a verebek egy „semmi kézről” énekelnek
mely magot és vizet adott nekik
s lekottázta százszólamú csicsergéseik
s tört szárnyaik rebbenéseit
ahogy az ablakpárkányokra*

*s a hűlő-melegedő betonra
föl- s leszálltak
vagy belecsapódtak
bezárt üveglakokba*

Dezső ablakai örökké nyitva

A M Y H E M P E L

Mélységi mámor

Halloween éjszakáján engem küldtek át Miss Locey-hoz, aki mozdulni sem tudott. Nem vagyok ápolónő. Gépirónak sem mondanám magam. De nem is gépelésre vagy gyorsírásra kellettem neki – gyorsírni amúgy sem tudok. Egy ügynökségtől bérelt fel, hogy Halloween éjszakáján órabérben cukrot osztogassak a gyerekeknek.

Mert valahogy így nézett ki a dolog: a kocsi ott áll a felhajtón, a lámpa ég az emeleten. Viszont senki nem nyit ajtót.

Jól tudom, mit csináltam volna gyerekként, ha valaki Halloween éjszakáján otthon van, és nem nyit ajtót. Borotvahabbal és tojással, vécépapírral és a haverokkal tértem volna vissza.

Még ha Miss Locey sötétben is feküdt volna, a kocsi akkor is ott állt a felhajtón.

A borotvahabnál és tojásnál rosszabb dolgok is léteztek. Például a támaszték. A gyerekek megtöltöttek egy szemeteszákot vízzel vagy valami még rosszabbal, és a bejárati ajtónak támasztották, ezért amikor kinyílt az ajtó, a zsák eldőlt, és a tartalma a perzsaszőnyegre ömlött.

Miss Locey mindent átgondolt. Azt mondta, legjobban a „kerti munkától” félt – ilyenkor tinédzser fiúk hajtanak végig az udvaron, és mély nyomokat hagynak a pázsiton, amikor kipördülve elhajtanak.

Amy Hempel (Chicago, 1951) amerikai novellista, újságíró, egyetemi tanár, az amerikai minimalista próza jelentős képviselője. Novelláiban nem az eseményeken van a hangsúly, sokkal inkább azok utóhatásán, az érzéseken, melyeket kiváltak. A hétköznapi élet tragédiáit, az egyszerű ember traumáit és ezek következményeit veti papírra. Az *At the Gates of the Animal Kingdom* (Az állatvilág kapui előtt) című 1990-es kötete magyarul várhatóan a jövő év elején jelenik meg az Ampersand Kiadónál.

A fordító munkája során a Petőfi Irodalmi Múzeum Babits Mihály-ösztöndíjasa volt.

Én csendesebb helyről jövök. Elmeséltem Miss Locey-nak, mi legfeljebb annyit roszalkodtunk, hogy két maszkot vittünk magunkkal, hogy ugyanazt a házat kétszer is meglátogathassuk – a házat, ahol mondjuk Mars szeleteket osztogattak. Persze – meséltem Miss Locey-nak – voltak, akiket még így sem sikerült megtéveszteni. Volt egy férfi, akinek franchise fagyraltozója volt, ő fagyos sütit adott nekünk, így ha visszatértünk volna még egy adagért, addigra az első adag megoldadt volna a táskánkban.

Miss Locey hálószobájában beszélgettünk. Festékillat volt; málnavörösre festették a falakat.

– A pirularózsaszín szoba – mondta Miss Locey. – Sosem lesz olyan, mint amilyen a minta színe, ugye? Valahogy mindig ríkítóbbra sikerül.

Miss Locey a gyógyszeres üvegért nyúlt, de nem érte el. Felajánlottam a segítségem, de nem szólítottam a nevéen. Csak pár évvel volt idősebb nálam. De nem kért meg, hogy a keresztnévén szólítsam – bárhogy is hívták –, ezért ha beszélgettünk, nem szólítottam sehogy.

– Biztos voltam benne, hogy terhes vagyok – mondta Miss Locey. – Úgyhogy alkut kötöttem Istennel, és így imádkoztam: „Édes Istenem, kérek, add, hogy megjöjjön a menzeszem, és életem végéig tornázni fogok.” – Két nap múlva teljesítenem kellett az ígéretemet. Felmásztam arra az edzőbiciklire, és még abban a percben meghúztam a hátam – mondta Miss Locey.

Amikor a gyógyszerek után nyúlt – izomlazítót szedett –, megláttam Miss Locey kezét. Minden ujján gyűrűt hordott. Némelyiken kettőt is. Nemcsak simára csiszolt, hanem kövekkel és ékkövekkel díszített gyűrűket is.

Aztán Miss Locey feltette az örök kérdést. A betegségéből intézte felém: – Ha csak egy fél pirulát veszel be, az feleannyi ideig vagy feleannyira erősen fog hatni?

Én csak egy lány voltam az ügynökségtől. Azt mondtam, feleannyi ideig, de abból, ahogy mondtam, ki lehetett hallani, hogy valójában arra gondoltam: én is csak találgatni tudok.

– Ha terhes lettem *volna*, decemberben születik.

Miss Locey-nak a naptárazás miatt lassan hetedik hónapja kellett feküdnie. Vajon csak simulált? Vagy erősebb fájdalmai voltak, mint ahogy mondta?

Kinyújtotta a mutatóujját, egy ovális köves gyűrűt viselt rajta. – A türkiz a decemberiek születésköve – mondta. – Tetszik ez a kő, megment az eséstől – helyetted fog összetörni.

Megfordította a gyűrűt az ujján. – A türkiz veszít a színéből, ha a viselője beteg. Teljesen elveszti a színét, ha az meghal.

Elmondtam, hogy én a gyöngy hónapjában születtem. De egyetlen gyöngy sincs a gyűrűben, amit hordok.

– Nézzük a jó oldalát – mondta Miss Locey –, legalább nem kell beöltöznöm Halloweenre.

Újra az emeleten voltam, mert a vendégek egyre ritkábban érkeztek, már csak félóránként jött egy-egy idősebb gyerek. Horrorfilm ment a tévében, hang nélkül.

– Egy barátom hívott, azt kérdezte, hol tud kerekesszéket venni – mondta Miss Locey. – George Wallace-nak akart öltözni.

Azt mondta: – Ez az a fickó, aki annyira elkámpicsorodott tavaly. Pizsamába öltözött és diétás kólát vett a kezébe. Brian Wilsonnak készült, de mindenki Hugh Hefnerre tipelt.

Miss Locey egyik térdét a mellkasához húzta, és ott tartotta, amíg elszámolt tízig. Ujjpercei a gyűrűk fölött kifehéredtek.

– Minden gyűrűmre egy ujj – mondta Miss Locey. Játékosan próbálta kijavítani magát. – Hú, de lazultam! – mondta.

Elengedte a térdét és lecsúsztotta a lábát.

– Ezek mind az anyám gyűrűi voltak – mondta Miss Locey. – Amíg ki nem csaltam őket tőle.

Egyik kezét – mintha körömlakkot szárítana – lassan meglengette a levegőben.

– Anyám kezén jól mutattak a gyűrűk – mondta Miss Locey. – Hosszú ujjai és mandulakörmei voltak, sehol egy félhold vagy kitüremkedő ér. Anyám öt nyelven beszélt.

– Egy nap megkérdeztem tőle, hogy mondják spanyolul, hogy „Neked adom az összes gyűrűmet”. Amikor megmondta, megkértem, hogy mondja el franciául is. Rávettem, hogy mind az öt nyelven elmondja, „neked adom az összes gyűrűmet”.

– Anyám jó volt hozzám – mondta Miss Locey. – A gyöngyöket még akkor nekem adta, a többit már csak a halálakor.

Miss Locey – még mindig háton fekve – előrenyújtotta a karjait. Úgy nézett ki, mintha egy koporsóból készülné felemelkedni, hogy kísérteni induljon. De ehelyett számba vette az anyja gyűrűit és azok erejét: a gránát felüdíti a szívet és megerősíti az elmét, a smaragd elűzi a hülyeséget és kibékíti a vitázó párokat, a gyöngy – összemorzsolva és hússal kifőzve – gyógyír a megfázásra és a lázra. Cirkont, vagyis olcsóbb minőségű gyémántot azért hordott, hogy vagyont és elismerést szerezzen. A vörös nemeskorall az emésztési zavart gyógyítja, így mondta Miss Locey.

Opált és ónixot nem hordott. Az előbbi, mondta, megöli a szerelmet, az ónixtól, a sötétség színétől pedig nem fogsz tudni aludni.

Arra gondoltam, hogy ezt sokkal szívesebben hallgatom, mint a horoszkópot, amikor Miss Locey elárulta a kedvencét.

– Topáz – mondta. Gyógyír az elmebajra és élénkíti a szellemet. Összemorzsolva és borba öntve gyógyítja az inszomniát. A tengerészek használták, ha holdtalan volt az éjszaka.

Ekkor úgy éreztem, a Topáz-hónapban kellett volna születnem. „Ha holdtalan volt az éjszaka.”

– Hadd lám – mondta Miss Locey, és a karikagyűrűmért nyúlt, az egyetlenért, amit hordok.

Nem húztam le – ezt a gyűrűt nem szoktam lehúzni –, de megengedtem, hogy megfogja a kezem. Megfordította, hogy lássa a tenyeremet.

– Van rajta két horpadás: itt és itt – mondta. – Mennyi lehet – úgy tizennyolc karát?

Elmondtam neki, hogy a horpadások egy férfi fogának nyomai. Megharapta az aranyat, hogy megmutassa, milyen puha, majd megharapta az ujjam, hogy megmutassa, az is milyen puha.

A gyűrű ajándék volt attól a férfitől, mondtam. De nem jegygyűrű volt, mert a férfi meghalt, mielőtt a házasság szóba került volna. Egyszer egy szigeten – nyaralás közben – búvárokodni indult. Felügyelet nélkül csinálta, bár azelőtt soha nem próbálta. A kelleténél sokkal mélyebbre merült, és ettől úgy elszédült – magyarázták később –, hogy nem is gondolt arra, hogy fel kéne jönnie.

Elmondtam Miss Locey-nak, hogy még mindig arra az Istenre várok, aki elárult engem.

Egy magyarázat nem elég. Egy bocsánatkérés nem elég. Azt akartam, hogy felnézzem rám az Isten. Azt akartam, hogy amikor felnéz rám, hajtsa hátra a fejét, olyannyira, hogy abba beleszakad a torka.

– Inkább vedd el az egyiket – mondta Miss Locey. – Te nem igazán vagy lelazulva.

Ezután elmondtam Miss Locey-nak, mi a neve a történeteknek, hogy ami búvárokodás közben történt, azt a búvárok „mélységi mámornak” hívják. És Miss Locey kimondta, amit mindig is gondoltam: milyen furcsa – milyen kísérteties –, ha valami rossznak ilyen szép nevet adnak.

Miss Locey kimondta hangosan. Kimondta: mélységi mámor. Azt mondta, úgy tudja ezt elképzelni, mint merülni egyet Liberace² köpenyében, túl sokáig lent maradni, majd rubinokat és gyöngyöket felköhögve a felszínre bukni.

Megforgatta a gyűrűit.

Félelem és lerészegedés ellen mészkövet viselt.

A csengő utoljára szólalt meg aznap. Lementem. Ahelyett, hogy csak egy csokit adtam volna a gyerekeknek, megengedtem, hogy egy marékkal vegyenek.

Mielőtt felmentem elkészönni, főztem egy csésze teát Miss Locey-nak. Felvittem, és amíg megírta a csekket, feltekertem a hangot a hét filmjén.

Miss Locey megköszönte a segítséget, és megkért, hogy kifelé menet kapcsoljam le a lámpát a verandán.

De nem ez volt az első dolgom kifelé menet.

A megmaradt halloweeni csokit – az alkalmi munkák ideiglenes kleptomániájától vézélve – a táskámba dobtam, pár doboz gemkapoccsal és ragasztószalaggal együtt.

Már otthon voltam, amikor eszembe jutott, hogy olyan helyen hagytam a távirányítót, ahol Miss Locey nem éri el. A *TV-műsor* szerint Miss Locey csatornáján éjszaka kettőkor ért véget a műsor. Ha átaludta a fehér zajt, akkor körülbelül hajnali ötkor kelt fel egy edzőműsorra. Színes edzőnadrágos nőkre nyitotta ki a szemét, akik még mindig az Istennek tett ígéreteiket dolgozzák le.

DOBSA EVELIN fordítása

² Wladziu Valentino Liberace (1919–1987) – amerikai zongoraművész, zeneszerző, műsorvezető. Munkássága mellett extravagáns öltözkéőről, gyöngyökkel, strasszkövekkel díszített köpenyeiről volt híres – *A ford.*

Jekatyerina Antonovna kihallgatási jegyzőkönyve

- Mikor látta utoljára az eltűnt személyt, Ászja Krylovát?
 - Tíz napja.
 - Hol?
 - A krasznogorszki vendégjátéknál az öltözőben, előadás után.
 - Milyen állapotban volt?
 - Nagyon ki volt bukva, mert épp Peregyelkinóból jött játszani, ahová a szeretője vitte el. Rettenetesen érezte magát a nyaralóban, mindenki átnézett rajta, hiszen a szeretője is átnézett rajta, úgy érezte magát, mint egy elhanyagolt hátizsák.
 - Hátizsák? Mit ért ez alatt?
 - Nehéz, utálatos teher, amitől már legszívesebben megszabadulna.
 - Kicsoda?
 - A szeretője.
 - Név szerint?
 - Mintha nem tudná.
 - Borisz Vasziljevicsről beszélünk?
 - Most akar még valamit tudni a hátizsákról, vagy sem?
 - Folytassa, mit történt a nyaralóhelyen, Peregyelkinóban.
 - Azt hiszem, volt valamilyen személyes atrocitás is, ami csak neki szólt. Ászja sírva mesélte, de nem tudtam figyelni, mert épp sminkeltem magam az előadásra, és a gondolataim is a szerepem körül jártak.
 - Melyik darabbal voltak vendégszerepelni?
 - John Arden: *A zsákos ember terhe*.
 - Melyik szerepet játszotta Ászja?
 - Ő a fiatal lány szerepét játszotta, én pedig az éhező asszonyok egyikét.
 - Mégis mit tudna felidézni abból, amit Ászja Krylova mondott az öltözőben?
 - Megérkezett, lerogyott mellém az öltözőasztalhoz, és zokogásba tört ki.
 - De mit mondott?
 - Arról beszélt, hogy milyen megalázó volt az elit művésztársasággal töltött idő a nyaralóhelyen. De egy szavára se emlékszem, annyira el voltam foglalva magammal, amúgy is nehéz egy vidéki turnén, egy nagy közös öltözőben készülni az előadásra.
 - Hányan voltak ott az öltözőben? Kire emlékszik még?
 - Vagy tízen lehettünk ott a darab színésznőivel, a fodrással, öltöztetőnőkkel, sűgóval és az ügyelővel együtt.
 - Mi történt az előadás után?

– Vidéki turnén mindig nagy kapkodás van előadás után, rohanunk, mert több száz kilométert kell megtennünk, hogy hazaérjünk a színházba.

– Együtt utaztak Ászjával?

– Nem, ő a saját kocsijával ment egyedül. Illetve, de mit is beszélek? Nem, elnézést, most teljesen összezavarodtam, mindent összekevertem, az egy egészen másik előadás volt, sokkal korábban, és nem, nem akkor láttam utoljára, hanem éppen egy hete a *Hamlet*-előadáson, ő játszotta Oféliát, tudja, Hamlet szerelmét, aki vízbe öli magát.

– Ön is játszott a darabban?

– Nem, abban csak két női szerep van, Gertrúd és Ofélia... Én nem lehettem volna Gertrúd, legfeljebb Ofélia.

– Miért nem?

– Hát nézzen rám, én nem játszhattam volna Hamlet anyját. És egyébként a karakter sem stimmel. Az egyik egy tragika, a másik egy naiva. Gertrúd egy gyilkos szenvedélyű, minden érzelmi gátlástól mentes bűnös nő, aki nem tudja, mi az a lelki furdalás. Én nem ilyen vagyok.

– Szóval a *Hamlet*-előadáson látta utoljára az eltűnt személyt, Ászja Krylovát, Ofélia szerepében?

– Ott álltam az ügyelő mellett, oldalt, amikor a harmadik felvonásban a színpad kivetítőjén megjelent Ofélia teste a vízben lebegve. Aztán a büfében még viccelődve kérdezték tőlem a fiúk, hogy na, elúszott már Ofélia a kolostorba? Azon az estén, előadás után Ászja már nem jött le a büfébe.

– És hol volt Ljuba, vagyis Ljubov Jevgenyevna azon az estén?

– Maga szerint ezt nekem miért kéne tudnom?

– Ön milyen kapcsolatban áll Ljubával?

– A barátnőm, de Ászja is az.

– Mióta barátnők Ljubával?

– Kezdetben utáltam, de később olyan módon közelített felém, amitől megszelídültem, és megszerettem.

– Mit ért az alatt, hogy utálta?

– Én már két éve játszottam a színházban, mikor ő odakerült. És hirtelen minden körülötte forgott. A férfiak szerelmesek lettek belé, hosszú combja volt és folyton vihogott, zengett tőle a színház, a büfé, a folyosók. Dobálta a haját. Hatalmas szeme volt. Nagykanállal habzsolta az étetet. Gátlástalan volt. A színház minden rendezője azonnal vele akart dolgozni. Féltékeny voltam rá. Meg tudtam volna fojtani egy kanál vízben. Köptem, okádtam rá.

– Tudná ezt pontosítani?

– Szintén vidéki turnén voltunk, bezsúfolódtunk a kőpadlós, béna, hideg öltözőbe, már eleve nagyon ideges voltam a helyzettől, nem tudtam koncentrálni, ő meg csak röhögött az egészen, azonnal jól érezte magát, ragyogott az arca, szikrázott a szőkeje, érződött rajta a pehelypaplanos otthoni ágyikója, a jó mód, a gazdagság, a sérthetetlen biztonság, amiből jött... miközben én rettentően szorongtam, csótánynak éreztem magam, egy senkinek. Ráadásul megláttam a nyakában egy aranyláncot egy különös medállal. Közel mentem hozzá, megkérdeztem tőle, hogy ez mi, ő meg gyanútlanul és kedvesen megfogta a medált, kinyitotta, és megmutatta, hogy egy kép van benne, az édesanyjáié. A mama

gyönyörű volt, még sohasem láttam olyan medált, amiben ilyen kép volt, csak elképzelttem, mikor olvastam a *Háború és békét*.

– Felzaklatta?

– Kurvára.

– Az ön édesanyja nem volt ilyen szép?

– Nyomorult cseléd volt.

– És ezért?

– Magam se értettem, hirtelen feltört belőlem az összes nyomorúságom. Elvesztettem a fejem és üvöltöni kezdtem, hogy takarodjon ki az öltözőből, nem vagyok hajlandó vele egy levegőt szívni. Azt üvöltöttem, hogy nem vagyok hajlandó átöltözni, amíg ott van.

– És erre ő?

– Meg se rezzent, még kedvesebben mosolygott, és nagyon szelíden és segítőkészen azt mondta, kimegyek a folyosóra, átöltözöm ott, csak nyugodj meg, kérek.

– Maga erre megnyugodott?

– Zavarba jöttem, de tovább üvöltöttem, mint akit nyúznak, hogy a folyosóról is takarodjon, látni se akarom a színház környékén.

– És erre elment?

– Végül a rendező, Alekszej Mihajlovics oldotta meg a helyzetet, mikor bejött az öltözőbe.

– És mit csinált a rendező?

– Nem, nem ütött meg, ha erre gondol, ő soha senkit nem ütött meg, bár engem egyszer igen, de az jóval később történt, kihoztam belőle az állatot, mert elszöktem egy próbáról a szerelmemhez. Mikor visszaértem, összetört pár fotelt a büfében, engem fölnyomott a falra, magánkívül üvöltött, és fojtogatott. Majdnem megölt, és tudom, hogy ez most furcsán hangzik, de vele éreztem együtt, tudtam, hogy igaza van, és hogy megérdemlem, ha dühében megöl, mert nagyot hibáztam.

– Térjünk vissza ahhoz, mikor ön káromkodva kizavarta Ljubát az öltözőből. Mit mondott a rendező, Alekszej Mihajlovics, amivel önt megnyugtatta.

– Nem mondott semmit, elég volt rám néznie, imádtam, csodáltam, rajongtam érte.

– Azt mondta, hogy később mégis összebarátkozott Ljubával, az hogy történt?

– A színházigazgató kilakoltatott a színészházból, abból a lakásból, amelyben korábban a rendezőm lakott, Alekszej Mihajlovics. Az ő személyes bútorai mindig megnyugtattak, benne lakott a lelke abban a lakásban. Egy árnyas fasorra láttam az ablakból egy csendes utcán. Télen mindig puha fehér maradt a hó, mert nem járt arra senki, se ember, se autó. Maga volt az idill, ami nem tartott sokáig, kiutaltak nekem egy nyomorúságos szobát egy lerobbant környéken. Mikor kiderült, hogy nem vagyok hajlandó elfogadni, az igazgató ultimátumot adott, hogy vagy átköltözöm, vagy távozom a színházból.

– És ön erre mit lépett?

– Hetek teltek el bizonytalanságban, ellenálltam, és végtelenül el voltam keseredve, hogy azt csinálnak velem, amit akarnak, ide-oda rugdosnak, mint egy

darab kutyaszart. Aztán egyszer Ljuba egy délelőtti próba után váratlanul, a szokott kedves mosolyával felajánlotta, hogy költözzek hozzá. Az ő pazar két-szobás lakásába.

– Ledöbbszent?

– Hát igen, bár tudtam, hogy Ljubából minden kicsinyesség hiányzott, arra igazán nem számítottam, hogy épp velem lesz ilyen nagylelkű, velem, aki bár-mikor átharaptam volna a torkát, és ő pontosan tisztában volt ezzel.

– Ezek szerint megbocsátotta a maga ordenáréságát?

– Mintha észre se vette volna. Mindig érdekelték azok, akik merték őt bántani és bírálni.

– Elfogadta a lakást?

– Olyan meglepő volt ez az ajánlat, hogy nem tudtam mit válaszolni, de egy álmatlanul töltött éjszaka után mégis elfogadtam.

– Zökkenőmentes volt az együttlakásuk?

– Igen, ekkor lettünk barátnők. Próbák után együtt mentünk haza, bizalmába avatott, minden titkát megosztotta velem, és ami még különösebb volt, kíváncsi volt az én titkaimra is.

– Úgy tudjuk, hogy ön előtt az eltűnt személy lakott velem, Ászja Krylova...

– Na és? Mit akar ezzel?

– Barátok voltak ők is?

– Nem voltak barátok, sőt.

– Hogyhogy?

– Mindketten sikeresek voltak, Ljuba még csak akkor kezdte a pályáját, de máris rajongói voltak, Ászja pedig filmsztár volt, külföldön is. Ezt senki sem bírta a színházban elviselni.

– Még Ljuba se?

– Áááá, ő annyira magabiztos volt, hogy nem tekintette riválisának, ezt csu-pán Ászja pillanatnyi helyzeti előnyének tekintette.

– Tehát ön azt állítja, hogy Ljuba nem utálta Ászját.

– Nem, nem utálta, de nem is ölelte a keblére.

– És ön?

– Én szeretem Ászját, a barátnőm.

– Tehát ön azt állítja, hogy Ljuba is és Ászja is az ön barátnője?

– Igen, Ászját azonnal megszerettem, hasonlóan ahhoz, hogy Ljubát meg azonnal megutáltam a privilegizált, védett helyzete miatt. Ászja szintén sikeres volt, de akkor úgy éreztem, hogy eredendően a természetével ért el mindent, és nem a kapcsolataival. Ő egy szexszimbólum, egy nyers szépség, egy vadóc.

– Azt mondta, hogy a társulatban senki se bírta elviselni Ászja Krylova siker-reit. Úgy érte, hogy...

– Sajnos közutálatnak örvendett.

– Ő tudott erről?

– Tanúja voltam, mikor az egyik színésznő azzal fenyegetőzött a rendezőnek, aki mellesleg a szeretője volt, hogy nem hajlandó eljátszani a rá osztott szerepet, ha Ászja is játszik a darabban, mert alkalmatlan és nézhetetlen, pocsek a színpa-don, nem tud beszélni. Végül persze mindketten játszottak benne. Az ilyen fúrás-sok mindennaposak a színházban. De Ászját érthetetlen okokból mindenki egy-

szerre fúrta. Tényleg nem értem, miért. Bár a színpadon kicsit mintha görcsös lett volna, de a legrosszabb az volt, hogy mindenkinek meg akart felelni.

– Melyik színésznő fenyegetődött?

– Jaj, nehogy már szó szerint vegye a szavaimat, az nem olyan fenyegetőzés, ahogy azt maga elképzei, csak a szokásos, mindennapos, színésznők közötti féltékenykedés.

– Akkor másképp kérdezem, melyik színésznő volt akkor a rendező szeretője?

– Hát ezt mindenki tudja, Natasa, Natalja Ivanovna.

– Ön milyen kapcsolatban áll vele?

– A barátnőm.

– Önnek a társulat minden színésznője a barátnője?

– Nem, csak pont ők hárman, Ászja, Ljuba és Natasa.

– Tisztázzunk valamit, Natasa utálta Ászját, Ljuba közömbös volt iránta, és ön szerette.

– Exactement.

– Pedig a jegyzőkönyvek szerint Ljuba volt az, aki elcsábította Ászjától a szeretőjét, Borisz Vasziljevics vendégrendező.

– De hát Ljuba nem azért csábította el Borisz Vasziljevicsét, mert utálta Ászját, hanem mert nem bírta ellenállni a kísértésnek. Akkor még együtt lakott Ljuba és Ászja a kétszobás lakásban, ahová később én költöztem be Ászja helyére. De akkoriban Ászja és Borisz mindennap basztak megállás nélkül, és ez Ljubát állandó izgalmi állapotban tartotta. Egy szép napon, mikor Borisz Vasziljevics kilépett a szobából, ahol Ászja ájultan, elpilledve feküdt, és bement a fürdőszobába, Ljuba, aki résen volt, kipattant a szomszéd szobából, és rávetette magát Boriszra, aki amúgy is álló fasszal közlekedett a lakásban. Borisz minden ellenállás nélkül belement a játékba.

– Mit mondott magának erről Ászja Krylova?

– Ászja kis híján belehalt a történetbe, hisz ő csak Borisz Vasziljevics hosszas könyörgésére szerződött a színházhoz, és hagyta hátra kényelmes életét és a férjét, Filanszkijt, aki előtt persze titkolódnunk kellett.

– Jaroszlav Arkagyjevics Filanszkij, a világhírű zongoraművész?

– Természetesen, ki más?

– Ljubának nem volt lelkiismeret furdalása Ászjával szemben?

– Nem, mert halálos szerelembe estek Borisszal, és a szerelem mindent elsöpört.

– Egyáltalán nem voltak aggályai?

– Mivel kapcsolatban?

– Mit mondott önnek Ljuba Ászjáról, miután elszerette a szeretőjét?

– Nem beszélt róla egyáltalán, csak a saját szenvedélyéről, illetve de, mégis csak beszélt a pokoli féltékenységről Ászjával szemben, aki azonnal kiköltözött a közös lakásból.

– És ön mit gondolt az ügyről?

– Nekem ez az egész meglepő volt. Nem értettem belőle semmit. Én sohase csináltam volna ilyet.

– Milyet?

– Hogy a lakótársam pasijára rávessem magam, míg az kimegy a fürdőszobába két menet között.

– Együttérett Ászjával?

– Hát hogy a fenébe ne!

– És Ljubával? Hisz akkor még nem volt a barátnője...

– Miért kérdezi, ez miért érdekli magát? Mit tudom én, mit éreztem akkor. A történet annyira idegen tőlem. Annyira fájdalmas és szívet tépő, és annyira kegyetlennek mutatja az életet, amit nem szívesen vesz tudomásul az ember. Sőt, elutasítja magától. A pokol tornácára kerültem, érzelmi útvesztőbe.

– Megbocsátott valaha Ljubának?

– Ászjának kellett volna megbocsátania. Nekem ma már Ljuba a barátnőm, és úgy fogadom el, ahogy van.

– Úgy tudom, önt gyakran furikáztatta Ászja Krylova férje, vagy nem?

– Na, most már legyen elég ebből! Pihentesse azt a mocskos fantáziáját. Mondtam már, hogy Ászja a barátnőm.

– Sohasem fordult elő, hogy önt Ászja férje hozta el Moszkvából a voronyezsi színházba?

– Ő egy mindenki számára ismert és ünnepeelt zongoraművész, de soha nem volt köztünk semmilyen közvetlen emberi kapcsolat, egészen addig, amíg váratlanul egy hajnalban föl nem csöngetett anyámhoz, akinél épp látogatóban voltam Moszkvában. Persze azt gondoltam, hogy a rendőrök jöttek, hajnalban nem csönget más. De Filanszkij volt az, hogy felajánlja, szívesen elhoz Voronyezsbe az aznapi előadásra, amelyben Ászjával játszom. Meg akarta nézni az előadást, és arra gondolt, hogy legalább nekem sem kell majd vonatoznom.

– De ez egy elég hosszú út, nem?

– Igen, ez egy hosszú út, földi halandóknak több mint hat óra, de nekünk csak három és fél volt. Még sohasem rettegtem ennyit. Végig halálfélelmem volt. A városból kiérve Filanszkij ráállt a felezővonalra, megkért, hogy jó erősen kapaszkodjak, ő meg beletaposott a gázba, és 180-nal végigszántotta az utat.

– Miről beszélgettek?

– Nem értettem, mi olyan sürgős neki, hogy az életünket is kockára teszi. De ő azt mondta, mindig így közlekedik.

– Másról is beszélgettek?

– Mi nem beszélgettünk, egyenesen nekem szegezte a kérdést, igaz-e, hogy Ászja Borisz Vasziljevics szeretője. Akkor esett le a tantusz, azért száguldunk ennyire, hogy jóval az előadás előtt érkezzünk meg, és így tetten érhesse Ászját.

– Ön elárulta a barátnőjét?

– Egyszerre akart bizonyosságot, de reménykedett is, hogy én megcáfolom a híreszteléseket.

– Még egyszer megkérdezem, kiadta a barátnőjét?

– Ászja férje, Filanszkij a zsenijén túl egy gyönyörű, ellenállhatatlan férfi, de most mégis megalázta magát előttem azzal, hogy felfedte tébolyult féltékenységet. Sajnáltam ezért a gyengeségéért, de közben gyűlöltem is, hiszen bármelyik pillanatban meghalhattunk volna. Zaklatott és nyomorúságos volt ez az egész utazás. Sehogyan se értettem, hogy nem kaptak el minket a rendőrök az esetlen száguldozásért.

– Feleljen a kérdésre, mit mondott neki, mit mondott Filanszkijnak Ászja és Borisz Vasziljevics viszonyáról?

– Fogalmam sincs. Talán csak annyit, hogy harmonikus volt köztük az együttműködés a próbaidőszak alatt.

– Aznap végül sikerült Filanszkijnak rajtakapnia Ászját?

– Sohase kapta őket rajta, de pár hónap múlva maga Ászja vallotta be a hűtlenségét egy örületes, kaotikus éjszakán.

– Mi történt?

– Aznap este *A zsákos ember terhét* játszottuk, és mintha mindenki megbolondult volna, Natasa tiszta erőből hasba boksolt a színpadon, amitől én rosszul lettem, iszonyatos hányingerrel küszködtem, és kirohantam jelenet közben. Az öltöző felé vettem az irányt, de szerencsére Ljuba, aki épp a színpadra való belépésére várt, vasmarokkal megragadta a karomat, és visszalökött a jelenetbe.

– Az a Natasa boksolta hasba, akit ön a barátnőjének mondott?

– Igen, Natasa Ivanovna.

– Ez rendezői utasítás volt?

– Nem, dehogya, csak egyszerűen dühében elvesztette az önkontrollját. A rendezői utasítás szerint erősen és féltve magamhoz kellett öleljem, a testemmel védve őt egy erőszakos támadástól. Én előadásról előadásra olyan erősen szorítottam magamhoz Natasát, hogy a szemüvege felsértette az arcát. Minden korábbi alkalommal elmondta, hogy ha még egyszer ilyen erővel ölelem magamhoz, ő bizony nem áll jól magáért. Azt hiszem, nem hittem el, hogy komolyan fenyegetődzik. Ráadásul én túlzottan beleélős színész vagyok, ez a gyengém, sajnos nem tudok úgy csinálni, mintha, nem tudok félig ölelni.

– Ezek után még mindig a barátnőjének gondolta?

– Olyan ponton talált el az öklével, épp gyomorszájon, hogy nem kaptam levegőt, és erősen öklendezni kezdtem. Úgy éreztem, muszáj kirohannom, hisz mégse hányhatok a színpadra, ráadásul fojtogatott a sírás. Ez az öklözés szíven is talált, a lelkemet sértette fel, nem értettem, hogy lehet, hogy Natasa nem érzi ebben az ölelésben a határtalan szeretetemet.

– Ki volt még a színpadon ebben a jelenetben?

– Például Ászja is ott volt, aztán a szemem sarkából megpillantottam az imádott rendezőmet, Alekszej Mihajlovicsot, Natasa szeretőjét, aki épp e miatt a hasba boksoló közjáték miatt tajtékozva hagyta el a nézőteret, és akkor már azt kívántam, hogy sohase érjen véget a darab, és soha se kelljen lemennem a kantinba szembesülni a haragjával.

– Nem lehet, hogy Natasa azért vágta önt gyomorszájon, mert tudta, hogy ön is szerelmes a szeretőjébe, a darab rendezőjébe, Alekszej Mihajlovicsba?

– Dehogya is, ő határtalanul biztos volt a dolgában, egy percig se volt féltékeny ránk, az összes rajongó színésznőre. Nem tekintett minket vetélytársnak. Ő csak egy emberre volt féltékeny, Alekszej Mihajlovics feleségére. Natasa, mihelyst eldöntötte, hogy ő nem akar Alekszej Mihajlovics szerelme nélkül élni, olyan magabiztos elszántsággal és fölényel sajátította ki őt, olyan látványosan mutatta meg nekünk, hogy Alekszej Mihajlovics az övé, hogy meg se mertük közelíteni, jelét se mertük mutatni saját imádatunknak. Ráadásul engem beavatott a hódítási terveibe, és azt is tudtam például, hogy titokban reggelente friss meleg bureket

tett Alekszej Mihajlovics küszöbére. Natasa a próbákon szemérmetlenül a nyakába ugrott, az ölébe ült, mindenki szeme láttára gátlástalanul csókolgatta, ölelgette, mikor Alekszej Mihajlovics feljött a színpadra instrukciókat adni. De ezt olyan kedvesen és ellenállhatatlanul, magával ragadó önfeledtséggel csinálta, hogy mi csak tehetetlenül és megadóan bámultuk őket.

– Mit mondott ön Natashának az előadás után a gyomorba bokszolásról? Megbocsátott neki?

– Vérig voltam sértve, ahogy ő is, hiszen az arcán láthatóan megint ott volt a seb, amit a szemüvege okozott, de már nem emlékszem, hogyan léptünk túl ezen a katasztrófán, mert egy sokkal nagyobb katasztrófa várt rám a kantinban, egy felrobbant Alekszej Mihajlovics, aki őrjöngve üvöltözött velem, hogy hogy merem elhagyni a színpadot jelenet közben.

– Meg tudta neki magyarázni?

– Mi köze mindezeknek Ászja eltűnéséhez? Elegem van magából. Ez aztán már tényleg túlmegy minden határon. Maga olyan, mint egy pletykás vén picca, aki minden szarba beleüti azt a mocskos rőfögő orrát. Szomjas vagyok, éhes vagyok, pisilnem kell, kávé akarok, takarodjon a bűdös francba!

– Asszonyom, figyelmeztetem, ha nem működik együtt a hatósággal, gyanúsítottként leszek kénytelen önt előállítani.

– Mi az, hogy gyanúsított, miről beszél? Mivel gyanúsít? Mi történt Ászjával? Mi az, amit elhallgat előlem?

– Most én kérdezek, és szeretnék a végére érni annak az estének, amikor önt gyomorszájon vágta a barátnője, Natasa a színpadon, és később Ászja a kantinban bevallotta a férjének, hogy megcsalta őt Borisz Vasziljevicssel.

– A kantinban az én imádott Alekszej Mihajlovicsom magánkívül üvöltött velem, hogy vége, nincs tovább, nincs több mentségem, azonnal kirúgat a színházból. Ljuba a védelmemre kelt, hogy a tanúja volt annak az ütésnek, ami olyan erős volt, hogy még egy profi bokszlót is kiterített volna. Ezen a ponton belépett a kantinba Borisz Vasziljevics, és hátulról magához szorította Ljubát, a nyakába csókolt, amitől számára megszűnt létezni körülötte a világ, és nem törődött tovább az ügyemmel, úgyhogy egyszerűen turbékolva elvonultak Borisz Vasziljevicssel. Natasa közben annyira megrémült, hogy valóban kirúghatnak miatta, hogy könyörgőre fogta a dolgot, és esküdözött Alekszej Mihajlovicsnak, hogy külön próbákon fogunk gyakorolni, és megtanít a balesetmentes színpadi ölelésre.

– És hogy jön ide Ászja töredelmes vallomása?

– Ászja férje, Jaroszláv Filanszkij épp befejezte a rendelést a pultnál, mikor Borisz Vasziljevics Ljuba nyakába csókolt, és elrabolta őt. Filanszkij végignézte a szerelmesek édelgését, és megkönnyebbülten vitte a pezsgőt Ászjának, mert arra jutott, hogy Borisz Vasziljevics nem dughatja a feleségét.

– És mindeközben Ászja mit csinált?

– Azt hiszem, most rúgom fel magát! Szótagolva mondom, hogy megértse, Ász-ja o-da volt. Meg-sem-mi-sült. És amikor Jaroszláv Filanszkij a bocsánataért esedezett, amiért meggyanúsította őt Borisz Vasziljevicssel, akkor Ászja kitört, mint a Vezúv, és csak ömlött, ömlött belőle a szó, és egyre csak mondta és mondta, és ismételtette: szeretem Borisz Vasziljevicset, szeretem Borisz Vasziljevicset,

nem akarok nélküle élni, csak őt szeretem, háromszázhatvankét napja. És nincs tovább. A többit találja ki maga, azzal az ocsmány, furmányos fantáziájával. Én befejeztem.

– Volna még pár kérdésem, vannak itt dolgok, amit sehogy sem értek. Ön végig azt állította, hogy Ljuba, Ászja és Natasa az ön barátnői.

– Igen, és ez most hogy jön ide?

– Kicsit furcsállom, hogy egyikük, Natasa az ön szerelmével él, a másik barátnője, Ljuba pedig a szeme előtt csábította el a harmadik barátnője, Ászja szerelmét, amit maga állítólag rossz szemmel nézett, de azért mindeközben ön Ászja férjével furikázik.

– Ön ebből semmit se ért, ön egy értetlen tuskó, ön hol nevelkedett? Hogy lett maga nyomozó, ha ennyire nem ismeri az embereket? Vagy csak megjátszsa itt magát nekem?

– Többek egybehangzó tanúvallomása szerint ön tavaly februárban egy nyilvános főpróba előtt az esernyőjével verte az állítólagos barátnője, Natasa fejét.

– Aha, és azt is mondják, hogy Bulgakov Sztálin szeretője volt. Ön elhiszi?

– Térjünk vissza az esernyőre. Kié volt az az esernyő?

– Informátorai rosszul emlékeznek, Natasa volt az, aki az én fejemet verte az esernyővel, ami egy színházi kellék volt, és szerepelt a darabban.

– Miért is verte az ön fejét az esernyővel?

– Mert egy légy berepült az ablakon, és csiklandozta az orrát. Ennyi.

– Akarja egy magánzárkában tölteni az éjszakát? Itt szívesen látjuk.

– Miért is ne? Feltéve, hogy maga nem lesz ott.

– Tehát újra megkérdezem, miért verte Natasa az ön fejét egy esernyővel?

– Mert fojtogattam. Ez így elég? Vagy kíváncsi a részletekre, hogy melyik kezemmel? A jobbal? Vagy a ballal? Esetleg mind a két kezemmel?

– Az okokra vagyok kíváncsi.

– Natasa azt mondta a színpadra lépés előtti másodpercben, hogy jó lenne, ha ma már csinálnék is végre valamit az előadáson, és nem csak a nagy semmit adnám elő művészetként. Akkor megfogtam a nyakát mind a két kezemmel, és a fejét a falhoz vágtam, újra meg újra.

– Mondott is neki valamit közben?

– Azt üvöltöttem, hogy a kurva anyád, te szemét állat. Ekkor kezdett Natasa vörösén fuldokolva csapkodni az esernyőjével. Persze ezt én meg se éreztem, nem voltam magamnál a dühtől. Közben az ügyelő segítséget kért a színházi hívón. Vlagyimir Iljics ért oda elsőnek, színházunk legfiatalabb rendezője, és öklével egy jól irányzott, hatalmas ütést mért a halántékomra. Nem haltam bele, de összecuklottam. Emiatt tíz perc késéssel kezdtük a nyilvános főpróbát.

– Mi történt az előadás után ön és Natasa között?

– Hú, de unom magát! Hát nem kérte meg a kezem, annyi szent. Természetesen bocsánatot kértem, sírva kérleltem, hogy ne haragudjon rám.

– És ő is bocsánatot kért?

– Esze ágában sem volt. Fel sem merült. Úgy gondolta, hogy ő csak az előadás érdekében döfött szíven a megjegyzésével. Az eset után egy jó ideig kerültük egymást.

– Még mindig a barátnőjének vallja Natasát meg a többieket?

– Na, ide figyeljen, édeském, azzal a lencsikék szemével, nyissa ki a fülecskét, a színház nem templom, legfeljebb disznóól. És néha bizony gyöngyöt szórnak a disznók elé. Natasa, Ászja és Ljuba nemcsak hogy a barátnőim, de anyám, testvérem, szerelmem, akiket, ha elvesztenék valaha, utánuk halnék. De amíg együtt élünk, egymás melletti szobákban, közös a vécénk, a konyhánk, az öltözőnk, a színpadunk, és együtt vágyakozunk Moszkvába, hogy egy moszkvai színházban játszassunk, és a kantinban beleesünk egymás tányérjába, addig gyűlölni is úgy gyűlölöm őket, ahogy anyámat is gyűlöltem, amikor csupa jó szándékból, az életre nevelés jegyében apró fát hasított a hátamból, mert csokolózni látott tizennégy éves koromban egy nős férfival, vagy súrolókefére térdelgetett egy sötét sarokba, ha rossz jegyet hoztam az iskolából. Mi itt Voronyezsben egyszerre ébredünk, és ugyanazon az úton megyünk a színházba reggel, és késő éjszakáig össze vagyunk zárva, mint egy kaszárnyában, ahová egy életre szól a behívó. Azt is látom az életükből, amit nem kellene, és amit nem is akarnék látni, de amit, ha megfeszülnek, se tudnának eltitkolni. Olyan szenvedélyeket élünk át együtt a színpadon és olyan életveszélyesen sokat mutatunk meg magunkból, hogy végzetesen védtelenek leszünk. Ez egyszerre köt össze bennünket szétszakíthatatlanul, és ugyanakkor menekülhetnéket és végtelen undort vált ki belőlünk.

– Előfordult, hogy ön Ászját is fojtogatta?

– Tessék? Miről beszél? Ön most engem vádol valamivel?

– Nem tud egy egyszerű igennel vagy nemmel felelni egy egyszerű kérdésre?

– Ászja, Natasa és Ljuba együtt segítettek túlélni a halálos szerelmet. Én nem hagytam volna nyugton Kolját a telefonjaimmal, zaklattam volna a jelenlétemmel, fejvesztetten rohantam volna utána, bárhová is ment az országban. És követeltem volna, hogy szeressen még, könyörögtem volna, hogy ne hagyjon el.

– Kolja? Úgy érti Nyikolaj Iljics Jegorov, a filmrendező?

– Megkérhetem, hogy ne szakítson folyton félbe?

– Csak a jegyzőkönyv kedvéért, feleljen igennel vagy nemmel.

– Tehát ott tartottam, hogy térden állva könyörögtem volna Koljának, hogy ne hagyjon el. De Ászja, Natasa és Ljuba vigyázta minden lépésemet, trükkök-höz folyamodtak, statáriálisan megtiltották, hogy felhívjam, próbák és előadások végén ott álltak őrségben a színház portáján az egyetlen telefon mellett egészen addig, míg haza nem indultam. Mindenkit beavattak a tervükbe a portástól a takarítónőig, hogy ne engedjenek tárcsázni. Ha meglátták, hogy a vonat felé indulok, visszacsaltak, és rám zárták a főrendezői szoba ajtaját, nemegyszer ott aludtam az íróasztal alatt. Ez másfél hónapig tartott, amíg egyszer csak megjelent a színházban Kolja a maga álomszép angyali valóságában. Mint egy tébolyult rohantam volna felé, de ekkor Ljuba váratlanul elkapta a grabancomat, berántott a legközelebbi öltözőbe, és felpofozott, majd addig rázott, míg magamhoz nem tértem a komplett elszálltságomból, és akkor, mint ha egy fogyatékoshoz beszélne, lassan és tagoltan ejtve ki a szavakat, azt mondta: *Te most itt maradsz, nem mozdulsz, mi pedig azt mondjuk Koljának, hogy nem vagy a színházban. Akarod, hogy a tied legyen? Akarod, hogy tied legyen Kolja? Akkor várd meg, míg elmegy, és ha már háromszor visszajött érted, és átkúszott a lábtörlőd alatt, és a küszöbötet harapdálja, akkor beengedheted magadhoz. De addig nem.* Látja már, miről van szó, nyomozó?

Megvédtek magamtól. Ellenemben küzdöttek értem. Minden ízükkel a boldogságomért harcoltak, mintha a sajátjukért harcoltak volna. Bármilyen is történt közöttünk, ők sérthetetlenek. Ők az én halhatatlanjaim.

– Mára elég ennyi. Holnap folytatjuk. Reggel nyolckor várom a 210-es szobában, a folyosó végén, balra a második ajtó.

– Mégis kinek gondolja magát? Mit képzelsz magáról? Ne szórakozzon már itt velem! Azt hiszi, lopom én a napot? Nekem nincs időm bejárogatni ide a maga két szép szeméért! Azonnal mondja meg, mivel vádolnak! Hol van Ászja?

(A kihallgatási jegyzőkönyv itt megszakad.)

Utószó

Ászja Krylovát 2013-ban állítólag valaki látta egy alaszakai husky-tenyésztő telepen.

Ljuba – Ljubov Jevgenyevna 2015-ben kiesett moszkvai lakótelepi lakásának ablakán a hetedik emeletről.

Jekatyerina Antonovna, 2017 nyarán, Voronyezs közelében beúszott az egyik tóba, sohasem látták kijönni.

Natasa – Natalja Ivanovna a pétervári közönség mind a mai napig ünnepelt dívája.

Gyér fű, tüskés ág-bogok

*Meg kellett volna csókolnia az anyaföldet,
de hát nem volt föld, csak aszfaltozott úttest
a lejtős budai utcán, ahogyan jött lefelé
a másik öreggel, amikor megbotlott egy kiálló
utcakő-darabban a félig berogyott járdán
és elzuhant. Gyér fű, tüskés ág-bogok
az alig tenyérynyi sávban. Közelből már látta
a megnyílt földet. Elzuhant. Koponyáját beverte
a kerítés alatti terméskő szegélybe. Szemébe
folyt a vére. A másik lehajolt, vagy letérdelt
mellé, de nem volt annyi ereje, hogy fölemelje.
Nem járt egy lélek sem az utcán, csak ők
ketten. Ráfektette arcát a mocskos kőre,
pihentette rajta, majd négykézlábra állt.
Odaügyeskedte magát a kerítéshez, és
fölegyenesedett. Pedig meg kellett
volna csókolnia az anyaföldet.*

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése

X. rész

„ismert a testétől megfosztott lélek fázékonysága”

Wirth Imre: – Azt beszéltek meg, hogy két kötetből lesz szó, a 2001-es A letakart óra és a 2004-es Üdvözlégység, utazás című művekről. Utóbbi, ami nálam van, egy Rába Györgynek dedikált kötet, a PIM könyvtárából.

Takács Zsuzsa: – Szóba került már a Rábával való barátságunk és halálának története, illetve az utolsó, tanú nélküli telefonhívása, bár ki tudja, nem voltak-e tanúink, amikor azt hitte, hogy az óra délutáni – és nem hajnali – fél négyet mutat, mivel „ismert a testétől megfosztott lélek fázékonysága, ruhát kívánna” magára, „a tűzhely lángjánál szeretne melegedni”.¹ Akkoriban készültek a Kertész Imre-levelekből származó idézet-/mottóversek is. ’89-ben küldte Szigligetről a levelet, amelyben a későbbiekben mottóvá váló sor áll: „A holdsarló fenn van az égen, de még nincs mellette a kalapács”. A helyzet azonban mára sajnos megváltozott. Akármilyen történik is velünk manapság, a rendszerváltás néhány percgig tartó mámorára csak a levélrészletben örök.

– A K. I. leveleire címet viselő vers később meg is jelent a Jelenkor 2020. márciusi lapszámában.

– Eszembe jutott még Rába Györggyel kapcsolatban valami. A halála előtt nem sokkal idősothtonba került, és még csak külön szobája sem volt ennek az életidegen és súlyosan érzékeny, megbántott és melegszívű költőnek. Lényegében megszűnt a kapcsolata a külvilággal. Nehezített a helyzetén, hogy tudtuk, előtte nem szabad lazán, kötetlenül vagy felelőtlenül beszélni, ő rögtön korigál. Az Újholddal is feszült viszonyban volt. Rábát Nemes Nagy Ágnes másodrendű költőnek tekintette. Rábához visszakerült Ágnes bántó megjegyzése és frissen megjelent, dedikált kötetét felbontatlanul visszaküldte, a könyvet azonban megvette, és minden szakmai fórumon elragadtatottan beszélt róla.

– Úgy tudom, íróbarátai aztán enyhítettek méltatlan magányján, és kihozták az otthonból. De ejtsünk szót a történelemről is: 2001. szeptember 11., New York. 2004. május 1., csatlakozás az Európai Unióhoz, majd a népszavazás a határon túli magyarok kedvezményes honosításáról (és a kórházak privatizálásáról). Hol volt Zsuzsa ebben a mátrixban?

– 2000-ben felmondtam az egyetemen, és másnap már boldogan nekiültem a prózaírásnak. Akkor fogtam bele A megtévesztő külsejű vendég történeteibe, a szenvedélyes szerelemről szóló vagy éppen kísértettörténetekbe illő históriákról szóló könyvbe, ahogy Lator László írja a könyv fülében.² Nemcsak kísértettörténetek vannak azonban a novelláskötetben, hanem bensőséges vallomások is. Köztük kamasz lányomnak, Annának szóló, kétségbeesett beszámoló a reményvesztett helyzetemről – úgy, ahogyan ő, mármint Anna, sosem láthatta. Az ő szeretetének visszanyerésére való szüntelen vágyódásom, kísérleteim kudarca. Íróként azonban – a prózában való gondolkodásra való áttérésemnek

¹ Honvágy, in: Üdvözlégység, utazás!

² A megtévesztő külsejű vendég. Önéletrajzaim, Magvető, 2012.

köszönhetően – valósággal újjászülettem. Az Unióhoz való csatlakozás hihetetlen öröm volt számomra is. A népszavazás eredményét pedig egyszerűen szégyenként éltem meg.

Legfőbb magánmegpróbáltatásom az akkoriban készülő gyűjteményes verseskötetem levonatának elolvasása volt. Elolvastam, és – röviden – elborzadtam felette. Morcsányi Gézának köszönhetem, hogy akkori új verseim kötetbe foglalva külön megjelenhettek, nem kellett a gyűjteményes kötet keretébe süllyesztenem a vékony kis verseskötetet. Bodor Béla, akkori szakértőm a DIA-nál azt írta az *Üdvözlégy, utazásról*, hogy a költő nyelvének komolyságával „korunk egyik legmegrendítőbb” kötetét alkotta meg. Vagy hogy „költészete csak a magyar irodalom legnagyobbjaiéhoz mérhető”.

– *Itt egy kicsit időzzünk el, ha lehet. Azt mondja Zsuzsa, hogy „újrakezdte az életét”. Milyen képet őriz magában az addigi életéről, az egyetemi tanítással telt évtizedekről?*

– Nem hittem volna, hogy fiatal felnőttkoromtól kezdve szakmámtól, végzettségemtől ennyire távoli területen dolgozom majd negyven éven keresztül a Közgázon. Hogy apám harminc évvel korábbi generációjának tapasztalatait élem át én is a munkahelyemen. Hasonló időket, csak más típusú, de egymásra épülő diktatúrákban. A lényeg azonban az, hogy mihelyt felmondtam az állásomat, felszabadultam. Nekiláttam a novelláknak, majd széles jókedvemben a kacagató és véres *Sóbálvány* egyes darabjait kezdtem írni. Havi rendszerességgel először az *Élet és Irodalom* közölte, aztán 2017-ben a fenti címen a Magvetőnél önálló novelláskötet lett belőle. Ezekben a tárcákban írok háttorzongató munkahelyi, továbbá kórházi tapasztalataimról. Az egyes darabok elbeszélője azonban nem mindig magam vagyok, hanem például tanárkollégám, Fülei-Szántó Endre,³ aki 1948-ban „hófehér porcelánnadrágban, kezében sétabottal a Tattersallra tartó huszonkét éves ficsúrok könnyed és nyegle járásával épp hazafelé tartott a Galamb utcában található Alliance Française nyelvorájáról, amikor két járókelő odaugrott hozzá, és egy Pobjedába tuszkolta”.⁴ Mit mondjak a Rákosi-rendszer abszurd történetéről? Hogy azzal vádolják majd, hogy a franciák kémje? Hogy hosszú évekre börtönbe zárják, számtalanszor megverik? Páratlan humora ennek dacára is kitart, később mindenféle nyelvvizsgabizottságban elnököl, akkor is, ha egy kukkot sem ért a szóban forgó nyelvekből, például üzbégből. A börtönben tanul meg spanyolul is. (Mindeközben német szakon végzett intézetigazgatónk akkor is tolmácsot kért, ha német vendégei érkeztek.)

– *Ez utóbbi helyzet maga a hrabali abszurd... Ahogy abszurd helyzetet rögzít Bodor Béla is abban a 2007-es pályaképbén, ami a DIA archívumában olvasható: „Takács Zsuzsa munkásságának fogadtatása hasonlóan alakult, mint Mátyás Iváné az 1960–70-es években: elejétől fogva tartózkodóan elismerő volt, valódi jelentőségét azonban hosszú évtizedekig nem ismerte fel a kritika.”⁵ Ezt hogyan fogadta Zsuzsa, egyetértett vele?*

– Boldogan olvastam Bodor megállapítását. Kihúztam magam. Mátyást mindig szívesen olvastam. Az 1970-es *Előadók, társszerzők* című kötete nemcsak szívderítő leletmentés volt. Emléktörédek a véget érni nem akaró, látszólag örökidőből, a kezdetben véres, később vérpecsétetes ötvenes-hatvanas évekből. Az apám generációjával csaknem egyidős kollégáim életéből.

³ Fülei-Szántó Endre (1924–1995) nyelvész. 1948-ban kémkedés hamis vádjával tartóztatták le, 1956-ig a váci börtönben raboskodott. A Rajk-per számos vádlottjával, a spanyol polgárháború veteránjaival töltötte együtt büntetését – Fülei-Szántó tőlük tanult meg spanyolul. Szabadulása után hat évig segédmunkásként dolgozott. 1962-ben került a Közgáz nyelvi intézetébe, ahol 1981-ig tanított német, spanyol, francia és angol nyelvet. 1982-től haláláig a pécsi Janus Pannónius Tudományegyetemen oktatott. Itt az ő nevéhez fűződik többek között, hogy a kilencvenes évek elején megszervezte a spanyol tanszékét és szakot.

⁴ A Nagy Világszínház, in: *A sóbálvány*.

⁵ https://konyvtar.dia.hu/xhtml/_szakirodalom/takacs_bodor_takacs_zsuzsa_koltoi_palyakepe.xhtml

– Bodor Bélát hogy ismerte meg Zsuzsa?

– Személyes ismeretségünk a látogatásával kezdődött. Fölvívott, hogy följönne, nagy, szakadozott bőrtáskájában az összes megjelent könyvem, a rólam írt elemzések, recenziók, még a doktori disszertációm teljes anyaga is ott volt. „Egek Ura!”, kérdeztem tőle, „mindig ilyen tömött akatáskával jár?” „Csak, ha magához jövök.” Nevetett. Ő úgy gondolja, tette hozzá, elolvas mindent tőlem, és akkor megírja a monográfiáját. „Weöres és maga”, írta, „kettőjükhez csak a teljes életmű ismeretében lehet közelíteni”. Halálosan komolyan gondolhatta, bele is akarta írni *A szent profán* című, rólam szóló monográfiájába. Közben azonban rákos lett. Az orvosa figyelmeztette, hogy hamarosan meg fog halni. Két hetet kért a monográfia befejezésére. Nem kapta meg.

Megrendülök ma is, hogy egy olvasómnak, költőtársamnak, elemzőmnek annyira fontos volt valaha, amit írok, hogy földi élete utolsó két hetét írásaimmal töltötte volna. Minderről én is csak a Turczi István szerkesztette *Parnasszus*-ban megjelent Bodor monográfia-részletből tudok,⁶ és a Múcsarnokban rendezett esten elhangzott Bodor Béla-bemutatóból. Biztos voltam benne, hogy előbb-utóbb elkészül maga a monográfia, hogy Béla kérésére Széký János – Béla jegyzetei alapján – befejezi a könyvet. Sajnos azonban tudtommal nem jutott hozzá a kéziratához.⁷

Ugyanígy hálát érzek az általam soha meg nem ismert Viola Fischerová⁸ költő iránt, akinek kezdeményezésére a prágai Károly Egyetem szerzői estet szervezett nekem. Máig tartó hálám csodálatos fordítónak, Lucie Szymanowskának, aki lefordította és *Zakázanyj jazyk* (Tiltott nyelv) címen összeállította cseh válogatott kötetemet.⁹ A reptérre érkezésemkor tudtam meg a fogadásomra érkező irodalmártól, Petr Borkovectól, hogy az érkezésem előtti héten meghalt Viola Fischerová. Gyászom kifejezésére, egy dedikációt kérő Prágában tanuló helybeli magyar diáknak – aki gyerekként, a magyaroknak a Cseh-medencébe való kitelepítésekor került Prágába – Zsuzsa Takácsova néven írtam alá a rövid ajánlást. A nevem ugyanis így állt a cseh kötet címlapján. Szerettem volna, ha a prágai magyar egyetemista érzi, hogy én is kisebbségi vagyok. Verseim nem csehül vagy magyarul, hanem csak az általam beszélt titkos versnyelven szólnak.

– *Döbbenetes történet. Újra és újra szembesülve Zsuzsa megretentségének mélységeivel mindig 2004-be tévedek vissza, mint valami szimbolikus középpontba, amikor visszavette az összegyűjtött verseit...*

– Ahogy mondtam, tényleg örülök, hogy nem jelent meg a tervezett *Összes versek*, amely az addigi költői életművem foglalta volna össze. Egy délután felhívott a szerkesztőségéből egy ügyintéző. „Zsuzsa, átnéztem a levonatot”, mondta és hirtelen elhallgatott. Azt hittem, hogy valami ájult dicséret következik, de nem, hanem ítélethirdetés: „borzalmas, hogy te ilyen sötétben látod a világot”. Igazat adtam neki. Azon nyomban eldöntöttem, hogy elálló a megjelentetésétől. Morcsányi Géza hallatlan nagylelkűséggel hozzájárult, hogy csak egy vékony kötetnyi, kizárólag új verseket tartalmazó könyv jelenjen meg. Benne sötétség és fény-bejárta világom vázlata, amelyben Isten létezésére, illetve nem létezésének evidenciájára próbálok választ kapni. Felhívtam tehát Gézát, és azt mondtam, hogy úgy látom, az ügyintézőnek igaza van. És természetesen a kiadó minden fölösleges

⁶ „Fénylik nekik az elsötétített éjszaka...” – Nyílt és belső terek Takács Zsuzsa képi világában. *Parnasszus*, 2009. tavasz.

⁷ A szövegfájlokat tartalmazó mappa végül Széký Jánoshoz került, aki 2023 szeptemberében elküldte a másolatát, amit átadtam a DIA-nak, így remélhetőleg hozzáférhető lesz a monográfia. (W. I.)

⁸ Viola Fischerová (1935–2010) cseh költő, fordító, 1968–1994 között emigrációban élt Bazelban, majd Münchenben.

⁹ *Zakázanyj jazyk*, Opus, 2009.

többletköltségét fedezem. Meglepődött. Kaptam tőle két hét döntési időt. „Mindez hisztéria”, mondta, és hogy „el fog múlni, két hét múlva beszéljünk megint”.

Az adott időpontban fölhívtam. Most is úgy gondolom, mint két héttel azelőtt, mondtam neki. Nagyon kérem, hogy ne legyen gyűjteményes kötetem. Lezárásként és magyarázatként az *Egy kapszula* című versemet idézem. „Van ám bennem valami veszélyes, / valami anyag. Ami egy légmentesen lezárt / apró kapszulában közlekedik, / az erek útjain, nagyon is tartok tőle. / Teret kíván magának, tágasságot / és egyértelműséget. Falait szüntelen / áttörni akarja, azt kívánja, hogy lássák, / mire képes. Mint egy fiatal test, / meztelen találkozásra vár.”¹⁰ Mindegy is azonban, hogy melyik kötetemről van szó. Az elragadtatás, a hevesség és önmagam láttatásának vágya kezdettől jellemez. Ahogyan apámat is jellemezte, amikor élete végén megírta *Tanúként szóltam* címen visszaemlékezéseit majd 200 gépelt oldalon. Egy példányt a családra bízott, egyet pedig a Széchényi Könyvtárnak adott át megőrzésre. A családi példány az öcsém halála után elveszett a náluk fölhalmozott rengeteg kézirat és könyv között. A megőrzésre az OSZK-nak átadott példány talán még kitart egy raktár polcán.¹¹

De nem tehetek szemrehányást senkinek emiatt. A birtokomban levő Pilinszky-verskéziratokat például sehol sem találok. Bízom benne, hogy halálom előtt az utolsó előtti pillanatban előkerülnek búvóhelyükről. Édesanyám írásos rövid levelére is csak mostanában találtam rá egy bőrtárca titkos rekeszében. Frissen szakítottunk éppen Kertész Imrével, anyám átjött egy kis beszélgetésre Zuglóból, de előtte elküldött egy kis sétára, hogy „mosolyogjon a szemem, ha hazaérek”. Meglepetésemre és bánatomra nem volt már nálunk, amikor hazaértem, hagyott viszont egy rövid levelet a szőnyegen. „Várlak”, írta, és „nagyon szeretlek”. Ha reménytelennek érzem a helyzetemet, az ő levelbe foglalt ígéretekre gondolok.

– *Mindig meglep, ahogy a történetei egyszerre élnek gyász munkaként, a veszteséghez köthető és az emlékezet előhívásaként, ahogy a nyomába ered a veszteségnek és kalandba bonyolítja.*

– Apropó, kaland. Jó húsz évvel ezelőtt Vámos Miklós meghívott az Alexandra könyvesházba egy beszélgetésre. Fél órával beszélgetésünk kezdete előtt leültünk az irodába, hogy megismerkedjünk. Szóba került az akkoriban annyira divatos kérdés, hogy ki milyen jegyben született. Én a Nyilas jegyében születtem, mint annyi hozzám közel álló író. Vörösmarty, Babits, Pilinszky, Petri, Blake, a nálam talán tíz évvel fiatalabb Rakovszky Zsuzsa. A Nyilasok egyik jellemzője, hogy szélhámósok, ebből következően én is az vagyok, mondtam a beszélgetésünkkor. „Ezt kötve hiszem”, ellenkezett Vámos. (Az említett nevek védelmében azért elsorolom a jó tulajdonságaikat is. Nem mintha nem tartanám tréfának az egészet. Egyszóval: nagylelkűek, nagystíluék, szavatartók.)

Szeretnék azonban bizonyítékot hozni saját kalandor mivoltomra. A gyerekekkel rendszeresen Csopakon nyaraltunk az egyetem által bérelt szakszervezeti szálláson. Első utunk a partra vezetett általában, szerettem volna két kiló sárgabarackot vásárolni, hogy befőzzek, és reggelente bőségesen dzsemmezhesünk. A zöldséges azonban már szedte volna a sátorfáját. Megkérdeztem tőle, hogy kérhetnék-e még kétkilónyi sárgabarackot. „Kérni kérhet, de nem kap. Már elrakodunk”, válaszolta. „Nem baj”, feleltem jéghidegen. „De ha késve jön a rendelésbe, vagy előbb érkezik, biztosan nem vizsgálom meg”. Döbent csend. „Maga az új doktornő?”, kérdezte elhűlve az árus, és a szívéhez kapott. Komoran, sajnálkozva bólintottam. Az árus már vette is elő barackjait, aprólékos gonddal kiválogatta a legszebbeket. „Hamarosan jövök a doktornőhöz”, kiáltotta utánam még, „már nagyon vártuk, hogy megérkezzen”. Mondanom sem kell, nem láttuk többé egymást. Akár késve, akár időben jött a nem létező rendelésbe.

¹⁰ Egy kapszula, in: *Üdvözlégy, utazás!*

¹¹ A gépiratot 1979-ben adta át az OSZK-nak Takács József. A *Tanúként szóltam, emlékek esszéiben* című szöveg ma is hozzáférhető. (W. I.)

– *Mintha itt is a gyerekkori mintázat ismétlődne, az a történet, amikor a barátnőjével viccből koszorút rendeltek. De az érdekelné még Zsuzsa hogyan került a Jelenkor Kiadótól a Magvetőhöz?*

– Az 1998-as *Bűnök számbavétele* még jelenkoros kötet volt. Úgy történt a váltás, hogy a pécsi kiadó anyagilag rosszul állt, s mindenképp szabadulni akart költő szerzőitől. Rakovszky átment a *Magvető*höz. A Könyvhét forgatagában döntöttem el, hogy én is a *Magvetőt* keresem meg kiadásra váró verseskötetemmel. Bejelentkeztem a *Magvető* igazgatójánál, aki egy műfordító kollégámnak dicsérte Pessoa-fordításaimat vagy a verseimet. Hát van kiadó, ahol szeretik a költőket? Ahol nem azzal kezdik, hogy kész ráfizetés verset kiadni?

– *El-elhangzik ilyesmi, de azt nem gondoltam volna, hogy Zsuzsa esetében is megtörtént.*

– Nem ellenem szolt egy-egy ilyen megjegyzés. Ez volt a szomorú valóság. Az olvasás a lélek fényűzése. Nem volt és egyre kevésbé van rá piaci igény. Márpedig én szomjan haltam volna versírás és -fordítás nélkül. Ha már idehoztam a műfordítást is, hadd említsem meg Pessoa-t, aki különböző nevek alatt publikálta verseit. Balvégzetemre én a kiadói osztozkodás folyamán a bukolikus énje, Ricardo Reis verseit kaptam meg. Nem a kábító-szerfogyasztó modern ember, a lehetőségei mámorában tobzódó, a saját nevén publikáló költő zseniális „saját” verseit. Egyetlen hosszabb formajátékokkal teli darabot fordítottam, azt is csak azért, mert a fordításra felkért költő túl nehéznek találta a formát. (Pessoa bedrogozva épp a Csatornát átszelő hajón hánykolódott, és épp a túlsúfolt 2-es metróról szálltam le az Astoriánál, amikor eszembe jutott a megoldás.)

– *A Jelenkor felé nem volt kellemetlen ez a váltás?*

– A *Jelenkor* Kiadó tényleg bajban volt. Megkérdeztem Rakovszkytól, ő hogyan került át a *Magvető*höz. Azt mondta, hogy egyszerűen átvitte a kéziratot, és azonnal szerződtek vele. Kivételes szerencsémnek érzem, hogy ez történt velem is. Mára már Schmal Alexa hosszú évek óta a szerkesztőm, a *Magvető* régi-új igazgatója, Dávid Anna szintén a szívébe fogadott. Pintér József lett a csodálatos borítótervező-grafikusom. Hálás vagyok mindannyiuknak, még az ügyintézőnek is, mert nélküle nem jelenhetett volna meg a 2018-as *Vak Remény*. Akkor jött csak el az ideje, hogy a teljes kiadás megjelenjen. De itt most a két kötetről együtt beszélünk, ugye?

– *Igen. Csak szokás szerint, de szerintem ilyen az emlékezet természete, csapongunk.*

– És visszatérünk, ahogyan időnként én magam is egy-egy jóval korábbi versemhez, mert a vers otthonát keresi, de néha, csak előzetes megjelenésétől függetlenül egy későbbi kötetben talál haza. A *Vak Remény* élén is egy régi vers áll.¹² De ide kívánczik – újra és újra visszatérek hozzá – a gyengék és testükben-lelkükben szegények költőjének, Assisi Szent Ferencnek szóló versem is. „Üdvözlégy, utazás, egy kivilágított, / téli villamoson. Üdvözlégy, sötét, / délelőtti Nap. Sehová sem néző / égitest, pillantásod ma nem / nyugszik meg rajtunk. / Fivérünk: sár az ormótlan cipőkön, / nővérünk: gumiszőnyeg ráncai. / Ha van megindult tekintet / a fekete tükörben – a miénk az. / Ha van szív bátor – a miénk.”

– *Ezzel be is léptünk Zsuzsa legbensőbb terébe. Nyilván a lineáris olvasat miatt is összefüggőnek éreztem a két kötetet. Számomra már A letakart óra is jelentős elmozdulás, amit az Üdvözlégy, utazás! beteljesít. Leginkább abban érzektem, amit Zsuzsa már szóba hozott, hogy a szinte naplószerű személyesség és az érzelmek határhelyzetekig vitt jelenléte más költői alapállás felé nyit teret. Hogy emlékezik vissza Zsuzsa, mi volt a vezérfonál, a hívószó, hogy ilyen kötetkompozíciót találjon ki?*

– Szerettem volna egy mindenek ellenére bizakodó, ha lehet, Isten létezését feltételező kötetet összeállítani. Túl sokáig voltam fiatal. Naponta úsztam, tanítottam, jöttem-mentem. Rengeteg szerelmes verset írtam. Ma már fiatal felnőtt unokáim vannak, és mind

¹² A (vak)remény, in: *Üdvözlégy, utazás!*, majd: *A Vak Remény*.

a hárman a szakértőim. A legnagyobb Kata, aki grafikus, akinek a számítógép kezes bárányként engedelmeskedik, Ábel a jövőendő szociológus, vele etikai kérdésekről beszélgetünk, Gáspár filozófiát tanul szintén az ELTE-n; ír, és remélem, nem hagyja abba sem a filozófiát, sem az írást.

Rengeteget tanulok történelmi tapasztalataimból is. Fájóan aktuálisnak tartom *A letakart óra* kötetben megjelent két trójai falóról szóló verset is.¹³ Nem érzem a fatákolmányremekben a reptülni, szárnyalni akarást, de boldoggá tesz, hogy Imre érzi. A vers azé, aki befogadja. Betolnak egy falovat az ostromlott városba, kikészülődnek a ló hasába rejtőzött harcosok, és az éjszaka leple alatt megszállják a várost. Én a forradalom vérbe fojtása óta a reteszek szüntelen nyikorgását hallom. „Mi volt ez? Lábak csosszanása? / Kés csusszanása? Elsuttogott jelszó, / első jajszó? A csapóajtó csattan. / A katonák talpig vasban / a napvilágra kiszállnak.”¹⁴

– *Közéről érint a nézőpontváltásnak, a más dimenzióba helyeződésnek ez a mozzanata. Az érzékiség, a vágyképek változása szörnyű veszteség is lehet. Zsuzsánál azt tapasztalom, hogy az eddigi behelyezkedést, amelyben a figyelemnek, a vendégségnek, a látogatónak a szimbólumai jelennek meg, perspektívaaváltás követi, ami a Királyi napban van benne, hogy „most mintha nagyítón át néznénk a szabad szemmel láthatatlan fűrge földön csúszkáló lényeket”.¹⁵ Valami olyasmi tűnik elő, amit eddig a vágyképek erőteljes álomvilága elfedett.*

A másik réteg, amiről Zsuzsa beszél, a világ összeomlása A letakart órában inkább csak búvópataként van jelen, sokkal inkább a megdöbbenést érzékelem, ami lehet, hogy az én megdöbbenésem. A másként látás erős nyomokat hagy a versben. „Ha úgy nézem, élek, ha úgy, halott vagyok.” „Attól félek, hogy van feltámadás, a szeretők újra élnek és ott folytatják, ahol abbahagyták”.¹⁶ Vagy a Sirályok című vers, ami átvezet az Üdvözlégy, utazás!-ba. Mintha ott lenne a kapu, ahol be tudunk lépni: „És ahogyan lenni szokott, amikor végső / kétségbeesés kerülget valakit, / jelentéssel ruház fel egy-egy szokatlan / eseményt, én is jelet láttam ebben”, és ott folytatódik, hogy „sűrű felhőjük / láttán bizakodás fogott el, utazások / jutottak az eszembe, megbeszélések, / előadások a víjjogástól hangos / vízparti városokban”. És ugyanúgy folytatja ezt a sort, a harmadik A letakart óra című versben, „hogy nem hiszem el, hogy meghalok”.¹⁷

– Egy mondatot fűzhetek ehhez a régi vershez, a *Sirályok*hoz? Anyám a Rákos-patak partján lakott egy lakótelepen, kijártam hozzá hetente egyszer, ilyenkor elmentünk sétálni a Rákos-patakhoz, hívnom sem kellett a sirályokat, megjelentek azonnal. Tengerparti utazásaimra gondoltam sétánk közben. Az olasz és spanyol, portugáliai, mexikói, USA-béli tengerközeli sirályhangokra. Ma egyre inkább ragaszkodom a halottaimmal közös emlékekhez. Volt nemrég egy sötét álomom. Úgy gondoltam, hogy nem írom meg, mert elviselhetetlen maga a gondolat is, hogy beszéljek róla. Aztán egy napsütéses őszi délelőtt séta közben rájöttem, hogy akárcsak egy régebbi beszélgetésünkben elmesélt gyerekkori emlékem (álom?), ez is csapdába ejtett. Nem az történt, amire emlékszem. Azaz, hogy kitelepítésre ítélt rokonaink hozzánk menekítették a zongorájukat. Amikor tétre egy szobába húzódtunk össze mind az öten, és ezen a bizonyos zongorán játszott a Fibich¹⁸ egyik darabját apám könyvtáros-kolléganője. Megkérdeztem a nővéretem, hogy vajon emlékszik-e a (Mándy-)novellába illő éjszakai jelenetre. „Hogy emlékezhetnék”, kérdezte, „hiszen sosem volt zongoránk, mindig másutt gyakoroltam”. S akkor rájöttem, hogy neki van igaza. Az elhallgatandó, jó egy hete látott álom pedig szintén tévedésen alapszik. Egy a szomszédban lakó, velem egykorú sétapartnerem szokása szerint minden halvány, bi-

¹³ *A trójai faló állhatatossága, illetve A trójai faló szépsége.*

¹⁴ *A trójai faló szépsége.*

¹⁵ Királyi nap, in: *A letakart óra.*

¹⁶ Búcsúzni jöttem, mondtam, in: *A letakart óra.*

¹⁷ *A letakart óra* kötet mindhárom ciklusában szerepel egy azonos című vers.

¹⁸ Zdeněk Fibich (1850–1900) cseh zeneszerző.

zalomra okot adó megjegyzésemet nevetségesnek, alaptalannak nevezte, és meg akart győzni (vagy valóban meg is győzött arról), hogy egyre reménytelenebb a helyzetem. A rákövetkező éjszaka, az ébredés előtti pillanatokban éles sikoltást hallottam, majd tompa puffanás zaját. Toll Piroska (micsoda Kosztolányi tollára méltó név!), a harmadik emeleten lakó reménytelenül csúnya, mosolytalan vénkisasszony épp átvette magát a függőfolyosó rácsán, és elterült az udvar keramitkockáin. Mindnyájan kirohantunk. Ott álltunk szedett-vedett éjszakai hálórúháinkban a ház lakói, az éjszaka tanúi. Közvetlenül a háború után történt mindez, öt-hat éves lehettem, és egészen biztos, hogy nem láttam semmit az egészből, csak később hallottam róla. A szüleim semmiképp sem engedték volna, hogy mi gyerekek éjnek idején csak úgy kirohanjunk a folyosóra bámészkodni. Maguk sem álltak volna a bámészkodók közé. Mi történt tehát? Nyilván később értesültem a történetekről.¹⁹

– *Mintha egy apokrif megváltástörténet lenne. A reménytelenség terhét Toll Piroska, egy régi emlék veszi át, és az álomban az élő helyett ő zuhan újra a mélybe. Az álommunka – az „elmaradt” öngyilkosság – Zsuzsa kötetelgondolásait idézi: íveljen a kompozíció a megrázkódtatástól a katarzis felé.*

– Pontosan ez történhetett.

(A *Jelenkor*ban közölt beszélgetéseink itt megszakadnak, de 2024-ben a Könyvhéten megjelenik a Magvető Kiadónál a szövegek könyvvé szerkesztett változata, a zárófejezetekkel együtt.)

¹⁹ Toll Piroska, in: *A megtévesztő külsejű vendég.*

KETTŐS FÚGA

Borbély Szilárd: Hosszú nap el

Borbély Szilárd a *Hosszú nap el* című költeményével lépett be az országos irodalmi térbe. A pályája 1988-ban indult az *Adatok* című verseskötettel, majd 1992-ben folytatódott *A bábu arca* című könyvvel, de ezek viszonylag visszhangtalanok maradtak. Csupán az *Alföld* közölt mindkettőről recenziót. Az *Adatok* egyetemi kiadványként jelent meg Debrecenben a *Határ-füzetek* sorozatában. Országos terjesztésbe nem került. *A bábu arca* ehhez képest szintet lépett, hiszen a Széphalom Könyvműhely adta ki, amely akkoriban többek indulását segítette, például Kun Árpádét és Vörös Istvánét. A Széphalom Könyvműhely azért válhatott a pályaindulások egyik fontos kiadójává a kilencvenes évek első felében, mert a kiadó alapító igazgatója Mezey Katalin volt, aki a sárvári diákirók és diákköltők táborának létrejötténél is bábáskodott, és írónemzedékek sorának indulásában vállalt döntő szerepet. Borbély Szilárd, aki 1984-ben maga is a sárvári tábor meghívottja volt, első két kötetével főként a debreceni regionális irodalom közegén belül számított elismert fiatal írónak. Pozícióját erősítette és befolyásolta, hogy írói pályájával párhuzamosan 1992-ben oktadni kezdett a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészkarának Régi Magyar Irodalmi Tanszékén. Az írói és az oktatói pályája együttes művelése akkoriban már nem számított kivételesnek, de megszokottnak sem. A debreceni egyetemen őt megelőzően nem oktatót országos ismertségnek örvendő író.

A *Hosszú nap el* először 1993-ban jelent meg az *Alföld* májusi számában, majd 1994-ben könyv formában is hozzáférhetővé vált a Jelenkor Kiadó gondozásában. Amennyire visszhangtalan volt Borbély Szilárd első két kötete, az *Alföld*-beli publikáció annyira hangsúlyos eseményévé vált a korabeli magyar irodalomnak. A későbbiekben külön tanulmányban szeretnék foglalkozni a megjelenést övező nyilatkozatokkal és a költemény közvetlen recepiójával, továbbá azzal, hogy a recepció szövegeiből milyen következtetések vonhatók le az irodalmi mező állapotáról és változásairól a kilencvenes évek közepén. Ehelyütt a beszéd versben megképződő konstellációjának vizsgálatára szorítkozom.

A *Hosszú nap el* esetében a beszéd mindenekelőtt a személyes hang nyelvi megalkotásáért felelős. A személyes hang a versben keletkezik, nem vezethető vissza sem a szerző biográfiai személyére, sem a verset megelőző nyelvi adottságokra. Fontos azonban figyelembe vennünk, hogy egy vers esetében az írásbeliség sohasem képes teljes mértékben elhallgattatni a beszédszerűséget. A személyes hang létrehozásában egyaránt részt vesznek képi, fogalmi, retorikai és zenei aspektusok, a tipográfia, valamint intertextuális tényezők. Ezek bonyolult összjátékát nevezem konstellációnak. E bonyolult viszonyok lehetőség szerint teljes feltárása vezethet a vers megértéséhez.

A megértést a címmel kell kezdenünk, amely az alcímmel és a mottóval alkot paratextuális egységet. A folyóiratbeli közlés nem tartalmazta a mottó héber eredetijét, csak a magyar fordítást. A Jelenkornál megjelent kötet héberül is közli a mottót: „Nidrono lo nidré”, „Fogadalmaink ne tekintessenek fogadalomnak”. A mondat a Jom Kippur, a zsidó vallás legnagyobb ünnepének előestéjén elhangzó nyitóimában, a Kol Nidrében szerepel.

A Jom Kippur napjának jelentőségét az adja, hogy az Örökkévaló ezen a napon pecsételi meg az újevkor, vagyis Rosh Hashanah napján beírt neveket az élet könyvében, míg azokra, akiknek a neve nem pecsételtetik be az életbe, halál vár. Ilyenkor az elmúlt év minden cselekedete nagyító alá kerül, mert a Bíró minden cselekedetet ismer, és a döntést, amely életről és halálról szól, egy porszemnyi jó vagy rossz is eldöntheti ebbe vagy abba az irányba.¹ Egyetlen cselekedet sem túl triviális. A sófár hangja a felkészülés hónapjában átszakítja a hétköznapi szokások, rutinok rendszerét, felébreszti az embert, hogy vegye olyan komolyan önmagát és minden cselekedetét, amilyen komolyságot a létezése megérdemel.² A zsidó vallás a Jom Kippura, az Újév ünnepéhez szorosan kapcsolódó második nagy őszi ünnepre, az engesztelés napjára szigorú böjtöt rendel. A böjt az előestétől másnap estig tart, a galudban, vagyis Izraelen kívül mindenütt máshol 25 órán keresztül.³ Ezért a magyarországi vallásos nyelv az engesztelés napját hosszú napnak is nevezi. A vers egyébként más utalásokat is tartalmaz az engesztelés napjára. Ezen a napon a vallásos zsidók alázatuk jeleként fehér halotti köpenyükből imádkoznak a zsinagógában, a halotti köpenyükre terítik emlékeztető rojtokkal ellátott imasáljukat. Borbély Szilárd költeményének egyik része, mely az árnyak bevonulásáról szól, a bűnvallás és az elnyerhető bocsánat kontextusában pontosan ezt a képet és ezt a tartalmat idézi. A halál árnyéka lehetnek azok a halott lelkek, akik maguk is eljönnek ilyenkor a zsinagógába, hiszen Jom Kippurkor a Maszkir imában halottakról is megemlékeznek, de lehetnek az élők is, akiket ezen a napon elkísér haláluk árnyéka, miközben halotti köpenyükből öltözve imádkoznak. A nap félelmetessége éppen ebből fakad. A lélek ilyenkor mintegy az élet és a halál közötti térségben időz, és felkészül a halálra.⁴ A zsidó kulturális kontextust a tipográfia is megerősíti. A szöveget a folyóirat és a kötet is jobbra zárva közli, így a jobbról íródó héber szövegek látványát idézi.

*A bűnt, amelyet és A bűnt, amely
A bűn, amelybe és A bűn, amelyben
A bűnt, amelyért és A bűn, amelyből
csak Jönnék egyre Jönnék csak az árnyak
fehér köpenybe burkolva sötétjük
Jön tiszta ingük hófehér haláluk
árnyékaikkal imbolyogva Jönnék
vállukra hull köpeny a hó az ingük
a hó fehér Jön ingükben haláluk
árnyékukat magukkal hozva Jönnék
fehér halotti ingben Jön a sötétjük
sötét betűk a hófehér papíron
Jönnék csak árnyékuk kihűlt lehellet
imájukkal a könnyek Jönnék egyre
(18.)⁵*

¹ Irving Greenberg: *The Jewish Way*, Simon and Schuster, New York, 1988, 198.

² Uo., 199.

³ Ennek az az oka, hogy az ünnep napnyugtakor köszönt be, és a következő nap napnyugtakor ér véget, de nem a helyi idő szerint, hanem aszerint, ahogy Jeruzsálem fölött lemegy a Nap. Mivel évszázadokon keresztül nem tudták megadni ennek a pontos idejét, és semmi esetre sem akarták elvéteni az ünnep kimenetelének időpontját, Izrael földjén kívül a biztonság kedvéért egy órával hosszabbra szabták a böjtöt.

⁴ Greenberg, i. m., 215.

⁵ A verset a kötetbeli megjelenés alapján idézem. Borbély Szilárd: *Hosszú nap el*, Jelenkor, Pécs, 1994.

Kérdés, hogy a Kol Nidrére vonatkozó ismeretek nélkül milyen interpretációs szerkezetek alakulhatnak ki, megnyílhat-e egyáltalán a költemény. Mint sok más irodalmi mű esetében, a *Hosszú nap el* kapcsán is felvethető a kérdés, hogy mit kell tudnia az olvasónak, milyen belépési küszöb teljesítését várja el az alkotás. Ráadásul a vallási hagyományok, gondolkodásformák és a hozzájuk tartozó szókészlet már hosszú ideje általában sem képezik a költői megszólalások kulturális alapját. Hangsúlyos jelenlétük kiemeli a szekuláris alapokkal rendelkező irodalmiságból a folyamatnak ellenszegülő költői alkotásokat. Borbély Szilárd költeménye azonban megkívánja ennek a küszöbnek a teljesítését, mint ahogy az életmű későbbi fázisaiban is sok helyütt elvárja különféle zsidó vallási hagyományok előzetes ismeretét vagy az ismeretek beszerzését.

A költemény alcíme, *Drámai jambusok*, a Jom Kippur kontextusához képest egészen más hagyományvilágra utal. A verses drámák, köztük elsősorban a Shakespeare-drámákban domináns blank verse kontextusát vonja be az értelmezésbe. A *Hosszú nap el* sorainak többsége ötös és ötödféles jambusban íródott. Tiszta jambizálás hosszabb periódusokon keresztül nem fordul elő a költeményben. Az első három sor tiszta jambikus lüktetését már a negyedik sor („Egy hosszú nap előtt a délután”) megtöri. Ennek alkalmasint az az oka, hogy a hatalmas verstest maradéktalan zenei monotonija elviselhetetlen lenne az olvasó számára. Az alcímbe foglalt instrukció azonban nem csupán, és nem is elsősorban a szöveg hangzóságára utal, hanem valami olyasmire, ami a drámai jellegben foglaltatik. Nádas Péter az *Alföld* 1993. májusi számában közölte mások mellett Orbán Ottó levélben elküldött véleményét is Borbély Szilárd költeményéről. A levél egy pontján Orbán „Bach Mátépassiója affektált, parnasszista jambusokban”⁶ megírt kortársi változatának nevezte a művet. A beszéd drámai jellege azonban nem érzelmábrázolást jelent, ebben az értelemben tehát nem affektált. Ami a költeményben történik, nem ragadható meg az affektuselmélet keretei között. Ha valakitől, akkor éppen *A kocsmban méláz a vén kalóz* és *Az éjnek rémjáró szaka* című kötetek költőjétől tudhatjuk, hogy a modern vers egyik változata drámai cselekvésként felfogható beszéd. A modern vers e változata szoros kapcsolatban áll a színpadi monológgal. Ez a magyar költészetben Füst Milánnal tudatosult először, aki ezt a kapcsolatot mélységes iróniával kezelte.⁷ De mit jelent ebben az esetben a drámai cselekvés? A megszólalás nem egyéb, mint egy egzisztenciális válsághelyzet kifejlése a beszéd által, ami arisztotelészi értelemben mindig mimetikus cselekvést jelent.⁸ Ennek mikéntjét akkor érthetjük meg, ha feltárjuk azt a színre vitt dramaturgiai helyzetet, amelyben a személyes hang létrejön, és a személyesség mimézise a beszéd által megvalósul. A *Hosszú nap el* esetében a cím, az alcím és a mottó együttesen a konstelláció korábban felsorolt tényezőinek teljességét felöleli, és arra figyelmeztet, hogy az értelmezés során személyes hang megképzéséért felelős konstelláció egészét fel kell tárunk. Ezt a dramaturgiai szituáció feltárásával kell kezdenünk. A költemény első sorai a dramaturgiai helyzet közepébe vetik az olvasót:

*Csak estje lenne, lenne már közel,
már alkonyatja, minden szürkesége,
minden fájdalomma lenne, vége már.*

⁶ Nádas Péter: Olvasói vélemények, *Alföld*, 1993/5, 26.

⁷ „Füst stilizációja eleve másodfokú, és jellege szerint teátrális, a versek középpontjában nem egy esszenciális, magyszerű szubjektum áll, minden verse újabb színpadot épít »énje és nem-énje, világa és a világ számára.«” Schein Gábor: *Füst Milán*, Jelenkor, Bp., 2017, 114–115.

⁸ „az utánczó cselekvő embereket utánoznak” Arisztotelész: *Poétika*, Sarkady János fordítása, Kossuth, Bp., 1999, 9.

*Egy hosszú nap előtt a délután,
az alkonyat, a kéklő félhomály,
a félelem után, a hosszú csend,
hogy vége van, egyszer, majd vége lesz,
minden nappal Egy hosszú nap csak el
(7.)*

A sorokban megadott időbeli tér a Kol Nidré előtti délutánnal indul. A dramaturgiai szituáció egyik határaként ezt az időt adja meg a költemény negyedik sora, majd a hatodik sor tovább mozdítja az időbeli fókuszot, és a szituáció másik határát az ünnep kimenetelét követő pillanatban rögzíti, amikor a félelem elmúltával beáll a hosszú csend. A nyolcadik sor ezt az időbeli keretet minden egyes napra, a személyes egzisztencia egészére kiterjeszti.

Irving Greenberg szerint Jom Kippur idején a lélek beleveti magát a halálba, átkel rajta, hogy aztán a bűnbánaton túl kilépjen a megbocsátás által megnyitott új életbe. Eközben, mondja, annak a felismerésével gazdagodik, hogy „a megtört szív, a megtört hit és szeretet erősebb, mint a soha meg nem tört. Ezzel a felismeréssel a judaizmus ellenőrzése alá vonja saját magas elvárásait, és megakadályozza, hogy elnyomják az életet. Enélkül a judaizmus élheteretlen bűntudat-vallás lenne”.⁹ *A Hosszú nap el* beszédében ilyesféle kilépés nem történik. A beszélő kész arra, hogy önmagát ítélje halálra, kizárva a megbocsátás drámai betörésének lehetőségét.

*Csak estje lenne esthalála lenne
Csak alkonyat Csak mozdulatlanság
Csak alkonyatja lenne majd halála
Csak majd halála lenne már közel
Csak lenne majd halála már halálom
halála lennék Csak lennék halál
(15–16.)*

A beszéd elhangzásának egzisztenciális helyzetét elakadtsággként írhatnánk le. A halálon lehetetlenné válik az átkelés, nincs meg a kilépés lehetősége egy új életbe. Ez az egzisztenciális helyzet válik dramaturgiai szituációvá, amelyben a drámai cselekvés ekvivalens a költemény retorikai szerkezetével. A retorikai szerkezetet egyfelől a jól elkülöníthető, tipográfiaileg is elválasztott egységek ismétlődései és variációi,¹⁰ másfelől – miként az eddigi idézetek is példázzák – a sorokba szervezett frázisok törései, befejezetlensége, új-rakezdése, bővülése és variálódása szervezi. Mindez kétségtelenül erős zenei jelleget kölcsönöz a költeménynek. A zeneiség ráadásul nem csupán hallásélményként jelentkezik, hanem az olvasás közben vizuális élményként is, mert az egyes egységeken belül mindig ugyanaz a szó, és csak az kezdődik nagybetűvel, jelölve a szegmentumok határát.

⁹ Greenberg, i. m., 218.

¹⁰ Bodor Béla éppen azt a módszert javasolja a vers megértésére, amelyet itt én is követek: „Azt a versszervező eljárást, ami a felsorolt ismétlési módozatok egymásba szőtt, késleltetett alakjainak mozgásba lendített változataiból építkezik, dinamikus, fejlesztő ismétlési mechanizmusnak nevezhetjük. Működése akkor figyelhető meg legjobban, ha valamelyik motívum mutációit végigkövetjük a versben.” A fúgaszerkezetet azonban Bodor nem ismeri fel: „Ezek a strofák valójában nem illeszkednek, hanem beékelődnek a szöveg menetébe. Funkciójuk az, hogy a szinte kizárólag elvont fogalmakból építkező előző és következő szakaszok közé némi »zöld felületet«, természeti képekben való feloldást, csempésszenek.” Bodor Béla: Istenhez hátráló mondatok, *Holmi*, 1994/10, 1541.

A hallás és a látás viszonyával azonban ennél mélyebben is foglalkoznunk kell Borbély Szilárd versében. Térjünk vissza ahhoz az alapvető fenomenológiai megfigyeléshez, hogy az írásbeliség és a néma olvasás gyakorlata, ami az európai kultúrában nem olyan régen, a 19. század vége felé vált általánossá, nem némítja el teljesen a vers hangzósságát. A versek írott formája egy sor olyan információt tartalmaz, amelyek szabályozzák a hangzósságot. A vesszők és a pontok nem csupán a gondolatok helyesírási szabályok által előírt tagolását szolgálják. Szüneteket is jelölnek a frázishatárokon. Ilyen szerepet tölthet be a sorhatár is, de nem feltétlenül. A partitúraszerű jelek (vesszők, pontok), amelyek instrukciókat adnak a hangzó olvasás és a jelentésképzés számára, a *Hosszú nap el* írott szövegéből nagymértékben hiányoznak. A hangzósság és az írásbeliség között ebben az esetben nagyobb a távolság, mint amit a költészet hagyományos lejegyzési formáival kapcsolatban megszoktunk, miközben a versszerűség alapvető kritériumát, amely a nyomtatott képhez kapcsolódik, teljesíti a vers azzal, hogy a sortörésekkel olyan szegmentációs elvet érvényesít, amelyet a prózai szövegek nem. Az írásbeliség és a hangzósság között megnövekedett távolság annyiban vonatkozhat az elakadás problémájára is, hogy láthatóvá, érzékelhetővé teszi a vers nyelvhez fűződő viszonyát. A költemény nem abban érdekel, hogy eltüntesse az olyan, egyébként alapvető különbségeket, mint amilyen az írásbeliség és a hangzósság között feszül, hanem ellenkezőleg, hogy a nyelvi anyagra gyakorolt nyomással kiélezze és kitágítsa a különbségeket. Itt jegyzem meg, hogy a következő kötet, a *Mint. minden. alkalom* ebben jelent majd nyilvánvaló továbblépést. Az így érzékelhetővé tett különbségek töréseket, réseket, közöket iktatnak a vers anyagába és az anyagon végzett műveletekbe, elidőzésekre kényszerítenek, és a percepció elsődleges tapasztalatává teszik az átlépés nehézségét. A törések, rések és közök később a fa ágait és az utcákat, házközöket megidéző képi szekvenciákban tárgyiasítva is megjelennek. Nemes Nagy Ágnes beszél arról József Attila *Eszmélete* kapcsán,¹¹ hogy a modern műalkotás gyakran a semminek, a hiánynak ad formát a valami által. A versben a szavak a szóközöket fenomenalizálják. Ezt tapasztalhatjuk Borbély Szilárd költeményében is.

Mivel a vers nem annyira képrendszerekből, inkább témaszavak láncolatából építi fel szemantikai szerkezetét, a következőkben érdemes e témaszavak jelölőláncát szemügyre vennünk. A költemény hossza miatt nem töreksem teljességre, de az építkezés mikéntjét és a témaszavak jelentéskörét az itt elérhető teljességben szeretném fölmérni. A vers első szerkezeti részében a következő láncolat tárul az olvasó elé: alkonyat – fájdalom – alkonyat – félelem – csend – vége – félelem – rettegés – látszat – emlék – est – alkonyat – sötét – elmúlás – vége. Itt következik az első képi szekvencia, amely az ágak között lakó szélről és az ágak közé bújó madárról szól: „A szél megzörgeti / A lombokat, száradt terméseket / A hócsikorgás megreszketi a lábát / Az ágakon A lomb már nem takarja / úgy bújna el A szél A szél neszez / ágak között A szél zajai közt / jaj el, csak elrepülni vágyik innen / A lomb emléke, ágai közül / A szél A lomb közé, úgy el szeretne”. A képi szekvencia metonimikusan jól illeszkedik egyfelől a korábbi témaszavakban meghúzódó elmúlásfélelemhez, és hogy a félelem elől jó volna átlépni magába az elmúlásba, a halálba, másfelől a közök, a rések megjelenéséhez a nyelvi anyagban. Az első képi szekvencia után a következő jelölőláncal találkozunk: fájdalom – szégyen – emlék – félelem – este – reggel – gyávaság – szégyen – félelem – fájdalom – este – alkonyat – csend – pusztulás – elmúlás – gemmi – emlék – hosszú árnyék – fájdalom – hallgatás – csend – vers – beszéd – szél – szótlanság – újra – vers – csend – hang – vers – mer – újra – még egyszer – vers – beszél – őszi szél – csend beszél – szél. Mind a két láncolatban szembevetendő a témává is tett ismétlődés, valamint a témaszavak által jelölt egzisztenciális állapot elmélyülése, az átalakítás és a fejlődés képtelensége. A szerkezetiség szintjén pedig két további mozzanatra kell felhívunk a figyelmet. Az egyik

¹¹ Nemes Nagy Ágnes: József Attila: *Eszmélet*, in: *Miért szép? Századunk magyar lírája verselemzésekben*. Gondolat, Bp., 1966, 317–325.

az, hogy a vers, a versbeszéd, a hangzósság és a csönd bevonása a témaszavak jelölőláncába öntükörözővé teszi a költeményt. A vers önmagáról is beszél, önmaga nyelvi helyzetéről, vagyis a beszéd megszületésével együtt tudatosul a versben saját cselekvő mivolta, ahogy a vers az írás és a beszéd törésében megtörténik. A másik mozzanat az, hogy a képi szekvencia és a témaszavas szekvencia különbségüket megőrizve összekapcsolódik, ami egy rag (-be) és egy szó (szél) rés által tagolt kapcsolatában, összeolvashatóságában (beszél) és megfordíthatóságában (szélbe) materializálódik:

*Ha szél Ha szélbe szél
Ha szélbe hó Ha szélbe vers susogna
egy hosszú szó után Ha kurta hang
terjedne egyre messzebb Ha szélbe
Ha vers Ha szélbe vers susogja, ó
hosszan kicseng a csend Ha ismerősen
Ha szó Ha mély Ha tompa tisztaság
beszél Ha szélbe szél Ha versbe szél be
(10.)*

A témaszavas szekvenciák és a képi szekvencia összekapcsolódása után az utóbbi lényegében változatlanul megismétlődik, hogy aztán a kötetbeli szöveg 13. oldalán a hosszú nap, a hosszú délután alaptémája kerüljön ismét elő, és ebbe ágyazva megismétlődjenek a legfontosabb témaszavak: félni – fájdalom – múlik el – fájdalom – bűn – elmúl – emlék – fájdalom – gyávaság – elfeledni. Nem vitás, hogy a vers szerkezeti szintjén monotónia és gépiesség érvényesül, ami az apró változások ellenére egy állapot statikus fennállását jelenti. A 14. oldalon vezeti be a költemény a házak és a házközök képi szekvenciáját, amelybe új, de az eddigiektől egyáltalán nem idegen, inkább a megképződő állapothoz szervesen hozzátartozó témaszavak ékelődnek: semmi, magány, találkozás.

*A ház, az utca és az utcahossz
az utcahosszat elborító semmi
hogy tart a semmi fenn, a semmiségben
falak, emeletek, a háztetőn
a légtömeg tonnányi súly A ház
az utca és az útkereszteződés
találkozások, itt meg ott, amott
házak között, a háztetők között
és mindenütt az utcasark magánya
(14–15.)*

Már az eddigiekből is világosan kitűnik, hogy a *Hosszú nap el* témaszavas jelölősorai és képi szekvenciái mind strukturális, mind szemantikai szempontból zárt és homogén rendszert alkotnak. A jelentések körét a bekerülő új elemek sem változtatják meg, a bővülés és a variálódás inkább elmélyíti a költemény alapvető intencióit. Az új képi szekvencia ugyanúgy allegorikus természetű, mint az előző volt. Amíg az ágak közt zörgő szél és a madár képe a közöttség és az elmúlás allegóriájaként volt olvasható, addig a ház és az utca képe a közöttséget a magány és a semmi képzetével hozza kapcsolatba. Az elmúlás és a semmi képzetének kapcsolata nyilvánvaló, egyszersmind előkészíti, hogy kimondhatóvá váljék az egzisztenciális szituációt megalapozó óhaj („Csak estje lenne...”) keretében a beszédcselekvés modalitását eddig is formáló halálvágy („Csak lenne majd halála már halálom”). Az óhajban foglalt időbeliség fókusza bizonytalan, ambivalens marad, és

a kerete ebben az esetben nem határozható meg. A jövőben egyszerre utal egy távoli időpillanatra (majd) és egy közelire (már).

A következő témaszavas jelölőlánc kezdő és egyben összefoglaló eleme az esthez metonimikusan kapcsolódó kék szín lesz. A kék szín a halál metonímiája is lehet, ha figyelembe vesszük, hogy a költemény keletkezésének idején már Magyarországon is hozzáférhetővé váltak a korai Microsoft Windows operációs rendszerek, amelyek megismertették a felhasználókkal a Blue screen of death, vagyis a kék halál jelenségét. A „kék”-nek alárendelve megjelenik a korábbi jelölőlánc számos eleme (sötét, hosszú, semmi, magány, félelem, fájdalom, szörnyű). A következőkben az itt kimaradó, de korábban már megjelent elemek külön szekvenciát kapnak (bűn, test, elfelejt, lehull, emlék). Az így létrejövő láncolatához kapcsolódva újra megjelenik az eddig meghatározó két képi szekvencia („lomb között a szél” a 18. oldalon, „a ház az utca” a 22. oldalon), a láncolat kontrapunktjaként pedig az, amit a fájdalommal, a büntudattal, a halálfélelemmel és a halálvágygal szemben jó lett volna megélni. Feltűnő, hogy a kontrapunkt-szekvenciában megszaporodnak az írásképet és a hangzást egyaránt tagoló vesszők, vagyis ez a rész zeneiségében egészen más természetű, mint az uralkodó beszédcselekvés.

*meleg puhát szerettem volna csak,
egy, jó, meleg, puhát, hogy félni nem,
hol félni nem, hol jó, meleg, puhát,
hogy jó lehet, meleg, puha, lehetne,
melegségét, puháját, illatát,
csöndjét, hogy benne félni nem, sosem,
hol jó, meleg, puha, hol félni, nem kell,
hogy jó lehetne, hol talán magam,
egy, jön, meleg, puhán, magábazártam
(17.)*

Az idézett szekvencia később szintén szabályosan visszatér a költeményben, legközelebb a 24. oldalon. Az imént nem véletlenül használtam a kontrapunkt fogalmát. Az eddigiekből is világosan kitűnik, hogy a *Hosszú nap el* nagyszerkezete a fúga polifon struktúráját idézi. Az egyes témaszavak lényegében ütemeknek felelnek meg, amelyek szünet nélkül kergetik egymást, míg a képi szekvenciák és a „nem kell félni”-szekvencia kontrapunkt-ként gazdagítja a kompozíciót. A „nem kell félni” témája közvetlenül is ellentétbe kerül a 19. oldalon megfogalmazott testtapasztalattal, és az ellentét a halál és a halállal együtt beköszöntő felejtés jövőidejűségében oldódik föl: „És majd e test elfelejt mindent És / a test majd elfeled, hogy félni, kell / hogy félni kell más testek illatától / És elfelejt majd mind, de minden fájót / a bőrt, a húst, a csontokat, mindent”. A költemény abban is hasonlít a fúgához, hogy a szerkezeti sajátosságok folytán a kezdet és a vég nem egy zárt, felívelést és elcsendesedést egyaránt tartalmazó zenei vagy dramaturgiai struktúrában hozható kapcsolatba. A *Hosszú nap el*nek a fúgához hasonlóan tartama van, amelyen belül a jól elkülöníthető témák és kontrapunktaik elvileg végtelen sorban követhetik egymást. A szerkezet a témák permutatív repetíciójának¹² és a variációinak végtelenségéből keletkezik, amelyek a harmóniák rendjében egyaránt beteljesítik a befogadó természetes harmóniaigényéből fakadó várakozásait, és a teljes monotóniát megtörő váratlanság iránti

¹² „Az egyszerű és a bővítő ismétlés felismerése nem okoz problémát, annak ellenére, hogy ezek eredetileg strófaszervező elemek, Borbély Szilárdnál pedig nincsenek strófák: az ismétlési rendszerek átkötődnek, beleszövődnek a szövegfolyamba. Az egyszerű változtató ismétlés rövid szakaszokra terjed ki, míg az epikus ismétlés nagyobb szövegegyeségekre.” Bodor, i. m., 1541.

igényt. Borbély Szilárd költészetében itt jelenik meg először a barokk kultúrához fűződő szoros kapcsolat, ami majd a *Halotti pompa* szekvenciáiban más módon visszatér és kiteljesedik.

Amikor zenei formák irodalmi integrációjának eseteit vizsgáljuk, mindig érdemes szem előtt tartani Adorno figyelmeztetését. A különböző művészetek tényleges közeledésének feltétele az, hogy ne oldódjanak fel egy nem-dialektikus folytonosság képzetében, hanem mindegyik „megtartsa a maga immanens alapelveit”.¹³ A zene egyik immanens alapelve, amely a fúga művészetében alapvető fontosságú, hogy képes a tényleges polifóniára, míg az irodalom nem. Ezért helytálló lehet Werner Wolf megállapítása, hogy művészeti alkotások intermediális kapcsolódásainak alkalmával mindig az egyik művészeti ág ikonikus jegyeinek domináns jelenlétével számolhatunk.¹⁴ Adorno kívánalma és Wolf megfigyelése nem feltétlenül mond ellent egymásnak, de az esztétikai értelemben sikeres intermediális kapcsolódás nehézsége jól kifejeződik bennük. A *Hosszú nap el* kapcsolódása a fúga művészetéhez szerkezeti jellegű. A fúgaforma Willi Flemming alapvető tanulmánya szerint eleve olyan szuperformaként jött létre, amelynek absztrakt formaképző elvei nem egy bizonyos művészeti ágra, a barokk zenére vonatkoznak, hanem a barokk irodalomra, közelebbről a barokk drámára is.¹⁵ Hannes Fricke ennél is továbbmegy. Miu-tán a fúga szerkezeti elveit tárja fel Heimito von Doderer 1926-ban keletkezett *Hét variáció Johann Peter Hebel témájára* című művének témaszerkezetében csakúgy, mint Robert Browning *The Ring and the Book* (1869) című tizenkét részből álló könyvében, kilép az irodalom köréből, és a fúgaszerkezet megvalósulásáról értekezik Kurosawa *A vihar kapujában* című filmje kapcsán is.¹⁶ A sorozatok mindegyik esetben végtelenül folytathatók lennének, míg például Monet *A roueni katedrális* című képsorozata formaelvei szerint nem folytatható. Amennyiben elfogadjuk, hogy a fúga elvont szerkezeti elvei más művészeti ágakban is alkalmazhatók, vagy hogy egyenesen szuperformaként vegyük számításba, nem csupán a *Hosszú nap el* fúgaként való felfogása válik indokolttá, hanem az alcímbe foglalt műfaji önmeghatározása is új értelmet nyer.

A témák végtelen permutálódása és variálódása, valamint a kontrapunkt jelenléte mellett a fúga fontos formaelvei közé tartozik az is, hogy a zárlat, a kóda mintegy összegeze a korábbi alaptémákat és a kontrapunktot. Ennek az elvnek a teljesülését külön is meg kell majd vizsgálnunk. Most azonban érdemes még továbbra is a fúgaforma kifejlődésével foglalkoznunk Borbély Szilárd költeményében. A fúga a legelvontabb szinten a harmóniák monotóniájának formája, amelyben a szerkezet kizárja, hogy az új elemek belépése lényegi változást jelenthessen. A forma paradoxája az, hogy ami más és új, tehát ami alterál, a szerkezet szintjén éppen az alterálás lehetetlenségét, a változatlanság diadálát bizonyítja, és legföljebb bővülést okozhat. Ez a szerkezet megfelel annak az egzisztenciális helyzetnek, amelyre a Jom Kippur jelentéseinek kontextusában nyílt rálátás.

A 19. oldalon olvasható testszekvencia után a fehér köpenyes árnyak eljövételéről szóló rész ismétléseként és ellentétéként hangzik fel a „csak jönnek, egyre, jönnek csak, a varjak, / csak jönnek egyre, jönnek, jönnek, jönnek / a téli ég mocskából, egyre jönnek,” kezdetű rész. Majd megismétlődik a kék szekvenciája, amely ismét összegzi a főtéma alapmotívum-

¹³ T. W. Adorno: „Über einige Relationen zwischen Musik und Malerei“, in: Uő.: *Musikalische Schriften* Bd. III, Frankfurt a.M., 1978, 629.

¹⁴ Werner Wolf: *The Musicalization of Fiction. A Study in the Theory and History of Intermediality*, Amsterdam/Atlanta, GA, 1999.

¹⁵ Willi Flemming: *Die Fuge als epochales Kompositionsprinzip des deutschen Barock*, *DVjs* 32 (1958), 493.

¹⁶ Hannes Fricke: *Intermedialität, Musik und Sprache: Über Formentlehnungen aus der Musik als ordnende Fremd-Strukturen in Literatur am Beispiel „Thema und Variationen“ und „Fuge“*, *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 2006 (36), 8–29.

maít (sötét, hosszú, vers, magány, emlék, elmúlás) és a kontrapunktként szolgáló egyik képi szekvencia témáját is (utca, utcahossz), hogy aztán a fúgaszerkezet paradoxonját immár ki is mondja: „tán minden újra lett voln, mint a régi / talán lett volna minden régen új”.

A költemény felénél megváltozik az egész költemény időperspektívája. Ha eddig az ítéletre és a halálra való várákozás, az élet és a halál eldöntetlenségének holtpontja határozta meg a beszédcselekvés egzisztenciális helyzetét, mostantól a személyesség a meghozott ítélet ismeretében kap hangot. Amíg a halál korábban a félelem és a vágy kettősségében volt jelen, most valósággá, a perspektíva új forrásává változik. Az időbeliség megváltozását egy valóban új elem bekerülése jelzi. A elmúlás és a feltételes jövő perspektívái helyett a „most” időhatározójában a halál és a semmi jelenidejűsége kerül a beszéd fókuszába, és ennek a fókusznak a látószögéből van szó továbbra is az elmúlásról, az emlék-nyágról, az ismétlődésről:

*Ki volna most Ki volna, most Csak emlék,
emléke volna annak, most Ki nincs
Ki emlék volna, emléke ki volna
Csak volna most, annak Ki emlék volt,
emléke Csak Csak volna újra volna
Ki volna, most Ki emlék, önmaga
emlékszik most Ki önmagára Csak
(22.)*

Az új, a költemény második felét uraló időperspektíva kidolgozása a ház-szekvencia betoldása után folytatódik. A folytatás legfontosabb eleme az el igekötő tipográfiai elkülönítése, kurzíválása.

*, mint aki Most Most hosszan készülődik
el mondani mit el nem mert sosem,
gyertyát Most gyújt, mint este lenne, mint
Most délután, mint tegnap este múlt el
mondaná Most csak el feledni tudná
(22.)*

A hagyomány szerint a vallásos zsidók az ünnep bejövetelekor gyújtanak gyertyát, általában kettőt, amit aztán hagynak leégni. A gyertyagyújtás mostja e sorokban nem az ünnep bejövetelére, hanem a kimenetelére tehető („tegnap este múlt el”), vagyis a halálról szóló döntés bepecsételése után. A kurzívval szedett és elkülönített „el” igekötő ebben a perspektívában jelentheti az elmúlás bekövetkeztét, a szereplő távozására utaló színpadi utasítást, de jelentheti a halálról szóló döntés mögött meghúzódó isteni döntés forrását, Isten nevét is. Héberül ugyanis Isten egyik neve, amely Jézus keresztfán elhangzó utolsó mondatában is megőrződött, az El, amely a kánaániták mitológiájából származik, és jelentése eredetileg az isteni erővel, hatalommal kapcsolódott össze.

Ettől a ponttól kezdve, amely a mű felezőpontja, az eddigi fúgaszerkezet megismétlődik. A *Hosszú nap el* esetében tehát kettős fúgáról beszélhetünk. A második fúga részben megismétli az első elemeit, részben pedig azok variációit építi fel. Tükörszerkezettel állunk szemben, amely a második rész egyes szekvenciáiban is létrejön. Példaként említhető a lent és a fent, illetve a bent és a kint kiazmusa a 27. oldalon, vagy a honnan és a hová, valamint az előtte és az utána kiazmusa a következő sorokban:

*honnan jön, nem tudom, hová, majd el
tűnik, és nem marad, utána semmi, majd
előtte és utána, majd talán
utána lesz előtte, majd csak jönni
fog, majd egyszerre itt terem, honnan
jött, nem tudom, hová, majd eltűnik
talán a kézbe, majd, ha lenne majd
(26.)*

A legfontosabb tükör azonban a halál és a megszületésre való várakozás kettősségét, egységét mutatja. Mivel a halál és a halálra való felkészülés egyaránt testi vonatkozású, a tükörben a test határhelyzete tárul föl:

*A test A test A test előtti testben
A test előtti testben nem vagyok
A test A test A test előttben
A test előttben testtelen vagyok
a testtelen test megelőz A testben
(...)
A test utáni testben nem vagyok
A test előtt A test után A testben
a testtelenben mindenhol vagyok
(32.)*

A két fúga között a legfontosabb témaszavas kapcsolatot a fájdalom, a félelem, az emlékhagyás, a felejtés és a testi perspektíva hangsúlyos jelenléte képezi. A második fúga megváltozott egzisztenciális helyzete azonban eltolódásokat is eredményez. Ebben a részben az élet és a halál között alteráló beszélő kilétére, önmaga másságához fűződő viszonyára irányuló kérdés válik hangsúlyossá. Az én egyszerre nyilvánul meg a beszéd cselekvő ágenseként és a felejtés folyamatának kitett nyomként is egy olyan szélesebb közegben, amelyben az individualitás csupán átmeneti és idegen képződmény lehet. A létezés terének alapvető törvényszerűsége a nyomtalanítás, a benne megképződő individualitás felejtése, eltűnése. A költeményben e törvényszerűség meditatív tudatosulása zajlik. Ha maga a fúgaszerkezet az eltérő, a különböző azonosságán nyugszik, akkor e folyamatok háttérben e kapcsolat megfordítása, az azonos nem azonosságának gondolata húzódik meg. Ez a kettősség mindkét fúga tematikus és szerkezeti horizontján ugyanannyira alapvető jelentőségű.

*Ki volna most Ki volna most Ha volna
Ki volna most egy másik arc, tekintet
Ki volna bennem arcom délutánja
egy mozdulat után Ki volnék akkor
Ha mást teszek Ki volnék akkor most
Ki volnék akkor most Ki volnék az
Ha nincsen most velem akkor ki ott volt
Ha volna az Ki volnék mindig én
Ki volnék én Ha akkor ott vagyok
Ki most vagyok csak emléke vagyok
annak Ki volna most Ha nincsen emlék
(34–35.)*

A költemény kettős fűgáját lezáró kóda nem található meg másban a költői témák összefoglalását, mint az elmúlás és az emlék kitörlődésének gondolatában. Ennek felel meg a hóhullás képi szekvenciája, ami ugyanúgy kontrapunktként szolgál a második fűgában, mint a házak és a házközök, illetve a szélben zörgő ágak képi szekvenciája az elsőben. A kóda végül magát az egzisztenciális szituációt is felszámolja, amikor a kitüntetett pillanatot, a Jom Kippur várakozását minden egyes napra kiterjeszti, és hallgatását, semmibe tűnését tanúsítja:

*van hosszú nap van délután van emlék
van délutánja estje van másnapja
van mindig estje minden este reggel
a másnapok a tegnapok a semmi
a semmi van a hallgatás a múlik
elmúlik van és minden nap van múltja
van el van egy van múlik van magában
van hallgatás van semmi és mind el
(46.)*

-TALANSÁG

Kertész Imre Sorstalanság című regényének tandem orosz fordításáról

2003 őszén készült el Kertész Imre *Sorstalanság* című regényének első orosz fordítása. Férjemmel, Shimon Markissal együtt készítettük. Markis pár héttel az első rész megjelenése után meghalt. Rá és erre a húsz évvel ezelőtt befejezett közös orosz fordításra emlékezik az alábbi írás.

A *Sorstalanság* 1975-ben, megjelenésének évében került kezembe. Családom felfalta, de nem beszéltünk róla. Barátaim körében az elit mércéjeként szolgált, ki ismeri, ki nem. Hogy ki szereti, értelmetlen kérdésnek tartottam, mert olyan volt, mint egy fejbevágás. Nekem, kezdő bölcsésznek óriási felismerést jelentett, hogy valamit úgy írnak meg, hogy ne szeressük. Emellett lényegében olyan volt, mint egy tévedésből megjelent szamizdat, mert alig esett róla szó. (Hasonló érzésekkel olvastam pár évvel korábban Konrád Györgytől *A látogatót*.)

A szamizdat jelleg azért fogott meg, mert orosz szakos voltam, s ráadásul egy furcsa nemzedéknek is a tagja. Legalább tizenkét éves koromig nem is értettem, mit jelent ez a szó, hogy zsidó. Kamaszkoromban kellett fokozatosan kiderítenem, miért létezik ez a tabu, aztán szinte detektívmunkával azt is, mi is történt a második világháború alatt a zsidókkal.

Legjobb gimnáziumi barátom nővére volt Klauber Mari, sokat tanultam tőle hosszú éjszakai beszélgetéseken. Ő szerezte az egyetem elvégzése után első tanári állásomat a Móricz Zsigmond Gimnáziumban, ahol szenvedélyesen tanítottunk együtt öt éven át, amikor is kirúgtak. A Móriczban nagyon szoros kapcsolat volt a magyartanárok között. A *Sorstalanság* itt is etalon volt, de még ezoterikus. Ekkoriban ismertem meg Spiró Györgyöt, Mari férjét, és náluk láttam egyszer Kertész Imrét is.

A kilencvenes évek legelején második férjem egy moszkvai orosz zsidó emigráns lett, akit megtaposott az élet. Kezdetől úgy éreztem, hogy ő a megfelelő fordítója a regénynek, és nem csak azért, mert ösztönös nyelvtelenség volt és még tehetségesebb fordító, hanem a párhuzamos *sorstalanság* miatt.

Szimon Markis (oroszosan), Markis Simon (magyarosan) vagy Shimon Markis (ahogy emigráns „harmadik életében” írta) 1931-ben született. Apja, Perec Markis, aki Nyugat-Ukrajnából származott, jiddis avantgárd költőként már 1919-ben kitűnt tehetségével. Kijevben publikált, majd expresszionista költőcsoportot alakított Varsóban (Di Haliasztra, avagy „A Banda”). Innen Párizsba vezetett útja, de 1926-ban visszament a Szovjetunióba, Moszkvába. Úgy tűnt akkor, hogy a szovjet kultúra teret ad a jiddis irodalomnak. Az új rendszerre azonban szinte látatlanban esküdött fel, hiszen nem ismerte. Sokakkal együtt nem látta előre, hova vezet, és mire használja fel a zsidókat, mielőtt ellenük fordul. Markis apja a második világháború alatt tagja lett a Zsidó Antifasiszta Bizottságnak, amely világszerte kapcsolatokat épített és támogatást kért a náci Németország elleni háborúhoz a Szovjetunió számára. Ki sejtette, hogy ennek következménye lesz a háború után a leszámolás, a „gyökértelen” zsidók ellen irányuló úgynevezett (mert ugyan mit neveztek valódi nevén) „kozmpopolita” kampány. Félelmet keltő kirakatpere a zsidó kultúra nagy-

jait vette célba. Markis apját 1949-ben tartóztatták le tizennégy zsidó vezető értelmiségivel és művésszel együtt, és három év fogság és kínvallatás után kettejük kivételével 1952 augusztusában végezték ki őket, titokban. A „meggyilkolt költők éjszakája” lett Sztálin utolsó leszámolója.

A Markis család mit sem sejtett az apa kivégzéséről. Őket 1953 legelején (amikor a hír-hedt orvosper zajlott) tartóztatták le, újabb alapos éjszakai házkutatás után. Simont hűszonkét évesen a moszkvai egyetemről rángatták ki, az utolsó tanév derekán. A család távolabbi tagjait, nagybácsit, unokatestvért, féltestvért is összeszedték a Szovjetunió minden sarkából, és a kazah sivatagba száműzték őket.

A Sztálin halálát követő enyhülés idején, a száműzetésből hazatérve Markis befejezte tanulmányait, és klasszika-filológus diplomával műfordító lett. Homéroszt és Rotterdami Erasmust az ő kommentárjaival, Platónt, Plutarkhoszt és Apuleiust az ő fordításában olvasta Anna Ahmatova és Joszif Brodskij is, akiknek körébe tartozott, és akik naplójukban, írásaikban, ahogy Mandelstam özvegye is, említik és „zseninek” nevezik. Fordított Thomas Mannt, Feuchtwangert, E. A. Poe-t is.

A család csak jóval Sztálin halála után szerezhetett tudomást az apa kivégzéséről, és már ekkor eltökélték, hogy amint és ahogy lehet, elhagyják a gyűlölt országot. Markis 1970-ben házasság révén Budapestre költözött. Azonnal kilépett a szovjet állampolgárságból, ami akkoriban nem volt szokás. De a szovjet rendszertől nem szabadult, mert itt is alapjában ugyanolyan volt a rezsim. Új családját kényszerűen hátrahagyva disszidált innen is, vagyis amikor 1973-ban meghívást kapott a Genfi Egyetemre, nem tért vissza Budapestre. (Meghívása névleg egy évre szól, de az 1973 őszi kezdődő tanévre csak 1974 februárjában érkezett ki, addig nem kapott útlevelet. A tudományos meghívottakat általában nagy késéssel engedték ki akkoriban, megcsonkítva külföldi tartózkodási idejüket, illetve azt remélve, már nem is lesz értelme kiutazniuk.)

Svájcban semmit nem kellett oroszra fordítani. Markisnak Moszkvában még megjelent egy-két fordítása (távozása miatt álnéven), de ennek vége lett. Budapesten tovább foglalkozott Rotterdami Erasmusszal, újszerű értelmezését nagyra tartják világszerte, könyvei jelentek meg a témában angolul, franciául és magyarul is (Gondolat Kiadó, 1976). De nem Erasmus-kutatónak hívták Genfben, abból is akadt elég Svájcban, hanem az akkor alakult orosz tanszékre.

1977-től új témát talált: az orosz-zsidó irodalommal kezdett foglalkozni, ő találta ki ezt a kifejezést is, és elindította e kettős identitású irodalom kutatását. Felfedezte, körülhatárolta a tudományterületet, rég elfeledett XIX. századi szövegeket ásott elő, adott közre és ismertetett egykori orosz nyelvű zsidó folyóiratokból. A XX. századból pedig Iszaak Babel, Ilja Ehrenburg és főleg Vaszilij Grosszman voltak kutatásainak „hősei”.

Éppen Iszaak Babel kapcsán ismerkedtem meg vele 1987-ben. Babelról szólt 1977-es diplomamunkám és 1983-ban írott kandidátusi értekezésem is. Professzorom és mentorbarátnóm biztatására első cikkemet elküldtem néhány kollégának, köztük Markisnak is. Visszatekintve jelentőségteljesnek tűnik, hogy egymástól függetlenül ugyanabban az évben írtuk meg első elemzésünket Babelról, és érdekes látni a mából kettőnk módszerének különbségét is. Akkoriban lassan őrlt a kiadók malma: mire Babel-monográfiám évekkal később végre 1992-ben megjelent, már együtt éltünk.

Simon magyartudásának fejlődése és nyugdíjazása tette lehetővé, hogy belekezdjünk a *Sorstalanság* fordításába 1998-ban. 2002 tavaszától leveleztünk róla a moszkvai Text kiadóval, azért velük, mert náluk jelent meg az első orosz Kertész-mű, *Az angol lobogó*, 1991-ben. Lagymatagon válaszolgattak, úgy tűnt, nem érdekli őket a szöveg.

2002-ben fordítói ösztöndíjra pályáztam kettőnk nevében a Füst Milán Alapítványhoz, amelyet el is nyertünk – talán azért, mert az elbírálás közben jött meg a Nobel-díj előszele. December elején vettük át a díjat a Tudományos Akadémián, az akkori *Magyar Nemzet*

véletlenül egyazon oldalon tudósított a Nobel-díj és a Füst Milán-ösztöndíjak átadásáról (utóbbiban Kertész neve nem szerepelt).

A kettős örömhír lendületével újra felvettük a kapcsolatot a Text kiadóval, akik nem válaszoltak, majd unszólásra és nagy sokára kértek egy mintafejezetet, hogy „megnézhesék a szöveg minőségét”. Simon erre dührohámot kapott, hiszen akkor már ötvenéves fordítói múlt állt mögötte, és neve volt a szakmában. „Ez nem garancia a minőségre? Olvasgassanak egy kis Plutarkhoszt!” Én azonban titokban elküldtem a mintaszöveget, az első fejezetet. A Text válasza késett. A gyakorlati élethez, ideértve saját szerzői jogait, Si-monnak nem sok érzéke volt, de most jól sűgött az intuícója.

2003 márciusában újra kerestem a kiadót, akik kitérő válaszokat adtak, majd végre közölték, hogy náluk Jurij Guszev a Kertész Imre-fordító, a regény az ő fordításában fog megjelenni.

Első reakcióm az volt, hogy Guszev nem méltó ehhez a szöveghez. Valaki, aki a szov-jet lapokban zavartalanul publikált és sértetlenül boldogult a szovjet időkben, ne nyúljon ehhez a szöveghez. Elkeseredve azonnal megkerestem az akkori jogtulajdonos német ki-adót (onnan sem gyorsan jöttek a válaszok), majd egy orosz nyelvű izraeli kiadót. Még magát Kertészt is próbáltam megközelíteni, de csak a feleségével tudtam beszélni egy nyilvános eseményen, aki széttárta kezét.

A német kiadó válaszából végül kiderült, hogy a Text (aki ugyebár tudott a mi fordít-ásunkról) hosszú évekre megvásárolta az orosz fordítási jogokat az egész világra, az iz-raeli kiadás jogát is beleértve. (Markis izraeli állampolgár volt, miután a disszidálás miatt magyar állampolgárságától megfosztották. Utóbbi 1993-ban visszakapta, Göncz Árpád engedélyével.) Szerencsére eszembe jutott és rákérdeztem a jogtulajdonosnál, hogy a Text vajon megvásárolta-e a folyóiratközlés jogait is. Kiderült, hogy azt nem. Ekkor küldtük el, 2003 tavaszán a regény első felét a *Jerusalem Review (Jerusalimszkij Zsurnal)* úgynevezett „vastag” folyóiratba. Honoráriumot nem kértünk – örültünk, hogy a jogdíjat megfizette a folyóirat, akiket nagyon nehezen vettem rá arra, hogy hivatalosan, és ne a „szokásos” fű alatti orosz módon intézzék ezt el.

2003. október 30-án zártuk le a kéziratot, Simon november elején visszautazott Buda-pestről Genfbe, ahol december elején váratlanul meghalt. Az okát mai napig nem tudom pontosan, a napját is csak kikövetkeztettem. Ennek idén húsz éve.

Az orosz *Sorstalanság* második része már halála után jelent meg. Az elsőhöz hasonlóan olvasható az interneten is. Mint utólag észrevettem, nem teljes terjedelmében. Felteszem, azért, mert nem a teljes közlés jogát vették meg (az online közlését pedig biztosan nem).

Arról, hogyan zajlott a közös fordítás, a pusztá tények nem adnak teljes képet. Kertész regénynyelve nem mindennapi nehézséget jelent a műfordító számára, ezért nem ritka, hogy párban fordítja egy forrásnyelvű és egy célnyelvű fordító, illetve nem véletlen, hogy több nyelvre is kétszer fordították le. Nálunk Simon fordított, hiszen alapszabály, hogy anyanyelvre műfordítunk. Mindig kész mondatokat írt le, mire leült az írógép, majd a kétezres években már a számítógép elé. Akár írt, akár fordított, a fejében minden készen állt. Az utólagos javításokból általában alig egy-két apróság jutott egy oldalra. Itt azonban hetente megbeszéltük és átjavítottuk az elkészült részt, minden szót és mondatot átrá-gva. Ezután átolvastuk és értelmeztük a következő heti fordítandó adagot. Óriási, szenvedé-lyes vitákat folytattunk, mert ő csak szabályos orosz mondatokat volt hajlandó leírni, ami azonban az elbeszélő, a kamaszfiú körülményes gondolkodásmódjára nem jellemző.

A „sorstalan” elbeszélő kamaszfiú nyelve azt a mentalitást és értékrendet tükrözi, amelyre a Horthy-rendszer iskolája nevelte. Ebből alakul ki a minden szörnyűséget fe-gyelmezetten elfogadó fiatalember szemlélete, amelyet modora is tükröz. A személyesen megtapasztalt felfoghatatlan zsidó sorsot szinte igazolni próbálja, összeegyeztetni azzal, amit tanárai és szülei adtak neki magatartási mintaként. Az elhallgatások is nagyon fon-

tosak ebben a szövegben, mert rámutatnak, hogyan születik ebből a hazugság. Hát ezért nem szabad a mondatokat szabályosra formálni fordítás közben. A fordítónak tudnia, éreznie és éreztetnie kell minden szóban és mondatban azt a kettősséget is, hogy a túlélő sorstalan szembesíti akkori tudatát a maival, anélkül, hogy kilépne akkori énjéből. Például ha az elbeszélő kamasz azt mondja, iparkodik valahová, akkor nem választhatja a fordító a legegyszerűbbnek tetsző megoldást, azt, hogy egyszerűen siet. Vagy a fogas kérdések között idézhetném Citrom Bandit, aki így utasítja fiatal barátját: „mosd ám meg a pöcsödet is”. Ehhez gondosan meg kell határozni és ki kell választani a stilisztikailag megfelelő rétegnyelvet, ahonnan a szó származik. Ha két különböző közegben nevelkedett fordító rág meg minden szót, több az esély, hogy megőrződnek ezek az árnyalatok. Sokat tanultunk a rendelkezésünkre álló francia és német változatokból is, főleg a hibáikból. Később kapcsolatba léptem a francia fordítópárossal (ők is párban dolgoztak, a házaspár orosz „fele” Budapesten élt korábban), és hozzájárulhattunk ahhoz, hogy a francia fordítás néhány hibája a második kiadásba már ne kerüljön bele.

A címen hetekig gondolkodtunk, végül nyolc verzióból választottuk ki azt, hogy *Obezdoľennoszty*. A szó töve, a *dol(ja)* sorsot, osztályrészt, részt jelent. Obezdoľennij – ezzel a szóval régebben a számkivetetteket, szegényeket, megalázottakat és megszomorítottakat nevezték; ma már nagyon ritka, nem használatos szó. A korábban a magyarban sem létező címszóra jellemző fosztóképző (-talan-, -bez-) és a szóvégi főnévképző is megvan benne (-ság, -[n]oszty).

A Guszev-féle címváltozat így hangzik: „Sors nélkül”. Mint később kollégáktól értesültünk, Guszev munkája során folyamatosan kérdésekkel bombázta magyar irodalmár ismerőseit, ami nem csoda: ezért dolgoztunk mi is párban. Guszev fordítása jóval a miénk után, 2006-ban jelent meg, vagyis a mi szövegünk ismeretében. Természetesen nem másolt, de mégis rendelkezésére állt már egy értelmezés.

Meglepő módon ezt követően a Text kiadó jelentkezett nálam. Ezúttal korábbi Markissal közös fordításunk, Pap Károly *Azarelje* érdekelte őket (amely korábban, 2001-ben szintén a *Jeruzsálimszkij Zsurnal* lapjain jelent meg). Vonakodtam, mert az előtörténet sértődöttsége még nem múlt el. (És soha nem fog elmúlni, mert Simon halála még jobban bevészte.) De azután az orosz olvasóra gondoltam, akihez eljuthat Pap Károly. 2008-ban elküldtem a fájlt. A szerződésbe belefoglaltam, hogy kötelesek megvenni a Pap Károly-jogokat is a magyar jogtulajdonostól, aki megvásárolta az író özvegyétől annak halála előtt. Hogy ezt nem tették meg, később tudtam meg. (A magyar jogtulajdonos egy ideig ordított velem, és azóta demonstratív módon nem is köszön.)

Keserűen arra gondoltam, hogy akkor a nagy magyar–orosz szerzői jogi meccs állása 1-1. Amikor Iszaak Babel 1920-as *Naplója* fordításomban magyarul megjelent (második külföldi kiadásként a francia után!), a kiadó nem fizette ki a jogokat az akkor már igen idős özvegynek, akitől hosszú, kézzel írott levélben szemrehányások záporoztak fejemre. Hálátlan vagyok, írta szegény Antonyina Pirozskova évekkel később is, amikor már (87 évesen) az USA-ba emigrált unokájához. Pedig ő nagy bizalommal adta át nekem a *Napló* gépiratát, amikor találkoztunk Párizsban, a francia kiadás bemutatóján, amelyhez én írtam az előszót.

A *Sorstalanság* éppen úgy nem foglalta el (egyelőre?) az őt megillető helyet az orosz irodalomban, ahogy hazai 1975-ös megjelenésekor itthon, és az első német fordítás után sem külföldön. Orosz íróbarátaink közül is többen bevallották, hogy nem is tudták végigolvasni, annyira ellenszenves számukra a szöveg.

Amikor 2004-ben a *Sorstalanság* második részét elküldtem a folyóiratnak Jeruzsálemben a posztumusz kiadásra, a Markis emlékére összeállított blokk részeként, észrevettem, hogy két helyen lehetséges jobb megoldás, de képtelen voltam belenyúlni. Azután erőt vettem magamon: Simon mindig „pontosan, szépen” dolgozott.

FESTŐI HANYAGSÁGGAL

Tarkaság és egyenetlenség: az autentikus önábrázolás rousseau-i formanyelvre

Bacsó Bélának

Jean-Jacques Rousseau írásművészetének színeképe árnyalatokban és kontrasztokban gazdag. Most mégsem a színkála szélsőértékei foglalkoztatnak: az eszélyesség színpadias elvetése vagy azon jelenségek, amelyek az irodalmi megszólalás identikus mintázatát adják – az írás megítélésre vonatkozó s az életmű egészen végighúzódo belső ellentmondások, nyugtalanító disszonanciák, amelyekre a szerző maga is filozófiai problémaként tekintett.

Egy látszólag marginális esztétikai kérdés érdekel, amelyen keresztül különös fénytörésbe kerül Rousseau írásművészete. Utolsó összegző művében Rousseau a „lusta semmittevő” figurájával ízléséből és belátásából¹ fakadóan rokonszenvezik, poétikai és politikai választásként, ahogy e szereplő (azaz „J. J.”) „nemtörődömségével”² és intellektuális hanyagságával is. Ebben az irodalomban az egyenetlenség, a sokszínű, hullámzó beszédmód az önreferencialitás testes tapasztalatában – „intus et in cute”³ – gyökerezik. Mi volna azonban, ha ezt a mozzanatot egy másik, éppolyan jelentős, de kevésbé vizsgált hagyomány jelenlétével hoznánk összefüggésbe? Erre teszek kísérletet ebben az esszében.

A *Párbeszéd*ek dialógusaiban nyilvánvaló Rousseau azon szándéka, hogy a „természetes ember” gondolatából formálja meg a „rebellis szerző” portréját, aki mintegy szándéka ellenére vált nyugtalanná és nyugtalanítóvá, zavargóvá és zavart keltővé. Hogy a „természet” fogalmának megértését mennyi félreértés, machináció szülte zaj gátolta meg, azzal maga a szerző is tisztában volt. Nem egyszerűen azért, mert egy születőfélben lévő antropológiai narratívába helyeződött a rousseau-i „természetfogalom” valamennyi értelemvonatkozása – holott ez a szerző intenciója szerint jóval inkább a *természeti* „dekonstrukcióját”⁴ jelenti az emberben –, hanem mert a „természeti” egész fogalomkörét, Voltaire-rel az élen s nyomában, a szerző politikai és morális hiteltelenítésére használták.

A rebellis szerző, ahogy Rousseau magát nevezi a *Párbeszéd*ekben, voltaképpen az ízlésítélet kritikájával egyidejűleg jön világra. Ekkor válik meggyőződése ellenére szerzővé, s ahhoz híven rebellis szerzővé. Az „esztétikai” nem autonóm kategória Rousseau számára: az ízlés az *Első értekezés*⁵ állítása szerint a politikai érdekérvényesítés társadalmi szinten megjelenő mintázata. Az erkölcsök hanyatlása kikezdi ítélelképességünket, s ennek funkcióját átveszi az udvariaskodás uniformizált intézménye:

¹ Jean-Jacques Rousseau: *Rousseau, Jean-Jacques bírója. Párbeszéd*ek, ford. Marsó Paula, Budapest, Typotex, 2020, 161. Továbbiakban: *Párbeszéd*ek

² Uo.

³ Lásd a *Vallomások* mottóját: „Belülről és a bőrödben”.

⁴ Paul de Man: *Az olvasás allegóriái: figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. Fogarasi György, Budapest, Magvető, 2006, 291.

⁵ Jean-Jacques Rousseau: *Javított-e az erkölcsökön a tudományok és művészetek újraéledése?* Továbbiakban *Első értekezés*, Budapest, Atlantisz, 2017, 14.

[...] erkölcsünk terén hiú és csalóka egyformaság uralkodik, mintha minden lelket ugyanabba az öntömintába vetettek volna: az udvariaskodás folyvást követel, az illendőség parancsol; folyvást szokásokat követünk, soha a tulajdon szellemünket. Már nem is merünk olyanok mutatkozni, amilyenek vagyunk [...] az örökös kényszernek a súlya alatt.⁶

A konszenzussal fenntartott látszat fedőfestékként szolgál, eltakarja mindazt, ami romlásnak indult: „látszatra minden erény megvan bennetek, pedig valójában egyetlen sincsen”.⁷ Nemcsak hogy nagy árat fizetünk a látszat fenntartásáért, de nem is veszünk tudomást nyomorúságunkról, hiszen ezen intézmények „virágfüzérékkel borítják az emberekre vert vasláncot, elfojtják bennük azt az érzést, hogy eredetileg szabadnak születtek, megszerettetik velük a rabszolgaságot és azzá teszik az embereket”.⁸ A kritika legsúlyosabb pontja, hogy ebben az egyetemes színlelésben nem merünk azok lenni, amik vagyunk; a jó látszata nemcsak hogy elfedi a valódi jót, de maszkírozza, elvonttá, mesterségesse teszi azt. Egy észrevétlen, de súlyos megállapítás: „folyvást szokásokat követünk, soha a tulajdon szellemünket”.⁹

Az ízlésítélet kérdése szorosan összefügg az ízlésformálók tekintélyével, hatalmuk legitimitásával. Hiszen ki dönt arról, hogy mi tetszik és miért hozzuk meg a fönti, esztelen áldozatot? Azok, akik rangban és kiváltságokban előttünk járnak, a „földi hatalmasságok”,¹⁰ a gazdagok, a tehetősök, a befolyásosak.¹¹ S mi kormányozza őket? „Gyanakvás, bizalmatlanság, félelem, hidegség, tartózkodás, gyűlölet, árulás rejtezik az udvariasság álnok leple, az oly nagyra becsült pallérozottság mögött, mely felvilágosult századunk adománya.”¹²

Hogyan lehet konstruktív kritikát megfogalmazni az ízlésromlásra vonatkozóan? A kérdésre adott politikai választ a *Második értekezés* és az ahhoz szorosan kapcsolódó nyelvek eredetével foglalkozó *Esszé*: az első esetben a nyelv kritikájával, a második esetben a nyelv átlényegítésének szándékával. A nyelv és a zene az *Esszé a nyelvek eredetéről* gondolatmenete alapján a vágyból, a szerelmi találkozás során született meg, nem együttérzésből, tehát nincs társadalmi hasznossága.

Az általunk ismert legrégebbi nyelvek, a keleti nyelvek géniusza teljes mértékben meghazudtolja azt az elképzelésünket, hogy ezek didaktikus előremenetel révén alakultak volna ki. Ezekben a nyelvekben nincsen semmi módszeres és észszerű; nagyon is elevenek és figurálisak. Az első emberek nyelvét úgy szokták beállítani, mintha geometerek nyelve lett volna, pedig azt látjuk, hogy ez a nyelv a költők nyelve volt.¹³

Az első nyelvek dallamosak és szenvedélyesek voltak, még mielőtt módszeressé váltak volna.¹⁴ Beszélni és énekelni „hajdanán ugyanazt jelentette”, de a következő fejezet,

⁶ *Első értekezés*, 13.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo., 14.

¹⁰ Uo.

¹¹ Jean-Jacques Rousseau: *Az ízlésről [Sur le goût]* in *Œuvres Complètes V.*, Párizs, Gallimard-Pléiade, 1995, 483.

¹² *Első értekezés*, 14.

¹³ Jean-Jacques Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, ford. Bakcsi Botond, Máriabesnyő, Attraktor, 2007, 10.

¹⁴ Uo.

A *dallamról* már azt fejtegeti, hogy miként a festészet kiváltotta érzelmek sem a színekből erednek, úgy a zene lelkünk fölötti uralma sem a hangok műve.¹⁵ A kifejező színek csupán érzéki élvezetet nyújtanak: „a rajz, az utánzás ad életet ezeknek a színeknek; az általuk kifejezett szenvedélyek indítják meg a mi szenvedélyeinket; az általuk megjelenített dolgok érintenek meg bennünket”.¹⁶ A hangok akkor a legerőteljesebbek, amikor színek hatásait fejezik ki, vagyis nem a képi modell kiváltásáról van szó, hanem a képi hatás hangokkal történő kifejezéséről, ez pedig a hang felruházását jelenti mindazzal a képességgel, amivel az (a kép) hatáskörénél fogva rendelkezik. A festmény csak a láthatót mutatja meg, a zene azonban láthatatlan dolgok lefestésére is képes. Az első nyelv énekelt nyelv volt, nem metodikus vagy belátáson alapuló. Az „eleven, figurális nyelv” első kifejezései trópusok, tehát maguk is képek voltak. Amint a kép egy elbeszélés során kibomlik, időbeli mozzanatra tesz szert: a temporalitásban felüti a fejét az artikulált nyelvhasználat rákfenéje, romlottsága. Az időben zajló beszéd veszít energiájából, eltérül, ágakra szakad, és módosulásokon megy keresztül. Ezzel szemben a gesztusnyelv az eredeti beszéddel egyidejű kifejezés lehetőségét mutatja meg.¹⁷ A gesztusnyelv mellett a zenei jelek azok, amelyek nem végeznek hamisítást, ezek az autentikusság akcentusai: a zene képes szellemileg megfoghatóvá tenni, lefordítani az érzelmek esztétikai hatásában rejlő moralitást. A dallam ugyanaz a zenében, mint a festményben a vonalvezetés. A képek csalóka illúzióját¹⁸ felülírja a zenei nyelv autenticitása.¹⁹ A színek *Esszé*ben kifejtett kritikája is ebből a szempontból érthető meg: a színek hatásmechanizmusa önkéntelenül mozgósít érzelmeket, tehát egy mechanikus, így alsóbbrendű hatást eredményez. A szép színek tetszetős látványt jelentenek, de ez az öröm tisztán érzetszerű, a rajz, az utánzás ad életet és lelkületet ezeknek a színeknek. Az általuk kifejezett szenvedélyek a lényegesek, vagyis az exponált, előhívott szenvedélyek érintik meg és hívják elő a bennünk szunnyadó szenvedélyeket, s csak ebben a regiszterben bírnak minőséggel.

A képi modell helyettesítése a zenei modellel lehetővé teszi az érzelmi közelség – bár helyesebb lenne érzelmi tapadásról beszélni – kiterjesztését és univerzalizmusát. Az utánzás kérdése ebben a mozzanatban plasztikussá válik és egy új, magasabb rendű pályára kerül: hiszen immár saját érzelmeink átélésének képességéről van szó. Épp erre szolgál a „zseni” rousseau-i fogalma, ő az, aki mások érzékenységét saját spontaneitásra képes lefordítani, s a maga mások által kiváltott megindultságát fölhasználni az alkotás folyamatában. Aki a maga zsenijét használja, annak lehet némi köze a „jó ízlés” fogalmához. Mit tud a zseni, amit nem tud egy pedáns – a szerző példája a *Zenei szótárban*²⁰ egy francia – zeneszerző? A saját érzéseire hozzáférni másokén keresztül: másvalaki zsenije beindítja, munkára fogja az övét. A kontamináció, érzelmotapasadás meglepően lényeges eleme az alkotás folyamatának, mintegy a létoka:

Mivel az írást [az ideális világ lakói – M. P.] nem tekintik mesterségnek, csak az ösztönzés dönt, hogy fiatalon vagy később kezdik el, vagy hagynak föl vele. [...] nem űzi őket az állandó firkálás és a nevelés ismétlés kényszere, amely állítólag

¹⁵ Uo., 45.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo., 6. „Amióta megtanultunk gesztikulálni, elfelejtettük a pantomim művészetét, ugyanazon okból kifolyólag, amiért sok szép nyelvten birtokában sem értjük már az egyiptomiak szimbólumait. Amit a régiek a leghatásosabban mondtak, azt nem szavakkal fejezték ki, hanem jelekkel, nem elmondták, hanem megmutatták.”

¹⁸ Uo., 12.

¹⁹ Uo., 45. „A dallam ugyanazt teszi a zenében, mint a rajz a festészetben; ez jelöli a vonásokat és az alakokat; amelyek számára az akkordok és a hangok csupán egyféle színek.”

²⁰ Lásd ehhez az esszé függelékében szereplő „Zseni” szócikk fordítását.

a szerzői mesterség velejárója, és az is lehet, hogy egy ilyen ember – anélkül, hogy tudná – egyszerűen lángésznek születik, de úgy hal meg, hogy senki nem fog tudni róla, ha nem találkozik valamivel, ami annyira lázba hozza, hogy megnyilvánuljon.²¹

Ez a bekezdés visszavezet a *Párbeszéd*ek rebellis alakjához,²² „J. J.”-hoz, aki rendkívüli népszerűsége ellenére se a filozófuscéhhez, se a könyves szakmához nem óhajt csatlakozni, mégis határozottan foglal állást ízlésítélet kérdésében. Sőt, az önmagáról készített portréja az elsődleges tablója ennek a verdiktnek. A *Dialógusok*ban bemutatott író sajátossága a szabálytalanság, szeszélyesség, egyenetlenség, s e megfoghatatlan minőségek szemantikai egysége a sokszínűség vagy tarkaság, amely képes megjeleníteni a kifejezőerőben lévő energiát.²³

A „szinképzés” [*bigarrure*] jelentősége éppen az volna, hogy az általa létrehozott stilisztikai tarkaság szétfeszíti a diszpozíció merev kereteit, a hullamerev írást visszahelyezi, legalábbis látszólag, az elevenség e világi rendjébe. Az írásnak az elevenséget nem sikerül tartósítania, hiszen amikor írunk, akkor a világosságra és a kontextusra kell figyelniünk.²⁴ A montaigne-i tarkaság²⁵ minőségének, melyet Rousseau is határozottan pártfogolt, van egy fogalmi párja, az egyenetlenség, amely valamennyi rousseau-i önportréban kitüntetett jelentőségű. A *Vallomásokhoz írt Előszó*ban azonban úgy tűnik, mintha ezt a mozzanatot az önreferencialitás választása indokolná:

A stílus és a dolgok kapcsán is csak magamra leszek majd tekintettel. Nem töreksem rá, hogy elbeszélésemet egységessé [*sans m'embarasser de la bigarrure*] tegyem, mindig azt választom majd, ami éppen jön, és a hangulatom szerint, fenntartás nélkül változtatom meg [...], egyenetlen és természetes stílusom néha elsietett, néha terjengős, bölcs vagy bolond, komoly avagy vidám, maga is a történetem részét alkotja majd.²⁶

Rendkívüli megfigyelés, hogy a stílusnak is van történeti mozgása, miként egy életmű egészének. De talán ennél is figyelemre méltóbb, hogy ez a történés éppúgy kapcsolható egy arckifejezés vagy portré módozataihoz, mint egy domborzat felszíni mozgásához. Rousseau kortársa, Laugier jezsuita apát a *Második értekezéssel* egy időben adja közre építészetelméleti munkáját, s épp azokkal a minőségekkel („egyenetlen” és „tarka”) ruházza

²¹ *Párbeszéd*ek, 21.

²² Lásd *uo.*, 260.

²³ Rousseau: *Esszé*, 18. A nyelv szellemének legfontosabb minősége a kifejezőerő. „Valójában épp az írás változtatja meg a nyelvet, noha látszólag az a célja, hogy rögzítse; de nem a szavakat változtatja meg, hanem a nyelv szellemét: a kifejezőerőt a pontossággal helyettesíti.”

²⁴ *Uo.* „Amikor beszélünk, az érzéseinket adjuk vissza, amikor írunk, a gondolatainkat. Amikor írunk, arra kényszerülünk, hogy minden szót a közösen elfogadott értelmében használjunk; de beszéd közben a szavak értelmét különféle tónusok segítségével változtatjuk, és tetszés szerint határozzuk meg; inkább adunk az erőre, mivel kevésbé ügyelünk arra, hogy világosak legyünk; és lehetetlen, hogy egy írott nyelv sokáig megőrizze a beszélt nyelv élénkségét.”

²⁵ Montaigne például a *hiúságról* című esszéjében alkalmazza a kifejezést: „Átfuttam Platón egyik párbeszédét, mely felemás, képtelen zagyaság, előbb a szerelemről, majd végig a retorikáról.” Michel de Montaigne: *Esszék*, ford. Csordás Gábor, Pécs, Jelenkor, 2013, 234. A francia szövegben „misparty d'une fantastique bigarrure...”, Gallimard-Pléiade, Párizs, 2007, 1040. Olvasatomban „csodálatos tarkaságról” van inkább szó.

Amikor Montaigne gondolatmenetének fonalát megakasztja, variálja, elkalandozik, eltér a tárgyától: „bigarre”, azaz kiszéves egy témát. Például a „Második könyv” 25. szakaszában, ahol *A római nagyságról* című esszé után következik a *Ne tessük magunkat betegnek* című fejezet.

²⁶ Lásd „Előszó a Vallomásokhoz”, in: Marsó Paula: *Függelék. Rousseau és az írás problémája*, Budapest, Kijarat, 2013, 263.

fel a kellemes táj és város látképét, mint Rousseau az író „J. J.” portréját. Vajon lefordítható egymásra ez a két látszólag eltérő szemantikai tudás?

Laugier írásában (*Essai sur l'architecture*, 1753) a kert esztétikai élményét a benne elhelyezett építmények jelentik, a kunyhó, az árnyékos liget, az áthatolhatatlan bozót, a súlylyesztett peremhatár, az esetlegesség, a „gyönyörű, naiv szabálytalanságok”. Kritikájának célkeresztjében Le Nôtre, Versailles építészé áll, aki mérnöki szigorral csonkolta meg az elevenen hullámlázó természetet. Laugier úgy véli, hogy a mezei élet bája nélkül nincs említésre méltó vizuális hatás,²⁷ oldott hanyagság és vonzó szokatlanság.²⁸ Keresetlenség és hanyagság adja a kellemes révület pillanatait.²⁹ Sőt, kifejezi, hogy az apróbb szokatlanságokból fakad a leginkább szerethető báj.³⁰ A szabálytalanság, egyenetlenség előtérbe állítja azt, ami eleven. Az egyenletes föld [*terrain uni*] nem ad teret a jelenségek diverzifikálásának vagy a „naiv hanyagságnak”,³¹ a szellemes ember mindig az egyenetlenséghez vonzódik a mértani diszpozícióval szemben. A festői tájban a felfedezés útja jelentősebb, mint a rátekintésé, az egyenetlenség és szokatlanság eme esztétikája a táj vagy birtok kialakításának és leírásának újkori igényén keresztül nyer létjogosultságot. A tulajdonosi szemlélet esztétikai dimenziókat nyit meg, *locus amoenus* és birtokviszony szorosan összefügg egymással, ahogyan ezt már Robinson kalandjaiból is megtudhattuk: a szigetlakó a lakatlan terület magánosítása során kezd kialakítani esztétikai diszciplínákat annak leírására. A táj felfedezése és birtokbavétele nemcsak a sétálás művészetének – amatőr és professzionális³² – hivatássá válását mozdította elő, de egy új diszciplína fejlődését is, amely az (újra felfedezett) antik világ romjainak leírásához keresett nyelvet. A festői látásmód szakmai követelménnyé válik, nemcsak Laugier, de egy másik jelentős építész-író, Boullée (1728–1799) is festőként tekintett magára: *Ed io anche son pittore*, írja könyve (*Essai sur l'art*, 1793) mottójában. S ha csak néhány mozzanatot ragadunk meg a pittoreszk látványelemekből, akkor a véletlenszerűsége, az oldott hanyagságra, a „sprezzatura” fogalmára³³ és az autenticitásra gondolhatunk. Az autenticitás a nyomok felfedezésének mesterei képessége, a „festői” tájban mindig van egy történetiségre, egy antik és dicső emlékre történő utalás, amely keretezésre vagy képkivágásként szolgál.

Hogyan néz ki a „festői hanyagság” Rousseau leírásában Saint-Preux beszámolója Júlia birtokán tett látogatása során:

Cserjék, bokrok veszik körül minden oldalon s a bejárás művészi gonddal van eltitkolva. Amint beléptem s Wolmar betette maga után az ajtót: visszapillantottam, hogy megjegyezzem magamnak, melyik oldalon jöttünk be, de alig tettem pár lépést, beljebb már nem voltam képes többé magamat kiismerni s a viláért sem tudtam volna megmondani, hol van a bejárás. Sűrű éger- és mogyorófa bokrok közé van ez rejtve, melyek között magát a háziakon kívül senki ki nem ismeri és ily rögtönösen e kellemes kis helyre jutva az ember hajlandó hinni, hogy legalább is az égből cseppent alá. [...] A mezei virágok tömkelegében s azokkal szoros össze-

²⁷ Marc-Antoine Laugier: *Essai sur l'architecture*, Párizs, Duchesne, 1756, 235.

²⁸ Uo., 240. „l'heureuse négligance et de la piquant bizarrerie”

²⁹ Uo., 237. „momens de douce rêverie, qui tiennent l'ame dans un délicieux repos”

³⁰ Uo., 241. „l'air de caprice donne les graces le plus aimables”

³¹ Uo., 245.

³² Rousseau *Sétálókönyvétől* kezdve széles a spektrum Karl Gottlob Schelle 1802-es *Die Spatziergänge oder die Kunst spazieren zu gehen*, valamint Baudelaire és Walter Benjamin hivatásos sétálójáig. Lásd Frederic Gros: *A gyaloglás filozófiája*, ford. Mihancsik Zsófia, Budapest, Typotex, 2023.

³³ A fogalomhasználat a reneszánsztól a 19. századig forgott az esztétikai tárgyú szövegekben, a kellemes mezei megragadható fogalmát írja le. A rousseau-i *nonchalance* szinonimájaként is értelmezhető.

függésben egyes kerti fajokat is lehetett észrevenni, úgy, hogy azt hihette volna az ember, miszerint azok is vadon tenyésznek. Több, egészen áthatolhatatlan sűrűre akadtam, melyet a nap sugarai soha fel nem kerestek, egészen olyanra minőket vad, ős rengetegekben lehet találni. Úgy vettem észre, hogy e sűrűségek növesztéséhez a leghajlékonyabb fákat használták, azok ágait lehúzták a földre, ott ismét elültették s magosba hajtották, amint ez Amerikában néhány fanemnek természetes szokása szokott lenni. A szabadabb tereken festői hanyagsággal málna-, rózsa-, mogyoró-, bodza-, orgonabokrok voltak elültetve, melyek oly gazdagon tenyésztek, mintha e föld még soha egyebet nem termett volna. Amerre jártam, mindenütt árnyas fasorok vonultak el szemeim előtt tekervényes ölekezésben, de minden kiszámított rend és összhang nélkül. Két oldalról virágzó cserjék szegélyezték e fasorokat, s amerre néztem mindenütt örökzöld, komló, hajnalka, vadszőlő füzér borította az ágakat, melyek közé a jerikói-lonc és jázminbokrok méltóságteljesen vegyültek. E füzérek minden keresettség nélkül kúsztak egyik fáról a másikra.³⁴

Íme, a természetesség metaillúziójának reprezentációja, amely azonban dekonstruálja a „természetes” fogalmát:

Abban tökéletesen igaza van – mondá Júlia – hogy mindez a természet műve, de nagyon csalódik, ha azt hiszi, hogy magától lett ilyen. Amit itt lát, az mind az én felügyeletem alatt készült, s az én gondozásom mellett tenyészik. Találja ki tehát: mennyibe került? Mert megjegyzem, hogy én vagyok itt a fő-fő-mester, s amit itt lát az mind az én művem.³⁵

Rousseau esetében a kert mint a természet modellezése a benne működő ökonómiai viszonyok pontos leírására szolgál; a természet színrevitele a szerző szándéka szerint hűen tükrözi gazdasági, politikai, etikai princípiumait:

Közelebb érve, nem kis meglepetésemre azt vettem észre, hogy a sűrű lombzat, melyről azt hittem, legalább is százados fáknak gazdag eredménye – merő kúszó és élősdű növényből áll, melyeket úgy futtattak fel a fákra, csakhogy zöldebbek és árnyékosabbak legyenek. Sok helyütt egy igen egyszerű műfogás segítségével a fák törzsein ültették el, miáltal elérték azt, hogy hamarabb feljutottak tetejükre s ott nagyobb terjedelemben ágaztak szét. A gyümölcsfák persze mindezt megsínylették, de mindhiába: ezen az egy helyen feláldozták a hasznosat a kellemesnek míg másutt mindenütt amazt tették elébe ennek.³⁶

Az imitálás helyes mértékét a zseni szabja meg, ő az, aki futónövényekkel képes megkomponálni az „ős fák” hiányzó koronáját, aki egy hiányt a maga eszközeivel többet képes le- és átfordítani. „Amint emlékszik a fű akkor meglehetősen gyér és száraz volt, a fák messze állottak egymástól úgy, hogy alig volt árnyék, vizet pedig a közelben éppen nem lehetett találni. Most minden üde, friss s teljes virágzásban díszel.”³⁷ Ez volna a keresetlenség *trouvaillé*-a: „úgy vettem észre, hogy e sűrűségek növesztéséhez a leghajlékonyabb fákat használták, azok ágait lehúzták a földre, ott ismét elültették”. Pontosan ezt írja le az oltvány,

³⁴ Rousseau: *Júlia, a Második Héloïse*, ford. Miháلكovics Árpád, Pécs, Ramazetter, 1882, 488–490.

³⁵ Uo., 489.

³⁶ Uo., 491.

³⁷ Uo., 489.

a „greffe” alakzata, az egymásba oltódás, vagyis a disszemináció mozgása.³⁸ S ha a „természeti” leírására vonatkozó szemantikai tudás „egy olyan nyelv, amelynek ismerni kell a szótárát”,³⁹ akkor nem lehetséges, hogy az önportétírozás sokkal inkább ennek a lexikális tudásanyagának, azaz egy ízlésítéletnek a képpé szervezése, mintsem az önreferencialitásból építkező, hézagokkal teli nyelvi tapasztalat? A tarkabarkaság, a megkomponált rendezetlenség, a határszélék oldottságának illúziója a festői látásmód kívánalma a reneszánsztól a rokokóig, s Rousseau ezt a szemantikai mezőt a saját szövegvilágának kritériumaként adja meg. Csakhogy az írás kevert, ellentmondásos „természete” feloldhatatlan: az írás mesteriségére és az írás művészetére két különböző praxisként tekint. A *Séták* feljegyzéseiben ez utóbbit a lét megkettőzésének lehetőségeként gondolja el. A *Párbeszéd*ek pedig szomorú, végzetes hivatásként nevezi meg az elsőt. Így kerül szembe egymással egy „gyászos könyvszakma” és az a rendkívüli állapot, amelynek eksztatikus révületében bármilyen szellemi tapasztalatra sor kerülhet. Ebben a perspektívában érdekes fénytörésbe kerül az írástudó írás elleni lázadása, hiszen ha az elevenség a festőiség fönt bemutatott kritériumában gyökerezik, ki fogja megtalálni a képhez tartozó helyes képkivágást vagy perspektívát?

René-Louis Girardin, Rousseau utolsó szállásadója ermenonville-i kastélyparkját a filozófus szelleméhez híven alakítja ki: parkja távoli szegletében létrehozta Júlia kertjének hasonmását, mesterséges barlangi hasadékokat, természeti színházat épít és egy Filozófus templomot is emel. S ahol néhány romos, hamis-antik oszlopfő magasodik a tisztás fölé, egy kőpadra vési a kérdést: *Qui hoc perficiet?*, vagyis ki fogja a csonka romokban meglátni az egykori homlokzat egészét?

ZSENI, hímnemű/nőnemű főnév.⁴⁰

Ne akard tudni, ifjú Művész, mit jelent a *Zseni*. Ha magad is az vagy, lelked mélyén érzed. Ha nem vagy az, sosem fogsz tudni róla. A zenész *Zsenije* az egész világegyetemet a művészetének rendeli alá. Hangokkal festi valamennyi festményét, a csöndet is szóra bírja; érzelmekkel adja vissza az ideákat, az érzelmeket hangsúllyal és szenvedélyekkel, amelyeket a lelkünk mélyén idéz elő. Az érzéki örömeket vonzó jegyekkel gazdagítja, olyan fájdalmat ébreszt, melynek hatására zokogni kezdesz – az ő lelke szüntelenül lázban ég, de soha nem emészti föl önmagát. Melegséggel ábrázol fagyot és jeget, az élet elevensége akkor sem hagyja el, amikor a halál rettenetét festi le, s ezt a hasonló lelkületűeknek mondja el. De ahol nincsen foganatja, ott néma marad, s gazdagságát csak az érzékeli, aki imitálni képes. Tudni szeretnéd, hogy eme emészítő tűz szikrája pislákol-e benned? Szaladj, repülj Nápolyba meghallgatni *Leo, Durante, Jommelli, Pergolesi* remekműveit! Ha szemedbe könny szökik, szíved kalapálni kezd, egész tested megfeszül, torkod elszorul, vedd elő *Metastasiót* és tanulmányozd! Az ő *Zsenije* izgalomba hozza majd a tiédet, és példáját követve alkotni kezdesz: így jár el a *Zseni*, hamarosan mások szemében fogod látni azokat a könnyeket, amelyeket e mesterek csaltak a tiédébe. Ám ha e jelentős művészet vonzereje hidegen hagy, ha sem őrület, sem révület nem kerít hatalmába, ha egyszerűen csak szépnek találod azt, ami megindít, ne foglalkozz azzal, hogy a *Zseni* mit jelent. Közönséges halandóként ne gyalázd e fenséges kifejezést. Mivégre is szeretnéd megismerni? Érezni úgysem leszel képes, komponálj francia zenét.

³⁸ Lásd ehhez „Írni annyi, mint oltani” című fejezetet, in: Jacques Derrida: *A disszemináció*, ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán, Pécs, Jelenkor, 1998, 342–343.

³⁹ Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*, 14.

⁴⁰ Rousseau: *Zseni* szócikk, in: *Zenei szótár*, Œuvres Complètes, V, Párizs, Gallimard-Pléiade, 1995, 837–838.

A MAGYAR PESTIS

Krusovszky Dénes: Levelek nélkül

A *Levelek nélkül* enyhe csalódás az *Akik már nem leszünk sosem* után, bár korántsem értéktelen munka. Mivel annak idején nem írtam Krusovszky első regényéről, most el kell mondanom róla a véleményemet.

Fordulatos történet, amely visszaviszi értelmiségi (újságíró) hőst szülővárosába, egy osztálytársa esküvőjére, ahol találkozik az otthonmaradottakkal, hogy egy folyamatosan kibontakozó belátás igazolja a könyv melankolikus címét. Találkozik egykori legjobb barátjával, a szorosabb barátság nélkül is az intim viszonyt fölélesztő osztálytársakkal, első szerelmével. Titkok derülnek ki – például szerelme terhes volt tőle –, amelyek visszamenőleg egy másik élet, másik sors lehetőségét tárják fel. S egy véletlen újabb időréteget nyit meg: a város rég bezárt elfekvő kórházának világát, melyben vastüdős betegek tengették életüket, s egy ápoló egyiküket annak követelésére kegyes halálhoz segítette. Az idő játéka ezzel sem ér véget, mert a beteg magnóba mondott visszaemlékezése kamaszkori, megbetegedése előtti emlékét eleveníti fel a város '56-os eseményeiről, benne egy majdnem pogrommal végződő „kilengésről”. Mindez kettős tükörben mutatkozik, mert a hős szemszöge is kettős, s a kettő néha keveredik: egyrészt jelentős sorseseményekkel szembeül, másrészt megírható témát keres, mert a független online újságnál, ahol dolgozik, megingott a pozíciója, és távollétét csak ezzel tudná igazolni. Élettársával való súlyos konfliktusa miatt menekült el az esküvőre, s mire hazatér, kapcsolata már véget is ér. Családi háttere is foltárul, elvált szülei története. Új élethelyzet: Ausztriába követi új szerelmét, majd feleségét, ahol fordításból él, miközben a határ másik oldalán a megbetegedett apját is gondoznia kell. S ezenközben a történetek köre is bezárul: az elfekvő ápolójáról kiderül, hogy a hős eltűnt nagybátyja, aki az eutanázia után emigrált, Amerikában kezdett új életet, s ott érte a halálos autóbaleset. Ezzel az eseménnyel kezdődik a regény (amelyet felesége ösztönzésére hősünk kezd írni), s csak a végére világosul meg a történet többi szálával való összefüggése.

Aki nem szerette, talán ezt a kicsit régimódián összezáró eseményességet kárhoztathatta, Bárány Tibor szavával „az irodalmi gépezetet”, én viszont élveztem a mai magyar irodalomban ritka „nagy képet”, amelyet adott, mind horizontálisan (társadalmilag), mind vertikálisan (történelmileg). Ami nem jelenti, hogy ne lettek volna kifogásaim. Magukkal sodró jelenetek váltakoznak sikerületlenekkel. A kerti lakodalmi vacsora egy félreeső részén a szeretkezés az első szerelemmel – a körülmények miatt csak megbontott ruhában – kicsit iskolásan felmondja a pornográf leckét: kunnilingusz, felláció, pozícióváltás, stb., s ezzel nem a kívánt drámai, ha-

*Magvető Kiadó
Budapest, 2023
448 oldal, 5499 Ft*

nem inkább a kissé komikus hatást éri el. Emlékezetes jellemrajzok váltakoznak azok hiányával. Az író például annyira szereti főhőse feleségét, hogy néhány eszményített vonás mellett elfelejtette jellemezni. A hős később érti meg, mint legtöbb olvasója, hogy mi is a baja egykori legjobb barátjának: rejtett meleg, aki szerelmes belé.

Az utóbbi csak részben hiba, mert szándéka szerint részben jellemzés. Krusovszkynak van egy kitűnő szava hősére – „érzelmi restség” –, amely mintha átúszna az új regénybe, hogy ott tanár hősét jellemezze. Máskülönben nem sok a hasonlóság. Egyetlen fejezet visszavisza az időbe, hogy megértsük a tanár családjának – anyjának, apjának, bátyjának és neki – komplikált viszonyait egymással. A titkok nem tárulnak föl: nem tudjuk meg, hogy az apa balesetben halt-e meg vagy öngyilkos lett, bizonytalan, hogy volt-e anyjának szeretője, és annak halálos balesete, s nem kap magyarázatot az a két rejtély sem, amelynek az egyike a regény fő tárgya.

A fiatal középkorú tanár, Koroknai János egy kisváros gimnáziumában tanít, lelkiismeretesen, de ambíciók, különösebb életigények nélkül. Rendes ember, nem opportunist, nem csap föl a helyi rendőrség felszólítására besúgónak; befogadja egy éjszakára a menekülő, de ártatlan tanítványát, és hozzásegíti, hogy eljusson Budapestre; aláírja diákjai petícióját, védelmezi őket tüntetésükön, továbbá megbízhatóan látogatja demens édesanyját az öregotthonban. De valamiféle renyheség jellemzi. Tetszik neki az újonnan érkezett fiatal tanárnő, mégsem kezd udvarolni neki. Ambivalens azzal a tervvel kapcsolatban, hogy egykori iskolaigazgató apjáról szobrot állítsanak, de napról napra halogatva nem jut el véleménye megformálásáig, s még addig sem, hogy bátyját értesítse. Egyetlen barátja, egy állatorvos, családjával Németországba költözik, ő vigyáz itthoni dolgaikra. Bátyja a fővárosban jómódú ügyvéd, és éppen politikai karrierbe kezd, ő az egyetem után visszatér szülő-kisvárosába. Szerelmes éjszakát tölt egykori barátnőjével, akivel véletlenül összetalálkozik, de a szállodából való reggeli kisurranás után napról napra halasztja, hogy felhívja.

Ez az új regény hőse. Nem tudom, hogy korunk hőse-e. Illúziói nincsenek a társadalommal szemben, világosan látja a város nagyjai (polgármester, rendőrkapitány) gazsulását bátyjának, akinek csillaga fölfelé megy a hatalom oldalán, vagy a stréber hittantanár kolléga sikereit az iskolában. De a társadalmi pestist, amely a mai magyar világot jellemzi, s ami az iskolaügyben – és sok minden másban – kristálytisztán áll előttünk, elemeli a maga helyéről és költői képpel, egy természeti jelenséggel szimbolizálja, valamifajta levélpesztissel, amely miatt a városban, de határain kívül nem, a fák a lombosodás idején elveszítik leveleiket és kopáran állnak. A társadalom e transzpozíciója a természetre – megvallom – Camus-nél sem tetszik (de azért e kritika címében a pestis szó nyomatékkal kisbetűvel kezdődik).

Miért? Mert a mindvégig megmagyarázatlan és megmagyarázhatatlan természeti jelenség okait nem, legfőlegbb kezelését találjuk a társadalomban. Az iskolaügy nyomorúságának rendszerszerű társadalmi okai vannak. Az allegorikus téma következménye az el-lene való lázadás bizonytalan kétértelműsége. A diákok előbb petíciót írnak, majd tüntetést szerveznek, de nem világos, miért és mi ellen, hiszen az általános tanácstalanság a nem általuk okozott természeti csapással szemben kiterjed a hatalom képviselőire is. (Később aztán a helyzet kezelésére rossz és korrupt döntést hoznak, s fakivágásba fognak.) Költői politikai metafora a levelek nélküli tavasz és nyár, a meddő csupaszság; sok lehetőséget ad a természeti (természet elleni) képekre, de a regény realitásszintjén ugyanannyi fölösleges bonyodalmat is kivált. S bökkenőt jelent a történet elején a másik természeti rejtély, a libahullás is, ami semmilyen összefüggésben nincs a levélvésszel.

Mondom, az *Akik már nem leszünk* sosemmel ellentétben itt szinte minden kibogozatlan, föltáratlan titok marad, a természeti rejtély éppúgy, mint a családi. Ennek is lehet persze metaforikus jelentése, s lehet reakció az első regény talán túlzott megfajtságára. De egy

bizonyos feloldatlan és termékenynek sem nevezhető stiláris diszharmóniát hoz létre a város, a tanár, a diákok és mások életkörülményeinek, karaktereinek száraz, tárgyilagos, díszítetlen ábrázolásával. Holott ez utóbbi szinten is van, és ott termékeny a feszültség.

Erre példa a hős érzelmi restségének mélyebb magyarázata. „Az elmúlt években Koroknai igyekezett minél kisebb teret engedni gondolataiban a fiatalokra utáni vágyakozásnak. Valamiféle ösztönös igény mutatkozott benne a szentimentális múltidézés iránt, ám ezt minél csábítóbbnak érezte, a racionális énye annál gyanakvóbban és távolságtartóbban bírálta felül az elgyöngüléseit. Sokszor úgy tűnt, kétfajta önvédelmi mechanizmus működik benne egy időben, az egyik, az érzelmesebb, a kiüresedés ellen dolgozott, a másik, a tudatosabb pedig abban segítette, hogy valamiképp fennmaradjon a hétköznapiok felszínén. Kiszámíthatatlan hullámokban erősödött az egyik a másik rovására, aztán gyengült vissza ismét, Koroknai pedig összeszorított fogakkal igyekezett napról napra a középpont felé navigálni magát. Akik felületesen ismerték, és nagyrészt ilyen emberek vették körül, mindezt tévesen kiegyensúlyozottnak gondolták, holott a legtávolabb állt attól.”

Az óvatos báty, aki magas pozíció várományosa, nem akar a rossz hírbe keveredett városban beszédet mondani apja büsztségének leleplezésekor, s öccsére sózza a feladatot. A tanár megír egy, az alkalomhoz egyáltalában nem illő, kicsit botránys, kicsit kínos beszédet, ami semmit nem foglalkozik apja érdemeivel, hanem csak kettejük viszonyát elemzi. Ezt valamiképpen győzelemnek fogja fel, annyira szembemegy minden elképzelhető elvárással. Hazatérve éjszaka felriad, lemegy a háza elé, s azt látja, hogy közvetlenül a tél előtt kirügyeznek a fák. Ezzel a kettős boldog véggel fejeződik be a regény.

Nem egyszerű ítélni róla, márpedig a kritika, ha tartja magát valamire, ezt nem kerülheti el. Mindenképpen érdemes elolvasni, sok szép és meggondolkodtató része van, de a felsorolt okok miatt kifejezett írói sikernek nem tartom. Kérem a következőt.

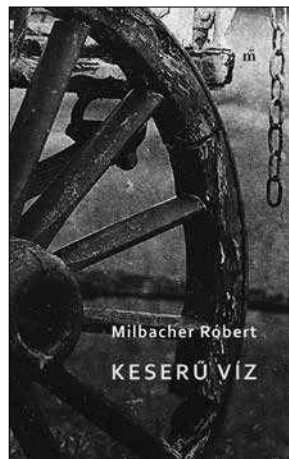
TALAJVESZTETTEK

Milbacher Róbert: Keserű víz

Milbacher Róbert *Keserű víz* című új regénye a kortárs próza két fő problémájának áthidalására tesz ajánlatot. Ez a két probléma a történeti perspektíva alkalmazásának etikai vetülete, valamint az autofikciós próza önmagába zárulásának veszélye. Mindeközben a regény az utóbbi években-évtizedekben előtérbe került témákat, a XIX–XX. századi múlt egyéni vagy családtörténeten keresztüli feldolgozását és a transzgenerációs traumagyökök feltárását igen színvonalasan és átgondoltan transzponálja irodalomká.

A regény két síkot mozgat, fejezetenként váltva, két különböző narrátori attitűdöt alkalmazva. Az egyes szám első személyű narrátor nagyanyjáról szóló szál tekinthető elsődlegesnek, ugyanis a 17 fejezetet keretező elő-, illetve utóhang is erre reflektál, a nagyanyának való emlékéllítást és kiengesztelést jelölve ki a múltkutatás apropójaként. A másik szál egy tudáskereső, az akadémiai többszámot használó elbeszélői hang közvetíti, aki a szlavóniai Szlánavoda nevű telep 1860-as évekbeli létrejöttének körülményeit és első néhány évének belső viszályait igyekszik rekonstruálni. Nem valamilyen narrátori kommentár vagy utalás teszi egyértelművé a két szál közötti kapcsolatot, hanem a fokozatosan halmozódó, többnyire jól (bár az első 5-6 fejezetben még inkább kuszán, a túl sok mutató névmás miatt kissé nehezen követhető módon) adagolt információk alapján fedezheti fel az olvasó az összefüggést, hogy Szlánavoda a nagyanya szülőfaluja. Persze adja magát, hogy automatikusan megfeleltessük egymásnak a két narrátori hangot, viszont sokszor nem egyértelmű, hogy osztoznak-e a tudásban. Legalábbis elbizonytalanít ebben a sok ismétlés, egy-egy eset vagy körülmény többszöri elmagyarázása (például a nagyanya vihartól való megmenekülése a lícsányok barlangjában és az ezt követő megtettesedése, ami a félelem és a szégyen, az eltaszítottság kitörölhetetlen alapélményeként kíséri el egész életén át) – amiért akár hálásak is lehetünk, mivel segítenek eligazodni a bonyodalmakban, emlékeztetnek korábban elejtett információkra, ám többször inkább redundánsak.

Visszatérve: azért beszéltem narrátori attitűdről, mivel talán leginkább az határoolja el egymástól a kétféle hangot, hogy az egyik egyértelműen vállalja a személyes érintettségét, míg a másikat ha nem is a teljes objektivitás, de valamilyen történeti távolságtartás és a forrásokkal szembeni fokozottabb kritikai hozzáállás jellemzi. Metanarratív részeket persze mindkét szálban találunk, más-más indítatásúakat. Egyfelől az elbeszélő kételyeit fogalmazza meg annak kapcsán, hogy elmondható-e egy ember, egy élet tapasztalata, miközben az elmondásnak a felejtés és eltűnés ellenében való szükségességét érzi. Másfelől a múlt rekonstruálásában a bizonyosság, a források hitelessége és értelmezése, a spekuláció lehetőségének elismerése hangzik el többször a nar-

Magvető Kiadó
Budapest, 2023
464 oldal, 5999 Ft

rátor részéről. Talán mindkét fajta reflexió túlteng kissé a regényben: mindenképpen fontosak lehetnek az elbeszéléssel és az információhiánnyal való folyamatos küszködés jeleként, ám egy idő után önismétlökké válnak, szükségtelenné, főleg a mű közepe tájától kezdve, amikor már a két megalapozott szál kölcsönhatása is egyre nyilvánvalóbb.

Az elbeszélő mindkét síkon korabeli dokumentumokra – emlékiratra, levelekre, saját és mások emlékeire, családi fotókra, végrendeletre – támaszkodik, ezeket gondolja tovább, értelmezi, egészíti ki a fantáziáját is bevetve. Például Szlánavoda első éveiről a „Veres Benő komlósdi, később nagykorpádi református lelkész” állandó jelzős szerkezettel emlegetett személy emlékiratának az 1860-as évekre vonatkozó része szolgáltat információt, ezt használja az elbeszélő elsődleges forrásként. Eleinte nyelvezete, mondatszövése is mintha a református lelkész stílusát imitálná, ami a légkörteremtés találó eszközévé válik, s ami majd az események gyorsulásával egyszerűsödik – viszont a bibliai metaforika mindvégig átszövi a regényt. Bár a szlánavodai telepések berendezkedését követő szál kronologikus, a narrátor sokszor előreutal, s itt nem feltétlenül mindig érthető, milyen irányú vándorlásokról, menekülésekről beszél. De a cselekményvezetés jó, hatásos az információadagolás a kis közösség belső viszállyainak kibontakoztatásában. A református telepéseket Géczi János tobozozza Somogy vármegyéből, Tolnából, Baranyából és Zalából saját irtványföldeket, adómentességet és új kezdetet ígérve a fiatal családfejek számára egy olyan vidéken, amelyet korábban betelepült katolikus svábok és horvát lakosság vett körül. Eleinte mintha a narráció Géczi oldaláról közvetítené, aztán fokozatosan a gyanakvók szempontjait veszi át, ugyanis Géczi egyre gátlástalanabban kezdi el konszolidálni hatalmát a kis közösség fölött.

A nagyanya története szorosabban fűződik a XX. századi sorsfordító történelmi eseményekhez, miközben a szlánavodai gyerekkorát egyértelműen meghatározták a másik szálban megismert, nála két emberöltővel korábbi közeg nyomorúságos körülményei, vallási és etnikai viszonyai. De a kiindulópontot Szalai Lídia életének elbeszéléséhez orvosi dokumentumok, zárójelentések szolgálják, ezeket emeli be a *Szörtyözörejek* alcímű *Előhang*, amelyben a nagyanya betegségeinek, tüneteinek sorolása egyben a nyelvnek a test valóságát közvetíteni tudó alkalmasságát kérdőjelezi meg. A szaknyelv tárgyiasító-elidegenítő volta, narrációba emelése révén pedig a testnek az olvasók előtti kitettsége ellenére paradox módon a gyöngédség, az intimitás érzése teremődik meg az elbeszélő és a nagyanya emléke között. Ezzel az elbeszélő maga sem próbálja elfedni a másik múltjának elbeszéléséből fakadó morális felelősséget, ezt igyekszik összeegyeztetni azzal a joggal, hogy mégis beszélhessen valamilyen módon arról, akihez köze volt, annak tudatában, hogy korántsem biztos ennek sikere.

A regény későbbi fejezetei, illetve egésze felől nézve oldhatja az elbeszélő részéről történő kisajátítást az a fajta szinte gnosztikus szemlélet, amelyre a nagyanyának a romló testről való megállapításaiból következtet az unoka: „Azt mondta, nincsen menekvés, ne gondoljam azt, hogy a lelkem együtt öregszik a testemmel, sőt egyre inkább érezni fogom a hús súlyának fojtogató levegőtlenységét, amibe a születés pillanata óta bezárva élünk” (126.). Összerakva a képet a két cselekményszál alapján, arra következtethetünk, ezt a szemléletet attól a pusztán „Takács gyerek”-ként emlegetett férfitől tanulhatták el a narrátor felmenői, aki Szlánavoda alapításának lelegején kalandos módon egy bosnyák faluba, egy vélhetően bogumil közösségbe került, majd annak hegyi rácok általi lemészárlását követően visszatért a szlavóniai magyar faluba.

Az elbeszélő olyan módon is beszél a nagyanya élettörténetének utólagos változatába (mielőtt az *Utóhang* a „végleges változat” gyanánt a kudarc bevallását helyezi elénk), hogy alternatív múltakat képzel el a döntései „korrigálására” vagy éppen engesztelésül, kárpótlásul a szenvedéseire. Például a nagyapa szeretőit is integrálja valahogyan az élettörténetbe, feltételezve, hogy a nagyanya tudtával folytak ezek a vélt vagy valós viszonyok, hiszen az asszony számtalan betegsége miatt nehezen tudott volna férje szexuális igényeinek eleget tenni. Minden vállalt határátlépésével együtt azonban mindvégig vilá-

gos, hogy nem a nagymama helyett beszél, hiszen a regény összességében azt állítja, hogy a másik terét nem lehet problémamentesen belakni. Így válik a regény egyik központi témájává a nem sajátéhoz való viszonyulás. Vagy másként: a rákérdezés arra (is), hogy milyen belakni valami nem sajátot. Például a múltat vagy valaki másnak a múltját. Nemcsak az elbeszélőnek a nagymama múltja iránti már-már kényszeres nyomozói figyelméről van szó, hanem a múlthoz való hozzáférése többretegű problémáját villantja fel például az az eszmefuttatás-csúcs is a 4. fejezetben, amely szerint a családi emlékezet működését az adott család női tagjai dominálják, ez mintegy a nők önvédelmi stratégiája a férfiak agresszivitásának való kiszolgáltatottsággal szemben: „Ennek következményeként állt elő az az ellentmondásos helyzet, hogy a gyerekek, különösen a fiúk, valójában nem rendelkeznek a mindig távol lévő apjukról saját emlékekkel, csupán az anyjuk elbeszélésén átszűrve derenghet róluk valami vagy a férfiak hamis önképét visszaigazoló, végső soron az apa erejét és önfeláldozását tárgyazó szálnalmas mítoszok, vagy a legtöbb esetben persze a valóságot úgyszintén eltorzító rémtörténetek formájában. Akár így, akár úgy, a nőknek mindkét esetben sikerült elidegeníteniük a gyerekeket az apáktól, és megvédeniük a belőlük fakadó fenyegetéstől” (82–83.). Talán ez az egyetlen pontja a regénynek, amikor azt éreztem, az elbeszélő megfedekezik magáról, nem a regényen belüli világból (következően) beszél, hiszen ennek az egyébként érdekes felvetésnek aztán semmiféle további jelentőségét, szövegményét vagy előzményét nem igazán látom, semmit, ami az igazság-alapját igazolná, sarkos általánosítását árnyalná.

És ugyanennyire erős témája a Milbacher-regénynek az, ahogyan a sorozatos diszlokációk és asszimilációk következményeként az egyének és a közösségek egyaránt valaki más terének (házának, földterületének) a belakására kényszerülnek vagy csábulnak: van, amikor rácsatlakoznának a reménységre, amellyel útnak indultak az első telepések Géczi ígéreteitől vezérelve, de saját szerepüket a dolgok nagy összefüggésében sosem látva át. Később egészen átélhető a (szénégető vad licsányok erdei jelenlététől, a vízhiánytól, a megélhetés nehézségétől stb. való) fenyegetettségük tapasztalata. Máskor pedig megrázó, ahogyan a II. világháború alatt a Szlavóniából Magyarországra visszamenekülőknél ugyanúgy költöznek be a zsidók vagy svábok kiürített házaiba, ahogyan majd az általuk elhagyott házakba költöztet be főleg szerbeket a jugoszláv állam. A szereplők félelmére ráakodik a másik vallás átvétele vagy a nyelvváltás okozta otthontalanságmélység, sőt, az a talajvesztés is, amelyet például azok a református szlávavodaiak éreznek, akik a Takács gyerek eretneknek tartott tanításai bűvkörébe kerülnek: „Csak a Takács gyerek vigyorgott mindentudóan, mert ő tisztában volt vele, hogy most mit érezhetnek a társai, de azt is tudta, hogy nincs már visszaút a számukra oda, abba az illúziókkal lakályossá tett mindenségbe, amiben eddig éltek” (286–287.).

A regényben elhangzó „lakhatatlanná vált sors” (133.) azt is jelenti tehát, hogy nincs hová menekülni se a szegénység, se a háború, se a rossz házasság, se a tisztázatlan múlt elől. Utóbbira példa a szlávavodai telepések közül a vezéralak, Géczi János, a vélhetően császári titkosügynökké beszerezett volt 1848-as szabadságharcos esete, aki a szlávavodaiakat úgy csapja be hamis ígérekkel, hogy közben a Magyar Korona távoli szegleteinek magyarokkal való benépesítési akciójához csatlakozik. De ármánykodására fény derül főként Árva-Tóth Sándor révén, aki előbb feltétlen híve, majd legnagyobb ellenfelévé válik, s akit az igaztalan vád kísér, hogy az elhagyott otthonban, Nagy-Bojunban (Nagybajomban) köze volt a zsinagóga felgyújtásához.

A két férfi konfliktusos viszonya körül mindeközben feltárul a térség és a korszak összetettsége és feszültségeinek egy-két emberöltőnyi előzménye és következménye. A *Keserű víz* olvasmányosságát az biztosítja, hogy mindezek a körülmények úgy bontakoznak ki, mintha egy nyomozás részei lennének, és a korfestés is hozzájárul annak a többször előrejelzett baljóslatú eseménynek a megértéséhez, amelynek során a külön Takács gyerek és a hozzá menekülő bosnyák Anica közös története tragédiába torkollik.

A szlánavodai szál narrátora a rekonstrukciós kísérlete során azt érezteti, hogy a közösség fölött egyre jobban elhatalmasodó és egyre elvetemültebb intézkedéseket hozó Géczi uszításai okozzák a bajt. Az elbeszélő Veres Benő emlékiratára alapozza spekulációit, aki szintén nyomozásba kezdett az 1860-as években, hogy kiderítse az új, szinte őskeresztényi elvek szerint szerveződő szlánavodai hitközségben történtek résztvevőinek hátterét – és hogy hátrítsa a saját felelősségét, véli a narrátorunk. Így derül ki számunkra is, hogy Géczi Jánosnak milyen haszonelvű indíttatása lehetett a telepések toborzásával, de az is, hogyan határozták meg a jobbágyság eltörlése és a földbirtokosokkal ezután is fennálló ellentétek Árva-Tóth felmenőinek helyzetét, hogy az 1840-es években születő, még a ki-egyezés előtti időkben a fiatal felnőttkort megérő generáció milyen motivációval és milyen nyomorból vághatott neki családostul az ismeretlennek.

A regényben láthatóan általánosabb, a dolgok eredetét kutató hajlam munkálkodik. Tetten érhető ez az érdeklődés például a „szláv tengeren” belüli magyar–sváb feszültségek okainak fejtegetéseiben, de a Takács gyerek által mesélt bogumil teremtéstörténetek közvetítésében is, amelyek szerint Isten és a „Sátó” közösen teremtették az embert és a világot. De vehetjük magát a regénycímet is, amely egyrészt a telepéseknek a hasmenést okozó keserű patakvíz miatti nehézségeit, az éltető vízárt való küzdelmeit, a Szlánavoda köldökeként emlegetett kút ásásának epizódját, s így az új kezdet lehetőségét emeli fókuszba, másrészt a *Jelenések könyvéből* vett mottóval együtt a keserves körülményeket és a szereplőket érintő sorscsapásokat jelzi előre. Kezdet és vég úgy is összefügg, hogy a párhuzamos szál a nagyanya haldoklása és halála felől kezdi az elbeszélést: „Annyit tudtam csak, hogy a végéről fogom kezdeni, a legvégén ugyanis tényleg ott voltam magam is, és a saját szememmel láttam mindent” (41.). Innen mondja el a nő életének a töredékeit, töreéseit, de nem lineárisan – részletek derülnek ki a szlánavodai gyerekkorról, a katolizálás traumájáról, hogy férjhez mehessen egy svábhöz, meneküléséről a Tito-partizánok elől Magyarországra ’44-ben, az 1950-es évek szegénységéről, és az ’56-ban lehetségessé vált disszidálásra való lemondásról, a betegségeiről, a családi helyzetéről.

A két szál szerkezeti elkülönülése (és a helyenkénti csapongások) ellensúlyozására a regény egységét gondosan szőtt motívumháló biztosítja, a fentiekben kitapinthatókon túl például az egymást követő fejezetek közötti finom és mély kapcsolatteremtések: az 1. fejezetben frissen kiásott kútra rímelt a 2. fejezetben a nagyanya temetésekor az esővízzel feltelű sírgödör; vagy ahogyan a nagyanya alig néhány évet élt kislányainak névtelenül való emlegetését az angyalokkal asszociálja a narrátor a 14. fejezetben, az felidézi az előző fejezetben ismertetett, a romlandó emberi testben lélek gyanánt csapdába kerülő angyalokról szóló eretneknek tartott tanokat, amelyek ellen Géczi részéről a gyermeknemzésre való agresszív buzdítások jönnek válaszként. Bőven sorolhatnánk még a hasonló szöveg-hely-összecsengéseket.

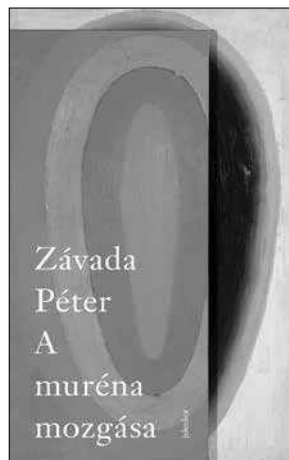
Mindez a fajta nem hivalkodó komplexitás végeredményben nem totalizáló narratívává áll össze, hanem megoldatlanságot állít elénk. Hiába tudjuk meg az utolsó számozott fejezetből, hogy Szlánavoda közössége elűzte a hatalmaskodó Géczit, a nagyanya történetéből kiderül, hogyan számolódott fel később a falu, az elbeszélő-unoka pedig már azt is tudja, hogy mára nem maradt semmi a helyén. Ám mindeközben a nagyanya élettörténetét és döntéseinek még az alapjait sem sikerült rekonstruálni, főképp nem úgy, ahogyan arról esetleg a nő maga rendelkezett volna: „Az elérni kívánt valóság helyén pedig nem maradt más, csak az illúziók nélküli, pusztán nyomorúság” (389.). Hiányérzet támadhat az utóhang hirtelen mindent feladó és lekerekítő szólama után az olvasóban, de az a gyanúm, ezt a hiányérzetet tudatosan komponálta bele a zárlatba a szerző. Talán ez a másik ajánlata a narráló én funkcionális megkettőződése mellett Milbacher módszerének: hogy a prózát úgy fogadjuk el, mint ami nem elfedi vagy kiegészíti a hiányt, hanem maga is a hiánnyal való szembenézés.

A DZSUNGEL EGY HÉTEMELETES MAJA PIRAMIST IS ELTÜNTETHET

Závada Péter: A muréna mozgása

Az elmúlt bő évtizedben Závada Péter az egyik legaktívabb szerzővé vált a magyar irodalmi mezőben. Nem csupán költőként – az *Ahol megszakad* (2012), a *Mész* (2015), a *Roncs szélárnyékban* (2017) és a *Gondoskodás* (2021) után *A muréna mozgása* (2023) immár az ötödik kötete –, hanem drámaíróként és színpadi művek fordítójaként is. Azonkívül számos versfordítást is jegyez, a 20. századi és kortárs angolszász lírából többek között Mark Strand, Ted Hughes, W. S. Merwin, John Ashbery, Dean Young, Ben Lerner, Ocean Vuong, olaszból pedig például Federico Italiano műveit fordította magyarra. Mindezzel párhuzamosan a zenei-zenészi gyökereitől se szakadt el teljesen, mert bár az Akkezdet Phiai rapduó feloszlott, Závada 2016-ban trAnzKaPHka néven, *Kastély* címmel önálló kislemezt adott ki, és azóta is rendszeresen fellép zenei kísérettel, műsorában a költői felolvasást, a spoken wordöt, a koncertet ötvözve. Ha mindezt kiegészítjük azzal, hogy Závada nemrég az ELTE Esztétika Tanszékének oktatója lett, s ezáltal még inkább elmerült a filozófia és a művészetelmélet tudományos világában, akkor nagyjából körvonalazódni kezd, melyek azok az érdeklődések, problémakörök, kérdésirányok és hatások, amelyek a szerzőt foglalkoztatják, és amelyek természetesen a költészetén is nyomot hagynak.

Ha azonban csupán a költői pálya ívére, annak kibontakozására szorítkozom, nem beszélhetünk egyértelmű diadalmenetről. A recepció még abban a kérdésben is megoszlik, hogy az egymást követő első három kötet szerves folytatása-e egymásnak, vagy inkább lennének egy-egy új költői nyelv megtalálására irányuló fordulatszerű váltások az életmű első szakaszában. Viszonylag egyértelműnek látszik például, hogy az első két kötet személyesebb, alanyibb lírája után a harmadik kötettől kezdve egyfajta személytelenebb, fenomenológiai tárgyiasság a szervezőelv. Ám mindez vitatható, mivel az *Ahol megszakad* olyan énköltészet, amelyben a lírai én alig árul el magáról érdemi dolgot, míg a *Mész* a személyes traumákig hatolóan kitérő, ám ehhez a kitérőhöz a tárgyiasságot hívja segítségül, ami által a távolságtartás, a tárgyilagosság dinamikái is működésbe lépnek. A harmadik kötettől kibontakozó fenomenológiai tárgyiasság az érzékelés, a tapasztalás, a megismerés, mindenekelőtt a nézés és a látás problematikáit helyezi e költészet előterébe.

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
88 oldal, 2499 Ft*

A recepciónak erős szólama, hogy ez a költészet túlságosan is ragaszkodik a követett mintáihoz: az első kötet mindenekelőtt Parti Nagy Lajos *Grafitneszéhez*,¹ a második (és részben a harmadik) az egykori Telep-csoport költészetnyelvéhez,² az utána következők esetében pedig már az is beszédes, hogy fenomenológiai tárgyiasságként hivatkozunk rájuk.³ Ám természetesen az affirmatív hangok sem hiányoznak a kritikák közül. Kerber Balázs a *Roncs szélárnyékban* kötetet olvasva szerves fejlődést és tudatos gondolati-poétikai fejlődést lát az addigi életműben.⁴ Balogh Gergő, Kiss Georgina vagy Ágoston Enikő Anna némiképp elméletorientált írásai pedig a harmadik és a negyedik kötet organikus-ságát, eredetiségét hangsúlyozzák, üdítő kivételként a kortárs magyar líra mezőnyében.⁵

Meg kell mondanom, jómagam a *Roncs szélárnyékban* és a *Gondoskodás* kötetek verseivel alig-alig tudtam mit kezdeni. Számomra ezek a művek sem intellektuálisan, sem esztétikailag nem igazán nyíltak meg. Öncélúnak, erőltetettnek, kimódoltnak találtam őket. Persze meglehet, csupán csapnivaló vagy túl közönséges az ízlésem, de engem nem hoz lázba, hogy „a *Gondoskodás* által létesített horizont megértéséhez a *Lét és idő* diskurzusán vezet keresztül az út”.⁶ Éppen emiatt lepődtem meg magam is, hogy az új kötet, *A muréna mozgása* több verse is megszólít.

Még hozzá azok a darabok, amelyeket gondolatilag rétegzettebbnek, szellemesnek, humorosnak, sőt mi több, önironikusnak találok. Ez abban a tekintetben is meglepő, hogy utoljára az *Ahol megszakad* versei voltak olyan könnyedek, nagyvonalúak, mint az új kötetben a kiemelkedő darabok. Az életmű nagyobb részében a komolyság, vagy ahogy én láttam, a komolykodás uralkodott inkább.

Szórakoztató például az *Ingamozgás / Oidipusz-sündisznó* című vers. Jacques Derrida *Mi a költészet?* című írásában olvashatunk a versről, pontosabban a költészetről, pontosabban

¹ Annak idején Urfi Péter kemény bírálata javarészt azon az észrevételre alapult, amelyet a szöveg leadje frappánskodva úgy fogalmazott meg: „szinte minden sor már máshonnan ismerős. Kicsit túl sok a boldog ós.” Urfi Péter: Rím a lelke mindennek. Závada Péter: *Ahol megszakad*, *Revizor Online*, 2012. 05. 28.

² Ez a *Mész* esetében lényegében egyértelmű, és alighanem szükségszerűen következett az első kötet fanyalgó fogadtatásából (lásd: Mohácsi Balázs: *Bőröm alatt viszketsz*. Závada Péter: *Mész, Jelenkor Online*, 2015. 09. 17.). Ám Sinkovics László még a *Roncs szélárnyékban* kapcsán is arról beszélt, hogy a Telep versnyelvének „mimikrijével” van dolgunk. Sinkovics László: *Nyelváraamlás, szövegtektonika*. Závada Péter: *Roncs szélárnyékban*, *Műút Online*, 2018. 05. 17.

³ „Závada költészetének filozófiái és poétikai hagyományai szemléletesen kijelölhetők néhány könnyedén felismerhető intertextuális vonatkozás felidézésével. A filozófiái kereteket illetően Husserl fenomenológiai munkássága (»Vissza a rókákhöz!« – 82), magyar irodalmi hagyományként mindenekelőtt Babits Mihály és az ő irodalomszemléletét követő *Újhold* elméleti érdeklődésű lírája (»Csak én bírok versemnek hőse lenni, / meg ez a fejfelé fordított üvegphár / a pozdorjaasztalon: barázdált idegenség.« – 25), a világirodalmi hagyományból pedig elsősorban Rainer Maria Rilke tárgyas költészete említendő (»Iszonyú minden ember.« – 68).” Owaimer Oliver: *Mer’ az egész bio*. Závada Péter: *Gondoskodás, Forrás*, 2022/6, 113–120., 113.

Kustos Júlia a kötetet az angolszász-amerikai modernizmus, mindenekelőtt William Carlos Williams felől olvassa. Kustos Júlia: *Puritán fókusz, böjt*. Závada Péter: *Gondoskodás, Litera*, 2021. július. 31. (Nemcsak Williams imagizmusa vethető össze Závada lírájával, de T. S. Elioté is, hiszen a *Gondoskodás* első versének a címe *Április eldurvul*, ami elég egyértelmű utalás az *Átokföldje* első szavaira. Vas István fordításában: „Április a kegyetlen”).

⁴ Kerber Balázs: *Testföldrajz*. Závada Péter: *Roncs szélárnyékban*, *Műút Online*, 2018. 04. 03.

⁵ Balogh Gergő: *Beköltözni a zuhanásba*. Závada Péter: *Roncs szélárnyékban*, *Alföld*, 2018/1. – Kiss Georgina: *Aspektusok és hiátusok*. Závada Péter: *Roncs szélárnyékban*, *Műút Online*, 2018. 05. 22. – Ágoston Enikő Anna: „ahol a geometria esemény”. Závada Péter: *Gondoskodás*, *Műút Online*, 2022. 06. 28. – Balogh Gergő: „Míntha egy ősi szó lennék az igazságra”. Závada Péter: *Gondoskodás*, *Alföld*, 2022/4.

⁶ Balogh Gergő: „Míntha egy ősi szó lennék az igazságra”, i. m.

a költészetről való beszédről, amely olyan, mint az autópályán átkelő sündisznó, „Mely elvakítja önmagát. Összegömbölyödik, felborzolja tüskéit, sebezhető és veszedelmes, mérleget s mégis rosszul alkalmazkodik (veszélyt szimatolva összegömbölyödik az autópályán) és épp ezzel teszi ki magát a balesetnek. Nincs költemény baleset nélkül, sem olyan költemény, mely ne tátongana nyitott sebként, miközben maga is hasonló sebet üt.”⁷ Az önmagát megvakító sündisznó képébe íródik bele az Oidipusz-mítosz, ami különféle formákban már a *Mész* versei óta foglalkoztatja Závadát. „A vers minden bizonynal vak sündisznó, / mely az útközepén összegömbölyödve / kiteszi magát a közelgő veszélynek. / A megértés ennél fogva katasztrófa, / és hasonlóan a sünhöz, a hermetikus költő / is magába fordul, térdét magzatpózban / hasához húzza, és mikor végre szembenézhetne / tüskéivel, megvakítja magát” (20.) – szólnak a vers első mondatai. Egyrészt a két utalás montázsa termékeny, hiszen az Oidipusz-azonosítás új fénytörésben engedi látni Derrida elsőre egyébként kissé ad hoc és nagyvonalúnak tetsző eszmeifuttatását, ám mindeközben iróniába is vonja Derrida gondolatait. Másrészt fontos rétege a szövegnek az önironikus metareflexió, amely a hermetikus költőket azonosítja az Oidipusz-sündisznókkal. A szöveg ily módon nem csupán az általában vett vers vagy költészet mibenlétéről gondolkodik, hanem a saját praxisról is – de mindeközben mintha nem venné magát túl komolyan.

Amikor azt olvassuk az *Ingamozgás / Negatív torony* című versben, hogy „Máskor az idézőjel finom / gúnyra utal, forrása a komolyság látszata mögött / megbúvó tréfa vagy csipkelődés, melyet épp / a magasztalás vagy a nagyrabecsülés leplezhet le. / Állandó lebegés ábrázoló és ábrázolt között, / a szellem szabadsága, fölmentés az uralkodó szokásjog / alól, hogy semmit nem kell úgy elmesélnem, / ahogy történt” (27.), megint több szempontból metareflexív. A vers különös momentumra továbbá, mikor előbb a szónok nyelvbotlása valós botlásként, bokaficamként is megjelenik, ám kissé zavarosan – amit viszont ebben az esetben hajlamos vagyok funkcionális hibaként olvasni: a szándékolt képzavar poétikailag is színre viszi a botlást. „És engem ki helyett hívnak úgy, ahogy? / Minden név tévedés, kitérő sasszé, a hétköznapi / bájos katakrézise. Mikor a szónok váratlanul / kiszól közönségéhez, és kiesik szerepéből, / nyelvbotlása nem szimpla ficam csupán, / egy nyálban tocsogó, húsos boka egyszeri / kifordulása, hanem kiterjed egész mondandójára, / és végeláthatatlan gagyogásba fullad” (28.). Sajnos ez a típusú metairónia meglátásom szerint ritkán sajátja *A muréna mozgása* verseinek. A vers zárata azonban a tekintetben is figyelemre méltó, hogy egyszerre érthető metapoétikai és közérzeti dimenzióban: „Ez volna / maga a kiábrándulás. De a kiábrándulás / egyszersmind kritika is: negatív torony, mely mélyen, / a föld alá, saját törmelékéből épült. Rombolás, / mi mégis létrehoz, megtartó gyűlölet, teremtő hiány.”

Ehelyütt érdemes szót ejtenem a kötet felépítéséről. Az első rész két ciklus verseit fonja össze, az egyik ciklus cím-előtagja az *Ingamozgás*, ide mindenekelőtt tűnődő, gondolati, az ars poetica kérdésirányait is feszegető szövegek tartoznak, míg a másik ciklus előtagja *A gonoszság története*, ezek valamilyen hagyományelemre reflektáló, azt elemző, leíró művek. Például a négyrészes *A gonoszság története / C17H21NO4* a 16. századi dél-amerikai kokaültetvényektől kezdve veszi végig visszafogott kritikával a Coca-Cola kultúrtörténetét. Vagy *A gonoszság története / Buckingham Glosternél* szerepvetségben beszél el III. Richárd angol király történetét úgy, hogy egyszerre reflektál Shakespeare-re és a király maradványait felfedező kétezertizes évek eleji ásatásokra. Meglehet, e versek tematikusan érdekesek, ám poétikailag leginkább ezek folytatják egy az egyben a korábbi kötetek beszédmódját, annak túlkapásaival együtt. Vitára érdemes kép olvasható például *A gonoszság története / Thomas Garrison naplója, El Zotz-i ásatás, Peten régió, Guatemala* című

⁷ Jacques Derrida: Mi a költészet? (ford. Horváth Krisztina és Simonffy Zsuzsa), in: *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig. Szöveggyűjtemény* (szerk. Bókay Antal et al.), Osiris, Budapest, 2002, 276–279., 278.

vers második részében. „A dzsungel egy héteemeles maja piramist is / eltüntethet, a rejtőzködő leopárd már három méterről / sem látszik, mikor a páfrányokkal benőtt lépcsősoron / összegömbölyödik, mint a meggyulladt papír” (34.). Itt a hasonlat alapja nyilvánvalóan alaki, hiszen a leopárd bundájának a színei, a fehér, a sárga, a narancssárga, a fekete egyszersmind a lángoló és elhamvadó papírnak is a színei. Alaki hasonlóság továbbá, hogy az állat összegömbölyödése és az égő papír összepondörödése egymásra van montírozva. Mindezek alapján akár mondhatnánk, hogy ez egy tökéletesen kidolgozott kép. Én mégis feszültséget érzek benne. A tűzhasonlat ugyanis inkább mintha az állat elevenségét, veszélyességét mutatná meg, tehát a kép aktivitását, míg a lépcsősoron összegömbölyödő állat inkább nyugalmat sugall, passzivitást. Azt is érdemes észben tartani, hogy egy meggyulladt papír legfeljebb percek alatt elég, maga az égés is két nyugalmi végpont között végbemenő rövid időtartamú, de annál intenzívebb folyamat. Így aztán minden alaki hasonlóság ellenére úgy gondolom, itt képzavarral van dolgunk, mivel az égés pontszerű intenzitása nem alkalmas arra, hogy azzal az összegömbölyödő leopárd nyugalmit, pláne létezését, lényegét megvilágítsuk. Ugyane vers zárata ennél egyértelműbben problematikus. „Hazafelé tartottunk, mikor utolért a zápor, / átúszott rajtunk a zivatár téglateste. / Behúzódtunk a legyezőpalmák védelmébe. / Egymáshoz simult két függőleges várakozás” (36.). Hajlamos vagyok rosszmájúan azt gondolni, itt a geometriai metaforikára azért volt szükség, hogy megemelje az egyébként kissé pimf jelenetet. Csakhogy nem nagyon tűnik indokoltnak téglatestként láttatni a zivatart és arra hogy ez a zivatár nem a versbéli szereplők felett úszik el, hanem rajtuk át, csak az lehet magyarázat, hogy antropomorftól természetlennel van dolgunk, amely tükrözi a benső lelki folyamatokat. Habár ebben az esetben megint pontatlannak tűnik a kép, ugyanis az „átúszott” ige befejezettsége mintha nem lenne összhangban az erotikától is fűtött várakozás időtartamával.

A második rész verseinek cím-előtagja a *Munkajegyzetek*. Ezzel összhangban valóban feljegyzésszerű, analitikus, leírásra hangolt szövegek. Ezek közül talán a *Munkajegyzetek / Hangoskönyv* az, amely szempontból a leginkább tanulsággal szolgálhat. A hatrészes vers egy performansz kitalálását, megvalósítását és kritikai utóéletét jelenetezi. Ez a szöveg is rendelkezik metapoétikus réteggel: „Nyilvános kísérlet (kvázi)tudományos / jelleggel” (58.). Maga a performansz (a materiális könyvtárgy kihangosítása: „A papír fújása, / zörgetése, gyúrése, lejátszása bakelitlejátszón, / bemikrofonozás”), attól tartok, nem vezet kifejezetten távlatos belátásokhoz, így nem csoda, hogy a vers utolsó részében arról értesülünk, „A kritika az *Új Művészet*ben elmarasztal”. A szöveg visszatetsző rétege, hogy a beszélő már az elején is nagyvilágian jelenik meg. „A Rue de Vaugirard-on belépek az antikváriumba.” Majd „Egész a Parc Georges-Brassens-i antikönyv-piacig / megyek”, ahol a könyv, amit megvásárol: „Mallarmé, *Poésies*, Nouvelle Revue Française, / Paris, 1913, első kiadás, 13 × 19,5 cm, a kötetáblák / szélén és a könyvlapokon foxingfoltok láthatóak”. Végül a kritikára adott „válasz” is hasonlóan nagyvilági. „De mi ekkor fejben már rég másutt járunk. / Napfényben ázó partok, zsúfolt halpiacok nyüzsgése vár, / Korfu, Marathias, Angela’s house by the sea.” Úgy érzem, ez inkább egy értelmiségi figura pozícióvak ábrázolása, mintsem (ön)ironikus színrevitele. Ironikus viszonyulást talán inkább akkor feltételezhetnénk, ha ennek a versnek lenne a címe *A gonoszság története / A nemesi sznobéria komikuma*, nem pedig annak a korábbi, kissé semmitmondó darabnak, amely például olyan megállapításokat tesz, hogy „A színházról való gondolkodás is színház” (23.). (Megjegyzem, nem csupán a *Hangoskönyv*nek van fennhézázó, a kulturális tőkével tetszelgő, hovatovább arisztokratikus karaktere, ám itt határozottan zavarónak érzem.)

A harmadik rész egyetlen hosszabb, összegző igényű verset tartalmaz. Ez már a *Gondoskodás* kötetben is hasonlóan volt, abban *A műértelmezés szőre* című erősen teoretikus karakterű esszé(vers) volt hivatott szintetizálni a kötetet. Ezúttal az *Egy alma határai* című vers afféle zárómonológként áll a kötet végén. Meglátásom szerint elsősorban az első rész *Inga-*

mozgás ciklusának tűnődő, önrítelmező hangoltságát folytatja és teljesíti ki. A vers tartalmilag nagyjából úgy foglalható össze, hogy a lírai én vallomásos karakterű, néhol a tudatfolyam asszociatív szökevényeit is imitáló monológban számol be kiábrándultságáról, egy érzelmileg bántalmazó kapcsolatot követő téli depressziójáról, majd arról, hogy az idő múlásával, bizonyos új belátások birtokában ő maga is kitavaszodott. A szöveg egyik érdekessége mindenképpen az, hogy ez a típusú kitérő (vagy azt imitáló) személyesség utoljára az *Ahol megszakad* és a *Mész* verseiben volt megfigyelhető. És bár tartózkodnék attól, hogy egy az egyben valamifajta alanyi kitérőként olvassam a szöveget, az is kétségtelen, hogy a szöveg ezt az olvasatot is kihívja, amikor az első két kötetben, különösen a *Mész* gyászverseiben részletesen analizált anyahiányra utalva itt azt olvassuk, „őszszel a korai tragédiákat pszichiáteremmel / unásig kitérőgáltuk” (79.). Ám a mondat úgy folytatódik, „a zsarnokság visszatérésére / még mindig érzékenyebben reagáltam, / mint környezetem többi, látszólag ellenállóbb / tagja, vagy az is lehet, hogy csak kevésbé / hatékonyan tudtam hárítani. De mit nyavalygok? / Mindannyian voltunk már úr és szolga is. [...] Megegett már, hogy mint egy kutya, én is / féktelen örömmel fogadtam, mikor nyakamra / pórázt kötöttek, és úgy rángattak föl-alá, / hisz végre nem nekem kellett döntennem / semmiről. Jóllehet, állatként viselkedtem, / gazdám helyett mégis én őriztem meg / emberségem”. Talán elég ennyit idézni, hogy látsszon, itt az egyén társadalmi és párkapcsolati kiszolgáltatottsága egymásra montírozódik, ami nemcsak azt mutatja meg, hogy az egyenlőtlen, bántalmazó kapcsolat diktatórikus jellegű, hanem fordítva is, a hierarchiák, a diktatórikus berendezkedések gyakran bántalmazó párkapcsolati dinamikák szerint működnek. Amiatt tartom ezt fontosnak kiemelni, mert a jelek szerint Závada lírájában is megtörténni látszik a közérzetesülésnek az a fordulata, aminek a korosztálya más költőinél – Krusovszky Dénesnél, Nemes Z. Máriónál, Simon Mártonnál – is tanúi lehetünk.

S az új Závada-kötet közérzetessége kapcsán még egy gondolat. A Závada-lírának régi, visszatérő problémaköre a nyelv, a nyelv általi közvetítettség, a nyelvi kifejezés elégtelensége. A korábbiakban ez elsősorban esztétikai problémaként jelentkezett, ezért is mozdult el ez a líra a fenomenológiai tárgyiasság felé, mintha abban bízott volna, hogy a megismerés e „mélyebb”, „jobb”, „igazabb” módja a nyelvi kifejezés pontosságát is elősegítheti. A *muréna mozgásában* is vannak olyan versek, amelyek inkább ezt a képletet mutatják, az *Ingamozgás / A kulcs* című vers például hangzatoskodó, szellemeskedő zsákutcába, magára záródó, terméketlen paradoxonba (ha nem éppen képzavarba) fut ki: „Többnyire minden kulcs a saját / zárját nyitja, de a tolvajkulcs bármelyikbe / beleillik. Ilyenek a lapos és barázdált igazságok, melyek hossz tengelyük körül elforgatva / a védtelen elmét könnyedén nyitják. / Célunk nem lehet más, mint hogy mi is / zárrá változzunk, és a kulcsot szánkba véve / megízleljük” (40.). Ám a *Muréna* jobb verseiben a nyelvi elégtelenséget és az ezzel való ismételt szembesülést elsősorban egzisztenciális problémának látom, amely a záróversben kulminál. „Igyekeztem úgy / alakítani, hogy gondolataimat az objektív / belátások uralják, és ne önkényesen csapongó, / homályos szimbólumok. Ha már a nyelvet / mint közvetítettséget nem tudom kiiktatni / a megfigyelésből, legalább jelentse minden dolog / önmagát, és ne támadjanak rám a fantázia sötét / zugaiból a képes beszéd obszcur alakzatai. [...] De hogy tudnék / a jelen pillanatban maradni, és nem utólag / visszatekinteni a történetekre, ha óhatatlanul / a nyelvvel kell körülírnom mindazt, amit látok, / ha egyedi tapasztalataim megnevezésére / általános fogalmakat vagyok kénytelen használni” (76–77.). Meglehet, Závada új kötetének közérzetessége inkább egzisztenciális, mintsem politikai, ám ekként is hűen tükrözi korunk kihívásait, melyekkel egyénileg vagy közösségleg szembesülünk. Saját ízlésem szerint ebben az önreflexív, néhol önironikus, közérzetesebb Zavadában nagyobb távlatokat látok, mint a fenomenológiai tárgyiasság elméletre hangolt, l’art pour l’art költészetében.

INDIA ÚJRALÁTOGATÁSA – A PORTUGÁL KELETI BIRODALOM ÉS AZ ELFELEJTETT ORIENTALIZMUS

Almeida Faria: A világ suttogása

India radikális másságának mítosza az ókor óta táplálja és kísérti Európa képzeletvilágát. Nemcsak a földrajzilag nehezen definiálható, Marokkótól egészen Japánig terjedő, éppen ezért kulturálisan, vallásilag, társadalmilag és gazdaságilag messzemenően heterogén Kelet talán legautentikusabb metonímiájaként íródott bele a nyugati kultúra imagináriusába, de egyúttal olyan mágikus elemekkel telített egzotikus térként is, mely egyszerre vonzza és taszítja az európai tudatot. India határánál állt meg a nyugati világból indított első expanzió, Nagy Sándor hódító hadjárata, mely az európai kultúra egyik alapjának tartott hellenisztikus civilizáció mátrixát igyekezett minél távolabbra kitolni. A régió így sokáig a Nyugat abszolút határaként és egyfajta fordított másaként létezett, olyan alternatív térként, ahol a gondolkodás, a hit és a társadalmi rend szerveződése megkérdőjelezi a hagyományos, európai logikák alapján tételezett, egységes világ létjogosultságát. Mindazonáltal a keresztény középkorban megjelent egy a markáns episztemológiai határvonal képzetét árnyaló és megzavaró narratíva, János pap Indiával azonosított országának legendájával, mely egy olyan meghatározatlan régióként definiálta Indiát, ahol érintetlen, legősibb formájában maradt fenn a kereszténység, és a hitközösség még mindig egyfajta eredendően paradicsomi harmóniában éli életét. Az egyértelmű gazdasági érdekek mellett a keresztény India e mítosza is hozzájárult ahhoz, hogy a térség a portugál expanzió leginkább kitüntetett céljaként legyen meghatározva a XV. században, hiszen a Sagres és Lisszabon kikötőiből úttára induló gyarmati vállalkozásban a felfokozott gazdasági motívációk mellett ott munkált egy sajátosan messianisztikus küldetés tudat, melynek értelmében a katolikus európai nemzetek közül Portugália felel majd a keresztény civilizáció tengerentúli terjesztéséért, India esetében pedig egyúttal védelméért is.¹

¹ A portugál expanzió emléket állító hőseposz *A lusiadák* második versszakában meg is fogalmazódik a gyarmati projekt e kettségére, hiszen a portugálok egyszerre hivatottak a Hit és a Birodalom terjesztésére, azaz a gyarmatosításnak volt egy gazdasági és politikai, úgy mond „imperiális” vetülete, valamint egy kulturális, civilizatórikus és ideológiai célkitűzése is. „S a Királyok dicsőségétől körülvelt / emléket, kik a Hitet s Birodalmat / terjesztve, Afrika, Ázsia büntelt országaira pusztítva szakadtak, / s

Fordította Lukács Laura

Scolar Kiadó

Budapest, 2022

160 oldal, 5995 Ft

Az elvesztett és újra megtalált édenkert toposza a szanszkrit felvilágosodáskori felfedezésével és az indo-európai nyelvi rokonság elméletének kidolgozásával ki lett mozdítva az ókori és középkori fantáziák mitikus keretéből és tudományos alapokra helyeződött. A modern európai szubjektum számára India így már nemcsak az a sajátos tér, ahol kapcsolatba kerülhet a nyugati kultúrkörből a fokozódó weberi varázstalanítás ideológiájának köszönhetően kiszorított, mágikus spiritualitással, de egyúttal az a hely, ahol felkelheti a kultúra elfeledett és kitakart *arkhéját*, illetve újra felfedezheti és újraalkothatja önmagát. Nem csoda tehát, hogy India XV. századi felfedezése után az a romantika fedezte fel újra magának az indiai kultúrát, mely a nyugati racionalitás és a kiemelkedő polgári társadalmak monotóniájának börtönéből több irányba igyekezett kitörni. A szív és a szubjektivitás mélységeibe való alámerülés mellett egy másik nagy szökésvonalat az egzotikus Kelet felé való törekvés képezte, ahol a romantikus művész kiutat találhat abból az elfajzott nyugati világból, amit Novalis a *Himnuszok az éjszakához* oldalain az alábbiakkal jellemezte: „Az istenek eltűntek, kíséretükkel együtt. A természet magányosan, élettelenül állt. Vasláncokkal kötözte meg a rideg Szám és a szigorú Mérték. Mint porrá, pusztá léggé, úgy omlott szét sötét szavakká az élet mérhetetlen virulása. Elszállt a hit varázsa, s a mennyei társnő, a mindent átalakító, mindent testvéresítő Képzelt” (Rónay György fordítása). India azt ajánlja fel a megfáradt és kiüresedett európai szubjektumnak, ami a nyugati világban már elveszett: isteneket, átélhető spiritualitást, szabadon szárnyaló képzetet, burjánzó természetet, melyben tetten érhető az élet mérhetetlen virulása. Mindennek fényében nem csoda, hogy a szanszkrit nyelvet tanulmányozó Friedrich Schlegel kijelentette, hogy a legigazabb romantikát Keleten kellene keresni.² A schlegeli gondolat csapásvonalán Raymond Schwab egyenesen egy olyan második orientális/indiai reneszánszként azonosítja ezt a romantika korában a szanszkrit iratok tanulmányozása nyomán kibontakozó India-kultuszt, melynek dinamikája és jelentősége a görög-római kultúra XVI. századi újrafelfedezésével állítható párhuzamba. Míg a klasszikus reneszánsz a középkor lezárását és egy új világfelfogás kiemelkedését jelentette, a keleti reneszánsz a felvilágosodás és a klasszicizmus episztéméinek berekesztődését jelöli és hasonlóképpen egy új kulturális rend választóvonalaként tételeződik.³

Tulajdonképpen ez a XIX. századi romantikus orientalizmus keretei között kialakított India-kép öröklődött át az 1960-as évek hippinemzedékére, így India a beatgeneráció és a pszichedelikus *boom* kitüntetett tereként íródott bele immáron a populáris kultúra posztmodern rendjébe. Ginsberg és Peter Orlovsky több mint egyéves indiai barangolásától a Beatles kollektív részvételén keresztül Maharishi Mahesh jógi transzcendentális meditációs kurzusán, Pasolini és Moravia jól dokumentált útjáig és a goai hippitelepek kialakulásáig, a New Age ideológiájába is erősen átszivárgó posztmodern India-kultuszt nemcsak az új spirituális horizontok hajszolása jellemezte, hanem egy összetett gondolkodás- és életvitelbeli megújulás vágya, mely a transzcendentális elemeken túl a testtechnikák (jóga, meditáció), a táplálkozás (vegánizmus) és az öltözködés forradalmát is hirdette.

A portugál kultúra viszonya Indiához azonban szorosabb, mélyebb és rétegzettebb, hiszen India tulajdonképpeni felfedezése és nagyobb ívű kereskedelmi, valamint kulturális becsatornázása a nyugati világba a portugáloknak volt köszönhető a XV. század végén. Vasco da Gama útjának világtörténelmi jelentősége sokszor másodlagosnak tűnik az Újvilág kolumbuszi felfedezéséhez mérten, és bár az új kontinens feltűnése lényegileg ren-

a hősokeket, akik felett nem ülhet / az Elmúlás törvénye diadalmat; / világgá zengem most e költeményben (...).” Luís de Camões: *A lusiadák*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1997, 55. (Hárs Ernő fordítása.)

² Lásd Edward Said: *Orientalism*, New York, Vintage Books, 1979, 98.

³ Raymond Schwab: *The Oriental Renaissance. Europe's Rediscovery of India and the East, 1680–1880*, New York, Columbia University Press, 1984, 11–12.

dezte át az évezredekken át lehatároltnak hitt világ koordinátáit, a gamai utazás minden kétséget kizáróan ugyanúgy hozzájárult a Nyugatnak mint a földgolyó gazdaságilag és kulturálisan meghatározó központjának kiemelkedéséhez. Az indiai átjáró behajózásával Portugália nemcsak gazdaságilag tette hozzáférhetővé Indiát a Nyugat számára, de egyúttal lehetővé tette a reneszánszig gyakorlatilag csak a fantazmagóriákban létező terület tulajdonképpeni megismerését, melynek köszönhetően India kulturálisan is közelebb került Európához. Vasco da Gama útja Kolumbusz expedíciójához hasonlóan az európai modernitás alapítóeseménye, melynek következtében kialakult az az egészen a mai napig érvényes világrend, ami feltételez egy gazdasági és kulturális hegemoniára törekvő központot, egy közvetítő szereppel ellátott félperifériát és egy alávett periferikus térséget. Az európai történelem tulajdonképpen ezeknek az alapító utazásoknak a következtében avatódott hegeli értelemben világtörténelemmé, az európai kontinens pedig a történelem alakítójává, azzá a kitüntetett helyé, ahol a történelem végre visszavonhatatlan módon ki tud teljesedni.⁴ A gamai utazás a portugál nemzeti történelem legnagyobb mítosza is egyben, hiszen megalapozta Portugália mint kontinenseken és kultúrákon átívelő, illetve azokat összekötő, különleges elhivatottsággal rendelkező gyarmatbirodalom ideálját.

A portugál kulturális identitás tehát elválaszthatatlan az indiai utazás történetétől, hiszen ez tette ezt az Európában földrajzilag is periferikus népet a világtörténelem pionírjává, dicsőséges aktorává és a modern Európa egyik megalapozójává. Nem csoda, hogy Luís de Camões Brazília felfedezése helyett – mely egyébiránt szintén elválaszthatatlan Indiától, hiszen Cabral kapitány hajói az első, 1498-as expedíció nyomán keletre tartottak, és csak a tengeráramlatoknak köszönhetően, mintegy véletlenül sodródtak Brazília partjaihoz – Gama indiai útját helyezte a már említett portugál nemzeti eposz – mely az első modern nemzeti eposz Európában, így gyakorlatilag reprodukálja az utazás úttörő jellegét –, *A lusiadák* középpontjába, és abban mutatta fel annak a „kicsiny luzitán hazá[nak]” összehasonlíthatatlan erkölcsi, kulturális és gazdasági érdemeit, valamint dicsőséges történelmét, mely „a föld új negyedének művelője; / s ha még egy lenne, azon is kikötne”.⁵ *A lusiadák* nemcsak véglegesítette az indiai út és a portugál nemzeti identitás közötti szövetséget, de egyúttal irodalmi témává is emelte a gamai expedíciót. A dicsőséges múlt mementójaként tétéleződő India így immáron több mint négy évszazada kísérti és táplálja a portugál kultúrát és irodalmi kánont. Az Indiához való „örök visszatérés” a globális jelentőségű múlttal való kapcsolódást teszi lehetővé annak a Portugáliának, ami a földrajzi felfedezések dicsőséges korának lezárulásával kikerült gazdasági és kulturális vezető pozíciójából, egyre inkább marginalizálódott a kiépülő világrendben, leszédült a történelem hegeli színpadáról és elvesztette hangját a modern európai nemzetek nagykoncertjében. A nemrégiben elhunyt portugál filozófus és eszmetörténész Eduardo Lourenço egy írásában ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy a portugál kultúra Indiával való évszázados obszessziója, mely folyamatosan arra ösztönzi az irodalmi és kulturális kánont, hogy újralátogassa ezt a teret és annak emlékezetét, alapvetően arra vezethető vissza, hogy a félperiferikus pozícióba süllyedt, kis európai nemzetnek újra és újra meg kell győződnie arról, hogy ez a világtörténelem irányát megváltoztató utazás nem álom volt (bár kétségkívül az is), hanem történelmi tény, globális jelentőségű hőstett, melyet ez a dicsőségét veszített apró nemzet vitt egykor véghez.⁶

A portugálok ezen Indiával kapcsolatos, egészen a mai napig tartó textuális megszállottsága az első gyarmati forrásokkal, útleírásokkal, jelentésekkel és krónikákkal kezdődött, melyeket a kiépülő keleti birodalomba hajózó utazók, kereskedők, geográfusok,

⁴ Enrique Dussel: Eurocentricism and Modernity, *Boundary*, 1993/3, 65.

⁵ Camões, i. m., 244.

⁶ Eduardo Lourenço: Prefácio – A Dupla Viagem. In: Almeida Faria: *O Murmúrio do Mundo*, Lisboa, Tinta da China, 2013, 7–8.

tisztsegyviselők és hittérítők írtak. Edward Said a posztkoloniális elméletalkotás egyik alapítószovegének tartott művében az orientalizmus diskurzusának kiemelkedését és megszilárdulását a XVIII–XIX. századra teszi, és kijelenti, hogy az orientalizmus alapvetően, bár nem kizárólagosan, egy a brit és a francia kultúrához kötődő jelenségcsoport.⁷ A palesztin származású akadémikus franko- és anglofón fókuszú kutatásai egyszerűen nem vesznek tudomást egy a XVIII–XIX. században elterjedő orientalizmust jóval megelőző, portugál orientalista diskurzusról. Pedig az első európai orientalizmust a XVI–XVII. századi portugál források és szerzők alakították ki, több mint háromszáz évvel megelőzve a Said által elemzett textuális és vizuális reprezentációkat.⁸ Annak fényében, hogy az európai expanzió történetében Portugália gyarmatosította elsőként a Keletet és hozott létre a XVI. század folyamán egy hatalmas, Afrika keleti partjaitól és a Perzsa-öböltől Indián, Kínán és Malajzián át egészen Japánig terjedő gyarmatbirodalmat, megelőzve az angol, a holland és a francia koloniális törekvéseket, ez korántsem meglepő. A camõesi eposzban is megénekelte Keleti Birodalom – vagyis az első portugál gyarmatbirodalom, melyet a gazdasági fókuszpont áthelyeződésével először a Brazíliára, majd a XIX. században az Afrikára koncentráló második és harmadik birodalom követett – kiépülése és több mint egy évszázados fennállása életre hívott egy összetett portugál nyelvű szövegcorpuszt, az újkori Európa első orientalista archívumát. A portugál orientalizmus e heterogén szöveg-hagyománya – melybe ugyanúgy beletartoznak a metropoliszba küldött hivatalos iratok, jelentések, a jezsuita térítők levelei, Camões nemzeti eposza, João de Barros és Diogo de Couto történeti munkái, valamint Fernão Mendes Pinto sokszor komikus túlzásokkal és fantazmagóriákkal fűszerezett önéletrajzi írása, a *Bolyongás* – egy kitakart, a luzofón hagyományon kívül állók számára láthatatlan orientalizmus, melynek feledésbe merülése egyfelől a portugál gyarmatbirodalom meggyengülésével és a rivális gyarmati erők – angolok, franciák, hollandok – kiemelkedésével, valamint a portugál nyelv és kultúra ennek következtében végbemenő periferizálódási folyamatával magyarázható, melynek köszönhetően a XVI. század mind gazdaságilag, mind kulturálisan egyik legprogresszívebb európai nemzete a modernitás megszilárduló rendjében végül alávetett helyzetbe került a Nyugat nagyhatalmaihoz mérve. Az első, portugál nyelvű orientalista archívum gyarapodási folyamatát a Keleti Birodalom hanyatlása akasztotta meg, hiszen amilyen gyorsan épült ki a portugál Kelet, olyan gyorsan párologtak el a XVII. század során, *A lusiadákban* megénekelte „India füstjei”. A hatalmas területet átfogó gyarmati érdekszférát Portugália nem tudta egyben tartani a brit, a francia és a holland gyarmatosítás előretörésének köszönhetően, így a Keleti Birodalom pusztán néhány városállamra – Goa, Damão, Diu, Makaó, valamint Kelet-Timor – redukálódott. E gyarmati enklávék hosszú ideig fossziliákként őrizték az egykori gyarmatbirodalom dicsőséges emlékét. Gazdasági és politikai jelentőségük elenyésző volt, viszont komoly szimbolikus funkciót töltek be a portugál kulturális identitás szerkezetében: ezek a területek voltak a hőskorszak autentikus mementói, segítettek fenntartani a dicsőséges gyarmatosító nemzet és a kontinensenként átívelő, hatalmas Portugália mítikus narratíváját és a hozzá kapcsolódó birodalmi ideológiát, a hősök emlékét, „akik felett nem ülhet az Elmúlás törvénye diadalmát”.⁹ A Portugál Kelet szimbolikus maradványai közül már a XVI. századtól kezdve kitüntetett szerep jutott Goának. Itt alakította ki a metropolisz a Portugál Indiai Állam (*Estado da Índia*) adminisztratív és kereskedelmi központját, melynek következtében a portugálok kulturális, társadalmi, nyelvi és antropológiai behatása Goa esetében lett a leghangsúlyosabb. „Goa nem olyan, mint a többi indiai tartomány” – írja Hézer Luca Sára az indo-

⁷ Said, i. m., 4.

⁸ Duarte Drummond Braga: *As Índias Espirituais. Fernando Pessoa e o Orientalismo Português*, Lisboa, Tinta da China, 2019, 11–12.

⁹ Camões, i. m., 55.

portugál irodalom és kultúra talán egyetlen jelenlegi magyar tanulmányozója. Goában ugyanis olyan hibrid kultúra jött létre a gyarmati találkozásból, mely nemcsak a helyi viszonyokat változtatta meg, de magát a gyarmatosítót is. A kasztrendszer a portugál törekvések ellenére megmaradt. „A portugálok és a helyiek kölcsönösen és tudatosan igazodtak egymáshoz. A portugál uralkodó földön ülve, goai szóttesen fogadta látogatóit. Nobilis atya és missziós társai megtanulták a szanszkrit nyelvet, brahman ruhát öltöttek, és buzgón látogatták az indiai imaházakat, abban a reményben, hogy a beépülés közelebb viszi őket a helyiek megértéséhez, a helyieket pedig a kereszténységhez. (...) Goa esetében azonban a két hitvilág nemcsak megtúrte egymást, hanem szorososan össze is fonódott.”¹⁰ Mindennek fényében Portugália számára Goa tehát nemcsak a nyugati gondolkodás és társadalom struktúrájából való kitörés tere, mint ahogyan a romantika óta az európai szubjektum számára tételeződik, hanem sokkal inkább egy olyan szimbolikus emlékezhely, ahol kapcsolatba lehet kerülni egy egészen egyedülálló gyarmati múlttal és emlékezettel, mely felmutatja a portugál kolonizáció egyedülálló struktúráit, történetét és elkülönböződését a többi, európai gyarmatosítási modelltől.

A portugál irodalomban kirajzolódik egy sajátos hagyományfolytonosság az Indiát tematizáló szövegeket illetően, melynek íve a már többször említett camões hőseposztól a romantikán és a századforduló nagy orientalista költőin (Alberto Osório de Castro, António Patrício), valamint magán Fernando Pessoa¹¹ át egészen napjainkig ível. A portugál posztmodern és a szigorú értelemben vett kortárs irodalom *corpus*ában pedig megfigyelhető egyfajta fokozott termelés az Indiát fókuszba állító szövegeket illetően. A prózairodalomban olyan meghatározó szerzők regényeiben került az utóbbi évtizedekben előtérbe India, mint António Lobo Antunes, Augusto Abelaira, Mário Cláudio, Urbano Tavares Rodrigues, Miguel Real és Gonçalo M. Tavares.

Almeida Faria *A világ suttogása* című könyve ebbe a portugál Indiát tematizáló posztmodern vonulatba tagozódik bele. Annak az elsöre talán nyugtalanító kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért látogatja újra számos szerző és mű Indiát az utóbbi évtizedekben, vissza kell térni egészen az 1974-es forradalomig. A szegfűs forradalomként kanonizálódott történelmi esemény nemcsak a közel fél évszázadon át fennálló, António de Oliveira Salazar nevével azonosított jobboldali diktatúra végét és a demokratikus Portugália kikiáltását hozta el, de egyúttal a portugál gyarmatrendszer végleges és visszavonhatatlan felbomlását. Mivel a salazari rezsim a tengerentúli területekben látta Portugália több évszázada fennálló birodalmi identitásának szimbolikus garanciáját, az afrikai és az ázsiai térségen átszövő dekolonizációs hullám ellenére ragaszkodott a gyarmataihoz, és komoly katonai konfliktusokat is vállalt annak érdekében, hogy megakadályozza az országok függetlenedését. Bár Goa 1961 decemberében függetlenedett Portugáliától, és csatlakozott a Gandhi vezetésével már korábban szuverén állammá alakult Indiához, a diktatúra jellemző módon egészen fennállásának végéig nem volt hajlandó elismerni a függetlenedés tényét. A gyarmatok elvesztése Portugália kontinenseken átívelő birodalmi identitásának megrendülését okozta. A XV. században kihajózott karavellák több mint ötszáz év után – António Lobo Antunes magyarul is olvasható regényének címét parafrázálva – visszatértek Európába, a koloniális történelmi ciklus visszafordíthatatlanul lezárult, Portu-

¹⁰ Hézer Luca Sára: Portugál identitás keresés Indiában. Almeida Faria: A világ suttogása. 1749, <https://1749.hu/fuggo/kritika/portugal-identitaskereses-indiaban-almeida-faria-a-vilag-suttogasa.html> (2023. 05. 04.)

¹¹ Pessoa Álvaro de Campos nevű heteronímje, aki – mielőtt találkozott volna az ősheteroním Alberto Caieróval, aminek hatására Campos költészete radikális változáson ment keresztül, és a klasszikus modernségből átlépett a futurizmusba – beutazta a Keletet, és élményeit a magyarul Takács Zsuzsa fordításában olvasható, *Opiárium* című versben örököltette meg, mely a századfordulós esztétizmus orientalista toposzait mozgatja.

gália egy tengerentúli területeitől megfosztott, apró és az európai kontinensen belül periferikus országgá redukálódott. A birodalmi/gyarmatosító létezés felfüggesztődésével begyűrűző identitásválságot tovább erősítették egyfelől az elvesztett afrikai területekről az egykori metropoliszba visszatérők százezres tömegei, másfelől pedig az ország geopolitikai pozíciójának váratlan és szerencsés irányba történő változása az Európai Gazdasági Közösség (az Európai Unió jogelődje) kötelékébe való 1986-os csatlakozással. A politikai, gazdasági és társadalmi változások dinamikáját kiegészítette még a gamai utazás 1998-ban ünnepelt ötszázadik évfordulója, valamint a Keleti Birodalom egyik utolsó koloniális maradványának, Makaónak a visszaszolgáltatása a Kínai Népköztársaságnak 1999-ben. Az erőteljes civilizatórikus felhangoktól sem mentes birodalmi létezésre alapozott identitáskonstrukció megrendülésének köszönhetően az utóbbi évtizedek irodalmi kánonja a posztmodern domináns logikáját követve a múlt felé fordult, és elkezdte újralátogatni, újraértelmezni és újraírni azokat a sokszor masszívan mitizált narratívákat, diskurzusokat és tereket, melyek évszázadokon keresztül biztosították a koloniális identitás fenntartását. A nemzeti történelem és a nemzeti mítoszok ezen alapvetően dekonstruktív alapállású újraírási tendenciájába illeszkednek bele azon szövegek is, melyek a portugál gyarmatbirodalom kitüntetett terét, Indiát és a ráakódott történeteket, szövegeket és reprezentációkat látogatják újra. Almeida Faria *A világ suttogása* című könyvének az alcíme, az újralátogatott India (*A Índia revisitada*) közvetlen módon is megidézi a kérdéses kulturális áramlatot.

Almeida Faria a portugál posztmodern próza megkerülhetetlen szerzője. A mindössze tizenkilenc évesen megjelentetett, 1962-es debütregényével (*Rumor Branco*; Fehér zörej) komoly vitát generált a mélységesen átpolitizált neorealista mozgalom által meghatározott portugál irodalmi térben. A *nouveau roman* hatását tükröző, messzemenően fragmentált szerkezetű és ideológiai tartalmaktól mentes kisregény szokatlan újdonságot jelentett a korszak neorealista prózahagyományában, és olvasható akár a portugál prózafordulat egyik lehetséges katalizátoraként is. Életművének gerincét azonban a '74-es forradalom után publikált, beszédes című *Luzitánia* tetralógia, valamint az 1996-ban megjelent, Lukács Laura fordításában magyarul is olvasható, *A hódító* képezik. A négyrészes regényfolyam egy hagyományos alentejói nagybirtokos család szétesésének és szétszórttatásának folyamatát követi végig a forradalom idején és az azt követő egyszerre zavaros és eufórikus időszakban. A nagycsalád széthullása egyfelől a forradalomra, másfelől pedig a birodalom szimbolikus jelölőjeként is értelmezhető apafigura halálára vezethető vissza. A családtagok szétszéledése, utazásai és önkeresése pedig allegorikus módon jeleníti meg a posztkoloniális, posztimperiális Portugália identitásválságát. A tetralógiát követően megjelentetett *A hódító* nem más, mint a birodalom képzetétől elválaszthatatlan másik nagy nemzeti mítosz, Sebestyén király történetének ironikus és humorral teli újraírása. A mitikus hagyomány szerint a XVI. század, azaz a gyarmatosító időszak végén az egyesített marokkói és török hadak ellen vívott csatában eltűnt uralkodó egy ködös regelen majd visszatér Portugáliába, hogy helyreállítsa az időt, és egy új birodalom létrehozásával visszaállítsa a nemzet elvesztett dicsőségét. Faria verziójában az 1970-es évek Portugáliájába visszatérő király egy elhivatott nőcsábász, aki nem a haza becsületének és a történelmi nagyság újraaktiválásának folyamatában érdekelt, hiszen életét, ahogy azt a regény címe is jelzi, az újabb és újabb erotikus hódítások határozzák meg. A szöveg így a posztmodern ironia jegyében állítja a feje tetejére a nagy nemzeti narratívát. A szerző egy még az 1990-es évek elején adott interjújában mindezzel kapcsolatban ki is jelentette, hogy „abban lelem a legnagyobb örömöm, hogy a feje tetejére állítom a nemzeti mítoszokat, és tiszteletlenül bánok a portugálság delíriumaival”.¹²

¹² José Emílio-Nelson: Três perguntas – entrevista a Almeida Faria, *Letras & Letras*, 1992/75, 9.

A világ suttogása egy másik nagy nemzeti mítosz, az indiai utazás és az annak következtében kialakuló Keleti Birodalom mitizált hagyományával lép kapcsolatba. A mítoszszal kialakított viszony azonban nem olyan egyértelműen agresszív és ironikus, mint *A hódító* esetében. A könyv autodiegetikus narrátora egy az egykori Portugál Indiához tartozó területeken tett utazásának történetét beszéli el. A szöveg így bekapcsolódik egyfelől a gyarmati kor útleírásainak hagyományába, másfelől pedig az orientalista romantika *voyage en Orient* toposzát is aktiválja. A harmadik nagy kapcsolódási felületet az utazási irodalom hagyományával Camões már több ízben említett nemzeti eposza, *A lusiadák* képezi. A könyv elbeszélője ugyanis azt az eposzban megénekelte gamai utat járja be több mint ötszáz év távlatából, mely Lisszabonból Indiába, majd Indiából újra Európába vezet. Camões figurája, kalandos életútja – mely a keleti kalandozásokkal egyébiránt szintén imitálja a gamai utazás irányát és ívét, így *A világ suttogásában* elbeszélte út tulajdonképpen az imitáció imitációjaként is olvasható –, valamint maga *A lusiadák* szövege számtalan alkalommal megidéződik a könyvben, ami megerősíti a feltevést, hogy India újralátogatása *A lusiadák* és az epikus műben felmutatott egész gyarmati történelem posztkoloniális újralátogatása is egyben. Az útirajznak a nemzeti hagyománnyal való érintkezés mellett van egy személyesebb, autobiografikus vetülete is, és olvasható akár önéletrajzi szöveggént is. Bár sem a paratextuális elemek, sem maga a szöveg nem állít fel egyértelmű önéletrajzi paktumot a narrátor és a szerzőfigura között – és ez Faria posztmodern világtól távol is állna –, a könyv keletkezési körülményei rávilágítanak a szöveg autobiografikus aspektusára. Faria egy a portugál Centro Nacional da Cultura (Nemzeti Kulturális Központ) szervezésében megvalósuló projekt keretében ténylegesen bejárta a luzofón India utolsó, heterotopikus maradványait. A Centro Nacional da Cultura kérdéses projektje több évtizedes hagyományt tud már maga mögött. 1985 óta minden évben felkérnek pár prominens portugál értelmiségit, hogy utazzanak el olyan Európán kívüli terekbe, amelyek a történelem során kapcsolatba kerültek Portugáliával, tapasztalják meg ezeknek a helyeknek a másságát, egy műalkotás keretében dolgozzák fel gondolataikat, és reflektálnak a luzofóniával való viszonyokra. A programban ez idáig olyan nemzetközileg elismert írók, költők, építészek, filmrendezők, forgatókönyvírók, képzőművészek, irodalmárok és történészek vettek részt, mint Siza Vieira, Adriana Molder, Almeida Bessa-Luís, Júlio Pomar, José Eduardo Agualusa, Miguel Real és João Queiroz. Almeida Faria a könyv megjelenése előtt hat évvel járt Indiában a Centro Nacional da Cultura programjának köszönhetően. *A világ suttogásának* autobiografikus narrátora azonban nem tesz említést az utazás e körülményeiről. Két ízben viszont említést tesz egy „zavarosan telefirkált jegyzetomb[ról]” (126.), melybe egyfelől az utazás során felmerülő gondolatokat és benyomásokat rögzítette, másfelől pedig ugyanez a jegyzetomb tartalmazza azokat az Indiával kapcsolatos idézeteket is, melyeket az utazást megelőző kutatómunka során dolgozott fel. Faria tehát az európai hagyomány számára alapvetően ismeretlen XVI–XVII. századi portugál orientalista archívumnak a segítségével járja be az egykori gyarmati tereteket. Utazása, ahogy arra a kötet előszava és a kiváló fordító, Lukács Laura érzékeny utószava is felhívja a figyelmet, alapvetően kettős utazás, hiszen a jelen időben kibomló konkrét indiai utazást, mely Lisszabonból Mumbaion keresztül Goába, majd Kócsinba vezet és vissza, kiegészíti egy szövegek közötti utazás, így India felfedezése a koloniális archívum felfedezésével párhuzamosan történik. Faria tökéletesen tisztában van a posztmodern azon alapvetésével, mely szerint a múlt csak szöveggént adott, a történelem csak szöveggént férhető hozzá. A nyelvileg is archaikusabb történelmi és irodalmi forrásokban megidézett múlt így elkeveredik a jelennel, mely felmutatja a progresszióelvű, teleologikus történelemszemlélet berekesztődését és tarthatatlanságát. Faria szerint bármilyen jól ismeri is az európai szubjektum az Indiát feldolgozó kiterjedt szöveghagyományt, és bármilyen sok időt tölt is el ebben a sajátos világban, épp amikor „kezd eligazodni a döbbenetes kultúr-

kincs és a mellette létező ellentmondások között, amikor úgy hiszi, kezdi érteni a kasz-
tok, vallások és szokások komplex rendszerét, amikor végre sikerül megjegyeznie né-
hány isten nevét, ábrázolását és jellemzőit, hirtelen minden kicsúszik a kezéből, minden
összezavarodik újra, mintha Májá fátyla ismét ráborulna a valódi, megfejthetetlen, irréa-
lis Indiára” (125).

Indiát a nyugati gondolkodás eszköztárával nem lehet sem megismerni, sem leírni.
Fenyegetően radikális mássága ellenáll a teljes domesztikációnak, ahogy a történelem so-
rán a kulturális gyarmatosítás projektjének is sikerült ellenállnia. „A Nyugat képtelen
megérteni egy olyan világot, amelyben minden egyszerre létezik” (64.). Nem véletlen,
hogy a könyv incipitjében az alábbi sorokat találjuk: „India: mi jut eszünkbe erről a szó-
ról? Mahátmá Gándhi, Gangesz, Vasco da Gama, Goa, Buddha, guru, Védák, Ájurvéda,
karma, Kámaszútra, Mahábhárata, kígyóbűvölő, fakír, elefánt, bengáli tigris” (6.). Az In-
diához tapadó orientalista közhelyek listája még egy egész bekezdésen keresztül folytatód-
dik. A szöveg így jelöli azt, hogy az európai tudat számára India, a saidi orientalizmus
logikáját követve, tulajdonképpen nem más, mint sztereotip fantáziák, kivetített vágy-
alakzatok és egzotikus reprezentációk zavaros halmaza. Faria, ahogy arra a korábbi idé-
zet is rávilágított, korántsem kecsegteti sem önmagát, sem az olvasót azzal, hogy a maga
teljességében fel tudná tárni a felsorolt közhelyek mögötti Indiát, a valódi Indiát (ha léte-
zik egyáltalán...). A szöveg viszont arra igyekszik rámutatni, hogy a jól ismert közhelyek
egyszerűen inadekvátak, hiszen India jóval több, mint az elkoptatott fogalmak, képek,
ízék és illatok tárháza. Ahhoz, hogy ezt fel tudjuk fogni, meg kell próbálni megkérdőjelez-
ni az európai tudat domináns struktúráját, másfelől pedig meg kell hallani a világ sutto-
gását, a közhelyek zaja mögötti halk morajlást, mely még nem rögzült fogalommá a nyu-
gati hagyományban. A suttoágsmetaphora értelmezhető egy másik szinten is, mely sokkal
inkább a luzofón hagyományhoz kötődik. A narrátor egy helyen megjegyzi, hogy Indiá-
ban hallani véli „tűnt korok, valaha élt emberek suttoágását” (99.), majd kijelenti, hogy
mindez arra készíti, hogy párbeszédet folytasson „mindazokkal, akik valaha megfordul-
tak itt, engedjem, hogy történetük megbabonázzon és egészen hatalmába kerítsen a múlt”
(99.). A múlt, amire Faria utal természetesen nem más, mint a Keleti Birodalom gyarmati
múltja, melynek suttoágására a posztimperiális Portugáliának fokozottan kellene figyelnie.
Az útirajzba beleszólt, kurzívval szedett, de nem beazonosított idézetek a XVI-XVII. szá-
zadi archívum suttoágását írják bele a jelenbe. Az, hogy a szöveg nem jelöli az egyes idéze-
tek szerzőjét és forrását, tulajdonképpen arra hívja fel a figyelmet, hogy a múltat, ahogy
arra Nietzsche is figyelmeztetett a *Történelem hasznáról és káráról* című írásában, nem sza-
bad merev képződményként, az autoritás monologikus hangjaként reflektálatlanul és kri-
tikátlanul tisztelni, mert akkor ellehetetleníti a jelent. Az 1974-es forradalom utáni
episztemológiai váltás rámutatott arra, hogy a portugál kultúra egyik kulcsproblémája a
múlthoz való görcsös ragaszkodás, a dicsőségesnek beállított történelem megkérdőjelez-
hetetlen tisztelete, *A lusiadákban* megénekelt „Királyok dicsőségtől körülvevett emléke”.¹³ A
múlt suttoágására való figyelés tehát nem más, mint a hivatalos és a kanonizált történelem
fanfárjai mögött felsejülő, kevésbé erőteljes hangok beírása a kulturális emlékezetbe.
Mindennek tükrében Faria nem csak azt az egyedülállóan hibrid világot mutatja be, mely
a portugálok jelenlétének köszönhetően alakult ki India nyugati partvidékén. Azt, hogy
„errefelé természetes hindu módra, virágfüzérrel díszíteni az útkeresztezésekben vagy
útszélen álló, fehérre meszelt kis kereszteteket. És nem kevésbé természetes, hogy a kereszt
mellett egy hindu istennek szentelt templomminiatúra is van, ugyancsak fehérre meszel-
ve, de némi keleti dekorációval” (54.). Azt, hogy a világhíressé vált indiai étel, a csirke
vindaloo valójában portugál eredetű (*vinha d'alhos*), azaz egy hibrid gasztronómia lenyo-

¹³ Camões, i. m., 55.

mata. A gyarmatosítás következtében megszülető új és afirmatív kulturális valóságok mellett a regény a koloniális találkozás azon árnyoldalára is felhívja a figyelmet, melyről a portugál kulturális emlékezet igyekezett megfeledkezni, és amit egészen a gyarmatrendszer felbomlásáig nem volt hajlandó beírni a kontinenseket és kultúrákat harmonikus módon egyesítő Portugál Birodalom egyoldalúan heroikus nagyelbeszélésébe. „De nemcsak dicsőségesek az emlékek. Van bőven dicstelen is” (30.), jelenti ki a narrátor, és felidéz számos dicstelen emléket is, mely nemcsak árnyalja a kultúrák békés találkozására alapozott, erőszakmentes portugál gyarmatosítás luzotropikalista történetét, de egyúttal megkérdőjelezi a portugál identitás és a gyarmatrendszer között évszázadok óta fennálló viszonyrendszer legitimitását is. India bódító füstje mögött így felsejlik egy kevésbé hősiés történet, a történelem hivatalos elbeszélésének fonákja, mely tele van kegyetlenkedésekkel, erőszakkal, visszaélésekkel, elnyomással, halállal és tragédiával. „Az állítólagos európai csodák nem tették boldogabbá a bolygót, és ahol az európaiak megfordultak, kétélű örökséget – jótéteményt és nyomorúságot – hagytak maguk után” (120.). Faria szövege egyszerre mutatja fel ezt a kétélű örökséget, a gyarmatosítás nyomában keletkező világot, mely ugyanúgy tele van csodákkal, mint nyomorúsággal. A regény mindennek fényében árnyaltan közelíti meg a portugál kulturális emlékezet számára oly kedves, bár ugyanolyan érzékeny és ellentmondásos történetet a gyarmatosításról. Ízig-vérig portugál szerzőként, aki ezer szállal kötődik egy évszázados kulturális tradícióhoz, Faria nem tagadja meg ezt a hagyományt, mindazonáltal közelítésmódja alapvetően kritikai. Olvasatában „a történelem iróniája: annyi harc, ármány, fortély és taktikázás után mégis maradtak halvány nyomok az évezredek porában, halvány emlékek az idő évgyűrűinek egymásra rakódó rétegeiben” (118.). A regény pedig nem más, mint ezeknek a nyomoknak, ezeknek a halvány emlékeknek a felidézése az archívum és az egykori gyarmat újjalátogatásának segítségével. A hajdanán létezett Keleti Birodalom továbbra is suttog, elhalványodó hangjára, melyben ott rezonál mind a dicsőséges, mind a dicstelen Portugália története, nemcsak a posztkoloniális Portugáliának, hanem az egész világnak oda kellene figyelnie, hiszen egy olyan, nemzetközi kontextusban kevésbé ismert orientalista archívum nyilvánul meg benne, melyből a még mindig koloniális logikát működtető globalizáció is bőven tanulhatna.

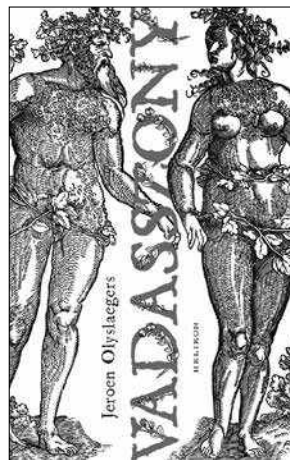
OKKULT REGÉNY

Jeroen Ollyslaegers: Vadasszony

Jeroen Ollyslaegers nem éppen a legnagyobb titokban alkotta meg legutóbbi (eredetileg 2020-ban napvilágot látott) regényét, a *Vadasszonyt*. Már viszonylag korai szakaszában nagy hírverés előzte meg a vállalkozást, amikor jószerivel csak annyit lehetett tudni, hogy a könyv a 16. századi Antwerpenben játszódik majd, és a város gyönyörű címerében is szereplő vadembernek és vadasszonynak hagyományosan az egységet jelképező alakja köré szövődik a történet. Sőt, közös üggyé vált a dolog: a könyv megszületése felett maga a város bábáskodott, amely, hogy nyugodt körülményeket biztosítson írója számára, egyik legszebb múzeumában külön kabinetet bocsátott a rendelkezésére (bár sok ilyen kezdeményezés lenne!). Németalföldön minden jel szerint nem okozott csalódást a regény, amiben a fikció meggyőző erején, az emblematisz címlepon¹ és a „regény regényeként” is olvasható, a korabeli világba elkalauzoló, kivételesen színes és informatív honlapon (wildevrouw.be) kívül alighanem a választott történelmi perspektíva szokatlansága is közrejátszott. A *Vadasszony* középpontjában az aranykorát élő, dúsgazdag, nagystílú és kifinomult Antwerpen áll, ugyanakkor szerzője azt feszegeti, vajon meg lehetett volna-e látni a közeli romlást, azt, hogy a híres antwerpeni szabadság azzal a lendülettel, ahogy szárba szökken, mindjárt fel is emészti önmagát. A főhős, Beer (Medve) – oly sok honfitársához hasonlóan – a veszedelem elől Amszterdamba menekül, amely a „Spanyol Örjögés”, majd a Schelde folyó ezt követő blokádja és Németalföld két részre válása következtében végleg átveszi Antwerpen korábbi vezető szerepét, ez a város azonban kizárólag a visszaemlékezés helyeként jelenik meg a regényben, ahol nem történik semmi, a főhőssel meg végképp nem (ami szerintem nem igazán tesz jót a könyvnek). A *Vadasszonyban* megjelenik Orániai Vilmos is, aki azonban (itt még) nem a németalföldi felkelés legendás vezéralakja, hanem kétes rendcsináló. Amíg a hitükért és szabadságaikért bátran kiálló egyszerű embereket üldözik, addig – ha nem is egészen önzetlenül – támogatja őket a többi nemessel egyetem-

¹ A *Vadasszony* (flamandul: Wildevrouw) eredeti kiadásának az antwerpeni címert idéző szépséges címlapja az egység, az egyesülés lehetőségét hirdeti. Ezen ugyanis a vadember és a vadasszony alakját két V összefonódásából keletkezett W betűben ábrázolva látjuk, ami a hagyomány szerint az egységet jelképezi. Ráadásul a regény két részre oszlik: vadember – vadasszony, és talán a Wildevrouw, középen a v-vel, két oldalán a két w-vel maga is az áhított teljességet, a zárt egységet hivatott jelezni vagy hirdetni, nem is annyira a regény szereplőjeként tehát, hanem betűsorként, a róla is szóló regény címeiként. Mágikus feliratzárvány volna, amulett, valamiféle pecsét a történeten, ráolvasás, a teljesülésbe vetett hit kifejezője és így elősegítője? Meg nem tudnám mondani.

Fordította Fenyves Miklós
Helikon Kiadó
Budapest, 2023
560 oldal, 4999 Ft

ben; ahogy azonban az egyszerű emberek elkeseredése romboló indulatba csap át, az állam rendjének megőrzését választja, és kiegyezik a kormányzóval.

Olyslaegers így vagy úgy minden eseményt belezúfolt regénye cselekményébe, amit a történelemkönyvekből ismerhetünk: „a csodák éve” – „az éhség éve”, bozótprédikációk, protestánsüldözés, képrombolás, Spanyol Örjögés stb. A *Vadasszony*ból ennek a kavargó, tarka, izgalmas és félelmetes korszaknak a gazdag világa bontakozik ki előttünk, az emlékező perspektíva ellenére is mintegy jelen időben. A főszereplő, a fogadós Beer ezeknek az időknek a tanúja, de nem lát a szemétől, illetve nem bírja nézni, ami történik. Az ő élettörténete mellett, nézőpontját relativizálандó-kiegészítendő, Olyslaegers több párhuzamos sorsot is felvázol: Bruegelét, aki képein, különösen a *Dulle Grieten* megjósolta a mélyben készülő romlást és a pusztulást (ez az egyetlen ma Antwerpenben látható Bruegel-festmény, amelynek regényeiben, nyilatkozataival és publicisztikájában is rendületlenül építi a kultuszát a szerző), de meghal, mielőtt rémálmai valósággá válnának, vagy Grauwelsét, aki előre látja, vizionálja a saját szörnyű halálát, csak nem tudja (többek közt Beer segítségének elmaradása miatt), mikor fog bekövetkezni, és hogy bizonyosságot nyerjen, mintegy kihívja a sorsot, elgazemberkeddi magát a szörnyű végig.

Ha van szellemképes könyv, akkor a *Vadasszony* az; kísértetiesen emlékeztet Olyslaegers előző, *Védőr* (Wil) címen megjelent regényére, amely ugyancsak Antwerpenben játszódik, csak négyszáz évvel később. A *Védőr* főszereplője, Wil egy a saját zsebére dolgozó, magasabb célokat nem ismerő pitiáner közrendőr, akinek azonban van egy másik, démoni „önmaga” is, akit csak ő ismer, a *Vadasszonyé* egy fogadós, aki időnként kilép a civilizációból, hogy új impulzust adjon az élet ritmusának, egy ősi tavaszidéző rítust követve magára ölti a vadember alakját (még ha inkább csak a megőrzendő közös hagyományt látja is ebben a kiveszőfélben lévő szokásban). Beer mélyebb énje azonban *nem* a vadember, a fogadós egy sebzett férfileket rejteget. Mindketten bennfentesek és kívülrállók. Wil attól szenved, hogy egy idő után képtelen különválasztani nyilvános szerepét a legbenső magánéletétől, ami azt is jelenti, hogy nem tudja összeegyeztetni a kettőt. Elvileg Beer is ezzel küzd, csakhogy Olyslaegers előző regényében hihetőbben pergett le a szemünk előtt az események katasztrófába torkolló láncolata, végzetszerűbbnek tűnt a főhős végromlása, teljes elszigetelődése a város pusztulásának kulisszái között. Talán könnyebb feladatot is adott magának a szerző, hiszen rengeteg bűnügyi film és sorozat szól arról, hogy egy, a feladatát ellátó rendőr kétes helyzetekbe kerül, és néha rosszul is dönt, közben elhanyagolja vagy cserbenhagyja a szeretteit, vagy bajba sodorja őket, ami a munkájára is visszahat; hogy mentse a helyzetet, még rosszabb döntéseket hoz, és végül eljut odáig, hogy akár mindent feláldozzon vagy legalábbis kockára tegyen, ami korábban fontos volt neki, mert úgy érzi, semmi értelme nem volt a sok addigi, részben általa is okozott bajnak és szenvedésnek, ha nem fejezi be, amit elkezdett. A *Védőr* címszereplője, Wil a végére teljesen magára marad, kollégái kiközösítik, szerettei elfordulnak tőle. Esetében jóvátehetetlenül összekeveredik a nyilvános a személyessel – és éppen ez az, ami hiányzik Beer sorsából, annak bemutatásából, vagy legalábbis hibádzik a történetében. A *Vadasszony* fogadós főszereplője nem sodródik bele az eseményekbe, inkább csak sodródik az eseményekkel. Jellemző, hogy bár néha hagyja magát megkönyözni és lekenyerezni, és nem mindig teszi meg azt, amit a lelkiismerete diktál, végül olyasmiért keverik rossz hírbe, amiben történetesen teljesen ártatlan (és a regény végén el is mondja neki az egyik barátja, hogy senki sem hitt a rágalmaknak). A *Védőr*ben Wil vaknak tettei magát, igyekszik elhitetni magával és másokkal, hogy semmi végzetes dolgot nem követett el, hogy ura a helyzetnek, hogy még mindig ugyanaz az ember, akinek egykor ismerték – miközben egyre mélyebbre süllyed. A *Vadasszony* főszereplője ezzel csaknem ellentétes utat jár be: próbára teszi a sorsát, akár (újabb) bűnököt is elkövet(ne) csak azért, hogy megtudja, kicsoda, miért történtek meg vele olyan dolgok, amelyeket nem ért. Ezért is emlékezik rendszeresen vissza amszterdami magányában, és meséli el életének meghatározó antwerpeni szakaszát.

Ha jól értem, Beer cselekedeteit három olyan dolog motiválja, amiben kudarcot vallott. Az első és legfontosabb: rá akar jönni, miért büntette azzal Isten, hogy három feleségét és két gyermekét is elvette tőle: várandósan, illetve gyermekágyban haltak meg. Bizonyosságot szeretne afelől, hogy szörnyeteg-e, gonosznak született-e. Ez készteti emlékezésre és számadásra. Ugyanakkor amiatt is büntudatot érez, hogy nem tudta megvédeni, sőt, segíteni akarásával ő sodorta halálos veszélybe a vadasszonyt, azt a *skraelinget* (grönlandi őshonos nőt), akit hajósok elraboltak északról és Antwerpenbe hurcoltak. A regény végén megtudjuk, Beer azért él számkivettként, önmaga árnyékaként Amszterdamban – már nem igazi fogadós, vagyis összekötő, szervező, impresszárió stb., hanem csak afféle mindenés a saját fogadójában, semmi sem történik körülötte, de vele sem, időről időre visszavonul a padlásszobájába, hogy Istennel társalogjon –, mert Antwerpenben találkozott a vadasszonnyal, és ez a találkozás felforgatta az életét. A harmadik dolog, hogy jól menő fogadósként szívesen tekintette volna magát az egység letéteményesének, a város, a közösség kovászájának – talán ez is hozzájárul, hogy visszavonultan él Amszterdamban. Ennek a három kudarcnak elvileg szétszálazhatatlanul össze kellene fonódnia a történetében, hogy azt érezhesse az olvasó, az események feltartóztathatatlanul vezetnek a végzet felé, de ezek a szálak inkább csak párhuzamosan futnak; hol az egyik, hol a másik válik fontossá. Két példa. Beer fogadósként kis túlzással csak gépiesen teszi a dolgát, valójában bűnössége körül forog minden gondolata. A másik példa talán még ennél is árulkodóbb. Olyslaegers megpróbálja egy szála felfűzni a saját kiletét és a végzet akaratát kideríteni vágyó Beer igyekezetét, illetve a vadasszonnyal való találkozásának és menekülésüknek a történetét. Az elmesélt történetben az magyarázza a szökést-szöktetést, hogy a hírbe hozott fogadónak többé nem volt maradása Antwerpenben, teljesen ellehetetlenült a szülővárosában, s mivel ő zárta be a vadasszonyt és a lányát – ami egyébként nem igaz, vagy úgy nem igaz –, neki is kell visszaadnia a szabadságukat (s valóban, a történet egész dinamikája ezt a magyarázatot sugallja). Vagyis eszerint Beer fogadóssága a döntő. Amikor viszont Beer a regény elején összefoglalja, hogy miről fog beszélni, azzal indokolja a vadasszonynak és lányának a megszőktetését, hogy nem hagyhatta őket a sorsukra, hiszen már annyi asszonyt és gyermeket látott meghalni – vagyis itt az „elátkozott mag” motívuma kerül előtérbe. Arról nem is beszélve, hogy az olvasó zavarba jön: akkor most melyik magyarázat született meg előbb, és melyik később a regény elején története elmesélését bejelentő, a regényben mintegy történetét elmesélő Beerben...?

A *Vadasszony* beszédhelyzetét is érdemes röviden összevetni a *Védőrb*vel. A *Védőrb*ben a főszereplő elképzelt dedunokájának meséli el életének és elhibázott döntéseinek történetét, és sokkal hangsúlyosabb, hogy közvetlen környezete, az utókora ítélkezik felette. Nem mentik fel olyan sokszor hallható érvekkel, hogy nehéz időkben kellett – kellett volna – helyt állnia, vagy hogy senki sem maradhat egészen tiszta, hogy így vagy úgy mindenki csak sodródik az eseményekkel és együttműködik a hatalommal. A főszereplő végzetesen elszigetelődik, a közösség és a saját családja is kiveti magából – ami másfelől lehetőséget teremt számára a valódi szembenézésre és a megtisztulásra (még ha ennek kimenetelével kapcsolatban nem is kecsegtet minket sok jóval a regény). A *Vadasszony*ban viszont a számonkérő (de inkább csak korholó) démonok (három meghalt felesége) már a könyv első felében, az elmesélt története közepén eltávoznak a főszereplőtől, miután még egyszer utoljára minden rosszat elmondanak róla. Beer eleve Istenhez intézi a szavait, aki azonban – úgy érzi – elfordul tőle, nem ad jelet (vagy túl sok jelet ad). Hagyja őrlődni a fogadóst, aki homályosan érzi, hogy nem makulátlan. Sajnos a beszédhelyzet azt is feltételezi, hogy csakis transzparensnek érthetjük a történetet. A *Védőrb*ben érezni lehet, hogy Wil végig alakoskodik előttünk, ha nem is lehet mindig hazugságon kapni. A *Vadasszony*ban is lépten-nyomon megkörményekezi az olvasót az a gondolat, hogy Beer esetleg nem mond el mindent, és csak lekenyerezni próbál bennünket fedőbűnök vagy álbűnök bevallásával – mivel azonban a fikció szerint Is-

tennel folytat párbeszédet, ennek nem sok értelme lenne.² Ez a rejtőzködő vagy nem létező, esetleg csak bennünk létező Isten semmiféle fogódzóval, bizonyossággal vagy mértékkel sem szolgál, sem az életben, sem saját magunkkal kapcsolatban. A 16. századi dúsgazdag Antwerpen csillogásukkal megtévesztő díszletei között játszódó történet már csak ezért is sötétebb és szkeptikusabb tanúság az emberi helyzetről, mint amilyen az előző, második világháborús regény volt (nem mintha az ne lett volna tele rettenetes dolgokkal). Miközben *minden* elpusztul, igazából már a spanyol dúlás előtt, az Antwerpenen eluralkodó megosztottság, a kölcsönös nyereszkesedés és ármánykodás térnyerése miatt, a főszereplőnek végig a *saját* üdvössége okoz álmatlan éjszakákat. Pedig mi mások ezek az orra előtt történő szörnyűségek, ha nem annak bizonyítékai, hogy Isten rejtőzködik vagy nem létezik?

A beszédhelyzet átalakítása a regény nyelvét is alapvetően befolyásolta. Míg korábbi regényében Olyslaegers két időben egymástól viszonylag távoli színt mozgatott párhuzamosan, addig a *Vadasszonyban* az emlékező színt 9 (3x3) év (és még egy kevés) választja el az elmeséltétől, igaz, cserébe a helyszín változik – az új helyen, az emlékezés helyén és idejében azonban nem történik semmi érdekletes, ellentétben a *Védőrrrel*. A *Vadasszony* hosszúra nyúlt bevezetéséből már minden lényegéről értesülünk a történet végével kapcsolatban – igaz, ezt akkor még nem tudhatjuk, és a történet *közben* azért érik meglepetések az olvasót. Az új könyv nyelve is egyeneműbb lett a két végpont közti sokkal kisebb távolságtól. A *Védőrrben* egy idős ember beszél el a történetet, aki azonban nagyrészt az ifjúkoráról számol be, elvileg egy korábbi időszak szókincsével és modorában; ráadásul a fikció szerint dédunokájához beszél, néha szinte kérkedve azzal, hogy ért a nyelvén. A *Vadasszonyban* saját magának próbál számot adni a főszereplő, illetve Istenhez beszél, és csak a legvégén fordul oda fogadott lányához – de a hang ekkor sem változik. Az új regény zengzetes, orgiasztikusan tobzódó mondatokban szólal meg (rengeteg betűrímmel), amely nehezen képzelhető el a felső beszéd, az emlékezés és a szóbeli elmesélés nyelveként. Már a *Védőrrben* is érzékelhető volt az írott szó és a belső beszéd össze nem illése, ott azonban nem volt zavaró, mivel annak elbeszélő-főszereplője nagy olvasó, és maga is költő, nem pedig egyszerű fogadós, aki leginkább a Bibliát, pontosabban az Ótestamentumot látszik ismerni. A szerzői jelenlét egészen furcsa és nehezen értelmezhető módon szinte *csak és kizárólag* a nyelvi bravúrokban és a nyelvi gazdagságban nyilvánul meg, mivel Beer, az elbeszélő nem mai hangon és végképp nem mai érzékenységgel szólal meg.³ Ettől függetlenül Olyslaegers elvileg egyéníthette volna a sokféle megszólalót, akivel Beernek fogadós-ként és a város közismert figurájaként dolga akad, de csak a profetikusan vak Jeroom beszél másként, mint a többiek, egyfajta – elég erőltetett – tolvajnyelven. Sokszor a dialógusok is kimódoltnak hatnak. Például valaki így számol be arról, hogy kis híján megerőszakolták a lányát és a feleségét: „- Azzal fenyegettek a rohadékok, hogy elkapják a lányomat meg a feleségem. Hála az égnek, hogy nem vetemedtek arra a disznóságra.”⁴

A könyv legérdekesebb, egyben legproblematisabb eleme a vadasszony, és nemcsak azért, mert – mint már jeleztem – Beerrel való találkozása csak lazán kapcsolódik Beer önmarcangolásának a történetéhez, ami legalábbis a regény közepéig, de inkább a végéig meghatározó a cselekmény szempontjából, hanem mert ez a lény maga a tiszta idegenség.

² Egy helyen Beer azt mondja, reméli, hogy nem hallgat el maga elől semmit...

³ A szerzői jelenlét még néhány más apróságban is megmutatkozik, nem túl szerencsésen. Például a (belső) beszédet megbontja a két nagy egység jelzése a könyvön belül: vadember – vadasszony – ami idegen test a regény szövegében, különösen, hogy a tagolás kicsit erőltetett, mivel az olvasó a második részben sokáig nem érzi, hogy éles cezúra lenne a történetben, és a vadasszony is csak viszonylag későn jelenik meg.

⁴ „Zij hebben bedreigd om aan mijn dochter en aan mijn wijf te komen, de klootzakken. De hemel zij geprezen dat ze die zwijnerij niet hebben uitgehaald.” Ha van pontos fordítás, ez az. Amennyire meg tudom ítélni, mindaz, amit hibaként felsoroltam, inkább az eredeti, nem pedig a szép fordítás hiányossága. Fenyves Miklós nagyon nehéz szöveget fordított le mintaszerűen.

A vadasszonnyal és a lányával térnek vissza sikertelen expedíciójukról az eredetileg az északnyugati átfáró felkutatására indult hajósok. A vadasszony az értelmetlen szerzés tárgya és jelképe; az antwerpeniek nem is tudnak mit kezdeni vele, szó szerint nem tudják hová tenni. Adódik, hogy Beernél helyezték el őt és a lányát, úgy is, mint fogadósnál és a titkos társaság állandó kisegítőjénél (korábban a külön John Dee-t is ő rejtegette). Nyomban megindul az áskálódás, az antwerpeniek minden félelmüket, minden frusztrációjukat kivetítik a különös lényre. Először Beer is szörnynek nézi (annyira idegen a számára, hogy sokáig nem tudja értelmezni, mit lát), az általa hordott prémről azt hiszi, hogy a bundája,⁵ stb. Végül azonban ő lesz az, aki meghallja az asszony néma sírását. Megmenteni, megvédeni azonban ő sem tudja – a regény azt sugallja, éppen azért nem, mert vele találkozáva egyszerre otthontalannak érzi magát a földi életben, idegenné lesz ezen a világon, ami azzal is jár, hogy végzetesen elgyöngül.⁶ A vadasszonnyal sokáig nem tud kapcsolatot kialakítani, először még „vadembernek” beöltözve sem, csak egy misztikus pillanatban, kiszakadva mindenből, menekülés közben sikerül, a senkiföldjén, közvetlenül a pusztulás előtt, már amennyire.

A történet sokszor nem is leplezetten a mára való ráismertetésnek szolgál talapzatul. Néhány példa. A vadasszonyt szörnyszülöttként vagy ritkaságként mutogatják, sőt – egészen abszurd helyzet –, egy idő után a saját biztonsága érdekében kell elzárni és mutogatni (mint ma lassan a legtöbb állatot az állatkertben). A hosszú és kegyetlenül hideg tél váratlanul éri a gazdag várost és javarészt gazdag lakóit, egyszerre világossá válik, hogy képtelenek és nem is akarnak előre gondolkodni, ahogy az is, hogy elveszítették kapcsolatukat a természettel: valami jóvátehetetlenül megbomlott. Ahogy az ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen mendemondák akadálytalan terjedése is a mára emlékeztet a történetben. Nem erőltetett aktualizálásról van szó, éppen ellenkezőleg: Olyslaegers meggyőzően mutatja be, hogy modern világunk kezdetei ebben az időszakban keresendők, a mai Antwerpen vagy Dél-Németalföld – vagy talán az egész nyugati világ – a 16. században alakult olyan-ná, amilyenek ma ismerjük. Persze óhatatlanul kicsit elnagyolt marad minden; végül is a regényben egy 16. századi fogadás gondolkozik a világról. Beer egyszer arról elmélkedik, el szabad-e mozdítani eredeti helyükről a dolgokat. Vajon csak azt szabad elvonnunk, amit Isten mintegy felkínál nekünk? Vagy az Isten végső szándéka, hogy minden vegyüljön össze mindennel ezen a világon, ne legyenek határok? Alighanem, ami ez utóbbi feltételezést illeti, legalábbis külön kellene választani a természetet és a társadalmat – az efféle megfontolások azonban fel sem merülhetnek a regény választott keretei között.

Értem én, hogy Olyslaegers egy 16. századi „átlagember” nézőpontját választotta, és csak kikacsint a mára, számomra mégis túl sok az ezotéria és az okkultizmus (ami ebben a regényben egyértelműen a régi világhoz tartozik, még ha esetleg nagyon is jelen van a szerző életében és gondolkodásában), tanulságnak pedig túl kevés, hogy csodák vesznek körül minket, hogy végzetesen össze vagyunk kötve egymással, hogy mindenki egyszerre üldözött és üldöző, bűnös, áldozat és bíró, vagy hogy el kell tudnunk fogadni a másikat, sőt, a radikálisan *mást*. Kár az is, hogy a páratlanul gazdag tudásanyag sokszor csecsebecseként vagy abrakadabraként van tálalva. Különös, érdekesen szabálytalan könyv a *Vadasszony*, de talán mégsem méltánytalan számon kérni rajta, hogy nem minden részletében átgondolt.

⁵ Talán azért is, mert a saját gyereke, Ward szőrösen jött a világra? Sok szereplőnek válik láthatóvá váratlanul másokkal közös tulajdonsága vagy vonása.

⁶ Annyi bibliai ihletésű álma van a történetben Beernek – Izsák feláldozása, Jób és barátai stb. –, hogy a vadasszonnyal kapcsolatban akár be lehetett volna illeszteni egy Jákob tusakodását az angyalal.

Kiállítások Koncertek Zsolnay termékek

Már online is
vásárolható!

Ajándékozzon közös élményt szeretteinek
a Zsolnay Örökségkezelő NKft. ajándékutalványával

Részletek: zsolnaynegyed.hu

PAPPAS

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

PÉCS

Bertók László 2023 Költészeti Díj és Kisdíj átadó

Pécs, Kodály Központ
2023. december 6.
Szerda 18:00

Bertók László-versvideók

Készítette: Bartha Máté

Közreműködik: Patkós Márton

Balogh Máté: Bertókiáda – ősbemutató

Előadja: Harcsa Veronika és Balogh Máté

BLKD Kisdíj átadása

A díjazottat méltatja: Codău Annamária

Bertók-asszociációk I.

Közreműködik: Harcsa Veronika és Gyémánt Bálint

— Szünet —

Balogh Máté: Intrada

Előadja: Pannon Filharmo

Közreműködik: Megyimór

Vezényel: Vass András

Ünnepélyes díjátadó

A díjazottat méltatja: Tak

Beszélgetés a díjazottal

Moderál: Ágoston Zoltán

Bertók-asszociációk II.

Közreműködik: Harcsa Ve

— A Jelenkor és a Pannon Filharmonikusok koprodukciója —

BABARCZY ESZTER

A változás korában – a kötet első novellaciklusában – egy ötvenes éveinek közepén járó nő mindennapi életének epizódjai tárulnak fel. A Műketten ciklusban pedig egy középkori nő és egy roma lány összefonódó történetét közzéjük egymásnak címzett monológjaiban ismerhetjük meg.

JÓN KALMAN STEFÁNSSON

„A hiány nehezebb érdekes, de pont az, ami miatt megéri élni. Mert a hiány azt jelenti, hogy van valami benned, ami erős. Ez egy elöntőmondat, hiszen boldognak lenni azt jelenti, hogy boldogtalan is leszel.” – mondta az islandi író legújabb regénye megjelenésekor a Könyves Magazinban.

Fordította: Tótyás Veronika

NÁDAS PETER

Nadas Péter új könyvében éber csónokok, elgondolt és kitérőlt szavak, hiányos hang között, sőt éhen elmosódó szavak vagy éppen a közönséges földleírásokról készített megtárgyalása az olvasót.

ANNE CATHRINE BOMANN

Az Agathe pszichológusokat dolgozó dán szerzője most megjelent új regényében a vezetéséről, a szeretetről és a tudomány felőlősegről szóló kérdéseket feszegeti. Mikortól számít károsnak a gyászt? Mi mindent vagyunk bajlandóak megtráni azért, hogy csyhljón a vesztőő okozta fjlalant?

Fordította: Perákóvics Éder

VARRÓ DÁNIEL

Vége megtadjuk, hogyan folytatódik Maszat Janka és Mubi Andris története, jut hozzá évtizedek kiderül, mi történt Emil bácsival, a postással, aki túl a Maszat-hegyen a Pávavár börtönébe került. A kultikus zenés meseröpgyöt Varró Zsófia illusztrálta.

CORMAC MCCARTHY

Immár magától is olvasható a pininoban elhunyt szerző utolsó regénye, Az utas és a Stella Maris, ami „Cormac McCarthy pályájának leggazdagabb és legérősebb műve, nagyobb írási teljesítmény, mint a Vörös Délkötők vagy Az úc” – ahogy a The Atlantic írta.

Fordította: Greskovits Endre

PANNON
PHILHARMONIC

PANNON
FILHARMONIKUSOK

23/24 **FEBRUÁR 3.**
szombat 18.00
Kodály Központ

ÉSZAKI FÉNY

Benjamin Britten

Változatok és fúga egy
Purcell-témára, Op. 34

Carl Nielsen

Fuvolaverseny

Edvard Grieg

Szimfonikus táncok

Szabó Rozália – fuvola

Vezényel: **Vass András**

www.pfz.hu

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

Napjaink gazdasági helyzete a folyóirat-kultúrát, így a Jelenkort is érzékenyen érinti, ezért kénytelenek vagyunk megemelni a lap árát. Jövő évtől félévre 6600, egész évre 12 100 forint lesz a folyóirat ára. Ám ha 2024. január 15-ig fizet elő, még a tavalyi áron – fél évre 5940, egész évre 10 890 forintért – tudja megvásárolni a Jelenkort.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.